

УДК 37.016+821
ББК 74.26+84
У74

Серія «Усі уроки»
Заснована 2010 року

У74 Усі художні твори зі світової літератури (хрестоматія). 7 клас : CD-ROM : [Текст] / укл. О. В. Чорна.— Х. : Вид. група «Основа», 2015.— 2321 с.— (Серія «Усі уроки»).

Цей CD-ROM є невід'ємною складовою посібника Чорна О. В. *Усі уроки світової літератури. 7 клас.*— Х. : Вид. група «Основа», 2015. Посібник містить твори з курсу світової літератури для 7-го класу шкіл з українською мовою навчання (українською, російською, англійською та німецькою мовами) згідно з оновленою 2015 року програмою Міністерства освіти України. Уміщені тут тексти зручні у використанні: їх можна відкрити у форматі .pdf на комп'ютері; роздрукувати; вивести на екран мультимедійної дошки будь-яку цитату; копіювати уривки, зважаючи на нагальну необхідність, тощо.

Для вчителів світової літератури загальноосвітніх навчальних закладів і студентів відповідного фаху педагогічних навчальних закладів.

УДК 37.016+821
ББК 74.26+84

Этот CD-ROM — неотъемлемая часть пособия Чорна О. В. *Усі уроки світової літератури. 7 клас.*— Х. : Вид. група «Основа», 2015. Пособие включает произведения из курса всемирной литературы для 7-го класса школ с украинским языком обучения (на украинском, русском, английском и немецком языках) согласно обновленной в 2015 году программе Минобразования Украины. Помещенные здесь тексты удобны в использовании: их можно открыть в формате .pdf на компьютере; распечатать; вывести на экран мультимедийной доски любую цитату; при необходимости копировать фрагменты и т. д.

Для учителей всемирной литературы общеобразовательных учебных заведений и студентов соответствующих специальностей педагогических вузов.

Усі художні твори зі світової літератури (хрестоматія). 7 клас [Електронний ресурс] / укл. О. В. Чорна.— Електрон. текстові дані. (10 Мб).— Х. : Вид. група «Основа», 2015.— 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).— (Серія «Усі уроки»).— Систем. вимоги: ПК Pentium або вище; 128 Мб ОЗУ; Windows XP або вище; SVGA 1024×768 та більше ; 4×CD-ROM дисковод; миша.— Загол. з екрану.— Диск уміщено в конверт 12×12 см.

© Чорна О. В., укладання, 2015
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2015

ЗМІСТ

Билини і балади	4
Ілля Муромець і Соловей-Розбійник (українська билина)	4
Ілля Муромець і Соловей-Розбійник (українська казка)	8
Илья и Соловей-разбойник (сказитель И. Г. Рябинин)	14
Былина Илья Муромец и Соловей-разбойник	20
Садко	26
Садко (сказитель А. П. Сорокин)	37
Король Лір і його дочки (давньоанглійська балада; переклад І. Я. Франка)	44
Робін Гуд (переказ старовинних англійських народних баллад Д. Макспедденом, Ч. Вільсоном; переклад прозового тексту Ю. Юри; переклад віршів Л. Солонька)	48
Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер. Рукавичка (переклад М. К. Ореста)	68
Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер. Рукавичка (переказ Б. Б. Щавурського)	70
Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер. Перчатка (перевод М. Ю. Лермонтова)	72
Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер. Перчатка (перевод В. А. Жуковского)	73
Адам Міцкевич. Світязь (переклад М. А. Пригари)	75
Роберт Льюїс Стівенсон. Вересовий трунок (переклад Є. Д. Крижевича)	80
Роберт Льюїс Стівенсон. Вересковый мёд (перевод С. Я. Маршака)	82
Історичне минуле в літературі	85
Вальтер Скотт. Айвенго (переклад Н. І. Тисовської)	85
Зображення трагедії Другої світової війни з різних боків Європи	403
Василь Владимирович Быков. Альпійська балада (перевод М. Горбачёва)	403
Василь Володимирович Быков. Альпійська балада (уривки; переклад Г. В. Вігурської)	507
Василь Володимирович Быков. Альпійська балада (стислий переказ)	520
Друга світова війна в європейській поезії	531
Константи Ільдефонс Галчинський. Лист з полону (переклад О. М. Ніколенко)	531
Константи Ільдефонс Галчинський. Письмо из плена (перевод Давида Самойлова)	531
Константи Ільдефонс Галчинський. Пісня про солдатів Вестерплатте (переклад В. М. Карпенка)	532
Альфред Марґул-Шпербер. Про назву концтабору Бухенвальд (переклад П. В. Рихла)	533
Альфред Марґул-Шпербер. По имени лагеря смерти (перевод А. Чорного)	533
Булат Шалвович Окуджава. До свідання, мальчики... ..	534
Булат Шалвович Окуджава. До побачення, хлопчики... (переклад Петра Голубкова)	535
Булат Шалвович Окуджава. До побачення, хлопчики... (переклад Миколи Сисойлова)	536
Духовне випробування людини	537
Джеймс Олдрідж. Останній дюйм (переклад В. А. Гнатовського)	537
Joseph Rudyard Kipling. The ballad of East and West	560
Джозеф Редьярд Кіплінґ. Балада про Схід і Захід (переклад М. В. Стріхи)	562
Joseph Rudyard Kipling. If... ..	564
Джозеф Редьярд Кіплінґ. Синові (переклад В. С. Стуса)	565
Джозеф Редьярд Кіплінґ. Якщо... (переклад Є. О. Сверстюка)	566
Джозеф Редьярд Кіплінґ. Заповідь (перевод М. Л. Лозинского)	567
Джозеф Редьярд Кіплінґ. Когда... (перевод В. Н. Корнилова)	568
Джозеф Редьярд Кіплінґ. Если сможешь... (перевод Б. Т. Грибанова)	569
Джозеф Редьярд Кіплінґ. Из тех ли ты... (перевод А. В. Шараповой)	570
Джозеф Редьярд Кіплінґ. Если... (перевод С. Я. Маршака)	571
Дружба і кохання	572
Александр Сергеевич Пушкин. 19 октября 1825 года	572
Олександр Сергійович Пушкін. 19 жовтня 1825 року (переклад С. А. Крижанівського)	575
Шолом-Алейхем. Пісня пісень (юнацький роман; переклад Є. Х. Райцина)	578
Александр Грин. Алые паруса (феерия)	610
Олександр Грін. Червоні вітрила Феєрія (переклад Л. Г. Кононовича)	662
Олександр Грін. Пурпурові вітрила. Феєрія (скорочено; переклад Ігоря Андрущенка)	714
Вірші зарубіжних поетів про дружбу і кохання	732
Robert Burns. O my Luve's like a Red, Red Rose	732
Роберт Бернс. Любов (переклад М. О. Лукаша)	732
Генріх Гейне. Коли настав чудовий май ... (переклад Лесі Українки)	733
Константин Симонов. Жди меня, и я вернусь... ..	734
Костянтин Симонов. Чуєш, ти чекай мене... (переклад Ю. Гончаренка)	735

Літературний детектив	736
Едгар Аллан По. Золотий жук (переклад Р. І. Доценка)	736
Артур Конан Дойл. Записки про Шерлока Холмса. Пістрява стрічка (переклад М. А. Дмитренка)	764
Артур Конан Дойл. Записки про Шерлока Холмса. Спілка рудих (переклад М. А. Дмитренка)	785
Світова новела	805
О. Генрі. Дари волхвів (переклад Ю. Іванова)	805
О. Генрі. Останній листок (переклад М. А. Дмитренка)	810
Герберт Джордж Уеллс. Чарівна крамниця (переклад Олексі Логвиненка)	816
Герберт Джордж Уеллс. Волшебная лавка (перевод Корнея Чуковского)	826
Акутагава Рюноске. Павутинка (переклад І. П. Дзюба)	837
Акутагава Рюноске. Паутинка (перевод В. Н. Марковой)	839
Сучасна література. Я і світ	842
Айзек Азімов. Фах (переклад Д. К. Грицюка)	842
Діана Вінн Джонс. Мандрівний замок Хаула (переклад Андрія Поритка)	896
Корнелия Функе. Чернильное сердце (перевод Н. Гладилина)	1086
Тексти деяких художніх творів для позакласного читання	1424
Александр Сергеевич Пушкин. Песнь о вещем Олеге	1424
Олександр Сергійович Пушкін. Пісня про віщого Олега (переклад Юрія Карського)	1427
Михаил Шолохов. Судьба человека	1430
Михайло Шолохов. Доля людини (переклад І. П. Майстренка)	1455
Джек Лондон. Біле Ікло (переклад Вероніки Гладкої, Катерини Корякіної)	1481
Курт Воннегут. Брехня (переклад Наталі Лень, Богдана Жолдака)	1616
Ернест Хемінгвей. Кішка на дощі (переклад Володимира Метрофанова)	1630
Рувім Ісайович Фраєрман. Дикий собака динго, або Повість про перше кохання (переклад Володимира Лапія)	1634
Філіп Пуллман. Північне сяйво (переклад Наталії Рябової)	1727
Агата Кристи. Десять негрят (перевод Ларисы Беспаловой)	1991
Анна Гавальда. 35 кило надежды (перевод Н. Хотинской)	2125
Луис Сашар. Ямы (перевод М. Лахути)	2153
Людмила Евгеньевна Улицкая. Бумажная победа	2280
Тексти художніх творів до уроків розвитку зв'язного мовлення	2285
Проза	2285
Генріх Белль. Подорожній, коли ти прийдеш у Спа... (переклад Євгенія Горєва)	2285
Поезія	2293
Johann Wolfgang von Goethe. Erlkönig	2293
Йоганн Вольфганг Ґете. Лісовий цар (переклад Б. Д. Грінченка)	2294
Йоганн Вольфганг Ґете. Вільшаний король (переклад М. Т. Рильського)	2295
Йоганн Вольфганг Ґете. Лесной царь (перевод В. А. Жуковского)	2296
Владимир Семёнович Высоцкий. Книжные герои	2297
Александр Трифонович Твардовский. Я убит подо Ржевом	2299
Олександр Трифонович Твардовський. Я поліг біля Ржева (переклад А. С. Малишка)	2302
Евгений Данилович Агранович. Моему поколению	2306
Николай Петрович Майоров. Мы	2307
Михаил Валентинович Кульчицкий. Мечтатель, фантазёр, лентяй-завистник... ..	2308
Семён Гудзенко. Перед атакой	2309
Семён Гудзенко. Моё поколение («Нас не нужно жалеть...»)	2310
Семен Гудзенко. Моє покоління («Нас не треба жаліти...») (переклад І. В. Фісак)	2311
Юлия Друнина. Зинка	2312
Захар Матвеевич Городисский. Если мне смерть повстречается близко	2314
Павел Давыдович Коган. Лирическое отступление	2315
Иммануель Вайсглас. Круки (переклад П. В. Рихла)	2316
Александр Сергеевич Пушкин. 19 октября 1827 года	2317
Вильгельм Карлович Кюхельбекер. 19 октября 1828 года [Какой волшебною одеждой...] ..	2318
Вильгельм Карлович Кюхельбекер. 19 октября 1836 года	2319
Вильгельм Карлович Кюхельбекер. 19 октября 1837 года [Блажен, кто пал...]	2320
Література	2321

БИЛИНИ І БАЛАДИ

Ілля Муромець і Соловей-Розбійник¹

(українська билина)

Із міста Мурома, із села Карачарова виїжджав відважний добрий молодець Ілля Муромець. Помолився він рано в церкві в Муромі, а до обідні хотів уже стольного міста Києва дістатися.

Під'їхав він до славного міста Чернігова і бачить: немов чорне вороння, обложило місто військо велике, і не можна ні пішки пройти, ні конем проїхати, птиця тут не пролітає, сірий звір не пробігає. Почав Ілля те військо велике конем топтати та списом колоти, доки його не здолав. Коли ж до самого Чернігова наблизився, повиходили звідти жителі чернігівські, міську браму відчинили і прохали його бути у них за воєводу.

— Не підю я до вас у Чернігів воєводою,— відповів Ілля.— Покажіть мені краще найпрямішу дорогу до стольного міста Києва.

Сказали йому жителі чернігівські:

— Найпряміша дорога колодами завалена, травою заросла, і давно вже ніхто по тій дорозі не проходив і на доброму коні не проїздив. Там, біля болота чорного, біля берези кривої², біля страшної річки Смородини та біля хреста Левонидового³ сидить на дубі Соловей-розбійник, Одихмантів син. Свище Соловей по-солов'їному, кричить лиходій-розбійник по-звіриному, і від того посвисту та покрику вся трава-мурава спілітається, лазурові квіточки осипаються, темні ліси до землі пригинаються, а хто із людей надійде — всі мертві лежать. П'ятсот верст найпряміший шлях тягнеться, а кружний шлях — тисячу верст⁴.

Пустив Ілля свого коня богатирського і поїхав найпрямішою дорогою. З гори на гору добрий кінь перескакує пагорба на пагорб перемахує, а мілкі річки та озерця поміж ніг пропускає. Як наблизився він до річки Смородинки і до болота чорного, до кривої берези

¹ Соловей-розбійник — утілення ворожої сили, що постійно приступала до Києва. Дехто з учених вважає, що це — утілення розбійницьких ватаг, які не підкорялися князю київському (В. Авенаріус) і які користувалися звуковою мовою — свистом. По батькові билина зве Солов'я Одихмантів син, в інших варіантах — Рахманович. Рахман, чи брахман, — індійський жрець. Одихмантович — спотворене Ахмантович, від татарського Ахмата — пізніше запозичення.

² В оригіналі — Грязь Чорна. Деякі дослідники вважають, що йдеться про населений пункт у Курсько-Орловщині, але подальше «крива береза» свідчить про те, що йдеться таки про болото. Болото й крива береза в народних уявленнях були місцями, де збиралася нечиста сила, представником якої є також і Соловей-розбійник. Отже, Соловей-розбійник — це образ темної сили. Підкріплює цю думку й згадка про річку Смородину.

³ Левонидів хрест — хрест, узятий Володимиром із Корсуня і встановлений потім у Києві на Лугах. Згодом так звався хрест на безлюдді. За народними уявленнями, хрест на безлюдді також був місцем, де збиралася нечиста сила; на хреста зокрема любили вилазити відьми. Левонидів, — можливо, від єпископа Левонтія, а може, хрест був з ліванського кедра. Біля цього хреста, за билинами, браталися також богатирі й звідси починали свої мандрівки.

⁴ Відстань тут казково перебільшена.

і до хреста Левонидового, засвистів тут Соловей по-солов'їному, закричав лиходій-розбійник по-звіриному, і зразу ж богатирський кінь почав спотикатися. Мусив Ілля Муромець бити коня канчуком по крутих ребрах, і кінь помчав далі. Потім узяв свій тугий лук, натяг тятиву і випустив гартовану стрілу в Солов'я-розбійника. Влучила стріла Солов'ю в праве око, і покотився той на сиру землю. Пристебнув Ілля розбійника до правого стремена булатного і повіз по чистому полю до його гнізда. А в тому гнізді Солов'їному були якраз три його дочки улюблені. Глянула старша дочка у віконечко та й каже:

— Іде наш батечко Соловей-розбійник чистим полем, на добрім коні сидючи, і везе він чоловіка, до правого стремена припнутого.

Глянула у віконечко середульша дочка.

— Іде батечко по роздоллю, по чистому полю, і везе чоловіка, до правого стремена припнутого.

Подивилася й молодша дочка.

— Іде це чоловік, і сидить він на доброму коні та нашого батечка везе, до булатного стремена припнутого і з правим оком вибитим.

Загукала вона до зятів Солов'їних:

— Ой, чоловіки наші кохані! Беріть ви рогатини звірині, та біжіть на роздолля, в чисте поле, і вбийте того чоловіка.

Похапали зяті рогатини й побігли в чисте поле, щоб убити чоловіка. Та сказав їм Соловей-розбійник, Одихмантів син:

— Кидайте, зяті мої, рогатини звірині та покличте цього чоловіка в гніздо Солов'їне, нагодуйте його їжею смачною, напійте питвом медовим¹ і наділіть камінням коштовним.

Покидали зяті рогатини і закликали чоловіка до гнізда Солов'їного. Не послухав він зятів і подався далі чистим полем. А в славному Києві-граді Володимир-князь обідати збирався у світлиці бенкетній. Аж тут підоспів на князівський широкий двір Ілля Муромець. Зупинив коня серед двору і в палату білокамінну ступив. Хрестом себе осінив, князеві Володимирі та всім його родичам уклонився на чотири боки. Почав Володимир-князь молодця випитувати:

— Розкажи, з якої ти землі і як тебе по імені, по батькові величають.

— Я із славного міста Муром, із села Карачарова, а звуть мене Ілля Муромець, Іванів син.

Каже тоді Володимир:

¹ Питво медове — виготовлене з меду, розведеного водою, і зварене, — улюблений хмільний напій у часи Київської Русі. В Україні мед як напій був популярний аж до XX століття.

— Чи давно ти з Мурома виїхав і якою дорогою до стольного Києва-града добирався?

— Вранці відстояв я Божу службу у Муромі, а до обідньої служби у стольному Києві-граді хотів бути. Проте довелося в дорозі затриматись, їхав я найпрямішою дорогою до Києва-града, потім їхав повз болото чорне, повз річку Смородину, повз криву березу та хрест Левонидів.

Не повірив йому Володимир-князь:

— Брешеш мені в очі, чоловіче! Біля славного міста Чернігова війська сила-силенна стоїть; там ані пішки пройти, ані конем проїхати, сірий звір не проскочить, чорний ворон не пролетить.

А біля болота того чорного, біля річки Смородини, біля кривої берези та хреста Левонидового Соловей-розбійник сидить. Як свисне він по-солов'їному, як закричить по-звіриному, то, хто з людей там опиниться, всі мертві падають.

— Соловей-розбійник на твоєму дворі,— відповів Ілля.— Вибив я йому праве око і до стремена булатного його припнув.

Швидко підвівся Володимир-князь, накинув на плече шубу куничу, соболину шапку наклав на одне вухо і вийшов на широкий двір подивитися на Солов'я-розбійника, до стремена припнутого.

— Засвищи-но ти,— повелів йому князь,— по-солов'їному, закричи, собако, по-звіриному.

Відповів Соловей-розбійник:

— Не у тебе я сьогодні, князю, хліб їм, тож не хочу тебе і слухати. Я обідав сьогодні в Іллі Муромця і тільки його й послухаю.

Наказав Ілля Муромець Солов'ю-розбійникові князя потішити:

— Ану засвищи впівсвисту солов'їного, закричи впівкрику звіриного!

Відізвався на те Соловей-розбійник:

— Мої рани криваві запечаталися, тож не можуть уста мої свистати-кричати. Нехай князь наллє мені чару вина зеленого¹, вип'ю я її, і рани мої загояться, а уста розтуляться. Отоді вже зможу я засвистати і закричати.

Сказав Ілля князю Володимиру:

— Піди, князю, до світлиці своєї бенкетної і налий там чару вина зеленого, та не малу, а на півтора відра, і піднеси те вино Солов'ю-розбійникові.

Налив князь вина півтора відра, старими медами розведеного. Взяв Соловей-розбійник однією рукою чару від князя, випив її одним духом, а тоді як засвище на весь голос по-

¹ Вино зелене — напій, який вживався в часи Київської Русі. Далі в тексті воно ототожнюється з медом, але це може бути й інший напій, виготовлений із зерна або настояний на зіллі. Водночас слово зело означало зерно. В билинах зелене вино і мед розрізняються.

солов'їному, як закричить по-звіриному, і зразу ж усі маківки на теремах покривилися, віконця розсипалися, люди у дворі замертво попадали, а Володимир-князь куничою шубою вкрився.

Швидко скочив тут Ілля Муромець на коня, вивіз Солов'я в чисте поле, відрубав йому буйну голову, а тоді промовив:

— Досить тобі свистати по-солов'їному та кричати по-звіриному, досить смутити-сльозити батьків і матерів, досить удовити жінок молодих та сиротити діток малих.

І став Ілля Муромець після цього першим богатирем київським.

Ілля Муромець і Соловей-Розбійник **(українська казка)**

Ілля Муромець народився під городом Муромом, у бідній сім'ї. Батько й мама його ходили в ліс, дрова рубали, обробляли землю і сіяли, скільки могли, там півгектара, чи що. І так кормили сина Іллю, бо він слабкий був на ноги. Тридцять літ Ілля на печі лежав, не міг уставать, нічого не міг робить.

Коли пройшло тридцять літ, батько й мати Іллі Муромця були в лісі, на роботі, а Ілля лежав на печі; прийшли три старики і гукають:

— Іллюшко, Іллюшко, одчини двері! Він каже:

— Як же я вам відчиню, я слабкий на ноги, я не можу вставать.

— Устанеш, устанеш, ану понатужся, Іллюшко, ану, встань! Ілля понатужився, як махнув ногами, так із печі зскочив зразу аж на землю. Зразу пішов, одчинив двері, старики увійшли і сказали:

— Ну, Ілля, ти мав велику хворість і пережив. Тепер ти будеш радить, твій тато і мати будуть радить, бо будеш ти здоровий і сильний богатир.

Подали вони йому кухоль води:

— От на, випий цей кухоль води, і тоді відчуєш, що буде з тобою.

Він узяв, хильнув раз.

— Ну, що відчуваєш?

— Велику силу в собі відчуваю.

— Добре, ану, потягни іще раз!

Він перехилив, випив ще раз тої води...

— Ну, що тепер?

— Таку силу,— каже,— відчуваю, що коли б у сиру землю вставити кільце, то я взяв би за те кільце і всю землю перекинув би.

— Ну, добре. Тепер так, Іллюшко,— вони кажуть,— ти своєю силою не хизуйся і не розказуй нікому, а роби так, щоб тобою раділи твій тато й мама. Злого нікому не роби, а тільки роби добро.

В той час на Руську землю нападали татари. І от Ілля Муромець вирішив захищати рідну землю від татар. Якраз була оточена Казань. Ілля Муромець підійшов під Казань (а там були три царі татарських, богатирі), вирвав дуба і як почав колотити ті війська їхні. Розбив усе військо татарське, тільки три царі-богатирі осталися. Він прийшов до них і сказав:

— Ідіть у своє царство татарське і закажіть усім, щоб більше ніколи на Руську землю не приходили. Я б і вас теж тут поклав, але залишаю живими тільки для того, щоб ви всім

заявили, аби більше не приходили сюди. Бо на Руській землі появилася богатир Ілля Муромець, який всіх вас розіб'є.

Пішли ті назад, а Ілля Муромець зайшов у місто. Люди поховалися: хто в хату, а найбільше по церквах. Зайшов він у церкву — повно людей, плачуть і моляться богу.

— Що ви тут робите, люди добрі? — питає Ілля Муромець.

— Як що робимо? Що ти, не бачив, що в нас за містом татари стоять, зараз нас всіх поб'ють, переріжуть.

— Де ті татари? Ніяких татар нема, вийдіть подивіться. Вони як вийшли, як подивились — нема нікого, наче й не було татар. Почали вони веселиться, почали дякувати Іллі Муромцю, почали його просить, щоб він зостався в них. А він сказав:

— Ні! Я вас визволив і піду далі визволяти, татари ще далі пішли. А ви тепер не бійтесь, до вас ніхто більше не прийде. Працуйте, як ви працювали раніше, і нікого не бійтесь. Сів Ілля Муромець на коня і поїхав. Взяв путь прямо на Київ. А на Київ дорога була далека, треба було кружлять багато, тому що на прямій дорозі сидів сильний і страшний розбійник — Соловей-розбійник. Там ні птиця не пролітала, ні звір не пробігав, ніякий богатир не проходив — Соловей-розбійник усіх повбивав.

Ілля Муромець узяв прямоїжджою дорогою, повз той ліс, де Соловей-розбійник сидів. А сидів він на трьох дубах, на дев'яти суках. Зробив собі там гніздо, щоб йому видно було по всьому лісу. Як тільки хто їде, йде, — він зразу як засвистить по-солов'їному, аж листя з дерев падає. А як зареве по-звіриному, так дерево ламається і хто живий там їде, падає на землю і вмирає.

От як помітив Соловей-розбійник, що Ілля Муромець їде, як засвистить по-солов'їному — листя посипалось; як заревів по-звіриному — його кінь на коліна впав.

Ілля Муромець штовхнув свого коня коліном і каже:

— Вставай, а то віддам тебе собакам — нехай з'їдять, що ти злякався Солов'я-розбійника.

Під'їхав Ілля Муромець, а Соловей-розбійник як побачив, як зіскочив з дуба до нього... Та Ілля Муромець націлився і пустив стрілу прямо йому в праве око. Та стріла вийшла через голову і полетіла, а Соловей-розбійник упав на землю. Ілля Муромець підскочив до нього, враз схопив його, здушив своїми руками. І вже розбійник Соловей відчув, що попав в руки кріпшого за нього, думає: «Ну оцього я вже не витримаю...»

Взяв Ілля Муромець, од свого сідла одв'язав стремена — ремені міцні, зв'язав Солов'ю-розбійнику руки, зв'язав ноги, прив'язав до сідла, сів і їде прямо до Солов'я-розбійника у двір.

А Соловей-розбійник мав дочку, богатирку-дочку мав. Як побачила та богатирка, що їде Ілля Муромець і батько її прив'язаний до сідла, схватила залізну дошку у дев'яносто пудів і кинула прямо в Іллю Муромця — хотіла убити його. А Ілля Муромець як ударив плечем у ту дошку, вона повернулася назад і — прямо в богатирку, убила її одразу.

А жінка Солов'я-розбійника побачила вже, що біда, почала просить Іллю Муромця:

— На тобі який хоч викуп, золотом чи сріблом, тільки остав мені мужа живим.

Він відповідає:

— Ні-ні! Він своє пережив! Стільки він людей згубив із світу, стільки він дітей осиротив, щоб я оставив його тепер у живих?! Нізащо! Мені викупів не треба, я не йду зароблять гроші, а йду захищать всіх, на кого нападають.

Повернув коня і поїхав прямо в Київ.

У Києві в той час княжив князь Володимир. Як приїхав Ілля Муромець — у князя якраз був бенкет. Усі богатири з князем гуляли.

Як він приїхав і сказав, хто він такий, князь спитав:

— Якою ж ти дорогою їхав до нас?

— Я їхав,— відповідає Ілля Муромець,— прямоїжджою дорогою.

Всі богатири зіскочили з місць, особливо був там важний богатир Альоша Попович. Попович зіскочив та каже:

— Ні, ні! Не може бути, неправда, князь, то він бреше. Хто у нас може їхати прямоїжджою дорогою? Там Соловей-розбійник сидить, там ні птиця не пролітає, ні звір не пробігає.

— Ага, такий ти богатир,— каже до нього Ілля Муромець,— ти Солов'я-розбійника боїшся? Ану,— каже,— йдем, я вам покажу, де ваш Соловей-розбійник.

Вивів усіх з князем: і княгиня вийшла, і богатири. Показав він їм:

— Ось ваш силач Соловей-розбійник.

Вони як глянули, що той прив'язаний до сідла, так усі зразу переконалися, що Ілля Муромець справді богатир. Він Солов'я-розбійника біля сідла тримає, значить, він його переміг.

Тоді князь Володимир каже (не пита нічого Іллю Муромця, а до Солов'я-розбійника):

— Ану, Соловей-розбійник, засвисти по-солов'їному та закричи по-звіриному!

А Соловей-розбійник відповідає:

— Не ти,— каже,— мене взяв у полон, не маєш права мені й наказувати! Нехай мені накаже той, хто мене в полон узяв.

Тоді князь говорить:

— Ну, Ілля Муромець, накажи ти йому!

От Ілля Муромець і каже:

— Ви станьте тут,— до князя і княгині (накрив їх буркою),— я вас прикрию, щоб у вас перепонки у вухах не полопались, коли він буде свистіти.

А Солов'ю-розбійнику наказав:

— Ану, слухай, Соловей-розбійник, що я тобі наказую, засвисти іще раз по-солов'їному!

Так він як засвистів — листя посипалось з дерев і ті богатирі, котрі були у князя Володимира, попадали і рачки тікали. А він іще як заревів по-звіриному, так ті рачки розбіглися, хто куди попав, князя й княгиню Ілля держав під буркою, щоб не попадали і щоб перепонки не полопались.

— Такі ви знатні, га? — каже Ілля Муромець до богатирів.— Тікаєте? А як же я од нього не тікав?

Тоді вивів Солов'я-розбійника у поле і одрубав йому голову.

Потім остався жить у князя Володимира. От одного разу знов богатирі з'їхалися до князя. Гуляли там, бенкетували і щось там не помирилися, посварилися з Іллею Муромцем. Підмовили князя, і князь узяв та й посадив Іллю Муромця в тюрму. Посадив у тюрму і ту тюрму обгорнув землею, валом таким. І не посилав три роки Іллі Муромцю їсти, думав, що Ілля вже там загинув.

А дочка князя Володимира, щоб батько не знав, таємно носила Іллі їсти. І він собі так сидить, їсть, п'є, а князь думає, що він уже давно помер.

Прошло три роки. Коли це один татарський цар, богатир на ймення цар Калін, присилає до князя гінцем листа, пише: «Я татарський цар Калін. Мало мені моїх татар, хочу забрати і твою Київщину. І коли ти мені добровільно не оддаси своє царство, то я прийду з військами, завоюю тебе, і ти будеш зі своєю жінкою у мене на кухні воду носити».

Почитав князь Володимир того листа, перелякався. Зразу почав радитись з жінкою:

— Що нам робить, що нам робить? Привезли й дочку:

— Що нам робить? Дочка каже:

— Ану, пошліть, часом живий Ілля Муромець там?

— Що ти,— каже князь,— здуріла, чи що? Три роки він голодний там сидить, він давно помер, його кістки там розсипались, мабуть.

— Та ні, ні, ану, пошліть!

Він знов кричить на неї, а далі:

— Та, може, і справді він живий.

Батько бачить, що дочка пристає, та й каже:

— Ану, пошлю, підіть подивіться!

Пішли, розкопали... Зайшли. А Ілля Муромець сидить, пісеньки наспівує.

Повернулись вони до князя і говорять:

— Ілля Муромець живий, наче з ним нічого і не бувало.

— Правда?

— Правда.

— Ану гайда! — князь бігом до нього. Прийшов, одімкнув усі двері, випустив Іллю Муромця і почав просити:

— Іллюшко, — каже, — Іллюшко, прости за те, що я на тебе прогнівався і посадив тебе в тюрму! Виручай тепер нас із біди!

— Ні-і! — каже Ілля Муромець. — Іди ти собі! Ти хотів заморити мене голодом, щоб я вмер, а тепер хочеш, щоб я йшов виручати тебе! Нема!

Послав князь княгиню.

Прийшла княгиня, просила, просила, знов Ілля відмовився:

— Ні-і! Нізащо вас не буду захищати. Тоді дочка каже:

— Ану, підю я попрошу.

Прийшла дочка, він не відмовляється, каже:

— Ти мене годувала, ти мене держала на світі, за тебе йду, буду захищати Руську землю! Має, — каже, — твій тато і мама щастя.

І як вийшов Ілля Муромець, як пішов з Каліном царем воювати! Розбив Калінове військо. А цар Калін був здоровий, сильний богатир. Коли Ілля розбив його війська, він сам взявся з Іллею боротися. Бились, бились, троє діб бились. Цар Калін уже наче зовсім подужав Іллю, кинув його об землю і надавив.

А цар Калін татарський мав три дочки, три красуні дочки мав, і не хотів він Іллю Муромця вбити, а тільки залякати. Витяг кинджал і каже: «От я з тебе кишки випущу!» А потім:

— Ну, ще оставлю тебе живим. У мене є три дочки, вибирай яку хоч заміж і будеш жити у мене, будеш мене захищати. Нащо тобі оті руські князі поздавалися, коли ти сам за їх б'єшся, а вони не допомагають тобі?

А Іллі Муромцю оті старики, які його оздоровили, сказали: «Ти як будеш на руській землі, то весь час будеш од землі сили набиратися. Скільки будеш лежать на землі, стільки будеш сили набиратися». От цар Калін його душить до землі, а Ілля думає: «Га-га-га, души, души!» Та все стає сильнішим і сильнішим.

Цар Калін грозить йому: «Якщо не хочеш мою дочку заміж узяти, то я тебе зразу ж заколю». А Ілля спокійно лежить. Лежав-лежав, а вже відчуває, що силу має! Узняв,

захватив ногами та як кине царя Каліна вгору. Той піднявся метрів на десять угору, а тоді як упав — мало не вбився об землю. Ілля Муромець живо схопив його за ноги і давай ті війська, котрі були ще недобиті, тим царем Каліном колошматити. Крутить кругом себе і його ж війська б'є. І розбив усі війська татарські. Потім вернувся назад у Київ, узяв у князя Володимира дочку заміж і живе собі, царствує.

Илья и Соловей-разбойник**(сказитель И. Г. Рябинин)**

Из того ли-то из города из Муромля,
Из того села да с Карачирова,
Выезжал удаленькой дородний добрый молодец,
Он стоял заутрену во Муромли,
А й к обеденке поспеть хотел он в стольней Киев-град.

Да й подъехал он ко славному ко городу к Чернигову.
У того ли города Чернигова
Нагнанó-то силушки черным-черно,
А й черным-черно, как черна ворона;
Так пехотою никто тут не прохаживат,
На добром кони никто тут не проезживат.

Птица черной ворон не пролетыват,
Серый зверь да не прорыскиват,
А подъехал как ко силушке великойей,
Он как стал-то эту силу великую,
Стал конем топтать да стал копьём колоть,
А й побил он эту силу всю великую.

Ён подъехал-то под славный под Чернигов-град.
Выходили мужички да тут черниговски
И отворяли-то ворота во Чернигов-град,
А й зовут его в Чернигов воеводою.
Говорит-то им Илья да таковы слова:
— Ай же, мужички да вы черниговски!
А нейду к вам во Чернигов воеводою.
Укажите мне дорожку прямоезжую,
Прямоезжую да в стольний Киев-град.

Говорили мужички ему черниговски:
— Ты удаленькой дородний добрый молодец,
Ай ты славныя богатырь святоруський!
Прямоезжая дорожка заколодела,
Заколодела дорожка, замуравела,
А й по той ли по дорожке прямоезжою
Да й пехотою никто да не прохаживал,
На добром кони никто да не проезживал:
Как у той ли-то у Грязи-то у Чернойей,
Да у той ли у березы у поклапыя,
Да у той ли речки у Смородины,
У того креста у Левонидова,
Сиди Соловей-разбойник во сыром дубу,
Сиди Соловей-разбойник Одихмантьев сын,
А то свищет Соловей до по-соловьему,
Ён крычит злодей разбойник по-звериному,
И от него ли-то от посвисту соловьяго,
И от него ли-то от покрику звериного,
То все травушки-муравы улетаются,
Все лазуревы цветочки отсыпаятся,
Темны лесушки к земли вси приклоняются,
А что есть людей, то вси мертвы лежат.

Прямоезжею дороженькой пятьсот есть верст,
А й окольной дорожкой цела тысяща.

Он спустил добра коня да й богатырского,
Он поехал-то дорожкой прямоезжею.

Ёго добрый конь да богатырский
С горы на́ гору стал перескакивать,
С холмы на холму стал перемахивать,
Мелки реченки, озерка промеж ног спущал.

Подъезжает он ко речке по Смородинки,
Да ко тоей он ко Гязи он ко Черной,
Да ко тою ко березы ко покляпыя,
К тому славному кресту ко Левонидову.

Засвистал-то Со́ловей да й по-соловьеву,
Закричал злодей разбойник по-звериному,
Так все травушки-муравы уплетались,
Да й лазуревы цветочки отсыпалися,
Темны лесушки к земле вси приклонилися,
Его доброй конь да богатырский
А он на корзни да потыкается;
А й как старый-от казак да Илья Муромец
Берет плеточку шелковую в белу руку,
А он бил коня а по крутым ребрам;
Говорил-то он, Илья, да таковы слова:
— Ах ты волчья сыть да й травяной мешок!
Али ты итти не хошь, али нести не мошь?
Что ты на корзни, собака, потыкаешься?
Не слышал ли посвисту соловьяго,
Не слышал ли покрику звериного,
Не видал ли ты ударов богатырских?
А й тут старья казак да Илья Муромец
Да берет-то он свой ту́гой лук разрывчатый,
Во свои берет во белы он во ручушки,
Ён тетивочку шелковенку натягивал,
А он стрелочку каленую накладывал,
То он стрелил в то́го Со́ловья-разбойника,
Ёму выбил право око со косичею.

Ён спустил-то Со́ловья на сыру землю,
Пристянул его ко правому ко стремечки булатному,
Ён повез его по славну по чисту полю,
Мимо гнездышко повез да Соловьиное.

Во том гнездышке да Соловьиноем
А случилось быть да и три дочери,
А й три дочери его любимых;
Бо́льша дочка эта смотрит во окошечко косявчато,
Говорит ёна да таковы слова:
— Едет-то наш батюшко чисты́м полем,
А сидит-то на добром кони,
Да везет ён мужичишко-деревенщину,
Да у правого стремени прикована.
Поглядела его друга дочь любимая,
Говорила-то она да таковы слова:
— Едет батюшко роздольцем чисты́м полем
Да й везет он мужичища-деревенщину,
Да й ко правому ко стремени прикована.
Поглядела его меньша дочь любимая,
Говорила-то она да таковы слова:

— Едет мужичищо-деревенщина,
Да й сидит мужик он на добром кони,
Да й везет-то наша батюшка у стремени,
У булатного у стремени прикована.

Ему выбито-то право око со косичею.
Говорила-то й она да таковы слова:
— Ай же, мужевья наши любимыи!
Вы берите-тко рогатины звериныи,
Да бежите-тко в роздольице чисто поле,
Да вы бейте мужичища-деревенщину.
Эти мужевья да их любимыи,
Зятевья-то есть да Соловьиныи,
Похватили как рогатины звериныи,
Да и бежали-то они да й во чисто поле
Ко тому ли к мужичищу-деревенщине,
Да хотят убить-то мужичища-деревенщину.

Говорит им Соловей-разбойник Одохмантьев сын:
— Ай же, зятевья мои любимыи,
Побросайте-тко рогатины звериныи,
Вы зовите мужика да деревенщину,
В своё гнездышко зовите Соловьиное,
Да кормите его ествушкой сахарною,
Да вы пойте ёго питьицем медвяным,
Да й дарите ёму дары драгоценные.
Эты зятевья да Соловьиныи
Побросали-то рогатины звериныи
А й зовут-то мужика да й деревенщину
Во то гнездышко да Соловьиное.

Да й мужик-от деревенщина не слушатся,
А он едет-то по славному чисту полю,
Прямоезжею дорожкой в стольней Киев-град.
Ён приехал-то во славный стольней Киев-град
А ко славному ко князю на широкой двор.

А й Владимир-князь он вышел со божьей церкви,
Он пришел в полату белокаменну,
Во столовую свою во горенку,
Оны сели есть да пить да хлеба кушати,
Хлеба кушати да пообедати.

А й тут старья казак да Илья Муромец
Становил коня да посеред двора,
Сам идет он во полаты белокаменны,
Проходил он во столовую во горенку,
На пяту он дверь-ту поразмахивал,
Крест-от клал ён по-писаному,
Вел поклоны по-ученому,
На все на три на четыре на сторонки низко кланялся,
Самому князю Владимиру в особину,
Еще всим его князьям он подколенным.

Тут Владимир-князь стал молодца выпрашивать:
— Ты скажи-тко, ты откулешной, дородний добрый молодец,
Тобе как-то молодца да именем зовут,
Звеличают удалаго по отчеству?

Говорил-то старья казак да Илья Муромец:
— Есть я с славнаго из города из Муромля,
Из того села да с Карачирова,
Есть я старья казак да Илья Муромец,
Илья Муромец да сын Иванович!
Говорит ему Владимир таковы слова:
— Ай же, старья казак да Илья Муромец,
Да й давно ли ты повыехал из Муромля
И которою дороженькой ты ехал в стольнёй Киев-град?
Говорил Илья он таковы слова:
— Ай ты славныя Владимир стольнё-киевской!
Я стоял заутрену христовскую во Муромли,
А й к обеденки поспеть хотел я в стольнёй Киев-град,
То моя дорожка призамешкалась;
А я ехал-то дорожкой прямоезжею,
Прямоезжею дороженькой я ехал мимо-то Чернигов-град,
Ехал мимо эту Грязь да мимо Черную,
Мимо славну реченку Смородину,
Мимо славную березу-то покляпую,
Мимо славный ехал Левонидов крест.
Говорил ёму Владимир таковы слова:
— Ай же, мужичищо-деревенщина,
Во глазах, мужик, да подлыгаешься,
Во глазах, мужик, да насмехаешься!
Как у славнаго у города Чернигова
Нагнанó тут силы много-множество,
То пехотою никто да не прохаживал,
И на добром коне никто да не проезживал
Туды серый зверь да не прорыскивал,
Птица черный ворон не пролетывал;
А й у той ли-то у Грязи-то у Черной,
Да у славноёй у речки у Смородины,
А й у той ли у березы у покляпоу,
У того креста у Леванидова
Соловей сидит разбойник Одихмантьев сын,
То как свищет Соловей да по-соловьему,
Как кричит злодей разбойник по-звериному,
То все травушки-муравы уплетаются,
А лазуревы цветки прочь отсыпаются,
Темны лесушки к земли вси приклоняются,
А что есть людей, то вси мертвó лежат.
Говорил ему Илья да таковы слова:
— Ты Владимир-князь да стольнё-киевской!
Соловей-разбойник на твоём двори,
Ему выбито ведь право око со косичею,
Й он ко стремени булатному прикованной.
То Владимир-князь-от стольнё-киевской
Он скорешенько ставал да на резвы ножки,
Кунью шубоньку накинул на одно плечко,
То он шапочку соболью на одно ушко,
Он выходит-то на свой-то на широкий двор
Посмотреть на Соловья-разбойника.

Говорил-то ведь Владимир-князь да таковы слова:
— Засвищи-тко, Соловей, ты по-соловьему,
Закрычи-тко, собака, по-звериному.
Говорил-то Соловей ему разбойник Одихмантьев сын:
— Не у вас-то я сегодня, князь, обедаю,
А не вас-то я хочу да и послушати,
Я обедал-то у старого казака Ильи Муромца,
Да его хочу-то я послушати.

Говорил-то как Владимир-князь да стольнѣ-киевский:
— Ай же, старыя казак ты Илья Муромец!
Прикажи-тко засвистать ты Соловьѹ да й по-соловьѹему,
Прикажи-тко закрыть да по-звериному.
Говорил Илья да таковы слова:
— Ай же, Соловей-разбойник Одихмантьев сын!
Засвищи-тко ты во пол-свисту соловьяго,
Закрычи-тко ты во пол-крыку зверинаго.
Говорил-то ёму Соловей-разбойник Одихмантьев сын:
— Ай же, старыя казак ты Илья Муромец!
Мои раночки кровавы запечатались,
Да не ходят-то мои уста сахарныи,
Не могу я засвистать да й по-соловьѹему,
Закрывать-то не могу я по-звериному.

А й вели-тко князю ты Владимиру
Налить чару мни да зелена вина,
Я повыпью-то как чару зелена вина,
Мои раночки кровавы порозойдутся,
Да й уста мои сахарни поросходятся,
Да тогда я засвищу да по-соловьѹему,
Да тогда я закрычу да по-звериному.
Говорил Илья-тот князю он Владимиру:
— Ты Владимир-князь да стольнѣ-киевской!
Ты поди в свою столовую во горенку,
Наливай-ко чару зелена вина,
Ты не малую стопу да полтора ведра,
Подноси-тко к Соловьѹ к разбойнику.
То Владимир-князь да стольнѣ-киевской
Он скоренько шел в столову свою горенку,
Наливал он чару зелена вина,
Да не малу он стопу да полтора ведра,
Разводил медами он стоялыма,
Приносил-то ён ко Соловьѹ-розбойнику.

Соловей-розбойник Одихмантьев сын
Принял чарочку от князя он одной ручкой,
Выпил чарочку-ту Соловей одним духом,
Засвистал как Соловей тут по-соловьѹему,
Закрывал разбойник по-звериному,
Маковки на теремах покривились,
А околѣнки во теремах рассыпались
От него, от посвисту соловьяго,
А что есть-то людюшок, так вси мертвы лежат;
А Владимир-князь-от стольнѣ-киевской
Куньей шубонькой он укрывается.
А й тут старой-от казак да Илья Муромец
Он скорешенько садился на добра коня,
А й он вез-то Соловья да во чисто поле,
Й он срубил ему да буйну голову.

Говорил Илья да таковы слова:
— Тоби полно-тко свистать да по-соловьѹему,
Тоби полно-тко крычать да по-звериному,
Тоби полно-тко слезить да отцей-матерей,
Тоби полно-тко вдовить да жен молодых,
Тоби полно-тко спускать-то сиротать да малых детушок.
А тут Соловьѹ ему и славу поют,
А й славу поют ему век по веку.

Примечания

Корзни — корни деревьев.

Волчья сыть — волчья еда.

Выбил право око со косицею — выбил правый глаз и висок.

Стольный Киев-град — в Киеве был престол, по-старинному — стол князя, отсюда — столичный город.

Заутрена — правильно: заутреня-церковная служба, совершаемая рано утром.

Обеденка — правильно: обедня — церковная служба, совершаемая в первую половину дня.

Пехотою никто не прохаживает — никто не проходит пешком.

Воевода — начальник войска, также города и округа.

Былина Илья Муромец и Соловей-разбойник

I.....	20
II.....	21
III.....	23

I

Из того ли то из города из Мурома,
Из того села да Карачарова
Выезжал удаленький дородный добрый молодец.
Он стоял заутреню во Муроме,
Ай к обеденке поспеть хотел он в стольный Киев-град.

Да и подъехал он ко славному ко городу к Чернигову,
У того ли города Чернигова
Нагнано-то силушки черным-черно,
Ай черным-черно, как черна ворона.

Так нехотою никто тут не прохаживат,
На добром коне никто тут не проезживат,
Птица черный ворон не пролетыват,
Серый зверь да не прорыскиват.

А подъехал как ко силушке великойей,
Он как стал-то эту силушку великую,
Стал конем топтать да стал копьем колоть,
А и побил он эту силу всю великую,
Он подъехал-то под славный под Чернигов-град,
Выходили мужички да тут черниговски

И отворяли-то ворота во Чернигов-град.
Ай зовут его в Чернигов воеводою.
Говорит-то им Илья да таковы слова:
— Ай же мужички да вы черниговски!
Я не иду к вам во Чернигов воеводою.

Укажите мне дорожку прямоезжую,
Прямоезжую да в стольный Киев-град.
Говорили мужички ему черниговски:
— Ты удаленький дородный, добрый молодец.

Ай ты славный богатырь святорусский!
Прямоезжая дорожка заколодела,
Заколодела дорожка, замуравела
Ай по той ли по дорожке прямоезжей

Да пехотою никто да не прохаживал,
На добром коне никто да не проезживал.
Как у той ли-то у Грязи у Чёрной,
Да у той ли у берёзы у покляпыя,

Да у той ли речки у Смородины,
Сидит Соловей-разбойник во сыром дубу,
Сидит Соловей-разбойник, Одихмантьев сын;
А то свищет Соловей да по-соловьему,

Он кричит злодей-разбойник по-звериному,
И от того ли-то от посвисту соловьяго,
И от того ли-то от покрика звериного,
То все травушки-муравы уплетаются,

Все лазуревы цветочки отсыпаются,
Темны лесушки к земле все приклоняются,
А что есть людей, то все мертвы лежат.
Прямоезжею дороженькой пятьсот есть вёрст,
Ай окольной дорожкой цела тысяща.

II

Он спустил добра коня да богатырского,
Он поехал-то дорожкой прямоезжею.
Его добрый конь да богатырский
С горы на гору стал перескакивать,
С холмы на холмы стал перемахивать,
Мелки реченьки, озерка промеж ног пускал.

Подъезжает он ко речке ко Смородинке,
Да ко тоей он ко Грязи он ко Черной.
Да ко тою ко березе ко покляпяя,
К тому славному кресту ко Леванидову.
Засвистал-то Соловей да по-соловьему,
Закричал злодей-разбойник по-звериному

Так все травушки-муравы уплетались,
Да й лазуревы цветочки осыпалися,
Темны лесушки к земле все приклонилися.
Его добрый конь да богатырский
А он на корни да спотыкается

А и как старый-то казак да Илья Муромец
Берет плеточку шелковую в беду руку.
А он бил коня да по крутым ребрам.
Говорил-то он Илья таковы слова:
— Ах ты, волчья сыть да и травяной мешок!

Али ты идти не хошь, али нести не можь?
Что ты на корни, собака, спотыкаешься?
Не слышал ли посвиста соловьяго,
Не слышал ли покрика звериного,
Не видал ли ты ударов богатырских?

А й тут старья казак да Илья Муромец
Да берет-то он свой тугой лук разрывчатый,
Во свои берет во белы он во ручушки,
Он тетивочку шелковеньку натягивал,
А он стрелочку каленую накладывал,
Он стрелил в того-то Соловья Разбойника,
Ему выбил право око со косицею,
Он спустил-то Соловья да на сыру землю.

Пристегнул его ко правому ко стремечку булатному,
Он повез его по славну по чисту полю,
Мимо гнездушка повез да соловьиного.

Во том гнездышке да соловьином
А случилось быть да и три дочери,
А и три дочери его любимых.

Больша дочка — эта смотрит во окошечко косявчато,
Говорит она да таковы слова:
— Едет-то наш батюшка чистым полем.
А сидит-то на добром коне,
И везет он мужичища-деревенщину
Да у правого у стремени прикована.

Поглядела как другая дочь любимая,
Говорила-то она да таковы слова:
— Едет-то наш батюшка раздольищем чистым полем,
Да и везет он мужичища-деревенщину
Да и ко правому ко стремени прикована.

Поглядела его меньша дочь любимая,
Говорила-то она да таковы слова:
— Едет мужичище-деревенщина,
Да и сидит мужик он на добром коне.

Да и везет-то наша батюшка у стремени,
У булатного у стремени прикована
Ему выбито-то право око со косицею.
Говорила-то и она да таковы слова:
— А и же мужевья наши любимые!

Вы берите-ко рогатины звериные
Да бегите-ка в раздольище чисто поле,
Да вы бейте мужичище-деревенщину!
Эти мужевья да их любимые,
Зятевья-то есть да соловьиные,
Похватили как рогатины звериные

Да и бежали-то они да во чисто поле
Ко тому ли к мужичище-деревенщине
Да хотят убить-то мужичища-деревенщину.
Говорит им Соловей Разбойник Одихмантьев сын
— Ай же зятевья мои любимые!

Побросайте-ко рогатины звериные,
Вы зовите мужика да деревенщину,
В свое гнездышко зовите соловьиное,
Да кормите его естущкой сахарною,
Да вы пойте его питьецем медвяным,
Да и дарите ему дары драгоценные!

Эти зятевья да соловьиные
Побросали-то рогатины звериные,
А и зовут мужика да и деревенщину
Во то гнездышко да соловьиное.

Да и мужик-от деревенщина не слушался,
А он едет-то по славному чисту полю
Прямоезжею дорожкой в стольный Киев-град.

III

Он приехал-то во славный стольный Киев-град
А ко славному ко князю на широкий двор.
А и Владимир-князь он вышел со божьей церкви,
Он пришел в палату белокаменну,
Во столовую свою во горенку,
Они сели есть да пить да хлеба кушати,
Хлеба кушати да пообедати .

А и тут старья казак да Илья Муромец
Становил коня да посередь двора,
Сам идет он во палаты белокаменны.
Проходил он во столовую во горенку,
На пяту он дверь-то поразмахивал,

Крест-от клал он по-писаному,
Вел поклоны по-ученому,
На все на три, на четыре на сторонки низко кланялся,
Самому князю Владимиру в особину,
Еще всем его князьям он подколенным.

Тут Владимир-князь стал молодца выпрашивать:
-Ты скажи-тко, ты откулешний, дородный добрый молодец,
Тебя как-то, молодца, да именем зовут,
Величают, удалого, по отчеству?

Говорил-то старья казак да Илья Муромец:
— Есть я с славного из города из Мурома,
Из того села да Карачарова,
Есть я старья казак да Илья Муромец,
Илья Муромец да сын Иванович.

Говорит ему Владимир таковы слова:
— Ай же старья казак да Илья Муромец!
Да и давно ли ты повыехал из Мурома
И которою дороженькой ты ехал в стольный Киев-град?

Говорил Илья он таковы слова:
— Ай ты славныя Владимир стольно-киевский!
Я стоял заутреню христосскую во Муроме,
А и к обеденке поспеть хотел я в стольный Киев-град,
То моя дорожка призамешкалась.

А я ехал-то дорожкой прямоезжею,
Прямоезжею дороженькой я ехал мимо-то Чернигов-град,
Ехал мимо эту Грязь да мимо Черную,
Мимо славну реченьку Смородину,
Мимо славную березу ту поклапую,
Мимо славный ехал Леванидов крест.

Говорил ему Владимир таковы слова:
— Ай же мужичище-деревенщина,
Во глазах, мужик, да подлыгаешься,
Во глазах, мужик, да насмехаешься.

Как у славного у города Чернигова
Нагнано тут силы много множество

То пехотою никто да не прохаживал
И на добром коне никто да не проезживал,
Туда серый зверь да не прорыскивал,
Птица черный ворон не пролетывал.

А у той ли то у Грязи-то у Черной,
Да у славной у речки у Смородины,
А и у той ли у березы у покляпыя.

У того креста у Леванидова
Соловей сидит Разбойник Одихмантьев сын.
То как свищет Соловей да по-соловьему,
Как кричит злодей-разбойник по-звериному
То все травушки-муравы уплетаются.
А лазоревы цветочки осыпаются.

Темны лесушки к земле все приклоняются,
А что есть людей — то все мертвы лежат.
Говорил ему Илья да таковы слова:
Ты. Владимир-князь да стольно-киевский!
Соловей Разбойник на твоём дворе.

Ему выбито ведь право око со косицею,
И он ко стремени булатному прикованный.
То Владимир-князь-от стольно-киевский
Он скорешенько вставал да на резвы ножки,
Кунью шубоньку накинул на одно плечко.

То он шапочку соболью на одно ушко,
Он выходит-то на свой-то на широкий двор
Посмотреть на Соловья Разбойника.
Говорил-то ведь Владимир-князь да таковы слова:
— Засвищи-тко, Соловей, ты по-соловьему,
Закричи-тко ты, собака, по-звериному.

Говорил-то Соловей ему Разбойник Одихмантьев сын:
— Не у вас-то я сегодня, князь, обедаю,
А не вас-то я хочу да и послушати.
Я обедал-то у старого казака Илья Муромца,
Да его хочу-то я послушати.

Говорил-то как Владимир-князь да стольно-киевский:
— Ай же старья казак ты Илья Муромец!
Прикажи-тко засвистать ты Соловьё да и по-соловьему,
Прикажи-тко закричать да по-звериному.
Говорил Илья да таковы слова:
— Ай же Соловей Разбойник Одихмантьев сын!

Засвищи-тко ты во полсвиста соловьёго,
Закричи-тко ты во полкрика звериного.
Говорил-то ему Соловей Разбойник Одихмантьев сын:
— Ай же старья казак ты Илья Муромец!

Мои раночки кровавы запечатались,
Да не ходят-то мои уста сахарные,
Не могу я засвистать да и по-соловьему,
Закричать-то не могу я по-звериному.

А и вели-тко князю ты Владимиру
Налить чару мне да зелена вина.
Я повыпыю-то как чару зелена вина

Мои раночки кровавы поразойдутся,
Да и уста мои сахарны порасходятся,
Да тогда я засвищу да по-соловьему,
Да тогда я закричу да по-звериному.

Говорил Илья тут князю он Владимиру:
— Ты, Владимир-князь да стольно-киевский.
Ты поди в свою столовую во горенку,
Наливай-ко чару зелена вина.
Ты не в малую стопу — да полтора ведра,
Подноси-тко к Соловью к Разбойнику.

То Владимир-князь да стольно-киевский
Он скоренько шел в столову свою горенку,
Наливал он чару зелена вина,
Да не малу он стопу — да полтора ведра,
Разводил медами он стоялыми,
Приносил-то он ко Соловью Разбойнику.

Соловей Разбойник Одихмантьев сын
Принял чарочку от князя он одной ручкой,
Выпил чарочку ту Соловей одним духом.

Засвистал как Соловей тут по-соловьему.
Закричал Разбойник по-звериному —
Маковки на теремах покривились,
А околени во теремах рассыпались.

От него, от посвиста соловьего,
А что есть-то людюшек — так все мертвы лежат.
А Владимир-князь-то стольно-киевский
Куньей шубонькой он укрывается.

А й тут старой-от казак да Илья Муромец,
Он скорешенько садился на добра коня,
А й он вез-то Соловья да во чисто пола,
Й он срубил ему да буйну голову.

Говорил Илья да таковы слова:
— Тебе полно-тко свистать да по-соловьему,
Тебе полно-тко кричать да по-звериному,
Тебе полно-тко слезить да отцов-матерей,
Тебе полно-тко вдовить да жен молодых,
Тебе полно-тко спущать-то сиротать да малых детушек!
А тут Соловью ему и славу поют,
А и славу поют ему век по веку!

Садко

А как ведь во славном в Нове-граде
А и как был Садко да гусельщик-от,
А и как не было много несчётной золотой казны,
А и как только он ходил по честным пирам,
Спотешал как он да купцей, бояр,
Веселил как он их на честных пирах.

А и как тут над Садком топерь да случилось:
Не зовут Садка уж целый день да на почестен пир,
А и не зовут как другой день на почестен пир,
А и как третий день не зовут да на почестен пир.
А и как Садку теперь да соскучилось,
А и пошёл Садко да ко Ильмень он ко озеру,
А и садился он на синь на горюч камень,
А и как начал играть он во гусли яровчаты,
А играл с утра как день топерь до вечера.
А и по вечеру как по позднему
А и волна уж в озере как сходилася,
А как ведь вода с песком топерь смутилася;
А и устрашился Садко топеречку да сидети он.
Одолел как Садка страх топерь великий,
А и пошёл вон Садко да от озера,
А и пошёл Садко как во Нов-город.

А опять как прошла топерь темна ночь,
А и опять как на другой день
Не зовут Садка да на почестен пир,
А другой-то да не зовут его на почестен пир,
А и как третий-то день не зовут на почестен пир.
А и как опять Садку топерь да соскучилось,
А пошёл Садко ко Ильмень да он ко озеру,
А и садился он опять на синь да на горюч камень,
У Ильмень да он у озера.
А и как начал играть он опять во гусли во яровчаты,
А играл уж как с утра день до вечера.
А и как по вечеру опять как по позднему
А и волна как в озере сходилася,
А и как вода с песком теперь смутилася;
А и устрашился опять Садко да новгородский,
Одолел Садка уж как страх теперь великий.
А как пошёл опять как от Ильмень да от озера,
А как он пошёл во свой да он во Нов-город.

А и как тут опять над ним да случилось:
Не зовут Садка да на почестен пир,
А и как тут опять другой день
Не зовут Садка да на почестен пир,
А и как третий день не зовут Садка да на почестен пир.
А и опять Садку теперь да соскучилось,
А и пошёл Садко ко Ильмень да ко озеру,
А и как он садился на синь горюч камень да об озеро,
А и как начал играть во гусли во яровчаты,
А и как ведь опять играл он с утра до вечера,
А волна уж как в озере сходилася,
А вода ли с песком да смутилася;
А тут осмелился как Садко да новгородский,
А сидеть играть как он об озеро.

А и как тут вышел царь водяной топерь со озера,
А и как сам говорит царь водяной да таковы слова:
«Благодарим-ка, Садко да новгородский!
А спотешил нас топерь да ты во озери:
А у мя было да как во озери,
А и как у мя столованье да почестен пир,
А и как всех развеселил у мя да на честном пиру
А и любезных да гостей моих.
А и как я не знаю топерь, Садка, тебя да чем пожаловать:
А ступай, Садко, топеря да во свой во Нов-город;
А и как завтра позовут тебя да на почестен пир,
А и как будет у купца столованье почестен пир,
А и как много будет купцев на пиру, много новгородских;
А и как будут все на пиру да напиватисе,
Будут всё на пиру да наедатисе,
А и как будут всё похвальбами теперь да похвалятисе,
А и кто чим будет теперь да хвастати,
А и кто чим будет теперь да похвалятисе:
А иной как будет хвастати да несчётной золотой казной,
А как иной будет хвастать добрым конем,
Иной буде хвастать силой, удачей молодецкою,
А иной буде хвастать молодой молодечеством,
А как умной-разумной да буде хвастати
Старым батюшкой, старой матушкой,
А и безумный дурак да буде хвастати,
А й своей он как молодой женой.
А ты, Садко, да похвастай-ко:
«А я знаю, что во Ильмень да во озери
А что есте рыба-то — перья золотые ведь».
А как будут купцы да богатыри
А с тобой да будут споровать,
А что нету рыбы такою ведь
А что топерь да золотые ведь;
А ты с ними бей о залог топерь великий;
Залагай свою буйну да голову,
А как с них выряжай топерь
А как лавки-во ряду да во гостином
С дорогими да товарами.
А потом свяжите невод да шелковой,
Приезжайте вы ловить да во Ильмень во озеро,
А закиньте три тони во Ильмень да во озери,
А я кажу тоню дам топерь по рыбины,
Уж как перья золотые ведь.
А и получишь лавки во ряду да во гостином
С дорогими ведь товарами.
А и потом будешь ты, купец, Садко, как новгородский,
А купец будешь богатый».
А и пошёл Садко во свой да как во Нов-город.
А и как ведь да на другой день
А как позвали Садка да на почестен пир
А и к купцу да богатому.
А и как тут да много собиралосе
А и к купцу да на почестен пир
А купцев как богатых новгородских;
А и как все теперь на пиру напивалися,
А и как все на пиру да наедалися,
А и похвальбами всё похвалялися.
А кто чем уж как теперь да хвастает,
А кто чем на пиру да похваляется:
А иной хвастает как несчётной золотой казной,
А иной хвастает да добрым конем,
А иной хвастает силой, удачей молодецкою;

А и как умной топерь уж как хвастает
А и старым батюшком, старой матушкой,
А и безумный дурак уж как хвастает,
А и как хвастает да как своей молодой женой.
А сидит Садко, как ничем да он не хвастает,
А сидит Садко, как ничем он не похваляется;
А и как тут сидят купцы богатые новгородский,
А и как говорят Садку таковы слова:
«А что же, Садко, сидишь, ничем же ты не хвастаешь,
Что ничем, Садко, да ты не похваляешься?»
А и говорит Садко таковы слова:
«Ай же вы, купцы богатые новгородский
А и как чем мне, Садку, топерь хвастати,
А как чем-то, Садку, похвалитися?
А нету у меня много несчётной золотой казны,
А нету у меня как прекрасной молодой жены,
А как мне, Садку, только есть одним да мне похвастати:
Во Ильмень да как во озери
А есте рыба как перья золотые ведь».

А и как тут купцы богатые новгородский,
А и начали с ним да оны споровать:
Во Ильмень да что во озери
А нету рыбы такою что,
Чтобы были перья золотые ведь.

А и как говорил Садко новгородский:
«Дак заложу я свою буйную головушку,
Боле заложить да у меня нечего».
А оны говоря: «Мы зложим в ряду да во гостиноём
Шесть купцей, шесть богатых».
А залагали ведь как по лавочке,
С дорогима да с товарами.
А и тут после этого
А связали невод шелковой,
А и поехали ловить как в Ильмень да как во озеро,
А и закидывали тоню во Ильмень да ведь во озери,
А рыбу уж как добыли — перья золотые ведь;
А и закинули другу тоню во Ильмень да ведь во озери,
А и как добыли другую рыбину — перья золотые ведь;
А и закинули третью тоню во Ильмень да ведь во озери,
А и как добыли уж как рыбку — перья золотые ведь.
А теперь как купцы да новгородские богатые
А и как видят, делать да нечего,
А и как вышло правильно, как говорил Садко да новгородский,
А и как отперлись оны да от лавочек,
А в ряду да во гостиноём,
А и с дорогима ведь с товарами.

А и как тут получил Садко да новгородский,
А и в ряду во гостиноём
А шесть уж как лавочек с дорогима он товарами,
А и записался Садко в купцы да в новгородский,
А и как стал топерь Садко купец богатый.
А как стал торговать Садко да топеричку,
В своем да он во городе,
А и как стал ездить Садко торговать да по всем местам,
А и по прочим городам да он по дальниим,
А и как стал получать барыши да он великий.

А и как тут да после этого
А женился как Садко купец новгородский богатыи,
А еще как, Садко, после этого,
А и как выстроил он палаты белокаменны,
А и как сделал, Садко, да в своих он палатушках,
А и как обделал в теремах всё да по-небесному
А и как на небе пекет да красное уж солнышко,—
В теремах у его пекет да красно солнышко;
А и как на небе светит млад да светел месяц,—
У его в теремах да млад светёл месяц;
А и как на небе пекут да звёзды частыи,—
А у его в теремах пекут да звёзды частыи;
А и как всем изукрасил Садко свои палаты белокаменны.

А и топерь как ведь после этого
А и собирал Садко столованье до почестен пир,
А и как всех своих купцев богатых новгородских,
А и как всех-то господ он своих новгородских,
А и как он ещё настоятелей своих да новгородских;
А и как были настоятели новгородские,
А и Лука Зиновьев ведь да Фома да Назарьев ведь;
А ещё как сбирал-то он всех мужиков новгородских,
А и как повел Садко столованье — почестен пир богатый,
А топерь как все у Садка на честном пиру,
А и как все у Садка да напивалисе,
А и как все у Садка теперь да наедалисе,
А и похвальбами-то все да похвалялися.
А и кто чем на пиру уж как хвастает,
А и кто чим на пиру похваляется:
А иной как хвастает несчётной золотой казной,
А иной хвастает как добрым конем,
А иной хвастает силой могучею богатырскою,
А иной хвастает славным отечеством,
А иной хвастат молодым да молодечеством;
А как умной-разумной как хвастает
Старым батюшкой да старой матушкой,
А и безумный дурак уж как хвастает
А и своей да молодой женой.

А и как ведь Садко по палатушкам он похаживат,
А и Садко ли-то сам да выговариват:
«Ай же вы, купцы новгородские, вы богатыи,
Ай же все господа новгородский,
Ай же все настоятели новгородский,
Мужики как вы да новгородский!
А у меня как вси вы на честном пиру,
А вси вы у меня как пьяны, веселы,
А как вси на пиру напивалисе,
А и как все на пиру да наедалисе,
А и похвальбами все вы похвалялися.
А и кто чим у вас теперь хвастает:
А иной хвастает как былицею,
А иной хвастает у вас да небылицею.
А как чем буде мне, Садку, теперь похвастати?
А и у мя, у Садка новгородского,
А золота казна у мя топерь не тощится,
А цветное платьице у мя топерь не держится,
А и дружинушка хоробрая не изменяется;
А столько мне, Садку, буде похвастати
А и своей мне несчётной золотой казной:
А и на свою я несчётну золоту казну,
А и повыкуплю я как всё товары новгородский,

А и как всё худы товары я, добрые,
А что не буде боле товаров в продаже во городи».

А и как ставали тут настоятели ведь новгородский
А и Фома да Назарьев ведь,
А Лука да Зиновьев ведь,
А и как тут вставали да на резвы ноги
А и как говорили сами ведь да таковы слова:
«Ай же ты, Садко, купец богатый новгородский!
А о чем ли о многом бьёшь с нами о велик заклад,
Ежели выкупишь товары новгородский,
А и худы товары все, добры,
Чтобы не было в продаже товаров да во городи?»
А и говорит Садко им наместо таковы слова:
«Ай же вы, настоятели новгородски!
А сколько угодно у меня хватит заложить бессчётной золотой казны».
А и говоря настоятели наместо новгородский:
«Ай же ты, Садко да новгородский!
А хоть ударь с нами ты о тридцати о тысячах».
А ударил Садко о тридцати да ведь о тысячах.
А и как все со честного пиру разъезжалисе,
А и как все со честного пиру разбиралисе,
А и как по своим домам, по своим местам.
А и как тут Садко, купец богатый новгородский,
А и как он на другой день вставал по утру да по раному,
А и как ведь будил он свою дружинушку хоробрую,
А и давал как он да дружинушки,
А и как долюби он бессчётну ыи золоты казны;
А как спущал он по улицам торговым,
А и как сам прямо шел во гостиной ряд,
А и как тут повыкупил он товары новгородский,
А и худы товары все, добрые.

А и ставал как на другой день
Садко, купец богатый новгородский,
А и как он будил дружинушку хоробрую,
А и давал уж как долюби бессчётныи золоты казны,
А и как сам прямо шел во гостиный ряд,—
А и как тут много товаров принавезено,
А и как много товаров принаполнено
А и на ту на славу великую новгородскую.
Он повыкупил ещё товары новгородский,
А и худы товары все, добрыи.

А и на третий день вставал Садко, купец богатый новгородский,
А и будил как он да дружинушку хоробрую,
А и давал уж как долюби дружинушки
А и как много несчётной золотой казны,
А и как распушал он дружинушку по улицам торговым,
А и как сам он прямо шел во гостиный ряд,—
А и как тут на славу великую новгородскую
А и подспели как товары ведь московский,
А и как тут принаполнился как гостиной ряд
А и дорогими товарами ведь московским.
А и как тут Садко топерь да пораздумался:
«А и как я повыкуплю ещё товары всё московский,
А и на тую на славу великую новгородскую,
А и подспеют ведь как товары заморский:
А и как ведь топерь уж как мне, Садку,
А и не выкупить как товаров ведь
Со всего да со бела свету.

А и как лучше пусть не я да богатеє,
Садко купец да новгородский,
А и как пусть побогатеє меня славный Нов-город,
Что не мог-де я да повыкупить
А и товаров новгородских,
Чтобы не было продажи да во городи;
А лучше отдам я денежок тридцать тысячей,
Залог свой великий!»
А отдавал уж как денежок тридцать тысячей,
Отпирался от залогу да великого.

А потом как построил тридцать караблей,
Тридцать караблей, тридцать чёрных,
А и как ведь свалил он товары новгородский
А и на чёрные на карабли,
А и поехал торговать купец богатый новгородский
А и как на своих на чёрных на караблях.
А поехал он да по Волхову,
А и со Волхова он во Ладожско,
А со Ладожского vyplывал да во Неву-реку,
А и как со Невы-реки как выехал на синё морё.
А и как ехал он по синю морю,
А и как тут воротил он в Золоту Орду.
А и как там продавал он товары да ведь новгородский,
А и получал он барыши топерь великии,
А и как насыпал он бочки ведь сороковки-ты
А и как красного золота;
А и насыпал он много бочек да чистого серебра,
А ещё насыпал он много бочек мелкого, он крупного скатняго жемчугу.
А как потом поехал он из-за Золотой Орды,
А и как выехал топеричку опять да на сине море.

А и как на синем море устоялисе да чёрны карабли,
А и как волной-то бьет и паруса-то рвёт,
А и как ломат чёрны карабли,
А все с места нейдут чёрны карабли.

А и воспроговорил Садко, купец богатый новгородский,
А и ко своей он дружинишки хоробрыи:
«Ай же ты, дружина хоробрая!
А и как сколько ни по морю ездили,
А мы морскому царю дани да не плачивали.
А топерь-то дани требует морской-то царь в сине море».
А и тут говорит Садко, купец богатый новгородский:
«Ай же ты, дружина хоробрая!
А и возьмите-тко вы, мечи-тко в сине море
А и как бочку-сороковку красного золота».
А и как тут дружина да хоробрая
А и как брали бочку-сороковку красного золота,
А метали бочку в сине море.
А и как все волной-то бьет, паруса-то рвет,
А и ломат чёрны карабли да на синём мори,—
Всё нейдут с места карабли да на синем мори.

А и опять воспроговорил Садко, купец богатый новгородский
А и своей как дружинишки хоробрыи:
«Ай же ты, дружинишка моя ты хоробрая!
А видно мало этой дани царю морскому в сине море:
А и возьмите-тко вы, мечи-тко в сине море
А и как другую ведь бочку чистого серебра».
А и как тут дружинишка хоробрая

А кидали как другую бочку в сине море
А как чистого да серебра.
А и как все волной-то бьет, паруса-то рвет,
А и ломат чёрны карабли да на синем мори,
А всё нейдут с места карабли да на синем мори.

А и как тут говорил Садко, купец богатый новгородский,
А и как своей он дружинушке хоробрыи:
«Ай же ты, дружина хоробрая!
А видно, этой мало как дани в сине море:
А берите-тко третью бочку да крупного, мелкого скатного жемчугу,
А кидайте-тко бочку в сине море».
А как тут дружина хоробрая
А и как брали бочку крупного, мелкого скатного жемчугу,
А кидали бочку в сине море.
А и как всё на синем море стоят да чёрны карабли.
А волной-то бьет, паруса-то рвет,
А и как все ломат чёрны карабли,—
А и всё с места нейдут да чёрны карабли.

А и как тут говорил Садко, купец богатый новгородский
А своей как дружинушке он хоробрыи:
«Ай же ты, любезная как дружинушка да хоробрая!
А видно, морской-то царь требуе как живой головы у нас в сине море.
Ай же ты, дружина хоробрая!
А и возьмите-тко, уж как делайте
А и да жеребья да себе волжаны;
А и как всяк свои имена вы пишете на жеребьи,
А спускайте жеребья на сине море;
А я сделаю себе-то жеребий на красное-то на золото.
А и как спустим жеребья топерь мы на сине море:
А а как чей у нас жеребий топерь да ко дну пойдет,
А тому идти как у нас да в сине море».
А у всёй как у дружины хоробрыи
А и жеребья топерь гоголём плывут,
А и у Садка купца, гостя богатого, да ключом на дно.

Ай говорит Садко таковы слова:
«А и как эти жеребьи есть неправильни;
А и вы сделайте жеребьи как на красное да золото,
А я сделаю жеребий да дубовый.
А и как вы пишете всяк свои имена да на жеребьи,
А и спускайте-тко жеребьи на сине море:
А и как чей у нас жеребий да ко дну пойдет,
А тому как у нас идти да в сине море».
А и как вся тут дружинушка хоробрая
А и спускали жеребья на сине море,
А и у всей как у дружинушки хоробрыи
А и как всё жеребья как теперь да гоголем плывут,
А Садков как жеребий да теперь ключом на дно.

А и опять говорил Садко да таковы слова:
«А как эти жеребьи есть неправильни.
Ай же ты, дружина хоробрая!
А и как делайте вы как жеребьи дубовыи,
А и как сделаю я жеребий липовой,
А как будем писать мы имена всё на жеребьи,
А спускать уж как будем жеребья мы на сине море,
А топерь как в остатниих:
Как чей топерь жеребий ко дну пойдет,
А и тому как идти у нас да в сине море».

А и как тут вся дружина хоробрая
А и как делали жеребьи все дубовые,
А он делал уж как жеребий себе липовой,
А и как всяк свои имена да писали на жеребьи,
А и спускали жеребья на сине море.
А у всей дружинушки ведь хоробройей
А и жеребья теперь гоголем плывут да на синем мори,
А и у Садка, купца богатого новгородского, ключом на дно.

А как тут говорил Садко таковы слова:
«А и как видно, Садку да делать топерь нечего,
А и самого Садка требует царь морской да в сине море.
Ай же ты, дружинушка моя да хоробрая, любезная!
А и возьмите-тко вы, несите-тко
А и мою как чернильницу вы вальячную,
А и неси-тко как перо лебединоё,
А и несите-тко вы бумаги топерь вы мне гербовыи».
А и как тут как дружинушка ведь хоробрая
А несли ему как чернильницу да вальячную,
А и несли как перо лебединоё,
А и несли как лист-бумагу как гербовую.
А и как тут Садко, купец богатый новгородский,
А сажился он на ременчат стул
А к тому он к столику ко дубовому,
А и как начал он именища своего да он отписывать:
А как отписывал он имения по Божьим церквам,
А и как много отписывал он имения нищей братии,
А как ино именищо он отписывал да молодой жены,
А и достальнёё имяне отписывал дружине он хоробройей.

А и как сам потом заплакал он,
Говорил он как дружинушке хоробройей:
«Ай же ты, дружина хоробрая да любезная!
А и полагайте вы доску дубовую на сине море,
А что мне свалиться, Садку, мне-ка на доску,
А не то как страшно мне принять смерть во синем мори».
А и как тут он ещё взимал с собой свои гусёлка яровчаты,
А и заплакал горько, прощался он с дружинушкой хороброю,
А и прощался он теперичку со всим да со белым светом,
А и как он теперичку прощался ведь
А со своим он со Новым со городом.
А потом свалился на доску он на дубовую,
А и понесло как Садка на доски да по синю морю.
А и как тут побежали чёрны-ты карабли,
А и как будто полетели чёрны вороны,
А и как тут остался теперь Садко да на синем мори.

А и как ведь со страху великого
А заснул Садко на той доске на дубовыи.
А как ведь проснулся Садко, купец богатый новгородский,
А и в Окиян-мори да на самом дни,
А увидел — сквозь воду пекет красно солнышко,
А как ведь очутилась возле палата белокаменна.
А заходил как он в палату белокаменну:
А и сидит теперь как во палатушках
А и как цар-то морской теперь на стуле ведь.
А и говорит цар-то морской таковы слова:
«А и как здравствуйте, купец богатый,
Садко да новгородский!
А и как сколько ни по морю ездил ты,
А и как морскому царю дани не плачивал в сине море,

А и теперь уж сам весь пришел ко мне да во подарочках.
Ах, скажут, ты мастер играть во гусли во яровчаты:
А поиграй-ко мне как в гусли во яровчаты».

А как тут Садко видит, в синем море делать нечего:
Принужон он играть как во гусли во яровчаты.
А и как начал играть Садко как во гусли во яровчаты,
А как начал плясать царь морской теперь в синем мори,
А от него сколебалосе всё сине море,
А сходилася волна да на синем мори,
А и как стал он разбивать много чёрных караблей да на синем мори,
А и как много стало ведь тонуть народу да в сине море
А и как много стало гинуть именица да в сине море,
А как теперь на синем мори многи люди добрыи,
А и как многи ведь да люди православные
От желаньица как молятся Николы да Можайскому,
А и чтоб повынес Николай их угодник из синя моря.

А как тут Садка новгородского как чёснуло в плечо да во правое
А и как обернулся назад Садко, купец богатый новгородский —
А стоит как топерь старичок да назади уж как белыи, седатыи,
А и как говорил да старичок таковы слова:
«А и как полно те играть, Садко, во гусли во яровчаты в синем мори!»
А и говорит Садко как наместо таковы слова:
«А и топерь у меня не своя воля да в синем мори,
Заставлят как играть меня царь морской».
А и говорил опять старичок наместо таковы слова:
«А и как ты, Садко, купец богатый новгородский!
А и как ты струночки повырви-ко,
Как шпенёчки повыломай,
А и как ты скажи теперь царю морскому ведь:
А и у мяя струн не случилось,
Шпенёчков у мяя не пригодилося,
А и как боле играть у мяя не во что.
А тебе скажет как царь морской:
«А и не угодно ли тебе, Садко, жениться в синем мори
А и на душечке как на красной девушке?»
А и как ты скажи ему топерь да в синем мори,
А и скажи: царь морской, как воля твоя топерь в синем мори,
А и как что ты знашь, то и делай-ко.
А и как он скажет тебе да топеречку:
«А и завтра ты приготовляйся-ко,
А и Садко, купец богатый новгородский,
А и выбирай, как скажет, ты девицу себе по уму, по разуму».
Так ты смотри, перво три ста девиц ты стадо пропусти,
А ты другое три ста девиц ты стадо пропусти,
А как третье три ста девиц ты стадо пропусти,
А в том стаде на конци на остатнием
А и идет как девица-красавица,
А по фамилии как Чернава-то:
Так ты эту Чернаву-то бери в замужество,
А и тогда ты, Садко, да счастлив будешь.
А и как лягешь спать первой ночи ведь,
А смотри, не твори блуда никакого-то
С той девицей со Чернавою.
Как проснёшься тут ты в синем мори,
Так будешь в Нове-граде на крутом кряжу,
А о ту о реченку о Чернаву-то.
А ежели сотворишь как блуд ты в синем мори,
Так ты останешься навеки да в синем мори.
А когда ты будешь ведь на святой Руси,
Да во своем да ты да во городи,

А и тогда построй ты церковь соборную
Да Николы да Можайскому,
А и как есть я Никола Можайский».

А как тут потерялся топерь старичок да седатыи.
Ай как тут Садко, купец богатый новгородский, в синем мори,
А и как струночки он повырывал,
Шпенёчики у гусёлышек повыломал,
А не стал ведь он боле играти во гусли во яровчаты.
А и остоялся как царь морской,
Не стал плясать он топерь в синем мори,
А и как сам говорил уж царь таковы слова:
«А что же не играшь, Садко, купец богатый новгородский,
А и во гусли ведь да во яровчаты?»
А и говорил Садко таковы слова:
«А и топерь струночки как я повырывал,
Шпенёчики я повыломал,
А у меня боле с собой ничего да не случилось»,
А и как говорил царь морской:
«Не угодно ли тебе жениться, Садко, в синем мори,
А и как ведь на душечке на красной да на девушке?»
А и как он наместо говорил ему:
«А и теперь как волюшка твоя надо мной в синем мори».
А и как тут говорил уж царь морской:
«Ай же ты, Садко, купец богатый новгородский!
А и завтра выбирай себе девицу да красавицу
По уму себе да по разуму».
А и как дошло дело до утра ведь до ранняго,
А и как стал Садко, купец богатый новгородский,
А и как пошёл выбирать себе девицы-красавицы,
А и посмотрит, стоит уж как царь морской.
А и как три ста девиц повели мимо их-то ведь,
А он-то перво три ста девиц да стадо пропустил,
А друго он три ста девиц да стадо пропустил,
А и третье он три ста девиц да стадо пропустил.
А посмотрит, позади идет девица-красавица,
А и по фамилии что как зовут Чернавою.
А он ту Чернаву любовал, брал за себя во замужество
А и как тут говорил царь морской таковы слова:
«А и как ты умел да жениться, Садко, в синем мори».
А теперь как пошло у них столованье да почестен пир в синем мори,
А и как тут прошло у них столованье да почестен пир,
А и как тут ложился спать Садко, купец богатый новгородский,
А в синём мори он с девицею с красавицей,
А во спальней он да во тёплой;
А и не творил с ней блуда никакого, да заснул в сон во крепкии.

А и как он проснулся, Садко, купец богатый новгородский,
Ажно очутился Садко во своём да во городи,
О реку о Чернаву на крутом кряжу.
А и как тут увидел — бежат по Волхову
А свои да чёрные да карабли,
А как ведь дружинушка как хоробрая
А поминают ведь Садка в синем мори,
А и Садка, купца богатого, да жена его
А поминат Садка со своей дружиною хороброю.
А как тут увидала дружинушка,
Что стоит Садко на крутом кряжу да о Волхово,
А и как тут дружинушка вся она расчудоваласе,
А и как тому чуду ведь сдивоваласе,
Что оставили мы Садка да на синем мори,
А Садко впереди нас да во своем во городи.

А и как встретил ведь Садко дружинишку хоробрую,
Все чёрные тут карабли.
А как теперь поздоровкались,
Пошли во палаты Садка, купца богатого.
А как он топеречку здоровался со своей с молодой женой.

А и теперь как он после этого
А и повыгрузил он со караблей
А как всё свое да он именицо,
А и повыкатил как он всю свою да несчётну золоту казну,
А и теперь как на свою он несчётну золоту казну
А и как сделал церковь соборную Николы да Можайскому,
А и как другую церковь сделал Пресвятыи Богородицы.
А и топерь как ведь да после этого
А и как начал Господу Богу он да молитися,
А и о своих грехах да он прощатися.
А как боле не стал выезжать да на сине море,
А и как стал проживать во своём да он во городи.

А и теперь как ведь да после этого
А и тому да всему да славы поют.

Садко (сказитель А. П. Сорокин)

В славном в Нове-граде
Как был Садко-купец, богатый гость.
А прежде у Садка имущества не было:
Одни были гусельки яровчаты;
По пирам ходил-играл Садко.

Садка день не зовут на почестей пир,
Другой не зовут на почестен пир
И третий не зовут на почестен пир,
По том Садко соскучился.
Как пошёл Садко к Ильмень-озеру,
Садился на бел-горюч камень
И начал играть в гусельки яровчаты.
Как тут-то в озере вода всколыбалася,
Тут-то Садко перепался,
Пошёл прочь от озера во свой во Новгород.

Садка день не зовут на почестен пир,
Другой не зовут на почестен пир
И третий не зовут на почестен пир,
По том Садко соскучился.
Как пошёл Садко к Ильмень-озеру,
Садился на бел-горюч камень
И начал играть в гусельки яровчаты.
Как тут-то в озере вода всколыбалася,
Тут-то Садко перепался,
Пошёл прочь от озера во свой во Новгород.

Садка день не зовут на почестен пир,
Другой не зовут на почестен пир
И третий не зовут на почестен пир,
По том Садко соскучился.
Как пошёл Садко к Ильмень-озеру,
Садился на бел-горюч камень
И начал играть в гусельки яровчаты.
Как тут-то в озере вода всколыбалася,
Показался царь морской,
Вышел со Ильмени со озера,
Сам говорил таковы слова:
— Ай же ты, Садко новгородский!
Не знаю, чем буде тебя пожаловать
За твои за утехы за великие,
За твою-то игру нежную:
Аль бессчётной золотой казной?
А не то ступай во Новгород
И ударь о велик заклад,
Заложи свою буйну голову
И выражай с прочих купцов
Лавки товара красного
И спорь, что в Ильмень-озере
Есть рыба — золоты перья.
Как ударишь о велик заклад,
И поди свяжи шелковой невод
И приезжай ловить в Ильмень-озеро:
Дам три рыбины — золоты перья.
Тогда ты, Садко, счастлив будешь!
Пошёл Садко от Ильменя от озера,

Как приходил Садко во свой во Новгород,
Позвали Садка на почестен пир.
Как тут Садко новгородский
Стал играть в гусельки яровчаты;
Как тут стали Садка поपाивать,
Стали Садку поднашивать,
Как тут-то Садко стал похвастывать:
— Ай же вы, купцы новгородские!
Как знаю чудо-чудное в Ильмень-озере:
А есть рыба — золоты перья в Ильмень-озере!

Как тут-то купцы новгородские
Говорят ему таковы слова:
— Не знаешь ты чуда-чудного,
Не может быть в Ильмень-озере рыбы — золоты перья.

— Ай же вы, купцы новгородские!
О чем же бьете со мной о велик заклад?
Ударим-ка о велик заклад:
Я заложу свою буйну голову,
А вы залагайте лавки товара красного.
Три купца повыкинулись,
Заложили по три лавки товара красного,
Как тут-то связали невод шелковой
И поехали ловить в Ильмень-озеро.
Закинули тоньку в Ильмень-озеро,
Добыли рыбку — золоты перья;
Закинули другую тоньку в Ильмень-озеро,
Добыли другую рыбку — золоты перья;
Третью закинули тоньку в Ильмень-озеро,
Добыли третью рыбку — золоты перья.
Тут купцы новгородские
Отдали по три лавки товара красного.

Стал Садко поторговывать,
Стал получать барыши великие.
Во своих палатах белокаменных
Устроил Садко все по-небесному:
На небе солнце — и в палатах солнце,
На небе месяц — и в палатах месяц,
На небе звёзды — и в палатах звёзды.

Потом Садко-купец, богатый гость,
Зазвал к себе на почестен пир
Тых мужиков новгородских
И тых настоятелей новгородских:
Фому Назарьева и Луку Зиновьева.

Все на пиру наедались,
Все на пиру напивались,
Похвальбами все похвалялись.
Иной хвастает бессчётной золотой казной,
Другой хвастает силой-удачей молодецкою,
Который хвастает добрым конем,
Который хвастает славным отчеством.
Славным отчеством, молодым молодечеством,
Умный хвастает старым батюшкой,
Безумный хвастает молодой женой.

Говорят настоятели новгородские:
— Все мы на пиру наедались,
Все на почестном напивались,
Похвальбами все похвалялись.
Что же у нас Садко ничем не похвастает?
Что у нас Садко ничем не похваляется?
Говорит Садко-купец, богатый гость:
— А чем мне, Садку, хвастаться,
Чем мне, Садку, пахваляться?
У меня ль золота казна не тощится,
Цветно платьице не носится,
Дружина хоробра не изменяется.
А похвастать — не похвастать бесщётной золотой казной:
На свою бесщётну золоту казну
Повыкуплю товары новгородские,
Худые товары и добрые!

Не успел он слова вымолвить,
Как настоятели новгородские
Ударили о велик заклад,
О бесщётной золотой казне,
О денежках тридцати тысячах:
Как повыкупить Садку товары новгородские,
Худые товары и добрые,
Чтоб в Нове-граде товаров в продаже боле не было.
Ставал Садко на другой день раным-рано,
Будил свою дружину Хоробрую,
Без счета давал золотой казны
И распускал дружину по улицам торговым,
А сам-то прямо шел в гостиный ряд,
Как повыкупил товары новгородские,
Худые товары и добрые,
На свою бесщётну золоту казну.

На другой день ставал Садко раным-рано,
Будил свою дружину хоробрую,
Без счета давал золотой казны
И распускал дружину по улицам торговым,
А сам-то прямо шел в гостиный ряд:
Вдвойне товаров принавезено,
Вдвойне товаров принаполнено
На тую на славу на великую новгородскую.
Опять выкупал товары новгородские,
Худые товары и добрые,
На свою бесщётну золоту казну.

На третий день ставал Садко раным-рано,
Будил свою дружину хоробрую,
Без счета давал золотой казны
И распускал дружину по улицам торговым,
А сам-то прямо шел в гостиный ряд:
Втройне товаров принавезено,
Втройне товаров принаполнено,
Подспели товары московские
На тую на великую на славу новгородскую.

Как тут Садко пораздумался:
«Не выкупить товара со всего бела света:
Еще повыкуплю товары московские,
Подспеют товары заморские.
Не я, видно, купец богат новгородский —

Побогаче меня славный Новгород».
Отдавал он настоятелям новгородским
Денежек он тридцать тысячей.

На свою бесчётну золоту казну
Построил Садко тридцать кораблей,
Тридцать кораблей, тридцать черлёных;
На те на корабли на черлёные
Свалил товары новгородские,
Поехал Садко по Волхову,
Со Волхова во Ладожско,
А со Ладожска во Неву-реку,
А со Невы-реки во сине море.
Как поехал он по синю морю,
Воротил он в Золоту Орду,
Продавал товары новгородские,
Получал барыши великие,
Насыпал бочки-сороковки красна золота, чиста серебра,
Поезжал назад во Новгород,
Поезжал он по синю морю.

На синем море сходилась погода сильная,
Застоялись черлёны корабли на синем море:
А волной-то бьёт, паруса рвёт,
Ломают кораблики черлёные;
А корабли нейдут с места на синем море.

Говорит Садко-купец, богатый гость,
Ко своей дружине ко хоробрые:
— Ай же ты, дружинушка хоробря!
Как мы век по морю ездили,
А морскому царю дани не плачивали:
Видно, царь морской от нас дани требует,
Требует дани во сине море.
Ай же, братцы, дружина хоробря!
Взимайте бочку-сороковку чиста серебра,
Спускайте бочку во сине море,—
Дружина его хоробря
Взимала бочку чиста серебра,
Спускала бочку во сине море;
А волной-то бьёт, паруса рвёт,
Ломают кораблики черлёные,
А корабли нейдут с места на синем море.

Тут его дружина хоробря
Брала бочку-сороковку красна золота,
Спускала бочку во сине море:
А волной-то бьёт, паруса рвёт,
Ломают кораблики черлёные,
А корабли все нейдут с места на синем море.
Говорит Садко-купец, богатый гость:
— Видно, царь морской требует
Живой головы во сине море.
Делайте, братцы, жеребья вольжаны,
Я сам сделаю на красном на золоте,
Всяк свои имена подписывайте,
Спускайте жеребья на сине море:
Чей жеребий ко дну пойдёт,
Таковому идти в сине море.

Делали жеребья вольжаны,
А сам Садко делал на красном на золоте,
Всяк свое имя подписывал,
Спускали жеребья на сине море.
Как у всей дружины хоробрые
Жеребья гоголем по воде плывут,
А у Садка-купца — ключом на дно.
Говорит Садко-купец, богатый гость:
— Ай же братцы, дружина хоробрая!
Этия жеребья неправильны:
Делайте жеребья на красном на золоте,
А я сделаю жеребий вольжанный.
Делали жеребья на красном на золоте,
А сам Садко делал жеребий вольжанный.
Всяк свое имя подписывал,
Спускали жеребья на сине море:
Как у всей дружины хоробрые
Жеребья гоголем по воде плывут,
А у Садка-купца — ключом на дно.

Говорит Садко-купец, богатый гость:
— Ай же братцы, дружина хоробрая!
Видно, царь морской требует
Самого Садка богатого в сине море.
Несите мою чернилицу вальяжную,
Перо лебединое, лист бумаги гербовый.

Несли ему чернилицу вальяжную,
Перо лебединое, лист бумаги гербовый,
Он стал именице отписывать:
Кое имяне отписывал божьим церквам,
Иное имяне нищей братии,
Иное имяне молодой жене,
Остатное имяне дружине хороброй.

Говорил Садко-купец, богатый гость:
— Ай же братцы, дружина хоробрая!
Давайте мне гусельки яровчаты,
Поиграть-то мне в остатнее:
Больше мне в гусельки не игрывать.
Али взять мне гусли с собой во сине море?

Взимает он гусельки яровчаты,
Сам говорит таковы слова:
— Свалите дощечку дубовую на воду:
Хоть я свалюсь на доску дубовую,
Не столь мне страшно принять смерть во синем море.
Свалили дощечку дубовую на воду,
Потом поезжали корабли по синю морю,
Полетели, как чёрные вороны.

Остался Садко на синем море.
Со тоя со страсти со великие
Заснул на дощечке на дубовой.
Проснулся Садко во синем море,
Во синем море на самом дне,
Сквозь воду увидел пекучись красное солнышко,
Вечернюю зорю, зорю утреннюю.
Увидел Садко: во синем море
Стоит палата белокаменная.

Заходил Садко в палату белокаменну:
Сидит в палате царь морской,
Голова у царя как куча сенная.
Говорит царь таковы слова:
— Ай же ты, Садко-купец, богатый гость!
Век ты, Садко, по морю ездывал,
Мне, царю, дани не плачивал,
А нонь весь пришел ко мне во подарочках.
Скажут, мастер играть в гусельки яровчаты;
Поиграй же мне в гусельки яровчаты.

Как начал играть Садко в гусельки яровчаты,
Как начал плясать царь морской во синем море,
Как расплясался царь морской.
Играл Садко сутки, играл и другие
Да играл еще Садко и третии —
А все пляшет царь морской во синем море.
Во синем море вода всколыбалася,
Со желтым песком вода смутилася,
Стало разбивать много кораблей на синем море,
Стало много гибнуть именицев,
Стало много тонуть людей праведных.

Как стал народ молиться Миколу Можайскому,
Как тронуло Садка в плечо во правое:
— Ай же ты, Садко новгородский!
Полно играть в гусельки яровчаты! —
Обернулся, глядит Садко новгородский:
Ажно стоит старик седатый.
Говорил Садко новгородский:
— У меня воля не своя во синем море,
Приказано играть в гусельки яровчаты.

Говорит старик таковы слова:
— А ты струночки повырывай,
А ты шпенёчки повыломай,
Скажи: «У меня струночек не случилось,
А шпенёчков не пригодилося,
Не во что больше играть,
Приломалися гусельки яровчаты».
Скажет тебе царь морской:
«Не хочешь ли жениться во синем море
На душечке на красной девушке?»
Говори ему таковы слова:
«У меня воля не своя во синем море».
Опять скажет царь морской:
«Ну, Садко, вставай поутру ранёшенько,
Выбирай себе девицу-красавицу».
Как станешь выбирать девицу-красавицу,
Так перво триста девиц пропусти,
А друго триста девиц пропусти,
И третье триста девиц пропусти;
Позади идёт девица-красавица,
Красавица девица Чернавушка,
Бери ту ю Чернаву за себя замуж...
Будешь, Садко, во Нове-граде.
А на свою бесчётну золоту казну
Построй церковь соборную Миколу Можайскому.

Садко струночки во гусельках повыдернул,
Шпенёчки во яровчатых повыломал.

Говорит ему царь морской:
— Ай же ты, Садко новгородский!
Что же не играешь в гусельки яровчаты?
— У меня струночки во гусельках выдернулись,
А шпенёчки во яровчатых повывыломались,
А струночек запасных не случилось,
А шпенёчков не пригодилося.

Говорит царь таковы слова:
— Не хочешь ли жениться во синем море
На душечке на красной девушке?—
Говорит ему Садко новгородский:
— У меня воля не своя во синем море.—
Опять говорит царь морской:
— Ну, Садко, вставай поутру ранёшенько,
Выбирай себе девицу-красавицу.
Вставал Садко поутру ранёшенько,
Поглядит: идет триста девушек красных.
Он перво триста девиц пропустил,
И друго триста девиц пропустил,
И третье триста девиц пропустил;
Позади шла девица-красавица,
Красавица девица Чернавушка,
Брал тую Чернаву за себя замуж.

Как прошёл у них столованье почестен пир
Как ложился спать Садко во перву ночь,
Как проснулся Садко во Нове-граде,
О реку Чернаву на крутом кряжу,
Как поглядит — ажно бегут
Его черленые корабли по Волхову
Поминает жена Садка со дружиной во синем море:
— Не бывать Садку со синя моря!—
А дружина поминает одного Садка:
— Остался Садко во синем море!

А Садко стоит на крутом кряжу,
Встречает свою дружинушку со Волхова
Тут его дружина сдивовалася:
— Остался Садко во синем море!
Очутился впереди нас во Нове-граде,
Встречает дружину со Волхова!
Встретил Садко дружину хоробрую
И повел во палаты белокаменны.
Тут его жена зрадовалася,
Брала Садка за белы руки,
Целовала во уста во сахарные.

Начал Садко выгружать со черлёных со кораблей
Именьице — бессчётну золоту казну.
Как повыгрузил со черлёных кораблей,
Состроил церкву соборную Миколу Можайскому.

Не стал больше ездить Садко на сине море,
Стал поживать Садко во Нове-граде.

Король Лір і його дочки**(давніоанглійська балада; переклад І. Я. Франка)**

У Англії колись був король Лір
І панував собі на честь і славу,
Мав повагу він і в сусідів мир,
І забезпечену державу.
Між іншими достатками його
Була також три доні гожі,
Прегарні й свіжі, що перевищали
Красою три червоні рожі.

Та королю подобалось старому
Раз їм питання предложити:
«Котра з дочок моїх найбільш
Мене потрафить ублажити,
Потіха старості моєї — ви,
Тож по черзі хай кожда скаже,
Яку найбільшу любов мені
Вона ділами своїми докаже».

Регана з них найстаршая рекла:
«Мій отче, як мені вас не любити?
Якби яка пригода надійшла,
Готова я за вас і кров пролити.
А хоч і серце би мов криваве
На штуки посікти хотіли,
Воліла б я, ніж малась допустити,
Аби яку ви прикрість потерпіли».

«І я,— сказала другая на те,—
Волю хоч би найтяжче бідувати,
Прийняти муки й ганьбу, ніж би ви
Біди якої мали зазнавати.
Я день і ніч готова вам служити,
Стать вам найменшою слугою,
Щоб віку свого ви могли дожити
У radoщах та супокою».

«Тепер мені,— король старий сказав,—
Яснішою будучність стала.
Та ще ти, наймолодшая моя,
Свого слова не сказала».—
«Я рада,— мовила Корделія,—
Свій довг дитячий все сповняти,
Послушна бути вам у всім,
А більш не в силі я нічого вам сказати».

«Так ти,— рік він,— не можеш більш нічого
Дать, ніж повинність повелить дитяча?
То видно, що твоя любов до мене
Не так-то вірна та гаряча.
То ж будь прогнана з мого двору!
Не хочу знать нелюбої дитини.
З мого царства не дістанеш ти
По моїй смерті ні частини.

Лиш твоїм сестрам, що за мене раді
Хоч голови свої покласти,
Розділю я свою державу й дам
Обом по рівній часті.
Дарую їм предківську корону
І владу, і королівську подобу,
Аби мене в любові своїй за те
Пропильнували аж до гробу».

Отак дві старші сестри підійшли
Старого короля облесними словами,
Найменшу ж через королівський гнів
Сей час з двора протурено за брами.
Мов сирота, пішла Корделія,
Блукаючи від міста до села,
Ні в Англії в селі, ні в місті жаднім
Собі притулку не знайшла.

Аж як до Франції дісталася,
Скінчилася її недоля;
На кращім ґрунті запишалася.
Мов гарний цвіт з чужого поля.
Король французький як пізнав її,
Не дбаючи на гнів вітця старого,
За королеву взяв її до себе
На радість королівства свого.

В дочки найстаршої живе
Старий король тим часом;
Що зразу там було мов медове,
Те незадовго стало квасом.
Регана при своїм дворі його
Держати з невеликим почтом мала,
То почет той у скорому часі
Увесь від нього відібрала.

Що двадцять мали перед ним
І день, і ніч стояти до послуги,
Се видалось їй забагом дурним,
Зменшила їх на десять без натуги,
А з десятих лишила тільки трьох,
Та й того стало їй замного.
Забрала двох, лишився лиш один,
А далі відняла й того одного.

«Чи се ж така твоя заплата
За те, що царство все своє
Я вам віддав? Тепер донька для тата
Й малої дрібки того не дає!
О ні! Ще до своєї Гонореллі,
Сестри твоєї меншої піду.
Вона не буде так, як ти, лукава
І зглянеться на батькову біду».

Поїхав чвалом він у двір її
Та пожалівся на свою пригоду.
«Так вам і слід! — почув від лютої змії.—
Сестра вам жадну не вчинила шкоду.
У мене захисту для вас нема,
Хіба що з слугами на кухні жити

Захочете та теє їсти й пити,
Що не доїм і не доп'ю сама».

Почувши се, король заплакав гірко,
Бо голод докучав йому і спрага:
«О най же світ увесь почує, до чого
Веде батьківська нерозвага!
Та верну до Регани я ще раз,
Ачей вона людськеє має серце,
Раз відіпхнувши, схаменеться в час
І приязніш прийме мене, як перше».

Та як лише прибув, вона веліла
З двора свого геть його прогнати
І мовила: «Не ліпший буде він тепер,
Коли вперед не вмів себе тут шанувати».
До Гонореллі знов вернув король,
Згодився з слугами на кухні жити,
І їсти все, що подадуть йому,
Аби лиш вік свій продовжити!

Та надаремно й того він благав,
Чого і жебракам ніхто не відмовляє.
«Не хтів за першим разом те прийнять,
Тепер і доступу до мене вже немає!»
Так обі донечки по двічі
Його відправили без жадного пардону;
Жебрацький кий узяв у руку той,
Що королівськую носив корону.

Тоді про наймолодшої дочки
Слова згадав і заповіт гарячий:
Завсіди будь послушною йому
І сповняти вірно довг дитячий.
Та він не важився тікати до неї,
Бо королівства мучило похмілля,
Що він ганебно так прогнав її,—
Й перемогло його, нарешті, божевілля.

На голові сніжне волосся рвав,
І в груди бивсь, і дер лице до крові,
І на дочок він помсту визивав
За брак у них дитячої любові.
Долинам, горам, рікам виливав
Палкії про невдячність їх промови,
Аж ріки, гори та тверді скали
З ним разом, бачилось, ридали і зітхали.

Нарешті хворого в тяжкій знесли
Його до Франції прихильні завезли
Й тут у Корделії та короля
І захист, і підмогу ще знайшли.
Дочка, як лиш про горе батька вчула,
Сей час йому з підмогою прийшла,
Свою зневагу давнюю забула,
Йому потіху й радість принесла.

На Атаніппа королівський двір
Його ввела рицарська дружина,

А перед короля за руку привела
Його найменша, вірна дитина.
І ласкаво прийняв його король,
Велів кликнуть по краю всіх охочих,
Хто для відзискання держави Лірові
Підняться хоче до помочи.

В товаристві Корделії вернув
Король до Англії з дочками воювати,
І вспів собі в недовгій часі
Їх із престолів та столиць прогнати.
І Лір прийняв на старості своїй
Знов королівську корону,
Та в одній битві замордовано
Корделію, його потіху й оборону.

Та скоро про ту передчасну смерть
Корделії до нього вість прийшла,
Що в нерозважнім запалі за нього
Сама у бій пішла,
Впав непритомний і оглушений
На її груди білі
І вмер з тяжким зітханням
Тої самої хвили.

Вельможі краю серед жалощів
На тіла обоїх гляділи
І обох сестер одноголосно
На кару смерті засудили.
Хто там запанував по них,
У хроніці читайте,
А повість про дитячу невдячність
Собі запам'ятайте.

Робін Гуд**(переказ старовинних англійських народних баллад****Д. Макспедденом, Ч. Вільсоном;****переклад прозового тексту Ю. Юри; переклад віршів Л. Солонька)**

Розділ перший. Як Робін Гуд став розбійником	48
Розділ одинадцятий. Як Робін Гуд покарав Гая Гісборна	57

<...>

Розділ перший. Як Робін Гуд став розбійником*Хто щастя зичить бідакам**І волелюбний сам,**Сідайте в коло — розповім**Про Робін Гуда вам.**Він за найкращих друзів мав**Знедолених усіх,**А багатів на смерть лякав**Його мисливський ріг.**Тринадцять літ Роб славно жив**У лісовій глуші.**Розбійник долею він був**І лицар — у душі.*

Було це давно, ще за Генріха II, який після запеклої боротьби з своїми братами зійшов на престол Англії. В ті часи північ країни покривали великі заповідні ліси, в яких полювати міг тільки король, а всім іншим під страхом смерті заборонялося вбити бодай хоч єдиного оленя. Ці ліси охороняли королівські лісники, і головний лісничий у кожному лісі мав таку ж саму владу, як шериф в оточеному мурами місті чи навіть єпископ у своєму абатстві.

Найбільші королівські заповідники — Шервудський та Бернесдейльський ліси — прилягали до двох міст — Шервуда та Бернесдейля. Протягом кількох років головним лісничим там був один чоловік, на ймення Х'ю Фітзу. Він мав тиху, лагідну дружину і маленького сина Роберта. Хлопчик, як свідчить запис в актовій книзі, народився 1160 року в місті Локслі,— через те його часто й називали Локслі або Роб з Локслі. Миловидий,

з пружним і дебелим тільцем, Роб, як тільки міцно зіп'явся на ноги, одразу й понад усе вподобав блукати з батьком по лісі. А коли змужніла його рука, він навчився спритно натягувати лук і пускати несхибну стрілу. Довгими зимовими вечорами найбільшою радістю для Роба було слухати батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника. Цей Віллі зовсім не боявся королівських лісників і багато літ розгулював по заповідниках, стріляючи оленів та бенкетуючи з своїми друзями.

Коли надворі стояла негода, Роб цілими днями стругав рівненькі стріли для довжелезного лука й прив'язував до них сірі гусячі пера.

Дивлячись, як світиться обличчя сина, коли він слухає розповіді про розгульне лісове життя розбійників, любляча мати тільки зітхала. Вона походила з благородної родини і мріяла побачити Роба знаменитістю при дворі короля або в абатстві. Вона вчила його читати й писати, прищеплювала йому гарні манери, вчила бути правдивим і чесним як перед сановитими лордами, так і перед простими селянами. Та хоч як були приємні хлопчикові материні уроки, проте він почував себе набагато щасливішим, коли з луком у руках вільно блукав по лісових нетрях, прислухаючись до таємничої мови дерев.

У ті радісні й безтурботні дні у Роба було двоє друзів: Біллі Геймвелл, син батькового брата, який жив у Геймвелл Лоджі біля Ноттінгема, і Маріан Фітцволтер, єдина дочка ірафа Хантінгдона.

Замок Хантінгдон добре було видно з одного високого дерева, яких багато в Шервудському лісі, і кожного ясного дня біла хустинка Роба сповіщала з цього дерева Маріан, що він уже чекає на неї. В замок до дівчини Роб не ходив, бо їхні батьки ворогували. Поміж людьми ходили чутки, що нібито законний граф Хантінгдона був Х'ю Фітзу, але його землі підступно прибрав собі до рук Фітцволтер, улюбленець короля. Однак ані Роб, ані Маріан аніскільки не зважали на ворожнечу своїх батьків, хоч вона з кожним днем і поглиблювалась. Вони тільки знали, що великий зелений ліс відкритий для них і що цей широкий-преширокий світ напосний пахощами квітів і сповнений пташиними піснями.

Дні дитячих розваг пролітали швидко й непомітно, та надто скоро над головами Роба та Маріан зібралися грозові хмари.

У Робового батька, крім Фітцволтера, було ще два непримиренних ворога: сухоребрый шериф Ноттінгема і товстопузий єпископ Герфорда. Ці три вороги змовились між собою і нашепотіли на вухо королеві таке, що Х'ю Фітзу одразу втратив посаду королівського лісничого. Холодного зимового вечора батька, матір і Роба вигнали без попередження на вулицю, позбавивши будь-яких прав на майно. Шериф арештував лісничого за зраду, про яку бідолашний Х'ю Фітзу не мав навіть гадки, і запроторив його до ноттінгемської

в'язниці. Першу ніч Роб з матір'ю також перебували у в'язниці, але вранці їх вигнали геть. Тоді вони звернулись по допомогу до свого єдиного родича, сквайра Джорджа Геймвелла, який радо надав їм притулок.

Однак страшне потрясіння і все, що їм довелося пережити тієї зимової ночі, згубно вплинуло на місіс Фітзу. Вона слабувала здоров'ям і тоді, як вони ще жили в лісі. Менш ніж за два місяці матері в Роба не стало. У хлопця від цієї втрати наче обірвалося серце. Та не встигли зацвісти на її могилі перші весняні квіти, як на Роба звалилось нове горе: не стало й батька. Цей суворий, незламної волі чоловік помер у в'язниці раніше, ніж його вороги змогли вигадати обвинувачення, за яким його б можна було віддати до суду.

Минуло два роки. Двоюрідний брат Роба, Віллі, вчився у школі далеко від дому; Маріан батько відіслав до двору королеви Елеонори, коли довідався про дружбу дочки з Робом. Отже цілих два роки осиротілий хлопець був зовсім самотній. Грубувато-добродушний старенький сквайр ставився до нього з щирою ніжністю, але нічим не міг допомогти своєму племінникові, який не знаходив собі місця, весь час про щось напружено думав і ніби шукав щось втрачене. А Роб просто нудьгував за колишнім життям у лісі не менше, ніж за ласкою матері та товариством батька. Кожного разу, коли він брався за тремтливу тятиву лука і, пославши довгу стрілу, чув свист сірих гусячих пер, в його уяві оживали щасливі дні, яких він уже не міг повернути.

Та якось уранці, коли Роб прийшов до сніданку, дядько, замість привітання, зустрів його такими словами:

— Я маю для тебе новину, мій хлопчику!

Старий щиросердий сквайр допив останній ковток пива і гепнув об стіл олов'яним кухлем.

— Що ж це за новина, дядю Джордж? — з цікавістю запитав юнак.

— Є добра нагода випробувати твій лук і здобути гарненький приз! У Ноттінгемі зараз ярмарок, і шериф оголосив змагання лучників. Найкращі з них стануть королівськими лісниками, а того, хто стрілятиме найвлучніше, чекає ще й нагорода — золота стріла. Звісно, така цяцька тобі ні до чого. Але ж хіба це не те, що потрібно володарці твого серця? Га, Робе? Що скажеш, мій хлопчику?

Сквайр голосно засміявся і знову гупнув кухлем об стіл. У Роба засвітилися очі.

— За це справді варт позмагатися, дядечку, — сказав він. — Я з великою радістю помірююсь силами з ким завгодно. Та і про місце лісника я вже давненько мрію. Ви мені дозволите спробувати щастя?

— Авжеж! — палко вигукнув дядько.— Твоя мати, пером їй земля, хотіла зробити з тебе писарчука. Та я добре бачу: твоє життя мине в зеленому лісі. Хай пощастить тобі на цих змаганнях!

Важкий олов'яний кухоль втретє грюкнув об стіл.

Юнак подякував дядькові за добрі побажання й почав ладнатися в дорогу. Він не брав з собою ніяких речей, однак потурбувався, щоб у його тисового лука була нова тятива, а в широкому сагайдаку — найпряміші і найдзвінкіші стріли.

За кілька днів ясним погожим ранком Роб вирушив з Локслі й подався через Шервудський ліс до Ноттінгема. Через плече у нього висів довгий тисовий лук, при боці погойдувався сагайдак, вщерть наповнений стрілами, а в руці юнак міцно стискав дебелий ціпок. Ставний і рослий, він був одягнений від голови до п'ят у все зелене і йшов швидким, бадьорим кроком. Серце його співало: юнак був сповнений великих надій і не мав жодного ворога в світі. Та це був останній ранок в житті Роба, коли в нього не було ворогів. Продираючись крізь хащі Шервудського лісу й насвистуючи грайливу мелодію, він раптом наскочив на компанію лісників, що влаштували бучний бенкет під розлогими шатами столітнього дуба. Перед ними лежав величезний пиріг з м'ясом, і вони його пожадливо їли, запиваючи кожний кусень густим чорним пивом.

Роб тільки глянув на ватажка лісників і миттю зрозумів, що перед ним — ворог. Це був той самий чоловік, який незаконно посів батькове місце головного лісничого і безжально вигнав їхню сім'ю на сніг. Однак Роб не сказав йому жодного слова і мирно пішов би далі, коли б ватажок лісників, промивши горлянку неймовірно великим ковтком пива, не загорлав у його бік:

— Слово честі, оте хлоп'я вважає себе стрільцем! Куди поспішаєш, парубче, зі своїм іграшковим луком та стрілами? Їй-бо, він чалапає в Ноттінгем на змагання!

Лісники зустріли ці дотепи громом образливого реготу. Роб скипів. Він справді вважав себе добрим лучником і тому гнівно гукнув у відповідь:

— Мій лук не гірший від вашого, а стріли мої летять далеко і влучно,— отже не вам мене вчити!

Почувши такі слова, лісники знов гучно зареготали, а ватажок погрозово звів брови і сказав:

— Ну що ж, покажи нам свій хист. Якщо влучиш у ціль — двадцять срібних монет від мене, а як не влучиш — прочухан.

— Де ваша ціль? — з гарячковим запалом вигукнув Роб.— Кладу свою голову проти ваших грошей, якщо я схиблю.

— Гаразд, нехай буде по-твоєму,— сердито відповів лісничий,— за хвастощі накладеш головою, якщо не влучиш у мою ціль.

Тієї миті з лісової гущавини, поскубуючи траву, вийшов табун оленів. До них було не менше як сто кроків. Це були королівські олені, але на такій відстані їм, здавалось, ніщо не могло загрожувати. Головний лісничий показав пальцем у бік тварин.

— Якщо твоя хирлява рука пошле стрілу хоча б на піввідстані до них, я буду з тобою закладатись.

— Годі! — вигукнув Роб.— Кладу свою голову проти двадцяти пенні, що отой ваш красень ватажок робить зараз останній свій подих!

Нічого більше не кажучи, він помацав тятиву; наклав стрілу і відтягнув праву руку до скроні. Мить — і співуча стріла променем сяйнула через широку галявину. Ще мить — і олень-ватажок високо підскочив на місці, а потім, як підтятий, упав додолу.

Лісники від подиву тільки зойкнули, а тоді сердито почали репетувати. Найбільше лютував той, що сам же таки запропонував битися об заклад.

— Ти знаєш, дурна твоя голова, що ти накоїв? — кричав головний лісничий.— Ти вбив королівського оленя! За такі витівки наш король Генріх карає смертю. Ні слова про гроші! Мерщій забирайся геть, і щоб мої очі більше тебе не бачили!

Хвиля обурення піднеслась у грудях Роберта і він не стримався.

— Я йду, бо твоя пика вже намуляла мені очі, любий лісничий. На тобі недоноски мого батька! — вигукнув він і, відвернувшись, пішов своєю дорогою.

Лісничий сприйняв ці слова як погрозу. Налившись кров'ю від люті, він схопив свій лук і без попередження вистрілив у спину Робові. На щастя хлопця, в останній момент лісничий, наступивши на суху гілку, хитнувся: стріла просвистіла у Робіна біля самісінького вуха і лише вирвала кілька волосинок на голові.

Роб затремтів від гніву і рвучко обернувся до ворога, який стояв кроків за сорок від нього.

— Ха! — вигукнув він.— Хвастати майстер, а стріляти не вмієш! Ось тобі з мого іграшкового лука!

В повітря шугнула стріла. Головний лісничий зойкнув і впав долілиць. З лютими криками лісники стовпились навколо свого начальника, але побачили, що допомога йому вже не потрібна.

Так помстився Роб за смерть батька, хоч тепер сам опинився поза законом.

Поки лісники ще не отямались, він кинувся тікати і біг усе далі й далі в зелену гущавину лісу. Деревя, розгойдуючись проти вітру, гостинно розкривали перед ним обійми гілок, ніби вітали з поверненням додому.

Надвечір, голодний і стомлений, Роб прибився до хатини, що стояла на далекому узліссі. Там жила одна бідна вдова, яка знала Роба ще хлопчиком; вона не раз годувала його і поїла, коли він забрідав до неї після своїх лісових прогулянок. Тому і зараз Роб сміливо переступив поріг удовиної хатини.

Стара жінка радо зустріла гостя, швиденько напекла йому коржів, а потім поклала спочити і змусила розповісти усе, що з ним сталося.

— Пекельний вітер гуляє по Шервуду,— сумно похитавши головою, мовила стара.— Багатії зовсім розперезались і грабують бідноту, як тільки захочуть. У мене троє синів, і всіх їх оголосили розбійниками тільки за те, що вони минулої зими вбили одного королівського оленя, аби не померти з голоду. Тепер вони ховаються в лісі. Вони ж і казали мені, що разом із ними там переховується ще десятка чотири добрих людей, які не дадуть себе зобидити — у них проти кривдників завжди наготові луки.

— Бабусю, а де вони? — вигукнув Роб.— Слово честі, я приєднаюсь до них!

— Ні, ні,— почала була відмовляти стара жінка, однак, розміркувавши, що іншої ради для хлопця немає, сказала: — Сьогодні ввечері сини навідають мене. Залишайся тут і побалакай з ними, коли тобі треба.

Роб із радістю лишився, а темної ночі вже мав розмову з трьома удовиченками, з трьома відважними молодцями, які відразу припали йому до серця.

Упевнившись, що всі помисли Роба збігаються з їхніми волелюбними пориваннями, вони взяли з нього клятву на вірність і тільки тоді розповіли, де розташована схованка їхньої ватаги. Це місце Роб знав дуже добре.

Наостанку один з удовиченків сказав:

— Але в нас досі немає ватажка, в якого б голова працювала так само добре, як і рука. І ми домовились обрати собі ватажком такого розбійника, в якого стане клепок, щоб пробратися непоміченим у Ноттінгем і завоювати на змаганнях лучників приз.

Роб скочив на ноги.

— Вчасно сказано! — вигукнув він.— Бо я ж саме зібрався на ярмарок, і ніякі лісники, ніякі посіпаки шерифа не стануть мені на перепоні аж до самого яблучка мішені.

Хоч Роб був іще й надто юним, проте тримався він так сміливо, а очі його палали таким вогнем, що всі троє братів схопили його за руку і в один голос закричали:

— Браво, Локслі! Браво! Якщо здобудеш золоту стрілу на змаганнях, ти станеш ватажком усіх розбійників Шервудського лісу!

Роб довго обмізковував, як йому краще замаскуватись, щоб непомітно прослизнути в Ноттінгем. Він був певен, що лісники вже встигли призначити ціну за його голову і що про це оголошено на базарному майдані.

Пробиваючись крізь густий натовп до місця змагань, Роб вийшов на широкий базарний майдан. Повітря стрясає закличні звуки сурм, і людські потоки швидко заповнювали площу перед старовинною ратушею. Роб проштовхався сюди саме тоді, коли урядовець почав голосно зачитувати таку відозву шерифа графства Ноттінгем:

— «Молодик, на ім'я Роберт, племінник сквайра Геймвелла з Геймвелл-Холла, убив головного лісничого його величності короля і оголошується поза законом. Сто фунтів стерлінгів винагороди тому, хто спіймає вищезазначеного Роберта живим або мертвим».

Знов урочисто пролунали сурми, урядовець зі своїм почтом пішов геть, і веселий настрій охопив увесь натовп.

Люди, які поспішали того дня на ярмарок, часто зупинялись купками на вулицях, щоб іще раз перечитати відозву шерифа, розклеєну майже по всіх будинках, та обмінялись думками з приводу смерті головного лісничого.

Та з появою лучників, борців на киях і мандрівних менестрелів з'явилося стільки нових тем для розмов, що про винагороду за голову Роба всі якось умить забули, і тільки лісники та люди шерифа пильно стежили за міськими брамами, а сам шериф підігрівав їхнє завзяття, обіцяючи від себе ще збільшити винагороду. Його ненависть до батька тепер цілком перейшла на сина.

Великі змагання почалися після полудня. Двадцять лучників вийшли на поле для турнірів і приготувалися до боротьби за золоту стрілу. Серед них впадав у око жалюгідний на вигляд жебрак, одягнений в строкате лахміття, із засмаглими до чорного й подряпанними обличчям та руками. Копицю рудуватого волосся прикривав каптур, дуже схожий на ті, які носять монахи. Жебрак повільно прокульгав за стрільцями і неквапливо зайняв місце в їхньому ряду. З натовпу почулися глузливі вигуки. Та, оскільки за умовами змагання в них міг взяти участь кожен, ніхто не вимагав, щоб жебрака прогнали.

Пліч-о-пліч з Робом,— бо це, безумовно, був він,— стояв мускулястий смагляволиций парубійко із зеленою повязкою на лівому оці. З нього теж реготалися, але він не звертав на те жодної уваги і мовчки випробовував свій лук вправними, звичними до стрілецької зброї руками.

Трибуни для глядачів, що величезною підковою оточували стрільбище, були переповнені. Там зібралася дрібна шляхта й поспільство з навколишніх сіл та містечок. Всі нетерпляче чекали початку змагань.

В центральній ложі сидів кістлявий бундючний шериф, його обвішана коштовностями дружина й дочка, яка всім своїм виглядом показувала, що вона сподівається одержати золоту стрілу з рук переможця і таким чином стати королевою дня.

Сусідню з ними ложу займав товстенний єпископ Герфорда, а в ложі з другого боку сиділа дівчина, чиє темне волосся, карі очі й витончені риси обличчя примусили серце Роба радісно стрепенутись. То була Маріан! Вона приїхала погостювати з Лондона від двору королеви і тепер сором'язливо горнулась до свого батька, графа Хантінгдона.

Якщо й раніше Роб поклав собі будь-що завоювати золоту стрілу, то тепер, коли він побачив миле обличчя Маріан, це рішення зміцнилося в сотні разів. Він відчував, як мимоволі напружуються м'язи його рук в чеканні вирішального моменту. Але в той же час серце Роба шалено стукотіло, і все його тіло пробирав незрозумілий дрож.

Проспівали сурми, і натовп завмер. Герольди ще раз оголосили умови змагань. В ньому могли взяти участь усі бажаючі. Першу ціль буде поставлено за тридцять елів¹. Ті, що влучать у яблучко, стрілятимуть у другу ціль, пересунуту на десять елів далі. Третю ціль поставлять ще далі, і так аж поки визначиться остаточний переможець. Переможець одержує золоту стрілу й посаду королівського лісника. Він також завойовує право обрати королеву дня.

Знову заграли сурми, і лучники приготувалися стріляти. Роб востаннє глянув на тятиву свого лука. Натовп усе ще сміявся і перешіптувався, тицяючи пальцями на його недоладну постать, закутану в строкате ганчір'я і куций чернечий каптур. Та ось вистрілив перший лучник, і всі затамували подих.

Ціль стояла не дуже далеко, і двадцять стрільців з двадцяти влучили в самісіньке яблучко.

Роб стріляв шостий. Чоловік з зеленою пов'язкою на оці зустрів його постріл схвальним бурмотінням. Сам же він пустив свою стрілу з явною недбалістю, проте також влучив у середину, де був кружечок не більший за бичаче око.

Натовп шаленим ревом і вигуками «ура» вітав переможців першого туру змагання. Знову заспівали сурми, і другу ціль було поставлено уже за сорок елів.

Перші три лучники і цього разу поклали стріли у внутрішнє коло. Це були загальні улюбленці публіки, і їх нагородили гучними оплесками, гадаючи, що саме вони вийдуть переможцями. Однак глядачі перешіптувались, що кожен з них має свого покровителя в особі присутніх тут трьох високоповажних людей.

Четвертий і п'ятий лучники ледве зачепили краєчок кола. Роб спокійно пустив свою стрілу, і вона впевнено лягла в сяючу цяточку.

— Жебрак! Дивіться, що робить жебрак! — шаленів розпалений натовп. — Знову йому пощастило!

¹ Ель — стара міра довжини (приблизно 113 см).

І справді, стріла Роба стриміла набагато ближче до середини, ніж будь-чия інша. Влучніше за нього вистрілив тільки «Одноокий», як охрестив натовп парубійка з перев'язаним оком. На його постріл глядачі відповіли одностайним ревом. Таку стрільбу можна було побачити в Ноттінгемі не кожного дня.

Решта лучників або розгубилися, бачачи влучні постріли тих, хто стріляв попереду, або ж просто не змогли витримати темпу змагання. Вони один за одним схибили і з похнюпленими головами відійшли назад.

Тим часом сурми сповістили про початок третього туру — ціль установили на відстані п'ятдесяти елів.

— Слово честі, мій юний друже, ви непогано володієте луком,— сказав Робові його дивний сусіда під час перерви для відпочинку.— Хочете, щоб я зараз стріляв перед вами?

— Ні,— відповів Роб,— але ви також дуже добрий стрілець, і якщо перемога дістанеться мені, то отих індіків ви напевне залишите далеко позаду.

При цьому він зневажливо кивнув у бік трьох лучників, навколо яких стовпилися їхні поклонники, переважно слуги шерифа, єпископа та графа.

Після цього погляд Роба ковзнув у ложу, де сиділа прекрасна Маріан. Здавалось, дівчина також стежила за ним, бо очі їхні зустрілись; проте Маріан квапливо одвернулася.

Одноокий все це відразу помітив.

— Еге, твоя обраниця! — промовив він з посмішкою.— І до того ж достойніша золотої стріли, ніж ота пихата шерифова міс.

Роб швидко глянув на Одноокого, та побачив у його погляді саму тільки щиру прихильність.

— Ваша кмітливість мені дуже подобається,— сказав він.

Лучники знову приготувались до стрільби. Відчувалось, що вони трохи нервуються. Третя ціль виглядала меншою, ніж саме яблучко першої. Стріли перших трьох претендентів на приз ледь зачепили краєчок внутрішнього кола.

Роб занепокоєно став на лінію стрільби. А непокоїтись було чого. Саме в цей час набігло кілька хмарок, затьмаривши ціль, і повіяв різкий боковий вітерець. На мить юнак звернув свій погляд на ложу, де сиділа темноока дівчина. Серце його радісно тьохнуло. Маріан помітила цей погляд і заспокійливо усміхнулась! Роб одразу відчув, що вона упізнала його, незважаючи на чудне вбрання, і всією душею бажала йому не зганьбити славу старого Шервудського лісу. Роб упевненою рукою натягнув лук і, вибравши мить між поривами вітру, пустив стрілу. Вона співуче пролетіла через поле і вп'ялася в самісіньку середину цілі.

— Жебрак! Жебрак! Ура йому, ура! — заволав збуджений натовп, змінивши свої глузування на цілковиту прихильність до Роба. — Ну що, поб'єш його, Одноокий?

Парубійко з зеленою пов'язкою на оці зневажливо посміхнувся і став до бою. Невимушеним граціозним рухом він натягнув лук і, ніби й не дивлячись на ціль, пустив крилату стрілу. Вона із свистом шугнула до цілі; сотні застиглих очей проводжали її в польоті. І знову дикий рев натовпу розітнув напружену тишу. Стріла Одноокого лише трішечки не влучила в середину, але обідрала пір'я на стрілі Роба. Придивившись до цілі й зрозумівши свою помилку, невідомий лучник здивовано знизав плечима. Він не врахував перемінних подувів вітру, і стрілу занесло трохи вбік. Та, незважаючи на свою поразку, він перший поздоровив Роба з перемогою.

— Сподіваюсь, ми ще колись позмагаємося, — сказав він. — А по правді, мені зовсім не потрібна ота золота цяцька; я просто хотів допекти ненависному шерифу. Що ж, тепер коронуй обраницю свого серця.

І, несподівано повернувшись спиною, він зник у натовпі раніше, ніж Роб спромігся сказати, що він теж при нагоді охоче б з ним позмагався.

Герольд запросив Роба до ложі шерифа, де чекала його винагорода.

— Дивний ти хлопець, — промовив шериф, знервовано кусаючи губи, — але стріляєш добре. Як тебе звати?

Маріан підсунулась ближче й уважно дослухалася, чекаючи відповіді.

— Я Роб Мандрівник, мілорде шерифе, — відповів лучник-жебрак.

Маріан відхилилась назад і засміялась.

— Ну от що, Робе Мандрівник, — мовив шериф, — хоч ти й не дуже дбаєш про своє тіло та одяг, але до пуття тебе можна довести. Хочеш на службу до мене?

— Роб Мандрівник завжди був вільний, мілорде, і не бажає нікому служити.

Брови шерифа погрозово зійшлися на переніссі, але заради дочки та золотої стріли він удав, що пропустив відповідь жебрака повз вуха.

— Робе Мандрівник, — сказав він, — ось золота стріла, яка належить кращому лучникові нинішнього дня. І ти завоював цей приз. Подаруй його тій, яка цього справді гідна.

При цих словах герольд підштовхнув Роба ліктем і майже силоміць повернув його до дочки шерифа, яка сиділа з пісною усмішкою на вустах. Та Роб не звернув на це уваги. Він узяв золоту стрілу й підійшов прямо до ложі, де сиділа прекрасна Маріан.

— Леді, — звернувся до неї Роб, — прошу вас, прийміть оцей маленький подарунок від бідного мандрівника, готового завжди вам служити найкращими стрілами із свого сагайдака.

— Дякую вам, Робі в каптурі¹, — відповіла дівчина, лукаво звівши брівку і встромивши сяючу стрілу в своє темне волосся.

Натовп голосно закричав:

— Слава нашій королеві! Слава!

Шериф тільки зиркав спідлоба на обірванця лучника, який відмовився від служби в нього, без слова подяки забрав приз та ще й на очах у всіх принизив його дочку. Він хотів був щось сказати, але чванлива дочка стримала його. Тоді шериф покликав свою сторожу й наказав стежити за жебраком. Але Роб спритно крутнувся і, загубившись у натовпі, швидко попрямував до міської брами.

Того ж самого вечора посеред широкої галявини в Шервудському лісі навколо яскравого багаття сиділо сорок молодців, одягнених у все зелене. Вони смажили на вогні оленину і весело гомоніли. Раптом десь поблизу хруснула гілка. Тієї ж миті всі скочили на ноги і схопилися за зброю.

— Не бійтеся, це — друг, — пролунав з хащі дзвінкий голос. — Я шукаю удовиних синів.

Наперед виступило три удовиченки.

— Та це ж Роб! — вигукнули вони. — Милості просимо в Шервудський ліс, Робі!

Решта лісовиків теж підійшли до Роба і гаряче тисли йому руку, бо всі вони вже знали його історію.

Після цього один з трьох синів удови, на прізвисько Дебелий Вілл, вийшов наперед і промовив:

— Друзі, усі ви знаєте, що нашому загонові досі бракувало справжнього ватажка — шляхетного, добре вихованого, розумного, спритного і сміливого. Здається, тепер ми знайшли отамана в особі цього юнака. Я і мої брати сказали йому, що ви оберете собі у ватажки того, хто пошіє сьогодні шерифа у дурні, заволодівши його золотою стрілою. Правду я кажу?

Всі погодилися, і Вілл обернувся до Роба.

— Які новини принесли ви з Ноттінгема? — запитав він.

Роб засміявся.

— Можу сказати, що я таки справді пошив шерифа у дурні, а на додачу ще й забрав у нього золоту стрілу. Однак щодо призу, ви мусите повірити мені на слово, бо я подарував його одній дівчині.

Та побачивши, що слова його здалися не дуже переконливими, Роб додав:

¹ Тут ніби пояснюється, звідки походить ім'я Робіна Гуда. Маріан говорить: «*Rob in Hood*», що в дослівному перекладі з англійської на українську мову означає: *Роб в каптурі*.

— Я буду радий, коли ви приймете мене у вашу сім'ю простим лучником. Бо тут, я бачу, є старші й досвідченіші люди, ніж я.

На цих словах з групи лісовиків вийшов наперед високий смагляволиций чоловік, і Роб відразу впізнав у ньому лучника з зеленою пов'язкою на оці; тільки пов'язку тепер він зняв і дивився на світ обома очима — сміливими й чесними. Він сказав:

— Роб у каптурі — так, здається, назвала вас леді — я можу потвердити ваші слова. Ви уміло збили пиху з шерифа, не гірше, ніж це зробив би я. Ми не вимагатимемо од вас золотої стріли, бо вона потрапила в гарненькі ручки. А хто з нас краще стріляє, ви чи я, це нехай покаже майбутнє. Однак я, Вілл Стютлі, при всіх заявляю, що не визнаю ніякого іншого ватажка, крім вас.

І добрий Вілл Стютлі розповів друзям усе, що сталося під час змагань, а потім простягнув Робові руку на знак своєї відданості.

Те ж саме зробили три молодих удовиченки, а слідом за ними з радісними вигуками й усі інші розбійники, серед яких Вілл Стютлі досі вважався найкращим стрільцем. Всі випили за Роба по кухлю чорного пива, після чого щойно обраного ватажка нарекли Робіном Гудом. Роб не заперечував, бо так назвала його прекрасна Маріан.

Того вечора ще довго навколо багаття лунали бадьорі пісні й точилися веселі розмови. Ватага подарувала Робіну Гудові ріжок, яким він мав скликати своїх бійців. Всі урочисто поклялися в тому, що, забираючи гроші та речі в багатіїв, вони всіляко допомагатимуть бідним та знедоленим і ніколи не заподіють зла жінці, — нехай то буде дівчина, молодиця чи удова. Клятву давали під розлогим пишнolistим деревом, при спалахах багрових омахів полум'я, за доброю вечерею і кухлем пива.

Так Робін Гуд став розбійником.

<...>

Розділ одинадцятий. Як Робін Гуд покарав Гая Гісборна

— Поклявсь я Робіна спіймать,

Знайду лиш — так і знай:

У ріг баранячий скручу,—

Це каже Гісборн Гай!

Минуло кілька тижнів після того як було визволено трьох синів удови, і весь цей час шериф марно намагався покінчити з ватагою Робіна Гуда. Чутки про діла непереможного Робіна дійшли до Лондона, і король послав бідолашному Фітзу наказ, погрожуючи зняти

його з посади, якщо він не спіймає ватажка розбійників. Ось чому шериф аж із шкури пнувся та гасав по лісу, силкуючись заскочити Робіна Гуда зненацька. Проте всі його старання не давали ніяких наслідків.

Тоді шериф збільшив винагороду за голову Робіна, сподіваючись, що це спокусить когось із переможців на королівських турнірах випробувати своє молодечтво поза мурами міста.

Такий герой і справді знайшовся. Це був найманий лицар з королівської важкої кінноти, на ім'я Гай Гісборн. Він теж прочув про Робіна та про солідну винагороду за його голову. Сер Гай вважався одним із кращих лучників і мечоносців у всій королівській армії, але серце в нього було підступне й запродацьке. Він добився в короля дозволу негайно вирушити на розшуки ватажка розбійників і, озброївшись папером від його величності, примчав до шерифа Ноттінгема.

— Я приїхав сюди, щоб зловити Робіна Гуда,— самовпевнено мовив він,— і я його зловлю — живого чи мертвого!

— А я з радістю допоміг би вам навіть тоді, коли б ви не мали наказу з печаткою самого короля,— улесливо відповів шериф.— Скільки вам треба людей?

— Ніскільки,— відповів сер Гай,— бо я певен, що гуртом нічого не вдієш проти цього відчайдушного злочинця. Я піду сам. Але ви тримайте своїх людей напоготові поблизу Бернесдейля. Як тільки почуєте голос срібного ріжка — летіть туди щодуху. Це означатиме, що Робін у мене в руках.

— Чудово! — вигукнув шериф.— За нас будьте певні, ми не підведемо.

Шериф пішов давати відповідні накази, а Гай Гісборн почав переодягатися, щоб його ніхто не міг упізнати.

Трапилось так, що саме в цей день Вілл Пурпуровий і Маленький Джон подалися в Бернесдейль купити кілька пар зеленого одягу для тих своїх товаришів, які вже світили голими колінами й ліктями. Але вважаючи, що не варто обом зразу лізти в петлю, вони біля міста розділилися. Вілл почимчикував крізь браму, а Джон заліг по цей бік муру за пагорком і став чекати.

Раптом він побачив, як Вілл, мов ошпарений, вискочив з брами назад, а слідом за ним, майже наступаючи на п'яти, гнався сам шериф і десятків шість його людей. Вілл з розгону махнув через рів, продерся крізь колючий живопліт, по камінні та пеньках проскочив болото і, мов сполоханий заєць, довгими стрибками подався до лісу. Шериф та його посіпаки вибивалися з сил, проте все ж таки не припиняли погоні. Але ряди переслідувачів рідшали: один з них сторч головою полетів у заповнений водою рів, другий загруз у багнюці, третій, спіткнувшись об камінь, так і врізався носом у землю, а

з десятків інших знеможено сіли на узбіччі дороги й відкритими ротами хапали повітря, мов риба, яку витягли з води.

Маленький Джон, спостерігаючи все це, не міг стримати щирого сміху, хоч усвідомлював, що буде зовсім невесело, коли Вілл випадково спіткнеться. Його вже й так майже наздоганяв один з переслідувачів. То був найкращий бігун шерифового війська, на ім'я Вільям Трент. До Вілла йому залишалося не більше двадцяти кроків, і він скорочував що відстань швидко, мов хорт. Побачивши небезпеку, яка нависла над його другом, Маленький Джон блискавично скочив на ноги, натягнув лук і пустив смертоносну стрілу. Краще було б Вільяму Тренту лежати того дня хворим у ліжку,— оповідає старовинна балада,— ніж зустрітися з стрілою Маленького Джона під шатами зеленого лісу. Це було його останнє змагання з бігу.

Коли стріла із свистом вилетіла з-за пагорка, переслідувачі на мить заціпеніли від жаху. Та, глянувши в той бік і побачивши лише самого Маленького Джона, вони люто закричали й кинулись усім гуртом до нього. Вілл Пурпуровий тим часом досяг вершини пагорба і, скотившись униз, пропав з очей.

— Пошлю ще одне привітаннячко шерифу,— надумався Маленький Джон,— а потім наздожену Вілла.

Але цей нерозважливий крок виявився фатальним: як тільки Маленький Джон наклав стрілу й розтягнув тятину, його чудовий тисовий лук, що досі ніколи не підводив свого господаря, раптом переламався надвоє.

— Хай тобі всячина, клята деревиняко! — вилаявся Джон.

Потому він твердо став на ноги й вирішив захищатися до останньої змоги, бо солдати були вже зовсім поруч.

Добре ж він постояв за себе того дня! Переслідувачі, поки видерлися на пагорб, страшенно засапались, і перших десятків Джон легко поклав на землю нищівним ударом свого пудового кулака.

Та один у полі не воїн, хоча б який сильний він був, і впоратися з шістьма десятками ворогів Маленький Джон явно не міг. Крім того, лучники зупинилися на безпечній відстані од нього і, розтягнувшись лінією, націлились в Маленького Джона стрілами.

— Здавайся! — задихаючись, гукнув шериф.— Здавайся, Маленький Джоне, Рейнольде Грінліфе, чи як там тебе сьогодні звати! Здавайся негайно, коли не хочеш, щоб оці стріли прошили наскрізь твоє серце!

— О, ваші слова прудкіші за стріли,— мовив Маленький Джон.— Вони вже торкнулися мого серця, і я здаюсь.

Тієї ж миті шерифові люди навалилися на нього з усіх боків і міцно скрутили мотузками: вони страшенно боялись, щоб розбійник не втік по дорозі. Шериф радісно реготався, думаючи про те, як краще помститися за викрадений посуд, і зрештою таки надумав.

— Клянусь усіма святими,— вигукнув він,— ми відведемо тебе до Бернесдейля і повісимо там на високому горбі сьогодні ж!

— Гаразд, вішайте,— мовив Маленький Джон.— Тільки дивіться, щоб і вам не відгукнулось тим самим! Бог милостивий, і він ще може не допустити, щоб ви зробили цю чорну справу.

Все ще побоюючись втечі полоненого, шериф та його почет швидко спустилися з пагорба і подалися через торфовище. По дорозі до них приєднувалися ті, що відстали раніше. Ось один насилу видерся з глибокого рову і, потираючи голову, влився до гурту. Другий припадав на ногу, третій геть подрав на собі одяг, вскочивши в колючий живопліт, четвертий був весь у грязюці. Вся команда шерифа ледве пересувала ноги і мала вигляд жалюгідних бродяг. Але солдати раділи, що шериф пообіцяв од пуза напоїти їх вином; до того ж невдовзі вони мали повісити найхоробрішого після Робіна Гуда розбійника Англії.

Швидко вони спорудили стовп з перекладиною і прив'язали до неї товсту мотузку. Шибениця була готова.

— Ну, прощайся з життям! — гукнув шериф до Маленького Джона.— Тепер ми подивимося, чи допоможуть тобі твої лісові хитрощі.

— Хотів би я зараз мати при собі Робінів ріжок,— пробурмотів бідолашний Джон.— Але його немає, і, здається, все кінчиться так, як каже шериф.

Становище і справді було безвихідне. Мотузка вже стискала шию полоненого, і солдатам залишалося тільки її потягти.

— Готово? — запитав шериф.— Ну, тоді: раз... два...

Та перш ніж він вимовив «три», з-за пагорба долинув слабенький гук срібного ріжка.

— Щоб я луснув, коли це не сигнал сера Гая Гісборна,— мовив шериф,— і він кличе мене на допомогу. Сер Гай спіймав Робіна Гуда!

— Даруйте, ваша світлість,— докинув один з солдатів,— але якщо він справді спіймав Робіна Гуда, то це буде дуже радісний день. Давайте почекаємо з цим розбишакою і підготуємо ще одну шибеницю. Треба повісити їх разом!

— Чудова думка! — вигукнув шериф, ляснувши себе по колінах.— Зніміть негідника та добре прив'яжіть його, поки ми вернемося.

Міцно припнувши Маленького Джона до шибениці, шериф з своєю пошарпаною зграєю подався у ліс, щоб привести Робіна Гуда й повісити відразу двох знаменитих розбійників.

Облишмо поки що Маленького Джона й шерифа та подивимось, які пригоди спіткали за цей час Робіна Гуда.

Перш за все слід сказати, що саме цього ранку ватажок розбійників мало не посварився з Маленьким Джоном. Причиною до того був нетутешній підозрілий йомен, якого вони разом уздріли в лісі. І кожному закортіло викликати незнайомця на поєдинок. Але Робін Гуд не поступився своєму помічникові. Ось тоді-то роздратований Джон і подався з Віллом Пурпуровим до Бернесдейля, а Робін виступив назустріч заходяму чужинцеві.

У нового гостя Шервудського лісу вигляд був досить — таки потішний. На перший погляд він здавався якоюсь триногою потворою. Та, підійшовши ближче, Робін розгледів, що це просто бідно вбраний чоловік, якому чомусь заманулося натягти поверх лахміття висушену на сонці конячу шкуру, — з головою, гривою і хвостом. Шкура голови правила йому за каптур, а хвіст, спадаючи донизу, створював враження третьої ноги.

— Доброго ранку, друже, — гостинно привітався Робін. — Лук у твоїй руці свідчить про те, що ти, напевне, хороший стрілець.

— Стрілець як стрілець, — мовив незнайомец у відповідь. — Тільки не до стрільби мені зараз. Я згубив стежку і ніяк не можу на неї втрапити знову.

«Слово честі, я був певен, що ти згубив розум!» — усміхнувшись, подумав Робін, а вголос сказав:

— Я проведу тебе через ліс, а ти мені розкажеш, які справи примусили тебе блукати в цих краях. Мова твоя здається мені набагато шляхетнішою за твоє убрання.

— А хто ти такий, щоб питати мене про мої справи? — гарикнув незнайомец.

— Я один з королівських лісників, — відповів Робін, — і приставлений сюди охороняти оленів його величності від усяких підозрілих людей, які тут часом вештаються.

— Вигляд у мене, можливо, й справді підозрілий, — заперечив незнайомец, — але я тут не вештаюся без діла. Ну, слухай: якщо ти королівський лісник, ти мені теж знадобишся. Я тут також за королівським дорученням — розшукую небезпечного злочинця. Звати його — Робін Гуд. А ти, часом, не з його банди?

І незнайомец пильно подивився на Робіна.

— Ні, ні, боронь боже! — запевнив його ватажок розбійників. — А навіщо тобі потрібен отой Робін Гуд?

— Це вже мені знати. Скажу тільки, що зустрітися з цим гордим і неприступним розбійником мені хочеться дужче, ніж одержати за нього сорок повноцінних фунтів з королівської скарбниці.

Тепер Робіну все стало ясно.

— Іди за мною, друже,— мовив він,— трохи пізніше я певне, зможу показати тобі схованку Робіна Гуда. А поки що давай проведемо приємну часинку під оцим деревом, постріляємо з наших луків.

Незнайомиць погодився. Вони зрізали дві тоненькі лозини й, відмірявши сто кроків, увіткнули їх у землю.

— Починай, друже,— сказав Робін.— Перший постріл — твій.

— Е, ні,— відмовився той,— я стрілятиму після тебе.

Робін виступив на крок уперед, недбало розтягнув лук і пустив стрілу. Вона просвистіла в повітрі й тільки ледь-ледь не зачепила лозинки. Незнайомець цілився набагато ретельніше, але його стріла збочила дужче.

Другий захід почав незнайомиць. Цього разу він вистрілив дуже майстерно, влучивши в пучечок листя на кінці лозинки. Але постріл Робіна виявився ще кращий — його стріла розколола лозинку якраз посередині.

— Хай тобі всячина! — вражено вигукнув незнайомиць.— Ніколи ще я не бачив, щоб хтось так влучав! Та ти ж, мабуть, стріляєш краще за самого Робіна Гуда! До речі, ти ще й досі не сказав, як тебе зваги.

— Авжеж, ні,— мовив Робін,— і не маю права сказати, поки не назвешся ти.

— Своім ім'ям я можу пишатися,— заявив незнайомиць.— Я поклявся спіймати розбійника Робіна. І я сказав би про це йому в очі, коли б він не був такий боягуз. Мое ім'я — Гай Гісборн.

Незнайомиць проказав усе це врочистим голосом, бундючно походжаючи туди й назад між деревами і зовсім забувши про те, що його кілька хвилин тому побили в стрільбі з лука.

Робін спокійно дивився на нього.

— Здається, я вже десь чув про тебе. Тобі не доводиться вішати людей заради грошей?

— Так! Але тільки розбійників на зразок Робіна Гуда.

— А скажи, що поганого зробив тобі Робін Гуд?

— Та це ж грабіжник з великої дороги! — мовив сер Гай, уникаючи прямої відповіді.

— Хіба він не віддає бідним усе, що забирає у багатих? Чи, може, він не захищає жінок та дітей, слабких і безпомічних? І чи не найбільшим його злочином є те, що він забив кількох королівських оленів?

— Годі паякати! — нетерпляче перебив його сер Гай. — Тепер я бачу, що ти й сам з Робі нової зграї.

— Я ж сказав — ні, — коротко відрубав Робін. — А якщо я допоможу тобі спіймати Робіна, що ти робитимеш далі?

— Бачиш оцей срібний ріжок? — відповів сер Гай. — Як тільки Робін опиниться в моїх руках, я дам один довгий сигнал. І враз сюди прибуде шериф з усім своїм військом. Якщо ти покажеш мені, де ховається цей розбишака, я віддам тобі половину винагороди. Двадцять фунтів!

— Я не став би штовхати людину на шибеницю навіть за тисячу фунтів! — мовив зневажливо Робін. — Але я покажу тобі Робіна і нагороду за те знайду собі на вістрі власного меча. Я сам і є Робін Гуд, ватажок розбійників Шервуда й Бернесдейля!

— Тим гірше для тебе! — вигукнув сер Гай.

Натренованим блискавичним рухом він вихопив з-під конячої шкіри меч і без попередження, по-зрадницькому кинувся на беззахисного Робіна. Той спритно ухилився від удару і теж оголив свою зброю.

— Це ж підло, — мовив він зловісно, — нападати на людину, яка не готова до бою!

І, не кажучи більше ні слова, став захищатися. Удар на удар, удар на удар! Понад дві години кресала криця крицю, проте ні Робін Гуд, ні сер Гай не відступили один перед одним ані на крок. Це був такий двобій, який рідко кому доводилося бачити навіть у Шервудському лісі. Вороги похмуро зиркали один на одного, і в очах у них палала ненависть. Один з них бився за своє життя, другий — за винагороду та королівську ласку.

Блискучі гострі леза раз у раз розтинали повітря, осяяне миротворним промінням сонця, і стикались з сичанням розлючених змій. Але вони ще ні разу не торкнулись живого тіла. Та ось Робін Гуд випадково спіткнувся об корінь, що випинався з землі, і впав на коліна. Сер Гай, замість того, щоб дати йому змогу підвестись, як це зробив би кожен шляхетний лицар, ударив лежачого. Так Робін дістав поранення в лівий бік.

— О пресвята діво, — вигукнув Робін, — заступися за мене, грішного! Де ж це видано, щоб людина помирала раніше, ніж настав її час!

Потому він знову спритно скочив на рівні ноги й завдав своєму ворогові раптового удару. Лицар тієї миті якраз високо замахнувся мечем, щоб остаточно прикінчити Робіна, але той зробив блискавичний випад знизу. Сер Гай Гісборн поточився назад і з глухим стогоном упав на траву: меч Робіна проткнув йому горлянку.

Ватажок розбійників з жалем подивився на забитого.

— Ти сам накликав на себе біду, — стиха мовив він. — Хоч ти і був запроданцем підступним, я зовсім не хотів тебе вбивати.

Після цього він оглянув власну рану. Вона була неглибока. Робін швидко зупинив кровотечу й перев'язав поранений бік. Потім зняв з сера Гая конячу шкуру, накинув її на себе, а труп лицаря затягнув у кущі. Там він прикрив його своїм плащем, притрусивши обличчя травою та листям, щоб не можна було одразу впізнати забитого.

І будовою тіла, й обличчям Робін не дуже відрізнявся від сера Гая.

Насунувши кінську шкуру на голову так, що під нею сховалося майже все обличчя, Робін узяв срібний ріжок і просурмив довгий сигнал. Цей звук і врятував Маленького Джона в Бернесдейлі. Він примусив недалекого розумом шерифа нашорошити вуха, припинити страту й чимдуж мчати за пагорб до лісу, аби захопити ще одну жертву.

Два десятки кращих шерифових лучників менше ніж за півгодини були вже на місці.

— Це ви подавали сигнал, ваша милість? — запитали вони, наближаючись до Робіна.

— Я,— мовив Робін, йдучи назустріч заспаному шерифу.

— Які новини, які новини, сер Гаю? — нетерпляче загукав високоповажний урядовець.

— Робін Гуд і Гай Гісборн зустрілися тут у двобої, і той, на кому Робінів плащ, зараз мертвий лежить у кущах.

— Це найкраща новина, яку я будь-коли чув у своєму житті! — вигукнув шериф, потираючи руки.— Я гадав, що нам пощастить його повісити за компанію, але я й так не шкодую.

— Повісити за компанію? — перепитав Робін.

— Авжеж! Сьогодні в нас винятково щасливий день. Як тільки ви пішли од мене, ми вистежили й мало не спіймали одного з тутешніх молодців,— здається, то був Вілл Пурпуровий. Зате його друга, що допоміг йому врятуватися, ми були вже підтягли до шибениці, коли раптом почули ваш сигнал.

— А хто ж той другий? — схвильовано запитав переодягнений Робін.

— А як ви гадаєте, хто? — зареготав шериф.— Перший розбійник після самого Робіна Гуда — Маленький Джон, він же Рейнольд Грінліф!

Шериф ніяк не міг забути того ім'я, яким назвався Маленький Джон в Ноттінгемі під дахом його будинку.

«Маленький Джон! — здригнувшись у душі, подумав Робін.— А й справді, це був дуже щасливий сигнал!»

— Вас, бачу, також трохи подряпало? — не вгавав шериф, зробившись на радощах страшенно балакучим.— Послухайте, хлопці! Приведіть серові Гаю Гісборну коня, а самі закопайте отого поганця там, де він лежить. Собаці собача смерть. Швидше порайтесь, та ходімте до Бернесдейля. Прикінчимо й того.

Вони пришпорили коней і виїхали з лісу. По дорозі Робін примушував себе весело підтримувати розмову, а сам обмірковував, як би допомогти Маленькому Джонові.

— У мене до вас велике прохання, шерифе,— мовив він, нарешті, вже майже під самим містом.

— Яке, шановний сер? Говоріть, я слухаю.

— Я відмовляюсь од вашого золота, бо втішився чудовим двобоєм. А що я переміг самого ватажка, дозвольте мені порахуватися також і з його спільником, щоб потім усі говорили: сер Гай Гісборн уподовж єдиного дня послав на той світ двох найнебезпечніших розбійників Англії!

— Робіть як знаєте,— погодився шериф,— але вам би не слід відмовлятися од винагороди, яка тепер має подвоїтись. Не кожному й не кожного дня доводиться перемагати Робіна Гуда.

— Свята правда, ваша світлосте,— відповів Робін.— Скажу не хвастаючись: ніхто не міг перемогти Робіна Гуда вчора, не переможе його й завтра.

При цьому він наблизився до Маленького Джона, який все ще стояв прив'язаний до шибениці, й гукнув шерифовому почту:

— Почекайте там, а я дізнаюся, чи хоче покаятись полонений.

Він швидко нахилився, перерізав Маленькому Джонові пута й тицьнув йому в руки лук та стріли сера Гая, які не забув прихопити з собою.

— Це я, Робін,— прошепотів він.

Та Маленький Джон і без того впізнав свого друга, і серце йому вже підказало, що нині шибениця лишиться порожньою.

Нарешті Робін голосно й дзвінко просурмив тричі у свій ріжок, а потім вихопив з-під конячої шкіри свій незрадливий лук. І перш ніж отетерілий шериф та його вояки встигли вхопитися за зброю, в повітрі засвистіли несхибні стріли.

Ще одна злива стріл посипалася на них з-за міських мурів та крізь ворота. То Вілл Пурпуровий і Вілл Стютлі, коли Робін ще розмовляв з шерифом у лісі, побачили їх і поспішили на поміч своїм товаришам. Вони наспіли дуже вчасно.

Нажахане військо шерифа кинулося панічно тікати. А Робін і Маленький Джон живі та здорові стояли під шибеницею, посилаючи навздогін ворогам співучі стріли й глузливий сміх.

Невдовзі вони приєдналися до своїх товаришів, і вся ватага подалася на спочинок до гостинного лісу. На один день пригод було більше ніж досить.

<...>

Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер**Рукавичка****(переклад М. К. Ореста)**

Ждучи на грища й забави,
В звіринці своїм величаво
Король Франціск сидів;
Тіснились вельможі при троні,
А кругом, на високім балконі
Дам барвистий вінок процвів.
Король дав знак рукою —
І з ґрат сторожкою стопою
Виходить лев;
Але не лунає рев:
Пустелі друг
Зором німим обводить круг Арени —
І випростав з позіхом члени,
І гривною стряс густою,
І ліг самотою.
І знову владар маше рукою —
На знак царський
Тигр жаський
З клітки рине тісної
Скоком пружним;
Лева він бачить і виє,
Напружує шию,
Кола страшні вибиває хвостом
І лиже рот язиком;
І кроком несміло-пружним
Лева обходить він
І, волі невольний син,
Повнить арену риком
Хрипким і диким.—
Погас його рев луною,
І осторонь хижий ліг.
І знову владар маше рукою —
І зів дверей вивергає їх:
Двох леопардів прудких;
В буянні мужнього палу
Тигра вони напали;
Той лапою б'є їх тяжкою,
І вже підводиться лев;
Його могутній рев
Прогримів — і став спокій;
І, не давши волі злобі рвачкій,
Люті лягли по короткім бою.
Нової жде битви вельможне гроно.
І раптом упала з балкона
Рукавичка красної дами
Між хижакими.
І мовить лицарю юна
Кунігунда, глузлива красуня:
«Щодня, щогодини, лицарю мій,
Присягаєтесь ви в любові своїй —
Принести рукавичку прошу я вас!»
І лицар Делорж поспішає і враз
збігає вниз безстрашно,
І кроком твердим
Ступає між звіром тим,

І бере рукавичку відважно.
І, повні подиву й жаху німого,
Лицарі й дами глядять на нього,
А він, спокійний, назад іде —
І гомін безмежний навколо росте
На честь його перемоги.
Кунігунда героя очима вітає —
Той погляд щастя йому обіцяє, —
Але, зійшовши під крики бучні,
Він рукавичку в лице їй кинув:
«Подяки, дамо, не треба мені!» —
Сказав і її покинув.

Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер**Рукавичка****(переказ Б. Б. Щавурського)**

Перед своїм звіринцем,
З баронами, з наслідним принцом,
Король Франциск сидів;
З високого балкона він глядів
На поприще, очікуючи бою;
За ним, квітучою красою
Осліплюючи всіх підряд.
Придворних дам пишався довгий ряд.
Король дав знак рукою —
Дверей почувся скрип важкий;
І лев страшний
Із гривою густою
У всій красі
Виходить,
Похмурим поглядом обводить
Присутніх, а тоді
Наморщив лоба й рухом гордовитим
Він гривою трухнув сердито,
І потягнувся, і позіхнув,
І ліг, король рукою знов махнув —
Засув дверей залізних гримнув,
І на арену тигр сміливо плигнув;
Та лева вздрів, боїться і реве,
По ребрах б'є хвостом себе,
Крадеться, і ховає погляд,
І лиже пашу язиком,
І, лева обійшовши, знов
Ричить і з ним лягає поряд.
І втретє знак подав король —
Два барси, чорні, наче смоль,
Одним стрибком над тигром опинились;
Та він їм лапою удар завдав,
А лев з ричанням встав...
Вони змирились,
І вбік неспішно відійшли,
І заричали, і лягли.
А гості ждуть видовища. Зненацька
Униз з балкона рукавичка дамська
Зірвалася, а вже за мить
Між хижаків вона лежить.
Тоді до лицаря Делоржа лицемірно
Всміхається обраниця його ж
І каже їдко: «Любий мій Делорж,
Якщо ти мене любиш вірно
Й твоя любов не знає меж,
То рукавичку принесеш».
Делорж у гробовім мовчанні
Між звірі йде, і рукавичку він бере,
Й вертається неспішно до зібрання.
Присутні, вздрівши героїзм такий,
Завмерли, дивлячись на нього,
А витязь молодий,
Немовби з ним не трапилось нічого,
Під оплески вельможних примадонн
Зійшов спокійно на балкон,

Його красуні теж вітають очі...
Але, позбавивши її солодких мрій,
В обличчя рукавичку їй
Він кинув і сказав: «Подяки я не хочу».

Иоганн Кристоф Фридрих Шиллер**Перчатка****(перевод М. Ю. Лермонтова)**

Вельможи толпою стояли
И молча зрелища ждали;
Меж них сидел
Король величаво на троне:
Кругом на высоком балконе
Хор дам прекрасный блестел.
И царь махнул снова,
И тигр суровый
С диким прыжком
Взлетел опасный,
И встретясь с львом,
Сверху тогда упади
Перчатка с прекрасной руки
Судьбы случайной игрою
Между враждебной четою.
И к рыцарю вдруг своему обратясь,
Кунигунда сказала, лукаво смеясь:
«Рыцарь, пытать я сердца люблю.
Если сильна так любовь у вас,
Как вы твердите мне каждый час,
То подымите перчатку мою!»
И рыцарь с балкона в минуту бежит
И дерзко в круг он вступает,
На перчатку меж диких зверей он глядит
И смелой рукой подымает.—

И зрители в робком вокруг ожиданье,
Трепеща, на юношу смотрят в молчанье.
Но вот он перчатку приносит назад,
Отвсюду хвала вылетает,
И нежный, пылающий взгляд —
— Недального счастья заклад —
С рукой девицы героя встречает.
Но досады жестокой пылая в огне,
Перчатку в лицо он ей кинул:
«Благодарности вашей не надобно мне!»
И гордую тотчас покинул.

Иоганн Кристоф Фридрих Шиллер**Перчатка****(перевод В. А. Жуковского)**

Перед своим зверинцем,
С баронами, с наследным принцем,
Король Франциск сидел;
С высокого балкона он глядел
На попреще, сраженья ожидая.
За королем, обворажая
Цветущей прелестию взгляд,
Придворных дам являлся пышный ряд.
Король дал знак рукою —
Со стуком растворилась дверь,
И грозный зверь
С огромной головою —
Косматый лев
Выходит;
Кругом глаза угрюмо водит;
И вот, все оглядев,
Наморщил лоб с осанкой горделивой,
Пошевелил густою гривой
И потянулся, и зевнул,
И лег. Король опять рукой махнул —
Затвор железной двери грянул,
И смелый тигр из-за решетки прянул;
Но видит льва, робеет и ревет,
Себя хвостом по ребрам бьет
И крадется, косясь взглядом,
И лижет морду языком,
И, обошедши льва кругом,
Рычит и с ним ложится рядом.
И в третий раз король махнул рукой —
Два барса дружною четой
В один прыжок над тигром очутились;
Но он удар им тяжелой лапой дал,
А лев с рыканьем встал...
Они смирились,
Оскалив зубы, отошли,
И зарычали, и легли.
И гости ждут, чтоб битва началась.
Вдруг женская с балкона сорвалась
Перчатка... Все глядят за ней...
Она упала меж зверей.
Тогда на рыцаря Делоржа с лицемерной
И колкою улыбкою глядит
Его красавица и говорит:
«Когда меня, мой рыцарь верный,
Ты любишь так, как говоришь,
Ты мне перчатку возвратишь».
Делорж, не отвечав ни слова,
К зверям идёт,
Перчатку смело он берёт
И возвращается к собранью снова.
У рыцарей и дам при дерзости такой
От страха сердце помутилось.
А витязь молодой,
Как будто ничего с ним не случилось,
Спокойно всходит на балкон.

Рукоплесканьем встречен он;
Его приветствуют красавицыны взгляды...
Но, холодно приняв привет ее очей,
В лицо перчатку ей
Он бросил и сказал: «Не требую награды».

Адам Міцкевич

Світязь

(переклад М. А. Пригари)

Михайлові Верещаку

Хто, в Новогрудським мандруючи краї,
Прагне на все надивитись,
Хай у Плужинським бору побуває,
Гляне на озеро Світязь.

В пущі дрімучій розкинулись води —
Ясна і чиста рівнина,
Пуща їх тінню густою обводить,
Озеро — ніби крижина.

А як нічною проїдеш порою —
Станеш, затримавши подих:
Зорі побачиш вгорі й під собою,
Місяць у небі і в водах.

Чи то із небом злилися безодні,
Водяна дика пустеля,
А чи склепіння у сяйві холоднім
Небо, ввігнувшись, стеле?

Ген береги, мов розтали поволі,
Сяєвом срібним повиті,
Наче ти в синім пливеш видноколі,
В тихій бездонній блакиті.

Вабить це озеро, тихе й погоже,
В пітьмі чаруючи очі;
Та лиш сміливець нечуваний може
Їхать туди опівночі.

Кажуть, там сила нечиста гуляє,
Бенкети в озері править.
Хто проти ночі про це повідає —
Страшно і слухати навіть.

Часом пори там почуєш нічної
Поклики й грім під водою,
Стогін жіночий і брязкання зброї,
Вигуки дикого бою.

Гамір цей грізний вщуха за хвилину,
Бір прибережний шепоче,
Тільки молитва над озером лине,
Тужне благання дівоче.

Що воно значить? І хто відгадає?
Хто ту безодню прогляне?

Різне про теє народ повідає,
Правди ж не знають селяни.

Дідичів Світязі славних нащадок,
Пан у Плужинах багатий,
Ці таємниці діставши у спадок,
Вирішив їх розгадати.

Тож повелів він у ближньому місці
Довгі човни будувати,
Невід завглибшки аршинів на двісті
Кращим рибалкам в'язати.

Я остеріг, що тут божої волі
Спершу спитатися треба,—
Дзвони гудуть не в одному костьолі,
Линуть молитви до неба.

Ксьондз із Цирина прибув на посвяту,
Благословення складає,
Ловлю за пановим гаслом почато,
Невід у воду пірнає.

Тоне, потяг поплавці за собою,
Вглиб — нескінченна дорога.
Стелиться слід за ним пінний стягою...
Певне, не зловлять нічого!

Ось підтягають до берега крила,
Мокрі зближаються сіті...
Що за страховище хвиля укрила?
Хто б то повірив у світі!

Ні, не страховище — жінку впіймали
Десь у підводній ясині:
Кучері білі, уста мов корали,
Очі великі та сині.

Плине до берега дивна істота.
Люди стоять остовпілі,
Дехто й тікати лаштується потай,—
Жінка підводиться з хвили,

Каже: «Чи знаєте ви, що донині
Всіх, хто тут плавав зухвало,
Озеро, знявши вали білопінні,
В прірві підводній ховало?

Тож за цікавість пусту в нагороду
Всім вам загинути б нині,—
Тільки ж бо нашого, пане, ти роду,
Славного в рідній країні!

Тим, що цей розшук почавши без тям,
Бога ви все ж не забули,
Бог вам сьогодні моїми устами
Давнє повіда минуле.

Тут, де сумні простягаються піски,
Аір росте та купава,
Місто колись було, сповнене блиску,
Пишна Туганів держава.

Світязь, ясною багата красою,
Мужньою силою воїв,
Під можновладних державців рукою
Квітла у славі й спокої.

Там, де цей ліс простягнувся похмурий,
Ниви стелилися здавна,
Ген Новгородок здіймав свої мури,
Древня столиця преславна.

Раз по Литві покотилась тривога:
Цар із Русі наступає,
Військо його оточило Мендога,
Сили ж у князя немає.

З дальніх кордонів він кличе дружину,
Пише до князя Тугана:
«Княже, рятуй! Помози, бо загину!
Сила іде нездоланна».

Батько мій, те прочитавши послання,
Кличе: «Збирайтеся, вої!»
От і зійшлися вони на світанні,
Всяк при коні та при зброї.

Гримнули сурми, дружина рушає,
Князь виїжджає в діброву.
Раптом стає він і руки ламає,
В замок звертаючи знову.

Каже до мене: «Як власних підданців
Сам на поталу я кину?
Світязь не має ні мурів, ні шансів,
Тільки-но смілу дружину.

Як розділю своє військо надвоє,
Князю не дам оборони,
А коли всі ми підемо до бою,—
Як будуть діти і жони?»

«Батьку,— кажу я,— снагою і хистом
Допоможи батьківщині!
Бог захистить нас. Вночі я над містом
Ангела бачила нині.

Світязь мечем він укryw на хвилину,
Мовив, прекрасний, як сонце:
«Поки мужі захищають країну,
Я буду вам оборонцем!»

Батько послухав, рушає до бою,
Ніч наступає в тривозі.
Раптом ми чуємо брязкання зброї,
Крики «ура» на дорозі.

Гримнув таран, завалилися брами,
Сиплються градом уламки,
Сиві діди і жіноцтво з дітками
Товпляться з плачем до замку.

«Леле! — гукають. — Он сунеться військо!
Русь за ворітьми лютує!
Вбиймо себе, бо загибель вже близько.
Смерть від ганьби урятує!»

Лють погасила тремтіння тривоги!
Люди жалю вже не просять,
Золото, шати жбурляють під ноги
І смолоскипи приносять.

«Хто не умре — буде проклят назавше!»
Бачу, рятунку немає:
Той занімів, до порога припавши,
Той же сокиру здійсмає.

Що нам — неволю ганебну прийняти,
Військо впустивши вороже?
А як у себе життя відібрати?
«Боже, — гукнула я, — боже!

Як не втекти нам від лютої кари,
Нас захисти перед нею,
Громом убий із високої хмари
Чи заховай під землею!»

Ледве останнє я мовила слово —
Біле нас щось огортає.
Очі втопила я в землю раптово —
Бачу: землі вже немає.

Так врятувався народ безборонний,
Так ми уникли неслави.
Бачиш квітки? То дівчата і жони,
Змінені в білі купави.

Мов сніжно-білі метелики, линуть
Скрізь над водою німою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Всипане снігом зимою.

Образ чарівний дівочої цноти
Барви квіток затаїли,
Тут їх життя обминають турботи,
Смерті незборної сили.

Царські війська, розпалившись у битві,
Владу їх встигли спізнати.

Тут зупинились вони по гонитві,
Цвітом квітчаючи лати.

Хто лиш сягнув там рукою у воду,
Вирвав вологі стеблини,
Раптом, хворобою вбитий страшною,
Згинув тієї-ж хвилини.

Давню подію забуто, здається,
Є тільки відгомін кари:
Цвіт цей «цар-зілля» в народі зовється,
Так його вславлено чари»

Мовила й зникла княжна під водою,
З нею човни всі та сіті,
З плескотом враз розійшлися надвое
Води, туманом повиті.

Клекотом хвиля стрясає діброву,
З хвилі ніхто не зринає.
Води розгойдані сходяться знову,
Дівчини й сліду немає.

Роберт Льюїс Стівенсон**Вересовий трунок**
(переклад Є. Д. Крижевича)

Із вересового квіту
Пикти варили давно
Трунок, за мед солодший,
Міцніший, аніж вино.
Варили і випивали
Той чарівний напій
І в темрявих підземеллях
Долі раділи своїй.

Та ось володар шотландський —
Жахались його вороги! —
Пішов на пиктів оружно,
Щоб знищити їх до ноги.
Він гнав їх, неначе ланей,
По вересових горбах,
Мчав по тілах спогорда,
Сіяв і смерть, і жах.

І знову настало літо,
Верес ізнов червонів,
Та трунок медовий варити
Вже більше ніхто не вмів.
В могилах, немов дитячих,
На кожній червоній горі,
Лежали під квітом червоним
Поснули навік броварів.

Їхав король шотландський
По вересовій землі;
Дзинчали завзято бджоли,
Курликали журавлі.
Та був можновладець похмурий,
Думу він думав своєю:
«Владар вересового краю —
Чом з вересу трунку не п'ю?»

Раптом васал-королівський
Натрапив на дивний схов:
В розколині між камінням
Двох броварів знайшов.
Витягли бідних пиктів
Миттю на білий світ —
Батька старого і сина,
Хлопця отрочих літ.

Дивився король на бранців,
Сидячи у сідлі;
Мовчки дивились на нього
Ті броварі малі.
Король наказав їх поставити
На кручі й мовив: —
Старий, Ти сина й себе порятуєш,

Лиш тайну трунку відкрий.
Глянули вниз і вгору
Батько старий і син:
Довкола — червоний верес,
Під ними — клекіт пучин.
І пикта голос тоненький
Почув шотландський король:
— Два слова лише, володарю,
Тобі сказати дозволю
Старість життя цінує.
Щоб жити, я все зроблю
І тайну трунку відкрию, —
Так він сказав королю.
Немов горобчик цвірінькав,
Мова лилася дзвінка:
— Відкрив би тобі таємницю,
Боюся лише синка.

Смерть його не лякає,
Життя не цінує він.
Не смію я честь продавати,
Як в очі дивиться син.
Зв'яжіть його міцно, владарю,
І киньте в кипучі нурти,
І я таємницю відкрию,
Що клявся повік берегти.

І хлопця скрутили міцно,
І дужий вояк розгойдав
Мале, мов дитяче, тіло,
І в буруніб послав.
Крик бідолахи останній
Поглинули хвилі злі.
А батько стояв на кручі —
Останній пикт на землі.
— Владарю, казав я правду:
Від сина чекав біди,
Не вірив у мужність хлопця,
Який ще не мав бороди.
Мене ж не злякає тортура.
Смерть мені не страшна,
І вересового трунку
Зі мною помре таїна!

Роберт Льюис Стивенсон

Вересковый мёд
(перевод С. Я. Маршака)

Из вереска напиток
Забыт давным-давно,
А был он слаще мёда,
Пьянее, чем вино.

В котлах его варили
И пили всей семьёй
Малютки-медовары
В пещерах под землёй.

Пришел король шотландский
Безжалостный к врагам.
Погнал он бедных пиктов
К скалистым берегам.

На вересковом поле
На поле боевом
Лежал живой на мёртвом
И мёртвый на живом.

Лето в стране настало,
Вереск опять цветёт,
Но некому готовить
Вересковый мёд.

В своих могилах тесных
В горах родной земли
Малютки-медовары
Приют себе нашли.

Король по склону едет
Над морем на коне,
А рядом реют чайки
С дорогой на равне.

Король глядит угрюмо
И думает: «Кругом
Цветёт медовый вереск,
А мёда мы не пьём.»

Но вот его вассалы
Заметили двоих —
Последних медоваров,
Оставшихся в живых.

Вышли они из-под камня,
Щурясь на белый свет,—
Старый горбатый карлик
И мальчик пятнадцати лет.

К берегу моря крутому
Их привели на допрос,
Но никто из пленных
Слова не произнёс.

Сидел король шотландский
Не шевелясь в седле,
А маленькие люди
Стояли на земле.

Гневно король промолвил:
— Плётка обоих ждёт,
Если не скажете, черти,
Как вы готовите мёд!

Сын и отец смолчали,
Стоя у края скалы.
Вереск шумел над ними,
В море катились валы.

И вдруг голосок раздался:
— Слушай, шотландский король,
Поговорить с тобою
С глазу на глаз позволь.

Старость боится смерти,
Жизнь я изменой куплю,
Выдам заветную тайну,-
Карлик сказал королю.

Голос его воробьиный
Резко и чётко звучал.
— Тайну давно бы я выдал,
Если бы сын не мешал.

Мальчику жизни не жалко,
Гибель ему нипочём.
Мне продавать свою совесть
Совестно будет при нём.

Пусть его крепко свяжут
И бросят в пучину вод
И я научу шотландцев
Готовить старинный мёд.

Сильный шотландский воин
Мальчика крепко связал
И бросил в открытое море
С прибрежных отвесных скал.

Волны над ним сомкнулись,
Замер последний крик.
И эхом ему ответил
С обрыва отец-старик:

— Правду сказал я, шотландцы,
От сына я ждал беды,

Не верил я в стойкость юных,
Не бреющих бороды.

А мне костёр не страшен,
Пусть со мною умрёт
Моя святая тайна,
Мой вересковый мёд.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Вальтер Скотт

Айвенго

(переклад Н. І. Тисовської)

Розділ I	86
Розділ II	91
Розділ III	101
Розділ IV	107
Розділ V	113
Розділ VI	121
Розділ VII	132
Розділ VIII	141
Розділ IX	150
Розділ X	158
Розділ XI	166
Розділ XII	172
Розділ XIII	181
Розділ XIV	188
Розділ XV	196
Розділ XVI	200
Розділ XVII	209
Розділ XVIII	213
Розділ XIX	219
Розділ XX	225
Розділ XXI	231
Розділ XXII	238
Розділ XXIII	245
Розділ XXIV	250
Розділ XXV	259
Розділ XXVI	266
Розділ XXVII	272
Розділ XXVIII	284
Розділ XXIX	292
Розділ XXX	298
Розділ XXXI	302
Розділ XXXII	310
Розділ XXXIII	321
Розділ XXXIV	329
Розділ XXXV	336
Розділ XXXVI	343
Розділ XXXVII	347
Розділ XXXVIII	353
Розділ XXXIX	358
Розділ XL	366
Розділ XLI	375
Розділ XLII	380
Розділ XLIII	386
Розділ XLIV	393

Розділ I

*І так балакали вони о тій годині,
Як з лану череди брели на схилі днини,
І неохоче свині йшли до стайні,
Порохкуючи сумно й одностайно.*

«Одіссея» (англ. переклад А. Поупа)

У мальовничому куточку веселої Англії, який зрошується річкою Дон, за давніх часів простиралися неозорі ліси, що вкривали більшу частину невимовно гарних пагорбів і долин, котрі лежать між Шефільдом і чудовим містечком Донкастер. Залишки цих величезних лісів zostалися і понині довкола маєтків Вентворт, Ворнкліф-парк і поблизу Ротергема. За сивої давнини ці краї тримав у страху казковий вонтлейський дракон¹; тут відбувалися запеклі битви між Білою та Червоною Трояндами; і саме тут за старих часів гуртувалися ватаги тих зухвалих розбійників, звияти й чини яких уславили народні балади.

Такий вигляд має головне місце дії нашої повісті. За часом же описувані в ній події належать до кінця царювання Ричарда I², коли для його зневірених підданих повернення короля з довгого полону після походу на Святу Землю було гаряче бажаним, проте мало сподіваним.

Сонце сідало за порослою густою травою просікою в лісі. Сотні невисоких крислатих дубів, які, можливо, були ще свідками величного походу давньоримського війська, простирали свої вузлуваті руки над м'яким килимом чудового зеленого дерну. Місцями до дубів домішувалися бук, гостролист і чагарі-підлісок, які зрослися так густо, що не пропускали косих промінців призахідного сонця; місцями ж дерева розступалися, утворюючи довгі алеї, у глибині яких губився захоплений погляд, а уява малювала ще дикіші картини давнього пралісу. Шарлатні промені призахідного сонця, пробиваючись крізь листя, то сіяли мерехтливе світло на поламани суки й моховиті стовбури, то яскравими плямами лягали на дерен. Велика галявина посередині цієї просіки, либонь, була місцем давніх обрядів друїдів³. Тут здіймався пагорб такої правильної форми, що здавався насипаним людськими руками; на вершині збереглося неповне коло з величезного неотесаного каміння. Сім каменів стояли стійма, решту ж повалили руки якогось старанного прибічника християнства, й вони розкотилися схилами пагорба. Лише

¹ Вонтлейському дракону присвячена сатирична поема невідомого автора XVII ст. Дракон мешкав у Йоркширі й нападав на дітей та худобу, поки його не здолав лицар Мур із Мур-холу.

² Ричард I Левине Серце (1157–1199) — англійський король, учасник третього хрестового походу. Уславився своїми військовими звиятами.

³ Жерці у давніх кельтів, які населяли територію Англії до англосаксонського завоювання.

один величезний камінь скотився до самого низу й перепинив плин тоненького струмка у підніжжі пагорба,— він змушував мирний і тихий потічок невдоволено мурмотіти.

Картину доповнювали дві людські постаті; вони належали, зважаючи на одяг і зовнішність, до простого люду, що населяв на ті далекі часи лісові околиці Західного Йоркширу. Старший із них був людиною похмурою і на вигляд жорстокою. Одяг його складався зі шкіряної куртки, пошитої хутром нагору з дубленої шкіри невідомого звіра; від часу хутро так витерлося, що за кількома жмутиками, які залишилися, неможливо було визначити, якій тварині воно належало. Цей первісний одяг покривав свого господаря від шиї до колін і заміняв йому всі частини звичайного вбрання. Комір був такий широкий, що куртка надягалася через голову, як наші сорочки або стародавня кольчуга. Щоб куртка щільніше прилягала до тіла, чоловік підперезався широким шкіряним поясом із мідною застібкою. До пояса була привішена з одного боку сумка, з іншого — баранячий ріг із сопілочкою. За поясом стирчав довгий широкий ніж із роговим ратищем; такі ножі виготовлялися тут, по сусідству, і вже тоді були відомі під назвою шефілдських. Взутий простолудин був у такі собі сандалі на ремінцях із ведмежої шкіри, а тонші й вужчі реміні обвивали литки, залишаючи коліна оголеними, як заведено в шотландців. Голова ж не була нічим захищена, крім густого сплутаного волосся, що вигоріло на сонці та набуло темно-рудого, іржавого відтінку, й контрастувало з русавою чи радше бурштиною довгою бородою. Нам залишається тільки відзначити одну дуже цікаву особливість у його зовнішності, але вона настільки примітна, що не можна оминати її увагою: мідне кільце на кшталт собачого нашійника, наглухо запаяне на шиї. Воно було досить широким для того, щоб не заважати диханню, але водночас таке вузьке, що зняти його можна було, лише розпилявши навпіл. На цьому своєрідному комірі писалося саксонськими літерами: «Гурт, син Беовульфа, уроджений раб Седрика Ротервудського».

Поруч зі свинарем (позаяк таке було заняття Гурта) на одному з повалених дріудських каменів сидів чоловік, років на десять молодший за товариша. Вбрання його нагадувало одяг свинаря, та було пошите з ліпшої тканини й вирізнялося деякою примхливістю. Куртка була з пурпурової матерії, яку чи то прикрашав, чи то псував строкатий орнамент. До куртки пасував напрочуд широкий і короткий — ледь до середини стегна — плащ із черленого сукна, добряче вимашений, із жовтою облямівкою. Його вільно було перекинути з одного плеча на інше чи цілком загорнутися в нього, і тоді він спадав вигадливими брижами. На руках дивак мав срібні браслети, а на шиї — мідний нашійник із написом: «Вамба, син Безмозкого, раб Седрика Ротервудського». Він носив такі ж сандалі, як і його товариш, але ремінну плетінку заміняло щось на взірєць гетр, із яких одна була червона, а інша жовта. До його шапки були прикріплені дзвіночки — не більші

за ті, які підв'язують мисливським соколам; щораз, коли він повертав голову, вони дзенькали, а позаяк він жодної хвилини не міг всидіти спокійно, то дзенькали вони майже без упину. Тверда шкіряна околичка його шапки була по верхньому краю прикрашена зубцями і нагадувала корону; зсередини до околички був пришитий довгий мішок, кінчик якого звіщувався на одне плече, мов старомодний нічний ковпак, трикутне сито або головний убір сучасного гусара. З тої шапки з дзвіночками, з самої її форми, а також із придуркуватого й водночас хитрого виразу обличчя Вамби можна було здогадатися, що він — один їх тих домашніх клоунів або блазнів, яких багатії тримали вдома для розваги, щоб якось урізноманітнити час, який вони змушені були збавляти в чотирьох стінах. Як і товариш, він носив на поясі сумку, але ні рога, ні ножа не мав, тому що вважалося, ймовірно, що він — із того гатунку людських істот, яким небезпечно давати в руки холодну зброю. Натомість він мав дерев'яну шпагу на зразок тієї, котрою арлекін на сучасній сцені виробляє свої фокуси.

Вигляд і поведінка цих людей відрізнялися чи не більше, ніж їхній одяг. Обличчя раба, чи то пак кріпака-свинаря, було похмурим і сумним; з його зажуреної та похиленої постаті можна було подумати, що він до всього байдужий, майже апатичний, проте вогонь, що іноді спалахував у його червонуватих очах, вказував на те, що під зовнішньою байдужістю ховалося усвідомлення свого пригнобленого стану й готовність до опору. Зовнішність Вамби, навпаки, свідчила про властиву людям такого гатунку неухвалювану цікавість, граничну непосидючість і рухливість, а також цілковиту вдоволеність своїм становищем і своєю зовнішністю. Ці двоє вели бесіду на англосаксонському діалекті, яким у ті часи розмовляли в Англії всі нижчі стани, за винятком норманських воїнів і найближчого почту феодальних можновладців. Однак наводити їхню розмову в оригіналі було б даремним для читача, не знайомого з цим діалектом, отож ми дозволимо собі подати її в дослівному перекладі.

— Святий Вітольде, побий ти цих чортових свиней! — пробурчав свинар після марних спроб зібрати розпорошену череду пронизливими звуками рога. Свині відповідали на його заклик не менш мелодійним рохканням, однак анітрохи не поспішали попрощатися з розкішним частуванням з букових горіхів і жолудів або полишити багністі береги струмка, де частина череди, розтягнувшись та зарившись у бруд, лежала, не зважаючи на заклики чередника.

— Побий їх, святий Вітольде! Хай мені грець, якщо до ночі двоногий вовк не заріже двох-трьох свиней. Сюди, Ікланю! Агов, Іклань! — заволав він на весь голос до волохатого собацюри, чи то дога, чи то хорта, чи то покруча хорта з шотландською вівчаркою. Собака, накульгуючи, бігав навкруги й, здавалося, хотів допомогти своєму

господареві зібрати непокірну череду. Але чи то не розуміючи знаків, які подавав свинар, чи то забувши про свої обов'язки, чи навмисне, пес розганяв свиней урізнобіч, посилюючи лихо, яке він начебто мав намір виправити.

— Бодай тобі дідько вибив зуби! — бурмотав Гурт. — Бодай би пропав цей наглядч королівського лісу! Стриже пазурі нашим собакам, а потім вони ні на що не годяться. Будь другом, Вамбо, допоможи. Зайди з того боку пагорба й пужни їх звідтіля. За вітром вони самі підуть додому, як ягнята.

— Правду кажучи, — сказав Вамба, не рушаючи з місця, — я вже встиг порадитися з цього приводу зі своїми ногами, і вони вирішили, що тягати моє гарне вбрання по трясовині було б ворожим актом проти моєї величності й королівського вбрання. А тому, Гурте, от що я скажу тобі: поклич-но Ікланя, а череду нехай спіткає її доля. Чи тобі не байдуже, зустрінуться твої свині з загоном солдатів, чи зі зграєю розбійників, чи з мандрівними прочанами! Адже до ранку свині однаково перетворяться на норманів, і притому тобі ж на радість і полегшення.

— Як же так — свині, мені на радість і полегшення, перетворяться на норманів? — запитав Гурт. — Ну ж бо, поясни. Голова в мене зараз не варить, а на думці лише злість, тож мені не до загадок.

— Ну, як називаються ці тварини, що рохкають і дибають на чотирьох ногах? — запитав Вамба.

— Свині, дурню, свині, — відповів пастух. — Це всякому недоумкові відомо.

— Правильно, «swine» — саксонське слово. А от як ти назвеш свиню, коли вона зарізана, оббілована, порубана на кавалки й повішена за ноги, наче зрадник?

— Туша, — відповів свинар.

— Дуже радий, що й це відомо всякому дурневі, — зауважив Вамба. — А «touche», здається, має нормано-французький корінь. Виходить, поки свиня жива й за нею наглядає саксонський раб, то називають її по-саксонському; але вона стає норманом, щойно потрапляє до панського палацу і з'являється на бенкеті у знатних осіб. Що ти на це скажеш, друже мій Гурте?

— Правду говориш, друже Вамбо. Не знаю лише, як ця правда потрапила у твою дурну голову.

— А ти послухай, що я тобі ще скажу, — вів далі Вамба в тому ж дусі. — От, наприклад, старий наш олдерменський¹ віл: поки його пасуть такі раби, як ти, він носить своє

¹ Від «ealdorman» — «літня людина» (староангл.) — володар графства, представник шляхетної старшини.

саксонське прізвисько «veal», коли ж він опиняється перед знатним паном, віл стає полум'яним і люб'язним французьким мсьє де Туром. У такий же спосіб і ягня стає маркізом де Мутоном: поки за ним потрібно доглядати — то сакс, але коли воно потрібне для насолоди — йому дають норманську назву.

— Клянуся святим Дунстаном,— відповів Гурт,— ти кажеш правду, хоч вона й гірка. Нам залишилося тільки повітря, щоб дихати, та і його не забрали тільки тому, що інакше ми не виконали б роботу, завдану на наші плечі. Що смачніше та масніше, те до їхнього столу; жінок найкрасивіших — на їхні лежа; найкращі й найхоробріші з нас повинні служити у чужоземних військах і встеляти своїми кістками далекі краї, а тут мало хто залишається, та й ті не мають ані снаги, ані охоти захищати бідолашних саксів. Дай Боже здоров'я нашому господареві Седрику за те, що він обстояв нас, як личить мужньому воїнові; от лише днями прибуде в нашу сторону Реджинальд Фрон де Беф, тоді й побачимо, чого вартують усі клопоти Седрика... Сюди, сюди! — загукав він раптом, знову підвищуючи голос.— Ось так, гарненько їх, Ікланю! Молодець, усіх зібрав до купи.

— Гурте,— сказав блазень,— з усього видно, що ти вважаєш мене дурнем, інакше не пхав би голову в петлю. Адже варто мені натякнути Реджинальду Фрон де Бефу або Філіпу де Мальвуазену, що ти лаєш норманів, умить тебе підвісять на одному з цих дерев. От і гойдатимешся для остраху всім, хто надумає паплюжити знатних панів.

— Дідько! Невже ти здатен мене виказати? Сам же підбурював мене на такі слова! — вигукнув Гурт.

— Виказати тебе? Ні,— мовив блазень,— так роблять розумні люди, де вже мені, дурневі... Але тихіше... — перервав він сам себе, прислухаючись до кінського тупоту, що розлунював уже досить виразно.— Хто це до нас їде?

— А тобі не байдуже, хто там їде? — запитав Гурт, який встиг тим часом зібрати всю череду та гнав її вздовж похмурої просіки.

— Ні, я маю побачити цих вершників,— відповів Вамба.— Можливо, вони їдуть із чарівного царства з дорученням від короля фей Оберона¹...

— Не варнякай! — перебив його свинар.— Маєш бажання молоти дурниці, коли он там, майже під боком, насувається гроза із громом і блискавкою. Чуєш, який гуркіт? А злива! Я в житті не бачив улітку таких великих і стрімких крапель. Поглянь, вітру немає, а дуби тріскотять і стогнуть, як у бурю. Помовч-но краще, та поспішаймо додому, перш ніж нас закрутить гроза! Ніч буде страшною.

¹ Легендарний король тіней і фей. Найбільш відомий із п'єси В. Шекспіра «Сон літньої ночі».

Вамба, поза сумнівом, зважив на силу цих аргументів і вирушив за своїм товаришем, який взяв довгий ціпок, що лежав біля нього на траві, і надав ходу. А цей новітній Евмей¹ квапливо прямував до узлісся, підганяючи за допомогою Ікланя череду, що пронизливо рохкала.

Розділ II

*Був серед них і чорноризець ловкий,
Палкий наїзник, полюбляв він лови,
Далекі прощі — та не целібат,
Зате чудовий з нього був абат:
Його ж бо стайню вся округа знала,
Його вуздечка пряжками бряжчала,
Мов на каплиці голосистий дзвін,
Дохід з якої любо тринькав він.*

Дж. Чосер

Кінський тупіт усе наближався, і, незважаючи на вмовляння й лайку свого супутника, Вамба, якому не терпілося швидше побачити вершників, раз у раз зупинявся з різних приводів: то рвав з високого куща недостиглі горіхи, то заглядався на сільську дівицю, що проходила повз, і тому вершники невдовзі наздогнали їх.

Кавалькада складалася з десятих чоловіків; двоє, які їхали попереду, були, певно, поважні пани, а решта — їхні слуги. Стан і звання однієї із цих осіб неважко було встановити: це була, без сумніву, духовна особа високого рангу. На плечах — одяг монаха-францисканця, пошитий із чудової матерії, що суперечило статуту цього ордену; плащ із каптуром з найкращого фламандського сукна, спадаючи красивими широкими банками, підкреслював його ставну, хоча й трохи огрядну постать.

Його обличчя так само мало говорило про смиренність, як і одяг — про презирство до мирської розкоші. Риси його обличчя були б приємні, якби очі не блищали з-під навислих вік тим лукавим епікурейським вогником, що викриває обережного сластолюбця. Втім, його професія й статус привчили його так володіти собою, що при бажанні він міг додати своєму обличчю врочистості, хоча від природи воно виражало благодущність і поблажливість. Всупереч монастирському статуту, так само як і едиктам пап і церковних соборів, одяг його був розкішним: рукави плаща в цього церковного сановника були підбиті й облямовані дорогим хутром, а мантия застібалася золотою пряжкою, і весь

¹ Свинар, вірний слуга Одиссея, що охороняв майно свого господаря під час його відсутності. Повернувшись на Ітаку, Одиссей спочатку пішов до Евмея, а потім за його допомогою перебив усіх залицяльників своєї дружини Пенелопи.

орденський одяг був настільки вишуканий і ошатний, як у наші дні сукні красунь квакерської секти: вони зберігають призначені їм фасони й кольори, але вибором матеріалів і їхнім поєднанням уміють додати до свого туалету кокетливості, властивої світському марнославному.

Поважний прелат їхав верхи на вгодованому мулі; його упряж була багато прикрашена, а вуздечка, за тодішньою модою, обвішана срібними дзвіночками. У поставі прелата не було помітно чернечої незграбності — навпаки, вона вирізнялася грацією й упевненістю чудового наїзника. Здавалося, що якою б приємною не була спокійна хода мула та його розкішні прикраси, все-таки чепурний монах користувався таким скромним засобом пересування лише для переїздів широким гостинцем. Один зі слугителів-мирян, які складали його почет, вів за вуздечку чудового іспанського жеребця, на якому монах виїжджав в урочистих випадках. На ті часи купці з найбільшим для себе ризиком і нескінченними труднощами вивозили з Андалузії таких коней, що були в моді в багатих і знатних вельмож. Сідло й упряж на цьому чудовому коні були вкриті довгою попоною, що спускалася майже до самої землі і була розшита зображеннями хрестів та інших церковних емблем. Інший слугитель вів загнужданого в'ючного мула, навантаженого, ймовірно, поклажею настоятеля; двоє ченців того ж ордену, але нижчих ступенів, їхали позаду всіх, пересміхаючись, жваво розмовляючи й не звертаючи жодної уваги на інших вершників.

Супутником духовної особи був чоловік високого зросту, віком за сорок років, сухорлявий, дужий і мускулястий. Його атлетична постать внаслідок постійних вправ, здавалося, складалася з одних кісток, м'язів та сухожиль; видно було, що він пережив безліч важких випробувань і готовий перенести ще стільки ж. На ньому була червона шапка з хутряною опушкою з тих, що французи називають *mortier*¹ за подібність її форми з макітрою, перекинутою догори дном. На обличчі його ясно читалося бажання викликати в кожному зустрічному почуття боязкої поваги й страху. Дуже виразне, нервово обличчя його з різкими рисами, засмагле під променями тропічного сонця до негритянської чорноти, у спокійні хвилини, здавалося, ніби дрімало після вибуху бурхливих пристрастей, але жили, що набрякли на чолі, й посмикування верхньої губи виказували, що буря щохвилини може вибухнути знову. У погляді його сміливих, темних, проникливих очей можна було прочитати цілу історію про загрози й переборені небезпеки. Він мав такий вигляд, ніби йому хотілося викликати опір своїм бажанням — лише для того, щоб змести супротивника з дороги, проявивши свою волю й мужність.

¹ Суддівська шапка (франц.).

Глибокий шрам над бровами надавав ще більшої суворості його обличчю й лиховісного виразу одному оку, що було злегка зачеплене тим же ударом і трохи косило.

Цей вершник, так само як і його супутник, був одягнений у довгий чернечий плащ, але червоний колір цього плаща показував, що вершник не належить до жодного з чотирьох головних чернечих орденів. На правому плечі був нашитий білий сукняний хрест особливої форми. Під плащем виднілася несумісна із чернечим саном кольчуга з рукавами й рукавичками із дрібних металевих кілець; вона була зроблена надзвичайно майстерно й так само щільно й пружно прилягала до тіла, як наші светри, сплетені з м'якої вовни. Наскільки дозволяли бачити зморшки плаща, його стегна захищала така ж кольчуга; коліна були покриті тонкими сталевими пластинками, а литки — металевими кольчужними панчохами. За поясом був заткнутий великий двосічний кинджал — єдина при ньому зброя.

Їхав він верхи на міцному дорожньому коні, очевидно для того, щоб поберегти сили свого лицарського бойового коня, якого один зі зброєносців вів позаду. На коні було повне бойове спорядження; з одного боку сідла висів короткий бердиш із коштовною дамаською насічкою, з іншого — прикрашений пір'ям шолом господаря, каптур-кольчуга та довгий двосічний меч. Інший зброєносець віз над головою спис свого господаря; на вістрі списа розвіявся невеликий прапор із зображенням такого ж хреста, який був нашитий на плащі. Той же зброєносець тримав невеликий трикутний щит, широкий угорі, щоб прикривати всі груди, а донизу загострений. Щит був у чохлах з червоного сукна, через що не можна було побачити написане на ньому гасло.

Слідом за зброєносцями їхали ще двоє слуг; темні обличчя, білі тюрбани й особливий покрій одягу вказували в них уродженців Сходу. Взагалі в зовнішності знатного воїна і його почті було щось дике й чужоземне. Одяг його зброєносців блищав розкішшю, східні слуги носили срібні обручі на шиях і браслети на напівголих смаглявих руках і ногах, їхній одяг із шовку, розшитий візерунками, свідчив про родовитість і багатство їхнього пана й творив у той же час різкий контраст із простотою його власного військового одягу. Вони були озброєні кривими шаблями із золотою насічкою на руків'ях і піхвах та турецькими кинджалами ще витонченішої роботи. У кожного стирчав при сідлі пучок дротиків фути з чотири завдовжки, з гострими сталевими вістрями. Цей різновид зброї був у великому вжитку в сарацинів, його й понині ще застосовують там у військовій грі, улюбленій східними народами, що називається «ель джерід». Коні, на яких їхали слуги, були арабської породи; сухоребрі, легкі, із пружним кроком, тонкогріві, вони нічим не нагадували тих важких і великих жеребців, яких розводили в Нормандії та Фландрії і які б

мали витримати воїнів у повному бойовому озброєнні. Поруч із цими величезними тваринами арабські коні здавалися витонченою, легкою тінню.

Незвичайний вид цієї кавалькади збудив цікавість не тільки Вам-би, але і його менш легковажного товариша. В особі ченця він негайно впізнав пріора абатства Жорво, відомого на всю околицю любителя полювання, веселих гулянок, а також, якщо вірити поголосу, й інших мирських утіх, ще менш сумісних із чернечими обітницями.

Проте на ті часи не надто вимогливо ставилися до поведження ченців і священників, тож пріор Еймер користувався доброю славою серед сусідів свого абатства. Його весела й вільнолюбна вдача та постійна готовність дарувати відпущення дрібних гріхів робили його улюбленцем всіх місцевих дворян, титулованих і нетитулованих, із багатьма з яких він родичався, тому що належав до знатного норманського роду. Дами особливо були налаштовані ставитися без зайвої суворості до поведінки чоловіка, який не лише був незмінним шанувальником прекрасної статі, але й вирізнявся вмінням прогнати смертельну нудьгу, що занадто часто охоплювала їх у стародавніх покоях феодальних замків. Настоятель був азартним мисливцем, мав найкращих соколів і хортів у всій північній околиці, цим видом спорту він завоював симпатії дворянської молоді; з людьми поважного віку він грав іншу роль, що відмінно йому вдавалося, коли це було потрібно. Його поверхнева начитаність була досить велика, щоб вселяти навколишнім невігласам повагу до його вченості, а поважна постава й піднесені міркування про авторитет церкви й духовництва підтримували думку про його святість. Навіть простий люд, який найсуворіше ставиться до поведінки вищих станів, поблажливо дивився на легковажність пріора Еймера. Річ у тому, що Еймер був дуже щедрий, а за милосердя, як відомо, відпускається безліч гріхів, хоча Писання вкладає в ці слова трохи інакший сенс. Більша частина монастирських доходів була в його повному володінні. Це давало йому можливість не тільки багато витратити на власні примхи, але й надавати щедру допомогу сусідам-селянам. Якщо й траплялося пріорові Еймеру із зайвою палкістю скакати на полюванні або надто засиджуватися на бенкеті, якщо комусь доводилося бачити, як на світанку він пробирається через бічну хвіртку в стіні свого абатства, повертаючись додому після побачення, що тривало цілу ніч, люди лише знизували плечима й примирялися з такими провинами настоятеля, згадуючи, що так само грішили й багато хто з його побратимів, не спокутуючи своїх гріхів тими якостями, якими вирізнявся цей чернець. Словом, пріор Еймер був дуже добре відомий і нашим саксам. Вони незграбно вклонилися йому й отримали його благословення: «Venedicite, mes filz»¹.

¹ Хваліте Господа, діти мої (лат.).

Але дивакувата зовнішність супутника Еймера і його почту вразила уяву свинаря й Вамби так, що вони не чули запитання настоятеля, коли той хотів довідатися, чи не знають вони неподалік місцини, де можна було б зупинитися на ніч. Особливо здивував їх напівчернечий-напіввійськовий одяг засмаглого іноземця й чудне вбрання та небачене озброєння його східних слуг. Дуже ймовірно також, що для слуху саксонських селян неприємною була мова, якою їх благословили й поставили запитання, хоча вони й розуміли, що це значить.

— Я вас запитую, діти мої,— повторив настоятель, підвищивши голос і перейшовши на той діалект, на якому спілкувалися між собою нормани й сакси,— чи немає по сусідству доброї людини, що з любові до Бога й через сумлінність до святої нашої матері церкви прийняла б на ночівлю й підкріпила сили двох смиренних її служителів та їхніх супутників?

Незважаючи на зовнішню скромність цих слів, він вимовив їх з великою поважністю.

«Двоє смиренних служителів матері церкви! Хотів би я подивитися, які ж у неї бувають дворецькі, чашники та інші старші слуги»,— подумав Вамба, проте ж, хоча й славився дурнем, остерігся вимовити свою думку вголос.

Зробивши подумки таку примітку до промови пріора, він підняв очі й відповів:

— Якщо преподобним отцям бажані ситні трапези й м'які постелі, то в декількох милях звідси розташоване Бринксвортське абатство, де їм, відповідно до їхнього сану, влаштують найпочесніший прийом; якщо ж вони зволють провести вечір у покаянні, то ген ота лісова стежка доведе їх прямісінько до пустельної хатини в урочищі Копменгерст, де благочестивий самітник дасть прихисток їм під своїм дахом і розділить із ними вечірні молитви.

Але пріор похитав головою, вислухавши обидві пропозиції.

— Мій добрий друже,— сказав він,— якби дзенькіт твоїх бубонців не скаламутив твого розуму, ти б знав, що *Clericus clericum non decimal*¹, тобто в нас, духовних осіб, не заведено просити гостинності одне в одного, і ми звертаємося за цим до мирян, щоб дати їм зайву можливість послужити Богові, допомагаючи його слугам.

— Я всього лише осел,— відповів Вамба,— і навіть маю честь носити такі ж дзвіночки, як і мул вашого єгомостя. Однак мені здавалося, що доброта матері церкви і її служителів виявляється, як і в усіх інших людей, насамперед до своєї родини.

— Перестань грубіянити, нахабо! — прикрикнув озброєний вершник, суворо перебиваючи балаканину блазня.— І вкажи нам, якщо знаєш, дорогу до замку... Як ви назвали цього Франкліна, пріоре Еймер?

¹ Священик священику не платить десятини (лат.).

— Седрик,— відповів пріор,— Седрик Сакс... Скажи мені, приятелю, чи далеко ми від його господи й чи можеш ти показати нам дорогу?

— Знайти дорогу буде важкувато,— відповів Гурт, уперше вступаючи в бесіду.— Притому у Седрика в будинку рано лягають спати.

— Ну, не мели дурниць! — сказав воїн.— Можуть і встати, щоб прийняти таких подорожан, як ми. Нам не пристало принижуватися й просити гостинності там, де ми маємо право її вимагати.

— Не знаю,— похмуро сказав Гурт,— чи добре я зроблю, якщо вкажу дорогу до будинку мого пана таким людям, які хочуть вимагати те, що інші раді отримати з милості.

— Ти вирішив іще сперечатися зі мною, рабе! — вигукнув воїн.

Із цими словами він пришпорив свого коня, змусив його круто повернути й підняв батіг, щоб покарати зухвалого простолюдина.

Гурт метнув на нього злісний і мстивий погляд і з погрозою, хоча й нерішуче, схопився за ніж; але в ту ж хвилину пріор Еймер повернув свого мула вперед і, повставши між воїном і свинарем, попередив небезпечне зіткнення.

— Ні, ім'ям святої Марії прошу вас, брате Бріан, пам'ятати, що ви тепер не в Палестині, де володарювали над турецькими язичниками й невірними сарацинами; тут, на нашому острові, ми не любимо ударів і приймаємо їх лише від святої церкви, що карає люблячи... Скажи мені, добрий чоловіче,— продовжував він, звертаючись до Вамби й підкріплюючи свою промову невеликою срібною монетою,— як проїхати до Седрика Сакса. Ти повинен знати туди дорогу й зобов'язаний вказати її будь-якому подорожанину, а тим більше духовним особам.

— Справді, вельмишановний отче,— відповів блазень,— сарацинська голова вашого преподобного брата до того перелякала мою, що я забув дорогу додому... Не знаю навіть, чи потраплю й сам туди сьогодні...

— Дурниці! — сказав настоятель.— Коли захочеш, то згадаєш. Цей преподобний побратим мій все життя боровся з сарацинами за володіння гробом Господнім. Він належить до ордену лицарів Храму¹, про яких ти, можливо, чув: він наполовину чернець, наполовину воїн.

— Якщо він хоч наполовину чернець,— сказав блазень,— то йому не личить так нерозумно поводитися з перехожими, якщо вони не поспішають із відповіддю на запитання, до яких їм немає діла.

¹ Орден Храму, або орден тамплієрів — середньовічна християнська військово-чернеча організація, яка найбільше відзначилася у хрестових походах.

— Гаразд, я вибачаю тобі з тією умовою, що ти покажеш мені дорогу до будинку Седрика,— сказав абат.

— Добре,— відповів Вамба.— Ваше преподобіє, їдьте по цій стежині до того місця, де побачите врослий у землю хрест; від нього ледь одна верхівка видніється, та й то не більше як на лікоть заввишки. Від цього хреста врізнобіч ведуть чотири дороги. Але ви поверніть ліворуч, і сподіваюся, що ваше преподобіє досягне нічлігу перш, ніж вибухне гроза.

Абат подякував мудрому порадинику, і вся кавалькада, пришпоривши коней, поскакала з тією стрімкістю, з якою люди поспішають досягти нічлігу, рятуючись від нічного буревію.

Коли тупіт копит ущух на віддалі, Гурт сказав своєму товаришеві:

— Якщо преподобні отці скористаються твоєю розумною порадою, навряд чи вони доїдуть сьогодні до Ротервуда.

— Так,— посміхнувся блазень,— зате вони можуть доїхати до Шефілда, коли їм пощастить, а для них і це добре. Не такий вже я поганий лісничий, щоб указувати собакам, де залягла дичина, якщо не хочу, щоб вони її роздерли.

— Це ти добре зробив,— сказав Гурт.— Погано буде, якщо Еймер побачить леді Ровену, а ще гірше, мабуть, якщо Седрик посвариться з цим ченцем, що легко може статися. А ми з тобою — добрі слуги: лише дивитимемося, слухатимемо й помовчуватимемо.

... Повернімося ж до двох вершників, які, залишивши рабів Седрика далеко позаду, вели бесіду нормано-французькою мовою, як і всі тодішні особи вищого стану, за винятком тих нечисленних, хто ще пишався своїм саксонським походженням.

— Чого хотіли ті нахаби,— запитав лицар Храму в абата,— і чому ви не дозволили мені покарати їх?

— Але, брате Бріан,— відповів пріор,— один з них геть дурень, і дивно було б вимагати в нього відповіді за його дурниці; що ж до іншого грубіяна, то він з породи тих неприборканих, лютих дикунів, які, як я вам не раз казав, досі зустрічаються серед нащадків скорених саксів: для них немає більшого задоволення, ніж показувати при кожному зручному випадку свою ненависть до переможців.

— Ввічливість я б жваво в них вколовив! — відповів тамплієр.— Із такими людьми я вмію поводитися. Наші турецькі полонені у своїй неприборканій люті здаються страшнішими за самого Одіна¹; однак, пробувши два місяці в моєму будинку під наглядом доглядача за невільниками, вони ставали сумирними, слухняними, послужливими й навіть

¹ У давньоскандинавській міфології Одін вважався верховним божеством, богом війни, смерті й натхнення.

запопадливими. Щоправда, сер, з ними доводиться постійно остерігатися отрути й кинджала, тому що вони за кожної зручної нагоди охоче пускають у хід і те й інше.

— Але ж всякий народ має свої звичаї,— заперечив пріор Ей-мер.— Прибий ви цього малого, ми так і не довідалися б дорогу до будинку Седрика; крім того, якби нам самим і вдалося дістатися туди, то Седрик неодмінно розпочав би з вами сварку через побої, завдані його рабам. Пам'ятаєте, що я вам казав: цей багатий Франклін гордий, запальний, ревнивий і дратівливий, він налаштований проти нашого дворянства й посварився навіть зі своїми сусідами — Реджинальдом Фрон де Бефом і Філіпом Мальвуазеном, які жартувати не люблять. Він так міцно тримається за права свого роду й так пишається тим, що є нащадком по прямій лінії від Герварда¹, одного зі знаменитих поборників Гептархії, по-нашому семицарства, отож його й не називають інакше, як Седрик Сакс. Він похваляється своєю кривною спорідненістю з тим самим народом, від якого багато хто з його одноплемінників охоче відрікається, щоб уникнути — *vae victis*² — нещастя, що випадають на долю переможеного.

— Пріоре Еймер,— сказав тамплієр,— ви великий добродій, знавець жіночої краси й не гірше трубадурів знайомі з усім, що стосується статутів кохання; але ця славнозвісна Ровена повинна бути воістину дивом краси, щоб винагородити мене за поблажливість і терпіння, які мені доведеться виявити, щоб здобути прихильність такого хлопа й заколотника, яким, із ваших слів, є її батько Седрик.

— Седрик їй не батько, а лише далекий родич,— сказав абат.— Вона походить із знатнішого роду, ніж він. Він сам напросився їй в опікуни й прив'язаний до неї так, що й власна дочка не була б йому дорожчою. Про красу її ви незабаром зможете судити самі. І нехай я буду єретиком, а не щирим сином церкви, якщо білина її обличчя та її величний і воднораз лагідний погляд блакитних очей не витіснять із вашої пам'яті чорнококих дівчат Палестини або гурій мусульманського раю.

— Ну, а якщо ваша уславлена красуня,— сказав тамплієр,— виявиться не такою гарною, ви пам'ятаєте про заставу?

— Мій золотий ланцюг,— відповів абат,— а ваша застава — десять бочок хіоського вина. Я можу вважати їх своїми, ніби вони вже стоять у монастирському підвалі під ключем у старого Дениса, мого келаря.

— Але ви дозволите мені особисто вирішити спір,— сказав лицар Храму,— і я програю лише в тому випадку, якщо зізнаюся, що від минулої Трійці не бачив такої гарної дівиці.

¹ Гервард Пильний (1035–1072), або Гервард Вигнанець — англосаксонський ватажок боротьби з норманськими завойовниками. Гептархія спільна назва сімох англосаксонських царств, які начебто існували на початку середньовіччя, а 829 р. об'єдналися в одну державу — Англію.

² Горе переможеним (лат.).

Адже ми з вами так умовилися? Ну, пріоре, прощайтесь зі своїм золотим ланцюгом. Я надягну його на свій нагрудник на арену в Ашбі де ля Зуш.

— Якщо виграєте чесно, то й носитимете, коли вам заманеться,— сказав пріор.— Я повірю вам на слові, як лицареві й церковникові. А все-таки, брате, прийміть мою пораду й будьте люб'язнішим: адже вам доведеться мати справу не з полоненими язичниками або східними рабами. Седрик Сакс така людина, що коли вважатиме себе ображеним — а він дуже чутливий до образ,— то не зважатиме ні на ваше лицарство, ні на мою високу посаду, ні на наш священний сан і вижене нас ночувати просто неба, хоч би надворі стояла глупа ніч. І, крім того, остерігайтеся дуже пильно дивитися на Ровену: він охороняє її надзвичайно ревниво. Якщо дамо йому найменший привід до побоювань, ми з вами пропади. Кажуть, що він вигнав із хати єдиного сина лише за те, що той насмілювався звести закохані очі на цю красуню. Без сумніву, їй можна поклонитися лишень оддалік; наближатися ж до неї дозволяється тільки з такими думками, з якими ми підходимо до вівтаря пресвятої діви.

— Гаразд, нехай буде так,— відповів тамплієр,— докладу зусиль, щоб стриматися й поводитися, як скромна дівиця. У всякому разі, не бійтеся, що хто-небудь посміє вигнати нас із будинку. Ми з моїми зброєносцями й слугами, Аметом і Абдаллою, досить сильні, щоб домогтися гарного прийому.

— Ну, так далеко нам не можна заходити... — відповів пріор.— Але ось і врослий у землю хрест, про який казав нам блазень. Однак ніч така темна, що важко розрізнити дорогу. Він, здається, сказав, що потрібно повернути ліворуч.

— Ні, праворуч,— сказав Бріан,— я пам'ятаю, щі праворуч.

— Ліворуч, звісно, ліворуч. Я пам'ятаю, що він саме ліворуч вказував кінцем своєї дерев'яної шпаги.

— Так, проте шпагу він тримав у лівій руці й вказував поперек свого тіла в протилежний бік,— сказав тамплієр.

Як це завжди буває, кожен уперто відстоював свою думку; запитали слуг, але почет увесь час тримався оддалік і тому не чув того, що казав Вамба. Нарешті Бріан, дивляючись у темряву, помітив біля підніжжя хреста якусь постать й сказав:

— Тут хтось лежить: чи спить, чи мертвий. Гуго, поторсай-но його кінцем твого списа.

Зброєносець не встиг торкнутися лежачого, як той підхопився, вигукнувши чистою французькою:

— Хто б ти не був, але невіжливо так переривати мої роздуми!

— Ми лише хотіли запитати тебе,— сказав пріор,— як проїхати до Ротервуда, до житла Седрика Сакса.

— Я сам іду до Ротервуда,— сказав незнайомець.— Був би в мене верховий кінь, я б провів вас туди. Дорогу, хоча вона й дуже заплутана, я знаю чудово.

— Мій друже, ми тобі віддячимо й винагородимо,— сказав пріор,— якщо ти проведеш нас до Седрика.

Абат наказав одному зі служителів поступитися своїм конем незнайомцеві, пересівши на іспанського жеребця.

Провідник попрямував у бік, протилежний тому, який вказав Вамба. Стежка незабаром заглибилася в саму хащу лісу, перетинаючи кілька струмків із багnistими берегами; переправлятися через них було досить ризиковано, проте незнайомець знаходив найсухіші і найбезпечніші місця для переправи. Обережно просуваючись уперед, він вивів нарешті загін на широку просіку, наприкінці якої виднілася величезна, незграбна будівля.

Указавши на нього рукою, провідник сказав абатові:

— Оце Ротервуд, житло Седрика Сакса.

Ця звістка особливо втішила Еймера, який мав не дуже міцні нерви й під час переїзду багnistими низинами відчував такий страх, що не мав анінайменшого бажання розмовляти зі своїм провідником. Зате тепер, почувавши себе в безпеці й недалеко від пристановиська, він миттю оговтався; цікавість його негайно пробудилася, і пріор запитав провідника, хто він такий і звідки.

— Я прочанин і щойно повернувся зі Святої Землі,— відповів той.

— Краще б ви там і залишалися воювати за володіння святим гробом,— сказав лицар Храму.

— Ваша правда, високоповажний пане лицарю,— відповів прочанин, якому зовнішність тамплієра була, мабуть, добре знайома.— Але що ж дивуватися, коли простий селянин на кшталт мене повернувся додому; адже навіть ті, хто клявся присвятити все життя звільненню святого міста, тепер подорожують вдалині від тих місць, де вони повинні були б боротися відповідно до своєї обітниці?

Тамплієр уже зібрався дати гнівну відповідь на ці слова, та абат втрутився в розмову, висловивши подив, як це провідник, що давно покинув ці місця, дотепер ще так добре пам'ятає всі лісові стежки.

— Я тутешній уродженець,— відповів провідник.

І в ту ж хвилину вони опинилися перед житлом Седрика. Це був величезний, незграбний будинок із декількома внутрішніми дворами й огорожами. Його розміри свідчили про багатство господаря, однак воно дуже відрізнялося від високих, обнесених кам'яними стінами й захищених зубчастими вежами замків, де жили норманські дворяни; згодом ці дворянські житла стали типовим архітектурним стилем у всій Англії.

Втім, і в Ротервуді був захист. На ті непевні часи жоден масток не міг обійтися без укріплень, інакше він негайно був би пограбований і спалений. Довкола всієї садиби йшов глибокий рів, наповнений водою із сусідньої річки. Обабіч цього рову проходив подвійний частокіл із загострених колод, які завозилися з сусідніх лісів. Із західного боку в зовнішній огорожі були прорубані ворота; підйомний міст вів від них до воріт внутрішньої огорожі. Особливі виступи з боків воріт давали можливість обстрілювати супротивника перехресним вогнем із луків і пращ.

Зупинившись перед воротами, тамплієр голосно й нетерпляче засурмив у ріг. Потрібно було квапитися, позаяк дощ, що так довго збирався, полив у цю хвилину як із цебра.

Розділ III

Тоді (о радість!) з диких берегів

Північне море переплив саксонець,

Золотокудрий і блакитноокий.

Дж. Томсон «Свобода»

У просторій, але низькій залі, на великому дубовому столі, збитому із грубих, погано струганих дощок, приготована була вечірня трапеза Седрика Сакса.

Кімнату ніщо не відокремлювало від неба, крім даху, критого тесом і очеретом і підтримуваного міцними кроквами й поперечинами.

У протилежних кінцях зали були розташовані величезні груби, їхні комини були влаштовані так погано, що більша частина диму залишалася в приміщенні. Від постійної кіптяви колодяні крокви й поперечини під дахом були густо вкриті глянсуватим шаром сажі, як чорним лаком. На стінах висіли різні знаряддя для полювання й бойове озброєння, а в кутах зали були стулчасті двері, які вели до інших кімнат великого будинку.

Вся обстановка вирізнялася суворою саксонською простотою, якою пишався Седрик. Підлога була зроблена із глини з вапном і добряче втоптана,— таку й донині нерідко можна зустріти в наших коморах. В одному кінці зали підлога була трохи піднята; на цьому місці, що називалося почесним помостом, могли сидіти лише старші члени сімейства й найповажніші гості. Впоперек помосту стояв стіл, накритий дорогою червоною скатертиною; від середини його уздовж нижньої частини зали тягся інший, призначений для трапез домашньої челяді й простолюдинів.

Всі столи разом були подібні за формою до букви «Т» або до стародавніх обідніх столів, що й дотепер зустрічаються в старомодних коледжах Оксфорда й Кембриджа. Довкола головного стола на помості стояли міцні стільці й крісла з різьбленого дуба. Над

помостом був напнутий сукняний балдахін, що певною мірою захищав поважних осіб від дощу, котрий пробивався крізь поганий дах.

Біля помосту на стінах висіли строкаті, із грубим малюнком драпірування, а підлога була вистелена таким самим яскравим килимом. Над довгим нижнім столом, як ми вже говорили, зовсім не було ніякої стелі, не було ні балдахіна, ні драпірувань на грубо вибілених стінах, ні килима на глиняній підлозі; замість стільців тяглися масивні лави.

По центру верхнього столу вище за інші стояли два крісла, що призначалися для господині й господаря, які очолювали всі трапези й тому носили почесне звання «роздавачів хліба». До кожного з цих крісел була підставлений ослінчик для ніг, прикрашений різьбленням і візерунком зі слонової кістки, що вказувало на особливий стан тих, кому вони належали.

На одному з цих крісел сидів зараз Седрик Сакс, нетерпляче очікуючи вечері. Хоча він був за своїм званням не більше як знатний тен або, як називали його нормани, Франклін, однак усяке запізнення обіду або вечері дратувало його не менше, ніж будь-якого шляхетного олдермена старого чи нового часу.

З обличчя Седрика було видно, що він людина прямодушна, нетерпляча й запальна. Середнього зросту, широкоплечий, із довгими руками, він вирізнявся міцною будовою людини, що звикла переносити суворі злидні на війні або втому на полюванні. Він мав голову правильної форми, білі зуби; широке обличчя з великими блакитними очима дихало сміливістю й прямоотою й виражало таку благодущність, яка легко змінюється вибухами раптового гніву. У його очах блищали гордість і постійна напороженість, бо ця людина все життя захищала свої права, зазіхання на які безперестану повторювалися, а його швидка, палка й рішуча вдача завжди тримала його в тривозі за свій надзвичайний стан. Довге русяве волосся Седрика, розділене рівним проділом, який йшов від тімені до чола, падало на плечі; сивина ледь пробивалася в ньому, хоча чоловікові вже повернуло на шістдесят.

На ньому був каптан зеленого кольору, оброблений біля коміра й обшлагів сірим хутром, що цінується нижче горностая й виробляється, як вважають, зі шкурок сірої білки. Каптан не був застебнутим, і під ним виднілася вузька, припасована до тіла куртка із червоного сукна. Штани з такого ж матеріалу доходили лише до колін, залишаючи гомілки оголеними. Його взуття було тієї ж форми, що й у селян, але із кращої шкіри, й застібалася спереду золотими пряжками. На руках він носив золоті браслети, на шії — широке намисто з того ж дорогоцінного металу, навколо талії — пояс, багато оздоблений дорогоцінним камінням; до пояса був прикріплений короткий прямий двосічний меч із сильно загостреним кінцем. За кріслом висіли довгий плащ із червоного сукна,

облямований хутром, і шапка з ошатним гаптуванням, що становили звичайний парадний костюм багатого землевласника. До спинки крісла була притулена коротка рогатина із широкою блискучою сталевною голівкою, що правила Седрикові під час прогулянок замість тростини або як зброя.

Декілька слуг, чий одяг був ніби перехідним щаблем між розкішним костюмом господаря й грубою простотою одягу свинаря Гурта, зазирали в очі своєму повелителю й очікували його наказів. Із них двоє чи троє старших стояли на помості, за кріслом Седрика, інші трималися в нижній частині зали. Були тут слуги й іншої породи: три волохаті хорти із тих, з якими полювали на ті часи на вовків та оленів; кілька величезних сухорлявих гончих і два маленькі песики, які тепер називаються тер'єрами. Вони з нетерпінням очікували вечері, але, угадуючи своїм особливим собачим нюхом, що господар не в гуморі, не зважувалися порушити його похмурого мовчання; можливо, вони побоювалися й білого кийка, що лежав на столі біля прибору й був призначений для того, щоб запобігти настирливості чотириногих слуг. Один лише страшний старий вовкодав із розв'язністю розпещеного улюбленця підсів ближче до почесного крісла й час від часу наважувався привернути до себе увагу господаря, то кладучи йому на коліна свою велику кошлату голову, то тицяючись носом у його долоню. Але навіть і його відстороняли суворим окриком: «Геть, Болдере, геть! Я не в гуморі бавитися з тобою!»

Річ утім, що Седрик, як ми вже зазначили, почувався не надто радісним. Леді Ровена, яка їздила до вечері в якусь віддалену церкву, щойно повернулася додому й забарилася в себе, змінюючи одяг, змоклий під дощем. Про Гурта не було ні слуху, ні духу, хоча той давно вже мав пригнати череду додому. Тим часом часи стояли тривожні, і можна було побоюватися, що череда затрималася через зустріч із розбійниками, яких у навколишніх лісах розвелось безліч, або через напад якого-небудь сусіднього барона, настільки впевненого у своїй силі, щоб зневажити чужу власність. А позаяк більша частина багатств саксонських поміщиків припадала саме на численні череди свиней, особливо в лісистій місцевості, де ці тварини легко знаходили харч, то Седрик мав обґрунтовані причини для занепокоєння.

На додачу до всього наш саксонський тен скучив за улюбленим блазнем Вамбою, який своїми жартами приперчував вечірню трапезу й надавав особливого присмаку вини та елю. Звичайна година вечері Седрика давно минула, а він нічого не їв від самого полудня, а це й у наш час могло б зіпсувати настрій поважному землевласникові. Він висловлював своє невдоволення уривчастими зауваженнями, то бурмочучи їх про себе, то звертаючись до слуг, найчастіше до свого чашника, який час від часу підносив йому для заспокоєння срібну чарочку з вином.

— Чому леді Ровена так забарилася?

— Вона зараз прийде, лише перевдягнеться,— відповіла одна з покоївок із тією розв'язністю, з якою улюблена служниця пані зазичай розмовляє з головою сімейства.— Ви ж самі не захочете, щоб вона з'явилася до столу в самому капорі й у спідниці, а вже жодна дама в нашій окрузі не одягається швидше за леді Ровену.

Такий незаперечний доказ начебто задовольнив Сакса, який у відповідь промимрив щось незрозуміле, а потім зауважив:

— Дай Боже, щоб наступного разу була ясна погода, коли вона поїде до церкви Святого Йоанна. Однак,— продовжував він, звертаючись до чашника й раптово підвищуючи голос, немов зрадівши випадку зірвати свою досаду, не побоюючись заперечень,— якого дідька Гурт дотепер стовбичить в полі? Так і дочекаємося поганих звісток про нашу череду. Але ж він завжди був старанним і обачним слугою! Я вже подумував дати йому кращу посаду — хотів навіть призначити його одним зі своїх охоронців.

Саме тут чашник Освальд скромно насмілювався зауважити, що сигнал до гасіння вогнів було подано не більш як годину тому. Це заступництво було невдалим, бо чашник торкнувся теми, нестерпної для вух Сакса.

— Диявол би хопив цей сигнальний дзвін¹,— вигукнув Седрик,— і того мучителя, що його вигадав, та й безголового раба, який сміє говорити про нього по-саксонськи саксонським вухам!.. Сигнальний дзвін,— продовжував він, помовчавши.— Як же... Сигнальний дзвін змушує чимало людей гасити в себе вогонь, щоб у темряві злодії й розбійники могли легше грабувати. Так, сигнальний дзвін! Реджинальд Фрон де Беф і Філіп де Мальвуазен знають користь сигнального дзвону незгірше за норманських пройдисвітів, які боролися під Гастингсом. Так і чекай звістки, що моє майно відібране, аби врятувати від голодної смерті їхню розбійницьку зграю, яку вони можуть утримувати лише грабуваннями. Мій вірний раб убитий, моє добро вкрадене, а Вамба... Де Вамба? Здається, хтось казав, що й він пішов із Гуртом?

Освальд відповів ствердно.

— Отакої, що далі в ліс, то цікавіше! Тож і саксонського дурня теж забрали служити норманському лордові. То й правда: всі ми дурні, коли погоджуємося їм служити й терпіти їхні глузування; будь ми від народження недоумками, і то в них було б менше підстав знущатися з нас. Але я помщуся! — вигукнув він, підхоплюючись із крісла й хапаючись за рогатину при одній думці про уявлювану образу.— Я подам скаргу в Головну раду — у мене є друзі, є й прихильники. Я викличу нормана на чесний бій, як личить чоловікові. Нехай виступить у панцирі, в кольчужі, у повному обладунку, що надає

¹ За законом, який ввели норманські завойовники, за сигналом дзвону в усіх хатах мали гасити світло.

боягузові відваги. Мені траплялося таким ось дротиком пробивати огорожі, втрое товщі за їхні бойові щити. Може, вони вважають мене старим, але я їм покажу, що, хоча я й самотній і бездітний, усе-таки в жилах Седрика тече кров Герварда! О Вілфреде, Вілфреде,— вимовив він гірко,— якби ти міг перебороти свій безрозсудний потяг, твій батько не залишався б на старість як самотній дуб, що простягає свої поламані й оголені гілки назустріч буревію!

Ці думки, вочевидь, перетворили його гнів на тихий сум. Він відклав дротик, сів на колишнє місце, похнюпив голову й глибоко замислився. Раптом його міркування перервав гучний звук рога; у відповідь на нього всі собаки в залі, ще зо тридцяті псів з усієї садиби, здійняли оглушливий гавкіт і вереск. Білому кийку й слугам довелося чимало потрудитися, поки вдалося втихомирити собак.

— Агов, слуги, ступайте ж до воріт! — наказав Седрик, тільки-но в залі все стихло й можна було розчути його слова.— Дізнайтеся, які звістки приніс нам цей ріг. Подивимося, яких збитків і втрат завдано моїм володінням.

Хвилини за три слуга, повернувшись, доповів, що пріор Еймер з абатства Жорво та добрий лицар Бріан де Буагільбер, командор звияжного й високоповажного ордена тамплієрів, із невеликим почтом просять гостинно надати їм нічліг на шляху до місця турніру, призначеного неподалік від Ашбі де ла Зуш на післязавтра.

— Еймер? Пріор Еймер? Та Бріан де Буагільбер? — бурмотав Седрик.— Обидва нормани... Але це все одно, нормани вони чи сакси,— Ротервуд не повинен відмовити їм у гостинності. Ласкаво просимо, якщо воліють тут заночувати. Приємніше було б, якби вони проїхали далі. Але непристойно відмовити подорожнім у вечері й нічлізі; втім, я сподіваюся, що як гості і нормани поводитимуться скромніше. Піди, Гундіберте,— додав він, звертаючись до дворецького, який стояв за його кріслом із білим берлом у руці.— Візьми із собою півдюжини слуг і проведи приїжджих у приміщення для гостей. Подбай про їхніх коней і мулів, та гляди, щоб ніхто з їхнього почту ні в чому не знав нестачі. Дай їм переодягтися, якщо побажають, розпали вогонь, подай води для обмивання, піднеси вина та елю. Кухарям скажи, щоб швидше додали чого-небудь до нашої вечері, і накажи подавати на стіл, щойно гості будуть готові. Скажи їм, Гундіберте, що Седрик і сам би вийшов привітати їх, але не може, тому що дав обітницю не відходити далі трьох кроків від свого помосту назустріч гостям, якщо вони не належать до саксонського королівського дому. Йди. Гляди, щоб усе були як слід: нехай ці гордії не кажуть потім, що грубіян Сакс показав себе убогим скупієм.

Дворецький і кілька слуг пішли виконувати накази господаря, а Седрик звернувся до чашника Освальда:

— Пріор Еймер... Адже це, якщо не помиляюся, рідний брат того самого Жиля де Мольверера, який нині став лордом Міддлгемом.

Освальд поштиво нахилив голову на знак згоди.

— Його брат посів замок і відібрав землі й володіння, що належали набагато вищому роду — роду Вілфгора Міддлгемського. А хіба всі норманські лорди роблять інакше? Цей пріор, кажуть, досить веселий піп і надає перевагу келиху з вином і мисливському рогу перед дзвоном й требником. Та годі балакати. Нехай увійде, я прийму його з честю. А як ти назвав того другого, тамплієра?

— Бріан де Буагільбер.

— Буагільбер? — повторив у роздумах Седрик, ніби розмірковуючи вголос, як людина, що живе серед підлеглих і звикла швидше звертатися до себе самого, ніж до інших, — Буагільбер?.. Це ім'я відоме. Багато говорять про нього і доброго, і поганого. За чутками, це один із найхоробріших лицарів ордена Храму, але він загрузнув у звичайних для них вадах: чванливий, зухвалий, злісний і хтивий. Подейкують, що це людина жорсткосердна, що він не боїться нікого ні на землі, ні на небі. Так відгукуються про нього ті воїни, які повернулися з Палестини. А втім, він переночує в мене лише одну ніч; нічого, ласкаво просимо і його. Освальде, витягни корок із бочки найстарішого вина; подай до столу найкращого меду, найміцнішого елю, найзапашнішого морату, шипучого сидру, пряних настоянок та налий найбільші келихи! Тамплієри й абати люблять добрі вина і великі келихи. Ельгіто, скажи леді Ровені, що ми сьогодні не очікуватимемо її виходу до столу, коли тільки на те не буде її особливого бажання.

— Сьогодні вона матиме особливе бажання, — відповіла Ельгіта без зупинки, — останні новини з Палестини їй завжди цікаво послухати.

Седрик метнув на жваву покоївку гнівний погляд. Однак леді Ро-вена й усі, хто їй прислуговував, користувалися особливими привілеями й були захищені від його гніву. Він сказав лише:

— Притримай язика! Іди передай своїй панні моє доручення, і нехай вона чинить, як їй заманеться. Принаймні тут онучка Альфреда¹ може повелівати як королева.

Ельгіта пішла із зали.

— Палестина! — вимовив Сакс. — Палестина... Скільки вух жадібно дослухається до байок, що приносять із цієї нещасної країни розпусні хрестоносці та лицемірні прочани. І я б міг запитати, і я б міг із завмиранням серця слухати казки, які розповідають ці хитрі бурлаки, заходячи у наші домівки й користуючись нашою гостинністю... Але ні, син, який мене ослухався, — не син мені, і я опікуюся його долею не більше, ніж долею

¹ Альфред Великий (849–899) — король Вессексу, який уславився своєю боротьбою з вікінгами.

найупослідженішого з тих людців, які, пришиваючи собі на плече хрест, віддаються розпусті й убивствам та ще й запевняють, начебто так угодно Богові.

Насупивши брови, він опустил очі й хвилину сидів у задумі. Коли ж він знову звів погляд, стулчасті двері в протилежнім кінці зали розчинилися навстіж, і, ведені дворецьким із жезлом й чотирма слугами з палаючими смолоскипами, пізні гості увійшли до зали.

Розділ IV

*З ножів різницьких кривця потекла,
На мармурі оббілюють вола,
Баранину вже смажать на вогні,
Й вогонь горить в рожевому вині.*

.....

*Улісса частували осторонь:
Його на поглум на триногий трон
Царевич всадовив...*

«Одиссея», книга XXI

Абат Еймер скористався зручною нагодою, щоб перемінити костюм для верхової їзди на ще гарніший, поверх якого надяг вигадливо вишиту мантию. Крім масивного золотого персня, що був знаком його духовного сану, він носив ще безліч каблучок із дорогоцінними каменями, хоча це й заборонялося монастирським статутом, а взуття його було із найтоншого іспанського сап'яну; борода підстрижена так коротко, наскільки це допускалося його саном, тім'я прикрите червоною шапочкою з ошатним гаптуванням.

Тамплієр теж переодягнувся — його костюм був також багатий, хоча й не так старанно та хитромудро прикрашений, але сам він справляв величніше враження, ніж його супутник. Він зняв кольчугу й замість неї надяг туніку з темно-червоного шовку, опушену хутром, а поверх неї — довгий білосніжний плащ, що спадав великими складками. Восьмиконечний хрест його ордена, вирізаний із чорного оксамиту, був нашитий на білій мантиї. Він зняв свою високу дорогу шапку, — густі смоляні кучері, що личили до смаглявої шкіри, красиво облямовували його чоло. Постава й хода, сповнені величної грації, були б дуже привабливі, якби не гордовитий вираз обличчя, що свідчив про звичку до необмеженої влади.

Услід за почесними гостями увійшли їхні слуги, а за ними смиренно ступив до зали й провідник, у зовнішності якого не було нічого примітного, крім одягу прочанина. Від голови до ніг він був закутаний у просторий плащ із чорної саржі, що нагадував нинішні

гусарські плащі з такими ж висячими клапанами замість рукавів і називався склавен, або слов'янський. Грубі сандалії, прикріплені ремінцями до оголених ніг, крилатий капелюх, обшитий по краях черепашками, окутий залізом довгий ціпок із прив'язаною до верхнього кінця пальмовою гілкою доповнювали костюм прочанина. Він скромно ввійшов позаду всіх і, побачивши, що біля нижнього стола навряд чи знайдеться місце для прислуги Седрика й пошту його гостей, відійшов до вогнища й сів на ослін під його навісом. Там він став сушити свій одяг, терпляче чекаючи, коли біля столу випадково звільниться для нього місце або дворецький дасть йому чого-небудь поїсти тут-таки, біля вогнища.

Седрик з величною привітністю встав назустріч гостям, зійшов із почесного помосту й, ступивши три кроки їм назустріч, зупинився.

— Шкодную, — сказав він, — високоповажний пріоре, що дана мною обітниця забороняє мені рушити далі назустріч навіть таким гостям, як ваше преподобіє й цей доблесний лицар-тамплієр. Але мій дворецький повинен був пояснити вам причину моєї позірної неввічливості. Прошу вас також вибачити, що розмовлятиму з вами моєю рідною мовою, і вас попрошу зробити те саме, якщо ви настільки знайомі з нею, що для вас це не буде надто складно; в іншому разі я и сам непогано розумію норманську, тож розберу те, що ви побажаєте мені сказати.

— Обітниці! — сказав абат. — Варто дотримуватися їх, поважний Франкліне, або, якщо дозволите так висловитися, поважний тене, хоча цей титул уже трохи застарів. Обітниці є тими узами, які пов'язують нас із небесами, або тими мотузками, якими жертва прикріплюється до вівтаря; а тому, як я вже сказав, їх варто дотримуватися й зберігати непорушно, якщо лише не скасує їх свята наша церква-мати. Що ж до мови, то я охоче порозуміюся на тому діалекті, яким користувалася моя покійна бабуса Гільда Міддлгемська, чия тиха смерть була дуже подібна до кончини її славетної тезки, якщо дозволено так висловитися, блаженної пам'яті святої та преподобної Гільди в абатстві Вітбі — упокій Боже її душу!

Коли пріор скінчив цю промову, виголошену із наймиролюбнішими намірами, тамплієр сказав уривчасто й переконливо:

— Я завжди розмовляв французькою, мовою короля Ричарда і його дворян; але розумію англійську мову настільки, що можу порозумітися з уродженцями тутешньої країни.

Седрик метнув на промовця один із тих нетерплячих поглядів, якими майже завжди зустрічали всяке порівняння між націями-суперницями; але, згадавши, до чого його зобов'язували закони гостинності, придушив свій гнів і порухом руки запросив гостей сісти на крісла нижче його власного, але поруч із собою, після чого велів подавати страви.

Прислуга кинулася виконувати наказ, і в цей час Седрик побачив свинаря Гурта і його супутника Вамбу, які щойно ввійшли до зали.

— Покликати сюди цих ледарів! — нетерпляче крикнув Седрик. Коли винуватці підійшли до помосту, він запитав:

— Це що таке, ледацюги? Чому ти, Гурте, сьогодні так забарився? Хіба пригнав ти свою череду додому, шахраю, чи покинув її на поживу волоцюгам і розбійникам?

— Череди вся ціла, на догоду вашій милості,— відповів Гурт.

— Але мені зовсім не догода, шахраю,— сказав Седрик,— аж дві години хвилюватися, уявляючи собі різні нещастя й вигадуючи помсту сусідам за ті образи, яких вони мені не заподіювали! Пам'ятай, що іншим разом колодки й в'язниця будуть тобі покаранням за таку провину.

Знаючи запальну вдачу господаря, Гурт і не намагався виправдовуватися; проте блазень, якому багато чого прощалося, міг розраховувати на більшу терпимість із боку Седрика й тому зважився відповісти за себе й за товариша:

— Воістину, дядечку Седрику, ти сьогодні зовсім не діло кажеш.

— Що? — відгукнувся господар.— Я тебе пошлю в стайню й накажу відбатожити, якщо ти даватимеш волю своєму дурному языку!

— А ти спершу відповідай мені, мудра людино,— сказав Вам-ба,— чи справедливо й розумно карати одного за провини іншого?

— Звісно, ні, дурню.

— То чому ж ти погрожуєш закувати в кайдани бідного Гурта, дядечку, за гріхи його собаки Ікланя? Я готовий хоч зараз заприсягнути, що ми жодної хвилини не забарилися в дорозі: тільки-но зібрали череду, а Іклань ледве-ледве встиг загнати її на той час, то й почули дзенькіт до вечерні.

— Тож Ікланя й повісити,— поспішно оголосив Седрик, звертаючись до Гурта,— він винний. А ти собі візьми іншого собаку.

— Зажди, зажди, дядечку,— сказав блазень,— адже й таке рішення, виходить, не зовсім справедливе: чим же винуватий Іклань, коли він кульгає й не міг швидко зібрати череду? Це провина того, хто обстриг йому пазурі на передніх лапах; якби Ікланя запитали, то, мабуть, бідолаха не погодився б на цю операцію.

— Хто ж насмілювся так скалічити собаку, що належить моєму рабу? — запитав Сакс, миттю розлютившись.

— Та старий Губерт її скалічив,— відповів Вамба,— начальник полювання в сера Філіпа Мальвуазена. Він спіймав Ікланя в лісі й заявив, начебто той ганявся за оленем. А це, бачте, заборонено господарем. А сам він лісник, ото ж...

— Дідько б ухопив цього Мальвуазена та його лісничого! — вигукнув Седрик. — Я їм доведу, що цей ліс не входить до мисливських заповідників, означених Великою лісовою хартією¹. Але годі про це. Йди, шахраю, сідай на своє місце. А ти, Гурте, дістань собі іншого собаку, і якщо цей лісничий насмілиться торкнутися її, я його відучу стріляти із лука. Нехай мене проклянуть як боягуза, якщо не відрубаю йому великого пальця на правій руці! Тоді він перестане стріляти... Прошу вибачити, поважні гості. Мої сусіди — не кращі за ваших язичників у Святій Землі, сер лицар.

Однак ваша скромна трапеза вже перед вами. Прошу скуштувати, і нехай добрі побажання, з якими пропонуються вам ці страви, винагородять вас за їхню скромність.

Частування, розставлене на столах, аж ніяк не потребувало вибачень господаря будинку. На нижній стіл була подана свинина, приготовлена різними способами, а також безліч страв зі свійської птиці, оленини, козлятини, зайців і риби, поминаючи вже великі короваї хліба, печиво й усілякі ласощі, варення з ягід та мед. Дрібну дичину, якої було також чимало, подавалося не на тарелях, а на дерев'яних спицях або рогачах. Пажі й прислуга пропонували їх кожному гостю по черзі; гості вже самі брали собі стільки, скільки їм заманеться. Біля кожного почесного гостя стояв срібний келих; на нижньому столі пили з великих рогів.

Тільки-но зібралися взятися до їжі, як дворецький підняв жезл і голосно виголосив:

— Прошу вибачення — місце леді Ровені!

За почесним столом, у верхньому кінці зали, відчинилися бічні двері, й на поміст зійшла леді Ровена в супроводі чотирьох служниць.

Седрик був здивований і незадоволений тим, що його вихованка з'явилася на людях, проте він поспішив їй назустріч і, взявши за руку, із шанобливою врочистістю підвів до призначеного для господині будинку крісла на підвищенні, по праву руку від свого місця. Усі встали, тільки-но вона з'явилася. Відповівши безмовним уклоном на цю люб'язність, вона граційно пройшла до свого місця за столом. Але не встигла вона сісти, як тамплієр шепнув абатові:

— Не носити мені вашого золотого ланцюга на турнірі, а хіоське вино належить вам!

— А що я вам казав? — відповів абат. — Але стримайте свій захват — Франклін пасе вас очима.

Бріан де Буагільбер, який звик рахуватися лише зі своїми бажаннями, не звернув уваги на це застереження й уп'явився в саксонську красуню, яка, ймовірно, тим більше вразила його, що не була схожою на східних султанш.

¹ Закони про полювання, встановлені норманськими завойовниками, відповідно до яких ліси були оголошені королівськими заповідниками, де полювання було заборонене.

Ровена була ставна й висока на зріст, але не настільки висока, щоб це впадало в око. Колір її шкіри вирізнявся сліпучою білиною, а шляхетні обриси голови й обличчя були такі, що виключали думку про безбарвність, котра часто невіддільна від краси занадто білошкірих білявок. Ясні блакитні очі, опушені довгими віями, дивилися з-під тонких каштанових брів, що надавало виразності її чолю. Здавалося, очі ці були здатні як запалювати, так і втішати, як повелівати, так і благати. Лагідний вираз найбільше пасував до її обличчя. Однак звичка до загального поклоніння й до влади над оточуючими додала цій саксонській дівчині особливої величавості, доповнюючи те, чим її наділила сама природа. Густе волосся світло-русявого відтінку, завите витонченими кучерями, було прикрашене дорогоцінними каменями й вільно падало на плечі, що в той час було ознакою шляхетного походження. На шиї в неї виблискував золотий ланцюжок з підвішеним до нього маленьким золотим ковчегом. На оголених руках блискали браслети. Поверх шовкової сукні кольору морської води було накинуто інше, довге й просторе вбрання, що спадало до самої землі, з дуже широкими рукавами, які сягали лише ліктів. До цього одягу яскраво-червоного кольору, витканого із найтоншої вовни, була прикріплена легка шовкова вуаль із золотим візерунком. Цю вуаль при бажанні можна було накинути на обличчя й груди, на іспанський манер, або ж на плечі.

Коли Ровена помітила спрямовані на неї очі тамплієра з палючими, немов іскри на вугіллі, вогниками, вона з почуттям власної гідності опустила покривало на обличчя на знак того, що настільки пильний погляд їй неприємний. Седрик побачив її порух і вгадав його причину.

— Сер лицар,— сказав він,— обличчя наших саксонських дівчат бачать так мало сонячного проміння, що не можуть витримати настільки довгий і пильний погляд хрестоносця.

— Якщо я провинився,— відповів сер Бріан,— перепрошую, тобто прошу леді Ровену вибачити мене; далі цього не може йти моя смиренність.

— Леді Ровена,— сказав абат,— бажаючи покарати сміливість мого друга, покарала всіх нас. Сподіваюся, що вона не буде настільки жорстокою до того блискучого товариства, яке ми зустрінемо на турнірі.

— Я ще не знаю, чи вирушимо ми на турнір,— мовив Седрик.— Я не охочий до цих марнотних забав, які були не відомі моїм пращурам тоді, коли Англія була вільна.

— Проте,— сказав пріор,— дозвольте нам сподіватися, що в супроводі нашого загону ви зважитеся туди вирушити. Коли дороги такі небезпечні, не слід відкидати заступництво сера Бріана де Буагільбера.

— Сер пріор,— мовив Сакс,— де б я не подорожував у цій країні, дотепер я не потребував нічийого захисту, крім власного доброго меча й вірних слуг. До того ж якщо ми надумаємо поїхати в Ашбі де ла Зуш, ми супроводжуватимемо мого шляхетного сусіда Ательстана Конінгсбурзького з таким почтом, що нам не доведеться боятися ані розбійників, ані феодалів. Піднімаю цей келих за ваше здоров'я, сер пріор,— сподіваюся, що вино моє вам до смаку,— і дякую вам за люб'язність. Якщо ж ви так суворо дотримуетесь монастирського статуту,— додав він,— що волієте пити кисле молоко, сподіваюся, що ви не соромитиметеся й не питимете вина з однієї лише ввічливості.

— Ні,— заперечив пріор, розсміявшись,— адже лише в стінах монастиря ми задовольняємося свіжим або кислим молоком, у миру ж ми чинимо, як миряни; тому я відповім на ваш люб'язний тост, піднявши келих цього щирого вина, а менш міцні напої віддаю моєму послушникові.

— А я,— сказав тамплієр, наповнюючи свій келих,— п'ю за здоров'я прекрасної Ровени. З того дня, як ваша тезка вступила в межі Англії, ця країна не знала жінки, гіднішої шанування. Клянуся небом, я розумію тепер нещасного Вортігерна! Будь перед ним хоча б бліда подоба тієї краси, яку ми бачимо, цього було б досить, щоб забути про свою честь і царство.

— Я не хотіла б, щоб ви марнували стільки люб'язностей, сер лицар,— сказала Ровена з гідністю і не знімаючи покривала,— краще я скористаюся вашою чемністю, щоб попросити вас повідомити нам останні новини про Палестину, тому що ця тема приємніша для нашого англійського слуху, ніж усі компліменти, яких учить ваше французьке виховання.

— Небагато можу повідомити вам цікавого, леді,— відповів Бріан де Буагільбер.— Можу лише підтвердити чутки про те, що з Саладином¹ укладено перемир'я.

Його промову перервав Вамба. Блазень причаївся за два кроки за кріслом господаря, який час від часу кидав йому подачки зі своєї тарілки. Втім, такою ж милістю користувалися й улюблені собаки, яких, як ми вже бачили, у залі було досить багато. Вамба сидів перед маленьким столиком на стільці з вирізаними на спинці осячими вухами. Підсунувши п'яти під поперечину свого стільця, він так втяг щоки, що його щелепи стали схожі на щипці для горіхів, і наполовину примружив очі, що не заважало йому до всього прислухатися, щоб не прогавити нагоди втнути одну з тих витівок, які йому дозволялися.

¹ Салах-ад-Дин (1138–1193) — султан Єгипту й Сирії, який уклавав угоди з опорою мусульман на другому й третьому хрестових походах і відвоюванням Святої Землі.

— Бодай їм, цим перемир'ям! — вигукнув він, не звертаючи уваги на те, що несподівано перебив промову величного тамплієра.— Вони мене зовсім зістарили!

— Як, шахраю? Що це означає? — спитав Седрик, з явним задоволенням очікуючи, який жарт ушкварить блазень.

— А то як же,— відповів Вамба.— На моєму віку було вже три таких перемир'я, і кожне — на п'ятдесят років. Тож, виходить, що мені півтори сотні років.

— Годі, я ручаюся, що ти помреш не від старості,— сказав тамплієр, який впізнав у ньому свого лісового знайомого.— Тобі судилося вмерти насильницькою смертю, якщо ти так показуватимеш шлях подорожнім, як сьогодні пріорові й мені.

— Як так, шахраю? — вигукнув Седрик.— Збивати подорожніх зі шляху! Треба буде тебе відбатожити: ти, виходить, такий же шахрай, як і дурень.

— Зроби милість, дядечку,— сказав блазень,— цього разу дозволь моїм дуросам заступитися за мою плутанину. Я лише тим і провинився, що переплутав, де у мене права рука, а де ліва. А тому, хто запитує в дурня поради й вказівки, треба бути поблажливішим.

Тут розмова була перервана появою слуги, якого сторожа надіслала доповісти, що біля воріт стоїть мандрівник і благає впустити його на нічліг.

— Впустити його,— сказав Седрик,— хто б він не був, однаково. У таку ніч, коли гроза шаленіє надворі, навіть дикі звірі тиснуться до черід і шукають заступництва у свого смертельного ворога — людини, аби тільки не загинути від розбурханих стихій. Дайте йому все, чого він потребує. Освальде, припилій гарненько.

Чашник негайно вийшов із зали й пішов виконувати наказ господаря.

Розділ V

*Хіба юдеї не мають очей? Хіба в них немає
долонь, органів, кінцівок, почуттів,
прихильностей, пристрастей? Хіба не та ж
сама їжа насичує їх, хіба не та ж зброя
ранить їх, хіба їх не вражають ті ж хвороби,
хіба не ті ж ліки зціляють їх, хіба не
зігрівають і не студять їх ті самі літо
й зима, як і християн?*

В. Шекспір «Венеціанський купець»

Освальд повернувся і, нахилившись до вуха свого господаря, прошепотів:

— Це юдей, він назвав себе Ісаком із Йорка. Чи добре буде, якщо я приведу його сюди?

— Нехай Гурт виконує твої обов'язки, Освальде,— сказав Вамба зі звичайною своєю нахабністю.— Свинар саме гідний церемоніймейстер для юдея.

— Пресвята Маріє,— мовив абат, осіняючи себе хрестом,— допускати юдея в таке товариство!

— Як! — озвався тамплієр.— Щоб юдейський собака наблизився до захисника святого гроба!

— Ти ба,— сказав Вамба,— виходить, тамплієри люблять лише юдейські грошки, а компанії їхньої не люблять!

— Що вдієш, поважні гості,— сказав Седрик,— я не можу порушити закони гостинності, щоб догодити вам. Якщо Господь Бог терпить довгі століття цілий народ завзятих єретиків, можна й нам потерпіти одного єврея протягом кількох годин. Але я нікого не примушуватиму спілкуватися з ним чи їсти разом із ним. Дайте йому окремих столик і погодуйте відособлено. А втім,— додав він, всміхаючись,— може, ген ті чужоземці в чалмах приймуть його до своєї компанії?

— Сер Франклін,— відповів тамплієр,— мої сарацинські невільники — добрі мусульмани й зневажають юдеїв анітрохи не менше, ніж християни.

— Клянуся, я вже й не знаю,— втрутився Вамба,— чим шанувальники Махмуда й Термаганта¹ кращі за цей народ, колись обраний самим Богом!

— Ну, нехай він сяде поруч із тобою, Вамбо,— сказав Седрик.— Дурень і шахрай — гарна пара.

— А дурень зуміє по-своєму відскіпатися від шахрая,— сказав Вамба, потрясаючи в повітрі кісткою від свинячого окосту.

— Тсс!.. Ось він іде,— сказав Седрик.

Впущений без усіляких церемоній, до зали боязкою й нерішучою ходою ввійшов сухорлявий старий, доволі високий на зріст; він на кожному кроці відважував смиренні уклони й від звички схилятися у поклоні здавався нижчим, ніж був насправді. Риси його обличчя були тонкі та правильні; орлиний ніс, проникливі чорні очі, високе чоло, поборознене зморшками, довге сиве волосся й велика борода могли б справити сприятливе враження, якби не так різко викривали його належність до племені, яке у ті темні віки було предметом відрази для марновірних і неосвічених простолюдинів, а з боку корисливого й жадібного дворянства піддавалося найлютішому переслідуванню.

Одяг єврея, що значно постраждав від негоди, складався із простого брунатного плаща й темно-червоного хітона. На ньому були великі чоботи, облямовані хутром, і широкий пояс, за який були заткнуті невеликий ніжик і коробка з письмовим приладдям. На голові в нього була висока чотирикутна жовта шапка особливого фасону: закон велів юдеям носити їх на знак відмінності від християн. При вході до зали він смиренно зняв шапку.

¹ Тобто мусульмани.

Прийом, зроблений цій людині під дахом Седрика Сакса, задовольнив би вимоги найзатятішого противника ізраїльського племені. Сам Седрик у відповідь на багаторазові уклони єврея лише кивнув головою й указав йому на нижній кінець стола. Однак там ніхто не потіснився, щоб дати йому місце. Коли він проходив уздовж ряду тих, хто вечеряв, кидаючи боязкі й благальні погляди на кожного, хто сидів за нижнім кінцем стола, слуги-сакси навмисно розставляли лікті й, піднявши плечі, продовжували поглинати свою вечерю, не звертаючи анінайменшої уваги на нового гостя. Монастирська прислуга хрестилася, озираючись на нього із благочестивим жахом; навіть сарацини, коли Ісак проминав їх, почали гнівно крутити вуса й хапатися за кинджали, готові з допомогою найрішучіших заходів зашкодити його наближенню.

Цілком імовірно, що з тих самих причин, які спонукали Седрика прийняти під свій дах нащадка знедоленого народу, він наполіг би й на тому, щоб його люди обійшлися з Ісаком поштивіше, але саме в ту пору абат завів із ним таку цікаву розмову про породи й звички його улюблених собак, що Седрик ніколи не перервав би ченця й для важливішої справи, ніж питання про те, чи піде єврей спати без вечері.

Ісак стояв осторонь всіх, марно очікуючи, чи не знайдеться для нього місчинки, де б він міг присісти й відпочити. Нарешті прочанин, що сидів на лаві біля каміна, зглянувся на нього, підвівся й сказав:

— Старий, мій одяг просохнув, я вже ситий, а ти змок і голодний.

Сказавши це, він згріб на середину широкого вогнища розкидані поліна, що загасали, і роздув яскраве полум'я; потім пішов до стола, взяв тарілку гарячої юшки із цапеням, відніс її на столик, біля якого сам вечеряв, і, не чекаючи подяки з боку єврея, попрямував у протилежний кінець зали: можливо, він не бажав подальшого спілкування з тим, кому прислужився, а можливо, йому просто хотілося стати ближче до почесному помосту.

Якби в ті часи існували живописці, здатні передати такий сюжет, фігура цього єврея, який схилився перед вогнем і зігріває над ним свої заляклі й тремтячі руки, могла б послужити їм гарною натурою для зображення зимової пори року. Трохи відігрівшись, він із жадібністю взявся до паруючої юшки і поглинав її так покvapно і з такою насолодою, ніби давно не куштував їжі.

Тим часом абат продовжував розмовляти з Седриком про полювання; леді Ровена заглибилася в бесіду з однією зі своїх служниць, а амбітний лицар Храму, поглядаючи то на єврея, то на саксонську красуню, замислився про щось, мабуть, дуже для нього цікаве.

— Дивуєте ви мене, високоповажний Седрику, — казав абат. — Невже ж ви, за всієї своєї великої любові до мужньої мови вашої батьківщини, не хочете визнати переваги нормано-французької мови в усьому, що стосується мисливського мистецтва? Адже

в жодній мові не знайти такого розмаїття спеціальних висловів для полювання в луках і в лісі.

— Найдобріший отче Еймере,— заперечив Седрик,— хочу зауважити, що я зовсім не женуся за всіма цими заморськими тонкощами; я й без них дуже приємно гайную час у лісах. Сурмити в ріг я вмію, хоч не називаю звук рога *reseat*¹ або *mort*², умію нацькувати собак на звіра, знаю, як краще здерти з нього шкуру і як його розпластати, і чудово обходжуся без цих новомодних слівцець: *curee*, *arbor*, *pomblés*³ та іншої балаканини в дусі казкового сера Тристана⁴.

— Французька мова,— сказав тамплієр із властивою йому у всіх випадках життя гордовитою зарозумілістю,— єдино пристойна не лише на полюванні, але й у коханні та на війні. Цією мовою варто завойовувати серця дам і перемагати ворогів.

— Вип'ємо з вами по склянці вина, сер лицар,— сказав Седрик,— та, до речі, й абатові налейте! А я тим часом розповім вам про те, що було років тридцять тому. Тоді проста англійська мова Седрика Сакса була приємна для слуху красунь, хоча в ній і не було викрутасів французьких трубадурів. Коли ми боролися на полях Норталертон⁵, бойовий клич сакса було чутно у рядах шотландського війська не гірше *cri de guerre*⁶ найхоробрішого із норманських баронів. Пом'янемо келихом вина доблесних бійців, що билися там. Випийте разом зі мною, мої гості.

Він випив свою склянку одним духом і продовжував зі зростаючим захопленням:

— Скільки щитів було порубано в той день! Сотні прапорів маяли над головами хоробрих. Кров лилася річкою, а смерть бачилася всім кращою за втечу. Саксонський бард прозвав цей день святом мечів, злетом орлів на здобич; удари сокир і мечів по шоломах і щитах ворогів, шум битви й бойових закликів здавалися співакові веселішими за весільні пісні. Але немає в нас бардів. Наші подвиги стерті діяннями іншого народу, наша мова, самі наші імена невдовзі вкриються забуттям. І ніхто не пошкодує про це, крім мене, самотнього старого... Чашнику, ледарю, наповнюй келихи! За здоров'я хоробрих у бою, сер лицар, до якого б племені вони не належали, якою б мовою не розмовляли! За тих, хто доблесно воює в Палестині в рядах захисників хреста!

— Я сам ношу знамення хреста, і мені не личить говорити про це,— сказав Бріан де Буагільбер,— але кому ж іншому віддати пальму першості серед хрестоносців, як не лицарям Храму — вірним стражам гроба Господнього!

¹ Сигнал, яким скликають мисливських собак.

² Сигнал, що означає смерть зацькованої здобичі.

³ Частина здобичі, яку на полюванні віддають собакам; дерево; нутроші дичини, переважно оленя.

⁴ Один із лицарів Круглого Столу, герой легенд про Тристана й Ізольду.

⁵ У 1138 р. тут відбулася битва між норманами й шотландцями; на боці шотландців билися й сакси.

⁶ Бойовий клич (франц.).

— Йоаннітам¹,— сказав абат.— Мій брат вступив у цей орден.

— Я й не думаю заперечувати їхню славу,— сказав тамплієр,— але...

— А знаєш, дядечку Седрик,— втрутився Вамба,— якби Ричард Левине Серце був мудріший та послушався мене, дурня, сидів би він краще вдома зі своїми веселими англійцями, а Єрусалим нехай би звільняли ті лицарі, які його втратили.

— Хіба в англійському війську нікого не було,— сказала раптом леді Ровена,— чие ім'я було б гідне стати поряд з іменами лицарів Храму та йоаннітів?

— Даруйте мені, леді,— відповів де Буагільбер,— англійський король привів із собою в Палестину загони хоробрих воїнів, які поступалися в доблесті лише тим, хто своїми грудьми незмінно захищав Святу Землю.

— Нікому вони не поступалися,— сказав прочанин, який стояв поблизу й увесь час із помітним нетерпінням дослухався до розмови.

Всі погляди звернулися в той бік, звідки пролунало це неочікуване твердження.

— Я заявляю,— вів далі прочанин твердим і сильним голосом,— що англійські лицарі не поступалися нікому з тих, хто оголив меч на захист Святої Землі. Крім того, скажу, що сам король Ричард і п'ятеро з його лицарів після взяття фортеці Сен Жан де Акр дали турнір і викликали на герц усіх охочих. Я сам бачив це, тому й кажу. У той день кожен із лицарів тричі виїжджав на арену й щораз здобував перемогу. Додам, що з числа їхніх супротивників семеро належали до ордена лицарів Храму. Серові Бріану де Буагільберу це дуже добре відомо, і він може підтвердити мої слова.

Неможливо описати той шалений гнів, що миттєво спалахнув на ще дужче потемнілому обличчі смаглявого тамплієра. Розгніваний і збентежений, схопився він тремтячими пальцями за руків'я меча, але не оголив його, ймовірно усвідомлюючи, що розправа не пройде безкарно в такому місці й при таких свідках. Але простий і прямодушний Седрик, який не зник одночасно займатися різними справами, так зрадів звісткам про доблесть одноплемінників, що не помітив люті й розгубленості свого гостя.

— Я б охоче віддав тобі цей золотий браслет, прочанине,— сказав він,— якби ти перерахував імена тих лицарів, які так шляхетно підтримали славу нашої веселої Англії.

— Із радістю назву їхні імена,— відповів прочанин,— і ніякого подарунку мені не треба: я дав обітницю якийсь час не торкатися золота.

— Хочеш, друже прочанине, я за тебе носитиму цей браслет? — сказав Вамба.

— Першим за доблесть і військовим мистецтвом, славою й статусом,— розпочав прочанин,— був хоробрий Ричард, король Англії.

¹ Члени католицького духовно-лицарського ордену (згодом Мальтійський орден).

— Я йому вибачаю! — викликнув Седрик. — Прощаю те, що він нащадок тирана, герцога Вільгельма.

— Другим був граф Лестер, — вів далі прочанин, — а третім — сер Томас Малтон із Гілсленда.

— О, це сакс! — із замилюванням сказав Седрик.

— Четвертий — сер Фолк Дойлі, — мовив прочанин.

— Теж саксонець, принаймні по матері, — сказав Седрик, який жадібно ловив кожне його слово. У захваті з нагоди перемоги англійського короля й родичів острів'ян, він майже забув свою ненависть до норманів. — Ну, а хто ж був п'ятий? — запитав він.

— П'ятим був сер Едвін Торнґем.

— Чистокровний сакс, клянуся душею Генгіста¹! — вигукнув Седрик. — А шостий? Як називався шостий?

— Шостим, — відповів прочанин, трохи помовчавши і ніби збираючись із думками, — був зовсім юний лицар, маловідомий і менш знатний; його прийняли в це почесне товариство не так через його доблесть, як для рівного рахунку. Ім'я його стерлося з моєї пам'яті.

— Сер прочанин, — сказав Бріан де Буагільбер зі зневагою, — така вдавана безпам'ятність після того, як ви встигли пригадати так багато, не досягне мети. Я сам назву ім'я лицаря, якому через злочасну випадковість — з вини мого коня — вдалося вибити мене із сідла. Він називався лицар Айвенго; незважаючи на його молодість, жоден із його соратників не перевершив Айвенго в мистецтві володіння зброєю. І я голосно, при всіх, заявляю, що, якби він був в Англії й побажав на майбутньому турнірі повторити той виклик, який послав мені в Сен Жан де Акрі, я готовий поборотися з ним, надавши йому право обрати зброю. З тим конем і озброєнням, що я тепер маю, я певен за результат поєдинку.

— Ваш виклик би негайно прийняли, — відповів прочанин, — якби ваш супротивник був присутній тут. А за теперішніх обставин не личить порушувати спокій цього мирного будинку, похваляючись перемогою у двобої, що навряд чи може відбутися. Але якщо Айвенго колись повернеться з Палестини, я вам ручаюся, що він битиметься з вами.

— Гарненька запурука! — заперечив тамплієр. — А яку заставу ви мені можете запропонувати?

¹ Генгіст — напівлегендарний володар Кенту в південно-східній Англії, що жив приблизно в V ст. н. е. Згадується в «Беовульфі» й інших старовинних літературних та історичних пам'ятках.

— Цей ковчег,— сказав прочанин, вийнявши з-під плаща маленький ящик зі слонової кістки й сотворивши хрест.— У ньому зберігається частка справжнього хреста Господнього, привезена з Монт-Кармельського монастиря.

Пріор абатства Жорво теж перехрестився й побожно почав читати вголос «Отче наш». Усі вчинили, як він, за винятком єврея, мусульман і тамплієра. Не виявляючи жодної поваги до святини, тамплієр зняв із шиї золотий ланцюг, жбурнув його на стіл і сказав:

— Прошу абата Еймера прийняти на зберігання мою заставу і заставу цього безіменного мандрівника на знак того, що, коли лицар Айвенго ступить на землю, омивану чотирма морями Британії, його буде викликано на бій із Бріаном де Буагільбером. Якщо ж зазначений лицар не відповість на цей виклик, його буде проголошено боягузом зі стін кожного з існуючих у Європі храмів ордену тамплієрів.

— Цього не станеться,— втрутилася леді Ровена, перериваючи своє тривале мовчання.— За відсутнього Айвенго скажу я, якщо ніхто в цьому домі не бажає за нього заступитися. Я заявляю, що він прийме будь-який виклик на чесний бій. Якби моя слабка запорука могла підвищити значення безцінної застави, наданої цим праведним мандрівником, я поручилася б своїм ім'ям і доброю славою, що Айвенго дасть цьому гордовитому лицареві бажане задоволення.

У душі Седрика здійснювся талий вихор суперечливих почуттів, що він не в змозі був проронити жодного слова під час цієї суперечки. Радість, гордість, гнів, зникловість змінювалися на його відкритому й чесному обличчі, ніби тіні від хмар, що пробігають над вижатим полем. Домашні слуги, на яких ім'я Айвенго справило враження електричної іскри, затамувавши подих чекали, що буде далі, не спускаючи очей із господаря. Але коли заговорила Ровена, її голос начебто змусив Седрика опам'ятатися й перервати мовчання.

— Леді Ровено,— сказав він,— це зайве. Якби знадобилася ще застава, я сам, незважаючи на те, що Айвенго жорстоко образив мене, готовий своєю власною честю поручитися за його честь. Але, здається, запропонованих застав і так досить — навіть за модним статутом норманського лицарства. Чи не так я кажу, отче Еймер?

— Цілком правильно,— підтвердив пріор,— ковчег зі святиною й цим багатим ланцюгом я відвезу в наш монастир і зберігатиму в ризниці доти, доки ця справа не отримає належного результату.

Він ще кілька разів перехрестився, бурмочучи молитви й кілька разів падаючи навколішки, і передав ковчегу руки ченця, який супроводжував його,— брата Амброзія; потім уже без усякої церемонії, але, можливо, з не меншим задоволенням згріб зі столу золотий ланцюг і опустив його в надушену сап'янову сумку, що висіла в нього на поясі.

— Ну, сер Седрик,— сказав абат,— ваше добре вино таке міцне, що в мене у вухах уже дзвонять до вечерні. Дозвольте нам ще раз випити за здоров'я леді Ровени та відпустіть на відпочинок.

— Клянуся бромгольмським хрестом,— сказав Сакс,— ви погано підтримуєте свою добру славу, сер пріор. Люди мають вас за справного ченця: кажуть, начебто ви лише тоді відриваєтеся від доброго вина, коли задзвонять до заутрені, і я на старість боявся осоромитися, змагаючись із вами. Клянуся честю, у мій час дванадцятирічний хлопчисько-сакс довше за вас просидів би за столом.

Однак у пріора були причини настійливо дотримуватися цього разу правил помірності. Він не лише за своїм титулом був присяжним миротворцем, але й на ділі терпіти не міг усяких сварок і зіткнень. Це відбувалося, втім, не від любові до ближнього або до самого себе; він побоювався запальності старого сакса й передбачав, що зарозумілість тамплієра, яка вже не раз проривалася назовні, зрештою спричинить неприємну сварку. Тому він почав говорити проте, що стосовно випивки жоден народ не може зрівнятися із твердоголовими й витривалими саксами, натякнувши навіть, ніби мимохідь, на святість свого сану, і закінчив наполегливим проханням дозволити піти на спочинок.

Слідом за тим прощальний келих обійшов коло. Гості, низько вклонившись господареві й леді Ровені, підвелися й розбрелися по залі, а господарі в супроводі найближчих слуг вийшли у свої покої.

— Нечестивий пес,— сказав тамплієр євреєві Ісаку, проходячи повз нього,— то ти теж пробираєшся на турнір?

— Так,— відповів Ісак, смиренно вклоняючись,— якщо завгодно буде вашій високоповажній доблесті.

— Як же,— сказав лицар,— тому і йдеш, щоб здирницьки витягнути всі жили із дворян, а жінок та хлопчиськ розоряти гарними цяцками. Готовий заприсягтися, що твій гаманець повнісінький шекелів.

— Жодного шекеля, жодного срібного пенні, ні гроша немає, клянуся Богом Авраама! — сказав єврей, сплеснувши руками.— Я йду просити допомоги в побратимів для сплати податку, що стягує з мене палата юдейської скарбниці. Нехай пошле мені удачу праотець Яків. Я зовсім розорився. Навіть плащ, що я ношу, позичив мені Рейбен із Тадкастера.

Тамплієр жовчно всміхнувся й промовив:

— Клятий брехун!

Із цими словами він відійшов від єврея і, звернувшись до своїх мусульманських невірників, сказав їм щось мовою, не відомою нікому із присутніх.

Бідолашний старий був настільки приголомшений зверненням войовничого ченця, що той встиг уже відійти на інший кінець зали, перш ніж бідолаха зважився підняти голову й змінити свою принижену позу. Коли ж він нарешті випростався й озирнувся, обличчя його виражало здивування людини, тільки-но осліпленої блискавкою й приголомшеної громом.

Незабаром тамплієр і абат відійшли у відведені їм спочивальні. Проводжали їх дворецький і чашник. При кожному з них йшло по два служники зі смолоскипами, а ще двоє несли на таях прохолодні напої; у той же час інші слуги вказували почту тамплієра та пріора й іншим гостям місця, де для них приготували нічліг.

Розділ VI

Щоб увійти в довіру, вдам я приязнь;

Якщо він купиться — чудово, ні — адью!

Лишень мене, молю тебе, не видай!

В. Шекспір «Венеціанський купець»

Коли прочанин у супроводі слуги зі смолоскипом проходив заплутаними переходами цього величезного будинку, побудованого без визначеного плану, його наздогнав чашник і сказав йому на вухо, що якщо він нічого не має проти кухля доброго меду, то в його кімнаті вже зібралося багато слуг, яким хотілося б послухати розповіді про Святу Землю, а особливо про лицаря Айвенго.

Слідом за чашником із тим же запрошенням з'явився Вамба, запевняючи, начебто одна склянка вина після опівночі коштує трьох після сигналу до гасіння вогнів.

Не заперечуючи цього твердження, що виходило від такої обізнаної особи, прочанин подякував обом за люб'язне запрошення, але сказав, що дана ним обітниця забороняє йому розмовляти на кухні про те, про що не можна казати за панським столом.

— Ну, така обітниця,— сказав Вамба, звертаючись до чашника,— навряд чи пасує слугі.

— Я був збирався надати йому кімнату на горищі,— сказав чашник, з досадою знизуючи плечима,— але якщо він не хоче водитися з добрими християнами, нехай ночує поруч з Ісаком. Енвольде,— продовжував він, звертаючись до факельника,— проведи прочанина в південну келію. Яка люб'язність, така й дяка. Добраніч, сер прочанин.

— Добраніч, і нагороди вас Пресвята Діва,— незворушно відповів прочанин і пішов за своїм провідником.

У невеликій, освітленій простим залізним ліхтарем вітальні, звідки кілька дверей вели врізнобіч, їх зупинила покоївка леді Ровени, яка наказовим тоном оголосила, що її пані бажає поговорити з прочанином, і, взявши смолоскип із рук Енвольда й звелівши йому

зачекати свого повернення, вона подала прочанинові знак іти за нею. Мабуть, прочанин вважав непристойним відхилити це запрошення, як відхилив попереднє; принаймні він скорився без усяких заперечень, хоча й здавалося, що він був здивований таким наказом.

Невеликий коридор і сходи, складені з товстих дубових колод, привели його до кімнати Ровени, груба пишнота якої відповідала шанобливому ставленню до неї господаря будинку. Всі стіни були завішені вишивками, на яких різнокольоровими шовками з домішкою золотих і срібних ниток були зображені епізоди псового й соколиного полювання. Постіль під пурпурним пологом була накрита багато гаптованим покривалом. На стільцях лежали кольорові подушки; перед одним стільцем, трохи вищим, ніж інші, стояла лавочка зі слонової кістки з вигадливим різьбленням.

Кімната освітлювалася чотирма восковими смолоскипами в срібних свічниках. Однак дарма сучасна красуня позаздрила б розкішній обстановці саксонської принцеси. Стіни кімнати були так погано проконопачені й у них були такі щілини, що ошатні драпірування надималися від нічного вітру. Жалюгідна подoba ширм захищала смолоскипи від протягів, але, незважаючи на це, їхнє полум'я постійно коливалося від вітру, як розгорнутий прапор воєначальника. Звісно, в оздобленні кімнати відчувалося багатство й навіть певна витонченість, але комфорту не було, а позаяк на ті часи про нього не мали гадки, то й відсутність його не відчувалася.

Три покоївки, стоячи за спиною леді Ровени, укладали на ніч її волосся. Сама вона сиділа на високому, схожому на трон стільці. Весь її вигляд і манери були такі, що, здавалося, вона народилася на світ для преклоніння. Прочанин відразу визнав її право на це, ставши перед нею на коліна.

— Підведися, мандрівнику,— сказала вона привітно,— заступник відсутніх гідний ласкавого прийому з боку кожного, хто дорожить істиною й шанує мужність.

Потім, звернувшись до свого почту, вона сказала:

— Відійдіть всі, крім Ельгіти. Я бажаю поговорити з праведним прочанином.

Дівчата відійшли на інший кінець кімнати й сіли на вузьку лаву попід стіною, де лишалися нерухомі й безмовні, як статуї, хоча вільно могли б шепотітися, не заважаючи розмові їхньої пані з мандрівником.

Леді Ровена помовчала з хвилину, ніби не знаючи, з чого розпочати, потім сказала:

— Прочанине, сьогодні ввечері ви вимовили одне ім'я. Я хочу сказати,— продовжувала вона із зусиллям,— ім'я Айвенго; за законами природи й роду це ім'я мало б зустріти тепліший і прихильніший відгук у тутешньому домі; але мінливості долі такі дивні, що хоча в багатьох серце здригнулося при цьому найменні, проте лише я наважуюся вас запитати, де й за яких обставин залишили ви того, про кого згадали. Ми чули, що він

затримався в Палестині через хворобу й що після відходу звідти англійського війська його переслідувала французька партія, а нам відомо, що до цієї ж партії належать і тамплієри.

— Я мало знаю про лицаря Айвенго,— зніяковіло відповів прочанин,— але я хотів би знати більше, якщо ви цікавитесь його долею. Здається, він позбувся переслідувань своїх ворогів у Палестині й збирався повернутися до Англії. Вам, леді, має бути відомо краще, ніж мені, чи є в нього тут надія на щастя.

Леді Ровена глибоко зітхнула й запитала, чи не може прочанин сказати, коли саме варто очікувати повернення лицаря Айвенго на батьківщину, а також чи не зустрине він великої небезпеки на шляху.

Прочанин нічого не міг сказати щодо часу повернення Айвенго; що ж до іншого запитання леді Ровени, прочанин запевнив її: подорож має бути безпечною, якщо їхати через Венецію й Геную, а звідти — через Францію й Англію.

— Айвенго,— сказав він,— так добре знає мову та звичаї французів, що йому ніщо не загрожує в цій частині його шляху.

— Дай Боже,— сказала леді Ровена,— щоб він доїхав щасливо й міг взяти участь у майбутньому турнірі, де все лицарство тутешньої країни збирається показати своє мистецтво й відвагу. Якщо приз дістанеться Ательстану Конінгсбурзькому, Айвенго може почути недобру звістку після повернення до Англії. Скажіть мені, мандрівнику, як він виглядав, коли ви його бачили востаннє? Чи не зменшила хвороба його тілесної сили й краси?

— Він схуд і став смаглявішим відтоді, як прибув до Палестини з острова Кіпр у почті Ричарда Левине Серце. Мені здавалося, що обличчя його оповите глибоким смутком. Але я не підходив до нього, тому що не знайомий із ним.

— Боюся,— мовила Ровена,— те, що він побачить на батьківщині, не зжене з його чола похмурої тіні... Дякую, добрий прочанине, за звістки про друга мого дитинства. Дівчата,— звернулася вона до служниць,— подайте цій праведній людині вечірній келих. Настав час дати йому спокій, я не хочу його затримувати довше.

Одна з дівчат принесла срібний келих гарячого вина з прянощами, до якого Ровена ледь торкнулася губами, після чого його подали прочанинові. Він низько вклонився й надпив трохи.

— Прийми милостиню, друже,— продовжувала леді Ровена, подаючи йому золоту монету.— Це — знак моєї поваги до твоєї важкої праці і до святинь, які ти відвідав.

Прочанин прийняв дарунок, ще раз низько вклонився й слідом за Ельгітою залишив кімнату.

— У коридорі на нього чекав слуга Енвольд. Взявши смолоскип із рук служниці, Енвольд поспішно й без усяких церемоній повів гостя в прибудову, де цілий ряд прикомірків слугував за нічліг для нижчого розряду слуг і прибульців простого звання.

— Де тут ночує єврей? — запитав прочанин.

— Нечестивий пес проведе ніч поруч із вашим преподобієм, — відповів Енвольд. — Святий Дунстане, але ж доведеться після нього скоблити й чистити цей прикомірок, щоб він став придатним для християнина!

— А де спить Гурт, свинар? — довідався мандрівник.

— Гурт, — відповів слуга, — спить утому прикомірку, що по праву руку від вас, а єврей — по ліву; тримайтеся подалі від сина цього невірного племені. Вам би дали почесніше приміщення, якби ви прийняли запрошення Освальда.

— Нічого, мені й тут буде добре, — сказав прочанин.

Із цими словами він увійшов у відведений йому прикомірок і, прийнявши смолоскип із рук слуги, подякував йому й побажав доброї ночі. Причинивши двері своєї келії, він застромив смолоскип у дерев'яний свічник і оглянув свою спальню, всю обстановку якої складали грубо збитий дерев'яний стілець і дерев'яний ящик, що заміняв ліжко, наповнений чистою соломою, поверх якої були розстелені дві чи три овечі шкіри.

Прочанин згасив смолоскип, не роздягаючись розтягнувся на цьому грубому ложі й заснув або принаймні лежав нерухомо доти, поки перші промені сонця не зазирнули в маленьке ґратчасте віконце, крізь яке і світло, і свіже повітря проникали в його келію. Тоді він підвівся, прочитав ранкові молитви, поправив на собі одяг і, обережно відчинивши двері, увійшов до єврея.

Ісак тривожно спав на такій точно постелі, на якій провів ніч прочанин. Всі частини одягу, які зняв напередодні ввечері, він навалив на себе або під себе, щоб їх не поцупили під час сну. Обличчя його виражало болісне занепокоєння; руки судомно посмикувалися, ніби відбиваючись від страшної примари; він бурмотав на івриті, перемішуючи слова з цілими фразами на місцевому нормансько-англійському діалекті; серед них можна було розібрати такі речення: «Заради Бога Авраамового, пощадіть нещасного старого! Я бідний, у мене немає грошей, можете закувати мене в ланцюги, роздерти на частини, але я не можу виконати вашого бажання».

Прочанин не чекав пробудження Ісака й злегка торкнувся його кінцем свого ціпка. Цей дотик, імовірно, пов'язався у свідомості сплячого з його сном: старий підхопився, волосся його стало сторч, гострий погляд чорних очей уп'явся в мандрівника, який стояв перед ним, виказуючи дикий переляк і здивування, пальці судорожно вчепилися в одяг, ніби пазурі шуліки.

— Не бійся мене, Ісаку,— сказав прочанин,— я прийшов до тебе як друг.

— Нагороди вас Бог Ізраїлю,— сказав єврей, трохи заспокоївшись.— Мені наснилося...

Але будь благословенний праотець Авраам — то був сон.

Потім, опам'ятавшись, він запитав звичайним своїм голосом:

— А що ж завгодно вашій милості від бідного єврея в таку ранню годину?

— Я хотів тобі сказати,— відповів прочанин,— якщо ти тої ж таки миті не підеш із цього будинку й не постарасься від'їхати якнайдалі і якомога швидше, з тобою може статися в дорозі велике лихо.

— Святий отче,— вигукнув Ісак,— хіба хто захоче напасти на такого нікчемного бідняка, як я?

— Це тобі видніше,— сказав прочанин,— але знай, що, коли лицар Храму вчора ввечері перетинав залу, він звернувся до своїх мусульманських невільників сарацинською мовою, яку я добре знаю, і наказав їм сьогодні вранці стежити за тим, куди поїде юдей, схопити його, коли він подалі від'їде від тутешньої садиби, і відвести в замок Філіпа де Мальвуазена або Реджинальда Фрон де Бефа.

Неможливо описати жах, що опанував євреєм від такої звістки; здавалося, він одразу втратив усяке самовладання. Кожен мускул, кожен нерв ослабли, руки звисли, голова упала на груди, ноги підкосилися, і він звалився до ніг прочанина, ніби розчавлений невідомими силами; це була не людина, яка знесиліла в благанні про співчуття, а радше неживе тіло.

— Боже Авраама! — вигукнув він. Не піднімаючи сивої голови з підлоги, він склав свої зморшкуваті руки й здійняв їх вгору.— О Мойсею! О блаженний Аароне! Цей сон приснився мені не дарма, і видіння відвідало мене не дарма! Я вже відчуваю, як вони кліщами тягнуть із мене жили. Відчуваю зубчасті колеса по всьому тілу, як ті гострі пилки, борони й сокири залізні, що смугували жителів Рабби й дітей Аммонових.

— Підведися, Ісаку, й вислухай, що я тобі скажу,— з жалем, але не без презирства сказав прочанин, дивлячись на його муки.— Мені зрозумілий твій страх: принци й дворяни безжалісно збиткуються з твоїх побратимів, коли хочуть вичавити з них гроші. Але встань, я тебе навчу, як уникнути лиха. Іди із цього будинку просто зараз, поки не прокинулися слуги,— вони міцно сплять після вчорашньої п'ятики. Я проведу тебе таємними стежками через ліс, що мені так само добре відомий, як і кожному з лісничих. Я тебе не полишу, поки не передам з рук у руки якомусь баронові або поміщикові, який їде на турнір; цілком імовірно, ти знайдеш способи, щоб забезпечити собі його прихильність.

Тільки-но в Ісака з'явилася надія на порятунок, він почав випростуватися, хоча й досі стояв на колінах; відкинувши назад своє довге сиве волосся й розправивши бороду, він спрямував допитливі чорні очі на прочанина. У його погляді відбилися і страх, і надія, і підозра.

Але при останніх словах прочанина жах знову охопив його, він упав долілиць і вигукнув:

— У мене знайдуться кошти, щоб забезпечити собі прихильність! На жаль, є лише один спосіб заслужити прихильність християнина, але як отримати його бідному євреєві, якщо здирство довело його до вбогості Лазаря? Заради Бога, парубче, не видавай мене! Заради спільного Небесного Вітця, який створив нас усіх, євреїв і язичників, синів Ізраїлю й синів Ізмаїла, не видавай мене...

Та знову підозрілість узяла гору над іншими його почуттями, і він вигукнув:

— У мене немає коштів, щоб віддячити добрі наміри християнського мандрівника, навіть якщо він зажадає все, до останнього пенні.

При цих словах він із полум'яним благанням ухопився за плащ прочанина.

— Заспокойся,— сказав мандрівник.— Якби ти мав усі скарби свого племені, навіть мені кривдити тебе. У цьому одязі я зобов'язаний дотримуватися обітниць бідності, і якщо проміняю її, то хіба що на кольчугу й бойового коня. Втім, не думай, що я нав'язую тобі своє товариство, залишайся тут, якщо хочеш. Седрик Сакс може надати тобі заступництво.

— На жаль, ні! — вигукнув єврей.— Не дозволить він мені їхати у своєму почті. Саксонець і норман однаково нехтують бідним євреєм. А одному проїхати по володіннях Філіпа де Мальвуазена або Реджинальда Фрон де Бефа... Ні! Добрий юначе, я поїду з тобою! Поспішаймо! Підпережімо рамена! Біжимо! Ось твій ціпок... Хутчій, не барися!

— Я не барюся,— сказав прочанин, поступаючись наполегливості свого компаньйона,— але мені треба насамперед знайти спосіб звідси вибратися. Йди за мною!

Він увійшов у сусідню кімнатку, де, як уже відомо читачеві, спав Гурт.

— Вставай, Гурте,— сказав прочанин,— вставай швидше. Відімкни хвіртку біля задніх воріт і випусти нас звідси.

Обов'язки Гурта, які в наш час зневажаються, на ту пору в саксонській Англії користувалися такою ж пошаною, яким Евмей користувався в Ітаці. Гурту здалося образливим, що прочанин заговорив до нього у такому наказовому тоні.

— Єврей їде з Ротервуда,— гордовито мовив він, піднявшись на одному лікті й не рухаючись із місця,— а з ним за компанію й прочанин зібрався.

— Я б радше повірив,— сказав Вамба, який зазирнув у цю хвилину в прикомірок,— що єврей, прихопивши окіст, вшився з садиби...

— Так чи сяк,— сказав Гурт, знову опускаючи голову на дерев'яний обрубок, що слугував йому замість подушки,— і єврей, і мандрівник можуть почекаати, поки відчинять головну браму. У нас не дозволяється, щоб гості їхали потайки, та ще такої ранньої години.

— Так чи сяк,— мовив прочанин наказово,— я гадаю, що ти не відмовиш мені в цьому.

Із цими словами він нахилився до свинаря, який і далі лежав, і прошепотів йому щось на вухо по-саксонському. Гурт миттю схопився на ноги, а прочанин, піднявши палець на знак того, що треба дотримувати обережності, додав:

— Гурте, стережися! Ти завжди був обачним. Чуєш, відімкни хвіртку. Інше скажу потім.

Гурт скорився з надзвичайною моторністю, а Вамба і єврей пішли слідом за ним, дивуючись раптовій переміні у поведінці свинаря.

— Мій мул! Де ж мій мул? — вигукнув єврей, щойно вони вийшли із хвіртки.

— Приведи сюди його мула,— сказав прочанин,— та й мені дістань теж мула, я поїду з ним поруч, поки не виберемося з тутешніх місць. Потім я доставлю мула в цілості комусь із почту Седрика в Ашбі. А ти сам... — решту прочанин сказав Гурту на вухо.

— З великою радістю все виконаю,— відповів Гурт і втік виконувати доручення.

— Бажав би я знати,— сказав Вамба, коли пішов його товариш,— чому вас, прочан, учать у Святій Землі.

— Читати молитви, дурню,— відповів прочанин,— а ще каятися в гріхах і умертвляти свою плоть постом і довгою молитвою.

— Ні, має бути щось міцніше цього,— сказав блазень.— Де таке бачено, щоб покаяння й молитви змусили Гурта зробити ласку, а за пост і помірність він дав би комусь мула! Гадаю, що ти міг би з таким же успіхом торочити про помірність і молитви його улюбленому чорному кабанові.

— Ех, ти! — мовив прочанин.— Одразу видно, що ти саксонський дурень, і більше нічого.

— Це ти правильно кажеш,— сказав блазень,— був би я норманом, як і ти, ймовірно, на моїй вулиці було б свято, а сам я був би філософом.

У цю хвилину на протилежному березі рову показався Гурт із двома мулами. Мандрівники перейшли через рів вузьким звідним мостом, у дві дошки завширшки, розмір якого відповідав ширині хвіртки й того вузького проходу, що був улаштований у зовнішній огорожі й вів просто в ліс. Щойно вони досягли того берега, єврей поспішив

підсунути під сідло свого мула мішечок із просмоленого синього полотна, який він дбайливо витяг із-під хітона, бурмочучи увесь час, що це «зміна білизни, лише одна зміна білизни, більше нічого». Потім піднявся в сідло з такою моторністю й спритністю, якої не можна було очікувати в його похилі роки, і, не гаючи часу, почав розправляти складки свого плаща.

Прочанин сів на мула менш поспішно і, їдучи, простягнув Гурту руку, яку той поцілував із найбільшою повагою. Свинар стояв, дивлячись вслід мандрівникам, поки вони не зникли в глибині лісу. Нарешті голос Вамби вивів його із задумливості.

— Чи знаєш, друже мій Гурт,— сказав блазень,— сьогодні ти напрочуд ввічливий і надміру благочестивий. От би мені стати абатом або босоногим прочанином, тоді і я покористувався б твоєю запопадливістю й увагою. Але, звичайно, я б захотів більшого, ніж поцілунок руки.

— Ти недурно обміркував, Вамбо,— відповів Гурт,— тільки ти судиш із зовнішності; втім, і розумні люди роблять те ж саме... Та час мені навідатися до череди.

Із цими словами він повернувся у садибу, а за ним поплівся й блазень.

Тим часом мандрівники квапилися — їхали з такою швидкістю, що зраджувала страшний переляк єврея: у його роки люди звичайно не люблять хуткої їзди. Прочанин, який їхав попереду, мабуть, чудово знав усі лісові стежки й навмисно тримався манівців, тож підозріливий Ісак не раз подумував — чи не збирається прочанин заманити його в якусь пастку.

Мандрівники довго їхали мовчки обхідними стежками лісу, нарешті прочанин перервав мовчанку.

— Бачиш старий засохлий дуб? — сказав він. — Це — межа володінь Фрон де Бефа. Ми давно вже минули землі Мальвуазена. Тепер тобі нема чого остерігатися погоні.

— Нехай повідлітають колеса їхніх колісниць,— вигукнув єврей,— як це сталося з колісницями фараоновими¹! Але не залишай мене, добрий прочанине. Згадай про лютого тамплієра і його сарацинських рабів. Вони не зважають ні на кордони, ні на маєтності, ні на звання власника.

— Із цього місця наші дороги мають розійтися. Не личить людині мого звання їхати поруч із тобою довше, ніж цього вимагає пряма необхідність. До того ж якої допомоги ти чекаєш від мене, мирного прочанина, проти двох озброєних язичників?

— О, добрий юначе! — вигукнув єврей. — Ти можеш заступитися за мене, а я зумію нагородити тебе — не грошима, у мене їх немає, допоможи мені отче Аврааме.

¹ За біблійною легендою коли Мойсей вивів євреїв з Єгипту, у фараона, який переслідував їх, на веління Боже на колісниці повідлітали колеса.

— Я вже сказав тобі,— перервав його прочанин,— що ані грошей, ані нагород твоїх мені не потрібно. Провести тебе я можу. Навіть зумію захистити тебе, тому що заступництво за єврея перед сарацинами навряд чи забороняється християнинові. А тому я проводжу тебе до місця, де ти можеш знайти собі гідних захисників. Ми тепер недалеко від міста Шефільда. Там ти легко відшукаєш багатьох одноплемінників і знайдеш у них захисток.

— Нехай буде над тобою благословення Якова, добрий юначе! — сказав єврей.— У Шефільді я знайду притулок у мого родича Зарета, а там пошукаю способів безпечно проїхати далі.

— Добре,— мовив прочанин.— Виходить, у Шефільді ми розійдемося. Через півгодини ми під'їдемо до цього міста.

За півгодини обидва не вимовили жодного слова; прочанин, можливо, вважав для себе принизливим розмовляти з євреєм, коли в цьому не було необхідності, а той не смів нав'язуватися з бесідою людині, яка здійснила мандрівку до гроба Господнього і, отже, була позначена певною святістю. Зупинившись на вершині похилого пагорба, прочанин, указавши на місто Шефільд, що розкинулося біля його підніжжя, сказав:

— Ось де ми розійдемося.

— Але не перш, ніж бідний єврей висловить вам свою вдячність, хоч я й не насмілюся просити вас заїхати до мого родича Зарета, який допоміг би мені відплатити вам за добру справу,— сказав Ісак.

— Я вже казав тобі,— сказав прочанин,— що ніякої винагороди не потрібую. Якщо в довгому списку твоїх боржників знайдеться який-не-будь бідняк-християнин і ти заради мене позбавиш його кайданів і боргової в'язниці, я визнаю свою послугу винагородженою.

— Зажди! — вигукнув Ісак, хапаючи його за полу.— Мені хотілося б зробити більше для тебе самого. Богові відомо, який я бідний... Так, Ісак — жебрак серед своїх одноплемінників. Але вибач, якщо я візьмуся відгадати те, чого в цю хвилину ти найбільше потребуєш...

— Якби ти й відгадав, що мені найпотрібніше,— сказав прочанин,— ти однаково не міг би дістати це для мене, хоч би ти був настільки ж багатим, наскільки видаєшся бідним.

— Видаюсь бідним? — повторив єврей.— О, повір, я сказав правду: мене розорили, пограбували, я скрізь у боргу. Жорстокі руки забрали всі мої товари, відняли гроші, кораблі й усе, що я мав... Але я все-таки знаю, чого ти потребуєш, і, можливо, зумію дістати це для тебе... Зараз ти найбільше хочеш мати коня й озброєння.

Прочанин мимоволі здригнувся й, раптово обернувшись до нього, поквапливо запитав:

— Як ти вгадав?

— Яка різниця! Хоч як би не вгадав, аби лише здогадка моя була вірною. Але якщо я знаю, що тобі потрібно, я все дістану.

— Візьми ж до уваги моє звання, мій одяг, мої обітниці...

— Знаю я вас, християн,— відповів єврей.— Знаю й те, що навіть найзнатніші серед вас у марновірному покаянні беруть іноді мандрівничий ціпок і пішки йдуть у далекі країни вклонитися могилам померлих.

— Не блюзни! — суворо зупинив його мандрівник.

— Даруй,— сказав Ісак.— Я висловився необачно. Але вчора ввечері, та й сьогодні вранці ти проронив кілька слів, які, мов іскри, що викрешуються кресалом, освітили для мене твоє серце. Крім того, під твоєю мандрівничою зодяганкою заховані лицарський ланцюг і золоті остроги. Вони блиснули, коли ти нахилився до моєї постелі сьогодні вранці.

Прочанин не міг утриматися від усмішки й сказав:

— А що, якби й у твій одяг заглянути такими ж всевидячими очима, Ісаку? Гадаю, що й у тебе знайшлося б чимало цікавого.

— Що про це говорити! — сказав єврей, змінившись на обличчі. Поспішно виймаючи з торби письмове приладдя, він поставив на сідло свою жовту шапку й, розправивши на ній аркуш паперу, почав писати, ніби бажаючи цим припинити непевну розмову. Дописавши, він лукаво примружився і вручив його прочанинові зі словами:

— У місті Лестері всім відомий багатий єврей Кірджат Джайрам із Ломбардії. Передай йому цього листа. У нього є тепер на продаж шість наборів лицарських обладунків міланської роботи — найгірший із них годиться і для царської особи; є в нього й десять жеребців — на найквалішому з них не соромно виїхати й самому королеві, якщо б він вирушив на битву за свій трон. По цій записці тобі дадуть на вибір будь-який обладунок і бойового коня. Крім того, тебе забезпечать усім потрібним для майбутнього турніру. Коли мине потреба, поверни йому в цілості товар або ж, якщо зможеш, сплати сповна його вартість.

— Але, Ісаку,— сказав прочанин всміхаючись,— хіба ти не знаєш, що якщо лицаря виб'ють із сідла під час турніру, то його кінь і озброєння стають власністю переможця? Таке нещастя й зі мною може статися, а сплатити за коня та зброю я не зможу.

Єврей, здавалося, був вражений думкою про таку можливість, але, зібравши всю свою мужність, він поспішно відповів:

— Ні, ні, ні. Це неможливо, я й чути не хочу про це. Благословення Отця нашого буде з тобою... І спис твій буде наділений такою ж потужною силою, як жезл Мойсеїв.

Сказавши це, він повернув мула убік, але тут прочанин сам піймав його за плащ і притримав:

— Ні, постривай, Ісаку, ти ще не знаєш, чим ризикуєш. Може статися, що коня вб'ють, а панцир порубають, тому що я не щадитиму ані коня, ані людини. До того ж сини твого племені нічого не роблять задарма. Чим-небудь же доведеться заплатити за втрату майна.

Ісак зігнувся в сідлі, ніби від болю, але великодушність, проте, взяла гору над почуттями, звичнішими для нього.

— Потреби нема,— сказав він,— все одно. Пусти мене. Якщо стануться збитки, ти за них не будеш відповідати. Кірджат Джайрам простить тобі цей борг заради Ісака, свого родича, якого ти врятував. Прощай і будь здоровий... Однак послухай, добрий юначе,— продовжував він, ще раз обернувшись,— не сунься ти занадто вперед, коли почнеться це сум'яття. Я це не тому кажу, щоб ти беріг коня й панцир, але заради збереження твого життя й тіла.

— Дякую за турботу про мене,— посміхнувся прочанин,— я скористаюся твоєю люб'язністю й неодмінно постараюся винагородити тебе.

Вони розкланялися й різними дорогами попрямували в Шефілд.

Розділ VII

*Із почтом пишно виїжджа лицарство —
Одна ліврея коштує півцарства!
Слуга шолом тримає, другий — спис,
А третій щит для лицаря підніс.
І нетерпляче б'є копитом кінь,
Кусає золотих вудил ремінь.
І ковалі, і зброярі — тут всі:
Напохваті ковадла і щипці,
Щоб лагодить мечі, щити, списи.
Юрба заможних йоменів іде,
І блазні веселяться де-не-де.*

Дж. Драйден «Паламон і Арсит»

На ті часи англійський народ перебував у досить невеселому становищі. Ричард Левине Серце був у полоні в підступного й жорстокого герцога Австрійського. Навіть місце ув'язнення Ричарда було невідоме; більшість його підлеглих, які зазнали під час його відсутності важкого гноблення, нічого не знали про долю короля.

Принц Джон, який був у союзі з французьким королем Філіпом¹ — лютим ворогом Ричарда, використовував весь свій вплив на герцога Австрійського, щоб той якомога довше тримав у полоні його брата Ричарда, який свого часу зробив йому стільки милостей.

Користуючись цим, Джон вербував собі прихильників, маючи намір у випадку смерті Ричарда змагатися за право на престол із законним спадкоємцем — своїм племінником Артуром, герцогом Британським, сином його старшого брата, Джефрі Плантагенета. Згодом, як відомо, він здійснив свій намір і незаконно захопив владу. Спритний інтриган і гульвіса, принц Джон легко привернув на свій бік не лише тих, хто мав причини побоюватися гніву Ричарда за злочини, вчинені за його відсутності, але й численну ватагу «запеклих беззаконників» — колишніх учасників хрестових походів. Ці люди повернулися на батьківщину, збагатившись усіма вадами Сходу, але зубожівши матеріально, і тепер лише й чекали міжусобної війни, щоб поліпшити свої справи.

До причин, що викликали загальне занепокоєння й тривогу, потрібно віднести також і ту обставину, що безліч селян, доведених до розпачу утисками феодалів і нещадним застосуванням законів про охорону лісів, об'єднувалися у великі загони, які

¹ Філіп II Август (1165–1223) — один із найуспішніших середньовічних французьких королів, який значно посилив королівську владу.

господарювали в лісах і пустищах, нітрохи не боячись місцевої влади. У свою чергу дворяни, граючи роль самодержавних володарів, збирали навколо себе цілі банди, які мало чим відрізнялися від розбійницьких.

Щоб утримувати ці банди й вести марнотратне й розкішне життя, чого вимагали їхня гордість і марносластво, дворяни позичали гроші в євреїв під високі відсотки. Ці борги роз'їдали їхній капітал, а позбутися їх вдавалося шляхом насильства над кредиторами. Не дивно, що за таких тяжких умов існування англійський народ зазнавав лихоліть і мав усі підстави побоюватися ще гірших у майбутньому. На додачу по всій країні поширилася якась небезпечна інфекційна хвороба. Знайшовши для себе сприятливий ґрунт у тяжких умовах життя нижчих шарів суспільства, вона забрала безліч жертв, а ті, хто залишився живим, нерідко заздрили небіжчикам, врятованим від лиха, що насувалося.

Але, незважаючи на ці нещастя, усі — багаті й бідні, простолюдці й дворяни — однаково прагнули на турнір. Це було найцікавіше і найпишніше з видовищ того часу, і населення прагнуло туди так само ревно, як напівголодний житель Мадрида, замість купити харчів для родини, витрачає все до останнього реала, щоб насолодитися боєм биків. Жодні обов'язки, жодні хвороби не в силі були втримати старих і малих від такого видовища. Промайнула чутка, що бойова потіха, призначена біля міста Ашбі, у графстві Лестерському, відбудеться між уславленими лицарями за присутності принца Джона, що викликало ще дужчий інтерес, і вранці того дня, коли призначений був початок змагання, незліченна кількість людей всіх звань і станів кинулася юрбами до місця бойових розваг.

Місце турніру було надзвичайно мальовничим. На узліссі великого гаю, за милю від міста Ашбі, розстилася вкрита чудовим зеленим дерном велика галявина, облямована з одного боку густим лісом, а з іншого — рідкими старими дубами. Похиле підвищення мов навмисно утворювало зручний майдан, обнесений міцною огорожею. Огорожа мала форму чотирикутника із закругленими кутами для зручності глядачів.

Для в'їзду бійців на арену в північній і південній стінах огорожі були прорубані брами, настільки широкі, що в них поруч могли проїхати двоє вершників. Біля кожних воріт стояли два герольди, шість сурмачів і шість вістівників і, крім того, значний загін солдатів для підтримки порядку. Герольди зобов'язані були перевіряти звання лицарів, які бажали взяти участь у турнірі.

За південною брамою на невеликому пагорбі стояло п'ять чудових наметів, прикрашених прапорами брунатного й чорного кольорів; такі були кольори, обрані лицарями-організаторами турніру. Шнури на всіх п'яти наметах були тих самих кольорів. Перед кожним наметом був вивішений щит лицаря, якому належав намет, а поруч зі щитом стояв зброєносець, вбраний дикуном, фавном або якоюсь іншою незвичайною

істотою, зважаючи на смаки свого господаря. Середній намет, найпочесніший, було надано Бріану де Буагільберу. Чутки про його надзвичайну майстерність у всіх лицарських вправах, а також його близькі стосунки з лицарями, які задумали теперішнє змагання, спонукали влаштовувачів турніру не лише прийняти його у своє середовище, але навіть обрати ватажком, незважаючи на те, що він зовсім недавно прибув до Англії. Поруч із його наметом з одного боку були розташовані намети Реджинальда Фрон де Бефа й Філіпа де Мальвуазена, а з іншого — Гуго де Гранменіля, знатного барона, один із прашурів якого був лордом-сенешалем¹ Англії за часів Вільгельма Завойовника та його сина Вільгельма Рудого. П'ятий намет належав йоаннітові Ральфу де Віпонту, великому землевласникові з містечка Гезер, розташованого неподалік від Ашбі де ла Зуш. Майданчик із наметами був обнесений міцним частоколом і з'єднувався з ареною широким і похилим спуском, також обгородженим. Уздовж частоколу стояла сторожа.

За північною брамою арени на такому ж обгородженому майданчику містився намет, призначений для лицарів, які побажали б виступити проти організаторів турніру. Тут були приготовлені всілякі страви й напої, а поруч розташувалися ковалі, зброярі та інші майстри й служники, готові у всяку хвилину надати бійцям належні послуги.

Уздовж огорожі були влаштовані особливі галереї. Ці галереї були обвішані драпіруваннями й вистелені килимами. На килимах були розкидані подушки, щоб дами й знатні глядачі могли тут розташуватися з якнайбільшими зручностями. Вузький простір між цими галереями й огорожею було надано дрібнопомісним фермерам, так званим йоменам, так що ці місця можна порівняти з партером наших театрів. Що ж стосується простоліду, то він повинен розміщатися на дернових лавах, улаштованих на схилах найближчих пагорбів, що давало глядачам можливість споглядати бажане видовище вище галерей і чудово бачити все, що відбувалося на арені.

Крім того, кількасот людей сиділи на гілках дерев, що облямовували галявину; навіть дзвіниця найближчої сільської церкви була обліплена глядачами.

Посередині східної галереї, саме проти центру арени, було влаштоване підвищення, де під балдахіном із королівським гербом стояло високе крісло на взірць трону. Довкола цієї почесної ложі юрилися пажі, зброєносці, варта в багатому одязі, і з усього було видно, що вона призначалася для принца Джона та його почту.

Навпроти королівської ложі, у центрі західної галереї, піднімався інший поміст, прикрашений ще строкатіше, хоча не так розкішно. Там також був трон, оббитий червоною та зеленою тканиною, він був оточений безліччю пажів і молодих дівчат, найкрасивіших, яких могли підібрати, і всі вони були ошатно вбрані у найвитонченіші

¹ Розпорядник королівського двору.

костюми, теж зеленого й червоної кольорів. Ложа була прикрашена прапорами, на яких були зображені простромлені палаючі серця, що спливають кров'ю, луки, сагайдаки зі стрілами та інші емблеми торжества Купідона. Саме тут красувався напис «La Roynie de las Beaulte et des Amours», тобто цей почесний трон призначений був для королеви кохання й краси. Але хто стане цією королевою, було невідомо.

А тим часом глядачі різних звань юрмами сунули до арени. Уже чимало сварилися через те, що хтось намагався зайняти неналежні їм місця. У більшості випадків суперечки досить безцеремонно вирішувалися сторожею, яка для переконання найзавзятіших сперечальників пускала в хід руків'я своїх мечів і ратища сокир. Коли ж суперечки через місця зчинялися між поважнішими особами, їхні претензії вирішувалися двома маршалами¹ ратного поля: Вільямом де Вівілем і Стівеном де Мартівалем. Ці маршали, озброєні з голови до ніг, роз'їжджали туди-сюди ареною, підтримуючи серед публіки суворий порядок.

Помалу галереї наповнилися лицарями й дворянами; їхні довгі мантиї темних кольорів утворили приємний контраст зі світлим і веселим вбранням дам, яких тут було ще більше, ніж чоловіків, хоча здавалося б, що такі криваві й жорстокі забави мало привабливі для прекрасної статі. Нижні галереї й проходи незабаром заповнилися заможними йоменами й біднішими дворянами, які через злидні або невисокий статус не зважувалися зайняти почесніші місця. Зрозуміло, що саме в цій частині публіки найчастіше відбувалися непорозуміння через право на першість.

— Нечестивий пес! — викрикував літній чоловік, чий потертий одяг свідчив про бідність, а меч на боці, кинджал за поясом і золотий ланцюг на шиї говорили про претензії на знатність.— Син вовчиці, виродок! Як ти смієш штовхати християнина, так ще й нормана зі шляхетним дворянським прізвиськом Мондідьє!

Ці різкі слова були звернені не до кого іншого, як до нашого знайомого, Ісака, який, цього разу багато вбраний, у чудовому плащі, протискувався крізь юрбу, намагаючись знайти місце в передньому ряді нижньої галереї для своєї дочки, красуні Ребекки. Вона приїхала до нього в Ашбі й тепер, вчепившись за його руку, тривожно роззиралася, перелякана загальним невдоволенням, викликаним, напевно, поведженням її батька. Ми бачили, що Ісак бував боягузливим у деяких випадках, але тут він знав, що йому боятися нема чого. За такого скупчення народу жоден із найзахланніших і найзлісніших його пригноблювачів не зважився б його скривдити. На таких збіговиськах євреї перебували під захистом загальних законів, а якщо цього було недостатньо, у юрбі дворян завжди виявлялося кілька знатних баронів, які з приватних інтересів були готові за них

¹ Придворний, який відповідав за королівські стайні та перебіг турнірів.

заступитися. Крім того, Ісаку було добре відомо, що принц Джон клопочеться про те, щоб позичити в багатих євреїв у Йорку велику суму грошей під заставу коштовностей і земельних угідь. Ісак сам був причетний до цього й чудово знав, як хотілося принцові швидше залагодити справу. А тому він був упевнений, що у разі неприємних зіткнень принц неодмінно заступиться за нього.

Ісак сміло протискувався вперед і необережно штовхнув норманського шляхтича. Однак скарги старого викликали обурення оточуючих. Високий йомен у зеленому сукняному костюмі, з дюжиною стріл за поясом, зі срібним значком на грудях й величезним луком у руці, різко повернувся, його стемніле від засмаги й вітрів обличчя, як смажений горіх, спалахнуло гнівом, і він порадив євреєві запам'ятати, що хоч він і надувся, як павук, висмоктуючи кров своїх нещасних жертв, але павуків терплять, поки вони сумирно сидять по кутах, а тільки-но вони вилізуть на світло — їх придушують. Його погрози, різкий голос і суворий погляд змусили єврея позадкувати. Цілком імовірно, що Ісак і забрався б подалі від настільки небезпечного сусідства, якби в цю хвилину загальна увага не була прикута появою на арені принца Джона та його численного й веселого почту. Він складався почасти зі світських, почасти з духовних осіб. Серед духівництва був і пріор із Жорво, у найвитонченішому костюмі, відповідно до свого сану він міг собі це дозволити. Хутро й золото рясно прикрашали його одяг, а носики його чобіт були загнуті так високо, що випередили й без того безглузду тодішню моду, і їх можна було прив'язати не те що до колін, а аж до пояса, тож вершник не міг устроїти ногу в стремено. Втім, це не бентежило галантного абата. Можливо, він навіть радий був нагоді виявити в присутності такої численної публіки й особливо дам своє мистецтво триматися на коні, обходячись без стремени. Решта почту принца Джона складалася з його улюбленців — начальників найманого війська, декількох баронів, блудливої зграї придворних, а також лицарів ордена Храму та йоаннітів.

Тут не зайвим буде зауважити, що лицарі цих двох орденів вважалися ворогами Ричарда: під час нескінченних свар у Палестині між Філіпом Французьким і англійським королем вони прийняли сторону Філіпа. Усім було відомо, що саме завдяки цим чварам всі Ричардові перемоги над сарацинами виявилися марними, а його спроби взяти Єрусалим закінчилися невдачею; плодом же завойованої слави було лише ненадійне перемир'я, укладене із султаном Саладіном. Із тих самих політичних міркувань, якими керувалися їхні побратими у Святій Землі, тамплієри та йоанніти, які мешкали в Англії й Нормандії, приєдналися до партії принца Джона, не маючи причин бажати ані повернення Ричарда в Англію, ані воцаріння його законного спадкоємця, принца Артура.

Зі свого боку принц Джон ненавидів усіляко її принизити. Він розумів, що саксонські феодали разом з іншим саксонським населенням Англії вороже ставляться до його підступів, побоюючись подальшого обмеження своїх стародавніх прав, чого вони могли очікувати від такого неприборканого тирана, яким був принц Джон.

Оточений почтом принц Джон виїхав на арену верхи на прудкому сивому коні та з соколом на руці. На ньому був чудовий черлений із золотом костюм, а на голові — розкішна хутряна шапочка, прикрашена дорогоцінними каменями, з-під якої падали на плечі довгі кучері. Він їхав попереду, голосно розмовляючи й пересміхуючись зі своїм почтом так зухвало, як це властиво членам королівської родини, розглядав красунь, які прикрашали своєю присутністю верхні галереї.

Навіть ті, хто завважував у зовнішності принца виявлення свавільної зухвалості, крайньої зарозумілості й повної байдужості до почуттів інших людей, не могли заперечувати того, що він не позбавлений деякої привабливості, властивої відкритим рисам обличчя, правильним від природи й привченим вихованням до виразу привітності й люб'язності, які легко прийняти за природну простодушність і чесність. Такий вираз обличчя часто й безпідставно також приймають за ознаку мужності та щиросердості, тоді як під ним зазвичай приховуються безтурботна байдужість і розбещеність людини, яка усвідомлює себе, незалежно від своїх душевних якостей, такою, що стоїть вище за інших завдяки знатності походження, або багатству, або якимось іншим випадковим перевагам.

Однак більшість глядачів так глибоко не копали. Для них досить було побачити чудову хутряну шапочку принца Джона, його пишну мантию, облямовану коштовними соболями, його сап'янові чобітки із золотими шпорами й, нарешті, ту грацію, з якою він керував своїм конем, щоб захоплено вітати його гучними вигуками.

Принц весело гарцював навколо арени. Раптово увагу його привернула метушня, спричинена домаганнями Ісака на краще місце. Гострий погляд Джона миттю розгледів єврея, але набагато приємніше враження справила на нього вродлива дочка Сіону, яка боязко прихилилася до руки свого старого батька.

І справді, навіть на погляд такого суворого цінителя, яким був Джон, чарівна Ребекка могла з честю витримати порівняння із найзнаменитішими англійськими красунями. Вона мала ладну поставу, і східне вбрання не приховувало її обрисів. Жовтий шовковий тюрбан пасував до смаглявого відтінку її шкіри; очі блищали, тонкі брови вигиналися гордовитою дугою, білі зуби виблискували, як перли, а густе чорне волосся розсипалося на груди й на плечі, прикриті довгою сімаррою з пурпурового перського шовку, гаптованого мов живими квітами, і спереду скріпленою безліччю золотих застібок, прикрашених

перлами,— усе разом створювало таке чарівне враження, що Ребекка могла суперничати з будь-якою із найвродливіших дівчат, які сиділи навколо. Її сукня була застебнута перловими запонками; три верхні були розцібнуті, тому що день був спекотний, і на відкритій шиї було гарно видно діамантове намисто з підвісками великої цінності; страусове перо, прикріплене до тюрбана алмазним аграфом, також відразу впадало в око, і хоча гордовиті дами, які сиділи на верхній галереї, презирливо поглядали на чарівну єврейку, потай вони заздрили її красі й багатству.

— Клянуся лисиною Авраама,— сказав принц Джон,— ця юдейка — зразок тих чарів і досконалостей, що змушували божеволіти мудрішого із царів. Як ти гадаєш, пріоре Еймер? Клянуся тим храмом мудрого Соломона, якого наш іще мудріший братик Ричард ніяк не може здобути, вона гарна, як сама кохана в Пісні Пісень.

— Роза Сарона й лілея долин,— відповів пріор.— Однак, ваша світлість, ви не повинні забувати, що вона всього-на-всього єврейка.

— Агов! — мовив принц, не звернувши жодної уваги на його слова.— А ось і мій нечестивий товстосум... Маркіз червінців і барон срібняків сперечається через почесне місце з обшарпанцями, у чиїх кишенях, напевно, не водиться жодного пенні. Клянуся святим Марком, мій грошовитий вельможа і його гарненька юдейка зараз отримають місця на верхній галереї. Агов, Ісаку, це хто така? Хто вона тобі, дружина чи дочка? Що це за східна гурія, якути тримаєш під пахвою, ніби це скринька з твоєю скарбницею?

— Це дочка моя Ребекка, ваша світлосте,— відповів Ісак із низьким уклоном, нітрохи не зніяковівши через вітання принца, у якому поєднувалися глузування й люб'язність.

— Ну, ти, мудрець! — сказав принц із масним реготом, якому негайно почали улесливо підгавкувати його супутники.— Але однаково, чи дочка вона тобі чи дружина, її варто вшанувати, як то личить її красі й твоїм заслугам... Агов, хто там сидить нагорі? — продовжував він, окинувши поглядом галерею.— Саксонські хлопці... Ач як розвалилися. Вигнати їх геть звідси! Нехай потісняться й дадуть місце моєму князеві лихварів і його прекрасній дочці. Я покажу цим неукам, що кращі місця в синагозі вони зобов'язані ділити з тими, кому синагога належить по праву!

Глядачами, до яких була звернена ця груба й образлива промова, були Седрик Сакс зі своїми домашніми та його союзник і родич Ательстан Конінгсбурзький, нащадок останнього короля саксонської династії, який користувався найбільшою пошаною з боку всіх саксів, уродженців північної Англії. Але разом із королівською кров'ю своїх предків Ательстан успадкував і багато їхніх слабкостей. Він був високий на зріст, міцної статури, у розквіті років, але його гарне обличчя було таким змарнілим, очі дивилися так тупо й сонно, рухи були такі ледачі й він був таким повільним у своїх рішеннях, що його

прозвали Ательстаном Неповоротким. Його друзі, а їх було чимало і всі вони, так само як Седрик, були до нього палко прив'язані, стверджували, що ця млявість пояснювалася не браком мужності, а лише нерішучістю. На думку інших, пияцтво, що було його спадковою вадою, послабило його волю, а тривалі запої були причиною того, що він утратив усі свої найкращі якості, за винятком хоробрості й млявої добрودушності.

І саме до нього звернувся принц Джон із наказом пооступитися місцем для Ісака та Ребекки. Ательстан, приголомшений такою вимогою, що, за тодішніх часів і звичаїв, була нечувано образливою, не був налаштований коритися принцові. Однак він не знав, як йому відповісти на такий наказ. Він обмежився повною бездіяльністю. Не зробивши ані найменшого поруху для виконання наказу, він широко розплющив свої величезні сірі очі й дивився на принца з таким здивуванням, що могло б викликати сміх. Але нетерплячому Джонові було не до сміху.

— Цей саксонський свинар або спить, або не розуміє мене! — сказав він. — Де Брасі, полоскочи його списом, — продовжував Джон, звернувшись до лицаря, який їхав поруч із ним, — ватажка загону вільних стрільців-кондотьєрів, тобто найманців, які не належали до жодних визначених націй і готові були служити будь-якому принцові, який платив їм.

Навіть у почті принца почулося ремство. Але де Брасі, за фахом байдужий до докорів сумління, простягнув довгий спис і, ймовірно, виконав би наказ принца перш, ніж Ательстан Неповороткий встиг подумати, що треба ухилитися від зброї, якби Седрик зі швидкістю блискавки не вихопив свій короткий меч і одним ударом не відітнув сталевий наконечник списа.

Кров ударила принцові Джону в обличчя. Він злобливо вилаявся й хотів був вибухнути лютою погрозою, але змовчав, почасти тому, що почет узявся всіляко його вмовляти й заспокоювати, почасти тому, що юрба привітала вчинок Седрика гучними схвальними вигуками.

Принц із обуренням обвів очима глядачів, ніби обираючи найбеззахиснішу жертву для свого гніву. Погляд його випадково впав на того самого стрільця в зеленому каптані, який щойно погрожував Ісаку. Побачивши, що ця людина гучно й зухвало виражає своє схвалення Седрику, принц запитав його, чому він так кричить.

— А я завжди кричу ура, — відповів йомен, — коли бачу вдалий приціл або сміливий удар.

— Он як! — мовив принц. — Мабуть, ти й сам спритно поціляєш?

— Так, не згірше за будь-якого лісничого, — сказав йомен.

— Він і за сто кроків не схибить по мішені Вота Тирела¹,— вимовив чийсь голос із задніх рядів, але чий саме — розібрати було не можна.

Цей натяк на долю його діда, Вільгельма Рудого, водночас розсердив і налякав принца Джона.

Однак він обмежився тим, що наказав варті пильнувати за цим йоменом-хвальком.

— Клянуся святою Грізельдою,— додав він,— ми випробуємо мистецтво цього шанувальника чужих подвигів.

— Я не проти такого випробування,— сказав йомен із властивою йому холоднокровністю.

— Чого ж ви не встаєте, саксонські хлопці? — викрикнув розлючений принц.— Клянуся небом, якщо я сказав — єврей сидітиме поруч із вами!

— Як же можна? З дозволу вашої світлості, нам зовсім не личить сидіти поруч із важливими панами,— сказав Ісак; хоча він і посперечався через місце із зубожілим і розореним представником родини Мондідьє, але аж ніяк не збирався порушувати привілеї заможних саксонців.

— Залазь, нечестивий пес, я наказую тобі! — крикнув принц Джон.— Бо велю здерти з тебе шкіру й видубити її на кінську зброю.

Почувши таке запрошення, Ісак почав підніматися по вузькій і крутій драбинці на верхню галерею.

— Подивимося, хто насмілиться його зупинити,— сказав принц, пильно дивлячись на Седрика, який, вочевидь, мав намір скинути єврея донизу.

Проте блазень Вамба запобіг нещастю несподіваним втручанням: він вискочив уперед і, ставши між своїм господарем та Ісаком, вигукнув:

— Ану ж бо, я спробую! — і з цими словами він вихопив з-під поли плаща великий шматок свинини й підніс його до самого носа Ісака.

Без сумніву, він захопив із собою цей запас продовольства на випадок, якщо турнір затягнеться довше, ніж зможе витримати його апетит. Побачивши перед собою цей огидний для нього предмет і помітивши, що блазень заніс над його головою свою дерев'яну шпагу, Ісак позадкував, посковзнувся й покотився сходами долі. Чудовий жарт викликав у глядачів вибухи сміху, та й сам принц Джон і весь його почет пореготали від душі.

¹ За легендою під час полювання Вільгельма II Рудого саме Вот Тирел підстеріг короля в лісі й поцілів смертельною стрілою у помсту за жорстокі мисливські закони, запроваджені норманами.

— Ну ж бо, брате принц, давай мені приз,— сказав Вамба.— Я переміг ворога в чесному бою: мечем і щитом,— додав він, розмахуючи дерев'яною шпагою в одній руці й шматком свинини — в іншій.

— Хто ти такий і звідки взявся, шляхетний боєць? — спитав принц Джон, продовжуючи сміятися.

— Я дурень по праву народження,— відповів блазень,— звать мене Вамба, я син Безмозкого, котрий був сином Безголового, а той, у свою чергу, походив від олдермена.

— Ну, очистіть місце євреєві в передньому ряду нижньої галереї,— сказав принц Джон, можливо, радіючи нагоді скасувати своє початкове розпорядження.— Не можна ж саджати переможеного з переможцем? Це суперечить правилам лицарства.

— Усе краще, ніж саджати шахрая поруч із дурнем, а єврея — поруч зі свинею.

— Спасибі, приятелю,— вигукнув принц Джон,— ти мене потішив! Агов, Ісаку, дай-но мені в борг пригорщу червінців!

Здивований цим проханням, Ісак довго мацав рукою в хутряній сумці, що висіла біля його пояса, намагаючись з'ясувати, скільки монет може поміститися в руці, але принц сам розв'язав його сумніви: він, нахилившись із сідла, вирвав з рук єврея сумку, вийняв звідти пару золотих монет, кинув їх Вамбі й поскакав далі уздовж краю арени. Глядачі почали обсипати глузуваннями єврея, а принца нагородили такими схвальними вигуками, начебто він зробив чесний і шляхетний вчинок.

Розділ VIII

Сурмить сурма — то лицар на двобій

Суперника закликав, і ясний

Потемнів день від тупоту копит,

У лицарській руці ясніє щит,

І вістря списа жадібно блищить.

Помчали коні. Вже мечі в руці —

І сам на сам спинилися бійці.

Дж. Драйден «Паламон і Арсит»

Під час подальшого об'їзду арени принц Джон раптово зупинив коня й, звертаючись до абата Еймера, заявив, що цілком забув про головний клопіт цього дня.

— Святі угодники! — вигукнув він.— Ви знаєте, сер пріор, що ми забули призначити королеву кохання й краси, яка своєю білою рукою роздаватиме нагороди? Що ж до мене, я подам голос за чорнооку Ребекку. У мене немає забобонів.

— Пресвята Діво,— мовив пріор, із жахом звівши очі до неба,— за юдейку!.. Після цього нас неодмінно поб'ють камінням й виженуть із турніру, а я ще не такий старий, щоб прийняти мученицький вінець. До того ж, клянуся моїм святим заступником, Ребекка далеко поступається в красі чарівній саксонці Ровені.

— Чи не однаково,— відповів принц,— саксонка чи єврейка, собака чи свиня! Яке це має значення? Справді, оберімо Ребекку, хоча б для того, щоб гарненько подратувати саксонських хлопів.

Тут навіть почет принца почав нарікати.

— Це вже не жарт, мілорде,— сказав де Брасі,— жоден лицар не підніме спис, якщо завдати такої образи тутешнім зборам.

— До того ж це дуже необережно,— сказав один із найстарших і найвпливовіших вельмож у почті принца, Вальдемар Фіцурс.— Така витівка може зашкодити здійсненню намірів вашої світлості.

— Сер,— мовив принц гордовито, притримавши коня й обертаючись до співрозмовника,— я вас запросив до свого почту не для того, щоб ви давали мені поради.

— Усякий, хто йде за вашою світлістю тими ж шляхами, які ви обираєте,— сказав Вальдемар, понизивши голос,— отримує право давати вам поради, тому що ваші інтереси й безпека нерозривно пов'язані з нашими власними.

Це було сказано таким тоном, що принц був змушений поступитися своїм наблизеним.

— Я пожартував,— сказав він,— а ви вже напосілися на мене, як гадюки! До дідька, обирайте кого хочете!

— Ні, ні,— вигукнув де Брасі,— залиште трон незайнятим, і нехай той, хто вийде переможцем, сам обере прекрасну королеву. Це збільшить принадність перемоги й навчить прекрасних дам ще більше цінувати кохання доблесних лицарів, які можуть так їх піднести.

— Якщо переможцем виявиться Бріан де Буагільбер,— сказав пріор,— я вже заздалегідь знаю, хто буде королевою кохання й краси.

— Буагільбер,— сказав де Брасі,— гарний боєць, але тут чимало лицарів, сер пріор, які не побояться помірятися з ним силами.

— Помовчмо, добродію,— сказав Вальдемар,— і нехай принц займе своє місце. І глядачі й бійці нидіють від нетерпіння — година пізня, давно вже час починати турнір.

Хоча принц Джон і не був іще монархом, але завдяки Вальдемарові Фіцурсу вже мав терпіти незручності, пов'язані з існуванням улюбленого першого міністра, який згодний служити своєму володареві, але не інакше, як на свій власний розсуд. Принц був схильний до впертості в дрібницях, але цього разу поступився. Він сів у своє крісло й, коли почет

зібрався довкола нього, подав знак герольдам проголосити правила турніру. Ці правила були такі.

По-перше, п'ять лицарів-заводіїв викликають на бій усіх охочих.

По-друге, кожний лицар, який бере участь у турнірі, має право обрати собі супротивника із п'яти заводіїв. Для цього він повинен лише торкнутися списом його щита. Дотик тупим кінцем означає, що лицар бажає змагатися тупою зброєю, тобто списами з плоскими дерев'яними наконечниками або «зброєю ввічливості»,— у такому випадку єдиною небезпекою було зіткнення вершників. Але якби лицар доторкнувся до щита вістрям списа, це означало б, що він бажає битися на смерть, як у справжніх боях.

По-третє, після того як кожен із учасників турніру переломить спис по п'ять разів, принц оголосить, хто став переможцем у змаганні першого дня, і накаже видати йому приз — бойового коня дивовижної краси й незрівнянної сили. До цієї нагороди переможцеві надавалася особлива честь самому обрати королеву кохання й краси.

По-четверте, на закінчення оголошувалося, що наступного дня відбудеться загальний турнір; у ньому зможуть взяти участь усі присутні лицарі, їх розділять на дві рівні партії, і вони чесно й мужньо битимуться, поки принц Джон не подасть сигналу до закінчення змагання. Услід за тим обрана напередодні королева кохання й краси увінчає лавровим вінком зі щирого золота лицаря, якого принц визнає найгіднішим з усіх.

На третій день були призначені змагання в стрілянні з луків, бій биків та інші розваги для простого люду. Таким бучним святом принц Джон бажав здобути прихильність тих людей, почуття яких він безупинно ображав своїми необачними й часто безглуздими вихватками.

Місце очікуваних змагань було напрочуд видовищним. Похилі галереї були заповнені всім, що було родовитого, знатного, багатого й гарного на півночі Англії й у середніх її частинах; різноманітні кольори одягу цих поважних глядачів справляли враження веселої строкатості, складаючи приємний контраст із темнішими й тьмянішими барвами одягу солідних городян та йоменів, які, юрбячись нижче галерей уздовж всієї огорожі, ніби утворили темну облямівку, яка ще різкіше відтінювала блиск і пишність верхніх рядів.

Герольди скінчили читання правил звичними вигуками: «Щедрість, щедрість, доблесні лицарі!» У відповідь на їхній заклик зі всіх галерей посипалися золоті й срібні монети. Герольди вели літописи турнірів, і лицарі не шкодували грошей для істориків своїх подвигів. На подяку за отримані дарунки герольди викрикували: «Любов додаю! Смерть супротивникам! Честь шляхетному! Слава хороброму!» Прості глядачі приєднували до цих гасел свої радісні вигуки, а сурмачі войовничо сурмили. Коли гамір стих, герольди блискучою вервечкою залишили арену. Одні лише маршали, у повному бойовому

спорядженні, верхи на закутих в панцери конях, нерухомо, як статуї, стояли біля воріт обабіч поля.

До цього часу весь обгороджений простір біля північного входу на арену наповнився юрбою лицарів, які висловили бажання взяти участь у змаганні з лицарями-заводіями. З верхніх галерей здавалося, що там хвилюється ціле море пір'я, виблискують шоломи і довгі списи; прикріплені до списів прапорці завширшки з долоню колихалися й маяли, підхоплені вітром, надаючи ще більше руху й без того надзвичайно жвавій картині.

Нарешті браму відчинили, і п'ять лицарів, обраних жеребкуванням, повільно в'їхали на арену: один попереду, інші за ним попарно. Всі вони були чудово озброєні, і саксонський літописець, чия розповідь править для мене першоджерелом, напрочуд докладно описує їхні девізи, кольори, навіть вишивки на чепраках їхніх коней. Але нам немає потреби переповідати все це. Скористаюсь словами одного з сучасних поетів, Самюеля Колріджа, автора, на жаль, небагатьох творів:

В могилі лицарі лежать,
Побила їх мечі іржа,
А душі в небі їх, на жаль.

їхні герби без сліду зникли зі стін замків, та й самі замки перетворилися на зелені пагорби й жалюгідні руїни. Там, де їх знали колись, тепер не пам'ятають — ні! Багато поколінь змінилося й забулося в тім краї, де панували ці могутні феодальні можновладці. Чи ж є діло читачеві до їхніх імен і лицарських гасел!

Але не відаючи, яке забуття очікує на їхні імена й звияти, бійці виїхали на арену, стримуючи гарячих коней і примушуючи їх повільно виступати, щоб похвалитися красою їхнього кроку та своєю власною спритністю і грацією. І негайно ж із південних наметів, де ховалися музиканти, гримнула дика, варварська музика: звичай цей був вивезений лицарями з Палестини. Оркестр складався із цимбал та дзвонів і справляв таке враження, ніби лицарі-заводії посиляли одночасно і привіт, і виклик суперникам, які до них наближалися. На очах у глядачів п'ятеро лицарів проїхали арену, піднялися на пагорбок, де стояли намети заводіїв, роз'їхалися врізнобіч, і кожний злегка тицьнув тупим кінцем списа щит того, з ким бажав поборотися. Прості глядачі, а втім, і багато знатних осіб і навіть деякі дами були трохи розчаровані тим, що лицарі побажали битися тупою зброєю. Певний сорт людей, що й у наші дні захоплюється найстрашнішими трагедіями, в ті часи цікавився турнірами лише настільки, наскільки ця забава була небезпечною для суперників.

Сповістивши присутніх про свої мирні наміри, лицарі від'їхали в інший кінець арени й вишикувалися. Тоді лицарі-заводії вийшли зі своїх наметів, сіли на коней і на чолі

з Бріаном де Буагільбером, спустившись із пагорбка, також стали поруч, кожен проти того лицаря, який торкнувся його щита.

Заграли труби й ріжки, і супротивники помчали один на одного. Сутичка тривала недовго: мистецтво й фортуна заводіїв були такі, що супротивники Буагільбера, Мальвуазена й Фрон де Бефа разом упали з коней на землю. Супротивник Гранменіля, замість спрямувати спис у шолом або в щит ворога, переломив його об тулуб лицаря, що вважалося ганебнішим, ніж просто звалитися з коня: останнє можна було приписати випадковості, тоді як перше свідчило про незграбність і навіть невміння обходитися зі своєю зброєю. Лиш п'ятий лицар підтримав честь своєї партії: він бився з йоаннітом, обидва переломили списи й розійшлися, причому жоден із них не домогся переваги.

Лемент глядачів, вигуки герольдів і звуки сурм проголосили торжество переможців і поразку переможених. Переможці повернулися у свої намети, а переможені, піднявшись із землі, посоромлені, вийшли з арени; вони мали тепер вступити з переможцями в перемовини про викуп своїх обладунків і коней, які, за законами турнірів, стали здобиччю переможців. Один лише п'ятий трохи забарився, погарцював по арені і дочекався оплесків публіки, що, без сумніву, сприяло приниженню його соратників.

Слідом за першою друга й третя партії лицарів виїжджали на арену й випробовували своє бойове щастя. Однак перемога рішуче залишалася на боці заводіїв. Жоден із них не був вибитий із сідла й не зробив ганебного промаху списом, тоді як такі невдачі постійно траплялися в їхніх супротивників. Тому та частина глядачів, яка не співчувала лицарям-заводіям, зажурилася, бачачи їхній незмінний успіх. У четвертій партії виїхало лише три лицарі; вони обійшли щити Буагільбера й Фрон де Бефа й викликали на змагання лише трьох інших — тих, які виявили меншу спритність і силу. Але така обережність ні до чого не призвела.

Лицарі-заводії, як і раніше, мали повний успіх. Один з їхніх супротивників вилетів із сідла, а два інших промахнулися, тобто зазнали поразки в прийомі бою, що вимагав точності й сильного удару списом, причому спис міг ударити по шолому або об щит супротивника, переломитися від сили цього удару або скинути самого нападника на землю.

Після четвертого змагання оголосили досить довгу перерву. Видко, охочих відновити герц не було. Серед глядачів почалося ремство; річ у тому, що із п'яти лицарів-заводіїв Мальвуазен і Фрон де Беф не користувалися прихильністю народу через свою жорстокість, а інших, крім Гранменіля, не любили, бо вони були чужоземцями.

Ніхто не був настільки засмучений вислідом турніру, як Седрик Сакс, який у кожному успіху норманських лицарів бачив нову образу для честі Англії. Сам він замолоду не був

навчений довершеному володінню лицарською зброєю, хоча й не раз показував свою хоробрість і твердість у бою. Тепер він запитально поглядав на Ательстана, який свого часу вчився цьому модному мистецтву. Седрик, здавалося, хотів, щоб Ательстан спробував вирвати перемогу з рук тамплієра та його товаришів. Але, незважаючи на свою силу й хоробрість, Ательстан був таким ледачим і позбавленим честолобства, що не міг зробити зусилля, на яке очікував Седрик.

— Не пощастило сьогодні Англії, мілорде,— мовив Седрик багатозначно.— Чи не спокушає це вас узятися за спис?

— Я збираюся побитися завтра,— відповів Ательстан.— Я візьму участь в *melee*¹. Не варто вже сьогодні надягати ратні обладунки.

Ця відповідь була не до душі Седрику з двох причин: по-перше, йому дошкулило норманське слово *melee*, що означало загальну сутичку, а по-друге, у цій відповіді позначилася байдужість Ательстана до честі своєї батьківщини. Але через те, що так говорила людина, до якої Седрик відчував глибоку повагу, він не дозволив собі обговорювати Ательстанові мотиви або вади. Втім, його випередив Вамба, який поквапився вставити своє слівце.

— Ви маєте рацію! — сказав він.— Хоч воно й сутужніше, зате набагато почесніше бути першим зі ста чоловіків, ніж першим із двох.

Ательстан прийняв ці слова за похвалу, сказану всерйоз, але Седрик, збагнувши потаємну думку блазня, кинув на нього суворий і загрозливий погляд. На щастя для Вамби, час і обставини не дозволили господареві покарати його.

Змагання досі не відновлялося; було чути лише голоси герольдів, які викрикували:

— На вас чекає кохання дам, переломлюйте списи на їхню честь! Виступайте, хоробрі лицарі! Прекрасні очі дивляться на ваші подвиги!

Час від часу музиканти виповнювали повітря дикими звуками фанфар — знаком перемоги й виклику на двобій. У юрбі буботіли, що ось нарешті випав святковий день, та й у той нічого гарного не побачиш. Старі лицарі й літні дворяни пошепки обмінювалися зауваженнями, згадували тріумфи своєї молодості, скаржилися на те, що зовсім вимирає воявоначий дух, а втім, погоджувалися, що нині немає вже більше таких сліпучих красунь, які в старі роки надихали бійців. Принц Джон зі своїми наближеними почав товкти про приготування бенкету й про присудження винагороди Бріану де Буагільберу, який тим самим списом скинув двох супротивників із сідел, а третього переміг.

Нарешті, щойно сарацинські музиканти ще раз зіграли якийсь тривалий марш, на північному кінці арени з-за огорожі почувся звук самотньої труби, що означав виклик. Всі

¹ Рукопашна сутичка, свалка (франц.).

погляди звернулися в той бік, щоб побачити, хто цей новий лицар, який проголошував про своє прибуття. Брану поспіхом відчинили, і він в'їхав на арену.

Скільки можна було судити про людину, заковану у бойові обладунки, новий боєць був трохи вищий середнього зросту й здавався швидше тендітним, ніж кремезним. На ньому був сталевий панцир із багатою золотою насічкою; герб на його щиті зображував молодий дуб, вирваний із коренем; під ним був напис іспанською мовою: «Desdichado», що означає «Позбавлений спадщини». Їхав він на чудовому вороному коні. Проїжджаючи уздовж галерей, він витонченим рухом схилив спис, вітаючи принца й дам. Спритність, із якою він керував конем, і юнацька грація його рухів відразу прихилили до нього серця більшості глядачів, і з юрби пролунали вигуки:

— Торкни списом щит Ральфа де Віпонта! Викликай йоанніта: він не такий міцний у сідлі, з ним легше буде впоратися!

Супроводжуваний такими доброзичливими порадами, лицар виїхав на пагорбок і, на подив усіх глядачів, наблизившись до середнього намету, з такою силою вдарив гострим кінцем свого списа в щит Бріана де Буагільбера, що той протяжливо дзенькнув. Усі були вкрай здивовані такою сміливістю, але більше за всіх зачудувався сам грізний лицар, отримавши виклик на смертний бій. Анітрохи не очікуючи настільки рішучого виклику, він у невимушеній позі стояв у ту хвилину біля входу до свого намету.

— Чи були ви сьогодні на сповіді, братику? — сказав він. — Чи ходили до обідні, якщо так відважно ризикуєте своїм життям?

— Я краще за тебе приготувався до смерті, — відповів лицар Позбавлений Спадщини, який під цим ім'ям і був занесений до переліку учасників турніру.

— Тож іди, ставай на своє місце на арені, — сказав де Буагільбер, — та помилуйся на сонце востаннє: нині ж увечері ти прокинешся у раю.

— Дякую за попередження, — відповів лицар Позбавлений Спадщини. — Прийми ж і від мене добру пораду: сідай на свіжого коня й бери новий спис: клянусь честю, вони тобі знадобляться.

Виголосивши це, він змусив свого коня задки спуститися з пагорба й задкувати через всю арену аж до північних воріт. Тут він зупинився як вкопаний, чекаючи на свого супротивника. Надзвичайна майстерність, з якою він керував конем, знову викликала схвальні вигуки більшості глядачів.

Як не прикро було де Буагільберу слухати поради свого суперника, проте тепер його честь залежала від результату боротьби, і тому він не міг зневажити нічим, що сприяло б його успіху. Він наказав подати собі свіжого коня, сильного і жвавого, вибрав новий, міцний спис, побоюючись, що ратище старого не таке вже надійне після попередніх

сутичок, і замінив щит, ушкоджений у попередніх сутичках. На першому щиті в нього була звичайна емблема тамплієрів — двоє лицарів, які їдуть на одному коні, що служило символом смиренності й бідності. Насправді замість цих якостей, що вважалися спочатку необхідними для тамплієрів, лицарі Храму в той час вирізнялися пихою й користолюбством, що й послужило приводом до знищення їхнього ордену. На новому щиті де Буагільбера зображений був ворон, що летить, тримаючи в пащу череп, а під ним напис: «Стережися ворона».

Коли обидва супротивники, які вирішили битися на смерть, стали один проти одного по два боки арени, тривожне очікування глядачів досягло найвищої межі. Деякі сподівалися, що змагання закінчиться щасливо для лицаря Позбавленого Спадщини, — його відвага й сміливість прихилили більшість глядачів на його бік.

Тільки-но сурми подали сигнал, обидва суперники зі швидкістю блискавки ринулися на середину арени і зіштовхнулися із силою громового удару. Їхні списи розлетілися уламками по самі руків'я, і в якусь мить здалося, що обидва лицарі впали, тому що коні під ними здійнялися дибки й позадкували. Однак майстерні вершники впоралися з кінями, пустивши в хід і остроги, і вудила. З хвилину вони дивилися один одному просто у вічі; здавалося, погляди їх метають полум'я крізь забрала шоломів; потім, повернувши коней, вони поїхали кожен у свій бік й біля воріт одержали нові списи з рук своїх зброєносців.

Громові вигуки схвалення численних глядачів, які при цьому махали хустками й шарфами, доводили, з яким інтересом усі стежили за цим двобоєм; уперше в той день виїхали на арену бійці, настільки рівні по силі та спритності. Але тільки-но вони знову стали один проти одного, лемент і оплески стихли, народ навколо арени завмер, і запала така глибока тиша, начебто глядачі боялися перевести подих.

Давши коням і вершникам відпочити кілька хвилин, принц Джон подав знак сурмачам грати сигнал до бою. Удруге супротивники помчали на середину арени й знову зіштовхнулися з такою ж швидкістю, силою та спритністю, але не з рівним успіхом, як вперше.

Цього разу тамплієр цілив у саму середину щита свого супротивника й ударив у нього так влучно й дуго, що спис розлетівся вщент, а лицар похитнувся в сідлі. У свою чергу, Позбавлений Спадщини, який спочатку також цілив у щит Буагільбера, в останню мить сутички змінив напрямок списа й ударив по шолому супротивника. Це було набагато складніше, та якщо пощастить, удар міг бути майже непоборним. Так воно й сталося: удар прийшовся по забралу, а вістря списа зачепило перехват його сталевих ґрат. Однак тамплієр і тут не втратив цілковитого самовладання й підтримав свою славу. Якби

попруга його сідла випадково не луснула, можливо, він і не впав би. Але вийшло так, що сідло, кінь і вершник гримнулися на землю й зникли в хмарі пилу.

Виплутатися зі стремен, вилізти з-під коня й схопитися на ноги було для тамплієра справою однієї хвилини. У нестямі від люті, що збільшувалася від гучного і радісного лементу глядачів, які вітали його падіння, він вихопив меч і замахнувся ним на свого переможця. Лицар Позбавлений Спадщини зіскочив із коня й також оголив меч. Але маршали, пришпоривши коней, під'їхали до них і нагадали бійцям, що за законами турніру вони не мають права розпочинати такий двобій.

— Ми ще зустрінемося,— сказав тамплієр, метнувши гнівний погляд на свого супротивника,— і там, де нам ніхто не зашкодить.

— Якщо зустрінемося, у тому буде не моя провина,— відповів лицар Позбавлений Спадщини.— Пішим чи на коні, списом, сокирою чи мечем — я завжди готовий поборотися з тобою.

Вони б, імовірно, ще довго обмінювалися гнівними промовами, якби маршали, схрестивши списи, не примусили їх розійтися. Лицар Позбавлений Спадщини повернувся на своє місце, а Бріан де Буагільбер — у свій намет, де провів решту дня в гніві й відчаї.

Не злізши з коня, переможець зажадав келих вина й, відстібнувши нижню частину заборولا, проголосив, що п'є «за здоров'я всіх чесних англійських сердець і на погибель іноземним тиранам!» Після цього він наказав своєму сурмачеві протрубити виклик лицарям-заводіям і попросив герольда передати їм, що не хоче нікого обирати, але готовий поборотися з кожним із них у тому порядку, який вони самі встановлять.

Першим виїхав на арену Фрон де Беф, величезний богатир, у чорному панцирі та з білим щитом, на якому була намальована чорна бичача голова, зображення якої наполовину стерлося в численних сутичках, із хвалькуватим гаслом: «Cave, Adsum», себто «Стережися, ось я». Над цим супротивником лицар Позбавлений Спадщини одержав легку, але рішучу перемогу: в обох лицарів списи переломилися, але при цьому Фрон де Беф загубив стремено, і судді вирішили, що він програв.

Третя сутичка незнайомця відбулася з сером Філіпом де Мальвуазеном і була настільки ж успішною: він із такою силою вдарив барона списом у шолом, що ремінці луснули, шолом звалився, і лише завдяки цьому сам Мальвуазен не впав з коня, однак був оголошений переможеним.

Четверта сутичка була із Гранменілем. Тут лицар Позбавлений Спадщини виявив стільки ж люб'язності, скільки дотепер виявляв мужності й спритності. У Гранменіля кінь був молодий і загарячий; під час сутички він так сахнувся убік, що вершник не міг влучити в ціль, та суперник його, замість скористатися перевагою, підняв спис і проїхав

мимо. Слідом за тим він повернувся на своє місце наприкінці арени й через герольда запропонував Гранменілю ще раз помірятися силами. Але той відмовився, визнавши свою поразку не лише через майстерність, але й люб'язність свого супротивника.

Ральф де Віпонт доповнив список перемог незнайомця, з такою силою гримнувшись об землю, що кров заюшила в нього носом і горлом, і його без тями винесли з арени.

Тисячі радісних голосів привітали одностайне рішення принца й маршалів, щоб присудили приз цього дня лицареві Позбавленому Спадщини.

Розділ IX

*...Найкращою ж з усіх була одна —
Чарівна і граційна, як весна,—
Царицею здавалася вона.*

.....

*З вродливиці очей не зводить двір:
Сліпуча врода, дорогий убір,
Водночас сукня пишна і проста,
А в косах діадема золота.
В долоні квітка цноти розцвіла —
Знак влади королева піднесла.*

Дж. Чосер «Квітка й листок»

Вільям де Вівіль і Стівен де Мартіваль, маршали турніру, першими привітали переможця.

Вони попросили його зняти шолом або підняти забороло, перш ніж він стане перед принцом Джоном, щоб отримати з його рук приз.

Однак лицар Позбавлений Спадщини з вишуканою ввічливістю відхилив їхнє прохання, кажучи, що цього разу не може стати з відкритим обличчям через причини, які пояснив герольдам перед виступом на арену. Маршали цілком задоволювалися цією відповіддю, тим більше що в ті часи лицарі часто давали дуже дивні обітниці й нерідко — клятву зберігати повне інкогніто на певний строк або поки не станеться та чи інша намічена ними подія. Тому вони не дошукувалися причин, з яких переможець бажає залишатися невідомим, а просто доповіли про це принцові Джонові й попросили дозволу в його світлості представити йому лицаря, щоб принц особисто вручив йому нагороду за доблесть.

Цікавість Джона була роздрочена цією таємничістю. Він і так був незадоволений результатом турніру, під час якого лицарі-заводії, його улюбленці, зазнали поразки від руки незнайомця. Тому він зарозуміло відповів маршалам:

— Клянуся Пресвятою Дівою, цей лицар, мабуть, позбавлений не лише спадщини, але й ввічливості, якщо бажає стати перед нами із закритим обличчям! Як ви гадаєте, добродію,— звернувся він до свого почту,— хто цей гордий і хоробрий лицар?

— Не можу здогадатися,— відповів де Брасі.— От уже не думав, щоб у межах чотирьох морів, що омивають Англію, знайдеться боєць, здатний в один день перемогти цих п'ятьох лицарів! Клянуся честю, мені не забути, як він збив де Віпонта! Бідолаха йоанніт вилетів із сідла, ніби камінь із праці.

— Ну, про це не варто багато балакати,— сказав один із лицарів йоаннітського ордену,— тамплієрові також порядком дісталось. Я сам бачив, як ваш знаменитий Буагільбер тричі перевернувся на землі, щораз набираючи цілі пригорщі піску.

Де Брасі, який був у дружніх стосунках із тамплієрами, збирався заперечити йоаннітові, але принц Джон зупинив його.

— Мовчіть, добродію! — сказав він.— Навіщо сперечатися даремно?

— Переможець,— мовив маршал де Вівіль,— досі очікує на рішення вашої світлості.

— Нам завгодно,— відповів Джон,— щоб він чекав, поки не знайдеться хтось, хто міг би вгадати його ім'я й звання. Навіть якщо йому б довелося простояти до ночі, він не змерзне після такої гарячої бійки.

— Погано ж ви вшановуєте переможця! — сказав Вальдемар Фіцурс.— Ви хочете змусити його чекати, доки ми не скажемо вашій світлості того, про що ми гадки не маємо. Я принаймні не знаю. Хіба що це один із тих доблесних воїнів, які слідом за королем Ричардом пішли в Палестину, а тепер пробираються додому зі Святої Землі.

— Можливо, це граф Солсбері? — сказав де Брасі.— Він десь такий самий на зріст.

— Радше сер Томас де Малтон, лицар Гілслендський,— зауважив Фіцурс,— Солсбері ширший в кості.

І раптом у почті зашепотіли, але хто шепнув першим, важко було сказати:

— Чи не король це? Може, це сам Ричард Левине Серце?

— Помилуй Боже! — сказав принц Джон, сполотнівши як смерть і позадкувавши, наче поруч вдарила блискавка.— Вальдемар!.. Де Брасі... І всі ви, хоробрі лицарі й джентльмени, не забувайте своїх обіцянок, будьте моїми вірними прибічниками!

— Боятися нічого! — сказав Вальдемар Фіцурс.— Невже ви так погано пам'ятаєте богатирську поставу сина вашого батька, що гадаєте, начебто він міг уміститися в панцирі цього бійця? Де Вівіль і Мартіваль, ви зробите найкращу послугу принцу, якщо в цю ж

хвилину приведете переможця до підніжжя трону й покладете кінець сумнівам, від яких у його світлості зійшов рум'янець з обличчя! Роздивіться його гарненько,— вів далі Вальдемар, звертаючись до принца,— і ви побачите, що він на три дюйми нижчий за короля Ричарда й удвічі вужчий у плечах. І кінь під ним не такий, щоб міг витримати вагу короля Ричарда.

Під час його промови маршали підвели лицаря Позбавленого Спадщини до підніжжя дерев'яних сходів, що вели з арени до трону принца. Джон був наляканий самою думкою, що його царствений брат, якому він був багато чим зобов'язаний і котрого стільки разів ображав, раптово з'явився в межах свого королівства, і навіть усі докази Фіцурса не могли остаточно розвіяти його підозр. Уривчастим голосом принц пробурмотів кілька слів на похвалу доблесті лицаря Позбавленого Спадщини та велів підвести бойового коня в нагороду переможцеві; сам він увесь час тривожно чекав, чи не пролунає з-під опущеного заборолу цього покритого сталевим панциром лицаря низький і грізний голос Ричарда Левине Серце!

Але лицар Позбавлений Спадщини жодного слова не сказав у відповідь на вітання принца, а лише низько вклонився.

Двоє багато одягнених стайничих вивели на арену прекрасного коня в повному бойовому спорядженні найтоншої роботи. Обіпершись однією рукою об сідло, лицар Позбавлений Спадщини підхопився на коня, не торкнувшись стремені, і, піднявши спис, двічі об'їхав арену з майстерністю першокласного вершника, випробовуючи чудові якості коня й змушуючи його змінювати алюр.

За інших обставин можна було б подумати, що ним керує просте марнославство. Але тепер усі вгледіли в цьому лише цілком природне бажання краще ознайомитися з усіма достоїнствами отриманого в дарунок коня, і глядачі знову привітали лицаря схвальним лементом.

Тим часом невгамовний абат Еймер пошепки нагадав принцу, що тепер прийшов час, коли переможець повинен виявити вже не доблесть, а витончений смак, обравши серед чарівних дам, які прикрашали галереї, ту, котра займе престол королеви кохання й краси й вручить приз переможцеві на завтрашньому турнірі. Тому принц Джон підняв жезл, щойно лицар, удруге об'їжджаючи арену, порівнявся з його ложею. Лицар негайно повернув коня і, ставши перед троном, опустил спис майже до самої землі й завмер, очікуючи подальших наказів принца. Всі були зачаровані майстерністю, з якою вершник миттєво впорався з розпаленим конем і змусив його застигнути, мов статую.

— Сер лицар Позбавлений Спадщини,— сказав принц Джон,— якщо це єдиний титул, яким ми можемо йменувати вас... Вам належить тепер виконати почесний обов'язок,

обравши прекрасну даму, яка займе трон королеви кохання й краси та порядкуватиме на завтрашньому святі. Якщо вам як чужоземцеві складно зробити вибір і ви побажаєте прислухатися до порад іншої особи, ми можемо лише зауважити, що леді Алісія, дочка доблесного лицаря Вальдемара Фіцурса, давно вважається при нашому дворі першою красунею і посідає найпочесніше місце. Проте вам надається повне право вручити цей вінець кому завгодно. Та дама, якій ви його передасте, і буде проголошена королевою завтрашнього турніру. Підніміть ваш список.

Лицар скорився, і принц Джон поклав на кінець списа вінець із зеленого атласу, окільцьований золотим обручем, прикрашеним зубцями у вигляді сердець і наконечників стріл, на кшталт того, як герцогська корона облямована суничним листям, яке чергується з кульками.

Зробивши прозорий натяк щодо дочки Вальдемара Фіцурса, принц Джон думав одночасно поцілити двох зайців, тому що розум його являв собою дивну суміш безтурботності й самовпевненості з хитрістю й підступом. По-перше, йому хотілося загладити в пам'яті почту недоречний жарт щодо Ребекки, а по-друге — прихилити до себе батька Алісії, Вальдемара, якого він побоювався й чиє невдоволення він викликав уже кілька разів протягом цього дня. Та й до самої Алісії він не проти був увійти в милість, тому що Джон був майже настільки ж розпусний у своїх забавах, наскільки аморальний у своєму честолюбстві. Крім того, він міг забезпечити лицареві Позбавленому Спадщини (до якого він уже відчував найсильнішу відразу) могутнього ворога в особі Вальдемара Фіцурса, який би образився, якби його дочку обійшли вибором, що було досить імовірно.

Саме так і сталося. Лицар Позбавлений Спадщини проминув розташовану поблизу трону принца ложу, де Алісія сиділа у всій славі своєї гордовитої краси, і повільно проїхав далі уздовж арени, користуючись своїм правом пильно розглядати численних красунь, які прикрашали своєю присутністю ці блискучі збори.

Цікаво було спостерігати, як по-різному вони поводитися в той час, коли лицар об'їжджав арену: одні червоніли, інші намагалися прийняти гордий і неприступний вигляд; інші дивилися просто перед собою, прикидаючись, що нічого не завважують. Деякі відкидалися назад із трохи робленим переляком, тоді як їхні подруги ледь втримувалися від посмішки; дві чи три відверто сміялися. Були й такі, які поспішили сховати свої зваби під покривалом; але, за свідченням саксонського літопису, це були красуні, уже років десять відомі у світі. Можливо, мирська суєта трохи їм набридла, і вони добровільно відмовлялися від своїх прав, поступаючись місцем молодшим.

Нарешті лицар зупинився перед балконом, де сиділа леді Ровена, і очікування глядачів досягло найвищого ступеня напруги.

Слід зізнатися, що якби лицар Позбавлений Спадщини, намічаючи свій вибір, керувався тим, де під час турніру найбільше цікавилися його успіхами, він мав віддати перевагу саме цій частині галереї. Седрик Сакс, окрилений поразкою тамплієра, а ще більше невдачею, яка спіткала обох його підступних сусідів — Фрон де Бефа й Мальвуазена,— перехилившись через поруччя балкона, стежив за подвигами переможця не лише очима, але всім серцем і душею. Леді Ровена не менше за нього була захоплена подіями, хоча вона нічим не виказувала свого хвилювання. Навіть незворушний Ательстан начебто позбувся своєї звичайної апатії: він зажадав великий кухоль мускатного вина й оголосив, що п'є за здоров'я лицаря Позбавленого Спадщини.

Інший гурт, що розташувався саме під галереєю, зайнятою саксами, не менше за них цікавився результатом турніру.

— Праотче Аврааме! — промовляв Ісак із Йорка в ту хвилину, як відбувалося перше зіткнення між тамплієром і лицарем Позбавленим Спадщини.— Як прудко скаче цей християнин! Доброго коня привезли здалеку, із самої Берберії, а він із ним так обходиться, начебто це осля! А чудовий панцир, яка так дорого обійшлися Йосифу Перейрі, зброяру в Мілані! Він зовсім не береже їх, ніби знайшов серед дороги!

— Але якщо лицар ризикує власним життям і тілом, батьку,— сказала Ребекка,— чи можна очікувати, що він берегтиме коня й панцир у такій страшній битві?

— Дитино,— заперечив Ісак з роздратуванням,— ти сама не знаєш, що верзеш! Його тіло й життя належать йому самому, тоді як кінь і озброєння... О отче наш Якове, про що я кажу... Він гарний юнак. Молися, дитя моє, за порятунок цього доброго юнака, його коня й панциря. Дивися, Ребекко, дивися! Він знову збирається вступити в бій з філістимлянином. Боже батьків моїх! Він переміг! Нечестивий філістимлянин упав від його списа, точно як Ог, цар Бешана, і Сихон, цар Армаритів, полягли від мечів батьків наших¹! Ну, тепер він відбере їхнє золото й срібло, їхніх бойових коней і лати. Усе буде його здобиччю!

Така ж тривога й таке ж хвилювання охоплювали поважного єврея при кожному новому подвигу лицаря, бо він щораз намагався нашвидкуруч обчислити вартість коня й обладунків, які повинні були перейти у власність переможця. Тож у тій частині публіки, перед якою зупинився лицар Позбавлений Спадщини, особливо цікавилися його успіхами.

¹ За біблійними переказами Ог і Сихон були одними з найсильніших царів, які трапилися на шляху Мойсея, коли той виводив ізраїльський народ із Єгипту, і яких євреї перемогли завдяки заступництву Єгови.

Чи то з нерішучості, чи то з якихось інших причин переможець зо хвилю стояв нерухомо. Глядачі мовчки, з напруженою увагою стежили за кожним його порухом. Потім він повільно й граційно схилив спис і поклав вінець до ніг прекрасної Ровени. У ту ж мить заграли труби, а герольди проголосили леді Ровену королевою кохання й краси, погрожуючи покарати кожного, хто насмілиться їй не скоритися. Потім вони повторили свій звичайний заклик до щедрості, і Седрик у пориві сердечної піднесеності вручив їм велику суму, та й Ательстан, хоча й не так швидко, додав зі свого боку таку ж солідну подачку.

Серед норманських дівиць почулося незадоволене перешіптування: вони так само мало звикли до того, щоб ними нехтували задля саксонок, як норманські лицарі не звикли до поразок у запроваджених ними ж лицарських іграх. Але ці спроби висловити невдоволення потонули в гучному лементі глядачів: «Нехай процвітає Ровена — королева кохання й краси!» А з юрби простого народу чулися вигуки: «Хай живе саксонська королева! Хай квітне рід безсмертного Альфреда!»

Хоч як неприємно було принцові Джону чути такі вигуки, проте він був змушений визнати вибір, зроблений переможцем, цілком законним. Наказавши подавати коней, він зійшов із трону, сів на свого жеребця й у супроводі почту знову виїхав на арену. Призупинившись на хвилину в галереї, де сиділа леді Алісія, принц Джон привітав її з великою люб'язністю й сказав, звертаючись до оточуючих:

— Клянуся всіма святими, добродії, хоча подвиги цього лицаря показали нам сьогодні міцність його м'язів і кісток, але слід визнати, що, судячи з його вибору, він не вельми гострозорий.

Але цього разу, як і протягом всього життя, принц Джон, на свою біду, не міг відгадати характер тих, кого прагнув піддобрити. Вальдемар Фіцурс радше образився, ніж відчув себе влещеним тим, що принц так явно підкреслив зневагу до його дочки.

— Я не знаю жодного правила лицарства,— сказав Фіцурс,— яке було б таким дорогоцінним для кожного вільного лицаря, як право обрати собі даму. Моя дочка ні в кого не шукає переваги; у своєму колі вона, звісно, завжди одержуватиме ту частку поклоніння, якої вона гідна.

Принц Джон на це нічого не відповів, але так ушпорив свого коня, наче хотів зірвати на ньому досаду. Кінь рвонув із місця й умить опинився поряд із тією галереєю, де сиділа леді Ровена, біля ніг якої досі лежав вінець.

— Прекрасна леді,— сказав принц,— прийміть емблему вашої королівської влади, якій ніхто не підкориться щиріше, ніж Джон, принц Анжуйський¹. Чи не буде вам завгодно

¹ Королівський рід Ричарда Левина Серце та принца Джона походив від норманських графів із роду Анжу.

разом із вашим шляхетним батьком та друзями прикрасити своєю присутністю наш сьогоднішній бенкет у замку Ашбі, щоб дати нам можливість познайомитися з королевою, служінню якій ми присвячуємо завтрашній день?

Ровена не мовила ні слова, а Седрик відповів за неї рідною мовою:

— Леді Ровена,— сказав він,— не знає тієї мови, якою повинна була б відповісти на вашу люб'язність, через те вона не може взяти участь у вашому святі. Так само і я, й шляхетний Ательстан Конінгсбурзький розмовляємо лише мовою наших предків і дотримуємося їхніх звичаїв. Тому ми із вдячністю відхиляємо люб'язне запрошення вашої високості. А завтра леді Ровена прийме на себе обов'язки того звання, до якого призвав її добровільний вибір лицаря-переможця, затверджений схваленням народу.

З цими словами він підняв вінець і поклав його на голову Ровени на знак того, що вона приймає тимчасову владу.

— Що він каже? — запитав принц Джон, прикидаючись, що не розуміє по-саксонському, тоді як насправді чудово знав цю мову.

Йому передали зміст промови Седрика французькою.

— Гаразд,— сказав він,— завтра ми самі проведемо цю безсловесну царицю до її почесного місця. Але принаймні ви, сер лицар,— додав він, звертаючись до переможця, що досі стояв перед галереєю,— розділите з нами трапезу?

Тут лицар уперше заговорив. Посилаючись на втому й на те, що йому необхідно приготуватися до завтрашнього змагання, він тихим голосом скоромовкою попросив принца вибачити його.

— Гаразд,— відповів принц Джон зарозуміло,— хоча ми й не звикли до таких відмовок, однак докладемо зусиль, аби якось перетравити свій обід, незважаючи на те, що його не бажають удостоїти своєю присутністю ані лицар, який найбільше відзначився у бою, ані обрана ним королева краси.

Сказавши це, він зібрався полишити арену й повернув коня назад, що було сигналом до закінчення турніру.

Але вражена гордість буває злопам'ятною, особливо за гострого усвідомлення невдачі. Джон не встиг від'їхати й трьох кроків, як, озирнувшись, кинув гнівний погляд на того йомена, який так розлютив його вранці, і, звернувшись до варті, мовив наказово:

— Накладете головою, якщо цей хлоп'яга вислизне.

Йомен спокійно й твердо витримав суворий погляд принца й сказав із посмішкою:

— Я й не маю наміру їхати з Ашбі до післязавтра. Хочу подивитися, чи добре стафордширські й лестерські хлопці стріляють із лука. В лісах Нідвуда й Чарнвуда мають водитися гарні стрільці.

Не звертаючись безпосередньо до йомена, принц Джон сказав почту:

— От ми подивимося, як він сам стріляє, і горе йому, якщо його мистецтво не виправдає його зухвалості.

— Давно час,— сказав де Брасі,— на пострах покарати кого-не-будь із цих хлопів. Вони знахабніли понад міру.

Вальдемар Фіцурс лише знизав плечима й нічого не сказав. Про себе він, імовірно, подумав, що його патрон обрав не той шлях, який веде до популярності. Принц Джон полишив арену. Слідом за ним почали розходитися всі глядачі.

Різними дорогами, залежно від того, хто звідки прийшов, потяглися люди геть із галявини. Більша частина глядачів попрямувала в Ашбі, де багато знатних гостей проживали в замку, а інші знайшли собі притулок в самому місті. Серед них і більшість лицарів, які брали участь у турнірі або збиралися взяти участь у завтрашньому змаганні. Вони повільно їхали верхи, розмовляючи між собою про події цього дня, а народ вітав їх голосними вигуками. Такими ж вигуками проводжали й принца Джона, хоча ці вітання скоріше були викликані пишністю одягу й блиском почту, ніж його чеснотами.

Набагато щирішими й одностайнішими вигуками зустріли переможця. Але йому так хотілося швидше ухилитися від цих знаків загальної уваги, що він із вдячністю прийняв люб'язну пропозицію маршалів ратного поля зайняти один із наметів, напнутих біля дальнього кінця огорожі. Тільки-но він пішов у свій намет, розійшлася і юрба народу, що зібралася подивитися на нього й обмінятися різними міркуваннями й здогадами.

Гамір і рух, невіддільні від багатолюдного збіговиська, помалу стихли. Якийсь час вчувалися балачки людей, які розходилися врізнобіч, але невдовзі й вони стихли оддалік. Тепер лунали тільки голоси слуг, що забирали на ніч килими й подушки, лунали їхні суперечки й лайка через недопиті пляшки вина й залишки перекусок, які розносили глядачам протягом дня.

На лузі, за огорожею, у багатьох місцях розташувалися ковалі. Що більше згущалися сутінки, то яскравіше і яскравіше розгорялися вогні їхніх багать; це говорило про те, що зброярі всю ніч проведуть за роботою, займаючись лагодженням або переробкою зброї, що знадобиться на завтра.

Сильний загін озброєної охорони, який змінювався що дві години, оточив арену й охороняв її всю ніч.

Розділ X

*І як пророчий ворон навісний
У дзьобі долю хворого несе
І в тишині жаскій нічної мли
Смертельну пошесть струшує із крил,
Отак Варавва змучений біжить
І проклинає лютих християн.*

К. Марлоу «Мальтійський єврей»

Щойно лицар Позбавлений Спадщини ввійшов у свій намет, як з'явилися зброєносці, пажі й челядники, прохаючи дозволу допомогти йому зняти обладунки й пропонуючи свіжу білизну й обмивання. За їхньою люб'язністю приховувалось, імовірно, бажання довідатися, хто цей лицар, який здобув за один день стільки лаврів і не погоджувався ані підняти забрало, ані назвати своє справжнє ім'я, незважаючи на наказ самого принца Джона. Але їхня надокучлива цікавість не дістала задоволення.

Лицар Позбавлений Спадщини навідріз відмовився від усяких послуг, кажучи, що в нього є свій зброєносець. На цьому грубому на вигляд слугі, схожому на йомена, був широкий плащ із темної повсті, а на голові — чорна норманська хутряна шапка. Вочевидь, побоюючись, що його упізнають, він насунув її на саме чоло. Випровадивши всіх сторонніх з намету, слуга зняв із лицаря важкий панцир і поставив перед ним їжу й вино, що було далеко не зайвим після напруги цього дня.

Лицар ледь устиг нашвидку поїсти, як слуга доповів, що його запитують п'ятеро незнайомих людей, кожний із яких привів у поводі коня в повному бойовому спорядженні. Коли лицар зняв обладунок, то накинув довгу мантію з великим каптуром, під яким можна було майже так само добре сховати своє обличчя, як під заборолом шолома. Однак сутінки вже настільки згустилися, що в такому маскуванні не було потреби: лицаря міг би впізнати тільки дуже близький знайомий.

Тому лицар Позбавлений Спадщини сміливо вийшов із намету й побачив зброєносців усіх п'яťох лицарів-заповідів турніру: він упізнав їх по коричнево-чорних каптанах і по тому, що кожний із них тримав у поведові коня свого господаря, нав'юченого його обладунками.

— За правилами лицарства, — сказав перший зброєносець, — я, Болдуїн де Ойлей, зброєносець грізного лицаря Бріана де Буагільбера, з'явився від його імені передати вам, хто нині називає себе лицарем Позбавленим Спадщини, того коня й ту зброю, які служили згаданому Бріану де Буагільберу під час турніру, що відбувався сьогодні. Вам надається право утримати їх при собі або взяти за них викуп. Такий закон ратного поля.

Четверо інших зброєносців повторили майже те ж саме й вишикувались, очікуючи рішення лицаря Позбавленого Спадщини.

— Вам чотирьом, добродіі,— відповів лицар,— так само як і вашим поважним і доблесним господарям, я відповім однаково: передайте шляхетним лицарям мій привіт і скажіть, що я б вчинив погано, позбавивши їх зброї й коней, які ніколи не знайдуть собі хоробріших і гідніших наїзників. На жаль, я не можу обмежитися такою заявою. Я не лише по імені, але й на ділі позбавлений спадщини і змушений зізнатися, що добродіі лицарі зроблять мені ласку, якщо викуплять своїх коней і зброю, тому що навіть і те, що я ношу, я не можу назвати своїм.

— Нам доручено,— сказав зброєносець Реджинальда Фрон де Бефа,— запропонувати вам по сто цехінів викупу за кожного коня разом із озброєнням.

— Цього цілком достатньо,— сказав лицар Позбавлений Спадщини.— Обставини змушують мене взяти половину цієї суми. Із грошей, що залишаються, прошу вас, добродіі зброєносці, половину розділити між собою, а іншу роздати герольдам, вісникам, менестрелям та слугам.

Зброєносці зняли шапки та з низькими уклонами засвідчили йому найглибшу вдячність за таку виняткову щедрість. Потім лицар звернувся до Болдуїна, зброєносця Бріана де Буагільбера:

— Від вашого господаря я не приймаю ні обладунків, ні викупу. Скажіть йому від мого імені, що наш бій не закінчений і не скінчиться доти, поки ми не поборемося і мечами, і списами, піші або кінні. Він сам викликав мене на смертний бій, і я цього не забуду. Нехай він знає, що я ставлюся до нього не так, як до його товаришів, з якими мені приємно обмінюватися люб'язностями: я вважаю його своїм смертельним ворогом.

— Мій пан,— відповів Болдуїн,— уміє на презирство відповідати презирством, за удари платити ударами, а за люб'язність — люб'язністю. Якщо ви не хочете прийняти від нього хоча б частини того викупу, що призначили за обладунки інших лицарів, я повинен залишити тут його зброю й коня. Я впевнений, що він ніколи не зганьбиться до того, щоб знову сісти на цього коня або надягти цей панцир.

— Чудово сказано, добрий зброєносцю! — сказав лицар Позбавлений Спадщини.— Ваша промова викриває сміливість і палкість, які личать тому, хто відповідає за відсутнього господаря. І все-таки не залишайте мені ані коня, ані зброї й поверніть їх господареві. А якщо він не побажає прийняти їх назад, візьміть їх собі, друже мій, і владуйте ними самі. Якщо я маю право ними розпоряджатися, охоче дарую їх вам.

Болдуїн низько вклонився й пішов разом з іншими, а лицар Позбавлений Спадщини повернувся в намет.

— Дотепер, Гурте,— сказав він своєму служнику,— честь англійського лицарства не постраждала в моїх руках.

— А я,— підхопив Гурт,— для саксонського свинаря непогано зіграв роль норманського зброєносця.

— Це правда,— відповів лицар Позбавлений Спадщини.— А все-таки я всякчас хвилювався, що твоя незграбна постава видасть тебе.

— Ну, саме цього,— сказав Гурт,— я анітрохи не боюся! Якщо хтось може мене впізнати, то хіба що блазень Вамба! Дотепер я не знаю, дурень чи шахрай він насправді. Ох, і важко ж мені було втриматися від сміху, коли старий мій господар проходив так близько від мене; він же думав, що Гурт пасе його свиней за багато миль звідси, серед лісів і боліт Ротервуда! Якщо мене впізнають...

— Ну, годі про це,— перервав його лицар.— Ти знаєш, що я обіцяв тобі.

— Не в цьому річ! — сказав Гурт.— Я ніколи не зраджу друга зі страху перед покаранням. Шкіра в мене товста, витримає різки не гірше будь-якого кабана з моєї череди.

— Повір, я винагороджу тебе за ту небезпеку, на якути наражаєшся з любові до мене, Гурте,— сказав лицар.— А поки що візьми, будь ласка, десять золотих монет.

— Я тепер багатший,— сказав Гурт, ховаючи гроші в торбу,— ніж будь-який раб чи свинар за всіх часів.

— А цей мішок із золотом,— продовжував його господар,— доправ в Ашбі. Розшукай там Ісака з Йорка. Нехай він із цих грошей візьме собі те, що треба за коня й обладунок, які він дав мені в борг.

— Ні, клянуся святим Дунстаном, цього я не зроблю! — вигукнув Гурт.

— Як не зробиш, шахраю? — запитав лицар.— Як ти смієш не виконувати моїх наказів?

— Завжди виконую, коли те, що ви наказуєте, чесно й розумно, і за християнським звичаєм,— відповів Гурт.— А це що ж таке! Щоб єврей сам платив собі — нечесно, бо це те ж саме, що ошукати свого господаря; та й нерозумно, бо значить пошитися в дурні; та й не за християнським звичаєм, бо значить пограбувати одновірця, щоб збагатити нехриста.

— Принаймні сплати йому як слід, упертюху! — сказав лицар Позбавлений Спадщини.

— Це я виконаю,— відповів Гурт, запхавши мішок під плащ. Але, виходячи з намету, він пробурчав собі під ніс: — Не бути мені Гуртом, коли не змушу Ісака погодитися на половину тієї суми, що він запросить!

Із цими словами він пішов, надавши лицареві Позбавленому Спадщини можливість заглибитися в міркування про свої особисті справи. З багатьох причин, яких ми поки що не можемо пояснити читачеві, ці міркування були важкі та сповнені суму.

Тепер ми повинні перенестися подумки в селище біля Ашбі, чи, радше, у садибу, що стояла на його околиці і належала багатому єврею, у якого оселився на цей час Ісак зі своєю дочкою та прислугою. Відомо, що євреї гостинно приймали своїх одновірців і, навпаки, сухо й неохоче тих, кого вважали язичниками; втім, вони й не заслуговували кращого прийому, бо самі пригноблювали євреїв.

У невеликій, але розкішно прибраній на східний манер кімнаті Ребекка сиділа на гаптованих подушках, нагромаджених на низькому помості, влаштованому біля стіни кімнати замість стільців і ослонів. Вона з тривогою й дочірньою ніжністю стежила за своїм батьком, який схвильовано крокував туди й назад. Часом він сплескував руками й зводив очі до стелі, як людина, обтяжена великим горем.

— О Якове,— вигукнув він,— о ви, праведні праотці всіх дванадцяти колін нашого племені! Чи я не виконував усіх завітів і найменших правил Мойсеевого закону, за що ж на мене така жорстока напасть? П'ятдесят цехінів одразу вирвані в мене пазурами тирана!

— Мені здалося, батьку,— сказала Ребекка,— що ти залюбки віддав принцові Джону золото.

— Залюбки? Щоб на нього напала виразка єгипетська! Ти кажеш — залюбки? Так само залюбки, як колись в Ліонській затоці власними руками шпурляв у море товари, щоб зменшити вагу корабля під час шторму. Я одягнув тоді буруністі хвилі у свої найкращі шовки, умастив їхні піністі гребені миррою та алое, прикрасив підводні печери золотими й срібними виробами! То була година невимовної скорботи, хоч я й власними руками приносив таку жертву!

— Але ця жертва була бажана Богові для порятунку нашого життя,— сказала Ребекка,— і хіба відтоді Бог батьків наших не благословив твою торгівлю, не примножив твоїх багатств?

— Нехай і так,— відповів Ісак,— а що коли тиран здумає накласти на них лапу, як він зробив сьогодні, так ще змусить мене всміхатися, поки він буде мене грабувати? О дочко моя, ми з тобою знедолені блукальці! Найгірше зло для нашого племені в тому й полягає, що, коли нас ображають і грабують, усі навкруги лише сміються, а ми зобов'язані ковтати образи й смиренно посміхатися!

— Доволі, батьку,— вигукнула Ребекка,— і ми маємо деякі переваги! Щоправда, ці язичники жорстокі й деспотичні, однак і вони певною мірою залежать від дітей Сіону, яких переслідують і якими нехтують. Якби не наші багатства, вони були б не в змозі ані

утримувати військо під час війни, ані давати бенкети після перемог; а те золото, що ми їм даємо, сторицею повертається в наші же скрині. Ми схожі на траву, що росте то пишнішою, що більше її топчуть. Навіть сьогоднішній блискучий турнір не обійшовся без допомоги зневажаного юдея і лише з його милості зміг відбутися.

— Дочко моя,— сказав Ісак,— ти торкнулася ще однієї струни мого суму! Той добрий кінь і багаті обладунки, що становлять весь чистий бариш моєї угоди з Кірджат Джайрамом у Лестері, пропали. Так, пропали, поглинувши заробіток цілого тижня, цілих шести днів, від однієї суботи до іншої! Втім, ще подивимося, можливо, ця справа матиме кращий фінал. Він, здається, справді добрий юнак!

— Але ж ти,— заперечила Ребекка,— напевно, не розкаюєшся в тому, що відплатив цьому лицареві за його добру послугу.

— Це так, донько моя,— сказав Ісак,— але в мене так само мало надії на те, що навіть найкращий із християн добровільно сплатить свій борг юдеєві, як і на те, що я своїми очима побачу стіни й вежі нового храму.

Сказавши це, він знову почав невдоволено крокувати кімнатою, а Ребекка, розуміючи, що її спроби утішити батька лише змушують його скаржитися на нові й нові лиха й додають йому невеселого настрою, вирішила втриматися від подальших зауважень. І рішення це найвищою мірою мудре, і ми порадили б усім утішникам і порадникам у схожих випадках чинити як вона.

Тим часом зовсім стемніло, і слуга, увійшовши, поставив на стіл два срібні ліхтарі, запалені гноти яких були занурені в запашну оливу; інший слуга приніс дорогі вина й витончені страви й розставив їх на невеликому столі з чорного дерева, прикрашеному сріблом. Водночас він доповів Ісаку, що з ним бажає поговорити назаретянин (так юдеї називали між собою християн). Хто живе торгівлею, той зобов'язаний повсякчас віддавати себе в розпорядження будь-якого відвідувача, який бажає вести з ним справу. Ісак поспішно поставив на стіл ледь пригублений келих із грецьким вином і, сказавши дочці: «Ребекко, опусти покривало»,— наказав слугі покликати гостя.

Ледь Ребекка встигла опустити на своє чарівне обличчя довгу срібну вуаль, як двері відчинилися й увійшов Гурт, закутаний у широкі складки свого норманського плаща. Зовнішність його радше вселяла підозру, ніж налаштовувала на довіру, тим більше що, входячи, він не зняв шапки, а ще нижче насунув її на похмуре чоло.

— Це ти Ісак із Йорка? — запитав Гурт по-саксонському.

— Так, це я,— відповів Ісак на тому ж діалекті; ведучи торгівлю в Англії, він вільно говорив усіма мовами, вживаними у межах Британії.— А ти хто такий?

— Яке тобі до цього діло? — буркнув Гурт.

— Таке ж, яке й тобі до мого часу,— сказав Ісак.— Як же я з тобою розмовлятиму, якщо не знатиму, хто ти такий?

— Дуже просто,— відповів Гурт,— платячи гроші, я повинен знати, чи тій особі я плачу, а тобі, гадаю, цілком однаково, з чиїх рук ти їх одержиш.

— О Боже батьків моїх! Ти приніс мені гроші? Ну, це зовсім інша справа. Від кого ж ці гроші?

— Від лицаря Позбавленого Спадщини,— сказав Гурт.— Він вийшов переможцем на сьогоднішньому турнірі, а гроші шле тобі за бойове спорядження, яке, за твоєю запискою, дістав йому Кирджат Джайрам із Лестера. Кінь уже стоїть у твоїй стайні; тепер я хочу знати, скільки потрібно сплатити за обладунок.

— Я казав, що він добрий юнак! — вигукнув Ісак у пориві радісного хвилювання.— Склянка вина не зашкодить тобі,— додав він, подаючи свинареві келих такого витонченого напою, якого Гурт зроду ще не куштував.— А скільки ж ти приніс грошей?

— Пресвята Діво! — мовив Гурт, осушивши келих й ставлячи його на стіл.— Яке ж вино п'ють ці нечестивці, а щирому християнинові доводиться ковтати один лише ель, та ще й такий каламутний та густий, що він не кращий за свиняче пійло! Скільки грошей я приніс? — вів далі він, перериваючи свої нелюб'язні зауваження.— Невелику суму, однак для тебе буде достатньо. Подумай, Ісаку, треба ж і совість мати.

— Як же так,— сказав Ісак,— твій господар завоював собі добрим списом добірних коней і багатий обладунок. Але, я знаю, він гарний юнак. Я візьму панцир і коней на сплату боргу, а що залишиться зверх того, поверну йому грошима.

— Мій господар уже збув із рук весь цей товар,— сказав Гурт.

— Ну, це дарма! — сказав єврей.— Ніхто з тутешніх християн не в змозі скупити в одні руки стільки коней і спорядження. Але в тебе є сотня цехінів у цьому мішку,— продовжував Ісак, заглядаючи під плащ Гурта,— він важкий.

— У мене там наконечники для стріл,— збрехав Гурт.

— Ну гаразд,— сказав Ісак, вагаючись між жадобою наживи й раптовим бажанням виявити великодушність.— Коли я скажу, що за доброго коня й за багатий обладунок візьму лише вісімдесят цехінів, тут уже мені жодного гульдена баришу не перепаде. Знайдеться в тебе стільки грошей, щоб розплатитися зі мною?

— Ледь-ледь набереться,— сказав Гурт, хоча єврей запросив набагато менше, ніж він очікував,— та й то мій господар залишиться майже ні з чим. Ну, якщо це твоє останнє слово, доведеться поступитися тобі.

— Налий-но собі ще склянку вина,— сказав Ісак.— Замало буде вісімдесяти цехінів: зовсім без прибутку залишуся. А як кінь, чи не дістав він ушкоджень? Ох, якою

жорстокою й небезпечною була ця сутичка! І люди й коні кинулися одне на одного, ніби дикі бешанські бики. Немислимо, щоб коневі від того не було ніякої шкоди.

— Кінь здоровий і неушкоджений,— заперечив Гурт,— ти сам можеш оглянути його. І, крім того, я кажу прямо, що сімдесяти цехінів позаочі досить за панцир, а слово християнина, сподіваюся, не гірше юдейського: коли не хочеш брати сімдесят, я візьму мішок (тут він потрусив ним так, що червінці усередині задзвеніли) і занесу його назад своєму господареві.

— Ні, ні,— сказав Ісак, так тому й бути, викладай таланти... тобто шекелі... тобто вісімдесят цехінів, і побачиш, що я зумію тобі віддячити.

Гурт виклав на стіл вісімдесят цехінів, а Ісак, повільно перерахувавши гроші, видав йому розписку про те, що одержав коня й гроші за обладунок.

У єврея руки тремтіли від радості, поки він загортав перші сімдесят золотих монет; останній десяток він рахував набагато повільніше, розмовляючи увесь час на сторонні теми, і по одній спускав монети в гаманець. Здавалося, що жадібність бореться в ньому з найкращими почуттями, спонукуючи опускати в гаманець цехін за цехіном, тимчасом як сумління підказує, що треба хоч частину повернути благодійникові або принаймні винагородити його слугу. Промова Ісака була приблизно такою:

— Сімдесят один, сімдесят два... твій господар — чудовий юнак. Сімдесят три... Що й казати, чудовий парубок... Сімдесят чотири... Ця монета трохи обточена збоку... Сімдесят п'ять... А ця й зовсім легка... Сімдесят шість... Якщо твоєму господареві знадобляться гроші, нехай звертається просто до Ісака з Йорка... Сімдесят сім... Тобто, звісно, із благонадійним забезпеченням...

Тут він помовчав, і Гурт уже сподівався, що інші три монети уникнуть долі попередніх.

Однак підрахунок тривав:

— Сімдесят вісім... І ти теж славний хлопець... Сімдесят дев'ять... І, без сумніву, заслуговуєш на винагороду.

Тут Ісак осікся й поглянув на останній цехін, маючи намір подарувати його Гурту. Він потримав його у всячому положенні, покачав на пучці, підкинув на стіл, прислухаючись до того, як він задзвенить. Якби монета зазвучала глухо, якби вона виявилася хоч на волосину легшою, ніж була, великодушність взяла б гору; але, на Гуртову біду, цехін покотився лунко, світився яскраво, був нового карбування і навіть на одне зерно важчий узаконеної ваги. В Ісака забракло духу розстатися з ним, і він, ніби з неуважності, опустив його у свій гаманець, мовивши:

— Вісімдесят штук; сподіваюся, що твій господар щедро нагородить тебе. Однак,— додав він, пильно дивлячись на мішок, що був у Гурта,— у тебе отут, напевно, ще є гроші?

Гурт скривився, що мало означати посмішку, і сказав:

— Мабуть, буде ще стільки ж, як ти зараз порахував.

Гурт склав розписку, дбайливо сховав її у свою шапку й зауважив:

— Але начувайся: коли ти розписку написав неправильно, я тобі бороду вискубаю.

Із цими словами, не чекаючи запрошення, він налив собі третій келих вина, випив його і вийшов не прощаючись.

— Ребекко,— сказав єврей,— цей ісмаїліт мало не надурив мене. Втім, його господар — добрий юнак, і я радий, що лицар здобув собі золото і срібло, й усе завдяки прудкості свого коня й міцності свого списа, що, мов спис Голіафа, міг змагатися у швидкості із ткацьким човником.

Він обернувся, очікуючи відповіді від дочки, але виявилось, що її в кімнаті немає: вона пішла, поки він торгувався з Гуртом.

Тим часом Гурт, вийшовши в темні сіни, роззирався навсбіч, міркуючи, де ж тут вихід. Раптом він побачив жінку в білій сукні зі срібною лампою в руці. Вона подала йому знак іти за нею в бічну кімнату. Гурт спочатку позадкував. У всіх випадках, коли йому загрожувала цілком приземлена фізична сила, він був грубий і безстрашний, як кабан, але він був боязкий в усьому, що стосувалося лісовиків, домовиків, білих жінок та інших саксонських забобонів так само, як його древні німецькі пращури. До того ж він пам'ятав, що перебуває в будинку єврея, а цей народ, крім усіх вад, приписуваних йому перегудами, ще й вирізнявся, на думку простолюду, найглибшими пізнаннями щодо всіляких чарів і чаклунства. Однак після хвилинного сум'яття він скорився знакам, що подавала примара. Увійшовши за нею до кімнати, він був приємно здивований, побачивши, що ця примара виявилася тією чарівною єврейкою, яку він щойно бачив у кімнаті її батька і ще вдень запримітив на турнірі.

Ребекка запитала його, яким чином розрахувався він з Ісаком, і Гурт передав їй всі подробиці справи.

— Мій батько лиш пожартував з тобою, добра людино,— сказала Ребекка,— він заборгував твоєму господареві незрівнянно більше, ніж може коштувати будь-яка бойова кольчуга й кінь. Скільки ти заплатив зараз моєму батькові?

— Вісімдесят цехінів,— відповів Гурт, дивуючись такому запитанню.

— У цьому гаманці,— сказала Ребекка,— ти знайдеш сотню цехінів. Поверни своєму господареві те, що йому треба, а інше візьми собі. Иди! Йди швидше! Не гай часу на

подяку! Та стережися: коли підеш через місто, легко можеш втратити не лише гаманець, але й життя... Ройбене,— поклікала вона слугу, плеснувши в долоні,— посвіти гостеві, проведи його з будинку та замкни за ним двері!

Ройбен, темnobровий і чорнобородий син Ізраїлю, скорився, взяв смолоскип, відімкнув зовнішні двері будинку й, провівши Гурта через брукований двір, випустив його через хвіртку біля головної брами. Далі він замкнув хвіртку й засунув браму такими засувами й ланцюгами, які годилися б і для в'язниці.

— Клянуся святим Дунстаном,— казав Гурт, спотикаючись у темряві й навромацки відшукуючи дорогу,— це не юдейка, а просто ангел небесний! Десять цехінів я одержав від молодого господаря та ще двадцять від цієї перлини Сіону. О, щасливий у мене видався день! Ще б один такий, і тоді кінець твоєї неволі, Гурте! Внесеш викуп і будеш вільний, як будь-який шляхтич! Ну, тоді прощай, мій вівчарський ріжок і ціпок! Візьму добрий меч та щит і піду служити моєму молодому господареві до самої смерті, не приховуючи більше ні свого обличчя, ні імені.

Розділ XI

Перший розбійник

Гей! Стійте і давайте гаманці!

Ані — тоді скуштуєте рушниці.

Спід

Сер, нам кінець! Розбійники! Від них

Мандрівники давно вже потерпають.

Валентин

О друзі...

Перший розбійник

Ми не друзі — вороги.

Другий розбійник

Цить! Мовить хай.

Третій розбійник

Клянуся бородою

Це гідний чолов'яга.

В. Шекспір «Два веронці»

Нічні пригоди Гурта на цьому не скінчилися. Він і сам почав так думати, коли, минувши одну чи дві садиби на околиці селища, опинився в яру. Схили його густо поросли ліщиною й гостролистом; місцями низькорослі дуби спліталися гілками над

дорогою. До того ж вона була вся порита коліями й вибоїнами, тому що до дня турніру по ній проїжджало безліч візків з усілякими припасами. Схили яру були такі високі, а рослинність такою щільною, що сюди зовсім не проникало бліде світло місяця.

Із селища вчувався віддалений шум гулянки — гучні вибухи сміху, лемент, відгомін дикої музики. Всі ці звуки, що свідчили про безлад в містечку, переповненому войовничими дворянами та їхньою розбещеною прислугою, почали навіювати Гурту занепокоєння.

«Юдейка мала рацію,— думав він про себе.— Допоможіть мені, Боже і святий Дунстан, щасливо дістатися будинку зі своєю скарбницею! Тут таке збіговисько... не скажу записних злодіїв, а... мандрівних лицарів, кочових зброєносців, ченців та музикантів, блазнів та фокусників, що будь-якій людині з однією монеткою в кишені стане страшно, а вже свинареві з цілим мішком цехінів і поготів. Швидше б проминути ці прокляті кущі! Тоді принаймні помітиш цих чортів раніше, ніж вони скочать тобі на плечі».

Гурт пришвидшив кроки, щоб вийти з яру на відкриту галявину.

Однак це йому не вдалося. У самому кінці яру, де хащі були найгустішими, на нього накинулися чотири чоловіки, по двоє з кожного боку, й схопили за руки.

— Поділися своїм тягарем,— сказав один із них,— переклади його на міцні плечі — ми всіх звільняємо від мирських тягарів.

— Не так то легко було б вам звільнити мене від тягара,— тужно промурмотів чесний Гурт, який не міг упокоритися навіть перед безпосередньою небезпекою,— якби я поспів хоч тричі стукнути вас по шиях.

— Поглянемо,— сказав розбійник.— Тягніть шахрая до лісу,— звернувся він до товаришів.— Як видно, цьому хлопцеві хочеться, щоб йому й голову проломили, й гаманець відтяли.

Гурта безцеремонно потягли схилом яру до густого гаю, що відокремлював дорогу од відкритої галявини. Хіть-не-хіть він змушений був іти за своїми розлютованими провідниками в найщільніші зарості. Зненацька вони зупинилися на відкритій галявині, залитій світлом місяця. Тут до них приєдналися ще два чоловіки, вочевидь з тієї ж банди. У них були короткі мечі на боці, а в руках — важкі кийки. Гурт лиш тепер помітив, що всі шестеро були в масках, це настільки явно свідчило про характер їхніх занять, що не викликало жодних сумнівів.

— Скільки при тобі грошей, хлопче? — запитав один.

— Тридцять цехінів моїх власних грошей,— тужно відповів Гурт.

— Відібрати, відібрати! — закричали розбійники. — У сакса тридцять цехінів, а він повертається з села тверезим! Тут нема про що балакати! Відібрати в нього все до крихти! Відібрати неодмінно!

— Я їх збирав, щоб внести викуп і звільнитися, — сказав Гурт.

— Ну ти й бевзь! — заперечив один із розбійників. — Випив би кварту-другу доброго елю й став би так само вільний, як і твій господар, а можливо, навіть вільніший за нього, коли він такий самий саксонець, як ти.

— Це гірка правда, — відповів Гурт, — але якщо цими тридцятьма цехінами я можу від вас відкупитися, відпустіть мені руки, я вам їх зараз же відрахую.

— Стій! — сказав інший, з виду ватажок. — У тебе тут мішок. Я його намацав під твоїм плащем, там значно більше грошей, ніж ти сказав.

— То гроші мого господаря, доброго лицаря, — сказав Гурт. — Я б про них і не заїкнувся, якби вам вистачило моїх власних.

— Ти бач, який чесний слуга! — сказав розбійник. — Це добре. Ну, а ми не такі вже віддані дияволу, щоб поласитися на твої тридцять цехінів. Лиш розкажи нам чисту правду. А поки що давай сюди мішок.

Із цими словами він витяг у Гурта з-за пазухи шкіряний мішок, усередині якого разом із цехінами, що залишилися, лежав і гаманець Ребекки. Потім поновив допит.

— Хто твій господар?

— Лицар Позбавлений Спадщини, — відповів Гурт.

— Це той, хто своїм добрим списом виграв приз на нинішньому турнірі? — запитав розбійник. — Ну ж бо, скажи, як його називають і якого він роду?

— Йому завгодно приховувати це, — відповів Гурт, — і, вже звісно, не мені видавати його таємницю.

— А тебе самого як звати?

— Коли назву вам своє ім'я, ви, мабуть, відгадаєте ім'я господаря, — сказав Гурт.

— Однак ти неабиякий нахаба! — сказав розбійник. — Але про це потім. Ну, а як це золото потрапило до твого господаря? У спадщину він його одержав чи сам роздобув?

— Добув своїм добрим списом, — відповів Гурт. — У цих мішках лежить викуп за чотири добрих коня і за повне озброєння чотирьох лицарів.

— Скільки ж тут усього?

— Двісті цехінів.

— Усього-на-всього двісті цехінів! — сказав розбійник. — Твій господар шляхетно повівся з переможеними й узяв замалий викуп. Назви на імена, від кого він одержав це золото.

Гурт перелічив імена лицарів.

— А як же обладунок і кінь тамплієра Бріана де Буагільбера? Скільки ж він за них призначив? Ти бачиш, що мене не можна надурити.

— Мій господар, — відповів Гурт, — нічого не візьме від тамплієра, крім крові. Вони в смертельній ворожнечі, і тому між ними не може бути миру.

— Он як! — мовив розбійник і замислився. — А що ж ти робив наразі в Ашбі, маючи при собі таку скарбницю?

— Я ходив платити Ісаку, євреєві з Йорка, за панцир, який він доставив моєму господареві до цього турніру.

— Скільки ж ти сплатив Ісаку? Судячи з ваги цього мішка, мені здається, що там досі є двісті цехінів.

— Я сплатив Ісаку вісімдесят цехінів, — сказав Гурт, — а він натомість дав мені сто.

— Як! Що ти мелеш! — вигукнули розбійники. — Чи ти глузуєш?

— Я кажу чисту правду, — сказав Гурт. — Це така ж свята правда, як те, що місяць світить на небі. Можете самі перевірити: рівно сто цехінів у шовковому гаманці лежать у цьому мішку окремо від інших.

— Отямся, хлопче! — мовив старший. — Ти говориш про юдея, сина Ізраїлю! Та йому віддати золото — те саме, що сухому піску в пустелі повернути кухоль води, вилитої на нього мандрівником... Роздмухайте вогонь — я подивлюся, що в нього там у мішку. Якщо цей хлопець сказав правду, щедрість єврея — воістину таке ж чудо, як та вода, яку його предки висікли з каменю в пустелі.

Миттю добули вогонь, і розбійник почав оглядати мішок. Інші скупчилися довкола; навіть ті двоє, які тримали Гурта, за прикладом інших уже не звертали уваги на бранця. Гурт скористався цим, струсив їх із себе й міг би бігти, якби зважився кинути хазяйські гроші напризволяще. Але про це він і не думав. Вихопивши дрюк в одного з розбійників, він лупонув старшого по голові, саме коли той найменше очікував такого нападу. Ще трохи, і Гурт схопив би свій мішок. Однак розбійники виявилися моторнішими й знову заволоділи як мішком, так і вірним зброєносцем.

— Ах ти шахрай! — сказав ватажок, підводячись. — Адже ти міг мені голову проломити! Попадися ти в руки іншим людям, які промишляють тим самим, чим ми, поплатився б ти за таку зухвалість! Але ти зараз дізнаєшся свою долю. Поговоримо спочатку про твого господаря, а потім уже про тебе; попереду лицар, а за ним — його зброєносець, адже так за лицарськими законами? Стій сумирно! Якщо ти поворухнешся, ми тебе заспокоїмо навіки. Друзі мої, — вів він далі, звертаючись до своєї зграї, — гаманець вишитий єврейськими письменами, і я гадаю, що цей йомен сказав правду.

Господар його — мандрівний лицар і схожий на нас із вами, нехай пройде через наші руки без мита: адже й собаки не гризуться між собою в таких місцях, де водиться багато лисиць і вовків.

— Чим же він схожий на нас? — запитав один із розбійників.— Хотів би я почути, як це можна довести!

— Дурню ти! — сказав отаман.— Та хіба цей лицар не такий самий бідний і знедолений, як ми? Хіба він не добуває собі на прожиття гострим мечем? Чи не він побив Фрон де Бефа й Мальвуазена так, як ми самі побили б їх, якби могли? І чи не він оголосив ворожнечу не на життя, а на смерть Бріану де Буагільберу, якого нам самим доводиться боятися з безлічі причин? То невже ж у нас менше совісті, ніж її виявилось в юдея?

— Ні, це було б соромно! — пробурмотів інший.— Однак коли я був у банді старого здорованя Ганделіна, ми такими тонкощами не переймалися... А як же бути з цим нахабою? Так і відпустити його не провчивши?

— Спробуй-но сам провчити його,— відповів старший.— Агов, слухай! — продовжував він, звертаючись до Гурта.— Коли ти з такою охотою ухопився за кий, може, ти вмієш ним орудувати?

— Про це тобі краще знати,— сказав Гурт.

— Так, зізнаюся, ти добряче мене вперіщив,— сказав отаман.— Відшмагай-но цього хлопця, тоді й іди на всі чотири боки; а коли не впорасься з ним... Що робити, ти такий славний упертюх, що я, здається, сам внесу за тебе викуп. Ну ж бо, Мірошнику, бери свій кий і бережи голову, а ви, хлопці, відпустіть бранця та дайте йому кия теж. Тут тепер світла вдосталь, і вони зможуть чудово віддухопелити одне одного.

Озброєні однаковими киями, бійці виступили на освітлену середину галявини, а розбійники розташувалися довкола. Мірошник, схопивши кий якраз посередині й швидко вертячи ним над головою, тим способом, що французи називають *faire le moulinet*, хвалькувато викликав Гурта на двобій:

— Ну ж бо, селюче, виходь! Лиш сунься, я тобі покажу, як потрапляти мені під руку!

— Коли ти й справді мірошник,— відповів Гурт, з такою же моторністю вертячи своїм кийком,— виходить, ти двічі грабіжник. А я чесна людина й викликаю тебе на бій!

Обмінявшись такими люб'язностями, супротивники зійшлися й протягом декількох хвилин з однаковою силою й хоробрістю завдавали один одному ударів і відбивали їх. Це робилося з такою спритністю й швидкістю, що по галявині йшов безперервний стукіт і тріск їхніх кийків і оддалік могло здатися, що тут б'ються принаймні по шість осіб із кожного боку. Менш завзяті й менш небезпечні побоїща не раз бували описані в гучних героїчних баладах. Але бій Мірошника з Гуртом так і залишиться неоспіваним через брак

поета, який віддав би їм належне. Все-таки, хоча бій на кийках уже вийшов із моди, ми постараємося якщо не у віршах, то в прозі звеличити цих відважних бійців.

Довго вони боролися з однаковим успіхом. Нарешті Мірошник, зустрівши завзятий опір, супроводжуваний глузуванням і реготом товаришів, втратив усіляке терпіння. Такий стан духу дуже несприятливий для цієї шляхетної забави, де виграє холонокровніший. Ця обставина дала рішучу перевагу Гурту, який із рідкісною майстерністю зумів скористатися помилками свого супротивника.

Мірошник люто наступав, завдаючи ударів обома кінцями свого кия й намагаючись підійти ближче. Гурт лише захищався, витягнувши руки й швидко молотячи києм. На цій оборонній позиції він тримався доти, поки не помітив, що супротивник виснажився. Тоді він навідліг заніс кий. Тільки-но Мірошник зібрався відповісти на цей удар, як Гурт моторно перехопив кий у праву руку й щосили тріснув його по голові. Мірошник відразу розпластався на траві.

— Молодець, чесно побив! — закричали розбійники. — Хай живе добра забава й стара Англія! Сакс забере цілою скарбницю й збереже власну шкіру, а Мірошник наш зганьбився перед ним.

— Ну, друже мій, можеш іти своєю дорогою, — сказав Гурту ватажок розбійників, висловлюючи загальну думку. — Я дам тобі в провідники двох товаришів. Вони тебе доведуть найкоротшим шляхом до намету твого господаря й у разі чого захистять від нічних бурлак, у яких совість не така вразлива, як у нас. Нині вночі багато їх валандається тутешніми місцями. Стережися однак, — додав він суворо. — Адже ти не сказав нам свого імені, то й наших імен не запитуй і не намагайся дізнаватися, хто ми та звідки. Якщо не послухаєшся, нарікай на себе.

Гурт подякував ватажкові й обіцяв дотриматися його порад. Двоє розбійників взяли свої кії та повели Гурта манівцями через хащу вниз, до яру. На узліссі їм назустріч вийшли двоє людей. Вони обмінялися декількома словами із провідниками та знову зникли в глибині лісу. З цього Гурт зробив висновок, що банда велика й місце зборів охороняється пильно.

Вийшовши на порослу вересом відкриту рівнину, Гурт не знав би, куди йому прямувати, якби розбійники не повели його просто на вершину пагорба. Звідти було видно освітлений місяцем частокіл, що оточував арену, намети, розкинуті з обох його кінців, прапори, що майоріли над ними. Гурт міг навіть розчути тихий спів, яким розважалася нічна варта.

Розбійники зупинилися.

— Далі ми не підемо,— сказав один із них,— інакше нам самим буде непереливки. Пам'ятай, що тобі сказано: мовчи проте, що з тобою сталося сьогодні, і побачиш, що все буде добре. Але, якщо забудеш наші поради, від помсти не вбережешся, хоч би ти сховався в Тауері.

— Добраніч, добродії,— сказав Гурт,— я ваших наказів не забуду й сподіваюся, що ви не сприймете за образу, якщо я побажаю вам зайнятися безпечнішим і чеснішим ремеслом.

На цьому вони розійшлися. Розбійники повернули назад, а Гурт попрямував до намету свого господаря й, незважаючи на тільки-но вислухані настанови, не забарився розповісти йому про всі свої пригоди.

Лицар Позбавлений Спадщини був здивований щедрістю Ребекки (якою він, утім, вирішив не користуватися) не менше, ніж великодушністю розбійників. Втім, він недовго міркував про ці дивні події, тому що хотів швидше лягти спати. Йому було необхідно відпочити, щоб набратися сил для завтрашнього змагання.

Отже, лицар ліг на розкішну постіль, приготовлену в його наметі, а вірний Гурт розтягся на підлозі, покритій замість килима ведмежими шкурами, біля самого входу, щоб ніхто не міг пролізти до них, не збудивши його.

Розділ XII

*Герольди зупинилися на мить —
І от уже гучна сурма сурмить.
Що скажеш! Захід викликає схід,
Списи нагострені уже пішли у хід.
Острожать коней лицарі як слід —
Одразу знати, хто сидить в сідлі.
Щита міцного пробиває спис...
У грудях вістря — чи жаданий приз
Чекає лицаря? Він вихопив меч,
На ворога розлючено помчав.
На друзки розлітається шолом
І бризкає багряна кров струмком.*

Дж. Чосер

Розцвів безхмарний, чудовий ранок. Сонце тільки-но з'явилося на небосхилі, і вже потягнулися з різних куточків зеленим лугом до арени, щоб раніше посісти зручні місця. Слідом за ними з'явилися маршали зі своїми служниками й герольди. Вони повинні були скласти списки учасників загального турніру; кожний лицар зобов'язаний був посвідчити,

на чий стороні він збирається виступити. Така обережність була потрібна для того, щоб рівномірно розподілити бійців і не давати чисельної переваги ні тій, ні іншій партії.

Відповідно до турнірних звичаїв лицар Позбавлений Спадщини був визнаний головою першої партії, Бріан де Буагільбер, як кращий після нього боєць попереднього дня, призначений був головою іншої. До нього пристали, звісно, всі лицарі-заводії турніру, за винятком Ральфа де Віпонта, який досі не оговтався після свого падіння. З обох боків не було нестачі в доблесних і знатних лицарях.

Незважаючи на те, що загальні турніри були набагато небезпечнішими за змагання сам-на-сам, вони завжди мали більший успіх серед лицарів. Багато лицарів, які не наважувалися на двобій із прославленими бійцями-заводіями, охоче виступали в загальному турнірі, де могли обрати собі рівного по силі супротивника. Так і цього разу: у кожную партію записалося по п'ятдесят лицарів, і маршали, на превеликий жаль тих, хто спізнився, оголосили, що більше прийняти не можуть.

На десятю годину ранку все поле, що оточувало арену, було всіяне вершниками, вершницями й пішоходцями, які поспішали на турнір. Невдовзі засурмили сурми, сповіщаючи про прибуття принца Джона та його почту, а за ними — цілої юрби лицарів, які бажали поборотися, та інших, хто не мав такого наміру.

До цього часу приїхав і Седрик Сакс із леді Ровеною, але без Ательстана, який вбрався в бойовий панцир і заявив, що стане в ряди бійців. На превеликий подив Седрика, він записався в партію Бріана де Буагільбера.

Седрик рішуче заперечував проти нерозсудливого вибору свого друга, та Ательстан дав йому незграбну відповідь, яку можуть давати люди, які впираються, але не в змозі довести свою правоту.

У нього була особлива причина приєднатися до партії тамплієра, але він змовчав про неї з обережності. Хоча через млявість характеру він нічим не виявив своєї особливої відданості леді Ровені, проте він був далеко не байдужий до її краси. Ательстан вважав, що його шлюб із Ровеною — справа вирішена, тому що Седрик та інші родичі красуні дали свою згоду. Тому гордий володар Конінгсбурга із зачасним невдоволенням дивився на те, як учорашній герой, маючи на те право переможця, обрав Ровену королевою свята. Ательстан намірився покарати його за таку витівку, що, як йому здавалося, чимось йому шкодила. Упевнений у своїй незламній силі й переконаний підлесниками втому, що у бою він майстерніший, Ательстан зважився не лише залишити лицаря Позбавленого Спадщини без своєї могутньої допомоги, але й при нагоді накинутися на нього всією вагою своєї бойової сокири.

Позаяк принц Джон натякнув, що йому хотілося б забезпечити перемогу партії лицарів-заповідів, де Брасі та інші наближені до принца лицарі записалися в їхню партію. З іншого боку, багато славних лицарів саксонського й норманського походження, як уродженців Англії так і чужих країн, записалось у протилежну партію, бажаючи виступити під проводом такого чудового бійця, яким виявився лицар Позбавлений Спадщини.

Тільки-но принц Джон помітив, що обрана королева турніру під'їхала до арени, він із найлюб'язнішим виглядом поскакав їй назустріч, знявши капелюха, і сам допоміг їй зійти з коня, а весь його почет оголив голови, й один із найповажніших сановників спішився й взяв за вуздечку її коня.

— Як бачите,— сказав принц Джон,— ми перші подаємо приклад прояву вірнопідданих почуттів королеві кохання та краси й самі підведемо її до трону. Шляхетні дами,— звернувся він до галереї,— ви можете йти за вашою повелителькою, якщо бажаєте вшанування такими ж почестями.

Із цими словами принц провів леді Ровену до тронної ложі, а найкрасивіші з присутніх дам поквапилися слідом за нею, намагаючись сісти якнайближче до своєї тимчасової королеви.

Коли леді Ровена посіла своє місце, пролунала врочиста музика, яку наполовину заглушив привітальний лемент юрби. Сяюча зброя й обладунки лицарів сліпили очі в сонячному промінні; бійці юрмилися обабіч арени й із запалом обговорювали розташування своїх сил.

Герольди закликали до тиші на час читання правил турніру. Правила ці були введені для того, щоб по можливості зменшити небезпеку змагання, під час якого лицарі повинні були боротися відточеними мечами й загостреними списами.

Бійцям заборонялося колоти мечами, а дозволено було лише рубати, їм надавалося право пустити в хід палицю або сокиру, але аж ніяк не кинджал. Той, хто впав із коня, міг продовжувати бій лише з пішим супротивником. Вершникам же заборонялося нападати на пішого.

Якби лицареві вдалося загнати супротивника на протилежний кінець арени, де він сам, або його зброя, або кінь торкнулися б зовнішньої огорожі, супротивник був би зобов'язаний визнати свою поразку і надати свого коня й панцир у розпорядження переможця. Лицар, який зазнавав такої поразки, не мав права брати участь у подальших змаганнях. Якщо вибитий із сідла не в змозі піднятися сам, його зброєносець або паж мав право вийти на арену й допомогти своєму господареві звільнитися, але в такому разі лицар уважався переможеним і програвав свого коня та зброю. Бій повинен був припинитися, тільки-но принц Джон кине на арену свій жезл або тростину. Це був

запобіжний захід на випадок, якщо змагання виявиться занадто кровопролитним і довгим. Кожного лицаря, який порушив правила турніру або якимось інакше схибив проти законів лицарства, позбавляли обладунків; слідом за тим йому на руку надягали щит, перевернений догори дригом, і садили верхи на огорожу, на загальне посміховисько.

Потому як були оголошені ці правила, герольди наостанок закликали всіх добрих лицарів доповнити свій обов'язок і заслужити прихильність королеви кохання та краси. Виголосивши все це, герольди поставали на свої місця. Тоді з обох кінців арени довгими шерегами виступили лицарі й вишикувалися один проти одного подвійними лавами; ватажок кожної партії зайняв місце в центрі переднього ряду, після того як розташував у повному порядку всіх бійців.

Гарне й разом із тим лячне видовище являли собою ці лицарі, які хвацько сиділи на конях, у багатих обладунках, готові кинутися в запеклий бій. Немов залізні статуї, завмерли вони у своїх бойових сідлах і з таким же нетерпінням очікували сигналу до битви, як їхні жваві коні, які лунко іржали й били копитами, виказуючи бажання ринутися вперед.

Лицарі підняли довгі списи, на їхніх відточених вістрях заблищало сонце, а плюмажі й вимпели заколивалися над їхніми шоломами. Так вони стояли, поки маршали перевіряли шереги обох партій, бажаючи переконатися, що в кожній із них рівна кількість бійців. Рахунок підтвердив, що всі на місці. Тоді маршали вийшли з арени, і Вільям де Вівіль громовим голосом вигукнув:

— *Laissez aller*¹!

Труби затрубили, списи разом схилилися й зміцнилися в упорах, шпори встромилися в боки коней, передні ряди обох партій повним галопом понеслися один на одного й зішлись посередині арени з такою силою, що гул було чутно за цілу милю. Задні ряди повільно рушили вперед, щоб надати підтримку тим зі своїх, котрі впали, і спробувати своє щастя з тими, хто переміг.

Про результат сутички відразу не можна було нічого сказати, тому що здійснюлася густа курява. Лише за хвилину схвильовані глядачі змогли побачити, що відбувається на бойовищі. Виявилося, що добра половина лицарів обох партій була вибита із сідла. Одні впали від влучного удару списом, інші були зім'яті непомірною силою й вагою супротивника на коні, інші лежали на арені, не маючи сил звестися; інші встигли схопитися на ноги й вступити в рукопашний бій з тими, кого спіткала така ж доля; ті, хто отримав важкі рани, шаликами затискали кров і намагалися вибратися з юрби.

¹ Уперед (франц.).

Вершники, які зламали в лютій сутичці списи, знову зімкнулися й, оголивши мечі, з бойовими вигуками обмінювалися такими ударами із супротивниками, начебто від результату цього бою залежали їхня честь і саме життя.

Сум'яття зросло, коли до місця сутички приспіли інші ряди, що кинулися на допомогу своїм товаришам. Прибічники Бріана де Буагільбера кричали: «Босеан, Босеан!¹ За Храм, за Храм!» А супротивники їхні відповідали на це лементом: «Destichado! Destichado!», перетворивши гасло, написане на щиті їхнього ватажка, на свій бойовий клич.

Бійці боролися дедалі відчайдушніше, проте зі змінним успіхом, тож хвиля перемоги перекочувалася то до південного, то до північного боку арени, зважаючи на те, яка партія брала гору. Брязкіт зброї, вигуки борців і звуки сурем зливалися в жахливий шум, заглушаючи стогін поранених, які безпомічно розпростерлися на арені під копитами коней. Блискучі панцирі лицарів вкрилися пилом і кров'ю, а удари мечів і сокир залишали на них вм'ятини й тріщини. Пишне пір'я, зірване з шоломів, падало як сніжинки. Вигляд лицарського війська втратив військову пишноту й міг вселяти хіба жах або жаль.

Але така сила звички, що не лише простолюдини, завжди жадібні до кривавих видовищ, але навіть знатні дами, які переповнювали галереї, дивилися, не відриваючись, на побоїще із захоплюючою цікавістю і хвилюванням; однак і вони не могли відвести очей від настільки жахливого видовища. Щоправда, деякі чарівні щічки блідли; часом, коли чий-небудь коханий, брат або чоловік раптом падав із коня, лунали перелякані вигуки. Але більшість дам заохочували бійців оплесками, махали хустками й шаликами й вигукували: «Молодецький спис! Добрий меч!» — коли влучний удар або поштовх потрапляв у поле їхнього зору.

Якщо навіть чарівна стаття брала таку жваву участь у кривавих розвагах, можна собі уявити, з яким запалом стежили за нею чоловіки, їхнє хвилювання виплескувалося гучними вигуками за кожного нового повороту бою; погляди всіх були прикуті до того, що відбувалося на арені; дивлячись на глядачів, можна було подумати, що вони самі роздають або дістають удари. У хвилини передиху чулися голосні вигуки герольдів:

— Боріться, хоробрі лицарі! Людина вмирає, а слава живе! Боріться! Смерть краща за поразку! Боріться, хоробрі лицарі, бо прекрасні очі спостерігають за вашими подвигами.

Битва тривала зі змінним успіхом. Кожний із глядачів намагався відшукати очима вожаків, які трималися в самій гушавині бою і підбадьорювали товаришів вигуками та власним прикладом. Обоє здійснювали славні подвиги, обидва не знаходили серед інших лицарів рівних супротивників. Спонукувані взаємною ворожнечею, чудово розуміючи, що падіння одного з них рівносильне рішучій перемозі іншого, вони весь час шукали зустрічі.

¹ Beau-seant — назва прапора тамплієрів.

Але сум'яття й безлад на початку бою були такі, що всі їхні старання ні до чого не призводили: їм постійно заважали зійтися інші учасники турніру, які у свою чергу прагнули помірятися силами із ватажком ворожої партії.

Але помалу ряди бійців почали рідшати: одні визнали себе переможеними, інших притисли до огорожі на кінці арени, треті лежали на землі поранені, і тамплієр із лицарем Позбавленим Спадщини зійшлися нарешті віч-на-віч. Суперники зіткнулися з усією люттю смертельної ворожнечі. Майстерність, з якою вони завдавали ударів і відбивали їх, була тркою, що в глядачів мимоволі вихоплювалися одностайні вигуки захоплення та схвалення.

Але саме в цю хвилину партія лицаря Позбавленого Спадщини опинилась у вельми скрутному становищі: на одному фланзі його прихильників тіснила богатирська рука Реджинальда Фрон де Бефа, на іншому — могутній Ательстан розкидав навсібіч усіх, хто траплявся на його шляху. Бачачи, що перед ними немає більше безпосередніх супротивників, обидва ці лицарі, очевидно, подумали водночас, що принесуть рішучу перемогу своїй партії, якщо допоможуть тамплієрові впоратися з його ворогом. Тому вони разом повернули коней і з різних боків помчали на лицаря Позбавленого Спадщини. Неймовірно, щоб одна людина могла встояти проти такого несподіваного наскоку, якби його не попередив загальний лемент глядачів, які не могли залишатися байдужими свідками такої неминучої небезпеки.

— Стережися, стережися, сер Позбавлений Спадщини! — кричали зусібіч, тож лицар устиг вчасно помітити нових супротивників.

Зі всієї сили вдаривши тамплієра, він осадив свого коня й ухилився від нападу Ательстана й Реджинальда Фрон де Бефа. І лицарі ледь не зіштовхнулися один з одним і, не втримавши вчасно своїх коней, промчали між суперниками. Однак вони негайно виправили свій промах і разом із Бріаном де Буагільбером утрюх напали на лицаря Позбавленого Спадщини.

Ніщо не могло б урятувати його, якби не надзвичайна сила і прудкість шляхетного коня, що дістався йому напередодні після перемоги. Це його виручило, тим більше що кінь Буагільбера був поранений, а коні Ательстана й Реджинальда Фрон де Бефа знемагали під вантажем своїх велетенських господарів, закутих у важкі лати. Лицар Позбавлений Спадщини так майстерно керував своїм конем, а шляхетна тварина так легко йому корилася, що протягом декількох хвилин він міг відбиватися одразу від трьох супротивників. Зі швидкістю сокола він ухилився від ворогів, кидаючись то на одного, то на іншого, на лету вдаряючи мечем і негайно відскакуючи назад, не отримавши призначених йому відповідних ударів.

Усі глядачі скажено плескали його хисту, однак було зрозуміло, що він усе-таки повинен упасти під натиском трьох супротивників. Тоді вся знать, яка оточувала принца Джона, почала одностайно просити його швидше кинути жезл на арену, щоб урятувати доблесного лицаря від безславної поразки, спричиненої кількісною перевагою супротивників.

— Та ні, клянуся небом,— відповів принц Джон,— цей вискочень, який приховує власне ім'я та ще й зневажив нашу гостинність, уже одержав приз, нехай тепер виграють інші.

Тільки-но він вимовив ці слова, як наглий випадок вирішив долю турніру.

Серед прихильників Desdichado був лицар у чорному панцирі, верхи на вороному коні, такий же міцний і могутній, як і сам вершник. У цього лицаря на щиті не було ніякого девізу, і дотепер він майже не брав участі в битві, обмежуючись відбиттям випадкових супротивників, нікого не переслідував і сам нікого не викликав.

Словом, він грав радше роль спостерігача, ніж діяльного учасника в турнірі, і глядачі прозвали його Le noir Faineant — Чорним Ледарем. Тепер цей лицар немов прокинувся. Бачачи, як люто тіснять ватажка його партії, він устроїв остроги в боки свого коня і як блискавка помчав на допомогу товаришеві, громовим голосом крикнувши: — Desdichado! Іду на порятунок!

І справді прийшов час рятувати його. Тимчасом як лицар Позбавлений Спадщини бився з тамплієром, Фрон де Беф заніс над ним меч. Однак, перш ніж Фрон де Беф встиг завдати удару, чорний вершник ударив його по голові. Сковзнувши гладким шоломом, меч зі страшною силою обрушився на броню коня, і Фрон де Беф, приголомшений тяжким ударом, гримнувся на землю разом із конем. Тоді Чорний Ледар спрямував коня до Ательстана Конінгсбурзького. Кинувши меч, що зламався в сутичці із Фрон де Бефом, він вихопив із рук телепня сакса важку сокиру й так ударив його по гребеню шолома, що Ательстан без тями розтягся на землі. Здійснивши ці звияги, за які глядачі нагородили його ще бурхливішими виявами захоплення, бо нічого такого не очікували, Чорний Лицар, здавалося, знову повернувся у стан млявої байдужості та спокійно від'їхав на північний кінець арени, даючи своєму ватажкові можливість самому розправитися з Бріаном де Буагільбером. Тепер це було вже не таким важким завданням, як раніше. Втративши багато крові, кінь тамплієра не витримав останнього зіткнення з лицарем Позбавленим Спадщини й упав. Бріан де Буагільбер скотився на землю, заплутавшись ногою в стременах. Його супротивник миттю зіскочив з коня і, піднявши фатальний меч над головою поваленого ворога, велів йому скоритися. Тоді принц Джон, стурбований

небезпекою, яка загрожувала лицарю Храму, позбавив Буагільбера приниження визнати себе переможеним: принц кинув на арену свій жезл і тим поклав кінець змагання.

Утім, останні спалахи битви догоряли самі собою, тому що більшість лицарів, які залишалися ще на бойовищі, ніби за взаємною згодою втримувалися від подальшої боротьби, надавши ватажкам вирішувати долю партії.

Зброєносці, які розсудливо намагалися поменше допомагати своїм господарям під час битви, юрбою кинулися на арену, щоб підібрати поранених, яких із найбільшою дбайливістю й увагою перенесли в сусідні намети та в інші приміщення, обладнані в найближчому селищі.

Так скінчилася вікопомна ратна розвага при Ашбі дела Зуш — один із найблискучіших турнірів того часу. Щоправда, чотири лицарі зустріли смерть на арені, а один із них просто задихнувся від спеки у своєму панцирі, тимчасом як понад тридцять дістали тяжкі поранення й каліцтва, від яких четверо чи п'ятеро незабаром померли, та багато лицарів на все життя залишилися каліками. Тому в стародавніх літописах цей турнір називається «шляхетним і веселим ратним ігрищем під Ашбі».

Тепер принцові Джону час був розсудити, хто з лицарів найбільше відзначився в бою, і він вирішив відзначити лицаря, якого народ охрестив «Le noir Faineant» — Чорним Ледарем.

Дехто з присутніх заперечував принцові, мовляв, честь перемоги на турнірі належала лицареві Позбавленому Спадщини: він один здолав шістьох супротивників і вибив із сідла й повалив на землю ватажка партії противників. Проте принц Джон наполягав на своєму, стверджуючи, що лицар Позбавлений Спадщини та його прибічники неодмінно програли б змагання, якби не приспів на поміч могутній лицар у чорному панцирі, а тому йому й варто присудити приз.

Однак, на подив усіх присутніх, Чорного Лицаря ніде не могли відшукати. Тої хвилини, як скінчилося змагання, він залишив арену, і деякі з глядачів бачили, як він повільно їхав до лісу з тим апатичним і байдужим виглядом, за який його й прозвали Чорним Ледарем. Марно двічі сурмили труби, й герольди гучно викликали його вперед — він не з'явився. Принцові Джону довелося знову вирішувати, кому вручити приз. Тепер уже не можна було відкладати визнання прав лицаря Позбавленого Спадщини, тому його й проголосили героєм дня.

По залитому кров'ю, засіяному уламками зброї і трупами коней полю маршали повели переможця до підніжжя трону принца Джона.

— Лицарю Позбавлений Спадщини, — промовив принц Джон, — якщо ви досі не згодні оголосити нам своє справжнє ім'я, ми під цим титулом удруге визнаємо вас переможцем

на турнірі й заявляємо, що ви маєте право одержати з рук королеви кохання й краси почесний вінець, який ви своєю звитягою цілком заслужили.

Лицар шанобливо й граційно поклонився, але не вимовив ані слова у відповідь.

Знову зазвучали сурми, і герольди гучно проголосили честь хоробрим і славу переможцеві. Дами замахали своїми шовковими хустками й вишитими покривалами. Глядачі всіх станів виявляли своє захоплення, а маршали провели лицаря до підніжжя почесного трону, де сиділа леді Ровена.

Переможця поставили на коліна на нижньому шаблі підніжжя трону. Здавалося, що з тієї миті, як припинилася битва, він рухався й діяв уже не з власної волі, а радше за вказівкою людей, що його оточували. Деякі помітили, що, коли його вдруге вели через арену, він хитався. Ровена величною ходою зійшла з підвищення й тільки-но хотіла покласти вінець, який тримала в руках, на шолом лицаря, як усі маршали вигукнули одноставно:

— Так не можна! Вінчають непокриту голову!

Лицар слабким голосом промурмотів кілька слів, які глухо й непевно пролунали з-під забрала. Тільки й можна було розібрати, що він просить не знімати з нього шолома.

Але маршали — чи з бажання дотриматися всіх формальностей, чи з цікавості — не звернули уваги на його заяву й, розрізавши зав'язки шолома та розстебнувши латний нашійник, оголили його голову. Перед поглядами присутніх постало гарне, потемніле від засмаги обличчя парубка років двадцяти п'яти, обрамлене коротким світлим волоссям. Це обличчя було бліде як смерть і в одному чи двох місцях заплямоване кров'ю.

Слабкий стогін вихопився з грудей Ровени, коли вона побачила його. Однак, опанувавши собою й тремтячи від стримуваного хвилювання, вона примусила себе витримати роль до кінця. Вона поклала на схилену перед нею голову лицаря чудовий вінок, призначений у нагороду переможцеві, і вимовила виразно та спокійно:

— Дарую тобі цей вінець, сер лицар, як нагороду, призначену доблесному переможцеві на сьогоднішньому турнірі... — тут вона замовкла на кілька секунд, але потім додала із твердістю: — Ще ніколи вінець лицарства не опинявся на гіднішому чолі.

Лицар схилив голову й поцілував руку прекрасної королеви, яка вручила йому нагороду за хоробрість, потім зненацька похитнувся й упав біля її ніг.

Настало загальне сум'яття. Седрик, онімівши від здивування через раптову появу свого сина-вигнанця, кинувся був уперед, ніби бажаючи розлучити його з Ровеною. Але маршали встигли випередити його: відгадавши причину неприємності Айвенго, вони поспішили розстебнути його панцир і побачили, що в нього в боці з'яє рана від удару списа.

Розділ XIII

*«Герої, крок вперед! — Атрид гукнув.—
Хай лишаться найкращі на кону,
Якщо їм поборотись до снаги
Й на славу подолати ворогів.
Корова ж, варта двадцятьох биків,
Дістанеться найліпшому з стрільців».*

«Іліада» (англ. переклад А. Поупа)

Тільки-но було вимовлене ім'я Айвенго, воно полетіло з вуст до вуст зі швидкістю, яку могли забезпечити запал одних і цікавість інших. Дуже швидко воно досягло слуху принца Джона, обличчя його потьмарилося, коли він почув цю новину, потім, роззирнувшись довкола, він сказав зневажливо:

— Що ви думаєте, добродію, а особливо ви, сер пріор, про міркування вчених щодо не залежних від нас симпатій і антипатій? Недарма я одразу відчув ворожість до цього молодика, хоча й не підозрював, що під його кольчугою приховується мазунчик мого брата.

— Фрон де Беф, мабуть, повинен буде повернути свій маєток Айвенго,— сказав де Брасі, який із честю виконав свої обов'язки на турнірі, встиг зняти щит і шолом і приєднався до почту принца.

— Так,— мовив Вальдемар Фіцурс,— цей воїн, імовірно, зажадає назад замок і маєток, подаровані йому Ричардом, які завдяки великодушності вашої високості перейшли у володіння Фрон де Бефа.

— Фрон де Беф,— заперечив принц Джон,— швидше здатний поглинути ще три таких маєтки, як маєток Айвенго, ніж повернути назад хоч один. Утім, я вважаю, що ніхто з вас не заперечуватиме мого права роздавати маєтки тим вірним слугам, які зімкнулися довкола мене й готові нести військову службу не так, як ті бурлаки, які волочаться по чужих країнах і не здатні ані охороняти батьківщину, ані показати нам свою відданість.

Оточення було особисто зацікавлене в такому розвитку подій, і тому ніхто й не подумав заперечувати вигадані права принца.

— Щедрий принц! Оце істинно шляхетний державець: він бере на себе труд винагороджувати своїх відданих прибічників!

Такі були слова, що пролунали серед наближених принца: кожний із них сам сподівався пожитися за рахунок улюбленців і прихильників короля Ричарда, а багато хто вже скористався цим.

Абат Еймер приєднався до загальної думки, зауваживши лише, що «благословенний Єрусалим» не можна, властиво, зараховувати до чужих країн, тому що він є наш спільний отець, отець всіх християн.

— Однак я не бачу,— продовжував абат,— який стосунок має лицар Айвенго до Єрусалима? Наскільки мені відомо, хрестоносці під орудою Ричарда не бували далі Аскалона, який, як усім відомо, є містом філістимлян і не може користуватися привілеями священного міста.

Вальдемар, який ходив із цікавості поглянути на Айвенго, повернувся уложу принца.

— Цей хоробрий,— сказав він,— навряд чи наробить багато турбот вашій високості, а Фрон де Беф може спокійно володіти своїми маєтками: лицар дуже серйозно поранений.

— Якою б не була його доля, він усе-таки переможець нинішнього дня,— сказав принц Джон,— і, будь він і найнебезпечнішим із наших ворогів або найвірнішим із друзів нашого брата — що майже одне й те ж,— варто залікувати його рани: мій особистий лікар надасть йому допомогу.

При цих словах підступна посмішка з'явилася на губах принца.

Вальдемар поспішив відповісти, що Айвенго вже забрали з арени і він перебуває під наглядом друзів.

— Мені було журно дивитися,— вів далі Вальдемар,— на сум королеви кохання й краси: їй належало царювати всього один день, та й той із волі фатуму перетворився на день скорботи. Я взагалі не така людина, щоб жіночий сум міг мене зворушити, але ця леді Ровена з такою гідністю стримувала свою скорботу, що про неї можна було здогадуватися лише по її стиснутих руках і сухих очах, що дивилися на неживе тіло біля її ніг.

— Хто ця леді Ровена, про яку стільки говорять? — запитав принц Джон.

— Вона найбагатша спадкоємиця знатного саксонського роду,— відповів абат Еймер,— троянда краси й безцінна перлина, найпрекрасніша з тисячі, запашна мирра, зерно ладану.

— Ми утішимо її скорботу,— сказав принц Джон,— і заодно поліпшимо її рід, видавши заміж за нормана. Вона, мабуть, неповнолітня, а отже, ми маємо королівське право опікуватися її рукою. Що ти на це скажеш, де Брасі? Чи не бажаєш одержати землю й доходи, поєднавшись шлюбом із саксонкою, за прикладом соратників Завойовника?

— Якщо землі виявляться мені до смаку, наречена мені напевно сподобається, і я буду вкрай вдячний вашій високості за цю добру справу,— відповів де Брасі.— Воно з лихвою покриє всі обіцянки, дані вашому вірному слугі й васалові.

— Ми цього не забудемо,— сказав принц Джон.— А щоб не втрачати даремно часу, звели нашому сенешалю розпорядитися, щоб на сьогоднішньому вечірньому бенкеті була ця леді Ровена. Запросить також і того хлопа — її опікуна, та й саксонського бика, якого Чорний Лицар звалив нині на турнірі. Де Бігот,— продовжував принц, звертаючись до свого сенешалю,— постарайся передати їм наше повторне запрошення в такій чемній формі, щоб підлестити їхню саксонську гордість й позбавити їх можливості відмовити нам вдруге. Хоча, клянуся кістками Бекета, робити їм люб'язність — однаково, що розкидати бісер перед свинями!

Сказавши це, принц Джон зібрався вже подати сигнал до від'їзду з арени, коли йому вручили маленьку записку.

— Звідки? — запитав принц, озирнувшись на подавця.

— З-за кордону, мілорде, але не знаю звідки,— відповів слуга,— цей лист привіз сюди француз, який каже, що скавав день і ніч, щоб вручити його вашій високості.

Принц Джон уважно подивився на адресу, потім на печатку, що скріплювала шовкову нитку, якою була обмотана згорнута записка: на печатці були зображені три лілії. Принц із явним хвилюванням розгорнув лист і, коли прочитав його, стривожився ще сильніше.

У записці було написано:

«Стережіться, бо диявола спустили з ланцюга».

Принц пополотнів як смерть, спочатку потупився, потім звів очі до неба, як людина, яка щойно довідалася, що її засуджено до кари на горло. Оговтавшись від першого потрясіння, він відвів убік Вольдемара Фіцурса та де Брасі й дав їм по черзі прочитати записку.

— Це означає,— сказав він кволо,— що брат мій Ричард отримав волю.

— Можливо, це фальшива тривога або підроблений лист? — запитав де Брасі.

— Ні, це справжній почерк і печатка самого короля Франції,— заперечив принц Джон.

— У такому разі,— запропонував Фіцурс,— час нашій партії зустрітися в якому-небудь збірному місці, наприклад у Йорку. За кілька днів, напевно, буде вже запізно. Вашій високості варто припинити ці розваги.

— Однак,— сказав де Брасі,— не можна розпустити простолюдинів та йоменів без обіцяних змагань.

— Ну що ж,— мовив Вальдемар,— ще далеко до ночі, нехай стрільці випустять у ціль кілька десятків стріл, а потім можна присудити приз. Тоді все, що принц обіцяв цій череді саксонських рабів, буде виконано з лихвою.

— Спасибі, Вальдемаре,— сказав принц.— Між іншим, ти мені нагадав, що я повинен ще відплатити тому зухвалому простолюдинові, який насмілювався вчора образити нашу

особу. Нехай і вечірній бенкет пройде, як було призначено спочатку. Навіть якщо це — остання година моєї влади, я присвячу її помсті й утіхам: нехай нові турботи приходять завтра.

Незабаром звуки сурем знову зібрали глядачів, які почали були розходитися. Слідом за тим було оголошено, що принц Джон через невідкладні справи змушений скасувати завтрашнє свято. Проте йому не хотілося відпускати добрих йоменів, не випробувавши їхнього мистецтва та спритності. Тому він повелів, щоб призначене на завтра змагання у стрільбі з луків відбулося зараз-таки, до заходу сонця. Найкращому стрільцеві вручать приз: риг у срібній оправі на шовковій стрічці з чудовим гаптуванням та медальйоном святого Губерта, заступника полювання.

Спочатку понад тридцять йоменів з'явилися на змагання. Серед них були й королівські лісничі з Нідвуда й Чарнвуда. Але коли стрільці збагнули, з ким їм доведеться мірятися силами, із двадцятєро відразу ж відмовились од свого наміру, тому що нікому не хотілося програвати. На ті часи кожний майстерний стрілець був добре знаний у всій околиці, і всі, хто брав участь у змаганні, знали, чого вони можуть чекати один від одного, як у наші дні кожному любителєві спорту відомі прикмети і властивості коня, який біг на перегонах у Ньюмаркеті.

Однак і після цього в списку суперників значилося вісім йоменів. Бажаючи ближче роздивитися цих добірних стрільців, принц Джон спустився на арену. Деякі з них носили форму королівських стрільців. Задовольнивши свою цікавість, він озирнувся навколо, відшукуючи ненависного йому йомена. Виявилося, що той спокійно стоїть там само, де й учора.

— Агов, приятелю! — сказав принц Джон. — Я так і думав, що ти лише нахабний хвалько, а не справжній стрілець! Я бачу, ти не зважаєшся виступити поруч із цими хлопцями.

— Прошу вибачити, сер, — відповів йомен, — у мене є інша причина, щоб утриматися від стрілянини, а не острах поразки.

— Яка ж саме? — допитувався принц Джон. Сам не знаючи чому, він відчував болісний інтерес до цієї людини.

— Я не знаю, — відповів йомен, — чи та в них мішень, що в мене, чи звикли вони до неї, як я? І ще тому, що сумніваюся, чи буде приємно вашій світлості, якщо й третій приз дістанеться людині, яка мимоволі заслужила ваше невдоволення.

Принц Джон почервонів і запитав:

— Як ти називаєшся?

— Локслі, — відповів йомен.

— Ну, Локслі,— продовжував принц,— ти неодмінно візьмеш участь у змаганні після того, як ці йомени покажуть своє мистецтво. Якщо виграєш приз, я надбавлю тобі двадцять червінців, але якщо програєш, з тебе здеруть твій зелений каптан і проженуть із арени батоном, як нахабного баляндраси и ка.

— А що, коли я не захочу стріляти на таких умовах? — сказав йомен.— Ваша милість — людина могутня, що й казати! У вас велика варта, тож здерти з мене одяг і відстьобати легко, але примусити мене натягнути лук й вистрілити не можна.

— Якщо ти відмовишся від моєї пропозиції, начальник сторожі зламає твій лук і стріли та вижене тебе звідси, як малодушного боягуза.

— Ви не по совісті ставите мені умови, гордий принце,— мовив йомен.— Примушуєте мене до суперництва із кращими стрільцями Лестера й Стафордшира, а у разі невдачі загрожуєте мені такою ганьбою. Але я скоряюся вашому бажанню.

— Воїни, наглядайте за ним гарненько! — сказав принц Джон.— Він уже злякався, а я не хочу, щоб він ухилився од випробування. А ви, друзі, стріляйте сміливіше. Смажений олень і барило вина приготовлені для вас ген утім наметі. Після вручення призу ви можете покріпити свої сили та скуштувати чудового вина.

Мішень установили на горішньому кінці південного проїзду на арену. Учасники змагання повинні були по черзі ставати на нижньому кінці проїзду; звідси до мішені була достатня відстань для стрільби з лука, що називалося «розбійний постріл». Черга встановлювалася за жеребом, кожен стрілець повинен був випустити по три стріли. Змагання очолював старшина нижчого звання, який носив титул старшини ігор, тому що маршали турніру вважали для себе принизливим керувати забавами йоменів.

Один по одному стрільці впевнено посилали в ціль свої стріли. Із двадцяти чотирьох стріл десять поцілили мішень, а решта вп'ялися так близько від неї, що влучність можна було вважати чудовою. Із десяти стріл, що влучили в мішень, дві вцілили у внутрішнє коло, і обидві належали Губерту — лісничому, який був на службі у Мальвуазена. Його й визнали переможцем.

— То що, Локслі? — зі злостивою усмішкою сказав принц Джон, звертаючись до сміливого йомена.— Хочеш помірятися силами з Губертом чи волієш одразу віддати свій лук і сагайдак?

— Коли інакше не можна,— сказав Локслі,— я не проти спробувати щастя. Лише з однією умовою: якщо я двічі потраплю в ціль Губерта, він повинен буде стріляти в ту ціль, що я виберу.

— Це справедлива вимога,— сказав принц Джон,— і ми на неї згодні. Губерте, якщо ти поб'єш цього хвалька, я насиплю тобі повен ріг срібла.

— Людина може зробити лише те, що в її силах,— відповів Губерт.— Мій дідусь чудово стріляв з лука в битві під Гастингсом, і я сподіваюся, що не посоромлю його пам'яті.

Першу мішень зняли й поставили іншу, таку ж. Губерт, як переможець на попередньому змаганні, стріляв першим. Він довго цілився, визначаючи на око відстань, і тримав лук напнутим, поклавши стрілу на тятиву. Нарешті він ступив крок уперед і, витягнувши ліву руку так, що приціл лука завмер на рівні обличчям, відтягнув тятиву аж до самого вуха. Стріла засвистіла в повітрі й уп'ялася в коло, але не в центр мішені.

— Ви не взяли до уваги вітру, Губерте,— сказав його суперник, натягаючи свій лук,— тоді б ви поцілили ще краще.

Із цими словами Локслі став на призначене місце й спустив стрілу з безтурботним виглядом, майже не цілячись. Його стріла встромилася в мішень на два дюйми ближче до центра, ніж Губертова.

— Клянуся небом,— сказав принц Джон Губерту,— тебе варто повісити, якщо ти потерпиш, щоб цей негідник перевершив тебе у стрільбі.

Але в Губерта на всі випадки була лише одна відповідь.

—Та хоч повісьте мене, ваша високість,— сказав він,— людина може зробити лише те, що їй до снаги. А от мій дідусь гарно стріляв із лука...

— До дідька твого діда й всіх його нащадків! — перервав його принц Джон.— Стрілай, ледарю, та гарненько, бо буде тобі непереливки!

Губерт знову став на місце й, пам'ятаючи пораду свого суперника, взяв до уваги слабкий вітерець, який щойно здійнявся, прицілився й вистрілив так вдало, що потрапив просто в середину мішені.

— Оце так Губерт! Оце Губерт! — закричала юрба, яка набагато більше співчувала знайомому їй стрільцеві, ніж незнайомцеві.— У саму серединку! У саму серединку! Хай живе Губерт!

— Краще цього пострілу тобі не вдасться зробити, Локслі,— сказав принц зі зловтішною посмішкою.

— А я підіб'ю його стрілу,— відповів Локслі й, прицілившись, розщепив стрілу Губерта, що стирчала в мішені. Глядачі, які тіснилися довкола, були такі вражені цим дивом, що навіть не виражали свого здивування звичайними в таких випадках вигуками.

— Це, мабуть, не людина, а диявол! — шепотіли один одному йоме-ни.— Відтоді як в Англії зігнули перший лук, такого стрільця ще не бачили.

— Тепер,— сказав Локслі,— дозвольте мені, ваша милість, поставити таку мішень, як у нас у північних землях, і прошу постріляти по ній будь-якого доблесного йомена, який хоче заслужити усмішку своєї кралі.

З цими словами він попрямував за межі огорожі, але, озирнувшись, докинув:

— Якщо завгодно, пошліть зі мною охоронців. Мені потрібно зрізати гілку з найближчої верби.

Принц Джон подав був знак сторожі йти за йоменом. Але зусібіч пролунав лемент: «Ганьба, ганьба!» — і принцові довелося скасувати свій образливий наказ.

За хвилину Локслі повернувся і приніс пряму гілку завтовшки в палець і футів у шість завдовжки. Він взявся здирати з неї кору, пояснюючи, що пропонувати гарному мисливцеві стріляти по такій широчезній мішені, яка була поставлена раніше,— значить насміхатися з нього. У нього на батьківщині усякий сказав би, що тоді вже краще зробити мішенню круглий стіл короля Артура, навколо якого всідалося шістдесят лицарів.

— У нас,— казав він,— семирічна дитина вціляє тупою стрілою в таку мішень.

Потім він статечним кроком перейшов на протилежний кінець арени, застромив вербову гілку прямовисно в землю й мовив:

— А от якщо хто влучить у цей кілок за сто ярдів, того я назву гідним носити лук і стріли в присутності короля, будь це сам славний Ричард.

— Мій дід,— сказав Губерт,— неабияк стріляв із лука в битві під Гастингсом, але в такі мішені не стріляв, то і я не буду. Коли цей йомен вцілить у таку тростину, я охоче поступлюся першістю йому або радше тому бісові, який носить його куртку, тому що людина не може так стріляти. Людина може зробити лише те, що їй до снаги. Я не стрілятиму, якщо сам знаю, що напевно схиблю. Адже це однаково, що стріляти у вістря ножа, або в соломинку, або в сонячний промінь... Ця біла різка така тонка, що я й розгледіти її не можу.

— Боягузливий пес! — викрикнув принц Джон.— Ну, Локслі, шахраю, стріляй хоч ти, і, якщо влучиш у таку ціль, я скажу, що ти перша людина, якій це вдалося. Нема чого похвалитися своєю перевагою, поки вона не підтверджена ділом.

— Я зроблю те, що мені до снаги, як каже Губерт,— відповів Локслі.— Більшого від людини не можна вимагати.

Проголосивши це, він знову взявся за лук, але попередньо перемінив тятиву, вирішивши, що вона недостатньо кругла та встигла трохи перетертися від двох попередніх пострілів. Цього разу він прицілювався набагато ретельніше, і юрба, затамувавши подих, чекала, що буде. Стрілець виправдав загальну впевненість у його мистецтві: стріла розщепила вербову гілку, в яку була спрямована. Вибухнули захоплені вигуки. Навіть

принц Джон забув на мить свою ворожість до Локслі, так він був уражений його спритністю.

— От тобі двадцять золотих,— сказав принц,— і мисливський ріг. Ти чесно заслужив приз. Ми дамо тобі п'ятдесят золотих, якщо ти погодишся носити нашу форму і вступити до нас на службу охоронцем. Ще ніколи ні в кого не було такої сильної руки й вірного ока, як у тебе.

— Вибачте мені, шляхетний принце,— сказав Локслі.— Я дав обітницю, що якщо колись вступлю на службу, то не інакше, як до царственого брата вашої величності, короля Ричарда. Ці двадцять золотих я даю Губерту: він сьогодні стріляв з лука нітрохи не гірше, ніж його покійний дід у битві під Гастингсом. Якби Губерт зі скромності не відмовився від змагання, він би так само поцілив у прутик, як і я.

Губерт похитав головою й неохоче прийняв щедрий подарунок незнайомця. Слідом за тим Локслі, бажаючи швидше уникнути загальної уваги, змішався з юрбою й більше не показувався.

Можливо, переможний стрілець не вислизнув би так легко від принца, якби принц Джон у цю хвилину не переймався набагато важливішими й тривожнішими думками. Подавши знак до закінчення змагань, він підкликав свого камергера й наказав йому негайно скакати в Ашбі та розшукати там єврея Ісака.

— Скажи цьому собаці,— сказав він,— щоб він сьогодні ж, до заходу сонця, неодмінно надіслав мені дві тисячі крон. Він знає, яке я дам забезпечення, але ти все-таки покажи йому цей перстень, щоб він не сумнівався, що ти від мене. Решту суми нехай доправить мені в Йорк не пізніше ніж за шість днів. Якщо він не виконає цього, я з нього голову зніму. Поглядай уважніше, не промینی його ненароком дорогою — цей нечестивець ще сьогодні хизувався перед нами своїм краденим убранням.

Сказавши це, принц сів на коня та й поїхав в Ашбі, а потому почали розходитися й решта глядачів.

Розділ XIV

У всій пишноті і красі

Лицарство у старі часи

Збирало гостей на турнір —

І пишна дама, й багатир

Спішать на поклики сурми

Й у замку стрінуться за мить.

Т. Вортон

Принц Джон давав розкішний бенкет у замку Ашбі. Це був не той будинок, величні руїни якого й понині цікавлять мандрівників,— цей збудували значно пізніше лордом Гастингсом, обергофмайстром англійського двору, однією з перших жертв тиранії Ричарда III; втім, цей лорд більше відомий як особа, введена на сцену Шекспіром, ніж славою історичного діяча.

На ту пору замок і містечко Ашбі належали Роджеру де Квінсі, графу Вінчестеському, який вирушив разом із Ричардом у Палестину. Принц Джон захопив його замок і без докорів сумління розпоряджався його майном. Бажаючи засліпити всіх своєю гостинністю і пишнотою, він наказав приготувати якомога розкішніший бенкет.

Постачальники принца, за будь-якої зручної нагоди користуючись повноваженнями короля, спустошили всю околицю. Скликали безліч гостей. Принц Джон, усвідомлюючи необхідність здобути популярність серед місцевого населення, запросив кілька знатних саксонських і данських родин, а також місцевих нетитулованих шляхтичів. Щодня зневажувані та гноблені сакси завдяки своїй чисельності могли стати грізною силою під час заворушень, що насувалися, і тому, з політичних міркувань, необхідно було заручитися підтримкою їхніх керманичів.

У зв'язку з цим принц мав намір повестися зі своїми гостями саксами з незвичайною люб'язністю. Не було людини, яка могла б із такою готовністю, як принц Джон, підкоряти свої почуття корисливим інтересам, але властиві йому легкодумство й запальність раз у раз руйнували та зводили нанівець усе, що його лицемірство встигало завоювати.

У цьому сенсі особливо показовим було його поведження в Ірландії, куди послав його батько, Генріх II¹, з метою завоювання симпатій жителів цієї країни, яка тільки-но приєдналася до Англії. Ірландська шляхта намагалася віддати юному принцові всілякі почесті, висловити вірнопіддані почуття й прагнення до миру. Замість того, щоб люб'язно поставитися до ірландських ватажків, які зустріли його, принц Джон та його почет не могли утриматися від спокуси посмикати їх за довгі бороди. Така поведінка, зрозуміло, жорстоко образила шляхетних представників Ірландії й фатальним чином вплинула на ставлення цієї країни до англійського панування. Потрібно пам'ятати про цю непослідовність, властиву принцові Джону, щоб зрозуміти його дії на бенкеті.

Дотримуючись рішення, прийнятого у розважливішу хвилину, принц Джон зустрів Седрика й Ательстана з винятковою ввічливістю і висловив тільки жаль, але не гнів, коли Седрик вибачився й повідомив, що леді Ровена через нездужання не могла прийняти люб'язного запрошення принца. Седрик і Ательстан були в традиційному саксонському одязі. Їхні костюми, пошиті з дорогої тканини, зовсім не були потворні, але за своїм кроєм

¹ Генріх II (1133–1189) — англійський король, правнук Вільгельма Завойовника.

вони так відрізнялися від модного вбрання інших гостей, що принц і Вальдемар Фіцурс, побачивши саксів, насилу втрималися від сміху. Однак, з погляду здорового глузду, коротка й припасована до тіла туніка та довгий плащ саксів були гарнішими й зручнішими за костюми норманів, які складалися з широкого й довгого камзола, настільки просторого, що він більше нагадував сорочку або каптан візника, поверх якого надягався короткий плащ. Плащ цей не захищав ані від дощу, ні від холоду та лише на те й годився, щоб на нього нашивали стільки дорогого хутра, мережив і коштовних каменів, скільки вдавалося вмістити тут кравцеві. Карл Великий¹, за царювання якого ці плащі ввійшли у вжиток, був уражений їхньою безглуздістю. «На Бога,— допитувався він,— до чого ці куці плащі? У ліжку вони вас не прикриють, на коні не захистять од вітру та зливи, а коли ви сидите, не вбережуть ніг від дощу та морозу».

Проте короткі плащі досі були в моді на той час, особливо при дворах принців із дому Анжу. Вони були доволі поширені й серед почту принца Джона. Не дивно, що довгі мантиї — верхній одяг саксів — здавалися тут дуже смішними.

Гості сиділи за столом, що вгинався від смачних страв. Численні кухарі, які супроводжували принца, прагнучи якнайбільш урізноманітнити страви, що подаються до столу, примудрялися так їх приготувати, що вони набували неймовірного вигляду, на кшталт того, як і нині майстри кулінарного мистецтва доводять звичайні їстівні припаси до повної невпізнанності. Крім їжі домашнього приготування, тут було чимало витончених страв, привезених із чужих країв, масних паштетів, солодких пирогів і крупчастого хліба, що подавався лише за столом у найзнатніших осіб. Бенкет увінчався найкращими винами, як заморськими, так і місцевими.

Норманське дворянство, звичне до розкошів, було досить помірковане в їжі й питві. Воно охоче віддавалося задоволенню добре попоїсти, але надавало перевагу вишуканості, а не кількості з'їденого. Нормани вважали зажерливість і пияцтво прикметою переможених саксів і вважали ці якості властивими нижчій породі людей.

Однак принц Джон і його поплічники самі були схильні до надмірностей щодо цього. Як відомо, принц Джон через те й помер, що об'ївся персиками, запиваючи їх молодим пивом. Але він, у всякому разі, був винятком серед своїх співвітчизників.

Із лукавою зверхністю, лише зрідка таємниче переморгуючись, норманські лицарі й дворяни дивилися на нехитре поведження Седрика й Ательстана, які не звикли до таких бенкетів. І поки їхні вчинки були предметом глузливої уваги, ці не навчені гарним манерам сакси кілька разів погрішили проти умовних правил, встановлених для добірного

¹ Карл I Великий (747–814) — король Франків, імператор Священної Римської імперії, який зміцнив і розширив державу Франків, долучивши до неї майже всю територію сучасної Західної Європи.

товариства. Тим часом, як відомо, людині незрівнянно легше прощаються серйозні гріхи проти вихованості або навіть проти моральності, ніж незнання найменших приписань моди або світських манер. Седрик після миття рук обтер їх рушником, замість того щоб обсушити, витончено помахавши ними в повітрі. Це здалося присутнім набагато смішнішим за те, що Ательстан самотужки ум'яв величезний пиріг, начинений найвишуканішою заморською дичиною. Та коли після перехресного допиту з'ясувалося: конінгсбурзький тен (чи Франклін, як звали його нормани) не мав жодної гадки про те, що саме він проковтнув, і приймав начинку пирога «карум» за м'ясо жайворонків і голубів, тоді як насправді це були пташки-вівсянки й солов'ї, його невігластво спричинило значно більше глузувань, ніж виявлена ним ненажерливість.

Довгий бенкет нарешті скінчився. За круговою чарою гості розговорилися про подвиги минулого турніру, про невідомого переможця в стрільбі з лука, про Чорного Лицаря, який відмовився від заслуженої слави, і про доблесного Айвенго, який купив перемогу настільки дорогою ціною. Про все говорилося з військовою прямою, жарти та сміх лунали по всьому залу. Лише принц Джон сидів, журно посупившись; видно було, що якась важка турбота лягла на його душу. Лише іноді під впливом свого почту він на хвилину змушував себе зацікавитися навколишнім. У такі хвилини він хапав зі столу келих з вином, перехилив його і, щоб поліпшити гумор, долучався до загальної розмови, нерідко невлад.

— Цей келих,— казав він,— ми підніmemo за здоров'я Вілфреда Айвенго, героя нинішнього турніру. Ми шкодуємо, що рана зашкодила його участі в нашому бенкеті. Нехай же всі вип'ють разом зі мною за його здоров'я. Особливо ж Седрик Ротервудський, поважний батько сина, який подає великі надії.

— Ні, мілорде,— заперечив Седрик, встаючи й ставлячи назад на стіл недопитий келих,— я не вважаю більше сином непокірливого юнака, який ослухався моїх наказів і відрікся від звичаїв і традицій пращурів.

— Не може бути! — вигукнув принц Джон з добре розіграним здивуванням.— Чи можливо, щоб такий доблесний лицар був непокірливим і негідним сином?

— Так, мілорде,— відповів Седрик,— Вілфред такий. Він залишив рідну домівку та приєднався до легковажних шляхтичів, які становлять двір вашого брата. Там він і навчився наїзницьких фокусів, які ви так високо цінуєте. Він покинув мене всупереч забороні. У дні короля Альфреда такий вчинок називався б непослухом, а це вважалося злочином, що каралося вельми суворо.

— На жаль! — мовив принц Джон із глибоким зітханням удаваного співчуття. — Вже якщо ваш син зв'язався з моїм бідолашним братом, то немає сенсу запитувати, де й від кого він навчився неповаги до батьків.

І це казав принц Джон, навмисно забуваючи, що зі всіх синів Генріха II саме він найбільше вирізнявся своєю непокірливою вдачею й невдячністю щодо батька.

— Мені здається, — сказав він, помовчавши, — що мій брат мав намір подарувати своєму улюбленцеві багатий маєток.

— Він так і зробив, — відповів Седрик. — Однією з головних причин моєї сварки з сином і була його принизлива згода прийняти на правах васала саме ті маєтки, якими його праотці володіли по праву, незалежно ні від чиєї волі.

— Тож ви не заперечуватимете, добрий Седрику, — сказав принц Джон, — якщо ми закріпимо цей маєток за особою, якій не буде кривдно прийняти землю в подарунок від британської корони. Сер Реджинальд Фрон де Беф, — продовжував він, звертаючись до барона, — сподіваюся, ви зумієте утримати за собою добрий баронський маєток Айвенго. Тоді сер Вілфред не викличе на себе вдруге батьківського гніву, знову вступивши у володіння ним.

— Клянуся святим Антонієм, — відповів чорнобривий богатир, — я згоден, щоб ваша високість зарахували мене в сакси, якщо Седрик, або Вілфред, або навіть найродовитіший англієць зуміє відібрати в мене маєток, який ви хочете мені подарувати!

— Годі, сер барон, — мовив Седрик, скривджений цими словами, у яких виявилось звичайне презирство норманів до англійців, — якби кому здумалося назвати тебе саксом, це була б для тебе велика й незаслужена честь.

Фрон де Беф хотів був заперечити, але принц Джон із властивими йому легкодумством і брутальністю перебив його.

— Гаразд, добродію, — сказав він, — шляхетний Седрик цілком має рацію: їхня порода має першість перед нашою як довжиною родовідних списків, так і довжиною плащів.

— І в ратному полі вони теж біжать попереду нас, — помітив Мальвуазен, — як олень, гнаний собаками.

— їм не слід іти попереду нас, — сказав пріор Еймер. — Не забудьте їхню перевагу в обходженні і знанні манер.

— А також їхню помірність у їжі й тверезе поведіння, — додав де Брасі, забувши, що йому обіцяли саксонську наречену.

— І мужність, якою вони вирізнялися під Гастингсом¹ та в інших битвах, — зауважив Бріан де Буагільбер.

¹ Битва під Гастингсом — 14 жовтня 1066 року норманські війська герцога Вільгельма (якого пізніше

Поки придворні з люб'язною посмішкою навперебій витончено глузували, обличчя Седрика багровіло від гніву, і він з люттю переводив погляд з одного кривдника на іншого, наче образи, яких йому завдавали настільки швидко, позбавляли його можливості відповісти на кожну окремо. Немов зацькований бик, оточений своїми мучителями, він, здавалося, не міг одразу вирішити, на кому з них зірвати свою злість.

Нарешті, задихаючись від сказу, він звернувся до принца Джона, головного призвідника отриманих образ.

— Які б не були недоліки й вади нашого племені,— сказав він,— кожен сакс визнав би себе зганьбленим, якби у своєму будинку допустив таке ставлення до беззахисного гостя, яке ваша високість дозволили собі сьогодні. А крім того, якими б не були хиби, що їх припустилися наші пращури в битві під Гастингсом, про це варто було б помовчати тим,— (тут він кинув оком на Фрон де Бефа й тамплієра),— кого за останні кілька годин не раз і не два вибили з сідла списом сакса.

— На Бога, кусючий жарт! — вигукнув принц Джон.— Як вам це подобається, добродії? Наші саксонські піддані удосконалюються в дотепності й хоробрості. От які прийшли часи! Що скажете, мілорди? Клянуся сонцем, чи не краще вже нам сісти на кораблі та вчасно забиратися назад, у Нормандію?

— Це зі страху перед саксами! — підхопив де Брасі зі сміхом.

— Нам нетреба іншої зброї, крім мисливських рогатин, щоб цих кабанів приперти до стіни.

— Досить жартувати, добродії лицарі,— сказав Фіцурс.— А вашій високості настав час запевнити поважного Седрика, що в таких жартах жодної образи для нього немає, хоча наше зубоскальство й може видатися образливим незвичній людині.

— Образи? — повторив принц Джон, знову стаючи надзвичайно ввічливим.— Сподіваюся, ніхто не може подумати, що я дозволю у своїй присутності завдати образи гостеві. Ну ось, я знову наповнюю келих і п'ю за здоров'я самого Седрика, якщо він відмовляється пити за здоров'я свого сина.

І знову пішла по колу заздоровна чара, супроводжувана лицемірними промовами придворних, які, однак, не справили на Седрика бажаної дії. Хоча від природи він був не дуже тямущий, але все-таки мав непогану інтуїцію, щоб не піддатися на всі ці люб'язності. Він мовчки вислухав наступний тост принца, проголошений «за здоров'я сера Ательстана Конінгсбурзького», і випив разом з усіма.

Сам Ательстан лише вклонився у відповідь на зроблену йому честь і одним духом перехилив величезний келих.

— Ну, добродії,— сказав принц Джон, у якого від випитого вина починало шуміти в голові,— ми зробили належну честь нашим саксам. Тепер їхня черга відплатити нам люб'язністю. Поважний тане,— вів далі він, звертаючись до Седрика,— чи не зможете ви назвати нам такого нормана, ім'я якого найменше вам неприємне? Якщо воно все-таки залишить після себе неприємний смак на ваших губах, то ви заглушите його добрим келихом вина.

Фіцурс підвівся зі свого місця й, зупинившись за кріслом Седрика, шепнув йому, що він не повинен втрачати зручної нагоди відновити добру згоду між обійма племенами, назвавши ім'я принца Джона.

Сакс нічого не відповів на цю дипломатичну пропозицію, а натомість, підвівшись зі свого місця й наливши повну чару вина, звернувся до принца з такою промовою:

— Ваша високість висловили охоту, щоб я назвав ім'я нормана, гідного згадування на нашому бенкеті. Для мене це досить важке завдання: однаково що рабу оспівати свого повелителя або переможеному, який переживає тяжкі наслідки завоювання, вихвалити свого переможця. Однак я хочу назвати такого нормана — першого серед хоробрих і вищого за званням, кращого й шляхетного представника свого роду. Якщо ж хто-небудь відмовиться визнати разом зі мною його цілком заслужену славу, я назву того брехуном і безчесною людиною й готовий відповісти за це власним життям. Піднімаю мій келих за Ричарда Левине Серце!

Принц Джон, який очікував, що сакс закінчить свою промову проголошенням його імені, здригнувся, почувши ім'я ображеного ним брата. Він машинально підніс до губ келих із вином, але негайно поставив його на стіл, бажаючи подивитися, як поводитимуться після цього несподіваного тосту його гості. Не підтримати тост було, мабуть, так само небезпечно, як і приєднатися до нього. Старші й досвідченіші придворні зробили так само, як принц, тобто піднесли келих до губ і поставили його назад. Молодші, чий шляхетні почуття ще не зазнали викривлень, вигукнули: «За здоров'я короля Ричарда! За його якнайшвидше повернення до нас!» Деякі, у тому числі Фрон де Беф і тамплієр, зовсім не торкнулися своїх келихів, причому обличчя їхні не виражали похмурого презирства. Однак ніхто не насмівся відкрито заперечити проти тосту на честь законного короля.

Насолодившись своїм торжеством, Седрик звернувся до свого супутника:

— Ходімо, шляхетний Ательстане,— сказав він.— Ми пробули тут досить довго, відплативши за люб'язність принца Джона, який запросив нас на свій гостинний бенкет.

Хто ж побажає ближче познайомитися з нашими простими саксонськими звичаями, ласкаво просимо до нас, під дах наших батьків. На королівський бенкет ми досить надивилися. Досить із нас норманської чемності.

З цими словами він підвівся і вийшов із зали, а за ним пішли Ательстан та деякі інші гості сакси, які також вважали себе ображеними знущанням принца Джона та його наближених.

— Клянуся кістками святого Фоми,— сказав принц Джон, коли вони пішли,— ці саксонські опецьки сьогодні вирізнилися на турнірі й з бенкету пішли переможцями!

— *Conclamatum est, poculatum est*,¹— сказав пріор Еймер,— тобто випили ми досить, покричали вдосталь — час дати спокій нашим келихам.

— Мабуть, чернець збирається сповідати на ніч яку-небудь красуню, що так поспішає вийти з-за столу,— сказав де Брасі.

— Ні, помиляєтеся, сер лицар,— відповів абат,— мені необхідно сьогодні ж вирушити додому.

— Починають розбігатися,— пошепки сказав принц, звертаючись до Фіцурса.— Заздалегідь злякалися! І цей підлий пріор перший зрікається мене.

— Не переймайтеся, мілорде — мовив Вальдемар,— я наведу йому такі доводи, з яких він сам збагне, що варто приєднатися до нас, коли ми зберемося в Йорку... Сер пріор, мені потрібно поговорити з вами наодинці, перш ніж ви сядете на коня.

Тим часом інші гості швидко роз'їжджалися. Зосталися тільки особи, які належали до партії принца, та його слуги.

— Ось результат ваших порад,— сказав принц, гнівно звернувшись до Фіцурса.— За моїм власним столом мене висміяв п'яний саксонський дурень, і на саме ім'я мого брата люди розбігаються від мене, як від пранцюватого!

— Потерпіть, мілорде,— сказав радник,— я б міг заперечити ваше обвинувачення, пославшись на те, що ваша власна легковажність зруйнувала мої плани й потягнула вас за межі розсудливої обережності. Але тепер не час докоряти одне одному. Де Брасі і я негайно виїдемо до цих нерішучих страхополохів і намагатимемося довести їм, що вони вже задалеко зайшли, щоб відступати.

— Нічого з цього не буде,— сказав принц Джон, крокуючи по кімнаті в сильному збудженні, якому почасти сприяло й випите ним вино.— Вони вже бачили на стіні написані письмена; помітили на піску сліди лєвової лапи; чули лєвине ревіння, що наближається і страхає ліс. Тепер ніщо не воскресить їхньої мужності.

¹ Дослівно «його покликали» (лат.) — у давніх римлян була традиція тричі кликати померлих на ім'я, і коли вони тричі не відгукувалися, то констатувалася смерть.

— Дай Боже, щоб сам він не злякався,— шепнув Фіцурс до де Брасі.— Від самого імені брата його трясє як у лихоманці! Погано бути радником у принца, якому бракує твердості й сталості як у добрих, так і в лихих справах.

Розділ XV

Але ж гадає він... це смішно! Він вважає.

Що я — знаряддя у його руках.

Нехай і так. У лабіринті бід,

Що підступами він собі будує,

Я прокладу дорогу для добра —

І хто мене засудить?

Дж. Бейлі «Граф Базиль. Трагедія»

Ніколи павук не витрачав стільки зусиль на відновлення своєї розірваної павутини, скільки витратив Вальдемар Фіцурс, щоб зібрати прихильників принца Джона, які порозбігалися. Деякі з них приєдналися до нього, поділяючи його прагнення, і ніхто — з особистої прихильності. Тому Фіцурсу доводилося нагадувати їм про переваги, якими вони користувалися, й обіцяти їм нові вигоди. Розпусних молодих дворян він приваблював картинами неприборканого розгулу; честолюбним він обіцяв владу, корисливим — багатство та збільшення їхніх маєтків. Ватажки найманих загонів отримали грошові подарунки як доказ, найбільш доступний їхньому розумінню, і притому такий, без якого всілякі інші були б зовсім марні. Діяльний агент принца сипав обіцянками ще щедріше, ніж грошима. Він зробив усе для того, щоб покласти край ваганням тих, хто сумнівається, й підбадьорити слабодухих. Він озивався про повернення короля Ричарда як про подію зовсім неймовірну; але коли по сумнівних відповідях і недовірливому вигляді своїх спільників завважував, що саме цього вони побоюються найбільше, він негайно міняв тактику й сміливо стверджував, що якби й сталася така подія, вона не матиме жодного впливу на їхні політичні розрахунки.

«Якщо Ричард повернеться,— казав Фіцурс,— він повернеться для того, щоб збагатити своїх збіднілих і зубожілих хрестоносців за рахунок тих, хто не пішов за ним у Святу Землю. Він повернеться, щоб покарати тих, хто за його відсутності нагрішив проти законів держави або привілеїв корони. Він помститься лицарям Храму та йоаннітського ордену за ті поступки, що вони робили Філіпові, королеві французькому, під час воєн у Палестині. Найперше, повернувшись, він каратиме як зрадників усіх прихильників свого брата, принца Джона... Невже ви так страхаєтеся його могутності? — вів далі хитрий адвокат принца.— Ми визнаємо його за хороброго й сильного лицаря, але тепер уже не той час, що був за короля Артура, коли один воїн ішов проти цілої армії. Якщо Ричард

дійсно повернеться, потрібно, щоб він залишився сам... Та за ним і нікому йти. Піски Палестини побіліли від кісток його лицарського війська, а ті з його прихильників, які повернулися на батьківщину, стали жебраками та бурлаками на зразок Вілфреда Айвенго... Можливо, Ричард перевершує принца Джона своїми особистими чеснотами; проте коли ми візьмемо до уваги, що Ричард повернеться з мечем месника, тоді як Джон забезпечить нам нагороди; пільги, права, багатство й почесні, ми зрозуміємо, кого з двох має підтримувати шляхта».

Оратор наводив ще й інші аргументи в тому ж дусі, намагаючись пристосуватися до поглядів кожного, з ким мав справу; такі доводи справили потрібне враження на шляхтян, які примикали до партії принца Джона. Більшість із них погодилися з'явитися в Йорк, де вони мали остаточно домовитися про коронування принца Джона.

Пізно ввечері Вальдемар Фіцурс, змучений всіма цими турботами, хоча й задоволений результатами своєї праці, повернувся до замку Ашбі. При вході в одну з зал він зустрівся з де Брасі, який перемінив свій ошатний костюм на зелений короткий камзол і штани того ж кольору, надяг шкіряну шапочку, повісив збоку короткий меч, через плече перекинув мисливський ріг, за пояс заткнув жмут стріл, а в руках тримав довгий лук. Якби Фіцурс зустрів його при вході до замку, він пройшов би повз, переплутавши його з йоменом зі сторожі; але тут він придивився уважніше й під одягом англійського йомена впізнав норманського лицаря.

— Що за маскарад, де Брасі? — сказав Фіцурс із досадою. — Чи час займатися вбранням тепер, коли вирішується доля нашого лідера, принца Джона! Чому ти разом зі мною не пішов до цих легкодухих страхополохів, які від самого імені короля Ричарда жахаються, як діти від слова «сарацин»?

— Я переймався своїми справами, — відповів де Брасі спокійно, — так само як і ви, Фіцурсе, переймалися вашими.

— Це я-бо переймався своїми справами? — вигукнув Вальдемар. — Ні, я залагоджував справи принца Джона, нашого спільного патрона!

— Але хіба при цьому ти думав про щось інше, — зауважив де Брасі, — крім своїх особистих гараздів? Доста, Фіцурс, ми з тобою чудово знаємо один одного. Тобою керує честолюбство — я прагну насолоди; і те, і те відповідає нашому віку. А про принца Джона ми однієї думки. Він заслабка людина, щоб стати рішучим монархом, занадто деспотична, щоб бути приємним монархом, занадто самовпевнена й зухвала, щоб бути популярним монархом, і занадто непостійна і боягузлива, щоб стати довголітнім монархом. Але це той монарх, за царювання якого Фіцурс і де Брасі сподіваються піднятися й процвітати; а тому

ви допомагайте йому своєю політикою, а я — добрими списками моїх вільних дружинників.

— Гарний союзник! — мовив Фіцурс нетерпляче. — У найрішучішу годину клеїть дурня! Скажи на милість, до чого ти затіяв цей безглуздий маскарад?

— Щоб добути собі дружину, — холоднокровно відповів де Брасі. — За способом коліна Веніамінового.

— Коліна Веніамінового? — перепитав Фіцурс. — Не розумію, про що ти кажеш!

— Як, хіба тебе тут не було учора ввечері, коли пріор Еймер розповідав нам історію, потому як менестрель проспівав романс?.. Він розповів, що за давніх часів у Палестині виникла смертельна ворожнеча між плем'ям Веніаміновим й рештою колін ізраїльського народу. І от ворожі коліна перебили майже всіх лицарів племені Веніаміного й заприсяглися іменем пресвятої Богородиці, що не допустять, щоб ті вороги, які залишилися серед живих, одружувалися з їхніми жінками. Згодом усі пожаліли про складену обітницю і почали у його святості папи питатися поради, як би зняти цю клятву; і тоді, за порадою папи, молодь із коліна Веніамінового вирушила на чудовий турнір і викрала звідти всіх присутніх дам і в такий спосіб добула собі дружин, не запитуючи згоди ні в самих наречених, ні у їхніх родин¹.

— Я чув цю історію, — сказав Фіцурс, — але здається мені, що або ти, або пріор усе сплутали — і час цих подій, і самі подробиці справи.

— Ет, чи не байдуже! — сказав де Брасі. — Я тобі сказав, що збираюся добути собі дружину за способом коліна Веніамінового. Це значить, що в цьому вбранні я маю намір напасти на череду саксонських биків, що їхали сьогодні з Ашбі, і відняти в них красуню Ровену.

— Та ти з глузду з'їхав, де Брасі! — вигукнув Фіцурс. — Подумай, адже ці люди, хоча вони й сакси, багаті та впливові. Вони користуються повагою серед своїх одноплемінників; таких знатних саксів залишилося небагато.

— А потрібно, щоб жодного не залишилося, — сказав де Брасі. — Варто довершити справу завоювання.

— У всякому разі, тепер не час для цього, — сказав Фіцурс. — Наближається смута. Нам необхідно заручитися співчуттям народу. Пам'ятай, що принцові Джону доведеться покарати всякого, хто скривдить народних улюбленців.

— Нехай тільки наважиться! — сказав де Брасі. — Тоді він дізнається різницю між підтримкою таких славних списів, як мої, і цього юрмища саксонських опецьків. Утім, я й не думаю відразу оголошувати своє ім'я та звання. Хіба я в цьому одязі не схожий на

¹ Оповідь перегукується з історією заснування Рима.

сміливого мисливця з тих, що весело сурмлять у ріжок? В усьому звинувачуватимуть розбійників з йоркширських лісів. У мене вірні шпигуни, і я знаю, як і куди поїдуть сакси. Сьогодні вони ночують у монастирі святого Вітоля, чи то пак Вітольда, чи як там називають сакси цього саксонського святого з Бертона-на-Тренті. А завтра вони дістануться саме нашої засідки, і ми, як соколи, налетимо на них. Тут я раптом постану у своєму звичайному вбранні, розіграю роль люб'язного лицаря й звільню нещасну красуню з рук грубих викрадачів. Я проведу її в замок Фрон де Бефа або відвезу в Нормандію, коли знадобиться, і доти не покажу родичам, поки вона не перетвориться на законну дружину Моріса де Брасі.

— Чудово обміркований план,— мовив Фіцурс.— Я навіть підозрюю, що ти не сам його вигадав. Слухай, де Брасі, скажи відверто, хто тобі його підказав і хто згодився тобі сприяти? Адже твій власний загін, здається, далеко звідси, чи не в Йорку.

— Якщо тобі неодмінно хочеться це знати — будь-ласка,— сказав де Брасі.— Це задумав Бріан де Буальгібер, але ідея належить мені і спала мені на думку потому, як я почув про пригоди Веніамінового племені. Буагільбер допоможе мені вчинити напад; він зі своїми людьми зображуватиме розбійників, а я потім, перемінивши одіж, відіб'ю в них красуню.

— Клянуся моїм порятунком,— сказав Фіцурс,— ось план, гідний ваших розумних голів! Твоя далекоглядність, де Брасі, якнайкраще засвідчилася в цьому плані: залишити красуню в руках свого поважного союзника. Можливо, тобі й пощастить відняти її в саксів, але як ти вирвеш її з пазурів Буагільбера? Це такий сокіл, який звик сам хапати куріпок і вміє міцно тримати свою здобич.

— Але ж він тамплієр,— заперечив де Брасі.— Йому не можна женитися, отже, він мені не суперник. Ну, а якби він спробував вчинити безчестя майбутній нареченій де Брасі,— клянуся небом, навіть якби він один являв собою весь свій орден, і тоді він не насмівся б завдати мені такої образи!

— Ну, я бачу, що ця розмова ні до чого не веде,— сказав Фіцурс.— Мені добре відома твоя впертість. Я лише прошу тебе: не втрачай часу даремно, нехай ця дурна й недоречна витівка скінчиться якомога швидше.

— Запевняю тебе,— відповів де Брасі,— що за кілька годин усе скінчиться. Я вчасно потраплю в Йорк зі своїми списками й підтримаю будь-який твій сміливий задум... Але я відчуваю, що мої товариші вже зібралися,— на задньому дворі тупіт та іржання коней... Прощай. Як справжній лицар, я лечу заслужити усмішку красуні.

— Як справжній лицар? — повторив Фіцурс, провівши його поглядом.— Радше як дурень, як дитя, здатне кинути важливу справу, щоб схопити пушинку, котра летить повз.

То от з якими людьми я маю працювати, і заради кого? Щоб добути корону цьому легковажному й розпусному принцові, який, напевно, виявиться таким самим невдячним монархом, яким був непокірливим сином і безсердечним братом. Але ж і він не більш як знаряддя в моїх руках. Скільки б він не пишався своєю знатністю, здумай він вчинити щось у супереччя моїм бажанням, він негайно ж дізнається, чим це йому загрожує.

Тут міркування цього державного мужа були перервані голосом принца, що почувся із внутрішніх покоїв:

— Шляхетний Вальдемар Фіцкурс!

І, знявши з голови шапочку, майбутній канцлер (тому що так звучало звання, якого прагнув цей хитрий норман) поспішив на заклик майбутнього монарха.

Розділ XVI

*В глухім краю, далеко від очей,
Старий самітник крився од людей.
В печері мешкав, на твердому спав,
Його харчі — вода й коріння трав.
Із Богом наодинці дні збавляв
В молитві, що миліша від забав.*

Т. Парнелл «Самітник»

Читач не міг забути, що результат турніру вирішився завдяки втручання невідомого лицаря — того, хто за свою байдужість одержав спочатку прізвисько Чорного Ледаря. Надавши допомогу Айвенго, лицар, тільки-но двобій закінчився перемогою, негайно залишив арену, і його ніде не могли відшукати, щоб вручити нагороду за доблесть. Поки сурмачі й герольди закликали його, лицар давно вже заглибився в ліс, тримаючи шлях на північ та уникаючи торованих доріг. Він зупинився на нічліг у маленькій корчмі, що стояла осторонь великої дороги. Там він довідався від мандрівного менестреля, чим скінчився турнір.

Назавтра лицар виїхав рано, передбачаючи зробити довгий переїзд; напередодні він так дбайливо беріг сили свого коня, що тепер мав змогу їхати без тривалих зупинок. Але надзвичайно заплутані стежки зашкодили йому виконати свій намір. До настання сутінків він досяг лише західного кордону Йоркширу. А тим часом ніч насувалася швидко. Вершник і його кінь були вкрай стомлені. Час було подумати про нічліг.

Здавалося, у місцях, де опинився на той час лицар, ніде було знайти дах для ночівлі й вечерю. Мабуть, йому, як це часто траплялося з мандрівними лицарями, залишалося одне: пустити свого коня на попас, а самому лягти під дубом і віддатися мріям про свою кохану. Але в Чорного Лицаря, либонь, не було коханої; або ж, коли в коханні він був

таким самим холоднокривним, як у битві, він не міг настільки поринути в думки про її красу та жорстокість, щоб забути про власну втому й голод; любовні мрії, вочевидь, не могли замінити йому суттєвих радостей нічлігу та вечері. Тому він із великим невдоволенням озирався навколо, бачачи, що заліз у таку глухомань, де хоч і багато було галявин, слідів і стежин, але було зрозуміло, що вони протоптані чередами або дикими оленями й тими мисливцями, які за ними ганялися.

Дотепер лицар тримав свій шлях за сонцем; але воно вже зникло за Дербіширськими пагорбами, і легко було збитися на манівці. Марно пробував він обирати второвані стежки в надії натрапити на курінь чабана або хатину лісничого. Усе було даремно. Тоді, не вірячи більше в себе, лицар зважився покластися на нюх свого коня. Із власного досвіду він добре знав, що коні нерідко мають дивну здатність знаходити потрібний напрям.

Тільки-но добрий кінь, що потерпав під важким вершником у бойових обладунках, відчув з ослабленого повіддя, що його пустили на волю, сили його ніби подвоїлися. Досі він лише жалісним іржанням озивався на понукання й пришпорювання. Тепер, ніби пишаючись несподіваною довірою, він нашорошив вуха й пішов швидше. Обрана ним стежка круто звертала вбік від колишнього шляху, але, бачачи, з якою впевненістю кінь рушив по новій дорозі, лицар не противився йому.

Кінь виправдав таку довіру. Стежка стала ширшою, второванішою, а слабкий дзенькіт невеликого дзвона вказував на те, що десь поблизу є каплиця або хижа самотника.

Невдовзі лицар виїхав на відкриту галявину; на іншому боці її піднімався високий стрімчак із крутими, поїденими вітром і дощем сірими схилами. Подекуди в його ущелинах пустили коріння дубки та кущі гостролисту, місцями густий плющ зеленою мантиєю огортав схили й колихався над обривами, як плюмаж над шоломом воїна, надаючи витонченості тому, що саме по собі було грізним і могутнім. Біля підніжжя скелі, приліпившись до неї однією стіною, стояла хатина, складена з нетесаних колод, добутих у сусідньому лісі; щілини, які залишалися між ними, були замащені глиною, змішаною з мохом. Перед дверима з землі стриміло обчухране від гілок молоде соснове деревце з поперечиною нагорі, що правила за нехитру подобу хреста. Трохи праворуч з розпадини стрімчака вибивався прозорий струмінь води, що стікала на широкий камінь, видовбаний на зразок чаші. Переповняючи цей природний басейн, вода переливалася через край на галявину й, проклавши собі природне русло, дзюркочучи, текла нею, щоб загубитися в найближчому лісі.

Біля джерела виднілися руїни дуже маленької каплиці з обваленим дахом. Вся споруда колись був ніяк не більше шістнадцятьох футів завдовжки й дванадцяти завширшки, а низький дах спирався на чотири концентричні арки, що на розі спиралися на короткі

й товсті колони; ще були дві цілі арки, хоча дах між ними обвалився. Низький, закруглений угорі вхід у цю стародавню каплицю був прикрашений висіченими з каменю зубцями на взірць зубів акули, що нерідко зустрічається на древніх зразках орнаменту саксонського зодчества. Над порталом на чотирьох невеликих колонах височіла дзвіниця, де висів позеленілий від часу й негоди дзвін. Його слабкий дзенькіт і чув у лісі Чорний Лицар.

У півмороці згуслих сутінків відкрилася погляду мандрівця ця мирна та спокійна картина, вселяючи йому тверду надію на пристановище, тому що одним із неодмінних обов'язків самітників, що віддалялися на життя в ліси, була гостинність, надавана заблукалим подорожникам.

Лицар не гаяв часу на те, щоб розглядати в подробицях описану нами картину, а, зіскочивши з коня й подякувавши святому Юліанові — заступникові мандрівників — за дарований йому надійний нічліг, ратищем списа постукав у двері хатини.

Досить довго ніхто не озивався. І коли він нарешті домігся відповіді, не можна сказати, щоб вона була приємною.

— Іди собі, хто б ти не був,— почувся низький, сиплий голос,— не заважай служителеві Господа та святого Дунстана читати вечірні молитви.

— Преподобний отче,— сказав лицар,— я бідний мандрівник, який заблукав у цих лісах; скористайся з нагоди виявити милосердя та гостинність.

— Добрий брате мій,— відповів мешканець хатини,— пресвятій Діві й святому Дунстану завгодно було, щоб я сам потребував милосердя й гостинності, де вже тут пропонувати їх. Моя їжа така, що й собака від неї відвернеться, а постіль така, що будь-який кінь із панської стайні відмовиться від неї. Іди своєю дорогою, Бог тобі допоможе.

— Як же мені шукати дорогу,— заперечив лицар,— у такій глухомані, та ще й темної ночі? Прошу тебе, чесний отче, якщо ти християнин, відімкни двері й укажи мені принаймні, в який бік їхати.

— А я тебе прошу, брате мій у Христі, не чіпляйся до мене, зроби милість! — сказав самітник.— Ти й так змусив мене пропустити молитви — одну Pater, дві Aves і одну Credo, які я, заклятий грішник, мав, відповідно до своєї обітничі, прочитати до сходу місяця.

— Дорогу! Покажи мені дорогу! — закричав лицар.— Хоч дорогу вкажи, якщо нічого більше від тебе не дочекаєшся!

— Дорогу,— відповів самітник,— показати неважко. Як вийдеш стежкою з лісу, тут тобі буде болото, а за ним — річка. Дощів цими днями не було, то через неї, мабуть, можна переправитися. Коли переправишся через брід, прямуй лівим берегом. Лиш дивися

не впади, бо берег той крутий. Та ще я чув, що стежка в деяких місцях обсіпалася. Звідти вже навпростець...

— Що ж це таке — і стежина обсіпалася, і крутий берег, і брід, та ще й болото! — перервав його лицар. — Гей, сер самітник, будь ти хоч тричі святий, не змусиш ти мене пуститися, вночі по такій дорозі. Я тобі зрозуміло кажу?.. Ти живеш милостинею сусідів і не маєш права відмовити в нічлігу заблудлому подорожанинові. Швидше відмикай двері, бо, клянуся небом, я їх виламаю!

— Друзе мандрівник, — сказав самітник, — облиш набридати мені! Якщо ти примусиш мене захищатися мирською зброєю, тобі ж буде гірше.

У цей момент віддалене бурчання та скиглення собак, що подорожанин чув уже давно, перетворилося в лютий гавкіт. Лицар здогадався, що самітник, переляканий його погрозою ввірватися насильно, покликав на допомогу собак, що спали усередині. Розлютований цими приготуваннями, лицар ударив у двері ногою з такою силою, що стіни й стовпи хатини здригнулися.

Самітник, мабуть, не бажаючи вдруге піддавати двері такому удару, загорлав:

— Май же терпіння! Почекай, добрий мандрівнику, зараз я сам відімкну двері, хоча не ручаюся, що зроблю цим тобі приємність.

Двері розчахнулися, і перед лицарем постав самітник — високий на зріст, міцної статури, у довгій волосяниці, підперезаній солом'яним джгутом. В одній руці він тримав запалений смолоскип, а в іншій — товстий і важкий кийок. Два великі волохаті собаки, покруч хорта із дворняжкою, стояли обабіч, готові за першим знаком кинутися на непроханого гостя. Але коли при світлі смолоскипа блиснули високий шолом і золоті остроги лицаря, що стояв зовні, самітник змінив свій намір. Він утихомирив розлютованих псів і чемно запросив лицаря увійти, пояснивши свою відмову відімкнути двері острахом злодіїв і розбійників, які не почитають ні пресвяту Богородицю, ні святого Дунстана, а тому не щадять і святих самітників, які збавляють життя в молитвах.

— Однак, мій отче, — сказав лицар, розглядаючи вбогу обстановку хатини, де не було нічого, крім купи сухого листя, що служила постіллю, дерев'яного розп'яття, молитовника, грубо обтесаних стола та двох ослонів, — ви такі бідні, що могли б, здається, не боятися грабіжників; до того ж ваші собаки такі дужі, що, як на мене, можуть звалити й оленя, не те що людину.

— Це добрий лісничий привів мені собак, — сказав самітник, — щоб вони охороняли мою самітність доти, поки не прийдуть спокійніші часи.

Кажучи це, він застромив смолоскип у покручену смужку заліза, що заміняла свічник, поставив триногий дубовий стіл ближче до вогнища, підкинув на згасле вугілля кілька сухих полін, присунув лаву до стола й порухом руки запросив лицаря сідати навпроти.

Вони сіли і деякий час уважно дивилися один на одного. Кожен із них думав, що рідко йому траплялося зустрічати міцнішого й атлетичнішого чоловіка, ніж той, котрий у цю хвилину сидів перед ним.

— Преподобний самітнику,— сказав лицар, який довго й пильно вдивлявся на господаря,— дозвольте ще раз перервати ваші благочестиві міркування. Мені б хотілося запитати вашу святість про три речі: по-перше, куди мені поставити коня, по-друге, чим мені повечеряти й, по-третє, де я можу відпочити?

— Я тобі відповім жестом,— сказав самітник,— тому що я дотримуюся правила не вживати слів, коли можна порозумітися знаками.— Сказавши це, він указав на два протилежні кути хатини й додав: — Ось тобі стайня, а ось постіль, а ось і вечерея,— закінчив він, знявши з полиці дерев'яний таріль, на якому було жмені дві сушеного гороху, і поставив його на стіл.

Лицар, знизавши плечима, вийшов із хатини, ввів свого коня, якого перед тим прив'язав до дерева, дбайливо розсідлав його і покрит власним плащем.

На самітника, очевидячки, справило враження те, з якою турботою і спритністю незнайомець порався з конем. Промурмотівши щось із приводу корму, що залишився після коня лісничого, він витяг звідкись оберемок сіна й поклав його перед лицарським конем, потім приніс сухої папороті й кинув її в тім куті, де мав спати лицар. Лицар поштиво подякував йому за люб'язність. Скінчивши, обидва знову присіли до столу, на якому стояла тарілка з горохом. Самітник прочитав довгу молитву, від латинської мови якої залишилося лише кілька слів; потому він показав гостеві приклад, скромно поклавши собі в рот з білими й міцними зубами, схожими на кабанячі ікла, три чи чотири горошини — занадто жалюгідне мливо для такого великого й упорядженого млина.

Бажаючи наслідувати цей похвальний приклад, гість відклав убік шолом, зняв панцир і частину обладунків. Перед самітником постав ставний воїн із густим кучерявим руським волоссям, орлиним носом, блакитними очима, що сяяли розумом і жвавістю, і красиво окресленим ротом, відтіненним вусами темнішими, ніж волосся; вся його постава викривала сміливу й вольову людину.

Самітник, ніби бажаючи відповісти довірою на довіру гостя, теж відкинув на спину каптур і відкрив круглу, мов куля, голову людини в самому соку. Голені маківки були обрамлені вінцем жорсткого чорного волосся, що надавало їй схожість із парафіяльною загородою для овець, обнесеною високим живоплотом. Риси його обличчя не викривали

ані чернечої суворості, ані аскетичної помірності. Навпаки, у нього було відкрите ясне обличчя з густими чорними бровами, чорна кучерява борода, добре окреслене чоло й такі круглі яскраво-червоні щоки, які бувають у сурмачів. Обличчя й могутня статура самітника радше свідчили про споживані ним соковиті шматки м'яса й окости, ніж про горох і боби, і це відразу впало в око лицареві.

Лицар через силу прожував жменю сухого гороху й попросив благочестивого господаря дати йому запити цю їжу. Тоді самітник поставив перед ним великий кухоль найчистішої джерельної води.

— Це з купелі святого Дунстана,— сказав він.— В один день, від сходу до заходу сонця, він охрестив там п'ятсот язичників — данців і британців. Благословенне ім'я його!

Із цими словами він припав своєю чорною бородою до кухля й зробив маленький ковточок.

— Мені здається, преподобний отче,— сказав лицар,— що твоя вбога їжа й священна, але несмачна вода, якою ти вгамовуєш спрагу, чудово йдуть тобі на користь. Тобі куди більше б пасувало битися навкулачки або на кийках, аніж жити самотою, читати молитовник та харчуватися сухим горохом, запиваючи його холодною водою.

— Агов, сер лицар,— відповів самітник,— думки у вас, як і у всіх неосвічених мирян, крутяться навколо плоті. Матері нашій Богородиці й моєму святому заступникові завгодно було благословити мою вбогу їжу, як споконвіку благословенні були струмки й вода, якою харчувалися отроки Сидрах, Мисах і Авденаго¹, які не побажали смакувати вина і страви, що посилаються нам сарацинським царем.

— Святий отче,— сказав лицар,— воістину Бог творить чудеса над тобою, а тому дозволь грішному мирянинові довідатися твоє ім'я.

— Можеш називати мене,— відповів самітник,— паламарем із Коп-менгерста, тому що так мене прозвали в тутешньому краї. Щоправда, додають ще до цього імені «святий», але на цьому я не наполягаю, тому що не гідний такого титулу. Ну, а ти, доблесний лицарю, чи не скажеш, як мені називати мого поважного гостя?

— Бачиш, святий паламарю з Копменгерста,— сказав лицар,— у тутешньому краї мене кличуть Чорним Лицарем; багато хто додає до цього титул Ледар, але я теж не наполягаю на такому прізвиську.

Самітник ледь зміг приховати посмішку, почувши таку відповідь.

— Бачу, сер Ледачий Лицарю, що ти людина обачна і розумна,— мовив він,— і бачу, крім того, що моя бідна чернеча їжа тобі не до смаку; може, ти звик до розкошів

¹ Сидрах, Мисах і Авденаго — біблійні юнаки, приятелі Даниїла, які упродовж десятих днів харчувалися овочами та джерельною водою, але вигляд мали кращий, ніж їхні однолітки, які харчувалися з царського столу Навуходоносора.

придворного життя, розпещений міськими надмірностями... Пам'ятається мені, сер Ледар, що коли тутешній щедрий лісничий привів мені цих собак і склав у капліці корм для свого коня, він начебто залишив тут якісь їстівні припаси. Позаяк вони для мене не придатні, то я мало не забув про них, обтяжений своїми молитвами.

— Готовий заприсягтися, що він залишив,— сказав лицар.— Із тієї хвилини, як ти відкинув свій каптур, святий паламарю, я переконався, що в тебе в келії водиться їжа, ліпша за горох. Здається мені, що твій лісничий — знаний сміхотун. Та й усякий, хто бачив, як твої міцні зуби гризуть цей горох, а горло ковтає таку прісну рідину, не міг би залишити тебе на цьому кінському кормі й захотів би постачити чим-небудь ситнішим. Ну ж бо, діставай хутчіш, що там приніс тобі лісничий.

Самітник уважно подивився на лицаря. Видно було, що він вагався, не знаючи, чи розважливо вести відверті розмови з гостем. Але в лицаря було відкрите й сміливе обличчя. Та й посміхнувся він так добродушно й комічно, що мимоволі вселив господареві довіру й симпатію.

Обмінявшись із ним мовчазними поглядами, самітник пішов у дальній кінець хатини й відчинив прикомірок, доступ до якого прихований був дуже ретельно й, сказати б, хитромудро. Із глибини темної скрині, що стояла усередині прикомірка, він витяг пиріг, запечений у величезнім олов'янім тарелі. Цю страву він поставив на стіл, і гість, не гаючи часу, своїм кинджалом розрізав скоринку, щоб ознайомитися з начинкою.

— Чи давно приходив сюди добрий лісничий? — запитав лицар у господаря, проковтнувши кілька шматків цієї страви.

— Місяці два тому,— відповів самітник, не подумавши.

— Клянуся істинним Богом,— сказав лицар,— у твоїй хатині раз по раз нашттовхуєшся на дива! Я готовий заприсягтися, що тлустий олень, який править за начинку для цього пирога, ще днями бігав у лісі.

Самітник зніяковів; він сидів із пригніченим виглядом, дивлячись, як швидко зникає пиріг, на який гість накинувся з особливою старанністю. Після всього, що він наговорив про свою помірність, йому було ніяково поласувати пирогом разом із гостем, хоча він би теж охоче скуштував його.

— Я був у Палестині, сер паламар,— сказав лицар, враз припинивши їсти,— і пригадую, що, за тамтешніми звичаями, кожен господар, пригощаючи гостя, повинен сам брати участь у трапезі, щоб не подумали, що в їжі є отрута. Я, звісно, не хочу запідозрити святу людину у віроломстві, однак буду дуже вдячний, якщо ти дотримаєшся цього східного звичаю.

— Щоб розсіяти ваші недоречні побоювання, сер лицар, я згодний цього разу відступити від своїх правил,— відповів самітник, а позаякуті часи ще не користувалися виделкою, він негайно занурив пальці у нутро пирога.

Коли в такий спосіб лід був зламаний і церемонії відкинуті убік, гість і господар почали змагатися в тому, хто з них виявиться кращим їдцем; але хоч гість, імовірно, постився довше, самітник з'їв набагато більше за нього.

— Святий паламарю,— сказав лицар, угамувавши голод,— я готовий закласти свого коня проти цехіна, що той чесний лісничий, котрому ми зобов'язані цією відмінною дичиною, залишив тут і сулію з вином, або барило канарського, або що-небудь таке, щоб запити цей пречудовий пиріг. Звісно, це така дрібниця, що не могла втриматися в пам'яті суворого самітника. Але я гадаю, що якщо ти гарненько пошукаєш у тій норі, то переконаєшся, що я не помиляюся.

Замість відповіді самітник лише посміхнувся й витяг зі своєї скрині шкіряну сулію місткістю з піввідра. Потім він приніс два великі келихи з буйволового рогу в срібній оправі; думаючи, що тепер уже можна не соромитися, він налив їх по вінця і, сказавши за звичаєм саксів: «Твоє здоров'я, сер Ледачий Лицар»,— одним духом перехилив свій келих.

— Твоє здоров'я, святий паламарю з Копменгерста,— відповів лицар і також осушив свій келих.

— А чи знаєш, святий паламарю,— вів далі прибулець,— я ніяк не можу второпати, чому це такий здоровенний хлоп'яга і майстер попоїсти, як ти, вирішив жити сам-один у цій глушині. Як на мене, тобі куди більше пасувало б жити в замку, їсти м'ясно, пити міцно, а не харчуватися стручками та запивати їх водою, або жити з милості якогось там лісничого... На твоєму місці я б знайшов собі і забаву, і їжу, полюючи на королівську дичину. Чимало є добрих черід у цих лісах, і ніхто не помітить відсутності того оленя, що піде на користь служителям святого Дунстана.

— Сер Ледачий Лицарю,— відповів паламар,— це небезпечні слова, прошу, не вимовляй їх. Я воістину самітник перед королем і законом. Якби я надумав ласувати дичиною мого володаря, не минути б мені в'язниці, а можливо, якщо не врятує чернеча ряса,— і шибениці.

— А все-таки,— сказав лицар,— на твоєму місці я виходив би у місячні ночі, коли лісничі й вартові заваляться спати, і, бурмочучи молитви, нема-нема та й пускав би стрілу в череду бурих оленів, що пасуться на зелених галявинах... Розвій мої сумніви, святий паламарю: невже ти ніколи не займаєшся такими справами?

— Друже Ледарю,— відповів самітник,— ти знаєш про моє господарство все, що тобі потрібно, і навіть більше того, на що заслуговує непроханий гість, який вдирається силою. Повір мені, користуйся добром, що посилає тобі Бог, і не допитуйся, звідки що береться. Наливай свою чару на здоров'я, але, будь ласкав, не став мені більше зухвалих питань. Бо я тобі доведу, що, якби не моя добра воля, ти б не знайшов тут пристановища.

— Клянуся честю, це ще дужче розпалює мою цікавість! — сказав лицар.— Ти — найтаємничіший самітник, якого мені доводилося зустрічати. Перш ніж ми розійдемося, я хочу гарненько з тобою познайомитися. А щодо твоїх погроз, знай, свята людино, що моє ремесло в тому й полягає, щоб вишукувати небезпеку всюди, де вона є.

— Сер Ледачий Лицарю, п'ю за твоє здоров'я,— сказав самітник.— Я високо ціную твою доблесть, але досить низької думки про твою скромність. Якщо хочеш поборотися зі мною рівною зброєю, я тебе по-дружньому та з братньої любові так оброблю, що на цілих дванадцять місяців відучу від гріха зайвої цікавості. Лицар випив із ним і попросив призначити вид зброї.

— Та немає такої зброї, починаючи від ножиць Даліли та копійчаного цвяха Яелі й аж до меча Голіафа,— відповів самітник,— з якою я був би тобі до снаги... Але якщо вже ти доручаєш мені вибір зброї, що ти скажеш, друже мій, про такі дрібнички?

З цими словами він відімкнув інший прикомірок і витягнув звідти два палаші та два щити, які зазвичай носили йомени. Лицар, який стежив за його рухами, помітив у цьому другому потайному прикомірku два чи три відмінні луки, арбалет, зв'язку прицілів для нього й шість сагайдаків зі стрілами. Між іншими предметами, що далеко не личать для осіб духовного звання, у глибині темного прикомірка впала йому в око арфа.

— Ну, брате паламарю, обіцяю тобі, що більше не чіплятимусь з образливими запитаннями,— сказав лицар.— Те, що я бачу в цій шафі, дає відповіді на них. Крім того, я помітив там одну річ,— тут він нахилився й сам витяг арфу,— на якій змагатимуся з тобою набагато охочіше, ніж на мечях.

— Мабуть, сер лицар,— сказав самітник,— що тебе недаремне прозвали Ледарем. Зізнаюся, ти здаєшся мені дуже підозрілим чолов'ягою. Проте ти — мій гість, і я не випробовуватиму твою мужність інакше, як за твоїм власним бажанням. Сідай, наповни свій келих, будемо пити, співати й веселитися. Коли знаєш гарну пісню, завжди будеш приємним гостем у Копменгерсті, поки я є настоятелем при каплиці святого Дунстана, а це, Бог дасть, протриває доти, поки замість сірої ряси не покриють мене зеленим дерном. Ну, чого ж ти не п'єш? Наливай чару повніше, тому що ця арфу тепер не швидко настроїш. А ніщо так не прочищає голос і не загострює слух, як чара доброго вина. Що ж

до мене, я люблю, щоб винце пробрало мене до кінчиків пальців; отоді я можу спритно перебирати струни.

Розділ XVII

*Надвечір, перше ніж засну,
Грубеньку книжку розгорну,
Що оповість життя святих.
Які не знали слова гріх.
А догорить свіча моя —
З молитвою лягаю я.*

.....

*Та хто втече від суєти,
Щоб мир і спокій віднайти,
Зречеться пристрасті й чуття
За плин самотного буття?*

Т. Вортон

Хоча гість охоче виконав пораду гостинного самотника, однак досить довго вовтузився з арфою, перш ніж її наладував.

— Мені здається, святий отче,— сказав він,— що тут бракує однієї струни, та й інші в поганому стані.

— Ага, то ти помітив це? — сказав самотник.— Виходить, ти майстер своєї справи. Вино і пунш,— додав він, багатозначно звівши очі до неба.— Все лихо від вина і пуншу. Я вже казав Але-ну з Вибалки, північному менестрелеві, що після сьомого кухля краще не чіпати арфи. Але дуже вже він упертий, з ним не домовишся... Друже, п'ю за успіх твого виступу.

Сказавши це, він з поважним виглядом спорожнив свій келих, увесь час похитуючи головою при спогаді про п'яного шотландського співака.

Тим часом лицар абияк налагодив струни і після короткої прелюдії запитав господаря, що йому більше до вподоби: заспівати сірвенту мовою французьких трубадурів або ж серенаду мовою італійських менестрелів, або віреле, або баладу простонародною англійською мовою?

— Баладу, баладу,— сказав самотник.— Це буде краще за будь-яку французьку нісенітницю. Я найчистіший англієць, сер лицар, такий самий англієць, яким був мій заступник святий Дунстан, а він, напевно, так само цурався цих сірвенту і віреле, як чортових ратиць. У мене в келії співаються лише англійські пісні.

— Ну добре,— погодився лицар,— я спробую пригадати баладу, складену одним саксом, якого я знав у Святій Землі.

Виявилося: якщо лицар і не був майстерним менестрелем, то принаймні його смак розвився під впливом наставників. Голос його, від природи грубуватий, мав невеликий діапазон, та був добре розроблений. Тому він співав дуже непогано й міг би задовольнити й вимогливішого критика, ніж наш самітник; лицар співав виразно, то протяжливими, то задерикуватими звуками, відтіняючи слова й надаючи силу й значення віршам.

ПОВЕРНЕННЯ ХРЕСТОНОСЦЯ

Здійснив герой лицарський чин —
Вертає з Палестини він.
Під тягарем хреста не впав,
Хоча сліди страшних забав
Лишилися на його щиті,
Який він кидає до стіп
Своєї леді — й біля стін
Світлиці вже співає він:
«Чарівна леді! Лицар твій
Важкі роки в землі чужій
Провів, а статків не набув,
З чим виїхав — із тим вернув:
Сталевий меч і гострий спис
Крізь сутички усі проніс...
Відзнаки ж ліпше не знайти.
Ніж Теклі усміх золотий!
Чарівна леді! Лицар твій
За усміх бився осяйний!
Поміж вродливиць при дворі
Твоя краса мов жар горить.
Співа баладу менестрель,
Сурмить сурмач гримливу трель:
Герой задля очей ясних
Під Аскалоном переміг!
Чарівна леді! Усміх твій
Завиграшки здолав міцний
Лицарський меч, який лишив
Півсотні мусульманських вдів.
Погляньте, кучері які!
А ніжна білина руки!
За них не зле лягти від ран
Й пустити кров магометан.
Чарівна леді! На ім'я
Мене ніхто не знає — я
Свої звияти у борні
До ніг кладу тобі одній.
Під сонцем Сирії засмаг
Твій лицар, і йому зима
Північна серце холодить...
Його б коханням розтопить!»

Поки тривав спів, самітник поводився, немов записний критик нашого часу, присутній на прем'єрі нової опери. Він відкинувся на спинку крісла, замружився й то злегка вертів пальцями, то розводив руками або тихо помахував ними в такт музиці. При деяких переходах мелодії, коли на його навиклий смак здавалося, що голос лицаря недостатньо

високий для виконання, він сам приходив йому на допомогу й підтягував. Коли балада була проспівана до кінця, самітник рішуче заявив, що пісня гарна й проспівана відмінно.

— Тільки от що я тобі скажу,— сказав він.— На мою думку, мої земляки сакси задовго водилися з норманами й стали на їхній манер складати сумні пісеньки. Ну навіщо добрий лицар їхав з дому? Невже він думав, що кохана в його відсутність не вийде заміж за його суперника? Поза всяким сумнівом, вона не звернула анінайменшої уваги на його серенаду, або як це у вас називається, тому що його голос для неї — однаково що завивання kota в канаві... А втім, сер лицар, п'ю за твоє здоров'я й за успіх усіх вірних коханців... яким ти, боюся, не є,— додав він, зауваживши, що лицар, котрий відчув шум у голові від невинних узливань, наповнив свою чару не вином, а водою з глечика.

— Як же,— сказав лицар,— чи не ти мені казав, що це — вода із благословенного джерела твого заступника, святого Дунстана?

— Так-бо воно так,— відповів самітник,— він хрестив у ньому язичників цілими сотнями. Лише я ніколи не чув, щоб він сам пив цю воду. Всьому своє місце й своє призначення в цьому світі. Святий Дунстан, вірно, незгірш нашого знав привілеї веселого ченця.

З цими словами він узяв арфу й побавив гостя примітною пісенькою, запозичивши для неї відомий хоровий мотив стародавніх англійських балад деррі-даун. Ці пісні, як припускають, походять із сивої давнини, давнішої, ніж епоха семи держав англів і саксів; їх співали в часи друїдів, прославляючи жреців, коли ті йшли в ліс по омелу.

БОСИЙ ЧЕРНЕЦЬ

За рік подолай ти чимало країв,
Іспанію і Візантію об'їдь,
Хоч світ перетни із кінця у кінець —
Нема щасливіших, як босий чернець.
Для милої лицар рушає в похід —
Додому приносять прохромлений щит.
Заплаче кохана: вертається мрець!
Хто краще утішить, як босий чернець?
Щасливі монархи, посіли-бо трон?
Були королі, що вдягали фелон,
А де ж таке бачене, хай йому грець,
Аби спокусивсь на корону чернець?
І хаші, і твань для міцної ноги —
Як биті шляхи для коліс. До снаги
Всю землю йому перейти навпростець:
У будь-якій хаті спочине чернець.
Опівдні його виглядають, а він
Уже запізнився на кілька годин?
На нього чекає найкращий стілець,
Жаданий-бо гість — босоногий чернець.
Опівночі буде з далеких пустель?
На нього чекають і юшка, і ель.
Хазяйка хазяїна вижене геть,
Щоб спав під периною босий чернець.
Хай славляться ризи і квітне сандал,

Хай папа живе на погибель чортам!
Правдивої радості чистих сердець
Вартує один тільки босий чернець.

— Воістину,— сказав лицар,— проспівав ти добре й весело та прославив свій сан як слід. А до речі про чорта, святий паламарю: невже ти не боїшся, що він коли-небудь завітає до тебе саме під час таких мирських розваг?

— Мирських? Це я мирянин? — обурився самітник.— Та я служу у своїй каплиці вірою й правдою дві обідні кожного Божого дня, утренью й вечірню, години, кануни, повечір'я.

— Лише не місячними ночами, коли можна пополювати за дичиною,— зауважив гість.

— *Excepthis excipiendis*¹,— відповів самітник,— як наш старий абат навчив мене відповідати, у разі якщо сміливий мирянин здумає розпитувати, чи всі канонічні правила я виконую в точності.

— Це так, святий отче,— сказав лицар,— але чорт підстерігає нас саме за винятковими заняттями. Ти сам знаєш, що він усюди бродить, яко лев рикаючий.

— Нехай зарикає, коли посміє,— сказав чернець.— Від моєї мотузки він заверещить, як верещав від коцюби святого Дунстана. Я зроду не боявся жодної людини — не лякаюся й чорта з його прибічниками. Молитвами святого Дунстана, святого Дубрика, святого Вінібальда, святого Вініфреда, святого Свіберта та святого Вілліка, а також святого Фоми Кентського, не враховуючи моїх власних малих заслуг перед Богом, я маю чортів десь, як хвостатих, так і безхвостих. Але по секрету скажу вам, друже мій, що ніколи не згадую про такі речі до ранкової молитви.

Він перевів мову на інше, і пиятика тривала на славу. Уже багато пісень проспівали обидва, аж раптом їхню веселу гулянку порушив дужий стукіт у двері халупи.

Чим була викликана ця перешкода, ми зможемо пояснити лише тоді, коли повернемося до інших дійових осіб нашої розповіді, тому що, за прикладом старого Аріосто², ми не любимо мати справу лише з одним якимось героєм, охоче змінюючи і персонажів, і обстановку нашої драми.

¹ За належним винятком (лат.).

² Лудовіко Аріосто (1474–1533) — італійський поет епохи Відродження.

Розділ XVIII

*Вперед! Наш шлях — через ліси і луки,
Де дуб міцний простер могутнє віття,
Затримуючи сонячне проміння...
Вперед! Вперед! Чудовими стежками,
Коли величне сонце у зеніті,
А променистий панцир Артеміди
Затопить світлом моторошний праліс.*

«Етрикський ліс»

Коли Седрик Сакс побачив, як син його, знепритомнівши, впав на арену в Ашбі, першим його бажанням було послати своїх людей подбати про нього, але ці слова застрягли в нього в горлянці. За присутності такого товариства він не міг примусити себе визнати сина, якого вигнав з дому й позбавив спадщини. Однак він наказав Освальду не спускати його з ока й за допомогою двох кріпаків перенести в Ашбі, тільки-но юрба розійдеться. Але Освальд спізнився з виконанням цього розпорядження: юрба розійшлася, а лицар зник.

Дарма чашник Седрика озирався навсібіч, відшукуючи, куди подівся його молодий господар; він бачив криваву пляму на тому місці, де лежав юний лицар, але самого лицаря не бачив: немов чарівниці перенесли його кудись. Можливо, Освальд саме так і пояснив би собі зникнення Айвенго (тому що сакси були вкрай забобонні), якби випадково не впала йому в очі постать людини, одягненого зброєносцем, у якій він упізнав свого товариша Гурта. У розпачі від раптового зникнення свого господаря колишній свинар розшукував його всюди, забувши будь-яку обережність і піддаючи себе неабиякій небезпеці. Освальд же визнав своїм обов'язком затримати Гурта як раба-втікача, чию долю мав вирішити сам господар.

Чашник продовжував розпитувати всіх стрічних, чи не знає хто, куди подівся Айвенго. Зрештою йому вдалося довідатися, що кілька добре вдягнених слуг дбайливо поклали пораненого лицаря на носі, що належали одній із присутніх на турнірі дам, і відразу ж віднесли за огорожу. Отримавши ці відомості, Освальд вирішив повернутися до свого господаря за подальшими наказами й повів із собою Гурта, вважаючи його втікачем.

Седрик Сакс був під владою болісних і похмурих передчуттів через поранення сина. Його патріотичний стоїцизм сакса боровся з батьківськими почуттями. Але природа все-таки взяла своє. Однак варто було йому довідатися, що Айвенго, напевно, перебуває під наглядом друзів, як почуття ображеної гордості й обурення, спричинені тим, що він

називав «синовою нешанобливістю Вілфреда», знову узяли гору над батьківською прихильністю.

— Нехай іде своєю дорогою,— сказав він.— Нехай ті й лікують його рани, заради кого він їх дістав. Йому більше личить виробляти фокуси, вигадані норманськими лицарями, ніж підтримувати честь і славу своїх англійських пращурів мечем і сокирою — доброю старою зброєю нашої батьківщини.

— Якщо для підтримки честі та слави своїх пращурів,— сказала Ровена, яка була присутня тут-таки,— досить бути мудрим у порадах й хоробрим у бою, якщо досить бути найвідважнішим з відважних і найшляхетнішим зі шляхетних, то хто ж, крім його батька, заперечуватиме...

— Мовчіть, леді Ровено! Я не хочу вас слухати! Приготуйтеся до вечірніх зборів у принца. Цього разу нас запрошують із такою небувалою пошаною й люб'язністю, про які сакси й не чули з фатального дня битви під Гастингсом. Я вирушу туди негайно, хоч для того, щоб показати гордим норманам, як мало я переймаюся долею сина, дарма що він переміг сьогодні їхніх найхоробріших воїнів.

— Туди,— сказала леді Ровена,— я не поїду, і, прошу вас, зважте: непоступливість, яку ви вважаєте твердістю й мужністю, насправді схожа на жорстокосердість.

— То й сиди в хаті, невдячна! — відповів Седрик.— Це в тебе жорстоке серце, якщо ти жертвуєш благом нещасного, гнобленого народу на догоду своєму порожньому й неблагословленому почуттю! Я знайду шляхетного Ательстана та з ним вирушу на бенкет до принца Джона Анжуйського.

І він поїхав на царський бенкет, про головні події якого ми вже розповідали.

Після повернення із замку саксонські тани в супроводі почту сіли на коней. Тут у метушні від'їзду з турніру додому втікач Гурт уперше й потрапив на очі Седрику. Ми вже знаємо, що шляхетний сакс повернувся з бенкету аж ніяк не в гарному гуморі, і йому потрібен був привід, щоб зігнати на комусь свій гнів.

— У кайдани його! У кайдани! — закричав він.— Освальде! Гундиберте! Пси і покидьки! Чому цього шахрая дотепер не закували?

Не насмілюючись виявити спротив, товариші Гурта зв'язали його вуздечкою — першим, що потрапило під руку. Гурт підкорився цьому без опору, але докірливо глянув на господаря й тільки сказав:

— От що значить любити плоть від вашої плоті і кров від вашої крові понад мою власну!

— На коней — і вперед! — крикнув Седрик.

— І давно час,— сказав високошляхетний Ательстан.— Боюся, що коли ми не поквапимося, у високоповажного абата Вальтофа зіпсуються всі страви, приготовлені до пізньої вечері.

Однак мандрівники їхали так швидко, що досягли монастиря святого Вітольда перш, ніж відбулася та неприємність, якої побоювався Ательстан. Настоятель, родом зі стародавнього саксонського роду, прийняв знатних саксонських гостей із такою пишною гостинністю, що вони просиділи за вечерею до пізньої ночі — або радше до раннього ранку. Наступного дня вони лише після розкішного сніданку змогли залишити свого гостинного господаря.

Коли кавалькада виїжджала з монастирського двору, стався прикрий випадок, що трохи стривожив саксів. Зі всіх народів, що населяли в той час Європу, жоден із такою увагою не стежив за прикметами, як сакси: більша частина всіляких повір'їв, що дотепер живуть у нашому народі, бере початок від їхніх марновірств. Нормани тоді були набагато освіченіші, притому вони були мішаниною досить різних племен, що з часом встигли звільнитися від багатьох забобонів, винесених їхніми пращурами зі Скандинавії; вони навіть пишалися тим, що не вірять у прикмети.

У цьому разі пророкування загрози йшло від такого негідного віщуна, яким був величезний худий чорний собака, що сидів надворі. Він почав жалібно вити в ту хвилину, коли передові вершники виїхали з брами, потім раптом голосно загавкав й, кидаючись із боку вбік, очевидно мав намір приєднатися до кавалькади.

— Не люблю я цієї музики, батьку Седрик,— сказав Ательстан, що нагородив його таким титулом на знак поваги.

— І я не люблю, дядечку,— сказав Вамба.— Боюся, щоби нам не довелося заплатити волинщику.

— Як на мене,— сказав Ательстан, у пам'яті якого ель настоятеля залишив сприятливе враження (тому що містечко Бертон уже й тоді славилося варінням цього життєдайного напою),— краще було б повернутися й погостювати в абата до обіду. Не слід виїжджати в путь, якщо дорогу перейшов чернець, або перебіг заєць, або якщо завив собака. Краще перечекати доти, доки не мине наступна трапеза.

— До біса! — сказав Седрик нетерпляче.— Ми й так згаяли забагато часу. А собаку цього я знаю. Це пес мого утікача раба Гурта — такий самий трутень, як і його господар.

Із цими словами Седрик звівся у стременах і пустив дротик у бідного Ікланя — позаяк це справді був Іклань, який всюди супроводжував свого господаря й тепер на свій лад сповіщав про радість від того, що знову знайшов його. Дротик зачепив собаку в плече

й ледь не притис до землі. Бідний пес завив ще сильніше й кинувся геть з дороги розгніваного тана.

У Гурта серце облилося кров'ю при цьому видовищі: Седрик хотів убити його вірного друга й помічника, і це зачепило його набагато більше, ніжте жорстоке покарання, якого зазнав він сам. Він марно намагався витерти собі очі й нарешті сказав Вамбі, що, побачивши свого пана не в дусі, вважав би безпечнішим триматися подалі від нього:

— Зроби милість, будь ласка, витри мені очі приполою твого плаща: їх зовсім роз'їв пил, а ремені не дають підняти руки.

Вамба зробив йому цю послугу, і якийсь час вони їхали поруч. Гурт увесь час сумно мовчав. Нарешті він не витримав і відвів душу такою тирадою:

— Друже Вамбо,— сказав він,— зі всіх дурнів, що служать Седрику, ти один лише такий спритний, що можеш догоджати йому своєю дурістю. Атому піди і скажи йому, що Гурт ні з любові, ні зі страху більше не служитиме йому. Він може зняти з мене голову, може відстьобати мене батогами, може закувати в ланцюги, але я йому більше не слуга. Скажи йому, що Гурт, син Беовульфа, відмовляється йому служити.

— Хоч я й дурень,— відповів Вамба,— але таких дурних речей і не подумаю передавати йому. У Седрика за поясом ще достатньо залишилося дротиків, і ти знаєш, що час від часу він поціляє влучно.

— А мені байдуже,— сказав Гурт,— нехай хоч зараз уб'є мене. Учора він залишив валятися в крові на арені Вілфреда, мого молодого господаря, сьогодні хотів убити в мене на очах єдину живу істоту, яка до мене прив'язана. Закликаю у свідки святого Едмунда, святого Дунстана, святого Вітольда, святого Едуарда Сповідника¹ й всіх святих саксонського календаря,— (треба зауважити, що Седрик ніколи не вимовляв імен тих святих, які були не саксонського походження, і всі в його дворі також обтинали свої святці),— я ніколи йому цього не пробачу!

— Як на мене,— заперечив Вамба, не вперше граючи роль миротворця,— Седрик зовсім не збирався вбивати Ікланя, а хотів лише налякати його. Ти не помітив: він підвівся у стременах, щоб пустити дротик понад голову собаки, але, на лихо, Іклань у цю-таки мить підстрибнув. От він і дістав цю подряпину, яку я беруся залікувати грудочкою дьогтю.

— Якби так,— сказав Гурт,— якби я міг так подумати!.. Та ні! Я бачив, як влучно він цілився, і чув, як дротик задзижчав у повітрі, а поті;, застромившись у землю, досі

¹ Едвард Сповідальник (1003–1066) — передостанній англосаксонський король Англії, під час правління якого послабилася королівська влада.

тремтів, наче з досади, що не влучив у ціль. Так кинути можна лише з лихим наміром. Ні, клянуся улюбленою свинею святого Антонія, не служитиму йому більше!

І обурений свинар знову занурився у похмуре мовчання, з якого блазень не міг його вивести.

Тим часом Седрик і Ательстан, які їхали попереду, розмовляли про стан країни, про незгоди в королівському роді, про колотнечу й ворожнечу серед норманських дворян; вони обговорювали, чи можливо під час міжусобної війни, що наближалася, позбутися норманського ярма або принаймні домогтися більшої національної незалежності. Розмовляючи про такі речі, Седрик завжди надихався. Відновлення незалежності саксів було мрією його душі, і цій мрії він добровільно приніс у жертву своє родинне щастя й долю свого сина. Але для того, щоб здійснити цей великий переворот на користь корінних англійців, необхідно було об'єднатися й діяти під керівництвом ватажка, і цей ватажок повинен був походити із древнього королівського роду. Цю вимогу висували ті, кому Седрик звир'яв свої таємні задуми й надії. Ательстан був одним із таких. Щоправда, він не вирізнявся глибоким розумом і не відзначався жодними талантами, однак мав представницьку поставу, він був не боягуз, майстерний у всяких військових вправах і, здавалося, охоче дослухався до порад людей, розумніших за себе. Більше того, було відомо, що він людина щедра, гостинна й добра. Але якби не були чесноти Ательстана, багато хто з саксів схильний був визнавати першість за леді Ровеною. Вона походила від короля Альфреда, а її батько настільки уславився своєю мудрістю, відвагою й шляхетною вдачею, що пам'ять його високо шанували всі його співвітчизники.

Якби Седрик захотів, йому нічого не варто було б стати на чолі третьої партії, не менш сильної, ніж дві інші. За Ательстана й леді Ровену говорило їхнє королівське походження, але він міг протиставити їм свою хоробрість, діяльну вдачу, енергію й, головне, ту жагучу відданість справі, що змусила земляків наректи його Саксом. А за народженням він сам був таким знатним, що в цьому сенсі нікому не поступався, за винятком Ательстана й своєї вихованки. Але навіть тінь марнославства не була притаманна Седрику, і, замість того щоб іще більше роз'єднати свій і без того слабкий народ створенням власної партії, Седрик прагнув усунути вже існуючий розкол; важливою частиною його плану було видати леді Ровену заміж за Ательстана й у такий спосіб злити воєдино обидві партії. Перешкодою до його здійснення послужила взаємна прихильність леді Ровени і його сина. Це й було головною причиною вигнання Вілфреда з рідного дому.

Седрик вжив такі суворі заходи в надії, що за відсутності Вілфреда Ровена змінить свої почуття. Але він помилився: Ровена виявилася непоступливою, що пояснювалося почасти характером її виховання. В очах Седрика Альфред був чимось на кшталт божества. Тому

він ставився до останньої представниці його роду з винятковою повагою, яке навряд чи вселяли комусь принцеси царських династій того часу. У його замку кожне бажання Ровени було законом, і сам Седрик, немов вирішивши, що її права повинні бути повністю визнані хоч би у межах цього маленького кола, пишався тим, що підкорявся їй, як перший із її підданих.

Вона з дитинства привчилася не лише діяти на свій розсуд, але й повелівати іншими; а тому немає нічого дивного, що в такому питанні, у якому інші дівчата, навіть виховані в повній підлеглості й покорі, схильні виявляти деяку самостійність і здатні заперечувати владу своїх опікунів і батьків, Ровена висловила обурення. Вона рішуче противилася всякому зовнішньому тиску й навідріз відмовилася давати комусь право спрямовувати її прихильності всупереч її волі. Свої думки й почуття вона висловлювала сміливо, і Седрик, не в силі опиратися звичному шанобливому підпорядкуванню її волі, зайшов у глухий кут і не знав тепер, як змусити її слухатися свого опікуна.

Марно намагався він заповнити її уяву картиною майбутньої королівської влади. Ровена, наділена здоровим глуздом, вважала плани Седрика нездійсненними, а для себе особисто небажаними. Ровена й не думала приховувати прихильність до Вілфреда Айвенго. Ба більше — вона неодноразово заявляла, що радше піде в монастир, ніж погодиться розділити трон з Ательстаном. Вона завжди відчувала презирство до Конінгсбурзькогоготана, а тепер, після стількох неприємностей, завданих ним, відчувала до нього щось близьке до відрази.

Проте Седрик, не дуже вірячи у жіночу непохитність, усіляко клопотався, щоб улаштувати цей шлюб, думаючи, що цим робить важливу послугу справі боротьби за незалежність саксів. Раптову й романтичну появу сина на турнірі в Ашбі він справедливо вважав за смертельний удар по його надіях. Щоправда, батьківська любов на хвилину взяла гору над гонором і патріотизмом. Однак невдовзі його душі знову полонила справа саксів, і він вирішив докласти усіх можливих зусиль до з'єднання Ательстана з Ровеною, вважаючи, що цей шлюб разом з іншими заходами сприятиме якнайшвидшому відновленню незалежності саксів.

Про це він і розмовляв з Ательстаном зараз. Слід зізнатися, що протягом бесіди Седрику, наче Готспуру¹, не раз довелося пошкодувати, що йому доводиться спонукати такий «глечик збираного молока» на такі великі справи. Щоправда, Ательстанові було притаманне марносластво, йому було приємно вислухувати промови про високе походження й проте, що він за правом народження повинен користуватися пошаною та

¹ Сер Генрі «Готспур» Персі (1364–1403) — англійський граф, який допоміг скинути з трону короля Ричарда II, щоб престол посів Генріх IV, а згодом сам очолив заколот проти Генріха IV.

владою. Але його дрібна чванькуватість цілком задовольнялася тією пошаною, що виявляли йому домочадці й усе саксонське оточення. Ательстан дивився у вічі небезпеці без остраху, але був занадто ледачий, щоб добровільно шукати її. Він був цілком згоден із Седриком у тому, що саксам варто було б відвоювати собі незалежність; ще охочіше погоджувався він царювати над ними, коли ця незалежність прийде. Але тільки-но починали обговорювати плани, як посадити його на королівський престол — тут він виявлявся отим Ательстаном Неповоротким, тупуватим, нерішучим і незаповзятливим. Жагучі й палкі промови Седрика так само мало діяли на його мляву вдачу, як розпечене ядро — на холодну воду: кілька секунд воно сичить і димиться, а потім остигає.

Побачивши, що переконувати Ательстана майже все одно, що пришпорювати втомлену шкапу або кувати холодне залізно, Седрик під'їхав ближче до своєї вихованки, але розмова з нею виявилася для нього навряд чи приємнішою. Позаяк його поява перервала бесіду леді Ровени з її улюбленою служницею про доблесного Вілфреда та його долю, Ельджита, щоб відомстити за себе та свою повелительку, негайно пригадала, як Ательстан був вибитий із сідла на арену, а всіляке згадування про цю жалюгідну подію було надзвичайно неприємне Седрику. Таким чином, для чесного сакса ця подорож була сповнена неприємностей і прикростей. Не раз він починав подумки проклинати турнір і того, хто його вигдав, та й себе самого — за те, що мав необережність туди поїхати.

Опівдні, за бажанням Ательстана, зупинилися в гаю біля джерела, щоб дати відпочинок коням, а самим трохи підкріпитися: хлібосольний абат щедро постачив їх провіантом на дорогу, який нав'ючили на віслиюка. Трапеза затяглася надовго, а позаяк й інших перешкод на шляху було багато, вони втратили надію до ночі дістатися Ротервуда. Це змусило їх поквипитися і їхати швидше, ніж раніше.

Розділ XIX

*А почет воїнів, які шляхетну леді
Охороняють (це-бо я підслухав,
Як ззаду непоміченим підкрався),
Вже недалечко замку — мають намір
Тут ночувати.*

Дж. Бейлі «Орра. Трагедія»

Мандрівники тепер повинні були заглибитися в глухі дрімучі ліси, які у ті часи вважалися вкрай небезпечними через безліч розбійників або втікачів; доведені до розпачу утисками й убогістю, селяни ховалися в лісах, об'єднуючись у такі великі ватаги, що місцева варта нічого не могла з ними вдіяти. Втім, незважаючи на пізній час, Седрик

і Ательстан, маючи при собі десяток добре озброєних слуг, не враховуючи Вамби й Гурта, через те що один був блазень, а другий — зв'язаний арештант, не побоювалися нападу жодних розбійників. Потрібно додати, що, пускаючись у дорогу по лісах у такий пізній час, Седрик і Альтестан покладалися не лише на власну хоробрість, але також на своє походження й добру репутацію.

Розбійниками були здебільшого селяни та йомени саксонського походження, змушені вести таке безутішне кочове життя через жорстокі лісові й мисливські закони; звісно, вони не чіпали своїх одноплемінників.

Усе далі заглиблюючись у ліс, мандрівники стривожилися, почувши крик про допомогу. Під'їхавши до того місця, звідки чулися голоси, вони з подивом побачили на землі кінні ноші; поруч із ними на траві сиділа молода жінка в багатому єврейському одязі, а трохи оддалік метався старий, який, судячи з його жовтої шапки, теж був євреєм, він бігав туди й назад і, заламуючи руки, стогнав і жестами виказував такий розпач, ніби з ним сталося найжахливіше лихо.

Спочатку на всі розпитування Ательстана й Седрика старий єврей волав до всіх патріархів Старого Завіту, благаючи вразити синів Ізмаїла, які зараз прийдуть і порубають їх гострими мечами. Нарешті Ісак з Йорка (це ж бо був наш старий приятель) абияк пояснив, що в Ашбі він найняв шестеро людей збройної охорони на мулах і кінні ноші для перевезення хворого друга; найняті люди взялися проводити його до Донкастера. Дотепер вони їхали цілком щасливо, але зустрічний дроворуб сказав їм, що тут, у лісі, засіла велика зграя розбійників. Наймані слуги випрягли коней з нош і втекли, покинувши Ісака з дочкою, і вони не могли ані захищатися, ані продовжувати свій шлях, щохвилини очікуючи нападу розбійників, які могли їх пограбувати і навіть убити.

— Якби ласка вашої вельможної милості,— казав Ісак тоном найглибшої смиренності,— дозволити нам їхати далі під вашою охороною, клянуся скрижалями нашого закону, з тих пір як Ізраїль був у полоні, жоден єврей не платив за послугу так щедро, як ми вам відплатимо за таку милість.

— Ах ти, собако! — сказав Ательстан, що особливо добре пам'ятав усілякі дрібні образи.— Я ще не забув, як ти зухвало тримав себе в галереї на арені! Хочеш — захищайся, хочеш — біжи або відкупися від розбійників, але не очікуй від нас допомоги. Якби розбійники грабували лише вас, всесвітніх грабіжників, я би вважав, що вони найчесніші люди!

Але Седрик не погодився з таким суворим рішенням Ательстана.

— Ми краще ось що зробимо,— сказав він.— Дамо їм коней і двох людей з нашого почту, нехай проведуть їх до найближчого селища. Ми від цього небагато втратимо, а за

допомогою вашого доброго меча, шляхетний Ательстане, та іншої прислуги нам неважко буде впоратися хоча б і з двома десятками волоцюг.

Ровена, незважаючи на страх, що викликало згадування про розбійників, гаряче підтримала пропозицію свого опікуна. І тут Ребекка, байдужа дотепер, пробралася крізь юрбу слуг до коня Ровени, схилила коліна й, за східним звичаєм, поцілувала край одягу саксонської леді. Потім вона підвелася й, відкинувши з обличчя покривало, почала благати її в ім'я великого Бога, якому вони обидві поклоняються, в ім'я одкровення на горі Синай, у яке вони обидві вірують, зглянутися на них і дозволити їм їхати під охороною їхнього загону.

— Я не для себе молю вас про таку милість,— казала Ребекка,— і навіть не заради цього нещасного старого. Я знаю, що кривдити й обдирати наш народ вважається в християн малим гріхом, мало не заслугою, і чи не однаково, де це робиться — у містах, чи у пустелі, чи в чистому полі. Але я звертаюся до вас заради того, хто й вам милий, і благаю вас, заради цього хворого, дозвольте нам продовжувати шлях під вашим заступництвом. Якщо з ним станеться лихо, то й останні хвилини вашого життя будуть отруєні думкою, що ви не виконали того, про що я прошу вас.

Урочистий тон цих слів справив сильне враження на саксонську красуню.

— Цей старий такий слабкий і безпомічний,— сказала Ровена своєму опікунові,— а дівчина така молода й приваблива. Притому з ними тяжкохворий. Хоч вони і юдеї, але ми, як християни, не повинні кидати їх у таку хвилину. Накажіть зняти в'юки із двох мулів. Мулів можна впрягти в ноші, а старому і його дочці дати пару запасних коней.

Седрик охоче пристав на цю пропозицію, а Ательстан зажадав, щоб євреї їхали позаду всіх: там їх супроводжуватиме Вамба зі своїм щитом зі свинини.

— Я свій щит залишив на арені,— відповів блазень.— Такою ж була доля й багатьох інших лицарів.

Ательстан густо почервонів, тому що його самого спіткала така доля на другий день турніру. Тим часом леді Ровена, бажаючи загладити грубий жарт свого незграбного шанувальника, попросила Ребекку їхати поруч із нею.

— Мені б не личило цього робити,— сказала Ребекка з гордою смиренністю.— Моє товариство може виявитися принизливим для моєї покровительки.

Переміщення в'юків відбулося дуже швидко. Однак слова «розбійники» було досить, щоб змусити слуг поспішати, особливо зважаючи на сутінки. Під час метушні Гурта зняли з коня, і він скористався цією нагодою, щоб попросити блазня послабити мотузки, якими були зв'язані його руки. Вамба виконав його прохання й, можливо, навмисно так недбало

зав'язав нові вузли, що Гурт легко визволив руки й прошмигнув у кущі. Ніхто не звернув уваги на його втечу.

Нові веління спричинили стільки клопоту й метушні, що Гурта кинулися не швидко. Пам'ятаючи про наказ посадити його верхи разом з одним зі слуг, усякий думав, що Гурт сидить за спиною в товариша; коли ж вони помітили, що Гурт зник, небезпека з боку розбійників здавалася настільки близькою, що не було часу думати ні про що інше.

Тим часом стежина, якою прямували подорожани, стала настільки вузькою, що не можна було проїхати нею більш ніж двом вершникам поряд; до того ж почався спуск у вибалку, де протікав струмок, береги якого були багnistими та поросли низькими кущами верби. Седрик і Ательстан, які їхали попереду, зрозуміли, що тут найбільш варто остерігатися нападу. Однак ні той, ні той не мали достатнього бойового досвіду. Вони вирішили, що найкраще якомога швидше проскочити вибалку. Не дотримуючись ніякого порядку, загін помчав уперед. Та ледь проводирі з частиною своїх супутників перетнули струмок, як розбійники накинулися на них відразу спереду, ззаду й з обох боків так стрімко, що опиратися не було сенсу. Навкруги лунав шалений лемент:

— Білий Дракон¹! Білий Дракон! Святий Георгій постоїть за стару Англію! — бойовий клич нападників, які зображали саксонських розбійників.

Вороги вигулькнули так нагло, накинулися на мандрівників так відважно й розправилися з ними так швидко, що здалося: їх було вдвічі більше, ніж насправді.

Обидва саксонські ватажки потрапили в полон одночасно, але кожен за таких обставин, які були відбитком його характеру.

Угледівши першого ворога, Седрик метнув у нього дротик і поцілів цього разу так влучно, що пришпилів супротивника до дуба, біля якого той стояв. Упоравшись з одним, він вихопив меч і, повернувши коня, кинувся назустріч іншому. Однак Седрик розмахнувся мечем з такою запальністю, що зачепився за товсту гілку сусіднього дерева й обеззброїв себе цим незграбним ударом. Два чи три розбійники кинулися на нього, стягнули з коня й узяли в полон. Ательстана скрутили майже одночасно з Седриком. Він іще не встиг приготуватися до захисту, як його стягнули з сідла та зв'язали.

Слуги, навантажені багажем, здивовані й перелякані долею своїх панів, навіть не пручалися; леді Ровена, яка їхала в центрі загону, і єврей з дочкою, які були на затиллі, також опинились у полоні.

З усього загону одному лише Вамбі вдалося врятуватися. Він виявив при цьому набагато більше мужності, ніж ті, хто вважався розумнішим за нього. Він заволодів мечем одного зі слуг і, розмахуючи ним, змусив нападників відступити, а потім зробив сміливу,

¹ Білий дракон на червоному тлі — англосаксонський прапор. До сьогодні він є прапором Вессексу.

але безуспішну спробу пробитися на допомогу Седрику. Переконавшись, що це неможливо, Вамба вичекав зручну хвилину, зістрибнув із коня та зник у кущах.

Втім, опинившись у безпеці, хоробрий блазень кілька разів зупинявся в нерішучості, роздумуючи, чи не краще повернутися й розділити долю свого пана, до якого він був щиро прив'язаний.

— Чув я, як люди вихваляли волю,— промурмотів він,— а от тепер мені хотілося б, щоб який-небудь мудрець розтлумачив мені, що з цією волею робити!

Він вимовив ці слова досить голосно й раптом почув дуже близько від себе голос, який обережно й тихо проговорив: «Вамбо!» У ту ж мить собака, у якому він одразу впізнав Ікланя, кинувся до нього.

— Гурте! — озвався Вамба таким же обережним шепотінням. І свинар негайно постав перед ним.

— Що це значить? — запитав Гурт поспішно.— Що за гамір та стукіт мечів?

— Звичайна історія,— відповів Вамба,— усіх забрали в полон.

— Кого забрали? — нетерпляче вигукнув Гурт.

— Нашого пана, і леді Ровену, і Ательстана, і Гундіберта, і Освальда... всіх!

— Господи помилуй! — вигукнув Гурт.— Як же вони потрапили в полон і до кого?

— Наш господар відразу вступив у бій,— продовжував блазень.— Ательстан не поспів, а інші й поготів. А забрали їх чорні маски й зелені каптани. Тепер усі вони лежать, зв'язані, на зеленій траві, наче ті яблука, які ти трусиш у лісі на корм своїм свиням. Навіть смішно, справді! Я б сміявся, якби не сльози! — сказав чесний блазень, проливаючи сльози непідробного горя.

На обличчі Гурта відбилася сильне хвилювання.

— Вамбо,— сказав він,— у тебе є зброя, а хоробрості в тебе виявилось більше, ніж розуму; нас із тобою лише двоє, але раптовий напад сміливих людей може змінити багато чого. Ходімо!

— Куди й навіщо? — запитав блазень.

— Виручати Седрика.

— Чи не ти недавно відмовлявся служити йому?

— Тепер усе по іншому,— заперечив Гурт,— тоді йому було добре, а тепер він у скруті... Ходімо!

Тільки-но блазень зібрався погодитися, як перед ними з'явилася якась людина і наказала їм зупинитися. Судячи з одягу й озброєння, Вамба спочатку прийняв її за одного з розбійників, які взяли в полон Седрика. Однак на незнайомцеві не було маски, і по розкішному перев'язові із чудовим мисливським рогом, спокійних манерах, владному

голосу Вамба одразу впізнав в ньому йомена на ім'я Локслі, який здобув перемогу на змаганні стрільців.

— Що значить цей шум? — запитав Локслі. — Хто насмілюється влаштовувати грабіж і насильство в цих лісах?

— Придивися до їхніх каптанів, — відповів Вамба, — чи не належать вони твоїм дітям: дуже вже схожі вони на твій власний, як два зелені стручки гороху між собою.

— Це я зараз довідаюся, — сказав Локслі, — а вам наказую, в ім'я порятунку вашого життя, прикипіти до цього місця, поки я не повернуся. І вам, і вашим панам буде краще, якщо ви послухаетесь мене. Тільки спочатку треба мені трохи перебратися, щоб стати схожим на цих грабіжників.

Кажучи це, він зняв із себе перев'яз із рогом, зірвав перо зі своєї шапки й усе це передав Вамбі. Потім вийняв із сумки маску, натягнув її й, повторивши наказ не рушати з місця, пішов на розвідку.

— Чекатимемо на нього, — запитав Вамба, — чи спробуємо дати драла? Не схожий він на чесну людину.

— А хоч би він був і самим чортом, нехай йому, — сказав Гурт. — Нам не буде гірше від того, що ми його почекаємо. Якщо він із тієї ж банди, то вже встиг усіх попередити, і нам не вдасться ані напасти на них, ані втекти. До того ж останнім часом я переконався, що теперішні розбійники не найгірші люди... За кілька хвилин йомен Локслі повернувся.

— Друже мій Гурте, — сказав він, — я щойно побував поміж тих парубчаків і знаю, що це за люди й куди прямують. Я гадаю, що вони не збираються вбивати своїх бранців. Нападати на них утрюх було б просто божевільям: це справжні воїни, і, як люди досвідчені, вони розставили вартових, які за першої спроби підійти до них негайно здіймуть гвалт. Але я сподіваюся зібрати таку дружину, яка зможе їх здолати, незважаючи на жодну обачливість. Ви обидва слуги, і, як мені здається, віддані слуги Седрика Сакса — захисника англійських вольностей. Знайдеться чимало англійських рук, щоб виручити його з біди. Ідіть за мною.

З цими словами він швидко пішов уперед, а свинар і блазень мовчки посунули за ним. Однак Вамба не міг довго мовчати.

— Здається мені, — сказав він, розглядаючи перев'яз і ріг, які досі тримав у руках, — що я сам бачив, як летіла стріла, що виграла цей славний приз, і було це зовсім недавно.

— А я, — сказав Гурт, — готовий заприсягтися своїм порятунком, що чув голос того доброго йомена, який виграв приз, і чув я його і вдень, і в нічну пору, і місяць зістарився відтоді ніяк не більше, ніж на три дні.

— Любі друзі мої,— звернувся до них йомен,— тепер не час допитуватися, хто я й звідки. Якщо мені вдасться виручити вашого господаря, ви по справедливості вважатимете мене своїм найкращим другом. А як мене кличуть і чи справді я вмію стріляти з лука краще за пастуха, і коли я люблю гуляти, удень чи вночі,— все це вас не обходить, а тому ви краще не сушіть собі голови.

— Ну, втрапили ми в левову пащу! — пошепки сказав Вамба своєму товаришеві.— Що тепер робити?

— Цить! Стули писок, заради Бога! — сказав Гурт.— Тільки не дратуй його своєю дурною балаканиною, і побачиш, що все скінчиться щасливо.

Розділ XX

В осінній ночі місяць зник,

Стежки у лісі замело...

Радіє щиро мандрівник —

Зачув самотника псалом.

Заграла пісня на вустах —

І лід на серці миттю скрес.

До сонця так співає птах,

І пісня лине до небес.

«Самітник біля струмка святого Климентія»

Слуги Седрика, ідучи за своїм таємничим провідником, години за три дісталися невеликої галявини серед лісу, у центрі її величезний дуб розкинув навсібіч своє могутнє гілля. Під деревом на траві лежали четверо чи п'ятеро йоменів; поблизу, освітлений місяцем, повільно походжав вартовий.

Зачувши наближення кроків, він негайно здійняв гвалт; сплячі миттю прокинулися, схопилися на ноги й одностайно натягнули луки. Шість стріл лягли на тятиву й були спрямовані в той бік, звідки чувся шерхит, але щойно стрільці вгледілися та впізнали провідника, вони привітали його з глибокою повагою.

— Де Мірошник? — запитав провідник.

— На дорозі до Ротергему.

— Скільки при ньому людей?

— Шестеро, і є надія на гарну поживу, якщо допоможе Святий Миколай.

— Благочестиво сказано! — сказав Локслі.— А де Ален з Вибалки?

— Пішов на дорогу до Вотлінга — підстерегти пріора з Жорво.

— І це гарно придумано,— сказав проводир.— А де чернець?

— У себе в келії.

— Туди я піду сам,— сказав Локслі,— а ви йдіть у різні боки та зберіть усіх товаришів. Намагайтеся зібрати якнайбільше народу, тому що є на оці велика дичина, яку важко загнати, притому вона кусається. На світанку всі приходьте сюди, я буду тут... Стривайте,— додав він.— Я мало було не забув про найголовніше. Нехай двоє з вас вирушать швидше до Торкпістона, до замку Фрон де Бефа. Загін переодягнених пройдисвітів везе туди кілька полонених. Не спускайте їх з ока. Навіть у разі, якщо вони доберуться до замку, перш ніж ми встигнемо зібрати сили, честь зобов'язує нас покарати їх. Тому стежте за ними гарненько, і нехай наймоторніший із вас принесе мені звістку про те, що там коїться.

Стрільці обіцяли все виконати як слід та швидко розійшлися врізнобіч. Тим часом їхній проводир і слуги Седрика, які дивилися на нього тепер з найбільшою повагою й деяким острахом, продовжували свій шлях до каплиці урочища Копменгерст.

Коли вони досягли освітленої місяцем галявини й побачили напівзруйновані залишки каплиці, а поруч із нею бідне житло самотника, що цілком відповідало суворому благочестю його мешканця, Вамба прошепотів на вухо Гурту:

— Коли тут справді мешкає злодій, то правду каже прислів'я: «Що ближче до церкви, то далі від Господа Бога». Я готовий закластися на свою шапку, що це так і є. Послухай-но, що за спів звучить в цій келії подвижника.

У цю хвилину самотник та його гість горлали стародавню застільну пісеньку з таким приспівом:

Налий-но чари, згинуть чвари!
Зух і пройда, зух і пройда!
Налиймо чари, згинуть чвари!
Пий — видно пана по халявах.
Налий-но чари, згинуть чвари!

— Справді непогано співають! — сказав Вамба, пробуваючи підтягти приспів.— Але скажіть на милість, хто б міг подумати, що почує глупої півночі у келії самотника такий веселенький псалом!

— Що ж тут дивного,— сказав Гурт.— Усім відомо, що тутешній паламар — знаний веселун; він убиває добру половину всієї дичини, яка щезає в цих місцях. Кажуть, начебто лісничий скаржився на нього своєму начальству, і якщо самотник не схаменеться, з нього зірвуть і рясу, і скуфію.

Поки вони перемовлялися, Локслі щосили грюкав у двері; нарешті самотник і його гість почули цей стукіт.

— Клянуся чотками,— вигукнув самотник,— раптово обірвавши свої дзвінки рулади,— хтось стукає! Заради мого каптура, я не хотів би, щоб нас захопили за такою приємною справою. Всяка людина має недоброзичливців, шановний Ледарю; ще знайдуться злі

пліткарі, які гостинність, з якою я прийняв втомленого мандрівника та збавив із ним три години нічного часу, назвуть розпустою й пияцтвом.

— Але ж це підлий наклеп! — сказав лицар. — Мені б хотілося провчити їх як слід. Однак це правда, святий паламарю, що у всякої людини є вороги. У тутешньому краї є такі люди, з якими я сам охочіше розмовляв крізь ґрати забрала, ніж із відкритим обличчям.

— То надягай мерщій на голову свій залізний горщик, друже Ледарю. А я тим часом приберу ці олов'яні фляги. Те, що в них було налито, бовтається тепер у моїй голові. А щоб не чути було брязкоту посуду, бо в мене трохи руки трясуться, підтягни ту пісню, що я зараз заспіваю. Тут справа не в словах. Я й сам не дуже твердо їх пам'ятаю.

Сказавши це, він громовим голосом затяг псалом: «De profundis clamavi» — «Із безодні волаю...» — і взявся знищувати сліди бенкету. Лицар, регочучи від душі, продовжував одягатись у свій бойовий обладунок, ретельно підтягуючи господареві щораз, коли встигав придушити регіт, що розпирив його.

— Що у вас за чортова заутрення в таку пізню годину? — почувся голос крізь двері.

— Прости вам Боже, сер мандрівник, — відповів самітник, який через шум, а можливо, й сп'яна не впізнав голосу, що насправді був йому дуже добре знайомий. — Ідіть своєю дорогою, заради Бога й святого Дунстана, і не заважайте мені й праведному побратимові моєму читати молитви.

— Чи не з глузду ти з'їхав, чернече? — відповів голос зовні. — Відімкни, це я, Локслі!

— А-а! То добре, все гаразд! — сказав самітник, звертаючись до гостя.

— Це хто ж такий? — запитав Чорний Лицар. — Мені потрібно знати.

— Хто такий? Я ж кажу тобі, що друг, — відповів самітник.

— Який такий друг? — наполягав лицар. — Можливо, він тобі друг, а мені ворог?

— Який друг? — сказав самітник. — Це, знаєш, таке запитання, що легше поставити, ніж відповісти на нього. Який друг? То ось, коли гарненько помізкувати, це той самий добряга, чесний лісничий, про котрого я тобі вчора казав.

— Розумію, — мовив лицар, — виходить, він такий же чесний лісничий, як ти благочестивий чернець. Відчини ж йому двері, бо він виламає їх.

Тим часом собаки, що спочатку зчинили страшний гавкіт, тепер начебто впізнали голос того, хто стояв за дверима. Вони припинили брехати, почали дряпатись у двері й скавучати, вимагаючи, щоб гостя швидше впустили. Самітник зняв із дверей засуви та впустив Локслі й обох його супутників.

— Слухай-но, отче, — сказав йомен, увійшовши й вгледівши лицаря, — що це в тебе за товариш по келиху?

— Це чернець нашого ордену,— відповів самітник, похитуючи головою,— ми з ним всеньку ніч молитви читали.

— Мабуть, він служитель войовничої церкви,— сказав Локслі,— ця братія тепер усюди трапляється. Я тобі кажу, чернече, відклади свої чотки вбік і берися за кий. Нам тепер кожна людина на вагу золота — однаково, чи духовного звання чи світського... Але,— додав Локслі, відвівши самітника убік і знижуючи голос,— у тебе, здається, скаламутився розум! Як же можна приймати зовсім невідомого лицаря? Хіба ти забув наші правила?

— Як — невідомого? — сміливо відповів чернець.— Я його знаю не гірше, ніж жебрак знає свою тарілочку.

— Як же він називається? — запитав Локслі.

— Як називається? — повторив самітник.— А називається він сер Ентоні Скреблстон. Ото ще! Питиму я з чоловіком, не знаючи, як він називається!

— Ти забагато випив сьогодні, братику,— сказав йомен,— і, гляди, забагато натеревенив.

— Друже йомен,— сказав лицар, наблизившись до них,— не гнівайся на веселого господаря. Він гостинно відчинив мені двері, це правда, але якби він не погодився прийняти мене, я б змусив його це зробити.

— Ти б змусив? — сказав самітник.— Ось зачекай, зараз я переміню свою сіру хламиду на зелений камзол, і нехай я не буду ні чесним ченцем, ні гарним лісничим, якщо не розіб'ю тобі голову своїм кием.

Із цими словами він скинув із себе широку рясу та вмить убрався в зелений каптан і штани того ж кольору.

— Допоможи мені, будь ласка, зашнурувати всі петлі,— сказав він, звертаючись до Вамби.— За працю я тобі піднесу чарку міцного вина.

— Дякую на ласкавому слові,— відповів Вамба,— тільки чи не зроблю я святотатства, якщо допоможу тобі перетворитися зі святого самітника на грішного бурлаку?

— Не бійся,— сказав самітник.— Варто висповідати гріхи мого зеленого каптана моєму ж сірому балахону, і все буде гаразд.

— Амінь! — кивнув блазень.— Сукняному грішникові личить мати справу з полотняним духівником, тож заодно нехай уже твій балахон дасть відпущення гріхів і моїй куртці.

Кажучи це, він допоміг ченцеві прошелити шнурки в незліченні петлі, що з'єднували штани з курткою.

Поки вони займалися цим, Локслі відвів лицаря убік і сказав йому:

— Не заперечуйте, сер лицар, ви той самий герой, завдяки якому перемога залишилася на боці англійців на другий день турніру в Ашбі.

— Що ж із того, якщо ти вгадав, друже йомен? — запитав лицар.

— У такому випадку, — відповів йомен, — я можу вважати вас прибічником слабкішої партії.

— Такий прямий обов'язок кожного щирого лицаря, — сказав Чорний Лицар, — і мені було б сумно, якби про мене подумали інакше.

— Проте для досягнення моєї мети, — сказав йомен, — мало того, що ти добрий лицар, треба, щоб ти був і добрим англійцем. Те, про що я хочу поговорити з тобою, є обов'язком усякої чесної людини, але ще більшим обов'язком кожного чесного сина цієї країни.

— Навряд чи знайдеться людина, — відповів лицар, — якій Англія й життя кожного англійця було б дорожче, ніж мені.

— Охоче цьому повірю, — сказав йомен. — Ніколи ще наша країна так не потребувала допомоги тих, хто її любить. Послухай, я тобі розповім про одну справу. У ній ти зможеш взяти почесну участь, якщо ти дійсно такий, яким видаєшся. Згряя негідників, переодягнених в одіж людей, які набагато кращі за них, захопила в полон одного знатного англійця на ім'я Седрик Сакс, а також його вихованку і його друга, Ательстана Конінгсбурзького, і відвезла їх в один із замків у цьому лісі, що зветься Торкілстон. Скажи мені як добрий лицар і добрий англієць: хочеш допомогти нам виручити їх?

— Дана обітниця зобов'язує мене це зробити, — відповів лицар, — але я хотів би знати, хто ж просить мене допомогти їм.

— Я, — сказав йомен, — людина без імені, але друг твоєї батьківщини і тих, хто любить її. Задовольняйся поки що цими відомостями про мою особистість, тим більше що й сам ти бажаєш залишатися невідомим. Знай, однак, що моє слово честі так само віддане, як коли б я носив колоті шпори.

— Цьому я охоче повірю, — сказав лицар. — Твоє обличчя говорить про чесність і тверду волю. Тому я далі не розпитуватиму тебе ні про що, а просто допоможу звільнити цих нещасних бранців. А там, сподіваюся, ми з тобою познайомимося ближче й, розійшовшись, будемо задоволені одне одним.

Тим часом самітник нарешті переодягся, а Вамба перейшов на інший кінець хатини й випадково почув кінець розмови.

— Он як, — шепнув він Гурту, — у нас, схоже, буде новий спільник? Сподіваймося, що звияга цього лицаря виявиться не такою фальшивою монетою, як благочестя самітника або чесність йомена. Цей Локслі здається мені природженим мисливцем за чужою дичиною, а піп — гуляка й лицемір.

— Припни язика, Вамбо, зроби милість! — сказав Гурт. — Воно, можливо й так, проте з'явився зараз хоч сам рогатий чорт і запропонуй нам свої послуги, щоб визволити з лиха Седрика й леді Ровену, боюся, у мене не вистачило б побожності відмовитися від його допомоги.

Тим часом самітник озброївся, як справжній йомен, мечем, щитом, луком і сагайдаком зі стрілами, через плече перекинув важкий бердиш. Він першим вийшов із хатини, а потім ретельно замкнув двері й заховав ключ під поріг.

— Ну що, брате, годишся ти тепер до справи, — запитав Локслі, — чи хміль досі бродить у тебе в голові?

— Щоб прогнати його, — відповів чернець, — досить ковтка води з купелі святого Дунстана. У голові, щоправда, дзижчить щось і ноги не слухаються, але все це миттю мине.

З цими словами він підійшов до кам'яного басейна, на поверхні якого біліли та стридали у блідому світлі місяця бульбашки від дужого струменя води, припав до нього ротом і пив так довго, начебто задумав осушити джерело.

— Чи траплялося тобі раніше випивати стільки води, святий паламарю з Копменгерста? — запитав Чорний Лицар.

— Лише одного разу: коли моє барило з вином розсохлося й вино витекло незаконним шляхом. Тоді мені нічого було пити, крім води зі щедрості святого Дунстана, — відповів чернець.

Тут він занурив руки у воду, а потім занурив голову й змив у такий спосіб усі сліди опівнічної пиятики.

Протверезившись остаточно, веселий самітник схопив свій важкий бердиш трьома пальцями й, вертячи його над головою, як тростину, заволав:

— Де вони, підлі грабіжники, що викрадають дівиць? Чорт мене забирай, коли я не впораюся з цілою дюжиною тих мерзотників!

— Ти й лаятися вмієш, святий паламарю? — запитав Чорний Лицар.

— Досить мене до паламарів зараховувати! — заперечив йому видозмінений чернець. — Клянуся святим Георгієм і його драконом, я лише доти й чернець, поки в мене ряса на плечах... А як надягну зелений каптан, то можу пиячити, лаятися й залицятися до дівчат не згірш будь якого лісничого.

— Іди попереду, баляндраснику, — сказав Локслі, — та помовч трохи; ти сьогодні галакаєш, як ціла юрба ченців у святвечір, коли батько ігумен заснув. Ходімо, друзі, баритися нема коли. Треба швидше зібрати людей, і все-таки в нас мало буде люду, щоб взяти приступом замок Реджинальда Фрон де Бефа.

— Що? — вигукнув Чорний Лицар. — То це Фрон де Беф виходить нині на битий шлях і бере в полон вірнопідданих короля? Хіба він став злодієм і гнобителем?

— Гнобителем він був завжди, — сказав Локслі.

— А щодо злодійства, — підхопив чернець, — то добре, якби він хоч наполовину був би таким чесним, як багато хто зі знайомих мені злодіїв.

— Іди, іди, чернече, і помовчуй! — сказав йомен. — Краще б ти спритніше провів нас на збірне місце й не базікав, про що варто помовчувати як із пристойності, так і заради обережності!

Розділ XXI

*О, скільки днів і років проминуло
Відтоді, як за стіл сідали люди
І мерехтіла свічка на стільниці!
Але мені здається — чую шепіт,
Що у високих заचाївсь склепіннях
Віки тому — далекі голоси
Тих, що давно поснули у могилах.
Дж. Бейлі «Орра. Трагедія»*

Поки вживалися всі ці заходи для звільнення Седрика та його супутників, озброєний загін, що взяв їх у полон, поспішав до укріпленого замку, де передбачалося тримати їх в ув'язненні. Але невдовзі запала суцільна темрява, а лісові стежки були, мабуть, мало знайомі викрадачам. Кілька разів вони зупинялися й разів зо два мимоволі поверталися назад. Літня зоря зайнялася, перш ніж вони виїхали на вірну дорогу, але тепер загін просувався вперед дуже швидко. У цей час між двома ватажками відбувалася така розмова:

— Час тобі полишити нас, сер Моріс, — казав тамплієр лицареві де Брасі. — Для того, щоб розіграти другу частину нашої містерії, адже тепер ти повинен виступати в ролі визволителя.

— Ні, я передумав, — сказав де Брасі. — Я доти не полишу тебе, доки ми не доправимо здобич у замок Фрон де Бефа. Тоді я постану перед леді Ровеною у моєму сьогоднішньому вигляді й сподіваюся запевнити її, що у всьому винна сила моєї пристрасті.

— А що змусило тебе змінити початковий план, де Брасі? — запитав тамплієр.

— Це тебе не стосується, — відповів його супутник.

— Сподіваюся, однак, сер лицар, — сказав тамплієр, — що така зміна відбулася не від того, що ти запідозрив мене в безчесних намірах, про які тобі нашіптував Фіцурс?

— Що я думаю, то нехай застається при мені,— відповів де Брасі.— Кажуть, що чорти тішаться, коли один злодій обкраде іншого. Але всім відомо, що жодні чорти не мають сили, щоб зашкодити лицареві Храму вчинити по-своєму.

— А ватажкові вільних найманців,— підхопив тамплієр,— ніщо не заважає побоюватися з боку товариша тих образ, яких він сам завдає усім на світі.

— Не дорікаймо марно одне одному,— відповів де Брасі.— Досить того, що я маю уявлення про моральність лицарів, які належать до ордену тамплієрів, і не хочу давати тобі можливість відбити в мене красуню, заради якої я пішов на такий ризик.

— Дурниці! — мовив тамплієр.— Чого тобі боятися? Адже ти знаєш, які обітниці накладає наш орден!

— Ще б пак! — сказав де Брасі.— Знаю також, як ці обітниці виконуються. Досить, сер лицар. Усі знають, що в Палестині закони служіння дамі піддаються дуже широкій інтерпретації. Кажу прямо: у цій справі я не покладуся на твоє сумління.

— Тож знай,— сказав тамплієр,— я анітрохи не цікавлюся твоєю блакитноокою красунею. В одному загоні з нею є інша, котра мені до вподоби набагато більше.

— Як, невже ти здатен опуститися до служниці? — сказав де Брасі.

— Ні, сер лицар,— відповів тамплієр гордовито,— до служниці я не опускаюся. Серед полонених є в мене здобич, нічим не гірша за твою.

— Не може бути. Ти хочеш сказати — чарівна юдейка? — сказав де Брасі.

— А якщо й так,— заперечив Буагільбер,— хто може мені перешкодити в цьому?

— Наскільки мені відомо, ніхто,— відповів де Брасі,— хіба що дана тобою обітниця безшлюбності. Або сумління не дозволить залицятися до юдейки.

— Стосовно обітниці,— сказав тамплієр,— наш Великий Магістр звільнить від неї, а стосовно сумління, то людина, яка власноруч вбила близько трьохсот сарацинів, може й не пам'ятати своїх дрібних грішків. Адже я не сільська дівчина на першій сповіді в страсний четвер.

— Тобі краще знати, як далеко заходять твої привілеї,— сказав де Брасі,— однак я ладен заприсягтися, що лантухи з грошима старого лихваря зачаровують тебе значно більше, ніж чорні очі його дочки.

— І те, і те приваблює,— відповів тамплієр.— Втім, старий юдей лише наполовину моя здобич. Його доведеться ділити з Реджинальдом Фрон де Бефом. Він не дозволить нам безплатно розташуватись у своєму замку. Я хочу одержати свою частку з цього набігу й вирішив, що чарівна єврейка буде моєю нероздільною здобиччю. Ну, тепер ти знаєш мої наміри, тож можеш дотримуватися початкового плану. Сам бачиш, що тобі нема чого побоюватися мого втручання.

— Ні,— сказав де Брасі,— я все-таки залишуся ближче до своєї здобичі. Усе, що ти кажеш, цілком справедливо, але мене непокоїть дозвіл Великого Магістра та й ті особливі привілеї, які дає тобі вбивство трьохсот сарацинів. Ти такий упевнений, що тобі все вибачиться,— можеш і не церемонитися через дрібниці...

Поки між лицарями відбувалася ця розмова, Седрик усіляко намагався випитати в охорони, що вони за люди та з якою метою вчинили напад.

— На вигляд ви англійці,— казав він,— а тим часом накинулися на своїх земляків, немов справжні нормани. Якщо ви мені сусіди, отже, мої приятелі: хто ж із моїх англійських сусідів колись ворогував зі мною? Кажу вам, йомени: навіть ті з вас, які заплямували себе розбійництвом, користувалися моїм заступництвом; я жалів їх за вбогість і разом із ними кляв їхніх пригноблювачів, безсовісну шляхту. Що ж вам потрібно від мене? Навіщо ви чините наді мною гвалт? Чому ви мовчите? Ви поводитися гірше, ніж дикі звірі; невже ж ви хочете вподібнитися безсловесній скотині?

Але всі ці промови були марні. У його охорони було багато важливих причин не порушувати мовчанки, а тому він не міг дошкулити їм ні гнівом, ні вмовляннями. Вони й далі швидко їхали вперед, заки попереду, наприкінці широкої алеї, не з'явився Торкілстон — стародавній замок, що належав у ті часи Реджинальду Фрон де Бефу. Цей замок мав вигляд високої чотирикутної вежі, оточеної трохи нижчими будівлями й обнесеної зовні міцною стіною. Навколо стіни тягнувся глибокий рів, наповнений водою із сусідньої річечки. Фрон де Беф нерідко ворогував зі своїми сусідами, а тому подбав, щоб зміцнити замок, побудувавши на кожному розі зовнішньої стіни ще по одній вежі. Вхід до замку, як у всіх твердинях того часу, був у стіні попід склепінням, захищеним обабіч маленькими башточками.

Тільки-но Седрик угледів обриси зубчастих сірих стін замку, що поросли мохом і підносилися над навколишніми їх лісами, йому все відразу стало зрозуміло.

— Даремно я кривдив злодіїв і розбійників тутешніх лісів,— сказав він,— подумавши, що ці бандити можуть належати до їхньої ватаги... Це все одно, що дорівняти лисиць наших лісів до хижих вовків Франції. Кажіть, підступні собаки, чого домагається ваш господар: моєї смерті чи мого багатства? Мабуть, йому кривдно, що ще залишилося двоє саксів, я та шляхетний Ательстан, які володіють земельними угіддями в цій країні. Так убийте ж нас і завершіть тим своє лиходійство. Ви забрали наші вольності, забирайте і життя. Якщо Седрику Саксу не до снаги урятувати Англію, він ладен умерти за неї. Скажіть вашому жорстокосердому господареві, що я лише благаю його відпустити і не ображати леді Рове-ну. Вона жінка; йому нема чого боятися її, а з нами вмруть останні бійці, які мають зухвалість за неї заступатися.

Варта на цю промову не зронила ні слова; на той час вершники зупинилися перед брамою замку. Де Брасі тричі протрубив у ріг. Тоді стрільці, що висипали на стіни при їхньому наближенні, поспішили зійти донизу, опустили звідний міст і впустили загін у замок. Варта змусила бранців злізти з коней і відвела їх до зали, де їм запропонували сніданок; але ніхто, крім Ательстана, не торкнувся його. Втім, нащадкові короля-сповідника теж не дали часу ґрунтовно взятися до поданих страв, тому що варта повідомила його та

Седрика, що їх поселять окремо від леді Ровени. Пручатися було даремно. Їх присилювали пройти у велику кімнату, склепіння якої опиралося на незграбні саксонські колони й надавало їй схожості з трапезними, які й тепер ще можна зустріти в найдавніших наших монастирях.

Потім леді Ровену розлучили й з її служницями та провели — дуже чемно, але не запитавши про її бажання,— в окрему кімнату. Таке ж сумнівне вшанування чекало й Ребекку, незважаючи на благання її батька. Старий у розпачі пропонував навіть гроші, аби лише дочці дозволили залишатися при ньому.

— Нечестивцю,— відповів йому один з охоронців,— коли ти побачиш, який барліг тобі приготували, то сам не захочеш, щоб дочка залишалася з тобою!

І без дальших переговорів старого Ісака потягли геть від інших полонених. Усіх слуг ретельно обшукали, обеззброїли й замкнули в особливому приміщенні. Леді Ровену позбавили навіть присутності її служниці Ельгіти.

Кімната, куди ув'язнили обох саксонських шляхтичів, у той час правила за вартове приміщення, хоча за старих часів це була головна зала. Відтоді вона отримала менш важливе призначення, тому що нинішній власник, у числі інших прибудов, зведених заради зручності, безпеки та краси свого баронського житла, побудував собі нову чудову залу, склепіння якої підтримувалося легкими й витонченими колонами, а внутрішнє оздоблення свідчило про велику майстерність у справі прикрас і орнаментів, що вводяться норманами в архітектуру.

Сповнений гнівних думок про минуле й сьогодення, Седрик схвильовано крокував кімнатою; тим часом Ательстан, якому природна апатія заміняли терпіння й філософську твердість духу, байдуже ставився до всього, крім дрібних незручностей. Але й ними він так мало переймався, що здебільшого мовчав, лиш зрідка озиваючись на збуджені й палкі промови Седрика.

— Так,— казав Седрик сам до себе, але одночасно звертаючись і до Ательстана,— у цій-таки залі бенкетував мій дід з Торкілем Вольфгангером, який частував тут

відважного й нещасного Гарольда¹. Гарольд ішов тоді воювати з норвежцями, що повстали проти нього під проводом бунтівника Тості. У цій-таки залі Гарольд прийняв посла свого повсталого брата й дав тоді посланцеві таку шляхетну відповідь! Скільки разів, було, батько у захваті розповідав мені про цю подію! Посланця від Тості ввели до зали, переповненої іменитими саксонськими керманичами, які, попиваючи червоне вино, зібралися довкола свого монарха...

— Я сподіваюся,— сказав Ательстан, зацікавлений цією подробицею,— що опівдні вони не забудуть принести нам вина і яких-не-яких харчів. Вранці ми ледь встигли торкнутися сніданку. До того ж їжа не йде мені на користь, якщо я беруся до неї одразу по верховій їзді, хоча лікарі й запевняють, що це дуже корисно.

Седрик не звернув уваги на ці зауваження й вів розповідь далі:

— Посланець від Тості перетнув усю залу, не лякаючись похмурих поглядів, націлених на нього зусібіч, і, зупинившись перед тронем короля Гарольда, шанобливо уклонився. «Повідай, твоя королівська величносте,— сказав посланець,— на які умови може сподіватися брат твій Тості, якщо складе зброю та проситиме в тебе миру?» — «На мою братню любов,— шляхетно вигукнув Гарольд,— і на добре графство Нортумберлендське на додачу!» — «А якщо Тості пристане на такі умови,— продовжував посланець,— які земельні угіддя даруєш ти його вірному союзникові Гардраду, королеві норвезькому?» — «Сім футів англійської землі! — відповів Гарольд, палаючи гнівом.— А якщо правда, що цей Гардрад такого богатирського зросту, як про нього подекують, ми можемо додати ще дванадцять дюймів». Уся зала загуділа від захоплених вигуків, келихи й роги наповнилися вином; ватажки пили за те, щоб норвежець якомога швидше перебрав володіння своєю «англійською землею»...

— І я б із найбільшим задоволенням випив із ними,— сказав Ательстан,— тому що в мене пересохло в роті, навіть язик прилипає до піднебіння.

— Збентежений посланець,— вів далі Седрик із великою наснагою, хоча слухач не виявляв жодного інтересу до розповіді,— подався геть і поніс для Тості та його спільника лиховісну відповідь ображеного брата. І тоді далекі вежі Йорка й шарлатні від крові хвилі Дервенту стали свідками лютої сутички, під час якої, показавши дива звитяги, загинули і король норвезький, і Тості, а з ними десять тисяч добірного війська. І хто б міг подумати, що того-таки дня, коли була здобута ця велика перемога, той-таки вітер, що розмаював переможні саксонські прапори, напинав і норманські вітрила, скеровуючи їхні судна до фатальних берегів Суссексу! Хто б міг подумати, що за кілька днів сам Гарольд утратить

¹ Гарольд II Годвінсон (1022–1066) — останній англосаксонський король Англії, який загинув у битві під Гастингсом.

своє королівство й одержить натомість стільки англійської землі, скільки вділив своєму ворогові — норвезькому королеві! І хто б міг подумати, що ти, шляхетний Ательстане, ти, нащадок доблесного Гарольда, і я, син одного з найхоробріших захисників саксонської корони, потрапимо в полон до підлого нормана, і що нас утримуватимуть під охороною у тій-таки залі, де наші батьки влаштовували такі блискучі й урочисті бенкети!

— Так, це досить сумно,— відгукнувся Ательстан.— Сподіваюся, що нам призначать помірний викуп. У всякому разі, навряд чи вони мають на оці морити нас голодом. Однак полудень уже, напевно, настав, а я не бачу жодних приготувань до обіду. Визирніть у вікно, шляхетний Седрику, і постарайтесь вгадати за напрямком сонячних променів, чи близько до полудня.

— Можливо й близько,— відповів Седрик,— проте, розглядаючи ці вікна з кольорового скла, я думаю зовсім про інше, а не про наші дрібні незручності. Коли пробивали це вікно, шляхетний друже мій, нашим доблесним прашурам було не відоме мистецтво виробляти скло, а тим більше його фарбувати. Пихатий отець Вольф-гангера викликав з Нормандії маляра, щоб прикрасити цю залу новим склом, розфарбувавши його в золотаве світло Божого дня всілякими вигадливими кольорами. Чужоземець з'явився сюди злиденним бідаком, скарлюченим і догідливим підлабузником, ладним скидати шапку перед найгіршим із челяді. А виїхав звідси жирний і поважний та розповів своїм корисливим співвітчизникам про великі багатства і простодушність саксонських дворян. Це була велика помилка, Ательстане, помилка, здавна передбачена тими нащадками Генгіста і його хоробрих дружин, які навмисне зберігали й підтримували простоту стародавніх звичаїв. Ми приймали чужоземців із розкритими обіймами. Вони нам були і друзями, і довіреними слугами, ми вчилися у них ремеслам, запрошували їхніх майстрів. Зрештою ми почали ставитися зі зневагою до чесної простоти наших славних прашурів; норманське мистецтво розбестило нас набагато раніше, ніж норманська зброя нас скорила. Краще було б нам жити мирно й вільно, харчуватися домашніми стравами, ніж звикати до заморських ласощів, пристрасть до яких зв'язала нас по руках і ногах та запродала в неволю іноземцеві!

— Мені тепер і найпростіша їжа здалася б делікатесом,— сказав Ательстан.— Я дивуюся, шляхетний Седрику, як це ви так добре пам'ятаєте минуле і в той же час забуваєте, що час обідати!

— Лише даремно гаєш час,— промурмотів Седрик із роздратуванням,— якщо говориш йому про щось, окрім їжі! Мабуть, душа Гардиканута оселилася в ньому. Він лише й думає, як би нажлуктитися та нажертися. Шкода,— продовжував він, із жалем дивлячись на Ательстана,— шкода, що такий млявий дух живе в такій монументальній

оболонці! І треба ж, щоб велика справа відродження Англії залежала від роботи такого кепського важеля! Якщо він одружиться з Ровеною, її піднесений дух ще може розбудити в ньому кращі вияви його натури... Але яке тут весілля, коли всі ми — і Ро-вена, і Ательстан, та й сам я — перебуваємо в полоні в цього грубого розбійника!.. Можливо, він тому й захопив нас, що побоюється нашого впливу і відчуває, що, поки ми на волі, влада, несправедливо захоплена його одноплемінниками, може вислизнути з рук.

Поки Сакс був занурений у сумні думки, двері їхньої в'язниці відчинилися, й увійшов дворецький із білим жезлом у руці — знаком його старшинства серед іншої челяді. Цей важливий слуга врочистим кроком ступив до зали, а за ним четверо служників занесли стіл, заставлений стравами, вигляд і запах яких миттєво згладили в душі Ательстана всі попередні неприємності. Слуги, які принесли обід, були в масках і в плащах.

— Це що за маскарад? — сказав Седрик. — Ви вважаєте, ми й досі не знаємо, хто взяв нас у полон, коли перебуваємо в замку вашого господаря? Передайте Реджинальду Фрон де Бефу, — докинув він, скориставшись із нагоди розпочати переговори, — що єдиною причиною вчиненого над нами насильства ми вважаємо протизаконне бажання збагатитися за наш рахунок. Скажіть йому, що ми готові так само задовольнити його користолюбство, як коли б мали справу зі справжнім розбійником. Нехай призначить викуп за наше звільнення, і якщо він не запросить понад наші статки, ми йому сплатимо.

Дворецький замість відповіді лише кивнув.

— І ще передайте Реджинальду Фрон де Бефу, — сказав Ательстан, — що я кидаю йому виклик на смертний бій і пропоную битися пішими або кінними у будь-якому місці за вісім днів по нашому звільненні. Якщо він справжній лицар, то він не насмілиться відкласти двобій або відмовитися від нього.

— Передам лицареві ваш виклик, — відповів дворецький, — а поки що пропоную вам поїсти.

Виклик, що його кинув Ательстан, був проголошений недостатньо переконливо: великий шмат м'яса, який він саме ретельно пережовував, значно послабив враження від гордої промови. Проте Седрик привітав її як безсумнівну ознаку пробудження воявоначного духу у своєму супутникові, байдужість якого починала його дратувати, незважаючи на всю повагу, яку він почував до високого походження Ательстана. Зате тепер, на знак повного схвалення, він взявся від душі тиснути йому руку, але трохи засмутився, коли Ательстан сказав, що «готовий поборотися хоч із дюжиною таких молодців, як Фрон де Беф, аби лише швидше вибратися з цього замку, де кладуть у юшку так багато часнику».

Не звернувши уваги на те, що Ательстанові байдужість і обжерливість знову взяли гору, Седрик сів навпроти нього і невдовзі довів, що хоча й міг заради помислів про лихоліття батьківщини забувати про їжу, але за столом зі стравами проявляв чудовий апетит, що його успадкував від саксонських прашурів.

Не встигли бранці гарненько насолодитися сніданком, як увагу їхню відвернули від цього важливого заняття звуки ріжка, що пролунали перед брамою замку. Звуки ці тричі повторилися, і то з такою гучністю, наче сурмач був казковим лицарем, який зупинився перед зачарованим замком і побажав зняти з нього закляття, щоб стіни, вежі, зубці й бійниці розтанули, мов ранковий туман.

Сакси здригнулися, підхопилися з місць і поспішили до вікна, але нічого не побачили, тому що вікна виходили у двір замку. Однак, судячи з того, що тої ж хвилини в замку здійснюлася метушня, було зрозуміло, що сталася якась важлива подія.

Розділ XXII

Мої дукати!.. Донечко!.. Дукати!..

Дукати християнські!.. А дочка!..

Де правосуддя?.. Донечко!.. Дукати!..

В. Шекспір «Венеціанський купець»

Нехай наші саксонські ватажки знову беруться до перерваного сніданку, щойно почуття голоду переможе їхню непогамовану цікавість, а ми повернемося до бідолашного бранця — Ісака з Йорка. Нещасного єврея заштовхнули до тюремного підвалу замку, викопаного глибоко під землею, навіть глибше, ніж дно рову довкіл замкового муру, і через те дуже вогкого. Світло проникало туди лише крізь один чи два невеличкі отвори, до яких полонений не міг дотягтися рукою. Навіть опівдні погожої днини ці дірки давали зовсім мало світла, і ще задовго до заходу сонця підвал оповивала темрява. Ланцюги й кайдани, що залишилися від колишніх в'язнів, висіли на стінах темниці. У двох кільцях кайданів стирчали розроблені кістки людських ніг, ніби ув'язнений встиг не лише померти, але й перетворитися на скелет.

В одному кутку цього лиховісного підземелля було облаштоване широке огнище, над яким були закріплені заіржавілі залізні ґрати.

Від самого вигляду темниці защеміло б серце й хоробрішої людини, ніж Ісак. Проте тепер, під загрозою справжньої небезпеки, він був набагато спокійніший, ніж перед тим, коли перебував під владою уявних жаків. Любителі полювання стверджують, що заєць страждає більше, поки втікає від собак, аніж тоді, коли потрапляє до них у зуби.

Ймовірно, і євреї, яким доводилося повсякчас чогось побоюватися, звалили до думки про муки, яких вони можуть зазнати, тож жодне випробування, яке може очікувати їх, не

стало б для них несподіванкою. А саме несподіванка й змушує людей втрачати голову. До того ж Ісак не вперше потрапляв у небезпечне становище. Він був уже досить досвідченим і сподівався, що й тепер йому пощастить уникнути біди, зовсім як здобич іноді вислизає з рук мисливця. Але понад усе його підтримувала непохитна затятість його племені й та тверда рішучість, з якою діти Ізраїлю зносили жорстокі утиски влади й насильників, аби не дати своїм мучителям того, чого вони від них домагалися.

Готовий до пасивного опору, запнувшись у плащ, аби захиститися від вогкості, Ісак сидів ув одному з кутків підземелля. Вся його постать, складені руки, скуйовджене волосся і борода, хутряний плащ і висока жовта шапка у тьмяному і розсіяному світлі могли б слугувати чудовою моделлю для Рембрандта. Так, не змінюючи пози, просидів Ісак години три поспіль. Раптом зі сходів, що вели до підземелля, почулися кроки. Зарипіли засуви, завищали іржаві петлі, низькі двері прочинились, і до темниці увійшов Реджинальд Фрон де Беф у супроводі двох сарацинських невільників Буагільбера.

Фрон де Беф, чоловік високого зросту й міцної статури, все життя якого минало на війні або в сутичках із сусідами, не зупинявся ні перед чим заради посилення своєї феодалної могутності. Риси його обличчя цілком відповідали його характеру — в них читалися переважно жорстокість і злість. Численні шрами від ран, які на обличчі іншої людини могли б викликати співчуття й повагу як докази мужності і шляхетної відваги, його обличчю додавали ще злостивішого виразу й примножували жах, який воно вселяло. Грізний барон був зодягнений у подряпану панциром і зашмаровану шкіряну куртку, яка щільно облягала тіло. У нього не було іншої зброї, крім кинджала за паском, що врівноважував важке кільце ключів з іншого боку.

Темношкірі невільники, які прийшли разом із бароном, були не в звичайному розкішному вбранні, а в довгих сорочках і штанах із грубого полотна. Рукави в них були засукані вище ліктів, як у різників, коли ті беруться до справи на бійні. Обидва тримали в руках по кошику. Увійшовши до темниці, вони стали обабіч дверей, які Фрон де Беф власноруч дуже міцно замкнув. Вдавшись до таких запобіжних заходів, він повільно перетнув підвал і наблизився до Ісака, пильно дивлячись на нього. Цим поглядом він бажав паралізувати волю єврея — так деякі звірі, подекують, паралізують свою здобич. І справді, можна було подумати, що очі барона мають таку владу над сердешним полоненим. Ісак сидів нерухомо, роззявивши рота, і з таким жахом дивився на розлюченого лицаря, що всеньке тіло його ніби зібгалось під цим пронизливим і зловісним поглядом нормана. Несчастний Ісак не міг не лише підвестися та вклонитися — він не міг навіть зняти шапки чи вимовити бодай слово благання: він був переконаний в тому, що зараз почнуться тортури і, мабуть, його вб'ють.

Величава постать нормана все зростала та зростала в його очах, як зростає орел тої миті, як пір'я його стає сторчма і він стрімголов кидається на беззахисну здобич. Лицар зупинився за три кроки від кутка, де нещасний єврей зіщулювся в грудочку, і порухом руки покликав одного з невільників. Чорношкірий служник підійшов, вийняв зі свого кошика великі терези і декілька гир, поклав їх до ніг Фрон де Бефа і знову відійшов до дверей, де його товариш і далі стояв нерухомо. Рухи цих людей були повільні й урочисті, неначе в їхніх душах заздалегідь квітло передчуття жахів і жорстокості. Фрон де Беф почав із того, що звернувся до бідолашного бранця з такою промовою.

— Ти, клятий собако! — вигукнув він, і його низький і злий голос суворий відлунув попід склепінням підземелля. — Бачиш ці терези?

Нещасний Ісак лише схилив голову.

— На цих терезах, — сказав безжальний барон, — ти відважиш мені тисячу фунтів срібла точно за вагою, визначеною королівською рахунковою палатою в Лондоні.

— Праотче Аврааме! — вигукнув єврей. — Чи чувана річ призначати таку суму? Навіть у піснях менестрелів не співається про тисячу фунтів срібла. Чи бачили коли-небудь очі людські такий скарб? Та в цілому місті Йорку, обшукай хоч весь мій дім і будинки всіх моїх одноплемінників, не знайдеться й десятої частини того срібла, яке ти в мене вимагаєш!

— Я людина мудра, — відповів Фрон де Беф, — тож якщо у тебе не вистачить срібла, задовольнюся золотом. Із розрахунку за одну монету золотом шість фунтів срібла можеш викупити свою нечестиву шкуру від такого покарання, яке тобі ще й не снилося.

— Змилюйтеся наді мною, шляхетний лицарю! — вигукнув Ісак. — Я старий, бідний і безпорадний! Не годиться вам торжествувати наді мною. Не велика честь розчавити черв'яка.

— Що ти старий, це правда, — відповів лицар, — і тим більше мають соромитися ті, хто дозволив тобі дожити до сивого волосся, загрузнувши по вуха у лихварстві та шахрайстві. Що ти безпорадний, це також, мабуть, слушно, бо де ж то бачено, щоб юдеї були мужніми й сильними? Але що ти не бідний, це відомо кожному.

— Присягаюся вам, шляхетний лицарю, — сказав Ісак, — присягаюся всім, у що я вірую, і тим, у що ми з вами однаково віруємо...

— Не виголошуй брехливих клятв, — обірвав його норман, — і своєю затятістю не поспішай вирішувати власну долю, а краще послухай про своє неминуче майбутнє і свідомо обміркуй усе. Не думай, Ісаку, що я хочу лише залякати тебе, скориставшись твоєю підлою боягузливістю, яку ти успадкував від свого племені. Присягаюся тим, у що ти не віруєш, — святим Євангелієм, яке проповідує наша церква, — що наміри мої тверді

й непохитні. Це підземелля — не місце для жартів. Тут бували в'язні у десять тисяч разів поважніші за тебе, і вони вмирили тут, і ніхто про це ніколи не довідався. Але на тебе чекає смерть повільна і важка — в порівнянні з нею вони вмирили легко.

Він знову порухом руки покликав невільників і сказав їм щось упівголоса їхньою мовою: Фрон де Беф побував у Палестині й, мабуть, саме там навчився такій варварській жорстокості. Сарацини дістали зі своїх кошиків вугілля, хутро і пляшку з оливою. Один із них викресав вогонь, а другий розклав вугілля на широкому огнищі, про яке вже йшлося, і доти роздмухував міхи, доки вугілля не розжарилося до червоного.

— Бачиш, Ісаку, ці залізні ґрати над розпеченим вугіллям? — запитав Фрон де Беф. — Тебе роздягнуть і покладуть на це тепле ліжечко. Один із невільників підтримуватиме вогонь під тобою, а другий почне поливати тебе оливою, щоб печеня не підгоріла. Обирай, що краще: лягати на гаряче ліжко — чи сплатити мені тисячу фунтів срібла? Присягаюся головою батька мого, іншого вибору не маєш.

— Неможливо! — вигукнув сердешний єврей. — Не може бути, щоб ваш намір справді був таким! Милостивий Творець ніколи не породить серця, здатного на таку жорстокість.

— Не вір у це, Ісаку, — сказав Фрон де Беф, — ця помилка — фатальна. Невже ти віриш, що я, котрий бачив, як грабувалися цілі міста, як тисячі моїх братів-християн гинули від меча, вогню й повені, можу відступитися від своїх намірів через бідкання якогось юдея?.. Чи ти вважаєш, що цим чорним рабам без роду й племені, які не знають ані сумління, ані закону — нічого, окрім бажання їхнього володаря, за першою вказівкою якого вони палять, пускають в хід отруту, кинджал, мотузок — що накажуть... Невже ти вважаєш, що їм притаманна жалість? Адже вони не зрозуміли б навіть тих слів, якими ти молив би про помилування! Спам'ятайся, старий, і попрощайся з частиною своїх скарбів, поверни в руки християн бодай частку того, що награвував лихварством. Якщо занадто спласне від цього твій гаманець, ти зумієш знову його наповнити. Але немає такого лікаря й такого цілющого зілля, які залікували б твою обпалену шкіру і попечене м'ясо потому, як ти лежиш на цих ґратах. Погоджуйся швидше на викуп і тішся, що так легко виборсався з темниці, звідки мало хто виходить живим. Більше не витрачатиму слів на тебе. Обирай, що тобі дорожче: твоє золото чи твоя плоть і кров. Як вирішиш, так і буде.

— Нехай мені стануть у допоміч Авраам, Яків і всі отці нашого племені, — сказав Ісак. — Не можу я обирати й не маю змоги задовольнити ваші надмірні вимоги.

— Візьміть його, раби, — наказав лицар, — роздягніть, і нехай отці та пророки його племені допомагають йому, як знають!

Невільники, скоряючись радше рухам і знакам, ніж словам барона, підійшли до Ісака, схопили нещасного, підняли над підлогою і, тримаючи попід пахви, дивилися на

господаря, чекаючи подальших вказівок. Бідолашний єврей переводив очі з обличчя барона на обличчя прислужників, сподіваючись помітити бодай краплину жалю, але Фрон де Беф поглядав на нього з тією ж холодною і похмурою насмішкою, з якою розпочав свою жорстоку розправу, тоді як в хижих поглядах сарацинів, здавалося, відчувалося радісне передчуття майбутнього видовища тортур, а не жах чи огида до того, що їм незабаром доведеться здійснити.

Тоді Ісак поглянув на розжарене вогнище, над яким збиралися розтягнути його, і, переконавшись, що його мучитель невблаганний, втратив усю свою рішучість.

— Я заплачу тисячу фунтів срібла,— мовив він кволим голосом і, трохи помовчавши, додав: — Заплачу. Звісно, за допомогою моїх братів, тому що мені доведеться жебракувати біля дверей нашої синагоги, щоб зібрати таку нечувану суму. Коли і куди її внести?

— Сюди,— відповів Фрон де Беф.— Ось тут ти її і внесеш за точним рахунком, ось на цій-таки долівці. Невже ти гадаєш, що я тебе відпущу перш, ніж отримаю викуп?

— А яка запорука того, що я отримаю свободу, коли викуп буде сплачений? — запитав Ісак.

— Досить із тебе і слова норманського шляхтича, лихварська твоя душе,— кинув Фрон де Беф.— Честь норманського шляхтянина щиріша за все золото і срібло, яким володіє твоє плем'я.

— Вибачте, шляхетний лицарю,— боязко сказав Ісак,— але чому ж я маю покладатися на ваше слово, коли ви самі анітрохи мені не довіряєте?

— Атому, юдею, що в тебе немає вибору,— відповів лицар суворо.— Якби ти був у цю хвилину в своїй коморі, в Йорку, а я прийшов би до тебе просити у позику твоїх шекелів, тоді ти призначив би мені термін повернення позики та умови застави. Але тут моя комора. Тут ти в моїй владі, і я не повторюватиму умов, за яких поверну тобі свободу.

Ісак сумно зітхнув.

— Звільняючи мене,— сказав він,— даруйте свободу й моїм супутникам. Вони зневажали мене, юдея, але зглянулися на мою безпорадність і через мене забарилися в дорозі, а тому й потрапили в халепу, яка спіткала мене; крім того, вони можуть взяти на себе частину мого викупу.

— Якщо ти про тих саксонських бовдурів, то знай, що вони сплатять дещо інший викуп,— заперечив Фрон де Беф.— Ати дбай за себе й не пхай носа до чужого проса.

— Тож,— мовив Ісак,— ви відпускаєте на свободу лише мене та мого пораненого друга?

— Чи маю я,— вигукнув Фрон де Беф,— двічі повторювати синові Ізраїлю, щоб він знав свою справу, а в чужі не втручався? Ти зробив свій вибір, тобі залишається тільки сплатити викуп, і якнайшвидше.

— Послухайте,— звернувся до нього єврей,— заради того, щоб добути викуп, який ви з мене вимагаєте всупереч своєму...

Тут він затнувся, побоюючись роздратувати сердитого нормана. Але Фрон де Беф розсміявся і сам підказав йому пропущене слово:

— Усупереч моєму сумлінню, хотів ти сказати, Ісаку? Що ж ти затнувся? Я тобі говорив, що я людина розважлива і легко зношу докори переможеного, навіть якщо це юдей. А ти не був таким терпимим, Ісаку, в той час як оскаржував Жака Фіцдотреля за те, що той обізвав тебе кровопивцею і лихварем, коли ти цілковито його розорив.

— Присягаюся Талмудом,— заверещав єврей,— ваша милість помиляється: Фіцдотрель замахнувся на мене кинджалом в моїй власній кімнаті за те, що я попросив його повернути позичені в мене гроші. Термін сплати боргу настав іще на Пасху.

— Ну, та мені байдуже,— сказав Фрон де Беф,— мені цікаво знати, коли я отримаю своє срібло. Коли ти мені допровадиш шекелі, Ісаку?

— Нехай дочка моя Ребекка поїде до Йорка,— відповів Ісак,— під охороною ваших служок, шляхетний лицарю, і за час, що знадобиться вершнику на дорогу в обидва кінці, гроші будуть доправлені сюди, і ви зможете зважити і зміряти їх ось тут, на долівці.

— Твоя дочка? — мовив Фрон де Беф з удаваним здивуванням.— Присягаюся, Ісаку, шкода, що я цього не знав. Я вважав, що та чорнобрива дівчина — твоя утриманка, і за звичаєм древніх патріархів, які показали нам такий приклад, приставив її за служницю до сера Бріана де Буагільбера.

Крик, що вихопився з грудей Ісака від цих слів лицаря, відлунув у всіх закутках склепіння і так здивував обох сарацинів, що вони мимоволі випустили з рук нещасного єврея. Він скористався цим, кинувся долі й обхопив коліна Реджинальда Фрон де Бефа.

— Беріть усе, що жадаєте,— вигукнув він,— сер лицар, беріть удесятеро більше, розоріть мене, пустіть на жебри! Ні! Прохроміть мене своїм кинджалом, засмажте на цьому вогні, лише пожалійте дочку мою, не поважтеся на її безпеку і цноту! Заклинаю вас тією жінкою, яка вас породила, не ганьбіть честі беззахисної дівчини! Вона — живий портрет моєї покійної Рахілі, остання пам'ять про її кохання, що залишилося зі мною, а їх було в мене шестеро! Не позбавляйте самотнього вдівця його єдиної втіхи. Невже ви хочете, аби рідний батько шкодував, що єдина дочка його не лежить поряд із матір'ю в гробівці наших пращурів?

— Шкода,— мовив норман, наче справді зворушений,— шкода, що я не знав про це раніше. Я гадав, що ваше плем'я не любить нічого, окрім своїх мішків із грішми.

— Не думайте про нас так зле, хоч ми і юдеї,— сказав Ісак, поспішаючи скористатися позірною хвилиною співчуття.— І загнана лисиця, і замучена дика кішка люблять своїх дитинчат, так само і гнані та гноблені нащадки Авраама люблять дітей своїх.

— Можливо, й так,— сказав Фрон де Беф,— надалі я знатиму це, Ісаку, заради тебе. Але тепер уже запізно. Я не можу змінити того, що сталося або має статися. Я вже дав слово своєму товаришеві по зброї, а слова свого я не зламаю і задля десятих юдеїв з десятима юдейками на додачу. До того ж чому ти вважаєш, що з дівчиною станеться біда, якщо вона дістанеться Буагільберу?

— Неминуче станеться! — вигукнув Ісак, заламуючи руки в смертельній тузі.— Чого ж іншого чекати від тамплієра, як не жорстокості до чоловіків і ганьби для жінок?

— Нечестивий собако,— процідив Фрон де Беф, виблискуючи очима і, мабуть, радіючи, що знайшов привід для гніву,— не смій ганьбити священний орден лицарів Храму Сіонського! Знайди спосіб сплатити мені обіцяний викуп, бо я зумію заткати тобі горлянку!

— Розбійник і негідник! — заволав єврей, незважаючи на цілковиту свою безпорадність, бо не мав сили стримати палкий порив.— Нічого тобі не дам! Жодного срібного пенні не побачиш від мене, поки не повернеш мені дочку в безпеці і цноті!

— Чи не з'їхав ти з глузду, юдею? — суворо запитав норман.— Чи твоя плоть і кров заговорені проти розжареного заліза й киплячої оливи?

— Мені байдуже! — вигукнув Ісак, доведений до відчаю зганьбленим почуттям батьківської любові.— Чини зі мною, як знаєш. Моя дочка — справді кров і плоть моя, вона мені в тисячу разів дорожча за власне тіло, яке ти погрожуєш понівечити. Не бачити тобі мого срібла! Жодної срібної монети не дам тобі, назаряніне, хоч би від цього залежав порятунок твоєї душі, засудженої на загибель за злочини. Бери моє життя, коли хочеш, а потім розповідай, як юдей, незважаючи на тортури, зумів допекти християнинові.

— А ось побачимо,— сказав Фрон де Беф.— Присягаюся благословенним хрестом, яким гребує твоє прокляте плем'я, ти у мене скуштуєш і вогню, і гострої сталі. Роздягайте його, раби, і припніть ланцюгами до ґрат.

Незважаючи на слабкий опір старого, сарацини зірвали з нього верхній одяг і тільки-но зібралися зовсім роздягнути його, як раптом пролунали звуки сурми, які тричі повторилися так гучно, що пробилися навіть у глибини підземелля. Тої ж таки хвилини почулися голоси, які кликали сера Реджинальда Фрон де Бефа. Не бажаючи, щоб його захопили за таким бісівським заняттям, лютий барон дав знак невірникам знову одягнути

єврея і разом із прислужниками забрався геть із темниці, залишивши Ісака чи то дякувати Господу за порятунок, чи оплакувати долю своєї дочки, залежно від того, чиєю долею він більше опікувався — своєю власною чи доччиною.

Розділ XXIII

*Якщо словами ніжними ніяк
Твого я серця досі не зборов,
Тебе я завоюю, мов вояк,
І силою візьму твою любов.*

В. Шекспір «Два веронці»

Кімната, в яку привели леді Ровену, була прибрана з грубуватою претензією на розкіш і велич; оселивши її тут, вочевидь, прагнули виказати їй, на відміну від решти полонених, особливу пошану. Але дружина барона Фрон де Бефа, яка мешкала в цій кімнаті, померла дуже давно, і прикраси, виготовлені на її смак, уже встигли потьмяніти. Оббивка стін місцями подерлася і звисала клаптями, де-не-де вона поблякла на сонці й зітліла від часу. Але якою б не була ця занедбана кімната, вона була єдиною, яку визнали придатною для саксонської спадкоємиці.

Тут і залишили її міркувати про свою долю, поки актори, що грали в цій зловісній драмі, готувалися до виконання своїх ролей. Ці ролі були розподілені на нараді, що відбулася між Реджинальдом Фрон де Бефом, де Брасі й тамплієром. Вони довго й гаряче сперечалися щодо вигод, які кожен із них хотів отримати для себе з цього зухвалого набігу, і нарешті вирішили долю своїх сердешних бранців.

Близько полудня де Брасі, заради якого й був затіяний напад, з'явився виконувати задуманий намір, тобто добиватися руки і посагу леді Ровени.

Було видно, що він не весь час витратив на нараду зі своїми спільниками, оскільки встиг прибратися за останньою модою того часу. Зелений каптан і маска полетіли на смітник. Довге, густе волосся його рясними пасмами спадало на багатий плащ, обшитий хутром. Бороду де Брасі зголив начисто. Камзол його спускався за коліна, а ремінь із припасованою до нього важкою шаблею був гаптований золотом і застебнутий золотою заціпкою. Ми вже згадували про недолуге модне взуття того часу, а носики черевиків Моріса де Брасі, заломлені догори й закручені на кшталт баранячих рогів, могли б узяти перший приз у змаганні безглуздох костюмів. Такий вигляд мало вишукане вбрання тодішнього чепуруна. Враження посилювалося привабливою зовнішністю лицаря, постава й манери якого були мішаниною придворної люб'язності та військової прямої.

Він привітав Ровену, знявши перед нею свій оксамитовий берет, прикрашений золотим аграфом із зображенням архангела Михаїла, який разить диявола. Водночас він граційним

порухом руки запросив її сісти. Оскільки леді Ровена й далі стояла, лицар зняв рукавичку з правої руки, маючи намір підвести її до крісла. Проте леді Ровена жестом відхилила цю люб'язність і сказала:

— Якщо я перебуваю у присутності мого тюремника, сер лицар,— а обставини такі, що я не можу вважати інакше,— то в'язневі пристойніше стоячи вислухати свій вирок.

— О ні, чарівна Ровено,— відповів де Брасі,— ти перебуваєш у присутності свого бранця, а не тюремника. Це твої чарівні очі мають винести де Брасі свій вирок.

— Я не знаю вас, сер,— заявила вона, випростуючись із гордим виглядом ображеної знатної красуні,— я не знаю вас, а зухвала фамільярність, з якою ви звертаєтеся до мене на жаргоні трубадура, не виправдовує розбійницького насильства.

— Твоя врода,— вів далі де Брасі тим самим тоном,— спонукала до вчинку, недостатньо поштитового стосовно тієї, яку я обрав царицею мого серця і провідною зіркою моїх очей.

— Повторюю вам, сер лицар, що я не знаю вас, і нагадую вам, що жоден чоловік, який носить лицарський ланцюг і остроги, не може дозволити собі нав'язувати своє товариство беззахисній панні.

— На моє нещастя, я справді тобі не знайомий,— сказав де Брасі,— проте дозволь сподіватися, що ім'я де Брасі відоме, воно звучить іноді в піснях та промовах менестрелів і герольдів, які вихваляють лицарські звитяги на турнірах або на полях битв.

— Тож і надайте менестрелям і герольдам можливість восхваляти вас, сер лицар.— сказала Ровена.— Для них це пристойніше, ніж для вас. Скажіть мені, хто з них увічнить в пісні або в записах турнірів сумнозвісний подвиг нинішньої ночі — перемогу, отриману над старим і дрібною боязких слуг,— а також розповідь про здобич, що дісталася переможцеві,— нещасну дівчину, проти волі доправлену в розбійницький замок?

— Ви несправедливі, леді Ровено,— зніяковів лицар і повернувся до звичної мови,— ви самі вільні від пристрасті і тому не знаходите виправдання палкій пристрасті іншої людини, хоч би вона була спричинена вашою красою.

— Прошу вас, сер,— сказала Ровена,— припинити цю розмову! Вона гідна мандрівних менестрелів, проте зовсім не пасує лицарям і шляхтичам. Я справді змушена буду сісти, тому що ви, либонь, ніколи не скінчите виголошувати такі вульгарності, яких у будь-якого вуличного співака вистачить до самого Різдва.

— Горда дівчино,— з досадою мовив де Брасі, роздратований тим, що на всі його вишукані люб'язності вона відповідає зневагою,— горда дівчино, я тобі доведу, що й моя гордість не поступається перед твоєю. Знай же, що я заявив претензії на твою руку тим

способом, який найбільш відповідає твоїй вдачі. Тебе легше підкорити зі зброєю в руках, аніж світськими звичаями та чемними промовами.

— Коли чемні слова прикривають нікчемні вчинки,— відповіла Ровена,— вони схожі на лицарський пояс на підлому рабові. Я не дивуюся, що стриманість є такою нестерпною для вас. Вам було би краще зберегти одяг і мову розбійника, ніж приховувати злодійські вчинки під запиналом делікатних манер і люб'язних фраз.

— Твоя порада слухна,— сказав норман,— і сміливою мовою, що виправдовує сміливу справу, я скажу тобі: або ти зовсім не вийдеш з цього замку, або вийдеш дружиною Моріса де Брасі. Я не звик до поразок, а для норманського шляхтича немає потреби виправдовуватися перед саксонською дівчиною, якій він робить честь, пропонуючи свою руку. Ти горда, Ровено, але тим більше я хочу взяти тебе за дружину. І як інакше ти можеш досягти вищих почестей, як через не союз зі мною? Як зможеш полишити життя в жалюгідному сільському хліві, де сакси сплять покотом зі своїми свинями, які є найбільшим їхнім багатством? Як інакше ти посядеш почесне місце, як і належить тобі, у тому товаристві, в якому зібране все наймогутніше і найпрекрасніше в Англії?

— Сер лицар,— відповіла Ровена,— той хлів, про який ви сказали з таким презирством, з дитинства слугував мені надійним притулком. Повірте, що якщо я коли-небудь його залишу, то не інакше, як із такою людиною, яка не згадуватиме презирливо про житло, де я виросла й виховувалася.

— Я можу вгадати вашу думку, леді,— сказав де Брасі,— хоча ви, можливо, вважаєте, що висловилися достатньо невиразно, аби я зрозумів її. Не очікуйте, що Ричард Левине Серце коли-небудь посяде свій трон. Ще менш імовірно, щоб його пестунчик Вілфред Айвенго підвів вас до його трону і відрекомендував як свою дружину. Інший претендент на вашу руку, можливо, переймався б ревностями, але на моє рішення не може вплинути думка про цю дитячу і безнадійну пристрасть. Знайте, леді, що зараз мій суперник — у моїй владі. І від мене залежить, видати таємницю його перебування в цьому замку Реджинальду Фрон де Бефу чи ні, а якщо барон дізнається про це, його ревності матимуть гірші наслідки, ніж мої.

— Вілфред тут? — мовила Ровена зневажливо.— Це така ж правда, як те, що Фрон де Беф йому суперник.

Де Брасі з хвилину пильно дивився на неї.

— Ти справді не знала про це? — запитав він.— Хіба ти не знала, що в ношах Ісака везли Вілфреда Айвенго? Що казати, пристойний спосіб пересування для хрестоносця, який узявся звоювати своєю звияжною рукою Святий Гріб! — і він презирливо зареготав.

— Та якби він і був тут,— сказала Ровена, примушуючи себе говорити байдуже, хоча вся тремтіла від тих болю і страху, що охопили її,— в чому ж він може бути суперником баронові Фрон де Бефу? Чим йому перейматися, крім короткочасного ув'язнення в цьому замку, а потім пристойного викупу, як годиться між лицарями?

— Невже ж і ти, Ровено,— сказав де Брасі,— як усі жінки, вважаєш, що у світі не буває іншого суперництва, окрім як через вашу красу? Невже ти не знаєш, що честолюбство і жадібність породжують не менші ревності, ніж кохання? Наш господар Фрон де Беф відстоюватиме своє право на багатий баронський маєток Айвенго з таким завзяттям, як відстоював би кохання якої-небудь блакитноокої панни. Але постався прихильно до мого сватання — і пораненому лицареві не буде чого побоюватися Реджинальда Фрон де Бефа; в іншому разі тобі доведеться його оплакувати, тому що він в руках людини, яка ніколи не знала жалю.

— Врятуй його, заради Бога! — мовила Ровена, втрачаючи всю свою твердість і холонучи від жаху на саму думку про небезпеку, що загрожує її коханому.

— Це я можу зробити і зроблю,— сказав де Брасі.— Коли Ровена погодиться стати дружиною де Брасі, хто ж наважиться вчинити насильство над її родичем, сином її опікуна, товаришем її дитинства? Але тільки твоє кохання може купити йому моє заступництво. Я не такий дурень, щоб рятувати життя або перейматися долею людини, яка може стати моїм щасливим суперником. Використай свій вплив на мене на його користь, і він буде порятований. Якщо ж ти відхилиш мою пропозицію, Вілфред помре, а ти від цього не станеш вільнішою.

— У твоїй мові,— зауважила Ровена,— такий відвертій і холодній, все ж є щось, що суперечить її жакливому змісту. Я не вірю, щоб твої наміри були такими жорстокими або твоя могутність такою великою.

— Тоді тішся цією надією, поки не переконаєшся у зворотному,— сказав де Брасі.— Твій коханий лежить поранений в стінах цього замку. Він може стати перешкодою для Фрон де Бефа в домаганні того, що для Фрон де Бефа дорожче за честь і красу. Йому нічого не варто одним ударом кинджала або дротика змусити суперника замовкнути назавжди. І навіть якби Фрон де Беф не зважився на такий учинок, варто лікареві помилитися ліками або служителяві висмикнути подушку з-під голови хворого — і справа здійсниться без кровопролиття. Вілфред тепер у такому стані, що й від цього може померти. Седрик теж.

— І Седрик теж,— повторила Ровена.— Мій шляхетний, мій великодушний опікун! Я заслужила на лихо, яке спіткало мене, якщо могла забути про долю Седрика, думаючи про його сина!

— Доля Седрика також залежить від твого рішення,— сказав де Брасі,— раджу тобі гарненько подумати про це.

Досі Ровена витримувала свою роль із непохитною стійкістю, тому що не вважала небезпеку ані серйозною, ані неминучою. Від природи вона була лагідною і сором'язливою, що фізіюмісти вважають невід'ємним при білій шкірі та світло-русявому волоссі. Проте через умови виховання характер її змінився. Вона звикла до того, що всі, навіть Седрик (який повадився досить деспотично з іншими), схилялися перед її волею, і набула мужності й самовпевненості того гатунку, що розвивається через постійну пошану й увагу з боку оточуючих. Вона не уявляла собі, як можна опиратися її волі або не виконувати її прохань і бажань.

Але під її величавою самовпевненістю приховувалася м'яка й ніжна душа. Тому, коли леді Ровену спіткала біда, що загрожувала їй самій, її коханому та її опікунові, коли її воля зіштовхнулася з волею сильної, рішучої і безсоромної людини, яка мала владу над нею і зважилася скористатися своєю могутністю, вона занепала духом і розгубилася.

Вона ковзнула очима навкруги, ніби шукаючи допомоги, зітхнула, потім здійняла стиснені руки до неба і вибухнула гірким плачем. Не можна було дивитися на горе цього чарівного створіння без зворушення. Де Брасі теж був зворушений, хоча відчував значно більше збентеження, ніж співчуття. Він зайшов так далеко, що відступати було вже запізно; проте Ровена була в такому стані, що ані домовленостями, ані погрозами не можна було на неї вплинути. Він ходив туди й назад кімнатою, марно намагаючись заспокоїти перелякану дівчину і міркуючи, що ж йому тепер робити.

«Якщо,— думав він,— я дозволю сльозам цієї дівчини зворушити себе, як я відшкодую собі втрату всіх блискучих сподівань, заради яких я наразився на такий ризик? А наостанок сміятимуться принц Джон та його веселі прибічники. Але я відчуваю, що не здатен на цю роль. Не можу байдуже дивитися на це чарівне обличчя, змучене стражданнями, на прекрасні очі, залиті сльозами. Вже краще б вона й далі трималася так само зарозуміло, або я мав більше тієї витримки й жорстокості, що є у барона Фрон де Бефа».

Переймаючись цими думками, він лише намагався втішити Ровену, запевняючи, що поки що немає жодних підстав для такого відчаю. Але ця промова раптово була перервана гучними звуками мисливського рога, що в ту хвилину стривожили інших мешканців замку, завадивши їм виконати різні їхні корисливі або розпусні плани. Де Брасі довелося залишити красуню й поспішити до загальної зали. Втім, він навряд чи жалкував про це, оскільки його бесіда з леді Ровеною повернула в таке річище, коли йому було однаково важко як продовжувати наполягати на своєму, так і відмовитися від власних намірів.

*Розділ XXIV**Її візьму, як лев бере левицю.***Дж. Гоум «Дуглас»**

Поки описані нами сцени відбувалися в різних куточках замку, єврейка Ребекка чекала на вирішення своєї долі, зачинена у віддаленій відокремленій башті. Сюди її привели двоє замаскованих слуг і заштовхнули до маленької кімнати, де вона опинилася віч-на-віч зі старою чаклункою, яка, сидячи за пряжею, мурмотіла собі під ніс саксонську пісню в такт своєму веретену, що танцювало по підлозі. Коли увійшла Ребекка, стара підвела голову і вирячилася на гарну єврейку з тією злостивою заздрістю, з якою старість і потворність, посилені хворобливим станом, поглядають на юність і красу.

— Забирайся геть, старий цвіркуне! — сказав один із супутників Ребекки. — Так наказав наш шляхетний господар. Звільни цю кімнату для красуні.

— Отак, — буркнула стара, — отак нині вшановують за службу. Був час, коли одного мого слова було достатньо, щоб кращого з воїнів зсадити з сідла і вигнати зі служби. А зараз мені доводиться забиратися за наказом першого-ліпшого слуги!

— Досить розмов, Урфридо, — урвав її інший, — іди, і все. Накази пана слід виконувати швидко. Були і в тебе ясні дні, а зараз твоє сонце закотилося. Ти тепер все одно що старий бойовий кінь, якого пустили пастися на голий верес. Добре скакала ти колись, а нині хоч підтюпцем потрусися, і то добре. Ану, ворушися!

— Бодай вас завжди переслідували погані провісники! Обидва ви нечестиві пси, — сказала стара, — і поховають вас на псарні. Нехай демон Зернебок¹ розірве мене на шматки, якщо я піду з власної кімнати, перш ніж допряду цю вовну!

— Сама скажи про це господареві, стара відьмо, — відповів служник і пішов геть разом зі своїм товаришем, залишивши Ребекку наодинці зі старою, якій мимоволі нав'язали це товариство.

— Які ще бісівські справи вони задумали? — запитала стара, бурмочучи собі під ніс і хижими очима поглядаючи скося на Ребекку. — Здогадатися неважко: красиві очка, чорні кучері, шкіра — як білий папір, поки чернець не наслідив по ній своїм чорним зіллям. Так, легко вгадати, навіщо її привели в цю віддалену башту: звідси не почуєш жодного крику, все одно що з-під землі. Тут по сусідству з тобою мешкають лише сови, моя красуне. На твої крики звернуть уваги не більше, ніж на їхні. Чужоземка, здається, — вела далі вона, поглянувши на костюм Ребекки. — З якої країни? Сарацинка чи єгиптянка? Чому не відповідаєш? Коли вмієш плакати, мабуть, умієш і говорити.

¹ Зернебок (Zernebock) був одним зі скандинавських божеств. Сучасні дослідники доводять, що ім'я божества Zernebock походить від слов'янського Chernobog (Чорнобог).

— Не сердься, матінко,— сказала Ребекка.

— Е, далі й питати нічого,— мовила Урфрида.— Лисицю впізнають з хвоста, а юдейку — з говірки.

— Зроби велику милість, скажи,— запитала Ребекка,— чого мені ще чекати? Мене притягнули сюди силоміць — можливо, вони збираються убити мене за те, що я сповідую юдейську віру? Коли так, я з радістю віддам за неї своє життя.

— Ет, твоє життя, красунько! — відповіла стара.— Навіщо ж їм твоє життя? Ні, повір моєму слову, твоєму життю не загрожує небезпека. А вчинять із тобою так, як колись учинили з родовитою саксонською дівчиною. Невже ж для єврейки буде негоже те, що вважалося гошим для саксонки? Поглянь на мене: і я була молодою і ще вдвічі вродливішою за тебе, коли Фрон де Беф, батько нинішнього, Реджинальда, зі своїми норманами узяв приступом цей замок. Мій батько та сім його синів затято билися, крок за кроком захищаючи своє житло. Не було жодної кімнати, жодної сходинки, де б не стало слизько від пролитої ними крові. Вони полягли, загинули всі до одного, і не встигли тіла їхні захопонати, не встигла висохнути їхня кров, як я стала зганьбленою жертвою їхнього переможця.

— Чи не можна якось врятуватися? Хіба немає можливості втекти звідси? — запитала Ребекка.— Я б щедро — о, як щедро! — заплатила тобі за допомогу!

— І не думай,— сказала стара.— Є лише один спосіб піти звідси — через ворота смерті; а смерть довго-довго не відчиняє їх,— додала вона, похитуючи сивою головою.— Але хоч те втішає, що по нашій смерті інші будуть так само нещасні, як і ми. Ну, прощай, юдейко! Що юдейка, що язичник — все одно! Тебе спіткає така сама доля, тому що ти потрапила до рук людей, які не мають ані жалю, ані сумління. Прощай! Моя вовна спрядена, а твоя лише починається.

— Стривай, зачекай, заради Бога! — молила Ребекка.— Зостанься тут! Лай мене, лай, лише не йди! Твоя присутність все-таки буде мені якимось захистом!

— Присутність самої Матері Божої не захистить тебе,— відповіла стара, вказуючи на зображення Діви Марії, що стояло в кутку.— Он вона стоїть, поглянь; дізнаєшся, чи врятує вона тебе від твоєї долі.

З цими словами вона пішла, зловтішаючись, що робило її ще потворнішою, ніж у хвилини звичної для неї похмурості. Вона замкнула за собою двері, і Ребекка ще довго чула, як вона сварилася, насилу спускаючись по крутих сходах і проклинаючи кожну сходинку.

Ребецці загрозувала набагато жахливіша доля, аніж леді Ровені. Якщо саксонська спадкоємиця могла розраховувати на певну ввічливість щодо неї, то єврейці ні на що було

сподіватися, окрім грубощів. Зате на її боці були природжена сила волі, гострий розум і, крім того, їй уже доводилося боротися з небезпекою. З раннього дитинства вона вирізнялася твердою волею, спостережливістю і кмітливістю. Розкіш, якою оточував її батько і яку вона бачила в будинках інших багатих євреїв, не заважала їй ясно усвідомлювати, якими ненадійними були умови, в яких вони жили. Як і Дамокл¹ на сумнозвісному бенкеті, Ребекка невпинно бачила серед усієї цієї пишноти меч, що висів на волосині над головами її одноплемінників. Такі роздуми поступово привели її до тверезого погляду на життя і пом'якшили її характер, який за інших умов міг би стати гордовитим і впертим.

Приклад і повчання батька привчили Ребекку до рівного і чемного поводження з усіма. Щоправда, Ребекка не могла успадкувати його догідливості і підлабузництва, тому що боязкість була чужою для її душі. Вона трималася з гордовитою скромністю, ніби підкоряючись несприятливим обставинам, в які була поставлена через належність до зневаженого племені, але водночас вона усвідомлювала себе гідною вищого становища, ніж те, на яке їй дозволяв сподіватися деспотичний гніт релігійних забобонів.

Підготовлена таким чином до всіляких несподіванок, вона не розгубилася і цього разу. Її становище вимагало великої присутності духу, і вона взяла себе в руки.

Перш за все вона ретельно оглянула кімнату і збагнула, що сподіватися на порятунок втечею було марно. Кімната не мала жодних потаємних дверей і, розташована у відокремленій башті з товстими зовнішніми стінами, вочевидь, не сполучалася з іншими приміщеннями замку. Зсередини двері не замикалися ні на ключ, ні на засув. Єдине вікно виходило на обрамлений зубцями горішній майданчик, що першої миті дало Ребецці надію на можливість утекти звідси; але вона негайно переконалася, що звідти не було ходу в жодні інші будівлі. Цей майданчик був збудований на кшталт балкона, захищеного парапетом з амбразурами, де можна було поставити декілька стрільців для захисту башти і бічної оборони.

Таким чином Ребецці залишилося тільки запастися терпінням і всю надію покласти на Бога, до чого зазвичай вдаються видатні та благородні душі. Ребекка, хоч і була навчена помилково тлумачити Священне Писання і перекручено розуміла обіцянки, дані Богом обраному народові ізраїльському, але не помилялася, вважаючи тодішній період часом випробування для євреїв і твердо вірячи в те, що прийде день, коли дітей Сіону покличуть розділити блага, даровані іншим народам. Все, що відбувалося довкола неї, показувало,

¹ Дамокл — придворний сиракузького тирана Діонісія (405–367 до н. е.), який вважав царя за найщасливішого з людей. Діонісій дозволив Дамоклові один день насолоджуватися царським престолом. Дамокл утішався, допоки на бенкеті не помітив над собою підвішений на кінській волосині оголений меч, що символізував примарність благоденства. В сучасній мові «дамоклів меч» — синонім постійної і невідвратної небезпеки.

що їхнє справжнє становище було часом кари і всіляких гонінь, і найголовнішим їхнім обов'язком вона вважала безмежне терпіння і покірливе знесення всіляких бід. І на себе вона дивилася як на жертву, задалегідь приречену на лихо, і з ранніх літ привчала свій розум до думки про небезпеки, з якими, ймовірно, їй судилося зіткнутися.

Полонянка здригнулася та зблідла, коли на сходах почулися кроки. Двері тихо відчинилися, і високий на зріст чоловік, одягнений так само, як і всі розбійники, які були причиною її біди, повільно увійшов до кімнати і зачинив за собою двері. Насунений на чоло капелюх приховував горішню частину його обличчя. Закутавшись у плащ так, що він затуляв нижню частину обличчя, він мовчки стояв перед переляканою Ребеккою. Здавалося, він сам соромився того, що мав намір учинити, і не знаходив слів, щоб пояснити мету свого приходу. Нарешті Ребекка, зробивши над собою зусилля, сама зважилася розпочати розмову. Вона простягнула розбійникові два дорогоцінні браслети й намисто, які зняла з себе ще раніше, припускаючи, що, задовольнивши його користолюбство, вона може задобрити його.

— Ось візьми, друже мій,— сказала вона,— і, заради Бога, змилуйся наді мною і моїм старим батьком! Це коштовні речі, але вони ніщо у порівнянні з тим, що батько дасть тобі, якщо ти відпустиш нас із цього замку, не завдавши образи.

— Чарівна квітко Палестини,— відповів розбійник,— ці східні перли поступаються білині твоїх зубів. Ці діаманти виблискують, але їм не зрівнятися з твоїми очима, а відтоді як я взявся до свого вільного ремесла, я дав обітницю завжди цінувати красу вище за багатство.

— Не бери на душу такого гріха,— сказала Ребекка,— візьми викуп і будь милосердним! Із золотом ти матимеш усілякі радощі, а скривдивши нас, зазнаєш мук сумління. Мій батько охоче дасть тобі все, що ти попросиш. І якщо ти зумієш правильно скористатися своїм багатством, із грошима ти знову посядеш місце серед чесних людей, зможеш домогтися прощення за всі колишні провини і не матимеш необхідності грішити знову.

— Гарно сказано! — мовив розбійник французькою, бо йому, мабуть, важко було підтримувати розмову, розпочату Ребеккою по-саксонському.— Але знай, біла ліліє, що твій батько наразі в руках майстерного алхіміка. Цей алхімік зуміє обернути на срібло і золото навіть іржаві ґрати тюремної печі. Поважного Ісака випарюють у такому перегінному кубі, який витягне всі його коштовності й без моїх прохань та твоїх молитов. Твій же викуп має бути сплачений красою і коханням. Іншої плати я не визнаю.

— Ти не розбійник,— сказала Ребекка також французькою,— жоден розбійник не відмовився б від такої пропозиції. Жоден розбійник у цій країні не володіє твоєю мовою.

Ти не розбійник, а просто норман, мабуть, шляхетного походження. О, будь же шляхетним на ділі та скинь цю страшну машкару жорстокості й насильства!

— Ти так добре умієш вгадувати,— сказав Бріан де Буагільбер, відгортаючи плащ з обличчя,— ти не проста дочка Ізраїлю. Я назвав би тебе Ендорською чаклункою¹, якби ти не була такою молодою та вродливою. Так, я не розбійник, чарівна Трояндо Сарону. Я чоловік, який радше здатен обвішати твої руки й шию перлами і діамантами, ніж позбавити тебе цих прикрас.

— То чого ж тобі треба від мене,— запитала Ребекка,— якщо не багатства? Між нами не може бути нічого спільного: ти християнин, я юдейка. Наш союз був би однаково беззаконним в очах і вашої церкви, і нашої синагоги.

— Це справді так,— відповів тамплієр, розсміявшись.— Одружуватися з юдейкою! О ні, хоч би вона була царицею Савською! До того ж нехай буде тобі відомо, прекрасна дочко Сіону, що якби найхристиянніший із королів запропонував мені руку своєї найхристияннішої дочки і віддав би Лангедок у посаг, я й тоді не зміг би з нею одружитися. Мої обітниці не дозволяють мені кохати жодної дівчини інакше, як *rag amours*²,— так я хочу кохати й тебе. Я лицар Храму. Поглянь, ось і хрест мого священного ордену.

— І ти насмілюєшся посилатися на хрест в таку хвилину! — вигукнула Ребекка.

— Якщо й так,— сказав тамплієр,— то чого тобі цим перейматися? Адже ти не віриш у цей благословенний символ нашого порятунку.

— Я вірю в те, чого мене навчили,— заперечила Ребекка,— і нехай пробачить мені Бог, якщо моя віра помилкова. Але яка ж твоя віра, сер лицар, якщо ти посилаєшся на свою найбільшу святиню тоді, коли збираєшся порушити найурочистішу з ваших обітниць — і лицарських, і релігійних?

— Ти проповідуєш дуже красномовно, о дочко Сираха! — сказав тамплієр.— Але, мій чудовий богослове, твої юдейські забобони роблять тебе сліпою до наших високих привілеїв. Шлюб був би серйозним злочином для лицаря Храму, але за дрібні грішки я миттю можу отримати відпущення в найближчій сповідальні нашого ордену. Наймудріший із ваших царів і навіть його батько, чий приклад повинен мати в твоїх очах певну силу, мали щодо цього ширші привілеї, ніж ми, бідні воїни Храму Сіонського, які здобули собі такі права тим, що так старанно його захищаємо. Захисники храму Соломона можуть дозволити собі втіхи, оспівані вашим мудрим царем Соломоном.

¹ За біблійним переказом Ендорська чаклунка на прохання ізраїльського царя Саула викликала привид пророка Самуїла й передбачила цареві загибель у битві з філістимлянами (Перша книга царів, 28: 7–14).

² Тобто беручи її за коханку, а не одружуючись (франц. заст.).

— Якщо ти лише для того читаєш Біблію і життєписи праведників,— сказала єврейка,— щоб знаходити в них виправдання своїй розпусті і беззаконню, то чиниш такий точно злочин, як і той, хто здобуває отруту з найздоровіших і найкорисніших трав.

Очі тамплієра виблискували гнівом, коли він слухав цей докір.

— Послухай, Ребекко,— сказав він,— досі я з тобою поводився м'яко. Тепер я говоритиму як переможець. Я завоював тебе моїм луком і списом, і за законами всіх країн і народів зобов'язана мені коритися.

— Відійди,— сказала Ребекка,— відійди і вислухай мене, перш ніж зважишся на такий смертний гріх. Звісно, ти можеш мене здолати, тому що Бог створив жінку слабкою, доручивши їй заступництву чоловіка. Але через мене твоя ницість, тамплієре, стане відомою всій Європі. Марновірство твоїх побратимів зробить для мене те, чого я не домоглася б від їхнього співчуття. Кожній пресепторії, кожному капітулу твого ордену буде відомо, що ти, мов єретик, грішив з єврейкою. І ті, які не здригнуться від твого злочину, все-таки звинуватять тебе за те, що ти збездістив свій хрест, зв'язавшись із дочкою мого племені.

— Яка ти мудра, Ребекко! — вигукнув тамплієр, чудово усвідомлюючи, що вона каже правду у статуті його ордену справді існували правила, що забороняли під загрозою суворих покарань інтриги на зразок тієї, яку він розпочав. І бували навіть випадки, коли за це виганяли лицарів з ордену, назавжди вкриваючи їх ганьбою.— Ти дуже розумна, але гучно ж доведеться тобі кричати, якщо хочеш, щоб твій голос почули за межами цього замку. А в його стінах ти можеш плакати, стогнати, кликати на допомогу скільки хочеш — і все одно ніхто не почує. Лише одне може врятувати тебе, Ребекко: скорися своїй долі і прийми нашу віру. Тоді ти посядеш таке місце, що безліч норманських леді позаздрять блиску й красі коханої найкращого з хоробрих захисників святого Храму.

— Скоритися моїй долі! — мовила Ребекка.— Прийняти твою віру! Та що ж то за віра, якщо вона виправдовує такого негідника? Як! Ти — найкращий воїн серед тамплієрів? Підлий лицар! Чернець-клятвopушник! Зневажаю тебе, плюю на тебе! Бог Авраама відкрив засіб до порятунку своєї дочки навіть з цієї безодні ганьби!

З цими словами вона відчинила ґратчасте вікно, що виходило на горішній майданчик башти, стрибнула на парапет і зупинилася на самому краю, над безоднею. Не чекаючи такого відчайдушного вчинку, бо до цієї хвилини Ребекка стояла нерухомо, Буагільбер не встиг ані затримати, ані зупинити її. Він спробував кинутися до неї, але вона вигукнула:

— Стій, де стоїш, зарозумілий лицарю, або підійди, якщо хочеш! Але один крок вперед — і я кинуся вниз. Моє тіло розіб'ється об камені цього двору, та я не стану жертвою твоїх трубих пристрастей.

Промовляючи це, вона піднесла до неба стиснені долоні, ніби молилася про помилювання душі своєї перед фатальним стрибком. Тамплієр завагався. Його рішучість, що ніколи не поступалася ні перед чиєю скорботою і не знала жалю, змінилася захопленням її твердістю.

— Зійди,— сказав він,— зійди донизу, навіжена дівчино. Присягаюся землею, морем і небесами, я не завдам тобі образи!

— Я тобі не вірю, тамплієре,— кинула Ребекка,— ти навчив мене належно цінувати чесноти твого ордену. У найближчій сповідальні тобі можуть відпустити і це клятвopорушення — адже воно стосується лише честі зганьбленої юдейської дівчини.

— Ти несправедлива до мене! — палко вигукнув тамплієр.— Присягаюся тобі ім'ям, яке ношу, хрестом на грудях, мечем, дворянським гербом моїх прашурів! Присягаюся, що я не ображатиму тебе! Якщо не задля себе, то хоч заради батька свого зійди донизу. Я стану йому товаришем, а тут, у цьому замку, йому потрібен могутній захисник.

— На жаль,— сказала Ребекка,— це я знаю. Але як можна на тебе покладатися?

— Нехай мій щит перевернеться догори дригом, нехай привселюдно зганьблять моє ім'я,— сказав Бріан де Буагільбер,— якщо я дам тобі привід на мене скаржитися. Я порушував багато законів, заповідей, але свого слова не ламав ніколи.

— Ну годі, я тобі вірю,— сказала Ребекка, сплигнувши з парапету і зупинившись біля однієї з амбразур, або *machicolles*, як вони називалися в ті часи.— Тут я й стоятиму,— вела далі вона,— а ти залишайся там, де стоїш. Але якщо ти зробиш хоч один крок до мене, ти побачиш, що юдейка швидше довірить свою душу Богові, ніж свою честь — тамплієрові.

Мужність і горда рішучість Ребекки, у поєднанні з виразними рисами вродливого обличчя, додали їй поставі, голосу і погляду стільки гідності, що вона здавалася майже неземною істотою. У погляді її не було розгубленості, і щоки не зблідли від страху перед такою жакливою і близькою смертю, навпаки — усвідомлення того, що тепер вона сама господиня своєї долі, яскраво зарум'янило її смагляве обличчя і додало блиску її очам. Буагільбер, чоловік гордий і мужній, подумав, що ніколи ще не бачив такої натхненної і величавої краси.

— Помирімося, Ребекко,— сказав він.

— Помирімося, коли хочеш,— відповіла вона,— помирімося, але тільки на такій відстані.

— Тобі нічого більше боятися мене,— мовив Буагільбер.

— Я й не боюся тебе,— сказала вона.— Через милість того, хто побудував цю башту так високо, через милість його і Бога Ізраїлевого я тебе не боюся.

— Ти несправедлива до мене,— вигукнув тамплієр.— Присягаюся землею, морем і небесами, ти до мене несправедлива! Я від природи зовсім не такий, яким ти мене бачиш — жорстоким, себелюбним, нещадним. Жінка навчила мене жорстокосердості, а тому я й мстився завжди жінкам, але не таким, як ти. Вислухай мене, Ребекко. Жоден лицар не брався за бойовий спис із серцем, відданим своїй панні більше, ніж моє. Вона була дочкою дрібномаєтного барона. Все родинне надбання складалося з напівзруйнованої башти, безплідного винограднику та кількох акрів виснаженої землі в околицях Бордо. Проте ім'я її було відоме повсюди, де зі зброєю здійснювалися звияти, воно стало відоміше за імена багатьох дівчат, за якими обіцяли у посаг цілі графства. Так,— вів далі він, у хвилюванні крокуючи туди й назад вузьким майданчиком і ніби забувши про присутність Ребекки,— так, мої подвиги, небезпека, з якою я ставав віч-на-віч, пролита кров прославили ім'я Аделаїди де Монтемар від королівських дворів Кастилії і до Візантії. А як вона мені відплатила за це? Коли я повернувся до неї з почестями, купленими ціною власної крові та праці, виявилось, що вона одружена з дрібним гасконським шляхтичем, не відомим за межами його жалюгідного маєтку. А я щиро кохав її й жорстко помстився за свою зганьблену вірність. Але моя помста обернулася проти мене самого. З того дня я відмовився від життя та всіх його принад. Ніколи я не матиму родинного вогнища. На старість у мене не буде свого теплого кутка. Моя могила залишиться самотньою, я не матиму спадкоємця, який би продовжив старовинний рід Буагільберів. Біля ніг мого настоятеля я склав усі права на самостійність і відмовився від своєї незалежності. Тамплієр лише на ім'я не раб, а насправді він живе, діє й дихає за волею і наказом іншої особи.

— Хіба,— запитала Ребекка,— є такі переваги, які можуть відшкодувати таке повне зречення?

— А можливість помсти, Ребекко,— відповів тамплієр,— а величезний простір для честолюбних задумів?

— Кепська винагорода,— сказала Ребекка,— за зречення від благ, найцінніших для людини.

— Не кажи цього! — вигукнув тамплієр.— Бо помста — це бенкет богів. І якщо правда, як запевняють нас священики, що боги зберігають це право лише для себе, то це означає, що вони вважають цю насолоду дуже цінною, щоб віддавати її простим смертним. А честолюбство! Це така спокуса, яка здатна стривожити людську душу навіть серед небесного блаженства... — Буагільбер помовчав з хвилину, потім продовжив: — На Бога, Ребекко, та, яка віддала перевагу смерті над безчестям, повинна мати горду і сильну душу. Ти повинна стати моєю. Ні, не лякайся,— додав він,— моєю ти мусиш стати добровільно,

за власним бажанням. Ти повинна погодитися розділити зі мною надії ширші, ніж ті, що відкриваються з висоти царського престолу. Вислухай мене, перш ніж відповіси, і подумай, перш ніж відмовишся. Лицар Храму втрачає, як ти справедливо сказала, свої суспільні права і можливість самостійної діяльності, проте він стає членом такої могутньої корпорації, перед якою навіть трони починають здригатися. Так одна краплина дощу, що впала в море, стає складовою того непереборного океану, який підточує скелі й поглинає королівські флотилії. Така ж усеосяжна сила нашої грізної ліги, і я далеко не останній із членів цього могутнього ордену. Я один із головних очільників у ньому і можу сподіватися з часом отримати жезл Великого Магістра. Лицарі Храму не задовольняються тим, що можуть наступити п'ятою на шию розпростертого монарха. Це може зробити і всякий ченець, який взуває мотузяні туфлі. Ні, наші важкі стопи піднімуться східцями тронів, і наші залізні рукавички видиратимуть скіпетри із рук вінценосців. Навіть за царювання вашого марно очікуваного месії розгубленим колінам вашого племені не бачити такої могутності, до якої прагне моє честолубство. Я шукав лише споріднену душу, з якою би міг розділити свої мрії, і в тобі я знайшов її.

— І це ти кажеш жінці мого племені! — вигукнула Ребекка.— Схаменися!

— Не посилайся,— перервав її тамплієр,— на розбіжність наших вірувань. На таємних нарадах нашого ордену ми сміємося з цих дитячих казок. Не думай, що ми довго залишалися сліпими до дурниць наших засновників, які наказали нам відмовитися від будь-якої насолоди життя в ім'я радості прийняти мучеництво, помираючи з голоду, від спраги, чуми або від дротиків дикунів, даремно захищаючи своїми тілами голу пустелю, яка має цінність лише в очах марновірних людей. Наш орден швидко засвоїв сміливіші й ширші погляди і знайшов іншу винагороду за всі наші жертви. Наші величезні маєтки у всіх королівствах Європи, військова слава, що гримить по всіх країнах і привертає в наше середовище цвіт лицарства всього християнського світу,— все це слугує меті, яка й не снилася нашим благочестивим засновникам, але ми зберігаємо це в таємниці від тих слабкодушних і забобонних, які вступають до нашого ордену на підставі старовинного статуту, ми використовуємо їх як сліпе знаряддя нашої волі. Але я більше не викриватиму перед тобою наших таємниць. Я чую звуки сурми. Мабуть, моя присутність необхідна. Подумай про те, що я сказав тобі. Прощай! Не прошу вибачення за те, що погрожував тобі насильством. Завдяки цьому я зрозумів твою душу. Лише на пробному камені розпізнається щире золото. Я швидко повернуся, і ми ще поговоримо.

Він перетнув кімнату і почав спускатися сходами, залишивши Ребекку на самоті. Навіть перед обличчям страшною смерті, на яку вона збиралася себе наразити, не зазнала вона такого жаху який відчула, побачивши люте честолубство відважного лиходія, до рук

якого потрапила. Коли вона повернулася в баштову кімнату, першим її поривом було подякувати Богові за надане їй заступництво, благаючи Його й надалі захищати своїм покровом її та її батька. Ще одне ім'я прослизнуло в її молитві: то було ім'я пораненого християнина, якого доля передала в руки кровожерних людей, особистих ворогів його. Щоправда, сумління дорікало їй за те, що, навіть звертаючись до Бога, вона в побожній молитві згадувала про людину, з якою їй ніколи не судилося бути разом, про назарянина і ворога її віри. Але молитва була вже вимовлена, і, які б не були забобони її одновірців, Ребекка не хотіла від неї відмовитися.

Розділ XXV

Не бачив я кривуль таких

В житті — і як читати їх?

О. Голдсміт «Скоряється вона, щоб звоювать»

Увійшовши до великої зали замку, тамплієр застав там де Брасі.

— Ваші амурні пригоди,— сказав де Брасі,— ймовірно, були перервані, як і мої, цими гучними звуками. Проте ви прийшли пізніше за мене і з великою неохотою, з чого я роблю висновок, що ваше побачення було набагато приємнішим, ніж моє.

— Тож ви успішно сваталися до саксонської спадкоємиці? — запитав тамплієр.

— Присягаюся кістками Томи Беккета¹,— відповів де Брасі,— ця леді Ровена, напевно, чула, що я не можу встояти перед жіночими сльозами.

— От тобі маєш! — мовив тамплієр.— Ватажок вільної дружини переймається жіночими сльозами? Дивина! Якщо декілька крапель і впаде на факел кохання, полум'я спалахне ще яскравіше.

— Дякую за декілька крапель! — заперечив де Брасі.— Ця дівчина зронила стільки сліз, що загасила б ціле багаття. Такої скорботи, таких потоків сліз не бачили від часів святої Ніоби², про яку нам розповідав пріор Еймер. Ніби сам водяний біс вселився в прекрасну саксонку.

— А в мою єврейку вселився, мабуть, цілий легіон бісів,— сказав тамплієр,— тому що навряд чи один біс, хай і сам Аполліон³, міг би вселити їй стільки неприборканої гордості, стільки рішучості. Але де ж Фрон де Беф? Цей ріг сурмить дедалі гучніше.

¹ Мається на увазі Томас Беккет (Thomas Becket; 1118–1170) — архієпископ Кентерберійський, визнаний святим великомучеником і католицькою, і англіканською церквами.

² У грецьк. міфології Ніоба — смертна жінка, яка пишалася тим, що мала сімох дочок і сімох синів, і навіть насмілилася зневажливо відгукнутися про богиню Лето, яка мала тільки двох дітей — Аполлона й Артеміду. В покару за це Аполлон і Артеміда вбили всіх її дітей. Малоосвічений де Брасі приймає Ніобу за християнську святу.

³ У Біблії — демон руйнування й смерті, те саме, що Абаддон. Буагільбер, швидше за все, згадує Аполліона через співзвучність його імені з Аполлоном.

— Він, певно, займається Ісаком,— холоднокровно сказав де Брасі.— Можливо, волення Ісака заглушили звуки цього рога. Ти, гадаю, знаєш із досвіду, сер Бріан, що коли юдей розлучається зі своїми скарбами на таких умовах, які, ймовірно, висунув йому Фрон де Беф, він так лементує, що через його вереск не почуєш і двадцяти рогів разом із сурмою. Проте час покликати господаря.

Невдовзі до них підоспів і Фрон де Беф, перервавши свої жорстокі заняття. Він трохи забарився дорогою до зали, віддаючи необхідні накази слугам.

— Подивимось, що спричинило такий диявольський шум,— сказав він.

— Ось лист. Якщо не помиляюся, написаний саксонською.

Він дивився на лист, перевертаючи його в руках, ніби сподіваючись таким чином довідатися про його зміст. Нарешті він передав його Морісуде Брасі.

— Не знаю, що це за магічні знаки,— сказав де Брасі. Він був неписьменний, як і більшість лицарів того часу.— Наш капелан намагався навчити мене писати,— від далі він,— але у мене замість літер виходили наконечники списів або леза мечів, тож старий піп махнув на мене рукою.

— Дайте мені листа,— сказав тамплієр,— ми хоч тим схожі на ченців, що трішки вчимося, щоб освітити знаннями нашу доблесть.

— То ми скористаємося вашою поважною обізнаністю,— сказав де Брасі.— То про що ж ідеться у цьому сувої?

— Цей лист — формальний виклик на герць,— відповів тамплієр.— Але, присягаюся віфлеємською Богородицею, це найдивовижніший виклик, який будь-коли надсилався через підйомний міст баронського замку, якщо лише це не безглуздий жарт.

— Жарт! — вигукнув Фрон де Беф.— Волів би я знати, хто наважився пожартувати зі мною таким чином. Читай, сер Бріан.

Тамплієр почав читати вголос:

— «Я, Вамба, син Безмозкого, блазень із будинку благородного і знатного шляхтича Седрика Ротервудського, якого називають Сакс, і я, Гурт, син Беовульфа, свинар...»

— Ти з'їхав із глузду! — перервав його Фрон де Беф.

— Присягаюся святим Лукою, тут так написано,— відповів тамплієр і продовжив читати: — «...я, Гурт, син Беовульфа, свинар із маєтку вищезазначеного Седрика, за сприяння наших союзників і однодумців, які перебувають із нами у спілці в цій справі, а саме: хороброго лицаря, який називається Чорний Ледар, і доброго йомена Роберта Локслі, на прізвисько Влучний Стрілець, оголошуємо вам, Реджинальде Фрон де Беф, і всім, хто є вашими спільниками і союзниками, що ви без усякої причини і без оголошення ворожнечі, хитрістю і лукавством захопили в полон нашого господаря,

вищезгаданого Седрика, а також високородну дівицю леді Ровену з Гарготстандстеда, а також шляхетного дворянина Ательстана Конінгсбурзького, а також і декількох осіб вільнонароджених людей, які перебувають у них на службі, так само як і кількох кріпаків, також єврея Ісака з Йорка з дочкою, а також заволоділи кіньми і мулами; вказані високородні особи зі своїми слугами і рабами, кіньми і мулами, а також і зазначені євреї із єврейкою нічим не завинили його величності, а мирно проїздили королівською дорогою, як годиться вірним підданим короля, а тому ми просимо і вимагаємо, щоб зазначені благородні персони, тобто Седрик Ротервудський, Ровена з Гарготстандстеда і Ательстан Конінгсбурзький, зі своїми слугами, рабами, кіньми, мулами, євреєм і єврейкою, а також все їхнє добро і пожитки були не пізніше як за годину після отримання цього листа видані нам або кому ми накажемо прийняти їх у повній цілості, не ушкодженими ані тілесно, ані стосовно їхнього майна. Інакше оголошуємо вам, що вважаємо вас зрадниками і розбійниками, маємо намір битися з вами, доймати облогою, атаками або інакше чинити вам усіляку шкоду й розорення. І через це благаємо Бога помилувати вас. Писано напередодні свята Вітольда, під великим Збірним Дубом на Оленячому Пагорбі; а писав ті слова праведний чоловік, служитель Господа, Богоматері та святого Дунстана, паламар лісової каплиці, що в Копменгерсті».

Внизу документа був надряпаний спочатку грубий малюнок, що зображав голову півня зі стоячим гребінцем і підписом, що це печатка Вамби, сина Безмозкого. Хрест, накреслений нижче за цю почесну емблему, позначав підпис Гурта, сина Беовульфа; потім ішли чітко написані великими літерами слова: «Чорний Ледар»; а ще нижче досить вдале зображення стріли слугувало підписом йомена Локслі.

Лицарі вислухали до кінця цей незвичайний документ і з подивом презирнулися, не розуміючи, що це означає. Де Брасі першим порушив мовчанку вибухом нестримного реготу, тамплієр засміявся теж, щоправда, стриманіше. Але Фрон де Беф, здавалося, був невдоволений їхньою передчасною смішливістю.

— Попереджаю вас, панове,— сказав він,— що за цих обставин нам слід серйозно подумати, що робити, а не вдаватися до легковажних веселощів.

— Фрон де Беф досі не може отямитися відтоді, як його звалили з коня,— сказав де Брасі.— Його пересмикує на саму лише згадку про виклик, хоч би цей виклик був від блазня та свинаря.

— Присягаюся святим Михаїлом,— відповів Фрон де Беф,— було б набагато краще, якби ти сам відповів за цю затію, де Брасі! Ці людиська не наслідилися б звертатися до мене з таким нахабством, якби їм на підмогу не підійшли сильні розбійницькі банди.

У цьому лісі безліч волоцюг. Всі вони на мене люті за те, що я суворо охороняю дичину. Я лише раз захопив на місці злочину одного хлопця — у нього ще й руки були в крові — і велів його прив'язати до рогів дикого оленя. Щоправда, той за п'ять хвилин роздер його на клапті. Так от, скільки відтоді разів стріляли в мене з лука, ніби я та мішень, що стояла днями в Ашбі! Егей, ти! — гукнув він одного з прислуги.— Чи посилав ти дізнатися, скільки їх там зібралося?

— У лісі принаймні двісті чоловік,— відповів слуга.

— Чудово! — сказав Фрон де Беф.— Ось що означає віддати свій замок людям, які не вміють тихо виконати свою справу, а замість цього розбурхують осиний рій!

— Осиний рій? — сказав де Брасі.— Та то просто трутні, які й жала не мають. Адже всі вони — зледащілі раби, які тікають у лісі і промишляють грабунком, щоб не працювати.

— Жала не мають? — перепитав Фрон де Беф.— Стріла з роздвоєним кінцем у три фути завдовжки, що поціляє дрібну французьку монету,— гарне жало.

— Соромтеся, сер лицар! — вигукнув тамплієр.— Зберемо своїх людей і зробимо проти них вилазку. Один лицар і навіть один озброєний воїн вартують двадцяти таких вояк.

— Ще б пак! — сказав де Брасі.— Мені совісно виїхати проти них зі списом.

— Це було б вірно,— сказав Фрон де Беф,— були б це турки або маври, сер тамплієр, або боязкі французькі селяни, доблесний де Брасі, але тут ідеться про англійських йоменів. Єдина наша перевага — лицарське озброєння і бойові коні. Але на лісових стежинах від них мало користі. Ти кажеш, зробимо вилазку. Та у нас так мало людей, що навряд чи вистачить на захист замку! Найкращі з моїх людей — в Йорку; твоя дружина вся цілком там, де Брасі. У замку ледь набереться двадцяттеро чоловіків, не рахуючи тієї жменьки людей, які брали участь у вашій божевільній авантурі.

— Ти побоюєшся,— запитав тамплієр,— що їх зібралося достатньо, щоб напасти на замок?

— Ні, сер Бріан,— відповів Фрон де Беф,— хоча у цих розбійників і дуже відважний ватажок, проте без прац, приставних драбин і без досвідчених керівників вони не зашкодять моєму замку.

— Розішли гінців до сусідів,— сказав тамплієр,— нехай поквапляться на допомогу до трьох лицарів, яких взяли в облогу у баронському замку Реджинальда Фрон де Бефа блазень і свинар.

— Ви жартуєте, сер лицар! — відповів барон.— До кого ж надіслати? Мальвуазен, мабуть, встиг вже вирушити до Йорка зі своїми людьми, решта моїх союзників — теж. Та й мені самому було б слід бути там, коли б не ця проклята затія.

— То відправ гінця до Йорка, щоб відкликати наших людей назад,— сказав де Брасі.— Якщо ці волоцюги не розбіжаться, угледівши мій прапор і моїх стрільців, я скажу, що вони найхоробріші з розбійників, які будь-коли пускали стріли в зелених лісах.

— А хто відвезе цього листа? — запитав Фрон де Беф.— Вони влаштують засідки на кожній стежині, зловлять гінця і витягнуть у нього з-за пазухи листа. Ось що я надумав,— додав він, трохи помовчавши.— Сер тамплієр, ти вмієш не лише читати, але й писати. Аби тільки нам відшукати письмове приладдя мого капелана, який помер минулого року в розпал святочних веселощів...

— Наважуся доповісти,— втрутився зброєносець, який досі стояв перед господарем,— стара Урфрида, здається, зберігає його в себе, на згадку про свого духівника. Я чув, як вона говорила, ніби він був останньою людиною, від якої вона чула такі промови, які пристойно слухати жінкам.

— То йди і принеси, що потрібно, Енгельреде,— сказав Фрон де Беф,— а ти, сер тамплієр, напиши відповідь на їхній зухвалий виклик.

— Я вважав би за краще відповідати їм мечем, а не пером,— сказав Буагільбер,— але як хочете, нехай буде по-вашому.

Він сів до столу і французькою мовою склав листа такого змісту:

«Сер Реджинальд фрон де Беф і шляхетні лицарі, його однодумці і союзники, не приймають виклику з боку рабів, кріпаків і втікачів. Якщо особа, яка називає себе Чорним Лицарем, справді має честь належати до лицарського стану, їй має бути відомо, що лицар принизив себе такою спілкою і не має права вимагати пошани з боку знатних осіб шляхетного роду.

Що ж до полонених, то ми, дотримуючись християнського милосердя, просимо Вас направити якусь духовну особу, щоб сповідати їх і примирити з Богом, бо ми вирішили стратити їх сьогодні до полудня і виставити їхні голови на стінах замку, щоб показати всім, як ми мало зважаємо на тих, хто взявся їх увільнити. Я тому, як уже говорилося, просимо доправити священика, щоб приготувати їх до смерті. Виконанням нашого прохання ви надасте їм останню послугу у земному житті».

Склавши цього листа, Фрон де Беф віддав його слугі для передачі гінцеві, який чекав біля воріт відповіді на принесене ним послання.

Йомен, виконавши це доручення, повернувся в штаб-квартиру союзників, розташовану під старим розлогим дубом на відстані трьох пострілів із лука від замку. Тут Вамба, Гурт, Чорний Ледар і Локслі, а також веселий самітник із нетерпінням чекали відповіді на свій виклик. Трохи оддалік скупчилося чимало відважних йоменів, зелений одяг і засмаглі обличчя яких показували, якого роду ремеслом вони промишляли. Їх зібралося вже понад

двісті осіб, до них невпинно приєднувалися все нові й нові загони. Їхні ватажки хіба тим і відрізнялися від своїх підлеглих, що на шапці мали по одному перу; у всьому решті вони були одягнені й озброєні як побратими.

Крім цих гуртів на підмогу сходилися сакси з найближчих містечок, а також кріпаки та слуги з величезних маєтків Седрика, які поквапилися виручити свого господаря. Вони були озброєні переважно вилами, косами, ціпами та іншим господарським реманентом. Нормани, дотримуючись звичайної політики завойовників, не дозволяли переможеним саксам мати мечі та списи. Відтак сакси були не такими страшними для тих, хто опинився в облозі, як могло би бути, якщо врахувати їхню міцну статуру, чисельність, а також натхнення, з яким вони взялися постояти за справедливу справу. Ватажкові цього строкатого війська й був доставлений лист тамплієра.

Найперше його віддали самітникові, щоб прочитав, що там написано.

— Присягаюся посохом святого Дунстана,— сказав цей поважний чернець,— а цим посохом він зібрав стільки парафіян, як жоден святий у раю. Присягаюся, що не лише не можу прочитати вам те, про що йдеться в листі, але й не скажу навіть, французькою його написано чи арабською.

З цими словами він передав листа Гуртові, який похмуро похитав головою і віддав його Вамбі. Усміхаючись з таким хитрим виглядом, який міг би бути у мавпи за цих обставин, блазень оглянув усі чотири кутики аркуша, потім підстрибнув і віддав листа Роберту Локслі.

— Якби довгі літери були луками, а короткі — стрілами, я б щось розібрав,— сказав чесний йомен.— А зараз я так само не можу збагнути зміст цих знаків, як не можу підстрелити оленя, що гуляє звідси за дванадцять миль.

— Доведеться мені послужити вам читцем,— сказав Чорний Лицар і, взявши листа з рук Локслі, прочитав його спочатку про себе, а потім виклав його зміст своїм союзникам саксонською.

— Стратити шляхетного Седрика! — вигукнув Вамба.— Присягаюся хрестом, ти, мабуть, помилився, сер лицар.

— Ні, мій шановний друже,— відповів лицар,— я вам достеменно передав те, що тут написано.

— У такому разі,— сказав Гурт,— присягаюся святим Томою, треба брати цей замок, хоч би довелося голіруч розібрати його по камінцю.

— Нам із тобою більше й нічим орудувати,— зітхнув Вамба,— тільки мої руки навряд чи годяться для цього.

— Це лицарі так кажуть, щоб виграти час,— сказав Локслі.— Вони не зважаться на справу, за яку їм доведеться відповідати власною головою.

— Було б добре,— мовив Чорний Лицар,— якби хтось із нас примудрився проникнути в замок, щоб довідатися, що там коїться. Вони просять відрядити священика для сповіді; як на мене, наш святий самітник міг би виконати цей благочестивий обов'язок; zarazом приніс би нам потрібні відомості.

— А біс би тебе взяв із твоїми порадами! — вигукнув святий самітник.— Я ж тобі казав, сер Ледар, що коли я скидаю рясу, разом із нею знімаю і мій духовний сан, тож уся моя святість і навіть латина пропадають. У зеленому каптані я радше здатен підстрелити двадцять оленів, ніж сповідати одного християнина.

— Боюся,— сказав Чорний Лицар,— що тут нікого не знайдеться, хто б згодився на роль отця-сповідальника.

Усі безмовно презирнулися поміж собою.

— Так, я бачу,— сказав Вамба по короткій паузі,— що дурневі на роду написано залишатися в дурнях і пхати шию в таке ярмо, від якого мудрі люди тікають врзнобіч. Нехай буде вам відомо, любі брати та земляки, що до блазенського ковпака я носив рясу і доти готувався в ченці, доки не почалось у мене запалення мозку і не залишилось у мене розуму не більш, ніж на дурня. Ось я й вважаю, що за допомогою тієї святості, благочестя і латинської вченості, які зашиті в каптурі доброго самітника, я зумію принести як мирську, так і духовну втіху нашому господареві, благородному Седрику, а також і його товаришам по нещастю.

— Як ти гадаєш, годиться він на це? — запитав у Гурта Чорний Лицар.

— Справді не знаю,— відповів Гурт.— Якщо виявиться непридатним, то це буде перший випадок, коли його розум не прийде на виручку його дурості.

— То вдягай рясу, добра людино,— сказав Чорний Лицар,— і нехай твій господар через тебе надішле нам звістку про справи у замку. Там, мабуть, мало народу, тож раптовий і сміливий напад може скінчитися цілком успішно. Проте час минає, поквался.

— А ми тим часом,— сказав Локслі,— так обляжемо всі стіни довкола, що й муха не пролетить... Ти скажи тим лиходіям, друже мій,— вів далі він, звертаючись до Вамби,— що за всяке насильство, що чиниться над полоненими, ми з ворогів стягнемо удесятеро.

— *Rax vobiscum*¹! — сказав Вамба, який вже встиг повністю напнути на себе чернече вбрання.

Вимовляючи ці слова, він набув статечної та врочистої постави і поважно вирушив виконувати свою місію.

¹ Мир із вами (лат.).

Розділ XXVI

*Бува, гарячий кінь стоїть,
А шкапа вскач жене;
Чернець, як блазень, джеркотить,
А блазень — як чернець.*

Старовинна пісня

Коли блазень, убраний в рясу самітника і підперезаний вузлуватим мотузком, з'явився перед ворітьми замку Реджинальда Фрон де Бефа, чатовий запитав, хто він і навіщо прийшов.

— Рах vobiscum! — відповів блазень. — Я покірливий чернець францисканського ордену, прийшов надати останню втіху нещасним в'язням, які перебувають у стінах цього замку.

— Хоробрий же ти, чернече, — сказав вартовий, — коли наважився прийти сюди; тут, за винятком нашого п'яного капелана, вже двадцять років не кукурікали такі півні, як ти.

— Уже, будь-ласка, зроби милість, — сказав удаваний чернець, — скажи про мене господареві замку. Повір, що він мене прийме охоче. А півень так гучно закукурікає, що на весь замок буде чути.

— Гранмерсі! — сказав чатовий. — Але якщо мені дістанеться за те, що я полишив варту заради твого доручення, я подивлюся, чи витримає сірячина ченця стрілу дикого гусака.

Із цими словами чатовий вийшов із башточки і попрямував до великої зали замку з нечуваною звісткою, що біля воріт стоїть святий чернець і просить дозволу негайно увійти. На неабияке його здивування, господар наказав мерщій впустити святу людину, і чатовий, спершу добре розставивши своїх товаришів-вартових охороняти браму, довго не розмірковуючи, виконав наказ.

Всієї хоробрості і винахідливості Вамби ледь вистачило на те, щоб не розгубитися у присутності такої людини, яким був страшний Фрон де Беф. Бідолашний блазень вимовив своє «Рах vobiscum», на яке сильно розраховував під час виконання своєї ролі, таким тремтячим і кволим голосом, яким іще ніколи не виголошували цього вітання. Але Фрон де Беф зник, щоб люди всякого стану тремтіли перед ним, тож боязкість удаваного ченця не викликала жодних підозр.

— Хто ти, чернече, і звідки? — запитав він.

— Рах vobiscum! — повторив блазень. — Я бідний служитель святого Франциска, йшов через ці ліси і потрапив до рук розбійників, як сказано в писанні — *guidam viator incidit in*

latrones¹, які відправили мене в цей замок виконати священний обов'язок при двох особах, засуджених вашим високоповажним правосуддям на смерть.

— Так, так,— мовив Фрон де Беф.— А чи не можеш ти мені сказати, святий отче, чи багато там цих бандитів?

— Доблесний пане,— відповів Вамба,— *nomen illis legio* — ім'я їм легіон.

— Ти мені просто скажи, скільки їх, чернече, бо ні твоя ряса, ані мотузок не захистять тебе.

— На жаль,— сказав удаваний чернець,— *cor meum egustavit*², що означає — я трохи не вмер зі страху! Але здається мені, що всіх — і йоменів, і простолюдинів — там набереться принаймні п'ятсот чоловіків.

— Як! — вигукнув тамплієр, який у цю хвилину увійшов до зали.— Так багато злетілося цих ос? Тож час передушити цей шкідливий рій.

Він відвів господаря убік і запитав його:

— Знаєш ти цього ченця?

— Ні,— відповів Фрон де Беф,— він нетутешній, з дальнього монастиря, і я його не знаю.

— У такому разі не передавай йому на словах того, що ти хотів доручити,— сказав тамплієр.— Нехай він віднесе листа від імені де Брасі з наказом його вільній дружині поспішити сюди. А тим часом, щоб цей чернець не здогадався, що відбувається насправді, дозволь йому виконати своє завдання і приготувати саксонських свиней до бійні.

— Гаразд, так і вчинимо,— відповів Фрон де Беф і наказав служці провести Вамбу в ту кімнату, де були Седрик і Ательстан.

Тим часом нетерпіння Седрика все зростало й зростало. Він ходив із кутка в куток з виглядом людини, яка кидається в атаку або бере приступом фортецю. Він то гучно скрикував, то волав до Ательстана, який, зважено й холоднокровно очікуючи результату пригоди, спокійнісінько перетравлював вельми поживний обід. Вочевидь, питанням, чи довго триватиме їхнє ув'язнення, він мало переймався, твердо сподіваючись, що, як і всяке земне зло, колись і це скінчиться.

— *Rax vobiscum!* — мовив блазень, увійшовши до них.— Нехай буде над вами благословення святого Дунстана, святого Дениса, святого Дютока та всіх святих!

— Увійди, ласкаво просимо,— сказав Седрик фальшивому ченцеві.— Навіщо ти прийшов до нас?

— Я прийшов приготувати вас до смерті,— відповів блазень.

¹ Один мандрівник потрапив до розбійників (лат.).

² Моє серце промовило (лат.).

— Не може бути! — вигукнув Седрик, здригнувшись. — Які вони не є злостиві та зухвалі, вони не наважаться чинити таку показну і безглузду розправу.

— На жаль, — сказав блазень, — покладатися на їхнє людинолюбство було б так само марно, як стримувати коня, що поніс, шовковою ниткою замість вуздечки. Атому подумайте гарненько, шляхетний Седрику, а також і ви, доблесний Ательстане, які гріхи вчинили ви во плоті, бо сьогодні ж будете покликані до одвіту перед вище судилище.

— Ти чуєш, Ательстане? — запитав Седрик. — Зміцнімося духом для останнього нашого подвигу, бо краще вмерти, як годиться чоловікам, аніж жити в неволі.

— Я готовий, — сказав Ательстан, — витримати все, що може вигадати їхня злість, і піду на смерть так само спокійно, як пішов би обідати.

— Тож приступімо до святого таїнства, отче мій, — сказав Седрик.

— Зачекайте хвилинку, дядечку, — відповів блазень своїм звичайним голосом, — куди це ви так швидко зібралися? Краще озирніться гарненько, перш ніж стрибати в непроглядну пітьму.

— Дивно, — сказав Седрик, — цей голос мені знайомий.

— То голос вашого вірного раба і блазня, — відповів Вамба, скидаючи з голови каптур. — Якби ви раніше послухалися моєї безглуздої поради, сюди не потрапили б. Дослухайтеся ж хоч тепер до порад дурня, і ви недовго тут залишитеся.

— Як так, шахраю? — запитав Седрик.

— А ось як, — відповів Вамба. — Надягайте цю рясу і мотузок — адже саме вони є ознакою мого священного сану — і спокійнісінько йдіть із замку, а мені залиште свій плащ і пасок, щоб я міг посісти ваше місце і стрибнути за вас, куди доведеться.

— Ти маєш посісти моє місце? — перепитав Седрик, здивований такою пропозицією. — Але ж вони тебе повісять, сердешний мій дурню!

— Хай чинять як знають, а там — як Бог звелить, — відповів Вамба. — Я сподіваюся, що Вамба, син Безмозкого, може висіти на ланцюзі так само поважно, як ланцюг висів на шиї у його прашура олдермена.

— Гаразд, Вамбо, я згоден прийняти твою пропозицію, лише з однією умовою, — сказав Седрик. — Поміняйся одягом не зі мною, а з лордом Ательстаном.

— Ба, ні, присягаюся святим Дунстаном, — відповів Вамба, — це мені не пасує! Син Безмозкого згоден постраждати, рятуючи життя синові Гереварда, але яка ж мені користь вмирати через чоловіка, батько якого не був знайомий із моїм батьком?

— Негіднику, — сказав Седрик, — прашури Ательстана були владиками Англії!

— Мені байдуже, ким би вони не були,— заперечив Вамба,— проте я не бажаю, щоб мені скрутили голову заради його прашчурів. А тому, мій добрий господарю, приставайте швидше на мою пропозицію або дозвольте мені піти з цієї башти.

— Дозволь старому дереву всохнути,— вів далі Седрик,— аби збереглася краса цілого лісу! Врятуй благородного Ательстана, мій вірний Вамбо. Кожен, у кому тече саксонська кров, зобов'язаний це зробити. Ми з тобою разом віддамо себе на розправу жорстоких гнобителів. А він, звільнившись із полону, збудить дух помсти в наших одноплемінниках і відплатить за нас ворогам.

— Та ні, батечку,— сказав Ательстан, потискуючи йому руку. Кожного разу, коли якісь небезпечні обставини розбурхували його думку і змушували до діяльності, почуття його і дії були гідні його високого походження.— Ні,— повторив він.— Я радше погоджуся цілий тиждень просидіти в цій залі на хлібі та воді, аніж скористаюся можливістю врятуватися, яку вигадала відданість слуги для його господаря.

— От ви називаєте себе мудрими людьми, панове,— сказав блазень,— а я називаюся дурнем. Проте, дядечку Седрику і братику Ательстане, дурень винесе ухвалу і тим покладе край усім вашим суперечкам. Я все одно що Джонова кобила, яка нікому не дає на себе сідати крім Джона. Я прийшов задля того, щоб урятувати свого господаря. Якщо він відмовиться од моєї допомоги — ну що ж, піду додому, і справі кінець. Відданість не можна перекидати з одних рук до інших, як кільце або кулю в грі. Я згоден гойдатися в зашморзі, але не інакше, як замість мого родового господаря.

— Йдіть, шляхетний Седрику,— сказав Ательстан,— не втрачайте такої нагоди. Ваша присутність там, поза стінами цього замку, надихне наших друзів і пришвидшить наш порятунок, а якщо ви залишитеся тут, всі ми загинемо.

— А хіба там, за стінами, є надія на порятунок? — запитав Седрик, поглянувши на блазня.

— Ще й яка надія! — вигукнув Вамба.— Знайте, що, натягнувши мій балахон, ви одягаєтеся в мундир полководця. П'ятсот чоловіків зібралися під стінами цього замку, і сьогодні я був одним із головних ватажків. Моя безглузда шапка правила за шолом, а брязкальце — за маршальське берло. Ось побачимо, чи багато вони виграють, змінивши дурня на розумну людину. Хіба що я побоююся, щоб вони, збагатившись мудрістю, не втратили хоробрості. Отже, прощайте, господарю, будьте милостиві до бідного Гурта і згляньтеся над його собакою Ікланем, а мій ковпак повісьте на стіну в Ротервуді на згадку про те, що я віддав своє життя за господаря як вірний... дурень.

Останнє слово він вимовив якимсь неоднозначно — чи то серйозно, чи жартома. Сльози виступили на очах у Седрика.

— Пам'ять про тебе житиме. — сказав він, — поки вірність і любов будуть у пошані на цьому світі. Якби я не вважав, що знайду засіб урятувати Ровену і тебе, Ательстане, та й тебе теж, мій бідолашний Вамбо, я не дав би умовити себе на таку справу.

Вони переодяглися, але тут у Седрика виникло нове запитання.

— Я не знаю жодної мови, крім свого рідного діалекту та декількох фраз по-норманському; як же я видаватиму себе за справжнього ченця?

— Вся штука в двох словах, — сказав Вамба. — Що б не казали вам, відповідайте: «*Rax vobiscum!*» При зустрічі або прощаючись, благословляючи або проклинаючи, повторюйте: «*Rax vobiscum!*» — і все. Для ченця ці слівця так само необхідні, як мітла для відьми або паличка для чарівника. Вимовляйте лише низьким голосом і значущо: «*Rax vobiscum!*» — і проти цього ніхто не встоїть. Варта чи охорона, лицар чи зброєносець, піший чи кінний, — байдуже: ці слова на всіх діють як закляття. Якщо мене завтра поведуть вішати (в чому я ще дуже сумніваюсь), я неодмінно випробую силу цих слів на катові.

— Коли так, — сказав Седрик, — я миттю перекинуся на ченця. *Rax vobiscum!* Сподіваюся, що запам'ятаю цей пароль. Шляхетний Ательстане, прощай... Прощай і ти, мій сердего. Серце у тебе таке, що вартує будь-якої здорової голови. Я вас виручу — або повернуся й помру разом із вами. Державна кров саксонських королів не проллється, поки моя кров іще тече в моїх жилах. Не дам волосині впасти з твоєї голови, мій добрий служко, який ризикував своїм життям, щоб урятувати господаря, хоч би довелося заради цього пожертвувати своїм життям. Прощай.

— Прощайте, шляхетний Седрику! — сказав Ательстан. — Пам'ятайте, що ченці ніколи не відмовляються попоїсти, якщо їм запропонують підкріпити сили.

— Прощайте, дядечку! — додав Вамба. — Не забувайте про *rax vobiscum*.

Із такими напутніми словами Седрик вирушив у дорогу. Йому дуже швидко довелося випробувати силу магічних слів, яких навчив його блазень. Пробираючись низьким склепінчастим коридором до великої зали, він раптом побачив перед собою жіночу постать.

— *Rax vobiscum!* — сказав удаваний чернець, намагаючись швидше пройти повз неї.

— *Et vobis pater reverendissime*¹! — відповів йому ніжний жіночий голос.

— Я трохи глухуватий, — відповів Седрик саксонською і пробубонів собі під ніс: — Біс би побрав дурня і його *rax vobiscum!* Вперше вистрілив — і відразу ж промахнувся.

Проте в ті часи досить часто траплялося, що духовні особи погано розуміли латину, і співрозмовниця Седрика чудово знала це.

¹ І вам мир, отче преподобний (лат.).

— Прощу вас, преподобний отче,— вела далі вона вже саксонською,— будьте милосердні, відвідайте пораненого полоненого і втіште його. За цю добру справу ваш монастир отримає щедre подаяння, якого ще ніколи не отримував.

— Дочко моя,— відповів Седрик у великому збентеженні,— мені не можна залишатися в цьому замку і втрачати час на виконання звичайних моїх обов'язків. Я повинен піти якнайшвидше. Життя і смерть багатьох залежить від цього.

— Отче мій, благаю вас в ім'я обітниць, які ви на себе брали, не покиньте нещасного, не відмовте йому в своїх порадах і допомозі! — не вгавала прохачка.

— Бодай мене чорт ухопив і засадив в Іфрін разом із душами Одіна і Тора¹,— промовив роздратований Седрик.

Він, імовірно, виголосив би ще декілька фраз в тому ж дусі, але їхня бесіда була перервана грубим голосом Урфриди — тієї старої, що жила у відокремленій башточці.

— Що це означає, красунько? — звернулася вона до співрозмовниці Седрика.

— То так ти платиш мені за мою доброту, за те, що я дозволила тобі вийти з темниці? Святого чоловіка довела до того, що він почав лаятися, щоб позбутися докучань юдейки!

— Юдейки! — вигукнув Седрик, намагаючись скористатися нагодою, щоб якось спекатися їх обох.— Дай мені пройти, жінко! Не затримуй мене. Я тільки-но виконав святий обов'язок і не хочу поганитися.

— Ходи сюди, отче мій,— сказала стара.— Ти нетутешній і сам не виберешся з замку. Йди-но сюди, мені хочеться з тобою побалакати. А ти, дочко проклятого племені, йди до хворого і доглядай за ним, поки я не повернуся. І горе тобі, якщо наважишся ще раз піти звідти без мого дозволу!

Ребекка пішла геть. Урфрида, поступаючись її благанням, дозволила їй залишити башту, а потім приставила її доглядати за пораненим Айвенго. Ребекка усвідомлювала, яка небезпека загрожує полоненим, і не втрачала анінайменшої нагоди щось зробити для їхнього порятунку. Почувши від Урфриди, що в цей безбожний замок завітав священик, вона сподівалася, що він захистить ув'язнених. Саме тому вона й очікувала в коридорі удаваного ченця. Але ми бачили, що спроба ця скінчилася невдало.

¹ У давньоскандинавській міфології Тор був сином Одіна і вважався богом грому та блискавки.

Розділ XXVII

*Нещасна! Що оповіси,
Крім суму, сорому, гріха?
Твої провини знаю всі,
Але кажи, кажи — нехай!*

.....

*Мої печалі не такі —
То наче біль, немов задуха;
Моєму серцю дай покій
І стань йому терплячим вухом:
Як друг не дасть мені руки —
Нехай хоч хтось мене послуха.*

Дж. Кребб «Палац правосуддя»

Коли Урфрида криком і погрозами загнала Ребекку назад до кімнати хворого, вона силоміць потягла за собою Седрика до окремої комірки й, увійшовши туди, міцно замкнула двері.

Потім вона дістала з полиці флягу з вином і дві склянки, поставила їх на стіл і сказала швидше стверджувально, ніж запитально:

— Ти сакс, отче мій? — і завваживши, що Седрик не поспішає з відповіддю, вона повела далі: — Не сперечайся, не сперечайся. Звуки рідної мови солодкі для моїх вух, хоча й рідко я їх чую, хіба лише з вуст жалюгідних і принижених рабів, на яких гордовиті нормани покладають лише найчорнішу роботу в цьому будинку. А ти сакс, отче, і хоча служитель Божий, а все-таки вільна людина. Приємно мені чути твою мову.

— Хіба священики із саксів ніколи не зазирають сюди? — запитав Седрик. — Мені здається, їхній обов'язок — втішати знедолених і пригноблених дітей нашої землі.

— Ні, не зазирають, — відповіла Урфрида, — а якщо й заходять, то вважають за краще бенкетувати за столом своїх завойовників, а не слухати скарги своїх земляків. Так принаймні кажуть про них, сама я мало кого бачу. Ось уже десять років, як у цьому замку не було жодного священика, за винятком того розпусного нормана, який був тут капеланом і ночами пиячив разом із Реджинальдом Фрон де Бефом. Але й він давно пішов на той світ складати Богові звіт про свою пастирську діяльність. А ти сакс, та ще й саксонський священик, і мені потрібно дещо в тебе запитати.

— Так, я сакс, — відповів Седрик, — але не гідний звання священика. Відпусти мене, будь ласка! Присягаюся, що я повернуся сюди або пришлю до тебе іншого духівника, гіднішого за мене вислухати твою сповідь.

— Зачекай іще трохи,— сказала Урфрида,— невдовзі голос, який ти чуєш, стихне в сирій землі. Але я не хочу йти туди без сповіді в своїх гріхах, як тварина. Тож нехай вино додасть мені сил, щоб розповісти тобі про всі жахи, яких я зазнала в житті.

Вона налила собі склянку і жадібно випила її до дна, ніби побоюючись зронити хоч одну краплину. Випивши вино, вона підвела очі й промовила:

— Воно одурманює, але підбадьорити вже не може. Випий і ти, отче мій, бо в іншому разі не витримаєш і впадеш долілиць від того, що я збираюся розповісти тобі.

Седрик охоче відмовився б від такого зловісного запрошення, але її жест виказував таке нетерпіння і відчай, що він поступився її проханням і відпив великий ковток вина. Ніби заспокоєна його згодою, вона почала свою розповідь.

— Народилася я,— мовила вона,— зовсім не такою жалюгідною твариною, якою ти бачиш мене тепер, отче мій. Я була вільною, щасливою, шанованою, коханою і сама кохала. Тепер я рабиня, нещасна та принижена. Поки я була красивою, я була іграшкою пристрастей своїх господарів, а відтоді як краса моя зів'яла, я стала предметом їхньої ненависті та презирства. Хіба дивно, отче мій, що я зненавиділа рід людський, і понад усе те плем'я, якому я була зобов'язана такими змінами в моїй долі? Хіба квола й зморшкувата стара, яка виливає свою злість у безсилах прокляттях, може забути, що колись була дочкою шляхетного тана Торкілстонського, перед яким тремтіли тисячі васалів?

— Ти дочка Торкіля Вольфгангера! — скрикнув Седрик, задкуючи від неї.— То ти рідна дочка благородного сакса, друга мого батька і його ратного товариша?

— Товариш твого батька! — вигукнула Урфрида.— Тож переді мною Седрик, на прізвисько Сакс, позаяк у шляхетного Герварда Ротервудського тільки й був один син, і його ім'я добре відоме серед його одноплемінників. Але якщо ти справді Седрик із Ротервуда, що означає твоє чернече вбрання? Невже й ти зневірився врятувати свою батьківщину і в стінах монастиря знайшов притулок від утисків?

— Байдуже, хто я такий,— сказав Седрик.— Веди далі, сердешна, свою розповідь про жахи і злочини. Так, злочини, бо те, що ти залишилася живою,— злочин.

— Так, я злочинниця,— відповіла бідолашна стара.— Страшні, чорні, мерзотні злочини тяжким каменем стискають мені груди, їх не в змозі спокутувати навіть вогонь посмертних мук. Так, у цих-та-ки кімнатах, заплямованих чистою кров'ю мого батька і моїх братів, у цьому будинку я жила як коханка їхнього вбивці, рабиня його забаганок, учасниця його насолод. Кожне моє дихання, кожна мить мого життя була злочином.

— Нещасна жінко! — вигукнув Седрик.— У той час коли друзі твого батька, молячись за упокій душі його і всіх його синів, не забували в своїх молитвах згадати ім'я убитої

Ульріки, поки всі ми оплакували померлих і вшановували їхню пам'ять, ти жила! Жила, щоб заслужити нашу огиду й ненависть. Жила в спілці з підлим тираном, який убив усіх, хто був тобі найближчим і найдорожчим, із тираном, який пролив кров немовлят, щоб не залишити живим жодного нащадка славетного і шляхетного роду Торкіля Вольфгангера. Ось із яким лиходієм ти жила... та ще й насолоджувалася у беззаконному коханні!

— У беззаконному союзі — так, але не в коханні, — заперечила стара, — радше в пеклі є місце для кохання, ніж під цим нечестивим склепінням. Ні, в цьому я не можу дорікнути собі. Не було хвилини, навіть у години злочинних утіх, щоб я не ненавиділа Фрон де Бефа і всю його породу.

— Ненавиділа його, а все-таки жила! — вигукнув Седрик. — Нещасна! Хіба у тебе під рукою не було кинджала, ножа або стилета? Щастя твоє, що таємниці норманського замку — все одно що могильні таємниці! Якби я лише уявив собі, що дочка Торкіля живе в мерзенному союзі з убивцею свого батька, меч справжнього сакса розшукав би тебе і в обіймах твого коханця!

— Невже справді ти вступився б за честь роду Торкіля? — сказала Ульріка (відтепер ми можемо відкинути її друге ім'я — Урфрида). — Тоді ти справжній сакс, яким уславили тебе чутки! Навіть у цих проклятих стінах, оповитих загадковими таємницями, навіть тут вимовляли ім'я Седрика, і я, жалюгідна й принижена тварюка, втішалася думкою про те, що є ще на світі хоч один месник, який може помститися за наше нещасливе плем'я. У мене теж були години помсти. Я підбурювала наших ворогів до сварок і під час їхнього п'яного розгулу провокувала серед них смертельну ворожнечу. Я бачила, як лилася їхня кров, чула їхній передсмертний стогін! Поглянь на мене, Седрику, чи не залишилося на моєму зів'ялому і бридкому обличчі рис, які б нагадували Торкіля?

— Не запитуй про це, Ульріко, — відповів Седрик із тугою й огидою. — Так мрець нагадує живого, коли біс оживлює бездиханний труп, викликаючи його з могили.

— Нехай буде так, — відповіла Ульріка, — а колись це бісівське обличчя могло посіяти ворожнечу між старшим Фрон де Бефом і його сином Реджинальдом. Те, що потім сталося, слід було б навіки приховати під покровом пекельної пільми, але я підніму завісу і на мить покажу тобі те, від чого мертві встають із трун і голосно волають. Довго розгорялася глуха ворожнеча між тираном-батьком і його лютим сином. Довго я таємно роздувала цю протиприродну ненависть. Вона спалахнула під час п'яного розгулу, і за своїм власним столом мій кривдник поліг від руки рідного сина. Ось які таємниці ховаються під цими склепіннями. Розваліться на друзки, прокляті склепіння, — вигукнула вона, звівши очі вгору, — впадять, стіни, і розчавить усіх, кому відома ця жахлива таємниця!

— А ти, нещасна злочиннице,— сказав Седрик,— що ж сталося з тобою по смерті твого коханця?

— Відгадай, але не запитуй. Я залишилася тут і жила, поки передчасна старість не спотворила моє обличчя. І тоді мене почали обсіпати образами і таврувати презирством там, де раніше слухалися і схилялися переді мною. Спочатку було широке поле для моєї мстивості та злості, а потім я змушена була обмежити мою помсту дрібними підступами роздратованої служниці або порожньою лайкою безпорадної старої; з висоти своєї самотньої башти я була приречена слухати відгомін бенкетів, у яких раніше брала участь, або крики та стогін нових жертв насильства!

— Ульріко,— мовив Седрик,— мені здається, що в глибині серця ти досі не перестала шкодувати про втрату тих радощів, які купувала ціною лиходійств; як же ти наслідуюєшся звернутися до людини, одягненої в цей священний одяг? Подумай, нещасна, якби сам святий Едуард з'явився сюди во плоті, що міг би він зробити для тебе? Царствений духівник мав від Бога дар зціляти тілесні виразки, але виразки душевні зціляються самим лише Господом Богом.

— Зачекай, суворий віщунє! — вигукнула вона.— Скажи, що означають нові та страшні відчуття, які віднедавна почали відвідувати мене в моїй самотності? Чому давно минулі справи постають переді мною, вселяючи нездоланний жах? Яка доля спіткає утрюні ту, якій Бог судив пережити на землі стільки страждань? Чи не ліпше мені звернутися до божеств наших нехрещених предків, ніж зносити ті страшні видіння, які терзають мене навіть уві сні?

— Я не священик,— сказав Седрик, з огидою відсахнувшись від неї,— я не священик, хоча й надягнув чернече вбрання.

— Чернець ти чи мирянин, мені байдуже,— відповіла Ульріка.— За останні двадцять років я, окрім тебе, не бачила нікого, хто боявся б Бога і поважав людину. Скажи, невже я не маю надії на порятунок?

— Я гадаю, що прийшов твій час спокутувати гріхи,— мовив Седрик.— Звернися до молитов і покаєння, і дай Боже знайти тобі прощення. Але я не можу й не хочу залишатися більше з тобою.

— Постривай іще хвилину,— сказала Ульріка,— не залишай мене тепер, сину товариша мого батька. Інакше той демон, що керував моїм життям, може ввести мене в спокусу помститися тобі за твоє безжалісне презирство. Як ти гадаєш, чи довго довелося б тобі прожити на світі, якби Фрон де Беф застав Седрика Сакса в своєму замку і в такому вбранні? Він і так уже не спускав з тебе очей, як хижий сокіл зі здобичі.

— То пусте,— сказав Седрик.— Нехай він і дзьобом і кігтями розтерзає мене, але мій язик не вимовить жодного слова брехні. Я помру саксом, правдивим у промовах і чесним на ділі. Відійди геть! Не торкайся мене і не затримуй мене. Сам Реджинальд Фрон де Беф не такий осоружний для моїх очей, як ти, ница і розпусна істота.

— Ну, нехай буде по-твоєму,— сказала Ульріка.— Ходи своєю дорогою і забудь у своїй зарозумілості, що стара, яка стоїть перед тобою, була дочкою товариша твого батька. Йди своєю дорогою. Я залишуся на самоті. Але й моя помста буде справою лише моїх рук. Ніхто не допомагатиме мені, але всі почують про ті справи, на які я зважуся. Прощай! Твоє презирство обірвало мій останній зв'язок зі світом. Адже я сподівалася, що моє нещастя здатне викликати співчуття у моїх одноплемінників.

— Ульріко,— мовив Седрик, зворушений її словами,— ти так багато стерпіла й зазнала в цьому житті, то невже ти впадатимеш у відчай саме тепер, коли очі твої побачили свої злочини, коли тобі необхідно покаятися?

— Седрику,— відповіла Ульріка,— ти мало знаєш людське серце. Щоб жити так, як я жила, потрібно носити в своїй душі божевільне жадання насолоди, помсти і горде усвідомлення власної сили. Напій, отруйний для людського серця, але відмовитися від нього немає сили. Старість не дає насолоди, зморшкувате обличчя перестає полонити, а мстивість видихається, розмінюючись на безсилі прокляття. Тоді й з'являються докори сумління, а з ними — безплідний жаль за минулим і безнадія. І коли рештки сильних бажань полишають нас, ми стаємо схожими на бісів у пеклі, які можуть відчувати докори сумління, проте не розкаються ніколи. Для каяття тут немає місця. Проте твоя промова збудила в мені нову душу. Правду ти сказав: ті, кому не страшна смерть, здатні на все. Ти вказав мені засоби до помсти, і будь певен: я скористаюся ними. Досі в моїх висохлих грудях разом із помстою боролися інші пристрасті — відтепер лише вона запанує в них. Ти сам скажеш потім, що яким би не було життя Ульріки, її смерть була гідною дочки шляхетного Торкіля. Попід стінами цього проклятого замку зібралася бойова дружина — іди, веши їх швидше в атаку. Коли ж побачиш червоний стяг на бічній вежі, на східному розі фортеці, наступай сміливіше — нормани матимуть доволі справ усередині замку, і ви зможете прорватися, незважаючи на їхні стріли й пращі. Йди, прошу тебе. Виконуй своє призначення, а мене залиш на волю власної долі.

Седрик охоче розпитав би Ульріку докладніше про її плани, але в цю хвилину пролунав суворий голос Реджинальда Фрон де Бефа:

— Куди подівся цей нероба чернець? Присягаюся Богом, я зроблю з нього мученика, якщо він надумається сіяти зраду серед моєї челяді!

— Яке тонке відчуття у нечистого сумління! — мовила Ульріка.— Але не зважай на нього, йди швидше до своїх. Виголоси бойовий клич саксів, і нехай вони заспівають свою войовничу пісню. Моя помста послужить їм приспівом.

Сказавши це, вона зникла в бічних дверях, а Реджинальд Фрон де Беф увійшов до кімнати. Седрик зусиллям волі змусив себе покірно вклонитися гордому баронові, на що той відповів недбалим кивком.

— Довго ж тебе затримали грішники з каяттям, мій отче! Втім, тим краще для них, тому що це їхня остання сповідь. Ти підготував їх до смерті?

— Я знайшов їх,— сказав Седрик, намагаючись висловлюватися французькою,— готовими до найгіршого результату, оскільки вони знають, хто їхній господар.

— Ти ба, чернече! Твоя вимова скидається на саксонську! — сказав фрон де Беф.

— Я виховувався в обителі святого Вітольда в Бертоні,— відповів Седрик.

— Он як,— мовив барон.— Було б краще, якби ти був норманом. Але нічого не вдієш — інших гінців немає. Цей Вітольдів монастир в Бертоні справді совине гніздо. Давно пора розорити його вщент. Невдовзі настане такий час, що ані ряса, ні кольчуга не врятують сакса.

— На все воля Божа,— промовив Седрик голосом, що тремтів від стримуваної люті, яку Фрон де Беф сприйняв за прояв страху.

— Бачу,— сказав він,— що твоя душа вже втекла в п'яти, і ти уявив собі, що наші воїни увірвалися до вашої трапезної й господарюють у ваших льохах. Але зроби мені сьогодні ласку, і, що б не сталося з твоєю братією, обіцяю тобі, ти зможеш жити так само безпечно, як равлик у мушлі.

— Наказуйте,— сказав Седрик, стримуючи хвилювання.

— Йди за мною, я тебе виведу крізь бічну хвіртку.

Фрон де Беф великими кроками попрямував уперед і дорогою почав наставляти удаваного ченця, який прямував слідом, як поводитися.

— Бачиш, чернече, цю череду саксонських свиней, які насмілилися оточити мій замок Торкілстон? Розкажеш їм баєчку про слабкість цієї твердині, аби вони ще принаймні добу простояли попід стінами. А ти тим часом віднеси цього листа. Але стривай. Скажи, ти вмієш читати?

— Анітрішечки,— відповів Седрик,— я вмію читати лише свій требник. Та й то лише тому, що знаю напам'ять службу Господню милістю Богородиці і святого Вітольда.

— Тим краще. Отже, віднеси цього листа до замку Філіпа де Мальвуазена. Скажи, що лист від мене, а писав його тамплієр Бріан де Буагільбер і що я прошу його якнайшвидше відіслати цього листа до Йорка. Втім, скажи йому, щоб він не дуже переймався нашою

долею. Соромно подумати, що ми змушені ховатися від жменьки негідників, які зазвичай пускаються навтьоки, ледь зачують тупіт копит наших коней. Я тобі кажу, чернече, вигадай який-небудь привід, щоб утримати на місці цих мерзотників, поки не підоспіють наші прибічники. Моя мстивість прокинулася, а це такий сокіл, який не засне, поки не наїсться здобичі.

— Присягаюся моїм святим захисником,— сказав Седрик із таким притиском, якого не можна було очікувати від покірливого ченця,— присягаюся і всіма іншими святими, живими і мертвими в Англії, ваші накази будуть виконані! Жоден сакс не піде з під-цих стін, якщо я зумію втримати їх тут.

— Еге, чернече,— мовив Фрон де Беф,— ти змінив тон, говориш твердо та сміливо і відразу так підбадьорився, ніби прагнеш винищити саксонську череду; а тим часом ці свині подібні до тебе!

Седрик не вмів майстерно прикидатися і щиро пошкодував, що з ним немає Вамби, який, напевно, підказав би йому слушну відповідь. Але, як свідчить старовинна приказка, потреба витончує розум, а тому він промурмотів, що якщо люди займаються розбоєм, то їх відлучають від церкви, а держава ставить поза законом.

— Despardieux¹,— сказав Фрон де Беф,— ти кажеш щиру правду! Я й забув, що ці негідники здатні обібрати тлустого абата незгірш за своїх французьких побратимів. Адже це вони, здається, ввіймали настоятеля Сент-Івського абатства, прив'язали його до дуба і змусили співати обідню, поки нищпорили в його скринях та торбах? Ні, присягаюся Святою Дівою, цю штуку втяв Готьє з Міддлтона, один із наших соратників. Але каплицю Сент-Бі пограбували саме сакси, поцупили звідти чашу, дароносицю та свічник. Чи не так?

— Це були безбожники,— відповів Седрик.

— Та ще й випили все вино й пиво, заготовлене для ваших таємних гулянок, коли ви вдаєте, ніби постите й молитесь, а самі пиячите. Знаєш, адже твоя справа — помститися за таке святотатство.

— Я й присягнувся помститися,— буркнув Седрик.— Святий Вітольд буде свідком моєї клятви.

Тим часом Фрон де Беф вивів його через хвіртку до рову, уперек якого була перекинута одна дошка. Перейшовши через рів, вони опинилися в невеликому барбикені, або зовнішньому укріпленні стіни, звідки крізь добре захищені ворота для вилазок можна було вийти у чисте поле.

¹ Чорт забирай (франц.).

— Тепер іди швидше,— сказав Фрон де Беф.— Лише виконай моє доручення, і ти побачиш, що м'ясо саксів буде тут так само дешевим, як свинина на бійнях у Шефільді. Та ще ось що: ти, здається, досить веселий піп, то прихось після побоїща, я тобі виставлю стільки мальвазії, що вистачить напоїти весь ваш монастир.

— Звісно, ми ще зустрінемося,— відповів Седрик.

— А поки ось тобі,— додав норман біля останніх воріт, вкладаючи в долоню Седрика золоту монету.— Але пам'ятай: якщо не виконаєш мого доручення, я з тебе здеру і рясу, і твою власну шкіру.

— До ваших послуг і те, і те,— відповів Седрик, вийшовши за браму і радісно прямуючи чистим полем.— Можеш страчувати мене, якщо наступного разу, коли ми зустрінемося, я не, заслужу від тебе нічого кращого.

Тут він обернувся у бік замку, шпурнув золоту монету і промовив:

— Провались ти разом зі своїми грішми, віроломний нормане! Фрон де Беф не розчув цих слів, але вгледів рух, що супроводжував їх, який видався йому підозріливим.

— Гей, стрільці,— гукнув він до чатових, які стояли на варті біля зовнішнього бастиону,— пустіть-но стрілу навздогін цьому ченцеві! Ні, стривайте,— додав він, побачивши, що вони вже натягають луки.— Не потрібно стріляти. Адже іншого гінця немає — доведеться вірити цьому. Я сподіваюся, що він не наважиться мене обдурити. У гіршому разі доведеться укласти угоду з тими саксонськими псами, які сидять у мене на ланцюзі. Гей, Жилію Тюремнику, розпорядися, щоб привели до мене Седрика Ротервудського та того другого бовдура, його товариша Конінгсбурзького. Як він зветься, Ательстан, чи як? Вони мають такі імена, що норманському лицареві й вимовити важко, і в роті від них залишається присмак шинки. Дайно мені вина — прополоскати рот після цих імен, як каже веселий принц Джон. Подай вино у збройню і туди ж приведи полонених.

Наказ було виконано. Увійшовши до зали, обвішаної безліччю всілякою зброї, здобутої як ним самим, так і його батьком, Фрон де Беф застав там обох саксонських полонених під конвоєм четвірки його слуг. Вино вже стояло на масивному дубовому столі. Фрон де Беф спочатку відпив великий ковток вина, а потім звернувся до полонених.

Насунена на самі очі шапка Вамби, його новий одяг і тьмяне мерехтливе світло, що проникало в залу крізь кольорове скло, перешкодили грізному баронові, недостатньо знайомому із зовнішністю Седрика (який рідко виїжджав за межі свого маєтку і не мав приятельських стосунків зі своїми норманськими сусідами), помітити, що головний полонений утік.

— Хоробрі англійці,— сказав Фрон де Беф,— чи подобається вам гостювати в Торкілстоні? Чи збагнули ви тепер, що не варто нехтувати гостинністю принца з дому Анжу? Пам'ятаєте, як ви відплатили за люб'язний прийом нашому царственному принцові Джону? Присягаюся Богом і святим Денисом, якщо ви не заплатите гарного викупу, я повішу вас за ноги на залізних ґратах ось цих вікон, і ви там висітимете, доки шуліки і ворони не перетворять вас на скелети. Кажіть, саксонські пси, чи багато ви дасте, щоб урятувати своє підле життя? Що скажете ви, ось ви з Ротервуда?

— Я ані копійчини не дам,— відповів бідний Вамба,— а що ж до вашої обіцянки повісити мене за ноги, то це, мабуть, непогано. У мене, кажуть, мізки перевернулися з тієї хвилини, як на мене наділи ковпак. Тож якщо мене повісять головою донизу — може, мізки й стануть знову на місце.

— Пресвята Женев'єва,— вигукнув Фрон де Беф,— хто це зі мною говорить?

Він збив шапку Седрика з голови блазня і при цьому помітив на Його шії фатальну ознаку рабства — срібний ошийник.

— Жилю! Клемане! Пси окаянні! — заволав розлючений норман.— Кого ви мені привели?

— Я, здається, можу відповісти на це питання,— сказав де Брасі, який щойно увійшов до зали.— Це веселий дурень Седрика, саме той, що так мужньо змагався з Ісаком із Йорка на турнірі щодо почеснішого місця.

— То я владнаю питання з обома,— сказав Фрон де Беф,— повішу їх на одній шибениці, і нехай висять поруч, якщо господар цього блазня і та свиня з Конінгсбурга не викуплять своє життя дорогою ціною. Але одним викупом вони в мене не відбудуться: нехай дадуть слово відвести від замку набрид, підпишуть зречення своїх прав і вольностей і визнають себе нашими васалами. Вони ще вважатимуть за щастя, якщо при новому становищі в країні, яке скоро настане, ми залишимо за ними право дихати. Ідіть,— звернувся він до двох із прислужників,— приведіть мені справжнього Седрика. Цього разу я не каратиму вас за помилку, тому що справді важко відрізнити простого дурня від саксонського Франкліна.

— Але ваша лицарська світлість невдовзі дізнається, що серед нас дурнів залишилося значно більше, ніж Франклінів,— сказав Вамба.

— Що за дурниці верзе цей шахрай? — мовив Фрон де Беф, позираючи на слуг, які, переминаючись з ноги на ногу, боязко натякнули, що коли це не Седрик, то вони не знають, куди він подівся.

— Боже милосердний! — вигукнув де Брасі.— Мабуть, він утік, переодягнувшись ченцем!

— До біса! — прошепотів Фрон де Беф. — Це ж я сам проводжав ротервудську свиню до брами і своїми руками випустив її із замку! А ти, — звернувся він до Вамби, — своїми дуросами перехитрив ідіотів, ще безмозкіших, ніж ти, — я тебе посвячу в чернечий сан! Я накажу поголити тобі маківку за всіма правилами. Гей, хто-не-будь! Здерти шкіру з його голови і викинути її з башти за стіну!.. Ну, блазню, погляньмо, як ти далі жартуватимеш!

— Шляхетний лицарю, ваші вчинки кращі за ваші слова, — прохопився сердешний Вамба, який за звичкою сипав дотепами навіть перед смертю. — Коли ви справді покриєте мою голову червоною шапочкою, це означатиме, що я з простого ченця стану кардиналом.

— Бідолаха, — мовив де Брасі, — він вирішив до смерті залишитися блазнем! Фрон де Беф, не страчайте його, а подаруйте мені. Нехай розважає мою вольну дружину. Що ти на це скажеш, шахраю? Згоден ти зібратися з духом і вирушити зі мною на війну?

— Гаразд, лише треба у господаря запитати, ти ж бачиш, — сказав Вамба, вказуючи на свій ошийник, — мені не можна зняти це ярмо без його дозволу.

— О, норманська пила скоро розпиляє саксонське ярмо, — мовив де Брасі.

— Шляхетний сер, — відповів Вамба на це, — як про це мовиться у віршику...

Норман пиля англійський дуб. Норман жере англійський суп, Англійська шия у ярмі, Нормани царствують самі. У рай англійський шлях простий — Нормана гнать під три чорти.

— Годі, де Брасі, — сказав Фрон де Беф, — стоїш і слухаєш небилиці в той час, як нам загрожує небезпека! Хіба ти не бачиш, що вони нас перехитрили?

— То ходімо до бійниць, — мовив де Брасі. — Хіба ти коли бачив, щоб я був похмурим перед боєм? Поклич тамплієра, нехай він хоч наполовину так само хоробро захищає своє життя, як бився на славу свого ордену. Та й сам вилазь на стіну. Присягаюся тобі, що саксонським розбійникам буде не легше залізти на стіни Торкілстона, ніж на хмари. А якщо вважаєш за краще вступити в переговори з бандитами, чому б не скористатися посередництвом цього поважного Франкліна, який так заглибився в споглядання пляшки з вином? Агов, саксе, — вів далі він, звертаючись до Ательстана і простягаючи йому кухоль, — промочи собі горлянку цим благородним напоєм, зберися з духом і скажи, що ти нам пообіцяєш за своє визволення?

— Те, що маю змогу сплатити, — відповів Ательстан, — аби це не було не гідне честі й мужності. Відпусти мене на свободу разом зі всіма моїми супутниками, і я дам тисячу золотих викупу.

— І, крім того, відповідатимеш за негайний відступ того наброду, що юрмиться довкола замку, порушуючи мир Божеський і королівський? — сказав Фрон де Беф.

— Наскільки це буде в моїй владі,— відповів Ательстан,— постараюся відвести їх і не сумніваюся, що названий батько мій Седрик допоможе мені в цьому.

— Тож справа залагоджена,— мовив Фрон де Беф.— Тебе та твоїх супутників ми відпустимо з миром, а ти за це сплатиш нам тисячу золотих. Сума досить незначна, і ти маєш бути нам удячний, саксе, за те, що ми погодилися прийняти таку дрібницю в обмін за ваші персони. Лише ось що: ця операція не стосується юдея І сака.

— Та його дочки,— сказав тамплієр, увійшовши до зали під час переговорів.

— Та вони й не належать до компанії цього сакса,— сказав Фрон де Беф.

— Якби вони були з нашої компанії,— мовив Ательстан,— я б посоромився називатися християнином. Робіть що хочете з цими нечестивцями.

— Питання про викуп не стосується також і леді Ровени,— сказав де Брасі.— Щоб ніхто не сказав, що я відмовився від такої здобичі, спершу не побившись гарненько.

— Наша угода,— втрутився Фрон де Беф,— не стосується також і цього клятого блазня. Я залишаю його собі й маю намір показати всім, на що обертаються жарти зі мною.

— Леді Ровена,— відповів Ательстан з незворушним спокоєм,— моя наречена. Краще я дам роздерти себе на шматки дикими кіньми, ніж погоджусь розлучитися з нею. А невільник Вамба пожертвував собою задля спасіння життя мого названого батька Седрика. Тому я радше сам загину, ніж дозволю завдати йому хоч найменшої образи.

— Твоя наречена? Леді Ровена просватана за такого васала, як ти? — вигукнув де Брасі.— Ти, здається, уявив собі, саксе, що повернулися часи вашого семицарства! То знай, що принци з дому Анжу не видають наречених, якими опікуються, за людей такого низького родоводу, як ти.

— Мій рід, гордий нормане,— відповів Ательстан,— набагато старовинніший і чистіший, ніж рід якогось ницого француза, який лише тим і заробляє собі на життя, що торгує кров'ю злодіїв і волоцюг, набираючи їх цілими загонами під свій безславний прапор. Мої пращури були королями: сильні в бою, мудрі в раді, вони щодень пригощали за своїм столом більше народу, ніж ти водиш за собою. Імена їхні оспівані менестрелями, закони їхні були ухвалені радою старійшин. Кістки їхні ховалися під спів молитов святими угодниками, а над прахом їхнім споруджені собори.

— Що, де Брасі, дісталось тобі? — сказав Фрон де Беф, втішаючись із відповіді, що дістав його приятель.— Сакс обробив тебе досить влучно.

— Так, наскільки полонений може влучити,— відповів де Брасі з удаваною безтурботністю.— У кого руки зв'язані, той дає волю язика. Та хоча ти й маєш хист до

промов, приятелю,— вів далі він, звертаючись до Ательстана,— леді Ровена від цього не стане вільнішою.

Ательстан, який щойно виголосив небувало довгу для нього промову, нічого не відповів на це зауваження. Але тут розмову перервав слуга, доповівши, що біля брами стоїть чернець і благає впустити його.

— Заради святого Беннета, захисника цієї убогої братії,— сказав Фрон де Беф,— бажав би я знати, чи справжній це чернець, чи знову брехун-перебиранець! Обшукайте його, раби, і якщо виявиться, що вас знову надурили, я накажу вийняти вам очі, а в рани набити гарячого вугілля.

— Ваш зброєносець Джослін упізнав його і ладен запрягтися, що це не хто як отець Амброзій — чернець, служитель пріору з Жорво.

— Впустити його! — наказав Фрон де Беф.— Можливо, він приніс нам звістку від свого веселого господаря. Схоже, у диявола вихідний, що всі, кому заманеться, вільно роз'їжджають країною... Виведіть бранців. І, саксе, поміркуй добре над тим, що ти почув.

Саксонців вивели, і зразу потому з'явився ченець Амброзій.

— Оце справжній «Deus vobiscum»,— промурмотів Вамба, проминаючи преподобного брата,— а всі решта фальшиві.

— Матір Божа,— вигукнув ченець, звертаючись до зібрання шляхетних лицарів,— нарешті я в безпеці, під захистом християн!

— Так, ти в безпеці,— відповів де Брасі.— Що ж до християнства, то ось перед тобою відважний барон Реджинальд Фрон де Беф, який найдужче ненавидить юдеїв, а ось поважний лицар-тамплієр Бріан де Буагільбер, чий фах — різати сарацинів. Якщо цих ознак християнства замало, то тоді я нічого про релігію не знаю взагалі.

— Ви друзі та союзники преподобного отця Еймера, пріора Жорво...

— Що сталося з твоїм господарем: чи не в полоні він, а якщо в полоні, то у кого?

— Послухайте,— сказав Амвросій,— над нашим преподобним настоятелем вчинили насильство, ці бісові виродки пограбували всі його скрині й торби, відібрали у нього двісті монет щирісінького золота і тепер вимагають іще більше грошей. Без цього вони не погоджуються випустити його зі своїх нечестивих рук. А тому преподобний наш отець звертається до вас — своїх друзів — з проханням виручити його, тобто сплатити за нього необхідний викуп або ж зброєю відбити його у ворога.

— До біса твого пріора! — відказав Фрон де Беф.— Мабуть, він сьогодні натщесерце хильнув зайвого. Де ж це бачено, щоб норманський барон розщедрювався на користь якоїсь духовної особи, коли всім відомо, що у них грошей удесятеро більше, ніж у нас?

І що можемо ми зробити для його звільнення силою зброї, коли нас тримає під замком ворог удесятеро сильніший за нас самих, і ми щомиті чекаємо нападу?

Тим часом тамплієр спостерігав за переміщенням ворога.

— Присягаюся честю мого ордену,— сказав він,— ці люди наступають у такому зразковому порядку, якого неможливо було очікувати від них. Я не бачу в них ні прапорів, ні знаків, але готовий закластися на свій золотий ланцюг, що їх очолює якийсь лицар або шляхетний дворянин, досвідчений у військовій справі.

— Я бачу його,— сказав де Брасі.— Ось мигтить пір'я лицарського шолома і блищить панцир. Бачите високого чоловіка в чорній кольчужі? Він веде он той дальній загін шахраїв-йоменів. Присягаюся святим Денисом, це, напевно, саме той лицар, якого ми прозвали Чорним Ледарем. Пам'ятаєш, Фрон де Беф, він вибив тебе з сідла на турнірі в Ашбі?

— Тим краще,— сказав Фрон де Беф,— тож сам запрошується на мою помсту.

Тут розмова урвалася, позаяк непритель рішуче пішов на штурм. Кожен із лицарів вирушив на свій посту супроводі небагатьох людей, яких вдалося зібрати для захисту замку.

Розділ XXVIII

*Це плем'я мандрівне, усім чуже,
Таємним величається знанням:
В морях, лісах, пустелях — хоч би де —
Вони знаходять сховані скарби,
А ними зібрані звичайні трави й квіти
Небаченої сили набувають.*

«Юдей»

Ми змушені зробити невеличкий відступ, аби повідомити читачеві деякі відомості, необхідні для розуміння подальшої розповіді. Втім, читач і сам, звісно, здогадався, що Ребекка попрохала свого батька забрати Айвенго, залишеного без допомоги на арені, і відвезти його до будинку Ісака на околиці Ашбі.

За інших обставин нічого не варто було б умовити Ісака погодитися на це. Від природи він був чоловіком добрим і не здатним забути добро. Але над ним тяжіли вікові забобони його гнаного племені.

— Праведний Аврааме! — вигукнув єврей.— Він добрий хлопець, і в мене серце болить, коли я бачу, як кров просякає його вишивану куртку й тече по панциру, що таки недешево обійшовся. Але взяти його до нашого будинку? Подумай гарненько, що ти

кажеш! Адже він християнин, а за нашими законами нам дозволяється вступати в стосунки з іновірцями та язичниками лише в торгових справах.

— Не кажи так, любий батьку! — заперечила Ребекка. — Щоправда, нам не слід брати участі в їхніх іграх та розвагах, але коли язичник поранений і в біді, він стає братом єврея.

— Шкода, я не знаю, що сказав би з цього приводу рабин Яків Бен Тудель! — сказав Ісак. — Проте не можна допустити, щоб цей щирий хлопець до смерті сплив кров'ю! Поклич Сифа та Рейбена, нехай несуть його в Ашбі.

— Ні, — мовила Ребекка, — його треба покласти на мої ноші, а я поїду верхи.

— Але тоді на тебе витріщатимуться ці нечестиві пси! — прошепотів Ісак, підозріливо оглядаючи натовп лицарів і зброєносців.

Ребекка, заклопотана різними настановами, вже не слухала його, але Ісак схопив її за рукав і впівголоса з жахом сказав:

— Праведний Аароне! А якщо хлопець не виживе? Якщо він помре під нашим дахом, нас звинуватять у його смерті, і натовп роздере нас на клоччя.

— Не помре він, батечку, — відповіла Ребекка, обережно вивільнивши свій рукав із пальців батька. — Він залишиться живий, якщо ми заберемо його, але якщо ми цього не зробимо, то справді відповідатимемо за його загибель перед Богом і перед людьми.

— Ох, — зітхнув Ісак, — мені нестерпно боляче дивитися на кров, що точиться з його ран, ніби кожна краплина — то золота монета, що витікає з мого гаманця. І чи мені не знати, що праведна Міріам, дочка рабина Манасії з Візантії, чия душа в раю, навчила тебе цілительству і ти чудово знаєшся на властивостях зілля та силі відварів. А тому роби як знаєш. Ти в мене добра дівчина, послана мені як благословення Господнє, як радісна пісня, і мені самому, і дому моєму, і всьому народу ізраїльському.

Однак побоювання Ісака не були марними. Шляхетний і великодушний вчинок Ребекки дорогою назад до Ашбі привернув до неї увагу хижого Бріана де Буагільбера. Тамплієр двічі повертав коня, щоб ще і ще раз помилуватися на прекрасну єврейку, а ми вже бачили, яке враження справила на нього її краса, коли їй судилося потрапити до рук цього безсовісного розпусника.

Ребекка, не гаючи часу, провела хворого в дім, який тимчасово винаймав її батько, і власними руками змила і перев'язала рани Айвенго.

Адже відомо, що євреї — і чоловіки, і жінки — добре знали на медичній науці в усіх її різновидах і практикували з таким успіхом, що у випадках тяжких ран або хвороб тодішні монархи і всемогутні барони нерідко зверталися по допомогу саме до мудреців цього гнаного племені. Чарівна Ребекка ґрунтовно навчалася всьому, чому могли її навчити одноплемінники; її природні здібності і сила розуму допомогли їй усе

запам'ятати, систематизувати і розвинути завдяки самостійності мислення набагато глибше, ніж можна було очікувати від юної персони її статі того часу, коли вона жила. Відомості з медицини і лікарської практики вона отримала від літньої жінки на ім'я Міріам, дочки знаменитого єврейського рабина і лікаря. Міріам любила Ребекку, як власну дочку. Ходили чутки, що вона передала Ребецці всі таємні пізнання, які отримала від свого мудрого батька. Міріам стала жертвою марновірства і бузувірства тих часів. Але її лікарські секрети перейшли у спадок обдарованій учениці.

Ребекка була наділена не лише красою, але й величезними знаннями і користувалася надзвичайною пошаною серед свого народу, її прирівнювали до тих обдарованих жінок, про яких згадується в священному писанні. Батько її, який і сам невільно захоплювався її талантами любив її безмежно, надавав їй незрівнянно більше свободи, ніж було заведено у євреїв, і не лише часто запитував у неї поради, але й часом, як ми вже бачили, діяв, більше зважаючи на її думку, ніж на власну.

Коли Айвенго принесли до житла Ісака, він був безтями, оскільки втратив багато крові. Ребекка, оглянувши рану і приклавши до неї свої ліки, сказала батькові, що якщо у хворого не буде пропасниці, а бальзам старої Міріам не втратив своєї цілющої сили, то можна не побоюватися за життя їхнього гостя і він зможе завтра ж вирушити з ними до Йорка. Ісак трохи зніяковів від такої звістки. Його милосердя не розповсюджувалося далі Ашбі. Він охоче залишив би тут пораненого християнина, доручивши його догляд тим євреям, у яких він зупинився, запевнивши господарів цього будинку, що всі витрати візьме на себе. Проте Ребекка була рішуче налаштована проти цього і навела цілий міх вагомих заперечень.

Перш за все вона навідріз відмовилася передати до чужих рук склянку з дорогоцінним бальзамом через побоювання, що таким чином відкриється важлива лікарська таємниця. Крім того, вона нагадала батькові, що Айвенго — улюбленець Ричарда Левині Серце. А тим часом у разі повернення Ричарда до Англії Ісак, який забезпечував бунтівного принца Джона грошима, тим паче потребуватиме могутнього захисника перед королем.

— Ти маєш рацію, Ребекко,— замислено мовив Ісак.— Нехай наш дім буде його домом, поки він не вилікується від ран своїх. І коли той, хто називається Левиним Серцем, повернеться до Англії, про що вже ходять чутки, тоді Вілфред Айвенго правитиме мені за мур, щоб сховатися від королівського гніву.

Вечір уже добігав кінця, коли Айвенго опритомнів і почав усвідомлювати те, що відбувається. Якийсь час він ніяк не міг зв'язно й послідовно уявити собі події вчорашнього дня. Він відчував велику слабкість і біль від ран. У його пам'яті безладно пробігали нечіткі спогади про удари мечів і списів, про жорстокі сутички, а у вухах

лунали бойові вигуки і брязкання зброї. Нарешті, зібравши всі сили, йому вдалося відкинути запону від свого ліжка, незважаючи на біль, якого йому завдавали рани.

На свій подив, він побачив, що перебуває в кімнаті, чудово прибраній на східний манер; йому в першу хвилину навіть здалося, що його під час сну перенесли назад до Палестини. Це враження посилилося, коли важке драпірування піднялося, і до кімнати прослизнула жінка в розкішному східному вбранні. Слідом за нею увійшов смаглявий служник.

Поранений лицар зібрався був звернутися із запитанням до цього чарівного видіння, але вона, приклавши тонкий пальчик до рубінових вуст, наказала йому мовчати. Слуга, підійшовши до ліжка, розкрив пораненого, і прекрасна єврейка перевірила, чи не сповзла зі свого місця пов'язка і чи немає якихось ускладнень. Вона виконала це з такою грацією, так просто і скромно, що навіть найсуворіший прибічник моральності не знайшов би в тому нічого образливого для жіночої гідності. Власне думка про те, що юна й гарна дівчина залицяється до чоловіка і власноруч перев'язує йому рани, цілком нівелювалася і зникла при спогляданні цієї добродійної істоти, яка з'явилася на допомогу важкохворому, аби полегшити його страждання і врятувати від смерті. Ребекка зробила декілька вказівок старому служнику, який часто допомагав їй доглядати за хворими; той швидко і вправно їй корився.

Не намагаючись нічого з'ясувати, Айвенго безмовно скорявся всьому, що вона вважала за потрібне для нього зробити. Та коли все закінчилось і красуня, яка була його лікарем, зібралася йти, він не міг далі опиратися цікавості, що оволоділа ним, і сказав, звертаючись до неї арабською (цю мову він вивчив під час мандрівок Сходом і вважав, що вона краще за інші пасує для дівчини, яка стоїть перед ним в тюрбані та східному вбранні):

— Прошу вас, люб'язна дівчино, будьте ласкаві...

Проте тут вона перервала його промову мимовільною посмішкою, що на мить осяяла її обличчя, зазвичай задумливе й сумне.

— Я живу в Англії, сер лицар,— сказала вона,— і розмовляю англійською, хоча за походженням належу до іншої країни.

— Шляхетна дівчино,— почав Айвенго, проте Ребекка знову поквапилася його перервати.

— Сер лицар,— сказала вона,— не використовуйте щодо мене титул шляхетності. Краще відразу дізнайтеся, що ваша служниця — всього-на-всього бідна юдейка, дочка саме того Ісака з Йорка, якому ви нещодавно надали заступництво,— і сумно зітхнула, побачивши, як швидко шанобливе захоплення і навіть ніжність Айвенго поступилися місцем прохолодному і не дуже глибокому почуттю вдячності за неочікувану допомогу.

Втім, Ребекка завдяки своїй м'якості й не подумала звинувачувати Айвенго в тому, що він поділяв загальні забобони того часу і свого віросповідання, хай як боляче було їй бачити, що він ставиться до неї як до представниці знедоленого племені. Навпаки, прекрасна єврейка продовжувала з терпінням і відданістю доглядати за ним. Вона повідомила його, що їм необхідно квапитися з від'їздом до Йорка і що Ісак вирішив і його взяти з собою та доти піклуватиметься про нього, поки його здоров'я не буде остаточно відновлено. Айвенго рішуче чинив опір цьому плану, посилаючись на те, що зовсім не бажає завдавати своїм рятівникам клопоту.

— Хіба немає в Ашбі,— сказав він,— або де-небудь в околицях якогось Франкліна або хоч би багатого селянина, який погодився б узяти на себе турботу про пораненого земляка, поки він не зможе знову носити зброю? Невже немає поблизу саксонського монастиря, куди б мене прийняли?.. Чи не можна принаймні перенести мене в Бертон, де мені напевно надасть гостинність наш родич, настоятель абатства святого Вітольда?

— Безперечно,— відповіла Ребекка з сумною посмішкою.— Проте, сер лицар, якщо ви не бажаєте позбутися свого лікаря, вам треба їхати з нами. Як вам відомо, юдеї вміють лікувати рани, хоч і не завдають їх. А в нашому сімействі до того ж іще з часів царя Соломона зберігаються деякі лікарські секрети, цілющу силу одного з яких ви вже відчули. Жоден назарянин, вибачте, я обмовилася, сер лицар, жоден християнський лікар в межах чотирьох британських морів не в змозі поставити вас на ноги швидше ніж за місяць.

— А як швидко ти можеш зробити це? — з нетерпінням запитав Айвенго.

— За вісім днів, якщо будете терпляче і слухняно виконувати мої приписи,— відповіла Ребекка.

— Присягаюся пречистою Дівою,— сказав Вілфред,— коли не гріх вимовляти її святе ім'я в такому місці, тепер ні мені, ні іншому лицареві не час вилежуватися в ліжку. Якщо ти виконаєш свою обіцянку, дівчино, я тобі заплачу. Добуду грошей і наповню шолом срібними монетами.

— Я свою обіцянку виконаю,— сказала Ребекка,— і ти на восьмий день від цієї години надягнеш свої ратні обладунки, якщо зробиш мені одну ласку замість обіцяного срібла.

— Якщо в моїй владі виконати твоє бажання,— відповів Айвенго,— і якщо честь дозволяє християнському лицареві зробити це для особи твого племені, я з радістю і вдячністю готовий задовольнити твоє прохання.

— Отож,— сказала Ребекка,— я лише про те й хочу просити, щоб ти надалі вірив, що юдей здатен надати християнинові добру послугу, навзамін нічого не бажаючи, окрім благословення великого Отця нашого, який однаково створив і юдеїв, і християн.

— Грішно мені було б сумніватися в цьому,— відповів Айвенго.— Я без подальших вагань і запитань покладаюся на свою майстерність, твердо сподіваючись, що завдяки тобі на восьмий день надягну свій панцир. А зараз, мій добрий лікарю, скажи мені, чи не знаєш ти чого нового про шляхетного Седрика Сакса та про його домашніх? Про ту гарну пані... — він затнувся, ніби не наважуючись вимовити ім'я Ровени в домі єврея.— Про ту, яка була обрана королевою турніру?

— Про ту, яку ви обрали, сер лицар,— сказала Ребекка.— Ваш вибір заслуговує на не менше схвалення, ніж ваша відвага.

Незважаючи на те, що Айвенго втратив дуже багато крові, обличчя його спалахнуло яскравим рум'янцем на думку, що, намагаючись приховати свої справжні почуття до Ровени, він лише ясніше їх виявив.

— Я хотів поговорити не про неї, а про принца Джона,— сказав він.— Крім того, мені хотілося б знати, куди подівся мій вірний зброєносець і чому він тепер не біля мене.

— А я скористаюся своєю владою лікаря і накажу вам мовчати,— сказала Ребекка.— Будь ласка, уникайте усіляких тривожних думок, а я постараюся повідомити вам усе, що ви бажаєте знати. Принц Джон перервав турнір і поспіхом вирушив до Йорка разом зі своїми дворянами, лицарями та прелатами, правдою і неправдою зібравши стільки грошей, скільки вони могли витиснути з тих, хто називається в тутешній країні багатіями. Кажуть, що він має намір заволодіти короною свого брата.

— Ну, це йому не вдасться без боротьби, мовив Айвенго, підвівшись у ліжку,— якщо хоч один вірнопідданий знайдеться в Англії. Я битимуся за Ричарда із найхоробрішими з його супротивників.

— Але для того, щоб ви були спроможні це зробити,— сказала Ребекка, торкнувшись його плеча,— ви повинні перш за все слухатися мене і лежати спокійно.

— Так, так,— сказав Айвенго,— настільки спокійно, наскільки можливо в ці неспокійні часи. Ну, то що ж Седрик і його домашні? Розкажи швидше про шляхетного Сакса.

— Щойно у нас був його дворецький,— сказала єврейка.— Прибіг, захекавшись, до мого батька по гроші, які батько винен Седрику за вовну. Від нього я дізналася, що Седрик і Ательстан Конінгсбурзький пішли з будинку принца Джона у великому гніві і негайно ж зібралися від'їжджати додому.

— А чи була з ними якась пані на цьому бенкеті? — запитав Вілфред.

— Леді Ровена,— відповіла Ребекка набагато точніше, ніж було поставлене запитання,— не поїхала на бенкет до принца і тепер, зі слів того-таки дворецького, вирушила до Ротервуда разом зі своїм опікуном. Що ж до вашого вірного зброєносця Гурта...

— Ох! — вигукнув лицар. — Ти знаєш його ім'я?.. Та й як тобі не знати, — додав він одразу, — коли ще вчора він отримав від тебе сотню цехінів, — як я тепер переконався, лише завдяки твоїй шляхетності та щедрості!

— Не говори про це! — сказала Ребекка, сильно почервонівши. — Я сама бачу, як язик легко виказує таємниці, які серце вважало б за краще приховати!

— Проте що стосується цих грошей, — мовив серйозно Айвенго, — честь зобов'язує мене повернути їх твоєму батькові.

— Роби як знаєш, — сказала Ребекка, — але дочекайся, щоб минуло вісім днів, а доти не думай і не кажи ні про що таке, що могло б уповільнити твоє одужання.

— Так, добра дівчино, — погодився Айвенго, — з мого боку було б невдячністю чинити опір твоїм наказам. Ще слово про долю бідного Гурта, і більше я ні про що тебе не запитуватиму.

— На жаль, я маю тобі сказати, сер лицар, що його взяли під варту за наказом Седрика, — відповіла єврейка. Але, завваживши, що ця звістка справила на Вілфреда гнітюче враження, вона негайно ж додала: — Втім, чашник Освальд казав мені, якщо Гурт нічим не накличе на себе гніву господаря, то Седрик вибачить йому.

— Дай Боже, щоб так сталося! — сказав Айвенго. — Мені наче на роду написано приносити нещастя кожному, хто буде прихильним до мене. Мій король вшанував мене своєю увагою, наблизив до себе — і ось, як бачиш, рідний брат, який усім йому зобов'язаний, піднімає зброю проти нього і хоче отримати його корону. Моя відданість накликала гоніння на найпрекраснішу з жінок. А зараз мій батько в гніві і може вбити бідного раба лише за його відданість і любов до мене. Ти бачиш сама, якого носія фатальної долі хочеш лікувати й рятувати. Будь мудрою, відпусти мене, перш ніж нещастя, що наслідують мені на п'яти, як хорти, наздоженуть і тебе.

— Ні, — сказала Ребекка, — твоя слабкість і сум, сер лицар, примушують тебе неправильно тлумачити волю провидіння. Ти повернувся до себе на батьківщину в такий час, коли вона найбільше потребує сильної руки і вірного серця. Ти упокорив гордість власних ворогів і ворогів короля в ту хвилину, коли вони особливо чванилися своєю вищістю. Щоправда, ти важко постраждав при цьому, але хіба ти не бачиш, що Бог послав тобі і допомогу, і лікаря, хоча обрав його з середовища зневаженого племені. Тому не занепадай духом і вір, що провидіння зберегло тебе для чудесного подвигу, який ти здійсниш для свого народу.

Ребекка пішла, щоб дати вказівки щодо майбутньої подорожі. Айвенго влаштували в кінних ношах так, щоб дорога завдала йому якомога менше незручностей, хоча тут мало що залежало від Ребекки. Ісак, який страшенно боявся грабіжництва на дорозі, мандрував

напрочуд хутко. Добре, що бальзам Міріам мав чудодійну силу, тож Айвенго не надто страждав від швидкої їзди.

Але надмірна покvapливiсть Ісака в дорозі мала фатальні наслідки. Його наполегливі вимоги їхати швидше спричинили невдоволення провідників. Ці найняті для охорони сакси шанували властиві їхній нації звички до спокою та смачної їжі. Погодившись супроводжувати Ісака в надії поласувати за його рахунок, вони були надзвичайно розчаровані, коли виявилось, що той ніде не дозволяє зупинятися. Вони протестували проти швидкої їзди і побоювалися загнати коней. Врешті-решт Ісак вкiнець розсварився з ними через надмірність вина й пива, що вони поглинали за кожною трапезою. І тому коли дійсно настала тривожна хвилина і побоювання Ісака, здавалося, почали справджуватися, його полишили невдоволені найманці, на захист яких він покладався, не переймаючись тим, як привернути їх на свій бік.

Саме в цей час, як уже відомо читачеві, Ісака наздогнав Седрик, а зразу потому вони всі разом потрапили до рук де Брасі та його товаришів. Спочатку ніхто не звернув уваги на кінні ноші. Проте де Брасі у пошуках леді Ровени вирішив зазирнути в них. Яким же було його здивування, коли замість леді Ровени він виявив там пораненого лицаря! Вважаючи, що його взяли в полон саксонські розбійники, і сподіваючись на популярність свого імені серед саксонців, Айвенго покvapився назвати себе.

Суворі уявлення про лицарську честь iще остаточно не полишили де Брасі і, незважаючи на всю його легковажність і розбещеність, забороняли йому вчинити насильство над лицарем, який був у безпорадному стані. Так само він не міг віддати його до рук Фрон де Бефа, знаючи, що той не зупиниться перед тим, аби за першої слушної нагоди вбити людину, яка мала право на його маєток. Проте де Брасі не вистачило й шляхетності, аби відпустити свого суперника на волю. Тим більше що і з поведінки леді Ровени на турнірі, і ще раніше з чуток про те, що Седрик вигнав сина з дому, він знав про прихильність леді Ровени до Айвенго.

Тому де Брасі виявився здатним лише на щось середнє між добром і злом. Він наказав двом зі своїх слуг їхати обабіч нош і нікого не підпускати до них. Якщо їм докучатимуть розпитуваннями, він велів їм казати, що це порожні ноші леді Ровени, в які поклали одного з їхніх товаришів, пораненого під час бою. Після приїзду в Торкілстон, поки тамплієр і Фрон де Беф були поглинені своїми справами, один — спрямувавши свою увагу на гроші Ісака, а інший — на його дочку, слуги Моріса де Брасі перенесли Айвенго, продовжуючи називати його пораненим товаришем, до однієї з віддалених кімнат замку. Такі ж точно пояснення були надані й господареві, коли він зажадав, щоб вони йшли на стіни і взяли участь в захисті замку.

— Поранений товариш! — гнівно вигукнув барон.— Не дивно, що хлопи та йомени наважуються брати в облогу баронські замки, а блазні та свинарі кидати шляхтянам виклик, тоді як воїни перетворюються на доглядальниць при хворих, а бійці з вільної дружини наймаються стерегти вмираючого в ту хвилину, коли замок в облозі! Йдіть на стіни, прокляті ледарі! — заволав він так гучно, що грізна луна прокотилася попід склепінчастою стелею.— Я вам кажу, по місцях! Бо всі кістки вам переламаю цим кийком!

Слуги похмуро відповіли, що й самі раді йти на стіни, аби Фрон де Беф узявся виправдати їх перед господарем, який наказав їм доглядати за вмираючим.

— За вмираючим, шахраї! — кричав Фрон де Беф.— Кажу вам: ми всі перетворимося на вмираючих, якщо не візьмемося до справи як слід! Я зараз пришлю вам заміну — приставлю іншу доглядальницю до вашого мерзенного товариша. Гей, Урфридо! Проклята стара! Гей, саксонська відьмо! Хіба не чуєш? Іди-но, доглянь за пораненим негідником, якщо йому конче потрібен догляд, а ці шахраї нехай візьмуться до зброї! Ось вам два арбалети та стріли. Ставайте біля бійниць і дивіться, щоб кожен постріл потрапляв у саксонську голову!

Слуги де Брасі, які нудьгували від бездіяльності, з радістю вирушили на свої пости, а турбота про пораненого Айвенго була покладена на Урфриду, або Ульріку. Але вона в цей час була поглинена такими пекельними спогадами, усвідомленням пережитих образ і сподіванням на помсту, що дуже охоче передала Ребецці обов'язок наглядати за пораненим.

Розділ XXIX

Зійди на вежу, доблесний вояче,

Скажи, що ти на полі битви бачиш.

Ф. Шиллер «Орлеанська діва»

Опинившись знову біля ліжка Айвенго, Ребекка сама здивувалася тій гострій радості, яку відчула при цьому, незважаючи на всю небезпеку їхнього становища. Намацуючи його пульс і запитуючи про здоров'я, вона торкалася до нього так ніжно і говорила так ласкаво, що мимоволі виявила набагато гарячіше співчуття, ніж сама того хотіла. Голос її уривався, і рука її тремтіла. Айвенго покvapився заспокоїти її, сповістивши, що почувається чудово, набагато краще, ніж міг сподіватися.— І все завдяки твоїм умінням, мила Ребекко! — додав він. «Він назвав мене милою Ребеккою,— подумала дівчина,— але таким байдужим тоном, який не пасує до цього слова. Його бойовий кінь або мисливський собака для нього дорожчий мерзенної юдейки!»

— Мій дух страждає, добра дівчино,— вів далі Айвенго,— від тривоги набагато сильніше, ніж тіло від болю. З того, що при мені говорили мої вартіві, та з того, як звучить ріг за мурами замку, я здогадався, що перебуваю в полоні. А якщо я не помиляюся, грубий голос людини, яка щойно вигнала всіх звідси, належить Фрон де Бефу; очевидно, ми в його замку. Якщо так, то чим же це може скінчитися і яким чином я можу захистити Ровену і мого батька?

«А про єврея та єврейку не згадує,— подумала знову Ребекка.— Та й яке йому діло до нас, і як справедливо карає мене Бог за те, що я дозволила собі так багато думати про лицаря».

Засудивши таким чином себе, вона поспішила повідомити Айвенго всі відомості, які встигла зібрати. А їх було зовсім небагато.

Айвенго, мов той бойовий кінь, згоряв від нетерплячки і всією душею прагнув взяти участь у бою, який провіщали всі ці войовничі звуки.

— Якби мені доповзти хоч би до того віконця,— бідкався він,— хоч би поглянути, як відбуватиметься ця битва! Якби мені добути лук і пустити стрілу або хоч раз ударити сокирою задля нашого звільнення! Але все марно, все марно — я безсилий і беззбройний!

— Не хвилюйся, шляхетний лицарю,— сказала Ребекка.— Чуєш, як усе раптом стихло? Можливо, й не буде бою.

— Нічого ти не тямиш! — нетерпляче вигукнув Вілфред.— Це затишшя означає лише, що всі воїни зайняли свої місця на стінах і наразі чекають нападу. Те, що ми чули, було лише віддаленим провісником штурму. За декілька хвилин почувеш, як він вибухне зі всією люттю. Ох, якби мені доповзти якимось до того вікна!

— Така спроба зашкодить тобі, шляхетний лицарю,— зауважила Ребекка, але, побачивши його безмежне хвилювання, додала: — Я сама стану біля вікна і, як умію, описуватиму тобі, що там відбувається.

— Ні, не треба, не треба! — вигукнув Айвенго.— Кожне вікно, кожен отвір у стінах послужить ціллю для стрільців. Якась очманіла стріла...

— Це було б добре! — тихо пробурмотіла Ребекка, твердою ногою зійшовши на дві чи три сходинки, що вели до вікна.

— Ребекко, любя Ребекко! — вигукнув Айвенго.— Це зовсім не жіноча справа. Не наражай себе на небезпеку, тебе можуть поранити або вбити, і я все життя каратимуся через усвідомлення, що став тому причиною. Принаймні візьми той старий щит, затулися ним і постарайся якомога менше висовуватися з-за віконних ґрат.

Ребекка мерщій виконала його вказівки і, загородивши нижню частину вікна старим щитом, так управно сховалася під ним, що майже з повною безпекою для себе могла

спостерігати все, що відбувалося за мурами замку і повідомляти Айвенго, як осадники готуються до штурму. Вона швидко розповідала Айвенго таке:

— На узліссі суцільною стіною стоять стрільці, але вони в тіні, під деревами, лиш деякі вийшли у відкрите поле.

— А під яким вони прапором? — запитав Айвенго.

— Я не бачу ані знамен, ані прапорів, — відповіла Ребекка.

— Це дивно! — пробурмотів лицар. — Іти на штурм такої фортеці — і не розвернути ані знамен, ані прапорів! Чи не видно принаймні, хто їхні ватажки?

— Найпомітніший лицар у чорних обладунках, — сказала єврейка. — Він один серед усіх озброєний з голови до ніг і, мабуть, усім керує.

— Який герб на його щиті? — запитав Айвенго.

— Щось на кшталт залізної смуги поперек щита і на чорному полі — висячий замок блакитного кольору.

— Пута й кайдани лазурові, — поправив її Айвенго, вживаючи назви, заведені в геральдиці. — Не знаю, у кого б міг бути такий герб, хоча відчуваю, що в цю хвилину він був би цілком придатний для мене самого! А яке гасло на щиті?

— На такій відстані я лиш бачу герб, — відповіла Ребекка, — і то він з'являється лише тоді, коли сонце ударяє в щит.

— А інших очільників не видно? — продовжував розпитувати поранений.

— Звідси я нікого не бачу, — сказала Ребекка, — але немає сумніву, що на замок наступають і з інших боків. Здається, вони тепер рушили вперед. Наближаються.

Її розповідь була раптово перервана сигналом до нападу. Осадники пронизливо засурмили в ріг, а зсередини мурів долинули звуки норманських труб і барабанів, що завзято відповідали на виклик ворога. Оглушливий шум посилювався вигуками розлючених бійців. Проте не лише криком сподівалися обидві сторони вирішити долю цього дня. Могутній натиск нападників зустрів відчайдушну відсіч з боку тих, хто перебував ув облозі. Стрільці, призвичаєні у своїх поневіряннях по лісах майстерно справлятися з луком та стрілами, діяли так «єдинокупно», за старовинним виразом, що жоден пункт, у якому захисники замку хоч на хвилину показувалися назовні, не уникнув влучних стріл завдовжки в цілий ярд. Стрілянина була такою частою й рівною, що стріли падали, як град, хоча кожна з них мала свою особливу ціль. Проте прибічники Реджинальда Фрон де Бефа та його союзники, цілком покладаючись на своє чудове озброєння й неприступність замку, виявили завзятість у захисті, відповідну до люті тих, хто нападав.

— А я маю тут лежати нерухомо, ніби розслаблений чернець,— вигукував Айвенго,— поки інші ведуть гру, від якої залежить моя свобода або смерть! Поглянь знову у вікно, добра дівчино, лиш обережно, щоб стрільці тебе не помітили!

Зміцнивши дух безмовною молитвою, Ребекка терпляче та сміливо зайняла знову своє місце біля вікна, затулившись щитом так, щоб знизу не можна було її побачити.

— Що ти бачиш, Ребекко? — знову запитав поранений лицар.

— Лише хмару летючих стріл. Вони мигтять так часто, що у мене ряботить в очах і я не можу розгледіти власне стрільців.

— Це не може тривати вічно,— сказав Айвенго.— Що можна зробити за допомогою одних лише луків та стріл проти кам'яних стін і веж? Поглянь, прекрасна Ребекко, де тепер Чорний Лицар і як він поводить, тому що від дій ватажка залежатимуть дії його підлеглих.

— Ось він, я його бачу: він веде загін до зовнішньої огорожі передової вежі. Вони валять стовпи і частоколи, рубають огорожу сокирами. Високе чорне пір'я майорить на його шоломі над натовпом, ніби ворон над ратним полем. Вони прорубали пролам в огорожі, увірвалися. Боже Якова! Ніби два скажені потоки зустрілися та змішалися! Два океани, зворохоблені протилежними вітрами!

Вона відвернулася від вікна, не маючи сил споглядати таке страшне видовище.

— Виглянь знову, Ребекко,— сказав Айвенго,— стрілянина з луків тепер, напевно, порідшала, якщо вони б'ються врукопаш. Поглянь іще, тепер не так небезпечно стояти біля вікна.

Ребекка знову визирнула і враз вигукнула:

— Святі пророки! Фрон де Беф б'ється з Чорним Лицарем! Сам на сам у проламі, а решта лиш дивляться на них і кричать. Боже праведний, вступи за пригноблених і полонених!..— і тут вона зненацька вигукнула: — Він упав!

— Хто впав? — запитав Айвенго.— Заради Пресвятої Діви, скажи, хто впав?

— Чорний Лицар,— відповіла Ребекка ледь чутно, але услід за тим закричала з радісним хвилюванням: — Ні, ні, дякувати Богові битв! Він знову схопився на ноги і б'ється так, ніби в одній його руці зачаїлася сила двадцятьох чоловіків. У нього меч переламався навпіл. Він вихопив сокиру в одного з йоменів. Він напирас на барона Фрон де Бефа удар за ударом. Багатир хилиться та здригається, ніби дуб під сокирою дроворуба. Впав!.. Упав!

— Хто? Фрон де Беф? — закричав Айвенго.

— Так, Фрон де Беф! — відповіла єврейка.— Його люди кинулися йому на допомогу. На чолі їх став гордий тамплієр.

— Але чи прорвалися за огорожу нападники? — запитав Айвенго.

— Так, так, прорвалися! — вигукнула Ребекка.— Притиснули захисників до зовнішньої стіни! — І далі: — Драбину повалили, воїни лежать під нею, розпростерті, як розчавлені черв'яки!.. Тепер перевага на боці осаджених!

— Допоможи нам, святий Георгію! — вигукнув лицар.— Невже ці зрадники-йомени відступають?

— Ні,— мовила Ребекка,— вони поводяться, як годиться відважним йоменам. Ось тепер Чорний Лицар зі своєю величезною сокирою підступає до брами, рубає її. Гул від ударів можна почути крізь шум і крики битви.

— Присягаюся святим Йоанном,— радісно сказав Айвенго, підвівшись на лікті,— я вважав, що у всій Англії лише одна людина здатна на таку справу!

— Брама задрижала! — вела далі Ребекка.— Ось вона тріщить, розпадається під його ударами. Вони кинулися через пролам, узяли вежу! О Боже, хапають захисників і кидають до рову з водою! О люди, якщо ви маєте щось людське, пощадіть же тих, хто більше не може чинити вам опір!

— А місток? Місток, що сполучає вежу з замком? Вони і його захопили? — домагався Айвенго.

— Ні,— відповіла Ребекка,— тамплієр зламав дошку, якою вони перетнули рів. Дехто із захисників врятувався з ним в стінах замку. Чуєш ці крики? Вони сповіщають тобі, яка доля спіткала решту. На жаль, тепер я знаю, що видовище перемоги ще жахливіше за видовище битви!

— Що вони тепер роблять? — запитав Айвенго.— Поглянь знову! Тепер не час непритомніти, побачивши кров.

— Стихли на якийсь час,— відповіла Ребекка.— Наші друзі укріплюються в завойованій вежі. Вона так добре укриває їх від пострілів ворога, що обложені лише зрідка посилають туди свої стріли, й то більше задля того, щоб турбувати їх, а не завдавати шкоди.

— Наші друзі,— сказав Вілфред,— не відмовляться від свого наміру захопити замок, якщо так відважно почали його виконувати. Дивно,— продовжував він бурмотіти,— невже є на світі ще одна людина, здатна на таку безумну відвагу? Пута і кайдани лазурові на чорному полі. Що б це могло означати? Ребекко, ти не бачиш інших знаків, за якими можна було б упізнати цього Чорного Лицаря?

— Ні,— відповіла єврейка,— все на ньому чорне як вороняче крило. Нічого не бачу, жодних знаків. Але потому як я була свідком його сили й доблесті в бою, мені здається,

що я його впізнаю й вирізняю серед тисячі інших воїнів. Це страшне й величне видовище, коли рука і серце однієї людини перемагають сотні людей.

— Ребекко,— мовив Айвенго,— ти описуєш справжнього героя. Якщо осадники не діють, то лише тому, що збираються на силі або вигадують спосіб переправитися через рів. Присягаюся честю мого дому! Присягаюся світлим ім'ям тієї, яку кохаю! Я віддав би десять років життя — погодився б провести їх у неволі — за один день битви поряд із цим доблесним лицарем і за таку праведну справу!

— На жаль,— сказала Ребекка, полишаючи своє місце біля вікна і підходячи до ліжка пораненого лицаря,— таке нетерпляче жадання діяльності, таке збудження й боротьба зі своєю слабкістю неодмінно затримають твоє видужання! Що буде вам, лицарі, нагородою за всю кров, яку ви пролили, за труд і втрати, за ті сльози, які пролилися через ваші діяння, коли смерть переламає ваші списи і випередить найпрудкішого з ваших бойових коней?

— Що буде нагородою? — вигукнув Айвенго.— Як що? Слава, слава! Вона позолотить наші могили і увічніть наші імена!

— Слава? — перепитала Ребекка.— Невже та іржава кольчуга, що висить як траурний герб над темним і вогким гробівцем лицаря, або та напівстерта статуя із написом, який неосвічений чернець насилу зможе прочитати, настановлюючи мандрівника,— невже це достатня нагорода за зречення від усіх ніжних прихильностей, за ціле життя, проведене серед лиха задля того, щоб завдавати горя іншим? Чи то велика слава — стати героєм балад мандрівного менестреля, якому підспівують п'янички за кухлем елю?

— Клянуся душею Гереварда! Лицарський дух вирізняє доблесного воїна з-поміж простолюдинів і дикунів, він учить нас цінувати своє життя незрівнянно менше за честь, торжествувати над усілякими тяготами, турботами та стражданнями, не страшитися нічого, окрім неслави. Без нього шляхетна честь була б порожнім звуком...

Сумними й лагідними словами Ребекка залагодила гарячу суперечку. А трохи згодом лікувальний сон все ж таки здолав Айвенго.

Ребекка поглянула на пораненого лицаря і промовила про себе: «Він спить! Стомлений від ран і душевної тривоги, скориставшись хвилиною затишшя. Хіба це злочин, що я дивлюся на нього і, можливо, востаннє! А батько мій? О мій батьку! Горе дочці твоїй, коли вона забула про твою сивину, задивившись на золотаві кучері юності! Чи не за те покарав Єгова негідну дочку, яка думає про полоненого чужоземця більше, ніж про свого отця, забуває про лихо Юдеї та милується красою іновірця? Але я вирву цю слабкість зі свого серця, хоч би воно розірвалося на шматки і сплигло кров'ю!»

Розділ XXX

Зайди в його покій, поглянь на ложе —

Його душа не відлітає в мирі.

Не так, як жайвір пурхає у небо,

Коли ранкові роси найсолодші,—

Так душу праведну до раю проводжають.

Ансельм вмира не так.

Старовинна п'єса

Коли настала тиша після першого успіху нападників, поки одна сторона зміцнювалася на завойованих позиціях, а інша готувалася до оборони, тамплієр і Моріс де Брасі зійшлися у великій залі замку.

— Де Фрон де Беф? — запитав де Брасі, який керував обороною замку з протилежного боку. — Чи правду кажуть, ніби його вбили?

— Ні, він живий, — відповів тамплієр холоднокровно, — поки що живий; та хоч би на його плечах була така ж бичача голова, яка намальована у нього на щиті, закута хоч у десять шарів заліза, йому б усе одно не вдалося встояти проти тої фатальної сокири. Ще декілька годин, і Фрон де Беф вирушить до праотців. Могутнього соратника втратить у його особі принц Джон.

— Зате сатані великий прибуток, — зауважив де Брасі. — Ось що значить блюзнити над янголами і святими спасенниками й наказувати валити їхні зображення і статуї на голови цим мерзотникам йоменам!..

— Гаразд, годі балачок. Подбаймо краще про те, як нам відстояти замок. Ми свою вежу втратили.

— Це серйозна втрата! — сказав де Брасі. — Під прикриттям цієї башти негідники можуть підступитися до замку набагато ближче. Нас так мало, що немає змоги обороняти кожен пункт. Люди й без того скаржаться, що ледь-ледь вистромилися з-за стіни, тут-таки на тебе летить шквал стріл. Як ви вважаєте, сер Бріан, чи не домовитися нам із-цими мерзотниками, видавши їм полонених?

— Що? — вигукнув тамплієр. — Видати наших полонених і виставити себе на загальне посміховисько? Які доблесні вояки: зуміли поночі напасти на беззахисних проїжджих й узяти їх у полон, а серед білого дня не зуміли захистити міцний замок від жменьки якихось волоцюг і злодіїв, очолених блазнями та свинарями! Посоромся давати такі поради, Морісе де Брасі. Нехай цей замок обвалиться на мене й поховає моє тіло і мою ганьбу, перш ніж я погоджусь на таку нищу й безславну угоду.

— Що ж, тоді ходімо захищати мури,— мовив де Брасі безтурботно.— Ще не народився той чоловік, хоч турок, хоч тамплієр, який би менше за мене цінував життя. Але, сподіваюся, немає нічого ганебного в тому, що мені хотілося б мати тепер під рукою бійців із сорок із моєї хороброї дружини. Тоді ми миттю впоралися б із цими негідними бунтівниками!

— Мріяти можеш про що завгодно,— сказав тамплієр,— але подумай, як краще забезпечити оборону з тими воїнами, яких ми маємо. Це переважно челядь барона Фрон де Бефа, що заслужила ненависть місцевого населення безліччю зухвалих вчинків.

— Тим краще,— відтяв де Брасі,— тож ці раби захищатимуться до останньої краплі крові, аби уникнути помсти селян. Йдемо на бій, Бріане де Буагільбер. Чи залишуся я живий, чи помру — побачиш, що сьогодні поведінка Моріса де Брасі буде гідною родовитого і шляхетного дворянина.

— По місцях! — вигукнув тамплієр.

І обидва пішли на мури, щоб зробити все можливе для оборони фортеці.

Втрата передової вежі погіршила становище осаджених ще й тому, що хоча стіни замку були набагато вищі за цю вежу, обложені не могли, як раніше, визначити рух ворога. Розкидані на луці дерева й чагарники так близько підступали до бічної брами вежі, що нападники мали можливість непомітно для супротивника провести туди скільки заманеться людей. Тому де Брасі та тамплієр не могли передбачити, де саме розгорнеться головний наступ, і їхні воїни, незважаючи на відвагу, весь час перебували в гнітючій тривожній невідомості.

Тим часом до господаря обложеного замку прийшла смертна година: він тихо лежав, зазнаючи тілесних і душевних мук. Він не мав можливості спокутувати свої гріхи щедрими пожертвуваннями на церкву, притупивши у такий спосіб свій страх. Серед усіх вад Фрон де Бефа, чоловіка грубого й жадібного, користолюбство було найдужчою: він уважав за краще нехтувати церквою та її служителями, ніж купувати собі відпущення гріхів ціною золота й земельних угідь. І ось настала та хвилина, коли всі земні скарби почали втрачати свою принаду, і серце жорстокого барона, що було не м'якше млинарського жорна, сповнилося страху перед чорною безоднею майбутнього. Гарячковий стан його тіла ще більше посилював болісну тривогу душі; його передсмертні години минали в боротьбі жаху, який враз прокинувся, зі звичною для нього заповзятістю непохитної вдачі.

— Куди поділися ці попи,— бурмотів барон,— ці ченці, що такою дорогою ціною влаштовують свої духовні вистави! Де тепер усі босі кармеліти, для яких старий Фрон де Беф заснував монастир святої Анни, пограбувавши на їхню користь свого спадкоємця,

відібравши у нього стільки добрих угідь, родючих нив і вигонів? Мабуть, десь попивають ель або показують свої фокуси біля ліжка якого-небудь нищого мужлана!.. А мене, спадкоємця їхнього добродійника, мене, за кого вони зобов'язані молитися за велінням дарчої грамоти, ці невдячні негідники залишають вмирати без сповіді та причастя, як бездомного пса. Покличте мені тамплієра: адже він теж духовна особа і може щось зробити. Але ні: я краще бісові сповідаюся, ніж Бріану де Буагільберу, якому ні до раю, ні до пекла немає діла. Чув я, що старі люди самі за себе моляться, таким не треба ні просити, ні підкуповувати лицемірних попів. Проте я не насмілююся.

— Он як, Фрон де Беф сам зізнається, що не насмілюється? — пролунав біля його ліжка чийсь уривчастий, пронизливий голос.

Фрон де Беф був настільки приголомшений, і сумління його було таке нечисте, що коли почув це запитання, йому здалося, ніби він чує голос одного з тих бісів, які, за марновірними уявленнями того часу, обступають вмираючу людину, прагнучи розсіяти її увагу й відвернути від благочестивих роздумів про вічне блаженство.

Він здригнувся, але негайно закликавши на допомогу свою звичну рішучість, вигукнув:

— Хто там?

— Я твій злий дух, Реджинальде Фрон де Беф,— відповів голос.

— То покажись мені у своєму тілесному образі, коли ти справжній біс,— вигукнув умираючий лицар.— Нехай ні небеса, ні пекло не зможуть сказати, що я злякався.

— Думай про свої гріхи, Реджинальде Фрон де Беф,— мовив дивний, майже нелюдський голос,— думай про своє бунтарство, про користолюбство, про вбивства! Хто підбурював розпусного Джона проти сивого батька, проти великодушного брата?

— Хто б ти не був, бісе,— ти брешеш! — вигукнув Фрон де Беф.— Не я підбурював Джона до повстання, не я один. Нас було близько п'ятдесятьох лицарів і баронів, квіт усіх графств Середньої Англії. Кращих за нас бійців не було в державі. Чому ж я один маю відповідати за гріх, скоєний півсотнею таких людей?

— Ні, я не дам тобі вмерти спокійно,— повторив той-таки голос.— Вмираючи, ти згадуватимеш про свої лиходійства, про стогони, що лунали в цих стінах, про кров, якою просякла підлога твого замку. Подумай про свого батька, пригадай його смерть, пригадай бенкетну залу, де підлога була залята його кров'ю, яка пролилася від руки власного сина.

— Ага,— вимовив барон після досить тривалого мовчання,— ти знаєш це! Справді ти дух зла, всезнаючий, як кажуть ченці. Я вважав цю таємницю похованою в моїх грудях і в грудях тієї, яка була спокусницею й учасницею мого злочину. Забирайся, бісе, залиш мене! Відшукай саксонську чаклунку Ульріку. Лише вона могла повідати тобі про це, бо тоді ми з нею були єдиними свідками події.

— Вона й так уже скуштувала цих мук,— сказала Ульріка, наближаючись до ліжка барона Фрон де Бефа.— Вона давно п'є з цього гірконого келиха, але гіркота пом'якшала, коли вона побачила, що й тобі доведеться пити з нього.

— Підла, люта відьмо! — заволав Фрон де Беф.— Зловісна сова! То це ти прийшла знущатися з чоловіка, якого сама й занапастила?

— Так, Реджинальде Фрон де Беф,— відповіла вона,— це я, Ульріка, дочка закатованого Торкіля Вольфгангера, сестра його зарізаних синів. Це я прийшла вимагати звіту в тебе й у всього твого роду: що сталося з моїм батьком і родиною, з моїм ім'ям, із честю — зі всім, що відібрав у мене проклятий рід Фрон де Бефів?

— Мерзотна фуріє,— вигукнув Фрон де Беф,— ти не будеш свідком мого кінця! Гей, Жилію, Клемане, Юстесе, Сен Море, Стівене! Схопіть цю прокляту відьму і скиньте її з висоти мурів!

— Ну ж бо, поклич їх іще, доблесний бароне,— мовила стара зі злостивою посмішкою,— скликай своїх васалів, погрожує їм за зволікання батоном і в'язницею. Але знай, могутній ватажку, що відтепер не буде тобі ані відповіді, ані допомоги, ані покори. Чуєш ці страшні звуки? — вела далі вона, раптом змінюючи тон: у кімнату знову долинув страшний шум шаленої битви.— Ці крики сповіщають про падіння твого дому.

— Боги й біси! — закричав поранений лицар.— О, якби хоч на хвилину повернулася моя колишня сила, щоб доповзти до місця бою й померти, як годиться лицареві!

— І не думай про це, хоробрий воїне! — заперечила вона.— Ти помреш не як чесний воїн, а як лисиця у своїй норі, коли селяни підпалюють хмиз довкола її лігва.

— Брешеш, ненависна стара! — вигукнув Фрон де Беф.— Мої слуги — відважні вояки, мої стіни міцні й високі! Мої ратні товариші не побояться будь-якої навали саксів, хоч би їх ватажками були самі Генгіст і Горса¹!

— Хочеш — вір у це,— відповіла Ульріка,— поки не переконаєшся у протилежному. Та ні,— обірвала вона саму себе,— можеш і зараз дізнатися свою долю. Чи відчуваєш ти ядучий дим, що чорними клубами ходить по кімнаті? Ти, можливо, вважаєш, що у тебе в очах темніє і починається передсмертна задуха? Ні, Реджинальде, причина того інша. Ти пам'ятаєш про хмиз і дрова, складені внизу, під цими кімнатами?

— Жінко! — вигукнув Фрон де Беф у нестямі від люті.— Невже ти підпалила нас? Так і є — замок оповитий полум'ям!

— Так, пожежа розгоряється швидко,— сказала Ульріка зі страхітливим спокоєм.— Невдовзі я подам сигнал тим, хто осаджує замок, щоб вони сміливіше наступали.

Прощай, Фрон де Беф! Нехай божества древніх саксів, або біси, як називають їх нинішні

¹ Горса — брат Генгіста.

ченці, посядуть місце втішальників у твою смертну годину — Ульріка ж полишає тебе. Але знай, якщо це може тебе втіши ти, знай, що Ульріка піде з тобою однією дорогою і розділить твою кару, як ділила твої злочини. Прощай, батьковбивце, прощай назавжди! І нехай кожен камінь цих склепінь оживе і повторює: «Батьковбивця!»

У безумному нападі відчаю й туги нещасний то віддавав якісь бойові накази, то невиразно бурмотів, проклинаючи себе самого, і рід людський, і самі небеса, аж поки дим не заслав покій так, що далі вже нічого не було видно.

Розділ XXXI

*Товариші, востаннє до проламу —
Скріпимо мур англійськими тілами!..
Ви, йомени-добродії мої,
Вас Англія зростила — покажіть-но
Своє завзяття, доведіть, що гідні
Свого коріння.*

В. Шекспір «Король Генріх V»

Седрик хоч і не дуже покладався на Ульріку, однак повідомив Чорного Лицаря та йомена Локслі про дану нею обіцянку. Їх потішила звістка про те, що в фортеці у них є спілльник, який зможе допомогти їм досягти до замку. І Чорний Лицар, і Локслі були цілком згодні з саксом, що варто спробувати взяти стіни приступом, оскільки це єдина можливість виручити бранців, які потрапили до рук жорстокого барона Фрон де Бефа.

Коли передова вежа була завойована, Чорний Лицар надіслав цю радісну звістку йомену Локслі; він просив Локслі якомога уважніше спостерігати за облогою і зосередити свої сили для раптової атаки. Для лицаря було особливо важливо не дозволити ворогові провести вилазку: він знав, що погано озброєні і зовсім не навчені добровольці, якими він командував, не зможуть стримати натиск досвідчених воїнів, із яких складався почет норманських лицарів, оскільки ті не лише перевершували добровольців своїм озброєнням, але й були навчені спокійної впевненості, що виробляється під впливом дисципліни і тривалих військових вправ.

Лицар скористався хвилиною затишшя, аби спорудити плавучий міст, чи радше довгий пліт, за допомогою якого він сподівався подолати рів. Будівництво такого плоту затримувало подальший наступ, але ватажки не дуже шкодували про це, тим більше що воно давало можливість Ульріці виконати свою справу.

Коли пліт був готовий, Чорний Лицар звернувся до своїх воїнів із такою промовою:

— Більше немає чого чекати, друзі мої. Сонце хилиться на захід, а я маю таку справу, яка не дозволить мені провести з вами бодай іще один день. До того ж це буде диво, якщо

на допомогу супротивникові з Йорка не підспіє кіннота. Нам слід поквапитися. Один із вас піде до Локслі і скаже йому, щоб він починав стрілянину з луків із протилежного боку замку і посувався вперед. А ви, справжні англійські серця, залишайтеся зі мною та приготуйтеся спустити на воду пліт, щойно відчиниться брама вежі. Сміливо прямуйте за мною по дошках і допоможіть мені розбити ген ті ворота в головній стіні фортеці. Ті з вас, хто не бажає брати участі в цій справі або у кого немає відповідної зброї, нехай займають верхівку передової вежі, гарненько натягнуть луки та стріляють в кожного, хто з'явиться на протилежному мурі замку. Шляхетний Седрику, ви очолите тих, що залишаються?

— О ні, клянуся душею Гереварда! — вигукнув сакс. — Я не можу бути очільником, проте нехай буде проклята моя могила, якщо я не вирушу в наступ у перших рядах, куди ви вкажете! Це моя війна, і я маю бути в центрі її.

— З Богом! — сказав Чорний Лицар. — Відчиняйте ворота і спускайте на воду плавучий міст.

Ворота, що вели з передової вежі до рову і були розташовані навпроти воріт для вилазок в головній стіні замку, раптово відчинилися. Пліт зіштовхнули на воду. Він утворив упоперек рову слизький і небезпечний прохід, на якому поряд могло стати не більше двох людей. Цілком усвідомлюючи, як важливо захопити ворога зненацька, Чорний

Лицар, а за ним і Седрик сплигнули на плавучий міст і швидко перебралися на протилежний берег. Тут лицар почав завдавати громових ударів сокирою у браму замку. Від стріл і каміння, що сипалися згори, він був трохи захищений залишками підйомного мосту, знищеного тамплієром під час відступу з передової вежі. Частина настилу цього мосту разом із підйомними блоками так і залишилася прикріпленою до верхнього виступу воріт, утворюючи щось на зрієць дашка над Седриком і лицарем. Люди, які перетнули плавучий міст назирці за лицарем, не потрапили під це прикриття. Двоє, пронизані стрілами, були вбиті наповал, двоє інших упали в рів, решта хутко сховалися у вежі.

Становище Седрика і Чорного Лицаря було справді небезпечним. Воно було б іще небезпечнішим, коли б не злагоджена допомога стрільців, які засіли в передовій башті: вони буз упину обсипали стрілами бійниці на стінах, відвертаючи увагу захисників замку і заважаючи їм обрушувати на обох ватажків металеві снаряди, що загрожували знищити дашок над їхніми головами.

Тої ж миті нападники побачили червоний прапор, виставлений із вікна кутової вежі, про яке Ульріка говорила Седрику. Відважний йомен Локслі, пробираючись у передове укріплення, щоб дізнатися, як триває облога, першим помітив цей сигнал.

— Святий Георгій! — вигукнув він.— Святий Георгій Переможець, що бореться за Англію! Вперед, сміливі йомени! Чому ж ви залишили лицаря і шляхетного Седрика? Чи ж вони удвох штурмуватимуть фортецю? Вперед, відважні йомени! Замок наш, у нас є спільники всередині фортеці.

З цими словами він натягнув лук і прошив стрілою груди одного з воїнів, який за наказом де Брасі почав зрушувати величезний камінь зі стіни, збираючись звалити його на голови Седрика та Чорного Лицаря. Решта бійців розгубилися, побачивши, що жодна зброя не може встояти проти страшного стрільця.

— Боїтеся, негідники? — вигукнув де Брасі.— Mount joye Saint Denis¹! Дайте мені лом!

Він схопив лом і почав підважувати камінь, який був такий великий і важкий, що якби впав донизу, то, напевно, зламав би опори підйомного мосту, які слугували прикриттям для нападників, і, крім того, потопив би пліт, яким вони переправилися через рів. Усі побачили небезпеку, і навіть найхоробріші (зокрема й хоробрий самітник) не наважувалися ступити на пліт. Локслі тричі стріляв у де Брасі, і кожного разу стріла відскакувала від його непробивної броні.

— Чорти б ухопили твої іспанські обладунки! — бурчав Локслі.— Були б вони виготовлені англійським ковалем, мої стріли давно б прокололи їх наскрізь, як шовк або полотно... — і він закричав на повний голос: — Гей, товариші! Друзі! Шляхетний Седрику! Відступіть! Дайте їм повалити брилу!

Але вони не чули його голосу, оскільки гуркіт сокири лицаря, який трошив браму, міг би заглушити і двадцять бойових труб. Щоправда, вірний Гурт скочив на місток і побіг попередити Седрика про небезпеку або розділити його долю. Але попередження прийшло б запізно, тому що величезний камінь починав вже хитатися і де Брасі врешті-решт звалив би його донизу, якби біля самого його вуха не пролунав голос тамплієра:

— Нема ради, де Брасі: замок горить.

— Що сталося?! — вигукнув лицар.

— Уся західна частина охоплена полум'ям. Я пробував гасити, але марно.

Бріан де Буагільбер повідомив цю жахливу новину з суворим спокоєм, що був головною рисою його вдачі; але не так прийняв цю звістку його здивований товариш.

— Святі спасенники! — сказав де Брасі.— Що робити? Обіцяю поставити святому Миколаю в Лиможі свічник зі щирого золота.

— Не квапся зі своїми обітницями,— перервав його тамплієр.— Вислухай мене, vedi своїх людей униз, ніби на вилазку, відчини браму. Там на плоту лише двоє чоловіків, перекинь їх у рів, а сам зі своїми людьми кидайся до передової вежі. Тим часом я підоспію

¹ Хай береже нас святий Денис! (старофранц.) — давнє бойове гасло французів.

до зовнішніх воріт і атакуватиму вежу з іншого боку. Якщо нам пощастить знову захопити цей пункт, будь упевнений, ми зуміємо захищатися доти, поки не прийдуть нам на допомогу, або принаймні здамося на вигідних умовах.

— Це слухна думка,— мовив де Брасі.— Я своє завдання виконаю. А ти, тамплієре, мене не видаси?

— Ось тобі моя рука і рукавичка, не видам,— відповів Буагільбер.— Але треба поспішати! Швидше, в ім'я Господа!

Де Брасі нашвидку зібрав своїх людей і кинувся вниз, до брами, яку наказав розчинити навстіж. Щойно це зробили, потужна сила Чорного Лицаря дозволила йому увірватися всередину, незважаючи на опір де Брасі та його воїнів. Двоє перших вояків миттю впали мертвими, а інших відтіснили назад, як не старався їхній очільник зупинити відступ.

— Худоба! — волав де Брасі.— Невже ви дасте двом людям забрати нашу єдину надію на порятунок?

— Адже це сам біс! — сказав один старий воїн, ухиляючись від ударів Чорного Лицаря.

— А хоч би й біс! — заперечив де Брасі.— Чи до пекла ви хочете від нього тікати? Замок палає, негідники! Нехай відчай додасть вам хоробрості, або пустіть мене вперед — я сам упораюся з цим лицарем!

І справді, цього дня де Брасі постояв за свою лицарську честь і показав, що він гідний слави, завойованої ним у міжусобних війнах того жахливого часу. Склепінчастий перехід у стіні, куди вела брама, став ареною рукопашної сутички двох бійців. Гучно відлунювали під кам'яним склепінням люті удари, яких завдавали вони один одному: де Брасі — мечем, а Чорний Лицар — важкою сокирою. Нарешті де Брасі отримав такий удар, частково відбитий щитом, що розтягнувся на кам'яній долівці.

— Здавайся, де Брасі,— мовив Чорний Лицар, схилившись над ним і здійнявши над зубцями його забрала фатальний кинджал, яким лицарі позбавляли страждань поранених ворогів (зброя ця називалася кинджалом милосердя),— здавайся, Морісе де Брасі, скорися без вагань, бо тобі кінець!

— Не хочу здаватися невідомому переможцеві,— відгукнувся де Брасі кволим голосом,— назви мені своє ім'я або вбий мене. Щоб ніхто не зміг сказати, що Морісе де Брасі здався в полон безіменному простолюдинові.

Чорний Лицар прошепотів декілька слів на вухо повергненому супротивникові.

— Здаюся в полон,— відповів норман, переходячи від упертого тону до повної, хоча й похмурої покірності.

— Йди в передову вежу,— сказав переможець владно,— і там чекай на мої накази.

— Спочатку дозволь повідомити тобі,— сказав де Брасі,— що Вілфред Айвенго, поранений і полонений, загине в палаючому замку, якщо не надати йому негайної допомоги.

— Вілфред Айвенго,— вигукнув Чорний Лицар,— в полоні й гине! Якщо хоч одну волосину на його голові обпалить вогонь, усі мешканці замку накладуть за це головою. Скажи мені, в якій він кімнаті.

— Прямуй сходами нагору, вони ведуть до його кімнати. Якщо твоя ласка, я проводжу тебе,— додав він покірним тоном.

— Ні, йди в передову вежу і чекай моїх велінь. Я тобі не довіряю, де Брасі.

Де Брасі підняв меч, що валявся на підлозі, зняв шолом на знак покірливості й, перетнувши рів, віддав свій меч йомену Локслі.

Пожежа тим часом розгорялася дедалі сильніше; її спалахи поступово проникли в ту кімнату, де Ребекка доглядала за пораненим Айвенго.

— Замок палає! — вигукнула Ребекка.— Пожежа! Як нам урятуватися?

— Біжи, Ребекко, рятуй своє життя,— мовив Айвенго,— а мені вже немає порятунку.

— Я не піду без тебе,— відповіла Ребекка.— Разом урятуємося або загинемо. Але, Боже всесильний, мій батько... Батько! Яка доля чекає на нього?

У цю хвилину двері відчинилися навстіж, і на порозі з'явився тамплієр. Він мав жахливий вигляд: позолочений панцир проломлений і заюшений кров'ю, а пір'я на шоломі трохи обламане, трохи обгоріле.

— Нарешті я знайшов тебе, Ребекко! — сказав він.— Ти побачиш тепер, як я дотримаю свою обіцянку ділити з тобою і горе, і радість. Нам залишився один тільки шлях до порятунку. Я подолав десятки перешкод, щоб указати тобі цей шлях,— вставай і негайно йди зі мною.

— Одна я не піду,— відтяла Ребекка.— Якщо ти народжений від жінки, якщо є в тобі хоч крапля милосердя, якщо твоє серце не таке жорстоке, як твоя залізна броня,— врятуй мого старого батька, врятуй цього пораненого лицаря.

— Лицар,— відповів тамплієр із властивим йому спокоєм,— усякий лицар, Ребекко, має скорятися своїй долі, хоч би йому довелося загинути від меча або вогню. І яке мені діло до того, що буде з юдеєм?

— Лютий воїне,— вигукнула Ребекка,— я радше загину в полум'ї, ніж прийму порятунок від тебе!

— Тобі не доведеться обирати, Ребекко: одного разу ти змусила мене відступитися, але жоден смертний не доб'ється від мене цього двічі.

Із цими словами він підхопив перелякану дівчину й поніс її геть із кімнати, незважаючи на її відчайдушний крик і на погрози та прокляття, що посилав йому навздогін Айвенго:

— Тамплієре, підлий пес, ганьба свого ордену! Відпусти мерщій дівчину! Зраднику Буагільбере! Це я, Айвенго, тобі наказую! Негіднику! Ти заплатиш мені за це своєю кров'ю!

— Я, мабуть, не знайшов би тебе, Вілфреде, якби не почув твого крику,— раптом мовив Чорний Лицар, який у цю мить увійшов до кімнати.

— Якщо ти справжній лицар,— відповів Вілфред,— турбуйся не про мене, а біжи за тим викрадачем і врятуй леді Ровену і шляхетного Седрика.

— Усіх по черзі,— сказав Лицар,— отож тепер твоя черга.

І, підхопивши на руки Айвенго, він поніс його так само легко, як тамплієр поніс Ребекку, добіг із ним до брами і, доручивши свою ношу двом йогоменам, сам кинувся назад до замку виручати решту полонених.

Серед сум'яття Седрик бігав по всьому замку у пошуках Ровени, а вірний Гурт, щохвилини ризикуючи життям, наздоганяв його, щоб відвернути удари, спрямовані на господаря. Шляхетному Саксові пощастило досягти кімнати його вихованки в ту хвилину, коли вона вже зовсім зневірилася в можливості порятунку і, міцно притискуючи до грудей розп'яття, сиділа в очікуванні неминучої смерті. Седрик доручив Ровену піклуванню Гурта, наказавши провести її до передової вежі, шлях куди був уже звільнений від ворогів і ще не був перегороджений пожежею. Покінчивши з цією справою, чесний Седрик поспішив на виручку своєму другу Ательстану, твердо вирішивши за всяку ціну врятувати останнього нащадка саксонського королівського роду. Але винахідливість Вамби вже забезпечила свободу йому самому та його товаришеві.

Коли битва була в самому розпалі, Вамба почав волати щодуху: «Святий Георгій і дракон! Святий Георгію Переможцю, стій за рідну Англію! Ура, наша взяла!» Щоб ці крики були ще страшнішими, він почав гуркотіти іржавою зброєю.

Вартовий, який стояв у суміжній кімнаті, налякався і, розчинивши навстіж зовнішні двері, побіг доповісти тамплієрові, що ворог увірвався до старої зали. Тим часом полонені без будь-яких ускладнень вийшли в цю суміжну кімнату, а звідти пробралися на подвір'я замку, де й розігралася остання сутичка.

Натхненні відчаєм і підбадьорені прикладом свого безстрашного ватажка, захисники замку билися відважно й мужньо. Ребекка на коні була в самому центрі маленького загону, і тамплієр, незважаючи на безладний кривавий бій, весь час піклувався про її безпеку. Він безупинно обертався до неї і, не переймаючись тим, як захистити самого себе, тримав перед нею свій трикутний щит. Час від часу він полишав її, вискакував

уперед, вигукуючи бойове гасло, перекидав на землю декількох передових бійців ворога і негайно знову повертався до Ребекки.

Ательстан, який, як відомо читачеві, був великим ледарем, але не боягузом, угледівши на коні жіночу постать, яку так ревно охороняв лицар Храму, уявив, що це леді Ровена і що Буагільбер надумав її викрасти попри її відчайдушний опір.

Він миттю схопив із землі кий, що випав із рук вмираючого бійця, і, розмахуючи ним праворуч і ліворуч, кинувся до загону тамплієра, кожним ударом збиваючи з ніг то того, то іншого із захисників замку, що при його могутній силі, розпаленій раптовим нападом люті, було неважко. Опинившись невдовзі за два кроки від Буагільбера, він голосно гукнув до нього:

— Повертай назад, віроломний тамплієре! Віддавай зараз ту, якої ти не гідний торкатися! Повертай, кажуть тобі, ти, розбійнику і лицеміре із розбійницького ордену!

— Собако! — вимовив Буагільбер, заскреготівши зубами.— Я покажу тобі, що значить блюзнити проти священного ордену лицарів Храму Сіонського!

З цими словами він повернув коня і, змусивши його стати дибки, підвівся в стременах, а в ту мить, коли кінь опускався на передні ноги, використавши силу його падіння, завдав Ательстану нищівного удару мечем по голові. Гострий меч тамплієра розрубав її, як тростинку. Ательстан замертво впав долілиць.

— Га! Босеан! — вигукнув Буагільбер.— Ось як ми розправляємося з тими, хто ображає лицарів Храму. Хто хоче врятуватися — за мною!

І помчав через підйомний міст. Скориставшись плутаниною, викликаною падінням Ательстана, він розсіяв стрільців, які намагалися зупинити його. За ним поскакали його сарацини та п'ять-шість воїнів, які встигли схопитися на коней. Відступ тамплієра був тим більше небезпечним, що ціла хмара стріл полетіла навздогін йому та його загону. Йому вдалося доскати до передової вежі, яку Моріс де Брасі повинен був захопити згідно з їхнім попереднім планом.

— Де Брасі! — заволав він.— Де Брасі, ти тут?

— Тут,— відгукнувся де Брасі,— але я полонений.

— Можу я виручити тебе? — продовжував Буагільбер.

— Ні,— відповів де Брасі,— я здався в полон на милість переможця і стримаю своє слово. Рятуйся сам. Сокіл прилетів. Тікай із Англії за море. Більше нічого не можу тобі казати.

— Гаразд,— сказав тамплієр,— залишайся, коли хочеш, але пам'ятай, що і я стримав своє слово.

Мовивши це, він поскакав далі, а за ним і його почет.

Після від'їзду тамплієра решта захисників замку, яким не вдалося втекти з ним, продовжували чинити відчайдушний опір нападникам, оскільки не сподівалися на помилування. Вогонь швидко поширювався по всій будівлі. Раптом Ульріка, винуватиця пожежі, з'явилася на верхівці однієї з бічних башт, немовби якась древня фурія, і гучно заспівала бойову пісню, схожу на ті, що їх за часів язичництва виспівували саксонські скальди на полях битв. Її розпатлане волосся розвівалося довгими пасмами, шалене захоплення помстою виблискувало в очах, вона розмахувала в повітрі своєю прядкою, ніби одна з фатальних сестер, за волею яких прядеться й уривається нитка людського життя.

Сталь гострять сини Дракона,
Смолоскип — в дочки Генгіста!
Вогонь на гострім лезі грає —
Не для бенкету меч двосічний!
Не шлюбну постіль осяває
Блакитне полум'я предвічне!
Сталь гостріть! — круки у небі.
Смолоскип! — гука Зернебок.
Сталь гострять сини Дракона,
Смолоскип — в дочки Генгіста.
Над замком хмари понависли, і
Ячить орел в сліпому небі.
Ти не ячи, смертельний вісник,—
Бенкет готується для тебе.
Дочки Валгалли¹ вже чекають —
Сини Генгіста їдуть в гості.
І бубни радісно заграють
В руках у дів простоволосих.
Спішить до замку не паломник,
А воїн у яснім шоломі.
І замок огортає присмерк,
І чорні скупчуються хмари,
Та скоро червіль вгору присне —
Вогонь у піднебесся вдарить.
Розвіє прапор племенистий
Цей пожирач палаців пишних,
І полум'ям штандарт барвистий
На воїнів полеглих дише.
Він спрагло лиже кров, що змієм
Черленим з рани струменіє.
Хай гине все! Мечі здолали
Шоломи осяйні лицарські,
І панцирі списи протяли,
Й вогонь пожер палати царські.
Хай гине все! І рід Генгіста,
І гордовите ймення Горси.
Скорися долі, меч іскристий,—
Пий як вино криваві роси.
Ти на смертельному бенкеті
Танцюй під сполохи криваві.
Ні жаль, ні страх, ні милосердя
Твої не затьмарять слави.
Бо помста мить гуде у скронях,

¹ Валгалла — у скандинавській міфології небесний палац для полеглих у бою, рай для хоробрих воїнів.

Й ненависть скоро охолоне...
Хай гину й я!

Нестримне полум'я перемогло тепер усі перешкоди і знялося до вечірніх небес одним величезним вогняним стовпом. Його було видно здалеку. Падали вежа за вежею. Ще довго на мурі маячила постать саксонки Ульріки, та зрештою замок із жакливим гуркотом обвалився, поховавши під вогненними руїнами Ульріку та її тирана.

Розділ XXXII

*Держава всяка потребує ладу:
Законів — царства, а міста — статутів;
В опришків, що блукають по лісах,
Є правила неписані свої.
Ледь не з часів Адама повелося,
Щоб люди гуртувались у громади,
Закон громаду зближує ще більше.*

Старовинна п'єса

Ранішнє сонце осяяло галявини дубового гаю. Зелене гілля виблискувало перлистими краплинами роси. Лань вивела дитинчат із гушавини лісу, і не було поблизу жодного мисливця, аби вистежити й уполювати стрункого оленя, який величавою ходою виступав на чолі своєї череди.

Розбійники зібралися довкола заповітного дуба на Оленячому пагорбі. Всеньку ніч вони покріплювали свої сили після вчорашньої облоги: одні — вином, інші — сном, а дехто слухав чи й сам оповідав байки про подробиці бою або ж підраховував здобич, що потрапила після перемоги до рук їхнього ватажка.

Здобич ця була чималою. Незважаючи на те, що більшість цінностей згоріла під час пожежі, безстрашні осадники все-таки награвували безліч срібного посуду, дорогої зброї і гарного вбрання. Проте ніхто з них не намагався самовільно привласнити собі щось із трофеїв, усі очікували розподілу добра, зваленого на загальну купу.

Місце збору було біля старого дуба. Але це було не те дерево, до якого Локслі привів уперше Гурта й Вамбу. Цей дуб стояв посередині лісової улоговини, на відстані півмилі від зруйнованого замку Торкілстон. Локслі посів своє місце — трон із дерну, споруджений під сплетеними гілками величезного дерева, а його лісові піддані стовпилися довкола. Він указав Чорному Лицареві на місце праворуч од себе, а ліворуч посадив Седрика.

— Пробачите мене за мою сміливість, шляхетні гості,— сказав він,— але в цих хащах я повелитель: це моє царство, і мої відважні васали зле б подумали про мою могутність,

якби я в межах своїх володінь поступився владою комусь іншому. Але де ж наш капелан? Куди подівся чернець? Християнам пристойно розпочати діловий день із ранкової молитви.

Виявилося, що ніхто не бачив паламаря з Копменгерста.

— Боронь Боже! — вигукнув ватажок розбійників. — Сподіваюся, що наш веселий чернець запізнився через те, що трішки пересидів, балакаючи з фляжкою вина. Хто його бачив після взяття замку?

— Я, — озвався Мірошник. — Я бачив, як він вовтузився біля дверей однієї з пивниць і присягався всіма святими, що скуштує, які у барона Фрон де Бефа гасконські вина.

— Ну, — мовив Локслі, — нехай же святі, скільки їх є, оберігають його від спокуси там напитися. Коли б він не загинув під руїнами замку! Мірошнику, візьми з собою загін людей і йди туди, дети його бачив востаннє. Полийте водою з рову розпечене каміння.

— Я готовий розібрати всі завали по камінцю, аби врятувати веселого ченця.

Незважаючи на те, що кожному хотілося бути присутнім при розподілі здобичі, бажаючих виконати доручення ватажка знайшлося дуже багато. Це свідчило про те, наскільки всі були прихильні до свого духовного отця.

— А ми тим часом візьмемося до справи, — сказав Локслі. — Щойно пройде чутка про нашу сміливу справу, загони де Брасі,

Мальвуазена та інших союзників барона Фрон де Бефа вирушать на наші розшуки, і нам ліпше чимшвидше забиратися з тутешніх місць. Шляхетний Седрику, — вів далі він, звертаючись до Сакса, — здобич розділено, як бачиш, на дві купи: вибирай, що тобі сподобається, для себе і для своїх слуг, учасників нашого спільного бою.

— Добрий йомене, — сказав Седрик, — серце моє сумує. Немає шляхетного Ательстана Конінгсбурзького, останнього нащадка блаженного Едуарда Сповідальника. І з ним загинули такі сподівання, яким тепер ніколи не судилося здійснитися. Його кров погасила таку іскру, яку більше не роздмухати людським диханням. Мої слуги, за винятком небагатьох, які є тепер зі мною, лише чекають на моє повернення, щоб перевезти його шляхетні останки до місця погребіння. Леді Рове-на зажадала повернутися до Ротервуда, і я маю супроводжувати її під охороною потужного загону озброєних слуг. Отже мені слід було б уже давно вирушати з цих місць. Але я чекав не здобичі — ні, присягаюся Богом і святим Вітольдом, що ані я, ані хтось інший із моїх людей не торкнеться її! Я чекав лише можливості подякувати тобі та твоїм хоробрим товаришам за те, що врятували наше життя і честь.

— Як так, — сказав Локслі, — ми зробили щонайбільше половину справи. Якщо тобі самому нічого не потрібно, то візьми хоч щось для своїх сусідів і прибічників.

— Я достатньо багатий, щоб нагородити їх зі своєї скарбниці,— відповів Седрик.

— А решта,— сказав Вамба,— були настільки мудрі, що самі себе нагородили. Не з порожніми руками пішли. Адже не всі ходять у ковпаках блазнів.

— І добре зробили,— сказав Локслі.— Наші статuti обов'язкові лише для нас.

— А ти, мій бідолахо,— мовив Седрик, обернувшись і обійнявши свого блазня,— як мені нагородити тебе, що не побоявся наразити своє тіло на смерть заради мого порятунку? Усі мене покинули, один сердешний блазень залишився мені вірним.

Коли суворий тан вимовляв ці слова, в очах у нього стояли сльози — такого вияву почуттів не могла викликати навіть смерть Ательстана; у беззавітній відданості блазня було щось таке, що схвилювало Седрика набагато глибше, ніж сум за вбитим.

— Що ж це таке? — вигукнув блазень, вириваючись з обіймів свого господаря.— Ти платиш за мої послуги солоною водою? Відтак і блазневі доведеться плакати за компанію. А як же він жартуватиме?

Слухай-но, дядечку, якщо справді хочеш нагородити мене, вибач, будь ласка, мого приятеля Гурта за те, що він украв один тиждень служби у тебе і віддав його твоєму синові.

— Вибачити! — вигукнув Седрик.— Не лише вибачаю, але й нагороджу його. Гурте, ставай навколiшки!

Свинар миттю скорився.

— Ти більше не раб і не невільник,— виголосив Седрик, торкнувшись його жезлом,— відтепер ти вільна людина і вільний проживати в містах і поза містами, в лісах і в чистому полі. Дарую тобі ділянку землі в моєму Волбругемському володінні, приймай її від мене і моєї родини на користь твою і твоєї родини відтепер і назавжди, і нехай Бог покарає кожного, хто чинитиме супротив.

Уже не раб, а вільна людина і землевласник, Гурт схопився на ноги і двічі високо підстрибнув.

— Ковалю б мені, пилку! — вигукнув він.— Геть цей нашийник із вільної людини! Шляхетний пане мій, від вашого дарунку я став удвічі сильнішим і битимуся за вас удвічі краще! Вільна душа в моїх грудях! Зовсім іншою людиною став і для себе, і для всіх! Що, Ікланю,— вів далі він, звертаючись до вірного пса, який, побачивши захоплення свого господаря, почав скакати біля нього,— чи впізнаєш ти свого господаря?

— Аякже,— мовив Вамба,— ми з Ікланем досі впізнаємо тебе, Гурте, дарма що самі не позбулися нашийників; аби ти нас не забував тепер, та й сам не дуже забувався.

— Швидше я самого себе забуду, ніж тебе, мій друже і товаришу,— сказав Гурт,— а якби свобода тобі пасувала, Вамбо, господар, напевно, дав би волю й тобі.

— Ні, братику Гурте,— відповів Вамба,— не подумай, що я тобі заздрю: раб сидить собі біля теплої печі, а вільна людина б'ється. Сам знаєш, що казав святий Олдгелм із Мамзбері¹: дурневі за обідом краще, ніж розумному в бійці.

Почувся стукіт копит, і з'явилася леді Ровена в супроводі декількох вершників і великого загону піших слуг. Вони весело потрушували своїми списами та стукали алебардами, радіючи її звільненню. Сама вона, в багатому вбранні, верхи на гнідому коні, знову набула своєї колишньої величавої постави. Лише надзвичайна її блідість нагадувала про страждання, яких вона зазнала. Її чарівне обличчя було сумним, але в очах світилося сподівання на майбутнє і вдячність за визволення від лиха. Вона знала, що Айвенго живий, і знала, що Ательстан помер. Перше наповнювало її серце щирим захватом, і вона відчувала мимовільне (і досить простиме) полегшення від усвідомлення, що тепер скінчилися її непорозуміння з Седриком з того питання, в якому її бажання розходилися з замислами її опікуна.

Коли Ровена наблизилася до місця, де сидів Локслі, хоробрий йомен і всі його сподвижники підвелися й пішли їй назустріч. Зашарівшись, вона привітала їх помахом руки і, схилившись так низько, що її чудове волосся, яке розсипалося по плечах, на хвилину торкнулося гриві коня, кількома гідними словами висловила самому Локслі і його товаришам свою вдячність за все, чим вона була їм зобов'язана.

— Благослови вас Боже! — сказала вона на закінчення.— Благаю Бога і його пречисту Матір нагородити вас, хоробрі мужі, за те, що ви з небезпекою для свого життя вступилися за пригноблених. Хто з вас буде голодний, пам'ятайте, що у Ровени є чим нагодувати вас, для спраглих у неї достатньо вина і пива. А якби нормани витіснили вас із тутешніх місць, знайте, що у Ровени є свої лісові угіддя, де її рятівники можуть бродити скільки їм завгодно, і жоден лісник не посміє запитати, чия стріла вразила оленя.

— Дякую, шляхетна леді,— відповів Локслі,— дякую за себе і за товаришів. Але ваш порятунок власне і є для нас нагородою. Поневіряючись по зелених лісах, ми беремо на себе чимало гріхів, тож нехай визволення леді Ровени зарахується нам у спокутування гріхів.

Ровена ще раз низько вклонилася і повернула коня, але не від'їхала, очікуючи, поки Седрик прощався з Локслі та його сподвижниками. Враз, зовсім несподівано, вона опинилася віч-на-віч із полоненим де Брасі. Він замислено стояв піддеревом, схрестивши руки на грудях, і Ровена сподівалася, що він її не помітить. Коли він підвів голову і вгледів її, його обличчя зашарілося від сорому. З хвилину він стояв у нерішучості, потім зробив крок уперед, взяв її коня за вуздечку і став на коліно:

¹ Святий Алдгелм (639–709) — англійський священик і вчений, абат Мамзберійський з 675 року.

— Чи вдостойть леді Ровена хоч одним поглядом полоненого лицаря, зганьбленого воїна?

— Сер лицар,— відповіла Ровена,— в таких діях як ваші справжня ганьба не в поразці, а в успіху.

— Перемога має пом'якшувати серця,— вів далі лицар.— Аби мені знати, що леді Ровена вибачить образу, завдану їй під впливом нещасливої пристрасті, вона незабаром зможе побачити, що де Брасі вміє шляхетно служити їй.

— Прощаю вас, сер лицар,— сказала Ровена,— прощаю як християнка. Але я ніколи не пробачу вам те лихо, до якого спричинило ваше безумство,— докинула Ровена.

— Відпусти вуздечку, не тримай коня цієї пані! — мовив Седрик, підходячи.— Присягаюся ясним сонцем, якби ти не був бранцем, я прикував би тебе до землі моїм дротиком. Але будь певний, Морісе де Брасі, ти ще складеш мені звіт за свою участь у цій мерзотній справі.

— Полоненому погрожувати легко,— сказав де Брасі.— Втім, якої ввічливості можна очікувати від сакса!

Він відступив на два кроки і дав дорогу леді Ровені. Перед від'їздом Седрик гаряче дякував Чорному Лицареві і запрошував його з собою в Ротервуд.

— Я знаю,— казав він,— що у вас, мандрівних лицарів, усе щастя — на вістрі списа. Вас не спокушає ані багатство, ані землі. Але успіх у війні мінливий, часом захочеться затишного прихистку й тому, хто все життя воював і мандрував. Ти собі заробив такий прихисток у Ротервуді, шляхетний лицарю. Седрик такий багатий, що легко може поправити твій статок, і все, що має, він із радістю пропонує тобі. Тому приїжджай до Ротервуда і будь там не гостем, а сином або братом.

— Я й так розбагатів від знайомства з Седриком,— відповів лицар.— Він навчив мене цінувати саксонську доброчесність. Я приїду в Ротервуд, чесний Саксе, незабаром приїду, але наразі невідкладні й важливі справи не дозволяють мені скористатися твоїм запрошенням. А може статися, що, приїхавши, я зажадаю такої нагороди, яка стане випробуванням навіть для твоєї щедрості.

— Заздалегідь на все згоден,— сказав Седрик, із готовністю плеснувши долонею по простягнутій йому руці в залізній рукавичці.— Бери що хочеш, хоч і половину всього, що я маю.

— Ну, гляди, не марнуй своїх обіцянок із такою легкістю,— сказав Лицар Пут і Кайданів Лазурових.— Утім, я все ж таки сподіваюся отримати бажану винагороду. А поки що прощай!

— Я мушу попередити тебе,— додав Сакс,— що поки триватиме похорон благородного Ательстана, я залишатимусь у його замку, в Конінгсбурзі. Зали замку будуть весь час відчинені для кожного, хто побажає взяти участь в тризні. Я кажу від імені шляхетної Едити, матері покійного Ательстана: двері цього замку завжди будуть відчинені для того, хто так хоробро, хоча й безуспішно, потрудився заради порятунку Ательстана від норманських кайданів і від норманського меча.

— Так, так,— сказав Вамба, зайнявши своє звичне місце біля господаря,— там буде превелике годування. Шкода, що благородному Ательстану не можна попоїсти на своєму власному похороні. Але,— додав блазень із серйозною пикою, звівши очі до неба,— він, імовірно, тепер вечеряє в раю і, без сумніву, з апетитом.

— Не базікай та їдь уперед! — мовив Седрик. Спогади про послугу, нещодавно надану Вамбою, пом'якшили його гнів, викликаний недоречним жартом дурня.

Ровена граційно помахала рукою, посилаючи прощальне вітання Чорному Лицареві. Сакс побажав йому успіху, і вони рушили широкою лісовою дорогою.

Тільки-но вони від'їхали, як із гущавини з'явилася інша процесія та, обігнувши узлісся, попрямувала слідом за Седриком, Ровеною та їхнім почтом. То були ченці сусіднього монастиря, зваблені звісткою, що Седрик обіцяє багаті пожертвування на «помин душі». Вони супроводжували ноші з тілом Ательстана і співали псалми, поки васали покійного сумно і поволі несли його на плечах до замку Конінгсбург. Там його мали поховати у гробівці роду Генгіста, зачинателя довгого родоводу Ательстана. Чутка про його кончину привернула сюди багато його васалів, і вони в печалі прямували за ношами. Розбійники знову підвелися, виявляючи повагу до смерті, як перед тим до краси. Тихий спів і розмірений хід ченців нагадували їм про тих ратних товаришів, які полягли напередодні, під час битви. Але такі спогади недовго тримаються в головах людей, чие життя минає у небезпеці і сміливих нападах: іще не встиг затихнути останній відгомін похоронного співу, як розбійники знову взяли до розподілу здобичі.

— Доблесний лицарю,— сказав Локслі Чорному Лицареві,— без вашої мужності та могутньої руки ми неминуче зазнали б поразки, атому чи не буде ваша ласка вибрати з цієї купи добра те, що вам сподобається, на згадку про заповітний дуб?

— Приймаю вашу пропозицію так само щиро, як ви її зробили,— відповів лицар,— і прошу вас надати в моє розпорядження сера Моріса де Брасі.

— Він і так ваш,— сказав Локслі,— і це для нього велике щастя. В іншому разі висіти б йому на найвищій гілляці цього дерева, а довкола ми б повісили його вольних дружинників, яких пощастило б упіймати. Але він ваш полонений, і тому я не чіпав би його, навіть якби він перед цим убив мого батька.

— Де Брасі,— мовив Чорний Лицар,— ти вільний! Иди! Той, хто взяв тебе в полон, гребує мститися за минуле. Але надалі будь обережний: стережися, щоб не спіткала тебе гірша доля. Повторюю тобі, Морісе де Брасі, стережися!

Де Брасі мовчки низько вклонився, а коли обернувся, щоб іти, всі йомени вибухнули прокльонами й кепкуваннями. Гордий лицар зупинився, обернувся до них обличчям, схрестив руки, випростався на повний зріст і вигукнув:

— Мовчати, собаки! Тепер загавкали, а коли цькували оленя, то не наважувалися підійти! Де Брасі зневажає ваш осуд і не шукає вашої похвали. Забирайтеся назад у свої лігва і хащі, підлі грабіжники. Мовчати, коли шляхетні лицарі балакають поблизу ваших лисячих нір!

Якби ватажок йоменів мерщій не втрутився, ця недоречна витівка могла б накликати на Моріса де Брасі цілу хмару стріл. Тим часом де Брасі схопив за вуздечку одного з осідланих коней, виведених зі стаєнь барона Фрон де Бефа, які складали чи не найціннішу частину награвованої здобичі, миттю скочив на нього і помчав до лісу.

Коли сум'яття, викликане цією подією, трохи вляглося, ватажок розбійників зняв зі своєї шиї багатий ріг і перев'язь, які нещодавно дісталися йому на змаганні стрільців поблизу Ашбі.

— Шляхетний лицарю,— сказав він до Чорного Лицаря,— якщо не погребете прийняти в дарунок мисливський ріг, що побував у вжитку в англійського йомена, прошу вас носити його на згадку про доблесні ваші подвиги. А якщо є у вас на думці якась затія і якщо, як нерідко трапляється з хоробрими лицарями, знадобиться вам дружня допомога в лісах між Трентом і Тисом, ви лише засурміть у цей ріг ось так: «У-хо-хо-о!» — і цілком можливо, що до вас негайно з'явиться підмога.

Тут він кілька разів поспіль просурмив сигнал, поки лицар не запам'ятав його.

— Дуже дякую за подарунок, відважний йомене! — мовив лицар.— Кращих помічників, ніж ти і твої товариші, я й не шукатиму, як би скрутно мені не було.

Він узяв ріг і, в свою чергу, засурмив запропонований сигнал так, що по всьому лісу пішов відгомін.

— Славно ти сурмиш, дуже чисто у тебе виходить,— сказав йомен.— Провалитися мені на цьому місці, коли ти не такий точно гарний мисливець, як гарний воїн. Закладаюся, що ти за своє життя постріляв достатньо дичини. Друзі, гарненько запам'ятайте цей заклик: він буде сигналом Лицаря Пут і Кайданів Лазурових. Усякого, хто його почує і не поквартиться на допомогу, я накажу гнати з нашого загону тятивою від його власного лука.

— Слава нашому очільнику! — загукали йомени.— Слава Чорному Лицарю Пут і Кайданів Лазурових! Нехай швидше нас покличе, ми доведемо, що раді служити йому!

Нарешті Локслі взявся до розподілу здобичі і виконав це з похвальною неупередженістю. Десяту частину всього добра відрахували на церкву і на богоугодні справи; ще одну частину відокремили в своєрідну громадську скарбницю; іншу частину — на користь удів і сиріт убитих, а також на панахиди за упокій душ тих, хто не залишив після себе сім'ї. Решту поділили між усіма членами загону згідно з їхнім становищем і заслугами. У всіх сумнівних випадках начальник знаходив вдале рішення, і йому підкорялися беззаперечно. Чорний Лицар чимало дивувався з того, як ці люди, які стояли поза законом, зуміли встановити в своєму середовищі такий справедливий і суворий порядок, і все, що він бачив, підтверджувало його високу думку про неупередженість і справедливість їхнього ватажка.

Кожен узяв свою частку здобичі; скарбник із чотирма кремезними йоменами перетягав усе призначене в загальну казну в якесь потаємне місце; але все добро, відраховане на церкву, залишалося незайманим.

— Волів би я знати,— сказав Локслі,— що сталося з нашим веселим капеланом. Раніше ніколи не траплялося, щоб він був відсутній, коли треба було благословити трапезу або ділити здобич. Це його справа — розпорядитися десятиною нашої здобичі; мабуть, цей обов'язок зарахується йому в спокутування деяких порушень чернечого статуту. Боюся, не бачити нам більше нашого веселуна.

— Я щиро шкодував би про це,— мовив Чорний Лицар,— я його боржник за гостинність і за веселу ніч, проведену в його келії. Ходімо назад, до розвалин замку; може, там щось дізнаємося про нього.

Щойно він вимовив ці слова, як гучні вигуки йоменів сповістили про наближення того, за кого вони турбувалися. Богатирський голос ченця було чути ще здалеку.

— Розступіться, діти мої! — кричав він.— Ширшу дорогу вашому духовному отцеві і його бранцю! Ну ж бо, ще раз! Вітайтеся гучніше! Я повернувся, мій шляхетний ватажку, як орел зі здобиччю в кігтях.

І, прокладаючи шлях крізь натовп під загальний регіт, він урочисто наблизився до дуба. В одній руці він тримав важкий бердиш, а в іншій — вуздечку, кінець якої був обмотаний навколо шиї нещасного Ісака. Бідний єврей, настраханий та зігнутий горем, насилу плентався за звияжним ченцем.

— Де ж Аллен-менестрель, щоб оспівати мої подвиги в баладі або хоч баєчку скласти? Йй-богу, цей блазень горохів завжди плутається під ногами, коли йому нічого робити, а ось коли він потрібен, щоб прославити доблесть, його і близько немає!

— Чернече,— сказав ватажок,— ти, здається, з раннього ранку промочив собі горло? Скажи на милість, кого це ти підчепив?

— Власним мечем і списом добув собі полоненого, шляхетний очільнику,— відповів паламар із Копменгерста,— або, краще сказати, луком і алебардою. А головне, я його визволив із гіршого полону. Кажи, юдею, чи не я тебе вирвав із лаписьок сатани? Хіба не я навчив тебе справжній вірі в Святого Отця і Діву Марію? Чи не я всю ніч безперервно пив за твоє здоров'я і викладав тобі таїнства нашої віри?

— Заради Бога милосердного,— вигукнув бідний єврей,— відв'яжіть мене від цього божевільного, тобто, я хотів сказати, від цієї святої людини!

— Як так, юдею? — сказав самітник, набуваючи грізного вигляду.— Ти знову відступаєшся від віри? Гляди в мене, якщо надумаєш знову чинити беззаконня! Хоч ти й не дуже тлустий, усе-таки тебе можна підсмажити. Слухай гарненько, Ісаку, і повторюй за мною: «Ave Maria...»

— Ні, очманілий чернече, блюзнувати не дозволяється,— мовив Локслі.— Розкажи краще, де і як ти знайшов свого полоненого?

— Присягаюся святим Дунстаном,— сказав самітник,— знайшов я його в такому місці, де думав знайти дещо краще. Спустився я в пивниці поглянути, чи не можна врятувати яке-небудь добро. Прихопив барильце іспанського вина і пішов скликати на поміч побільше народу. Але де ж розшукаєш цих ледарів? Відомо, їх ніколи не можна знайти, якщо потрібно зробити добру справу. Раптом бачу міцні двері. Ага, подумав я, ось, значить, де найдобріші вина — вони в окремому сховку. Увійшов до сховку, а там нічого немає. Лише іржаві ланцюги валяються та ще оцей собака юдей, який здався мені в полон на милість переможця. Я ледве встиг перехилити скляночку вина для покріплення сил після метушні з нечестивцем і збирався разом із полоненим вилізти з пивниці, як раптом пролунав страшний гуркіт, ніби грім ударив. Це обвалилася одна з крайніх веж — біс би хопив того, хто її так погано збудував! — і уламками завалило вихід із пивниці. Тут почали валитися башти одна за одною, і я подумав — не жити мені більше на світі... Та в моєму сані непристойно вирушати на той світ у товаристві юдея, тож я й замахнувся алебардою, щоб розкрити йому череп, та шкода стало його сивини. Тоді відклав я бойову зброю, узявся за духовне і почав наvertати юдея на християнську віру. І справді, з благословення святого Дунстана, зерно потрапило на добрий ґрунт. Всю ніч безперервно я пояснював йому значення таїнств і зовсім знесилів. Ось Гілберт і Віббальд — свідки. Вони підтвердять, у якому вигляді мене захопили, я зовсім знесилів.

— Аякже,— сказав Гілберт,— ми й справді свідки. Коли ми розгребли мотлох і за допомоги святого Дунстана відшукали вхід у пивницю, барильце з вином було

наполовину порожнє, юдей напівмертвий, а чернець майже зовсім знесилений, як він і каже.

— От і брешеш, негіднику! — заперечив скривджений чернець. — Ти сам зі своїми товаришами і випив всеньке барильце і сказав, що це лише ранкова порція. А я — та нехай мене таврують як єретика, коли не беріг цього вина для нашого очільника! Але це не біда. Головне, що я навернув юдея, і він розуміє все, що я йому казав, майже так само добре, як я сам, коли не краще.

— Слухай-но, юдею, — мовив Локслі, — це правда? Чи справді ти відмовився від своєї віри?

— Змилуйтеся, милосердний пане! — сказав єврей. — Я ні слівця не розчув зі всього, що поважний прелат казав мені протягом цієї жахливої ночі! На жаль, я так мучився і страхом, і печаллю, і горем, що якби навіть сам святий праотець Авраам прийшов повчати мене, я й тоді залишався б глухим до його голосу.

— Брешеш, юдею, адже сам знаєш, що брешеш! — мовив чернець. — Я тобі нагадаю лише одне слівце зі всієї нашої розмови: пам'ятаєш, як ти обіцяв оддати весь свій статок нашому святому ордену?

— Присягаюся Богом, милостиві пани, — вигукнув Ісак, стривожений іще більше, — ніколи мої уста не вимовляли такої обітниці! Я бідний, убогий старий, боюся, що тепер навіть і бездітний! Згляньтеся на мене, відпустіть мене!

— Ні, — підхопив самітник, — якщо ти відмовляєшся від обіцянки, даної на користь святої церкви, ти підлягаєш суворому покаранню.

Сказавши це, він підняв алебарду і збирався руків'ям гарненько стусоннути нещасного єврея, але Чорний Лицар вступився за старого і цим обернув гнів святого отця на власну особу.

— Присягаюся святим Томою з Кенту, — закричав причетник, — я тебе навчу пхатися не в свою справу, сер Ледар, дарма що ти сховався в залізний ящик!

— Годі, — сказав лицар, — навіщо ж на мене гніватися? Адже ти знаєш, що я присягнувся бути тобі другом і товаришем.

— Нічого такого я не знаю, — відповів чернець, — а хочу з тобою битися, бо ти пустомеля й нахаба.

— Як то так, — заперечив лицар, якому, мабуть, подобалося піддражнювати свого нещодавнього господаря, — невже ти забув, що заради мене (я не хочу пригадувати спокуси в образі винної фляжки й пирога) ти добровільно порушив свою обітницю помірності й посту?

— А знаєш, друже,— мовив самітник, стискаючи свій здоровенний кулак,— я ж бо можу нагородити тебе ляпасом!

— Таких нагород я не приймаю,— сказав лицар.— Можу, щоправда, позичити в тебе кулак. Тільки відплачу я тобі з такими відсотками, яких і бранець твій ніколи не бачив.

— А ось побачимо,— сказав чернець.

— Стій! — закричав Локслі.— Що це ти затіяв, очманілий чернече? Сваритися під нашим заповітним деревом?

— Це не сварка,— заспокоїв його лицар,— а просто дружній обмін люб'язностями. Ну, чернече, вдар мене як умієш. Я встою на місці. Потім поглянемо, чи встоїш ти.

— Тобі добре говорити, маючи на голові цей залізний горщик,— сказав чернець,— але все одно я тебе звалью з ніг, нехай ти хоч сам Голіаф у мідному шоломі.

Самітник оголив свою жилаву руку по самий лікоть і щосили заїхав лицарю кулаком у вухо. Такий удар міг би звалити здоровезного бика, але супротивник його залишився нерухомим, мов круча. Гучний крик схвалення вихопився з вуст йоменів, які стояли довкола, бо кулак причетника більшість знала з власного досвіду.

— Бачиш, чернече,— мовив лицар, знімаючи свою залізну рукавичку,— хоча на голові у мене й було прикриття, але на руці нічого не буде. Тримайся!

— Genam meam dedi vapulatori — тобто підставляю щоку мою для удару,— сказав чернець,— і я наперед кажу тобі: коли ти зрушиш мене з місця, я дарую тобі викуп з юдея цілком.

Так нахвалявся чернець, надаючи своїй поставі гордовитості. Але від долі не втечеш. Від могутнього удару лицаря чернець стрімголов полетів на землю, на превеликий подив усіх глядачів. Проте він підвівся і не виявив ані гніву, ані смутку.

— Знаєш, братику,— сказав він лицареві,— при такій силі треба бути обережнішим. Як я тепер обідню правитиму, коли ти мені щелепу скрутив? Адже й на сопілці не зіграєш, не маючи нижніх зубів. Проте ось тобі моя рука, як дружня за порука того, що більше ляпасами з тобою я не обмінюватимуся, це мені не вигідно. Отже, поклали край всякій недоброзичливості. Давай візьмемо з юдея викуп, тому що як горбатого лише могила виправить, так і єврей завжди залишиться юдеєм.

— Чернець уже не такий упевнений в навершенні юдея відтоді, як дістав у вухо,— муркнув Мірошник.

— Відчепися, неробо! Що ти там базикаєш щодо навершення? Що ж це таке, ніхто мене не поважає! Всі стали господарями, а слуг немає! Кажу тобі, хлопче: я був трішки нетвердий на ногах, коли добрий лицар мене вдарив, а в іншому разі я неодмінно встояв

би. Та якщо ти бажаєш докладніше поговорити з цього приводу, то нумо я тобі доведу, що вмію гідно відповісти.

— Годі вам, досить! — сказав Локслі.— А ти, юдею, поміркуй про свій викуп. Ти розумієш, що ми добрі християни і не можемо допустити, щоб ти залишався серед нас. Ось ти й розваж на дозвіллі, який викуп можеш запропонувати, а я поки візьмуся за допит другого полоненого.

— А чи багато вдалося захопити людей Фрон де Бефа? — запитав Чорний Лицар.

— Жодного такого, який міг би дати за себе викуп,— відповів Локслі.— Було декілька боязких негідників, та ми їх відпустили на волю — нехай шукають інших господарів. Для помсти і заради вигоди й так було достатньо зроблено, а ця купка наброду не вартувала й мідної монети. Той полонений, про якого я згадав, цінніша здобич: цей джэнджик-чернець, напевно, їхав у гості до своєї любаски, коли судити з його франтівського вбрання. Та ось і поважний прелат іде, жвавий як сорока.

Тут двоє йоменів привели і поставили перед зеленим троном начальника нашого старого знайомого — пріора Еймера з абатства Жорво.

Розділ XXXIII

...Квіт воїнства мого,

Як справи в Тита Ларція ідуть?

Марці й

Як в того, хто підписує закони,

Засуджує на смерть чи на вигнання,

Одного милує, а іншого карає.

В. Шекспір «Коріолан»

Риси обличчя й постава полоненого абата були комічною сумішшю ображеної гідності, розгубленості та страху.

— Що це означає, добродію? — заговорив він так, що в його голосі разом відбилися всі ці три почуття.— Ви християни чи турки, коли так поводитися з духовними особами? Чи знаєте ви, що означає *manus imponere*¹ на слуг Господа? Ви пограбували мої скрині, розірвали мою мереживну ризу найтоншої роботи. Інший на моєму місці відлучив би вас від церкви, але я не злопам'ятний, і якщо ви тут-таки зволите подати моїх коней, відпустите мою братію, повернете цілою мою поклажу, внесете сотню крон на обідні в абатстві Жорво й дасте обіцянку не смакувати дичини до майбутньої Трійці, тоді я, можливо, постараюся якось зам'яти цю божевільну витівку.

¹ Покладати руки (лат.).

— Преподобний отче,— сказав ватажок розбійників,— мені сумно навіть подумати, що хтось із моїх товаришів міг так поводитися з вами, щоб навіяти вам охоту до такої батьківської настанови.

— Яке там поводження! — заперечив абат, підбадьорений м'яким тоном Локслі.— Так не можна обходитися й із породистим собакою, не лише з християнином, а тим більше з духовною особою, та ще й пріором абатства Жорво! Вони відібрали у мене коштовності на незліченно велику суму. До того ж один із них лаявся на своєму грубому північному діалекті й заприсягся повісити мене на найвищому дереві в цьому лісі.

— Та невже заприсягся? У такому разі, преподобний отче, вам, мабуть-таки, доведеться задовольнити його вимоги.

— Ви все жартуєте,— сказав пріор, розгубившись.— Я й сам неабиякий майстер вдалого жарту. Однак цей жарт триває вже цілу ніч, тож час його припинити.

— Я тепер так само серйозний, як чернець у сповідальні,— відповів Локслі.— Вам доведеться сплатити чималий викуп, сер пріор, бо в іншому разі ваша братія обиратиме собі нового настоятеля: ви вже не повернетесь до своєї пастви.

— Либонь, ви не християни! Як ви насмількуєтеся так говорити до духовної особи? — вигукнув пріор.

— Ми християни, аякже, і навіть тримаємо власного капелана,— відповів розбійник.— Покличте нашого веселого ченця, нехай виступить уперед і наведе поважному абатові доречні тексти щодо сьогодняшнього випадку.

Самітник, трохи протверезівши, напнув на свій зелений каптан чернечий балахон і, відшукавши у пам'яті кілька латинських фраз, колись завчених напам'ять, вийшов із юрби та мовив:

— Преподобний отче, *deus faciat salvam benignitatem vestram*¹! Ласкаво просимо в наші ліси!

— Це що за нечестивий маскарад? — запитав пріор.— Друже мій, якщо ти справді духовна особа, ти краще навчив би мене, як позбутися цих людей, ніж кривлятися та гримасувати, ніби ярмарковий танцівник.

— Воістину, преподобний отче,— відповів чернець,— я лише й знаю один спосіб, у який ти можеш звільнитися. Ми святкуємо сьогодні святого Андрія — тож збираємо десятину.

— Тільки не з церкви, сподіваюся, добрий брате мій? — запитав пріор.

¹ Най пошле Господь спасіння вашій милості (лат.).

— І з церкви, і з мирян,— відповів самітник,— а тому, сер пріор, *tacite vobis amicos de Mammone iniquitatis* — подружися з мамоною беззаконня, бо ніяка інша дружба тобі не допоможе.

— Люблю веселих мисливців, усім серцем люблю! — сказав пріор спокійніше.— Ну доволі, до чого ця суворість! Я й сам майстер ловецької справи, вмію сурмити в ріжок так гучно й чисто, що кожен дуб до мене озивається. Зі мною можна й м'якше обійтися.

— Дайте йому ріжок — мовив Локслі,— нехай покаже своє мистецтво.

Пріор Еймер просурмив сигнал. Ватажок лише головою похитав.

— Сер пріор,— сказав він,— сурмити ти вмієш, але цим від нас не відскіпаєшся. Ми не можемо відпустити тебе на волю за одну музику.

— Годі, друже,— мовив абат невдоволено,— тобі, я бачу, важко догодити. Якщо вже мені доведеться послужити дияволу, скажи щиро: скільки ти бажаєш з мене взяти, щоб відпустити на всі чотири сторони без десятка конвоїрів?

— Чи не зробити так,— шепнув ватажкові загону його помічник,— щоб абат призначив викуп з єврея, а єврей нехай призначить, скільки взяти з абата?

— Ти хоч і безмозкий хлопець, а вигадав чудову штуку! — відповів Локслі.— Агов, юдею, ходи-но сюди! Поглянь, це преподобний отець Еймер, пріор заможного абатства в Жорво. Скажи, чи багато можна взяти з нього викупу? Я впевнений, що ти достеменно знаєш, які доходи має їхній монастир.

— О, ще б пак мені не знати,— сказав Ісак.— Я постійно веду торговельні справи з преподобними отцями, купую в них і пшеницю, і ячмінь, і різні плоди, а також багато вовни. О, це найбагатша обитель, і святі отці в себе в Жорво їдять ситно й п'ють солодкі вина. Якби в такого знедоленого бідняка, як я, було таке пристановище та ще й такі щорічні та щомісячні доходи, тоді я дав би багато золота й срібла в нагороду за своє звільнення з полону!

— Годі, собако! — вигукнув пріор.— Тобі, я гадаю, краще за всіх відомо, що ми дотепер у боргу за недобудований боковий вівтар до храму...

— І за доставку у ваші льохи постійних запасів гасконського вина торік,— перебив його єврей,— але це дрібниці.

— Що ти верзеш, нечестивий собако! — сказав пріор.— Якщо послухати його, то можна подумати, що наша свята братія заборгувала за вино, яке нам дозволяється пити *propter necessitatem, et ad frigus depellendum*¹. Підлий юдей блюзнить проти святої церкви, а християни слухають і не зупиняють його!

¹ З необхідності і для захисту від холоду (лат.).

— Це все порожні балачки,— урвав його Локслі.— Ісак вирішить, скільки з нього здерти, щоб цілком не облупити шкіри.

— Шістсот крон,— відповів Ісак.— Цю суму поважний пріор цілком може сплатити вашій доблесній милості. Від цього він не розориться.

— Шістсот крон,— повторив поважно ватажок.— Гаразд, я задоволений. Ти справедливо вирішив, Ісаку. То, виходить, шістсот крон. Таке рішення, сер пріор.

— Ухвалено, ухвалено! — полинув лемент розбійників.— Сам Соломон не міг би краще розсудити.

— Ти чув вирок, пріоре? — запитав ватажок.

— Чи ви не втратили глузду, добродіі! — заlementував пріор.— Де ж я візьму таку суму? Якщо я продам і дароносицю, і свічники з вівтаря, навряд чи виручу половину цієї суми! А для цього потрібно мені самому поїхати в Жорво. Втім, можете залишити в себе заручниками моїх двох ченців.

— Ну, на це не можна покладатися,— сказав ватажок.— Краще ти в нас залишайся, а ченців ми пошлемо по викуп. Ми голодом тебе не моритимемо: склянка вина та шматок запеченої дичини завжди до твоїх послуг, а якщо ти справжній мисливець, ми тобі покажемо таке полювання, якого ти й не бачив ніколи.

— Якщо ваша ласка,— втрутився Ісак, бажаючи заслужити милість розбійників,— я можу послати в Йорк по шість сотень крон, взявши їх позичково з довіреного мені капіталу, аби лише його високопреподобіє пан пріор погодився видати мені розписку.

— Розписку він тобі дасть, яку захочеш, Ісаку,— сказав Локслі,— і ти відразу сплатиш викуп і за пріора Еймера, і за себе.

— За себе! Отакої, доблесні добродіі,— вигукнув єврей,— я навіки розорена людина! Справжнісінький жебрак: якщо я заплачу за себе, скажімо, п'ятдесят крон, мені доведеться старцювати.

— Ну, це нехай розсудить пріор,— заперечив ватажок.— Отче Еймер, як ви гадаєте, чи може цей єврей дати за себе гарний викуп?

— Чи може він? — підхопив пріор.— Так, адже це Ісак із Йорка, такий багатій, що міг би викупити з ассирійського полону всі десять колін ізраїлевих! Я особисто з ним дуже мало знайомий, але наш келар і скарбник ведуть із ним справи, і вони кажуть, що його будинок у Йорку повен золота й срібла. Навіть соромно, як таке можливо в християнській країні.

— Зачекайте, отче,— сказав єврей,— стримайте свій гнів. Прошу ваше преподобіє пам'ятати, що я нікому не нав'язую своїх грошей. Коли ж духовні особи чи миряни, принци й абати, лицарі й ченці приходять до Ісака, стукають до нього в двері й позичають

шекелі, вони розмовляють із ним зовсім не суворо. Тоді лише й чуєш: «Друже Ісаку, зроби ласку. Я сплачу тобі в строк — побий мене Боже, коли затримаю виплату хоч на один день». А коли настає строк і я приходжу, щоб отримати борг, тоді інша річ — тоді я «клятий юдей». Тоді прикликають кару єгипетську на все наше плем'я.

— Слухай-но, пріоре,— мовив Локслі,— хоч він і юдей, а цього разу каже правду. Тому годі сваритися, і признач йому викуп, як він тобі призначив.

— Хіба можна ставити на одну дошку християнського прелата й нехрещеного юдея! А втім, якщо ви мене просите призначити викуп за цього негідника, я прямо кажу, що ви вчините дурницю, взявши з нього менше тисячі крон.

— Ухвалено! Ухвалено! — сказав ватажок розбійників.

— Ухвалено! — підхопили його сподвижники.— Християнин довів, що він людина чемна, і постарався на нашу користь краще за юдея.

— Отче батьків моїх, допоможи мені! — заволав Ісак.— Ви хочете вкрай занапастити мене, нещасного! Я втратив дочку, а ви хочете відібрати в мене й останні кошти?

— Якщо ти бездітний, юдею, тим краще для тебе: нема для кого збирати гроші,— кинув Еймер.

— На жаль, мілорде,— мовив Ісак,— ваші закони забороняють вам мати родину, а тому ви не знаєте, яка дорога дитина для батьківського серця... Якби кожен листок із цього дерева був цехіном і всі ці цехіни були моєю власністю, я віддав би всі ці скарби, аби лише знати, що дочка моя жива та врятувалася від рук назарянина.

— Скажи, у твоєї дочки чорне волосся? — запитав один із розбійників.— Чи не було на ній шовкового покривала, вишитого сріблом?

— Так! Так! — вигукнув старий, тремтячи від нетерпіння, як щойно тріпотів від страху.— Нехай благословення Якова буде з тобою! Ти можеш сказати щось про неї?

— Виходить, це и тягнув гордий тамплієр, коли пробивався через наш загін учора ввечері,— сказав йомен.— Я хотів був пустити йому навздогін стрілу, вже й лук натягнув, та побоявся ненароком влучити в дівчину, тому й не вистрілив.

— Ох, краще б ти вистрілив! Краще б твоя стріла прохромила їй груди! Краще їй лежати в могилі своїх пращурів, ніж бути у владі розпусного й лютого тамплієра! Горе мені, горе, пропала чеснота мого дому!

— Друзі,— мовив ватажок розбійників,— хоч він і юдей, але горе його зворушило мене. Скажи чесно, Ісаку: сплативши нам тисячу крон, ти справді зостанешся без грошей?

Це запитання Локслі змусило Ісака сполотніти, і він промурмотів, що, можливо, все ж таки залишаться якісь крихти.

— Ну гаразд,— сказав Локслі,— тоді не торгуватимемося. Без грошей ти маєш так само мало надії врятувати своє дитя з пазурів сера Бріана де Буагільбера, як тупою стрілою вбити спритного оленя. Ми візьмемо з тебе такий само викуп, як і з пріора Еймера, або ще на сто крон менше. Ця сотня склала б мою частку, і я від неї відмовляюся на твою користь, від цього ніхто з нашої поважної компанії не постраждає. Таким чином, ми не зробимо ще одного жахливого гріха: не оцінимо юдейського купця так само високо, як християнського прелата, а в тебе в кишені залишиться п'ятсот крон на викуп дочки. Тамплієри люблять блиск срібних шекелів не менше, ніж блиск чорних очей.

Йомени, як і зазвичай, виказали свою повну згоду з думкою ватажка. А Ісак, утішений звісткою, що його дочка жива й можна спробувати її викупити, кинувся до ніг великодушного розбійника.

Локслі позадкував і, намагаючись вивільнитися, вигукнув не без презирства:

— Годі, підводься швидше! Я англієць і не схильний до таких східних церемоній. Кланяйся Богові, а не такому бідному грішнику, як я.

— Так, Ісаку,— мовив пріор Еймер,— схили коліна перед Богом в особі його служителя, і хто знає — можливо, щире твоє каяття й добрі пожертвування на усипальницю святого Роберта принесуть несподівану благодать і тобі, і твоїй дочці Ребесці. Я вболіваю за долю цієї дівчиці, тому що вона дуже гарна й чарівлива. Що ж до Бріана де Буагільбера, то на нього я маю великий вплив. Подумай же гарненько, чим ти можеш заслужити моє благовоління, щоб я замовив за тебе перед ним добре слово.

Тут Локслі відвів Ісака вбік і прошепотів йому:

— Обміркуй гарненько, Ісаку, як тобі діяти; моя порада — постарайся піддобрити цього попа. Не думай, що я повірив твоїм запевненням, нібито ти дуже бідний. Я чудово знаю про залізну скриню, в якій ти тримаєш мішки з грошима. Та це ще не все! Я знаю й про той величезний камінь під яблунею, що приховує потаємний вхід до підвалу під твоїм садком у Йорку. Ісак сполотнів.

— Але ти не бійся мене,— продовжував йомен,— тому що ми з тобою старі приятелі. Чи пам'ятаєш ти хворого йомена, якого дочка твоя Ребекка викупила з йоркської в'язниці та тримала в себе вдома, поки він зовсім не одужав? Коли ж він оклигав і зібрався йти геть, ти дав йому срібну монету на дорогу. Хоч ти й лихвар, а ніколи ще не поміщав свого капіталу так вигідно, як того разу: ця срібна монета зберегла тобі сьогодні цілих п'ятсот крон.

— То ти Дик Самостріл? — вигукнув Ісак.

— Так, я Дик Самостріл,— відповів ватажок,— а також Локслі.

— Тільки ти помиляєшся, мій добрий Дику Самостріле, щодо склепінчастого підвалу. Бог свідок, що там нічого немає, крім товару, яким я охоче поділюся з тобою... Я надішлю його тобі, чесний Дику, за твою до мене прихильність... Лише, будь ласка, мій добрий Дику, мовчатимемо щодо цього підвалу.

— Будь певен, мовчатиму. І повір, я щиро засмучений долею твоєї дочки. Але допомогти тобі не можу. Якби я знав, що з Буагільбером була Ребекка, я спробував би тоді її звільнити. А тепер один спосіб: дій хитрістю. Коли хочеш, я за тебе укладу угоду з пріором...

— Чини як знаєш, лише допоможи мені виручити рідне дитя! Локслі пішов до Еймера, Ісак простував за ним як тінь.

— Пріоре Еймер,— сказав Локслі,— прошу тебе, підійди до мене; кажуть, начебто ти більше любиш добре вино та приємне жіноче товариство, ніж це личить твоєму званню. Але до цього мені немає діла. Ще кажуть, що ти любиш породистих собак і жвавих коней, і легко може статися, що не відмовишся й від мішка золота. Але я ніколи не чув, щоб ти любив насильство й жорстокість. Отож Ісак згоден доставити тобі гаманець з сотнею срібних монет на твої задоволення та примхи, якщо ти вмовиш свого приятеля тамплієра, щоб він відпустив на волю дочку Ісака.

— Ця справа досить складна,— відповів пріор.— З одного боку, це добра справа, а з іншого — вона на користь юдеєві й тому осоружна для мого сумління. Втім, якщо юдей пожертвує щось іще й на церковні потреби, наприклад, на прибудову гуртової спальні для братії, я, мабуть, візьму гріх на душу й допоможу йому виручити дочку.

— Ми не сперечатимемося з вами через якісь двадцять срібних монет на спальню — помовч, Ісаку! — або через кілька срібних свічників для вітара,— сказав ватажок.

— Як то так, мій добрий Дику Самостріле... — спробував знову втрутитись Ісак.

— Добрий... який у біса добрий! — перебив його Локслі, якому уривався терпець.— Якщо ти ставитимеш свою мерзенну наживу на одну дошку з життям і цнотою своєї дочки, їй-богу, я зроблю тебе жебраком не пізніше як за три дні.

Ісак скулився й замовк.

— Ну гаразд, Ісаку,— сказав Еймер,— давай-но сюди своє письмове приладдя. А втім, ні. Я радше залишуся цілу добу без їжі, ніж візьму в руки твоє перо. Однак де ж мені взяти інше?

Тоді Локслі натягнув лук і вистрілив у дикого гусака, що якраз пролітав у височині над їхніми головами. Ледь змахнувши крильми, птаха, протята стрілою, упала їм до ніг.

— Отут вам, пріоре,— мовив Локслі,— ціла купа гусячого пір'я, абатству в Жорво на сто років вистачить, благо ваші ченці не ведуть літописів.

Пріор сів і не поспішаючи склав послання до Бріана де Буагільбера. Потім ретельно запечатав листа і вручив його євреєві, мовивши:

— Це буде тобі охоронною грамотою й допоможе не лише дістати доступ у пресепторію Темплстоу, але й домогтися звільнення дочки. Лише гляди запропонуй гарний викуп за неї, тому що, повір мені, добрий лицар Буагільбер належить до числа тих людей, які нічого не роблять задарма.

— Тепер, пріоре,— сказав ватажок,— я не затримуватиму тебе. Напиши тільки розписку Ісаку на ті шістсот крон, що призначені як твій викуп. Я сам отримаю їх у нього, але якщо я почую, що ти надумаєш торгуватися з ним або відтягувати сплату, клянуся Пресвятою Марією, я спалю твоє абатство разом із тобою, хоч би мені довелося за це бути повішеним на десять років достроково.

Пріор написав розписку про те, що взяту позичку в Ісака з Йорка він зобов'язується повернути йому в строк, чесно й неухильно.

Локслі залишилося взяти з єврея зобов'язання про те, що він сплатить викуп за себе й за пріора. Ісак видав за своїм підписом вексель на тисячу сто крон на ім'я одного зі своїх помічників у Йорку та прохання крім того відразу передати йому деякі товари.

На прощання ватажок розбійників іще раз порадив Ісакові:

— Не шкодуй, Ісаку, своїє калитки заради порятунку дочки. Повір, якщо й у цій справі берегтимеш золото, потім воно воздасться тобі такою мукою, що легше було б, якби тобі його влили в горлянку розплавленим.

Ісак, гірко застогнавши, погодився з цим.

Він вирушив у дорогу в супроводі двох довгов'язих лісників, які взялися провести його через ліс.

Чорний Лицар, який увесь час дуже зацікавлено слідкував за всіма подіями, у свою чергу почав прощатися з розбійниками. Він не міг не висловити свого подиву з приводу того ладу, який він бачив у середовищі людей, які стоять поза законом.

— Так, сер лицар,— відповів йомен,— буває, що й погане дерево дає гарні плоди, а погані часи породжують не лише зло. Серед людей, які опинилися поза законом, поза сумнівом, є й такі, які шкодують, що обставини змусили їх взятися до такого ремесла.

— І цілком імовірно,— запитав лицар,— що я тепер розмовляю з одним із них?

— Сер лицар,— відповів розбійник,— у кожного з нас свій секрет. Надаю вам право судити про мене як вам заманеться. Я не прошу вас відкрити мені свою таємницю, не ображайтеся, коли і я вам своїє не відкрию.

— Пробач мене, відважний йомене,— сказав лицар,— твій докір справедливий. Але може статися, що ми ще зустрінемося й тоді не критимемося один від одного. А тепер, сподіваюся, ми розійдемося друзями?

— Ось вам моя рука на знак дружби,— відповів Локслі,— і я наслідуюся сказати, що це рука чесного англійця, хоча зараз я й розбійник.

— А ось тобі моя рука,— мовив лицар,— і знай, що я вважаю за честь потиснути твою руку. Тому що хто чинить добро, маючи необмежену можливість чинити зло, той гідний похвали не лише за вчинене добро, але й за все те зло, якого він не вчинив. До побачення, хоробрий розбійнику!

Так розійшлися ці славні бойові товариші. Лицар Пут і Кайданів Лазурових сів на свого кремезного бойового коня й поїхав через ліс.

Розділ XXXIV

Король Йоанн

Ось що тобі повідаю, мій друже:

Він — наче змії у мене на шляху,

І де нога моя би не ступила —

Він там. Тепер мене ти розумієш?

В. Шекспір «Король Йоанн»

Принц Джон давав у Йоркському замку великий бенкет і запросив на нього тих шляхтичів і церковників, із чиею допомогою сподівався заволодіти престолом свого брата. Вальдемар Фіцурс, його хитрий і спритний помічник, таємно керував зібранням, намагаючись підняти присутніх на відкритий виступ. Проте справа затримувалася через відсутність декількох головних змовників. Задля успішного виконання такого задуму не можна було обійтися без суворої наполегливості й запеклої хоробрості барона Фрон де Бефа, без відваги й запалу Моріса де Брасі, а також бойового досвіду Бріана де Буагільбера.

Принц Джон і його фаворит-порадник нишком проклинали їхню безрозсудну поведінку, але не зважувалися діяти без них. Єврей Ісак також кудись зник, а з ним зникла й надія на чималу суму грошей, яку принц хотів позичити в місцевих євреїв за його посередництва. У таку критичну хвилину брак коштів міг стати фатальним.

Уранці наступного дня після падіння замку Торкілстон у Йорку почали поширюватися чутки, нібито де Брасі, Буагільбера та їхнього союзника Фрон де Бефа чи то було взято в полон, чи то вбито. Фіцурс сам повідомив принцові ці чутки, додавши, що вважає їх

дуже правдоподібними, позаяк загін лицарів, з яким вони збиралися напасти на Седрика та його супутників, був зовсім невеличким.

Іншим разом принц визнав би таке насилля дуже потішним, але цього разу такий учинок затримував виконання його власних задумів, а тому він почав проклинати його учасників. Він гаряче торочив про дотримання законів, про порушення порядку й недоторканності приватної власності, ніби його вустами промовляв сам король Альфред.

— Свавільні грабіжники! — репетував принц. — Якщо я коли-небудь стану англійським королем, я вішатиму таких неслухів на підйомних мостах їхніх власних замків!

— Але для того, щоб стати англійським королем, — холоднокровно мовив присяжний радник принца, — необхідно, щоб ваша світлість не лише терпляче зносила свавілля цих грабіжників, але й стала їхнім удаваним захисником, незважаючи на те, що вони раз у раз порушують закони, які ви маєте намір охороняти з таким похвальним сумлінням. Що там казати, велика була б для нас вигода, якби неотесані сакси здійснили наміри вашої світлості й перетворили підйомні мости феодалських замків на шибениці! А цей Седрик — саме така людина, якій це може спасти на думку. Вашій світлості добре відомо, що для нас було б небезпечно розпочинати виступ, не маючи у своїх рядах барона Фрон де Бефа, де Брасі й тамплієра, а з іншого боку, ми зайшли задалеко, щоб відступати.

Принц Джон роздратовано лягнув себе долонею по чолу й почав широко крокувати кімнатою.

— Негідники, — лементував він, — зрадники! Полишили мене в таку важливу хвилину!

— Доречніше їх назвати бабями, — мовив Вальдемар, — тому що вони переймаються дрібницями замість серйозної справи.

— Як же ж учинити? — запитав принц, зупиняючись перед Вальдемаром.

— Всі необхідні веління я вже роздав, — відповів Фіцурс. — Я не прийшов би до вашої світлості розповідати про таку неприємність, якби не зробив усього, що було в моїх силах, аби зарадити справі.

— Ти завжди був моїм добрим янголом, Вальдемаре, — з полегшенням зітхнув принц. — Якщо я матиму такого канцлера, моє царювання буде прославлене в літописах цієї країни. То як же ти розпорядився?

— Я наказав Луї Вінкельбранду, старшому помічникові Моріса де Брасі, сурмити збір дружини, сідати на коней, розгорнути прапор і скакати до замку барона Фрон де Бефа визволяти наших друзів.

Принц Джон почервонів, як неслухняна й розпещена дитина, яка вважає, що її ображають.

— Клянуся ликом Господнім,— вигукнув він,— чи не забагато ти на себе береш, Вальдемаре Фіцурс? Яка зухвалість! Наказувати і в сурми сурмити, і прапор розгортати, коли ми самі тут присутні й жодних наказів з цього приводу не віддавали!

— Даруйте, ваша високосте,— сказав Фіцурс, у душі проклинаючи порожнє марнославство свого патрона,— але баритися не можна — кожна хвилина дорогоцінна, а тому я й визнав за можливе розпорядитися особисто в справі, настільки важливій для успіху вашої світлості.

— Вибачаю, Фіцурсе,— промовив поважно принц.— Добрий намір спокутує твою необдуману поспішність... Але кого я бачу? Клянуся хрестом, це ж сам де Брасі! І в якому дивному вигляді він постає перед нами!

І справді, це був де Брасі. Його обличчя розчервонілося від шаленої скачки, остроги були закривавлені. Все його озброєння виказувало сліди нещодавнього запеклого бою: воно було проломлене, зім'яте, у багатьох місцях обагрене кров'ю, заляпане болотом, а пил густим шаром вкривав лицаря з голови до ніг. Відстебнувши шолом, він поклав його на стіл і з хвилину стояв мовчки, ніби не наважуючись оголосити привезену звістку.

— Де Брасі,— запитав принц Джон,— що це означає? Говори, я тобі наказую.

— Говори, де Брасі,— сказав Фіцурс майже водночас із принцом.

— Ти завжди був мужньою людиною. Де тамплієр? Де Фрон де Беф?

— Тамплієр утік,— відповів де Брасі,— а барона Фрон де Бефа ви більше не побачите: він загинув у розпеченій могилі, серед палаючих руїн свого замку. Я один урятувався.

— Дрижаки беруть від таких звісток,— мовив Вальдемар,— хоч ти й кажеш про пожежу та полум'я!

— Гірша звістка попереду,— сказав де Брасі й, наблизившись до принца, мовив тихим і виразним голосом: — Ричард тут, в Англії. Я його бачив і говорив із ним.

Принц Джон сполотнів, захитався, як людина, поранена в груди, й ухопився за спинку дубової лави, щоб не впасти.

— Ти мариш, де Брасі,— вигукнув Фіцурс,— це неможливо!

— Це щира правда,— сказав де Брасі.— Я був його бранцем, він говорив зі мною.

— Ти розмовляв з Ричардом Плантагенетом¹? — продовжував допитуватися Фіцурс.

— Так, із Ричардом Плантагенетом,— відповів де Брасі,— з Ричардом Левине Серце, з Ричардом, королем англійським.

¹ Дім Плантагенет, або Перший Дім Анжу — королівська династія, заснована Генрихом II, королем англійським. Останнім королем династії був Ричард II.

— І ти був його бранцем? — запитав Вальдемар. — Тож він виступає на чолі сильного війська?

— Ні, він був лише зі жменею вільних йоменів, і вони не знають, хто він. Я чув, як він висловлював намір розпрощатися з ними. Він приєднався до них лише для того, щоб допомогти їм узяти замок Торкілстон.

— Так, так, — мовив Фіцурс, — у цьому видно всього Ричарда. Справжній мандрівний лицар, завжди готовий на всілякі пригоди, мов який-небудь сер Гай або сер Бевіс¹, сподіваючись на власну силу та спритність. А важливі державні справи тим часом занехаяні, і навіть життя його в небезпеці. Що ж ти пропонуєш, де Брасі?

— Я? Я пропонував Ричардові послуги моєї вільної дружини, але він відмовився. Відведу своїх людей у Гулль, посаджу на судна й виїду з ними у Фландрію. У непевні часи для військової людини скрізь знайдуться справи. А ти, Вальдемаре? Чи не час тобі відкласти політику, взятися за спис і вирушити разом зі мною?

— Я застарий, Морісе. До того ж у мене дочка, — відповів Вальдемар.

— Віддай її за мене, Фіцурсе. За допомогою мечя я зумію забезпечити їй усе, що належить мати з її високим родоводом, — сказав де Брасі.

— Ні, — відповів Фіцурс, — я думаю сховатися в тутешньому храмі святого Петра. Архієпископ — мій названий брат.

Поки вони розмовляли, принц Джон опам'ятався від заціпеніння, яке спричинила несподівана звістка. Він уважно прислухався до розмови своїх прибічників.

«Вони мене зрікаються, — думав він. — Розсіялися, як сухе листя при першому пориві вітру. Сили бісівські! Невже нічого не можна буде вдіяти, коли ці негідники покинуть мене?»

Він помовчав, потім вибухнув удаваним сміхом, що додав воістину диявольського виразу його обличчю та голосу, і цим перервав їхню розмову.

— Друзі мої! Клянуся ликом Святої Діви, я вважав вас мудрими людьми й хоробрими воїнами. І що ж! Ви відмовляєтеся від багатства, від почестей, від радощів життя — словом, від усього, що нам обіцяла шляхетна витівка. Відмовляєтеся в таку хвилину, коли варто лише зробити один сміливий крок — і ми здобудемо перемогу.

— Не розумію, на що ви розраховуєте, — сказав де Брасі. — Тільки-но розлетиться чутка, що Ричард повернувся, біля нього миттю збереться ціла армія, і тоді нам кінець. Я б вам порадив, мілорде, тікати у Францію або шукати заступництва у королеви-матері.

— Я ні в кого не шукаю захисту! — гордовито відповів принц Джон. — Мені варто сказати одне слово братові, і безпека мені гарантована. І хоч ви обидва, — і ти, де Брасі,

¹ Сер Гай Ворицький та сер Бевіс Гемптонський — романтичні герої англійських балад.

і ти, Вальдемар Фіцурс,— не вагаючись зрікаєтесь мене, мені було б не дуже приємно бачити, як ваші відрубані голови стирчать над Кліффордськими ворітьми. Ти гадаєш, Вальдемар, що хитрий архієпископ не викаже тебе навіть біля вівтаря, якщо таке зрадництво допоможе йому вислужитися перед Ричардом? А ти, де Брасі, мабуть, забув, що на шляху звідси в Гулль стоїть табором Роберт Естотвіль і граф Ессекський скликав туди своїх прибічників? Якщо ми мали причини побоюватися цих збіговиськ ще до повернення Ричарда, то як ти гадаєш — до кого пристануть тепер їхні ватажки? Повір мені, в одного Естотвіля достатньо війська, щоб втопити тебе з усією твоєю вільною дружиною у водах Гамбера.

Фіцурс і де Брасі зі страху презирнулися.

— Нам залишається тільки одне,— вів далі принц, і обличчя його потьмарилося, як темна ніч.— Той, кого ми боїмося, мандрує на самоті. Треба де-небудь наздогнати його.

— Тільки без мене,— поспішно відповів де Брасі.— Він узяв мене в полон і помилював. Я не згоден понівечити жодного пера на його шоломі.

— Та хто ж тобі наказує завдавати йому шкоди? — різко сміючись, мовив принц Джон.— Ти, мабуть, іще розповідатимеш, що я тебе підмовляю його вбити. Ні, в'язниця краще. А де його буде ув'язнено, в Австрії чи в Англії, хіба не однаково? Він опиниться в тому самому становищі, в якому був, коли ми розпочинали цю справу. Адже ми замислили все це, сподіваючись, що Ричард залишиться в полоні в Німеччині. Відомо, що дядько наш, Роберт, мешкав і помер у замку Кардиф.

— Так-бо воно так,— сказав Вальдемар,— але ваш пращур Генріх набагато міцніше сидів на престолі, ніж це можливо для вашої світлості. Як на мене, найкраща в'язниця та, ключ від якої зберігається в паламаря; немає кращого підземелля, ніж гробівець під церквою. Більше мені нічого додати.

— Чи в'язниця, чи могила — мене це не стосується,— мовив де Брасі.— Я вмиваю руки.

— Негідник! — вигукнув принц Джон.— Сподіваюся, ти не повідомиш йому про нашу бесіду?

— Я ще ніколи не був нашіптувачем,— гордовито кинув де Брасі,— і не звик, щоб мене називали негідником.

— Доволі, сер лицар,— втрутився Вальдемар.— А ви, ваша світлосте, вибачте педантичність доблесного де Брасі. Я сподіваюся його вмовити.

— Даремно витрачатимеш своє красномовство, Фіцурсе,— похитав головою де Брасі.

— Ну годі, мій добрий сер Моріс,— вів далі хитрий дипломат.— Не сахайтесь, ніби сполоханий кінь. Чого вам боятися?

— Та й упертий же ти, де Брасі! — кркнув принц Джон. — Невже ти мене залишиш після всіх твоїх присягу відданості й сумлінності?

— Я не хочу вас залишати, — мовив де Брасі. — Я готовий служити вам, як личить лицарському званню, на турнірах і на ратному полі. Але ці темні справи суперечать моїм обітницям.

— Вальдемар, підійди-но до мене ближче, — сказав принц Джон. — Який я нещасливий принц! От у батька мого, короля Генріха, були вірні слуги: варто йому було тільки сказати, що якийсь бунтар із духовного звання йому набрид, і кров Томи Бекета — дарма що його визнавали святим! — пролилася на вівар, біля якого він служив. Тепер немає такої доблесті! Хоч у Реджинальда Фіцурса й залишився син, але він не успадкував ані вірності, ані відваги свого батька.

— Ні, йому не бракує ні того, ні того! — заперечив Вальдемар Фіцурс. — Якщо більше нікому виконати цю небезпечну справу, я беру її на себе, хоч мені легше було б напасти на всіх святих, що згадуються у святцях, ніж підняти спис проти Левиного Серця. Де Брасі, доручаю тобі підтримати бадьорий настрій серед наших союзників. Будь особистим охоронцем принца. Якщо мені вдасться надіслати вам гарну звістку, успіх нашої справи забезпечений. Прощай, володарю, до кращих часів! Сказавши це, він вийшов із кімнати.

— Вирушає захоплювати в полон мого брата, — сказав принц Джон Морісуде Брасі, — і при цьому не відчуває докорів сумління, наче йдеться про позбавлення волі якогось саксонського Франкліна. Сподіваюся, що він суворо виконає наші веління і з належною повагою поставиться до особи нашого любого брата Ричарда.

Де Брасі замість відповіді лише посміхнувся.

— Клянуся Пресвятою Дівою, — вів далі принц, — ми дали йому точні вказівки. Тільки ти, можливо, не чув нашої розмови, тому що ми з ним стояли біля вікна. Я суворо наказав йому берегти Ричарда, і горе Вальдемарові, якщо він знехтує мою волю!

— Чи не краще мені піти до нього, — сказав де Брасі, — і ще раз повторити веління вашої світлості? Якщо я не чув ваших слів, то, можливо, й Вальдемар їх не розчув?

— Ні, ні! — сказав принц роздратовано. — Він розчув, повір мені. До того ж мені потрібно з тобою побалакати. Ходи сюди, Морісе, дай мені спертися на твоє плече.

У цій дружній позі вони обійшли всю залу, і принц завів приятельську бесіду в такому дусі:

— Якої ти думки про цього Вальдемара Фіцурса, мій милий де Брасі? Він сподівається бути при мені канцлером. Але ми гарненько розважимо, перш ніж доручити таку важливу посаду людині, яка не надто поважає нашу сім'ю, судячи з того, з якою охотою він узявся захопити Ричарда. Ти, можливо, гадаєш, що трохи втратив нашу прихильність через те,

що так сміливо відмовився від цього неприємного доручення? Ні, Морісе. Моя повага до тебе радше посилилася через твою чесність і твердість. Я вважаю, що заарештувати мого бідолашного брата — не така велика заслуга, щоб за неї нагороджувати титулом канцлера. А натомість ти своєю лицарською відмовою заслуговуєш жезл головного маршала. Подумай-но про це, де Брасі, і виконуй свою справу.

— Примхливий тиран! — пробурмотав собі під ніс де Брасі, вийшовши від принца.— Горе буде тому, хто тобі довіриться. Твій канцлер! Скажіть на милість! Той, хто покладеться на твоє сумління, швидко стане жертвою. Проте головний маршал Англії,— промовив він, простягаючи руку, ніби бажав підхопити цей жезл, і велично розпростуючи плечі,— це таке звання, заради якого варто потрудитися.

Щойно де Брасі вийшов із його покою, принц Джон покликав слугу та звелів йому:

— Скажи Г'ю Бардону, нашому старшому розвідникові, щоб прийшов до мене негайно, щойно поговорить із Вальдемаром Фіцурсом.

За дуже короткий час, протягом якого принц тривожними, швидкими кроками походжав по кімнаті, старший розвідник з'явився до нього.

— Бардоне,— мовив принц,— що тобі наказував Вальдемар?

— Відіслати до нього двох відважних людей, які добре орієнтуються в північних лісових хащах і вміють розшукувати сліди людини й коня.

— І ти можеш дати йому таких людей?

— Будьте певні, ваша світлосте,— відповів голова шпигунів.— Один — із Гексамширу, він так само спритно вистежує злодіїв, як хорт чує слід пораненого оленя. Інший — із Йоркширу; він на своєму віку постріляв чимало дичини в Шервудських лісах; знає кожну стежину, кожен брід, кожну галявинку і яр звідси аж до Ричмонда.

— Ну, гаразд,— сказав принц.— А сам Вальдемар теж їде з ними?

— Звісно, ваша світлосте,— підтвердив Бардон.

— А хто ще при ньому? — запитав принц Джон безтурботно.

— Разом із ними поїдуть Торсбі Широкоплечий і Везерол, якого за його жорстокість прозивають Стівен Сталеве Серце, і ще троє жителів півночі з колишнього загону Ральфа Міддлтона.

— Добре,— мовив принц Джон і, помовчавши з хвилину, додав: — Бардоне, необхідно, щоб ти встановив суворий нагляд за Морісом де Брасі, але так, щоб він про це не здогадався. Час від часу доповідай нам, як він тримається, з ким розмовляє, що умишляє. Не схиб, тому що відповідатимеш сам.

Г'ю Бардон вклонився і вийшов.

— Якщо Моріс мене зрадить,— мовив принц Джон сам до себе,— якщо він мене зрадить, як того можна очікувати, судячи з його поведінки, я з нього голову зніму, хоч би в цю хвилину сам Ричард був біля воріт міста Йорка.

Розділ XXXV

*В пісках збудити тигра молодого,
Із левом позмагатися за здобич —
Все краще, ніж розбурхати вогонь
Сліпого фанатизму.*

Анонім

Тепер повернімся до Ісака з Йорка. Сівши верхи на мула, подарованого йому розбійником, він у супроводі двох-йоменів вирушив у пресепторію Темплстоу на перемовини щодо викупу своєї дочки. Проте не доїхавши чотирьох миль до Темплстоу, відчув біль у спині й в усьому тілі, а душевна тривога так розморила його й без того слабкий організм, що лише на превелику силу допхався він до невеликого торгового містечка, де мешкав юдейський рабин, відомий своїми медичними пізнаннями й добре знайомий Ісакові.

Натан Бен Ізраїль прийняв свого стражденного побратима привітно, за єврейськими законами. Він негайно вклав його в ліжко та присилював випити ліки проти лихоманки, що трусила бідолашним старим через утому, побої та горе.

Вранці наступного дня Ісак зібрався встати й вирушати в дорогу, але Натан заборонив їхати, стверджуючи, що така необережність може коштувати йому життя.

Ісак заперечив на це, що від його поїздки в Темплстоу залежить більше, ніж його життя та смерть.

— У Темплстоу? — перепитав Натан із подивом. Він іще раз послухав пульс Ісака та промурмотів собі під ніс: — Лихоманки начебто немає, однак марить чи злегка збожеволів.

— А чом би й не в Темплстоу? — підтвердив його пацієнт.— Я усвідомлюю, Натане, що це — мешкання тих, для кого зневажені діти обітничі є каменем спотикання і предметом ненависті; але ж ти розумієш, що іноді нагальні справи заводять нас поміж кровожерних солдатів-назарян, спонукають навідуватися в пресепторії тамплієрів...

— Але чи відомо тобі, що там тепер Лука Бомануар, начальник ордену, або великий магістр?

— Цього я не знав! — здивувався Ісак.— За останніми звістками, які я мав із Парижа, Бомануар був у столиці Франції та благав Філіпа про допомогу в боротьбі проти султана Саладдина.

— Згодом він прибув до Англії,— підхопив Бен Ізраїль.— Він з'явився з піднятою рукою, готовий карати й переслідувати. Обличчя його палає гнівом проти порушників обітниць, що були дані при вступі в їхній орден. Ти, ймовірно, колись чув його ім'я?

— Так, воно мені дуже знайоме,— відповів Ісак.— Язичники кажуть, що цей Лука Бомануар карає на горло за кожну провину проти назарейського закону. Наші брати прозвали його лютим винищувачем сарацинів і жорстоким тираном синів ізраїльських.

— Так. Бомануар ненавидить хтивість, нехтує багатством і всією душею прагне того, що в них називається вінцем мученика, вважаючи вбивство єврея настільки ж бажаним Богові, як і смерть сарацина. Він гудить і ганьбить навіть наше цілительство, приписуючи йому сатанинське коріння. Покарай його за це, Боже!

— І все-таки,— правив своєї Ісак,— я маю їхати в Темплстоу, хоч би лик Бомануара палав, як горно вогненне, сім разів розпечене...

Тут він нарешті пояснив Натану, чому він так поспішає.

— Тепер бачиш,— мовив йому Ісак,— що мені не можна баритися. Вірогідно, присутність цього Луки Бомануара відверне Бріана де Буагільбера від замисленого злочину.

— То їдь,— сказав Натан Бен Ізраїль,— і будь мудрим. Але, брате, повернися до мене, як у дім батька твого, і дай мені знати про свої справи. Я твердо сподіваюся, що привезеш із собою й Ребекку, ученицю премудрої Міріам, яку оббрехали ці нечестивці.

Ісак попрощався з другом і за годину під'їхав до пресепторії Темплстоу.

Обитель лицарів Храму була розташована серед широких лук і пасовиськ, подарованих ордену мирянами завдяки добросовісності колишнього настоятеля. Будівлі були міцні — пресепторія була ретельно укріплена, що в тодішні неспокійні часи не було зайвим.

Ісак зупинився біля брами, розважуючи, як йому краще прослизнути за огорожу обителі. Він чудово розумів, що знову пробуджений фанатизм тамплієрів не менш небезпечний для його нещасливого племені, ніж їхня розбещеність. Різниця полягала в тому, що тепер релігія могла стати джерелом ненависті й бузувірства братій.

А тим часом Лука Бомануар прогулювався в садку пресепторії, що розкинувся у межах зовнішніх укріплень, і вів невеселу конфіденційну бесіду з одним із членів свого ордену, який разом із ним приїхав із Палестини.

Великий магістр, як його називали, був людиною похилого віку; його довга борода й густі щетинясті брови давно вже посивіли, але очі блискали таким вогнем, який і роки не в змозі були згасити. Колись він був грізним воїном, і суворі риси його сухорлявого обличчя зберігали вираз войовничої люті. Разом із тим у зовнішності цього бузувіра аскетична виснаженість поєднувалася із самовдоволенням святенника. А в його поставі

й обличчі було щось величне — відразу було видно, що він звик відігравати важливу роль при дворах монархів різних країн і повелівати знатними лицарями, які звідусіль стікалися під прапор його ордену.

— Конраде,— казав великий магістр,— жодного разу не довелося мені побачити в Англії нічого такого, на чому око могло б зупинитися із задоволенням, окрім гробниць нашої братії під важкою покрівлею нашого соборного храму в тутешній гордій столиці. Клянуся святим Храмом, крім тебе й ще небагатьох, хто дотримується суворого статуту нашого ордену, не бачу я таких людей, яким із чистим серцем міг би дати священний титул брата. Що сказано в нашому законі і як вони виконують його? Сказано: не носити суєтних прикрас, не мати пір'я на шоломі, ані золотих острогів, ані позолочених вуздечок. А тим часом хто найбільші чепуруни, як не наші воїни Храму? Статут забороняє вбивати тварин із лука й арбалета, забороняє сурмити в мисливські роги та навіть пришпорювати коня в погоні за дичиною. І що ж? Хто, як не тамплієр, виїжджає на полювання з соколами, займається стріляниною, цькуванням по лісах та іншими марнотними розвагами! їм заборонено без особливого дозволу настоятеля читати книжки, крім тих, які читаються вголос під час загальної трапези. А тим часом вони слухають спів менестрелів і зачитуються порожньою писаниною. Їм запропоновано викорінювати чаклунство та єресь, а вони, за чутками, вивчають окаянні кабалістичні знаки юдеїв і заклинання язичників-сарацинів. Статут повеліває їм бути помірними в їжі, харчуватися корінцями, юшкою, кашею, їсти м'ясо не більше трьох разів на тиждень, тому що звичка до м'ясних блюд — ганебне падіння, а поглянь — столи їхні ломляться від вишуканих страв. Їм слід пити лише воду, а тим часом серед веселих гуляк склалося вже прислів'я: «П'є як тамплієр». Воїни хреста, які повинні уникати погляду жіночих очей, як зміїного жала, відкрито живуть у гріху не лише з жінками свого племені, але і з дочками проклятих язичників і ще більш проклятих юдеїв. Чи це я сплю? Ні! Я помщуся за праведну справу! Умертвлю грішників! Я очищу стіни Храму, а нечисте каміння, розплідник зарази, я викину геть.

— Подумай, преподобний отче,— сказав Монт-Фітчет,— адже ця цвіль завдяки часу й звичці в'їлася глибоко. Запроваджені тобою зміни будуть праведні й мудрі, але чи не краще підступатися до них обережніше?

— Ні, Монт-Фітчете,— відповів суворий старий.— Це потрібно зробити різко й зненацька. Ми повинні відкинути накопичені скарби, які спокушають великих світу цього, ми повинні відкинути всяку самовпевненість і марнославство; ми повинні викорінити розбещеність, що знеславила нас на весь світ. Потрібно повернутися назад, довести, що ми вірні захисники хреста.

У цю хвилину на доріжці саду з'явився зброєносець. Він шанобливо вклонився великому магістрові й мовчки зупинився перед ним, очікуючи дозволу говорити.

— Кажи, ми дозволяємо тобі, навіщо ти прийшов?

— Шляхетний і преподобний отче,— відповів зброєносець,— біля воріт стоїть юдей і просить дозволу переговорити з братом Бріаном де Буагільбером.

— Ти добре зробив, що прийшов доповісти мені про це,— сказав великий магістр.— Коли йдеться про цього Буагільбера, то нам особливо важливо знати про його справи,— додав він, звертаючись до свого супутника.

— За чутками, це хоробрий і доблесний лицар,— мовив Конрад.

— Ці чутки справедливі,— сказав великий магістр.— У доблесті ми ще не поступаємося нашим попередникам, героям хреста. Але коли брат Бріан вступав у наш орден, він видався мені людиною похмурою і розчарованою. Здавалося, що, вимовляючи обітницю й відмовляючись від миру, він робив це не зі щирого потягу, а радше з якоїсь досади, що змусила його шукати розради в покаянні. Відтоді він перетворився на полум'яного заколотника. Він став на чолі тих, хто заперечує наші права. Він забув, що влада наша знаменується тим самим символом хреста, що складається із двох перехрещених жезлів: один жезл як опора для слабких, а інший — для покарання винних. Даміане,— вів далі він, звернувшись до послушника,— приведи сюди юдея.

Жоден невільник, покликаний перед очі могутнього володаря, не міг би з більшою повагою й жахом наближатися до його трону, ніж Ісак підходив до великого магістра. Коли він опинився на відстані трьох ярдів від нього, Бомануар помахом свого ціпка наказав йому не підходити ближче. Тоді євреї став навколішки, поцілував землю на знак поваги, потім підвівся на ноги та, схрестивши руки на грудях, зупинився перед тамплієром із пониклою головою, у покірній позі східного раба.

— Юдею,— сказав гордовитий старий,— слухай уважно. У нашому званні не личить вести з тобою тривалі розмови, до того ж ми ні на кого не любимо гаяти час і витрачати слова. Відповідай якомуго коротше на запитання, які я тобі ставитиму. Але гляди, кажи правду. Якщо ж твій язик лукавитиме, я накажу вирвати його з твоїх нечестивих вуст. Кажи, навіщо тобі потрібно бачити нашого брата Бріана де Буагільбера?

Ісакові дух сперло від жаху та зніяковіння. Він не знав, як йому чинити. Якщо розповісти все як було, це можуть визнати наклепом на орден. Якщо не казати, то як же інакше виручити Ребекку? Бомануар помітив його смертельний страх і злегка заспокоїв його:

— Не бійся за себе, нещасний юдею,— сказав він,— кажи прямо й відверто. Ще раз запитую: яка в тебе справа до Бріана де Буагільбера?

— У мене до нього лист,— пробубонів єврей,— чемно голошу вашому доблесному преподобію, лист до сера шляхетного лицаря від пріора Еймера з абатства в Жорво.

— Ось у які часи ми з тобою живемо, Конраде! — вигукнув великий магістр.— Абат надсилає листа воїнові святого Храму і не може знайти кращого посланця, ніж цей безбожник юдей! Давай-но сюди листа!

Єврей тремтячими руками розправив заломив свої шапки, куди сховав листа, і хотів був наблизитися, маючи намір вручити його власне великому магістрові. Але Бомануар грізно крикнув:

— Назад, собако! Я не торкаюся до невірних інакше, ніж мечем. Конраде, візьми в нього листа і дай мені.

Прийнявши в такий спосіб у свої руки послання пріора, Бомануар ретельно оглянув його з усіх боків і почав розплутувати нитку, якою воно було обмотане.

— Преподобний отче,— сказав Конрад вельми шанобливо,— ти й печатку зламаєш?

— А чому ж ні? — мовив Бомануар, насупивши брови.— Хіба не сказано в сорок другому розділі «De Lctione Literarum»¹, що лицар Храму не повинен отримувати листів навіть від рідного батька, не сповістивши великого магістра, й зобов'язаний читати їх не інакше як у його присутності?

Він спочатку швидко прочитав листа про себе, причому на обличчі його відбилися подив і жах; потім перечитав його вдруге й нарешті, простягнувши Конрадові, ударив рукою по списаних аркушах і вигукнув:

— Що й казати, гарна тема для листа від одного християнського чоловіка до іншого! Особливо якщо обидва — поважні духовні особи. Коли ж,— запитав він, урочисто звівши очі до неба,— коли ж, Господи, ти зійдеш на ниву й відвієш половину від щирого зерна?

Монт-Фітчет взяв листа з рук начальника й почав читати.

— Читай уголос, Конраде,— сказав великий магістр,— а ти,— він звернувся до Ісака,— слухай уважно, тому що ми вчинимо тобі допит.

Конрад прочитав уголос таке:

— «Еймер, милістю Божою пріор цистерціанського монастиря Святої Марії в Жорво, серу Бріануде Буагільберу, лицареві священного ордену тамплієрів, з побажанням доброго здоров'я й щедрих дарів кавалера Бахуса й дами Венери. Щодо нас особисто, любий брате, ми в цю хвилину перебуваємо в полоні в якихось беззаконних і безбожних людей, які не побоялися затримати нашу особу та призначити з нас викуп. Наразі довідалися ми й про нещастя, що сталося з бароном Фрон де Бефом, і про твою втечу з вродливою юдейкою, яка зачарувала тебе своїми чорними очима. Щиро пораділи ми твоєму

¹ Про читання листів (лат.).

порятунку від полону. Проте просимо тебе: будь якомога обережнішим із цією новою Ендорською чарівницею. Тому що приватно нам вдалося довідатися, що ваш великий магістр, який не розуміється ані на чорних очах, ані на червоних устах, їде до вас із Нормандії, щоб перешкодити вам веселитися й повиправляти ваші помилки. А тому дуже радимо вам дотримуватися обережності, щоб вас не застали уві сні, як сказано у святому писанні, а позаяк батько Ребекки, багатий юдей Ісак із Йорка, просить у мене, щоб я замовив за нього слівце перед тобою, то я й доручаю це послання йому, а тобі серйозно раджу і навіть благаю тебе неодмінно взяти за цю дівицю викуп, тому що він відвалить за неї стільки грошей, що на них можна буде дістати півсотні дівиць на менш небезпечних умовах. Зачекай лише, коли ми знову будемо разом. Тоді повеселимося, як личить щирим братам, причому не забудемо й винної чаші. Тому що в писанні сказано: «*Vinum loetificat cor hominis*»¹, а також: «*Rex delectabitur pulchritudine tua*»².

Чекаючи цього приємного побачення, бажаю тобі доброго здоров'я. Писано у вертепі розбійників, у годину ранкової молитви.

Еймер, пріор абатства Святої Марії в Жорво.

Postscriptum. А твій золотий ланцюг недовго в мене погостював: він дістався злодіям і відтепер красуватиметься на шиї одного з розбійників. Він повісить на нього свій мисливський свисток, яким скликає собак».

— Що ти на це скажеш, Конраде? — запитав великий магістр.— Вертеп розбійників! Для такого пріора це і є відповідне житло. Нічого дивуватися, що десниця Божа піднялася на нас, і в Святій Землі ми втрачаємо місто за містом, що невірні відбивають у нас землю фут за футом, якщо завелися серед нас такі духовні сановники, як цей Еймер. Лише волів би я знати, кого він має на увазі під ім'ям «наної Ендорської чарівниці».

Конрад набагато краще за настоятеля був знайомий з умовною мовою тодішніх облесників, можливо, навіть сам колись користувався нею. Він пояснив слова, не зрозумілі великому магістру, зауваживши, що багато світських людей вживають схожі висловлювання, розповідаючи про своїх коханок. Але це пояснення не задовольнило впертого фанатика.

— Ні, Конраде, тут криється щось серйозніше. У простоті душі ти й не підозрюєш, що це може бути справжня прірва беззаконня. Ребекка з Йорка, мабуть, вихованка тієї самої Міріам, про якути, напевно, чув. Побачиш, що юдей сам зізнається в цьому,— і повернувшись до Ісака, він голосно запитав: — То, виходить, твоя дочка — бранка Бріана де Буагільбера?

¹ Вино звеселяє серце людини (лат.).

² Цар отримає насолоду від твоєї краси (лат.).

— Це так, ваше доблесне преподобіє,— тремтячи, мовив Ісак.— Який потрібно викуп з бідної людини, я ладен...

— Мовчати! — ревнув великий магістр.— Дочка твоя займалася лікуванням чи ні?

— Аякже, милостивий пане,— відповів Ісак набагато сміливіше,— і лицарі, і йомени, і зброєносці, і васали благословляють щасливий дар, який вона має від Бога. Багато хто може засвідчити, що вона зцілила їх, коли всі інші засоби вже не здатні були допомогти.

— Твоя дочка лікує, звісно, нашіптуванням, заклинаннями, талісманами та іншими кабалістичними засобами?

— Та ні, преподобний і хоробрий лицарю,— відповів Ісак,— лікує вона бальзамом, що має чудодійні властивості.

— А звідки вона дістала секрет його складу? — запитав Бомануар.

— Її навчила премудра Міріам,— сказав Ісак.— Мудра й поважна жінка нашого племені.

— Ага, лукавий юдею! — вигукнув великий магістр.— Це, мабуть, саме та Міріам, про чаклунські підступи якої знає увесь християнський світ. Її тіло було спалене, а попіл розвіяний. І нехай те ж саме буде зі мною та з моїм орденом, якщо я не вчиню так з ученицею цієї відьми. Я відучу її чаклувати та своїми чарами приворожувати воїнів святого Храму! Даміане, жени цього юдея геть за браму! Якщо він надумає опиратися або обертатися назад, убий його на місці. А з дочкою його ми вчинимо так, як велить християнський закон і як личить нашому високому сану.

Бідолашного Ісака виштовхали геть із пресепторії, незважаючи на його благання та щедрі обіцянки. Йому нічого не лишалось діяти, як повернутися в будинок рабина й намагатися через нього дістати хоч якусь звістку про долю дочки. Дотепер він страшився за її честь, тепер він тріпотів за її життя. Тим часом великий магістр наказав покликати до себе пресептора обителі Темплстоу.

Розділ XXXVI

*Мій чин — то не шахрайство. Всі-бо
крутять:*

Старці — у жебрах; шляхтичі поважні —

Щоб землю, владу, титули здобути,

І духовенство, і вояк відважний

Не гребують крутійством. А коли

Хтось не ховає ніж у рукаві —

Із того має він хосен малий,

Бо так уже влаштований цей світ.

Старовинна п'єса

Альберт Мальвуазен, настоятель, або пресептор обителі Темплстоу. був рідним братом уже відомого нам Філіпа Мальвуазена. І приятлював із Бріаном де Буагільбером.

Серед розпусних та аморальних людей, яких було чимало в ордені Храму, Альберт із Темплстоу справедливо посідав одне з чільних місць, але, на відміну від сміливого Буагільбера, він умів приховувати свої вади і честолюбні задуми за лицемірним благочестям і палким фанатизмом. Якби великий магістр не приїхав так несподівано, він не знайшов би в Темплстоу жодних порушень. Але навіть і тепер, коли його захопили зненацька, Альберт Мальвуазен улесливо і вдавано болісно вислуховував докори свого вимогливого начальника і старанно почав відновлювати аскетичне благочестя в своїй обителі.

Проте прихильна думка великого магістра різко змінилася, коли він дізнався, що Альберт Мальвуазен прийняв у стіни своєї обителі полонену єврейку, яка, ймовірно, була у любовному зв'язку з одним із братів ордену. І коли Альберт з'явився до великого магістра, той зустрів його надзвичайно суворо.

— У тутешній обителі ордену лицарів святого Храму,— строго сказав Бомануар,— перебуває жінка юдейського племені, привезена сюди одним із наших братів во Христі й залишена тут із вашого дозволу, сер пресептор.

Альберт Мальвуазен був украй збентежений. Злощасну Ребекку замкнули в одному з найвіддаленіших, найпотаємніших закутків будівлі. Були вжиті всілякі запобіжні заходи, щоб її присутність залишилася таємною. У погляді великого магістра пресептор прочитав загибель і собі, й Буагільберу в разі, якщо він не зуміє зупинити бурю, що насувається.

— Ще раз запитую тебе, як могло статися, що ти дозволив поганити священні стіни цієї обителі, допустивши, щоб один із братів привіз сюди коханку, та ще й чаклунку?

— Чаклунку? — перепитав Альберт Мальвуазен. — О сили небесні! Завдяки вашій мудрості, преподобний отче, полуда спала з очей моїх. Я ніяк не міг збагнути, чому такий доблесний лицар як Бріан де Буагільбер міг так захопитися красою цієї жінки. Я прийняв її в обитель, поставивши за мету перешкодити їхньому подальшому зближенню, бо в іншому разі наш хоробрий і поважний брат во Христі наразився б на небезпеку вчинити великий гріх.

— Було б дуже шкода, — докинув Конрад Монт-Фітчет, — якби орден втратив одного з найкращих воїнів саме тоді, коли наша свята громада особливо потребує допомоги своїх синів. Бріан де Буагільбер власноруч знищив до трьохсот сарацинів.

— Кров цих окаянних псів, — сказав великий магістр, — буде бажаним і приємним даром святим і янголам. З милостивою допомогою святих ми постараємося розсіяти чари, в тенетах яких заплутався наш брат. Він розірве пута цієї нової Далілі, як древній Самсон розірвав мотузки, якими зв'язали його філістимляни, і знову вбиватиме полчища невірних. Що ж до мерзотної чаклунки, яка зачарувала лицаря святого Храму, то її, поза сумнівом, потрібно стратити.

— Але англійські закони... — почав був пресептор, утішений тим, що так вдало відвернув гнів великого магістра від себе і Буагільбера, але все таки побоюючись, щоб Бомануар не зайшов задалеко.

— Англійські закони, — перервав його великий магістр, — дозволяють і наказують кожному судді чинити суд і розправу в межах своєї юрисдикції. І ниций барон має право арештувати, допитати й судити чаклунку, якщо знайде таку у своїх володіннях. То невже ви відмовляєте в цьому праві великому магістрові? Чаклунка буде стерта з лиця землі, і таким чином покаране неподобство. Підготуйте головну залу для суду над чаклуною.

Альберт Мальвуазен вклонився і вийшов, але перш ніж звеліти приготувати залу для суду, він вирушив шукати Бріана де Буагільбера, щоб повідомити йому про імовірний вислід справи.

Він застав Бріана у стані, близькому до сказу через відсіч, яку йому щойно знову дала вродлива єврейка.

— Яка безрозсудність! — вигукнув він. — Яка невдячність відкидати людину, що серед потоків крові і полум'я ризикувала власним життям заради її порятунку! Присягаюся Богом, Мальвуазене, поки я шукав її, навколо мене валилася та тріщала палаюча стеля, горіли сходи. Я правив за мішень для сотень стріл, а зараз ця примхлива дівчина мені ж дорікає, чому я не дав їй там загинути.

— А мені здається, що ви обоє одержимі дияволом, — сказав пресептор. — Скільки разів я вам радив дотримуватися обережності, пам'ятати про самовладання! Я починаю

думати, що старий Лука Бомануар має рацію в своєму припущенні, що ця юдейка вас зачарувала.

— Лука Бомануар! — вигукнув Буагільбер із докором. — То ти так дотримуєшся обережності, Мальвуазене! Як же ти міг допустити, щоб цей навіжений дізнався про присутність Ребекки в пресепторії?

— А що ж мені було діяти? — знизав плечима пресептор. — Я не нехтував жодною дрібницею, щоб зберегти справу в таємниці, але хтось пронюхав і доніс. Але я, як умів, постарався вигородити тебе. Ти не постраждаєш. Аби ти відрікся від Ребекки.

— Е ні, клянуся Богом, такого не станеться! — відтяв Буагільбер.

— А я клянуся Богом, що так має бути і так буде! — сказав Мальвуазен. — Ні ти, ні хтось інший не зможуть її врятувати. Лука Бомануар заздалегідь вирішив, що страта юдейки послужить очисною жертвою за всі любовні гріхи лицарів Храму.

— Знаєш, що я вигадав? — мовив Буагільбер. — Адже ти мені друг, Альберте, допоможи мені. Влаштуй так, щоб вона змогла втекти. А я відвезу її куди-небудь в безпечне і потаємне місце.

— Не можу, якби й хотів, — відповів пресептор. — Весь будинок повний прислужників великого магістра та його прибічників. До того ж, відверто кажучи, я не хотів би вплутуватися в цю справу, навіть маючи впевненість, що вийду сухим із води. Подумай, Буагільбере: твоє теперішнє становище, твоє майбутнє — все залежить від того місця, яке ти посідаєш в ордені. Якщо ти опиратимешся і не відмовишся від своєї пристрасі до цієї Ребекки, пам'ятай, що ти цим даєш право Бомануару виключити тебе з ордену. Бомануар, звісно, не знехтує такою нагодою.

— Мальвуазене, — зітхнув Буагільбер, — який же ти холонокровний...

— ... товариш, — підказав пресептор, поспішно перериваючи його фразу: побоювався, щоб Буагільбер не бовкнув чогось гіршого. — Так, я холонокровний товариш, а тому й можу дати тобі мудру пораду. Ще раз повторюю, що врятувати Ребекку неможливо. Йди краще, покайся великому магістру: припади до його ніг і скажи йому...

— Лише не до його ніг!

— Та годі, — спокійно вів далі Мальвуазен, — тоді оголоси йому, що ти палко кохаєш цю полонену юдейку. Та зізнавшись у порушенні обітниць, не чекай уже прощення від братії — тобі доведеться проміняти могутність і високе становище на долю найманця, який бере участь в дрібних сутичках.

— Правду говориш, Мальвуазене, — сказав Бріан де Буагільбер, хвилину поміркувавши. — Я не дам старому нелюдові такої сильної зброї проти себе. Ребекка не

заслуговує на те, щоб задля неї я жертвував своєю честю і майбутнім. Я зречуся її. Так, я її залишу на волю долі.

— Не став жодних умов, якщо ти вже ухвалив таке розумне рішення,— мовив Мальвуазен.— Нехай гинуть сотні таких тендітних істот, як ця юдейка, аби ми сміливо рухалися вперед на шляху до слави та почестей. Ну, а зараз я піду розпорядитися, щоб приготували залу до майбутнього судилища.

— Як! — вигукнув Буагільбер.— Так швидко!

— О так,— відповів пресептор,— суд завжди здійснюється дуже швидко, якщо суддя заздалегідь ухвалив вирок.

Зоставшись на самоті, Буагільбер прошепотів:

— Дорого ти обійдешся мені, Ребекко! Але чому я не в силі покинути тебе, як радить цей бездушний лицемір? Я зроблю ще одне зусилля заради твого порятунку. Але стережися! Якщо ти знову відвернешся від мене, моя помста буде такою ж великою, як і моя любов. Буагільбер не може жертвувати своїм життям і честю, якщо йому платять за це лише докорами та презирством.

Важкий дзвін на башті замку пробив полудень, коли Ребекка почула кроки на потаємних сходах, що вели до місця її ув'язнення. Судячи з тупоту, було зрозуміло, що піднімаються декілька людей, і ця обставина втішила її, оскільки вона найбільше боялася відвідин лютого і пристрасного Буагільбера. Двері відчинилися, і Конрад та пресептор Мальвуазен увійшли до кімнати у супроводі варти в чорному вбранні та з алебардами.

— Дочко проклятого племені,— звелів пресептор,— встань і йди за нами!

— Куди і навіщо? — запитала Ребекка.

— Дівчино,— відповів Конрад,— твоя справа не запитувати, а коритися! Проте знай, що тебе ведуть на суд, і ти з'явишся перед лицем великого магістра нашого святого ордену, і там ти складеш звіт за свої злочини.

— Хвала Богові Авраамову,— сказала Ребекка, благоговійно склавши руки.— Один титул судді, хоч би ворожого моєму племені, дає мені надію на заступництво. Я піду за вами з великою охотою.

Повільним і урочистим кроком спустилися вони сходами, перетнули довгу галерею і через подвійні двері увійшли до широкої зали, де мав відбутися суд.

До нижньої частини просторої зали набилися зброєносці та йомени, і Ребецці довелося пробиратися крізь натовп із допомогою пресептора і Монт-Фітчета, а також чотирьох вартових. Ідучи до призначеного місця зі схиленою головою і схрещеними на грудях руками, Ребекка навіть не помітила, як хтось із натовпу всунув в її у руку клаптик пергаменту. Вона майже несвідомо взяла його і далі тримала, жодного разу не

поглянувши на нього. Проте усвідомлення того, що в цих страшних зборах у неї є якийсь доброзичливець, додала їй сміливості, щоб озирнутися.

Розділ XXXVII

*Страшний закон, що не давав ченцям
Невтішні заспокоїти серця;
Страшний закон, що, наче смертний гріх,
Засуджував цілком невинний сміх;
Але страшніш, як тиранію він
Підніс — і видає за Божий чин.*

«Середньовіччя»

Трибунал, перед яким мала з'явитися нещасна і ні в чому не винна Ребекка, був розташований на помості величезної зали. На цьому помості на високому кріслі, просто перед підсудною, сидів великий магістр ордену тамплієрів у розкішному білому вбранні; в руці він тримав палицю — символ священної влади, увінчаний хрестом ордену. Біля ніг його стояв стіл, за яким сиділи два капелани, до обов'язків яких входило вести протокол процесу. Четверо пресепторів займали місця позаду крісла великого магістра і трохи оддалік від нього; ще далі, на такій самій відстані від пресепторів, на простих лавах сиділи рядові члени ордену, а за ними на тому ж помості стояли зброєносці в білосніжному вбранні.

Картина була надзвичайно урочистою; за присутності великого магістра лицарі прагнули відтворити на своїх обличчях, які зазвичай випромінювали військову відвагу, поважність, що личить людям духовного звання.

По всій залі стояла варта, озброєна бердишами, і юрмилася безліч народу, що зібрався подивитися на великого магістра і на чаклунку-єврейку.

Засідання відкрилося співом псалмів, у якому взяв участь Бомануар, приєднавши свій глибокий, звучний голос, що не втратив сили, незважаючи на похилий вік великого магістра. Коли спів скінчився, великий магістр поволі обвів очима збори і завважив, що місце одного з пресепторів було вільне. Місце це належало Бріану де Буагільберу, який полишив його і стояв біля однієї з лав, зайнятих лицарями. Лівою рукою він підтримував свій плащ, ніби прагнучи приховати обличчя, в правій тримав меч, задумливо малюючи його вістрям якісь знаки на дубовій підлозі.

— Нещасний,— мовив упівголоса великий магістр, кинувши на нього жалісливий погляд.— Бачиш, Конраде, як він страждає через нашу святу справу? Ось до чого за сприяння нечистої сили може довести хороброго і поважного воїна легковажний погляд жінки! Бачиш, він не в змозі позирнути на нас. І на неї не може дивитися. Хтозна, чи не

біс його мучить в цю хвилину, що він із таким завзяттям виводить на підлозі ці кабалістичні знаки?

Потім великий магістр підвищив голос і звернувся до зборів:

— Преподобні і хоробрі мужі, лицарі, пресептори, друзі нашого святого ордену, брати і діти мої! І ви також, родовиті і благочестиві збросносці, претенденти на чесний хрест! Також і ви, наші брати во Христі, люди всілякого звання! Нехай буде відомо вам, що не за браком особистої нашої влади скликали ми ці збори, бо я, покірний раб Божий, силою довіреного мені берла наділений правом чинити суд і розправу в усьому, що стосується блага нашого святого ордену. Проте коли скажений вовк забрів у стадо і зарізав одне ягня, добрий пастир зобов'язаний скликати всіх своїх товаришів, щоб вони луками і пращами допомогли йому знищити ворога. Атому викликали ми сюди юдейську жінку на ім'я Ребекка, дочку Ісака з Йорка,— жінку, відому своїм чаклунством. Цим чаклунством зіпсувала вона кров і потьмарила розум не простої людини, а лицаря. Побратим наш Бріан де Буагільбер відомий не лише нам, але й усім тут присутнім як хоробрий і старанний захисник хреста, який здійснив безліч доблесних подвигів у Святій Землі і багатьох інших святих місцях, кров'ю язичників очистивши їх від осквернення. Не менше, ніж своєю хоробрістю і військовими заслугами, прославився він серед братії і мудрістю своєю, тож лицарі нашого ордену звикли бачити в ньому брата, до якого перейде цей жезл, коли Господу завгодно буде позбавити нас від тягара володіти ним. Коли ж ми почули, що цей шляхетний лицар раптом зрадив статут нашого Храму і зв'язався з юдейською дівчиною,— ми могли приписати все це лише диявольській мані або чарам. Якби ми вважали інакше, ані високий сан його, ані особиста доблесть, ані його слава не зашкодили б нам його суворо покарати, щоб викоренити зло. За всі богохульні гріхи Бріана де Буагільбера слід було б викинути з нашого братства, хоч би він був правою рукою і правим оком нашого ордену.

Великий магістр замовк. Зборами прокотився тихий гомін.

— Такою,— вів далі великий магістр,— була б важка кара, якою ми мали б покарати лицаря Храму, який порушив стільки найважливіших статей нашого статуту з власної волі. Якщо ж завдяки чаклунству лицар потрапив під владу сатани лише тому, що легковажно поглянув на дівочу красу, ми маємо право радше сумувати через його гріхи, ніж карати за них; ми повинні, наклавши на нього покарання, що допоможе йому очиститися від беззаконня, всю вагу нашого гніву обернути на суд диявольський, той, що мало не призвів до його остаточної загибелі. А тому виступайте вперед усі, хто був свідками цих діянь, щоб ми могли з'ясувати, чи може правосуддя наше задовольнитися

покаранням нечестивої жінки, чи ми повинні з важким серцем покарати також і нашого брата.

Викликали кількох людей, які засвідчити, що на власні очі бачили, як Буагільбер ризикував життям, рятуючи Ребекку з палаючої будівлі, і як наражав себе на небезпеку, піклуючись лише про неї. Палка відвага, проявлена лицарем заради порятунку Ребекки, виходила, судячи з цих свідчень, за межі не лише розсудливості, але й найбільших подвигів лицарської відданості.

Далі викликали пресептора обителі Темплстоу, який розповів про приїзд Буагільбера з Ребеккою в пресепторію. Мальвуазен давав свідчення дуже обачно. Здавалося, він всіляко прагне пощадити почуття Буагільбера, проте часом він вставляв у свою розповідь такі натяки, які показували, що він вважає: лицар наче втратив розум. Тяжко зітхаючи, пресептор покався в тому, що сам прийняв Ребекку і її коханця в свою обитель.

— Все, що я міг сказати на виправдання мого вчинку,— сказав він наприкінці,— вже сказано мною на сповіді перед високопреподобним отцем великим магістром. Я з радістю готовий прийняти будь-яке покарання, яке з його ласки буде накладене на мене.

— Ти добре сказав, брате Альберт,— зауважив Бомануар.— Твоє рішення не було поганим, оскільки ти розсудив за благо вберегти від погибелі брата, що збився з вірного шляху, але поведінка твоя була помилковою. Наш благочестивий засновник наказав нам читати «Отче наш» тринадцять разів вранці і дев'ять разів увечері, а ти читай удвічі більше. Тамплієрові тричі на тиждень дозволяється їсти м'ясо, а ти постуй усі сім днів. Така єпитимія призначається тобі на шість тижнів.

З лицемірним виглядом щонайглибшої покірливості пресептор Темплстоу вклонився владыці до землі і повернувся на своє місце.

— Тепер, браття,— мовив великий магістр,— буде доречно заглибитися в минуле цієї жінки і перевірити, чи здатна вона чаклувати і наводити вроки на людей. Нехай ті, кому щось відомо про життя і вчинки цієї жінки, зроблять крок уперед і свідчать про те перед нами.

Із дальнього кутка зали долинув якийсь шум; на запитання великого магістра, що там відбувається, йому відповіли, що в натовпі є каліка, якому підсудна повернула можливість рухатися, вилікувавши його чудодійним бальзамом.

З натовпу виштовхнули наперед бідного селянина, вродженого саксонця. Він був смертельно наляканий, очікуючи покарання зате, що його вилікувала від паралічу єврейка. Проте лікування не було завершене: бідолаха досі міг пересуватися лише на милицях.

Украй неохоче, з гіркими сльозами він розповів, що він називається Гігг, син Снелля, і що два роки тому, коли він проживав у Йорку і працював столяром у багатого єврея

Ісака, він раптом захворів і зліг; тоді Ребекка почала лікувати його якимсь бальзамом із запахом прянощів, який повернув йому здатність рухатися.

— І дозвольте повісти вашій преподобній милості,— закінчив свідок,— не може того бути, щоб ця дівчина мала злий намір, хоча й справді, на її біду, вона юдейка. Проте коли я змащував шкіру її зіллям, я щоразу читав про себе «Отче наш» і «Вірую», і зілля від того діяло не гірше.

— Мовчи, рабе,— відтяв великий магістр,— і забирайся геть!

Селянин тремтячою рукою поліз собі за пазуху і витягнув звідти маленьку баночку з накривочкою, на якій було написано декілька слів єврейськими літерами. Для більшості присутніх це було явним доказом, що сам диявол готував зілля. Бомануар перехрестився, узяв у руки баночку і, добре знаючи східні мови, без зусиль прочитав напис: «Лев із коліна Юди переміг».

— Дивовижна влада сатани! — мовив великий магістр.— Адже зумів же він обернути священне писання на знаряддя богохульства, змішавши отруту з необхідною нам їжею! Чи немає тут лікаря, який міг би нам сказати, з чого приготована ця чарівна мазь?

Двоє медиків, як вони себе величали,— один чернець, а інший цирульник,— вийшли вперед і, роздивившись бальзам, оголосили, що склад цієї мазі їм абсолютно не відомий, а пахне вона миррою і камforoю, а це, на їхню думку, східні трави. Після закінчення цієї лікарської експертизи сакс покірливо попросив, щоб йому повернули мазь, що приносила полегшення, але великий магістр, спохмурнівши, сказав:

— Краще бути прикутим до ліжка, ніж зцілитися, приймаючи зілля нечестивих еретиків, і почати ходити.

— Ох,— мовив селянин,— як скаже ваша преподобна милість.

У цю хвилину великий магістр наказав Ребецці зняти покривало. Вона вперше порушила своє мовчання і сказала з покірливою гідністю, що для дочок її племені непристойно відкривати обличчя, якщо вони перебувають у колі незнайомців. Її ніжний голос і покірлива відповідь викликали в присутніх почуття жалю. Варта кинулася вперед із наміром здерти з неї покривало, але вона підвелася та вигукнула:

— Ні, заклинаю вас любов'ю до ваших дочок!.. На жаль, я забула, що у вас не може бути дочок! То хоч би в пам'ять про ваших матерів, із любові до ваших сестер, заради дотримання благопристойності, не дозволяйте так поводитися зі мною у вашій присутності! Але я скоряюся вам,— додала вона з такою сумною покірністю в голосі, що серце самого Бомануара здригнулося,— ви старійшини, і за вашим наказом я сама покажу вам обличчя нещасної дівчини.

Вона відкинула покривало і поглянула на них. На обличчі її відбивалася і соромливість, і почуття власної гідності. Її дивовижна краса викликала загальний подив, і молодші з лицарів мовчки презирнулися. Ці погляди, здавалося, говорили, що надзвичайна краса Ребекки набагато краще пояснює божевільну пристрасть Буагільбера, ніж її вдавене чаклунство.

Викликали двох найманців, яких Альберт Мальвуазен задалегідь навчив, що їм треба казати. У першу хвилину обидва неначе розгубилися; проте Мальвуазен кинув на них такий виразний погляд, що вони схаменулися і знову набули впевненого вигляду. З точністю, яка могла б видатися підозріливою менш упередженим суддям, вони надали цілий ряд свідчень. Більшість із них були суцільною вигадкою, інші стосувалися простих, природних явищ, але про все це розповідалося так таємничо і з такими подробицями й поясненнями, що навіть найбезневинніші події набували зловісного забарвлення. Всі ці розповіді про звичайні речі були вислухані дуже серйозно і зараховані до розряду якщо не прямих, то непрямих доказів, що підтверджували стосунки Ребекки з нечистою силою.

Великий магістр зібрав думки своїх радників і урочисто запитав Ребекку, що вона може сказати проти смертного вироку, який він має намір зараз виголосити.

— Покликатися на ваше співчуття,— сказала прекрасна єврейка голосом, що здригнувся від хвилювання,— було б, як бачу, марно і принизливо. Пояснювати вам, що лікування хворих і поранених не може бути противне Богові, в якого всі ми віримо, було б даремно. Доводити, що багато вчинків, у яких звинувачують мене ці люди, абсолютно неможливі, безплідно: вочевидь, ви в них вірите. Так само безглуздо виправдовуватися, що мій одяг, моя мова і мої звички чужі вам, бо властиві моєму народу — я мало не сказала: моїй батьківщині, але, на жаль, у нас немає вітчизни. Я не виправдовуватимусь навіть, звинувачуючи мого гнобителя, який стоїть тут і чує, як мене помилково звинувачують, а його з тирана перетворюють на жертву. Нехай Бог розсудить мене з ним, але мені легше прийняти будь-яку страту, яку вам заманеться присудити мені, ніж вислуховувати пропозиції, з якими цей перевтілений диявол переслідував мене, свою полонянку, беззахисну і безпорадну дівчину. Проте він однієї з вами віри, а тому найменше його заперечення має у ваших очах більшу ціну, ніж урочисті клятви нещасної юдейки. Отже марно було б намагатися обернути проти нього звинувачення, висунуті проти мене. Але я запитую його — Бріане де Буагільбер, я звертаюся до тебе самого — скажи, хіба всі ці звинувачення не хибні? Хіба все це не найжахливіший наклеп, такий само безглуздий, як і смертоносний?

Запанувала тиша. Погляди всіх були спрямовані на Бріана де Буагільбера. Він мовчав.

— Говори ж,— вела далі вона,— якщо ти чоловік, якщо ти християнин! Говори! Заклинаю тебе вбранням, яке ти носиш, ім'ям, що дісталось тобі в спадок від пращурів, лицарством, яким ти нахваляєшся. Честю твоєї матері, могилою і прахом твого батька! Благаю тебе, скажи: чи правда все, що тут було сказано?

— Відповідай їй, брате,— мовив великий магістр,— якщо лише ворог роду людського, з яким ти борешся, не здолав тебе.

В Буагільбері, здавалося, вирували суперечливі пристрасті, які спотворили його обличчя судою. Нарешті він із великим зусиллям, дивлячись на Ребекку, спромігся вимовити:

— Сувій, сувій!

— Ось,— мовив Бомануар,— це справді незаперечне свідчення. Жертва її чаклунства лише й могла послатися на фатальний сувій, накреслені заклинання, які змушують мовчати.

Проте Ребекка інакше розтлумачила ці слова. Мигцем поглянувши на обривок пергаменту, який вона й далі тримала в руці, вона прочитала написані там арабською слова: «Проси захисника».

Гул, що прокотився зборами після дивної відповіді Буагільбера, дав час Ребецці не лише непомітно прочитати, але й знищити записку. Коли шепіт стих, великий магістр підвищив голос:

— Ребекко,— сказав він,— жодної користі не принесло тобі свідчення цього нещасного лицаря, який, мабуть, досі перебуває у владі сатани. Що ти можеш ще сказати?

— Згідно з вашими жорстокими законами у мене залишається тільки один засіб до порятунку,— сказала Ребекка.— Щоправда, життя було дуже важким для мене, принаймні останнім часом, але я не хочу відмовлятися від Божого дару, якщо Господь дарує мені хоч слабку надію на порятунок. Я заперечую всі ваші звинувачення, оголошую себе невинною, а свідчення помилковими. Вимагаю призначення Божого суду, і нехай мій захисник підтвердить, що правда на моєму боці.

— Але хто ж, Ребекко,— сказав великий магістр,— погодиться виступити захисником юдейки, та ще й чаклунки?

— Бог дасть мені захисника,— відповіла Ребекка.— Не може бути, щоб у всій славній Англії, країні гостинності, великодушності і свободи, де так багато людей завжди готові ризикувати життям в ім'я честі, не знайшлося людини, яка захотіла б виступити в ім'я справедливості. Я вимагаю призначення двобою. Ось мій виклик.

Вона зняла зі своєї руки вишиту рукавичку і кинула її до ніг великого магістра з такою простотою і з таким почуттям власної гідності, які збудили загальний подив і захоплення.

Розділ XXXVIII

...Ось виклик мій тобі:

Я доведу в найтяжчій боротьбі

Військову мужність.

В. Шекспір «Ричард II»

Краса і вираз обличчя Ребекки справили глибоке враження навіть на Луку Бомануара. Від природи він не був ані жорстоким, ані бодай суворим. Але він завжди був людиною байдужою, з високими, хоча й помилковими уявленнями про обов'язок, і серце його поступово зробилося жорстоким завдяки аскетичному життю і могутній владі, якою він користувався, а також унаслідок його впевненості в тому, що на ньому лежить обов'язок карати язичників і викорінювати єресь. Суворі риси його обличчя неначе полагіднішали, коли він дивився на вродливу дівчину, яка стояла перед ним, самотню, безпорадну, що захищалася з дивовижною твердістю духу і рідкісною відвагою. Він двічі поклав на себе хресне знамення, ніби дивуючись, звідки з'явилася така надзвичайна м'якість у його душі, в таких випадках твердішій за сталь. Нарешті він заговорив.

— Дівчино,— сказав він,— якщо та жалість, яку я відчуваю до тебе, є породженням злих чар, нав'яаних на мене твоїм лукавством, то є великий гріх твій перед Богом. Але вважаю, що відчуття мої радше можна приписати природній скорботі серця, яке шкодує, що така краса містить у собі згубну отруту. Покайся, дочко моя, зізнайся, що ти чаклунка, зречися своєї неправедної віри, поцілуй цю святу емблему порятунку, і все обернеться добром для тебе — і в цьому житті, і в майбутньому. Усамітнишся в одному з жіночих монастирів суворого ордену, і там матимеш час замолити свої гріхи і приймеш гідне покавання. Зроби це — і живи. Чому для тебе є таким дорогим закон Мойсеїв, що ти ладна померти за нього?

— Це закон батьків моїх,— відповіла Ребекка,— він з'явився на землю при гromі і блискавці на вершині гори Синай із вогненної хмари. Якщо ви християни, то й ви в це вірите. Але, за вашим ученням, цей закон замінився новим, а мої наставники учили мене не так.

— Нехай наш капелан виступить уперед,— сказав Бомануар,— і вселить цій нечестивій дурепі...

— Вибачте, якщо я вас перерву,— покірливо промовила Ребекка,— але я дівчина і не вмію вести релігійні суперечки. Проте я зумію померти за свою віру, якщо на те буде воля Божа. Прошу вас відповісти на моє прохання про призначення суду Божого.

— Подайте мені її рукавичку,— сказав Бомануар.— Ось вона — тендітний і маленький виклик на таку важливу справу,— вів далі він, роздивляючись тонку тканину маленької

рукавички.— Бачиш, Ребекко, як тонка і мала твоя рукавичка в порівнянні з нашими важкими сталевими рукавицями,— як і твоя справа в порівнянні зі справою Храму Сіонського, бо виклик кинуто всьому нашому ордену.

— Покладіть на ті ж терези мою невинність,— відповіла Ребекка,— і шовкова рукавичка переважить залізну рукавицю.

— Отже, ти відмовляєшся визнати свою провину і все-таки повторюєш свій сміливий виклик?

— Повторюю, шляхетний сер,— відповіла Ребекка.

— То нехай буде так, в ім'я Господа,— сказав великий магістр,— і нехай Господь виявить істину!

— Амінь! — вимовили всі пресептори, а за ними і усі збори хором повторили те ж слово.

— Братія,— сказав Бомануар,— вам відомо, що ми мали повне право відмовити цій жінці у випробуванні Божим судом, але хоч вона і єврейка, і нехрещена, та все-таки вона істота самотня і беззахисна. Вона вдалася до заступництва наших м'яких законів, і ми не можемо відповісти їй відмовою. Крім того, ми не лише духовні особи, але лицарі та воїни, а тому для нас було б ганебно ухилятися від двобою. Отже: Ребекка, дочка Ісака з Йорка, на підставі численних вагомих доказів звинувачується в тому, що зачарувала одного зі шляхетних лицарів нашого ордену, а на виправдання своє викликала нас на поєдинок — за законом Божим. Як ви гадаєте, преподобні брати, кому слід вручити цей виклик, призначивши його в той сам час захисником із нашого боку в майбутньому двобої?

— Бріану де Буагільберу, якого це найбільше стосується,— відповів пресептор Гудольрік,— і якому краще за всіх відомо, на чиєму боці правда.

— Проте,— мовив великий магістр,— як же бути, якщо наш брат Бріан досі перебуває під впливом чарів або талісмана? Втім, ми зробили цю обмовку лише заради обережності, бо нічий доблесній руці зі всього нашого ордену не довірили б ми з більшою охотою як цю, так і будь-яку іншу важливу справу. Тобі, брате Бріан, доручаємо ми цю справу, щоб ти мужньо вступив у поєдинок. А тобі, Ребекко, ми даємо два дні, щоб знайти собі захисника.

— Небагато ж ви даєте мені часу,— сказала Ребекка.— Я чужоземка і не вашої віри, тож нелегко мені буде знайти людину, яка ризикуватиме своїм життям і честю заради мене, та ще у двобої з лицарем, якого знають як відважного бійця.

— Більше ми не можемо відкладати,— відповів великий магістр,— поєдинок має відбутися за нашої присутності, а нагальні справи змушують нас відбутися звідси не пізніше як за три дні.

— Нехай здійсниться воля Божа,— мовила Ребекка.— Покладаю на нього всі свої сподівання — у Бога одна мить має таку ж силу, як ціле століття.

— Це ти добре сказала, дівчино,— зауважив великий магістр,— але нам чудово відомо, хто вміє набувати янгольської подоби. Отже залишається тільки призначити місце, пристойне для двобою, а також, якщо знадобиться, то й для страти. Де пресептор тутешньої обителі?

Альберт Мальвуазен, який досі тримав у руці рукавичку Ребекки, стояв біля Буагільбера і щось гаряче йому доводив упівголоса.

— Хіба,— сказав великий магістр,— він не хоче приймати виклик?

— Ні, він хоче, він прийняв виклик, високопреподобний отче,— відповів Мальвуазен, швидко засунувши рукавичку під свою мантию.

— Це добре,— мовив великий магістр.— Ребекко, ти маєш представити свого захисника. Якщо ти не виконаєш цього або якщо твого захисника переможуть на суді Божому, ти помреш як чаклунка, згідно з вироком.

Один із капеланів, які виконували обов'язки писарів, записав протокол засідання до величезної книги, куди заносилися всі діяння лицарів Храму. Інший капелан голосно прочитав вирок великого магістра.

Ребекка нічого не сказала, але, склавши руки, звела очі до неба. Потім скромно нагадала великому магістру, що слід дозволити їй зв'язатися з друзями, щоб сповістити їх про становище, в якому вона опинилася, і просити їх знайти захисника, який зможе за неї битися.

— Це законно і справедливо,— сказав великий магістр.— Обери сама гінця, якому могла б довіритися, і ми дозволимо йому вільний доступ в ту келію, де ти перебуватимеш.

— Чи немає тут когось,— звернулася до присутніх Ребекка,— хто з любові до справедливості або за щедру винагороду погодився б виконати доручення нещасної дівчини, яка опинилася в скрутному становищі?

Усі мовчали. У присутності великого магістра ніхто не наважувався виявити співчуття до обмовленої полонянки через побоювання, що його можуть запідозрити в співчутті до юдеїв. Декілька хвилин Ребекка в невимовній тривозі чекала відповіді й нарешті вигукнула:

— Та невже в такій країні, як Англія, я буду позбавлена останнього, жалюгідного способу врятувати своє життя через те, що ніхто не хоче зробити мені ласку, в якій не відмовляють і найгіршому зі злочинців!

Гігт, син Снелля, нарешті подав голос. Він сказав:

— Хоч я й каліка, але все-таки якось можу рухатися завдяки її милосердній допомозі. Я виконаю твоє доручення,— вів далі він, звертаючись до Ребекки,— і постараюся поквартитися, наскільки зможу за свого каліцтва. Ох, коли я згадував про твоє милосердя, не думав я, що тобі ж від цього буде гірше.

— Усе в руках Божих,— мовила Ребекка.— Він може і слабким знаряддям виручити з полону юдеїв. А для виконання його рішення і раблик годиться незгірше за сокола. Відшукай Ісака з Йорка. Ось тобі гроші, тут їх достатньо для сплати за коня і за посильного. Доправ йому листа від мене. Не знаю, мабуть, саме небо вселяє мені це відчуття, а тільки я переконана, що не цією смертю мені призначено вмерти і що знайдеться для мене захисник. Прощай. Життя і смерть залежать від твоєї спритності.

Селянин прийняв з її рук листа — декілька рядків на івриті. Багато хто в натовпі умовляв його не торкатися нечестивої писанини. Але Гігг твердо вирішив зробити послугу своїй рятівниці. Вона, з його слів, врятувала йому тіло, і він був упевнений, що вона не захоче погубити його душу.

Але, на щастя, йому не довелося далеко йти: за чверть милі від воріт пресепторії йому зустрілися два вершники, яких він з одягу і високих жовтих шапок негайно визнав за євреїв. Порівнявшись із ними, він побачив, що один із них був його колишній господар Ісак із Йорка, а інший — рабин Бен Самуель. Вони почули, що в пресепторії зібрався капітул ордену тамплієрів під головуванням великого магістра і що там відбувається суд над чаклункою.

— Брате Бен Самуель,— говорив Ісак,— не знаю чому, але моя душа неспокійна. Звинувачення в чаклунстві часто зводять на людей нашого племені і таким наклепом прикривають злочини, що чиняться над євреями.

— Будь розважливий, брате,— відповів лікар,— ти маєш можливість завжди порозумітися з назарянами, тому що багатий, а отже маєш змогу купити собі у них всілякі пільги. Гроші мають таку ж владу над грубим розумом цих нечестивців, як у давнину печать Соломона над злими духами. Але хто цей бідолашний каліка, який іде нам назустріч дорогою, спираючись на милиці? Він, мабуть, хоче зі мною порадитися. Друже мій,— вів далі він, звертаючись до Гігга, сина Снелля,— я не відмовлю тобі в лікарській допомозі, але я ніколи не подаю убогим, які жебрають на великій дорозі. Йди геть. Що це? У тебе, здається, ноги паралізовані? Але ти можеш усе-таки заробити собі на прожиття руками... Брате, що з тобою? — вигукнув він, перервавши свою мову і обернувшись до Ісака, який уже пробігав очима листа, поданого Гіггом, а далі гірко застогнав і гримнувся зі свого мула на землю. Ісак лежав без тям, ніби вмираючи.

Схвильований рабин зіскочив із сідла і поквапився вдатися до всіх можливих засобів, аби привести до тями свого друга. Він навіть дістав із кишені знаряддя для кровопускання, як раптом Ісак ожив, зірвав із себе шапку і, схопивши жменю дорожнього пилю, посипав ним голову. Спочатку лікар подумав, що такий раптовий і різкий прояв почуттів є ознакою божевілля, і ще раз узявся за ланцет, але невдовзі переконався в іншому.

— Дитя моєї скорботи! — вигукнув Ісак. — Тебе слід було назвати не Ребеккою, а Беноні¹. Навіщо, кому це потрібно, щоб твоя смерть звела мене в могилу і щоб я у відчаї та скорботі серця, вмираючи, проклинав Бога?

— Брате, — сказав приголомшений рабин, — чи батько в Ізраїлі вимовляє такі слова? Адже дочка твоя, сподіваюся, ще жива?

— Жива, — відповів Ісак, — але лише як Даниїл, якого кинули до рову з левами! Вона в полоні у цих дияволів, і вони прирекли її на жорстоку страту, не пощадивши ані юності її, ані дивовижної краси! А вона ж була вінком пальмовим, що прикрашав свіжою зеленню мою сиву голову.

Лікар узяв листа і прочитав рідною мовою вголос:

— «Ісакові, синові Адонікама, якого іновірці називають Ісаком із Йорка, привіт, нехай буде з тобою мир і благословення, нехай обіцяне множитися тобі на багато років. Батьку мій, я приречена на страту за те, чого не відала душа моя, — за чаклунство. Батьку мій, якщо можна, знайди сильну людину, яка б заради мене билася мечем і списом, за звичаєм назарян, на полі бою поблизу Темплстоу на третій день від цього дня. Мабуть, Бог батьків наших дасть йому силу захистити невинну, вступитися за беззахисну. Якщо ж це буде неможливо, нехай дівчата нашого племені оплакують мене як померлу, бо я загину, як олень, уражений рукою мисливця, і як квітка, зрізана косою землероба. А тому поміркуй, що можна вдіяти і чи є можливість мене врятувати. Є один такий воїн із назарян, який міг би взятися за зброю на мій захист. Це Вілфред, син Седрика, якого іновірці називають Айвенго. Але він зараз іще не має сили одягти ратні обладунки. Але дай йому знати про це, бо він користується любов'ю і пошаною серед могутніх синів свого племені і був у полоні разом із нами, а тому може знайти мені захисника серед своїх товаришів. І скажи йому, Вілфреду, синові Седрика, що залишиться Ребекка в живих чи помере, вона і в житті, і в смерті не винна в тому гріху, в якому її звинувачують. І якщо така буде воля Божа, що ти позбудешся своєї дочки, не залишайся, батечку, в цій країні кровопролит'я і жорстокості, а вирушай у Кордову, де брат твій проживає в безпеці під заступництвом

¹ Беноні — «дитя скорботи». За біблійним переказом таке ім'я дала Рахіль своєму синові.

трону, що посів Боабдил, сарацин, бо жорстокість мавританського народу до синів Якова не така жахлива, як жорстокість англійських назарян».

— Тримайся,— сказав рабин, закінчивши читати,— сльозами горя не розрадиш, і йди відшукай цього Вілфреда, сина Седрика. Можливо, він допоможе тобі — якщо не особистою доблестю, то хоч порадою, бо до цього парубка вельми прихильний Ричард, якого назаряни назвали Левиним Серцем, а країною дедалі наполегливіше поширюються чутки, що він повернувся. Можливо, парубок випросить у нього грамоту за його підписом і печаткою з велінням зупинити лиходійство кровожерливих людей, які наважилися привласнити святе ім'я Храму своєму ордену.

— Я відшукаю його,— сказав Ісак,— відшукаю, бо він добрий хлопець і має співчуття до гнаних синів Якова. Але він іще не має сили братися до зброї, а який же інший християнин захоче битися за пригноблену дочку Сіона?

— Отакої,— сказав рабин,— ти говориш, неначе зовсім не знаєш християн! Золотом ти купиш їхню доблесть так само, як купуєш собі золотом безпеку. Підбадьорся, зберися з духом і їдь на пошуки Вілфреда Айвенго. Я теж не сидітиму склавши руки, бо великий гріх покинути тебе в такому нещасті. Я вирушу до міста Йорк, де тепер зібралися багато воїнів і сильні мужі, і поза сумнівом знайду серед них охочих битися за твою дочку. Бо золото — їхнє божество, і вони готові за гроші повсякчас закладати своє життя, як закладають земельні угіддя. Прощай,— сказав лікар,— і нехай збудеться все, чого бажає твоє серце.

Розділ XXXIX

*О діво, в тебе серце гонорове,
Але і в мене гонор є здоровий.*

А. Сьюард «Пісня»

Надвечір того дня, коли відбувався суд над Ребеккою (якщо тільки можна це назвати судом), хтось тихо постукав у двері її темниці. Але вона не озвалася, бо була зайнята читанням вечірніх молитов, які закінчила співом гімну; ми спробуємо навести його в перекладі:

Ізраїль, обраний народ,
Із дому рабства утік,
А Бог попереду на крок
Вогнем дорогу прокладав.

Удень жагучі язики
Лизали підчерев'я хмар,
Вночі Аравії піски
Вогненний віддавали жар.

Сурмили сурми голосні,
І гімн із тисяч вуст летів —
Війни священної пісні,
Дочок Сіону гордий спів...

...Вже не чатуєш Ти з небес
Синів Сіону мандрівних:
Забули пращури Тебе,
Ти ж, Господи, забув про них.

Але, незримий багатьом,
В годину ранішньої мли
Ти хмарою, немов щитом,
Зрадливий промінь затули.

Коли ж юдеїв на стезі
Підстереже буремна ніч,
Грімницею в тяжкій руці
Ти не карай своїх синів.

У вавилонських бурчаків
Лишились арфи золоті,
І згаснув пломінь вівтарів,
І сурми стихнули святі.

Бо Ти сказав суворо нам:
Криваву жертву не прийму —
Щоб Мій успадкувати храм,
Гординю в серці погамай.

Коли звуки цього гімну замерли, в двері знову обережно постукали.

— Увійди,— відгукнулася Ребекка,— коли друг ти мені, а якщо ворог — не в моїй волі заборонити тобі увійти.

— Це я,— сказав Бріан де Буагільбер, заходячи,— а чи друг я, чи ворог, це залежатиме від того, чим скінчиться наше побачення.

Стривожена появою людини, нестримну пристрась якої вона вважала головною причиною свого лиха, Ребекка позадкувала зі схвильованим і недовірливим, але далеко не боязким виглядом, який показував, що вона вирішила триматися від свого кривдника якнайдалі і ні за що не здаватися.

— У тебе немає причин боятися мене, Ребекко,— вів далі тамплієр,— або, вірніше, тобі нічого боятися мене тепер.

— Я й не боюся, сер лицар,— відповіла Ребекка, хоча пришвидшене дихання не узгоджувалося з героїзмом цих слів.— Віра моя міцна, і я вас не боюся.

— Та й чого тобі побоюватися? — підтвердив Буагільбер серйозно.— Мої колишні божевільні пориви тепер тобі не страшні. За дверима стоїть варта, над якою я не маю влади. Вони поведуть тебе на страту, Ребекко. Але доти вони нікому не дозволять образити тебе, навіть мені, якби моє безумство,— адже це справді безумство,— ще раз спонукало мене до цього.

— Слава моєму Богові,— сказала єврейка.— Смерть найменше мене лякає в цьому прихистку злості.

— Так, мабуть,— погодився тамплієр,— думка про смерть не повинна страхати тверду душу, коли шлях до неї відкривається раптово. Мене не лякає удар списа або меча, тобі ж стрибок із висоти башти або удар кинджала не страшні в порівнянні з тим, що кожен із нас вважає ганьбою. Завваж, я кажу за нас обох. Цілком можливо, що мої поняття про честь так само безглузді, як і твої, Ребекко, проте ми обоє зуміємо померти за них.

— Нещасна ти людина! — вигукнула Ребекка.— Невже ти приречений ризикувати життям через віру, якої не визнає твій здоровий глузд? Адже це все одно, що віддавати свої скарби за те, що не може замінити хліба.

— Зупинись,— сказав тамплієр,— тепер марні такі міркування. Ти приречена померти смертю повільною, в жахливих тортурах і стражданнях, яку присуджують за те, що диявольське святенництво цих людей називає твоїм злочином.

— А кому ж,— заперечила Ребекка,— якщо така буде моя доля, кому ж я маю завдячувати?

— Не вважай,— сказав тамплієр,— що я був винен у цьому. Я власними грудьми оборонив би тебе від цієї небезпеки, як захищав тебе від стріл.

— То чого ж ти хочеш, сер лицар? — запитала єврейка.— Кажи прямо, якщо ти прийшов не для того, щоб помилуватися завданям тобою болем, кажи. А потім, зроби ласку, залиш мене. Перехід від часу до вічності короткий, але страшний, а мені залишається так мало годин, щоб приготуватися до нього.

— Терпіння, Ребекко! — сказав тамплієр.— Жоден народ не вміє скорятися часу так, як твій, і, скоряючись йому, вести свій човен, використовуючи навіть супротивні вітри.

— У недобру годину навчився Ізраїль такому сумному мистецтву,— мовила Ребекка.— Але людське серце під впливом нещастя стає податливим, як тверда сталь під дією вогню, а той, хто перестав бути вільним громадянином рідної країни, мимоволі повинен гнути шию перед іноземцями. Таке прокляття, що тяжіє над нами, сер лицар, заслужене нашими гріхами і гріхами батьків наших. Але ви, ви, хто звеличив свою свободу як право первородства, наскільки ж глибша ваша ганьба, коли всупереч вашим власним переконанням ви принижуетесь до потурання забобонам інших людей!

— У твоїх словах є гірка правда, Ребекко,— сказав Буагільбер,— але я прийшов не за тим, щоб обмінюватися з тобою докорами. Ти пам'ятаєш клаптик пергаменту, на якому була написана порада просити захисника?

— Коротке відстрочення страти, і нічого більше,— відповіла Ребекка.— Не багато користі мені від цього; і невже нічого іншого ти не міг зробити для тієї, на чию голову накликав стільки горя і нарешті привів на край могили?

— Ні, це далеко не все, що я мав намір зробити для тебе,— сказав Буагільбер.— Коли б не прокляте втручання того старого нелюда і дурня Гудольрика, роль бійця за честь ордену доручили б не пресептору, а одному з рядових лицарів. Тоді б я сам при першому заклику бойової сурми з'явився на поле бою — під виглядом мандруючого лицаря, шукача пригод — і зі зброєю в руках оголосив би себе твоїм захисником. І якби Бомануар виставив проти мене не одного, а двох або трьох із присутніх братів, не сумніваюся, що я кожного по черзі вибив би з сідла тим самим списом. От який я мав намір, Ребекко. Я відстояв би твою невинність і від тебе самої сподівався б отримати винагороду за свою перемогу.

— Усе це порожні балачки, сер лицар,— зітхнула Ребекка,— ти нахваляєшся тим, що міг би зробити; проте ти вирішив, що зручніше діяти зовсім інакше. Ти прийняв мою рукавичку. Значить, мій захисник — коли тільки для такої самотньої істоти, як я, знайдеться захисник,— явившись на герць, має битися з тобою. А ти досі представляєшся моїм другом і покровителем.

— Я й хочу бути твоїм другом і покровителем,— відповів тамплієр,— але подумай, чим я при цьому ризикую або, краще сказати, на яку неславу неминуче наражаюсь. Тож не засуджуй мене, якщо я поставлю деякі умови, перш ніж заради твого порятунку пожертвую всім, що для мене було любим.

— Кажи,— мовила Ребекка,— я не розумію тебе.

— Якщо я не з'явлюся на герць, Ребекко, я позбудуся свого сану і доброго імені — втрачу все, чим дихав досі: пошану моїх товаришів і надію успадкувати ту могутність, ту владу, якою тепер володіє старий нелюд Лука де Бомануар і якою я скористався б зовсім по-іншому. Така буде моя доля, якщо я не з'явлюся битися з твоїм захисником.

— До чого тепер всі ці пихаті промови та влєсливі слова! — сказала Ребекка.— Ти мав вибір: пролити кров неповинної жінки чи ризикувати своїми земними вигодами і сподіваннями. Навіщо ти все це кажеш — твій вибір зроблено. До чого ти стільки разів повторюєш одне й те саме?

— Для того,— відповів тамплієр,— щоб ти ясніше могла уявити собі долю, що чекає на тебе.

— То переверни її іншим боком,— сказала єврейка,— що тоді буде?

— Якщо я виїду,— продовжував Буагільбер,— і покажуся на фатальному полі бою, ти помреш повільною і болісною смертю, в таких тортурах, які призначені для грішників за

труною. Якщо ж я не з'явлюся, мене позбавлять лицарського звання, я буду зганьблений, звинувачений у чаклунстві, в спілкуванні з невірними. Ребекко, я готовий усім пожертвувати,— додав він, кидаючись до її ніг,— відмовлюся і від слави, і від величі, і від влади, хоча вона вже майже в моїх руках,— все кину, аби ти сказала: «Буагільбере, будь моїм коханим».

— Це безглуздо, сер лицар,— відповіла Ребекка,— Поспішай, їдь до регента, до королеви матері, до принца Джона. З поваги до англійської корони вони не можуть дозволити вашому великому магістру чинити таке свавілля. Цим ти можеш надати мені справжнє заступництво, без усіляких жертв зі свого боку і не вимагаючи від мене жодних винагород.

— Я не хочу мати з ними справи,— вигукнув він, хапаючись за поли її одягу,— я звертаюся лише до тебе. Що ж змушує тебе робити такий вибір? Подумай, нехай я буду хоч сам сатана,— адже смерть ще гірша за сатану, а мій суперник — смерть.

— Я не можу розсудити, що гірше,— сказала Ребекка, побоюючись занадто прогнівити нестримного лицаря, але сповнена твердої рішучості не лише не приймати його пропозицій, але й не вдавати прихильність до нього.— Будь же чоловіком, закликай на допомогу свою віру. Якщо правда, що ваша віра навчає милосерддю, якого у вас більше на словах, ніж на ділі, позбав мене страшною смертю, не вимагаючи винагороди, яка перетворила б твою великодушність на нищий торг.

— Ні! — вигукнув гордовитий тамплієр, підводячись.— Цим ти мене не обдуриш! Якщо я відмовлюся від здобутої слави і від майбутніх почестей, я зроблю це лише заради тебе, і ми врятуємося не інакше, як разом... Слухай, Ребекко,— заговорив він знову, стиснувши голосі — Англія, Європа — адже це не весь світ. Є й інші країни, де ми можемо жити, і там я знайду простір для свого честолобства. Поїдемо до Палестини. Я прокладу нові шляхи до величі,— вів далі він, широко ступаючи кімнатою,— Європа ще почує дзвінку ходу того, кого вигнала з-поміж своїх синів. І ти будеш царицею, Ребекко. На горі Кармель поставимо ми той престол, який я завоюю своєю доблестю тобі, і замість магістерського жезла у мене в руці буде царський скіпетр.

— Мрії,— мовила Ребекка,— лише мрії! Але якби й здійснилися вони, мені до них немає діла. Якої б могутності ти не досяг, я не зможу розділити її з тобою. Для мене любов до Ізраїлю і твердість у вірі так багато важать, що я не можу поважати чоловіка, якщо він охоче зрікається батьківщини, розриває зв'язок із орденом, якому присягався служити, і все це лише задля того, щоб задовольнити пристрасть до жінки чужого племені. Не призначай плати за моє визволення, сер лицар, не продавай великодушного подвигу — надай заступництво нещасній з одного лише милосердя, а не з особистих

вигод. Звернися до англійського престолу. Ричард почує мої молитви і звільнить мене від жорстокості моїх мучителів.

— Нізащо, Ребекко,— відповів розлючений тамплієр.— Якщо вже я зречуся свого ордену, то зроблю це заради тебе однієї! Але якщо ти відкинеш моє кохання, мої честолюбні мрії залишаться зі мною. Я не дозволю ошукати себе! Схилити голову перед Ричардом! Просити милості у цього гордого серця! Ніколи цього не буде, Ребекко! Орден Храму в моїй особі не ляже до ніг Ричарда! Я можу відмовитися від ордену, але принизитися або зрадити його — ніколи.

— Усі мої сподівання — на милість Божу,— сказала Ребекка,— люди, мабуть, не допоможуть.

— Тож знай,— відповів тамплієр,— ти дуже горда, але і я теж гордий. Якщо я з'явлюся на герць у повному бойовому озброєнні, ніякі земні помисли не перешкоджають мені пустити в хід всю мою силу, все моє мистецтво. Подумай, якою буде тоді твоя доля! Ні, Ребекко, жінці не витримати думки про таку долю. Ти ще поступишся моїм бажанням!

— Буагільбере,— відповіла єврейка,— ти не знаєш жіночого серця або бачив лише таких жінок, які втратили найкращі жіночі чесноти. Можу тебе запевнити, гордий лицарю, що ні в одній із найстрашніших битв не виявляв ти такої мужності, яку виявляє жінка, коли обов'язок або прихильність спонукають її до страждань. Я жінка, зніжена вихованням, від природи боязка, я насилу витримую тілесні муки; та коли ми з тобою з'явимося на фатальне поле бою, ти — битися, а я — на страту, я твердо переконана, що моя відвага буде набагато вищою за твою. Прощай, я не хочу більше витрачати слів на тебе.

— Тож ми розлучаємося,— промовив тамплієр після хвилинного мовчання.— І навіть Бог допустив нас зустрітися на цьому світі! Чому ти не народилася від шляхетних батьків і в християнській вірі! Присягаюся небесами, коли я дивлюся на тебе і думаю, де і коли я тебе знову побачу, я починаю шкодувати, що не належу до твого племені знедолених. Нехай би рука моя порпалася в скринях із шекелями, не відаючи ні списа, ні щита, гнув би я спину перед дрібною знаттю і наводив би страх на одних лише боржників!.. Ось до чого я дійшов, Ребекко, ось чого бажав би, аби бути ближчим до тебе в житті, щоб позбутися тієї страшної ролі, яку повинен зіграти в твоїй смерті.

— Ти говориш про євреїв, яких зробили такими переслідування людей, схожих на тебе.— відповіла Ребекка.— Гнів Божий вигнав євреїв з батьківщини, але працьовитість відкрила їм єдиний шлях до влади й могутності, і на цьому шляху вони не знайшли перешкод. Почитай стародавню історію ізраїльського народу і скажи: хіба ті люди, через яких Єгова творив такі дива серед народів, були торгівцями й лихварями? Знай же, гордий

лицарю, що серед нас чимало є знатних імен, у порівнянні з якими ваші хвалені дворянські прізвища,— все одно що гарбуз перед кедром. І є ще нащадки великого роду, є й такі, які не осоромлять свого високого родоводу, і серед них буде дочка Ісака, сина Адоніама. Прощай!

— Я зачарований, присягаюся небесами! — сказав Буагільбер.— Мені починає здаватися, що скелет, який давно з'їхав з глузду від старості, мав рацію, я не маю сили розлучитися з тобою, ніби мене втримує якась надприродна сила. Прекрасне створіння! — вів далі він, наближаючись до неї з великою пошаною.— Така молода, така гарна, така безстрашна перед обличчям смерті! І приречена померти в ганьбі й у муках. Хто може не плакати над тобою? Двадцять років сльози не наповнювали моїх очей, а зараз я плачу, дивлячись на тебе. Але що має відбутися — відбудеться, ніщо не врятує тебе. Ми з тобою обоє — сліпі знаряддя долі, що штовхає нас на призначений шлях, як два кораблі, які мчать бурхливими хвилями, а скажений вітер зіштовхує їх між собою на погибель. Пробач мене, і розійдімося як друзі. Марно прагнув я похитнути твою рішучість, але й сам залишаюся твердий і непохитний, як непохитна наша доля.

— Люди нерідко звалюють на долю наслідки власних пристрастей,— сказала Ребекка.— Але я пробачаю тобі, Буагільбере, винуватцю моєї дочасної смерті. У тебе сильна душа; іноді в ній спалахують благородні й величні пориви. Але вона — як недоглянутий садок, що належить недбайливому господареві: бур'яни розрослися в ній і заглушили здорові паростки.

— Так, Ребекко,— сказав тамплієр,— я саме такий, як ти кажеш: неприборканий, свавільний і гордий тим, що серед натовпу пустоголових дурнів зберіг силу духу, що возвеличує мене над ними. Але ти пробачаєш мені, Ребекко?

— Так щиро, як тільки може жертва пробачити своєму катові.

— Прощай,— сказав тамплієр і вийшов з кімнати. Пресептор Альберт Мальвуазен із нетерпінням чекав у сусідній залі повернення Буагільбера.

— Присягаюся небесами, Мальвуазене, ця дівчина перетворила мене на ганчірку! Я майже зважився йти до великого магістра, кинути йому в обличчя зречення від ордену і відмовитися від жорстокості, яку нав'язав мені цей тиран.

— Ти втратив глузд! — вигукнув Мальвуазен.— Таким учинком ти погубиш себе, але не врятуєш юдейки, яка, з усього видно, така дорога тобі. Бомануар вибере замість тебе когось іншого на захист ордену, і засуджена все одно загине.

— Дурниці! Я сам виступлю на її захист,— відповів тамплієр гордовито,— і тобі, Мальвуазене, я вважаю, відомо, що у всьому ордені не знайдеться бійця, здатного витримати удар мого списа.

— Ех,— сказав хитрий порадник,— ти зовсім не завважаєш, що тобі не дадуть ані нагоди, ані можливості виконати твій божевільний план. Ледве встигнеш вимовити ці слова, як опинишся на сто футів під землею, в темниці тюремної башти пресепторії, де чекатимеш суду,— а судитимуть тебе як підлого відступника і малодушного лицаря. Якщо ж вирішать, що ти зачаклований, тебе закують у кайдани, відвезуть у який-небудь віддалений монастир, замкнуть у окрему келію, і ти валятимешся там на соломі, в темряві, очамрілий від заклинань і наскрізь мокрий від святої води, якою тебе старанно поливатимуть, щоб вигнати з тебе бісів. Ні, ти повинен з'явитися на герць, Бріане, бо в іншому разі ти загинув!

— Я вирвуся звідси і втечу! — мовив Буагільбер.— Втечу в яку-небудь далеку країну, куди ще не проникли людське невігластво і бузувірство. Принаймні жодна крапля крові цієї вродливої дівчини не проллється за моєї участі.

— Тобі не вдасться втекти,— заперечив Мальвуазен.— Твоє божевілля викликало підозри, і тебе не випустять за стіни пресепторії. А з якою радістю гордовитий Ричард дізнається, що той-таки лицар, який завдав йому чимало клопоту в Палестині і мало не затьмарив його всесвітньої слави, сам утратив честь і добре ім'я через юдейку і все-таки не зміг врятувати її, навіть ціною такої великої жертви.

— Мальвуазене,— сказав лицар,— дякую тобі. Ти торкнувся тієї струни, яка найсильніше бринить у моїй душі. Хай там як, але слово «зрадник» ніколи не стане поряд з ім'ям Буагільбера. Дай Боже, щоб сам Ричард або один із його мазунчиків виїхав проти мене на герць. Але ні, там буде порожньо — ніхто не захоче ризикувати життям через невинну, самотню...

— Тим краще для тебе, якщо справа цим скінчиться,— мовив пресептор.— Якщо її захисник не з'явиться, не ти будеш винен у смерті нещасної дівчини, а великий магістр, який засудив її до страти. На ньому й лежатиме відповідальність за цю справу, і він її поставить собі не в провину, а в заслугу, гідну всіляких похвал.

— Це правда,— сказав Буагільбер,— якщо у неї не буде захисника, я буду лише частиною пишного видовища, тобто з'явлюся на полі бою верхи на коні в повному озброєнні, але не братиму жодної участі в тому, що там відбуватиметься.

— Звісно! — підхопив Мальвуазен.— Не більше, ніж статуя Георгія Переможця в церковній процесії.

— Що ж, нехай буде так, як я вирішив раніше,— сказав гордовитий тамплієр.— Вона мене відкинула і принизила, знехтувала мною. Для чого я жертвуватиму своєю славою і пошаною інших людей? Мальвуазене, я виїду на герць.

Виголосивши ці слова, він поспіхом вийшов із зали, а пресептор поквапився за ним, щоб підтримати його в ухваленому рішенні, бо сам він був надто зацікавлений в успіхах Буагільбера, очікуючи для себе великого зиску у разі, якщо той із часом очолить орден, поминаючи вже сподівання отримати місце, обіцяне йому Конрадом Монт-Фітчетом за умови, що він усіляко сприятиме засудженню нещасної Ребекки.

Розділ XL

Цур, тіні! Ричард став собою знов.

В. Шекспір «Ричард III»

Проте повернімося до пригод Чорного Лицаря. Від'їхавши від заповітного дуба, він вирушив до сусіднього монастиря, скромного і небагатого, який називався абатством святого Ботольфа, куди після падіння замку Торкілстон перевезли пораненого Айвенго під наглядом вірного Гурта і доброго Вамби. Перед від'їздом лицар звернувся до Айвенго:

— Ми з тобою побачимося в Коннінгсбурзі, замку покійного Ательстана, куди вирушив твій батько Седрик поминати свого шляхетного родича. Я познайомлюся там ближче з твоєю саксонською ріднею, сер Вілфред. І ти туди приїжджай, я беруся примирити тебе з батьком.

Сказавши це, Чорний Лицар ласкаво попрощався з Айвенго, який висловив полум'яне бажання проводити свого рятівника. Але про це Чорний Лицар і чути не хотів.

Айвенго проводжав поглядом Чорного Лицаря і Вамбу, поки вони не зникли в гущавині навколишніх лісів, потім повернувся до монастиря.

Але невдовзі після ранньої обідні він послав сказати абатові, що хоче його бачити. Старий прибіг переляканий і почав допитуватися, як він почувається.

— Краще,— відповів Вілфред,— набагато краще, ніж міг сподіватися спочатку: або моя рана була не такою серйозною, як я гадав, судячи з великої втрати крові, або цілющий бальзам зробив свою чудотворну дію, але я так почуваюся, що, мабуть, можу надягти панцир; це велике щастя, тому що мені спадає на думку, що я не можу більше тут вилежуватися.

— Боже збав,— сказав абат,— щоб син Седрика Сакса залишив нашу обитель, перш ніж загоїлися його рани. Соромно нам буде, якщо ми допустимо це!

— Ти помиляєшся, пріоре,— заперечив Айвенго,— сили в мене достатньо, і я чудово можу витримати бій із кожним, хто схоче зі мною помірятися. Але хіба я не можу бути корисним в інший спосіб, окрім зі зброєю в руках? А для того, щоб я міг втілити свій намір, прошу тебе: дістань мені верхового коня, крок якого був би м'якішим, ніж у мого бойового.

— Що ж,— відповів поважний абат,— я поступлюся моєю іспанською кобилою: вона ходить інохіддю. Проте ж, люб'язний сер, я прошу вас взяти до уваги, що кобила так само недосвідчена щодо зброї, як і її господар. Я не ручаюся за те, що може статися, коли вона побачить вашу зброю, а особливо коли відчує її вагу на собі.

— Повірте, святий отче,— сказав Айвенго,— я не навантажуватиму вашого коня зайвим тягарем, а якщо він упреться, то йому ж буде гірше.

І Айвенго швидко та легко зіскочив з ганку, чого не можна було очікувати від нещодавно пораненої людини. Він сів на коня і вирушив до лісу слідом за Чорним Лицарем. А настоятель абатства святого Ботольфа поплентався назад до трапезної посісти належне голові місце за столом, де щойно подали в'ялену тріску і пиво ченцям на сніданок.

Тим часом Чорний Лицар і його провідник неспішно пробіралися вперед крізь лісову гущавину. Нам хотілося б надати читачеві хоч приблизне уявлення про їхню розмову.

Отже, уявіть собі лицаря, високого на зріст, міцної статури, широкоплечого, могутнього, верхи на кремезному вороному коні, ніби навмисне створеному для нього, який легко ніс свого важкого вершника. Забороло на шоломі було підняте, щоб легко дихалося. Було видно його засмаглі вилиці, на яких грав здоровий рум'янець, і великі блакитні очі, що виблискували з-під піднятого заборолла. Постава і манери лицаря вказували безтурботну веселість і завзяття, зраджуючи розум, не здатний передбачати небезпеку, але завжди готовий відбити її.

У ту хвилину, коли ми наздогнали їх у дорозі, ця весела пара виспівувала старовинну пісню. Лицар Пут і Кайданів Лазурових виконував її досить майстерно, а блазень лише підтягував приспів. Зміст пісні був такий:

Лицар

Анно Маріє, сонце зійшло,
Вже осяває кохане чоло.
Анно-Маріє, розвиднився день,
Пташка цвірінькає вільних пісень.
Анно-Маріє, квітне лужок,
В горах співає мисливський ріжок,
Дзвоном луна виповнює ліс.
Анно-Маріє, кохана, збудись.

Вамба

Коханий мій Тибальде, ще не буди,
Ще я не полишила райські сади.

Чи радість, яку зазнаєм наяву,
Зрівняти зі сном, що у нім я живу?
Хай пташка співає веселий мотив,
Мисливець сурмить у ріжок золотий,—
Солодші пісні чую я уві сні,
Але не гадай, що ти снишся мені.

— Славна пісня,— сказав Вамба, коли обидва закінчили приспів.— Присягаюся моєю нікчемною шапкою, і мораль чудова. Ми її часто співали з Гуртом. Колись ми з ним були товаришами, а зараз він, з милості Божої і з панської волі, сам собі пан і вільна людина. А одного разу нам із ним неабияк дісталось через цю пісню: ми так захопилися, що дві зайві години валялися в ліжку, виспівуючи її крізь сон. Відтоді, як пригадаю цей наспів, так у мене кістки й защемлять. Проте я все-таки заспівав партію Анни-Марії на догоду вам, сер.

А далі блазень вирішив заспівати ще одну пісню — таку собі комічну співаночку, яку миттю підхопив лицар.

Лицар і Вамба

Із трьох сторін світу летять парубки,—
Співають про це старовинні пісні,—
Вдовиці Вайкомба просити руки,
А де ж є вдовиця, що скаже їм «ні»?
А першим Тиндальського краю був син,—
Співають про це старовинні пісні,—
Пишався славетними предками він,
Яка ж удова скаже лицарю «ні»?
«Мій дядько був сквайром і паном татусь»,—
Він гордо згадав старовинні пісні,—
Та швидко зів'яв напиндючений гусь,
Бо ця удовиця сказала тут «ні».

Вамба

А другий повів, що він з вельських шляхтян,—
Співають про це старовинні пісні,—
І клявся: до кінчиків нігтів він пан,
А де ж є вдовиця, що скаже тут «ні»?
Сер Девід ап Морган ап Грифіт ап Райс
Ап Тюдор ап Гю,— так співають пісні.

«Одна удовиця — а скільки ж бо вас?» —

Вона каже вельському шляхтичу «ні».

А третім був йомен із Кенту простий,—

Співають про це старовинні пісні,

— Він чемно повідав, як хліб він ростив,

А де ж є вдовиця, що скаже тут «ні»?

О б и д в а

І лицар, і сквайр подалися назад,—

Співають про це старовинні пісні,—

А йомен із Кенту за жінку узяв

Вдовицю — й вона не сказала тут «ні»!

Під час безтурботного співу легка тінь не сходила з лица Вамби. Зміст своїх роздумів він не забув повідати попутникові:

— У місцевих лісах можна зустріти тих, хто для проїжджих набагато небезпечніший, ніж наші розбійники.

— Хто ж це такі? Адже ні вовки, ні ведмеді у нас не водяться,— сказав лицар.

— Зате у нас водиться озброєна челядь Мальвуазена,— сказав Вам-ба,— і вже повірте, що півдюжини таких вояків варті цілої зграї гарних вовків! Тепер вони виїхали по здобич, а з ними нишпорять і солдати, які втекли з Торкілстона. Тож якби ми з ними зустрілися, дорого довелось б нам поплатитися за наші подвиги. А що, сер лицар, якби, наприклад, трапилася нам пара таких зухвальців, як би ви вчинили?

— Якби вони надумалися перегородити нам дорогу, пришпилив би мерзотників до землі списом.

— А якби їх було шестеро, а нас із вами двоє, от як тепер,— вів далі Вамба,— невже ви не пригадали б про ріжок Локслі?

— Що? Кликати на допомогу проти такої зграйки? — вигукнув лицар.— Та один справжній лицар може розігнати їх, як осінній вітер жене сухий лист!

— Так, так,— сказав Вамба,— я у вас попрошу дозволу розглянути ближче цей ріг, що породжує такі потужні звуки.

Лицар відстебнув застібку своєї перев'язі і задовольнив цікавість свого супутника, передавши йому ріжок. Вамба в цю ж хвилину надів його собі на шию.

— Тра-ра-ля-ля! — проспівав блазень.— Тепер і я зумію просурмити сигнал незгірше за когось.

— То он як, шахраю! — скипів лицар.— Віддай ріг назад!

— Не хвилюйтеся, сер лицар, я його берегтиму. Коли доблесть подорожує поряд із дурістю, ріг варто передати дурості, тому що вона вміє краще сурмити.

— Стережися, шахраю,— мовив Чорний Лицар,— ти дуже багато собі дозволяєш! Гляди, бо мені урветься терпець!

— А ви краще не погрожуйте мені, сер лицар,— відповів блазень, від'їхавши на шанобливу відстань від роздратованого лицаря,— інакше дурість дасть тягу і дозволить доблесті самій шукати собі дорогу в лісі.

— На цьому ти мене підловив, це вірно,— погодився лицар,— та ще й, правду кажучи, ніколи мені з тобою сваритися. Мабуть, залиш ріжок собі, лише їдьмо хутчіш.

— А ви не кривдитимете мене? — запитав Вамба.

— Я тобі кажу, що не буду, шахраю ти такий!

— Ні, ви перше дайте мені своє лицарське слово,— похитав головою Вамба, з побоюванням наближаючись до Лицаря Пут і Кайданів Лазурових.

— Ну, даю тобі лицарське слово, а зараз не барися і показуй дорогу.

— Гаразд,— мовив блазень, з готовністю під'їжджаючи до лицаря.— Значить, доблесть із дурістю знову дружньо поїхали поряд. Проте якщо дурість оволоділа ріжком, нехай доблесть трошки випростає свої кості та трусне гривною. Якщо не помиляюся, ген у тому чагарнику нас очікує тепла компанія. Нам влаштували засідку.

— З чого це ти взяв? — запитав лицар.

— А з того й узяв, що разів зо два бачив, як серед зелені хтось миготів. Якби це були чесні люди, вони б виїхали на відкриту стежину. Але ця гущавина — якраз гарне місце для недобрих справ.

— Присягаюся честю,— відповів лицар, опускаючи забороло,— цього разу ти маєш рацію!

І добре, що він встиг це зробити, тому що в ту ж секунду з придорожніх кущів вилетіли три стріли, пущені йому в голову та в груди; одна з них устромила б йому в мозок, якби не відскочила від сталевго забрала. Решта дві потрапили в нагрудник і в щит, що висів у нього на шії.

— Дякую зброяреві, міцні виготовив мені обладунки! — сказав лицар.— Вамбо, вперед! Повоюємо з ними!

З цими словами він спрямував коня на кущі. З гущавини вискочили шестеро чи семеро озброєних вершників і щодуху помчали на нього зі списками напереваги. Три списи розлетілися на друзки, ударившись об сталевий панцир. Очі Чорного Лицаря виблискували гнівом крізь вузькі очні ямки забрала. Він величаво підвівся на стременах і вигукнув:

— Що це означає?

Замість відповіді воїни вихопили мечі і напали на нього зусібіч.

— Помри, тиране! — кричали вони.

— Ага! Ось тобі, в ім'я святого Едварда! Ось тобі, в ім'я Георгія Переможця! —

з кожним вигуком Чорний Лицар збивав на землю воїна. — Он як, серед нас є зрадники?

Якими не були хоробрі його супротивники, проте вони позадкували від могутньої руки, кожен помах якої обіцяв їм смерть. Здавалося, що він один здолає всіх ворогів. Але тут підоспів лицар у синьому панцирі, який досі тримався оддалік; він пришпорив свого коня і, націливши спис не на вершника, а на коня, смертельно поранив шляхетну тварину.

— Це зрадницький удар! — вигукнув Чорний Лицар, коли його кінь повалився набік, тягнувши його за собою.

Тої ж миті Вамба засурмив у ріг: усе сталося так швидко, що він не встиг зробити цього раніше. Раптовий звук рогу змусив убивць знову позадкувати, а Вамба, незважаючи на те, що був погано озброєний, без вагань кинувся вперед і допоміг Чорному Лицареві підвестися.

— Чи не соромно вам, підлі боягузи! — вигукнув лицар у синьому панцирі, який, мабуть, був ватажком. — Чому ви порозбігалися від простого ріжка, на якому надумався заграти блазень?

Підбадьорені цими словами, вони знову напали на Чорного Лицаря, який притиснувся до стовбура товстого дуба і відбивався лише мечем. Віроломний Синій Лицар озброївся тим часом іншим списом і, зачекавши хвилину, коли його могутній супротивник змушений був відбиватися зусібіч, помчав на нього з наміром пришпилити його списом до дерева. Але Вамба перешкодив і цього разу. Не наділений великою силою, але вирізняючись спритністю, блазень скористався тим, що бійці, захоплені боротьбою з лицарем, не звертали на нього уваги, тож встиг стати на заваді нападу Синього Лицаря, покалічивши ноги його коня ударом палаша. Кінь і вершник покотилися на землю. Проте становище Чорного Лицаря залишалося вкрай небезпечним, оскільки його з усіх боків оточили воїни, озброєні з голови до ніг. Він безперервно оборонявся мечем від нападників і вже почав знемагати від втоми, як раптом влучна стріла поклати на місці одного з його найкремезніших супротивників. У ту ж хвилину на поляну висипав натовп йоменів, очолюваний Локслі та веселим самітником. Вони негайно взяли участь у боротьбі й невдовзі негідники всі до ноги полягли мертві або смертельно поранені.

Чорний Лицар подякував своїм рятівникам із такою величавою гідністю, якої вони раніше не помічали, вбачаючи в ньому радше відважного воїна, ніж знатну персону.

— Перш ніж висловити вдячність моїм відданим і старанним друзям,— сказав він,— для мене надзвичайно важливо дізнатися, хто ці несподівані вороги. Вамбо, підніми забрало Синього Лицаря. Він, здається, ватажок зграї.

Блазень підбіг до ватажка вбивць, який лежав, причавлений своїм конем, і так сильно забився, що був не в змозі ні тікати, ні чинити опір.

— Ну ж бо, хоробрий воїне,— сказав Вамба,— дай-но я тобі послужу зброєносцем, як послужив конюхом. Я тебе з коня зняв, я з тебе й шолом зніму.

З цими словами він досить безцеремонно зняв шолом з голови Синього Лицаря, й очі спостерігачів змогли побачити сиві кучері й обличчя, яке Чорний Лицар ніяк не чекав зустріти за таких обставин.

— Вальдемар Фіцурс! — вигукнув він у подиві.— Що могло спонукати людину твого звання і з твоєю доброю славою взятися до такої мерзотної справи?

— Ричарде,— відповів полонений лицар, піднявши на нього очі,— погано ж ти розумієшся на людях, якщо не знаєш, до чого можуть довести честолобство і мстивість.

— Мстивість? — перепитав Чорний Лицар.— Але я ніколи не кривдив тебе. За що ж ти мені мстишся?

— За мою дочку, Ричарде, з якою ти не захотів одружуватися. Хіба це не достатня образа для нормана такого ж знатного роду, як і ти?

— Твоя дочка? — запитав Чорний Лицар.— От дивний привід для ворожнечі, що дійшла до кривавої розправи! Відійдіть геть,— панове, мені потрібно поговорити з ним сам-на-сам. Ну, Вальдемаре Фіцурс, тепер кажи щирю правду: зізнавайся, хто тебе підбив на цю зраду?

— Син твого батька,— відповів Вальдемар.— Як бачиш, він карає тебе лише за те, що ти був непокірним сином свого батька.

Очі Ричарда виблискували обуренням, але кращі почуття пересилили в ньому гнів. Він провів рукою по чолу і з хвилину стояв, вдивляючись в обличчя переможеного барона, в рисах якого гордість боролася з соромом.

— Ти не просиш пощади, Вальдемаре? — запитав король.

— Хто потрапив у лапи лева, той знає, що це було б марно,— відповів Фіцурс.

— То бери її непрошену,— сказав Ричард,— лев не харчується падлом. Дарую тобі Життя, але за тієї умови, що протягом трьох днів ти залишиш Англію — поїдеш ховати свою ганьбу в своєму нормандському замку і ніколи не насмілишся згадувати ім'я Джона Анжуйського у зв'язку з цим віроломним злочином. Якщо ти затримаєшся на англійській землі довше за встановлений мною термін, то помреш, а якщо щонайменшим натяком кинеш тінь на честь мого дому, присягаюся святим Георгієм, не втечеш від мене і навіть

у церкві від мене не врятуєшся! Я тебе повішу на башті твого власного замку на харч воронню... Локслі, я бачу, що ваші йомени встигли вже переловити коней, які розбіглися. Дайте одного коня цьому лицареві й відпустіть його!

— Якби я не вважав, що чую голос, якому маю коритися беззастережно,— відповів йомен,— я б охоче вистрелив услід цьому негідникові міцною стрілою, щоб позбавити його довгої подорожі.

— У тебе англійська душа, Локслі,— сказав Чорний Лицар,— іти відчув, що зобов'язаний мені скорятися. Я Ричард Англійський!

Зачувши такі слова, вимовлені велично, як і личить за високого становища і шляхетного характеру Ричарда Левине Серце, всі йомени схилили коліна, аби шанобливо висловити свої вірнопідданські почуття і попросити пробачення за свої провини.

— Підведіться, друзі мої,— прихильно сказав Ричард, дивлячись на них зі звичайною привітністю, що встигла згасити полум'я раптового гніву. Вираз його обличчя, яке хоча й палало ще від сильної напруги, вже нічим не нагадувало про нещодавню відчайдушну сутичку.— Встаньте, друзі мої! Ваші безчинства як у лісах, так і в чистому полі спокутуються вірною службою, яку ви служили під стінами Торкілстона, а також тим, що сьогодні визволили з біди вашого короля. Підведіться, мої васали, і будьте мені надалі добрими підданими. І ти, хоробрий Локслі.

— Не називайте мене більше Локслі, ваша величносте, і дізнайтеся те ім'я, яке набуло широкої популярності і, мабуть, досягло навіть і вашого царственного слуху. Я — Робін Гуд із Шервудського лісу.

— Отже, король розбійників і ватажок добрих парубків? — здивувався король.— Хто ж не знає твого імені! Воно прогрімало до самої Палестини! Але будь певний, мій славний розбійнику, жодна справа, здійснена за час моєї відсутності і в породжені нею смутні часи, не вважатиметься твоїм злочином.

— Confiteor¹! Confiteor! — пролунав покірливий голос поблизу короля.— Ох, рештки латини з голови вилетіли! Але я сам сповідаюся в смертному гріху і прошу лише, щоб були прощені мої гріхи, перш ніж мене поведуть на страту!

Ричард озирнувся і побачив веселого самотника, який, стоячи навколішки, перебирав чотки, а палиця його, що неабияк попрацювала під час недавньої сутички, лежала на траві поряд із ним.

— Ти чого зажурився, очманілий чернець? — запитав Ричард.— Боїшся, що твій єпископ дізнається, як ти старанно служиш молебні Богородиці і святому Дунстану?.. Не

¹ Сповідаюсь (лат.) — перше слово молитви, з якої починається меса за римо-католицьким обрядом.

бійся, брате: Ричард, король Англії, ніколи не видасть тих секретів, про які довідався за пляшкою.

— Ні, ваша величносте,— відповів самітник (усім любителям народних балад про Робіна Гуда відомий під іменем брата Тука),— мене страшить не палиця єпископа, а царський скіпетр. Подумати лише, що мій блюзнірський кулак насмілювався торкнутися вуха помазаника Божого!

— Га-га! — зареготав Ричард.— Ось звідки вітер дме! А я й забув про твій стусан, хоча після того у мене цілий день у вусі дзвеніло. Щоправда, ляпас був серйозний, але я беру за свідків цих добрих людей: хіба я не відплатив тобі тією самою монетою? Втім, якщо вважаєш, що я твій боржник, я ладен тут-таки...

— О, ні,— відповів чернець,— я своє отримав з лихвою! Дай Боже вашій величності всі свої борги сплачувати так само акуратно.

— Якби можна було завжди розплачуватися стусанами, мої кредитори не скаржилися б на порожню скарбницю,— сказав король.

— І все ж таки,— мовив самітник, знову скорчивши плаксиву гримасу,— я не знаю, яке на мене буде накладено покарання за цей богопротивний удар.

— Про це, брате, й говорити не варто,— відповів король.— Мені стільки діставалося ударів від руки всіляких язичників і невірних, що немає причини нарікати на один-єдиний ляпас від такої святої людини, як причетник із Копменгерста. А чи не краще буде, друже мій, і для тебе, і для святої церкви, якщо я добуду тобі дозвіл скласти з себе духовний сан і візьму тебе до своєї варті, аби ти так само старанно охороняв нашу особу, як раніше охороняв вівтар святого Дунстана?

— Ох, володарю,— сказав чернець,— покірливо прошу вашу величність пробачити і звільнити мене від такої милості! Якби ви знали, до чого я зледащів! Святий Дунстан стоїть собі спокійнісінько в своїй ніші, хоча я й забуваю іноді помолитися йому в гонитві за якимсь оленем. І ночами іноді відлучаюся з келії, займаюся дурницями, а святий Дунстан — ані гу-гу! Він справжній миротворець, хоч і вирізаний із дерева. Якщо ж я буду йоменом і охоронцем при особі мого володаря — це, звісно, велика честь, та варто мені трохи схибити, десь у затишному куточку втішити вдову, чи постріляти дичини в лісі, одразу ж почнеться: «Де цей собака чернець?» та «Де подівся клятий Тук?» Тож, володарю мій милостивий, залиште ви мене на колишньому місці. А якщо буде така ваша ласка, що побажаєте зробити мені, бідному служителю святого Дунстана в Копменгерсті, яке-небудь благодіяння, то будь-який дарунок я прийму з великою подякою.

— Розумію! — мовив король.— І дарую тобі, благочестивому служителю церкви, право полювання в моїх Ворнкліфських лісах. Гляди проте, я тобі дозволяю вбивати не

більше трьох дорослих оленів кожної пори року. Але готовий закластися своїм званням християнського лицаря і англійського короля, що ти скористаєшся цим правом по-іншому і битимеш по тридцять тварин.

— Це вже як належить, ваша величносте,— відповів самітник.— Молитвами святого Дунстана я знайду спосіб примножити ваш щедрий дар.

— Я в цьому не сумніваюся, братику. А оскільки дичина не дуже смачна всухом'ятку, наш економ отримає наказ постачати тобі щороку барильце іспанського вина, барильце мальвазії та три діжки елю найвищого ґатунку. Якщо і цим ти не втамуєш своєї спраги, приходи до двору і заведи знайомство з моїм дворецьким.

— А що ж для найсвятішого Дунстана? — запитав чернець.

— Ризи, епітрахіль і покривало для вівтаря,— відповів король, поклавши на себе хресне знамення.— Але досить балачок про це, щоб не прогнівити Бога тим, що більше дбаємо про свої забавки, ніж про молитву і прославляння Його імені.

— За свого покровителя я ручаюся! — радісно підхопив чернець.

— Ти ручайся краще за себе самого,— мовив король суворо, але негайно ж простягнув руку збентеженому самітникові, який іще раз став на коліно і поцілував її.

— Моїй руці ти виявляєш меншу повагу, ніж стисненому кулаку,— сказав король Ричард,— перед нею лише навколішки став, а перед кулаком розтягнувся навznak...

Та саме в цю хвилину на сцені з'явилися дві нові особи.

Розділ XLI

*Хай панство в багатстві зазнало утіх,
Та щастя на наш завітало поріг,
І радості міх,
І заразливий сміх,—
У вільному лісі вітаємо всіх!*

Макдональд

Прибули Вілфред Айвенго верхи на кобилі ботольфського абата, і Гурт на бойовому коні, який належав самому лицареві. Великим було здивування Вілфреда, коли він побачив свого монарха забризканим кров'ю, а на галявині довкола нього шестеро чи семеро убитих чоловіків. Не менше здивувало його й те, що Ричарда оточила така безліч людей, схожих на вільних йоменів, тобто на розбійників, а в лісі це був досить небезпечний почет для короля. Айвенго не знав, як йому слід поводитися з Ричардом: як із королем чи як із мандрівним Чорним Лицарем. Король поквапився прийти йому на допомогу.

— Нічого не бійся, Вілфреде,— сказав він,— тут можеш визнавати мене Ричардом Плантагенетом, тому що, як бачиш, я оточений вірними англійськими серцями, хоча вони трішки й збилися з гостинця на манівці, завдячуючи своїй гарячій англійській крові. На нас напали зрадники, і лише завдяки цим відважним парубкам зрада знайшла законне покарання. А втім, мені лише зараз спало на думку, що ти теж зрадник,— додав Ричард усміхаючись,— і то найнепокірніший. Чи не ми рішуче заборонили тобі виїжджати з абатства святого Ботольфа, поки не загоїться твоя рана?

— Вона загоїлася,— мовив Айвенго,— залишилася хіба подряпина. Але навіщо, навіщо, шляхетний володарю, ви змушуєте тужити серця вірних слуг і наражаєте на небезпеку життя ваше, здійснюючи самотні поїздки і вплутуючись у пригоди, ніби ваше життя не має більшої ціни, ніж життя простого мандрівного лицаря, який цінує лише те, що може добути мечем і списом!

— А Ричард Плантагенет і не шукає іншої слави,— відповів король,— йому найдорожча та слава, яку він здобуває своїм мечем і списом. Так, Ричард Плантагенет більше пишається перемогою, вирваною сам-на-сам своєю твердою рукою і мечем, ніж завойованою на чолі стотисячного війська.

— Але подумайте про ваше королівство, володарю,— сказав Айвенго,— вашому королівству загрожує розпад і міжусобна війна, а вашим підданим — тисячі бід, якщо вони залишаться без свого монарха через одну з тих сутичок, в які вам кортить втручатися щодня, на кшталт тієї, з якої ви щойно врятувалися.

— Он як, моє королівство, мої піддані? — нетерпляче вигукнув Ричард.— Можу сказати, сер Вілфред, що коли я й роблю дурниці, то мої піддані платять мені тим самим. Наприклад, є у мене вірний слуга Вілфред Айвенго, який не слухається моїх наказів, проте дозволяє собі виносити догани своєму королеві за те, що король натомість не дослухається до його порад. Хто з нас має більше приводів докоряти другому? Ну, пробач мене, мій відданий Вілфреде. Я не даремно приховував своє перебування тут. Якийсь час мені необхідно залишатися безвісним, як я вже пояснив тобі вчора в абатстві святого Ботольфа. Це потрібно для того, щоб дати час моїм друзям і вірним васалам зібрати свої дружини. Бо на той час, коли всім стане відомо, що Ричард повернувся, він повинен мати таке військо, щоб одразу налякати ворогів і придушити спланований заколот, не оголивши меча. Мине ще доба, перш ніж Естотвіл і Богун наберуть достатньо сил, щоб вирушити на

Йорк. Спочатку потрібно отримати звістку з півдня — від Солзбері та від Бошана з графства Ворикишир, а потім ще з півночі — від Малтона й Персі. Тим часом лорд канцлер повинен заручитися підтримкою Лондона. Раптова моя поява може наразити мене на таку небезпеку, від якої не захистить мене і власний добрий меч, навіть у спілці

з влучними стрілами відважного Робіна, палицею брата Тука і мисливським рогом мого мудрого Вамби.

Вілфред вклонився з покірним виглядом. Він знав, що даремно було боротися з духом молодецького лицарства, що так часто підштовхував його володаря до небезпек, яких той легко міг уникнути. Тому юний лицар зітхнув і промовчав, а Ричард, дуже задоволений, що змусив його замовкнути, хоча й відчував у душі справедливість його докорів, завів розмову з Робіном Гудом.

— А що, розбійницький королю,— сказав Ричард,— чи не знайдеться у вас чогось попоїсти братові королю? Ці зрадники змусили мене потрудитися, і я зголоднів.

— Якщо ваша величність,— сказав Робін,— іще раз пошанує своєю присутністю одне зі збірних місць дружини Робіна Гуда, дичини нам не забракне. Знайдуться і кухоль доброго елю, і кубок досить пристойного вина як приправа до їжі.

Розбійник пішов уперед, вказуючи дорогу, а веселий король рушив за ним, імовірно передбачаючи більше задоволення від майбутньої трапези з Робіном Гудом і його лісовими товаришами, ніж від пишного бенкету за королівським столом серед блискучого почту. Ричард Левине Серце нічого так не любив, як заводити нові знайомства і пускатися в несподівані пригоди; якщо при цьому на шляху була серйозна небезпека, для нього було найвищою насолодою здолати її. Король, наділений левиним серцем, був зразком лицаря, який здійснює блискучі, але марні звитяги, що описуються в романах того часу; слава, здобута власною доблестю, була для нього набагато дорожчою за ту, якої він міг би набути мудрістю і правильною політикою свого правління.

Зате тепер, у компанії випадкових супутників, Ричард почувався дуже добре. У тіні величезного дуба нашвидку була приготована проста трапеза для англійського короля, оточеного людьми, які порушували закони його держави, але в цю хвилину були охоронцями, які водночас служили йому і придворним почтом. Веселий монарх не більше за інших надавав значення своєму високому титулу, сміявся, жартував і перехиляв повні кубки.

Проте природжений здоровий глузд Робіна Гуда вселив йому бажання швидше покінчити з цією гулянкою, поки ніщо ще не порушило загальної злагоди, тим більше що він бачив, як спохмурнів і почав хвилюватися Вілфред Айвенго.

— Я маю ризикувати щойно отриманим прощенням і милістю короля,— задумливо мовив Робін Гуд.— Але, присягаюся святим Христофором, на все воля Божа. Гей, Скетлоку, спробуй стати он там, за кущами, і просурмити мені норманський сигнал. Та жвавіше, бо стережися!..

Скетлок виконав веління свого ватажка, і не минуло й п'ятьох хвилин, як усі бенкетники зірвалися зі своїх місць від звуку його ріжка.

— Це сигнал Мальвуазена,— гукнув Мірошник, стрепенувшись і хапаючись за свій лук.

За декілька хвилин лісове військо було приведене в бойову готовність. Робін Гуд розіслав людей врзнобіч, ніби на розвідку, і коли переконався, що всі розійшлися і трапеза закінчилася, підійшов до Ричарда, який устиг озброїтися з голови до ніг, і, ставши перед ним на коліно, попросив короля пробачити його.

— За що ще? — роздратовано запитав Ричард.— Здається, ми вже оголосили тобі прощення за всі минулі провини.

— Той ріг, який ми чули, належав не Мальвуазену: це я сам велів сурмити з метою припинити бенкет, оскільки вважаю, що він відбере у вас дорогоцінні години, потрібні для інших, важливіших справ.

Сказавши це, Робін підвівся на рівні ноги, схрестив руки на грудях і з виразом радше шанобливим, ніж покірним, чекав, що скаже йому король. Видно було, що він усвідомлює провину, але все-таки переконаний у чистоті своїх намірів. Гнівом запалали щоки Ричарда, але це був лише хвилинний спалах, і відчуття справедливості негайно взяло гору над ним.

— Шервудському королю стало шкода своєї дичини і вина для короля Англії,— сказав Ричард.— Ну гаразд, сміливий Робіне! Коли приїдеш до мене в гості до веселого Лондона, сподіваюся, я буду менш скупим господарем. А втім, ти добре вчинив. Ну, то на коней і в дорогу! Вілфред уже цілу годину змагає від нетерплячки... Ну що ж, панове, в дорогу.

Робін Гуд доповів Ричарду, що надіслав у напрямку Конінгсбурга загін, який відразу ж попередить їх, якщо в дорозі зустріне якусь засідку. Але імовірно, що шлях туди цілком безпечний. В іншому разі їх вчасно попередять про небезпеку і вони зможуть відступити і з'єднатися з сильним загоном стрільців, на чолі яких він сам вирушить у тому ж напрямку.

Така увага до його безпеки вразила Ричарда і розсіяла рештки образ на хитрість, якою ватажок розбійників змусив його вирушити в дорогу. Він ще раз простягнув руку Робіну Гуду, підтвердив запевнення в повному прощенні за минуле і в своєму благоволінні в майбутньому, а також висловив тверду рішучість обмежити свавілля в застосуванні лісових законів, під тиском яких так багато англійських йоменів перетворилися на бунтівників.

Прогноз розбійника збувся: король у супроводі Айвенго, Гурта і Вамби без всякої перешкоди пройшов по наміченій дорозі і ще завидна досяг замку Конінгсбург.

Навряд чи знайдеш в Англії місцевість, красивішу за околиці цієї стародавньої твердині. Серед пагорбів, розташованих амфітеатром, протікає тиха, спокійна річка Дон, оторочена лісами упереміж із обробленими нивами. На горі, над самою річкою, підноситься оточений міцними мурами і глибокими ровами старовинний замок, саксонська назва якого показує, що до завоювання норманами тут була резиденція англійських королів. Зовнішні кріпосні стіни, ймовірно, були збудовані норманами, але головна будівля має сліди глибокої старовини. Вона стоїть на пагорбі, у внутрішньому дворі, а стіни її утворюють повний круг не більше двадцяти п'ятьох футів у діаметрі. Мури надзвичайно товсті і підперті, чи то пак захищені із зовнішнього боку шістьма величезними колонами. Ці масивні колони, широкі біля підніжжя, звужуються догори; на верхівках вони порожнисті і утворюють свого роду башточки, що сполучаються з внутрішньою частиною будівлі. У часи Ричарда довкола цієї незграбної, але величної будівлі ще не було кам'яних стін.

Коли Ричард і його почет під'їхали, великий чорний прапор, піднятий на верхівці головної башти, сповіщав проте, що похоронні торжества досі тривають і тіло господаря будинку ще не поховане. На цьому прапорі не було жодних емблем, що вказували б на походження і звання покійного. У той час герби лише починали входити у вжиток серед норманів, а сакси й зовсім не знали про них. Але над ворітьми висів інший прапор — із зображенням білого коня, що слугувало вказівкою на національність і знатне походження померлого, оскільки це був прапор Генгіста і його саксонських воїнів.

Довкола замку панувало надзвичайне пожвавлення. Похоронні торжества супроводжувалися тоді щедрим пригощанням не лише близьких родичів покійного і його васалів, але й усіх випадкових перехожих. Тому натовп людей без упину спускався і піднімався горою, на якій стояв замок. Коли ж король і його супутники в'їхали через розчинені навстіж ворота в двір замку, перед їхніми очима постала картина, що зовсім не в'язалася з похмурим поховальним обрядом. В одному кутку за огорожею кухарі смажили бика і тлустих овець, в іншому стояли відкриті діжки з пивом, надані в повне розпорядження перехожих. І повсюди юрмилися невеликі купки людей всілякого звання, які поїдали щедре частування і запивали його домашнім пивом.

Зрозуміло, що жебраки совалися по всьому двору упереміж із солдатами, які повернулися, за їхніми словами, з Палестини. Купці розкладали тут свої товари; бродячі майстри розпитували про роботу; тут були різні мандрівники, набожні люди, самозвані ченці, саксонські менестрелі і вельські барди, які мурмотіли молитви і видобували непевні

звуків зі своїх арф, шестиструнних скрипок і гітар. Один прославляв Ательстана в сумному панегірику, інший співав пісню про його родовід, перераховуючи складні імена його шляхетних пращурів. Не бракувало штукарів і скоморохів; їхні вистави в такому місці і з такого приводу нікому не здавалися недоречними або неслухними. Щодо цього погляди саксів вирізнялися надзвичайною простотою. Якщо людина з горя захотіла їсти — ось їй їжа, якщо захотіла пити — ось напої, а якщо її розбирає туга — ось і розваги. І гості всім цим користувалися без найменших вагань. Але час від часу, ніби згадуючи, задля чого вони сюди з'явилися, всі чоловіки починали стогнати, а жінки (їх теж було чимало) волати і гучно голосити.

Таким було видовище, яке постало перед очима Ричарда та його супутників при вході до замку Конінгсбург. Дворецький, або сенешаль, не зважав на гостей нижчого звання, що безупинно приходили і йшли, втручаючись у справу лише в тому разі, коли треба було наводити лад. Проте він був мимоволі вражений зовнішністю короля і Айвенго, обличчя якого здалося йому добре знайомим. До того ж поява лицарів була досить нечастим випадком на саксонських торжествах і вважалася великою честю для родини. Ця важлива особа в траурному вбранні і з білим жезлом у руці ступила вперед і розчистила серед різношерстого натовпу біля входу в башту дорогу для Ричарда та Айвенго.

Розділ XLII

*Марсело мертвого вдягали на очах
У мене, і лунав тужливий спів,
І сльози, й голосіння, і пісні
Старих жінок, що виють над мерцем,
Допоки ніч не скінчиться сумна.*

Старовинна п'єса

Схід до головної башти Конінгсбурга — дуже своєрідний і свідчить про грубу простоту тієї епохи, коли було зведено цей замок. Два нижні поверхи правили за льохи або каземати; світло й повітря проникало туди через чотирикутний отвір у підлозі третього поверху; потрапити туди можна було лише за допомогою переносних дерев'яних сходів. Сполучення з четвертим поверхом здійснювалося через зовнішні сходи навколо замку.

Такими складними лабіринтами і повели доброго короля Ричарда та його вірного Айвенго до круглої зали, яка займала весь третій поверх. Скориставшись тривалим і складним переходом, Вілфред Айвенго добре сховав обличчя каптуром свого плаща, щоб його дочасно не впізнав батько.

У залі довкола великого дубового стола сиділо зо дванадцять знатних саксів з усіх сусідніх околиць. Усе це були люди похилого віку, чи принаймні старшого, бо молоде

покоління, на велике невдоволення старших, наслідувало приклад Вілфреда Айвенго, порушивши багато законів, що півстоліття відокремлювали скорених саксів від переможців-норманів. Вигляд цих поважних людей, їхня безмовність і сумні пози становили разючу протилежність веселошам і пожвавленню, що панували попід стінами замку.

Седрик посідав місце поряд з усіма, але, за загальної мовчазної згоди, був головною особою в цій залі. Коли увійшов Ричард (відомий йому лише як хоробрий Лицар Пут і Кайданів Лазурових), Седрик поважно підвівся з місця і, піднісши кубок, виголосив привітання: «Ласкаво просимо!» Король, уже знайомий зі звичаями своїх саксонських підданих, відповів: «За ваше здоров'я!» — і перекинув кубок, поданий йому прислужником. Таку ж ласку виявили й Вілфреду, але він лише вклонився у відповідь, боячись, щоб його не впізнали по голосу.

Коли ця попередня церемонія скінчилася, Седрик знову підвівся і, подавши руку Ричардові, повів його до тісної та вбогої каплиці, ніби видовбаної в товщі однієї з колон фортеці. Оскільки замість вікон тут була одна вузька бійниця, то всередині приміщення панувала майже суцільна темрява. Лише два димні факели відкидали слабке червонувате світло на склепінчасту стелю, на голі стіни і грубий кам'яний вівтар із розп'яттям.

Перед цим вівтарем стояла труна, а обабіч неї по троє ченців, стоячи навколішки, з благочестивим виглядом перебирали чотки і бурмотіли молитви. За цю церемонію мати покійного Ательстана внесла багатющий внесок на помин душі в монастир святого Едмунда.

Ричард і Вілфред увійшли за Седриком до каплиці і, коли він урочисто вказав їм на труну дочасно померлого Ательстана, побожно перехрестилися і пробурмотіли коротку молитву за упокій його душі..

Виконавши цей благочестивий обряд, Седрик подав їм знак іти за ним і, безшумно ковзаючи кам'яною підлогою, повів їх далі. Піднявшись на декілька сходинок, він із великою обережністю відчинив двері невеликої молельні поряд із каплицею. Промені сонця, що вже заходило, проникли в цей темний закуток і осяяли величаву жінку, обличчя якої зберігало сліди минулої краси. Довге траурне вбрання і запинало з чорного крепу відтіняли білину її шкіри і красу розкішного руського волосся, ще не посрібленого часом. На обличчі її лежала печатка глибокого смутку та християнської покірності. На кам'яному столі перед нею стояло розп'яття зі слонячої кістки і біля нього — розгорнутий молитвеник у золотій палітурці із застібками з того ж дорогоцінного металу; його сторінки були прикрашені складними буквицями і малюнками.

— Шляхетна Едито,— сказав Седрик, із хвилину постоявши мовчки, щоб дати час Ричарду і Вілфреду роздивитися господиню будинку,— я привів до тебе поважних незнайомих людей. Вони прийшли розділити твою печаль. Ось це — доблесний лицар, він хоробро бився заради звільнення з полону того, кого ми нині оплакуємо.

— Дякую йому за доблесний подвиг,— відповіла леді Едита,— хоча Богові не вгодно було, щоб цей подвиг увінчався успіхом. Дякую також за люб'язність, що спонукала його і його супутника прийти сюди, щоб побачити вдову Аделінга, матір Ательстана, в години її скорботи. Вашій турботі, мій добрий родичу, доручаю я наших гідних гостей і впевнена, що вони не відчують браку гостинності, поки вона існує в цих сумних стінах.

Гості низько вклонилися засмученій матері й подалися вслід за своїм гостинним провідником.

Інші гвинтові сходи привели їх нагору, до зали таких самих розмірів, як та, до якої вони увійшли на самому початку. Ця зала займала четвертий поверх будівлі. Коли двері кімнати прочинилися, почувся сумний хоровий спів. Увійшовши, вони застали там збори поважних матрон і дівчат зі знатних саксонських родин. Чотири дівчини, з Ровеною на чолі, співали гімн душі померлого.

До праху прах —
Останній шлях
Для смертних, тлінних тіл.

Серед руїн —
Черва і тлін.
Вітри розвіють пил.

Незнаний шлях
Душі в полях
Небесних осяйних.

А суд гряде,
Й спокута жде
Твоїх гріхів земних.

А там нехай
Спокуті край
Враз покладе Господь.

І молитви
Із вуст живих
Звільнять стражденну плоть.

Під цей тихий і сумний спів чотирьох дівчат решта займалися гаптуванням, на власний смак і відповідно до вміння, великого шовкового покривала на труну Ательстана або вибирали з розставлених перед ними кошиків квіти і плели вінки. Дівчата поводитися скромно, як належало на похороні, але не можна було сказати, що вони горювали. Інші крадькома перешіптувалися або всміхалися, що кожного разу спричиняло нарікання

з боку немолодих пані. Слід зізнатися, що поява двох незнайомих лицарів ще більше посилила цей настрій: дівчата почали озиратися, шепотітися і підштовхувати одна одну. Лише Ровена, дуже горда, щоб бути пихатою, вклонилася своєму рятівникові з люб'язною грацією. Вона була серйозна, але не сумна.

Обійшовши з гостями всі покої замку, де проходили поховальні торжества, Седрик провів їх у невелику кімнату, призначену, за його словами, для почесних гостей, які були не так близько знайомі з покійним, а тому, мабуть, не бажали проводити весь час із тими, для кого ця скорбота була особливо відчутна. Сказавши, що їм негайно буде доставлено все, що вони побажають, він уже зібрався був іти, але Чорний Лицар втримав його за руку.

— Дозвольте вам нагадати, шляхетний тане,— сказав він,— що коли ми з вами востаннє бачилися, ви обіцяли за ті послуги, які мені вдалося надати вам, зробити мені подарунок.

— Все, що завгодно, шляхетний лицарю,— відповів Седрик,— але в таку сумну хвилину...

— Я про це подумав,— перервав його король,— але в мене обмаль часу. До того ж, мені здається, що тої миті, коли ми опустимо в могилу шляхетного Ательстана, було б бажано поховати разом із його останками деякі забобони і несправедливі думки.

— Сер Лицар Пут і Кайданів Лазурових,— сказав Седрик, почервонівши і, у свою чергу, перериваючи гостя,— я сподіваюся, що подарунок, якого ви просите, стосується лише вашої особи. У все, що пов'язане з честю мого будинку, сторонній людині не личить втручатися.

— Я й не маю охоти втручатися,— мовив король м'яко,— в усякому разі доти, доки ви не визнаєте, що я на це маю деяке право. Досі ви мене знали під ім'ям Чорного Лицаря Пут і Кайданів Лазурових. Знайте ж, що я Ричард Плантагенет.

— Ричард Анжуйський! — вигукнув Седрик, відступивши в невимовному подиві.

— Ні, шляхетний Седрику, я Ричард, король англійський. Заповітне моє бажання полягає в тому, щоб усі сини Англії жили між собою в мирі і злагоді. Що ж, поважний тане, ти й не думаєш схилити коліно перед своїм володарем?

— Перед норманською кров'ю воно ніколи не схилялося,— відтяв Седрик.

— Тоді утримайся від присяги,— сказав король,— поки не переконаєшся, що я однаково протегую і норманам, і саксам.

— Володарю,— відповів Седрик,— я завжди віддавав належне твоїй хоробрості і гідності. Знаю також, на чому засновані твої права на корону: ти нащадок Матильди, а вона була племінницею Едгара Атлінга і дочкою шотландського короля Малкольма. Але Матильда, хоч і королівської саксонської крові, не була спадкоємицею престолу.

— Я не сперечатимуся з тобою про мої права, шляхетний тане,— сказав Ричард спокійно,— але попрошу тебе роззирнутися довкола і сказати, кого ж ти тепер можеш виставити мені суперником.

— І ти з'явився сюди лише заради того, щоб сказати мені про це? — запитав Седрик.— Прийшов докоряти мені за загибель мого племені, коли ще не засипана могила останнього нащадка саксонських королів! — на цих словах обличчя його спалахнуло гнівом.— Це сміливий і необачний крок!

— У жодному разі, присягаюся святим хрестом! — заперечив король.— Я вчинив таку цілковитій упевненості, що одна хоробра людина може покладатися на іншу, нічого не побоюючись.

— Ти добре сказав, володарю, і я визнаю, що ти король Англії і будеш ним надалі, незважаючи на мій слабкий опір.

— А зараз повернімося до мого прохання,— сказав король,— і я його висловлю так само прямо й відверто, як ти відмовився визнати в мені законного короля. Отже, на підставі даного тобою слова і під страхом звинувачення у віроломстві і клятвопорушенні прошу, щоб ти пробачив доброго лицаря Вілфреда Айвенго і знову дарував йому свою батьківську любов. Погодсья, що в цьому примиренні і я особисто зацікавлений, оскільки воно стосується щастя мого друга і повинно припинити розбрат серед моїх вірних підданих.

— Це Вілфред? — запитав Седрик, вказуючи на сина.

— Батьку, батьку! — вигукнув Айвенго, кидаючись до його ніг.— Даруй мені твоє прощення!

— Дарую, сине мій,— сказав Седрик, підводячи його з підлоги.— Нашадок Герварда знає, як тримати своє слово, навіть якщо воно дане норманові. Але ти повинен носити одяг наших прашурів — щоб не було в моєму домі куцих плащів, строкатих шапок і пір'я! Якщо хочеш бути сином Седрика, то й тримайся як нащадок саксонського роду. Ти, я бачу, хочеш щось сказати,— вів далі він суворо,— і я заздалегідь знаю, про що буде мова. Знай, що леді Ровена два роки ходитиме в жалобі за своїм нареченим. Всі наші саксонські прашури відсахнулися б від нас, якби ми надумалися говорити про інший союз, ще не поклавши в могилу того, з ким вона повинна була з'єднатися. Сам Ательстан скинув би з себе гробові пелени і примара його з'явилася б перед нами, щоб заборонити таку образу його пам'яті.

Здавалося, ніби цими словами Седрик справді викликав примару. Тільки-но він устиг їх вимовити, як двері прочинилися, і на порозі з'явився Ательстан — в довгому савані, блідий, худий, схожий на вихідця з того світу.

Його поява справила на всіх приголомшливе враження. Седрик позадкував до стіни, притулився до неї, ніби не мав сили втриматися на ногах, і, широко роззявивши рота, вилупився на свого друга нерухомим поглядом. Айвенго хрестився, вимовляючи молитви, по-саксонському, латиною і на нормано-французькому діалекті. А Ричард упереміж то читав молитву «Benedicite», то лаявся французькою: «Mort de ma vie¹!»

— Як то так, шляхетний Ательстане,— сказав Чорний Лицар,— я сам бачив, як ви загинули від руки скаженого тамплієра в Торкілстоні. Я думав, та й Вамба нам казав, що вам розрубали череп до самих зубів.

— Ви помилилися, сер лицар, а Вамба просто збрехав,— сказав Ательстан.— Зуби в мене всі цілі, і я доведу це сьогодні за вечерею. Втім, за це нема чого дякувати тамплієрові: просто меч перекинувся в його руці і удар ковзнув; до того ж я відбив його палицею. Якби на голові у мене був сталевий шолом, я б не завважив цього удару і сам так би втяв Буагільбера, що він би не втік. А тут я впав, і правда оглушений, але неущожденний. У цій бійці на мене навалилися убиті й поранені нормани і йомени, а я так і не прийшов до тями доти, поки не прокинувся в труні, на щастя не забитій; труна стояла перед вівтарем у монастирській церкві святого Едмунда. Я кілька разів чхав, стогнав, нарешті оговтався і зібрався був устати, як на шум прибігли вельми перелякані паламар з абатом. Вони, звісно, здивувалися, але зовсім не зраділи, коли побачили живим чоловіка, спадком якого зібралися пожитися. Я попросив у них вина. Вина вони дали, але, мабуть, підсипали в нього снодійного, тому що я заснув іще міцніше і проспав дуже довго. Коли ж я прокинувся, то виявилось, що руки мої зв'язані, а ноги стягнуті мотузкою так міцно, що досі, як пригадаю, кісточки ниють.

— Ім'ям Пресвятої Діви, шляхетний Ательстане,— вигукнув Седрик, хапаючи його за руку,— скажи, як же ти визволився? Чи пом'якшали їхні серця?

— Мабуть, гарна їжа схилила їх до милосердя, тому що мені принесли шматок пирога і фляжку вина. Я поїв, випив і підкріпився. На моє щастя, паламар був таким п'яним, що не міг справно виконувати обов'язки тюремника. Йдучи, він повернув ключ, але двері не замкнув, тож вони прочинилися. Від світла, ситної їжі й вина в голові у мене прояснилося. Залізна скоба, до якої були прикріплені мої ланцюги, зовсім заіржавіла, чого не підозрювали ані я, ані цей негідник абат. У них у проклятому підвалі така вогкість, що й залізо не може довго витримати. Абиак вивернувши залізну скобу, я насилу виліз із підвалу, тому що ланцюги були важкі, а я зовсім ослаб від такого посту. Довго я бродив навмання, але веселенька пісенька привела мене в те приміщення, де поважний паламар служив молебень сатані з якимось здоровенним ченцем у сірому балахоні з каптуром —

¹ Чорти б мене вхопили (франц.).

більше схожим на злодія, ніж на духовну особу. Я з'явився раптово, в могильному савані, під дзвін ланцюгів — справжній виходець із того світу. Обидва остовпіли, але коли я кулаком збив із ніг паламаря, його товариш по чарці замахнувся на мене важким кийком. На моє щастя, він промахнувся, а коли я підступив, щоб зчепитися з ним, він кинувся навтьоки. У зв'язці ключів, що висіли у паламаря на поясі, я знайшов один, яким відімкнув кайдани і так звільнився від ланцюгів. Тепер постало переді мною найважливіше завдання — гарненько покарати негідника абата. Повішу його на самісінькій верхівці конінгсбурзької вежі, а якщо його товсте черево не пролізе по сходах, велю втягнути його по зовнішній стіні.

— Але, сину мій,— мовила леді Едита,— подумай про його священний сан!

— Матінко і ви, друже мій, залиште ваші докори,— сказав Ательстан.— Хліб, вода і в'язниця — прекрасні приборкувачі честолобства. Я встав із могили набагато мудрішою людиною, ніж зійшов у неї. Кажу вам: я хочу бути королем лише в своїх власних володіннях і ніде більше! І найпершим моїм завданням буде повісити абата.

— А як же Ровена? — запитав Седрик.— Сподіваюся, ти не маєш наміру її покинути?

— Ех, батьку Седрику, будь розважливий,— сказав Ательстан.— Леді Ровена до мене зовсім не прихильна. Для неї один мізинець рукавички мого родича Вілфреда дорожчий за всю мою особу.

Всі почали озиратися у пошуках Айвенго, але він зник. Нарешті з'ясувалося, що по нього приходив якийсь єврей і що після короткої розмови з ним Вілфред покликав Гурта, зажадав свій панцир і озброєння і виїхав із замку.

І король теж зник, і ніхто не знав куди. Потім уже дізналися, що він квапливо вийшов у двір, покликав того єврея, з яким розмовляв Айвенго, і після хвилинної бесіди з ним зажадав, щоб йому якнайшвидше подали коня, сам скочив у сідло, змусив єврея сісти на іншого коня і помчав з такою швидкістю, що, за свідченням Вам-би, старий єврей напевно скрутить собі в'язи.

Розділ XLIII

Гріхи Мовбрея ляжуть тягарем

На карк його упрілого коня —

І вершника під ноги скине той,

Мерзенного зрадливця!

В. Шекспір «Ричард II»

Повернімося ж тепер до стін замку, чи то пак пресепторії Темплстоу в годину, коли кривава доля повинна була вирішити, жити чи вмерти Ребецці. Довкола стін було дуже людно і жваво. Сюди, як на сільський ярмарок або храмове свято, збіглися всі навколишні

мешканці. Погляди численного натовпу були звернені до воріт пресепторії Темплстоу в надії побачити рідкісну процесію.

Ще більше люду оточувало місце герцю перед пресепторією. То була гладенька галявина, що прилягала до стін обителі, ретельно вирівняна для військових і лицарських вправ членів ордену.

Арена була розташована на м'якому схилі пагорба і була обгороджена міцним частоколом, а оскільки тамплієри радо запрошували охочих помилуватися їхнім мистецтвом і лицарськими звичаями, то довкола було збудовано безліч галерей і наставлено багато лавок для глядачів.

Для великого магістра в східному кінці поля влаштували трон, оточений почесними кріслами для пресепторів і лицарів ордену. Над троном маяв священний прапор тамплієрів.

На протилежному кінці поля був закопаний у землю стовп; довкола нього лежали дрова, між якими залишався прохід у фатальний круг для жертви, засудженої на спалення. До стовпа були пригвинчені ланцюги, якими її мали припнути. Біля цієї жахливої споруди стояло четверо чорношкірих невольників. Їхні чорні обличчя, в ті часи мало знайомі англійському населенню, наводили жах на натовп, що дивився на них як на бісів, покликаних виконувати свою диявольську справу.

Раптом удар великого дзвону церкви святого Михаїла в Темплстоу, старовинної будівлі, що вивищувалася посеред селища на деякій відстані від пресепторії, змусив розмови стихнути.

Підйомний міст опустився, ворота відчинилися, і виїхали спочатку лицар із прапором ордену, перед яким ступали шість сурмачів, за ними пресептори, по два в ряд, потім великий магістр верхи на чудовому коні в найпростішому вбранні, за ним Бріан де Буа-Гіль-бер у блискучих бойових обладунках, але без списа, щита і меча, бо їх несли за ним зброєносці. Обличчя його, частково приховане довгим пером, що спускалося з його шапочки, віддзеркалювало жорстоку внутрішню боротьбу гордості з ваганням. Він був блідий як смерть, ніби не спав декілька ночей поспіль. Проте він керував нетерплячим конем звичною рукою майстерного вершника і найкращого бійця ордену тамплієрів. Постава його була величава, але, вдивляючись пильніше у вираз його похмурого обличчя, люди читали на ньому щось таке, що змушувало їх відвертатися.

Обабіч його їхали Конрад Монт-Фітчет і Альберт Мальвуазен, які виконували роль поручителів бойового лицаря. Вони були в довгому білому вбранні, яке члени ордену носили в мирний час. За ними їхали інші лицарі Храму і довга низка зброєносців і пажів, одягнених в чорне; це були послухники, які добивалися честі посвячення в лицарі ордену.

За ними йшов загін пішої варті, також у чорному одязі, а в середині виднілася бліда постать підсудної, яка тихими, але твердими кроками йшла до місця, де повинна була вирішитися її доля.

З неї зняли всі прикраси, побоюючись, що серед них можуть бути амулети, якими, як тоді вважалося, сатана постачає свою жертву, щоб перешкодити їй покаятися навіть під тортурами. Замість яскравих східних тканин на ній був білий одяг із грубого полотна. Але на її обличчі відбився зворушливий вираз сміливості й упокорення долі, і навіть в цьому вбранні, без жодних прикрас, окрім розпущеного довгого чорного волосся, вона вселяла всім таке співчуття, що ніхто не міг без сліз дивитися на неї. Навіть найзатя-тіші святенники шкодували, що таке прекрасне створіння стало відданою рабинею сатани.

Нещасну Ребекку підвели до чорного стільця, що стояв поряд із вогнищем. При першому погляді на страшне місце страти, такої ж жахливої для уяви, як і болісної для тіла, вона здригнулася, заплющила очі й, імовірно, почала молитися про себе, бо губи її ворушилися; але вона нічого не вимовляла вголос. За хвилину вона розплющила очі, пильно подивилася на вогнище, ніби бажаючи подумки змиритися з майбутньою долею, потім звільна відвела погляд.

Тим часом великий магістр сів на своє місце, і коли всі лицарі розташувалися довкола нього і за його спиною в суворій відповідності до звання кожного, пролунали гучні і протяжні звуки сурм, які сповістили проте, що суд зібрався і розпочинає засідання.

Мальвуазен як поручитель за Буагільбера ступив уперед і поклав до ніг великого магістра рукавичку єврейки, що правила за виклик на майбутню битву.

— Доблесний володарю і преподобний отче,— сказав Мальвуазен,— ось стоїть добрий лицар Бріан де Буагільбер, пресептор ордену тамплієрів, який прийняв виклик на двобій, що я нині поклав до ваших ніг, і цим узяв на себе честь змагатися сьогодні для підтвердження того, що ця юдейська дівчина на ім'я Ребекка справедливо заслуговує засудження на страту за чаклунство капітулом цього святійшого ордену Храму Сіонського. І ось тут стоїть цей лицар, ладний чесно і шляхетно битися, якщо ваше преподобіє дасть на те високошановану і мудру згоду.

Вислухавши пояснення Альберта Мальвуазена, великий магістр наказав герольдові ступити вперед і виконати свій обов'язок. Знову зазвучали сурми, і герольд, вийшовши на арену, голосно вигукнув:

— Слухайте! Слухайте! Слухайте! Ось хоробрий лицар сер Бріан де Буагільбер, згодний битися з кожним вільнонародженим лицарем, який захоче виступити на захист юдейки Ребекки, якій дароване право виставити за себе бійця на двобої. Такому її захисникові преподобний і доблесний владика великий магістр, присутній тут, дозволяє

битися на рівних правах, надаючи йому однакові умови щодо місця, розташування сонця, напрямку вітру і всього іншого, що має стосунок до цього почесного двобою.

Знову залунали сурми, і потім запанувала тиша, що тривала досить довго.

— Ніхто не має охоти виступити захисником? — запитав великий магістр. — Герольде, йди до підсудної і запитай її, чи чекає вона на когось, хто захоче битися за неї.

Герольд пішов до місця, де сиділа Ребекка. В ту ж хвилину Буагільбер раптово повернув свого коня і, незважаючи на всі спроби Мальвуазена і Монт-Фітчета втримати його, поскакав на інший кінець поля бою та опинився перед Ребеккою водночас із герольдом.

— Чи правильно це і чи допускається статутом двобою? — запитав Мальвуазен, звертаючись до великого магістра.

— Так, Альберте Мальвуазен, допускається, — відповів Бомануар, — бо в цьому разі ми звертаємося до суду Божого і не повинні перешкоджати сторонам спілкуватися між собою, щоб не зашкодити торжеству правди.

Тим часом герольд говорив Ребецці таке:

— Дівчино, шляхетний і преподобний владика великий магістр наказав запитати: чи є у тебе захисник, охочий битися в цей день від твого імені, або ти визнаєш себе справедливо засудженою на страту?

— Скажіть великому магістру, — відповіла Ребекка, — що я наполягаю на своїй невинності, не визнаю, що я заслуговую кари, і не хочу бути винною в пролитті власної крові. Скажіть йому, що я вимагаю відстрочення, наскільки то допускається його законами, і почекаю, чи не пошле мені захисника милосердний Бог, до якого волаю в годину моєї найбільшої скорботи. Але якщо після призначеного терміну не буде мені захисника, то нехай здійсниться свята воля Божа!

Герольд повернувся до великого магістра і передав відповідь Ребекки.

— Боже збав, — сказав Лука Бомануар, — щоб хтось міг поскаржитися на нашу несправедливість, будь то юдей чи язичник! Поки вечірні тіні не простягнуться із заходу на схід, ми зачекаємо, чи не з'явиться захисник цієї нещасної жінки. Коли ж сонце хилитиметься до заходу, нехай вона готується до смерті.

Герольд повідомив Ребецці слова великого магістра. Вона покійно кивнула, схрестила руки на грудях і звела очі до неба, неначе шукала там допомоги, на яку навряд чи могла розраховувати на землі. У цю страшну хвилину вона почула голос Буагільбера. Він говорив пошепки, але вона здригнулася, і його мова викликала в ній набагато більшу тривогу, ніж слова герольда.

— Ребекко,— мовив тамплієр,— ти чуєш мене? У тебе є можливість врятувати життя і свободу, про яку й не подумують усі ці негідники і святенники. Сідай швидше до мене за спину, на мого Замора, чистокровного коня, який ще жодного разу не зрадив свого наїзника. Я його виграв у двобої з султаном Трапезунда. Сідай, кажу я, до мене за спину, і за годину ми залишимо далеко позаду будь-яку погоню. Тобі відкриється новий світ радості, а мені — нові простори для слави. Нехай проголошують наді мною які їм заманеться вироки — я зневажаю їх! Нехай викреслюють ім'я Буагільбера з переліку своїх монастирських рабів — я змию кров'ю будь-яку пляму, якою вони насміляться забруднити мій родовий герб!

— Спокуснику,— відказала Ребекка,— йди геть! Навіть і в цю хвилину ти не маєш сили ані на волос похитнути моє рішення. Довкола мене самі вороги, а тебе я вважаю найстрашнішим серед них. Іди, заради Бога!

Альберт Мальвуазен, стривожений і стурбований їхньою дуже тривалою розмовою, під'їхав у цю мить, щоб перервати бесіду.

— Зізналася вона в своєму злочині,— запитав він у Буагільбера,— чи досі наполегливо заперечує його?

— Заперечує і відрікається,— відповів Буагільбер.

— У такому разі, шляхетний брате наш,— сказав Мальвуазен,— тобі залишається тільки зайняти своє місце і зачекати закінчення терміну. Дивися, тіні вже почали подовжуватися. Ходімо, хоробрий Буагільбере, надія нашого священного ордену і майбутній наш владико.

Вимовивши ці слова примирливим тоном, він простягнув руку до вуздечки його коня, ніби з наміром відвести його назад, на протилежний кінець поля бою.

— Лицемірний негіднику! Як ти смієш накладати руку на моє поводдя? — гнівно вигукнув Буагільбер, відштовхнувши Мальвуазена, і сам поскакав назад, до свого місця.

Дві години просиділи судді перед полем герцю, марно чекаючи появи захисника.

Загальна думка схилялася до того, що ніхто не заступиться за єврейку, та ще й обвинувачену в чаклунстві, й лицарі, підбурювані Мальвуазеном, почали перешіптуватися, що час оголосити виклик Ребекки програним. Але в цю хвилину на полі з'явився лицар, який скакав щодуху в напрямку арени. Сотні голосів загукали: «Захисник, захисник!» — і незважаючи на марновірний страх перед чаклункою, натовп гучно вітав в'їзд лицаря на поле герцю. Проте розгледівши його ближче, глядачі були розчаровані. Кінь його, що проскакав багато миль щодуху, здавалося, падав від втоми, та й сам вершник, який так відважно примчав на арену, ледве тримався в сідлі від слабкості чи від втоми, чи від того й того.

На вимогу герольда оголосити своє ім'я, звання і мету свого прибуття лицар відповів сміливо і з готовністю:

— Я, шляхетний лицар дворянського роду, приїхав виправдати мечем і списом дівчину Ребекку, дочку Ісака з Йорка, і довести, що вирок, виголошений проти неї, несправедливий і безпідставний, а також оголосити сера Бріана де Буагільбера зрадником, вбивцею і брехуном, на підтвердження чого ладен битися з ним на цьому полі й перемогти за заступництва Богоматері і святого Георгія.

— Перш за все,— сказав Мальвуазен,— приїжджий мусить довести, що він справжній лицар і належить до поважного роду. Наш орден не дозволяє своїм захисникам виступати проти безіменних людей.

— Моє ім'я,— мовив лицар, відкриваючи забороло свого шолома,— відоміше, ніж твоє, Мальвуазене, та й рід мій старший за твій. Я Вілфред Айвенго.

— Я зараз не битимуся з тобою,— сказав тамплієр глухим зміненим голосом.— Залікуй спочатку свої рани, дістань кращого коня, і тоді, мабуть, я визнаю тебе гідним, аби вибити з твоєї голови цей дух дитячого молодечтва.

— Он як, пихатий тамплієре,— виклично зронив Айвенго,— ти вже забув, що двічі був збитий моїм списом? Пригадай герць в Акрі, пригадай турнір в Ашбі! Пригадай, як ти нахвалювався в їдальні Ротервуда і виклав свій золотий ланцюг проти мого розп'яття як запоруку того, що битимешся з Вілфредом Айвенго заради відновлення твоєї втраченої честі. Присягаюся моїм хрестом і святинею, що зберігається в ньому, якщо ти цієї-таки хвилини не битимешся зі мною, я тебе знеслаблю як боягуза при всіх дворах Європи і в кожній пресепторії твого ордену!

Буагільбер в нерішучості поглянув на Ребекку, потім люто вигукнув, звертаючись до Айвенго:

— Саксонський собако, бери свій спис і готуйся до смерті, яку сам на себе накликав!

— Чи дозволяє мені великий магістр брати участь у цьому двобою? — запитав Айвенго.

— Ти маєш на те право,— відповів великий магістр,— лише запитай дівчину, чи бажає вона визнати тебе своїм захисником. Бажав би і я, щоб ти був у стані, відповіднішому до бою. Хоча ти завжди був ворогом нашого ордену, я все-таки хотів би обійтися з тобою чесно.

— Ні, нехай буде так, як є,— сказав Айвенго,— адже це — суд Божий, на Його ласку я й покладаюся. Ребекко,— продовжував він, під'їхавши до місця, де вона сиділа,— чи визнаєш ти мене своїм захисником?

— Визнаю,— відповіла вона з таким хвилюванням, якого не викликав у неї і страх смерті.— Визнаю, що ти захисник, посланий мені провидінням. Проте ж ні, ні! Твої рани ще не загоїлися. Не бийся з цим гордим чоловіком. Навіщо ж і тобі гинути?

Але Айвенго вже поскакав на своє місце, опустил забороло і вхопився за спис. Те саме зробив і Буагільбер. Його зброносець, застібаючи забороло шолома тамплієра, завважив, що обличчя Буагільбера, яке весь ранок залишалося попелясто-блідим, незважаючи на безліч пристрастей, що вирували в тілі тамплієра, тепер раптом вкрилося багряним рум'янцем.

Коли обидва бійці стали на місця, герольд гучним голосом тричі оповістив:

— Виконуйте свій обов'язок, доблесні лицарі!

Після третього разу він відійшов до огорожі і ще раз оголосив, щоб ніхто, під страхом негайної смерті, не насмілювався ані словом, ані рухом перешкоджати чесному двобою або втрутитися в нього. Великий магістр, який увесь час тримав у руці рукавичку Ребекки, нарешті кинув її на поле герцю і вимовив фатальне слово:

— Починайте!

Засурмили сурми, і лицарі щодуху помчали один на одного. Як усі й очікували, змучений кінь Айвенго і сам ослаблений вершник упали, не витримавши удару влучного списа тамплієра і натиску його могутнього коня. Всі передбачали такий результат змагання. Але незважаючи на те, що спис Вілфреда ледь торкнувся щита його супротивника, на загальний подив усіх присутніх, Буагільбер захитався в сідлі, загубив стремена і впав на арену.

Айвенго вивільнив ногу з-під коня і швидко підвівся, щоб поспробувати щастя з мечем у руках. Але супротивник його не вставав. Айвенго наступив ногою йому на груди, приставив кінець меча до його горла і наказав йому здаватися, погрожуючи в іншому разі негайною смертю. Буагільбер не відповів.

— Не вбивай його, сер лицар! — вигукнув великий магістр.— Дай йому сповідатися і отримати відпущення гріхів, не губи душі й тіла. Ми визнаємо його переможеним.

Великий магістр сам зійшов на поле бою і наказав зняти шолом із переможеного лицаря. Його очі були заплющені, й обличчя палало тим-таки багряним рум'янцем. Поки вони здивовано дивилися на нього, очі його розплющилися, але погляд зупинився і потьмянів. Рум'янець зійшов з обличчя, а на зміну прийшла смертельна блідість. Не ушкоджений списом свого супротивника, він упав жертвою власних неприборканих пристрастей.

— Оце справді суд Божий,— мовив великий магістр, звівши очі до неба.

Розділ XLIV*Скінчилась повість, як кумівські брехні.***Дж. Вебстер «Білий диявол»**

Коли загальне здивування трохи вщухло, Вілфред Айвенго запитав у великого магістра як у верховного судді двобою, чи виконав він свій обов'язок так мужньо і правильно, як належить за статутом змагання.

— Мужньо і правильно,— відповів великий магістр.— Оголошую дівчину вільною і невинною! Зброєю, обладунками і тілом померлого лицаря переможець вільний розпорядитися на власний розсуд.

— Я однаково не хочу як користуватися його зброєю, так і нівечити його тіло,— сказав лицар Айвенго.— Він бився за віру християнську. А нині він поліг не від руки людської, а з волі Божої. Тож нехай його поховать тихо та скромно, як годиться загиблому за невірну справу. Що ж до дівчини...

Його перервав кінський тупіт. Вершників було так багато і скакали вони так швидко, що під ними здригалась земля. На поле герцю примчав Чорний Лицар, а за ним — численний загін кінних воїнів і декілька лицарів при повному озброєнні.

— Я запізнився,— сказав він, озираючись довкола,— Буагільбер мав померти від моєї руки. Айвенго, чи тобі не зарано було братися до такої справи, коли ти сам ледве тримаєшся в сідлі?

— Сам Бог, володарю, покарав цю гордовиту людину,— відповів Айвенго.— Він не мав честі померти тією смертю, яку ви призначили йому.

— Мир йому,— мовив Ричард, пильно вдивляючись в обличчя померлого,— якщо це можливо: він був хоробрий лицар і помер у сталевій броні, як годиться лицареві. Проте не варто гаяти час. Богуне, виконуй свій обов'язок!

З численного королівського почту уперед вийшов лицар і, поклавши руку на плече Альберта Мальвуазена, сказав:

— Я заарештовую тебе як державного зрадника!

Досі великий магістр мовчки дивувався раптовій появі такої безлічі воїнів. Тепер він заговорив:

— Хто сміє заарештовувати лицаря Храму Сіонського в межах його пресепторії та ще й у присутності великого магістра? І за чиїм наказом йому завдано такої зухвалої образи?

— Я заарештовую його,— відповів лицар,— я. Генрі Богун, граф Ессекський, лорд головнокомандуючий військами Англії.

— І за наказом Ричарда Плантагенета, тут присутнього,— сказав король, відкриваючи забороло свого шолома.— Конрад Монт-Фітчет, щастя твоє, що ти народився не моїм

підданим. Щодо тебе, Мальвуазене, ти і брат твій Філіп підлягаєте страті до кінця цього тижня.

— Я опротестуватиму твій вирок,— сказав великий магістр.

— Гордий тамплієре, ти не в змозі це зробити,— заперечив король.— Поглянь на вежі свого замку, і ти побачиш, що там майорить королівський прапор Англії замість вашого орденського прапора. Будь розважливий, Бомануаре, і не чини даремного спротиву. Твоя рука тепер у пащі лева.

— Я подам на тебе скаргу до Риму,— мовив великий магістр.— Звинувачу тебе в порушенні недоторканності і вольностей нашого ордену.

— Чини як знаєш,— відповів король,— але заради твоєї власної безпеки зараз краще не тороч про порушення прав. Розпусти членів капітулу і їдь зі своїми послідовниками в іншу пресепторію, якщо тільки знайдеться така, яка не стала місцем зрадницької змови проти короля Англії. Втім, коли хочеш, залишайся. Скористайся нашою гостинністю і подивися, як ми вершитимемо правосуддя.

— Як! Мені бути гостем там, де я маю бути володарем? — вигукнув великий магістр.— Ніколи цього не буде! Капелани, виголосіть псалом «*Quare fremuerunt gentes*¹»! Лицарі, зброєносці і служителі святого Храму, вперед за прапором нашого ордену Босеан!

Великий магістр промовляв із такою гідністю, яка не поступалася самому королеві Англії і вдихнула мужність у серця його спантеличених прибічників. Вони зібралися довкола нього, як вівці навколо сторожового собаки, зачувши завивання вовка. Але в поставах їхніх не було страху, властивого овечій отарі, навпаки — обличчя тамплієрів були похмурі, з виразом виклику, а погляди виблискували ворожнечею, яку вони не сміли висловити. Вони зімкнулися в ряд, і списи їхні утворили темну смугу, крізь яку білі мантиї лицарів вимальовувалися на тлі чорного вбрання почту, мов сріблясті береги чорної хмари. Натовп простолюдинів, який зчинив був галас проти них, припинив і мовчки поглядав на грізні шерехи бувалих воїнів. Багато хто навіть позадкував.

Граф Есекський, побачивши, що тамплієри стоять у бойовій готовності, пришпорив коня і помчав до своїх воїнів, вирівнюючи їхні ряди і приводячи їх в бойовий лад проти небезпечного ворога. Лише Ричард, який щиро насолоджувався справжньою небезпекою, поволі проїздив повз фронт тамплієрів, голосно провокуючи їх:

— Що ж, панове! Серед вас є багато шляхетних лицарів, невже жоден із вас не наважиться розщепити спис із Ричардом? Гей, панове тамплієри! Ваші пані, мабуть, занадто смагляві, коли жодна не вартує списа, зламаного на її честь!

¹ «Чому народи так запекло борються між собою» (лат.).

— Слуги святого Храму,— заперечив великий магістр, виїжджаючи вперед,— не б'ються з таких пустопорожніх і суєтних приводів. А з тобою, Ричарде Англійський, жоден тамплієр не розщепить списа у моїй присутності. Нехай папа і монархи Європи розсудять нас із тобою і вирішать, чи личить християнському принцові захищати ту справу, заради якої ти сьогодні виступив. Якщо нас не чіпатимуть — і ми виїдемо, нікого не зачепивши. Твоїй честі ввіряємо зброю і господарське добро нашого ордену, яке залишаємо тут; на твоє сумління покладаємо відповідальність за ту образу, якої ти завдав нині християнству.

З цими словами, не чекаючи на відповідь, великий магістр подав знак до відходу. Сурми заграли дикий східний марш, що слугував зазвичай сигналом до виступу тамплієрів у похід. Вони змінили лад і, вишикувавшись колоною, рушили вперед так поволі, як тільки дозволяв крок їхніх коней, ніби хотіли показати, що віддаляються лише за наказом свого великого магістра, та аж ніяк не зі страху перед виставленою проти них силою, що переважала їхню власну.

— Присягаюся німбом Матері Божої,— мовив король Ричард,— шкода, що ці тамплієри — такий неблагоннадійний народ, а виправкою і хоробрістю вони таки можуть похвалитися.

Натовп, мов боязкий собака, який починає гавкати, коли предмет його роздратування повертається до нього спиною, щось гукав навздогін тамплієрам, які вже ступили за межі пресепторії.

Під час сум'яття, що супроводжувало від'їзд тамплієрів, Ребекка нічого не бачила і не чула. Вона лежала в обіймах свого старого батька, приголомшена і майже бездиханна від безлічі пережитих вражень. Лиш одна річ, про яку завів мову Ісак, повернула їй здатність відчувати.

— Ходімо,— сказав він,— ходімо, люба дочко моя, безцінний мій скарбе, впадемо до ніг доброго хлопця!

— Ні, ні,— похитала головою Ребекка.— О ні, не тепер! У цю хвилину я не зважуся заговорити з ним! На жаль! Ні, ні. Батьку, швидше залишмо це лихове місце!

— Але як же, дочко моя,— здивувався Ісак,— як можна не подякувати мужній людині, яка, ризикуючи власним життям, виступила зі списом і щитом, щоб звільнити тебе з полону? Це така ласка, за яку треба бути вдячною.

— О так, так! Вдячною понад міру,— сказала Ребекка,— лише не тепер. Заради твоєї любові до Рахілі благаю тебе, виконай моє прохання — не тепер.

— Не можна ж так,— наполягав Ісак,— бо вони подумують, що ми невдячніші за якогось собаку.

— Але хіба ти не бачиш, любий мій батьку, що тут сам король Ричард, і отже...

— Так, так, моя розумнице, моя премудра Ребекко! Ходімо звідси, ходімо швидше. Йому тепер гроші знадобляться, тому що він тільки-но повернувся з Палестини, та кажуть іще, що вирвався з в'язниці. А якби йому знадобився привід для того, щоб мене обібрати, достатньо буде й того, що я мав справу з його братом Джоном. Краще мені поки що не потрапляти на очі королю.

І підхопивши Ребекку, він поспіхом повів її з поля герцю до приготованих нош і щасливо прибув із нею в будинок рабина Натана Бен Ізраїля.

Таким чином єврейка, доля якої цього дня мала для всіх найбільший інтерес, зникла, ніким не помічена, і загальна увага була прикута тепер до Чорного Лицаря. Натовп гучно і старанно кричав: «Многая літа Ричарду Левине Серце! Геть тамплієрів!»

— Незважаючи на ці гучні вияви вірнопідданських почуттів,— зауважив Айвенго, звертаючись до графа Есекського,— добре, що король виявив передбачливість і викликав тебе, шляхетний графе, і загін твоїх воїнів.

Граф Есекський посміхнувся і похитав головою.

— Доблесний Айвенго,— мовив він,— ти так добре знаєш нашого володаря, та все ж запідозрив його в мудрій обережності! Я просто прямував до Йорка, де, з чуток, принц Джон зосередив свої сили, і цілком випадково зустрівся з королем. Як справжній мандрівний лицар, наш Ричард мчав сюди, бо прагнув особисто вирішити долю двобою і цим покласти край історії єврейки і тамплієра. Я зі своїм загоном пішов за ним майже проти його волі.

— А які новини з Йорка, хоробрий графе? — запитав Айвенго.— Бунтівники чекають на нас там?

— Не більше, ніж грудневі сніги чекають липневого сонця,— відповів граф.— Вони розбіглися! І як ти гадаєш, хто поспішив привезти нам цю звістку? Сам принц Джон власною персоною.

— Зрадник! Невдячний, зухвалий зрадник! — вигукнув Айвенго.— То Ричард наказав його ув'язнити?

— О, він його так прийняв, неначе зустрівся з ним після полювання! — сказав граф.— Вказав на мене і на наших воїнів і каже йому: «Ось бачиш, брате, зі мною тут сердиті вояки, то ти їдь краще до матінки, передай їй мою синівську любов і пошану і залишайся біля неї, поки не втихомириться розбурханий розум людей».

— І це все? — запитав Айвенго.— Як не сказати, що таким милостивим поводженням король сам напрошується на зраду.

— Саме так,— відповів Ессекс.— Але ж можна сказати й те, що людина сама напрошується на смерть, приймаючи битву, коли у неї ще не зажила небезпечна рана.

— Вибачаю тобі насмішку, графе,— сказав Айвенго,— але пам'ятай, що я ризикував лише власним життям, а Ричард — благом цілого королівства.

— Той, хто легковажно ставиться до свого блага, рідко вирізняється турботою про інших,— заперечив Ессекс.— Проте їймо швидше до замку, тому що Ричард задумав як приклад покарати деяких другорядних членів змови, дарма що відпустив найголовнішого призвідника.

З судового слідства, що відбулося потім і було занесене в рукописний літопис, з'ясувалося, що Моріс де Брасі втік за море і вступив на службу до Філіпа, короля Франції, що Філіп Мальвуазен і його брат Альберт, пресептор Темплстоу, були страчені, що Вальдемар Фіцурс, який був душею змови, відбувся вигнанням з Англії, а принц Джон, на користь якого ця змова й була замислена, не отримав навіть догани від свого щиросердого брата. Втім, ніхто не пошкодував про долю обох Мальвуазенів: їхня кара була цілком заслуженою, адже вони не раз виявляли двоєдушність, жорстокість і деспотизм.

Невдовзі після двобою в Темплстоу Седрика Сакса запросили до двору Ричарда; своєю тимчасовою столицею король зробив у цей час місто Йорк, щоб особисто сприяти заспокоєнню провінцій, де найсильніше позначилися підступи його брата Джона.

Отримавши запрошення, Седрик спочатку бурчав і злився, проте скорився. Насправді повернення Ричарда поклато край будь-яким сподіванням на відновлення саксонської династії на англійському престолі, бо кого б саксонська партія не виставила своїм кандидатом, у разі міжусобної війни вона не мала б жодних шансів на успіх при тій надзвичайній популярності, яку мав Ричард, котрого всі любили за його особисті якості і бойову славу, незважаючи на те, що він правив державою, виявляючи примхливу легковажність і був то надмірно поблажливий, то вкрай суворий, майже деспотичний.

Крім того, навіть Седрик змушений був визнати, що його проект шлюбу Ровени з Ательстаном для об'єднання саксів остаточно провалився, оскільки зацікавлені сторони рішуче чинили йому опір. Він абсолютно не очікував такої розв'язки — навіть тоді, коли наречений і наречена ясно і відверто висловилися проти цього союзу; Седрик ніяк не міг повірити, щоб дві особи королівської крові могли з особистих міркувань відмовлятися від шлюбу, такого необхідного для добробуту нації. Проте це був незаперечний факт: Ровена завжди виказувала неприхильність до Ательстана, а зараз і Ательстан не менш рішуче заявив: нізащо більше не свататиметься до Ровени. Перед такими перешкодами змушена була відступити навіть затята впертість, від природи властива Седрику, оскільки йому

доводилося насильно тягнути під вінець двох людей, які вперто чинили опір. Він, утім, спробував іще раз провести рішучий натиск на Ательстана. Але приїхавши до нього, Седрик застав цього воскреслого нащадка саксонських королів захопленим війною з місцевим духівництвом.

Після всіх смертельних погроз абатові святого Едмунда дух мстивості, мабуть, полишив Ательстана, чи то тому, що сам він був за природою дуже ледачим і благодущим, чи то поступаючись проханням матері, леді Едити, котра, як більшість пані того часу, була шанувальницею духовних осіб. Він обмежився триденним ув'язненням абата і всієї монастирської братії в підвалах замку Конінгсбург на наймізерніших харчах. За таку жорстокість абат пригрозив йому відлученням від церкви і склав довгий перелік шлункових і кишкових хвороб, нажитих ним і його ченцями внаслідок пережитого свавілля і незаконного утримання у в'язниці.

Седрик застав свого друга Ательстана таким поглиненим цим протиборством і пошуками засобів до оборони проти переслідувань духівництва, що ні про що інше він і думати не хотів. Коли ж вимовлене було ім'я Ровени, шляхетний Ательстан попросив дозволу перехилити за її здоров'я повний кубок і висловив побажання, щоб вона швидше взяла шлюб із його родичем Вілфредом. Було очевидно, що з Ательстаном нічого не можна було вдіяти.

Отже, до досягнення мети, якої прагнули закохані, залишалося тільки дві перешкоди: упертість Седрика і його упередження проти норманської династії. Перше з цих почуттів поступово м'якшало під впливом ніжності його вихованки і тієї гордості, яку він не міг не відчувати, споглядаючи славу свого сина. До того ж його тішила думка про споріднення з домом Альфреда, якщо нащадок Едуарда Сповідальника рішуче відмовився від цієї честі.

Огида Седрика до королів норманської крові також починала слабшати. З одного боку, він ясно бачив, що позбавити Англію нової династії не було жодної змоги, а таке переконання значно сприяє визнанню правлячого короля. З іншого боку, король Ри-чард виявляв до нього особисто велику увагу, щиро насолоджувався різким гумором Седрика і, за свідченням тієї ж рукописної хроніки, зумів так зачарувати шляхетного Сакса, що не минуло й тижня з дня його приїзду до двору, як він дав згоду на шлюб своєї вихованки леді Ровени з сином своїм Вілфредом Айвенго.

Весілля нашого героя святкували у найвеличнішому з храмів — в кафедральному соборі міста Йорка. Сам король був присутній на весіллі, і судячи з уваги, яку він приділив у цьому і в багатьох інших випадках доти гнобленим і приниженим саксам, вони

побачили, що мирними засобами могли досягти набагато більших успіхів, ніж у результаті ненадійних перемогу міжусобній війні.

Церемонія одруження пройшла зі всією пишністю, якої римські прелати вміють надати своїм торжествам.

Гурт, по-святковому одягнений, виконував роль зброєносця при молодому господареві, якому він так віддано служив; тут-таки був і самовідданий Вамба в новому ковпаку з чудовим набором срібних дзвіночків. Гурт і Вамба разом із Вілфредом пережили лихо й небезпеку, а тому мали повне право розділити з ним його щастя.

Але крім домашнього почту, на цьому пишному весіллі були присутні безліч знатних норманів і саксонських шляхтичів, нижчі класи, що вітали в союзі цієї пари запоруку майбутнього миру і злагоди двох племен; відтоді ці ворогуючі племена злилися і втратили свої відмінності. Седрик дожив до початку цього злиття, бо у міру того як обидві національності зустрічалися в суспільстві й укладали між собою шлюбні союзи, нормани стримували власну пиху, а сакси втрачали свою неотесаність. Втім, та змішана мова, яку нині ми називаємо англійською, остаточно ввійшла у вжиток при лондонському дворі лише за царювання Едуарда III; і в той-таки час, вочевидь, зникли останні сліди ворожнечі між норманами й саксами.

Минуло два дні після щасливого одруження, і леді Ровена сиділа в своїй кімнаті, коли Ельгіта доповіла їй, що якась дівчина просить дозволу поговорити з нею без свідків. Ровена здивувалася, подумала, повагалася, але цікавість перемогла, і вона наказала просити дівчину до себе.

Увійшла дівчина, висока на зріст і шляхетної зовнішності. Довге біле покривало радше відтіняло, ніж приховувало витонченість її стану і величаву поставу. Манери її були шанобливі, але без будь-якого страху і бажання здобути прихильність. Ровена була завжди рада прийти на допомогу і виявити увагу до почуттів інших. Вона підвелася і хотіла взяти гостю за руку та підвести її до крісла, але та озирнулася на Ельгіту і ще раз попросила про дозвіл поговорити з леді Ровеною наодинці. Тільки-но Ельгіта пішла (що зробила дуже неохоче), чарівна відвідувачка, на велике здивування леді Айвенго, прихилила коліно, притисла обидві руки до свого чола і, схилившись до підлоги, поцілувала край вишитого одягу Ровени, незважаючи на її спротив.

— Що це означає? — запитала здивована Ровена. — Чому ви мене так незвично вшановуєте?

— Тому що вам, леді Айвенго, я можу законно і гідно вручити подяку, якою зобов'язана Вілфреду Айвенго, — відповіла Ребекка, підвівшись і знову сповнившись гідності та спокою. — Вибачите, що я наважилася вшанувати вас так, як це заведено

в мого народу. Я та нещасна єврейка, для порятунку якої ваш чоловік ризикував життям на полі герцю в Темплстоу, коли все було проти нього.

— Люб'язна дівчино,— сказала Ровена,— того дня Вілфред Айвенго лише в незначній мірі відплатив вам за невсипущий догляд і лікування його ран, коли з ним сталося таке нещастя. Скажіть, чи не можемо він і я ще чимось бути вам корисними?

— Ні,— спокійно відповіла Ребекка,— я лише попрошу вас передати йому на прощання мою вдячність і мої найщиріші побажання.

— Хіба ви виїжджаєте з Англії? — запитала Ровена, досі не зовсім отямившись від здивування, спричиненого такими незвичайними відвідинами.

— Виїжджаю, міледі, ще до кінця цього місяця. У мого батька є брат, який користується особливою прихильністю Мухаммеда Боабдила, короля гранадського. Туди ми й переїдемо і житимемо там спокійно і без образ, сплативши данину, яку мусульмани стягують з людей нашого племені.

— Хіба в Англії ви не маєте такої безпеки? — сказала Ровена.— Мій чоловік має ласку в короля, та й сам король — людина справедлива і щиросерда.

— У цьому я не маю сумнівів, леді,— мовила Ребекка,— але англійці — жорстоке плем'я. Вони вічно воюють із сусідами або між собою, безжальні й ладні потяти одне одного мечем. небезпечно жити серед них дітям нашого племені. У цій країні воєн і кровопролиття, оточеній ворогуючими сусідами і змученій внутрішніми розбратами, мандрівний Ізраїль не може сподіватися на відпочинок і спокій.

— Але тобі,— сказала Ровена,— тобі самій, поза сумнівом, нічого не слід побоюватися. Хіба ти не сиділа біля ліжка пораненого Вілфреда Айвенго,— вела вона далі з наростаючою гарячністю,— тобі нічого боятися в Англії, де й сакси і нормани навперебій шануватимуть тебе.

— Ваша мова, леді, приємна,— мовила Ребекка,— а твої наміри ще кращі. Але це неможливо: бездонна прірва пролягає між нами. Наше виховання, наші вірування ані вам, ані нам не дозволяють переступити через цю прірву. Прощавайте, але перш ніж я піду, зробіть мені одну ласку. Флер нареченої приховує ваше обличчя; дайте мені змогу побачити риси, уславлені чутками.

— Вони навряд чи такі, щоб варто було на них дивитися,— сказала Ровена,— але в надії, що й ти зробиш те ж саме, я відкину флер.

Вона відхилила флер і чи то від усвідомлення своєї краси, чи від соромливості зашарілася так сильно, що її щоки, чоло, шия й груди вкрилися рум'янцем. Ребекка також спалахнула, та лише на мить. За хвилину вона оволоділа своїми почуттями, і фарба зникла з її обличчя, як змінює колір яскраво-червона хмара, коли сонце сідає за пруг.

— Леді,— зронила вона,— ваше обличчя, на яке ви дозволили мені поглянути, довго житиме в моїй пам'яті. У ньому переважають лагідність і щирість, а якщо серед цих прекрасних якостей можна знайти відтінок світської гордовитості чи пихи, то чи ж можна звинувачувати плоть земну в тому, що вона наділена земними властивостями? Довго я згадуватиму ваше обличчя і дякуватиму Господу за те, що полишаю свого шляхетного рятівника в союзі з тією...

Очі її наповнилися слізьми, і вона замовкла, потім швидко обтерла їх і на тривожні розпитування Ровени відповіла:

— Ні, я здорова, леді, зовсім здорова. Але серце моє переповнюється жалем при спогаді про Торкілстон і герць у Темплстоу. Прощайте! Я не виконала ще однієї, найменш значущої частини свого обов'язку. Прийміть цю скриньку і не дивуйтеся з того, що знайдете в ній.

Ровена відкрила невеличку скриньку в срібній оправі й побачила коштовне намисто і сережки з діамантами.

— Це неможливо,— мовила вона, віддаючи Ребекці скриньку.— Я не можу прийняти такий дорогоцінний подарунок.

— Залиште його у себе, леді,— сказала Ребекка.— Ви маєте владу, знатність, вплив; ми ж маємо лише багатство — джерело нашої сили, а також і нашої слабкості. Ціною цих брязкалець, нехай би вони були і вдсятеро дорожчі, не купиш і половини того, чого ви досягнете, вимовивши одне слово. Отже для вас це подарунок не особливо цінний, а для мене, якщо я розлучаюся з ними, і поготів. Дозвольте мені вважати, що ви не такої жахливої думки про мій народ, як ваші простолюдини. Невже вам здається, що я ціную ці блискучі камінчики більше, ніж свою свободу? Або що мій батько вважає їх дорожчими за честь своєї єдиної дочки? Візьміть їх, леді. Мені вони зовсім не потрібні. Я ніколи більше не носитиму коштовностей.

— То ти нещасна? — запитала Ровена, вражена тоном, яким Ребекка вимовила останні слова.— О, залишайся у нас! Праведні наставники зуміють переконати вас відмовитися від вашої хибної віри, а я буду тобі замість сестри.

— Ні, леді,— відповіла Ребекка з тим самим спокійним смутком,— це неможливо. Не можу я міняти віру батьків моїх, як змінюю одяг залежно від клімату тієї країни, де збираюся оселитися. А нещасною не буду. Той, кому я подарую залишок свого життя, розрадить мене, якщо я виконаю Його волю.

— Отже, й у вас є монастирі, й ти хочеш сховатися в одному з них? — запитала Ровена.

— Ні, леді,— відповіла єврейка,— але в нашому народі від часів Авраама і до наших днів завжди були жінки, які присвячували свої думки Богові, а справи — подвигам любові

до людей. Вони доглядають за хворими, годують голодних, допомагають бідним.

І Ребекка робитиме те ж саме. Скажіть це своєму господареві, якщо так станеться, що він запитає про долю тієї, яку врятував від смерті.

Голос Ребекки мимоволі задрижав, і в ньому почулася така ніжність, яка виявила щось більше, ніж вона хотіла висловити. Дівчина поквапилася попрощатися з Ровеною.

— Прощайте,— сказала Ребекка,— нехай той, хто створив і юдеїв, і християн, обсипле вас усіма благами життя. Корабель, на якому ми відпливаємо звідси, підніме якір, щойно ми дістанемося гавані.

Вона тихо вислизнула з кімнати, залишивши Ровену в такому здивуванні, неначе їй явилася якась примара. Прекрасна саксонка не забула розповісти про цю надзвичайну відвідувачку своєму чоловікові, на якого розповідь не справила глибокого враження.

Айвенго довго і щасливо жив із Ровеною, бо з ранньої юності їх зв'язувало взаємне кохання. І кохали вони одне одного ще більше тому, що подолали стільки перепон на шляху до свого шлюбу. Але ризиковано було б допитуватися, чи не спадала йому на думку згадка про красу і великодушність Ребекки набагато частіше, ніж це могло сподобатися вродливій спадкоємиці Альфреда.

Айвенго успішно служив при Ричарді і, як і раніше, користувався милістю короля. Ймовірно, він досяг би найвищих почестей, якби тому не зашкодила дочасна смерть Левиного Серця, який поліг біля замку Шалю поблизу Ліможа. З кончиною цього великодушного, але необачного і романтичного монарха загинули всі честолюбні мрії і прагнення Вілфреда Айвенго. А що ж до самого Ричарда, то тут дуже доречні рядки, які написав Джонсон¹ про шведського короля Карла:

В краї далекі доля завела,
Чужа рука життя його взяла,
Та й досі світ страшить його ім'я,—
Не без моралі розповідь моя.

¹ Семюел Джонсон (1709–1784) — англійський письменник і лексикограф, якого часто називають «доктор Джонсон», автор «Словника англійської мови», що залишався найавторитетнішим словником протягом 150 років.

ЗОБРАЖЕННЯ ТРАГЕДІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ З РІЗНИХ БОКІВ ЄВРОПИ

Василь Владимирович Быков

Альпийская баллада

(перевод М. Горбачёва)

1	403
2	407
3	410
4	413
5	419
6	423
7	428
8	431
9	435
10	438
11	443
12	448
13	454
14	459
15	462
16	466
17	471
18	475
19	479
20	485
21	486
22	491
23	495
24	499
Вместо эпилога	505

I

Он споткнулся, упал, но тут же вскочил, поняв, что, пока вокруг замешательство, надо куда-то убежать, скрыться, а может, и прорваться с завода. Но в вихревых потоках пыли, поглотившей цех, почти ничего не было видно, он чуть не угодил в черную пропасть воронки, где взорвалась бомба, по краю обежал яму. Чтобы не наткнуться на что-нибудь в пыли, выбросил вперед руку, а другой сжал пистолет; опять споткнувшись, перекатился через вывороченную взрывом бетонную глыбу, больно ударившись коленом. Вскочил уже босой, растеряв колодки, и ногам стало нестерпимо больно на беспорядочно заваливших цех бетонных обломках.

Сзади слышались крики, в другом конце помещения гулко протрещала автоматная очередь. «Черта с два!» — сказал себе Иван, вскочил на сброшенную с перекрытий железную ферму, оттуда перемахнул на косо рухнувший столб простенка. По простенку взбежал выше. Потянуло ветром, пыль постепенно рассеивалась, можно было оглядеться. Балансируя руками, он пробежал по какой-то бетонной балке и очутился на краю громоздких развалин цеха. Впереди в трех шагах и ниже было последнее его

препятствие — полуразрушенная стена внешней ограды, а дальше, будто ничего в целом мире не произошло, безмятежно утопали в зелени улицы, пламенели под солнцем черепичные крыши домов и совсем близко на склоне призывно темнела хвойная чаща леса.

В одно мгновение охватив все это взглядом, он сунул в зубы пластмассовую рукоять пистолета и прыгнул. Острые железные шипы в гребне ограды требовали точного расчета, но ему удалось ухватиться за них руками и быстро перемахнуть на ту сторону. Падать, однако, помедлил, на вытянутых руках опустил пониже и потом оторвался. Упал в жесткие колючки бурьяна, вскочил, перехватил пистолет и изо всех сил помчался по картофельному участку вдоль проволочной сетки.

Сзади неслись крики и захлёбистый лай собак, в нескольких местах протрещали очереди, поодаль взвизгнули пули. Кажется, начиналась погоня, его шансы убывали, но он уже не мог отказаться от ставшего большим, чем жизнь, намерения уйти, перемахнул через сетку ограды и по колючей шлаковой дорожке еще быстрее устремился вверх, к недалекой уже окраине.

Взрыв в цехе, наверно, всполошил население. По дорожке от белого дома во всю прыть мчались к заводу двое мальчишек, передний был с игрушечным ружьем в руках, но за кустарником они не заметили его. Иван выскочил из-за кустов акаций и едва не столкнулся с девушкой, несшей полную лейку. Та испуганно вскрикнула и выронила ее. Он молча пробежал мимо, из коротенького проулка выскочил на немощёную окраинную улицу, оглянулся по сторонам — улица была пуста. Иван перебежал ее, продрался сквозь пыльные заросли насаждений и упал. Впереди домов уже не было, на огромном крутом косогоре раскинулся некошенный, густо усеянный ромашками луг, у дороги дремотно качались метелки какой-то неведомой ему травы. Дальше и выше в распадках начинался лес, а над ним в знойном июльском небе теснились сизые громады Альп.

Сдерживая дыхание, Иван прислушался: сзади доносились крики и выстрелы, заливались овчарки, но это там, на заводе, за ним же, кажется, еще не гнались. Рукавом полосатой куртки он смахнул с лица пот, заливавший глаза, и приподнялся, определяя кратчайший путь вверх. Невдалеке был распадок, ближе других подступавший к городу, туда по крутому склону сбегали сверху редкие елочки. Иван снова вскочил на ноги.

Это оказалось чертовски трудным — все время бежать в гору: тело становилось чрезмерно грузным, от слабости подкашивались ноги. На середине косогора он снова оглянулся — собачий лай, кажется, уже доносился с окраины. Полоснула близкая очередь, но пуль он не услышал — значит, еще не по нему. По другим! Видно, там разбегались. Это облегчало его положение, надо было торопиться.

Но он выбивался из сил и с трудом одолевал пригорок. Сзади как на ладони был виден весь городок, переднюю часть которого занимали длинные, похожие на ангары корпуса завода, там и сям чернели развалины — свежие следы бомбежки; длинная ограда в одном месте рухнула, за проломом дыбились искореженные фермы перекрытий — это от их бомбы. Там бегали, сустились люди. Иван пригнулся (его уже начал скрывать пригорок) и вяло побежал к ручью, возле которого наконец с облегчением распрямился. Лес был рядом, на склоне.

Иван замедлил бег, вытер рукавом лицо. Дальше путь пролегал по дну широкого травянистого распадка. Подъем становился круче, меж черных скользких камней шумно бурлил ручей. Вконец изморенный, Иван уже достиг первых разбросанных по склону елочек, когда снова услышал лай собак. Показалось, что они за пригорком, рядом, и он, опять выбиваясь из сил, побежал в гору. Хоть бы успеть добраться до хвойной чащи, там легче укрыться, как-нибудь обмануть преследователей или, если уж не суждено вырваться, погибнуть не зря.

Но добежать до леса Иван не успел.

Он взбирался по траве вверх, минуя большие и малые обломки скал с рассыпанной повсюду дресвой, и почти уже достиг еловой опушки, как сзади, будто вынырнув из-за пригорка, совсем близко залилась лаем собака. Иван кинулся к молодой елочке, затаившись, выглянул сквозь ветви — через бугор, мелькая в траве бурой спиной, по его следам мчалась овчарка.

Он понял, что до чащи ему не успеть. Шире расставив ноги, крепче сжал в руке пистолет. Он не знал, сколько в магазине патронов, интересоваться этим было поздно, хотя и понимал, что в патронах — его спасение. На минуту расслабил мускулы, стараясь дышать ровнее. Надо было успокоиться, собраться с силами, унять в груди сердце, чтоб ударить без промаха.

Собака увидела его, залилась громче, злее и, попарно выбрасывая сложенные лапы, устремилась вверх. Стоя за елью, Иван пригнулся, взглядом отмерил рубеж в какой-нибудь полусотне шагов возле каменного выступа в траве и направил туда пистолет. Овчарка стремительно приближалась, прижав к голове уши, вытянув хвост; уже стала видна ее раскрытая пасть с высунутым языком и хищным оскалом клыков. Иван затаил дыхание, напрягся, стараясь как можно лучше прицелиться, подпустил ее шагов на пятьдесят, выстрелил. И сразу же понял, что промазал. Пистолет дернулся в руке стволом вверх, в нос ударило пороховым смрадом, овчарка залаяла сильнее, и он, не целясь, наугад, поспешно выстрелил еще. Тотчас короткая радость блеснула в душе — собака отчаянно взвизгнула, взвилась, со всего маху ударилась о землю и в каких-нибудь

двадцати шагах от него задергалась, забились в траве. Он уже готов был кинуться в лес, но тут увидел: огромный, с рыжими подпалинами на боках волкодав, задыхаясь, выскочил из-за камней. За ним, петляя в траве, тянулся длинный ременный повод.

Иван, не целясь, торопливо вскинул навстречу пистолет, но выстрела не последовало, очевидно, что-то заело. Перезарядить он не успел, лишь ударил по затворной планке ладонью, однако волкодав был уже рядом и прыгнул. Иван как-то увернулся за ель, собака, задев ветки, пронеслась мимо, но, казалось, еще не долетев до земли, перевернулась в воздухе и тут же с раскрытой пастью кинулась снова. Не зная, как защититься, Иван вскинул навстречу руки.

Это был точный и сильный прыжок. Пистолет выпал из рук Ивана, сам он не устоял на ногах и вместе с собакой покатился по склону. Казалось, все скоро кончится, но Иван, падая, успел схватить волкодава за ошейник и железным напряжением рук оттянул его от себя. Собака сильно царапнула когтями, где-то с треском разорвалась одежда. Одной рукой сжимая ошейник, другой Иван поймал переднюю собачью лапу и сильно выкрутил ее в сторону. Задыхаясь в борьбе, они еще раз перекатались друг через друга, потом, чтобы как-то удержаться сверху, Иван выбросил в сторону ноги, изо всех сил стараясь подмять под себя собаку. Наконец это ему удалось, и он, навалившись на пса всем телом, начал его душить. Но волкодав был чертовски силен, и Иван вдруг понял, что долго так не выдержит. Тогда, изловчившись, он последним усилием двинул его коленом. Волкодав взвизгнул и резко дернулся, едва не вырвав из руки ошейник. Иван почувствовал, как под коленом будто хрястнуло что-то, и, выламывая пальцы, еще туже затянул ошейник. Но задушить пса у него не хватило силы, волкодав отчаянно рванулся и выскользнул из рук.

Иван сжался в ожидании нового прыжка, но собака не прыгнула — распластавшись рядом и вытянув толстую морду с выброшенным набок языком, она часто и сипло дышала, злобно глядя на человека. Натертые ошейником, у Ивана жгуче горели ладони, от перенапряжения нервно трепетала мышца в предплечье, чуть не выскакивало сердце из груди. Опустив на траву дрожащие руки, он стоял на коленях и почти дикими глазами глядел на собаку.

Они следили один за другим, боясь упустить первую попытку к прыжку, и в то же время Иван опасался, как бы не появились немцы. Через минуту он понял, что волкодав вряд ли бросится первым. Тогда он поднялся на ноги и, отступив в сторону, схватил в траве камень. Хотел им ударить собаку, но тут же раздумал. Волкодав судорожно выгнул хребет, видно, ему досталось не меньше, чем человеку, и он беспомощно, тихо скулил. Иван сделал несколько осторожных шагов-назад. Волкодав приподнялся, тоже

немного подвинулся, поводок его скользнул по траве. Но он не вскакивал. Иван, еще больше осмелев, устало побежал вверх, к ели, где уронил пистолет.

Собака завизжала от бессильной ярости, немного проползла по траве и остановилась. А человек поднял с травы браунинг и медленно, задыхаясь, насколько позволял остаток сил, побежал по распадку вверх, в еловую чащу.

2

Минут через пять он уже был в лесу и бежал вдоль стремительного, с необыкновенно прозрачной водой ручья. На склоне стоял чистый, не захламленный валежником лес. Бежать, однако, мешали камни. Подъем становился все круче. Опасаясь новой погони, Иван сунулся было в ручей, чтоб скрыть от овчарок след, но вода ледяным холодом обожгла ноги, и он, пробежав шагов десять, выскочил на берег. Вскрабкался на скалистую кручу, на секунду остановился, чтобы перезарядить пистолет. Затвор выбросил на камни перекошенный патрон. Иван нагнулся за ним и вдруг замер — сквозь говорливое журчание ручья сзади донеслись голоса. Оставив патрон, он торопливо подался вверх, чуть в сторону от ручья, пролез сквозь чащу елового молодняка и, еле справляясь с дыханием, опустился на четвереньки.

Подул ветер, и в небо из-за гор выплыл косматый край тучи. Видимо, надвигался дождь. Иван осмотрелся, окинув взглядом камни под елями. Внизу как будто никого не было. Он уже хотел вскочить на ноги и побежать, как вдруг до его слуха донесся слегка приглушенный, настойчивый оклик:

— Руссо!

Он пригнулся ниже, вобрал в плечи голову — нет, то был не немец, скорее какой-нибудь гефтинг. Но тут хоть бы выбраться самому. Он знал по собственному опыту, как это трудно, где уж там вести с собой какого-то доходягу. Немцы наверняка уже подняли тревогу. Не так это просто — удрать.

И он изо всех сил побежал дальше, карабкаясь меж камней и елей вверх, наискось по горному лесистому склону, так как лезть прямо уже не хватало сил. Ручей остался где-то в стороне, говор его притих; сильнее и отчетливее стали шуметь ели — свежий ветер настойчиво раскачивал вершины; солнце скрылось, помрачневшее небо все шире заволакивала темная туча. Было душно, куртка на спине промокла от пота. Полосатый берет Иван потерял еще при взрыве и теперь вытирал лицо рукавами, все время озираясь по сторонам и чутко вслушиваясь. Один раз он услышал далекий еще, но стремительно нараставший рев мотоциклов. Тут где-то проходила дорога, и немцы, по-видимому, послали погоню. Охваченный мрачным предчувствием, Иван напряженно обдумывал, как быть дальше, и в то же время по какому-то неясному звуку догадался, что сзади кто-то

бежит. Отскочив за мшистый комель ели, он щелкнул предохранителем браунинга. Треск мотоциклов приблизился: «Обкладывают, сволочи!» Иван оглянулся, опустил за елью на одно колено и приподнял сжатый в руке пистолет. Внизу снова раздался приглушенный стук по камням. Иван всмотрелся и уже отчетливо определил в зарослях место, где был человек. Вначале оттуда никто не показывался. Потом ветки закачались, и на прогалину из ельника выскочила легкая полосатая фигурка, метнула взглядом по склону.

— Руссо!

Женщина?! Этого еще не хватало! Он чуть не выругался с досады, но приближающийся рев мотоциклов переключил его внимание. Иван крутнулся на земле, не зная, куда податься: меж редких стволов его легко могли увидеть сверху. И он прыгнул в неглубокую выемку-нишу под крутоверхой скалой, весь сжался, готовясь к отпору. Полосатая фигурка внизу на минуту исчезла за краем обрыва. Он теперь не смотрел туда, а напряженно слушал, больше всего остерегаясь мотоциклов. Но вот внизу, в двадцати шагах, из-за камня снова показалась женская фигура в длинной, не по росту, куртке с закатанными рукавами и красным треугольником на груди. Это была девушка. Она быстро огляделась по сторонам, и он заметил, как под черной шапкой волос с нескрываемой радостью блеснули такие же черные, словно две маслины, глаза.

— Чао!

Он слышал уже это слово — так всегда здоровались гефтлиинги-итальянцы. Однако теперь, вслушиваясь в треск над головой, он сжался и молчал, ожидая, что она вот-вот юркнет в какое-нибудь укрытие. Но она, кажется вовсе равнодушная к опасности, снова оглянулась и торопливо заговорила по-немецки, как ему показалось, кого-то прогоняя от себя. Взглянув в подлесок, Иван увидел за камнями еще одного в полосатом, который после окрика девушки сразу же шмыгнул в заросли. Иван хотел было кинуться прочь от этих непрошенных спутников, но девушка легко выскочила из-за обрыва, нагнулась, сунула ноги в колодки, которые до сих пор держала в руках, и, застучав ими, торопливо побежала к нему.

Мотоциклы ревели чуть ли не над их головами, и эта ее нелепая дерзость вызвала у Ивана гнев — их ведь легко могли тут заметить. Пригнувшись, Иван шагнул к девушке и за руку рванул ее под скалу. При этом он тихо, но с неудержимой яростью выругался. Она легко метнулась за ним, как вдруг одна ее колодка сорвалась с ноги и, застучав по камням, отлетела далеко в сторону.

— Ой, клумпес! — приглушенно вскрикнула девушка.

Мотоциклы один за другим, обдавая их грохотом, проносились совсем близко, но она, казалось не обращая на них внимания, вырвала у него руку и бросилась за своей колодкой. Иван не успел удержать ее, только в гневе стукнул кулаком по камню и скрипнул зубами. Девушка между тем подхватила колодку и кинулась назад. И тогда Иван, встретившись с азартно блеснувшим взглядом девушки, зло ударил ее по лицу.

Удар обжег ей щеку. Она коротко вскрикнула, но не отшатнулась, не побежала, а упала под скалу рядом и из-под локтя кинула на него взгляд, полный не гнева, а скорее озорного удивления.

Гул мотоциклов удалялся, и Иван пожалел, что не сдержал себя. Девушка на минуту сосредоточилась, округлила глаза, прислушалась, казалось, только теперь осознав, что им угрожало, и, приподняв ногу в полосатой запачканной штанине, надела на ступню колодку. Потом еще раз взглянула на него и, по-детски неумело выговаривая слова, будто картавя, повторила его ругательство.

Это было так же неожиданно, как и его пощечина, и так необычно, что в нем будто что-то сдвинулось, сместилось — человеческое на минуту хлынуло в его заскорузлую душу, и он впервые за сегодняшний день удивленно и широко раскрыл глаза:

— Ого!

— Ого! — повторила, как бы передразнивая, она, обнаружив тем свою нарочитую обиду, и впервые с заметным любопытством оглядела его. Полные губы ее были капризно поджаты, но в глазах уже появились готовые вот-вот запрыгать озорные смешливые чертики. Казалось, он где-то уже видел их, эти непонятные глаза на смуглом, сильно исхудавшем лице, и, почувствовав что-то новое в себе, нахмурился. Обжигающая красота девушки, ее необыкновенное бесстрашие в этом их более чем сложном положении вовсе сбили его с толку.

— Ты куда бежишь? — строго спросил он, глядя на ее поджатые, в колодках ноги.

— Вас?

— Вас! Вас! Куда бежишь?

— Руссо бежишь — ихь бежишь.

Не удержавшись, он исподлобья смерил ее злым взглядом — все ее подвижное, с тонкими чертами лицо выражало желание понять его. Густые черные брови, сросшиеся над переносьем, были высоко вскинуты.

— Ты знаешь, куда я бегу? Русланд бегу. Поймают, мне будет пуф, пуф. А тебе это.— Он чиркнул себя пальцем по шее и показал вверх — красноречивый интернациональный жест лагерников.

Она поняла, коротко улыбнулась, даже, показалось ему, фыркнула: мол, что мне виселица! И это ее безрассудное легкомыслие опять разозлило его:

— Расхрабрилась! Ну беги! Только без дураков. Я тебе не помощник.

— Конечно! — дружелюбно улыбнулась девушка, и Иван подумал, что она не поняла его.

Он попытался было возразить, но в это время в стороне города опять слышались выстрелы, крики и лай собак. «Черт с ней, с этой девкой», — подумал Иван. Надо было пробираться дальше, и он быстро полез по склону.

3

Небо затянула сизая туча. Тревожно качались вершины елей. Лес беспокойно гудел, и первые капли дождя косыми трассами прочертили воздух между деревьями.

Иван, не сбавляя темпа, проворно лез меж стволов и камней, поблескивая голым коленом. Он только теперь заметил порванную собакой штанину и кровь на ноге. Пока стоял под скалой, рана, видимо, немного подсохла, а на ходу открылась и теперь кровоточила. Сбитые о камни, кровоточили на ногах пальцы. О какую-то колючку он больно уколол пятку и стал заметно прихрамывать.

Сзади все умолкло, погони не было слышно, по она должна была появиться, Иван знал, что немцы не оставят беглецов в покое. По-видимому, там уже подняли на ноги охрану, полицию. Это было очень трудно — удрать. Разве что поможет дождь, укроет, приглушит шаги, смое следы. Острым беспокойным взглядом Иван ощупывал вокруг себя кусты, боясь наскочить на засаду. Временами он слышал за спиной торопливые шаги своей спутницы — она не отставала. Только иногда, уронив с ноги клумпес, девушка на минуту задерживалась, но потом бегом догоняла его и шла рядом. В такие моменты он слышал ее близкое частое дыхание.

Иван старался быть безразличным к ней; если бы девушка отстала совсем, он, возможно, даже вздохнул бы с облегчением, но все же, пока она была рядом, не мог прогнать ее, чтобы уйти одному. Он только думал: и откуда ее, на беду, прибило к нему, поди ж ты, вырвалась с завода, догнала. Уж на что он быстро бежал в гору, а вот не отстала. Правда, он немало времени потратил на борьбу с собаками — хорошо еще, что задержались, не набежали в ту минуту немцы...

Дождь между тем усилился. Плотнее окутал лесистые склоны теплый туман. Это радовало беглецов, так как в ненастную погоду было легче укрыться в лесу и подальше отойти от города.

Только идти под дождем было не очень удобно. Промокшая до нитки куртка неприятно прилипала к телу, штанины также намокли снизу, и Иван подвернул их, как, бывало, на

сенокосе, до самых колен. Он с удовлетворением заметил, что под дождем потемнела полосатая, заметная издали его одежда. Только вот проклятые круги-мишени, выведенные масляной краской, по-прежнему топорщились на груди. Они не намокали и стали еще заметнее на потемневшей куртке.

Так прошел час, а может, и больше. Продираясь сквозь мокрый молодой кустарник с натянутой между ветвями паутиной, в которой дрожали мельчайшие капли воды, Иван вдруг увидел дорогу. Гладкая, блестящая от непогоды бетонная полоса ее плавно изгибалась на повороте и исчезала вверху. Он остановился, прислушался — кажется, дорога была пуста. Тогда он оглянулся: девушка, нетерпеливо отстраняя от лица мокрые ветви, пробиралась к нему. Видимо, надо было подождать ее и дорогу перейти вместе, иначе она могла сделать что-то не так и выдать обоих.

Девушка подошла, устало остановилась рядом и, увидев дорогу, уже с большей осмотрительностью, чем недавно, отнеслась к опасности. Иван коротко скользнул взглядом по ее мокрой куртке, которая плотно облегла гибкую и тонкую фигурку, и снова с досадой поморщился — так все это не шло к обстановке, в которой они оказались. Она же, видно, рада была минутной задержке: немного отдышавшись, взялась одной рукой за ствол сосенки, другой вылила из колодок воду и устало вздохнула.

Иван подождал немного, пока она отдышится, потом направился к дороге. Девушка осторожно пошла сзади.

Возле дороги он снова огляделся, подбежал к забетонированному кювету, остановился, шепнул ей: «Иди сюда!» — и подал руку. Она без слов ухватила за его пальцы, глухо стукнув о бетон деревяшками, прыгнула через кювет. Иван коротко бросил: «Снимай!» — девушка послушно скинула клумпесы и подхватила их свободной рукой. Взявшись за руки, они выбежали на мокрые бетонные плиты дороги. Дождик сыпал уже часто и тотчас смывал их следы. Беглецы благополучно перебрались на другую сторону. Он выпустил ее руку. За кюветом она наколола ногу о щебенку, тихонько ойкнула, потом сунула ступни в колодки и быстро полезла за ним вверх по склону.

Склон тут был крутой, со стремнинами обрывов, поросший чахлыми кривыми деревцами, сквозь вершины которых виднелась внизу блестящая дуга дороги. Иван теперь уж не очень старался выдерживать темп: устал сам, да и девушка

— он это чувствовал — уже на пределе своих, по-видимому, не слишком больших сил. На крутом подъеме, который он, преодолевая усталость, одолел первым, Иван остановился, наблюдая из-под развесистой суковатой сосны за тем, как карабкается вверх его спутница. Одна колодка у нее свалилась с ноги и по камням быстро покатила вниз. Она растерянно вскрикнула: «Санта мадонна!» — оглянулась и устало села, по всей

вероятности не решаясь спускаться за ней. Но вскоре все же полезла вниз, прихрамывая на одну ногу, подобрала колодку и снизу взглянула на Ивана. В ее взгляде теплилась молчаливая благодарность за то, что он не ушел без нее. Он спокойно опустил на сухую колючую землю между извилистыми корнями, поджидая, пока девушка вылезет из-под кручи. Добравшись до него, она в изнеможении упала рядом.

— Брось ты их к черту! — сказал он, имея в виду колодки.

Она подняла на него черные широкие глаза. Он показал на ее клумпесы и махнул рукой — брось, мол. Она, очевидно, поняла и отрицательно покачала головой, пошевелив при этом своей маленькой мокрой и, как показалось ему, слишком нежной стопой. Он сразу понял нелепость своего совета, так же как и то, что немало еще хлопот причинят ей эти непомерно большие деревяшки.

Его ноги, исколотые на камнях и валежнике, тоже горели и саднили. Особенно донимала при ходьбе левая пятка. Теперь, невольно затягивая минуту передышки, он решил посмотреть, что там, и, поджав руками ногу, взглянул на влажную стопу.

— Руссо очень, очень фурьезо¹. Как это дойч?.. Безе!² — вдруг сказала она.

Иван за год пребывания в плену немного научился по-немецки и понял, что сказала она, но ответил не сразу. В пятке была заноза, которую он попробовал вытащить, по, как ни старался, не мог ухватить пальцами ее крохотный кончик.

— Безе! Доведут, так будешь и безе! — сердито проворчал он и добавил уже добрее: — А вообще я гут.

— Гут?

Она усмехнулась, обеими руками пригладила мокрые, блестящие волосы и, вытерев о штаны ладони, придвинулась к нему:

— О, дай!

Он никак не мог взяться за конец занозы, а она легонько и удивительно просто холодными тонкими пальцами обхватила его большую ступню, поковыряла там и, нагнув голову, зубами больно ущипнула подошву. Он нерешительно дернул ногу, но она удержала, нащупала кончик, и, когда выпрямилась, в ровных ее зубах торчала маленькая ворсинка занозы.

Иван не удивился и не поблагодарил, а, подтянув ногу, взглянул на пятку, потер, попробовал наступить — стало, кажется, легче. Тогда он уже с большей приязнью, чем до сих пор, посмотрел на девушку, на ее мокрое, смуглое, похорошевшее лицо. Она не отвела улыбчивого взгляда, пальцами взяла из зубов занозу и кинула ее на ветер.

¹ Сердитый, злой (итал.).

² Сердитый, злой (нем.).

— Ловкая, да,— сдержанно, будто неохотно признавая ее достоинства, сказал он.

— Леф-ка-я,— повторила она и спросила: — Что ест леф-ка-я?

Должно быть, впервые за этот день он слегка улыбнулся и потербил пятерней стриженный мокрый затылок:

— Как тебе сказать? Ну, в общем, гут.

— Гут?

— Я. Гут.

— Ду гут, ихь гут¹,— радостно сообщила она и засмеялась. А он, будто что-то припоминая или оценивая, дольше, чем прежде, посмотрел на нее. Она сразу спохватилась, зябко повела плечами, и тогда он подумал: надо идти. Ему не хотелось вылезать из-под этой сухой развесистой сосны, и все же он вынужден был встать. Дождь не переставал. С унылым однообразием шумел лес — видно, непогода сорвала облаву. Неизвестно, сколько узников прорвалось в горы, но, может, хоть кому-нибудь посчастливится уйти. Иван вспомнил третьего гефтлинга, который бежал за ними, и, прежде чем выйти из-под сосны, повернулся к девушке, вытряхивавшей сор из своих колодок.

— Это кто еще бежал за тобой?

— Бежалъ, да? Тама? Гефтлинг. Тэдэско гефтлинг².

— Что, знакомый? Товарищ?

— Нон товарищ. Кранк гефтлинг. Болной,— тоненьким пальчиком она прикоснулась к своему виску.

— А, сумасшедший?

— Я, я.

«Гляди ты, а с ней можно разговаривать!» — с удовлетворением подумал Иван и отвел в сторону взгляд. Почему-то по-прежнему неловко было смотреть в ее черные, глубокие, широко раскрытые глаза, в которых так изменчиво отражались разнообразные чувства.

— Ладно. Черт с ним. Пошли.

Кажется, они порядком уже отошли от лагеря. Немцы, видно, упустили их. Душевное напряжение спало, и Иван, будто издалека, впервые мысленно оглянулся на то, что произошло в этот адски мучительный день.

4

С утра они, пятеро военнопленных, в полуразрушенном во время ночной бомбежки цехе откапывали невзорвавшуюся бомбу.

¹ Ты хороший, я хорошая (нем.).

² немец-узник (итало-нем.).

У них уже не осталось ни малейшей надежды выжить в этом чудовищном комбинате смерти, и сегодня они решили в последний раз попытаться добыть свободу, или, как говорил маленький чернявый острослов по кличке Жук, если уж оставлять этот свет, так прежде стукнуть дверями.

Небезопасная и нелегкая их работа приближалась к концу.

Подвешивая бомбу ломами, они наконец освободили ее от завала и, придерживая за покореженный стабилизатор, осторожно положили на дно ямы. Дальше было самое рискованное и самое важное. Пока другие, затаив дыхание, замерли по сторонам, длиннорукий узник в полосатой, как и у всех, куртке с цветными кругами на груди и на спине, бывший черноморский моряк Голодай, накинуд на взрыватель ключ и надавил на него всем телом. На его голых до локтей, мускулистых руках вздулись жилы, проступили вены на шее, и взрыватель слегка подался. Голодай еще раз два с усилием повернул ключ, а затем присел на корточки и начал быстро выкручивать взрыватель руками. Сильно деформировавшись при ударе о землю, взрыватель, конечно, был неисправен и в таком состоянии не годился для бомбы, минувшей ночью сброшенной с американского Б-29 или английского «Москито» на этот зажатый горными кряжами Альп австрийский городок. Но при дефектном взрывателе бомба была исправная и продолжала хранить в себе пятьсот килограммов тротила. На это и рассчитывали пятеро смертников. Как только отверстие в бомбе освободилось, Жук достал из-под куртки новенький взрыватель, добытый вчера от испорченной, с отбитым стабилизатором бомбы, и худыми нервными пальцами начал ввинчивать его вместо прежнего.

Парень спешил, не попадал в резьбу, железо лязгало, и Иван, чтобы кто-нибудь не набрел на них, приподнявшись, выглянул из ямы.

Поблизости, кажется, все было тихо. Над ними свисали покореженные балки. Из многочисленных проломов в крыше косо цедились на землю дымчатые лучи света. Было душно и пыльно. За рядом бетонных опор посреди цеха в освещенной солнцем пыли с редкими возгласами и глухим гомоном шевелились, сновали десятки людей, растаскивавших завалы и убиравших хлам. Там же теперь были и эсэсманы, которые предпочитали излишне не любопытствовать, когда обезвреживались бомбы, и обычно держались поодаль.

— Ну, сволочи, теперь ждите! — тихо, сдерживая гнев, сказал Жук.

Голодай, выпрямляясь над бомбой, буркнул:

— Помолчи. Скажешь гоп, когда перепрыгнешь.

— Ничего, братцы, ничего! — вытирая вспотевший лоб, проговорил в углу Янушка, бывший колхозный бригадир, а теперь одноглазый гефтинг. По натуре он был скорее

оптимистом, если только ими могли быть пленные в лагере. Несмотря на вытекший глаз и отбитую селезенку, он всегда и всех обнадеживал — и когда подбивал людей на побег, и когда в изодранной овчарками одежде под конвоем с немногими уцелевшими возвращался в лагерь.

Так высказали они свое отношение к задуманному, кроме разве Сребникова, который, беспрерывно кашляя, стоял у стены, да еще Ивана. Сребников с самого начала всю эту затею воспринял без энтузиазма, так как ему мало радости принесла бы даже удача — быстрее, чем лагерный режим и побои, его добивала чахотка. А Иван Терешка был просто молчун и не любил зря говорить, если и без того все было ясно.

Голодай вытер ладони о полосатые штаны и взглянул на людей: конечно, главным заводилой был он.

— Кто ударит?

Все на секунду притихли, опустили глаза, напряженно ощупывая ими длинный корпус бомбы с разбегающимися царапинами на зеленых боках. Сосредоточился невеселый, с седой щетиной на запавших щеках Янушка; погасла нервная решимость в быстрых глазах Жука; Сребников даже кашлять перестал, опустил вдоль плоского тела руки — взгляд его стал невыносимо скорбным. Видно было, что вопрос этот беспокоил их с самого начала; все молчали, мучительно каждый про себя решая самое важное.

Крупное лицо Голодая выражало нетерпение и суровую решимость поставить все точки над «і».

— Добровольцев нет! — мрачно констатировал он. — Тогда потянем.

— Ага. Так лучше, — встрепенулся и подступил ближе к нему Жук.

— Что ж, потянем. По справедливости чтоб, — согласился Янушка.

Сдержанно и, кажется, с облегчением кашлянул Сребников. Терешка молча, одним ударом вогнал в землю конец ломика. Но Голодай, хлопнув себя по бедру, выругался:

— Потянешь тут. Ни спички, ни соломинки.

Нетерпеливо оглянувшись, он схватил лежавшую в углу ямы тяжелую с длинной рукояткой кувалду.

— Значит, так... Бери выше.

И присел, обхватив ручку у самого основания. Остальные подались к нему, нагнулись, сдвинув над кувалдой головы. Выше Голодая взялся рукой Жук, еще выше сцепились узловатые пальцы Янушки, затем ручку охватила ладонь Сребникова, за ней — широкая пятерня Терешки, потом опять Голодая, Жука, Янушки. И когда над сплетением рук остался маленький кончик черенка, его медленно коснулась дрожащая потная рука Сребникова.

Все невольно с облегчением вздохнули, поднялись и, постояв у стены, с полминуты старались не глядеть друг на друга. Голодай решительным жестом протянул кувалду тому, кто должен был с нею умереть.

— Так что по справедливости. Без обмана,— по-прежнему грубовато, но с едва заметной ноткой сочувствия сказал он.

Сребников почему-то перестал кашлять, пошатнулся, взял ручку кувалды, молча повернул ее в руках, попробовал переставить и опустил. Его полные неумной тоски глаза остановились на товарищах.

— Не разобью я,— тихо, тоном обреченного сказал он.— Не осилю.

Все снова притихли. Голодай гневно сверкнул глазами на смертника:

— Ты что?!

— Не разобью. Силы уже... мало,— уныло объяснил Сребников и тяжело, надрывно закашлялся.

Голодай посмотрел на него и вдруг зло выругался.

— Ну и ну! — язвительно проговорил Жук.— Вили-вили веревочку...

— Что ж... Ясное дело, где ему разбить. Ослабел,— готов был согласиться с происшедшим Янушка.

У Терешки внутри будто перевернулось что-то — хотя он и понимал, что Сребников не притворяется, но такая неожиданность вызвала у него гнев. С минуту он тяжело, исподлобья смотрел на больного, что-то решал про себя. Умирать он, конечно, не стремился. Как и все, хотел жить. Трижды пытался вырваться на волю (однажды дошел почти до Житомира). И тем не менее в жизни, оказывается, бывает момент, когда надо решиться закончить все одним взмахом.

И он шагнул к Сребникову:

— Дай сюда.

Сребников удивленно моргнул скорбными глазами, послушно разнял пальцы. Терешка переставил кувалду к себе и немного смущенно скомандовал:

— Ну, что стали? Берем. Чего ждать?

Суровый Голодай, нервный Жук, озабоченный Янушка с недоумением взглянули на него и, оживившись вдруг, подступили к бомбе.

— Взяли! Жук — веревку. Лаги давайте. Куда лаги девали? — с неестественной бодростью распоряжался Терешка и в поисках заранее припасенных палок выглянул из ямы. Но тут же он вздрогнул, остальные замерли рядом. Предчувствуя беду, Терешка медленно выпрямился во весь рост.

Невдалеке от ямы в пыльном потоке косых лучей стоял командофюрер Зандлер. Он сразу увидел Ивана, их взгляды встретились, и Зандлер кивнул головой:

— Ком!

Терешка выругался про себя, отставил к стене кувалду и быстро (медлить в таком случае было нельзя) по откосу вылез на раскиданную вокруг ямы землю. Сзади, настороженные, притихли, притаились товарищи.

В пыльном, пустом с этого конца цехе (боясь взрыва бомбы, немцы повытаскивали отсюда станки) было душно, повсюду из пробитой крыши струились на пол пыльные лучи полуденного солнца. В другом, разрушенном конце огромного, как ангар, сооружения, где разбирала завал команда женщин из сектора «С», сновали десятки людей с носилками; по настланым на землю доскам женщины гоняли груженные щебенкой тачки.

Зандлер стоял в проходе под рядом опор, сбоку от большого пятна света на бетонном полу, и, заложив за спину руки, ждал. Терешка быстро сбежал с кучи земли, деревяшки его громко простучали и стихли. Хмуря широкие русые брови, он остановился в пяти шагах от Зандлера, как раз на освещенном квадрате пола. Эсэсовец, вынеся из-за спины одну руку, пальцами дернул широкий козырек фуражки:

— Ви ист мит дер бомбе?¹

— Скоро. Глейх², — сдержанно сказал Иван.

— Шнеллер хинаустреген!³ Зандлер подозрительно поглядел в сторону ямы, из которой торчали головы четырех пленных, потом испытующе — на Ивана; тот стоял по-солдатски собранный, готовый ко всему. Острым взглядом он впился в бритое, загорелое лицо немца. Оно было преисполнено сознания власти и достоинства. В то же время Иван настороженно следил за каждым движением его правой руки. Неподалеку от них, на другой половине цеха, две женщины в полосатой одежде опустили на землю носилки и, пересиливая страх, с любопытством ждали, что будет дальше. Немец, скользнув взглядом по плечистой фигуре гефтлинга, внешне выражавшей только готовность к действию, понял это по-своему. Ступив ближе, он протянул к нему ногу в запыленном сапоге.

— Чисто! — спутав ударение, кивнул он на сапог.

Иван, разумеется, понял, что от него требовалось (это не было тут в новинку), но на мгновение растерялся от неожиданности (только что он подготовился совсем к другому) и несколько секунд помедлил. Зандлер ждал с угрозой на жестком скуластом лице. Дольше медлить было нельзя, и парень опустился возле его ног. Это унижало, бесило, и Иван внутренне сжался, подавляя свой непокорный, такой неуместный тут гнев.

¹ Ну как там бомба? (нем.)

² Сейчас (нем.).

³ Быстрее выносите! (нем.)

Согнувшись, он чистил сапог натянутыми рукавами куртки. Сапоги были новые, аккуратно чищенные по утрам, и вскоре головка первого стала ярко отражать солнце. Потом заблестели голенища и задник, только в ранту еще осталось немного пыли да на самом носке никак не затиралась свежая царапина. Командофюрер тем временем, щелкнув зажигалкой, прикурил, спрятал в карман портсигар. На Ивана дохнуло запахом сигареты — это мучительно раздражало обоняние. Затем немец, кажется, стряхнул пепел. На стриженую голову Ивана посыпались искры, какая-то недогоревшая соринка больно обожгла шею. Гнев с большей силой вспыхнул в нем, и он еле сдерживал себя

— так хотелось вскочить, ударить, сбить с ног, растоптать этого поганца. Но он чистил сапог, борясь с собой и стараясь как можно скорее отвязаться от немца. Тот, однако, не очень спешил, держал сапог до тех пор, пока он не заблестел от носка до колена. Потом отставил ногу назад, чтобы поставить вторую.

Иван немного выпрямился и в краткий миг этой передышки взглянул туда, где остановились, наблюдая за ними, несколько гефтлингов-женщин. Взглянул бегло, почти без всякого внимания, но вдруг что-то заставило его спохватиться. Тогда он посмотрел внимательнее, стараясь понять, в чем дело, и понял: лучше было бы провалиться сквозь землю, чем встречаться с таким уничтожающим презрением в этих женских глазах. Почему-то он не успел заметить ничего другого, не понял даже, было это молодое или, может, пожилое лицо, — взгляд этот будто кипятком плеснул в его душу нестерпимой болью укора. Между тем к его коленям придвинулся второй запыленный сапог с большим белым пятном на голенище. Немец нетерпеливо буркнул два слова и носком пнул пленного в грудь. Иван помедлил, что-то, еще позволявшее контролировать себя, вдруг оборвалось в нем. Его пальцы отпустили рукав и мертвой хваткой впились ногтями в ладонь. Подхваченный гневной силой, от которой неудержимой тяжестью налились кулаки, он вскочил на ноги и бешено ударил немца в челюсть. Это случилось так быстро, что Иван сам даже удивился, увидев Зандлера лежащим на бетонном полу. Поодаль, подпрыгивая, катилась его фуражка.

Все еще не до конца осознав смысл происшедшего, Иван, вобрав голову в плечи и широко расставив ноги, с туго сжатыми кулаками стоял над немцем. Он ждал, что Зандлер сразу же вскочит и бросится на него. До слуха откуда-то издалека донеслись возбужденные разноязыкие восклицания, только он не соображал уже, осуждали они или предупреждали. Эсэсман, однако, не бросился на пленного, а неторопливо, будто преодолевая боль, повернулся на бок, сел, медленно поднял с пола фуражку, несколькими щелчками сбил с нее пыль. Кажется, он не спешил вставать. Сидел, широко раскинув ноги в одном блестящем и другом нечищеном сапоге, будто безразличный ко всему, пригладил

рукой волосы, надел фуражку. Только после этого поднял на взбешенного и заметно растерявшегося пленного тяжелый угрожающий взгляд и тут же решительно рванул на ремне кожаный язычок кобуры.

В голове Ивана молнией сверкнула мысль: «Все кончено!» Щелкнул затвор пистолета, и немец с внезапной стремительностью вскочил на ноги. Это сразу вывело Ивана из оцепенения, и, чтобы умереть не даром, он ринулся головой на врага.

Ударить, однако, он не успел: земля вдруг вздрогнула, подскочила, внезапный громовой взрыв подбросил его, оглушил и кинул в черную пропасть. Немца и все вокруг накрыло облаком коричневой едкой пыли.

Через секунду Иван почувствовал, что уже лежит на полу, а кругом что-то падает, сыплется, что-то дымно, зловонно шипит, жаром горит спина; почему-то с опозданием рядом упал и вдребезги разлетелся кирпич. Иван огляделся — по бетонному полу беспомощно скреб знакомый, с царапиной на носке сапог, в клубах пыли дергалась, пытаюсь куда-то отползти, фигура врага. Иван схватил из-под бока тяжелый кусок бетона и с размаху ударил им немца в спину. Зандлер ахнул, мотнул в воздухе рукой. Этот жест напомнил Ивану о пистолете. На коленях он перевалился через эсэсмана, рванул из его полуразжатых пальцев пистолет и с бешеным стуком в груди бросился в вихревое облако пыли...

5

Мрачная, бесприютная ночь застала беглецов в каком-то каменистом, заросшем кривым сосняком ущелье, которое, постепенно суживаясь, полого подымалось вверх.

Не так проворно, как прежде, Иван лез по замшелым камням, изредка останавливаясь, чтобы подождать девушку, которая из последних сил упорно продвигалась за ним. Он хотел во что бы то ни стало выбраться из этой мрачной расселины. Там, наверху, наверно, был реже мрак, который густым туманом начал заполнять ущелье. Но у него уже не хватало на это ни решимости, ни силы. Вместе с тем очень хотелось как можно дальше отойти от города, до конца использовать этот дождливый вечер, который так кстати выдался сегодня и надежно скрыл от овчарок след беглецов. Изнемогая, Иван все выше и выше забирался в горы, ибо только там, в Альпах, можно было уйти от погони, а внизу, на дорогах, в долинах, их ждала смерть.

Проклятые горы! Иван был благодарен им за их недоступность для немецких охранников и мотоциклистов, но он уже начал и ненавидеть их за то, что они так безжалостно отнимали силы и могли, как видно, вконец измотать человека. Это совсем не то, что его последний побег из Силезии: там легко было ночью шагать по полям и лугам — звезды в светлом небе указывали путь на родину. Они шли тогда небольшой

группой. Тайно пробираясь в немецкие села и фольварки бауэров, добывали кое-что из съестного — главным образом овощи, а также молоко из бидонов, подготовленных у калиток для отправки по утрам в город. Весь долгий, мучительный от бездействия день, поочередно бодрствуя, сидели, забившись где-нибудь во ржи или кустарнике. Правда, страху натерпелись и там. Целый месяц, оборванные, небритые, страшные, пробирались они к желанным границам родной земли. Неизвестно, как остальным, а ему очень не повезло тогда: вырвавшись из рук эсэсовцев, он попал в руки таких же сволочей, которые с виду показались своими. Когда его везли в город, то просто не верилось, что они не шутят,— такие это были обыкновенные деревенские парни, незлобиво ругавшиеся на понятном языке, одетые в поношенные крестьянские свитки и, кроме дробовиков, не имевшие другого оружия. Только у того, что был с белой повязкой на рукаве, висел на плече немецкий карабин...

А теперь вот горы, Лахтальские Альпы — неведомый, загадочный, никогда не виданный край, и снова — маленькая, упрямая надежда обрести свободу.

Иван очень устал, и, когда начал присматриваться, где бы приютиться на ночь, сзади глухо стукнуло что-то, и по обрыву посыпались камни. Он оглянулся — его спутница лежала на склоне и, казалось, даже не пыталась подняться. Тогда и он остановился, выпрямился, перевел дыхание. Уже смеркалось. Сверху почти неслышно моросил мелкий, как пыль, дождь. Вокруг тускло серели громады камней. Беспорядочными космами чернели вверху сосны. Отяжеленное непогодой и мраком, низко осело небо. Мокрая одежда, нагреваясь при ходьбе, слегка парила, и влажную спину — стоило только остановиться — сотрясала дрожь. Он видел издали темный силуэт спутницы, едва заметные движения ее головы и неподвижные, голые до локтей руки — она не вставала. Тогда он сошел вниз, сунул за пазуху пистолет и, нагнувшись, бережно приподнял ее легкое тело. Она зашевелилась, села, не открывая глаз, и он, постояв, с досадой подумал, что придется, видно, заночевать здесь.

Иван осмотрелся — с одной стороны круто вверх поднималось нагромождение скал и камней, а с другой склон терялся внизу в сумеречной чаще леса. Оттуда полз и полз густой, промозглый туман. Уже не видно было, какая там глубина, только где-то далеко, в сизой парной тишине, монотонно клокотал ручей.

Терешка тронул девушку за плечо: дескать, подожди тут, а сам двинулся дальше, всмотрелся в сумрак — в одном месте над каменистым склоном слегка нависала скала. Убежище, конечно, было не ахти какое, но от дождя защищало, а на большее рассчитывать не приходилось.

Осторожно ступая по острым камням, он вернулся назад.

Удивительно, куда девалась недавняя живость этой девушки, ее смелость перед мотоциклистами — она выглядела теперь мокрой, усталой птицей, нелепой судьбой заброшенной в это ущелье. Тяжело дыша, девушка не реагировала на прикосновение его руки, не встала на ноги, а еще больше сжалась в маленький дрожащий комочек.

— Пошли передохнем,— сказал он.— Отдохнем, понимаешь? Ну, шлауфен, или, как тебе сказать...

На минуту она притихла, сдержала дрожь, однако продолжала сидеть, низко опустив голову. Он немного постоял, затем обеими руками подхватил ее, намереваясь перенести в укрытие. Девушка с неожиданной силой дернулась в его руках, что-то по-итальянски вскрикнула, забила ногами, и он выпустил ее. Постояв минуту, смущенный, он со злостью подумал: «Ну и черт с тобой! Сиди тут, привереда этакая!» И ушел под скалу. Только теперь почувствовал он, как ослабел. Уже с закрытыми глазами натянул на затылок воротник куртки и уснул.

Как всегда, мир мгновенно перестал существовать для него, уступив место сумбурному кошмару снов. Этот переход был так незаметен, что казался продолжением мучительной яви. Всякий раз ему снился один и тот же сон: уже больше года почти каждую ночь он заново переживал муки одного дня войны.

Все начиналось с вполне реальной, тягостной атмосферы беды, которую приносит с собой военный разгром. И хотя переживания потеряли свою остроту, заслонились другими большими и малыми бедами, но во сне они с новой силой терзали его.

Как обычно, вначале перед ним вставала ободранная стена украинской мазанки, на углу которой углем было выведено: «Хоз. Алексеева» — и стрелка-указатель рядом. Надпись была примерно месячной давности, когда армия еще наступала на Змиев в обход Харькова. Теперь же войска двигались в обратном направлении. Ночью топили в реке тягачи — не было бензина — разбрасывали по полю разобранные оружейные замки, жгли в садах штабные бумаги. На рассвете во дворе, где они приютились, после короткого совещания появился полковник, который командовал группой окруженных. Их роте было приказано прикрыть отход, и трое бойцов с молодым лейтенантом выкопали у крайней хаты узкий окоп-ровик.

Это запомнилось Ивану на всю жизнь, но теперь, в тревожном сне, почему-то тот полковник носился по двору с планшетом в руках и ругал Голодая, черноморского матроса, ставшего командиром роты автоматчиков. Неизвестно почему с ним, сержантом Терешкой, в окопе сидел не Абдурахманов, боец из их разбитой батареи, который почти ни слова не понимал по-русски, а флюгпункт Сребников. Вместо того чтобы готовить к бою свой пулемет, этот доходяга немецким тесаком лихорадочно соскребаёт

с гимнастерки свои флюгпунктовские мишени и все бурчит про себя: «Ни шагу назад! Ни шагу назад!..» И вместе с тем вполне реальная картина того далекого утра: ясное весеннее небо, наискось через дорогу пролегшая синеватая прохладная тень от мазанки, под плетнем вздрагивающая крапива и так же часто вздрагивающий надетый на кол кувшин. А за околицей по большаку в село идут танки. Они вот-вот должны появиться из-за угла этой мазанки, а Иван Терешка никак не может вставить в гранату запал. Изо всех сил он запикивает его пальцами, но маленький латунный цилиндр, будто став толще, чем надо, никак не лезет в отверстие. Терешка нервничает, спешит, бьет по нему кулаком, а когда спохватывается, то видит, что в окопе он один, что все уже отошли назад. И тогда приходит понимание того, что он не слышал команды об отходе. Иван бросается грудью на бруствер, обрушивая землю, старается вылезть из окопа, но налитое непонятной тяжестью тело не слушается его, и он сползает назад.

А танки уже рядом.

Вспугнутая их грохотом, из огородов в воздух взмывает огромная, в полнеба, стая воробьев. В стремительном полете она дружно сворачивает в одну сторону, потом вся вместе — в другую, и тотчас из-за хаты, взрывлив на повороте землю, высовывается первый танк.

Иван понимает, что убежать не удастся, бессильно размахивается и бросает на дорогу гранату. Она почему-то не взрывается, а подскакивает и шипит, и танк вот-вот объедет ее. В это время из танка замечают окоп под стеной, танк сворачивает, и тогда невыразимый ужас пронизывает Терешку — это тридцатьчетверка.

На секунду Иван теряет самообладание от страха: что он натворил! Он бросается назад и тут почти натывается лицом на широкий ножевой штык, занесенный над ним: немец делает короткий выпад, и штык мягко и неслышно, будто в чужую, вонзается в его грудь. Иван знает, что это конец, что он убит, и захлебывается от отчаяния, хотя боли почему-то не чувствует...

Обычно в этот момент он в страхе просыпается, но сейчас сознание его действует как бы отдельно, где-то в стороне, оно ободряет, давая знать, что это еще не все, что впереди еще плен, побеги и потому он не может погибнуть, даже будучи проткнут штыком.

Сновидения путаются, меняются, и вот он уже оказывается в деревне, в своих Терешках, на древней земле кривичей, и будто все это происходит еще до войны, даже до его призыва в армию. По прибитой овечьими копытами улице Иван бежит к колхозному амбару, куда — он это знает — пригнали со связанными руками Голодая и с ним еще нескольких знакомых гефтликов. Сердце у Ивана разрывается от обиды, от напряжения. Кажется, он опоздает и не докажет людям, что нельзя срывать злость на пленных, что

плен — не проступок их, а несчастье, что не они сдались в плен — их взяли, а некоторых даже сдали, предали — было и такое.

Но он не добегают до амбара. Босые ноги его увязают в грязи, он едва переставляет их. Не имеют руки, все тело. Он бежит, как в воде, — медленно и трудно. Выбирая дорогу, сворачивает к изгороди и вдруг видит на ней чьи-то голенастые босые ноги. Он вскидывает голову: на верхней жерди сидит незнакомка — девушка с черными, высоко вскинутыми бровями, в белоснежном, сверкающем на солнце платье. Она лучисто улыбается ему черными, как созревшие сливы, глазами и говорит:

— Чао, Иван!

И он останавливается, вдруг забыв о Голодае, обо всем на свете. Он рад, счастлив, смущен встречей с ней. Она вдруг кажется ему давно знакомой, близкой, такой, что всю жизнь подсознательно жила в его мечтах. Сияя от радости, он подступает к изгороди, к девушке, но тут же, взглянув на себя, спохватывается — ведь он прибежал с поля, от трактора, на нем старые, залатанные на коленях штаны, вылинявшая на плечах рубашка и запачканные мазутом руки. Смущенный, он останавливается, мрачнеет. Она тоже сгоняет со своего необыкновенно солнечного лица светлую улыбку. Внезапно меркнет яркая белизна ее платья, и постепенно девушка исчезает, как привидение.

Тогда он бросается к изгороди, хватается за жерди, за переплетенные лозой кольца, но тут перед ним возникает его мать. Положив на верхнюю жердь руки, она стоит по ту сторону изгороди в картофельной ботве и скорбно говорит:

— Фашистка она, сынок. Хлопцев твоих она немцам выдала...

«Где она? Где?» — хочется закричать ему, но он не может этого сделать, так как у него на шее веревка — черный шелковый шнурок, на котором под барабанный бой вешали заключенных в лагере. Веревка захлестывается, натягивается, другой конец ее, как поводок, тянется за недобитой им в распадке овчаркой. Овчарка сильно дергает поводок. Иван падает, хочет закричать, но у него нет голоса, и тут от какого-то внутреннего толчка он просыпается...

6

— Ха-ха-ха! — раздается над ним звонкий девичий смех.

Он вскидывает голову, ощупывает шею, широко раскрывает заспанные глаза, и первое, что видит перед собой, — это яркая, бездонная голубизна неба и белозубая девушка с веселой улыбкой.

— Конец шляуфен! Марш-марш надо!

Сразу же тело его, будто под током, содрогнулось от холода. Еще не избавившись от мучительных сновидений, он промолчал, с трудом переключаясь в реальный, со всеми его

заботами, мир, взглянул на девушку, не разделяя ее веселости. А она, опершись на руку, сидела рядом и грызла стебелек травы, которым, видимо, пощекотала его. От вчерашней ее апатичности и изнеможения, казалось, не осталось и следа.

— Марш, говоришь? Ну поглядим.

— Глядим, глядим,— согласилась она, с лукавыми смешинками в глазах всматриваясь в его лицо.

А он, еще раз передернув плечами, быстро вскочил, часто замахал руками, начал выбрасывать в стороны ноги и приседать — испытанный солдатский прием, если хочешь согреться. Она сначала удивилась, высоко вскинула широкие дуги-брови, потом вдруг засмеялась, коротко, но так громко, что он испуганно шикнул:

— Тише ты!

Она спохватилась, зажала ладонью рот и оглянулась. В ее глазах все еще прыгали неугомонные озорные чертики. Иван строго, с укором посмотрел на нее, потом вслушался, чувствуя, как одубевшее от холода тело понемногу наливалось теплом. Она вновь беззаботно-насмешливо прыснула:

— То гимнастик?

— Ну, гимнастика. А что, лучше мерзнуть?

Он был озабочен и вовсе не склонен к шуткам. Она, видимо, поняла это и стала серьезнее, нервно подернула узенькими худыми плечиками под влажной со вчерашнего дня курткой, вздохнула и с любопытством взглянула на него снизу.

По старой воинской привычке он прежде всего осмотрелся и понял, что действительно проспал, что давно уже рассвело. Солнце, правда, еще не выкатилось из-за гор, но безоблачное небо, казалось, звенело от утренней яркой голубизны. Всеми цветами радуги сияла противоположная, освещенная сторона ущелья — серые скалы, сосны, широкие крутые расселины и высоченные утесы. Эта же сторона дымчатой серой массой терпеливо дремала, еще не распрощавшись с сумраком ночи.

— Горы карашо! — увидев, что он всматривается в окружающее, сказала она. — Как сто?.. Эстетике!

Стукнув своими колодками, она вскочила с камня, на котором сидела, и тоже выбежала из-под скалы, любуясь обилием солнца на противоположной стороне ущелья. Иван, однако, был безразличен к природе. Как и каждое утро в плену, вместе с пробуждением все его существо, каждую частицу тела охватило мучительное чувство пустоты — обычный, знакомый до мелочей приступ голода. Есть было нечего и теперь. Где в этих проклятых горах добыть еду, он не знал и в то же время совершенно отчетливо сознавал,

что голодные они далеко не уйдут. Постояв немного, он проглотил слюну и, равнодушный к тому, что занимало ее, спросил:

— Ты куда пойдешь?

Она, не поняв, подняла брови.

— Марш-марш куда? — казалось, начиная раздражаться, повторил он и махнул в разных направлениях: — Туда или туда? Куда бежала?

— О, Остфронт! Рус фронт бежалъ.

Он удивленно взглянул на нее.

— Си, си¹, — подтвердила она, видя его недоверие. — Синьорина карашо тэдэски² пуф-пуф.

Вот это здорово! Ее наивность уже с утра начинала злить его. Иван, нахмурившись, глядел в это подвижное и чересчур, по его мнению, красивое лицо: не шутит ли она? Но она, по-видимому, не шутила, вполне серьезно высказала свое намерение и теперь, ожидая, что скажет Иван, бездонными глазами взглянула на него.

— Какое пуф-пуф? Глупости, — сказал он, плотнее закутываясь полами куртки.

— Вас? Что ест глупост? Руссо учит синьорина руски шпрехен?

— Посмотрим.

— Посмотрим ест карашо. Согласие, я? — шутливо допытывалась она. Но он не ответил — вздрогнул, ощутив на спине холодноватую влажность куртки, взглянул на нелепые круги-мишени на груди: надо позаботиться и об одежде; в этом полосатом одеянии не очень-то далеко уйдешь. И он, подцепив пальцами, с треском сорвал с куртки винкель и номер; она по его примеру сразу же принялась сдирать свои. Но ноготки ее тонких пальцев были слишком нежны, а нитки не настолько слабы, чтоб легко поддаться. Тогда она шагнула к нему и, по-детски оттопырив полную нижнюю губу, повела плечом:

— Дай.

— Не дай, а на, — сказал он и повернулся к ней. Острые бугорки под влажной мешковиной куртки заставили его нахмуриться и сжать губы; она, заметив это, поспешно сгребла на груди складку и оттянула ее. После короткого колебания Иван взялся за уголок винкеля и сильно рванул его. Чтобы не оставлять следов, смял тряпки и сунул их в щель под камнем.

— Граacie! Спасибо.

— Ты где по-русски училась? — спросил он.

¹ Да, да (итал.).

² Немцев (итал.).

— Италия, Рома училь. Лягер русска синьорина Маруся училь. Карашо русска шпрехен, я?

— Хорошо,— равнодушно согласился он.

— Понималь отшень лючше карашо,— похвасталась она, и Иван внутренне улыбнулся этой ее наивности. Он, правда, думал о другом.

— Где Триест, знаешь?

— О, Триесте! Горы,— живо отозвалась она.

— Знаю, что горы. А где, в какой стороне?

Она взглянула в одну сторону, в другую и уверенно махнула рукой туда, откуда поднималось над горами еще невидимое здесь солнце.

— Туда дорога Триесте.

«Дорога!» — невесело подумал Иван. Ничего себе дорога — через горный массив Альп, через теснины и реки, а главное — через густонаселенные долины и оживленные автострады. Не так уж близок этот партизанский Триест, о котором он столько наслышался в лагере. Но выбор у них был небольшой, и если уж посчастливилось вырваться из ада, так глупо было бы теперь дать повесить себя под барабанный бой на черной удавке.

И потому надо идти. Идти, лезть, бежать! Не раскисать, собраться с силами, использовать весь опыт, все способности, перейти главный хребет, найти партизан — югославских, итальянских — все равно каких, только бы встать в строй, взять в руки оружие. В этом видел Иван теперь смысл жизни, наивысшее свое призвание и награду за все страдания и позор, пережитые им за год плена.

В сыром мрачном распадке было холодно. Остывшее за ночь тело донимала дрожь. Хотелось скорее к теплу, на солнце. Отыскав подходящее место на склоне, они полезли между камнями вверх. На этот раз, впервые с момента их встречи, впереди лезла она, а он, немного отстав, карабкался следом, и это было похоже на первое взаимное доверие между ними.

Каменистый склон тут был довольно крут, колодки скользили и падали с ее ног. Девушка наконец сняла их, взяла в одну руку и, хватаясь другой за колючие, твердые, как проволока, стебли какой-то травы, проворно, словно ящерица, прыгала с камня на камень.

— Руссо,— не останавливаясь, сказала она,— ты ест офицер?

— Никакой я не офицер. Пленный.

— Пленни, пленни. Я понималь. Кто до войны биль?

Иван помедлил с ответом. То, что она начала допрашивать, ему не понравилось (вот еще мне особый отдел!), и он сдержанно буркнул:

— Колхозник.

— Что ест колхозник?

— Не понимаешь, а спрашиваешь,— грубовато упрекнул он.— Ну вроде бауэра, ферштейн?

— А, понимай: ляндивиршафт?¹

— Вот-вот. Колхоз.

— О, я отшен люблю колхоз! — вдруг оживленно заговорила она.— Колхоз карашо. Ля вораре² компания. Отдых — компания. Тутто³ компания. Карашо компания. Руссо колхоз карашо экономике. Правильна я понимаю? — спросила она и оглянулась.

Он не успел ответить. Сдвинутые ее ногами, вниз покатались камни, щебенка, разная мелочь — он едва успел отскочить в сторону. Она сверху озорно засмеялась и боком припала к склону. Иван со злостью прикрикнул:

— Тише ты!

Она снова спохватилась, закрыла рукой рот и оглянулась:

— Пардон.

— Пардон, пардон! Тихо надо. Чего разошлась?

Ее беззаботность злила, но, видно, прикрикнул он чересчур грубо, она метнула на него обиженный взгляд и поджала губы.

— Мой имя ест Джулия. Синьорина Джулия,— сказала она.

Он строго оглядел ее, заметив про себя: «Ну и что? Синьорина!» Для него это ровным счетом ничего не значило, особенно деликатничать с ней он не собирался. А она, кажется, обиделась, замолчала и торопливо полезла вверх. Иван немного отстал. Низко пригибаясь к земле, он широко ступал на шершавые холодные камни, исподлобья бросал короткие взгляды на ее подвижную полосатую фигуру и думал: кто она? Какая-нибудь девица легкого поведения — «гурен», как их называют немцы, бездомная бродяжка суетливых итальянских городов, беспечная ночная бабочка, опаленная огнем войны? Это казалось наиболее вероятным, судя по ее озорному и, видимо, падкому на приключения характеру. Правда, винкель у нее был красный, политический, она что-то там говорила о своей ненависти к немцам, но Иван не очень верил в то, что ее враждебность к фашистам имеет серьезные основания. Возможно, кто-либо из них обидел ее, потом, конечно, хлебнула горя в лагере, но такие вряд ли долго помнят обиды. Впрочем, он почти не знал ее, хотя уже не раз был свидетелем ее легкомыслия во многом, от чего зависела теперь судьба их

¹ Сельское хозяйство (нем.).

² Трудиться (итал.).

³ Все (итал.).

побега. Но он понимал, что в таком положении надо быть особенно бдительным и больше полагаться на самого себя.

7

Когда они выбрались на край каменистого обрыва и остановились, чтобы перевести дыхание, их взгляду открылся огромный пологий косогор, поросший кривыми горными соснами. После сырого мрачного ущелья тут казалось необыкновенно тепло и просторно. Внизу широко раскинулась долина, за ней в бледно-сиреновой дымке тянулись вдаль соседние хребты гор.

— Раухен¹! — запыхавшись, сказала она. — Немножко раухен!

Иван молча опустил на край каменной плиты, торчавшей из земли. Джулия бегло глянула вверх, в сплошное нагромождение скал, потом вниз, на лесистый склон с частыми пятнами коричневой земли между соснами. И он, глядя на нее снизу, почувствовал, как она, будто зацепившись за что-то взглядом, замерла, поджав одну ногу и даже забыв надеть на нее колодку. Он тогда вскочил. Далеко внизу между соснами поблескивала тропинка. Джулия, не оборачиваясь, схватила его за рукав:

— Руссо, мэнш! Человек!

Он и сам уже видел — по тропинке вверх торопливо шел человек.

Они присели. Джулия, кажется забыв уже о своей обиде, глубокими темными зрачками испытующе заглянула в его глаза. Он же отвел в сторону насупленный взгляд и достал из-за пазухи браунинг. Девушка поняла его намерение. Иван, ничего не объясняя, тронул ее за плечо — мол, сиди тут, — а сам, пригнувшись, шмыгнув в сосняк я, раздвигая на пути нижние ветки, быстро пошел по склону, надеясь выбраться на тропинку.

Выбирая места, где сосняк был погуще, он далеко отошел от ущелья и подумал, что не следовало оставлять девушку одну.

В воздухе густо пахло смолой. Каменистая, засыпанная хвоей земля беспощадно колола его и без того исколотые ступни. Вскоре из-за ближней громады гор скользнули лучи утреннего солнца, стало заметно припекать. Вспомнив о вчерашней погоне, он щелкнул пистолетом и вытащил из пластмассовой рукоятки магазин — там оказалось пять патронов, шестой был в стволе. Это немного обнадеживало. Он подумал, что, возможно, им удастся раздобыть какую-нибудь одежду, обувь, а может, и пищу. По-прежнему невыносимо хотелось есть. При мысли о еде во рту собиралась слюна, которую он едва успевал глотать.

Между соснами в десяти шагах впереди внезапно показалась тропинка. Он остановился, глянув вниз, вверх, — нигде никого. Постояв, вслушался: с ближней,

¹ Стой! (итал.).

причудливо изогнутой сосенки вспорхнула маленькая куцехвостая птичка, неподалеку упала на землю старая шишка, и снова стало тихо-тихо. Он поискал взглядом какое-нибудь укрытие и, пройдя немного, опустился на колючую, поросшую реденькой травкой землю за обомшелым обломком скалы.

Лежа лицом вниз, он ждал, часто поглядывая туда, где между сосновыми вершинами поблескивала тропинка, и думал, что сделать с человеком. Он не сомневался, что по тропе идет не военный, что одежду он отдаст без сопротивления (все-таки пистолет), вот только как быть дальше — убивать безоружного не позволяла совесть, оставлять же его тут было равносильно самоубийству. Но сколько он ни напрягал свой не очень подвластный ему теперь разум, ничего не мог придумать и чувствовал, что эта неопределенность к добру не приведет. Однако было бесспорно и то, что главный хребет в таком состоянии, в котором они находились сейчас, им не одолеть.

Человек показался ближе, чем Иван предполагал. На тропинке внизу вдруг появилась его согбенная под тяжелой ношей фигура, но он почему-то не шел, а почти бежал, задыхаясь от усталости, и все шарил глазами по сосняку, то и дело оглядываясь. Неужели он увидел их? Иван напрягся, сжался за камнем, стараясь скрыть свою полосатую одежду, и с неожиданной злостью выругался, ясно осознав, как мерзко и подло то, что он вынужден теперь сделать.

Но так было нужно.

Он позволил человеку подойти поближе, сам осторожно, поджав ноги, поворачивался за камнем. В рукаве шевелился, словно крапивой обжигал плечо, муравей. Австриец устало тащил на плечах тяжелый брезентовый мешок. Торопливо ступая грубыми, на толстой подошве башмаками, он уже проходил мимо, когда Иван в три прыжка выскочил на тропу. Прохожий, услышав шум сзади, оглянулся. Это был неуклюжий, пожилой толстяк в короткой кожаной тужурке, тирольской шляпе с голубой кисточкой за шнурком и поношенных, пузырящихся на коленях штанах. От неожиданности он заморгал глазами, что-то быстро-быстро заговорил по-немецки, замахал руками и двинулся на парня. Иван приподнял пистолет.

— Герр гефтлинг!.. Герр гефтлинг! — лопотал австриец. — Воцу ди пистоле! Эсэс!..¹ Иван сразу весь подобрался. Он понял, но никак не хотел поверить, что снова нависает над ними беда. Проклятый муравей разгуливал уже между лопатками, но парень не шевельнулся, чтобы стряхнуть его, — суровым, беспощадным взглядом он впился в австрийца.

¹ Господин пленный!.. Господин пленный! Не нужно пистолета! Эсэс!.. (нем.)

— Эсэс! Дорт эсэс! Штрейфе¹,— беспокожно говорил человек. Он был взволнован, пот ручьем лился по его немолодому, обрюзгшему лицу; в его груди, словно гармонь, удушливо скрипело и свистело на все голоса. Иван оглянулся и прикусил губы.

— Где эсэс?

— Дорт! Дорт! Ихь мэхтэ инен гутмахен²,— махал рукой австриец.

— Ду найн люгэн?³

— О найн, найн! Ихь бин гутэр мэнш!⁴ — горячо говорил он и, сменив тон, на ломаном русском языке произнес: — Я биль плен Сибирь.

В его встревоженных глазах мелькнуло что-то теплое, как воспоминание, и Иван понял: он не обманывал. Надо было спешить. Их вот-вот могли обнаружить тут. Исчезла последняя надежда заполучить хотя бы кусочек хлеба.

— Ду вэр? Варум хир?⁵ — строго спросил Иван и за рукав тужурки бесцеремонно дернул австрийца с тропинки.

— Ихь бин вальдгютер. Дорт ист майн форстей.⁶

Иван взглянул вверх, куда показывал человек, но никакого дома не увидел, зато заметил, как из чащи выскочила Джулия. Вероятно, она слышала их разговор и закричала:

— Руссо! Руссо! Бежаль! Руссо!..

Не обращая внимания на ее предостерегающий крик, Иван еще раз дернул австрийца за плечо и вырвал у него из рук мешок:

— Эссен?⁷

— О я, я,— подтвердил тот.— Брот.⁸

Австриец, видимо, все понял, оглянулся, быстро опустился на колени и дрожащими пальцами расстегнул «молнию» своего мешка. Иван выхватил оттуда небольшую черствую буханочку хлеба. Австриец не протестовал, только как-то обмяк, сразу утратив недавнюю свою живость, и на мгновение в душе Ивана шевельнулся упрек. Но он тут же подавил его, отпрянув под сосну, бросил взгляд вверх, на серые снежные вершины, и оглянулся. Австриец застегивал мешок, пальцы его никак не могли справиться с «молнией», тогда Иван бросил подскочившей Джулии хлеб, а сам снова шагнул к человеку.

— Снимай!

¹ Эсэс! Там эсэс! Облава! (нем.)

² Там! Там! Я желаю вам добра (нем.).

³ Ты не врешь? (нем.)

⁴ О нет, нет! Я честный человек! (нем.)

⁵ Ты кто? Почему здесь? (нем.)

⁶ Я лесник. Там мой дом (нем.).

⁷ Кушать? (нем.)

⁸ О, да, да. Хлеб (нем.).

Он забыл, как назвать по-немецки тужурку. Австриец не понял, и парень выразительно тронул его за рукав. Но австриец почему-то не спешил отдавать одежду; на старческом, красноватом от склеротических прожилок лице скользнула растерянность. Иван крикнул: — Шнеллер! — и дернул настойчивее.

— Шнеллер! Шнеллер, руссо! — приглушенно, но очень тревожно звала его из сосняка Джулия, и австриец с какой-то безнадежностью, вдруг расслабившей все его существо, снял с себя тужурку. Иван почти вырвал ее у него из рук и в последний раз взглянул в глаза этому человеку. Иван понимал: это была черная неблагодарность, но иначе поступить не мог.

Он побежал в сосняк, где мелькнула полосатая куртка Джулии, и, уже отдалившись, оглянулся: австриец стоял на прежнем месте в синих подтяжках поверх светлой сорочки и, опустив руки, смотрел им вслед. Что было в том взгляде, Иван так никогда и не узнал.

8

Они изо всех сил бежали вверх.

Уже через четверть часа их лица взмокли от пота, шаги стали короче — беглецы изнемогали. Сосняк кончился. Они выбрались на пологий травянистый косогор. Тут, очевидно, проходила верхняя граница леса, и дальше высились голые, обросшие мхом скалы, глыбы камней, да высоко, в самом небе, был виден серый, будто крыло куропатки, присыпанный снегом хребет. Подъем становился все круче и упирался впереди в отвесную скалистую стену, приблизившись к которой Иван понял, что взобраться наверх тут не удастся. Тогда он свернул и побежал вдоль этой гигантской преграды в поисках удобного для укрытия места. Все время его точило сомнение — от австрийца теперь можно было ждать всякого. «Только бы не собаки, только бы не собаки», — думал Иван, с безысходной ясностью сознавая, что если немцы пустят собак, им уже не уйти.

Продолжая бежать по косогору, он то и дело поглядывал вниз. Там словно на ладони раскинулся весь этот лесистый склон: широкое ущелье, где они провели ночь, сосняк, на краю которого приютился дом с высоким каменным фронтоном и длинной деревянной галереей вдоль стен — видимо, усадьба лесника. С минуты на минуту он ждал, что там появятся немцы, но те почему-то опаздывали, и возле усадьбы было глухо и пусто. Не видно было и лесника, наверно, он еще не поднялся снизу. В эти несколько напряженных минут Иван ожесточенно проклинал тех, по чьей воле он вынужден был пойти на такое дело. Разве он разбойник с большой дороги или грабитель? Зачем ему останавливать этого мирного толстяка, угрожать ему пистолетом и тем более грабить, если б не война, не плен, не бесчеловечные издевательства и унижения, не то, наконец, на что он решился ради своей жизни, ради Джулии, ради этого австрийца тоже?

Обходя огромные камни на травянистом лугу, они взбежали на взлобок и невдалеке, в скалистой стене, увидели узкую щель расселины, которая вела куда-то в глубь каменных недр. Ивана это обрадовало. Он подумал, что там, возможно, есть ручеек, который позволит запутать следы, да и самим — чувствовал он — надо было куда-то прятаться, так как каждую секунду могли появиться немцы. Иван из последних сил бежал по траве, за ним, изнемогая, но терпеливо перенося усталость, бежала Джулия.

Ободрав в колючих рододендроновых зарослях ноги, они вскоре пробрались в расселину, но ручья, к сожалению, в ней не оказалось. Это было глухое, дикое место, где царил сырой душный мрак, с крутых каменных стен свисал колючий кустарник, в щелях между камнями пробивались пряди жесткой травы. Внизу валялись старые кости; вспугнутая людьми, со свистом шарахнулась в глубь расселины какая-то ночная птица. Очень неприветливым показалось им это место, но то, что они все же успели добежать сюда и спрятаться, несколько успокоило Ивана. Он замедлил шаг, взобрался на обомшелую каменную плиту и подождал Джулию. Взмахивая для равновесия рукой, девушка по камням бежала к нему, ее короткие черные волосы спутались, лицо горело от бега и усталости, а в глазах, когда она взглянула на Ивана, вместо обычной для нее игривости блеснул страх.

— Санта мадонна! Ми уходиль, да? — спросила Джулия.

Он нетерпеливо бросил:

— Давай быстрее!

— Что ест быстрее? — не поняла девушка.

Иван не ответил. Тяжело дыша, Джулия подбежала ближе, и они по камням двинулись дальше.

— Много карашо фатер! Комунисто фатер! — с радостью сказала она.

— Какой там коммунист! — с досадой отозвался Иван. — Человек просто.

— Си, си, человек. Бене человек¹, — согласилась девушка, пробираясь вперед. Он в это время вслушивался в звуки снизу и не мог оторвать взгляда от зажатой у нее под мышкой буханки. Джулия инстинктивно почувствовала его взгляд и обернулась:

— Эссен? Хляб, да?

Она быстро отломила от буханки краешек корки и протянула Ивану. Он не колеблясь взял, жадно откусил раза два и проглотил. Надо было торопиться. Сзади вот-вот могли появиться немцы, но он уже не мог не думать о хлебе, стал угрюм и медлителен. И Джулия, поняв, остановилась, присела, прижав буханку к груди, быстрыми пальцами отломила от нее большой кусок, который услужливо сунула Ивану в его широкие,

¹ Да, да, человек. Хороший человек (итал.).

огрубевшие ладони. Крошки, осыпавшиеся на полу куртки, тщательно собрала в горсть и бросила себе в рот.

Иван, бережно взяв хлеб, повертел его в руках, будто рассматривая, исподлобья тайком взглянул на буханку и начал старательно разламывать кусок на две части. Затем, как бы взвесив на ладонях, одну половину протянул ей. Она не отказалась, усмехнулась и быстро взяла:

— Данке. Нон, грацие — спасибо!

Жадно жуя, он не ответил на ее благодарность.

Они полезли дальше. Девушка также молча начала есть, но хлеба было очень мало, крохотные кусочки его лишь раздражили их аппетит, и вскоре Джулия резко обернулась к своему спутнику:

— Руссо! Давай все-все манджаре!¹ Си?

Глаза ее в веселом прищуре загорелись прежней озорной живостью, пальцы впились в начатую буханку, готовые разломать ее, и Иван испугался, почувствовав, что она действительно раскрошит этот их более чем скудный запас. Он схватил ее за руку:

— Дай сюда!

Джулия удивленно повела бровями, а Иван выхватил у нее хлеб и быстро завернул в тужурку. Девушка сперва смутилась, а потом вдруг рассмеялась. Он недоумевающе посмотрел на нее:

— Ты что?

— Руссо правильно! Джулия нон верит хляб. Слово верит, любов верит. Хляб нон верит Джулия. Джусто — правильно, руссо!

Смеясь, она подошла сзади к Ивану и легонько коснулась ладонью его лопатки. Ощувив ее неожиданную ласку, он неловко повел плечами.

— Ладно,— буркнул Иван, намереваясь идти дальше, но в это время раскатисто прогремел далекий винтовочный выстрел. Они оглянулись и застыли на камне — снизу, откуда-то со стороны усадьбы, донеслись крики, сразу же затрещали «шмайсеры» — над ущельем загремело, загрохотало эхо. Иван сжался

— он напряженно вслушивался, не прорвется ли оттуда знакомый, ненавистный лай. Но лая не было. Пули в расселину не залетали, очереди трещали почему-то далеко в стороне, и это немного удивило Ивана. С полминуты послушав, он бросил тужурку на камни и по выступам и трещинам в скале, цепляясь за кусты, полез наверх, чтобы выглянуть из расселины.

¹ Кушать (итал.).

Очереди трещали, гремели, вверху со свистом проносились пули, в грохоте пальбы уже был слышен далекий треск мотоциклов. Джулия, запрокинув голову, напряженно слушала и следила за Иваном, который добрался почти до середины крутой стены. Оглянувшись на выход из расселины, он пролез еще немного и, вобрав голову в плечи, замер, увидев вдали усадьбу и мотоциклистов. Подхватив тужурку, Джулия скинула клумпесы, что-то крикнула, но он будто прилип к скале и не мог оторваться от зрелища, краешек которого приоткрылся ему с высоты.

В редком ельнике перед усадьбой метались в траве три мотоцикла, пулеметы которых торопливо били куда-то вверх. Где-то, видно пробуя прорваться выше, трещали еще несколько мотоциклов, но их не было видно из-за выступа скалы. Было ясно, что огонь и все свое внимание немцы направили в сторону от этой расселины: темп стрельбы свидетельствовал о том, что они видели цель.

Поведение немцев вызвало смутную догадку. Иван подвинулся немного в сторону, прячась за выступ в скале, взобрался выше и вдруг хорошо увидел все, что там происходило.

Снизу что-то кричала Джулия, но он не слышал ее. Вцепившись пальцами в каменный выступ, он смотрел, как по склону к скалистой стене, широко раскидывая длинные ноги, бежала фигура в полосатом. Вокруг нее вспархивали клубочки пыли — это ложились пули. Гефтлинг падал, но тотчас вскакивал и бежал, чтобы через несколько секунд снова упасть. За ним, правда в отдалении, оставив мотоциклы возле усадьбы, бежали вверх трое немцев, в то время как остальные с места, через их головы, били из пулеметов. Огонь был очень густой и дружный, и все же гефтлинг бежал. Иногда он оглядывался и, казалось, даже что-то кричал, потом падал, и Иван каждый раз думал: не встанет! Но нет! Как только ослабевал огонь, бедняга вскакивал и бежал вверх.

— Руссо! Руссо! Что смотришь? Руссо! — нетерпеливо притопывая на камне, спрашивала Джулия.

Иван молча следил за беглецом, боясь шевельнуться на скале и считая, что судьба того уже решена. И действительно, вскоре он еще раз упал почти у самой скалы, больше его не стало видно, и стрельба сразу стихла.

У Ивана будто что-то оборвалось внутри. Он быстро соскользнул по скале вниз, затаив тихую благодарность судьбе, пославшей им укрытие в этой расселине. С тяжелым чувством на душе, соскочив на землю, он коротко бросил Джулии:

— Капут.

— Капут? — широко раскрыв глаза, не поняла девушка.

— Компание твой — капут.

— Кранк гефтлинг?

— Да.

— Ой, ой!

Он взял у ошеломленной Джулии тужурку, девушка проворно подобрала колодки, и оба они начали взбираться по камням вверх.

9

Все же они не сумели пройти незаметно, обнаружили себя, позади остался свидетель, и прежнее беспокойство с новой силой охватило Ивана: выдаст австриец или нет?

Опыт всех его побегов подсказывал, что именно такие вот обстоятельства чаще всего оказывались для беглецов роковыми. Нигде: ни в поле, ни в горах, ни на дороге — не подвергали они себя такому риску, как во время захода в деревни, усадьбы, на хутора, во время встреч с людьми. Именно там поджидала опасность очень осмотрительных и даже сверхосторожных. Там часто кончались безмерно трудные пути на волю и начинались другие, еще более мучительные — снова в плен. Но и вовсе избежать людей было невозможно — надо было пытаться, узнать дорогу, переодеться. Беглецы часто надеялись на авось, на счастливый случай, на человечность. Нередко им везло, но далеко не всегда.

Год назад Иван тоже надеялся, что все как-нибудь обойдется, как обошлось в предыдущие тридцать два дня. Втроем они довольно удачно миновали засады, переплывали реки, обходили деревни, избегали встреч с полицейскими; дважды удирали от погони — раз, правда, потеряли четвертого, ленинградца танкиста Валерия. Остальные же добрались до родной земли, до Волыни. Кругом лежали украинские села, в поле на лошадях и волах пахали свои полоски крестьяне; становилось тепло — уже можно было ночевать в лесах и без лишней нужды не соваться в деревни. Если бы только не еда, из-за которой они то и дело должны были заходить в селения.

В то утро, оставив друзей на опушке, в село направился Иван. Накануне ходили другие, теперь была его очередь.

Он немного опоздал выйти из леса, через который извилистой дорогой они шли ночью. Уже начинало светать, но ему не хотелось забиваться куда-нибудь в глушь с пустым желудком. Внимательно всмотревшись с опушки в село, Иван ничего подозрительного там не заметил. Большой дороги поблизости, кажется, не было, и он через болотце, держась ближе к кустам, двинулся к крайней хате. Под полкой у него был немецкий автомат с двенадцатью патронами в магазине, добытый под Краковом, армейские сапоги на ногах и на плечах какая-то немудреная крестьянская свитка. Внешне он напоминал обычного сельского парубка, такого, как и все тут, без задержки дошел до огородов, потом от гумна по стежке, что вела меж плетней, свернул к ближней хате. К несчастью,

хата стояла на протилежній стороні вулиці, він оглянувся — вблизи нікого не було, тільки где-то во дворі скригнула двері і замичала корова, — должно быть, хозяйка шла доїти її. Не успів він перебігти покріплену росой дорогу, як із сусіднього двору хто-то вийшов на вулицю. Іван навіть не взглянув на нього, тільки почувствовав, що той заметив його. За углом Іван оглянувся — чоловіка на вулиці не було, а біля дому навпроти висів величезний брезентовий кузов машини. Це було так нехорошо, тим більше що во дворі вже востро крикнули. Дістався Івану було нікуди (за хатою лежав широкий заборонений огорож), і він кинувся к відкритим в сени дверям. В дверях стояв небритий середніх років чоловік. Він, напевно, все зрозумів без слів, тільки побліднів трохи, так як, видно, чув окрик, взглянув на Івана, у якого помітно відтопурилася голова, і відступив на крок, пропускаючи в хату. Іван без єдиного слова вискочив в чистенькі, прибрані сени з розкиданим по підлозі ароматом, метнувшись туди-сюди, шукати якогось-будь укриття, і, не знайшов нічого підходящого, крізь відкриті двері кинувся в іншу кімнату, де була печ. Там він побачив чорну пастку підпеччя, припав на коліна, швидко взглянув в вікно, біля якого на топчані з-під смугастого покривала висовувалися три пари коротеньких дитячих ніг. Парня охопило дурне відчуття — ні, потрапив не туди.

Але було вже пізно: во дворі затопали сапоги, і він, обдираючи бок, протиснувся в сморозу вузьку щілину підпеччя, сів за виступом. В сени входили люди. Тільки успів затримати дихання, як раптом донеслися чужі голоси: то були німці, двоє або більше. Хазяїн не розумів їх або, може, не хотів розуміти. Іван все чув, перекладач йому не був потрібний.

— Вэр ист? Вэр лауфт?¹ — крикнув німець.

— Ін дізем аугенблік. Их хабе гезеен!² — настаивав другий.

— Паночки, нэ розумію. У мэнэ нікого нэма. Што вы?

У Івана враз спало напруження, — значить, хазяїн не видасть, слава богу, хоч в цьому пожезлі. Може, тепер не знайдуть. І він приляг до стіни щільніше, скорчившись в три погібели і майже не дыша. Німці закричали гучніше, виругалися, заплакав дитина в куті, звідки-то, видно, з печі спрыгнув на підлогу, к йому бросилась жінка, почала заспокаивать. Один із німців, лягнув затвором винтовки, вбіг в хату — біля печі мелькнула тінь. Гучніше закричали діти, загрели топчаном: німці розкидали їх постели. Іван ждав, держа руку на рукоятці автомата, хоч і не знав, як в такому положенні стріляти. Німці, гучно топая сапогами, заглянули на печ, звякнули

¹ Хто такий? Хто бігав? (нім.)

² Тільки що. Я сам побачив! (нім.)

заслонкой, и сразу же луч фонарика метнулся по задней стенке подпечья. Иван даже зажмурился, ожидая крика: «Хераускрихен!»¹ Но лучик был слабый (видно, разрядилась батарейка), немцы ничего не увидели, и сапоги застучали дальше. Вскоре шаги притихли — видимо, немцы искали уже в сених. Тогда он, не шевелясь, выдохнул и опять медленно вдохнул воздух, не веря случившемуся — неужто пронесло? И действительно, шаги совсем стихли, только всхлипывали возле печи дети, и мать, стуча босыми ногами, кидалась, наверно, к окнам — немецкая речь слышалась уже со двора. Там что-то говорил хозяин, по-видимому направляя солдат подальше от хаты. И в самом деле, уже все успокоилось. Хозяин, должно быть, вошел в сени, к нему подбежала жена, она что-то быстро-быстро затараторила, в смятении чуть не плача, но хозяин строго прикрикнул на нее: «Хватит! Замолчи!» Женщина умолкла, вернулась в хату и занялась детьми.

Иван хотел уже было вылезти, чтобы перебраться куда-нибудь в более надежное место, как хозяйка испуганно запричитала:

— Пэтро! Пэтро! Ой лышэнько, Гриць идэ...

Иван снова притих, хозяин вышел, с минуту его не было слышно, потом во дворе раздалось язвительно-учтивое: «Добры день, герр Пэтро!» Хозяин сдержанно ответил на приветствие. Что-то щелкнуло, будто ударили кнутом по голенищу, и тот же голос буднично, словно разговор шел о пустяке, произнес:

— Кого ховаеш? А ну, давай его сюды!

— Никого я нэ ховаю, кум Гриць! Перехрыстыться, што вы!

— Ага! Никого. Што ж, проверымо! Ганна! — крикнул Гриц.

— Я тута, кум,— отозвалась с порога хозяйка.

— Кого Пэтро ховае, признавайся!

— Ой, хиба ж я ведаю! Ншого ж вин нэ ховае, кум Гриць.

— Не ховае! А ну, Настуся, скажи: де татко ховае бандыта?

— Нэ видаю,— ответил боязливый детский голосок.

— Нэ видаеш! Побачымо,— многозначительным спокойным тоном прогнусавил Гриц.

У Ивана в подплечье от злости на этого выродка даже онемели скулы — так захотелось выскочить и всадить ему в брюхо десяток пуль. Но он не знал, сколько еще там подручных, и снова недоброе предчувствие завладело им: он понял, что этот — не немец, свое дело он знает отменно.

— Глух, нэси солому. Ты, Жупан, тэж. Зараз мы дознаемось, дэ вин ховаеця. Мы його подсмажэмо.

¹ Вылезай! (нем.)

Во дворе затопали шаги, стукнули где-то поблизости двери — видно, люди побежали в сарайчик. Иван догадался, что задумал этот, не дожить бы ему до воскресенья, Гриц. «Неужели он решится поджечь, неужели так поступит со своим человеком, который этого негодяя еще называет кумом?» — мучительно думал Иван.

Под окнами что-то зашуршало, свет в подпечье померк. «Наверное, положили солому», — заметил про себя Иван. Потом все притихли, не стало слышно ни шагов, ни разговора. И вдруг отчаянно и дико закричала женщина, можно было подумать, будто жгут ее самое, а не хату. За ней заголосили дети, сразу же зачало дымом. Иван понял, что все пропало, что сгорит сам и еще загубит детей. Надо было вылезать, пристрелить этого мерзавца, но у него все еще теплилась надежда — может, не подожгут, только поугаюют. Опять же дать загореться хате, а уж потом вылезти — не слишком ли велика кара для него и для этой семьи! Иван не знал, что делать, хоть и понимал, что надо в считанные секунды на что-то решиться.

Видно, он все же выскочил бы из подпечья (он уже был готов к этому), как вдруг с причитаниями и проклятиями в хату кинулась хозяйка. Прежде чем он успел догадаться зачем, она затопала возле печи и, согнувшись, сквозь слезы закричала:

— Вылазь! Вылазь! Хату палять из-за тэбэ, проклятый! Душегуб, звидкиля тэбэ принесло? Вылазь!

Иван с облегчением вздохнул: вот и кончилось все (хотя такого конца он не ждал), сунул автомат под мусор в углу и вылез. Злости на эту женщину у него не было, стало только обидно и жалко, что так глупо оборвался такой долгий и такой трудный путь...

Он ступил на порог — отрешенный от всего и спокойный. Во дворе на него по-волчьи уставились четверо мужиков, среди которых особенно выделялся один — здоровенный верзила в светлых кортовых штанах и с голубой повязкой на рукаве. Это, видно, и был Гриц. В руках он держал немецкий карабин на взводе. Иван определил это по затвору и подумал, что убить его тут они не посмеют — передадут немцам.

Так оно и случилось.

10

Непрестанно ощущая в себе тревогу, Иван оглядывался и вслушивался, боясь, чтобы немцы не пустили собак, но время шло, а кругом было тихо. Тогда пришла уверенность, что австриец их все же не выдал, а мотоциклисты их следов не нашли и пока оставили беглецов в покое. К тому же, видимо, они забрали труп сумасшедшего — было с чем возвратиться в лагерь. От таких мыслей тревожное возбуждение постепенно улеглось, уступив место другим заботам и помыслам.

Расселина, напоминавшая глубокий кривой коридор, постепенно сужаясь, вела и вела их вверх. Почти не останавливаясь, они лезли по ее дну часа четыре, если не больше. Стало холодно, и, наверное, от высоты слегка закладывало уши. Солнце так ни разу и не заглянуло сюда; наконец исчезла за облаками и сияющая голубизна неба — сизые клочья тумана, цепляясь за острые вершины утесов, быстро неслись над расселиной. Откуда-то подул, все больше усиливаясь, порывистый ветер, похолодало так, что не согревала и ходьба. Они не могли увидеть отсюда, как далеко отошли от города, но Иван чувствовал, что взобрались высоко, иначе не пробирала бы так стужа. И все же тужурку с завернутым в нее хлебом Иван не надевал. Он понимал, что главное еще впереди, что похолодает сильнее, возможно, придется идти по снегу. Правда, о себе Иван не очень беспокоился, он мог бы идти и быстрее. Хоть и устал и болели сбитые на камнях ноги, но он был еще способен на большее — в который раз выручала его природная сила, нетребовательность к условиям жизни, и конечно, суровая армейская закалка. Не раз, бывало, в плену, когда другие выбивались из сил, ослабевали и падали от голода, усталости и бессонницы, он все выдерживал. Он начал уже думать, что и сейчас как-нибудь выдюжит, перейдет хребет (не может того быть, чтоб не перешел), лишь бы только жить, вынесет, стерпит все, на свободе — не в лагере.

Вот только Джулия...

Девушка с заметным усердием лезла за ним и теперь почти не отставала, но он, часто останавливаясь, испытующе и настороженно поглядывал на нее. Чувствуя его внимание, Джулия каждый раз старалась улыбнуться в ответ, сделать вид, что все хорошо, что она ничего не боится и у нее еще не иссякли силы. Однако несвойственной ее порывистой натуре замедленность движений красноречивее всего свидетельствовала о чрезмерной ее усталости.

И вот, выйдя из-за поворота, они увидели, что приютившая их расселина оборвалась, упершись в крутую скалу. Как ни хотелось, все же надо было вылезать наверх — на голые, открытые ветру скалы.

Иван повернул на крутой склон, вскарабкался почти до самого верха и, опустившись на одно колено, дождался Джулию. Она лезла несколько медленно, опустив голову; Иван оперся ногой о выступ, подал ей руку. Девушка вцепилась в нее своими мягкими холодными пальцами, и он потащил ее вверх.

Они выбрались на голый, крутой каменистый гребень, но ничего вокруг не успели увидеть. Сразу им в грудь ударил упругий ветер, сверху нахлынули, обволокли все вокруг рваные клочья тумана, стремительная промозглая мокредь закрыла небо, словно холодным паром окутала их. Правда, туман не был сплошным — в редких его разрывах

там и сям мелькали мрачные скалы, далекие синеватые просветы, но рассмотреть местность было нельзя. Тогда они остановились. Джулия прислонилась плечом к выступу скалы. Ветер рвал ее одежду, трепал ее волосы. Стало еще холоднее. Иван развернул на земле потертую, из желтой кожи тужурку, вынул из нее хлеб и шагнул к Джулии.

— О нон... Нет! Я тепло,— сверкнула она на него оживившимися вдруг глазами и вскинула навстречу руку. Иван молча накинул ей на плечи куртку. Девушка, закутавшись в нее, съежилась, вобрала в воротник голову. Он присел рядом.

— Иль панэ — хляб! — поняв его намерение, сказала она и проглотила слюну. Он сперва осмотрел буханку, прикинул на руке, будто определяя вес и ту самую минимальную норму, которую они могли позволить себе в этот раз съесть, и вздохнул: уж очень мизерной оказалась она. Джулия опустила на землю и подвинулась к нему. Боясь раскрошить буханку, Иван не стал отламывать от нее, а поднял острый обломок камня и, примерившись, начал осторожно отрезать кусочек. Девушка с каким-то радостным умилением в глазах покорно следила за движениями его пальцев, глядя, как он режет и как делит отрезанное пополам, отламывая от одной половины и прибавляя к другой.

— Хорошо?

— Си, си. Карашо.

Снова будто не стало ни стужи, ни усталости. Джулия засияла глазами, с нетерпением ожидая, когда будет разрешено съесть эту пайку. Но Иван с завидной выдержкой еще раз подровнял куски и лишь тогда сказал девушке:

— А ну, отвернись.

Она поняла, не вынимая из-под тужурки рук, быстро повернулась, и он прикоснулся пальцем к кусочку с добавкой:

— Кому?

— Руссо! — с готовностью сказала она и обернулась.

Иван бережно взял маленький кусочек, чуть быстрее схватила второй она.

— Гра... Спасибо, руссо.

— Не за что! — сказал Иван.

— Руссо! — торопливо жуя и кутаясь в тужурку, позвала Джулия.— Как имеется твое имя? Иван, да?

— Иван,— слегка удивившись, подтвердил он.

Она заметила его удивление и, откинув голову, засмеялась:

— Иван! Джулия угодай! Как сто угодай?

— Нетрудно угадать.

— Все, все руссо — Иван? Правда?

— Не все. Но есть. Много.

Она оборвала смех, устало вздохнула, крепче запахнула тужурку и украдкой взглянула на остаток буханки. Иван, медленно доедая свой кусок, заметил этот ее красноречивый взгляд и взял буханку, чтобы сунуть ее за пазуху. Но не успел он расстегнуть куртку, как Джулия вдруг ойкнула и в изумлении застыла на месте. Почувяв неладное, он глянул на девушку и увидел на ее лице испуг — широко раскрытыми глазами она уставилась на что-то поверх его головы. Так, с хлебом в руке, Иван обернулся и сразу увидел то, что испугало Джулию.

Поодаль в прогалине, опершись на расставленные руки, сидел на скале страшный гефтлиг. Лысый череп его на тонкой шее торчал из широкого воротника полосатой куртки, на которой чернел номер, а темные глазницы-провалы, будто загнипнотизированные, неотрывно глядели на них. Увидев в руках Ивана хлеб, он встрепенулся и, подпрыгивая на месте, начал хрипло выкрикивать:

— Брот! Брот! Брот!

Потом вдруг оборвал крик, поежился и уже совсем человеческим, полным отчаяния голосом потребовал:

— Гиб брот!

— Ге, чего захотел! — саркастически усмехнулся Иван, глядя на него. Сумасшедший несколько секунд выждал и с неожиданной злобой начал кричать:

— Гиб брот! Гиб брот! Ихь бешайне гестапо! Гиб брот!¹

— Ах, гестапо! — Иван поднялся на ноги. — А ну марш отсюда! Ну, живо!

Он угрожающе двинулся к безумцу, но не успел сделать и нескольких шагов, как тот соскочил со скалы и с удивительной ловкостью отбежал вниз.

— Гиб брот — никс гестапо! Нике брот — гестапо!!²

— Ах ты собака! — угрожающе закричал Иван. Его охватил гнев, появилось желание догнать гефтлинга, но тот из предосторожности отбежал еще дальше. Заметив, что Иван остановился, он тоже стал.

— Гиб брот!..

Иван сунул руку за пазуху. Немец застыл, ожидая. Иван выхватил пистолет и щелкнул курком.

— Пистоле! — в испуге крикнул сумасшедший и бросился назад.

Иван прикусил губу; сзади к нему подскочила Джулия.

— Дать он хляб! Дать хляб! — испуганно заговорила она.

¹ Дай хлеба! Дай хлеба! Я донесу в гестапо. Дай хлеба! (нем.)

² Дай хлеба — не буду гестапо! Не дашь — гестапо! (нем.).

Сумасшедший между тем отбежал, приостановился и, оглядываясь, быстро зашагал вниз.

— Иван дасть хляб! Дать хляб! Нон гестапо! — тревожно требовала девушка.

— «Продажная шкура,— думал Иван, злобно глядя на покачивающуюся фигуру немца.— Конечно, с ним шутки плохи — наделает крику и выдаст эсэсманам: что возьмешь с дурака! И убить жалко, и отвязаться невозможно. Придут с собаками, нападут на след — считай, все пропало».

— Эй! — крикнул Иван.— На брот!

Сумасшедший, ухватившись за скалу, остановился, оглянулся, и вскоре сквозь ветер донесся его голос:

— Никт... Ду шиссен! Ихь бешайне гестапо!

И снова подался вниз.

— Пошел к черту! Никс шиссен! На вот... на!

Иван действительно отломил от буханки кусок и поднял его в руке, чтобы сумасшедший увидел. Джулия, стоя рядом, дрожала от стужи и с беспокойством поглядывала на гефтлинка. А тот помедлил немного и опустил на выступ скалы. К ним он подходить боялся.

— Ах ты собака! — снова закричал Иван, теряя терпение.— Ну и черт с тобой! Иди в гестапо. Иди!

— Иван, нон гестапо! Нон, Иван! — затормошила его за руку Джулия.— Дать немножко хляб! Нон гестапо!..

— Черта с два ему хлеб! Пускай идет!

— Он плохо гефтинг. Он кранк. Он гестапо...

Иван не ответил, положил за пазуху половину буханки, пистолет и пошел на прежнее место, вверх. Джулия молча шла рядом. Он чувствовал, что так обращаться с этим сумасшедшим было опасно, но теперь уже не мог уступить — злобная вспышка оказалась сильнее благоразумия. Джулия изредка оглядывалась, но на них налетела мгла, кроме серого нагромождения скал, кругом ничего не стало видно — внизу и по сторонам стремительно неся, клубился, рвался промозглый туман. Неизвестно было, остался ли гефтинг на месте или, может, действительно повернул обратно. Заметив на лице девушки тревогу, Иван бросил:

— Никуда он не пойдет. Врет все.

Он успокаивал ее, но сам уверенности в этом не испытывал. Черт знает от каких только мерзавцев зависит жизнь человека! Вот ведь больной, а выжил, прорвался в горы, ускользнул от облавы, убежал из-под пуль. Разве удалось бы это кому-нибудь стоящему?

А этот жив и еще замахивается на жизнь других. Просто хотелось заскрежетать зубами от бессильной ярости, вспомнив, сколько самых лучших ребят разных национальностей полегло в лагерях. Но к чему скрежет, надо перетерпеть, перенести все, иначе — смерть!

Они уже двинулись было в обход огромного слоистого выступа, когда Иван оглянулся и сунул руку за пазуху. Джулия также посмотрела назад, но сумасшедшего нигде не было видно. И все же Иван достал кусок хлеба, вернулся и, поискав удобное место, положил его на камень, у которого они недавно сидели.

— Ладно! Пусть подавится! — будто оправдываясь, проговорил он.

Джулия согласно кивнула. Видно, она слишком хорошо знала, что такое предательство.

II

Ветер гнал и гнал бесконечные космы тумана. Куртка на Иване отсырела, дрожь то и дело сотрясала тело. Он часто оглядывался, начиная сомневаться, найдет ли сумасшедший оставленный хлеб. Появилось даже желание вернуться, забрать этот кусок и съесть самому. Чтобы как-то отделаться от навязчивых мыслей, он быстро зашагал дальше.

Вскоре они обошли гигантский выступ, который окаменевшим птичьим хвостом торчал в небе, взобрались выше. Вдруг туманное облако перед ними разорвалось, и беглецы увидели впереди голый каменистый склон и взбегавшую на него тропку. Некруто петляя по камням, она куда-то вела наискось по склону. Тропинка была но очень заметной в этом нагромождении скал, но все же они сразу увидели ее и обрадовались.

Иван первым ступил на нее, — оглянулся назад — там, среди прядей, тумана, по-прежнему мелькали мрачные скалы, пропасти, кое-где проплывали сизые облака. Вверху, в высоком затуманенном небе, горел освещенный солнцем пятнистый, густо заснеженный хребет. Правда, внимательнее присмотревшись, Иван обнаружил, что хребтов там два: дальний — могучий и широкий, похожий на огромную неподвижную медвежью спину, и ближний — зубчатый, чуть присыпанный снегом, который казался выше всех гор и почти в самое небо упирался крайней своей вершиной. Эта вершина выглядела отсюда самой большой, но Иван уже постиг обманчивый закон гор, когда самая ближняя из вершин кажется и самой высокой. Видно, все же главным тут был тот дальний — Медвежий — хребет, и думалось, что за ним находится желанная цель их побега — партизанский Триест.

Здрав голову, Иван с минуту всматривался вверх, в этот порог на их пути в будущее, страстно надеясь, что погони больше не будет, что самое страшное они преодолели, что люди не встретятся на их пути — теперь им противостояла только природа, для борьбы с которой нужны были лишь сила и выносливость. Затем взглянул на притихшую

спутницу, которая, будто зачарованная суровым великолепием гор, также вглядывалась в снежные хребты. И тогда, пожалуй, впервые у него появилась тихая радость оттого, что перед грозной неизвестностью природы он не одинок, что рядом есть человек.

Почувствовав душевное удовлетворение, он с легким сердцем произнес любимое с детства слово:

— Айда!

Вряд ли она знала это слово, но теперь настолько созвучны были их чувства, что она поняла его и подхватила:

— Айда!

И они пошли по тропке, что опоясывала голый скалистый косогор. Вверху, в разрывах тумана, неудержимо ярко блеснуло низкое солнце; под его лучами клочья облаков преобразились и ослепительной белизной засияли на склонах гор; по скалам и безднам быстро помчались черные лоскутья теней и, чередуясь с ними, яркие пятна света. Ветер, не утихая, рвал Иванову куртку, надувал штаны. Джулия подняла кожаный воротник тужурки. Они взобрались выше. Освещенные солнцем, отчетливо стали видны черная щель расселины, каменные косогоры, на одном из которых, отбросив длинную тень, стала видна торчащая ребристая скала.

Иван взглянул вниз и остановился: на том месте, где они сидели недавно, топтался безумный гефтлинг.

— Гляди ты — привязался.

— Трачико человек,— сказала Джулия.— Пикатто — жалко!

— Чего жалеть? Сволочь он.

— Он хочет руссо идет. Но руссо безе. Он бояться.

— И правильно делает,— коротко заметил Иван.

Он двинулся дальше, мысленно отмахнувшись от сумасшедшего, хотя иметь сзади такой хвост было не очень приятно. Но что поделаешь с больным — и отогнать не отгонишь, и убежать некуда. Придется, видно, потерпеть так до ночи.

— Иван,— сказала девушка, делая ударение на «и».— Ты не имель зло Джулия?

— А чего мне злиться?

— Ты нон безе?

— Можешь не бояться.

— Нон бояться, да? — улыбнулась она.

— Да.

Однако улыбка скоро сбежала с ее усталого лица, которое стало сосредоточенным, видимо отразив невеселый ход ее мыслей.

— Джулия руссо нон бояться. Джулия снег бояться.

Иван, идя впереди, вздохнул: в самом деле, снег и такой скудный запас хлеба все больше начинали беспокоить его. Он подумал уже, что надо было у лесника прихватить еще что-нибудь и обязательно обувь — ведь с голыми ногами было более чем глупо лезть в такой снег. Хотя, как всегда, хорошие мысли появлялись слишком поздно. Вначале они, конечно, не думали, что доберутся до снежных вершин, тогда счастьем казалось ускользнуть от облавы. И так спасибо австрийцу — если бы не он, хлеба у них не было бы. Иван быстро шел по тропке, сбоку по косогору волочились, мелькали две длинные, до самого низа, тени. Утешать, уговаривать спутницу он не хотел, только сказал:

— Куртка у тебя есть. Чего бояться? Манто не жди.

Девушка вздохнула и, помолчав, вспомнила с грустью:

— Рома Джулия много манто имел. Фир манто — черно, бело...

Он насторожился и замедлил шаг:

— Что, четыре манто?

— Я. Фир манто. Четыре,— уточнила она по-русски.

— Ты что, богатая?

Она засмеялась:

— О, нон богата. Бедна, Политише гефтлинг.

— Ну не ты — отец. Отец твой кто?

— Отэц?

— Ну да, фатер. Кто он?

— А, иль падре! — поняла она.— Иль падре — коммерсанте. Директоре фирма.

Он тихо присвистнул — ну и ну! «Не хватало еще, чтобы этот фатер оказался фашистом, вот была бы прогулочка по Альпам!» — подумал он и резко обернулся:

— Фатер фашист?

— Си, фашисте,— просто ответила Джулия, живо взглянув в его посуровевшие глаза.— Командир милито.

Еще лучше! Черт знает что делается на свете! Как говорил Жук — бросишь палку в собаку, попадешь в фашиста.

Он сошел на крап тропинки, дал девушке поравняться с собой и впервые с пробудившимся интересом оглядел ее стройную, складную, хотя и неказисто одетую, фигурку. Но, странное дело, эта полосатая, с чужого плеча одежда всей своей нелепостью не могла обезобразить ее врожденного девичьего обаяния, которое проглядывало во всем: и в гибкости и точности движений, и в ласковой приятности лица, и в манере улыбаться — заразительно и радостно. Она покорно и преданно посматривала на него,

руки держала сцепленными в руках тужурки и привычно постукивала по тропке своими неуклюжими клумпесами.

— А ты что ж... Тоже, может, фашистка? — с внутренней настороженностью спросил Иван.

Девушка, наверно, почувствовала плохо скрытое подозрение и кольнула его глазами.

— Джулия фашиста? Джулия — коммуниста! — объявила она с упреком и с чувством достоинства.

— Ты?

— Я!

— Врешь! — после паузы недоверчиво сказал он. — Какая ты коммунистка!

— Коммуниста. Си. Джулия коммуниста.

— Что, вступила? И билет был?

— О нон. Нон тэсарэ. Формально нон. Моральмэндэ коммуниста.

— А, морально!.. Морально не считается.

— Почему?

Он промолчал. Что можно было ответить на этот наивный вопрос? Если бы каждого, кто назовет себя коммунистом, так и считать им, сколько б набралось таких! Да еще буржуйка, кто ее примет в партию? Болтает просто. Несколько приглушив свой интерес, Иван пошел быстрее.

— У нас тогда считается, когда билет дадут.

— А, Русланд? Русланд иначе. Я понимают. Русланд Советика.

— Ну конечно. У нас не то что у вас, буржуев.

— Советика очэн карашо. Эмансипацио. Либерта. Братство. Да?

— Ну.

— Это очэн, очэн карашо, — проникновенно говорила она. — Джулия очэн, очэн уважалъ Русланд. Нон фашизм. Нон гестапо. Очэн карашо. Иван счастлив свой страна, да? — Она по тропке подбежала к нему и обеими руками обхватила его руку выше локтя. — Иван, как до война жиль? Какой твой дэрэвня? Слюшай, тебя синьорина, девушка, любиль? — вдруг спросила она, испытующе заглядывая ему в глаза. Иван безразлично отвел глаза, но руки не отнял — от ее ласковой близости у него вдруг непривычно защемило внутри.

— Какая там девушка? Не до девчат было.

— Почему?

— Так. Жизнь не позволяла.

— Что, плехо жиль? Почему?

Он вовремя спохватился, что сказал не то. О своей жизни он не хотел говорить, тем более что у нее было, видимо, свое представление о его стране.

— Так. Всякое бывало.

— Ой, неправдо, неправдо,— она хитро скосила на него быстрые глаза.— Любил много синьорине.

— Куда там!

— Какой твой провинция? Какой место ты жиль? Москва? Киев?

— Беларусь.

— Беларусь? Это провинция такой?

— Республика.

— Республика? Это карашо. Италия монархия. Монтэ — горы ест твой республика?

— Нет. У нас больше леса. Пущи. Реки, озера. Озера самые красивые,— невольно отдаваясь воспоминаниям, заговорил он.— Моя деревня Терешки как раз возле двух озер. Когда в тихий вечер взглянешь — не шелохнутся. Слово зеркало. И лес висит вниз вершинами. Ну как нарисованный. Только рыба плещется. Щука — во! Что эти горы!..

Он выпалил сразу слишком много, сам почувствовал это и умолк. Но растревоженные воспоминанием мысли упрямо цеплялись за далекий край, и теперь в этом диком нагромождении скал ему стало так невыносимо тоскливо, как давно уже не было в плену. Она, видно, почувствовала это и, когда он умолк, попросила:

— Говори еще. Говори твой Беларусь.

Солнце к тому времени опять скрылось за серыми облаками. На гладкий косогор надвинулась стремительная тень, дымчатые влажные клочья быстро понеслись поперек склона.

Сначала не очень охотно, часто прерываясь, будто заново переживая давние впечатления, он как о чем-то далеком, дорогом и необыкновенном начал рассказывать ей об усыпанных желудями дубравах, о бобровых хатках на озерах, о прохладном березовом соке и целых рощах ароматной черемухи в мае. Давно он не был таким говорливым, давно так не раскрывалась его душа, как сейчас,— он просто не узнавал себя. Да и она с ее неподдельным интересом ко всему родному для него сразу стала ближе, будто они были давно знакомы и только сейчас встретились после долгой нелегкой разлуки.

Наконец он замолчал. Она медленно высвободила его руку и свободнее взяла за шершавые пальцы. Спокойно спросила:

— Иван, твой мама карашо?

— Мама? Хорошая.

— А иль падре — отэц?

Она мечтательно поглядывала на склон и не заметила, как дрогнуло его мгновенно помрачневшее лицо.

— Не помню.

— Почему? — удивилась она и даже приостановилась. Он не захотел останавливаться, сцепленные их руки вытянулись.

— Умер отец. Я еще малый был.

— Марто? Умиор? Почему умиор?

— Так. Жизнь сломала.

Она деликатно выпустила его руку, зашла сбоку, ожидая, что он скажет что-то важное, разъяснит то, что она не поняла, но он уже не хотел ни о чем говорить. Через; несколько шагов она спросила:

— Иван, обида? Да?

— Какая обида?..

— Ты счастливо, Иван! — не дождавшись его ответа и, видно, поняв это по-своему, серьезно заговорила Джулия. — Твой большой фатерлянд! Такой колоссаль война побеждат. Это большой, большой счастье. Обида — есть маленько обида. Не надо, Иван...

Он не ответил, только вздохнул, уклоняясь от этого разговора. Действительно, зачем ей знать о том трудном и сложном, что было в его жизни?

12

Так думал он, карабкаясь по крутой тропе вверх, уверенный, что поступает правильно. В самом деле, кто она, эта красотка, нелепой случайностью войны заброшенная в фашистский концлагерь? Кто она, чтобы выкладывать ей то трудное, что в свое время отняло столько душевных сил у него? Примет ли ее, пусть и чуткая, честная душа суровую правду его страны, в которой дай бог разобраться самому? Разве что посочувствует. Но сочувствие ему ни к чему, за двадцать пять лет жизни он привык обходиться без него. Поэтому пусть лучше все будет для нее хорошим, именно таким, каким она это себе представляет. И он смолчал.

Отдавшись раздумью, Иван тем не менее шел быстро и не замечал времени. Джулия, поняв, что задела слишком чувствительную струну в его душе, тоже умолкла, немного приотстала, и они долго молча взбирались по склону. Между тем на величественные громады гор спустился тревожный ветренный вечер. Горы начали быстро темнеть, сузились и без того сжатые тучами дали: исчез серебристый блеск хребта — туманное марево без остатка поглотило его. На фоне чуть светлого неба чернели гигантские близнецы ближней вершины, а за ней — другая, пониже. В седловине, вероятно, был перевал, туда и вела тропа.

Обычно вечер угнетающе действовал на Ивана. Ни днем, ни ночью, ни утром не было так тоскливо, так бесприютно, тревожно и тягостно, как при наступлении сумерек. Со всей остротой он почувствовал это в годы войны, да еще в плену, на чужой земле — в неволе, в голоде и стуже. Вечерами особенно остро донимало одиночество, чувство незащитности, зависимости от злой и неумолимой вражеской силы. И нестерпимо хотелось мира, покоя, родной и доброй души рядом.

— Иван!..— неожиданно позвала сзади Джулия.— Иван!

Как всегда, она сделала ударение на «и», это было непривычно, вначале даже пугало, будто поблизости появился еще кто-то кроме них двоих. Иван вздрогнул и остановился.

Ничего больше не говоря, Джулия молча плелась между камнями, и он без слов понял, в чем дело. Сразу видно было, как она устала, да и сам он чувствовал, что необходимо отдохнуть. Но в этой заоблачной выси стало нестерпимо холодно, бушевал, рвал одежду, гудел в расщелинах ошалелый ветер. Зябли руки, а ноги совсем окоченели от стужи. Холод все крепчал, усиливался к ночи и ветер. Всей своей жестокой, слепой силой природа обрушивалась на беглецов. Иван спешил, хорошо понимая, что ночевать тут нельзя, что спасение только в движении, и если они в эту ночь не одолеют перевала, то завтра уже будет поздно.

— Иван,— сказала, подойдя, Джулия,— очэн, очэн уставаль.

Он переступил с ноги на ногу — ступни болели, саднили, но теперь он старался не замечать этого и озабоченно посмотрел на Джулию.

— Давай как-нибудь... Видишь, хмурится.

Из-за ближних вершин переваливалась, оседая на склонах, густая темная туча. Небо постепенно гасило свой блеск, тускло померцало и исчезла в черной мгле крошечная одинокая звезда; все вокруг — скальные громады, косогоры, ущелья и долины — заволокла серая наволочь облаков.

— Почему нон переваль? Где ест переваль?

— Скоро будет. Скоро,— обнадеживал девушку Иван, сам не зная, как долго еще добираться до седловины.

Они снова двинулись по едва приметной в каменистом грунте тропинке. Иван боялся теперь потерять спутницу и, прислушиваясь к привычному стуку ее колодок, шел несколько медленнее. На крутых местах он останавливался, ждал девушку, подавал ей руку и втаскивал наверх, сам при этом еле удерживая в груди сердце. А ветер бешено трепал одежду, тугими толчками бил то в спину, то в грудь, затрудняя дыхание, свистел в камнях, часто меняя направление — даже не понять было, откуда он дует.

Вскоре совсем стемнело, громады скал слились в одну непроглядную массу, черное, беспросветное небо сомкнулось с горами. Стало так темно, что Иван то и дело оступался, натыкался на камни, несколько раз больно ушиб ногу, и тогда впервые им овладело беспокойство — где тропа? Он согнулся, внимательно вгляделся, попробовал нащупать тропу ногами, но кругом были одни камни, и он понял, что они заблудились.

Выпрямившись, он отвернулся от ветра и стал ждать, пока подойдет девушка. Когда та доковыляла до него, Иван бросил: «Постой тут!» — а сам пошел в сторону. Джулия восприняла это молча, почти равнодушно, сразу опустилась на камень и скорчилась от холода. Он же, сдерживая в душе тревогу, отошел еще дальше, всматриваясь под ноги и время от времени ощупывая землю ногами, — тропы не было. Постепенно в воздухе что-то замерцало, он протянул руку и понял: это пошел снег. Мелкая редкая крупа косо неслась из ветреной черной мглы, понемногу собираясь в ямках и щелях. Иван стоял, вглядываясь в темноту, и напряженно думал, что делать дальше. Снег сгустился, внизу постепенно светлело, и вдруг он увидел неподалеку извилину потерянной тропы.

— Эй, Джулия! — тихо позвал он.

Девушка почему-то не откликнулась. Он, продрогнув, с растущей досадой в душе ждал. «Что она там, заснула? Вот еще дал бог попутчицу! По бульварам с такой прогуливаться», — сердился он. А ветер по-прежнему люто бился о скалы, снежная крупа густо сыпала с неба, шуршала по камням; вконец зашлись от холода ноги. Руки он спрятал в рукава; за пазухой жег тело настывший пистолет.

— Эй, Джулия!

Она не ответила, и он, выругавшись про себя, с неохотой, ступая на мокрые холодные камни, пошел туда, где оставил ее.

Джулия сидела на камне, скорчившись в три погибели, прикрыв колени тужуркой. Она не отозвалась, не поднялась при его приближении, и он, предчувствуя недоброе, остановился перед ней.

— Финита, Иван!¹ — тихо проговорила она, не поднимая головы.

Он промолчал.

— Как это финита? А ну вставай!

— Нон вставай. Нет вставай.

— Ты что, шутишь?

Молчание.

— А ну поднимайся! Еще немного — и перевал. А вниз ноги сами побегут.

Молчание.

¹ Всё, Иван! (итал.)

— Ну, ты слышишь?

— Финита. Нон Джулия марш. Нон.

— Понимаешь, нельзя тут оставаться. Заоченеєм. Видишь, снег.

Однако слова его на девушку не производили никакого впечатления. Иван видел, что она изнемогла, и начал понимать бесполезность своих доводов. Но как заставить ее идти? Подумав немного, он достал из-за пазухи помятую краюшку хлеба и, отвернувшись от ветра, бережно отломил кусочек мякиша.

— На вот хлеба.

— Хляб?

Джулия встрепенулась, сразу подняла голову. Он сунул ей в руки кусочек, и она быстро съела его.

— Еще хляб!

— Нет, больше не дам.

— Мале, мале хляб. Дай хляб! — как дитя, жалобно попросила она.

— На перевале получишь.

Она сразу замкнулась и съежилась.

— Нон перевал!

— Какой черт «нон»?! — вдруг закричал Иван, стоя напротив. — А ну вставай! Ты что надумала? Замерзнуть? Кому ты этим зло сделаешь? Немцам? Или ты захотела им помочь: в лагерь вернуться? Ага, они там тебя давно ждут! — кричал он, захлебываясь от ветра.

Она, не меняя положения, вскинула голову:

— Нон лагерь!

— Не пойдешь в лагерь? Куда же ты тогда денешься?

Она замолчала и снова поникла, сжалась в маленький живой комочек.

— Замерзнешь же! Чудачка! Загнешься к утру, — смягчившись, сказал он.

Ветер сыпал снежной крупой, крутил вверх и между камнями. Хотя снег, был мелкий, все вокруг постепенно светлело, стала заметна тропа, и проглядывались изломы камней. Без движения, однако, тело быстро остывало и содрогалось от стужи, переносить которую становилось уже неважно.

— А ну вставай! — Иван рванул ее за тужурку и по-армейски сурово скомандовал: — Встать!

Джулия, помедлив, поднялась и тихо поплелась за ним, хватаясь за камни, чтобы не упасть. Иван, насупившись, медленно шел к тропе. Он уже начал думать, что все как-нибудь обойдется, что самое худшее в таком состоянии сбиться с ритма, хотя бы присесть,

и тогда потребуеться значительно больше усилий, чтобы встать. Вдруг уже возле самой тропы сильный порыв ветра стеганул по лицам снежной крупой и так ударил в грудь, что они задохнулись. Джулия упала.

Иван попытался помочь ей подняться, взял девушку за руку, но она не вставала, закашлялась и долго не могла отдышаться. Наконец, сев на камень, тихо, но твердо, как об окончательно решенном, сказала:

— Джулия финита. Аллее! Иван Триесте. Джулия нон Триесте.

— И не подумаю.

Иван отошел в сторону и тоже сел на выступ скалы.

— А еще говорила, что коммунистка,— упрекнул он.— Паникер ты!

— Джулия нон паникор! — загорячилась девушка.— Джулия партыджано.

Иван уловил нотки обиды в ее голосе и ухватился за них. «Может быть, это растревожит ее»,— подумал он.

— Трусиха, кто ж ты еще?

— Нон трусиха, нон паникор. Силы мале.

— А ты через силу,— уже мягче сказал он.— Знаешь, как однажды на фронте было? На Остфронте, куда ты собиралась. Окружили нас немцы в хате. Не выйти. Бьют из автоматов в окна. Кричат: «Рус, сдавайсь!» Ну, комвзвод наш Петренко тоже говорит: «Аллес капут». Взял пистолет и бах себе в лоб. Ну и мы тоже хотели. Вдруг ротный Белошеев говорит: «Стой, хлопцы! Застрелиться и дурак сумеет. Не для того нам Родина оружие дала. А ну,— говорит,— на прорыв!» Выскочили мы все в дверь, да как ударили из автоматов и кто куда — под забор, в огороды, за угол. И что думаешь: вырвались. Пятеро, правда, погибли. Белошеев тоже. И все же четверо спаслись. А послушались бы Петренко, только бы на руку немцам сыграли: никого и стрелять не надо, бери и закапывай.

Джулия молчала.

— Так что, пошли?

— Нон.

— Ну какого черта? — весь дрожа от холода, начал терять терпение Иван.

— Замерзнешь же, глупая. Стоило убегать, столько лезть под самое небо?

Она продолжала молчать.

— На кой черт тогда они себя подорвали! — сказал он, вспомнив погибших товарищей.— Надо, чтоб хоть кто-нибудь уцелел. А ты уже и скисла.

Он вскочил, чувствуя, что насквозь промерз на ветру, зашагал по тропе — на сером снегу отпечатались темные следы его босых ног. Хорошо еще, что не было мороза, иначе им тут верная смерть. Минуту спустя он решительно остановился напротив Джулии.

— Так не пойдешь?

— Нон, Иван.

— Ну, как хочешь. Пропадай,— сказал он и тут же потребовал: — Снимай тужурку.

Она слабо зашевелилась, сняла с себя тужурку, положила ее на камень. Потом сбросила с ног колодки и поставила их перед ним. Иван застывшей ногой отодвинул колодки в сторону:

— Оставь себе... В лагерь бежать.

А сам напялил на широкие плечи тужурку, запахнулся, сразу стало теплей. Он чувствовал, что между ними что-то навсегда рушится, что нельзя так относиться к женщине, но у него теперь прорвалась злость к ней, казалось, будто она в чем-то обманула его, и потому невольно хотелось наказать ее. Мысленно выругавшись, он, однако, почувствовал, как нелегко уйти, расставание оказалось до нелепости грубым, хотя он старался заглушить все это злостью. И все же он не мог не понимать, что Джулии было очень трудно и что она по-своему была права, так же как в чем-то был несправедлив он,— Иван чувствовал это, и его злость невольно утихала.

Он сделал шага два по тропинке и повернулся к ней.

— Чао! — сжавшись на камне, тихо и, похоже, совсем безразлично сказала она. Это слово сразу напомнило ему их вчерашнюю встречу, и тот радостный блеск в ее сверкающих глазах, удививший его в лесу, и ее безрассудную смелость под носом у немцев, и Ивану с гало не по себе. Это не было ни жалостью, ни сочувствием — что-то незнакомое защемило в груди, хотя вряд ли он мог в чем-нибудь упрекнуть себя и, пожалуй, ничем не был обязан ей. «Нет, нет! — сказал он себе, заглушая эту раздвоенность.— Так лучше!» Одному легче уйти, это он знал с самого начала. Ему вообще не надо было связываться с ней, теперь у него на плечах тужурка, немного хлеба — на одного этого хватит дольше, он будет экономить — съедать по сто граммов в день. Один он все стерпит, перейдет хребет, если бы даже пришлось ползти по поясу в снегу. Он доберется в Триест, к партизанам. Зачем связываться с этой девчонкой? Кто она ему?

Он торопливо взбежал на крутизну, будто спеша отрешиться от мыслей о ней, брошенной там, внизу, но совладать со смятением своих чувств так и не смог. Что-то подспудное в нем жило иной логикой, ноги сами замедлили шаг, он оглянулся раз, другой... Джулия едва заметным пятном темнела на склоне. И ее покорная

беспомощность перед явной гибелью вдруг сломала недавнее его намерение. Иван, сам того не желая, обернулся и, не преодолев чего-то в себе, побежал вниз. Джулия, услышав его, вздрогнула и испуганно вскинула голову:

— Иван?

— Я.

Видимо догадываясь о чем-то, она насторожилась:

— Почему?..

— Давай клумпес!

Она покорно вынула из колодок ноги, и он быстро насунул на свои застывшие ступни эту немудреную обувь, в которой еще таилось ее тепло. Затем скинул с себя тужурку:

— На. Надевай.

Все еще не вставая с места, она быстро запахнулась в тужурку, он, помогая, придерживал рукава и, когда она оделась, взял девушку за локоть:

— Иди сюда.

Она упрямо отшатнулась, вырвала локоть и застыла, уклонившись от его рук. Из-под бровей испытующе взглянула ему в лицо.

— Иди сюда.

— Нон.

— Вот мне еще «нон»...

Одним рывком он схватил ее, вскинул на плечо, она рванулась, как птица, затрепетала, забилась в его руках, что-то заговорила, а он, не обращая на это внимания, передвинул ее за спину и руками ухватил под колени. Она вдруг перестала биться, притихла, чтоб не упасть, торопливо обвила его шею руками, и он ощутил на щеке ее теплое дыхание и горячую каплю, которая, защекодав, покатилась ему за воротник.

— Ну ладно. Ладно... Как-нибудь...

Неожиданно обмякнув, она прильнула к его широкой спине и задохнулась. Он и сам задохнулся, но не от ветра — от того незнакомого, повелительно-кроткого, величавого и удивительно беспомощного, что захлестнуло его, хлынув из неизведанных глубин души. Недавнее намерение бросить ее теперь испугало Ивана, и он, тяжело погромыхивая колодками, полез к перевалу.

13

Снежная крупа уже густо обсыпала шершавые камни. Деревяшки скользили по ним на очень крутых местах, и, чтобы не упасть с ношей, Иван старался идти боком, как лыжник при подъеме на склон. Сначала он не чувствовал тяжести ее маленького тела — слегка поддерживая ее за ноги и согнувшись, упорно лез вверх. Но скоро порыв его все же

ослабел, появилось желание остановиться, выпрямиться, вздохнуть — в груди не хватало воздуха. Правда, он согрелся, разгоряченному телу нипочем стал горный ветер, внутри тоже горело, от удушья раздирало легкие.

Перевал, пожалуй, был близко — подъем постепенно выравнивался, тропинка уже не петляла по заснеженному скалистому взлобью. Справа возвышалось что-то серое, очевидно громада другой горы. Значит, они уже добрались до седловины. Ветер по-прежнему безумствовал в своей неумной ярости, вокруг, будто в невидимой гигантской трубе, выло, стонало, даже звенело — впрочем, звенело, возможно, в ушах. Мороз, очевидно, крепчал. От стужи больше всего доставалось рукам и коленям. Хорошо еще, что не было мокреди, крупчатый снег не задерживался на одежде, ветер больно сек им лицо.

Надо было отдохнуть, но Иван чувствовал, что если присядет, то наверняка больше уже не встанет. И он брел час или больше, медленно поднимаясь по извилистой тропке. Джулия молча прижималась к нему — он чутко ощущал ее движения и, странное дело, несмотря на усталость, на недавний спор и досаду, чувствовал себя хорошо. Только бы хватило силы, он нес бы ее так, покорно припавшую к нему, далеко, далеко.

Когда уже стали подкашиваться ноги и он испугался, что упадет, из снежной, мятущейся мглы выплыл огромный черный обломок скалы. Иван свернул с тропки и, скользя по камням колодками, направился к нему. Джулия молчала, крепко прижимаясь щекой к его шее. Возле камня Иван повернулся и прислонил к нему девушку. Руки ее под его подбородком разнялись, плечам стало свободнее, и только тогда он почувствовал, какая она все же тяжелая.

— Ну как? Замерзла?

— Нон, нон.

— А ноги?

— Да, — тихо сказала она. — Неги да.

Все время она казалась необычно тихой, будто в чем-то виноватой перед ним. Он чувствовал это, и ему хотелось как-то по-хорошему, ласково успокоить ее. Только Иван не знал, как это сделать, у него просто не находилось слов, и потому внешне он по-прежнему оставался сдержанным.

Не оборачиваясь, Иван нащупал руками ее ноги. Они совсем окоченели — были холоднее, чем пальцы его рук. От его прикосновения она тихо вскрикнула и рванула ноги к себе.

— Э, так нельзя!

Она, видно, не поняла его, а он удобнее посадил ее на камень и набрал с земли пригоршню снежной крупы.

— А ну давай разотрем.

— Нон, нон.

— Давай, чего там «нон»,— незлобиво, но настойчиво сказал он, взял одну ногу, зажал ее в своих коленях, как это делают кузнецы, подковывая лошадей, и стал тереть ее снегом. Джулия дернулась, заохала, застонала, а он засмеялся.

— Ну что? Щекотно?

— Болно! Болно!

— Потерпи. Я тихо.

Как можно бережнее он растер одну ее маленькую, почти детскую, стопу, потом принялся за другую. Сначала девушка ойкала, потом, однако, притихла.

— Ну как, тепло? — спросил он, выпрямляясь.

— Тепло, тепло. Спасибо.

— На здоровье.

Она укутала ноги полами тужурки, а он, на минуту прислонившись спиной к настывшему камню, выровнял дыхание. Но без движения сразу стало холодно, ветер насквозь пронизывал его легкую куртку, почти не державшую тепла.

— Хлеба хочешь? — спросил он, вспомнив их прежний разговор внизу.

— Нон,— сразу же ответила она.— Джулия нон хляб. Иван эссен хляб.

— Так? Тогда побережем. Пригодится,— сказал Иван, и они почти одновременно проглотили слюну. Чувствуя, что замерзает, он с усилием заставил себя встать и подставил ей спину:

— Ну берись!

Молча, с готовностью она обхватила его за шею, прижалась, и ему сразу стало теплее.

— Иван — тихо сквозь ветер сказала она, дохнув теплом в его ухо.— Ду вундершон¹.

Она уже несколько освоилась у него на спине, осмелела, чувствуя к себе его расположение, спросила:

— Руссе аллес, аллес вулдершон! Да?

— Да, да,— согласился он, так как говорить о себе не привык, к тому же тропинка, казалось, вот-вот выведет их на пологое место, и он хотел одолеть крутизну как можно быстрее.

— Правда, Иван хотель пугат Джулия? Да? Иван нон бросат?

¹ Ты чудесный (нем.).

Он смущенно усмехнулся в темноте и с уверенностью, в которую сам готов был поверить, сказал:

- Ну конечно...
- Тяжело много, да?
- Что ты! Как пушинка.
- Как это — пушинка?
- Ну, пушок. Такое маленькое перышко.
- Это мале, мале?
- Ну!

Он шел по тропинке, хорошо обозначившейся на свежем снегу. Его шею сзади забавно щекотало теплое дыхание девушки. Гибкие тонкие пальцы ее вдруг погладили его по груди, и он слегка вздрогнул от неожиданной ласки.

- Ты научит меня говорить свой язык?
- Белорусский?
- Я.

Он засмеялся: такой странной тут показалась ему эта просьба.

- Обязательно. Вот придем в Триест и начнем.

Эта мысль вдруг вызвала в нем целый рой необыкновенно радостных чувств. Неужто и в самом деле им посчастливится добраться до Триеста, найти партизан? Если бы это случилось, они бы ни за что не расстались — пошли бы в один отряд. Как это важно на чужой земле — родной человек рядом! Иван уже ощутил ее ласковую привязанность к нему, ее присутствие здесь уже не казалось ему нежеланным или обременительным. Только теперь, пробыв с нею эти два дня, он почувствовал, как одиноко прожил все годы войны — солдатское товарищество тут было не в счет. Ее теплота и участие чем-то напоминали сестринское, даже материнское, когда не нужны были особенные слова, — одно ощущение ее молчаливой близости наполняло его тихой радостью.

Они вошли в седловину, по обе стороны которой высились склоны вершин. Тропинка еще немного попетляла между ними и заметно побежала вниз. В ночной темени сыпал редкий снежок.

- Переваль? — встрепенулась на его спине Джулия.
- Перевал, да.
- О мадонна!
- Ну, а ты говорила: капут! Видишь, дошли.

Он остановился, нагнулся, чтобы взять ее поудобнее, но она рванулась со спины:

- Джулия будет сам. Данке, грацие, спасибо!

— Куда ты рвешься? Сиди!

— Нон сиди. Иван усталь.

— Ладно. С горы легко.

Он не отпускал ее ног, и девушке, чтобы не свалиться, снова пришлось обхватить его шею. Она припала щекой к его остывшему плечу и пальцами шутливо потрепала давно не бритый шершавый подбородок.

— О, риччо? Еож! Колуча.

— В Триесте побреемся.

— Триесте!.. Триесте!.. — мечтательно подхватила она. — Партыджан Триесте. Иван, Джулия тэдэско тр-р-р, тр-р-р. Фашисте своляч!

Он со сдержанной усмешкой слушал ее, старательно выбирая в темноте дорогу. Однако спускаться было ненамного легче, чем идти в гору. Колодки часто скользили; от постоянного напряжения начали ныть колени; в груди, правда, стало свободней. Все время рискуя упасть, он изо всех сил держался на ногах и-где скорым шагом, а где и бегом стремительно спускался с перевала. Джулия на его спине то и дело испуганно вскрикивала:

— О, о, Иван!

— Ничего. Держись!

Ветер тут почему-то стал тише, и оттого, казалось, потеплело. Куда вела тропа и что их ждало впереди, увидеть было невозможно.

Через некоторое время ветер почти стих, перестали мелькать снежинки, повсюду, насколько было видно, теснились запорошенные снегом скалы. Тропа кидалась то вправо, то влево, причудливо изгибаясь на каменистых склонах, которые тут стали более пологими, чем на той стороне перевала. Чувствуя сильную усталость, Иван пошел ровнее, не оглядываясь и только стараясь не сбиться с тропы. Джулия почему-то умолкла. Однажды он попробовал заговорить с нею, но девушка не ответила.

Незаметно задремав у него за спиной, она мерно посапывала, руки ее мягко и нежно лежали на его плечах. Тужурка, видимо, распахнулась, и сзади на своих острых лопатках Иван почувствовал мягкое тепло ее груди. Как назло, в правую колодку его попал камешек. Раза два Иван, не нагибаясь, повертел ногой, но не смог вытряхнуть его. Идти было очень неудобно. Однако Иван не стал будить Джулию — зашагал медленнее и так еще долго шел вниз. Кажется, он и сам задремал на ходу — вдруг перестал понимать, где находится и кто у него за спиной. Но это длилось всего несколько коротких секунд, он тут же пришел в себя, почувствовал ее дыхание и успокоился. Вокруг по-прежнему толпились мрачные утесы с пятнами подтаявшего снега на склонах. Откуда-то снизу потянуло

сыростью, порой доносился смолистый запах хвойного леса, где-то далеко сбоку шумел водопад — очевидно, там было ущелье.

Под утро они спустились в зону лугов.

Снежные пятна вокруг разом исчезли, будто растаяли; стих ветер, стало тепло, только в воздухе прибавилось сырости; по камням из долины поползли влажные клочья тумана. Еще ниже на них пахло устоявшимся ароматом трав, цветов, густым хвойным настоем, и он понял — самое трудное позади. Тропа где-то пропала, но идти было легко. Пройдя еще немного, Иван почувствовал под ногами густую мягкую траву и подумал, что вот-вот упадет. Высокие, до коленей, стебли тугими бутонами цветов хлестали его по ногам. Джулия спокойно спала. Тогда он тихонько, чтоб не разбудить девушку, встал на колени и осторожно опустился вместе с ней на бок.

Она не проснулась.

14

Против обыкновения в этот раз ему не приснился его всегдашний тревожный сон. Несколько часов он спал беспробудно и глубоко, потом призрачная смесь бреда и реальности завладела его сознанием.

В двадцать пять лет юность уже на отлете, многого из простых человеческих радостей уже не вернуть и не пережить, если не пришлось пережить их в прежние годы, и в этом смысле люди, пожалуй, достойны большего, чем то, что приготовила судьба Ивану Терешке. Правда, он редко задумывался над этим, было не до погони за счастьем — дома приходилось заботиться о том, чтобы как-то прожить, встать на ноги; позже, во время войны, понятное дело, куда большие заботы волновали его. Было не до любви. Он не знал женщины и все же, как это часто случается в молодости, к обычным взаимоотношениям парней и девчат относился скептически.

Года два назад на Северо-Западном фронте Иван был ранен одновременно со своим ротным — старшим лейтенантом Глебовым, у которого служил ординарцем.

Ранило их в лесу, когда ротный шел на совещание к командиру полка. Сжав свое рассеченное осколком плечо, Терешка кое-как выволок командира из-под огня, перевязал, потом по снегу дотащил до дороги, где их и подобрала обозники. Иван при своей легкой ране чувствовал себя сносно, а вот с ротным дело было намного хуже. Старший лейтенант потерял много крови, почти не говорил, только попросил, чтобы его сразу отправили в госпиталь, минуя дивизионный санбат. Ординарец понимал беспокойство офицера: Глебов не хотел расстраивать Анюту — тоненькую, с широко раскрытыми глазами девочку, недавнего санинструктора их роты, ставшую медсестрой санбата. Все в роте знали, что у них с Глебовым не просто игра, а самая настоящая любовь — именно поэтому

ротный накануне добился перевода ее в санбат, где было все же потише, чем на передовой. Автоматчики роты по-своему тоже любили девушку — уважая ротного, уважали и его любовь. У ординарца же было свое отношение к ней — видимо, потому, что ближе других был к Глебову, он привязался и к Анюте, как к младшей сестре, а может, даже и больше.

Случилось, однако, так, что миновать санбат было нельзя. Где уж там везти раненого в тыловой госпиталь, когда Иван испугался, успеют ли доставить хотя бы в санбат. Кони быстро неслись по наезженной санной дороге, а Иван все покрикивал на ездового — пожилого нерасторопного бойца в двух шинелях поверх телогрейки, — чтобы тот погонял быстрее. Глебов стал забываться, бредил, ругался. Ординарца он уже не узнавал, как не узнал и Анюту, которая с криком упала на сани, когда они подъехали к большой брезентовой палатке санбата.

Иван на всю жизнь запомнил тот вечер, звездное морозное небо, мрачные ели, привычный запах дыма, тихий гомон людей в палатке и больше всего — неутешное горе Анюты. Ее не пускали в операционную, хотя она рвалась туда и плакала. Иван тоже сидел у входа, забыв о собственной боли, ловил от выходящих сестер каждую весточку о состоянии ротного. Вести были неважные — оперировали старшего лейтенанта долго и трудно, переливали кровь, бегали за физиологическим раствором. Иван ждал, Анюту не утешал — самому было тяжело, только курил, пока не опустел, кисет.

Глебов умер во время операции. Ему не успели даже наложить швы.

Внезапное горе будто испепелило что-то в душе Ивана. Он и сам не думал, что так тяжело будет переживать эту смерть. Видимо, его переживания усиливались при виде чужого несчастья. Анюта несколько дней не являлась на дежурство, и никто ее не осуждал за это. Наоборот, раненые, лежа на походных кроватях-носилках в огромной, как рига, палатке, с уважением отнеслись к ее горю. Только Иван молчал и думал. Тогда-то у него, очевидно, и зародилось особое чувство к ней. Нет, это новое чувство не было-любовью: то, что он чувствовал к девушке, скорее напоминало глубокое уважение, и только.

За долгие зимние вечера, проведенные в санбате, он, пожалуй, вовсе разучился шутить, улыбаться, только бесконечно дымил моршанской махоркой, глядя на сияющее мелькание в печи, сооруженной из железной бочки, которую докрасна накаливала санитар Ахметшин. С Анютой после памятного вечера они почти не разговаривали, и без того хорошо понимая душевное состояние друг друга. Приступив после недолгого перерыва к дежурству, она потеряла свою всегдашнюю живость, стала не по годам задумчивой и строгой. Общее горе роднило их. Иван кое в чем помогал ей в палатке, никогда ни словом не обмолвившись об их переживаниях, и она была благодарна ему.

Обычно поздно вечером, управившись с делами, Анюта присаживалась к нему на койку и тоже смотрела на огонь; кто-нибудь в это время рассказывал в темном углу трудный фронтовой случай или что-либо повеселее из довоенного прошлого. И было так хорошо.

Но время шло, раненые в санбате менялись; одних эвакуировали дальше в тыл, других, подлечив, выписывали на передовую. И вот однажды небольшая на первый взгляд перемена сразу нарушила мирный покой этой палаты.

Как-то после обеда, когда Иван принялся собирать грязные котелки, чтобы отнести их на кухню, у входа в палатку послышались голоса, топот ног, и двое санитаров втащили носилки с раненым. На носилках под полушубком лежал молодой командир с двумя шпалами в черных петлицах (оказалось потом, что он из танковой части, которая поддерживала их дивизию). Майора начали устраивать в углу, всем распоряжался сам комиссар санбата. Иван, унося на кухню посуду, невольно удивился такому вниманию к раненому. Когда же он вернулся, майор уже сидел на носилках. Согревшись, он сбросил с себя овчинную безрукавку, из-под нее на широкой груди танкиста заблестели шесть орденов. Раненые в палате притихли, с любопытством повернув головы в его сторону.

Майор оказался бойким, общительным человеком, легко раненным в обе ноги. Он попусту не глядел в потолок, как другие в первые дни после ранения, а быстро перезнакомился с бойцами и санитарями, сразу стал на дружескую ногу с сестрами, обращаясь со всеми просто и весело. Через день-два к нему зачастили дружки-сослуживцы. Иногда заходило начальство. При всей своей завидной общительности командир вскоре, однако, потребовал устроить в углу перегородку. Ребята не удивились — все же он был майор, и потому понятным стало его желание как-то отделиться от бойцов, хотя это и не было принято в палате для легкораненых. Просьбу майора уважили: в углу появилась обвешанная простынями боковушка, и с тех пор самое интересное в палате происходило за этой ширмой.

Иван начал хмуриться, порой подавлял в себе, казалось бы, беспричинную злость, глядя, как повеселела, оживилась Анюта, как нет-нет да и забежит по какому-нибудь делу в эту боковушку. Майор тоже заметил шуструю сестру и всяческими знаками внимания начал выделять ее среди остальных. Однажды вечером она дольше обычного задержалась у него, майор что-то все говорил ей о музыке, о какой-то опере. Анюта слушала, переспрашивала и вообще с чрезмерным интересом отнеслась к его рассказу. Даже опоздала с докладом к дежурному, за что получила выговор.

С того вечера она стала еще веселее, с беззаботной ловкостью носилась по проходу между носилками, шутила с бойцами и даже запела как-то: «Синенький, скромный платочек». Очевидно, она так бы и не догадалась о степени своего вероломства, если бы

в эту минуту не взглянула на Ивана. Видно, взгляд попал ей в самое сердце — Анюта запнулась, выпустила из рук моток бинта и, не подняв его, выбежала из палаты. Он, разумеется, ничего не сказал ей, только думал: это не так, не может она так, он ошибается, ему все кажется! Чужая любовь незаживающей раной постоянно ныла в его душе, и Иван, как умел, оберегал ее, страдал из-за нее, как, может быть, не смог бы страдать из-за своей, которой у него еще не было.

Но, видно, он ошибался, успокаивая себя. Вскоре Иван заметил, что Анюта избегает его, не хочет даже встречаться взглядом, что ее настойчиво тянет туда, за простыни.

Иван еще больше замкнулся, похудел, начал реже ходить за дровами, и в палате помогать Ахметшину стали другие выздоравливающие.

Так прошло еще несколько дней.

Однажды Анюта делала майору укол. Было утро, слабо брезжил рассвет, и по ту сторону занавесок мигала «катюша». Чутко прислушиваясь к каждому движению в боковушке, Иван еловым веником выметал земляной проход в палатке, как вдруг увидел на простынях две тени. Видно было, как Анюта рванулась из мужских цепких рук, но затаилась, не крикнула. Иван кое-как домел пол, потом, потеряв всякий интерес к окружающему, лег на крайний в темном углу матрац и долго лежал так, погруженный в себя. Когда же утренняя суeta улеглась, он собрал свою одежду, завязал вещмешок и, ни с кем не простившись, вышел на дорогу.

К обеду он был уже в роте.

Старшина, который на другой день ездил в медсанбат за его продаттестатом, рассказал о непонятной выходке Терешки. Ребята немного позубоскалили и успокоились, а Иван долго еще молчал в темной землянке. Разве мог кто догадаться, что происходило в его душе! Рана на плече постепенно зажила, а тоска от поруганной чужой любви осталась, и Иван думал, что девочки не для него.

15

Первым его ощущением реальности было тепло.

Даже не тепло, а жара, скорее духота. Чудилось, будто лежит он на носилках в медсанбате, возле бочки-печки, которую так немилосердно накалил Ахметшин. Пекло не только ноги, больше голову и плечи. Иван чувствовал на себе липкую мокроту пота. Ему очень хотелось пить, повернуться, чем-то заслониться от этого изнуряющего зноя. Но сонливая усталость овладела им так сильно, что он не мог даже раскрыть глаз.

Так он томился в дремоте, и сон постепенно начал отступать. Иван потянулся, откинул руку и неожиданно ощутил росистую прохладу травы. Он с усилием раскрыл глаза, и первое, что увидел, был ярко-красный цветок возле лица, робко и доверчиво

подставлявший солнцу свои четыре широких глянцевитых лепестка, на краю одного из которых рдела-искрилась готовая вот-вот сорваться прозрачная как слеза капля. Легкий утренний ветерок тихо раскачивал его длинную тонкую ножку; где-то поодаль, в пестрой густой траве, сонно гудела оса. Вскоре, однако, басовитое жужжание оборвалось, и тогда Иван понял, что вокруг стояла полная, всеобъемлющая тишина. От тишины он давно отвык, она пугала; не понимая, где он, Иван рванулся с земли, широко раскрыл покрасневшие после сна глаза и радостно удивился невиданной, почти сказочной красоте вокруг.

Огромный луговой склон в каком-то непостижимом солнечном блеске безмятежно сиял широким разливом альпийских маков.

Крупные, лопушистые, не топтанные ногой человека цветы, взращенные великой щедростью матери-природы, миллионами красных бутонов переливались на слабом ветру, раздольно устремляясь вниз, на самый край горного луга. Иван бросил взгляд дальше, вперед, куда предстояло идти, и невольная радость его исчезла. Далеко за долиной снежными разводами светлел все тот же массивный Медвежий хребет. Он был куда выше пройденного, который двумя близнецами-вершинами высился позади; огромная тень от него прозрачной сиреневой дымкой накрывала половину широкой долины. Не заслоненный теперь ничем, этот великан оставался таким же далеким, сияющим и недоступным, как и вчера.

И тут Иван вострепнулся: только теперь до его сознания дошел тревожный смысл тишины — где Джулия? Он снова огляделся — вокруг никого не было, рядом на примятых маках одиноко валялась тужурка. Но первая тревога его тут же исчезла — пистолет и обломанная треть, буханки, прикрытые, очевидно, от солнца рукавом тужурки, лежали в траве. Тогда он вскочил на ноги, его лихорадочный взгляд заметался по склону. Где она? Неужели?.. В душе возникла недобрая догадка, но он не мог поверить в нее. Почему не мог, он не знал, только не хотел — он жаждал видеть, слышать, чувствовать ее рядом. Одиночество внезапно поразило его хуже всякой неудачи.

Он схватил пистолет, хлеб, сунул под мышку тужурку и бросился по траве вниз. Влажные бутоны били по его распухшим и сбитым йогам. Он оглянулся, вспомнив про колодки, но их не было. Тогда он опять быстро зашагал по лугу, шаркая ногами в сплошных зарослях маков, отошел довольно далеко и остановился — сзади по росистым цветам пролег его след. Вокруг лежало никем не тронутое красное море.

Это навело его на догадку. Иван перехватил под мышкой тужурку и быстро вернулся назад.

Действительно, в росистой траве заметны были другие следы. Они вели в сторону, где начинался распадок, и Иван торопливо побежал к нему. Ступни и штанины его быстро намокли от росы. Сильный аромат цветов пьянил голову, очень хотелось есть, от истомы и слабости темнело в глазах. Это были старые, привычные ощущения. Крепкое от природы, закаленное тело Ивана противостояло им, он чувствовал, что силы у него еще не иссякли.

Сдерживая душевную тревогу, Иван обежал колючие рододендроновые заросли, усыпанные большими, с кулак, красными цветами, и тут со стороны небольшого распадка услышал шум водопада. Вскоре шум усилился, стало видно, как из черного, блестящего от сырости каменного желоба, разбиваясь о скалу, ниспадала блестящая водяная струя. Вокруг в туманном мареве рассыпались мелкие брызги, а в стороне от них на мрачном каменном фоне висело в воздухе разноцветное радужное пятно. Равнодушный к этой неожиданной красоте гор, Иван взбежал выше, но вдруг остановился и тихонько опустился на землю: в полусотне шагов под струистой россыпью водопада спиной к нему стояла на камне и мылась Джулия.

Он сразу узнал ее, хотя, обнаженная, она утратила проклятые признаки гефтлинка и наедине с природой казалась совсем другой в своем чудесном девичьем совершенстве, полном таинственности и целомудрия. Девушка не видела его и, настороженно сжавшись, терпеливо подставляла свое худенькое легкое тело под густую сеть струй, готовая при первом же шорохе встрепенуться и исчезнуть. На ее блестящих от брызг остреньких плечах переливался разноцветный радужный блик.

Не в состоянии одолеть в себе застенчиво-радостного чувства, Иван медленно опустился в траву, лег, повернулся на спину — над ним сияло чистейшее, без единого облачка, небо, влажные запахи земли хмельной брагой кружили голову. Иван распластался на прохладной траве и от избытка счастья тихо засмеялся.

В тайниках его души неугасимо тлела тревога: впереди был труднодоступный хребет, сзади... Ясно, чего можно было ждать сзади. Но теперь в этом заповедном уголке, рядом с найденной девушкой, ставшей уже дорогим ему человеком, Ивану сделалось по-детски хорошо и светло на сердце, как не было, пожалуй, ни разу за все годы плена. И он лежал в траве, жадно впитывая эту неожиданную, непостижимую радость и не стараясь даже осознать, откуда она и что с ним случилось — просто был по-человечески счастлив, и все. Правда, вскоре он понял, что все это ненадолго — беспокойное и трудное упрямо не оставляло его в этом мире и если забылось, то лишь на время, уступив место вдруг охватившей его безмятежности.

Он не поднимался из маков и ни разу не взглянул на нее. Стыдливая деликатность мешала ему сделать это; лежа на животе, он рвал возле себя маки и машинально складывал их в букет. Полный тихой, сдержанной нежности, он продолжал это занятие, пока не услышал торопливые шаги. Он поднял голову: под водопадом никого уже не было. На ходу надевая полосатую куртку, Джулия пробежала невядалеке, направляясь туда, где оставила его. Он опять тихо засмеялся, увидел ее нетерпеливый, озабоченный, устремленный вдаль взгляд, но не окликнул, а, схватив тужурку, не спеша пошел следом.

Поблескивая на солнце мокрыми и черными как смоль волосами, она быстро обежала рододендрон и, будто споткнувшись, остановилась возле измятых маков. Даже издали нетрудно было заметить ее испуг и растерянность, с какими она взглянула в одну сторону, затем в другую и кинулась по склону вниз. Однако в следующее мгновение что-то заставило ее оглянуться.

— Иван!!!

В этом восклицании прозвучали одновременно испуг, облегчение и радость; она всплеснула руками и птицей бросилась ему навстречу. Иван остановился. Казалось, целую вечность не видел он этих сияющих радостных глаз, нежной смуглости щек, беспорядочной россыпи ее коротко подстриженных волос. Все в нем рвалось к ней, но он сдержал себя, молчал. Она же, подминая колодками маки, подскочила к Ивану, обеими руками обхватила его за шею и, повиснув на ней, обожгла его пьянящим, озорным поцелуем.

Он затаил дыхание, а она, все еще обнимая его, порывисто откинула голову и захохотала, влюбленно вглядываясь в его лицо, горевшее от прикосновения ее холодных, упругих губ. Затем, не переставая смеяться, разжала пальцы, легко оттолкнула его и опустилась в траву. Глаза ее искрились и сияли, куртка, застегнутая на одну палочку-пуговицу, распахнулась, и в треугольнике-ямке меж грудей блеснул маленький синий эмалевый крестик. Этот крестик на миг задержал на себе его взгляд. Она сразу же спохватилась и запахнула куртку, по-прежнему смеясь глазами, лицом, широким белозубым ртом, каждой частицей молодого, холодного после купания тела.

Он, однако, внезапно насупился, смутился, за какие-нибудь полминуты, стоя так, почувствовал, как что-то в нем рушится, какая-то неведомая сила подчиняет себе его волю. Только теперь он уже не стал с этой силой бороться — подчинился, потому что в этом подчинении была радость, и он сделал шаг к девушке. Джулия вдруг оборвала смех и вскочила навстречу.

— Иван! — вскрикнула она, увидев цветы в его руках. — Это ест для синьорина? Да? Да?

Он и сам только теперь обратил внимание на букет маков, бессмысленно смятых в руках, и засмеялся. Она также засмеялась, понюхала цветы, утопив в букете свое маленькое милое личико. Затем положила букет на траву и быстро-быстро начала рвать вокруг себя маки.

— Джулия благодарит Иван. Благодарит — очэн, очэн...

— Не надо, что ты! — пытался остановить ее Иван.

— Очэн, очэн благодарит надо! Иван спасает синьорину! Руссо спасат итальяно! Это есть bravo! — восторженно говорила она, продолжая рвать маки. Потом с целой охапкой их подбежала к Ивану и вывалила все цветы ему на грудь.

— Ну что ты! — удивился он. — Зачем?!

— Надо! Надо! — смешно коверкая русские слова, настаивала она, и он вынужден был обхватить вместе с охапкой маков и тужурку с завернутым в нее хлебом. Джулия, видно, на ощупь почувствовала там хлеб и, вдруг посерьезнев, вскрикнула:

— Хляб?!

— Ага, давай поедим, — оживился Иван, положил все на землю и сел сам. Джулия с готовностью присела рядом.

16

— Съесть бы все сразу, — сказал Иван, держа в руке черствый, с килограмм весом кусок хлеба — измятый, обломанный по краям и все же такой аппетитный и желанный, что оба, глядя на него, опять проглотили слюну.

— Асу, асе, — как эхо, согласно отозвалась Джулия, не сводя глаз с хлеба.

Иван поверх ее головы оглядел далекий заснеженный хребет и вздохнул:

— Нет, все нельзя.

— Нельзя? Нон?

— Нон.

Она поняла и также вздохнула, а Иван разостлал на земле тужурку и положил на нее этот более чем скромный остаток припаса. Предстояло отмерить две равные пайки.

Он старательно разламывал хлеб, раскладывая кусочки на две части и чувствуя голодную несдержанность Джулии. В его душе росло новое чувство к ней — то ли братское, то ли даже отцовское, доброе и большое. Оно переполняло его уважением к ней, такой по-девичьи неприспособленной к великим невзгодам войны и такой бездумно решительной в своем почти подсознательном, словно у птицы, стремлении к свободе.

Иван сосредоточенно делил хлеб. Каждый ломтик, каждая крошка взвешивались их зоркими взглядами. Он сознательно сделал одну пайку побольше, потому что в другой была горбушка, что согласно лагерной логике считалось более ценным, нежели такой же

по весу кусок мякиша. Когда все было разделено, остаток граммов двести Иван засунул в карман тужурки.

— Это тебе, это мне,— сказал он просто, без традиционного ритуала дележки, и подвинул ей кусок с горбушкой. Она решительно вскинула смоляные брови:

— Нон. Это Иван, это Джулия.— И поменяла куски местами.

Он глянул ей в лицо и улыбнулся:

— Нет, Джулия, не так. Это тебе.

Потом быстро взял с тужурки свою порцию. Джулия с шутливым недовольством поморщилась и вдруг неожиданно сунула одну свою корку в его руку. Он с коркой тотчас подался к девушке, но та, смеясь, увернулась, вскинула руки с пайкой, чтобы он не достал их. Иван все же дотянулся до рук, Джулия отшатнулась, невольно коснувшись его грудью, и, чтобы удержаться, ухватила за его плечо. Смех ее вдруг оборвался. Неожиданная близость заставила его смутиться. Пересилив в себе новый, неосознанно-радостный порыв, он отодвинулся в сторону и сел на полу тужурки. Она же, как девчонка, лукаво улыбнулась, взмахнула ресницами и стала поправлять на груди куртку.

— Бери, ешь. Это же твоя,— сказал он, пододвигая ей корку.

— Нон.

С озорным упрямством в глазах, поблескивая зубами, она принялась грызть свою горбушку.

— Бери, говорю.

— Нон.

— Бери.

— Нон,— не сдавалась она, смеясь глазами.

— Упрямая. Ну как хочешь,— сказал Иван и откусил от своего куска.

Она быстро проглотила все, разумеется, не наелась и тайком стала поглядывать на оттопыренный карман тужурки. Иван, неторопливо жуя, замечал ее взгляды и невольно сам начал думать: а не съесть ли все без остатка, чтоб хоть один раз утолить голод? Но все же усилием воли отогнал эти мысли, потому что слишком хорошо знал цену даже и такому крохотному кусочку, как этот.

— Еще хочешь? — спросил он наконец, доев сам.

Она с подчеркнутой решимостью, словно боясь передумать, покрутила головой.

— Нон! Нон!

— А это? — кивнул он на корку, все еще лежавшую на середине тужурки.

— Джулия нон.

— Тогда давай так: пополам.

— Вас ист дас — пополям?

Девушка вопросительно сморщила носик. Солнце светило ей в лицо, и она невольно гримасничала, словно шутя дразнила Ивана.

Он разломил корку и одну часть дал ей. Она нерешительно взяла и, откусив маленький кусочек, посасывала его.

— Карашо. Гефтлинген чоколядо.

— Да уж при такой жизни и хлеб — шоколад.

— Джулия бежалъ Наполи — кушалъ чоколядо. Хляб биль мале — чоколядо много,— сказала она, щуря темные, как ночь, глаза.

Иван не понял:

— Бежала в Неаполь?

— Си. Рома бежалъ. От отэц бежалъ.

— От отца? Почему?

— А, уна... Една историй,— неохотно отозвалась она, еще откусила кусочек и пососала его. Потом с чрезмерным вниманием осмотрела корку.— Отэц хотель плехой марито. Русско — сто муж.

Муж! Это слово неожиданно укололо его сознание, он сжал челюсти и нахмурился. Она, видимо, почувствовала это, с лукавинкой в глазах искоса взглянула на его омрачившееся лицо и усмехнулась:

— Нон марито. Синьор не биль муж. Джулия не хотель синьор Дзангарини.

Иван, все еще хмурясь, спросил:

— А почему не хотела?

— О, то биль уно сегрето.

— Какой секрет?

Она, бросая смешливые взгляды то по сторонам, то исподлобья на него, сосала корку, а он сидел, уставившись в землю, и дергал с корнями пучки травы.

— О, сегрето! Маленько сегрето. Джулия любиль, любиль... как ето русско?.. Уно джовинотто — парень Марио.

— Вот как? — сказал он и отбросил вырванный пучок травы, ветер сразу рассеял в воздухе травинки. Иван повернулся боком. Теперь он почему-то не хотел смотреть на нее и лишь мрачно слушал. А она, будто не чувствуя этой перемены в нем, говорила:

— Карашо биль парень. Джулия браль пистоля, бежалъ Марио Наполи. Наполи гуэрро, война. Итальяно шиссен дойч. Джулия шиссен,— она вздохнула.— Партыджано итальяно биль мало, тэдэски много.

— Что, против немцев воевали? — догадался Иван.

— Си. Да.

— Ого! — сдержанно удивился он и спросил: — А где же теперь твой Марио?

Она ответила не сразу, поджав колени к груди, гибкими руками обхватила длинные ноги и, положив на них подбородок, посмотрела вдаль:

— Марио фу уччизо.

— Убили?

— Си.

Они помолчали. Иван уже превозмог свою скованность, взглянул на нее. Она, став серьезной, выдержала этот взгляд. Потом глаза ее начали заметно теплеть под его взглядом. Недолгая печаль в них растаяла, и она рассмеялась.

— Почему Иван смотри, смотри?

— Так.

— Что ест так?

— Так есть так! Пошли в Триест.

— О, Триесте! — она легко вскочила с травы. Он также встал, с неожиданной бодростью размашисто перекинул через плечо тужурку. По огромному полю маков они пошли вниз.

Солнце припекало все больше. Тень от Медвежьего хребта постепенно укорачивалась в долине, знойное пепельное марево дрожало на дальнем подножии горы, окутывало лесные склоны. Только снежные хребты вверху ярко сияли, выставив, как напоказ, каждое блеклое пятно на своих пестрых боках.

— Триесте карашо. Триесте партыджано! Триесте море! — оживленно лепетала Джулия и, очевидно, от избытка переполнявших ее радостных чувств запела:

Ми пар ди удире анкора,
Ля воче туа, им мэдзо ай фьорд.¹

Она негромко, но очень приятно выводила напевные слова. Он не знал, что это была за песня. Мелодичные ее переливы напоминали мерное волнение моря. Что-то безмятежное и доброе, очаровывая, влекло за собой...

Пэр нон соффрире,
Пэр нон морире,
Но ти пенсо, э эти амо...²

Иван затаив дыхание слушал этот мелодичный отголосок другого, неведомого мира, как вдруг девушка оборвала песню и повернулась к нему:

— Иван! Учит Джулия «Катуша»!

— «Катюшу»?!

¹ Мне до сих пор слышится // Твой голос среди цветов (итал.).

² Чтобы не страдать, // Чтобы не умирать, // Я думаю о тебе и тебя люблю... (итал.)

— Си. «Катушу».

Ра-а-сцетали явини и гуши, По-о-пили туани над экой... —

пропела она, откинув голову, и он засмеялся: так это было неправильно и по-детски неумело, хотя мелодия у нее получалась неплохо.

— Почему Иван смехио? Почему смехио?

— Расцветали яблони и груши,— четко выговаривал он.— Поплыли туманы над рекой.

Она со смешинкой в глазах выслушала и закивала головой:

— Карашо. Понималь.

Ра-асцетали явини и груши... —

— Вот теперь лучше,— сказал он.— Только не явини, а яблони, понимаешь? Сад, где яблоки.

— Да, понималь.

С усердием школьницы она начала петь «Катюшу», отчаянно перевирая слова, и оттого ему было смешно и хорошо с ней, будто с веселым, ласковым, послушным ребенком. Он шел рядом и все время улыбался в душе от тихой и светлой человеческой радости, какой не испытывал уже давно. Неизвестно откуда и почему родилась эта его радость — то ли от высокого ясного неба, щедрого солнца, то ли от картинного очарования гор или необъятности простора, раскинувшегося вокруг, а может, от невиданного торжества маков, удивительно крепкий аромат которых наполнял всю долину. Казалось, чем-то праздничным, сердечным дышало все среди этих гор и лугов, не верилось даже в опасность, в плен и возможную погоню и почему-то думалось: не приснился ли ему весь минувший кошмар лагерей с эсэсманам, со смертью, смрадом крематориев, ненавистным лаем овчарок? А если все это было на самом деле, то как рядом с ним могла существовать на земле эта первозданная благодать

— какая сила жизни сберегла ее чистоту от преступного безумия людей? Но то отвратительное, к сожалению, не приснилось, оно не было призраком — их разрисованная полосами одежда ежеминутно напоминала о том, что было и от чего они окончательно еще не избавились. И тут, среди благоухающей чистоты земли, эта их одежда показалась Ивану такой ненавистной, что он сорвал с себя куртку и прикрыл ее тужуркой. Джулия перестала петь и, улыбнувшись, осмотрела его слегка загоревшие, широкие плечи.

— О, Эрколе! Геркулес! Руссо Геркулес!

— Какой Геркулес. Доходяга! — скромно возразил. Иван.

— Нон, нон! Геркулес!

Она шутливо хлопнула его по голой спине и обеими руками сжала опущенную вниз руку.

— Сильно, карашо, руссо. Почему плен шель?

— Шел! Вели, вот и шел.

— Надо бить фашисте! — она решительно взмахнула в воздухе маленьким кулачком.

— Бил, пока мог. Да вот...

Подняв локоть, он повернулся к ней другим боком, и на ее подвижном личике сразу отразилась жалость, почти испуг.

— Ой, ой! Санта Мария!

— Вот и Геркулес, — вздохнул он.

— Болно? — бережным прикосновением она осторожно пощупала огромный широкий рубец — след ножевого штыка. Он решительно потер бок.

— Уже нет. Отболело.

— Ой, ой!

— Да ты не бойся, чудачка, — ласково сказал он. — А ну сильней.

Она никак не осмеливалась, и он, взяв в ладонь ее тонкие пальцы, надавил ими на шрам. Джулия испуганно вскрикнула и прижалась к нему. Иван придержал девушку за плечи, и это короткое прикосновение опять заставило его поспешно отстраниться от нее. «Нет, так нельзя! Нельзя себя распускать! Надо скорее уходить».

— Вот что, — нахмурившись, сказал Иван, коротко взглянув на Джулию. — Надо быстрее идти, понимаешь?

— Я, — согласилась она, усмехнувшись и с какой-то испуганно-затаенной мыслью глядя ему в глаза.

17

Они спустились по склону от верхней границы луга к его середине. Тут маки начали постепенно редеть, уступая место другим цветам. Кое-где сидели скопления душистых незабудок, качались на ветру колокольчики, от густого аромата желтой азалии кружилась голова. Местами в цветочных зарослях попадались каменистые плеши, возле них всегда было много колючей щепенки, особенно докучавшей его босым ногам. Иван начал осторожнее выбирать путь, поглядывая под ноги. Один раз перед-его глазами в траве сверкнула красная капля, он нагнулся — между зубчатыми листочками рдело несколько крупных ягод земляники. Только он сорвал их, как рядом увидел еще такие же красные ягоды. Тогда Иван положил тужурку, присел; Джулия тоже со счастливым криком бросилась собирать ягоды.

Их было много — крупных, сочных, почти всюду спелых. Иван и Джулия собирали и ели их — жадно, пригоршнями, забыв о погоне и об опасности. Прошло немало

времени, солнце передвинулось на другую сторону неба и в упор освещало долину с перелесками и изрезанный извилинами расселин Медвежий хребет.

Обливаясь потом, Иван ползал на коленях, раздвигая руками траву, когда услышал позади шаги Джулии. Он оглянулся и, вытирая лоб, сел на землю. Пряча в живых глазах лукавую усмешку, девушка быстро подошла к нему, опустилась на колени и развернула уголок своей куртки. На измазанной земляничным соком поле краснела рассыпчатая кучка ягод.

— Битте, руссо Иван,— нарочито жеманно предложила она.

— Ну зачем? Я уже наелся!

— Нон, нон. Эссэн! Эссэн!

Захватив в горсть ягод, она почти силой заставила его съесть их. Потом съела немного сама и снова поднесла горсть к его рту. Ягоды из ее рук имели почему-то совсем другой вкус, чем съеденные по одной. Он вобрал их в рот губами и шутливо прихватил зубами теплую душистую кожицу ее ладони.

Джулия озорно пригрозила:

— Нон, нон!

Остатки они доели сообща. Встав с травы, Иван поднял лежавшую в маках тужурку.

— Айда?

— Айда,— согласно подхватила она.

Довольные друг другом и как-то сблизившиеся, они пошли дальше. Джулия доверчиво положила руку на его плечо.

— Земляника — это хорошо,— сказал он, нарушая тихое, доброе, но почему-то неловкое молчание.— Я до войны не одно лето ею кормился. Земляника да молоко.

— О, руссо — веджитариани! — удивилась она.— Джулия нон веджитариани. Джулия любил бифштекс, спагетти, омлет.

— Макароны еще,— добавил он, и оба засмеялись.

— Я, я, макарони,— подтвердила она и задорно поддразнила: — А руссо земляньико?

— Бывает. Что ж поделаешь, когда голод прижмет,— невесело согласился Иван.

Джулия удивленно взглянула на него.

— Почему голяд? Почему голяд? Русланд как голяд? Русланд само богато? Правда?

— Правда. Все правда.

— Почему голяд? Говори! — настаивала она, заметно встревоженная его словами.

Он помолчал, ступая по траве и нерешительно соображая, стоит ли говорить ей о том, что было. Но он уверовал уже в ее ласковое расположение к нему, потянулся к ней сам,

и потому в нем начала пробуждаться давно уже не испытываемая потребность в откровенности.

— Случается, когда неурожай. В тридцать третьем, например. Траву ели...

— Вас траву?

— Какую траву? — он нагнулся и сорвал горсть травы. — Вот эту самую. Без цветов, конечно. С голоду отец умер.

Джулия удивленно остановилась, строгое ее лицо помрачнело. Испытующе-подозрительным взглядом она смотрела на Ивана, но ничего не сказала, только выпустила его руку и почему-то сразу замкнулась. Он, опечаленный невеселым воспоминанием, тихонько зашагал дальше.

Да, голодали, и не только в тридцать третьем. Спасала обычно картошка, но и ее не всегда хватало до новой. После смерти отца в семье осталось четверо детей. Иван старший. Он вынужден был растить с матерью ребят, кормить семью. Ой, как нелегко это досталось ему!

Он задумчиво шел, поглядывая вниз, где мелькали в траве сизые колодки на ее ногах и тихо шевелились, плыли на ходу две короткие тени. Джулия, однако, начала отставать, он почувствовал какую-то перемену в ее настроении, но не оглядывался.

— И Сибирь биль? Плохой колхоз биль? — с каким-то вызовом в неожиданно похолодевших глазах заговорила девушка.

Почти в испуге он остановился и внимательно посмотрел на нее:

— Ты что? Кто тебе сказал?

— Один плехой руссо сказал. Ты хочешь сказать. Я знал!..

— Я?

— Ти! Говори!

— Ничего я не хочу. Что я тебе скажу?

— Ну, говори: Джулия нон правда. Джулия ошибалась!

Он смотрел на девушку — лицо ее стало злым, глаза остро блестели, ее недавнее расположение к нему исчезло, и он напряженно старался понять причину этой ее перемены, так же как и смысл ее неприятных вопросов.

— Ну говори! Говори!

Видно, действительно она что-то уже слышала, возможно, в лагере, а может, еще в Риме. Но он теперь не мог ничего объяснить ей, он уже жалел, что упомянул про голод.

— Биль несправядливость? — настойчиво спрашивала Джулия.

— Какая несправедливость? О чем ты говоришь?

— Люди Сибирь гналь?

— В Сибирь?

Он испытующе взгляделся в ее колючие глаза и понял, что надо или сказать правду, или что-то придумать. Однако лгать он не умел и, чтобы разом прекратить этот разговор, неласково буркнул:

— Когда раскулачивали — гнали.

Джулия с горечью закусил губы.

— Нон правда! — вдруг крикнула она и будто ударила его взглядом — столько в ее глазах было горечи, обиды и самой неприкрытой враждебности.

— Нон правда! Нон! Иван — Власов!

Она вдруг громко всхлипнула, прикрыла руками лицо. Иван испуганно подался к девушке, но она остановила его категорическим гневным: «Нон!» — и побежала по склону в сторону. Он стоял, не зная, что делать, и лишь растерянно смотрел ей вслед. Мысли его вдруг спутались. Он почувствовал, что произошло что-то нелепое, недоговоренное и дурное, но как исправить это — не знал.

Джулия добежала до голого взлобка, взобралась на него и, скорчившись, подогнула колени. На него она даже и не взглянула.

«Ну и ну! „Власов“!» — ошеломленный, сказал себе Иван и, вздохнув, затоптался а траве. Казалось, он действительно совершил что-то плохое, опрометчиво разрушил с таким трудом налаженное и нужное ему согласие с ней

— от сознания этого все в нем мучительно заныло, увяла недавняя тихая радость, на душе стало одиноко и горько.

Ну конечно, она что-то слышала о том, что происходило в его стране в те давние годы. Возможно, ей представляли это совсем в ином свете, нежели было на самом деле, только как теперь объяснить Джулии все, чтобы она поняла и не злилась?

Перекидывая с плеча на плечо тужурку, Иван топтался на месте. Затылок и плечи его сильно обжигало солнце, а он, сколько ни думал, все не мог понять, что же между ними произошло и в чем тут его вина. Конечно, о голоде лучше бы промолчать, может, не надо было упоминать и о раскулачивании, хоть и неприятно это — скрывать правду, но теперь, по-видимому, надо было это сделать. Очень уж обидно было лишиться ее доверия именно сейчас, после всего совместно пережитого. В то же время Иван подсознательно чувствовал, что дело тут было не в нем: в душе обоих рождалось нечто великое и важное, перед которым всякая расчетливость казалась унижительной.

Вот жди теперь неизвестно чего! Можно было представить себе, как восприняла бы Джулия его правду, высказанную без обиняков, могла ли она понять всю сложность того, что происходило в его стране?

Что и говорить, действительно, положение его было более чем затруднительное.

Ну и пусть! Он не станет ей врать, скажет все как было, и, если у этой девушки чуткое сердце в груди, она поймет, что никакой он не власовец, и как должно отнесется к нему и к его достойному уважения пароду. Это Иван вдруг понял с отчетливой ясностью, и ему стало легче и спокойнее — будто решилось что-то и осталось только дожждаться результата.

18

Но дожждаться у Ивана не хватило терпения.

Джулия, отвернувшись, сидела поодаль, задумчиво ковыряя землю, и он, помедлив, взял тужурку и тихонько побрел к ней. Услышав его шаги, она вздрогнула, бросила на него протестующий взгляд, быстро вскочила и побежала по склону дальше. Он неторопливо взобрался на голый пригорок и остановился. Надо было ждать, а может, и идти — он просто не знал, что делать. Девушка же отбежала немного и, не оглядываясь, укрылась за острым камнем, который, словно огромный причудливый клык, торчал из травы.

Тогда он бросил к ногам тужурку и лег на нее, решившись терпеливо ждать, что последует дальше.

Стало жарко. От нагретой солнцем известковой земли, поросшей жесткой, как сивец, травой, несло сухим пыльным зноем — совсем как от натопленной русской печи. Голые Ивановы плечи, спина изнывали от жары и пота. Вокруг в луговой траве мелькала и порхала в воздухе разноцветная мошкара. Изредка он поглядывал на камень, за которым спряталась Джулия, но та все не показывалась, и от истомы и духоты, от неопределенности ожидания его начала одолевать дремота. Видно, ягоды или зной притупили чувство голода, зато захотелось пить. «Вот еще не было заботы!» — подумал Иван. Надо бы идти, как можно ближе подобраться к снежному хребту, отыскать там какой-нибудь переход, добыть провианту. В самом деле, более чем нелепо обернулось все в этом его довольно удачном побеге. Чтобы не дать дремоте одолеть себя, он начал долбить каменным осколком землю, откуда-то из травы перед ним появился большой, черный, с огромными клешнями жук; очевидно удивленный неожиданной встречей, жук остановился, вытаращил рачьи глаза и ждал, грозно шевеля длинными подвижными усами. От легкого прикосновения камешком жук, растопылив все свои шесть пар ног, повалился на бок.

Иван занес было руку, чтобы щелчком отбросить прочь эту не очень приятную тварь, как вдруг услышал сзади шаги.

Он повернулся так резко, что человек, видимо, от неожиданности громко крикнул и с необыкновенной ловкостью отпрянул в сторону. Подкрался он совсем близко и теперь настороженно стоял в траве, умоляюще глядя на Ивана безумными глазами. Это был все тот же сумасшедший гефтлинг.

— Привет! — иронически улыбнувшись, сказал Иван. — Живем, значит?

Иван удивился, он никак не ожидал увидеть его тут, такого же дикого, загнанного, почерневшего от пота и грязи, с почти нечеловеческим выражением на иссохшем лице, в расстегнутой куртке и изодранных в клочья штанах. К тому же немец хромал, еле ступая на одну ногу. Но гляди ты, притащился, при таком состоянии просто завидным было его упрямство. Как привидение, он неотступно следовал за ними, неизвестно на что рассчитывая.

— Брот! — тихо, но с отчаянием в голосе произнес немец.

— Опять брот? — удивился Иван. — Ты что, на довольствии у нас?

Сумасшедший сделал несколько нерешительных шагов к Ивану:

— Брот!

— Ты же собирался в гестапо. К своему Гитлеру.

— Нике Гитлер! Гитлер капут.

— Капут? Давно бы так.

Вряд ли понимая его, сумасшедший, растопылив костлявые руки, терпеливо и настороженно ждал.

— Ладно, несчастный ты Фриц!

Иван запустил руку в тужурку и, не вынимая оттуда буханки, отломил маленькую корку хлеба. Увидев ее в руках у Ивана, немец оживился, глаза его заблестели, дрожащие кисти рук в коротких оборванных рукавах потянулись вперед:

— Брот, брот!

— Держи! И проваливай отсюда.

Иван бросил хлеб немцу, но тот не поймал его, опрометью бросился на землю, обеими руками схватил корку вместе с травой и песком и вскочил. Затем, трусливо оглядываясь, боком подался вниз по склону, все быстрее и быстрее семеня ногами, видно ожидая и боясь погони.

«Может, отвяжется теперь», — подумал Иван. То, что этот гефтлинг опередил их, было безопаснее, чем если бы он все время шел сзади. Иван задумчивым взглядом проводил его, пока тот не скрылся во впадине, и снова лег.

Вчерашний его гнев к этому человеку угас, хотя он не чувствовал к нему и жалости — слишком живы были в его памяти многочисленные образы людей, которых загубили

немцы. Правда, он мог быть и антифашистом по убеждениям, доведенным до животного состояния жестокостью своих соотечественников, но мог оказаться и штрафником из нацистской шайки, которому не повезло где-то в его разбойничьей службе. В концлагере были и такие. За последний побег пленных и взрыв бомбы, например, их командофюрера Зандлера (если только он останется жив) тоже по голове не погладят, могут бросить за проволоку вместо тех, кого он не смог укараулить. Впрочем, его поставят командовать и еще облекут властью (вот тебе и гефтлинг!). И как был он собакой, по отношению к людям, так ею и останется, разве что ненависть его к гефтлингам в силу личной неудачи еще усилится.

Фашисты многого достигли в своем энтмэншунге¹ — самом подлом из всех черных дел на земле. И если их звериную жестокость к инакомыслящим еще можно было понять, то их беспощадность к своим, тем, которые не угодили в чем-либо начальству, просто была необъяснимой. Боязнь наказания свыше стала основным побудителем их деяний: все жили под угрозой расправы, разжалования, отправки на фронт, репрессий к родственникам. И потому, должно быть, так безжалостно мстили за этот свой страх, кому это было дозволено — пленным, гефтлингам в концлагерях, оккупированным народам. И кажется странным, что на фронте немцы дрались неплохо. Может, потому, что страх наказания там приобретал двойной смысл, а выбор был небольшой: военно-полевой суд или советская пуля.

Но разве в этом было что-либо героическое? А ведь немцы явно бравировали своей храбростью, которую отказывался признавать Иван, тем более что никогда не считал себя лично ни героем, ни смельчаком.

Будь он решительнее, наверное, не дал бы себя взять в плен, что-то предпринял бы в самый последний момент, который определил навсегда его прошлое и будущее. Наверно, надо было прикончить себя... На миг в его памяти возник тот день и тот ножевой, закоптившийся от выстрелов штык, на который Иван наткнулся, рванувшись от танка. Помнились лишь штык и сапог с брезентовым ушком, торчащим из голенища, да еще рукоять гранаты. Затем все заглушила пронзившая боль в боку. Что-то кричал небритый, страшный от пыли немец, у ног лежало окровавленное тело Абдурахманова, рядом громыхал танк, и на секунду Иван потерял тогда самообладание. Эта секунда дорого обошлась ему, следы от нее в душе и на теле останутся навсегда.

В полку он ничем не выделялся среди других пехотинцев. За прежние бои получил три бумажки с благодарностью от командования да две медали «За отвагу» и думал, что на большее не способен. И уже в плену, где некому было ни вдохновлять на героические

¹ Буквально — расчеловечение, растление, составная часть фашистской идеологии.

подвиги, ни награждать, где за малейшее неповиновение платили жизнью, в нем как-то сами собой проявились дух непокорства, дерзость и упрямство. Тут он увидел подноготную фашизма и, видно, впервые понял, что смерть не самое худшее из всех бед на войне.

— Отдай хлеб? — вдруг раздался над ним голос Джулии.

От неожиданности Иван вздрогнул и, обрадованный, порывисто обернулся.

— Отдай хлеб? — с прежней напряженностью на лице спрашивала Джулия. — Ми нон идет Триесте? Аллее финита? Да?

— Ну что ты! — сказал он, улыбнувшись. — Только корку отдал.

Она нахмурила лоб и сосредоточенно уставилась на него. Тогда он вынул из кармана остаток буханки.

— Вот, только корку, понимаешь?

Преодолевая в себе какие-то сомнения, Джулия промолчала. Лоб ее постепенно разгладился.

— Ми идет Триесте? Правда? Нон?

— Пойдем, конечно. Откуда ты взяла, что не пойдем?

На ее лице все еще отражалась внутренняя борьба. Девушка теребила на груди куртку, что-то решала про себя и вдруг опустилась рядом с ним на землю. Подняв колени, она облокотилась на них и прикрыла лицо руками. Он сидел рядом, готовый помочь ей, но она, по-видимому, пересилила себя и вскоре, встряхнув волосами, вскинула голову.

— Руссо! Ти кароши, кароши, руссо, — заговорила она и пожала его руку.

— Нон Власов. Буно руссо. Джулия плехо.

— Ну зачем так? — мягко возразил Иван. — Зачем? Не надо.

— Очэн, очэн, — не слушая его, говорила Джулия. Видно, что-то она поняла и теперь попросила: — Иван нон безе Джулия...

— Ничего, все хорошо.

Сидя на земле, он осторожно взял в руки ее маленькую шершавую ладошку. Девушка не отняла ее.

— Нон безе Иван, — сказала она и впервые взглянула ему в глаза. — Нон безе Джулия. Иван знай правда. Джулия нон знат правда.

— Ладно, ладно... Ты это вот что...

— Джулия очэн, очэн уважат Иван, любит Иван, — сказала она. Его рука, державшая ладонь девушки, еле заметно дрогнула. Чтобы перевести разговор на другое, он сказал:

— Ты это... Пить не хочешь? Воды, а?

Она вздохнула и умолкла, глядя на него, затаив в глубине широко раскрытых глаз раскаяние и бездну тепла к нему.

— Вода? Аква?

— Да, воды,— отозвался он.— Вон там, кажется, ручей. Айда!

Он быстро вскочил, она тоже поднялась, обхватила его руку повыше локтя и щекой сиротливо прижалась к ней. Другой рукой он погладил ее волосы, но, почувствовав, как она внутренне напряглась, опустил руку. Так они не спеша пошли к краю луга.

19

Ручей был неглубокий, но очень бурный — широкий поток ледяной воды бешено мчался, взбивая по камням желтую пену и бросая ее на влажный каменистый берег. На одном из поворотов он намыл в траве широкую полосу гальки, перейдя которую Иван и Джулия вдоволь напились из пригоршней, и девушка отошла к берегу. Иван закатал разорванные собакой штаны и забрался глубже в воду. Ступни заломило от стужи, стремительное течение могло сбить с ног, но ему захотелось умыться, так как пот разъедал лицо. Он потерял свои колючие, заросшие щеки, намереваясь увидеть отражение в воде, но бурное течение не давало этого сделать. «Видно, зарос, как бродяга», — с неожиданным беспокойством подумал он и оглянулся на Джулию.

— Я страшный небритый? — спросил он девушку. Но та не отозвалась — неподвижно сидела в задумчивости, глядя в одну точку на берегу.

— Говорю, я страшный? Как старик, наверно?

Она встрепелась, вслушалась, стараясь понять вопрос, и, увидев, что он теребит свои заросшие щеки, вдруг догадалась:

— Карашо, Иван. Очэн вундэршон.

Иван умывался и думал, что с ней что-то случилось — девушка явно чем-то встревожена, что-то переживает, такой сосредоточенной она не была даже в самые трудные часы побега. Вовсе не в ее характере была такая задумчивость. Значит, какую-то боль причинил ей он, Иван. Но он, наоборот, избавился от всех своих прежних тревог и на этом луговом раздолье просто отдыхал душой. Ему было хорошо с ней, хотелось рассеять ее тревогу, увидеть Джулию прежней — искренней, веселой, доверчивой. Должно быть, надо было приласкать ее, успокоить. Только Иван все не мог перешагнуть через какую-то грань между ними, хоть и желал этого. Что-то застенчиво-мальчишеское стремилось в нем к девушке, но он сдерживал себя, колебался, медлил.

Умывшись, он набрал в пригоршни воды и издали брызнул ею на Джулию — девушка вздрогнула, недоуменно взглянула на него и усмехнулась. Он тоже улыбнулся — непривычно, во все широкое, заросшее бородой; лицо:

— Испугалась?

— Нон.

— А чего задумалась?

— Так.

— Что это так?

— Так,— покорно сказала она.— Иван так, Джулия так.

Несмотря на какую-то тяжесть в душе, она охотно воспринимала его шутки и, щуря глаза, с улыбкой смотрела, как он, оставляя на гальке следы от мокрых ног, неторопливой походкой выходил на траву.

— Быстро ты наловчилась по-нашему,— сказал он, припоминая недавний их разговор.— Способная, видно, была в школе?

— О, я была вундеркинд,— шутливо сказала она и вдруг, всплеснув, руками, ойкнула: — Санта мадонна — ильсангвэ!

— Что?

— Кров! Кров! Ильсангвэ!

Он нагнулся: по мокрой ноге от колена ползла узкая струйка крови — это открылась рана. Ничего страшного: до сих пор он не нашел времени осмотреть ее, но теперь, сев возле девушки, закатал штанину выше. Нога над коленом была сильно расцарапана собакой и, намокнув в воде, закровоточила. Джулия испуганно наклонилась к нему и, будто это была бог знает какая рана, заохала:

— О, Иванио! Иванио! Очэн болно! О мадонна! Где получаль такой боль?

— Да это собака,— смеясь, сказал Иван.— Пока я ее душил, она и царапнула.

— Санта мадонна! Собака!

Ловкими подвижными пальцами она начала ощупывать его ногу, стирать свежие и уже засохшие пятна крови. Он откинулся на локтях, ощущая ласковость ее прикосновений; на душе у него было хорошо и покойно. Правда, рана кровоточила, края ее разошлись и, хотя было не очень больно, ногу полагалось перевязать. Джулия приподнялась на коленях и приказала ему:

— Гляди нах гора. Нах гора...

Он понял, что надо было отвернуться, и послушно выполнил ее просьбу. Она тотчас же что-то разорвала на себе и, когда он снова повернулся к ней, уже держала в руках чистый белый лоскут.

— Медикаменте надо. Медикаменте,— сказала она, собираясь начать перевязку.

— Какой там медикамент? Заживет как на собаке.

— Нон. Такой боль очэн плехо.

— Не боль — рана. По-русски это — рана.

— Рана, рана. Плехо рана.

Он оглянулся и, увидев неподалеку серую бахромку похожей на подорожник травы, оторвал от нее несколько мелких листочков.

— Вот и медикамент. Мать всегда им лечила.

— Это? Это плантаго майор. Нон медикаменте,— сказала она и взяла из его рук листья.

Он сразу же выхватил их обратно.

— Ну что ты! Это же подорожник, знаешь, как раны заживляет?

— Нон порожник. Это плантаго майор по-латыни.

— А, по-латыни. А ты и латынь знаешь?

Она шевельнула бровями:

— Джулия много, много знай латини. Джулия изучала ботанику.

Он тоже когда-то знакомился с ботаникой, но уже ничего не помнил и теперь, больше полагаясь на народный обычай, приложил листки подорожника к распухшей ране. Девушка протестующе покачала головой, но все же начала бинтовать ногу. Впервые Иван почувствовал ее превосходство над собой. Бесспорно, образование у Джулии было куда выше, чем у него, и это увеличивало его уважение к ней. Однако Ивана не очень беспокоила рана, его больше интересовали цветы, названия которых были ему незнакомы. Потянувшись рукой в сторону, он, сорвал стебелек, похожий на обычную луговую ромашку.

— А это как называется?

Проворно бинтуя лоскутком ногу, она бросила быстрый взгляд на цветок:

— Перетрум розеум.

— Ну, совсем не по-нашему! А по-нашему это ромашка.

Он сорвал другой — маленький, синий цветочек, напоминавший отцветший василек.

— А это?

— Это?.. Это примула аурикулата.

— А это?..

— Гентина пиренеика,— сказала она, взяв из его рук два небольших синеньких колокольчика на жестком стебельке.

— Все знаешь. Молодчина. Только вот по-латыни...

Джулия тем временем кое-как перевязала рану — сверху на повязке проступило коричневое пятно.

— Лежи надо. Тихо надо,— потребовала она.

Он с какой-то небрежной снисходительностью к ее заботам подчинился, вытянул ногу и лег на бок, лицом к девушке. Она поджала под себя колени и положила руку на его горячую от солнца голень.

— Кароши руссо, кароши,— говорила она, бережно поглаживая ногу.

— Хороший, говоришь, а не веришь. Власовцем обзывала! — вспоминая недавнюю размолвку, с упреком сказал Иван.

Она вздохнула и рассудительно сказала:

— Нон влясовец. Джулия вериш Иванио. Иванио знат правда. Джулия нон понимает правда.

Иван пристально посмотрел в ее строгие опечаленные глаза:

— А что он тебе наговорил, тот власовец? Ты где его слушала?

— Лягер слушаль,— с готовностью ответила Джулия.— Влясовец говори: руссо кольхоз голяд, кольхоз плехо.

Иван усмехнулся:

— Сам он подонок. Из кулаков, видно. Конечно, жили по-разному, не такой уж у нас рай. Я, правда, не хотел тебе всего говорить, но...

— Говорит, Иван, правда! Говорит! — настойчиво просила Джулия. Он сорвал под руками ромашку и вздохнул.

— Вот. Были неурожаи. Правда, разные и колхозы были. И земля не везде одинаковая. У нас, например, одни камни. Да еще болота. Конечно, всему свой черед: добрались бы и до земли. Болот уже вон сколько осушили. Тракторы в деревне появились. Машины разные. Помощь немалая мужику. И работать начали дружно в колхозе. Вот война только помешала...

Джулия придвинулась к нему ближе:

— Иван говори Сибирь. Джулия думаль: Иван шутиль.

— Нет, почему же. Была и Сибирь. Высылали кулаков, которые зажиточные, вроде бауэров. И врагов разных подобрали. У нас в Терешках тоже четверо оказалось.

— Враги? Почему враги?

— За буржуев стояли. Коров колхозных сапом — болезнь такая — хотели заразить.

— Ой, ой! Какой плехой человек!

— Вот-вот. Правда, может, и не все. Но по десять лет дали. Ни за что не дали бы. Так их тоже в Сибирь. На исправление.

— Правда?

— Ну, а как ты думала.

Лежа на боку, он сосредоточенно обрывал ромашку.

— Иван очэн любит свой страна? — после короткого молчания спросила Джулия. — Белоруссию? Сибирь? Свой кароши люди?

— Кого же мне еще любить? Люди, правда, разные и у нас: хорошие и плохие. Но, кажется, больше хороших. Вот когда отец умер, корова перестала доиться, трудно было. На картошке жили. Так то одна тетка в деревне принесет чего, то другая. Сосед Опанас дрова привозил зимой. Пока я подрос. Жалели вдову. Хорошие ведь люди. Но были и сволочи. Нашлись такие: наговорили на учителя нашего Анатолия Евгеньевича, ну его и забрали. Честного человека. Умный такой был, хороший. Все с председателем колхоза ругался из-за непорядка. За народ болел. Ну и какой-то сукин сын донес, что он якобы против власти шел. Тоже десять лет получил. По ошибке, конечно.

— Почему нон защищаль честно учител?

— Защищали. Писали всей деревней. Только...

Иван не договорил. Невольные яти воспоминания вызвали в нем невеселые раздумья, и он лежал, кусая зубами оборванный стебелек ромашки. Озабоченно-внимательная Джулия тихо гладила его забинтованное горячее колено.

— Все было. Старое ломали, перестраивали — нелегко это далось. С кровью. И все же нет ничего милее, чем Родина. Трудное все забывается, помнится больше хорошее. Кажется, и небо там другое — ласковее, и трава мягче, хоть и без этих букетов. И земля лучше пахнет. Я вот думаю: пусть бы опять все воротилось, как-нибудь сладили бы со своими бедами, справедливее стали бы. Главное, чтоб без войны.

— Руссо феномене. Парадоксе. Удивительно, — горячо заговорила Джулия.

Иван, сплюнув стебелек, перебил ее:

— Что ж тут удивительного: борьба. В окружении буржуев жили. Армию крепили.

— О, Армата Россо побеждать! — восторженно согласилась Джулия.

— Ну вот. Видишь, силища какая — Россия! А после войны, если эту силу на хозяйство пустить, ого!..

— Джулия много слышаль Россия. Россия — само болшой сила. — Она помолчала и, будто что-то припомнив, грустно улыбнулась. — Джулия за этот мысли от фатэр, ла падре, отэц, убегаль. Рома отэц делай вернисаж — юбилей фирма. Биль много гост, биль офицер СД. Офицер биль Россия, офицер говори: Россия плехо, бедно, Россия нон култур. Джулия сказаль: это обман. Россия лючше Германи. Офицер сказаль: фройлен — коммунисти? Джулия сказаль: нон коммуниста — так правда. Ла падре ударяль Джулия, — она прикоснулась к щеке. — Пощечин это русско говорит. Джулия убегаль вернисаж, убегаль Марио Наполи. Марио биль коммунисти. Джулия всегда думаль: руссо — карашо. Лягер Иван бежал, Джулия Иванио бежал. Руссо Иван — герой.

— Ну какой я герой! — возразил Иван. — Солдат просто.

— Нон просто сольдат! Руссо сольдат — герой! Само смело! Само умно. Само... Само... — воодушевленно говорила она, подбирая знакомые русские слова. Во всем ее тоне чувствовалась глубокая вера в правоту идеи, которой она ни за что не хотела поступиться. — Ми видель ваш герой лягер. Ми слышаль ваш герой на Остфронт. Ми думаль: ваш фатэрлянд само сильно, само справядливо...

— Он и есть самый справедливый, — заметил Иван. — Я вот на тракториста выучился, и бесплатно... Потом в техникум поступил. Механизации. А учителей сколько стало. Из тех же мужиков...

Нахмуренные до сих пор брови ее шевельнулись, и в глазах впервые после размолвки сверкнули смешинки:

— Удивительно! Джулия любит руссо. Руссо неправильно, феноменально. Джулия всегда любит неправильно, феноменально. Иван феномене. Аномали. Руссо коммунисти Иван спасаль Русланд, спасаль буржуазно монархия Италияно, спасаль Джулия...

— Во-первых, я не коммунист: не дорос. А во-вторых, что тут такого: весь Советский Союз спасает и Италию, и Францию, и Германию... Да мало ли кого. Хотя они и буржуазные. Ведь, кроме нас, кто бы Гитлера остановил?

— Си, си. Так...

С затаенной улыбкой на губах она погладила его ногу, потом голый бок. Иван смущенно поежился, ощущая непривычное прикосновение ее ласковых рук, как вдруг она, нагнувшись, коснулась губами его синего штыкового шрама на боку. Он вздрогнул, будто его пронзили в то же место второй раз, вскинул руку, чтоб защититься от ее неожиданной ласки, но она поймала его руку, прижала ее к земле и в каком-то безудержном порыве стала целовать его шрамы: осколочный — в плече, другой, пулевой, — выше локтя, от штыка в боку, спустилась ниже и осторожно поцеловала повязку. Ошеломленный ее порывом, Иван замер, к сердцу прихлынула волна нежности, а она все целовала и целовала. И тогда какая-то грань между ними оказалась такой узкой, что балансировать на ней стало невозможно. Не зная, хорошо это или плохо, но уже отдавшись во власть какой-то неведомой, захлестнувшей его волны, он встрепенулся, приподнялся на локте, другой рукой обхватил ее через плечо, слегка прижал и, закрыв глаза, дотронулся до ее удивительно горячих, упругих губ.

Потом сразу же откинулся спиной на траву, разметал руки и засмеялся, не решаясь открыть прижмуренные глаза. А когда открыл их, в солнечном ореоле растрепанных волос увидел склоненное ее лицо и полуоткрытый, сияющий, белозубый рот. В первую секунду она будто захлебнулась, кажется, хотела и не могла что-то сказать, только

широко раскрыла глаза, в них были удивление, радость, неумное счастье. Припав к его груди, она обхватила шею Ивана руками и зашептала ему в лицо горячо и преданно:

— Иванио!.. Амико!..

20

Что-то недосказанное, второстепенное, все время удерживавшее их на расстоянии, было преодолено, пережито счастливо и почти внезапно. Мучительные вопросы, которые до сих пор волновали Джулию, видимо, были ею отделены от главного и отодвинуты на задний план. С этого момента для обоих остались лишь пряный аромат земли, маковый дурман луга и знойный блеск высокого ясного неба. Среди дремучей первозданности гор, в одном шагу от смерти родилось неизведанное, таинственное и властное, оно жило, жаждало, пугало и звало.

Лежа на траве, Иван гладил и гладил ее узкую, нагретую солнцем спину, девушка, припав к его груди, терлась горячей щекой о его рассеченное осколком плечо. Губы ее, не переставая, шептали что-то непонятное, но Иван понимал все. Счастливо смеясь, он будто застыл в какой-то невесомости; небо вверху пьянило, кружилось, земля, словно огромное кособокое блюдо, покачивалась из стороны в сторону, готовая вот-вот опрокинуться, и оттого было сладко, боязно и хмельно.

Время, казалось ему, остановилось, исчезла опасность. У самого лица его жарко горели ее большие черные глаза. В них теперь не было ни озабоченности, ни страдания, ни озорства — ничего, кроме властного в своем молчании зова; что-то похожее Иван чувствовал на краю бездны, которая всегда пугала и влекла одновременно. У него не было сил противостоять этому зову, да он и не знал, нужно ли Сдерживаться. Он снова нащупал губами ее влажный рот, твердые зубы, привлек ее обеими руками и замер. Стало тихо-тихо, и в этой тишине величественно, как из небытия в вечность, лился, klokотал горный поток. Хотелось раствориться, исчезнуть в этих ее трепетных объятиях, унести в вечность вместе с потоком, впитать из земли ее силу и самому преобразиться в земную мощь — щедрую, тихую, ласковую...

А земля все качалась, кружилось небо, сквозь полураскрытые веки он близко-близко видел нежную округлость ее щеки, покрытую золотившимся на солнце пушком; горячей розовостью сияла освещенная сзади тонкая раковина уха. Невольно он потянулся к маленькой мочке с едва заметным следом от серьги, тихо нащупал ее зубами. Джулия упруго встрепенулась, взвизгнула. Он выпустил ухо и почувствовал под своими лопатками ее быстрые, тонкие руки.

По-видимому, разбуженный ее жалобным вскриком, в нем так же растерянно отозвался незнакомый, чужой тут голос — он заколебался, запротестовал, он чего-то опасался.

Однако Иван старался не слушать, заглушить в себе этот протест, он не хотел ничего знать теперь. В его сознании бурлил, плескался, шумел горный ручей, во всю глубину гудела земля, трубным хором вторил ей настойчивый и властный-порыв души...

И земля напоила его своими извечными соками, неумной силой налилось тело. Он бережно обхватил девушку, и земля с небом поменялись местами. Теперь уже ничто не имело значения — в его руках была она. Она — загадочная и неведомая, потонувшая в ярком сиянии маков, притихшая, маленькая, ослабевшая и такая властная — над землей, над собой, над ним.

Где-то совсем близко под ними, казалось в глубинных недрах земли, гудел, бурлил, рвался шальной поток, он звал, увлекал в свои непознанные дали. Джулия забилась в его руках, на широко раскрытых ее губах рождались и умирали слова — чужие, родные, такие понятные ему слова.

Но какое значение имели теперь слова!

И земные недра, и горы, и могучие гимны всех потоков земли согласно притихли, оставив в мире только их двоих.

21

Он проснулся, испугавшись при мысли, что уснул и дал исчезнуть чему-то необыкновенно большому и радостному. Приподняв голову, сразу же увидел Джулию и улыбнулся оттого, что испуг его оказался напрасным — ничто не исчезло, не пропало, даже не приснилось, как показалось вначале.

Впервые за много лет явь была счастливее самого радостного сна.

Джулия лежала ничком, уронив голову на вытянутую в траве руку, и спала. Дыхание ее, однако, не было ровным, как у сонных людей,— порой она замирала, будто прислушиваясь к чему-то, прерывисто вздыхала во сне.

Полураскрытые губы ее шевелились, обнажая влажные кончики зубов. Он подумал сначала, что она шепчет что-то, но слов не было, губы, видимо, только отражали ход ее сновидений и так же, как и щеки и брови, слегка вздрагивали. Все эти сонные переживания ее были преисполнены нежности, наверно, снилось ей что-то хорошее, и на губах время от времени проступала тихая, доверчивая улыбка.

Они долго пробыли на этом поле. Солнце сползло с небосклона и скрылось за потемневшими зубцами гор. Погруженный в густеющий мрак, бедно, почти неуютно выглядел торжественно сиявший днем луг. Даль густо обволакивалась туманом, белесая дымка подмыла далекие сизые хребты, без остатка затопила долину. Медвежий хребет уже потерял лесное подножие и, будто подтаявший, плавал в сером туманном море. Яркое сияли, отражая невидимое солнце, лишь самые высокие пики. Это был последний

прощальний світ необычного и неожиданного, как награда, дня. Вдали, на тусклом небосклоне, уже зажглась и тихо горела одинокая печальная звездочка.

Он снова повернулся к Джулии. Надо было подниматься и идти, но она сладко спала, такая беспомощная, обессиленная, что он просто не посмел нарушить ее сон. Он начал жадно всматриваться в ее подвижное во сне лицо, будто впервые видел его. После всего, что между ними произошло, каждая ее улыбка во сне, каждая гримаска обретали свой особенный смысл. Хотелось смотреть на нее долго, пристально, стараясь проникнуть в тайну дорогой человеческой души. Он обнаружил в ней неожиданное — чистое и радостное — я, кажется, чуть не захлебнулся от своего первого в жизни опьянения. Теперь, правда, хмель несколько убавился, зато ощущение счастья усилилось, и он, не двигаясь, в совершеннейшем одиночестве, как на непостижимую тайну, смотрел и смотрел на нее — маленькое человеческое чудо, так поздно и счастливо открытое им в жизни.

А она все спала, прикинувшись к широкой груди земли. Слабо подрагивали ее тонкие ноздри, и маленькая божья коровка задумчиво ползла по ее рукаву. Поднявшись с полосатой складки на бугорок плеча, она расправила крылышки, чтобы взлететь, но не взлетела, поползла дальше. Иван осторожно сбросил козявку, бережным прикосновением поправил на шее девушки тесемку с крестиком. Она не проснулась, только слегка перевела дыхание. Тогда он осторожно одернул на ее спине завернувшийся край куртки и улыбнулся. Кто бы мог подумать, что она за два дня станет для него всем, пленит его душу в такое, казалось бы, неподходящее для этого время? Разве мог он предвидеть, что во время четвертого побега, спасаясь от гибели, так неожиданно встретит первую свою любовь? Как все запуталось, переплелось на этом свете! Неизвестно только, кто перемешал все это — люди или дьявол, иначе как бы случилось такое — в плену, в двух шагах от смерти, с чужой незнакомой девушкой, явившейся из совершенно другого мира и так неожиданно оказавшейся самой дорогой и значительной из всех, кто когда-нибудь встречался на его пути.

И все же надо было идти дальше. «Не время отлеживаться, пора будить Джулию», — подумал он, но и сам прилег рядом с ней, сбоку, осторожно, чтоб не нарушить ее сна. Охваченный нежностью к девушке, он отвел от ее головы низко нависшие стебли мака, смахнул белого порхающего мотылька, намеревавшегося сесть на ее волосы. «Пускай еще немного поспит, — думал Иван, усаживаясь поудобнее на траве. — Еще немного — и надо будет идти. Идти вниз, в долину...»

Над затуманенной громадой гор в спокойном вечернем небе тихо догорал широкий Медвежий хребет. По крутым его склонам все выше ползла сизая тень ночи, и все меньше

становилось розового блеска на зубцах-вершинах. Вскоре они и вовсе погасли, хребет сразу поник и осел; серыми сумерками окутались горы, и на светлом еще небе прорезались первые звезды. Однако Иван уже не видел их — он уснул с последней мыслью: надо вставать.

Разбудила его уже Джулия. Наверное, от холода она заворочалась, плотнее прижимаясь к нему, сонный Иван сразу почувствовал это и проснулся. Она обхватила его рукой и горячо зашептала незнакомые, чужие, но теперь очень понятные ему слова. Он обнял ее, и снова сомкнулись их губы...

Было уже совсем темно. Похолодало. Черными в полнеба горбами высились ближние горы, вверху ярко горели редкие звезды; ветер стих совсем — даже не шелестели маки, только, не умолкая, ровно шумел, клокотал рядом поток. Все травы этого луга ночью запахли так сильно, что их аромат хмелем наполнял кровь. Земля, горы и небо дремали во тьме, а Иван, приподнявшись, склонился над девушкой и долго смотрел ей в лицо, какое-то другое теперь, не такое, как днем,— затаившееся, будто ночь, и точно слегка настороженное. В больших ее глазах мерцали темные зрачки, а в их глубине блестело несколько звезд. По ее лицу блуждали неясные ночные тени. Руки ее и ночью не теряли своей трепетной нежности и все гладили, ласкали его плечи, шею, затылок.

— Джулия! — тихо позвал он, прижимая ее к себе.

Она покорно отозвалась — тихо, с лаской и преданностью:

— Иванио!

— Ты не сердишься на меня?

— Нон, Иванио.

— А если я оставлю тебя?

— Нон, амиго. Иван нон оставить. Иван — руссо. Кароши, мили руссо.

Торопливо и упруго, с неожиданной для нее силой она прижала его к себе и тихо засмеялась:

— Иван — марито! Нон синьор Дзангарини, нон Марио. Руссо Иван — марито.

Он удовлетворенно, даже с затаенной гордостью в душе спросил:

— А ты рада? Не пожалеешь, что Иван — марито?

Она вскинула пушистые ресницы, затененные его склоненной головой, и звезды в ее зрачках, дрогнув, запрыгали.

— Иван — кароши, кароши марито. Мы будем маленько-маленько филис... Как это руссо, скажи?

— Ребенок?

— Нон ребьенок. Как это маленько руссо?

— А, сын,— слегка удивленный, догадался он.

— Да, син! Это карашо. Такой маленько-маленко, карашо син. Он будет Иван, да?

— Иван? Ну, можно и Иван,— согласился он и, взглянув поверх нее на черный массив хребта, вздохнул.

Она притихла, о чем-то думая. Оба на минуту умолкли. Каждый погрузился в свои мысли. А вокруг тихо лежали горы, скупно поблескивали редкие звезды, черной непроглядной пеленой покрылся маковый луг. Было тихо-тихо, только мерно бурлил поток; но он не нарушал тишины, и Ивану казалось, что во всем мире их только трое — они и поток. Последние ее слова постепенно согнали с его лица улыбку, исчезла шутливая легкость, он наткнулся на что-то трудное и серьезное в себе, впервые обнаружив еще одно осложнение в их и без того непростых отношениях. А Джулия, наоборот, что-то осмыслив, снова радостно встрепенулась и сжала его в объятиях:

— Иванио! Иванио, карашо! Как ето карашо — филис! Син! Маленьки син!

Потом разняла руки, повернулась лицом вниз — звезды в ее зрачках исчезли, и лицо тускло засерело светлым пятном, на котором в глубоких тенях чуть заметно мерцали глаза. Короткое возбуждение ее внезапно сменилось тревогой.

— Иванио, а где ми будэт жить? — Она немного подумала.— Нон Рома. Рома отэц уф безе! Триесте?..

— Что наперед загадывать!..— сказал он.

— О! — вдруг тихо воскликнула она.— Джулия знат. Ми будэт жить Белоруссио. Дэрэвня Тэрэшки, близко-близко два озера... Правда?

— Может быть, что ж...

Вдруг она что-то вспомнила и насторожилась:

— Тэрэшки кольхоз?

— Колхоз, Джулия. А что?

— Иванио, плехо кольхоз?

— Ну что ты! Я же сказал... Хорошо. Война только помешала.

Большой своей пятерней он взъерошил ее жесткие густые волосы, она, уклонясь, высвободила голову и пригладила ее.

— Джулия растет большой кароши волес. Большой волес красиво, да?

— Да,— согласился он.— Красиво.

Она помолчала немного и потом, возвращаясь к прежнему разговору, сказала:

— Иван будэт ла вораре фэрма, плантация. Джулия будэт... Как это? Виртин вилла¹.

Ми сделаем много-много маки. Как этот люг.

¹ Хозяйка виллы (итал.).

— Да, да,— задумчиво соглашался Иван. У него очень заломила нога, надо было поправить повязку, но он не хотел лишний раз беспокоить девушку. Он лишь выпрямил и свободнее положил ногу в траве, рассеянно слушая Джулию, которая все говорила и говорила рядом.

— Ми будэт много-много счастья... Я очэн хочу счастья. Должен бить человек счастья, правда, Иванио?

— Да, да...

Наверно, Джулию одолевал сон, голос ее становился все тише, мысли путались, и вскоре девушка умолкла. Он тихонько погладил ее плечо, подумал: надо дать ей отдохнуть, выспаться, все равно сколько уж осталось той ночи — первой и, пожалуй, последней ночи их счастья. А завтра идти. Только кто знает, что уготовило им это завтра?

Он долго смотрел в небо — один на один со вселенной, с сотней звезд, больших и едва заметных, с серебристой тропой Млечного Пути через все небо,— и тревожное беспокойство все настойчивее вторгалось в его душу.

За годы войны он совсем отвык от естественной человеческой потребности в счастье. Все его силы расходовались на то, чтобы как-нибудь выжить, не дать уничтожить себя. Конечно, придет время, человечество уничтожит фашизм, люди испытают великую радость братства, свободную, без границ и запретов, любовь, только вряд ли суждено этого дожидаться им с Джулией. Милая сердечная девушка, она в мечтах залетает так высоко, совсем не представляя, что уготовано им на пути в Триест. Вырвавшись из лагеря и познав любовь в этом удивительном мире цветов, она решила, что все страшное уже позади. О, если бы это было так! По стоит немного подумать, и станет понятно, сколько еще испытаний впереди: оживленные автострады в долине, бурные горные реки, населенные пункты. А заставы, собаки... И вдобавок ко всему огромный, недоступный снежный хребет! Как перейти его им, раздетым, разутым, голодным?

Одно лишь то, что ожидало их в ближайшие дни, могло заставить задуматься каждого, будь он на их месте. А потом? Что их ждало потом, в случае, если бы тут все удалось,— об этом даже не хотелось думать. Не вовремя, ой как не вовремя сошлись они на этой тропинке и полюбили друг друга.

А почему? Почему человек не может иметь маленькой надежды на счастье, ради которого рождается на этот свет и к которому всю жизнь стремится? Почему бы и в самом деле не приехать ей в тихие его Терешки у двух голубых озер, если она хочет этого, если он любит ее, как, очевидно, не способен полюбить ни одну девушку в мире? И — он ясно понимал это — она была бы лучшей в мире женой.

Как чудесно было бы привезти эту черноглазую хохотушку в его деревню! Разве не полюбили бы ее деревенские люди и разве она осталась бы в долгу перед ними? Что из того, что они малограмотные и, может, даже не очень культурные, зато чистосердечные, добрые, участливые в беде и щедрые в радости — почему бы не полюбить таких?

Он не мог представить себе разлуку с ней. Только с ней, пока он будет жив, а там, черт его побери, хоть бы и смерть. Смерти он не боялся, мог побороться за себя, тем более теперь, когда надо бороться за жизнь двоих. Пусть попробуют взять ее от него! А она безмятежно спала на боку, поджав к животу колени. Он встал, осмотрелся и опять сел рядом с ней, хмурый и злой, наверное оттого, что очень хотелось есть, а главное — болела нога. Голень, кажется, распухла. Сильно давила повязка. Иван немного ослабил ее, ощупал — нога пылала жаром, его начала пробирать дрожь. Пришлось взять из травы ненавистную полосатую куртку и закутаться, но теперь и она грела слабо. Через минуту, прислушиваясь к себе, Иван подумал: «Не хватало еще заболеть, что тогда будет? Нет, так нельзя! — подбадривал он себя. — Держись! Во что бы то ни стало держись!»

Но что-то уже изменилось в нем самом. Иван чувствовал это, и тревога, как вода в дырявую лодку, все больше просачивалась в его сознание. Хорошо, что Джулия ничего не подозревала и сладко спала в маках. Он тоже сел рядом, босые ноги засунул под полу тужурки, которой прикрыл ее, и стал всматриваться в ночь. Вскоре его начало клонить ко сну, одолевала усталость. Но рядом доверчиво спала она, и Иван должен был сидеть так, оберегая ее сон.

Уже на рассвете он не выдержал и незаметно задремал, уткнувшись лицом в колени.

22

Притихшая, пока он спал, тревога внезапным толчком ударила в сердце. Иван сразу проснулся и в то же мгновение услышал близкий непонятный крик:

— Во бист ду, руссэ? Зи габэн брот! Зи габэн филе брот.¹

Постепенно светало, хотя солнце еще не взошло; вокруг было неуютно и серо. На луг надвигалось облако, и гор не было видно. Косматые пряди тумана, цепляясь за поникшие росистые маки, ползли и ползли вдоль склона. Иван сорвал тужурку с ног Джулии, она вскочила, испуганно заговорила о чем-то, а он, стоя на коленях, пристально всматривался в ту сторону, откуда донесся этот крик. Вскоре Иван догадался, что это сумасшедший, но сразу же показалось — он не один, с ним люди. И действительно, не успел он в тумане что-либо увидеть, как послышался злобный приглушенный окрик:

— Хельтс мауль!¹ Джулия поняла все и бросилась к Ивану. Вцепившись в рукав его куртки, она жадно всматривалась вниз, в серый туман, в котором мелькнули живые тени.

¹ Где ты есть, русский? Они дадут хлеб! У них много хлеба (нем.).

Но Иван схватил ее за руку и, пригнувшись, бросился к ручью. В другой его руке была тужурка, колодки же остались в маках.

Молча они побежали вдоль ручья вверх.

Иван не выпускал из своей руки пальцев Джулии; девушка, растерянно оглядываясь, едва поспевала за ним. Он старался найти подходящее место, чтобы перебраться на ту сторону — там можно было укрыться в скалах и густых зарослях рододендрона. Но поток бешено мчался с гор, бросаться в его быстрину было бессмысленно.

«Хорошо, что облако! Хорошо, что облако!» — стучала в его голове утешительная мысль. Стремительные клочья тумана пока укрывали их. «Проклятый сумасшедший, почему я не убил его? Все они, сволочи, одного поля ягоды!» — в отчаянии думал Иван и безжалостно тащил вверх Джулию. Они уже миновали поворот потока, взобрались на обрывистый здесь берег, дальше было открытое место. Поток со страшной силой несся по камням, от намерения перейти на ту сторону, очевидно, надо было отказаться. Прежде чем выскочить на луговой росистый простор, Иван, тяжело дыша, упал на колени, обернулся — туман заметно редел, уже стали видны дальние камни в маках, голое пятно взлобка, где он вчера дожидался Джулию. И тут в тумане показалось несколько гитлеровцев — неширокой цепью рассыпавшись по лугу, они приближались к тому месту, где Иван с Джулией провели ночь.

Иван взглянул на Джулию — ее полусонное лицо отражало испуг и крайнюю усталость. «Хоть бы выдержала! Хотя бы она выдержала!» — страстно пожелал Иван. Теперь только ноги могли принести спасение, и, слегка отдышавшись, он снова схватил ее за руку. Она бежала с огромным напряжением, но не отставала от него.

Задышавшись, они выбрались на верхний участок луга, ноги по колени намокли от росы. Однако с каждой минутой Иван все сильнее прихрамывал на правую ногу, которая странно отяжелела, будто стала чужой — сначала он так и подумал, что, задремав, отсидел ее. Но неподатливая вялость в ней не проходила, в сухожилиях под коленом сильно болело. Джулия вскоре заметила его хромоту и испуганно дернула Ивана за руку.

— Иванио, нега?

Он проволоч ногу по траве, стараясь ступать как можно осторожнее, но ему это плохо удавалось. Тогда Джулия, оглянувшись, бросилась перед ним на колени и вцепилась в штанину, намереваясь осмотреть рану.

— Надо вязат, да? Я немножко вязат, да?

Он решительно отвел ее руки:

— Ничего не надо. Давай быстрее.

¹ Молчать! (нем.)

— Больно, да? Больно? — спрашивала она с тревогой в больших глазах, заботливо всматриваясь в него. Было заметно, как от усталости под полосатой курткой бешено билось сердце; высоко поднятые жесткие брови нервно подрагивали.

— Ничего, ничего...

Преодолевая боль, он торопливо заковылял дальше. Рука Джулии выскользнула из его пальцев, и он не взял ее — девушка, поминутно оглядываясь, бежала следом.

— Иванио, амиго, ми будет жит? Скажи, будет? — в отчаянии, от которого разрывалось сердце, спрашивала она. Иван взглянул на нее, не зная, что ответить, но в ее взгляде было столько мольбы и надежды, что он поспешил утешить:

— Будем, конечно. Быстрее только...

— Иванио, я быстро. Я быстро. Я карашо...

— Хорошо, хорошо...

Они уже добежали до верхней границы дуга, тут где-то в камнях начиналась тропинка, по которой они пришли сюда ночью; в скалах, пожалуй, можно было бы укрыться. Но облако уже сползло с луга, стало светлее, туман на глазах редел, в разрывах его отчетливо видны были красные заросли маков, камни; эти разрывы все увеличивались. «Черт, неужели не вырвемся? Неужели увидят? Нет, этого не должно быть!» — успокаивал себя Иван и поднимался все выше и выше. Имея уже некоторый опыт побегов, он понимал всю сложность такого положения и знал, что если немцы обнаружат их, то вряд ли упустят.

Тропы, однако, не было, они взбирались по травянистому косоугору. Хорошо еще, что подъем был не очень крутой, мешали только низкорослые заросли рододендрона, которые вконец искололи их ноги. Правда, чуть выше начинался густой хвойный стланник, в нем уже можно было укрыться. Джулия не отставала, напрасно он беспокоился об этом. Босая, с окровавленными ступнями, она пробиралась чуть впереди него, и, когда оглядывалась, он видел на ее лице такую решимость избежать беды, которой не замечал за все время их пути из лагеря. Теперь ей будто не мешали ни камни, ни усталость, ни колючки, ни скальные выступы. Словно тигрица, она яростно боролась за жизнь.

— Иванио! Скоро, скоро...

Она уже торопит его! Заметив это, Иван сжал зубы — кажется, его дела становились все хуже. Нога еще больше налилась тяжестью, распухла в колене, он украдкой поднял разорванную штанину и сразу же опустил — колено сделалось как бревно, затвердело и посинело. «Что за напасть, неужто заражение?»

А тут, как на беду, последние клочья облака проплыли мимо и полностью открыли взору край луга, ярко зардевший маками. И сразу из тумана появились одна, вторая,

третья темные, как камни, фигуры немцев. Человек восемь их устало шли лугом, подминая цветы и настороженно оглядывая склоны гор.

Теперь уже можно было не скрываться...

Иван сел, бросив тужурку, рядом остановилась поникшая, растерянная Джулия — несколько секунд от усталости они не могли произнести ни слова и молча смотрели на своих преследователей. А те вдруг загалдели, кто-то, вскинув руку, указал на них, донесся зычный голос команды. Посреди цепи тащился человек в полосатом, руки его, кажется, были связаны за спиной, и двое конвоиров, когда он остановился, толкнули его в спину. Это был сумасшедший.

Немцы сразу оживились и с гиканьем кинулись вверх.

— Ну что ж, — сказал Иван. — Ты только не бойся. Не бойся. Пусть идут!

Чтобы не мешала тужурка, он надел ее в рукава и достал из кармана пистолет. Джулия застыла в молчании. Брови ее сомкнулись, на лицо легла тень упрямой решимости. Он взглянул на девушку, но страха в ее глазах не увидел. Она уже отдышалась, и от недавней тревоги в темных больших глазах осталась лишь печаль обреченности.

— Пошли! Пусть бегут — запарятся!

— Шиссен будет? — удивленно спросила Джулия, будто только теперь поняла, что им угрожает.

— Стрелять далеко. Пусть стреляют, если патронов много.

Действительно, немцы пока не стреляли, они только кричали свое «хальт!», но беглецы торопливо поднимались выше, к зарослям стланика. Оправившись от первого испуга, Джулия опять стала подвижной, быстрой, внимательной и, казалось, готовой ко всему.

— Пусть шиссен! Я не боялся. Пусть шиссен! — говорила девушка.

Непрестанно оглядываясь, она подбежала к Ивану и взяла его за руку. Он благодарно пожал ее холодные пальцы и не выпустил их.

— Иванио, эсэсман шиссен — ми шиссен! Ми нон лагер, да? Да?

Он озабоченно шевельнул бровью.

— Конечно. Ты только не бойся.

— Я не бойся. Руссо Иван не бойся — Джулия не бойся.

Он не боялся. Слишком много пережил он за годы войны, чтобы и теперь бояться. Как только немцы обнаружили их, он почувствовал странное облегчение и внутренне подобрался: в хитрости уже отпала надобность, теперь только бы дал бог силы. И еще, конечно, чтобы рядом оставалась Джулия. С этого момента начинался поединок в ловкости, меткости, быстроте

— надо было удирать и беречь силы, не подпустить немцев на выстрел, пробиваться к облакам, с ночи неподвижно лежащим на вершинах гор, и там оторваться от преследователей. Иного выхода у них не было.

23

Наконец они добрались до стланика, но прятаться в нем не стали — в укрытии уже не было надобности. Осыпая ногами песок и щебень, хватаясь руками за колючие ветви, Джулия первой влезла на край крутой осыпи и остановилась. Иван, с усилием занося больную ногу, карабкался следом. На самом крутом месте, у верха обрыва, он просто не знал, как ступить, чтоб выбраться из-под кручи: так болела нога. Тогда девушка, став на колени, протянула ему свою тоненькую слабую руку. Он взглянул на синие прожилки вен на ее запястье и сделал еще одну попытку вылезти самому — разве она смогла бы вытащить его? Но Джулия что-то затараторила на странной смеси итальянских, немецких и русских слов, настойчиво подхватила его под мышку, поддержала, и он в конце концов взвалил на край обрыва свое отяжелевшее тело.

— Скоро, Иванио, скоро! Эсэс!

Действительно, немцы догоняли их: самые проворные уже перешли луг и карабкались по крутизне; остальные старались не отставать. Последним, со связанными за спиной руками, спотыкаясь, брел сумасшедший, которого подталкивал конвоир. Кто-то из передних, увидев беглецов возле стланика, закричал и выпустил очередь из автомата. Выстрелы протрещали в утреннем воздухе и, подхваченные эхом, гулко раскатились по далеким ущельям. Иван оглянулся — конечно, до немцев было далеко, а когда снова шагнул вперед, чуть не наткнулся на Джулию, лежавшую на склоне.

— Ты что?

— Нон, нон! Нон эршиссен! — оглядываясь с радостным блеском в глазах, сказала она и вскочила. Лицо ее загорелось злым озорством. — Свольячи эсэс!

— звонким, негодующим голосом закричала она на немцев. — Фарфлюхтер! Швапн!

— Ладно, брось ты! — сказал Иван. Надо было беречь силы. Что пользы дразнить этих сволочей? Но Джулия не хотела просто так умирать — злость и наболевшие обиды пересиливали всякое благоразумие.

— Гитлер капут! Гитлер кретино! Ну, шиссен, ну!

Немцы выпустили еще несколько очередей, но беглецы были намного выше преследователей, и в таком положении — Иван это знал — согласно законам баллистики попасть из автоматов было почти невозможно. Это почувствовала и Джулия — то, что вокруг не просвистело ни одной пули, вызвало у нее ликование.

— Ну, шиссен! Шиссен, ну! Фашисте! Бриганти!¹ Она раскраснелась от бега и азарта, глаза ее горели злым черным огнем, короткие густые волосы трепетали на ветру. Видимо исчерпав весь запас бранных слов, она схватила из-под ног камень и, неумело размахнувшись, швырнула его. Подскакивая, он покатился далеко вниз.

От обрыва первым полез вверх Иван. Кое-как они карабкались вдоль стланика, подъем становился все круче. Черт бы их побрал, эти заросли. Хорошо, если бы они были там, внизу, где еще можно было укрыться от погони, а теперь они только мешали, кололись, цеплялись за одежду. Лезть же через них напрямик было просто страшно — так густо переплелись жесткие, как проволока, смоляные ветки. То и дело бросая тревожный взгляд вверх, Иван искал более удобного пути, но ничего лучшего тут не было. Вверху их ждал новый, еще более сыпучий обрыв, и он понял, что влезть на него они не смогут...

Джулия, однако, не видела и не понимала этого. Занятая перебранкой с немцами, она немного отстала и теперь торопливо догоняла его. Запыхавшись, он присел и вытянул на камнях больную ногу.

— Иванио, нега? — испуганно крикнула она снизу. Он не ответил.

— Нега? Дай нега!

Он молча встал и снова посмотрел вверх, на обрыв; она тоже взглянула туда, осмотрела сыпучую стену и насторожилась.

— Иванио!

— Ладно. Пошли.

— Иванио!

Ее лицо передернулось будто от боли, она оглянулась — немцы быстро лезли по их следам.

— Иванио, морто будем! Нон Тэрэшки. Аллее нон?

— Давай быстрее! Быстрее, — не отвечая, строго прикрикнул Иван: иного выхода, как повернуть в стланик, у них не было. И он, закусив губу, сунулся в непролазную его чащу, которой чурались даже звери. Тотчас колючие иглы сотнями впились в ноги, но он, не обращая на них внимания, оберегал только колени; от боли и напряжения на лбу выступил холодный пот. Не очень остерегаясь колючек и камней, он яростно полез через стланик в обход кручи.

— Ой, ой! Ой! — с отчаянием восклицала Джулия и лезла за ним, то и дело цепляясь за колючки и падая. Иван не успокаивал ее и не торопил — он лишь посматривал на край обрыва, где вот-вот должны были показаться немцы.

¹ Ну, стреляйте! Стреляйте, ну! Фашисты! Разбойники! (итал.)

Правда, на этот раз беглецам повезло: они добрались почти до верхней границы зарослей, когда внизу из-за кручи вылез первый эсэсовец. Теперь он уже был опасен, потому что разница в высоте между ними и немцами стала незначительной. Как только немец поднял голову, Иван торопливо прицелился из пистолета и выстрелил.

В горах прокатилось гулкое эхо.

Он, разумеется, не попал — было далеко, но немец из предосторожности шмыгнул под обрыв, и вслед за тем раздалась длинная автоматная очередь. «Тр-р-р-рт... р-р-р-т... р-т...» — все дальше относя ее, удлиннили очередь горы. Когда эхо затихло, беглецы бросились дальше. Внезапный пистолетный выстрел испугал немцев, и на круче какое-то время никто не появлялся. Потом из-за обрыва показалась полосатая фигура — первой ее увидела Джулия.

— Иванио, гефтлинг!

Сумасшедший, широко расставляя ноги, влез на обрыв и, шатаясь, закричал своим отвратительным сорванным голосом.

— Руссэ! Руссэ! Хальт! Варум ду гейст вэг? Зи волен брот габэн!¹

— Цурюк!² — крикнул Иван.

Сумасшедший испуганно пригнулся и попятился назад. Там на него — слышно было — закричали немцы, которые немного погодя почти все сразу, сколько их было, высыпали из-за обрыва.

Положение ухудшалось. До седловины, где кончался стланик, было рукой подать, но тут немцы могли уже достать их из автоматов. Надо было во что бы то ни стало задержать эсэсовцев и прорваться за седловину. Иван опустил на колено, сунул ствол пистолета в шаткую развилку стланика и выстрелил второй раз, затем третий. Потом, пригнувшись, затаился в низкорослых зарослях. В это время к нему подросла Джулия:

— Иван, нон патрон аллее! Нон аллес!³ Он понял, прикоснулся к ее худенькому плечу, желая тем самым успокоить девушку — два патрона он, конечно, оставит. Он ждал выстрелов в ответ, но немцы молчали, широкой цепью они тоже полезли в стланик. Тогда он вскочил и, пригибаясь, чтоб хоть немного прикрыться, заковылял вверх, к седловине над кручей.

Наверно, немцы все же допустили ошибку, когда, глядя на беглецов, тоже подались в стланик. Эти заросли не только задерживали движение, они мешали видеть противника, прицеливаться, и, пока эсэсовцы возились там, Иван с Джулией понемногу продвигались вверх. Ожидая выстрелов сзади, они наконец выскочили из стланика, задышав, добежали

¹ Русский! Русский! Стой! Почему ты убегаешь? Они хотят дать тебе хлеба! (нем.)

² Назад! (нем.)

³ Иван, только не все патроны! Не все! (нем.)

до узенької седловини и почти скатились по другой ее стороне. Отсюда Иван прежде всего окинул взглядом местность: с одной стороны под низко нависшими облаками поднимался такой же, как и сзади, крутой каменистый склон; прямо из-под ног уходил спуск в лощину, за которой начиналась новая невысокая горная складка. Там и сям над горами плыли белые, как овечьи стада, облака, а над ними сплошная завеса туч закрывала снежные вершины.

Едва они выбежали из седловини, Джулия, сложив на груди ладони, упала на колени, и губы ее быстро-быстро зашептали какие-то слова.

— Ты что? Быстрей! — крикнул он.

Она не ответила, прошептала еще несколько слов, и он, сильно хромая, побежал вниз. Она торопливо вскочила и быстро догнала его.

— Санта Мария поможет. Я просит очэн, очэн...

Он искренне удивился:

— Брось ты! Кто поможет!

Не зная, куда податься, и не в силах уже лезть вверх, они спустились наискосок по склону в лощину. Седловина с кручей пока еще защищала их от немцев. Бежать вниз было намного легче, тело, казалось, само несло вперед, только от усталости подгибались колени. Иван все сильнее хромал. Джулия опережала его, но далеко не отбегала и часто оглядывалась. Очевидно, то, что они вырвались чуть не из-под самого носа немцев, вызвало у девушки неудержимый азарт. Задорно оглядываясь на Ивана, она лепетала с надеждой и радостью:

— Иванио, ми будет жит! Жит, Иванио! Я очэн хотель жит! Браво, вита!¹ «Ой, рано, рано радоваться!» — думал Иван, оглядываясь на бегу, и тотчас увидел на седловине первого эсэсовца. Он с трудом вылез из-за камней, высокий, в подтянутых бриджах. Мундир на нем был расстегнут, и на груди белела рубашка. Нет, он не спешил стрелять, хотя они были и не очень далеко от него и намного ниже. С полминуты он смотрел на них, стоя на месте, а потом крикнул что-то остальным, наверно подходившим к нему сзади, и захохотал. Смеялся он долго, что-то кричал вдогонку беглецам. Потом, вместо того чтобы бежать за ними, сел на камень и снял с головы пилотку.

Джулия подскочила к Ивану и затормошила его:

— Иванио, Иванио, смотри. Он благородий тэдэско! Он пустиль нас! Пустиль... Смотри!

¹ Да здравствует жизнь! (итал.)

Иван не мог понять, почему они не стреляли и не преследовали, почему они оставили их и все остановились на седловине. Один из них отошел в сторону и, размахивая автоматом, закричал:

— Шнеллер! Шнеллер! Ляуф шнеллер!¹

— Иванио, тэдэски пустиль нас! — на бегу с вдруг загоровшейся радостью лепетала Джулия. — Ми жит! Ми жит!

Иван молчал.

«Что за напасть? Что они надумали?» Все это действительно казалось ему странным. Но Иван был уверен, что это неспроста, что эсэсовцы не от доброты своей остановили погоню, они готовят что-то еще более худшее.

Но что?

Иван с Джулией добежали до самого дна лощины, сквозь рододендрон продрались на другую ее сторону — невысокий, пологий склон-взлобок — и обессиленно поплелись наверх. Выветрившийся песчаник и колючки низкорослой травы вконец искололи их ноги, но теперь они не ощущали жесткости земли. Джулия то убегала вперед, то возвращалась, оглядываясь на немцев. Радость ее все возрастала по мере того, как они отходили от седловины. Однако унылый, обеспокоенный вид Ивана в конце концов не мог обратить на себя ее внимания.

— Иванио, почему фурьезо? Нега, да? — обеспокоенно спросила она.

— Не нога...

— Почему? Ми будем жит, Иванио, ми убегаль...

Кажется, он уже догадался, в чем было дело. Не отвечая ей, Иван торопливо ковылял по взлобку, который дальше круто загибался вниз. Он скрывал их от немцев, это было хорошо, но... Они выходили из-за пригорка, и тут Джулия, наверное также о чем-то догадавшись, вдруг остановилась. Горы впереди расступились, на пути беглецов необъятным простором засинел воздух — внизу лежало мрачное ущелье, из которого, клубясь, полз к небу туман.

С вдруг похолодевшими сердцами они молча добежали до обрыва и отшатнулись — склон круто падал в затуманенную бездну, в которой кое-где серели пятна нарастающего зимнего снега.

24

Джулия лежала на каменном карнизе в пяти шагах от обрыва и плакала. Он не успокаивал ее, не утешал — сидел рядом, опершись руками на замшелые камни, и думал, что, наверное, все уже кончилось. Впереди и сбоку к ним подступал обрыв, с другой

¹ Быстрей! Быстрей! Удирай быстрей! (нем.)

стороны начинался крутой скалистый подъем под самые облака, сзади, в седловине, сидели немцы. Получилась самая отменная западня — надо же было попасть в такую! Для Джулии это было слишком внезапно и мучительно после вдруг вспыхнувшей надежды спастись, и он теперь не уговаривал ее — не находил для этого слов.

Из пропасти несло промозглой сыростью, их разгоряченные тела начали быстро остывать; вокруг в скалах, словно в гигантских трубах, выл, гудел ветер, было облачно и мрачно. Но почему немцы не идут, не стреляют, столпились вверху на седловине — одни сидят, другие стоят, обступив полосатую фигуру безумного? Иван всмотрелся и понял: они развлекались. Раскуривая, тыкали в гефтлинг сигаретами — в лоб, в шею, в спину, — и гефтлинг со связанными руками вьюном вертелся между ними, плевался, брыкался, а они ржали, обжигая его сигаретами.

— Руссэ! Рэттэн! Руссэ!¹ — летел оттуда истошный крик сумасшедшего.

Иван насторожился — сволочи, что они еще выдумали там? Почему они такие безжалостно-бесчеловечные и к своим и к чужим — ко всем? Неужели это только от душевной низости, ради забавы?

Похоже было, немцы чего-то ждали, только чего? Возможно, какой-либо подмоги? Но теперь ничто уже не страшно. Теперь явная финита, как говорит Джулия. Четвертый его побег, видимо, станет последним. Жаль только вот это маленькое человеческое чудо — эту черноглазую говорунью, счастье с которой было таким хмельным и таким мимолетным. Хотя он и так был благодарен случаю, который послал ему эту девушку в самые последние и самые памятные часы его жизни. После всего, что случилось, как это ни странно, умирать рядом с ней было все же легче, чем в ненасытной печи крематория.

Джулия, кажется, выплакалась, плечи ее перестали вздрагивать, только изредка подергивались от холода. Он снял с себя тужурку и, потянувшись к девушке, бережно укрыл ее. Джулия встрепенулась, пересилила себя, села и запачканными, в ссадинах кулачками начала вытирать заплаканные глаза.

— Плехо, Иванио. Ой, ой, плехо!..

— Ничего, не бойся! Тут два патрона, — показал он на пистолет.

— Нон счастья Джулия. Фина вита² Джулия, — в отчаянии говорила она.

Он неподвижно сидел на земле, неотрывно следя за немцами, и все внутри у него разрывалось от горя и беспомощности. Перед собственной совестью он чувствовал себя ответственным за ее судьбу. Только что он мог сделать? Если бы хоть немного доступнее был обрыв, а то проклятый, нависший над бездной карниз, за ним еще один, а дна так и не

¹ Русский! Спаси! Русский! (нем.)

² Конец жизни (итал.).

видно в мрачном тумане, даже не прослушивался шум потока. Опять же нога, разве можно удержаться на такой крутизне? И вот все это, собравшись одно к одному, определило их неизбежный конец.

— Руссэ! Рэттэн! Рэттэн! Руссэ! — слабо доносился из седловины голос безумного.

Джулия, увидев на седловине немцев, привстала на колени и вскинула маленькие свои кулачки:

— Фашисте! Бриганти! Своляч! Нэйман зи унс!¹ Ну? На седловине примолкли, затихли, и ветер вскоре донес оттуда приглушенный расстоянием голос:

— Эй, рус унд гурен! Ми вас будет убиваль!..

И вслед второй:

— Ком плен! Бросай холодна гора. Шпацирен горяча крематориум!..

Лицо Джулии снова загорелось яростной злостью.

— Нейм! Нейм! — махала она кулачками. — Ком нейм унс! Нун, габен зи ангст?!²

Немцы выслушали долетевшие до них сквозь ветер слова и один за другим начали выкрикивать непристойности. Джулия, злясь от невозможности ответить им в таком поединке, только кусала губы. Тогда Иван взял ее за плечи и прижал к себе. Девушка послушно припала к его груди и в безысходном отчаянии, как дитя, заплакала.

— Ну не надо! Не надо. Ничего, — неловко успокаивал он, едва подавляя в себе приступ злобного отчаяния.

Джулия вскоре затихла, и он долго держал ее в своих объятиях, горько думая, как здорово все началось и как нелепо кончается. Наверно, он абсолютный неудачник, самый несчастный из всех людей — не смог воспользоваться такой благоприятной возможностью спастись. Голодай, Янушка и другие сделали бы это куда лучше — добрались бы уже до Триеста и били бы фашистов. А он вот завяз тут, в этих проклятых горах, да еще, как волка, дал загнать себя в ловушку. Видно, надо было, как и взялся, рвать ту бомбу — пусть бы бежали другие. А так вот... И еще погубил Джулию, которая поверила в тебя, побежала за тобой, полюбила... Оправдал ты ее надежды, нечего сказать!

Он прижимал к груди ее заплаканное лицо, неясно, сквозь собственную боль ощущая трепет ее рук на своих плечах. Это вместе с отчаянием по-прежнему вызывало в нем невысказанную нежность к ней.

Потом Джулия села рядом, поправила рукой растрепанные ветром волосы:

— Мале, мале волес. Нон большой волес. Никогда!

¹ Берите нас! (нем.)

² Натэ! Натэ! Идите возьмите нас! Ну, боитесь? (нем.)

От горя он только стиснул зубы. Рассудок его никак не мог примириться с неотвратимостью гибели. Но что сделать? Что?

— Иванио,— вдруг оживившись, воскликнула она.— Давай манджаре хляб. Есть хляб!

Она достала из кармана остатки хлеба и с неожиданно вспыхнувшей радостью в заплаканных глазах разломила его пополам:

— На, Иванио.

Он взял большой кусок, но на этот раз не стал делиться, уравнивать порции — теперь это не имело смысла. С наслаждением они проглотили хлеб — последний остаток своего запаса, который берегли до Медвежьего хребта. И тут Иван с новой остротой почувствовал неизбежность конца. Странно, но с этим куском вдруг исчезла последняя надежда, выжить — съев его, они тем самым как бы подытожили все свои жизненные заботы, и теперь осталось только одно — прожить недолгие минуты и умереть. Ивана снова охватила тоска при мысли о напрасной трате стольких усилий и в такое время! Ребята на востоке уже освободили родную землю, вышли за границы Союза, идут сюда, и он уже не встретит их, хотя так рвался навстречу...

Джулия бросала полные отчаяния взгляды на мрачные ущелья, то и дело посматривала на тех, вверху, что не уходили, сидели, караулили их тут.

— Иванио! Где ест бог? Где ест мадонна? Где ест справядливость? Почему нон кара фашизм? — спрашивала она, в горе ломая тонкие смуглые руки.

— Есть справедливость! — точно очнувшись, крикнул он.— Будет им кара! Будет!

— Где ест кара? Где? Энглиш? Американ? Совет Унион?

— Конечно! Советский Союз. Он свернет хребты этим сволочам.

— Совет Унион?

— Ну конечно.

Джулия с внезапной надеждой в глазах устремила к нему.

— Он карашо? Люче, люче все?

Иван не понял, спросил:

— Что?

— Россия карашо? Справядливо? Блягородно! Иванио вчера говори правду, да?

И вдруг будто в новом свете и совершенно другими, чем прежде, глазами увидел он и ее, и себя, и далекую свою Родину — то, чем она была для него всю жизнь и чем могла быть.

— Да,— твердо сказал он.— Россия — чудесная, хорошая, справедливая страна. Лучше ее нет! А что еще будет! После войны! Когда раздавим Гитлера. Вот увидишь... Эх, если бы хоть один день!.. Один только день!..

В неудержимом порыве Иван сорвал с камня жесткую поросль мха. Захлестнутый бурной волной нестерпимо жгучей любви к далекой своей Отчизне, он больше ничего не мог сказать, чувствуя, что готов заплакать, чего никогда с ним не случалось. Джулия, видно, поняла это и ласково прикоснулась к его колену.

— Я знат,— почти сквозь слезы, но со светлой улыбкой произнесла она.— Я знат. Я верит тебе. Я думаль, немножко Иван говорит неправда. Я ошибался...

Она как-то сразу приободрилась. Было холодно, из ущелья дул пронизывающий ветер, и она запахнула полы тужурки. Только красные, окровавленные ступни ее стыли на камне — прикрыть их было нечем. Вдруг она, будто вспомнив о чем-то, привстав на колени, просто, без всякого перехода, запела:

Расцетали явини и гуши, Попили туани над экой...

Иван удивился: уж очень неуместней показалась ему песня на краю этой могилы. Но, увидев, как застыли на седловине немцы, тоже стал подпевать.

Видно, песня удивила немцев, они что-то закричали. Иван не слышал этих выкриков, он проникся простенькой этой мелодией, которая внезапно вырвала их из состояния обреченности и унесла в иной, человеческий и несказанно светлый мир.

Однако немцы недолго удивлялись их дерзости — вскоре кто-то из них сорвал автомат и выпустил очередь. На этот раз тут и там пули высекли на камнях стремительные дымки, которые сразу подхватил ветер. Иван дернул Джулию за полы тужурки, девушка неохотно пригнулась и спрятала голову за камень. «Стреляйте, сволочи, стреляйте! Пусть слышат! — подумал он, имея в виду лагерь, в котором всегда прислушивались к каждому выстрелу с гор.— Пусть знают: еще живы!»

Несколько минут они лежали за каменным барьером, пережидая, пока над ущельем громом отгрохочут очереди. Пули все же редко попадали сюда: немцы больше пугали, стараясь держать их в страхе и покорности. Потом автоматы умолкли. Далеко раскатилось эхо, и не успело оно заглухнуть, как откуда-то со стороны луга прорвались сквозь ветер новые, знакомые звуки. Вскинув голову, Джулия хотела что-то сказать, но Иван жестом остановил ее — они стали вслушиваться, напряженно глядя друг на друга. Несмотря на то, что рядом была Джулия, Иван зло выругался — за седловиной заливались лаем собаки.

Долго подавляемый гнев вдруг прорвался в Иване, он поднялся на широко расставленные ноги — разъяренный и страшный.

— Звери! — закричал он на немцев.— Звери! Сами боитесь — помощников ведете! Все равно нас не взять вам! Вот! Поняли?

Конечно, они легко могли застрелить его, но не стреляли. Кажется, они старались понять, что прокричал им этот флюгпункт. От нервного возбуждения Иван весь трясся,

его знобило — начинався жар. Он оглянувся — вверху немного прояснилось, в разрыве облаков стали видны блестящие от утренних лучей просветы голубизны. Казалось, вот-вот должен был выплыть из туч Медвежий хребет, до которого они не дошли. Очень хотелось увидеть его и солнце, но их все не было, и оттого стало невыносимо горько.

Иван опустил на землю — то, что вот-вот должно было произойти, уже не интересовало его, он знал все наперед. Он даже не оглянувся, когда собаки появились на седловине. Овчарки шли все время по следу и были разъярены погоней. Джулия вдруг бросилась к Ивану, прижалась к нему и закрыла лицо руками:

— Нон собак! Нон собак! Иванио, эршиссен! Скоро!.. Эршиссен!

Гнев и первое потрясение, прорвавшиеся в нем, сразу исчезли, он снова стал спокойным. Убить себя было просто, куда страшнее то же самое сделать с Джулией, но он должен это сделать. Нельзя было позволить эсэсовцам взять их живыми и повесить в лагере — пусть волокут мертвых! Если уж не удалось вырваться на свободу, так надо досадить им хотя бы своей смертью.

В это время немцы пустили собак.

Одна, две, три, четыре, пять пегих, спущенных с поводков овчарок, распластавшись на бегу, устремились по склону; за ними бежали немцы. Поняв, что вот-вот они окажутся тут, Иван вскочил, схватил за руку Джулию, та бросилась ему на шею и захлебнулась в плаче. Он чувствовал, что надо что-то сказать. Самое главное, самое важное осталось у него в сердце, но слова почему-то исчезли, а собаки с визгом неслись уже по лощине. Тогда он оторвал ее от себя, толкнул к обрыву — на самый край пропасти. Девушка не сопротивлялась, лишь слабо всхлипывала, будто задыхаясь, глаза ее стали огромными, но слез в них не было — был только страх и подавляемый страхом крик.

На обрыве он кинул взгляд в глубину ущелья — оно по-прежнему было мрачным, сырым и холодным; тумана, однако, там стало меньше, и в пропасти ярко забелели снежные пятна. Одно из них узким длинным языком поднималось вверх, и в сознании его вдруг сверкнула рискованная мысль-надежда. Боясь, что не успеет, он ничего так и не сказал Джулии, а опустил уже поднятый пистолет и толкнул девушку на самый край пропасти:

— Прыгай!

Джулия испуганно отшатнулась. Он еще раз крикнул: «Прыгай на снег!» — но она снова всем телом качнулась назад и закрыла руками лицо.

Собаки тем временем выскочили на взлобок. Иван почувствовал это по их лаю, который громко раздавался за самой спиной. Тогда он сунул в зубы пистолет и подскочил к девушке. С внезапной яростной силой он схватил ее за воротник и штаны и, как

показалось самому, бешено ногами вперед бросил в пропасть. В последнее мгновение успел увидеть, как распластанное в воздухе тело ее пролетело над обрывом, но попало ли оно на снег, он уже не заметил. Он только понял, что самому с больной ногой так прыгнуть не удастся.

Собаки бешено взвыли, увидев его тут, и Иван подался на два шага от обрыва. Впереди всех на него мчался широкогрудый поджарый волкодав с одним ухом — он перескочил через камни и взвился на дыбы уже совсем рядом. Иван не целился, но с неторопливым, почти нечеловеческим вниманием, на которое был еще способен, выстрелил в его раскрытую пасть и, не удержавшись, сразу же в следующего. Одноухий с лету юзом пронесся мимо него в пропасть, а второй был не один — с ним рядом бежали еще два, и Иван не успел увидеть, попал он или нет.

Его недоумение оборвал бешеный удар в грудь, нестерпимая боль пронизала горло, на миг мелькнуло в глазах хмурое небо, и все навсегда погасло...

Вместо эпилога

«Здравствуйте, родные Ивана, здравствуйте, люди, знавшие Его, здравствуй, деревня Терешки у Двух Голубых Озер в Белоруссии.

Это пишет Джулия Новелли из Рима и просит вас не удивляться, что незнакомая вам синьора знает вашего земляка, знает Терешки у Двух Голубых Озер в Белоруссии и имеет возможность сегодня, после нескольких лет поисков, послать вам это письмо.

Конечно, вы не забыли то страшное время в мире — черную ночь человечества, когда с отчаянием в сердцах тысячами умирали люди. Одни, уходя из жизни, принимали смерть как благословенное освобождение от мук, уготованных им фашизмом,— это давало им силы достойно встретить финал и не погрешить перед своей совестью. Другие же в героическом единоборстве сами ставили смерть на колени, являя человечеству высокий образец мужества, и погибали, удивляя даже врагов, которые, побеждая, не чувствовали удовлетворения — столь относительной была их победа.

Таким человеком был и ваш соотечественник Иван Терешка, с которым воля providения свела меня на трудных путях победной борьбы и огромных утрат. Мне пришлось разделить с Ним последние три дня Его-жизни — три огромных, как вечность, дня побега, любви и невообразимого счастья. Судьбе не угодно было дать мне разделить с Ним и смерть — рок или обычный нарастающий сугроб снега на склоне горы не дали мне разбиться в пропасти. Потом меня подобрала добрые люди — отогрели и спасли. Конечно, это случилось позже, а в тот первый миг после моего падения в пропасть, когда я открыла глаза и поняла, что жива, Иванию в живых уже не было — вверху под

облаками утихал вой псов, и лишь эхо Его последних двух выстрелов, отдаваясь, грохотало в ущелье.

Постепенно я возвратилась к жизни. Она поначалу казалась мне лишенной всякого смысла без Него, и долгие месяцы моего одиночества были полны лишь теми скорбными и счастливыми днями, прожитыми с Ним. Я могла бы описать вам, какой это был человек, но думаю, вы лучше меня знаете Его. Я хочу только сообщить, что вся моя последующая жизнь была неразрывно связана с Ним, так же как и моя скромная общественная деятельность в Союзе борьбы за мир, в издании профсоюзной газеты, наконец, в воспитании сына Джіованни, которому уже восемнадцать лет и который готовится стать журналистом. (Между прочим, это он перевел на русский язык мое письмо, хотя и я изучила ваш язык, но, конечно, не столь совершенно, как сын.) Еще в моей комнате висит карта Белоруссии — страны, так горячо любимой Иваном. Жаль, что у меня нет фото Ивана. Хоть бы какое-нибудь: детское, юношеское или еще лучше — солдатское...

Иногда, вспоминая Иванио, я содрogaюсь от мысли, что могла бы не встретиться с Ним, попасть в другой лагерь, не увидеть Его схватки с командофюрером, не побежать за Ним после страшного взрыва — пройти в жизни где-то мимо Него, не соприкоснуться с Ним. Но этого не случилось, и теперь я говорю спасибо провидению, спасибо всем испытаниям, выпавшим на мою долю, спасибо случаю, сведшему меня с Ним.

Вот и все. Финита.

С благодарностью ко всем — родившим, воспитавшим и знавшим Человека, истинно русского по доброте и достойного восхищения по своему мужеству. Не забывайте Его!

Спасибо, спасибо за все.

Уважающая вас

Джулия Новелли из Рима».

Василь Володимирович Биков

Альпійська баллада

(уривки; переклад Г. В. Вігурської)

1	507
2	509
3	510
4–9	511
10–14	513
15	515
16–23	515
24	516
Замість епілогу	518

1

Він упав, спіткнувшись об щось, і одразу ж підхопився, відчув: треба мерщій від цього місця, від убитого командофюрера¹; поки не схаменулися, треба десь зачайтись, сховатись, а може й вирватись із заводу. Але крізь звихрену куряву, що заволокла цех, майже нічого не було видно, і він мало не вскочив у чорну прірву воронки, де була бомба. <...>

Підхопився вже босоніж, колодки десь поспалили з ніг, і він збагнув, що це погано, — ногам зробилося дуже боляче на засипаній щебенем долівці.

Позаду тим часом уже залунали вигуки, в іншому кінці цеху гучно прокотилась автоматна черга. «Дідька лисого», — прошепотів він, одним духом перемахнув через повалену залізну ферму з перекриття, вихопився на похилений простінок, який ледве тримався. Курява од вибуху стала потроху спадати, розвіюватись, але ще добре ховала його. <...> Попереду, за якихось три кроки, з'яв дірою вищерблений мур зовнішньої огорожі, далі за ним, буцім у світі нічого й не сталося, тихо тулилося серед зелені кілька будиночків, і зовсім близько вгорі, на схилі, рукою подати, вабив ліс і Альпи: його надія, його життя або смерть — його доля. <...>

Але ось попереду з-за кущів акації, мало не біля самих його ніг, вигулькнула дівчинка в квітчатій сукенці з коновкою² в руках. В очах у неї промайнув жах, вона зойкнула, і коновка з брязкотом покотилася по доріжці. Він мовчки промчав мимо, вискочив на ширшу вулицю, зиркнув в один бік, у другий — вулиця була порожньою. <...>

Іван кинувся вбік, до молодої ялинки, і, пригнувшись, визирнув з-поміж гілля: через горбок, вилискуючи в траві бурою спиною, його слідом мчала вівчарка. <...>

Вівчарка розгонистими стрибками наближалася, прищуливши до голови вуха, витягнувши хвіст; уже було видно її роззявлену пащу з висолопленим язиком і жовтими

¹ Командофюрер — офіцер, що відповідав за дисципліну в концтаборі, керівник робочих загонів ув'язнених.

² Коновка — те саме, що відро.

іклами. Іван затамував віддих, намагаючись якнайкраще влучити, і, трохи не підпустивши собаку до каменя, вистрілив. І тієї ж миті збагнув — схибив. Пістолет шарпнуло стволом угору, засмерділо порохом, вівчарка загарчала лютіше. Тоді він, майже не цілячись, але фізично відчуваючи напрямок її страшного бігу, квапливо вистрілив удруге. І раптом тиха радість на мить спалахнула в його душі — собака заскавчав, перекинувся через голову і за якихось двадцять кроків од нього затіпався в траві всім тілом. Іван уже ладен був метнутися в ліс, як раптом угледів недалеко ще одного — величезний з підпалинами на боках вовкодав, широко викидаючи лапи, засапавшись мчав угору. <...>

Іван, не знаючи, як оборонитися, виставив уперед руки. Це був занадто рвучкий стрибок, Іван не встояв на ногах, пістолет випав, і вони обоє, людина й собака, покотилися по землі. Здавалося, усе швидко закінчиться, але Іван останньої миті встиг схопити вовкодава за нашійник і з нелюдським напруженням рук не дав зчепитися на собі його зубам. Собака дряпонував його кігтями, десь, тріснувши, роздерлась одежина. Іван, проте, щосили тримаючи пса за нашійник, лівою рукою схопив його за передню лапу й крутнув. Отак вони ще разів зо два перекотилися одне через одного — собака й людина — і знов опинилися поруч. Іван викинув убік ноги і намагався якось вилізти на вовкодава, але той оскаженіло поривався до нього, й Іван відчув, що довго так не витримає. Тоді він востаннє зібрав усю спритність, крутнувся на землі, перекинув через себе собаку і щосили придавив йому коліном ребра. Той теж шарпнувся, мало не вирвавши з рук нашійника, гавкнув, але — Іван відчув — під коліном у нього щось ніби хруснуло. Собака пронизливо заскавчав, людина, здираючи з пальців шкіру, тугіше закрутила нашійник і ще дужче налягла коліном. Однак вовкодав вискnuв, підкинув задом, ошаліло шарпнувся і вирвався.

У Івана щось озвіріло в душі, він зіщулився, одразу ж чекаючи нового стрибка. Але собака не стрибав, розпластався на землі і, витягнувши вперед товсту морду з висолопленим набік язиком, часто, зморено дихав і дико дивився на людину. У Івана, натруджена нашійником, нестерпно пекла права рука, нервово сіпався від перевтоми плечовий м'яз, мало не вискакувало з грудей серце. Якусь мить, поклавши на траву тремтячі руки, він теж стояв навколішках і майже не по-людському, здичавіло, дивився на собаку.

Вони обоє несамовитими очима стежили один за одним, побоюючись пропустити один в одного перше бажання скочити. Іван до того ж дуже боявся, що ось-ось з'являться німці, — цих кілька секунд здалися йому вічністю. Потім він подумав, що вовкодав навряд чи кине на нього, і нерішуче звівся на ноги. Не одводячи погляду від собаки, Іван метнувся вбік і захопив у траві каменяку. Вовкодав наїжачив хребет, ударив по землі хвостом, — ось-ось стрибне, однак не стрибнув, — мабуть, йому дісталось не менше, ніж

людині, і він тихенько, безсило скавулів. Тоді Іван рішучіше ступив назад ще раз, вовкодав підвів голову, посунувся, поводок його зашарудів у траві. Проте собака не побіг і не плигнув. Іван, побачивши це, посмілішав і боком мерщій подався вгору до ялини, де був пістолет. <...>

2

Було парко, куртка на спині змокла від поту, смугастий берет Іван десь загубив і обличчя витирав рукавами, невпинно оглядаючись навкруги та прислухаючись. Одного разу, відхекуючись, він почув далеке ще, але настирливе стрекотіння мотоциклів: тут десь була дорога, і німці, напевне, уже оточували місцевість. Охоплений сумовитим передчуттям, Іван дослухався, міркуючи, як тікати далі, і водночас за якимсь невловимим звуком збагнув, що позаду хтось біжить. Це вже було зле: може, то зовсім не гефтлінг¹, а німець! <...> За мить унизу на галявину між дерев вибігла легка смугаста постать, на вигляд ніби підліток, озирнулася, жваво скинула очима вгору й побачила його.

— Русо!

Жінка?! Це його здивувало і збентежило, він мало не вилаявся з досади, але рев мотоциклів одвернув його увагу — вони вже були тут, тільки вище над ним. Іван крутнувся на землі, не знаючи, куди податися: між деревами, які росли рідко, його легко могли побачити зверху. І він метнувся до неглибокої виїмки-ніші під досить крутою скелею, пригнувся — весь втілення пильності й остороги. Смугаста постать унизу на мить зникла за краєм урвища, і він не дивився куди, — побоюючись мотоциклів, напружено слухав. Та ось ізнизу, зза каменя, з'явилася дівчина в довгій, не на її зріст куртці з підкачаними рукавами і червоним трикутником на грудях. Вона покvapливо зиркнула обабіч, і він помітив, як під копицею чорного, давно не стриженого волосся радісно блиснули такі самі чорні, мов маслини, очі.

— Чао!

Іван чув уже це слово і зрозумів його — так завжди віталися гефтлінги-італійці. <...> Іван уже хотів був кинутися кудись далі від цих гефтлінгів, як дівчина легко вискочила на брилу, нагнулася, спритно сунула ноги в колодки, що їх досі тримала в руках, і, захлипавши ними, подалася до нього.

Іван аж зіщулився з страху. Мотоцикли ревли мало не в них над головою, і її недоречно, напоказ, відвага гнівом шмагнула його напружене до болю відчуття: їх же легко могли виявити. Він, пригнувшись, стрибнув до дівчини і, вхопивши за руку, сердито рвонув під скелю. При цьому він тихо, але розлючено лайнувся. Вона піддатливо й легенько, мало не впавши, майнула за ним, одна колодка впала з її ноги, — стукаючи по

¹ Гефтлінг — ув'язнений.

камінню, покотилась геть.— Ой, клумпес¹! — приглушено скрикнула вона. Оглушливо тріскаючи, мотоцикли один за одним проносилися десь угорі, зовсім близько, а вона, не зважаючи ані на них, ані на його неприховану лютість, вирвала руку й кинулася по колодку. Іван не встиг її вдержати, лише скреготнув зубами. Тим часом дівчина, спритно вхопивши колодку, метнулася назад, мигцем, ніби винувато, зиркнула на нього. В її очах блиснув азарт і неслухняність збитошної пустотливої дівчинки. Тоді Іван, не стримавши напруження й гніву, ляснув її по щоці.

Дівчина зойкнула, але не відсахнулася, тільки впала під скелю поруч і з-під ліктя стрільнула на нього вгору очима, сповненими якогось грайливого подиву. <...> Потім знову глянула на нього й, по-дитячому невміло вимовляючи слова, ніби шикарюючи, повторила його лайку.

Це, як і його ляпас, було так несподівано і незвичайно, що в Івана щось стрепенулося, зрушило — щось людяне на мить виповнило його заскорузлу від горя душу, і він уперше за сьогоднішній день здивовано й широко розкрив очі.

— Ого!

— Ого,— повторила, ніби передражнила вона, певно, виказуючи тим свою вдавану образу, і навіть з деякою цікавістю глянула на нього. Осяйна врода цієї дівчини і незвичайна її сміливість у такому більш ніж складному становищі збивали його з пантелику. <...>

У цю мить від містечка залунали постріли, вигуки, собаче гавкання. Мабуть, там когось ловили. Біс із ним, із цим дівчиськом,— треба було пробиратися далі, і він кинувся схилом. <...>

3

Час від часу він іще ловив позаду стукіт кроків своєї супутниці, вона відставала, губила з ніг то одну, то другу «клумпес» і потім підтюпцем наздоганяла його. Тоді кілька хвилин чулося поруч її уривчасте від утоми дихання, але незабаром воно знову зникало.

Іван намагався не зважати на неї; коли б вона відстала зовсім, він, мабуть, зітхнув би полегшено, але, поки вона була тут, поблизу, не міг кинути чи прогнати її й піти самому. Він тільки думав: і звідки її, на лихо, принесло до нього! Диви ти — вирвалася з заводу, наздогнала, уже на що він шпарко йшов, а ось не відстала. <...>

Одна колодка злетіла в неї з ноги і швидко покотилася по камінню. Дівчина скрикнула: «Порка Мадонна»,— озирнулася і втомлено сіла, очевидно, не наважуючись спускатися назад. Проте згодом покульгала вниз, узяла колодку і глянула звідти на Івана. У цьому погляді він помітив заспокоєння і тиху вдячність за те, що не пішов без неї. Іван сів між

¹ Клумпес — дерев'яне взуття.

покрученого коріння на суху колючу землю й зачекав, поки вона вилізла на кручу і знеможена впала поруч.

— Кинь ти їх до дідька,— сказав він, маючи на увазі колодки.

Вона, не розуміючи, глянула на нього. Тоді Іван показав на «клумпес» і махнув рукою вниз. Дівчина, видно, здогадалася й заперечно похитала головою, поворушивши при цьому маленькою, мокрою і, як здалося йому, дуже тендітною ніжкою. Він одразу збагнув недоречність своєї поради, так само як і те, що зазнає вона ще лиха із цими завеликими, не з ноги колодками.

Але і його ноги, покалічені камінням і суччям, аж пекли, особливо мучила при ході ліва нога. <...>

У п'яті була колючка, хлопець спробував витягнути, але мізерний кінчик її ніяк не давався в пучки. <...>

Іван усе ще не міг ухопити за кінчик колючки, а вона легенько і на диво просто, по-товариському пригнулася, холодними тонкими руками обхопила його велику, сорок третього розміру ступню, поколупала в ній нігтями і, перш ніж він устиг збагнути для чого, зубами куснула п'яту. Іван нерішуче шарпнув ногу, але дівчина втримала, її зуби лоскотнули товсту шкіру п'яти, і коли незабаром розігнулася, то в її білих рівненьких зубах стриміла маленька чорна колючка.

Іван не здивувався й не подякував, а, підібгавши ногу, глянув на п'яту, потер, спробував ступнути — стало, здається, краще. Тоді він уже з більшою приязню, ніж досі, подивився на дівчину, на її мокре, смугляве і знову радісне обличчя. Вона не одвела усміхненого погляду, взяла із зубів колючку і пустила її за вітром.— Спритна, еге ж,— стримано, ніби не бажаючи визнати перевагу дівчини, сказав Іван.

<...>

4–9

Утікачі далеко відійшли від концтабору і вирішили, що німці їх уже не шукатимуть. Іванові пригадалися події цього шаленого дня...

У напівзруйнованому під час нічного нальоту цеху п'ятеро полонених відкопували бомбу, що не розірвалася. Вони зважилися втекти з табору смерті й планували зробити це, влаштувавши вибух. Хтось мусив ударити кувалдою по детонатору й ціною власного життя врятувати інших. Чоловіки знічено мовчали: ніхто не хотів помирати. І тоді зголосився Іван. Раптом до ями підійшов командофюрер Зандлер...

<...>

Есесівець виставив до Івана щойно запорошений чобіт.

— Чісто! — переплутавши наголос, кивнув він на чобіт.

Іван, звісно, збагнув, чого від нього хотіли (це було тут не вперше), але на мить розгубився від несподіванки й завагався. Та Зандлер чекав з погрозовим спокоєм на обличчі з широкими щелепами, довго зволікати не випадало, і хлопець укланув біля його ніг. Це була відверта наруга, і в душі він ледве вгамував, ніби коліном притис, бурхливий, такий недоречний тут гнів.

Низько схилившись, Іван чистив чобіт натягнутими рукавами своєї смугастої куртки.

<...> Тим часом до його колін ступив другий запорошений чобіт з білою вапняною плямою на халяві. Іван не поспішав, тоді німець нетерпляче буркнув і носком тицьнув йому в груди. Щось із того, що дозволяло ще контролювати себе, зрушилося, пальці випустили рукави і в мертвій хватці вп'ялися нігтями в долоні. Відчайдушним ривком він звівся на ноги, підхоплений гнівною силою, від якої нестерпним тягарем налилися кулаки, й оскаженіло заїхав німцеві в щелепу. Це сталося так несподівано й блискавично, що Іван аж здивувався, побачивши, як майнуло перед ним біле, з великим кадиком підборіддя Зандлера, як злетів з голови кашкет, мигнув у повітрі блискучий чобіт, і есесівець глухо гепнув на бетонну долівку цеху. <...>

В Івановій голові блискавкою майнула думка, що все загинуло, та відчуті прикрість від цього він не встиг — поруч клацнув затвор пістолета, і німець з несподіваною рвучкістю скочив на ноги. Це одразу вивело Івана з хвилинного остовпіння, і, щоб немарно померти, він ринувся головою на ворога.

Однак ударити він не встиг: раптовий громовий вибух одкинув його вбік, оглушив; земля задвигтіла, підскочила і рушила з-під ніг у чорну прірву безодні. <...>

Зандлер тріпнувся, зойкнув, мотнув у повітрі рукою. Це нагадало Іванові про пістолет. Він навколішках переліз через німця, вихопив з його знесилених пальців зброю і з шаленим стукотом у грудях кинувся в руду, клубчасту хмару куряви. <...> Іван і його супутниця (з'ясувалося, що її звуть Джулія) мали подолати гірський перевал, щоб приєднатися до партизанського загону. Дорогою хлопець часто поринав у спогади, які не залишали його навіть уві сні. Згадував, як кілька разів тікав з концтаборів, як потрапив у полон, виходячи з оточення... Аж ось подорожні побачили старого австрійця. Картаючи себе за те, що мусить чинити як злодій, Іван забрав у нього черству хлібину й шкіряну куртку.

10–14

<...> Іван розгорнув між камінням потерту вже, вируділу, а колись гарну шкірянку, виклав з неї хліб і підійшов із шкірянкою до Джулії.

— О, нон... нон. Нєт! Я тепло,— зиркнула вона на хлопця пожвавленими очима й виставила вперед руку; вітер куйовдив її коротке волосся. Іван мовчки накинув одежину на худенькі гострі плечі. Дівчина не охоче закуталася, мерзлякувато стрепенулася й схилила на груди голову. Хлопець присів над початою хлібиною.

— Іль пане... Хляб! — зрозумівши його намір, з голодною нетерплячкою сказала вона й ковтнула слину.

Іван спершу оглянув буханчик, прикинув його на руці, ніби визначаючи вагу й ту найменшу пайку, яку вони можуть дозволити собі цього разу з'їсти, і зітхнув: аж надто він був маленький. Джулія теж сіла й мерщій посунулася до Івана. Боячись розкришити буханчик, хлопець не став одламувати від нього, а, озирнувшись, узяв позаду себе гостру камінну скалку і почав обережно краяти скибочки. Дівчина з якоюсь розчуленістю в очах покірно стежила за рухами його шкарубких пальців — і як він краяв, і як потім ділив одкраяне навпіл, одламував шматочок від однієї скибочки і клав на другу, ще раз оглядав.

— Добре?

— Сі, сі. Добро.

Знову ніби зникли і холод, і втома. Джулія засяяла очима, з нетерпінням чекаючи, коли буде дозволено з'їсти цю мізерну пайку. Але Іван з витримкою, на яку можна позаздрити, утретє порівняв шматочки й тільки тоді мовив дівчині:

— Ану лиш, одвернися.

Вона збагнула, не виймаючи з-під шкірянки рук, хутенько одвернулася, а він торкнувся пальцем шматочка з додаточком:

— Кому?

— Русо! — з твердою рішучістю сказала вона й крутнулася до нього. Іван мовчки, обережно взяв тоненьку скибочку, трохи жвавіше вхопила другу вона.

— Гра... Спасібо, русо.

— Нема за що,— сказав Іван.

Квапливо жуючи і кутаючись у шкірянку, Джулія раптом спитала:

— Русо! Как імеєся твой ім'я? Іван, да?

— Іван,— трошки здивувавшись, одповів хлопець. А вона, помітивши його подив, відкинулася назад і засміялася.

— Іван. Джулія угодаць! Как ето угодаць?

— Неважко вгадати.

— Все, все русо Іван? Правда?

— Ні, не всі. Але багато.

Раптом дівчина посмутніла, утомлено зітхнула, щільніше закуталася в шкірянку й крадькома зиркнула на буханчик. А Іван, розтягуючи насолоду, повільно доїдав свій шматочок. Помітивши її аж надто красномовний погляд, узяв буханчик, аби сховати за пазуху, але не встиг цього зробити, бо Джулія зненацька ойкнула і завмерла на місці. <...>

Остеронь од них і трохи нижче, у вільній від туману прогаліні, спершись на розставлені руки, сидів на скелі страшний, у подертій куртці гефтлінг. Голий, без волосся череп його стирчав на тоненькій шиї з просторого коміра смугастої куртки, на якій чорнів номер і нашивка. Гефтлінг темними божевільними очима-ямами вп'явся в них. Мабуть, він побачив у їхніх руках хліб, бо затремтів і, пританцьовуючи на місці, почав хрипко вигукувати:

— Брот! Брот! Брот!¹

Іван розумів, що божевільний наробить галасу й викаже їх есесівцям. «І вбити жалко, і відчепитися неможливо»,— розмірковував хлопець. Зрештою він таки відламав шматок хліба й залишив його на камені.

Ледь помітною стежиною втікачі вирушили далі. Дорогою Джулія повідомила, що її батько, хазяїн фірми, підтримав нацистів, а сама вона — переконана антифашистка. Іван про своє життя розповідав неохоче. Сказав лишень, що мешкав у білоруському селі Терешки, батька не пам'ятає, бо той рано помер, залишивши матір із чотирма малими дітьми.

Тим часом шлях до перевалу ставав дедалі важчим: «Стежка йшла дуже засніженим, скелястим косогором... Мороз подужчав... холод дошкуляв у руки й коліна... вітер боляче шмагав по обличчях...». Джулія була зовсім знесилена, тож Іван мусив нести її на спині.

На ранок подорожні спустилися в квітучу альпійську долину. Прокинувшись серед червоних маків і не побачивши дівчини поруч, Іван у розпачі кинувся її шукати. Однак скоро заспокоївся: Джулія була біля водоспаду. Щоб не заважати їй, хлопець пішов у долину. Невдовзі туди повернулася й Джулія...

¹ Брот — хліб.

15

<...>

— Іван!!!

Переляк, біль і радість водночас зазвучали в її голосі. Сплеснувши в долоні, вона пташкою полинула йому назустріч, Іван спинився; йому здалося, що цілу вічність не бачив оцих променистих радісних очей, ніжно-смуغлявого обличчя, скуйовдженого, коротко підстриженого волосся. Усе його єство прагнуло її, але він погамував у собі це почуття і не рушив з місця. Джулія, підминаючи колодками маки, підскочила до хлопця, обіруч обвила його за шию, обпекла несподіваним п'яним поцілунком.

Іван затамував віддих, а вона, усе ще обнімаючи його, рвучко відхилила голову і засміялась щасливо й безтурботно, закохано вдивляючись йому в обличчя, яке палало від гарячого поцілунку її прохолодних уст. Потім, усе ще сміючись, розчепила пальці, легенько відштовхнула його й сіла в траві навпроти. <...>

Похмурий і зніяковілий, він ступив до неї. Дівчина раптом обірвала сміх і підхопилася назустріч.

— Іван! — сплеснула вона в долоні, побачивши квітки в його руках.— Єто єст сюрпріз синьйорина? Да? Да?

Хлопець і сам тільки тепер помітив у своїй руці букет маків, безтямно глянув на нього і засміявся. Джулія теж засміялася, понюхала квіти, утопивши в букеті все своє маленьке, зграбне личко. Потім поклала букет на траві й почала похапцем зривати біля себе маки.

— Джулія благодаріт Іван. Благодаріт очен, очен...

— Не треба, що ти! — зніяковівши, озвався він.

— Очен, очен благодаріт надо. Іван спасат синьйорину. Русо спасат італьяно. Єто єст Интернаціональ. Братство,— ніби жартома щебетала вона, усе зриваючи і зриваючи маки. Потім з добрим оберемком квіток підбігла до Івана й сипнула їх усі йому на груди.

— Що ти робиш? — здивувався хлопець.— Для чого?

— Надо! Надо! — кумедно вимовляючи російські слова, умовляла вона, і хлопець обхопив разом з оберемком маків і шкірянку із загорнутим у ній хлібом.

<...>

16–23

Утікачі йшли лугом. Раптом Джулія заспівала пісню «Катюша». Вона плутала слова і сміялася. Серед невимовної краси альпійської природи смугастий табірний одяг здався Іванові ще ненависнішим, і він зірвав з плечей

куртку. Захоплено глянувши на широкі плечі хлопця, Джулія назвала його Геркулесом, але зніяковіло замовкла, побачивши страшні рубці від поранень.

Дорогою з'ясувалося, що божевільний німець-утікач невідступно тягся за Іваном і Джулією. Хліба було обмаль, але не витримавши погляду голодних очей, Іван поділився з нещасним останніми крихтами.

З рани, яку хлопець отримав під час двобою із собакою, сочилася кров, тож довелося зупинитися на відпочинок. Прокинулися втікачі від крику: есесівці спіймали божевільного й от-от могли побачити їх. Треба було негайно рушати. Тепер уже Джулія допомагала Іванові, якому було боляче ступати на хвору ногу. Однак зрештою німці таки загнали їх у пастку.

24

Джулія лежала на кам'янистому виступі за кілька кроків до урвища й плакала. Хлопець не втішав її, не заспокоював, а сидів поруч, спершись руками об жорстку, укриту мохом землю, і думав, що, певно, усе тут скінчиться. Попереду й праворуч підступала круча, ліворуч починалася стрімка скеляста стіна аж до самісіньких хмар, у сідловині позаду сиділи німці. Вийшла справжнісінька пастка — треба ж отак ускочити! Для Джулії це було особливо боляче, бо розвіялась така несподівана надія вирватися, — тож він і не розраджував дівчини, та й не мав для того слів.

З провалля несло гнилою вогкістю; з розпашілих тіл зникало тепло; довкола в ущелинах, ніби у велетенських коминах, гув вітер; було хмарно й незатишно. Та чому німці не йдуть до них, не стріляють? Стовпилися вгорі у сідловині — ті сидять, ті стоять, оточивши смугасту постать божевільного гефтлінга. Придивившись, Іван зрозумів — вони забавлялися: курили, тицяли в нього цигарками — то в лоба, то в спину, і божевільний із зв'язаними руками в'юном крутився між ними, спльовував, брикався, а вони реготали собі, раз у раз тицяючи в нього цигарками.

— Русе! Ретте!¹ Русе! — волав розпачливо божевільний.

Іван прислухався: що вони там іще коять? Чого вони такі безжальні й жорстокі до своїх і чужих — до всіх? Невже це від душевної ницості й заради розваги?

Здається, вони чогось очікували. Тільки чого? Може, якоїсь допомоги? Нехай, тепер уже не так страшно, тепер очевидна фініта², як каже Джулія; четверта його втеча буде, мабуть, останньою. Жаль тільки цього маленького дива — цієї стрункої чорноокої щебетухи, щастя з якою було таке п'янке й недовге. Хоча, правда, він і за це вдячний долі,

¹ Ретте — рятуй.

² Фініта — кінець.

чи, може, випадкові, який звів їх наостанку; тепер, після всього, хоч як це дивно, помирати поруч із нею було все-таки легше, ніж у ненажерливій печі крематорію.

Джулія, здається, виплакалася, не схлипувала, плечі в неї перестали тремтіти, лиш інколи здригалися, мабуть, од холоду. Іван скинув із себе шкірянку й, потягнувшись до дівчини, дбайливо вкрив її. <...>

— Іванію! Где ест бог? Где ест мадонна? Где ест справьєдлівост? Почему нон кара фашізм? — вона простягала у відчаї тонкі смугляві руки.

— Є справєдливість! — отямившись з горя, вигукнув Іван. — Буде кара! Буде. <...>

Біля кручі було холодно, дув пронизливий вітер, і вона, уперше піклуючись про себе, загорнула поли шкірянки. Лише ноги її, червоні, закривавлені, мерзли на камені — укрити їх не було чим. Раптом вона, щось надумавши, стала навколішки обличчям до німців і вже звичайно, без усякого переходу від страшного до радісного, заспівала:

Расцветали яблони и груши,
Поплыли туманы над рекой...

Іван спочатку здивувався пісні: такою недоречною була вона край цієї могили, але глянув на німців і, побачивши, як вони оторопіли, теж став підтягати.

Очевидно, пісня збентежила німців, бо ті щось закричали, але він не слухав їх, а вже й сам захопився чарівною мелодією, яка несподівано розвіяла похмурий настрій приреченості й понесла їх у давній, людяний, мирний і щирий світ життя й кохання.

Але німці недовго дивувалися їхньому свавіллю — котрийсь із них ухопив автомат і, не цілячись, випустив чергу. <...>

Хлопець люто вилаявся: за сідловиною валували собаки.

Раптом щось невимовне сталося з Іваном, — давно прихований гнів зненацька вибухнув у ньому. Він підхопився, важко виліз на камінь і, широко розставивши хворі ноги, нагнувся — розлючений, страшний, байдужий до небезпеки.

— Звірі! — гукнув він до німців. — Шакали! Самі боїтеся — помічників приводите! Ну-бо, ведіть! Спускайте! А дідька лисого! Ось! Не візьмете ви нас! Ось! Зрозуміли? <...>

Одна, і дві, три, чотири, п'ять рудих, спущених з повідків вівчарок, розпластавшись на бігу, мчали схилом униз; за ними вискочили німці. Іван підхопився, рвонув за руку Джулію, а вона, кинувшись йому на шию, зайшлася плачем. Іван у глибині душі відчував, що треба щось сказати — найголовніше, найважливіше, але слова десь зникли. Собаки вже неслися улоговиною. Тоді він одірвав дівчину від себе, штовхнув на край урвища, до безодні. Вона не опиралася, тільки раз у раз схлипувала, мов задихалась, очі в неї стали великими, але сліз у них не було — там застиг жах і приглушений ним зойк...

Стоячи над урвищем, Іван окинув поглядом глибину безодні — там, як і досі, було похмуро, вогко й холодно; туман порідшав, і в прірві виразніше забіліли снігові плями.

Одна з них довгим вузьким шпичаком здіймалася вгору, і в Івана блискавично майнула думка-надія — велика, щаслива й страшна. Побоюючись, що не встигне, так нічого й не сказавши Джулії, він опустив уже зведений пістолет і підштовхнув дівчину на край безодні.

— Стрибай!

Дівчина відсахнулася від урвища, тоді він удруге крикнув: «Стрибай у сніг!»,— але вона знов усім тілом одхилилася й заплющила очі.

Собаки тим часом уже повискакували на косогір, Іван почув їхнє гавкання, що голосно пролунало майже за самою спиною. Тоді він затис у зубах пістолет і підскочив до Джулії. З раптовою силою хлопець ухопив її за комір і штани, підняв над головою і, як здалось йому, несамовито жбурнув ногами в провалля. В останню мить устиг іще побачити, як розпростерте в повітрі тіло майнуло повз карниз, а чи потрапило воно в сніг, уже не помітив. Він лише збагнув, що самому з хворою ногою так не стрибнути. Собаки, побачивши його, сказано заскавчали, і хлопець одступив на якихось два кроки від урвища. Попереду з пагорка на нього мчав сухорлявий широкогрудий вовкодав, на голові якого стирчало чомусь одне вухо,— він перелетів через каміння і високо звівсь на диби вже зовсім поруч. Іван не цілився, але з неквапливою, майже нелюдською увагою, на яку тільки спромігся, вистрілив у його роззявлену ікласту пащу і, не втримавшись, пальнув у наступного. Одновухий з льоту прожогом шелеснув повз нього в урвище, а другий, на лихо, був не сам, побіч з ним мчало ще два, і хлопець не встиг побачити, влучив чи ні.

Його подив потьмарився шаленим ударом у груди, нестерпний біль пронизав йому горлянку, блискавично майнуло захмарене небо, і все заніміло назавжди...

Замість епілогу

«Добрий день, Іванові рідні, добрий день, люди, які знали його, добрий день, село Терешки між Двох Голубих Озер у Білорусії...

Це пише Джулія Новеллі з Рима і просить вас не дивуватися, що незнайома вам синьйора знає вашого Івана, знає Терешки між Двох Голубих Озер у Білорусії... <...>

Мені довелося ділити з ним останні три дні його життя — три величезних, як вічність, дні кохання, пізнання і щастя. Правда, Богові треба було не дати мені поділити з Іваном смерть: фатум, або звичайна нерозтала кучугура снігу, перешкодив мені розбитися в урвищі, якому я надала перевагу над крематорієм. <...>

Я хочу тільки сказати, що все моє подальше життя проходить у яскравому світлі, осяяному зустріччю з Його особою, так само як і моя скромна діяльність у Союзі боротьби за мир, у видавництві профспілкової газети, нарешті, у вихованні сина Джіованні, якому вже вісімнадцять літ і який готується стати журналістом. <...>

Я дякую провидінню, дякую всім випробуванням, що випали на мою долю, дякую всім закономірностям і випадкові, що звів мене з Ним.

От і все. Фініта».

Василь Володимирович Биков¹

Альпійська балада

(стислий переказ)

1	520
2	521
3	521
4	522
5	523
6	523
7	523
8	524
9	524
10	524
11	525
12	525
13	525
14	526
15	526
16	527
17	527
18–19	528
20	528
21	528
22–23	528
24	529
Замість епілогу	530

I

Іван спотикнувся, упав, але зразу ж підскочив і, загубивши колодки, побіг босими ногами по бетонних уламках, що розкидав вибух. Позаду чулися крики, гулко тріщали автоматні черги, попереду була остання перешкода — напівзруйнована заводська стіна, а далі — вулиці, що потопали в зелені.

Він узяв у зуби пластмасову ручку пістолета, плигнув, ухопився за край стіни і швидко перескочив її. Упав у колючки, підскочив і щосили побіг.

Позаду чувся гавкіт собак, крики, постріли, але все це вже не могло зупинити його.

Вибух на заводі схвилював населення. Іванові зустрілися два хлопчики, дівчина, та він мовчки пробіг повз них. Постріли чулися скрізь, але це стріляли в інших, бо Іван не чув свисту куль.

Бігти доводилося на гору, підйом ставав дедалі крутішим, але він з останніх сил намагався дістатися до лісу. Та раптом зовсім близько почувся гавкіт. Іван сховався за сосну, підпустив вівчарку ближче і вистрілив. Собака вискnuв і впав. Та із-за каменя

¹ Так писали це ім'я за усталеною традицією у радянські часи. Якщо ж із повагою ставитися до письменника та його національної приналежності, то слід називати його *Васіль Бикав*, наслідуючи вимову його імені беларуською.

вискочив вовкодав з нашійником, на якому теліпався повідок. Пістолет заклинило. Собака кинувся, Іван схопив його за нашійник, став душити, але зрозумів, що не впорається. Тоді він з усієї сили вдарив собаку коліном. Щось хруснуло, і пес безсило простягнувся поряд. Іван чекав нападу, собака зі злістю дивився на людину, але лежав нерухомо. Тоді Іван узяв великий камінь, хотів ударити ним вовкодава по голові, але передумав і став тихо задкувати. Пес поповз, скиглячи від безсилої люті, а чоловік кинув камінь, підхопив браунінг і побіг вгору, в ялинові зарості.

2

Іван біг уздовж стрімкого ручаю з прозорою водою. Швидко пересуватися заважало каміння. Він хотів бігти потоком, але вода була льодяною. Раптом Іван почув чийсь голос. Це був не німець, а гефтлінг — утікач. Можливо, він кликав на допомогу, та Іван кинувся тікати. Один раз він чув тріск мотоциклів, але дорога була далеко. «Іван обдумував, як йому бути далі, і в той же час якийсь неясний звук підказав, що позаду хтось біжить». Із-за ялинки вискочила жінка у смугастому одязі, за каменем виднілася ще одна фігура втікача. Жінка відкрито йшла вгору, шукаючи Івана. Коли вона підійшла ближче, то чоловік зрозумів, що це дівчина-італійка.

Десь угорі зовсім недалеко тріщали мотоцикли, а дівчина йшла, не ховаючись. Іван вискочив, схопив її за руку і потяг під скелю. Вона влетіла за ним, мов пір'їна, як раптом її колодка зірвалася з ноги і покотилася вниз. Дівчина побігла за нею. «Іван не встиг затримати її, тільки в гніві скрипнув зубами». Коли дівчина повернулася, Іван із злістю вдарив її по щоці і тихо вилаявся. «Удар обпik її шоку», але вона не відхилилася, а кинула на нього повний подиву погляд і невміло повторила його лайку.

Іван запитав, куди вона біжить, а дівчина повторила це запитання. Почувся гавкіт собак, крики, постріли. Треба було тікати, і він швидко поліз схилом.

3

Іван швидко ліз між каменів, поблискуючи голим коліном. Він тільки тепер помітив порвані собакою штани і рани на нозі, що кровоточили. Утікач спішив, бо добре розумів, що німці піднімуть на ноги всю охорону і поліцію. «Часом він чув за спиною кроки своєї супутниці — вона не відставала».

Почав накрапати дощ і круги-мішені на мокрій куртці стали ще помітнішими. Раптом Іван побачив дорогу. Дівчина підійшла до нього і зупинилась. Було ясно, що бетонку треба переходити разом, щоб дівчина не наробила якихось дурниць. Узявшись за руки, вони перебігли через бетонні плити, а дощ змивав їхні сліди.

Дівчина вперто йшла за ним, а Іван, сам страшенно зморений, чекав її. Вона була вдячна за це. Зупинившись відпочити, Іван вирішив оглянути свою ногу. «У п'яті стирчала колючка, яку він намагався витягти, але як не старався, не міг ухопити її пальцями». Тоді дівчина обхопила його ступню маленькими пальчиками, нахилилась і зубами витягла колючку.

Плутаючи німецькі слова, Іван подякував дівчинці, а вона у відповідь радісно посміхнулася.

Вони відпочивали на сухій землі між коренями розлогої сосни, але треба було йти далі. Іван згадав про третього гефтлінга, який біг за ними, і дівчина пояснила, що то був психічно хворий німець-в'язень.

4

«Зранку вони, п'ятеро військовополонених, у напівзруйнованому під час нічного бомбардування цеху відкопували бомбу, що не розірвалася». Вони вирішили востаннє спробувати утекти з цього комбінату смерті. Чорноморський моряк Голодай викрутив з бомби деформований детонатор, Жук замінив його новим, одноокий Янушка усіх підбадьорював. Четвертий, Сребников, безперервно кашляв, а Іван Терешка стояв поряд і мовчав, бо не любив марно говорити.

Треба було вирішити, хто вдарить молотом по детонатору, щоб зірвати бомбу і своєю загибеллю дати іншим можливість утекти. Усі знічено мовчали, і тоді Іван сказав, що зробить це сам.

Раптом до ями підійшов есесівець Зандлер. Він тикнув пальцем у Івана, підізвав його і наказав почистити чоботи.

Недалеко зупинилися жінки в смугастих робах, і Іван піймав на собі презирливий погляд однієї з них. Коритися фашистові було принизливо, але хлопець опустився на коліна і рукавом куртки вичистив німцеві чобіт до блиску.. Потім до його колін придвинувся другий чобіт, носком якого Зандлер штовхнув Івана в груди. Полонений якусь хвилину стояв непорушно, а потім у нього неначе лопнула якась пружина. Він підхопився і з усієї сили вдарив німця в обличчя так, що есесівець упав на бетонний пол. Потім повільно повернувся на бік, сів, рвонув на ремені шкіряний язичок кобури і схопився на ноги. Іван зрозумів, що зараз загине від есесівської кулі, і, щоб померти не дарма, кинувся головою на ворога.

Раптом земля під ногами здригнулася. Через секунду Іван відчув, що лежить на підлозі, а навкруги щось падає. Поряд лежав німець. Іван схопив шмат бетону, кинув його у ворога, і той затих. Потім хлопець схопив пістолет німця і кинувся тікати.

5

«Іван усе вище ліз на гору, зрідка зупиняючись, щоб почекати дівчину, яка з останніх сил уперто йшла за ним... Прокляті гори! Іван був вдячний їм за недоступність для німецьких мотоциклістів, але вже починав й ненавидіти їх за те, що вони так безжально забирали сили...» Він згадував свою втечу із Сілезії. Вони йшли тоді невеличкою групою ночами, а вдень відсипалися подалі від сел. Його піймали не есесівці, а схожі на своїх прості сільські хлопці, які говорили знайомою мовою і були вдягнені у свитки.

Смеркало. Дівчина впала від втоми, і Терешка став шукати місце для ночівлі в ущелині.

Притулившись спиною до скелі, Іван миттєво заснув і занурився у страшний сон, що снівся йому кожної ночі. Війська обходять Харків і наступають на Зміїв. Його рота потрапила в оточення. Іван не почув команди відходити і, доганяючи своїх, налетів на німця, який багнетом пронизав йому груди. «Іван знає, що він убитий, що це кінець, задихається від відчаю, хоча болю чомусь не відчуває...»

Сновиддя плутаються, і ось він уже у своїх Терешках. Війни ще немає, а до комори пригнали зв'язаних полонених, серед яких знайомі йому гефтілінги. Він намагається довести, що полон — це не зрада, а нещастя, біжить до комори, але раптом бачить чорнооку усміхнену красуню, яка говорить:

— Чао, Іване!

6

Іван проснувся від дзвінкого сміху дівчини. Він із зусиллям переключився на реальність і, щоб зігрітися, за армійською звичкою став розмахувати руками і присідати. Дівчина знову засміялася, та Іван не поділяв її веселощів. Вони були зморені, голодні, але треба було йти далі в гори, у Трієст, де діяли партизанські загони.

Іван поліз між каменями, дівчина, знявши важкі колодки, мов ящірка, пробиралася за ним і, плутаючи слова різних мов, розпитувала, хто він. Їй було важко зрозуміти, що таке колгосп, колективізація, рядовий, але вона повторювала слова і вимагала пояснень. Себе дівчина назвала Джулією.

7

Вони вибралися на кручу і сіли перепочити. Раптом Джулія показала вниз і прошепотіла: «Руссо, менш! Людина!» Іван жестом наказав їй сидіти, а сам побіг до стежки, якою важко піднімався чоловік. Це був старий австрієць у короткій курточці. Іван вискочив із-за каменя, підняв пістолет і наказав зупинитися. Переляканий чоловік щось заговорив про есесівців, і хлопець зрозумів, що він не бреше. Іван розстебнув мішок, який

ніс австрієць, забрав черству паляницю, наказав чоловікові зняти курточку. Схопивши добро, хлопець кинувся бігти.

8

«Вони з усіх сил бігли вгору». Єдина думка переслідувала Івана — тільки б есесівці не спустили на них собак. Він проклинав тих, хто зробив з нього злочинця, який грабує мирних жителів. «Для чого йому зупиняти цього чоловіка, погрожувати йому пістолетом і тим більше грабувати, якби не війна, не полон, не знущання і приниження, не те, на що він зважився заради свого життя, заради Джулії, заради цього австрійця теж?»

Зрозумівши, що відійшли вже далеко, Іван і Джулія сіли перепочити, відломити краєць хліба, поділили його порівну і з'їли. Раптом знизу почулися крики і постріли. Іван із-за скелі бачив, як схилом бігла фігурка у смугастому. Німці стріляли, і кулі густо лягали навколо втікача, але він біг далі. Раптом фігурка впала, постріли припинилися.

9

Іван увесь час думав, що позаду себе залишив свідка. Досвід усіх його втеч підказував, що саме такі обставини були для втікачів фатальними.

Рік тому він тікав з полону і дійшов до Волині. В одному селі Іван потрапив під облогу і змушений був сховатися в селянській хаті в печі. Фашисти не знайшли його, хазяїн не видав, але поліцаї добре знали, де його шукати. Саме ці прості, на перший погляд, селюки викурили Івана з печі і передали німцям.

10

Вони знову продиралися крізь чагарники і каміння, вперто лізли вгору. До Івана прийшла впевненість, що німці не знайшли їхніх слідів, а австрієць їх не виказав. Фашистам буде достатньо повернути в табір труп божевільного, а вони можуть поки що перевести подих. Іван вірив, що зможе знести все, перейде хребет, дістанеться до партизанів, але поряд з ним ішла дівчина, за яку він відчував уже якусь відповідальність.

Йшли довго, а коли відчули нелюдську втому, сіли перепочити і поїсти хліба. Розділивши ще шматок буханця навпіл, підкріпилися. Раптом Джулія злякано втупилась у щось позаду Івана. Хлопець оглянувся і побачив на камені страшного божевільного гефтлінга, що якимсь дивом уник куль переслідувачів. «Лисий череп на його тонкій шиї стирчав із широкого коміра смугастої куртки, на якій чорнів номер, а темні орбіти-провали, наче загіпнотизовані, дивилися на них». Він простягав руки до хліба і хрипко вигукував: «Брот! Брот! їх бешайне гестапо! Гіб брот!» Іван вихопив пістолет, але Джулія злякано заговорила: «Дати он хляб! Дати хляб!» Хлопець розумів, що божевільний наробить крику і викаже їх гестапівцям. «І убити жалко, і відчепитися неможливо». А той

уже подався кудись, викрикуючи щось про хліб і гестапо. Хліба було мало, але Іван відламав окраєць і поклав його на камінь, біля якого вони сиділи.

11

За великою скелею втікачі побачили ледь помітну стежку, яка виляса вгору. Вони пішли нею, а на тому місці, де Іван залишив хліб, топтався божевільний.

Вітер шарпав їхній благоденний одяг, босі ноги залишали сліди на снігу. Іван віддав курточку Джулії. Дівчина загорнулася в неї і сказала, що колись у неї було чотири манто. Хлопець поцікавився її сім'єю, і Джулія розповіла, що її батько — хазяїн фірми, фашист. Вражений Іван зупинився.

— А ти що ж... Теж, може, фашистка?

— Джулія фашиста? Джулія — комуніста! — об'явила дівчина з гордістю.

Потім Джулія почала розпитувати Івана про село, колгосп, про його дівчину. Хлопець розповів, що жив у Білорусії, в селі Терешки, біля двох озер. Батько помер, залишивши чотирьох малих дітей. Згадавши домівку, Іван зітхнув і замовк. «Справді, нащо їй знати про те важке і складне, що було в його житті?»

12

Пробираючись через скелі, Іван думав про те, що за двадцять п'ять років свого життя звик обходитися без чужого співчуття. Він завжди покладався тільки на себе, на свої сили.

Джулія відставала, і хлопець зрозумів, що треба відпочити. «У цій захмарній висоті стало нестерпно холодно, бурхав, рвав одяг, гудів оскаженілий вітер».

Джулія сіла на камінь і вже не змогла піднятися. Вона відмовилася йти. Іван спочатку вмовляв її, потім став погрожувати табором і вірною загибеллю, але вона тільки ледь чутно повторювала: «Джулія фініта! Аллес! Іван Трієсто. Джулія нон Трієсто».

Іван розізлився, махнув рукою і швидко пішов стежкою. «Один він усе стерпить, перейде хребет, аби навіть довелося повзти по пояс у снігу... Нащо зв'язуватися з цим дівчиськом? Хто вона йому?» Але ноги самі притишили крок. Іван оглянувся, побіг униз. Він забрав у Джулії колодки, які ще тримали тепло її ніг, підняв дівчину, посадив її собі за спину і поніс угору. «Недавнє рішення кинути її тепер злякало Івана, і він, важко стукаючи колодками, поліз до перевалу».

13

«Йти було важко, але Іван відчував, що коли сяде, то більше вже не підніметься».

Коли він відчув, що ноги вже не тримають його, то знайшов захищене місце, зупинився і зняв Джулію. Її ноги змерзли так, що дівчина вже не відчувала їх. Іван розтер маленькі ступні снігом, дав дівчині шматочок хліба і знову поніс її далі. «Його шию лоскотало

тепле дихання дівчини. Тонкі пальці її раптом погладили його груди, і він стрепенувся від неочікуваної ласки». Іван подумав, як це чудесно мати на чужій землі близьку людину, і відчуття її мовчазної близькості наповнювало його тихою радістю. Вони дійшли до сідловини, стежка петляла вниз, вітер трішки стих. Іван заговорив з Джулією, але вона спала у нього на спині.

Над ранок вони спустилися в зону трав і квітів. Іван тихенько опустил дівчину на землю. Вона не проснулась.

14

Іван спав, і цього разу йому не приснився його страшний сон. Декілька годин він спав глибоко, потім поступово реальність стала просочуватись у його свідомість.

У двадцять п'ять років юність уже закінчується, але Іван Терешко не пережив того, що дає ця чудова пора людині. Коли помер батько, він ще підлітком допомагав матері піднімати менших дітей. Потім армія, війна, полон.

«Було не до кохання. Він не знав жінок і все ж, як це часто буває в молодості, до звичайних стосунків хлопців і дівчат ставився скептично».

На фронті Іван був свідком кохання між лейтенантом Глебовим, у якого він служив ординарцем, і медсестрою Анютою. Лейтенант був тяжко поранений, помер на операційному столі. Анюта страшно убивалася, а через деякий час утішилася новими стосунками з легкопораненим майором. Побачивши це, Іван самовільно покинув госпіталь і повернувся в роту. «Рана на плечі зажила, а туга від зневаженого чужого кохання залишилась, і Іван думав, що дівчата не для нього».

15

Його розбудила тиша і тепло. Іван повернувся на бік і перше, що побачив,— була яскраво-червона квітка біля обличчя. «Не розуміючи, де він, Іван підхопився із землі, широко розкрив почервонілі зі сну очі і радісно здивувався небаченій, майже казковій красі навколо». Скрізь росли червоні альпійські маки.

Раптом Іван стривожився — де Джулія? Тишу тривожив шум водоспаду. Іван побіг туди і побачив чудову картину: «під... потоком водоспаду спиною до нього стояла на камені Джулія... На її мокрих від бризок худеньких плечах переливалися різнокольорові веселкові відблиски».

Іван засоромився, ліг у траву і відвернувся.

Попереду чекала важка дорога, але Івану зробилося по-дитячому добре і світло на серці.

Джулія одягла смугасту куртку і побігла туди, де залишила Івана, і раптом злякано зупинилась. Хлопця ніде не було. «Однак щось примусило її оглянутися.

— Іване!!!

У цьому оклику прозвучали переляк, полегшення і радість; вона плеснула в долоні і пташкою кинулася йому назустріч... обхопила його за шию... обпекла п'яним поцілунком».

16

Іван поділив частину хліба, а залишок грамів двісті засунув у кишеню. Скоринку віддав Джулії, але вона відмовилась і поділила її навпіл. Доївши хліб, дівчина розповіла, що батько хотів віддати її заміж за багатого, а вона «...любив... як це руско?.. Уно джовінотто — хлопця Маріо» і втекла з ним у Неаполь.

— А де ж тепер твій Маріо?

— Маріо фу уччізо?

— Убили?

— Сі.

Вона стала серйозною, але потім її очі потеплішали під поглядом Івана. «Недовга печаль у них розтанула, і вона розсміялась». Сонце припікало дедалі більше. Вони йшли лугом, і раптом Джулія заспівала знайому пісню. Вона плутала слова «Катюші» і сміялася, мов дитина. Серед цієї невимовної краси смугастий одяг в'язня здавався Іванові ще ненависнішим і він зірвав з плечей куртку. Джулія захоплено глянула на його широкі плечі.

— О Ерколе! Геркулес! Русо Геркулес!

Він повернувся, і дівчина замовкла, побачивши страшні рубці від поранень.

17

Вони дійшли до середини луку. Під зеленими листочками Іван побачив червоні суниці. «Їх було багато — великих, соковитих, майже всюди спілих». Джулія назбирала багато ягід, їла їх сама, частувала Івана. Наївшись досхочу, вони пішли далі.

Ішли довго, а коли зупинилися перепочити, Іван почув кроки. Це знову був німець-утікач. «Як привид, він невідступно йшов за ними, невідомо на що розраховуючи». Німець жалібно простягнув руку і в відчаєм у голосі сказав: «Брот!» Хліба було дуже мало, але Іван не міг витримати погляд голодних очей. Він відламав шматочок і дав його німцеві. У концтаборі Іван зустрічав і німців-антифашистів, і штрафників, яким не пощастило десь на розбійницькій службі, і пересічних громадян, яких відправляли в табір за необережне слово.

18–19

Відчувши спрагу, вони набрали на гірський струмок з чистою холодною водою. Іван напився, умився, закотив холоші і забрався у воду. Раптом Джулія скрикнула: «Кров! Кров! Ульсангве!» По мокрій Івановій нозі від коліна повзла вузька смужка крові з рани, якої завдав йому вовкодав. Хлопець не звернув на неї уваги, а Джулія відірвала шмат тканини від білизни і забинтувала поранену ногу. Потім ласкаво погладила його бік, торкнулася губами до шрамів: до осколкового — на плечі, до кульового — на руці, до рубця від багнета в боку, спустилася нижче і поцілувала пов'язку. «Іван завмер, до серця прилила хвиля ніжності, а вона все цілувала і цілувала». Не знаючи, добре це чи погано, він обхопив її за плечі і теж поцілував. У її очах відбився подив, радість, шалене щастя.

20

«Лежачи на траві, Іван гладив і гладив її вузьку, нагріту сонцем спину, дівчина, притулившись до його грудей, терлась гарячою щокою об його розсічене осколком плече... Вона щось шепотіла незрозуміле, але Іван розумів усе». Тепер уже нічого не мало значення — поряд з ним була вона, загадкова, невідома, але безкінечно рідна і дорога.

21

Він проснувся, злякавшись, що дав зникнути чомусь великому і радісному. Та вперше за довгі роки дійсність була щасливішою за найрадісніший сон. Поряд з ним спала Джулія. Треба було йти, але йому було жаль будити кохану. Та все ж Іван тихо покликав Джулію. Вона зітхнула, посміхнулася і розплющила наповнені щастям очі.

— Іван — маріто! Нон синьйор Дзангаріні, нон Маріо. Русо Іван — маріто.

— А ти не пошкодуєш, що Іван — маріто?

«Вона підняла пухнасті вії... і в її очах заясніли зірочки». Джулія сказала, що народить йому сина, після війни поїде з ним у Білорусію, у село Терешки, де близько-близько два озера. Вони будуть щасливими.

Іван вірив, що Джулія буде найкращою дружиною. Її полюблять селяни. Він не міг навіть подумати про розлуку з нею. «Смерті він не боявся, міг поборотися за себе, тим більше тепер, коли треба боротися за життя двох. Нехай спробують взяти її від нього!»

Він піднявся, обдивився навколо і сів біля Джулії. Хотілося їсти, а головне — боліла нога.

22–23

Іван проснувся від крику:

— Во біст ду, русе?

Далеко вниз у йшов божевільний зі зв'язаними руками, а поряд з ним крокували есесівці. Іван схопив Джулію за руку і вони побігли вгору. Хмара спустилася з гір і закрила їх, та вище туман помітно рідшав.

Іван боявся наступити на хвору ногу, але намагався не відставати від Джулії. Тепер уже вона допомагала чоловікові, підтримувала його.

Останні шматки хмари розсіялися, і тепер можна було не ховатися від гітлерівців. Ті зразу повеселішали і з криками кинулися вгору.

Німці доганяли їх. Передні почали стріляти, але кулі не долітали до втікачів. Треба було будь-що затримати фашистів. Іван вистрілив тричі, але не влучив. Джулія попросила його не витратити кулі дарма, щоб залишилося дві для них.

Вони перейшли сідловину і тепер бігли вниз. Джулії здалося, що їм вдалося втекти, і вона раділа, мов дитина. Німці затрималися у сідловині і чомусь більше не переслідували втікачів. Іван, здається, здогадався про причину цього: вони добігли до урвища, внизу якого білили плями залишків снігу.

24

«Джулія лежала на кам'яному карнизі за п'ять кроків від урвища і плакала». Він не втішав її — сидів поряд і думав, що, мабуть, усе вже закінчилось. Вони були у безвиході.

Фашисти у них на очах штрикали в божевільного запаленими сигаретами, а той кричав і просив Івана допомогти йому.

Німці не йшли до них. Схоже, вони чекали на допомогу. Іван розумів, що ця четверта втеча з полону виявилася останньою.

Джулія побачила на сідловині німців, підняла кулачки і стала їх ображати. Там затихли, а тоді закричали у відповідь:

— Ком полон! Кидай холодна гора. Шпацирен гарячий крематоріум!..

Джулія заплакала від безсилля, а Іван обняв її за плечі і заспокоював ласкавими словами. Дівчина витерла сльози, розгладила коротке кучеряве волосся і раптом запропонувала з'їсти хліб. Вони розділили шматок, із задоволенням проковтнули хліб, і тут Іван з новою гостротою відчув невідворотність кінця.

Раптом десь далеко почувся гавкіт собак. Вівчарки йшли по сліду і були розлютовані гонитвою. П'ятеро псів бігло до втікачів. Іван схопив Джулію, штовхнув до урвища. «Дівчина не опиралась, лише слабо схлипувала, неначе задихаючись, очі її стали величезними, але сліз у них не було...» Іван глянув у глибину і побачив, що в одному місці сніг вузьким довгим язиком піднімався вгору. Тоді він схопив Джулію за комір і штани і з силою кинув у прірву. «В останню мить встиг побачити, як тендітне тіло в повітрі полетіло над прірвою, а чи потрапило воно на сніг, він уже не помітив». Страшний удар

у груди повалив Івана на спину, нестерпний біль від собачих зубів пронизав горло, і все назавжди зникло...

Замість епілогу

«Добрий день, рідні Івана, люди, які знали його, село Терешки біля Двох Синіх Озер у Білорусії». Так починався лист Джулії Новелли з Рима, в якому жінка розповідала про три дні втечі, любові і щастя. Доля врятувала її: вона впала тоді в сніг і вижила. Довгі місяці по тому були наповнені лише згадками про ті три дні. А потім народився син Джіованні, який вивчає мову батька і готується стати журналістом.

Джулія благословляла долю, яка не дала їй пройти повз Івана, звела їх разом.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Константи Ільдефонс Галчинський

Лист з полону

(переклад О. М. Ніколенко)

Кохана моя, кохана!
Ти спиш уже? На добраніч!
В півтім'ї я твій образ бачу,
А ніч весняна, духмяна!

Єдина у цілїм світі,
Ім'я твоє хай святиться!
Вода ти для мене влітку,
А взимку — моя рукавиця.

Ти щастя моє весняне,
Осіннє, зимове, літнє...
Скажи мені: «На добраніч!»,
Прийди уві сні, кохана!

За що мені все це щастя
З тобою в раю у Бога?..
Світліше за сонце ясне,
Ти — пісня моєї дороги.

Константы Ильдефонс Галчинский

Письмо из плена

(перевод Давида Самойлова¹)

Любимая, доброй ночи,
Глаза твои сон смежает,
Стена моей одиночки
Тень твою вспоминает.

Единственная на свете,
Ну как твоё славить имя?
Была ты водою летней,
Была рукавичкой зимней.

Была ты счастьем весенним,
Летним, зимним, осенним —
Скажи ты мне доброй ночи,
Пока не ушла к сновиденьям.

За что мне досталось всё это —
Жил, как в преддверье рая?..
Ты — свет моего света
И песнь моя путевая.

¹ Имя при рождении — Давид Самуилович Кауфман.

Константи Ільдефонс Галчинський

Пісня про солдатів Вестерплатте

(переклад В. М. Карпенка)

Коли вже дні спинили плин
І випало вмирати,
До неба лавами пішли
Солдати з Вестерплатте.

(А літо було гарне того року)

І так співали: «То пuste
Що нам боліли рани —
Зате ж весела путь веде
На осяйні поляни.

(А на землі того року було стільки вересу)

Стояли в Гданську ми, як мур,
Не брали нас гармати.
Тепер ми в хмарах після бур,
Солдати з Вестерплатте».

І ті, чий слух сяга зірок,
Зір плине в даль бездонну —
Почули в небі рівний крок
Морського батальйону.

І спів лунав такий: «Аби
Не згаять час чудесний,
Ми грітись будем в теплі дні
На вересі небеснім.

Коли ж подмуть вітри зими
І стане сніг кружляти
Понад Варшавою — то ми,
Солдати з Вестерплатте».

Альфред Маргул-Шпербер

Про назву концтабору Бухенвальд

(переклад П. В. Рихла)

Як близько звідси Веймар гомонів!
А тут — навіки мовкли голоси...
Мене проймає невимовний гнів,
Бо й край мій зветься: Букові ліси.

Давно було це: килим з ніжних трав,
Ліс буковий, так пам'ятний мені...
Хлопчиськом на поляні я лежав,
Пливли біляві хмари в вишині.

О лютий час, що сон дитячий стер
І кожен спомин взяв у колію!..
Коли я чую слово це тепер —
Не можу юність згадувати свою.

Бо в спомини мої вповза кошмар,
Який виймає серце із грудей:
А чи оте біляве пасмо хмар
Було не димом спалених людей?

Альфред Маргул-Шпербер

По имени лагеря смерти

(перевод А. Чорного)

Я и забыл: под Веймаром был он.
Лишь помню я: там жгли людей в огне.
В названии его — как будто стон
О Буковине, «буковой стране».

Исчезнувшая жизнь, забытый день —
Мой Бухенвальд, «лес буков», в голове:
Лежу мальчишкой, и лесная сень
Скрывает тучки в дальней синеве...

О века срам, что пачкает мечту!
Проклятьем память отдана врагу.
Название услышу ли, прочту —
О детстве больше думать не могу,

Ночным удушьем заползает в сон
Ужасная догадка: там, вдали
Пар облаков над полем вознесён,
Не дым ли это тех, кого сожгли?

Булат Шалвович Окуджава**До свидания, мальчики...**

Ах, война, что ж ты сделала, подлая:
стали тихими наши дворы,
наши мальчики головы подняли —
повзрослели они до поры,
на пороге едва помаячили
и ушли, за солдатом — солдат...
До свидания, мальчики!

Мальчики,
постарайтесь вернуться назад.

Нет, не прячьтесь вы, будьте высокими,
не жалейте ни пуль, ни гранат
и себя не щадите,
и всё-таки
постарайтесь вернуться назад.

Ах, война, что ж ты, подлая, сделала:
вместо свадеб — разлуки и дым,
наши девочки платица белые
раздарили сестрёнкам своим.

Сапоги — ну куда от них денешься?
Да зелёные крылья погон...
Вы наплюйте на сплетников, девочки.
Мы сведём с ними счёты потом.
Пусть болтают, что верить вам не во что,
что идёте войной наугад...
До свидания, девочки!

Девочки,
постарайтесь вернуться назад.

Булат Шалвович Окуджава

До побачення, хлопчики...
(переклад Петра Голубкова)

Ах, війна, що ж ти, підла, накоїла:
Стали тихими наші двори,
Підняли наші хлопчики голови —
Подорослішали до пори,

На порозі простилися пошепки
І пішли, за солдатом — солдат...
До побачення, хлопчики! Хлопчики,
Поверніться живими назад.

Не ховайтеся, будьте як месники,
Не шкодуйте ні куль, ні гранат
І себе не жалійте, і все-таки
Поверніться живими назад.

Ах, війна підла, що ж наробилося:
Не весілля — розлуки і дим,
А дівчатка вже платтячка білі всі
Роздали сестричкам своїм.

Бо тих чоботів — як їм уникнути?
Та зелені ті крила погон...
На плітки ви наплюйте всі, дівчинки.
Ми зведемо рахунки з часом.

Хай базікають: вірити ні в кого,
Навмання що війною йдете...
До побачення, дівчинки! Дівчинки,
Поверніться живими проте.

Булат Шалвович Окуджава

До побачення, хлопчики...

(переклад Миколи Сисойлова)

Ах, війна, що ж накоїла, підла ти:
стали тихими наші двори.
Наші хлопчики,— вчора ще підлітки,—
подоросліли вмиль до пори.

На порозі постояли мовчки — і...
всі пішли, за солдатом — солдат...
До побачення, хлопчики! Хлопчики,
постарайтесь вернутись назад.

І не бійтесь ви гніву-патетики,
не жалкуйте ні пуль, ні гранат —
і себе не щадіть ви, і все ж таки
постарайтесь вернутись назад.

Ах, війна, що ж ти, підла, накоїла:
Замість свадьб — і розлуки, і дим.
Наші дівчинки платтячка скроєні
Роздали сестричкам своїм.

Взули чоботи — байдуже кість тонка!
Не сприймаючи в серце вини,
На плітки ви наплюйте, дівчатонька,—
Розрахуємось після війни.

Хай судачать «про вчинки і витівки»,
що війна вас веде наугад...
До побачення, дівчинки! Дівчинки,
постарайтесь вернутись назад.

ДУХОВНЕ ВИПРОБУВАННЯ ЛЮДИНИ

Джеймс Олдрідж

Останній дюйм

(переклад В. А. Гнатовського)

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти і в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш ручку, піднімеш невеличку хмарку куряви й плавно відвоюєш останній дюйм над землею! Особливо коли приземляєшся на сніг. Сніг — чудова підстилка під колеса, і добре сісти на сніг — це так само приємно, як пройтися босими ногами по пухнастому килиму в готелі.

Але з польотами на ДС-3, коли, бувало, піднімеш у повітря стареньку машину за будь-якої погоди і летиш над полями навмання, вже покінчено. Робота в Канаді добре загартувала його. Не дивно, що він закінчив своє льотне життя над пустелею Червоного моря, літаючи на «Фейрчальді» нафтоекспортної компанії Тексегипто, яка мала право на розвідку нафти по всьому єгипетському узбережжю. Посадочних площадок не було. Він садовив свою машину всюди, де хотіли висадитися геологи і гідрологи, тобто і на пісок, і на куші, і на кам'янисте дно пересохлих струмків, і на довгі білі обмілини Червоного моря. Обмілини були найнебезпечніші: гладенька на вигляд поверхня пісків завжди була всіяна великими шматками білого корала, гострими по краях, мов бритва, і коли б не низький центр ваги «Фейрчальда», він не раз перекинувся б від проколу камери.

Але й це все було вже в минулому. Компанія Тексегипто відмовилась від дорогих спроб знайти велике нафтове родовище, що давало б такі ж прибутки, як і Арамко в Саудівській Аравії, а «Фейрчальд» перетворився в жалюгідну руїну і стояв у одному з єгипетських ангарів, укритий товстим шаром пилу, весь посічений знизу довгими надрізами, з пошарпаними тросами, а мотор і прилади годилися хіба що в брукт.

Все це скінчилося. Йому стукнуло сорок три, дружина поїхала від нього додому, на Ліннен-стріт у місто Кембрідж, Массачусетс, і жила, як їй хотілося: їздила трамваєм до Гарвард-сквер, купувала продукти в магазині без продавців, гостювала у свого батька в затишному дерев'яному будинку — словом, вела пристойне життя, гідне пристойної жінки. Він обіцяв приїхати до неї ще весною, але знав, що не зробить цього, так само як знав і те, що не знайде в свої роки льотної роботи, особливо такої, до якої він звик, не знайде її навіть у Канаді. В тих краях пропозиція перевершувала допит і тоді, коли йшлося про людей досвідчених; фермери Саскачевана самі вчилися літати на своїх «Пайперкебах» і «Остерах». Аматори авіації залишали без шматка хліба багатьох старих льотчиків, які,

зрештою, кінчали тим, що наймалися обслуговувати рудоуправління або уряди. Але й та, друга, робота була надто благопристойною і добropорядною, щоб задовольнити його на старості літ.

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він не був потрібен, та десятирічного сина, що народився надто пізно і,— Бен розумів деś у глибині душі,— чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розумів, що мати ним не цікавиться, а батько — стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, різка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом.

От і ця хвилина не була кращою за інші. Бен узяв з собою хлопчика на «Остер», який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачає.

— Коли тебе занудить,— сказав Бен,— нагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

— Добре.— Хлопчик мав дуже нещасний вигляд.

— Боїшся?

Маленький «Остер» нещадно кидало в розпеченому повітрі то в один, то в другий бік, але переляканий хлопчина все ж не губився і, відчайдушно смокчучи цукерку, розглядав прилади, компас, рухливий авіагоризонт.

— Трохи,— відповів хлопець тихим і несміливим голосом, не схожим на грубувати голоси американських дітей.— А літак не зламається від цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду.

— Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

— А ця... — почав хлопчик, але його дуже нудило, і він не закінчив.

— Ця в порядку,— роздратовано сказав батько.— Цілком справний літак.

Хлопчик опустил голову і тихенько заплакав.

Бен пожалкував, що взяв з собою сина. Всі великодушні поривання у них в сім'ї завжди закінчувались невдачею, їм обом давно бракувало цього почуття — черствій, плаксивій, провінціальній матері і різкому, нервовому батькові. Якось під час одного з таких нападів великодушності Бен спробував повчити хлопчика вести літак, і хоч син виявився дуже кмітливим і досить швидко засвоїв основні правила, кожен окрик доводив хлопця до сліз...

— Не плач! — наказував йому тепер Бен.— Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен більше й більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну мертву пустелю узбережжя Червоного моря, котра

розстилася під крилом літака,— суцільну смугу на тисячу миль, якою відокремлювалися ніжно розмиті акварельні фарби суходолу від бляклої зелені моря. Все було нерухоме і мертве. Сонце випалювало тут усе живе, а весною вітри підіймали в повітря маси піску на тисячах квадратних миль і відносили його на той бік Індійського океану, де він і залишався навіки; пустеля злилася з дном морським.

— Сядь прямо,— сказав він Деві,— коли хочеш навчитися, як іти на посадку.

Він знав, що тон у нього різкий, і сам завжди дивувався, чому не вміє розмовляти з хлопчиком. Деві підвів голову. Він ухопився за дошку управління і нахилився вперед. Бен торкнув важіль газу, почекав, доки зменшиться швидкість, а потім з силою потягнув рукоятку тріммера, яка була дуже незручно приладнана в цих маленьких англійських літаках — угорі ліворуч, майже над головою. Раптовий поштовх пригнув голову хлопчика вниз, але він зразу ж підвів її і почав дивитись поверх опущеного носа машини на вузьку смугу білого піску вздовж затоки, схожої на коржа, кинутого у цю прибережну пустку. Батько вів літак прямо туди.

— А як ти знаєш, звідки віє вітер? — запитав хлопчик.

— По хвилях, по хмаринці, чуттям! — крикнув йому Бен.

Але він уже й сам не знав, чим керується, коли веде літак. Не думаючи, він знав з точністю до одного фута, де посадити машину. Доводилося бути точним: гола смуга не давала йому жодної зайвої п'яді, і опуститись на неї міг тільки дуже маленький літак. Звідси до найближчого населеного пункту було сто миль, а довкола — мертва пустеля.

— Найголовніше — це правильно розрахувати,— сказав Бен.— Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище — стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько — наскочиш на горбик і перекинешся. Головне — останній дюйм.

Деві кивнув. Він уже знав. Він бачив, як в Ель-Бабі, де вони брали напрокат машину, одного разу перекинувся такий «Остер». Учень, який літав на ньому, загинув.

— Бачиш! — закричав батько.— Шість дюймів. Коли він почне сідати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак! — сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов сніжинка.— Останній дюйм! — Бен зразу ж вимкнув мотор і натиснув на ножні гальма. Ніс літака задерся вгору, а гальма не дали йому зануритись у воду — до неї лишилося шість чи сім футів.

* * *

Двоє льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою — не через форму, а через її мешканців. У ній завжди водилася сила-силенна великих акул. Вони запливали сюди з Червоного моря, ганяючись за косяками оселедців і кефалі, які час від

часу шукали собі тут захистку. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика і тільки часом давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок з продуктами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти і всякі дрібниці, потрібні для акваланга і камер.

— А сюди хтось заходить коли-небудь? — запитав Деві.

Бен був надто зайнятий, щоб звертати увагу на те, що питає хлопчик, але все ж, почувши запитання, похитав головою:

— Ніхто! Ніхто не може сюди потрапити інакше, як легким літаком. Принеси мені два зелених мішки, що стоять у машині, і прикрий голову від сонця. Не вистачає тільки, щоб ти схопив сонячний удар.

Більше Деві ні про що не питав. Коли він про що-небудь запитував батька, голос його зразу ставав сумним: він наперед чекав різкої відповіді. Тепер хлопчик уже й не пробував розмовляти і мовчки виконував те, що йому наказували. Він уважно спостерігав, як батько готує свій акваланг і кіноапарат для підводних зйомок, збираючись опуститися в напрочуд прозору воду, щоб знімати акул.

— Гляди ж, не підходь до води! — наказав батько.

Деві нічого не відповів.

— Акули неодмінно спробують відкусити від тебе шматок, особливо коли спливуть на поверхню. Не смій навіть ступати в воду!

Деві кивнув.

Бену хотілося чим-небудь утішити хлопчика, але за багато років йому ні разу не вдалося цього зробити, а тепер було пізно. Коли Бен вирушав у політ (а це бувало майже завжди, відтоді як хлопчик народився, почав ходити, а потім став підлітком), він подовгу не бачив сина. Так було в Колорадо, у Флориді, в Канаді, в Ірані, в Бахрейні і тут, у Єгипті. Це його дружина, Джоанна, мала подбати, щоб хлопчик ріс жвавим і веселим.

Спочатку він старався завоювати прихильність хлопчика. Та хіба встигнеш чогось добитися за короткий тиждень, прожитий удома, і хіба можна назвати домом чужоземне селище в Аравії, яке Джоанна ненавиділа й щоразу згадувала тільки для того, щоб посумувати за тихими росяними вечорами, ясними морозними зимами і спокійними університетськими вуличками рідної Нової Англії? Ніщо не приваблювало її ні в глинобитних хатинах Бахрейна, де 110 градусів по Фаренгейту і 100 процентів становить вологість повітря, ні в оцинкованих селищах нафтопромислів, ні навіть у курних, безпардонних вулицях Каїра. Але апатія, що все зростала і нарешті зовсім її скалічила, тепер, коли дружина повернулася додому, мала минути. Він одвезе до неї

хлопчика, і тепер, коли вона живе там, де їй хочеться, Джоанна, можливо, зуміє пробудити в собі хоч якусь цікавість до дитини. Поки що дружина не виявила ніякої цікавості, а минуло вже три місяці відтоді, як вона поїхала додому.

— Затягни на мені цей ремінь! — звелів він Деві.

На спині в нього був важкий акваланг. З двома його двадцятикілограмовими циліндрами із стисненим повітрям він зможе пробути більше години на глибині тридцять футів. Глибше опускатися й не треба. Акули цього не роблять.

— І не кидай у воду каміння, — сказав батько, піднімаючи циліндричний водонепроникний кіноапарат і витираючи пісок з його ручки. — А то всю рибу поблизу сполохаєш. Навіть акул. Дай мені маску!

Деві передав йому маску із скляним забралом.

— Мене не буде хвилин двадцять. Потім я піднімусь, і ми поснідаємо, бо сонце вже високо. Ти поки що обклади камінням колеса машини і посидь під крилом у затінку. Зрозумів?

— Зрозумів, — відповів Деві.

Бен раптом відчув, що розмовляє з хлопчиком так, як розмовляв з дружиною, чия байдужість завжди викликала його на різкий і владний тон. Нічого дивного, що бідний хлопчина цурався їх обох.

— І про мене не турбуйся, — сказав він хлопчикові, заходячи у воду.

Взявши в рот трубку й опустивши вниз кіноапарат, щоб той своєю вагою тягнув його на дно, Бен зник під водою.

* * *

Деві поглядав на море, яке поглинуло його батька, наче міг у ньому що-небудь побачити. Але дивитися не було на що, хіба на пухирці повітря, які з'являлися час від часу на поверхні.

Нічого не було видно ні на морі, яке вдалині зливалося з горизонтом, ні на безкраїх просторах випаленого сонцем узбережжя. А коли він виліз на розпечений піщаний горб біля найвищого краю бухти, то не побачив позад себе нічого, крім пустелі, то рівної, то трохи хвилястої. Виблискуючи на сонці, вона тягнулася вдалину, де в гарячому серпанку невиразно вимальовувались обриси червонуватих пагорбів, таких же голих, як і все довкола.

Під ним був тільки літак, маленький сріблястий «Остер». Він ще потріскував, бо мотор ніяк не охолоджувався. Деві відчув свободу. Кругом на цілих сто миль не було нікого, і він міг посидіти в літаку та добре його роздивитись. Але запах, що йшов від літака, знов запаморочив йому голову. Хлопець виліз і облив водою пісок, де лежала їжа, а потім сів

і став дивитись, чи не з'являться акули, яких знімав його батько. Під водою нічого не було видно, і в розпеченій тиші, залишившись сам один,— про що він не жалкував, хоч і гостро відчував свою самотність,— хлопчик роздумував, що ж з ним буде, якщо батько так ніколи й не впливе з морської глибини.

* * *

Бен, притулившись спиною до корала, мучився з клапаном, що регулює подачу повітря. Він опустився неглибоко, не більше як на двадцять футів, але клапан працював нерівномірно, і йому доводилося з зусиллям втягувати повітря. А це дуже втомлювало і було не зовсім безпечно.

Акул було багато, але вони тримались на відстані. Вони ніколи не підпливали так близько, щоб на них можна було як слід націлити об'єктив. Доведеться після обіду приманити їх до себе. Для цього він взяв у літак пів кінської ноги; загорнута в целофан, вона лежала закопана в піску.

— Цього разу,— сказав він собі, шумно випускаючи пухирці повітря,— я вже назнімаю їх не менше як на три тисячі доларів.

Телевізійна компанія платила йому по тисячі доларів за кожні п'ятсот метрів фільму про акул і тисячу доларів окремо за зйомку молота-риби. Але в цих водах молот-риба не водиться. Були тут дві чи три нешкідливі акули-велетні й досить велика плямиста акула-кішка, що бродила біля самого сріблястого дна, далі від коралового берега. Бен знав, що зараз він надто рухливий, щоб привабити до себе акул, але його цікавив великий орляк, який жив під навісом коралового рифу. За нього теж платили п'ятсот доларів, їм потрібен був кадр з орляком на відповідному фоні. Підводний кораловий світ, що кишив тисячами риб, був добрим фоном, а сам орляк лежав у своїй кораловій печері.

— Ага, ти ще тут! — сказав Бен тихенько.

Риба була чотири фути завдовжки, а важила один бог знає скільки. Вона поглядала на Бена із своєї схованки, як і минулого разу — тиждень тому. Жила вона тут, мабуть, не менше ста років. Лягнувши у неї перед мордою ластами, Бен примусив її податися назад і зробив добрий кадр з панорами, коли риба не поспішаючи, але сердито пішла головою вниз, на дно.

Поки що це було все, чого він добився. Акули нікуди не дінуться й після обіду. Йому треба берегти повітря, тому що балони ніяк не перезарядиш тут на березі. Обернувшись, Бен відчув, як повз його ноги прошелестіла плавниками акула. Поки він знімав орляка, акули зайшли йому в тил.

— Ану, геть звідси, капосні душі! — закричав він, випускаючи величезні пухирі повітря.

Вони відпливли: голосне булькання сполохало їх. Піщані акули пішли на дно, а кішка попливла на рівні його очей, уважно стежачи за ним. Таку криком не злякаєш. Бен притулився спиною до рифу і раптом відчув, як його руку обпекло гострим виступом корала. Але він не спускав очей з кішки до того часу, поки не вплив на поверхню. Навіть і тоді він тримав голову під водою, щоб стежити за кішкою, яка помалу наближалася до нього. Бен незграбно відступив за вузький край рифу над поверхнею моря, перевернувся і пройшов останній дюйм шляху до безпечного місця.

— Мені ця погань зовсім не подобається! — сказав він уголос, виплюнувши з рота воду.

І тільки тут він помітив, що над ним стоїть хлопчик. Бен зовсім забув про його існування і не знайшов за потрібне пояснити, кого стосуються ці слова.

— Виймай сніданок з піску і приготуй їжу на брезенті, в затінку під крилом літака. Кинь-но мені великий рушник.

Деві дав йому рушник, і Бену довелось миритися з життям на сухій, гарячій землі. Він відчув, що зробив велику дурницю, взявшись за таку роботу. Він був добрим льотчиком по нерозвіданих трасах, а зовсім не якимсь авантюристом, що ганяється за акулами з підводним кіноапаратом. І все-таки йому пощастило, що він дістав хоч цю роботу. Два авіаінженери американської компанії Східних повітряних ліній, які служили в Каїрі, організували поставку кінофірмам кадрів, знятих у Червоному морі. Обох інженерів перевели до Парижа, і вони передали свою справу Бену. Льотчик у свій час допоміг їм, коли вони прийшли просити консультацію щодо польотів у пустелі на маленьких літаках. Від'їжджаючи, вони відплатили послугу, повідомивши про нього телевізійну компанію в Нью-Йорку. Йому дали напрокат апаратуру, а він найняв маленький «Остер» у єгипетській льотній школі.

Бену треба було швидко заробити гроші, і от з'явилася така можливість. Коли компанія Тексегіпто припинила розвідку нафти, він втратив службу. Гроші, які Бен старанно заощаджував два роки, літаючи над розпеченою пустелею, давали можливість дружині добре жити в Кембріджі. Тих невеликих коштів, що в нього лишилися, вистачало на утримання його самого, хлопчика, французенки із Сирії, яка доглядала дитину, і маленької квартирки в Каїрі, де вони жили утрюх. Але цей політ був останній. Телевізійна компанія повідомила, що запасу знятої плівки у неї вистачить надовго. Тому його робота закінчувалась і не було більше причин лишатись в Єгипті.

Бен тепер уже напевно одвезе хлопчика до матері, а потім пошукає роботу в Канаді — може, таки знайдеться що-небудь, коли, звичайно, пощастить і він зуміє приховати свій вік.

* * *

Поки вони мовчки їли, Бен перемотав плівку у французькому кіноапараті, полагодив клапан акваланга. Відкриваючи пляшку пива, він знову згадав про хлопчика.

— А тобі є що-небудь пити?

— Нема,— неохоче відповів Деві.— Води немає...

Бен і тут не подумав про сина. Як завжди, він захопив із собою з Каїра дюжину пляшок пива; воно було чистіше і безпечніше на шлунок, ніж вода. Але треба було взяти щось і для хлопця.

— Доведеться тобі випити пива. Відкрий пляшку і покуштуй, тільки не пий дуже багато.

Йому неприємно було, що десятирічна дитина питиме пиво, але що ж поробиш. Деві відкупорив пляшку, хильнув прохолодної гіркуватої рідини, але проковтнув її з зусиллям. Похитавши головою, він повернув пляшку батькові.

— Не хочу пива.

— Відкрий банку персиків.

Банка персиків не може вгамувати спрагу в таку суху південну спеку, але вибору в них не було. Попоївши, Бен ліг, дбайливо прикривши апаратуру вологим рушником. Він глянув мигцем на Деві і, переконавшись, що хлопчик не хворий і сидить у затінку, швидко заснув.

* * *

— А хто-небудь знає, що ми тут? — спитав Деві спітнілого від сну батька, коли той знову збирався спуститися під воду.

— Чому ти запитуєш?

— Не знаю. Просто так.

— Ніхто не знає, що ми тут,— сказав Бен.— Ми дістали в єгиптян дозвіл летіти в Хургалу. Вони не знають, що ми залетіли так далеко. І не повинні знати. Це ти запам'ятай.

— А нас можуть знайти?

Бен подумав, що хлопчик боїться, чи не звинуватять їх у чомусь недозволеному. Діти завжди бояться, що їх спіймають на гарячому.

— Ні, прикордонники нас не знайдуть. З літака вони навряд чи помітять нашу машину. А суходолом ніхто сюди не добереться, навіть на віллісі.— Він показав на море.— І звідти ніхто не прийде: там рифи...

— Невже ніхто-ніхто про нас не знає? — тривожно запитав хлопчик.

— Я ж кажу, що ні! — роздратовано відповів батько. Але раптом зрозумів, хоч і пізно, що Деві непокоїть не страх бути пійманим, він просто боїться лишитися сам.— Ти не бійся,— промовив Бен грубувато,— нічого з тобою не станеться!

— Зривається вітер,— сказав Деві, як завжди тихо і надто серйозно.

— Знаю. Я пробуду під водою лише півгодини. Потім піднімусь, заряджу нову плівку і опущуся ще хвилин на десять. Займись тут чим-небудь. Шкода, що ти не захопив з собою вудочки.

«Треба було йому про це нагадати»,— подумав Бен, занурюючись у воду разом із принадою з конини. Принаду він поклав на добре освітлену коралову гілку, а камеру встановив на виступі. Потім він міцно прив'язав м'ясо телефонним дротом до корала, щоб акулам важче було його відірвати.

Закінчивши цю справу, Бен відступив у невелику нішу на якихось десять футів від принади, щоб захистити себе ззаду. Він знав, що акул не доведеться довго чекати.

У сріблястому просторі, там, де корали переходили в пісок, їх було вже п'ять. Він мав рацію. Акули прийшли зразу ж, почувши запах крові. Бен завмер, а коли видихав повітря, то притискував клапан до корала за спиною, щоб пухирці повітря, лопаючись, не сполохали акул.

— Підходьте! Ближче! — заохочував він риб.

Але їх і не треба було запрошувати.

Вони кинулись прямо на шматок конини. Попереду йшла знайома плямиста акула-кішка, а за нею дві чи три акули тієї ж породи, але менші. Вони не пливли і навіть не ворушили плавниками; вони летіли вперед з великою швидкістю, наче сірі ракети. Підійшовши до м'яса, акули трохи звернули вбік, на ходу відриваючи шматки.

Він зняв на плівку все: наближення акул до цілі, якусь дерев'яну манеру роззявляти пащу, наче в них боліли зуби, пожадливий пакосний укус — найогидливіше видовисько, яке йому доводилось бачити в житті.

— Ах ви гади! — сказав він, не розкриваючи губів.

Як і кожен підводник, він їх ненавидів і дуже боявся, але не міг не захоплюватись ними.

Вони з'явилися знов, хоч ролик його плівки був уже майже цілком використаний. Отже, йому доведеться піднятися на сушу, перезарядити камеру і швидше повернутися назад. Бен глянув на камеру і пересвідчився, що плівка кінчилась. Підвівши очі, він побачив, що вороже настроєна акула-кішка пливе просто на нього.

Вони з'явилися знов, хоч ролик його плівки був уже майже цілком використаний. Отже, йому доведеться піднятися на сушу, перезарядити камеру і швидше повернутися

назад. Бен глянув на камеру і пересвідчився, що плівка кінчилась. Підвівши очі, він побачив, що вороже настроєна акула-кішка пливе просто на нього.

— Геть! Геть! Геть! — загорлав Бен у трубку.

Кішка на ходу повернулася на бік, і Бен зрозумів, що вона зараз кине́ться на нього. Тільки в цю мить він помітив, що руки і груди в нього вимазані кров'ю від кінського м'яса. Бен прокляв свою необережність. Але докоряти собі було безглуздо і пізно, і він почав відбиватися від акули кіноапаратом.

Кішка випередила його, і камера тільки злегка ковзнула по ній. Бокові різці з розмаху схопили праву руку Бена, ледве не зачепили грудей і пройшли крізь його руку, наче бритва. Від страху і болю Бен почав розмахувати руками; кров його зразу ж скаламутила воду, але він уже нічого не бачив і тільки відчував, що акула зараз нападе знов. Одбиваючись ногами, Бен посувався назад і раптом відчув, що його різонуло по ногах. Судорожно кидаючись, він заплутався в гіллястих заростях; Бен тримав трубку в правій руці, боячись випустити її. І тої миті, коли він побачив, що на нього напала ще одна акула, трохи менша, він ударив її ногами і сам одкинувся назад.

Бен ударився спиною об надводний край рифу, якимсь викотився з води і, весь у крові, повалився на пісок, як сніп.

* * *

Опам'ятавшись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, вже не корилося його владі.

— Деві! — закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно — він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сина, його нахилене, сповнене жаху обличчя і зрозумів, що був без пам'яті лише кілька секунд. Рухатись він майже не міг.

— Що мені робити? — кричав Деві. — Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухались, а в голові стояв туман.

— Деві, — ледве-ледве вимовив Бен в заплющеними очима, — що у мене з ногами?

— У тебе руки... — почув він невиразний голос Деві, — руки зовсім порізані, просто жах!

— Знаю! — сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. — А що у мене з ногами?

— Ноги в крові, теж порізані...

— Дуже?

— Дуже, але не так, як руки. Що мені робити?

Тоді Бен глянув на руки і побачив, що права майже зовсім одірвана,— він бачив м'язи, сухожилля, крові майже не було. Ліва була схожа на шматок пожованого м'яса і сильно кровоточила; він зігнув її, підтягнув кисть до плеча, щоб зупинити кров, і застогнав від болю.

Бен знав, що справи його дуже погані. Але тут же зміркував, що треба щось робити: коли його не стане, хлопець залишиться сам, і про це страшно було навіть думати. Це було ще гірше, ніж його власне становище. Хлопця не скоро знайдуть у цій спаленій сонцем країні, якщо взагалі його знайдуть.

— Деві,— сказав він рішуче, ледве володіючи недоладними думками,— слухай-но... Візьми мою сорочку, розірви і перев'яжи мені праву руку. Чуєш?

— Чую.

— Міцно обв'яжи мені ліву руку вище ран, щоб зупинити кров. Потім якось прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки.

— Зрозумів.

— Перев'яжи дуже міцно. Спочатку праву руку, але закрій рану. Зрозумів? Ти зрозумів...

Бен не почув відповіді, тому що знову знепритомнів; цього разу він був без пам'яті довше і опам'ятався тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде личко сина скривилось від жаху, але він з відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання.

— Це ти, Деві? — сказав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова.— Послухай, хлопчику,— говорив він через силу,— я тобі повинен сказати все одразу, на випадок, якщо знов знепритомнію. Перебинтуй мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги і витягни мене з акваланга. Він мене душить.

— Я хотів тебе витягнути,— сказав Деві сумним голосом.— Не можу, не знаю як.

— Ти мусиш мене витягнути, ясно? — прикрикнув Бен за своєю звичкою, але тут же зрозумів, що єдина надія врятуватись і хлопчикові і йому — це примусити Деві самотійно думати, впевнено робити те, що він повинен зробити. Треба якось переконати в цьому хлопчика.— Я тобі скажу, синку, а ти постарайся зрозуміти. Чуєш? — Бен ледве чув сам себе і на секунду навіть забув про біль.— Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому, так уже сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?

— Зрозумів,— Деві перев'язував ліву руку і не слухав його.

— Молодець! — Бен хотів підбадьорити дитину, але це в нього якось не виходило. Він ще не знав, як підійти до хлопчика, але розумів, що це необхідно. Десятирічна дитина

мала виконати надзвичайно складну справу. Якщо вона хоче вижити. Але все повинно йти по порядку.

— Дістань у мене з-за пояса ніж,— сказав Бен,— і переріж усі ремінці акваланга.— Сам він не встиг скористатися ножом.— Бери тонку пилку: так буде швидше. Не поріжся.

— Добре,— сказав Деві, підводячись. Він подивився на свої вимазані в кров руки і позеленів.— Якщо можеш хоч трохи підвести голову, я витягну один ремінь, я його розстебнув.

— Гаразд, постараюсь.

Бен трошки підвів голову і сам здивувався, як важко йому навіть поворухнутися. Спроба ворухнути шиєю знесилила його, і він знепритомнів; цього разу він провалився в чорну безодню нестерпного болю, який, здавалося, ніколи не вгамується. Повільно прийшов до пам'яті і відчув навіть полегкість.

— Це ти, Деві?..— запитав звідкись здалеку.

— Я зняв з тебе акваланг,— почувся тремтячий голос хлопчика.— Але в тебе на ногах усе ще тече кров.

— Не звертай уваги на ноги,— сказав він, розплющуючи очі.

Бен трошки підвівся, щоб подивитись, в якому він стані, але побоювся знову знепритомніти. Він знав, що не зможе сісти, а тим більше звестись на ноги, і тепер, коли хлопчик перев'язав йому руки, верхня половина тулуба в нього була скута. Найгірше — ще попереду, і йому треба було все обміркувати.

* * *

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу. Але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. Якщо сказати Деві, що йому доведеться вести літак, його охопить жах. Треба добре подумати, як про це сказати синові, підготувати його й переконати зробити це, хоч і несвідомо. Треба було навпамацки знайти шлях до пойнятої страхом незрілої свідомості дитини. Бен уважно подивився на сина і пригадав, що давно вже як слід не приглядався до нього.

«Він, здається, хлопець розвинутий»,— подумав Бен, дивуючись чудному напрямку своїх думок. Цей хлопець із спокійним обличчям був чимось схожий на нього самого: за дитячими рисами приховувався, можливо, твердий і навіть невгамовний характер. Але бліде, трохи широкувате обличчя виглядало зараз нещасним. Помітивши пильний погляд батька, Деві одвернувся і заплакав.

— Нічого, хлопчику,— насилу вимовив Бен.— Тепер уже нічого.

— Ти помреш? — запитав Деві.

— Хіба я в такому стані? — не подумавши, запитав Бен.

— Так,— відповів Деві крізь сльози.

Бен зрозумів, що допустився помилки і що йому не можна говорити з хлопчиком, не обдумуючи кожне своє слово.

— Я жартую,— сказав він.— Не надавай значення тому, що з мене так тече кров. Твоєму батькові доводилось бувати в скрутних становищах не раз і не двічі. Хіба ти не пам'ятаєш, як я попав тоді до лікарні в Саскатуні?

Деві кивнув:

— Пам'ятаю, але тоді ти був у лікарні...

— Так, так, це правда... — Він напружено думав про своє, стараючись знов не змліти.— Знаєш, що ми з тобою зробимо? Візьми великий рушник і розстели біля мене, а я на нього перекочусь, і ми якось доберемося до літака. Згода?

— Я не зможу втягнути тебе в машину,— сказав хлопчик; в голосі його звучала туга.

— Е, що там,— сказав Бен, стараючись говорити якомога лагідніше, хоч це було йому дуже важко.— Ніколи не знаєш, на що ти здатний, доки не спробуєш. Тобі, мабуть, пити хочеться, а води й немає, га?

— Ні, я не хочу пити...

Деві пішов по рушник, а Бен сказав йому все тим же голосом:

— Іншим разом ми захопимо дюжину кока-кола. І льоду візьмемо.

Деві розстелив біля нього рушника. Бен смикнувся, щоб перевернутись. Йому здалося, що в нього розірвалися на шматки і руки, і груди, і ноги, але йому пощастило лягти на рушник спиною, упершись п'ятами в пісок, і він не втратив свідомості.

— Тепер тягни мене до літака,— ледве чутно промовив Бен.— Ти тягни, а я буду відштовхуватись п'ятами. На поштовхи не звертай уваги, головне — швидше дістатись туди.

— Як же ти зможеш вести літак? — запитав його зверху Деві.

Бен заплющив очі, він хотів уявити собі, що переживає зараз син. «Хлопчик не повинен знати, що машину доведеться вести йому,— думав він.— Якщо сказати, це перелякає його на смерть».

— Цей маленький «Остер» літає сам,— відповів Бен.— Треба тільки покласти його на курс, а це не важко.

— Але ж ти не можеш поворушити рукою. І очей зовсім не розплющуєш.

— А ти про це не думай. Я можу літати наосліп, а правити коліньми. Давай тягни.

Він подивився на небо і помітив, що вже пізно і здіймається вітер; це допоможе літаку злетіти, якщо, звичайно, вони зуміють вирулити проти вітру. Але вітер буде зустрічний до

самого Каїра, а пального обмаль. Бен надіявся всім серцем, що не подме хамсин — осліплюючий вітер пустелі. Він мав бути обачнішим — заpastись прогнозом погоди на тривалий час. Ось що буває, коли стаєш повітряним візником. Або ти надто обережний, або дієш навмання. Цього разу — що траплялося з ним не часто — Бен був необережним від початку до самого кінця.

* * *

Довго вибиралися вони по схилу — Деві тягнув, а Бен відштовхувався п'ятами, на мить втрачаючи свідомість і знову вертаючись до тями. Двічі він зривався вниз, але нарешті вони дісталися до машини. Бену пощастило навіть сісти, притулившись спиною до хвостової частини літака, і оглянутись. Та сидіти було справжнім пеклом, і зомлівав він усе частіше. Його тіло, здавалося, роздирали тепер на дибі.

— Як справи? — запитав він хлопця; той задихався, знесилений від напруження. — Ти, видно, зовсім змучився.

— Ні! — крикнув Деві сердито. — Я не втомився!

Його тон здивував Бена: батько ніколи ще не чув у голосі хлопця ні протесту, ні тим більше люті. Виявляється, обличчя його сина могло приховувати ці почуття. Невже можна роками жити з сином і не розгледіти його обличчя? Але зараз він не міг дозволити собі роздумувати про це. Він усе добре усвідомлював, але дух захоплювало від нападів болю. Шок минав. Правда, Бен дуже ослаб, відчував, як а його лівої руки сочиться кров, і не міг поворухнути ні рукою, ні ногою, ні навіть пальцем (якщо в нього ще лишилися пальці). Деві самому доведеться підняти літак у повітря, вести його і посадити на землю.

— Тепер, — сказав Бен, ледве ворущачи в роті пересохлим язиком, — треба навалити каміння біля дверцят літака. — Передихнувши, він казав далі: — Якщо навалити високо, ти зможеш втягнути мене до кабіни. Візьми каміння з-під коліс.

Деві зразу взявся до роботи: він почав складати уламки коралів біля лівих дверцят — з того боку, де сидить пілот.

— Не там складай, — обережно промовив Бен. — Біля правих дверцят. Якщо я полізу з цього боку, мені заважатиме рульове управління.

Хлопчик підозріливе глянув на батька, але тут же з великим завзяттям узявся знову за каміння. Коли Деві пробував підіймати надто важкі брили, Бен казав йому, щоб він не напружувався.

— У житті можна зробити все, що завгодно, Деві, — промовив він кволим голосом, — якщо не надірвешся. Не надривайся.

Він не пам'ятав, що раніше давав синові такі поради.

— Так, але ж скоро вже смеркне, — сказав Деві, коли скінчив роботу.

— Смеркне? — розплющив очі Бен. Було незрозуміле, чи то він задрімав, чи знову знепритомнів.— Це не присмерк. Це віє хамсин.

— Ми не можемо летіти,— сказав хлопчик.— Ти не зумієш вести літак. Краще й не пробувати.

— Е,— заперечив Бен з тією навмисною лагідністю, від якої йому ставало ще сумніше,— вітер сам донесе нас додому!

Вітер міг віднести їх куди завгодно, тільки не додому; а коли він подме надто сильно, вони не побачать під собою ні посадочних знаків, ні аеродромів — нічого.

— Рушаймо,— знову сказав він хлопчикові, і той з новою силою взявся тягнути його, а Бен відштовхувався, доки не опинився на саморобних східцях з коралової брили біля дверцят. Тепер лишалося найважче, але відпочивати не було часу.

— Обв'яжи мені груди рушником, лізь у літак і тягни, а я буду відштовхуватись ногами.

Ех, коли б він міг рухати ногами! Видно, щось сталося у нього з хребтом; він тепер був майже певен, що кінець кінцем усе-таки помре. Головне — вижити до Каїра і показати хлопцеві, як посадити літак. Цього буде досить. Тільки на це він надіявся, це була його найдальша мета.

І ця надія допомогла йому забратися в літак, він вповз у кабіну зігнувшись, напівсидячи, майже непритомний. Потім спробував сказати хлопцеві, що треба зробити, але не зміг вимовити й слова. Хлопця охопив страх. Обернувшись до нього, Бен відчув це і зробив ще одне зусилля.

— Ти не бачив, я витягнув з води кіноапарат? Чи залишив його в морі?

— Він унизу, біля води.

— Піди принеси його. І маленьку сумку з плівкою.— Тут Бен пригадав, що заховав зняту плівку в літак, щоб уберегти її від сонця.— Не треба плівки. Візьми тільки апарат.

Слова його звучали буденно, і повинні були заспокоїти наляканого хлопця. Бен відчув, як гойднувся літак, коли Деві, стрибнувши на землю, побіг по апарат. Він знову почекав — цього разу вже довше,— щоб прийти до пам'яті. Треба було вникнути в психологію цього блілого, мовчазного, настороженого і надто слухняного хлопчика. Ех, коли б він знав його краще!..

— Застебни міцно ремені,— сказав Бен.— Допомогатимеш мені. Запам'ятовуй. Запам'ятовуй усе, що я скажу. Зачини свої дверцята.

«Знов непритомнію»,— подумалось Бену. Він поринув на кілька хвилин у легкий, приємний сон, але старався зберегти останню нитку свідомості. Він чіплявся за неї. Адже це було єдине, що лишалося в нього для врятування сина.

Бен не пам'ятав, коли він плакав, але тепер зненацька відчув на очах безпричинні сльози. Ні, він не думає здаватись! Нізащо!

— Розклеївся твій батько, га? — сказав Бен і навіть відчув деяке задоволення від цієї одвертості. Справа йшла на добре. Він знаходив шлях до серця хлопчика. — Тепер слухай... — Бен знову одійшов далеко-далеко, а потім повернувся. — Доведеться тобі взятися за діло самому, Деві. Нічого не вдієш. Слухай. Колеса вільні?

— Так, я забрав усе каміння.

Деві сидів зціпивши зуби.

— Що це нас погойдує?

— Вітер.

Про вітер Бен забув.

— Ось що треба зробити, Деві, — повільно вів батько. — Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одразу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач з мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стій! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю і розвернись проти вітру. Чуєш?

— Це я можу, — сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний голос. — Здорово дме вітер, — додав хлопець. — Надто сильно, мені це не подобається.

— Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього і ввімкнув стартер; потім чхнув мотор. Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! «Зробив! їй-богу, зробив!» — подумав Бен, коли мотор почав працювати. Він кивнув, і в голові одразу ж запаморочилось від напруження. Бен зрозумів, що хлопчик дає газ і намагається розвернути літак. А потім його всього неначе поглинув якийсь нестерпний шум: він відчув поштовхи, спробував підняти руки, але не зміг і опам'ятався від надто сильного ревіння мотора.

— Зменши газ! — закричав він якомога голосніше.

— Добре, але вітер не дає мені розвернутись.

— Ми стали проти вітру? Ти повернув проти вітру?

— Так, але вітер нас перекине.

Бен відчув, що літак розгойдується в усі боки, хотів виглянути, але поле зору було таке мале, що йому доводилось цілком покладатися на сина.

— Відпусти ручне гальмо! — сказав Бен. Він забув про нього.

— Готово! — відгукнувся Деві.— Я відпустив.

— Ага, відпустив! Хіба я не бачу! Старий дурень! — вилаяв Бен сам себе.

Тут він згадав, що його не чути за гуркотом мотора і що треба кричати.

— Слухай далі! Це зовсім просто. Тягни важіль і тримай ручку посередині. Коли машина підстрибуватиме, то нічого. Зрозумів? Уповільни хід. І держи прямо. Держи її проти вітру, не бери на себе ручки, доки я не скажу. Ну! Не бійся вітру!

Він чув, що мотор реве дужче — Деві додавав газу,— відчував поштовхи, погойдування машини, яка прокладала собі дорогу в піску. Потім літак почав ковзати, підхоплений вітром, але Бен дочекався, доки поштовхи стали слабші, і знов утратив свідомість.

— Не смій! — почув він здалеку.

Бен опам'ятався. Вони щойно відірвались від землі. Хлопець слухняно тримав ручку і не тягнув її до себе; вони ледве-ледве перевалили через дюни, і Бен зрозумів, що хлопцеві потрібно було багато мужності, щоб не смикнути від страху ручку. Різкий подув вітру впевнено підхопив літак, але потім він провалився в яму, і Бену стало дуже погано.

— Піднімись на три тисячі футів, там буде спокійніше! — крикнув він.

Йому треба було витлумачити синові все це до відльоту, адже Деві тепер важко буде його почути. Ще одна дурниця! Не можЙому треба було витлумачити синові все це до відльоту, адже Деві тепер важко буде його почути. Ще одна дурниця! Не можна втрачати розуму і весь час робити дурниці.

— Три тисячі футів! — крикнув він.— Три.

— Куди летіти? — запитав Деві.

— Спершу піднімись вище! Вище! — кричав Бен, боячись, що бовтанка знов налякає хлопця. По тому, як гув мотор, можна було догадатись, що він працює з перевантаженням і що ніс літака трохи задертий; але вітер їх підтримає, і цього вистачить на кілька хвилин. Дивлячись на спідометр і намагаючись на ньому зосередитись, Бен знову поринув у темряву, сповнену болю.

Його повернуло до пам'яті чмихання мотора. Було тихо, вітер ущух, він залишився внизу, але Бен чув, як важко дихає і ось-ось заглухне мотор.

— Щось сталося! — кричав Деві.— Слухай! Прокинься! Що сталося?

Деві не розумів, що треба зробити, а Бен не зміг йому це вчасно показати. Він незграбно повернув голову, підчепив щокую і підборіддям ручку і підняв її на дюйм. Мотор чхнув, дав вихлоп і загуркотів рівно.

— Куди летіти? — знову спитав Деві.— Чому ти мені не кажеш, куди летіти?!

При такому непостійному вітрі не могло бути прямого курсу, незважаючи на те, що тут, угорі, було відносно спокійно. Залишалося триматися берега до самого Суеца.

— Іди вздовж берега. Тримайся від нього праворуч. Ти його бачиш?

— Бачу. А це правильний шлях?

— По компасу курс повинен бути приблизно триста двадцять! — крикнув Бен; здавалося, голос його був надто слабкий, щоб Деві міг почути, але той почув.

«Хороший хлопець,— подумав Бен,— він усе чує».

— По компасу триста сорок! — закричав Деві.

Компас містився вгорі, і дзеркало рефлектора було видно тільки з сидіння пілота.

— От і добре! Добре! Правильно. Тепер іди вздовж берега і тримайся його весь час. Тільки, боронь боже, нічого більше не роби! — застеріг Бен; він чув, що вже не говорить, а тільки невиразно бурмоче.— Нехай машина сама робить своє діло. Все буде гаразд, Деві...

Отже, Деві все-таки запам'ятав, що треба вирівняти літак, держати потрібні оберти мотора і швидкість! Він це запам'ятав. Славний хлопчина! Він долетить, Він впорається! Бен бачив різко окреслений профіль Деві, бліде обличчя з темними очима, в яких йому так важко було щось прочитати. Батько знову вдивився в це обличчя. «Ніхто навіть не дбав, щоб повести його до зубного лікаря,— сам до себе промовив Бен, помітивши трохи випнуті вперед зуби Деві: той болісно вискалив їх, надриваючись від напруги.— Але він впорається»,— втомлено і примирливо закінчив Бен.

Здавалося, це був останній підсумок всього його життя. Бен провалився в безодню, за край якої він так довго чіплявся заради хлопця. І, провалюючись усе глибше й глибше, Бен устиг подумати, що цього разу йому пощастить, якщо він вибереться звідти взагалі. Бен падав надто глибоко. Та й хлопцеві пощастить, якщо він повернеться назад. Але, втрачаючи остаточно ґрунт під ногами, втрачаючи самого себе, Бен ще встиг подумати, що хамсин дужчав і насувається імла, а робити посадку доведеться не йому... Втрачаючи останній проблиск свідомості, він повернув голову до дверцят.

* * *

Залишившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози.

Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його батько — льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що догадувався, чого батько не говорив.

Тут, угорі, було тихо і світло. Море здавалося зовсім зеленим, а пустеля брудною; вітер підняв над нею пелену куряви. Попереду горизонт уже не був такий прозорий. Курява

здіймалася вище й вище, але море він усе ще бачив добре. В картах Деві розумівся. Тут не було нічого складного. Він знав, де лежить їхня карта, витягнув її з сумки в дверцятах і задумався про те, що доведеться робити, коли підлетить до Суеца. Але, зрештою, хлопець знав і це. Від Суеца вела дорога до Каїра, вона йшла на захід через пустелю. Летіти на захід буде легше. Дорогу не важко розглядіти, а Суец він упізнає по тому, що там закінчується море і починається канал. Там треба повернути ліворуч.

Деві боявся батька. Правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитись: той спав з відкритим ротом, напівголий, весь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають.

Йому не подобалося, що літак летить так високо. Від цього завмирало серце, та й літак рухався надто повільно. Але Деві боявся спускатись і знов потрапити у вітер, коли настане час посадки. Він не знав, що робити. Ні, йому не хотілося знижуватись у такий вітер, не хотілося, щоб літак знову кидало в усі боки. Тоді літак не слухатиметься. Деві не зможе вести його по прямій і вирівняти біля землі. Може, батько вже помер? Він оглянувся і помітив: той дихає уривчасто й рідко. Сльози, що, як думав Деві, назавжди висохли, знов наповнили його темні очі, і хлопець відчув, як вони викочуються і течуть по щоках. Злизавши їх язиком, він почав стежити за морем.

* * *

Бену здавалося, що від поштовхів його тіло пронизують крижані стріли, розривають на шматки. У роті в нього пересохло. Бен повільно приходив до пам'яті. Глянувши вгору, він побачив куряву, а над нею тьмяне небо.

— Деві! Що сталося? Що ти робиш? — закричав він сердито.

— Ми майже прилетіли, — відповів Деві. — Але вітер піднявся зараз високо, і вже смеркає.

Бен заплющив очі, щоб збагнути те, що сталося, але так нічого й не зрозумів. Йому здавалося, що він уже повертався до пам'яті, коли вказував хлопцеві курс, а потім знову втрачав свідомість. Літак гойдало, і це ще більше посилювало біль.

— Що ти бачиш? — вигукнув він.

— Аеродроми й будинки Каїра. Он великий аеродром, куди прибувають пасажирські літаки.

Хитання і поштовхи літака обірвали слова хлопця. Здавалося, потоком повітря їх підносить вгору на сотню футів, щоб потім жбурнути вниз у нестримному падінні на добрих дві сотні футів; крила літака судорожно розгойдувались то в один, то в другий бік.

— Не спускай з очей аеродрому! — крикнув Бен крізь напад болю. — Стеж за ним! Не спускай з очей! — Йому довелося крикнути це двічі, перш ніж хлопець розчув; він тихенько говорив про себе: «Бога ради, Деві, тепер ти повинен чути все, що я кажу».

— Літак не хоче йти донизу, — сказав Деві; очі його розширились і, здавалося, займали тепер усе обличчя.

— Вимкни мотор.

— Вимкнув, але нічого не виходить. Не можу опустити ручку.

— Потягни ручку тріммера, — звелів Бен, підвівши голову вгору, де була ручка. Він згадав і про закрилки, але хлопцеві нізащо не вдасться їх зрушити; доведеться обійтися без них.

Деві мусив підвестися, щоб дотягнутись до ручки на колесі і подати її вперед. Ніс літака опустився, і машина перейшла в піке.

— Вимкни мотор! — наказав Бен.

Деві вимкнув газ, вимкнув суміш, і вітер з силою підкидав літак то вгору, то вниз.

— Стеж за аеродромом, роби над ним коло! — сказав Бен і почав збирати всі сили для того останнього напруження, яке чекало на нього.

Тепер йому треба сісти, випростатись і стежити через вітрову шибку за наближенням землі. Настала вирішальна хвилина. Підняти літак у повітря і вести його не так важко, а посадити на землю — оце завдання!

— Там великі літаки! — кричав Деві. — Один, здається, стартує!

— Бережись, зверни вбік! — гукнув Бен.

Це була досить нікчемна порада, але потім дюйм за дюймом Бен підводився: йому допомагало те, що ніс літака був опущений. Привалившись до тремтячих дверцят і впираючись у них плечем і головою, він з великим напруженням посувався вгору; Бен зосередив на цьому всі свої сили. Нарешті голова його опинилась так високо, що він міг упертись нею в дошку управління. Наскільки міг, він підвів голову і побачив, як наближається земля.

— Молодець! — закричав Бен синові.

Бен тремтів і обливався потом, він почував, що від усього тіла залишилася живою тільки голова. Рук і ніг більше не було.

— Лівіше! — наказував він. — Давай ручку вперед! Нагни її вліво! Гни ще! Добре! Все в порядку, Деві. Ти зможеш. Вліво! Натисни ручку вниз...

— Я врїжуся в літак.

Бену видно було великий літак. До літака лишилося не більше п'ятисот футів, і вони йшли прямо на нього. Вже майже стемніло. Курява висіла над землею, наче море, але за

великим чотиримоторним літаком виднілася смуга чистого повітря,— отже, мотори запуснені на повну потужність. Якщо він стартував, а не перевіряв мотори, все буде гаразд. Не можна сідати за льотною доріжкою: там ґрунт надто нерівний.

Бен заплющив очі.

— Стартує...

Бен з зусиллям розплющив очі і кинув погляд поперх носа машини, що хиталася вгору і вниз. До великого ДК-4 лишилося щонайбільше двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов з такою швидкістю, що вони розминуться. Бен відчув, що охоплений жахом Деві почав тягнути на себе ручку.

— Не можна! — крикнув Бен.— Гни її донизу!

Ніс літак задерся, і вони втратили швидкість. Якщо втратити швидкість на такій висоті та ще при цьому вітрі, їх рознесе на шматки.

— Вітер! — гукнув хлопець; його маленьке личко застигло і перетворилося на трагічну маску.

Бен знав, що наближається останній дюйм і все в руках у хлопчика...

— Молодець! — похвалив він.

Залишилася хвилина до посадки.

— Шість дюймів! — кричав Бен Деві; язик його наче розпухнув від напруження і болю, а з очей текли гарячі сльози.— Шість дюймів, Деві!.. Стій! Ще рано! Ще рано... — плакав він.

На останньому дюймі, що відділяв їх від землі, Бен усе-таки втратив самовладання. Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати. Бен привалився до дошки; в очах його був страх за себе, страх перед цим останнім запаморочливим падінням на землю, коли чорна злітна доріжка насувається на тебе в хмарі пороку. Він намагався крикнути: «Пора! Пора! Пора!», але страх був надто великий. В останню смертну мить, яка знов кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного мотора, літак, ударившись об землю колесами, м'яко підскочив у повітря, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі,— це був останній дюйм. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала на землі петлю і завмерла. Настала тиша.

О, яка тиша і який спокій! Бен чув їх, відчував усією своєю істотою. Він раптом зрозумів, що виживе. Він так боявся померати і ще зовсім не хотів здаватись!

* * *

У житті не раз настають вирішальні хвилини і залишаються вирішальні дюйми, а в пошматованому тілі льотчика знайшлися вирішальні сили — кістки і кровоносні судини,

про які люди й не підозрювали. Коли здається, що все вже кінчено, вони беруть своє. Єгипетські лікарі, несподівано для себе, виявили, що у Бена їх невичерпний запас, а здатність відроджувати розірвані тканини, здавалося, була дана льотчикові самою природою.

На все це потрібен був час, але що означав час для життя, яке висіло на волосинці?.. Однаково Бен нічого не відчував, крім припливів і відпливів болю та рідких проблісків свідомості.

— Вся справа в адреналіні,— розкотисте сміявся кучерявий лікар-єгиптянин,— а ви його виробляєте, як атомну енергію.

Здавалося, все було гаразд, а проте Бен таки втратив ліву руку. («Дивно,— думав він,— я міг би поклястися, що більше дісталось правій руці»). Довелося перебороти і параліч, що його кучерявий зцілитель уперто називав «великим нервовим шоком». Усе пережите зробило з Бена нерухомий і дуже крихкий уламок — одужання не могло йти швидко. Але справа все-таки йшла на краще. Все йшло на краще, крім його лівої руки, яка опинилася в печі, де спалювали сміття. Та й це було б нічого, коли б услід за рукою не пішла туди ж і його професія льотчика.

А крім усього, був ще хлопчик.

— Він живий і здоровий,— повідомив лікар.— Обійшлося навіть без шоку.— Кучерявий єгиптянин кидав дотепні жарти чудовою англійською мовою.— Він куди рухливіший за вас!

Отже, і з Деві все було гаразд. Навіть літак уцілів. Усе було дуже добре, але вирішувала справу зустріч з хлопцем: тут або все почнеться, або знову закінчиться, і, можливо, назавжди.

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, з тим самим обличчям, яке він зовсім недавно вперше розглядив. Але справа була не в тому, що розглядив Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити в своєму батькові?

— Ну як, Деві? — несміливо спитав він сина.— Здорово було, га?

Деві кивнув. Бен знав: хлопчина зовсім не думає, що було здорово, але настане час, і він зрозуміє. Колись хлопець зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

— Розклеївся твій батько, правда? — запитав він знову.

Деві кивнув. Обличчя його лишалося таким же серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! їм обом потрібен час. Йому, Бену, тепер потрібне буде ціле життя, ціле життя, яке подарував йому хлопець. Але, дивлячись у ці світлі очі, на трохи випнуті вперед зуби, на це обличчя, таке

незвичайне для американця, Бен вирішив, що заради нього віддасть усе. На це варто витратити час. Він уже добереться до самого серця хлопчини! Рано чи пізно він до нього добереться. Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи — обов'язок льотчика, а Бен був же колись зовсім не поганим льотчиком.

Joseph Rudyard Kipling**The ballad of East and West**

Oh, East is East and West is West, and never the twain shall meet,
Till Earth and Sky stand presently at God's great Judgement Seat;
But there is neither East nor West, Border, nor Breed, nor Birth,
When two strong men stand face to face, tho' they come from the ends of the earth!

Kamal is out with twenty men to raise the Border side,
And he has lifted the Colonel's mare that is the Colonel's pride:
He has lifted her out of the stable-door between the dawn and the day,
And turned the calkins upon her feet, and ridden her far away.
Then up and spoke the Colonel's son that led a troop of the Guides:
«Is there never a man of all my men can say where Kamal hides?»
Then up and spoke Mahommed Khan, the son of the Ressaldar,
«If ye know the track of the morning-mist, ye know where his pickets are.
At dusk he harries the Abazai — at dawn he is into Borair,
But he must go by Fort Bukloh to his own place to fare,
So if ye gallop to Fort Bukloh as fast as a bird can fly,
By the favour of God ye may cut him off ere he win to the Tonuge of Jagai,
But if he be passed the Tongue of Jagai, right swiftly turn ye then,
For the length and the breadth of that grisly plain is sown with Kamal's men.
There is rock to the left, and rock to the right, and low lean thorn between,
And ye may hear a breech-bolt snick where never a man is seen.»
The Colonel's son has taken a horse, and a raw rough dun was he,
With the mouth of a bell and the heart of Hell, and the head of a gallows-tree.
The Colonel's son to the Fort has won, they bid him stay to eat —
Who rides at the tail of a Border thief, he sits not long at his meat.
He's up and away from Fort Bukloh as fast as he can fly,
Till he was aware of his father's mare in the gut of the Tonue of Jagai,
Till he was aware of his father's mare with Kamal upon her back,
And when he could spy the white of her eye, he made the pistol crack.
He has fired once, he has fired twice, but the whistling ball went wide.
«Ye shoot like a soldier,» Kamal said. «Show now if ye can ride.»
It's up and over the Tongue of Jagai, as blown dust-devils go,
The dun he fled like a stag of ten, but the mare like a barren doe.
The dun he leaned against the bit and slugged his head above,
But the red mare played with the snaffle-bars, as a maiden plays with a glove.
There was rock to the left and rock to the right, and low lean thorn between,
And thrice he heard a breech-bolt snick tho' never a man was seen.
They have ridden the low moon out of the sky, their hoofs drum up the dawn,
The dun he went like a wounded bull, but the mare like a new-roused fawn.
The dun he fell at a water-course — in a woeful heap fell he,
And Kamal has turned the red mare back, and pulled the rider free.
He has knocked the pistol out of his hand — small room was there to strive,
«'Twas only by favour of mine,» quoth he, «ye rode so long alive:
There was not a rock for twenty mile, there was not a clump of tree,
But covered a man of my own men with his rifle cocked on his knee.
If I had raised my bridle-hand, as I have held it low,
The little jackals that flee so fast were feasting all in a row:
If I had bowed my head on my breast, as I have held it high,
The kite that whistles above us now were gorged till she could not fly.»
Lightly answered the Colonel's son: — «'Do good to bird and beast,
But count who come for the broken meats before thou makest a feast.
If there should follow a thousand swords to carry my bones away,
Belike the price of a jackal's meal were more than a thief could pay.
They will feed their horse on the standing crop, their men on the garnered grain,
The thatch of the byres will serve their fires when all the cattle are slain.
But if thou thinkest the price be fair,— thy brethren wait to sup,

The hound is kin to the jackal-spawn,— howl, dog, and call them up!
And if thou thinkest the price be high, in steer and gear and stack,
Give me my father's mare again, and I'll fight my own way back!»
Kamal has gripped him by the hand and set him upon his feet.
«No talk shall be of dogs,» said he, «when wolf and grey wolf meet.
May I eat dirt if thou hast hurt of me in deed or breath;
What dam of lances brought thee forth to jest at the dawn with Death?»
Lightly answered the Colonel's son: «I hold by the blood of my clan:
Take up the mare for my father's gift,— by God, she has carried a man.!»
The red mare ran to the Colonel's son, and nuzzled against his breast,
«We be two strong men,» said Kamal then, «but she loveth the younger best.
So she shall go with a lifter's dower, my turquoise-studded rein,
My brodered saddle and saddle-cloth, and silver stirrups twain.»
The Colonel's son a pistol drew and held it muzzle-end,
«Ye have taken the one from a foe,» said he; «will ye take the mate from a friend?»
«A gift for a gift,» said Kamal straight, «a limb for the risk of limb.
Thy father has sent his son to me, I'll send my son to him!»
With that he whistled his only son, that dropped from a mountain-crest —
He trod the ling like a buck in spring, and he looked like a lance at rest.
«Now here is thy master,» Kamal said, «who leads a troop of the Guides,
And thou must ride at his left side as shield on the shoulder rides.
Till Death or I cut loose the tie, at camp and board and bed,
Thy life is his — thy fate it is to guard him with thy head.
So thou must eat the White Queen's meat, and all her foes are thine,
And thou must harry thy father's hold for the peace of the Border-line,
And thou must make a trooper tough and hack thy way to power —
Belike they will raise thee to Ressaldar when I am hanged in Peshawur.»
They have looked each other between the eyes, and there they found not fault,
They have taken the Oath of the Brother-in-Blood on leavened bread and salt:
They have taken the Oath of the Brother-in-Blood on fire and fresh-cut sod,
On the hilt and the haft of the Khyber knife, and the Wondrous Names of God.
The Colonel's son he rides the mare and Kamal's boy the dun,
And two have come back to Fort Bukloh where there went forth but one.
And when they drew to the Quarter-Guard, full twenty swords flew clear —
There was not a man but carried his feud with the blood of the mountaineer.
«Ha' done! ha' done!» said the Colonel's son. «Put up the steel at your sides!
Last night ye had struck at a Border thief-to-night 'tis a man of the Guides!»

Oh, East is East and West is West, and never the twain shall meet,
Till Earth and Sky stand presently at God's great Judgement Seat;
But there is neither East nor West, Border, nor Breed, nor Birth,
When two strong men stand face to face, tho' they come from the ends of the earth!

Джозеф Редьярд Кіплінг

Балада про Схід і Захід¹**(переклад М. В. Стріхи)**

Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтись вдвох,
Допоки Землю і Небеса на Суд не покличе Бог;
Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!

Камаль з двадцятьма бійцями втік на заколотний кордон,
І лошицю Полковника він погнав у далекий горяний схрон:
Найкращу лошицю зі стайні вкрав, коли світать почало,
Дзвінкі підкови в лахи запнув і скочив легко в сідло.
І запитав Полковничий син, що водив дозирців загін:
«Хто скаже мені, де Камаль тепер, де схованку має він?»
Мохамед Хан, Резальдарів² син, йому відповів тоді:
«Хто знає нічного туману шлях, той Камалеві знає путі.
Як смеркне — проскаче він Абазай, Бонар на ранок промчить,
Та путь одна — через Форт Букло йому до рідних угідь;
Як поскачеш ти швидше на Форт Букло, аніж летітиме птах,—
Поможе Бог, до провалля Джехай заступиш йому ти шлях.
Коли ж його не догониш там, назад скоріше вертай,
Бо скрізь чаїться Камалів люд за страшним проваллям Джехай.
Там праворуч — скала, і ліворуч — скала, а між ними — ні деревця.
Там ти почувеш, як клацне затвор, хоч ніде не видно стрільця».
На коня скочив Полковничий син, був гарячий кінь вороний —
Серце б'є, наче дзвін, шиї гордої згин як шибениця міцний.
Мчить юнак на коні, ось вже форт вдалині, і там чекає обід,
Але як злодія хочеш догнать, тоді баритись не слід.
І знову вершник в погоню летить швидше пташиних зграй,
Жене він коня, і вже здоганя втікачів під проваллям Джехай,
Жене він коня, і вже здоганя лошицю й Камала на ній,
Курок пружний звів, лишень втікачів на постріл дістав вороний.
Він вистрілив раз і вдруге ще, та кулі пішли убік.
«Мов солдат стріляєш! — гукнув Камаль. — Покажи, як їздити звик!»
У провалля Камаль повернув, і за ним син Полковника без вагань,
Вороний, мов олень, вперед летів, та лошиця мчала, мов лань.
Вороний вудила свої закусив — нелегкою була гора,
А лошиця вуздечкою грала — так рукавичкою леді гра.
Праворуч — скала, і ліворуч — скала, і між ними — ні деревця,
І тричі клацнув рушніці затвор, і не видно було стрільця.
Місяць прогнали з неба вони, б'є зорю вже стукіт копит,
Вороний, мов зранений бик, біжить за ланню легкою вслід.
Спіткнувся вороний і в гірський потік упав на всьому скаку;
Тоді Камаль повернув назад і звестись поміг юнаку.
Він вибив з руки його пістолет — там бути не могло борні,
«Надто довго життям,— промовив Камаль,— завдячуєш ти мені:
На двадцять миль тут скелі нема, нема тут жодного пня,
Де б мій стрілець не цілив тебе, не ждала б де западня.
Якби я руку лишень підняв, як виїхав на бескет,
Прудконогі шакали уже б давно збіглися на бенкет;
Варто було б кивком голови подати умовний знак —
І після учти не зміг би злетіть по горло ситий коршак!»
Йому відповів Полковничий син: «Що ж, нагодуй звірину;
Та перше розваж, яку сплатить муситимеш ціну.
Як тисяча шабель прийде сюди, щоб забрати мої кістки,—
Стільки за учту шакалів платить злодію не з руки!

¹ В основу балади покладено реальний випадок, що стався на північно-західному кордоні Британської Індії.

² Резальдар — командир тубільного кавалерійського ескадрону.

Коні потопчуть твої поля, солдати твій хліб з'їдять,
Худобу заб'ють, хати розберуть на паливо для багать.
Коли влаштує тебе ціна і голодні твої брати,—
Шакали ж собакам кривна рідня,— то клич, пес, їх сюди!
Але як ціна зависока тобі, скінчимо усе до ладу:
Лошицю батькові поверни, дорогу я й сам знайду!»
За руку схопив Камаль юнака, і погляд його горів:
«Не слід нам згадувати собак. Вовк вовка тут перестрів!
Лошиця твоя. І краще я жертиму стерво гниле,
Ніж тому, хто сміявся смерті в лице, заподіяти зможу зле».
Йому відповів Полковничий син: «Я мусив честь берегти.
В дарунок від батька лошицю візьми — бо справжня людина ти!»
Та лошиця підбігла до юнака і ластитись почала;
«Нас двоє сильних,— сказав Камаль,— та вона до тебе пішла.
Тож хай в дарунок від крадія тобі принесе вона
Вузечку коштовну, моє сідло, і срібні два стремена!»
Тоді юнак пістолет подав йому рукояттю до рук:
«У ворога ти відібрав один, а другий дарує друг!»
Камаль промовив: «Дарунок твій лише за дарунок прийму.
Твій батько сина до мене послав — я сина віддам йому!»
Свиснув Камаль, і син його по схилу гори збіг вниз,—
Як олень, легкий, міцний і стрункий, як готовий до бою спис.
«Ось твій господар,— сказав Камаль,— він водить дозорців загін,
Щитом йому стань, роби без вагань все те, що накаже він.
Допоки я або смерть твоя не обірвуть цих пут назавжди,
Всюди за ним крізь вогонь і дим оборонцем вірним іди.
Хліб Королеви¹ їстимеш ти, тож її борони закон,
І, як треба, зруйнуй свого батька дім, щоб у спокої жив кордон.
Кавалеристом відважним стань, тримайся твердо в сідлі,
І Резальдаром зроблять тебе, а я, може, помру в петлі!»
Очима зустрілися юнаки, і лжі не було в очах.
І братню клятву вони дали на солі і кислих хлібах:
І братню клятву вони дали, розрізавши дерну настил,
На рукоятці та лезі ножа, і на імені Господа Сил.
Камалів син осідлав коня, лошицю — Полковничий син,
І двоє вернулись у Форт Букло, звідки поїхав один.
Загін дозорців зустріли вони, і двадцять шабел в ту ж мить
Зблиснули грізно, готові кров хлопця із гір пролити.
«Не руште його! — Полковничий син гукнув своїм воякам,—
Бо той, хто вчора ворогом був, сьогодні товариш нам!»

Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
Допоки Землю і Небеса на Суд не покличе Бог;
Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!

¹ Королева — королева Вікторія, роки правління якої (1837–1901) були добою найвищої могутності Британії.

Joseph Rudyard Kipling**If...**

If you can keep your head when all about you
Are losing theirs and blaming it on you;
If you can trust yourself when all men doubt you,
But make allowance for their doubting too;
If you can wait and not be tired by waiting,
Or, being lied about, don't deal in lies,
Or being hated don't give way to hating,
And yet don't look too good, nor talk too wise;
If you can dream — and not make dreams your master;
If you can think — and not make thoughts your aim,
If you can meet with Triumph and Disaster
And treat those two impostors just the same:
If you can bear to hear the truth you've spoken
Twisted by knaves to make a trap for fools,
Or watch the things you gave your life to, broken,
And stoop and build 'em up with worn-out tools;
If you can make one heap of all your winnings
And risk it on one turn of pitch-and-toss,
And lose, and start again at your beginnings,
And never breathe a word about your loss:
If you can force your heart and nerve and sinew
To serve your turn long after they are gone,
And so hold on when there is nothing in you
Except the Will which says to them: «Hold on!»
If you can talk with crowds and keep your virtue,
Or walk with Kings — nor lose the common touch,
If neither foes nor loving friends can hurt you,
If all men count with you, but none too much:
If you can fill the unforgiving minute
With sixty seconds' worth of distance run,
Yours is the Earth and everything that's in it,
And — which is more — you'll be a Man, my son!

Джозеф Редьярд Кіплінг

Синові
(переклад В. С. Стуса)

Коли ти бережеш залізний спокій
всупір загальній паніці й клятьбі,
коли наперекір хулі жорстокій
між невірів ти віриш сам собі.

Коли ти вмієш ждати без утоми,
обмовлений, не станеш брехуном,
ошуканий, не піддаєшся злому
і власним не хизуєшся добром.

Коли тебе не порабують мрії,
в кормигу дум твій дух себе не дасть,
коли ти знаєш, що за лицедії —
облуда щастя й машкара нещастя.

Коли ти годен правди пильнувати,
з якої вже зискують махлярі,
розбитий витвір знову доробляти,
хоча начиння геть уже старі.

Коли ти можеш всі свої надбання
поставити на кін, аби за мить
проциндрити без жалю й дорікання —
адже тебе поразка не страшить.

Коли змертвілі нерви, думи, тіло
ти можеш знову кидати у бій,
коли триматися немає сили
і тільки воля владно каже: стій!

Коли в юрбі шляхетності не губиш,
а бувши з королями — простоти,
коли ні враг, ні друг, котрого любиш,
нічим тобі не можуть дорікти.

Коли ти знаєш ціну щохвилини,
коли від неї геть усе береш,
тоді я певен: ти єси людина
і землю всю своєю назовеш.

Джозеф Редьярд Кіплінг

Якщо...

(переклад Є. О. Сверстюка)

Як вистойш, коли всі проти тебе—
Упали духом і тебе кленуть, і
Як всупереч усім ти віриш в себе,
А з їх невіри також візьмеш суть;
Якщо чекати зможеш ти невтомно,
Оббріханий — мовчати і пройти
Під поглядом ненависті, притому
Не грати цноти ані доброти;

Як зможеш мріять —
в мрійництво не впасти,

І думать — не творити думки культ,
Якщо Тріумф, зарівно як Нещастя,
Сприймеш як дим і вітер на віку;
Якщо стерпиш, як з правди твого слова
Пройдисвіт ставить пастку на простих,
Якщо впаде все, чим ти жив, і знову
Зумієш все почати — і звести;

Якщо ти зможеш в пориві одному
Поставить все на карту — і програти,
А потім — все спочатку, і нікому
Про втрати й слова навіть не сказати;
Якщо ти змусиш Серце, Нерви, Жили
Служити ще, коли уже в тобі
Усе згоріло, вигасло — лишилась
Одна лиш Воля — встоять в боротьбі;

Як зможеш гідно річ вести з юрбою
І з Королем не втратиш простоти,
Якщо усі рахуються з тобою —
На відстані, яку відміриш ти;
Якщо ущерть наповниш біг хвилини
Снагою дум, енергією дій,
Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти — Людина, сину мій.

Джозеф Редьярд Киплинг**Заповідь****(перевод М. Л. Лозинского)**

Владей собой среди толпы смятенной,
Тебя клянущей за смятенье всех,
Верь сам в себя, наперекор вселенной,
И маловерным отпусти их грех;
Пусть час не пробил, жди, не уставая,
Пусть лгут лжецы, не снисходи до них;
Умей прощать и не кажись, прощая,
Великодушной и мудрей других.

Умей мечтать, не став рабом мечтанья,
И мыслить, мысли не обожествив;
Равно встречай успех и поруганье,
Не забывая, что их голос лжив;
Останься тих, когда твое же слово
Калечит плут, чтоб уловлять глупцов,
Когда вся жизнь разрушена, и снова
Ты должен все воссоздавать с основ.

Умей поставить, в радостной надежде,
На карту все, что накопил с трудом,
Все проиграть и нищим стать, как прежде,
И никогда не пожалеть о том;
Умей принудить сердце, нервы, тело
Тебе служить, когда в твоей груди
Уже давно все пусто, все сгорело.
И только Воля говорит: «Иди!»

Останься прост, беседуя с царями,
Останься честен, говоря с толпой;
Будь прям и тверд с врагами и с друзьями,
Пусть все, в свой час, считаются с тобой;
Наполни смыслом каждое мгновенье,
Часов и дней неумолимый бег, —
Тогда весь мир ты примешь, как владенье,
Тогда, мой сын, ты будешь Человек!

Джозеф Редьярд Киплинг**Когда...****(перевод В. Н. Корнилова)**

Когда ты твёрд, а все вокруг в смятенье,
Тебя в своём смятенье обвинив,
Когда уверен ты, а все в сомненье,
А ты к таким сомненьям терпелив;
Когда ты ждёшь, не злясь на ожиданье,
И клеветой за клевету не мстишь,
За ненависть не платишь той же данью,
Но праведным отнюдь себя не мнишь;

Когда в мечте не ищешь утешенья,
Когда не ставишь самоцелью мысль,
Когда к победе или к пораженью
Ты можешь равнодушно отнестись;
Когда готов терпеть, что станет подлость
Твой выстраданный идеал чернить,
Ловушкой делать, приводить в негодность,
А ты ещё готов его чинить;

Когда согласен на орла и решку
Поставить всё и тотчас проиграть,
И тотчас же, мгновенья не помешкав,
Ни слова не сказав, сыграть опять;
Когда способен сердце, нервы, жилы
Служить себе заставить, хоть они
Не тянут — вся их сила отслужила,
Но только Воля требует: «Тяни!»

Когда — хоть для тебя толпа не идол —
При короле ты помнишь о толпе;

Когда людей ты понял и обиды
Не нанесут ни враг, ни друг тебе;
Когда трудом ты каждый миг заполнил
И беспощадность Леты опроверг,
Тогда, мой сын. Земля твоя — запомни! —
И — более того — ты Человек!

Джозеф Редьярд Киплинг**Если сможешь...****(перевод Б. Т. Грибанова)**

Сумей, не дрогнув среди общей смуты,
Людскую ненависть перенести
И не судить, но в страшные минуты
Остаться верным своему пути.
Умей не раздражаться ожиданьем,
Не мстить за зло, не лгать в ответ на ложь,
Не утешаясь явным или тайным
Сознаньем, до чего же ты хорош.

Умей держать мечту в повиновенье,
Чти разум, но не замыкайся в нем,
Запомни, что успех и поражение —
Две лживых маски на лице одном.
Пусть правда, выстраданная тобою,
Окажется в объятьях подлеца,
Пусть рухнет мир, умей собраться к бою,
Поднять свой меч и биться до конца.

Сумей, когда игра того достойна,
Связать судьбу с одним броском костей,
А проиграв, снести удар спокойно
И без ненужных слов начать с нулей.
Сумей заставить сношенное тело
Служить сверх срока, не сбавляя ход.
Пусть нервы, сердце — все окаменело,
Рванутся, если Воля подстегнет.

Идя с толпой, умей не слиться с нею,
Останься прям, служа при королях.
Ничьим речам не дай звучать слышнее,
Чем голос истины в твоих ушах.
Свой каждый миг сумей прожить во славу
Далекой цели, блещущей с вершин.
Сумеешь — и Земля твоя по праву,
И, что важней, ты Человек, мой сын!

Джозеф Редьярд Киплинг**Из тех ли ты...****(перевод А. В. Шараповой)**

Из тех ли ты, кто не дрожал в сраженье,
Но страх других себе в вину вменил,
Кто недоверие и осужденье
Сумел признать, но доблесть сохранил?
Кто бодро ждал и помнил, что негоже
Неправдою оплачивать лжецу
И злом злодею (но и этим тоже
Гордиться чересчур нам не к лицу).

Ты — друг Мечты, но средь её туманов
Не заблудиться смог? И не считал,
Что Мысль есть Бог? И жалких шарлатанов
Триумф и Крах— с улыбкой отметал?
И ты сумеешь не придать значенья,
Когда рабы твой труд испепелят
И смысл высокий твоего ученья
Толпа на свой перетолкует лад?

Рискнёшь в игре поставить состоянье,
А если проиграешь всё, что есть,—
Почувствуешь в душе одно желанье:
Встать от игры и за труды засесть?
Послушна ли тебе и в боли дикой
Вся армия артерий, нервов, жил?
Воспитана ли Воля столь великой,
Чтоб телу зов её законом был?

Ты прям и прост на королевской службе?
С простолюдином кроток? Справедлив
К достойному назло вражде и дружбе?
Властителен порой, но не кичлив?
И правда ли, что даже малой доли
Своих часов, минут ты господин?
Ну что ж! Земля твоя — и даже боле
Тебе скажу: ты Человек, мой сын!

Джозеф Редьярд Киплинг**Если...****(перевод С. Я. Маршака)**

О, если ты покоен, не растерян,
Когда теряют головы вокруг,
И если ты себе остался верен,
Когда в тебя не верит лучший друг,
И если ждать умеешь без волненья,
Не станешь ложью отвечать на ложь,
Не будешь злобен, став для всех мишенью,
Но и святым себя не назовёшь,

И если ты своей владеешь страстью,
А не тобою властвует она,
И будешь твёрд в удаче и в несчастье,
Которым, в сущности, цена одна,
И если ты готов к тому, что слово
Твоё в ловушку превращает плут,
И, потерпев крушение, можешь снова —
Без прежних сил — возобновить свой труд,

И если ты способен всё, что стало
Тебе привычным, выложить на стол,
Всё проиграть и вновь начать сначала,
Не пожалев того, что приобрёл,
И если можешь сердце, нервы, жилы
Так завести, чтобы вперёд нестись,
Когда с годами изменяют силы
И только воля говорит: «Держись!» —

И если можешь быть в толпе собою,
При короле с народом связь хранить
И, уважая мнение любое,
Главы перед молвою не клонить,
И если будешь мерить расстоянье
Секундами, пускаясь в дальний бег,—
Земля — твоё, мой мальчик, достоянье!
И более того, ты — человек!

ДРУЖБА І КОХАННЯ

Александр Сергеевич Пушкин

19 октября 1825 года

Роняет лес багряный свой убор,
Сребрит мороз увянувшее поле,
Проглянет день как будто поневоле
И скроется за край окружных гор.
Пылай, камин, в моей пустынной келье;
А ты, вино, осенней стужи друг,
Пролей мне в грудь отрадное похмелье,
Минутное забвенье горьких мук.

Печален я: со мною друга нет,
С кем долгую запил бы я разлуку,
Кому бы мог позвать от сердца руку
И пожелать весёлых много лет.
Я пью один; вотще воображенье
Вокруг меня товарищей зовёт;
Знакомое не слышно приближенье,
И милого душа моя не ждёт.

Я пью один, и на берегах Невы
Меня друзья сегодня именуют...
Но многие ль и там из вас пируют?
Ещё кого не досчитались вы?
Кто изменил пленительной привычке?
Кого от вас увлёл холодный свет?
Чей глас умолк на братской переключке?
Кто не пришёл? Кого меж вами нет?

Он не пришёл, кудрявый наш певец,
С огнём в очах, с гитарой сладкогласной:
Под миртами Италии прекрасной
Он тихо спит, и дружеский резец
Не начертал над русскою могилой
Слов несколько на языке родном,
Чтоб некогда нашёл привет унылый
Сын севера, бродя в краю чужом.

Сидишь ли ты в кругу своих друзей,
Чужих небес любовник беспокойный?
Иль снова ты проходишь тропик знойный
И вечный лёд полуночных морей?
Счастливый путь!.. С лицейского порога
Ты на корабль перешагнул шутя,
И с той поры в морях твоя дорога,
О волн и бурь любимое дитя!

Ты сохранил в блуждающей судьбе
Прекрасных лет первоначальны нравы:
Лицейский шум, лицейские забавы
Средь бурных волн мечталися тебе;
Ты простирал из-за моря нам руку,
Ты нас одних в молодой душе носил
И повторял: «На долгую разлуку
Нас тайный рок, быть может, осудил!»

Друзья мои, прекрасен наш союз!
Он, как душа, неразделим и вечен —
Неколебим, свободен и беспечен,
Срастался он под сенью дружных муз.
Куда бы нас ни бросила судьбина
И счастье куда б ни повело,
Всё те же мы: нам целый мир чужбина;
Отечество нам Царское Село.

Из края в край преследуем грозой,
Запутанный в сетях судьбы суровой,
Я с трепетом на лоно дружбы новой,
Устав, приник ласкающей главой...
С мольбой моей печальной и мятежной,
С доверчивой надеждой первых лет,
Друзьям иным душой предался нежной;
Но горек был небратский их привет.

И ныне здесь, в забытой сей глуши,
В обители пустынных вьюг и хлада,
Мне сладкая готовилась отрада:
Троих из вас, друзей моей души,
Здесь обнял я. Поэта дом опальный,
О Пущин мой, ты первый посетил;
Ты уладил изгнанья день печальный,
Ты в день его Лицея превратил.

Ты, Горчаков, счастливiec с первых дней,
Хвала тебе — фортуны блеск холодный
Не изменил души твоей свободной:
Всё тот же ты для чести и друзей.
Нам разный путь судьбой назначен строгой;
Ступая в жизнь, мы быстро разошлись:
Но невзначай просёлочной дорогой
Мы встретились и братски обнялись.

Когда постиг меня судьбины гнев,
Для всех чужой, как сирота бездомный,
Под бурею главой поник я томной
И ждал тебя, вещун пермесских дев,
И ты пришёл, сын лени вдохновенный,
О Дельвиг мой: твой голос пробудил
Сердечный жар, так долго усыпленный,
И бодро я судьбу благословил.

С младенчества дух песен в нас горел,
И дивное волненье мы познали;
С младенчества две музы к нам летали,
И сладок был их лаской наш удел:
Но я любил уже рукоплесканья,
Ты, гордый, пел для муз и для души;
Свой дар, как жизнь, я тратил без вниманья,
Ты гений свой воспитывал в тиши.

Служенье муз не терпит суеты;
Прекрасное должно быть величаво:
Но юность нам советует лукаво,
И шумные нас радуют мечты...

Опомнимся — но поздно! и уныло
Глядим назад, следов не видя там.
Скажи, Вильгельм, не то ль и с нами было,
Мой брат родной по музе, по судьбам?

Пора, пора! душевных наших мук
Не стоит мир; оставим заблужденья!
Сокроем жизнь под сень уединенья!
Я жду тебя, мой запоздалый друг —
Приди; огнём волшебного рассказа
Сердечные преданья оживи;
Поговорим о бурных днях Кавказа,
О Шиллере, о славе, о любви.

Пора и мне... пируйте, о друзья!
Предчувствую отрадное свиданье;
Запомните ж поэта предсказанье:
Промчится год, и с вами снова я,
Исполнится завет моих мечтаний;
Промчится год, и я явлюся к вам!
О, сколько слёз и сколько восклицаний,
И сколько чаш, подъятых к небесам!

И первую полней, друзья, полней!
И всю до дна в честь нашего союза!
Благослови, ликующая муза,
Благослови: да здравствует Лицей!
Наставникам, хранившим юность нашу,
Всем честию, и мёртвым и живым,
К устам подъяв признательную чашу,
Не помня зла, за благо воздадим.

Полней, полней! и, сердцем возгоря,
Опять до дна, до капли выпивайте!
Но за кого? о други, угадайте...
Ура, наш царь! так! выпьем за царя.
Он человек! им властвует мгновенье.
Он раб молвы, сомнений и страстей;
Простим ему неправое гоненье:
Он взял Париж, он основал Лицей.

Пируйте же, пока ещё мы тут!
Увы, наш круг час от часу редет;
Кто в гробе спит, кто дале сиротеет;
Судьба глядит, мы вянем; дни бегут;
Невидимо склоняясь и хладея,
Мы близимся к началу своему...
Кому ж из нас под старость день Лицея
Торжествовать придётся одному?

Несчастный друг! средь новых поколений
Докучный гость и лишний, и чужой,
Он вспомнит нас и дни соединений,
Закрыв глаза дрожащею рукой...
Пускай же он с отрадой хоть печальной
Тогда сей день за чашей проведёт,
Как ныне я, затворник ваш опальный,
Его провёл без горя и забот.

Олександр Сергійович Пушкін**19 жовтня 1825 року****(переклад С. А. Крижанівського)**

Вже ронить ліс багряне убрання,
Сріблить мороз поля зів'ялі й голі,
Зза гір прогляне, наче мимоволі,
І погасає тихе сяйво дня.
Палай, каміне, в келії пустинній,
А ти, вино, негод осінніх друг,
Хоч би на мить у чаші легкопінній
Дай забуття моїх гірких недуг.

Печалюсь я: до друга дальній світ,
З яким запив би довгу я розлуку,
Якому б міг сердечно стиснуть руку
І побажать веселих безліч літ.
Я п'ю один; дарма моя уява
Товаришів скликати поспіша;
Не чую я знайомої появи,
І милого не жде моя душа.

Я п'ю один. На берегах Неви
Мене сьогодні друзі іменують...
Але чи й там усі з вас бенкетують?
Кого цей рік не дочекались ви?
Хто зрадив ще чудову нашу звичку,
Кого забрав холодний світ од вас?
Хто не прийшов на братню перекличку?
Чий голос змовк? Хто передчасно згас?

Наш кучерявий не прийшов співець,
Гітари вже не чути голосної:
Під миртами Італії ясної
Він тихо спить, і приязний різець
Іа вирізьбив на рідній нам могилі
Хоч декілька російських рідних слів,
Щоб прочитав слова привіту милі
Син півночі, що в край чужий забрів.

Чи ти сидиш серед товаришів,
Чужих небес коханцю нетерплячий?
Чи знов проходиш тропік ти гарячий
І вічний лід опівнічних морів?
Щаслива путь!.. З ліцейського порога
На корабель ти став без вороття,
І з того дня в морях твоя дорога,
О хвиль та бур улюблене дитя!

Зберіг ти, друже, в долі мандрівній
Прекрасних років звичаї недавні:
Ліцейський шум, забави наші славні
Між хвиль морських жили в душі твоїй;
Ти простягав нам із-за моря руку,
Ти нас єдиних в спогадах носив
І повторяв: «На довгу нас розлуку
Таємний фатум, певне, осудив!»

Прекрасний, любі друзі, наш союз!
Він, як душа, одвічний, неподільний,
Незрушний, однодушний і свавільний,
Міцнів він під крилом коханих муз.
Куди б не кинула нас зла година
І щастя теж куди б не привело,
Незмінні ми: весь світ для нас чужина,
Вітчизна наша — Царське Село!

Із краю в край грозою гнаний я;
В міцних тенетах долі грозової,
На лоно дружби втішної, нової,
Поникла скорбна голова моя...
З благаннями печальними, бентежно,
З надією юнацьких світлих літ,
Віддався іншим друзям я безмежно,
Та був гіркий небратній їх привіт.

І нині тут, в забутій глушині,
В оселі холоду і снігопаду,
Я радісну й солодку мав відраду:
Я трьох із вас, о друзі, в тишині
Тут обійняв. Поета дім опальний,
О Пущин мій, ти перший навістив;
Ти звеселив вигнання день печальний,
В ліцея день його перетворив.

Ти, Горчаков, щасливець з перших днів,
Хвала тобі — холодний блиск фортуни
Не одминив душі твоєї струни:
Все той же ти для нас, товаришів.
Нам різну путь судила доля строга,
Ступивши в світ — ми швидко розійшлись,
Звела нас раптом польова дорога,
Зустрілись ми й побратськи обнялись.

Коли спіткав мене фортуни гнів,
Для всіх чужий, бездомний, сиротою,
Під бурею поник я головою
І ждав тебе, віщун пермеських дів.
І ти прийшов, син лінощів натхненний,
О Дельвіг мій: твій голос пробудив
Сердечний жар, що довго тлів, священний,
І долю радо я благословив.

Пісенний дух з дитинства в нас горів,
І дивний жар натхнення ми пізнали;
Дві музи з юних літ до нас літали,
Солодкий дар їх нас промінням грів:
Та вже любив я оплески і славу,
Ти ж, гордий, для душі і муз співав;
Свій дар, як час, я тратив без угаву,
Ти ж геній свій у тиші пестував.

Служіння муз не терпить суєти,
Прекрасне мусить бути величавим:
Та юнь нас вабить усміхом лукавим,
Шумливі мрії кличуть у світи...
Отяمیمось — і скорбними очами
Поглянемо в минуле без надій...

Скажи, Вільгельм, було ж таке і з нами,
По музі й долі брате рідний мій?

Пора, пора! Ні наших мук, ні мрій
Не вартий світ; розвіємо оману!
Життя сховаєм в самоту туманну!
Я жду тебе, спізнаний друже мій! —
Прийди і словом чарівливим зразу
Сердечні струни наладнай ізнов;
Згадаємо про бурні дні Кавказу,
Про Шиллера, про славу, про любов.

Пора й мені... Гуляйте в добрий час!
Відрадне я вже чую зустрічання;
В поетове повірте віщування:
Пролине рік, і знову я між вас.
І час проб'є надій моїх завітних,
Промчиться рік, я буду знову ваш!
О скільки сліз і вигуків привітних,
І скільки піднятих угору чаш!

Наллємо першу, в день знаменний цей,
І всю до дна в день нашого союзу!
Благослови, моя святкова музо,
Благослови: нехай живе ліцей!
За вчителів, що честь і юність нашу
Леліяли, за мертвих і живих,
До вуст піднявши найвдячнішу чашу,
Забувши зло, добром згадаймо їх.

Повніш, повніш! Поки зійде зоря
Усі до дна, до краплі випивайте!
За кого ж це? О друзі, відгадайте...
Ура, наш цар! так! вип'єм за царя.
Людина він! Керує ним хвилина,
Він раб чуток, підозрень і страстей,
Простім йому неправес гоніння:
Він взяв Париж, він заснував ліцей!

Тож бенкетуйте, поки вийде путь!
Та коло наше з кожним днем рідіє;
Хто в гробі спить, хто дальній сиротіє;
Судьба зорить, ми в'янем; дні пливуть;
Незримо никнем, тихше серце б'ється,
І нить життя кінчаємо снувать.
Кому ж із нас під старість доведеться
Самому день Ліцея святкувать?

Нещасний друг! У нових поколіннях
Набридлий гість і зайвий, і чужий,
Згадає нас в дні зустрічів незмінних,
Закривши зір схвильованосумний...
Хай він зустріне радо, хоч печальний,
За чашею цей день, після незгод,
Як нині я, вигнанець ваш опальний,
Провів його без горя і турбот.

Шолом-Алейхем¹**Пісня пісень****(юнацький роман; переклад Є. Х. Райцина)**

Частина перша. Бузя	578
Частина друга. Йдемо по зелень	583
Частина третя. Тієї ночі	588
Частина четверта. У субботу після зелених свят	599

Частина перша. Бузя

Бузя — пестливе ім'я, створене з Естер-Люби: Люба-Любузя-Бузя... Вона старша за мене на один рік чи, може, на два, а нам обом нема ще й двадцяти років. Тепер сідайте, будь ласка, і підрахуйте, скільки мені років і скільки їй. Та це, зрештою, не має значення. Я краще розповім вам коротенько її біографію.

Мій старший брат Беня жив на селі, орендував млин, умів стріляти з рушниці, їздити верхи на коні і плавати, як чортяка. Одного разу влітку купався він у річці і потонув. Про нього сказано у приказці: «Всі гарні плавці потопають». По ньому залишилися млин, двоє коней, молода вдова з однією дитиною. Млина передали комусь іншому, коней продали, молода вдова вийшла заміж і поїхала десь далеко, а дитину привезли до нас.

То була Бузя.

Що батько любить Бузю, як рідну дитину, і що мати тремтить над нею, як над єдиною дочкою,— це легко зрозуміти. Вони знайшли в ній розраду від великого горя. А я? Чому, як прийду з школи і не знайду Бузі, мені їжа не лізе в горло? А як Бузя приходить, стає світло в усіх куточках? А як Бузя звертається до мене, я опускаю очі? А як Бузя глузує з мене, я плачу? А як Бузя...

Я довго чекав, коли нарешті прийде любе, жадане свято пасхи. Тоді я буду вільний. Гратиму з Бузею в горіхи, бігатиму по подвір'ю, ходитиму до річки. Там я їй покажу, як пускають «каченьт» на воду. Коли я їй кажу про що, вона мені не вірить, вона сміється. Взагалі Бузя не вірить мені ні на крихту. Тобто вона мені нічого не каже, тільки сміється. А я не люблю, коли сміються з мене. Бузя не вірить, що я можу видряпатись на найвище дерево (якби тільки схотів!). Бузя не вірить, що я вмію стріляти (якби тільки мав з чого!). Нехай лишень настане пасха, люба, жадана пасха, коли вже можна буде гратися надворі,

¹ Шолом-Алейхем — це псевдонім (єврейське вітання, що означає «Мир вам») Соломона Наумовича (Шолома Нохумовича) Рабиновича.

на свіжому повітрі, не перед очима в батьків,— я їй покажу такі штуки, що вона аж зачудується.

Настало любе, жадане свято пасхи.

Нас обох одягли на свято у царське вбрання. Все, що було на нас, мінилось, блищало і шелестіло. Я дивлюсь на Бузю і згадую «Пісню пісень», яку вивчав перед пасхою з учителем у школі, згадую стих за стихом: «Прекрасна ти, подруго моя,— о, яка ж їй гарна! Очі твої, як у голубки, волосся — мов стадо кіз, що зісковзують з гори Галаадської, зубки в тебе — мов отара білих ягнят, що з річки виходять, одно в одно, губки — пурпурова стрічка, мова твоя, як мед, солодка».

Скажіть мені, будь ласка, чому, коли дивишся на Бузю, мусиш згадати «Пісню пісень»? Чому, коли вивчаєш «Пісню пісень», спадає на думку Бузя?

Чудовий переддень пасхи. Сонячна година. Тепле повітря.

— Підемо?

Так каже мені Бузя, і я почуваю, що мені пашисть обличчя. Мати не пошкодувала нам горіхів. Повні кишені горіхів. Проте вона наказала нам, щоб ми тепер, перед пасхальною вечерею, не сміли лузати горіхи. Гратися в горіхи — скільки душі завгодно Ми виходимо з дому. Горіхи торохкотять. Надворі добре. Надворі любо. Сонце вже близько крайнеба, дивиться вниз на околиці міста. Широко, просторо і привільне навколо. Де-не-де на горі, що ген за синагогою, визирає травичка, зелена, свіжа, тремтлива. З вереском і цвіріньканням пролітає над нашими головами струнка зграя маленьких ластівок, і знову згадується мені «Пісня пісень»: «Паростки-травичка вже з'явилася на землі, пора соловейка настала, і голос першої літньої пташки залунав у нашій країні». Я почуваю себе напрочуд легким. Мені здається, що я маю крила: ось знімусь і полечу...

З міста долинає дивний гомін. Шумить. Вирує. Гуде. Переддень пасхи! Чудова, ясна година. Теплінь надворі.

У цю мить весь світ набуває в моїх очах зовсім іншого вигляду. Наш двір — замок. Наша хата — палац. Я — принц. Бузя — принцеса. Колоди, понакидані біля хати,— кедри й буки, що згадуються в «Пісні пісень». Кішка, яка лежить коло дверей і гріється на сонці — одна з польових ланей, що згадуються в «Пісні пісень». Горбок, що ген за синагогою, це гора Ліван, теж із «Пісні пісень». Жінки й дівчата, які стоять на подвір'ях, миють посуд, готуються до пасхи,— дочки Єрусалима, про яких згадується в «Пісні пісень». Все-все з «Пісні пісень».

Я йду, руки в кишенях, потрушую горіхами. Горіхи торохтять. Бузя йде зі мною, не відстає ні на крок. Я не можу ходити поволі, мене підносить у повітря. Мені хочеться летіти, линути, ширяти мов орел. Я пускаюсь бігом. Бузя біжить за мною. Я стрибаю на

колоди, з одної колоди на іншу. Бузя стрибає зі мною разом. Я на колоду — вона на колоду. Я вниз — вона вниз. Хто перший стомиться? Я вгадав.

— Доки це будемо стрибати?

Так каже мені Бузя. А я відповідаю їй мовою «Пісні пісень»:

«Поки день холодом дише, і тіні простягаються». Ха-ха-ха! Ти втомилась, а я — ні!

Почуваю себе щасливим, бо Бузя не вміє робити тою, що я вмію. І разом з тим мені жаль її. Серце щемить. Мені здається, що вона зажурилась. Бузя має таку звичку: весела, весела, а потім раптом сяде в куточок і тихо заплаче. Скільки мати не втішає її тоді, скільки батько не цілує її тоді — дарма: Бузя мусить виплакаться. За ким? За батьком, який так передчасно помер? Чи за матір'ю, яка вийшла заміж, поїхала і забула навіть попрощатись? Ах, її мати, її мати! Коли їй нагадують про матір, вона міниться на обличчі. Вона не любить свою матір. Вона і слова поганого не каже про матір, але не любить її. Я це знаю напевне. Терпіти не можу, коли Бузя засмучена. Сідаю коло неї на колодах і намагаюсь розвіяти її сумні думки.

Я держу руки в кишенях, торохчу горіхами і кажу їй:

— Вгадай, що я можу зробити, коли схочу?

— А що ти можеш зробити?

— Коли схочу, всі твої горіхи перейдуть до мене.

— Ти їх у мене виграєш?

— Ні, ми навіть не розпочнемо гри.

— Що ж тоді? Ти їх у мене забереш силоміць?

— Ні, вони самі перейдуть до мене.

Вона зводить на мене свої красиві очі. Свої гарні, сині очі з «Пісні пісень». Я кажу їй:

— Ти гадаєш, певно, що я жартую? Я знаю, дурненька, таке чарівне слово... Тільки скажу це слово...

Вона розплющує очі ще більше. Я почуваю себе всесильним. Я пояснюю їй, як дорослий, як герой:

— Ми, хлопці, можемо геть усе. У нашій школі є один товариш,— його звуть сліпий Шайка (він сліпий на одне око),— він все чисто знає. Немає такого на світі, чого б Шайка не знав. Навіть кабалу. Знаєш, що таке кабала?

Ні. Звідки їй знати? Я почуваю себе на сьомому небі, що можу прочитати їй лекцію з кабали.

— Кабала, дурненька, це така річ, що може стати в пригоді. За допомогою кабали можна зробити так, щоб я тебе бачив, а ти мене ні. За допомогою кабали можна дістати

вино з каменя і золото із стіни. За допомогою кабали можна зробити так, щоб ми вдвох, як сидимо оце, зняли аж до хмар і ще вище хмар!..

Знятися з Бузею за допомогою кабали у височінь, до хмар і ще вище хмар, і полетіти з нею ген-ген далеко за океан — це була одна з моїх улюблених мрій. Там, за океаном, починається країна карликів, що походять від богатирів часів царя Давида. Адже карлики з натури дуже добрі люди. Живляться вони тільки цукерками і мигдалевим молоком. Грають цілі дні на маленьких сопілках, співають і ведуть всі разом танок. Вони нічого не бояться і дуже гостинні. Коли хтось із нас приїздить до них, вони дають йому їсти й пити, обдаровують найкоштовнішим убранням і безліччю срібних та золотих речей, а перед від'їздом напихають йому повні кишені діамантів, що валяються у них, як, приміром, у нас сміття на вулиці.

— Як сміття на вулиці? Невже?

Так одного разу спитала мене Бузя, коли я їй розповів про карликів.

— Не віриш?

— А ти віриш?

— А чом ні?

— Де це ти чув?

— Як то де? У хедері¹.

— Ах, у хедері...

Нижче-нижче спускається сонце, забарвлюючи небо червоною смугою багряного золота. Золото віддзеркалюється в Бузиних очах. Вони купаються в золоті.

Мені дуже хочеться, щоб Бузя захопилася Шайчиною майстерністю і тими чудами, що їх можна робити за допомогою кабали. Але Бузя аж ніяк не захоплюється. Навпаки, мені здається, що вона кепкує. А то чого ж вона мені показує всі свої зубки-перлинки? Мене це ображає, і я кажу їй:

— Ти, може, не віриш мені?

Бузя сміється.

— Думаєш, може, що я вихваляюсь? Що я вигадую?

Бузя сміється ще дужче. Е! Коли так, треба з нею порахуватися. Я вже знаю як і кажу їй:

— Ти не знаєш, що таке кабала, шкода! Знала б ти, що таке кабала, ти б не сміялася. За допомогою кабали я можу, якщо схочу, привести сюди твою матір. Так, так! А як попросиш мене дуже, я приведу її до тебе ще цієї ночі верхи на дрючку.

¹ Хедер — початкова релігійна школа.

Вона раптом перестає сміятися. Хмаринка насунула на її гарне, ясне личко, і мені здається, що сонце раптом сховалося. Нема сонця. Немає дня. Боюсь, що трохи перебрав міру. Не треба було мені торкатися болячки, згадувати її матір. Мені шкода. Треба з нею помиритися. Присуваюся до неї. Вона одвертається. Хочу взяти її за руку. Хочу сказати їй мовою «Пісні пісень»: «Повернися, повернися, Суламіф, вертайсь до мене, Бузю!» Раптом чую голос з хати:

— Шимек! Шимек!

Шимек — це я. То мати кличе мене, щоб я пішов з татом до синагоги.

Іти з татом у синагогу напередодні пасхи — хіба є більша насолода? Чого варте саме те, що вдягаєшся з голови до п'ят у все нове і є чим похвалитися перед товаришами? А відправа в синагозі? Перша пасхальна молитва} Ах! скільки насолоди господь бог наготував для єврейських дітей на свято!

— Шимек! Шимек!

Мати моя не має часу. «Іду, зараз піду, от уже йду! Я тільки скажу Бузі кілька слів. Не більш як два слова...»

І я кажу їй два слова. Я признаюсь їй: все, що допіру сказав їй, неправда. Зробити за допомогою кабали так, щоб хтось інший летів,— цього не можна. Самому летіти — це інша справа; сам полетіти — я можу. І це я їй покажу, нехай лишень закінчиться свято, я зроблю першу спробу. Я полечу перед очима у неї отут на цьому ж місці, де лежать колоди, і за одну мить буду вже за хмарами. Звідти я візьму праворуч, он туди — бачиш? — там кінчається все і починається Крижане море.

Бузя уважно слухає. Сонце посилає своє останнє проміння, цілується з землею.

— А що таке Крижане море? — питає в мене Бузя.

— Крижаного моря не знаєш? Крижане море — це Льодовитий океан, вода там густа, як драглі, і солона, як ропа. Пароплавів нема на ньому. І люди, потрапивши туди, не можуть ніколи звідти повернутися.

Бузя дивиться на мене широко розкритими очима.

— Чого ж тобі йти туди?

— Я хіба туди йду, дурненька? Я ж лечу. Лечу понад морем, як орел. Адже за кілька хвилин я знову на суходолі! Там починаються дванадцять високих гір, що пашать вогнем, а на дванадцятій горі, біля самої верховини, зупиняюсь і йду пішки сім миль, аж поки прибуваю до дрімучого лісу, далі йду лісом і долом, аж поки прибуваю до маленького струмочка. Струмочок я перепливаю і відраховую сім разів по сім,— аж ось з'являється переді мною старезний дідок з довгою бородою і питає: «Яке твоє бажання?» А я кажу йому: «Веди мене до царівни».

— До якої царівни? — питає мене Бузя, і мені здається, що вона чогось злякалась.

— Царівна — це прекрасна принцеса, яку схопили з-під шлюбу, зачарували її, повели геть і сховали у кришталевому палаці, ось уже сім років...

— А тобі що до того?

— Як то — що мені до того? Я мушу її визволити.

— Ти мусиш її визволити?

— А то хто ж?

— Не треба летіти так далеко... Послухайся мене, не треба!..

І Бузя бере мене за руку, і я відчуваю, яка холодна її маленька ручка. Я дивлюся їй у вічі і бачу, як відбивається в них золоте сонце, що прощається з днем, з першим ясним, теплим днем напередодні пасхи. Потроху відмирає день. Наче свічка, гасне сонце. Гомін, що стояв цілий день, ущухає. Вже майже не видно на вулиці жодної живої людини. У вікнах хатинок з'являються вогники святкових свічок. Дивна, урочиста тиша обгортає нас, мене з Бузею, і ми відчуваємо себе міцно злитими з цією святковою тишею.

— Шимек! Шимек!

Уже третій раз мати кличе мене, щоб я пішов з татом до синагоги. Хіба ж я сам не знаю, що треба йти до синагоги? Я тут посиджу ще хвилину, одну хвилину, не більше. Та Бузя почула, що мене кличуть, — вона вириває свою руку, схоплюється і жене мене:

— Шимек, це ж тебе кличуть, тебе! Іди, іди! Вже час. Іди, іди!..

Я збираюся йти. Кінчився день. Згасло сонце. Золото перетворилось на кров. Вітерець подув, легенький, прохолодний. Бузя жене мене, щоб я пішов. Кидаю на неї останній погляд. Зовсім не та Бузя, що раніше. Інше обличчя, і зовсім іншої принади набуває вона в моїх очах цього чарівного вечора. «Зачарована принцеса», майнула думка у мене в голові. Бузя однак не дає мені поринати в думки. Вона жене мене, жене, щоб я пішов. Я роблю кілька кроків і озираюсь назад на зачаровану принцесу, яка зовсім злилася з цим чарівним пасхальним вечором, і зупиняюсь заворожений. Але вона показує рукою: «Іди! Іди!..» І мені здається, що я чую її голос, чую, як вона мені каже мовою «Пісні пісень»:

«Біжи, мій милий, біжи, мій коханий! І будь подібний до оленя або до сарни на горах запашних!»

Частина друга. Йдемо по зелень

— Швидше, Бузю, швидше! — кажу я Бузі за день перед зеленими святами, беру її за руку, і ми хутко сходимо на гору. — Час не жде, дурненька, день минає. Нам треба перейти через он яку гору, а за горою ще матимемо річку. Над річкою стелеться кладка з дощок, це — «місток». Річка тече, жаби кумкають, дошки хитаються, і лише там, як

перейти місток, лише там починається справжній рай, Бузю. Там тільки і починаються мої мастки.

— Твої мастки?

— Я хочу сказати — левада. Велике поле, що простягається, простягається без кінця, без краю. Зеленою ковдрою воно вкрите. Жовтенькими цяточками воно поцятковане. Червоненькими клинчиками воно поклиноване. А запахи там — найкращі запахи в світі. І дерева там є в мене, безліч дерев, високі, крислаті дерева. І горбок там маю, на якому сиджу. Хочу — сиджу собі, хочу — кажу чарівне слово, здійсмаюсь у повітря й лечу, як орел, вище хмар, понад полями й лісами, понад морями і пустелями, аж ген-ген за Чорні гори...

— А звідти, — перебиває мене Бузя, — ти йдеш сім миль пішки, поки не приходиш до маленької річечки?

— Ні, до дрімучого лісу... Спершу йду лісом і долем і лише тоді прибуваю до річечки...

— Річечку ти перепливаєш і одлічуєш сім разів по сім...

— І з'являється переді мною старезний дід з довгою бородою...

— Він питає тебе: «Яке твоє бажання?»

— А я кажу йому: «Поведи мене до царівни...»

Бузя вириває свою руку з моєї руки і пускається бігти з гори. Я біжу за нею.

— Бузю, чого ти так біжиш?

Бузя не відповідає. Вона сердиться. Вона не любить царівни. Всі казки вона любить, тільки не про царівну...

Хто така Бузя — ви, мабуть, пам'ятаєте. Я вже вам колись розповідав. Але, може, ви забули, то я повторю вам знову.

Я мав старшого брата Беню. Він потонув. По ньому залишилися водяний млин, молода вдова, двоє коней і одна дитина. Млина передали комусь іншому, коні продано. Вдова вийшла заміж і поїхала десь далеко. А дитину привели до нас.

Це була Бузя.

Ха-ха-ха! Всі гадають, що я й Бузя — це брат і сестра. Мого тата вона зве татом. Мою матір зве мамою. А ми вдвох живемо, як брат і сестра, і любимося, як брат і сестра.

Як брат і сестра? Чому ж Бузя мене соромиться? Одного разу ми залишились удвох, удвох на цілу хату. Було це надвечір. Вже сутеніло. Тато пішов у синагогу читати кадиш¹ по моєму братові Бені, а мати пішла по сірники. Я й Бузя забились у куточок,

¹ Кадиш — поминальна молитва.

і я розповідаю їй казки. Бузя любить, коли я їй розповідаю казки. Гарні казки, пригоди з «Тисячі і однієї ночі». Вона присувається до мене близько. Ті рука в моїй руці.

— Розкажуй, Шимек, розкажуй!

Тихо спадає ніч. Поволі насуваються тіні на меблі в хаті, тремтять, плазують по землі і розпливаються. Ледве-ледве бачимо одне одного. Але я відчуваю — її ручка тремтить і чую — її сердечко калатає, і бачу — її очі блищать у півночі. Раптом вона вириває свою руку з моєї руки. «Що таке, Бузю?» — «Не можна». — «Чого не можна?» — «Триматися за руки» — «Чому? Хто тобі сказав?» — «Я сама знаю». — «Хіба ж ми чужі? Хіба ми не брат і сестра». — «Е! Коли б ми були братом і сестрою», проказує Бузя, і мені вчувається в її словах мова «Пісні пісень»: «О, коли б ти був мені братом рідним, — чом ти мені не брат?!»

І так завжди. Коли говорю про Бузю, то згадую «Пісню пісень».

На чому ж ми зупинились? Напередодні зелених свят. Ми біжимо з гори. Попереду Бузя, за нею я. Бузя гнівається на мене за царівну. Всі казки вона любить, тільки не про царівну. Та не турбуйтеся, — Бузин гнів триває недовго. Ось вона вже знову дивиться на мене своїми великими, ясними, замріяними очима, закидає волосся назад і каже мені:

— Шимек! Ой Шимек! Диви-но! Поглянь, яке небо! Ти зовсім не бачиш, що діється навколо!

— Я бачу, дурненька! Авжеж, бачу. Я бачу небо, відчуваю теплий вітрець, чую як пташки щебечуть, і цвірінькають, і літають над нашими головами. Це наше небо, наш вітрець, наші пташки — все наше, наше, наше! Подай твою руку, Бузю!..

Ні, вона не дає мені руки. Вона соромиться. Чому соромиться мене Бузя? Чому вона почервоніла?

— Там, — каже мені Бузя і біжить попереду, — там, як перейдемо місток...

І мені здається, що вона звертається до мене мовою Суламфі з «Пісні пісень»: «Ходімо, мій милий, ходім, любий мій. Ходімо ген-ген у поле. Будемо ночувати в селах, прокидатися у виноградниках, дивитися, чи цвіте виноград! Чи зазеленіло виноградне гроно! Чи паростяться гранати!..»

І ось ми біля містка.

Річка дзюрчить, жаби кумкають, дошки хилитаються, погойдуються, а Бузя тремтить.

— Ой, яка ж бо ти, Бузю!.. Чого ти боїшся, дурненька? Держися за мене, або дай я тебе обійму! Я тебе, а ти мене. Бачиш? Отак! Отак!

Уже кінчився місток. І отак, обнявшись, ідемо вдвох, самі в цьому раю.

Бузя тримається за мене міцно, дуже міцно. Вона мовчить. Але мені здається, що вона говорить до мене мовою «Пісні пісень»: «Я належу другові моему, а друг мій належить мені — я твоя, а ти мій...»

Левада велика. Вона простягається без кінця, без краю. Зеленою ковдрою вкрита. Жовтенькими цятками поцяткована. Червоненькими клинчиками поклинрована. І запахи линуць тут, найкращі запахи в світі, і ми обоє йдемо, обнявшись, самі-самісінькі, удвох у цьому раю. Левада велика. Вона простягається без кінця, без краю. Зеленою ковдрою вкрита. Жовтенькими цятками поцяткована. Червоненькими клинчиками поклинрована. І запахи линуць тут, найкращі запахи в світі, і ми обоє йдемо, обнявшись, самі-самісінькі, удвох у цьому раю.

— Шимек! — каже Бузя, дивиться мені престо у вічі і тулиться до мене ще ближче.— Коли ми почнемо рвати зілля на зелене свято?

— День ще великий, дурненька! — кажу я їй і весь палаю. Не знаю, куди раніше дивитися: чи в шатро блакитного неба? Чи на зелену ковдру широкого поля? Чи туди, на край світу, туди, де небо зливається з землею? Чи дивитися в Бузине ясне личко, у Бузині гарні, великі очі, що здаються мені такими глибокими, як небо, і мрійними, як ніч? Її очі завжди замислені. Глибока журба захована в них. Тихою тугою повиті вони. Я знаю її журбу, мені відома її туга! Вона ховає великий біль у серці- образу на матір, яка вийшла заміж за чужого батька і поїхала від неї назавжди, навіки, неначе вона була для матері зовсім чужа. Дома не можна при ній згадувати материне ім'я, неначе вона ніколи й не мала матері. Моя мати — це її мати. Мій батько — це її батько. І вони люблять її, як рідну дитину, тремтять над нею, дозволяють їй усе, чого її серцю заманеться. Ні в чому не відмовляють Бузі. Коли Бузя сказала, що хоче піти зі мною нарвати зелені на свято (це я підучив її так), батько подивився поверх срібних окулярів, погладив срібні нитки своєї срібної бороди і мовив до матері: «Як ти гадаєш?» І між батьками відбулася така розмова про нашу прогулянку удвох за місто, щоб нарвати зелені на свято:

Б а т ь к о. Що скажеш?

М а т и. Що ти скажеш?

Б а т ь к о. Дозволити їм піти?

М а т и. Чому ж їм не дозволити піти?

Б а т ь к о. Хіба я кажу, що ні?

М а т и. А що ж ти кажеш?

Б а т ь к о. Я кажу тільки, чи можна їм піти?

М а т и. Чому ж їм не можна піти?

І так далі. Я знаю, що їх турбує. Може, двадцять разів наказує мені батько, а за батьком також і мати, що там є місток, а під містком вода — річка, річка, річка...

Ми, я і Бузя, давно вже забули про місток з водою, з річкою. Ми гасаємо по широкій, вільній леваді, під широким, вільним небом. Бігаємо по зеленому полю, падаємо, качаємося в запашній траві. Підводимось, падаємо і качаємось ще раз і ще раз, а зелень на свято ще й не починали рвати. Я веду Бузю вздовж і впоперек левади. Вихваляюся перед нею своїми маєтками.

— Бачиш оці дерева? Бачиш оцей пісок? Бачиш оцей горбок?

— Це все твоє?

Так каже мені Бузя, а очі її всміхаються. Мене ображає те, що вона сміється. Завжди у неї така звичка — сміятися з мене. Я насуплююсь і одвертаюсь на хвилинку від Бузі. Бузя здогадується, що я образився, заходить мені спереду, зазирає мені в очі, бере мене за руку і каже мені: «Шимек!..» Вмить зникає образа, і все чисто забувається. Я беру її за руку і веду її до мого горбка — туди, де сиджу завжди, щороку. Схочу — сиджу собі, схочу — проказую чарівне слово, здіймаюсь у повітря і лечу собі, як орел, за хмари, понад полями й лісами, понад морями і пустелями...

Там, на горбку, сидимо, я і Бузя (зелені на свято ми все ще не нарвали), і розповідаємо казки. Тобто розповідаю я, а вона слухає. Я розповідаю їй про те, що буде через багато, багато років, коли я стану дорослим, а вона дорослою і ми поберемося... Ми зараз же з допомогою чарівного слова здіймемось у повітря понад хмари і об'їдемо цілий світ. Насамперед ми відвідаємо всі країни, де бував Олександр Македонський. А далі подамося до Палестіни. Там побуваємо на всіх запашних горах, у всіх виноградниках, напхаємо повні кишені інжиру, фініків, маслин і полетимо звідти ще далі й далі. І в кожному місці утнемо щось інше, бо ж ніхто нас не бачитиме...

— Ніхто нас не бачитиме? — питає Бузя і схоплює мене за руку.

— Ніхто! Ніхто! Ми бачитимемо всіх, а нас не побачить ніхто.

— Коли так, Шимек, у мене є до тебе прохання.

— Прохання?

— Маленьке прохання...

Але я знаю наперед її прохання. Вона хоче, щоб ми поїхали туди, де її мати вийшла заміж. Викинути якогось коника її вітчимові...

— Чом ні? — кажу я їй. — З превеликою охотою. На мене можеш звіритися, дурненька. Я можу зробити таке, що вони мене пам'ятатимуть.

— Не їм, тільки йому, йому самому! — проситься в мене Бузя.

Але не так швидко я пристаю на це. Мене як розгнівати — це щось страшне! Як можна забути таку кривду?

Витівка жінки — вийти заміж за іншого батька, заїхати казна-куди й кинути дитину, навіть листівки не написати! Це ж нечувана річ! Хіба ж можна допустити таку жорстокість?!

Даремно я так розпалився. Я шкодую: наче собаки гризуть серце. Але пропало... Бузя затулила лице обома руками. Вона плаче? Я б радо пошматував себе. Навіщо було мені торкатися її болячки — згадувати її матір! Нишком, про себе, обзиваю себе всіма найобразливішими йменнями: «Осел! Корова! Базікало! Йолоп! Бовдур!...» Я присуваюсь до неї. Беру її за руку: «Бузю! Бузю!» Я хочу сказати їй мовою «Пісні пісень»: «Покажи лице твоє, дай послухати твій голос...»

Раптом... Звідки це сюди взялися батько й мати?

Батькові срібні окуляри блищать здалека. Срібні нитки його срібної бороди мають на вітерці. А мати здалека махає до нас хусткою. Ми обоє, я й Бузя, сидимо, немов скам'янілі. Чого прибігли сюди батьки?

Це вони прибігли до нас сюди довідатися, що ми поробляємо. Чи не трапилося з нами, боронь боже, якесь лихо? Чого доброго, місток, вода, річка, річка, річка. Чудні вони!

— А де ваша зелень?

— Яка зелень?

— Зелень, що ви пішли нарвати на свято...

Ми обоє, я і Бузя, презираємось. Я розумію її очі. Розумію її погляд. І здається мені, що чую, як вона мені каже мовою «Пісні пісень»:

«О, коли б ти був мені братом рідним!». Чом ти мені не брат?

— Ну, що ж, зелень на свято... вже якось обійдемося,— усміхаючись, каже батько, і срібні нитки його срібної бороди виблискують у ясному промінні золотого сонця.— Аби, хвала Всевишньому, діти здорові і з ними, боронь боже, нічого не трапилось.

— Хвалити бога! — відповідає мати і витирає хусткою червоне, упріле обличчя. І обоє вони щасливо всміхаються, радіють, на нас дивлячись.

Чудні, чудні люди — мої батьки!

Частина третя. Тієї ночі

«Дорогому синові!..

Надсилаю тобі 00 карбованців і прошу тебе, сину мій, щоб ти мені зробив приємність і приїхав додому на пасху. Мені соромно перед людьми на старості літ. Маєш єдиного сина і ніяк не удостоїшся його побачити. Мати також благає тебе, щоб ти, бога ради,

приїхав на пасху. І знай, що Бузю треба поздоровити. Вона в щасливий час заручилася. Бог дасть, у суботу після зелених свят справимо весілля.

Від мене, батька твого...»

Це пише мені мій батько — вперше так гостро. Уперше за весь час, відколи ми розійшлися. А розійшлися ми з батьком тихо, не сварилися. Я порушив його завіти. Не хотів іти його шляхами. Пішов своєю дорогою — подався вчитися. Спочатку він гнівався, казав, що ніколи не простить мене, хіба що на смертному одрі. Згодом він простив мене. Далі почав висилати гроші: «Надсилаю тобі 00 карбованців, і мати щиро вітає тебе». Короткі, сухі листи. Також і мої листи до нього були короткі, сухі листи: «Твого листа і 00 карбованців я одержав і щиро вітаю матір».

Холодне, страшенно холодне було наше листування.

Та хто мав час помічати це у царстві мрій, в якому я перебував? Але останній батьків лист мене збудив. Не так (признаюся!) батькові скарги, що йому соромно перед людьми, і не так материні благання-ніщо (признаюся!) так не пройняло мене, як оці кілька слів: «І знай, що Бузю треба поздоровити...»

Бузя — ота Бузя, якій ніде немає рівної, хіба що в «Пісні пісень»! Та Бузя, яка переплетена і невіддільно пов'язана була з моїми дитячими роками! Та Бузя, яка зав. жди була зачарованою царівною всіх моїх дивовижних казок, найкращою принцесою моїх золотих мрій — ота Бузя тепер чиясь наречена? Чиясь, не моя?!

Хто така Бузя? Ах, ви не знаєте, хто така Бузя? Ви забули? Я мушу знову вам коротко переказати її біографію, і тією самою мовою, якою розповідав вам колись, багато років тому.

У мене був старший брат Бень. Він потонув. По ньому залишилися водяний млин, молода вдова, двоє коней і одна дитина. Млина було віддано комусь іншому, коні продано. Вдова вийшла заміж і поїхала десь далеко. А дитину привели до нас у дім.

Це і є Бузя.

І прекрасна Бузя, як прекрасна Суламіф, що в «Пісні пісень». Щоразу, коли я бачив Бузю, я мусив згадати Суламіф, що в «Пісні пісень». І щоразу, коли я вивчав у школі «Пісню пісень», перед моїми очима поставала Бузя.

Її ім'я пестливо зменшено від Естер-Люби: Любузя-Бузя. Разом зі мною росла вона. Мого батька зве вона татом. Мою матір зве вона мамою. Всі вважали, що ми брат і сестра, і ми любилися, як брат і сестра.

Як брат і сестра, ми бувало забивалися в куточок, і там розповідав я їй казки свого шкільного товариша Шайки, який знає геть усе, навіть кабалу. За допомогою кабали, казав я їй, я можу робити різні чудеса: здобувати вино з каменя і золото із стіни. За допомогою

кабали, казав я їй, я можу зробити так, щоб ми удвох знялися до хмари і ще вище — за хмару. Ах, як любила вона слухати мої казки! Лише одну казку не любила Бузя слухати від мене: про царівну, про принцесу, яку зачарували, схопили з-під вінця і посадили у кришталевий палац на сім років, а я лечу визволяти її... Все любила Бузя слухати, тільки не про зачаровану царівну, до якої я мусив би летіти та її визволяти. «Не треба летіти так далеко! Послухайся мене, не треба...» Так говорила мені Бузя, зводячи на мене свої гарні, сині очі з «Пісні пісень».

Оце Бузя.

А тепер пишуть мені, що її треба поздоровити. Вона заручилася... Бузя — наречена! Чиясь наречена! Чиясь, не моя...

Я сів і відповів батькові листом:

«Дорогому батькові!

Твого листа і 00 карбованців я одержав. За кілька днів, як тільки впораюся,— приїду. На перші дні пасхи чи на останні — але приїду неодмінно. Щиро вітаю матір. А Бузі — мої поздоровлення. Бажаю їй щастя...

Від мене, твого сина...»

Це брехня. Не мав я з чим упоруватись. Не повинен був я чекати кілька днів. Того ж таки дня, коли одержав від батька листа і відповів йому, я сів і помчав додому, і прибув саме напередодні свята. У теплу, ясну годину напередодні пасхи.

І застав своє містечко таким самим, яким я його залишив колись, багато років тому. Не змінилось і на волосинку, не стало іншим ні на крихту... Те саме містечко, ті самі люди. Такий самий переддень пасхи, з тим самим передсвятковим шарварком.

Бракувало тільки «Пісні пісень». Ні! Тепер уже більше не «пісне-пісенно», як було колись, багато років тому. Наш двір уже більше не виноградник царя Соломона, як у «Пісні пісень». Дрова, колоди й дошки, понакидані біля нашої хати, вже більше не кедрі й буки. Кішка, що лежить біля дверей і гріється на сонці, вже більш не польова лань з «Пісні пісень». Горбок, що ген-ген за синагогою, вже більше не гора Ліван. Немає запашних гір... Жінки й дівчата, які стоять на дворі, минють посуд, прибирають і готуються до пасхи, вже більше не дочки єрусалимські, що згадуються в «Пісні пісень». Де подівся мій колишній молодий, свіжий, ясний, пахощами пройнятий світ з «Пісні пісень»?

Я застав у себе дома все таким самим, як залишив багато років тому. Ніщо не змінилось й на волосинку, не стало іншим ні на крихту. Батько такий самий, як був. Тільки в його срібній бороді трохи побільшало срібла. Його широке біле зморщене чоло трохи більше зморщилось. Певно, від турбот...

І мати така сама, як була. Тільки рум'яне обличчя її пожовкло. І, здається мені, вона менша стала на зріст. А може, це мені тільки здається, тому що вона трохи згорбилась, пригнулась до землі? І очі в неї червонуваті, з подушечками, начебто підпухли. Невже то від сліз?..

За чим плакала моя мати? За ким? За мною, її єдиним сином, який не схотів слухатись батька і порушив його завіти, не схотів піти його шляхами, пішов своєю власною дорогою, подався вчитися і так довго не приїздив додому? Чи моя мати плаче за Бузею, яка виходить заміж у суботу після зелених свят?..

Ах, Бузя! Вона теж анітрохи не змінилась. Не стала іншою ані на волосинку. Виросла тільки. Виросла і краща стала. Ще краща, ніж колись. Висока і струнка, гнучка і сповнена принади. Очі — такі самі гарні, сині очі з «Пісні пісень». Тільки більш замислені, ніж колись. Замислені, заглиблені, засмучені, гарні сині очі з «Пісні пісень...» і усмішка на устах. І дружня вона, любя, близька, привітна і тиха, мов голубка, цнотливо-тиха.

Як гляну на Бузю, пригадується мені та Бузя, що колись. Пригадуються мені її нові святкові платтячка, які мати пошила їй тоді на пасху. Пригадуються мені її нові маленькі святкові черевички, які батько купив їй тоді на пасху. І як згадаю я про ту Бузю, що колись, так і спадає мені мимохіть на думку давно забута «Пісня пісень», знову стих за стихом: «Очі твої — як у голубки, волосся — мов стадо кіз, що спускаються з гори Галаадської, зубки в тебе-мов отара білих ягнят, що з річки виходять одне в одно, губки — пурпурова стрічка, а мова твоя, як мед, солодка...»

Дивлюся тепер на Бузю, і знову все стає, як у «Пісні пісень», як колись, багато років тому...

— Бузю, тебе треба поздоровити?

Вона не чує. Чого ж вона опустила очі? Чого ж почервоніли її щічки? Ні, я мушу її поздоровити.

— Мазл-тов тобі, Бузю!

— Живи й ти щасливо.

І все! Спитати її — не можна. Говорити з нею — нема де. Не дає батько. Не дає мати. Не дають родичі, сусіди, які приходять мене вітати. Той входить, той виходить. Всі стоять круг мене. Всі оглядають мене, неначе ведмедя, неначе дивне створіння з іншого світу. Всі хочуть мене побачити і послухати: що поробляю і як ся маю — стільки часу не бачились!

— Розкажи ж нам якісь новини: що ти бачив, що ти чув?

І я розповідаю їм новини: що бачив і що чув. І дивлюся при цьому на Бузю. Шукаю її погляду і зустрічаюся з її очима, її великими, глибокими, засмученими, гарними синіми очима з «Пісні пісень». Але її очі німі, як її уста, як вона сама. Нічого не кажуть мені її

очі. Анічогісінько. І спадає мені на думку, як колись «Пісня пісень», стих за стихом: «Сад замкнений — сестра моя, наречена». Замкнений сад, загачене джерело...

І буря розбурхується в моїй душі і гнів палає у моєму серці. Гнів — не проти когось, лише проти самого себе. На себе гніваюсь і на ті мрії, дурні, хлоп'ячі, золоті мрії, задля яких я покинув батька й матір. Задля них я забув Бузю, їм у жертву приніс я частку мого життя, утратив своє щастя, утратив, утратив навіки...

Утратив? Ні. Це неможливо. Це неможливо! Адже я ось приїхав. Своєчасно приїхав... Хай тільки залишуся з Бузею наодинці. Хай тільки перекинуся з нею кількома словами. Але як можна перекинутися з Бузею кількома словами, коли всі тут? Коли всі стоять круг мене? Всі оглядають мене, як ведмеда, як створіння з іншого світу. Всі хочуть мене побачити і послухати, що я поробляю і як ся маю — стільки часу не бачились!

Уважніше за всіх слухає мене батько. Він сидить над книгою, як і завжди, і широке чоло його зморщене, як завжди, і дивиться він на мене поверх срібних окулярів, і гладить срібні нитки своєї срібної бороди — як завжди. Та здається мені, що він дивиться на мене не так, як завжди. Ні, це не той погляд, що колись. Я це почуваю. Він ображений. Я порушив батькові завіти. Не захотів піти його шляхами. Пішов своєю власною дорогою...

І мати теж стоїть збоку, покинула кухню з пасхальними стравами і слухає мене із сльозами на очах. Кінчиком фартуха вона крадькома витирає сльозу, хоч лице всміхається, і слухає, як я розповідаю, і дивиться мені в рота, і ковтає, ковтає кожне слово моє.

Бузя теж сидить навпроти мене, руки склавши на грудях, і разом з ними слухає мене. Разом з ними дивиться вона мені в рота. Разом з ними вона ковтає кожне моє слово. Я дивлюся на Бузю, читаю в її очах і не можу прочитати нічогісінько. Нічогісінько.

— Розповідай же, чого ти замовк? — звертається до мене батько.

— Дай йому спокій, чи бачили ви! — схоплюється мати. — Дитина стомилась, дитина голодна. А він — розповідай та розповідай! Розповідай та розповідай!

Потроху люди розходяться, і ми залишаємося самі: батько і мати, я і Бузя. Мати йде на кухню і повертається хутко назад з гарною пасхальною тарілкою — знайомою тарілкою, уквітчаною великими зеленими фіговими листками.

— Може, ти щось перекусив би, Шимек? До пасхальної вечері ще далеко.

Це каже мені моя мати з великою любов'ю, відданістю і теплою ніжністю, а Бузя підводиться, іде тихою ходою й подає мені ножа й виделку — знайомі пасхальні ножі й виделки. Все мені знайоме. Ніщо не змінилося. Не стало іншим ані на крихітку. Та сама тарілка з великими зеленими фіговими листками. Ті самі ножі й виделки з білими

кістяними колодками. Той самий любий запах пасхального гусячого смальцю. Та сама смачна підсмажена маца. Ніщо нітрохи не змінилося, не стало іншим ані на волосинку.

Хіба те, що тоді напередодні пасхи ми їли разом, я й Бузя. З однієї тарілки, пам'ятаю, їли ми. Таки з цієї знайомої, гарно розмальованої тарілки, що уквітчана зеленими фіговими листками. І горіхи дала нам тоді мати, пам'ятаю, повні кишені горіхів. І ми взялися тоді за руки, пам'ятаю, я й Бузя, і полетіли, пам'ятаю, немов орли. Я біжу — вона біжить за мною. Я стрибаю через колоди — вона стрибає за мною. Я на колоду — вона на колоду.

Я вниз — вона вниз.

— Шимек, доки це будемо бігати, Шимек?

Так каже мені Бузя. А я відповідаю їй мовою «Пісні пісень»: «Поки день холодом дише і тіні простягаються».

Це було колись, багато років тому. Тепер Бузя виросла, стала дорослою. І я виріс, став дорослий. І нареченою Бузя стала, чиясь нареченою, чиясь, не мою... Я хочу залишитися з Бузею наодинці. Хочу перекинутися з нею кількома словами, хочу почути її голос. Мовою «Пісні пісень» хочеться мені сказати їй: «Покажи мені лице твоє, дай послухати твій голос...» І здається мені, що її очі відповідають мені теж мовою «Пісні пісень»: «Ходімо, мій любий, ходімо, милий, вийдемо в поле — не тут, а надворі... надворі... Там я тобі скажу. Там я тобі розповім. Там поговоримо. Там...»

Я дивлюся надвір крізь вікно. Ах, як хороше там, як святково! Як у «Пісні пісень». Шкода тільки, що ось уже кінчається день. Низько-низько спускається сонце, забарвлюючи небо щирим золотом. Золото відбивається в Бузиних очах. Вони купаються в золоті. Ось зараз сконає день. Я не матиму часу навіть слово сказати Бузі. Цілий день минув у пустих балачках з батьком, з матір'ю, з родичами про те, що я чув, що бачив... Я схоплююся, дивлюся у вікно надвір і мимохідь кажу Бузі:

— Може, трохи прогуляємось? Так довго не був дома. Я хочу оглянути подвір'я, хочу побачити місто...

Не знаєте, що це сталося з Бузею? Зашарілося її обличчя, наче полум'ям взялося. Наче сонячна куля, що ось-ось сховається, почервоніла вона. Вона кидає погляд на батька. Певно, хоче почути, що скаже батько. А батько дивиться на матір поперх срібних окулярів. Він гладить срібні нитки своєї срібної бороди і каже у безвість, ні до кого особисто:

— Сонце заходить. Уже час переодягатися. Піти до синагоги молитися. Уже час світити свічки. Як ти гадаєш?

Ні. Сьогодні, очевидно, не розмовлятиму з Бузею! Ми починаємо переодягатися. Мати вже має зовсім святковий вигляд. Вона надягла своє пасхальне шовкове вбрання. Руки в неї білі-білі. Ні в кого немає таких гарних білих рук, як у моєї матері! Ось вона святитиме свічки. Своїми білими руками вона затулить очі, молитиметься і заплаче нишком, як колись. Останній промінь призахідного сонця виграватиме на її гарних білих руках. Ніхто не має таких гарних білих рук, як моя мати!

Але що з Бузею? її лице згасло, як сонце, що заходить, як день, що меркне. Але гарна вона і принадна, як ніколи. І глибоко зажурились її гарні сині очі з «Пісні пісень». І очі її замислені дуже.

Про що думає тепер Бузя? Про любого гостя, якого вона так чекала і який прилетів так несподівано після того, що так довго не приїздив додому?.. Чи про свою матір, яка вийшла заміж удруге і поїхала десь далеко і забула, що має дочку Бузю? Чи про свого нареченого думає тепер Бузя, про нареченого, якого, напевне, нав'язали їй батько й мати проти її волі? І про своє весілля, що має відбутися в суботу після зелених свят, з чоловіком, якого вона не знає і не відає, хто він і що він?.. Чи, навпаки, може, я зовсім помиляюсь? Може, вона лічить дні від пасхи до зелених свят і до суботи, що після зелених свят? Бо то її обранець, бо він їй любий і він їй дорогий! Він поведе її до шлюбу, і йому вона подарує своє серце і любов. А мені? Мені вона, леле, не більше, як сестра. Була сестрою і залишилася сестрою... І здається мені, що вона дивиться на мене з жалем і з досадою, і каже мені, як казала колись мовою «Пісні пісень»: «О, коли б ти був мені братом рідним! Ах, чом ти мені не брат?!» Що мені відповісти їй на це? Я вже знаю, що на це відповім. Якби тільки вдалося сказати їй кілька слів. Кілька слів!

Ні. Сьогодні не зможу сказати Бузі ні слова, ні півслова навіть. Ось вона підводиться, іде тихою, легкою ходою до шафи, готує для матері свічки в срібних свічниках.

Старі, знайомі, добре відомі високі срібні свічники. Ми з ними добрі знайомі й приятелюємо з давніх-давен. Ці срібні свічники посідали колись почесне місце в моїх золотих мріях про зачаровану царівну в кришталевому палаці! Ці золоті мрії і ці срібні свічники, і молитва над свічками, і материні гарні білі руки, і Бузині гарні сині очі з «Пісні пісень», і останнє золоте проміння призахідного сонця — хіба це все не переплелось міцно і не пов'язане одне з одним?..

— Ну! — каже мені батько, глянувши у вікно і натякаючи, що вже час переодягатися і піти до синагоги.

Ми з батьком переодягаємося і йдемо до синагоги.

Наша синагога, наша стара-стара синагога теж нітрохи не змінилася, не стала іншою ані на волосинку. Тільки трохи почорніли стіни. Нижчим став амвон. Постаріли лави. І свята скриня втратила глянець новизни.

Маленьким храмом була в моїх очах синагога. Тепер храм похилився трохи набік. Ах! Де поділась свята краса і пишність нашої старої синагоги? Де ангели, що літали під розмальованим склепінням кожної п'ятниці ввечері, коли зустрічали суботу, і кожного свята аж до закінчення вечерні?

І парафіяни мало змінилися. Тільки трохи постаріли.

Чорні бороди зробилися сиві. Рівні спини зігнулись. Атласні капоти посіклися. Видно білі нитки, жовті смуги. Кантор Мейлах співає і сьогодні так само гарно, як колись, багато років тому. Тільки трішечки в нього приглушений голос. Чути в його молитві нові нотки: більше плачу, ніж співу, більше туги, ніж благання. А наш рабин? Старий рабин? Цей зовсім не змінився. Був білий, як сніг, і лишився білий, як сніг. Одна тільки дрібниця: руки тремтять тепер. І всім тілом тремтить. Через старість, певно. Азріел, синагогальний служка, без будь-яких слідів бороди, був би той самий, що й колись, якби не зуби. Він залишився зовсім без зубів і скидається з своїми запалими щоками більше на жінку, ніж на чоловіка. Нічого, він ще й тепер добре грюкає по столу, коли так треба за ходом відправи. Правда, це вже не те грюкання, що колись. Колись, багато років тому, можна було оглухнути від його грюкання. Тепер уже ні. Певно, нема вже тієї сили, що колись. А був кремезний дід.

Колись, багато років тому, пам'ятаю, мені тут було добре, добре без міри й без краю. Тут, у маленькому храмі, моя дитяча душа колись, багато років тому, ширяла разом з ангелами під розмальованим склепінням. Тут, у цьому маленькому храмі, я колись, багато років тому, разом з батьком і разом з усіма парафіянами ревно і палко молився.

І от я знову в моїй старій синагозі і молюся разом з нашими старими парафіянами, і чую того самого кантора, що й колись, і співає він те саме, що й колись. І всі моляться ревно й палко, так само виспівуючи, як і колись. І я молюся разом з усіма. Але мої думки далекі від молитви. Я перегортаю сторінку по сторінці в молитовнику і — не моя в тому вина — натрапляю на «Пісню пісень»: «Прекрасна ти, подруго моя! О, яка ж ти гарна! Очі твої як у голубки...» Я б хотів молитися разом з усіма, але не можу. Перегортаю сторінку по сторінці в моєму молитовнику і — не моя вина в тому — натрапляю знову на «Пісню пісень». Глава п'ята: «Прийшов я в мій сад, сестро моя, наречена...»

І далі: «Назбирав я мірри, нюхав зілля моє, їв мед мій, напився вина...»

Але що я кажу? Що я вигадую? Сад не мій. Я не збиратиму мірри, не нюхатиму зілля, не їстиму меду, не питиму вина. Сад — не мій сад. Бузя — не моя наречена. Бузя чиясь

наречена. Чиясь, не моя!.. І гнів бушує в моїй душі. Не проти Бузі. Не проти когось. Ні! Гніваюсь на себе самого: як це так, як я міг у такий час бути далеко від Бузі? Як я міг допустити, щоб забрали в мене Бузю і віддали її іншому? Хіба ж вона не писала мені часто листів і не робила натяків, що «вона сподівається незабаром побачитися зі мною»?.. Хіба ж я не відволікав кожного разу нашу зустріч з одного свята на друге, так довго, аж поки вона кинула писати?

— З празником! Це мій син.

Так рекомендує мене батько після молитви знайомим, які оглядають мене з усіх боків і вітаються зі мною і приймають від мене вітання, як старий борг.

— Це мій син...

— Це ваш син? З приїздом!

У батькових словах «це мій син» є всілякі відтінки: і радість, і гордість, і образа. Можна їх тлумачити, як завгодно: «Що скажете? Це ж мій син!» Або: «Уявіть собі, оце мій син!...»

Я відчуваю його настрій. Він ображений. Я порушив батькові завіти. Я не пішов його шляхами. Я пішов своєю власною дорогою і довів його до передчасної старості. Ні, він мене ще не простив. Він не каже мені цього. Йому не треба цього казати. Я це сам відчуваю. Це кажуть його очі, що дивляться крізь срібні окуляри просто мені в серце. Це каже мені тихе зітхання, що виривається час від часу з його старих, кволих грудей... Ми йдемо вдвох із синагоги додому і мовчимо. Ми вийшли останні. Ніч простягла свої крила по небу, її сутінь спустилася на землю. Тиха, тепла пасхальна ніч. Ніч, повна таємниць і загадок. Повна чудес. Чарівність цієї ночі чувається в повітрі, лине з темносинього неба. Про неї тихо перешіптуються зірки... Я відчуваю його настрій. Він ображений. Я порушив батькові завіти. Я не пішов його шляхами. Я пішов своєю власною дорогою і довів його до передчасної старості. Ні, він мене ще не простив. Він не каже мені цього. Йому не треба цього казати. Я це сам відчуваю. Це кажуть його очі, що дивляться крізь срібні окуляри просто мені в серце. Це каже мені тихе зітхання, що виривається час від часу з його старих, кволих грудей... Ми йдемо вдвох із синагоги додому і мовчимо. Ми вийшли останні. Ніч простягла свої крила по небу, її сутінь спустилася на землю. Тиха, тепла пасхальна ніч. Ніч, повна таємниць і загадок. Повна чудес. Чарівність цієї ночі чувається в повітрі, лине з темносинього неба. Про неї тихо перешіптуються зірки...

Швидкими-швидкими кроками йду я додому цієї ночі. А батько — ледве встигає за мною. Як тінь, іде він слідом за мною. «Чого ти так поспішаєш?» питає мене батько, ледве переводячи подих.

Ех, тату, тату! Хіба не бачиш, що я подібний до оленя або до сарни з запашних гір?.. Мені важко, тату, дуже важко гаятися. Мені здається, тату, далекою, надто далекою путь, тепер, коли Бузя стала нареченою. Чисюсь нареченою! Чисюсь, не моєю... Я подібний до оленя або до сарни з запашних гір...

Так хочеться мені відповісти батькові мовою «Пісні пісень», і я не чую землі під ногами. І я швидко-швидко йду додому цієї ночі. А мій батько ледве встигає за мною. Неначе тінь, іде він слідом за мною цієї ночі.

З тим самим святковим привітанням, з яким бувало колись, багато років тому, ми входили цієї ночі після синагоги до хати, ввійшли ми і тепер — я і тато.

Тим самим привітанням, яким мати й Бузя бувало зустрічали нас цієї ночі багато років тому, зустріли вони нас і тепер.

Мати-«цариця», одягнена у своє царське шовкове вбрання, а «царівна» Бузя — у свою білосніжну сукню. Точнісінько та сама картина, що й колись, багато років тому; ніщо нітрохи не змінилось, не стало іншим ані на волосинку.

Як багато років тому, так і тепер, цієї ночі, наша хата повна принади. Якесь особлива краса, урочиста, велична краса оповила нашу хату. Святковий блиск розлився по нашій хаті цієї ночі. Біла скатертина вилискує, як свіжий сніг. Мамині свічки ясніють у срібних свічниках. Привітно міниться в пляшках вино до обрядових чотирьох чаш! Ах, як скромно й наївно визирає з тарілки біла маца! Як святково й урочисто стоїть «цареве» крісло. На обличчі «цариці» спочиває благодать, як завжди цієї ночі. А «царівна» (Бузя) уся, з ніг до голови, мов з «Пісні пісень». Ні, що я кажу, вона сама — «Пісня пісень».

Шкода тільки, що «царевича» посадили так далеко від «царівни».

Колись вони, пам'ятаю, інакше сиділи під час цієї трапези. «Царевич» запитував у батька, пам'ятаю, відомі чотири запитання, а «царівна» за звичаєм викрадала у його величності мацу, і — ах! як ми тоді сміялися! Колись після вечері, пам'ятаю, батько скидав свій білий кітель, а мати — своє царське шовкове вбрання, а я і Бузя, у куточку, гралися в горіхи, що мати дала нам, або я розповідав їй казку з отих казок мого товариша Шайки, який геть усе знає. Я розповідав казочку про зачаровану царівну, що сиділа в кришталевому палаці сім років поспіль і ждала, поки хтось за допомогою чарівного слова здійметься понад хмари, полетить над горами й долинами, над річками й пустелями і врятує її, і визволить її...

Та це все було колись, колись, багато років тому. Тепер царівна вже виросла, стала доросла. І царевич виріс, став дорослий. І посадовили нас так немилосердно, що ми не можемо навіть бачити одне одного як слід — УЯВІТЬ собі, праворуч «його величності» — царевич, а ліворуч її «величності» — царівна.

І ми читаємо агаду¹, я і батько, вголос, як колись, багато років тому, сторінку за сторінкою. А мати і Бузя читають слідом за нами пошепки, сторінку за сторінкою — аж поки доходимо до «Пісні пісень». Я і батько читаємо «Пісню пісень», як колись, багато років тому, на особливий мотив. Стих за стихом. А мати і Бузя проказують слідом за нами пошепки, стих за стихом. Аж ось «цар», втомлений історією про вихід євреїв з Єгипту і трохи напідпитку після чотирьох чаш, починає помалу куняти, куняє з хвилинку, прокидається і співає далі «Пісню пісень», заводить уголос: «І води великі — ніякі води не загасять кохання...», і я підхоплюю на той самий мотив: «і ріки не змиють — і річки не можуть його затопити...» Читання щоразу стає тихше і тихше, аж поки «його величність» нарешті засинає вже насправді. «Цариця» торкається рукава його білого кітеля. З любовною, зворушливою делікатністю будить вона його, щоб ішов спати, а я з Бузею можемо перекинутись кількома словами. Я підводжуся з-за столу і підходжу до неї близько, і ми стоїмо одне навпроти одного — оце вперше так близько тієї ночі. Я кажу їй про навдивовижу гарну ніч. «Такої ночі,— кажу я їй,— добре піти прогулятися...» Вона мене розуміє і з ледве помітною посмішкою запитливо каже: «Такої ночі?..» І мені починає здаватися, що вона сміється з мене. Так бувало сміялася вона з мене колись, багато років тому. Це ображає мене. І я кажу їй: «Бузю, нам треба поговорити, багато про що поговорити». — «Багато про що поговорити?» повторює вона мої слова, і мені здається, що вона сміється з мене... Я запитую: «А може, я помилився? Може, нам тепер нема про що говорити?..»

Це сказано з такою гіркотою, що Бузя перестає всміхатися і поважніше. «Завтра,— каже вона мені,— завтра поговоримо...». І світло стає мені в очах. Світло, і хороше, і радісно. Завтра! Завтра ми вже поговоримо. Завтра! Завтра... Я підходжу до неї ще ближче і відчуваю запах її волосся, запах її вбрання, колишній, приємний запах, і приходять мені на пам'ять слова з «Пісні пісень»: «Мед тече з уст твоїх, наречена. Мед і молоко під язиком твоїм. А запах одягу твого — пахощі гори Лівану!...»

Далі говоримо ми вже так, без слів. Більше очима. Очима...

— Бузю, на добраніч! — кажу я їй тихо. Мені важко піти від неї, бог тому свідок.

— На добраніч,— відповідає мені Бузя, не рухаючися з місця, і, глибоко засмучена, дивиться на мене своїми гарними синіми очима з «Пісні пісень».

Я кажу їй знову: «На добраніч». І вона знов мені відповідає: «На добраніч». Приходить мати і веде мене в окрему кімнатку. Там мати розгладжує своїми гарними білими руками білу ковдру на моєму ліжку, а її губи шепочуть: «Спи здоровенький, дитино моя, спи здоровенький...»

¹ Агада — збірка молитов і релігійних легенд на пасхальні теми.

У цих кількох словах вилилося все море любові, що зібралось в моєї матері за той час, як мене не було вдома. Я готовий упасти перед нею, цілувати її гарні білі руки. Але я цього не вартий. Ні, я цього не вартий. Я знаю це... Тихо кажу їй: «На добраніч»- і залишаюсь сам, сам один серед цієї ночі.

...Сам один серед цієї ночі! Цієї тихої, м'якої, теплої, ранньо-весняної ночі.

Я відчиняю вікно і дивлюся на темносинє нічне небо, на мерехтливі брильянтові зірки. І я запитую сам себе:

«Невже? Невже?»

Невже я прогавив своє щастя, прогавив навіки? Невже я власними руками спалив свій дивовижний палац і випустив гарну божественну царівну, яку я колись зачарував?.. Невже? А може, ні? Може, я приїхав своєчасно? «Прийшов я в мій сад, сестро моя, наречена...»

І я ще довго сиджу коло відчиненого вікна серед ночі і перешіптуюся з цією тихою, м'якою, теплою ранньовесняною ніччю, що сповнена, дивно сповнена таємниць і загадок...

Тієї ночі я довідався про новину.

Я кохаю Бузю.

Я кохаю її тією святою, полум'яною, пекельною любов'ю, яка так чудово оспівана в «Пісні пісень». Великі вогняні літери вирізьблюються не знати звідки і линуть перед моїми очима. Літери ці з щойно читаної «Пісні пісень», літера по літері: «...Бо дужа, як смерть, любов, люті, як пекло, ревності. Стріли її — стріли вогняні. Вона — полум'я господнє».

І я сиджу тієї ночі біля відчиненого вікна і прошу ту ніч, сповнену таємниць і загадок, щоб вона мені розкрила таємницю: «Невже ж то? Невже ж?...»

Але ніч, сповнена таємниць і загадок, мовчить. Таємниця залишається таємницею для мене — до завтра.

«Завтра,— сказала мені Бузя,— ми поговоримо». Ах! Завтра ми про все поговоримо. Нехай вже скоріше кінчиться ця ніч.

Ця ніч! Ця ніч!

Частина четверта. У субботу після зелених свят

І був вечір, і був ранок. Гарний, чудовий ранок, як буває інколи на початку літа між пасхою й зеленими святами.

Того ранку я встав перший. День тільки займався. Моє невеличке сонне містечко лише починало прокидатися від солодкого сну. Ясне, лагідно-пестливе сонце от-от вирушить з свого намету в прохідку після спочинку і побіжить великим небесним шляхом цього

раннього літнього дня, що між пасхою й зеленими святами. Легкий, прохолодний вітрець ще линує над світом. Ледве-ледве, неначе крилами ангела, торкався він тихої напівсонної землі.

Я прокинувся, і перша моя думка була:

Бузя!

Знову Бузя?

Так, знову Бузя. Знову і ще раз Бузя. Мені так утішно говорити про Бузю, що ніколи не набридне розповідати вам про неї знову і ще раз. Знову і ще раз розповім вам коротенько її біографію. Той, хто вже чув, певно, пробачить мені. А хто ще не чув, тому важливо це послухати: він мусить знати, хто така Бузя.

У мене був брат Бень. Він потонув у річці. Залишилась після нього сирітка на ймення Бузя. Пестливо зменшене від Естер-Люби: Любузя-Бузя. І гарна була вона, як та Суламіф, що з «Пісні пісень». І зростали ми, як брат і сестра. І любилися, як брат і сестра. Оце і є Бузя.

Промайнули роки. Я пішов з дому проти волі моїх батьків. Я порушив їх завіти, не хотів іти їхніми шляхами, пішов своєю дорогою — подався вчитися. Прибуває до мене якось на пасху лист від мого батька з новиною: Бузя заручилася, в суботу після зелених свят буде весілля, і мене просять приїхати на пасху додому. Я відповів вітальним листом і примчав на пасху додому.

І застав я Бузю вже дорослу і гарну, ще кращу, ніж була колись. І постала в моїй пам'яті колишня Бузя — Суламіф із «Пісні пісень». І буря знялася у моїй душі, і гнів спалахнув у моєму серці. Гнів — не проти когось, а проти себе самого. Я гнівався на себе і на свої хлоп'ячі золоті мрії, що задля них я покинув батька й матір, порушив їх завіти і пустився вчитися,— і отак я втратив, втратив своє щастя, дозволив, щоб Бузя стала нареченою, чиеюсь, не моєю!..

Бузя була мені змалку люба і дорога — це правда. Але, коли я приїхав додому і побачив Бузю, я переконався, що я кохаю Бузю.

Що я кохаю її тією святою, полум'яною, пекельною любов'ю, яку так гарно оспівано в нашій «Пісні пісень»:

«Бо дужа, як смерть, любов, люті, як пекло, ревності, стріли її — стріли вогняні, вона — полум'я господнє».

Я помилився: не я перший встав того ранку. Моя мати прокинулася ще раніше від мене. Вона вже одягнена. Вона вже клопочеться чаєм, сніданком.

— Батько ще спить. Дитина (так звуть у нас Бузю) теж іще спить. Що ти питимеш, Шимек?

Мені однаково. Що вона мені дасть, те й питиму. Моя мати наливає чаю і подає мені своїми гарними білими руками. Ніхто не має таких гарних білих рук, як моя мати. Вона сідає навпроти мене і розмовляє зі мною тихо, щоб батько не почув. Таки про батька розмовляє вона зі мною. Він старіє, не молодіє. Старіє, слабне і кашляє. Кашляє здебільшого вранці, коли прокидається. А інколи трапляється, що прокинеться вночі і кашляє цілу ніч. А інколи вдень також... Вона його умовляє, щоб пішов до лікаря, але він не хоче! Уперта душа. Його впертість не можна витерпіти! Вона не скаржиться, боронь боже, на нього. Просто так, прийшлося до слова, вона й каже...

Отак нишком віддає мені мати рапорт про батька.

І також про Бузю розповідає мені мати нишком, і очі її сяють. Вона наливає мені ще склянку і питає мене, що я скажу про Бузю. Еге ж, виросла, нівроку як явір! Нехай її бог боронить від лихого ока! В суботу після зелених свят буде весілля. Коли бог дасть, у суботу після зелених свят. Вигідний шлюб, жених дуже хороший юнак. І сім'я порядна, хазяйський заможний дім, повна хата добра...

— Все ж таки,— розповідає мені мати далі,— все ж таки, скільки ми намучилися з нею, поки добились, щоб дала згоду! Тепер вона, хвалити бога, задоволена. Та ще й як задоволена! Листи які вони пишуть одне одному! День у день. (Мамине обличчя сяє! Мамині очі блищать!). А коли не так скоро прибуває лист — кінець світу!.. Це тепер. А раніше? Серце, прости господи, мало не лопнуло, поки пощастило почути від неї слово «згода...» Бузя теж уперта душа. Така вже ця родина: як затнеться... Вона, боронь боже, нікого не картає. Просто так, до слова прийшлося, тому й каже...

З батькової кімнати чути кашель — вже нема матері, зникла.

«Хто ж вона, що, мов зоря, зоріє, гарна, як місяць, ясна, як сонце?..»

То вийшла з своєї кімнати Бузя. Вдивляюся у Бузю — я б міг заприсягтися, що одно з двох: або вона плакала, або не спала цілу ніч.

Моя мати правду каже: як явір, виросла вона. Як троянда, розквітла, її очі, гарні сині очі з «Пісні пісень», цього ранку ще повиті ніжним серпанком, і все обличчя її вкрите цього ранку легкою тінню. І Бузя вся — таємниця для мене. Болюча таємниця. Багато що хотів би я знати. Чому Бузя не спала цієї ночі? Я б хотів знати, кого вона бачила уві сні: мене, любого гостя, якого вона так довго ждала і який прибув так несподівано, чи іншого бачила вона уві сні? Іншого, того, кого їй нав'язали батьки проти її волі?.. Бузя — таємниця для мене. Болюча таємниця.

«Сад замкнений — сестра моя, наречена. Замкнений сад, загачене джерело».

Бузя — таємниця для мене. Болюча таємниця. Кілька разів на день змінюється її настрій. Як літнього хмарного дня погода: то тепло, то прохолодно. От визирає сонце з-за хмар і стає погідно. Та ось насувається нова хмара, і знову стає похмуро і темно.

Нема дня, щоб Бузя не одержала листа від «когось». Нема дня, щоб вона не відповідала «комусь».

Я знаю добре, хто цей «хтось», і я не запитую в неї. Я не згадую більше в розмові з Бузею про «нього». Я вважаю, що «він» тут зайвий, нав'язаний. Але ж Бузя сама говорить про нього. Чи не забагато вона говорить про нього? У ті лічені хвилини, коли ми залишаємося з нею вдвох, Бузя говорить зі мною лише про «нього» і хвалить його. Хвалить його безмежно. Чи не занадто вона його хвалить?

Бузя каже мені:

— Ти хочеш знати, хто він? (Вона опускає очі). Він хороший. О! Дуже хороший. Він милий. О! Дуже милий. Але... (Вона зводить очі на мене й сміється). Далеко йому до тебе. Куди йому до тебе!..

Що хоче Бузя цим сказати? Вона хоче мене улестити? Чи, може, кепкує з мене?

Ні. Вона не хоче мене улещувати, вона й не кепкує з мене. Лише тішить сама себе...

Це ясно — як двічі по два.

Після чаю мати й Бузя пішли на кухню готувати сніданок, а ми з батьком почали молитися. Я швидко закінчив, а батько ще стояв лицем до стіни і славив бога. Раптом заходить Бузя причепурена, з парасолькою в руці і озивається до мене:

— Ходім.

— Куди?

— За місто. Трохи прогуляємось. Погожий день. Напрочуд гарний день.

Батько повернув до неї голову, дивиться поверх срібних окулярів. А Бузя натягає рукавички на руки й каже йому:

— Не надовго, тату, не надовго. Ми незабаром прийдемо назад. Мати знає, що ми йдемо. Ходімо, Шимек.

Ідеш?

Найкраща музика, найпрекрасніша симфонія не може так бриніти, як ці слова забриніли в моїх ушах. Зачувся в них відгомін «Пісні пісень». «Ходімо, мій любий, вийдемо в поле, ночуватимемо в селах! Уранці рано підемо у виноградники. Подивимось, чи розвилася лоза виноградна, чи цвітуть уже гранатові дерева?»

Не тямлячись від захоплення, я йду слідом за Бузею і не чую землі під ногами. Що це з Бузею? Це вперше, відколи я дома, сталося так, що Бузя кличе мене на прогулянку. Що це з Бузею?..

Бузя правду каже. Погожий день. Напрочуд гарний день.

Оцінити такий літній день можна тільки в моєму невеличкому бідному містечку, коли вихоплюєшся з тісноти на вільний білий світ. Земля прибралась у зелені шати, оздобилась усією розкішною барвистих польових квітів. Облямована вона срібною річкою з одного боку і низькорослим, але густим ліском — з другого. Срібна річка здається шовковою биндою, блакиттю гаптованою. Густий лісок має вигляд густого кучерявого волосся, якого час від часу торкається вітерець.

На Бузі була синя бажова сукня, легка, як дим, прозора, як повітря, як небо. Парасолька з мереживом зеленого кольору, і білі ажурні рукавички на руках. Барвіста була вона, барвіста, як оте поле.

— Востаннє,— каже мені Бузя,— я ублагала матір. Востаннє хочу попрощатися з містом, з околицями, з кладовищем, млинами, річкою, містком. Заради цього мати востаннє зробила мені поступку. Нареченій треба поступатися, ха-ха... Наречена може всього добитися... Як ти гадаєш, Шимек?

Шимек нічого не каже. Шимек слухає. Мені здається, що Бузя сьогодні якась дивно весела. Неприродно весела. І сміється наче силоміць. А може, це мені здається так?

— Пам'ятаєш, Бузю, коли ми тут були?

Я нагадую їй, коли ми тут були. Вже давно-давно. Багато років тому це було. Ми йшли сюди вдвох нарвати зелені на свято, якщо вона пригадує. Тоді ми теж ішли цією дорогою повз ці млини, понад цією річкою, цим містком.

— Але ми тоді інакше вирушали на прогулянку, Бузю. Тоді ми бігли, немов молоді олені, стрибали, наче сарни на запашних горах. А тепер?

— А тепер? — каже Бузя й нахиляється, щоб нарвати квітів.

— Тепер ми йдемо статечно, як годиться таким статечним людям, як ми... Пам'ятаєш, Бузю, коли ми були тут востаннє?

— Напередодні зелених свят це було! — відповідає мені Бузя і дарує букет запашних квіток, яких вона нарвала.

— Мені, Бузю?

— Тобі, Шимек! — каже Бузя, глянувши своїми гарними синіми очима з «Пісні пісень». І погляд цей мені проймає душу.

Ми вже далеко за околицею. Ми вже на містку. Там я подаю їй руку (вперше, відколи я приїхав додому). Взявшись за руки, йдемо вдвох містком. Дошки хилитаються. Вода котиться, біжить під нашими ногами, міниться і падає з тихим дзюркотом, з легким шелестом униз, так тихо, що я чую «тік-так» Бузиноного серця; воно таке близьке до мене, таке близьке до мене (вперше, відколи я приїхав додому).

Здається мені, що Бузя тулиться до мене щоразу ближче і ближче. Я чую знайомий аромат її гарного волосся, відчуваю тендітність її прекрасної руки, теплоту її тіла. І здається мені, що я чую від неї слова з «Пісні пісень»: «Я належу другові моєму, а друг мій належить мені...» І сонце, і небо, і поле, і річка, і ліс набувають нового блиску, нової принади в моїх очах. Жаль, жаль, що місток такий короткий. Ще хвилина — і місток кінчився, ми вже на леваді. Ще хвилина — і Бузина тендітна, прекрасна рука вислизнула з моєї руки, — і сонце, і небо, і поле, і річка, і ліс втратили свій попередній блиск і всю принаду в моїх очах.

— Дивна річ, — каже мені Бузя, а її гарні сині очі з «Пісні пісень» глибокі в ту мить, як небо, і замислені, як ніч, — дивна річ: кожного разу, коли я йду або їду над водою, нехай це буде яка завгодно вода, я мушу згадати свого тата, і кожного разу...

Я перепиняю її:

— Ти кажеш дурниці, Бузю.

Бузя замислюється на хвилину, потім каже:

— Дурниці? Ха-ха, твоя правда. Я кажу дурниці. Бо я дурненька. Дурненька я дівчина. Еге ж, дурна дівчина? Скажи правду, Шимек! Кажи мені чисту правду, ха-ха-ха!..

Бузя сміється, закидає голову і показує мені свої чарівні зуби-перлини. Обличчя її сяє під сяючим сонцем. І всі барви поля відбиваються в її очах, в її гарних синіх замислених очах з «Пісні пісень».

Марна річ! Я не можу її переконати, що вона зовсім не така дурна, що вона зовсім не дурна. Вона знає, каже Бузя, що є дурніші за неї. Вона знає. Але, як порівняти зі мною, вона — дурепка. Уявіть собі, вона вірить у сни!

— Еге ж, Шимек, ти не віриш? А я вірю. Ось тільки вчора прийшов до мене уві сні батько з того світу, одягнений, веселий і жвавий, з ціпочком у руці. І звертається до мене так привітно, так дружньо покручуючи при цьому ціпочком: «Я прийду, доню, до тебе на весілля...» Ну, що ти скажеш на це, Шимек?

— Бузю, не треба вірити снам. Сни — пуста химера.

— Пуста химера, кажеш?

Бузя стоїть, на хвилинку замислившись, зривається з місця й біжить барвистим полем, потім зупиняється.

Наче квітка, наче барвиста квітка виглядає Бузя на цьому барвистому полі, що розляглося навколо нас без кінця, без краю. Жовтенькими цяточками поцятковане, червоненькими клинчиками поклиноване. Блакитна небесна шапка над її головою. Срібна річка в ногах її. Звідусіль лине до нас гострий дух запашного зілля і аромати квітів. Я зачарований. Я сп'янілий.

Мов зачарована, стоїть також Бузя посеред барвистого поля і дивиться на мене замислена, замислена, як ліс.

Про що думає зараз Бузя? Що кажуть її очі? Її гарні сині замислені очі з «Пісні пісень?»

«Я лілея з Сарона, троянда долин...»

Ось що кажуть її очі, і здається мені, що ніколи, ніколи ще не була Бузя такою справжньою Суламиф'ю з «Пісні пісень», як цієї хвилини.

Квіткою здається Бузя, лілеєю з Сарона. Розквітлою трояндою здається Бузя, трояндою долин на цім широкому, барвистім полі, що розлягається навколо нас без кінця, без краю, жовтенькими цятками поцятковане, червоненькими клинчиками поклиноване. Блакитна небесна шапка над її головою. Срібна річка в ногах її. Звідусіль лине до нас гострий дух запашного зілля і аромати квітів. Я зачарований. Я сп'янілий.

Бузя рушає. Я — за нею. Легко й швидко йде Бузя. Легко, наче сарна, наче лань, мчить вона барвистим полем, що простягається без кінця, без краю. А лице її сяє під сяючим сонцем, і всі барви поля відбиваються в її очах, в її гарних, синіх замислених очах з «Пісні пісень».

Ніколи, ніколи ще не була Бузя такою справжньою Суламиф'ю з «Пісні пісень», як того дня!

— Впізнаєш це поле, Бузю?

— Колись воно належало тобі...

— ...І цей пагорок?

— Твоя гора. Колись це все було твоє. Все твоє... — каже мені Бузя з легкою посмішкою на гарних устах. Але мені здається, що вона кепкує з мене, як кепкувала з мене колись, багато років тому.

— Сядемо?

— Сядемо.

Я сідаю на горбку і лаштую їй місце. Бузя сідає напроти мене.

— Отут, пам'ятаєш, Бузю, я розповів тобі колись, як я...

Бузя перебиває і закінчує замість мене:

— ...Як ти, сказавши чарівне слово, здіймаєшся в повітря і линеш, мов орел, до хмари й вище хмари, понад полями й лісами, горами й долинами, морями й пустелями, аж поки прибуваєш ген за чорні гори, до кришталевого палацу. Там сидить твоя зачарована царівна вже сім років і чекає, поки ти зглянешся на неї і прилетиш за допомогою чарівного слова, щоб врятувати її, визволити, ха-ха-ха! — ...Як ти, сказавши чарівне слово, здіймаєшся в повітря і линеш, мов орел, до хмари й вище хмари, понад полями

й лісами, горами й долинами, морями й пустелями, аж поки прибуваєш ген за чорні гори, до кришталевого палацу. Там сидить твоя зачарована царівна вже сім років і чекає, поки ти зглянешся на неї і прилетиш за допомогою чарівного слова, щоб врятувати її, визволити, ха-ха-ха!

Ні. Бузя сьогодні якась дивно весела! Неприродно весела. Вона сміється начебто силувано. Годі! Всьому свій час. Час уже поговорити з нею трохи по-серйозному, одверто й ясно. Вже час розкрити перед нею моє серце, вилити перед нею мою душу...

І я закінчую свою думку мовою «Пісні пісень»: «Поки день холодом дише — перше, ніж згасне день, цей щасливий день, і тіні простягаються — і засутеніє...»

За весь час мого перебування дома я не висловив Бузі і десятої, сотої частини того, що вилив перед нею того ранку. Я розкрив перед нею своє серце, показав їй свою душу. Розповів усю правду, що мене сюди привело...

Якби не батьків лист із звісткою про весілля, якби не ті кілька слів: «У суботу після зелених свят», — мене б тепер не бачила ця річка, що біжить з горбка вниз, і лісок, що зеленіє тут недалеко...

І я присягаюсь їй цією таки річкою, яка біжить під горбком, і цим таки ліском, який зеленіє отут недалеко, і цим блакитним небесним килимом, що над нашими головами, і золотим сонцем, яке відбивається в її очах, і всім гарним, чистим і святим на світі, що я приїхав сюди лише для неї, лише для неї, бо... я люблю її... Нарешті це слово вирвалось.

— Бо я люблю тебе, Бузю, чуєш, я люблю тебе тією святою полум'яною, пекельною любов'ю, яка оспівана в «Пісні пісень»: «Бо, як смерть, дужа любов, люті, як пекло, ревності, стріли її — стріли вогняні, вона — полум'я господнє...» Що з тобою, Бузю? Ти плачеш? Господь з тобою!..

Бузя плакала.

Бузя плакала, і цілий світ обгорнувся смутком. Сонце перестало світити. Річка — текти. Лісок — зеленіти. Комашня — літати. Пташки — співати.

Бузя плакала. Вона сховала обличчя в руки. Її плечі здригалися. І вона плакала чимраз дужче і дужче.

Так плаче мала дитина, почувши, що втратила батька й матір.

Так плаче віддана матір за своєю дитиною, яку в неї забрали.

Так плаче молода жінка, тужачи за своїм коханим, який відвернувся від неї.

Так плаче людина, тужачи за своїм життям, що вислизнуло з-під її ніг.

Даремні були мої слова розваги. Зайві всі порівняння з «Пісні пісень». Бузя не хоче втішатися. Бузя не хоче слухати мої епітети. Надто пізно, каже вона, надто пізно я згадав

про неї... Надто пізно я схаменувся, згадав, що є Бузя на світі... Бузя, яка має серце, що сумує, і душу, що геть поривається звідси в інший світ... Може, я б пригадав, каже вона, ті листи, які вона мені колись писала? Та,— перебиває вона сама себе,— куди мені пам'ятати такі дурниці? Хіба вона не розуміє сама,— їй, власне, давно вже треба було це наперед знати,— що наші шляхи різні? Що вона не може зі мною рівнятися? Куди їй до мене? Вона — звичайна містечкова дівчина,— куди їй до мене?.. Тепер вона розуміє, яка дурість, яка велика дурість була з її боку, що вона морочила мені голову своїми дитячими листами, своїми дурними натяками, ніби батько й мати сумують за мною... Ні, їй самій треба було зрозуміти, що вона не може зі мною рівнятися. Куди їй до мене? Звичайна містечкова дівчина!.. Вона сама повинна була зрозуміти, що коли я не послухався батьків, порушив їхні завіти, не схотів піти їхніми шляхами і пішов своєю власною дорогою, то я, напевно, піду далеко, я, напевно, злечу високо, так високо і так далеко, що вже нікого не помічатиму, нікого знати не схочу.

— Нікого, крім тебе, Бузю!

— Ні, нікого! Нікого! Нікого! Нікого не бачити, нікого не слухати, всіх забути...

— Всіх, тільки не тебе, Бузю!

— Ні, всіх! Всіх! Всіх!

Бузя перестала плакати — і все ожило. Сонце почало світити, як раніше. Річка — текти. Лісок — зеленіти. Комашня — літати. Пташки — співати.

Бузя перестала плакати, і сухими стали її очі, її гарні сині очі з «Пісні пісень».

І висохли її сльози, як висихають краплі роси під гарячим сонцем.

І раптом вона почала виправдовуватись за свої сльози. Тепер вона бачить, яка вона дурна. Чого було плакати? З якої причини їй плакати? Чого їй бракує? Багато дівчат на її місці почували б себе щасливими. Безмежно щасливими... І вогник загорівся в її очах. В її гарних синіх очах з «Пісні пісень». Я ніколи ще не бачив такого вогника в Бузиних очах. І червоні плями проступили на її щічках, на її гарних щічках-трояндах. Я ще ніколи не бачив, щоб Бузя так гнівалась, так пломеніла, як гнівалась і пломеніла цієї хвилини! І я хочу взяти її за руку, і я звертаюсь до неї мовою «Пісні пісень»:

«Гарна ти, моя подруго» — о, яка ж ти гарна, Бузю, коли твої щічки палають і очі бризкають вогнем!..

Дарма! Бузя не слухає моєї «Пісні пісень». Бузя має свою власну «Пісню пісень». Вона не перестає хвалити «когось», хвалити безмежно. Вона каже мені:

«Любик мій білий і рум'яний» — мій наречений гарний і порядний, «кращий за тисячі інших» — порядніший за багатьох-багатьох інших. Може, він не такий вчений, як інші,

зате він добрий. Зате він мені відданий. Зате він любить мене. Побачив би ти листи, які він пише мені, побачив би ті листи!

— «Полонила,— кажу я їй далі, немов не чуючи й слів,— полонила ти серце моє, сестро моя, Наречена!..»

А вона мені:

— Бачив би ти його листи, що він пише мені, коди б ти бачив ті листи...

Її слова бринять якось дивно. Дивний голос. Цей голос — здається мені — хоче перекичати інший голос. Внутрішній голос.

Для мене це ясно, як двічі по два.

Рвучко і несподівано схоплюється Бузя з запашної трави, обтрушується, випростовується, закидає руки за голову, зупиняється напроти мене і дивиться на мене згори вниз.

Гордовита й гарна, напрочуд гарна, ще краща, ніж будь-коли, видається вона мені в цю мить.

Боюся сказати, але мені здається, що якби я сказав, що Бузя — це справжня Суламіф з «Пісні пісень», це була б шана і хвала для Суламіфі з «Пісні пісень».

Невже ж цим закінчиться наша розмова?

Я підводжуся слідом за нею і наближаюсь до неї.

— «Оглянься, оглянься, Суламіф» — вертайся до мене, Бузю,— кажу я їй далі мовою «Пісні пісень» і беру її за руку.— Вертайся до мене, Бузю, вертайся, поки не пізно. Ще одне слово! Не більше як одне слово мушу тобі сказати.

Даремно. Даремно. Бузя не хоче вислухати це єдине слово, яке я мушу їй сказати.

— Досить,— каже вона,— наговорилися! Досить сказали одне одному, може, навіть більше, ніж слід було... Досить! Досить! Уже пізно. Дивись, як уже пізно! — каже мені Бузя і показує мені рукою на небо, і показує на сонце, що поливає її з голови до ніг своїм щирим, ніжним золотим промінням. І Бузя, лілея з Сарона, Бузя, троянда долин, набуває нового кольору, яскравозолотого кольору на барвистому полі, що простягається навколо нас без кінця, без краю.

— Додому! Додому! — каже мені Бузя і поспішає, і квапить мене.— Додому, додому! Вже час, Шимек, вже час. Батько й мати, мабуть, уже хвилюються. Додому, додому!

В її останніх словах «додому, додому» мені вчувається відгомін давніх-давен, того, що було багато років тому,— слова з «Пісні пісень».

«Біжи, мій милий, біжи, любий, і будь подібний до оленя або сарни на горах запашних...»

Минають дні. Проходять тижні. Настали любі зелені свята. Настала субота, що після зелених свят. Минула субота, що після свят, і ще субота, і ще субота, а я все ще гостюю в своєму містечку.

Що я тут роблю? Нічого. Анічогісінько. Мої батьки вважають, що я покався, шкодую, що порушив їхній завіт і не схотів іти їхніми шляхами. І вони раді. Дуже раді.

А я? Що я роблю тут? Чого мені треба тут? Нічого. Анічогісінько! Щодня я йду на прохідку, за місто. Туди — за млин. Туди — через місток. Туди — до того барвистого поля, що простягається без кінця-краю, облямоване срібною річкою з одного боку, і низькорослим, але густим ліском,— з другого боку. Срібна річка здається шовковою биндою, блакиттю гаптованою. Рясний лісок здається густими патлами кучерявого волосся, якого час від часу торкається вітрець.

Там сідаю я самотній на горбку. На тім горбку, де ми недавно сиділи вдвох, я і Бузя, лілея з Сарона, троянда долин. На тім горбку, де ми бувало вдвох колись, багато років тому, я і Бузя, бігали, неначе молоді олені, і стрибали, наче сарни на запашних горах. Там, на тім місці, де поховані найкращі спогади моєї навіки втраченої молодості, мого навіки втраченого щастя, я можу просидіти на самоті довгі години і оплакувати незабутню Суламіф з мого «пісне-пісенного» романа.

А що з Суламіф з мого «пісне-пісенного» романа! Що з Бузею? Чим кінчилося? Який кінець?

Не примушуйте мене розповідати вам кінець мого романа. Кінець — бодай найкращий — це сумний акорд. Початок — найгірший початок — кращий, ніж найкращий кінець. Тому мені набагато легше і набагато приємніше розповісти все це ще раз спочатку. Ще, і ще раз, і ще сто разів. І тією самою мовою, що й усі рази:

У мене був брат Бень. Він потонув у річці. Залишив сирітку, звали її Бузя. Пестливе ім'я від Естер-Люби: Любузя-Бузя. І гарна була ця Бузя, як Суламіф, що з «Пісні пісень». І ми зростали, я і Бузя, як брат і сестра. І ми любилися, я й Бузя, як брат і сестра...

І так далі.

Початок — найгірший початок — кращий, ніж найкращий кінець.

Початок — нехай буде кінцем, епілогом мого невигаданого, а справжнього, сумного романа, якого я дозволив собі назвати: «Пісня пісень».

Александр Грин**Алые паруса****(феерия)***Нине Николаевне Грин подносит и посвящает**Автор.***Пбг, 23 ноября 1922 г.**

I. Предсказание	610
II. Грэй	622
III. Рассвет	632
IV. Накануне	639
V. Боевые приготовления	646
VI. Ассоль остается одна	654
VII. Алый «Секрет»	656

I. Предсказание

Лонгрэн, матрос «Ориона», крепкого трехсоттонного брига, на котором он прослужил десять лет и к которому был привязан сильнее, чем иной сын к родной матери, должен был, наконец, покинуть службу.

Это произошло так. В одно из его редких возвращений домой он не увидел, как всегда, еще издали, на пороге дома свою жену Мери, всплескивающую руками, а затем бегущую навстречу до потери дыхания. Вместо нее, у детской кроватки — нового предмета в маленьком доме Лонгрена — стояла взволнованная соседка.

— Три месяца я ходила за нею, старик,— сказала она,— посмотри на свою дочь.

Мертвея, Лонгрэн наклонился и увидел восьмимесячное существо, сосредоточенно взиравшее на его длинную бороду, затем сел, потупился и стал крутить ус. Ус был мокрый, как от дождя.

— Когда умерла Мери? — спросил он.

Женщина рассказала печальную историю, перебивая рассказ умильным гульканием девочке и уверениями, что Мери в раю. Когда Лонгрэн узнал подробности, рай показался ему немного светлее дровяного сарая, и он подумал, что огонь простой лампы — будь теперь они все вместе, втроем — был бы для ушедшей в неведомую страну женщины незаменимой отрадой.

Месяца три назад хозяйственные дела молодой матери были совсем плохи. Из денег, оставленных Лонгреном, добрая половина ушла на лечение после трудных родов, на заботы о здоровье новорожденной; наконец, потеря небольшой, но необходимой для

жизни суммы заставила Мери попросить в долг денег у Меннерса. Меннерс держал трактир, лавку и считался состоятельным человеком.

Мери пошла к нему в шесть часов вечера. Около семи рассказчица встретила ее на дороге к Лиссу. Заплаканная и расстроенная Мери сказала, что идет в город заложить обручальное кольцо. Она прибавила, что Меннерс соглашался дать денег, но требовал за это любви. Мери ничего не добилась.

— У нас в доме нет даже крошки съестного,— сказала она соседке.— Я схожу в город, и мы с девочкой перебежмся как-нибудь до возвращения мужа.

В этот вечер была холодная, ветреная погода; рассказчица напрасно уговаривала молодую женщину не ходить в Лисе к ночи. «Ты промокнешь, Мери, накрапывает дождь, а ветер, того и гляди, принесет ливень».

Взад и вперед от приморской деревни в город составляло не менее трех часов скорой ходьбы, но Мери не послушалась советов рассказчицы. «Довольно мне колоть вам глаза,— сказала она,— и так уж нет почти ни одной семьи, где я не взяла бы в долг хлеба, чаю или муки. Заложу колечко, и кончено». Она сходилась, вернулась, а на другой день слегла в жару и бреду; непогода и вечерняя изморось сразила ее двухсторонним воспалением легких, как сказал городской врач, вызванный добросердной рассказчицей. Через неделю на двуспальной кровати Лонгрена осталось пустое место, а соседка переселилась в его дом нянчить и кормить девочку. Ей, одинокой вдове, это было не трудно. К тому же,— прибавила она,— без такого несмышленища скучно.

Лонгрен поехал в город, взял расчет, простился с товарищами и стал растить маленькую Ассоль. Пока девочка не научилась твердо ходить, вдова жила у матроса, заменяя сиротке мать, но лишь только Ассоль перестала падать, заноса ножку через порог, Лонгрен решительно объявил, что теперь он будет сам все делать для девочки, и, поблагодарив вдову за деятельное сочувствие, зажил одинокой жизнью вдовца, сосредоточив все помыслы, надежды, любовь и воспоминания на маленьком существе.

Десять лет скитальческой жизни оставили в его руках очень немного денег. Он стал работать. Скоро в городских магазинах появились его игрушки — искусно сделанные маленькие модели лодок, катеров, однопалубных и двухпалубных парусников, крейсеров, пароходов — словом, того, что он близко знал, что, в силу характера работы, отчасти заменяло ему грохот портовой жизни и живописный труд плаваний. Этим способом Лонгрен добывал столько, чтобы жить в рамках умеренной экономии. Малообщительный по натуре, он, после смерти жены, стал еще замкнутее и нелюдимее. По праздникам его иногда видели в трактире, но он никогда не присаживался, а торопливо выпивал за стойкой стакан водки и уходил, коротко бросая по сторонам «да», «нет», «здравствуйте»,

«прощай», «помаленьку» — на все обращения и кивки соседей. Гостей он не выносил, тихо спроваживая их не силой, но такими намеками и вымышленными обстоятельствами, что посетителю не оставалось ничего иного, как выдумать причину, не позволяющую сидеть дольше.

Сам он тоже не посещал никого; таким образом меж ним и земляками легло холодное отчуждение, и будь работа Лонгрена — игрушки — менее независима от дел деревни, ему пришлось бы ощутительнее испытать на себе последствия таких отношений. Товары и съестные припасы он закупал в городе — Меннерс не мог бы похвастаться даже коробкой спичек, купленной у него Лонгреном. Он делал также сам всю домашнюю работу и терпеливо проходил несвойственное мужчине сложное искусство ращения девочки.

Ассоль было уже пять лет, и отец начинал все мягче и мягче улыбаться, поглядывая на ее нервное, доброе личико, когда, сидя у него на коленях, она трудилась над тайной застегнутого жилета или забавно напевала матросские песни — дикие ревестишия. В передаче детским голосом и не везде с буквой «р» эти песенки производили впечатление танцующего медведя, украшенного голубой ленточкой. В это время произошло событие, тень которого, павшая на отца, укрыла и дочь.

Была весна, ранняя и суровая, как зима, но в другом роде. Недели на три припал к холодной земле резкий береговой норд.

Рыбачьи лодки, повищенные на берег, образовали на белом песке длинный ряд темных килей, напоминающих хребты громадных рыб. Никто не отваживался заняться промыслом в такую погоду. На единственной улице деревушки редко можно было увидеть человека, покинувшего дом; холодный вихрь, несшийся с береговых холмов в пустоту горизонта, делал «открытый воздух» суровой пыткой. Все трубы Каперны дымились с утра до вечера, трепля дым по крутым крышам.

Но эти дни норда выманивали Лонгрена из его маленького теплого дома чаще, чем солнце, забрасывающее в ясную погоду море и Каперну покрывалами воздушного золота. Лонгрен выходил на мостик, настланный по длинным рядам свай, где, на самом конце этого дощатого мола, подолгу курил раздуваемую ветром трубку, смотря, как обнаженное у берегов дно дымилось седой пеной, еле поспевающей за валами, грохочущий бег которых к черному, штормовому горизонту наполнял пространство стадами фантастических гривастых существ, несущихся в разнузданном свирепом отчаянии к далекому утешению. Стоны и шумы, завывающая пальба огромных взлетов воды и, казалось, видимая струя ветра, полосующего окрестность,— так силен был его ровный

пробег,— давали измученной душе Лонгрена ту притупленность, оглушенность, которая, низводя горе к смутной печали, равна действием глубокому сну.

В один из таких дней двенадцатилетний сын Меннерса, Хин, заметив, что отцовская лодка бьется под мостками о сваи, ломая борта, пошел и сказал об этом отцу. Шторм начался недавно; Меннерс забыл вывести лодку на песок. Он немедленно отправился к воде, где увидел на конце мола, спиной к нему стоявшего, куря, Лонгрена. На берегу, кроме их двух, никого более не было. Меннерс прошел по мосткам до середины, спустился в бешено-плещущую воду и отвязал шкот; стоя в лодке, он стал пробираться к берегу, хватаясь руками за сваи. Весла он не взял, и в тот момент, когда, пошатнувшись, упустил схватиться за очередную сваю, сильный удар ветра швырнул нос лодки от мостков в сторону океана. Теперь даже всей длиной тела Меннерс не мог бы достичь самой ближайшей сваи. Ветер и волны, раскачивая, несли лодку в гибельный простор. Сознав положение, Меннерс хотел броситься в воду, чтобы плыть к берегу, но решение его запоздало, так как лодка вертелась уже недалеко от конца мола, где значительная глубина воды и ярость валов обещали верную смерть. Меж Лонгренем и Меннерсом, увлекаемым в штормовую даль, было не больше десяти сажен еще спасительного расстояния, так как на мостках под рукой у Лонгрена висел сверток каната с вплетенным в один его конец грузом. Канат этот висел на случай причала в бурную погоду и бросался с мостков.

— Лонгрен! — закричал смертельно перепуганный Меннерс.— Что же ты стал, как пень? Видишь, меня уносит; брось причал!

Лонгрен молчал, спокойно смотря на метавшегося в лодке Меннерса, только его трубка задымила сильнее, и он, помедлив, вынул ее из рта, чтобы лучше видеть происходящее.

— Лонгрен! — взывал Меннерс.— Ты ведь слышишь меня, я погибаю, спаси!

Но Лонгрен не сказал ему ни одного слова; казалось, он не слышал отчаянного вопля. Пока не отнесло лодку так далеко, что еле долетали слова-крики Меннерса, он не переступил даже с ноги на ногу. Меннерс рыдал от ужаса, заклинал матроса бежать к рыбакам, позвать помощь, обещал деньги, угрожал и сыпал проклятиями, но Лонгрен только подошел ближе к самому краю мола, чтобы не сразу потерять из вида метания и скачки лодки. «Лонгрен,— донеслось к нему глухо, как с крыши — сидящему внутри дома,— спаси!» Тогда, набрав воздуха и глубоко вздохнув, чтобы не потерялось в ветре ни одного слова, Лонгрен крикнул: — Она так же просила тебя! Думай об этом, пока еще жив, Меннерс, и не забудь!

Тогда крики умолкли, и Лонгрен пошел домой. Ассоль, проснувшись, увидела, что отец сидит пред угасающей лампой в глубокой задумчивости. Услышав голос девочки, звавшей его, он подошел к ней, крепко поцеловал и прикрыл сбившимся одеялом.

— Спи, милая,— сказал он,— до утра еще далеко.

— Что ты делаешь?

— Черную игрушку я сделал, Ассоль,— спи!

На другой день только и разговоров было у жителей Каперны, что о пропавшем Меннерсе, а на шестой день привезли его самого, умирающего и злобного. Его рассказ быстро облетел окрестные деревушки. До вечера носило Меннерса; разбитый сотрясениями о борта и дно лодки, за время страшной борьбы с свирепостью волн, грозивших, не уставая, выбросить в море обезумевшего лавочника, он был подобран пароходом «Лукреция», шедшим в Кассет. Простуда и потрясение ужаса прикончили дни Меннерса. Он прожил немного менее сорока восьми часов, призывая на Лонгрена все бедствия, возможные на земле и в воображении. Рассказ Меннерса, как матрос следил за его гибелью, отказав в помощи, красноречивый тем более, что умирающий дышал с трудом и стонал, поразил жителей Каперны. Не говоря уже о том, что редкий из них способен был помнить оскорбление и более тяжкое, чем перенесенное Лонгреном, и горевать так сильно, как горевал он до конца жизни о Мери,— им было отвратительно, непонятно, поражало их, что Лонгрен молчал. Молча, до своих последних слов, посланных вдогонку Меннерсу, Лонгрен стоял; стоял неподвижно, строго и тихо, как судья, выказав глубокое презрение к Меннерсу — большее, чем ненависть, было в его молчании, и это все чувствовали. Если бы он кричал, выражая жестами или суетливостью злорадства, или еще чем иным свое торжество при виде отчаяния Меннерса, рыбаки поняли бы его, но он поступил иначе, чем поступали они — поступил внушительно, непонятно и этим поставил себя выше других, словом, сделал то, чего не прощают. Никто более не кланялся ему, не протягивал руки, не бросал узнающего, здоровающегося взгляда. Совершенно навсегда остался он в стороне от деревенских дел; мальчишки, завидев его, кричали вдогонку: «Лонгрен утопил Меннерса!». Он не обращал на это внимания. Так же, казалось, он не замечал и того, что в трактире или на берегу, среди лодок, рыбаки умолкали в его присутствии, отходя в сторону, как от зачумленного. Случай с Меннерсом закрепил ранее неполное отчуждение. Став полным, оно вызвало прочную взаимную ненависть, тень которой пала и на Ассоль.

Девочка росла без подруг. Два-три десятка детей ее возраста, живших в Каперне, пропитанной, как губка водой, грубым семейным началом, основой которого служил непоколебимый авторитет матери и отца, переимчивые, как все дети в мире, вычеркнули

раз — навсегда маленькую Ассоль из сферы своего покровительства и внимания. Совершилось это, разумеется, постепенно, путем внушения и окриков взрослых приобрело характер страшного запрета, а затем, усиленное пересудами и кривотолками, разрослось в детских умах страхом к дому матроса.

К тому же замкнутый образ жизни Лонгрена освободил теперь истерический язык сплетни; про матроса говаривали, что он где-то кого-то убил, оттого, мол, его больше не берут служить на суда, а сам он мрачен и нелюдим, потому что «терзается угрызениями преступной совести». Играя, дети гнали Ассоль, если она приближалась к ним, швыряли грязью и дразнили тем, что будто отец ее ел человеческое мясо, а теперь делает фальшивые деньги. Одна за другой, наивные ее попытки к сближению оканчивались горьким плачем, синяками, царапинами и другими проявлениями общественного мнения; она перестала, наконец, оскорбляться, но все еще иногда спрашивала отца: — «Скажи, почему нас не любят?» — «Э, Ассоль, — говорил Лонгрэн, — разве они умеют любить? Надо уметь любить, а этого-то они не могут». — «Как это — уметь?» — «А вот так!» Он брал девочку на руки и крепко целовал грустные глаза, жмурившиеся от нежного удовольствия.

Любимым развлечением Ассоль было по вечерам или в праздник, когда отец, отставив банки с клейстером, инструменты и неоконченную работу, садился, сняв передник, отдохнуть, с трубкой в зубах, — забраться к нему на колени и, вертясь в бережном кольце отцовской руки, трогать различные части игрушек, расспрашивая об их назначении. Так начиналась своеобразная фантастическая лекция о жизни и людях — лекция, в которой, благодаря прежнему образу жизни Лонгрена, случайностям, случаю вообще, — диковинным, поразительным и необыкновенным событиям отводилось главное место. Лонгрэн, называя девочке имена снастей, парусов, предметов морского обихода, постепенно увлекался, переходя от объяснений к различным эпизодам, в которых играли роль то брашпиль, то рулевое колесо, то мачта или какой-нибудь тип лодки и т. п., а от отдельных иллюстраций этих переходил к широким картинам морских скитаний, вплетая суеверия в действительность, а действительность — в образы своей фантазии. Тут появлялась и тигровая кошка, вестница кораблекрушения, и говорящая летучая рыба, не послушаться приказаний которой значило сбиться с курса, и Летучий Голландец с неистовым своим экипажем; приметы, привидения, русалки, пираты — словом, все басни, коротающие досуг моряка в штиле или излюбленном кабаке. Рассказывал Лонгрэн также о потерпевших крушение, об одичавших и разучившихся говорить людях, о таинственных кладах, бунтах каторжников и многом другом, что выслушивалось девочкой внимательнее, чем может быть слушался в первый раз рассказ Колумба о новом

материке.— «Ну, говори еще»,— просила Ассоль, когда Лонгрен, задумавшись, умолкал, и засыпала на его груди с головой, полной чудесных снов.

Также служило ей большим, всегда материально существенным удовольствием появление приказчика городской игрушечной лавки, охотно покупавшей работу Лонгрена. Чтобы задобрить отца и выторговать лишнее, приказчик захватывал с собой для девочки пару яблок, сладкий пирожок, горсть орехов. Лонгрен обыкновенно просил настоящую стоимость из нелюбви к торгу, а приказчик сбавлял.— «Эх, вы,— говорил Лонгрен,— да я неделю сидел над этим ботом.— Бот был пятивершковый.— Посмотри, что за прочность, а осадка, а доброта? Бот этот пятнадцать человек выдержит в любую погоду». Кончалось тем, что тихая возня девочки, мурлыкавшей над своим яблоком, лишала Лонгрена стойкости и охоты спорить; он уступал, а приказчик, набив корзину превосходными, прочными игрушками, уходил, посмеиваясь в усы. Всю домовую работу Лонгрен исполнял сам: колол дрова, носил воду, топил печь, стряпал, стирал, гладил белье и, кроме всего этого, успевал работать для денег. Когда Ассоль исполнилось восемь лет, отец выучил ее читать и писать. Он стал изредка брать ее с собой в город, а затем посылать даже одну, если была надобность перехватить денег в магазине или снести товар. Это случалось не часто, хотя Лисе лежал всего в четырех верстах от Каперны, но дорога к нему шла лесом, а в лесу многое может напугать детей, помимо физической опасности, которую, правда, трудно встретить на таком близком расстоянии от города, но все-таки не мешает иметь в виду. Поэтому только в хорошие дни, утром, когда окружающая дорогу чаща полна солнечным ливнем, цветами и тишиной, так что впечатлительности Ассоль не грозили фантомы воображения, Лонгрен отпускал ее в город.

Однажды, в середине такого путешествия к городу, девочка присела у дороги съесть кусок пирога, положенного в корзинку на завтрак. Закусывая, она перебирала игрушки; из них две-три оказались новинкой для нее: Лонгрен сделал их ночью. Одна такая новинка была миниатюрной гоночной яхтой; белое суденышко подняло алые паруса, сделанные из обрезков шелка, употреблявшегося Лонгреном для оклейки пароводных кают — игрушек богатого покупателя. Здесь, видимо, сделав яхту, он не нашел подходящего материала для паруса, употребив что было — лоскутки алого шелка. Ассоль пришла в восхищение. Пламенный веселый цвет так ярко горел в ее руке, как будто она держала огонь. Дорогу пересекал ручей, с переброшенным через него жердяным мостиком; ручей справа и слева уходил в лес. «Если я спущу ее на воду поплавать немного, размышляла Ассоль,— она ведь не промокнет, я ее потом вытру». Отойдя в лес за мостик, по течению ручья, девочка осторожно спустила на воду у самого берега пленившее ее судно; паруса тотчас сверкнули

алым отражением в прозрачной воде: свет, пронизывая материю, лег дрожащим розовым излучением на белых камнях дна.— «Ты откуда приехал, капитан? — важно спросила Ассоль воображенное лицо и, отвечая сама себе, сказала: — Я приехал» приехал... приехал я из Китая.— А что ты привез? — Что привез, о том не скажу.— Ах, ты так, капитан! Ну, тогда я тебя посажу обратно в корзину». Только что капитан приготовился смиренно ответить, что он пошутил и что готов показать слона, как вдруг тихий отбег береговой струи повернул яхту носом к середине ручья, и, как настоящая, полным ходом покинув берег, она ровно поплыла вниз. Мгновенно изменился масштаб видимого: ручей казался девочке огромной рекой, а яхта — далеким, большим судном, к которому, едва не падая в воду, испуганная и оторопевшая, протягивала она руки. «Капитан испугался», — подумала она и побежала за уплывающей игрушкой, надеясь, что ее где-нибудь прибьет к берегу. Поспешно таща не тяжелую, но мешающую корзинку, Ассоль твердила: — «Ах, господи! Ведь случись же...» — Она старалась не терять из вида красивый, плавно убегающий треугольник парусов, спотыкалась, падала и снова бежала.

Ассоль никогда не бывала так глубоко в лесу, как теперь. Ей, поглощенной нетерпеливым желанием поймать игрушку, не смотрелось по сторонам; возле берега, где она сутилась, было довольно препятствий, занимавших внимание. Мишистые стволы упавших деревьев, ямы, высокий папоротник, шиповник, жасмин и орешник мешали ей на каждом шагу; одолевая их, она постепенно теряла силы, останавливаясь все чаще и чаще, чтобы передохнуть или смахнуть с лица липкую паутину. Когда потянулись, в более широких местах, осоковые и тростниковые заросли, Ассоль совсем было потеряла из вида алое сверканье парусов, но, обежав излучину течения, снова увидела их, степенно и неуклонно бегущих прочь. Раз она оглянулась, и лесная громада с ее пестротой, переходящей от дымных столбов света в листве к темным расселинам дремучего сумрака, глубоко поразила девочку. На мгновение оробев, она вспомнила вновь об игрушке и, несколько раз выпустив глубокое «ф-ф-у-у», побежала изо всех сил.

В такой безуспешной и тревожной погоне прошло около часу, когда с удивлением, но и с облегчением Ассоль увидела, что деревья впереди свободно раздвинулись, пропустив синий разлив моря, облака и край желтого песчаного обрыва, на который она выбежала, почти падая от усталости. Здесь было устье ручья; разлившись нешироко и мелко, так что виднелась струящаяся голубизна камней, он пропадал в встречной морской волне. С невысокого, изрытого корнями обрыва Ассоль увидела, что у ручья, на плоском большом камне, спиной к ней, сидит человек, держа в руках сбежавшую яхту, и всесторонне рассматривает ее с любопытством слона, поймавшего бабочку. Отчасти успокоенная тем, что игрушка цела, Ассоль сползла по обрыву и, близко подойдя

к незнакомцу, воззрившись на него изучающим взглядом, ожидая, когда он подымет голову. Но неизвестный так погрузился в созерцание лесного сюрприза, что девочка успела рассмотреть его с головы до ног, установив, что людей, подобных этому незнакомцу, ей видеть еще ни разу не приходилось.

Но перед ней был не кто иной, как путешествующий пешком Эгль, известный собиратель песен, легенд, преданий и сказок. Седые кудри складками выпадали из-под его соломенной шляпы; серая блуза, заправленная в синие брюки, и высокие сапоги придавали ему вид охотника; белый воротничок, галстук, пояс, унизанный серебром блях, трость и сумка с новеньким никелевым замочком — выказывали горожанина. Его лицо, если можно назвать лицом нос, губы и глаза, выглядывавшие из бурно разросшейся лучистой бороды и пышных, свирепо взрогаченных вверх усов, казалось бы вялопрозрачным, если бы не глаза, серые, как песок, и блестящие, как чистая сталь, с взглядом смелым и сильным.

— Теперь отдай мне, — несмело сказала девочка. — Ты уже поиграл. Ты как поймал ее?

Эгль поднял голову, уронив яхту, — так неожиданно прозвучал взволнованный голосок Ассоль. Старик с минуту разглядывал ее, улыбаясь и медленно пропуская бороду в большой, жилистой горсти. Стиранное много раз ситцевое платье едва прикрывало до колен худенькие, загорелые ноги девочки. Ее темные густые волосы, забранные в кружевную косынку, сбились, касаясь плеч. Каждая черта Ассоль была выразительно легка и чиста, как полет ласточки. Темные, с оттенком грустного вопроса глаза казались несколько старше лица; его неправильный мягкий овал был оваян того рода прелестным загаром, какой присущ здоровой белизне кожи. Полуоткрытый маленький рот блестел кроткой улыбкой.

— Клянусь Гриммами, Эзопом и Андерсеном, — сказал Эгль, поглядывая то на девочку, то на яхту. — Это что-то особенное. Слушай-ка ты, растение! Это твоя штука?

— Да, я за ней бежала по всему ручью; я думала, что умру. Она была тут?

— У самых моих ног. Кораблекрушение причиной того, что я, в качестве берегового пирата, могу вручить тебе этот приз. Яхта, покинутая экипажем, была выброшена на песок трехвершковым валом — между моей левой пяткой и окончательностью палки. — Он стукнул тростью. — Как зовут тебя, крошка?

— Ассоль, — сказала девочка, пряча в корзину поданную Эглем игрушку.

— Хорошо, — продолжал непонятную речь старик, не сводя глаз, в глубине которых поблескивала усмешка дружелюбного расположения духа. — Мне, собственно, не надо было спрашивать твое имя. Хорошо, что оно так странно, так однотонно, музыкально, как свист стрелы или шум морской раковины: что бы я стал делать, называйся ты одним из

тех благозвучных, но нестерпимо привычных имен, которые чужды Прекрасной Неизвестности? Тем более я не желаю знать, кто ты, кто твои родители и как ты живешь. К чему нарушать очарование? Я занимался, сидя на этом камне, сравнительным изучением финских и японских сюжетов... как вдруг ручей выплеснул эту яхту, а затем появилась ты... Такая, как есть. Я, милая, поэт в душе — хоть никогда не сочинял сам. Что у тебя в корзинке?

— Лодочки,— сказала Ассоль, встряхивая корзинкой,— потом пароход да еще три таких домика с флагами. Там солдаты живут.

— Отлично. Тебя послали продать. По дороге ты занялась игрой. Ты пустила яхту поплавать, а она сбежала — ведь так?

— Ты разве видел? — с сомнением спросила Ассоль, стараясь вспомнить, не рассказывала ли она это сама.— Тебе кто-то сказал? Или ты угадал?

— Я это знал.— А как же?

— Потому что я — самый главный волшебник. Ассоль смутилась: ее напряжение при этих словах Эгль переступило границу испуга. Пустынный морской берег, тишина, томительное приключение с яхтой, непонятная речь старика с сверкающими глазами, величественность его бороды и волос стали казаться девочке смешением сверхъестественного с действительностью. Сострой теперь Эгль гримасу или закричи что-нибудь — девочка помчалась бы прочь, заплавав и изнемогая от страха. Но Эгль, заметив, как широко раскрылись ее глаза, сделал крутой вольт.

— Тебе нечего бояться меня,— серьезно сказал он.— Напротив, мне хочется поговорить с тобой по душе.— Тут только он уяснил себе, что в лице девочки было так пристально отмечено его впечатлением. «Невольное ожидание прекрасного, блаженной судьбы,— решил он.— Ах, почему я не родился писателем? Какой славный сюжет».

— Ну-ка,— продолжал Эгль, стараясь закруглить оригинальное положение (склонность к мифотворчеству — следствие всегдашней работы — было сильнее, чем опасение бросить на неизвестную почву семена крупной мечты),— ну-ка, Ассоль, слушай меня внимательно. Я был в той деревне — откуда ты, должно быть, идешь, словом, в Каперне. Я люблю сказки и песни, и просидел я в деревне той целый день, стараясь услышать что-нибудь никем не слышанное. Но у вас не рассказывают сказок. У вас не поют песен. А если рассказывают и поют, то, знаешь, эти истории о хитрых мужиках и солдатах, с вечным восхвалением жульничества, эти грязные, как немытые ноги, грубые, как урчание в животе, коротенькие четверостишия с ужасным мотивом... Стой, я сбился. Я заговорю снова. Подумав, он продолжал так: — Не знаю, сколько пройдет лет,— только в Каперне расцветет одна сказка, памятная надолго. Ты будешь большой, Ассоль.

Однажды утром в морской дали под солнцем сверкнет алый парус. Сияющая громада алых парусов белого корабля двинется, рассекая волны, прямо к тебе. Тихо будет плыть этот чудесный корабль, без криков и выстрелов; на берегу много соберется народу, удивляясь и ахая: и ты будешь стоять там. Корабль подойдет величественно к самому берегу под звуки прекрасной музыки; нарядная, в коврах, в золоте и цветах, поплывет от него быстрая лодка.— «Зачем вы приехали? Кого вы ищите?» — спросят люди на берегу. Тогда ты увидишь храброго красивого принца; он будет стоять и протягивать к тебе руки.— «Здравствуй, Ассоль! — скажет он.— Далеко-далеко отсюда я увидел тебя во сне и приехал, чтобы увезти тебя навсегда в свое царство. Ты будешь там жить со мной в розовой глубокой долине. У тебя будет все, чего только ты пожелаешь; жить с тобой мы станем так дружно и весело, что никогда твоя душа не узнает слез и печали». Он посадит тебя в лодку, привезет на корабль, и ты уедешь навсегда в блистательную страну, где всходит солнце и где звезды спустятся с неба, чтобы поздравить тебя с приездом.

— Это все мне? — тихо спросила девочка. Ее серьезные глаза, повеселев, просияли доверием. Опасный волшебник, разумеется, не стал бы говорить так; она подошла ближе.— Может быть, он уже пришел... тот корабль?

— Не так скоро,— возразил Эгль,— сначала, как я сказал, ты вырастешь. Потом... Что говорить? — это будет, и кончено. Что бы ты тогда сделала?

— Я? — Она посмотрела в корзину, но, видимо, не нашла там ничего достойного служить веским вознаграждением.— Я бы его любила,— поспешно сказала она, и не совсем твердо прибавила: — если он не дерется.

— Нет, не будет драться,— сказал волшебник, таинственно подмигнув,— не будет, я ручаюсь за это. Иди, девочка, и не забудь того, что сказал тебе я меж двумя глотками ароматической водки и размышлением о песнях каторжников. Иди. Да будет мир пушистой твоей голове!

Лонгрен работал в своем маленьком огороде, окапывая картофельные кусты. Подняв голову, он увидел Ассоль, стремглав бежавшую к нему с радостным и нетерпеливым лицом.

— Ну, вот ... — сказала она, силясь овладеть дыханием, и ухватила обеими руками за передник отца.— Слушай, что я тебе расскажу... На берегу, там, далеко, сидит волшебник... Она начала с волшебника и его интересного предсказания. Горячка мыслей мешала ей плавно передать происшествие. Далее шло описание наружности волшебника и — в обратном порядке — погоня за упущенной яхтой.

Лонгрен выслушал девочку, не перебивая, без улыбки, и, когда она кончила, воображение быстро нарисовало ему неизвестного старика с ароматической водкой

в одной руке и игрушкой в другой. Он отвернулся, но, вспомнив, что в великих случаях детской жизни подобает быть человеку серьезным и удивленным, торжественно закивал головой, приговаривая: — Так, так; по всем приметам, некому иначе и быть, как волшебнику. Хотел бы я на него посмотреть... Но ты, когда пойдешь снова, не сворачивай в сторону; заблудиться в лесу нетрудно.

Бросив лопату, он сел к низкому хворостяному забору и посадил девочку на колени. Страшно усталая, она пыталась еще прибавить кое-какие подробности, но жара, волнение и слабость клонили ее в сон. Глаза ее слипались, голова опустилась на твердое отцовское плечо, мгновение — и она унеслась бы в страну сновидений, как вдруг, обеспокоенная внезапным сомнением, Ассоль села прямо, с закрытыми глазами и, упираясь кулачками в жилет Лонгрена, громко сказала: — Ты как думаешь, придет волшебниковый корабль за мной или нет?

— Придет,— спокойно ответил матрос,— раз тебе это сказали, значит все верно.

»Вырастет, забудет,— подумал он,— а пока... не стоит отнимать у тебя такую игрушку. Много ведь придется в будущем увидеть тебе не алых, а грязных и хищных парусов: издали — нарядных и белых, вблизи — рваных и наглых. Проезжий человек пошутил с моей девочкой. Что ж?! Добрая шутка! Ничего — шутка! Смотри, как сморило тебя,— полдня в лесу, в чаще. А насчет алых парусов думай, как я: будут тебе алые паруса».

Ассоль спала. Лонгрен, достав свободной рукой трубку, закурил, и ветер пронес дым сквозь плетень, в куст, росший с внешней стороны огорода. У куста, спиной к забору, прожевывая пирог, сидел молодой нищий. Разговор отца с дочерью привел его в веселое настроение, а запах хорошего табаку настроил добычливо.— Дай, хозяин, покурить бедному человеку,— сказал он сквозь прутья.— Мой табак против твоего не табак, а, можно сказать, отравя.

— Я бы дал,— вполголоса ответил Лонгрен,— но табак у меня в том кармане. Мне, видишь, не хочется будить дочку.

— Вот беда! Проснется, опять уснет, а прохожий человек взял да и покурил.

— Ну,— возразил Лонгрен,— ты не без табаку все-таки, а ребенок устал. Зайди, если хочешь, попозже.

Нищий презрительно сплюнул, вздел на палку мешок и разъяснил: — Принцесса, ясное дело. Вбил ты ей в голову эти заморские корабли! Эх ты, чудак-чудаковский, а еще хозяин!

— Слушай-ка,— шепнул Лонгрен,— я, пожалуй, разбужу ее, но только затем, чтобы намылить твою здоровенную шею. Пошел вон!

Через полчаса нищий сидел в трактире за столом с дюжиной рыбаков. Сзади их, то дергая мужей за рукав, то снимая через их плечо стакан с водкой,— для себя, разумеется,— сидели рослые женщины с гнутыми бровями и руками круглыми, как булыжник. Нищий, вскипая обидой, повествовал: — И не дал мне табаку.— «Тебе,— говорит,— исполнится совершеннолетний год, а тогда,— говорит,— специальный красный корабль ... За тобой. Так как твоя участь выйти за принца. И тому,— говорит,— волшебнику — верь». Но я говорю: — «Буди, буди, мол, табаку-то достать». Так ведь он за мной полдороги бежал.

— Кто? Что? О чем толкует? — слышались любопытные голоса женщин. Рыбаки, еле поворачивая головы, растолковывали с усмешкой: — Лонгрен с дочерью одичали, а может, повредились в рассудке; вот человек рассказывает. Колдун был у них, так понимать надо. Они ждут — тетки, вам бы не прозевать! — заморского принца, да еще под красными парусами!

Через три дня, возвращаясь из городской лавки, Ассоль услышала в первый раз: — Эй, висельница! Ассоль! Посмотри-ка сюда! Красные паруса плывут!

Девочка, вздрогнув, невольно взглянула из-под руки на разлив моря. Затем обернулась в сторону восклицаний; там, в двадцати шагах от нее, стояла кучка ребят; они гримасничали, высывая языки. Вздохнув, девочка побежала домой.

II. Грэй

Если Цезарь находил, что лучше быть первым в деревне, чем вторым в Риме, то Артур Грэй мог не завидовать Цезарю в отношении его мудрого желания. Он родился капитаном, хотел быть им и стал им.

Огромный дом, в котором родился Грэй, был мрачен внутри и величественен снаружи. К переднему фасаду примыкали цветник и часть парка. Лучшие сорта тюльпанов — серебристо-голубых, фиолетовых и черных с розовой тенью — извивались в газоне линиями прихотливо брошенных ожерелий. Старые деревья парка дремали в рассеянном полусвете над осокой извилистого ручья. Ограда замка, так как это был настоящий замок, состояла из витых чугунных столбов, соединенных железным узором. Каждый столб оканчивался наверху пышной чугунной лилией; эти чаши по торжественным дням наполнялись маслом, пылая в ночном мраке обширным огненным строем.

Отец и мать Грэя были надменные невольники своего положения, богатства и законов того общества, по отношению к которому могли говорить «мы». Часть их души, занятая галереей предков, мало достойна изображения, другая часть — воображаемое продолжение галереи — начиналась маленьким Грэем, обреченным по известному, заранее составленному плану прожить жизнь и умереть так, чтобы его портрет мог быть

повешен на стене без ущерба фамильной чести. В этом плане была допущена небольшая ошибка: Артур Грэй родился с живой душой, совершенно не склонной продолжать линию фамильного начертания.

Эта живость, эта совершенная извращенность мальчика начала сказываться на восьмом году его жизни; тип рыцаря причудливых впечатлений, искателя и чудотворца, т. е. человека, взявшего из бесчисленного разнообразия ролей жизни самую опасную и трогательную — роль провидения, намечался в Грэе еще тогда, когда, приставив к стене стул, чтобы достать картину, изображавшую распятие, он вынул гвозди из окровавленных рук Христа, т. е. попросту замазал их голубой краской, похищенной у маляра. В таком виде он находил картину более сносной. Увлеченный своеобразным занятием, он начал уже замазывать и ноги распятого, но был застигнут отцом. Старик снял мальчика со стула за уши и спросил: — Зачем ты испортил картину?

— Я не испортил.

— Это работа знаменитого художника.

— Мне все равно, — сказал Грэй. — Я не могу допустить, чтобы при мне торчали из рук гвозди и текла кровь. Я этого не хочу.

В ответе сына Лионель Грэй, скрыв под усами улыбку, узнал себя и не наложил наказания.

Грэй неумоимо изучал замок, делая поразительные открытия. Так, на чердаке он нашел стальной рыцарский хлам, книги, переплетенные в железо и кожу, истлевшие одежды и полчища голубей. В погребе, где хранилось вино, он получил интересные сведения относительно лафита, мадеры, хереса. Здесь, в мутном свете остроконечных окон, придавленных косыми треугольниками каменных сводов, стояли маленькие и большие бочки; самая большая, в форме плоского круга, занимала всю поперечную стену погреба, столетний темный дуб бочки лоснился как отшлифованный. Среди бочонков стояли в плетеных корзинках пузатые бутылки зеленого и синего стекла. На камнях и на земляном полу росли серые грибы с тонкими ножками: везде — плесень, мох, сырость, кислый, удушливый запах. Огромная паутина золотилась в дальнем углу, когда, под вечер, солнце высматривало ее последним лучом. В одном месте было зарыто две бочки лучшего Аликанте, какое существовало во время Кромвеля, и погребщик, указывая Грэю на пустой угол, не упускал случая повторить историю знаменитой могилы, в которой лежал мертвец, более живой, чем стая фокстерьеров. Начиная рассказ, рассказчик не забывал попробовать, действует ли кран большой бочки, и отходил от него, видимо, с облегченным сердцем, так как невольные слезы чересчур креп кой радости блестели в его повеселевших глазах.

— Ну вот что,— говорил Польдишок Грэю, усаживаясь на пустой ящик и набивая острый нос табаком,— видишь ты это место? Там лежит такое вино, за которое не один пьяница дал бы согласие вырезать себе язык, если бы ему позволили хватить небольшой стаканчик. В каждой бочке сто литров вещества, взрывающего душу и превращающего тело в неподвижное тесто. Его цвет темнее вишни, и оно не потечет из бутылки. Оно густо, как хорошие сливки. Оно заключено в бочки черного дерева, крепкого, как железо. На них двойные обручи красной меди. На обручах латинская надпись: «Меня выпьет Грэй, когда будет в раю». Эта надпись толковалась так пространно и разноречиво, что твой прадедушка, высокородный Симеон Грэй, построил дачу, назвал ее «Рай», и думал таким образом согласить загадочное изречение с действительностью путем невинного остроумия. Но что ты думаешь? Он умер, как только начали сбивать обручи, от разрыва сердца,— так волновался лакомый старичок. С тех пор бочку эту не трогают. Возникло убеждение, что драгоценное вино принесет несчастье. В самом деле, такой загадки не задавал египетский сфинкс. Правда, он спросил одного мудреца: — «Съем ли я тебя, как съедаю всех? Скажи правду, останешься жив», но и то, по зрелом размышлении...

— Кажется, опять каплет из крана,— перебивал сам себя Польдишок, косвенными шагами устремляясь в угол, где, укрепив кран, возвращался с открытым, светлым лицом.— Да. Хорошо рассудив, а главное, не торопясь, мудрец мог бы сказать сфинксу: «Пойдем, братец, выпьем, и ты забудешь об этих глупостях». «Меня выпьет Грэй, когда будет в раю!» Как понять? Выпьет, когда умрет, что ли? Странно. Следовательно, он святой, следовательно, он не пьет ни вина, ни простой водки. Допустим, что «рай» означает счастье. Но раз так поставлен вопрос, всякое счастье утратит половину своих блестящих перышек, когда счастливец искренно спросит себя: рай ли оно? Вот то-то и штука. Чтобы с легким сердцем напиться из такой бочки и смеяться, мой мальчик, хорошо смеяться, нужно одной ногой стоять на земле, другой — на небе. Есть еще третье предположение: что когда-нибудь Грэй допьется до блаженно-райского состояния и дерзко опустошит бочечку. Но это, мальчик, было бы не исполнение предсказания, а трактирный дебош.

Убедившись еще раз в исправном состоянии крана большой бочки, Польдишок сосредоточенно и мрачно заканчивал: — Эти бочки привез в 1793 году твой предок, Джон Грэй, из Лиссабона, на корабле «Бигль»; за вино было уплачено две тысячи золотых пиастров. Надпись на бочках сделана оружейным мастером Вениамином Эльяном из Пондишери. Бочки погружены в грунт на шесть футов и засыпаны золой из виноградных стеблей. Этого вина никто не пил, не пробовал и не будет пробовать.

— Я выпью его,— сказал однажды Грэй, топнув ногой.

— Вот храбрый молодой человек! — заметил Польдишок. — Ты выпьешь его в раю?

— Конечно. Вот рай!.. Он у меня, видишь? — Грэй тихо засмеялся, раскрыв свою маленькую руку. Нежная, но твердых очертаний ладонь озарилась солнцем, и мальчик сжал пальцы в кулак. — Вот он, здесь!.. То тут, то опять нет...

Говоря это, он то раскрывал, то сжимал руку и наконец, довольный своей шуткой, выбежал, опередив Польдишока, по мрачной лестнице в коридор нижнего этажа.

Посещение кухни было строго воспрещено Грэю, но, раз открыв уже этот удивительный, полыхающий огнем очагов мир пара, копоти, шипения, клокотания кипящих жидкостей, стука ножей и вкусных запахов, мальчик усердно навещал огромное помещение. В суровом молчании, как жрецы, двигались повара; их белые колпаки на фоне почерневших стен придавали работе характер торжественного служения; веселые, толстые судомойки у бочек с водой мыли посуду, звеня фарфором и серебром; мальчики, сгибаясь под тяжестью, вносили корзины, полные рыб, устриц, раков и фруктов. Там на длинном столе лежали радужные фазаны, серые утки, пестрые куры: там свиная туша с коротеньким хвостом и младенчески закрытыми глазами; там — репа, капуста, орехи, синий изюм, загорелые персики.

На кухне Грэй немного робел: ему казалось, что здесь всем двигают темные силы, власть которых есть главная пружина жизни замка; окрики звучали как команда и заклинание; движения работающих, благодаря долгому навыку, приобрели ту отчетливую, скупую точность, какая кажется вдохновением. Грэй не был еще так высок, чтобы взглянуть в самую большую кастрюлю, бурлившую подобно Везувия, но чувствовал к ней особенное почтение; он с трепетом смотрел, как ее ворочают две служанки; на плиту выплескивалась тогда дымная пена, и пар, поднимаясь с зашумевшей плиты, волнами наполнял кухню. Раз жидкости выплеснулось так много, что она обварила руку одной девушке. Кожа мгновенно покраснела, даже ногти стали красными от прилива крови, и Бетси (так звали служанку), плача, натирала маслом пострадавшие места. Слезы неудержимо катились по ее круглому перепутанному лицу.

Грэй замер. В то время, как другие женщины хлопотали около Бетси, он пережил ощущение острого чужого страдания, которое не мог испытать сам.

— Очень ли тебе больно? — спросил он.

— Попробуй, так узнаешь, — ответила Бетси, накрывая руку передником.

Нахмутив брови, мальчик вскарабкался на табурет, зачерпнул длинной ложкой горячей жижи (сказать кстати, это был суп с бараниной) и плеснул на сгиб кисти. Впечатление оказалось не слабым, но слабость от сильной боли заставила его пошатнуться. Бледный, как мука, Грэй подошел к Бетси, заложив горящую руку в карман штанишек.

— Мне кажется, что тебе очень больно,— сказал он, умалчивая о своем опыте.—
Пойдем, Бетси, к врачу. Пойдем же!

Он усердно тянул ее за юбку, в то время как сторонники домашних средств наперерыв давали служанке спасительные рецепты. Но девушка, сильно мучаясь, пошла с Грэем. Врач смягчил боль, наложив перевязку. Лишь после того, как Бетси ушла, мальчик показал свою руку. Этот незначительный эпизод сделал двадцатилетнюю Бетси и десятилетнего Грэя истинными друзьями. Она набивала его карманы пирожками и яблоками, а он рассказывал ей сказки и другие истории, вычитанные в своих книжках. Однажды он узнал, что Бетси не может выйти замуж за конюха Джима, ибо у них нет денег обзавестись хозяйством. Грэй разбил каминными щипцами свою фарфоровую копилку и вытряхнул оттуда все, что составляло около ста фунтов. Встав рано, когда бесприданница удалилась на кухню, он пробрался в ее комнату и, засунув подарок в сундук девушки, прикрыл его короткой запиской: «Бетси, это твое. Предводитель шайки разбойников Робин Гуд». Переполох, вызванный на кухне этой историей, принял такие размеры, что Грэй должен был сознаться в подлоге. Он не взял денег назад и не хотел более говорить об этом.

Его мать была одною из тех натур, которые жизнь отливает в готовой форме. Она жила в полусне обеспеченности, предусматривающей всякое желание заурядной души, поэтому ей не оставалось ничего делать, как советоваться с портнихами, доктором и дворецким. Но страстная, почти религиозная привязанность к своему странному ребенку была, надо полагать, единственным клапаном тех ее склонностей, захлороформированных воспитанием и судьбой, которые уже не живут, но смутно бродят, оставляя волю бездейственной. Знатная дама напоминала паву, высидевшую яйцо лебедя. Она болезненно чувствовала прекрасную обособленность сына; грусть, любовь и стеснение наполняли ее, когда она прижимала мальчика к груди, где сердце говорило другое, чем язык, привычно отражающий условные формы отношений и помышлений. Так облачный эффект, причудливо построенный солнечными лучами, проникает в симметрическую обстановку казенного здания, лишая ее банальных достоинств; глаз видит и не узнает помещения: таинственные оттенки света среди убожества творят ослепительную гармонию.

Знатная дама, чье лицо и фигура, казалось, могли отвечать лишь ледяным молчанием огненным голосам жизни, чья тонкая красота скорее отталкивала, чем привлекала, так как в ней чувствовалось надменное усилие воли, лишённое женственного притяжения,— эта Лилиан Грэй, оставаясь наедине с мальчиком, делалась простой мамой, говорившей любящим, кротким тоном те самые сердечные пустяки, какие не передашь на бумаге — их

сила в чувстве, не в самих них. Она решительно не могла в чем бы то ни было отказать сыну. Она прощала ему все: пребывание в кухне, отвращение к урокам, непослушание и многочисленные причуды.

Если он не хотел, чтобы подстригали деревья, деревья оставались нетронутыми, если он просил простить или наградить кого-либо, заинтересованное лицо знало, что так и будет; он мог ездить на любой лошади, брать в замок любую собаку; рыться в библиотеке, бегать босиком и есть, что ему вздумается.

Его отец некоторое время боролся с этим, но уступил — не принципу, а желанию жены. Он ограничился удалением из замка всех детей служащих, опасаясь, что благодаря низкому обществу прихоти мальчика превратятся в склонности, трудно-искоренимые. В общем, он был всепоглощенно занят бесчисленными семейными процессами, начало которых терялось в эпохе возникновения бумажных фабрик, а конец — в смерти всех князюшек. Кроме того, государственные дела, дела поместий, диктант мемуаров, выезды парадных охот, чтение газет и сложная переписка держали его в некотором внутреннем отдалении от семьи; сына он видел так редко, что иногда забывал, сколько ему лет.

Таким образом, Грэй жил в своем мире. Он играл один — обыкновенно на задних дворах замка, имевших в старину боевое значение. Эти обширные пустыри, с остатками высоких рвов, с заросшими мхом каменными погребками, были полны бурьяна, крапивы, репейника, терна и скромнопестрых диких цветов. Грэй часами оставался здесь, исследуя норы кротов, сражаясь с бурьяном, подстерегая бабочек и строя из кирпичного лома крепости, которые бомбардировал палками и булыжником.

Ему шел уже двенадцатый год, когда все намеки его души, все разрозненные черты духа и оттенки тайных порывов соединились в одном сильном моменте и тем получив стройное выражение стали неукротимым желанием. До этого он как бы находил лишь отдельные части своего сада — просвет, тень, цветок, дремучий и пышный ствол — во множестве садов иных, и вдруг увидел их ясно, все — в прекрасном, поражающем соответствии.

Это случилось в библиотеке. Ее высокая дверь с мутным стеклом сверху была обыкновенно заперта, но защелка замка слабо держалась в гнезде створок; надавленная рукой, дверь отходила, натуживалась и раскрывалась. Когда дух исследования заставил Грэя проникнуть в библиотеку, его поразила пыльный свет, вся сила и особенность которого заключалась в цветном узоре верхней части оконных стекол. Тишина покинутости стояла здесь, как прудовая вода. Темные ряды книжных шкапов местами примыкали к окнам, заслонив их наполовину, между шкапов были проходы, заваленные горами книг. Там — раскрытый альбом с выскользнувшими внутренними листами,

там — свитки, перевязанные золотым шнуром; стопы книг угрюмого вида; толстые пласты рукописей, насыпь миниатюрных томиков, трещавших, как кора, если их раскрывали; здесь — чертежи и таблицы, ряды новых изданий, карты; разнообразие переплетов, грубых, нежных, черных, пестрых, синих, серых, толстых, тонких, шершавых и гладких. Шкапы были плотно набиты книгами. Они казались стенами, заключившими жизнь в самой толще своей. В отражениях шкапных стекол виднелись другие шкапы, покрытые бесцветно блестящими пятнами. Огромный глобус, заключенный в медный сферический крест экватора и меридиана, стоял на круглом столе.

Обернувшись к выходу, Грэй увидел над дверью огромную картину, сразу содержанием своим наполнившую душное оцепенение библиотеки. Картина изображала корабль, вздымающийся на гребень морского вала. Струи пены стекали по его склону. Он был изображен в последнем моменте взлета. Корабль шел прямо на зрителя. Высоко поднявшийся бугшприт заслонял основание мачт. Гребень вала, распластаный корабельным килем, напоминал крылья гигантской птицы. Пена неслась в воздух. Паруса, туманно видимые из-за бакборта и выше бугшприта, полные неистовой силы шторма, валились всей громадой назад, чтобы, перейдя вал, выпрямиться, а затем, склоняясь над бездной, мчат судно к новым лавинам. Разорванные облака низко трепетали над океаном. Тусклый свет обреченно боролся с надвигающейся тьмой ночи. Но всего замечательнее была в этой картине фигура человека, стоящего на баке спиной к зрителю. Она выражала все положение, даже характер момента. Поза человека (он расставил ноги, взмахнув руками) ничего собственно не говорила о том, чем он занят, но заставляла предполагать крайнюю напряженность внимания, обращенного к чему-то на палубе, невидимой зрителю. Завернутые полы его кафтана трепались ветром; белая коса и черная шпага вытянуто рвались в воздух; богатство костюма выказывало в нем капитана, танцующее положение тела — взмах вала; без шляпы, он был, видимо, поглощен опасным моментом и кричал — но что? Видел ли он, как валится за борт человек, приказывал ли повернуть на другой галс или, заглушая ветер, звал боцмана? Не мысли, но тени этих мыслей выросли в душе Грэя, пока он смотрел картину. Вдруг показалось ему, что слева подошел, став рядом, неизвестный невидимый; стоило повернуть голову, как причудливое ощущение исчезло бы без следа. Грэй знал это. Но он не погасил воображения, а прислушался. Беззвучный голос выкрикнул несколько отрывистых фраз, непонятных, как малайский язык; раздался шум как бы долгих обвалов; эхо и мрачный ветер наполнили библиотеку. Все это Грэй слышал внутри себя. Он осмотрелся: мгновенно вставшая тишина рассеяла звучную паутину фантазии; связь с бурей исчезла.

Грэй несколько раз приходил смотреть эту картину. Она стала для него тем нужным словом в беседе души с жизнью, без которого трудно понять себя. В маленьком мальчике постепенно укладывалось огромное море. Он сжился с ним, роясь в библиотеке, выискивая и жадно читая те книги, за золотой дверью которых открывалось синее сияние океана. Там, сея за кормой пену, двигались корабли. Часть их теряла паруса, мачты и, захлебываясь волной, опускалась в тьму пучин, где мелькают фосфорические глаза рыб. Другие, схваченные бурунами, бились о рифы; утихающее волнение грозно шатало корпус; обезлюдевший корабль с порванными снастями переживал долгую агонию, пока новый шторм не разносил его в щепки. Третьи благополучно грузились в одном порту и выгружались в другом; экипаж, сидя за трактирным столом, воспевал плавание и любовно пил водку. Были там еще корабли-пираты, с черным флагом и страшной, размахивающей ножами командой; корабли-призраки, сияющие мертвенным светом синего озарения; военные корабли с солдатами, пушками и музыкой; корабли научных экспедиций, высматривающие вулканы, растения и животных; корабли с мрачной тайной и бунтами; корабли открытий и корабли приключений.

В этом мире, естественно, возвышалась над всем фигура капитана. Он был судьбой, душой и разумом корабля. Его характер определял досуга и работу команды. Сама команда подбиралась им лично и во многом отвечала его наклонностям. Он знал привычки и семейные дела каждого человека. Он обладал в глазах подчиненных магическим знанием, благодаря которому уверенно шел, скажем, из Лиссабона в Шанхай, по необозримым пространствам. Он отражал бурю противодействием системы сложных усилий, убивая панику короткими приказами; плывал и останавливался, где хотел; распоряжался отплытием и нагрузкой, ремонтом и отдыхом; большую и разумнейшую власть в живом деле, полном непрерывного движения, трудно было представить. Эта власть замкнутостью и полнотой равнялась власти Орфея.

Такое представление о капитане, такой образ и такая истинная действительность его положения заняли, по праву душевных событий, главное место в блистающем сознании Грэя. Никакая профессия, кроме этой, не могла бы так удачно сплавить в одно целое все сокровища жизни, сохранив неприкосновенным тончайший узор каждого отдельного счастья. Опасность, риск, власть природы, свет далекой страны, чудесная неизвестность, мелькающая любовь, цветущая свиданием и разлукой; увлекательное кипение встреч, лиц, событий; безмерное разнообразие жизни, между тем как высоко в небе то Южный Крест, то Медведица, и все материки — в зорких глазах, хотя твоя каюта полна непокидающей родины с ее книгами, картинами, письмами и сухими цветами, обвитыми шелковистым локоном в замшевой ладанке на твердой груди. Осенью, на пятнадцатом году жизни,

Артур Грэй тайно покинул дом и проник за золотые ворота моря. Вскорости из порта Дубельт вышла в Марсель шхуна «Ансельм», увозя юнгу с маленькими руками и внешностью переодетой девочки. Этот юнга был Грэй, обладатель изящного саквояжа, тонких, как перчатка, лакированных сапожков и батистового белья с вытканными коронами.

В течение года, пока «Ансельм» посещал Францию, Америку и Испанию, Грэй промотал часть своего имущества на пирожном, отдавая этим дань прошлому, а остальную часть — для настоящего и будущего — проиграл в карты. Он хотел быть «дьявольским» моряком. Он, задыхаясь, пил водку, а на купаньи, с замирающим сердцем, прыгал в воду головой вниз с двухсаженной высоты. По-немногу он потерял все, кроме главного — своей странной летящей души; он потерял слабость, став широк костью и крепок мускулами, бледность заменил темным загаром, изысканную беспечность движений отдал за уверенную меткость работающей руки, а в его думающих глазах отразился блеск, как у человека, смотрящего на огонь. И его речь, утратив неравномерную, надменно застенчивую текучесть, стала краткой и точной, как удар чайки в струю за трепетным серебром рыб.

Капитан «Ансельма» был добрый человек, но суровый моряк, взявший мальчика из некоего злорадства. В отчаянном желании Грэя он видел лишь эксцентрическую прихоть и заранее торжествовал, представляя, как месяца через два Грэй скажет ему, избегая смотреть в глаза: — «Капитан Гоп, я ободрал локти, ползая по снастям; у меня болят бока и спина, пальцы не разгибаются, голова трещит, а ноги трясутся. Все эти мокрые канаты в два пуда на весу рук; все эти леера, ванты, брашпили, тросы, стеньги и саллинги созданы на мучение моему нежному телу. Я хочу к маме». Выслушав мысленно такое заявление, капитан Гоп держал, мысленно же, следующую речь: — «Отправляйтесь куда хотите, мой птенчик. Если к вашим чувствительным крылышкам пристала смола, вы можете отмыть ее дома одеколоном «Роза-Мимоза». Этот выдуманный Гопом одеколон более всего радовал капитана и, закончив воображенную отповедь, он вслух повторял: — Да. Ступайте к «Розе-Мимозе».

Между тем внушительный диалог приходил на ум капитану все реже и реже, так как Грэй шел к цели с стиснутыми зубами и побледневшим лицом. Он выносил беспокойный труд с решительным напряжением воли, чувствуя, что ему становится все легче и легче по мере того, как суровый корабль вламывался в его организм, а неумение заменялось привычкой. Случалось, что петлей якорной цепи его сшибало с ног, ударяя о палубу, что непридержанный у кнека канат вырывался из рук, сдирая с ладоней кожу, что ветер бил его по лицу мокрым углом паруса с вшитым в него железным кольцом, и, короче сказать,

вся работа являлась пыткой, требующей пристального внимания, но, как ни тяжело он дышал, с трудом разгибая спину, улыбка презрения не оставляла его лица. Он молча сносил насмешки, издевательства и неизбежную брань, до тех пор пока не стал в новой сфере «своим», но с этого времени неизменно отвечал боксом на всякое оскорбление.

Однажды капитан Гоп, увидев, как он мастерски вяжет на рею парус, сказал себе: «Победа на твоей стороне, плут». Когда Грэй спустился на палубу, Гоп вызвал его в каюту и, раскрыв истрепанную книгу, сказал: — Слушай внимательно! Брось курить! Начинается отделка щенка под капитана.

И он стал читать — вернее, говорить и кричать — по книге древние слова моря. Это был первый урок Грэя. В течение года он познакомился с навигацией, практикой, кораблестроением, морским правом, логикой и бухгалтерией. Капитан Гоп подавал ему руку и говорил: «Мы».

В Ванкувере Грэя поймало письмо матери, полное слез и страха. Он ответил: «Я знаю. Но если бы ты видела, как я; посмотри моими глазами. Если бы ты слышала, как я: приложи к уху раковину: в ней шум вечной волны; если бы ты любила, как я — все, в твоём письме я нашел бы, кроме любви и чека,— улыбку...» И он продолжал плавать, пока «Ансельм» не прибыл с грузом в Дубельт, откуда, пользуясь остановкой, двадцатилетний Грэй отправился навестить замок. Все было то же кругом; так же нерушимо в подробностях и в общем впечатлении, как пять лет назад, лишь гуще стала листва молодых вязов; ее узор на фасаде здания сдвинулся и разросся.

Слуги, сбегавшиеся к нему, обрадовались, восторгались и замерли в той же почтительности, с какой, как бы не далее как вчера, встречали этого Грэя. Ему сказали, где мать; он прошел в высокое помещение и, тихо прикрыв дверь, неслышно остановился, смотря на поседевшую женщину в черном платье. Она стояла перед распятием: ее страстный шепот был звучен, как полное биение сердца.— «О плавающих, путешествующих, болеющих, страдающих и плененных»,— слышал, коротко дыша, Грэй. Затем было сказано: — «и мальчику моему...» Тогда он сказал: — «Я ...» Но больше не мог ничего выговорить. Мать обернулась. Она похудела: в надменности ее тонкого лица светилось новое выражение, подобное возвращенной юности. Она стремительно подошла к сыну; короткий грудной смех, сдержанное восклицание и слезы в глазах — вот все. Но в эту минуту она жила сильнее и лучше, чем за всю жизнь.— «Я сразу узнала тебя, о, мой милый, мой маленький!» И Грэй действительно перестал быть большим. Он выслушал о смерти отца, затем рассказал о себе. Она внимала без упреков и возражений, но про себя — во всем, что он утверждал, как истину своей жизни,— видела лишь игрушки, которыми забавляется ее мальчик. Такими игрушками были материки, океаны и корабли.

Грэй пробыл в замке семь дней; на восьмой день, взяв крупную сумму денег, он вернулся в Дубельт и сказал капитану Гопу: «Благодарю. Вы были добрым товарищем. Прощай же, старший товарищ,— здесь он закрепил истинное значение этого слова жутким, как тиски, рукопожатием,— теперь я буду плавать отдельно, на собственном корабле». Гоп вспыхнул, плюнул, вырвал руку и пошел прочь, но Грэй, догнав, обнял его. И они уселись в гостинице, все вместе, двадцать четыре человека с командой, и пили, и кричали, и пели, и выпили и съели все, что было на буфете и в кухне.

Прошло еще мало времени, и в порте Дубельт вечерняя звезда сверкнула над черной линией новой мачты. То был «Секрет», купленный Грэем; трехмачтовый галиот в двести шестьдесят тонн. Так, капитаном и собственником корабля Артур Грэй плывал еще четыре года, пока судьба не привела его в Лисе. Но он уже навсегда запомнил тот короткий грудной смех, полный сердечной музыки, каким встретили его дома, и раза два в год посещал замок, оставляя женщине с серебряными волосами нетвердую уверенность в том, что такой большой мальчик, пожалуй, справится с своими игрушками.

III. Рассвет

Струя пены, отбрасываемая кормой корабля Грэя «Секрет», прошла через океан белой чертой и погасла в блеске вечерних огней Лисса. Корабль встал на рейде недалеко от маяка.

Десять дней «Секрет» выгружал чесучу, кофе и чай, одиннадцатый день команда провела на берегу, в отдыхе и винных парах; на двенадцатый день Грэй глухо затосковал, без всякой причины, не понимая тоски.

Еще утром, едва проснувшись, он уже почувствовал, что этот день начался в черных лучах. Он мрачно оделся, неохотно позавтракал, забыл прочитать газету и долго курил, погруженный в невыразимый мир бесцельного напряжения; среди смутно возникающих слов бродили непризнанные желания, взаимно уничтожая себя равным усилием. Тогда он занялся делом.

В сопровождении боцмана Грэй осмотрел корабль, велел подтянуть ванты, ослабить штуртрос, почистить клюзы, переменить кливер, просмолить палубу, вычистить компас, открыть, проветрить и вымести трюм. Но дело не развлекало Грэя. Полный тревожного внимания к тоскливости дня, он прожил его раздражительно и печально: его как бы позвал кто-то, но он забыл, кто и куда.

Под вечер он уселся в каюте, взял книгу и долго возражал автору, делая на полях заметки парадоксального свойства. Некоторое время его забавляла эта игра, эта беседа с властвующим из гроба мертвым. Затем, взяв трубку, он утонул в синем дыме, живя среди призрачных арабесок, возникающих в его зыбких слоях. Табак страшно могуч; как

масло, вылитое в скачущий разрыв волн, смиряет их бешенство, так и табак: смягчая раздражение чувств, он сводит их несколькими тонами ниже; они звучат плавнее и музыкальнее. Поэтому тоска Грэй, утратив наконец после трех трубок наступательное значение, перешла в задумчивую рассеянность. Такое состояние длилось еще около часа; когда исчез душевный туман, Грэй очнулся, захотел движения и вышел на палубу. Была полная ночь; за бортом в сне черной воды дремали звезды и огни мачтовых фонарей. Теплый, как щека, воздух пахнул морем. Грэй, поднял голову, прищурился на золотой уголь звезды; мгновенно через умопомрачительность миль проникла в его зрачки огненная игла далекой планеты. Глухой шум вечернего города достигал слуха из глубины залива; иногда с ветром по чуткой воде влетала береговая фраза, сказанная как бы на палубе; ясно прозвучав, она гасла в скрипе снастей; на баке вспыхнула спичка, осветив пальцы, круглые глаза и усы. Грэй свистнул; огонь трубки двинулся и поплыл к нему; скоро капитан увидел во тьме руки и лицо вахтенного.

— Передай Летике,— сказал Грэй,— что он поедет со мной. Пусть возьмет удочки.

Он спустился в шлюп, где ждал минут десять. Летика, проворный, жуликоватый парень, загремев о борт веслами, подал их Грэю; затем спустился сам, наладил уключины и сунул мешок с провизией в корму шлюпа. Грэй сел к рулю.

— Куда прикажете плыть, капитан? — спросил Летика, кружа лодку правым веслом.

Капитан молчал. Матрос знал, что в это молчание нельзя вставлять слова, и поэтому, замолчав сам, стал сильно грести.

Грэй взял направление к открытому морю, затем стал держаться левого берега. Ему было все равно, куда плыть. Руль глухо журчал; звякали и плескали весла, все остальное было морем и тишиной.

В течение дня человек внимает такому множеству мыслей, впечатлений, речей и слов, что все это составило бы не одну толстую книгу. Лицо дня приобретает определенное выражение, но Грэй сегодня тщетно вглядывался в это лицо. В его смутных чертах светилось одно из тех чувств, каких много, но которым не дано имени. Как их ни называть, они останутся навсегда вне слов и даже понятий, подобные внушению аромата. Во власти такого чувства был теперь Грэй; он мог бы, правда, сказать: — «Я жду, я вижу, я скоро узнаю ...», — но даже эти слова равнялись не большему, чем отдельные чертежи в отношении архитектурного замысла. В этих веяниях была еще сила светлого возбуждения.

Там, где они плыли, слева волнистым сгущением тьмы проступал берег. Над красным стеклом окон носились искры дымовых труб; это была Каперна. Грэй слышал перебранку и лай. Огни деревни напоминали печную дверцу, прогоревшую дырочками, сквозь

которые виден пылающий уголь. Направо был океан, явственный, как присутствие спящего человека. Миновав Каперну, Грэй повернул к берегу. Здесь тихо прибывало водой; засветив фонарь, он увидел ямы обрыва и его верхние, нависшие выступы; это место ему понравилось.

— Здесь будем ловить рыбу,— сказал Грэй, хлопая гребца по плечу.

Матрос неопределенно хмыкнул.

— Первый раз плаваю с таким капитаном,— пробормотал он.— Капитан дельный, но непохожий. Загвоздистый капитан. Впрочем, люблю его.

Забив весло в ил, он привязал к нему лодку, и оба поднялись вверх, карабкаясь по выскакивающим из-под колен и локтей камням. От обрыва тянулась чаща. Раздался стук топора, ссекающего сухой ствол; повалив дерево, Летика развел костер на обрыве. Двинулись тени и отраженное водой пламя; в отступившем мраке высветились трава и ветви; над костром, перевитый дымом, сверкая, дрожал воздух.

Грэй сел у костра.

— Ну-ка,— сказал он, протягивая бутылку,— выпей, друг Летика, за здоровье всех трезвенников. Кстати, ты взял не хинную, а имбирную.

— Простите, капитан,— ответил матрос, переводя дух.— Разрешите закусить этим... — Он отгрыз сразу половину цыпленка и, вынув изо рта крылышко, продолжал: — Я знаю, что вы любите хинную. Только было темно, а я торопился. Имбирь, понимаете, ожесточает человека. Когда мне нужно подражаться, я пью имбирную. Пока капитан ел и пил, матрос искоса посматривал на него, затем, не удержавшись, сказал: — Правда ли, капитан, что говорят, будто бы родом вы из знатного семейства?

— Это не интересно, Летика. Бери удочку и лови, если хочешь.

— А вы?

— Я? Не знаю. Может быть. Но... потом. Летика размотал удочку, приговаривая стихами, на что был мастер, к великому восхищению команды: — Из шнурка и деревяшки я изладил длинный хлыст и, крючок к нему приделав, испустил протяжный свист.— Затем он пощекотал пальцем в коробке червей.— Этот червь в земле скитался и своей был жизни рад, а теперь на крюк попался — и его сомы съедят.

Наконец, он ушел с пением: — Ночь тиха, прекрасна водка, трепещите, осетры, хлопнись в обморок, селедка,— удит Летика с горы!

Грэй лег у костра, смотря на отражавшую огонь воду. Он думал, но без участия воли; в этом состоянии мысль, рассеянно удерживая окружающее, смутно видит его; она мчится, подобно коню в тесной толпе, давя, расталкивая и останавливая; пустота, смятение и задержка попеременно сопутствуют ей. Она бродит в душе вещей; от яркого

волнения спешит к тайным намекам; кружится по земле и небу, жизненно беседует с воображенными лицами, гасит и украшает воспоминания. В облачном движении этом все живо и выпукло и все бессвязно, как бред. И часто улыбается отдыхающее сознание, видя, например, как в размышление о судьбе вдруг жалуется гостем образ совершенно неподходящий: какой-нибудь пруттик, сломанный два года назад. Так думал у костра Грэй, но был «где-то» — не здесь.

Локоть, которым он опирался, поддерживая рукой голову, просырал и затек. Бледно светились звезды, мрак усилился напряжением, предшествующим рассвету. Капитан стал засыпать, но не замечал этого. Ему захотелось выпить, и он потянулся к мешку, развязывая его уже во сне. Затем ему перестало сниться; следующие два часа были для Грэя не более тех секунд, в течение которых он склонился головой на руки. За это время Летика появлялся у костра дважды, курил и засматривал из любопытства в рот пойманным рыбам — что там? Но там, само собой, ничего не было.

Проснувшись, Грэй на мгновение забыл, как попал в эти места. С изумлением видел он счастливый блеск утра, обрыв берега среди этих ветвей и пылающую синюю даль; над горизонтом, но в то же время и над его ногами висели листья орешника. Внизу обрыва — с впечатлением, что под самой спиной Грэя — шипел тихий прибой. Мелькнув с листа, капля росы растеклась по сонному лицу холодным шлепком. Он встал. Везде торжествовал свет. Остывшие головни костра цеплялись за жизнь тонкой струей дыма. Его запах придавал удовольствию дышать воздухом лесной зелени дикую прелесть.

Летики не было; он увлекся; он, вспотев, удил с увлечением азартного игрока. Грэй вышел из чащи в кустарник, разбросанный по скату холма. Дымила и горела трава; влажные цветы выглядели как дети, насильно умытые холодной водой. Зеленый мир дышал бесчисленностью крошечных ртов, мешая проходить Грэю среди своей ликующей тесноты. Капитан выбрался на открытое место, заросшее пестрой травой, и увидел здесь спящую молодую девушку.

Он тихо отвел рукой ветку и остановился с чувством опасной находки. Не далее как в пяти шагах, свернувшись, подобрал одну ножку и вытянув другую, лежала головой на уютно подвернутых руках утомившаяся Ассоль. Ее волосы сдвинулись в беспорядке; у шеи расстегнулась пуговица, открыв белую ямку; раскинувшаяся юбка обнажала колени; ресницы спали на щеке, в тени нежного, выпуклого виска, полузакрытого темной прядью; мизинец правой руки, бывшей под головой, пригибался к затылку. Грэй присел на корточки, заглядывая девушке в лицо снизу и не подозревая, что напоминает собой фавна с картины Арнольда Беклина.

Быть может, при других обстоятельствах эта девушка была бы замечена им только глазами, но тут он иначе увидел ее. Все стронулось, все усмехнулось в нем. Разумеется, он не знал ни ее, ни ее имени, ни, тем более, почему она уснула на берегу, но был этим очень доволен. Он любил картины без объяснений и подписей. Впечатление такой картины несравненно сильнее; ее содержание, не связанное словами, становится безграничным, утверждая все догадки и мысли.

Тень листвы подобралась ближе к стволам, а Грэй все еще сидел в той же малоудобной позе. Все спало на девушке: спал;! темные волосы, спало платье и складки платья; даже трава поблизости ее тела, казалось, задремала в силу сочувствия. Когда впечатление стало полным, Грэй вошел в его теплую подмывающую волну и уплыл с ней. Давно уже Летика кричал: — «Капитан. где вы?» — но капитан не слышал его.

Когда он наконец встал, склонность к необычному застала его врасплох с решимостью и вдохновением раздраженной женщины. Задумчиво уступая ей, он снял с пальца старинное дорогое кольцо, не без основания размышляя, что, может быть, этим подсказывает жизни нечто существенное, подобное орфографии. Он бережно опустил кольцо на малый мизинец, белевший из-под затылка. Мизинец нетерпеливо двинулся и поник. Взглянув еще раз на это отдыхающее лицо, Грэй повернулся и увидел в кустах высоко поднятые брови матроса. Летика, разинув рот, смотрел на занятия Грэя с таким удивлением, с каким, верно, смотрел Иона на пасть своего меблированного кита.

— А, это ты, Летика! — сказал Грэй.— Посмотри-ка на нее. Что, хороша?

— Дивное художественное полотно! — шепотом закричал матрос, любивший книжные выражения.— В соображении обстоятельств есть нечто располагающее. Я поймал четыре мурены и еще какую-то толстую, как пузырь.

— Тише, Летика. Уберемся отсюда.

Они отошли в кусты. Им следовало бы теперь повернуть к лодке, но Грэй медлил, рассматривая даль низкого берега, где над зеленью и песком лился утренний дым труб Каперны. В этом дыме он снова увидел девушку.

Тогда он решительно повернул, спускаясь вдоль склона; матрос, не спрашивая, что случилось, шел сзади; он чувствовал, что вновь наступило обязательное молчание. Уже около первых строений Грэй вдруг сказал: — Не определишь ли ты, Летика, твоим опытным глазом, где здесь трактир? — Должно быть, вон та черная крыша,— сообразил Летика,— а, впрочем, может, и не она.

— Что же в этой крыше приметного?

— Сам не знаю, капитан. Ничего больше, как голос сердца.

Они подошли к дому; то был действительно трактир Меннерса. В раскрытом окне, на столе, виднелась бутылка; возле нее чья-то грязная рука доила полуседой ус.

Хотя час был ранний, в общей зале трактирчика расположилось три человека. У окна сидел угольщик, обладатель пьяных усов, уже замеченных нами; между буфетом и внутренней дверью зала, за яичницей и пивом помещались два рыбака. Меннерс, длинный молодой парень, с веснушчатым скучным лицом и тем особенным выражением хитрой бойкости в подслеповатых глазах, какое присуще торгашам вообще, перетирал за стойкой посуду. На грязном полу лежал солнечный переплет окна.

Едва Грэй вступил в полосу дымного света, как Меннерс, почтительно кланяясь, вышел из-за своего прикрытия. Он сразу угадал в Грэе настоящего капитана — разряд гостей, редко им виденных. Грэй спросил рома. Накрыв стол пожелтевшей в суете людской скатертью, Меннерс принес бутылку, лизнув предварительно языком кончик отклеившейся этикетки. Затем он вернулся за стойку, поглядывая внимательно то на Грэя, то на тарелку, с которой отдира л ногтем что-то присохшее.

В то время, как Летика, взяв стакан обеими руками, скромно шептался с ним, поглядывая в окно, Грэй подозревал Меннерса. Хин самодовольно уселся на кончик стула, польщенный этим обращением и польщенный именно потому, что оно выразилось простым киванием Грэева пальца.

— Вы, разумеется, знаете здесь всех жителей, — спокойно заговорил Грэй. — Меня интересует имя молодой девушки в косынке, в платье с розовыми цветочками, темнорусой и невысокой, в возрасте от семнадцати до двадцати лет. Я встретил ее неподалеку отсюда. Как ее имя?

Он сказал это с твердой простотой силы, не позволяющей увильнуть от данного тона. Хин Меннерс внутренне завертелся и даже ухмыльнулся слегка, но внешне подчинился характеру обращения. Впрочем, прежде чем ответить, он помолчал — единственно из бесплодного желания догадаться, в чем дело.

— Гм! — сказал он, поднимая глаза в потолок. — Это, должно быть, «Корабельная Ассоль», больше быть некому. Она полоумная.

— В самом деле? — равнодушно сказал Грэй, отпивая крупный глоток. — Как же это случилось?

— Когда так, извольте послушать. — И Хин рассказал Грэю о том, как лет семь назад девочка говорила на берегу моря с собирателем песен. Разумеется, эта история с тех пор, как нищий утвердил ее бытие в том же трактире, приняла очертания грубой и плоской сплетни, но сущность оставалась нетронутой. — С тех пор так ее и зовут, — сказал Меннерс, — зовут ее «Ассоль Корабельная».

Грэй машинально взглянул на Летику, продолжавшего быть тихим и скромным, затем его глаза обратились к пыльной дороге, пролегающей у трактира, и он ощутил как бы удар — одновременный удар в сердце и голову. По дороге, лицом к нему, шла та самая Корабельная Ассоль, к которой Меннерс только что отнесся клинически. Удивительные черты ее лица, напоминающие тайну неизгладимо волнующих, хотя простых слов, предстали перед ним теперь в свете ее взгляда. Матрос и Меннерс сидели к окну спиной, но, чтобы они случайно не повернулись — Грэй имел мужество отвести взгляд на рыжие глаза Хина. После того, как он увидел глаза Ассоль, рассеялась вся косность Меннерсова рассказа. Между тем, ничего не подозревая, Хин продолжал: — Еще могу сообщить вам, что ее отец сущий мерзавец. Он утопил моего папашу, как кошку какую-нибудь, прости господи. Он...

Его перебил неожиданный дикий рев сзади. Страшно ворочая глазами, угольщик, стряхнув хмельное оцепенение, вдруг рявкнул пением и так свирепо, что все вздрогнули.

Корзинщик, корзинщик,

Дери с нас за корзины!..

— Опять ты нагрузился, вельбот проклятый! — закричал Меннерс. — Уходи вон!

... Но только бойся попадать

В наши Палестины!..

— взвыл угольщик и, как будто ничего не было, потопил усы в плеснувшем стакане.

Хин Меннерс возмущенно пожал плечами.

— Дрянь, а не человек, — сказал он с жутким достоинством скопидома. — Каждый раз такая история!

— Более вы ничего не можете рассказать? — спросил Грэй.

— Я-то? Я же вам говорю, что отец мерзавец. Через него я, ваша милость, осиротел и еще детей должен был самостоятельно поддерживать бременное пропитание..

— Ты врешь, — неожиданно сказал угольщик. — Ты врешь так гнусно и ненатурально, что я протрезвел. — Хин не успел раскрыть рот, как угольщик обратился к Грэю: — Он врет. Его отец тоже врал; врал и мать. Такая порода. Можете быть покойны, что она так же здорова, как мы с вами. Я с ней разговаривал. Она сидела на моей повозке восемьдесят четыре раза, или немного меньше. Когда девушка идет пешком из города, а я продал свой уголь, я уж непременно посажу девушку. Пускай она сидит. Я говорю, что у нее хорошая голова. Это сейчас видно. С тобой, Хин Меннерс, она, понятно, не скажет двух слов. Но я, сударь, в свободном угольном деле презираю суды и толки. Она говорит, как большая, но причудливый ее разговор. Прислушиваешься — как будто все то же самое, что мы с вами сказали бы, а у нее то же, да не совсем так. Вот, к примеру, раз завелось дело о ее

ремесле.— «Я тебе что скажу,— говорит она и держится за мое плечо, как муха за колокольню,— моя работа не скучная, только все хочется придумать особенное. Я,— говорит,— так хочу изловчиться, чтобы у меня на доске сама плавала лодка, а гребцы гребли бы по-настоящему; потом они пристают к берегу, отдают причал и честь-честью, точно живые, сядут на берегу закусывать». Я, это, захохотал, мне, стало быть, смешно стало. Я говорю: — «Ну, Ассоль, это ведь такое твое дело, и мысли поэтому у тебя такие, а вокруг посмотри: все в работе, как в драке». — «Нет,— говорит она,— я знаю, что знаю. Когда рыбак ловит рыбу, он думает, что поймает большую рыбу, какой никто не ловил». — «Ну, а я?» — «А ты? — смеется она,— ты, верно, когда наваливаешь углем корзину, то думаешь, что она зацветет». Вот какое слово она сказала! В ту же минуту дернуло меня, сознаюсь, посмотреть на пустую корзину, и так мне вошло в глаза, будто из прутьев поползли почки; лопнули эти почки, брызнуло по корзине листом и пропало. Я малость протрезвел даже! А Хин Меннерс врет и денег не берет; я его знаю!

Считая, что разговор перешел в явное оскорбление, Меннерс пронзил угольщика взглядом и скрылся за стойку, откуда горько осведомился: — Прикажете подать что-нибудь?

— Нет,— сказал Грэй, доставая деньги,— мы встаем и уходим. Летика, ты останешься здесь, вернешься к вечеру и будешь молчать. Узнав все, что сможешь, передай мне. Ты понял?

— Добрейший капитан,— сказал Летика с некоторой фамильярностью, вызванной ромом,— не понять этого может только глухой.

— Прекрасно. Запомни также, что ни в одном из тех случаев, какие могут тебе представиться, нельзя ни говорить обо мне, ни упоминать даже мое имя. Прощай!

Грэй вышел. С этого времени его не покидало уже чувство поразительных открытий, подобно искре в пороховой ступке Бертольда,— одного из тех душевных обвалов, из-под которых вырывается, сверкая, огонь. Дух немедленного действия овладел им. Он опомнился и собрался с мыслями, только когда сел в лодку. Смеясь, он подставил руку ладонью вверх — знойному солнцу,— как сделал это однажды мальчиком в винном погребе; затем отплыл и стал быстро грести по направлению к гавани.

IV. Накануне

Накануне того дня и через семь лет после того, как Эгль, собиратель песен, рассказал девочке на берегу моря сказку о корабле с Алыми Парусами, Ассоль в одно из своих еженедельных посещений игрушечной лавки вернулась домой расстроенная, с печальным лицом. Свои товары она принесла обратно. Она была так огорчена, что сразу не могла говорить и только лишь после того, как по встревоженному лицу Лонгрена увидела, что

он ожидает чего-то значительно худшего действительности, начала рассказывать, водя пальцем по стеклу окна, у которого стала, рассеянно наблюдая море.

Хозяин игрушечной лавки начал в этот раз с того, что открыл счетную книгу и показал ей, сколько за ними долга. Она содрогнулась, увидев внушительное трехзначное число.— «Вот сколько вы забрали с декабря,— сказал торговец,— а вот посмотри, на сколько продано». И он уперся пальцем в другую цифру, уже из двух знаков.

— Жалостно и обидно смотреть. Я видела по его лицу, что он груб и сердит. Я с радостью убежала бы, но, честное слово, сил не было от стыда. И он стал говорить: — «Мне, милая, это больше не выгодно. Теперь в моде заграничный товар, все лавки полны им, а эти изделия не берут». Так он сказал. Он говорил еще много чего, но я все перепутала и забыла. Должно быть, он сжалился надо мной, так как посоветовал сходить в «Детский Базар» и «Аладинову Лампу».

Выговорив самое главное, девушка повернула голову, робко посмотрев на старика. Лонгрен сидел понурясь, сцепив пальцы рук между колен, на которые оперся локтями. Чувствуя взгляд, он поднял голову и вздохнул. Поборов тяжелое настроение, девушка подбежала к нему, устроилась сидеть рядом и, продев свою легкую руку под кожаный рукав его куртки, смеясь и заглядывая отцу снизу в лицо, продолжала с деланным оживлением: — Ничего, это все ничего, ты слушай, пожалуйста. Вот я пошла. Ну-с, прихожу в большой страшнейший магазин; там куча народа. Меня затолкали; однако я выбралась и подошла к черному человеку в очках. Что я ему сказала, я ничего не помню; под конец он усмехнулся, порылся в моей корзине, посмотрел кое-что, потом снова завернул, как было, в платок и отдал обратно.

Лонгрен сердито слушал. Он как бы видел свою оторопевшую дочку в богатой толпе у прилавка, заваленного ценным товаром. Аккуратный человек в очках снисходительно объяснил ей, что он должен разориться, ежели начнет торговать нехитрыми изделиями Лонгрена. Небрежно и ловко ставил он перед ней на прилавок складные модели зданий и железнодорожных мостов; миниатюрные отчетливые автомобили, электрические наборы, аэропланы и двигатели. Все это пахло краской и школой. По всем его словам выходило, что дети в играх только подражают теперь тому, что делают взрослые.

Ассоль была еще в «Аладиновой Лампе» и в двух других лавках, но ничего не добилась.

Оканчивая рассказ, она собрала ужинать; поев и выпив стакан крепкого кофе, Лонгрен сказал: — Раз нам не везет, надо искать. Я, может быть, снова поступлю служить — на «Фицроя» или «Палермо». Конечно, они правы,— задумчиво продолжал он, думая об игрушках.— Теперь дети не играют, а учатся. Они все учатся, учатся и никогда не начнут

жить. Все это так, а жаль, право, жаль. Сумеешь ли ты прожить без меня время одного рейса? Немыслимо оставить тебя одну.

— Я также могла бы служить вместе с тобой; скажем, в буфете.

— Нет! — Лонгрен припечатал это слово ударом ладони по вздрогнувшему столу. — Пока я жив, ты служить не будешь. Впрочем, есть время подумать.

Он хмуро умолк. Ассоль примостилась рядом с ним на углу табурета; он видел сбоку, не поворачивая головы, что она хлопчет утешить его, и чуть было не улыбнулся. Но улыбнуться — значило спугнуть и смутить девушку. Она, приговаривая что-то про себя, разгладила его спутанные седые волосы, поцеловала в усы и, заткнув мохнатые отцовские уши своими маленькими тоненькими пальцами, сказала: — «Ну вот, теперь ты не слышишь, что я тебя люблю». Пока она охорашивала его, Лонгрен сидел, крепко сморщившись, как человек, боящийся дохнуть дымом, но, услышав ее слова, густо захохотал.

— Ты милая,— просто сказал он и, потрепав девушку по щеке, пошел на берег посмотреть лодку.

Ассоль некоторое время стояла в раздумье посреди комнаты, колеблясь между желанием отдаться тихой печали и необходимостью домашних забот; затем, вымыв посуду, пересмотрела в шкалу остатки провизии. Она не взвешивала и не мерила, но видела, что с мукой не дотянуть до конца недели, что в жестянке с сахаром виднеется дно, обертки с чаем и кофе почти пусты, нет масла, и единственное, на чем, с некоторой досадой на исключение, отдыхал глаз,— был мешок картофеля. Затем она вымыла пол и села строчить оборку к переделанной из старья юбке, но тут же вспомнив, что обрезки материи лежат за зеркалом, подошла к нему и взяла сверток; потом взглянула на свое отражение.

За ореховой рамой в светлой пустоте отраженной комнаты стояла тоненькая невысокая девушка, одетая в дешевый белый муслин с розовыми цветочками. На ее плечах лежала серая шелковая косынка. Полудетское, в светлом загаре, лицо было подвижно и выразительно; прекрасные, несколько серьезные для ее возраста глаза посматривали с робкой сосредоточенностью глубоких душ. Ее неправильное личико могло растрогать тонкой чистотой очертаний; каждый изгиб, каждая выпуклость этого лица, конечно, нашли бы место в множестве женских обликов, но их совокупность, стиль — был совершенно оригинален,— оригинально мил; на этом мы остановимся. Остальное неподвластно словам, кроме слова «очарование».

Отраженная девушка улыбнулась так же безотчетно, как и Ассоль. Улыбка вышла грустной; заметив это, она встревожилась, как если бы смотрела на постороннюю. Она

прижалась щекою к стеклу, закрыла глаза и тихо погладила зеркало рукой там, где приходилось ее отражение. Рой смутных, ласковых мыслей мелькнул в ней; она выпрямилась, засмеялась и села, начав шить.

Пока она шьет, посмотрим на нее ближе — вовнутрь. В ней две девушки, две Ассоль, перемешанных в замечательной прекрасной неправильности. Одна была дочь матроса, ремесленника, мастерица игрушки, другая — живое стихотворение, со всеми чудесами его созвучий и образов, с тайной соседства слов, во всей взаимности их теней и света, падающих от одного на другое. Она знала жизнь в пределах, поставленных ее опыту, но сверх общих явлений видела отраженный смысл иного порядка. Так, всматриваясь в предметы, мы замечаем в них нечто не линейно, но впечатлением — определенно человеческое, и — так же, как человеческое — различное. Нечто подобное тому, что (если удалось) сказали мы этим примером, видела она еще сверх видимого. Без этих тихих завоеваний все просто понятное было чуждо ее душе. Она умела и любила читать, но и в книге читала преимущественно между строк, как жила. Бессознательно, путем своеобразного вдохновения она делала на каждом шагу множество эфирнотонких открытий, невыразимых, но важных, как чистота и тепло. Иногда — и это продолжалось ряд дней — она даже перерождалась; физическое противостояние жизни проваливалось, как тишина в ударе смычка, и все, что она видела, чем жила, что было вокруг, становилось кружевом тайн в образе повседневности. Не раз, волнуясь и робея, она уходила ночью на морской берег, где, выждав рассвет, совершенно серьезно высматривала корабль с Алыми Парусами. Эти минуты были для нее счастьем; нам трудно так уйти в сказку, ей было бы не менее трудно выйти из ее власти и обаяния.

В другое время, размышляя обо всем этом, она искренне дивилась себе, не веря, что верила, улыбкой прощая море и грустно переходя к действительности; теперь, сдвигая оборку, девушка припоминала свою жизнь. Там было много скуки и простоты. Одиночество вдвоем, случалось, безмерно тяготило ее, но в ней образовалась уже та складка внутренней робости, та страдальческая морщинка, с которой не внести и не получить оживления. Над ней посмеивались, говоря: — «Она тронутая, не в себе»; она привыкла и к этой боли; девушке случалось даже переносить оскорбления, после чего ее грудь ныла, как от удара. Как женщина, она была непопулярна в Каперне, однако многие подозревали, хотя дико и смутно, что ей дано больше прочих — лишь на другом языке. Капернцы обожали плотных, тяжелых женщин с масляной кожей толстых икр и могучих рук; здесь ухаживали, ляпая по спине ладонью и толкаясь, как на базаре. Тип этого чувства напоминал бесхитростную простоту рева. Ассоль так же подходила к этой решительной среде, как подошло бы людям изысканной нервной жизни общество

привидения, обладай оно всем обаянием Ассунты или Аспазии: то, что от любви,— здесь немыслимо. Так, в ровном гудении солдатской трубы прелестная печаль скрипки бессильна вывести суровый полк из действий его прямых линий. К тому, что сказано в этих строках, девушка стояла спиной.

Меж тем, как ее голова мурлыкала песенку жизни, маленькие руки работали прилежно и ловко; откусывая нитку, она смотрела далеко перед собой, но это не мешало ей ровно подвертывать рубец и класть петельный шов с отчетливостью швейной машины. Хотя Лонгрен не возвращался, она не беспокоилась об отце. Последнее время он довольно часто уплывал ночью ловить рыбу или просто проветриться.

Ее не теребил страх; она знала, что ничего худого с ним не случится. В этом отношении Ассоль была все еще той маленькой девочкой, которая молилась по-своему, дружелюбно лепеча утром: — «Здравствуй, бог!», а вечером: — «Прощай, бог!».

По ее мнению, такого короткого знакомства с богом было совершенно достаточно для того, чтобы он отстранил несчастье. Она входила и в его положение: бог был вечно занят делами миллионов людей, поэтому к обыденным теням жизни следовало, по ее мнению, относиться с деликатным терпением гостя, который, застав дом полным народа, ждет захлопотавшегося хозяина, ютятся и питаются по обстоятельствам.

Кончив шить, Ассоль сложила работу на угловой столик, разделась и улеглась. Огонь был потушен. Она скоро заметила, что нет сонливости; сознание было ясно, как в разгаре дня, даже тьма казалась искусственной, тело, как и сознание, чувствовалось легким, дневным. Сердце отстукивало с быстротой карманных часов; оно билось как бы между подушкой и ухом. Ассоль сердилась, ворочаясь, то сбрасывая одеяло, то завертываясь в него с головой. Наконец, ей удалось вызвать привычное представление, помогающее уснуть: она мысленно бросала камни в светлую воду, смотря на расхождение легчайших кругов. Сон, действительно, как бы лишь ждал этой подачи; он пришел, пошептался с Мери, стоящей у изголовья, и, повинувшись ее улыбке, сказал вокруг: «Шшшш». Ассоль тотчас уснула. Ей снился любимый сон: цветущие деревья, тоска, очарование, песни и таинственные явления, из которых, проснувшись, она припоминала лишь сверканье синей воды, подступающей от ног к сердцу с холодом и восторгом. Увидев все это, она побыла еще несколько времени в невозможной стране, затем проснулась и села.

Сна не было, как если бы она не засыпала совсем. Чувство новизны, радости и желания что-то сделать согревало ее. Она осмотрелась тем взглядом, каким оглядывают новое помещение. Проник рассвет — не всей ясностью озарения, но тем смутным усилием, в котором можно понимать окружающее. Низ окна был черен; верх просветлел. Извне дома, почти на краю рамы, блестела утренняя звезда. Зная, что теперь не уснет, Ассоль

оделась, подошла к окну и, сняв крюк, отвела раму, За окном стояла внимательная чуткая тишина; она как бы наступила только сейчас. В синих сумерках мерцали кусты, подальше спали деревья; веяло духотой и землей.

Держась за верх рамы, девушка смотрела и улыбалась. Вдруг нечто, подобное отдаленному зову, всколыхнуло ее изнутри и вовне, и она как бы проснулась еще раз от явной действительности к тому, что явнее и несомненное. С этой минуты ликующее богатство сознания не оставляло ее. Так, понимая, слушаем мы речи людей, но, если повторить сказанное, поймем еще раз, с иным, новым значением. То же было и с ней.

Взяв старенькую, но на ее голове всегда юную шелковую косынку, она прихватила ее рукою под подбородком, заперла дверь и выпорхнула босиком на дорогу. Хотя было пусто и глухо, но ей казалось, что она звучит как оркестр, что ее могут услышать. Все было мило ей, все радовало ее. Теплая пыль щекотала босые ноги; дышалось ясно и весело. На сумеречном просвете неба темнели крыши и облака; дремали изгороди, шиповник, огороды, сады и нежно видимая дорога. Во всем замечался иной порядок, чем днем,— тот же, но в ускользнувшем ранее соответствии. Все спало с открытыми глазами, тайно рассматривая проходящую девушку.

Она шла, чем далее, тем быстрее, торопясь покинуть селение. За Каперной простирались луга; за лугами по склонам береговых холмов росли орешник, тополя и каштаны. Там, где дорога кончилась, переходя в глухую тропу, у ног Ассоль мягко завертелась пушистая черная собака с белой грудью и говорящим напряжением глаз. Собака, узнав Ассоль, повизгивая и жеманно виляя туловищем, пошла рядом, молча соглашаясь с девушкой в чем-то понятном, как «я» и «ты». Ассоль, посматривая в ее сообщительные глаза, была твердо уверена, что собака могла бы заговорить, не будь у нее тайных причин молчать. Заметив улыбку спутницы, собака весело сморщилась, вильнула хвостом и ровно побежала вперед, но вдруг безучастно села, деловито выскребла лапой ухо, укушенное своим вечным врагом, и побежала обратно.

Ассоль проникла в высокую, брызгающую росой луговую траву; держа руку ладонью вниз над ее метелками, она шла, улыбаясь струящемуся прикосновению.

Засматривая в особенные лица цветов, в путаницу стеблей, она различала там почти человеческие намеки — позы, усилия, движения, черты и взгляды; ее не удивила бы теперь процессия полевых мышей, бал сусликов или грубое веселье ежа, пугающего спящего гнома своим фуканьем. И точно, еж, серея, выкатился перед ней на тропинку.— «Фук-фук»,— отрывисто сказал он с сердцем, как извозчик на пешехода. Ассоль говорила с теми, кого понимала и видела.— «Здравствуй, больной,— сказала она лиловому ирису, пробитому до дыр червем.— Необходимо посидеть дома»,— это относилось к кусту,

застрявшему среди тропы и потому обдерганному платьем прохожих. Большой жук цеплялся за колокольчик, сгибая растение и сваливаясь, но упрямо толкаясь лапками.— «Стряхни толстого пассажира»,— посоветовала Ассоль. Жук, точно, не удержался и с треском полетел в сторону. Так, волнуясь, трепеща и блестя, она подошла к склону холма, скрывшись в его зарослях от лугового пространства, но окруженная теперь истинными своими друзьями, которые — она знала это — говорят басом.

То были крупные старые деревья среди жимолости и орешника. Их свисшие ветви касались верхних листьев кустов. В спокойно тяготеющей крупной листве каштанов стояли белые шишки цветов, их аромат мешался с запахом росы и смолы. Тропинка, усеянная выступами скользких корней, то падала, то взбиралась на склон. Ассоль чувствовала себя, как дома; здоровалась с деревьями, как с людьми, то есть пожимая их широкие листья. Она шла, шепча то мысленно, то словами: «Вот ты, вот другой ты; много же вас, братцы мои! Я иду, братцы, спешу, пустите меня. Я вас узнаю всех, всех помню и почитаю». «Братцы» величественно гладили ее чем могли — листьями — и родственно скрипели в ответ. Она выбралась, перепачкав ноги землей, к обрыву над морем и встала на краю обрыва, задыхаясь от поспешной ходьбы. Глубокая непобедимая вера, ликуя, пенилась и шумела в ней. Она разбрасывала ее взглядом за горизонт, откуда легким шумом береговой волны возвращалась она обратно, гордая чистотой полета. Тем временем море, обведенное по горизонту золотой нитью, еще спало; лишь под обрывом, в лужах береговых ям, вздымалась и опадала вода. Стальной у берега цвет спящего океана переходил в синий и черный. За золотой нитью небо, вспыхивая, сияло огромным веером света; белые облака тронулись слабым румянцем. Тонкие, божественные цвета светились в них. На черной дали легла уже трепетная снежная белизна; пена блестела, и багровый разрыв, вспыхнув среди золотой нити, бросил по океану, к ногам Ассоль, алую рябь.

Она села, подобрав ноги, с руками вокруг колен. Внимательно наклоняясь к морю, смотрела она на горизонт большими глазами, в которых не осталось уже ничего взрослого,— глазами ребенка. Все, чего она ждала так долго и горячо, делалось там — на краю света. Она видела в стране далеких пучин подводный холм; от поверхности его струились вверх выющиеся растения; среди их круглых листьев, пронизанных у края стеблем, сияли причудливые цветы. Верхние листья блестели на поверхности океана; тот, кто ничего не знал, как знала Ассоль, видел лишь трепет и блеск.

Из заросли поднялся корабль; он всплыл и остановился по самой середине зари. Из этой дали он был виден ясно, как облака. Разбрасывая веселье, он пылал, как вино, роза, кровь, уста, алый бархат и пунцовый огонь. Корабль шел прямо к Ассоль. Крылья пены трепетали под мощным напором его кия; уже встав, девушка прижала руки к груди, как

чудная игра света перешла в зыбь; взошло солнце, и яркая полнота утра сдернула покровы с всего, что еще нежилось, потягиваясь на сонной земле.

Девушка вздохнула и осмотрелась. Музыка смолкла, но Ассоль была еще во власти ее звонкого хора. Это впечатление постепенно ослабевало, затем стало воспоминанием и, наконец, просто усталостью. Она легла на траву, зевнула и, блаженно закрыв глаза, уснула — по-настоящему, крепким, как молодой орех, сном, без заботы и сновидений.

Ее разбудила муха, бродившая по голой ступне. Беспокойно повертев ножкой, Ассоль проснулась; сидя, закалывала она растрепанные волосы, поэтому кольцо Грэй напомнило о себе, но считая его не более, как стебельком, застрявшим меж пальцев, она распрямила их; так как помеха не исчезла, она нетерпеливо поднесла руку к глазам и выпрямилась, мгновенно вскочив с силой брызнувшего фонтана.

На ее пальце блестело лучистое кольцо Грэй, как на чужом,— своим не могла признать она в этот момент, не чувствовала палец свой.— «Чья это шутка? Чья шутка? — стремительно вскричала она.— Разве я сплю? Может быть, нашла и забыла?». Схватив левой рукой правую, на которой было кольцо, с изумлением осматривалась она, пытая взглядом море и зеленые заросли; но никто не шевелился, никто не притаился в кустах, и в синем, далеко озаренном море не было никакого знака, и румянец покрыл Ассоль, а голоса сердца сказали вещее «да». Не было объяснений случившемуся, но без слов и мыслей находила она их в странном чувстве своем, и уже близким ей стало кольцо. Вся дрожа, сдернула она его с пальца; держа в пригоршне, как воду, рассмотрела его она — всею душою, всем сердцем, всем ликованием и ясным суеверием юности, затем, спрятав за лиф, Ассоль уткнула лицо в ладони, из-под которых неудержимо рвалась улыбка, и, опустив голову, медленно пошла обратной дорогой.

Так,— случайно, как говорят люди, умеющие читать и писать,— Грэй и Ассоль нашли друг друга утром летнего дня, полного неизбежности.

V. Боевые приготовления

Когда Грэй поднялся на палубу «Секрета», он несколько минут стоял неподвижно, поглаживая рукой голову сзади на лоб, что означало крайнее замешательство.

Рассеянность — облачное движение чувств — отражалась в его лице бесчувственной улыбкой лунатика. Его помощник Пантен шел в это время по шканцам с тарелкой жареной рыбы; увидев Грэй, он заметил странное состояние капитана.

— Вы, быть может, ушиблись? — осторожно спросил он.— Где были? Что видели? Впрочем, это, конечно, ваше дело. Маклер предлагает выгодный фрахт; с премией. Да что с вами такое?..

— Благодарю,— сказал Грэй, вздохнув,— как развязанный.— Мне именно доставало звуков вашего простого, умного голоса. Это как холодная вода. Пантен, сообщите людям, что сегодня мы поднимаем якорь и переходим в устье Лилианы, миль десять отсюда. Ее течение перебито сплошными мелями. Проникнуть в устье можно лишь с моря. Придите за картой. Лоцмана не брать. Пока все... Да, выгодный фрахт мне нужен как прошлогодний снег. Можете передать это маклеру. Я отправляюсь в город, где пробуду до вечера.

— Что же случилось?

— Решительно ничего, Пантен. Я хочу, чтобы вы приняли к сведению мое желание избегать всяких расспросов. Когда наступит момент, я сообщу вам, в чем дело. Матросам скажите, что предстоит ремонт; что местный док занят.

— Хорошо,— бессмысленно сказал Пантен в спину уходящего Грэя.— Будет исполнено.

Хотя распоряжения капитана были вполне толковы, помощник вытаращил глаза и беспокойно помчался с тарелкой к себе в каюту, бормоча: «Пантен, тебя озадачили. Не хочет ли он попробовать контрабанды? Не выступаем ли мы под черным флагом пирата?» Но здесь Пантен запутался в самых диких предположениях. Пока он нервно уничтожал рыбу, Грэй спустился в каюту, взял деньги и, переехав бухту, появился в торговых кварталах Лисса.

Теперь он действовал уже решительно и покойно, до мелочи зная все, что предстоит на чудном пути. Каждое движение — мысль, действие — грели его тонким наслаждением художественной работы. Его план сложился мгновенно и выпукло. Его понятия о жизни подверглись тому последнему набегу резца, после которого мрамор спокоен в своем прекрасном сиянии.

Грэй побывал в трех лавках, придавая особенное значение точности выбора, так как мысленно видел уже нужный цвет и оттенок. В двух первых лавках ему показали шелка базарных цветов, предназначенные удовлетворить незатейливое тщеславие; в третьей он нашел образцы сложных эффектов. Хозяин лавки радостно суетился, выкладывая залежавшиеся материи, но Грэй был серьезен, как анатом. Он терпеливо разбирал свертки, откладывал, сдвигал, разворачивал и смотрел на свет такое множество алых полос, что прилавок, заваленный ими, казалось, вспыхнет. На носок сапога Грэя легла пурпурная волна; на его руках и лице блеснул розовый отсвет. Роясь в легком сопротивлении шелка, он различал цвета: красный, бледный розовый и розовый темный, густые закипы вишневых, оранжевых и мрачно-рыжих тонов; здесь были оттенки всех сил и значений, различные — в своем мнимом родстве, подобно словам: «очаровательно» —

«прекрасно» — «великолепно» — «совершенно»; в складках таились намеки, недоступные языку зрения, но истинный алый цвет долго не представлялся глазам нашего капитана; что приносил лавочник, было хорошо, но не вызывало ясного и твердого «да». Наконец, один цвет привлек обезоруженное внимание покупателя; он сел в кресло к окну, вытянул из шумного шелка длинный конец, бросил его на колени и, развалясь, с трубкой в зубах, стал созерцательно неподвижен.

Этот совершенно чистый, как алая утренняя струя, полный благородного веселья и царственности цвет являлся именно тем гордым цветом, какой разыскивал Грэй. В нем не было смешанных оттенков огня, лепестков мака, игры фиолетовых или лиловых намеков; не было также ни синевы, ни тени — ничего, что вызывает сомнение. Он рдел, как улыбка, прелестью духовного отражения. Грэй так задумался, что позабыл о хозяине, ожидавшем за его спиной с напряжением охотничьей собаки, сделавшей стойку. Устав ждать, торговец напомнил о себе треском оторванного куска материи.

— Довольно образцов,— сказал Грэй, вставая,— этот шелк я беру.

— Весь кусок? — почтительно сомневаясь, спросил торговец. Но Грэй молча смотрел ему в лоб, отчего хозяин лавки сделался немного развязнее.— В таком случае, сколько метров?

Грэй кивнул, приглашая повременить, и высчитал карандашом на бумаге требуемое количество.

— Две тысячи метров.— Он с сомнением осмотрел полки.— Да, не более двух тысяч метров.

— Две? — сказал хозяин, судорожно подскакивая, как пружинный.— Тысячи? Метров? Прошу вас сесть, капитан. Не желаете ли взглянуть, капитан, образцы новых материй? Как вам будет угодно. Вот спички, вот прекрасный табак; прошу вас. Две тысячи... две тысячи по.— Он сказал цену, имеющую такое же отношение к настоящей, как клятва к простому «да», но Грэй был доволен, так как не хотел ни в чем торговаться.— Удивительный, наилучший шелк,— продолжал лавочник,— товар вне сравнения, только у меня найдете такой.

Когда он наконец весь изошел восторгом, Грэй договорился с ним о доставке, взяв на свой счет издержки, уплатил по счету и ушел, провожаемый хозяином с почестями китайского короля. Тем временем через улицу от того места, где была лавка, бродячий музыкант, настроив виолончель, заставил ее тихим смычком говорить грустно и хорошо; его товарищ, флейтист, осыпал пение струи лепетом горлового свиста; простая песенка, которою они огласили дремлющий в жаре двор, достигла ушей Грэя, и тотчас он понял, что следует ему делать дальше. Вообще все эти дни он был на той счастливой высоте

духовного зрення, с которой отчетливо замечались им все намеки и подсказы действительности; услыша заглушаемые ездой экипажей звуки, он вошел в центр важнейших впечатлений и мыслей, вызванных, сообразно его характеру, этой музыкой, уже чувствуя, почему и как выйдет хорошо то, что придумал. Миновал переулочек, Грэй прошел в ворота дома, где состоялось музыкальное выступление. К тому времени музыканты собрались уходить; высокий флейтист с видом забитого достоинства благодарно махал шляпой тем окнам, откуда вылетали монеты. Виолончель уже вернулась под мышку своего хозяина; тот, вытирая вспотевший лоб, дожидался флейтиста.

— Ба, да это ты, Циммер! — сказал ему Грэй, признавая скрипача, который по вечерам веселил своей прекрасной игрой моряков, гостей трактира «Деньги на бочку». — Как же ты изменил скрипке?

— Досточтимый капитан, — самодовольно возразил Циммер, — я играю на всем, что звучит и трещит. В молодости я был музыкальным клоуном. Теперь меня тянет к искусству, и я с горем вижу, что погубил незаурядное дарование. Поэтому-то я из поздней жадности люблю сразу двух: виолу и скрипку. На виолончели играю днем, а на скрипке по вечерам, то есть как бы плачу, рыдаю о погибшем таланте. Не угостите ли вином, а? Виолончель — это моя Кармен, а скрипка.

— Ассоль, — сказал Грэй. Циммер не расслышал.

— Да, — кивнул он, — соло на тарелках или медных трубочках — Другое дело. Впрочем, что мне?! Пусть кривляются паяцы искусства — я знаю, что в скрипке и виолончели всегда отдыхают феи.

— А что скрывается в моем «тур-лю-рлю»? — спросил подошедший флейтист, рослый детина с бараньими голубыми глазами и белокурой бородой. — Ну-ка, скажи?

— Смотря по тому, сколько ты выпил с утра. Иногда — птица, иногда — спиртные пары. Капитан, это мой компаньон Дусс; я говорил ему, как вы сорите золотом, когда пьете, и он заочно влюблен в вас.

— Да, — сказал Дусс, — я люблю жест и щедрость. Но я хитер, не верьте моей гнусной лести.

— Вот что, — сказал, смеясь, Грэй. — У меня мало времени, а дело не терпит. Я предлагаю вам хорошо заработать. Соберите оркестр, но не из щеголей с парадными лицами мертвецов, которые в музыкальном буквоедстве или — что еще хуже — в звуковой гастрономии забыли о душе музыки и тихо мертвят эстрады своими замысловатыми шумами, — нет. Соберите своих, заставляющих плакать простые сердца кухарок и лакеев; соберите своих бродяг. Море и любовь не терпят педантов. Я с удовольствием посидел бы с вами, и даже не с одной бутылкой, но нужно идти. У меня

много дела. Возьмите это и пропейте за букву А. Если вам нравится мое предложение, приезжайте повечеру на «Секрет», он стоит неподалеку от головной дамбы.

— Согласен! — вскричал Циммер, зная, что Грэй платит, как царь. — Дусс, кланяйся, скажи «да» и верти шляпой от радости! Капитан Грэй хочет жениться!

— Да, — просто сказал Грэй. — Все подробности я вам сообщу на «Секрете». Вы же...

— За букву А! — Дусс, толкнув локтем Циммера, подмигнул Грэю. — Но... как много букв в алфавите! Пожалуйста что-нибудь и на фиту...

Грэй дал еще денег. Музыканты ушли. Тогда он зашел в комиссионную контору и дал тайное поручение за крупную сумму — выполнить срочно, в течение шести дней. В то время, как Грэй вернулся на свой корабль, агент конторы уже садился на пароход. К вечеру привезли шелк; пять парусников, нанятых Грэем, поместились с матросами; еще не вернулся Летика и не прибыли музыканты; в ожидании их Грэй отправился потолковать с Пантенем.

Следует заметить, что Грэй в течение нескольких лет плавал с одним составом команды. Вначале капитан удивлял матросов капризами неожиданных рейсов, остановок — иногда месячных — в самых неторговых и безлюдных местах, но постепенно они прониклись «грэизмом» Грэя. Он часто плавал с одним балластом, отказываясь брать выгодный фрахт только потому, что не нравился ему предложенный груз. Никто не мог уговорить его везти мыло, гвозди, части машин и другое, что мрачно молчит в трюмах, вызывая безжизненные представления скучной необходимости. Но он охотно грузил фрукты, фарфор, животных, пряности, чай, табак, кофе, шелк, ценные породы деревьев: черное, сандал, пальму. Все это отвечало аристократизму его воображения, создавая живописную атмосферу; не удивительно, что команда «Секрета», воспитанная, таким образом, в духе своеобразности, посматривала несколько свысока на все иные суда, окутанные дымом плоской наживы. Все-таки этот раз Грэй встретил вопросы в физиономиях; самый тупой матрос отлично знал, что нет надобности производить ремонт в русле лесной реки.

Пантен, конечно, сообщил им приказание Грэя; когда тот вошел, помощник его докуривал шестую сигару, бродя по каюте, ошалев от дыма и натываясь на стулья. Наступал вечер; сквозь открытый иллюминатор торчала золотистая балка света, в которой вспыхнул лакированный козырек капитанской фуражки.

— Все готово, — мрачно сказал Пантен. — Если хотите, можно поднимать якорь.

— Вы должны бы, Пантен, знать меня несколько лучше, — мягко заметил Грэй. — Нет тайны в том, что я делаю. Как только мы бросим якорь на дно Лилианы, я расскажу все, и вы не будете тратить так много спичек на плохие сигары. Ступайте, снимайтесь с якоря.

Пантен, неловко усмехаясь, почесал бровь.

— Это, конечно, так,— сказал он.— Впрочем, я ничего. Когда он вышел, Грэй посидел несколько времени, неподвижно смотря в полуоткрытую дверь, затем перешел к себе. Здесь он то сидел, то ложился; то, прислушиваясь к треску брашпиля, выкатывающего громкую цепь, собирался выйти на бак, но вновь задумывался и возвращался к столу, чертя по клеенке пальцем прямую быструю линию. Удар кулаком в дверь вывел его из маниакального состояния; он повернул ключ, впустив Летику. Матрос, тяжело дыша, остановился с видом гонца, вовремя Предупредившего казнь.

— «Летика, Летика»,— сказал я себе,— быстро заговорил он,— когда я с кабельного мола увидел, как танцуют вокруг брашпиля наши ребята, поплеывая в ладони. У меня глаз, как у орла. И я полетел; я так дышал на лодочника, что человек вспотел от волнения. Капитан, вы хотели оставить меня на берегу?

— Летика,— сказал Грэй, присматриваясь к его красным глазам,— я ожидал тебя не позже утра. Лил ли ты на затылок холодную воду?

— Лил. Не столько, сколько было принято внутрь, но лил. Все сделано.

— Говори.— Не стоит говорить, капитан; вот здесь все записано. Берите и читайте. Я очень старался. Я уйду.

— Куда?

— Я вижу по укоризне глаз ваших, что еще мало лил на затылок холодной воды.

Он повернулся и вышел с странными движениями слепого. Грэй развернул бумажку; карандаш, должно быть, дивился, когда выводил по ней эти чертежи, напоминающие расшатанный забор. Вот что писал Летика: «Сообразно инструкции. После пяти часов ходил по улице. Дом с серой крышей, по два окна сбоку; при нем огород. Означенная особа приходила два раза: за водой раз, за щепками для плиты два. По наступлении темноты проник взглядом в окно, но ничего не увидел по причине занавески».

Затем следовало несколько указаний семейного характера, добытых Летикой, видимо, путем застольного разговора, так как меморий заканчивался, несколько неожиданно, словами: «В счет расходов приложил малость своих».

Но существо этого донесения говорило лишь о том, что мы знаем из первой главы. Грэй положил бумажку в стол, свистнул вахтенного и послал за Пантенем, но вместо помощника явился боцман Атвуд, обдергивая засученные рукава.

— Мы ошвартовались у дамбы,— сказал он.— Пантен послал узнать, что вы хотите. Он занят: на него напали там какие-то люди с трубами, барабанами и другими скрипками. Вы звали их на «Секрет»? Пантен просит вас прийти, говорит, у него туман в голове.

— Да, Атвуд,— сказал Грэй,— я, точно, звал музыкантов; подите, скажите им, чтобы шли пока в кубрик. Далее будет видно, как их устроить. Атвуд, скажите им и команде, что я выйду на палубу через четверть часа. Пусть соберутся; вы и Пантен, разумеется, тоже послушаете меня.

Атвуд взвел, как курок, левую бровь, постоял боком у двери и вышел. Эти десять минут Грэй провел, закрыв руками лицо; он ни к чему не приготавливался и ничего не рассчитывал, но хотел мысленно помолчать. Тем временем его ждали уже все, нетерпеливо и с любопытством, полным догадок. Он вышел и увидел по лицам ожидание невероятных вещей, но так как сам находил совершающееся вполне естественным, то напряжение чужих душ отразилось в нем легкой досадой.

— Ничего особенного,— сказал Грэй, присаживаясь на трап мостика.— Мы простоим в устье реки до тех пор, пока не сменим весь такелаж. Вы видели, что привезен красный шелк; из него под руководством парусного мастера Блента смастерят «Секрету» новые паруса. Затем мы отправимся, но куда — не скажу; во всяком случае, недалеко отсюда. Я еду к жене. Она еще не жена мне, но будет ею. Мне нужны алые паруса, чтобы еще издали, как условлено с нею, она заметила нас. Вот и все. Как видите, здесь нет ничего таинственного. И довольно об этом.

— Да,— сказал Атвуд, видя по улыбающимся лицам матросов, что они приятно озадачены и не решаются говорить.— Так вот в чем дело, капитан... Не нам, конечно, судить об этом. Как желаете, так и будет. Я поздравляю вас.

— Благодарю! — Грэй сильно сжал руку боцмана, но тот, сделав невероятное усилие, ответил таким пожатием, что капитан уступил. После этого подошли все, сменяя друг друга застенчивой теплотой взгляда и бормоча поздравления. Никто не крикнул, не зашумел — нечто не совсем простое чувствовали матросы в отрывистых словах капитана. Пантен облегченно вздохнул и повеселел — его душевная тяжесть растаяла. Один корабельный плотник остался чем-то недоволен: вяло подержав руку Грэя, он мрачно спросил: — Как это вам пришло в голову, капитан?

— Как удар твоего топора,— сказал Грэй.— Циммер! Покажи своих ребятишек.

Скрипач, хлопая по спине музыкантов, вытолкнул семь человек, одетых крайне неряшливо.

— Вот,— сказал Циммер,— это — тромбон; не играет, а палит, как из пушки. Эти два безусых молодца — фанфары; как заиграют, так сейчас же хочется воевать. Затем кларнет, корнет-а-пистон и вторая скрипка. Все они — великие мастера обнимать резвую приму, то есть меня. А вот и главный хозяин нашего веселого ремесла — Фриц, барабанщик. У барабанщиков, знаете, обычно — разочарованный вид, но этот бьет с достоинством,

с увлечением. В его игре есть что-то открытое и прямое, как его палки. Так ли все сделано, капитан Грэй?

— Изумительно,— сказал Грэй.— Всем вам отведено место в трюме, который на этот раз, значит, будет погружен разными «скерцо», «адажио» и «фортиссимо». Разойдитесь. Пантен, снимайте швартовы, трогайтесь. Я вас сменю через два часа.

Этих двух часов он не заметил, так как они прошли все в той же внутренней музыке, не оставлявшей его сознания, как пульс не оставляет артерий. Он думал об одном, хотел одного, стремился к одному. Человек действия, он мысленно опережал ход событий, жалея лишь о том, что ими нельзя двигать так же просто и скоро, как шашками. Ничто в спокойной наружности его не говорило о том напряжении чувства, гул которого, подобно гулу огромного колокола, бьющего над головой, мчался во всем его существо оглушительным нервным стоном. Это довело его, наконец, до того, что он стал считать мысленно: «Один», два... тридцать...» и так далее, пока не сказал «тысяча». Такое упражнение подействовало: он был способен наконец взглянуть со стороны на все предприятие. Здесь несколько удивило его то, что он не может представить внутреннюю Ассоль, так как даже не говорил с ней. Он читал где-то, что можно, хотя бы смутно, понять человека, если, вообразив себя этим человеком, скопировать выражение его лица. Уже глаза Грэя начали принимать несвойственное им странное выражение, а губы под усами складываться в слабую, кроткую улыбку, как, опомнившись, он расхохотался и вышел сменить Пантена.

Было темно. Пантен, подняв воротник куртки, ходил у компаса, говоря рулевому: «Лево четверть румба; лево. Стой: еще четверть». «Секрет» шел с половиною парусов при попутном ветре.

— Знаете,— сказал Пантен Грэю,— я доволен.

— Чем?

— Тем же, чем и вы. Я все понял. Вот здесь, на мостике.— Он хитро подмигнул, светя улыбке огнем трубки.

— Ну-ка,— сказал Грэй, внезапно догадавшись, в чем дело,— что вы там поняли? — Лучший способ провезти контрабанду,— шепнул Пантен.— Всякий может иметь такие паруса, какие хочет. У вас гениальная голова, Грэй!

— Бедный Пантен! — сказал капитан, не зная, сердиться или смеяться.— Ваша догадка остроумна, но лишена всякой основы. Идите спать. Даю вам слово, что вы ошибаетесь. Я делаю то, что сказал.

Он отослал его спать, сверился с направлением курса и сел. Теперь мы его оставим, так как ему нужно быть одному.

VI. Ассоль остается одна

Лонгрен провел ночь в море; он не спал, не ловил, а шел под парусом без определенного направления, слушая плеск воды, смотря в тьму, обветриваясь и думая. В тяжелые часы жизни ничто так не восстанавливало силы его души, как эти одинокие блуждания. Тишина, только тишина и безлюдье — вот что нужно было ему для того, чтобы все самые слабые и спутанные голоса внутреннего мира зазвучали понятно. Эту ночь он думал о будущем, о бедности, об Ассоль. Ему было крайне трудно покинуть ее даже на время; кроме того, он боялся воскресить утихшую боль. Быть может, поступив на корабль, он снова вообразит, что там, в Каперне его ждет не умиравший никогда друг, и возвращаясь, он будет подходить к дому с горем мертвого ожидания. Мери никогда больше не выйдет из дверей дома. Но он хотел, чтобы у Ассоль было что есть, решив поэтому поступить так, как приказывает забота.

Когда Лонгрен вернулся, девушки еще не было дома. Ее ранние прогулки не смущали отца; на этот раз однако в его ожидании была легкая напряженность. Похаживая из угла в угол, он на повороте вдруг сразу увидел Ассоль; вошедшая стремительно и неслышно, она молча остановилась перед ним, почти испугав его светом взгляда, отразившего возбуждение. Казалось, открылось ее второе лицо — то истинное лицо человека, о котором обычно говорят только глаза. Она молчала, смотря в лицо Лонгрену так непонятно, что он быстро спросил: — Ты больна?

Она не сразу ответила. Когда смысл вопроса коснулся наконец ее духовного слуха, Ассоль встрепенулась, как ветка, тронутая рукой, и засмеялась долгим, ровным смехом тихого торжества. Ей надо было сказать что-нибудь, но, как всегда, не требовалось придумывать — что именно; она сказала: — Нет, я здорова... Почему ты так смотришь? Мне весело. Верно, мне весело, но это оттого, что день так хорош. А что ты надумал? Я уж вижу по твоему лицу, что ты что-то надумал.

— Что бы я ни надумал,— сказал Лонгрен, усаживая девушку на колени,— ты, я знаю, поймешь, в чем дело. Жить нечем. Я не пойду снова в дальнее плавание, а поступлю на почтовый пароход, что ходит между Кассетом и Лиссом.

— Да,— издали сказала она, силясь войти в его заботы и дело, но ужасаясь, что бессильна перестать радоваться.— Это очень плохо. Мне будет скучно. Возвратись поскорей.— Говоря так, она расцветала неудержимой улыбкой.— Да, поскорей, милый; я жду.

— Ассоль! — сказал Лонгрен, беря ладонями ее лицо и поворачивая к себе.— Выкладывай, что случилось?

Она почувствовала, что должна выветрить его тревогу, и, победив ликование, сделалась серьезно-внимательной, только в ее глазах блеснула еще новая жизнь.

— «Ты странный,— сказала она.— Решительно ничего. Я собирала орехи.»

Лонгрэн не вполне поверил бы этому, не будь он так занят своими мыслями. Их разговор стал деловым и подробным. Матрос сказал дочери, чтобы она уложила его мешок; перечислил все необходимые вещи и дал несколько советов.

— Я вернусь домой дней через десять, а ты заложи мое ружье и сиди дома. Если кто захочет тебя обидеть, скажи: — «Лонгрэн скоро вернется». Не думай и не беспокойся обо мне; худого ничего не случится.

После этого он поел, крепко поцеловал девушку и, скинув мешок за плечи, вышел на городскую дорогу. Ассоль смотрела ему вслед, пока он не скрылся за поворотом; затем вернулась. Немало домашних работ предстояло ей, но она забыла об этом. С интересом легкого удивления осматривалась она вокруг, как бы уже чужая этому дому, так влитому в сознание с детства, что, казалось, всегда носила его в себе, а теперь выглядевшему подобно родным местам, посещенным спустя ряд лет из круга жизни иной. Но что-то недостойное почудилось ей в этом своем отпоре, что-то неладное. Она села к столу, на котором Лонгрэн мастерил игрушки, и попыталась приклеить руль к корме; смотря на эти предметы, невольно увидела она их большими, настоящими; все, что случилось утром, снова поднялось в ней дрожью волнения, и золотое кольцо, величиной с солнце, упало через море к ее ногам.

Не усидев, она вышла из дома и пошла в Лисе. Ей совершенно нечего было там делать; она не знала, зачем идет, но не идти — не могла. По дороге ей встретился пешеход, желавший разведать какое-то направление; она толково объяснила ему, что нужно, и тотчас же забыла об этом.

Всю длинную дорогу миновала она незаметно, как если бы несла птицу, поглотившую все ее нежное внимание. У города она немного развлеклась шумом, летевшим с его огромного круга, но он был не властен над ней, как раньше, когда, пугая и забывая, делал ее молчаливой трусихой. Она противостояла ему. Она медленно прошла кольцеобразный бульвар, пересекая синие тени деревьев, доверчиво и легко взглядывая на лица прохожих, ровной походкой, полной уверенности. Порода наблюдательных людей в течение дня замечала неоднократно неизвестную, странную на взгляд девушку, проходящую среди яркой толпы с видом глубокой задумчивости. На площади она подставила руку струе фонтана, перебирая пальцами среди отраженных брызг; затем, присев, отдохнула и вернулась на лесную дорогу. Обратный путь она сделала со свежей душой, в настроении мирном и ясном, подобно вечерней речке, сменившей, наконец, пестрые зеркала дня

ровным в тени блеском. Приближаясь к селению, она увидала того самого угольщика, которому померещилось, что у него зацвела корзина; он стоял возле повозки с двумя неизвестными мрачными людьми, покрытыми сажей и грязью. Ассоль обрадовалась. — Здравствуй. Филипп, — сказала она, — что ты здесь делаешь?

— Ничего, муха. Свалилось колесо; я его поправил, теперь покуриваю да калякаю с нашими ребятами. Ты откуда?

Ассоль не ответила.

— Знаешь, Филипп, — заговорила она, — я тебя очень люблю, и потому скажу только тебе. Я скоро уеду; наверное, уеду совсем. Ты не говори никому об этом.

— Это ты хочешь уехать? Куда же ты собралась? — изумился угольщик, вопросительно раскрыв рот, отчего его борода стала длиннее.

— Не знаю. — Она медленно осмотрела поляну под вязом, где стояла телега, — зеленую в розовом вечернем свете траву, черных молчаливых угольщиков и, подумав, прибавила: — Все это мне неизвестно. Я не знаю ни дня, ни часа и даже не знаю, куда. Больше ничего не скажу. Поэтому, на всякий случай, — прощай; ты часто меня возил.

Она взяла огромную черную руку и привела ее в состояние относительного трясения. Лицо рабочего разверзло трещину неподвижной улыбки. Девушка кивнула, повернулась и отошла. Она исчезла так быстро, что Филипп и его приятели не успели повернуть голову.

— Чудеса, — сказал угольщик, — поди-ка, пойми ее. — Что-то с ней сегодня... такое и прочее.

— Верно, — поддержал второй, — не то она говорит, не то — уговаривает. Не наше дело.

— Не наше дело, — сказал и третий, вздохнув. Затем все трое сели в повозку и, затрещав колесами по каменистой дороге, скрылись в пыли.

VII. Алый «Секрет»

Был белый утренний час; в огромном лесу стоял тонкий пар, полный странных видений. Неизвестный охотник, только что покинувший свой костер, двигался вдоль реки; сквозь деревья сиял просвет ее воздушных пустот, но прилежный охотник не подходил к ним, рассматривая свежий след медведя, направляющийся к горам.

Внезапный звук пронесся среди деревьев с неожиданностью тревожной погони; это запел кларнет. Музыкант, выйдя на палубу, сыграл отрывок мелодии, полной печального, протяжного повторения. Звук дрожал, как голос, скрывающий горе; усилился, улыбнулся грустным переливом и оборвался. Далекое эхо смутно напевало ту же мелодию.

Охотник, отметив след сломанной веткой, пробрался к воде. Туман еще не рассеялся; в нем гасли очертания огромного корабля, медленно повертывающегося к устью реки. Его свернутые паруса ожили, свисая фестонами, расправляясь и покрывая мачты бессильными щитами огромных складок; слышались голоса и шаги. Береговой ветер, пробуя дуть, лениво теребил паруса; наконец, тепло солнца произвело нужный эффект; воздушный напор усилился, рассеял туман и вылился по реям в легкие алые формы, полные роз. Розовые тени скользили по белизне мачт и снастей, все было белым, кроме раскинутых, плавно двинутых парусов цвета глубокой радости.

Охотник, смотревший с берега, долго протирает глаза, пока не убедился, что видит именно так, а не иначе. Корабль скрылся за поворотом, а он все еще стоял и смотрел; затем, молча пожав плечами, отправился к своему медведю.

Пока «Секрет» шел руслом реки, Грэй стоял у штурвала, не доверяя руля матросу — он боялся мели. Пантен сидел рядом, в новой суконной паре, в новой блестящей фуражке, бритый и смиренно надутый. Он по-прежнему не чувствовал никакой связи между алым убранством и прямой целью Грэя.

— Теперь,— сказал Грэй,— когда мои паруса рдеют, ветер хорош, а в сердце моем больше счастья, чем у слона при виде небольшой булочки, я попытаюсь настроить вас своими мыслями, как обещал в Лиссе. Заметьте — я не считаю вас глупым или упрямым, нет; вы образцовый моряк, а это много стоит. Но вы, как и большинство, слушаете голоса всех нехитрых истин сквозь толстое стекло жизни; они кричат, но, вы не услышите. Я делаю то, что существует, как старинное представление о прекрасном-несбыточном, и что, по существу, так же сбыточно и возможно, как загородная прогулка. Скоро вы увидите девушку, которая не может, не должна иначе выйти замуж, как только таким способом, какой развиваю я на ваших глазах.

Он сжато передал моряку то, о чем мы хорошо знаем, закончив объяснение так: — Вы видите, как тесно сплетены здесь судьба, воля и свойство характеров; я прихожу к той, которая ждет и может ждать только меня, я же не хочу никого другого, кроме нее, может быть именно потому, что благодаря ей я понял одну нехитрую истину. Она в том, чтобы делать так называемые чудеса своими руками. Когда для человека главное — получать дражайший пятак, легко дать этот пятак, но, когда душа таит зерно пламенного растения — чуда, сделай ему это чудо, если ты в состоянии. Новая душа будет у него и новая у тебя. Когда начальник тюрьмы сам выпустит заключенного, когда миллиардер подарит писцу виллу, опереточную певицу и сейф, а жокей хоть раз попридержит лошадь ради другого коня, которому не везет,— тогда все поймут, как это приятно, как невыразимо чудесно. Но есть не меньшие чудеса: улыбка, веселье, прощение, и —

вовремя сказанное, нужное слово. Владеть этим — значит владеть всем. Что до меня, то наше начало — мое и Ассоль — останется нам навсегда в алом отблеске парусов, созданных глубиной сердца, знающего, что такое любовь. Поняли вы меня?

— Да, капитан.— Пантен крикнул, вытерев усы аккуратно сложенным чистым платочком.— Я все понял. Вы меня тронули. Пойду я вниз и попрошу прощения у Никса, которого вчера ругал за потопленное ведро. И дам ему табаку — свой он проиграл в карты.

Прежде чем Грэй, несколько удивленный таким быстрым практическим результатом своих слов, успел что-либо сказать, Пантен уже загремел вниз по трапу и где-то отдаленно вздохнул. Грэй оглянулся, посмотрев вверх; над ним молча рвались алые паруса; солнце в их швах сияло пурпурным дымом. «Секрет» шел в море, удаляясь от берега. Не было никаких сомнений в звонкой душе Грэя — ни глухих ударов тревоги, ни шума мелких забот; спокойно, как парус, рвался он к восхитительной цели; полный тех мыслей, которые опережают слова.

К полудню на горизонте показался дымок военного крейсера, крейсер изменил курс и с расстояния полумили поднял сигнал — «лечь в дрейф!».

— Братцы,— сказал Грэй матросам,— нас не обстреляют, не бойтесь; они просто не верят своим глазам.

Он приказал дрейфовать. Пантен, крича как на пожаре, вывел «Секрет» из ветра; судно остановилось, между тем как от крейсера помчался паровой катер с командой и лейтенантом в белых перчатках; лейтенант, ступив на палубу корабля, изумленно оглянулся и прошел с Грэем в каюту, откуда через час отправился, странно махнув рукой и улыбаясь, словно получил чин, обратно к синему крейсеру. По-видимому, этот раз Грэй имел больше успеха, чем с простодушным Пантенем, так как крейсер, помедлив, ударил по горизонту могучим залпом салюта, стремительный дым которого, пробив воздух огромными сверкающими мячами, развеялся клочьями над тихой водой. Весь день на крейсере царил некое полупраздничное остоленение; настроение было неслужебное, сбитое — под знаком любви, о которой говорили везде — от салона до машинного трюма, а часовой минного отделения спросил проходящего матроса: — «Том, как ты женился?» — «Я поймал ее за юбку, когда она хотела выскочить от меня в окно»,— сказал Том и гордо закрутил ус.

Некоторое время «Секрет» шел пустым морем, без берегов; к полудню открылся далекий берег. Взяв подзорную трубу, Грэй уставился на Каперну. Если бы не ряд крыш, он различил бы в окне одного дома Ассоль, сидящую за какой-то книгой. Она читала; по странице полз зеленоватый жучок, останавливаясь и приподнимаясь на передних лапах

с видом независимым и домашним. Уже два раза был он без досады сдунут на подоконник, откуда появлялся вновь доверчиво и свободно, словно хотел что-то сказать. На этот раз ему удалось добраться почти к руке девушки, державшей угол страницы; здесь он застрял на слове «смотри», с сомнением остановился, ожидая нового шквала, и, действительно, едва избег неприятности, так как Ассоль уже воскликнула: — «Опять жучишка... дурак!..» — и хотела решительно сдуть гостя в траву, но вдруг случайный переход взгляда от одной крыши к другой открыл ей на синей морской щели уличного пространства белый корабль с алыми парусами.

Она вздрогнула, откинулась, замерла; потом резко вскочила с головокружительно падающим сердцем, вспыхнув неудержимыми слезами вдохновенного потрясения. «Секрет» в это время огибал небольшой мыс, держась к берегу углом левого борта; негромкая музыка лилась в голубом дне с белой палубы под огнем алого шелка; музыка ритмических переливов, переданных не совсем удачно известными всем словами: «Налейте, налейте бокалы — и выпьем, друзья, за любовь»... — В ее простоте, ликуя, развертывалось и рокотало волнение.

Не помня, как оставила дом, Ассоль бежала уже к морю, подхваченная неодолимым ветром события; на первом углу она остановилась почти без сил; ее ноги подкашивались, дыхание срывалось и гасло, сознание держалось на волоске. Вне себя от страха потерять волю, она топнула ногой и оправилась. Временами то крыша, то забор скрывали от нее алые паруса; тогда, боясь, не исчезли ли они, как простой призрак, она торопилась миновать мучительное препятствие и, снова увидев корабль, останавливалась облегченно вздохнуть.

Тем временем в Каперне произошло такое замешательство, такое волнение, такая поголовная смута, какие не уступят аффекту знаменитых землетрясений. Никогда еще большой корабль не подходил к этому берегу; у корабля были те самые паруса, имя которых звучало как издевательство; теперь они ясно и неопровержимо пылали с невинностью факта, опровергающего все законы бытия и здравого смысла. Мужчины, женщины, дети впопыхах мчались к берегу, кто в чем был; жители перекликались со двора в двор, насакивали друг на друга, вопили и падали; скоро у воды образовалась толпа, и в эту толпу стремительно вбежала Ассоль. Пока ее не было, ее имя перелетало среди людей с нервной и угрюмой тревогой, с злобным испугом. Больше говорили мужчины; сдавленно, змеиным шипением всхлипывали остолбеневшие женщины, но если уж которая начинала трещать — яд забирался в голову. Как только появилась Ассоль, все смолкли, все со страхом отошли от нее, и она осталась одна среди пустоты знойного

песка, растерянная, пристыженная, счастливая, с лицом не менее алым, чем ее чудо, беспомощно протянув руки к высокому кораблю.

От него отделилась лодка, полная загорелых гребцов; среди них стоял тот, кого, как ей показалось теперь, она знала, смутно помнила с детства. Он смотрел на нее с улыбкой, которая грела и торопила. Но тысячи последних смешных страхов одолели Ассоль; смертельно боясь всего — ошибки, недоразумений, таинственной и вредной помехи — она вбежала по пояс в теплое колыхание волн, крича: — Я здесь, я здесь! Это я!

Тогда Циммер взмахнул смычком — и та же мелодия грянула по нервам толпы, но на этот раз полным, торжествующим хором. От волнения, движения облаков и волн, блеска воды и дали девушка почти не могла уже различать, что движется: она, корабль или лодка — все двигалось, кружилось и опадало.

Но весло резко плеснуло вблизи нее; она подняла голову. Грэй нагнулся, ее руки ухватились за его пояс. Ассоль зажмурилась; затем, быстро открыв глаза, смело улыбнулась его сияющему лицу и, запыхавшись, сказала: — Совершенно такой.

— И ты тоже, дитя мое! — вынимая из воды мокрую драгоценность, сказал Грэй. — Вот, я пришел. Узнала ли ты меня?

Она кивнула, держась за его пояс, с новой душой и трепетно зажмуренными глазами. Счастье сидело в ней пушистым котенком. Когда Ассоль решила открыть глаза, покачиванье шлюпки, блеск волн, приближающийся, мощно ворочаясь, борт «Секрета», — все было сном, где свет и вода качались, кружась, подобно игре солнечных зайчиков на струящейся лучами стене. Не помня — как, она поднялась по трапу в сильных руках Грэя. Палуба, крытая и увешанная коврами, в алых выплесках парусов, была как небесный сад. И скоро Ассоль увидела, что стоит в каюте — в комнате, которой лучше уже не может быть.

Тогда сверху, сотрясая и зарывая сердце в свой торжествующий крик, вновь кинулась огромная музыка. Опять Ассоль закрыла глаза, боясь, что все это исчезнет, если она будет смотреть. Грэй взял ее руки и, зная уже теперь, куда можно безопасно идти, она спрятала мокрое от слез лицо на груди друга, пришедшего так волшебным. Бережно, но со смехом, сам потрясенный и удивленный тем, что наступила невыразимая, недоступная никому драгоценная минута, Грэй поднял за подбородок вверх это давным-давно пригрезившееся лицо, и глаза девушки, наконец, ясно раскрылись. В них было все лучшее человека.

— Ты возьмешь к нам моего Лонгрена? — сказала она.

— Да. — И так крепко поцеловал он ее вслед за своим железным «да», что она засмеялась.

Теперь мы отойдем от них, зная, что им нужно быть вместе одним. Много на свете слов на разных языках и разных наречиях, но всеми ими, даже и отдаленно, не передашь того, что сказали они в день этот друг другу.

Меж тем на палубе у гротмачты, возле бочонка, изъеденного червем, с сбитым дном, открывшим столетнюю темную благодать, ждал уже весь экипаж. Атвуд стоял; Пантен чинно сидел, сияя, как новорожденный. Грэй поднялся вверх, дал знак оркестру и, сняв фуражку, первый зачерпнул граненым стаканом, в песне золотых труб, святое вино.

— Ну, вот... — сказал он, кончив пить, затем бросил стакан.— Теперь пейте, пейте все; кто не пьет, тот враг мне.

Повторить эти слова ему не пришлось. В то время, как полным ходом, под всеми парусами уходил от ужаснувшейся навсегда Каперны «Секрет», давка вокруг бочонка превзошла все, что в этом роде происходит на великих праздниках.

— Как понравилось оно тебе? — спросил Грэй Летику.

— Капитан! — сказал, подыскивая слова, матрос.— Не знаю, понравился ли ему я, но впечатления мои нужно обдумать. Улей и сад!

— Что?! — Я хочу сказать, что в мой рот впихнули улей и сад. Будьте счастливы, капитан. И пусть счастлива будет та, которую «лучшим грузом» я назову, лучшим призом «Секрета»!

Когда на другой день стало светать, корабль был далеко от Каперны. Часть экипажа как уснула, так и осталась лежать на палубе, поборотая вином Грэя; держались на ногах лишь рулевой да вахтенный, да сидевший на корме с грифом виолончели у подбородка задумчивый и хмельной Циммер. Он сидел, тихо водил смычком, заставляя струны говорить волшебным, неземным голосом, и думал о счастье...

Олександр Грін¹**Червоні вітрила****Феєрія****(переклад Л. Г. Кононовича)**

*Нині Миколаївні Грін підносить і присвячує
автор.*

22 листопада 1922 р. Ленінград

I. Провіщення	662
II. Грей	674
III. Світанок	684
IV. Напередодні	691
V. Бойові готовання	698
VI. Ассоль залишається сама	706
VII. Червоний «Секрет»	708

I. Провіщення

Лонгрен, матрос «Оріона», міцного тристатонного брига, на якому він прослужив десять років і до якого прихилився дужче, ніж, буває, син до рідної матері, мусив, урешті, полишити службу.

Сталося це так. Під час одного з його нечастих повернень додому він не побачив, як завжди,— ще здаля, на порозі домівки,— своєї дружини Мері, що вдарялася руками в поли, а потім бігла назустріч до втрати подиху. Замість неї біля дитячого ліжечка,— нового предмету в маленькому будиночку Лонгрена,— стояла схвильована сусідка.

— Три місяці гляділа я її, старий,— мовила вона,— поглянь на свою доньку.

Мліючи, Лонгрен схилився й уздрів восьмимісячне створіння, що зосереджено споглядало його довгу бороду, потім сів, понурився і почав крутити вус. Вус був мокрий од дощу.

— Коли померла Мері? — поспитався він.

Жінка розповіла сумну історію, перебиваючи оповідь розчуленим гулюканням дівчинці та запевненнями, що Мері в раю. Коли Лонгрен дізнався про подробиці, рай видався йому трохи світлішим од повітки для дров, і йому подумалося, що вогонь простого каганця, були б вони всі разом, утрюх, для жінки, що подалася в невідомий край, був би незамінною розрадою.

Місяців зо три тому господарські справи молодої матусі були геть кепські. З грошей, що їх залишив Лонгрен, добра половина пішла на лікування після тяжких пологів, на клопоти за здоров'я новонародженої; врешті, згуба невеликої, проте необхідної для життя

¹ Олександр Грін — найвідоміший із псевдонімів Олександра Степановича Гриневського.

суми змусила Мері попросити в борг у Меннерса. Меннерс мав крамницю-трактир і вважався заможним чоловіком.

Мері пішла до нього о шостій годині ранку. Десь о сьомій оповідачка зустріла її на шляху до Лісса. Заплакана і засмучена, Мері сказала їй, що йде до міста заставити обручку. Вона додала, що Меннерс погодився дати гроші, та вимагав за це кохання. Мері нічого не домоглася.

— В нас у домівці немає навіть крихти їжі,— сказала вона сусідці.— Піду я до міста, й ми з дівчинкою перебудемо вже якимось, поки повернеться чоловік.

Того вечора була холодна, вітряна погода; оповідачка намарне умовляла молодицю не ходити до Лісса поночі. «Ти намокнеш, Мері, накрапає дощ, а вітер от-от принесе зливу».

Назад і вперед від приморського села становило не менше трьох годин швидкої ходи, та Мері не послухала порад оповідачки. «Доста мені вже очі вам муляти,— сказала вона,— й так уже немає майже жодної родини, де не позичила б я хліба, чаю чи борошна. Заставлю каблучку, та й годі». Вона пішла, повернулася, а наступного дня облягла в гарячці й маренні; негода й вечірня мряка звалили її двобічним запаленням легенів, як сказав міський лікар, якого погукала добросерда оповідачка. За тиждень на двоспальному ліжку Лонгрена лишилося порожнє місце, а сусідка переселилася в його домівку глядіти й годувати дівчинку. Їй, самотній удові, це було неважко. «До того ж,— докинула вона,— без такого пискляти нудно».

Лонгрен поїхав до міста, взяв розрахунок, попрощався з приятелями і почав вирощувати маленьку Ассоль. Поки дівчинка не навчилася твердо ходити, вдова мешкала в матроса, замінюючи сирітці матір, та щойно Ассоль перестала падати, заносючи ніжку через поріг, Лонгрен рішуче оголосив, що тепер він буде сам усе робити для дівчинки, й, подякувавши вдові за діяльну чуйність, почав жити самотнім життям удівця, зосередивши всі свої помисли, надії, любов і спогади на маленькій істоті.

Десять років мандрівного життя залишили в його руках дуже небагато грошей. Він почав працювати. Незабаром у міських крамницях з'явилися його іграшки — майстерно зроблені маленькі моделі човнів, катерів, однопалубних і двопалубних вітрильників, крейсерів, пароплавів — одне слово, того, що він близько знав, що завдяки характерові роботи почасти замінювало йому гуркіт портового життя і мальовничий труд плавань. В такий спосіб Лонгрен добув стільки, щоб жити в межах помірної економії.

Нетовариський за натурою, він після смерти дружини став іще більш замкнений і відлюдкуватий. У свята його бачили в трактирі, та він ніколи не сідав, а хапливо випивав за шинквасом шклянку горілки і йшов собі, коротко кидаючи навсебіч: «так», «ні», «здрастуйте», «прощай», «потроху», — на всі звернення та кивки сусід. Гостей він

терпіти не міг, тихо відпроваджував їх не силоміць, але такими натяками й вигаданими обставинами, що відвідувачеві нічого й не лишалося, як тільки вигадати причину, що не дозволяє сидіти довше. Сам він теж не навідував нікого; тож поміж ним і краями лягла холодна відчуженість, і якби робота Лонгрена — іграшки,— була менш незалежна від справ села, то йому довелося б зазнати на собі наслідків таких стосунків. Товари й харчові запаси він купував у місті — Меннерс не міг би похвалитися навіть пачкою сірників, купленою в нього Лонгреном. Він робив також сам усю хатню роботу і терпляче проходив не властиве чоловікові мистецтво вирощування дівчинки.

Ассоль було вже п'ять років, і батько починав дедалі м'якше і м'якше усміхатися, зиркаючи на її нервову, добре личко, коли, сидячи в нього на колінах, вона трудилася над таємницею застебнутого жилета або ж кумедно наспівувала матроські пісні — дикі ревовірші. В передачі дитячим голосом і не завжди з літерою «р» ці співанки справляли враження ведмедя-танцюриста, якого прикрасили блакитною стрічкою. За того часу сталася подія, тінь якої, впавши на батька, вкрила й дочку.

Була весна, рання й сувора, мов зима, та в іншому роді. Тижнів на три припав до холодної землі різкий береговий норд.

Рибальські човни, повитягувані на берег, утворили на білому піску довгий ряд темних кілів, що скидалися на хребти величезних рибин. Ніхто не зважувався зайнятися промислом за такої погоди. На єдиній вулиці сільця рідко можна було побачити людину, яка вийшла з домівки; холодний буревій, що гнав з берегових пагорбів у порожнечу обрію, робив з «відкритого повітря» суворий спиток. Всі бовдури Каперни курілися від ранку до вечора, шарпаючи дим по крутих дахах.

Та ці дні норду виманювали Лонгрена з його маленького теплого будиночка частіше, ніж сонце, що ясної днини закидало море і Каперну запонами повітряного золота. Лонгрен виходив на місток, настелений на довгих рядах паль, де, на самісінькому кінці дощатого молу, довго смалив люльку, яку роздмухував вітер, дивлячись, як оголене біля берегів дно курілося сивою піною, що насилу встигала за бурунами, чий гуркітливий біг до чорного, штормового обрію наповнив простір стадами фантастичних гриватих істот, які гнали в розгнужданому, лютому відчаї до далекої втіхи. Стогони й шуми, ревує бахкання величезних злетів води і, здавалося, видима струмина вітру, який шмагав місцевість,— такий дужий був його рівний пробіг,— давали змордованій душі Лонгрена ту притупленість, оглушеність, яка, зводячи горе до невиразного смутку, дорівнює дії глибокого сну.

Одної такої днини дванадцятирічний син Меннерса Хін, угледівши, що батьків човен б'ється під містками об палі, ламаючи борти, пішов і сказав про це батькові. Шторм

розпочався недавно; Меннерс забув вивести човна на пісок. Він негайно попрямував до води, де побачив на кінці молу Лонгрена, який стояв спиною до нього й кутив. На березі, окрім їх двох, нікого більше не було. Меннерс пройшов містками до середини, спустився в шалено нуртуючу воду і відв'язав шкот; стоячи у човні, він почав пробиратися до берега, хапаючись руками за палі. Весел він не взяв, й тієї миті, коли, похитнувшись, пропустив ухопитися за чергову палю, дужий удар вітру жбурнув ніс човна від містків у бік океану. Тепер, навіть усією довжиною тіла, Меннерс не міг би сягнути найближчої палі. Вітер і хвилі, розгойдуючи, несли човна у згубний простір. Усвідомивши становище, Меннерс хотів кинутися у воду, аби пливти до берега, та рішення його запізнилося, позаяк човен крутився вже неподалік від кінця молу, де значна глибина води і лють валів обіцяли певну смерть. Поміж Лонгренем і Меннерсом, якого тягло у штормову далину, було не більше десяти сажнів іще рятівної віддалі, тому що на містку під рукою в Лонгрена висів згорток линви із вплетеним у один із її кінців тягарем. Линва ця висіла на випадок причалу за бурхливої погоди і кидалася з містків.

— Лонгрене! — заволав переляканий до смерті Меннерс. — Чому ж ти стоїш, як той стовп? Бачиш, несе мене. Кинь причал!

Лонгрен мовчав, спокійно дивлячись на Меннерса, який метушився у човні, хіба що люлька його закурілася дужче, й він, повагавшись, вийняв її з рота, щоб краще бачити, що відбувається.

— Лонгрене! — скімлив Меннерс. — Ти ж чуєш мене, я пропадаю, порятуй!

Та Лонгрен не сказав йому жодного слова; здавалося, він не чує відчайдушного волення. Поки не віднесло човна так далеко, що насилу долинали слова-зойки Меннерса, він навіть з ноги не переступив. Меннерс ридав од жаху, закликав матроса бігти до рибалок, погукати поміч; обіцяв гроші, погрожував і сипав прокльонами, та Лонгрен хіба підійшов ближче до самісінького краю молу, щоб не відразу згубити з очей метання і стрибки човна.

— Лонгрене, — долинуло до нього глухо, наче з даху тому, хто сидить усередині будинку, — порятуй!

Тоді, набравши повітря і глибоко вдихнувши, щоб не згубилося у вітрі жодне слово, Лонгрен гукнув:

— Вона так само просила тебе! Думай про це, поки ще живий, Меннерсе, й не забудь!

Тоді крики ушухли, і Лонгрен подався додому. Ассоль, прокинувшись, угледіла, що батько сидить перед згасаючим каганцем у глибокій задумі. Почувши голос дівчинки, яка гукала його, він підійшов до неї, міцно поцілував і вкрив зсунутою ковдрою.

— Спи, любонько, — сказав він, — до ранку ще далеко.

— Що ти робиш?

— Чорну іграшку я зробив, Ассоль, спи!

Другого дня тільки й балачок було в мешканців Каперни, як про Меннерса, котрий пропав, а шостого дня привезли його самого, вмирущого й лютого. Його розповідь хутко облетіла довколишні села. До вечора носило Меннерса; потовчений струсами об борти і дно човна упродовж страшної боротьби із шалом хвиль, які знай загрожували викинути в море ошалілого крамаря, він був підібраний пароплавом «Лукреція», який ішов до Кассета. Застуда і потрясіння жаху доконали дні Меннерса. Він прожив трохи менше сорока восьми годин, накликаючи на Лонгрена всі лиха, які можливі на землі та в уяві. Розповідь Меннерса, як матрос наглядав за його загибеллю, відмовившись прийти на поміч, тим паче красномовна, що вмирущий насилу дихав і стогнав, приголомшила мешканців Каперни. Не кажучи вже про те, що мало хто з них здатен був пам'ятати тяжчу образу, ніж ту, що її зазнав Лонгрен, і тужити так сильно, як тужив він до кінця життя за Мері,— їм було відразливо, незрозуміло, вражало їх те, що Лонгрен мовчав. Мовчки, до своїх останніх слів, які він послав навздогін Меннерсові, Лонгрен стояв: стояв непорушно, суворо і тихо, немов суддя, виявивши глибоку зневагу до Меннерса,— більше, ніж ненависть, було в його мовчанні, й усі це відчували. Якби він кричав, висловлював жестами або ж метушливістю зловтіху, чи ще чим-небудь свій тріумф, бачачи відчай Меннерса, то рибалки зрозуміли б його, та він учинив інакше, ніж чинили вони,— вчинив значно незрозуміло і цим поставив себе вище від інших — одне слово, зробив те, чого не прощають. Ніхто більше не вклонявся йому, не простягав руки, не кидав погляду, яким упізнають і вітаються. Геть назавжди лишився він осторонь від сільських справ; хлопчаки, угледівши його, кричали навздогін: «Лонгрен утопив Меннерса!» Він не звертав на це уваги. Також, здавалося, не помічав він і того, що в трактирі або ж на березі, серед човнів, рибалки замовкали в його присутності, відходячи набік, як від зачумленого. Випадок з Меннерсом закріпив ранішу неповну відчуженість. Ставши повною, вона викликала міцну взаємну ненависть, і її тінь впала й на Ассоль.

Дівчинка росла без подруг. Два-три десятки дітей її віку, які мешкали в Каперні, просякнутої, мов губка водою, грубим родинним началом, основою якого служив непохитний авторитет матері та батька, перейнятливі, які і всі дітлахи на світі, викреслили раз і назавжди маленьку Ассоль зі сфери свого заступництва й уваги. Здійснилося це, звичайно ж, поступово, шляхом намови і гримання дорослих, прибрало характеру суворої заборони, а потім, посилене перегудами і подейкуваннями, розрослося в дитячих умах страхом до матросового дому.

До того ж замкнений спосіб життя Лонгрена вивільнив тепер істеричний язик обмови; про матроса казали, ніби десь когось забив, тому, мовляв, його й не беруть служити на судна, а сам він похмурий і відлюдькуватий, бо його «мордують докори злочинної совісти». Граючись, діти гнали Ассоль, якщо вона до них наближалася, жбурляли грязюкою і дражнилися, ніби її батько їв людське м'ясо, а тепер робить фальшиві гроші. Одна по одній наївні її спроби до зближення закінчувалися гірким плачем, синцями, подряпинами та іншими виявами громадської думки; вона припинила, урешті, ображатися, та знай часом ще допитувалася в батька:

— Скажи, чому нас не люблять?

— Ой, Ассоль,— казав Лонгрен,— хіба ж вони вміють любити? Треба вміти любити, а от цього вони й не можуть.

— Як це — вміти?

— А ось так!

Він брав дівчинку на руки й міцно цілував сумні очі, які мружилися від ніжної втіхи.

Улюбленою розвагою Ассоль було — вечорами або ж у свято, коли батько, полишивши слоїк із клеєм, знаряддя і незакінчену роботу, сідав, знявши фартух, спочити з люлькою в зубах,— залізти до нього на коліна і, крутячись у бережливому кільці батьківської руки, мацати різні частини іграшок, розпитуючи про їхнє призначення. Так розпочиналася своєрідна фантастична лекція про життя й людей — лекція, в якій завдяки колишньому штибові життя Лонгрена, випадковостям, випадку взагалі, дивовижним, разючим і незвичайним епізодам відводилося головне місце. Лонгрен, називаючи дівчинці ймена снастей, вітрил, предметів морського вжитку, потроху захоплювався, переходячи від пояснень до всіляких епізодів, у яких відігравали роль то брашпиль, то стернове колесо, то щогла або ж який-небудь тип човна і подібні речі, а від окремих ілюстрацій тих переходив до широких картин морських мандрів, уплітаючи забобони в дійсність, а дійсність — ув образи своєї фантазії. Тут з'являлася і тигрова кицька, провісниця корабельної катастрофи, і летюча риба, що вміє говорити,— не послухатися її наказів означало схибити з курсу, й Летючий Голландець з несамовитим своїм екіпажем, прикмети, привиди, русалки, пірати,— одне слово, всі ті байки, якими гаяв моряк своє дозвілля у штиль або ж в улюбленому шинку. Розповідав Лонгрен також про тих, хто зазнав корабельної катастрофи, про людей, котрі здичавіли й розучилися говорити, про таємничі скарби, бунти каторжників і ще багато всього, що вислуховувалося дівчинкою уважніше, ніж, можливо, слухалася вперше розповідь Колумба про новий материк. «Ну, кажи іще»,— просила Ассоль, коли Лонгрен, замислившись, замовкав, і засинала на його грудях з головою, повною чудесних снів.

Також служила для неї більшою, завжди матеріально суттєвішою втіхою з'ява прикажчика міської іграшкової крамниці, яка охоче купувала роботу Лонгрена. Щоб задобрити батька й виторгувати зайвину, прикажчик прихоплював із собою для дівчинки декілька яблук, солодкий пиріжок, жменю горіхів. Логрен зазвичай просив справжню вартість через нелюбов до торгу, а прикажчик скидав ціну. «Ох ви,— казав Лонгрен,— та я цілий тиждень сидів над цим ботом. (Бот був п'ятивершковий). Поглянь, яка міцність, а осадка, а добрячий який? Цей же п'ятнадцять душ витримає за будь-якої погоди». Закінчувалося тим, що тихе порпання дівчинки, яка муркотала над своїм яблуком, позбавляло його стійкості, він поступався, і прикажчик, напхавши кошика чудовими міцними іграшками, йшов собі, посміхаючись у вуса.

Всю хатню роботу Лонгрен робив сам: рубав дрова, ходив по воду, топив у печі, готував, прав, прасував білизну і, поза тим усім, устигав працювати задля грошей. Коли Ассоль минуло вісім років, батько навчив її читати й писати. Він почав деколи брати її з собою до міста, а далі посилати навіть саму, якщо була потреба перехопити грошенят у крамниці або занести товар. Траплялося це не часто, хоча Лісс лежав усього за чотири версти від Каперни, та шлях до нього йшов лісом, а в лісі чимало такого, що може налякати дітей, окрім фізичної небезпеки, яку, щоправда, важко зустріти на такій близькій відстані від міста, але все ж таки не завадить мати на увазі. Тому лише в гожі дні, вранці, коли хащі, які оточують шлях, наповнені сонячною зливою, квітами й тишею, тож уразливості Ассоль не загрожували фантоми уяви, Лонгрен відпускав її до міста.

Якось, посеред отакої мандрівки до міста, дівчинка сіла біля шляху з'їсти шмат пирога, який поклали до кошика на сніданок. Підобідуючи, вона перебирала іграшки; з-поміж них дві-три виявилися новинкою для неї: Лонгрен зробив їх уночі. Одна така новинка була мініатюрною перегоноюю яхтою; біле суденце те несло червоні вітрила, зроблені з обрізків кармазину, що його застосовував Лонгрен для обклеювання пароплавних кают,— іграшок заможного покупця. Тут, либонь, зробивши яхту, він не знайшов придатного матеріалу для вітрил, уживши те, що було,— клаптики ясно-червоного шовку. Ассоль перейнялася захопленням. Полум'яна весела барва так яскраво палала в її руці, немовби вона тримала вогонь. Шлях перетинала річечка з перекинутим через неї містком із ворин; річечка о праву й о ліву руч прямувала в ліс. «Якщо я пущу її на воду поплавати трохи,— міркувала Ассоль,— то вона не намокне, а її потім витру». Відійшовши в ліс за місток за течією річечки, дівчинка обережно пустила на воду біля самісінького берега судно, яке її полонило; вітрила відразу ж саянули червоним відкидом у прозорій воді; світло, пронизуючи тканину, лягло дрижачим рожевим випромінюванням на білому камінні дна. «Ти відкіля приїхав, капітане?» — поспитала Ассоль уявну особу й,

відповідаючи сама собі, мовила: «Я приїхав... приїхав... приїхав я з Китаю». — «А що ти привіз?» — «Що привіз, про те не скажу». — «Ага, он як ти, капітане! Ну, тоді я тебе посаджу назад у кошик». Щойно капітан приготувався уклінно відповісти, що він пожартував і що ладен показати слона, як зненацька тихий відбіг берегової струмини обернув яхту носом до середини річечки, й, наче справжня, повним ходом полишивши береги, вона рівно полинула вниз. Миттю змінився масштаб видимого: річечка здавалася тепер дівчинці величезною рікою, а яхта — далеким великим судном, до якого, замалим не падаючи у воду, перелякана і приголомшена, простягала вона руки. «Капітан злякався», — подумала вона й побігла за іграшкою, яка пливла від неї, сподіваючись, що її десь приб'є до берега. Хутко двигаючи кошика, який був не і важкий, але таки заважав, Ассоль повторювала: «О господи! Ото халепа...» Вона силкувалася не губити з очей прегарного трикутника вітрил, який плавно втікав, зашпортувалася, падала і знову бігла.

Ассоль ніколи не була так глибоко у лісі, як тепер. Їй ніколи було роззиратися навсебіч, настільки її поглинуло нетерпляче бажання зловити іграшку; коло берега, де вона метушилася, була доста перепон, які переймали увагу. Моховиті стовбури полеглих дерев, ями, гінка папороть, шипшина, жасмин і ліщина заважали їй на кожному кроці; долаючи їх, вона потроху губила сили, зупиняючись дедалі частіше й частіше, щоб перепочити або зметнути з обличчя липке павутиння. Коли почалися в ширших місцях зарості осоки й очерету, Ассоль геть було згубила з очей червоне сяяння вітрил, та, оббігши закрутину течії, знову вгледіла їх, — вони статечно й неухильно бігли геть. Раз вона озирнулася, й лісове громаддя з його строкатістю, що переходила від курних світляних стовпів у листі до темних розпадин дрімучої сутіні, глибоко вразило дівчинку. На мить знімаючись, вона згадала знову про іграшку й, декілька разів видихнувши глибоке «х-ху-у-у,» погнала, скільки снаги було.

В такій невдатній і тривожній погоні втекло десь із із годину, коли з подивом, та і з полегшею Ассоль угледіла, що дерева попереду вільно розсунулися, пропустивши синій затон моря, хмари і край жовтого піщаного урвища, що на нього вибігла вона, майже падаючи з втоми. Тут було гирло річечки; розлившись нешироко і плитко, аж видніла плинна голубінь каміння, губилася вона в зустрічній морській хвилі.

З невисокого, поораного корінням урвища Ассоль побачила, що біля річечки, на плескатій здоровецькій каменюці, спиною до неї сидить чоловік, тримаючи в руках яхту-втікачку, і зусебіч розглядає її з допитливістю слона, який зловив метелика. Почасти запокоена тим, що іграшка ціла, Ассоль сповзла урвищем і, близьенько підійшовши до незнайомця, втупилася в нього, очікуючи, коли він підніме голову. Та незнайомиць так занурився у споглядання лісового сюрпризу, що дівчинка встигла розгледіти його з голови до ніг,

встановивши, що таких людей, як цей незнайомиць, їй бачити ще жодного разу не випадало.

Перед нею був не хто інший, як мандрівник-пішаниця Егль,— відомий збирач пісень, легенд, переказів і казок. Сиві кучері бганками випадали з-під його солом'яного бриля; сіра блуза, заправлена в сині штани, й чоботи з високими халявами надавали йому вигляду мисливця; білий комірець, краватка, пояс, понизаний сріблом блях, ціпок і сумка з новісіньким нікельованим замочком зраджували в ньому городянина. Обличчя його, якщо можна назвати обличчям ніс, губи й очі, що виглядали з буйної променястої бороди, з пишних вусів, що, мов ті роги, люто стирчали догори, здавалося, було мляво прозоре, якби не очі, сірі, мов пісок, і лискучі, мов щира сталь, з поглядом сміливим і дужим.

— Тепер віддай мені,— несміло сказала дівчинка.— Ти вже погрався. Ти як зловив її?

Егль підняв голову, впустивши яхту,— так несподівано пролунав схвильований голосочок Ассоль. Старий хвилину розглядав її, усміхаючись і помалу пропускаючи бороду у великій, жилястій долоні. Прана-перепрана ситцева сукенка насилу прикривала до колін смагляві ноги дівчинки. Її темні густі коси, пов'язані мережаною хусточкою, збилися, торкаючись пліч. Кожна риса Ассоль була виразно легка і чиста, мов політ ластівки. Темні, з відтінком сумовитого запитання очі здавалися старшими від обличчя; його неправильний м'який овал був обвіяний того роду чудовною засмагою, що притаманна для здорової білини шкіри. Розтулений маленький рот сяяв лагідною усмішкою.

— Клянуся Гріммami, Езопом і Андерсеном,— сказав Егль, зиркаючи то на дівча, то на яхту,— це щось особливе! Послухай-но, ти, рослино! Це твоя штука.

— Авжеж, я бігла за нею по всій річечці; я гадала, що помру. Вона була тут?

— Біля самісіньких моїх ніг. Корабельна катастрофа — причина того, що я за берегового пірата можу вручити тобі цей приз. Яхта, яку полишив екіпаж, була викинута на пісок тривершковим валом — між моєю лівою п'ятою і кінцем кия.— Він гупнув ціпком.— Як тебе зовуть, крихітко?

— Ассоль,— сказала дівчинка, ховаючи до кошика іграшку, яку подав Егль.

— Добре,— провадив незрозумілу річ старий, не зводячи очей, у глибині яких мерехтіла усмішка приязного настрою.— Мені, власне, й не слід було запитувати твоє наймення. Добре, що воно таке дивне, таке однотонне, музичне, мов посвист стріли або гомін морської мушлі; що б я робив, якби ти звалася одним із тих милозвучних, але нестерпно звичних імен, які чужі Прегарній Невідомості? Тим паче не бажаю я знати, хто ти, хто твої батьки і як ти живеш. Навіщо порушувати чарівливість? Я поринув, сидячи на цьому камені, у порівняльне вивчення фінських і японських сюжетів... аж раптом річечка

вихлюпнула цю яхту, а потім з'явилася ти... Така, як є. Я, любонько, поет у душі,— хоча ніколи не творив сам. Що у тебе в кошику?

— Човники,— сказала Ассоль, струшуючи кошиком,— потім пароплав, а ще троє таких будиночків із прапорами. Там вояки мешкають.

— Чудово. Тебе послали продати. По дорозі ти почала гратися. Ти пустила яхту поплавати, а вона втекла. Хіба не так?

— Невже ти бачив? — з сумнівом запитала Ассоль, намагаючись пригадати, чи не розповіла вона про це сама.— Тобі хтось сказав? Чи ти вгадав?

— Я це знав.

— А як же?

— Тому що я — найголовніший чарівник.

Ассоль збентежилася; її напруга з цими словами Егля переступила межу переляку. Пустельний морський берег, тиша, виснажлива пригода з яхтою, незрозуміла мова старого з саянистими очима, велич його бороди і чуприни почали здаватися дівчинці мішаниною надприродного з дійсністю. Якби зараз Егль скорчив гримасу або закричав що-небудь, то вона помчала б геть, заплакавши й умліваючи від страху. Та Егль, помітивши, як широко розплющилися її очі, зробив крутий вольт.

— Тобі немає чого боятися мене,— поважно мовив він.— Навпаки, мені хочеться з тобою говорити по щирості.

Тут лишень з'ясував він собі, що в обличчі дівчинки так пильно лягло на карб його враження. «Несвідоме очікування прекрасного, райської долі,— вирішив він.— Ох, чому ж не вродивсь я письменником? Який гарний сюжет».

— Ну ж бо,— провадив Егль, намагаючись заокруглити оригінальне становище (схильність до міфотворення — вислід повсякчасної праці,— була дужча, ніж побоювання кинути в невідомий ґрунт насіння великої мрії),— ну ж бо, Ассоль, слухай мене уважно. Я був у тому селі, звідки ти, напевне, йдеш; одне слово, в Каперні. Я люблю казки й пісні, й просидів я в селі ту цілісіньку днину, намагаючись почути що-небудь таке, чого не чув ніхто. Та у вас не розповідають казок. У вас не співають пісень. А як розповідають і співають, то, знаєш, ці оповідки про хитрих дядьків і вояків, з вічним звеличенням шахрайства, ці брудні, мов немиті ноги, грубі, мов бурчання в череві, коротенькі співанки на чотири рядки з жахливим мотивом... Стій-но, я схибив. Я забалакаю знову.

Подумавши, він провадив так:

— Не знаю, скільки мине років, тільки в Каперні розцвіте одна казка, яку довго пам'ятатимуть. Ти будеш великою, Ассоль. Якось уранці в морській далині на сонці саяне ясно-червоне вітрило. Сяйливе громаддя червоних вітрил рушить, розтинаючи хвилі,

прямісінько до тебе. Тихо буде пливати цей чудовний корабель, без криків і пострілів; на березі чимало збереться люду, дивуючись і охаючи; й ти будеш стояти там. Корабель підійде велично до самого берега під звуки прегарної музики; ошатний, в килимах, у золоті та квітах, полине від нього прудкий човен. «Навіщо ви приїхали? Кого ви шукаєте?» — запитають люди на березі. Тоді ти побачиш хороброго вродливого княжича; він буде стояти і простягатиме до тебе руки. «Здрастуй, Ассоль! — скаже він. — Далеко-далеко звідси побачив я тебе уві сні й приїхав, щоб повезти тебе назавжди у своє царство. Ти будеш там жити зі мною в рожевій глибокій долині. В тебе буде все, що тільки ти забажаєш; жити з тобою ми будемо так дружно й весело, що ніколи твоя душа не знає сліз і журби». Він посадить тебе у човен, привезе на корабель, і ти поїдеш назавжди в осяйну країну, де сходить сонце й де зорі спустяться з неба, щоб привітати тебе з приїздом.

— Це все мені? — тихо запитала дівчинка.

Її поважні очі, звеселившись, заясніли довірою. Небезпечний чарівник, звичайно ж, не казав би так; вона підійшла ближче.

— Може, він уже прийшов... той корабель?

— Не так хутко, — заперечив Егль, — спочатку, як я казав, ти виростеш. Потім... що казати? Це буде, та й годі. Що ти тоді робила б?

— Я? — Вона поглянула в кошика, та, напевне, не знайшла там нічого гідного служити вагомою винагородою. — Я його любила б, — поспішно сказала вона й не зовсім твердо докинула: — Якщо він не б'ється.

— Ні, не буде битися, — сказав чарівник, таємниче підморгнувши, — не буде, я ручаюся за це. Йди, дівчинко, й не забудь того, що сказав я тобі між двома ковтками запахущої горілки й міркуванням про пісні каторжників. Йди. Нехай буде мир пухнастій твоєї голові!

Лонгрен працював на своєму маленькому городі, обкопуючи кущі картоплі. Піднявши голову, він побачив Ассоль, яка сторчголов бігла до нього з радісним і нетерплячим обличчям.

— Ну, от... — сказала вона, силкуючись опанувати подих і вхопившись обома руками за батьків фартух. — Слухай-но, що я тобі розкажу... На березі, там, далеко, сидить чарівник...

Вона почала з чарівника і його цікавого провіщення. Гарячка думок заважала їй плавно передати подію. Далі йшов опис зовнішності чарівника і — зворотнім ладом — гонитва за втраченою яхтою.

Лонгрэн вислухав дівчинку, не перебиваючи, без посмішки, й, коли вона скінчила, уява швидко намалювала йому невідомого дідугана із запахуючою горілкою в одній руці й іграшкою в другій. Він одвернувся, та, згадавши, що у великих випадках дитячого життя слід бути людині поважною і здивованою, врочисто закивав головою, примовляючи:

— Авжеж, авжеж... За всіма прикметами, нікому інакше й не бути, як чарівникові. Хтів би я на нього глянути... Але ти, як підеш знову, не звертай убік: заблукати в лісі неважко.

Покинувши заступ, він сів під низьким лозовим тином і посадив дівчинку на коліна. Страшенно зморена, вона силкувалася ще додати деякі подробиці, та спека, хвилювання і знемога хилили її на сон. Очі її злипалися, голова опустилася на тверде батькове плече, мить — і вона полинула б у країну снів, аж зненацька, занепокоєна раптовим сумнівом, Ассоль сіла прямо, з заплющеними очима, і, впираючись кулачками в Лонгрєнів жилет, голосно мовила:

— Ти як гадаєш: прийде чарівниковий корабель по мене чи ні?

— Прийде,— спокійно відказав матрос,— якщо тобі це сказали — значить, все правильно.

«Виросте, забуде,— подумав собі він,— а поки що... не варто відбирати в неї таку іграшку. Адже чимало доведеться в майбутньому побачити тобі не червоних, а брудних і хижих вітрил: здалеку — ошатних і білих, зблизька — подертих і загонистих.

Подорожанин зажартував з своєю дівчинкою. Що ж? Гарний жарт! Нічого — жарт! Дивно, як зморило тебе,— півдня у лісі, в хащах. А щодо червоних вітрил думай, як я: будуть тобі червоні вітрила».

Ассоль спала. Лонгрєн, діставши вільною рукою люльку, закурив, і вітер проніс дим крізь тин у кущ, який ріс із зовнішнього боку городу. Біля куща, спиною до огорожі, наминаючи пиріг, сидів молодий жебрак. Розмова батька з донькою надала йому веселого гумору, а запах добрячого тютюну налаштував добутиливо.

— Дай, господарю, закурити вбогому чоловікові,— сказав він крізь лозу.— Мій тютюн проти твого не тютюн, а, сказати б, трутизна.

— Я дав би,— неголосно відказав Лонгрєн,— таж тютюн у мене в тій кишені. Мені, бач, не хочеться будити доньку.

— Ото лихо! Прокинеться, знову засне, а перехожий чоловік взяв та й закурив.

— Ну,— заперечив Лонгрєн,— ти не без тютюну все-таки, а дитина зморилася. Зайди, як хочеш, згодом.

Жебрак зневажливо сплюнув, надів на ціпка торбину і в'їдливо сказав:

— Князівна, певна річ. Втовкмачив ти їй у голову ті заморські кораблі! Ох ти, дивак з диваків, а ще господар!

— Послухай-но,— прошепотів Логрен,— я, либонь, розбуджу її, та тільки для того, щоб дати тобі добрячої прочуханки! Забирайся геть!

За півгодини жебрак сидів у трактирі за столом з десятком рибалок. Позаду них, то сіпаючи чоловіків за рукав, то знімаючи через плече шклянку з горілкою — для себе, звичайно,— сиділи гінкі молодиці з густими бровами й руками, круглими, мов камінці. Жебрак, скипаючи образою, оповідав:

— ...Й не дав мені тютюну. «Тобі, каже, мине повнолітній рік, а тоді, каже, спеціальний червоний корабель... по тебе. Позаяк твоя доля — вийти за княжича. Й отому, каже, чарівнику, вір». Та я кажу: «Буди, буди, мовляв, тютюнцю дістати». Таж він за мною півдороги біг.

— Хто? Що? Про що балачка? — чулися допитливі голоси молодиць.

Рибалки, насилу обертаючи голови, розтлумачували з посмішкою:

— Лонгрэн з донькою здичавіли, а, може, ума рішилися,— ось чоловік розповідає. Чаклун був у них, так воно виходить. Вони чекають — тітки, вам не прогавити б! — заморського княжича, та ще й під червоними вітрилами!

За три дні, повертаючись із міської крамиці, Ассоль почула вперше:

— Гей, вішальнице! Ассоль! Поглянь-но сюди! Червоні вітрила пливуть!

Дівчинка, здригнувшись, мимохіть зиркнула з-під руки на затон моря. Відтак обернулася в бік вигуків; там, за двадцять кроків од неї, стояла купка дітей; вони кривлялися, висолоплюючи язики. Зітхнувши, дівчинка побігла додому.

II. Грей

Якщо Цезар вважав, що краще бути першим у селі, ніж другим у Римі, то Артур Грей міг не заздрити Цезареві стосовно його мудрого бажання. Він уродився капітаном, хотів бути ним і став ним.

Величезний дім, у якому народився Грей, був похмурий усередині й величний знадвору. До переднього фасаду прилягали квітник і частина парку. Найкращі сорти тюльпанів — сріблясто-блакитних, фіолетових і чорних з рожевою тінню,— звивалися в газоні лініями вигадливо кинутих намист. Старі дерева парку дрімали в розпорошеному півсвітлі над осокою звивистої річечки. Огорожа замку, позаяк це був справжнісінький замок, складалася із кручених чавунних стовпів, які були з'єднані залізним візерунком. Кожен стовп закінчувався зверху пишною лілією; ці чаші в урочисті дні наповнювалися олією, палаючи в нічному морозі предовгою вогненною шеренгою.

Греєві батько й мати були пихатими невільниками свого становища, багатства і законів того суспільства, стосовно якого могли казати «ми». Частина їхньої душі, зайнята галереєю предків, мало гідна змалювання, друга ж частина — уявне продовження

галереї,— починалася маленьким Греєм, що був приречений за відомим, наперед укладеним планом прожити життя й умерти так, щоб його портрет можна було повісити на стіні без шкоди для фамільної честі. В цьому плані була допущена невеличка помилка: Артур Грей народився з живою душею, яка й геть не була схильна продовжувати лінію фамільного накреслення.

Ця жвавість хлопчика почала даватися знаки на восьмому році його життя; тип лицаря чудернацьких вражень, шукача і чудотвора, себто людини, яка з незліченного розмаїття ролей життя взяла найбільш небезпечну і зворушливу — роль передбачення, намічався в Греєві, ще тоді, коли, приставивши до стіни стілець, щоб дістати картину, на якій було зображено розп'яття, він вийняв цвяхи із закривавлених рук Христа, себто просто замастив їх голубою фарбою, яку поцупив у матері. В такому вигляді картина видавалася йому більш стерпною. Захоплений своєрідним ділом, він почав було замащувати й ноги розіпнутого, та його застукав батько. Старий зняв хлопчика зі стільця за вуха й поспитав:

— Навіщо ти зіпсував картину?

— Я не зіпсував.

— Це робота славетного маляра.

— Мені байдуже,— сказав Грей.— Я не можу допустити, аби при мені стриміли з рук цвяхи й бігла кров. Я цього не хочу.

У відповіді сина Ліонель Грей, сховавши під вусами усмішку, впізнав себе й не наклав кару.

Грей невтомно вивчав замок, роблячи разючі відкриття. Так, на горищі він знайшов сталевий лицарський мотлох, книги, оправлені в залізо і шкіри, зотлілі одіння і зграї горлиць. В льоху, де зберігалось вино, він здобув цікаві відомості стосовно лафіту, мадери, хересу. Тут, у каламутному світлі шпичастих вікон, пригнічених скісними трикутниками камінних склепінь, стояли маленькі й великі діжки; найбільша, у формі плескатого кола, займала всю поперечну стіну льоху, сторічний темний дуб діжки лиснів, наче відшліфований. Серед барил стояли у плетених кошиках череваті пляшки з зеленого і синього скла. На камінцях і на земляній долівці росли сірі гриби з тонкими ніжками; скрізь — пліснява, мох, сирість, квасний, задушний сопух. Величезне павутиння золотіло в далекому кутку, коли, надвечір, сонце видивляло його останнім променем. В одному місці було закопано дві діжки найкращого аліканте, яке існувало за часів Кромвеля, й погрібник, показуючи Греєві на порожній куток, не втрачав нагоди повторити історію славетної могили, в якій лежав мерлець жвавіший, ніж зграя фокстер'єрів. Починаючи розповідь, оповідач не забував спробувати, чи діє кран великої діжки, й відходив од нього,

либонь, з полегшею на серці, позаяк мимовільні сльози надто вже великої радості блищали в його звеселілих очах.

— Ну, от що,— казав Польдішок Гресві, сідаючи на порожній скриньці й натоптуючи гострого носа тютюном,— бачиш ти це місце? Там лежить таке вино, за яке не один пияк дав би згоду втяти собі язика, якби йому дозволили вихилити невеличку шкляночку. В кожній діжці сто літрів речовини, від якої вибухає душа й тіло обертається в непорушне тісто. Його барва темніша од вишні, й воно не побіжить із пляшки. Воно густе, мов добрі вершки. Воно міститься в діжках із чорного дерева, кріпкого, мов залізо. На них подвійні обручі з червоної міді. На обручах латинський напис: «Мене вип'є Грей, коли буде в раю». Цей напис тлумачився так широко й суперечливо, що твій прадідусь, високородний Сімеон Грей, побудував дачу, назвавши її «Рай», і гадав у такий спосіб узгодити загадковий вислів з дійсністю шляхом невинної дотепності. Та що ж ти гадаєш? Він помер, допіру почали збивати обручі, від розриву серця,— так хвилювався ласий дідок. Від тієї пори діжку не чіпають. Виникло переконання, що коштовне вино принесе лихо. Справді, такої загадки не загадував єгипетський сфінкс. Щоправда, він запитав одного мудреця: «Чи з'їм я тебе, як з'їдаю всіх, скажи правду — залишишся живий», та й то гарненько подумавши...

Здається, знову капає з крана,— перебивав сам себе Польдішок, скісними кроками прямуючи в куток, де, закріпивши кран, повертався з відкритим, світлим лицем.— Так. Гарно подумавши, а головне, не поспішаючи, мудрець міг би сказати сфінксові: «Ходімо, братику, хильнемо, і ти забудеш про цю дурню».— «Мене вип'є Грей, коли буде в раю!». Як утямити? Вип'є, коли помре, чи що? Дивно. Значить, він святий, значить, не п'є ні вина, ні простої горілки. Припустимо, що «рай» означає щастя. Та якщо так стоїть питання, то будь-яке щастя згубить половину свого саяливого пір'ячка, коли щасливець щиро спитає себе: чи ж рай воно? В тім-то й заковика. Щоб з легким серцем напитися з такої діжки і сміятися, хлопчино мій, гарно сміятися, треба одною ногою стояти на землі, другою — на небі. Є іще третє припущення: що коли-небудь Грей доп'ється до блаженно-райського стану й зухвало спустошить барилице. Та це, хлопчино, було б не виконання пророцтва, а трактирна галабурда.

Переконавшись ще раз у справному стані крана великої діжки, Польдішок зосереджено і понуро закінчував:

— Ці діжки привіз в тисяча сімсот дев'яносто третьому році твій предок, Джон Грей, з Ліссабону, на кораблі «Бігль»; за вино було заплачено дві тисячі золотих піастрів. Напис на діжках зроблений зброярем Веніяміном Ельяном із Пондішері. Цього вина ніхто не пив, не куштував і не буде куштувати.

— Я вип'ю його,— сказав якимсь Ґрей, тупнувши ногою.

— Ото хоробрий молодик! — зауважив Польдішок.— Ти вип'єш його в раю?

— Звичайно. Ось рай!... Він у мене, бачиш? — Ґрей тихо засміявся, розтуливши свою маленьку руку. Ніжна, та з твердими рисами долоня осяялася сонцем, і хлопчик стиснув пальці в кулак.— Ось він, тут!.. То тут, то знову ні...

Кажучи це, він то розтуляв, то стискав руку й, урешті, втішений своїм жартом, вибіг, обігнавши Польдішока, похмурими східцями в коридор нижнього поверху.

Відвідини кухні були суворо заборонені Ґресві, та, відкривши одного разу цей дивовижний світ, який палахкотів огнями багать, світ пари, кіптяви, сичання, клекоту кип'ячих рідин, стукоту ножів і смаковитих пахощів, хлопчик ревно навідувався у величезне приміщення. В суворій мовчанці, немов жерці, рухалися кухарі; їхні білі ковпаки на тлі почорнілих стін надавали роботі характеру врочистого служіння; веселі, гладкі посудомийниці біля діжок з водою мили посуд, дзеленькаючи порцеляною і сріблом; хлопчаки, згинаючись під тягарем, заносили кошики, наповнені рибою, устрицями, раками й садовою. Там, на довгому столі, лежали райдужні фазани, сірі качки, строкаті кури; там — свиняча туша з коротеньким хвостом і по-дитячому заплющеними очима; там — ріпа, капуста, горіхи, сині родзинки, смагляві персики.

На кухні Ґрей трохи ніяковів; йому здавалося, ніби всім тут рухають темні сили, що їхня влада є головною пружиною життя замку; покрики звучали, мов команда й заклинання; порухи роботарів завдяки довгій навичці набували тієї виразності, скупкої точності, яка здається натхненням. Ґрей не був ще таким високим, щоб зазирнути до найбільшої каструлі, що вирувала, наче Везувій, та почував до неї особливу повагу; він із трепетом дививсь, як її пересувають дві служниці; на плиту вихлюпувалася тоді димна піна, й пара, піднімаючись із шумкої плити, хвилями наповнювала кухню. Якимсь рідини вихлюпнулося так багато, що вона обпарила руку одної дівчини. Шкіра вмить почервоніла, навіть нігті зробилися червоні від припливу крові, й Бетсі (так звали служницю), плачучи, натирала олією потерпілі місця. Сльози нестримно котилися її круглим переляканим обличчям.

Ґрей завмер. В той час, як інші жінки клопоталися біля Бетсі, він пережив відчуття гострого чужого страждання, якого не міг дізнати сам.

— Чи дуже тобі боляче? — поспитався він.

— Спробуй, то дізнаєшся,— відказала Бетсі, накриваючи руку фартухом.

Насупивши брови, хлопчик виліз на ослін, зачеберхнув довгою ложкою гарячої гуші (доречно буде сказати, це був суп із бараниною) і хлюпнув на згин п'ясті. Враження

виявилося не слабким, та слабкість від гострого болю змусила його похитнутися. Блідий, мов борошно, Грей підійшов до Бетсі, застромивши палаючу руку до кишені штанців.

— Мені здається, тобі дуже боляче,— сказав він, і словом не обмовившись про свій досвід.— Ходімо, Бетсі, до лікаря. Ну ж бо ходімо!

Він запопадливо цупив її за спідницю, тоді як прибічники хатніх засобів навперебивки давали служниці помічні рецепти. Та дівчина, дізнаючи гострої муки, пішла із Греем. Лікар пом'якшив біль, наклавши перев'язку. Лише після того як Бетсі пішла, хлопчик показав свою руку.

Цей незначний епізод зробив двадцятирічну Бетсі й десятирічного Грея істинними друзями. Вона напихала його кишені яблуками й пиріжками, а він розповідав їй казки та інші історії, які вичитав у своїх книжках. Якось він дізнався, що Бетсі не може вийти заміж за конюха Джіма, бо в них немає грошей розгосподарюватися. Грей розтрощив обценьками для комина свою порцелянову скарбничку й витрусив звідтіля все — що становило близько ста фунтів. Вставши рано, коли безприданниця пішла на кухню, він прокрався до її кімнати й, запхавши подарунок до дівочої скрині, прикрив його короткою запискою: «Бетсі, це твоє. Ватажок зграї розбійників Робін Гуд». Переполох, який викликала на кухні ця історія, набув такого розміру, що Грей мусив зізнатися у підсуві. Він не взяв гроші назад й не хотів більше балакати про це.

Його мати була однією з тих натур, яких життя відливає в готовій формі. Вона жила у напівсні забезпеченості, яка передбачала будь-яке бажання пересічної душі; тому їй не залишалося нічого робити, як тільки радитися з кравчинями, лікарем і маршалком. Та пристрасне, майже релігійне прив'язання до своєї химерної дитини було, мабуть, єдиним клапаном тих її нахилів, захлороформованих вихованням і долею, котрі вже не живуть, а невиразно шумують, залишаючи волю безчинною. Мостива пані скидалася на паву, яка висиділа яйце лебедя. Вона болісно відчувала прекрасну відрубність сина; сум, любов і ніяковість переповнювали її, коли вона притискала хлопчика до грудей, серце її казало інше, ніж язик, який звично відображав умовні форми стосунків і помислів. Так хмарний ефект, химерно побудований сонячним промінням, просягає в симетричну обстановку казенного будинку, позбавляючи її банальних переваг; око бачить і не впізнає приміщення; таємничі відтінки світла серед убогості витворюють сліпучу гармонію.

Мостива пані, що її лице й фігура, здавалося, могли відповідати лише крижаною мовчанкою вогненним голосам життя, що її тонка врода радше відштовхувала, ніж вабила, позаяк у ній відчувалося гордовите зусилля волі, позбавлене жіночної принадності,— та Ліліян Грей, залишаючись наодинці з хлопчиком, ставала простою матусею, котра казала залюбленим, лагідним тоном ті самі щирі дрібнички, яких не передати на папері; їхня сила

в почутті, а не в них самих. Вона геть не могла ні в чому відмовити синові. Вона прощала йому все: перебування на кухні, відразу до уроків, непослух і численні дивацтва.

Якщо він не хотів, щоб підстригали дерева, то дерева залишалися нерушені; якщо він просив простити чи винагородити когось,— той, кому йшлося про це, знав, що так і буде; він міг їздити на будь-якому коні, брати в замку будь-якого пса, порпатися в бібліотеці, гасати босоніж і їсти, що йому забагнеться.

Його батько від довшого часу боровся з цим, та поступився,— не принципові, а бажанню дружини. Він обмежився тим, що видалив із замку всіх челядницьких дітей, побоюючись, що завдяки нищому товариству примхи хлопчика обернуться нахилами, які важко викорінити. Назагал, він був з головою поглинутий незліченними фамільними процесами, початок яких губився в епосі виникнення паперових фабрик, а кінець — у смерті всіх каверзників. Поза тим, державні справи, справи маєтків, диктант мемуарів, виїзд парадних полювань, читання газет і складне листування тримали його в певному внутрішньому віддаленні від родини; сина він бачив так рідко, що деколи забувався, скільки йому років.

Отож, Грей жив у своєму світі. Грався він сам — зазвичай на задніх дворищах замку, які за давнини мали бойове значення. В цих просторах пустищах, із залишками високих ровів, з камінними льохами, що позаростали мохом, було повно бур'яну, кропиви, лопухів, терня і скромно-строкатого дикого квіття. Грей годинами залишався тут, досліджуючи кротячі нори, воюючи з бур'янами, пантруючи на метеликів і будуючи з уламків цегли фортеці, які бомбував дрючками й камінцями.

Йому йшов уже дванадцятий рік, коли всі натяки його душі, всі розокремлені риси духу й відтінки таємних потягів з'єдналися в одному потужному моменті й, отримавши завдяки тому стрункий вираз, стали нестримним бажанням. До того він немов би знаходив хіба що окремі частини свого саду — просвіт, тінь, квітку, дрімучий і пишний стовбур,— у багатьох садах інших і зненацька побачив їх ясно, всі — у прегарній, різкій відповідності.

Сталося це в бібліотеці. Її високі двері з каламутним шклом зверху були зазвичай замкнені, та защіпка замка насилу трималася у гнізді стулок; якщо натиснути рукою, то двері рушали, напружувалися і відчинялися. Коли дослідницький дух змусив Грея промкнутися до бібліотеки, його вразило курне світло, вся сила й особливість якого була в барвистому візерункові верхньої частини віконних шиб. Тиша покинутості стояла тут, наче вода у ставку. Темні ряди книжкових шаф подекуди прилягали до вікон, затуливши їх до половини; поміж шафами були проходи, захарашчені купами книг. Там — розгорнутий альбом, з якого вислизнули внутрішні листки; там — сувої, перев'язані

золотою вервечкою, стоси книг похмурого вигляду, грубі пласти рукописів, насип мініатюрних томиків, які тріщали, немов кора, коли їх розгортали; тут — креслення і таблиці, ряди нових видань, мапи; розмаїття палітурок, грубих, ніжних, чорних, строкатих, синіх, сірих, товстих, тонких, шерехатих і гладеньких. Шафи були щільно напхані книгами. Вони здавалися стінами, які вмістили життя в самісінькій товщі своїй. У відкидах їхніх шиб видніли інші шафи, укриті плямами, що тьмяно блищали. Величезний глобус, вміщений у мідний сферичний хрест екватора й меридіана, стояв на круглому столі.

Обернувшись до виходу, Грей побачив над дверми величезну картину, яка змістом своїм відразу наповнювала душе заціпеніння бібліотеки. Картина зображала корабель, що підіймався на гребінь морського валу. Струмені піни стікали його схилом. Він був зображений в остатньому менті злету. Корабель ішов просто на глядача. Високо піднятий бушприт затуляв основу щогл. Гребінь валу, розітнутий корабельним кілем, скидався на крила велетенського птаха. Піна летіла в повітря. Вітрила, які, мов крізь імлу, видно було з-за бакборту й вище бушприту, повні несамотої сили шторму, валилися всім громадям назад, щоб, перейшовши вал, випростатися, а потім, схиляючись над безоднею, гнати судно до нових лавин. Роздерті хмари трепетали над океаном. Тьмаве світло приречено боролось з мороком ночі, який насувався. Та найдужче впадала в око у цій картині постать чоловіка, яка стояв на бакові спиною до глядача. Вона відображала все становище, навіть характер моменту. Поза чоловіка (він розставив ноги, махнувши руками) нічого, власне, й не казала про те, що він робить, та змушувала припускати скрайню напруженість уваги, зверненої до чогось на палубі, якої не видно було глядачеві. Закасані поли його каптана шарпав вітер; біла коса й чорна шпага витягнуто рвалися у повітря; багатство вбрання зраджувало в нім капітана; танцювальне положення тіла — змах валу; без капелюха; він був, напевне, поглинутий небезпечною миттю і кричав — але що? Може, бачив, як падає за борт людина, може, наказував повернути на інший галс або ж, заглушуючи вітер, гукав боцмана? Не думки, а тіні цих думок вирости в душі, поки він дивився картину. Нараз видалося йому, ніби ліворуч підійшов, ставши поруч, незнаний, невидний; варто обернути голову, як химерне відчуття безслідно щезло б. Грей знав це. Та він не згасив уяви, а прислухався. Безгучний голос вигукнув декілька уривистих фраз, незрозумілих, як малайська мова; пролунав шум немов би довгих обвалів; відлуння і похмурий вітер наповнили бібліотеку. Все це Грей чув усередині себе. Він роззирнувся; тиша, яка вмить запанувала, розсіяла звучне павутинна фантазії; зв'язок з бурею зник.

Грей декілька разів приходив дивитися цю картину. Вона стала для нього тим потрібним словом у бесіді душі з життям, без якого важко збагнути себе. В маленькому

хлопчиків поступово вкладалося величезне море. Він зжився з ним, порпаючись у бібліотеці, вискіпуючи й жадібно читаючи ті книги, за золотими дверми яких відкривалося синє сяєво океану. Там, сіючи за кормою піну, рухалися кораблі. Частина їх губила вітрила, щогли й, захлинаючись хвилею, опускалася в морок безодень, де мигтять фосфоричні очі рибин. Інші, схоплені бурунами, билися об рифи; щораз тихші хвилі грізно хилитали корпус; знелюднений корабель із подертими снастями зазнавав довгої агонії, аж новий шторм розносив його на друзки. Треті без пригод вантажилися в одному порту й розвантажувалися в другому; екіпаж, сидячи за трактирним столом, оспівував плавання й любо пив собі горілку. Були там ще кораблі-пірати з чорним стягом і страшною командою, що вимахувала ножами; кораблі-примари, що сяяли мертвотним світлом синього озоріння; військові кораблі з солдатами, гарматами й музикою; кораблі наукових експедицій, що видивлялися вулкани, рослини і тварин; кораблі з похмурою таємницею і бунтами; кораблі відкриттів і кораблі пригод.

В цьому світі, звичайно, височіла над усім постать капітана. Він був долею, душею і розумом корабля. Його характер визначав дозвілля і працю команди. Сама команда добиралася ним особисто і багато в чому відповідала його нахилам. Він знав звички й родинні справи кожної людини. Він володів ув очах підлеглих магічним знанням, завдяки якому впевнено йшов, наприклад, із Ліссабону в Шанхай неозорими просторами. Він відбивав бурю притидією системи складних зусиль, вбиваючи паніку короткими наказами; плавав і зупинявся, де хотів; розпоряджався відплиттям і навантаженням, направою й відпочинком; більшу й розумнішу владу в живому ділі, наповненому безупинним рухом, годі було й уявити. Ця влада замкненістю й повнотою дорівнювалася до влади Орфея.

Таке уявлення про капітана, такий образ і така істинна дійсність його становища зайняли, за правом душевних подій, чільне місце в осайній свідомості Грея. Жоден фак, окрім цього, не міг би так вдало злутувати водно всі скарби життя, зберігши недоторканим найтонший візерунок кожного окремого щастя. Небезпека, ризик, влада природи, світ далекого краю, чудесна невідомість, мерехтіння любови, що квітне побаченням і розлукою; захопливий нурт зустрічей, осіб, подій; незмірне розмаїття життя, тоді як високо в небі — то Південний Хрест, а то Віз, і всі материки — в зірких очах, хоча твоя каюта наповнена непозбутньою батьківщиною з її книгами, картинами, листами й сухими квітами, оповитими шовковистим пасмом, у замшевій ладанці на твердих грудях.

Восени, на п'ятнадцятому році життя, Артур Грей потайки полишив домівку й промкнувся за золоті ворота моря. Незабаром з порту Дубль вийшла в Марсель шхуна

«Ансельм», яка забрала юнгу з маленькими руками і зовнішністю перебраної дівчинки. Той юнга був Грей, власник елегантного саквояжу, тонких, мов рукавичка, лакованих чобітків і батистової білизни з витканими коронами.

Упродовж року, поки «Ансельм» відвідував Францію, Америку й Іспанію, Грей протринькав частину свого майна на тістечку, віддаючи цим належне минулому, а решту, для теперішності й будучини, програв у карти. Він хотів бути «гаспидським» моряком. Він, задихаючись, пив горілку, а на купанні, мліючи серцем, плигав у воду, сторч головою, з двосажневої висоти. Потроху він утратив усе, крім головного,— своєї дивної летючої душі; він утратив німіч, ставши кремезним у плечах і міцним у м'язах, блідість замінив темною засмагою, витончену легковажність порухів віддав за впевнену вправність зайнятої працею руки, а в його задуманих очах відбився полиск, як у людини, що дивиться на полум'я. І його мова, втративши нерівномірну, гордовито сором'язливу плинність, стала коротка й точна, мов удар чайки в струмину за трепетним сріблом рибин.

Капітан «Ансельма» був доброю людиною, та суворим моряком, який узяв хлопчика через якусь зловтіху. У відчайдушному бажанні Грея він вбачав лише ексцентричну примху й зарання тріумфував, уявляючи, як місяців за два Грей скаже йому, намагаючись не дивитися у вічі: «Капітане Гоппе, я збив лікті, повзаючи снастями; в мене болять боки і спина, пальці не розгинаються, голова тріщить, а ноги трусяться. Всі ці мокрі линви о два пуди на вазі рук; всі ці леєри, ванти, брашпилі, троси, стеньги й салінги створені на спиток моєму ніжному тілу. Я хочу до мамі». Вислухавши подумки таку заяву, капітан виголошував, теж подумки, таку промову: «Вирушайте куди хочете, писклятко моє. Якщо до ваших діткливих крильцят прилипла смола, то ви можете відмити її вдома — одеколоном «Роза-мімоза». Цей вигаданий Гопом одеколон найдужче тішив капітана, й, закінчивши уявну відповідь, він вголос повторював: «Авжеж. Ідіть собі до «Рози-мімози».

Тим часом цей вагомий діалог спадав на думку капітанові дедалі рідше, позаяк Грей ішов до мети зі зціпленими зубами і сполотнілим обличчям. Він терпів неспокійний труд з рішучим напруженням волі, почувуючи, що йому стає дедалі легше, в міру того як суворий корабель вламувався в його організм, а невміння замінювалося звичкою. Траплялося, що петлею якірного ланцюга його валило з ніг, стусаючи об палубу, що канат, який не притримали біля кнехта, вимикався з рук, здаючи з долонів шкіру, що вітер бив його в обличчя кутом вітрила із ушитим у нього залізним кільцем і, коротше мовлячи, вся робота була тортурою, яка потребувала пильної уваги, та, хоч як тяжко він дихав, насилу розгинаючи спину, посмішка зневаги не полишала його лиця. Він мовчки терпів присмішки, знущання й непозбутню лайку, аж поки не став у новій сфері «своїм», та від цього часу неодмінно відповідав боксом на будь-яку образу.

Якось капітан Гоп, угледівши, як він майстерно в'яже вітрило на рею, сказав собі: «Перемога за тобою, дурисвіте». Коли Грей спустився на палубу, Гоп викликав його до каюти й, розгорнувши пошарпану книгу, сказав:

— Слухай уважно. Покинь цигарку! Починається обробка щеняти під капітана.

І він почав читати, точніше, казати і кричати з книги давні слова моря. Це був перший урок Грея. Упродовж року він познайомився з навігацією, практикою, кораблебудуванням, морським правом, лоцією й бухгалтерією. Капітан Гоп подавав йому руку й казав: «Ми».

У Ванкувері Грея зловив материн лист, повний сліз і страху. Він відповів: «Я знаю. Та якби ти бачила, як я: поглянь моїми очима. Якби ти чула, як я: притули до вуха мушлю — в ній гомін вічної хвилі; якби любила, як я,— все, то в твоєму лист я знайшов би, крім любові й людини, усмішку». І він плавав далі, поки «Ансельм» не прибув з вантажем до Дубельта, звідки, користуючись зупинкою, двадцятирічний Грей подався відвідати замок.

Все було те саме довкруги; так само непорушне в подробицях і в загальному враженні, як п'ять років тому; хіба що густішим стало листя молодих в'язів; їхній візерунок на фасаді хороми розсунувся й розрісся.

Слуги, які збіглися до нього, зраділи, стрепенулись і завмерли в тій же пошані, з якою, мовби не раніш як учора, зустрічали цього Грея. Йому сказали, де мати; він пройшов у високе приміщення і, тихо причинивши двері, нечутно зупинився, дивлячись на посивілу жінку в чорній сукні. Вона стояла перед розп'яттям; її пристрасний шепіт був гучний, мов повне калатання серця. «За тих, хто плаває, мандрує, хворіє, страждає і потрапив у полон...» — чув, коротко дихаючи, Грей. Далі було сказано: «І хлопчику моєму...» Тоді він мовив: «Я...» Та більше нічого не міг вимовити. Мати обернулася. Вона змарніла; в гордовитості її тонкого обличчя світився новий вираз, який скидався на повернену юність. Вона стрімко підійшла до сина; короткий грудний сміх, стриманий вигук і сльози в очах — от і все. Та цієї хвили вона жила — дужче і краще, ніж за все своє життя.

— Я відразу впізнала тебе, о мій любий, мій маленький!

І Грей справді перестав бути великим. Він вислухав про батькову смерть, потім розповів про себе. Вона слухала його без докорів і заперечень, та подумки — у всьому, що він утверджував як істину свого життя,— бачила хіба що іграшки, якими бавиться її хлопчина. Такими іграшками були суходоли, океани й кораблі.

Грей пробув у замку сім днів; восьмого дня, взявши велику суму грошей, він повернувся до Дубельта і сказав капітанові Гопу:

— Дякую. Ви були добрим товаришем. Прощай же, старший товаришу.— Тут він закріпив істинне значення цього слова жажітним, як обценьки, потиском руки.— Тепер я плаватиму окремо, на власному кораблі.

Гоп, спалахнув, сплюнув, вирвав руку й подався геть, та Грей, наздогнавши, обняв його. Й вони посідали в готелі, всі разом, двадцять чотири чоловіка з командою, й пили, їли, й галасували, і співали, й випили, і з'їли все, що було на буфеті й у кухні.

Минуло ще трохи часу, у порту Дубельт вечірня зоря саянула над чорною лінією нової щогли. То був «Секрет», трищогловий галіот на двісті шістдесят тонн, якого купив Грей. Отак, капітаном і власником корабля, Артур Грей плавав ще три роки, аж доля привела його до Лісса. Та він уже назавжди запам'ятав той грудний сміх, повний щиросердої музики, яким зустріли його вдома, й разів зо два на рік відвідував замок, залишаючи жінці зі срібними кісьми нетверду певність у тому, що такий великий хлопчик, либонь, упорається зі своїми іграшками.

III. Світанок

Струмінь піни, який відкидала корма Грєєвого корабля «Секрет», пронизав океан білою рискою і згас у сяєві вечірніх огнів Лісса. Корабель став на рейді неподалік маяка. Десять днів «Секрет» вивантажував чесучу, каву і чай; одинадцятий день команда згаяла на березі, у відпочинку й горілчаному чаді; дванадцятого дня Грей глухо затужив, без будь-якої причини, не розуміючи туги. Ще вранці, насилу прокинувшись, він уже відчув, що ця днина почалася в чорному промінні. Він понуро вбрався, знехотя поснідав, забувся прочитати газету й довго курив, поринувши у світ безцільного напруження, який годі й висловити; серед слів, які невиразно спадали на думку, блукали невизнані бажання, обопільно знищуючи себе рівним зусиллям. Тоді він узявся до діла.

В супроводі боцмана Грей оглянув корабель, звелів підтягнути ванти, послабити штуртрос, почистити клюзи, поміняти клівер, просмолити палубу, вичистити компас, відчинити, провітрити й замести трюм. Та діло не розважило Грея. Повний тривожної уваги до тужливості днини, він прожив її роздратовано й журно: його немов би гукнув хтось, та він забувся хто й куди.

Надвечір він сів у каюті, взяв книжку і довго заперечував авторові, роблячи на полях примітки парадоксального стибу. Упродовж якогось часу його бавила ця гра, ця бесіда з небіжчиком, який владарював із домовини. По тому, взявши люльку, він потонув у синьому димі, живучи серед примарих арабесок, що поставали у його колихких пасмах.

Тютюн страх як могутній; немов олія, котру виляли у стрибучий розрив хвиль, приборкує їхній шал, так і тютюн: пом'якшуючи роздратування почуттів, він зводить їх на кілька тонів униз; вони звучать плавніше й музичніше. Тому Грєєва туга, згубивши,

врешті, після кількох люльок наступальне значення, перейшла в замислену розсіяність. Такий стан тривав ще з годину; коли щезла душевна імла, Грей отямився, захотів руху й вийшов на палубу. Була повна ніч; за бортом уві сні чорної води дрімали зорі й вогні щоглових ліхтарень. Тепле, мов щока, повітря пахло морем. Грей, звівши голову, примружився на золоту жарину зорі; вмить крізь запаморочливість миль промкнулася до його зіниць огненна голка далекої планети. Глухий гомін вечірнього міста сягав слуху з глибини затоки; вряди-годи з вітром чуйною водою залітала берегова фраза, яку сказали немовби на палубі; ясно прозвучавши, вона згасала у рипінні снастей; на баку спалахнув сірник, осяявши пальці, круглі очі й вуса. Грей свиснув; вогонь люльки рушив і поплав до нього; незабаром капітан уздрів у півтімні руки й обличчя вахтового.

— Передай Летиці,— сказав Грей,— що він поїде зі мною. Нехай візьме вудочки.

Він спустився у шлюп, де чекав хвилин з десять Летику; меткий, шахруватий хлоп'яга, гупнувши об борт веслами, подав їх Грееві; потім спустився сам, налагодив кочети і запахав торбину з харчами в корму шлюпа. Грей сів до стерна.

— Куди накажете пливти, капітане? — поспитав Летика, кружеляючи човна правим веслом.

Капітан мовчав. Матрос знав, що в цю мовчанку не слід вставляти слів, а тому, й собі замовкнувши, почав чимдуж гребти.

Грей узяв напрям до відкритого моря, потім почав триматися лівого берега. Йому було байдуже куди пливти. Стерно глухо жебоніло; дзенькали і хлюпали весла; решта була морем і тишею.

Упродовж дня людина вчуває таку многоту думок, вражень, промов і слів, що все це склало б не одну грубу книжку. Обличчя дня набуває певного виразу, та Грей сьогодні марно вдивлявся у це обличчя. В його невиразних рисах світилося одне з тих почуттів, яких багато, та яким не дано наймення. Хоч як їх називати, вони залишаться назавжди поза словами й навіть поняттями, подібні до навіяння пахощів. Під владою такого почуття був тепер Грей; він міг би, щоправда, сказати: «Я чекаю, я бачу, я небавом дізнаюся...» — та навіть ці слова дорівнювали не більше, ніж окремі креслення щодо архітектурного задуму. В цих повіях була ще потуга світлого збудження.

Там, де вони пливли, ліворуч хвилястим згустком півтіми вимальовувався берег. Над червоним склом вікон літали іскри з бовдурів; то була Каперна. Грей чув сварню і гавкіт. Вогні села скидалися на дверцята грубки, пропалені дірочками, крізь які видно палаючі жаруки. О праву руч був океан, виразний, немов присутність сонної людини. Поминувши Каперну, Грей завернув до берега. Тут тихо прибивало водою; засвітивши ліхтаря, він угледів ями урвиська і його горішні, навислі виступи; це місце йому сподобалося.

— Тут будемо ловити рибу,— сказав Грей, ляскаючи матроса по плечі.

Матрос невиразно гмукнув.

— Вперше плаваю з таким капітаном,— пробурмотів він.— Капітан путній, та несхожий. Кручений капітан. Втім, люблю його.

Затявши весло в намул, він прив'язав до нього човна, й обоє піднялися нагору, спинаючись по камінцях, що вискакували з-під колін і ліктів. Він урвиська тяглися хащі. Пролунало гупання сокири, яка стинала сухий стовбур; поваливши дерево, Летика розклав багаття на урвищі. Рушили тіні й відбите водою полум'я; морок відступив, і в ньому висвітилася трава й гілля; над вогнищем, перенизане димом, висяваючи, тремтіло повітря.

Грей сів біля вогнища.

— Ну ж бо,— сказав він, простягаючи пляшку,— випий, друже Летико, за здоров'я непитущих. До річі, ти взяв не хінову, а імбирну.

— Вибачте, капітане,— відказав матрос, зводячи подих.— Дозвольте закусити оцим... — Він відгриз відразу половину курчати й, вийнявши з рота крильце, провадив: — Я знаю, що ви полюбляєте хінову. Тільки було темно, а я квапився. Імбир, бачте, розлючує людину. Коли мені треба побитися, я п'ю імбирну.

Поки капітан їв і пив, матрос зизом поглядав на нього, потім, не стримавшись, мовив:

— Чи правда, капітане, що, кажуть, ніби родом ви з шляхетної родини?

— Це не цікаво, Летико. Бери вудочку й лови, як хочеш.

— А ви?

— Я? Хтозна, можливо. Але... потім.

Летика розмотав вудочку, примовляючи віршами, до чого був мастак, на превелике захоплення команди.

— З волосіні та лозини я зладнав собі дубця і, гачечок почепивши, свиснув, мов бабак з кіпця.— Потім полоскотав пальцем у коробці з червяками.— Цей хробак в землі копався і життю своєму радів, а тепер на гак попався — шука хап, і поготів.— Нарешті він пішов собі, співаючи: — Тиха ніч, горілка з перцем, тож тремтіте, осетри, млійте, браття-оселедці,— вудить Летика з гори!

Грей ліг біля багаття, дивлячись на воду, яка відбивала вогонь. Він думав, але без участі волі; в цьому стані думка, розпорошено утримуючи оточення, невиразно бачить його; вона мчить, немов кінь у тісному натовпі, давлячи, розштовхуючи й зупиняючи; порожнеча, сум'яття і затримка через раз ідуть у парі з нею. Вона блукає в душі речей; від яскравого хвилювання поспішає до таємних натяків; кружеляє землею і небом, життєво бесідує з уявними особами, гасить і прикрашає спогади. У хмарному русі цього все живе й опукле, й усе недоладне, як марення. Й часто усміхається свідомість у спочинку, бачачи,

наприклад, як у розмисли про долю раптом заявляється гостем образ геть непридатний: якась галузка, зламана два роки тому. Так думав біля багаття Грей, але був «десь» — не тут.

Лікоть, яким він спирався, проволожився й заляк. Блідо світилися зорі; морок посилювався напругою, що передувала світанкові. Капітан почав засинати, та не помічав цього. Йому захотілося випити, й він сягнув було до торби, розв'язуючи її вже уві сні. Потім йому перестало снитися; наступні дві години були для Грея не довші, ніж ті дві секунди, упродовж яких він схилився головою на руки. За цей час Летика з'являвся біля вогнища двічі, курив і заглядав задля цікавості до рота спійманим рибинам — що там? Але там, само собою, нічогосінько не було.

Прокинувшись, Грей на мить забув, як потрапив у цю місцину. З превеликим подивом бачив він щасливий полиск ранку, берегове урвище серед яскравого віття й палахкотячу синю далечінь; над обрієм, але водночас і над його ногами, висіло ліщинове листя. Під урвищем — із враженням, що під самісінькою спиною Грея,— сичав тихий прибій. Майнувши з листка, крапля роси розбіглася по сонному обличчю холодним ляпанцем. Він підвівся. Скрізь торжествувало світло. Холодні головешки багаття чіплялися за життя тонким струмінцем диму. Його запах надавав задоволенню дихати повітрям лісової зелені дикої приваби.

Летики не було; він захопився; він, спітнівши, вудив із захватом азартного гравця. Грей вийшов із хащ у чагарі, розкидані схилом пагорба. Курілася й огнем ряхтіла трава; вогкі квіти скидалися на дітей, умитих зимною водою. Зелений світ дихав незліченністю крихітних ротів, заважаючи проходити Грееві серед своєї бучно-веселої тісноти. Капітан вибрався на відкриту місцину, яка заросла строкатою травою, й уздрів тут сплячу молоду дівчину.

Він тихо відхилив рукою галузку й зупинився з відчуттям небезпечної знахідки. Не далі ніж за п'ять кроків, скрутившись, підгорнувши одну ніжку й випроставши другу, лежала головою на затишно підгорнутих руках стомлена Ассоль. Її коси зсунулися у безладі; біля шиї розстебнувся гудзик, відкривши білу ямку; розхристана спідниця оголяла коліна; вії спали на щоці, в тіні опуклої ніжної скроні, напівзатуленої темним пасмом; мізинець правої руки, який був під головою, загинався до потилиці. Грей присів навпочіпки, заглядаючи дівчині в обличчя знизу й не підозрюючи, що скидається на Фавна з картини Арнольда Бенліна.

Можливо, за інших обставин ця дівчина помічена була б ним тільки очима, та тут він по-іншому побачив її. Все зрушилося, все усміхнулося в ньому. Звісно, він не знав ні її, ні її імени, ні тим паче чому вона заснула на березі; він був з того дуже задоволений. Він

полюбляв картини без пояснень і підписів. Враження від такої картини незрівнянно дужче; її зміст, не скутий словами, стає безмежним, усталюючи всі здогади й думки.

Тінь листя підкралася ближче до стовбурів, а Грей знай сидів у тій же не вельми зручній позі. Все спало на дівчині; спали темні коси, спала сукня і бганки сукні; навіть трава поблизу її тіла, здавалося, задрімала силою співчуття. Коли враження стало повне, Грей увійшов у його теплу омиваючу хвилю й поплив з нею. Давно вже Летика волав: «Капітане, де ви?» — та капітан його не чув.

Коли він, урешті, підвівся, схильність до незвичайного застукала його на гарячому з рішучістю й натхненням роздратованої жінки. Замислено поступаючись їй, він зняв з пальця старосвітську коштовну каблучку, не без підстав гадаючи, що, може, цим підказує життю щось істотне, подібне до орфографії. Він дбайливо пустив каблучку на маленький мізинець, який білів з-під потилиці. Мізинець нетерпляче зрушився й заляк. Глянувши ще раз на це обличчя у спочинку, Грей обернувся й побачив у кущах високо задерті брови матроса. Летика, роззявивши рота, дивився на те, що робить Грей, з таким подивом, з яким, напевне, дивився Йона на пащу свого мебльованого кита.

— А, це ти, Летико! — сказав Грей. — От поглянь на неї. Що, гарна?

— Дивовижне художнє полотно! — пошепки заволав матрос, який полюбляв книжні вислови. — В розсуді обставин є щось прихильне. Я зловив чотири мурени і ще якусь гладку, мов пухир.

— Тихіше, Летико. Вшиваймося звідси.

Вони відійшли у кущі. Їм слід було б тепер звернути до човна, та Грей zvolівав, розглядаючи далечінь низького берега, де над зеленню й піском ллявся вранішній дим бовдурів Каперни. В цьому димі він знову побачив дівчину.

Тоді він уже рішуче звернув, спускаючись уздовж схилу; матрос, не питаючи, що сталося, йшов позаду; він відчував, що знову настала обов'язкова мовчанка. Вже біля перших забудовань Грей раптом сказав:

— Чи не визначиш ти, Летико, твоїм досвідченим оком, де тут трактир?

— Напевне, он той чорний дах, — зметикував Летика, — а втім, може, й не він.

— Що ж у цьому даху примітного?

— Сам не знаю, капітане. Голос серця, та й годі.

Вони підійшли до будинку; то і справді був трактир Меннерса. В розчахному вікні на столі видніла пляшка; біля неї чиясь брудна рука доїла шпакуватий вус.

Хоча година була рання, в загальній залі трактирчика сиділо три чоловіка. Біля вікна сидів вугляр, власних п'яних вусів, що їх ми вже помітили; поміж буфетом і внутрішніми дверми зали, за яєшнею й пивом, містилося двоє рибалок. Меннерс, довготелесий

молодик, з веснянкуватим пісним видом й тим особливим виразом хитрої моторності в присліпуватих очах, який притаманний гендлярям узагалі, перетирав за шинквасом посуд. На брудній підлозі лежала сонячна хрестовина вікна.

Насилу Грей ступнув у стягу курного світла, як Меннерс, шанобливо вклоняючись, вийшов із-за свого захистку. Він відразу ж угадав у Гресві справжнього капітана — розряд гостей, яких рідко доводилося йому бачити. Грей попросив рому. Накривши стіл пожовклою в шамотні людській скатертиною, Меннерс приніс пляшку, лизькнувши перед тим язиком кінчик відклеєної наліпки. По тому вернувся за ляду, глипаючи уважно то на Грея, то на тарілку, з якої відколупував нігтем щось присохле.

Поки Летика, взявши шклянку обіруч, скромно шушукався з нею, зиркаючи у вікно, Грей погукав Меннерса. Хін самовдоволено вмовстився на краєчку стільця, потішений цим зверненням, і потішений саме тому, що воно виразилося простим покивом Гресвого пальця.

— Ви, звичайно ж, знаєте тут усіх мешканців,— спокійно заговорив Грей.— Мене цікавить наймення молодії дівчини в хусточці, в сукні з рожевими квіточками, темно-русявої й невисокої, віком від сімнадцяти до двадцяти років. Я зустрів її недалеко звідси. Як її на ймення?

Він сказав з твердою простотою сили, яка не дозволяє відмикуватися від даного тону. Хін Меннерс внутрішньо закрутився й навіть ледве усміхнувся, та зовнішньо скорився характерові звернення. Втім, перш ніж відповісти, він помовчав — лише від безплідного бажання здогадатися, в чому справа.

— Гм! — сказав він, піднімаючи погляд у стелю.— Це, либонь, Корабельна Ассоль. Вона несповна розуму.

— Справді? — байдуже сказав Грей, відсьорбуючи довгий ковток.— Як же це трапилося?

— Якщо так, то послухайте, коли ваша ласка.

Й Хін розповів Гресві про те, як років сім тому дівчинка розмовляла на березі моря зі збирачем пісень. Звісно, ця історія, відтоді як жебрак ствердив її буття в тому ж таки трактирі, набула обрисів грубої й дешевої обмови, та суть лишилася недоторканною.

— Відтоді так її й зовуть,— сказав Меннерс,— зовуть її Ассоль Корабельна.

Грей механічно зиркнув на Летика, який і далі був тихий та скромний, відтак його очі звернулися до курного шляху, який пролягав біля трактиру, й він відчув немовби удар — одночасний удар у серце й у голову. Шляхом, обличчям до нього, йшла та самісінька Корабельна Ассоль, до якої Меннерс допіру поставився клінічно. Дивовижні риси її обличчя, що нагадували таїну непозбутньо хвилюючих, хоча простих слів, постали тепер

перед ним у світлі її погляду. Матрос і Меннерс сиділи до вікна спиною, та, щоб вони часом не обернулися, Грей мав мужність відвернути погляд на руді Хінові очі. Після того, як він побачив очі Ассоль, розвіялася вся зашкарублість Меннерсової оповіді. А Хін, нічого не підозрюючи, провадив:

— Ще можу повідомити вам, що її батько справжнісінький мерзотник. Він утопив мого татуса, мов kota якогось, нехай господь простить. Він...

Його урвав несподіваний, дикий рев позаду. Страхітливо вивалюючи очі, вугляр, струснувши з себе хмільне заціпеніння, раптом гаркнув співами, та так люто, що всі здригнулися:

Кошикарю, кошикарю,

Лупи з нас за коші!..

— Знов ти надудлився, вельботе клятий! — заволав Меннерс. — Іди геть!

...Та тільки бійся потрапляти

В наші райські кущі!.. -

закликав вугляр й, мовби нічого не сталося, втопив свої вуса у хлюпанні шклянки.

Хін Меннерс обурено стенив плечима.

— Чортзна-що, а не чоловік, — сказав він із жахітливою гідністю жмикрута. — Щоразу така історія!

— Більше ви нічого не можете розповісти? — поспитався Грей.

— Це я? Та кажу вам, що батько її — мерзотник. Через нього я, милостивий паночку, осиротів і ще дітваком повинен був самотійно підтримувати тлінне прогодування...

— Ти брешеш! — несподівано сказав вугляр. — Ти брешеш так мерзенно й ненатурально, що я протверезився.

Хін і рота не встиг розтулити, як вугляр звернувся до Грея:

— Він бреше. Його батько теж брехав; брехала й мати. Така порода. Можете бути спокійні, що вона так само здорова, як ми з вами. Я з нею розмовляв. Вона сиділа на моєму возі вісімдесят чотири рази чи трохи менше. Коли дівчина йде пішки з міста, а я продав вугілля, то я вже неодмінно посаджу дівчину. Нехай вона сидить. Я кажу, що в неї добра голова. Це зараз видно. З тобою, Хіне Меннерсе, вона, зрозуміло, не скаже й двох слів. Та я, мостипане, у вільній вугільній справі зневажаю суди й обмови. Вона говорить, як велика, та чудернацька її балачка. Прислухаєшся — немовби все те самісіньке, що ми з вами сказали б, а в неї те саме, та не зовсім так. От, наприклад, якось зайшло діло про її ремесло. «Я тобі що скажу, — каже вона і тримається за моє плече, як муха за дзвіницю, — моя робота не нудна, от лише знай хочеться вигадати особливе. Я, каже, хочу добрати такого способу, щоб у мене на дошці сам плавав човен, гребці

гребли б насправжки; потім вони пристають до берега, віддають причал і любесенько, мов живі, сядуть на березі підобідувати». Я, значиця, зареготавсь, мені, виходить, смішно зробилося. Я кажу: «Ну, Ассоль, адже це таке твоє діло, й думки тому в тебе такі, а докруг поглянь: всі в роботі, мов у бійці». — «Ні, — каже вона, — я знаю, що знаю. Коли рибалка ловить рибу, він гадає, що зловить велику рибину, якої ніхто не ловив». — «Ну, а я?» — «А ти? — сміється вона. — Ти, певне, коли навалюєш вугіллям кошика, то гадаєш, що він зацвіте». Ось яке слово вона сказала! Тої ж хвилі смикнуло мене, зізнаюся, глянути на порожнього кошика, й так мені увійшло у вічі, ніби з лозин поповзли бруньки; луснули ці бруньки, бризнуло по кошиковій листям і пропало. Я трохи витверезився навіть! А Хін Меннерс бреше як шовком шиє — я його знаю!

Вважаючи, що розмова перейшла в неприховану образу, Меннерс пронизав вугляра поглядом і сховався за ляду, звідки гірко поцікавився:

— Накажете подати що-небудь?

— Ні, — сказав Грей, дістаючи гроші, — ми встаємо й ідемо. Летико, ти залишишся тут, повернешся увечері й будеш мовчати. Дізнавшись усе, що зможеш, передай мені. Ти втямив?

— Предобрий капітане, — сказав Летика з певною фамільярністю, яку викликав ром, — не втямити цього може хіба що глухий.

— Чудово. Запам'ятай також, що в жодному з тих випадків, які можуть тобі нагодитися, не можна ні казати про мене, ні згадувати навіть моє ім'я. Бувай!

Грей вийшов. Від того часу його не полишало вже чуття разючих відкриттів, що мов іскра в пороховій ступці Бертольда, — один із тих душевних обвалів, з-під яких виринається, яріючи, вогонь. Дух негайної дії опанував його. Він отямився і зібрався з думками, аж допіру як сів у човна. Сміючись, він підставив руку, долонею догори, спекотному сонцю, як учинив це якимось хлопчаком у льоху для вина; потім відплив і почав хутко гребти в напрямку гавані.

IV. Напередодні

Проти тієї днини й за сім років по тому, як Егль, збирач пісень, розповів дівчинці на березі моря казку про корабель з ясно-червоними вітрилами, Ассоль в одну зі своїх щотижневих відвідин іграшкової крамниці повернулася додому збентежена, з сумним обличчям. Свій товар вона принесла назад. Вона була так засмучена, що відразу не змогла говорити, і лише після того, як зі стривоженого лиця Лонгрена побачила, що він очікує чогось, що значно гірше від дійсності, почала розповідати, водячи пальцем по віконному шклу, неуважно споглядаючи море.

Господар іграшкової крамниці почав цього разу з того, що розгорнув рахункову книгу й показав їй, скільки за ними боргу. Вона здригнулася, побачивши чималеньке тризначне число.

— От скільки ви забрали з грудня,— сказав торгівець,— а ось глянемо, на скільки продано.— І він уперся пальцем в другу цифру, вже з двох знаків.

— Жалісно й прикро дивитися.

Я бачила з його обличчя, що він грубий і сердитий. Я радо втекла б, та, слово честі, сил не було від сорому. І він почав казати: «Мені, люба моя, це вже не вигідно. Тепер у моді закордонний товар, у всіх крамницях повно його, й ці вироби не беруть». Так він сказав. Він казав ще багато чого, та я все переплутала й забула. Мабуть, він пожалів мене, позаяк порадив піти в «Дитячий базар» й «Алладінову лампу».

Вимовивши найголовніше, дівчина обернула голову, ніяково глянувши на старого. Лонгрєн сидів похнюпившись, зіпківши пальці між коліньми, на які сперся ліктями. Відчуваючи погляд, він підняв голову й зітхнув. Зборовши тяжкий настрій, дівчина підбігла до нього, влаштувалася сидіти поруч і, просунувши свою легку руку під шкіряний рукав його куртки, сміючись і заглядаючи батькові знизу в обличчя, провадила з силуванням пожвавленням:

— Нічого, це все нічого, ти слухай, будь ласка. От я пішла. Ну, приходжу до великої страшенної крамниці; там купа люду. Мене заштовхали, проте я вибралася й підійшла до чорного чоловіка в окулярах. Що я йому казала — я нічого ніяк не пам'ятаю; наприкінці він посміхнувся, понишпорив у моєму кошику, глянув дещо, потім знову замотав, як було, в хустину й віддав назад.

Лонгрєн сердито слухав. Він мовби навіч бачив свою сторопілу доньку в заможному натовпі біля прилавка, заваленого коштовним товаром. Акуратний чоловік ув окулярах поблажливо пояснив їй, що він мусить розоритись, якщо почне торгувати нехитрими Лонгрєновими виробами. Недбало і спритно ставив він перед нею на прилавок складні моделі хоромин і залізничних мостів; мініатюрні виразні авто, електричні набори, аероплани й двигуни. Це все пахло фарбою і школою. За всіма його словами виходило, що діти в іграх тільки взувають тепер на те, що роблять дорослі.

Ассоль була в «Алладіновій лампі» й у двох інших крамницях, але нічого не домоглася.

— Раз нам не таланить, то треба шукати. Я, може, знову подамся працювати — на «Фіцрой» або «Палермо». Звісно, вони мають рацію,— замислено провадив він, думаючи про іграшки.— Тепер діти не граються, а навчаються. Вони навчаються, навчаються й ніколи не почнуть жити. Це все так, шкода, їй-богу, шкода. Зумієш ти прожити без мене час одного рейсу? Годі й думати про те, щоб залишити тебе саму.

— Я теж могла б служити разом з тобою,— наприклад, у буфеті.

— Ні! — Лонгрен прибив це слово ударом долоні по столі, який аж здригнувся.— Поки я живий, ти служити не будеш. Втім, є час подумати.

Він понуро замовк. Ассоль примостилася поруч з ним на ослінчику; він побачив збоку, не обертаючи голови, що вона клопочеться втішити його, й замалим не усміхнувся. Та усміхнутися — означало сполохати і збентежити дівчину. Вона, примовляючи щось подумки, розгладила його закустрану сиву чуприну, поцілувала у вуса й, затуливши кудлаті батькові вуха маленькими тоненькими пальцями, сказала:

— Ну от, тепер ти не чуєш, що я тебе люблю.

Поки вона чепурила його, Лонгрен сидів, міцно зморщившись, як людина, що боїться дихнути димом, та, почувши її слова, густо зареготався.

— Ти серденьтко,— просто сказав він і, поплескавши дівчину по щоці, пішов на берег поглянути човна.

Ассоль якусь хвилю замислено стояла посеред кімнати, вагаючись поміж бажанням віддатися тихій осмоті й необхідністю хатніх клопотів; потім, помивши посуд, переглянула у шафі залишки провізії. Вона не важила й не міряла, та бачила, що з борошном не дотягти до кінця тижня, що у бляшанці з цукром вже дно знати; обгортки з кавою та чаєм сливе порожні; немає олії, і єдине, на чому, з певною досадою на виняток, спочивало око, був лантух картоплі. По тому вона помила підлогу й сіла строчити шлярку до переробленої зі старого шмаття спідниці, та відразу ж, пригадавши, що обрізки тканини лежать за люстром, підійшла до нього й узяла згорток; потім глянула на своє відображення.

За горіховою рамою, у світлій порожнечі відображеної кімнати стояла тоненька невисока дівчина, вбрана в дешевий білий муслін з рожевими квіточками. На її плечах лежала сіра шовкова хустина. Напівдитяче, у світлій засмазі обличчя було жваве і виразне; прегарні, трохи поважні як на її вік очі зиркали з ніяковою зосередженістю глибоких душ. Її неправильне личко могло розчулити тонкою чистотою обрисів; кожен згин, кожна опуклість цього обличчя знайшли б місце у великій кількості жіночих лиць, та їхня сукупність, стиль був цілковито оригінальний — оригінально любий; на цьому ми зупинимося. Решта не підвладна словам, крім слова «поваба».

Дівчина в люстрі усміхнулася так само несамохіть, як і Ассоль. Усмішка вдалася сумною; помітивши це, вона стривожилася, немовби дивилася на сторонню. Вона припала щокою до скла, заплющила очі й тихо погладила люстро там, де було її відображення. Рій невиразних, лагідних думок майнув у ній; вона випросталася, засміялася й сіла, заходившись шити.

Поки вона шиє, поглянемо на неї ближче — всередину. В ній дві дівчини, дві Ассоль, що перемішалися в чудовній, прегарній неправильності. Одна була — донька матроса, ремісника, яка майструвала іграшки, друга — живий вірш, з усіма дивами його суголось і образів, з таїною сусідства слів, у всій взаємності їхній тіней і світла, які падали з одного на інше. Вона знала життя у межах, поставлених її досвідом, та понад загальними явищами бачила відображений зміст іншого порядку. Так, вдивляючись у предмети, ми помічаємо в них щось не лінійне, та враженням — виразно людське, і — так само, як людське, — різне. Щось на зразок цього, що (якби поталанило) сказали ми цим прикладом, бачила вона ще понад видимим. Без цих тихих завоювань усе просто зрозуміле було чуже її душі. Вона вміла й полюбляла читати, але й у книзі читала переважно поміж рядками, як жила. Несвідомо, шляхом своєрідного натхнення, вона робила на кожному кроці величезну кількість етерно-тонких відкриттів, несказаних, та важливих, як чистота й тепло. Вряди-годи — й це тривало низку днів — вона навіть перероджувалася; фізичне протиборство життя провалювалося, мов тиша в ударі смичка; й усе, що вона бачила, чим жила, що було довкруги, ставало мереживом таємниць в образі повсякдення. Не раз, хвилюючись, вона йшла уночі на морський берег, де, дочекавшись світанку, цілком поважно виглядала корабель із Червоними Вітрилами. Ці хвилини були для неї щастям; нам важко так піти в казку, їй було б не менш тяжко вийти з-під її влади й чару.

Іншим часом, міркуючи про все це, вона щиро дивувалася собі, не вірячи, що вірила; усмішкою прощаючи море й сумовито переходячи до дійсності, тепер, зсуваючи шлярку, дівчина пригадувала своє життя. Там було багато нудьги і простоти. Самотність удвох, бувало, незмірним тягарем лежала їй на серці, та в ній витворилася вже та страдницька бганка, з якої не внести й не отримати пожвавлення. З неї кепкували, кажучи; «Вона — причинувата», «не всі вдома», — вона звикла й до цього болю. Дівчині траплялося навіть терпіти образи, після чого її груди щеміли, наче від удару. Як жінка вона була непопулярна в Каперні, однак багато хто підозрював, хоча дико й невиразно, що їй дано більше, ніж іншим, — тільки іншою мовою. Капернці обожнювали кремезних, здоровецьких жінок з масною шкірою грубих литок і могутніх рук; тут залицялися, ляпаючи по спині долонею і штурхаючи, мов на базарі. Тип цього почуття скидався на немудру простоту реву. Ассоль так само личила цьому рішучому середовищу, як личило б людям вишуканого нервового життя товариство примари, якби вона володіла усіма чарами Ассунти або ж Аспазії: те, що від любові, — про це тут і думати годі. Так у рівному гучанні вояцької сурми чарівна журба скрипки не в змозі вивести суворий полк із дії його прямих ліній. До того, що сказано в цих рядках, дівчина стояла спиною.

Поки вона муркотала пісеньку життя, маленькі руки працювали запопадливо і спритно; відкусуючи нитку, вона дивилася далеко перед собою, та це не заважало їй рівно підгортати рубець і класти петельний шов із чіткістю швацької машини. Хоча Лонгрєн не повертався, та вона не турбувалася за батька. Останнім часом він часто плавав уночі ловити рибу або просто провітритися. Її не тербив страх: вона знала, що нічого злецького з ним не трапиться. В цьому стосунку Ассоль була ще тією маленькою дівчинкою, яка молилася по-своєму, приязно белькочучи вранці: «Добридень, боже!» — а ввечері: «Прощавай, боже!»

На її думку, такого короткого знайомства з богом було цілком достатньо для того, щоб він одвів лихо. Вона застановлялася й над його становищем: бог був вічно зайнятий справами мільйонів людей, тому до буденних тіней життя належало, на її думку, ставитися з делікатним терпінням гостя, котрий, заставши дім переповнений людом, чекає забіганого господаря, знаходячи притулок і харч за обставинами.

Покінчивши з шитвом, Ассоль склала роботу на столику в кутку, роздяглася й уклалася в ліжко. Вогонь був погашений. Вона хутко завважила, що немає сонливості; свідомість була ясна, мов у розпалі дня, навіть п'ятьма здавалася штучною; тіло, як і свідомість, почувалося денним, легким. Серце відстукувало зі швидкістю кишенькового годинника; воно калатало немовби поміж подушкою й вухом. Ассоль гнівалася, борсаючись, то скидаючи ковдру, то закутуючись у неї з головою. Врешті їй пощастило викликати звичне уявлення, яке допомагало заснути: вона подумки жбурляла камінці у світлу воду, наглядаючи, як розбігаються легесенькі кола. Сон мовби чекав на цю милостину; він прийшов, пошушукався з Мері, яка стояла в головах, і, скоряючись її усмішці, сказав довкруг: «Гс-с-с-с». Ассоль відразу ж заснула. Їй снився улюблений сон: квітучі дерева, туга, чарівливість, пісні й таємничі з'явиська, з яких, прокинувшись, вона пригадувала тільки полиск синьої води, яка накочувала від ніг до серця з холодом і захватом. Побачивши це все, вона пробула ще трохи в неможливому краю, потім прокинулася й сіла.

Сну не було, мовби вона й геть не засинала. Почуття новизни, радості й бажання щось учинити зігрівало її. Вона роззирнулася тим поглядом, яким озирають нове приміщення. Промкнувся досвіток — не всією ясністю осяяння, а тим невиразним зусиллям, у якому можна розуміти оточення. Низ вікна був чорний; верх посвітлів. Зовні будинку, майже покрай рами, мерехтіла вранішня зоря. Знаючи, що тепер не засне, Ассоль одягнулася, підійшла до вікна і, знявши заціпку, одвела раму. За вікном стояла уважна, чітка тиша; вона немов би настала тільки зараз. В синіх сутінках мерехтіли кущі, трохи далі спали дерева; віяло духотою й землею.

Тримаючись за верх рами, дівчина дивилася й усміхалася. Раптом щось на кшталт віддаленого поклику сколихнуло її зсередини й іззовні, й вона немовби прокинулася ще раз від явної дійсності до того, що явніше й безсумнівіше. Від тієї хвилини сповнене радості багатство свідомості не полишало її. Так, розуміючи, слухаємо ми мову людей, та, якщо повторити сказане, зрозуміємо ще раз, із іншим, новим значенням. Те саме було і з нею.

Взявши стареньку, та на її голові завжди юну шовкову хустинку, вона прихопила її рукою під горлом, замкнула двері й випурхнула босоніж на шлях. Хоча було порожньо і глухо, та їй здавалося, що вона звучить немов оркестр, що її можуть почути. Все було любе їй, все тішило її. Тепла пилюга лоскотала босі ноги; дихалося ясно й весело. На сутінковому просвітку неба темніли дахи і хмари; дрімали воряччя, дика ружа, городи, сади й ніжно видимий шлях. У всьому помічався інший лад, ніж удень,— той самий, але в раніш зникомій відповідності. Все спало з розплющеними очима, потай розглядаючи дівчину, яка проходила мимо.

Вона йшла що далі, то хутчіш, кваплячись полишити поселення. За Каперною простягалися луки; за луками на схилах берегових пагорбів росли ліщина, тополі й каштани. Там, де шлях скінчився, переходячи у глуху стежину, біля ніг Ассоль м'яко заметушився чорний пес із білими грудьми і промовистою напругою очей. Пес, упізнавши Ассоль, скімлячи й маніжисто увигаючись тулубом, пішов поруч, мовчки погоджуючись із дівчиною в чомусь зрозумілому, як «ти» і «я». Ассоль, зиркаючи в його оповісливі очі, була твердо впевнена, що пес міг би заговорити, якби не було в нього таємних причин мовчати. Помітивши усмішку супутниці, пес весело зморщився, махнув хвостом і рівно побіг уперед, та раптом байдужно сів, діловито почухмарив лапою вухо, яке вкусив його вічний ворог, і побіг назад.

Ассоль промкнулася у високу лучну траву, яка бризкала росою; тримаючи руку долонею вниз над її мітелками, вона йшла, усміхаючись струмливому доторку. Заглядаючи в особливі лиця квітів, в плутанину стебел, вона розрізняла там сливе людські натяки — пози, зусилля, порухи, риси і погляди; її не здивувала б тепер процесія польових мишей, бал ховрашків чи грубі веселощі їжака, який лякає сонного гнома своїм хорканням. І справді, їжак, сіріючи, викотився перед нею на стежину. «Хук-хук»,— уривчасто сказав він, розсердившись, наче візник на пішохода. Ассоль говорила з тими, кого розуміла й бачила. «Добридень, хворий»,— сказала вона бузковому півникові, якого до дірок пробив хробак. «Необхідно посидіти вдома»,— це стосувалося куща, який захряс посеред стежки і тому його обшарпало вбранням перехожих. Великий жук чіплявся за дзвіночки, згинаючи рослину й падаючи, та вперто штовхаючись лапками. «Струсни

гладкого пасажира»,— пораяла Ассоль. Жук, справді, не втримався і з хряском полетів набік. Так, хвилюючись, трепечучи і сяючи, вона підійшла до схилу пагорба, сховавшись у його заростях від лугового простору, але оточена тепер справжніми своїми друзями, які — вона знала це — розмовляють басом.

То були великі старі дерева серед жимолості й ліщини. Їхні пониклі віти торкалися верхнього листя кущів. У спокійно тяжучому великому листі каштанів стояли білі кім'яхи квітів, їхній дух перемеженювався з запахом роси і смоли. Стежина, встелена виступами слизького коріння, то падала, то спиналася на схил. Ассоль почувалась як удома; здоровкалася з деревами, як із людьми, себто стискаючи їхнє широке листя. Вона йшла, шепочучи то подумки, то словами: «Ось ти, ось другий ти. Багато ж вас, братики мої! Я йду, братики, поспішаю, пустіть мене! Я вас упізнаю всіх, усіх пам'ятаю і шаную». «Братики» велично пестили її, чим могли,— листям,— і родинно рипіли у відповідь. Вона вибралася, замурзавши ноги землею, до урвища над морем і стала на краю урвиська, задихаючись від квапливої ходи. Глибока, непереможна віра, тріумфуючи, пінилася й шуміла в ній. Вона розкидала її поглядом за овид, звідки легким шумом берегової хвилі поверталася вона назад, пишаючись чистотою полету.

Тим часом море, облямоване по обрію золотою ниткою, ще спало; тільки над урвищем, у калюжах берегових ям, здіймалася і спадала вода. Сталевий біля берега колір сплячого океану переходив у синій і червоний. За золотою ниткою небо, спалахуючи, сяло величезним віялом світла; білі хмари взялися слабким рум'янком. Тонкі, божисті барви світилися в них. На чорні далі лягла вже трепетна снігова білина; піна блищала, й багрянний розрив, спалахнувши посеред золотої нитки, жбурнув океаном, до ніг Ассоль, ясно-червоні брижі.

Вона сіла, підібгавши ноги, з руками довкруг колін. Уважно нахиляючись до моря, дивилася вона на обрій великими очима, в яких не лишилося вже нічого дорослого,— очима дитини. Все, на що вона чекала так довго й палко, чинилося там, на краю світу. Вона бачила в країні далеких безодень підводний пагорб; від поверхні його струміли вгору виткі рослини; серед їхнього круглого листя, пронизаного біля краю стеблом, сяяли химерні квіти. Верхнє листя блищало на поверхні океану; той, хто нічого не знав, як знала Ассоль, бачив лише трепет і полиск.

Із заростей піднімався корабель; він сплив і зупинився по самісінькій середині заграви. З цієї даліни він виднів ясно, мов хмар'я. Розкидаючи веселощі, він плів, як вино, ружа, кров, уста, кармазиновий оксамит і ясно-червоний вогонь. Корабель ішов просто до Ассоль. Крила піни трепетали під могутнім тиском його кіля; підвівшись, дівчина притисла руки до грудей, та чудовна гра світла перейшла у дрібнохвилля: зійшло сонце,

і яскрава повнота ранку зірвала укривала з усього, що ще розкошувало, потягаючись на сонній землі.

Дівчина зітхнула й роззирнулася довкруги. Музика замовкла, та Ассоль була ще під владою її дзвінкого хору. Це враження потроху слабшало, потім стало згадкою й, урешті, просто втомою. Вона лягла у траву, позіхнула і, щасливо зітхнувши, заснула — по-справжньому, міцним, як молодий горіх, сном, без клопоту і марень. Її збудила муха, яка блукала по голій ступні. Неспокійно покрутивши ніжкою, Ассоль прокинулася; сидючи, заколювала вона розпатлані коси, потім Грєєва каблучка нагадала про себе, та, вважаючи її не більше, ніж билинкою, що застрягла між пальцями, вона випростала їх. Оскільки завада не щезала, вона нетерпляче підняла руку до очей і випросталася, миттю схопившись із силою струмливого водограю.

На її пальці сяяла промениста Грєєва каблучка, мов на чужому, — своїм не могла визнати вона цієї миті, не відчувала палець свій.

— Чий це жарт? Чий жарт? — стрімко зойкнула вона. — Хіба я сплю? Може, знайшла та забулася?

Схопивши лівою рукою праву, на якій була каблучка, з подивом роззиралася вона доокруж, допитуючи поглядом море й зелені зарості; але ніхто не ворухився, ніхто не зачаввся в кущах, і в синьому, далеко осяяному морі не було ніякої признаки, і рум'янець укрив Ассоль, а голоси серця сказали віще «так». Не було пояснень тому, що сталося, та без слів і думок знаходила вона їх у дивному почутті своєму, й уже близькою стала їй каблучка. Вся тремтячи, зірвала вона її з пальця, тримаючи у жмені, як воду, роздивилася її вона, — всією душею, всім серцем, всім радінням і ясним забобоном юності, — потім, сховавши за ліф, Ассоль тицьнула обличчя в долоні, з-під яких нестримно рвалася усмішка, й, опутивши голову, помалу пішла зворотнім шляхом.

Отак, — випадково, як мовлять люди, котрі вміють читати й писати, — Грєй і Ассоль знайшли одне одного вранці літньої днини, яка була повна неминучості.

V. Бойові готовання

Коли Грєй піднявся на палубу «Секрету», він декілька хвиль стояв непорушно, погладжуючи голову ззаду на чоло, що означало скрайню розгубленість. Неуважність — хмарний рух почуттів — відбивалася в його обличчі нечутенною посмішкою сновиди. Його помічник, Пантен, ішов у цей час шканцями з полумиском смаженої риби; побачивши Грєя, він завважив дивний стан капітана.

— Ви, може, забилися? — обережно поспитався він. — Де були? Що бачили? Втім, це, звісно ж, ваша справа. Маклер пропонує вигідний фрахт, із премією. Та що з вами таке?..

— Дякую,— сказав Грей, зітхнувши, наче розв'язаний.— Мені якраз бракувало звуків вашого простого, розумного голосу. Це ніби зимна вода. Пантене, повідомте людям, що сьогодні ми піднімаємо якір і переходимо в гирло Ліліяни, миль десять звідциля. Її течія перебита суцільними обмілинами. Промкнутися в гирло можна тільки з моря. Прийдіть по карту. Лоцмана не брати. Поки що все... Ага, вигідний фрахт мені потрібен, як торішній сніг. Можете передати це маклерові. Я вирушаю до міста, де пробуду до вечора.

— Що ж сталося?

— Нічогісінко, Пантене. Я хочу, щоб ви взяли до уваги моє бажання уникати будь-яких випитувань. Коли настане момент, я повідомлю вам, у чому справа. Матросам скажете, що буде ремонт, що місцевий док зайнятий.

— Добре,— безтямно сказав Пантен у спину Грєєві, який уже ішов геть.— Буде виконано.

Хоча розпорядження капітана були цілком до пуття, помічник витріщив очі й занепокоєно помчав з полумиском до себе в каюту, бурмочучи: «Пантене, тебе спантеличили. Чи не хоче він спробувати контрабанди? Чи не виступаємо ми під чорним стягом пірата?» Та тут Пантен заплутався в найбільш диких припущеннях. Поки він нервово знищував рибу, Грей спустився до каюти, взяв гроші й, переїхавши бухту, з'явився в торгових кварталах Лісса. Тепер він діяв уже рішуче і спокійно, до дрібниці знаючи все, що буде на чудовному шляху. Кожен порух — думка, дія гріли його тонкою втіхою мистецької праці. Його план склався миттєво й опукло. Його поняття про життя зазнали тієї останньої навали різця, після якої мармур супокійний у своєму прегарному сяєві.

Грей побував у трьох крамницях, надаючи особливого значення точності вибору, позаяк подумки бачив уже потрібну барву й відтінок. У двох перших крамницях йому показали шовки базарних барв, які призначалися того, щоб задовольняти сякий-такий гонор; у третій він знайшов зразки складних ефектів. Господар крамниці радісно метушився, викладаючи залежані тканини, та Грей був поважний, мов анатом. Він терпляче розбирав згортки, відкладав, зсував, розгортав і дивився на світло таку кількість червоних стяг, що прилавок, завалений ними, здавалося, спалахне. На носак Грєєвого чобота лягла пурпурова хвиля; на його руках та обличчі сяяв рожевий полиск. Порпаючись у легкому опорі шовку, він розрізняв барви: червона бліда, рожева й рожева темна; густі закипи вишневих, помаранчевих і похмурно-рудих тонів; тут були відтінки всіх сил і значень, різні в своєму позірному спорідненні, як слова: «чарівно», «прегарно», «чудово», «довершено»; у бганках таїлися натяки, недоступні мові зору, та справжня червона барва довго не потрапляла на очі капітанові. Що приносив крамар, було гарне, та не викликало ясного і твердого «так». Нарешті одна барва привернула увагу обеззброєного покупця; він

сів у фотель до вікна, витяг із шумкого шовку довгий кінець, кинув його на коліна і, розсівшись із люлькою в зубах, зробився споглядально непорушний.

Ця цілковито чиста, мов ясно-червона ранкова струмина, повна шляхетних веселощів і величності барва була саме тією гордовитою барвою, яку шукав Ґрей. В ній не було змішаних відтінків огню, пелюсток маку, гри фіолетових чи бузкових натяків; не було також синяви, ні тіні,— нічого, що викликає сумнів. Вона жевріла, наче усмішка, звабою духовного відображення. Ґрей так замислився, що забув про господаря, який очікував за його спиною з напруженням мисливського пса, котрий зробив стійку. Стомившись чекати, гендляр нагадав про себе тріском відірваного шматка тканини.

— Доста зразків,— сказав Ґрей, підводячись,— цей шовк я беру.

— Весь шматок? — поштиво сумніваючись, запитав гендляр. Та Ґрей мовчки дивився йому в лоба, від чого крамар трохи набрався панібратства.— Якщо так, то скільки метрів?

Ґрей кивнув, запрошуючи перегодити, й облічував олівцем на папері потрібну кількість.

— Дві тисячі метрів.— Він із сумнівом оглянув полиці.— Так, не більше двох тисяч метрів.

— Дві? — сказав господар, конвульсивно підскакуючи, мов пружинний.— Тисячі? Метрів? Прошу вас сісти, капітане. Чи не бажаєте глянути, капітане, зразки нових тканин? Як собі хочете. Ось сірники, ось пречудовий тютюн, будьте ласкаві. Дві тисячі... дві тисячі по... — Він сказав ціну, яка мала таки же стосунок до справжньої, як і клятва до просто «так», та Ґрей був задоволений, позаяк не хотів ні в чому торгуватися.— Дивовижний, щонайкращий шовк,— провадив крамар,— незрівнянний товар, тільки в мене знайдете такий.

Коли він, урешті, сплив увесь захватом, Ґрей домовився з ним про доставку, взявши на свій карб видатки, заплатив за рахунком і пішов, супроводжуваний господарем з почестями китайського імператора. Тим часом через вулицю від тої місцини, де була крамниця, мандрівний музика, наладнавши віолончель, змусив її тихим смиком промовляти смутно і гарно; його побратим, флейтист, засипав спів струн лепетанням горлового свисту; проста пісенька, якою вони оповістили дворисько, що дрімало у спекоті, сягнула Ґреєвих вух, і відразу ж він утямив, що слід робити йому далі. Взагалі всі ці дні він був на тій щасливій висоті духовного зору, з якої чітко помічалися ним усі натяки й підкази дійсності. Почувши звуки, які заглушувала їзда ридванів, він увійшов у центр найважливіших вражень і думок, викликаних, відповідно до його характеру, цією музикою, вже відчуваючи, чому і як вийде гарно те, що надумав. Минувши провулок, Ґрей зайшов у ворота дому, де відбулася музична вистава. На той час музики збиралися йти

собі; високий флейтист з виглядом затурканої гідності вдячно махав капелюхом тим вікнам, звідки вилітали копійки. Віолончель уже повернулася під пахву свого господаря; той, утираючи спітніле чоло, очікував флейтиста.

— Ага, та це ж ти, Ціммере! — сказав йому Грей, впізнаючи скрипаля, котрий вечорами звеселяв своєю пречудовою грою моряків, гостей трактиру «Гроші на бочку». — Як же це ти зрадив скрипку?

— Вельмишановний капітане, — самовдоволено заперечив Ціммер, — я граю на всьому, що звучить і торохтить. Замолоду я був музичним блазнем. Тепер мене тягне до мистецтва, і я з горем бачу, що загубив непересічний дар. Тим-то я, з пізньої жалости, люблю відразу двох: віолу і скрипку. На віолончелі граю вдень, а на скрипці вечорами, себто немовби плачу, ридаю за пропавшим талантом. Чи не пригостите винцем, га? Віолончель — це моя Кармен, а скрипка...

— Ассоль, — сказав Грей.

Ціммер не дочув.

— Авжеж, — кивнув він, — соло на тарілках чи мідних рурках — інша справа. Втім, що мені?! Нехай кривляються блазні мистецтва — я знаю, що у скрипці й віолончелі завжди спочивають феї.

— А що ховається у моєму «тур-люр-лю»? — підійшовши, спитав флейтист, гінкий паруб'яга з баранячими голубими очима й білявою бородою. — Ну ж бо скажи?

— Залежить від того, скільки ти хильнув зранку. Часом — птах, часом — горілчаний чад. Капітане, це мій компаньйон Дусс. Я казав йому, як ви смітите золотом, коли п'єте, й він заочно закоханий у вас.

— Авжеж, — сказав Дусс, — я люблю жест і щедрість. Та я хитрий, не вірте моїм мерзенним лестошам.

— Ось що, — сказав, сміючись, Грей, — в мене обмаль часу, а діло стоїть. Я пропоную вам гарно заробити. Зберіть оркестру, та не з джэнджиків з парадними обличчями мерців, які в музичному буквоїдстві або — що ще гірше — в звуковій гастрономії забули про душу музики й тихо мертвлять естради своїми вигадливими шумами, — ні. Зберіть своїх, котрі змушують плакати прості серця кухарок і лакеїв, зберіть своїх волоцюг. Море й кохання терпіти не можуть педантів. Я із задоволенням посидів би з вами, й навіть не за одною плящиною, але треба йти. У мене багато справ. Візьміть оце і пропийте за літеру А. Якщо вам подобається моя пропозиція, приїжджайте під вечір на «Секрет». Він стоїть неподалік від головної дамби.

— Згоден! — вигукнув Ціммер, знаючи, що Грей платить, мов цар. — Дуссе, вклоняйся, скажи «так» і крути капелюхом на radoщах! Капітан Грей хоче одружуватися!

— Так,— просто сказав Ґрей.— Всі подробиці я вам повідомлю на «Секреті». Ви ж...

— За літеру А! — Дусс, пхнувши ліктем Ціммера, підморгнув Ґресві.— Але... як багато літер в абетці! Дайте що-небудь і на фіту...

Ґрей дав ще грошей. Музики пішли. Тоді він зайшов до комісійної контори й дав таємне доручення за велику суму — виконати терміново, упродовж шести днів. В ту пору як Ґрей повернувся на свій корабель, агент контори вже сідав на пароплав. Надвечір привезли шовк; п'ять вітрильників, що їх винайняв Ґрей, помістилися з матросами; ще не повернувся Летика й не прибули музики; Ґрей подався побалакати з Пантенем.

Слід зауважити, що Ґрей упродовж кількох років плавав з одним складом команди. Попервах капітан дивувався примхам несподіваних рейсів, зупинок — навіть по місяцю — в найбільш неторгових і безлюдних місцинах, та потроху вони пройнялися «греїзмом» Ґрея. Він часто плавав тільки з баластом, відмовляючись брати вигідний фрахт лише тому, що не до вподоби був йому запропонований вантаж. Ніхто не міг умовити його везти мило, цвяхи, частини машин та інше, що понуро мовчить у трюмах, викликаючи бездушні уявлення нудної необхідності. Та він охоче вантажив садовину, порцеляну, звірят, прянощі, чай, тютюн, каву, шовк, коштовні породи дерев: чорне, сандал, пальму. Все це відповідало аристократизмові його уяви, витворюючи мальовничу атмосферу; не диво, що команда «Секрету», вихована, в такий спосіб, в дусі своєрідності, поглядала трохи з погордою на всі інші судна, оповиті димом плоского зиску. Все ж таки цього разу Ґрей зустрів запитання в фізіономіях: найтупіший матрос знав, що немає потреби здійснювати направу в руслі лісової річки.

Пантен, звісно ж, повідомив їм наказ Ґрея. Коли той увійшов, помічник його допалював шосту сигару, тиняючись каютою, ошалівши від диму й наштотхуючись на стільці. Настав вечір; крізь відчинений ілюмінатор стирчала золотава балка світла, в якій спалахнув лакований козирок капітанського кашкета.

— Все готове,— понуро сказав Пантен.— Як хоче, можна піднімати якір.

— Ви musiли б, Пантене, знати мене трохи краще,— м'яко зауважив Ґрей.— Немає таємниці в тому, що я роблю. Щойно ми кинемо якір на дно Ліліяни, я розкажу вам усе, й ви не будете марнувати так багато сірників на кепські сигари. Ідіть знімайтеся з якоря.

Пантен, ніяково посміхаючись, почухав брову.

— Це, звісно, так,— сказав він.— Втім, я — нічого.

Коли він вийшов, Ґрей посидів якусь хвилю непорушно, дивлячись у напівпрохилені двері, потім перейшов до себе. Тут він то сидів, то лягав, то, прислухаючись до торохтіння брашпиля, який викочував гучного ланцюга, збирався вийти на бак, та знову замислювався і повертався до столу, креслячи по цераті пальцем пряму швидку лінію.

Удар кулаком у двері вивів його з маніякального стану; він обернув ключа, впустивши Летика. Матрос, важко дихаючи, зупинився з виглядом гінця, який вчасно попередив страту.

— «Лети-но, Летико»,— сказав я собі,— хутко заговорив він,— коли я з кабельного молу побачив, як танцюють довкруг брашпиля наші хлопці, попльовуючи на долоні. У мене око, наче в орла. І я полетів. Я так дихав на човняра, що чоловік спітнів од хвилювання. Капітане, ви хотіли залишити мене на березі?

— Летико,— сказав Грей, придивляючись до його червоних очей,— я чекав на тебе не пізніше ранку. Чи лляв ти на потилицю холодну воду?

— Лляв. Не стільки, скільки було прийнято всередину, та лляв. Все зроблене.

— Кажи.

— Не варто казати, капітане. Ось тут все записане. Беріть і читайте. Я дуже старався. Я піду.

— Куди?

— Я бачу з докору очей ваших, що ще мало лляв на потилицю холодної води.

Він обернувся і вийшов із чудернацькими порухами сліпця. Грей розгорнув папірця; олівець, напевне, дивувався, коли виводив на ній креслення, які скидалися на розхитаний паркан. Ось що писав Летика:

«Згідно з інструкцією. Після п'ятої години ходив вулицею. Дім із сірим дахом по двоє вікон збоку; при нім город. Зазначена особа приходила два рази: по воду раз, по скіпки для груби два. Після настання темряви промкнувся поглядом у вікно, та нічого не побачив з причини занавіски». Потім ішло кількоро вказівок родинного характеру, добытих Летикою, напевне, шляхом застольної балачки, позаяк меморій закінчувався трохи несподіваними словами: «На карб видатків доклав дрібку своїх».

Та сутність цього донесення казала тільки про те, що ми знаємо з першого розділу. Грей поклав папірця в стіл, свиснув вахтового і послав по Пантена, та замість помічника з'явився боцман Атвуд, обсмикуючи закасані рукави.

— Ми ошвартувалися коло дамби,— сказав він.— Пантен послав дізнатися, що ви хочете. Він зайнятий, на нього напали там якісь люди з сурмами, барабанами та іншими скрипками. Ви гукали їх на «Секрет»? Пантен просить вас прийти, каже — у нього туман у голові.

— Авжеж, Атвуде,— сказав Грей,— я точно кликав музик. Підіть скажіть їм, щоб ішли поки що в кубрик. Далі буде видно, як їх улаштувати. Атвуде, скажіть їм і команді, що я вийду на палубу за чверть години. Нехай зберуться. Ви й Пантен, звичайно, теж послухаєте мене.

Атвуд звів, немов курок, ліву брову, постояв боком до дверей і вийшов.

Ці десять хвилин Ґрей провів, затуливши руками обличчя; він ні до чого не готувався й нічого не обраховував, та хотів подумки помовчати. Тим часом його чекали вже всі нетерпляче і з допитливістю, повною здогадів. Він вийшов і побачив з облич очікування неймовірних речей, та позаяк сам знаходив те, що здійснюється, цілком природним, то напруга чужих душ відбилася в ньому легкою досадою.

— Нічого особливого,— сказав Ґрей, сідаючи на трапі містка.— Ми простоїмо в гирлі річки доти, доки не поміняємо весь такелаж. Ви бачили, що привезено червоний шовк. З нього під орудою вітрильного майстра Блента змайструють «Секретові» нові паруси. Відтак ми вирушимо, але куди — не скажу. Принаймні, недалеко звідси. Я їду до дружини. Вона ще не дружина мені, та буде нею. Мені потрібні червоні вітрила, аби ще здаля, як домовлено з нею, вона завважила нас. От усе. Як бачите, тут немає нічого таємничого. І досить про це.

— Так,— сказав Атвуд, бачачи з усміхнених облич матросів, що вони приємно спантеличені й не зважуються говорити.— Так от у чому справа, капітане... Не нам, звичайно, судити про це. Як бажаєте, то так і буде. Я вітаю вас.

— Дякую!

Ґрей міцно стиснув боцманову руку, але той, зробивши неймовірне зусилля, відповів таким потиском, що капітан поступився. Після цього підійшли усі, зміюючи один одного соромливою теплотою погляду і бурмочучи вітання. Ніхто не крикнув, не загомонів — щось не зовсім просте почували матроси в уривчастих словах капітана. Пантен полегшено зітхнув і звеселів — його душевний тягар розтанув. Тільки корабельний тесля лишився чимось невдоволений. Мляво потримавши Ґреєву руку, він понуро спитав:

— Як це вам спало на думку, капітане?

— Як удар твоєї сокири,— сказав Ґрей.— Ціммере! Покажи своїх хлоп'ят.

Скрипаль, ляскаючи по спині музик, випхнув з натовпу сім чоловік, вбраних у край неохайно.

— Ось,— сказав Ціммер,— це — тромбон, не грає, а смалить, як із гармати. Ці двоє безвусих молодців — фанфари; як заграють, то відразу ж хочеться воювати. Потім кларнет, корнет-а-пістон і друга скрипка. Всі вони — великі майстри обнімати жваву приму, себто мене. А ось і головний господар нашого веселого ремесла — Фріц, барабанник. В барабанників, знаєте, зазвичай розчарований вигляд, але цей б'є з гідністю, захоплено. В його грі є щось відкрите і пряме, як його палиці. Чи так усе зроблене, капітане?

— Просто диво,— сказав Ґрей.— Всім вам відведене місце в трюмі, який цього разу, значить, буде завантажений різними «скерцо», «адажіо» й «фортіссімо». Розйдіться. Пантене, знімайте швартови, рушайте! Я поміняю вас за дві години.

Цих двох годин він не помітив, позаяк вони минули всі в тій-таки внутрішній музиці, яка не покидала його свідомости, як пульс не полишає артерій. Він думав про одне, хотів одного, прагнув до одного. Людина дії, він подумки переживав хід подій, шкодуючи лише за тим, що ними не можна рухати так само просто і хутко, як шашками. Ніщо у спокійній зовнішності його не казало про ту напругу почуття, гудіння якого, немов гудіння великого дзвону, який б'є над головою, мчало у всій його істоті оглушливим нервовим стогоном. Це довело його, нарешті, до того, що він почав рахувати подумки: «Один... два... тридцять...» — і далі, аж поки сказав: «Тисяча». Така вправа подіяла; він був здатний нарешті поглянути збоку на все починання. Тут трохи подивувало його те, що він не може уявити внутрішню Ассоль, позаяк навіть не говорив з нею. Він читав десь, що можна, бодай невиразно, збагнути людину, якщо, уявивши себе цією людиною, скопіювати вираз її обличчя. Вже очі Ґрея почали набувати невластивого їм дивного виразу, а губи під вусами складатися у слабку, лагідну усмішку, як, отямившись, він зареготався і вийшов поміняти Пантена.

Було темно. Пантен, відкотивши комір куртки, ходив біля компаса, кажучи стерничому:

— О ліву чверть румба, о ліву. Стій: ще чверть.

«Секрет» ішов з половиною вітрил під попутним вітром.

— Знаєте,— сказав Пантен Ґреєві,— я задоволений.

— Чим?

— Тим самим, чим і ви. Я все втямив. Ось тут, на містку.— Він хитро підморгнув, світлячи усмішці вогнем люльки.

— Ану ж бо,— сказав Ґрей, раптово здогадавшись, в чому справа,— що ви там утямили?

— Найліпший спосіб провезти контрабанду,— прошепотів Пантен.— Кожен може мати такі вітрила, які хоче. У вас геніяльна голова, Ґрею!

— Бідолашний Пантене! — сказав капітан, не знаючи, гніватися чи сміятися.— Ваш здогад дотепний, та позбавлений будь-якої основи. Ідіть спати. Даю вам слово, що ви помиляєтесь. Я роблю те, що сказав.

Він послав його спати, звівся з напрямком курсу й сів. Тепер ми його залишимо, позаяк йому треба бути самому.

VI. Ассоль залишається сама

Лонгрен згаяв ніч у морі; він не спав, не ловив, а йшов під вітрилом без певного напрямку, слухаючи хлюпання води, дивлячись у північ, обвітрюючись й думаючи. У тяжкі години життя ніщо так не відновлювало сили його душі, як ці самотні блукання. Тиша, тільки тиша і безлюддя — ось що потрібно було йому для того, щоб усі найслабші й скуті голоси внутрішнього світу зазвучали зрозуміло. Цієї ночі він думав про майбутнє, про бідність, про Ассоль. Йому було вкрай важко полишити її навіть на часину; крім того, він боявся воскресити затихлий біль. Може, вступивши на корабель, він знов уявить, ніби там, у Каперні, на нього чекає друг, який ніколи не вмирав, — і, повертаючись, він буде підходити до своєї домівки з горем мертвого очікування. Мері ніколи більше не вийде з дверей домівки. Та він хотів, щоб Ассоль було що їсти, вирішивши тому вчинити так, як наказує турбота.

Коли Лонгрен повернувся, дівчини ще не було вдома. Її ранні прогулянки не бентежили батька; цього разу, однак, в його очікуванні була легка напруженість. Походжаючи з кутка в куток, він на повороті раптом відразу побачив Ассоль; увійшовши стрімко й нечутно, вона мовчки зупинилася перед ним, майже налякавши його світлом погляду, яке відобразило збудження. Здавалося, відкрилося її друге обличчя — те істинне обличчя людини, про яке зазвичай промовляють лише очі. Вона мовчала, дивлячись в обличчя Лонгрену так незрозуміло, що він запитав:

— Ти хвора?

Вона не відразу відповіла. Коли сенс запитання торкнувся, нарешті, її духовного слуху, Ассоль стрепенулася, наче галузка, яку торкнули рукою, і засміялася довгим, рівним сміхом тихого торжества. Їй потрібно було сказати щось, але, як завжди, не було потреби вигадувати — що ж саме. Вона сказала:

— Ні, я здорова... Чому ти так дивишся? Мені весело. Справді, мені весело, та це через те, що днина така гарна. А що ти надумав? Я вже бачу з твого лиця, що ти щось надумав.

— Хай що я надумав, — сказав Лонгрен, садовлячи дівчину на коліна, — ти, я знаю, зрозумієш, у чому справа. Жити немає за що. Я не піду знову в далеке плавання, а вступлю на поштовий пароплав, що ходить між Кассетом і Ліссом.

— Авжеж, — здалеку сказала вона, силкуючись увійти в його турботи і справи, та жахаючись, що безсила перестати радіти. — Це дуже погано. Мені буде нудно. Повертайся хутчіш. — Кажучи так, вона розквітала нестримною усмішкою. — Так, хутчіш, любий, я чекаю.

— Ассоль! — сказав Лонгрен, беручи долонями її обличчя й обертаючи до себе. — Викладай, що сталося?

Вона відчула, що мусить вивітрити його тривоги й, подолавши радість, зробилася серйозно-уважною, тільки в її очах сяяло ще нове життя.

— Дивак ти,— сказала вона.— Нічогісінько. Я збирала ліщину.

Лонгрэн не зовсім повірив би цьому, якби не був так занурений у свої думки. Їхня розмова стала ділова і детальна. Матрос сказав доньці, щоб вона склала його торбину, перелічив усі необхідні речі й дав кілька порад:

— Я повернуся днів за десять, а ти застав мою рушницю й сиди вдома. Якщо хтось захоче тебе скривдити — скажи: Лонгрэн незабаром повернеться. Не думай і не турбуйся за мене: лихого нічого не станеться.

Після цього він поїв, міцно поцілував дівчину й, закинувши торбу на плечі, вийшов на міський шлях. Ассоль дивилася йому вслід, поки він не сховався за поворотом, потім вернулася. Немало хатніх робіт чекало на неї, та вона забула про це. З цікавістю легкого подиву роззиралася вона довкруги, немовби вже чужа цій домівці, так улитій у свідомість із дитинства, що, здавалося, завжди носила її в собі, а тепер скидалася на рідні краї, що їх відвідали після цілої низки літ з середовища життя інакшого. Та щось негідне привиділося їй у цьому своєму опорі, щось недобре. Вона сіла до столу, на якому Лонгрэн майстрував іграшки і спробувала приклеїти стерно до корми; дивлячись на ці предмети, мимохіть побачила вона їх великими, справжніми. Все, що сталося вранці, знову піднялося в ній дрожем хвилювання, й золота каблучка, завбільшки з сонце, упала через море до її ніг.

Не всидівши, вона вийшла з дому й пішла до Лісса. Їй нічогісінько було там робити, вона не знала, навіщо йде, та не йти не могла. Дорогою їй зустрівся пішаниця, який бажав розвідати якийсь напрямок; вона тямковито пояснила йому що слід і відразу ж забула за це.

Весь довгий шлях пройшла вона непомітно, немовби несла пташку, яка поглинула всю її ніжну увагу. Біля міста вона трохи розважилася гомоном, який линув з його величезного кола, та воно не було владне над нею, як раніше, коли, лякаючи й затуркуючи, робило її мовчкуватою боягузкою. Вона протиставлялася йому. Вона поволі поминула кільцюватий бульвар, перетинаючи сині тіні дерев, довірливо й легко зиркаючи на обличчя перехожих, рівною ходою, повною упевненості. Порода спостережливих людей упродовж дня не раз помічала невідому дивну на взір дівчину, яка проходила в яскравому натовпі з виглядом глибокої задуми. На майдан вона підставила руку струменю водограю, перебираючи пальцями серед відбитих бризок; потім, сівши на хвилю, перепочила й повернулася на лісову дорогу. Зворотній шлях вона відбула зі свіжою душею, в гуморі мирному та ясному, наче вечірня річка, яка змінила, врешті, строкаті свічада дня рівним у затінку полиском. Наближаючись до села, вона побачила того самого вугляра, якому вдалося,

ніби в нього зацвів кошик; він стояв біля воза з двома незнайомими понурими людьми, вкритими сажею і брудом. Ассоль зраділа.

— Добридень, Філіпе,— сказала вона,— що ти тут робиш?

— Нічого, мухо. Спало колесо, я його направив, тепер курю та балакаю з нашими хлопцями. Ти звідки?

Ассоль не відповіла.

— Знаєш, Філіпе,— заговорила вона,— Я тебе дуже люблю й тому скажу лише тобі. Я незабаром поїду. Напевне, поїду звосім звідси. Ти не кажи нікому про це.

— Це ти хочеш поїхати? Куди ж ти зібралася? — здивувався вугляр, допитливо розтуливши рота, від чого його борода стала довша.

— Хтозна.— Вона поволі оглянула галявину під в'язом, де стояв повіз, зелену в рожевому вечірньому світлі траву, чорних мовчазних вуглярів і, подумавши, докинула: — Все це мені не відомо. Я не знаю ні дня, ні години й навіть не знаю куди. Більше нічого не скажу. Тому про всяк випадок — прощай. Ти часто мене возив.

Вона взяла величезну чорну руку й надала їй стану відносного струсу. Обличчя робітника розверзло шпару непорушної усмішки. Дівчина кивнула, обернулася й пішла. Вона зникла так хутко, що Філіп і його приятелі не встигли обернути голову.

— Дива та й годі,— сказав вугляр,— ну ж бо зрозумій її. Щось із нею сьогодні... таке й інше.

— Справді,— провадив другий,— чи то вона каже, чи то умовляє. Не наше діло.

— Не наше діло,— сказав і третій, зітхнувши.

Потім усі троє посідали на воза й, заторохтівши колесами по кременистому шляху, зникли в куряві.

VII. Червоний «Секрет»

Була біла вранішня година; у величезному лісі стояла тонка імла, повна чудернацьких видінь. Невідомий мисливець, який допіру полишив своє багаття, рухався уздовж річки; крізь дерева саяв просвіток її повітряних порожнин, але старанний мисливець не підходив до них, розглядаючи свіжий слід ведмеда, який прямував до гір.

Раптовий звук пронісся поміж деревами з несподіваністю тривожної погоні; це заспівав кларнет. Музика, вийшовши на палубу, зіграв уривок мелодії, повної смутного, протяжного повтору. Звук тремтів, як голос, що криє в собі горе; посилювався, усміхнувся смутним переливом і урвався. Далеке відлуння невиразно наспівувало ту саму мелодію.

Мисливець, позначивши слід зламаною галузкою, пробрався до води. Імла ще не розвіялася; в ній гасли обриси величезного корабля, який поволі звертав до гирла річки. Його згорнуті вітрила ожили, звисаючи фестонами, розправляючись і викриваючи щогли

безсилами щитами величезних бганок; чутно було голоси і кроки. Береговий вітер, пробуючи віяти, лінкувато теребив вітрила; нарешті тепло сонця дало потрібний ефект: повітряний тиск посилювався, розвіяв імлу й вилявся реями в легкі червоні форми, наповнені ружами. Рожеві тіні ковзали білиною щогл і снастей, все було біле, крім розгорнутих, плавно рушених вітрил,— кольору глибокої радості.

Мисливець, який дивився з берега, довго протирав очі, аж переконався, що бачить саме так, а не інакше. Корабель сховався за поворотом, а він знай стояв і дивився; по тому, мовчки знизивши плечима, подався до свого ведмеда.

Поки «Секрет» ішов річищем, Грей стояв біля штурвалу, не довіряючи стерно матросові,— боявся обмілин. Пантен сидів поруч, в новому суконному костюмі, в новому блискучому кашкеті, поголений і смиренно бундючний. Він, як і раніше, не відчував ніякого зв'язку поміж червоним убранням і прямою метою Грея.

— Тепер,— сказав Грей,— коли мої вітрила жаріють, вітер добрий, а в серці моєму більше щастя, ніж у слона, який угледів невелику булочку, я спробую налаштувати вас своїми думками, як обіцяв у Ліссі. Завважте — я не думаю, що ви дурний або впертий, ні; ви — зразковий моряк, а це коштує чималого. Та ви, як більшість, слухаєте голоси всіх немудрих істин крізь грубе скло життя; вони волають, але ви не чуєте. Я роблю те, що існує як старовинне уявлення про прекрасне — те, що не збувається, і що, по суті, так само збувається і можливе, як прогулянка за місто. Незабаром ви побачите дівчину, яка не може, не повинна інакше вийти заміж, а тільки в такий спосіб, який розвиваю я на ваших очах.

Він стисло передав морякові те, про що ми добре знаємо, скінчивши пояснення так:

— Ви бачите, як тісно сплітаються тут доля, воля і властивість характерів; я приходжу до тієї, котра чекає й може чекати лише мене, а я не хочу нікого іншого, крім неї, може, якраз тому, що завдяки їй я зрозумів одну немудру істину. Вона в тому, щоб робити так звані дива своїми руками. Коли для людини головне — отримати дорогесенький п'ятак, то легко дати цей п'ятак, але коли душа таїть зернину полум'яної рослини — дива, зроби їй це диво, якщо ти у змозі.

Нова душа буде в нього й нова в тебе. Коли начальник в'язниці сам випустить в'язня, коли мільйонер подарує письменнику віллу, опереткову співачку і сейф, а жокей бодай раз притримає коняку заради іншого коня, якому не щастить,— тоді всі зрозуміють, як це приємно, як це невимовно чудесно. Та є не менші дива: усмішка, веселощі, прощення і... вчасно сказане, потрібне слово. Володіти цим — значить володіти всім. Що ж до мене, то наш початок — мій і Ассоль — залишиться нам назавжди в ясно-червоному відблиску вітрил, створених глибиною серця, котре знає, що таке любов. Зрозуміли ви мене?

— Авжеж, капітане.— Пантен крякнув, утерши вуса дбайливо згорнутою чистою хусточкою.— Я все зрозумів. Ви мене розчулили. Піду я вниз і попрошу пробачення в Нікса, якого вчора сварив за втоплене відро. І дам йому тютюну — свій він програв у карти.

Перш ніж Грей, трохи подивований таким швидким практичним результатом своїх слів, устиг що-небудь сказати, Пантен уже загуркотів униз по трапу й десь віддалено зітхнув. Грей озирнувся, поглянувши угору; над ним мовчки поривалися червоні вітрила; сонце в їхніх швах сяяло пурпуровим димом. «Секрет» ішов у море, віддаляючись од берега. Не було ніяких сумнівів у дзвінкій душі Грея — ні глухих ударів тривоги, ні шуму дрібних клопотів; спокійно, мов те вітрило, поривався він до захопливої цілі, переповнений думками, які випереджають слова.

Ополудні на обрії з'явився димок військового крейсера. Крейсер поміняв курс і з відстані півмилі підняв гасло «лягти у дрейф».

— Браття,— сказав Грей матросам,— нас не обстріляють, не бійтеся! Вони просто не вірять своїм очам.

Він звелів дрейфувати. Пантен, волаючи, мов на пожежі, вивів «Секрет» із вітру; судно зупинилося, тоді як від крейсера помчав паровий катер з командою і лейтенантом у білих рукавичках; лейтенант, ступнувши на палубу корабля, зачудовано озирнувся і пройшов із Греем до каюти, звідки за годину вирушив, дивно махнувши рукою і всміхаючись, ніби одержав чин, назад до синього крейсера. Напевне, цього разу Грей мав більше успіху, ніж із простодушним Пантенем, тому що крейсер, побарившись, ударив по обрії могутнім залпом салюту, стрімкий дим якого, пробивши повітря величезними саяливими м'ячами, розвіявся клоччям над тихою водою. Цілий день на крейсері панувало якесь напівсвяткове остовпіння; настрої був неслужбовий, збитий — під знаком любови, про яку говорили скрізь — від салону до машинного трюму; а вартовий мінного відділу спитав матроса, який проходив:

— Томе, ти як оженився?

— Я зловив її за спідницю, коли вона хтіла вискочити від мене у вікно,— сказав Том і гордо закрутив вуса.

Якусь часину «Секрет» ішов порожнім морем, без берегів; ополудні відкрився далекий берег. Взявши далековид, Грей втупився у Каперну. Якби не ряд покрівель, то він розгледів би у вікні одного дому Ассоль, яка сиділа над якоюсь книжкою. Вона читала; сторінкою повз зеленкуватий жучок, зупиняючись і зводячись на передніх лапах з виглядом незалежним і домашнім. Вже двічі був він не без досади здмхнутий на підвіконня, звідки з'являвся знову довірливо і свobodно, мовби хотів щось сказати. Цього

разу йому поталанило дістатися майже до руки дівчини, яка тримала кутик сторінки; тут він застряв на слові «дивися», з сумнівом зупинився, очікуючи нового шквалу, і справді ледве уникнув прикrostи, позаяк Ассоль уже вигукнула: «Знову жучок... дурненький!» — й хотіла рішуче здмухнути гостя в траву, та раптом випадковий перехід погляду від одного даху до другого відкрив їй на синій морській шпарі вуличного простору білого корабля із ясно-червоними вітрилами.

Вона здригнулася, відкинулася, завмерла; потім хутко зірвалася, з карколомно падаючим серцем, спалахнувши нестримними слізьми натхненного потрясіння. «Секрет» в цей час огинав невеличкий мис, тримаючись до берега кутом лівого борту; тиха музика лялася в голубому дні з білої палуби під огнем ясно-червоного шовку; музика ритмічних переливів, які не зовсім вдало передаються відомими всім словами: «Налийте ж повнісінькі чари — хай вип'ємо ми за любов...» В її простоті з бучною радістю розгорталося і гримотіло хвилювання.

Не пам'ятаючи, як покинула домівку, Ассоль бігла вже до моря, подхоплена необорним вітром події; на першому розі вона зупинилася майже без сил; її ноги підламувалися, подих зривався і гаснув, свідомість трималася на волосині. Не тямлячи себе від страху згубити волю, вона тупнула ногою й отямилася. Вряди-годи то дах, то паркан ховали від неї червоні вітрила; тоді, побоюючись, чи не зникли вони, мов проста мара, вона квапилася минути болісну перепону і, знову вгледівши корабель, зупинялася полегшено зітхнути.

Тим часом у Каперні сталася така зам'ятня, таке хвилювання, така загальна смута, які не поступляться ефекту славетних землетрусів. Ніколи ще великий корабель не підходив до цього берега; в корабля були ті самі вітрила, наймення яких звучало мов знущання; тепер вони ясно і неспростовно палахкотіли з невинністю факту, який спростовував усі закони буття і здорового глузду. Чоловіки, жінки, діти навзаводи гнали до берега, хто в чому був; мешканці перегукувалися з двориська в дворисько, наскакували одне на одного, волали і падали; невзабарі біля води утворилася юрма, і в юрму цю стрімко вбігла Ассоль.

Поки її не було, її наймення перелітало серед людей з нервовою й похмурою тривогою, з лютим переляком. Більше говорили чоловіки; здушено, гадючим сичанням схлипували остовпілі жінки, та якщо вже якась починала торохтіти — трутизна просякала в голову. Допіру з'явилася Ассоль, як усі позамовкали, всі зі страхом відійшли від неї, й вона лишилася сама серед пустки спекотного піску, розгублена, присоромлена, щаслива, з обличчям не менш червоним, ніж її диво, безпомічно простягнувши руки до високого корабля.

Від нього відокремився човен, в якому було повно смаглявих веслярів; поміж ними стояв той, кого, як їй здалося тепер, вона знала, невиразно пам'ятала з дитинства. Він дивився на неї з усмішкою, яка гріла і квапила. Але тисячі останніх кумедних страхів охопили Ассоль; до смерти боячись усього — помилки, непорозуміння, таємничої і шкідливої завади,— вона забігла по пояс у тепле коливання хвиль, гукаючи: «Я тут, я тут! Це я!»

Тоді Ціммер махнув смичком — і та сама мелодія гримнула по нервах юрми, та цього разу повним, переможним хором. Від хвилювання, плину хмар і хвиль, полиску води й далини дівчина майже не могла вже розрізняти, що рухається: вона, корабель чи човен,— все рухалося, кружеляло і спадало.

Та весло різко хлюпнуло біля неї; вона звела голову. Грей нагнувся, її руки вхопилися за його пояс. Ассоль замружилася; потім, хутко розплющивши очі, сміливо всміхнулася його сяючому обличчю й, захекавшись, мовила:

— Точнісінько такий.

— І ти теж, дитя моє! — виймаючи з води мокру коштовність, сказав Грей.— Ось я прийшов. Чи впізнала ж ти мене?

Вона кивнула, тримаючись за його пояс, з новою душею і трепетно заплющеними очима. Щастя сиділо в ній, немов пухнасте кошеня. Коли Ассоль зважилася розплющити очі, похитування шлюпки, полиск хвиль, борт «Секрету», який зближався, потужно обертаючись,— усе було сном, де світло й вода гойдалися, кружляючи, немов гра сонячних блищиків на стіні, яка струмує промінням. І небавом Ассоль побачила, що стоїть у каюті,— в кімнаті, кращій від якої вже не може бути.

Тоді згори, стрясаючи і зариваючи серце в свій переможний крик, знову кинулася величезна музика. Знову Ассоль заплющила очі, боячись, що все це щезне, якщо вона буде дивитися. Грей узяв її руки і, знаючи вже тепер, куди можна безпечно йти, вона сховала мокре від сліз обличчя на грудях друга, який прийшов так чарівно. Дбало, та зі сміхом, сам приголомшений і подивований тим, що настала не доступна нікому дорогоцінна хвилина, котру годі висловити, Грей звів за підборіддя догори це обличчя, котре бознає коли примарилося йому, й очі дівчини, врешті, ясно розплющилися. В них було усе найкраще людини.

— Ти візьмеш до нас мого Лонгрена? — сказала вона.

— Авжеж.— І так міцно поцілував її вслід за своїм залізним «авжеж», що вона засміялася.

Тепер ми відійдемо від них, знаючи, що їм потрібно бути разом на самоті. Багато на світі слів на різних мовах і різних наріччях, та всіма ними, навіть і віддалено, не передати того, що сказали вони цього дня одне одному.

Тим часом на палубі коло грот-щогли, біля бочівки, поточеної хробаками, зі збитим дном, яке відкрило сторічний темний рай, чекав уже весь екіпаж. Атвуд стояв; Пантен статечно сидів, мов щойно на світ з'явився. Грей піднявся нагору, дав знак оркестрі й, знявши кашкета, перший зачерпнув гранчатою шклянкою, в пісні золотих сурм, святе вино.

— Ну, от... — сказав він, скінчивши пити, потім жбурнув шклянку.— Тепер пийте, пийте всі. Хто не п'є, той ворог мені.

Повторити ці слова йому не довелося. Тоді як повним ходом, на всіх вітрилах «Секрет» ішов собі від назавжди нажаханої Каперни, тіснява довкруг барила перевершила все, що в цьому роді відбувається у великі свята.

— Як сподобалося воно тобі? — поспитав Грей Летику.

— Капітане,— сказав, підшукуючи слова, матрос,— не знаю, чи сподобавсь йому я, та враження мої треба обдумати. Вулик і сад!

— Що?!

— Я хочу сказати, що до рота мені запхнули вулик і сад. Будьте щасливі, капітане. І нехай буде щаслива та, яку «найкращим вантажем» я назву, щонайкращим призом «Секрету»!

Коли наступного дня почало світати, корабель був далеко від Каперни. Частина екіпажу як заснула, так і лишилася лежати на палубі, бо її здолало Гресве вино; трималися на ногах лише стерничий, та вахтовий, та замислений і хмільний Ціммер, який сидів на кормі з грифом віолончелі біля підборіддя. Він сидів, тихо водив смичком, змушуючи струни промовляти чарівним, неземним голосом, і думав про щастя...

Олександр Грін**Пурпурові вітрила. Феєрія**
(скорочено; переклад Ігоря Андрущенка)*Нині Миколаївні Грін підносить і присвячує
автор.***22 листопада 1922 р. Ленінград**

I. Провість	714
II. Грей	718
III. Світання	724
IV. Напередодні	727
V. Бойові приготування. VI. Ассоль залишилася сама	729
VII. Пурпуровий «Секрет»	729

I. Провість

Повернувшись із плавання, моряк Лонгрен дізнався, що його дружина Мері померла, залишивши на сусідку маленьку доньку Ассоль. Змушений піклуватися про дитину, чоловік покинув морську справу й почав заробляти на життя виготовленням іграшкових кораблів. Земляки не надто любили Лонгрена через відлюдькуватість, а невдовзі ставлення до нього стало ще гіршим. У селищі Каперна заговорили про те, що Лонгрен бачив, як тоне трактирник Меннерс, і не допоміг, вважаючи його винним у смерті своєї дружини. Ненависть до Лонгрена поширилася й на маленьку Ассоль...

<...> Дівчинка зростала без подруг. Зо два-три десятки її однолітків, які жили в Каперні, просоченій, як губка водою, грубим родинним началом, за основу якого правив непохитний авторитет матері й батька, перейнятливі, як усі діти у світі, назавжди викреслили маленьку Ассоль зі сфери свого заступництва й уваги. Відбулося це, зрозуміло, поступово, завдяки напучуванню й окрикам дорослих набуло характеру страшної заборони, а потім, посилене пересудами... перетворилося в дитячих головах на страх до матроської домівки. <...>

Граючись, діти гнали Ассоль, щойно дівчинка наближалася до них, обкидали болотом і дражнили, кидаючи в обличчя, що батько її їв людське м'ясо, а нині фальшує гроші. Наївні її спроби з кимось потоваришувати раз по раз закінчувалися гірким плачем, синцями, саднами й іншими виявами громадської думки; врешті-решт дівчинка вже не ображалася... однак часом запитувала батька:

— Скажи, чому нас не люблять?

— Е, Ассоль,— говорив Лонгрен,— хіба вони вміють любити?

Любити треба вміти, а на це вони якраз і не здатні.

— Як це — вміти?

— А ось так!

Він брав дівчинку на руки й міцно цілував сумні очі, що мружилися від ніжного задоволення.

Найчастіше Ассоль розважалася, залізаючи вечорами або у свято до батька на коліна, коли старий, відставивши банки з клейстером, інструменти й відклавши незакінчену роботу, сідав, скинувши фартуха, відпочити, із люлькою в зубах,— і, крутячись у дбайливому кільці батьківської руки, чіпала різні частини іграшок, розпитуючи про їхнє призначення. Так зачиналася своєрідна фантастична лекція про життя й людей — лекція, у якій, з огляду на колишній спосіб життя Лонгрена, випадковості, випадок назагал,— дивовижні, неймовірні й незвичайні події посідали чільне місце. <...>

<...> «Ну ж бо, кажи ще»,— просила Ассоль, коли Лонгрен, замислившись, замовкав, і засинала в нього на грудях з головою, повною чудесних снів. <...>

Усю домашню роботу Лонгрен робив сам: рубав дрова, носив воду, розпалював грубу, готував, прав, прасував білизну й, окрім усього цього, устигав працювати задля грошей. Коли Ассоль виповнилося вісім років, батько навчив її читати й писати. Тепер іноді він брав дівча із собою в місто, а з часом при нагоді міг послати одну, якщо треба було забрати гроші в крамниці чи занести товар. Це траплялося не часто, хоча Лісс лежав усього за чотири версти від Каперни, але дорога до нього йшла лісом, а в лісі багато чого може налякати дітей, окрім фізичної небезпеки (її, щоправда, важко зустріти так близько біля міста, проте на оці мати таки не завадить). Тим-то лише в гарні дні, уранці, коли хаща обабіч дороги повнилася сонячною зливою, квітами й тишею, так що вразливості Ассоль не загрожували фантоми уяви, Лонгрен відпускав доньку до міста.

Якось, посеред такої подорожі до міста, дівчинка присіла край дороги, щоб з'їсти шматок пирога, покладеного в кошик на сніданок. Помалу жуючи, перебирала вона іграшки; дві-три з них мала бачила вперше: їх Лонгрен змайстрував уночі. Одна така новинка являла собою крихтну гоночну яхту; біле суденце розпустило червоні вітрила, зроблені з окрайків шовку, що ним Лонгрен обклеював пароплавні каюти, якими судилося милуватися багатому покупцеві. Тут, певно, зробивши яхту, він не знайшов на вітрила нічого кращого за клапті червоного шовку. В Ассоль аж очі розгорілися. Полум'яна весела барва так яскраво палахкотіла в її руці, ніби вона тримала вогонь. Дорогу перетинав струмок, з перекинутим через нього жердяним містком; струмок праворуч і ліворуч ішов у ліс. «Якщо я спущу її на воду трохи поплавати,— міркувала Ассоль,—

вона ж не промокне, а потім я її витру». Зайшовши в ліс за місток, за водою, дівчинка обережно спустила в струмок біля самого берега чарівне судно; за мить у прозорій воді зайнявся червоний відбиток од вітрил: прошивши тканину, полохке світло забарвило в рожеве білі камінці на дні. <...>

*Течія підхопила суденце й стрімко понесла в глиб лісу. Марно намагаючись
піймати іграшку, Ассоль бігла вздовж струмка, доки не побачила незнайомця,
що витягнув її яхту з води.*

Зрештою, перед нею був не хто інший, як Егль,— мандрівник, який ходив пішки, знаний збирач пісень, легенд, переказів і казок. Сиві кучері пасмами випадали з-під його бриля; у сірій блузі, засунутій у сині штани, і високих чоботах він був схожий на мисливця; однак білий комірцець, краватка, пояс, де сріблилося повно блях, тростина й сумка з новеньким нікелевим замочком виказували в ньому городянина. Його обличчя, коли можна назвати обличчям ніс, губи й очі, що визирали з буйної променистої бороди й пишних, напрочуд рогачкуватих вусів, здавалося б мляво-прозорим, якби не очі, сірі, як пісок, і блискучі, мов чиста сталь, з поглядом сміливим і сильним.

— Тепер віддай мені,— боязко озвалося дівча.— Ти вже погрався. А як ти її впіймав?

Егль підняв голову і випустив з рук яхту,— так раптово пролунав схвильований голосок Ассоль.

Старий із хвилину розглядав її усміхаючись... Не раз прана ситцева сукня ледь прикривала до колін худенькі, засмаглі ноги дівчинки. Її темне густе волосся, сховане в мереживну косинку, збилося, падаючи на плечі. Кожна риса Ассоль була виразно легка й чиста, мов ластівчин політ. Темні, з відтінком важкого питання очі здавалися трохи старші за обличчя; його неправильний м'який овал ушляхетнювала та чарівна засмага, що нею зазвичай вирізняється біла здорова шкіра. Напіврозкритий ротик виблискував лагідною усмішкою.

— Клянуся Гріммami, Езопом і Андерсеном,— сказав Егль, позираючи то на дівчинку, то на яхту.— Це щось особливе. Слухай-но ти, рослино! Твоя штуківина?

— Та уже ж моя...

— В акурат біля моїх ніг. Якби не кораблетроща, то я, береговий пірат, не вручив би тобі цей приз. Залишену екіпажем яхту викинув на пісок тривершковий вал — між моєю лівою п'ятою й кінцем ціпка.— Він стукнув палицею.— Як тебе звуть, мацюпко?

— Ассоль,— сказала дівчинка, ховаючи до кошика іграшку, що її подав Егль.

— Гаразд,— вів далі незрозумілу мову старий, не зводячи очей, у глибині яких поблискувала усмішка доброго гумору.— Власне, твоє ім'я мені було ні до чого. Добре,

що воно таке дивне, таке однотонно музичне, наче посвист стріли або дудніння морської черепашки: що б я робив, якби ти мала одне з тих благозвучних, але нестерпно звичних імен, далеких од Прекрасного Невідомого? Тим більше я не хочу знати, хто ти, хто твої батьки і як ти живеш. Навіщо псувати зачарування? Сидячи на цій брилі, я переймався порівняльним вивченням фінських і японських сюжетів... аж раптом струмок виплеснув цю яхту, а потім з'явилася ти... Така, як є. Я, любонько, поет у душі — хоч сам ніколи й не віршував. Що в тебе в кошику?

— Човники,— сказала Ассоль, розмахуючи кошиком,— потім пароплав і ще три таких будиночки із прапорами. У них живуть солдати.

— Чудово. Тебе послали продати. Дорогою ти вирішила погратися. Пустила яхту поплавати, а та втекла — еге ж?

— Ти що, бачив? — із сумнівом запитала Ассоль, намагаючись згадати, чи не розповіла вона це сама.— Тобі хтось сказав? Чи ти вгадав?

— Я це знав.

— Звідки?

— Бо я — найголовніший чарівник.

Ассоль зніяковіла: її напруга при цих словах Егля перейшла межу переляку. <...>

— Тобі не треба боятися мене,— серйозно сказав він.— Навпаки, мені хочеться поговорити з тобою відверто.

Тільки тут він усвідомив, що в дівочому обличчі справило на нього найбільше враження. «Мимовільне очікування прекрасного, блаженної долі,— вирішив він.— Ет, чом я не народився письменником? Який чудовий сюжет».

— Ану ж бо,— правив Егль далі, намагаючись закруглити оригінальне становище (схильність до міфотворчості — наслідок повсякчасної роботи — була сильніша за побоювання кинути в невідомий ґрунт насіння великої мрії),— ану ж, Ассоль, слухай мене уважно. Був я в тому селі — звідки ти, мабуть, ідеш, словом, у Каперні. Я люблю казки й пісні, і просидів я в селі тому цілий день, сподіваючись почути що-небудь ніким не чує. Але у вас не розповідають казок. У вас не співають пісень. А якщо розповідають і співають, то, знаєш, ці історії про хитрих селян і солдатів, знов і знову вихваляючи шахрайство, ці брудні... коротенькі чотиривірші з жахливим мотивом... Стоп, я заплутався. Почну спочатку.

Подумавши, він продовжував так:

— Не знаю, скільки мине років,— тільки в Каперні розцвіте одна казка, і пам'ятатимуть її довго. Ти вже виростеш, Ассоль. Якось уранці ген-ген у морі під сонцем блисне пурпурове вітрило. Сяюча махина пурпурових вітрил білого корабля рушить, розтинаючи

хвилі, просто до тебе. Тихо плистиме цей чудесний корабель, без криків і пострілів; на березі збереться повно народу... і ти стоятимеш там. Корабель підійде велично до самого берега під звуки прекрасної музики; чепурний, у килимах, у золоті й квітах, відпливе від нього стрімкий човен. «Навіщо ви приїхали? Кого ви шукаєте?» — спитають люди на березі. Тоді ти побачиш хороброго гарного принца; він стоятиме й простягатиме до тебе руки. «Добридень тобі, Ассоль! — скаже він. — Геть далеко звідси я побачив тебе уві сні й приїхав, щоб відвезти тебе назавжди у своє царство. Там ти житимеш зі мною в рожевій глибокій долині. У тебе буде все, чого запрагне твоя душа; житимемо з тобою ми так дружно й весело, що ти ніколи не знатимеш сліз і суму». Він посадить тебе в човен, привезе на корабель, і ти вирушиш назавжди в блискучу країну, де сходить сонце і де зірки спускаються з неба, щоб привітати тебе з прибуттям.

— Це все мені? — тихо запитала дівчинка. Її серйозні очі, повеселівши, зайнялися довірою. Небезпечний чарівник, зрозуміло, так би не сказав; вона підійшла ближче. — А що коли він уже приплив... той корабель?

— Не так швидко, — заперечив Егль, — спочатку, як я сказав, ти виростеш. Потім... Що казати? Це буде, і крапка. Що б ти тоді зробила?

— Я?

Вона глянула в кошик, але, певно, не знайшла там нічого, щоб б могло правити за істотну винагороду.

— Я б його любила, — кинула вона, і не надто твердо додала: — Якщо він не б'ється.

— Ні, не битиметься, — сказав чарівник, таємниче підморгнувши, — це точно, я тобі обіцяю... <...>

Повернувшись, Ассоль розповіла батькові про свою пригоду. Старий моряк не хотів засмучувати доньку, тож підтвердив, що чоловік, якого вона зустріла, — чарівник і його пророцтво про прекрасного принца обов'язково здійсниться. Цю розмову випадково підслухав злидар. Він і пустив поголос, ніби Лонгрен задурює голову доньці. Відтоді в Каперні почали насміхатися над мрією Ассоль...

II. Грей

Якщо Цезареві здавалося, що краще бути першим у селі, ніж другим у Римі, то Артур Грей міг не заздрити Цезареві у його мудрого бажання. Він народився капітаном, хотів бути ним і став ним.

Величезний будинок, у якому з'явився на світ Грей, був похмурий усередині й вражав своєю величчю зовні. <...>

Батько й мати Грея були гордовитими бранцями свого становища, багатства й законів... суспільства... Частина їхньої душі, зайнята галереєю предків, не вартує особливої уваги, інша частина — уявне продовження галереї — починалася з маленького Грея, приреченого прожити життя й умерти так, щоб його портрет можна було повісити на стіні і це не вийшло на шкоду родовій честі. А проте трапилася невелика помилка: Артур Грей народився з живою душею, що їй не надто кортіло продовжувати фамільну лінію.

Ця жвавість, ця довершена перекрученість хлопчика раптом вималювалася на восьмому році його життя; тип лицаря примхливих вражень, шукача й чудотворця, тобто людини, яка із сили-силенної життєвих ролей узяла найнебезпечнішу й найзворушливішу — роль провидіння, визначився в Греї ще тоді, коли, приставивши до стіни стільця, хлопчина дістав картину, на якій було зображене розп'яття, і вийняв цвяхи із закривавлених рук Христа, інакше кажучи, просто взяв і замазав їх блакитною фарбою, поцупленою в маляра. Йому здавалося, що в такому вигляді картина сприймається краще. Переїнявшись цією неповторною справою, він уже почав був замальовувати й ноги розп'ятого, аж тут його піймав на шкоді батько. Старий зняв хлопчика зі стільця за вуха й запитав:

— Ти навіщо зіпсував картину?

— Нічого не зіпсував.

— Це робота знаменитого художника.

— Мені однаково,— сказав Грей.— Я не можу допустити, щоб на моїх очах з рук стирчали цвяхи й текла кров. Мені це не подобається.

У відповіді сина Ліонель Грей, сховавши під вусами усмішку, впізнав себе й вирішив хлопця не карати.

Грей безперестанку вивчав замок, доходячи приголомшливих відкриттів. Так, десь на горищі хлопець відкопав сталевий лицарський мотлох, книги в палітурках із заліза й шкіри, спорохнілий одяг і полчища голубів. У льоху, де зберігалося вино, його допитливий розум відкрив лафіт, мадеру, херес. <...>

Якось слуга Польдішок розповів хлопчикові про старе вино, що зберігалося в діжках із написом «Мене вип'є Грей, коли буде в раю». За його словами, дід Артура, якому закортіло скуштувати того вина, раптово помер від серцевого нападу... Відтоді ніхто в замку не наважувався поласувати сумнозвісним напоєм, тож бочки глибоко закопали в землю й присипали попелом з виноградного листя. Однак юного Артура ця оповідка не злякала.

— Я вип'ю його,— сказав якимось Греї і тупнув ногою.

— Оце відчайдух! — зауважив Польдішок.— Невже вип'єш його в раю?

— Звісно. Ось рай!.. Він у мене, бачиш? — Греї тихо засміявся, розкривши свою маленьку руку. На ніжну, проте з чіткими обрисами долоню впало сонячне проміння, і хлопчик стис пальці в кулак.— Ось він, тут!.. То є, то знову нема...

Говорячи це, він то розкривав, то стискав руку й нарешті, задоволений своїм жартом, вибіг поперед Польдішока й кинувся похмурими сходами в коридор нижнього поверху.

На кухню заходить Греєві суворо заборонялося, проте, відкривши одного разу цей дивний, сповнений вогню світ пари, кіптяви, шипіння, клекотання киплячих рідин, стукоту ножів і смачних запахів, хлопчик учав до величезного приміщення. <...>

У кухні Греєві було трохи лячно: йому здавалося, що тут хазяйнують темні сили, влада яких править за головну пружину в житті замку; окрики звучали як команди й заклинання; рухи працівників, завдяки давнім навичкам, набули тієї виразної, скупі точності, яка видається натхненням. Зросту Греєві ще бракувало, щоб зазирнути в найбільшу каструлю, що клекотіла, мов Везувій, однак хлопець відчував до неї особливу повагу; він із трепетом дивився, як її перевертають дві служниці... Якимось рідини виплеснулося стільки, що служниця поряд ошпарила руку. Шкіра миттєво почервоніла, за мить навіть нігті пашіли від припливу крові, і Бетсі (так звали служницю), плачучи, натирала олією свої опіки. Сльози невпинно котилися її круглим переляканим обличчям.

Греї завмер. Тимчасом як інші жінки бігали біля Бетсі, він пережив відчуття гострого чужого страждання, що його не міг відчутти сам.

— Тобі дуже боляче, еге ж? — запитав хлопчина.

— Спробуй, і сам знатимеш,— відповіла Бетсі, накриваючи руку фартухом.

Насупившись, парубійко видерся на табурет, зачерпнув довгою ложкою гарячої рідини (сказати до речі, це був суп з бараниною) і хлюпнув собі на зап'ясток. Враження було нівроку, але слабкість від сильного болю змусила його похитнутися. Блідий, як стіна, Греї підійшов до Бетсі, застромивши обпечену руку в кишеню штанців.

— Мені здається, що тобі дуже боляче,— сказав він, анічирк про свій експеримент.— Ходімо, Бетсі, до лікаря. Мерщій!

Він уперто тяг її за спідницю, а тим часом прихильники домашніх засобів навперебій пропонували служниці рятівні рецепти. Проте дівчина, помітно страждаючи, пішла з Греєм. Лікар пом'якшив біль, наклавши перев'язку. Лише після того як Бетсі пішла, хлопчик показав свою руку. Цей незначний епізод зробив двадцятилітню Бетсі й десятилітнього Грея справжніми друзями... Одного разу хлопець довідався, що Бетсі не може вийти заміж за конюха Джима, бо вони занадто бідні, щоб завести собі хазяйство.

Грей розбив коминковими щипцями свою порцелянову скарбничку й витрусив звідти все: набралось близько сотні фунтів. Уставши вранці й дочекавшись, поки безпосажна вийде на кухню, він зайшов до її кімнати й, засунувши подарунок у скриню дівчини, прикрив його короткою запискою: «Бетсі, це твоє. Проводир зграї розбійників Робін Гуд».

Переполох, викликаний на кухні цією історією, набув таких розмірів, що Гресві довелося зізнатися у своїй витівці. Він, однак, не забрав грошей назад і не хотів більше говорити про це. <...>

Його мати була однією з тих натур, які життя відливає в готовій формі. Вона жила в напівсні забезпеченості, що завбачає будь-яке бажання пересічної душі, тож їй не залишалося нічого робити, як радитися з кравчинями, лікарем і шафарем. Але жагуча, майже релігійна прихильність до своєї дивної дитини давала, треба думати, єдиний вихід тим її схильностям... які вже не живуть, але печально блукають, залишаючи волю бездіяльною. <...> Вона дозволяла синові геть усе і прощала все: перебування в кухні, відразу до уроків, неслухняність і численні примхи. <...>

Його батько якийсь час боровся із цим, але поступився — не принципу, а бажанню дружини. Хіба що наказав видалити із замку всіх дітей службовців, побоюючись, що через низьке товариство примхи хлопчика переростуть у схильності, що їх годі буде викоринити. Загалом він був з головою занурений у незліченні родові процеси... Окрім того, державні справи, справи маєтностей, диктування мемуарів, виїзди на парадні лови, читання газет і складне листування змушували його заховувати певну внутрішню відстань од родини; сина він бачив так рідко, що інколи забував, скільки йому років.

Тим-то Грей жив у своєму світі. Хлопчина грався сам-один — здебільшого на замкових задвірках, які за старих часів мали бойове значення. На цих широких пустирищах, із рештками високих ровів, із зарослими мохом кам'яними склепами, було повно бур'яну, кропиви, реп'яха, терну й скромно-барвистих диких квітів. Малий снував тут годинами, досліджуючи кротячі нори, борючись із бур'яном, підстерігаючи метеликів і будуючи з усіляких уламків цегли фортеці, що їх він закидав дрюччям і кругляком.

Гресві вже повернуло на дванадцяту весну, коли всі натяки його душі, усі розрізнені риси духу й відтінки таємних поривів з'єдналися в одному сильному моменті, а відтак, виявлені очевидно, перетворилися на нездоланне бажання. Досі він начебто знаходив лише окремі частини свого саду — просвіт, тінь, квітка, дрімучий і пишний стовбур — у тьмі-тьму щій садів інших, і раптом побачив їх ясно, усе — у прекрасній, вражаючій гармонії.

Трапилося це в бібліотеці. <...>

Обернувшись до виходу, Грей уздрів над дверима величезну картину, яка відразу змістом своїм наповнила задушливе заціпеніння бібліотеки. Корабель злітав на гребені морського валу. Струмені піни стікали його схилом. Він був зображений в останню мить зльоту. Корабель плів просто на глядача... Гребінь валу, розпанаханий корабельним кілем, нагадував крила гігантського птаха. Піна злітала в повітря. Вітрила... повні шаленої сили шторму, всією громадою валилися назад, аби, перейшовши вал, розгорнутися, а потім... мчати судно до нових лавин. Розірвані хмари низько тріпотіли над океаном. Тьмяне світло приречено боролось з нічною пільмою... Але передусім впадала в око в цій картині фігура людини, що стояла спиною до глядача. Вона виражала все становище, навіть характер моменту. Поза людини (чоловік розставив ноги, змахнувши руками) нічого, власне, не говорила про те, що вона робить, але мимоволі відчувалася крайня напруженість уваги, зверненої до чогось на палубі, невидимій глядачеві. Вітер смикав за вилоги його каптан; біла коса й чорна шпага витягнуто поривалися в повітря; пишнота костюма виказувала в ньому капітана, танцювальне положення тіла — змах валу; без капелюха, чоловік, імовірно, надто зосередився на небезпечній миті й кричав — але що? <...> Не думки, але тіні цих думок вирости в душі Грея, поки він розглядав картину. Раптом здалося йому, що ліворуч підійшов, ставши поруч, невидимий незнайомиць; варто було повернути голову, як химерне відчуття зникло б без сліду. Грей знав це. Але він не згасив уяву, а прислухався. Беззвучний голос вигукнув кілька уривчастих фраз, незрозумілих, на кшталт малайської мови; пролунав шум, так, наче каміння довго падало у провалля; луна й похмурий вітер наповнили бібліотеку. Усе це Грей чув усередині себе. Хлопець озирнувся: миттєво постала тиша розсіяла звучну павутину фантазії; зв'язок з бурею зник.

Грей кілька разів приходив дивитися цю картину. Вона стала для нього тим потрібним словом у бесіді душі з життям, без якого важко зрозуміти себе. У маленькому хлопчику поступово влягалось величезне море. Він зжився з ним, шпортаючись у бібліотеці, вишукуючи й жадібно читаючи ті твори, за золотими дверима яких відкривалося синє саяво океану. <...>

У цьому світі, звісно, над усім здійснювалася постать капітана. Він був долею, душею й розумом корабля. Його характер визначав дозвілля й роботу команди. Членів команди шкіпер добирав сам особисто, тож вона значною мірою відбивала його схильності. Капітан знав звички й сімейні справи кожної людини. В очах підлеглих він володів магічними знаннями, що давали йому змогу впевнено діставатися з того ж таки Лісабона до Шанхая, торуючи путь неозорими просторами. Він одбивав бурю, кидаючи проти неї систему складних зусиль, убиваючи паніку короткими наказами; плавав і зупинявся де

хотів; провадив відплиття й завантаження, ремонт і відпочинок; більшу й розумнішу владу в живій справі, сповненій безперервного руху, годі було уявити. Ця влада замкнутістю й повнотою нагадувала владу Орфея.

Таке уявлення про капітана, такий образ і така істинна дійсність його становища посіли... чільне місце в блискучій свідомості Грея. Жодна професія, крім цієї, не могла б так вдало сплавити в одне ціле всі скарби життя, зберігши в цілості найтонший візерунок кожного окремого щастя. Небезпека, ризик, влада природи, світло далекої країни, чудесна невідомість, миготливе кохання, що квітне побаченням і розлукою; захопливе кипіння зустрічей, облич, подій; неймовірне розмаїття життя, тимчасом як високо в небі — то Південний Хрест, то Віз, і всі материки — у зірких очах, хоча твоя каюта наповнена батьківщиною, яка ніколи не покине, з її книгами, картинами, листами й сухими квітами, що оповиті шовковистим кучериком, у замшевій ладанниці на міцних грудях. Восени, на п'ятнадцятому році життя, Артур Грей тишком-нишком залишив домівку й увійшов у золоту браму моря. Невдовзі з порту Дубельт рушила до Марселя шхуна «Ансельм» із юнгою з маленькими руками й зовнішністю переодягненої дівчинки. Юнгою цим був Грей, власник шикарного саквояжа, тонких, як рукавичка, лакованих чобітків і батистової білизни, на якій було вигаптовано корону.

За рік, поки «Ансельм» відвідував Францію, Америку й Іспанію, Грей спустив частину свого майна на тістечка, віддаючи цим данину минулому, а іншу частину — розраховану для сьогодення й майбутнє — програв у карти. Він хотів бути «диявольським» моряком... Потроху він втратив усе, крім головного — своєї дивної летючої душі; Грей позбувся слабкості, перетворившись на широкоплечого жилавого чоловіка, блідість замінив на темну засмагу, вишукану безтурботність рухів віддав за впевнену влучність невтомної руки, а в його задумливих очах відбився блиск, як у людини, яка споглядає вогонь. І його мова, втративши нерівномірну, гордовито соромливу плинність, стала короткою й точною, мов удар чайки у струмись за трепетним риб'ячим сріблом.

Капітан «Ансельма» мав добру вдачу, проте він був суворим моряком і взяв хлопчика з якоїсь зловтіхи. У відчайдушному бажанні Грея він бачив лише примху й заздалегідь тріумфував, уявляючи, як місяців за два Грей, намагаючись не дивитись йому у вічі, скаже: «Капітане Гоп, я зідрав усі лікті, деручись по снастях; у мене болять боки й спина, пальці не розгинаються, голова тріщить, а ноги трусяться. <...> Я хочу до мамі». Вислухавши подумки таку заяву, капітан Гоп склав у голові таку-от промову: «Ідіть собі будь-куди, мій жовторотику. Якщо до ваших тендітних крилець пристала смола, можете відмити її вдома одеколоном “Роза-мімоза”». Цей вигаданий Гопом одеколон тішив

капітана понад усе й, закінчивши уявну відповідь, він уголос повторював: «Так. Ідіть до “Рози-мімози”».

Тим часом поважний діалог спадав на думку капітанові дедалі рідше, бо Грей ішов до мети зі стиснутими зубами й зблідлим обличчям. Він витримував неспокійний труд з рішучою напругою волі, відчуваючи, що йому стає чимраз легше в міру того, як суворий корабель втискається в його організм, а невміння поступається місцем звичці. <...> Уся праця його правила за якісь тортури, що вимагали пильної уваги, але, хай як важко хлопець дихав, насилу розгинаючи спину, посмішка презирства не полишала його обличчя. Він мовчки зносив глузування, знущання й доконечну лайку, аж поки не став... «своїм», але відтоді на будь-яку образу незмінно відповідав боксерським випадом.

Одного разу капітан Гоп, побачивши, як його підопічний вправно в’яже на рею вітрило, сказав собі: «Ти переміг, шельмо». Коли Грей зліз на палубу, Гоп викликав його в каюту й, розкривши пошарпану книгу, сказав:

— Слухай уважно! Кинь курити! Починається обробка цуценяти під капітана.

І він почав читати, точніше, казати і кричати вчитані з книги давні слова моря. Це була перша наука Грея. Упродовж року він познайомився з навігацією, практикою, кораблебудуванням, морським правом, лоцією та бухгалтерією. Капітан Гоп подавав йому руку й казав: «Ми». <...>

Спливло небагато часу, і в порту Дубельт вечірня зоря сяйнула над чорною лінією нової щогли. То був «Секрет», трищогловий галіот¹ на двісті шістдесят тонн, і купив його Грей. Відтак, капітаном і власником корабля, Артур Грей плавав ще три роки, поки доля не привела його до Лісса. Та він уже назавжди запам’ятав той грудний сміх, сповнений душевної музики, яким зустріли його вдома, і разів зо два на рік навідувався до замку, залишаючи жінці зі сріблястим волоссям нетверду впевненість у тому, що такий великий хлопчик, либонь, дасть раду зі своїми іграшками.

III. Світання

Одинацять днів «Секрет» простояв на рейді біля міста Лісса.

Занудьгувавши, Грей разом з матросом Летикою вирушили на берег, щоб розважитися рибалкою. Їхній човен причалив неподалік від Каперни.

Переночувавши біля вогнища, капітан Грей пішов оглядати місцевість.

<...> Капітан вийшов на вільне повітря, де лежав строкатий трав’яний килим, і вгледів тут приспану дівчину. Він тихо відхилив рукою гілку й зупинився з відчуттям небезпечної знахідки. Усього за п’ять кроків, скрутившись, підібгавши одну ніжку й випроставши

¹ Галіот — вітрильне судно водовмісткістю 200–300 т.

іншу, лежала головою на затишно підгорнутих руках зморена Ассоль. Її волосся зсунулося в безладі; біля шиї розстебнувся гудзик, відкривши білу ямку; розхристана спідниця відкривала коліна; вії спали на щоці в тіні випнутої ніжної скроні, напівзатуленої темною пряд кою; мізинець правої руки, який був під головою, загинав ся до потилиці. Грей присів навпочіпки, зазираючи дівчині в обличчя знизу... Можливо, за інших обставин Грей помітив би цю дівчину лише очима, але тут він інакше побачив її. Усе зрушилося, усе усміхнулося в ньому. Певна річ, він не знав ні її, ні імені її, ні тим паче чому вона заснула на березі; він був цим вельми потішений. Грей любив картини без пояснень і підписів. Враження від такої картини незрівнянно яскравіше; її зміст, не скутий словами, стає безмежним, стверджуючи всі здогади й думки.

Тінь листя підкралася ближче до стовбурів, а Грей і далі сидів у тій-таки не надто зручній позі. Усе спало на дівчині; спало темне волосся, спала сукня і збори сукні; навіть трава поблизу її тіла, здавалося, задрімала, перейнявшись співчуттям. Коли враження набуло повноти, Грей увійшов у його теплу підступну хвилю й поплив з нею. Давно вже Летика гукав: «Капітане, де ви?» — але капітан не чув його.

Коли він урешті підвівся, схильність до незвичайного заскочила його зненацька з рішучістю й натхненням розлютованої жінки. Замислено поступаючись їй, Грей стягнув з пальця старовинну дорогу каблучку, небезпідставно гадаючи, що в такий спосіб, можливо, підкаже життю щось істотне, подібне до орфографії. Він обережно настромив каблучку на маленький мізинець, який білів з-під потилиці. Мізинець нетерпляче заворушився й застиг. <...>

Разом з Летикою Грей зайшов до трактиру, щоб розпитати місцевих жителів про дівчину, яка припала йому до душі. Трактирник Хін Меннерс відразу збагнув, кого має на увазі капітан...

— Гм! — сказав він, зводячи очі на стелю. — Це, мабуть, чи не Корабельна Ассоль, інших таких нема. Їй бракує однієї клепки в голові.

— Справді? — байдуже сказав Грей, відсorbуючи довгий ковток. — Як же це сталося?

— Коли так, то слухайте, будь ласка.

І Хін розповів Греєві про те, як років сім тому дівчинка розмовляла на березі моря зі збирачем пісень. Звісно, ця історія, відтоді як жебрак утвердив її буття в тому-таки трактирі, набула обрисів грубого наклепу, та суть лишилася недоторканою.

— Відтоді так її й звать, — мовив Меннерс, — звать її Корабельна Ассоль.

Грей мимоволі зиркнув на Летику, який і далі сидів тихо і смиренно, відтак його очі припали до курного шляху, що пролягав біля корчми, і він відчув немовби удар —

одночасний удар у серце й у голову. Шляхом дріботіла та самісінька Корабельна Ассоль... Дивовижні риси її обличчя, що нагадували таємницю неперебутньо бентежних, хоча простих слів, постали тепер перед ним у світлі її погляду.

Матрос і Меннерс сиділи до вікна спиною, проте, щоб вони часом не обернулися, Грей мав мужність відвести зір на руді Хінові очі. Щойно він стрівся поглядом з Ассоль, як уся млявість Меннерсової оповіді розвіялась. <...>

Несподівано в розмову втрутився вугляр, який сидів у трактирі.

— Ти брешеш! — ні з того ні з сього відрубав вугляр.— Брешеш так огидно й ненатурально, що я аж протверезів. Не встиг Хін і рота розтулити, як вугляр звернувся до Грея:

— Він бреше. Його батько теж брехав; брехала й мати. Таке поріддя. Будьте певні, вона так само здорова, як оце ми з вами. Я з нею розмовляв. Вона сиділа на моєму возі вісімдесят чотири рази чи трохи менше. <...> Я кажу, що в неї ясна голова. <...> Вона говорить, як велика, хай балачка її і дивна. Прислухаєшся — наче все те саме, що сказали б і ми з вами, а в неї те саме, проте не зовсім так. От, приміром, якось зайшло діло про її ремесло. «Я тобі ось що скажу,— каже вона і тримається за моє плече, наче муха за дзвіницю,— моя робота не нудна, хіба що раз по раз кортить вигадати щось особливе. Хочу, каже, так умудруватися, щоб у мене на дошці сам плавав човен, гребці гребли б насправжки; тоді вони пристають до берега, припинають човна і як годиться, мов живі, посідають на березі підживитися».

Я, той, зареготовав, мені, виходить, смішно зробилось. Я кажу: «Ну, Ассоль, це ж бо таке твоє діло й думки тому в тебе такі, а роздивися круг себе: усі в роботі, наче в бійці». — «Ні,— каже вона,— я знаю, що знаю. Коли рибалка ловить рибу, то певний, що зловить велику рибину, якої ніхто не ловив». — «Ну, а я?» — «А ти? — сміється вона — Ти, певне, коли насипаєш вугілля в кошик, гадаєш, що він зацвіте». Он яке слово вона сказала! Тієї ж хвилині смикнуло мене, скажу щиро, глянути на порожнього кошика, й так мені ввійшло у вічі, наче з лозинок поповзли бруньки; луснули ці бруньки, приснуло листя по кошику і пропало. Я трішки протверезів навіть! А Хін Меннерс як не брехне, так не дихне — знаю я його! <...>

Грей вийшов. Відтоді його вже не полишало відчуття неймовірних відкриттів... один з тих душевних завалів, з-під яких виринається, виграючи, вогонь. Дух негайної дії опанував його. Він схаменувся і зібрав докупи думки, тільки-но сів у човна. Сміючись, він підставив руку долонею догори жаркому сонцю, як одного разу вчинив це хлопчаком у льоху для вина; потім відчалив і хутко погріб у бік гавані.

IV. Напередодні

Напередодні того дня, коли Грей уперше побачив Ассоль, у її житті відбулися зміни. У Ліссі торговці відмовилися приймати принесений дівчиною товар, бо на нього буцімто не було попиту. Дізнавшись, що єдиний заробіток втрачено, Лонгрен пішов до міста, аби влаштуватися матросом на якийсь корабель. Ассоль залишилася вдома сама. Намагаючись відігнати сумні думки, вона взялася перешивати стару спідницю...

<...> Поки вона шиє, придивімося до неї пильніше — зазирнімо всередину. У ній дві дівчини, дві Ассоль, що перемішалися в чудовній, прегарній неправильності. Одна була донькою матроса, ремісника, який майстрував іграшки, друга правила за живий вірш, з усіма дивами його суголось і образів, з таємницею сусідства слів, у всій взаємності їхніх тіней і світла, які падали з одного на інше. Вона знала життя в межах, поставлених її досвідом, та понад загальні явища бачила відбитий зміст іншого штибу. Так, вдивляючись у предмети, ми помічаємо в них щось не лінійне, та враженням — безумовно людське, і — так само, як людське, — різне. Щось на зразок того... бачила вона ще понад видиме. Без цих тихих завоювань усе просто зрозуміле було чуже її душі. Вона вміла й любила читати, але й у книзі читала переважно поміж рядками, як жила. Несвідомо, дякувати своєрідному натхненню, вона робила на кожному кроці величезну кількість ефірно-тонких відкриттів, несказаних та важливих, як чистота й тепло. Іноді — і це тривало не один день — вона навіть перероджувалася; фізичний опір життя провалювався, наче тиша в ударі лучка; й усе, що вона бачила, чим жила, що було довкруги, оберталося мереживом таємниць в образі повсякдення. Не раз, хвилюючись, ішла дівчина вночі на морський берег, де, дочекавшись світанку, цілком серйозно виглядала корабель з Пурпуровими Вітрилами. Ці хвилини вона мала за щастя; нам важко так піти в казку, їй було б не менш тяжко відбігти від її влади й чару.

Іншим часом, міркуючи про все це, вона щиро дивувалася собі, не вірячи, що вірила; усмішкою прощаючи море й сумно переходячи до дійсності, тепер, зсуваючи оборку, дівчина пригадувала своє життя. Там було чимало нудьги і простоти. Самотність удвох інколи важким каменем лежала їй на серці, та в ній утворилася вже та зморшка внутрішньої полохливості, та страдницька зморшка, з якою не отримати пожвавлення. З неї глузували, кажучи: «У неї тямки немає», «Не при своєму розумі», — вона звикла й до цього болю; дівчина частенько зазнавала образи, після чого їй у грудях щеміло, немов од удару. Як жінку капернські чоловіки обходили її десятою дорогою, проте багато хто

підозрював, хоча дико й невиразно, що їй дано більше, ніж іншим,— тільки іншою мовою.
<...>

Закінчивши шиття, Ассоль пішла спати. Однак сон її був тривожним. На світанку вона прокинулася і, сповнена дивного передчуття, вибігла босоніж на шлях.

Вона йшла що далі, то хутчіш, аби якнайшвидше лишити за спиною поселення. За Каперною тяглися луки; за луками на схилах берегових пагорбів росли ліщина, тополі й каштани. <...>

Ассоль увійшла у високу лучну траву, що бризкала росою; тримаючи руку долонею вниз над її волоттям, вона йшла, тішачись струмливому доторку. <...>

Ассоль говорила з тими, кого розуміла й бачила. «Добридень, хворий»,— сказала вона бузковому півникові, що його здірявив хробак. «Треба посидіти вдома»,— це стосувалося куща, який застряг посеред стежки і його відтак обшарпало вбранням перехожих. Великий жук чіплявся за дзвіночки, згинаючи рослинку і щоразу падаючи, та вперто штовхався лапками. «Скинь гладкого пасажира»,— порадила Ассоль. Жук справді не втримався і з хряском шугнув убік. <...>

Вона сіла, підібгавши ноги і руками охопивши коліна. Уважно нахилиючись до моря, вбирала вона обрій великими очима, у яких не лишилося вже нічого дорослого,— очима дитини. Усе, на що вона чекала так довго й палко, діялося там, на краю світу. Ассоль бачила в країні далеких безодень підводний пагорб; з поверхні його стриміли вгору виткі рослини; серед їхнього круглого листа, прошитого біля краю стеблом, сяяли химерні квіти. Верхнє листя блищало на поверхні океану; той, хто нічого не знав, як знала Ассоль, бачив лише тріпотіння й блиск.

Із заростей виринув корабель; він вплив і зупинився якраз посеред заграви. Із цієї далини він виднів ясно, мов хмаровиння. Розкидаючи веселощі, він палав, як вино, як троянда, кров, уста, червоний оксамит і червоногарячий вогонь. Корабель ішов просто до Ассоль. <...>

Це враження потроху слабшало, потім стало спомином й урешті звичайнісінькою втомою. Вона лягла у траву, позіхнула і, блаженно заплющивши очі, заснула...

Її збудила муха, що блудила по голій ступні. Неспокійно покрутивши ніжкою, Ассоль прокинулася; сидючи, заколювала вона розпатлані коси, доки Греева каблучка не нагадала про себе, проте, гадаючи, що це якесь стебельце, що застрягло між пальцями, вона випростала їх. <...>

На її пальці сяяла промениста каблучка, мов на чужому,— своїм вона не могла визнати його цієї миті, не відчувала палець свій.

— Хто це пожартував?.. — стрімко зойкнула вона.— Хіба я сплю? Може, знайшла та забула? <...>

Не було пояснень тому, що сталося, проте без слів і думок знаходила вона їх у дивному почутті своєму, і уже близькою стала їй каблучка. Тремтячи всім тілом, зірвала вона її з пальця, тримаючи у жмені, наче воду, роздивилася,— усією душею, усім серцем, усім радінням і ясным забобоном юності,— потім, сховавши за нагрудник, Ассоль тицьнула обличчя в долоні, з-під яких нестримно виривалась усмішка, й, опустивши голову, помалу пішла зворотним шляхом.

Отак,— випадково, як кажуть люди, що вміють читати й писати,— Грей і Ассоль знайшли одне одного вранці літньої днини, сповненої неминучості. <...>

V. Бойові приготування. VI. Ассоль залишилася сама

Грей поїхав до Лісса, щоб купити пурпуровий шовк для вітрил. Він перебрав чимало рулонів тканини, поки серед найрізноманітніших відтінків червоного знайшов королівський, свіжий, «немов ранкова зоря», колір. Артур вийшов з крамниці, сповнений щасливого захвату. Побачивши неподалік вуличних музик, він запросив їх на свій корабель. Відтак під пурпуровими вітрилами, із чудовою музикою на борту «Секрет» вирушив на зустріч з прекрасною незнайомкою, яку капітан Грей покохав з першого погляду.

VII. Пурпуровий «Секрет»

<...> Певний час «Секрет» ішов порожнім морем, без берегів; ополудні відкрився далекий берег. Узявши підзорну трубу, Грей прикипів очима до неї і водночас до Каперни. Якби не низка покрівель, то він розгледів би у вікні одного дому Ассоль, яка сиділа над якоюсь книжкою. Вона читала; сторінкою чимчикував зеленкуватий жучок, зупиняючись і зводячись на передніх лапах з виглядом незалежним і свійським. Уже двічі його без задньої думки здмухували на підвіконня, звідки він з'являвся знову довірливо і невимушено, наче хотів щось сказати. Цього разу йому пощастило дістатися майже до руки дівчини, яка тримала ріжечок сторінки; тут він застиг на слові «дивись», і з сумнівом зупинився, чекаючи на черговий шквал, і справді ледве уникнув халепи, позаяк Ассоль уже вигукнула: «Знову жучок... от дурненький!» — і хотіла рішуче здмухнути гостя в траву, та раптом випадково перевівши очі від одного даху на інший, виявила на синій морській шпарі вуличного простору білого корабля з пурпуровими вітрилами.

Вона здригнулася, сахнулася, завмерла; потім хутко зірвалася, з карколомно падаючим серцем, спалахнувши нестримними слізьми натхненного зворушення. <...> Не пам'ятаючи, як покинула домівку, Ассоль уже мчала до моря, підхоплена нездоланим вітром події; на першому розі вона зупинилася майже без сил; її ноги підломлювалися, дихання зривалося й гаснуло, свідомість трималася на волосинці. Не тямлячись од страху згубити волю, вона тупнула ногою й опам'яталася. Раз у раз то дах, то паркан ховали від неї червоні вітрила; тоді, побоюючись, чи не зникли вони, мов якесь видиво, вона квапилася минути болісну перепону і, знову вгледівши корабель, зупинялася, щоб з полегкістю звести дух.

Тим часом у Каперні творилася така колотнеча, коїлося таке хвилювання, такий загальний розгاردіяш, які не поступляться ефектові славетних землетрусів. Ніколи ще великий корабель не приставав до цього берега; на щоглах були ті самі вітрила, ймення яких звучало мов знущання; тепер вони ясно і неспростовно палахкотіли з невинністю факту, що перекреслював усі закони буття і здорового глузду. Чоловіки, жінки, дітвора — усі навперейми гнали до берега, хто в чому; мешканці перегукувалися з двору в двір, насакували одне на одного, кричали й падали; невзабарі біля води утворилась юрба, і в юрбу цю стрімко увігналась Ассоль.

Поки її не було, ім'я дівчини перелітало серед людей з нервовою й похмурою тривогою, з лютим переляком. Більше говорили чоловіки; здушено, гадючим сичанням схлипували остовпілі жінки, проте варто було котрійсь із них заторохкотіти, як отрута біла в голову. Тільки-но з'явилася Ассоль, як усі замовкли, усі зі страхом відсахнулися від неї, і вона лишилася сама серед пустки пекучого піску, розгублена, присоромлена, щаслива, з обличчям не менш червонястим, аніж її диво, безпомічно сягнувши рукою за високим кораблем.

Від нього поплав човен, у якому було повно смаглявих веслярів; поміж ними стояв той, кого, як їй здалося тепер, вона знала, неясно пам'ятала з дитинства. Він дивився на неї з усмішкою, яка гріла і квапила. А проте тисячі останніх кумедних страхів охопили Ассоль; до смерті боячись усього — помилки, непорозумінь, таємничої та шкідливої завади,— вона забігла по пояс у тепле коливання хвиль, гукаючи: «Я тут, я тут! Ось я!» <...>

Грей нагнувся, дівочі руки вхопилися за його пояс. Ассоль замружилася; потім, хутко розплющивши очі, сміливо всміхнулася його осяйному обличчю й, захекавшись, мовила:

— Точнісінько такий.

— І ти теж, дитя моє! — виймаючи з води мокру перлину, мовив Грей.— Ось я прийшов. Чи впізнала ж ти мене?

Вона кивнула, тримаючись за його пояс, з новою душею і трепетно заплющеними очима. Щастя сиділо в ній, як пухнасте кошеня. Коли Ассоль наважилася розплющити очі, гойдання шлюпки, полиск хвиль, борт «Секрету», який наближався, потужно поводячи корпусом,— усе було сном, де світло й вода погойдувалися, кружляючи, немов гра сонячних зайчиків на стіні, яка виливає проміння. І небавом Ассоль побачила, що стоїть у каюті,— у кімнаті, кращої за яку годі вже шукати. <...>

Обережно, хоч зі сміхом, сам приголомшений і здивований тим, що настала не доступна нікому дорогоцінна хвилина, що її годі висловити, Грей підняв за підборіддя догори це обличчя, котре бозна-коли примарилося йому, й очі дівчини, врешті, ясно розплющилися. У них було усе найкраще людське.

— Ти візьмеш до нас мого Лонгрена? — сказала вона.

— Авжеж.— І так міцно поцілував її слідом за своїм залізним «авжеж», що вона засміялася.

Коли наступного дня зайнялося на світ, корабель був далеко від Каперни. <...>

ВІРШІ ЗАРУБІЖНИХ ПОЕТІВ ПРО ДРУЖБУ І КОХАННЯ**Robert Burns****O my Luve's like a Red, Red Rose**

O my Luve's like a red, red rose,
That's newly sprung in June:
O my Luve's like the melodie,
That's sweetly play'd in tune.

As fair art thou, my bonie lass,
So deep in luve am I;
And I will luve thee still, my dear,
Till a' the seas gang dry.

Till a' the seas gang dry, my dear,
And the rocks melt wi' the sun;
And I will luve thee still, my dear,
While the sands o' life shall run.

And fare-thee-weel, my only Luve!
And fare-thee-weel, a while!
And I will come again, my Luve,
Tho' 'twere ten thousand mile!

Роберт Бернс**Любов****(переклад М. О. Лукаша)**

Моя любов — рожевий квіт
В весінньому саду,
Моя любов — веселий спів,
Що з ним я в світ іду.

О, як тебе кохаю я,
Єдина моя!
Тому кохання не зміліть,
Хоч висхнуть всі моря.

Нехай посхнуть усі моря,
Потануть брили скал,
А ти навек любов моя, —
Аж згасне сонця пал,

Прощай, прощай, мій рідний край,
Прощай, моя любов,
Та де б не був я, мила, знай —
Прийду до тебе знов!

Генріх Гейне

Коли настав чудовий май ...

(переклад Лесі Українки)

Коли настав чудовий май,
Садочків розвивання,
Тоді у серденьку моїм
Прокинулось кохання.

Коли настав чудовий май,
І пташок щебетання,
Тоді я милій розказав
Мою журбу й кохання.

Константин Симонов¹**Жди меня, и я вернусь...**

Жди меня, и я вернусь.
Только очень жди,
Жди, когда наводят грусть
Жёлтые дожди,
Жди, когда снега метут,
Жди, когда жара,
Жди, когда других не ждут,
Позабыв вчера.
Жди, когда из дальних мест
Писем не придёт,
Жди, когда уж надоест
Всем, кто вместе ждёт.

Жди меня, и я вернусь,
Не желай добра
Всем, кто знает наизусть,
Что забыть пора.
Пусть поверят сын и мать
В то, что нет меня,
Пусть друзья устанут ждать,
Сядут у огня,
Выпьют горькое вино
На помин души...
Жди. И с ними заодно
Выпить не спеши.

Жди меня, и я вернусь,
Всем смертям назло.
Кто не ждал меня, тот пусть
Скажет: — Повезло.
Не понять, не ждавшим им,
Как среди огня
Ожиданием своим
Ты спасла меня.
Как я выжил, будем знать
Только мы с тобой,—
Просто ты умела ждать,
Как никто другой.

1941

¹ Константин Симонов — это псевдоним. Имя при рождении — Кирилл Михайлович Симонов.

Костянтин Симонов

Чуєш, ти чекай мене...
(переклад Ю. Гончаренка)

Чуєш, ти чекай мене, над усе чекай
Коли смуток огорне, жовтий дощ стіка
І в спекотну каламуть, в заметіль, у сніг
Коли інших вже не ждуть, вже й забувши їх.
І коли листів нема із далечини...
Інших вже не ждуть дарма — стомлені вони.

Повернуся, тільки жди
І не зич добра тим, хто каже далі йди і забудь... пора.

Хай повірять мати й син, що нема мене
Друзі втішаться отим «було і промине»,
Сядуть в коло при вогні і ковтнуть вина. На помин душі
Та ні. Ти чекай одна.

Ти чеканням повернеш із смертельних лав
«Поталанило, еге ж?» — скаже, хто не ждав.
Не дано збагнути їм в літо вогняне
Як чеканням ти своїм вберегла мене.

Як вцілів я? Вижив як?
Знаємо без слів.
Просто ти чекала так, як ніхто не вмів.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Едгар Аллан По

Золотий жук
(переклад Р. І. Доценка)

Го-го! Він скаче, мов скажений:

Його тарантул укусив.

«Усі помиляються»

Багато років тому я був заприятелював з таким собі містером Вільямом Леграном. Він походив з давнього гугенотського роду і колись був маєтний. Але ціла низка знегод довела його мало не до вбогства, і, щоб уникнути принижень, неминучих при втраті багатства, він вибрався з Нью-Орлеана, міста своїх предків, і поселився на Салівеновому острові поблизу Чарльстона у штаті Південна Кароліна.

Острів цей дуже незвичайний. Завдовжки він десь так зо три милі й майже весь покритий морським піском. Ширина його ніде не більша за чверть милі. Від материка острів відділяє ледве помітна протока, де течія насилу пробиває собі шлях крізь намул та густий очерет,— улюблене пристановище болотяних куріпок. Рослинність на острові, як і можна було сподіватись, не багата і хирлява. Великих дерев не побачиш. Біля західного кінця острова, де споруджено форт Моултрі і де стоїть кілька жалюгідних осель, в яких улітку живуть утікачі від чарльстонської куряви й пропасниці, можна ще знайти колючу карлувату пальму, але взагалі весь острів,— окрім цього західного мису та смуги кам'янистого білого берега, що лицем до моря,— покривають зарості пахучого мирту, такого любого англійським садівникам. Ці кущі сягають п'ятнадцяти-двадцяти футів заввишки і утворюють майже непрохідні хащі, де повітря густо просякло пахощами мирту.

Серед цих чагарів, ближче до східного, найвіддаленішого від материка, кінця острова Легран поставив собі невеличку хатину, в якій і жив, коли мені судилося випадково з ним познайомитись. Наше знайомство незабаром перетворилося на дружбу, бо у вдачі цього відлюдника чимало було такого, що збуджувало цікавість і викликало повагу. Легран мав добру освіту й надзвичайно сильний розум, але був заражений мізантропією, і раз у раз то проймався запалом, то впадав у меланхолію. У нього було багато книжок, хоч заглядав до них він рідко, натомість воліючи ходити на полювання та ловити рибу або блукати над берегом і в миртових заростях, де вишукував різні мушлі та комахи. Його колекції комах позаздрив би навіть Свамердам. У цих мандрах Леграна звичайно супроводив старий негр на ім'я Джупітер. Відпущений на волю ще до того, як зубожіла господарева родина, він,

одначе, вважав за свій обов'язок і далі залишатися при молодому «маса Вілові», і ні добром, ні злом його не можна було від цього відвернути. Родичі Легранові, здається, ще й підтримували цю затятість у негрові, маючи певність, що Легран трохи схибнувся і, отже, потребує постійного догляду й опіки.

Сувора зима на широті Салівенового острова — рідкісне явище, і восени майже ніколи не доводиться обігрівати приміщення. Проте в середині жовтня 18** року випав досить таки холодний день. Саме перед заходом сонця я нарешті пробився крізь хащі до хатини приятеля, що його не бачив уже кілька тижнів. Мешкав я тоді у Чарльстоні, за дев'ять миль від острова, перебратися на який у ті часи було куди тяжче, ніж тепер.

Добувшись до хатини, я постукав, як звичайно, а не почувши відповіді, дістав ключа з відомого мені сховку, відімкнув двері й увійшов. У каміні палахкотів яскравий вогонь. Це була несподіванка, і аж ніяк не неприємна. Я скинув пальто, вмоستився у кріслі перед тріскучими поліняками і став терпляче дожидати господарів.

Вони повернулися, тільки-то смеркло, і привітали мене вельми щиро. Джупітер, широко усміхаючись, заходився готувати на вечерю болотяних куріпок. Леграна посів черговий напад гарячкового запалу — інакше, мабуть, і не скажеш. Він знайшов новий різновид двостулкового молюска, та ще й більше того — вистежив і з Джупітеровою допомогою вполював жука, нібито зовсім невідомого науці, і завтра збирався вислухати мою думку про нього.

— А чом не сьогодні? — запитав я, потираючи руки над вогнем і подумки посилаючи під три чорти все жукове поріддя.

— Якби ж знаття, що ви тут! — вигукнув Легран. — Але я вас так давно вже не бачив, і звідки ж мені здогадатися, що ви саме сьогодні завітаєте? Дорогою додому ми зустріли лейтенанта Дж** з форту, і я, з головою не порадившись, дав йому на вечір жука. Отож до ранку вам його ніяк не побачити. Переночуйте в нас, і на світанку я пошлю Джупа, щоб приніс жука. Такої краси скільки світ світом не бувало!

— Це ви про світанок?

— Який там світанок! Жук, от що. Він яскраво-золотої барви, завбільшки з великий горіх гікорії і має дві чорні, як вугіль, пятки вгорі на спині, а третю таку саму — внизу. Вусики тоненькі...

— Тоненькі, але важкенькі! — докинув своє слово Джупітер. — Та цей жук із щирого золота, все до пятаки в ньому золоте, усередині й зверху, — такого важкого жука я зроду-віку не бачив.

— Нехай і так, Джупе, — відказав Легран занадто вже поважним тоном, — але це не підстава, щоб ми їли пересмажену дичину. Жук і справді такої барви, — Легран обернувся

до мене,— що я майже згоден із Джупітером. Надкрильця мають такий металевий відблиск, якого ви ще ніколи не бачили. А втім, завтра й самі переконаєтесь. А тим часом я ось вам покажу, якої він форми.

Сказавши це, Легран сів до невеликого столу, де лежали перо й чорнило, але не було видно ані клаптика паперу. Попорпався він у шухляді — проте й там теж паперу не знайшлося.

— Нічого,— сказав урешті Легран,— нам і цього вистачить.

Він дістав з кишені камізельки клапоть, як мені видалося, дуже брудного паперу і став побіжно накреслювати на ньому обриси жука. А я все так і сидів собі коло каміна, ще не встигши зігрітись. Легран скінчив своє малювання і, не підводячись із місця, передав мені папір.

Аж раптом знадвору почувся голосний гавкіт, а тоді шкряботіння у двері. Коли Джупітер відчинив, у кімнату вскочив здоровезний Легранів ньюфаундленд, кинувся просто до мене й став лащитись, поклавши лапи мені на плечі: в попередні свої відвідини я-бо приділив йому чимало уваги. Перешалівши, собака притих, і я нарешті зміг поглянути на папір; широко кажучи, я непомалу здивувався, коли побачив, що саме намалював мій приятель.

— Еге ж,— промовив я, уважно розглянувши малюнок.— Жук таки чудний, ніде правди діти,— чогось подібного я ще в житті не бачив... Хіба що це, може, череп, череп із кістками навхрест. В усякому разі, цей жук ні на що в світі так не скидається, як на емблему смерті.

— Череп! — повторив Легран.— Таки й справді, на папері воно начебто й схоже. Безперечно. Дві верхні чорні цятки — ніби очі, правда? А довша внизу — ніби отвір рота... Та й весь контур овальний.

— Може, й так,— озвався я,— але з вас, Легране, художник ніякий. Я краще почекаю, поки побачу самого жука, якщо хочу скласти собі уявлення про його вигляд.

— Що ж, ваша воля,— трохи ображено пробурмотів Легран.— Я малюю досить стерпно, принаймні мені так здається. У мене були добрі вчителі, і не зовсім же я безкебетний, смію думати.

— Ну, тоді ви жартуєте, любий друже,— сказав я.— Тут намальовано доволі-таки непоганий череп — можу погодитись, що навіть пречудовий череп, як на мою профанську думку, і ваш жук, якщо він подібний до цього черепа,— найдивніший жук у світі. Побачивши такого жука, недовго й у нечисту силу повірити! Гадаю, ви назвете його

*scarabaeus caput hominis*¹ або що; у природничій історії чимало таких назв. Але де ж ті самі вусики, що ви казали?

— Вусики?! — вигукнув Легран, уже почавши дратуватись нашою розмовою. — Та не могли ж ви їх не побачити. Я намалював вусики точнісінько такі, які вони є насправді. Вже де-де, а тут ви не можете мати до мене претензій.

— Може, й справді ви намалювали, — відказав я, — тільки я їх не бачу.

Нічого більше не кажучи, я повернув Легранові папірця, щоб зайве його не дратувати. Але все-таки мене дуже здивувало, чому справа обернулася таким боком, і я ніяк не міг збагнути, що вивело Леграна з рівноваги. А щодо зображення жука — то там насправду ніяких вусиків не було видно, та й сам жук скидався скоріше на череп.

Легран сердито забрав папірця і вже майже зіжмакав його, щоб викинути, очевидно, у вогонь, коли це раптом щось прикувало його увагу до малюнка. Вмить лице йому побагровіло, а тоді зробилося смертельно бліде. Кілька хвилин він пильно придивлявся до малюнка, не рушаючи з місця. Потім підвівся, узяв свічку зі столу й сів на морську скриню в найдальшому кутку кімнати. Там він знов почав ретельно розглядати папір з усіх боків. Він не озивався, і, хоча його поведінка вельми мене дивувала, я вважав за краще й собі мовчати, аби не погіршувати й без того лихий гумор приятеля.

Невдовзі Легран дістав з кишені сурдута гаман, обережно вклав туди папірця і, заховавши його у письмовий стіл, замкнув шухляду. Тепер він трохи заспокоївся, хоч попередня жвавість до нього так і не повернулась. Проте Легран уже не так хнюпився, як просто блукав десь думкою. Що ближче до ночі, то все в глибшу впадав він задуму, і всі мої спроби розважити його були марні. Спершу я мав намір переночувати в хатині, як то не раз робив давніше, але настрій господарів переконав мене, що краще піти. Легран не наполягав, щоб я залишався, однак на прощання потис мені руку щиріше, ніж звичайно.

Не бачився я з Леграном десь так із місяць. Аж ось одного дня заходить до мене в Чарльстоні його служник, Джупітер. Я ніколи не бачив доброго старого негра таким занепокоєним і вже подумав, чи не сталося з моїм приятелем якого лиха.

— А, Джупе, — сказав я. — То що у вас нового? Як там твій господар?

— Та, як на правду, маса, то він трохи нездужає.

— Нездужає? Прикро це чути. На що ж він скаржиться?

— Отож-бо й є, — він зовсім не скаржиться. Хоч він таки дуже заслаб.

— Дуже заслаб, Джупітере?! Чом же ти не сказав одразу? Він лежить?

— Де б пак він лежав! Він як забреде, то й зі свічкою не знайдеш. Отож-бо й воно.

Болить мені душа за горопашного маса Віла.

¹ Жук — людська голова (лат.).

— Джупітере, я б усе-таки хотів зрозуміти, про що це ти говориш. Отже, кажеш, твій господар хворий. А на що він заслаб, ти не знаєш?

— Та вже не майте на мене серця, маса. Мій господар ні на що не нарікає. Тільки чого він снується цілі дні отак похнюплено, а сам білий-білий зробився, як полотно? І чого він усе щось рахує та рахує?..

— Що рахує, Джупітере?

— Та цихри усілякі рахує на дощині — такі чудні цихри, що я й зроду не бачив. Аж страх бере, їй-бо. Я з нього ока не спускаю. А вчора він схопивсь іще до схід сонця і на цілий божий день десь пропав. Я вже здорового дубця наготував, гадав, доброго лупня йому тра дати, як вернеться. Але такий він сумний прийшов, що не зміг я, дурень, і руки на нього піднести.

— Що? А, розумію. Ні-ні, ти не будь такий суворий до нього, Джупітере, — не лупцюй його. Він, бідолашний, не витримає. А ти не можеш мені сказати, через що причинилася з ним ця хвороба, що викликало таку дивну його поведінку? Яка-небудь пригода сталася, відколи я був у вас?

— Ні, маса, відтоді ніякої пригоди не траплялося. А ось передніше — то трапилось. Того самого дня, коли ви приходили.

— А що саме? Що ти маєш на увазі?

— Та що ж, маса, жука й маю на увазі.

— Що-що?

— Жука. Я так певен, що той золотий жук укусив маса Віла у голову, їй-бо.

— А чому ти так думаєш, Джупітере?

— Бо в нього щелепи здорові, та й рот тяж. Зроду я не бачив такого клятого жука, щоб отак хвищав ногами й кусав усе, що не попаде. Маса Віл хутко вхопив його, та як стій і випустив, ото ж тоді він, певно, і вкусив його. Я вже знаю. А мені той жук одразу не сподобний був, я б його нізащо голіруч не взяв. Я знайшов клапоть паперу та й завинув його, ось що я зробив. А крайчик паперу запхав йому в пащеку.

— Отже, ти думаєш, що твого пана вкусив жук і від цього він захворів?

— Я не думаю нічого, я просто знаю. Бо через що б іще маса Вілові снилося золото, коли б його не вкусив золотий жук? Я вже наслухався за цих золотих жуків!

— Але звідки ти знаєш, що йому сниться золото?

— Звідки? А чого він уві сні бурмоче про золото? Ото ж я й знаю.

— Що ж, може, й твоя правда, Джупітере. Але якій щасливій нагоді маю я завдячувати твої сьогоднішні відвідини?

— За що це ви, маса?

— Ти маєш якесь доручення від містера Леграна?

— Ні, маса, я маю ось цю цидулку.

І Джупітер передав мені записку такого змісту:

*«Дорогий**! Чому ви так довго не заходите до мене? Сподіваюся, ви не образилися на ту мою роздратованість? Та ні, звичайно ж, ні.*

За той час, що я вас не бачив, у мене з'явився великий клопіт. Я маю децю розповісти вам, хоч не дуже собі уявляю, як це зробити, і не певен, чи взагалі є в цьому потреба.

Я не зовсім добре почував себе останні дні, і бідолаха Джун своєю надмірною турботливістю доводить мене до розпачу. А вчора — чи повірите? — він наготував здоровезного дубця, щоб покарати мене, бо я, бачте, втік від нього й цілісінький день сам-один проблукав у горах на материку. І тільки через те, що я зле виглядаю, не перепало мені на горіхи.

Своїї колекції я нічим новим не поповнив за цей час.

Якщо маєте таку змогу, приїжджайте, будь ласка, с Джупітером. Дуже прошу. Я хотів би побачити вас уже сьогодні ввечері, справа вельми важлива. Запевняю вас — надзвичайно важлива.

Зі щирою повагою —

Вільям Легран»

Тон цієї записки чомусь неабияк мене стривожив. Написано її було зовсім не у стилі Леграна. Що він тепер наміряв? Яка нова химера посіла його збудливу уяву? І що це за «надзвичайно важлива справа» у нього? Джупітерові слова нічого приємного не обіцяли. Я побоювався, щоб від тягаря знегод у Леграна і справді не потьмарився кінець кінцем розум. Ні хвилини не вагаючись, я зібрався піти разом із негром.

Коли ми дісталися до пристані, на дні човна, яким ми мали перебратися через протоку, я завважив косу і три лопати, все новісіньке.

— А це ж бо що, Джупе? — запитав я.

— Та коса й лопати, маса.

— Я бачу, але навіщо вони тут?

— Це маса Віл наказав мені купити в місті, і я цілу купу грошви мусив за них викласти.

— Але що, ради всього таємничого на світі, твій «маса Віл» збирається робити косою й лопатами?!

— Оцього вже я не знаю, і нехай мене лиха година поб'є, коли й він зна. Це все той клятий жук.

Переконавшись, що ніякого доладного пояснення не видобудеш від Джупітера, якому тільки жук і був на думці, я скочив у човна і поставив вітрило. Свіжий попутний вітер невдовзі пригнав човна до маленької бухточки на північ від форту Моултрі, а ще дві милі дороги пішки привели нас і до самої хатини. Було близько третьої години дня, коли ми прийшли. Легран нетерпляче дожидав нас. Мою руку він потис із нервовим збудженням, що не могло не стурбувати мене і тільки посилило мої підозри. Обличчя у нього було бліде, аж моторошне, а глибоко посажені очі ряхтіли гарячковим блиском. Поцікавившись його здоров'ям і не знаючи, що казати далі, я знічев'я запитав, чи повернув йому жука лейтенант Дж**.

— О, звісно! — відповів Легран, увесь спаленівши. — Я забрав жука другого ж ранку. Тепер ніщо мене з ним не розлучить. А ви знаєте, Джупітер має рацію щодо нього.

— Як це? — спитав я, проймаючись сумним передчуттям.

— Та що цей жук із щирого золота.

Легран промовив це таким поважним тоном, аж у мене серце тьохнуло.

— Цей жук принесе мені багатство, — вів він далі, переможно посміхаючись, — поверне мені мої родові маєтності. Тож чи диво, що я так його ціную? Доля судила жукові стати моїм, тим-то мені лишається тільки скористатися з нього як слід, і я здобуду те золото, шлях до якого він мені вкаже. Джупітере, принеси-но сюди жука.

— Що? Жука, маса?! Хай йому всячина, щоб я його займав! Беріть уже самі, коли ваша воля.

Отож Легран поважно й урочисто підвівся і сам приніс мені жука у зашкленій коробочці. Жук і справді був прегарний і з наукового погляду вельми цінний, бо на той час натуралісти ще не знали такого різновиду. На спині в жука були дві круглі чорні цятки з одного кінця і одна довгаста з другого. Надкрильця здавалися дуже твердими й так вилискували, наче були з лощеного золота. Та й важкий був жук неабияк — не дурно ж бо Джупітер так про нього думав. Але ось як Легран міг дотримуватись такої самої думки — то вже мені й у голові не вкладалося.

— Я послав по вас, — проречистим тоном почав Легран, — сподіваючись поради й допомоги у здійсненні волі фортуни й жука...

— Любий Легране! — урвав я його. — Ви нездужаєте, і треба вжити деяких заходів. Найкраще буде вам лягти, а я залишусь у вас кілька днів, поки вам покращає. У вас гарячка і...

— Перевірте мій пульс, — сказав він.

Я так і зробив і, мушу визнати, не помітив ані найменших ознак гарячки.

— Але ж і без гарячки можна нездужати. Послухайте цим разом моєї ради.

Найперше — лягайте в постіль. Далі...

— Ви помиляєтесь,— не дав він мені докінчити.— Я цілком здоровий, якщо не вважати на збудження. Коли ви справді бажаєте мені добра, то допоможіть зробити так, щоб я заспокоївся.

— Але як саме це зробити?

— Дуже легко. Ми з Джупітером вибираємось на материк у гори, і в цій експедиції потребуємо допомоги людини, на яку можна звіритися. Ви — єдина така людина. Добре нам поведеться чи зле, але збудження моє після цього зникне.

— Я охоче стану вам у пригоді,— відповів я.— Тільки скажіть, на ласку Божу: цей чортів жук якось причетний до експедиції?

— Так.

— Ну, тоді, Легране, я не можу брати участі у цій безглуздій химері.

— Що ж, шкода, дуже шкода. В такому разі доведеться спробувати нам самим.

— Самим?! Ви таки збожеволіли! Стривайте, а надовго це ви вибираєтесь?

— Мабуть, на цілу ніч. Виходимо ми зараз і повернемось не пізніш як на світанку.

— І ви обіцяєте мені, даєте слово честі, що коли покінчимо з вашою забаганкою і вся ця історія з жуком (Боже милостивий!) скінчиться, ви вернетесь додому й послухаєте моєї ради, так ніби я ваш лікар?

— Так, обіцяю. А тепер збираймося, бо часу обмаль.

З тяжким серцем супроводив я свого приятеля. Вибрались ми — Легран, Джупітер, собака і я — близько четвертої години. Джупітер напосівся сам нести косу й обидві лопати — не так, гадаю, з надміру працьовитості чи послужливості, як скоріше задля того, щоб вони були чимдалі від його хазяїна. Виглядав він так затято, що й не сказати, і за всю дорогу єдині слова, що зірвалися йому з уст, були: «цей клятий жук». Щодо мене, то я ніс два потайні ліхтарі, тоді як Легран задовольнився самим жуком, прив'язаним до шворки. Ідучи, він раз у раз вимахував шворкою з жуком, ніби чаклуючи. Помітивши в приятеля цю безперечну ознаку потьмарення розуму, я насилу стримався від сліз. Наразі, одначе, я волів не перечити його примхам, поки трапиться нагода вжити якихось дієвіших заходів. Марно я пробував випитати у нього мету подорожі. Умовивши мене піти з ним, Легран, здавалося, відохотився від будь-якої розмови і на всі мої запитання відповідав коротким: «Побачимо!»

Човном ми перебралися через протоку біля виступу острова, вийшли на високий берег материка і рушили в північно-західному напрямку. Місцина мала дикий і пустельний

вигляд, ніде не було й сліду людської ноги. Легран упевнено ступав попереду, тільки зрідка зупиняючись на хвилику, щоб зорієнтуватися за прикметами, знаними йому, очевидно, з попередніх відвідин цієї місцевості.

Так ми подорожували години зо дві, і вже перед заходом сонця добулися до околиці ще похмурішої, аніж та, що лишилася позаду. Це була більш-менш рівна ділянка біля підніжжя майже неприступної гори, зарослої густим лісом аж до самої вершини. Де-не-де на крутосхилі стирчали здоровезні уламки скель, які не скочувались у діл, мабуть, тільки тому, що дорогу їм заступали дерева. Глибокі розпадини в усіх напрямках ще й додавали поважної суворості краєвидові.

Площина, на яку ми вийшли, всуціль поросла ожиною, і незабаром ми зрозуміли, що без коси далі не продертися. Тим-то за вказівкою хазяїна Джупітер став прокладати нам стежину до височезного тюльпанового дерева, що росло у гурті з якимось десятком дубів. Розложистістю гілля, красою листяної крони і взагалі величним своїм виглядом воно перевершувало й ці дуби, і всі інші дерева, що я будь-коли бачив. Коли ми дісталися під тюльпанове дерево, Легран обернувся до Джупітера і спитав, чи зможе він видертися на цей стовбур. Старого негра мовби ошелешило це запитання, і якусь хвилику він не відповідав. Озався він тільки після того, як підступив зовсім близько до величезного стовбура, повільно його обійшов і прискіпливо оглянув.

— Авжеж, маса, ще не бувало такого дерева, щоб Джуп на нього не виліз,— просто сказав негр.

— Тоді лізь мерщій, бо скоро смеркне і ми не встигнемо побачити, що нам треба.

— А високо лізти, маса? — поцікавився Джупітер.

— Лізь по стовбуру, а там я скажу тобі... Стривай-но! Візьми жука з собою.

— Жука, маса Віле?! Золотого жука?! — скрикнув негр, аж відсахнувшись перелякано.— Пощо цей жук на дереві? Нехай мене повісять, щоб я його взяв!

— Якщо ти, Джупе, такий здоровий негр, боїшся торкнутися до цієї мирної мертвої комахи, то бери її за шворку. Але якщо ти ніяк її не візьмеш, доведеться розтовкти тобі макітру ось цією лопатою.

— Та нащо хвилюватись, маса? — відказав Джупітер, помітно осоромлений і вже упокорений.— Ото аби погримати на старого негра! Я ж тільки в жарт. Щоб я боявся жука? Та що мені той жук!

Він обережно взяв шворку за самий кінчик і, тримаючи жука якнайдалі від себе, приготувався лізти на дерево.

Замолоду тюльпанове дерево, *Liriodendron Tulipiferum*, цей найвеличніший мешканець американських лісів, має дуже гладенький стовбур і часто випускає гілля тільки високо

від землі. Але з бігом років кора на дереві робиться нерівна й гудзувата і на стовбурі з'являються короткі відростки. Тож-бо труднощі, які постали перед Джупітером, лише на перший погляд здавалися нездоланими. Притиснувшись якомога щільніше до товстеного стовбура, хапаючись руками за одні виступи кори, а босими пальцями ніг упираючись в інші, зо два рази мало не гепнувшись униз, Джупітер кінець кінцем добувся до першого великого розгалуження і, здається, вирішив, що своє завдання виконав. Найбільша небезпека і справді вже минула; але ж він вибрався на височінь у яких шістдесят-сімдесят футів!

— Тепер куди, маса Віле? — запитав негр.

— Вгору по найгрубшому суку, в оцей бік, — сказав Легран.

Джупітер не забарився виконати команду — лізти, очевидячки, було не важко. Він підіймався все вище, аж поки його присадкуватої постаті й зовсім не стало видно за густим листям.

Незабаром почувся його голос, немовби десь іздалеку.

— Довго ще лізти?

— А ти вже високо? — запитав і собі Легран.

— Ще й як! — відказав негр. — Я вже бачу небо крізь верхівку дерева.

— Небо це байдуже, ти слухай, що от я скажу. Оглянься назад і порахуй, скільки гілок ти проминув на тому суку, по якому лізеш. Порахував?

— Одна, дві, три, чотири, п'ять... Позад мене п'ять гілок, маса.

— Тоді виліз ще на одну вище.

За кілька хвилин почувся голос, запевняючи, що власник його дістався до сьомої гілки.

— Тепер, Джупе, — збуджено закричав Легран, — лізь по цій гілці так далеко, як тільки зможеш! А коли побачиш щось чудне, озвешся!

Якщо досі я ще не зовсім був певний, що мій бідолашний приятель схибнувся, то в цю хвилину розвіялися в мене й останні сумніви. Він таки збожеволів. Тільки як тепер приставити його додому? Поки я міркував над цим, Джупітер знову подав голос:

— Я боюся далі лізти, гілка геть струхла.

— Ти кажеш — струхла, Джупітере? — тремтячим голосом промовив Легран.

— Еге ж, маса, вона трухлява, як старий пеньок. Їй давно вже капець.

— Що ж його робити, Боже мій?! — скрушно запитав Легран.

— Що робити? — радо захопився я за нагоду. — Та вертатись додому й лягати в постіль. Не барімося, любий друже. Вже смеркає, та й ви ж не забули, що мені обіцяли.

— Джупітере! — закричав Легран, не звертаючи на мене ніякісінької уваги. — Ти чуєш?

— Чую, маса Віле, де б не чути!

— Штрикни гілляку ножем, чи дуже вона трухлява?

— Та вже ж трухлява, маса,— відповів негр переогодом.— Тільки не так, щоб аж дуже. Як на правду, то сам-один я б іще підліз по ній трохи.

— Сам-один? А хто там ще з тобою?

— Та жук цей. Він-бо страх важкий. Якби я його викинув, то вже ж гілляка не підломила б під самим негром.

— Ах ти, пекельна прояво! — з видимою полегкістю закричав Легран.— Що це ти верзеш? Викинути жука! Спробуй-но тільки, я тобі в'язи скручу. Ти чуєш, Джупітере?

— Та вже ж чую, маса! Тільки пощо так шпетити бідного негра?

— Отже, слухай далі! Коли посунешся ще трохи вперед по цій гілляці, але так, щоб не впасти, і не випустиш жука, я подарую тобі срібного долара, тільки-но ти злізеш на землю.

— Я вже сунуся, маса Віле, вже-вже,— хутко відповів Джупітер.— Осьо й кінець гілляки.

— Уже кінець?! — мало не вереснув Легран.— Кажеш, ти вже на кінці гілляки?

— Та вже близько, маса!.. О-о-о! Боже милосердний, що це тут на дереві?

— Ну? — зраділо скрикнув Легран.— Що там таке?

— Та нічо, тільки череп. Хтось лишив свою голову на дереві, а вороння видзьобало все м'ясо до крихти.

— Череп, кажеш? Чудово! А як його прикріплено до гілляки? Чим він тримається?

— А й правда, маса,— зараз гляну. Чудасія, їй-бо! Здоровецький цвях у черепі. Оце ж він і держить черепа на гілляці.

— Тепер слухай, Джупітере,— зроби точно, як я скажу. Ти чуєш?

— Еге ж, маса.

— То добре вважай! Знайди ліве око черепа.

— Га, оце ж пак маєш! Таж у нього ніяких очей нема.

— А хай тобі з таким телепнем! Ти знаєш, де в тебе права рука, а де ліва?

— Авжеж знаю, я добре знаю, де в мене ліва рука. Це та, що я нею дрова рубаю.

— Ну та звісно, ти ж лівак. А ліве око в тебе з того самого боку, що й ліва рука. Тепер ти вже знайдеш, може, де ліве око черепа, себто місце, де було ліве око? Знайшов?

Запала довга мовчанка. Нарешті негр озвався:

— То ліве око черепа з того самого боку, що й ліва рука? Але у черепа й сліду руки нема, не те що! Та вже хай. Осьо воно, ліве око, знайшов. То що з ним робити?

— Пропусти жука вниз крізь той отвір, скільки шворки стане. Але стережися, щоб шворка не випала з руки.

— Вже зробив, маса Віле. Нема легше, як пропустити жука крізь дірку. Оно він висить унизу.

Протягом усієї цієї розмови Джупітера зовсім не було видно, аж ось тепер показався на видноті жук, що висів на кінчику шворки. Призахідне сонце ще трохи освітлювало пагорок, де ми стояли, і в останньому його промінні жук зблиснув наче лощена золота кулька. Він вільно висів межи гілля, і якби його впустити, впав би нам біля ніг. Легран швидко взяв косу й розчистив ділянку в три-чотири ярди у перетині, а тоді наказав Джупітерові пустити шворку й злазити з дерева.

Забивши кілочок саме в тому місці, де впав жук, мій приятель дістав з кишені рулетку. Один кінець її він прикріпив під стовбуром дерева,— з того боку, що найближчий до кілочка,— потім розмотав рулетку і через кілочок протяг далі, у напрямку, визначеному двома пунктами: деревом і кілочком. Джупітер ішов попереду й підтинав косою кущі ожини. За п'ятдесят футів від кілочка Легран зупинився і забив ще один кілочок. Взявши його за центр, він окреслив коло діаметром десь так у чотири фути. Після цього схопив сам лопату, дав по одній Джупітерові й мені і сказав якомога швидше братися до роботи.

Щиро кажучи, я й серед білого дня не надто охочий до таких забав, а тим паче проти ночі. Мені й без того добре далася взнаки дорога. Отож я залюбки відмовився б, якби не боявся, що це може ще дужче порушити приятелів здоровий глузд. Коли б мені надія на Джупітерову допомогу, я б і хвилини не вагався, щоб силоміць забрати нашого божевільця додому. Але я занадто добре знав негрову вдачу і розумів, що Джупітер нізащо в світі не стане на мій бік проти свого господаря. Мені було ясно, що Леграна посіла притаманна південцям жага шукати заховані скарби, і ця його химерність ще й посилилася, коли він надібав жука, а Джупітер до того ж забалакав йому вуха тим, що цей жук, мовляв, «із щирого золота». Нестійкий розум легко піддається таким навіянням, надто ще як вони відповідають потаємним нахилам людини. При цьому я згадав слова свого бідлашного приятеля, що жук — це прикмета його багатства. Мені стало прикро й сумно на серці. Кінець кінцем я вирішив, що краще вже я з доброю волею візьмуся копати, аби швидше Легран переконався у безглузді своїх марень.

Отож ми засвітили ліхтарі і ревно заходилися працювати, так наче й справді робили щось путнє. Світло падало на нас і наше спорядження, і мені подумалось, як мальовниче виглядає наша компанія і якою дивною та підозрілою мусила б здатись вона випадковому подорожньому, коли б той набрів на неї.

Ми старанно працювали вже дві години. Ніхто з нас не озивався, і лише гавкіт собаки, що виявив надзвичайну цікавість до нашої роботи, не давав нам спокою. Він зняв такий дзявк, аж ми вже почали побоюватись, щоб не надійшов на цей гамір котрийсь волоцюга,

що, може, отаборився неподалік. Тобто це Легран боявся, бо я тільки втішився б із будь-якої нагоди спровадити нашого божевільця додому. Собаку, нарешті, вельми енергійно вгамував Джупітер: він рішуче виліз із ями й стягнув йому пашу своїми шлейками, після чого, невдоволено пирхнувши, знов узявся до лопати.

Наприкінці другої години роботи яма досягла п'яти футів завглибшки, хоч ніяких ознак скарбу ніхто ще не завважив. Ми перестали копати, і я почав сподіватися, що наша комедія вже завершується. Проте Легран, хоч сам і дуже розгублений, задумливо витер піт з чола і знов заходився працювати. Викопана яма мала в перетині чотири фути і в обводі покривала те коло, що окреслив був Легран. Тепер ми трохи розширили площу ями і заглибилися ще на два фути. Знову ніякого знаку. Кінець кінцем наш золотошукач, до якого я відчував щирий жаль, вибрався з ями. Кожна риска його обличчя свідчила про гірке розчарування. Поволі й неохоче він почав натягати сурдута, якого був скинув, коли брався до роботи. Весь цей час я не озивався. Джупітер, на хазяїнову команду, став збирати інструмент. Після цього він розв'язав собаці морду, і ми в глибокій мовчанці рушили додому. Так ми пройшли з десятків кроків, коли це Легран, голосно лайнувшись, підскочив до Джупітера й схопив його за комір. Вражений негр вирячив очі з дива й широко роззявив рота; лопати вилетіли йому з рук, а сам він упав навколішки.

— Ти, мерзотнику,— просичав Легран крізь зуби,— триклятий чорнюче, відповідай мені зараз же, чуєш? Щоб без усяких викрутів! Де в тебе ліве око?

— Ой, на Бога, маса Віле! Та от же моє ліве око, хіба ні? — заголосив нажаханий Джупітер, кладучи долоню на свій правий орган зору й невідривно там її тримаючи, немовби хазяїн намірявся видерти йому те око.

— Я так і думав! Я знав! Гурра! — закричав Легран, випустив негра й кинувся витинати різні вихияси та скоки,— на превеликий подив свого служника, що, підвівшись із колін, мовчки позирав то на хазяїна, то на мене.

— Ходімо назад! Вертаймося! — скомандував Легран.— Гру ще не програно.— І він перший рушив знову до тюльпанового дерева.

— Ану, Джупітере! — гукнув він свого служника, коли ми були вже біля дерева.— То як череп прибито до гілляки — лицем до стовбура чи від стовбура?

— Назовні, маса, щоб вороння могло без усякого клопоту видзьобати очі.

— Гаразд. А крізь яке око ти пропустив жука: крізь це, а чи оце? — Легран торкнувся рукою одного, а потім другого ока Джупітера.

— Крізь оце, маса, крізь ліве, як ви наказували.— І негр тицьнув пальцем на своє праве око.

— Ага, так, тоді почнімо спочатку.

Тоді мій приятель, у божевільні якого тепер мені вже привиджувалася певна система, переставив кілочка, що позначав те місце, де впав жук, на три дюйми західніше. Простягнувши знов рулетку від стовбура дерева до кілочка, він відміряв ще п'ятдесят футів по прямій і таким чином установив нову кінцеву точку, на відстані у кілька ярдів від викопаної ями.

Цього разу Легран окреслив коло трохи більше діаметром, ніж попереднє, і ми знову заходилися копати. Я страшенно втопився, але вже не відчував нехиті до роботи, хоч не дуже й тямив, чим викликано таку зміну мого настрою. Незвичайна цікавість охопила мене, ба навіть — збудження. Певне, поведінка Легранова, попри всю її чудернацькість, вплинула на мене своєю чи то прозорливістю, чи то обдуманістю. Я завзято копав і час від часу ловив себе на тому, як поглядом нишпорю по ямі, наче сподіваючись побачити той вимарений скарб, що звів з розуму мого бідолашного товариша. Так минуло півтори години. І саме коли ці химери уяви цілком полонили мене, наш собака раптом знову несамовито розгавкався. І то не було вже знічев'я або з примхи, як за першим разом: тепер у його гавкоті чулася виразна стурбованість. Цього разу Джупітер дарма пробував зав'язати йому писок. Пес вирвався у нього з рук і, скочивши в яму, став скажено рити лапами землю. За кілька секунд він вигріб купу людських кісток, що колись були двома скелетами, усуміш із металевими гудзиками та зітлілою вовняною одежею. Ще кілька ударів лопатою — і на видноті показалося лезо здорового іспанського ножа, а далі — тричотири золотих та срібних монети.

Побачивши їх, Джупітер пройнявся нестримним захватом, але на обличчі його хазяїна проступило цілковите розчарування. Легран наполягав, однак, щоб ми не кидали роботи. Та тільки-но він скінчив свої слова, як я упав долілиць, перечепившись ногою через велике залізне кільце, що випиналося з землі.

Тепер ми заходилися працювати куди завзятіше, і такого гарячкового збудження, як у подальші десять хвилин, я ще зроду не зазнавав. Ми очистили від землі довгасту дерев'яну скриню, яку, — судячи з того, що вона чудово збереглася і дошки не втратили твердості, — колись було оброблено якоюсь хімічною речовиною, чи не сулемою. Скриня мала завдовжки три з половиною фути, завширшки — три і заввишки — два з половиною. Задля міцності її пооббивали залізними обручами, що, перехреснюючись, утворювали неначе ґратчастий перепліт на ній. З боків скрині, під самим віком, видніли шість кілець, по три з кожного довгого боку, щоб зручно було її переносити шістьом чоловікам. Усі ми гуртом, хоч як натужувалися, спромоглися тільки ледь зрушити скриню з місця. Нам відразу стало ясно, що втрюх ми такої ваги не подужаємо винести. На щастя, віко скрині закріплювали тільки два висувні прогоничі. Задихаючись із хвилювання, ми тремтячими

руками вирвали їх. І вмить — незмірний скарб зблиснув перед нами. Коли світло ліхтарів упало в яму, від мішма накиданої купи золота та самоцвітів сянуло таким блиском, що нас мало не посліпило.

Шкода й заходу — пробувати розповісти, з якими почуттями дивився я на скарб. Звичайно, подив переважав. Легран, здавалося, геть знесилів від збудження і майже не озивався. Джупітерове обличчя на кілька хвилин зблідло, мов смерть, — якщо взагалі може збліднути негр. Він стояв не просто приголомшений, а ніби аж громом уражений. А тоді раптом упав навколішки в ямі, занурившись руками по голі лікті в золото, та так і завмер, немовби розкошуючи в цій незвичайній купелі. Врешті Джупітер глибоко зітхнув і прорік голосно щось на взірць монологу:

— І все це він, золотий жук! Любенький золотий жук! Маленький мій, золотенький, а я ж так його шпетив! І не сором тобі, старий негре? Ну, чого мовчиш?..

Кінець кінцем довелося мені повернути до дійсності обох їх, і господаря, і служника: скарб же треба було забирати. Пора стояла пізня, і якби ми дуже забарилися, то не встигли б до ранку перенести все в хатину. Але голова в нас ішла обертом, і ми довго стояли й думали, не знаючи з чого починати. Нарешті ми вийняли зі скрині зо дві третини вмісту і аж тоді насилу спромоглися витягти її з ями. Вийняті скарби поховали в кущах ожини, а вартувати коло них залишили собаку, що йому Джупітер якнайсуворіше наказав будь-що не сходити з місця і не зчиняти гавкоту до нашого повернення. Після цього ми хутко рушили у зворотну дорогу, несучи із собою скриню. Не зазнавши ніяких пригод, а тільки страшенно зморившись, десь так о першій годині ночі ми дісталися до хатини. Нас посіла така втома, що годі було й думати, аби відразу вибиратися знову. Тим-то ми спершу повечеряли і цілу годину відпочивали, а вже потім, не зволікаючи більше, подалися назад у гори, захопивши з собою три міцних лантухи, що як на те знайшлися в хатині. Близько четвертої години ми були коло ями. Поділивши решту здобичі на приблизно рівні три частини і не засипаючи ям, ми вдруге вирушили до хатини і приставили туди свою золоту ношу саме о тій порі, коли перші проблиски світанку зазоріли над верхів'ями дерев на сході.

Ми до того знемоглися, що й не сказати, а проте гостре збудження все не покидало нас. Передрімавши неспокійним сном три-чотири години, ми, неначе змовившись, усі посхоплювались і стали розглядати свої скарби.

Коштовностей, накиданих у скриню натрусом, абияк, було по самі вінця, і ми витратили цілий день та добру половину наступної ночі, поки всі їх перебрали. Пильно все переглянувши, ми виявили, що багатство це навіть більше, аніж спочатку нам видавалося. Самих золотих монет, наскільки ми змогли оцінити за тодішнім курсом

долара, було на чотириста п'ятдесят тисяч доларів із гаком. Срібла не траплялося зовсім. Усе тільки золото, і то з давніх часів і з різних країн — французьке, іспанське, німецьке, декілька англійських гіней, ще якісь монети, яких ми зроду й не бачили. Де-не-де знаходилися великі й важкі монети, до того стерті, що й карбування на них годі було розрізнити. Американських монет не виявилось жодної. Щодо самоцвітів, то визначити їхню вартість було важче. Там були діаманти, всього сто десять штук — декотрі з них напрочуд великі й гарні,— вісімнадцять неймовірно яскравих рубінів, триста десять прегарних смарагдів, двадцять один сапфір і один опал. Усе це коштовне каміння було повиймане з оправ і абияк накидане в скриню. Самі ж оправы, які ми познаходили серед золотих монет, були посплющувані, наче молотком — очевидно, щоб їх не впізнали. Поза цим усім там була ще сила-силенна всіляких золотих оздоб, близько двох сотень масивних перснів та сережок, розкішні ланцюжки — з тридцять їх, коли пам'ять мене не підводить,— вісімдесят три дуже важких розп'яття, п'ять безцінних золотих кадил, здоровенна золота чаша на пунш, орнаментована щедро карбованим виноградним листям та вакхічними фігурками, два руків'я від шпаг, дуже тонкої роботи, і чимало інших, дрібніших речей. Важили ці коштовності понад триста п'ятдесят англійських фунтів. А я ще ж не рахував сто дев'яносто сім золотих годинників, з яких три варті були щонайменше по п'ятсот доларів кожен. У багатьох годинниках, дуже старих і несправних, механізми пороз'їдала іржа — вартість у них становили самі футляри, рясно прикрашені коштовностями. Тієї ночі весь вміст скрині ми оцінили десь так на півтора мільйона доларів; подальша реалізація золота й коштовностей (собі на вжиток ми залишили їх зовсім мало) показала, що ми були надміру стримані у своїх підрахунках.

Коли ми переглянули весь скарб, і наше гостре збудження трохи вляглося, Легран, бачачи, що мені страшенно кортить почути розгадку цієї надзвичайної таємниці, почав нарешті докладно про все розповідати.

— Ви пам'ятаєте той вечір, як я показав вам нашвидку намальований обрис жука. Пам'ятаєте й те, як мене роздратувало ваше зауваження, що мій малюнок скидається на череп. Коли ви вперше те сказали, я думав, що ви жартуєте, але потім, пригадавши своєрідні цятки на спині в жука, подумки визнавав, що ваше твердження не зовсім безпідставне. Та все-таки я образився глузуванням з мого художницького хисту: адже взагалі вважають, що я можу непогано малювати. Отож коли ви повернули мені клапоть пергаменту, я вже ладен був зібгати його й кинути у вогонь.

— Клапоть паперу, ви хочете сказати? — урвав я Леграна.

— Ні. Він і справді нагадує папір, я й сам був так думав, але почавши малювати на ньому, відразу побачив, що то дуже тонкий пергамент. Ви ж пам'ятаєте, який він був

брудний. Ну, і коли я взяв його, щоб зібгати, то ненароком глянув на той малюнок, куди й ви дивились, і вкрай здивувався, бо й справді розпізнав обриси черепа на тому самісінькому місці, де я нібито малював жука. На хвильку це мене так вразило, що я не міг і думок докупити зібрати. Я ж бачив, що мій малюнок деталями дуже різнився від того, який був у мене перед очима, хоч у цілому обриси їхні й були близькі. Тоді я взяв свічку, сів у найдальшому кутку кімнати й пильніше приглянувся до пергаменту. Перегорнувши його, я побачив на звороті свій малюнок — точнісінько такий, яким його й малював. Насамперед мене взяв подив, що ось же можлива така разюча подібність, такий химерний збіг — череп на звороті пергаменту, саме під моїм жуком, і то не тільки обрисами, а й розміром до жука подібний. Кажу ж бо: дивність оцього збігу зовсім мене спантеличила на якусь хвильку. Так воно й буває в таких випадках: розум силкується встановити причиновий зв'язок між явищами, а коли нічого не виходить, його на час неначе паралізує. Але, отямившись, я раптом виразно пригадав, що, коли я починав малювати жука, на звороті пергаменту ніяких обрисів не було. Я був певний цього, бо ж іспершу кілька разів перегортав пергамент, шукаючи чистішого куточка. І що-що, а черепа я б уже не міг не помітити. Відкриття це вразило мене навіть дужче, аніж подібність жука формою до черепа. За цим усім, безперечно, крилась якась нерозгадана таємниця, хоча вже й тоді, у ту першу хвилину, десь у найвідлегліших комірчинах мого мозку ледь-ледь зажеврило передчуття розгадки, тієї самої, що її так блискуче підтвердила наша вчорашня прогулянка. Я рвучко підвівся, заховав пергамент у надійне місце і відклав усілякі подальші розважання до тієї пори, коли залишуся на самоті.

Коли ви пішли, а Джупітер міцно заснув, я почав докладніше обмірковувати всю справу. Найперше я пригадав, за яких саме обставин пергамент потрапив до мене. На материку, за милю на схід від острова, але близько до смуги припливу ми знайшли жука. Коли я схопив його, він боляче куснув мене, і я мусив його випустити. Жук упав біля ніг Джупітерові. Той, одначе, не зразу підняв жука, а перше своїм звичаєм розглянувся туди-сюди, шукаючи листка або чогось такого, щоб було безпечніше пальцям. У цю мить Джуп, вірніш, ми обоє, завважили клопот пергаменту, що тоді мені видався папером. Він лежав, присипаний піском, і тільки крайчик його виднів назовні. Неподалік від цього місця я побачив кістяк начебто баркаса. Пролежав він тут, либонь, довгенько, бо від дерев'яного каркаса залишилися лише сліди.

Отже, Джупітер узяв той пергамент, загорнув у нього жука й дав мені. Незабаром ми рушили додому і дорогою зустріли лейтенанта Дж**. Коли я показав йому комаху, він попрохав у мене дозволу взяти її до форту. Ледве встиг я висловити свою згоду, як він уже заховав жука до кишені камізельки, а пергамент лишився в моїх руках. Лейтенант, певно,

боявся, щоб я не передумав, тож і поспішивсь так — ви ж бо знаєте, як ревно він цікавиться всім, що стосується природничих наук. Десь у цю, видно, хвилину я несвідомо й поклав той шматок пергаменту до кишені.

Ви пам'ятаєте, що, підійшовши до столу намалювати жука, я не знайшов паперу там, де він звичайно лежав. У шухляді теж нічого не було. Тоді я почав нишпорити по кишенях — може, де трапиться старий лист,— і раптом рукою намацав пергамент. Я так докладно змальовую всі обставини, за яких пергамент опинився у мене, бо вони дуже врізалися мені в пам'ять.

Вважайте мене за фантазера, як собі хочете, але я вже тоді відчув певний зв'язок між окремими явищами. Я з'єднав до купи дві ланки довгого ланцюга. На березі моря лежав човен, а неподалік валявся пергамент — таки пергамент, не папір! — із намальованим черепом. Ви, звичайно, спитаєте, де ж тут зв'язок? Я відповім, що череп, череп зі схрещеними кістками під ним,— це піратська емблема. У кожній сутичці пірати виступають під прапором із зображенням черепа.

Отже, то був пергамент, а не папір. А пергамент довготривкий, майже вічний. Для поточних записів до нього вдаються лише вряди-годи — хоча б тим, що й писати чи малювати на пергаменті важче, аніж на папері. Це міркування навіяло мені думку, що череп на пергаменті щось та має значити. Я також звернув увагу на форму пергаменту. Хоч один його ріжок і був колись обірваний, видно було, що первісно пергамент мав подовгасту форму. Це була саме така пергаментна смужка, на якій можна зробити пам'ятний запис, призначений для тривалого зберігання.

— Але ж ви самі сказали,— втрутився я,— що черепа не було на пергаменті, коли ви малювали свого жука! То як ви могли простежити якийсь там зв'язок між човном та черепом, якщо цей самий череп хтось — бозна-хто і як — намалював уже після вашого жука?

— Власне, тут і починається таємниця. Хоча якраз у цьому моменті мені було не так уже й важко її розв'язати. Мої міркування йшли в певному напрямку й неминуче припускали тільки один висновок. Я розважав приблизно так: коли я малював жука, ніякого черепа на пергаменті не було. Скінчивши, я передав малюнок вам і не спускав вас із ока, поки ви його тримали. Отже, це не ви намалювали черепа. І нікого іншого не було, хто б це міг зробити. Звідси випливає, що зробила це не людська рука. А проте, якось же череп постав на пергаменті!

Тоді я вирішив якнайчіткіше, в усіх подробицях, пригадати той вечір. І пригадав-таки. Надворі було холодно (рідкісний випадок, але ж який щасливий!), і в каміні палав вогонь. Я розігрівся з дороги й тому сів біля столу. Ви, однаке, присунули своє крісло ближче до

каміна. Тільки-но ви взяли від мене пергаменту й почали розглядати, як убіг Вовк, наш собака,— він кинувся до вас і передніми лапами скочив вам на груди. Лівою рукою ви стали гладити собаку, стримуючи його запал, а ваша права рука, що з пергаментом, упала між колін, зовсім близько до вогню. Я був навіть зляканий, щоб не зайнявся пергамент, і хотів застерегти вас, але ви вже самі піднесли руку й знову почали розглядати малюнок. Коли я відновив у пам'яті всі ці деталі, в мене не лишилося найменшого сумніву, що саме тепло спричинило появу черепа на пергаменті. Ви, безперечно, знаєте, що існують, і споконвіку існували, хімічні препарати для невидимих записів на папері або на пергаменті — прочитати їх можна лише після нагрівання. Кобальтова емаль, розчинена в царській горілці й розведена в чотирикратній за вагою кількості води, дає зелений колір. Перетоплений кобальт, розріджений у селітряному спирті, дає червоний. За якийсь час, коли папір чи пергамент вихолоне, колір зникає, але знов стає видимий при нагріванні.

Тепер я почав пильно вивчати зображення черепа. Зовнішні його обриси, ті, що ближчі до країв пергаменту, проступали набагато чіткіше, ніж внутрішні. Було, отже, ясно, що тепло діяло або недостатньо, або нерівномірно. Я негайно ж розпалив вогонь і рівномірно прогрів увесь пергамент. Спершу чіткішими зробилися тільки лінії черепа, але згодом у протилежному від черепа — по діагоналі — кутку пергаменту проступили на видноті обриси начебто якоїсь звірини. Ще пильніше глянувши, я побачив, що то мав бути кіт.

— Ха-ха! — вирвалося в мене.— Звісно, сміятися з вас мені не випадає, півтора мільйона це занадто поважна штука, аби жартувати, але ж не думаєте ви й третю ланку доточити до ланцюга! Знайти щось спільне між піратами й кішками?! Пірати, як відомо, до хатнього затишку не вельми охочі, тож і кішки їм ні до чого.

— Але ж я кажу, що там зображена була зовсім не кішка.

— Ет, кішка чи кіт — невелика різниця.

— Невелика, але є,— сказав Легран.— Ви, можливо, чули про капітана Кіда. Оце ж вам кіт і Кід. Я відразу зрозумів зображення кота немов своєрідний підпис-ієрогліф, як-от малюнок у ребусі або що. Я кажу «підпис», бо кота було намальовано саме в тому місці, де підписуються. А зображення черепа в протилежному по діагоналі кутку навіювало думку про герб чи печатку. Але мене збивало з пантелику те, що десь поділося головне в моєму гаданому документі: текст.

— Ага, ви сподівалися знайти якогось листа поміж гербом і підписом.

— Атож. Не знаю чому, але, власне кажучи, я мав таке передчуття, що мені страшенно поталанить. А може, то була не так певність, як просто надія? Ці дурні слова Джупітерові, що жук із щирого золота,— знаєте, вони дуже вплинули на мою уяву. Та й уся ця низка надзвичайних випадковостей і збігів! Завважте, що це все сталося саме в той, можливо,

єдиний холодний день року, коли треба топити в каміні, і що, якби не вогонь і якби не собака, і то якраз ту мить, я б так ніколи й не довідався про череп і не став би власником цього скарбу.

— Ну, а далі що? Мені дуже кортить довідатися, що було далі!

— Отже, слухайте. Ви, безперечно, чули, що існують тисячі туманних легенд про капітана Кіда і його спільників, ніби вони позакопували свої скарби десь на Атлантичному узбережжі. В основі цих легенд мусять лежати якісь дійсні факти. А що перекази ці живуть так довго й так уперто — це для мене доказ, що скарбів досі не знайдено. Якби Кід спершу заховав свою здобич, а опісля забрав, легенди навряд чи дожили б до наших днів у такій формі. Зверніть увагу, що в цих розповідях завжди мовиться про шукачів скарбу, але ніколи — про тих, хто його знайшов. Якби пірат сам віднайшов свої коштовності, всім цим історіям настав би кінець. Мені здавалося, що через якусь випадковість,— скажімо, загубивши запис про місце схованки,— він не зміг віднайти скарбу, і що про цю пригоду довідалися його послідовники,— бо інакше вони взагалі нічого не почули б ні про який схований скарб,— і стали марно шукати його, бо не знали де, і ось тоді й зродилися ці чутки та легенди, відомі тепер у цілому світі. Ви чули про якийсь більш-менш значний скарб, знайдений на узбережжі?

— Ніколи не чув.

— А проте ж багатства Кідові були незмірні, це кожен знає. І я був певен, що його скарб досі ще лежить у землі. Після цього ви, мабуть, не здивуєтесь моїй надії, ба навіть переконанню, що таким дивним шляхом знайдений пергамент має вказати мені місце, де закопано скарб.

— І що ж ви зробили далі?

— Я тоді ще більше нагрів пергамент над вогнем, але ніяких знаків не проступило. Тоді я подумав, чи не заважає, часом, бруд, і вирішив обмити пергамент теплою водою. Потому поклав його на сковороду, донизу тим боком, що з черепом, а сковороду поставив на жарівницю з деревним вугіллям. За кілька хвилин, коли сковорода добре прогрілась, я взяв пергамент і на превелику свою радість побачив розташовані в ряд так начебто цифри. Я знов поклав пергамент на сковороду і зачекав ще з хвилину. Коли я зняв сковороду з вогню і взяв пергамент, запис проступив повністю — ось зараз ви й самі побачите.

З цими словами Легран нагрів пергамент і дав мені. Поміж черепом та котом видніли такі знаки, незграбно виведені червоним чорнилом:

53ΔΔ = 305)) 6+ ; 4826) 4Δ§)) 4Δ) ; 806+ ; 48=8 || 60)) 85 ;:] 8+;:Δ+8=83(88) 5+ = ; 46 (; 88+ 96+ ? ; 8) +Δ (; 485) ; 5+ = 2 : +Δ (; 4956+ 2 (5+ - 4) 8 || 8+ ; 4069285;)) 6= 8) 4ΔΔ ; 1 (

$\Delta 9 ; 4 \ 8081 ; 8 : 8 \ \Delta \ 1 ; 48 = 85 ; 4) \ 485 = 528806 + 81 \ (\Delta 9; 48; (\ 88 ; 4 \ (\Delta ? \ 34 ; 48) \ 4 \ \Delta ; 161 ; : 188 ; \Delta ? ;$

— Але мені щось від цього анітрохи не проясніло,— промовив я, віддаючи Легранові пергамент.— Навіть за всі коштовності Голконди я б не зміг розгадати цієї загадки.

— А проте розгадка тут зовсім не така важка, як може видатися з першого погляду,— сказав Легран.— Ці знаки й цифри утворюють шифр, тобто в них криється певний зміст. Але з того, що я чув про Кіда, можна було зробити висновок, що він не здатний був укласти вигадливої криптограми. Отож я вирішив, що цей код не складний — тобто саме такий, який може здатись нерозвиненій уяві моряка абсолютно нерозв'язним.

— І ви таки розгадали цей шифр?

— Безперечно! Я ж розгадував шифри й у тисячу разів важчі. Завдяки обставинам та й власним своїм нахилам я зацікавився був такими ломоголовками і переконався, що навряд чи хто може загадати таку закручену загадку, якої хтось інший, відповідно спрямувавши свою винахідливість, не зміг би розгадати. Власне кажучи, коли знаки виступили чітко, я вже не мав сумніву, що зумію розшифрувати зміст документа.

У даному разі, як і завжди при шифрованих записах, найперше постало питання про мову. Адже принцип розв'язання криптограми, надто ще коли шифр простіший, залежить від мовних особливостей тексту. Назагал тут немає ніякої іншої ради, як перепробувати одну по одній усі відомі тобі мови, аж поки натрапиш на ту, що треба. Що ж до ось цього шифру, то підпис усував усі труднощі. Зображений кіт означав, що йдеться про капітана Кіда, англійця, котрий, звісна річ, користувався англійською мовою. Якби не це міркування, я почав би з іспанської чи французької мов, до яких,— що й природніше припустити,— вдався б пірат з іспанських морів. Наразі, отже, я зупинився на англійській мові.

Як ви бачите, запис на пергаменті не має поділу на слова, що значно ускладнює завдання. Якби текст не йшов усуціль, я почав би з того, щоб відшукати й зіставити найкоротші слова, і, натрапивши на слова з однієї літери, як-от англійське «I» (займенник «я»), вважав би, що успіху досягнуто. Але оскільки поділу на слова не було, то спершу мені довелося підрахувати, які знаки вжито частіше, а які рідше. Підрахунки дали таку таблицю:

Знак	«8»	вжито	34	рази,
знак	«;»	вжито	27	разів,
знак	«4»	вжито	19	разів,

знак	«.)»	ВЖИТО	16	разів,
знак	«Δ»	ВЖИТО	15	разів,
знак	«+»	ВЖИТО	14	разів,
знак	«5»	ВЖИТО	12	разів,
знак	«6»	ВЖИТО	11	разів,
знак	«=»	ВЖИТО	8	разів,
знак	«1»	ВЖИТО	7	разів,
знак	«0»	ВЖИТО	6	разів,
знаки	«9» і «2»	ВЖИТО	по 5	разів,
знаки	«:» і «3»	ВЖИТО	по 4	рази,
знак	«?»	ВЖИТО	3	рази,
знак	« »	ВЖИТО	2	рази,
знаки	«§», «←» і «J»	ВЖИТО	по 1	разу.

В англійській мові, як відомо, на письмі найчастіше зустрічається літера *e*. У міру дедалі меншої частотності літери розташовуються так: *a o i d h n r s t u y c f g l m w b k p q x z*. Літеру *e*, однак, вживають куди частіш проти інших, взагалі важко знайти речення, де б вона не переважала.

Таким чином, уже на самому початку ми маємо основу для чогось більшого, аніж просто гадання. Користь від складеної таблиці очевидна, хоча в даному разі вона допоможе нам лише попервах. Ми почнемо з того, що під найчастіше вживаний знак 8 підставимо літеру *e*. Щоб перевірити слушність нашої підстановки, пригадаймо той факт, що в англійських словах літера *e* дуже часто подвоєна (в таких словах, як *meet, fleet, speed, seen, been, agree* тощо). Коли ми заглянемо в нашу криптограму, то побачимо, що знак 8 тут вжито двічі в ряд разів із п'ять, якщо не більше, хоч сам запис коротенький.

Отже, можемо вважати, що 8 це *e*. Далі, з усіх англійських слів найуживаніше *the*, означений артикль. Тепер подивімося, чи не знайдемо тут сполучень трьох, щоразу розташованих у тій самій послідовності знаків, з яких останнім знаком було б 8. Якщо знайдемо такі сполучення, вони найімовірніше означатимуть слово *the*. Приглянувшись, ми й справді знаходимо не менш як сім разів повторене сполучення знаків ;48. Таким

чином, можемо вважати, що крапка з комою це t , 4 це h , а δ — це e . В цьому останньому ми вже добре пересвідчилися. Це вже посуває нас набагато вперед.

Розшифрувавши ціле одне слово, ми можемо встановити перші й останні літери багатьох інших слів, що дуже важливо. Ось візьмімо хоча б передостаннє сполучення ;48 — це майже наприкінці. Перший після δ знак, крапка з комою, як ми знаємо, починає нове слово. З шести подальших, після the , знаків п'ять нам уже відомо. Підставляємо замість знаків літери i , замінивши невідому літеру крапкою, записуємо: $t.eeth$.

Літери th доводиться відразу відкинути, бо такого закінчення не має жодне англійське слово зі стількох літер, що починається з t . У цьому легко пересвідчитись, підставляючи на порожнє місце одну по одній усі літери абетки. Залишається, отже,

$t.ee$.

Перебравши, якщо потрібно, усю абетку, знаходимо єдине можливе прочитання — $tree$, тобто «дерево». Маємо, таким чином, ще одну літеру — r , зображену в шифрі як $($, і можемо прочитати вже два слова поспіль:

$the\ tree$.

Трохи далі бачимо знову сполучення ;48, тобто the . Випишім тепер цей уривок тексту поміж відомими нам словами:

$the\ tree\ ;4(\Delta?34\ the$.

Підставивши вже розшифровані літери, маємо:

$the\ tree\ thr\Delta?3h\ the$.

З крапками замість невідомих літер уривок виглядатиме так:

$the\ tree\ thr...h\ the$

Тут одразу напрошується слово $through$, «через», що дає нам ще три літери — o , u і g , зашифровані відповідно знаками Δ , $?$ і 3 .

Пильно приглянувшись тепер до сполучень розшифрованих уже знаків у криптограмі, знаходимо неподалік від початку запис

83(88

тобто $egree$, що, безперечно, означає слово $degree$ («градус») без першої літери. Звідси маємо ще одну літеру — d (знак $=$).

Поминувши чотири знаки після слова $degree$, бачимо сполучення

;46(;88+

або ж, якщо під розшифровані знаки підставити літери, а нерозшифрований знак замінити на крапку —

$th.rtee$

На думку одразу спадає слово *thirteen*, тобто «тринадцять», що дає нам ще дві нових літери, *i* та *n*, у криптограмі відповідно *b* та *+*.

Звертаємось тепер до початку шифрованого запису:

53ΔΔ=

Після підстановки одержуємо:

.good

Звідси бачимо, що перший знак це *a*, неозначений артикль, а перші два слова це *A good* («добрий»).

Щоб уникнути плутанини, складімо табличку розшифрованих знаків, розташувавши їх за абеткою:

5	означає	<i>a</i>
=	означає	<i>d</i>
8	означає	<i>e</i>
3	означає	<i>g</i>
4	означає	<i>h</i>
6	означає	<i>i</i>
+	означає	<i>n</i>
Δ	означає	<i>o</i>
(	означає	<i>r</i>
?	означає	<i>t</i>

Розшифровано, отже, десять найважливіших літер. Гадаю, нема потреби докладно зупинятись на тому, як я розшифрував решту. В усякому разі, ви, мабуть, переконалися, що такого роду криптограми не дуже важко розгадувати, знаючи їхню будову. Але майте на увазі, що ця криптограма належить до найпростіших. Залишається дати вам повний текст розшифрованого запису на пергаменті. Отже, прошу:

«A good glass in the Bishop's hostel in the Devil's seat twenty one degrees and thirteen minutes northeast and by north main branch seventh limb east side shoot from the left eye of the death's-head a bee-line from the tree through the shot fifty feet out».

(«Добре скло в єпископовім заїзді на чортовім сідалі двадцять один градус і тринадцять мінут північ-північ-схід головний сук сьома гілляка східний бік стріляй з лівого ока мертвої голови пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів»).

— Але загадка поки що так і не розв'язалася,— зауважив я.— Як видобути хоч який-небудь глузд з усіх цих «чортових сідал», «мертвих голів» та «єпископових заїздів»?

— Маєте рацію,— погодився Легран,— як на перший погляд, ясності тут мало. Головне, що я мав тепер зробити,— це розчленувати текст на логічно зв'язані між собою фрази.

— Тобто поставити знаки пунктуації?

— Атож, можна сказати й так.

— І як же вам це пощастило?

— Я бачив, що укладач криптограми зумисне писав усі слова всуціль, щоб важче було її розгадати. Ну, а коли за таке діло береться хтось не аж надто тямущий, він майже неодмінно переборщить. Там, де йому в процесі писання трапиться кінець речення чи слова, він конче намагатиметься дальший знак поставити якнайближче до попереднього. Ось пригляньтесь до криптограми, й ви легко помітите п'ять таких місць. Виходячи з цього, я так помежував текст:

«Добре скло в єпископовім заїзді на чортовім сідалі — двадцять один градус і тринадцять мінут — північ-північ-схід — головний сук сьома гілляка східний бік — стріляй з лівого ока мертвої голови — пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів».

— Проте від цього межування мені зовсім не стало ясніше,— сказав я.

— В перші дні мені теж так само,— відповів Легран.— А тим часом я заходився ревню розпитувати кожного, чи не знає хто поблизу Салівенового острова будівлі під назвою «єпископів заїзд». Нічого не довідавшись, я вже мав намір розширити смугу обстежень і повести їх систематичніше, коли це одного ранку мені раптом спало на думку: а може, цей «єпископів заїзд» якось стосується давнього роду Біскопів, що колись володів старовинною садибою за чотири милі на північ від острова. Я подався на плантацію і розпитав тамтешніх старих негрів. Нарешті одна старенька бабця сказала, що чула про такий собі «єпископів заїзд» і, може, навіть і покаже мені туди дорогу, тільки що то зовсім не заїзд, ані шинок, а просто висока скеля.

Я пообіцяв їй добре віддячити за клопіт, і вона, трохи повагавшись, погодилася провести мене. Знайшли ми те місце без будь-яких труднощів, і, відпустивши негритьянку,

я став розглядатися довкола. «Заїзд» виявився нагромадженням диких урвищ та скель, найвища з яких стояла трохи осторонь і скидалася на штучну споруду.

Я видерся на вершечок цієї скелі й зупинився, не знаючи, що ж робити далі.

Коли я так роздумував, погляд мій упав на вузький прискалок на східному узбіччі скелі, десь так за ярд нижче від вершини. Цей прискалок виступав наперед дюймів на вісімнадцять і був не більш як фут завширшки, а заглибина в скелі саме понад ним робила його трохи подібним до крісла з увігнутою спинкою, що були модні за наших прадідів.

Я здогадався, що це і є «чортове сідало», згадане в криптограмі; тепер таємниця була неначебто розв'язана.

«Добре скло», ясна річ, означало не що інше, як підзорну трубу — моряки-бо часто вживають слово «скло» в такому значенні. Отже, тут, як я відразу збагнув, треба було вдатися до підзорної труби, до того ж дивитись у неї з точно визначеної позиції. А «двадцять один градус і тринадцять мінут» та «північ-північ-схід» означали, безперечно, спрямування труби. Страшенно збуджений своїми відкриттями, я поспішив додому, озброївся підзорною трубою й вернувся на скелю.

Зійшовши на виступ, я виявив, що сидіти там можна лише в одній певній позі. Це підтверджувало мій попередній здогад. Я взявся за трубу. «Двадцять один градус і тринадцять мінут» — це, звичайно, була висота понад видимим обрієм, оскільки напрямок по горизонталі недвозначно вказували слова «північ-північ-схід». Цей напрямок я визначив за кишеньковим компасом, а тоді, піднісши трубу під кутом десь так у двадцять один градус, став обережно водити нею вгору-вниз, аж поки увагу мою привернув круглий отвір чи то просвіт у листі величезного дерева, що вдалині підносилося над усіма своїми сусідами. Посеред того просвіту я помітив білу цятку, але що воно таке, спершу не міг розгледіти. Відрегулювавши фокус труби, я глянув ще раз і побачив, що то людський череп.

Відкриття це так піднесло мене на душі, що й уся загадка видалась розгаданою. Адже ясно було, що слова «головний сук сьома гілляка східний бік» могли означати лише розташування черепа на дереві, а вказівка «стріляй з лівого ока мертвої голови» також дозволяла тільки одне тлумачення, коли йшлося про пошук захованого скарбу. Я міркував так: якщо опустити до землі кулю, пропущену крізь лівий очний отвір черепа, і провести пряму лінію від найближчої точки стовбура через «постріл» (тобто місце, куди впала куля) далі на п'ятдесят футів, то саме там і буде місце, де ймовірно закопано скарб.

— Ваш хід думок,— зауважив я,— здається напрочуд ясным, простим і переконливим, дарма що здогади трохи й химерні. Але що ви зробили, коли вибралися з «єпископового заїзду»?

— Вивчив якнайуважніше дерево, щоб його опісля розпізнати, і рушив додому. Проте щойно я зліз із «чортового сідала», як круглий просвіт зник, і марно я силкувався побачити бодай проблеск його. Ось це й видалося мені найхитрішим в усій справі (в чому я добре пересвідчився після кількох спроб),— що круглий просвіт видко лише з одного місця, з вузького прискалка на скелі.

У цій подорожі до «єпископового заїзду» мене супроводив Джупітер, який, звісно, помітив, що останні тижні я став якийсь чудний, і тепер не покидав мене самого ні на хвилину. Але другого ранку, вставши ще вдосвіта, я спромігся нишком вишмигнути з дому і одинцем подався в гори розшукувати те дерево. Врешті я таки знайшов його, хоч і добре попомучився. А коли я пізно вернувся додому, служник хотів мене віддухопелити. Ну, а решту пригод ви знаєте не згірше за мене.

— Коли ми вперше копали,— сказав я,— то схибили місцем, певно, через те, що Джупітер з дурного свого розуму опустив жука із правої очниці черепа замість лівої, так?

— Саме через це. На місці нашого «пострілу», тобто де ми забили кілочок під деревом, відхилення становило тільки зо два дюйми, і якби скарб там було й закопано, така похибка анітрохи б не зашкодила. Але ж «постріл» і найближча точка дерева вказували тільки напрямом, тож-бо що далі ми відходили від дерева, більшало й відхилення, і за п'ятдесят футів відстані скарб залишився зовсім осторонь. Якби не моє найглибше переконання, що скарб таки справді десь неподалік, уся наша праця пішла б намарне.

— Гадаю, цю химерію з черепом, щоб кулю неодмінно пропустити крізь очницю черепа, навів Кідові піратський прапор. Кідові не бракувало поетичної уяви, коли він зробив так, щоб шлях до його скарбу вказувала ця зловісна емблема.

— Можливо; хоч я схильний думати, що в даному разі тверезий глузд заважив не менше, ніж поетична уява. Невелика річ, щоб її побачити з «чортового сідала», повинна бути біла, а щодо білини ніщо не зрівняється з людським черепом: від усяких негод він тільки білішає.

— А цей ваш проречистий тон, оці вимахування жуком? Це щось украй дивне. Я був певний, що ви збожеволіли. І чом ви хотіли опустити з очниці черепа неодмінно жука, а не кулю?

— Та, щиро кажучи, мене трохи роздратували ваші натяки, що я, мовляв, з'їхав з глузду, тож я нишком поклав собі відплатити вам невеличкою містифікацією. Через це я й вимахував жуком, і через це ж таки надумав опустити його з дерева. До речі, на цей намір наштотхнуло мене якраз ваше зауваження, що жук дуже важкий.

— Ага, розумію. Тепер лишається тільки ще одне з'ясувати. Оці скелети, що в ямі,— звідки вони могли взятися?

— Про це я знаю не більше за вас. Можливе, одначе, лиш одне правдоподібне пояснення — хоча й страшно уявити собі таку нелюдську жорстокість. Звісна річ, Кідові — якщо це справді Кід заховав скарб, у чому я не маю сумніву,— Кідові хтось мусив допомагати у цій роботі. А коли основну частину роботи було виконано, він, мабуть, вирішив, що усунути зайвих свідків не завадить. Два-три удари кайлом, коли його помічники ще поралися в ямі,— і було вже по всьому. А проте, може, тих ударів знадобилося десяток, хто зна...

Артур Конан Дойл

Записки про Шерлока Холмса. Пістрява стрічка

(переклад М. А. Дмитренка)

Переглядаючи свої записи про більш як сімдесят пригод Шерлока Холмса, які я вів протягом останніх восьми років, і вивчаючи методи свого друга, я бачу між них багато трагічних, кілька кумедних, чимало дивних, але не можу назвати бодай однієї банальної, бо Холмс, працюючи з любові до мистецтва, а не заради грошей, ніколи не брався за розслідування, якщо справа не обіцяла чогось надзвичайного, навіть фантастичного.

З усього цього різноманіття я, проте, не можу пригадати нічого винятковішого за випадок, пов'язаний із добре відомою у графстві Суррей родиною Ройлоттів із Стоук-Морана. А подія, про яку я хочу тут розповісти, трапилася десь невдовзі по нашому знайомстві, коли ми з Холмсом, тоді ще обоє нежонаті, наймали разом квартиру на Бейкер-стріт. Можливо, я опублікував би свій звіт про цю пригоду й раніше, але свого часу я запрявся тримати все в таємниці і звільнився від свого слова лише місяць тому, коли передчасно померла жінка, якій я його дав. Не зашкодить розповісти про всі факти ще й тому, щоб пролити на них справжнє світло, бо маю підстави вважати, що сила-силенна чуток про смерть доктора Грімсбі Ройлотта зображує справу ще жахливішою, ніж вона була насправді.

Це було на початку квітня 1883 року. Прокинувшись одного ранку, я побачив, що Шерлок Холмс, уже одягнений, стоїть біля мого ліжка. Як правило, він уставав пізно, але зараз годинник на каміні показував чверть на восьму, і тому я глянув на свого друга не без подиву, можливо, навіть дещо роздратовано, бо сам ніколи не зраджую своїх звичок.

— Даруйте, що розбудив вас, Ватсоне,— сказав Шерлок Холмс,— але сьогодні всі так чинять. Спочатку розбудили місіс Хадсон, вона розбудила мене, а я — вас.

— А що таке? Пожежа?

— Ні, клієнтка. Приїхала якась молода леді, вона, здається, дуже схвильована й будь-що бажає зустрітися зі мною. Зараз вона чекає у вітальні. Ну, а коли молоді жінки мандрують по Лондону в таку ранню годину й піднімають людей з ліжок, то, гадаю, в них є на це досить поважні причини. Якщо ж справа виявиться цікавою, ви, не сумніваюся, захочете почути все з самого початку. От я й подумав, що треба покликати вас, щоб ви мали таку можливість.

— Дорогий друже, було б шкода з неї не скористатися. Для мене не існувало більшої втіхи, як стежити за Холмсом, коли він займався своєю професійною справою, і захоплюватися його швидкими умовиводами, які, дарма що здавалися майже

інтуїтивними, завжди були логічно обґрунтовані. Саме завдяки цьому Холмс і розплутував усе, за що брався.

Я квапливо одягнувся й за кілька хвилин був готовий супроводити свого друга. Коли ми спустились униз до вітальні, біля вікна сиділа вдягнута в усе чорне із густою вуаллю на обличчі дама. Побачивши нас, вона підвелась.

— Доброго ранку, пані,— привітно мовив Холмс.— Мене звуть Шерлок Холмс. А це мій близький друг і помічник лікар Ватсон, в присутності якого ви можете говорити так само відверто, як і зі мною. Дуже добре, що місіс Хадсон здогадалася затопити камін. Прошу вас, сідайте ближче до вогню, а я зараз накажу принести вам чашечку гарячої кави, бо ви, бачу, тремтите.

— Я тремчу не від, холоду,— стиха відказала жінка, пересідаючи до каміна.

— А чому?

— Зі страху, містере Холмсе. Навіть більше, з жаху. На цім слові вона підняла вуаль, і ми побачили, в якому вона жалюгідному стані: змарніла, аж сіра, неспокійні очі злякано бігають, немов у зацькованої тваринки. Риси обличчя, фігура — усе засвідчувало, що їй не більше тридцяти років, але у волоссі вже з'явилася передчасна сивина, і виглядала вона стомленою й виснаженою.

Шерлок Холмс ковзнув по ній своїм швидким, проникливим поглядом.

— Вам не треба боятись,— заспокійливо мовив він, нахилившись уперед і поплескавши її по руці.— Я певен, що ближчим часом ми все владнаємо. Я бачу, ви приїхали поїздом сьогодні вранці.

— Хіба ви мене знаєте?

— Ні. Але за вашою лівою рукавичкою я помітив квиток на зворотну дорогу. Ви вирушили в путь рано-вранці і, перш ніж дістатися до станції, довго їхали розгаслим путівцем на бідарці.

Дама рвучко сіпнулася і спантеличено глянула на мого друга.

— В цьому, любя пані, ніякої таємниці немає,— мовив він, усміхаючись.— Лівий рукав вашої жакетки заляпано грязюкою не менш як у семи місцях. Плями зовсім свіжі. А бідарка, як ніякий інший екіпаж, обляпує їздця болотом, надто коли сидіти від кучера по ліву руку.

— Хай би як ви дійшли своїх висновків, але все було саме так,— сказала вона.— Перед шостою я виїхала з дому, о двадцятій хвилині на сьому була в Лезерхеді і першим поїздом прибула в Лондон, на вокзал Ватерлоо. Сер, я не можу більше терпіти такого нервового напруження, я збожеволю, якщо так триватиме й далі. В мене немає нікого, хто міг би мені допомогти, нікого, за винятком однієї людини, яка прихильна до мене, але в даній

ситуації вона мене не розуміє... Я чула про вас, містере Холмсе, від місіс Фарінтош, якій ви стали в пригоді у гірку для неї годину. Вашу адресу дала мені вона. О сер, чи не зможете ви зарадити і моїй біді або кинути хоч якийсь промінчик на той непроглядний морок, що мене оточує? Зараз я не маю можливості належно винагородити вас за вашу послугу, але через місяць-два я вийду заміж із правом розпоряджатися своїми прибутками, й тоді ви переконаєтесь, що я вмію бути вдячною.

Холмс повернувся до свого письмового столу, відімкнув шухляду, дістав записника й зазирнув у нього.

— Фарінтош... — сказав він. — Так, так, пригадую той випадок із опаловою тіарою... Це було ще до нашого знайомства, Ватсоне. Можу вас запевнити, пані, що буду щасливий приділити вашій справі стільки ж уваги, скільки приділив справі вашої подруги. Що ж до винагороди, то моя робота і є для мене винагородою, але ви вільні відшкодувати у зручний для вас час ті витрати, на які я, можливо, буду змушений піти. А зараз прошу ознайомити нас з усім, що може допомогти нам скласти думку про вашу справу.

— О леле! — відповіла наша відвідувачка. — Весь жах мого становища в тому, що причини моїх страхів настільки туманні, а підозри ґрунтуються на таких дрібницях, особливо для людей сторонніх, що навіть той, до кого першого я маю право звернутись по допомогу й пораду, дивиться на всі мої розповіді як на вигадки нервової жінки. Він, певна річ, так не каже, але я вчуваю це в його заспокійливих словах, у тому, як він відводить очі. Я чула, містере Холмсе, що ви вмієте як ніхто інший збагнути найрізноманітніші пороки людського серця. Ви можете порадити, як мені поводитися серед тих небезпек, що мене оточують.

— Я весь увага, пані.

— Мене звуть Хелін Стоунер, я живу в домі свого вітчима — останнього представника одного з найстаровинніших в Англії саксонських родів Ройлоттів зі Стоук-Морана, що на західному кордоні графства Суррей.

Холмс ствердно кивнув головою.

— Мені знайоме це ім'я, — мовив він.

— Були часи, коли ця родина належала до найбагатших в Англії, її володіння сягали Беркшіру на півночі й Хемпшіру на заході. Проте в минулому столітті четверо спадкоємців один за одним виявились людьми непутящими, марнотратними, а після них, під час регентства, усе, що лишилося, перейшло до рук картяра, і він довів родину до зuboжіння. Після нього залишився невеликий клатик землі та будинок, споруджений двісті років тому, а нині заставлений і перезаставлений. Останній поміщик із цього роду ледве там животів, ведучи жахливе життя нужденного аристократа. Його єдиний син,

теперішній мій вітчм, бачачи, що треба пристосовуватись до нових умов, позичив у якогось родича гроші, закінчив університет, одержав диплом лікаря й поїхав у Калькутту, де завдяки своїй професійній майстерності й сильному характеру здобув широку практику. Якось у його домі було вчинено крадіжку, й він, розлютившись, убив свого дворецького-тубільця. Ледве уникнувши смертної кари й відсидівши чимало років у в'язниці, лікар Ройлотт повернувся до Англії похмурою й розчарованою людиною.

В Індії він одружився з моєю матір'ю, місіс Стоунер, молодою вдовою генерал-майора артилерії, який служив у Бенгалії. Ми із сестрою Джулією були близнятами, і коли мати знову вийшла заміж, нам сповнилось по два роки. Маючи значні статки, що давали не менш як тисячу фунтів прибутку на рік, мати на час, поки ми будемо жити разом, передала всі права на цей прибуток лікареві Ройлотту з умовою, що він виділить кожній із нас певну щорічну суму, якщо ми повиходимо заміж. Невдовзі після нашого повернення до Англії моєї матері не стало: вісім років тому вона загинула в залізничній катастрофі під Кру. Після її смерті лікар Ройлотт облишив спроби одержати практику в Лондоні й разом із нами оселився в родинному будинку в Стоук-Морані. Грошей, що їх залишила моя мати, цілком вистачало на всі наші потреби, і, здавалося, ніщо не потьмарить нашого життя.

Та з вітчмом сталися дивні зміни. Замість того, щоб заприятелювати з сусідами, які спочатку були дуже зраділи з того, що Ройлотт із Стоук-Морана вернувся в своє родинне гніздо, і обмінюватися з ними візитами, він замкнувся в своєму будинку і якщо виходив з нього — до речі, це траплялося досить рідко, — то лише для того, щоб люто полатися з усіма, хто трапляється йому на очі. Нестриманість, що межує з безумством, — це спадкова риса по чоловічій лінії в родині Ройлоттів. Вона, певно, ще більше посилилась у мого вітчма через тривале перебування в тропіках. Він зчиняв сварку за сваркою, дві з них закінчились у поліції, і нарешті зробився пострахом для всієї округи. Побачивши його, люди просто тікають, бо сила в нього страшна, і коли він розгнівається, то абсолютно не володіє собою.

Минулого тижня він кинув у річку через парапет набережної місцевого коваля, і мені вдалося відвернути ще один публічний скандал тільки тим, що я віддала потерпілому всі гроші, які змогла зібрати. У вітчма немає ніяких друзів, крім мандрівних циган, він дозволяє цим волоцюгам ставати табором на тих кількох акрах порослої ожиною землі, що залишилася від родового маєтку, а іноді, користуючись гостинністю цих циган, тижнями мандрує разом з ними. Ще він має пристрасть до індійських тварин, їх надсилає йому з Індії його постачальник, і зараз у нього по садибі вільно розгулюють гепард і бабуїн, яких селяни бояться так само, як і їхнього хазяїна.

З моєї розповіді ви можете зробити висновок, що наше життя — моєї бідолоашної сестри Джулії і моє — було не дуже приємним. Ніхто не хотів працювати у нас прислугою, і тривалий час ми робили всю роботу в домі самі. Сестрі ледве виповнилось тридцять років, коли вона померла, але волосся в неї вже починало сивіти, як от зараз у мене.

— То ваша сестра померла?

— Так, рівно два роки тому, і саме про її смерть я й хочу вам розповісти. Ви, безперечно, розумієте, що ми майже не зустрічалися з людьми нашого віку й нашого кола. Проте в нас була тітка, незаміжня сестра нашої матері міс Гонорія Вестфейл, вона й зараз живе біля Харроу, отже, іноді нам дозволялось трохи погостювати в неї. Два роки тому Джулія поїхала туди на Різдво й зустрілася там з відставним флотським майором, з яким вона й заручилася. Вітчим дізнався про ці заручини, коли сестра повернулась додому, й не заперечував проти цього шлюбу, але за два тижні до весілля сталося страшне нещастя, яке позбавило мене моєї єдиної подруги.

Шерлок Холмс сидів із заплющеними очима, відкинувшись на спинку крісла й підклавши під голову диванну подушечку. Раптом він підвів голову й позирнув на відвідувачку.

— Дуже вас прошу, будьте точні щодо подробиць,— попросив він.

— Мені легко бути точною, бо кожна подія того жахливого часу назавжди закарбувалась у мене в пам'яті...

Як я вже сказала, наш будинок дуже старий, і зараз ми мешкаємо тільки в одному його крилі. На першому поверсі цього крила знаходяться спальні, в центральній частині будинку — вітальні. Перша від середини спальня доктора Ройлотта, друга — моєї сестри, а третя — моя. Спальні між собою не сполучаються, але всі виходять у спільний коридор. Я розповідаю зрозуміло?

— Цілком.

— Вікна всіх трьох кімнат виходять на газон. Тієї фатальної ночі лікар Ройлотт пішов до своєї спальні рано, але ми знали, що спати він не ліг, бо моїй сестрі завадив запах міцних індійських сигар, які він має звичку курити, і вона прийшла до мене. Якийсь час ми балакали з нею про її весілля, а об одинадцятій годині вона встала й намірилась іти до себе. Підійшовши до дверей, вона обернулася.

«Скажи мені, Хелін,— спитала вона,— чи ти хоч раз чула, як хтось свистить уночі?»

«Ніколи не чула»,— відповіла я.

«Думаю, що свистіти, коли спиш, неможливо».

«Авжеж, неможливо. А в чім річ?»

«Бачиш, останнім часом щонаочі, приблизно годині о третій, я завжди чую тихе виразне посвистування. Сон у мене чутливий, і це посвистування мене будить. Не розумію тільки, звідки воно лине — чи то із сусідньої кімнати, чи то з газону. От мені й спало на думку спитати тебе, чи ти теж його чуєш».

«Ні, не чую. Мабуть, свистять ці осоружні цигани».

«Цілком можливо. Проте якби посвистування долиняло з газону, то ти теж чула б його».

«Ну, сон у мене набагато міцніший, ніж у тебе».

«Е, хай би що там було, все це пусте»,— усміхнулася сестра, виходячи, і за хвилину я почула, як в замку її дверей повернувся ключ.

— Он як? — промовив Холмс.— Ви завжди замикалися на ніч?

— Завжди.

— А чому?

— Я, здається, вже казала вам, що лікар тримав гепарда й бабуїна. Ми не почувалися безпечно, якщо не замикались на ніч.

— Тепер розумію. Прошу вас, розповідайте далі.

— Тієї ночі я не могла спати. Мене непокоїло невиразне передчуття якогось нещастя. Ми з сестрою, як ви пам'ятаєте, були близнятами, а ви знаєте, якими тонкими є узи, що зв'язують їхні душі. Ніч була жаклива: завивав вітер, у шибки періщив дощ. І раптом серед усієї цієї гуркотняви пролунав пронизливий, переляканий жіночий крик. То кричала моя сестра. Я зірвалась з ліжка, накинула на себе шаль і вибігла в коридор. Коли відчиняла двері, мені здалося, ніби я чую тихий посвист, саме такий, як розповідала сестра, але за мить він змінився якимось брязкітливим звуком, неначе на підлогу впало щось металеве. Підбігши до сестриної спальні, я побачила, що замок відімкнуто й двері повільно розчиняються. Охоплена жахом, я мовчки дивилась на них, не знаючи, хто або що з них вийде. І от при світлі лампи, яка горіла в коридорі, я побачила за порогом свою сестру з поплотнілим від жаху обличчям — вона простягала руки, неначе шукаючи допомоги, й хиталася, мов п'яна. Кинувшись до неї, я обхопила її руками, але в цю мить ноги їй підігнулися, і вона впала додолу. Її руки й ноги аж виламувало в страшних судорогах, усю її корчило від нестерпного болю. Спершу я була подумала, що вона мене не впізнала, але коли я схилилась над нею, вона раптом скрикнула тихим голосом, що я довіку не забуду:

«Боже мій, Хелін!.. Це — стрічка!.. Пістрява стрічка!» Вона силкувалася ще щось сказати, показуючи пальцем у бік лікаревої кімнати, але новий напад судорог урвав її мову. Я вибігла в коридор, голосно гукаючи вітчима, й побачила, що він у халаті вже

виходить зі своєї кімнати, поспішаючи до мене. Коли він підійшов до сестри, вона була непритомна, і хоч він улив їй у рот коньяку й послав по сільського лікаря, всі зусилля виявились марними, і вона, повільно згасаючи, померла, не прийшовши до пам'яті. Так жахливо кінчила своє життя моя улюблена сестра.

— Почекайте хвилиночку,— попрохав Холмс.— Ви певні, що чули посвистування і металевий звук? Чи можете ви в цьому заприсягтися?

— Про це мене питав і слідчий. Я майже переконана, що чула ці звуки, а проте гуркіт бурі й потріскування старого будинку могли ввести мене в оману.

— Ваша сестра була одягнена?

— Ні, на ній була лише нічна сорочка. У правій руці в неї знайшли обгорілого сірника, а в лівій — сірникову коробку.

— Це каже про те, що вона запалила сірника й роздивлялася довкіл себе, коли її щось стривожило. Важлива деталь. А які висновки зробив слідчий?

— Він дуже уважно дослідив цю справу, бо поведінка лікаря Ройлотта давно зажила у графстві поганої слави, але не зміг відшукати ніяких причин смерті моєї сестри. Під час слідства я засвідчила, що двері її кімнати було замкнено зсередини, а вікна щонаочі зачинялись старовинними віконницями з широкими залізними штабами. Стіни було уважно обстежено й з'ясовано, що вони цілі, підлогу пильно досліджено. Камінний димар хоч і широкий, але його перекриває аж чотири великих каглянки. Отже, немає сумніву, що сестра була сама-самісінька, коли до неї підкралася смерть. До того ж на її тілі не знайшли ніяких слідів насильства.

— А як щодо отрути?

— Лікарі досліджували небіжчицю й на отруту, але теж нічого не виявили.

— Від чого ж тоді померла ця нещасна?

— На мою думку, вона померла з самого переляку й нервового потрясіння, проте я не можу собі уявити, що саме так злякало її.

— А чи були в той час у ваших володіннях цигани?

— Так, то одні, то інші постійно живуть у нас.

— А як ви можете пояснити слова вашої сестри про якусь стрічку, пістряву стрічку?

— Іноді мені здається, що це — просто марення, а іноді — що вони стосуються якогось гурту людей, можливо, тих самих циган. От тільки не знаю, чи могли їхні строкаті хустки, що їх вони так любляють носити, викликати в сестри таку химерну асоціацію.

Холмс похитав головою з виглядом людини, яку подібне припущення аж ніяк не задовольняє.

— Справа ця дуже темна,— мовив він.— Прошу, будь ласка, розповідайте далі.

— Відтоді минуло два роки, і до останнього часу життя моє було ще самотнішим, ніж завжди. Але місяць тому один мій друг, якого я знаю багато літ, зробив мені честь, попросивши моєї руки. Його звуть Армітідж, Персі Армітідж, він другий син містера Армітіджа з Крейн-Вотера, що біля Редінга. Мій вітчим не заперечував проти нашого шлюбу, і навесні ми маємо повінчатися. Два дні тому в західному крилі будинку почався якийсь ремонт, стіну до моєї спальні було пробито, і я мусила перебратись до кімнати, де померла моя сестра, і спати в тому самому ліжку, де спала вона. І уявіть мій жах, коли минулої ночі, лежачи без сну і думаючи про її страшну долю, я раптом почула в нічній тиші тихе посвистування, яке було вісником смерті сестри. Я схопилася з ліжка й засвітила лампу, але нічого в кімнаті не побачила. Знову лягти спати я не змогла, бо була надто стривожена, тому одяглася і, щойно розвиднілось, вислизнула з будинку, найняла візника біля готелю «Корона», дісталася Лезерхеда, а звідти вранці приїхала сюди з єдиною метою — побачити вас і попрохати вашої поради.

— Ви вчинили мудро,— зауважив мій друг.— Але чи все ви мені розповіли?

— Так, усе.

— Міс Стоунер, ви розповіли не все. Ви вигороджуєте свого вітчима.

— Що ви хочете цим сказати?

Замість відповіді Холмс відкинув гарний мереживний рюш на руці нашої відвідувачки, яку вона поклала собі на коліно. На білому зап'ястку чітко проступало п'ять синьо-червоних плям: чотири поряд і п'ята навпроти них — від великого пальця.

— З вами поводитися жорстоко,— мовив Холмс.

Дівчина густо почервоніла й квапливо прикрила вкриту синцями руку.

— Мій вітчим надто суворий,— відповіла вона,— і, мабуть, сам не відчуває своєї сили.

Запало тривале мовчання, під час якого Холмс, підперши підборіддя долонями, не відводив погляду від вогню, що потріскував у каміні.

— Справа надзвичайно складна,— нарешті мовив він.— Мені хотілося б з'ясувати ще тисячу подробиць, перш ніж дійти висновку, як діяти. Проте ми не можемо зволікати й хвилини. А от якби ми приїхали в Стоук-Моран сьогодні, то чи можна було б нам побачити ці кімнати так, щоб про це не знав ваш вітчим?

— Він казав, ніби збирається їхати сьогодні в місто у якійсь важливій справі. Цілком можливо, що його не буде аж до вечора, і, отже, ніщо не перешкодить вам оглянути будинок. Тепер у нас є економка, але вона стара й нетямковита, і я легко можу зробити так, щоб вона вам не заважала.

— Чудово. А ви, Ватсоне¹, не проти цієї поїздки?

¹ Ватсон (англ. *Watson*) — також Уотсон, Вотсон.

— Аж ніяк.

— Тоді ми приїдемо вдвох. А що ви, міс Стоунер, самі збираєтесь робити?

— У місті в мене є деякі справи, і я хотіла б уладнати їх. Але я повернусь дванадцятигодинним поїздом, щоб бути на місці, коли ви приїдете.

— Чекайте нас зразу ж пополудні. В мене самого теж є невеличке діло, з яким треба впоратися. Може, ви поснідаєте з нами?

— Ні, я мушу йти. Тепер, коли я звірилась вам із своїм горем, мені аж на серці полегшало. Я так чекатиму сьогодні пополудні зустрічі з вами!

Вона опустила на обличчя густу темну вуаль і тихо вийшла.

— Що ви про все це думаєте, Ватсоне? — спитав Шерлок Холмс, відкидаючись на спинку стільця.

— Мені здається, що це надзвичайно темна і зловісна справа.

— Так, досить темна і досить зловісна.

— Проте якщо дівчина сказала правду, ніби підлога й стіни міцні, а крізь двері, вікно й димар до кімнати потрапити неможливо, то її сестра була, безперечно, сама-самісінька, коли зустріла свою таємничу смерть.

— А як же бути тоді з цим нічним посвистуванням і вкрай дивними словами померлої?

— Не маю найменшого уявлення.

— Якщо взяти До уваги все вкупі: посвистування вночі, присутність циган, з якими в цього старого лікаря досить близькі стосунки, безперечну зацікавленість вітчима в тому, щоб завадити одруженню своєї падчерки, її згадку про якусь стрічку, а також те, що міс Хелін Стоунер чула металевий брязкіт — вочевидь, стала на своє місце одна із залізних штаб, якими оббито віконниці,— то, на мою думку, є всі підстави вважати, що цю таємницю можна розгадати.

— Але до чого тут тоді цигани?

— Не знаю.

— Маю силу заперечень до будь-якої з цих версій.

— Я теж. Саме з цієї причини нам і треба їхати в Стоук-Моран, і сьогодні ж. Мені кортить перевірити, мають вагу ці заперечення чи на них можна не зважати. А це що за проява?

Останній вигук вихопився в мого друга тому, що двері раптом рвучко розчинилися, і в них з'явилась величезна постать незнайомого чоловіка. Його одяг являв собою дивну мішанину: чорний циліндр і довгий сюртук свідчили про лікарську професію їх власника, а високі гетри й мисливський нагай, яким він вимахував, вказували в ньому сільського жителя. Чоловік був такий високий на зріст, що діставав циліндром до верхнього одвірка

дверей, і такий широкий, що зовсім їх затуляв. Його м'ясисте і вижовкле на сонці обличчя із слідами огидних пристрастей густо мережили зморшки. Чоловік повертався то до мене, то до мого друга. Глибоко посажені жовчні очі і тонкий хрящуватий ніс робили його схожим на якогось старого хижого птаха.

— Хто із вас Холмс? — спитав привид.

— Це моє ім'я, сер, але я не знаю вашого, — спокійно мовив мій компаньйон.

— Я лікар Грімсбі Ройлотт зі Стоук-Морана.

— Дуже радий, лікарю, — люб'язно відповів Холмс. — Прошу вас, сідайте.

— І не подумаю. Тут була моя падчерка. Я її вистежив. Що вона тут вам казала?

— А сьогодні трохи холоднувато, як на цю пору року, — зауважив Холмс.

— Що вона вам тут казала? — люто загорлав старий.

— Але я чув, що крокуси обіцяють цвісти добре, — незворушно вів далі мій друг.

— Ха, то ви хочете мене здихатися? — спитав наш новий відвідувач, зробивши крок уперед і розмахуючи нагаєм. — Я вас знаю, негідника! Чув про вас раніше. Ви — той Холмс, що скрізь суне свого носа.

Мій друг посміхнувся.

— Холмс-нишпорка!

Холмс посміхнувся ще ширше.

— Холмс — задавака із Скотленд-Ярда!

Холмс весело засміявся.

— Було дуже приємно поговорити з вами, — проказав він. — Коли будете виходити, добре зачиніть двері, бо тут дуже тягне.

— Я піду звідси, коли скажу все, що думаю. Не смійте сунути носа в мої справи. Я знаю, що міс Стоунер була тут, — я її вистежив! Сваритися зі мною небезпечно! Глядіть!

Він швидко пройшов уперед, схопив кочергу і скрутив її своїми засмаглими ручиськами.

— Тримайтесь від мене подалі! — гаркнув він і, жбурнувши зігнуту кочергу в камін, вийшов з кімнати.

— Надзвичайно приємний добродій! — мовив, сміючись, Холмс. — Я не такий велетень, але якби він не зачинив за собою двері, я показав би йому, що в руках у мене не менше сили, ніж у нього.

Говорячи це, він підняв кочергу й одним зусиллям вирівняв її.

— Яке нахабство сплутати мене із детективами з поліції! Проте ця пригода надає нашому розслідуванню особливої пікантності. Сподіваюсь, нашій новій приятельці не

заподіє великої шкоди те, що вона мала необережність дозволити цій тварюці вистежити себе. А тепер, Ватсоне, ми поснідаємо, а потім я піду до юристів, де розраховую роздобути деякі факти, що можуть виявитись корисними в цій справі.

Була майже година дня, коли Холмс повернувся додому. В руці він тримав аркуш синього паперу, списаний якимись закарлючками й цифрами.

— Я бачив заповіт покійної дружини лікаря Ройлотта,— сказав він.— Щоб точніше розібратися в ньому, мені довелося вираховувати сьогоднішню вартість цінних паперів, про які в ньому йдеться. Загальний прибуток, що на час смерті цієї жінки був трохи менший тисячі ста фунтів, зараз у зв'язку з падінням цін на сільськогосподарську продукцію становить не більше семисот п'ятдесяти фунтів на рік. Кожна дочка, коли вийде заміж, має право на те, щоб їй виділили щорічний прибуток — двісті п'ятдесят фунтів. Отже цілком вочевидь, що якби обидві дівчини вийшли заміж, то нашому Красунчику лишилась би якась мізерія. Заміжжя навіть однієї з них неабияк обмежило б його в коштах. Як бачите, моя вранішня робота не пішла намарно, оскільки доведено, що лікар має свої вельми переконливі мотиви для того, щоб стати на перешкоді падчеркам. Випадок, Ватсоне, надто серйозний, щоб марнувати час, особливо тепер, коли старий знає, що ми цікавимось його справами. Отже, якщо ви готові, то ми зараз гукнемо кеб і поїдемо на вокзал Ватерлоо. Буду вам дуже вдячний, якщо ви покладете в кишеню револьвер. Револьвер — чудовий аргумент для джентльмена, який може зав'язати вузлом сталеву кочергу. Револьвер і зубна щітка — це все, що нам потрібно.

На вокзалі нам пощастило зразу ж сісти в поїзд, що йшов на Лезерхед, а вже там, у готелі біля станції, ми найняли ресорну двоколку й проїхали чотири чи п'ять миль мальовничими путівцями Суррея.

Стояла чудова днина, яскраво світило сонце, в небі пливло кілька кучерявих хмарок. Деревя й живопліт обабіч вкрилися першими зеленими листочками, повітря було напоєне пахощами вологої землі.

Дивним був контраст між ніжним пробудженням весни й тим, що нам належало розгадати. Мій супутник сидів спереду, згорнувши на грудях руки, насунувши на очі капелюха й низько похиливши голову. Він весь поринув у свої думки. Раптом Холмс стрепенувся, поплескав мене по плечі й показав кудись уперед понад луками.

— Подивіться, лишень! — промовив він.

На пологістому схилі горба, переходячи у найвищому місці в справжній гай, розкинувся густий парк. З-за зелених верхів'їв виднів сірий фронтон і високий дах уже старого поміщицького будинку.

— Це Стоук-Моран? — спитав Холмс.

— Так, сер, це будинок лікаря Грімсбі Ройлотта,— відповів візник.

— Там щось будують,— зауважив Холмс.— Саме туди й добираємось.

— Треба проїхати отим селом,— відказав візник, показуючи на скупчення дахів трохи праворуч.— Але якщо ви хочете потрапити в Стоук-Моран, то вам ближче буде через оцей перелаз і далі стежкою навпростець. По ній он іде леді.

— Ця леді, гадаю,— міс Стоунер,— мовив Холмс, прикриваючи очі від сонця.— Так, нам краще піти стежкою, як ви нам радите.

Ми зізли із двоколки, розплатились, і екіпаж поторохтів назад у Лезерхед.

— Не завадить,— зауважив Холмс, коли ми долали перелаз,— якщо цей хлопець думатиме, ніби ми приїхали сюди як архітектори чи інші причетні до будівництва особи. Тоді він не дуже молотиме язиком. Доброго дня, міс Стоунер! Бачите, ми дотримали свого слова.

Наша вранішня клієнтка поспішила нам назустріч, на її обличчі світилася радість.

— Я так вас чекала! — вигукнула вона, з почуттям тиснучи нам руки.— Все влаштувалось чудово. Лікар Ройлотт поїхав у місто, й схоже на те, що повернеться він лише увечері.

— Ми мали приємність познайомитися з лікарем,— сказав Холмс і в кількох словах переповів те, що трапилось. Міс Стоунер страшенно зблідла.

— Боже мій! — вигукнула вона.— Отже, він поїхав слідом за мною.

— Виходить, що поїхав.

— Він такий хитрий, що я ніколи не почуваю себе в безпеці від нього. Що він скаже, коли повернеться?

— Він буде змушений стерегтися, бо може зрозуміти, що хтось хитріший іде тут по його слідах. На ніч замкніться від нього. Якщо він бешкетуватиме, ми відвеземо вас до вашої тітки в Харроу. А тепер нам треба якнайкраще використати час, тому, будьте ласкаві, проведіть нас у ті кімнати, які ми повинні обстежити.

Будинок був із сірого каменю, вкритого плямами лишайника, із високою центральною частиною й двома напівкруглими крилами по боках, що нагадували клешні краба. В одному крилі вікна без шибок були забиті дошками, дах провалився, і все воно являло собою суцільну руїну. Центральна частина була в ненабагато кращому стані, зате праве крило мало порівняно новий вигляд, а штори на його вікнах і синюватий димок із димарів показували, де саме мешкають його хазяї. Бокова стіна цього крила була в рихтуванні, кам'яне мурування де-не-де розібрано, але ми не побачили жодного робітника. Холмс повільно пройшовся газоном із недбало підстриженою травою й з величезною увагою оглянув фасад крила.

— Це вікно, наскільки я розумію, з кімнати, в якій ви мешкали раніше, середнє вікно — з кімнати вашої сестри, а поряд з ним, ближче до центральної частини будинку, — з кімнати лікаря Ройлотта. Так?

— Ви не помилилися. Тільки тепер я сплю в середній кімнаті.

— Тимчасово, як я розумію. До речі, я не бачу, щоб ця стіна потребувала нагального ремонту.

— Зовсім не потребувала. Я впевнена, що це просто привід, щоб перевести мене із моєї кімнати.

— Так, це наводить на роздуми. Ну, а вздовж задньої стіни цього крила тягнеться коридор, куди виходять двері всіх трьох кімнат. У коридорі, звичайно, теж є вікна?

— Є, але дуже маленькі. Такі, що нікому крізь них не пролізти.

— Оскільки ви обидві замикалися на ніч, то з того боку потрапити до вас було неможливо. Ну, а тепер, зробіть ласку, пройдіть до своєї кімнати й зачиніть віконниці.

Міс Стоунер виконала Холмсове прохання, і мій друг, який щойно уважно вивчав відчинене вікно, заходився відчиняти віконниці. Та всі його спроби виявились марними. Не було жодної щілини, куди можна було б просунути лезо ножа, щоб підняти засув. Тоді він оглянув крізь лупу завіси: вони були із товстого заліза й міцно трималися в масивній стіні.

— Гм! — мовив він, якимось спантеличено потираючи підборіддя. — Мої припущення не підтверджуються. Ніхто не міг проникнути за ці віконниці, якщо їх було зачинено зсередини. Ну, гаразд, подивимось тепер, чи дасть нам щось обстеження самої кімнати.

Маленькі бічні двері вели до побіленого вапном коридора, в який виходили двері всіх кімнат. Холмс не захотів дивитися третю кімнату, тому ми зразу ж пройшли в другу, ту, де тепер спала міс Стоунер і де її сестру спіткала така гірка доля. Це була проста кімнатка з низькою стелею й широким каміном, одним із тих, які можна побачити лише в старовинних сільських маєтках. В одному кутку стояв коричневий комод, у другому — вузьке ліжко, застелене білим покривалом, зліва від вікна притулився туалетний столик. Завершували меблювання кімнати два невеликі плетені стільці. Посеред підлоги лежав квадратний килим. Полиці вздовж стін і панелі були з темного, поточеного шашелем дуба і такі старі й вицвілі, що було видно: віком вони дорівнюють будинку.

Холмс узяв стілець і мовчки сів у кутку. Його погляд, не минаючи жодної дрібниці, безупинно й уважно оглянув кімнату.

— Куди проведено цей дзвінок? — спитав він нарешті, показуючи на товстий шнур, що звисав над ліжком, торкаючись китицею подушки.

— До кімнати прислуги.

— Шнур на вигляд новіший від інших речей.

— Так, дзвінок зробили два-три роки тому.

— Мабуть, про це попросила ваша сестра?

— Ні, я ніколи не чула, щоб вона ним користувалася. Ми звикли обслуговувати себе самі.

— Справді, такий гарний шнур здається тут зайвим. Пробачте, але я ще затримаю вас на кілька хвилин, поки як слід не огляну підлогу.

Холмс ліг і з лупою в руці заходився повзати по підлозі, прискіпливо оглядаючи всі щілини між дошками. Так само уважно він обстежив і дерев'яні панелі на стінах. Потім підійшов до ліжка і якийсь час розглядав його й стіну, біля якої воно стояло. Нарешті взявся за шнур дзвінка і з силою смикнув його.

— А дзвінок фальшивий,— промовив він.

— Хіба не дзвонить?

— Ні, шнур навіть не прикріплено до дроту. Це дуже цікаво. Дивіться, його прив'язано до гака оно там, якраз над отим маленьким душником.

— Справді, чистісіньке безглуздя. А я й не помітила цього.

— Дуже дивно,— бурмотів Холмс, смикаючи за шнур.— Дещо в цій кімнаті привертає до себе увагу. Наприклад, яким дурнем мав бути будівельник, щоб вивести душник у сусідню кімнату, коли нітрохи не важче було вивести його на свіже повітря!

— Душник зроблено також не дуже давно,— сказала Хелін.

— Приблизно тоді, коли й дзвінок,— зауважив Холмс.

— Так, у той час тут було зроблено деякі переробки.

— Надзвичайно цікаві переробки — фальшиві дзвінки, душники, що не провітрюють.

З вашого дозволу, міс Стоунер, ми тепер перенесемо свої дослідження в інші кімнати.

Кімнату лікаря Грімсбі Ройлотта, хоч і більшу від кімнати його падчерки, було вмебльовано з такою ж неவிбагливістю. Вузьке ліжко, невеличка книжкова полиця, вщерть заставлена книжками переважно технічного характеру, поряд з ліжком крісло, простий дерев'яний стілець біля стіни, круглий стіл і величезний залізний сейф — це було майже все, що бачило око. Холмс неквапливо походжав по кімнаті і з гострою цікавістю досліджував кожну річ.

— А що тут? — спитав він, поплескуючи по сейфу.

— Ділові папери мого вітчима.

— О, то ви в цей сейф зазирали, так?

— Тільки раз, кілька років тому. Пам'ятаю, в ньому було повно паперів.

— А кота в ньому, приміром, немає?

— Ні. Дивно, що ви про це питаєте.

— Нічого дивного. Гляньте ось сюди.

Він узяв маленьке блюдо з молоком, що стояло на сейфі.

— Ні, kota в нас немає. Але в нас є гепард і бабуїн.

— Ще б пак, я про це й забув! І хоч гепард — це тільки велика кішка, але, наскільки зауважити, блюдечко молока для нього — все одно, що собаці муха. Мені б хотілося в цьому розібратись.

Він сів навпочіпки перед дерев'яним стільцем і з величезною увагою почав розглядати сидіння.

— Дякую вам, все зрозуміло, — сказав він, підводячись і ховаючи лупу в кишеню. — Ого, а ось ще щось цікаве!

Цього разу його увагу привернув батіжок, що висів у кутку ліжка. Він був складений удвоє і зав'язаний так, що утворювалась петля.

— Що ви про це думаєте, Ватсоне?

— Досить звичайний батіжок. Не розумію тільки, нащо треба було робити на ньому петлю.

— А це вже не зовсім звичайна річ, правда? Боже мій, скільки зла в цьому світі, і найгірше, коли злочини чинить розумна людина! Тепер я побачив достатньо, і, з вашого дозволу, міс Стоунер, ми пройдемося лужком.

Ніколи я не бачив свого друга таким похмурим і насупленим, як тоді, коли ми покинули місце обстеження. Ми кілька разів пройшлись газоном, і ні міс Стоунер, ні я не заважали йому, поки він сам не вийшов із глибокої задуми.

— Дуже важливо, міс Стоунер, — сказав він, — щоб ви в найменших деталях виконували мої поради.

— Я зроблю все точно так, як ви скажете.

— Справа надто серйозна, й ніяких відхилень припускатись не можна. Від вашої слухняності може залежати саме ваше життя.

— Запевняю, я в усьому звіряюсь на вас.

— По-перше, ми обидва — мій друг і я — повинні провести ніч у вашій кімнаті.

Ми з міс Стоунер здивовано втупились у Холмса.

— Це необхідно. Зараз я вам усе поясню. Що це отам, у селі, заїзд?

— Так, заїзд «Корона».

— Дуже добре. Звідти видно ваші вікна?

— Безперечно.

— Ви повинні, коли вернетесь ваш вітчим, під приводом, що у вас болить голова, піти до своєї кімнати й замкнутись там. Потім, коли почувєте, що він збирається лягти спати, вам треба розчинити віконниці свого вікна, відсунути засувки і поставити на підвіконня лампу. Це буде для нас сигналом. Після цього, взявши із собою все, що вам може бути потрібно, ви повинні перейти до кімнати, яку займали раніше. Не сумніваюсь, що ви зможете переночувати один раз і там, незважаючи на ремонт.

— Звичайно, зможу.

— Все інше полиште на нас.

— Але що ви збираєтесь робити?

— Ми проведемо ніч у вашій кімнаті і спробуємо з'ясувати причину тих звуків, які вас так налякали.

— Мені здається, містере Холмсе, що ви вже дійшли якогось висновку,— сказала міс Стоунер, доторкнувшись до рукава мого друга.

— Можливо.

— Тоді, благаю вас, скажіть, що було причиною смерті моєї сестри?

— Перш ніж відповісти, я хотів би зібрати переконливіші докази.

— Ви могли б принаймні сказати мені, чи не помиляюсь я, вважаючи, що вона померла від раптового переляку.

— Думаю, помиляєтесь. Я певен, що існувала більш матеріальна причина. А тепер, міс Стоунер, ми змушені вас покинути, бо якщо лікар Ройлотт повернеться й побачить нас тут, то наша поїздка виявиться марною. До побачення! Будьте мужньою і, залишаючись тут, знайте, що ми незабаром відведемо від вас усі небезпеки, які вам загрожують, якщо ви все зробите так, як я вам сказав.

Ми з Шерлоком Холмсом без найменших труднощів найняли двокімнатний номер у заїзді «Корона» на горішньому поверсі, і з його вікна добре видно було браму й ту частину стоук-моранського будинку, в якій жили його господарі. В сутінках ми бачили, як приїхав лікар Грімсбі Ройлотт, його постать височіла поряд із хлопцем, що його віз. Цей хлопець трохи загаявся, розчиняючи важку залізну браму, і ми почули хрипкий і лайливий голос лікаря Ройлотта, а ще побачили, з якою люттю вітчим міс Стоунер розмахує кулаками. Візок зник за брамою, і за кілька хвилин крізь дерева мигнуло світло лампи, засвіченої в одній із віталень.

— Знаєте, Ватсоне,— сказав Холмс, коли ми сиділи в сутінках, що швидко переходили в темряву,— сумніваюсь, чи брати вас уночі з собою. Там дуже небезпечно.

— А я можу допомогти вам?

— Ваша присутність може виявитись неоціненною.

— Тоді я обов'язково піду.

— Спасибі.

— Ви кажете про небезпеку. Очевидно, ви бачили в тих кімнатах щось таке, чого не бачив я.

— Ні, цього не було. Але припускаю, що висновків я зробив більше. А бачили ви те саме, що й я.

— Нічого вартого уваги, крім шнура, я не помітив, і, зізнаюсь, не можу уявити, якій меті він може служити.

— А душник ви помітили?

— Так, але не думаю, щоб маленький отвір між двома кімнатами щось та важив у цьому ділі. Він такий малий, що крізь нього не пролізе й пацюк.

— Я знав, що ми знайдемо цей отвір ще до приїзду в Стоук-Моран.

— Дорогий мій Холмсе, невже?

— Так, знав. Пам'ятаєте, міс Стоунер сказала, що її сестра чула запах сигари, яку курих лікар Ройлотт. Це зразу ж вказувало на те, що кімнати сполучено отвором, причому зовсім малим, бо інакше його помітив би слідчий під час огляду кімнати. Я зробив висновок, що тут має бути душник.

— Але яка в цьому шкода?

— Та зверніть увагу принаймні хоч на цікавий збіг у часі: зроблено душник, повішено шнур, і леді, яка спить у ліжку, помирає. Це вас не вражає?

— Не бачу між цими речами ніякого зв'язку.

— А ліжко не здалося вам особливим?

— Ні.

— Його прикріплено до підлоги. Чи ви коли-небудь бачили щось подібне?

— Ні, не бачив.

— Дівчина не могла пересунути своє ліжко. Воно завжди мало залишатися в одному й тому ж положенні щодо душника й вірьовки, так-так, бо цей шнур ніколи не призначався для дзвінка.

— Холмсе! — вигукнув я. — Здається, я починаю розуміти, на що ви натякаєте. Отже, ми прибули сюди саме вчасно, щоб відвернути якийсь моторошний і жахливий злочин.

— Так, досить майстерний і досить жахливий. Коли на криву стежку стає лікар, він — найбільший злочинець. Він має витримку й знання. Палмер¹ і Прічард² були серед найпомітніших знавців своєї справи. Ройлотт навіть підступніший, ніж вони, але я певен,

¹ Палмер Вільям — англійський лікар, отруїв свого друга; страчений 1856 року.

² Прічард Едвард — англійський лікар, отруїв свою дружину й тещу, страчений 1865 року.

Ватсоне, що ми зможемо перехитрувати його. Сьогодні вночі на нас чекають досить страхітливі речі, й тому, ради всього святого, давайте спокійно покуримо й поговоримо ці кілька годин про щось веселіше.

Близько дев'ятої години світло, що його видно було між деревами, погасло, і вся садиба поринула в темряву. Повільно сплигло дві години, потім раптом рівно об одинадцятій просто поперед нас яскраво засвітився самотній вогник.

— Це наш сигнал,— мовив Холмс, схопившись на ноги.— Світиться в середньому вікні.

Виходячи з готелю, він перекинувся кількома словами з хазяїном, пояснивши, що ми йдемо до одного знайомого, де, можливо, й проведемо ніч. За хвилину ми вже були на темній дорозі, холодний вітер дув нам в обличчя, самотній жовтий вогник, блимаючи попереду, вів нас крізь морок туди, де ми мали виконати своє не дуже приємне завдання.

Потрапити в садибу було неважко, бо старий мур довкола парку ряснів проломами. Пробираючись між дерев, ми дійшли до газону; перетнули його і вже намірились були лізти у вікно, коли раптом із лаврових кущів вихопилась якась істота, що здалася нам бридкою скаліченою дитиною, кинулась на траву, потім швидко пробігла газоном і зникла в темряві.

— Боже мій! — прошепотів я.— Ви бачили?

На мить Холмс злякався не менше, ніж я. Його рука мимоволі схопила мою і стиснула її, мов обценьками. Потім він тихо розсміявся і, наблизивши губи до мого вуха, прошепотів:

— Ну й гарна сімейка! Це бабуїн.

Я зовсім забув про дивних улюбленців лікаря. Існував ще гепард, що міг будь-якої миті стрибнути нам на плечі. Зізнаюсь, я відчув себе куди спокійніше, коли, наслідуючи Холмса, скинув черевики й опинився в спальні. Мій супутник безшумно зачинив віконниці, поставив лампу на стіл і окинув поглядом кімнату. Тут було все так, як і вдень. Присунувшись до мене і склавши долоні дудочкою, Холмс знову прошепотів мені у вуха, але так тихо, що я ледве почув його слова:

— Найменший звук зруйнує наші плани.

Я кивнув головою, показуючи, що зрозумів.

— Нам треба сидіти без світла. Він може побачити його крізь душник.

Я знову кивнув.

— Не засніть, бо, можливо, від цього залежатиме наше життя. Тримайте револьвер наготові,— він може нам знадобитись. Я сяду на край ліжка, а ви — на стілець.

Я вийняв револьвер і поклав його на ріжок столу. Холмс приніс із собою довгу тонку лозину, і вона лежала біля нього на ліжку. Поряд із лозиною мій друг поклав коробку сірників і недогарок свічки. Потім він погасив лампу, й ми опинились у темряві.

Ніколи не забуду тієї жакливої ночі! Я не чув ні звуку, навіть подиху свого друга, а проте знав, що він сидить із розплющеними очима за кілька футів від мене, в такому ж нервовому напруженні, як і я. Віконниці не пропускали жодного, бодай найменшого промінчика світла, і ми чекали в цілковитій темряві. Коли-не-коли знадвору долинав крик якогось нічного птаха, а одного разу біля самісінького вікна почулось протяжне виття, схоже на кошаче нявчання. Гепард і справді розгулював на волі. Ми чули, як десь далеко церковні дзигарі глухо вибивали кожну чверть години. Якими безконечними здавались вони, ці чверті! Вибило дванадцятую годину, першу, другу, третю, а ми мовчки сиділи й чекали чогось невідомого.

Раптом біля душника на мить тьмяно зблиснуло і зразу зникло світло, але після цього дуже запахло горілим гасом і нагрітим металом. Хтось у сусідній кімнаті засвітив потайний ліхтар. Я почув тихий звук якогось руху, потім знову запала тиша, хоч запах зробився ще дужчим. З півгодини я сидів, напружуючи слух. Зненацька почувся новий звук — м'який і заспокійливий, наче десь із киплячого чайника виривався тонкий струмінь пари. Тієї ж миті Холмс схопився з ліжка, витер сірника й заходився люто шмагати лозиною по шнуру.

— Ви бачите її, Ватсоне? — пронизливо скрикнув він. — Бачите?

Але я нічого не бачив. Саме тоді, як Холмс запалював сірника, я почув тихе виразне посвистування, але раптовий спалах світла засліпив мої стомлені очі й не дав розгледіти, що саме так люто шмагав мій друг. Проте я побачив, що обличчя його зробилося білим, мов крейда, і на ньому застиг вираз жаху й огиди.

Холмс уже не хльоскав лозиною, а пильно вдивлявся в отвір душника, коли раптом нічну тишу розітнув такий жакливий крик, якого я ще ніколи не чув. Хрипке виття, сповнене болю, страху й люті, дедалі дужчало. Потім розповідали, що і в селі, і навіть у віддаленому будинку сільського священика цей крик підняв людей з ліжок. Від нього холонуло все всередині. Ми з Холмсом наче закам'яніли, дивлячись один на одного, поки остання луна цього крику не завмерла в тиші, з якої він виник.

— Що це може означати? — задихаючись, спитав я.

— Це означає, що все закінчено, — відповів Холмс. — І, можливо, все обернулось на краще. Візьміть револьвер і ходімо до кімнати лікаря Ройлотта.

Обличчя в нього було серйозне. Засвітивши лампу, він пройшов коридором і двічі постукав у сусідні двері, але зсередини ніхто не відповів. Тоді він повернув ручку

і увійшов до кімнати. Я ні на крок не відставав від нього, тримаючи в руці револьвер із зведеним курком.

Нашим очам відкрилось незвичайне видовище. На столі стояв потайний ліхтар з напіввідсунутою заслінкою, кидаючи яскравий промінь світла на залізний сейф, дверці якого було відчинено навстіж. Біля столу на дерев'яному стільці сидів лікар Грімсбі Ройлотт, одягнутий у довгий сірий халат, з-під якого виднілись його ноги, взуті в червоні турецькі капці без задників. На колінах у нього лежав той самий батіжок, що його ми бачили вдень. Ройлотт сидів, задерши підборіддя і втупивши сповнені жаху непорушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими цятками. Здавалося, стрічка міцно обкрутилася довкола лікаревої голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не зворухнувся, він не вимовив ні звуку.

— Стрічка! Пістрява стрічка! — прошепотів Холмс.

Я ступив уперед. Тієї ж миті чудернацька краса на лікаревій голові заворушилась, над його чуприною з'явилась ромбовидна голівка й роздута шия бридкої змії.

— Болотяна гадюка! — вигукнув Холмс.— Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжала. Воістину, насильство обертається проти насильника, а той, хто копає комусь яму, сам у неї й попадає. Нумо посадимо цю тварюку в її сховок. Тоді ми матимемо змогу відправити міс Стоунер у якесь більш затишне місце й повідомити поліцію про те, що тут сталося.

Говорячи це, Холмс швидким рухом вхопив з лікаревих колін батіжок, накинув петлю змії на шию, стягнув цю гадину з її жахливого сідала і, тримаючи на відстані витягнутої руки, підійшов до залізного сейфа, кинув змію й зачинив дверця.

Такі справжні обставини смерті лікаря Грімсбі Ройлотта з Стоук-Морана. Немає потреби продовжувати, оповідь, яка й без того розтяглася, змальовуючи вам, як ми повідомили сумну новину вкрай переляканій дівчині, як випроводжали її ранковим поїздом під опіку жалісливої тітки в Харроу, як неповоротке поліцейське слідство дійшло висновку, що лікар знайшов свою смерть внаслідок необережного поводження зі своєю небезпечною улюбленицею — отруйною змією. А незрозумілі деталі справи, про які мені дуже кортіло дізнатись, пояснив Шерлок Холмс, коли ми наступного дня поверталися додому.

— Спочатку я дійшов був до цілком помилкових висновків,— сказав він,— що показує, дорогий Ватсоне, як небезпечно спиратися на другорядні факти. Присутність циган, слово «стрічка», вжите бідолашною дівчиною, без сумніву, для того, щоб змалювати побачене

нею страхіття, коли вона запалила сірника,— цього вистачило, щоб я пішов зовсім неправильним шляхом. На своє виправдання можу тільки сказати, що я зразу ж переглянув свою версію, як тільки мені стало ясно, що небезпека, хай би яка вона була, прийшла до мешканця кімнати не крізь вікно й не у двері. Як я вже вам сказав, мою увагу зразу ж привернув душник та шнур від дзвінка, що спускався аж до ліжка. Коли ж з'ясувалося, що дзвінок фальшивий, що ліжко прикріплено до підлоги, то в мене з'явилась підозра, що шнур — це просто місток, по якому щось могло б перебраться від душника до ліжка. Я тут-таки подумав про змію, а коли зважив ще й на той факт, що лікареві возять з Індії різних тварин, то відчув, що, вочевидь, натрапив на правильний слід. Ідея використати отруту, яку неможливо виявити хімічним способом, могла виникнути тільки в хитрої, жорстокої людини, що виховувалась на Сході. Перевагою цієї отрути, з погляду лікаря, було й те, що діє вона блискавично. Слідчий повинен був мати воістину гостре око, щоб розгледіти два маленькі темні проколи, які полишили на тілі отруйні зміїні зуби. Потім я згадав про посвистування. Звичайно, лікар мав кликати змію назад, щоб жертва не побачила її, коли почне світати. Мабуть, даючи змії молоко, злочинець привчив її вертатись до нього. Він пускав змію в душник найкращої, на його думку, години, твердо знаючи, що вона поповзе вниз по шнуру і спуститься на ліжко. Змія могла вжалити або й не вжалити сплячу, дівчину міг рятувати, нехай навіть протягом цілого тижня, якийсь випадок, але раніше чи пізніше його падчерка стала б жертвою чорного задуму.

Я зробив ці висновки ще до того, як увійшов до кімнати лікаря. А коли оглянув його стілець, то зрозумів, що він має звичку ставати на нього, вочевидь для того, щоб дістатися до душника. Сейф, блюдечко з молоком і батіжок із петлею остаточно розвіяли мої сумніви. Металеve клацання, яке чула міс Стоунер, було, вочевидь, наслідком того, що лікар квапливо зачиняв дверцята сейфа, куди ховав змію. А що зробив я, аби довести правильність моїх висновків, вам уже відомо. Тільки-но я почув зміїне сичання,— ви, безперечно, теж його чули,— я зразу ж засвітив світло й напав на змію.

— Через що вона полізла назад у душник...

— І повернулась до свого хазяїна. Я таки стьобнув її кілька разів, і це так її розлютило, що вона напала на першого стрічного. Отже, я, безперечно, певною мірою винен у смерті лікаря Грімсбі Ройлотта, але не можу сказати, щоб це лягло на моє сумління надто важким тягарем.

Артур Конан Дойл

Записки про Шерлока Холмса. Спілка рудих

(переклад М. А. Дмитренка)

Якось восени минулого року я завітав до свого друга Шерлока Холмса й побачив у нього літнього джентльмена, огрядного, червонощогого і з вогненно-рудою чуприною. Вони захопилися якоюсь розмовою. Вибачившись за свої непрохані відвідини, я хотів був уже піти геть, аж раптом Холмс мало не силоміць втяг мене до кімнати й замкнув двері.

— Дорогий Ватсоне, це дуже до речі, що ви прийшли,— сердечно мовив він.

— Я боявся, що ви зайняті.

— Ваша правда. Дуже зайнятий.

— Тоді я почекаю в сусідній кімнаті.

— Ні, ні... Цей джентльмен, містере Вілсоне,— мій партнер та помічник у багатьох моїх найбільш вдалих розслідуваннях; я не сумніваюсь, що він буде надзвичайно корисний і у вашій справі.

Огрядний джентльмен трохи підвівся зі свого стільця і, вітаючись, кивнув мені головою; його заплілі жиром очищі швидко й запитально глянули на мене.

— Сідайте сюди, на канапу,— запросив Холмс і, опустившись у крісло, склав руки одна до одної кінчиками пальців, як завжди, коли поринав у роздуми.— Я знаю, дорогий Ватсоне, ви поділяєте мою любов до всього химерного, до всього, що порушує звичайність і буденність нашого життя. Доказом цього є той ентузіазм, з яким ви записуєте і, пробачте, якоюсь мірою прикрашуєте мої незначні пригоди.

— Я завжди вважав, що ваші пригоди дуже цікаві самі собою,— заперечив я.

— Ви повинні пам'ятати, що за день до того, як ми зацікавились невеличкою проблемою, подарованою нам міс Мері Сазерленд, я казав вам, що в пошуках якнайдивніших і якнайнезвичайніших випадків ми повинні звертатись до життя,— воно перевершує найбагатшу фантазію.

— Я ще тоді дозволив собі поставити під сумнів справедливність ваших слів.

— Так, докторе, проте вам однаково доведеться погодитись зі мною, інакше я сипатиму на вас докорами доти, доки ваша впевненість похитнеться і ви скажете, що правда на моєму боці. От хоч би розповідь містера Вілсона, який був настільки ласкавий, що завітав до мене сьогодні. Здається, я такого ніколи не чув. Якщо пригадуєте, я не раз говорив: найдивніші й найнеповторніші речі бувають пов'язані не з великими, а з малими злочинами, часом такими, коли навіть важко з певністю сказати, чи перед вами справді злочин. З того, що почув, я ще не можу твердити, чи є в цьому випадку правопорушення,

але перебіг подій, безперечно, найбільш незвичайний з усіх мені знаних. Будь ласка, містере Вілсоне, не відмовтесь повторити свою розповідь. Я прошу вас про це не лише тому, що мій друг доктор Ватсон не чув початку, але й тому, що через її своєрідність мені страшенно хочеться довідатись про всі подробиці з ваших уст. Майже завжди буває так, що коли я вловлю бодай найменший натяк, з якого можна здогадатись про дальший розвиток подій, у моїй пам'яті оживають тисячі подібних випадків. Але зараз я змушений визнати: викладені факти — єдині в своєму роді.

Рудий клієнт гордовито випнув груди й видобув з кишені брудну пожмакану газету. Поки він, розклавши газету на колінах і витягнувши шию, перечитував колонку оголошень, я добре роздивився цього чоловіка й спробував, як це робив мій друг, за одягом і зовнішнім виглядом визначити, що він за один.

Однак розглядини дали мені не дуже багато. Все свідчило про те, що наш відвідувач — звичайнісінький англійський крамар, товстий, бундючний і повільний. На ньому були бахматі штани в дрібну білу й чорну клітинку, не надто охайний чорний сюртук, незастебнутий спереду, жовтаво-сірий жилет з важким мідним ланцюжком, на якому теліпався квадратний шматочок металу, просвердлений посередині, що правив за прикрасу. Потертий циліндр і брудно-коричневе пальто з пожмаканим оксамитовим коміром лежали на стільці поряд з ним. Коротко кажучи, хоч як я вдивлявся, але не бачив у цьому чоловікові нічого незвичайного, крім вогненно-рудої чуприни й дуже засмученого виразу обличчя.

Шерлок Холмс зразу помітив своїм пильним оком, які погляди я кидаю на гостя; він кивнув мені головою й осміхнувся.

— Не підлягає сумніву, — промовив він, — що наш гість колись займався фізичною працею, що він нюхає тютюн, що він франкмасон, що він побував у Китаї і що останнім часом багато писав. Крім цього, я не можу більше зробити ніяких висновків.

Містер Джейбез Вілсон випростався на стільці і, не відриваючи вказівного пальця від газети, витріщився на мого приятеля.

— Яким чином, скажіть, будь ласка, містере Холмсе, ви дізнались про все це? — спитав він. — Звідки, наприклад, ви знаєте, що я займався фізичною працею? Це свята правда, бо починав я корабельним теслею.

— Ваші руки розповіли мені про це мій любий сер. Ваша права рука на цілий номер більша від лівої. Ви працювали нею, і м'язи на ній більш розвинені.

— Ну, а що я нюхаю тютюн? А франкмасонство?

— Мені не хотілося би образити вас, пояснюючи такі очевидні речі, але ви, всупереч суворим правилам свого ордену, носите шпильку для краватки із зображенням дуги й кола.

— О, звісно! А я й забув про це. Але як ви здогадалися, що я багато пишу?

— А про що інше може свідчити ваша права манжета, заяложена до блиску, й витерте сукно біля лівого ліктя, як не про те, що ви спираєтесь на стіл?

— Он як! А Китай?

— Рибка над вашим правим зап'ястям могла бути витатуїрована лише в Китаї. Я вивчав татуїровки й навіть дещо про них написав. Саме в Китаї заведено фарбувати риб'ячу луску в ніжно-рожевий колір. Коли ж до того я побачив китайську монету у вас на годинниковому ланцюжку, то здогадатися про це стало зовсім легко.

Містер Джейбез Вілсон гучно зареготав.

— Ти ба! — вигукнув він. — А я спершу був подумав, що вгадати це ого-го яким треба бути розумним, а виходить — це зразу видно.

— Я починаю схилятись до думки, Ватсоне, — сказав Холмс, — що роблю помилку, коли пояснюю, яким чином доходжу тих чи інших висновків. Адже вам відомо — «*от не ignotum pro magnifico*»¹, тому моя репутація, хоч і дуже скромна, може зазнати катастрофи, якщо я буду такий відвертий. Ви знайшли оголошення, містере Вілсоне?

— Уже знайшов, — відповів той, тримаючи товстого червоного пальця посередині газетного стовпця. — Ось воно. З нього все й почалося. Прочитайте самі, сер.

Я взяв у нього газету й прочитав:

«СПІЛКА РУДИХ

В рахунок посмертного дару покійного Ієзекіля Гопкінса з Лебанова, штат Пенсільванія, США, відкрито ще одну вакансію, на яку має право член Спілки; платня чотири фунти на тиждень за суто номінальну службу. Кожний чоловік з рудою чуприною віком понад двадцять один рік, здоровий тілом і духом, може бути прийнятий до Спілки. Звертатись особисто в понеділок об одинадцятій годині в контору Спілки, Фліт-стріт, Попс-корт, 7».

— Що це, хай йому всячина, може означати? — вигукнув я, прочитавши дивне оголошення двічі.

Холмс задоволено захихотів і аж засовався в своєму кріслі — ознака того, що в нього піднесений настрій.

¹ Все невідоме вважають за чудове (лат.).

— Не дуже ординарне оголошення, еге ж? — спитав він. — А тепер, містере Вілсоне, поверніться назад і розкажіть про себе, про свою домівку і той вплив, який це оголошення справило на ваше життя. А ви, докторе, зверніть увагу, що це за газета і за яке число.

— Це «Морнінг кронікл» за двадцять восьме квітня тисяча вісімсот дев'яностого року. Рівно два місяці тому.

— Чудово. Далі, містере Вілсоне.

— Ну, я вже казав вам, містере Холмсе, — мовив Джейбез Вілсон, витираючи з лоба піт, — що маю невеличку позичкову касу на майдані Кобург, неподалік Сіті. Діло не дуже велике, і останніми роками я ледве заробляв собі на прожиття. Колись я мав двох помічників, але зараз — лише одного; мені було б важко і одному платити, але він згодився працювати за половину платні, аби вивчити справу.

— А як звуть цього послужливого юнака? — спитав Шерлок Холмс.

— Вінсент Сполдінг, і він давно вже не юнак. Важко сказати, скільки йому років. Вправнішого помічника, містере Холмсе, годі й шукати. Я чудово розумію — він міг би влаштуватися набагато краще і заробляти вдвічі більше від того, що я йому плачу. Але, кінець кінцем, як він задоволений, то нащо мені підказувати йому такі думки?

— Справді, нащо? Вам дуже поталанило, бо ж у вас працює службовець, якому ви платите значно менше, ніж платять за таку роботу деінде. А серед службовців у наш час це рідко кому трапляється побачити. Як на мене, ваш помічник — ще більш незвичайне явище, ніж саме оголошення.

— О, він має й свої вади, — промовив містер Вілсон. — Я ще не бачив такого завзятого фотографа. Клацає фотоапаратом, коли слід би було набиратися розуму, а потім ховається в підвал, наче кріль у нору, й проявляє знімки. Оце основна його вада, але в цілому працівник він добрячий. Не зіпсований.

— Отже, він і зараз у вас?

— Так, сер. Він і чотирнадцятирічна дівчина, що варить їсти, як уміє, та прибирає. Оце й усі, хто зі мною живе, бо я вдівець, а дітей у мене немає. Ми всі троє живемо тихо, сер, під своїм дахом, податки платимо — та й годі. А оголошення вибило нас із колії. Сьогодні минуло рівно вісім тижнів з того дня, коли ось із цією газетою в руці до мене ввійшов Сполдінг і сказав:

«Який жаль, містере Вілсоне, що Господь Бог не створив мене рудим».

«Чому?» — спитав я.

«Та тому, — відказав він, — що в Спілці рудих є вакансія. Той, хто її посяде, ніби спадщину дістане. У них, здається, вакансій більше, ніж людей, і члени правління сушать

собі голови, придумуючи, що робити з грішми. Якби моя чуприна змінила колір, це тепленьке місце неодмінно було б моє».

«А що це за Спілка?» — спитав я. Розумієте, містере Холмсе, я великий сидень, і оскільки клієнтів не шукаю — вони самі приходять до мене, — часом цілими тижнями не переступаю порога своєї домівки. Тим-то не дуже й знаю, що відбувається в світі, і завжди радий послухати новини.

«Невже ви ніколи не чули про Спілку рудих?» — спитав Сполдінг, викочуючи очі.

«Ніколи».

«Це дивно, бо ви — один з тих, хто має право посісти вакансію в цій Спілці».

«А чого варта ця вакансія?»

«О, двох сотень фунтів на рік, але робота не бий лежачого і не заважає займатися іншими справами».

Ну, ясна річ, від такої новини я нашорошив вуха — адже моє підприємство кілька років давало мені наймізерніший прибуток, і зайвих двісті фунтів дуже б мені придалися.

«Розкажіть мені про цю Спілку все, що знаєте», — попросив я.

«Як ви самі бачите, — промовив Сполдінг, показуючи мені оголошення, — Спілка має вакансію, а тут є й адреса, куди ви можете звернутися по подробиці. Як я зрозумів, Спілку заснував американський мільйонер Іезекііль Гопкінс, великий дивак. Сам він був рудий-рудісінький і тому дуже приязно ставився до всіх рудих. Коли ж Гопкінс помер, з'ясувалося, що всю величезну спадщину він залишив у руках своїх повірених, доручивши їм використовувати проценти для забезпечення тепленькими місцями людей з рудим волоссям. Платять чудово, а роботи майже ніякої».

«Але ж рудочубих мільйони, — зауважив я, — і кожний захоче посісти таке місце».

«Не так уже їх і багато, як вам здається, — відповів він. — Ви ж бачите, в оголошенні запрошуються самі лондонці, причому лише дорослі. Цей американець народився в Лондоні і виїхав з нього аж у юності, тож йому й закортіло зробити для цього міста щось приємне. Крім того, я чув, що до Спілки рудих нема чого звертатися тим, у кого чуприна ясно-руда, темно-руда чи ще якась, а не по-справжньому яскраво-сяюче-вогненно-руда. Коли ви хочете спробувати, містере Вілсоне, вам треба піти до їхньої контори, хоч і навряд чи варто відволікатися від свого діла заради кількох сотень фунтів».

Чуприна в мене, джентльмени, — ви самі бачите, — яскравого, багатого рудого кольору. Тож я й подумав: «Коли дійдеться до змагання, шанси в мене будуть як ні в кого». Вінсент Сполдінг, який виявив таку обізнаність, міг неабияк придатися в цій справі, тому я звелів йому зачинити віконниці на весь день і йти зі мною. Він дуже зрадів, що матиме вихідний, і ми, зачинивши касу, вирушили за вказаною в оголошенні адресою.

Такого видовища, містере Холмсе, мені більше ніколи не доведеться побачити! З півночі, півдня, заходу й сходу в Сіті у відповідь на оголошення сунули всі, в кого чуприни мали бодай найменший відтінок рудого кольору. Фліт-стріт було запруджено рудоголовими, а Попс-корт скидався на ручний візок з апельсинами. Я зроду б не подумав, що в Англії є стільки рудих, скільки зібрало це оголошення. Тут були які завгодно відтінки рудого кольору: солом'яний, лимонний, апельсиновий, цегли, шерсті ірландських сетерів, печінки, глини. Правда, як зауважив Сполдінг, людей із справжніми, живими, вогненно-рудими чупринами було небагато. Побачивши, скільки зійшлося народу, я з відчаю вирішив був податися геть, та він і слухати про це не хотів. Навіть не уявляю, як це йому вдавалося, але він, тягнучи мене за собою, завзято проштовхувався крізь натовп, і незабаром ми опинилися біля сходів, що вели в контору. Сходами сунув подвійний потік людей — одні з надією йшли вгору, інші, розчаровані, спускалися вниз, але ми зуміли проштовхатись крізь цей потік і незабаром опинились у конторі.

— Цікаві речі з вами трапились,— зауважив Холмс, коли його гість замовк, аби освіжити свою пам'ять величезною понюшкою тютюну.— Але, прошу вас, розповідайте далі.

— У конторі стояли тільки два стільці та сосновий стіл, за яким сидів маленький чоловічок, ще рудіший, ніж я. Він казав кожному претендентові кілька слів і в кожному знаходив ваду, яка не дозволяла взяти його на роботу. Виявилось, що посісти цю вакансію кінець кінцем не дуже просто. Проте, коли настала наша черга, маленький чоловічок повівся зі мною прихильніше, ніж з усіма іншими. Тільки-но ми ввійшли, він замкнув двері, щоб поговорити з нами віч-на-віч.

«Це містер Джейбез Вілсон,— сказав мій помічник.— Він хотів би посісти вакансію в Спілці».

«Він чудово для неї підходить,— відповів чоловічок,— бо задовольняє всім вимогам. Я й не пригадаю собі, чи бачив коли-небудь щось таке ж гарне, як ця чуприна».

Він відступив на крок, схилив голівку набік і втупився поглядом у мою чуприну, аж я зніяковів. Потім раптом кинувся вперед, схопив мене за руку й тепло привітав з успіхом.

«Було б злочином вагатися,— мовив він.— Але ви, я певен, пробачите мені, якщо я вживу деяких застережних заходів».

З цими словами він обіруч схопив мене за чуприну й смикнув з такою силою, що я аж скрикнув з болю.

«Вам на очі набігли сльози,— сказав він, відпустивши мене.— Отже, все правильно. Але ми мусимо бути обережні, бо нас двічі обдурили з допомогою перук і один раз —

з допомогою фарби. Я міг би розповісти вам про такі плутні з воском, що ви, слово честі, відчули б справжню відразу до людського роду».

Він підійшов до вікна й гукнув униз, що вакансію зайнято. Звідти долинуло розчароване зітхання, натовп швидко почав розходитись, і невдовзі всі руді голови зникли. Залишилась тільки моя та службовця Спілки.

«Мене звуть Дункан Росс,— заявив він,— і я — один з тих, хто одержує пенсію з фонду, що його залишив наш великодушний благодійник. Ви одружені, містере Вілсоне? Чи маєте ви родину?»

Я відповів, що ні. Його обличчя враз спохмурніло.

«Боже мій! — стривожено вигукнув він.— Це неабияка перешкода! Жаль, що ви неодружені. Адже фонд створено не лише для підтримки рудих, а ще й для того, щоб сприяти збільшенню їх кількості й дальшому поширенню. Страшенно прикро, що ви нежонатий».

По цих словах, містере Холмсе, обличчя моє видовжилось, бо я подумав — вакансії мені не дістати. Проте чоловічок, поміркувавши кілька хвилин, заявив, що все буде гаразд.

«Якби на вашому місці був хтось інший, ця обставина виявилася б для нього фатальною, але людині з таким волоссям ми повинні бодай у чомусь попустити. Коли ви зможете стати до виконання своїх нових службових обов'язків?»

«Зараз мені ще важко про це сказати, бо в мене є своє діло»,— відповів я.

«О, про це не турбуйтеся, містере Вілсоне,— вигукнув Вінсент Сполдінг.— Там я впораюсь і сам».

«З якої години я буду у вас зайнятий?»

«З десятої до другої пополудні».

Робота в позичкових касах припадає звичайно на вечірні години, містере Холмсе, здебільшого по четвергах і п'ятницях напередодні получки, отже, подумав я, непогано б заробити дешицю в ранковий час. До того ж я знав, що мій помічник — людина надійна, отже, гав не ловитиме, коли щось трапиться.

«Час мене цілком влаштовує,— сказав я— А яка платня?»

«Чотири фунти на тиждень».

«А яка робота?»

«Робота суто номінальна».

«Що ви називаєте суто номінальною роботою?»

«Ви повинні бути в конторі або принаймні в будинку, де вона міститься, весь час. Якщо ви кудись вийдете, то назавжди втратите роботу. В заповіті про це сказано гранично чітко. Ви не виконаєте умов, коли хоч раз вийдете з контори в ці години».

«Я не вийду, бо це ж усього чотири години».

«В разі порушення вас ніщо не виправдає,— зауважив містер Дункан Росс,— ні хвороба, ні справи — ніщо. Ви мусите постійно сидіти на місці або втратите службу».

«А що ж я робитиму?»

«Переписуватимете «Британську енциклопедію». Перший том лежить там у шафі. Чорнило, пера, папір писальний і промокальний ваші, у вашому розпорядженні — цей стіл і стілець. Ви зможете стати до роботи завтра?»

«Зможу»,— відповів я.

«Тоді до побачення, містере Джейбезе Вілсоне, і дозвольте мені ще раз привітати вас із такою гарною посадою, яку вам поталанило посісти».

Він уклонився, а я вийшов з кімнати й рушив із своїм помічником додому, не чуючи під собою від щастя ніг. Весь день ця подія не йшла мені з голови, але надвечір настрій мій знову підупав, бо я зовсім був переконав себе, ніби все це діло — величезний обман, хоч і не міг здогадатись, яку мету він переслідує. Неймовірно, що хтось залишив такий заповіт і що мені платитимуть такі гроші майже задурно — за звичайнісіньке переписування «Британської енциклопедії».

Вінсент Сполдінг як міг підбадьорював мене, але, лягаючи спати, я переконав себе не встрявати в це діло. Проте вранці я все ж таки вирішив будь-що перевірити, дурили мене чи ні. Купивши на пенні чорнила, прихопивши гусяче перо і сім чималих аркушів паперу, я подався на Попс-корт.

На мій подив і радість, там усе було добре. Мене чекав стіл і містер Дункан Росс. Він сказав мені починати з літери «А» й залишив мене самого. Проте час від часу він зазірав до кімнати перевірити, чи я працюю. О другій пополудні він попрощався зі мною, похваливши за те, що я встиг стільки переписати, й замкнув за мною двері.

Так тривало день у день, містере Холмсе, і в суботу мій начальник поклав переді мною на стіл чотири золотих соверени — платню за тиждень. На другий тиждень було так само, на третій теж. Щоранку я приходив до контори о десятій і йшов додому о другій. Поступово містер Дункан Росс почав приходити не частіше одного разу на день, а потім і зовсім перестав. Проте я, зрозуміла річ, ні на мить не наважувався покидати кімнату, бо не знав, коли він прийде, а місце було таке вигідне й так мене влаштовувало, що я не хотів ним ризикувати.

Отак минуло вісім тижнів, я вже переписав про абатів, артилерію, архітектуру та Аттіку і сподівався незабаром розпочати літеру «Б». Я витратив чимало грошей на папір, і списані мною аркуші заповнили майже всю полицю. Та раптом усе закінчилося.

— Закінчилося?

— Так, сер. Закінчилося сьогодні вранці. Як звичайно, я прийшов на роботу о десятій годині, але двері були замкнені, і на них висів прибитий гвіздком квадратний аркуш картону. Ось він, читайте самі.

Він простяг нам шмат білого картону розміром з аркуш нотного паперу. На ньому було написано:

«СПІЛКУ РУДИХ РОЗПУЩЕНО

9 жовтня 1890 р.»

Ми з Шерлоком Холмсом якийсь час розглядали оголошення і засмучене обличчя містера Джейбеа Вілсона. Потім комічний бік події заступив від нас усе інше, і ми голосно зареготали.

— Не бачу нічого смішного! — вигукнув наш клієнт, почервонівши до коріння свого вогненно-рудого волосся.— Як ви тільки те й можете, що сміятися з мене, я звернусь до когось іншого.

— Ні, ні! — заперечив Холмс, злегка підштовхуючи Джейбеа Вілсона назад на стілець, з якого той був напівпідвівся.— Я нізащо в світі не хотів би відмовитись від вашої справи. Вона незвичайна, і це просто надихає мене. Але, не ображайтеся, в ній все ж таки є щось кумедне. Скажіть, до чого ви вдалися, побачивши на дверях цей картон?

— Я був приголомшений, сер. Я не знав, що робити. Тоді я обійшов усі сусідні контори, але в жодній з них ніхто нічого не знав. Кінець кінцем я подався до хазяїна будинку, який жив на першому поверсі й через це мав усе знати, і спитав його, чи не може він сказати, що трапилося зі Спілкою рудих. Хазяїн відповів, що навіть не чув про таку установу. Тоді я спитав, хто такий містер Дункан Росс. Хазяїн відказав, що вперше чує це ім'я.

— Ну,— пояснив я,— отой пан з четвертої квартири.

— Це рудий?

— Еге ж.

— О,— відповів хазяїн,— його звуть Вільям Морріс. Він стряпчий і тимчасово наймав у мене помешкання для роботи, поки буде готова його нова контора. Він виїхав учора.

— А де його можна знайти?

— У новій конторі. Він дав мені адресу: вулиця короля Едуарда, номер сімнадцять, біля собору Святого Павла.

Я пішов за цією адресою, містере Холмсе, але коли дістався туди — побачив, що то протезна майстерня, і ніхто там ніколи не чув ні про містера Вільяма Морріса, ні про містера Дункана Росса.

— І що ви зробили після цього? — спитав Холмс.

— Повернувся додому на Сакс-Кобург-сквер і порадився зі своїм помічником. Проте він нічим не зміг мені допомогти. Лише сказав, що треба почекати, бо мене, напевно, повідомлять поштою. Але це мене аж ніяк не влаштовувало, містере Холмсе. Я зовсім не був схильний втратити таке гарне місце без боротьби. Тому, прочувши, що ви даєте гарні поради бідним людям, які потрапили в скруту, прийшов оце просто до вас.

— І вчинили дуже мудро, — промовив Холмс. — Ваш випадок пречудовий, і я з великою охотою ним займаюся. З вашої розповіді я роблю висновок, що справа ця серйозніша, ніж могло здатися на перший погляд.

— Авжеж серйозніша! — вигукнув містер Джейбез Вілсон. — Адже я втратив чотири фунти на тиждень!

— Ну, на мою думку, — зауважив Холмс, — вам нема чого нарікати на цю незвичайну Спілку. Навпаки, ви заробили тридцять фунтів, не кажучи вже про здобуті вами широкі знання всіх предметів, що починаються на літеру «А». Отже, ви нічого не втратили.

— Згодний з вами, сер. Але я хочу знайти цих людей, дізнатися, хто вони такі, нащо втнули зі мною такий жарт, коли це жарт. А він обійшовся їм недешево — в тридцять два фунти...

— Ми спробуємо все з'ясувати. Та спершу кілька запитань, містере Вілсоне. Оцей ваш помічник, який звернув вашу увагу на оголошення, скільки він у вас до того служив?

— Десь із місяць.

— Як ви його знайшли?

— Він прийшов за оголошенням.

— Він був єдиний претендент?

— Ні, їх з'явилося з дюжину.

— Чому ви взяли саме його?

— Бо він був моторний і заправив недорого.

— Половину платні?

— Так.

— Який він із себе, цей Вінсент Сполдінг?

— Невеличкий на зріст, кремезний, моторний, на обличчі ні бороди, ні вусів, хоч йому вже під тридцять. На лобі — біла пляма від кислоти.

Холмс випростався на своєму стільці, надзвичайно схвильований.

— Я так і думав, — сказав він. — Чи не помітили ви в нього у вухах дірочок для серег?

— Помітив, сер. Він сказав, що їх проколола циганка, коли він був іще хлопцем.

— Гм! — промовив Холмс, розслабившись і поринувши в свої думки.— Він і досі у вас?

— Так, сер, я оце тільки недавно його бачив.

— А як він займався вашими справами, коли вас не було?

— Не можу поскаржитись, сер. Та зранку роботи у моїй касі не дуже багато.

— Чудово, містере Вілсоне. За день чи два я матиму задоволення повідомити вас, якої я думки про цю подію. Сьогодні субота, і я сподіваюсь, що в понеділок ми все закінчимо.

— Ну,— сказав Холмс, коли наш відвідувач пішов.— Що ви про це думаєте?

— Нічого не думаю,— щиро признався я.— Неймовірно таємнича справа.

— Ну, найбільш химерні речі виявляються найменш таємничими,— зауважив Холмс.— Саме банальні, безбарвні злочини розгадати буває найважче, так само, як упізнати людину, що її обличчя нічим не вирізняється. Але з цим випадком я мушу діяти негайно.

— А що ви збираєтесь робити? — спитав я.

— Курити,— відповів Холмс.— Завдання на три люльки. Прошу вас не обзиватися до мене хвилин із п'ятдесят.

Він скоцюрбився в кріслі, підтягши коліна аж до свого орлиного носа, застиг так, заплющивши очі, а його чорна глиняна люлька вистромилась уперед, наче дзьоб якогось дивного птаха. Я вже був подумав, що Холмс спить, та й собі закуняв, коли раптом він схопився на ноги, як людина, що дійшла твердого висновку, і поклав люльку на камін.

— Сьогодні в Сент-Джеймс-холі грає Сарасате,— зауважив він.— Що ви про це думаєте, Ватсоне? Чи можуть ваші пацієнти обійтися без вас кілька годин?

— Я сьогодні вільний. Взагалі моя практика забирає в мене не дуже багато часу.

— Тоді надягайте капелюха й ходімо. Спершу ми навідаємось у Сіті й по дорозі десь попоїмо. В програмі багато німецької музики, яка мені подобається більше, ніж італійська або французька. Вона сповнена думки, а я хочу сьогодні дещо подумати. Ходімо!

Ми проїхали підземкою аж до Олдерсгейта, а там пройшли трохи пішки й опинились на Сакс-Кобург-сквері — місці подій, про які чули вранці. Це був тісний майданчик, що марно силкувався приховати свою мізерність. Власне, не майданчик, а малесенький обгороджений клаптик землі, оточений з чотирьох боків бруднуватими двоповерховими цегляними будинками, де трохи бур'яну й кілька прив'ялих лаврових кущів провадили тяжку боротьбу з димним, отруйним повітрям. Три позолочені кулі й коричнева вивіска з написом «Джейбез Вілсон», що висіла на одному з наріжних будинків, вказували на місце, де наш рудочубий клієнт вів своє діло. Шерлок Холмс, схиливши голову набік, зупинився перед позичковою касою, і його очі, оглядаючи її, яскраво блиснули з-під примружених повік. Потім він повільно пройшовся вулицею, так само пильно

вдивляючись у будинки. Нарешті біля позичкової каси він двічі чи тричі щосили вдарив по бруківці своєю палицею, далі підійшов до дверей і постукав. Двері відчинив жвавий, чисто поголений молодик і запросив Холмса увійти.

— Дякую,— відповів Холмс,— але я хотів лише спитати вас, як пройти звідси на Стренд.

— На третьому перехресті праворуч, на четвертому ліворуч,— швидко відповів помічник Джейбеа Вілсона, зачиняючи двері.

— Моторний хлопець, моторний,— зауважив Холмс, коли ми подалися геть.— Щодо моторності, то він, на мою думку, посідає четверте місце в Лондоні, а щодо хоробрості, то може сміливо претендувати на третє. Я чув про нього раніше.

— Очевидно,— сказав я,— помічник містера Вілсона дуже багато важить у цій таємниці зі Спілкою рудих. Я певен, ви спитали дорогу тільки для того, щоб подивитись на нього.

— Не на нього.

— А на що ж?

— На коліна його штанів.

— І що ж ви побачили?

— Те, на що й сподівався.

— Нащо ви стукали в бруківку?

— Любий докторе, зараз треба спостерігати, а не розмовляти. Ми — розвідники у ворожій країні. Ми вже дещо знаємо про Сакс-Кобург-сквер. Ходімо тепер досліджувати стежку з другого її боку.

Вулиця, на якій ми опинились, зайшовши за ріг, різнилася від Сакс-Кобург-скверу так, як різниться картина від свого зворотного боку. Це була одна з основних артерій міста, що зв'язувала Сіті з його північною та південною половинами. Проїжджа частина була геть уся забита навантаженими хурами, що рухались двома зустрічними потоками, а тротуари чорніли юрбами перехожих, які квапились у своїх справах. Дивлячись на шерехи багатих крамниць і поважних ділових контор, важко було навіть уявити, що з другого їх боку притулювся занехаяний, забутий майдан.

— Дайте мені роздивитися,— промовив Холмс, зупиняючись на розі й уважно дивлячись вздовж вулиці.— Я повинен запам'ятати, в якому порядку стоять тут будинки. Моя пристрасть — досконало вивчати Лондон. Це тютюнова крамниця Мортімера, а це — газетна крамничка, там — кобурзька філія міського й приміського банків, далі вегетаріанський ресторан і каретні майстерні Мак-Форлейна. Це вже в сусідньому кварталі. Ну, докторе, ми своє зробили, тепер можна трохи й розважитись. Бутерброд,

чашка кави — й до країни скрипок, де все — лагідність, ніжність і гармонія і немає рудих клієнтів, що дратують нас своїми головоломками.

Мій друг кохався в музиці і був не лише добрим виконавцем, але й неабияким композитором. Незмірно щасливий, він просидів увесь вечір у кріслі, м'яко ворущачи в такт музиці своїми довгими, тонкими пальцями, і його лагідне, усміхнене обличчя, томливі, замріяні очі так не нагадували Холмса-детектива, безжалісного, розумного, завжди готового діяти, що аж не вірилось. У його незвичайній вдачі повсякчас проявлялась двоїста природа цієї людини, і я часто думав, що дивовижна точність та проникливість народилась у ньому в боротьбі з поетичним, схильним до споглядання життєвим началом. Він легко переходив від цілковитої розслабленості до всепереможної енергійності, і я добре знав, що він ніколи не буває такий справді грізний, як тоді, коли безтурботно сидить у своєму кріслі та займається імпровізаціями й старими книжками. Аж раптом Холмса поймала мисливська пристрасть, яскрава могутність його мислення зростала до рівня інтуїції, і ті, хто не був обізнаний з його методами, починали дивитись на нього з підозрою, як на людину, чий розум дуже різниться від розуму інших смертних. Побачивши його того вечора на концерті в Сент-Джеймс-холі, коли він поринув у світ музики, я відчув, що для тих, на кого він вийшов полювати, настають скрутні часи.

— Ви, докторе, певно, хочете йти додому,— зауважив він, коли ми вийшли на вулицю.

— Безперечно, куди ж іще.

— А я повинен зробити одне діло, воно забере в мене кілька годин. На Кобург-сквері затівається щось серйозне.

— Серйозне?

— Там готується великий злочин, але я впевнений, що ми встигнемо перешкодити йому. Правда, сьогодні субота, і це значно ускладнює справу. Мені потрібна буде ваша допомога.

— О котрій годині?

— Не раніше як о десятій.

— Я буду на Бейкер-стріт о десятій.

— Дуже добре. Але слухайте, докторе, справа небезпечна. Будьте ласкаві, покладіть у кишеню свій револьвер.

Він помахав мені рукою, рвучко повернувся і миттю зник у натовпі.

Я впевнений, що не дурніший за інших, але мене завжди гнітило усвідомлення власної тупості, коли я мав справу з Шерлоком Холмсом. Адже я чув те саме, що чув він, бачив те саме, що й він, але його слова свідчили: насправді він бачив не лише те, що трапилось, але

й те, що мало трапитись, тимчасом як мені вся справа й досі здавалася заплутаною та безглуздою.

Їдучи додому в Кенсінгтон, я ще раз перебирав подумки все, починаючи з незвичайної розповіді рудочубого переписувача «Британської енциклопедії» й кінчаючи відвідинами Сакс-Кобург-скверу та лиховісними словами Холмса, що їх він сказав мені на прощання. Що це за нічна експедиція, і чому я повинен іти озброєним? Куди ми поїдемо і що робитимемо? Правда, Холмс натякнув мені, що гладколиций помічник власника позичкової каси — страшна людина, яка може вчинити великий злочин. І я намагався розгадати цю загадку, але, втративши всяку надію на успіх, мусив відмовитись від свого наміру й почекати ночі, яка мала все прояснити.

Була чверть на десяту, коли я вийшов з дому. Я проминув Гайд-парк, потім Оксфорд-стріт і опинився на Бейкер-стріт. Біля під'їзду Холмсового помешкання стояли два кеби. З передпокою я почув нагорі розмову. Ввійшовши до кімнати, я побачив у Холмса двох чоловіків, з якими він жваво розмовляв. Одного з них я знав, це був Пітер Джонс, агент поліції, другий був довготелесий, худий, похмурий чоловік у дуже блискучому капелюсі й гнітюче бездоганному фракці.

— От ми й зібралися! — сказав Холмс, застібаючи гудзики своєї горохового кольору куртки й беручи з полиці важкий мисливський хлист.— Ватсоне, ви, здається, знайомі з містером Джонсом із Скотленд-Ярду? Дозвольте представити вас містерові Мерівезеру, який має взяти участь у сьогоднішньому нічному поході.

— Як бачите, докторе, ми знову полюємо в парі,— промовив Джонс своїм звичайним бундючно-зарозумілим тоном.— Наш друг Холмс — незамінна людина, коли починається полювання. Проте, щоб зацькувати звіра, йому потрібна допомога старого пса.

— Сподіваюсь, полювання не закінчиться пшиком,— похмуро зауважив містер Мерівезер.

— На містера Холмса ми можемо у всьому покластися, сер,— пишномовно проказав поліцейський агент.— У нього свій власний метод, правда, занадто затеоретизований та фантастичний — хай містер Холмс не ображається, що я так кажу,— і він має хист справжнього детектива. Досить сказати, що двічі або й тричі,— взяти хоча б оту справу про вбивство в Шолто або справу про коштовності,— він виявив куди більше проникливості, ніж поліція.

— О, як ви так говорите, містере Джонсе,— тоді все гаразд,— з повагою мовив незнайомий.— Та все ж таки шкода, що сьогодні доведеться обійтись без робера. Це буде перший суботній вечір за останні двадцять сім років, коли я не гратиму в карти.

— Сьогодні ви гратимете на значно більшу ставку, ніж досі, і гра буде захоплююча. Ваша ставка, містере Мерівезере, в цій грі — тридцять тисяч фунтів, а ваша, Джонсе,— це людина, яку ви хочете схопити.

— Авжеж, Джон Клей — це вбивця, злодій, фальшивомонетчик і зломщик,— сказав Джонс.— Він ще молодий, містере Мерівезере, але вже неперевершений у своїй професії, і на жодного іншого злочинця в Лондоні я не надів би наручників так охоче, як на нього. Він дивовижна людина, цей молодий Джон Клей. Його дід був герцог, а сам він учився в Ітоні і в Оксфорді. Мозок його такий же вправний, як і пальці, і хоч ми на кожному кроці натрапляємо на сліди його дій, проте не знаємо, де шукати його самого. Одного тижня він здійснює крадіжку зі зломом у Шотландії, іншого — збирає гроші на будівництво дитячого притулку в Корнуелі. Я вже кілька років ганяюсь за ним, а ще й разу його не бачив.

— Сьогодні я матиму приємність представити його вам. Я також мав одну чи дві невеличкі справи з містером Джоном Клеєм і згодний з вами — він неперевершений у своїй професії. Проте уже початок на одинадцяту, і нам час вирушати. Ви вдвох сідайте в перший кеб, а ми з Ватсоном поїдемо за вами слідом.

Під час нашої тривалої поїздки Шерлок Холмс був не дуже балакучий і, відкинувшись на спинку сидіння, мугикав почуті на концерті мелодії. Ми довго котили безкінечним лабіринтом освітлених газовими ліхтарями вулиць, поки нарешті дістались до Фарінгдон-стріт.

— Тепер уже близько,— зауважив мій друг.— Цей Мерівезер — директор банку, він особисто зацікавлений у сьогоднішній справі. Я подумав, що нам незле буде мати коло себе і Джонса. Він непоганий хлопець, хоч і зовсім непридатний до своєї роботи. Але в нього є одна позитивна риса: він хоробрий, як бульдог, і чіпкий, як рак, коли вже хтось потрапить йому до рук. Ну, от ми й приїхали, нас уже чекають.

Ми були на тій самій багатолюдній вулиці, що й уранці. Відпустивши кеби і йдучи слідом за містером Мерівезером, ми проминули вузький коридор і зайшли в бічні двері, які він відчинив для нас. Там теж був невеличкий коридор, що закінчувався масивними залізними дверима. Відчинивши їх, ми спустились униз гвинтовими кам'яними сходами і опинилися ще перед однама дверима, не менш міцними. Містер Мерівезер зупинився, засвітив ліхтар і повів нас униз якимсь проходом, де пахло землею. Проминувши ще одні, треті, двері ми дісталися до величезного чи то склепу, чи то підземелля, захащеного великими й важкими ящиками.

— Згори до вас забратися не дуже легко,— зауважив Холмс, піднявши ліхтар і озираючись довкола.

— Знизу теж,— одказав містер Мерівезер, ударивши палицею по одній з плит, якими було викладено підлогу.— О, звук такий, ніби там порожнеча! — здивовано вигукнув він.

— Я змушений попросити вас поводитись трохи тихше,— сердито мовив Холмс.— Ви вже поставили під загрозу успіх усієї операції. Будьте ласкаві, сядьте на якийсь ящик і не заважайте.

Поважний містер Мерівезер з украй ображеним виглядом усівся на ящик, а Холмс опустився навколішки і з допомогою ліхтаря та збільшувального скла заходився ретельно вивчати щілини між плитами. Це забрало в нього кілька секунд, а тоді він підвівся й сховав скло в кишеню.

— У нас попереду не менше години,— зауважив він,— бо вони навряд чи почнуть діяти, поки шановний лихвар як слід не засне. Тоді вони не гаятимуть і хвилини, бо що швидше впораються, то більше часу матимуть для втечі. Зараз ми, докторе, перебуваємо, як ви вже, безперечно, вгадали, в підвалі міського відділення одного з найбільших лондонських банків. Містер Мерівезер — голова його правління, він охоче пояснить нам, чому найвизначніші лондонські злочинці виявляють нині таку цікавість до цього підвалу.

— Це через наше французьке золото,— пошепки мовив голова.— Нас уже кілька разів попереджали, що його можуть спробувати вкрати.

— Французьке золото?

— Так. Кілька місяців тому в нас виникла потреба зміцнити свої ресурси, і ми з цією метою позичили у французького банку тридцять тисяч наполеондорів. Згодом стало відомо, що ми навіть не розпакували грошей і що вони лежать у нас у підвалі. В ящику, на якому я сиджу,— дві тисячі наполеондорів, перекладених свинцевою фольгою. Наш запас золотих зливків зараз набагато більший, ніж прийнято тримати в одному відділенні, і члени правління виявляють з цього приводу неабиякі побоювання.

— До того ж вельми обґрунтовані,— зауважив Холмс.— Ну, а тепер час трохи підготуватися. На мою думку, десь за годину настане вирішальний момент у всій цій справі. А поки що, містере Мерівезере, треба зачинити дверцята цього потаємного ліхтаря.

— І сидіти в темряві?

— Боюсь, що так. У мене в кишені є колода карт, і оскільки нас четверо, ви могли б, зрештою, зіграти в робер. Але я бачу, що приготування наших супротивників зайшли дуже далеко, і ми не можемо ризикувати, світлячи світло. Перш за все нам слід зайняти потрібні місця. Вони хлопці відчайдушні, і хоча ми й заскочимо їх зненацька, можуть заподіяти шкоди, коли ми не будемо обережні. Я стану за цим ящиком, а ви, будь ласка, сховайтеся за тими. Потім, коли я спрямую на них світло, мерщій кидайтесь на них. Якщо вони стрілятимуть, Ватсоне, не вагайтесь — стріляйте й собі.

Я поклав револьвер зі зведеним курком на кришку дерев'яного ящика, за яким ховався. Холмс зачинив дверцята ліхтаря, і ми поринули в суцільну темряву — таку чорну, якої раніше я ніколи не бачив. Проте в повітрі чути було запах гарячого металу, а це свідчило, що ліхтар горить і готовий спалахнути першої-ліпшої миті. Раптовий морок, холодна вогкість підвалу якось підкоряли, створювали пригнічений настрій, та й нерви були в мене від чекання напружені до краю.

— У них лише один шлях до відступу,— прошепотів Холмс,— назад через будинок на Сакс-Кобург-сквер. Сподіваюсь, Джонсе, ви зробили те, про що я вас просив?

— Там біля дверей їх зустрінуть інспектор і двоє констеблів.

— Отже, ми заткнули всі дірки. А тепер треба мовчати й чекати.

Як повільно плинув час! Згодом я з'ясував: ми просиділи в підвалі щось із годину з чвертю, але тоді мені здавалося, ніби ніч нагорі вже минула і починається світанок. Я відчував утому, все тіло залякло, бо я боявся навіть поворухнутись, та ще й нерви були напружені до краю, а слух так загострився, що я не тільки чув, як дихають мої товариші, але навіть міг відрізнити глибокий, важкий подих опасистого Джонса від легкого, схожого на зітхання подиху директора банку.

Раптом моє око вловило проблеск світла. Спершу це була всього лише тьмяна цяточка на камінній підлозі. Далі вона видовжилась і перетворилася на жовту смужку, потім несподівано й безшумно утворилася щілина і з'явилася рука — біла, майже жіноча рука, яка ніби щось шукала в колі світла. З хвилину або й більше рука, карлючачи пальці, стирчала з підлоги. Потім вона так само раптово зникла, і знову все потонуло в мороці, світилася тільки, як і перше, тьмяна цяточка, що позначала щілину між плитами підлоги.

Проте світло зникло лише на мить. З різким скреготом одна з широких кам'яних плит відсунулась набік. Утворився широкий квадратний отвір, з якого заструменіло світло ліхтаря. Звідти визирнуло чисто виголене, схвильоване обличчя — незнайомий пильно озирнувся довкола, поклавши лікті на край отвору, виліз спершу по плечі, далі до середини, потім став коліном на підлогу. За мить він уже був коло отвору і тяг нагору свого спільника, теж маленького та гнучкого, з блідим обличчям і кучмою яскраво-рудого волосся.

— Шлях вільний,— прошепотів він.— Ти взяв мішки й зубило? О, чорт! Стрибай, Арчі, стрибай, а я їх затримаю!

Шерлок Холмс рвонув уперед і вхопив пришельця за комір. Другий пірнув назад у нору — тільки піджак затріщав, коли Джонс учепився йому в поли. В світлі ліхтаря блиснуло дуло револьвера, але хлист Холмса опустився на руку, що його тримала, і зброя з брязкотом упала на камінну підлогу.

— Марні зусилля, Джоне Клею,— чемно промовив Холмс,— у вас немає ніяких шансів.

— Бачу,— відповів той з граничним спокоєм.— Але в мого напарника все гаразд, хоч ви й відірвали йому полу піджака.

— Біля дверей його чекає аж троє,— скептично зауважив Холмс.

— Ого! Ви, бачу, продумали все до дрібниць. Я мушу поздоровити вас.

— А я вас,— відповів Холмс.— Ваша вигадка з рудим волоссям — нова і надзвичайно вдала.

— Зараз побачиш свого напарника,— проказав Джонс.— По норах він лазить вправніше, ніж я. Ну, давай надіну тобі браслети.

— Прошу, не торкайтеся мене своїми брудними руками,— мовив наш бранець, коли на його зап'ястках клацнули наручники.— Вам, мабуть, невідомо, що в моїх жилах тече герцогська кров. Прошу також називати мене «сер» і казати «будь ласка», коли звертаєтесь до мене.

— Гаразд,— відповів Джонс, витріщивши очі й хихикаючи.— Так от, будьте ласкаві, сер, пройти нагору, там ми подамо вам кеб, щоб одвезти вашу вельможність у поліцію.

— Оце вже краще,— спокійно мовив Джон Клей.

Він зробив нам трьом загальний уклін і незворушно подався геть у супроводі детектива.

— Містере Холмсе,— сказав Мерівезер, коли ми рушили з підвалу слідом за ними,— я навіть не знаю, як наш банк може віддячити вам чи винагородити вас. Немає сумніву, ви запобігли, придушили в зародку одну з найреальніших з усіх мені відомих спроб пограбувати банк.

— У мене були свої власні невеличкі рахунки з містером Джоном Клеєм,— зауважив Холмс.— На цю справу я трохи витратився і, сподіваюсь, банк відшкодує збитки. По суті ж — я вже дістав цілком достатню винагороду, бо мав нагоду взяти участь у єдиній в своєму роді справі і почути дивовижну розповідь про Спілку рудих...

— Розумієте, Ватсоне,— почав Холмс, коли ми сиділи вранці на Бейкер-стріт за склянкою віскі з содовою,— від самого початку було ясно, що оголошення в газеті про Спілку рудих і переписування «Британської енциклопедії» переслідувало єдину можливу мету — щодня на кілька годин усувати з дому нашого не надто розумного лихваря. Шлях, яким цього досягнуто, дивний, але вигадати щось краще справді важко. Спосіб досягти мети, безперечно, підказаний винахідливому розумові Клея кольором волосся його підручного. Чотири фунти на тиждень — це проста принада, на яку спіймався Вілсон, та й що вони для них важили, коли гра йшла на тисячі! Вони дають у газеті оголошення,

один шахрай тимчасово наймає помешкання для контори, другий — підохочує свого хазяїна спробувати щастя, і обидва забезпечують собі можливість щодня користатися з його відсутності. Почувши про помічника, який найнявся за половину платні, я зразу збагнув, що в нього є на це поважні причини.

— Але як ви вгадали, що то за причини?

— Якби в домі була жінка, я запідозрив би звичайнісіньку інтрижку. Проте підстав для цього не виявилось. Діло в нашого клієнта невеличке, та й удома немає нічого, що могло б виправдати такі складні приготування й такі витрати. Отже, їх цікавило щось поза межами будинку. Але що? І тут я згадав про любов помічника до фотографії і про те, що він постійно сидить у підвалі. Підвал! Ось де кінчик провідної нитки! Потім я навів довідки про цього помічника рудого і з'ясував, що мені доведеться мати справу з найбільш зухвалим й відважним злочинцем у всьому Лондоні. Авжеж, він щось робив у підвалі — по багато годин на день протягом кількох місяців.

Що б це могло кінець кінцем означати? Додуматись можна було лише до одного: він робив підземний хід у якусь іншу будівлю.

Отаких висновків я дійшов, коли ми подалися глянути на місце подій. Я здивував вас, постукавши палицею по бруківці. Це я дізнався, в який бік робиться підкоп — перед будинком чи позаду. Перед будинком його не було. Тоді я подзвонив, — як і сподівався, двері відчинив помічник. У нас із ним траплялися сутички, але в очі один одного ми ще не бачили. Та я не дивився на його обличчя. Коліна його штанів — ось що цікавило мене. Ви, мабуть, і самі помітили, які вони в нього зношені, м'яті, брудні. Вони свідчили про довгі години копання. Залишилося з'ясувати одне: куди вони підкопуються.

Завернувши за ріг, я побачив, що міський і приміський банки стоять впритул до контори нашого друга, і зрозумів: загадку розгадано.

Ви поїхали після концерту додому, а я відвідав спершу Скотленд-Ярд, а потім голову правління банку. Результати ви бачили.

— А як ви здогадалися, що вони спробують пограбувати банк саме цієї ночі? — спитав я.

— Коли вони закрили свою контору Спілки рудих, це означало — їм уже байдуже, дома містер Джейбез Вілсон чи ні, іншими словами — вони закінчили підкоп. До того ж для них було важливо використати його чимшвидше, бо підкоп могли виявити, а золото вивезти. Найзручніший день для них — субота, бо це давало їм для втечі аж два дні. З цих міркувань я й припустив, що вони з'являться сьогодні вночі.

— Ви міркували бездоганно! — захоплено гукнув я.

— Цей випадок урятував мене від нудьги,— сказав Холмс, позіхаючи.— Та леле, я знову відчуваю, як вона огортає мене! Усе моє життя — безперервне зусилля врятуватися від банальної одноманітності існування. А отакі маленькі загадки допомагають мені в цьому.

— Ви справжній благодійник нації,— промовив я.

Холмс знизав плечима.

— Згоден,— мабуть-таки, я приношу певну користь,— зауважив він.— «*L'homme c'est rien — l'oeuvre c'est tout*»¹, як писав Гюстав Флобер у листі до Жорж Санд.

¹ Людина — ніщо, робота — все (франц.).

СВІТОВА НОВЕЛА

О. Генрі

Дари волхвів (переклад Ю. Іванова)

Один долар вісімдесят сім центів. Це було все. Із них шістдесят центів — монетками по одному центу. Вона відвойовувала кожен монетку, торгуючись із бакалійником, зеленярем, м'ясником так запекло, що аж вуха палали від мовчазного осуду її скупості, викликаної надмірною ощадливістю. Делла тричі перелічила гроші. Один долар вісімдесят сім центів. А завтра Різдво.

Що було діяти — хіба впасти на стару, потерту маленьку кушетку і заплакати. Так Делла і зробила. З цього маємо дійти повчального висновку, що життя складається з сліз, зітхань, усмішок, причому зітхання переважають.

Поки господиня переходить поступово від першої стадії до другої, огляньмо її господу. Мебльована квартира за вісім доларів на тиждень. Не можна сказати, що вона зовсім убога, але щось спільне з цим поняттям, безперечно, має.

Внизу, у вестибюлі, скринька для листів, у щілину якої не ввійшов би жоден лист, і кнопка електричного дзвоника, з якої жодному смертному не пощастило б витиснути ніякого звуку. На дверях була ще прикріплена картка з написом «*М-р Джеймс Діллінгем Янг*».

Слово «Діллінгем» розтягнулось на всю довжину в той недавній час процвітання, коли власник цього імені одержував тридцять доларів на тиждень. Тепер він заробляв тільки двадцять доларів, і літери в слові «Діллінгем» поблякли, немовби серйозно замислились, чи не скоротитись їм до скромного, без претензій «Д». Та хоч коли містер Джеймс Діллінгем Янг, приходячи додому, піднімався у свою квартиру на верхньому поверсі, його завжди зустрічав вигук «Джім!» і гарячі обійми місіс Джеймс Діллінгем Янг — її ви вже знаєте як Деллу. А це й справді так гарно!

Делла перестала плакати і провела пуховкою по щоках. Вона стояла біля вікна, сумно дивлячись на сірого кота, який прогулювався по сірому паркану в сірому дворі. Завтра Різдво, а у неї тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джімові! Вона місяцями економила буквально кожен цент, і ось це все, що вдалося зібрати. За двадцять доларів на тиждень далеко не заїдеш. Витрати були більші, ніж вона розраховувала. Витрати завжди більші. Тільки долар і вісімдесят сім центів, щоб купити подарунок Джімові! її Джімові! Багато щасливих годин провела вона, роздумуючи, що б таке

подарувати йому на Різдво. Щось особливе, рідкісне, коштовне, хоч трохи гідне високої честі належати Джімові.

Між вікнами кімнати стояло трюмо. Можливо, вам ніколи не випадало дивитися в трюмо у восьмидоларовій мебльованій квартирі. Дуже худа і дуже рухлива людина, спостерігаючи швидку зміну своїх відображень у його довгих та вузьких дзеркалах, може дістати досить точне уявлення про свою зовнішність. Делла була струнка, і їй пощастило опанувати це мистецтво.

Вона раптом одійшла од вікна і зупинилась перед дзеркалом. Очі її сяяли, як діаманти, але за якихось двадцять секунд лице втратило свої кольори. Вона хутенько висмикнула шпильки і розпустила своє довге волосся.

У подружжя Джеймс Діллінгем Янг було дві речі, якими вони дуже пишалися. Одна — це золотий годинник Джіма, що належав колись його батькові та дідові, друга — волосся Делли. Якби цариця Савська жила в будинку навпроти, Делла часом, помивши голову, сушила б своє волосся біля вікна, щоб затьмарити блиск оздоб і коштовностей її величності. Якби цар Соломон був швейцаром у будинку, де вони жили, і зберігав би всі свої скарби в підвалі, Джім, проходячи повз нього, завжди діставав би свій годинник, щоб побачити, як Соломон рве собі бороду від заздрощів.

Прекрасне волосся Делли розсипалось каштановими хвилями, сяючи, мов струмені водоспаду. Воно спадало нижче її колін і вкривало, наче плащем, майже всю її постать. Потім вона знову, нервуючи і поспішаючи, підбрала його. Завагавшись, постояла якусь мить нерухомо, і дві чи три сльози впали на потертий червоний килим.

Мерщій надіти старенький коричневий жакет і старенький коричневий капелюшок! Махнувши спідницею, Делла кинулася до дверей і вибігла з дому на вулицю, а в очах у неї ще поблискували діамантовими краплями сльози.

Вона зупинилась перед дверима з вивіскою: «М-м Софроні. Найрізноманітніші вироби з волосся». Делла вибігла на другий поверх і спинилася, переводячи дух, серце її швидко билосся. Мадам Софроні була здоровенна білява жінка з сухими манерами.

— Чи не купите ви моє волосся? — спитала Делла.

— Я купую волосся, — відповіла мадам. — Зніміть капелюшок, треба подивитися, що за товар.

Знову заструменів каштановий водоспад.

— Двадцять доларів, — сказала мадам, звично зважуючи в руці волосся.

— Давайте мерщій, — промовила Делла.

Дві години після цього пролетіли на рожевих крилах — вибачайте за банальну метафору. Делла бігала по крамницях, шукаючи подарунок Джімові.

Нарешті знайшла. Безперечно, ця річ була створена для Джіма, і тільки для нього. Нічого схожого не було в жодній іншій крамниці, вона вже все перевернула там догори дном. Це був платиновий ланцюжок для кишенькового годинника, простий і строгий, він привертав увагу коштовністю матеріалу, з якого був зроблений, а не мішурним блиском — саме такими мають бути всі гарні речі. Він навіть був гідний годинника. Побачивши його, Делла відразу дійшла думки, що ланцюжок повинен належати Джімові. Він був такий, як Джім. Скромність і гідність — ці якості були у них обох. За ланцюжок довелося заплатити двадцять один долар. У Делли лишилося ще вісімдесят сім центів, і вона поспішила додому. З таким ланцюжком Джім у будь-якому товаристві зможе дістати свій годинник, глянути, котра година, бо хоч який чудовий був той годинник, а Джім іноді дивився на нього крадькома, бо висів він не на ланцюжку, а на старому шкіряному ремінці.

Коли Делла повернулася додому, її захоплення трохи вщухло, натомість з'явилися передбачливість та розсудливість. Вона дістала щипці для завивання, запалила газ і почала виправляти спустошення, вчинені великодушністю та любов'ю. А це завжди надзвичайно важка праця, дорогі друзі, велетенська праця.

За сорок хвилин її голова вкрилася дрібними кучериками і Делла стала дуже схожою на хлопчиська, що втік з уроків. Довгим, уважним і критичним поглядом вона глянула на себе в дзеркало.

«Якщо Джім не вб'є мене з першого погляду,— подумала,— то, глянувши вдруге, скаже, що я схожа на хористку з Коні-Айленда¹. Але що, що могла б я зробити з одним долларом і вісімдесятьма сімома центами?!»

О сьомій годині кава була готова, а гаряча сковорода стояла на плиті, чекаючи, коли на ній смажитимуться котлети.

Джим ніколи не спізнювався. Делла затиснула в руці платиновий ланцюжок і сперлася на краєчок стола біля вхідних дверей. Невдовзі вона почула його кроки вниз на сходах і на мить зблідла. Вона мала звичку звертатися до бога з коротенькими молитвами з приводу всяких життєвих дрібниць і тепер швиденько зашепотіла:

— Господи, зроби, будь ласка, так, щоб я все ще сподобалася йому!

Двері відчинилися, Джім увійшов і причинив їх. Його худе обличчя було заклопотане. Бідолаха, в двадцять два роки він мав годувати сім'ю! Йому давно треба було купити нове пальто, і рукавичок у нього не було.

Джим увійшов і завмер, наче сепер, що збирається кинутися на перепелицю. Його очі спинилися на Деллі, в них був вираз, якого вона не могла зрозуміти, і їй стало страшно. Це

¹ Коні-Айленд — центр розваг для простого народу Нью-Йорка.

не були ні гнів, ні здивування, ні. докір, ні жах — жодне з тих почуттів, яких вона могла сподіватись. Він просто пильно дивився на неї, і на обличчі у нього був отой дивний вираз.

Делла зіскочила з столу і кинулась до нього.

— Джім, милий,— вигукнула вона,— не дивись так на мене! Я обстриглась і продала волосся, бо я б не пережила, якби нічого не змогла подарувати тобі на Різдво. Воно знову виросте! Ти ж не гніваєшся, ні? Я повинна була це зробити. Волосся у мене росте дуже швидко. Поздоров мене з Різдвом, Джім, і будьмо щасливі. Ти ж навіть не знаєш, який гарний, чудовий подарунок я приготувала для тебе!

— Ти обстригла волосся? — насилу спитав Джім так, наче він не міг усвідомити цього очевидного факту, хоч його мозок напружено працював.

— Обстригла і продала його,— відповіла Делла.— Але ж я тобі все одно подобаюсь? Я ж така сама, тільки з коротким волоссям!

Джім здивовано оглянув кімнату.

— То, виходить, твого волосся вже нема? — спитав він з якимсь безглуздим виразом.

— І не шукай його, не знайдеш,— відповіла Делла,— кажу ж тобі: я його продала — обстригла і продала. Сьогодні свят-вечір, Джім. Будь зі мною ласкавий, це ж я зробила для тебе. Можливо, волосся на моїй голові і можна було б перелічити,— в її голосі раптом прозвучала глибока ніжність,— але ніхто й ніколи не зможе виміряти мою любов до тебе! Смажити котлети, Джім?

І Джім раптом наче прокинувся від важкого сну. Він обняв свою Деллу. Будьмо скромні — відвернімося на якихось десять секунд і займімося чимось іншим. Подумаймо, наприклад, яка різниця між вісьмома доларами на тиждень і мільйоном на рік? І математик, і мудрець дадуть неправильні відповіді. Волхви принесли коштовні дари, але серед них не було одного. Цей туманний натяк ми роз'яснимо пізніше.

Джім витяг з кишені свого пальта пакуночок і кинув його на стіл.

— Зрозумій мене правильно, Делл,— сказав він.— Ніяка стрижка, ніякі нові зачіски не примусять, щоб я розлюбив тебе, дівчинко. Але розгорни цей пакунок-і ти зрозумієш, чому я спершу трохи розгубився.

Білі спритні пальчики розірвали мотузку й папір. Пролунав крик захвату, а на зміну йому — ой леле! — прийшли, як то буває тільки у жінок, потоки сліз та зойки. Довелось негайно вдатися до всіх заспокійливих засобів, які тільки були у господаря квартири.

Річ у тому, що на столі лежали гребінці, набір гребінців — бічні й задні,— якими Делла давно милувалася на одній з бродвейських вітрин. Чудові гребінці, справжні черепахові, прикрашені по краях дрібними коштовними каменями, і саме того відтінку, що пасував би

до її волосся. Гребінці коштували дорого, вона знала це, і її серце давно вже нило від того, що не було ніякої надії купити їх. Тепер вони належали їй, але де ж ті коси, що їх прикрасили б ці довгождані гребінці.

А проте вона міцно притисла їх до грудей, підвела нарешті затуманені сльозами очі, всміхнулась і промовила:

— У мене дуже швидко росте волосся, Джім!

Делла підскочила, як ошпарене котеня, і вигукнула:

— О господи!

Джим ще не бачив свого чудового подарунка. Вона хутенько подала йому на долоні ланцюжок. Матовий коштовний метал, здавалося, засяяв відбитим світлом її гарячої і щирої радості.

— Ну, правда ж гарний, Джім? Я обнишпорила все місто, поки знайшла його. Тепер ти можеш дивитись, котра година, хоч сто разів на день. Дай-но мені свій годинник. Я хочу побачити, який вигляд він матиме з ланцюжком.

Але Джім не послухався — він ліг на кушетку, закрив руки під голову і всміхнувся.

— Делл,— сказав,— давай сховаємо свої подарунки до іншого часу. Вони занадто гарні, щоб так зразу ними користуватись. Я продав годинник, щоб купити тобі гребінці. А тепер, гадаю, пора смажити котлети.

Волхви, ті, що принесли дари немовляті у яслах, були, як ви знаєте, мудрі люди, надзвичайно мудрі люди. Вони винайшли звичай робити різдвяні подарунки. Бо вони були мудрі, і дари їхні були мудрі, не виключено, що їх можна було навіть замінити, якщо траплялися два однакових подарунки. А я розповів вам нічим не примітну історію про двох дурненьких дітей, які жили у восьмидоларовій квартирі і зовсім немудро пожертвували одне для одного найдорожчими своїми скарбами. Але до відома мудреців наших днів слід сказати, що з усіх, хто робив подарунки, ці двоє були наймудріші. З усіх, хто приносить і приймає дари, наймудріші тільки такі, як вони. Це всюди так. Вони і є волхви.

О. Генрі**Останній листок**
(переклад М. А. Дмитренка)

В невеличкому районі на захід від площі Вашингтона вулиці показилися й розбилися на вузькі смужки, що називаються проїздами. Ці проїзди утворюють химерні кути й повороти. Там одна вулиця перетинає навіть сама себе разів зо два. Якомусь художникові пощастило відкрити надзвичайно цінні властивості цієї вулиці. Уявімо собі, що збирач боргів з рахунком за фарби, папір та полотно, йдучи цим маршрутом, раптом стрічає самого себе, коли він уже повертається назад, не діставши в оплату жодного цента!

Отож люди мистецтва незабаром налетіли в старий чудернацький Грінвіч-Вілідж у пошуках вікон, що виходять на північ, гостроверхих дахів XVIII століття, голландських мансард і низької квартирної платні. Потім вони притягли туди з Шостої авеню кілька олов'яних кухлів та одну-дві жаровні й утворили «колонію».

Студія Сью і Джонсі містилася на горищі присадкуватого триповерхового цегляного будинку. Джонсі — пестливе від Джоанна. Одна дівчина приїхала з штату Мен, друга — із штату Каліфорнія. Вони познайомилися за табльдотом у місцевому «Дельмоніко», ресторанчику на Восьмій вулиці, побачили, що їхні погляди на мистецтво, салат з листя цикорію та широкі рукави цілком збігаються, і вирішили найняти спільну студію.

Це було в травні. А в листопаді холодний, невидимий пришелець, якого лікарі називають Пневмонією, почав бродити по колонії, торкаючись то одного, то другого своїми крижаними пальцями. По Іст-Сайду цей зарізяка розгулював сміливо, ішов швидко, вражаючи десятки жертв, але тут, у лабіринті вузьких, порослих мохом проїздів, насилу переставляв ноги.

Містера Пневмонію не можна було назвати благородним старим джентльменом. Для цього підтоптаного задишкуватого бовдура з червоними кулацюрками мініатюрна дівчина, недокрівна від каліфорнійських зефірів, навряд чи була тією дичиною, на яку дозволялося полювати. Проте він напосівся на неї, і тепер Джонсі, нездатна й поворухнутись, лежала на фарбованому залізному ліжку, дивлячись крізь невеличкі шибки голландського вікна на глуху стіну сусіднього мурованого будинку.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

— У неї один шанс... ну, скажімо, з десяти,— повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі.— І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та коли люди починають діяти в інтересах гробаря, то вся фармакопея — марнота. Ваша маленька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї були наміри на майбутнє?

— Вона... вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку,— сказала Сью.

— Намалювати? Дурниці! Чи нема у неї чогось такого, про що справді варто було б думати — наприклад, якогось хлопця?

— Хлопця? — перепитала Сью голосом, схожим на звук натягнутої струни.— Хіба хлопець вартий... ні, докторе, нічого такого немає.

— Ну, тоді це просто занепад сил,— підсумував лікар.— Я зроблю все, що тільки може наука, знаряддя якої я є. Але коли мій пацієнт починає рахувати карети в своїй похоронній процесії, я скидаю з цілющої сили ліків п'ятдесят процентів. Якщо вам вдасться, щоб вона хоч раз спитала, який буде цієї зими новий фасон рукавів у пальтах, я зможу поручитися, що в неї буде один шанс не з десяти, а з п'яти.

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню й плакала в японську паперову серветку, аж доки та геть не розмокла.

Потім узяла креслярську дошку і, насвистуючи веселий мотивчик, незалежно увійшла до кімнати.

Джонсі, майже непомітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна. Сью перестала насвистувати, подумавши, що Джонсі заснула.

Вона прилаштувала дошку й почала малюнок тушшю — ілюстрацію до журнального оповідання. Молоді художники мусять мостити свій шлях у Мистецтво, малюючи ілюстрації до журнальних оповідань, які молоді автори пишуть для того, щоб вимостити собі шлях у Літературу.

Малюючи героя оповідання, ковбоя із штату Айдахо в елегантних штанах, з моноклем, Сью почула тихий шепіт, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

Очі у Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила — лічила в зворотному порядку:

— «Дванадцять»,— мовила вона і трохи згодом: — «одинадцять»,— потім: — «десять» і «дев'ять»,— а тоді, майже одночасно: — «вісім» і «сім».

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише порожніє безмежно похмуре подвір'я та глуха стіна цегляного будинку на відстані двадцяти футів. До половини тієї стіни видряпався старезний плющ, вузлуватий і підгнилий біля коріння. Холодний подих осені струсив з нього листя, й було добре видно, як майже голі галузки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

— Що там таке, серденько? — спитала Сью.

— Шість,— ледь чутно мовила Джонсі.— Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Он іще один упав. Тепер лишилося тільки п'ять.

— П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сьюді.

— Листків. На плющі. Коли впаде останній, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав?

— Таких дурниць я ще ніколи не чула,— пирхнула Сью, чудово вдаючи зневагу.— Яке відношення має листя старого плюща до твого одужання? А ти ж, капосне дівчисько, так любила цей плющ! Не будь дурненькою. Бо ж іще сьогодні вранці лікар мені казав, що твої шанси одужати, та й то скоро... стривай, як же він сказав?.. Він сказав, що в тебе десять шансів проти одного! А це майже стільки, як у кожного з нас у Нью-Йорку, коли їдеш у трамваї або проходиш повз новий будинок. Спробуй-но тепер з'їсти бульйону і дай твоїй Сьюді докінчити малюнок, щоб можна було продати його редакції і купити своїй хворій дівчинці портвейну, а собі, ненажері, свинячих котлет.

— Не треба більше купувати вина,— мовила Джонсі, не відриваючи погляду від вікна.— Он іще один полетів. А бульйону я не хочу. Залишилось усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як одірветься останній. Тоді помру і я.

— Джонсі, любя,— сказала Сью, схиляючись над ліжком,— ти можеш пообіцяти мені, що заплющиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору.

— А чи не могла б ти малювати в другій кімнаті? — холодно спитала Джонсі.

— Краще я побуду біля тебе,— відповіла Сью.— До того ж я не хочу, щоб ти весь час дивилась на ті дурні листки.

— Тоді скажи мені, коли закінчиш,— заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорушна, мов повалена статуя,— бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитись, ні за що не триматися й полетіти — дедалі нижче й нижче — як один з отих нещасних, виснажених листків.

— Спробуй заснути,— порадила Сью.— Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотошукача. Я вийду на хвилинку, не більше. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під ними. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у скульптури Мікеланджело «Мойсей», кільцями спускалася з його голови сатира на тіло карлика. В мистецтві Берман був

невдахою. Сорок років тримав він У руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантиї. Він весь час збирався створити шедевр, але навіть не почав над ним роботи. Уже кілька років, як він не малював нічого, крім якоїсь мазанини — вивісок та реклам. На шматок хліба він заробляв, позуючи тим молодим художникам з колонії, які не могли платити натурникові-професіоналу. Він занадто багато пив і ще не облишив балачок про свій майбутній шедевр. Що ж до всього іншого, то це був буркітливий Дідок, який нещадно знущався з усякої делікатності, в кому б вона не виявлялась, і дивився на себе як на сторожового пса, спеціально поставленого захищати двох молодих художниць у студії нагорі.

Сью застала Бермана, від якого дуже тхнуло ялівцівкою, в його тьмяно освітленій комірчині внизу. В кутку стояв мольберт з підрамником, на якому було натягнуто чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла старому про химери Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок із світом у неї ще послабшає.

Старий Берман з червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, знущаючись із таких ідіотських вигадок.

— Що,— кричав він з жахливим німецьким акцентом,— хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя, яке осипається з клятого плюща? Вперше чую. Ні, не хочу позувати для вашого йолопа-відлюдька! Як це ви дозволяєте їй забивати голову такими дурницями? Ах, маленька бідолашна міс Джонсі!

— Вона дуже хвора й зовсім знесилена,— сказала Сью,— а від високої температури ще наче й схибнулася, бо в голові у неї повно всяких химер. Гаразд, містере Берман, якщо не хочете позувати мені, то й не треба. Просто я думаю, що ви гидкий старий... старий базіка.

— Ви справжня жінка! — загорлав Берман.— Хто каже, що я не хочу позувати? Ану вперед. Я йду з вами. Півгодини я— намагаюся пояснити, що готовий позувати. Боже мій! Тут зовсім непідходяще місце хворіти такій гарній дівчині, як міс Джонсі. Колись я намалюю шедевр, і ми всі виберемося звідси. їй-бо, виберемося!

Джонсі спала, коли вони піднялися нагору. Сью опустила штору аж до підвіконня й знаком веліла Берманові пройти в другу кімнату. Там вони зупинилися біля вікна й з острахом подивилися на плющ. Потім мовчки презирнулись. Надворі вперто йшов холодний дощ із снігом. Берман у старій синій сорочці, зображаючи відлюдька-золотошукача, всівся на перекинутому догори дном чайнику, що правив за скелю.

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей із опущеної зеленої штори.

— Підніми її, я хочу подивитися,— пошепки наказала Джонсі.

Сью стомлено послухалась.

Неймовірна річ! Цілу ніч періщив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднів листок плюща. Один-єдиний. Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною, тління й розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

— Це останній,— мовила Джонсі.— Я думала, він неодмінно впаде вночі. Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді й я помру.

— Та бог з тобою! — сказала Сью, схиляючись змученим обличчям над подушкою.— Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаштується вирушити в далеку таємничу подорож, усе на світі стає чуже. Невідчепна думка про смерть опановувала Джонсі дедалі дужче в міру того, як одна по одній слабшали ниточки, що зв'язували її з подругою і всім земним.

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй ніжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періщив дощ, тарабанячи по низьких голландських карнизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору.

Листок плюща був ще на своєму місці.

Джонсі лежала й довго дивилась на нього. А потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон.

— Я була поганим дівчиськом,— сказала Джонсі.— Щось примусило цей останній листок залишитись там, де він є, щоб показати, яка я була противна. Це гріх — хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока з портвейном... Або ні, принеси спочатку дзеркало, потім обклади мене подушками — я сидітиму й дивитимусь, як ти готуєш їсти.

Через годину вона сказала:

— Сьюді, я сподіваюсь намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Удень прийшов лікар, і Сью, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

— Шанси рівні,— сказав лікар, потискуючи худеньку тремтячу руку Сью.— Гарний догляд — і ви виграєте. А тепер я повинен навідатися ще до одного хворого, тут унизу. Його прізвище Берман, здається, він художник. Теж пневмонія. Він старий, німецький,

а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але сьогодні його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сью:

— Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування й догляд — і більше нічого не треба.

А надвечір того ж дня Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиrotворено плетучи дуже синій і зовсім непотрібний вовняний шарф, і однією рукою — разом з подушками та плетивом — обняла подругу.

— Мені треба щось тобі розповісти, біле мишенятко,— сказала вона.— Сьогодні в лікарні від запалення легенів помер містер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли й були холодні як лід. Ніхто не міг збагнути, куди він ходив такої жахливої ночі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на останній листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затремтів і не колихнувся від вітру? Ах, сонечко, це і є шедевр Бермана, він намалював його тієї ночі, коли впав останній листок.

Герберт Джордж Уеллс

Чарівна крамниця

(переклад Олекси Логвиненка)

Ту чарівну крамницю я бачив здалеку кілька разів; а раз чи двічі навіть проходив повз її вітрину, де лежало багато привабливих дрібничок: чарівні кульки, чарівні кури, чудодійні ковпаки, ляльки для червомовців, кошики з причандаллям для фокусників, колоди звичайнісіньких на вигляд карт і таке інше. Але мені й на думку не спадало завернути туди, поки одного дня Джіп, не кажучи ні слова, взяв мене за палець і потяг до вітрини. І поведився він так, що мені не залишалося нічого іншого, як зайти з ним до крамниці. Сказати правду, я й не здогадувався, що ця скромна з вигляду крамничка міститься саме тут, на Ріджент-стрит, між художнім салоном і закладом, де в патентованих інкубаторах виводять курчат. І все ж вона була саме тут. Я гадав, вона десь ближче до цирку або за рогом на Оксфорд-стрит чи навіть у Голборні; до того ж я завжди бачив її на другому боці вулиці, і щоразу вона здавалася недосяжною, схожою на міраж. Але тепер крамниця стояла просто переді мною, сумніву не було, і пухкенький Джіпів пальчик стукав по її вітрині.

— Якби я був багатий,— сказав Джіп, тикаючи пальчиком на «Яйце є — яйця нема»,— то купив би собі он те. І оце.— Він показав на «Ляльку, що плаче, як жива».— І оце.— То був загадковий предмет, і називався він, як значилося на привабливому ярличку, «Купи й дивуй друзів».

— А під отим ковпаком,— промовив Джіп,— зникає все, що покладеш. Я в книжці читав... Ой, тату, а он «Монета є — монети нема!» Тільки вона лежить так, що не видно, як це робиться.

Джіп, милив мій хлопчик, успадкував материну вихованість і не просив повести його в крамницю, не набридав мені благаннями. Він просто тяг мене зовсім несвідомо за палець до дверей, і я добре розумів, що йому хочеться.

— Ось! — мовив він і показав на «Чарівну пляшку».

— А якби ти її мав? — запитав я. І Джіп, почувши в цьому запитанні обіцянку, враз просіяв.

— Я показав би її Джіссі! — відповів він, не забуваючи, як завжди, про інших.

— До твого дня народження залишилося менше ста днів,— сказав я і взявся за дверну ручку.

Джіп нічого не відповів, тільки ще дужче стис мій палець, і ми ввійшли до крамниці.

Це була не проста крамниця; це була чарівна крамниця, і тому Джіп не поспішив відразу до прилавка, як бувало, коли ми заходили кудись купити йому звичайні іграшки. Весь тягар розмови з продавцем він переклав тут на мене.

Крамниця була невеличка, тісна і досить темна. Коли ми причинили за собою двері, дзвоник на них жалібно теленькнув. Хвилину чи дві в крамниці, крім нас, нікого не було, і ми мали час роззирнутися. Ось тигр із пап'є-маше на скляній вітрині, що стоїть на невисокому прилавку,— поважний, добродушний тигр, який розмірено киває головою; ось найрізноманітніші кришталеві кульки, порцелянова рука з колодою чарівних карт, цілий набір різних завбільшки чарівних акваріумів; ось нескромний чарівний капелюх безсоромно виставив напоказ свої пружини. На підлозі стояло кілька чарівних дзеркал; одне нас звужувало й видовжувало, друге приплющувало нам голови й скрадало ноги, третє робило нас низенькими й товстими, як бочки. І поки ми сміялися, дивлячись у ті дзеркала, з'явився якийсь чоловік — певно, продавець.

Одне слово, він стояв за прилавком — якийсь дивний, блідий, темноволосий чоловік. Одне вухо в нього було більше від другого, а підборіддя — як носак черевики.

— Чим можемо прислужитися? — сказав він і розчепірів на скляному прилавку свої чарівні довгі пальці.

Від несподіванки ми обидва здригнулись і обернулися.

— Я хотів би купити своєму хлопчикові кілька простеньких іграшок,— сказав я.

— Фокуси? — запитав він.— Механічні? Для дому?

— Щось смішненьке,— відповів я.

— Гм...— мовив продавець і, ніби замислившись, почухав потилицю. А тоді просто на очах у нас дістав у себе з голови скляну кульку.

— Щось таке? — сказав він і простяг кульку мені.

Такого ми не сподівалися. Багато разів мені випадало бачити цей фокус на сцені — без нього не обходився найзвичайнісінький фокусник,— але тут, у крамниці, я цього не чекав.

— Непогано! — кинув я, сміючись.

— Правда ж? — мовив продавець.

Джіп відпустив мій палець і потягся рукою до скляної кульки. Але долоня в продавця була порожня.

— Вона у тебе в кишені,— сказав чоловік. І справді, кулька виявилась у Джіпа в кишені!

— Скільки вона коштує? — спитав я.

— За скляні кульки ми нічого не беремо,— привітно відповів продавець.— Вони дістаються нам...— він піймав іще одну кульку — в себе на лікті,— задарма.

Третю кульку він схопив у себе на потилиці й поклав її на прилавок поруч із другою. Джіп уважно роздивився свою кульку, потім дві ті, що лежали на прилавку, і зрештою підвів запитливий погляд на продавця, який стояв і всміхався.

— Можеш узяти собі й ці,— сказав той.— А як не боїшся, то й ще одну, з рота. Ось!

Джіп якусь мить мовчки дивився на мене, так само не кажучи ні слова, потім згріб усі чотири кульки, знов узявся про всяк випадок за мій палець і приготувався дивитись, що ж буде далі.

— Отак ми дістаємо всі наші товари — ті, що дрібніші,— пояснив продавець.

Я засміявся і, підхопивши його жарт, сказав:

— Замість того, щоб брати їх на складі. Так воно, звісно, дешевше!

— До певної міри,— відповів продавець.— Хоча, зрештою, платити доводиться і нам. Тільки не так багато, як думають люди... Товари більших розмірів, а також харчі й усе, що нам треба, ми дістаємо з цього ось капелюха... І знаєте, що я вам скажу, сер? На світі немає жодного складу справжніх чарівних товарів! Ви, мабуть, помітили нашу вивіску: «Справжня чарівна крамниця»? — Він дістав із-за щоби преїскурант і подав його мені.— Справжня! — повторив він, показав пальцем на це слово й додав: — Тут аніякісінького шахрайства, сер!

Мені здалося, що його жарти не позбавлені серйозних підстав.

А продавець обернувся до Джіпа, підкреслено привітно всміхнувся й мовив:

— А знаєш, ти славний хлопчик!

Я здивувався. Звідки, думаю, він знає? Адже задля дисципліни ми тримаємо це від Джіпа в таємниці, навіть удома.

Та малий вислухав цю похвалу спокійно, мовчки, не зводячи з продавця погляду.

— Бо тільки славні хлопці можуть увійти в ці двері.

І ту ж мить, ніби на підтвердження цих слів, пролунав стук у двері й почувся слабенький писклявий голосок:

— У-у! Я хочу ввійти сюди, тату! Хочу ввійти!

У-у-у!

А вслід за цим утішання та вмовляння змученого батька:

— Тут же зачинено, Едварде!

— І зовсім не зачинено! — озвався я.

— Зачинено, сер! — сказав продавець.— Для таких дітей у нас завжди зачинено.

І тут ми побачили хлопчика: маленьке біле личко, бліде від ласощів та всіляких смачнющих-пресмачнущих страв і перекивлене від повсякденних примх — одне слово, личко жорстокого маленького егоїста, який шкріб нігтем зачаровану шибку.

— Так не годиться, сер,— сказав продавець, коли я з властивою мені готовністю допомогти рушив був до дверей.

За хвилину розбещеного хлопчика, що пхикав перед дверима, повели далі.

— Як це ви так робите? — запитав я, з полегкістю зітхнувши.

— Чари! — відповів продавець, недбало махнувши рукою, і з-під його пальців — уявляєте! — порснули різнобарвні іскри й погасли в сутінках крамниці.

— Там, за дверима,— звернувся продавець до Джіпа,— ти казав, що хотів би мати наш набір «Купи й дивуй друзів»?

Після героїчної внутрішньої боротьби Джіп нарешті відповів:

— Так.

— Він у тебе в кишені.

І, перехилившись через прилавок — тіло в нього виявилося надзвичайно довгим,— цей чудернацький чоловік з манерами справжнього фокусника дістав у Джіпа з кишені коробку.

— Папір! — сказав він і взяв із порожнього капелюха з пружинами аркуш паперу.— Шворка! — їв роті в нього виявився клубок, від якого він відмотав довжелезну шворку, зв'язав нею згорток, а тоді перекусив її зубами. А клубок, як мені здалося, проковтнув! Потім чиркнув об ніс однієї з черевомовних ляльок сірника, потримав над вогнем свого пальця (він одразу обернувся на паличку червоного сургучу) й запечатав покупку.— Ти ще казав про «Яйце є — яйця нема»,— зауважив він, дістав його зі спідньої кишені мого пальта й загорнув у папір разом із «Лялькою, що плаче, як жива».

Я віддавав кожен готовий пакунок Джіпові, а той міцно притискав його до себе.

Хлопчик говорив дуже мало, але очі його були красномовні. Красномовні були і його руки, що тримали біля грудей покупки. Джіп стояв невимовно схвильований. Так, це були справжні чари.

І раптом я аж здригнувся: під капелюхом у мене щось заворушилося — таке м'якеньке, трепетне! Я схопився за капелюх, і з-під нього випурхнув скуйовджений голуб — їй-богу, то був продавців спільник! — побіг по прилавку і чкурнув, як мені здалося, до картонної коробки за тигром із пап'є-маше.

— Отакої! — сказав чоловік і спритно вихопив у мене з руки капелюха.— От дурний птах — де влаштував собі гніздо!

Він заходився стріпувати мого капелюха й витрусив із нього собі в руку двоє чи троє яєць, чималу мармурову кульку, годинник, з півдесятка неодмінних скляних кульок, зіжмаканий папір, потім ще папір, і ще, й усе говорив про те, що люди не мають звички

чистити свої капелюхи зсередини... Розмовляв він, звичайно, дуже чемно і не без певних особистих натяків.

— Помалу збирається стільки всякої всячини, сер... Звісно, не тільки у вас... Мало не в кожного покупця... Чого тільки люди з собою не носять!

А зіжмаканий папір на прилавку ріс, підіймався вище й вище і вже майже затулив собою продавця. Тепер ми чули тільки ще його голос:

— Ніхто не знає, сер, що ховається в людини за її добропристойною подобою... Всі ми — всього лиш прилизана зовнішність, одне слово, лицеміри...

Голос його завмер — точнісінько як у ваших сусідів завмер би грамофон, коли б ви влучно запустили в нього цеглиною. І така сама раптова мовчанка. Папір перестав шурхотіти, зробилося зовсім тихо.

— Вам уже не потрібен мій капелюх? — озвався нарешті я.

Відповіді не було.

Я подивився на Джіпа, Джіп подивився на мене, і в чарівних дзеркалах відбилися наші спотворені обличчя — чудернацькі, серйозні, принишклі...

— Нам, мабуть, пора, — зітхнув я. — Скажіть, скільки з нас за все це?.. — запитав я, раптом підвищивши голос. — Я хочу заплатити. І мій капелюх, будь ласка...

Із-за купи паперу ніби почулося якесь сопіння.

— Давай заглянемо за прилавок, Джіпе, — сказав я. — Він з нас кепкує!..

Ми з Джіпом обійшли тигра, що покинував головою. І що, ви думаєте, було за прилавком? Там не було нічого! На підлозі лежав тільки мій капелюх, а поруч сидів у глибокій задумі кролик — звичайнісінький капловухий білий кролик, дурнуватий на вигляд, одне слово, саме такий, які бувають тільки у фокусників. Я нахилився, щоб узяти капелюха, і кролик відскочив від мене.

— Тату! — якимось винувато шепнув Джіп.

— Що таке, Джіпе?

— Тату, а мені ця крамниця подобається] «Вона подобалася б і мені, — подумав я, — якби прилавок раптом не витягся й не загородив нам дорогу до дверей». Але я не прохопився Джіпові про це жодним словом.

— Трусь-трусь! — покликав Джіп і простяг руку до кролика, коли той пострибав повз нас. — Трусь-трусь, покажи Джіпові фокус!

Кролик чкурнув у двері, яких доти я там, звичайно, не помічав. Потім двері розчахнулися ширше, і з них знову вийшов чоловік, у якого одне вухо було більше за друге. Він так само всміхався, та коли наші погляди зустрілися, я побачив у його очах чи то глузування, чи то виклик.

— Чи не бажаєте оглянути нашу виставку, сер? — так само люб'язно запитав він.

Джіп потяг мене за палець. Я подивився на прилавок, тоді на продавця, і знов наші погляди зустрілися. Мені вже починало здаватися, що чари тут аж надто справжні.

— У нас обмаль часу... — відповів я.

Та не встиг я доказати цих слів, як ми вже стояли в іншій кімнаті, де були виставлені зразки.

— Всі товари в нас одного гатунку, — заявив продавець, потираючи свої гнучкі руки, — а саме: найвищого! Нічого, крім справжньої магії! З гарантією! О, даруйте, сер!

Цієї миті я відчув, ніби чоловік щось відриває від мого рукава. Повернувши голову, я побачив, що він тримає за хвіст невеличке червоне чортеня, а воно смикається, звивається і все хоче вкусити його за руку. Ще хвиля — і продавець байдуже жбурнув його під прилавок. Чортеня було гумове, безперечно, і все ж на якусь мить мені здалося... І тримав він його так, як тримають у руках кусючу гадину... Я перевів погляд на Джіпа, але той не зводив погляду з чарівного коника-гойдалки. Я був радий, що малий не бачив того чортеняти.

— Послухайте, — мовив я, стишивши голос і показуючи очима то на Джіпа, то на червоне чортеня, — гадаю, у вас таких речей не багато, правда ж?

— І сліду немає! Це, видно, ви занесли його з вулиці, — відповів продавець, так само стишивши голос і ще ширше всміхаючись. — Аж дивно: чого тільки люди не носять з собою, самі про це не знаючи! — Потім до Джіпа: — Тобі тут щось припало до вподоби?

Джіпові припало тут до вподоби багато чого. І він довірливо й чемно звернувся до дивовижного продавця:

— А цей меч також чарівний?

— Це чарівний іграшковий меч. Не гнеться, не ламається, не ріже пальці. Хто має такого меча, той вийде цілий-цілісінький з двобою з будь-яким ворогом, не старшим за вісімнадцять років. Коштує від півкрони до семи шилінгів і шести пенсів — залежно від того, який завбільшки. Ці картонні обладунки призначені для юних лицарів, у мандрах вони просто незамінні. Чарівний щит, чоботи-сороходи, шапка-невидимка...

— Ой, татусю! — вигукнув Джіп.

Я хотів запитати, скільки ж усе це коштує, але продавець не звертав на мене уваги. Тепер він цілком заволодів Джіпом. Він відірвав малого від мого пальця й заходився докладно розповідати йому про свої кляті товари. Спинити його було вже годі. Невдовзі я з невиразною тривогою і почуттям, дуже схожим на ревності, завважив, що Джіп ухопився за його палець — достоту, як звичайно хапався за мій. «Безперечно, він чоловік цікавий, — міркував я, — і в нього сила-силенна всіляких справді цікавих підробок. І все ж таки...»

Я рушив за ними, нічого не кажучи й не спускаючи з ока того спритного фокусника. Зрештою,

Джіпові тут подобається... А коли нам треба буде піти, ми зробимо це дуже просто, тут сумніву нема.

Виставка займала довгу, безладно забудовану галерею, втикану всілякими колонами, підпорами та стояками; арки вели до бічних ніш, де знічев'я тинялися й продавали витрішки якісь дивні на вигляд доглядачі. І на кожному кроці траплялися, збиваючи нас із пантелику, дзеркала та портьєри. Їх було так багато, що дуже скоро я згубив з очей двері, в які ми ввійшли.

А продавець показував Джіпові чарівні поїзди, що рухалися без пари й пружини — їм досить було тільки дати команду, а також оті надзвичайно дорогоцінні коробки з олов'яними солдатиками, що оживали відразу, щойно він підіймав кришку і промовляв... Переказати ту скоромовку я не можу — в мене не дуже гостре вухо, а от Джіп успадкував слух від матері й повторив скоромовку вмить.

— Браво! — вигукнув продавець, безцеремонно згріб солдатиків знов до коробки й віддав її Джіпу. — Ану, ще раз!

І Джіп за мить оживив солдатиків знов.

— Берете коробку? — запитав продавець.

— Ми б узяли, — відповів я, — якби ви продали її трохи дешевше. Бо мені треба бути мільйонером...

— З дорогою душею! — І продавець знову змінив солдатиків у коробку, наклав її кришкою, помахав коробкою в повітрі — і вона вже була загорнена в бурий папір і перев'язана шворкою. А на папері стояла повна адреса й ім'я Джіпа!

Помітивши мій подив, продавець засміявся.

— Це — справжні чари! — сказав він. — У нас без шахрайства.

— А як на мене, то вони аж надто справжні! — промовив я.

І Після цього продавець заходився показувати Джіпові фокуси, незвичайні вже самі собою, а ще незвичайніші тим, як він їх виконував. Чоловік пояснював, як влаштовані іграшки, показував їх навиворіт, а любий мій хлопчик поважно дивився й дуже глибокодумно кивав головою. Я за ними просто не встигав.

— Агов, хутчіш! — гукав продавець-чародій, а вслід за ним чистий дитячий голосок повторював:

— Агов, хутчіш!

Але мою увагу відвертало інше. Ця крамниця вже починала викликати в мене підозру й побоювання. Мене насторожувало тут усе, навіть стіни, стеля, підлога, кожен стілець,

що траплявся дорогою. У мене було таке дивне враження, ніби, як тільки я відвернуся, все це відразу закружляє, почне пересуватися, гратись у мене за спиною в «своїх сусідів». Карниз звивався, мов змія, а ліпні маски на стінах були, правду кажучи, аж надто виразні як для простого гіпсу.

Потім в око мені раптом упав один із тих чудних доглядачів. Він стояв трохи збоку і, мабуть, не бачив мене,— мені й самому було видно його за купою іграшок та ще й через арку тільки, сказати б, на три чверті. Прихилившись до стовпа, він виробляв з своїм обличчям таке, що в мене аж сироти на тілі повиступали! Особливо страшно було дивитися на його ніс. А вигляд чоловік мав такий, ніби йому нудно й він просто вирішив розважитись. Спершу ніс у нього був коротенький і сплющений, потім на очах витягся, як підзорна труба, а тоді почав робитися все тоншим і тоншим, поки став схожим на довгий, гнучкий червоний батіг. Немов у страшному сні! Чоловік розмахував тим носом з боку в бік і закидав його вперед, як рибалка закидає вудку.

І тут я похопився — адже таке видовище не для Джіпа! Та, озирнувшись, я побачив, що всю його увагу полонив продавець і малий не підозрює нічого поганого. Вони саме про щось шепотілися, поглядаючи на мене. Джіп стояв на табуреті, а продавець тримав у руках щось схоже на великий барабан.

— Тату, пограймося в піжмурки! — вигукнув Джіп.— Тобі жмуритися!

І не встиг я й слова сказати, як продавець накрив його отим великим барабаном! Я зразу збагнув, у чому річ.

— Скиньте барабан! — закричав я.— Зараз же! Ви перелякаєте хлопчика! Скиньте!

Чоловік із неоднаковими вухами мовчки послуховався і простяг мені той величезний циліндр, щоб я побачив, що він порожній. На табуреті теж нікого не було! Невже за одну мить мій хлопчик міг безслідно зникнути?..

Вам, мабуть, знайоме лихове сні передчуття, що заповнює душу й невидимою рукою стискає серце. Це передчуття ніби змітає геть ваше власне «я», і весь ви насторожуєтесь, напружуєтесь, ви не зволікаєте, але й не гарячкуєте, а гнів і страх десь зникають. Так було й зі мною.

Я ступив до ошкіреного продавця й люто перекинув ногою табурет.

— Годі цих дурниць! — гримнув я.— Де мій хлопчик?

— Ви ж бачите,— сказав продавець, усе ще показуючи мені порожній барабан.— У нас без шахрайства...

Я простяг руку, щоб схопити його, але він спритно крутнувся й вислизнув від мене. Я знов метнувся до нього, та він ухилився вдруге й штовхнув якісь двері, щоб утекти.

— Стій! — крикнув я.

Чоловік засміявся й вибіг. Я кинувся за ним і опинився в... непроглядній темряві! Бах!
— О Господи! Я вас і не помітив, сер!

Я стояв на Ріджент-стрит і щойно зіткнувся з якимсь порядним на вигляд робітником. А за кілька кроків від мене стояв трохи розгублений Джіп. Ми з тим чоловіком вибачилися один перед одним, Джіп крутнувся і з ясною усмішкою підбіг, так ніби тільки на хвилинку згубив мене з очей.

У руках він тримав чотири пакунки!

І ту ж мить узявся за мій палець.

Спершу я не знав, що й думати. Я роззирнувся, шукаючи поглядом дверей чарівної крамниці. Але їх ніде не було! Ні дверей, ні крамниці, нічого! Лише звичайнісінький пілястр між салоном, де продають картини, і вітриною з курчатами!..

І я зробив єдине, що міг зробити в такому розгубленому стані: став край тротуару й помахав парасолькою, підкликаючи кеб.

— В екіпажі! — не тямлячи себе від радощів, вигукнув Джіп.

Я допоміг йому сісти в кеб, насилу згадав свою адресу й сів сам. Потім відчув у себе в кишені щось незвичайне і знайшов там скляну кульку. Я обурено викинув її на бруківку.

Джіп нічого не сказав.

Якийсь час ми обидва мовчали. Нарешті Джіп промовив:

— Оце була крамниця, тату!

І тут я подумав собі: а як сприйняв усе це він? На вигляд Джіп був цілий, здоровий, і це головне. Він не був наляканий, не був розгублений; його просто страшенно тішило те, як минув день, до того ж на колінах він тримав чотири пакунки.

Чорт, що ж там усе-таки було?

— Гм! — озвався я. — Малим дітям не можна ходити до таких крамниць щодня.

Джіп вислухав мої слова з властивою йому стриманістю, і на якусь мить мені стало навіть шкода, що я його батько, а не мати, й не можу тут-таки, в екіпажі, *coram publico*¹, поцілувати його. «Зрештою, — подумав я, — не так уже все це й страшно!»

Але остаточно я заспокоївся аж тоді, як удома ми розпакували ті чотири згортки. У трьох із них виявилися коробки із звичайнісінькими, але такими гарними олов'яними солдатиками, що Джіп зовсім забув про тих «Справжніх чарівних солдатиків», яких бачив у крамниці. А в четвертому пакунку було кошеня — невеличке, біле живе кошеня, дуже жваве, славне на вдачу і з добрим апетитом.

Я розглядав усе це з полегкістю, хоч і не без остороги. І просидів у дитячій кімнаті хтозна й скільки часу...

¹ На публіці, привселюдно (лат.)

Було це півроку тому. І тепер я починаю думати, що нічого поганого, власне, й не сталося. У кошеняті виявилось не більше чарів, ніж буває в усіх інших кошенятах. А солдатики трималися так стійко, що ними був би задоволений найсуворіший полковник. Ну, а Джіп?..

Розважливі батьки погодяться, що з ним я мав поводитись особливо обачно.

Але одного дня я таки не стримався й запитав:

— Джіпе, а що, якби твої солдатики раптом ожили й пішли марширувати?

— А вони й так живі,— відповів він.— Я знаю одне слово, і досить мені тільки відкрити коробку й сказати його...

— І вони марширують?

— Ну звісно, тату! Якби вони не марширували, я б їх і не любив!

Я не висловив подиву — це було б недоречно.

Відтоді я не раз пробував, коли Джіп грався з солдатами, зненацька увійти до нього в кімнату. Але нічого чарівного в них я так і не помітив...

Отож важко сказати щось напевно.

І ще одне: щодо грошей. У мене непоправна звичка завжди платити по рахунку. Кілька разів я проходив туди й назад по Ріджент-стрит, шукаючи ту крамницю, але не знайшов. І все ж таки я схильний гадати, що в цій справі повівся чесно: коли вже ті люди, хоч би хто вони були, знають Джіпове ім'я і адресу, то нехай коли завгодно надішлють мені рахунок, я оплачу його залюбки.

Герберт Джордж Уэллс

Волшебная лавка

(перевод Корнея Чуковского)

Издали мне случилось видеть эту волшебную лавку и раньше.

Раза два я проходил мимо ее витрины, где было столько привлекательных товаров: волшебные шары, волшебные куры, чудодейственные колпаки, куклы для чревовещателей, корзины с аппаратурой для фокусов, колоды карт, с виду совсем обыкновенные, и тому подобная мелочь. Мне и в голову не приходило зайти в эту лавку. Но вот однажды Джип взял меня за палец и, ни слова не говоря, потащил к витрине; при этом он вел себя так, что не войти с ним туда было никак невозможно.

По правде говоря, я и не думал, что эта скромная лавчонка находится именно здесь, на Риджент-стрит, между магазином, где продаются картины, и заведением, где выводятся цыплята в патентованных инкубаторах. Но это была она. Мне почему-то казалось, что она ближе к Сэркус, или за углом на Оксфорд-стрит, или даже в Холборне, и всегда я видел ее на другой стороне улицы, так что к ней было не подойти, и что-то в ней было неуловимое, что-то похожее на мираж. Но вот она здесь, в этом нет никаких сомнений, и пухлый указательный пальчик Джипа стучит по ее витрине.

— Будь я богат,— сказал Джип, тыча пальцем туда, где лежало «Исчезающее яйцо»,— я купил бы себе вот это. И это. — Он указал на «Младенца, плачущего совсем как живой». — И это.

То был таинственный предмет, который назывался: «Купи и удивляй друзей!» — как значилось на аккуратном ярлычке.

— А под этим колпаком,— сказал Джип,— пропадает все, что ни положи. Я читал об этом в одной книге... А вон, папа, «Неуловимый грошик», только его так положили, чтобы не видно было, как это делается.

Джип унаследовал милые черты своей матушки: он не звал меня в лавку и не надоедал приставаниями, он только тянул меня за палец по направлению к двери — совершенно бессознательно,— и было яснее ясного, чего ему хочется.

— Вот! — сказал он и указал на «Волшебную бутылку».

— А если б она у тебя была? — спросил я.

И, услышав в этом вопросе обещание, Джип просиял.

— Я показал бы ее Джесси! — ответил он, полный, как всегда, заботы о других.

— До дня твоего рождения осталось меньше ста дней, Джип,— сказал я и взялся за ручку двери.

Джип не ответил, но еще сильнее сжал мой палец, и мы вошли в лавку.

Это была не простая лавка, это была лавка волшебная. И потому Джип не проследовал к прилавку впереди меня, как при покупке обыкновенных игрушек. Здесь он всю тяжесть переговоров возложил на меня.

Это была крошечная, тесноватая полутемная лавчонка, и дверной колокольчик задребезжал жалобным звоном, когда мы захлопнули за собой дверь. В лавчонке никого не оказалось, и мы могли оглядеться. Вот тигр из папье-маше на стекле, покрывающем невысокий прилавок,— степенный, добродушный тигр, размеренно качающий головой; вот хрустальные шары всех видов; вот фарфоровая рука с колодой волшебных карт; вот целый набор разнокалиберных волшебных аквариумов; вот нескромная волшебная шляпа, бесстыдно выставившая напоказ все свои пружины. Кругом было несколько волшебных зеркал. Одно вытягивало и суживало вас, другое отнимало у вас ноги и расплющивало вашу голову, третье делало из вас какую-то круглую, толстую чурку. И пока мы хохотали перед этими зеркалами, откуда-то появился какой-то мужчина, очевидно, хозяин.

Впрочем, кто бы он ни был, он стоял за прилавком, странный, темноволосый, бледный. Одно ухо было у него больше другого, а подбородок — как носок башмака.

— Чем могу служить? — спросил он и растопырил свои длинные волшебные пальцы по стеклу прилавка.

Мы вздрогнули, потому что не подозревали о его присутствии.

— Я хотел бы купить моему малышу какую-нибудь игрушку попроще,— сказал я.

— Фокусы? — спросил он.— Ручные? Механические?

— Что-нибудь позабавнее,— ответил я.

— Гм... — произнес продавец и почесал голову, как бы размышляя. И прямо у нас на глазах вынул у себя из головы стеклянный шарик.

— Что-нибудь в таком роде? — спросил он и протянул его мне.

Это было неожиданно. Много раз мне случалось видеть такой фокус на эстраде — без него не обойдется ни один фокусник средней руки,— но здесь я этого не ожидал.

— Недурно! — сказал я со смехом.

— Не правда ли? — заметил продавец.

Джип отпустил мой палец и потянулся за стеклянным шариком, но в руках продавца ничего не оказалось.

— Он у вас в кармане,— сказал продавец, и действительно, шарик был там.

— Сколько за шарик? — спросил я.

— За стеклянные шарики мы денег не берем,— любезно ответил продавец.— Они достаются нам,— тут он поймал еще один шарик у себя на локте,— даром.

Третий шарик он поймал у себя на затылке и положил его на прилавок рядом с предыдущим. Джип, не торопясь, оглядел свой шарик, потом те, что лежали на прилавке, потом обратил вопрошающий взгляд на продавца.

— Можете взять себе и эти,— сказал тот, улыбаясь,— а также, если не брезгаете, еще один, изо рта. Вот!

Джип взглянул на меня, ища совета, потом в глубочайшем молчании сгреб все четыре шарика, опять ухватился за мой успокоительный палец и приготовился к дальнейшим событиям.

— Так мы приобретаем весь наш товар, какой помельче,— объяснил продавец.

Я засмеялся и, подхватив его остроту, сказал:

— Вместо того, чтобы покупать их на складе? Оно, конечно, дешевле.

— Пожалуй,— ответил продавец.— Хотя в конце-концов и нам приходится платить, но не так много, как думают иные. Товары покрупнее, а также пищу, одежду и все, что нам нужно, мы достаем вот из этой шляпы... И позвольте мне заверить вас, сэр, что на свете совсем не бывает оптовых складов настоящих волшебных товаров. Вы, верно, изволили заметить нашу марку: «Настоящая волшебная лавка».

Он вытащил из-за щеки преysкурant и подал его мне.

— Настоящая,— сказал он, указывая пальцем на это слово, и прибавил: — У нас без обмана, сэр.

У меня мелькнула мысль, что его шутки не лишены последовательности.

Потом он обратился к Джипу с ласковой улыбкой:

— А ты, знаешь ли, Неплохой Мальчуган...

Я удивился, не понимая, откуда он мог догадаться. В интересах дисциплины мы держим это в секрете даже в домашнем кругу. Джип выслушал похвалу молча и продолжал смотреть на продавца.

— Потому что только хорошие мальчики могут пройти в эту дверь.

И тотчас же, как бы в подтверждение, раздался стук в дверь и послышался пискливый голосок:

— И-и! Я хочу войти туда, папа! Папа, я хочу войти! И-и-и!

И уговоры измученного папаши:

— Но ведь заперто, Эдуард, нельзя!

— Совсем не заперто! — сказал я.

— Нет, сэр, у нас всегда заперто для таких детей,— сказал продавец, и при этих словах мы увидели мальчика: крошечное личико, болезненно-бледное от множества поедаемых

лакомств, искривленное от вечных капризов, личико бессердечного маленького себялюбца, царапающего заколдованное стекло.

— Не поможет, сэр,— сказал торговец, заметив, что я со свойственной мне услужливостью шагнул к двери.

Скоро хнычущего избалованного мальчика увели.

— Как это у вас делается? — спросил я, переводя дух.

— Магия! — ответил продавец, небрежно махнув рукой. И — ах! — из его пальцев вылетели разноцветные искры и погасли в полутьме магазина.

— Ты говорил там, на улице,— сказал продавец, обращаясь к Джипу,— что хотел бы иметь нашу коробку «Купи и удивляй друзей»!

— Да,— признался Джип после героической внутренней борьбы.

— Она у тебя в кармане.

И, перегнувшись через прилавок (тело у него оказалось необычайной длины), этот изумительный субъект с ужимками заправского фокусника вытащил у Джипа из кармана коробку.

— Бумагу! — сказал он и достал большой лист из пустой шляпы с пружинами.

— Бечевку! — И во рту у него оказался клубок бечевки, от которого он отмотал бесконечно длинную нить, перевязал ею сверток, перекусил зубами, а клубок, как мне показалось, проглотил. Потом об нос одной из чревоушастых кукол зажег свечу, сунул в огонь палец (который тотчас же превратился в палочку красного сургуча) и запечатал покупку.

— Вам еще понравилось «Исчезающее яйцо»,— заметил он, вытаскивая это яйцо из внутреннего кармана моего пальто, и завернул его в бумагу вместе с «Младенцем, плачущим совсем как живой». Я передавал каждый готовый сверток Джипу, а тот крепко прижимал его к груди.

Джип говорил очень мало, но глаза его были красноречивы, красноречивы были его руки, обхватившие подарки. Его душой овладело невыразимое волнение. Поистине это была настоящая магия.

Но тут я вздрогнул, почувствовав, что у меня под шляпой шевелится что-то мягкое, трепетное. Я схватился за шляпу, и голубь с измятыми перьями выпорхнул оттуда, побежал по прилавку и шмыгнул, кажется, в картонную коробку позади тигра из папьемаше.

— Ай, ай, ай! — сказал продавец, ловким движением отбирая у меня головной убор.— Скажите, пожалуйста, эта глупая птица устроила здесь гнездо!..

И он стал трясти мою шляпу, вытряхнул оттуда два или три яйца, мраморный шарик, часы, с полдюжины неизбежных стеклянных шариков и скомканную бумагу, потом еще бумагу, еще и еще, все время распространяясь о том, что очень многие совершенно напрасно чистят свои шляпы только сверху и забывают почистить их внутри,— все это, разумеется, очень вежливо, но не без личных намеков.

— Накапливается целая куча мусора, сэр... Конечно, не у вас одного... Чуть не у каждого покупателя... Чего только люди не носят с собой!

Мятая бумага росла, и вздымалась на прилавке все выше и выше, и совсем заслонила его от нас. Только голос его раздавался по-прежнему:

— Никто из нас не знает, что скрывается иногда за благообразной внешностью человека, сэр. Все мы — только одна видимость, только гробы повапленные...

Его голос замер, точь-в-точь как у ваших соседей замер бы граммофон, если бы вы угодили в него ловко брошенным кирпичом,— такое же внезапное молчание. Шуршание бумаги прекратилось, и стало тихо.

— Вам больше не нужна моя шляпа? — спросил я наконец.

Ответа не было.

Я поглядел на Джипа, Джип поглядел на меня, и в волшебных зеркалах отразились наши искаженные лица — загадочные, серьезные, тихие.

— Я думаю, нам пора! — сказал я.— Будьте добры, скажите, сколько с нас следует... Послушайте,— сказал я, повышая голос,— я хочу расплатиться... И, пожалуйста, мою шляпу...

Из-за груды бумаг как будто послышалось сопение.

— Он смеется над нами! — сказал я.— Ну-ка, Джип, поглядим за прилавком.

Мы обошли тигра, качающего головой. И что же? За прилавком никого не оказалось. На полу валялась моя шляпа, а рядом с нею в глубокой задумчивости, съежившись, сидел вислоухий белый кролик — самый обыкновенный, глупейшего вида кролик, как раз такой, какие бывают только у фокусников. Я нагнулся за шляпой — кролик отпрыгнул от меня.

— Папа! — шепнул Джип виновато.

— Что?

— Мне здесь нравятся, лапа.

«И мне тоже нравилось бы,— подумал я,— если бы этот прилавок не вытянулся вдруг, загораживая нам выход». Я не сказал об этом Джипу.

— Киска! — произнес он и протянул руку к кролику.— Киска, покажи Джипу фокус!

Кролик шмыгнул в дверь, которой я там раньше почему-то не видел, и в ту же минуту оттуда опять показался человек, у которого одно ухо было длиннее другого. Он по-прежнему улыбался, но когда наши глаза встретились, я заметил, что его взгляд выражает не то вызов, не то насмешку.

— Не угодно ли осмотреть нашу выставку, сэр? — как ни в чем не бывало сказал он.

Джип потянул меня за палец. Я взглянул на прилавок, потом на продавца, и глаза наши снова встретились. Я уже начинал думать, что волшебство здесь, пожалуй, слишком уж подлинное.

— К сожалению, у нас не очень много времени, — начал я. Но мы уже находились в другой комнате, где была выставка образцов.

— Все товары у нас одного качества, — сказал продавец, потирая гибкие руки, — самого высшего. Настоящая магия, без обмана, другой не держим! С ручательством... Прошу прощения, сэр!

Я почувствовал, как он отрывает что-то от моего рукава, и, оглянувшись, увидел, что он держит за хвост крошечного красного чертика, а тот извивается, и дергается, и норовит укусить его за руку. Продавец беспечно швырнул его под прилавок. Конечно, чертик был резиновый, но на какое-то мгновение... И держал он его так, как держат в руках какую-нибудь кусачую гадину. Я посмотрел на Джипа, но его взгляд был устремлен на волшебную деревянную лошадку. У меня отлегло от сердца.

— Послушайте, — сказал я продавцу, понижая голос и указывая глазами то на Джипа, то на красного чертика, — надеюсь, у вас не слишком много таких... изделий, не правда ли?

— Совсем не держим! Должно быть, вы занесли его с улицы, — сказал продавец, тоже понизив голос и с еще более ослепительной улыбкой. — Чего только люди не таскают с собой, сами того не зная!

Потом он обратился к Джипу:

— Нравится тебе тут что-нибудь?

Джипу многое нравилось.

С доверчивой почтительностью обратившись к чудесному продавцу, он спросил:

— А эта сабля тоже волшебная?

— Волшебная игрушечная сабля — не гнется, не ломается и не режет пальцев. У кого такая сабля, тот выйдет цел и невредим из любого единоборства с любым врагом не старше восемнадцати лет. От двух с половиной шиллингов до семи с половиной, в зависимости от размера... Эти картонные доспехи предназначены для юных рыцарей и незаменимы в странствиях. Волшебный щит, сапоги-скороходы, шапка-невидимка.

— Ох, папа! — воскликнул Джип.

Я хотел узнать их цену, но продавец не обратил на меня внимания. Теперь он совершенно завладел Джипом. Он оторвал его от моего пальца, углубился в описание своих проклятых товаров, и остановить его было невозможно. Скоро я заметил со смутной тревогой и каким-то чувством, похожим на ревность, что Джип ухватился за его палец, точь-в-точь как обычно хватался за мой. «Конечно, он человек занятный,— думал я,— и у него накоплено много прелюбопытной дряни, но все-таки...»

Я побрел за ними, не говоря ни слова, но зорко присматривая за этим фокусником. В конце концов Джипу это доставляет удовольствие... И никто не мешает нам уйти, когда вздумается.

Выставка товаров занимала длинную комнату, большая галерея изобиловала всякими колоннами, подпорками, стойками; арки вели в, боковые помещения, где болтались без дела и зевали по сторонам приказчики самого странного вида; на каждом шагу нам преграждали путь и сбивали нас с толку разные портьеры и зеркала, так что скоро я потерял ту дверь, в которую мы вошли.

Продавец показал Джипу волшебные поезда, которые двигались без пара и пружины, чуть только вы открывали семафор, а также драгоценные коробки с оловянными солдатиками, которые оживали, как только вы поднимали крышку и произносили... Как передать этот звук, я не знаю, но Джип — у него тонкий слух его матери — тотчас же воспроизвел его.

— Bravo! — воскликнул продавец, весьма бесцеремонно бросая оловянных человечков обратно в коробку и передавая ее Джипу.— Ну-ка еще разок!

И Джип в одно мгновение опять воскресил их.

— Вы берете эту коробку? — спросил продавец.

— Мы бы взяли эту коробку,— сказал я,— если только вы уступите нам со скидкой. Иначе нужно быть миллионером...

— Что вы! С удовольствием.

И продавец снова впихнул человечков в коробку, захлопнул крышку, помахал коробкой в воздухе — и тотчас же она оказалась перевязанной бечевкой и обернутой в серую бумагу, а на бумаге появились полный адрес и имя Джипа!

Видя мое изумление, продавец засмеялся.

— У нас настоящее волшебство,— сказал он.— Подделок не держим.

— По-моему, оно даже чересчур настоящее,— отозвался я.

После этого он стал показывать Джипу разные фокусы, необычайные сами по себе, а еще больше — по выполнению. Он объяснял устройство игрушек и выворачивал их наизнанку, и мой милый малыш, страшно серьезный, смотрел и кивал с видом знатока.

Я не мог уследить за ними. «Эй, живо!» — вскрикивал волшебный продавец, и вслед за ним чистый детский голос повторял: «Эй, живо!» Но меня отвлекло другое. Меня стала одолевать вся эта чертовщина. Ею было проникнуто все: пол, потолок, стены, каждый гвоздь, каждый стул. Меня не покидало странное чувство, что стоит мне только отвернуться — и все это заплещет, задвигается, пойдет бесшумно играть у меня за спиной в пятнашки. Карниз извивался, как змея, и лепные маски по углам были, по правде говоря, слишком выразительны для простого гипса.

Внезапно внимание мое привлек один из приказчиков, человек диковинного вида.

Он стоял в стороне и, очевидно, не знал о моем присутствии (мне он был виден не весь: его ноги заслоняла груда игрушек и, кроме того, нас разделяла арка). Он беспечно стоял, прислонясь к столбу и проделывая со своим лицом самые невозможные вещи. Особенно ужасно было то, что он делал со своим носом. И все это с таким видом, будто просто решил поразвлечься от скуки. Сначала у него был коротенький приплюснутый нос, потом нос неожиданно вытянулся, как подзорная труба, а потом стал делаться все тоньше и тоньше и в конце концов превратился в длинный, гибкий красный хлыст... Как в страшном сне! Он размахивал своим носом в разные стороны и забрасывал его вперед, как рыболов забрасывает удочку.

Тут я спохватился, что это зрелище совсем не для Джипа. Я оглянулся и увидел, что все внимание мальчика поглощено продавцом и он не подозревает ничего дурного. Они о чем-то шептались, поглядывая на меня. Джип взобрался на табуретку, а продавец держал в руке что-то вроде огромного барабана.

— Сыграем в прятки, папа! — крикнул Джип. — Тебе водить!

И не успел я вмешаться, как продавец накрыл его большим барабаном.

Я сразу понял, в чем дело.

— Поднимите барабан! — закричал я. — Сию минуту! Вы испугаете ребенка!

Поднимите!

Человек с разными ушами беспрекословно повиновался и протянул мне этот большой цилиндр, чтобы я мог вполне убедиться, что он пуст! Но на табуретке тоже не было никого! Мой мальчик бесследно исчез!..

Вам, может быть, знакомо зловещее чувство, которое охватывает вас, словно рука неведомого, и больно сжимает вам сердце! Это чувство сметает куда-то прочь ваше

обычное «я», вы сразу напрягаетесь, становитесь осмотрительны и предприимчивы, вы не медлите, но и не торопитесь, гнев и страх исчезают. Так было со мной.

Я подошел к ухмыляющемуся продавцу и опрокинул табуретку ударом ноги.

— Оставьте эти шутки,— сказал я.— Где мой мальчик?

— Вы сами видите,— сказал он, показывая мне пустой барабан,— у нас никакого обмана...

Я протянул руку, чтобы схватить его за шиворот, но он, ловко извернувшись, ускользнул от меня. Я опять бросился на него, но он опять увильнул и распахнул какую-то дверь.

— Стой! — крикнул я.

Он убежал со смехом, я ринулся за ним и со всего размаху вылетел... во тьму.

Хлоп!

— Фу ты! Я вас и не заметил, сэр!

Я был на Риджент-стрит и столкнулся с каким-то очень почтенным рабочим. А недалеко от меня, немного растерянный, стоял Джип. Я кое-как извинился, и Джип с ясной улыбкой подбежал ко мне, как будто только что на одну секунду потерял меня из виду.

В руках у него было четыре пакета!

Он тотчас же завладел моим пальцем.

Сначала я не знал, что подумать. Я обернулся, чтобы увидеть дверь волшебной лавки, но ее нигде не было. Ни лавки, ни двери — ничего! Самый обыкновенный простенок между магазином, где продаются картины, и окном с цыплятами...

Я сделал единственное, что было возможно в таком положении: встал на краю тротуара и помахал зонтиком, подзывая кэб.

— В карете! — восторженно воскликнул Джип. Он не ждал этой дополнительной радости.

Я усадил Джипа, не без труда вспомнил свой адрес и сел сам. Тут я почувствовал что-то необычное у себя в кармане и вынул оттуда стеклянный шарик. С негодованием я бросил его на мостовую.

Джип не сказал ни слова.

Некоторое время мы оба молчали.

— Папа! — сказал наконец Джип.— Это была хорошая лавка!

Тут я впервые задумался, как же он воспринял все это приключение. Он оказался совершенно цел и невредим — это главное. Он не был напуган, он не был расстроен, он

просто был страшно доволен тем, как провел день, и к тому же у него в руках было четыре пакета.

Черт возьми! Что могло там быть?

— Гм! — сказал я. — Маленьким детям нельзя каждый день ходить в такие лавки!

Он принял эти слова со свойственным ему стоицизмом, и на минуту я даже пожалел, что я его отец, а не мать, и не могу тут же, *coram publico*¹ расцеловать его. «В конце концов, — подумал я, — не так уж все это страшно».

Но окончательно утвердился я в этом мнении, только когда мы распаковали наши свертки. В трех оказались коробки с обыкновенными, но такими замечательными оловянными солдатиками, что Джип совершенно забыл о тех «Настоящих волшебных солдатах», которых он видел в лавке, а в четвертом свертке был котенок — маленький белый живой котенок, очень веселый и с прекрасным аппетитом.

Я рассматривал содержимое пакетов с облегчением, но все-таки еще с опаской. Проторчал я в детской не знаю сколько времени...

Это случилось шесть месяцев тому назад. И теперь я начинаю думать, что никакой беды не произошло. В котенке оказалось не больше волшебства, чем во всех других котятках. Солдаты оказались такими стойкими, что ими был бы доволен любой полковник. Что же касается Джипа...

Чуткие родители согласятся, что с ним я должен был соблюдать особенную осторожность.

Но недавно я все же отважился на серьезный шаг.

Я спросил:

— А что, Джип, если бы твои солдаты вдруг ожили и пошли маршировать?

— Мои солдаты живые, — сказал Джип. — Стоит мне только сказать одно словечко, когда я открываю коробку.

— И они маршируют?

— Еще бы! Иначе за что их и любить!

Я не высказал неуместного удивления и попробовал несколько раз, чуть только он возьмется за своих солдатиков, неожиданно войти к нему в комнату. Но никаких признаков волшебного поведения я до сих пор за ними не заметил. Так что трудно сказать, прав ли Джип или нет.

Еще один вопрос: о деньгах. У меня неизлечимая привычка всегда платить по счетам. Я исходил вдоль и поперек всю Риджент-стрит, но не нашел той лавки. Тем не менее

¹ При народе (лат.).

я склонен думать, что в этом деле честь моя не пострадала: ведь раз этим людям — кто бы они ни были — известен адрес Джила, они могут в любое время явиться ко мне и получить по счету.

Акутагава Рюноске

Павутинка
(переклад І. П. Дзюба)

I

Одного дня самотній Будда знічев'я походжав берегом озера Лотосів. Білосніжні, як перли, квіти на воді із своїх золотистих тичинок ненастанно ширили навкруги невимовно приємні пахощі. У раю був ранок.

Будда пройшов понад озером, потім став і крізь листя лотосів, що вкривали поверхню води, подивився вниз. Під озером було пекло, атому крізь прозору, як кришталь, товщу води, наче в стереоскопі, ясно прозирала ріка Сандзунокава¹ й Шпиляста гора. Погляд Будди привернув чоловік на ім'я Кандата, що разом з іншими грішниками, яких аж кишіло, мучився в пеклі. Той Кандата, великий лиходій, за життя вбивав людей, підпалював їхні оселі й учинив чимало інших злочинів. А добро зробив лише один раз. Якось, мандруючи густим лісом, він побачив, як через стежку повзе павучок. Кандата підняв було вже ногу, готуючись його роздушити, та враз передумав: «Ні, не треба. Хоч воно й мале, але теж, напевне, хоче жити. Тож шкода безпричинно вкорочувати йому віку».

Споглядаючи пекло, Будда згадав, як Кандата врятував життя павукові, й вирішив віддячити йому за добро – при нагоді допомогти вибратися з пекла. На щастя, поблизу над зеленим, як малахіт, листям лотосу райський павук плів свою чарівну сріблясту нитку. Будда взяв павутинку і мимо сніжно-білих, як перлина, квітів швидко спустив її далеко-далеко вниз, до самого пекла.

II

Там, на дні пекла, у Кривавому озері борсався Кандата. Хоч куди глянь, всюди тьма кромішня, і тільки коли-не-коли в тій темряві зблисне вістря Шпилястої гори. Чи може бути щось страхотливіше? Навколо тихо, як у могилі, лише іноді чути тихі зітхання грішників – виснажені пекельними муками, вони навіть не можуть плакати вголос. Тож і Кандата, задихаючись у Кривавому озері, звивався, корчився, як жаба перед смертю.

Та якось ненароком він звів очі вгору: з далекого неба над Кривавим озером у пітьмі, немов боячись людського ока, повисла блискуча сріблиста павутинка. Вздівши над головою павутинку, Кандата на радощах аж сплеснув у долоні: вчепившись за неї, напевне, можна далеко полізти, навіть з пекла вибратися. Якщо все піде на лад, то і в раю

¹ У буддійській релігії ріка, через яку переправляються на той світ душі померлих.

можна опинитися. А тоді вже не доведеться страждати на Шпилястій горі і потопати в Кривавому озері.

Отак розмірковуючи, Кандата мерщій учепився обома руками за павутинку і відчайдушно почав дертися вгору. Ясна річ, такому лиходієві, як Кандата, до цього не треба було звикати. Та хоч як він силкувався, а догори піднятися було не легко – рай і пекло відділяла не одна тисяча рі¹. Зіп'явшись трохи, Кандата втомився і навіть не міг був рукою ворухнути. Що ж тут удієш? Вирішивши перепочити, Кандата повис на павутинці й зиркнув униз.

А все-таки його зусилля не пропали марно: Криваве озеро, що в ньому він потопав, за такий короткий час зникло в п'їтмі, а страшна своїм тьмяним блиском Шпиляста гора вже опинилася під ногами. Якщо так і далі, то скоро і з пекла, напевне, видобудусь.

Обхопивши руками павутинку, Кандата зраділим, як ніколи, голосом прокричав: «Наша взяла! Наша взяла!» Та нараз він схаменувся – слідом за ним, як мурашня, по павутинці вгору п'ялася сила-силенна грішників. Спостерігши таке видовище, Кандата, зляканий чи, може, приголомшений, на якусь хвилю розгублено роззявив рота і кліпав очима. Тонка павутинка, що ледве витримувала його одного, напевне увірветься під тягарем такої безлічі людей. Якщо вона десь посередині обірветься, то марно він дряпався вгору – однаково полетить сторчака назад у пекло. О, це жахливо! А тим часом тисячі й тисячі грішників видиралися з темряви над Кривавим озером і один за одним піднімалися блискучою павутинкою вгору. Треба негайно щось придумати, інакше павутинка увірветься. І Кандата щосили закричав: «Гей, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив чіплятися за неї? Ану, спускайтеся вниз!»

Але тої ж миті павутинка зненацька розірвалася саме над Кандатою і він, закрутившись дзигною, швидко зник у темряві. В імлистому просторі, виблискуючи, лише висіла тоненька райська павутинка.

III

Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя Будди посмутніло і він пустився йти далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черстве серце і знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками коло ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахощами. У раю бралосся до полудня.

¹ Один рі — міра довжини, дорівнює 3,9 км.

Акутагава Рюноскэ

Паутинка
(перевод В. Н. Марковой)

1

Однажды Будда бродил в одиночестве по берегу райского пруда.

Весь пруд устилали лотосы жемчужной белизны, золотые сердцевины их разливали вокруг неизъяснимо сладкое благоухание.

В раю тогда было утро.

Будда остановился в раздумье и вдруг увидел в окне воды, мерцавшей среди широких листьев лотоса, все, что творилось глубоко внизу, на дне Лotosового пруда.

Райский пруд доходил до самых недр преисподней.

Сквозь его кристальные воды Игольная гора и река Сандзу¹ были видны так отчетливо ясно, словно в глазок биоскопа².

Там, в бездне преисподней, кишело великое множество грешников. И случилось так, что взор Будды упал на одного грешника по имени Кандата.

Этот Кандата был страшным разбойником. Он совершил много злодеяний: убивал, грабил, поджигал, но все же и у него на счету нашлось одно доброе дело.

Как-то раз шел он сквозь чащу леса и вдруг увидел: бежит возле самой тропинки крохотный паучок. Кандата занес было ногу, чтобы раздавить его, но тут сказал себе: «Нет, он хоть и маленький, а, что ни говори, живая тварь. Жалко понапрасну убивать его».

И пощадил паучка.

Созерцая картину преисподней. Будда вспомнил, что разбойник Кандата подарил однажды жизнь паучку, и захотел он, если возможно, спасти грешника из бездны ада в воздаяние за одно лишь это доброе дело. Тут, по счастью, на глаза Будде попался райский паучок. Он подвесил прекрасную серебряную нить к зеленому, как нефрит, листу лотоса.

Будда осторожно взял в руку тончайшую паутинку и опустил ее конец в воду между жемчужно-белыми лотосами. Паутинка стала спускаться прямо вниз, пока не достигла отдаленнейших глубин преисподней.

¹ Игольная гора — гора в аду; река Сандзу — река, которую грешники после смерти переходили, прежде чем попасть в ад.— *Прим. переводчика.*

² Словом «биоскоп» переведено подзокимэганэ; это коробка, в один конец узкой части которой вставлялись картинки, вращавшиеся на стержне; в другом конце коробки было окошко, в которое смотрели на движущиеся картинки.— *Прим. переводчика.*

2

Там, на дне ада, Кандата вместе с другими грешниками терпел лютые мучения в Озере крови, то всплывая наверх, то погружаясь в пучину.

Повсюду, куда ни взгляни, царила кромешная тьма. Лишь изредка что-то смутно светилось во мраке. Это тускло поблескивали иглы на страшной Игольной горе. Нет слов, чтобы описать весь безотрадный ужас этого зрелища. Кругом было тихо, как в могиле. Лишь иногда слышались глухие вздохи грешников.

Преступные души, низверженные после многих мук в самые глубины преисподней, не находили сил стонать и плакать.

Вот почему даже великий разбойник Кандата, захлебываясь кровью в Озере крови, лишь беззвучно корчился, как издыхающая лягушка.

Но вдруг Кандата поднял голову и начал вглядываться в темноту, нависшую над Озером крови. Из этой пустынной мглы, с далекого-далекого неба, прямо к нему, поблескивая тонким лучиком, плавно спускалась серебряная паутинка, словно опасаясь, как бы ее не приметили другие грешники.

Кандата от радости забил в ладоши. Надо только уцепиться за эту паутинку и полезть по ней, взбираясь все выше и выше. Тогда уж, верное дело, ускользнешь из преисподней.

А если повезет, то, чего доброго, и в рай попадешь. И не погонят тебя больше на вершину Игольной горы, не бросят снова в Озеро крови.

Подбодренный этой надеждой, Кандата крепко ухватился за паутинку обеими руками и начал изо всех сил карабкаться вверх.

Само собой, для опытного вора это было делом привычным.

Но от преисподней до райской обители много десятков тысяч ри. Как он ни старался, нелегко ему было добраться до горних высот. Лез, лез Кандата вверх и наконец даже его, такого силача, одолела усталость. Не смог он без единой передышки добраться до самого неба.

Делать нечего, пришлось дать себе роздых. Вот остановился он на полдороге, висит на паутинке, отдыхает, и вдруг поглядел вниз, в глубокую пропасть.

Недаром так упорно взбирался Кандата вверх по этой тонкой паутинке. Озеро крови, где он только что терпел лютые муки, скрылось в непроглядной тьме. А вершина страшной Игольной горы, смутно сверкавшая во мраке адской бездны, уже у него под ногами. Если он и дальше будет так проворно карабкаться, что ж, пожалуй, ему и в самом деле удастся дать тягу из преисподней.

Крепко цепляясь за паутинку, Кандата впервые за много лет вновь обрел человеческий голос и с хохотом крикнул:

— Спасен! Спасен!

Но тут же внезапно заметил, что и другие грешники без числа и счета облепили паутинку и, как шеренга муравьев, ползут вслед за ним все выше и выше.

При этом зрелище Кандата от испуга и удивления некоторое время только и мог вращать глазами, по-дурацки широко разинув рот.

Эта тоненькая паутинка и его-то одного с трудом выдерживала, где же ей выдержать такое множество людей!

Если паутинка лопнет, тогда и он сам,— подумать только, он сам! — уже забравшийся так высоко, полетит вверх тормашками в ад. Прощай надежда на спасение!

А пока он говорил это себе, грешники целыми роями выползали из темных глубин Озера крови. Сотни, тысячи грешников, растянувшись длинной цепочкой, торопливо лезли вверх по сверкающей, как тонкий луч, паутинке. Надо что-то скорей предпринять, или паутинка непременно порвется и он полетит в бездну.

И Кандата завопил во весь голос:

— Эй вы, грешники! Это моя паутинка! Кто вам позволил взбираться по ней? А ну, живо слезайте. Слезайте вниз!

Но что случилось в тот же миг!

Паутинка, до той поры целая и невредимая, с треском лопнула как раз там, где за нее цеплялся Кандата.

Не успел он и ахнуть, как, вертясь волчком, со свистом разрезая ветер, полетел вверх тормашками все ниже и ниже, в самую глубь непроглядной тьмы. И только короткий обрывок паутинки продолжал висеть, поблескивая, как узкий луч, в беззвездном, безлунном небе преисподней.

3

Стоя на берегу Лotosового пруда, Будда видел все, что случилось, с начала и до конца. И когда Кандата, подобно брошенному камню, погрузился на самое дно Озера крови, Будда с опечаленным лицом опять возобновил свою прогулку.

Сердце Кандаты не знало сострадания, он думал лишь о том, как бы самому спастись из преисподней, и за это был наказан по заслугам: снова ввергнут в пучину ада. Каким постыдным и жалким выглядело это зрелище в глазах Будды!

Но лотосы в райском Лotosовом пруду оставались безучастны.

Чашечки их жемчужно-белых цветов тихо покачивались у самых ног Будды.

И при каждом его шаге золотые сердцевинки лотосов разливали вокруг неизъяснимо сладкое благоухание.

В раю время близилось к полудню.

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА. Я І СВІТ**Айзек Азімов****Фах****(переклад Д. К. Грицюка)**

Джордж Плейтен не міг приховати суму в голосі:

— Завтра перше травня. Олімпіада!

Джордж перевернувся на живіт і через спинку ліжка пильно глянув на товариша по кімнаті. Невже він не відчуває те саме? Невже думка про Олімпіаду не викликає у нього ніяких емоцій?

Джордж мав худорляве обличчя, його риси ще більше загострилися майже за півтора року, проведених у Інтернаті. І сам він був худорлявий, та в його синіх очах горів колишній невгамовний вогонь, а розпачливістю, з якою він уп'явся в ковдру, Джордж нагадував зацькованого звіра.

Товариш по кімнаті на мить залишив книгу і відрегулював яскравість світної стіни. Його звали Хейлі Омейні, він був нігерієць. Здавалося, його темно-брунатна шкіра й масивні риси обличчя створені для того, щоб виражати тільки спокій; згадка про Олімпіаду його не схвилювала.

— Я знаю, Джордже, — озвався він.

Джордж багато чим був зобов'язаний терпінню й доброті Хейлі, деколи він потребував їх, та навіть доброта й терпіння можуть стати кісткою в горлі. Хіба можна зараз сидіти, наче той ідол, вирізьблений з якогось темного дерева?

Джордж подумав, чи не стане він сам таким через десять років життя отут, і з обуренням відкинув цю думку.

— Здається, ти забув, що означає травень!

— Я добре пам'ятаю, що означає цей місяць, — відповів Хейлі. — Нічого не означає! То ти забув, а не я. Травень нічого не означає для тебе, Джорджа Плейтена. І для мене, Хейлі Омейні, — неголосно додав він.

— Тепер на Землю по нових спеціалістів злітаються космічні кораблі. До червня тисячі й тисячі їх із мільйонами чоловіків та жінок відлетять до інших світів — і все це нічого не важить? — запитав Джордж.

— Нічогісінько. Що ти від мене хочеш?

Беззвучно ворушачи губами, Омейні почав водити пальцем по рядках книжки: певно, йому трапилося важке місце.

Джордж мовчки стежив за ним. «До біса! — подумав він.— Закричи, заверещи! Хоча б на це ти здатний? Вдар мене, ну зроби що-небудь!»

Тільки б не лишатися на самоті зі своїм гнівом! Тільки б із кимось поділитися обуренням, вихлюпнути його, не відчувати самотності цього вмирання повільною смертю!

У ті перші тижні, коли навколишнє вбачалося йому тісною оболонкою, зітканою з якогось тьмяного світла та невиразних звуків,— тоді було краще. А потім з'явився Омейні, і товариство нігерійця повернуло його до життя, яке не варте було того.

Омейні! Він старий! Йому вже не менш як тридцять. «Невже я буду таким у тридцять? — подумав Джордж.— Невже стану таким через якихось дванадцять років?»

І від того що злякався неминучості, він закричав на Омейні:

— Кинь читати оту ідіотську книжку!

Омейні перегорнув сторінку, прочитав ще кілька слів і підвів голову з шапкою жорсткого волосся.

— Що?

— Яка користь від того читання?

Джордж рішуче наблизився до Омейні, презирливо хмикнув і зі словами «знову електроніка» вибив книжку з рук нігерійця.

Омейні неквапливо підвівся і підняв книгу. Без будь-якого роздратування він розгладив сторінку.

— Вважай, що я задовольняю свою цікавість,— сказав Хейлі.— Щось зрозумію сьогодні, а завтра, може, зрозумію трохи більше. Неабияка, та перемога.

— Перемога. Яка там перемога? Невже це все, що тобі потрібно від життя? До шістдесяти п'яти років набути чверть тих знань, що має дипломований інженер-електронник.

— А може, й до тридцяти п'яти.

— І кому ж ти будеш потрібен? Хто тебе візьме? Куди ти підеш?

— Нікому. Ніхто. Нікуди. Я залишуся тут і читатиму інші книжки.

— І цього тобі досить? Говори! Ти затяг мене на заняття. Ти примусив мене читати і зачувати. Навіщо? Це мене аж ніяк не влаштовує.

— А що гарного у тому, що ти відмовляєшся від задоволення?

— Я вирішив покінчити з цим фарсом. Я зроблю те, що збирався зробити з самого початку, ще до того, як ти приспав мене. Я примушу їх... примушу...

Омейні відклав книжку, а коли Джордж на півслові замовк, запитав:

— Примусиш?

— Примушу виправити несправедливість. Тут змова. Я доберуся до того Антонеллі й змушу його зізнатися, що він... він...

Омейні похитав головою.

— Кожний, хто потрапляє сюди, твердить, що сталася помилка. Я думав — той період у тебе минув.

— Не називай це періодом,— розлютився Джордж,— у моєму випадку справді припустилися помилки. Я ж казав тобі...

— Згоден, казав, але в глибині душі ти чудово розумієш, що ніякої помилки не сталося.

— Чи не тому таке коїться, що ніхто ніколи не признається? Невже ти гадаєш, що хтось з них добровільно визнає скою помилку?... Однак я змушу їх визнати.

У тому, що коїлося з Джорджем, був винен травень, місяць Олімпіади. Це він роз'ятрив колишню лютість, і Джордж нічого не міг з собою вдіяти. Та й не хотів — адже йому загрожувала небезпека все забути.

— Я збирався стати програмістом обчислювальних машин, і я справді можу ним бути, хоч би що вони там казали, посилаючись на дослідження.— Джордж ударив кулаком по матрацу.— Вони не мають рації. І не можуть її мати.

— В аналізах помилок не буває.

— Виходить, бувають. Ти ж не сумніваєшся в моїх здібностях?

— Здібності тут ні до чого. Хіба тобі про це не казали? Чому ти ніяк не можеш утямити?

Джордж відсунувся від Хейлі, ліг на спину й похмуро втупивсь у стелю.

— А ким ти хотів стати, Хейлі?

— У мене не було певних планів. Мабуть, фах гідропоніста мене цілком улаштував би.

— Гадав, що зміг би?

— Я не був певен.

Раніше Джордж ніколи не розпитував Омейні про його життя. Диво, та й годі: в інших мешканців Інтернату, виявляється, теж були свої прагнення та сподівання. Ця думка здалася дивною. Чи ба, гідропоніст.

— А ти сподівався потрапити сюди?

— Ні, але я все одно тут.

— І це тебе влаштовує. Ти справді всім задоволений. Ти щасливий. Тобі все подобається. І тобі нікуди більше не хочеться.

Омейні неспіхом підвівся і почав акуратно розбирати постіль.

— Джордже, ти невиправний. Мучиш себе, бо не хочеш визнавати очевидних фактів. Джордже, ти перебуваєш в закладі, що називається Інтернатом, але я ніколи ще не чув,

щоб ти вимовляв його назву повністю. Тож зроби це зараз. Ну ж бо, Джордже, зроби! А потім лягай у ліжко й проспишся.

Джордж скреготнув зубами і вищирився.

— Ні! — прохрипів він.

— Тоді це зроблю я,— сказав Омейні й, карбуючи кожен склад, вимовив назву повністю.

Джорджеві стало соромно й гірко. Він відвернувся.

У вісімнадцять років Джордж Плейтен твердо знав, що стане дипломованим програмістом; він прагнув цього, відколи пам'ятав себе. Хтось із його друзів вибрав космонавтику, хтось холодильну техніку, організацію транспортування, а то й адміністративну діяльність. Та у своєму виборі Джордж не вагався.

І так само палко, як решта, він доводив переваги обраного фаху, а чом би й ні? Попереду їх усіх чекав день Освіти — велика подія в житті кожного. Він наближався неминуче, згідно з календарем. Перше листопада того року, коли виповниться вісімнадцять.

Природно, що коли день Освіти минав, усіх захоплювали інші проблеми: велися дискусії на різні фахові теми, хтось вихваляв свою дружину та дітей, обговорювалися шанси улюбленої космобольної команди або пригадувалася Олімпіада. Та перед самим днем Освіти всі говорили тільки про день Освіти.

«Чим хочеш зайнятися? Гадаєш, у тебе вийде? Нічогісінько у тебе не вийде. Переглянь інформаційні листки — квоту скоротили! А от логістика...» Або: «А от гіпермеханіка...», «А от зв'язок...» чи «А от гравітологія...»

Гравітологія була тоді наймоднішим фахом. За кілька років до того як Джорджеві виповнилося вісімнадцять, з'явився гравітаційний двигун, і всі тільки й говорили про гравітологію.

Будь-який світ у радіусі десяти світлових років, починаючи від зірки-карлика, віддав би дуже багато, щоб запопасти хоча б якогось дипломованого інженера-гравітолога.

Але гравітологія Джорджа ніколи не турбувала. Так, звичайно, ті світи віддадуть усе, що можуть, за гравітолога. Та він знав і про те, що сталося в інших, тільки-но виниклих галузях техніки. Негайно почнеться раціоналізація і спрощення. Щороку з'являтимуться нові моделі, нові типи гравітаційних двигунів, нові принципи. А потім гравітологи — всі ці улюбленці долі — одного чудового дня опиняться позаду, їх заступлять нові спеціалісти, які здобули освіту пізніше, і доведеться «щасливчикам» зайнятися некваліфікованою роботою чи податися на якусь далеку, відсталу у розвитку планету.

А попит на програмістів залишався незмінний з року в рік, із століття в століття. Ніколи не сягаючи піку популярності на біржі, він неухильно зростав у зв'язку з освоєнням нових світів та вдосконаленням старих.

Тема вибору фаху завжди була предметом суперечок між Джорджем і коротуном Тревіліяном. Як усі найщиріші друзі, вони сперечалися до нестями, всіляко підсиджуючи один одного, і зрештою кожен залишався при своєму.

Річ у тім, що Тревіліянів батько, дипломований металург, свого часу працював на одній з далеких планет. Дід його теж був дипломованим металургом. Природно, що сам коротун, не вагаючись, обрав собі цей фах. Тревіліян вважав, що їхня сім'я володіє майже незаперечним правом на професію металурга. Він був цілковито переконаний, що решта фахів не дуже-то й респектабельні.

— Метал буде завжди,— заявив він.— Коли створюєш сплав з потрібними властивостями і спостерігаєш, як будується його кристалічна решітка, ти бачиш плоди своєї праці. А що програміст? Цілий день за своїм кодівним пристроєм, напихаєш інформацією якусь безглузду електронну машину завдовжки з милю...

Джордж уже в шістнадцять років вирізнявся практичністю.

— Між іншим,— спокійно говорив він,— разом з тобою випускатиметься ще мільйон металургів.

— Бо це чудовий фах. Найкращий.

— Але ж ти загубишся між ними, Коротуне, і, може, плентатимешся у хвості. Кожна планета спроможна забезпечити себе потрібними металургами, а попит на удосконалені моделі не такий вже й великий, та й потребують їх здебільшого малі планети. Ти ж знаєш, який відсоток від загального випуску дипломованих металургів дістає призначення на планети класу А. Я цікавився. Всього 13,3 відсотка. А це означає, що сім із восьми потрапляють на якусь третьорядну планету, де, у кращому разі, є водогін. І взагалі можеш засісти на Землі, таких 2,3 відсотка.

— Не бачу в цьому нічого ганебного,— з викликом у голосі заявив Тревіліян.— Землі теж потрібні фахівці. І грамотні.

Його дід був земним металургом. Тревіліян недбало провів пальцем по ще безвусій губі.

Джордж знав про Тревіліянового діда й, пам'ятаючи, що його предки так само працювали на Землі, не став кепкувати, а навпаки, дипломатично погодився:

— Тут, безумовно, немає нічого ганебного. Звісно, нічого. Та все ж потрапити на планету класу А справді чудово, хіба ні? Тепер візьмімо програміста. Тільки на планетах класу А є такі обчислювальні машини, для яких потрібні висококваліфіковані

програмісти, і тому тільки ці планети беруть їх. Та й оті стрічки програмування — працювати з ними може далеко не кожний. Планети класу А потребують більше програмістів, ніж можуть дати самі. Це ж бо чиста статистика. Серед мільйона людей, скажімо, виявляється один першорядний програміст. І якщо на планеті живе десять мільйонів, а їм потрібно двадцять програмістів, вони мусять звертатися до Землі, щоб отримати від п'яти до п'ятнадцяти фахівців. Слушно? А знаєш, скільки дипломованих програмістів беруть на ці планети? Я скажу тобі — всіх до одного! Якщо ти програміст, то ти вже там. Отак-то, сер.

Тревеліян насупився.

— Якщо тільки один з мільйона стає програмістом, то чому ти такий певний, що він вийде з тебе?

— Вийде, от побачиш,— стримано відповів Джордж.

Він ніколи не насмілювався б розповісти ні Тревеліянові, ні навіть своїм батькам, що саме робить, і чому такий певний у собі. Хлопець був спокійний за своє майбутнє (згодом, у дні безнадії та відчаю цей спогад був найболючіший). Джорджева певність у собі була не менш непохитна, ніж восьмирічної дитини перед днем Читання, що відбувався багато років раніше від дня Освіти.

Звісно, день Читання не порівняти з днем Освіти. По-перше, дитяче сприйняття особливе. Восьмирічна дитина легко звикає до найдивовижніших явищ. І те, що вчора вона ще не вміла читати, а сьогодні вже вміє, здається їй чимось цілком природним, як сонячне проміння, наприклад.

А по-друге, від цього дня залежало не так вже й багато. Після нього не було натовпу вербувальників, не штовхалися перед списками, нетерпляче ждучи, коли оголосять наслідки Олімпіади. Після дня Читання діти ще десять років живуть на перенаселеній Землі своїм недиференційованим життям; вони повертаються в родини, але вже вміють читати.

І пізніше, готуючись до дня Освіти, Джордж майже не пам'ятав подробиць того, що відбувалося з ним у день Читання, десять років тому.

Пам'яталося тільки, що день був хмарний. Накрапав вересневий дощик. (День Читання у вересні; день Освіти в листопаді; Олімпіада у травні. На цю тему навіть складали дитячі віршики).

Джордж одягався при стінному світлі. Батьки його хвилювалися значно більше за нього. Плейтен-старший був дипломований трубоукладач і, працюючи на Землі, завжди цього соромився, хоча для всіх було очевидно, що більша частина кожного покоління неминуче повинна залишитися на рідній планеті.

Земля потребувала фермерів, шахтарів і навіть інженерів. А для роботи на інших планетах потрібні були найостанніші випуски висококваліфікованих фахівців, з восьми мільярдів земного населення у світі щорічно відряджалось всього кілька мільйонів людей. Природно, не кожен землянин міг потрапити до їхнього числа.

Однак кожен сподівався, що комусь із його дітей випаде працювати на іншій планеті, і Джорджів батько, звичайно, не був виняток. Він бачив, як і всі довкола, що Джордж має неабиякі здібності й кмітливий розум. А це безумовно певний знак, що його чекає блискуче майбутнє, тим більше, що він єдина дитина в сім'ї. Якщо Джордж не потрапить на іншу планету, то його батькам доведеться покладати всі свої сподівання на онуків. А коли вони ще будуть?!

Сам по собі день Читання, либонь, мало що означав, та водночас тільки він міг виявити бодай щось до настання того другого знаменного дня. Коли діти повернулися додому, всі батьки Землі вслухалися в їхнє читання, прагнучи віднайти якусь особливу легкість читання, щоб витлумачити її як щасливе знамення. Ледь не в кожній родині піростала така багатообіцяюча дитина, на яку від дня Читання поклалися великі надії тільки тому, що вона легко долала трискладові слова.

Джордж підсвідомо відчував, чому так схвилювалися його батьки, і того чудового ранку дитяче серце охопив неспокій. Він боявся, що вираз надії на батьковім обличчі може згаснути, коли він, Джордж, повернеться додому і покаже, як навчився читати.

Діти зібралися у просторій залі міського будинку Освіти. Цього місяця в усіх куточках Землі в мільйонах таких самих будинків зібралися такі самі групи дітей. Сірі стіни зали та напруження дітей, що ніяковіли у незвичному святковому одязі, вплинули на Джорджа гнітюче.

Він інстинктивно повівся так, як усі. Відшукав невеличку групу хлопців, що жили з ним на одному поверсі, і приєднався до них.

Тревіліян, який мешкав поруч, був ще по-дитячому кучматий. Від маленьких бачків і негустих рудих вусів, що виростуть у нього, тільки-но дозволить природа, його відокремлювало багато років. Він (для нього Джордж іще був Джорджі) гукнув:

— Ага! Злякався!

— Анітрохи,— заперечив Джордж і щиро додав: — А тато з мамою поклали на моїй тумбочці друкований текст, повернуся додому — прочитаю все до останнього слівця. (В ту мить найбільших страждань завдавали його власні руки: він не знав, куди їх подіти. Йому суворо наказали не чухати голови, не терти вух, не довбатися в носі й не пхати руки до кишень. Що ж йому було з ними робити!)

Тревіліян спокійно заклав руки до кишень і оголосив:

— А мій батько зовсім не хвилюється.

Тревіліян-старший майже сім років був за металурга на Діпорії, ось чому, вийшовши на пенсію і повернувшись на Землю, він мав вищий соціальний статус за своїх сусідів.

Взагалі повернення на Землю не заохочувалося через її перенаселення, але декому щастило повернутися. Насамперед, життя на Землі було дешеве, і пенсія — мізерна в умовах Діпорії — тут мала солідний вигляд. Крім того, декому надто приємно хизуватися своїми успіхами саме перед давніми друзями, а не перед рештою світу.

Своє повернення Тревіліян-старший обґрунтовував ще й іншим: якби він залишився на Діпорії, то довелося б там залишитися і його дітям, а це, своєю чергою, не давало б їм шансів згодом потрапити в інші світи, навіть у Новію, бо Діпорія мала зв'язок тільки з Землею.

Коротун Тревіліян рано усвідомив цю істину. Ще до дня Читання він уже був переконаний, що врешті-решт житиме на Новії, і в розмовах завжди говорив про це.

Джордж, пригнічений майбутньою величиною Тревіліяна і думкою про власну нікчемність, негайно, захищаючись, перейшов у наступ:

— Мій тато теж не хвилюється. Просто хоче почути, як я читаю, і знає, що читатиму я добре. А твій батько, напевне, не хоче тебе слухати, бо знає, що нічого в тебе не вийде.

— Ба, вийде! А читання — це пусте. На Новії я найму людей, які мені читатимуть.

— Тому що ти сам читати не навчишся! Бо ти бовдур!

— А як я тоді потраплю на Новію?

І Джордж, украй розлючений, перекреслив усе:

— А хто тобі сказав, що ти потрапиш на Новію? Биймося об заклад, що ти нікуди не поїдеш!

Коротун Тревіліян почервонів:

Коротун Тревіліян почервонів:

— Та все ж трубоукладачем, як твій таточко, я не буду!

— Забери свої слова назад, дурню!

— Сам забирай!

Вони стояли лицем до лиця. Правду кажучи, їм зовсім не хотілося битися, та в цьому чужому приміщенні вони прагнули якось розвіятися, вдатися до чогось звичного, щоб відчувати себе у «своїй тарілці». Джордж уже був готовий. Він стиснув кулаки і став у боксерську стійку, вирішивши у такий спосіб проблему з руками. Інші діти збуджено обступили їх. Лементові поклав край жіночий голос, що пролунав у залі, підсилений гучномовцем. Запанувала повна тиша. Джордж опустив руки і забув про Тревіліяна.

— Діти,— мовив голос,— зараз будемо називати ваші прізвища. Хто почує своє, повинен одразу підійти до когось із людей, що чекають біля стіни. Ви бачите їх? Вони вдягнені в червоне, їх легко найти. Дівчата підуть праворуч, хлопці — ліворуч. А тепер подивіться, хто в червоному стоїть до вас найближче...

Джордж зразу побачив свою людину і почав очікувати. Його охопило хвилювання: він ще не знав таємниці алфавіту.

Натовп дітей рідшав, струмками розтікаючись до людей у червоному.

Коли врешті назвали його ім'я — «Джордж Плейтен», він відчув величезну полегкість і водночас неймовірну радість: його вже викликали, а коротуна Тревеліяна ще ні.

Йдучи, Джордж кинув йому через плече:

— Ага, Коротуне, може, ти їм зовсім не потрібний.

Однак піднесений настрій швидко розвіявся. Джорджа поставили в колону з незнайомими дітьми і всіх повели коридорами. Діти перелякано озиралися широко розплющеними очима, ніхто не наважувався балакати, чулося тільки приглушене «Не штурхайся!», «Гей ти, обережніше!».

Їм роздали невеличкі картки й застерегли, щоб не згубили. Джордж з цікавістю розглядав свою картку, на ній були дрібні чорні знаки різної форми. Він знав, що це зветься друком, але уявлення не мав, як з цих значків виходять слова.

Його і ще чотирьох хлопчиків упустили до кімнати і наказали роздягатися. Вони швидко скинули свій новий одяг і стояли так, голі й маленькі, тремтячи швидше від хвилювання, ніж від холоду. Медичні працівники по черзі обстежували їх за допомогою якихось дивних приладів, кололи їм пальці, щоб узяти кров. Кожен лікар брав їхні картки і чорною паличкою вправно виводив на них акуратні рядки значків. Джордж пильно вдивлявся в них, але вони були так само незрозумілі. Потім дітям звеліли одягтися.

Вони сіли на маленькі стільчики і знову чекали. Їх почали викликати по одному. Джорджа Плейтена назвали третім.

Він зайшов у велику кімнату, захаращену страхітливою апаратурою з безліччю кнопок на прозорих панелях. Посеред кімнати стояв письмовий стіл, де сидів якийсь чоловік.

— Джордж Плейтен? — запитав він.

— Так, сер,— уривчасто прошепотів Джордж, змучений нескінченним очікуванням і блуканням по кімнатах. Він уже мріяв про те, щоб усе швидше скінчилося.

Чоловік за письмовим столом сказав:

— Мене звуть лікар Ллойд. Як ти себе почуваєш, Джордже?

Говорячи, лікар навіть не підвів голови. Він повторював ці слова так часто, що йому вже набридло підводити голову, щоб поглянути, з ким розмовляє.

— Добре.

— Ти боїшся, Джордже?

— Н-ні, сер,— відповів Джордж і відчув, як перелякано прозвучав його голос.

— От і чудово,— сказав лікар.— Ти ж знаєш, що боятися нічого. Ану, Джордже, погляньмо. У картці значиться, що твого батька звать Пітер і що за фахом він дипломований трубоукладач. Им'я твоєї матері — Емі, вона дипломований спеціаліст з домашнього господарства. Правильно?

— Т-так, сер.

— А ти народився 13 лютого і рік тому переніс інфекційне захворювання вуха. Так?

— Так, сер.

— А знаєш, звідкіля мені це відоме?

— Гадаю, все це є на картці.

— Правильно.

Лікар уперше глянув на Джорджа і посміхнувся, показуючи свої рівні зуби. На вигляд він був значно молодший за Джорджевого батька, і хлопець трохи заспокоївся.

Лікар простяг йому картку.

— Ти знаєш, що оце за знаки?

І хоча Джордж чудово знав про своє невігластво, несподіване запитання примусило його глянути на картку, ніби він уже навчився читати. Однак значки так і залишилися незрозумілими, і він повернув картку лікареві.

— Ні, сер.

— А чому?

У Джорджа раптом виникла підозра: а чи не з'їхав лікар з глузду? Хіба ж він не знає чому?

— Бо я не вмію читати, сер.

— А хотілося б тобі навчитися?

— Так, сер.

— А для чого, Джордже?

Спантичений, він витріщив очі. Ніхто зроду не запитував його про таке, і він розгубився.

— Я не знаю, сер.

— Друкована інформація буде направляти тебе все життя. Навіть після дня Освіти ти повинен багато чого навчитися. І знання ти здобуватимеш з таких-от карток, з книжок, з телевізійних екранів. Друковані тексти розкажуть тобі стільки корисного й цікавого, що не вміти читати було б так само погано, як зовсім не бачити. Тобі зрозуміло?

— Так, сер.

— Ти боїшся, Джордже?

— Ні, сер.

— Чудово. Тепер я поясню тобі, з чого ми почнемо. Я прикладу ці дротики до твого чола над кутиками очей. Вони приліпляться до шкіри, не завдаючи тобі ніякого болю. Потім я увімкну дещо, і почується дзижчання. Воно здаватиметься тобі незвичним, і, може, тобі буде трохи лоскітно, але це теж зовсім не боляче. Та, якщо ти все ж відчуєш біль, скажи мені, і я одразу вимкну апарат. Але боляче не буде. Ну що, домовились?

Судомно ковтнувши, Джордж кивнув.

— Ти готовий?

Джордж знову кивнув. Заплющивши очі, він чекав, поки лікар готував апаратуру. Батьки про все це йому розповідали. Вони теж запевняли, що боляче не буде. Однак старші хлопці, яким уже виповнилося десять, а то й дванадцять років, завжди дражнили восьмирічних, тих, хто чекав свого дня Читання, попереджаючи: «Бережися голки». В тихому закутку по секрету розповідали: «Вони розітнуть тобі голову величезним ножом з гаком на кінці»,— і таке інше з жахливими подробицями.

Джордж ніколи не вірив їм, та вночі його мордували кошмари. І тепер, заплющивши очі, він опинився наодинці зі страхом.

Він відчув дротики на скронях. Дзижчання линуло звідкись здаля і поглиналося гупанням крові у вухах, що озивалося відлунням, наче в печері. Наважившись, він повільно розплющив очі.

Лікар стояв до нього спиною. З одної машини виповзала вузька паперова стрічка, де було видно хвилясту фіалкову лінію. Лікар відривав її і вкладав у щілину іншої машини. Машина викинула невеликий шматок плівки, її лікар уважно вивчав. Нарешті він повернувся до Джорджа і якось дивно звів брови.

Дзижчання припинилося.

— Вже все? — прошепотів Джордж.

— Так,— заклопотано сказав лікар.

— І я вже вмію читати? — Джордж не відчував у собі ніяких змін.

— Що? — перепитав лікар, і на обличчі його майнула несподівана посмішка.— Все йде як годиться, Джордже. Читати будеш за п'ятнадцять хвилин. А зараз ми попрацюємо з іншою машиною, і це буде трохи довше. Я закрию тобі нею голову, а коли увімкну апарат, ти якийсь час нічого не бачитимеш і не чутиимеш, але це не боляче. Про всяк випадок я дам тобі в руки вимикача. Якщо все-таки відчуєш біль, натиснеш на цю маленьку кнопку, і апарат вимкнеться. Гаразд?

Пізніше Джорджеві розповіли, що вимикач був несправжній і його давали дитині тільки для того, щоб вона почувала себе певніше, та все ж він не був переконаний, що так воно було насправді, бо сам тої кнопки не натискав.

Йому одягли на голову великий шолом, вимощений усередині гумою. Три-чотири невеликі опуклості присмокталися до голови, але він відчув тільки легкий дотик, який одразу ж зник. Болю не було.

Звідкись іздалеку долинув лікарів голос:

— Ну як, Джордже, все гаразд?

І тоді, без будь-яких попереджень, його наче оповило грубою повстиною, відокремивши від буття. Він не чув власного тіла, зникли відчуття, весь довколишній світ, залишився тільки він сам і голос, що зринав із безодні й щось шепотів... шепотів... шепотів...

Напружившись, він намагався почути й зрозуміти те невловиме, та між ним і шепотом лежала груба повстина.

Потім з нього зняли шолома. Яскраве світло вдарило в очі, а лікарів голос тарабанив у вуха:

— Ось твоя картка, Джордже. Скажи, що тут написано?

— Тут написано... написано: «Плейтен Джордж. Народився 13 лютого... року, батьки — Пітер і Емі Плейтен, місце...» — і затнувся від хвилювання.

— Ти вмієш читати, Джордже,— підбадьорив лікар.— Усе вже позаду.

— Назавжди. Я не розучуся?

— Звісно, ні.— Лікар нахилився і, як дорослому, потис йому руку.— А зараз тебе відправлять додому.

Минув не один день, поки Джордж при звичаївся до своєї нової чудової здібності. Він так добре читав батькові, що Плейтен-старший не зміг утримати сльози і покликав родичів, щоб поділитися з ними радісною новиною.

Джордж ходив містом і по дорозі читав усі написи, та все дивувався, що був час, коли він їх не розумів.

Він намагався пригадати, як це не вміти читати, і не міг. Здавалося, він завжди вмів. Завжди.

У вісімнадцять років Джордж став смуглявим юнаком середнього зросту, однак завдяки худорлявості здавався вищим, ніж був насправді. А кремезний, широкоплечий Тревіліян, нижчий за нього тільки на дюйм, і досі виглядав справжнім коротуном. Проте за останній рік він став дуже самолюбивим і нікому не дозволяв безкарно називати себе тим

прізвиськом. А що власне ім'я подобалося йому ще менше, то його називали просто Тревіліяном або якимсь скорочено. Аби ще більше підкреслити своє змушнення, він викохував баки і щетинисті вусики.

Тепер Тревіліян аж упрів від хвилювання, і Джордж, який уже виріс із колишнього «Джорджі» до односкладового гортанного «Джордж», тішився з цього.

Вони були у великій залі, де їх уже якимсь десять років тому збирали (і куди вони з того часу ніколи не ходили). Здавалося, ніби те далеке тьмяне сновидіння раптом стало явою. У перші хвилини Джорджа вразило те, що все тут ніби поменшало, але потім він збагнув, що то він сам виріс.

Зібралось їх тут не так багато, як першого разу, і самі юнаки. Для дівчат визначили інший день.

— Не розумію, чому нас примушують стільки чекати,— нахиливши голову, тихенько сказав Тревіліян.

— Звичайна тяганина,— зауважив Джордж.— Ніяк без неї не обійдуться.

— І звідки в тебе цей ідіотський спокій?

— А мені нічого хвилюватися.

— Від твоєї самовпевненості голова паморочиться. Станеш дипломованим гноєвозом, ось тоді я на тебе подивлюся,— і Тревіліян окинув натовп схвилюваним поглядом.

Джордж теж роззирнувся довкола. Цього разу система була інша, ніж у день Читання. Все відбувалося набагато повільніше, а інструкції їм роздавали вже надрукованими — неабияка перевага проти тих дітей, що не вміють читати.

Прізвища Плейтен і Тревіліян, як і раніше, були наприкінці списку, але тепер вони вже знали чому.

Один по одному з кімнат виходили юнаки. Похмурі й, мабуть, непевні у своїх силах, вони збирали одяг і йшли до аналізатора по результати.

Кожного, хто виходив, оточувала дедалі рідша юрба тих, хто ще чекав своєї черги. «Ну, як?», «Дуже важко було?», «По-твоєму, що тобі дали?», «Відчуваєш якусь різницю?».

Відповіді були туманні й розпливчасті. Джордж тримався осторонь, напружуючи всю волю. Всі водно правили, що більше шансів у тих, хто зберігає спокій. Та хоч би там як, він відчував, що руки його повільно холонуть.

Просто смішно, як із роками на тебе спадають нові клопоти. Приміром, висококваліфіковані фахівці, що вирушали на інші планети, конче мусили їхати зі своїми дружинами (а жінки — зі своїми чоловіками). Це було необхідно, щоб підтримувати на планетах правильне статеве співвідношення. Жодна дівчина не відмовиться вийти заміж за чоловіка, який має призначення на планету класу А. Джордж не мав на прикметі якоїсь

певної дівчини, та він і не цікавився жіночою статтю. Ще не час. Коли здобуде фах та отримає право додавати до свого імені «дипломований програміст», ось тоді, наче султан у гаремі, зможе вибрати будь-яку. Ця думка схвилювала його, і він постарався позбутися її. Треба бути спокійним.

— Якесь безглуздя,— пробурмотів Тревеліян.— Спочатку тобі торочать, що треба зберігати спокій та незворушність. А потім ставлять в такі умови, що про спокій годі й думати.

— Може, це зумисно? Щоб зразу розмежувати чоловіків та хлопчаків. Не звертай уваги, Трев.

— Заткни пельку!

Нарешті викликали Джорджа, але не по радіо, як того разу. Його прізвище засвітилося на табло.

Джордж помахав Тревеліянові рукою:

— Тримайся, Трев! Не хвилюйся!

Коли він заходив до кімнати тестування, то був щасливий. Атож, щасливий!

— Джордж Плейтен? — запитав чоловік, який сидів за столом.

На мить у свідомості Джорджа з надзвичайною виразністю постав образ чоловіка, який десять років тому запитував так само, і йому раптом здалося, ніби перед ним той самий лікар, а він, Джордж, тільки-но переступивши поріг, знову перетворився на восьмирічного хлопчину.

Чоловік за столом підвів голову. Його обличчя, звичайно, не мало нічого спільного з тим образом, що виринув з глибини Джорджевої пам'яті. У цього ніс був картоплиною, волосся рідке, підборіддя помережане складками, наче він раніше був товстун, а тоді зненацька схуд.

— Ну і? — роздратовано перепитав чоловік.

Джордж повернувся до дійсності.

— Я Джордж Плейтен, сер.

— Так і кажіть. Я лікар Зекері Антонеллі. Зараз ми познайомимося з вами ближче.

Він, не кліпаючи, як сова, роздивлявся світлі маленькі клаптики плівки.

Джордж здригнувся, в його пам'яті знову зринув лікар (він забув, як його звали), який теж роздивлявся плівку. Невже та сама? Той лікар хмурився, а цей зараз подивився на нього так, наче його щось дратувало.

Джордж уже не відчував себе щасливим.

Лікар Антонеллі розгорнув грубеньку теку.

— Тут пишеться, що ви хочете стати програмістом обчислювальних машин.

— Так, лікарю.

— Ви ще не передумали?

— Ні, сер.

— Це дуже відповідальний і складний фах. Ви певні, що можете опанувати його?

— Так, сер.

— Більшість людей, до здобуття освіти, не називають ніякої конкретної професії.

Видно, вони бояться нашкодити собі.

— Гадаю, ви маєте слухність, сер.

— А ви не боїтеся?

— Я вважаю, що краще бути відвертим, сер.

Лікар кивнув, однак вираз його обличчя не змінився.

Лікар кивнув, однак вираз його обличчя не змінився.

— Чому ви хочете стати програмістом?

— Як ви тільки-но сказали, сер, це відповідальний і складний фах. Програмісти виконують важку і складну роботу. Мені вона подобається, і я думаю, що впораюся з нею.

Лікар Антонеллі відклав папери і роздратовано глянув на Джорджа.

— Звідкіля ви знаєте, що вона вам до вподоби? Мабуть, сподівається, що вас одразу заберуть на якусь з планет класу А.

«Він намагається залякати мене,— захвилювався Джордж.— Пануй над собою і кажи правду!»

— Звісно, програміст має більше шансів,— сказав Джордж.— Та якби мене залишили на Землі, робота не стала б подобатись мені менше, я знаю.

— Нехай так, але звідки ви знаєте?

Запитання поставлено таким тоном, наче на нього годі було відповісти розумно, і Джордж змусив себе не посміхнутись. Адже він знав відповідь.

— Я читав про програмування,— сказав він.

— Що?

На обличчі лікаря з'явився щирий подив, і Джорджеві стало дуже приємно.

— Я читав про програмування, сер,— повторив він.— Я придбав книжку і простудіював її.

— Книгу для дипломованих програмістів?

— Так, сер.

— Але ж ви не могли розуміти, що там написано.

— Спочатку. Та я дістав книжку з математики, електроніки й розібрався в них, наскільки міг. Я, звичайно, знаю не так уже й багато, проте все-таки досить, аби зрозуміти, що мені подобається цей фах і що я можу бути програмістом.

(Навіть його батьки нічого не знали про схованку, де ві зберігав оті книжки, і не здогадувалися, чому він стільки часу проводить у своїй кімнаті і чому не висипається).

Лікар відтяг двома пальцями шкіряну бганку під підборіддям.

— А навіщо воно тобі, синку?

— Хотілося перевірити, чи справді цей фах цікавий.

— Але ж ви знаєте, що це не має ніякої ваги. Хоч би як подобався фах, ви не здобудете його, якщо фізіологія мозку показує, що ви здібні для іншої діяльності. Ви це знаєте?

— Мені казали,— обережно відповів Джордж.

— Повірте, що то правда.

Джордж промовчав.

— Чи ви гадаєте, що вивчення якоїсь дисципліни перебудує клітини мозку в потрібному порядку? А є ще одна теорія — радити вагітній жінці частіше слухати прекрасну музику, щоб дитина стала композитором. Виходить, ви в це вірите?

Джордж почервонів. Звісно, він думав і про такі речі. Він вважав, що, постійно тренуючи свій мозок у вибраній галузі, здобуде таким чином перевагу. Значною мірою саме ця надія підтримувала його впевненість.

— Я ніколи... — почав він, але не знайшов, що сказати.

— Так ось, ви помиляєтесь. О боже, юначе, ваш мозок сформований ще до того, як ви народжуєтесь. Він може змінитися тільки від удару, досить сильного, такого, що пошкодить клітини чи розірве кров'яні судини, чи від пухлини, або важкого інфекційного захворювання — у будь-якому разі через щось гірше. Але вплинути на структуру мозку, вперто про щось думаючи, просто неможливо.— Він замислено подивився на Джорджа і додав: — Хто вам таке порадив?

Украй пригнічений Джордж судомно ковтнув.

— Ніхто, лікарю. То моя власна ідея.

— А хто знав про ваші заняття?

— Ніхто, лікарю. Я не хотів нічого лихого.

— Хто сказав, що це погано? Даремно — тільки й всього. А чому ви приховували свої заняття?

— Я... я думав, що з мене будуть сміятися.

Він раптом згадав про недавню суперечку з Тревіліяном. Дуже обережно, наче така думка тільки-но зародилася в глибині його свідомості, Джордж завів розмову про

можливість студіювати якийсь предмет, набуваючи знань, так би мовити, вручну, поступово і потроху. Тревіліан зареготав: «Джордже, ще не вистачає, щоб ти почав лагодити своє взуття чи ткати полотно на сорочку». Тоді Джордж подякував собі за потаємність.

Поринувши у невеселі роздуми, лікар Антонеллі перекладав з місця на місце щойно вивчені плівки. Потім сказав:

— Займімося аналізами. Бо так нам нічого не вирішити.

До скронь Джорджеві приліпили дротики. Почулося дзижчання, і знову через мозок промайнули спогади десятирічної давності.

Джорджеві руки похололи і зволожніли, серце шалено стугоніло. Ні в якому разі не треба було казати лікареві, що він потай читав книжки.

Він подумав, що у всьому винна його клята пиха. Закортіло показати, який він кмітливий і заповзятий, а натомість продемонстрував своє марновірство та неосвіченість, наструнчивши лікаря проти себе. (Він міг присягнутися, що Антонеллі зненавидів його, вбачаючи у ньому спритного кар'єриста).

Тепер Джордж довів себе до такого стану, що вже не мав сумнівів: аналізатор покаже чистісіньку нісенітницю.

Він не помітив, коли з нього зняли дротики. Раптом усвідомив, що перед ним лікар, який задумливо дивиться на нього. Все скінчилося: дротиків не було. Відчайдушним зусиллям волі Джордж опанував себе. Він остаточно розпрощався з мрією стати програмістом. Її знищили за якихось десять хвилин.

— Мабуть, що нічого не вийде? — похмуро запитав Джордж.

— Що — не вийде?

— Я не буду програмістом? Лікар потер носа і сказав:

— Заберіть свій одяг і йдіть до кімнати 15-С. Там на вас чекатимуть папери і мій висновок.

— Хіба я вже здобув освіту? — вразився Джордж. — Мені здавалося, що це тільки...

Лікар Антонеллі подивився вбік, на письмовий стіл.

— Вам усе пояснять. Робіть, як я сказав.

Джордж безпорадно силкувався вгадати, про що ж йому скажуть. Що він має право тільки на фах дипломованого чорнороба? Його хочуть підготувати до цієї новини, призвичаїти до фаху.

Він раптом цілком повірив у правдивість своєї здогадки, і йому довелося напружити всі сили, щоб не закричати.

Зашпортуючись, він поплентався до свого місця в залі очікування. Тревіліяна там не було, і якби Джордж добре волю дів собою, щоб тверезо оцінювати навколишнє, то мав би дякувати своїй долі. Тут майже нікого не залишилося — тільки «хвіст» алфавіту. Хлопці наче були не від того, аби розпитати його що і як, та у них, змучених очікуванням своєї черги, не стачило сили витримати сповнений ненависті й люті погляд.

Яким правом вони будуть кваліфікованими фахівцями, а він — чорноробом? Чорноробом! Джордж був у цьому переконаний.

Службовець у червоній формі повів його лункими коридорами вздовж вервечки дверей. За ними розташувалися групи фахівців — де по двоє, де по п'ятеро душ: механіки-мотористи, інженери-будівельники, агрономи... Існували сотні фахів, більшість із яких буде репрезентовано одним чи двома жителями цього маленького містечка.

Зараз Джордж ненавидів їх усіх: статистиків, бухгалтерів, тих, хто важливіший, і тих, хто скромніший. Він ненавидів їх за те, що вони вже здобули свої обмежені знання і в них уже визначена доля, а у нього, все ще не навченого, попереду тяганина й невідомість.

Джордж дістався до дверей з номером 15-С. Його завели в пусту кімнату і залишили. На якусь мить він піднісся духом. Якби ця кімната була для чорноробів, тут, звичайно, вже сиділи б десятки юнаків.

Біля невисокої, заввишки по пояс, переділки ковзнули розсунві двері, й до кімнати зайшов літній сивоголовий чоловік. Він посміхнувся, показавши рівні, мабуть, штучні, зуби. Проте у нього було молоде гладеньке обличчя й гучний голос.

— Добрий вечір, Джордже! — привітався він. — Бачу, цього разу до нас у сектор потрапив тільки один.

— Тільки один? — безпорадно запитав Джордж.

— Таких, як ти, на Землі тисячі. Ти не самотній. Джордж почав дратуватися.

— Я нічого не розумію, сер, — сказав він. — Яка в мене класифікація? Що тут коїться?

— Спокійно, синку. З тобою все гаразд. Таке могло б статися з кожним. — Він простягнув руку, і Джордж машинально взявся за неї. Тепла долоня міцно потисла Джорджеву долоню. — Сідай, синку. Мене звуть Сем Елленфорд.

Джордж нетерпляче кивнув.

— Я хочу знати, в чім річ, сер?

— Природно. По-перше, Джордже, ти не можеш бути програмістом. Думаю, ти сам уже збагнув.

— Так, — з гіркотою в голосі погодився Джордж. — Але ким же я тоді буду?

— Таке важко пояснити, Джордже. — Елленфорд помовчав, а потім вимовив: — Ніким.

— Що?!

— Ніким!

— Що це означає? Чому ви не можете дати мені фаху?

— В цьому разі, Джордже, у нас немає вибору. За нас вирішує структура твого мозку. Джордж пожовтів і витріщив очі.

— З моїм мозком щось не так?

— У ньому є якісь зміни. Гадаю, з погляду фахової кваліфікації, ти можеш вважати, що в ньому є порушення.

— Але чому? Елленфорд знизав плечима.

— Ти, звісно, знаєш, яким чином діє земна Програма Освіти: практично всяка людина спроможна засвоїти будь-які знання, але кожен окремий мозок краще підходить до одних видів знань, ніж до інших. Ми намагаємося, по змозі, поєднувати структуру мозку з відповідними знаннями даного фаху, виходячи з потреби на спеціальність.

Джордж кивнув:

— Так, я знаю.

— Проте інколи, Джордже, нам трапляється юнак, у якого інтелект не підходить для накладання будь-яких знань.

— Ви хочете сказати, що я не годен здобути освіти?

— Саме це я маю на увазі.

— Казна-що. Я ж тямлю. Я можу зрозуміти...

Він безпорадно озирнувся, наче шукаючи якоїсь нагоди довести, що мозок його працює справно.

— Будь ласка, глянь на речі тверезо,— поважно сказав Елленфорд.— Ти розумний. Поза всяким сумнівом. Твій інтелект навіть вищий за середній. На жаль, це не має відношення до накладання знання на мозок. І взагалі, сюди завжди потрапляють розумні люди.

— Ви хочете сказати, що я не годжуся навіть у дипломовані чорнороби? — промимрив Джордж. Навіть така перспектива здавалася йому кращою, ніж розчакхнута поряд із ним безодня.— Що ж такого треба знати, щоб стати чорноробом?

— Ти недооцінюєш чорноробів, юначе. Існує багато різновидів професії чорнороба, і кожен з них має свій досить складний комплекс знань. Крім того, для цього фаху ми повинні добирати не тільки відповідні розуми, а й відповідні тіла. Ти не придатний для цього, Джордже. Якби ти й став чорноробом, то тебе на довго б не вистачило.

Джордж знав, що йому бракує фізичної сили.

— Але я ніколи не чув, щоб хтось не мав фаху,— заперечив він.

— Таких небагато,— визнав Елленфорд.— І ми охороняємо їх.

— Охороняєте? — Джордж відчув, як у збентеженій душі зростає страх.

— Тобою опікується планета, Джордже. З тієї миті, як ти зайшов у ці двері, ми почали виконувати свої обов'язки.— І він усміхнувся.

То був аж надто лагідний усміх. Джорджеві він здався усміхом власника, усміхом дорослого до безпорадної дитини.

— Виходить, я потраплю до тюрми? — спитав він.

— Боронь боже. Ти житимеш з такими, як ти.

З ТАКИМИ, ЯК ТИ. Ці слова громом вибухнули Джорджеві у вухах.

— Ти будеш мати спеціальний догляд. Ми піклуватимемося про тебе,— запевнив Елленфорд.

Джордж із жахом усвідомив, що плаче. Елленфорд відійшов в інший кінець кімнати і, немов замислившись про щось, відвернувся.

Джордж переміг істеричне ридання, воно змінилося схлипуванням, і він затих. Він думав про батька, про маму, про друзів, про Тревіліяна, про свою ганьбу...

— Я ж вивчився читати! — обурено вигукнув він.

— Кожна нормальна людина може навчитися читати. У нас не було винятків. Тільки на цьому етапі ми виявляємо... винятки. А коли ти навчився читати, Джордже, нас цікавила будова твого мозку. Черговий лікар ще тоді доповів про деяку його своєрідність.

— Невже ви не можете спробувати дати мені освіту? Ви ж навіть не намагалися. Весь ризик я беру на себе.

— Закон забороняє, Джордже. Та послухай, усе буде гаразд. Твоїй сім'ї ми все пояснимо так, щоб нікого не образити. А там, куди тебе помістять, ти матимеш пільги. Ми дамо тобі книжки, і ти вивчатимеш усе, що забажаєш.

— Збирати знання по зернині,— з гіркотою мовив Джордж.— І під кінець життя я знатиму якраз стільки, щоб стати дипломованим молодшим клерком у відділі скріпок.

— Проте, як я розумію, ти вже вивчав книжки.

Джордж завмер. Його пронизав страшний здогад.

— Так он воно що...

— Що?

— Той хлопець, Антонеллі... Він хоче знищити мене...

— Ні, Джордже, ти помиляєшся.

— Не треба нічого говорити.— Джорджа опанувала нестримна лють.— Цей брудний покидьок продав мене, бо я здався йому надто розумним. Я читав книжки, намагаючись підготуватися до обраного фаху. Гаразд, чого ви хочете, щоб усе владнати? Грошей? То ви їх не отримаєте. Я йду, і коли я всім оголошу про це...

Він перейшов на крик.

Елленфорд похитав головою і натиснув кнопку.

В кімнату тихо зайшли двоє і наблизилися до Джорджа з обох боків. Його руки притисли до тулуба, один з чоловіків підніс до ліктевої западини правиці шприц. Снодійне потрапило до вени й подіяло майже миттєво.

Джордж одразу перестав кричати, голова звисла, коліна підігнулися, і тільки чоловіки, що підтримували його, не дали сонному повалитися додолу.

Як і було обіцяно, про Джорджа піклувалися. Його оточили увагою і ставилися до нього добре,— Джорджеві здавалося, що він і сам би так повадився із жалюгідним, хворим кошеним.

Йому сказали, що треба опанувати себе і знайти якийсь інтерес у житті. Потім пояснили, що більшість із тих, хто потрапляв сюди, спочатку теж упадали у відчай і що згодом усе влаштовується. Однак Джордж навіть не слухав їх.

Джорджа відвідав сам лікар Елленфорд. Як він сказав, Джорджевих батьків сповістили, що їхній син поїхав виконувати спеціальне завдання.

— А вони знають... — промимрив Джордж.

Елленфорд одразу запевнив його:

Елленфорд одразу запевнив його:

— Подробиць ми не обговорювали.

Спершу Джордж відмовлявся від їжі, та йому впорскували поживні речовини через вени. Від Джорджа ховали всі гострі предмети і пильнували за ним. До нього підселили Хейлі Омейні. Нігерійцева флегматичність впливала заспокійливо.

Одного разу змучений нудьгою Джордж попросив книжку. Омейні, який постійно щось читав, підвів голову і щиро посміхнувся. Не бажаючи будь-кому з них робити приємність, Джордж мало не взяв своє прохання назад, але потім передумав: «А чи мені не однаково?»

Він не сказав, яку саме книжку хотів би прочитати, і Омейні приніс йому підручника з хімії, що ряснів малюнками. Слова короткі, написані великими літерами. Книжка для підлітків, і Джордж з усієї сили жбурнув її в стіну.

Таким він буде завжди. Довіку залишиться підлітком, людиною, яка не здобула освіти, і для нього писатимуть спеціальні книжки. Охоплений люттю, він ліг на ліжку і прикипів очима до стелі. Однак через годину, похмурий, підвівся, взяв книжку і почав читати.

За тиждень він закінчив її і попросив іншу.

— Ти хочеш, щоб я відніс її? — запитав Омейні.

Джордж похмуро мовчав. Він не все зрозумів з прочитаного, але ще не втрачене почуття власної гідності не давало йому зізнатися в цьому.

— Гадаю, ліпше її залишити. Книжки існують для того, щоб їх читали і перечитували,— сказав Омейні.

Це сталося саме того дня, коли Джордж урешті погодився прогулятися по місцині, де вони мешкали.

Звісно, це не тюрма. Ні замкнених дверей, ні стін, ані охорони. Просто мешканцям нікуди було йти, та й годі!

Навіть якось приємно було побачити десятки подібних до себе людей.

Бо надто легко повірити, що ти у всьому світі один-однісінький такий... скалічений.

— Скільки ж душ тут мешкає всього? — пробурмотів він.

— Двісті п'ять, Джордже, і це не єдине таке місце. Їх тисячі.

Люди озиралися на Джорджа, проводжали очима, де б він не був: у гімнастичному залі, на тенісному корті, в бібліотеці (зрештою він не уявляв, що може бути така сила книжок — ними були забиті, саме забиті довгі полиці). Його з цікавістю розглядали мешканці, а Джордж розлючено зиркав на них. Кінець кінцем, вони не кращі за нього, то за яким правом розглядають його наче якусь чудасію.

Більшості з них ще не було й тридцяти.

— А що з тими, хто старший за віком? — несподівано запитав Джордж.

— Тут живуть тільки молоді,— відповів Омейні, а потім, раптом збагнувши прихований зміст, що спочатку не привернув його уваги, скрушно похитав головою і додав: — Їх не знищують, якщо ти це маєш на увазі. Для старших є інші Інтернати.

— Кому воно цікаво? — промимрив Джордж, відчуваючи, що виказав аж надто великий інтерес і йому загрожує небезпека здатися.

— Тобі ж, звичайно. Коли підійдуть роки, тебе переведуть до іншого Інтернату, де живуть представники обох статей.

Джордж був вражений.

— І жінки?

— По-твоєму, жінки мають імунітет?

Джордж відчув гостру цікавість і хвилювання, яких не помічав у собі від того дня, коли... Однак примусив себе думати про щось інше.

Омейні зупинився на порозі кімнати, де була невеличка телевізійна установка і настільна обчислювальна машина. Перед екраном сиділо п'ятеро чи шестеро чоловіків.

— Класна кімната.

— Класна кімната? — перепитав Джордж.

— Юнаки здобувають освіту. Але у незвичайний спосіб,— покvapливо докинув Омейні.

— Ти хочеш сказати, що вони здобувають знання по краплині.

— Правильно. У давнину так училися всі.

Відколи він з'явився в Інтернаті, йому весь час торочили те саме. Ну й що ж?

Припустімо, був період, коли людство не знало діатермічної печі. Хіба з цього випливає, що він мусить задовольнятися сирим м'ясом у світі, де решта їдять варене.

— Навіщо все це? — запитав він.

— Так вони перебувають час, Джордже, а ще вони воліють про щось дізнатися.

— Що це їм дає?

— Робить їх щасливими.

До самого сну Джордж думав тільки про почуте й побачене.

Наступного дня він різко сказав Омейні:

— Ти можеш відвести мене до класу, де б я дізнався щось про програмування?

— Охоче,— погодився Омейні.

Справи посувалися повільно, і це лютило. Чому хтось мав знову й знову пояснювати йому те саме? Чому він мав знову й знову читати й перечитувати той самий абзац, а тоді дивитись на математичну формулу, не одразу добираючи в ній глузду? З іншими, може, все відбувалося інакше.

Кілька разів Джордж здавався. Якось він не відвідував заняття цілий тиждень. Та все ж знову повертався. Черговий наставник, який визначав, що їм слід читати, керував навчальними телепередачами і навіть пояснював складні положення і поняття, жодного разу не дорікнувши йому.

Врешті-решт Джорджеві доручили постійну роботу в парку, а крім того, коли надходила його черга, він прибирав і допомагав на кухні. Джорджа хвалили за старанність. Та їм не вдалося ввести його в оману. Все тут могло бути більш механізованим, юнакам навмисно загадували ручну роботу, щоб створити ілюзію доцільності існування, вселити віру, що діяльність їхня не даремна. Однак Джорджа годі було ошукати.

Їм навіть трохи платили. Ті гроші можна було витратити на деякі предмети розкоші, суворо визначені списком, чи відкладати для сумнівного використання в непевній старості. Джордж тримав свої гроші у відкритій бляшанці на полиці стінної шафи. Він

навіть уявлення не мав, скільки їх там. Йому було байдуже. Джордж по-справжньому ні з ким не товаришував, хоча тепер уже чемно вітався з мешканцями Інтернату. Він навіть облишив (чи, радше, майже облишив) сумні гадки про ту фатальну помилку, через яку потрапив сюди. Йому вже цілими тижнями не снився Антонеллі, його великий ніс і обвисла складками шия, його лиха посмішка, з якою він занурював Джорджа у розпечений сипучий пісок і тримав там доти, поки Джордж з криком не прокидався, зустрічаючи співчутливий погляд Омейні, що схилився над ним.

Якось сніжного лютого дня Омейні сказав Джорджеві:

— Можна тільки дивуватися, як ти пристосувався.

Але то було в лютому, точніше тринадцятого лютого, в день Джорджевого народження. Минув березень, за ним квітень, і незадовго до травня Джордж зрозумів, що не пристосувався анітрохи.

Рік тому травень промайнув для нього геть непомітно. Тоді він цілком зневірився, втратив сенс життя і не підводився з ліжка. Та цього разу було не так.

Джордж знову думав про те, що незабаром на Землі розпочнеться Олімпіада і молоді люди вступлять у змагання, виборюватимуть першість у фаховому вмінні, щоб дістати місця на нових планетах. Буде святкова атмосфера, хвилювання, останні новини про наслідки змагань. З'являться пихаті агенти-вербувальники з інших планет, що губилися в неосяжних космічних просторах. Переможців уквітчають славою, а на долю тих, хто зазнає поразки, випадуть слова розради.

Скільки про це написано книжок; як він ще хлопчиком захоплювався, рік у рік стежив за Олімпійськими змаганнями; скільки з ними пов'язано власних планів...

З погано прихованою журбою Джордж Плейтен сказав;

— Завтра — перше травня. Початок Олімпіади!

Саме тоді вони вперше посварилися з Омейні, коли той, карбуючи кожне слово, з гіркотою вимовив повну назву їхнього закладу.

— Інтернат для недоумків!

Джорджа Плейтена затопила гаряча хвиля. Для недоумків! В розпачі він намагався не думати про це.

— Я йду звідси,— сказав він безбарвним голосом.

Речення вимовилося само собою, і його зміст дійшов до нього тільки тоді, коли воно злетіло з уст.

Омейні відірвався від книжки і підвів голову.

— Ти щось сказав?

Тепер Джордж усвідомив свої слова.

— Я йду,— люто повторив він.

— Що за нісенітниця! Сядь, Джордже, і заспокойся.

— О ні! Запевняю тебе, що я потрапив сюди через таємну змову. Я не припав до душі лікареві Антонеллі. Річ у тім, що дрібні бюрократи дуже чутливі до своєї влади. Досить тільки не догодити їм, і вони одним розчерком пера на якомусь папірці зітруть тебе в порошок.

— Ти знову за своє?

Джордж важко дихав, його тіпало від нервового дрожу.

— Так, і я не відступлюся, поки все не з'ясується. Якимось вже дістануся до Антонеллі і витягну з нього правду.

Наближався місяць Олімпіади, і він не міг дозволити, щоб цей травень минув марно. Якщо зараз Джордж нічого не зробить, то остаточно капітулює і залишиться тут назавжди.

Омейні опустил ноги з ліжка і встав. Він був майже шість футів заввишки, а в обличчі мав щось від доброго сенбернара. Хейлі поклав руку Джорджеві на плече.

— Якщо я образив тебе...

Джордж шарпнувся, звільняючись від руки.

— Ти тільки сказав те, що вважаєш за правду, я ж доведу, що це неправда,— та й квит. Чом би мені не піти? Двері відчинені, замків ніяких. Ніхто ж не казав, що не можна піти. Я просто візьму та й вийду звідси.

— Припустимо. Але куди ти підеш?

— До найближчого аеропорту, а звідти до найближчого Олімпійського центру. У мене є гроші.— Він схопив свою бляшанку, куди відкладав заробіток. Кілька монет, дзенькнувши, впали на підлогу.

— На тиждень, можливо, тобі вистачить. А що буде потім?

— За тиждень я все владнаю.

— За тиждень ти приповзеш назад,— поважно сказав Омейні,— і тобі доведеться докласти багато зусиль, щоб повернути все те, чого ти досяг. Ти з глузду з'їхав, Джордже.

— Тільки-но ти назвав мене недоумком.

— Ну пробач мені. Ти залишишся, гаразд?

— Спробуєш затримати мене?

Омейні зібгав свої повні губи.

— Ні, гадаю, не затримуватиму. Це твоя особиста справа. Якщо ти бажаєш взятися за розум тільки після того як зіткнешся із зовнішнім світом і повернешся з закривавленою фізіономією, то давай... Що ж, йди.

Джордж уже був у дверях. Озирнувся через плече.

— Я йду.

Він повернувся, щоб узяти свій кишеньковий туалетний набір.

— Сподіваюсь, ти не будеш проти, якщо я заберу дещо із своїх особистих речей?

Омейні знизав плечима. Він знову ліг на ліжку і з байдужим виглядом узявся за читання.

Джордж загаявся у дверях, Омейні навіть не глянув у його бік. Скреготнувши зубами, Джордж швидко рушив безлюдним коридором і вийшов в оповитий нічною імлою парк.

Він думав, що його затримують у парку, та його ніхто не зупиняв. У нічному ресторані Джордж запитав дорогу до аеропорту і чекав, що господар одразу ж викличе поліцію, але нічого такого не сталося. Джордж узяв скімер, щоб дістатися до аеропорту, і водій нічого не запитав.

Однак неспокій не минав. Коли він приїхав до аеропорту, його серце стислося від болю. Адже він уявлення не мав, що таке зовнішній світ. Скрізь багато людей, людей з професіями. У ресторані під касою прикріплена пластмасова табличка з ім'ям господаря. Такий-то, дипломований кухар. У чоловіка, який керував скімером, були права дипломованого водія. Джордж зразу осягнув незавершеність свого власного імені, почувачи себе так, наче був голий, навіть гірше — ніби з нього здерли шкіру. Проте ніхто не помічав його. Він не перехопив жодного підозрілого погляду, ніхто не вимагав доказів, що він також має професію.

«Кому спаде на думку, що є люди без фаху?» — гірко подумав Джордж.

Він купив квиток на літак до Сан-Франціско на третю годину ночі. Інші відлітали до великих центрів Олімпіади тільки вранці, а Джордж волів чекати якомога менше. Він улаштувався у гомінкій залі для пасажирів, вишукуючи очима полісменів. Та вони не з'являлися.

Джордж прибув у Сан-Франціско ще до полудня, і гамір міського життя приголомшив його. Він ніколи не бачив такого великого міста, а за останні півтора року звик до тиші й спокою.

До того ж був місяць Олімпіади. Коли він утямив, що саме цим пояснюється загальне збудження і сум'яття, то майже забув про власний відчай.

Для зручності пасажирів в аеропорту було встановлено Олімпійські стенди, біля них зібралися великі натовпи. Кожній основній професії відводився окремий стенд, на якому зазначалася адреса тієї Олімпійської зали, де цього дня проводили змагання за фахом, потім перелічувалися абітурієнти з зазначенням місця їхнього народження і називалася планета-замовник, якщо така була.

Все цілком відповідало традиціям. Джордж частенько читав у газетах опис Олімпійських змагань, бачив їх по телевізору і навіть одного разу був присутній на невеличкій Олімпіаді дипломованих різників у головному місті округи. Та й те змагання, хоч не мало ніякого відношення до інших світів (на ньому, звичайно, не було жодного представника з інших планет), привернуло увагу багатьох людей.

Частково таке велике скупчення людей пояснювалося самим фактом змагань, частково — місцевим патріотизмом (о, що відбувалося, коли серед учасників траплявся земляк!) і, звичайно, певною мірою тим, що можна було укласти парі. Боротися з цим було годі.

Джордж переконався, що наблизитися до стенда не так уже й просто.

Він спіймав себе на тому, що вже іншими очима дивиться на енергійні людські обличчя.

Був же час, коли ці люди брали участь у Олімпіаді. А чого вони досягли? Нічого!

Коли б вони стали переможцями, то не сиділи б на Землі, а були вже десь у глибинах Галактики. Хоч би ким вони стали, їхній фах відразу зробив їх здобиччю Землі. Або ж, коли хтось і мав високоспеціалізовані професії, то став здобиччю Землі через власну безталанність.

Тепер оці невдахи зібралися і прикидали можливості нових учасників змагань! Стерв'ятники!

Як палко він жадав, щоб вони оце прикидали його можливості!

Джордж механічно йшов уздовж стендів, тримаючись самого краю натовпу.

В літаку він поснідав, і йому не хотілося їсти. Зате було моторошно. Джордж опинився у великому місті під час веремії, яка супроводжувала початок Олімпійських ігор. Ця обставина, звичайно, й захищала його. Місто кишіло приїжджими. Ніхто не стане розпитувати Джорджа, нікому не буде до нього ніякого діла.

«Нікому, навіть Інтернатові», — з боєм подумав Джордж.

Там за ним гляділи, як за хворим кошеним, та якщо хворе кошеня видужає, то йде собі, і що вдієш? Тим гірше для нього.

А тепер, коли він опинився у Сан-Франціско, що слід йому робити? Думки завели його в глухий кут. З кимось зустрітися? З ким? Як? Він не знав навіть, де йому зупинитися. Гроші, що лишилися у нього, здавалися жалюгідними мідяками.

В голову закралася перша зрадлива думка про повернення до Інтернату. Можна піти в поліцію... Він люто мотнув головою, наче сперечаючись з реальним супротивником.

Погляд затримався на слові «Металурги», яке яскраво висвічувалося на одному зі стендів. Поруч, дрібніше,— «з кольорових металів». А під довгим переліком прізвищ плавним почерком струменіло: «Замовник — Новія».

Це збудило болючі спогади: його суперечка з Тревіліяном, коли він був певний, що фах програміста набагато вищий за фах металурга, певний, що йде у потрібному напрямі. Він вважав себе за такого розумника... Такого розумника, що не стримався від хвастощів перед цим мстивим дріб'язковим Антонеллі. Він, Джордж, був тоді такий певний у собі, коли його викликали і він залишив у кімнаті очікування схвильованого Тревіліяна. Його самовпевненості не було меж.

Зненацька Джордж коротко і пронизливо схлипнув. Якийсь чоловік, озирнувшись, подивився на юнака й заквапився далі. Повз нього швидко пробігали, його штовхали на всі боки, а він стояв здивований, з роззявленим ротом і не міг відірвати очей від стенда.

Стенд немовби відгукнувся на його думки. Джордж уперто думав про Тревіліяна, і на мить йому здалося, ніби на стенді у відповідь спалахнуло слово «Тревіліян».

Ні, не здалося! Там, нагорі, справді стояло прізвище «Тревіліян», до того ж Арманд Тревіліян (те саме ім'я, яке так ненавидів Коротун; воно яскраво світилося на стенді для загального огляду), а поруч стояла точна назва їхнього рідного міста. Більше того, Трев мріяв про Новію, поривався туди, ні про що, крім Новії, не думав. А в цьому змаганні замовником виступала Новія.

Це конче мав бути Трев, добрий старий Трев. Джордж майже машинально подумав про те, як дістатися до місця змагання, і став у чергу за скімером.

«Трев таки добився свого! — засмучено подумав Джордж.— Він хотів бути металургом і став ним!»

Джорджеві було холодно і самотньо, як ніколи.

Біля входу в залу стояла черга. Видно, на Олімпіаді металургів очікувалася хвилююча і напружена боротьба. У всякому разі, її обіцяв палаючий у небі над залом напис, і так само, здавалося, думали люди, з'юрмлені перед входом.

Біля входу в залу стояла черга. Видно, на Олімпіаді металургів очікувалася хвилююча і напружена боротьба. У всякому разі, її обіцяв палаючий у небі над залом напис, і так само, здавалося, думали люди, з'юрмлені перед входом.

Джордж подумав, що сьогодні буде дощ, судячи з кольору неба, та над усім Сан-Франціско від затоки до океану нап'яли прозорий захисний купол. Це, звичайно, коштувало силу грошей, але, коли йшлося про комфорт представників інших світів, усі витрати виправдовувалися. Ці люди мали прибути в місто на Олімпіаду. Вони смітили грішми, а за кожного найнятого фахівця планета-замовник платила не тільки Землі, а

й місцевому урядові. Так що місто хотіло, щоб представники інших планет згадували про нього як про місце, де можна в місяць Олімпіади приємно провести час. Сан-Франціско знало, що робить.

Заглиблений в роздуми, Джордж усвідомив, що хтось лагідно тримає його за плече, відтак почув чийсь голос.

— Ви стоїте в черзі, юначе?

Черга посунулася, і Джордж не помітив, що поряд з ним утворилася порожнеча. Він швидко ступив уперед і промовив:

— Пробачте, сер.

Його піджака біля ліктя торкнулися двома пальцями. Джордж обережно озирнувся.

Чоловік, що стояв позаду, радісно кивнув. Його волосся було сталевого кольору, а з-під піджака визирав старомодний светр, що застібався спереду на гудзики.

— Я не хотів вас образити.

— Пусте.

— Тоді все гаразд? — скидалося, що він схильний до розмови. — Я подумав, може, ви, сказати б, випадково потрапили в чергу, і, що ви, бува...

— Що я, бува?.. — різко запитав Джордж.

— Ну, чи ви, бува, не учасник змагань, звичайно. Ви молодо виглядаєте.

Джордж відвернувся, не відчуючи ніякого бажання продовжувати розмову. В душі спалахнув біль і роздратування проти тих, хто любив встромляти свого носа у чужі справи.

Раптом його осяяла нова думка. Чи не вдарили на сполох в Інтернаті, помітивши його зникнення? Може, тут взнали його прикмети або мають фото. А що коли сивий, який стоїть у нього за спиною, намагається краще роздивитися Джорджеве обличчя.

Він не читав останніх новин. І випнув шию, щоб подивитися на рухому стрічку заголовків і коротких повідомлень, які бігли по одній із стінок купола, що вкривав місто, тьмяно висвічуючись на сірому тлі затягнутого хмарами надвечірнього неба. Та все марно, і він одразу ж здався. В повідомленнях для нього місця не знайдеться. Був час Олімпіади, і єдиними новинами, гідними уваги, були повідомлення про порівняльну кількість очок, що набрали переможці, призи, здобуті континентами, націями та містами.

Підбиття підсумків триватиме не один тиждень. Очки підраховуватимуться на душу населення, і кожне місто знайде такий спосіб підрахунку, який дасть йому змогу посісти почесне місце.

Його власне місто було колись третім на Олімпіаді електротехніків — третє місце у своєму штаті. Пам'ятна таблиця в ратуші й досі сповіщає про ту подію.

Джордж убгав голову в плечі і застромив руки в кишені, але одразу ж вирішив, що так він ще примітніший. Тоді Джордж розслабився і спробував прибрати байдужого вигляду, однак не відчув себе в більшій безпеці. Тепер він уже був у вестибюлі; поки що нічия рука не лягла йому на плече. Джордж ступив у залу з рядом людей і пройшов якнайдалі вперед.

Він був прикро вражений, помітивши поруч із собою сивого. Швидко відійшовши, спробував заспокоїтися. Зрештою, цей чоловік стояв у черзі за ним. Сивий не звернув на нього ніякої уваги, якщо не зважати на таємну посмішку, що промайнула на його обличчі. От-от мала вже розпочатися Олімпіада. Джордж підвівся, щоб подивитися, чи зможе відшукати Тревіліяна,— це тепер цікавило його найбільше.

Зала була дуже велика і мала класичну форму витягнутого овалу. Глядачі розташувалися на двох галереях, що тяглися попід стінами всієї зали, а учасники змагань — унизу, посеред довгого й вузького заглиблення. Механізми були вже встановлені, а на табло, які висіли над кожним робочим місцем, поки що світилися тільки прізвища та номери учасників змагань. Самі ж вони були на сцені. Хто читав, хто розмовляв. Якийсь хлопець уважно роздивлявся свої нігті. (Серед учасників вважалося, звичайно, негарним тоном приділяти хоча б найменшу увагу поставленим перед ними питанням аж до тої миті, коли пролунає сигнал початку змагань).

Джордж вивчив програму, знайдену в спеціальному заглибленні бильця свого крісла, і надивав прізвище Тревіліяна. Той значився під номером дванадцять, та, на жаль, його місце було в іншому кінці зали.

Джордж міг роздивитися постать учасника під номером дванадцять, який, тримаючи руки в кишенях, стояв спиною до свого апарата й роздивлявся глядачів з таким виглядом, наче перераховував їх. Та Джордж не міг розгледіти його обличчя.

А все ж то був Трев.

Джордж опустився на своє місце. Йому було цікаво, як покаже себе Трев. Почуття відповідальності спонукало вірити в Тревіліянів успіх, проте щось мучило його, народжувало обурення і протест. Як же так: він, Джордж, людина без професії, сидить тут звичайним глядачем, а там Тревіліян, дипломований металург по кольорових металах, учасник змагань.

Цікаво, чи брав Тревіліян участь в Олімпіаді у перший рік після здобуття фаху. Інколи люди так роблять, якщо були особливо певні в собі або поспішали. Але тут крився певний ризик. Хоч би який ефективний був процес навчання, рік перебування на Землі після здобуття освіти (як казали, «щоб змастити застигли знання») забезпечував вищі результати.

Якщо Тревіліян виступав у змаганнях вдруге, він, ма-буть, не досяг значних успіхів. Джорджу стало соромно, що ця думка принесла йому якусь приємність.

Він роззирнувся довкола. Майже всі місця зайняті. На Олімпіаді буде багато глядачів. А отже, учасники працюватимуть з великою напругою і з великою енергією, правда, все залежить від особливостей характеру.

«Чому воно зветься Олімпіадою?» — раптом подумав Джордж. Він ніколи не знав цього. Чому хліб називають хлібом?

Якось він запитав батька:

— Тату, чому воно зветься Олімпіадою? І батько відповів:

— Олімпіада — означає змагання.

— А коли ми боремося з Коротуном — це теж змагання? — поцікавився Джордж.

— Ні, — відповів Плейтен-старший. — Олімпіада особливе змагання. Не запитуй дурниць. Коли здобудеш освіту, знатимеш усе, що тобі належить знати.

Повернувшись до дійсності, Джордж зітхнув і ще більше увібгався в крісло.

«Все, що тобі належить!»

Дивно, як добре ті слова збереглися в його пам'яті: «Коли здобудеш освіту». Ніхто ніколи не казав йому: «Якщо здобудеш освіту».

Тепер Джорджеві здавалося, що він завжди запитував про дурниці. Наче його розум інстинктивно передбачав свою нездатність здобути освіту і він починав ставити запитання, щоб звідусіль зібрати по краплині більше знань.

А в Інтернаті заохочували його цікавість, бо вважали таку допитливість корисною. То була єдина можливість про щось дізнатися.

Раптом Джордж виструнчився. Що він робить, до біса? Ключе на їхню вудочку? Невже він здасться тільки тому, що там перед ним Трев, який здобув освіту й бере участь в Олімпіаді?

Він не недоумок! Ні!

І крик його душі луною відгукнувся раптовим гомоном по аудиторії. Всі встали.

В ложу посеред довгої частини овалу заходили люди, одягнені в кольори планети Новії, і саме слово «Новія» спалахнуло на головному табло, навислому над ложею.

Новія — планета класу А з великим населенням, з високорозвиненою цивілізацією, може, найвищою у всій Галактиці. Кожен землянин мріяв колись жити в такому світі, як Новія, або принаймні щоб хоч його діти жили там. Джордж згадав, як палко прагнув до Новії Тревіліян, і от тепер він бореться за право поїхати туди.

Згасли вогні на тій частині стелі, під якою сиділи глядачі, й згасли стіни. Яскравий промінь висвітив заглиблення в центрі овалу, де розташувалися учасники змагань.

Джордж знову спробував роздивитися Тревіліяна. Та той був дуже далеко.

— Шановні новіанські замовники, леді і джентльмени! — пролунав чіткий, добре поставлений голос диктора.— Зараз почнуться Олімпійські змагання металургів по кольорових металах. У змаганнях беруть участь...

Дуже ретельно диктор зачитав програму. Прізвища, назви міст, звідки прибули учасники, рік здобуття освіти. Глядачі зустрічали кожне ім'я радісними вигуками, а коли серед учасників називали жителів Сан-Франціско, здіймався неймовірний гамір.

Дійшла черга до Тревіліяна, і Джордж несподівано для себе сказано заволав, замотиляв руками. Та ще більше його здивувало, що сивий чоловік, який сидів поруч із ним, повадився так само.

Джордж не міг приховати свого подиву, а сусіда нахилився до нього і напружив голос, щоб перекричати шум:

— Тут немає нікого з мого рідного міста. Я вболіватиму за ваше. То ваш знайомий?

Джордж відсахнувся.

— Ні.

— Я помітив, що ви все дивитесь у тому напрямі. Не хочете скористатись моїм біноклем?

— Ні, дякую. («Чому цей старий дурень соває носа не в свої справи?»)

Диктор знай виголошував нові офіційні відомості стосовно порядкового номера змагань, методи хронометрування та відліку очок тощо. Нарешті він дійшов до найголовнішого, і публіка завмерла.

— Кожний учасник змагання отримає по бруску сплаву з кольорових металів невідомого складу. Від учасників вимагається виконати кількісний аналіз одержаного сплаву і сповістити всі результати аналізу з точністю до чотирьох десятих відсотка. Для проведення аналізу всі учасники користуватимуться мікроспектрографами Бімена, модель Х-2, які зараз не працюють.

Серед публіки знявся схвальний гомін.

— Потрібно, щоб кожний учасник визначив, що сталося з його апаратом, і усунув дефект. Для цього є інструменти і запасні частини. Серед них може й не знайтись потрібної деталі, тоді її слід запросити. Час на її доставку буде врахований з загального часу, витраченого на виконання завдання. Всі учасники готові?

Табло над цифрою «п'ять» спалахнуло тривожним сигналом. Учасник під номером «п'ять» бігом вискочив із зали й швидко повернувся. Глядачі доброзичливо розсміялися.

— Всі готові?

Сигналів на табло більше не спалахувало.

— Чи є запитання? Тиша.

— Можете починати.

Звісно, ніхто серед глядачів не мав змоги визначити безпосередньо, як посувається робота кожного з учасників. За перебігом подій глядачі дізнавалися тільки з інформації, що з'являлася на табло. Та це й не мало ніякого значення. За винятком металургів, які могли бути присутні серед глядачів, ніхто суті змагання все одно б не второпав, у всякому разі, з фахового погляду. Головне — знати, хто виграє, хто здобуде друге місце, хто третє. Для тих, хто заклався (парі заборонялися законом, але перешкодити їм було неможливо), на все інше було наплювати.

Джордж стежив за подіями пожадливо, як і всі. Його погляд перебігав від одного учасника до другого. Він бачив, як один з них, вправно орудуючи якимось маленьким інструментом, зняв кришку зі свого мікроспектрографа; як інший вп'явся очима в екран апарата; як третій спокійно вкладав свій брусок у затискувач праворуч і як четвертий регулював верньєр, причім так обережно, що здалося, ніби він застиг у повній нерухомості.

Тревіліян, як і решта учасників, був увесь у роботі. Джордж не мав змоги визначити, як ідуть його справи.

На табло учасника номер «сімнадцять» висвітилося: «Промінь не сфокусовано».

Публіка несамовито заплодувала.

Учасник під номером «сімнадцять» міг бути правий, але міг, звичайно, й помилитися. Якщо він припустився помилки, то повинен виправити свій діагноз і, отже, згаяти час. Та може статися, що він не виправить діагноз і йому не вдасться завершити аналізу. Або, ще гірше, доведе аналіз до кінця, однак результат його виявиться зовсім неправильний.

Та забудьмо про це. Поки що глядачі звеселіли.

Спалахнули й інші табло. Джордж не зводив очей з табло під номером «дванадцять». Нарешті воно теж засвітилося: «Держак децентровано. Потрібен новий спуск затискувача».

До нього підбіг працівник з новою деталлю. Якщо Тревіліян помилився, це означатиме марну затримку, а час, витрачений на очікування деталі, не буде вираховано з загального. Джордж затамував подих.

На табло номер «сімнадцять» почали з'являтися результати аналізу: алюміній — 41,2649; магній — 22,1914, мідь — 10,1001.

То тут, то там вихоплювалися цифри на інших табло.

Глядачі скаженіли.

Джордж не розумів, як учасники могли працювати в такому гаморі. Потім він подумав, що то, може, й на краще, адже першорядний фахівець повинен бездоганно працювати й за складних обставин.

На «сімнадцятому» спалахнула червона рамка, що означало кінець роботи. Учасник підвівся з місця. «Четвертий» відстав всього на дві секунди. Один за одним до них приєдналися інші.

Тревіліян іще працював, досі не інформуючи про другорядні складові частини свого сплаву. Коли майже всі учасники вже стояли, він теж підвівся. Останній устав «п'ятий», і публіка вибухнула іронічними вигуками.

Однак це ще був не кінець. Офіційне рішення, як і годиться, затримувалося. Витрачений час відігравав неабияку роль, та не менш важливою була точність аналізу. І не всі завдання були однаково важкими. Необхідно зважити багато факторів.

— Переможець змагань виконав завдання за чотири хвилини двадцять секунд, поставив правильний діагноз і отримав правильний результат з точністю до семи десятитисячних відсотка — це учасник під номером... «сімнадцять», Генрі Ентон Шмідт з...

Все потонуло в скаженому галасі. За ним ішов восьмий номер, потім четвертий, чий добрий показник часу був зіпсований п'ятьма сотими відсотка у визначенні кількісного складу ніобію. Диктор навіть не згадав про «дванадцятого». То був його крах.

Джордж подерся через натовп до дверей, з яких мали вийти учасники змагання, і знайшов тут уже багацько людей. Це були родичі, які плакали (від щастя чи горя — залежно від обставин), вони прийшли, щоб зустріти учасників змагань, репортери, які прагнули взяти інтерв'ю у переможця, земляки, які полюють за автографами та рекламою, і просто цікаві. Були тут і дівчата, що сподівалися привернути до себе увагу переможця, який майже напевно вирушить на Новію (а може, потерпілого, який потребує розради і має багато грошей, щоб дозволити собі таку розкіш).

Джордж подякував долі, що не побачив жодного знайомого обличчя. Сан-Франціско далеко від його рідного міста, і важко уявити, щоб хтось із родичів Трева з'явився і підтримав його.

Непевно посміхаючись і відповідаючи кивками на схвальні вигуки, з'явилися учасники змагання. Поліцейські стримували натовп на достатній відстані, щоб звільнити їм прохід. Кожен з тих, хто набрав велику кількість очок, подібно до магніту, що рухається по купі залізних ошурків, поривав із собою частину людей.

Коли вийшов Тревіліян, тут уже майже нікого не залишилося. (Джорджеві чомусь здалося, що той не поспішав виходити, очікуючи слушного моменту). В його суворо стиснених губах була сигарета. Опустивши очі, він повернувся, щоб піти.

Майже за півтора року, які здалися Джорджеві вдсятеро довшими, то був перший спомин про рідний дім. Його вразило, що Тревіліян анітрохи не зістарився і залишився тим самим Тревом, яким бачив його востаннє.

Джордж смикнувся вперед.

— Треве!

Здивований Тревіліян швидко обернувся. Він пильно подивився на Джорджа, потім простяг йому руку.

— Джордж Плейтен, якого дідька... — Радісний вираз, що з'явився на його обличчі, майже одразу зник. Його рука впала раніше, ніж Джордж устиг її потиснути. — Ти був там? — різким рухом голови Тревіліян вказав на залу.

— Був.

— Щоб подивитися на мене?

— Так.

— Мені не дуже пощастило, правда ж?

Він кинув цигарку на землю і розчавив недопалок ногою, дивлячись у бік вулиці, де повільно ходили люди, пробираючись до скімерів, і формувалися нові черги охочих потрапити на наступну за розкладом Олімпіаду.

— Ну й що? — з притиском промовив Тревіліян. — Я програв тільки вдруге. Після того як сьогодні повелися зі мною, Новія може забиратися до біса. Є планети, які просто вчепилися б у мене... Та, слухай-но, я не бачив тебе з дня Освіти. Де ти пропадав? Твої батьки казали, що ти поїхав на спеціальне завдання, але нічого не пояснювали. Ти ж ні разу мені не писав. А міг би.

— Так, я повинен був написати, — непевно мовив Джордж. — У всякому разі, я прийшов сказати, що мені прикро, що все так недоладно вийшло.

— Не жалій, — відказав Тревіліян. — Я ж казав тобі, що Новія може забиратися до біса... До того ж я мав знати це раніше, бо давно вже блукали чутки, що будуть користуватися апаратом Бімена. Всі гроші було вкладено в апарати Бімена. В отих клятих стрічках, які дали мені освіту, був передбачений спектрограф Хенслера, а хто тепер користується Хенслером? Хіба що планети сузір'я Гомена, якщо їх взагалі можна назвати планетами.

— А хіба ти не можеш подати скаргу в...

— Не будь дурнем. Мені скажуть, що мій мозок призначений для Хенслера. Піді посперечайся. Все йшло не так, як треба. Ти помітив, що тільки мені одному довелося посилати по запчастину?

— Вони не вираховували витраченого на це часу.

— Звісно, однак я гаяв час, роздумуючи, чи правильно я встановив діагноз, коли помітив, що серед запчастин, якими я був забезпечений, нема спуска затискувача. І цей час теж не вираховували. Якби це був мікроспектрограф Хенслера, я б знав, що й до чого. Як я міг змагатися з ними? Головний переможець — житель Сан-Франціско, так само, як і троє з наступної четвірки. А п'яте місце посів хлопець із Лос-Анджелеса. Вони здобули освіту по стрічках, якими забезпечують великі міста. По найкращих з тих, які існують. Там і біменівський спектрограф, і все інше. Як же я міг змагатися з ними? Я подолав довжелезний шлях сюди тільки для того, щоб використати свій шанс на Олімпіаді за моїм фахом, де замовником виступала Новія, але з тим же успіхом я міг би залишитися вдома. Запевняю тебе — я знав, що так воно й буде. Новія — не єдина кам'яна брила в космосі. Із усіх проклятих...

Він говорив це не для Джорджа. Він взагалі ні до кого не звертався. Джордж зрозумів, що його просто пробрало і Треві відводив душу.

— Якщо ти знав про спектрограф Бімена, хіба ти не міг ознайомитися з ним? — запитав Джордж.

— Я ж кажу тобі, що його не було в моїх стрічках.

— Ти міг почитати... книжку.

Тревіліян раптом так пронизливо глянув на нього, що останнє слово завмерло на Джорджевих устах.

— Ти що, смієшся? — сказав Тревіліян. — Тобі це здається кумедним? Невже ти гадаєш, що я можу прочитати яку-небудь книжку і запам'ятати достатньо, щоб зрівнятися з кимось, хто справді знає.

— Я вважав...

— А ти спробуй. Спробуй... До речі, який ти здобув фах? — несподівано запитав Тревіліян. В голосі його забриніла очевидна ворожість.

— Розумієш...

— Ну що ж, розповідай. Якщо ти вже корчиш із себе такого розумника, давай подивимося, ким ти став. Я бачу, ти все ще на Землі, значить, ти не програміст і твоє спеціальне завдання не таке вже й важливе.

— Послухай, Треве, — мовив Джордж, — я запізнююсь на побачення. — Він позадкував, силкуючись посміхнутися.

— Ні, ти не підеш.— Тревіліян, скаженіючи, кинувся до Джорджа і вчепився в його піджак.— Дай відповідь на моє запитання. Для чого з'являтися сюди й тикати мене носом в мою поразку, якщо сам не в змозі витерпіти те саме, що й я? Ти чуєш мене?

Він шалено тряс Джорджа, і коли вони, не припиняючи боротьби й мало не падаючи, рухалися через залу, у вухах Джорджа пролунав голос долі у вигляді оклику полісмена:

— Досить. Досить. Припиніть!

Серце Джорджеві налилося свинцевим тягарем і важко забилося. Полісмен запитає їхні імена і вимагатиме посвідчення, а у Джорджа немає документів. Після перших же запитань відкриється, що він не має фаху. І, крім того, все відбуватиметься в присутності Тревіліяна, який нестерпно страждав, зазнавши невдачі, й, повернувшись додому, він роздзвонить це всім, утішаючи своє уражене самолюбство.

Джордж не міг знести цього. Він вирвався і кинувся був тікати, та відчув на своєму плечі важку руку полісмена.

— Гей, постривайте! Покажіть-но ваші документи.

— Гей, постривайте! Покажіть-но ваші документи.

Обмацуючи кишені в пошуках свого посвідчення, Тревіліян різко мовив:

— Я — Арманд Тревіліян, металург по кольорових металах. Я тільки-но брав участь в Олімпіаді. Ви краще з'ясуйте, сержанте, хто він такий.

Джордж стояв перед ним і не міг вимовити ні слова. Губи йому пересохли, а горло стислося.

Почувся чийсь спокійний і вимогливий голос:

— Можна вас на хвилиночку, сержанте?

Полісмен обернувся:

— Так, сер?

— Цей юнак — мій гість. Що сталося?

Джордж озирнувся, не в змозі приховати подиву. Це був той самий сивий чоловік, який сидів з ним поряд на Олімпіаді. Сивий доброзичливо кивнув Джорджеві. Його гість? Він що, з глузду з'їхав?

— Ці двоє порушували порядок, сер,— пояснив полісмен.

— Заподіяно якийсь злочин? Є збитки?

— Ні, сер.

— Що ж, тоді я всю відповідальність беру на себе.

Він показав полісменові маленьку картку, той одразу ж відступив назад.

— Постривайте... — обурено почав було Тревіліян, але полісмен рвучко повернувся до нього:

— Все гаразд. Маєте якісь претензії?

— Я тільки...

— Йдіть своєю дорогою. І ви теж... Розходьтесь.

Навколо них зібрався чималий натовп. Тепер він розпався, і люди неохоче розійшлися.

Джордж дозволив супроводжувати себе до скімера. Однак перед тим як сідати, зупинився.

— Дякую вам, але ж я не ваш гість.

Могло ж статися так, що його помилково вважають за когось іншого.

Та сивий посміхнувся і сказав:

— Ви зараз дійсно мій гість. Дозвольте відрекомендуватися. Я — Ладислас Інженеску, дипломований історик.

— Але ж...

— З вами нічого поганого не трапиться, повірте. Зрештою, я просто хотів позбавити вас деяких неприємностей, пов'язаних з поліцією.

— Але ж чому?

— Ви хочете знати причину? Ну припустімо, що ми з вами — ви і я — почесні земляки. Згадайте, як ми разом уболівали за ту саму людину. А ми, земляки, повинні триматися один одного, навіть якщо ми зв'язані почесним громадянством. Еге ж?

І Джордж, який зовсім не довіряв ні цьому Інженеску, ні самому собі, опинився у скімері. Він вирішив було вилізти, та вони вже піднялися в повітря.

«Цей чоловік посідає якесь положення в суспільстві,— збентежено подумав він.— Бо ж полісмен послунав його».

Джордж уже майже забув, що головна мета його прибуття до Сан-Франціско — розшукати не Тревіліяна, а кого-небудь, досить впливового, щоб домогтися перегляду його здібностей для здобуття освіти.

Такою людиною міг бути й цей Інженеску. І він сам натрапив на Джорджа.

Все може скластися дуже вдало... Проте ця думка здалася Джорджеві не дуже переконливою. На душі було муляко.

Під час недовгого польоту Інженеску вів спокійну розмову. Він показав Джорджеві найцікавіші в місті місця, поділився згадками про минулу Олімпіаду, на якій був присутній. Джордж слухав не уважно, хмикаючи у паузах щось незрозуміле. Він з хвилюванням стежив, куди летить скімер.

Чи не прямують вони до одного з виходів у захисному куполі, щоб вилетіти з міста? Ні, вони почали знижуватися, і Джордж з полегшенням зітхнув.

Скімер опустився біля розташованого на даху входу в готель. Коли Джордж виліз, Інженеску запитав:

— Ви не відмовитесь пообідати зі мною в моєму номері?

— Звісно,— відповів Джордж і приязно посміхнувся. Він якраз почав відчувати порожнечу в шлунку, бо ж пропустив другий сніданок.

За обідом Інженеску не промовив і слова. Настала ніч, і автоматично ввімкнулися стіни. «Я прожив самотійно майже цілий день»,— подумав Джордж.

Коли вони вже пили каву, Інженеску нарешті знов озвався:

— Ви поводитися так, наче підозрювали мене в чомусь недоброму.

Джордж почервонів і, поставивши чашку, спробував щось заперечувати, та його літній співрозмовник розсміявся і похитав головою:

— Так воно і є. Я уважно спостерігав за вами, відколи вперше побачив, і мені здається, що тепер багато про вас знаю.

Джордж перелякано підвівся.

— Сядьте,— мовив Інженеску,— я тільки хочу допомогти вам.

Джордж сів, але в голові його здійснювся вир думок. Якщо старий знав, хто він, то чому не залишив у руках полісмена? А з другого боку, чому він вирішив запропонувати йому допомогу?

— Ви бажаєте знати, чому я вирішив допомогти вам? — запитав Інженеску.— О, не лякайтесь, я не вмію читати думки. Бачите, мій досвід дозволяє з найнезначнішої зовнішньої реакції людини судити про її думки. Вам це зрозуміло?

Джордж заперечно похитав головою.

— Спробуйте уявити собі, яким ви мені здалися з першого погляду,— сказав Інженеску.— Ви стояли у черзі, щоб подивитися Олімпіаду, та дрібні деталі вашої поведінки не відповідали тому, що ви робили. Ви мали непідходящий вираз обличчя, не ті жести. Я подумав, що тут щось не те, що тут криється якась дивовижна загадка. Можливо, розмірковував я, ви самі не усвідомлюєте, що з вами. Я не витримав, пішов і сів поруч з вами. Потім, коли ви вийшли, я знову пішов за вами і підслухав розмову з другом. І вже після того ви стали для мене дуже цікавим об'єктом для вивчення — вибачте, якщо це звучить неприродно,— тож я не міг дозволити, щоб вас забрали в поліцію... Скажіть, що вас турбує?

Джордж вагався. Якщо це пастка, то для чого діяти таким кружним шляхом? А йому ж так треба до когось звернутися! Бо ж він приїхав у місто по допомогу, а зараз йому її пропонують. Можливо, погано саме те, що її запропонували. Допомога дається йому надто вже легко.

— Звісно, те, що ви розповісте мені як соціологу, не підлягає розголошенню,— вів далі Інженеску.— Ви розумієте, що це означає?

— Ні, сер.

— Це означає, що з мого боку буде безчесним, якщо я розповім комусь про те, що дізнаюся від вас, хоч би з якою метою я це зробив. Більше того, ніхто не має законного права примусити мене щось розповідати.

— А я думав, ви — історик,— у Джорджеві несподівано спалахнула підозра.

— Так, я — історик.

— Тільки-но ви сказали, що соціолог.

Інженеску зареготав.

— Даруйте, юначе, мені не слід було сміятися,— вибачився він, коли зміг заговорити.— Я перепрошую, юначе, бо сміявся не з вас. Я сміявся з Землі, з того, якого великого значення вона надає природничим наукам, і з деяких практичних сторін цього захоплення. Пропоную парі, що ви можете відтарабанити напам'ять будь-який розділ будівельної технології або теоретичної механіки і водночас нічогісінько не тямите в соціології.

— Припустімо, тоді що ж таке соціологія?

— Соціологія — це наука, яка вивчає людські колективи. Вона, як, наприклад, зоологія, ділиться на багато спеціалізованих галузей. Скажімо, є фахівці з культури, які вивчають культуру, її зростання, розвиток і занепад. Культура,— додав він, випереджаючи Джорджеве запитання,— це поєднання всіх аспектів нашого життя. До культури належить те, в який спосіб ми заробляємо собі на життя, у що віримо, від чого отримуємо задоволення, наші уявлення про добро та зло тощо. Ви розумієте?

— Здається, так.

— Економіст — не фахівець з економічної статистики, а саме економіст — спеціалізується на вивченні того, у який спосіб культура задовольняє тілесні потреби кожного члена суспільства. Психолог вивчає окремих членів суспільства і той вплив, який суспільство має на них. Прогнозист планує майбутній шлях розвитку суспільства, а історик... Це вже з моєї галузі.

— Так, сер.

— Історик спеціалізується на вивченні розвитку в минулому нашого суспільства, а також суспільств з іншими культурами.

Джордж відчув цікавість до слів Інженеску.

— А хіба в минулому щось було інакше?

— Аякже! Раніше не було освіти, у всякому разі, того, що ми звемо освітою.

— Знаю,— промовив Джордж,— люди вчилися по книжках, збираючи знання по крихтах.

— Звідкіля ви це знаєте?

— Чув,— обережно відповів Джордж і додав: — А який сенс думати про те, що відбувалося в далекому минулому? Я хочу сказати, що з усім цим вже покінчено, чи не так?

— З минулим ніколи не буває покінчено, юначе. Воно роз'яснює теперішнє. Чому, наприклад, у нас саме така система освіти?

Джордж неспокійно засовався. Його співрозмовник постійно повертався до цієї теми.

— Бо вона найкраща,— огризнувся Джордж.

— Так, але чому вона найкраща? Послухайте мене хвилинку, і я поясню вам. А потім ви мені скажете, чи є сенс у вивченні історії. Навіть тієї, що передувала міжзоряним польотам... — Він зупинився, побачивши на Джорджевому обличчі неймовірний подив.— Отже, ви гадали, що так було завжди?

— Я ніколи не задумувався над цим, сер.

— Я в цьому не сумнівався. Але ж колись, чотири, п'ять тисяч років тому, людство було прикуте до поверхні Землі. Навіть на той час воно досягло досить високого рівня технічного розвитку, а населення зросло настільки, що будь-які технічні несправності призвели б до масового голоду й хвороб. Для того щоб не знижувався рівень техніки і вона рухалася вперед у ногу із зростом населення, треба було готувати все більше й більше інженерів і вчених. Проте, зважаючи на розвиток науки, на їхнє навчання потребувалося все більше й більше часу. Коли ж уперше було відкрито способи міжпланетних, а потому й міжзоряних польотів, ця проблема стала ще гостріша. Фактично через нестачу належно підготовлених фахівців людство довго не могло по-справжньому колонізувати планети за межами Сонячної системи.

Злом настав, коли розкрили механізм зберігання знань у людському мозку. Після цього відкриття почалася розробка стрічок освіти, які б змінили цей механізм таким чином, щоб можна було відразу вкласти в мозок значну кількість, так би мовити, готових знань.

А втім, ви це знаєте.

Відтак стало можливим випускати тисячі й мільйони фахівців, і ми розпочали те, що хтось назвав «Заповненням Всесвіту». Зараз у Галактиці півтори тисячі заселених планет і заселенню наступних не видно кінця.

Ви розумієте, що з цього випливає? Земля експортує стрічки освіти, що дають змогу готувати фахівців низької кваліфікації, і це гарантує єдність культури для всієї Галактики. Так, наприклад, завдяки стрічкам, які навчають читати, ми всі говоримо однією мовою...

Не дивіться так вражено. Можуть бути й інші мови, і в минулому люди на них розмовляли. Їх були сотні.

Земля також експортує висококваліфікованих спеціалістів, і кількість її населення не перевищує припустимого рівня. Оскільки за вивозу фахівців зберігається статева рівновага, вони можуть самовідтворюватися, що сприяє зросту населення на тих планетах, де є така проблема. Крім того, за стрічки та спеціалістів нам платять сировиною, яка конче необхідна і від якої залежить наша економіка. Тепер ви розумієте, чому така система освіти найкраща?

— Так, сер.

— І вам легше зрозуміти це, знаючи, що без неї протягом півтори тисячі років було неможливо колонізувати планети інших сонячних систем?

— Так, сер.

— Виходить, ви бачите, в чому користь історії.— Історик посміхнувся.— А тепер хотілося б знати: розумієте ви, чому я цікавлюся вами?

Джордж умить повернувся з простору і часу назад до дійсності. Видно, Інженеску недарма завів цю розмову. Вся його лекція була спрямована на те, щоб підступитися до нього.

— Чому ж? — невпевнено запитав Джордж.

— Соціологи вивчають суспільство, а суспільство складається з людей.

— Ясно.

— Але люди — не машини. Фахівці в галузі природних наук працюють з машинами. Щоб збагнути машину, треба оволодіти обмеженим обсягом знань, і ці фахівці знають про неї все. Більше того, всі машини даного виду майже однакові, так що кожна машина окремо не становить для них особливого інтересу. Але ж люди... О, вони настільки складні й так відрізняються один від одного, що соціолог ніколи не знає про них усе чи хоча б значну частину того, що можна про них знати. Щоб опанувати свою спеціальність, він повинен постійно вивчати людей, надто незвичайних особин.

— Таких, як я,— байдуже промовив Джордж.

— Гадаю, я б не назвав вас особиною, та ви — людина незвичайна. Ви варті того, щоб вами займалися, і, якщо дозволите, я постараюсь допомогти вам. Якщо ви вскочили в халепу і якщо допомогти вам буде в моїх силах.

В Джорджевім мозку вирували думки — вся ця розмова про людей і колонізацію, що стала можливою завдяки освіті... Неначе хтось розтрощив його тверді переконання й безжалісно жбурляв у всі боки їхні уламки.

— Дайте мені подумати,— промовив Джордж, стиснувши долонями голову. Потім, опустивши руки, він тихо мовив: — Ви зробите для мене дещо, сер?

— Якщо зможу,— люб'язно відповів історик.

— А все, що я розповім вам у цій кімнаті, залишиться між нами. Ви так казали.

— Так воно й буде.

— Тоді влаштуйте мені побачення з якоюсь офіційною особою з іншої планети, з... новіанином.

Усім своїм виглядом Інженеску виказав неабиякий подив.

— Ну, знаєте...

— Ви можете це влаштувати,— переконливо промовив Джордж.— Ви самі поважна офіційна особа. Я бачив, який вигляд мав полісмен, коли ви тицьнули йому під носа своє посвідчення. Якщо ви мені відмовите, я... я не дозволю вам вивчати мене.

Самому Джорджеві його погроза здалася безглуздою й безсилою. Проте на Інженеску вона, здавалося, вплинула неабияк.

— Ваша умова нездійсненна,— сказав він.— Новіанин у місяць Олімпіади...

— Ну добре, тоді зв'яжіть мене з якимось новіанином по відеофону, і я сам домовлюся з ним про зустріч.

— Гадаєте, вам це вдасться?

— Я переконаний. От побачите.

Інженеску задумливо глянув на Джорджа і простягнув руку до відеофону.

Джордж чекав, сп'янілий своїм новим баченням усієї проблеми і тим відчуттям сили, яке воно в ньому зародило. Він не може зазнати невдачі. Не може. Він усе-таки стане новіанином. Джордж з тріумфом залишить Землю, наперекір Антонеллі й усій отій компанії дурнів з Інтернату (він мало не зареготав уголос) для недоумків.

Джордж прикипів очима до екрана, що засвітився і мав розчахнути вікно до новіан, вікно в перенесений на Землю куточок Новії. Він домігся свого за якихось чотири години.

Коли екран прояснів, розлігся вибух сміху, але поки що годі було розрізнити жодного обличчя, тільки тіні чоловіків і жінок швидко рухалися врізnobіч. Почувся чийсь голос, що чітко пролунав серед загального гомону.

— Інженеску? Питає мене?

І тоді, пильно дивлячись з екрана, з'явився він, новіанин. Справжній новіанин. (Щодо цього у Джорджа не виникло ніяких сумнівів. В ньому було щось геть неземне, щось таке, що неможливо чітко визначити чи хоч на мить сплутати з чимось іншим).

Він був смуглявий, темне волосся хвилюю — гладенько зачесане з чола назад. Мав тонкі чорні вуса і клинцювату борідку, яка вкривала лише одну половину обличчя. Зате друга була гладенькою, наче з неї назавжди видалили рослинність.

Він посміхнувся.

— Ладисласе, чи не занадто? Ми звичайно припускаємо, що доки ми на Землі, нас пильнують. В рамках розумного, звичайно. Але читання думок — це в ніякі рамки не йде.

— Читання думок, вельмишановний?

— Зізнавайтесь-но! Ви ж знали, що я збирався викликати вас сьогодні ввечері. Ви ж знали, що я тільки хотів допити оцей келишок.— На екрані з'явилася його рука, і він подивився крізь маленьку чарку, наповнену бузкового кольору лікером.— На жаль, я не можу пригостити вас.

Новіанин не бачив Джорджа, який перебував за полем зору відеофону, і Джорджеві від цього було тільки легше. Йому потрібен був якийсь час, щоб заспокоїтись. Він наче перетворився на суцільні неспокійні пальці, які безперестану рухалися, відстукували нервовий дріб...

Але Джордж таки мав рацію. Він не помилився. Інженеску справді обіймав поважну посаду. Сам новіанин, звертаючись до нього, називав його на ім'я.

Знаменито! Справи йшли чудово. Те, що Джордж утратив через Антонеллі, він з лихвою відшкодує, використовуючи Інженеску. І коли-небудь він, ставши кінець кінцем самостійним, зможе повернутися таким самим могутнім новіанином, як оцей, що дозволяв собі недбало жартувати з Інженеску, називаючи його на ім'я, залишаючись «вельмишановним»,— він тоді поквитається з Антонеллі. Він відплатить йому за ці півтора року і...

Захопившись звабливими мріями, Джордж мало не забув про все на світі і, раптом усвідомивши, що не стежить за тим, що відбувається на екрані, повернувся до дійсності.

Захопившись звабливими мріями, Джордж мало не забув про все на світі і, раптом усвідомивши, що не стежить за тим, що відбувається на екрані, повернувся до дійсності.

— ...не переконливо,— провадив новіанин.— Новіанська цивілізація така ж складна й високорозвинена, як і цивілізація Землі. У всякому разі, Новія — не Зестон. Адже це безглуздя, що нам доводиться прилітати сюди по окремих спеціалістів.

— О, тільки за новими моделями,— заспокійливо мовив Інженеску.— Ніколи немає впевненості, що всі нові моделі фахівців вам знадобляться. На придбання стрічок освіти ви витратили б стільки ж, скільки вам довелося б заплатити за тисячу фахівців, а звідки ви знаєте, що вам буде потрібна саме така кількість?

Новіанин вихилив залишки напою і розреготався. (Джордж якось зніжковів від легковажності новіанина. Він стурбовано подумав, чи не слід було б тому обійтись без цієї чарки і навіть без двох чи трьох попередніх).

— Це ж явна облуда, Ладисласе,— мовив новіанин.— Ви чудово знаєте, що в нас знайдеться справа для всіх останніх моделей фахівців, які нам удалося дістати. Сьогодні я роздобув п'ять металургів...

— Я знаю,— зауважив Інженеску,— я був там.

— Пильнували за мною! Нишпорили! — заволав новіанин.— Я поясню вам, у чому справа. Фахівці нового виду відмінні від попередніх тільки тим, що вміють працювати зі спектрографом Бімена. Стрічки не можуть бути модифікованими ні на от стілечки,— він стулив два пальці докупи,— в порівнянні з минулорічними. Ви випускаєте нові моделі фахівців тільки, щоб змусити нас приїхати сюди з простягнутою рукою і витратитися на їхнє придбання.

— Ми не примушуємо їх купувати.

— Слушно, зате ви продаєте спеціалістів нового виду на Ландонум, а ми ж не повинні відставати. Ви затягуєте нас у зачароване коло, ви, лицемірні земляни. Та стережіться, може, десь є з нього вихід.— В смішку новіанина забриніли різкі нотки, і він вчасно урвав.

— Від усієї душі сподіваюсь, що вихід є,— мовив Інженеску.— А що стосується мети мого виклику...

— Так це ви викликали мене. Що ж, я вже висловив свою думку. Вважаю, що до наступного року з'явиться новий тип металургів, щоб нам було за що платити товарами. І вони відрізнятимуться від спеціалістів цього року тільки вмінням поводитися з якимось новим пристроєм для аналізу ніобію, а ще через рік... Але продовжуйте. Так чого ж ви хочете?

— У мене тут є один юнак, і я б хотів, щоб ви його вислухали.

— Що? — видно, пропозиція не особливо привабила новіанина.— На яку тему?

— Не знаю. Він не казав мені. Правду кажучи, він навіть не назвав свого імені та фаху. Новіанин спохмурнів.

— Тоді для чого гаяти мій час?

— У нього, либонь, нема сумнівів, що вас зацікавить те, про що він збирається говорити.

— Оце так так!

— Ну, будьте ласкаві, особисто для мене,— сказав Інженеску.

Новіанин знизав плечима.

— Давайте його сюди, але попередьте, щоб він надто не розводився.

Інженеску відступив убік і прошепотів:

— Звертаючись, називайте його «вельмишановний».

Джордж із зусиллям проковтнув слину. Отже, прийшов час.

Джордж відчув, як усе тіло його стає вологим від поту. Хоча ідея прийшла йому в голову зовсім недавно, він був певний у своїй правоті. Думка народилася під час розмови з Тревіліяном, потім під балаканину Інженеску вона перебродила і сформувалася, а тепер слова новіанина, здавалося, поставили все на свої місця.

— Вельмишановний,— почав Джордж,— я прийшов, щоб показати вихід із зачарованого кола.

Новіанин похмуро глянув на нього.

— З якого це зачарованого кола?

— Ви самі згадали про нього, вельмишановний. З того зачарованого кола, в яке потрапляє Новія, коли ви прилітаєте на Землю по... по фахівців.

Він не міг дати ради своїм зубам, які вибивали дріб,— від страху, а не від хвилювання.

— Ви хочете сказати, що вам відомо, яким чином ми можемо обійтись без Земного інтелектуального ринку? Так?

— Так, сер. Ви можете створити свою власну систему освіти.

— Хм. Без стрічок?

— Т-так, вельмишановний.

— Інженеску, станьте так, щоб я вас бачив,— не зводячи очей з Джорджа, покликав новіанин.

Історик підійшов і став поза Джорджем.

— У чому річ? — запитав новіанин.— Я не розумію.

— Я серйозно запевняю вас, вельмишановний, хоч би там що, все це юнак робить з власної ініціативи. Не я підказав йому ідею. Я не маю до цього ніякого відношення.

— Тоді ким доводиться вам цей чоловік? Чому ви викликали мене на його прохання?

— Він — об'єкт моїх досліджень, вельмишановний. Він має для мене значну цінність, і я сприяю йому.

— В чому ж його цінність?

— Мені важко пояснити, це пов'язане з моєю роботою. Новіанин реготнув.

— Що ж, у кожного своя робота...

Він кивнув комусь невидимому чи невидимим, хто був поза екраном.

— Тут є один юнак, протеже Інженеску або щось схоже на те, який пояснить нам, як давати освіту, не використовуючи стрічок.

Новіанин клацнув пальцями, і в його руці з'явилася нова чарка, наповнена світлим лікером.

— Нумо, юначе...

На екрані тепер було багато облич. Чоловіки і жінки пхалися одне перед одного, щоб подивитися на Джорджа. Їхні обличчя відбивали найрізноманітніші відтінки втіхи й цікавості.

Джордж спробував триматися невимушено. Всі вони, як новіани, так і земляни, кожний по-своєму «вивчали» його, як жука на голці. Інженеску тепер сидів у кутку й спостерігав за ним широко розкритими очима.

«Які ж ви всі ідіоти»,— напружено подумав Джордж. Та вони повинні зрозуміти. Він примусить їх зрозуміти.

— Я був сьогодні на Олімпіаді металургів,— почав він.

— Як, і ви теж? — ввічливо запитав новіанин.— Здається, там було присутнє все населення Землі.

— Ні, вельмишановний, але я там був. У змаганні брав участь один мій друг, і йому дуже не пощастило, тому що ви дали учасникам апарати Бімена, а він здобув тільки Хенслерову освіту, очевидно, застарілої моделі. Ви сказали, що розбіжності зовсім незначні.— Джордж стулив два пальці докупи, свідомо копіюючи нещодавній жест свого співбесідника.— І мій друг знав до Олімпіади, що знадобиться знайомство з апаратом Бімена.

— І що ж далі?

— Мій друг усе життя мріяв потрапити на Новію. Він знав апарат Хенслера. Він знав, що йому треба було ознайомитися з апаратом Бімена, щоб потрапити до вас. А щоб розібратися в цьому апараті, потрібно було засвоїти всього декілька фактів, ще трохи додаткових відомостей і, можливо, трохи практики. Якщо врахувати, що на терезах була мета всього життя, він міг би впоратися...

— А де б він дістав стрічку з додатковою інформацією? Чи освіта тут, на Землі, перетворилася на приватне хатнє навчання?

Обличчя на дальньому плані, як по команді, зареготали...

— Тому він і не став довчатися, вельмишановний. Він вважав, що йому потрібна стрічка. Нізащо на світі він навіть не пробував би вчитися без стрічки. Тож він просто відмовився.

— Відмовився? Може, він з тих хлопців, що відмовилися б літати без скімера? — знову пролунав регіт, і новіанин розтанув у посмішці.— А він кумедний, цей хлопець,— мовив.— Продовжуйте. Я даю вам ще трохи часу.

— Не думайте, що я жартую. Стрічки дійсно нічого не варті. Вони вчать надто багатьох речей і надто безболісно. Людина, яка отримує знання з їхньою допомогою, не уявляє, як можна вчитися інакше. Її знання застигають у тому вигляді, в якому вона бере їх зі стрічки. А якби замість того щоб напихати людину стрічками, її примусили з самого початку вчитися, так би мовити, вручну, вона звикла б учитися самотужки й продовжувала б навчання далі. Хіба це не розумно? А коли звичка буде добре розвинена, людині можна дати трохи знань через стрічку, щоб заповнити прогалини чи уточнити деякі деталі. А далі вже вона вчитиметься самостійно. Таким чином ви зможете своїх металургів, що знають спектрограф Хенслера, навчити користуватися спектрографом Бімена, і вам не доведеться прилітати на Землю по нові моделі спеціалістів.

Новіанин кивнув і відпив зі своєї чарки.

— А звідки отримують знання, окрім стрічок? З міжзоряного простору?

— З книжок. Вивчаючи самі апарати. Думаючи.

— З книжок? Як же можна зрозуміти книжки, не здобувши освіти?

— Книжки складаються зі слів, а більшу частину слів можна зрозуміти. Спеціальні ж терміни можуть роз'яснити ті фахівці, яких ви вже маєте.

— А як бути з читанням? Ви припускаєте використання стрічок, по яких учаться читати?

— Гадаю, з тими стрічками все гаразд, хоча й не бачу причин, чому не можна вчитися читати старим методом. У всякому разі, частково.

— Щоб із самого початку виробити звичку до самостійних знань? — запитав новіанин.

— Так, так,— радісно підтвердив Джордж; цей чоловік вже почав розуміти його.

— А що з математикою?

— Це найлегше, сер... вельмишановний. Математика відрізняється від інших технічних дисциплін. Вона починається з кількох нескладних принципів і поступово ускладнюється. Можна розпочати вивчення математики, нічого про неї не знаючи. Вона практично для цього й існує. А коли ви ознайомитеся з відповідними розділами математики, то зможете розуміти інші книжки по техніці. Особливо, якщо розпочнете з легких.

— А хіба є легкі книжки?

— Безумовно. Навіть, якби їх не було, фахівці, що ви їх уже маєте, спробують написати. Дехто з них, може, зуміє викласти частину своїх знань словами і символами.

— Великий боже! — сказав новіанин, звертаючись до людей, що пообступали його.— У цього бісеняти на все є відповідь.

— Так, так! — закричав Джордж.— Запитайте мене ще.

— А самі ви намагалися вчитися по книжках? Чи це тільки ваша теорія?

Джордж повернувся й швидко глянув на Інженеску, та історик лишався незворушним. На його обличчі застигла тільки доброзичлива цікавість.

— Намагався.

— І ви вважаєте, з цього щось виходить?

— Так, вельмишановний,— палко відповів Джордж.— Візьміть мене з собою на Новію. Я можу скласти програму і керувати...

— Зачекайте, я маю ще декілька питань. Як ви гадаєте, скільки вам потрібно буде часу, щоб стати металургом, який вміє працювати з біменівським спектрографом, якщо припустити, що почнете вчитися, не маючи ніяких знань і не використовуючи стрічок освіти.

Джордж завагався.

— Ну... можливо, кілька років.

— Два роки? П'ять? Десять?

— Не можу сказати, вельмишановний.

— Бачите, це найголовніше питання, і ви повинні відповісти на нього. Ну, приміром, п'ять років. Вас улаштовує такий термін?

— Думаю, що так.

— Чудово. Отже, протягом п'яти років людина вивчає металургію за вашим методом. Ви не можете не погодитися, що весь цей час вона не дає нам ніякої користі, а її треба годувати, забезпечувати житлом і грошми.

— Але ж...

— Дайте мені закінчити. До того часу, коли вона буде підготовлена і зможе користуватися спектрографом Бімена, мине п'ять років. Чи не здається вам, що тоді у нас уже з'явиться удосконалена модель апарата, з яким вона не зуміє працювати?

— Однак доти вона стане досвідченим ученим, і засвоєння нових деталей буде для неї питанням днів.

— Ви так гадаєте. Гаразд, припустімо, що ваш друг, приміром, самостійно вивчав апарат Бімена і успішно його опанував; чи зможе він зрівнятися своїм умінням з умінням учасника змагань, який отримав усе за допомогою стрічок?

— Можливо, й ні... — почав Джордж.

— Отож-бо й воно,— докинув новіанин.

— Заждіть, дайте закінчити мені. Навіть, якщо він і знає щось гірше, ніж той, інший, в даному випадку важливо те, що він може вчитися далі. Він зможе придумати нове, на

що нездатна людина, яка здобула освіту за допомогою стрічок. Ви будете мати в запасі людей, здатних оригінально мислити...

— А ви протягом свого навчання винайшли щось нове? — запитав новіанин.

— Ні, але ж я один, і не так уже й давно почав учитися...

— Так... ну, леді й джентльмени, ми досить з вами порозважалися?

— Зачекайте! — раптом перелякавшись, вигукнув Джордж. — Я хочу домовитися з вами про особисту зустріч. Є речі, які я не можу пояснити по відеофону. Ряд деталей...

Погляд новіанина ковзнув повз Джорджа.

— Інженеску! По-моєму, я зробив вам послугу, про яку ви просили. Завтра у мене напружений день. Бувайте здорові!

Екран згас.

Джорджеві руки рвонулися до екрана в нестримному бажанні оживити його.

— Він не повірив мені! — скрикнув Джордж. — Він не повірив мені!

— Так, Джордже, не повірив. Невже ви й справді думали, що він повірить? — запитав Інженеску.

Джордж майже не чув його.

— Але чому? Адже це правда. І так вигідно для нього. Ніякого ризику. Вони мали б справу зі мною та ще з кількома... Десяток людей, що вчилися б роками, коштували б менше, ніж один готовий фахівець... Він був п'аний! Він нічого не зрозумів.

Задихаючись, Джордж роззирнувся довкола.

— Як мені дістатися до нього? Мені конче необхідно. Все вийшло не так, як треба. Не слід було говорити з ним по відеофону. Мені потрібен час. Треба зустрітися з ним віч-на-віч. Як мені...

— Він не захоче зустрічатися з вами, Джордже, — промовив Інженеску. — А якщо й погодиться, то все одно вам не повірить.

— Ні, повірять, запевняю вас. Коли він тверезий, він... — Джордж повернувся до історика, і його очі широко розкрилися. — Чому ви називаєте мене Джорджем?

— А хіба це не ваше ім'я? Джордж Плейтен?

— Ви знаєте, хто я?

— Я знаю про вас усе.

Джордж завмер, тільки часте дихання різко здіймало його груди.

— Я хочу допомогти вам, Джордже, — запевнив Інженеску. — Я вже говорив вам про це. Я весь час вивчав вас і хочу вам допомогти.

— Мені не потрібна ваша допомога! — вигукнув Джордж. — Я не недоумок.

Він рвучко повернувся, і, як шалений, кинувся до дверей. Розчахнув їх і був схоплений двома полісменами, що миттєво залишили свій пост.

Попри все збудження Джордж відчув дотик шприца якраз під щелепою. І все скінчилося. Останнє, що лишилося в пам'яті, було обличчя Інженеску, який зі співчуттям дивився на нього.

Коли Джордж розплющив очі, то побачив білу стелю. Він згадав, що сталося. Але згадав так нечітко, наче все відбувалося з кимось іншим. Він дивився на стелю, аж поки не наповнився її білизою, яка начисто промила його мозок, начебто вивільняючи місце для нових ідей, для інших напрямків мислення.

Коли Джордж розплющив очі, то побачив білу стелю. Він згадав, що сталося. Але згадав так нечітко, наче все відбувалося з кимось іншим. Він дивився на стелю, аж поки не наповнився її білизою, яка начисто промила його мозок, начебто вивільняючи місце для нових ідей, для інших напрямків мислення.

Джордж не знав, як довго він так лежав, дослухаючись до плину своїх думок.

— Ти прокинувся? — пролунав чийсь голос.

І Джордж уперше почув свій власний стогін. Невже він застогнав? Він спробував повернути голову.

— Тобі боляче, Джордже? — запитав голос.

— Як дивно, — прошепотів Джордж. — Я так хотів залишити Землю. Я нічого не розумів.

— Ти знаєш, де ти?

— Я знову в... в Інтернаті. — Джорджеві нарешті вдалося повернутися.

Голос належав Омейні.

— Як дивно, що я нічого не розумів. Омейні ласкаво посміхнувся.

— Поспи ще...

Джордж заснув.

І знову прокинувся. Свідомість його прояснювалася.

Біля ліжка, читаючи, сидів Омейні, та як тільки Джордж відкрив очі, Хейлі відклав книжку. Джордж з зусиллям сів.

— Привіт, — мовив він.

— Ти голодний?

— Ще б пак! — Він з цікавістю подивився на Омейні. — За мною стежили, коли я пішов звідси?

Омейні кивнув.

— Ти весь час був під наглядом. Ми хотіли непомітно скерувати тебе до Антонеллі і дати тобі нагоду виговоритися. Нам здавалося, що для тебе це єдиний спосіб досягти успіху. Емоції заважали твоєму розвитку.

— Я був абсолютно неправий щодо нього,— трохи зашарівшись, промовив Джордж.

— Тепер це не має значення. Коли в аеропорту ти зупинився біля стенда металургів, один з наших агентів зараз же сповістив нам перелік учасників змагань. Ми з тобою досить говорили про твоє минуле, тож я зрозумів, що означало в ньому ім'я Тревільяна. Ти спитав, як потрапити на Олімпіаду. Це могло призвести саме до тої кризи, на яку ми покладали такі надії, тож до зали скерували Ладисласа Інженеску, щоб він зустрівся з тобою і подбав про все.

— Він обіймає важливу посаду в уряді?

— Так.

— І ви доручили йому мене. Виходить, що сам я чогось вартий.

— Ти й справді багато чого вартий, Джордже.

Принесли паруючу духмяну печеню. Джордж хижо всміхнувся й відкинув простирadlo, щоб звільнити руки. Омейні допоміг накрити столик біля ліжка. Якийсь час Джордж їв мовчки.

— Я раніше вже раз прокидався ненадовго,— промовив він.

— Я знаю,— сказав Омейні.— Я був тут.

— Так, я пам'ятаю. Ти знаєш, усе змінилося. Здавалося, дуже сильна втома позбавила мене всіх почуттів. Я більше не гнівився. Я міг тільки думати. Наче мені дали наркотик, щоб знищити емоції.

— Ні,— сказав Омейні.— Це просто спокій. Ти добре відпочив.

— Ну, у всякому разі мені стало все зрозуміло, неначе я завжди знав це, але не хотів дослухатися внутрішнього голосу. Чого я чекав від Новії,— подумав я,— хотів вирушити на Новію, щоб зібрати групу юнаків, що не здобули освіти, й вчити їх по книжках. Я хотів відкрити там Інтернат для недоумків... на зразок цього... а на Землі вже є такі Інтернати... і багато.

Омейні всміхнувся, блиснувши зубами.

— Інститут вищої освіти — ось як точно звучать такі установи.

— Тепер я це так добре розумію, що дивуюся своїй недавній сліпоті,— сказав Джордж.— Зрештою, хто винаходить нові зразки механізмів, для яких потрібні нові фахівці? Хто, наприклад, винайшов спектрограф Бімена? Я гадаю, чоловік на ймення

Бімен. Але він не міг здобути освіти за допомогою стрічок, бо йому не вдалося б посунути вперед.

— Цілком слушно.

— А хто створює стрічки освіти? Фахівці по виробництву стрічок? А хто ж тоді складає стрічки для їхнього навчання? Фахівці ще вищої кваліфікації? А хто складає стрічки... Ти розумієш, що я хочу сказати. Десь має бути кінець. Десь мають бути чоловіки та жінки, здатні оригінально мислити.

— Так, Джордже.

Джордж відкинувся назад і спрямував погляд у простір поверх голови Омейні. На якусь мить в його очах промайнула тінь колишнього хвилювання.

— Чому мені не розповіли про все це спочатку?

— О, якби ми могли,— сказав Омейні,— скількох неприємностей ми б уникли. Ми вміємо аналізувати інтелект, Джордже, і визначати, що ця людина може стати пристойним архітектором, а та — хорошим теслярем. Однак не вміємо визначити, чи здатна людина до оригінального творчого мислення. Це надто делікатна галузь. Є деякі кустарні методи, що дозволяють визначити тих, хто, можливо, має такий талант. Про цих людей доповідають у день Читання, як, наприклад, повідомили про тебе. За дуже приблизними підрахунками, таким чином сповіщають про одну людину з десяти тисяч. У день Освіти цих людей перевіряють знову, і виходить, що в дев'яти випадках з десяти тривогу зчинили помилково. Тих, хто залишається, направляють у такі установи, як ця.

— Але чому не можна розповісти людям, що один зі... зі ста тисяч потрапляє сюди? — запитав Джордж.— Це не було б таким потрясінням для того, хто потрапляє.

— А як же інші? Ті дев'яносто дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто дев'ять, які ніколи не потраплять у такі установи? Не можна, щоб усі оті люди вважали себе невдахами. Вони прагнуть здобути фах, і тим чи іншим шляхом здобувають його. Кожен може додати до свого ім'я слова: «дипломований такий-то чи така-то». Так чи інак, кожен посідає своє місце в суспільстві. Це необхідність.

— А ми? — запитав Джордж.— Ми — виняток? Один з десяти тисяч?

— Вам ні в якому разі не можна казати. Ось у чім заковика. Адже ще лишається останнє випробування. Навіть після відсіву в день Освіти дев'ять чоловік із десяти, що потрапили сюди, виявляються не зовсім підходящими для творчості, й нема такого апарата, який допоміг би нам вирізнити з цієї десятки того єдиного, хто нам потрібен. Цей десятий повинен виявитися сам.

— Яким чином?

— Ми поміщаємо вас сюди в Інтернат недоумків, і той, хто не бажає з цим змиритися, і є людина, яку ми шукаємо. Щоправда, метод жорстокий, зате себе виправдовує. Не слід казати людині: «Ти можеш винаходити нове. Тож-бо, твори». Набагато розумніше зачекати, поки вона сама мовить: «Я можу творити і творитиму, хочете ви цього чи ні». Таких людей, як ти, Джордже, десять тисяч, і вони сприяють технічному прогресові півтори тисячі світів. Ми не можемо дозволити собі загубити бодай одного з їх числа або ж витратити наші зусилля на того, хто не виправдає наших сподівань.

Джордж відсунув порожню тарілку і підніс до рота чашку з кавою.

— А як же з тими, які... не виправдують сподівань?

— По всьому вони отримують освіту за допомогою стрічок і стають соціологами. Інженеску — один з них. Сам я дипломований психолог. Ми становимо, так би мовити, другий ешелон.

Джордж допив каву.

— Мені досі не зрозуміло одне,— промовив він.

— Що ж?

Джордж відкинув простирадло і встав.

— Чому воно зветься Олімпіадою?

Діана Вінн Джонс

**Мандрівний замок Хаула
(переклад Андрія Поритка)**

Для Стівена

*Ідею цієї книги підказав мені один хлопчик
у школі, яку я відвідала.*

*Він попросив мене написати книгу під назвою
«Мандрівний Замок».*

*Я записала ім'я цього хлопчика на папірці —
і сховала в такому надійному місці, що
відтоді не можу його знайти.*

Я хотіла б від усього серця йому подякувати.

Diana Wynne Jones

Розділ перший, у якому Софі розмовляє з капелюшками	896
Розділ другий, у якому Софі змушена вирушити на пошуки щастя	906
Розділ третій, у якому Софі потрапляє в Мандрівний Замок й укладає одну угоду	917
Розділ четвертий, у якому Софі виявляє кілька дивних речей	924
Розділ п'ятий, у якому занадто багато прибирання	932
Розділ шостий, у якому Хаул виражає свої почуття за допомогою зеленого слизу	941
Розділ сьомий, у якому Опудало не дає Софі залишити Мандрівний Замок	951
Розділ восьмий, у якому Софі йде із Мандрівного Замку відразу на всі чотири сторони	961
Розділ дев'ятий, у якому в Майкла виникають клопоти із заклинанням	970
Розділ десятий, у якому Кальцифер обіцяє Софі зробити натяк	978
Розділ одинадцятий, у якому Хаул вирушає в дивовижну країну в пошуках заклинання	985
Розділ дванадцятий, у якому Софі стає старенькою матінкою Хаула	994
Розділ тринадцятий, у якому Софі очорнює ім'я Хаула	1002
Розділ чотирнадцятий, у якому придворний маг страшенно застудився	1010
Розділ п'ятнадцятий, у якому Хаул збирається йти на похорон замаскованим	1021
Розділ шістнадцятий, у якому багато всілякого чаклунства	1028
Розділ сімнадцятий, у якому Мандрівний Замок переїжджає	1034
Розділ вісімнадцятий, у якому знову з'являються Опудало і міс Ангоріан	1042
Розділ дев'ятнадцятий, у якому Софі висловлює свої почуття за допомогою гербіциду	1051
Розділ двадцятий, у якому Софі весь час щось перешкоджає піти з Мандрівного Замку	1061
Розділ двадцять перший, у якому при свідках укладається певний договір	1071

Розділ перший, у якому Софі розмовляє з капелюшками

У країні Інгарії, де такі речі, як семимильні чоботи і шапки-невидимки, існують насправді, народитися найстаршим із трьох дітей — неабияке безталання. Усім відомо, що коли ви, всі троє, вирушите на пошуки щастя, саме тебе першого спіткає невдача, та ще й найдошкульніша.

Софі Хаттер була найстаршою з трьох сестер. Вона навіть не була дитиною бідного лісоруба, що давало би їй бодай якусь надію на успіх. Ні, її батьки були цілком

заможними: вони тримали крамничку дамських капелюшків у процвітаючому містечку Маркет-Чіппінг. Щоправда, рідна мати Софі померла, коли їй було два роки, а її сестричці Летті — лише один.

Їхній батько одружився на наймолодшій зі своїх продавщиць, гарненькій блондинці на ім'я Фанні. Фанні невдовзі народила третю сестру — Марту. Це мало би перетворити Софі та Летті на Бридких Старших Сестер, але насправді всі три дівчинки вирости дуже навіть гарненькими — хоча Летті все-таки називали найвродливішою. Фанні ставилася до всіх трьох дівчаток однаково ніжно й ніколи жодним чином не виділяла Марту.

Містер Хаттер пишався своїми трьома доньками і віддав їх у найкращу в місті школу. Софі була найстараннішою. Вона надзвичайно багато читала — і дуже швидко з'ясувала, наскільки мізерними є її шанси на цікаве майбутнє. Це було для неї розчаруванням, проте вона залишалася цілком щасливою, доглядала сестричок і готувала Марту до пошуків щасливої долі, коли прийде пора. Оскільки Фанні була постійно зайнята в крамниці, за меншими доглядала саме Софі. А поміж меншими не обходилося без криків і навіть смикання за волосся. Летті аж ніяк не збиралася бути наступною невдахою після Софі.

— Це нечесно! — кричала Летті. — Чому це Марті має дістатися все найкраще тільки тому, що вона наймолодша? Я вийду заміж за принца, ось побачите!

Марта на це завжди відказувала, що хто-хто, а от вона зуміє стати казково багатого навіть і не виходячи ні за кого.

Після цього Софі доводилося відтягувати їх одну від одної і зашивати їм сукенки. Як на те, вона дуже спритно вправлялася з голкою. А згодом Софі й сама почала шити одяг для сестер. На минуле Травневе свято, незадовго до початку цієї історії, вона пошила для Летті темно-рожевий костюмчик, про який Фанні сказала, що він виглядає так, ніби куплений у найдорожчій крамниці у Кінгсбері.

Приблизно тоді ж усі знову заговорили про Відьму Пустирищ. Подейкували, нібито Відьма погрожувала вбити дочку короля, і нібито король наказав своєму лейб-магу, чарівникові Саліману, вирушити на Пустирища, аби впоратися з Відьмою. І скидалося на те, що чарівник Саліман не тільки не впорався з Відьмою, а й сам був нею вбитий.

Тому коли через кілька місяців після цього на пагорбах над Маркет-Чіппінгом зненацька з'явився високий чорнезний замок, із чотирьох високих шпильястих веж якого вилітали хмари чорнющого диму, всі були цілком переконані, що це Відьма знову вибралася з Пустирищ і збирається тримати в остраху всю округу, як то вона вже була зробила п'ятдесят років тому. Люди і справді дуже налякалися. Ніхто не виходив на вулицю сам-один, а надто поночі.

А що було ще страшнішим, то це те, що замок не стояв на місці. Іноді він давав про себе знати довгою смугою чорного диму понад заростями вересу на північному заході, іноді височів над скелями на сході, а іноді спускався з пагорбів і зупинявся серед вересу просто за останньою фермою з північного боку. Часом навіть можна було побачити, як він рухається, випускаючи з веж брудно-чорні клуби диму. Якийсь час усі були впевнені, що замок ось-ось таки спуститься у долину, і мер не раз говорив, що варто було би послати до короля за підмогою.

Але замок і далі блукав поміж пагорбами, і якимось-то з'ясувалося, що він належить ніякій не Відьмі Пустирищ, а чарівникові Хаулу.

Ну, а Хаул був досить-таки недобрим чарівником. Хоча наразі ніщо не свідчило про те, щоби він хотів покинути пагорби, всі знали, що він для розваги викрадає молодих дівчат і висмоктує з них душі. А дехто казав, ніби він пожирає їхні серця. Він був украй бездушним і безсердечним чарівником, і та дівчина, яка дозволила б йому захопити себе зненацька, опинилася б у страшній небезпеці. Софі, Летті та Марті, як і всім іншим дівчатам у Маркет-Чіппінгу, було наказано нікуди не ходити поодиночі, і це їх украй дратувало. Вони дивувалися, до чого б це чарівникові Хаулу мали придатися викрадені ним душі.

Однак незабаром на Софі, Летті та Марту звалився зовсім інший клопіт: містер Хаттер несподівано помер якраз тоді, коли Софі піросла настільки, що вже могла залишити навчання у школі. Саме тоді й виявилось, що містер Хаттер трохи занадто пишався своїми дочками. Через рахунки за навчання крамничка зав'язла в боргах. Одразу після похорону Фанні сіла у вітальні в їхньому будинку, зовсім поруч із крамницею, і пояснила донькам усе, як є.

— Боюся, вам доведеться покинути школу,— сказала вона.— Я вже рахувала і так, і сяк, і все одно виходить, що якщо я хочу і майстерню не втратити, і про вас подбати, то в мене немає іншого виходу, ніж віддати вас ученицями в хороші місця. Залишати вас усіх трьох при крамниці непрактично. Це мені не по кишені. Отже, ось що я вирішила. Спочатку Летті...

Летті підняла очі. Вона так і пашіла здоров'ям і чудовою вродою, яку не могли приховати навіть горе і жалобне вбрання.

— Я би хотіла вчитися далі,— сказала вона.

— І будеш, хороша моя,— сказала Фанні.— Я домовилася, що тебе візьмуть ученицею в кондитерську пані Цезарі на Ринковій площі. Вони славляться тим, що ставляться до учнів, як до королівен і королевичів, так що тобі там має бути дуже добре, та й корисному

ремеслу навчишся. Пані Цезарі — наша добра клієнтка і добрий друг, вона погодилася зробити мені послугу і знайти у своїй кондитерській місце ще й для тебе.

Летті розсміялася так, що стало зрозуміло, що вона нітрохи не задоволена.

— Що ж, дякую,— сказала вона.— Як усе-таки добре, що я люблю готувати!

Фанні полегшено зітхнула. Часами Летті поводитися неймовірно розважливо.

— Тепер Марта,— сказала Фанні.— Я розумію, що ти ще занадто мала, щоб іти працювати, тому вже якийсь час думала, як би влаштувати тебе ученицею в таке місце, де би ти могла собі спокійно залишитися надовго, і щоби потім ця наука тобі придалася, чим би ти не вирішила зайнятися. Ти знаєш мою давню шкільну подругу Аннабель Ферфакс?

Марта, тоненька і білява, уп'ялася у Фанні великими сірими очима майже так само розважливо, як Летті.

— Це та така страшенно балакуча? — запитала вона.— Хіба вона не відьма?

— Так, і в неї гарненький будиночок і повно клієнтів з усієї Складчастої Долини,— поспішила підтвердити Фанні.— Вона дуже добра жінка, Марто. Вона навчить тебе всьому, що сама знає, і, я думаю, представить своїм впливовим знайомим із Кінгсбері. Отож, щойно закінчивши навчання, ти відразу ж будеш влаштована.

— Так, вона приємна жінка,— погодилася Марта.— Гаразд.

Софі, слухаючи цю розмову, думала, що Фанні залагодила все саме так, як і мало бути. Летті, середня сестра, навряд чи добилася би в житті чогось путнього, от Фанні й прилаштувала її туди, де вона могла зустріти вродливого молодого підмайстра і бути з ним щасливою. Марті, яка збиралася докласти всіх зусиль, аби розбагатіти, мали в цьому допомогти заможні друзі та відьомське ремесло. Що ж до самої Софі, то вона нітрохи не сумнівалася, що їй чекає. Тож для неї не було несподіванкою, коли Фанні сказала:

— Що ж до тебе, любя Софі, то буде цілком справедливо, якщо ти успадкуєш капелюшну крамницю, коли я відійду від справ, адже ти найстарша. Тому я вирішила, що сама візьму тебе в учениці й дам можливість вивчити наше ремесло. Що ти на це?

Навряд чи Софі могла би сказати, що їй просто нічого іншого не залишається. Вона чемно подякувала Фанні.

— Отже, все владналося! — сказала Фанні.

Наступного дня Софі допомогла Марті спакувати одяг, а ще через день усі вони проводжали її в дорогу на підводі возія. Марта виглядала маленькою, напруженою і знервованою, адже шлях до Складчастої Долини, де жила пані Ферфакс, пролягав через пагорби, якраз неподалік Мандрівного Замку чарівника Хаула. Не дивно, що Марта боялася.

— У неї все буде чудово,— сказала Летті.

Вона відмовилася від будь-якої допомоги в укладанні речей, і коли підвода возія зникла з очей, Летті просто запхала всі свої манатки в наволочку і заплатила шість пенсів сусідському хлопчиськові-чистильнику, щоби він відвіз їх у тачці до кондитерської пані Цезарі на Ринковій площі.

Летті крокувала за тачкою, і вигляд у неї був набагато радісніший, ніж очікувала Софі. Здавалося навіть, що Летті рада струсити зі своїх ніг пилюку капелюшної крамниці.

Хлопчисько-чистильник повернувся з нашвидкуруч нашкрябаною запискою від Летті, де сповіщалося, що вона вже розмістила свої речі в дівчачій спальні та що в Цезарі, здається, дуже весело.

Ще через тиждень возій привіз лист від Марти, яка писала, що доїхала щасливо і що пані Ферфакс «дуже мила і до всього додає мед. Вона тримає бджіл».

Після цього Софі досить довго нічого не чула про своїх сестер, бо як тільки Марта і Летті поїхали, почалося і її власне навчання.

Софі, звичайно, вже багато чого знала про капелюшне ремесло. Ще зовсім малою дитиною вона гасала по двору, де вимочували заготовки і натягували їх на болванки, а з воску і шовку робили квіти, фрукти та інші прикраси. Вона знала людей, які у них працювали. Більшість цих людей прийшли сюди на роботу тоді, коли її тато був хлопчиком. Вона знала Бессі, єдину продавщицю, що залишилася. Вона знала клієнток, які купували капелюшки, і чоловіка, який привозив із села солом'яні заготовки для капелюхів, котрим іще треба було надавати форму на болванках у сараї. Вона знала й інших постачальників, і навіть знала, як роблять фетр для зимових капелюхів. Фанні не так уже й багато залишалося її навчити — хіба що як найкраще переконати клієнтку придбати капелюшок.

— До потрібного капелюшка її треба підводити поступово, моя дорога,— говорила Фанні.— Спочатку покажи ті, котрі їй не вельми личитимуть, і тоді як тільки дама приміряє потрібний капелюшок, вона відразу зрозуміє, у чому різниця.

Насправді ж Софі майже не довелося продавати капелюшки. Після того, як вона день чи два побула в майстерні, а тоді ще один день провела разом із Фанні у магазині тканин і в торговця шовком, мачуха посадила її прикрашати капелюшки. Софі сиділа в маленькій ніші в задній кімнаті крамниці й пришивала троянди до чепчиків та вуалетки до велюрових капелюшків, оторочувала їх шовком, викладала на крисах букетики з воскових ягід і зроблених зі стрічок квітів. Робота їй вдавалася і загалом подобалася. Але Софі почувалася самотньою і трохи нудьгувала. Працівники майстерні були занадто старі, щоби Софі було з ними весело, до того ж ставилися вони до неї, як до сторонньої особи, та ще й такої, котра згодом мала стати тут хазяйкою. І навіть Бессі ставилася до неї так

само. Зрештою, Бессі говорила тільки про фермера, за якого збиралася заміж через тиждень після Травневого свята. А ще Софі трохи заздрила Фанні, яка будь-якої хвилини могла вирватися з крамниці у справах до торговця шовком.

Найцікавішим у тому всьому були розмови відвідувачок. Жодна із них не могла купити капелюшок, не обмінявшись при цьому чутками. Софі сиділа у своїй ніші, шила і слухала, що мер терпіти не може зеленини, що замок чарівника Хаула знову перемістився до скель, що невже ж він справді... шу-шу-шу, шу-шу-шу... Коли розмова заходила про чарівника Хаула, голоси завжди ставали тихішими, але якось Софі вдалося розібрати, що місяць тому він таки впіймав у долині одну дівчину. «Синя Борода!» — прошепотіли відвідувачки, а тоді знову заговорили на повний голос, мовляв, Джейн Фер'є зробила собі просто обурливу зачіску. Ото вже хто справді не приверне уваги навіть чарівника Хаула, не те що порядних чоловіків. А потім, знову пошепки, швиденько і з осторогою згадували про Відьму Пустиріщ. Відтак Софі починало здаватися, що чарівник Хаул і Відьма Пустиріщ якось пов'язані — або принаймні мають багато спільного.

— Здається, вони просто створені одне для одного, їх варто було б посватати, — зауважувала вона, звертаючись до капелюшка, який саме прикрашала.

Однак до кінця місяця у крамниці пліткували вже тільки про Летті. Скидалося на те, що кондитерська Цезарі з ранку до ночі була напхот напхана чоловіками, кожний з яких зауповував цілі гори тістечок, вимагаючи, щоби обслуговувала його саме Летті, і тільки Летті. Їй уже зробили десять шлюбних пропозицій. Кандидати різнилися за рангом від сина мера до хлопця-підмітайла, а вона всім відмовила, заявивши, що ще занадто молода, щоби приймати рішення.

— Що ж, з її боку це розважливо, — сказала Софі чепчикові, до якого саме пришивала шовкову оборку.

Фанні дуже тішилася таким новинам.

— Я знала, що в неї все буде добре! — радісно сказала вона.

При цьому Софі чомусь здалося, ніби Фанні задоволена, що Летті тут більше немає.

— У крамниці капелюшків Летті шкодила би торгівлі, — пояснила Софі чепчикові, прикрашаючи його шовковими стрічками кольору печериць. — Навіть ти, старосвітський і немодний, виглядав би на ній казково. А інші дами дивилися би на Летті й дратувалися б.

З кожним тижнем Софі розмовляла з капелюшками дедалі частіше й частіше. Більше їй ні з ким було порозмовляти. Фанні більшу частину дня бігала десь у місті, залагоджуючи справи або намагаючись залучити покупців, а Бессі була зайнята у магазині, обслуговуючи клієнтів і ділячись із ними своїми весільними планами. У Софі з'явилася

звичка надягати кожен тільки-но закінчений капелюшок на болванку, так що це виглядало майже як голова без тіла, а потім для розваги розповідати капелюшку, яке тіло буде колись під ним. Софі трохи лестила капелюшкам, адже покупцям теж доводиться лестити.

«У вас такий загадковий вигляд»,— зверталася вона до капелюшка, повністю затягнутого вуаллю з ледь помітними блискітками. Кремовому капелюшку з трояндами під широкими крисами вона казала: «Ви вийдете заміж за справжнього багатія!» А ядучо-зелений солом'яний капелюшок із загнутим зеленим пером запевняла: «Ви виглядаєте юною, немов весняний листочок». Рожевим чепчиком Софі говорила, що вони чарівні, а модним капелюшкам, прикрашеним оксамитом,— що вони вигадливі. Що ж до чепчика, отороченого печеричними стрічками, то йому Софі сказала:

— У тебе золоте серце, і одного разу хтось високопоставлений це помітить — і закохається в тебе!

Річ у тім, що вона жаліла цей чепчик, надто вже простим і недоладним він виглядав.

Наступного дня в крамницю зайшла Джейн Фер'є і купила його. «А зачіска в неї таки справді дивнувата,— подумала Софі, нишком визирнувши зі своєї ніші.— Вона виглядає так, ніби Джейн накрутила волосся на коцюбу».

Софі було трохи шкода Джейн, що вона вибрала саме цей чепчик. Але в ті дні, здавалося, всім раптом знадобилися нові капелюшки і чепчики. Чи то далися взнаки комерційні зусилля Фанні, чи то просто настала весна, однаке капелюшна торгівля виразно набирала обертів.

— Мабуть, мені не треба було так поспішно відсилати Летті та Марту,— дещо винувато говорила Фанні.— З таким обсягом продажу ми зуміли б дати собі раду.

З наближенням Травневого свята наплив покупців настільки зріс, що Софі теж довелося надягти скромну сіру сукню і взяти на себе частину роботи в крамниці. Однак попит був такий, що за обслуговуванням покупців у неї просто не залишалося ні хвилинки на прикрашання капелюшків, тому вечорами вона брала роботу додому і при світлі лампи працювала до пізньої ночі, щоби було що продавати завтра. Особливо жваво розходилися ядучо-зелені капелюшки на кшталт того, який купила собі дружина мера, а також рожеві чепчики. А за тиждень до Травневого свята одна відвідувачка забажала собі чепчика з печеричними стрічками — точнісінько такого, який був на Джейн Фер'є, коли та втекла із графом Каттеракським...

Того вечора Софі зізналася собі за шиттям, що життя в неї таки нуднувате. Цього разу вона не стала розмовляти з капелюшками, натомість як тільки закінчувала капелюшок, негайно приміряла його на себе перед дзеркалом. А саме цього, як виявилось, не треба було робити. Строга сіра сукня зовсім не пасувала Софі, причому особливо не пасувала

вона до її почервонілих від роботи очей, а оскільки волосся в неї було золотаво-руде, їй не личили ні ядучо-зелені капелюшки, ні рожеві чепчики. У чепчику з печеричними стрічками вона виглядала страшенно похмуро.

— Ну зовсім як стара діва! — вирішила Софі. Не те щоби їй хотілося втекти з графом, як Джейн Фер'є, чи, тим більше, закрутити голову половині міста, як Летті, щоби їй усі навперебій пропонували руку і серце...

Однак Софі все-таки хотілося щось зробити, хоч вона і не знала достеменно, і що саме, — аби тільки це було хоч трішечки цікавіше, ніж просто прикрашати капелюшки. Наразі Софі вирішила наступного дня знайти хвилинку, щоби збігати побалакати з Летті.

Але Софі до Летті так і не збігала. Чи то не змогла знайти часу, чи то сил, чи то Софі раптом здалося, що до Ринкової площі надто вже далеко, чи то вона згадала, що їй самій загрожує небезпека з боку чарівника Хаула, — так чи інакше, з кожним днем вибратися на зустріч із сестрою ставало все складніше і складніше.

І це було дуже дивно. Софі завжди вважала, що в неї майже настільки ж сильна воля, як у Летті. А тепер з'ясовувалося, що деякі речі вона здатна робити тільки тоді, коли немає іншого виходу.

— Що за дурниці! — сказала собі Софі. — Ринкова площа звідси всього за два квартали! І якщо бігцем...

Тож вона пообіцяла собі піти до Цезарі, коли капелюшна крамниця закриється на Травневе свято.

Тим часом до крамниці долинула нова чутка. Подейкували, начебто король посварився зі своїм братом, принцом Джастіном, і принц подався у вигнання. Ніхто до пуття не знав, що стало причиною сварки, однак принц і справді зо два місяці тому проїжджав через Маркет-Чіппінг інкогніто, і ніхто його не впізнав. Граф Каттеракський, виявляється, прибув сюди за наказом короля, щоби відшукати принца, а замість цього зустрів Джейн Фер'є. Софі слухала і сумувала. Ось завжди воно так: усе найцікавіше стається з кимсь іншим. Та все ж було б добре якось побачитися з Летті.

Настало Травневе свято. Народні гуляння на вулицях почалися мало не вдосвіта. Фанні пішла рано, а Софі ще треба було доробити декілька капелюшків. За роботою вона співала. Зрештою, Летті зараз теж працює. По святах кондитерська Цезарі відкрита до півночі.

«Куплю собі їхнє вершкове тістечко, — вирішила Софі. — Я вже сто років таких не куштувала». Вона дивилася у вікно — і бачила юрми людей у яскравому одязі. Вони торгували сувенірами, ходили на дибах, і її саму невдовзі охопив радісний настрій.

Але коли Софі нарешті накинула на своє сіре плаття сіру ж таки шаль і вийшла на вулицю, від її гарного настрою не лишилося й сліду. Вона почувалася пригніченою і розгубленою. Навколо було надто багато людей, які реготали і галасували, надто багато гамору і тисняви. Софі здалося, ніби кілька місяців сидіння за шиттям перетворили її чи то на стару бабу, чи то на майже каліку. Вона загорнулася в шаль і почала пробиратися попід стінами, щоб її, бува, не затоптали ногами у святкових туфлях і не заштурхали ліктями в довжелезних шовкових рукавах. Коли десь угорі несподівано затріскотіли вибухи, Софі здалося, що вона от-от знепритомніє. Вона підняла голову — і побачила замок чарівника Хаула прямісінько на пагорбі над містом: так близько, що здавалося, ніби він всівся на комини. З усіх чотирьох веж Мандрівного Замку виривалося блакитне полум'я, викидаючи блакитні вогняні кулі, які вибухали високо в небі, і це було досить-таки страшно. Видно, чарівника Хаула чимось роздратувало Травневе свято. А може, він намагався взяти в ньому участь — на власний спосіб. Софі була надто настрашена, тож її це не обходило. Вона радо повернулася би додому, якби не те, що півдороги до Цезарі було вже пройдено. І Софі кинулася бігцем.

«Чому це я вирішила, ніби мені хочеться цікавого життя? — запитувала вона себе на бігу.— Я би тоді боялася ще більше. А все тому, що я найстарша!»

На Ринковій площі зробилося ще гірше — наскільки це взагалі було можливо. На площі розташовувалася більшість розважальних закладів. Молоді люди проходилися по ній дженджуристо і чваньковито, за ними тяглися, замітаючи пиліюку, їхні плащі з щонаймоднішими довгими рукавами, а молодики притупували черевиками з масивними пряжками, що їх буднього дня їм би й на гадку не спало взути, горлаючи непристойні жартики і чіпляючись до дівчат. Ну, а дівчата церемонно прогулювалися парочками, з нетерпінням очікуючи, коли ж це до них нарешті почнуть чіплятися.

Отже, Травневе свято йшло собі, як ішло, та Софі навіть і це лякало. І коли молодик у дивовижному блакитному, затканому сріблом костюмі звернув увагу на Софі й вирішив трохи почіплятися до неї, вона метнулася до дверей якоїсь крамнички і спробувала сховатися.

Молодик здивовано підніс брови.

— Не бійся, сіренька мишко,— сказав він і посміхнувся, співчутливо дивлячись на Софі.— Я всього лише хотів почастувати тебе вином. Ну, чого ти так перелякалася?

Від його співчутливості Софі зробилося страшенно ніяково. До того ж молодий чоловік справляв абсолютно приголомшливе враження: він здався Софі дуже дорослим, тим більше, що на вигляд йому було далеко за двадцять. А ще він мав продовгувате, тонке обличчя, на якому лежала печать життєвого досвіду, і волосся делікатного золотистого

відтинку. Хвости рукавів у нього були найдовші на цілу площу, з дорогими фестонами і зі срібними вставками.

— Ах, спасибі, сер, ви дуже люб'язні,— насилу промимрила Софі.— Я... я йду відвідати сестру.

— Що ж, зрозуміло, ідіть собі,— розсміявся запаморочливо чарівний юнак.— Хто я такий, щоби заважати прекрасній дамі побачитися із сестрою? Та, може, ви дозволите мені провести вас, адже ви така налякана?

Наміри в нього були якнайкращі, однак Софі засоромилася ще сильніше.

— Ні, ні! Ні, спасибі, сер! — видихнула вона і кинулася від нього геть по вулиці.

На додачу до всього іншого, від молодика линував тонкий аромат коштовних парфумів. Запах гіацинтів так і переслідував Софі. Який витончений, думала вона, пробираючись поміж столиками, виставленими на площі перед вікнами Цезарі.

За столиками не було де і яблуку впасти. Усередині теж зовсім не було місця, до того ж там було так само гамірно, як на площі. Софі відразу зрозуміла, де саме в ряду продавниць стоїть Летті, тому що прилавок перед нею обліпила, обмінюючись жартами й дотепами, ціла компанія фермерських синків. Летті, яка стала ще гарнішою і ще більш стрункою, лукаво посміхаючись, моторно розкладала тістечка, спритно зав'язувала пакети і, вручаючи покупки, відповідала на жарти. Стояв регіт. Софі довелося силою проштовхуватися до прилавка.

Летті її побачила. На якусь мить Софі здалося, що її сестра вражена до глибини душі.

Потім очі в Летті широко розплющилися, посмішка стала ще відкритішою, і вона голосно вигукнула:

— Софі!

— Можна з тобою поговорити? — закричала Софі.— Де-небудь! — безпомічно додала вона, коли міцний, обтягнутий дорогою тканиною лікоть грубо відштовхнув її від прилавка.

— Хвилиночку! — крикнула у відповідь Летті. Вона повернулася до напарниці-продавщиці та щось їй шепнула.

Продавщиця кивнула, просяяла і встала на місце Летті.

— Вам доведеться задовольнятися мною! — повідомила вона юрбі.— Хто наступний?

— Але ж я хочу побалакати з вами, Летті! — заволав хтось із фермерських синків.

— Побалакайте наразі з Керрі,— запропонувала Летті.— А мені треба побалакати із сестрою, а не з вами!

Ніхто особливо не заперечував. Покупці проштовхнули Софі до далекого кінця прилавка, де її сестра вже махала до неї рукою, піднявши перегородку, і просили не

затримувати Летті допізна. Коли Софі протиснулася за перегородку, Летті обхопила її за талію і потягла в задню кімнату, де чекали своєї черги нескінченні дерев'яні лотки з рядами тістечок. Летті висунула звідкись дві табуретки.

— Сядь,— звеліла вона сестрі. Потім простягнула руку до найближчого лотка, не дивлячись, і вручила Софі вершкове тістечко.— Тобі знадобиться,— чомусь додала вона.

Софі знеможено впала на табуретку, вдихаючи густий аромат тістечок і відчуваючи, що найбільше у світі вона хоче в цю мить заплакати.

— Ой, Летті! — схлипнула вона.— Я така рада тебе бачити!

— Ну, а я дуже рада, що ти сидиш,— відповіла Летті.— Розумієш, я не Летті. Я Марта.

Розділ другий, у якому Софі змушена вирушити на пошуки щастя

— Що? — Софі витріщилася на дівчину, яка сиділа на стільці навпроти. Дівчина виглядала цілком як Летті. На ній було Леттіне блакитне плаття, одне з двох найкращих, саме того чудового блакитного відтінку, що так їй личив. У неї було темне волосся і Леттіні сині очі.

— Я Марта,— повторила її сестра.— Скажи, кого ти застукала за розрізанням Леттіних шовкових панталончиків? Я Летті про це не розповідала. А ти?

— І я ні,— приголомшено промимрила Софі. Тепер-то і вона бачила, що це Марта. Хоча голова була Леттіна, але нахил голови був Мартин, як і звичка обхоплювати руками коліна й вертати великими пальцями один навколо одного.— А чому?..

— Я страшенно боялася, що ти до мене врешті-решт прийдеш,— вела далі Марта,— бо кому-кому, а тобі я мусила би в усьому зізнатися. Наскільки ж мені тепер легше, коли ти вже все знаєш! Тільки пообіцяй, що нікому не розповіси. Я знаю, що якщо ти пообіцяєш, то не розповіси. Ти ж така чесна!..

— Обіцяю,— сказала Софі.— Але навіщо?.. І як?..

— Це ми з Летті так влаштували,— сказала Марта, вертячи великими пальцями,— бо Летті хотіла вчитися чаклувати, а я — ні. Летті має голову на плечах і бажає для себе такого майбутнього, щоби жити своїм розумом,— от тільки поспробуй скажи це матері! Мати занадто заздрить Летті, щоби помітити, що вона має голову на плечах!

Софі якось не вірилося, що Фанні справді така, але вона вирішила наразі пропустити ці слова повз вуха.

— Ну, а ти що?

— Їж тістечко, ~ сказала Марта.— Воно смачне. Ну, розумієш, я ж також іноді вмію кумекати. За якихось два тижні в пані Ферфакс я знайшла те заклинання, яким ми користуємося. Я вставала ночами і потайки читала її книжки, нічого складного в цьому заклинанні немає. Потім я спитала в неї дозволу відвідати сім'ю, і пані Ферфакс

погодилася. Вона така люб'язна. Подумала, що я занудьгувала за домом. От я взяла це заклинання і приїхала сюди, а Летті поїхала до пані Ферфакс і прикинулася, ніби вона — це я. Найтяжче було першого тижня, коли я ще не нічого знала, а всі думали, ніби я це знаю. Просто страхіття. Але потім з'ясувалося, що я подобаюся людям,— а так воно й буває, якщо вони подобаються тобі,— і все стадо цілком добре. Та й пані Ферфакс досі ще не вигнала Летті, тож, думаю, вона теж дає собі раду.

Софі жувала тістечко, не відчуваючи смаку.

— А чому ти вирішила це зробити?

Марта гойдалася на ослінчику, посміхаючись на всю ширину Леттіного личка і вертячи пальцями так швидко, що вони почали зливатися у веселий рожевий вихор.

— Я хочу заміж і десятеро дітей.

— Але ти ж іще не стала дорослою! — здивувалася Софі.

— Ще ні,— погодилася Марта.— Тільки-от, розумієш, щоб устигнути народити десятох, я повинна почати якнайшвидше. А так у мене буде час почекати і побачити, чи той, хто мені сподобається, любить мене тому, що я — це я. Заклинання поступово перестане діяти, і з часом я ставатиму все більше схожою на себе.

Софі була настільки вражена, що доїла тістечко, так і не помітивши, яке воно на смак.

— А чому десятох?

— Тому що я хочу саме стількох,— пояснила Марта.

— А я й не знала!

— Ну, не могла ж я говорити про це на кожному кроці, коли ти всіляко підтримувала маму в тому, що мені треба вирушити на пошуки щастя,— сказала Марта.— Тобто ти думала, що мамі хочеться саме цього. Я теж так вважала, поки не помер тато, але тоді я побачила, що вона просто хоче нас позбутися: запхнувши Летті туди, де навколо неї щодня будуть крутитися юрми чоловіків, один з яких врешті-решт візьме її заміж, а мене відправивши якомога далі! Я так розлютилася, що вирішила: а чому б і ні? От я й порозмовляла з Летті, яка була розлючена нітрохи не менше, ніж я, і ми з нею все владнали. Тепер із нами все гаразд. От тільки через тебе ми тривожимося. Ти занадто розумна і вродлива, щоби змарнувати все своє життя в капелюшній майстерні. Ми з Летті про це говорили, але так ні до чого і не додумалися.

— Та в мене все добре,— заперечила Софі.— Хіба що я трохи нуджуся.

— Усе добре?! — вигукнула Марта.— Та, видно, куди вже краще, раз ти не приходила сюди багато місяців, а оце раптом з'явилася в цьому страхітливому сірому платтячку й шалі, і вигляд у тебе такий, ніби ти навіть мене боїшся! Що мама з тобою зробила?

— Нічого,— знічено сказала Софі.— Ми були дуже зайняті. Марто, не треба так говорити про Фанні. Вона ж твоя мати.

— Так, і я досить схожа на неї, щоб її розкусити,— відрізала Марта.— Саме тому вона й відіслала мене подальше — чи принаймні спробувала це зробити. Мама знає: якщо хочеш когось експлуатувати, зовсім не обов'язково погано з ним поводитися. Вона знає, яка ти сумлінна. Вона знає про твій пунктик — нібито ти приречена бути невдахою тільки тому, що найстарша. Вона обвела тебе навколо пальця і змусила гарувати на неї. Можу побитися об заклад, що вона тобі не платить.

— Але я ж іще в ученицях! — заперечила Софі.

— І я так само, але мені платять,— відрізала Марта.— Тому що Цезарі розуміють, що я на цю платню заслуговую. Ця ваша капелюшна крамниця останнім часом гроші лопатою загрибає — а все завдяки тобі! Це ж ти зробила той зелений капелюшок, у якому дружина мера виглядає немов красуня-школярка?

— Ядучо-зелений, ага. Я його прикрашала,— сказала Софі.

— А той чепчик, що був на Джейн Фер'є, коли вона зустріла того свого шляхтича! — не вгамовувалася Марта.— Та ти просто геній у всьому, що стосується капелюшків і одягу, і мати прекрасно це знає! Ти підписала собі вирок, коли пошила Летті отой рожевий костюмчик до минулорічного Травневого свята! А тепер ти заробляєш гроші, а мати вештається собі по місту без діла...

— Вона займається закупівлями,— сказала Софі.

— Закупівлями! — вигукнула Марта. Пальці у неї так і мигтіли.— Та з цим можна впоратися за половину ранку! Я бачила її, Софі, і чула дещо з того, що про неї говорять. Вона виїжджає в найманій бричці, у новому вбранні, купленому на зароблені тобою гроші, і наносить візити в усі підряд особняки в долині! Подейкують, нібито вона збирається купити оту таку велику резиденцію на самому кінці долини й облаштувати її за останньою модою. Ну, а ти що?

— Як на мене, Фанні цілком заслуговує на відпочинок і задоволення, вона ж тяжко працювала, щоби нас виростити,— зауважила Софі.— Думаю, мені тоді залишиться крамниця.

— Яке щастя! — в'їдливо вигукнула Марта.— Послухай-но...

Але цієї миті два порожні стелажі для тістечок біля входу до кімнати роз'їхалися, і в проміжок поміж ними встромив голову підмайстерок.

— Здається, я почув твій голосок, Летті,— сказав він, усміхаючись водночас по-дружньому і грайливо.— Передай там, що вже допеклася нова партія.

Його присипана борошном кучерява голова знову зникла.

Софі подумала, що цей хлопець досить вродливий, їй закортіло запитати, чи це не він подобається Марті, але вона не встигла. Марта поспішно піднялася, продовжуючи говорити.

— Я мушу покликати дівчат, щоби віднести все до крамниці,— сказала вона.— Допоможи-но мені. Візьмися з того кінця... — вона потягнула на себе найближчий лоток, і Софі допомогла їй занести його в людну і гамірну крамницю.— Тобі треба щось із собою зробити, Софі,— пихкала Марта на ходу.— Летті весь час повторює, що не знає, як ти даєш собі раду без нас, ти ж без нашої допомоги не вмієш ставитися до себе з належною повагою... І вона права!

У крамниці лоток у них забрала пані Цезарі, схопивши його обома могутніми руками, голосно про щось розпорядилася, і за Мартою в комору метнулася вервичка людей, щоби принести нові лотки. Софі гукнула «до побачення!» і стала пробиватися до виходу. І далі забирати у Марти час було б неправильно. Крім того, Софі захотілося побути самій і подумати.

Вона помчала додому.

Уже почалися феєрверки, вони здіймалися з лугу над річкою, де був ярмарок, немовби змагаючись із блакитними вибухами над вежами Мандрівного Замку Хаула. Від того Софі ще більше відчула себе якоюсь ущербною, наче каліка.

Вона думала і думала над почутим від Марти, думала про це більшу частину наступного тижня, але так нічого і не добилася, крім іще більшої розгубленості і незадоволення. Виходило, що насправді все зовсім не так, як їй дотепер здавалося. Марта і Летті її просто ошелешили. Виявляється, всі ці роки вона їх ніскілечки не розуміла! Проте повірити, що Фанні саме така, якою її змалювала Марта, Софі все-таки не могла.

Часу на роздуми було скільки завгодно, тому що Бессі в належний час узяла відпустку, аби влаштувати весілля, і Софі залишилася практично одна. Фанні і справді дуже часто не було в крамниці (хтозна, вешталася вона чи займалася справами), а після Травневого свята торгівля сповільнилася.

Через три дні після розмови з Мартою Софі набралася хоробрості й запитала у Фанні:

— А можна мені вже одержувати платню?

— Звісно, любонько, адже ти стільки працюєш! — лагідно відповіла Фанні, поправляючи перед дзеркалом у крамниці капелюшок, прикрашений трояндами.

— Сьогодні ввечері я розберуся з рахунками, тоді й подивимось,— і вона втекла.

Так і не дочекавшись Фанні, Софі закрила крамницю і забрала додому доробляти решту сьогоднішніх капелюшків.

Спочатку Софі було соромно, що вона піддалася Мартиним словам, але коли Фанні так і не заговорила про платню — ні того вечора, ні протягом усього тижня,— Софі почала схилитися до думки, що Марта таки права.

— Можливо, мене справді використовують,— говорила вона черговому капелюшку, обтягаючи його червоним шовком і прикрашаючи восковими вишнями,— але хтось же повинен це робити, бо інакше в нас не буде капелюшків на продаж!

Вона закінчила цей капелюшок і взялася за наступний, дуже стильний, чорно-білий, і тут їй сяйнула зовсім нова думка.

— Ну і що, якщо в нас не буде капелюшків на продаж? — запитала Софі в капелюшка. Вона оглянула готові капелюшки, натягнуті на болванки, а також інші, звалені на купу,— вона ще мусила їх прикрасити.

— Що у вас доброго? — запитала вона їх.— Яка мені з вас користь? Ніякісінької!

У цю мить Софі була на волосок від того, щоби втекти з дому і вирушити на пошуки щастя, але вчасно згадала: вона ж найстарша, тож їй однаково нічого не світить. Вона зітхнула і взялася прикрашати чорно-білий капелюшок.

Наступного ранку вона знову була в крамниці зовсім сама, а крім того, вона знову була роздратована.

Раптом усередину ввірвалася молоденька дівчина, дуже проста на вигляд, крутячи за стрічки непоказний печеричний чепчик.

— Погляньте-но сюди! — закричала ця юна леді.— Ви сказали мені, що це точнісінько такий чепчик, як той, котрий був на Джейн Фер'є, коли вона зустріла свого графа! Брехня! Зі мною не сталося нічого подібного!

— І це не дивно,— відповіла Софі, від несподіванки не зумівши стриматися.— Якщо ви настільки немудра, що, маючи таке обличчя, носите такі чепчики, у вас не вистачить розуму і на те, аби помітити самого короля, навіть якби він у вас у ногах валявся,— якщо, звичайно, він не остовпіє від самого лише погляду на вас!

Юну леді заціпило. Потім вона жбурнула чепчиком у Софі й вискочила з крамниці. Софі акуратно прибрала чепчик у кошик для сміття. Їй чомусь майже до болю сперло у грудях дихання. Софі давно знала правило: втратиш терпіння — втратиш клієнта. Ну, а щойно Софі переконалася, що це — щира правда. Однак думка про те, наскільки це, виявляється, приємно, неабияк її спантеличила.

Одначе опам'ятатися Софі не встигла. Знадвору долинули скрип коліс та цокіт кінських копит, і в крамниці стало темно: вікно заступила карета. Задзвенів дзвоник, і в двері впливла напрочуд огрядна пані — Софі таких ніколи й не бачила. З плечей клієнтки спадала соболина накидка, а туго обтисле чорне плаття так і виблискувало діамантами.

Погляд Софі передусім прикував крилатий капелюх дами — він був оздоблений справжніми страусовими перами, пофарбованими так штудерно, що вони відтінювали рожеві, зелені й блакитні відблиски діамантів, але при цьому залишалися чорними. Отож це був дуже дорогий капелюх. Обличчя дами було продумано прекрасним. Горіховий відтінок волосся дуже молодив її, тільки от... Софі перевела погляд на молодого чоловіка, який увійшов у крамницю слідом за дамою, — і побачила рудуватого юнака, вбраного вкрай елегантно, але блілого і явно страшенно стривоженого. Він глянув на Софі з благанням і жахом. Юнак був набагато молодший від дами. Софі аж оторопіла.

— Панна Хаттер? — запитала дама голосом мелодійним, проте владним.

— Так, — відповіла Софі. Вигляд у юнака став іще стривоженіший. Імовірно, дама була його матір'ю.

— Я чула, ви продаєте просто божественні капелюшки, — проспівала дама. — Покажіть. Софі ще недостатньо опанувала себе, щоби наважитися на відповідь.

Вона вийшла назустріч клієнтці й стала демонструвати капелюшки. Жоден із них, звичайно, не відповідав розкішному вигляду дами, до того ж молодий чоловік не зводив із Софі погляду, і їй було страшенно ніяково. Чим швидше дама переконається, що тут для неї нічого немає, тим швидше ця пара звідси нарешті піде. Скориставшись порадою Фанні, Софі почала із найневдаліших капелюшків. Дама відразу ж почала відкидати їх один за одним.

— Просто чарівно, — фиркнула дама на адресу рожевого чепчика.

— Травнева троянда, — обізвала вона ядучо-зелену соломку.

А про вуаль із блискітками заявила:

— Загадковий вигляд. Як банально. А що ви ще можете запропонувати?

Софі подала їй шикарний чорно-білий капелюшок — єдиний, котрий міг бодай трішки зацікавити таку розкішну даму.

Дама презирливо оглянула капелюшок.

— Такий убір не личитиме геть нікому. Ви даремно забираєте в мене час, панно Хаттер.

— Я роблю це тільки тому, що ви прийшли до мене в крамницю і попросили показати капелюшки, — заперечила Софі. — Бачите, пані, це маленька крамниця в маленькому містечку. Навіщо вам було взагалі... — тут молодий чоловік, що стояв за спиною дами, зойкнув і замахав руками, немовби намагаючись перестерегти Софі, — ...завдавати собі клопоту і заходити сюди? — закінчила Софі, і їй стало цікаво, що ж тепер буде.

— Я завжди завдаю собі клопоту, щоби покарати тих, хто непоштиво поводить себе з Відьмою Пустирищ, — жорстко, з металом у голосі, проговорила дама. — Мені чимало доводилося чути про вас, панно Хаттер, і мені не до вподоби ні конкуренція, ні ваші

настрої. Я прийшла, щоби зупинити вас. Ось вам! — і вона простягнула руку та махнула нею перед лицем Софі.

— Ви хочете сказати, що ви і є Відьма Пустирищ? — здригнулася Софі. Від жаху і здивування в неї щось сталося з голосом.

— Так,— відповіла дама.— І нехай це навчить вас не лізти в мої справи.

— А хіба я в них лізла? Це якась помилка! — прокректала Софі. Тепер молодий чоловік дивився на неї з непідробним жахом, але вона не розуміла, чому це так.

— Ніяка це не помилка, панно Хаттер,— сказала Відьма.— Ходімо, Гастон! — вона повернулася і попливла до виходу.

Поки юнак запобігливо відкривав перед Відьмою двері, та знову обернулася до Софі.

— До речі, ви не зможете нікому розповісти про те, що вас зачарували,— додала вона. Двері за нею бамкнули, немов похоронний дзвін.

Софі поторкала обличчя, щоби дізнатися, що так вразило молодого чоловіка. Пальці намацали м'які зморшки. Софі подивилася на руки. Вони теж були всі в зморшках і страшенно кістляві, з роздутими венами на тильному боці та вузлуватими пальцями. Софі підбрала поділ сірої спідниці — й побачила висхлі худі литки і ступні, від яких черевики повипиналися горбами. Ці ноги належали не менш ніж дев'яносторічній бабі, і виглядали надто вже по-справжньому.

Софі кинулася до дзеркала — і з'ясувала, що тепер вона не може не шкутильгати. Обличчя в дзеркалі виявилося цілком спокійним, тому що нічого іншого вона і не сподівалася побачити. На Софі дивилося лице сухорлявої старої, виснажене, коричневувате, обрамлене рідкими пасмами сивого волосся. Софі побачила свої власні очі — жовті, сльозаві, причому вираз цих очей здавався досить-таки трагічним.

— Не переживай, бабцю,— сказала Софі своєму відображенню.— На вигляд ти цілком здорова. Крім того, тепер ти значно більше схожа на себе справжню.

Вона обміркувала своє становище цілком спокійно. Усе навколо теж стало якимось спокійним і відстороненим. Софі навіть не надто сердилася на Відьму Пустирищ.

— Звісно, якщо випаде нагода, треба буде з нею поквитатися,— сказала собі Софі.— Але взагалі-то якщо Летті з Мартою зуміли перевтілитися одна в другу, то і я зможу пожити в такому вигляді. Проте залишатися мені тут не можна. Фанні мій вигляд би приголомшив.

Що ж. Це сіре плаття цілком придатне, аби у ньому ходити, однак іще треба взяти мою шаль та що-небудь поїсти.

Софі пошкутильгала до дверей крамниці й акуратно повісила на них табличку «Зачинено». Її суглоби рипіли на ходу. Йти доводилося повільно. Однак Софі

з полегшенням виявила, що вона вельми міцна стара. Софі зовсім не почувалася слабкою чи хворою — тільки скутою.

Софі прошкутильгала за шаллю й накинула її на голову і плечі, як то роблять старі жінки, а потім почовгала в дім, узяла гаманець, в якому було кілька монет, кусень хліба і трохи сиру.

Вона вийшла за поріг, акуратно поклала ключ у звичайну схованку і зашкутильгала по вулиці, дивуючись, як це вона досі така спокійна.

На якусь мить вона замислилася, чи не сходити їй попрощатися з Мартою. Однак Софі непокоїла думка, що Марта її не впізнає. Простіше було просто піти. Софі вирішила, що напише сестрам, як тільки добереться туди, куди йде, і почовгала через луг, де був ярмарок, через міст, а тоді далі — у поля за рікою.

Стояв теплий весняний день. Софі виявила, що навіть перетворення на стару бабу не позбавило її здатності насолоджуватися краєвидом і травневими пахощами живоплотів, хоча, правду кажучи, краєвид трішки розпливався у неї перед очима. Та й спина почала боліти. Однак Софі вперто шкутильгала вперед, думаючи про те, що, як не крути, а ціпок був би у цій ситуації вельми доречним. Відтак вона позирала на паркани, повз які проходила, шукаючи поглядом якої-небудь розхитаної жердини.

Судячи з усього, очі в неї були вже не такі добрі, як дотепер. Десь через милю їй здалося, ніби вона бачить якусь тичку, але коли Софі нарешті дочовгала до тієї тички, виявилось, що це нижній кінець палиці. А на верхньому кінці палиці красувалося старе опудало, яке хтось пожбунив у чагарі. Софі підняла опудало. Замість обличчя в нього була зів'яла ріпа. Софі відчула до цього опудала якусь дивну симпатію. Вона не стала розбирати опудало на частини, щоби взяти собі ціпок, а застромила його між гілками. Тепер опудало хвацько височіло над кущем глоду, а обтріпані рукави на його тонких ручках-патичках майоріли на вітрі над парканом та торішнім сухостоєм.

— Ну ось,— сказала Софі. Власний надтріснутий старечий голос так її розсмішив, що вона раптом вибухнула деренчливо-скрипучим реготом.— Ні на що особливе ми з тобою вже не придатні, правда, друже? Може, якщо я прилаштую тебе там, де тебе бачитимуть, ти зможеш повернутися на своє поле.

Вона зашкутильгала далі, але тут їй спала на гадку одна річ, і вона повернулася.

— Якби я не була приречена на невдачу через своє родинне становище, ти б оце зараз ожив і допоміг би мені знайти своє щастя,— сказала вона опудалу.— Але однаково я бажаю тобі успіху.

Вона зробила ще декілька кроків, і її знов розібрав сміх. Що ж, мабуть, у неї таки справді трохи не всі вдома, зі старими жінками це часто трапляється.

Ціпок собі вона знайшла десь через годину, коли присіла на горбок перепочити і поїсти хліба із сиром. З живоплоту в неї за спиною долинав якийсь шум: придушений вереск, а тоді відчайдушні ривки, від яких із голоду облітали пелюстки. Софі опустилася на кістляві коліна, спробувала зазирнути крізь переплетіння листя, квітів і колючок у гущавину живоплоту — і виявила у заростях худючого сірого пса. Пес потрапив у безвихідь: в обв'язаній навколо його шиї мотузці якимось чином заплутався міцний ціпок, і цей ціпок намертво застряг між двома гілками, так що пес ледве міг рухатися. Його знетямлені від страху очі дивилися просто в обличчя Софі.

Дівчиною Софі боялася собак. Навіть тепер, будучи старою бабою, вона досить-таки занепокоїлася, помітивши націлені на неї два ряди гострих білих зубів у вищиреній пащі звіра. Але тої ж миті Софі сказала собі: «Навряд чи в моєму теперішньому становищі варто перейматися такими дрібницями»,— і намацала в кишені ножиці. Вона простягла руку з ножицями вглиб куща і спробувала розрізати мотузку на шиї пса.

Пес же зовсім очманів. Він сахнувся від неї, сіпнувся і загарчав. Але Софі й далі хоробро пиляла мотузку.

— Ти помреш від голоду або задихнешся, друже,— вимовила вона своїм надтріснутим старечим голосом,— якщо не даси мені розрізати цю мотузку. Взагалі-то я думаю, що хтось уже намагався тебе задушити. Напевно, саме тому ти так сахаєшся.

Мотузка була обмотана навколо собачої шиї надзвичайно туго, до того ж ціпок жахливо в ній позаплутувався. Софі довелася досить довго орудувати ножицями, поки нарешті мотузка розпалася, а пес вибрався з полону.

— Хочеш хліба із сиром? — запитала у нього Софі. Але пес тільки загарчав на неї, протиснувся на протилежний бік живоплоту і зник.

— Така-то мені від тебе вдячність! — дорікнула Софі, потираючи занімілі руки.— Ну що ж... Проте хоч-не-хоч, а подарунок ти мені залишив!

Вона витягла з кущів злощасний ціпок — і з радістю виявила, що це справді ціпок для прогулянок, прекрасно відполірований і оббитий залізом.

Софі доїла хліб та сир і попрямувала далі.

Схил ставав дедалі крутішим, тож ціпок виявився дуже до речі.

Софі бадьоро дріботіла вперед, на ходу балакаючи з ціпком. Зрештою, старі часто розмовляють навіть самі із собою.

— Оце вже дві зустрічі,— казала вона.— Дві зустрічі — й ані на шеляг чарівної винагороди. Жодної користі з жодної з них. Зрештою, ти — хороший ціпок. Я не нарікаю. Але я впевнена, що мала би бути і третя зустріч, хоч і не знаю, чарівна вона буде чи ні. Взагалі-то я наполягаю на ще одній зустрічі! Цікаво, яка вона буде.

Третя зустріч сталася аж надвечір, коли Софі вже по-справжньому заглибилася в пагорби.

Путівцем їй назустріч ішов, насвистуючи, якийсь сільський житель. «Пастух,— вирішила Софі,— мабуть, загнав овець у кошару і повертається додому». Це був симпатичний парубійко років сорока. «От тобі й маєш! — сказала собі Софі.— Ще сьогодні вранці я вважала б його зовсім старим! Це ж треба, як міняється точка зору!»

Коли пастух побачив Софі, яка бурмотіла щось собі під ніс, він гречно поступився їй дорогою, притиснувшись спиною до живоплоту, і дуже сердечно привітався із нею:

— Доброго вечора, матусю! Далеко йдете?

— Матусю? — здивувалася Софі.— Я вам не матуся, юначе!

— Це всього лише гречне звертання,— пробелькотів пастух, ще сильніше втискаючись у живопліт.— Я просто хотів поштиво поцікавитися, чи далеко вам іще йти, побачивши, що ви так пізно прямуєте в гори. Ви ж не встигнете в Апер-Фолдинг до заходу сонця, правда?

Софі над цим якось іще не замислювалася. Вона зупинилася на стежці й поринула у задуму.

— Байдуже,— сказала вона, звертаючись почасти до себе самої.— Коли вирушаєш на пошуки щастя, то радше перестаєш зважати на дрібниці.

— Та що ви таке кажете, матусю! — вигукнув пастух. Він уже обминув Софі, і від цього йому явно полегшало.— Нехай, але я однаково бажаю вам щастя, матусю, якщо тільки, звичайно, ваше щастя не в тому, щоби наводити пристрій на чужу худобу! — і пастух рушив униз схилом — дуже широкими кроками, майже бігцем.

Софі обурено глянула йому вслід.

— Він подумав, ніби я відьма! — поскаржилася вона ціпкові.

Ні з того ні з сього Софі чомусь захотілося налякати пастуха, крикнувши йому вслід якусь гидоту, але це було би негречно. Софі рушила по схилу пагорба вгору, весь час бурмочучи собі під ніс.

Невдовзі живоплоти скінчилися, почалися голі узбіччя, а ще далі відкрилися зарості вересу, за якими виднілися крутосхили, порослі жовтою шелестливою травою. Софі похмуро йшла вперед. Її вузлуваті старі ноги сильно розболілися, а крім того, почали боліти і спина, і коліна. Софі так стомилася, що перестала бурмотіти і просто шкутильгала, задихаючись, доки сонце не опустилося зовсім низько. І раптом Софі чітко усвідомила, що більше не зможе ступити ні кроку. Вона гепнулася на придорожній камінь і замислилася, що ж їй тепер робити.

— Зручне крісло — оце й усе, що мені зараз потрібно для щастя! — видихнула вона.

Камінь виявився чимось на кшталт оглядового майданчика, з якого Софі відкривалася чудова панорама на пройдений нею шлях. Перед Софі в променях призахідного сонця розляглася мало не вся Долина — з її полями, огорожами і живоплоти, вигин ріки, розкішні вілли багатіїв, дахи яких сліпучо виблискували серед садів,— аж до синіх гір, що виднілися ген далеко.

Унизу розкинувся Маркет-Чіппінг. Софі бачила добре знайомі їй вулиці. Ось Ринкова площа, а ось і кондитерська Цезарі. Здавалося, вона могла б кинути камінчик у комин будинку по сусідству з капелюшною майстернею.

— Як це, виявляється, близько! — невдоволено сказала Софі своєму ціпкові.— Стільки пройти — і все заради тою, щоби опинитися над своїм же власним дахом!

Сонце сідало, і на камені стало холодно. Неприємний вітер, здавалося, дув із усіх боків, хоч як Софі не намагалася від нього сховатися. Вона зловила себе на тому, що все більше і більше думає про крісло біля каміна,— а ще про п'їтму і диких звірів. Але навіть якби вона зараз пішла назад у Маркет-Чіппінг, то добралася б туди допіру глибокої ночі. Відтак із таким же успіхом, очевидно, можна йти уперед. Вона зітхнула і піднялася, скриплячи суглобами. Це було жахливо. У неї геть усе боліло.

— Я навіть не уявляла, з чим доводиться миритися старим людям! — просапала Софі, з натугою піднімаючись на пагорб.— Зрештою, не думаю, щоби мене з'їли вовки. Я для них надто суха і кістлява. Хоч якась розрада!

Швидко смеркалося, вересовища стали сірувато-блакитними. Вітер посилювався. Кректання Софі і хрускіт її суглобів голосно відлунювали в неї у вухах, тож до неї не відразу дійшло, що не все це скрипіння і сапання йде від неї. Вона підняла голову і підсліпувато примружила очі. Через Пустирище зі скреготом і гуркотом на неї сунув Мандрівний Замок чарівника Хаула. З-за його чорних зубчастих мурів у небо били хмари чорного диму. На вигляд замок був високий, прямовисний, важкий, бридкий — і справді лиховісний.

Софі сперлася на ціпок і почала за ним спостерігати. Вона навіть не дуже злякалася, їй було радше цікаво, як він пересувається. Але головна думка, яка крутилася в цю мить у її голові, була про те, що весь цей дим неодмінно свідчить, що десь за високими чорними стінами Мандрівного Замку палає велике вогнище.

— Ну скажи, а чому б і ні? — запитала вона в ціпка.— Навряд чи чарівникові Хаулу для його колекції аж настільки потрібна моя душа. Він же викрадає тільки молоденьких дівчат!

Вона підняла ціпок і владно помахала ним у бік замку.

— Стій! — закричала вона.

Мандрівний Замок слухняно зупинився — з гуркотом і скреготом — десь за п'ятдесят футів вище по схилу. Софі не без вдячності пошкутильгала до нього.

Розділ третій, у якому Софі потрапляє в Мандрівний Замок й укладає одну угоду

У чорній стіні, найближчій до Софі, виднілися величезні чорні двері, тож вона бадьоро зашкутильгала туди. Зблизька Мандрівний Замок виявився ще бридкішим, ніж здалеку. Для такої ширини він був явно зависокий, до того ж мав неправильні обриси. Наскільки Софі могла розрізнити в дедалі густішій пільмі, замок було збудовано з великих каменів, чорних, як вугілля, і так само, як і вугілля, різного розміру та форми. Коли Софі підійшла ближче, від стін на неї війнуло холодом, однаке цим Софі годі було злякати. До того ж вона згадала собі про крісло коло каміна, відтак нетерпляче простягнула руку до дверей.

Рука не змогла їх торкнутися. Якесь невидима стіна зупинила її приблизно за фут від дверей. Софі роздратовано потяглася до неї пальцем. Коли їй знову нічого не вдалося, вона потяглася ціпком. Очевидячки, невидима перешкода закривала двері повністю: від найвищої частини, куди Софі могла дотягтися лише ціпком,— і до порога, з-під якого вибивався прим'ятий верес.

— Відчинись! — прокректала Софі.

На невидиму стіну це не справило жодного враження.

— Ну гаразд,— сказала Софі.— Я знайду, де в тебе чорний хід.

Вона зашкутильгала до рогу Мандрівного Замку ліворуч від неї, бо він був і ближче, і трішки нижче по схилу. Але повернути за ріг їй не вдалося. Невидима стіна знову зупинила її, як тільки вона порівнялася з нерівними наріжними каменями. Отут уже Софі, навіть і не намагаючись стриматися, вимовила слово, якого навчилася від Марти, і яке не годиться знати ні бабусям, ні юним дівчатам, і зашкутильгала схилом угору, проти годинникової стрілки, до правого рогу Мандрівного Замку. Перешкоди там не виявилось. Софі обійшла за цей ріг і вперто зашкутильгала до других великих чорних дверей, рівно посередині стіни замку.

Перед цими дверима теж була невидима перешкода.

Софі сердито зиркнула на двері.

— Як на мене, це вкрай негостинно,— сказала вона.

З-за зубчастої стіни на неї бухнув чорний дим. Софі закашлялася. Тепер вона розлютилася вже по-справжньому. Вона була стара і слабка, їй було холодно, все її тіло боліло.

Надходила ніч, а Мандрівний Замок стояв собі перед нею і бухкав димом.

— От я наскаржуся на тебе Хаулу! — заявила Софі і сердито вирушила до третього рогу. Там перешкоди теж не було — очевидно, замок треба було обходити проти годинникової стрілки.

У третій стіні, трохи збоку, виднілися ще одні двері. Ці двері були набагато менші й обшарпаніші, ніж двоє перших дверей.

— Ага, ось, нарешті, і чорний хід! — видихнула Софі.

Але тільки-тільки Софі добралася до цих дверей, як Мандрівний Замок знову почав рухатися. Земля задрижала. Стіна затряслася і заскрипіла, і двері почали віддалятися від Софі.

— Не смій! — закричала Софі. Вона підбігла до дверей і стала люто гамселити в них ціпком.

— Відкривайся! — загорлала вона що мала сили.

Двері різко відчинилися всередину, при цьому і далі відпливаючи кудись убік. Софі люто зашкутильгала вслід за ними і все-таки приноровилася поставити на поріг одну ногу. Вона стрибнула, нога зірвалася, отож Софі стрибнула знову, а чорні камені навколо дверей затряслися і заскрипіли, тому що Мандрівний Замок, рухаючись по нерівному схилу, почав набирати швидкість. Зненацька Софі зрозуміла, чому він такий кособокий. Як на те, взагалі дивно, що він ще досі не розвалився.

— Не можна ж так обходитися з власним будинком! — обурено простогнала Софі, з натугою пропихаючись усередину. Щоби не випасти, їй довелося закинути ціпок усередину і зависнути на дверях.

Трохи віддихавшись, Софі виявила, що просто перед нею хтось стоїть — і також тримається за двері. Він був на голову вищим від Софі, але вона відразу зрозуміла, що то ще зовсім дівчак, лише трішки старший від Марти. І цей шмаркач, судячи з усього, хотів зачинити двері й випхати її, Софі, назад, у ніч, із теплої, світлої, чудової кімнати, яку вона встигла помітити за спиною у дівчака.

— Спробуй-но тільки вигнати мене, хлопче! Що за нахабство! — вигукнула Софі.

— Та я й не збирався вас виганяти, — протестував він. — Просто поки ви тут, я не можу зачинити дверей! А вам, взагалі, чого треба?

Софі зазирнула за спину хлопця. З балок стелі звисали всілякі дивні штукенції, хтозна, чи не чаклунські: гірлянди цибулин, пучки трав і зв'язки невідомих висушених корінців. Було в кімнаті й відверто чаклунське приладдя: книги в шкіряних палітурках, вигадливі пляшки, колби й реторти, і навіть старий, побурілий, вищирений людський череп.

А з протилежного боку Софі вгледіла вогнище, в якому ледь помітно палахкотів племінець. Судячи з диму назовні, вогню мало би бути значно більше, але ж це, напевно,

всього лише яка-небудь комірчина Мандрівного Замку. Пломінець саме дійшов до рожевуватого саява з блакитними язичками, які витанцьовували на полінах, а поруч із ним — у найтеплішому і найзатишнішому місці — розташовувалося низьке крісло з подушкою, і все це було для Софі значно важливішим, аніж усякі там дими.

Софі відштовхнула хлопчика і впала у крісло.

— Ось воно, моє щастя! — сказала вона, влаштовуючись якомога зручніше.

Софі відчувала справжнє блаженство. Вогонь зігрівав заціпенілі ноги, крісло підпирало спину, і вона вирішила, що якщо комусь раптом спаде на думку зрушити її зараз із місця, для цього знадобиться надзвичайно могутня і вкрай войовнича магія.

Хлопчик закрив двері. Потім він підібрав з підлоги ціпок Софі й запобігливо приставив його до крісла. Софі виявила, що рух Мандрівного Замку по пагорбах тут зовсім не відчувається: ані віддаленого гуркоту, ані найменшого здригання. Чудасія!

— Скажи чарівникові Хаулу, — звеліла вона хлопчикові, — що цьому Мандрівному Замку подорожувати, на мою думку, просто небезпечно — він же на ходу може розвалитися!

— Замок зачарований, він не розвалиться, — запевнив її хлопчик. — А крім того, вибачте, Хаула зараз немає вдома.

Софі вирішила, що це добра новина.

— А коли він повернеться? — дещо стривожено запитала вона.

— Тепер уже не раніше, ніж завтра вранці, — відповів хлопчик. — А що вам треба? Може, я зможу вам допомогти? Я підмайстер Хаула, мене звати Майкл.

— Боюся, що допомогти мені зможе тільки сам чарівник Хаул, — поспішно і твердо сказала Софі. До того ж, швидше за все, це було щирою правдою. — Я почекаю, якщо ти не проти.

Було очевидно, що насправді Майкл проти. Він безпорадно тупцяв над Софі, яка примостилася в кріслі.

Щоб раз і назавжди втовкмачити йому, що простому хлопчиськові-підмайстру її звідси вигнати не вдасться, Софі заплющила очі і вдала, начебто спить.

— Передай йому, що мене звати Софі, — пробурмотіла вона.

А тоді додала — для певності:

— Баба Софі.

— Та вам же доведеться всю ніч тут сидіти, — розгубився Майкл.

Оскільки саме цього Софі й хотілося, вона прикинулася, ніби не чує. Зрештою, вона і справді провалилася в дрімоту. Адже все це ходіння її страшенно виснажило. Тоді Майкл залишив її у спокої і відійшов до столу, на якому горіла лампа.

«Хоч є де переночувати,— сонно подумала Софі.— Нехай і під не зовсім чесним приводом. Раз цей Хаул такий негідник, обдурити його, мабуть, невеликий гріх».

Насправді ж до того часу, коли Хаул повернеться і почне щось казати, Софі мала намір опинитися якнайдалі звідси. Вона нишком, напівсонними очима, зиркнула на підмайстра. Дивно — таке ввічливе, миле хлоп'я. Адже вона, Софі, ввірвалася сюди справді досить грубо. Він же ні словом їй не дорікнув. Напевне, Хаул тримає свого підмайстра в тугій вузді. Щоправда, Майкл нічим не нагадував виснаженого раба. Це був високий темноволосий хлопчина з приємним, відкритим обличчям, ще й одягнений вельми пристойно. Щиро кажучи, якби Софі на власні очі не бачила, як обережно він наливає зелену рідину з вигадливої пляшки у колбу, наповнену загадковим чорним порошком, вона б вирішила, що це син процвітаючого фермера. Як дивно!

«Із чарівниками, одначе, завжди все дивно»,— подумала Софі. А в цій кухні — чи то майстерні? — було напрочуд затишно і спокійно. Софі нарешті гарненько заснула, і навіть почала посапувати.

Вона не прокинулася навіть тоді, коли на столі щось спалахнуло і пролунав приглушений гуркіт, а тоді коротке негарне слово, що його Майкл поспішно проковтнув.

Вона не прокинулася і тоді, коли Майкл, облизуючи обпалені пальці, вирішив облишити чаклунство до ранку і вийняв із шафки хліб та сир.

Вона не ворухнулася, коли Майкл зі страшним грюкотом скинув її ціпок, тому що перегнувся через крісло, щоби дістати і підкинути у вогонь поліно, і навіть коли Майкл, зазирнувши у відкритий рот Софі, сказав у бік вогнища:

— У неї всі зуби цілі. Отже, це не Відьма Пустирищ.

— Якби це була вона, я би її не впустив,— сердито відгукнувся голос із вогнища.

Майкл знизав плечима, підібрав ціпок Софі та знову запобігливо поставив його на місце. Потім він не менш запобігливо підклав у вогнище наступне поліно і пішов спати кудись нагору.

Серед ночі Софі прокинулася від того, що біля неї хтось захропів. Вона не без роздратування підскочила — і виявила, що хропіла вона сама. Софі здавалося, що спала вона не довше ніж хвилику, але за цю хвилику Майкл устиг зникнути і прихопив із собою лампу. Ясна річ, учень чарівника навчається цього упродовж першого ж тижня. А вогонь у вогнищі тим часом уже майже згас. Він неприємно дрижав і потріскував.

У спину Софі повіяло холодним протягом.

Софі пригадала, що перебуває в замку чарівника, а також зненацька виразно усвідомила, що десь зовсім поруч, на столі, лежить людський череп.

Софі здригнулась і роззирнулася навколо, з натугою покрутивши задубілою старою шиєю. Однак довкола себе побачила лише темряву.

— А чому б це нам не зробити вогонь яскравішим?... — проговорила вона.

Деренчливий голос пролунав нітрохи не голосніше, ніж потріскування вогнища. Софі здивувалася. Вона думала, що її голос луною прокотиться просторими залами замку. Зате поруч із нею виявився кошик дров. Софі простягнула руку і кинула у вогонь одне з полін, від чого у комин зметнувся цілий вихор синьо-зелених іскор. Софі підклала у вогнище ще одне поліно і відкинулася в кріслі, не втримавшись, однак, щоб не зиркнути — таки справді дещо нервово — через плече, тому що багрянні відблиски полум'я затанцювали на відполірованому до блиску черепі. Кімнатка виявилася зовсім крихітною. У ній не було нікого, крім черепа і Софі.

— Він уже обома ногами в могилі, а я — поки що тільки однією, — потішила себе Софі.

Вона повернулася до вогнища, в якому тепер палахкотіло яскраве синьо-зелене полум'я.

— Мабуть, у дереві була якась сіль, — пробурмотіла Софі.

Вона всілася якомога зручніше, поклавши вузлуваті ноги на коминкові ґрати, примостила голову в куточку крісла, і почала сонно розмірковувати, що їй потрібно зробити вранці.

Однак Софі дещо відволікало те, що у вогні їй почало ввижатися чиєсь невиразне обличчя.

— Вузьке блакитне лице, — зашепотіла Софі собі під ніс, — дуже довге і вузьке, з тонким блакитним носом. Оті кучеряві зелені язички зверху — достоту волосся. А що, як я не піду, поки не повернеться Хаул? Гадаю, чарівники вміють знімати закляття. Оті багрянні вогники внизу — зовсім як рот. Ну й страшнючі в тебе зуби, мій друже. А замість брів у тебе два зелені пучки полум'я...

Що найцікавіше, у всьому вогнищі було тільки два острівці жовтогарячого вогню — якраз під зеленими бровами, нібито очі, а посередині кожного з них яскріли багрянні відсвіти. Софі ввижалося, що вони дивляться на неї, як справжні зіниці.

— З іншого боку, — вела далі Софі, дивлячись на жовтогарячі вогники, — щойно закляття буде знято, не встигну я й оком моргнути, як він з'їсть моє серце.

— А ти не хочеш, щоби твоє серце з'їли? — поцікавилася полум'я.

Софі не сумнівалася: з нею заговорило саме полум'я. Софі чудово бачила, як багряно-синій рот вогненного обличчя рухається у такт словам. Голос у нього був чимось схожий на голос Софі — такий же надтріснутий, як і в неї, до того ж у цьому голосі поскрипувало і стугоніло палаюче дерево.

— Звичайно ж, не хочу,— відповіла Софі.— А хто ти?

— Вогненний демон,— пояснив багряний рот.

У його голосі було більше скигління, ніж поскрипування, коли він додав:

— Я прив'язаний до цього вогнища за умовами угоди. Я не можу звідси нікуди зрушити! — тут його голос знову став зухвалим і тріскучим.— Ну, а як щодо тебе? Я бачу, що на тебе накладено закляття.

Це остаточно позбавило Софі сонливості.

— То значить, ти це бачиш! — вигукнула вона.— А зняти закляття ти можеш?

Запала тиша — гаряча і палахка, жовтогарячі очі на вогненному обличчі демона оглянули Софі від голови до ніг.

— Сильне закляття,— врешті-решт сказав демон.— Як на мене, це скидається на роботу Відьми Пустирищ.

— Так воно і є,— сказала Софі.

— Але справа не тільки в цьому,— протріщав демон.— Я розрізняю в цьому заклятті два шари. Ну і, як я бачу, ти нікому не можеш про це розповісти. Ну, хіба що тому, хто й так уже про це знає.

Він ще трохи подивився на Софі.

— Мені треба було б дослідити твоє закляття,— сказав він трохи згодом.

— А скільки часу це займе? — запитала Софі.

— Та, мабуть, трохи займе. Або трохи більше, ніж трохи,— відповів демон.

І додав, м'яко і вкрадливо мерехтячи:

— А чи не уклала би ти зі мною угоду? Я зніму з тебе закляття, якщо ти погодишся розірвати угоду, яка мене зв'язує.

Софі насторожено вдивилася у вузьке блакитне обличчя демона. Вигляд у нього, коли він робив цю пропозицію, був явно підступний. У всіх книжках, які Софі доводилося читати, говорилося, наскільки небезпечно укласти будь-які угоди з демоном. До того ж не було ніяких сумнівів у тому, що цей демон надзвичайно злий. Узяти хоча б ці його довжелезні багряні зуби...

— А ти це чесно? Зовсім чесно? — поцікавилася вона.

— Ну, не зовсім,— зізнався демон.— Але хіба тобі хочеться залишатися в такому вигляді до самої смерті? Я думаю, що це закляття скоротило тобі життя років десь так на шістдесят.

Думати про це було огидно, тому досі Софі намагалася уникати цієї думки.

Проте ця думка якраз усе і змінювала.

— А що, твоя угода — вона з чарівником Хаулом, так? — запитала Софі.

— Авжеж,— сказав демон.

У його голосі знову почулося скигління.

— Я прикутий до цього вогнища і не можу відсунутися далі, ніж на фут. Я змушений виконувати більшу частину тутешньої магії. Я повинен утримувати Мандрівний Замок, переміщати його і влаштовувати різні спецефекти, щоби відлякувати людей, а також робити все інше — все, що тільки забажає Хаул. А Хаул, щоби ти знала, зовсім безсердечний.

Софі не треба було пояснювати, що Хаул безсердечний. З іншого боку, цей демон, швидше за все, нітрохи не кращий.

— А ти що, зовсім нічого не маєш із цієї угоди? — поцікавилася Софі.

— Ну, якби я нічого з неї не мав, я б і не став її укладати,— відповів демон із сумовитим мерехтінням.— Але якби я знав, як воно буде, то нізащо би на це не погодився. Мене експлуатують.

Попри всю свою упередженість, Софі відчула, що їй шкода демона. Вона згадала, як робила капелюшки для Фанні, поки Фанні гуляла містом.

— Добре,— сказала вона.— Які умови угоди? Як мені її розірвати?

Синє обличчя демона перетнула нетерпляча багряна усмішка.

— То ти згодна укласти угоду?

— Якщо ти погоджуєшся зняти з мене закляття,— відповіла Софі з непереборним відчуттям, що сказала щось абсолютно фатальне.

— Значить, ми домовилися! — вигукнув демон, і його довгасте обличчя злетіло аж попід комин.— Я зніму з тебе закляття, коли ти розірвеш мою угоду. Обіцяю, тої ж таки миті!

— Ну, то скажи мені, як її розірвати,— зажадала Софі.

Жовтогарячі вогники блимнули на неї, а тоді відвели погляд.

— Не можу. За нашою з ним угодою, ні я, ні чарівник Хаул не маємо права розкрити головну умову цієї угоди.

Софі зрозуміла, що її обвели круг пальця. Вона уже відкрила рот, збираючись повідомити демона, що, в такому разі, він може просидіти у своєму вогнищі до судного дня.

Демон збагнув, що в неї крутиться на язичі.

— Не поспішай відмовлятися! — протріщав він.— Ти все зрозумієш, треба тільки уважно дивитися і слухати! Благаю тебе, постарайся! Час показав, що ця угода не принесла нам із Хаулом нічого доброго! А свого слова я завжди дотримую! Зрештою, вже сам факт, що я отак тут стирчу, свідчить, що я справді дотримую слова!

Демон говорив цілком серйозно, і при цьому він схвильовано підскакував на полінах. Софі знову йому поспівчувала.

— Але якщо мені треба дивитися і слухати, виходить, мені доведеться залишитися тут, у Мандрівному Замку Хаула,— запротестувала вона.

— Усього лише десь на місяць! І не забувай, що мені ж також потрібен час на те, щоби дослідити твоє закляття! — благально промовив демон.

— Ну, але як я зможу пояснити йому, чому я тут? — запитала Софі.

— Придумаємо що-небудь! Хаул у справах зазвичай зовсім безпорадний... Знаєш,— додав демон з лютим сичанням,— він настільки поглинутий самим собою, що майже не помічає того, що робиться довкола нього. Ми зможемо водити його за носа весь час, поки ти залишатимешся тут.

— Ну, добре,— згодилася Софі.— Я залишуся. А ти придумай для мене відмовку.

Вона зручно вместилася в кріслі, демон же взявся думати. Думав він уголос, бурмочучи з потріскуванням і мерехтінням, і це нагадало Софі, як вона розмовляла з ціпком по дорозі до Мандрівного Замку. Від отих думок вогонь розгорівся з таким радісним і могутнім ревінням, що Софі знову задрімала. Вона пам'ятала, що демон запропонував їй кілька варіантів. Софі пригадувала, що кивала у відповідь на ідею прикинутися нововіднайденою двоюрідною тіткою Хаула і на дві інші ідеї, притягнуті за вуха ще відвертіше, але спогади ці були надто невиразні. Демон врешті-решт навіть заспівав якусь тиху мерехтливу пісеньку. Нічого схожого на цю мову Софі ніколи не чула — принаймні вона думала, що не чула, поки не вловила в ній слово «горщечок», надзвичайно виразно повторене кілька разів,— причому звучала пісенька неймовірно сонно. Софі міцно заснула, з невиразною підозрою, що саме зараз її зачаровують, а не тільки розважають, але це її не вельми турбувало. Зовсім скоро вона звільниться від закляття...

Розділ четвертий, у якому Софі виявляє кілька дивних речей

Коли Софі прокинулася, вона була вся залита денним світлом. Оскільки Софі твердо пам'ятала, що ніяких вікон у Мандрівному Замку не було, то спочатку подумала, що заснула за прикрашанням капелюшків — і їй приснилося, ніби вона пішла з дому.

Вогонь у вогнищі перед нею майже згас, залишилися тільки блідо-рожеві рожеві жарини і сизий попільць, і це ще раз переконало її у тому, що вогненний демон їй просто-на-просто приснився.

Однак перша ж спроба поворухнутися засвідчила, що деякі речі їй аж ніяк не приснилися. Усі кості Софі голосно затріщали.

— Ой! Як боляче! — вигукнула Софі — й почула свій слабкий і надтріснутий голос.

Софі провела вузлуватими пальцями по лиці — й намацала зморшки. Тут з'ясувалося, що весь учорашній день вона перебувала в шоковому стані. Тільки тепер Софі посправжньому розлютилася на Відьму Пустирищ за те, що вона з нею зробила,— страшенно, неймовірно розлютилася.

— Ходить по крамницях і зачаровує ні в чому не винних людей! — закричала Софі.— Ну, я їй іще покажу!

Злість змусила її різко схопитися на ноги, під акомпанемент потріскування і скрипіння у вогнищі, і пошкутить до одного з вікон. На превелике здивування Софі, за вікном виявилося приморське містечко. Вона побачила круту немощену вуличку, вздовж якої стояли невеличкі й убогі на вигляд хатинки, а з-над їхніх дахів стриміли щогли. За щоглами Софі розгледіла море, яке виблискувало під сонячним промінням. Море вона бачила вперше в житті.

— І де ж це я? — запитала Софі в черепа, який стояв на столі.— Ой, ні, друже, можеш не відповідати,— поспішно додала вона, згадавши, що це все-таки замок чарівника, і обернулася, щоби роздивитися кімнату.

Це була зовсім невеличка кімнатка з масивними чорними балками під стелею. При денному світлі стало видно, що тут неймовірно брудно. На кам'яних плитах підлоги виднілися плями жиру, за коминковими ґратами височіла купа попелу, а з балок звисало обліплене пилюкою павутиння. Навіть череп — і той густо вкривала пилюка. Софі машинально витерла його і пішла зазирнути в раковину — ген за столом.

Софі побачила, що раковина майже по вінця заповнена сірувато-рожевим слизом, а з рукомийника в неї скапує білий слиз, і її аж пересмикнуло. Очевидно, Хаула нітрохи не турбувало те, в якому свинарнику доводиться жити його слугам.

Решта Мандрівного Замку, судячи з усього, знаходилася за котримись із чотирьох низьких чорних дверей.

Софі відкрила найближчі, у стіні за столом.

За ними виявилася простора ванна кімната. Посуті, вона не посоромилася б навіть і найрозкішкішого палацу: тут не бракувало речей і аксесуарів на кшталт ватерклозета, душової kabіни, величезної ванни на пазуристих лапах і гігантських дзеркал. І в той же час тут було ще більше бруду, ніж у кімнаті. Софі здригнулася, зазирнувши у ватерклозет, її пересмикнуло від гидотного кольору ванни, потім вона сахнулася, побачивши пишну рослинність у душовій kabіні, і їй вдалося запросту уникнути вигляду власного зморщеного обличчя в дзеркалах, схованих за плямами і патьоками безіменних речовин. Самі ж ці безіменні речовини тіснилися на величезній полиці над ванною. Вони були

в слоїчках, коробочках, тюбиках і сотнях порваних коричневих пакетиків та паперових мішечків.

Зрештою, найбільший слоїк назву все-таки мав. Він називався «СУШИЛЬНИЙ ЗАСІБ», про що свідчили великі кривулясті літери. Софі навмання витягнула з полички один із пакетиків. На ньому було нашкрябано «ШКІРА», і Софі чимшвидше поклала його назад. На сусідньому слоїчку такими ж кривульками було нашкрябано «ОЧІ». А на одному з тюбиків було написано «ДЛЯ ГНИТТЯ».

— А він, видно, таки працює,— пробурмотіла Софі, з осторогою зазираючи в умивальник. Коли вона повернула синьо-зелений кран, імовірно, латунний, в умивальник потекла вода, і він став виглядати не настільки безнадійно. Софі сполоскала руки й обличчя, не торкаючись раковини, однаке скористатися «СУШИЛЬНИМ ЗАСОБОМ» вона все ж не наважилася. Отож Софі витерла руки об спідницю і вирушила до наступних чорних дверей.

Ці двері вели на хисткі дерев'яні сходи. Софі почула кроки десь нагорі й поспішно зачинила двері. Мабуть, вони вели всього лише кудись на горище. Софі зашкутильгала до наступних дверей. Тепер їй ходилося набагато легше. Софі помітила це ще вчора: вона таки справді ще нівроку міцна стара.

Треті двері виходили в убогий внутрішній двір, обнесений високими цегляними стінами. Там височів штабель дров, а попід стінами, мало не до самого верху, стриміли безладно накидані купи всілякого залізного непотребу: колеса, відра, шматки бляхи, дроти. Софі зачинила і ці двері, досить-таки здивована, бо цей двір аж ніяк не пасував до решти замку. Та й, зрештою, ніякого замку над цегляними стінами не було видно: вгорі синіло небо. Відтак єдине, що спало Софі на думку,— що це якраз і є та округла частина, куди вчора ввечері її не пустила невидима стіна.

Софі відчинила четверті двері, за якими виявилася всього лише комірчина для мітел, на ручках яких висіли два ще цілком пристойні, однаке геть запилюжені оксамитні плащі. Софі поволі причинила і ці двері. Відтак залишалися тільки двері в стіні з вікном — саме ті, в які Софі вчора ввійшла. Вона пошкутильгала до них і обережно їх відчинила.

Софі на мить завмерла, дивлячись, як за дверима поволі пропливає горбистий краєвид, як під порогом пригинається верес; вона відчувала, як вітер ворушить її поріділе волосся, і вслухалась у гуркіт і скрегіт великих чорних каменів. Тоді вона зачинила двері й підійшла до вікна.

За вікном Софі знову побачила приморське містечко. Причому це була ніяка не картинка. Жінка з будинку навпроти вимітала за поріг сміття. За дахом височіла щогла, на якій різкими ривками напиналося вітрило із сірого полотна. Саме цієї миті воно

наполохало зграйку чайок, які знялися у повітря і стали кружляти на тлі блискотливої морської синяви.

— Нічого не розумію,— звернулася Софі до черепа.

Та нараз їй здалося, що племінець уже майже погас, тому вона пішла і підклала у вогнище кілька полін, а тоді вигребла трохи попелу.

Між полінами затанцювали зелені язички полум'я, маленькі і кучеряві, а за ними вгору зметнулося подовгувате синє обличчя із зеленим вогняним чубом.

— Доброго ранку,— звернувся до неї вогненний демон.— Не забувай, що ми уклали угоду.

Значить, їй таки справді нічого не приснилося. Софі була не вельми тонкосльозою, але тут вона сіла в крісло і просиділа досить довго, дивлячись на вогненного демона, що тремтів і розпливався в неї перед очима, не звертаючи уваги на шум, який долинав згори. Цей шум, очевидно, мав означати, що Майкл уже прокинувся, а ще за кілька хвилин виявилося, що він стоїть коло Софі з трохи заклопотаним, а трохи сердитим виглядом.

— Ви все ще тут? — поцікавився він.— Чого вам треба?

Софі шморгнула носом.

— Я стара... — почала вона.

Однак більше вона нічого не змогла про себе сказати — власне, все сталося так, як і пообіцяла їй Відьма. Добре хоч, що вогненний демон сам про все здогадався.

— Ну, старість рано чи пізно трапиться з кожним із нас,— сухувато проговорив Майкл.— Може, ви хочете поснідати?

Софі зрозуміла, що вона таки справді дуже міцна стара.

Востаннє Софі підкріплялася хлібом із сиром учора в обід і встигла зголодніти як вовк.

— Авжеж! — вигукнула Софі, а коли Майкл пішов до буфету, вона підхопилася і зазирнула йому через плече, щоб побачити, що там є їстівного.

— Боюся, у нас тільки хліб із сиром,— ще сухіше промовив Майкл.

— Але ж там цілий кошик яєць! — здивувалася Софі,— А ото хіба не бекон? Та й випити чогось гарячого не завадить... Де у тебе чайник?

— Немає,— відповів Майкл.— У нас тільки Хаул уміє готувати.

— Я також умію готувати,— заявила Софі.— Зніми-но мені он ту сковорідку — і сам у всьому переконаєшся!

Вона потягнулася за великою чорною сковорідкою, яка висіла в буфеті на стінці, хоча Майкл усіляко намагався її втримати.

— Ви мене не зрозуміли,— сказав Майкл.— Це Кальцифер, вогненний демон. Він не схилить голови ні перед ким, окрім Хаула. Він не дозволить, щоби на ньому готували.

Софі обернулася і гостро глянула на вогненного демона. Він злісно блимнув у відповідь:

— Я не дозволю, щоби мене експлуатували!

— То ти хочеш сказати,— звернулася Софі до Майкла,— що тобі щоразу доводиться обходитися без теплого пиття, поки не повернеться Хаул?

Майкл ніяково кивнув.

— Тоді це тебе експлуатують! — сказала Софі.— Дай-но її сюди.

Софі вирвала сковорідку з Майклових рук (він нізащо не хотів її відпускати!), кинула в неї бекон, застромила в кошик з яйцями дерев'яну ложку — і з усім цим добром підійшла до вогнища.

— Ну, Кальцифере,— сказала вона,— годі комизитися. Нахилий голову.

— Ти мене до цього не змусиш! — протріщав вогненний демон.

— Ще й як змушу! — проскрипіла у відповідь Софі з тією люттю, яка частенько зупиняла навіть її сестричок у розпал бійки.— Тільки спробуй не послухатися — і я заллю тебе водою. Або візьму щипці — й заберу в тебе обидва поліна,— додала вона, з хрускотом у кістках опускаючись на коліна перед вогнищем.

Нахилившись, вона шепнула:

— А ще я можу розірвати нашу угоду або розповісти про неї Хаулу. Що ти на це?

— Прокляття! — засичав Кальцифер.— Майкле, чому ти її сюди впустив?!

Він став неохоче нахилияти своє блакитне обличчя, аж доки зверху не залишилося тільки декілька зелених язичків полум'я, що танцювали на полінах.

— Дякую,— сказала Софі і притиснула зелені язички полум'я важкою сковорідкою, щоби не дати Кальциферові знову піднятися.

— Сподіваюся, твій бекон пригорить,— здавлено огризнувся Кальцифер з-під сковорідки.

Софі вкинула в сковорідку тонко нарізаного бекону. Сковорідка була добра, тож розігрілася швидко. Бекон зашкварчав, відтак Софі довелося обгорнути руку спідницею, щоби не обпектися. Двері відчинилися, але через шипіння Софі цього не розчула.

— Не роби дурниць! — нагадала вона Кальциферові.— І не крути головою, бо мені ще треба вибити яйця.

— А, Хауле, привіт,— безпорадно вимовив Майкл.

При цих словах Софі обернулася — можливо, аж занадто поспішно — і стала розглядати господаря Мандрівного Замку. Високий зеленоокий юнак у напрочуд розкішному блакитному зі срібним шиттям костюмі завмер. Він навіть не встиг поставити у куток гітару.

Тим часом Софі порядкувала коло вогню і доволі-таки спокійно розглядала Хаула.

Хаул відкинув пасмо білявого волосся, яке спадало йому на очі, та, у свою чергу, став зацікавлено розглядати Софі. На його подовгастому вузькому обличчі з'явився здивовано-розгублений вираз.

— Хто ви така? — поцікавився Хаул. — Де я міг бачити вас раніше?

— Ви мене не знаєте, — впевнено збрехала Софі.

Врешті-решт, перша і єдина її зустріч із Хаулом була настільки короткою, що він заледве встиг назвати її сірою мишкою, — так що це можна було вважати правдою.

Софі припускала, що їй належало би подякувати долі за тодішню щасливу втечу, однак зараз, щиро кажучи, її займала лише одна думка: «Боже милостивий! Та цей чарівник Хаул, при всій його злостивості, — всього лише двадцятирічна дитина! Бути старою — надзвичайно корисна річ», — думала вона, перевертаючи бекон на сковорідці.

Софі радше погодилася б умерти, ніж дала би зрозуміти цьому джэнджуристому молодикові, що якраз вона і була тією дівчиною, яку він пошкодував на Травневому святі. Серця і душі тут ні при чому. Хаул ні про що не довідається.

— Вона каже, що її звати Софі, — пояснив Майкл. — Прийшла вчора ввечері.

— А як їй вдалося змусити Кальцифера нагнутися? — запитав Хаул.

— Вона мене залякала! — здушено і жалібно пропищав Кальцифер з-під шиплячої сковорідки.

— Це мало кому вдається, — замислено зауважив Хаул.

Він поставив гітару в куток, підійшов до вогнища, рішуче відсунув Софі набік — і запах бекону змішався із запахом гіацинтів.

— Кальцифер не любить, коли на ньому готує хтось, крім мене, — повідомив він, обгортаючи долоню довгим хвостом рукава, щоби взятися за ручку сковорідки. — Передайте мені, будь ласка, ще дві скибки бекону та шість яєць і розкажіть, навіщо ви сюди прийшли.

Софі дивилася на блакитний самоцвіт у вусі Хаула і передавала йому яйця по одному.

— Навіщо я сюди прийшла, юначе? — перепитала вона. Після всього, що вона побачила в Мандрівному Замку, відповідь здавалася очевидною. — Я прийшла, бо я ваша нова прибиральниця.

— Невже? — здивувався Хаул, розбиваючи яйця одною рукою і кидаючи шкаралупу у вогонь, де Кальцифер жадібно пожирав її, як пес, із гарчанням і цямканням. — А хто це сказав?

— Я це кажу, — відповіла Софі.

А тоді благочестиво додала:

— Я беруся навести тут лад, хоч мені, мабуть, і не вдасться виправити вашу зіпсовану душу.

— Хаул зовсім не зіпсований,— сказав Майкл.

— Зіпсований, зіпсований,— заперечив Хаул.— Ти забуваєш, Майкле, наскільки негідно я поведжуся навіть у цей момент!

Він різко повів підборіддям у бік Софі.

— Що ж, якщо вам настільки кортить бути корисною, добра жінко, то відшукайте ножі та виделки і поприбирайте зі столу.

Під столом виявилися високі табурети. Майкл повитягував їх звідти і почав згортати різний мотлох зі стільниці набік, щоби звільнити місце для ножів і виделок, які вийняв із шухляди в столі. Софі взялася йому допомагати. Вона, звичайно, аж ніяк не сподівалася, що Хаул їй зрадіє, але наразі він нічим не показав, що погоджується на те, аби вона залишилася після сніданку. Оскільки Майклові, очевидно, не треба було допомагати, Софі зашаркала до свого ціпка й повільно і досить демонстративно поставила його в комірчину для мітел. Коли й це не привернуло уваги Хаула, вона заявила:

— Якщо хочете, можете призначити мені місячний випробувальний термін.

Хаул не відповів нічого, крім: «Майкле, дай-но, будь ласка, тарілки»,— і піднявся, тримаючи в руках паруючу сковорідку.

Кальцифер розігнувся, причому аж ревонув від полегшення, і потягнувся вгору, злинувши аж під комин.

Тоді Софі зробила ще одну спробу приперти чарівника до стінки.

— Якщо мені доведеться цілий місяць тут прибирати,— сказала вона,— то я мушу знати, як виглядає і де знаходиться решта Мандрівного Замку. Бо тут я знайшла тільки цю кімнату і ванну.

На її превелике здивування, Майкл і чарівник вибухнули реготом.

Причину їхнього реготу Софі зрозуміла аж під кінець сніданку.

Їй так і не вдалося приперти Хаула до стінки. Судячи з усього, він узагалі не любив відповідати на будь-які запитання. Тоді Софі облишила його і запитала про те ж саме Майкла.

— Поясни їй,— сказав Хаул.— Може, тоді нарешті вона перестане доскіпуватися.

— Ніякої «решти замку» немає,— сказав Майкл.— Крім того, що ви вже бачили, є ще тільки дві спальні нагорі.

— Що?! — вражено вигукнула Софі.

Хаул з Майклом знову розреготалися.

— Мандрівний Замок винайшли Хаул і Кальцифер,— пояснив Майкл,— і тримається він завдяки Кальциферу. Всередині це просто старий будиночок Хаула в Портхавені, і тільки у цій частині він справжній, себто існує у дійсності.

— Але ж Портхавен — містечко, розташоване за багато миль звідси, біля самого моря! — вражено сказала Софі.— Як на мене, це нікуди не годиться! Чого ж тоді цей ваш величезний бридкий Мандрівний Замок гасає пагорбами над Маркет-Чіппінгом і лякає всіх його мешканців?

Хаул знизав плечима:

— А ви напрочуд безпосередня бабуса! Я досяг того щабля своєї кар'єри, коли змушений справляти на всіх належне враження як своєю могутністю, так і злостивістю. Змусити короля думати про мене добре я не в змозі. А торік я образив одну надзвичайно могутню особу, і тепер мені потрібно триматися якнайдалі від них обох.

Як на Софі, це був вельми своєрідний спосіб триматися якнайдалі, однак вона припустила, що у чарівників свої стандарти, не такі, як у звичайних людей.

Незабаром Софі виявила, що в Мандрівного Замку є й інші особливості. Вони саме закінчили снідати, і Майкл узявся складати тарілки в заляпану слизом раковину, коли почувся гучний глухий стукіт у двері.

Кальцифер бухнув полум'ям:

— Кінгсберійські двері!

Хаул, який зібрався іти до ванної, повернувся до дверей. Над дверима була вставлена в одвірок квадратна дерев'яна клямка, на кожній із чотирьох сторін якої стояла позначка фарбою. Зараз ручка була повернена вниз зеленою позначкою, однак Хаул, перш ніж відкрити на стукіт, повернув її вниз червоним.

Надворі стояв чоловічок у жорсткій білій перуці й у крислатому капелюсі поверх неї. Вбраний цей чоловічок був у золото і багрянець; у руках він тримав багато прикрашений стрічками жезл.

Чоловічок поклонився. Кімнату заповнив аромат гвоздики та флердоранжу.

— Його Величність Король переказує вам свої вітання. Він повелів передати вам плату за дві тисячі пар семимильних чобіт,— урочисто виголосив чоловічок.

За спиною посланця Софі встигла помітити обриси карети, яка стояла на вулиці, вщерть забудованій розкішними особняками з фресками і барельєфами; далі виднілися вежі, шпилі та куполи — настільки пишні, що Софі раніше навряд чи могла собі уявити таку красу. Вона аж пошкодувала, що посланцеві знадобилося так мало часу, щоби витягнути величезний шовковий гаманець, повний дзвінких — вочевидь, золотих — монет, а Хаулові — щоби прийняти гаманець, вклонитися і зачинити двері. Хаул повернув

квадратну клямку назад, знову вниз зеленою міткою, і засунув гаманець у кишеню. Софі помітила, що Майкл не відривав від гаманця стривоженого погляду.

Потім Хаул пішов-таки до ванної, гукнувши на ходу: «Кальцифере, пусти-но гарячу воду!» — і надовго зник.

Софі не змогла стримати свою цікавість.

— А хто це був там, за дверима? — запитала вона в Майкла. — Тобто я хотіла сказати: де це було?

— Ці двері виходять у Кінгсбері, — пояснив Майкл, — де живе король. Гадаю, цей чоловік був чиновником лорда-канцлера. Знаєш, — занепокоєно звернувся він до Кальцифера, — я волів би, щоби він не давав Хаулові цих грошей.

— А чи Хаул дозволить мені тут пожити? — запитала Софі.

— Якщо дозволить, то ніколи більше не припирайте його до стінки, — порадив Майкл. — Він свавільний — і ні від кого цього не потерпить.

Розділ п'ятий, у якому занадто багато прибирання

Софі вирішила, що їй доведеться переконати Хаула, ніби вона просто надзвичайна прибиральниця, справжній скарб. Вона зав'язала своє сиве волосся якоюсь старою ганчіркою, засукала рукави на худючих старих руках і обернула навколо пояса, на кшталт фартуха, стару скатертину, взятую з комірчини з мітлами. Думка про те, що прибирати доведеться лише в чотирьох кімнатах, а не в цілому замку, неабияк втішала. Софі взяла віник і відро й почала поратися.

— Що відбувається?! — в один голос вигукнули охоплені панікою Майкл і Кальцифер.

— Прибирання, — твердо відповіла Софі. — Це ганьба — жити в такому свинюшнику.

— Тут не треба прибирати, — висловився Кальцифер.

— Хаул вас вижене! — пробурчав Майкл.

Однак Софі не стала їх слухати. На всі боки розлетілися хмари пилу. У розпал усього цього у двері знову постукали. Кальцифер спалахнув полум'ям і гукнув:

— Портхавенські двері! — а тоді розкотисто чхнув, вистреливши пурпурними іскрами у щільну завісу пилуки.

Майкл відійшов від столу і пішов до дверей. Софі, яка вдивлялася в них крізь імлу, котру сама ж таки і здійняла, помітила, що цього разу Майкл повернув квадратну клямку в одвірку так, що внизу опинилася сторона з синьою міткою. Тоді він відчинив двері на ту вулицю, яку було видно у вікно.

Там стояла маленька дівчинка.

— Будь ласка, пане Фішер, — сказала вона. — Я прийшла по ті чари для мами.

— Чари безпеки для татового човна, так? — перепитав Майкл. — Зачекай хвилинку... — він повернувся до столу і відсипав на папірчик порцію порошку з якогось слоїка. Тим часом дівчинка подивилася на Софі з такою ж цікавістю, з якою Софі дивилася на неї. Майкл загорнув порошок у папірчик і вручив його дівчинці зі словами: «Скажи мамі, нехай розвіє ці чари вздовж човна. Вони триматимуться навіть у шторм».

Дівчинка забрала папірчик і простягнула йому монетку.

— А що, на чаклуна тепер ще й відьма працює? — запитала вона.

— Ні, — відповів Майкл.

— Ти це про мене? — втрутилася Софі. — Авжеж, дитинко. Я найкраща і найчистокровніша відьма у всій Інгарії.

Майкл зачинив двері.

Вигляд у нього був сердитий.

— Тепер це вміть рознести по всьому Портхавену! Хаулові це може не сподобатися.

Він знову повернув клямку зеленою міткою вниз.

Софі тільки хихикнула сама до себе, анітрішки не розкаюючись. Можливо, вона набралася таких думок від свого віника. Адже якщо всі вважатимуть, що вона працює на Хаула, може, це спонукає його залишити її в Мандрівному Замку. Дівчиною Софі було б страшенно соромно за таку свою поведінку. А як стару її не обходило, що саме вона сказала чи зробила. Очевидно, це була неабияка полегкість.

Вона з цікавістю підійшла подивитися, як Майкл піднімає камінь у вогнищі й ховає туди отриману від дівчинки монетку.

— Що це ти робиш?

— Ми з Кальцифером хочемо зібрати трохи грошей, — зніяковіло відповів Майкл. — А то Хаул витрачає все, що ми заробляємо, до останнього пенні.

— Нікчемний марнотратник! — протріщав Кальцифер. — Він розтринькає королівські грошки швидше, ніж я сплю поліно! Ні крихти здорового глузду!

Софі розприскала воду з раковини, щоби прибити пилюку, і це змусило Кальцифера зіщулитися під комином. Тоді вона заново підмела підлогу. Мела вона до дверей, бо хотіла ще раз поглянути на квадратну клямку над ними. Четверта сторона, якої Софі ще не бачила в дії, була позначена чорним. Міркуючи, куди вона може вести, Софі почала завзято змітати зі стелі павутиння. Майкл аж застогнав, а Кальцифер знову розпчихався.

Саме в цей момент із ванної вийшов Хаул, за ним тягнувся тонкий аромат парфумів. Виглядав він навдивовижу елегантно. Навіть срібні вставки і вишивка на його костюмі, здавалося, пояскравішали. Він кинув погляд у кімнату і поспішно відступив назад у ванну, прикриваючи голову блакитним зі сріблом рукавом.

— Припиніть це негайно! — заволав він. — Залишіть бідних павуків у спокої!

— Це павутиння — просто ганьба! — заявила Софі, змітаючи його додолу.

— Ну, тоді зніміть павутину, але павуків не чіпайте! — сказав Хаул.

«Видно, в нього якась нездорова спорідненість з павуками», — подумала Софі.

— Тоді вони наплетуть іще павутини, — сказала вона.

— І переловлять мух, а це дуже корисно, — наполягав Хаул. — І, будь ласка, не розмахуйте мітлою, коли я ходжу по своїй власній кімнаті.

Софі сперлася на мітлу і дивилася, як Хаул йде по кімнаті і бере гітару. Коли він узявся за засув, Софі запитала:

— Якщо червона мітка веде в Кінгсбері, а синя — у Портхавен, то куди веде чорна мітка?

— Ну що ви за влізлива баба! — вигукнув Хаул. — Вона веде до моєї особистої криївки, а де це — вам знати не слід! — з цими словами він відчинив двері, за якими пропливали розлогі вересовища і пагорби.

— А коли ви повернетесь, Хауле? — с деяким відчаєм запитав Майкл.

Хаул вдав, ніби не почув.

— Тільки спробуйте вбити хоча б одного павука, поки мене не буде! — попередив він Софі.

І двері за ним із грукотом зачинилися.

Майкл багатозначно глянув на Кальцифера і зітхнув. Кальцифер вибухнув злісним тріскучим реготом.

Оскільки ніхто не пояснив Софі, куди пішов Хаул, вона дійшла висновку, що він знову вирушив полювати на дівчат, і взялася за роботу з іще більшим праведним запалом, аніж доти. Після того, що сказав їй Хаул, вона не наважувалася покривдити павуків, відтак постукала по балках мітлою з криком: «Геть, павуки! Геть звідси!» Павуки з жахом розбіглися навсбіч, і підлога виявилася присипана павутиною. Софі, ясна річ, довелося підмести її ще раз. Після цього вона стала навкарачки і взялася скребти дошки.

— Чому би вам нарешті не вгамуватися? — поцікавився Майкл, сидючи на сходах — поза межами досяжності Софі та її мітли.

Кальцифер, скулившись на дальньому кінці решітки, буркнув:

— Як я тепер шкодую, що уклав із тобою угоду!

Софі ж і далі завзято скребла.

— Вам же самим буде краще, якщо тут буде гарно і чисто, — відповіла вона.

— Але зараз мені просто нестерпно! — запротестував Майкл.

Хаул повернувся тільки пізно ввечері. На той час Софі домелась і доскреблась до того, що ледве волочила ноги. Вона зсуглилася в кріслі, відчуючи, як нїє кожна кісточка. Майкл схопив Хаула за хвостатий рукав і потягнув чарівника до ванної. Софі здогадалася, що там запальним шепотом Майкл виливає наболїле. Фрази на кшталт «нестерпна, жахлива баба» і «чути нічого не хоче!» Софі прекрасно розчула, навіть незважаючи на ревіння Кальцифера: «Хауле, вгамуй її! Вона ж нас зводить зі світу!» Однак коли Майкл нарешті відпустив Хаула, той задав Софі лише одне питання:

— Ви не вбивали павуків?

— Звісно, ні! — різко відповіла Софі. Біль у суглобах зробив її дратівливою. — Вони тільки подивилися на мене — і тут же порозбігалися. А хто вони? Це ті дівчата, серця яких ви з'їли?

— Ні, — розсміявся Хаул. — Просто павуки, — і замріяно подався нагору.

Майкл зітхнув. Він пішов у комірчину з мітлами і довго там нишпорив, поки не витягнув старе складане ліжко, солом'яний матрац, кілька пледів, а тоді порозкладав усе це в ніші під сходами.

— Сьогодні вам краще буде спати отут, — сказав він Софі.

— То що, значить, Хаул дозволив мені залишитися? — запитала вона.

— Не знаю! — роздратовано відповів Майкл. — Хаул ніколи не зв'язує себе ніякими зобов'язаннями. Я провів тут півроку, перш ніж він помітив, що я тут живу, і взяв мене до себе в учні. Просто я подумав, що вам тут буде зручніше, ніж у кріслі.

— Тоді спасибі тобі величезне, — з вдячністю промовила Софі.

Спати на ліжку справді набагато зручніше, ніж у кріслі, до того ж якби Кальцифер серед ночі почав нарікати на голод, Софі зможе встати до вогнища і підживити його полінцем.

Кілька наступних днів Софі нещадно відчищала Мандрівний Замок від бруду. Їй було по-справжньому добре. Переконаючи себе, що шукає якихось натяків чи підказок, вона відмила вікно, прочистила забитий стік у раковині та змусила Майкла прибрати все зі столу і з полиць, щоби вона могла їх відскребти. Їй почало здаватися, що навіть у черепа з'явився той самий страдницький вигляд, як у Майкла: ним весь час совгали. Тоді Софі підвісила до балок біля вогнища старе простирадло, щоби вичистити комин, і змусила Кальцифера нахилити голову. Кальцифера все це страшенно дратувало. Він вибухнув недобрим сміхом, коли Софі виявила, що сажка розлетілася по всій кімнаті — й усе треба відчищати заново.

З цим у Софі завжди були клопоти. Нещадності їй не бракувало, бракувало методики. Утім, у її нещадності теж була методика: Софі зміркувала, що якщо вона буде мити

і прибирати все підряд, то чи рано пізно наткнеться на таємний сховок із викраденими Хаулом дівочими душами або пережованими серцями (зрештою, це може бути будь-що, аби тільки воно допомогло їй з'ясувати суть Кальциферової угоди). Врешті-решт їй раптом сяйнула думка, що димохід, біля якого незмінно стоїть на чатах Кальцифер,— чудова схованка. Однак там не виявилося нічого, крім надзвичайної кількості сажі, яку Софі згребла в мішки і винесла у двір. Двір, до речі, займав одне з перших місць у її списку можливих схованок.

Щоразу, коли Хаул повертався до Мандрівного Замку, Майкл і Кальцифер починали на весь голос скаржитися йому на Софі. Однак Хаул справляв враження взагалі неprisутнього. Не помічав він і чистоти. І того, що в буфеті тепер було повно печива, варення та різної зелені, відповідно до сезону.

Це сталося тому що, як і пророкував Майкл, Портхавеном розійшлися чутки. Люди приходили тільки для того, щоби глянути на Софі. У Портхавені її прозвали пані Відьма, а в Кінгсбері — мадам Чарівниця. Хоча ті, що підходили до кінгсберійських дверей, були вбрані краще, ніж ті, хто стукав у портхавенські двері, ні одні, ні другі не наважувалися викликати настільки могутню особу просто так. Тому Софі щоразу доводилося припиняти роботу, аби кивнути, усміхнутися і прийняти дарунок — або покликати Майкла, щоби той нашвидкуруч приготував якісь чари. Декотрі дарунки були зовсім навіть непогані — малюнки в рамках, разки мушельок, практичні фартухи. Фартухи Софі були потрібні завжди, а мушельки і малюнки вона розвішувала у своєму закутку під сходами, і там незабаром стало по-домашньому затишно.

Софі розуміла, що, коли Хаул її вижене, їй бракуватиме всього цього. Вона все більше і більше боялася, що саме так він і зробить. Не може ж він не помічати її безконечно!

Попри те, невдовзі Софі взялася за ванну кімнату. Її прибирання зайняло кілька днів, бо перед кожним виходом Хаул сидів там так довго, що здавалося, ніби він ніколи звідти не вийде. Коли ж він нарешті виходив із ванної, залишаючи там повно пари і запашних чарів, у ній починала господарювати Софі.

— Ану подивимося, що в них за угода! — бурчала вона на ванну, хоча головною її ціллю, ясна річ, була полиця з пакетами, слоїчками і тюбиками. Вона зняла їх усі до одного (під тим приводом, що їй треба відмити й відчистити полочку) — і більшу частину дня доскіпливо їх вивчала, намагаючись дошукатися, чи зілля з надписами «ОЧІ», «ШКІРА» і «ВОЛОССЯ» не виготовлялося з очей, шкіри і волосся зниклих дівчат. Однак, попри всю її прискіпливість, Софі довелося визнати, що на полиці стояли тільки креми, порошки і фарби. Якщо колись це і були дівчата, думала Софі, то Хаул, мабуть, скористався тюбиком «ДЛЯ ГНИТТЯ» і розпустив їх у раковині настільки ґрунтовно, що

годі було й намагатися щось відшукати. Щоправда, Софі чомусь таки сподівалася, що все це не більше ніж косметичні засоби.

Трохи прибравши, Софі знову порозкладала все на полиці й узялася скребти підлогу. Увечері, коли вона влаштувалася в кріслі, відчуючи, як нись кожна кісточка, Кальцифер пробурчав, що через неї він досуха вичерпав одне з гарячих джерел.

— А де ці гарячі джерела? — запитала Софі. Останнім часом вона стала страшенно цікавою.

— Переважно під Портхавенськими Болотами, — відповів Кальцифер. — Але якщо ти й далі будеш витрачати воду такими темпами, мені доведеться брати воду з Пустирись. Коли ти нарешті покінчиш із прибиранням і з'ясуєш, як розірвати мою угоду?

— На все свій час, — відповіла Софі. — Як я маю вичавити з Хаула умови угоди, якщо його ніколи не буває вдома? Він що — завжди зникає так надовго?

— Тільки коли упадає за дамою, — сказав Кальцифер.

Коли ванна засяяла чистотою, Софі відшкрябала сходи і майданчик нагорі. Тоді вона вирушила в Майклову кімнатку. Майкл, який досі, здавалося, похмуро приймав Софі — приймав немов своєрідне стихійне лихо, — перелякано зойкнув і кинувся рятувати свої найцінніші скарби. Вони зберігалися в старій скриньці під його поточеним шашелем невеликим ліжком. Майкл поспішно вихопив скриньку з-під носа Софі, але вона встигла помітити блакитну стрічку і марципанову трояндочку над чимось, що надто вже скидалося на пачку листів. «Значить, Майкл у когось закоханий!» — сказала вона сама собі, розкриваючи вікно (воно також виходило на портхавенську вуличку) і вивішуючи Майклову перину на підвіконня — провітритися.

Софі помітила, що останнім часом її цікавість стала просто непереборною, тим більше вона здивувалася сама із себе, що не стала питати в Майкла, хто ця дівчина і як йому вдається оберігати її від Хаула.

Із Майклової кімнати Софі вимела таку гору пилуки і сміття, що мало не засипала Кальцифера з головою, прагнучи все це спалити.

— Ти мене доконаєш! Ти така сама безсердечна, як і Хаул! — закашлявся Кальцифер, від якого залишилися тільки зелена чуприна та вершечок видовженого блакитного чола.

Майкл же поклав свою дорогоцінну скриньку в шухляду столу, а шухляду замкнув на ключ.

— Якби ж то Хаул нас послухав! — забідкався він. — І чого він так довго морочиться з тою дівулею?

Наступного дня Софі хотіла почати прибирати у дворі. Однак того ранку в Портхавені почався дощ, він стукотів у вікно і затікав у комин, та так, що Кальцифер аж сичав від

роздратування. Двір теж був частиною портхавенського будиночка, і коли Софі відчинила двері, там лило як із відра. Софі накинула фартух собі на голову і нашвидку дещо зробила у дворі, зовсім не довго: вона навіть не встигла промокнути. Їй вдалося знайти відро вапна і квач. Вона занесла все це добро у будинок і взялася за стіни. У комірчині для мітел відшукалася стара драбина, тож Софі побілила ще й стелю між балками.

У Портхавені дощило два дні — хоча, коли Хаул відчинив двері, повернувши ручку зеленим униз, і вийшов на пагорб, там було погідно і сонячно, а по вересу, обганяючи Мандрівний Замок, мчали тіні великих хмар. Софі вибілила свій куточок, сходи, майданчик нагорі, а також Майклову кімнатку.

— Що тут сталося? — запитав Хаул, повернувшись додому на третій день. — Якось посвітлішало.

— Це Софі, — замогильним голосом відповів Майкл.

— Можна було здогадатися, — кинув Хаул і зник у ванній.

— Помітив! — шепнув Майкл до Кальцифера. — Мабуть, дівчина ось-ось піддасться на його залицяння!

Наступного дня в Портхавені все ще мрячило.

Софі пов'язала голову ганчіркою, засукала рукави і вдягнула фартух. Вона озброїлася відром і милом, і тільки-но Хаул ступив за поріг, вона, наче підстаркуватий ангел помсти, кинулася прибирати в Хауловій спальні.

Вона відкладала цю роботу насамкінець, бо, чесно кажучи, по-справжньому боялася щось знайти. Досі вона не наважувалася навіть зазирнути в кімнату чарівника. «Це надто нерозумно», — думала вона, шкутильгаючи нагору сходами. Тепер вона вже напевне знала, що всю могутню магію в Мандрівному Замку виконує Кальцифер, Майкл робить чорну роботу, а Хаул розгулює собі цілими днями, полюючи на дівчат, і експлуатує учня з демоном точнісінько так само, як Фанні експлуатувала її саму. Софі ніколи не вважала Хаула аж надто могутнім чарівником. А тепер вона не почувала до нього нічого, крім презирства.

Коли Софі нарешті піднялася сходами, то виявила, що Хаул стоїть у дверях своєї спальні. Він недбало спирався на одвірок, перекриваючи Софі прохід.

— Ні, у мене прибирати не треба, — несподівано люб'язно сказав він. — Дякую, але мені подобається, коли брудно.

Софі витріщилася на нього.

— Ви звідки? Я ж бачила, що ви пішли!

— А мені якраз і треба було, щоби ви так подумали, — сказав Хаул. — Ви вже зробили все, що могли, і з Майклом, і з бідолахою Кальцифером. Напрошується висновок, що

сьогодні ви збиралися звалитися на мою голову. І хоч що би вам не наговорив Кальцифер, я таки справді чарівник. Невже ви думаєте, що я не вмію чаклувати?

Цей незаперечний факт перекреслював усі умовиводи Софі. Але вона нізащо в житті не зізналася б йому в цьому.

— Усім відомо, що ви чарівник, юначе,— суворо відповіла вона.— Однак це жодним чином не змінює того факту, що цей ваш Мандрівний Замок — найбрудніше місце, яке мені будь-коли доводилося бачити.

Софі зазирнула в кімнату з-понад звисаючого рукава Хаула — блакитного і розшитого сріблом. Килим на підлозі був заляпаний, як земля під пташиним гніздом. Вона помітила обшарпані стіни і полицю, забиту книгами, причому деякі з них здавалися дуже дивними на вигляд. У цій кімнаті не було видно й сліду купи погризених дівочих сердець, проте ці серця могли бути сховані де-небудь під закритим балдахіном величезним ліжком — або ж за ним. Полог балдахіна аж посірів від пилу і не давав побачити, куди виходить вікно.

Хаул махнув рукавом у Софі перед обличчям.

— Ну-ну! Не будьте надто влізливою.

— Я зовсім не влізлива! — обурилася Софі.— Ця кімната...

— Ви влізлива,— сказав Хаул.— Ви страшенно влізлива, жакливо властолюбна, до огидного охайна стара пані. Тримайте себе в руках. Ви отруюєте життя всім нам.

— Але ж це свинарник! — вигукнула Софі.— Я є така, яка є, і я нічого не можу з собою зробити!

— Можете,— сказав Хаул.— Бо, скажімо, моя кімната подобається мені такою, як вона є. Ви не можете заперечити, що я маю повне право жити у свинарнику, якщо мені так хочеться. А тепер спускайтеся, будь ласка, вниз і придумайте собі інше заняття. Дякую. Ненавиджу сваритися.

Софі залишилося тільки пошкунтильгати геть, подзенькуючи відром.

Вона була трохи ошелешена і неабияк здивована тим, що Хаул не викинув її з Мандрівного Замку, заставши на місці злочину. Однак оскільки він цього не зробив, Софі вирішила взятися за наступну невідкладну справу. Вона відчинила двері біля сходів, подивилася, що дощик майже перестав, і зробила вилазку в двір, де почала завзято розбирати купи мокрого сміття.

Пролунав металевий брязкіт, і знову з'явився Хаул,— злегка похитнувшись, він виник прямо посередині величезного листа іржавої бляхи, що його Софі саме збиралася пересунути.

— І тут теж не треба нічого робити,— сказав Хаул.— Знаєте, а ви просто жаклива. Залиште двір у спокої. Я знаю, де і що тут лежить, а якщо ви тут усе гарненько поприбираєте, то я вже не зможу знайти речей, потрібних мені для транспортних чарів.

«Ага,— подумала Софі,— значить, зв'язка душ або скринька з пережованими серцямидесь тут».

Вона не на жарт розлютилася.

— Я тут саме для того, щоби поприбирати! — закричала вона на Хаула.

— Тоді вам доведеться підшукати собі нову життєву мету,— сказав Хаул.

На якусь мить їй здалося, що йому теж ось-ось увірветься терпець.

Його дивовижні світлі очі дивилися на Софі мало не гнівно.

Але він узяв себе в руки і додав:

— А тепер ідіть-но у дім, ви, гіперактивна бабо, і знайдіть собі якусь іншу забавку, доки я не розсердився. Бо я ненавиджу сердитися.

Софі склала на грудях кістляві руки. Їй зовсім не подобалося, коли на неї гнівно дивляться очима, схожими на скляні кульки.

— Авжеж, ви ненавидите сердитися! — відрізала вона.— Ви ж не любите нічого неприємного, правда? Ви вислизач, ось ви хто! Ви просто вислизаєте, ви втікаєте від усього, що вам не до серця!

Хаул видушив із себе щось схоже на усмішку:

— Що ж, тепер ми обоє знаємо недоліки одне одного. Але зараз ідіть-но, будь ласка, у дім. Ну ж бо! Вертайтеся в дім, будь ласка! — і він посунув на Софі, махаючи руками у бік дверей. Один із його рукавів при цьому зачепився за гострий край якоїсь іржавої залізяки — і з тріском порвався.

— Прокляття! — вигукнув Хаул, піднімаючи сріблясто-блакитні обривки.— Погляньте, до чого ви мене довели!

— Я можу це зашити,— запропонувала Софі.

Хаул обдарував її скляним, хоч, може, всього лише крижаним поглядом.

— Знову ви за своє,— сказав він.— Як вам, мабуть, подобається догоджати! — він обережно затиснув порваний рукав між пальцями правої руки і протягнув його між ними. Сріблясто-блакитна тканина виходила з-поміж пальців цілісінькою.

— Ось,— сказав Хаул.— Тепер вам усе зрозуміло?

Софі пошкутитьгала до будинку, почувавачи себе дитиною, яку не взяли на ярмарок. Чарівникам і справді не треба працювати, як усім. А хвилину тому Хаул продемонстрував їй, що він таки чарівник, з яким треба рахуватися.

— Але чому ж тоді він мене не прогнав? — сказала вона, звертаючись наполовину сама до себе, наполовину до Майкла.

— Для мене це незбагненно, — відповів Майкл. — Думаю, що він це робить заради Кальцифера. Просто переважно люди, які сюди приходять, або взагалі не помічають Кальцифера, або ж бояться його до кольок у животі.

Розділ шостий, у якому Хаул виражає свої почуття за допомогою зеленого слизу

Ні того дня, ні упродовж кількох наступних Хаул нікуди не виходив. Софі тихенько сиділа в кріслі біля вогнища, намагаючись не потрапляти Хаулові на очі, і думала. Вона зрозуміла, що хоча Хаул, безумовно, і заслужив на таке її ставлення, насправді вона зганяла на його Мандрівному Замку свою злість на Відьму Пустиріщ. До того ж її трохи засмучувало те, що вона перебуває в Мандрівному Замку під надуманим приводом. Хаул, може, і думав, нібито Кальциферу сподобалася Софі, але сама вона чудово знала, що Кальцифер просто схопився за можливість укласти з нею угоду. Софі схилилася до думки, що їй доведеться розчарувати Кальцифера.

Однак у такому настрої вона пробула недовго.

Софі знайшла цілу купу Майклогового одягу, який потребував штопання. Вона витягла з кишені наперсток, ножиці та нитки і взялася за роботу.

До вечора Софі настільки збадьорилася, що навіть стала підспівувати дурнуватій пісеньці Кальцифера про горщечки.

— Радісно працюється? — саркастично поцікавився Хаул.

— Я з радістю зайнялася б іще чимось, — відповіла Софі.

— Якщо вам конче почувати себе зайнятою, то можете полагодити мій старий костюм, — повідомив Хаул.

Це означало, що Хаул більше не сердиться — і Софі полегшено зітхнула, бо вранці вона майже злякалася.

Було зрозуміло, що дівчина, за якою полював Хаул, наразі від нього вислизала. Софі чула, як Майкл задавав йому само собою зрозумілі в цій ситуації запитання, а Хаул старанно уникав відповіді на кожне них. «Він вислизач, — пробурмотіла Софі парі Майклових шкарпеток. — Не хоче сам собі зізнатися, який він зіпсований». Вона спостерігала, як Хаул по вуха поринає в роботу, щоби приховати свою невдоволеність. Що ж, це була річ, яку Софі прекрасно розуміла.

За робочим столом Хаул працював набагато завзятіше і швидше, ніж Майкл, komponуючи чари майстерно, але якось недбало. Судячи з виразу обличчя Майкла, ці чари були радше не звичайні й зовсім не прості у виконанні. Однак Хаул раз у раз кидав усе, так і не доробивши, мчав у свою кімнату, щоби простежити за чимось, про що він нікому

нічого не розповідав (поза всяким сумнівом, це було щось украй зловісне),— а тоді ненадовго вибігав у двір, щоби вичаклювати ще якісь грандіозні чари.

Якось Софі легенько прочинила двері — і була вражена, побачивши, що Хаул, цей витончений, елегантний чарівник, стоїть на колінах у грязюці, зв'язавши довгі рукави ззаду на шиї, щоби не плуталися під руками, й акуратно прилаштовує в якусь незрозумілу конструкцію якусь загадкову масну залізяку.

Це були чари для короля. Тому що приходив ще один виряджений і напахчений посланець із листом і довжелезною промовою щодо того, чи не міг би Хаул приділити дешицю свого дорогоцінного часу, який, поза будь-яким сумнівом, украй потрібен йому для виконання інших незмірно важливих завдань, і скерувати свій всемогутній і гострий розум на вирішення однієї малесенької проблемки, з якою зіткнувся Його Королівська Величність, а саме: чи не міг би Хаул зметикувати, як можна провести армійський обоз трясовинами і по бездоріжжю. Відповідь Хаула була напрочуд ввічлива і пишномовна. Він сказав: «Ні». Тоді посланець заговорив знову і не замовкав іще півгодини, після чого вони з Хаулом поклонилися один одному, і Хаул погодився виготовити ці чари.

— Якось воно доволі зловісно виглядає,— сказав Хаул Майклові, коли посланець пішов.— І поясни мені, що потягло Салімана піти в Пустирища і зникнути? Здається, король думає, ніби тепер цим займаюся я.

— Саліман, як не глянь, куди менш винахідливий, аніж ви,— сказав Майкл.

— Я занадто ввічливий і поступливий,— похмуро зауважив Хаул.— Треба було здерти з нього ще більше.

Не менш «занадто ввічливим і поступливим» Хаул був із замовниками з Портхавена, проте, як занепокоєно зазначив Майкл, якраз тут клопіт полягав у тому, що з них Хаул правив неймовірно мало. Напередодні Хаул годину вислуховував довгий список причин, чому дружина моряка наразі не може заплатити йому ні пенні, а тоді майже за безцінь пообіцяв одному капітанові начарувати йому сприятливого вітру на ціле плавання. Від Майклових докорів Хаул відкрутися, влаштувавши йому урок магії.

Софі пришивала гудзики на сорочки Майкла і слухала, як Хаул проходить із Майклом якийсь заклинання.

— Я знаю, що я недбалий і недостатньо ретельний,— говорив Хаул,— але тобі зовсім не конче наслідувати мене. Перш за все уважно прочитай заклинання від початку до кінця. Багато чого ти дізнаєшся вже із самої форми: чи це заклинання, яке виконується саме по собі, чи таке, яке розпочинається саме по собі, чи це просте словесне заклинання, чи змішане словесно-діяльне. Отож, з'ясувавши це, перечитай усе заново і подумай, які місця в заклинанні діють так, як написано, а які внесені, щоби збити з пантелику і заморочити

голову. Зараз ти поступово переходиш до дедалі сильніших чарів. Невдовзі ти переконаєшся, що в усіх чарах могутності завжди є щонайменше одна навмисна помилка або головоломка, щоби запобігти їх випадковому вживанню. Тобі доведеться навчитися їх виявляти. А зараз візьми ось це заклинання...

Вслухаючись у невпевнені відповіді Майкла на запитання Хаула і спостерігаючи за тим, як Хаул вишкрябує на папері якісь костурбаті значки своїм дивним пером, яке не треба було мачати в чорнильницю, Софі раптом зрозуміла, що й сама може багато чому навчитися. Їй спало на думку, що раз Марта зуміла знайти в пані Ферфакс заклинання, щоби помінятися місцями з Летті, то й вона, Софі, може знайти потрібне їй заклинання — тут, у Мандрівному Замку чарівника Хаула. Якщо пощастить, їй не доведеться покладатися на Кальцифера.

Коли Майкл остаточно забув, багато чи мало чарівник Хаул брав із жителів Портхавена, цілком задоволений цим Хаул покликав його у двір — допомогти виготовляти чари для короля. Софі зі скрипом піднялася на ноги і зашкутильгала до столу. Саме заклинання виявилось цілком зрозумілим, але Софі ніяк не могла дати собі ради із закарлючками Хаула.

— Ніколи в житті я ще не бачила такого почерку! — поскаржилася вона черепа. — Це він пером чи коцюбою?! — Софі кинулася перебирати всі папірці на столі й почала ретельно роздивлятися порошки і рідини у кривобоких слоїчках.

— Так, я потикаю носа у не свої справи, що тут скажеш, — звернулася вона до черепа. — Але ж і мені дісталось по заслугі. Я всього лише довідалася, як лікувати пташину чумку і як позбутися коклюшу, а також як здійняти вітер і як вивести заріст на обличчі. Правда, якби Марта перейняла від пані Ферфакс навіть тільки ці уміння, і більше нічого, вона б і досі залишалася в неї.

Коли Хаул повернувся знадвору, Софі здалось, ніби йому хочеться перевірити, чи всі речі, покинуті ним на столі, лежать на своїх місцях. Та насправді чарівник просто страшенно нервував. Здавалось, він не знає, куди себе подіти. Уночі Софі чула, як Хаул, не знаходячи собі місця, ходить туди й назад по кімнаті. Вранці він провів у ванній ті льки годину. Поки Майкл, збираючись до королівського палацу в Кінгсбері, надягав свій найкращий костюм — темно-синій, оксамитний, і поки вони удвох загортали приземкуваті чари в золотий папір, Хаул просто місця собі не знаходив.

Як на такий поважний розмір, чари виявилися несподівано легкими. Майкл міг нести згорток сам, обхопивши його обіруч. Хаул повернув ручку над дверима червоним донизу і випустив підмайстра між різнобарвні будинки.

— На ці чари вже чекають,— сказав Майклові. Хаул,— та все ж тобі доведеться прождати майже весь ранок. Скажеш їм, що з цими чарами навіть дитина дасть собі раду. Покажи їм усе. А до твого повернення я підготую заклинання могутності, щоби ти над ним попрацював. Бувай.

Він різко зачинив двері — і знову почав знервовано метатися по кімнаті.

— Щось мені не сидиться,— раптом заявив він.— Піду прогуляюся пагорбами. Передайте Майклові, що заклинання, про яке я говорив, лежить на столі. А це — вам, щоби було чим: зайнятися.

На коліна Софі нізвідки впав сірий з червоним костюм, такий же розкішний, як і блакитний зі сріблом. Тим часом Хаул узяв з кутка гітару, повернув ручку зеленим донизу і ступив на розколошканий вітром верес над Маркет-Чіппінгом.

— Йому не сидиться! — буркнув Кальцифер.

Над Портхавеном висів туман. Кальцифер втиснувся під свої поліна і посмикувався у різні боки, щоб ухилитися від крапель, які падали в комин.

— А чи думає він, як почуваюся я, прив'язаний до такого вогкого вогнища?!

— Ти б хоч натякнув мені, як розірвати твою угоду,— нагадала Софі, розправляючи сіро-червоний костюм.— Боже, який ти гарний, хоча й поношений! Тебе пошили спеціально, щоби приваблювати дівчат, правда?

— Я тобі вже натякав! — просичав Кальцифер.

— Тоді ти мусиш натякнути мені ще раз,— знизала плечима Софі, відклала костюм набік і почовгала до дверей.

— Якщо я тобі натякну і скажу, що це натяк, це буде вже пряма вказівка, а на це я не маю права,— заявив Кальцифер.— Куди це ти?

— Хочу зробити одну річ, яку не наважувалася зробити при них,— відповіла Софі.

Вона повернула квадратну ручку чорною міткою вниз. І відчинила двері.

За дверима було ніщо. Воно не було ні чорне, ні сіре, ні біле. Ні матове, ні прозоре. Воно не рухалося. Воно не мало запаху і не було відчутне на дотик. Коли Софі дуже обережно просунула туди палець, їй не стало ні тепло, ні холодно. Вона не відчула взагалі нічого. Одним словом, за дверима не було нічого — абсолютно і цілковито.

— Що це? — запитала Софі Кальцифера.

Кальциферові було так само цікаво, як і Софі. Він вихилив блакитне обличчя за ґрати, щоби подивитися, що там за дверима. Він навіть про туман забув.

— Не знаю,— прошепотів він.— Я ці чари тільки підтримую. Я знаю лише, що це з того боку Мандрівного Замку, який ніхто не може обійти. Як на мене, це десь дуже далеко.

— Як на мене, то це десь аж за Місяцем! — сказала Софі.

Вона зачинила двері й повернула ручку зеленим донизу. Провагавшись хвилину, вона зашкунтильгала сходами вгору.

— Хаул замкнув двері на ключ,— гукнув їй Кальцифер.— Він сказав, щоб я попередив тебе, якщо тобі знову закортить поткнути туди свого носа.

— Ой! — зойкнула Софі.— Що ж там у нього таке?

— Поняття не маю,— відповів Кальцифер.— Я не знаю нічогоісінько з того, що робиться нагорі. Ти навіть не уявляєш, як мені через це паскудно! Насправді я навіть не бачу, що відбувається навколо Мандрівного Замку, я можу бачити тільки в тому напрямку, куди рухається Мандрівний Замок.

Софі, якій чомусь стало так само паскудно, як і Кальциферові, сіла і почала лагодити сіро-червоний костюм. Незабаром після цього повернувся Майкл.

— Король мене відразу прийняв,— почав Майкл.— Його величність... — він оглянув кімнату — і його погляд наткнувся на порожній куток, де зазвичай стояла гітара.

— О, ні! — вигукнув Майкл.— Невже знову ця панянка? А я ж думав, що вона вже давно в нього закохалася — і що все закінчилося сто років тому! Що ж її стримує?

Кальцифер злісно засичав:

— Ти неправильно тлумачиш його поведінку! Безсердечний Хаул побачив, що ця дама так просто не здасться. Він вирішив залишити її в спокої на кілька днів — а раптом це допоможе. Ось і все.

— От чорт! — посмутнішав Майкл.— До добра це не доведе! А я так сподівався, що Хаул ось-ось знову стане розсудливим!

Софі жбурнула костюм собі на коліна.

— Ну, знаєте! — вигукнула вона.— Як ви можете так легковажно говорити про такі огидні речі! Ну добре, нехай Кальцифера звинувачувати не можна: він усе-таки злий демон. Але ти, Майкле!..

— Чого це раптом я злий?! — запротестував Кальцифер.

— Якщо ви думаєте, що я спокійно до цього ставлюся, то це неправда! — образився Майкл.— Якби ви тільки знали, скільки ми мали неприємностей через те, що Хаул раз у раз закохується! Нас уже і по судах тягали, і кавалери зі шпагами на нас чигали, і мамусі з качалками, і татусі та дядечки з кийками. А ще — тітоньки. Тітоньки — це просто жах. Вони ганяються за нами зі шпильками до капелюхів. Але найгірше — це коли дівчина, довідавшись, де мешкає Хаул, сама з'являється на порозі, заплакана й нещасна. І тоді Хаул завжди втікає через задні двері, а нам із Кальцифером доводиться мати справу з ними всіма!

— Ненавиджу нещасних,— втрутився Кальцифер.— Капають сльозами прямо на мене. Хай би вже краще злилися.

— А тепер давайте з'ясуємо одну річ,— сказала Софі, вчепившись вузлуватими пальцями в червоний атлас.— Що саме Хаул робить з цими бідними дівчатами? Мені казали, що він їсть їхні серця і висмоктує душі...

Майкл зніяковіло засміявся:

— Ви, мабуть, із Маркет-Чіппінга. Коли ми вперше привели Мандрівний Замок туди, де знаходиться ваше містечко, Хаул послав мене очорнювати його ім'я. Ну, і я... е-е-е... Саме це я і сказав. Я нічого не вигадував. Тітоньки зазвичай називають його серцеїдом. Власне, це таки правда, але в переносному значенні.

— Хаул дуже непостійний,— пояснив Кальцифер.— Дівчина його цікавить лише доти, доки сама в нього не закохається. А після того він і чути про неї не хоче.

— Але поки вона в нього не закохається, він не зупиниться,— люто додав Майкл.— І тоді від нього нема ніякого пуття. Я завжди з нетерпінням чекаю, коли дівчина нарешті його покохає. Тоді все стає набагато краще.

— Аж доки його не вистежать,— нагадав Кальцифер.

— Міг би уже додуматися називатися вигаданими іменами,— презирливо зауважила Софі. Презирство мало приховати той факт, що вона раптом відчула себе наївною дурепою.

— Е, та він завжди так робить! — сказав Майкл.— Він просто обожноє називатися вигаданими іменами і прикидатися як не одним, то іншим. Навіть коли не упадає за дівчиною. Хіба ви не помітили, що в Портхавені він — чаклун Дженкін, у Кінгсбері — маг Пендрагон, а в Мандрівному Замку — Хаул Жахливий?

Софі цього не помітила, а тому відчула себе ще більше дурепою. Оскільки її змусили відчувати себе дурепою, Софі розсердилася.

— І все-таки я вважаю, що це мерзенно — робити дівчат нещасними! — заявила вона.— Це безсердечно і безглуздо!

— Таким уже він є,— зауважив Кальцифер.

Майкл присунув до вогню триногий ослін, сів на нього — і, поки Софі шила, розповідав їй про перемоги Хаула, а також про те, які клопоти вони через них мали. Софі впівголоса розмовляла з ошатним костюмом. Вона все ще почувала себе цілковитою дурепою.

— То це ти пожирав серця, га, костюме? Чому ж це тітоньки так дивно говорять про своїх племінниць? Мабуть, ти і їх зводив з розуму, красунчику. Ну, і як воно — коли за тобою женеться розлючена тітонька, га?

Коли Майкл розповів їй історію однієї тітоньки, котра йому особливо запам'яталася, Софі спало на думку, що насправді це добре, що чутки про Хаула дійшли до Маркет-Чіппінга саме в такому вигляді. Якби не це, думала Софі, яка-небудь свавільна дівчина — як ото Летті — могла б сильно зацікавитися Хаулом, і все це закінчилося б украй погано.

Майкл саме згадав про обід, а Кальцифер, як завжди, важко зітхнув, коли двері навстіж розчинилися і увійшов Хаул, ще більш роздратований, ніж завжди.

— Хочете поїсти? — запитала Софі.

— Ні,— кинув Хаул.— Кальцифере, у ванну — гарячої води.

На мить він невдоволено завмер на порозі ванної.

— Софі, ви тут випадково не поприбирали на полиці з чарами?

Софі відчула себе ще дурнішою, ніж досі. Ніщо у світі не змусило б її зізнатися в тому, що вона перебрала всі слоїчки і пакетики в пошуках частин дівочих тіл.

— Я нічого не торкалася,— благочестиво відповіла вона, беручись за сковорідку.

— Сподіваюся, це правда,— стривожено прошептав Майкл, коли двері до ванної зачинилися.

Поки Софі смажила обід, з ванної долинали шум і плюскіт.

— Ллє багато гарячої води,— повідомив Кальцифер з-під сковорідки.— Певно, волосся фарбує. Сподіваюся, ти не чіпала його чарів для волосся. Як на пересічного чоловіка з волоссям кольору баговиння, він несамовито пишається своєю зовнішністю.

— Замовкни! — гаркнула на нього Софі.— Я там усе поставила на місце!

Вона так розлютилася, що вивернула на Кальцифера сковорідку з яєчною із беконом.

Кальцифер, звичайно, з превеликим задоволенням зжер яєчню, спалахуючи і чавкаючи. Софі присмажила на тріскотливому полум'ї другу порцію. Вони з Майклом поїли і стали збирати зі столу, а Кальцифер облизував блакитним язиком багрянні губи, коли двері ванної різко розчинилися і з них вилетів Хаул, аж виючи від розпачу.

— Погляньте! — кричав він.— Ви тільки погляньте! Подивіться, що зробили сили хаосу — в особі однієї цієї жінки — з моїми чарами?!

Софі з Майклом обернулися і подивилися на Хаула. Хаулове волосся було мокре, але нічим більше не відрізнялося від свого звичайного вигляду.

— Якщо ви маєте на увазі мене... — почала Софі.

— Так, вас! Дивіться! — закричав Хаул. Він з розгону упав на триногий ослін і тицьнув пальцем у своє мокре волосся.— Дивіться. Вивчайте. Досліджуйте. Моєму волоссяю — кінець! Я схожий на сковорідку з яєчною із беконом!

Майкл і Софі стривожено схилилися над його головою. Волосся до самих коренів залишилося колишнього лляного кольору. Єдиною відмінністю (та й то — якщо дуже вже

придивлятися) був легенький, ледь помітний рудуватий відтінок. Софі він навіть сподобався. Цей відтінок трохи нагадував їй той колір, який колись мало її власне волосся.

— Як на мене, дуже мило, — сказала вона.

— Мило? — завив Хаул. — Ну і ну! Ви це спеціально зробили! Ви не вгамувалися, доки й мені не допекли! Тільки погляньте! Воно ж тепер зовсім руде! Мені доведеться ховатися, поки воно не відросте!

Він розвів руки у пристрасному жесті.

— О горе, горе! — заволав він. — Торттури! Жахіття!

У кімнаті стемніло. З усіх чотирьох кутів виринули і посунули на Майкла і Софі масивні туманні людиноподібні фігури, завиваючи на ходу. Спочатку ці завивання були радше стогонами жаху, тоді поступово підвищилися до зойків розпачу і ще вище — до вересків болю і страху. Софі затисла долонями вуха, але це не допомогло, зойки ставали все голоснішими і голоснішими, і з кожною секундою — дедалі страхітливішими.

Кальцифер поспішно забився, розсипаючи іскри, вглиб вогнища, і заховався там під найнижчим поліном. Майкл схопив Софі за лікоть і потяг її до дверей. Він крутнув ручку синім униз, копнув двері — й прожогом вискочив із Софі на вулицю Портхавена.

Тут завивання було майже таким же жахливим. По всій вулиці відчинялися двері, і з них вибігали люди, затискуючи вуха руками.

— Може, не треба було залишати його одного в такому стані? — тремтячим голосом запитала Софі.

— Ні, треба, — відповів Майкл. — Тим більше, що він упевнений, що це — через вас.

Вони побігли містом, але їх і далі переслідували страхітливі крики. З ними разом бігла чимала юрба. Незважаючи на те, що туман змінився неприємною приморською мжичкою, усі помчали в гавань або на піщаний берег, де зойки і верески легше було стерпіти. Сіра гладінь моря, здавалося, трохи їх пом'якшувала. Усі стояли намоклими групами, дивлячись на імлистий білий обрій і на мокрий такелаж на пришвартованих суднах, аж поки виття не перейшло в титанічні схлипи, від яких аж серце розривалося. Софі раптом зрозуміла, що бачить море так близько вперше в житті, їй страшенно засмутило, що вона не відчуває від цього ніякої радості.

На зміну схлипам прийшли довгі тужні зітхання, а тоді настала тиша. Люди почали обережно повертатися в місто. Деякі з них бочком підбиралися до Софі.

— Пані відьмо, а що, з бідним чаклуном сталося якесь лихо?

— Він сьогодні трохи не в дусі, — відповідав Майкл. — Ходімо. Думаю, вже можна ризикнути повернутися.

Коли вони проходили по кам'яній набережній, із пришвартованих суден до них стривожено гукали матроси — їх цікавило, чи ці крики не віщували бур або нещасть.

— Зовсім ні! — гукала їм Софі. — Усе вже закінчилося!

Однак вона помилялася.

Майкл і Софі підійшли до чарівникового дому. На вигляд це був звичайнісінький скособочений будиночок — Софі нізащо не впізнала б його, якби з нею не було Майкла.

Майкл якомога обережніше прочинив обшарпані двері. Хаул досі сидів на ослінчику в позі безмежного розпачу. Він з голови до ніг був покритий грубим шаром зеленого слизу.

Зеленого слизу було жахливо, неймовірно, нестерпно багато. Хаул ховався під ним повністю. Слиз сповзав із його волосся і плечей липкими хвилями, збирався купками на руках і колінах, стікав грудками по ногах і скапував з табурета липкими смужками.

На більшій частині підлоги повільно розповзалися калюжі слизу, подекуди перетворюючись на озерця. Довгі зелені щупальця слизу заповзли навіть у вогнище. Смердів слиз гидотно.

— Рятуйте! — хрипким шепотом заблагав Кальцифер. Від нього залишилися два малесенькі язички полум'я, які відчайдушно тріпотіли. — Ця зараза ось-ось мене загасить!

Софі підбрала спідницю і рішуче підійшла до Хаула якомога ближче. Щоправда, все одно вийшло не дуже близько.

— Ану припиніть! — гримнула вона. — Припиніть негайно! Ви поведіться, як дитина!

Хаул не відповів і не ворухнувся. Його обличчя під шаром слизу було біле і трагічне, з широко розплющеними очима.

— Що нам робити? Він помер?! — запитав Майкл, тремтячи біля дверей.

«Майкл хороший хлопчина, — подумала Софі, — але в кризовій ситуації покладатися на нього не можна».

— Звісно, ні! — відповіла вона. — І взагалі, якщо хочеш знати мою думку, мені просто шкода Кальцифера. Якби не це, хай би корчив із себе заливного вугра хоч до вечора! Відчини двері у ванну.

Поки Майкл обережно пробирався до ванної поміж калюжами слизу, Софі жбурнула у вогнище фартух, щоби загородити від слизу Кальцифера, і взялася за совок. Вона вигребла з вогнища купу жару і розсипала його по найбільших калюжах цієї гидоти. Гидота люто засичала. Кімната наповнилася парою, а сморід став просто нестерпним. Софі засукала рукава, зігнулася, щоби краще було вхопитися за покриті слизом коліна чарівника, і стала пхати його до ванної разом із ослоном. Ноги ковзали по слизу, зате

ослін їхав по ньому, як санки по ковзанці. Підійшов Майкл — і став тягнути Хаула за заляпані слизом рукави.

Разом вони затягли чарівника у ванну. Оскільки він і далі відмовлявся рухатися самостійно, вони запхнули його в душову кабінку.

— Гарячої води, Кальцифере! — похмуро пропихтіла Софі. — Якнайгарячішої!

На те, щоб відмити Хаула від слизу, пішла година. Ще година пішла в Майкла на те, щоб умовити Хаула встати з ослона і переодягтися в сухе. На щастя, сіро-червоний костюм, який Софі саме встигла була полагодити, висів на спинці крісла, поза досяжністю слизу. А от блакитно-срібний був цілком знищений. Софі наказала Майклові замочити його у ванні. Тим часом сама вона, буркочучи і бурмочучи, набрала ще гарячої води. Вона повернула клямку зеленим донизу і вигребла весь слиз на пустирище. Мандрівний Замок залишав на вересовищі липкий слід, немов слимак, зате позбутися слизу таким чином було найпростіше. «Усе-таки життя в Мандрівному Замку має свої переваги», — думала Софі, відтираючи підлогу. Їй було цікаво, чи виття і вереск Хаула в замку було чути назовні. Якщо так, то їй було шкода мешканців Маркет-Чіппінга.

На цей час Софі вже стомилася і розлютилася. Вона розуміла, що зелений слиз став помстою Хаула щодо неї, і нітрохи не збиралася йому співчувати, коли Майкл нарешті вивів чарівника з ванної, одягненого в сіре з червоним, і турботливо посадив його в крісло перед вогнищем.

— Це ж просто нерозумно! — спалахнув Кальцифер. — Ти що, хотів позбутися найкращої частини своєї магії?!

Хаул не удостоїв його увагою. Він просто сидів і тремтів із трагічним виглядом.

— Я не можу змусити його говорити! — налякано прошепотів Майкл.

— У нього звичайна істерика, — відрізала Софі.

Марта і Летті нівроку вміли влаштовувати істерики, тож Софі прекрасно навчилася давати собі з ними раду. З іншого боку, просто надавати ляпасів чарівникові за істерику з приводу кольору його волосся було ризикованою справою. Так чи інакше, досвід підказував Софі, що справжньою причиною істерики надто рідко буває та, яка подається як привід. Софі попросила Кальцифера посунутися і примостила між полінами горщик із молоком. Коли молоко зігрілося, вона налила повне горня і тицьнула його Хаулу.

— Пийте, — звеліла вона. — То через що ви здійняли весь цей гармидер? Через ту панянку, до якої ви весь час бігаєте?

Хаул скорботно сьорбнув молока.

— Так,— визнав він.— Я залишив її в спокої, щоби подивитися, чи вона згадуватиме про мене з ніжністю, але це нічого не дало. Коли я бачив її востаннє, вона ще вагалася. А сьогодні вона заявила, що кохає іншого...

Усе це було сказано таким нещасним голосом, що Софі стало по-справжньому шкода Хаула. Його волосся вже висохло і, як винувато зауважила Софі, справді стало майже рожевим.

— Вона — найпрекрасніша дівчина, яка будь-коли з'являлася у цих краях,— тужно вів далі Хаул.— Я ніжно її люблю, а вона нехтує моєю глибокою вірністю і думає про іншого. Та як вона могла захопитися іншим хлопцем, раз я приділив їй стільки уваги!? Зазвичай, як тільки я з'являюся, дівчата одразу поривають зі своїми хлопцями...

Співчуття Софі різко зменшилося. Їй раптом спало на думку, що якщо Хаулові так легко покритися зеленим слизом, то так само легко він може повернути собі колишній колір волосся.

— А чого ж було не дати дівчині приворотного зілля — і таким чином вирішити цю справу? — поцікавилася вона.

— Та ви що! _ вигукнув Хаул.— Це тоді гра не за правилами. Тоді не було б ніякого задоволення.

Співчуття в Софі іще поменшало. Отже, це гра?!

— А чи ви хоч раз подумали про бідну дівчину? — випалила вона.

Хаул допив молоко і з розчуленою усмішкою зазирнув у горня.

— Тільки про неї весь час і думаю,— зітхнув він.— Ах, мила, мила Летті Хаттер.

Бах — і від співчуття в Софі не лишилося ні сліду. На зміну йому прийшла тривога.

«Ой-ой, Марто! — вжахнулася Софі.— То ти, кажеш, зайнята! Виходить, той, про кого ти говорила, був зовсім не з кондитерської Цезарі!»

Розділ сьомий, у якому Опудало не дає Софі залишити Мандрівний Замок

Лише надзвичайно сильний приступ болю в суглобах не дозволив Софі вирушити до Маркет-Чіппінга того ж вечора. Портхавенська мжичка пробирала її до кісток. Вона лежала у своєму затишному куточку, кречучи від болю, і переживала за Марту. «Можливо, все не так погано,— міркувала вона.— Треба тільки повідомити Марту, що той залицяльник, у почуттях до якого вона не впевнена,— не хто інший, як чарівник Хаул. Це її відлякає. І треба обов'язково пояснити бідній дівчинці, що найпростіший спосіб позбутися Хаула — це сказати, що кохаєш його, а тоді пригрозити тітоньками».

Прокинувшись наступного ранку, Софі відчула, що коліна в неї все ще скриплять.

— А бодай би її, ту Відьму Пустириц! — пошепки сказала вона ціпкові, збираючись іти.

Було чути, як у ванній виспіває Хаул: здавалося, ніби з ним ніколи в житті не траплялося істерики!

Проклинаючи свої неслухняні ноги, Софі навшпиньки підкралася до дверей — так швидко, як тільки могла. Звичайно ж, Хаул вийшов з ванної швидше, ніж Софі встигла добратися до порога. Софі оглянула його — доволі кисло. Чарівник виглядав напрочуд чепурним і сповненим сил, навколо нього поширювався ніжний аромат яблуневого цвіту. Сонячне світло, падаючи з вікна, сліпучо переливалося на його сіро-червоному костюмі; крім того, воно утворило навколо його волосся рожевуватий німб.

— Гадаю, такий колір волосся мені личить,— зауважив він.

— Та що ви кажете? — буркнула Софі.

— І до костюма пасує,— вів далі Хаул.— Ви прекрасно володієте голкою. Вам вдалося зробити цей костюм ще більш стильним.

— Гм-гм,— сказала Софі.

Хаул завмер, поклавши руку на клямку.

— Вам дошкуляє біль у кістках? — поцікавився він.— Чи, може, ви чимось розстроєні?

— Розстроєна? — перепитала Софі.— А чого б це мені бути розстроєною? Хтось усього лише залив цілий Мандрівний Замок огидним желе із запахом тухлих яєць, оглушив весь Портхавен і так налякав Кальцифера, що бідолаха мало не зітлів на вуглик! Чому б мені бути з усього цього розстроєною?

Хаул розсміявся.

— Нині мені, будь ласка, вибачте,— мовив він, повертаючи клямку червоним донизу.— Сьогодні мене хоче бачити король. Мабуть, мені до вечора доведеться протинятися в палаці, але коли я повернуся, то спробую щось вдіяти з вашим ревматизмом. І не забудьте передати Майклові, що заклинання для нього я залишив на столі.

Він посміхнувся Софі сонячною усмішкою і вийшов до кінгсберійських шпилів.

— Можна подумати, цього досить! — буркнула Софі, коли двері за чарівником зачинилися. Однак усмішка чарівника її неабияк злагіднила.

— Ну-ну, якщо його посмішка діє навіть на мене, то чому я дивуюся, що Марта сама не знає, чого хоче! — буркнула Софі.

— Перш ніж підеш, підкинь мені ще полінце,— нагадав Кальцифер.

Софі пошкутьїгала до вогнища і поклала в нього ще одне поліно. Тоді вона знову пішла до виходу. Але тут зі сходів злетів Майкл, схопив зі столу рештки хліба і кинувся до дверей.

— Нічого? — запитав він Софі на бігу. У його голосі чулося збудження.— Я потім принесу свіжий. Я сьогодні маю одну дуже важливу справу, але до вечора повернуся.

Якщо капітан прийде за заклинанням попутного вітру, то воно на лежить на столі, там усе написано.

Він повернув ручку зеленим вниз і вискочив на вітряний схил, притискаючи шматок хліба до грудей.

— Побачимося! — гукнув він, і Мандрівний Замок проповз мимо, а двері зачинилися.

— Ну це ж треба! — у відчаї вигукнула Софі.— Кальцифере, а як відчинити двері, якщо в замку нікого немає?

— Тобі або Майклові відкрию я,— пояснив Кальцифер.— А взагалі, Хаул сам відчиняє двері.

Значить, якщо Софі піде, нікому не доведеться ночувати на вулиці. Вона не була впевнена, чи взагалі ще сюди повернеться, але зовсім не збиралася казати про це Кальциферові. Софі почекала, поки Майкл відійде далеко від Мандрівного Замку, щоби випадково з ним не перетнутися, і знову почовгала до дверей. Однак цього разу її зупинив сам Кальцифер.

— Якщо ти надовго,— сказав він,— залиш мені трохи дров у такому місці, щоби я міг до них дотягтися.

— Ти що, можеш сам брати дрова? — запитала Софі, від здивування забувши, що поспішає.

Замість відповіді Кальцифер простягнув блакитний язик полум'я, схожий на руку, на кінці розгалужений на зелені пальцеподібні відростки. Язик полум'я був не надто довгий; і не схоже було, що він сильний.

— Бачиш? Можу дістати майже до краю вогнища,— похвалився демон.

Софі склала перед вогнищем стосик дров, щоби Кальцифер міг дотягтися принаймні до верхніх.

— У жодному разі не підпалюй їх, доки не перенесеш за ґрати,— попередила вона і знову рушила до виходу.

Та не встигла вона дійти до дверей, як хтось постукав.

«Ну що за день! — подумала Софі.— Напевно, це капітан».

Вона взялася за ручку, збираючись повернути її вниз синім.

— Ні, це двері Мандрівного Замку,— сказав Кальцифер.— Але я не впевнений...

«Видно, Майкл за чимось повернувся»,— вирішила Софі, відчиняючи двері.

На неї вирячилася голова з ріпи. Повіяло цвіллю. На тлі безкрайнього голубого неба метлявся подертий рукав, з якого стирчав кінець жердини. Він крутився, намагаючись зачепитися за Софі. Це було Опудало. Воно було зроблене з жердин і шмаття, проте живе, і тепер воно намагалося увійти всередину.

— Кальцифере! — завершала Софі.— Додай замкові ходу!

Камені навколо дверного отвору заскреготіли і заскрипіли. Зеленовато-буре Пустирище різко метнулося назад. Дерев'яна рука Опудала стукнула по дверях, а тоді шкрябнула по стіні Мандрівного Замку — і раптом відстала. Опудало крутнуло другою рукою, здавалося, воно збиралося вчепитися за мур. Опудало прагнуло пробратися в Мандрівний Замок.

Софі різко зачинила двері.

«Це свідчить лише про те, як нерозумно вирушати на пошуки щастя, якщо ти найстарша дитина в сім'ї»,— майнула думка в її голові. Адже це було те саме Опудало, яке вона сперла на живопліт по дорозі до Мандрівного Замку. Вона ще тоді якось там над ним жартувала. А тепер, так, ніби її жарты пробудили його до лихого життя, воно притяглося сюди і намагалося пацнути її по лиці. Софі підбігла до вікна подивитися, чи це одоробало все ще намагається пролізти в Мандрівний Замок.

Звісно ж, вона побачила всього лише сонячний день у Портхавені, дюжину вітрил, які нависали над дюжиною щогл над дахами навпроти, і зграї чайок, що кружляли в синьому небі.

— Як це складно — бути в кількох місцях відразу! — сказала Софі черепу на столі.

І тут Софі раптом відкрила для себе відразу всі незручності старечого віку. Її серце стрибнуло, запнулося, а тоді закалатало так, ніби збиралося вирватися з грудей. Було боляче. Софі затремтіла, коліна в неї підігнулися. Вона подумала, що вмирає. Їй насилу вдалося добратися до крісла біля вогнища. Софі впала в крісло, задихаючись і тримаючись за груди.

— Щось сталося? — поцікавився Кальцифер.

— Так. Серце. Там, за дверима, було Опудало! — сапнула Софі.

— При чім тут Опудало до твого серця? — запитав Кальцифер.

— Опудало хотіло сюди залізти. Я страшенно злякалася. А серце... Та ти й так нічого не зрозумієш, дурний юний демоне! — простогнала Софі.— У тебе ж нема серця!

— А от і є,— заявив Кальцифер з такою самою гордістю, з якою він щойно демонстрував руку.— Унизу — там, де розжарена частина поліна. І не називай мене юним. Я на добрий мільйон років старший за тебе! Ну що, молена вже сповільнити Мандрівний Замок?

— Тільки якщо Опудало вже пішло,— сказала Софі.— То що, є воно там, чи ні?

— Не знаю,— відповів Кальцифер.— Воно ж не з плоті і крові, а я дійсно не бачу назовні, я ж тобі говорив.

Софі важко піднялася і знову потяглася до виходу, їй було недобре. Вона повільно й обережно відчинила двері. За ними проносилися-летіли зелені кручі, скелі та багрянні схили, від чого в Софі запаморочилося в голові, але вона схопилася за одвірок і вихилилася назовні, щоби глянути уздовж стіни на Пустирище позаду. Опудало відстало ярдів на п'ятдесят. Воно перестрибувало з однієї вересової купини на іншу з якоюсь лиховісною відвагою, розчепірівши руки-патики, щоб утримувати рівновагу на схилі. Наскільки Софі встигла помітити, Опудало потроху відставало. Але хоча йому бракувало прудкості, зате не бракувало наполегливості. Софі зачинила двері.

— Воно ще там,— сказала вона.— Скаче за нами. Давай швидше.

— Але це сплутає мені всі розрахунки,— вдався в нудні пояснення Кальцифер.— Я збирався обійти пагорби і ввечері повернутися туди, де нас залишив Майкл, саме на той час, щоб його підібрати.

— Тоді рухайся удвічі швидше й обійди пагорби два рази. Давай, треба відчепитися від цієї жахливої штуки! — почала наполягати Софі.

— Що за дурні примхи! — буркнув Кальцифер.

Однак він таки пришвидшив рух Мандрівного Замку. Софі вперше чітко відчула, як навколо неї скрегоче і гуркоче каміння. Вона сиділа в кріслі й думала, вмирає вона — чи, може, все-таки ні. Вона не хотіла вмирати зараз, так і не поговоривши з Мартою.

Ішов час; незабаром від швидкого руху все в замку затряслося. Задзенькали пляшки. Череп застукотів об стіл. З полиці у ванній щось впало і плюснулося у ванну, де відмокав блакитно-срібний костюм Хаула. Софі відчула себе трохи краще. Вона знову підбралася до дверей і визирнула назовні. Вітер відразу розтріпав її волосся. Унизу стрімко проносилася земля. Пагорби, здавалося, повільно оберталися навколо замку. Скрегіт і гуркіт мало не оглушили Софі, а дим клубами виривався з коминів і відразу летів назад. Однак Опудало встигло перетворитися на малюсіньку чорну цятку на далекому схилі. Коли Софі визирнула наступного разу, воно зовсім зникло.

— Прекрасно. Отже, на ніч я зупинюся,— сказав Кальцифер.— Бо, щоб ти знала, я цілковито виснажений цією гонитвою.

Гуркіт затих. Речі перестали дрижати.

Кальцифер заснув, як засинає вогонь, сховавшись між полінами, поки вони не перетворилися на рожевуваті циліндри, присипані білуватим попелом, залишивши внизу лише натяк на присутність блакитно-зеленого демона.

До цього часу Софі помітно покращало. Вона пішла і виловила із слизуватої води у ванні шість пакетів і пляшечку. Пакети промокли. Після вчорашнього Софі не наважилася так їх і залишити, тому вона розклала все на підлозі, а тоді дуже обережно

посипала зіллям, позначеним етикеткою «СУШИЛЬНИЙ ЗАСІБ». Пакети висохнули майже миттєво. Це надихало. Софі випустила воду з ванни і спробувала «СУШИЛЬНИЙ ЗАСІБ» на костюмі Хаула. Костюм теж висохнув. На ньому й далі були зелені плями, а ще він став ніби меншим, ніж був, проте для Софі було неабиякою приємністю виявити, що нарешті в неї хоч щось вийшло як треба.

Софі настільки збадьорилася, що вирішила зайнятися вечерею. Вона згорнула все, що було на столі, у купу навколо черепа, відсунувши це добро аж на край столу, і стала різати цибулю.

— У тебе принаймні сльози не течуть, друже,— сказала вона черепу.— У кожного свої переваги.

Двері різко розчинилися.

Від переляку Софі мало не порізала: вона подумала, що там знову опудало. Але це виявився Майкл. Він тріумфуюче ввірвався в кімнату і вивалив прямо на цибулю коровай, пиріг і коробку в біло-рожеву смужку. Тоді він обійняв Софі за кістляву талію й закружляв з нею по кімнаті.

— Усе чудово! Усе якнайкраще! — радісно вигукував він.

Софі стрибала і зашпортувалася, намагаючись врятувати свої ноги від Майклових черевиків.

— Спокійно, спокійно! — відсапнула вона. Їй дуже крутилася голова, але Софі намагалася тримати ніж так, щоби нікого з них не порізати.— Що — чудово?

— Летті кохає мене! — загорлав Майкл, відтанцювуючи Софі майже у саму ванну, а звідти майже у саме вогнище.— А Хаула вона ніколи й не бачила! Це була помилка! — і вони вихором завертілися посередині кімнати.

— Чому б тобі мене не відпустити, поки цей ніж нікого не порізав! — придушено писнула Софі.— А заодно дещо поясниш!

— Гей-гоп! — закричав Майкл. Він знову крутонув Софі, а тоді жбурнув її в крісло. Софі геть захекалася.

— Учора ввечері я шкодував, що ви не пофарбували його волосся в синій колір! — сказав він.— А тепер мені байдуже. Коли Хаул сказав «Летті Хаттер», я навіть подумав, що зараз сам його у синій пофарбую! Ви ж самі бачите, як він про це все говорить. Я ж знав, що він кине цю дівчину одразу, як тільки доб'ється, щоби вона його покохала, як це було з усіма іншими. А коли я подумав, що це моя Летті, я... Ну, загалом, ви ж чули, він сказав, що є інший, і я подумав, що це я! От і помчав сьогодні у Маркет-Чіппінг. І все виявилося гаразд! Напевно, Хаул залицяється до іншої Летті Хаттер. Моя Летті його навіть ніколи не бачила!

— Зачекай, давай уточнимо,— слабким голосом сказала Софі.— Ми з тобою говоримо про ту Летті Хаттер, що працює в кондитерській Цезарі, так?

— Авжеж! — триумфально підтвердив Майкл.— Я закохався в неї, як тільки вона почала там працювати, і навіть повірити не смів, коли вона сказала, що кохає мене! У неї ж сотні залицьників! І я б нітрохи не здивувався, якби серед них виявився і Хаул. Як мені полегшало... Я приніс вам торт від Цезарі — відсвяткувати. Куди ж я його подів? Ага, ось він.

Він тицьнув Софі біло-рожеву коробку. Їй на коліна посипалася дрібно нарізана цибуля, яка тим часом приліпилася до коробки.

— Скільки тобі років, дитя моє? — запитала Софі.

— Цього Травневого свята виповнилося п'ятнадцять,— відповів Майкл.— Кальцифер улаштував у Мандрівному Замку феєрверк. Правда, Кальцифере? Ой, та він спить... Ви, мабуть, думаєте, що я ще замалий для заручин — мені ще три роки ходити в учнях, а Летті ще довше,— але ми дали один одному слово і згодні почекати.

«Отже, за віком Майкл саме пасує Марті»,— подумала Софі. Вона вже знала, що Майкл — симпатичний серйозний хлопчина, якого чекає кар'єра чарівника. Хай небеса благословлять Мартине серденько! А коли Софі пригадала собі те неймовірне Травневе свято, то зрозуміла, що бачила тоді Майкла серед галасливої юрби, котра стовпилася біля прилавка перед Мартою. А ось Хаул був тоді назовні — на Ринковій площі.

— А ти впевнений, що твоя Летті говорить тобі правду про Хаула? — занепокоєно запитала Софі.

— Абсолютно,— запевнив її Майкл.— Я ж знаю, коли вона бреше. Вона тоді перестає вертїти великими пальцями.

— І справді! — розсміялася Софі.

— А ви звідки знаєте? — вражено запитав Майкл.

— Та вона ж моя сест... сестрина внучка,— відповіла Софі.— Ще навіть зовсім малою вона була не надто правдивою. Але вона ще дуже юна і... м-м-м... Добре, припустімо, вона з часом змінюється. Вона... м-м-м... через рік-два може виглядати зовсім інакше.

— Та й я так само,— кивнув Майкл.— Люди нашого віку весь час міняються. Нас це не турбує. Вона ж однаково залишатиметься моєю Летті.

«У певному сенсі — так»,— подумала Софі.

— Ну добре, припустімо, Летті сказала правду,— Софі стривожено вела далі,— але якщо вона просто знає Хаула під іншим іменем?

— Та не хвилюйтеся, я теж про це подумав! — вигукнув Майкл.— Я описав їй Хаула — а мусите визнати, він таки впадає в око,— і вона справді не бачила ні його, ні

його паскудної гітари. Мені навіть не довелося розповідати їй, що насправді він взагалі не вміє на ній грати. Він просто ніколи не потрапляв їй на очі, і вона вертіла пальцями весь час, поки це говорила.

— Мені аж від серця відлягло! — сказала Софі й відкинулася на спинку крісла. Їй справді полегшало — за Марту вона більше не хвилювалася. Але полегшало не до кінця, бо було цілком очевидно, що ще однією Летті Хаттер в окрузі могла бути тільки справжня Летті. Якби існувала інша Летті, хто-небудь обов'язково попліткував би про це в капелюшній крамниці. Крім того, надто вже схоже на норовливу Летті було не поступитися Хаулу. До того ж Софі непокоїло, що Летті назвалася Хаулові справжнім іменем. Може, Летті й не була впевнена у Хаулових почуттях до неї, проте сама напевно почувала до нього досить любові, щоб довірити йому таку важливу таємницю.

— Та що ви так розхвилювалися! — засміявся Майкл, нахилиючись над кріслом. — Погляньте лишень, який торт я вам приніс!

Коли Софі стала відкривати коробку, їй раптом спало на думку, що Майкл уже не ставиться до неї як до стихійного лиха — навпаки, він явно перейнявся до неї симпатією. Їй стало так приємно, і вона відчула до нього таку вдячність, що вирішила розповісти йому всю правду про Летті й Марту — а заодно і про себе саму. Це було б чесно — пояснити йому, з якою сімейкою він збирається породичатися. Коробка нарешті відкрилася. Усередині виявився найрозкішніший торт від Цезарі, весь у кремі, вишеньках і шоколадних завитушках.

— Ох! — сказала Софі.

Квадратна клямка над дверима сама собою повернулася вниз червоним, і увійшов Хаул.

— Який чудесний торт! Мій улюблений, — зауважив він. — Звідки це?

— Я... е-е-е... я заходив до Цезарі, — ніяково і несміливо відповів Майкл. Софі глянула на Хаула. Як тільки вона збиралася розповісти, що зачарована, їй неодмінно що-небудь перешкоджало. Наприклад, чарівник, який невчасно повернувся додому.

— Скидається на те, що за ним варто пройтися, і навіть далеко, — промовив Хаул, прискіпливо роздивляючись торт. — Я чув, кондитерська Цезарі перевершує будь-яку з кондитерських у самому Кінгсбері. З мого боку нерозумно, що я жодного разу чомусь туди не заходив. А що це я бачу на столі — невже торт? — він підійшов ближче, щоб роздивитися. — Торт на перині з різаної цибулі. Череп чогось виглядає ображеним. — Він узяв череп і щиглем вибив у нього з очниці кілечко цибулі. — Бачу, Софі знову знайшла собі заняття. Що ж ти, друже, її не втримав?

Череп клацнув на нього зубами. Хаул здригнувся і поклав його назад на стіл.

— Щось сталося? — запитав Майкл. Судячи з усього, деякі ознаки були йому знайомі.

— Сталося,— підтвердив Хаул.— Мені треба знайти когось, хто очорнив би моє ім'я в очах короля.

— А що, із транспортними чарами щось не вийшло? — поцікавився Майкл.

— Та ні, працюють ідеально. У цьому ж якраз і весь клопіт,— пояснив Хаул, неспокійно крутячи на пальці кілечко цибулі.— Тепер король намагається приперти мене до стінки і змусити зробити ще дещо. Кальцифере, якщо ми не будемо вкрай обережними, він призначить мене придворним магом!

Кальцифер не відповів. Хаул метнувся до вогнища і виявив, що демон спить.

— Розбуди його, Майкле,— попросив він.— Мені треба з ним порадитися.

Майкл жбурнув у Кальцифера двома полінами і покликав його. Нічого не сталося — тільки піднялася тонесенька цівочка диму.

— Кальцифере! — закричав Хаул.

Це теж нічого не дало.

Хаул здивовано глянув на Майкла і взявся за коцюбу.

Софі ще такого не доводилося бачити.

— Вибач, Кальцифере,— сказав він, штурхаючи коцюбою під недогорілими дровами.— Прокинься!

Піднявся густий клубок чорного диму — і завис у повітрі.

— Відчепись,— буркнув Кальцифер.— Я стомлений.

Тут уже Хаул не жарт схвилювався.

— Що це з ним? Я його ніколи раніше таким не бачив!

— Думаю, це через Опудало,— сказала Софі.

Хаул обернувся на колінах і підняв на неї очі.

— А що ви тепер накоїли? — і не зводив з неї погляду весь час, поки Софі пояснювала.— Опудало? — перепитав він.— Кальцифер погодився розігнати замок через Опудало?! Шановна Софі, чи не були б ви такі люб'язні розповісти мені, як вам вдалося залякати вогненного демона, що він настільки вам підкоряється? Мені б надзвичайно хотілося про це дізнатися!

— Я його не залякувала,— відповіла Софі.— Я розхвилювалася через Опудало, а Кальцифер мене пошкодував.

— Вона розхвилювалася через Опудало, а Кальцифер її пошкодував,— повторив Хаул.— Дорога моя Софі, Кальцифер ніколи нікого не шкодує. Так чи інакше, сподіваюся, що сира цибуля і холодний пиріг на вечерю вам сподобаються, тому що Кальцифера ви мало не загасили.

— У нас ще є торт,— нагадав Майкл, прагнучи відновити мир.

Після їжі Хаул справді подобришав, хоча весь час, поки вони вечеряли, чарівник тривожно позиркував на пригаслі у вогнищі дрова. Пиріг був добрий і холодним, а цибуля виявилася дуже смачною, коли Софі скропила її оцтом. Торт же смакував надзвичайно. За тортом Майкл навіть наважився запитати Хаула, чого від нього хотів король.

— Наразі нічого конкретного,— похмуро відповів чарівник.— Але зате він випитував мене про свого брата, причому досить зловісно. Скидається на те, що принц Джастін зник із палацу не просто так, а після старої доброї сімейної сварки з королем, от люди і почали різне балакати. Судячи з усього, король хотів, щоб я добровільно подався на пошуки його брата. А я виявився достатньо дурним, аби бовкнути, що не думаю, ніби чарівник Саліман загинув. Та це тільки погіршило справу.

— А чому ви хочете ухилитися від пошуків принца Джастіна? — суворо запитала Софі.— Хіба ви не могли би його знайти?

— А ви вмієте не тільки залякувати, а й грубіянити, чи не так? — зауважив Хаул. Він ніяк не міг пробачити їй Кальцифера.— Якщо хочете знати, я не бажаю в це вплутуватися саме тому, що впевнений: якраз я би його знайшов. Джастін і Саліман були нерозлийвода, а сварка вийшла, бо Джастін сказав королю, що збирається йти шукати Салімана. На його думку, король не повинен був посилати Салімана, і перш за все — на Пустирища. Навіть ви маєте знати, що на Пустирищах мешкає одна пані, від якої самі лише неприємності. Торік вона пообіцяла засмажити мене живцем, а ще наслала на мене пристрій, якого мені досі вдавалося уникати тільки тому, що я додумався назватися іншим іменем.

Софі ледь не сповнилася благоговіння.

— Ви хочете сказати, що спокусили і кинули Відьму Пустирищ?!

Хаул відрізав собі ще шматок торта. Вигляд у нього був сумний і шляхетний.

— Не треба так про це говорити. Визнаю, якийсь час я думав, що захоплений нею. У певному сенсі вона дуже нещаслива жінка, їй дуже бракує любові, адже її до смерті боїться кожен чоловік в Інгарії. Мабуть, вам, люба Софі, це відчуття добре знайоме.

Софі аж рота роззявила від такої образи. Майкл поспішно втрутився:

— Ви думаєте, нам краще перемістити Мандрівний Замок? Адже для цього він і був придуманий...

— Це залежить від Кальцифера,— Хаул знову зиркнув через плече на ледь тліючі дрова у вогнищі.— Однак мушу сказати, коли я думаю про те, що за мною стануть полювати і король, і Відьма, мене охоплює непереборне бажання розмістити Мандрівний Замок на якій-небудь гарненькій похмурій скелі миль за тисячу звідси.

Майкл уже пошкодував, що подав голос. Софі розуміла, що він думає про тисячу миль, адже це страшенно далеко від Марти.

— А що станеться з вашою Летті Хаттер,— запитала вона Хаула,— якщо ви візьмете і переїдете?

— Сподіваюся, на той час з нею усе вже закінчиться,— безпристрасно відгукнувся Хаул.— Якби я тільки міг придумати, як мені спекатися короля... Знаю! — Він підняв вилку з грубим шматком бісквіта зі сметанковим кремом і тицьнув нею в бік Софі.— Ви можете очорнити моє ім'я в очах короля. Прикиньтесь моєю старенькою матінкою. Адже ви можете попросити короля за свого синьоокого синочка! — І Хаул обдарував Софі посмішкою, яка явно зачарувала Відьму Пустиріщ, а може, навіть і Летті. Він вистрілив цією посмішкою уздовж вилки, понад кремом, прямо в очі Софі, й у неї запаморочилося в голові.— Якщо вам вдалося дошкулити Кальциферу, значить, і з королем ви легко дасте собі раду.

Софі дивилася на чарівника, долаючи запаморочення, і мовчала. Вона думала, що цього разу вона таки вислизне. Вона таки піде з Мандрівного Замку. З угодою Кальцифера нічого не вийшло. Хаул же набрид їй гірше гіркої редьки. Спочатку залив усе зеленим слизом, потім люто дивився на неї — і все через те, що Кальцифер зробив цілком добровільно. А тепер Хаул ще й просить її прикинутися його матінкою! Софі завтра ж вирушить в Апер-Фолдинг — розповісти про все Летті.

Розділ восьмий, у якому Софі йде із Мандрівного Замку відразу на всі чотири сторони

На превелике полегшення Софі, наступного ранку Кальцифер спалахнув у вогнищі яскраво і бадьоро. Якби Хаул так не допік Софі, вона була б навіть розчулена тим, як щиро зрадів чарівник, побачивши Кальцифера.

— А я вже думав, старенький блукаючий вогнику, вона тебе прикінчила,— сказав Хаул, схиливши коліна біля вогнища так, що довгі рукави впали прямо в попіл.

— Та я просто втомився,— відповів Кальцифер.— Мандрівний Замок щось пригальмовувало. А мені ще ніколи досі не доводилося його тягати з такою швидкістю.

— Надалі не дозволяй їй намовити себе на такі речі,— сказав Хаул. Він піднявся, граціозно обтрушуючи попіл із сіро-червоного костюма.— Почни сьогодні працювати із цим заклинанням, Майкле. А якщо прийдуть від короля, скажи, що я відлучився у терміновій особистій справі й повернуся тільки завтра. Я хочу побачити Летті, але цього посланцеві говорити не треба,— він узяв гітару і повернув ручку зеленим донизу, відчинивши двері в затягнуті хмарами пагорби.

Опудало було вже там. Як тільки Хаул відчинив двері, Опудало метнулося напереріз — і вдарило Хаула в груди головою-ріпою. Гітара жалібно дзенькнула. Софі слабко верескнула і від переляку вчепилася в крісло. Одною рукою-ціпком Опудало шкрябало, намагаючись ухопитися за двері. З того, як Хаул напружив ноги, Софі догадалася, що на

нього тиснуть з величезною силою. Опудало, поза сумнівом, твердо вирішило проникнути в замок.

Кальцифер висунув із вогнища блакитне обличчя. За ним в остовпінні завмер Майкл.
— Справді Опудало! — хором сказали вони.

— Та невже? Що ви кажете? — відсапнув Хаул. Він уперся ногою в поріг і натиснув. Опудало мішком відлетіло назад і впало у верес за кілька ярдів від Мандрівного Замку. Воно негайно підхопилося і знову застрибало до замку. Хаул поспішно поклав гітару на поріг і зіскочив назустріч Опудалові.

— Не треба, друже, — сказав він, виставивши вперед руку. — Повертайся, звідки прийшов.

Він повільно рушив уперед, тримаючи руку перед собою. Опудало трішки відступило, переміщаючись повільними й обережними скачками.

Коли Хаул зупинився, Опудало теж зупинилося, застрягши однією ногою у вересі й метляючи лахміттям на руках точнісінько ніби людина, яка намагається протиснутися крізь юрбу. Це лахміття здавалося якимось божевільним наслідуванням Хаулових довгих рукавів.

— Не підеш? — запитав Хаул.

Голова-ріпа повільно покрутилася з боку в бік. Отже, ні.

— Боюся, таки доведеться, — сказав Хаул. — Ти лякаєш Софі, а хто знає, що вона наробить, коли її налякати. Якщо вдуматися, ти і мене лякаєш. — Хаул повільно підняв руки над головою — із зусиллям, так, ніби тримав у них величезний тягар. Він вигукнув незрозуміле слово, яке заглушив раптовий гуркіт грому. І тут раптом Опудало піднялося в повітря і полетіло геть. Його лахміття розвівалося, руки обурено метлялись і обертались, а саме воно здіймалося усе вище і несло кудись назад, все вище і вище, все далі і далі, аж поки не перетворилося на рисочку, що ширяла аж ген у небі, а тоді на ледь помітну цятку між хмар, доки зовсім не зникло.

Хаул опустил руки і пішов до дверей, витираючи обличчя тильною стороною долоні.

— Беру свої прикрі слова назад, Софі, — сказав він, важко сапаючи. — Ця штука не може не непокоїти. Можливо, це вона весь учорашній день стримувала Мандрівний Замок. Її магія — одна з найсильніших, з якими мені будь-коли доводилося мати справу. До речі, що це було — усе, що залишилося від того, у кого ви прибирали востаннє?

Софі слабко хихикнула. Її серце чомусь знову давалося їй взнаки.

Хаул відразу зрозумів, що їй недобре.

Він кинувся до Мандрівного Замку, перестрибнувши через гітару, підхопив Софі під лікоть і посадив у крісло:

— Заспокойтеся, не треба хвилюватися...

І тут між Хаулом і Кальцифером щось відбулося — наче пробігла якась іскра. Софі це відчула, тому що Хаул тримав її за руку, а Кальцифер висунувся з вогнища. Хоч що це було, серце Софі тієї ж миті стало поводитися як слід. Хаул глянув на Кальцифера, знизав плечима і повернувся, щоби навантажити Майкла багатослівними настановами, як саме змусити Софі провести весь день у тиші та спокої. Тоді він узяв гітару і нарешті-таки пішов.

Софі лежала в кріслі і прикидалася, ніби їй удвічі гірше, ніж насправді. Вона чекала, щоб Хаул зникнув з очей. Він теж подався в Апер-Фолдинг, вельми і вельми недоречно, проте сама Софі ходила набагато повільніше і розраховувала опинитися на місці саме тоді, коли він уже вирушить назад. Головне було не зустрітися з ним по дорозі. Софі нишком спостерігала за Майклом, який розклав своє заклинання і з головою в нього поринув. Вона почекала, аж поки він познімав з полиць грубі книги в шкіряних палітурках і з пригніченим виглядом почав гарячково робити нотатки. Коли Софі вирішила, що Майкл цілком поглинутий своїм заняттям, вона кілька разів пробурмотіла:

— Тут надто задушливо!

Майкл не звернув на це найменшої уваги.

— Нестерпно душно,— зауважила Софі, встаючи і шкутильгаючи до дверей.— Мені треба на свіже повітря.

Вона відчинила двері й вибралася назовні. Кальцифер на цей час послужливо зупинив Мандрівний Замок. Софі ступила у верес й оглянулася довкола, щоб зорієнтуватися. Дорога до Апер-Фолдинга піщаною стрічкою вилася між пагорбами якраз від Мандрівного Замку. Природно, Кальцифер постарався влаштувати все якнайзручніше для Хаула. Софі побрела до дороги, їй було трошки сумно. Вона, звичайно ж, сумуватиме за Майклом і Кальцифером.

Вона майже добралася до дороги, коли ззаду почулися крики. Схилом за нею біг Майкл, а слідом за ним скавав Мандрівний Замок, випускаючи з усіх чотирьох веж схвильовані клуби диму.

— Що ж це ви робите? — вигукнув Майкл, наздогнавши Софі. З того, як він на неї дивився, Софі зрозуміла, що хлопчик вирішив, ніби через Опудало вона легенько звихнулася.

— Зі мною все гаразд! — обурено відповіла Софі.— Просто хочу відвідати дочку моєї другої сестри. Її теж звати Летті. Розумієш?

— А де вона живе? — підозріливо запитав Майкл, ніби вважав, що Софі може цього не знати.

— В Апер-Фолдингу,— відповіла вона.

— Та це ж більш як за десять миль звідси! — вигукнув Майкл.— А я обіцяв Хаулу простежити, щоби ви відпочивали! Нікуди я вас не пущу. Я пообіцяв йому мати вас на оці. Софі це не дуже втішило.

Тепер Хаул думає, що Софі йому потрібна, бо він хоче, щоб вона зустрілася з королем! Не дивно, що він не хоче випустати її з Мандрівного Замку!

— Ха! — сказала Софі.

— А крім того,— продовжував Майкл, потрохи опановуючи ситуацію,— Хаул, мабуть, теж пішов в Апер-Фолдинг.

— Я в цьому не сумніваюся,— сказала Софі.

— Ага, то ви так хвилюєтеся за ту дівчину, бо вона ваша внучата племінниця! — нарешті докумекав Майкл.— Ну, тоді зрозуміло. Але я однаково не можу вас відпустити.

— Я йду,— заявила Софі.

— Але якщо Хаул вас там побачить, він розлютиться! — не вгамовувався Майкл, вирішивши остаточно з'ясувати питання.— А оскільки я йому дещо пообіцяв, він розсердиться на нас обох! Ви повинні відпочивати!

І раптом, коли Софі вже була готова його стукнути, він вигукнув:

— Заждіть! У коморі ж стоїть пара семимильних чобіт!

Він схопив Софі за кістляве сухе зап'ястя і потягнув нагору, де їх чекав Мандрівний Замок. Софі довелося підстрибувати на ходу, щоби не заплутатися ногами у вересі.

— Але ж сім миль — відсапнула Софі,— це замало! А якщо я зроблю два кроки — задалеко!

— Ні, крок у них насправді десять з половиною миль,— сказав Майкл.— Так що ми опинимося майже точно в Апер-Фолдингу. Якщо ми надягнемо по чоботу і підемо туди разом, я зможу весь час мати вас на оці, а ви не перевтомитесь, до того ж ми встигнемо раніше за Хаула, так що він навіть і не дізнається, що ми там були. Це вирішить усі наші проблеми!

Майкл був такий задоволений собою, що Софі не наважилася нічого заперечити. Вона знизала плечима і вирішила, що Майклові краще буде дізнатися правду про обох Летті, перш ніж вони знову поміняються виглядом. Так буде чесніше. Але коли Майкл приніс із комори чоботи, Софі почала сумніватися. Вона бачила їх і раніше, але думала, що це два трохи деформовані шкіряні відра, від яких чомусь відірвали ручки.

— Встроміть туди ногу разом з черевиком,— пояснив Майкл, підтягнувши до дверей дві важкі циліндроподібні штуковини.— Це дослідні зразки тих чобіт, які Хаул виготовив

для королівської армії. Пізніше нам вдалося зробити їх легшими і більше схожими на чоботи.

Вони із Софі сіли на поріг, і кожен натягнув по чоботу.

— Перш ніж ступити на землю, поверніться обличчям до Апер-Фолдинга,— попередив Майкл.

Вони піднялися, спираючись на ту ногу, що була взута у звичайний черевик, і обережно розвернулися так, щоби дивитися у бік Апер-Фолдинга.

— А тепер — зробімо один крок,— сказав Майкл.

Вжик! Пейзаж раптом рушив повз них з такою швидкістю, що перетворився на дві смуги імлі: земля — на сіро-зелену, а небо — на блакитнувато-сіру.

Вітер рвав на Софі волосся і тягнув усі зморщечки на її обличчі назад, аж їй почало здаватися, що на місце вона прибуде з половиною обличчя, та й то — аж за вухами.

Політ припинився так само раптово, як і почався. Навкруги було погідно і сонячно. Вони стояли по коліно в жовтцях посередині громадського пасовища Апер-Фолдинга. Корова неподалік ошелешено вирячилася на Майкла і Софі. Далі під деревами дрімали будиночки під солом'яними дахами. На лихо, відроподібний чобіт був такий важкий, що Софі, приземляючись, спіткнулася.

— Не ставте ногу на землю! — заволав Майкл, але було вже пізно.

Знову вжикнуло, усе навколо розплилося в суцільний серпанок, і завив вітер. Коли це припинилося, Софі виявила, що опинилася в Складчастій Долині, біля самих болотистих горбів.

— Тьху, бодай би тобі! — вигукнула Софі, обережно розвернулася на нозі в звичайному черевіку і зробила другу спробу.

Вжик! Густезна імла... І ось вона знову на пасовищі біля Апер-Фолдинга, і знову вага чобота тягне її вперед. Краєм ока Софі помітила Майкла, який кинувся до неї, щоб її схопити, і...

Вжик! Імла...

— Ну хіба не зараза?! — лайнулася Софі. Вона знову була серед пагорбів. Кривобокий чорний силует Мандрівного Замку мирно сунув неподалік. Кальцифер розважався, випускаючи чорні кільця диму тільки з одної вежі. Це було все, що Софі встигла помітити, бо наступної миті вона заплуталася черевиком у вересі і сперлася на другу ногу.

Вжик! Вжик! Цього разу Софі нанесла короткі візити на Ринкову площу в Маркет-Чіппінгу і на газон перед вельми розкішним особняком.

— Тьху! — крикнула вона.— Чорт! — по слову на кожне місце. Силою інерції її знову потягло вперед, і знову — вжик! — вона опинилася на тому самому пасовищі. Величезний

червоний бик неспішно підняв від трави свою закільцьовану голову і почав задумливо нахилити роги.

— Я вже звідси йду, мила тваринко! — гукнула йому Софі, гарячково розвертаючись.

Вжик! Назад до особняка. Вжик! На Ринкову площу. Вжик! Знов біля Мандрівного Замку. Софі вже почала до цього звикати. Вжик! Ось і Апер-Фолдинг — тільки як же її зупинитися?!

— А щоб йому трясця! — заволала Софі, знову опинившись біля болотистих пагорбів.

Цього разу вона дуже обережно розвернулася і дуже повільно й розважливо ступнула. Вжик! І тут, на щастя, чобіт утрапив у коров'ячий корж, і Софі гепнулася в траву.

Майкл кинувся до неї і стягнув чобіт з її ноги, перш ніж вона встигла поворушитися.

— Дякую! — зморено сказала Софі, віддихуючись. — А то й вже й не знала, як мені зупинитися!

Коли вони йшли пасовищем до будинку пані Ферфакс, серце в Софі калатало, але не сильніше, ніж зазвичай, якщо швидко переробити багато роботи. Софі була дуже вдячна Хаулові й Кальциферу за те, що вони з нею зробили, що би це не було.

— Непогана місчинка, — зауважив Майкл, ховаючи чоботи в живоплоті пані Ферфакс.

Софі з ним погодилася. Будинок пані Ферфакс здався найбільшим у селі. Він був критий соломною, а стіни між чорними балками були побілені. Софі ще зі своїх дитячих відвідин пам'ятала, що до ганку треба йти через сад, повний квітів і дзижчання бджіл. Над ганком жимолость і білі виткі троянди змагалися, хто з них завдасть більше роботи бджолам. В Апер-Фолдингу стояв чудовий жаркий літній ранок.

Пані Ферфакс сама відчинила їм двері. Вона належала до тих пухленьких спокійних жінок з акуратними рядами лляних кучериків, від самого погляду на яких відразу починаєш радіти життю. Софі навіть позаздрила Летті — зовсім трішечки. Пані Ферфакс переводила погляд із Софі на Майкла. Востаннє вона бачила Софі рік тому сімнадцятирічною дівчиною і, звичайно ж, ніяк не могла впізнати її в дев'яносторічній бабі.

— Доброго вам ранку, — гречно привіталася пані Ферфакс.

Софі зітхнула. Майкл заговорив:

— Це двоюрідна бабуса Летті Хаттер. Я привів її побачитися з Летті.

— Ах, тож-бо я подумала, що її обличчя здається мені знайомим! — вигукнула пані Ферфакс. — А виявляється — сімейна схожість. Заходьте, будь ласка! Летті зараз трохи зайнята, але можете наразі пригоститися ячмінними коржами з медом.

Вона відкрила двері ширше. Відразу ж мимо спідниці пані Ферфакс протиснувся великий колі, прослизнув між Софі та Майклом і пробігся по найближчій клумбі — квіти так і полетіли врізнобіч.

— Тримайте його! — зойкнула пані Ферфакс і рвонула слідом.— Зараз його не можна випускати!

Хвилини зо дві всі безладно гасали по саду: собака метався туди-сюди з тривожним дзявкотом, пані Ферфакс і Софі бігали за ним, перестрибуючи через клумби і плутаючись одна одній під ногами, а Майкл ганявся за Софі з криком: «Стійте! Вам знову стане погано!» Потім собака повернув за ріг будинку. Майкл зрозумів, що єдиний спосіб зупинити Софі — це зупинити собаку. Він кинувся за ним прямо по клумбах і вже біля самого саду за будинком устиг схопити собаку обіруч за густу вовну.

Софі пришкутильгала ближче і побачила, що Майкл намагається відтягнути собаку. При цьому він корчив такі дивні гримаси, що Софі спершу подумала, чи він не занедужав. Але Майкл так часто кивав головою у напрямку саду, що Софі зрозуміла, що він хоче звернути на щось її увагу. Вона визирнула з-за рогу, очікуючи побачити там щонайменше випущений із вулика бджолиний рій.

У саду були Хаул з Летті. Над ними цвіли густим цвітом старі замшілі яблуні, а віддалік стояв рядок вуликів. Летті сиділа в білому шезлонгу. Хаул стояв на одному коліні в траві біля її ніг, тримаючи її руку в обох своїх руках, і вигляд у нього був піднесений і палкий. Летті посміхалася йому так, як посміхаються тільки коли обожнюють. Але найгірше з усього було те, що Летті вже анітрішечки не була схожа на Марту. Вона була сама собою — тобто неперевершеною красунею. На ній була сукня такої ж біло-рожевої барви, що й яблуневий цвіт у неї над головою. Темне волосся стікало сяючими локонами по її плечах, а очі світилися любов'ю до Хаула.

Софі сховала голову назад і розгублено подивилася на Майкла, який ледве стримував колі, бо пес пручався і страшенно скімлив.

— Напевно, Хаул застосував заклинання швидкості,— прошептав Майкл. Він був розгублений не менше, ніж Софі.

До них приєдналася захекана пані Ферфакс, яка намагалася підколоти неслухняний завиток лляного волосся.

— Поганий собака! — люто шепнула вона колі.— Ще раз так зробиш — зачаклую! — Пес кліпнув і позадкував.— Ану — в дім! І сиди там! — суворо вказала пальцем пані Ферфакс.— Колі струсив із себе руки Майкла і почав прокрадатися навколо будинку.

— Спасибі тобі величезне,— сказала пані Ферфакс Майклу, коли всі пішли за собакою.— Він увесь час норовить покусати гостя, який приходить до Летті. Додому! —

суворо закричала вона у саду перед будинком, оскільки колі, судячи з усього, збирався повернути за ріг і пробратися під яблуні іншою дорогою. Пес скорботно глянув на неї через плече і понуро поповз у будинок через ганок.

— Не виключено, що собака все розуміє краще, ніж ви,— зауважила Софі.— Чи знаєте ви, пані Ферфакс, хто цей Леттін гість?

Пані Ферфакс хихикнула.

— Маг Пендрагон, він же Хаул — чи як він там себе називає,— відповіла вона.— Тільки ми з Летті ніяк не показуємо, що нам це відомо. Я страшенно розвеселилася, коли він уперше з'явився у цьому домі, назвавшись Сильвестром Дубом, бо я зразу побачила, що він мене не пам'ятає, тоді як я його не забула, хоча за студентських часів він мав чорне волосся.

Пані Ферфакс уже встигла скласти руки на грудях і випростатися, приготувавшись теревенити цілісінький день.

Софі знала, що пані Ферфакс на це цілком здатна, до того ж Софі нерідко доводилося спостерігати це дещо раніше.

— Розумієте, вії останній учень моєї старої вчительки, після нього вона перестала давати уроки. Коли ще мій пан Ферфакс був живий, він частенько вмовляв мене перенести нас обох у Кінгсбері — подивитися виставу. Мені дуже добре вдається переносити двох, якщо можна не поспішати. І я завжди забігала до старенької пані Пентстеммон, коли там бувала. Вона любить, щоб її учні не зникали. І от одного разу вона представила нам юного Хаула. Ах, як вона ним пишалася! А вона, знаєте, вчила і чарівника Салімана, обох їх учила, отож якось вона сказала, що Хаул удвічі здібніший...

— Невже ви не знаєте, яка в Хаула репутація?! — перебив її Майкл.

Встряти в монолог пані Ферфакс було настільки ж неможливо, як і прилаштуватися поскакати на скакалці, на якій улсе скаче хтось інший. Дочекатися слухної миті непросто, але якщо вже потрапив, то потрапив. Пані Ферфакс обернулася, щоби подивитися на Майкла.

— Як на мене, більшість із того, що про нього розказують — це не більш ніж чутки,— заявила вона. Майкл відкрив було рота, щоб заперечити, але скакалка вже зробила оберт,— Отож я сказала Летті: «Це твій зоряний шанс, моя дорога». Я ж то знаю: Хаул може навчити її в двадцять разів більше, ніж я, до того ж, мушу вам сказати, голова в неї варить куди краще, ніж моя, годі й рівняти, тож вона може досягти того ж класу, що й Відьма Пустирищ, але в добрих справах. Летті — хороша дівчинка, я її страшенно люблю. Якби пані Пентстеммон досі давала уроки, я би відіслала Летті до неї хоч завтра. Але вона вже не веде занять. Огож я й сказала: «Летті, до тебе залицяється чарівник Хаул,

тож чому б тобі не закохатися в нього і не дозволити йому стати твоїм вчителем? Разом ви змогли б чимало досягти». Не думаю, щоб Летті попервах надто схилялася до цієї задумки, але останнім часом вона пом'якшала, а сьогодні в них, здається, все пречудово складається.

Тут пані Ферфакс зробила паузу, щоб обдарувати Майкла доброзичливою осяйною усмішкою, і Софі кинулася на скакалку.

— Але мені говорили, що Летті любить іншого,— сказала вона.

— Ви хочете сказати — співчуває? — уточнила пані Ферфакс, понизивши голос.— Ця його жаклива ущербність,— з натяком прошептала вона,— зрештою, вимагала б надто багато самозречення від будь-якої дівчини. Я так йому і сказала. Адже я і сама йому співчуваю...

Софі видавила із себе зачудоване:

— Он як?

— ...однаке закляття таке неймовірно сильне! І взагалі, це настільки сумно,— вела далі пані Ферфакс.— Мені довелося пояснити йому, що особа з моїми радше звичайними здібностями ніяк не може зняти закляття самої Відьми Пустирись. Хаул — той міг би, але ж він, безумовно, не може його попросити, чи не так?

Тут Майкл, який уже давно нервово позирав на ріг будинку — бо якби звідти раптом з'явився Хаул, він би неминуче побачив їх із Софі,— зумів наступити на скакалку і зупинити її, сказавши:

— Гадаю, нам час іти.

— Ви впевнені, що не хочете завітати — скуштувати мого меду? — запитала пані Ферфакс.— Знаєте, я вживаю його майже в усіх своїх чарах! — і вона знову почала тріскотіти — цього разу про магичні властивості меду. Майкл і Софі цілеспрямовано подалися до хвіртки, а пані Ферфакс плівла за ними, не закриваючи рота і мимохіть випрямляючи стебла, прим'яті собакою. Тим часом Софі ламала голову, як би довідатися, звідки пані Ферфакс знає, що Летті — це Летті, і при цьому не розстроїти Майкла. Пані Ферфакс, випрямляючи високий люпин, замовкла на мить, щоби перевести подих.

Софі рішуче її перебила:

— Пані Ферфакс, а хіба до вас не повинна була потрапити моя племінниця Марта?

— От пустунки! — вигукнула пані Ферфакс. Вона виринула з люпину, посміхаючись і хитаючи головою.— Так, ніби я не впізнаю свої власні медові чари! Я тоді так і сказала: «Я не хочу нікого тримати насильно, зате завжди готова вчити тих, хто сам хоче навчатися. Тільки-от,— сказала я їй,— ніяких перевдягань. Або ти залишаєшся тут сама

собою, або не залишаєшся взагалі». І все якнайкраще склалося, самі бачите. Ви точно не хочете почекати і запитати в неї самі?..

— Думаю, ми вже мусимо йти,— відповіла Софі.

— Ми мусимо вчасно повернутися додому,— додав Майкл, кинувши ще один тривожний погляд у бік саду. Він витягнув із живоплоту семимильні чоботи і поставив один із них перед хвірткою для Софі.— Цього разу я буду вас тримати,— попередив він.

Пані Ферфакс вихилилася з-над хвіртки, спостерігаючи, як Софі встромляє ногу в чобіт.

— Семимильники,— зауважила вона.— Уявіть собі, сто років їх не бачила. Напрочуд корисна річ для людини вашого віку, пані Ем-м-м... Я б і сама зараз не відмовилася від пари таких чобіт. Значить, це від вас Летті успадкувала чаклунські здібності? Не те щоб це обов'язково було сімейне, але не менш часто буває і...

Майкл схопив Софі за руку і смикнув. Обидва чоботи ступили на землю, і решта монологу пані Ферфакс зникла в черговому «вжик!» і завиванні вітру. Наступної миті Майклові довелося впертися ногами в землю, щоб не врізатися в стіну Мандрівного Замку. Двері були відчинені. Зсередини долинали ревіння Кальцифера:

— Портхавенські двері! Хтось добивається в них, ще відколи ви пішли!

Розділ дев'ятий, у якому в Майкла виникають клопоти із заклинанням

Як виявилось, це був капітан.

Він нарешті прийшов за заклинанням попутного вітру — і його неабияк розсердило те, що йому довелося стільки чекати.

— Якщо я пропущу приплив, хлопче,— пригрозив він Майклові,— мені доведеться поговорити про тебе з чаклуном. Не люблю ледарів.

На думку Софі, Майкл повадився з ним аж занадто чемно, але сама Софі була занадто пригнічена, щоб утрутитися.

Коли капітан пішов, Майкл подався до столу супити брови над заклинанням, а Софі мовчки сіла штопати панчохи. У неї була лише одна пара панчіх, і її вузлуваті ноги протерли в них величезні діри.

Сіра сукня на цей час уже помітно обтріпалася і забруднилася. Софі подумувала, чи не наважитися вирізати з загиблого блакитно-срібного костюма Хаула найменш постраждалі від слизу клаптики, щоби пошити собі з них спідницю. Але на це вона все-таки не могла наважитися.

— Софі,— запитав раптом Майкл, піднімаючи голову від одинадцятої сторінки нотаток,— а скільки у вас племінниць?

Софі якраз дуже боялася, що Майкл почне задавати питання.

— Доживеш до моїх років, хлопчику,— відповіла вона,— втратиш лік. Надто вже всі вони схожі. Оці дві Летті, як на мене, могли би бути близнючками.

— Ой, та що ви, вони зовсім не схожі,— заперечив Майкл, чимало її здивувавши.— Ваша племінниця з Апер-Фолдинга зовсім не така вродлива, як моя Летті.— Він розірвав одинадцяту сторінку і заповнив дванадцяту.— Я радий, що Хаул не бачив моєї Летті,— вимовив він, почав тринадцяту сторінку й розірвав і її теж.— Коли пані Ферфакс сказала, що знає, хто такий Хаул, я мало не розсміявся. А ви?

— Ні,— відповіла Софі. Це ніяк не вплинуло на почуття Летті. Софі згадала, як сяяло обожнюванням її личко під квітучими яблунями.— Отже, немає жодної надії,— у відчаї запитала вона,— що хоча б цього разу Хаул закохався по-справжньому?

Кальцифер чмихнув зеленими іскрами в комин.

— Я боявся, що ви почнете так думати,— проговорив Майкл.— Ви б тоді обманювали себе так само, як пані Ферфакс.

— А ти звідки знаєш? — запитала Софі.

Кальцифер з Майклом презирнулися.

— Хіба він сьогодні вранці не провів у ванній кімнаті не менш ніж годину? — спитав Майкл.

— Він стирчав там аж дві години,— сказав Кальцифер.— Накладав чари на обличчя. Самозакоханий дурень!

— От бачите,— промовив Майкл.— Тільки коли Хаул забуде це зробити, я повірю, що він закохався по-справжньому. Але не раніше.

Софі згадала, як Хаул стояв на одному коліні в саду і старанно стежив за тим, щоби виглядати якнайкраще, і зрозуміла, що Майкл і Кальцифер мають рацію. Їй спало на думку піти у ванну і спустити всі Хаулові чари для вроди в унітаз. Але вона не наважилася. Натомість вона зашкутитьгала за блакитно-срібним костюмом. Решту дня вона вирізала з нього маленькі блакитні трикутнички, щоби пошити собі з них клаптикову спідницю.

Майкл лагідно погладив її по плечу, коли підійшов, щоб жбурнути всі сімнадцять сторінок своїх нотаток у вогнище, Кальциферові.

— Знаєте, врешті-решт до всього звикаєш,— сказав він.

Тепер уже Софі зрозуміла: заклинання Майклові не дасться. Він покинув свої нотатки і вишкріб із вогнища трохи сажі. Кальцифер здивовано висунувся подивитися, що це він робить. Майкл дістав з одного з мішечків, що висіли на балках, якийсь зів'ялий корінець і поклав його в сажу. Потім, після напружених роздумів, він повернув клямку над дверима синім донизу і на двадцять хвилин зник у Портхавені. Повернувся він з великою

закрученою мушлею і поклав її до сажі й корінця. Тоді він порвав на клаптики багато паперу і клаптики теж зсипав у загальну купу. Усе це він розмістив перед черепом і взявся дмухати, так що сажа і клаптики паперу розлетілися по всьому столі.

— Що це він робить, як ти думаєш? — запитав Кальцифер у Софі.

Майкл перестав дмухати і став товкти все, разом з папером, у ступці, час від часу з надією поглядаючи на череп. Нічого не сталося, тому Майкл почав додавати в ступку різні інгредієнти з мішечків і глечиків.

— Не подобається мені шпигувати за Хаулом, — оголосив він, розтираючи в ступці вже третій набір інгредієнтів. — Може, він і непостійний з жінками, тільки-от до мене він був надзвичайно добрий. Він підібрав мене, коли я був нікому не потрібним сиротою і сидів у нього на порозі в Портхавені.

— А як же воно так вийшло? — запитала Софі, вирізаючи черговий блакитний трикутник.

— Мама померла, а батько потонув під час шторму, — відповів Майкл. — А коли таке стається, ти нікому не потрібен. З будинку мене виселили, бо мені не було чим платити за помешкання, я намагався жити подачками, але мене проганяли від дверей і з рибальських човнів, аж поки єдиним місцем, куди я міг податися, не залишилося, власне, оте єдине місце, якого всі боялися. Хаул тоді ще тільки починав помаленьку працювати під іменем чаклуна Дженкіна. Однак усі говорили, що в його будинку живуть дияволи, тому я зо дві ночі проспав на порозі, аж якось уранці Хаул відчинив двері, щоби піти по хліб, і я упав через поріг усередину, в будинок. Тож Хаул сказав, що я можу почекати всередині, поки він роздобуде якоїсь їжі. Я ввійшов, а тут був Кальцифер, і я почав з ним розмовляти, тому що ніколи раніше не бачив демона.

— А про що ви розмовляли? — запитала Софі: їй стало цікаво, чи не просив Кальцифер і Майкла розірвати його угоду.

— Він розповів мені про свої прикрощі й накапав на мене сльозами. А що, хіба ні? — просичав Кальцифер. — Йому, здається, й на думку спало, що в мене теж можуть бути прикрощі!

— Я й досі думаю, що ніяких прикрощів у тебе нема. Ти просто багато бурчиш, — відрізав Майкл. — Але того ранку ти був зі мною дуже люб'язний, і я думаю, що це справило на Хаула враження. Але ж ви його знаєте, Софі. Він не сказав мені, що я можу залишитися. Тільки й того, що не вигнав. От я і став всіляко намагатися приносити йому користь — ну, наприклад, стежив за витратами, щоби він не все розтринькував, щойно одержавши, ну, і таке інше.

Вміст ступки вимовив «уф» і тихенько вибухнув. Майкл, тяжко зітхаючи, стер сажу з черепа і спробував нові складники. Софі почала розкладати на підлозі навколо ніг блакитні трикутнички, які збиралася зшивати.

— На початках я робив купу дурних помилок,— вів далі Майкл.— А Хаул був дуже терплячий до мене. Думаю, зараз я вже це переріс. І по-моєму, з грошима я йому справді допомагаю. Хаул купує дорогий одяг. Він говорить, ніхто не стане наймати чарівника, який виглядає так, ніби він не може заробляти своїм ремеслом.

— Та насправді йому просто подобаються ганчірки,— сказав Кальцифер. Його жовтогарячі очі стежили за роботою Софі доволі-таки багатозначно.

— Цей костюм був зіпсований,— виправдалася Софі.

— Не тільки ганчірки,— заперечив Майкл.— Пам'ятаєш, торік узимку,— тоді ми дожилися до того, що в тебе лишилося одне-єдине останнє поліно? То він тоді пішов і купив оцей череп і ту свою дурну гітару! Я тоді був страшно злий на нього. А він сказав: вони красиві!

— А де ви взяли дрова? — поцікавилася Софі.

— Хаул вичарував їх від одного свого боржника,— відповів Майкл.— Тобто він так сказав — сподіваюся, не брехав. А їли ми морську капусту. Хаул каже, вона корисна.

— Смачнюща,— промуркотів Кальцифер.— Суха і хрустка.

— Ненавиджу,— зітхнув Майкл, дивлячись у ступку невидючим поглядом.— Нічого не розумію: мають бути сім інгредієнтів. А може, сім процесів? Так чи інакше, спробуймо пентаграму.— Він поставив ступку на підлогу і намалював крейдою навколо неї щось на кшталт п'ятипроменевої зірки.

Порошок вибухнув з такою силою, що трикутнички Софі полетіли у вогнище.

Майкл лайнувся і поспішно стер з підлоги крейдові позначки.

— Софі,— сказав він.— Я застряг на цьому заклинанні. Чи ви не могли би мені допомогти?

«Достоту школяр, який іде до своєї бабусі з занадто важким домашнім завданням»,— подумала Софі, збираючи трикутнички і терпляче розкладаючи їх на підлозі заново.

— Глянути можна,— обережно відповіла вона.— Але ти ж розумієш, що я нічогосінько не тямлю в магії.

Майкл поспішно тицьнув їй у руки дивний блискучий папірець.

Вигляд у нього був незвичайний навіть як для чарів. Він був задрукований великими літерами, але всі літери були сіруваті й трохи ніби розмиті, до того ж по краях папірця теж були сірі розводи, немов грозові хмари на далекому обрії.

— Скажіть, що ви про це думаєте? — поцікавився Майкл.

Софі прочитала:

Йди і зірку, що падає з неба, впіймай, Мандрагоровий корінь з дитям відшукай, І скажи мені, де всі минулі роки, І хто дідьку копито розтрощив-таки. І навчи, як почути русалок пісні, Як втекти від укусів облуди й брехні. Відшукай вітер в полі, Який мчить добру волю. З'ясуйте, про що тут говориться. Другу строфу напишіть самі.

Софі була до краю здивована. Їй і раніше доводилося потикати носа у заклинання, але нічого схожого на це вона ще ніколи не бачила. Вона перечитала заклинання, причому їй нітрохи не допомагали гарячкові пояснення Майкла.

— Пам'ятаєте, Хаул мені говорив, що складні заклинання завжди містять у собі загадку? Ну, я спочатку і вирішив, що тут кожен рядок — загадка. Замість зірки з неба я взяв сажу з іскорками, а замість пісень русалок — мушлю. А оскільки я подумав, що і сам можу вважатися дитям, то сам зняв корінь мандрагори, а перелік минулих років виписав з календарів, хоча тут я не впевнений — можливо, тут я і помилився. І можливо, що там йдеться про листок щавлю: його прикладають до місць укусів... А я про це якось взагалі не подумав... Так чи інакше, а ніщо не спрацювало!

— І не дивно,— скривилася Софі.— Як на мене, це скидається на перелік неможливих речей.

Але Майкл із цим не погодився.

— Якщо все це неможливо зробити,— резонно заперечив він,— то й виконати це заклинання ніхто би не зміг.

— До того ж,— додав він,— мені страшенно соромно, що я шпигував за Хаулом, тому я хочу загладити свою провину тим, що добре виконаю це заклинання.

— Гаразд,— кивнула Софі.— Тоді давай почнемо із «З'ясуйте, про що тут говориться». Якщо вирішування теж є частиною заклинання, то ця фраза має привести все в дію.

Але і з цим Майкл також не погодився.

— Ні,— сказав він.— Це таке заклинання, яке розкривається в міру того, як ти його виконуєш. Це впливає з останнього рядка. Якщо дописати другу половину, в якій буде сказано, що все це значить, заклинання виконається. Такі заклинання переважно дуже складні. Спочатку треба визначитися з першою частиною.

Софі знову згребла блакитні трикутнички в купку.

— Тоді давай запитасмо Кальцифера,— запропонувала вона.— Кальцифере, хто...

Але і цього Майкл їй теж не дозволив.

— Ні, зачекайте. По-моєму, Кальцифер є частиною заклинання! Погляньте лише, як воно подається: «Навчи мене, скажи мені». Я спочатку подумав, що вчити треба череп, але це не спрацювало, отже, йдеться про Кальцифера.

— Ну, якщо тобі так не подобається все, що я говорю, розбирайся сам! — образилася Софі.— Я впевнена, що Кальцифер знає, хто розтрощив йому копито!

Кальцифер спалахнув.

— У мене взагалі немає ніг, не те що копит! Я демон, а не дідько! — з цими словами він зашився під поліна, і весь час, поки Майкл і Софі обговорювали заклинання, було чути, як він там потріскує.

— Ото ще нісенітниці! — раз-у-раз бурчав Кальцифер.

На цей час заклинання вже неабияк заінтригувало Софі. Вона сховала свої блакитні сідничані трикутнички, витягла перо і папір і почала робити нотатки в тих самих кількостях, що й Майкл. До самого вечора вони з Майклом сиділи, невидющо втупившись у далечінь, гризли пера і закидали одне одного здогадами.

Типова сторінка нотаток Софі виглядала приблизно так:

Чи часник відлякує облудників? Я можу вирізати зірку з паперу і зробити так, іщоби вона впала. Чи можна сказати про це Хаулові? Хаулу русалки більше до душі, ніж Кальциферу. Не треба думати, що в Хаула є добра воля. А в Кальцифера? І справді, де минулі роки? Чи не значить це, що котрийсь із цих сухих корінців має принести плоди? Посадити його? Поруч зі щавлем? У мушлі? Роздвоєне копито — майже у всіх копитних, крім коней. Підкувати коня часником? Вітер? Запах? Вітер від семимильних чобіт? Чи Хаул — диявол? Роздвоєні копита в семимильних чоботях? Русалки в чоботях?

Поки Софі все це писала, Майкл із не меншим розпачем запитував:

— А може, «вітер» — це вітрило? Повісити людину доброї волі на нок-реї? Але тоді це чорна магія...

— Давай-но повечеряємо,— запропонувала Софі.

Вони повечеряли хлібом і сиром, як і раніше, невидючим поглядом вдивляючись у далечінь. Врешті-решт Софі сказала:

— Майкле, заради всього святого, давай перестанемо висловлювати неймовірні припущення і спробуємо зробити точнісінько те, що там сказано. Де найкраще ловити падаючу зірку? На пагорбах?

— Портхавенські трясовини трохи рівніші,— відповів Майкл.— Тільки як? Падаючі зірки страшенно швидкі.

— Ми — теж, якщо ми будемо в семимильних чоботях,— нагадала Софі.

Майкл скочив на ноги, сповнений захвату і надій.

— Ви здогадалися! — вигукнув він і кинувся до комори по чоботи.— Ходімо спробуємо.

Цього разу Софі розсудливо прихопила із собою тростину і шаль, бо вже зовсім стемніло. Майкл узявся за клямку, щоби повернути її синім донизу, але тут сталося щось дивне. Череп на столі зацокотів зубами. А Кальцифер так і злетів аж під комин.

— Не хочу, щоби ви ішли! — заявив він.

— Ми ненадовго, — заспокоїв його Майкл.

Вони вийшли на вулиці Портхавена. Ніч стояла зоряна і ясна, Майкл і Софі на повні груди вдихали медвяне і п'янке, ледь прохолодне повітря. Однак не встигли вони пройти вулицю до кінця, як Майкл згадав, що вранці Софі було недобре, і почав турбуватися, чи не зашкодить нічне повітря її здоров'ю. Софі наказала йому не придурюватися. Вона хоробро постукувала ціпком, поки освітлені вікна не залишилися позаду; і тоді ніч раптом стала гулкою і всеосяжною, ще більш вогкою і прохолодною.

З Портхавенських боліт відгонило сіллю і сирію землею. Позаду іскрилося і тихесенько шелестіло море, Софі радше відчувала, ніж бачила, милі й милі простертої перед ними рівнини. Бачила вона лише смуги низького синюватого туману і бліді вогники на болотах, які тягнулися все далі і далі, зливаючись у сріблясту лінію там, де починалося небо. Ну, а небо займало всю решту простору. Чумацький Шлях скидався на смугу імлі, яка піднялася з боліт, і крізь імлу мерехтіли яскраві зірочки.

Майкл і Софі стояли, тримаючи перед собою наготові по чоботу, і чекали, поки котрась із зірок зрушиться з місця.

Десь через годину Софі довелося почати вдавати, ніби вона не тремтить, щоби не налякати Майкла.

Десь за півгодини озвався Майкл:

— Просто травень — не той місяць... Найкраще було б у серпні або в листопаді...

Ще через півгодини він стривожено запитав:

— А як же нам бути із мандрагорою?

— Давай спочатку з цим з'ясуємо, а тоді вже будемо далі думати, — відповіла Софі, зціплюючи зуби, бо боялася, що вони почнуть цокотіти.

Минуло ще трохи часу, і Майкл сказав:

— Софі, йдіть-но додому. Врешті-решт, це ж моє заклинання.

Але щойно Софі відкрила рот, щоби погодитися: мовляв, це дуже хороша думка, як одна з зірок відчепилася від небосхилу і білою рискою шуганула вниз.

— Осьдечки вона! — заверещала Софі.

Майкл застромив ногу в чобіт — і зник. Софі сперлася на ціпок і взула чобіт на секунду пізніше. Вжик! Чмок. Вона опинилася далеко серед боліт, і тепер була з усіх боків оточена туманом, пусткою і озерцями, які тьмяно мерехтіли. Софі вперлася ціпком у землю —

і зуміла втриматися на ногах. Чобіт Майкла темною цяткою бовванів відразу ж за нею. Сам Майкл перетворився на відчайдушне чалапання ніг далеко попереду.

Падаюча зоря справді була тут. Софі бачила її — маленьку білу цятку, крихітний вогник, за кілька ярдів перед рухливою тінню, що нею був Майкл. Тепер яскрава цятка спускалася зовсім повільно, і скидалося на те, що Майкл цілком міг її впіймати.

Софі витягла ногу з чобота.

— Ну ж бо, ціпок! — прокректала вона. — Допоможи-но мені туди дістатися! — І вона щосили зашкутильгала до Майкла, перестрибуючи з купини на купину і не зводячи очей з білого вогника.

Коли вона наздогнала Майкла, той крадькома підбирався до зірки, витягнувши руки, щоб упіймати її. Софі бачила його силует у її світлі. Зірка ширяла в повітрі на рівні Майклових рук, випереджаючи його щоразу лише на крок. Здавалося, вона стривожено озирається — і дивиться на нього.

«Ну й чудасія!» — подумала Софі. Зірка складалася з чистого сяйва, вона висвітлювала біле коло болотної трави й шелюгів та чорні калюжки навколо Майкла, але при цьому в неї були великі стривожені очі, які пильно вглядалися в Майкла, і маленьке гостреньке личко.

Поява Софі налякала зірку. Вона метнулася вбік і заверещала пронизливим тріскучим голоском:

— Що це? Що вам треба?

Софі спробувала сказати Майклу: «Зупинись! їй страшно!» Але вона так захекалася, що не могла перевести подих.

— Я всього лише хочу тебе впіймати,— пояснив Майкл зірці.— Я не зроблю тобі нічого поганого.

— Ні! Ні! — відчайдушно протріщала зірка.— Не можна! Я повинна вмерти!

— Але якщо ти даси себе впіймати, я тебе врятую,— лагідно запевнив її Майкл.

— Ні! — схлипнула зірка.— Краще вмерти!

Вона вислизнула з Майклових пальців. Майкл рвонувся за нею, але не встиг. Зірка метнулася до найближчого озерця, і чорні води на мить заяскріли спалахом білого сяйва. Потім було чути лише слабке, згасаюче шипіння. Коли Софі підшкутильгала ближче, Майкл стояв і дивився, як під темною водою гасне малесенька біла цяточка.

— Сумно,— сказала Софі.

Майкл зітхнув:

— Так. У мене мало серце з грудей не вискочило від цього. Ходімо додому. Годі вже з мене цього заклинання.

Чоботи вони шукали хвилин двадцять. На думку Софі, це було просто чудо, що вони взагалі їх знайшли.

— А знаєте,— промовив Майкл, коли вони понуро пленталися темними вулицями Портхавена,— я ніколи не зможу виконати це заклинання. Воно для мене занадто складне. Доведеться запитати Хаула. Ненавиджу здаватися, але зате нарешті від Хаула можна буде хоч чогось домогтися: адже Летті Хаттер піддалася на його залицяння.

Софі це нітрохи не втішило.

Розділ десятий, у якому Кальцифер обіцяє Софі зробити натяк

Судячи з усього, Хаул повернувся, поки Софі та Майкл були поза домом. Він вийшов із ванни, коли Софі смажила на Кальциферові сніданок, і граціозно сів у крісло, такий причепурений, що аж осяйний. Хаул пахнув жимолостю.

— Люба Софі,— заговорив він.— Ви, як завжди, мали багато справ. Зізнайтеся, ви ж і вчора весь день тяжко працювали, незважаючи на мої поради. Навіщо ви зробили витинанку з мого найкращого костюма? Я просто по-дружньому запитую, з цікавості.

— Позавчора ви забруднили його своїм жахливим слизом,— нагадала Софі.— От я його й перешиваю.

— Але я і сам це можу,— сказав Хаул.— Здається, я вам показував. Я навіть можу зробити для вас пару семимильних чобіт, якщо ви скажете мені ваш розмір. Що-небудь практичне, наприклад, із коричневої телячої шкіри. Просто жах, як воно іноді буває: робиш крок на десять з половиною миль — і влучаєш точнісінько в коров'ячу ляпку.

— Це могла бути і бичача ляпка,— зауважила Софі.— Насмілюся припустити, що ви знайшли на них навіть і баговиння. Особа мого віку не може подовгу засиджуватися на одному місці.

— Але ви потрудилися навіть більше, ніж я припускав,— здивувався Хаул.— Бо я готовий запрягти, що коли вчора мені трапилося на мить відвести погляд від чарівного личка Летті, я бачив, як з-за рогу вистромився ваш довгий ніс.

— Пані Ферфакс — друг нашої сім'ї,— сказала Софі.— Звідки мені було знати, що ви також там будете?

— У вас є інтуїція, ось звідки,— відповів Хаул.— Від вас ніщо не сховається. Якби мені довелося залицятися до дівчини, яка живе на айсбергу посеред океану, рано чи пізно — і радше рано, ніж пізно,— я, піднявши голову, побачив би, як ви проноситеся над нами на мітлі. Щиро кажучи, наскільки я вас тепер знаю, я був би навіть розчарований, якби не застав вас — навіть якби опинився на айсбергу — у себе над головою.

— А що, і сьогодні теж ви збираєтеся на айсберг? — парирувала Софі.— Судячи з того, як учора виглядало личко Летті, біля неї вас більше ніщо не тримає!

— Ви несправедливі до мене, Софі,— промовив Хаул глибоко ображеним голосом.

Софі підозріло скосила очі. У відсвітах червоного самоцвіту, що висів у Хауловому вусі, його профіль виглядав сумним і благородним.

— Минуть роки, перш ніж я покину Летті,— сказав він.— А насправді я йду, бо сьогодні мені треба знову побачитися з королем. То що, ви задоволені, пані Нишпорко?

Софі не змогла би сказати, чи повірила бодай одному його слову, хоча після сніданку Хаул справді вирушив у Кінгсбері: ручка була повернута вниз червоним. Від Майкла, який спробував розпитати його про загадкове заклинання, Хаул відмахнувся. Майкл, оскільки він, як виявилося, не мав що робити, теж пішов — сказавши, що раз так, то він навідається до Цезарі.

Софі залишилася сама. Вона так і не повірила тому, що Хаул говорив про Летті, але їй і раніше доводилося помилятися в ньому: врешті-решт вона знала про нього тільки те, що їй розповіли Майкл і Кальцифер. Отож Софі зібрала всі блакитні трикутнички і з почуттям провини взялася вшивати їх назад у срібну сіть — усе, що залишилося від костюма.

І коли хтось постукав у двері, Софі аж підскочила, бо вирішила, що це знову Опудало.

— Портхавенські двері,— оголосив Кальцифер, блискаючи пурпуровою усмішкою.

Отже, все гаразд. Софі пошкутильгала до дверей і відчинила їх, повернувши ручку синім донизу.

Назовні виявився візок. Хлопчина років п'ятнадцяти, який сидів на козлах, хотів би знати, чи нема у пані відьми чогось такого, щоби підкови весь час не губилися.

— Зараз гляну,— сказала Софі і зашкутильгала до вогнища.— Що робити? — пошепки запитала вона.

— Жовтий порошок, четвертий слоїк на другій полиці,— прошепотів у відповідь Кальцифер.— У цих чарах головне — вірити, що вони подіють. Як віддаватимеш, гляди, щоби мала впевнений вигляд.

Софі відсипала жовтого порошку на квадратний клаптик паперу — так, як це робив Майкл, гарненько склала його і пошкутильгала до дверей.

— Ось, прошу, хлопче,— сказала вона.— Підкови триматимуться міцніше, ніж якби їх прибити сотнею цвяхів. Чуєш, конику? Тобі цілий рік не треба буде йти до коваля. З вас пенні. Дякую.

День видався гарячий.

Софі довелося відкласти шиття і продати, з допомогою Кальцифера, чари для очищення стічних труб, чари для розшукування кіз і чари для варіння доброго пива.

І тільки раз вона мала трохи клопоту з клієнтом, який гупав у двері в Кінгсбері. Софі повернула ручку червоним донизу і побачила за дверима розкішно вбраного хлопця, ненабагато старшого за Майкла.

Білий як полотно, весь спітнілий, він стояв на порозі й у розпачі заламував руки.

— Пані чарівнице, заради всього святого! У мене завтра на світанку дуель. Дайте мені що-небудь, щоб я точно переміг. Я заплачу, скільки забажаєте!

Софі озирнулася через плече на Кальцифера, однак той почав корчити гримаси, що мало означати: готових таких препаратів немає.

— Це було б нечесно! — суворо сказала Софі. — І взагалі, дуелі — це погано!

— Тоді дайте що-небудь, щоби було по-чесному! — заблагав хлопчина у відчаї.

Софі глянула на нього уважніше. Він був іще майже зовсім малий (такий собі навіть не юнак, а юначечок) і смертельно наляканий. У нього був характерний зневірений вигляд людини, якій завжди в усьому не щастить.

— Піду подивлюся, чи щось вдасться зробити, — сказала Софі. Вона зашкутильгала до полиць і переглянула слоїчки. Один із них, позначений «КАЙЄННСЬКИЙ ПЕРЕЦЬ», здався їй найпривабливішим. Софі насипала на квадратик паперу чималу купку. Череп вона переставила ближче.

— Адже ти знаєшся на таких речах краще за мене, — шепнула вона.

Хлопчина нетерпляче зазирає з-за дверей. Софі взяла ніж і поводи́ла ним над купкою перцю, сподіваючись, що це хоч трохи схоже на магичні паси.

— Ти маєш зробити так, щоби двобій був чесним, — пробурмотіла вона. — Чесним. Зрозумів?

Загорнувши перець у папірець, Софі пошкутильгала до дверей.

— Перед дуеллю треба висипати цей порошок у повітря, — наказала вона. — Тоді ти матимеш стільки ж шансів, скільки й твій суперник. Після цього тільки від тебе залежатиме, переможеш ти чи ні.

Юначечок сповнився такої вдячності, що спробував тицьнути Софі золотий. Софі навідріз відмовилася, тож він заплатив їй два пенси і пішов геть, весело насвистуючи.

— Почуваю себе шахрайкою, — зізналася Софі, ховаючи гроші під вогнищем. — А проте хотіла б я подивитися на цю дуель!

— Я теж, — протріщав Кальцифер. — А коли ти мене звільниш, щоби я і сам міг піти, щоб я не мусив пропускати такі видовища?

— Коли я отримаю бодай якийсь натяк щодо твоєї угоди, — відповіла Софі.

— Можливо, ти отримаєш його увечері, — сказав Кальцифер.

Ближче до вечора прибіг Майкл. Він неспокійно роззирнувся, чи Хаул не повернувся раніше за нього, а тоді, радісно наспівуючи, підійшов до столу і порозкладав речі на ньому так, щоби здавалося, ніби він весь день напружено працював.

— Аж завидки беруть, що ти так просто можеш пройти всю дорогу туди і назад,— зауважила Софі, пришиваючи блакитний трикутничок до срібної тасьми.— Як там Ма... моя племінниця?

Майкл із радістю облишив стіл і всівся на стільці біля вогнища, щоби розповісти, як саме він провів день. Потім він запитав, як минув день у Софі.

Отож коли Хаул плечем відкрив двері — руки в нього були зайняті цілим оберемком різних пакунків,— Майкл навіть не встиг прикинутися зайнятим. Він розгойдувався на стільці, регочучи над історією про дуельні чари.

Хаул спиною зачинив двері й привалився до них, усією своєю постаттю демонструючи розпач.

— Ви тільки погляньте на себе! — гірко дорікнув він.— Нужда сміється мені в лице. Я цілісінкй день працюю не покладаючи рук — і все заради вас. А тут ніхто, навіть Кальцифер, не вважає за потрібне бодай привітатися зі мною!

Майкл винувато підхопився, а Кальцифер гордовито зауважив:

— Я ніколи і ні з ким не вітаюся!

— Щось трапилося? — запитала Софі.

— Оце вже краще,— сказав Хаул.— Принаймні дехто із вас вдає, ніби помітив мене. Як це люб'язно з вашого боку, Софі. Так, щось трапилося. Король звернувся до мене з офіційним проханням розшукати його брата, додавши до цього офіційного прохання більш ніж прозорий натяк на те, що якби я заодно знищив Відьму Пустирищ, це було б вельми доречно. А ви тут сидите і регочете!

Стало зрозуміло, що Хаул у такому настрої, що ось-ось може вдатися до зеленого слизу.

Софі поспішно відклала шиття.

— Давайте я насмажу грінок і намащу їх маслом,— сказала вона.

— І це все, на що ви здатні перед лицем трагедії? — поцікавився Хаул.— Грінки! Ні, не вставайте. Я насилу приволік сюди ноги, аж згинаючись під різним добром, яке я приніс для вас, так що ви принаймні могли би продемонструвати зацікавленість — ну хоч із ввічливості. Тримайте.

І він вивалив Софі на коліна лавину пакунків, і таку саму гору вручив Майклові.

Софі спантеличено розгортала пакунки. Там виявилися: кілька пар шовкових панчіх, дві коробки з розкішними батистовими нижніми спідницями з оборках і мереживами та

з атласними вставками, пара черевичків з м'якесенької голубино-сірої замші, мереживна шаль і сіра муарова сукня з таким самим мереживом на манжетах і комірці, що й на шалі. Софі оглянула все це професійним поглядом — і їй перехопило подих. Саме лише мереживо коштувало цілий маєток. Вона трепетно погладила муар.

Майкл розгорнув новесенький елегантний оксамитний костюм.

— Ви, мабуть, витратили геть усе, що було в шовковому гаманці! — невдячно пробурчав він. — Мені цього не треба. З нас двох саме вам потрібен новий костюм.

Хаул підчепив носакон рештки блакитно-срібного костюма і скорботно підняв їх. Софі не покладала рук, але це все ще був не костюм, а одна суцільна дірка.

— Наскільки ж я самовідданий, — сказав Хаул. — Але я не можу відправляти вас із Софі чорнити моє ім'я перед королем у лахмітті. А то король ще подумає, що я погано піклуюся про свою стареньку матусю. Ну як, Софі? Черевики вашого розміру?

Софі підняла голову, не перестаючи ніжно погладжувати плаття.

— Це тому, що ви такий люб'язний чи такий боягузливий? — перепитала вона. — Дуже вам дякую, але до короля я не піду.

— Яка невдячність! — вигукнув Хаул, здійнявши руки. — Що ж, значить, я вдамся до зеленого слизу! Після чого я буду змушений перенести Мандрівний Замок на тисячу миль звідси і більше ніколи, ніколи не побачу свою любов Летті!

Майкл благально подивився на Софі. Софі насупилася. Їй було зрозуміло, що щастя обох її сестер залежить від того, чи погодиться вона побачитися з королем. А в запасі у Хаула є ще й зелений слиз.

— Ви мене наразі ні про що не просили, — сказала вона. — Просто довели до відома, що я маю зробити.

— А ви це зробите, правда? — засяяв Хаул.

— Правда. Коли мені йти? — запитала Софі.

— Завтра після обіду, — відповів Хаул. — Майкл зображатиме вашого лакея. Король чекає на вас.

Хаул сів на табуретку і почав чітко і послідовно пояснювати, що Софі належить сказати на завтрашній аудієнції. Софі помітила, що тепер, коли все відбувалося так, як хотілося Хаулу, від його зеленослизового настрою не залишилося й сліду. Софі кортіло дати йому ляпаса.

— Я прошу вас залагодити дуже делікатну справу, — пояснював Хаул. — Мені треба, щоб король і далі давав мені дрібні замовлення на кшталт транспортних чарів, але не довіряв нічого такого, як пошуки його брата. Ви маєте сказати йому, як страшенно

розлютилася на мене Відьма Пустирищ, а заодно розповісти, який я чудовий син, але так, щоби він зрозумів, що насправді я геть непутящий.

Хаул почав докладно все пояснювати. Софі обхопила руками пакунки і намагалася якнайбільше запам'ятати, але ніяк не могла відкараскатися від настирливої думки: «На місці короля я не втямила б ані слова з того, чого від мене домагається ця стара!»

Тим часом Майкл нависав Хаулові над ліктем, намагаючись розпитати його про хитромудре заклинання, а Хаул обмірковував нові делікатні подробиці того, що Софі мусила би сказати королю, і відмахувався від Майкла.

— Майкле, не зараз. А ще мені спало на думку, Софі, що вам може знадобитися деяка практика, для того, щоби не розгубитися в палаці. Нікому не потрібно, аби ви сконфузилися посеред аудієнції. Зачекай-но, Майкле. Тому я домовився про вашу зустріч із моєю старою вчителькою — пані Пентстеммон. Велична бабуся. У певному сенсі — величніша за короля. Так що до того часу, коли ви потрапите в палац, ви цілком освоїтеся з такими речами.

Та Софі вже шкодувала, що погодилася. Вона відчула невимовну полегкість, коли Хаул нарешті звернувся до Майкла.

— Ну, Майкле, а тепер твоя черга. Що там у тебе?

Майкл помахав глянцевим сірим папірцем і з понурою поспішністю став пояснювати, наскільки це заклинання практично нездійсненне.

Хаул, здавалося, був дещо здивований почутим, однак він узяв папірець і зі словами: «Ну, і в чому тут клопіт?» — розправив його і став уважно вивчати. Одна брова його піднялася.

— Спочатку я поставився до нього як до загадки, а потім спробував виконати все буквально, — пояснював Майкл. — Але впіймати падаючу зірку нам із Софі так і не вдалося...

— О боги! — вигукнув Хаул. Він розсміявся і змушений був прикусити губу. — Майкле, це ж зовсім не те заклинання, яке тобі залишив. Де ти його знайшов?

— На столі, — знічено відповів Майкл. — У тій купі, яку Софі згребла біля черепа. Там не було ніяких інших нових заклинань, тож я подумав...

Хаул підхопився і почав ритися в купі на столі.

— Софі завдає нового удару, — сказав він, розгрібаючи купу наліво і направо. — А мені слід було здогадатися! Ні, потрібного заклинання тут немає... — Він замислено побарабанив пальцями по бурому блискучому тімені черепа. — Твоя робота, друже? Підозрюю, що ти звідти. Впевнений, що й гітара теж. Гм... Софі, дорога...

— Що? — мовила Софі.

— Невгамовна стара дурепа, норавлива Софі,— сказав Хаул.— Чи правильно я припускаю, що ви повертали ручку на дверях чорним донизу і потикали туди свого довгого носа?

— Тільки палець,— з гідністю відповіла Софі.

— Проте двері ви відчиняли,— сказав Хаул,— і те, що Майкл сприйняв за заклинання, напевно, влетіло сюди саме тієї миті. Невже нікому з вас не спало на думку, що воно зовсім не схоже на звичайне заклинання?

— Заклинання часто дивно виглядають,— зауважив Майкл.— Ну, нехай... Але що це? Хаул коротко реготнув.

— Про що тут говориться? Другу строфу напишіть самі. О Господи! — І він кинувся нагору.— Зараз я вам щось покажу! — крикнув він, затупотівши сходами.

— Думаю, вчора на трясовинах ми тільки змарнували час,— сказала Софі. Майкл похмуро кивнув. Софі бачила, що він відчуває себе дуже по-дурному.

— Це я винна,— додала вона.— Я відчиняла двері.

— А що там було? — з цікавістю запитав Майкл.

Але тут Хаул збіг зі сходів.

— Щось я не знайшов тої книги,— пробурчав він.

Тепер вигляд у нього був розстроєний.— Майкле, мені не причулося, що ви із Софі ходили кудись ловити падаючу зірку?

— Так. Тільки та падаюча зірка до смерті перелякалася, упала у воду і потонула,— відповів Майкл.

— Хвала небесам! — видихнув Хаул.

— Це було дуже сумно,— зазначила Софі.

— Сумно, так? — здійснювся Хаул, ще більше розстроївшись.— Це була ваша ідея, правда? Ще б пак! Так і бачу, як ви скачете з купини на купину, під'юджуючи Майкла! Дозвольте сказати, що Майкл ніколи в житті не робив більшої дурості! Якби йому вдалося впіймати зірку, це було би більш ніж сумно! А ви...

Кальцифер у вогнищі сонно заіскрився.

— Через що весь цей гармидер? — роздратовано запитав він.— Ти ж і сам був упіймав колись зірку, хіба ні?

— Так, і я... — почав було Хаул, переводячи зелений скляний погляд на Кальцифера. Але раптом він схаменувся — чи, радше, узяв себе в руки — і повернувся до Майкла:

— Майкле, дай слово, що більше ніколи не ловитимеш зірку.

— Слово честі,— охоче погодився Майкл.— Але що це, якщо не заклинання?

Хаул подивився на сірий папірець, що його він досі тримав у руці.

строфа важлива,— мовив він.— Краще взяти і подивитися... Хаул підійшов до дверей і повернув ручку чорним донизу. Тут він знову завмер і озирнувся на Майкла та Софі, які, природно, витріщалися на ручку.

— Ну, добре,— сказав Хаул.— Софі однаково пробереться сюди, як тільки я спущу її з очей, а щодо Майкла це було б нечесно. Ану, ходіть зі мною. Обоє. Так я принаймні матиму вас на оці.

Він відкрив двері в ніщо і ввійшов туди. Майкл кинувся за ним — так поспішно, що спіткнувся об табуретку. Софі теж підхопилася — так швидко, що пакунки зсипалися з її колін на підлогу перед вогнищем.

— Гляди, щоб на них ані іскорки не потрапило! — на ходу наказала вона Кальциферу.

— Якщо пообіцяєш розповісти мені, що там,— відповів Кальцифер.— До речі, я тобі натякнув.

— Та невже? — Софі так поспішала, що не надала цьому жодного значення.

Розділ одинадцятий, у якому Хаул вирушає в дивовижну країну в пошуках заклинання

Як виявилось, ніщо за порогом мало десь лише із дюйм товщини. За ним крізь сірий мрячний вечір пролягала бетонна доріжка до садової хвіртки. Біля хвіртки чекали Хаул і Майкл. Далі була гладенька дорога, дуже тверда на вигляд, з рядами будинків по обидва боки. Софі, тремтячи від мряки, озирнулася подивитися, звідки вона прийшла, і виявила, що Мандрівний Замок перетворився на будинок із жовтої цегли з великими вікнами. Як і решта тутешніх будинків, він був квадратний і новий, з парадними дверима з матового скла. Ніде на вулиці нікого не було. Можливо, причиною була мжичка, але Софі здалося, що насправді, хоча тут і було досить багато будинків, вони перебували десь на самому краю містечка.

— Якщо ви вже задовольнили свою цікавість, то ходіть! — гукнув її Хаул.

Його сіро-червоний костюм просякнув вологою. Він помахував зв'язкою дивного вигляду ключів, більшість із яких були жовтими і плоскими — мабуть, від жовтих будинків. Коли Софі підійшла до хвіртки, постать Хаула розмилася, так ніби мжичка навколо нього раптом перетворилася на туман. Коли його обриси знову стали чіткими, він далі був у сіро-червоному костюмі, тільки зовсім іншого покрою. Зникли хвости на рукавах, усе вбрання стало якимось мішкуватим і поношеним та пошарпаним на вигляд.

Майклова куртка перетворилася на щось стьобане довжиною ледве до пояса. Майкл підняв ногу, взуту в полотняну туфлю, і здивовано оглянув тісні сині штани, що обтягали його стегна.

— Ледве можу зігнути коліно,— поскаржився він.

— Звикнеш,— запевнив його Хаул.— Ходімо, Софі.

На подив Софі, Хаул повів їх доріжкою назад до жовтого будинку. На спині його мішкуватої куртки вона помітила загадкові слова: «ВАЛЛІЙСЬКЕ РЕГБІ». Майкл ішов за Хаулом, насилу переставляючи ноги у свої нових тісних штанах.

Софі опустила очі і побачила, що сукня над шишкуватими черевиками піднялася до середини її худих литок. Більше в її вбранні нічого не змінилося.

Хаул відімкнув двері матового скла одним зі своїх ключів. Біля дверей на ланцюжку висіла дерев'яна табличка. «Рівенделл»,— прочитала Софі, і Хаул уштовхнув її в охайну світлу вітальню.

У будинку явно хтось був. З-за найближчих дверей долинали гучні голоси. Коли Хаул відчинив ці двері, Софі зрозуміла, що голоси походять з яскравих чарівних картинок, що рухалися на передній стінці великої квадратної скрині.

— Хауелл! — вигукнула жінка, яка сиділа у кімнаті з в'язанням у руках.

Вона з дещо роздратованим виразом обличчя відклала в'язання, але не встигла піднятися, як маленька дівчинка, яка дуже уважно, поклавши підборіддя на руки, роздивлялася чарівні картини, підхопилася і кинулася до Хаула.

— Дядько Хауелл! — заверещала вона і, вистригнула на Хаула, обхопивши його ногами.

— Марі! — заревів у відповідь Хаул.— Як ся маєш, каріад¹? Ти була чемна, правда?

І вони з дівчинкою на весь голос почали цокотіти якоюсь чужоземною мовою. Софі зрозуміла, що вони дуже люблять одне одного. Їй було цікаво, що це за мова. Звучала вона приблизно як пісенька Кальцифера про горщечок, але щодо цього не можна було мати певності. Поміж чужоземними тирадами Хаул, немов червонець, умудрився вставити кілька фраз:

— Це моя племінниця Марі, а це моя сестра Меган Перрі. Меган, це Майкл Фішер і Софі... е-е...

— Хаттер,— підказала Софі.

Меган стримано й осудливо потиснула їм руки. Вона була старша за Хаула, але дуже на нього схожа, з таким самим видовженим худим обличчям, тільки очі в неї були блакитні і сповнені тривоги, а волосся темніше.

— Та тихіше ти, Марі! — прикрикнула вона, перекривши чужоземну балаканину.— Хауелле, ти надовго до нас?

— Та ні, просто заглянув на хвилину,— відповів Хаул, спускаючи Марі на підлогу.

— Гарета ще немає,— багатозначно промовила Меган.

¹ *Cariad* (валлійська) — серденько, люба.

— Як шкода! У нас зовсім немає часу,— сказав Хаул із лагідною і фальшивою усмішкою.— Я тільки хотів познайомити тебе з моїми друзями... А ще я хотів запитати тебе про одну річ, яка може здатися тобі дурною. Чи Ніл часом недавно не загубив, бува, листок із завданням з англійської літератури?

— Дивно, що ти про це запитав! — вигукнула Меган.— Він і справді минулого четверга все тут перешукав! Розумієш, у них нова вчителька англійської, страшенно сувора, не тільки правопис перевіряє. Її бояться, немов страшного суду, не дай Бог невчасно здати роботу! Ну та Нілові це тільки на користь. Ледаче бісеня... Він весь четвер місця собі не знаходив, зазирнув де тільки міг, а знайшов усього лише якийсь дивний старий пописаний папірець...

— А! — перервав її Хаул.— І що він з ним зробив?

— Я сказала йому віддати папірець тій його міс Ангоріан,— відповіла Меган.— Це би їй показало, що він принаймні намагався шукати.

— А він що? — запитав Хаул.

— Не знаю. Запитай краще у Ніла! Він нагорі, у спальні, з тою своєю машинкою,— відмахнулася Меган.— Тільки ти від нього нічого путнього не доб'єшся.

— Ходімо,— кинув Хаул Майклу і Софі, які роззиралися по яскравій оранжево-коричневій кімнаті.

Хаул узяв Марі за руку і вивів їх із кімнати, а тоді повів сходами нагору. Навіть на сходах був килим — рожево-зелений. Тому очолювана Хаулом процесія пройшла рожево-зеленим коридором нагорі майже беззвучно — і беззвучно ж таки увійшла в кімнату із синьо-жовтим килимом. Правда, Софі здалося, що два хлопчики, які схилилися над кількома різними чарівними скриньками на столі біля вікна, не підняли б голови, навіть якби в кімнату ввійшла ціла армія на чолі з духовим оркестром. Головна чарівна скринька мала скляну передню стінку, як і та, що внизу, тільки показувала не картинки, а письмена і діаграми. Усі скриньки росли на довгих гнучких білих стеблах, котрі, судячи з усього, вкоренилися в одній зі стін кімнати.

— Ніле! — покликав Хаул.

— Не заважайте,— відмахнувся один із хлопчиків.— А то він життя втратить.

Почувши, що йдеться про життя і смерть, Софі з Майклом поспішно відступили до дверей.

Однак Хаул, нітрохи не стурбований загрозою життю рідного племінника, ступив до стіни і висмикнув скриньки, потягнувши за корінці. Картинка на головній скриньці зникла.

Обидва хлопчики сипонули такими словами, яких, на думку Софі, не знала навіть Марта.

Другий хлопчик розвернувся і закричав:

— Марі! Ну ти в мене дістанеш!

— А це якраз і не я! Ага! — закричала у відповідь Марі.

Ніл розвернувся й осудливо глянув на Хаула.

— Як справи, Ніле? — поштиво запитав Хаул.

— Хто це? — запитав перший хлопчик.

— Мій непутящий дядечко,— пояснив Ніл, сердито дивлячись на Хаула. Він був темноволосий і густобровий, і дуже добре вмів сердито дивитися.

— Чого тобі? Встроми вилку назад у розетку.

— Оце така валлійська гостинність! — з докором мовив Хаул.— Встромлю, коли задам тобі питання, а ти відповіси.

Ніл тяжко зітхнув:

— Дядьку Хауелл, я саме дійшов до середини гри...

— Нової? — запитав Хаул.

Обидва хлопчики невдоволено насупилися.

— Ні, тієї, яку мені подарували ще на Різдво,— сказав Ніл.— Ти ж знаєш, вони весь час торочать про витрачання часу і грошей на пусті витребеньки. Так що наступну я дістану не раніше, ніж на день народження.

— Тоді все дуже просто,— посміхнувся Хаул.— Раз ти її вже проходив, то нічого страшного, навіть якщо і не дограв, а я тебе ще й новою підкуплю...

— Правда? — пожвавилися обидва хлопчики, а Ніл додав:

— А можна, щоб це знову була така, якої більше ні в кого немає?

— Добре. Тільки спочатку подивися сюди і скажи мені, що це,— попросив Хаул і показав Нілові блискучий сірий папірець.

Обидва хлопчики подивилися на нього.

— Це вірші,— сказав Ніл таким тоном, яким зазвичай говорять: «Це дохлий пацюк».

— Нам це міс Ангоріан дала на домашнє завдання ще тамтого тижня,— додав інший хлопчик.— Пам'ятаю, там було щось типу «вітер» і «русалок». Це про підводників.

Поки Майкл і Софі кліпали очима, дивуючись, як це їм самим не спала на думку така теорія, Ніл вигукнув:

— Оба-на! Та це ж домашнє завдання, яке я загубив! Звідки воно в тебе? То ті такі дивні карлючки — вони що, твої? Міс Ангоріан сказала, що вони дуже цікаві,— на моє щастя — і забрала їх до себе додому.

— Дякую,— сказав Хаул.— А де вона живе?

— Знаєш ту квартиру над чайною крамницею місіс Філліпс, на Кардіфф-роуд? — сказав Ніл.— То коли даси мені нову гру?

— Коли згадаєш, що там далі у цьому вірші,— сказав Хаул.

— Так нечесно! — обурився Ніл.— Я не пам'ятаю навіть того, що тільки-но що написав! Ти дозволяєш собі гратися з моїми почуттями! — він замовк, тому що Хаул, розсміявшись, попорпався в мішкуватій кишені — і врешті подав йому якийсь плаский пакетик.

— Дякую! — широко вигукнув Ніл і, не чекаючи зайвих спонукань, метнувся до своїх чарівних скриньок. Хаул з посмішкою встромив жмут корінців назад у стіну і жестом покликав Майкла і Софі з кімнати. Обидва хлопчики з головою поринули в загадкову діяльність, до якої якимось чудом приєдналася і Марі, спостерігаючи за ними з пальцем у роті.

Хаул поспішив до рожево-зелених сходів, а Майкл і Софі затрималися біля дверей, дивуючись, що би це все могло значити.

Було чути, як Ніл у кімнаті читає:

— Ви перебуваєте в зачарованому замку з чотирма виходами. Кожен із них веде в різні виміри. У першому вимірі Мандрівний Замок безперервно рухається і кожної миті може зіткнутися з небезпекою...

Софі, шкутильгаючи до сходів, подивувалася, наскільки знайомим здається їй цей опис.

На середині сходів вона зустріла Майкла, який стояв із розгубленим виглядом.

На самому низу сходів стояв Хаул і сперечався про щось із сестрою.

— Ти хочеш сказати, що продала мої книги? — почула вона голос Хаула.— Одна з них мені особливо потрібна. Зрештою, вони ж були не твої, щоби ти могла їх продати.

— Перестань мене перебивати! — тихим лютим голосом відповіла Меган.— Послухай мене! Я тобі вже говорила, що мій дім — не склад для твоїх манатків! Ти ганьбиш нас із Гаретом тим, що ходиш у цьому-от лахмітті, замість того щоби купити собі добрий костюм, в якому ти виглядав би пристойно і респектабельно, лигаєшся з усілякою потолочню і неробами, та ще й приводиш їх до нас додому! Ти що, намагаєшся опустити нас до твого рівня? У тебе така освіта, а ти навіть не знайшов собі гідної роботи, натомість просто вештаєшся бозна-де і тільки марнуєш час, проведений у коледжі, і зводиш нанівець ті жертви, на які заради тебе пішли інші, і марнуєш свої гроші...

Меган цілком могла потягатися з пані Ферфакс. Вона все говорила і говорила. Софі почала розуміти, з чого пішла Хаулова звичка вислизати. Меган була з тих людей, від

яких хочеться тихесенько ушитися в найближчі двері. На жаль, Хаул був припертий до сходів, а Софі з Майклом виявилися затиснутими в шийці пляшки за його спиною.

— ...жодного разу не пропрацював на одному місці повний робочий день, жодного разу не знайшов собі заняття, яким би можна було пишатися, ганьбиш нас із Гаретом, приходиш сюди і псуєш мені Марі! — безжально пиляла його Меган.

Софі відсунула Майкла набік і крокувала униз, намагаючись виглядати якомога статечніше.

— Ходімо, Хауле, — велично втрутилася вона. — Нам уже справді час іти. Поки ми тут стоїмо, гроші тануть, а ваші слуги, можливо, саме продають золоті тарелі. Приємно було познайомитися, — звернулася вона до Меган, добравшись до останньої сходинки, — але ми мусимо поспішати. Хаул надзвичайно зайнятий.

Меган зупинилася на півслові і витріщилася на Софі. Софі велично кивнула їй і підштовхнула Хаула до входних дверей із матового скла. Майкл густо почервонів. Софі це побачила, тому що Хаул на порозі обернувся і запитав Меган:

— А як там моя стара машина? Досі в гаражі чи ти і її продала?

— Ключі тільки в тебе, — суворо відповіла Меган.

На цьому прощальна церемонія закінчилася.

Двері з грюкотом зачинилися, і Хаул повів Майкла і Софі до квадратної білої будівлі наприкінці рівної чорної дороги.

Про Меган Хаул не сказав ані слова. Відмикаючи широкі ворота будівлі, він промовив:

— Думаю, в тієї лютої училки з англмови має бути примірник.

Те, що було потім, Софі воліла б забути. Вони їхали в екіпажі без коней, який мчав на страшній швидкості зі смородом, гуркотом і підскакуванням такими крутими вуличками, яких Софі ніколи в житті не бачила, — їй було дивно, як це будинки на них не зісковзують униз і не звалюються на купу. Софі заплющила очі і мертвою хваткою вчепилася у щось, що стирчало із сидіння, сподіваючись тільки на одне: що ця їзда потриває недовго.

На щастя, так і сталося. Вони приїхали на дещо рівнішу вулицю, ущерть набиту будинками, і зупинилися біля затягнутої білою фіранкою великої вітрини з табличкою: «ЧАЙНА КРАМНИЦЯ ЗАЧИНЕНА». Однак коли Хаул натиснув гудзик на невеликих дверях біля вітрини, міс Ангоріан, незважаючи на напис на табличці, відчинила йому. Усі повітрішалися на неї. Як на люту училку, міс Ангоріан виявилася приголомшливо юною, стрункою і чарівною. Гладке смоляно-чорне волосся облямовувало її схоже на сердечко обличчя з неймовірної величини очима. Єдиним, що так-сяк могло би свідчити про її лютість, було те, як пильно і прямо ці величезні очі оглядали гостей, немовби визначаючи їм ціну.

— Наважуся припустити, що ви — Хауелл Дженкінс,— сказала міс Ангоріан Хаулу. Голос у неї був низький, мелодійний, але попри те — веселий і впевнений.

Хаул був вражений наповал. І моментально увімкнув свою усмішку. Софі спало на думку, що це означає кінець солодким мріям Летті й пані Ферфакс. Тому що міс Ангоріан була саме з тих жінок, у яких чоловіки на кшталт Хаула гарантовано закохуються з першого погляду. Та й не тільки Хаул — навіть Майкл дивився на неї із замилюванням. І хоча всі сусідні будинки здавалися цілком порожніми, Софі не сумнівалася, що в них повнісінько людей, які знають і Хаула, і міс Ангоріан, тож тепер зацікавлено спостерігають, що ж воно з того буде. Вона просто-таки відчувала на собі погляд невидимих очей. У Маркет-Чіппінгу все було точнісінько так само.

— А ви, мабуть, міс Ангоріан,— промовив Хаул.— Вибачте, що турбую вас, але минулого тижня я через дурну помилку забрав домашнє завдання з англійської свого племінника замість важливого документа, котрий був при мені. Як я розумію, Ніл дав його вам, щоб ви переконалися, що він нічого не крутить.

— Саме так він і зробив,— відповіла міс Ангоріан.— Заходьте, будь ласка, я вам його поверну.

Софі була впевнена, що невидимі очі витріщилися, а невидимі шії витягнулися, коли вони з Майклом услід за Хаулом ввійшли в двері міс Ангоріан і піднялися на проліт у малесеньку, спартанську вітальню міс Ангоріан.

— Чи не бажаєте сісти? — запобігливо звернулася міс Ангоріан до Софі.

Софі все ще трясло після поїздки безкінним екіпажем. Вона з радістю сіла на один із двох стільців. Він був не вельми зручний. Вітальня міс Ангоріан була обставлена не для зручності, а для науки. Хоча чимало речей у кімнаті видалися Софі дивними, проте вона впізнала стелажі з книгами, гору паперів на столі і купу течок у кутку. Вона сиділа і дивилася, як Майкл дурнувато витріщається, а Хаул пускає в хід усю свою чарівність.

— Як же ви здогадалися, хто я такий? — жартома запитав Хаул.

— Здається, ви даєте привід для чималої частини пліток у цьому місті,— відповіла міс Ангоріан, заклопотано перебираючи папери на столі.

— І що ж вам ці пліткарі понарозповідали? — поцікавився Хаул. Спершись на край столу, він намагався перехопити погляд міс Ангоріан.

— Наприклад, що ви досить-таки непередбачувано то зникаєте, то знову з'являєтеся,— сказала вона.

— А ще? — Хаул стежив за всіма рухами міс Ангоріан таким поглядом, що Софі відразу зрозуміла: єдиний шанс для Летті — це якщо міс Ангоріан теж негайно закохається в Хаула.

Але міс Ангоріан була не з таких.

— Багато чого, і переважно не на вашу користь,— відповіла вона і змусила Майкла спалахнути, подивившись на нього і на Софі так, щоб дати їм зрозуміти, що це не призначено для їхніх вух. Вона простягнула Хаулу жовтуватий листок з нерівними краями.— Ось він,— суворо сказала вона.— Ви знаєте, що це?

— Авжеж,— сказав Хаул.

— Тоді поясніть мені,— попросила міс Ангоріан.

Хаул взяв у неї листок. Разом із листком він спробував заволодіти і рукою міс Ангоріан, тож виникла деяка боротьба. Міс Ангоріан перемогла і сховала руки за спиною. Хаул зворушливо усміхнувся і передав папірець Майклу.

— Ти поясни,— сказав він.

Обличчя Майкла, що ледь зашарівся, засяяло, як тільки він глянув на листок.

— Та це ж наше заклинання! О, а я вмію його виконувати — це заклинання збільшення, правда?

— Так я і думала,— з докором у голосі мовила міс Ангоріан.— Я хотіла би знати, що ви робите з цією річчю.

— Міс Ангоріан,— мовив Хаул,— якщо ви чули все, що про мене говорять, то маєте знати, що я захистив дисертацію про заклинання і чари. Ви так на мене дивитеся, ніби підозрюєте мене в чорній магії. Запевняю вас, за все своє життя я не виконав жодного заклинання.

Почувши таку відверту брехню, Софі не стрималася і фиркнула.

— Поклавши руку на серце,— додав Хаул, пославши Софі роздратований погляд,— запевняю вас, що це заклинання потрібне мені виключно з науковою метою. Воно дуже старовинне і рідкісне. Тому я й просив його повернути.

— Я й повернула,— жваво відреагувала міс Ангоріан.— Але перш ніж підете, чи не могли б ви віддати мені взамін той листок з домашнім завданням? Фотокопії коштують грошей.

Хаул охоче виріняв блискучий папірець, але тримав його так, щоб міс Ангоріан не могла до нього дотягтися.

— Отже, ці вірші,— сказав він.— Вони не дають мені спокою. Розумію, це смішно, але ніяк не можу згадати, що там далі. Це ж Волтер Релі, правда?

Міс Ангоріан кинула на нього нищівний погляд.

— Звичайно ні. Це Джон Донн, до того ж тут дуже відомий його вірш. У мене є збірка Донна, тож, якщо бажаєте, можете освіжити його в пам'яті.

— Якщо ваша ласка,— попросив Хаул — і з того, як він стежив очима за міс Ангоріан, коли та підійшла до стелажів із книгами, Софі зрозуміла, що в цю дивну країну, де мешкала сім'я Хаула, він вирушив саме за цими віршами.

Але Хаул не зміг подолати спокуси вбити одним пострілом двох зайців.

— Міс Ангоріан! — благально вигукнув він, окинувши поглядом контури її фігурки, коли вона потягнулася за книгою.— Чи ви б не погодилися піти повечеряти зі мною сьогодні ввечері?

різко обернулася, тримаючи в руках грубу книгу. Вигляд у неї став іще суворіший.

— Не погодилася б,— відрізала вона.— Містере Дженкінс, не знаю, що вам доводилося чути про мене, але ви не могли не чути, що я усе ще вважаю себе нареченою Бена Саллівана...

— Ніколи не чув про такого,— перебив Хаул.

— Він мій наречений,— заявила міс Ангоріан.— Він зникнув кілька років тому. То що, ви хочете, щоб я прочитала вам цей вірш?

— Будьте такі люб'язні,— кивнув Хаул, нітрохи не знітившись.— У вас такий чарівний голос.

— Тоді я почну з другої строфи,— сказала міс Ангоріан,— бо перша у вас у руках.

Читала вона прекрасно — не лише мелодійно, але й так, що друга строфа збіглася за ритмом з першою, що, на думку Софі, було неможливим.

Якщо ти народився, щоб зріти дива, Де невидимий світ — лиш для тебе ява, Верхи мни десять тисяч і днів, і ночей, Поки біле волосся сягне до плечей. І розкажеш, як вернеш з далеких доріг, Про всі дивні дива, що спізнати устиг, І присягнеш, що не бачив ти дива — Жінки тієї, що чесна й правдива.

Хаул страшенно сполотнів. Софі бачила, що на його обличчі виступив піт.

— Дякую,— проговорив він.— Цього досить. Ви не мусите читати далі. В останній строфі йдеться про те, що навіть добра жінка неминуче є невірною, так? Я вже згадав. Ну й дурний же я. Авжеж, Джон Донн.

Міс Ангоріан опустила книгу і пильно подивилася на нього. Хаул змусив себе посміхнутися:

— Нам час іти. Ви точно не передумаєте щодо вечері?

— Не передумаю,— відповіла міс Ангоріан.— Ви добре себе почуваєте, містере Дженкінс?

— Краще нікуди,— відповів Хаул і потягнув Майкла і Софі за собою сходами вниз, а тоді у страхітливий безкінний екіпаж. Невидимі спостерігачі у навколишніх будинках,

напевно, вирішили, що міс Ангоріан женеться за ними з оголеною шаблею, судячи з швидкості, з якою Хаул запхав своїх супутників в екіпаж і рвонув з місця.

— Що сталося? — запитав Майкл, коли екіпаж із ревінням і скреготом помчав угору схилом, а Софі щосили вчепилася у сидіння. Хаул вдав, що не чує. Тому Майкл дочекався, коли Хаул зачинив екіпаж у сараї, і перепитав ще раз.

— А, та нічого,— легковажно відмахнувся Хаул, знову рушаючи до жовтого будинку під назвою «Рівенделл».— Мене наздогнало закляття Відьми Пустиріщ, оце й усе. Рано чи пізно це мало статися.

Коли Хаул відчиняв садову хвіртку, було видно, що він подумки щось підраховує. Софі почула його бурмотіння: — Десять тисяч... Це приблизно день Середини літа...

— А що має статися у день Середини літа? — поцікавилася Софі.

— Мені стукне десять тисяч днів,— відгукнувся Хаул.— А це, місіс Нишпорка,— правив він, крокуючи до саду особняка «Рівенделл»,— той день, коли мені доведеться повернутися до Відьми Пустиріщ.

Софі з Майклом аж дещо відстали, дивлячись на спину Хаула, прикрашену загадковим написом «ВАЛЛІЙСЬКЕ РЕГБІ».

— Якщо я триматимуся здаля від русалок,— далі бурмотів Хаул,— і не торкатимуся кореня мандрагори...

Майкл гукнув його:

— Ми ще зайдемо в дім?

А Софі запитала:

— А що зробить Відьма Пустиріщ?

— Мені страшно й подумати,— відповів Хаул.— Ні, Майкле, ми не станемо заходити.

Він відчинив двері з хвилястого скла. За ними виявилася знайома кімната в замку. Сонний вогник Кальцифера забарвлював стіни у сутінках в блідо-бірюзові тони. Хаул відкинув назад свої довгі рукави і підкинув Кальциферу поліно.

— Вона наздогнала мене, старий синелиций,— сказав він.

— Знаю,— озвався демон.— Я відчув.

Розділ дванадцятий, у якому Софі стає старенькою матінкою Хаула

Софі не вбачала особливого сенсу в тому, щоб чорнити ім'я Хаула перед королем тепер, коли його таки наздогнала Відьма. Однак Хаул наполягав, що тепер це навіть набагато важливіше.

— Мені знадобляться всі сили, щоб утекти від Відьми,— пояснював він.— Я не хочу, щоб мені на хвіст сів ще й король.

Тож наступного дня Софі вбралася в новий одяг і задоволена, хоча й трохи напружена, чекала, коли одягнеться Майкл, а Хаул нарешті вийде з ванної. Знічев'я вона розповідала Кальциферові про дивовижну країну, де мешкає сім'я Хаула. Це допомагало їй не думати про короля.

Кальцифера дуже зацікавила розповідь.

— Ну, я знав, що він не з наших країв,— зауважив він.— Але те, про що ти розповідаєш, скидається на зовсім інший світ. Відьма мудро вчинила, підіславши прокляття просто звідти. Дуже мудро, як не крути. Просто обожнюю таке чаклунство — коли беруть щось таке, що вже давно існує, і перетворюють на прокляття. Я й сам про це подумав, коли ви з Майклом позавчора читали того вірша. Цей дурень Хаул занадто багато

їй про себе розповів.

Софі пильно дивилася на вузьке блакитне обличчя Кальцифера. Її нітрохи не здивувало, що демон так захоплюється цим прокляттям, як не здивувало і те, що він назвав Хаула дурнем. Кальцифер доволі часто називав Хаула не надто хорошими словами. Чого Софі ніяк не могла збагнути — це чи демон дійсно ненавидить Хаула. Як би там не було, але на вигляд Кальцифер здавався таким злим, що сказати щось напевне Софі не наважилася б.

Кальцифер підняв свої жовтогарячі очі й подивився просто в очі Софі.

— Мені також страшно,— зізнався він.— Коли Відьма впіймає Хаула, то я теж хильну лиха. Якщо ти не встигнеш розірвати угоду до того часу, я нічим не зможу тобі допомогти.

Софі не встигла розпитати його докладніше, тому що з ванної вискочив Хаул. Він був елегантний, він наповнював кімнату пахощами троянд, а крім того, він голосно кликав Майкла. Майкл протупотів сходами у новенькому синьому оксамитовому костюмі. Софі піднялася зі стільця і взяла свій вірний ціпок. Час у дорогу.

— Ви так шикарно і статечно виглядаєте! — вигукнув Майкл.

— Так, Софі робить мені честь,— підтвердив Хаул,— якщо не рахувати цього страхітливого ціпка...

— Деякі люди,— відрізала Софі,— вкрай егоїстичні. Ціпок я беру. Він забезпечує мені моральну підтримку.

Хаул звів очі до стелі, але нічого не відповів.

Відчинивши двері, Софі та Майкл велично ступили на вулиці Кінгсбері. Софі, звичайно ж, озирнулася подивитися, на що схожий Мандрівний Замок у цьому місці. Вона побачила

величезні напівкруглі ворота із врізаними в них маленькими чорними дверцятами. Решта замку була просто смужкою побіленої стіни між двома будинками з тесаного каменю.

— Випереджаючи ваше запитання,— мовив Хаул,— відповім, що насправді це просто покинута конюшня. Нам сюди.

Вони йшли вулицями, не поступаючись розкішню вбрання навіть найкраще одягненим перехожим. Зрештою, людей їм зустрілося не надто багато. Кінгсбері було розташоване далеко на півдні, і тут стояла задушлива спека. Повітря над бруківкою дрижало. Софі відкрила ще один недолік старості: від спеки їй зробилось недобре. Розкішні будинки розпливалися перед її очима. Софі стало прикро: вона так хотіла роздивитися все навколо, а бачила лише розмиті обриси золотих куполів і якихось високих споруд.

— До речі,— заговорив Хаул,— пані Пентстеммон називатиме вас пані Пендрагон. Мене тут знають як Пендрагона.

— Чому? — поцікавилася Софі.

— Для маскування,— відповів Хаул.— Пендрагон — гарне прізвище, набагато краще, ніж Дженкінс.

— А я цілком обходжуся простим прізвищем — Хаттер, себто капелюшник,— сказала Софі, повертаючи у блаженно вузьеньку і тінисту вуличку.

— Не всім же бути божевільними капелюшниками,— парирував Хаул.

Будинок пані Пентстеммон був високий і гарний, він знаходився в самісінькому кінці цієї вузьенької вулички. Обабіч парадних дверей стояли апельсинові деревця в кадовбах. Двері відчинив літній лакей у чорній оксамитній лівреї. Він провів їх у розкішно прохолодний хол, викладений у шаховому порядку плитками чорного і білого мармуру. Майкл спробував нишком витерти піт з обличчя рукавом. Хаул, який, здавалося, ніколи не втрачав нахабства, поводився з лакеєм як із давнім приятелем і жартував із ним.

Лакей передав їх пажеві в червоному оксамиті. А коли той церемонно повів їх угору до дзеркального блиску відполірованими сходами, Софі почала розуміти, чому це добра практика перед візитом до короля. Вона почувала себе так, ніби вже потрапила у палац. Коли ж паж у м'яко затінений вітальні оголосив про їхнє прибуття, Софі вже не сумнівалася у тому, що й палаци не бувають такими елегантними. У цій кімнаті усе було блакитне, золоте і біле, а також мініатюрне і витончене. Та найвитонченішою була сама пані Пентстеммон. Висока і струнка, вона дуже прямо сиділа у прикрашеному вишивкою блакитно-золотому кріслі, однією рукою в золотій сітчастій мітенці твердо спираючись на ціпок із золотим набалдашником. На ній була шовкова сукня кольору тьмяного золота, цупка і страшенно старомодна, яку доповнював тьмяно-золотий головний убір, вельми схожий на корону, із золотими-таки тасьмочками, які обхоплювали худорляве орлине

обличчя пані Пентстеммон рівним широким півколом і були зав'язані під підборіддям на бант. Таких елегантних дам Софі ще ніколи не бачила. У присутності пані Пентстеммон Софі відчувала трепет.

— Ах, мій любий Хауелл,— вимовила дама, простягаючи золоту мітенку.

Хаул поклонився і поцілував мітенку — очевидно, саме це він і мав зробити. Він поклонився надзвичайно граційно, однак, оскільки Софі дивилася на це із заднього ракурсу, то враження, яке на неї справила уся ця церемонія, було дещо зіпсоване тим, що вільною рукою Хаул почав люто махати на Майкла! Майкл не відразу здогадався, що повинен був залишитися біля входу, поруч із пажем. Він поспішно позадкував, у глибині душі радіючи, що опинився чимдалі від пані Пентстеммон.

— Пані Пентстеммон, дозвольте представити вам мою стареньку матінку,— сказав Хаул, даючи Софі знак підійти ближче. Оскільки Софі ночувала те саме, що й Майкл, Хаулові довелося і їй люто помахати рукою.

— Дуже рада. Дуже приємно,— промовила пані Пентстеммон, простягаючи Софі золоту мітенку.

Софі не була впевнена, чи пані Пентстеммон очікувала, що Софі, як і Хаул, теж поцілує їй руку, але вона однаково не змогла б змусити себе це зробити. Натомість Софі просто поклала на мітенку свою руку. На дотик рука під мітенкою здавалася старим і холодним кігтем. Відчувши цей холод, Софі здивувалася, що пані Пентстеммон взагалі ще жива.

— Вибачте, що не встаю, пані Пендрагон,— сказала пані Пентстеммон.— Здоров'я вже не те. Саме це й змусило мене три роки тому облишити навчання учнів. Сідайте, прошу вас, обоє.

Намагаючись не тремтіти від нервового напруження, Софі велично всілася в оздоблене вишивкою крісло навпроти пані Пентстеммон, спершись на свій ціпок, як вона сподівалася, не менш граційно.

Хаул невимушено розсівся у кріслі поруч. По ньому було видно, що він відчуває себе тут як вдома, отож Софі йому навіть позаздрила.

— Мені вісімдесят шість,— оголосила пані Пентстеммон.— А вам, моя люба пані Пендрагон?

— Дев'яносто,— Софі назвала перше велике число, яке їй спало на думку.

— Так багато? — вражено мовила пані Пентстеммон, і в її голосі почулася легенька і надзвичайно велична заздрість.— Що ж, вам пощастило — зберегти таку жвавість...

— О так, вона настільки жвава,— погодився Хаул,— що часами її просто неможливо зупинити...

Пані Пентстеммон нагородила його таким поглядом, що Софі відразу зрозуміла: у ролі вчительки вона не менш люта, ніж міс Ангоріан.

— Я розмовляю з вашою матір'ю,— промовила вона.— Наважуся припустити, що вона пишається вами не менше, ніж я. Ми — дві літні дами, що доклали рук до вашого виховання. Ви, так би мовити,— наш спільний витвір.

— То ви вважаєте, що я нічого нічого не зробив, щоби стати таким, яким я є? — уточнив Хаул.— Що принаймні деякі риси моєї особистості я сотворив сам?

— Лише деякі, і не всі з них мені до смаку,— відповіла пані Пентстеммон.— Але ви ж не захочете сидіти тут з нами і слухати, як вас обговорюють. Ви зійдете на терасу, узявши з собою і вашого пажа, а Ханч принесе вам обом прохолодних напоїв. Ідіть.

Якби Софі не була така знервована, вона б розреготалася від виразу Хаулового обличчя. Хаул явно не чекав нічого подібного. Проте він піднявся, ледь помітно стеновши плечима, скорчив Софі застережливу гримасу, шикнув на Майкла і вигнав його поперед себе з кімнати. Пані Пентстеммон лише злегка повернула їм услід своє нерухливе, випростане тіло. Тоді вона кивнула пажеві — і той теж вискочив з кімнати. Потім пані Пентстеммон повернулася назад до Софі, і Софі почала нервувати ще більше.

— З чорним волоссям він мені більше подобається,— заявила пані Пентстеммон.— Цей хлопчик ступив на дорогу зла.

— Хто? Майкл? — здивувалася Софі.

— Не прислужник,— сказала пані Пентстеммон.— Не думаю, що він достатньо кмітливий, щоби привернути мою увагу. Я говорю про Хауелла, пані Пендрагон.

— А,— тільки й вимовила Софі, дивуючись, чому пані Пентстеммон сказала лише «ступив на дорогу зла». Сама вона не сумнівалася, що Хаул уже давно її пройшов.

— Ви лише гляньте на його зовнішність,— мовила пані Пентстеммон.— Подивіться на його вбрання!

— Він завжди дуже уважний до власної зовнішності,— погодилася Софі, дивуючись, як їй вдається говорити про це так спокійно.

— І завжди таким був. Я також дбаю про власну зовнішність і не бачу в цьому нічого поганого,— вела далі пані Пентстеммон.— Але звідки в нього ця потреба розгулювати в зачарованому костюмі? На його костюм накладено приворотне замовляння разуючої сили, спрямоване на жінок,— напрочуд майстерне, мушу визнати, і майже не розпізнавальне, навіть на мій досвідчений погляд, бо чари, судячи з усього, вшиті просто у шви,— і воно робить його непереборно привабливим. А це є свідченням певної схильності до темних мистецтв, схильності, яка, поза сумнівом, турбує вас як матір, пані Пендрагон.

Софі стривожено подумала про сіро-червоний костюм. Коли вона зашивала шви, то не помітила в них нічого особливого. Однак пані Пентстеммон чудово зналася на чарах, тоді як Софі, хоч і не менш чудово,— всього лише на вбранні.

Пані Пентстеммон поклала обидві руки в мітенках на набалдашник цівка і зігнула задерев'янілу спину так, щоб наблизити свої пронизливі досвідчені очі до очей Софі. Софі нервувала і бентежилася все більше і більше.

— Мені вже дуже небагато лишилося жити,— несподівано сказала пані Пентстеммон.— Я вже якийсь час відчуваю, як до мене підкрадається смерть.

— Та що ви, я впевнена, що це не так,— проговорила Софі, намагаючись, щоб її голос прозвучав заспокійливо. Однак напрочуд важко змусити свій голос звучати бодай якось, коли на тебе дивиться така дама, як пані Пентстеммон.

— Запевняю вас, це так,— сказала пані Пентстеммон.— Саме тому мені так не терпілося зустрітися з вами, пані Пендрагон. Розумієте, Хауелл — мій останній учень. Останній — і безумовно найкращий. Коли він прибув до мене з якоїсь чужої країни, я вже збиралася піти на спочинок. Я вважала, що виконала своє життєве завдання, підготувавши Бенджаміна Саллівана,— його ви, мабуть, більше знаєте як чарівника Салімана, хай його душа спочиває з миром! — і забезпечивши йому посаду придворного мага. За дивним збігом, він прибув з тієї ж країни, що й Хауелл. І тут раптом з'явився Хауелл, і я з першого ж погляду виявила, що в нього вдвічі більше уяви і вдвічі більше здібностей, ніж у всіх інших, які вчилися в мене до нього, і хоча я зауважила певні недоліки в його характері, проте знала, що він стоятиме по боці добра. Добра, пані Пендрагон. А що з ним тепер?

— А й справді, що? — перепитала Софі.

— Із ним щось сталося,— сказала пані Пентстеммон, не зводячи із Софі проникливого погляду.— І я твердо вирішила виправити це, перш ніж помру.

— А що, на вашу думку, сталося? — ніяково запитала Софі.

— Я змушена покладатися на ваше слово,— відповіла пані Пентстеммон.— Інтуїція підказує мені, що зараз він пішов тим самим шляхом, що й Відьма Пустирищ. Мені розповідали, що колись вона зовсім не була злою, хоча я можу знати це лише з чуток, бо вона старша за нас обох, а молодість Відьма Пустирищ зберігає за допомогою свого мистецтва. Хауеллів дар такий же великий, як і в неї. Скидається на те, що люди з великими здібностями нездатні втриматися від додаткових небезпечних розмірковувань, наслідком яких стає фатальна помилка і повільне сповзання у бік зла. Може, у вас є якісь припущення чи свідчення, що це могло би бути?

У голові в Софі зазвучав голос Кальцифера: «Час показав, що ця угода не принесла нам обом нічого доброго!» Незважаючи на денну спеку, яка вливалася в затінену елегантну вітальню через відкриті вікна, Софі пробрав озноб.

— Так,— сказала вона.— Він уклав якусь угоду зі своїм вогненным демоном.

Руки пані Пентстеммон на набалдашнику здригнулися.

— Ось воно. Пані Пендрагон, ви повинні розірвати цю угоду.

— Я давно хочу це зробити, але як?

— Ваші материнські почуття, поєднані з вашим власним сильним магічним обдаруванням, напевне, підкажуть вам, як це зробити,— сказала пані Пентстеммон.— Я придивляюся до вас, пані Пендрагон, хоча ви, мабуть, цього не помітили...

— О, я це помітила, пані Пентстеммон,— запевнила її Софі.

— ...і ваше обдарування мені подобається,— закінчила пані Пентстеммон.— Воно вселяє життя в неживі предмети, такі, наприклад, як оцей ціпок у вас у руці. Ви з ним явно розмовляли — і то настільки успішно, що перетворили його на щось таке, що дилетант назвав би чарівною паличкою. Гадаю, вам вдасться розірвати цю угоду.

— Так, але для цього мені треба знати її умови,— сказала Софі.— Це Хаул вам розповів, ніби я відьма? Бо якщо це він...

— Ні, він мені не говорив. Не треба зайвої скромності. Покладіться на мій досвід у таких речах,— заявила пані Пентстеммон. Потім, на величезне полегшення Софі, вона прикрила очі. Це виглядало так, ніби загасили яскраве світло.— Однак я нічого не знаю про такі угоди — і не бажаю нічого про них знати,— додала вона. Ціпок під її руками знову задрижав, ніби її теж пройняв озноб, а губи скривилися, наче вона випадково розкусила перчинку.— Але тепер я розумію,— проговорила вона,— що сталося з Відьмою Пустирищ. Вона уклала угоду з вогненным демоном, і з часом демон заволодів нею. Демони не розрізняють добра і зла. Однак їх легко спокусити угодою, якщо запропонувати їм щось цінне, щось таке, що є тільки в людей. Це продовжує життя і людині, і демонові, а людина додає магічні здібності демона до своїх власних,— пані Пентстеммон знову відкрила очі.— Це все, що я можу розповісти вам стосовно цього питання,— підсумувала вона.— Ну, хіба що ще можу порадити вам дізнатися, що саме одержав демон. А тепер я змушена попрощатися. Мені треба відпочити.

І двері, немов чарівні — а це, мабуть, так і було,— самі собою відчинилися, і з'явився паж, щоби провести Софі до виходу. Софі була страшенно рада нарешті піти, бо вона вже просто згорала від зніжковіння. Поки двері не зачинилися, вона озирнулася, щоб іще раз глянути на випростану негнучку постать пані Пентстеммон, і замислилася, чи тій

вдалося б так само розстроїти її, якби вона, Софі, й справді була старенькою матінкою Хаула? Софі схилялася до думки, що так.

— Знімаю капелюха перед Хаулом,— пробурмотіла вона собі під ніс.— Коли вона була його вчителькою, йому вдавалося витримувати її довше, ніж день!

— Мадам? — перепитав паж, вирішивши, що Софі звертається до нього.

— Я сказала — йдіть по сходах повільніше, бо я за вами не встигаю,— пояснила йому Софі. Коліна в неї підгиналися.— Ви, хлопчиська, завжди страшенно поспішаєте,— пробурчала вона.

Паж повільно і запобігливо провів її вниз блискучими сходами. Уже на півдорозі Софі достатньо абстрагувалася від впливу особистості пані Пентстеммон, щоб могли замислитися над деякими її висловлюваннями. Зокрема, та сказала, що Софі — чаклунка. Як не дивно, Софі погодилася з цим без найменшого внутрішнього спротиву. «Що ж, це пояснює популярність деяких капелюшків,— подумала Софі.— Це пояснює графа Як-Там-Його, з яким втекла Джейн Фер'є. Можливо, це пояснює і ревності Відьми Пустирищ». Здавалося, ніби Софі знає про це вже давно. Просто раніше вона вважала, що старший з трьох сестер не годиться мати магичні здібності. Летті набагато краще зналася на таких речах.

Тут вона згадала сіро-червоний костюм — і мало не впала зі сходів від страху. Це ж вона сама наклала на нього приворот. В цю мить вона так і чула, як бурмоче до костюма: «Пошитий навмисне, щоби приваблювати дівчат». Так і сталося. Саме цей костюм і приворожив Летті тоді в саду. А вчора, хоч і замаскований, він, мабуть, справив свій вплив на міс Ангоріан.

«Ой лишенько! — вжахнулася Софі.— То я взяла і власними руками подвоїла кількість розбитих сердець! Отже, тепер я мушу якось видобути Хаула з цього вбрання!»

Сам же Хаул — красень у сіро-червоному костюмі — чекав на неї у прохолодному чорно-білому холі. Вони стояли разом із Майклом. Побачивши, як Софі насилу спускається сходами вслід за пажем, Майкл стривожено штурхнув Хаула. Хаул виглядав посмутнілим.

— Щось у вас дуже виснажений вигляд,— зауважив він.— Думаю, вам краще буде дарувати собі візит до короля. Піду сам, вибачуся за вас і заодно очорню власне ім'я. Скажу, що вам стало зле через мою негідну поведінку. Судячи з вашого вигляду, це цілком може бути правдою.

Софі нітрохи не прагнула зустрітися з королем. Але вона подумала про те, що сказав Кальцифер. Якщо король накаже Хаулові вирушити на Пустирища і Відьма його схопить, Софі втратить шанс знову стати юною.

Вона замотала головою.

— Після пані Пентстеммон,— сказала вона,— король Інгарії видасться мені цілком пересічною особою.

Розділ тринадцятий, у якому Софі очорнює ім'я Хаула

Коли вони дісталися до палацу, Софі знову стало геть недобре. Сяйво численних золотих куполів її сліпило. До парадного входу вели довжелезні сходи, на яких через кожні шість сходинок стояли солдати в яскраво-червоних мундирах. «Бідні хлопчики, вони ж на такій спеці, напевно, мало не мліють»,— думала Софі. Вона піднімалася сходами, насилу переставляючи ноги, до того ж їй бракувало повітря і паморочилося у голові. Нагорі, на самому вершечку сходів, настала черга безконечних дверей під арками, холів, коридорів та довгих анфілад залів. Врешті-решт Софі довелося визнати, що, йдучи, вона збилася з ліку. Біля кожних дверей розкішно вбраний лакей у білих рукавичках — якимось чудом, незважаючи на спеку, ідеально білих! — випитував у гостей, хто вони та в якій справі прибули, а тоді вів до наступного лакея біля наступних дверей.

— Пані Пендрагон — на аудієнцію до Його Величності! — котилися залами голоси лакеїв.

Приблизно на півдорозі Хаула гречно відвели набік і попросили тут трохи почекати. Однак Софі та Майкла і далі передавали з рук у руки. Їх провели на наступний поверх, де розкішні лакеї красувалися вже не в червоних, а в блакитних лівреях, і передавали далі й далі, аж доки вони не опинилися у приймальні, облицьованій деревом ста різних відтінків. Тут Майкла попросили почекати. Софі, яка на той час уже не була впевнена, чи їй часом не сниться якийсь чудернацький сон, провели у великі стулчасті двері — і лункий голос сповістив:

— Ваша Величносте, пані Пендрагон прибула на аудієнцію!

І тут Софі побачила короля. Він сидів не на троні, а на досить-таки звичайному кріслі, тільки ледь-ледь оздобленому сусальним золотом, майже посередині великої кімнати, й одягнений був куди скромніше, ніж його лакеї. Король був зовсім один, ніби якась зовсім звичайна людина. Щоправда, сидів він по-королівському, виставивши вперед одну ногу, і був на свій лад досить вродливим — принаймні як на повнуватого чоловіка з неухважним поглядом,— але Софі він здався досить молодим і трішечки занадто гордим тим, що він король. Як на її смак, із таким обличчям треба було б бути менш самовпевненим.

— Отже, яка особлива причина привела до мене матінку чарівника Хаула? — запитав король.

І тут Софі раптом заціпеніла від усвідомлення, що стоїть перед королем. У якомусь запамороченні їй подумалося, що ось цей чоловік, котрий сидить перед нею, і та величезна і неймовірно важлива штука, котру називають королівською владою,— це насправді дві різні речі, які лише за дивним збігом обставин опинилися в одному кріслі. Крім того, вона виявила, що раптом забула всі ті делікатні, обережні й стримані міркування, які Хаул звелів їй викласти королю,— усі до останнього слівця. Але щось таки треба було сказати.

— Він послав мене до вас сказати, що не буде шукати вашого брата, Ваша Величносте,— промовила Софі.

Вона дивилася на короля. Король дивився на неї. Це була катастрофа.

— Ви впевнені? — перепитав король.— Коли я розмовляв про це із самим чарівником, він висловив згоду.

Єдине, що ще залишилося у голові Софі від Хаулових повчань,— це те, що вона прийшла до короля, аби очорнити ім'я Хаула. Тому вона пояснила:

— Він збрехав. Він не хотів вас сердити. Він вислизач, Ваша Величносте, якщо ви розумієте, що я маю на увазі.

— І він сподівається вислизнути від пошуків мого брата Джастіна,— додав король.— Розумію. Чому б вам не сісти — адже ви, наскільки я бачу, вже у поважних літах. Я хочу, щоби ви виклали мені міркування чарівника.

Досить далеко від короля стояло ще одне просте крісло. Софі, відчуваючи хрускіт в кістках, сіла в нього і склала руки на набалдашнику свого ціпка (як це неодмінно зробила би пані Пентстеммон), сподіваючись, що це її підтримає. Але в голові в неї не було взагалі нічого, вона почувала себе актором, який повинен уперше вийти на сцену перед повним залом глядачів. Єдине, що їй спало думку,— це сказати:

— Тільки боягуз пошле стару матір просити за себе! Уже з цього ви можете побачити, що він за тип!

— Так, це незвичайний крок,— поважно відповів король.— Однак я дав йому зрозуміти, що якщо він погодиться, на нього чекатиме гідна винагорода.

— Ну, якраз гроші його не цікавлять,— сказала Софі.— Річ у тім, що він до смерті боїться Відьми Пустиріщ. Вона його прокляла, і це прокляття щойно його наздогнало.

— У такому разі в нього є всі причини боятися,— ледь здригнувшись, сказав король.— Будь ласка, розкажіть мені ще що-небудь про чарівника.

«Ще що-небудь про Хаула? — у розпачі подумала Софі.— Мені ж треба очорнити його ім'я!» Але в голові в неї було так порожньо, що на якусь мить їй здалося, ніби в Хаула зовсім немає недоліків. Яка нісенітниця!

— Що ж,— проговорила вона,— він непостійний, безтурботний, егоїстичний, а також істеричний. Часом я думаю, що коли в нього самого все гаразд, то його ніхто не обходить,— і тут раптом я дізнаюся, що до декого він надзвичайно добрий. Тоді я починаю думати, що він добрий тільки тоді, коли йому це вигідно,— і тут виявляється, що він майже не бере грошей з бідняків. Не знаю, Ваша Величносте. Він дуже непростий чарівник. І дуже заплутаний.

— У мене склалося враження,— сказав король,— що Хаул — безпринципний слизький тип із добре підвішеним язиком і світлою головою. Ви згодні?

— Як ви це точно підмітили! — Софі раптом відчула абсолютно щире захоплення.— Ви ще тільки забули сказати, який він пустий і легковажний...

Вона з підозрою глянула на короля понад ярдами килима. Щось він несподівано легко згодився допомогти їй очорнювати ім'я Хаула.

Король посміхався. Це була трохи невпевнена посмішка, яка личила радше тій людині, якою він був, аніж тому королю, яким він мав би бути.

— Дякую, пані Пендрагон,— сказав король.— Ваша відвертість зняла з моєї душі важкий тягар. Чарівник надто легко погодився вирушити на пошуки мого брата, тож я вже було вирішив, що помилився і звернувся не до того, до кого мав би звернутися. Я боявся, що він може виявитися або з тих, хто не може встояти перед можливістю похизуватися, або з тих, хто готовий на все заради грошей. Але ви переконали мене, що Хаул — саме той, хто мені потрібен.

— Прокляття! — вигукнула Софі.— Він же послав мене сюди пояснити, що все зовсім навпаки!

— От ви і пояснили,— король підштовхнув свої крісло на дюйм ближче до Софі.— А тепер дозвольте мені бути настільки ж відвертим,— вів далі він.— Пані Пендрагон, мені конче необхідно повернути брата. І не тільки тому, що я люблю його і шкодую з приводу тої нашої сварки. І річ навіть не в тому, що деякі люди пошепки натякають, начебто я сам його позбувся,— хоч для кожного, хто нас бодай трохи знає, це було б цілковитою нісенітницею. Ні, пані Пендрагон. Річ у тому, що мій брат Джастін — блискучий полководець, а оскільки Верхня Норландія і Чужокрайнія ось-ось оголосять нам війну, мені без нього не обійтися. Розумієте, Відьма ж і мені погрожувала. А оскільки всі джерела одностайні в тому, що Джастін вирушив саме на Пустирища, я впевнений: Відьмі йшлося про те, щоб залишити мене без Джастіна саме тоді, коли він мені найбільше потрібний. Гадаю, чарівника Салімана вона захопила суто як приманку для Джастіна. Отже, якщо я хочу повернути брата, мені потрібний дуже розумний і не надто перебірливий у засобах маг.

— Хаул просто втече,— попередила короля Софі.

— Ні,— заперечив король.— Не думаю. Мене в цьому переконує якраз те, що він прислав вас сюди. Адже цим він дає мені зрозуміти: він настільки боягузливий, що навіть моя думка про нього його не турбує. Пані Пендрагон, хіба це не так?

Софі кивнула. Якби ж то вона пам'ятала всі Хаулові витончені умовиводи! Хоч сама вона їх не розуміла, король би, мабуть, зрозумів.

— Це вчинок далеко не пустої людини,— сказав король.— На таке може зважитися тільки той, для кого це крайній засіб, а значить, чарівник Хаул зробить усе, чого я від нього хочу, якщо я дам йому зрозуміти, що його крайній засіб не спрацював.

— Можливо, ви, Ваша Величносте... гм... схильні вбачати тонкі натяки там, де їх немає,— сказала Софі.

— Не думаю,— король знову посміхнувся, і тут раптом з його обличчя зник вираз неувважності, його риси стали жорсткішими. Він був упевнений, що правий.— Пані Пендрагон, передайте чарівнику Хаулу, що я призначаю його придворним магом, починаючи з цієї ж таки хвилини, і даю йому наш перший королівський наказ — розшукати принца Джастіна, живого чи мертвого, до кінця року. Можете йти.

Він простягнув Софі руку — зовсім як пані Пентстеммон, тільки трохи не настільки по-королівському. Софі насилу підвелася, замислюючись, чи повинна вона цю руку поцілувати. Але оскільки зараз їй значно більше кортіло добряче вперіщити короля ціпком по голові, вона просто потисла простягнуту руку і зробила маленький скрипучий реверанс. Судячи з усього, так і належало. Коли вона пошкутильгала до дверей, король нагородив її дружньою усмішкою.

— А бодай би воно все! — бурчала Софі собі під ніс. Адже все пішло всупереч сподіванням не тільки самого Хаула. Тепер Хаул перенесе Мандрівний Замок за тисячу миль. Летті, Марта і Майкл стануть нещасними, а до всього ще й додадуться потоки зеленого слизу.

— Ось воно що — бути найстаршою,— бурмотіла вона, штовхаючи важкі двері.— Як не старайся, а все не до пуття, як не намагайся, ніщо не вдається!

Тут зненацька виявилось, що Софі не вдалася ще одна річ: через роздратованість і розчарування їй не вдалося знайти ті двері, в які вона заходила. У приймальні, куди вона потрапила, на всіх стінах були дзеркала. У дзеркалах відбивалася її власна згорблена постать — стара баба у гарній сірій сукні, та ще повно людей: одні — у блакитних придворних шатах, інші — в таких же розкішних костюмах, як у Хаула, ось тільки Майкла там не було. Майкл, само собою, нудився в іншій приймальні, облицьованій сотнею сортів дерева.

— От зараза! — лайнулася Софі.

Один із придворних поспішив до неї і шанобливо поклонився.

— Мадам чарівниця! Чим можу служити?

Це був той юнак-недоросток, із помітно червоними очима. Софі придивилася до нього.

— Сили небесні! — охнула вона.— Закляття спрацювало!

— Та спрацювало,— відповів маленький придворний із легеньким смутком у голосі.— Я роззброїв його, поки він чхав, тож тепер він подав на мене до суду. Але головне,— і тут його обличчя розплилося в щасливій усмішці,— що моя люба Джейн повернулася до мене! То чим же я можу вам допомогти? Я почуваю себе відповідальним за ваше благополуччя.

— Я не впевнена, чи все не могло обернутися навпаки,— вимовила Софі.— А чи ви часом не граф Каттеракський?

— До ваших послуг,— сказав маленький придворний і знову поклонився.

«Джейн Фер'є вища за нього на добрий фут! — подумки жажнулася Софі.— А все через мене».

— Так, ви справді можете мені допомогти,— сказала вона і пояснила йому про Майкла.

Граф Каттеракський запевнив її, що Майкла знайдуть і приведуть униз, у головний хол, де вони й зустрінуться, і що це взагалі не проблема. Він особисто підвів Софі до лакея в рукавичках і з поклонами й усмішками передав її під його опіку. Потім Софі передали іншому прислужнику, потім наступному, достоту так само, як це було перед тим, і ось вона вже зашкутильгала до сходів із вартовими. Майкла внизу не виявилося. Хаула, щоправда, теж, але для Софі це було невеликою втіхою. «Могла б і сама здогадатися, що так воно й буде! — сердилася вона на себе.— Граф Каттеракський, напевно, належить до тих щасливих людей, яким ніколи нічого не вдається, і я так само належу до цього кола обраних. Ще добре, що хоч вихід знайшла!» Софі була така втомлена, вимучена спекою і пригнічена, що вирішила не чекати на Майкла. Їй хотілося сісти біля вогнища і розповісти Кальциферові, як вона все спартачила.

Вона прошкутильгала вниз розкішними сходами. Вона прошкутильгала розкішною головною вулицею. Вона протупцяла іншою, де шпилі, вежі і золочені дахи оточували її запаморочливою розкішшю. І тут Софі зрозуміла, що все набагато гірше, ніж вона думала. Вона заблудилася. Вона уявлення не мала, як їй знайти ту замасковану конюшню, де був вхід до Мандрівного Замку. Софі навмання повернула на ще якусь мальовничу людну вулицю, але і її не впізнала. Крім того, тепер вона не знала навіть зворотної дороги до палацу. Вона спробувала розпитувати перехожих. Більшість із них здавалися втомленими і вимученими Спекою не менше, ніж вона сама.

— Маг Пендрагон? — перепитували вони.— А хто це?

Софі у відчаї шкутильгала далі. Вона вже була готова здатися і заночувати на першому-ліпшому ганку, коли помітила збоку вузьеньку вуличку, на якій був будинок пані Пентстеммон. «О! — зраділа вона.— Я можу піти запитати в лакея. Вони з Хаулом такі друзяки, що він мусив би знати, де живе Хаул». І вона звернула у вуличку.

Назустріч їй ішла Відьма Пустирищ. Важко сказати, як Софі її впізнала. Обличчя у Відьми було зовсім інше. Волосся більше не кучерявилося акуратними каштановими хвилями, а спадало майже до талії вогненним потоком. Її сукня тріпотіла золотаво-багряними і блідо-жовтими спалахами. Відьма виглядала надзвичайно прекрасною і спокійною. Софі відразу її впізнала. І навіть мало не зупинилася, але вчасно схаменулася.

«Навряд чи вона мене пам'ятає,— вирішила Софі.— Я всього лише одна із сотень зачарованих нею людей». І Софі сміливо почовгала далі, стукаючи ціпком по бруківці і нагадуючи собі про всяк випадок слова пані Пентстеммон — що цей-ось ціпок у її руках став могутнім магічним предметом.

Однаке вона знову помилилася.

Відьма пливла по вуличці, посміхаючись та знічев'я обертаючи мереживну парасольку, а за нею брели два понурі пажі в жовтогарячих оксамитних костюмах.

Порівнявшись із Софі, Відьма зупинилася, і в ніс Софі вдарив задущливий запах її парфумів.

— О, та це ж міс Хаттер! — розсміялася Відьма.— У мене прекрасна пам'ять на обличчя, а особливо — на обличчя, створені мною! А що це ви тут робите, та ще й у такому вишуканому вбранні? Якщо ви збиралися відвідати пані Пентстеммон, то це вже не варте зусиль. Стара пліткарка мертва.

— Мертва? — тільки й видушила Софі. Їй кортіло додати: «Та вона ж іще годину тому була жива!» Але це було б нерозумно, і вона втрималася, адже зі смертю саме так воно і є: людина жива, поки не померла.

— Так. Мертва,— підтвердила Відьма.— Вона відмовилася повідомити мені, де перебуває хтось, кого я шукаю. Сказала: «Тільки через мій труп!» От я й упіймала її на слові.

«Вона шукає Хаула! — промайнуло в голові в Софі.— Що ж мені робити?»

Навіть якби Софі не була така втомлена і вимучена спекою, вона однаково не змогла б міркувати, а все через переляк. Відьма, яка зуміла вбити пані Пентстеммон, запросто дасть собі раду із Софі, байдуже, є в неї ціпок чи ні. А як тільки вона запідозрить, що Софі знає, де шукати Хаула,— Софі кінець.

— Я не знаю ту особу, яку ви вбили,— вимовила Софі,— але якщо ви це зробили, то ви мерзенна вбивця.

Але Відьма, очевидно, вже щось запідозрила.

— Ви ж, здається, говорили, що збиралися відвідати пані Пентстеммон? — сказала вона.

— Ні, це сказали ви,— відповіла Софі.— Я не мушу знати, кого саме ви вбили, щоби назвати вас мерзенною за це вбивство.

— Тоді куди ви йдете?

Софі кортіло порадити Відьмі не лізти не у свої справи. Але це значило напрошуватися на неприємності. Тому вона сказала єдине, що спало їй на думку:

— Я йду до короля.

Відьма недовіжливо розреготалася:

— І що, король вас прийме?

— Так, звичайно,— заявила Софі, тремтячи від страху і злості.— Мені призначена аудієнція. Я... я збираюся подати йому петицію про кращі умови праці для капелюшників. Розумієте, я ж і далі займаюся своїм ремеслом, навіть після того, що ви з мною зробили.

— Тоді ви йдете не туди,— повідомила її Відьма.— Палац у вас за спиною.

— Та ви що? — здивувалася Софі — і їй навіть не довелося прикидатися здивованою.— Значить, я десь не там розвернулася. Після того, що ви зі мною зробили, мені в голові часом плутаються напрями і сторони світу.

Відьма щиро розреготалася, не повіривши жодному її слову.

— Тоді ходімо зі мною,— сказала вона,— я проведу вас до палацу.

Софі нічого не залишалось, як повернутися і зашкутильгати поруч із Відьмою, причому два її пажі понуро тяглися ззаду.

Софі опанували гнів і розпач. Вона позирала на Відьму, яка граціозно пливла поруч, і згадувала слова пані Пентстеммон, що ця Відьма насправді стара-старезна.

«Так нечесно!» — думала Софі, але що вона могла зробити?

— За що ви так зі мною? — запитала вона, коли вони йшли багатою вулицею, що закінчувалася фонтаном.

— Ви заважали мені про дещо дізнатися,— відповіла Відьма.— Звісно, врешті-решт я дізналася про все, що мені було треба.

Софі ці слова геть спантеличили. Вона вже подумала, чи не допомогло би їй, якби вона сказала Відьмі, що це якась помилка, коли Відьма додала:

— Хоча думаю, що самі ви про це й не підозрювали,— і розсміялася, немов у цьому була вся сіль.— Чи ви що-небудь чули про країну під назвою Уельс?

— Ні,— відповіла Софі.— Це що, затонулий острів?

Відьмі стало ще смішніше.

— Ще ні,— повідомила вона.— Це земля, з якої прибув чарівник Хаул. Ви знаєте чарівника Хаула, не чи так?

— Доводилося дещо чути,— збрехала Софі.— Він пожирає дівчат. Він такий же мерзенний, як і ви.

Однак по спині в неї пройшов холод — і навряд чи тому, що вони саме проминали фонтан. За фонтаном була площа, вимощена рожевим мармуром, а далі височіли сходи, що вели до палацу.

— Ось і палац,— сказала Відьма.— Ви впевнені, що зможете піднятися цими сходами?

— А ви хочете мені допомогти? — запитала Софі.— То поверніть мені молодість — і я по них бігцем вибіжу, навіть по такій спеці.

— Це було б зовсім не цікаво,— відрізала Відьма.— Ідіть. І якщо ви справді вмовили короля прийняти вас, то нагадайте йому, що його дідусь заслав мене в Пустирища — і я за це маю на нього зуб.

Софі у відчаї глянула на довжезні сходи. Принаймні на них не було нікого, крім вартових. З її сьогоднішнім щастям вона б анітрохи не здивувалася, якби саме зараз їй назустріч вийшли Хаул із Майклом. Та оскільки Відьма явно збиралася постояти внизу, аби переконатися, що Софі підніметься, Софі довелося дряпатися нагору. І вона знову пошкутьгала повз солдатів, з яких стікав піт,— пройшла геть усю дорогу, до самого входу в палац, і з кожним кроком ненавиділа Відьму все більше. Нагорі вона обернулася, важко сапаючи. Відьма нікуди не поділася, біля підніжжя маячила її червонувато-коричнева постать із двома маленькими жовтогарячими фігурками поруч. Мабуть, Відьма очікувала, що Софі викинуть із палацу.

— Бодай би її,— кинула Софі спересердя. Вона прошкутьгала до стражників біля головного входу. Невдачі її просто-таки переслідували. Ніде поблизу не було й сліду ні Майкла, ні Хаула. І їй довелося сказати вартовим, що вона забула повідомити королю одну важливу річ.

Її пам'ятали. Софі пропустили всередину і передали лакеєві в білих рукавичках.

І не встигла Софі зібратися з думками, як механізм палацу знову запрацював, її знову стали передавати з рук у руки, поки вона не опинилася біля вже знайомих подвійних дверей, і той самий прислужник у блакитному оголосив:

— Ваша Величносте, до вас знову пані Пендрагон.

«Немовби страшний сон»,— подумала Софі, входячи в ту ж простору кімнату.

Очевидно, їй не залишалося нічого іншого, крім як знову очорнювати ім'я Хаула. Клопіт

був у тому, що після всього пережитого, та ще й знову зі страхом сцени на додачу, в голові в неї стало зовсім порожньо.

Цього разу король стояв біля великого столу в кутку і заклопотано переміщав по карті якісь прапорці. Він підняв очі і привітно промовив:

— Мені передали, що ви забули сказати дещо важливе.

— Так,— відповіла Софі.— Хаул говорить, що піде шукати принца Джастіна тільки тоді, якщо ви пообіцяєте видати за нього свою дочку.

«Що я таке плету? — жажнулася вона.— Він же звелить стратити нас обох!»

Король стурбовано глянув на неї.

— Пані Пендрагон, мушу вам сказати, що про це не може бути й мови,— сказав він.— Я розумію, що ви, мабуть, дуже турбуєтеся за долю сина, раз підштовхнули його до такої думки, але він же не може вічно триматися за материну спідницю. Крім того, я вже прийняв рішення. Прошу вас, сядьте. У вас надзвичайно втомлений вигляд.

Софі побрела до низького стільця, на який їй показав король, і впала на нього, чекаючи, коли ввійдуть вартові, щоб її заарештувати.

Король неуважно роззирнувся.

— Моя дочка тільки що була тут,— повідомив він. На превелике здивування Софі, він нагнувся і зазирнув під стіл.— Валеріє! — покликав він.— Валлі, вилазь. Ну, давай сюди, будь гарною дівчинкою.

Почувся якийсь шурхіт. За секунду принцеса Валерія вибралася з-під столу і зайняла сидяче положення, доброзичливо посміхаючись. Зубів у неї було чотири. Але вона ще не досить підросла, щоб мати на голові нормальне волосся: у неї був лише кружок тонесенького білого пуху над вухами. Побачивши Софі, принцеса просяяла, вийняла пальці з рота і схопилася за сукню Софі, щоби стати на ніжки. На сукні тут же розпливлася мокра пляма. Дивлячись Софі в очі, Валерія звернулася до неї з привітальними словами — судячи з усього, якоюсь таємною іноземною мовою.

— Ой,— сказала Софі, почувавши себе останньою дурепою.

— Мені зрозумілі батьківські почуття, пані Пендрагон,— зауважив король.

Розділ чотирнадцятий, у якому придворний маг страшенно застудився

До кінгсберійського входу в Мандрівний Замок Софі під'їхала в одній із королівських карет, запряженій четвериком коней. Карету супроводжували кучер, лакей і грум. Ескортували її шість королівських піхотинців із сержантом на чолі. Причиною такого шику була принцеса Валерія, яка вилізла Софі на коліна.

Всю недовгу дорогу до замку, доки карета деренчала по мощеній бруком вулиці, на платті Софі пишно квітнули мокрі символи Валерійного королівського благовоління. Софі

злегка посміхнулася. Вона подумала, що, можливо, щось таки в тому є, що Марта хоче аж десятих діток, однак десять Валерій — це все-таки занадто багато. Ще там, у палаці, підтримуючи Валерію, яка лазила по ній то туди, то сюди, Софі згадала про чутки, що королівській доньці Відьма також чимось погрожувала, — а тоді почула свій власний голос, що туркотів до принцеси:

— Відьма тебе не скривдить! Я їй не дозволю!

Король нічого про це не сказав. Він просто наказав доставити Софі додому в його королівській кареті.

Екіпаж із грюкотом зупинився коло входу до замаскованої стайні. Двері відчинив Майкл, мало не збивши із ніг лакея, який допомагав Софі вийти з карети.

— Де ви зникли? — закричав він. — Я так переживав! Хаул страшенно розстроєний...

— Не сумніваюся, — погодилася Софі.

— ...через смерть пані Пентстеммон, — закінчив Майкл.

Хаул теж вийшов на поріг. Виглядав чарівник блідим і пригніченим. У руках він тримав паперовий сувій, з якого звисали червоно-сині королівські печаті. Софі винувато подивилася на сувій. Хаул дав сержантові золоту монету — і не розкривав рота, аж поки карета і піхотинці, гуркочучи по бруківці, не зникли з очей. Тоді він заговорив:

— Четверик коней і десятеро людей — і все це заради того, щоби позбутися товариства однієї старої дами. Що ви зробили з королем?

Софі зайшла за Майклом і Хаулом в замок, очікуючи, що кімната вкрита зеленим слизом. Але ніякого слизу не було, а Кальцифер радісно злітав до комина, посміхаючись своєю щонайбагрянішою усмішкою. Софі упала в крісло.

— Напевно, короля від мене знудило — що я все повертаюся і очорнюю ваше ім'я. Я зробила два заходи, — сказала вона. — І все пішло шкереберть. А ще я зустріла Відьму — майже відразу після того, як вона вбила пані Пентстеммон. Що за день!

Софі описувала події цього дня, а Хаул, спершись ліктем на кам'яний край вогнища, помахував сувоєм так, ніби збирався згодувати його Кальциферу.

— Перед вами — новий придворний маг, — вимовив він нарешті. — Ім'я моє — чорніше нікуди. — І раптом він розреготався, неабияк здивувавши Софі з Майклом. — А що вона зробила з графом Каттеракським! — реготав Хаул. — Її ніяк не можна було підпускати до короля!

— Я ж очорнювала ваше ім'я, як могла! — обурилася Софі.

— Знаю, знаю. Це я помилюся у своїх розрахунках, — погодився Хаул. — А тепер таке: як мені піти на похорони бідної пані Пентстеммон так, щоби Відьма Пустирищ про це не пронюхала? Що пропонуєш, Кальцифере?

Було зрозуміло, що смерть пані Пентстеммон засмутила Хаула і вивела його з рівноваги значно більше, ніж усе інше.

І тільки Майкла найбільше тривожила саме Відьма. Наступного ранку він зізнався Софі, що цілу ніч йому дошкуляли погані сни. Йому снилося, що Відьма Пустирищ пробирається в усі двері Мандрівного Замку одночасно.

— А де ж Хаул? — тривожно запитав він.

Ну, а Хаул пішов надзвичайно рано, залишивши, як завжди, після себе у ванній густу ароматну пару. Гітари він не взяв, а ручка над дверима виявилася повернутою вниз зеленим. Крім цього, ніхто нічого не знав, навіть Кальцифер.

— Дверей нікому не відчиняйте, — наказав Кальцифер. — Відьма знає про всі входи, крім портхавенського.

Майкл настільки перелякався, що приніс знадвору якісь дошки і навхрест забив ними двері. Потім він нарешті взявся за дослідження закляття, яке їм віддала міс Ангоріан.

Десь за півгодини дверна ручка різко повернулася вниз чорним. Двері почали здригатися від ударів. Майкл схопив за руку Софі.

— Не бійтеся, — тремтячим голосом проговорив він. — Зі мною ви в безпеці.

Якийсь час двері з дрижанням витримували могутні поштовхи. Потім усе стихло. Але не встиг Майкл із неймовірним полегшенням відпустити руку Софі, як прогрімів вибух. Дошки із грюкотом попадали на підлогу. Переляканий Кальцифер забився якнайдалі вглиб вогнища, Майкл — якнайдалі в комору, а Софі, залишившись сама, насторожено застигла посеред кімнати. Двері різко розчинилися, і в кімнату ввірвався Хаул.

— Софі, а оце вже занадто! — прохрипів він. — Я все-таки тут живу!

Хаул промок як хлющ. Сіро-червоний костюм перетворився на чорно-коричневий. З рукавів і волосся Хаула стікала вода.

Софі подивилася на дверну ручку, як і раніше, повернуту вниз чорним. «Міс Ангоріан, — подумала вона. — І він ходив до неї в зачарованому костюмі».

— Де ви були? — запитала вона.

Хаул пчихнув.

— Стояв під дощем. Не ваша справа, — хрипко відповів він. — А для чого тут ці дошки?

— Я забив ними двері, — пояснив Майкл, який власне бочком вибирався з комори. — Відьма...

— Ви, мабуть, думаєте, ніби я не знаю свого ремесла! — роздратовано сказав Хаул. — Я застосував стільки заклять, які збивають зі шляху, що більшість людей просто не здатні нас знайти! Навіть Відьмі знадобилося б на це зо три дні, не менше! Кальцифере, мені треба попити чогось гарячого.

Кальцифер вибрався з-під поліна, але як тільки Хаул ступив крок до вогнища, демон знову забився далеко вглиб.

— Не підходь до мене! Ти ж весь мокрий! — засичав він.

— Софі! — благально озвався Хаул.

Софі безжально склала руки на грудях.

— А з Летті ж як? — запитала вона.

— Я промок до нитки! — обурився Хаул. — Мені треба попити чогось гарячого!

— Я запитую, що з Летті Хаттер? — повторила Софі.

— А хай би вам грець, — процідив Хаул крізь зуби. Він обтрусився. Бризки накреслили на підлозі довкола Хаула ідеально рівне кільце. Хаул виступив з нього, пригладивши зовсім сухе волосся, причому його костюм знову став сірим з червоним і навіть не вогким, і пішов за горщечком.

— Ах, Майкле, у цьому світі повно жорстокосердих жінок, — зауважив він. — Причому трьох я можу назвати відразу, не замислюючись.

— І одна з них міс Ангоріан? — уточнила Софі.

Хаул не відповів. Півдня він гордо вдавав, начебто взагалі не помічає Софі, й обговорював з Майклом і Кальцифером нюанси, пов'язані з переїздом.

«Хаул справді збирається вислизнути, як я й попереджала короля», — думала Софі, педантично зшиваючи блакитні зі сріблом трикутнички. — А ще його треба якомога швидше перевдягнути з цього його сіро-червоного костюма в що-небудь інше».

— Думаю, портхавенський вхід можна залишити на місці, — тим часом говорив Хаул. Він вийняв з повітря носову хусточку й оглушливо висякався — аж Кальцифер стрепенувся і боязко замерехтів. — Але сам Мандрівний Замок треба перемістити якнайдалі від усіх місць, де ми бували раніше, а кінгсберійський вхід узагалі закрити.

І саме в цю мить хтось постукав.

Софі зауважила, що Хаул підхопився на ноги і обернувся не менш знервовано, аніж Майкл. Жоден з них не підійшов до дверей. «Боягуз, — презирливо подумала Софі. — І заради чого це я вчора стільки для нього старалася?!»

— Це я, мабуть, з глузду з'їхала, — шепнула вона блакитно-срібному костюму.

— А двері з чорною позначкою? — запитав Майкл, коли стало зрозуміло, що той, хто стукав, уже пішов.

— Вони залишаються, — відповів Хаул і, втомлено клацнувши пальцями, вийняв собі з повітря ще одну носову хустинку.

«Ще б пак! — сердито подумала Софі. — Там же міс Ангоріан! Бідна Летті!»

Ближче до обіду Хаул витягував носовички із повітря вже по два чи навіть і по три. Придивившись до них, Софі виявила, що це були квадратики м'якого паперу.

Чарівник чхав, голос його став ще хрипкішим. Незабаром Хаул став виймати носовички з повітря не менше ніж по півдюжини. Попіл від спалених носовичків здіймався довкола Кальцифера високими купками.

— Ну чому як тільки я навідуюся в Уельс — відразу застуда! — прохрипів Хаул і вийняв з повітря цілий стосик серветок.

Софі фиркнула.

— Ви щось сказали? — прокаркав Хаул.

— Ні, я просто подумала, що ті, котрі від усього вислизують, заслуговують на яку завгодно застуду, — кинула у відповідь Софі. — Люди, яким сам король доручив важливе завдання і які натомість ідуть під дощем залицятися до панночки, можуть звинувачувати тільки себе?

— А звідки вам знати, що саме я робив, пані Моралістко? — поцікавився Хаул. — Чи ви хочете, щоб я перед кожним виходом з дому вручав вам список усіх моїх справ?! Я шукав принца Джастіна! Я виходжу не тільки для того, щоби до когось позалицятися!

— І коли це ви його шукали? — поцікавилася Софі.

— О, вуха так і нашорошилися, а довгий ніс ще більше витягнувся! — просипів Хаул. — Я шукаю принца Джастіна відколи він зник, само собою! Мене страшенно зацікавило, чому принц Джастін пішов туди, куди він пішов, хоча всім було відомо, що Саліман подався на Пустирища. Думаю, йому продали фальшиві пошукові чари, тому що він поїхав прямісінько у Складчасту долину і там купив у пані Ферфакс ще одні. А вони, цілком природно, привели Джастіна сюди, до Мандрівного Замку, і Майкл продав йому чергові пошукові чари, а також маскувальні чари...

Майкл вражено прикрив рота рукою.

— То значить, отой чоловік у зеленому мундирі — оце якраз і був принц Джастін?!

— Так, просто раніше я про це не згадував, оскільки король міг собі подумати, що в тебе вистачило би здогадливості також продати принцові підробку, — пояснив Хаул. — А ще мене мучила совість. Совість. Зверніть увагу на це слово, пані Нишпорко. У мене є совість. — Хаул витягнув ще один стосик носових хусток і поверх них кинув на Софі сердитий погляд. Очі в нього почервоніли і сльозилися. Тоді він підвівся на ноги.

— Мені погано, — заявив він. — Піду приляжу. Можливо, помру.

Зсугулювшись, він побрів до сходів. Уся його постать викликала жаль і співчуття.

— Поховайте мене поруч із пані Пентстеммон, — прохрипів він і пішов лягати у ліжко.

Софі люто взялася за шиття. У неї нарешті з'явилася можливість витрусити Хаула із сіро-червоного костюма, поки він не почав нищівно впливати на серце міс Ангоріан,— якщо тільки, звичайно, чарівник не вирішив сьогодні спати в одязі, а цього Софі не могла виключити.

Значить, того дня, коли Хаул вирушив до Апер-Фолдинга і познайомився там з Летті, він саме шукав принца Джастіна. «Бідна Летті!» — думала Софі, кладучи дрібненькі швидкі стібки навколо п'ятдесят сьомого блакитного трикутника. Залишалося ще десь близько сорока.

Але невдовзі зверху почувся слабкий крик Хаула:

— Допоможіть! Ну хоч хто-небудь! Я вмираю, всіма покинутий!

Софі фиркнула. Майкл покинув роботу над новим заляттям і кинувся нагору. Життя раптом стало навдивовижу клопітким. Поки Софі вшивала на місце наступні десять трикутничків, Майкл устиг збігати нагору, до Хаула, з медом, з лимоном, з якоюсь особливою книжкою, з мікстурою від кашлю, з ложкою, щоби можна було випити цю мікстуру, тоді ще з краплями від нежитю, з льодяниками для горла, з полосканням — також для горла, з пером, з папером, а тоді з іще трьома книгами та настоянкою вербової кори. При цьому в двері постійно грюкали, і від цього Софі щоразу підстрибувала, а Кальцифер неспокійно спалахував. Оскільки ніхто не відчиняв, у двері іноді гримали навіть і по п'ять хвилин підряд, обурюючись такою нечуваною зневагою — і маючи на це цілковите право.

Тим часом блакитно-срібний костюм почав неабияк тривожити Софі. Він робився все меншим і меншим, адже не можна вшити стільки трикутничків, щоби у шви не пішла хоч якась там кількість тканини.

— Майкле,— покликала вона, коли Майкл черговий раз збіг по сходах униз, оскільки Хаулові спало на гадку забажати собі на обід сандвіч з беконом.— Майкле, а чи можна зробити маленьке вбрання великим?

— Звісно,— кивнув Майкл.— Моє нове заляття саме для цього й призначене — якщо, звичайно, мені випаде нагода з ним попрацювати. Хаул хоче сандвіч із шістьма шматками бекону. Чи не могли б ви попросити про це Кальцифера?

Софі і Кальцифер обмінялися багатозначними поглядами.

— Думаю, він зовсім не умирає,— зауважив Кальцифер.

— Схилиш голову — віддам тобі шкірки з бекону,— пообіцяла Софі, відклавши шиття. Кальцифера було легше підкупити, аніж залякати.

Вони також пообідали сандвічами з беконом; щоправда, Майклові так і не вдалося нормально поїсти, бо йому довелося знов бігти нагору. Повернувся він з повідомленням,

що Хаул наказав йому піти в Маркет-Чіппінг, щоби купити там необхідні для переїзду речі.

— А як же Відьма? Хіба це безпечно? — запитала Софі.

Майкл облизав масні від бекону пальці й зник у коморі. Вийшов він звідти, накинувши на плечі один із запилюжених оксамитових плащів. Точніше, з комори вийшов кремезний рудобородий чолов'яга в оксамитовому плащі. Але він облизував пальці й говорив голосом Майкла:

— Хаул переконаний, що у такому вигляді мені ніщо не загрожує. А крім того, цей плащ не тільки видозмінює і перетворює, він ще й збиває зі шляху і заплутує усіх інших. Цікаво, чи Летті мене впізнає?

Чолов'яга повернув ручку вниз зеленим і легко зістрибнув на зарості вересу, які повільно пропливали вниз.

У Мандрівному Замку запанувала майже тиша. Кальцифер заспокоївся і мирно потріскував. Хаул же, мабуть, чудово усвідомлював, що Софі, на відміну від Майкла, туди-сюди бігати не буде. Отож нагорі також стало зовсім тихо. Софі піднялася й обережно зашкутильгала до комори. Нарешті їй вдасться піти побачитися з Летті. Напевно, Летті зараз невесело. Софі чомусь не сумнівалася в тому, що від дня, коли вона побачила їх із Хаулом у яблуневому саду, Хаул до дівчини навіть і близько не підходив. Напевно, Летті полегшає, коли Софі прийде до неї і розповість, що причиною спалаху її почуттів був усього-на-всього костюм із накладеними на нього чарами. Так чи інакше, а сказати про це Летті вона мусить обов'язково.

Однак семимильних чобіт у коморі не виявилось. Софі спершу не повірила своїм очам. Вона перешукала комору зверху до низу, зазираючи всюди, де тільки могла, але не знайшла нічого, крім звичайнісіньких відер і віників, а також другого запилюженого плаща.

— А щоб йому! — вигукнула Софі. Напевно, Хаул вирішив подбати про те, щоби Софі більше не могла всюди за ним потикатися.

Вона почала заносити все вигорнуте з закапелків добро назад у комору, і в цей момент у двері постукали. Софі, як звичайно, підстрибнула від несподіванки. Вона сподівалася, що відвідувач піде, так і не дочекавшись, що йому відчинять. Однак гість виявився надзвичайно наполегливим. Хто б це не був, він продовжував грюкати — або, може, радше з розгону кидатися на двері, тому що замість звичайного стукоту звучали розмірені глухі удари: бум, бум, бум. Минуло зо п'ять хвилин, однак гупання не припинялося.

Софі подивилася на неспокійні зелені іскри — тільки вони і зраджували присутність Кальцифера.

— Відьма?

— Ні,— озвався Кальцифер з-під політ ледь чутним, приглушеним голосом.— Це двері замку. Хтось за нами біжить. Непогано біжить, тому що ми рухаємося доволі швидко.

— Опудало?! — запитала Софі, відчуючи, що від самої цієї думки їй аж похололо у грудях.

— Плоть і кров,— сказав Кальцифер. Його здивоване блакитне обличчя трепетало майже попід самим комином.— Не знаю, що це, але воно понад усе прагне сюди ввійти. Мені здається, що воно для нас нешкідливе.

Оскільки розмірені глухі удари — бум, бум, бум — не припинялися, і це страшенно дратувало Софі, вона вирішила відчинити двері, щоби нарешті покласти цьому край. Та й, між іншим, їй стало цікаво, хто ж це такий упертий.

Почепити на місце другий запилюжений плащ вона так і не встигла, тому механічно накинула його на плечі й зашкутитьгала до дверей. Кальцифер отетеріло витріщився на неї. Потім — уперше за увесь час їхнього знайомства — він схилив голову цілком добровільно. З-під кучерявих, зелених і палахкітливих язиків полум'я долинув тріскучий розкотистий регіт. Мимоволі замислившись над тим, у кого ж перетворив її Хаулів чарівний плащ, Софі відчинила двері.

Великий гончак відштовхнувся від схилу пагорба під скреготливою чорною кладкою Мандрівного Замку і приземлився прямісінько посеред кімнати. Плащ зісковзнув із плечей Софі, а сама вона поспішно позадкувала. Софі завжди побоювалася собак, а гончаки не з тих, на кого можна спокійно дивитися. Пес стояв поміж нею і дверима і не зводив із Софі погляду. Софі з жалем подивилася на валуни і верес, які пропливали внизу, не знаючи, чи варто їй кликати на допомогу Хаула.

Пес вигнув і без того вигнуту спину і з натугою звівся на довгі задні лапи. На зріст він зробився майже як Софі. Він напружено витягнув уперед передні лапи і спробував випростатися ще сильніше. Та коли Софі вже майже відкрила рот, щоби покликати Хаула, пес зробив неймовірне зусилля — і виструнчився, випрямившись на повний зріст. На якусь мить він перетворився на чоловіка у пом'ятому коричневому костюмі. Чоловік мав рудувате волосся і бліде нещасне обличчя.

— З Апер-Фолдинга! — видихнув людина-пес.— Люблю Летті... Летті послала... Летті плаче, страждає... Послала до вас... Сказала залишитися... — ще не договоривши, він зігнувся і зіщулився, а тоді зовсім по-собачому завив від розпачу і жалю.— Чарівникові не казати... — проскавучав він, а тоді відразу ж знову покритися хвилястою рудою собачою вовною.

Однаке цього разу він став іншим собакою. Тепер це був рудий сетер. Отож рудий сетер заметляв хвостом і зворушливо-благально подивився на Софі своїми серйозними і сумними очима.

— Ой, лишенько,— сказала Софі, зачиняючи за ним двері.— Здається, друже, ти втрапив у халепу. Це ж ти був тим колі, чи не так? Тепер я розумію, про що нам говорила пані Ферфакс. Ця Відьма просто напрошується, щоб її провчити! Але навіщо Летті послала тебе сюди? Раз ти не хочеш, щоби я говорила про тебе Хаулові...

Почувши це ім'я, пес тихо загарчав. При цьому він далі метляв хвостом і благально дивився на Софі.

— Добре, я йому не скажу,— пообіцяла Софі. Пес явно підбадьорився. Він підбіг ближче до вогнища, з осторогою зиркаючи на Кальцифера, і згорнувся коло самісіньких ґрат у сухоребрый рудий клубок.

— І що ти на це скажеш, Кальцифере? — запитала Софі.

— Це зачарована людина,— сповістив Кальцифер очевидну річ.

— Знаю, а от чи можеш ти зняти закляття? — Софі подумала, що Летті, як і всі інші, напевно, вже чула, що в Хаула в замку працює відьма.

«Треба якомога скоріше перетворити пса назад на людину і відіслати його до Апер-Фолдинга, поки Хаул не піднявся з ліжка і не побачив його»,— вирішила Софі.

— Ні. Тому що я мусив би робити це разом з Хаулом,— заявив Кальцифер.

— Що ж, тоді я спробую все зробити сама,— сказала Софі.

«Бідна Летті! Страждає через Хаула, а єдиний інший її шанувальник майже весь час змушений перебувати у подобі пса!»

Софі поклала руку на круглу, вкриту гладкою шерстю, голову пса.

— Стань назад людиною, якою ти був,— сказала вона. Софі довелося повторювати ці слова доволі довго, але пес від тих примовлянь заснув іще міцніше. Він захропів і привалився до ніг Софі.

Тим часом зверху долинули романтично-страдницькі стогони, ахи і охи. Та Софі розмовляла із собакою і не звернула на них аніякісінької уваги. За ахами і охами прозвучала довга і показна рулада кашлю, а пізніше на зміну кашлю прийшли ще більш романтично-страдницькі стогони. Софі знову не звернула на це уваги. Тоді замість кашлю почулося ну просто-таки несамовите чхання, від якого задрижали і вікно, і всі двері. Пропустити повз вуха щось подібне, мабуть, дуже нелегко, однаке Софі і це вдалося. «Ту-ту-пру-у-у-у-у-у-у-у-у-у-у-у-у!» ~ висякався чарівник. Це прозвучало наче фагот у тунелі. Знову почувся кашель, дещо урізноманітнений стогами і зітханням. Чхання перемежалось стогами і кашлянням, і дуже скоро уся ця симфонія досягла крещендо,

тому що Хаул примудрявся одночасно кашляти, стогнати, сякатися, чхати, до всього ще й тихенько підвиваючи. Двері здригалися, балки під стелею тремтіли, а одне з Кальциферових полін викотилося з вогнища.

— Добре, добре, я розумію твій натяк! — пробурчала Софі, жбурляючи поліно назад у вогонь. — Далі буде зелений слиз. Кальцифере, нікуди не відпускай, будь ласка, цього собаку. — І вона попленталася нагору сходами, голосно буркочучи:

— Ці ще мені чарівники! Можна подумати, що до нього ніхто не простуджувався! Ну що, що сталося? — запитала вона, увійшовши у відчинені двері спальні Хаула і ступивши кілька кроків по заяложеному килимі.

— Я вмираю від смертельної нудьги, — жалібно заявив Хаул. — А може, просто вмираю.

Він розлігся на брудних сірих подушках, неймовірно злидених на вигляд, накрившись чимось, що могло би бути клаптиковою ковдрою, якби не те, що всі її шматочки були одного кольору — кольору пилуки. У складках полог у над Хауловим ліжком мирно снували свою павутину його любі павучки.

Софі поклала руку йому на чоло.

— Ну що ж, температура у вас все-таки є, — визнала вона.

— Я марю, — сповістив Хаул. — Перед очима у мене плавають чорні цятки.

— Це павуки, — зітхнула Софі. — Чому б вам не вилікуватися за допомогою чарів?

— Тому що від застуди ніщо не допомагає, — скорботно відповів Хаул. — У мене все в голові йде обертом — хоч, може, це в мене голова йде обертом навколо усього, що є в моїй голові. Я все думаю про умови цього Відьминого закляття. От уже не сподівався, що вона так спритно мене підловить. Кепсько, коли ти отак даєш себе підловити, хоча дотепер усім, що сталося насправді, я завдячував лише самому собі. Але зараз я з нетерпінням чекаю, коли станеться все інше.

Софі згадалися загадкові вірші.

— Що інше? — уточнила вона. — Де всі минулі роки?

— Ну, це я знаю, — відгукнувся Хаул. — І мої власні, і чиї завгодно минулі роки нікуди не зникають. Вони там, де завжди були. Якби я хотів, я міг би зіграти навіть злу фею на власних хрестинах. Можливо, саме так я і зробив і, можливо, від цього всі мої клопоти. Ні, тепер я чекаю всього лише трьох речей: русалок, мандрагори та вітру в полі, що мчить добру волю. Та ще, мабуть, сивини — тільки я не стану знімати із себе закляття, аби подивитися, чи ще не почав сивіти. Залишилося тільки три тижні до того, як усе це мало би збутися, і як тільки воно збудеться, Відьма мене схопить. От тільки у переддень

Середини літа збирається регбійний клуб, і вже куди-куди, а туди я таки потраплю. А все решта вже давно сталося.

— Ви маєте на увазі падаючу зірку і те, що на світі немає чесних і правдивих жінок? — запитала Софі.— Мене це нітрохи не дивує — при вашій поведінці. Пані Пентстеммон говорила мені, що вас зтягує на шлях зла. І вона не помилялася, чи не так?

— Я обов'язково мушу піти на її похорон, навіть якби це стало для мене фатальним,— сумно сказав Хаул.— Пані Пентстеммон завжди була про мене надто доброї думки. Я засліплював її своєю чарівністю.

З його очей потекли сльози, однаке Софі не знала, чи він плаче від горя, чи від нежитю. А ще вона помітила, що він знову почав вислизати.

— Я вже вам казала про те, що ви щоразу кидаєте жінок, як тільки вони у вас закохуються,— нагадала вона.— Навіщо ви це робите?

Хаул простягнув свою тремтячу руку до пологу над ліжком.

— Якраз за це я і люблю павучків,— заявив він.— Раз не вийшло — старайся далі, пробуй ще, ще і ще... От я і пробую,— сказав Хаул з превеликим сумом.— Сам винен, тому що кілька років тому я уклав одну угоду — і відтоді, я знаю, більше ніколи не буду спроможний на справжнє кохання.

Отут уже у Софі не залишилося жодних сумнівів у тому, що з очей у Хаула потекли таки дійсно сльози. Їй стало шкода чарівника.

— Добре вже, не плачте...

За дверима почулися тихенькі кроки. Софі обернулася — і побачила, що людина-пес, несамовито зігнувшись, намагається пролізти у двері. Вона різко схопила його за руду шерсть, подумавши, що він напевно прийшов покусати Хаула. Проте пес усього лише притулився до її ніг, і через це Софі довелося опертися на облізлу стіну.

— Що це? — запитав Хаул.

— Мій новий собака,— сказала Софі, вчепившись у хвилясту собачу шерсть.

З місця, де стояла Софі, їй було добре видно вікно. Воно мусило би виходити у двір, однаке замість куп усілякого мотлоху за ним виднівся ошатний зелений садок з металевою гойдалкою посередині.

Призахідне сонце спалахувало в краплях дощу на гойдалці червоними і синіми відблисками. Софі побачила, як по мокрій траві біжить Марі, племінниця Хаула. Сестра Хаула, Меган, бігла за дочкою. Мабуть, вона кричала, що Марі не можна сідати на мокру гойдалку, але сюди не долиняло ні звуку.

— Це і є те місце, яке називається Уельс? — запитала Софі.

Хаул розсміявся і ляснув долонею по ковдрі. Пилюка піднялася високо, як дим від вогнища.

— А цур йому, цьому вашому псові! — прохрипів він. — Я побився об заклад сам із собою, що зумію не дозволити вам заглядати у це вікно, доки ви тут!

— Та що ви таке кажете? — ущипливо поцікавилася Софі, а тоді відпустила пса, сподіваючись, що той все-таки вкусить Хаула. Однак пес всього лише став налягати на неї, підпиhaючи до дверей. — То що, всі ці пісні й танці були звичайнісіньким прикиданням? Що ж, я могла й сама здогадатися.

Хаул відкинувся на сірі подушки з ображеним виглядом.

— Іноді, — сказав він з докором у голосі, — ви говорите зовсім як Меган.

— Іноді, — відповіла Софі, виганяючи собаку з кімнати і ступаючи через поріг, — я розумію, як Меган докотилася до такого життя.

І вона грюкнула дверима, залишаючи Хаула з його павуками, пилукою і садом — грюкнула справді-таки щосили.

Розділ п'ятнадцятий, у якому Хаул збирається йти на похорон замаскованим

Коли Софі знову сіла шити, людина-пес ліг, поклавши голову їй на ноги. Мабуть, він сподівався, що їй буде легше зняти з нього закляття, якщо він увесь час буде поруч.

Коли в кімнату ввірвався рудобородий чолов'яга з цілим оберемком усякої всячини і, скинувши оксамитовий плащ, перетворився на Майкла — теж з оберемком усякої всячини, — людина-пес піднявся на ноги і заметляв хвостом. Він дозволив Майклові погладити себе і навіть посмикати за вуха.

— Сподіваюся, він у нас залишиться, — зрадів Майкл. — Завжди хотів мати собаку.

Хаул почув голос Майкла. Він велично зійшов сходами вниз, загорнутий у зняту з ліжка запилужену клаптикову ковдру. Софі відклала шиття і завбачливо притримала пса. Однак пес вирішив бути чемним з усіма — і з Хаулом теж. Він не заперечував, коли Хаул вивільнив з-під ковдри руку і погладив його.

— Ну? — прохрипів Хаул, добуваючи собі з повітря ще трохи хусток і здійнявши при цьому хмару пилуки.

— Я все купив, — відповів Майкл. — А ще нам по-справжньому пощастило. У Маркет-Чіппінгу продається магазинчик. Там раніш була капелюшна крамниця. Може, перенесемо Мандрівний Замок туди, як ви думаєте?

Хаул сів на високий стілець, наче римський сенатор у тозі, і задумався.

— Залежить від того, скільки за неї захочуть, — сказав він. — Перемістити туди портхавенський вхід видається мені дуже спокусливим. Але це зовсім не просто, бо це б

означало перенести Кальцифера. Тому що насправді Кальцифер саме в Портхавені. Що скажеш, Кальцифере?

— Переносити мене — надзвичайно делікатна справа,— сказав Кальцифер. Від самої лише думки про це він навіть зблід на кілька тонів.— Думаю, мене краще залишити там, де я є.

«Виходить, Фанні продає крамницю,— думала Софі, поки всі інші обговорювали переїзд.— А Хаул іще щось там говорить про власну совість!»

Але понад усе її інтригувала дивна поведінка пса. Хоча Софі вже багато разів говорила йому, що не може зняти з нього закляття, йти з Мандрівного Замку він явно не хотів. І Хаула кусати не збирався. Ввечері та наступного ранку він погодився піти з Майклом погасати Портхавенськими болотами. Здавалося, пес поставив собі за мету стати членом сім'ї.

— На твоєму місці я би повернулася в Апер-Фолдинг, щоби застати Летті зненацька,— намагалася втовкмачити йому Софі.

Протягом усього наступного дня Хаул то вкладався у ліжко, то раптом чомусь вставав. Коли він лягав, Майкл мусив раз у раз бігати сходами то нагору, то вниз. Коли Хаул піднімався з ліжка і спускався вниз, Майклові доводилося метатися по кімнаті, вимірюючи з ним замок і прикріплюючи до кожного кутка металеві дужки.

Але й у перервах між бурхливою працею Хаул раз у раз з'являвся у хмарах пилу, закутаний у свою тогу, і ставив різні запитання та робив заяви — в основному на вжиток Софі:

— Софі, ви забілили вапном усі позначки, які ми зробили, коли винайшли Мандрівний Замок. Може, ви все-таки згадаєте, де були позначки в Майкловій кімнаті?

— Ні,— відповіла Софі, пришиваючи сімдесятий блакитний трикутник.— Не згадаю. Хаул сумно чхнув і пішов нагору. Однак незабаром він з'явився знов.

— Софі, скажіть, якби ми все-таки вирішили придбати ту крамницю, то що би ми там продавали?

Софі раптом зрозуміла, що сита капелюшками по самі вуха.

— Тільки не капелюшки,— відповіла вона.— Ми ж купуємо магазин, а не бізнес.

— Зверніть свій нелюдський розум на це питання,— попросив Хаул.— Або навіть і подумайте — якщо ви знаєте, що це таке.

І він пішов нагору. Але за п'ять хвилин з'явився знову.

— Скажіть, Софі, чи немає у вас яких-небудь побажань щодо місця розташування інших входів? Де б ви хотіли жити?

Софі відразу згадався будиночок пані Ферфакс.

— Я б хотіла гарненький будиночок, і щоб багато квітів,— відповіла вона.

— Зрозуміло,— прохрипів Хаул і знову зник нагорі.

Наступного разу він зійшов униз цілком одягненим. Правда, одягався він за сьогодні вже тричі, тож Софі не надавала цьому ніякого значення, доки Хаул не накинув на плечі той самий плащ, що його надягав Майкл, і перетворився на блілого рудобородого чолов'ягу, якого мучив кашель і який притискав до носа червону хустку. І тут Софі зрозуміла, що Хаул зібрався кудись іти.

— Ви ж тоді зовсім розхворієтеся,— сказала вона.

— Я вмру, і тоді ви всі пошкодуєте,— заявив рудобородий і вийшов за двері, повернувши ручку вниз зеленим.

Десь протягом години після цього Майкл зміг нарешті попрацювати над своїми чарами. Софі дійшла до вісімдесят четвертого блакитного трикутника. Але через годину рудобородий повернувся. Він скинув оксамитовий плащ і знову перетворився на Хаула, який кашляв іще сильніше і жалів себе ще дужче, якщо таке взагалі можна собі уявити.

— Я взяв крамницю,— сказав він Майклові.— Там надзвичайно практичний сарайчик на задньому дворі й будиночок по сусідству, так що я купив усе разом. Правда, я не маю уявлення, з яких грошей я зможу за все це розплатитися.

— Може, з тих грошей, які ви отримаєте, коли знайдете принца Джастіна? — запитав Майкл.

— Ти забуваєш,— прохрипів Хаул,— що вся мета нашої якраз не шукати принца Джастіна. Ми збираємося зникнути.

Хаул зайшовся кашлем, піднявся нагору і ліг у постіль, і там знову взявся чхати так, що аж задвигтіла стеля,— він явно домагався, щоби на нього звернули увагу.

Майклові довелося облишити роботу над чарами і побігти нагору.

Щоправда, нагору могла б піти і Софі, але людина-пес чомусь приліг їй на ноги. Це була ще одна дивна річ в його поведінці. Псові не подобалося, коли Софі робила шось для Хаула. Зрештою, Софі це здавалося дуже навіть розумним. Вона взялася за вісімдесят п'ятий трикутничок.

Майкл бадьоро збіг вниз і повернувся до своїх чарів. Він так радів, що навіть почав підспівувати пісеньці Кальцифера про горщечок, а за роботою балакав із черепом достоту як Софі.

— Ми будемо жити в Маркет-Чіппінгу! — говорив він до черепа.— Я зможу щодня бачитися з моєю Летті!

— Ти ж саме тому і розповів Хаулові про крамничку? — запитала Софі, засиляючи нитку. Пішов уже вісімдесят дев'ятий трикутничок.

— Звичайно! — весело відповів Майкл. — Мені про неї сказала Летті, коли ми намагалися придумати, як би нам тепер бачитися, щоби все було, як раніше. Ось я їй і запропонував...

Його перебив Хаул, який з'явився на сходах, тягнучи за собою покривало, неначе шлейф.

— Я не сумніваюсь у тому, що ви бачите мене востаннє, — хрипко промовив він. — До речі, забув сказати, що пані Пентстеммон ховають завтра в її маєтку під Портхавеном, тож мені треба почистити цей костюм.

З цими словами Хаул витягнув з-під покривала свій сіро-червоний костюм і кинув його на коліна Софі.

— Ви морочитеся не з тим костюмом, — сказав він їй. — Мій улюблений — якраз цей, але зараз я не маю сили, щоби його почистити.

— Але ж ви не мусите йти на похорон! — стривожився Майкл.

— Я не смію навіть подумати про те, щоби знехтувати цим похороном, а отже, і пам'яттю моєї вчительки, — підняв брову Хаул. — Пані Пентстеммон зробила з мене чарівника. Я зобов'язаний віддати їй останню шану.

— Але ж ви ще більше застудитеся!

— Хаул сам собі винен, — перебила Майкла Софі. — Не треба було вставати з ліжка і валандатися під дощем.

Хаул відразу ж продемонстрував бездоганно відточене благородне обурення.

— Просто мені шкодить морський вітер, — заявив він. — Правда, і масток Пентстеммонів — досить специфічна місцина. Дерев там так і гнуться від вітру, і на багато-багато миль довкруги немає жодного прихистку.

Софі зрозуміла, що, говорячи це, він дещо перебільшує, намагаючись викликати співчуття.

Вона фиркнула.

— А якщо там на вас чекатиме Відьма? — запитав Майкл. Хаул люто закашлявся.

— Я буду там замаскованим, — відповів він. — Можливо, в ролі іншого небіжчика. Хаул знову зробив кілька кроків до сходів.

— Тоді вам буде потрібен саван, а не цей костюм, — крикнула Софі йому услід.

Хаул сховався, не відповівши, та Софі, власне, і не заперечувала. Вона мала нарешті у цілковитому своєму розпорядженні Хаулів зачарований костюм — і не збиралася змарнувати таку щасливу нагоду. Отож Софі взяла ножиці й розрізала сіро-червоний костюм на сім нерівних частин. Це мало би віднадити Хаула від того, щоби його носити. А тоді вона заходилася вшивати в блакитно-срібний костюм останні трикутнички —

в основному зовсім маленькі, навколо коміра. Костюм, як і передбачала Софі, справді суттєво поменшав. Софі навіть подумала, що тепер він не наліз би навіть і на пажа пані Пентстеммон.

— Майкле,— покликала вона.— Поспіши, будь ласка, із тими чарами. Це терміново.

— Ще зовсім небагато лишилося,— запевнив її Майкл. Приблизно за півгодини хлопець уважно перечитав список інгредієнтів — і повідомив, що, на його думку, все вже готове. Він підійшов до Софі з пляшечкою у руках. На самісінькому дні виднілася дрібка зеленого порошку.

— Вам куди сипати?

— Сюди,— відповіла Софі, обтинаючи кілька останніх ниток. Вона відштовхнула сплячого людину-пса набік і акуратно розстелила на підлозі манюній костюмчик. Майкл не менш акуратно нахилив пляшечку і порозсипав по ньому порошок, намагаючись розподіляти його так, щоб чарівний препарат потрапив на кожнісінький дюйм тканини.

Вони стали чекати, помітно нервуючи.

Минуло трохи часу. Раптом Майкл із полегшенням зітхнув. Костюм почав поволі рости. Майкл і Софі дивилися, як він росте і росте, поки один його бік не доповз до людини-пса, тож Софі довелося відтягнути його вбік, щоб зробити більше місця для тканини.

Хвилини через п'ять Софі й Майкл зійшлися на тому, що тепер костюм став саме Хаулового розміру. Майкл підняв його з підлоги і якомога ретельніше струсив надлишок порошку у вогнище.

Кальцифер спалахнув і загудів. Людина-пес підскочив у сні.

— Обережніше! — сказав Кальцифер.— Вам вдалися сильні чари.

Софі взяла костюм і якомога тихіше подалася нагору. Хаул спав, розметавшись на посірілих від пилуки подушках, а довкола нього снували свої безконечні мережива його улюблені павучки. Уві сні чарівник виглядав засмученим і шляхетним.

Софі зашкутильгала до старої скрині коло вікна, щоб покласти на неї блакитно-срібний костюм, щосили переконуючи себе в тому, що за останню хвилину костюм анітрохи не виріс.

— Зрештою, якщо навіть Хаул і не піде на похорон пані Пентстеммон, то це не трагедія,— прошепотіла вона, визируючи у вікно.

Над чепурним садочком сідало сонце. У саду Софі побачила високого чорноволосого чоловіка, який, сміючись, кидався м'ячем у Ніла, племінника Хаула, а малий стояв із міною страдницького смирення, з битою напереваги.

— Знову підглядаєте,— сказав зненацька Хаул у неї за спиною.

Софі винувато озирнулася — і відразу зрозуміла, що насправді Хаул розмовляє у напівсні. Можливо, він узагалі вирішив, що вчорашній день іще не закінчився, тому що забурмотів:

— Як втекти від укусів облуди й брехні — тепер це все мої минулі роки. Я люблю Уельс, а він мене не любить. Меган облудно докоряє мені, а насправді її беруть завидки, тому що вона респектабельна, а я ні.

Але в цей момент Хаул прокинувся трішечки більше — і запитав:

— Що ви тут робите?

— Та ось, принесла вам костюм,— відгукнулася Софі, а тоді квапливо зачовгала вниз.

Судячи з усього, Хаул знову заснув. Принаймні він більше не виходив зі своєї кімнати. І навіть коли Майкл і Софі вранці прокинулися, згори до них іще якийсь час не долиняло жодного звуку. Вони теж, як тільки могли, намагалися не потривожити чарівника. Ідея Хаула побув ти на похороні пані Пентстеммон їм обом здавалася вкрай невдалою. Майкл обережно вибрався з Мандрівного Замку, щоби погуляти між пагорбами з людиною-псом. Софі тихесенько готувала собі сніданок, сподіваючись, що Хаул проспить церемонію. Коли Майкл повернувся з прогулянки, чарівник усе ще не з'являвся. Людина-пес жахливо зголоднів. Софі відчинила шафку — подивитися, чи не знайдеться там чого-небудь для собаки, і раптом на сходах почулися надзвичайно повільні кроки Хаула.

— Софі,— з докором у голосі покликав він. Чарівник стояв, притримуючи двері, які вели на сходи, рукою, що потопала у величезному блакитному, розшитому сріблом рукаві.

Другою рукою Хаул ніяк не міг дотягнутися до другого такого ж величезного рукава. Софі вдалося розрізнити обриси цієї руки, над якою трішечки відстовбурчувалася воістину неймовірних розмірів оборка коміра. Усі сходи за спиною в Хаула ховалися під хвилями збільшеної чарами тканини. Унизу гігантський блакитний зі сріблом камзол сягав щонайнижчої сходинки. Ну, а дорогоцінний шлейф зникав десь у глибині спальні чарівника.

— Ой! — викликнув Майкл.— Хауле, це я винен, я...

— Ти? Дурниці! — закричав Хаул.— Почерк Софі я впізнаю за мило! Адже тут у нас — цілі милі тканини! Софі, дорога, де мій другий костюм?

Софі швиденько принесла шматки сіро-червоного костюма з комори, куди заховала їх напередодні.

Хаул уважно роздивився те, що залишилося від його улюбленого вбрання.

— Ну, це вже щось,— кивнув він.— А я вже чекав, що він виявиться настільки маленьким, що я не зміг би його розгледіти. Дайте-но мені їх сюди. Всі сім.

Софі простягнула Хаулові сіро-червоний згорток.

Хаул, хоч і не відразу, вивільнив свою руку з бездонних глибин блакитно-срібного рукава, просунувши її у щілину між двома гігантськими стібками, і забрав у Софі згорток.

— Зараз,— заявив він,— я збираюся на похорон. Благаю вас обох утриматися на час, доки мене не буде, від будь-яких, навіть найбезневинніших, дій. Я бачу, що Софі зараз перебуває у пречудовій формі, тому щиро сподіваюся, повернувшись, застати розміри цієї кімнати у старому, себто незміненому вигляді.

Він з неабиякою гідністю пішов у ванну, шпортаючись у блакитному зі сріблом костюмі. Решта костюма плавно посунула за ним, зісковзуючи зі сходинки на сходинку і шурхочучи по підлозі. Коли Хаул зник у ванній, весь камзол опинився на першому поверсі, але штани все ще з'їжджали по сходах. Хаул причинив двері у ванну і почав затягувати туди костюм — ніби рибалка, що витягує сіті з води. Софі, Майкл і людина-пес мовчки спостерігали, як по підлозі ривками сунуть ярди голубої зі срібним шиттям тканини, часом прикрашеної срібним гудзиком завбільшки із добру диню, де-не-де скріпленої дивовижними рівними стібками, котрі нагадували вишивку канатом. Костюма і справді було, напевно, не менш як з милю.

— Здається, я все-таки десь помилився у цих чарах,— зітхнув Майкл, коли за дверима ванної зник останній важкий фестон.

— Хіба ж тебе не попереджували? — буркнув Кальцифер.— Ще полінце мені, будь ласка.

Майкл подав Кальциферові поліно.

Софі нагодувала людину-пса. Більше ніхто ні на що не наважився, тож вони так і стояли, жуючи хліб з медом, і чекали, коли Хаул вийде з ванни.

Чарівник вийшов з ванни десь аж за дві години, оточений хмаркою пари. Цього разу він пахнув вербеною. Хаул був весь у чорному — весь, з голови до п'ят. Костюм — чорний, черевики — чорні, ба навіть волосся — чорне, причому не просто чорне, а з таким же синім, воронового крила, відливом, що й у міс Ангоріан. Сережка у його вусі перетворилася на видовжену підвіску з чорного бурштину. Софі стало цікаво, чи чорне волосся теж було знаком пошани до пані Пентстеммон. Вона погодилася з покійницею: чорна шевелюра Хаулові страшенно личила. Вона підкреслювала насичений зелений колір його очей. А ще Софі надзвичайно цікавило, котрий із двох Хаулових костюмів став тепер чорним.

Хаул начарував собі чорну носову хусточку і висякався. Шибка у вікні задеренчала. Чарівник взяв зі столу шматочок хліба з медом і понадив за собою людину-пса. Людина-пес явно йому не повірив.

— Мені потрібно мати тебе на оці,— прохрипів Хаул. Застуда все ніяк не минала.—
Ходи-ходи, ходи-но.

А коли пес із помітною неохотою побрів на середину кімнати, Хаул додав:

— Щоб ви знали, пані Нишпорко, іншого костюма у ванній немає. І більше ніколи не
смійте торкатися мого одягу.

Софі, яка збиралася непомітно прокрастися до ванної, зупинилася і стала дивитися, як
Хаул ходить навколо людини-пса, то відкушуючи хліб із медом, то сякаючи носа. Софі
здивувало, що Хаул робить одне і друге по черзі.

— Як вам моє маскування? — поцікавився він. Потім він кинув Кальциферові чорну
хустку, а тоді раптом почав падати на всі чотири кінцівки. І майже відразу ж зник.
Підлоги торкнувся рудий сетер із розкішною хвилястою шерстю — абсолютно такий же,
як і людина-пес.

Від несподіванки людина-пес геть очманів: гору взяли інстинкти. Шерсть на загривку
піднялася сторчма, вуха зіщулилися, і пес загарчав. Хаул охоче підтримав гру — а може,
він просто відчував те саме. Два однаковісінькі сетери повільно крутилися по кімнаті
і гарчали, люто дивлячись один на одного, настовбурчуючи шерсть і готуючись до бійки.

Софі схопила за хвіст того, який, на її думку, був людиною-псом. Майкл — того, який,
на його думку, був Хаулом. Хаул дещо поспішно знову перетворився на себе. Отож Софі
побачила просто перед собою високу темну постать і чимскоріше відпустила полу його
камзола. Людина-пес, трагічно заглядаючи в очі Майклові, всівся прямо йому на ноги.

— От і чудово,— сказав Хаул.— Якщо я можу обдурити іншого собаку, то я можу
обдурити і всіх інших. На похороні ніхто не зверне уваги на бродячого пса, який задирає
ногу, проходячи біля надгробків,— він пішов до дверей і повернув ручку вниз синім.

— Почекайте,— покликала його Софі.— Якщо ви все одно йдете на похорон у подобі
рудого сетера, чого ж було так трудитися і вдягатися в усе чорне?

Хаул підняв підборіддя, і це відразу додало йому шляхетності.

— Це з пошани до пам'яті пані Пентстеммон,— відповів він, відчиняючи двері.— Вона
любила, щоб усе було продумане до дрібниць.

І він вийшов на вулиці Портхавена.

Розділ шістнадцятий, у якому багато всілякого чаклунства

Минуло кілька годин. Людина-пес знову зголоднів. Майкл і Софі також вирішили
попоїсти. Софі підійшла до Кальцифера зі сковородою.

— Чому б вам хоч раз не поїсти хліба з сиром? — буркнув Кальцифер.

Однак голову він таки пригнув. Софі саме прилаштовувала сковорідку на зелені
кучеряві вогники, коли ніби нізвідки пролунав хрипкий голос Хаула:

— Тримайся, Кальцифере! Вона мене знайшла!

Кальцифер стрепенувся. Сковорідка підскочила і впала на коліна Софі.

— Мусиш почекати! — проревів Кальцифер, піднімаючись вгору, аж до самого комина, стовпом сліпучого полум'я. Але вгорі він раптом розплився, перетворившись на десяток племінних блакитних облич, так, ніби його хтось сердито тряс, і запалав з голосним гортанним гуготінням.

— Значить, вони б'ються, — прошептав Майкл.

Софі облизала обпечений палець, а тим часом другою рукою зібрала зі спідниці шматочки бекону, не відводячи погляду від Кальцифера. Вогняного демона якась сила жбурляла з боку в бік. Його численні обличчя, зливаючись і розпливаючись, змінювали колір від темно-синього до блакитного, подекуди — блідо-волошкового, і навіть майже білого. Часом у цих обличчях зринали то разки, то розсипи жовтогарячих очей, які на мить пригасали, а тоді ставали сріблястими і схожими на зорі. Нічого подібного Софі навіть уявити собі не могла.

Раптом щось пролетіло над головою, промайнуло, як вихор, і задзижчало так, що в кімнаті усе здригнулося і завібрувало. Щось інше рвонуло за ним услід з протяжним пронизливим зойком. Кальцифер раптом весь потемнів до синьо-чорного кольору, а в Софі від надзвичайно потужної магічної віддачі по спині побігли мурашки.

Майкл підбіг до вікна.

— Вони ж прямісінько отут!

Софі прошкутильгала до самого вікна. Магічний вихор підхопив половину з того, що було в кімнаті. Череп так сильно роззявляв рота, що аж колами скакав по столу. Сувої підстрибували. Нуртували чарівні порошки в склянках. Із полиці впала якась книга — і тепер лежала на підлозі розгорнута, її сторінки неспокійно ворушилися і шелестіли. З ванної у кімнату залітала ароматна імла, у кутку безладно бренькала Хаулова гітара. А Кальцифер вгорі метався дедалі відчайдушніше.

Майкл поклав череп у раковину умивальника, щоби він, бува, не впав на підлогу, а тоді відчинив вікно і вихилився назовні. Хоч що б там не відбувалося, воно було поза видимістю із замку, і це дратувало. З вікон і дверей будинків на протилежному боці вулиці повистромлювалися роззяви, тицяючи пальцями кудись угору. Софі і Майкл кинулися в комору, схопили два оксамитні плащі й накинули їх на себе. Софі дістався той із них, котрий перетворював власника на рудого чолов'ягу, і тільки тепер вона зрозуміла, з чого сміявся Кальцифер, коли вона кілька днів тому була одягнула другий із двох плащів. Майкл перетворився на коня. Але цього разу часу на сміх вони не мали. Софі ривком розчинила двері й вискочила на вулицю, причому за нею побіг і людина-пес, який

чомусь ставився до всього, що відбувалося, надзвичайно спокійно. Майкл вийшов слідом, стукаючи неіснуючими копитами, а тим часом Кальцифер у вогнищі ставав із блакитного білим.

На вулиці стовпилося дуже багато людей, і всі вони дивилися вгору. На такі дрібниці, як коні, які раптом невідомо чому виходять з будинку, ніхто не звертав уваги: роззявам було не до того.

Софі й Майкл також задерли голови — і побачили, що ген понад коминами клубочиться, звиваючись, величезна хмара. Вона була чорна і шалено крутилася. Крізь сутінь пробивалися білі спалахи, однаке ці незвичайні зблиски були зовсім не схожими на світло. І як тільки Софі та Майкл підійшли трохи ближче, згусток магії перетворився на темний імлистий клубок розлючених змій. Потім клубок розпався надвоє — причому розпався з таким виттям, що здавалося, ніби у бійці зійшлися два велетенські коти. Одна половина клубка, завиваючи, покотилася над дахами до моря, а друга з пронизливим вереском метнулася слідом за нею. Декотрі із роззяв поховалися по домівках. Софі з Майклом залишилися з тими найхоробрішими, які поспішили вниз, у порт. Скидалося на те, що мешканці міста, не змовляючись, усі разом вирішили, ніби найкраще поєдинок двох хмар можна буде розгледіти з пірсу. Софі теж спершу зашкутильгала туди, однак виявилось, що виходити з-за будиночка начальника порту позбавлено усякого сенсу.

За пірсом, досить далеко, над морем, нависали дві хмари — єдині хмари в ясному блакитному небі. Їх було чудово видно, і не менш чудово було видно їхню бурхливу бійку, схожу на несамовиту, шалену бурю, і від цього на морі здіймалися гігантські білопінні хвилі. У цю бурю потрапив якийсь нещасний корабель. Його щогли хиталися під поривами вітру, а в борт нещадно вдарили хвилі. Команда відчайдушно намагалася спустити вітрила, але щонайменш одне з них перетворилося на сірі подерті клапті.

— Невже не могли хоча б корабель залишити в спокої! — обурився хтось із глядачів.

Але в цю мить вітер і хвилі дістались нарешті до берега. Білопінний вал накопився і повністю накryw пірс, а відтак найхоробріші поспішили назад на набережну, де пришвартовані судна зі скреготом билися об причал. І раптом до людей долинули дивні, дзвінкі, високі верескливі голоси. Софі визирнула з-за стіни, зіщулившись від вітру, який шмагав її по обличчі, і побачила, що могутня кипуча магія зачепила не тільки море і те нещасливе судно. На пірс повилазило кільканадцять мокрих і слизьких на вигляд жінок із зеленувато-бурим волоссям, яке розвівалося на вітрі, вони кричали і простягали мокрі довгі руки до інших верескливих жінок, які погойдувалися на хвилях. У всіх них замість ніг були риб'ячі хвости.

— А бодай же їм! — зойкнула Софі. — Це ж русалки з прокляття!

Тепер залишилося збутися тільки двом небувалим речам, а тоді...

Софі уважніше придивилася до цих двох хмар. На лівій на колінах стояв Хаул — набагато більший і ближче, аніж сподівалася побачити Софі. Чарівник, як і раніше, був у чорному. Що характерно, він позиркував через плече на нестямних русалок. З його погляду зовсім не було видно, щоб він пам'ятав, що вони були частиною прокляття.

— Не забувайте про Відьму! — заволав кінь позаду Софі.

І цієї миті з'явилася Відьма. Вона стояла на правій хмарі, овіяна вогненним плащем, а могутні пориви вітру куйовдили її розкішні руді кучері. Відьма підняла руки, щоби прикликати ще більше магії. Та щойно Хаул повернувся і подивився на неї, її руки відразу ж повільно опустилися. Хмара, на якій стояв Хаул, спалахнула фонтаном рожевого полум'я. Гарячий вітер промчав над гаванню, з-під кам'яних плит пірса пішла пара.

— Усе гаразд! — видихнув кінь.

Зненацька Хаул з'явився на палубі корабля, який усе ще розгойдувався на хвилях і, здається, мало не тонув. Тепер чарівник став малюсінькою чорною фігуркою, яка вчепилася за грот-щоглу. Він зухвало махнув Відьмі рукою — мовляв, нехай знає, наскільки вона промахнулася. І тої ж таки миті його помітила Відьма. Хмара з Відьмою обернулася червоним птахом і спікірувала на корабель.

Корабель зник. Русалки проспівали тужливу ноту. Там, де хвилину тому був корабель, здіймалися хвилі. Але червоний птах розігнався так, що не встиг зупинитися. Він із оглушливим сплеском занурився у воду.

Натовп на набережній схвально зашумів.

— Я так і знав, що цей корабель несправжній! — сказав хтось за спиною в Софі.

— Ага, це була явна ілюзія, — авторитетно заявив кінь. — Надто вже він був маленький.

Немов на доказ того, що корабель і справді знаходився набагато ближче, ніж усім здавалося, хвилі від сплеску досягли пірса, перш ніж Майкл встиг домовитися. Зелена гора води в двадцять футів заввишки плавно розлилася по пірсу, змивши з нього всіх верескливих русалок і розкидавши по всьому причалу більші та менші кораблі, а тоді закрутилась могутнім виром біля будиночка начальника порту. З боку коня висунулася рука і потягнула Софі далі до набережної. Засапана Софі, зашпортовуючись у мокрому плащі, човгала просто по сірій воді. Поруч із нею біг людина-пес, теж мокрий по самі вуха.

Як тільки вони опинилися на набережній, усі кораблі в бухті встали сторч, тому що через пірс перекотилася друга водяна гора. З її крутого гладкого схилу вирвалося чудовисько. Це було щось вузьке, чорне, пазуристе, наполовину кішка, наполовину морський лев, і воно кинулося пірсом у бік набережної. Та коли хвиля докотилася до

бухти, з води виринуло друге чудовисько — теж довге і присадкувате, вкрите лускою,— і помчало за першим.

Усі зрозуміли, що битва ще не закінчилась, і поспішили до будинків та складів на набережній. Софі спіткнулася спершу об канат, а потім об поріг якогось будинку. З коня вистромила рука і підхопила її — і в ту ж таки мить по солоній воді метнулися одне за другим два чудовиська. Далі через пірс перекотилася наступна хвиля, і з неї вискочили ще два чудовиська — такі ж, як і перші два, тільки лускاته ще більше нагадувало щось котоподібне. А з черговою хвилею, яка накопилася на пірс, з'явилися ще два чудовиська — ще ближче одне до одного.

— Що відбувається? — зойкнула Софі, коли повз неї промчала третя пара потвор, під якими аж стугоніла мощена бруківкою вулиця.

— Це ілюзія! — озвався з коня голос Майкла.— Деякі з них. Вони обоє намагаються ввести одне одного в оману, змусити погнатися не за тим!

— А хто з них хто? — запитала Софі.

— Без поняття,— відповів кінь.

Дехто з роззяв вирішив, що чудовиська надто страховинні. Багато хто пішов додому. Дехто позастрибував у човни, які похитувалися на хвилях, щоби відвести їх далі від набережної. Софі з Майклом долучилися до основної маси глядачів, які кинулися вулицями Портхавена услід за чудовиськами. Спочатку Софі з Майклом чалапали потоками солоної води, потім — за слідами величезних мокрих лап, і нарешті — ступаючи по білих борознах і подряпинах, які залишали в бруківці пазурі моторошних тварин. Врешті-решт сліди вивели їх за місто, до боліт, на яких Майкл і Софі ловили падаючу зірку.

До цього часу всі шість страхітливих істот перетворилися на чорні цятки, які ледь помітно мерехтіли і здригалися на лінії горизонту. Натовп розсипався уздовж краю боліт і вдивлявся в далечину, водночас і сподіваючись побачити якнайбільше, і лякаючись того, що, можливо, вдасться побачити. Та незабаром усе зникло з очей, залишилися тільки порожні болота. Нічого не відбувалося. Дуже багато людей уже розійшлося, але тут раптом ті з-поміж найцікавіших, які все ж таки залишилися, закричали:

— Дивіться!

Зовсім далеко, майже на обрії, в небо ліниво знялася бліда вогненна куля. Очевидно, вона була величезна. Щоправда, гуркіт долинув до юрби лише тоді, коли куля перетворилася на невиразно окреслений стовп диму. Усіх без винятку аж пересмикнуло — таким оглушливим виявився цей гуркіт. Люди дивилися на стовп диму, який поволі розсіювався, аж доки він не злився із болотним туманом. Та навіть і після цього люди все

одно дивилися у той бік. Одначе їхні сподівання не справилися, здавалося, що все тихо і мирно. Вітер мляво ворухив осоку, а птахи потроху наважувалися співати.

— Очевидно, вони прикінчили одне одного,— заговорили роззяви. І натовп став потроху розпадатися на багато окремих постатей: усі поспішали повернутися до своїх залишених справ.

Але Софі та Майкл іще якийсь час чекали, аж доки не стало зрозуміло, що далі чекати не варто. І тоді вони побрели назад у Портхавен.

Говорити їм не хотілося. Весело було тільки людині-псу. Він ішов поруч із ними з таким грайливим виглядом, що Софі не сумнівалася: він думає, що Хаулові кінець. Пес настільки радів життю, що коли вони повернули на вулицю, де стояв будинок Хаула, і дорогу їм перебіг якийсь кіт, він вибухнув захопленим гавкотом і кинувся за ним. Він підскакував і гавкав, бризкаючи слиною, аж доки не загнав кота аж під самісінький поріг Мандрівного Замку. Але тут кіт обернувся і люто на нього засичав.

— Відчепис-с-с-сь! Якраз тебе тільки не вистачало! — нявкнув він.

Пес відскочив з присоромленим виглядом.

Майкл зацокав копитами до дверей.

— Хаул! — зрадів він.

Кіт зіщулювався до розмірів кошеняти. Видно було, що йому дуже себе шкода.

— Ви так смішно виглядаєте! — сказав він.— Відчиняйте-но швидше двері. Я падаю з ніг.

Софі відчинила двері, і кіт заповз усередину. Там він відразу ж підповз до вогнища, де Кальцифер мерехтів ледь помітним блакитним пломінцем, і з певним зусиллям підняв передні лапи і сперся на крісло. Тоді він повільно перетворився на скособоченого і зігнутого у дві погибелі Хаула.

— Ви вбили Відьму? — нетерпляче поцікавився Майкл, скинувши плащ і також ставши самим собою.

— Ні,— відповів Хаул.

Він розвалився у кріслі і потягнувся. Було видно, що він справді страшенно втомлений.

— До застуди мені ще тільки цього бракувало! — прохрипів він.— Софі, благаю, зніміть із себе цю жакливу руду бороду і розшукайте в шафі пляшину бренді — якщо тільки, звичайно, ви не випили його або не перетворили на скипидар.

Софі зняла плащ і вийняла з шафки пляшку бренді та келишок. Хаул випив усе до дна, так ніби це була звичайна вода.

Потім він знову наповнив келишок, одначе пити не став, а обережно вилив бренді на Кальцифера. Кальцифер спалахнув, засичав і, здається, ожив.

Тоді Хаул наповнив келишок втретє і відкинувся в кріслі, час від часу присьорбуючи бренді зовсім малесенькими ковтками.

— Ну що ви на мене так дивитеся? — поцікавився він. — Не знаю я, хто переміг. До Відьми я так легко не доберуся. Вона в усьому покладається на свого вогненного демона, а сама ховається за його спиною. Але мені здається, що ми все-таки трохи її провчили, правда, Кальцифере?

— Її демон неймовірно старий, — ледь чутно протріскотів з-під полін Кальцифер. — Я сильніший, але він знає такі речі, до яких я би зроду не додумався. Вона тримає його при собі не одну сотню років! І тому мене він ледве не доконав!

Демон засичав, а потім просунувся між полінами і буркнув:

— Міг би і попередити!

— Я ж тебе якраз і попередив, старий! — втомлено озвався Хаул. — Ти знаєш усе, що знаю я!

Отож поки Майкл нарізав хліб і ковбасу на вечерю, Хаул напівлежав у кріслі, попиваючи бренді. Їжа підбадьорила всіх, крім хіба що людини-пса, явно розчарованого, що Хаул, попри все, таки повернувся живим. Кальцифер знову загорівся яскравим полум'ям і знову став схожий на колишнього блакитного себе.

— Так не піде! — сказав раптом Хаул, піднімаючись на ноги. — Подумай гарненько, Майкле! Відьма знає, що ми в Портхавені. Тепер нам доведеться перенести не тільки Мандрівний Замок, і не тільки кінгсберійський вхід. Я муситиму перетягнути Кальцифера в той будиночок, котрий продається на додачу до тієї капелюшної крамниці.

— Мене?! — сухо спалахнув Кальцифер. Від страху він зробився насичено-синім.

— Гар-р-р-разд, — поволі проговорив Хаул. — Тоді вибирай між Маркет-Чіппінгом і Відьмою. Не хочеш — не переїжджай, але тоді розбирайся з нею сам.

— Прокляття! — заскиглив Кальцифер і пірнув на самісіньке дно вогнища.

Розділ сімнадцятий, у якому Мандрівний Замок переїжджає

Він узявся за справу так завзято, ніби напередодні тиждень відпочивав. Якби Софі буквально щойно на власні очі не побачила страхітливого магічного двобою, вона ні за що не повірила б, що Хаул витримав таке випробування.

Хаул з Майклом гасали по Мандрівному Замку, перегукуючись і сповіщаючи один одного результати якихось вимірів та креслячи крейдою і вугіллям таємничі знаки на стінах у тих місцях, куди ще до того були прикручені металеві скоби. Судячи з усього, їм треба було поставити такі позначки в геть усіх кутках, у тому числі й у дворі. Закуточок Софі під сходами і хитромудра виїмка в стелі над ванною завдали їм чи не найбільше клопоту. Софі та людину-пса раз-у-раз переставляли з місця на місце або відштовхували

набик, а пізніше і зовсім приперли до стінки, щоби Майкл мав достатньо місця, аби намалювати на підлозі пентаграму, вписану в коло.

Зробивши це, Майкл підвівся і обтріпав крейду з колін, але тут раптом в кімнату ввірвався Хаул; на його чорному костюмі білили плями вапна. Софі і людину-пса знову приперли до стінки, і тепер уже Хаул став повзати по підлозі, малюючи якісь значки всередині та зовні пентаграми. Софі з людиною-псом повсідалися на сходах. Людину-пса лихоманило. Така магія йому явно не подобалася.

Хаул із Майклом вибігли у двір. Але Хаул відразу ж метнувся назад.

— Софі! — закричав він. — Ану, швидко думайте! Чим ми будемо торгувати?

— Квітами, — відповіла Софі, знову згадавши пані Ферфакс.

— Чудово! — видихнув Хаул і кинувся до дверей з пензликом і відерком фарби. Він занурив пензлик у фарбу й акуратно замалював синю мітку жовтим. І знову занурив пензлик у відерко. Цього разу фарба виявилася фіолетовою. Він замазав нею зелену мітку. За третім разом на пензлику звідкись взялася оранжева фарба, і Хаул зафарбував нею червону мітку. Чорної мітки він не чіпав. Зненацька він повернувся і випадково зачепив відерко з фарбою своїм дещо занадто довгим рукавом.

— От халепа! — вилаявся Хаул, витягаючи рукав із відерка. Кінець рукава переливався всіма кольорами веселки. Хаул стріпнув рукав, і він знову став чорний.

— А який саме це костюм? — ніби мимохідь запитала Софі.

— Не пам'ятаю! Це не ваша справа! Зараз почнеться найскладніше! — Хаул кинувся до столу і поставив на нього відро, а тоді схопив з полицки невелику посудину з якимось порошком. — Майкле! Де мій срібний совок?

Майкл прибіг знадвору з величезною блискучою лопатою. Держак у неї був дерев'яний, але лезо здавалося, принаймні на вигляд, виготовленим з литого срібла.

— Відійдіть усі! — крикнув він.

Хаул прилаштував принесений Майклом совок на коліні, щоби написати якісь букви на лезі та на держаку. Він посипав совок червоним порошком із посудини. Потім він акуратно розклав по дрібці червоного порошку на кожен промінь зірки, а залишок висипав у центр пентаграми.

— Відійди, Майкле, — звелів він. — Усі відійдіть. Ну що, Кальцифере, ти готовий?

Кальцифер довгою пасмугою блакитного полум'я вислизнув з-під політ.

— Наскільки це взагалі можливо, — проскімлив він. — Але ж я від цього і померти можу...

— Подивися на це з іншого боку, — порадив Хаул. — Померти від цього можу і я. Тож краще тримайся. Раз, два, три.

Він застромив совок у вогнище, поволі, але впевнено, весь час тримаючи його на одному рівні з підлогою. Якусь мить він легенько посував його, щоби підпхати під Кальцифера. Потім — ще більш впевнено і м'яко — він підняв совок.

Було помітно, як Майкл затамував подих.

— Вдалося,— промовив Хаул.

Поліна розвалилися. Вони більше не горіли. Хаул піднявся на ноги і випростався, тримаючи Кальцифера на совку. Кімната наповнилася димом. Людина-пес завивав і трясся. Хаул кашляв. Йому було досить-таки непросто тримати совок рівно. У Софі засльозилися очі, відразу стало погано видно, однак, мабуть, ніг у Кальцифера, як він їй і казав, дійсно не було. Він складався з довгого трикутного блакитного обличчя, яке корінилося в якійсь чорній грудочці. Спереду грудочка була розщеплена, через що на перший погляд здавалося, начебто Кальцифер присів навпочіпки, зігнувши малюсінькі лапки. Але коли грудочка непевно похитнулася, Софі відразу побачила, що ніг у демона справді немає, і взагалі — знизу він був заокруглений. Крім того, Софі побачила, що Кальциферові жакливо незатишно і страшно. Жовтогарячі очі вогненного демона витріщилися від переляку, і він гарячково випускав у різні боки тоненькі язички-ручки, безуспішно намагаючись схопитися за краї совка.

— Я недовго! — задихаючись, крикнув Хаул, намагаючись хоч трохи його розрадити. Але в цю мить йому довелося щосили стиснути губи і на мить зупинитися, стримуючи кашель. Совок у Хаулових руках хитнувся — і Кальцифер остаточно запанікував. Одначе Хаул зумів стриматися і не кашлянути. Він зробив довгий обережний крок і ступив спочатку в коло, а потім і в самісінький центр пентаграми. Там, тримаючи совок якомога рівніше, він повільно повернувся, зробивши повний оборот, і Кальцифер повернувся разом з ним, ставши блідо-голубим, у паніці витріщаючись усіма своїми очима. Відчуття було таке, ніби разом із ними перекрутилася вся кімната. Людина-пес притулився до ніг до Софі. Майкл похитнувся. І коли Хаул знову зробив два обережні кроки і вийшов і з пентаграми, і з кола, усе навколо ще похитувалося, трепетало, оберталося і кружляло.

Хаул встав на коліна і неймовірно дбайливо виклав Кальцифера назад у вогнище, а тоді підклав поліна — якомога ближче до демона. Зелені язики полум'я на маківці Кальцифера затріпотіли. Хаул оберся об совок і закашлявся.

Кімната здригнулася і зупинилася. Кілька секунд, доки дим не розвіявся, Софі вражено вдивлялася в знайомі обриси вітальні свого рідного дому. Вона відразу її впізнала, хоч підлога була зовсім гола, а на стінах не виявилось жодної з їхніх картин.

Кімната замку ще трохи посовалася, приміщаючись якомога зручніше — там потягне, тут підпхає,— приміряючи стелю вітальні до висоти своєї власної стелі з чорними

балками, аж доки обидві кімнати не злилися в єдине ціле, причому замкова кімната, вочевидь, перемогла «новеньку», ставши хіба що трошечки вищою і квадратнішою, ніж до того.

— Ну що, вдалося, Кальцифере? — закашлявся Хаул.

— Начебто так, — відповів Кальцифер, піднімаючись аж до самісінького комина. — Тільки ти краще все-таки перевір, як там я.

Хаул звівся на ноги, важко опираючись на совок, і відчинив двері, повернувши ручку жовтим униз. Назовні виявилася вуличка в Маркет-Чіппінгу — та, яку Софі знала все своє життя. Старі знайомі прогулювалися перед вечерею, як то зазвичай роблять улітку. Хаул кивнув Кальциферові, зачинив двері, повернув ручку вниз оранжевим — і знову відчинив двері.

Тепер від самого порогу вела широка в'їзна алея, поросла травою й оточена купками дерев, які у цю мить були розкішно залиті косими променями призахідного сонця.

Удалечині виднілася велика кам'яна арка зі статуями.

— А це ще де? — вражено поцікавився Хаул.

— Покинута вілла на краю долини, — почав чомусь виправдуватися Кальцифер. — Ти ж казав мені підшукати симпатичний будиночок. По-моєму, він навіть дуже симпатичний.

— А я і не сумніваюся, — відгукнувся Хаул. — Сподіваюся, власники не заперечуватимуть. — Він знову закрив двері — а тоді відкрив їх, повернувши ручку вниз фіолетовим. — Тепер — увага: Мандрівний Замок, — сказав він.

Зовні панували сутінки. У кімнату ввірвався теплий вітер, напоєний ніжними пахощами. Софі помітила, як мимо них пропливає жмуток темних листків, а з-поміж них прозирають великі багряні квіти. Листки повільно розтанули в присмерку, і на їхньому місці виникли зарості білих лілій, які мерехтіли у темряві, а вдалині виднілися відсвіти на воді призахідної заграви. Пахощі були такі чарівні, що Софі опам'яталася вже на порозі.

— Ні, Софі, не потикайте туди свого довгого носа аж до завтра, — сказав Хаул і різко зачинив двері. — Це біля самих Пустирищ. Молодець, Кальцифере. Дуже добре. Як і замовляли — симпатичний будиночок і багато квітів.

Він відкинув совок набік і пішов у ліжку. Судячи з усього, він таки справді надзвичайно втомився. Софі навіть трохи здивувалася, тому що не було чути ні криків, ні стогонів, ні навіть кашлю.

Софі та Майкл теж страшенно утомилися. Майкл упав на стілець — та і так і залишився сидіти, погладжуючи по голові людину-пса і бездумно втупившись у простір. Софі сіла на високий табурет. Їй було якось дивно. Вони переїхали. Усе начебто залишалось, як і раніше, але все стало якось не так. Дивно. І чомусь — незрозуміло, чому — Мандрівний

Замок стоїть тепер на самому краю Пустирищ. Може, це прокляття притягує Хаула до Відьми? Чи Хаул у своєму вислизанні зайшов уже настільки далеко, що вивернувся навиворіт і став, з дозволу сказати, чесною людиною?

Софі скося зиркнула на Майкла: а він, цікаво, що думає? Проте Майкл спав, і людина-пес — теж. Тоді Софі подивилася на Кальцифера. Той дрімотно потріскував серед рожевуватих полін, прикривши жовтогарячі очі. Софі згадала Кальцифера — майже білого і з білими очима, а тоді — Кальцифера, який перелякано сидів на совку. Щось він їй нагадував. Своім виглядом, і взагалі.

— Кальцифере,— шепнула Софі.— Кальцифере, скажи, ти ж колись був падаючою зіркою?

Кальцифер відкрив одне жовтогаряче око і подивився на неї.

— Аякже,— відповів він.— Ну ось, тепер ти сама здогадалася, і мені можна тобі про це розповідати. Угода дозволяє.

— І що — Хаул тебе упіймав? — запитала Софі.

— П'ять років тому,— кивнув Кальцифер.— На Портхавенських болотах. Якраз після того, як він затіяв усю цю справу, назвавшись чаклуном Дженкіном. Хаул гнався за мною в семимильних чоботях. Ну і налякав же він мене. Знаєш, коли падаєш, однаково важко не боятися — я ж бо думав, що приблизно за мить умру. А я страшенно не хотів умирати, тому був готовий на все, що завгодно. І коли Хаул запропонував мені таке життя, як у людей, я погодився укласти з ним угоду, не надто й замислюючись, що це таке. Ні він, ані я не уявляли собі, на що, власне, ми йдемо. Я був надзвичайно вдячний Хаулові, а він запропонував мені цю угоду тільки тому, що пошкодував мене.

— Як і Майкла,— зауважила Софі.

— Га? Що? — стрепенувся Майкл.— Софі, даремно ми стовбичимо тут, на краю Пустирищ. Я не знав, що так буде. І я починаю хвилюватися.

— У будинку чарівника вічно що-небудь стається не так,— з притиском сказав Кальцифер.

Наступного ранку ручка над дверима виявилася поверненою вниз чорним, і, хоч як не обурювалася Софі, двері не відкривалися. Софі хотілося побачити той квітник, а на Відьму їй було начхати. Отож вона вирішила зігнати досаду, схопивши відро води і взявшись відтирати знаки, намальовані крейдою на підлозі.

У розпал роботи з'явився Хаул.

— Вся в роботі, вся в роботі,— зауважив він, переступаючи через Софі, яка саме мила підлогу.

Вигляд нього був доволі дивний. Костюм, як і раніше, залишався чорним-пречорним, проте своєму волоссю чарівник повернув колишній світлий відтінок. За контрастом із чорним його волосся здавалося білим.

Софі подивилася на Хаула — і відразу ж згадала про прокляття. Може, Хаул теж про нього подумав? Тим часом він витягнув череп із умивальника і сумно втупився в нього, тримаючи його на витягнутій руці.

— Бідний Йорик,— загадково мовив він.— Відьма уже почула русалок, а отже, не все гаразд у датському королівстві. Я підхопив вічну застуду, але, на щастя, я просто неймовірно безчесний. І саме цього треба триматися і надалі,— він жалібно розкашлявся, але застуда потихеньку проходила, тож кашель у нього вийшов непереконливим.

Софі презирнулася з людиною-псом, який сидів, втупившись в неї, з виглядом не менш сумним, ніж у Хаула.

— Йшов би ти назад, до Летті,— пробурчала Софі.

— У чім річ? — запитала вона у Хаула.— Якісь проблеми із міс Ангоріан?

— Це просто жаж,— погодився Хаул.— Серце в Лілі Ангоріан — з розжареної вулканічної лави.

Він поклав череп назад у раковину крикнув до Майкла:

— Їсти! І працювати!

Після сніданку вони витягли з комори абсолютно все, що там було. Потім Хаул із Майклом продовжали у її бічній стіні отвір. Софі спостерігала, як із дверей комори курилася пилюка. Зсередини долинали зловісні глухі удари. За якийсь час Хаул із Майклом покликали на допомогу Софі. Софі підійшла, грізно вимахуючи над головою мітлою. На місці стіни з'явив прохід, він виводив на сходи, які все життя сполучали крамницю із власне домом. Хаул підкликав Софі, аби вона подивилася на крамницю. Крамниця виявилася лункою і порожньою. Підлогу було викладено чорно-білою плиткою, як у передпокої в пані Пентстеммон, а на полицях, де раніше лежали капелюшки, тепер красувалися квіти. Зокрема, там стояла ваза, повна троянд із провощеного шовку, а також букетик оксамитних квіток первоцвіту. Софі розуміла, що від неї чекають замилювання і захвату, тому вона опанувала себе і нічого не сказала.

— Квіти я знайшов у тутешньому сарайчику,— пояснив Хаул.— Ідіть погляньте, як воно виглядає зовні.

Він відчинив двері на вулицю, і при цьому дзеленькнув той самісінький дзвіночок, що його Софі чула все своє життя. Софі вийшла на ще зовсім порожню вулицю. Був ранній ранок. Свіжопофарбований фасад крамниці виблискував жовтою і зеленою барвами. Вигадливі букви у вітрині склалися у слова:

С. Дженкінс

ЖИВІ КВІТИ БЕЗ ВИХІДНИХ

— Я бачу, ви змінили свою думку стосовно простих прізвищ,— зауважила Софі.

— Суто з метою маскування,— відгукнувся Хаул.— А взагалі я надаю перевагу Пендрагонові.

— А звідки ви збираєтеся брати живі квіти? — поцікавилася Софі.— Не можна ж, маючи таку вивіску, продавати вощені троянди з капелюшків!

— Почекайте — і ви все побачите,— відповів Хаул і повів її назад у крамницю.

Вони пройшли в задні двері й опинилися в садку, який Софі знала з дитинства. Садок став тепер удвічі меншим, тому що його більш віддалену частину зайняло подвір'я Мандрівного Замку Хаула. За цегляною кладкою внутрішнього двору Мандрівного Замку Софі розгледіла стіну власного рідного дому.

Стіна була не схожа сама на себе, бо в ній зяяло цілком інше вікно — вікно спальні Хаула, і ще дивнішим було те, що Софі достеменно знала — з цього вікна видно зовсім не те, на що вона зараз дивиться. Над крамницею, поверхом вище, виднілося вікно її власної кімнати. Це було ще більш дивно, адже тепер їй туди навряд чи вдалось би потрапити.

Човгаючи слідом за Хаулом назад, у крамницю й у комору, Софі раптом зрозуміла, що страшенно розлютилася. Через те, що вона побачила свій новий старий дім, і через те, що він тепер став саме таким, її переповнили доволі змішані почуття.

— Дуже симпатично,— пробурчала вона.

— Справді? — холодно перепитав Хаул.

Він був ображений до глибини душі.

«Йому так хочеться усім подобатися»,— подумала Софі, дивлячись, як Хаул зачиняє двері Мандрівного Замку і повертає ручку вниз фіолетовим. З іншого боку, Софі не могла пригадати, щоби вона хоч раз хвалила Хаула,— у цьому сенсі вона була нітрохи не добрішою від Кальцифера,— і при цьому вона сумнівалася, що їй варто починати це робити.

Двері відкрилися. Розкішні, розбуялі квітами кущі пропливли повз них — і раптом зупинилися, тож Софі змогла до них наблизитися. Між кущами виднілися розлогі галявини, порослі густою яскраво-зеленою травою.

Хаул і Софі пішли по тій, що була найближче, і Мандрівний Замок рушив за ними, збиваючи з квітів ніжні пелюстки. І хоча Мандрівний Замок був високий, чорний і трохи смішний, а з його веж час від часу виривалися смішні клубочки диму, здавалося, саме тут він на місці.

Тут витав магічний дух. Софі це відчувала.

І замок тут був у своїй стихії.

Повітря було гаряче і вологе, напоєне густим ароматом сотень і тисяч квітів. Софі ледве не сказала, що цей запах нагадує їй ароматну пару у ванній, з якої оце щойно вийшов Хаул, але стрималася.

Тут було і справді чудово. Між кущів, які аж вгиналися під вагою фіолетових, червоних і білих квітів, у мокрій траві яскрили розсипи квітів дещо дрібніших.

Софі зауважила якісь яскраво-рожеві цяточки (вони мали всього лише по три пелюстки), гігантські різнобарвні братки, дикі флокси, різнобарвний люпин, тигрові лілії, високі білі лілії, іриси. Тут траплялися і в'юнки завбільшки із капелюх, і волошки, і маки, і невідомі трави дивної форми та ще дивнішого кольору. І хоча це мало нагадувало мрії Софі про садок пані Ферфакс, вона перестала сердитися і відчула себе щасливою.

— Ну, а тепер ви бачите? — запитав Хаул.

Він махнув рукою — і його чорний рукав потривожив сотню синіх метеликів, які влаштували учту на кущі жовтих троянд.

— Отут-ось щоранку, поки на пелюстках не обсохне роса, ви зможете нарізати квіти оберемками і продавати їх у Маркет-Чіппінгу.

Софі з Хаулом дійшли стежкою аж до краю галявини. Тут земля здавалася надзвичайно вологою і м'яко під ногами. З-під кущів визирали великі орхідеї.

Обійшовши ці зарості, Хаул і Софі зненацька опинилися на березі озерця, порослого лататтям. Над озерцем стелилася імла. Замок обігнув озерце і посунув іншою стежкою — поміж заростями і кущами, рясно всіяними міріадами квітів.

— Якщо надумаетесь піти сюди одна, не забудьте взяти ціпок, щоб намацувати дорогу, — порадив Хаул. — Тут повно джерел і чорторіїв. І далі від цього місця ніколи не заходьте.

Він показав рукою на південний схід, де білим колом у густому імлистому повітрі сердито зблискувало сонце.

— Там Пустирища — голі та мерзенні. Одна суцільна Відьма.

— Хто ж понасаджував ці квіти на самому краї Пустирищ?

— Минулого року цим почав займатися чарівник Саліман, — відповів Хаул, повертаючись до Мандрівного Замку. — Думаю, він збирався перемогти Відьму, змусивши Пустирища завітнути. Вивів на поверхню гарячі джерела — і тоді тут забуяла розкішна рослинність. Усе в нього складалося пречудово, доки його не впіймала Відьма.

— Пані Пентстеммон називала якесь інше ім'я, — згадала Софі. — Він-бо з тих же місць, що й ви.

— Більш-менш,— кивнув Хаул.— Хоча ми з ним і незнайомі. Я всього лише був навідався колись сюди — кілька разів. І мені тут сподобалося. Тому-то я і посварився з Відьмою. Вона заперечувала проти настільки буйної рослинності.

— А чому? — запитала Софі.

На них уже чекав Мандрівний Замок.

— Їй подобається вважати квіточкою тільки себе, одну-єдину себе,— гмикнув Хаул, відчиняючи двері.— Самотня орхідея, розквітла у серці Пустирись. От же ж нісенітниця.

Софі востаннє озирнулася на буйні зарості й пішла до замку слідом за Хаулом. На кущах розкошували троянди. Тисячі троянд.

— А хіба Відьма не довідається, що ви тут?

— Я постарався зробити саме те, чого вона від мене найменше сподівалася,— відповів Хаул.

— А як же пошуки принца Джастіна? — поцікавилася Софі.

Але Хаул знову вислизнув, уникаючи відповіді: він зник у коморі, голосно гукаючи Майкла.

Розділ вісімнадцятий, у якому знову з'являються Опудало і міс Ангоріан

Наступного ранку вони знову відчинили квіткову крамницю. Як і передбачав Хаул, провадити цей бізнес виявилось надзвичайно просто. Кожного дня, рано вранці, якомога раніше, треба було всього-на-всього відчинити двері, повернувши ручку вниз фіолетовим, і вийти в зелений туман, який клубочився довкруги, нарізати квітів. Незабаром це стало цілком звичним. Софі брала ціпок та ножиці і шкутильгала уздовж кущів, розмовляючи із ціпком, намацуючи ним дорогу або пригинаючи галузки з найгарнішими трояндами. Майкл винайшов пристосування, яким страшенно пишався. Це були великі бляшані ночви з водою, які літали услід за ним. Людина-пес теж ходив разом із ними. Він розважався, гасаючи по мокрих галявинах і полюючи на метеликів і на малесеньких яскравих пташок, що жилилися нектаром. Поки він отак гасав, Софі встигала нарізати цілі оберемки високих ірисів, лілій, жовтогарячих квітів з товстими м'ясистими пелюстками, блакитних гібіскусів, а Майкл навантажував свої ночви орхідеями, трояндами, зірчастими білими квітами і яскраво-червоними — тобто усім, що впадало йому в око. І Софі, і Майклові це надзвичайно подобалося.

Потім, ще до настання спеки, вони притягували весь цілоденний запас квітів у крамницю і розставляли їх у строкатій колекції глечиків і відерок, що їх Хаул познаходив по різних закутках десь у дворі. Посудинами слугували навіть семимильні чоботи. Мабуть, ніщо на світі, міркувала Софі, прилаштовуючи в чоботи пучки

гладіолусів, ніщо на світі не могло би яскравіше засвідчити, наскільки Хаул охолов до Летті. Йому навіть стало цілком байдуже, чи візьме Софі семимильні чоботи, чи ні.

Поки Софі з Майклом рвали квіти, Хаул майже завжди встигав зникнути. І ручка тоді неминуче виявлялася повернута вниз чорним. З'являвся він зазвичай до сніданку — як і раніше, в чорному, з замріяним виразом обличчя. Котрий із костюмів ховався під чорним обличчям, чарівник Софі так і не сказав. «Я ношу жалобу за пані Пентстеммон»,— повторював він. А якщо Майкл чи Софі запитували, чому він завжди зникає в один і той же час, так ще й у такий дивний спосіб, Хаул ображався і знижував плечима: «Хочете поспілкуватися з учителькою — обов'язково ловіть її до уроків». І на дві години зникав у ванній.

Тим часом Софі з Майклом одягалися в щось краще і відкривали крамницю. На гарному вбранні наполягав Хаул. Він вважав, що це привабить покупців. Софі у відповідь наполягла на тому, щоби і в неї, і в Майкла були фартухи. У перші дні після відкриття мешканці Маркет-Чіппінга просто розглядали вітрину, але всередину не заходили. Але тепер крамничка стала дуже популярною. Люди, яких Софі знала все своє життя, стали приходити і закуповувати квіти цілими оберемками. Ніхто не впізнавав Софі, і їй від цього ставало якось надзвичайно дивно.

Усі думали, начебто вона старенька матінка Хаула. Але якраз цим Софі була вже сита по горло. «Я його тітонька»,— заявила вона пані Цезарі. Отож її стали звати тітонькою Дженкінс.

Коли в крамниці з'являвся Хаул — у чорному фартуху в тон костюма — торгівля зазвичай була в розпалі. Хаул же сприяв тому, що торгівля ставала іще жвавішою. Саме тоді Софі остаточно переконалася в тому, що чорний костюм — насправді той, зачарований, сірий з червоним. Отож коли Хаулові випадало обслуговувати яку-небудь даму, вона неодмінно ішла, купивши принаймні вдвічі більше квітів, аніж збиралася. Зрештою, як правило, Хаул умів заморочити жінкам голову аж настільки, що вони купували квітів навіть і вдесятеро більше. Незабаром Софі помітила, що жінки заглядають у крамницю, але не заходять, якщо бачать усередині Хаула. «Воно й зрозуміло,— думала Софі.— Коли хочеш купити одну-єдину трояндочку в петлицю, то навряд чи зрадієш, несподівано для себе ставши власницею трьох дюжин орхідей». І коли Хаул почав цілими годинами просиджувати в сарайчику на задньому дворі, Софі не стала вмовляти його повернутися в крамницю.

— Не питайте мене ні про що, я і так вам усе скажу: я готую неприступні чари проти Відьми,— пояснив він.— Коли я все закінчу, вона не зможе сюди потрапити.

А тим часом у Софі іноді виникали труднощі з нерозпроданими квітами. Софі було боляче бачити, як за ніч вони в'януть. Проте вона помітила, що квіти залишаються зовсім свіжими, якщо з ними розмовляти. Тоді вона стала подовгу балакати з квітами. Софі попросила Майкла зробити зілля для підживлення квітів — і щосили експериментувала, ставлячи їх у відра, у раковину, в ночви, і навіть розміщуючи деякі з них у тій самій ніші, де вона ж таки колись прикрашала капелюшки. Стало очевидним, що деякі рослини залишаються свіжими по декілька днів. Зрозуміло, це надихнуло Софі на подальші експерименти.

Вона розгребла в дворі купу попелу, а тоді посадила там кілька рослин, пристрасно і жагуче над ними бурмочучи. Так Софі вдалося виростити троянду кольору морської хвилі — й це страшенно її втішило. Пуп'янки цієї троянди спершу здавалися майже чорними, а коли квіти розпускалися, пелюстки все більше синіли і голубішали, а тоді врешті-решт робилися майже такого ж кольору, що й Кальцифер. Це так захопило Софі, що вона витягнула із мішечків під балками жменьку висхлих корінців і спробувала проростити і їх. І коли їй це таки вдалося, Софі сказала собі, що ще ніколи в житті не була такою щасливою.

Та це була неправда. Щось ішло зовсім не так, ось тільки Софі не розуміла, що саме. Іноді їй здавалося, що то все від того, що в Маркет-Чіппінгу ніхто її не впізнає. Піти відвідати Марту Софі все ніяк не наважувалася: а раптом Марта теж її не впізнає? З тієї ж причини вона не наважувалася викинути квіти із семимильних чобіт і піти до Летті. Софі здригалася від самої лише думки про те, що сестри побачать її старою бабою.

Майкл постійно бігав до Марти з букетами вчорашніх квітів. Іноді Софі думала, що, можливо, справа якраз у цьому. Майкл виглядав дуже щасливим, а вона дедалі частіше залишалася в крамниці сама-одна. Але річ навіть і не в цьому. Софі подобалося самій продавати квіти.

Часом їй здавалося, що вся біда — в Кальциферові. Кальцифер нудився. Робити йому було майже нічого: тільки й праці, що водити Мандрівний Замок поміж заростей квітів і довкола озер, дбаючи лише про те, щоби кожного ранку Мандрівний Замок опинявся щоразу в новому місці, з новими квітами. І коли Софі та Майкл поверталися зі свіжими квітами, назустріч їм з-за камінної решітки неодмінно вихилялося нетерпляче блакитне лице вогненного демона.

— Хочу подивитися, що там у нас сьогодні назовні,— говорив він.

Софі приносила йому палити смачне ароматне листя, і через це в кімнаті замку стояли пахощі, либонь, не менш сильні, аніж у ванній, але Кальцифер повторював, що йому

потрібне зовсім не це, а товариство. Мовляв, вони на цілий день ідуть у крамницю — і залишають його самого.

Тому Софі попросила Майкла працювати в крамниці без неї впродовж принаймні години — і приходила до Кальцифера, щоби хоч трохи із ним поговорити. Вона винаходила різноманітні ігри на здогадливість, щоби Кальцифер мав чим зайнятися на час її відсутності.

Але Кальцифер, як і раніше, бурчав.

— Коли ти нарешті розірвеш мою угоду з Хаулом? — допитувався він.

Софі не мала чим його потішити.

— Я над цим працюю,— говорила вона.— Уже незабаром.

Це була майже брехня. Насправді Софі вже майже забула про угоду і згадувала про неї тільки вряди-годи. Зіставивши те, що сказала їй місіс Пентстеммон, з тим, що вона чула від Хаула і від самого Кальцифера, вона виявила, що зробила цілком конкретні й доволі моторошні висновки про суть цієї угоди. Вона була переконана, що розірвання угоди означає кінець для обох — і для Хаула, і для Кальцифера. Хаул, можливо, і заслуговував на щось таке, але Кальцифер — аж ніяк. А оскільки Хаул безнастанно працював над тим, щоби вислизнути від залишків Відьминоного прокляття, Софі не хотілося нічого робити, раз вона однаково нічим не змогла би допомогти.

Іноді Софі здавалося, що вона стала така неспокійна через людину-пса. Людина-пес був надзвичайно сумною істотою. Насолоджувався життям він тільки тоді, коли щоранку гасав зеленими галявинами поміж розкішних квітів. Решту часу він тінню ходив за Софі, тяжко зітхаючи. А оскільки Софі нічим не могла допомогти і йому також, вона страшенно раділа, що, з наближенням до дня Середини літа, надворі ставало дедалі спекотніше, а відтак людина-пес усе частіше лежав у тіні, висолопивши язика.

Тим часом городні експерименти Софі принесли кумедні плоди. Цибулька, прорісши, перетворилася на мініатюрну пальму, на якій доспіли горішки, що, одначе, пахли цибулею. З іншого корінця вилізло щось на кшталт рожевого соняшника. Не проростав тільки один. Коли ж він нарешті випустив два круглі зелені листочки, Софі уже мало не вривався терпець — її ну просто страшенно цікавило, що ж усе-таки з нього виросте. Наступного ранку паросток зробився схожим на орхідею. У нього було загострене, покращене бордовими цяточками листя, а з середини витикалася довга товста стеблина з чималеньким пуп'янком. Наступного дня Софі, як тільки поставила свіжі квіти в відерце з водою, відразу ж побігла подивитися, як поживає ця дивовижна рослинка.

За ніч пуп'янок розпустився, і з'явилася рожева квітка, трохи схожа на орхідею, але на орхідею, пропущену між валками. Вона була зовсім плеската і кріпилася до стебла

безпосередньо під його закругленою верхівкою. З круглої рожевої серцевини виростили чотири пелюстки: дві дивилися вниз, а дві — в боки. Софі здивилася на орхідею, але раптом густі пахощі весняних трав підказали їй, що Хаул тихенько підійшов і став за її спиною.

— Що це за штукенція? — запитав він. — Якщо вам хотілося вивести ультрафіолетову фіалку або інфрачервону герань, то це вам не вдалося, пані Шалена Ботанічно.

— Це нагадує якесь таке надзвичайно пласке дитинча, — зауважив Майкл, який теж прибіг подивитися.

Так воно й було. Хаул стривожено глянув на Майкла і взяв горщик із квіткою в руки. Він витягнув рослину з горщика і дуже обережно обтрусив білі нитяні корінці від попелу і залишків живильного зілля. Як тільки Хаул це зробив, стало добре видно коричнеувуватий роздвоєний корінець, з якого Софі й виростила цю дивовижу.

— А міг би і здогадатися, — зазначив Хаул. — Це корінь мандрагори. Софі завдає нового удару. У вас стосовно цього легка рука, Софі, чи не так?

Сказавши це, Хаул обережно поставив квітку назад у горщик, віддав його Софі і вийшов, досить помітно сполотнівши.

«Тепер, виходить, збулося майже все прокляття, — подумала Софі, розставляючи букети у вітрині. — Хаул відшукав мандрагору. Залишилося лише знайти вітер, який би мчав доброю волю. Якщо це означає, що Хаул раптом захоче стати добрим і чесним, — думала Софі, — то можна заспокоїтися: цього таки справді ніколи не буде». Вона раз-у раз повторювала собі, що якщо Хаул щоранку галантно відвідує міс Ангоріан у зачарованому костюмі, йому ж від цього і краще, але її однаково охоплювала тривога, і вона почувалася трохи винною.

Софі поставила в один семимильний чобіт букет білих лілій. Пробравшись на вітрину, щоби гарненько їх розправити, Софі почула зовні, на вулиці, якісь розмірені удари: гуп, гуп, гуп. Це не був стукіт копит. Так стукає по камені ціпок.

Софі не відразу наважилася визирнути у вікно, але зате відразу відчула, як дивно поводить її серце. Аякже — вулицею брело Опудало, воно переміщалося довгими стрибками, явно прямуючи до крамниці квітів. Тепер із його розчепіраних рук звисало набагато менше лахміття, і воно стало набагато задрипанішим і сірішим, а голова-ріпа зів'яла і страшенно зморщилася, відтак здавалося, що Опудало налаштоване вкрай рішуче. Скидалося на те, що Опудало так і скакало за Мандрівним Замком відтоді, як Хаул був відігнав його, закинувши не знати куди, і врешті-решт все-таки його наздогнало.

Між іншим, злякалася не тільки Софі. Нечисленні ранкові перехожі розбігалися від Опудала навсібіч. Але Опудалу було цілком байдуже — воно скакало і скакало. Софі закрила обличчя руками, щоб Опудало її не впізнало.

— Нас тут немає,— сердито зашепотіла вона.— Ти ж не знаєш, що ми тут! Ти нас не знайдеш! Геть звідси, давай, скоріше скачи звідси геть!

Гуп, гуп, гуп сповільнилося. Опудало добралося до крамниці. Софі захотілося заверещати і покликати Хаула, але в неї вистачило сили тільки на те, щоби прошепотіти:

— Нас тут немає. Йди звідси!

Гуп, гуп, гуп пришвидшилося, як і веліла Софі, Опудало проскакало повз крамницю і рушило далі — в бік центру Маркет-Чіппінга. Софі здалося, що зараз їй стане зовсім погано. Однак виявилося, що вона всього-на-всього так сильно затамувала подих. Софі глибоко зітхнула — і відчула, що від напруження аж тремтить. Що ж, якщо Опудало повернеться, вона його знову прожене.

Коли Софі нарешті дісталася до кімнати в Мандрівному Замку, виявилося, що Хаула вже нема.

— Він був страшенно схвилюваний,— пояснив Майкл.

Софі глянула на двері. Ручка була повернена вниз чорним. «Що ж, бувало й гірше»,— подумала Софі.

Майкл теж пішов — до Цезарі, так що Софі залишилася сама. Було дуже спекотно. Квіти в'янули, незважаючи на всі її чари, та й покупців чомусь не було. Після всіх цих історій з мандрагорою й Опудалом Софі була вкрай знервована. Її охопив цілковитий розпач.

— Звісно, не виключено, що це так до Хаула підбирається прокляття,— поскаржилася вона квітам,— але я думаю, що все це тільки тому, що я найстарша із трьох сестер. Ви тільки подивіться на мене! Ще б пак, подалася світ за очі на пошуки щастя — і повернулася туди, звідки пішла, до того ж ще й досі стара, як ці пагорби!

Раптом з-за дверей виткнулася руда морда людини-пса. Софі зітхнула. Ця істота чомусь раз у раз приходила перевірити, як вона там.

— Та тут я, тут! — сказала вона.— Де ж мені іще бути?

Пес увійшов у крамницю. Він всівся на задні лапи, а передні лапи витягнув перед собою. Софі зрозуміла, що це він намагається перетворитися на людину. Бідолаха. Вона намагалася бути з ним якомога ласкавішою — адже йому велося набагато гірше, ніж їй.

— Постарайся,— порадила вона.— Напруж спину. У тебе все вийде, варто тільки захотіти.

Пес витягувався і випрямляв спину, страшенно напружуючись. І як тільки Софі вирішила, що час би йому вже перестати, він таки звівся на задні лапи і випрямився, перетворившись на рудоволосого розгубленого чоловіка.

— Заздрю... Хаулу,— прохрипів він.— Так... легко... виходить. Я був... тим псом у заростях... ви мені допомогли... Сказав Летті... знаю вас... буду стерегти. Я тут був... раніше...

І раптом його знову зігнуло у три погібелі, і він почав перетворюватися назад на пса. Він жалібно завив:

— З Відьмою! У крамниці! — а тоді впав на всі чотири лапи, обростаючи густою блякло-сірою шерстю.

Софі ошелешено дивилася на великого кошлатого собаку.

— То це ти був із Відьмою! — сказала вона. Цієї ж миті вона все згадала. Згадала того рудуватого юнака, який тоді дивився на неї з непідробним жахом.— Отже, ти знаєш, хто я, і знаєш, що мене зачарували... А Летті теж знає?

Кошлата голова кивнула.

— Вона зверталася до тебе Гастон,— проговорила Софі.— Ох, приятелю, що ж вона з тобою зробила! Уявляю собі, як воно у таку спеку — в собачій шкурі! Йди-но краще у холодок...

Пес знову кивнув і приречено поплентався на подвір'я.

— Навіщо ж Летті тебе сюди послала? — дивувалася Софі. Це відкриття її засмутило і схвилювало. Вона почовгала сходами і через комору — в замок, аби поговорити з Кальцифером. Але ця розмова її анітрохи не втішила.

— Те, чи багато людей знає, що ти зачарована, загалом, не важливо,— протріщав він.— Псові від цього не легше, чи не так?

— Ну, але ж... — почала було Софі, та нараз двері Мандрівного Замку клацнули і відчинилися. Софі з Кальцифером обернулися. Вони бачили, що ручка, як і раніше, була повернута вниз чорним, і думали, що прийде Хаул. Важко навіть сказати, хто з них більше здивувався, побачивши, що — акуратно, бочком — у ледь привідкриті двері прослизнула міс Ангоріан.

Як на те, міс Ангоріан також страшенно здивувалася.

— Ах, вибачте! — вигукнула вона.— Я сподівалася застати тут містера Дженкінса.

— Його тут немає,— напружено відповіла Софі, дивуючись, де ж тоді зараз Хаул, якщо він не з міс Ангоріан.

Міс Ангоріан відпустила двері, і, залишивши їх відчиненими в нікуди, із благальним виразом на обличчі почала наближатися до Софі. Софі ж раптом упіймала себе на тому,

що мимохіть і сама підвелася і пішла назустріч міс Ангоріан. Так, ніби хотіла відрізати відвідуваччі дороги у Мандрівний Замок.

— Тільки, будь ласка, не розповідайте містерові Дженкінсу, що я тут була,— попросила міс Ангоріан.— Чесно кажучи, я приймала його залицяння тільки тому, що сподівалася хоч що-небудь довідатися про мого нареченого,— я вже, здається, казала, його звуть містер Бен Салліван. Я упевнена, що Бен зник туди ж, куди постійно зникає містер Дженкінс. Ось тільки Бен не повернувся.

— Ніякого містера Саллівана тут немає,— відрізала Софі.

І тої ж миті вона згадала: адже якраз так звуть чарівника Салімана! Не може бути!

— Я знаю,— відповідала міс Ангоріан.— Але все-таки я відчуваю, що шукати його потрібно десь тут. Можна, я трішки пороззираюся — просто щоби зняти, як тепер живе Бен?

Вона заправила за вушко пасмо гладкого чорного волосся і спробувала зробити кілька кроків углиб кімнати. Але Софі її перепинила. Тоді міс Ангоріан почала прокрадатися до столу.

— О, це незвичайно! — захоплювалася вона, уважно розглядаючи Хаулові баночки-скляночки.— Яке незвичайне старомодне містечко! — вигукнула вона, кинувши погляд на вікно.

— Це Маркет-Чіппінг,— сухо пояснила Софі, обійшла міс Ангоріан і стала відтісняти її до дверей.

— А що у вас нагорі? — поцікавилася міс Ангоріан, показуючи на сходи, які було видно крізь привідкриті двері.

— Кімната Хаула, туди заходити не можна,— відрізала Софі, якій страшенно закортіло якнайшвидше спекатися міс Ангоріан.

— А ось за цими широко відчиненими дверима? — допитувалася міс Ангоріан.

— Квіткова крамниця,— прошипіла Софі. «От же ж п'явка»,— подумала вона.

Тепер у міс Ангоріан залишилися всього лише два шляхи: або сісти на крісло, або вийти у двері, що вели в порожнечу. Вона зиркнула на Кальцифера — начебто неуважно, і водночас нахмурено, так ніби не була впевнена у тому, що саме вона, власне, бачить,— а Кальцифер, своєю чергою, сердито глянув на неї у відповідь, проте так нічого і не сказав. А відтак і Софі перестали мучити докори сумління з приводу міс Ангоріан. У Мандрівному Замку Хаула цінували тільки тих, хто розумів Кальцифера.

Зненацька міс Ангоріан прошигнула за крісло і помітила у кутку гітару Хаула. Зойкнувши, вона схопила її і притулила до грудей так, ніби це була не його, а її річ.

— Звідки вона у вас? — запитала вона пристрасним, ледь хрипкуватим голосом.— У Бена була точнісінько така ж гітара! Це може бути гітара Бена?!

— Я чула, що Хаул купив її ще торік, узимку,— сказала Софі, а тоді знову рушила вперед, збираючись вигнати міс Ангоріан з-за крісла і нарешті виставити її за поріг.

— Із Беном щось сталося! — проговорила міс Ангоріан тремтячим голосом.— Він би нізащо не розлучився зі своєю гітарою! Де ж він? Я знаю — він живий. Я б відчула, якби він загинув!

Софі мало не наважилася розповісти міс Ангоріан, що чарівника Салімана впіймала Відьма. Вона роззирнулася в пошуках черепа. Софі вже навіть була готова тицьнути його під ніс міс Ангоріан і заявити, що це череп чарівника Салімана. Але череп лежав в умивальнику, за відерком з учорашніми папоротями і ліліями, і Софі розуміла, що як тільки вона туди піде, міс Ангоріан відразу ж пробереться назад у кімнату. А крім того, це було б якось трохи занадто.

— Можна мені взяти гітару? — здушено запитала міс Ангоріан, притискаючи її до грудей.— На пам'ять про Бена.

Дрижання її голосу не на жарт розлютило Софі.

— Ні,— відповіла вона.— І не треба так хвилюватися. Звідки ви можете знати, що це саме його гітара?

Вона пошкандибала до міс Ангоріан і схопила гітару за гриф. Міс Ангоріан подивилася на неї круглими враженими очима. Софі потягнула гітару до себе. Міс Ангоріан не здавалася. Гітара видавала моторошні немелодійні акорди. Тоді Софі рвонула — і висмикнула її з рук міс Ангоріан.

— Перестаньте сходити з розуму і заспокойтеся,— наказала вона.— Ви не маєте права вриватися в замки до чужих людей і присвоювати собі їхні гітари. Я ж вам сказала, що містера Саллівана тут немає. Отож забирайтеся-но назад у свій Уельс. Всього найкращого — з цими словами Софі тою ж таки гітарою виштовхала міс Ангоріан у відкриті двері.

Міс Ангоріан позадкувала в нікуди, поки половина її не зникла.

— Ви дуже суворі,— дорікнула вона Софі.

— Така вже я є!

І Софі різко зачинила двері. Вона повернула ручку вниз оранжевим, щоби міс Ангоріан не вдалося повернутися, і так само різко жбурнула гітару назад у закуток, та так, що вона аж бренькнула.

— Тільки спробуй сказати Хаулові, що сюди приходила міс Ангоріан! — накинулася вона на Кальцифера.— Б'юся об заклад, їй був потрібен Хаул! А все решта — суцільна

брехня! Чарівник Саліман поселився тут багато років тому! Напевно, втік від її гидкого тремтячого голосу!

Кальцифер хихикнув:

— Я ще ніколи не бачив, щоби когось виставляли за поріг настільки швидко!

Софі відразу стало соромно, вона почувала себе винною. Зрештою, вона ж і сама колись пролізла у Мандрівний Замок Хаула нітрохи не більш тактовно!

— Тьху! — сказала вона.

Вона зашаркала у ванну і там задивилася в дзеркало на своє старе зморшкувате обличчя. Узяла пакетик із написом «ШКІРА» — і відразу ж тицьнула його на місце. Навіть якщо вона знову стане юною і свіжою, з вродливим личком міс Ангоріан змагатися неможливо.

— Гидота! — видихнула вона.— Тьху! — а тоді чим-скоріше зашкутильгала назад, у кімнату.

Сердита Софі вихопила з тазика прив'ялі лілії і папороті й понесла їх у крамницю, залишаючи за собою мокрий слід,— вона збиралася поставити ці рослини у відерко з живильним зіллям.

— Станьте нарцисами! — божевільним, злим, хрипким голосом прокричала вона.— А ну, я хочу, щоби ви стали нарцисами! Червневими нарцисами, чуте, недоумки?

Людина-пес поткнув було знадвору в крамницю свого волохатого носа. Але щойно людина-пес побачив, у якому кепському настрої перебуває Софі, він поспішив зникнути з її очей. Коли десь за хвилину в кімнату ввірвався радісний Майкл із пирогом від Цезарі, Софі так на нього зиркнула, що Майкл відразу згадав про якісь чари, що їх нібито задав йому Хаул, і зник у коморі.

— Тьху! — гаркнула йому вслід Софі. І знову схилилася над букетом.— Станьте нарцисами! Станьте нарцисами! — шипіла вона. І їй нітрохи не полегшало від думки про те, як, по суті, нерозумно вона поводитьсь.

Розділ дев'ятнадцятий, у якому Софі висловлює свої почуття за допомогою гербіциду

Ближче до вечора Хаул відчинив двері і продефілював усередину, посвистуючи. Судячи з усього, мандрагора його вже більше не турбувала.

Софі не стало краще від усвідомлення, що в Уельс він так зрештою і не потрапив. Вона обпекла його важким поглядом.

— Небеса милосердні! — здивувався Хаул.— Я думав, перетворюся на камінь! У чім річ?

Софі лише гаркнула:

— Який на вас костюм?!

Хаул оглянув своє чорне вбрання.

— А хіба це має якесь значення?

— Так! — рикнула Софі. — І не треба відмовок, що ви буцімто в жалобі! Який це костюм?

Хаул знизав плечима і підняв один з довгих рукавів, ніби й сам достоту не знав, котрий це насправді. Він дивився на нього із зачудуванням. Чорнота збігла по рукаву від плеча до звисаючого гострого кінчика. Плече і верх рукава стали коричневими, тоді сірими, вся фарба далі збігала в гострий кінчик, і от уже Хаул, був одягнений у чорний костюм, один рукав якого був блакитно-срібний, а кінчик здавався вмоченим у дьоготь.

— Цей, — сказав Хаул, повертаючи рукаву чорний колір до самого плеча.

Софі чомусь іще більше розсердилася. Не в змозі нічого сказати, вона люто фиркнула.

— Софі! — сказав Хаул, благально посміхаючись.

Людина-пес штовхнув двері з дворика і почимчикував у крамницю. Він не міг дозволити Хаулу довго розмовляти з Софі. Хаул уважно подивився на пса.

— А тепер у вас ще й бобтейл, — сказав він, ніби був радий змінити тему розмови. — Для двох собак треба вдвічі більше корму.

— Це той самий пес, — сердито відповіла Софі. — Він зачарований.

— Он як? — сказав Хаул і кинувся до пса з такою швидкістю, що стало зрозуміло, наскільки він радий можливості опинитися подалі від Софі. Тільки-от людина-пес, ясна річ, анітрохи цього не бажав. Він сахнувся. Хаул зробив кидок і схопив пса обіруч за кошлату шерсть, не дозволивши йому вискочити у двір.

— Ага! — вигукнув він і встав на коліна, щоб подивитися псові в очі. — Софі, а чому ви мені раніше про це не сказали?! Цей пес — це людина! І він у жахливому стані!

Хаул крутнувся на коліні, не випускаючи пса. Софі зустрілася очима зі скляним поглядом Хаула і зрозуміла, що цього разу він розізлився, і розізлився по-справжньому.

Прекрасно. Софі була саме в підходящому настрої для сутички.

— Ви могли б і самі помітити, — зауважила вона, відповідаючи Хаулу не менш твердим поглядом і під'юджуючи його вдатися до крайнього засобу — зеленого слизу. — Та й пес не хотів...

Хаул був занадто сердитий, щоб її слухати. Він підхопився на ноги і потягнув пса за собою по плитках.

— Я помітив би, якби не був так зайнятий іншими справами, — сказав він. — Ходіть. Я хочу показати вас Кальциферу.

Пес упирався всіма чотирма кошлатими лапами. Хаул тягнув його, лапи пса ковзали по плитках.

— Майкле! — заволав Хаул.

У його крикові було щось таке, що Майкл негайно примчався.

— Ну а ти знав, що цей собака насправді людина? — запитав його Хаул, тягнучи разом з ним угру сходами важкого пса, який ще й опирався.

— Та ну? А що, справді? — запитав Майкл, вражений і приголомшений.

— Ага, то ти не винен, а винна тільки Софі, — пропихтів Хаул, волочачи пса через комору з мітлами. — Як тільки щось таке стається — це точно Софі! Але ж ти-то про це знав, га, Кальцифере? — сказав він, коли вони з Майклом підтягли пса до вогнища.

Кальцифер задкував, поки не вперся в задню стінку вогнища.

— Ти не питав, — пробурмотів він.

— Ага, то я мав тебе запитати?! — обурився Хаул. — Ну добре, я сам повинен був помітити! Але твоя поведінка, Кальцифере, мерзенна! Порівняно з тим, як Відьма поводить себе зі своїм демоном, в тебе огидно легке життя, а все, що я в тебе прошу взамін, — це говорити мені те, що мені потрібно. Це ти вже вдруге мене підводиш! А тепер допоможи мені повернути цьому створінню його справжнє обличчя, негайно!

Кальцифер мав нездорово блакитний відтінок.

— Добре, — сердито відповів він.

Людина-пес намагався викрутитися, але Хаул вперся плечем йому в груди і штовхнув його вгору, тож йому мимоволі довелося встати на задні лапи. Хаул з Майклом так його і тримали.

— Чому ця дурна істота так упирається? — важко видихнув Хаул. — Це схоже на ще одне закляття Відьми Пустищ, правда?

— Так, причому в кілька шарів, — підтвердив Кальцифер.

— Знімай всі собачі шари, — велів Хаул.

Кальцифер заревів і здійнявся темно-синьою хвилею. Софі, яка розважливо спостерігала від дверей комори, побачила, як силует кошлатого собаки западає в силует людини. Людина знову запала в собаку, тоді знову стала людиною, розмилася, тоді згустилася. І ось нарешті Хаул з Майклом тримали під руки рудоволосого чоловіка в зім'ятому коричневому костюмі. Софі нітрохи не здивувалася, що не впізнала його. Якщо не рахувати стривоженого погляду, його обличчя було майже зовсім позбавлене індивідуальності.

— То хто ж ви, друже? — запитав його Хаул.

Чоловік підняв тремтячі руки й обмацав своє обличчя.

— Я... Не знаю...

— Останнє ім'я, на яке він відгукувався, було Персіваль, — втрутився Кальцифер.

Чоловік подивився на Кальцифера так, немов шкодував, що Кальциферу це відомо.

— Справді? — перепитав він.

— Тоді ми наразі називатимемо вас Персівалем,— сказав Хаул. Він обернув колишнього пса і посадив його на стілець.— Посидьте тут, розслабтеся і розкажіть нам, що ви пам'ятаєте. Наскільки можна судити з того, як ви виглядали, ви якийсь час були у Відьми.

— Так,— відповів Персіваль, знову потираючи обличчя.— Вона зняла мені голову. Я... Я пам'ятаю, як лежу на полиці і дивлюся на решту себе...

Майкл був ошелешений.

— Але ж тоді б ви померли! — запротестував він.

— Необов'язково,— сказав Хаул.— Ти ще не дійшов до цього виду магічного мистецтва, але я можу відокремити від тебе будь-яку частину на власне бажання, а решта твого тіла буде жива, якщо все зробити правильно,— він нахмурено подивився на колишнього пса.— Тільки-от я не впевнений, що Відьма склала його назад як слід.

Кальцифер, який явно намагався довести, що він тяжко працює на Хаула, сказав:

— Цей чоловік неповний, у ньому є частини від іншого.

Тепер Персіваль виглядав ще більше очманілим.

— Кальцифере, не тривож його,— сказав Хаул.— Йому і так уже досить зле. Чи ви знаєте, друже, навіщо Відьма зняла вам голову? — запитав він Персіваля.

— Ні,— відповів Персіваль.— Нічого не пам'ятаю.

На думку Софі, це була явна брехня. Вона стиха фиркнула.

Тут Майклом раптом заволоділа напрочуд хвилююча ідея. Він схилився над Персівалем і запитав:

— А чи вам ніколи не доводилося відгукуватися на ім'я Джастін — або на «Ваша королівська високосте»?

Софі знову фиркнула. Вона знала, що це сміховинно, ще до того, як Персіваль сказав:

— Ні, Відьма кликала мене Гастон, але це не моє ім'я.

— Не насідай на нього, Майкле,— зробив зауваження Хаул.— І будь ласка, не змушуй Софі знову фиркати. У такому настрої, в якому вона зараз, за наступним разом вона розвалить Мандрівний Замок.

Хоча це очевидно свідчило, що Хаул більше не злиться, Софі виявила, що сама вона ще зліша, ніж була. Вона почовгала у крамниці і почала там шумно хазяйнувати, зачиняючи крамницю і збираючи всі речі на ніч. Тоді Софі пішла глянути до своїх нарцисів. Із ними було щось вкрай недобре. Вони перетворилися на мокре буре ганчір'я, що звисало з відра,

наповненого невідомою рідиною, яка смерділа настільки отруйно, як Софі ще ніколи не доводилося чути.

— А хай би йому трясця! — вилаялася Софі.

— Ну а це що таке? — поцікавився Хаул, заходячи в крамницю. Він нагнувся над відром і пригнувся. — Виглядає на те, що у вас досить ефективний гербіцид. Може, випробуєте його на тих бур'янах, якими заросла алея перед особняком?

— Випробую, — сказала Софі. — У мене саме настрої щось знищити.

Вона стала перекидати все навколо, поки не випорпала поливалку, тоді прошкутильгала по замку з відром і поливалкою і поспішно відчинила двері, повернувши ручку оранжевим донизу, на алею перед особняком. Персіваль тривожно підняв погляд. Йому дали гітару, як дитині дають брязкальце, і тепер він сидів і видавав жахливий бренькіт.

— Підіть із нею, Персівалю, — попросив Хаул. — У такому настрої вона ще всі дерева винищить.

Тож Персіваль відклав гітару й обережно взяв у Софі відро. Софі вийшла в золотий літній вечір на краю долини. Усі навколо були надто зайняті своїми справами, так що не звертали уваги на особняк. Він виявився набагато величнішим, ніж думала Софі. У ньому була заросла травною тераса зі статуями на краю і сходами, що спускалися на алею. Коли Софі обернулася, начебто для того, аби поквапити Персіваля, то побачила, що будинок дуже великий, зі статуями на даху і рядами вікон. Але він був покинутий. По облізлих стінах від кожного вікна збігали плями зеленої цвілі. Багато вікон були побиті, а віконниці, які мали прилягати до стін, посіріли, пішли пухирями і перекошилися.

— Ну й ну! — вигукнула Софі. — А я сподівалася, що Хаул подбає принаймні про те, щоб це місце виглядало хоч трошки більш обжитим! Але де там! Він надто зайнятий, бо вештається в Уельс! Та не стійте ви як стовп, Персівалю! Налийте трохи цього паскудства в поливалку і йдіть за мною!

Персіваль покійно зробив усе, що вона сказала. Допікати йому було зовсім нецікаво. Софі запідозрила, що саме тому Хаул і відправив його з нею. Вона фиркнула і скерувала свою злість на бур'яни. Чим би не була ця рідина, що убила нарциси, вона виявилася надзвичайно сильною. Бур'яни на алеї гинули тієї ж миті, як вона їх торкалася. Те саме ставалося з травною обабіч алеї, поки Софі трохи не заспокоїлася — заспокоїв її вечір. З далеких пагорбів віяв свіжий вітерець, під його подихом дерева уздовж алеї велично шелестіли.

Софі розчистила гербіцидом приблизно чверть алеї.

— Ви пам'ятаєте набагато більше, ніж говорите,— докорила вона Персівалеві, поки той наповнював їй поливалку.— Що Відьма насправді хотіла від вас? Навіщо вона того разу привела вас із собою у крамницю?

— Хотіла дізнатися про Хаула,— відповів Персіваль.

— Про Хаула? — здивувалася Софі.— Але ж ви його не знали, правда?

— Ні, але щось, напевно, знав. Це якось було пов'язано з прокляттям, яке Відьма на нього наклала,— пояснив Персіваль,— але я не маю уявлення, що це було. Розумієте, вона взяла його після того, як ми прийшли в крамницю. Мені через це так погано. Я всіляко старався, щоб Відьма не дізналася, бо прокляття — лиха річ, і мені це вдавалося, коли я думав про Летті. Бо Летті була в мене в голові. Не пам'ятаю, як ми познайомилися, бо коли я прийшов в Апер-Фолдинг, Летті сказала, що ніколи мене не бачила. Але я знав про Летті все — в кожному разі досить, щоб, коли Відьма змусила мене розказати про Летті, відповісти, що вона тримає капелюшну крамницю в Маркет-Чіппінгу. Тож Відьма вирушила туди, щоб нас обох провчити. А там були ви. Вона вирішила, що ви — Летті. А я був нажаханий, бо не знав, що в Летті є сестра.

Софі взяла поливалку і взялася щедро поливати бур'яни гербіцидом, шкодуючи, що вони не Відьма.

— І вона перетворила вас на собаку зразу після цього?

— Одразу ж за містом,— кивнув Персіваль.— Як тільки вона дізналася від мене все, що їй було потрібно, вона відкрила двері карети і сказала: «Забирайся. Покличу, як будеш потрібен». Я й побіг, бо відчував, що мене переслідують якісь закляття. Воно наздогнало мене саме коло якоїсь ферми, і там усі побачили, як я перетворююся на собаку, і подумали, що я перевертень, і намагалися мене вбити. Мені навіть довелося вкусити одного з них, щоб втекти. Але я ніяк не міг звільнитися від ціпка, і він застряг в живоплоті, коли я намагався пролізти крізь нього.

За цей час Софі розчистила від бур'яну алею до повороту.

— А потім ви подалися до місіс Ферфакс?

— Так, я шукав Летті. Вони обидві були дуже добрі до мене,— вів далі Персіваль,— хоча ніколи раніше мене не бачили. А чарівник Хаул постійно ходив залицятися до Летті. Летті він не подобався, і вона просила мене покусити його, щоб його спекатися, і тут Хаул раптом став розпитувати її про вас і...

Софі мало не знищила гербіцидом свої черевики. Оскільки облитий рідиною гравій задимівся, їх, очевидно, чекало б те саме.

— Що?!

— Він сказав: «Я знаю одну особу на ім'я Софі, вона трохи на вас схожа». А Летті зразу й відповіла: «Це моя сестра»,— пояснив Персіваль.— А тоді вона страшенно занепокоїлася, особливо коли Хаул став її далі розпитувати про сестру. Летті потім говорила, що їй треба було прикусити язика. Того дня, коли ви до неї прийшли, вона була такою ласкавою до Хаула саме для того, щоб дізнатися, звідки він вас знає. Хаул сказав, що ви стара. А місіс Ферфакс сказала, що бачила вас. Летті плакала і плакала. Вона сказала: «Із Софі сталося щось жахливе! А найгірше з того всього те, що вона думає, ніби тепер Хаул їй не страшний. Софі надто добра, щоб зрозуміти, наскільки Хаул безсердечний!» І вона так розхвилювалася, що мені вдалося знову стати людиною і протриматися стільки, щоб встигнути сказати, що я піду і нагляну за вами.

Софі плеснула гербіцид великою паруючою дугою.

— Ну, Летті! Яка вона добра і як я її за це люблю! Я так само непокоїлася про неї. Але сторожового пса мені не треба!

— Ні, треба,— заперечив Персіваль.— Або було треба. Я сильно спізнився.

Софі різко розвернулася разом з гербіцидом. Персівалю довелося відскочити в траву і щодуху втікати за найближче дерево. Услід за ним тягнувся довгий бурий язик випаленої трави.

— Прокляття на вас усіх! — закричала Софі.— 3 мене годі!

Вона жбурнула паруючу поливалку посеред алеї і пішла через уцілілі бур'яни до кам'яних воріт.

— Пізно! — бурчала вона собі під ніс на ходу.— Яка нісенітниця! Хаул не просто безсердечний — він нестерпний! Крім того,— додала вона,— я стара жінка.

Однак вона не могла заперечувати, що відколи Мандрівний Замок переїхав, щось пішло не так — або навіть ще до того. І це, очевидно, було якось пов'язано з тим, що Софі з якихось загадкових причин була не в змозі зустрітися із жодною зі своїх сестер.

— А все, що я сказала королю — правда! — далі бурчала вона. Софі збиралася пройти сім миль без чарівних чобіт і не повертатися. Вона всім покаже! Що з того, що сердешна місіс Пентстеммон надіялася, що Софі зупинить Хаула від сповзання до злого! Софі однаково невдаха! З найстаршими дітьми завжди так! А ще місіс Пентстеммон думала, ніби Софі — любляча старенька матінка Хаула! Адже думала? Чи не думала... Софі раптом із соромом усвідомила, що чаклунка, досвідчене око якої в змозі виявити вшиті в костюм закляття, безумовно, запросто розпізнає набагато сильніші чари Відминого прокляття.

— А щоб йому, тому сіро-червоному костюму! — бушувала Софі.— Ніяк не повірю, що на нього клюнула тільки я!

Проблема було в тому, що блакитно-срібний костюм, судячи з усього, мав таку саму дію. Софі прочувала ще кілька кроків.

— Як би там не було,— додала вона з великим полегшенням,— я Хаулові не подобаюся!

Цієї підбадьорливої думки Софі могло би вистачити на те, щоб іти цілу ніч, якби її раптом не пройняв добре знайомий неспокій. До її вух долинуло далеке «тук, тук, тук». Софі примружилася проти призахідного сонця. І справді — вдалині, на дорозі, що звивалася за кам'яними воротами, виднілася фігура з розведеними руками, яка скакала і скакала...

Софі підбрала спідниці, розвернулася і поспішила назад. Пил і гравій хмарами розліталися навколо неї. На алеї біля відра і поливалки з покинутим виглядом стовбичив Персіваль. Софі схопила його і потягла за найближче дерево.

— Що сталося? — запитав він.

— Тихо! Це знову те кляте Опудало! — важко видихнула Софі. Вона заплющила очі.— Нас тут немає,— сказала вона.— Ти нас не знайдеш. Іди геть. Іди геть, швидко, швидко, швидко!

— Але що... — не міг второпати Персіваль.

— Цить! Не сюди, не сюди, не сюди! — запекло повторювала Софі. Вона відкрила одне око. Опудало вже майже зайшло у ворота, але зупинилося і невпевнено погойдувалося.

— Так-так,— сказала Софі.— Нас тут немає. Швидше йди геть. Удвічі швидше, утрое швидше, удесятеро швидше! Іди!

І тоді Опудало неохоче розвернулося на своєму патику і застрибало назад по дорозі. Після кількох невпевнених стрибків воно перейшло на гігантські стрибки, усе швидше і швидше, як Софі і говорила. Софі майже не дихала і не випускала рукава Персіваля, поки Опудало не зникло.

— А що в ньому недоброго? — запитав Персіваль.— Чому ви його не підпускаєте?

Софі здригнулася. Оскільки Опудало було десь на дорозі, вона тепер не наважувалася піти із Мандрівного Замку. Вона підбрала поливалку і почувала назад до особняка. І тут її увагу привернуло якесь майоріння. Софі підвела погляд на особняк. Майоріли довгі білі фіранки, що висіли за відкритими скляними дверима, які виходили на терасу. Статуї тепер були з чистого білого каменю, майже всі вікна були з білими фіранками, і шибки були цілі. Віконниці були рівненько складені і блищали свіжою білою фарбою. На новесенькій кремовій штукатурці фасаду не було ні зелених плям цвілі, ні пухирів. Пофарбовані в чорний колір парадні двері із золотим витим орнаментом були справжнім шедевром, а посередині увагу притягувало калатало у вигляді позолоченого лева з кільцем у пащі.

— Ну й ну! — тільки й вимовила Софі.

Вона устояла перед спокусою зайти у відкриті двері тераси і подивитися, що за ними. Це явно було саме те, чого Хаул від неї сподівався. Тож вона пішла прямо до парадних дверей, схопилася за позолочену клямку і з гуркотом відчинила двері. Хаул з Майклом біля столу поспішно розбирали на частини якісь чари. Частина їх, мабуть, була призначена для зміни вигляду будинку, але решта, як Софі прекрасно знала, належала до якогось різновиду підслухувальних чарів. Коли Софі ввірвалася в кімнату, вони обоє нервово обернулися до неї. Кальцифер негайно шмигнув під поліна.

— Сховайся за мене, Майкле,— порадив Хаул.

— Шпигун! — закричала Софі.— Нишпорка!

— У чім річ? — поцікавився Хаул.— Ви хочете, щоб віконниці теж були чорні з золотом?

— Ви безсоромний... — Софі запнулася.— Ви не тільки це чули! Ви... ви... І як давно ви знаєте, що я... що я..?

— Що ви зачаровані? — уточнив Хаул.— Ну...

— Я йому розповів,— повинився Майкл, визирнувши з-за плеча Хаула.— Моя Летті...

— Ти?! — верескнула Софі.

— Інша Летті теж не втримала язика за зубами,— поспішно втрутився Хаул.— Ви й самі це знаєте. Та й місіс Ферфакс того дня була особливо говірка. І взагалі тоді, здавалося, не було нікого, хто би мені про це не розповів. Навіть Кальцифер — правда, коли я його запитав. Та й невже ви щиро вважаєте, ніби я не знаюся на своєму ремеслі достатньо добре, щоб негайно розпізнати сильне закляття, як тільки з ним зіткнуся? Я зробив кілька спроб його зняти, коли ви не бачили. Але ніщо не допомогло. Тоді я повів вас до місіс Пентстеммон, сподіваючись, що вона дасть собі раду з цими чарами, однак і їй це не вдалося. Я дійшов висновку, що вам подобається маскуватися...

— Маскуватися? — заволатала Софі.

Хаул розсміявся їй в лице.

— Ну авжеж, бо ви самі його накладаете,— повідомив він.— Ну й дивна у вас сімейка! Може, вас теж насправді звати Летті?

Для Софі це було занадто. Саме в цей момент у кімнату тривожно прокрався Персіваль з наполовину повним відром гербіциду в руці. Софі упустила свою поливалку, забрала в Персіваля відро і жбурнула ним у Хаула. Хаул пригнувся. Майкл ухилився. Гербіцид спалахнув завісою шиплячого зеленого полум'я від підлоги до стелі. Відро гримнулося у раковину, і всі квіти, які залишалися там, тут же загинули.

— Ого! — зауважив Кальцифер з-під полін.— Оце сильно.

Хаул обережно витягнув череп з-під паруючих бурих решток квітів і обтер його рукавом.

— Авжеж сильно,— сказав він.— Софі ніколи нічого не робить наполовину.

Витертий череп засяяв білизнаю, а на чорному рукаві з'явилася вицвіла блакитно-срібна пляма. Хаул поклав череп на стіл і з жалем оглянув рукав.

Софі вже майже зовсім наважилася прямо зараз піти із замку, вийти на алею і далі, чимдалі звідси. Але там було Опудало. Тоді Софі пошкутильгала до крісла, сіла в нього і віддалася настроєві глибокої образи. «Більше взагалі ні з ким із них не буду говорити»,— думала вона.

— Софі,— озвався Хаул,— я старався як міг. Хіба ви не помітили, що останнім часом вас уже не так болять кістки? Чи вам подобалося, коли вони боліли?

Софі не відповіла. Тоді Хаул махнув на неї рукою і повернувся до Персіваля:

— Радий бачити, що ви щось таки та й маєте в голові. Я непокоївся за вас.

— Насправді я не так і багато пам'ятаю,— сказав Персіваль. Але він більше не поводитися як недоумок. Він узяв гітару і настроїв її. За кілька секунд гітара зазвучала значно краще.

— Ось і відкрилася моя печаль,— жалібно сказав Хаул.— Бо хоч я й народився в Уельсі, але мені ведмідь на вухо наступив. Ви розповіли Софі все? Чи ви все-таки знаєте, що хотіла дізнатися Відьма?

— Вона хотіла дізнатися про Уельс,— відповів Персіваль.

— Я так і думав,— стримано сказав Хаул.— Ну, добре.

Він пішов у ванну і просидів там дві години.

Весь цей час Персіваль грав на гітарі різні мелодійки — усі в повільній, замисленій манері, ніби навчаючись, а Майкл повзав по підлозі з паруючою ганчіркою, намагаючись позбутися слідів гербіциду.

Софі сиділа в кріслі і не озвалася ні словом.

Кальцифер раз у раз вискакував, зиркав на неї і ховався назад під поліна.

Хаул вийшов з ванної в костюмі, що блищав чорнотою, з волоссям, що блищало білизнаю, і в хмарі пари, що пахла тирличем.

— Я можу повернутися пізно,— попередив він Майкла.— Опівночі настає день Середини літа, тож Відьма може спробувати якихось штучок. Тому тримай оборону наготові і, будь ласка, пам'ятай, що я тобі сказав.

— Добре,— кивнув Майкл, викидаючи в раковину паруючі рештки ганчірки.

Хаул повернувся до Персіваля:

— Думаю, що знаю, що з вами сталося. Розсортувати вас буде нелегкою роботою, але завтра я спробую, після того як повернуся.

Хаул підійшов до дверей, але зупинився, тримаючись за клямку.

— Софі, ви далі зі мною не розмовляєте? — сумовито запитав він.

Софі знала, що Хаул може нити і в раю, якщо йому це буде вигідно. До того ж він тільки що скористався нею, щоб витягти з Персівалія інформацію.

— Ні! — гиркнула вона.

Хаул зітхнув і вийшов. Софі підняла погляд і побачила, що ручка повернута вниз чорним. «Вирішено! — подумала вона.— Ну і що з того, що завтра день Середини літа! Я йду».

Розділ двадцятий, у якому Софі весь час щось перешкоджає піти з Мандрівного Замку

Настав ранок дня Середини літа. Майже тієї ж миті Хаул ввалився у двері з таким грюкотом, що Софі аж підскочила у своєму закутку, переконана, що Відьма женеться за ним по п'ятах.

— Ось так вони про мене дбають — завжди без мене в ігри грають! — проревів Хаул.

Софі зрозуміла, що він намагається наспівати Кальциферову пісеньку про горщечки, і знову лягла, а тимчасом Хаул перечепився об стілець і при цьому так копнув табурет, що той полетів через цілу кімнату. Тоді Хаул спробував піднятися нагору — спочатку через комору, а пізніше і через двір. Це його явно трохи спантеличило. Однак врешті-решт він знайшов сходи — всі, крім нижньої сходинки,— і впав на них лицем. Весь замок струснувся.

— Що сталося? — запитала Софі, просовуючи голову між стовпчиками поруччя.

— Зустріч регбійного клубу! — з гідністю пролепетав неслухняним язиком Хаул.— А хіба ви не знали, що я захищав кольори свого університету, пані Нишпорко?

— А вас самого хто захистить, якби що до чого? — запитала Софі.

— Я народився, щоб зріти дива,— нагадав їй Хаул,— де невидимий світ — лиш для мене ява, і я саме йшов до ліжка, коли ви загородили мені дорогу. Я знаю, де всі минулі роки і хто дідьку копито розтрощив-таки...

— Йди ляж, дурню,— спросоння порадив йому Кальцифер.— Ти п'яний.

— Хто, я? — образився Хаул.— Запевняю вас, друзі мої, я зовсім тверезий!

Він піднявся і побрів наверх, тримаючись за стіну, ніби боявся, що як тільки він її відпустить, та відразу ж кудись втече. Зрештою, двері спальні таки справді від нього втекли.

— Так, це була брехня! — зізнався чарівник, намагаючись пройти крізь стіну.— Моє блискуче безчестя стане мені спасінням...

Він ще кілька разів гримнувся у стіну — у кількох різних місцях — а тоді нарешті знайшов двері спальні і вломився в них. Софі було чути, як він там падає на підлогу і нарікає, що ліжко не хоче стояти на місці і кудись від нього втікає.

— Він просто нестерпний! — сказала Софі і вирішила негайно звідси піти.

На лихо, весь цей шум розбудив Майкла, а також Персіваля, який спав на підлозі у Майкловій кімнаті. Майкл спустився вниз і повідомив, що вони вже остаточно прокинулися і можуть піти назбирати квітів для віночків на свято Середини літа, поки не почалася денна спека. Софі була не проти востаннє вийти на квітковий луг. Надворі стояв теплий молочний туман, наповнений ніжними пахощами і приглушеними кольорами. Софі пошкutilьгала по траві, пробуючи болотистий ґрунт ціпком і прислухаючись до щебету і свисту тисяч пташок. Їй було по-справжньому жаль звідси йти. Вона погладила вологу атласну лілію і торкнулася фіолетової квітки з нерівними пелюстками і довгими тичинками, повними пилку. Озирнулася на високий чорний Мандрівний Замок, що розсікав туман за ними. Тяжко зітхнула.

— Він усе тут поліпшив,— зауважив Персіваль, кладучи оберемок гібіскусів у летюче корито Майкла.

— Хто? — запитав Майкл.

— Хаул,— відповів Персіваль.— Спочатку тут були тільки кущі, та й ті дрібні і сухі.

— То ви згадали, що бували тут і раніше? — збуджено запитав Майкл. Він усе ще думав, що Персіваль — то насправді принц Джастін.

— Здається, я ходив тут із Відьмою,— невпевнено промовив Персіваль.

Вони притягли в крамницю аж двоє ночов квітів. Софі помітила, що коли вони заходили вдруге, Майкл обернув ручку над дверима кілька разів. Очевидно, це було якось пов'язано з тим, щоби не пустити у Мандрівний Замок Відьму. Після того, звичайно ж, їм довелося наробити віночків для свята Середини літа. Це зайняло купу часу. Софі збиралася залишити цю роботу на Майкла з Персівалем, але Майкл був занадто зайнятий тим, що задавав Персівалю хитромудрі запитання, а Персіваль працював дуже повільно. Софі розуміла, чому Майкл так розхвилювався. Навколо Персіваля витала якась дивна аура: здавалося, він чекав, що ось-ось щось повинно статися. Це змусило Софі замислитися, чи він ще й досі якоюсь мірою не перебуває під владою Відьми. Так що більшу частину віночків їй довелося сплести самій. Якщо вона й думала про те, щоби залишитися і допомогти Хаулові оборонятися від Відьми, то тепер ці думки розвіялися, як дим. Хаул же, який міг би за одним махом сплести всі ці віночки, вдавшись до чарів, хропів так голосно, що Софі чула його навіть у крамниці.

Вони плели ті віночки так довго, що ще й половини не доплели, як уже настав час відкривати крамницю. Майкл приніс їм хліба з медом, і вони підкріплялися на ходу, відбиваючи натиск першої хвилі покупців. І хоча день Середини літа, як це завше буває з такими святами, у Маркет-Чіппінгу видався похмурим і холодним, півміста, вирядившись у своє найкраще вбрання, прийшло в крамницю купувати віночки і квіти. Як завжди, на вулиці вирував натовп. Наплив покупців був такий, що Софі вдалося пробратися на сходи, а тоді далі, у комору, вже тільки ближче до полудня. «Вони стільки виторгували,— думала вона, пакуючи у вузлик свій старий одяг і дещо з харчів,— що Майклів запас у вогнищі збільшиться щонайменше вдсятеро».

— Ти прийшла поговорити зі мною? — запитав її Кальцифер.

— Зачекай хвилику,— відмахнулася Софі, перетинаючи кімнату з вузликом за спиною. Їй не хотілося, щоби Кальцифер зчинив галас стосовно своєї угоди.

Вона простягнула руку, аби зняти зі стільця свій ціпок,— і тої ж миті хтось постукав у двері. Софі завмерла з витягнутою рукою, запитально дивлячись на Кальцифера.

— Двері особняка,— відповів демон.— Плоть і кров, цілком безпечно.

Стукіт повторився. «Ось так воно завжди, як тільки я збираюся звідси йти!» — подумала Софі. Вона повернула ручку оранжевим донизу і відчинила двері.

На алеї за статуями стояла карета, запряжена парою розкішних коней.

Софі бачила її за широкою спиною кремезного лакея, який, власне, і стукав.

— Пані Сечеверелл Сміт з візитом до нових мешканців! — оголосив лакей.

«Як це недоречно! — подумала Софі.— Це все через Хаулову нову побілку і фіранки!»

— Нас немає вдо... — почала вона. Але пані Сечеверелл Сміт відсунула лакея набік і ввійшла.

— Зачекайте в кареті, Теобальде,— наказала вона лакею, пропливаючи повз Софі та складаючи свою парасольку.

Це була Фанні — Фанні, яка виглядала дивовижно заможною у кремовій шовковій сукні. На голові в неї був кремовий шовковий капелюшок із трояндами, який Софі пам'ятала аж занадто добре. Вона пам'ятала, як примовляла, прикрашаючи капелюшок трояндами: «Ви вийдете заміж за справжнього багатія!» З того, як виглядала Фанні, одразу ставало зрозуміло, що так і сталося.

— Ой! — вигукнула Фанні, озираючись навколо.— Я, мабуть, помилилася. Це челядня.

— Е... гм-м-м... ми ще не закінчили переїзд, мадам... — промимрила Софі, спробувавши собі уявити, що було б із Фанні, якби вона дізналася, що їхня стара капелюшна крамниця — відразу за комірчиною.

Фанні обернулася і вражено вирядилася на Софі.

— Софі! — вигукнула вона. — Ой лихо, дитинко, та що це з тобою сталося?! Ти виглядаєш на всі дев'яносто! Ти сильно хворіла, так?

І тут, на превелике здивування Софі, Фанні відкинула капелюшок, парасольку і всі свої вишукані манери, палко обійняла Софі й розплакалася.

— Я не знала, що з тобою! — схлипувала вона. — Побігла до Марти, послала за Летті, але вони теж не знали! Вони помінялися місцями, дурненькі, знаєш? А про тебе ніхто нічогісінько не знав! Я навіть призначила винагороду. А ти, виявляється, тут, простою служницею, а могла би жити в розкоші зі мною та містером Смітом!

Софі виявила, що теж плаче. Вона поспішно впустила вузлик і провела Фанні до стільця. Підсунувши табуретку, вона сіла поруч Фанні і взяла її за руку. Тепер вони обидві то сміялися, то плакали. Вони були надзвичайно раді, що знову побачилися!

— Це довга історія, — відповіла Софі, коли Фанні вшосте запитала, що з нею сталося. — Коли я глянула в дзеркало і побачила себе такою, це настільки мене приголомшило, що я просто пішла...

— Ти перепрацювалася, — винувато сказала Фанні. — Я так себе звинувачувала!

— Зовсім ні, — заспокоїла її Софі. — І тобі не треба за мене турбуватися, бо мене взяв до себе чарівник Хаул...

— Чарівник Хаул?! — вигукнула Фанні. — Цей лиходій, цей мерзотник?! Це він зробив тебе такою? Де він? Пусти мене до нього!

Вона схопила свою парасольку і зробилася такою войовничою, що Софі довелося її стримувати. Їй не хотілося думати, як може відреагувати Хаул, якщо Фанні розбудить його, штрикнувши парасолькою.

— Ні-ні! — заперечила вона. — Хаул був дуже добрий до мене!

І тут Софі зрозуміла, що це щира правда. Хаул виявляв свою доброту у досить дивний спосіб, але якщо взяти до уваги, як Софі йому дошкуляла, він таки справді був до неї надзвичайно добрий.

— Але ж говорять, що він поїдає жінок живцем! — вигукнула Фанні, все ще намагаючись піднятися.

Софі притримала її парасольку.

— Нічого подібного, — сказала вона Фанні. — Він зовсім не злий! — При цих словах із вогнища почулося шипіння: Кальцифер спостерігав з деяким зацікавленням. — Він не злий! — повторила Софі спеціально для Кальцифера. — За весь час, поки я тут, я ні разу не бачила, щоб він виконав хоча б одне зле закляття!

І це знову-таки була правда.

— Що ж, доведеться мені тобі повірити,— з полегшенням сказала Фанні,— хоча я впевнена, що якщо він аж настільки змінився, то це і твоя заслуга. Ти маєш підхід до людей, Софі. Тобі вдавалося зупиняти Мартині істерики, коли я нічого не могла вдіяти. І я завжди говорила, що тільки завдяки тобі Летті наполягала на своєму тільки кожен другий раз, а не щоразу! Але тобі треба було сказати мені, де ти, любонько!

Софі зрозуміла, що таки треба було. Вона чомусь повністю сприйняла Мартин погляд на Фанні, хоча вона могла би краще розуміти Фанні. Їй стало соромно.

Фанні тим часом не терпілося розповісти Софі про містера Сечеверелла Сміта. Вона видала довгий і схвильований звіт про те, як зустріла містера Сміта того ж таки тижня, коли зникла Софі, і як не минуло й тижня, як вона вийшла за нього заміж. Фанні все говорила, а Софі дивилася на неї. Старість відкрила їй зовсім новий погляд на Фанні. Вона була ще доволі молодою і вродливою жінкою, і вона нудилася в капелюшній крамниці не менше, аніж сама Софі. Але Фанні не мала куди подітися і робила все, що могла: займалася і крамницею, і вихованням трьох дівчаток, аж поки не помер містер Хаттер. А тоді вона раптом злякалася, що стала такою, як Софі,— старою жінкою, чиє життя позбавлене сенсу, злякалася, що вона так нічого і не досягла.

— А тут раптом ти зникла, я вже не мала кому передати крамницю, тож я не бачила причини, чому б її не продати,— говорила Фанні, коли з комори долинули кроки.

У кімнату ввійшов Майкл зі словами: «Ми зачинили крамницю. І дивіться, хто до нас прийшов!» За руку він тримав Марту.

Марта схудла, її волосся посвітлішало, і взагалі вона вже майже зовсім стала сама собою. Вона випустила Майклову руку і кинулася до Софі з криком: «Софі, ти мала би мені сказати!» — і міцно обійняла її. Тоді вона обійняла Фанні — так, ніби вона ніколи не говорила про неї нічого поганого.

Але й це ще було не все. За Мартою з комори вийшли Летті та пані Ферфакс, і вони удвох тягнули якийсь кошик, а за ними з'явився Персіваль, який виглядав настільки сповненим життєвої сили, яким Софі його ще ніколи не бачила.

— Ми приїхали сюди з розвізником іще на світанку,— почала пані Ферфакс,— і привезли... Оце так-так! Та це ж Фанні!

Вона випустила свою ручку кошика — і кинулася обіймати Фанні. Летті теж кинула свою ручку кошика — і кинулася обіймати Софі.

Тут почалося таке всезагальне обіймання, крики і вигуки, що Софі здалося просто чудом, що Хаул не прокинувся. Але його хропіння долидало сюди навіть попри весь цей гамір. «Піду з замку сьогодні ж увечері»,— вирішила Софі. Вона була така рада всіх їх бачити, що не могла й допустити думки піти, не поспілкувавшись із ними.

Летті була явно закохана в Персіваля. Поки Майкл підтягував кошик до столу і діставав з нього холодних курей, пляшки вина і медові пудинги, Летті повисла на плечі Персіваля з таким виглядом власниці, який Софі ніколи не схвалювала, і змусила його викласти все, що він пам'ятав. Персіваль, здається, не мав нічого проти. А Летті була така гарна, що Софі не могла його звинувачувати.

— Він прийшов до нас і весь час перетворювався то на людину, то на різних собак, і при цьому наполягав, ніби він мене знає,— звернулася Летті до Софі.— Я була впевнена, що бачу його вперше, але це не має значення.

Вона поплескала Персіваля по плечу, так ніби той усе ще був собакою.

— Але ж принца Джастіна ти бачила? — запитала Софі.

— Звісно,— не замислюючись відповіла Летті.— Уявляєш, заради інкогніто він був у зеленому мундирі, але це був явно він. Такий люб'язний і ввічливий, навіть коли був сердитий через пошукові чари. Мені довелося переробляти їх аж двічі, бо вони постійно показували, ніби чарівник Саліман знаходиться десь між нами і Маркет-Чіппінгом, а він присягався, що це не може бути правдою. І поки я виконувала ці чари, він весь час мені заважав, називав мене «любонькою», але так, знаєш, саркастично, і все розпитував: хто я така, де живе моя рідня, скільки мені років... Я подумала, що він страшний нахаба! Краще вже чарівник Хаул, а це щось та й значить!

На цей час усі товклися в кімнаті, їли курятину і потягували вино. Кальцифер якимось дуже припишк. Нагорі від нього залишилося лише кілька зелених язичків, тому, очевидно, ніхто його не помічав. Але Софі хотіла представити йому Летті. Вона спробувала вмовити його показатися.

— Це що, справді той самий демон, від якого залежить життя Хаула? — запитала Летті, доволі-таки недовіжливо дивлячись на зелені язички.

Софі підняла погляд, щоб запевнити Летті, що Кальцифер справжній, і побачила міс Ангоріан. Та стояла на порозі з сором'язливим і невпевненим виглядом.

— Ой, вибачте, будь ласка. Я невчасно, так? — сказала міс Ангоріан.— Я просто хотіла поговорити з Хауеллом.

Софі піднялася, не знаючи, що робити. Їй було трохи соромно, бо вона перед тим виставила міс Ангоріан за двері. А єдиною причиною цього було те, що Софі знала: Хаул залицяється до міс Ангоріан. З іншого боку, це ж не означало, що Софі має її любити.

Майкл вибив ініціативу з рук Софі, зустрівши міс Ангоріан сяючою посмішкою і привітальним вигуком.

— Хаул ще спить,— пояснив він.— Заходьте, почекаєте, а тим часом вип'єте келишок вина.

— Як це люб'язно,— мовила міс Ангоріан.

Але було цілком очевидно, що міс Ангоріан зовсім не весело. Вона відмовилася від вина і нервово ходила по кімнаті, гризучи курячу ніжку. Кімната була повна людей, які прекрасно знали одне одного, а вона була тут чужою. Фанні тільки погіршила ситуацію, коли відірвалася від невпинної балачки з пані Ферфакс і зауважила: «Що за дивне вбрання!» Не краще повелася й Марта. Вона бачила, з яким захватом Майкл привітав міс Ангоріан, тому зробила все можливе для того, щоб Майкл розмовляв тільки з нею самою і з Софі. А Летті просто не звернула на міс Ангоріан жодної уваги і пішла сидіти на сходах із Персівалем.

Мабуть, саме тому міс Ангоріан досить швидко вирішила, що з неї досить. Софі побачила, що вона стоїть біля дверей і намагається їх відчинити. Софі поспішила до неї, почувавши себе дуже винною. Як би там не було, а почуття міс Ангоріан до Хаула, напевно, дуже сильне, раз вона сюди прийшла.

— Ще не йдіть, будь ласка,— попросила Софі.— Я піду розбуджу Хаула.

— О ні, не треба,— заперечила міс Ангоріан з нервовою посмішкою.— У мене вихідний, і я з задоволенням почекаю на нього. Я подумала, що вийду і погуляю надворі. Тут трохи задушливо через цей смішний зелений вогонь.

Як на Софі, це був найкращий спосіб позбутися міс Ангоріан, не позбуваючись її. Вона ввічливо відчинила перед нею двері. Чомусь — можливо, це було якось пов'язано з тими запобіжними заходами, що їх Хаул просив Майкла дотримуватися,— ручка сама собою перекутилася фіолетовим донизу. На вулиці крізь туман світило сонце і пропливали кущі червоних і фіолетових квітів.

— Які прекрасні рододендрони! — вигукнула міс Ангоріан своїм найбільш хрипким і тремтливим голосом.— Я мушу підійти туди, щоби подивитися на них зблизька!

І вона поспішно зіскочила на мокру траву.

— Тільки не йдіть на південний схід,— гукнула їй услід Софі.

Замок повільно відпливав убік. Міс Ангоріан сховала чарівне личко у жмутки білих квітів.

— Я взагалі не стану далеко заходити,— пообіцяла вона.

— Ой лишенько! — зойкнула Фанні, підійшовши до Софі.— А де ж моя карета?

Софі їй пояснила, як могла. Але Фанні так розхвилювалася, що Софі довелося повернути ручку вниз оранжевим продемонструвати алею біля особняка, де був набагато похмуріший день, а лакеї Фанні і її кучер сиділи на даху карети, їли ковбасу і грали в карти. Лише тоді Фанні повірила, що карета не викрадена в якийсь загадковий спосіб. Софі спробувала їй пояснити, хоча сама не дуже знала що й до чого, як одні двері можуть

відчинятися в кілька місць одночасно, як раптом Кальцифер здійнявся над полінами і заревів.

— Хауле! — завив він, наповнюючи комин синім полум'ям. — Хауле! Хауелле Дженкінсе, Відьма знайшла сім'ю твоєї сестри!

Нагорі пролунали два важкі удари. З грюкотом відчинилися двері Хаулової спальні, і Хаул вихором злетів по сходах. Летті й Персіваль ледве встигли відскочити з його шляху.

Побачивши чарівника, Фанні тихенько скрикнула. Волосся Хаула скидалося на копицю сіна, а очі були зовсім червоні.

— Вдарила в слабе місце, бодай би їй! — прокричав він, метаючись по кімнаті, вимахуючи своїми розтріпаними чорними рукавами. — Я боявся, що вона це зробить! Дякую, Кальцифере!

Він відсунув Фанні убік і відчинив двері.

Софі почула, як вони за ним зачинилися, і зашкутильгала сходами нагору. Вона прекрасно усвідомлювала, що поводитьсь влізливо, але мусила подивитися, у чому ж усе-таки річ. Шкутильгаючи до вікна в кімнаті Хаула, вона почула, що всі решта пішли за нею.

— Як тут брудно! — вигукнула Фанні.

Софі подивилася у вікно. В охайному садку мрячило. На гойдалці блищали краплі води. Хвиляста руда грива Відьми теж намокла. Відьма стояла, спершись на гойдалку, висока і владна, у червоній мантиї, — стояла і манила, манила до себе. Хаулова племінниця Марі поволі йшла до неї по мокрій траві. Софі здалося, що вона йшла до Відьми не з власної волі, але вибору в неї, здається, не було. Слідом за нею ще повільніше наближався племінник Хаула Ніл, пропікаючи Відьму найважчим зі своїх поглядів. Позаду дітей Софі побачила сестру Хаула — Меган. Меган вимахувала руками, а її рот відкривався і закривався. Меган явно намагалася сказати Відьмі все, що вона про неї думає, але її так само невідворотно тягнуло до Відьми.

На газон перед будинком вискочив Хаул. Він не став морочити собі голову тим, щоби перепарувати собі одяг. Він взагалі не став морочити собі голову якими-небудь чарами. Він просто побіг прямо на Відьму. Відьма потяглася, аби схопити Марі, але Марі була ще задалеко. Хаул першим добіг до Марі, відштовхнув її за себе і кинувся до Відьми. Ну, а Відьма кинулася навтьоки. Вона втікала, немов кішка від собаки, — пробігла через газон, перескочила через акуратну огорожу, її багряна мантия тріпотіла, як вогонь, а Хаул мчав за нею, немов мисливський собака, і вже був десь за фут від неї або й ще ближче, і вже

майже її наздоганяв. Відьма зникла над огорожею червоною розмитою плямою. Хаул зник за нею чорною розмитою плямою з розвіяними рукавами. Обоє вони зникли з очей.

— Сподіваюся, він її схопить,— промовила Марта.— Дівчинка плаче.

Унизу Меган обійняла Марі й повела обох дітей у будинок. Ніхто не розумів, що сталося з Хаулом і Відьмою. Летті, Персіваль, Марта і Майкл пішли униз. Фанні та пані Ферфакс, побачивши кімнату Хаула, аж остовпіли.

— Ти тільки поглянь на цих павуків! — з відразою вигукнула пані Ферфакс.

— А скільки пороху на фіранках! — додала Фанні.— Аннабель, я бачила в тому проході кілька віників...

— Ходімо візьмемо,— погодилася пані Ферфакс.— Я підколю тобі сукню, Фанні, і візьмемося до роботи. Я не можу допустити, щоби ця кімната і далі залишалася у такому стані!

«Бідний Хаул,— подумала Софі.— А він же так любить своїх павучків!» І вона пішла до сходів, роздумуючи над тим, як же їй зупинити пані Ферфакс і Фанні.

— Софі! — гукнув знизу Майкл.— Ми збираємося обдивитися особняк! Підете з нами?

Очевидно, це був ідеальний привід утримати пані Ферфакс і Фанні від прибирання.

Софі покликала Фанні й поспішно пошкутильгала вниз. Летті і Персіваль уже відчиняли двері. Летті не слухала, коли Софі пояснювала Фанні, як влаштований Мандрівний Замок. Було цілком очевидно, що й Персіваль цього теж не зрозумів. Софі побачила, що вони помилково повернули ручку фіолетовим донизу.

Не встигла Софі дошкандибати до них, як вони відчинили двері. На тлі квітів на порозі маячіло Опудало.

— Зачиніть! — заверещала Софі. Вона зрозуміла, що сталося. Вона сама допомогла Опудалу вчора ввечері, сказавши йому скакати вдсятеро швидше. Тепер воно змогло зрівнятися швидкістю із замком і намагалося пробратися всередину. Але міс Ангоріан була назовні. Софі замислилася, чи не лежить вона де-небудь у кущах непритомною?

— Ні, не треба... — слабким голосом вимовила Софі.

На неї однаково ніхто не звертав уваги. Обличчя Летті стало кольору Фанніної сукні, а сама вона вчепилась у Марту. Персіваль застиг, витріщивши очі, а Майкл кинувся ловити череп, який так заклацав зубами, що мало не впав зі столу, прихопивши із собою пляшку вина. А ще череп якимось загадковим чином подіяв на гітару. Вона стала видавати довгі гулки звуки: «Нумм харрумм! Нумм харрумм!»

Кальцифер знову здійснювся аж під комин.

— Воно говорить,— сказав він Софі.— Каже, що не замишляє нічого поганого. Я думаю, воно каже правду. Воно чекає, коли ти дозволиш йому ввійти.

Опудало справді просто спокійно стояло. Воно не намагалося вломитися в Мандрівний Замок, як раніше. І Кальцифер, мабуть, повірив йому. Він зупинив Мандрівний Замок. Софі подивилася на обличчя з ріпи і розвіяне лахміття. Врешті-решт не таке вже воно й страшне. Одного разу воно навіть викликало в ній дружні почуття. Софі була схильна запідозрити, що Опудало було для неї зручним приводом не йти з Мандрівного Замку, бо насправді їй хотілося залишитися. Тепер це не мало сенсу. Їй однаково доведеться піти. Хаул віддає перевагу міс Ангоріан.

— Заходьте, будь ласка,— хриплувато вимовила вона.

— Ам-м-м-м-мг! — сказала гітара.

Опудало заскочило в кімнату одним потужним стрибком. Воно стало і завертілося на своїй єдиній нозі, немовби за чимось роздивлялося. Запах квітів, який ввірвався разом із ним, не міг перебити його власного запаху пилюки і напівзогнилої ріпи.

Череп знову заклацав зубами — під Майкловою рукою. Опудало радісно розвернулося і боком впало на нього. Майкл зробив ще одну спробу врятувати череп, а тоді квапливо відступив. Тому що як тільки Опудало впало поперек столу, просичав удар потужної магії — і череп сплавився з ріпчастою головою Опудала. Він, здавалося, проникнув у ріпу і заповнив її. Тепер на ріпі з'явилося вже майже зовсім справжнє обличчя, хоча й досить незграбно вирізане. Клопіт був у тому, що це обличчя виявилось оберненим до спини Опудала.

Опудало видало дерев'яний скрип, невпевнено підвелось, а тоді швидко розвернулося всім тулубом так, що його передня частина виявилася під незграбним ріпчастим обличчям. Воно повільно опустило розкинуті руки.

— Тепер я можу говорити,— промовило воно трохи невиразним голосом.

— Я зараз зімлію,— заявила Фанні, стоячи на сходах.

— Дурниці,— сказала пані Ферфакс з-за спини Фанні.— Цей предмет — всього лише голем якогось чарівника. Він має зробити те, за чим його послали. Такі големи зовсім нешкідливі.

Летті попри все виглядала так, немов ось-ось зімліє. Але єдиним, хто справді зімлів, виявився Персіваль. Він бухнувся на підлогу, дуже тихо, і лежав скулений, ніби заснув. Летті, хоч і була налякана, кинулася до нього, але тут-таки відсахнулася, тому що Опудало знову стрибнуло й опинилося перед Персівалем.

— Це одна з тих частин, на пошуки яких мене відправили,— сказало воно доволі нерозбірливо.

Тоді воно обернулося до Софі.

— Мушу вам подякувати. Мій череп був далеко, і в мене закінчилася сила, перш ніж я до нього добрався. Я назавжди залишився б у тому живоплоті, якби ви не прийшли і своїми словами не вдихнули в мене життя.— Воно крутнулося до пані Ферфакс, а тоді до Летті.— І вам обом я також дякую.

— Хто тебе послав? Що ти маєш зробити? — запитала Софі.

Опудало нерішуче крутнулося.

— Треба ще чогось,— проговорило воно.— Деяких частин усе ще бракує.

Усі чекали, більшість була надто приголомшена, щоби щось сказати, а Опудало вертілося то туди, то сюди, немовби роздумуючи.

— Персіваль — це частина чого? — запитала Софі.

— Нехай воно спочатку збереться до купи,— сказав Кальцифер.— Його ніхто не просив нічого... Перш...

Тут він раптово замовк і зіщулився так, що зверху залишилися тільки дрібні зелені язички.

Майкл і Софі стривожено презирнулися.

Пролунав новий голос, який звучав нізвідки. Він був приглушений і гучний, так ніби говорили в якусь скриню, але сплутати було неможливо: так звучав тільки голос Відьми Пустирищ.

— Майкле Фішер,— сказала вона,— передайте вашому вчителеві Хаулу, що він клюнув на мою приманку. Я тримаю жінку на ім'я Лілі Ангоріан у своїй фортеці на Пустирищах. Передайте йому, що я відпущу її лише тоді, якщо він сам за нею прийде. Ви все зрозуміли, Майкле Фішер?

Опудало крутнулося і скакнуло до відчинених дверей.

— О, ні! — крикнув Майкл.— Тримайте його! Його, мабуть, послала Відьма, щоби пробратися сюди!

Розділ двадцять перший, у якому при свідках укладається певний договір

Усі кинулися за Опудалом. Софі кинулася в інший бік, через комору з мітлами — у крамницю, прихопивши по дорозі свій ціпок.

— Я геть усе зіпсувала! — бурмотіла вона.— У мене просто талант усе псувати! Я ж могла не випускати міс Ангоріан! Просто треба було з нею, бідолашною, говорити чемніше! Хаул багато речей мені пробачив, але це він пробачить мені нескоро!

У квітковій крамниці Софі схопила з вітрини семимильні чоботи і вивалила гібіскуси й троянди просто на підлогу. Звісно ж, разом із водою. Вона відімкнула двері крамниці і витягла мокрі чоботи на запруджений людьми тротуар.

— Вибачте,— повторювала вона різномастим і хвостатим рукавам, що підверталися їй по дорозі. Вона глянула на сонце, не надто помітне на сірому хмарному небі.— Ану, ану... Південний схід... Туди... Вибачте, вибачте... — говорила Софі, звільняючи місце для чобіт у святковій юрмі. Вона поставила їх носами в потрібний бік. Потім вона сунула в них ноги і зробила кілька кроків.

Вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих, вжих-вжих. Ходити у двох чоботях виявилось так само швидко і ще більш запаморочливо, ніж в одному. Між довгими подвійними кроками Софі встигала дещо помітити: особняк у далекому кінці долини, що білів між деревами, з каретою Фанні біля дверей; папороть на схилі пагорба; річечку, що збігала в зелену долину; ту саму річку, що збігала в набагато розлогішу долину; ту саму долину, але таку розлогу, що вона зливалася вдалині з небесною блакиттю і здавалася безкрайньою, а ген далеко височіли вежі, мабуть, кінгсберійські; рівнину, яка знову звужувалася ближче до гір; гору, яка так різко виросла під ногами Софі, що та аж спіткнулася, незважаючи на ціпок, і через це опинилася на самому краю глибокої ущелини, затягнутої блакитним туманом, з вершинами дерев глибоко внизу, і їй довелося зробити ще один крок, щоби туди не звалитися.

І Софі приземлилася на жовтий пухкий пісок. Вона встромила в нього ціпок і старанно роззирнулася. За її правим плечем на віддалі кількох миль виднілася біла імла, майже цілком закриваючи гори, через які Софі тільки що вжихнула. Під імлою була смужка темної зелені. Софі кивнула. Хоча на такій віддалі їй не було видно Мандрівного Замку, Софі була впевнена, що під білою імлою ховаються квіти. Вона зробила ще один обережний крок.

Вжих. Стало страшенно парко. Усюди лежав глинисто-жовтий пісок, розжарене повітря тремтіло. Навколо були безладно накидані валуни. З рослин тут подекуди траплялися лише понурі сірі кущі. Гори здіймалися на обрії, немов хмари.

— Якщо це Пустирища,— сказала Софі, стікаючи потом,— то можна лише поспівчувати Відьмі, що їй доводиться тут жити.

Вона зробила ще один крок. Вітер в обличчя нітрохи її не освіжив. Валуні і кущі залишилися такими ж, але пісок став сірішим, а гори, здавалося, втонули в небі. Софі вдивлялася в тремтяче сіре марево попереду, сподіваючись побачити що-небудь хоч трішки вище за валун. Вона зробила ще один крок.

Тепер стало зовсім як у печі. Одначе за чверть милі попереду височіла дивної форми вежа, що стояла на невеликому горбку посеред усіяної валунами рівнини. Ця неймовірна споруда була сплетена зі кручених башточок, які зливалися в одну велику, трохи скособочену, немов вузлуватий старечий палець. Софі вибралася з чобіт. Було занадто

спекотно, щоб тягти такий вантаж, тому вона попленталася на розвідку із самим лише ціпком.

Судячи з вигляду, вежа була з жовтого піщанику Пустирець. Спочатку Софі здалося, що це якийсь дивовижний мурашник. Однак, підійшовши ближче, вона побачила, що виглядає ця вежа так, немовби тисячі жовтих зернистих квіткових горщиків сплавилися у конус, звужений догори. Софі посміхнулася. Мандрівний Замок часто здавався їй надто схожим на внутрішній бік комина. Ця ж споруда і справді була купою керамічних коминів. Це могла бути робота тільки вогненного демона.

Коли Софі, задихаючись, подолала підйом, вона раптом чітко усвідомила, що це і є Відьмина фортеця! З чорноти внизу вийшли дві маленькі оранжеві фігурки і зупинилися, чекаючи на неї. Софі впізнала двох пажів Відьми. Софі ледве дихала і вся змочка, проте постаралася звернутися до них ввічливо, щоби показати, що їй з ними ділити нічого.

— Доброго дня,— промовила вона.

Пажі тільки похмуро глянули на неї. Один із них поклонився і простягнув руку, показуючи на темний кривобокий прохід між вигнутими колонами коминів. Софі знизала плечима і подалася за ним усередину. Другий паж пішов за нею. Само собою, вхід зникнув одразу ж, як тільки вона крізь нього пройшла. Софі знову знизала плечима. З цим можна буде розібратися, коли настане час вертатися.

Вона поправила мереживну шаль, розправила запацькані спідниці і пішла вперед. Відчуття було десь таким, як тоді, коли вийти за двері замку, повернувши ручку вниз чорним,— якось мить немає зовсім нічого, а тоді з'являється тьмяне світло.

Світло походило із зеленувато-жовтого полум'я, що палало і мерехтіло навкруги, але якось затьмарено, зовсім не даючи тепла і лише трішечки зблискуючи. Софі ніяк не вдавалося роздивитися його: полум'я весь час утікало від її погляду кудись убік. Ну та чого ще було чекати від чаклунства!

Софі знову знизала плечима і пішла за пажем поміж тонкими колонами — настільки ж коминоподібними, що й решта споруди.

Нарешті пажі привели її у щось на кшталт центральної печери. А може, це був просто проміжок між колонами. На той час Софі вже остаточно заплуталася. Фортеця здавалася їй величезною, хоча вона підозрювала, що все це просто омана, як і Мандрівний Замок. Відьма стояла тут і чекала на неї. Знов-таки, важко було сказати, звідки Софі це знає,— якщо не рахувати того, що це не міг бути ніхто інший. Тепер Відьма здавалася неймовірно високою і худю, а волосся в неї стало світлим і лежало на кістлявому плечі, заплетене

в тоненьку кіску. На Відьмі була біла сукня. Коли Софі пішла на неї, вимахуючи ціпком, Відьма позадкувала.

— Не смійте мені погрожувати! — вигукнула вона стомленим слабким голосом.

— Віддайте мені міс Ангоріан, і тоді ніхто вам не погрожуватиме,— відповіла Софі.— Я заберу її і піду.

Відьма відступила далі, розмахуючи обома руками. А пажі розпливлися в липкі оранжеві пухирі, які піднялися в повітря і полетіли до Софі.

— Гидота! Забирайтеся геть! — закричала Софі, відбиваючись від них ціпком. На оранжеві пухирі її ціпок ніяк не подіяв. Вони ухилилися від нього, злилися до купи і майнули над головою Софі. Вона вже було вирішила, що позбулася їх, як раптом виявила, що вони приклеїли її до коминової колони. Оранжеве липке паскудство обплело її ноги, коли вона спробувала поворухнутися, і боляче смикало за волосся.

— Краще вже зелений слиз! — вигукнула Софі.— Сподіваюся, це не справжні хлопчики.

— Всього лише еманція,— пояснила Відьма.

— Відпустіть,— сказала Софі.

— Ні,— просто сказала Відьма. Вона відвернулася і, здавалося, втратила будь-який інтерес до Софі.

Софі стала боятися, що, як завжди, знову все напсувала. Липка гидота ставала все більш міцною й еластичною з кожною секундою. Як тільки Софі намагалася ворухнутися, її знову притягувало назад до коминястої колони.

— Де міс Ангоріан? — запитала вона.

— Ви її знайдете,— відповіла Відьма.— Але почекаємо, поки прийде Хаул.

— Він не прийде,— заперечила Софі.— У нього вистачить розуму не прийти. І ваше прокляття так і не спрацювало.

— Ще спрацює,— злегка посміхнулася Відьма.— Ви ж піддалися нашій омані і прийшли сюди. Доведеться Хаулу хоч раз вчинити по-чесному.— Вона знову змахнула рукою, цього разу в бік темного полум'я, і з-поміж двох колон викотилося щось на кшталт трону і зупинилося перед Відьмою. У ньому сидів чоловік у зеленому мундирі та в блискучих високих чоботях. Софі спочатку вирішила, що він спить, звівши голову набік, так що її не видно. Але Відьма знову змахнула рукою. Чоловік випростався. Голови в нього не було зовсім. Софі зрозуміла, що дивиться на те, що лишилося від принца Джастіна.

— Якби я була Фанні,— зауважила Софі,— я би пригрозила, що знепритомнію. Негайно поверніть йому голову! Він же виглядає просто жахливо!

— Я позбулася обох голів ще місяць тому,— сказала Відьма.— Череп чарівника Салімана я продала разом із його гітарою. Голова принца Джастіна валандається десь разом з іншими непотрібними частинами. Це тіло — досконале поєднання принца Джастіна і чарівника Салімана. Воно чекає лише на голову Хаула, щоби перетворитися на довершену людську істоту. Коли в нас буде голова Хаула, Інгарія отримає нового короля, а я стану його королевою і буду правити.

— Та ви геть з глузду з'їхали! — обурилася Софі.— Ви не маєте права робити з людей складанки! Та й не думаю, що Хаулова голова зможе вам якось придатися. Вже вона якось знайде спосіб вислизнути.

— Хаул зробить усе, що ми скажемо,— з хитрою загадковою усмішкою сказала Відьма.— Ми підпорядкуємо собі його вогненного демона.

Софі зрозуміла, що справді налякалася. Тепер вона була впевнена, що таки точно знову все напсувала.

— Де міс Ангоріан? — запитала вона, вимахуючи ціпком.

Відьмі не сподобалося, що Софі вимахує ціпком. Вона відступила.

— Я дуже втомилася,— промовила вона.— Ви, люди, постійно плутаєте мені плани. Спочатку чарівник Саліман не бажав навіть і наближатися до Пустирищ, тож мені довелося пригрозити принцесі Валерії, і тоді король звелів йому вирушити сюди. Коли ж Саліман прибув, він виростив тут багато дерев. Потім король кілька місяців не відпускав принца Джастіна шукати Салімана, а коли цей дурень усе-таки подався на пошуки, то з якогось дива узяв далеко північніше, і мені довелося застосувати все своє мистецтво, щоби заманити його до Пустирищ. Хаул справив мені ще більше клопоту. Раз йому вдалося вислизнути. Мені довелося вдатися до прокляття, щоб дістати його, а коли я намагалася вивідати про нього достатньо багато, щоби могли накласти прокляття, ви влізли в те, що залишилося від Саліманових мізків, і справили мені ще більше клопотів. А тепер, коли мені вдалося заманити вас сюди, ви трясете ціпком і сперечаєтеся зі мною. Я тяжко працювала, щоб досягти нинішнього стану справ, і не треба зі мною сперечатися.

Вона розвернулася і пройшла в п'їтму.

Софі уважно дивилася услід високій білій фігурі, що рухалася серед темного полум'я. «Видно, вік таки дається взнаки,— подумала Софі.— Вона зсунулася з глузду! Я мушу звільнитися і визволити від неї міс Ангоріан!»

Пам'ятаючи, що оранжеве паскудство уникало її ціпка, як і сама Відьма, Софі завела ціпок за спину і помахала ним там, де ця липка гидота чіплялася за колону комина.

— Відчепись! — шепотіла вона.— Відпусти!

Щось боляче смикнуло її за волосся, зате й тягучі оранжеві нитки навсібіч полетіли. Софі стала вимахувати ціпком ще активніше.

Вона вже голову і плечі, коли до неї долинув глухий гуркіт. Бліде полум'я затріпотіло, а колона за спиною в Софі здригнулася. З таким звуком, немовби зі сходів скотилася тисяча чайних сервізів, частина фортечної стіни розлетілася на друзки. У довгу нерівну діру полилося сліпуче світло, і в пролам застригнула якась постать. Софі жваво обернулася, сподіваючись, що це Хаул. Однак у чорного силуету виявилася тільки одна нога. Це знову було Опудало.

Відьма люто верескнула і кинулася на Опудало, витягнувши кістляві руки, її білява кіска метлялася за спиною. Опудало наскочило на неї. Пролунав ще один гучний вибух, і їх обох огорнула магічна хмара — така ж, як і та хмара, що нависала над Портхавеном, коли Хаул бився з Відьмою. Хмара переміщалася туди-сюди, а насичене пилюкою повітря наповнювалося ударами і зойками. Волосся Софі опалилося. Хмара металася серед колон коминів лише за кілька ярдів від неї. Пролам у стіні теж був близько. Як Софі й думала, фортеця насправді була зовсім не така вже й велика. Щоразу, коли хмара опинялася між Софі та сліпучо-білою дірою, на просвіт можна було побачити, як всередині неї б'ються дві худі постаті. Софі не зводила з хмари очей, завзято орудуючи ціпком за спиною.

Їй вдалося звільнитися майже повністю, крім ніг, коли хмара знову пронеслася проти світла. Софі побачила, як у пролам устригнула ще одна постать. Цього разу постать мала чорні розвіяні рукави. Це був Хаул. Софі чітко бачила його силует: чарівник стояв, склавши руки на грудях, і спостерігав за битвою. Якусь мить здавалося, що він збирається дозволити Відьмі й Опудалу самим з'ясувати стосунки. Але тут зметнулися довгі рукави — Хаул здійняв руки. Перекриваючи крики й удари, Хаул прокричав одне довге незрозуміле слово — і пролунав протяжний гуркіт грому. Опудало і Відьма здригнулися. Між колонами коминів зазвучали громові розкати, відбиваючись луною, і кожне відлуння забирало із собою часточку магічної хмари. Вона зникала в шурхотах і відлітала в темних вихорах. А коли від хмари залишився лише найтонший білий серпанок, висока фігура з кіскою захиталася. Здавалося, що Відьма розчиняється у тумані, вона ставала дедалі білішою і тоншою. Врешті-решт серпанок розсіявся, і тоді Відьма з легким стукотом обсипалася на підлогу. Коли стихла безліч слабких відлунь, Хаул з Опудалом замислено дивилися один на одного поверх купи кісток.

«Чудово!» — подумала Софі.

Ціпком вона відчистила з ніг оранжеву гидоту і пішла до безголової фігури на троні. Фігура діяла їй на нерви.

— Ні, друже,— сказав Хаул Опудалу, яке стрибнуло прямо в купу кісток і стало порпатися в них ногою.— Ні, її серця ти тут не знайдеш. Воно — в її вогненного демона. Думаю, він уже давно її подолав. Як же це все-таки сумно.

Софі тим часом зняла шаль і акуратно закутала нею безголові плечі принца Джастіна. Хаул зауважив:

— Здається, решта того, за чим ти шукав, тут.

І покрокував до трону, а Опудало поскакало поруч.

— Наскільки це мені знайомо! — кинув чарівник Софі.— Я зі шкіри пнуся, щоби добратися сюди, а ви тут собі мирно прибираєте!

Софі підняла на нього очі.

Як вона і боялася, у контрастному світлі, що лилося крізь пролам у стіні, стало видно, що Хаулові не захотілось ні поголитися, ні навіть зачесатися. Його очі все ще були червоні, а чорні рукави подерлися в кількох місцях. При такому освітленні Хаул мало чим відрізнявся від Опудала. «Ой, лихо! — подумала Софі.— Напевно, він дуже любить міс Ангоріан».

— Я прийшла сюди за міс Ангоріан,— пояснила вона.

— А я сподівався, що коли влаштую візит до вас усієї вашої родини, то це вас зупинить! — скривився Хаул.— Але де там!

Тут Опудало стрибнуло просто перед Софі.

— Мене послав чарівник Саліман,— повідомило воно невиразним голосом.— Я стерегло його кущі на Пустирищах, коли його схопила Відьма. Він вселив у мене всю свою магію, яку лише зміг, і наказав мені прийти йому на порятунок. Але на той час Відьма вже розтерзала його на частини, які сховала в різних місцях. Мені було дуже важко. Якби ви своїми словами знову не вдихнули в мене життя, я б нічого не зміг зробити.

У такий спосіб Опудало відповіло на запитання, які йому задавала Софі, перш ніж вони обоє кинулися сюди.

— Отже, коли принц Джастін замовляв чари пошуку, вони вказували на тебе,— сказала Софі.— Але чому?

— На мене або на череп,— озвалось Опудало.— Між нами кажучи, ми найкращі його частини.

— А Персіваль зроблений з чарівника Салімана і принца Джастіна? — уточнила Софі — і подумала, що Летті це навряд чи втішить.

Опудало знову кивнуло зморшкуватою головою-ріпою.

— Обидві частини сказали мені, що Відьма вже розлучилася зі своїм вогненным демоном і що саму Відьму мені вдасться перемогти,— сказало воно.— Дякую вам за те, що ви дозволили мені скакати вдсятеро швидше.

Хаул знаком підкликав його.

— Перенеси це тіло в замок,— звелів він.— Там я з вами розберуся. Нам із Софі треба повернутися, поки вогненний демон не зумів прорвати оборону.

Він обхопив Софі за кістляву талію.

— Ходімо. Де семимильні чоботи?

Софі вперлася:

— Але ж міс Ангоріан...

— Ви що, не розумієте? — сказав Хаул, тягнучи її до проламу.— Міс Ангоріан — це і є вогненний демон! Якщо він проникне в Мандрівний Замок, Кальцифер його впіймає — і я теж!

— Я так і знала, що все зіпсує! — зойкнула Софі, сховавши обличчя в руках.— Він був у нас уже двічі. Але вона... він пішов!

— О небо! — завив Хаул.— Він чого-небудь торкався?

— Гітари,— згадала Софі.

— Тоді він ще там,— сказав Хаул.— Ходімо!

Він потяг Софі до розбитої стіни.

— Скачи за нами обережно,— крикнув він Опудалу через плече.— Мені доведеться здійснити вітер! У нас нема часу шукати чоботи,— сказав він Софі, пробираючись разом із нею на жарке сонце через зазубрений край проламу.— Просто біжіть. І не переставайте бігти, інакше я вас не допхаю.

Допомагаючи собі ціпком, Софі так-сяк вдалося розігнатися до якогось шкутильгавого бігу, спотикаючись між каменями. Хаул біг біля неї і раз у раз її підштовхував. Здійнявся вітер, спочатку зі свистом, потім з ревом, жаркий і колючий, і сірий пісок закружляв навколо них у потужному смерчі, б'ючись у коминоподібну фортецю. Тепер Хаул і Софі вже не бігли, а летіли гігантськими плавними кроками понад землею. Внизу проносився кам'янистий ґрунт. Навколо бушували пил і пісок, здіймалися високо над головою і відлітали назад. Це було страшенно шумно і нітрохи не приємно, але Пустирища швидко зникали за спиною.

— Кальцифер не винен! — закричала Софі.— Я попросила його не говорити!

— Він би однаково не сказав! — закричав у відповідь Хаул.— Так я і знав, що він ніколи не видасть іншого вогненного демона! Кальцифер завжди був моїм вразливим місцем!

— А я думала — Уельс! — закричала Софі.

— Ні! Я навмисне лишив відкритим вхід в Уельс! — проревів Хаул.— Я знав, що як тільки вона захоче там щось напакостити — я так розлючуся, що зумію дати їй відсіч! Я мусив зробити це, розумієте? Це була єдина можливість знайти принца Джастіна — використати прокляття, яке вона наклала на мене, щоби підібратися ближче до неї самої!

— То ви і справді збиралися рятувати принца Джастіна?! — вигукнула Софі.— А навіщо тоді ви прикидалися, ніби хочете від цього відкрутитися? Щоб обдурити Відьму?

— Нічого подібного! — заgrimів Хаул.— Просто я боягуз! І щоби наважитися на таку страшну річ, я мусив переконати самого себе, що нізащо не буду цього робити!

«Ой-ой! — вжахнулася Софі.— Він же говорить зі мною чесно і по добрій волі! І вітер нас підганяє! Збулася остання частина прокляття!»

Розжарений пісок шмагонув її по спині, а Хаул боляче вчепився їй у бік.

— Не зупиняйтеся! — гаркнув Хаул.— На такій швидкості ви розіб'єтесь!

Софі відсапнула і знову змусила ноги працювати. Тепер їй було прекрасно видно гори і зелену смужку під ними — квітучі кущі. Хоча перед очима далі вирував жовтий пісок, гори росли на очах, а зелена смуга мчалася назустріч, поки не стала висотою з огорожу.

— У мене всі місця вразливі! — крикнув Хаул.— Я розраховував, що Саліман живий! А коли вийшло так, що від нього залишився лише Персіваль, я так злякався, що пішов і напився! І тут з'являєтеся ви — і починаєте грати на руку Відьмі!

— Я найстарша! — верещала Софі.— Я невдаха!

— Дурниця! — крикнув Хаул.— Ви просто весь час про це думаєте!

Він дещо сповільнив рух. Курява здіймалася навколо них густими хмарами. Софі знала, що квітучі кущі уже зовсім близько, бо вона чула, як на листя осипається пісок. Хаул і Софі врізалися в кущі з такого розгону, що Хаулу довелося зробити різкий поворот, тому вони із Софі промчали понад озерцем.

— А ще ви занадто тактовна! — додав він, перекриваючи плюскіт води і шурхіт піску по листках білого латаття.— Я сподівався, що ви так приревнуєте, що не підпустите демона до Мандрівного Замку і близько!

Вони влетіли на туманний берег і сповільнили біг. Кущі обабіч стежки пружинили і ляскали їх гілками, вкидаючи у вихор за їхніми спинами зелені листки, пелюстки і пташок. Стежкою між живоплотами назустріч Хаулові і Софі повільно плив Мандрівний Замок, а дим з його веж зносило вітром. Хаул ледве встиг сповільнити біг — якраз настільки, щоби різко відчинити двері і ввалитися всередину, тягнучи за собою Софі.

— Майкле! — крикнув він.

— Це не я впустив Опудало! — спробував виправдатися Майкл.

На перший погляд здавалося, що все гаразд. Софі здивовано усвідомила, що відколи вона звідси пішла, минуло зовсім небагато часу. Хтось витягнув з-під сходів її ліжко, і на ньому зараз лежав Персіваль, досі непритомний. Навколо ліжка зібралися Летті, Марта і Майкл. Згори до Софі долинали голоси пані Ферфакс і Фанні — впереміж зі зловісним шурхотом і глухими ударами, які свідчили про те, що Хауловим павучкам зараз непереливки.

Хаул відпустив Софі і кинувся до гітари.

Не встиг він її торкнутися, як вона вибухнула, протяжно і мелодійно бренькнувши. Кінці струн ляснули у повітрі. На Хаула посипався дощ друзок. Йому довелося сахнутися, прикривши обличчя роздертим рукавом.

І тут біля вогнища раптом виникла міс Ангоріан. Вона стояла і посміхалася. Хаул мав рацію. Весь цей час вона була в гітарі, очікуючи слушного моменту.

— Твоя Відьма загинула,— сказав їй Хаул.

— Ах, яке горе! — безтурботно відповіла міс Ангоріан.— Тепер я зможу зробити собі іншу людину, кращу. Прокляття збулося. Тепер я можу прибрати до рук твоє серце.

Вона нагнулася і висмикнула Кальцифера з вогнища. Кальцифер з переляканим виглядом сіпався над її затиснутим кулаком.

— Не рухатися,— попередила вона.

Ніхто не наважувався навіть ворухнутися. Найсумирніше з усіх стояв Хаул.

— Допоможіть,— слабким голосом пискнув Кальцифер.

— Тобі ніхто не допоможе,— сказала міс Ангоріан.— А от ти допоможеш мені заволодіти моєю новою людиною. Дивися-но. Мені досить лише трішки міцніше натиснути... — і вона так стисла кулак із Кальцифером, що кісточки стали блідо-жовті.

Хаул і Кальцифер разом скрикнули. Кальцифер забився в агонії. Лице Хаула посиніло, він непритомний звалився на підлогу, немов зрубане дерево, і став зовсім такий, як Персіваль.

Софі здалося, що він не дихає.

Міс Ангоріан була приголомшена. Вона вирячилася на Хаула.

— Прикидається,— припустила вона.

— Ні! — верескнув Кальцифер, скорчившись у тремтячу спіраль.— У нього насправді дуже м'яке серце! Відпусти!

Софі повільно й обережно підняла ціпок. Цього разу вона встигла обміркувати свої дії.

— Ціпок,— стиха мовила вона.— Бий міс Ангоріан, але більше нікого не зачепи.

І вона змахнула ціпком і з усієї сили хряснула ним по кулаку міс Ангоріан.

Міс Ангоріан пронизливо зашипіла, наче сире поліно в багатті, й випустила Кальцифера. Бідолаха Кальцифер безпомічно покотився по підлозі, розсипаючи навсібіч на плитку язики полум'я і хрипко ревучи від жаху. Міс Ангоріан підняла ногу, щоб затоптати його. Софі довелося відпустити ціпок і нагнутися рятувати Кальцифера. І тут, на її превеликий подив, ціпок знову вдарив міс Ангоріан, а тоді — знову і знову. «Авжеж!» — подумала Софі. Вона ж сама своїми словами вдихнула в цей ціпок життя. Їй про це сказала пані Пентстеммон.

Міс Ангоріан сичала і хиталася. Софі випросталася з Кальцифером у руках і побачила, що ціпок щосили молотить міс Ангоріан і аж димиться від її жару. Кальцифер, навпаки, дещо похолов. Від страху він став молочно-блакитний. Софі відчула, як у її пальцях слабенько б'ється темна грудка Хаулового серця. «То серце Хаула — у мене в руках! — збагнула вона. — Він віддав його Кальциферові за умовами угоди, щоби Кальцифер міг лишитися жити. Мабуть, йому справді стало шкода Кальцифера, але однаково — що за дурість!»

Тут з дверей, що вели від сходів, вибігли Фанні і пані Ферфакс з мітлами напереваги. Побачивши їх, міс Ангоріан, мабуть, зрозуміла, що програла. Вона кинулася до дверей, а ціпок Софі літав над нею і лупцював, лупцював...

— Затримайте її! — закричала Софі. — Не выпускайте її звідси! Перекрийте всі двері!

Усі кинулися виконувати накази. Пані Ферфакс перегородила двері до комори, грізно піднявши мітлу. Фанні стала на сходах. Летті стрибнула до дверей у двір, а Марта кинулася до дверей, що вели до ванної. Майкл кинувся до дверей Мандрівного Замку. Але тут з ліжка зіскочив Персіваль — і теж помчав до дверей. Він страшенно зблід і спав з на лиця, очі в нього були заплющені, але біг він навіть швидше за Майкла. Персіваль першим підбіг до дверей — і відчинив їх.

Оскільки Кальцифер зробився зовсім безпомічний, Мандрівний Замок зупинився. Міс Ангоріан побачила застигли в імлі кущі і метнулася до дверей з нелюдською швидкістю. Але не встигла вона добратися до порога, як у дверях з'явилося Опудало, що несло на плечах безголового принца Джастіна, ще й досі закутаного в мереживну шаль Софі. Опудало розкинуло дерев'яні руки впоперек дверей, перегородивши шлях. Міс Ангоріан сахнулася від нього.

Ціпок, який лупцював її, загорівся. Його металевий наконечник розжарився. Софі зрозуміла, що ціпкові залишилося ще зовсім не довго. На щастя, міс Ангоріан ціпок докучив настільки, що вона схопила Майкла і заслонила ним. Ціпкові було наказано не бити Майкла. Він зависнув у повітрі і спалахнув. Марта підбігла і спробувала відтягнути

Майкла. Ціпкові довелося уникати і її. Софі, як завжди, все зробила неправильно. Довше зволікати було не можна.

— Кальцифере,— сказала Софі,— мені доведеться розірвати твою угоду. Ти від цього помреш, так?

— Якби його розірвав хтось інший, то я помер би,— хрипко відповів Кальцифер.— Ось чому я попросив про цю послугу саме тебе. Ти вмієш вселяти життя словами. Поглянь-но, що ти зробила з Опудалом і черепом.

— Тоді живи ще тисячу років! — вигукнула Софі, й водночас із усієї сили побажала, щоби так і сталося, на випадок, якщо слів виявиться не досить. Це її сильно непокоїло.

Вона взяла Кальцифера й обережно зняла його з темної грудки, наче висохлу бруньку зі стебла.

Кальцифер вивернувся з її пальців і блакитною сльозинкою злетів над її плечем.

— Як мені легко! — здивувався він. Тут його осінило, що сталося.— Я вільний! — гукнув Кальцифер, вихором метнувся в комин і зник.

— Я вільний! — почула Софі згори стихаючий голос Кальцифера, який вилетів з комина над капелюшною крамницею.

Софі повернулася до Хаула з ледь живою чорною грудкою в руках. Хоч вона і поспішала, проте почувала себе непевно. Усе треба було зробити як слід, а звідки вона могла знати, як саме треба?

— Ну добре, почали,— вимовила вона. Ставши на коліна біля Хаула, вона обережно поклала чорну грудку йому на груди, зліва, там, де вона сама відчувала біль, коли її непокоїло серце, і легенько підштовхнула.

— Лізь усередину,— звеліла вона.— Лізь усередину і працюй!

Вона тиснула і тиснула. Серце почало занурюватися в груди — і битися, все сильніше і сильніше. Софі намагалася не звертати уваги на полум'я і човгання ногами біля дверей і далі міцно невпинно тиснула. Їй заважало волосся. Воно падало їй на очі рівними рудуватими пасмами, але Софі намагалася і на це не звертати уваги. Вона тиснула.

Серце увійшло в груди Хаула. Як тільки воно повністю зникло, чарівник здригнувся всім тілом. Він голосно застогнав і перекотився обличчям униз.

— О небо! — глухо поскаржився він.— Яке похмілля!

— Ні, ти просто вдарився головою об підлогу,— відповіла Софі.

Хаул насилу встав навкарачки.

— Мушу бігти,— повідомив він.— Треба рятувати цю дурепу Софі.

— Я тут! — вигукнула Софі, сіпаючи його за плече.— Але й міс Ангоріан теж тут! Вставай, зроби з нею що-небудь! Швидко!

Ціпок був уже майже весь охоплений полум'ям. Мартине волосся опалювалося. А міс Ангоріан саме сяйнула думка, що Опудало також можна підпалити. Вона ухилялася від ціпка з таким розрахунком, щоб наблизити його до порога.

«Як завжди,— майнуло Софі в голові,— я не продумала всього до кінця!»

Хаулу вистачило одного погляду. Він поспішно піднявся, витягнув руку і вимовив фразу, слова якої потонули в гуркоті грому. Зі стелі посипалася штукатурка. Усе задрижало. Але ціпок зник, а Хаул ступнув назад, тримаючи в руці щось невелике, чорне і тверде. Це міг бути шматок золи, щоправда, точнісінько такої форми, як те, що Софі тільки що вклала Хаулові в груди. Міс Ангоріан засичала, немов залите водою багаття, і благально простягнула руки.

— Боюся, що ні,— промовив Хаул.— Ти мала достатньо багато часу. Я бачу, ти збиралася роздобути собі нове серце. Хотіла забрати моє, а Кальцифер нехай би помер, так?

Він поклав чорний предмет між долонями і стиснув їх. Старе серце Відьми розсипалося — ніби чорний пісок, і стало як сажа, як ніщо. І поки воно розсипалося, міс Ангоріан розпливалася. За мить біля дверей уже нікого не було.

Але сталося не тільки це. Тієї миті, коли зникла міс Ангоріан, не стало й Опудала. Якби Софі захотіла глянути, вона побачила би двох високих чоловіків, які стояли на порозі й усміхалися один одному. В одного було грубувате обличчя і руде волосся. Інший, у зеленому мундирі, мав лагідні риси, а на його плечі була накинута жіноча мереживна шаль.

Але Хаул вже повернувся до Софі.

— Сірий тобі не личить,— зауважив Хаул.— Я це відразу подумав, ще коли побачив тебе вперше.

— Кальцифер полетів,— сказала Софі.— Мені довелося розірвати вашу угоду.

Хаул, здавалося, засмутився, проте сказав:

— Ми обоє цього хотіли. Жоден із нас не бажав закінчити так, як Відьма і міс Ангоріан. А колір твого волосся — його називають рудим?

— Червоне золото,— відповіла Софі.

Наскільки вона бачила, Хаул не надто змінився, повернувши собі серце, тільки-от, мабуть, очі стали більш насиченого кольору — більше схожі на живі очі і менше — на скляні кульки.

— І він натуральний,— додала вона.— Не те що в декого.

— Ніколи не розумів, чому люди так ганяються за тією натуральністю,— сказав Хаул, і Софі зрозуміла, що він ніскільки не змінився.

Якби Софі могла звернути бодай часточку своєї уваги на те, що відбувається навколо, вона побачила би, як принц Джастін і чарівник Саліман тиснуть один одному руки і задоволено ляскають один одного по спині.

— Мені, мабуть, краще повернутися до мого брата, до короля,— сказав принц Джастін.

Він направився до Фанні як до найрозкішніше одягненої особи і склав їй глибокий вишуканий уклін.

— Чи маю честь звертатися до господині цього дому? — поцікавився він.

— Е... гм... ні,— знітилася Фанні, намагаючись заховати мітлу за спину.— Господиня цього дому — Софі.

— Або невдовзі нею буде,— сяючи доброзичливістю, вставила пані Ферфакс.

Хаул сказав Софі:

— А я весь час думав, чи ти та вродливиця, яку я зустрів на Травневе свято. Чому ти тоді так злякалася?

Якби Софі помічала хоч щось навколо, вона би побачила, що чарівник Саліман підійшов до Летті. Тепер, коли він нарешті став самим собою, стало видно, що він, судячи з усього, ще впертіший, ніж Летті. Летті виглядала дещо знервованою, коли над нею, мов скеля, навис Саліман.

— Здається, спогади про тебе належали принцу Джастіну, а не мені,— сказав він.

— Авжеж,— мужньо сказала Летті.— Це була помилка.

— Зовсім ні! — заперечив Саліман.— Чи ви би не погодилися стати моєю ученицею — тобто принаймні ученицею?

Летті густо почервоніла і явно не знала, що сказати.

На думку Софі, це була проблема Летті. У неї, в Софі, були свої власні проблеми. Хаул сказав:

— Думаю, тепер ми всі повинні жити довго і щасливо.

Софі подумала, що він таки справді цього хоче. Вона знала, що довге і щасливе життя з Хаулом може виявитися значно багатшим на пригоди, ніж будь-яка казка, яка закінчується цими словами, але твердо вирішила спробувати.

— Це буде дуже страшно і просто жахливо,— додав Хаул.

— А ще ти мене експлуатуватимеш,— сказала Софі.

— І тоді ти, щоби провчити мене, поріжеш на клаптики всі мої костюми,— сказав Хаул.

Якби Хаул і Софі могли звернути хоча б децимну увагу на те, що відбувається навколо, вони помітили би, що і принц Джастін, і чарівник Саліман, і пані Ферфакс щось хочуть

сказати Хаулові, що Фанні, Летті й Марта смикають за рукави Софі, а Майкл тягне Хаула за камзол.

— Це було найвишуканіше застосування заклинання могутності, яке мені будь-коли доводилося бачити! — говорила пані Ферфакс. — Я й сама б не додумалася, що зробити з цією істотою. Я завжди говорила, що...

— Софі, — смикала її Летті, — мені потрібна твоя порада!

— Хауле, — говорив чарівник Саліман, — я мушу просити у вас, могутнього чарівника, вибачення за те, що стільки разів намагався вас вкусити! За звичайних обставин мені б і на думку не спало впиватися зубами у колегу і співвітчизника!

— Софі, по-моєму, цей джентльмен — принц! — сказала Фанні.

— Сер, — сказав принц Джастін, — гадаю, я повинен вам подякувати за порятунок від Відьми...

— Софі, — вигукнула Марта, — з тебе знялося закляття! Софі, ти чуєш?

Але Софі та Хаул трималися за руки й усміхалися й усміхалися, не в змозі зупинитися.

— Відчепіться від мене, — сказав Хаул. — Я робив це за гроші.

— Ото брехун! — вигукнула Софі.

— Агов! Я ж до вас звертаюся! — крикнув Майкл. — Кальцифер повернувся!

Ці слова нарешті привернули увагу і Хаула, і Софі. Вони подивилися у вогнище, де серед полін і справді зблискувало знайоме блакитне обличчя.

— Ти не мусив цього робити, — сказав Хаул.

— А чому б і ні, раз я коли завгодно можу взяти і піти, — відповів Кальцифер. — До того ж у Маркет-Чіппінгу дощ.

Корнелия Функе**Чернильное сердце
(перевод Н. Гладилина)**

*Анне, которая отложила в сторону даже
«Властелина Колец», чтобы прочесть эту
книгу. (Можно ли ожидать от дочери
большего?) И Элинора, которая одолжила мне
своё имя, хотя я использовала его не для
королевы эльфов.*

Шло, шло.

*Шло слово, шло, шло через ночь,
хотело светиться, хотело светиться.*

Пепел. Пепел, пепел.

Ночь.

Пауль Целан. Узведение

Ночной незнакомец	1087
Тайны	1094
На юг	1099
Дом, полный книг	1104
Всего лишь картинка	1113
Огонь и звёзды	1122
Что скрывает ночь	1129
Одна	1130
Подмена	1132
Логово льва	1140
Трус	1143
Ещё дальше на юг	1146
Деревня Каприкорна	1150
Выполненное поручение	1160
Радость и беда	1165
В ту пору	1168
Предатель, которого предали	1180
Волшебный язык	1193
Неясные перспективы	1203
Змеи и шипы	1214
Баста	1221
В безопасности	1229
Ночь, полная слов	1234
Фенолио	1243
Неправильный конец	1251
Предчувствие	1255
Всего лишь идея	1260
Дома	1263

Хорошее место, чтобы остаться	1265
Болтливый Пиппо	1269
На лесистых холмах	1282
Возвращение	1288
Служанка Каприкорна	1292
Тайны	1298
Различные цели	1304
В доме Каприкорна	1309
Легкомыслие	1310
Тихие слова	1313
Наказание для предателей	1319
Чёрный конь ночи	1325
Фарид	1328
Мех на карнизе	1332
Тёмное место	1339
Рассказ Фариды	1344
Выдумки для Басты	1348
Разбуженные среди ночи	1350
В одиночестве	1355
Сорока	1360
Гордость Басты и хитрость Сажерука	1367
Элинора не повезло	1376
В последнюю минуту	1382
Хрупкое создание	1384
Правильные слова	1387
Огонь	1393
Предательство, болтливость и глупость	1399
Призрак	1403
Всего лиш заброшенная деревня	1410
Тоска по дому	1415
Домой	1419

Ночной незнакомец

*Лунный свет заполнял глаза деревянной
лошадки, равно как и глаза мышки, когда
Толли затаскивал её под подушку, чтобы
лучше разглядеть. Тикали часы, и ему
казалось, что в тишине он слышит топоток
крохотных голых ножек по полу, хихиканье,
перешептыванье и звук, похожий на шелест
страниц какой-то большой книжки.*

Л. М. Бостон. Дети из Грин-Ноу

В ту ночь шёл дождь, морозящий, шепчущий дождь. Даже через много лет, стоило лишь закрыть глаза, Мегги слышала, как он словно пальцами постукивает по стеклу. Где-то в темноте лаяла собака, а Мегги всё вертелась с боку на бок и никак не могла заснуть.

Под подушкой лежала книга, которую она читала. Переплёт прижимался к уху, как будто манил девочку на спрятанные под ним страницы.

— Это, наверно, очень удобно — подкладывать под голову что-нибудь твёрдое, — сказал отец, когда впервые обнаружил книгу у неё под подушкой. — Признайся, она нащёптывает тебе по ночам свои истории?

— Иногда, — ответила Мегги, — но это только для детей.

В ответ Мо ущипнул её за нос. Мо. Мегги ещё никогда не называла отца иначе.

В ту ночь, когда всё началось и многое навсегда изменилось, под подушкой лежала одна из любимых книг Мегги. Раз дождь не давал ей спать, девочка села на кровати, протёрла глаза, прогоняя усталость, и вытащила из-под подушки книгу. Когда она раскрыла её, страницы многообещающе зашелестели. Мегги заметила, что каждая книга раскрывалась со своим особенным шелестом — в зависимости от того, знаешь ты, о чём эта книга, или нет. Теперь нужен был свет. В ящике своего ночного столика Мегги спрятала коробок спичек. Мо запретил ей зажигать ночью свечи. Он не любил огня.

«Огонь пожирает книги», — говорил он, но ведь Мегги было уже двенадцать, а значит, она могла уследить за парой свечей.

Она любила читать при их свете. На подоконнике стояли три свечи в подсвечниках. Только она поднесла горящую спичку к чёрному фитильку, как услышала снаружи шаги. Испугавшись, она задула спичку (спустя много лет она помнила этот момент во всех подробностях), встала на колени перед мокрым от дождя стеклом и выглянула наружу. Темнота посерела из-за дождя, и незнакомец показался в ней просто тенью. Лишь его лицо как будто светилось. Мокрые волосы прилипли ко лбу. Дождевая вода струилась по его одежде, но он этого не замечал — стоял неподвижно, скрестив руки на груди, словно хотел немного согреться, и разглядывал дом.

«Надо разбудить Мо!» — подумала Мегги, но даже не пошевелилась.

Сердце её колотилось, однако она продолжала смотреть в окно, словно незнакомец заразил её своей неподвижностью. Внезапно он повернул голову, и Мегги показалось, что они встретились взглядом. Она так быстро соскочила с кровати, что раскрытая книга упала на пол. Босиком она выбежала в тёмный коридор. В старом доме было прохладно, хотя стоял уже конец мая.

В комнате Мо ещё горел свет. Он часто читал допоздна. Именно от него Мегги унаследовала любовь к книгам. Когда по ночам ей снились страшные сны, она убегала спать к Мо, и ничто не убаюкивало её лучше ровного дыхания отца и шороха переворачиваемых страниц. Ничто так хорошо не прогоняло кошмары, как шелест книжной бумаги.

Но незнакомец перед домом — это не ночной сон.

Книга, которую читал Мо, была в светло-голубом переплёте. Мегги запомнила и это. Какие же мелочи остаются в голове!

— Мо, во дворе кто-то стоит!

Отец поднял голову и посмотрел отсутствующим взглядом — он всегда смотрел так, когда его отрывали от чтения. Каждый раз это длилось всего несколько мгновений, пока он не возвращался из сложного мира букв.

— Кто-то стоит? Ты уверена?

— Да, и смотрит на дом. Мо отложил книгу.

— Что ты читала перед сном? «Доктор Джекил и мистер Хайд»?

— Прощу тебя, Мо! Пойдём,— наморщила лоб Мегги.

Он не верил ей, но всё равно пошёл. Мегги так отчаянно тащила его за собой, что в коридоре он споткнулся о стопку книг. Обо что же ещё он мог споткнуться? Книжные стопки были везде. Книги не только стояли на полках, как у всех людей,— они лежали под столами, на стульях, в углах комнат. Книги были даже на кухне и в туалете, на телевизоре и в платяном шкафу; маленькие и большие стопки, толстые, тонкие, старые, новые... Книги. Их раскрытые страницы манили Мегги за завтраком, прогоняли скуку пасмурных дней, а иногда они с отцом о книги просто спотыкались.

— Вон там он стоит,— шептала Мегги, ведя Мо в свою комнату.

— А лицо у него волосатое? Тогда это может быть оборотень.

— Прекрати! — серьёзно сказала она, хотя его шутки прогоняли страх. Она уже и сама почти не верила в незнакомца под дождём... пока снова не присела на корточки возле окна.— Вон! Видишь? — шёпотом спросила Мегги.

Мо посмотрел сквозь непрерывно стекающие по стеклу струи дождя, но ничего не ответил.

— Ты ведь говорил, что к нам никогда не залезет грабитель, потому что у нас нечего красть,— прошептала Мегги.

— Это не грабитель,— ответил Мо, а когда он отошёл от окна, лицо его было очень серьёзным.

Сердце девочки забилося ещё сильнее.

— Иди в постель,— сказал он,— это ко мне.

И прежде чем Мегги успела спросить его, что, во имя всего святого, это за гость, который приходит ночью, Мо уже вышел из комнаты. Она побежала за отцом, взволнованная, а в коридоре услышала, как он снимает цепочку на входной двери. Очутившись в прихожей, она увидела, что отец уже стоит в проёме открытой двери.

В дом ворвалась ночь, тёмная, сырая, а шум дождя был угрожающе громким.

— Сажерук! — крикнул Мо в темноту. — Это ты? Сажерук? Что за имя? Мегги не могла вспомнить, слышала ли она уже однажды это имя, но звучало оно знакомо, словно какое-то далёкое воспоминание, которое всё никак не могло принять чёткие очертания.

Сначала снаружи было тихо. Слышен был лишь шёпот морозящего дождя, словно у ночи вдруг появился голос. Но потом раздались шаги, и из темноты появился тот самый незнакомец. Длинное пальто, мокрое от дождя, прилипло к его ногам, а когда он вышел на свет, Мегги на секунду показалось, что из рюкзака за его спиной, будто приносившаяся, выснулась маленькая мохнатая головка и тут же быстро спряталась обратно.

Ночной гость вытер рукавом лицо и протянул Мо руку.

— Как дела, Волшебный Язык? Давно здесь? — спросил он.

— Очень давно. — Мо нерешительно пожал протянутую руку. При этом он смотрел куда-то мимо гостя, словно ожидая, что из темноты появится кто-нибудь ещё. — Заходи, а то, чего доброго, заболеешь. Мегги говорит, ты давно там стоишь.

— Мегги? Ах да, конечно...

Сажерук вошёл в дом. Он внимательно изучал Мегги, которая от смущения не знала, куда девать глаза. В конце концов она тоже стала смотреть на незнакомца.

— Она выросла, — сказал он.

— Ты помнишь её?

— Разумеется.

Мегги заметила, что Мо запер дверь на два оборота.

— Сколько ей сейчас? — Сажерук улыбнулся девочке.

Странная у него была улыбка — то ли надменная, то ли снисходительная, а может быть, гость просто смущался — Мегги не поняла, поэтому не улыбнулась в ответ.

— Двенадцать, — ответил Мо.

— Двенадцать? Боже мой!

Незнакомец убрал со лба мокрые волосы. Они доставали ему почти до плеч. Мегги стало интересно, какого же они цвета, когда сухие. Щетина вокруг узких губ была рыжая, как шерсть у бездомной кошки, для которой Мегги иногда ставила перед дверью блюдечко с молоком. На щеках щетина была редкой, словно у юноши. Она не прикрывала три бледных шрама, отчего казалось, будто его лицо однажды разбили, а потом снова склеили из кусочков.

— Двенадцать лет, — повторил он. — Ну конечно. Тогда ей было... три года, кажется?

Мо кивнул.

— Пойдём, я дам тебе, во что переодеться. — Казалось, Мо старался поскорее увести незнакомца от дочери. — А ты, — сказал он ей через плечо, — иди спать.

Не добавив больше ни слова, он закрыл за собой дверь в мастерскую.

Мегги стояла и тёрла холодные ноги одна о другую. «А ты иди спать»... Иногда Мо поздно вечером приносил ей в кровать пакетик орешков. Бывало, после ужина он носился за ней по всему дому, пока она, вдоволь насмеявшись, не оказывалась у себя в комнате. А порой он так уставал, что просто лежал на диване, а Мегги варила ему кофе, прежде чем лечь в постель. Но никогда ещё он не отправлял её спать так, как сейчас.

Какое-то предчувствие, похожее на страх, зародилось в её сердце, словно вместе с этим незнакомцем, чьё имя было таким странным и очень знакомым, в их жизнь ворвалось что-то ужасное. Она так жалела, что испугалась и позвала Мо. Лучше бы этот незнакомец остался на улице, пока бы его не смыло дождём.

Дверь в мастерскую открылась, и девочка вздрогнула.

— Ты всё ещё тут? — удивился Мо. — Иди спать, Мегги.

На его переносице залегла морщинка, которая появлялась только тогда, когда он был чем-то сильно встревожен, а смотрел он сквозь неё, точно его мысли были совершенно о другом. Тревожное предчувствие в сердце Мегги росло и росло.

— Прогони его, Мо! — сказала она, когда Мо привёл её в комнату. — Он мне не нравится.

Мо остановился в дверях.

— Когда ты завтра проснёшься, его уже не будет. Честное слово.

— Честное-честное? Ты не скрещиваешь пальцы? — Мегги посмотрела ему в глаза — она всегда замечала, если Мо лукавил, как бы он ни старался это скрыть.

— Не скрещиваю.

В доказательство он показал руки. Потом он закрыл за собой дверь, хотя знал, что Мегги этого не любила. Девочка прижалась к двери. Она услышала, как кто-то гремел посудой.

«Ага, Рыжая Борода захотел горячего чаю. Надеюсь, он подхватит воспаление лёгких», — подумала Мегги. Он не должен умереть от этого сразу, как мама её учительницы по английскому. Она услышала, как закипел чайник, как Мо поставил на поднос чашки и пошёл в мастерскую.

Когда он закрыл дверь, Мегги предусмотрительно подождала пару секунд, хоть это было и нелегко, а затем снова выскользнула в коридор.

На двери мастерской висела маленькая медная табличка. Мегги знала наизусть то, что было на ней написано. По этим старинным заострённым буквам она училась читать, когда ей было пять лет:

Некоторыми книгами надо наслаждаться, другие — проглатывать; и лишь немногие нужно жевать, а затем хорошо переваривать.

В пять лет ей приходилось забираться на ящик, чтобы разобрать эти буквы. Слово «жевать» она тогда понимала буквально и с отвращением спрашивала отца, зачем он повесил на дверь высказывание какого-то осквернителя книг.

Затем она узнала, что всё это значило, но сейчас её совершенно не интересовали слова на табличке. Она хотела понять другие слова — тихие, почти неразборчивые, которыми обменивались двое за этой дверью.

— Ты не должен его недооценивать! — услышала она голос незнакомца.

Его голос был так не похож на голос Мо. Да и ни один другой голос не был на него похож. Мо словно рисовал своим голосом картины в воздухе.

— Он всё сделает, чтобы заполучить это! — снова услышала она голос Сажерука. — Не сомневайся, он из-под земли тебя достанет!

— Я никогда ему этого не отдам. — Это был уже Мо.

— Но так или иначе он её получит! Говорю же тебе: они взяли твой след.

— И уже не в первый раз! До сих пор мне всегда удавалось от них уйти.

— Да? И как долго это ещё будет, по-твоему, продолжаться? А как же твоя дочь?

Только не говори, что ей очень нравится постоянно переезжать с места на место. Поверь, я знаю, о чём говорю: они скоро будут здесь.

За дверью стало тихо. Мегги задержала дыхание, боясь, что её услышат.

Затем снова заговорил отец — нерешительно, как будто слова давались ему с трудом.

— И что... и что я, по-твоему, должен делать?

— Пойдём со мной. Я отведу тебя к ним!

Кто-то из собеседников постучал ложкой по чашке. Обычные звуки казались в тишине очень громкими.

— Ты ведь знаешь, Каприкорн высокого мнения о твоих талантах, и он, несомненно, обрадуется, если ты сам принесёшь ему это. Тот новенький, которого он взял на смену тебе, совсем ничего не умеет.

Каприкорн... Ещё одно странное имя. Гость с трудом его выговорил, как будто это слово могло прокусить ему язык. Мегги пошевелила окоченевшими пальцами. Холод пронизывал её до костей, и она не понимала, о чём говорят двое мужчин, но старалась запомнить каждое слово.

В мастерской снова стало тихо.

— Не знаю... — сказал наконец Мо. Голос его был таким усталым, что у Мегги сжалось сердце. — Я должен подумать. Как ты считаешь, когда его люди будут здесь?

— Скоро! — Слово упало в тишине как камень.

— Скоро... — как эхо, повторил Мо.— Хорошо. Тогда я решу до завтра. У тебя есть где переночевать?

— Найдётся. С этим у меня никогда не было проблем.— Сажерук засмеялся, но смех этот был совсем не весёлым.— Но я бы хотел знать, что ты решишь. Ты не против, если я зайду завтра? Днём.

— Конечно. В полвторого я забираю Мегги из школы, а потом приходи.

Мегги услышала, как отодвинулся стул, и быстро побежала обратно в комнату. Едва она успела притворить за собой дверь, как открылась дверь в мастерскую. Натянув одеяло до подбородка, Мегги лежала и слушала, как отец прощался с гостем.

— Спасибо за предупреждение,— донёсся до неё голос Мо.

Послышались шаги — тихие, нерешительные, словно гость медлил, потому что сказал ещё не всё.

Наконец он ушёл, а дождь продолжал барабанить по окну мокрыми пальцами.

Когда Мо вошёл в её комнату, Мегги быстро зажмурила глаза и постаралась дышать ровно, как будто она крепко спала.

Но Мо был не глуп. Иногда он был даже чертовски умён.

— Мегги, вытащи ногу из-под одеяла,— сказал он.

Девочка неохотно выставила наружу всё ещё холодную ступню и положила её в тёплую руку отца.

— Так я и знал: ты шпионила. Хоть раз ты можешь меня послушаться?

Отец со вздохом накрыл её ногу тёплым одеялом. Он сел на кровать, потёр руками уставшее лицо и посмотрел в окно. У него были чёрные, как шерсть крота, волосы. А белокурые волосы Мегги достались ей от мамы, которую она знала только по выцветшим фотографиям. «Радуйся, что ты больше похожа на неё, чем на меня,— говорил Мо.— Моя голова плохо бы смотрелась на твоих плечах». Но Мегги очень хотела быть похожей на него, ведь на свете не было другого лица, которое бы она так любила.

— Я всё равно ничего не поняла из того, что вы говорили,— пробормотала она.

— Хорошо.

Мо смотрел в окно, словно Сажерук всё ещё стоял во дворе. Затем он встал и направился к двери.

— Попытайся немного поспать,— сказал он. Но Мегги совсем не хотела спать.

— Сажерук. Что это за имя? И почему он называет тебя Волшебным Языком? — спросила она, но Мо не ответил.— А тот, что ищет тебя... я слышала. Каприкорн. Кто это?

— Уж его-то тебе совсем не нужно знать,— ответил отец, не оборачиваясь.— Я думал, ты ничего не поймёшь. До завтра, Мегги.

На этот раз он оставил дверь открытой. Свет из коридора падал на её кровать. Он смешивался с ночной темнотой, проникавшей сквозь окно. Мегги лежала и ждала, пока темнота не исчезнет совсем и не заберёт с собой тревожное предчувствие в её душе.

Лишь много позже она поняла, что все беды начались не этой ночью.

Тайны

— Ну а что делать этим детям, если у них нет книжек со всякими историями? — спросил Нафтали.

На что Реб Цебулун ответил:

— Им нужно примириться с этим. Книжки с историями — это ведь не хлеб. Можно и без них прожить.

— Лично я прожить без них не смогу,— возразил Нафтали.

И. Б. Зингер. Нафтали-сказочник и его конь Сус

Мегги проснулась ещё до рассвета. Полог ночи над полями стал заметно светлее, как будто полинял под дождём. На часах было почти пять, и Мегги хотела уже повернуться на другой бок, чтобы поспать ещё, как вдруг почувствовала, что в комнате кто-то есть. Испугавшись, она вскочила и увидела Мо — он стоял возле её шкафа.

— Доброе утро,— сказал он, складывая в чемодан её любимый свитер.— Прости, я знаю, ещё очень рано, но нам придётся уехать. Хочешь, я сварю на завтрак какао?

Мегги сонно кивнула. В саду пели птицы, как будто они проснулись уже несколько часов назад.

Мо положил в чемодан ещё какие-то вещи, закрыл его и понёс к двери.

— Надень что-нибудь тёплое,— сказал он,— на улице холодно.

— Куда мы? — спросила Мегги, но отец уже вышел из комнаты.

Она растерянно посмотрела в окно, словно ожидая снова увидеть там незнакомца, но во дворе лишь прыгал дрозд по мокрым камням. Мегги надела брюки и поплелась на кухню. В коридоре стояли два чемодана, сумка и ящик с инструментами Мо.

Отец сидел за столом и делал бутерброды в дорогу. Он попытался улыбнуться, но Мегги заметила, что отец чем-то встревожен.

— Мо, мы не можем уехать,— сказала она.— Каникулы начнутся только через неделю.

— Ну и что? Разве тебе впервой приходится бросать учёбу, когда я получаю заказ?

Он был прав. Это происходило довольно часто: если какому-нибудь букинисту, коллекционеру или библиотеке нужен был переплётчик, Мо приглашали очистить несколько старых книг от пыли и плесени или заново их переплести. Мегги считала, что слово «переплётчик» не совсем подходило к профессии отца, поэтому пару лет назад она смастерила на его дверь табличку с надписью: «Мортимер Фолхарт, книжный врач». И этот врач никогда не выезжал к своим пациентам без дочери. Так было и будет всегда, что бы там ни говорили учителя в школе.

— Как насчёт ветрянки? Или я уже говорил об этом учителям?

— В прошлый раз. Когда мы ездили к этому типу с библиями.— Мегги пристально посмотрела на отца.— Мо, нам надо ехать из-за... вчерашней ночи?

На секунду ей показалось, что Мо сейчас всё расскажет. Но он лишь покачал головой.

— Нет, конечно,— ответил он и положил бутерброды в пластиковую коробочку.— У твоей мамы была тётя. Тётя Элино́р. Однажды мы ездили к ней, но ты тогда была совсем маленькой. Она уже давно просит, чтобы я привёл в порядок её книги. Она живёт у озера на севере Италии — постоянно забываю его название, но там очень красиво. Это примерно в шести-семи часах езды отсюда.

Пока отец говорил это, он не поднимал глаз на Мегги.

«Но почему именно сейчас?» — хотела спросить она, но промолчала. Она не спросила и о том, помнит ли он о сегодняшней встрече. Она очень боялась ответов на эти вопросы и того, что Мо ещё раз её обманет.

— Она такая же смешная, как и другие? — поинтересовалась девочка.

Они с Мо уже ездили к некоторым родственникам. И по отцовской, и по материнской линии их было очень много, и Мегги казалось, что жили они по всей Европе.

— Пожалуй, она немного смешная,— улыбнулся Мо,— но ты с ней подружишься. У Элино́р чудесные книги.

— И долго мы у неё пробудем?

— Возможно, дольше, чем обычно.

Мегги отпила какао. Оно было таким горячим, что обожгло ей губы, поэтому она быстро прижала к ним холодный нож.

Мо отодвинул стул.

— Мне надо собрать кое-что в мастерской,— сказал он.— Я быстро. Ты, наверное, не выпалась, зато потом сможешь вздремнуть в автобусе.

Мегги кивнула и посмотрела в окно. Утро было серым. Над полями висел туман, и Мегги почудилось, что ночные тени притаились за деревьями.

— Упакуй еду и возьми с собой книги,— крикнул Мо из коридора.

Будто Мегги и сама бы не догадалась. Когда-то отец сколотил хорошенький сундучок для книг, которые она непременно брала во все поездки, долгие и не очень. «Приятно иметь в чужом месте свои книги»,— говорил Мо. Сам он всегда возил с собой по крайней мере дюжину книг.

Мо покрыл сундук красным лаком, как любимый цветок девочки — мак. Маковые коробочки можно было засушить между книжными страницами, а пестик оставлял след в форме звёздочки, если его прижать к коже. На крышке Мо написал красивой вязью: «Сундук для драгоценностей Мегги», а внутри обил его блестящей чёрной тафтой. Правда, материал был не очень-то виден из-за большого количества книжек. С каждой новой поездкой книг в сундучке прибавлялось.

«Если ты берёшь с собой книгу,— сказал Мо, когда положил в её сундук первую книжку,— происходит странная вещь: книга начинает собирать твои воспоминания. Стоит лишь открыть её потом, и ты сразу переносишься туда, где читал эти страницы. Пробежал глазами первые слова — и перед тобой оживают знакомые картины, ты чувствуешь запахи, вкус мороженого, которое ел во время чтения... Поверь, книги волшебные, ведь ничто так хорошо не удерживает воспоминания, как их страницы».

Возможно, Мо был прав. Только Мегги брала с собой книги отнюдь не из-за того, о чём говорил отец. Они были для неё домом в чужом месте, внутренним голосом, друзьями, с которыми не поссоришься, умными, сильными, смелыми, прошедшими огонь, воду и медные трубы. Книги веселили, когда ей было грустно, прогоняли скуку, а Мо тем временем кроил материалы, заново сшивал страницы, которые изрядно потрепали годы и множество пальцев.

Некоторые книги она всегда возила с собой, другие оставались дома, потому что не подходили для этой поездки или же были предназначены для чего-то другого, пока ещё неизвестного.

Мегги провела рукой по округлым корешкам книг. Что же выбрать на этот раз? Какие книги помогут побороть страх, что пробрался в их дом прошлой ночью? Может, истории про ложь? Мо обманул её. Обманул, хотя знал, что Мегги всегда замечала ложь. «Пиноккио»,— подумала Мегги. Нет. Слишком жутко и грустно. Нужно что-нибудь весёлое, чтобы отогнать от себя даже самые плохие мысли. Может, про ведьм? Точно, про лысых ведьм, которые превращают детей в мышек, и про Одиссея с его циклопом и волшебницей, обратившей воинов в свиней. Вряд ли её поездка будет опаснее путешествия Одиссея. Или всё-таки опаснее?

Слева лежали две книжки с картинками. По ним Мегги училась читать, тогда ей было пять лет. На страницах до сих пор были видны следы от её маленького указательного пальчика, которым она водила по строкам. На самом дне сундука хранились книги, сделанные самой Мегги. Она целыми днями вырезала и клеила, и рисовала картинки, а Мо должен был ставить под ними подписи, например: «Ангел со счастливым лицом. От Меги для Мо». Своё имя она писала сама. Она всегда писала его с одним «г», когда была маленькой. Мегги посмотрела на корявые буквы и положила книги обратно в сундук. Переплести их, конечно же, помогал Мо. Переплёты Мо сделал из разноцветной бумаги и подарил Мегги специальную печатку с её именем и изображением единорога, которую она ставила на первых страницах, иногда чёрным цветом, иногда красным — как ей нравилось. Но Мо никогда не читал ей книги вслух. Ни разу.

Он подбрасывал её высоко в воздух, носил на плечах или учил, как из перьев дрозда сделать закладку. Но он никогда не читал ей. Ни разу, ни слова, сколько бы она ни клала ему на колени книгу. Поэтому Мегги пришлось самой учиться разбирать эти чёрные значки, открывать для себя этот волшебный мир...

Мегги выпрямилась.

В сундуке ещё оставалось немного места. А вдруг у Мо есть какая-нибудь толстая, особенно интересная книга, которую она могла бы взять с собой?..

Дверь в мастерскую оказалась закрыта.

— Мо!

Мегги нажала на ручку. Длинный рабочий стол был абсолютно чистым: ни печаток, ни ножей. Мо уже всё упаковал. Выходит, он ей не врал?

Мегги вошла в комнату и огляделась. Дверь в «золотую каморку» была приоткрыта. Вообще-то, это была обычная кладовка, но Мегги окрестила её так из-за тех ценных вещей, которые хранил там отец: тончайшая кожа, мраморная бумага, печатки, при помощи которых можно было оставлять золотое тиснение на мягкой коже... Мегги просунула голову в кладовку и увидела Мо — он заворачивал в бумагу какую-то книгу. Книга была не очень большой и толстой. Потрёпанный матово-зелёный корешок. Больше ей ничего разглядеть не удалось, потому что Мо поспешно спрятал книгу за спину.

— Что ты здесь делаешь? — возмутился он.

— Я... — Несколько секунд Мегги не могла вымолвить ни слова — таким мрачным было лицо отца. — Я просто хотела узнать, нет ли у тебя ещё какой-нибудь книги для меня... Те, что в моей комнате, я уже все прочитала... и...

Мо провёл рукой по лицу.

— Ну конечно! Что-нибудь обязательно найду,— сказал он, но в глазах его было написано: «Иди, Мегги, уходи отсюда». А за спиной шуршала обёрточная бумага.— Я зайду к тебе, а пока мне нужно ещё кое-что упаковать.

Скоро он и правда принёс ей три книги, но той, которую он прятал, среди них не было.

Спустя час они вынесли свои вещи во двор. На улице Мегги поёжилась. Утро было холодное, такое же холодное, как дождь прошлой ночью, а бледное солнце висело в пасмурном небе, словно забытая кем-то шапка.

Они жили здесь уже ровно год. Мегги нравился вид, открывавшийся на холмы, ласточкины гнёзда под крышей, пересохший колодец, в котором было так темно, что казалось, он вёл к самому центру земли. Дом со всеми его пустыми комнатами, где обитали огромные пауки, представлялся ей чересчур большим, но плата за него их устраивала, к тому же здесь было достаточно места для книг и мастерской. Рядом с домом был хлев и сарай, в котором можно было держать несколько коров или лошадь, но сейчас там стоял их старенький автобус.

— Их нужно доить,— сказал Мо, когда Мегги предложила завести коров.— Рано-рано утром. Да ещё и каждый день.

— Тогда, может, лошадь? — спрашивала она.— Даже у Пеппи Длинный чулок была лошадь. И без всякого сарая.

Мегги хватило бы и нескольких кур или козы, но ведь их тоже надо кормить каждый день, а они с отцом часто куда-нибудь уезжали. Поэтому у Мегги осталась только рыжая кошка, которая навещала их, когда ей надоедало бегать от соседских собак. Сосед у них был всего один — ворчливый старый крестьянин. Иногда его собаки так отвратительно выли, что Мегги приходилось затыкать уши. До ближайшей деревни, где находилась школа и жили две подружки Мегги, можно было за двадцать минут доехать на велосипеде, но отец обычно отвозил её туда на машине, потому что просёлочная дорога пролежала среди полей да тёмных лесов.

— Солнце моё, ты туда кирпичей, что ли, наложила? — спросил Мо, когда выносил во двор её сундучок с книгами.

— Но ты же сам говоришь, что книги должны быть тяжёлыми, ведь в них заключён целый мир,— ответила она, отчего отец улыбнулся — в первый раз за всё утро.

Автобус, напоминавший в этом заброшенном сарае какого-то полосатого зверя, был для Мегги дорожке всех домов, где им с отцом доводилось жить. Нигде ей не спалось так сладко, как в кровати, которую отец соорудил для неё в автобусе. Ещё в нём был стол, крохотная кухня и скамейка с откидной крышкой, где во множестве хранились разные путеводители, карты и потрёпанные блокноты.

Мегги любила этот автобус, но сегодня ей совсем не хотелось в него забираться. Когда Мо вернулся к дому, чтобы запереть дверь, Мегги вдруг показалось, что она сюда больше никогда не вернётся, что это путешествие будет не похожим на все остальные, что они будут ехать всё дальше и дальше, словно убегая от чего-то неизвестного. Или от того, о чём ей не хотел говорить отец.

— На юг! — скомандовал Мо, когда сел за руль.

И они тронулись, ни с кем не попрощавшись, ранним утром, которое всё ещё пахло дождём.

Но у ворот их уже поджидал ночной гость.

На юг

— За Дремучим Лесом — Белый Свет, а это уже ни тебя, ни меня не касается. Я там никогда не был и никогда не буду, и ты там никогда не будешь, если в тебе есть хоть капелька здравого смысла.

К. Грэм. Ветер в ивах
(перевод И. Токмаковой)

Должно быть, он давно уже стоял возле каменной ограды. Сто и даже больше раз Мегги ходила по этой стене с закрытыми глазами, чтобы отчётливее представить себе тигра, который метался у подножия, наблюдая за ней своими жёлтыми, как янтарь, глазами.

Теперь там притаился Сажерук. Одного взгляда на него девочке хватило, чтобы сердце бешено заколотилось. Он вышел из тени так внезапно, что Мо чуть было его не задавил. На нём был только свитер, поэтому он обхватил себя руками, чтобы согреться. Его пальто, вероятно, было всё ещё мокрым, а волосы уже высохли, и теперь рыжие пряди падали на исполосованное шрамами лицо.

Мо еле слышно выругался, заглушил двигатель и вылез из автобуса. Сажерук растянул губы в странной улыбке и прислонился к стене.

— Куда же ты собрался, Волшебный Язык? — спросил он. — Мы разве не договаривались? Однажды ты меня уже обманул, помнишь?

— Ты знаешь, почему я тороплюсь, — ответил Мо. — То же самое было и в прошлый раз.

Он стоял возле двери автобуса и был очень напряжён, как будто ждал, когда Сажерук уйдёт с дороги.

Но гость вёл себя так, словно ничего не замечал.

— Могу я спросить, куда ты направляешься? В последний раз мне пришлось разыскивать тебя четыре года. Люди Каприкорна чуть было не нашли тебя раньше.

Когда он поднял глаза на Мегги, она враждебно на него посмотрела.

— Каприкорн на севере,— сказал Мо после недолгой паузы.— Значит, мы поедем на юг. Если он не разбил свой лагерь где-нибудь ещё.

Сажерук посмотрел на дорогу. В выбоинах поблёскивала дождевая вода.

— Нет! Он всё ещё на севере. По крайней мере, так говорят, а если ты всё-таки решил отправиться на юг и не отдавать ему то, что он ищет, тогда и я туда поеду. Видит Бог, не хочу быть тем, от кого люди Каприкорна узнают плохие новости. Если бы вы меня подбросили... Я уже готов ехать!

Две сумки, которые он извлёк из-за стены, выглядели так, словно уже дюжину раз объехали с ним вокруг света. Кроме них, у него оказался ещё рюкзак.

Мегги плотно сжала губы.

«Нет, Мо,— подумала она,— мы не возьмём его с собой!» Но достаточно было лишь взглянуть на отца, чтобы стало ясно: его ответ будет другим.

— Поехали! — сказал Сажерук.— А то, что я скажу людям Каприкорна, когда они меня схватят?

Он был похож на собаку, которую выгнали на улицу, и хотя Мегги пыталась разглядеть в нём что-нибудь отталкивающее, ей это не удавалось. Но всё равно она не хотела брать его с собой. Выражение её лица было тому доказательством, но ни один из мужчин не обратил на неё внимания.

— Пойми, я не смогу долго скрывать от них, что видел тебя,— продолжал Сажерук.— И кроме того... — он запнулся,— кроме того, ты виноват передо мной, не забыл?

Мо кивнул. Мегги видела, как его рука ещё крепче ухватила за дверь автобуса.

— Согласен, я виноват,— сказал отец.

На лице ночного гостя отразилось облегчение. Он быстро вскинул рюкзак на плечо, подхватил сумки и направился к автобусу.

— Пойдите! — крикнула вдруг Мегги, когда Мо пошёл ему навстречу, чтобы помочь донести сумки.— Если он едет с нами, тогда я хочу знать, от кого мы бежим. Кто такой этот Каприкорн?

Мо обернулся.

— Мегги,— начал он хорошо знакомым ей тоном,— не будь такой глупенькой. Ну, перестань.

Девочка открыла дверь и выпрыгнула из автобуса.

— Мегги, чёрт возьми! Залезай обратно. Нам пора ехать!

— Залезу, если ты мне расскажешь.

Мо подошёл к ней, но Мегги вывернулась у него из рук и побежала через ворота на улицу.

— Почему ты мне не отвечаешь? — кричала она.

Улица была такой пустынной, словно они остались одни на всём свете. Лёгкий ветерок коснулся её лица и зашелестел в листьях липы. Затянутое тучами небо, похоже, и не собиралось светлеть.

— Я хочу знать, что происходит! — продолжала кричать Мегги. — Хочу знать, почему мы встали в пять утра, почему мне не надо идти в школу. Хочу знать, вернёмся ли мы сюда и кто такой Каприкорн.

Когда она произнесла это имя, Мо быстро огляделся, как будто тот, кого, по-видимому, так боялись оба мужчины, мог внезапно появиться из-за сарая, как совсем недавно появился Сажерук. Но двор был пуст, а Мегги слишком разозлилась, чтобы бояться того, о ком ничего не знала, кроме имени.

— Ты ведь всегда мне всё рассказывал! Всегда! Но Мо молчал.

— У каждого есть свои тайны, — сказал он наконец. — А теперь садись в автобус. Нам пора.

Сажерук с сомнением посмотрел сначала на Мо, потом перевёл взгляд на Мегги.

— Разве ты ей ничего не рассказал? — спросил он тихо.

Мо покачал головой.

— Но ведь что-нибудь ты должен ей сказать. Опасно, если она не будет ничего знать. В конце концов, она уже не маленькая.

— Но ведь, если она узнает, это тоже опасно. Тем более что это ничего не меняет.

Мегги всё ещё стояла на улице.

— Я слышу, о чём вы там говорите! — крикнула она. — Что опасно? Я не войду в автобус, пока не узнаю!

Но отец молчал. Сажерук, немного поколебавшись, поставил сумки на землю.

— Ладно, — сказал он. — Тогда я расскажу ей о Каприкорне.

Он медленно подошёл к Мегги. Девочка невольно попятилась.

— Ты с ним уже встречалась, — сказал он. — Давно, ты была тогда совсем крохой. — Он показал рукой на уровне своих колен. — Как же объяснить тебе, кто он такой? Если ты увидишь, как кошка терзает птенца, ты наверняка заплачешь, правда? Или попытаешься спасти его. А Каприкорн может специально скормить птичку кошке, только чтобы посмотреть, как она рвёт жертву когтями, а вопли и трепыхание малютки для него сладки, как мёд.

Мегги снова отступила на шаг, но Сажерук подошёл ещё ближе.

— Не думаю, что тебе доставляет радость пугать людей до дрожи в коленях,— продолжал он.— А ему это нравится. Вероятно, ты не стала бы любыми средствами добиваться того, что захочешь. А Каприкорн именно так и поступает. И, к сожалению, у твоего отца есть то, что ему нужно.

Мегги глянула на отца, но он по-прежнему молчал.

— Каприкорн не реставрирует книги, как твой отец. Но одно ему удаётся превосходно — внушать страх. В этом ему нет равных. Это его ремесло. Хотя, думаю, сам он не ведает, каково это, когда страх сковывает тебя по рукам и ногам. Зато он прекрасно знает, как вызвать этот страх, как заставить его проникнуть в дома, в кровати, сердца и головы. Его люди разносят страх, словно чёрные вести, засовывают его под двери и в почтовые ящики, развешивают на воротах и стенах, пока страх не начинает распространяться сам, тихо и быстро, как чума.— Сажерук стоял теперь совсем рядом с Мегги.— У Каприкорна много людей,— продолжал он.— Некоторые поступили к нему на службу ещё детьми, так что, если он прикажет отрезать тебе ухо или нос, они, не раздумывая, сделают это. Люди Каприкорна одеваются во всё чёрное, словно грачи, только их хозяин носит белоснежную рубашку под чёрной курткой. И если ты когда-нибудь встретишь одного из этих молодцов, постарайся стать очень маленькой и незаметной. Понимаешь?

Мегги кивнула. У неё перехватило дыхание, а сердце бешено колотилось.

— Понятно, почему твой отец не рассказывал тебе о Каприкорне. Я бы тоже предпочёл рассказывать своим детям о более милых людях.

— Но ведь я знаю, что на свете живут не только милые люди!

Голос девочки дрожал от злости. А может быть, и от страха тоже.

— Да? И откуда же? — На его лице вновь появилась эта загадочная улыбка, грустная и одновременно надменная.— Тебе уже приходилось иметь дело с настоящим злодеем?

— Я читала про них.

— Ну конечно. Ведь это одно и то же,— засмеялся Сажерук.

Его усмешка обжигала, как крапива. Он наклонился к Мегги и посмотрел ей в глаза.

— Хорошо бы они остались для тебя только в книгах,— произнёс он тихо.

Мо поставил сумки Сажерука в конце автобуса.

— Надеюсь, у тебя там нет ничего, что будет летать у нас над головой,— сказал Мо, пока тот устраивался за сиденьем Мегги.— При твоём ремесле это было бы не удивительно.

Но не успела Мегги поинтересоваться, что же это за ремесло, как Сажерук открыл рюкзак и осторожно достал оттуда заспанного зверька.

— Раз уж наше совместное путешествие обещает быть долгим, я бы хотел познакомить твою дочь кое с кем,— сказал он Мо.

Зверёк был чуть меньше кролика, с пушистым хвостом, который прижимался к груди Сажерука, как меховой воротник. Он вцепился когтями в рукав хозяина и рассматривал Мегги блестящими, словно пуговицы, глазами, а когда он зевнул, обнажился ряд очень острых зубов.

— Это Гвин,— сказал Сажерук.— Если хочешь, можешь почесать ему за ушами. Он сейчас очень сонный, поэтому не укусит.

— А вообще он кусается? — спросила она.

— Во всяком случае,— сказал Мо, садясь за руль,— я бы на твоём месте держал от него руки подальше.

Но Мегги при виде любого животного тут же хотелось погладить его, даже если у него были острые зубы.

— Это куница или что-то вроде того, да? — спросила она, осторожно проводя кончиками пальцев по шёрстке зверька.

— Да, из этого рода.

Сажерук достал из кармана штанов сухарик и сунул его зверьку в рот. Мегги гладила его по голове, пока он жевал, как вдруг почувствовала под шерстью что-то твёрдое — маленькие рожки, прямо за ушами.

— У куниц есть рога? — спросила она удивлённо, отдернув руку.

Сажерук подмигнул ей и запустил зверька обратно в рюкзак.

— У этого есть,— сказал он.

Мегги смущённо наблюдала, как он застёгивает рюкзак. Казалось, она всё ещё чувствовала пальцами маленькие рожки Гвина.

— Мо, ты знал, что у куниц есть рога? — спросила она.

— Да он приклеил их этому маленькому кусачему чертёнку. Для своих представлений.

— Что ещё за представления?

Мегги вопросительно посмотрела сначала на отца, потом на Сажерука, но Мо лишь завёл мотор, а Сажерук стянул свои сапоги, которые, похоже, повидали не меньше его сумок, а затем с глубоким вздохом растянулся на кровати Мо.

— Ни слова больше, Волшебный Язык,— сказал он, прежде чем закрыть глаза.— Я ведь не рассказываю о твоих секретах, а ты вот болтаешь о моих. Тем более для этого сначала должно стемнеть.

Мегги ещё целый час ломала голову над тем, что бы это могло означать. Но ещё больше её занимал другой вопрос.

— Мо,— спросила она, когда Сажерук захрапел,— чего хочет от тебя этот... Каприкорн? — Она понизила голос, произнеся это имя, словно так оно звучало менее зловеще.

— Книгу,— ответил Мо, не отрывая взгляда от дороги.

— Книгу? Ну почему ты не отдашь её?

— Так не пойдёт. Скоро я всё тебе объясню, но только не сейчас. Ладно?

Девочка уставилась в окно. Всё вокруг было чужим: дома, улицы, поля. Даже деревья и небо выглядели чужими, но Мегги к этому привыкла. Ещё никогда и нигде она не чувствовала себя по-настоящему дома. Её домом был Мо, его книги и этот автобус, который перевозил их с одного чужого места на другое.

— А у этой тёти, к которой мы едем, есть дети? — спросила Мегги, когда они ехали по длинному, бесконечному туннелю.

— Нет,— ответил Мо,— и, боюсь, она их вообще не очень любит. Но уверен, ты с ней подружишься.

Мегги вздохнула. Она помнила некоторых своих тетъ, ни с одной из которых так и не подружилась.

Холмы превратились в горы, склоны по обеим сторонам дороги становились всё круче, а некоторые дома казались теперь не просто чужими, но и какими-то странными. Мегги попыталась убить время, считая туннели, но, когда темнота девятого из них поглотила автобус, она заснула. Ей снились куницы в чёрных куртках и книга, завёрнутая в коричневую бумагу.

Дом, полный книг

— *Мой сад — это мой сад,— сказал
Великан,— и каждому должно быть ясно,
и уж, конечно, никому, кроме самого себя,
я не позволю здесь играть.*

О. Уайльд. Великан-эгоист
(перевод Т. Озёрской)

Мегги проснулась оттого, что стало очень тихо. Мотор, под монотонный шум которого она заснула, теперь молчал, а водительское кресло было пусто. Она не сразу вспомнила, почему спит не в своей кровати. Лобовое стекло было усеяно пятнами разбившихся о него бабочек. Автобус стоял возле железных ворот, зловеще поблёскивавших своими острыми пиками. Ворота целиком состояли из таких пик, которые словно ждали, чтобы кто-нибудь

попытался перебраться через них, зацепился и долго беспомощно барахтался в воздухе. Девочка вспомнила одну из своих любимых книг о Великане-эгоисте, который не пускал в свой сад детей. Именно такими она и представляла себе ворота в его сад.

Мо и Сажерук стояли на улице. Мегги вышла из автобуса и побежала к ним. Справа от дороги поросший деревьями склон круто спускался к берегу большого озера. Холмы на другой его стороне возвышались как будто из воды. Вода в озере была почти чёрной, потому что по небу уже разливался вечер, отражаясь в волнах. В домиках на берегу зажигались первые огоньки, похожие на светлячков или упавшие звёзды.

— Красиво, правда? — Мо положил руку на плечо Мегги. — Ты ведь любишь истории про разбойников? Видишь вон там развалины замка? Когда-то в замке обитала банда разбойников. Надо спросить об этом Элино́р. Она всё знает об озере.

Мегги лишь кивнула. От усталости голова кружилась, но на лице Мо впервые за всю поездку не было видно и тени волнения.

— А где она живёт? — спросила Мегги, зевая. — Надеюсь, не за этими воротами.

— Именно за ними. Выглядит не очень гостеприимно, правда? — Мо засмеялся. — Элино́р гордится своими воротами. Она захотела иметь такие, когда увидела их в одной книге.

— Про сад Великана-эгоиста? — пробормотала Мегги, всматриваясь сквозь решётку.

— Нет, думаю, это из другой книги, хотя Элино́р могла бы подойти и эта история.

По обеим сторонам от ворот тянулась высокая живая изгородь, густые заросли которой не позволяли разглядеть, что за ними происходит. Да и сквозь прутья решётки ничего не было видно, кроме развесистых кустов рододендрона и исчезавшей в них дорожки, усыпанной гравием.

— Похоже, у тебя богатые родственники, — шепнул Мегги на ухо Сажерук.

— Да уж, Элино́р богата, — согласился Мо и оттащил Мегги от ворот. — Но она может плохо кончить, потому что все свои деньги тратит на книги. Думаю, она бы отдала душу дьяволу за какую-нибудь стоящую книгу, — сказал отец и толкнул тяжёлые ворота.

— Что ты делаешь? — воскликнула Мегги. — Мы ведь не можем просто так войти.

Рядом с воротами висела табличка, и, хотя ветки заслоняли некоторые буквы, можно было прочитать:

«ЧАСТНЫЕ ВЛАДЕНИЯ. ПОСТОРОННИМ ВХОД ВОСПРЕЩЁН».

Звучало и правда не очень дружелюбно.

— Не волнуйся, — рассмеялся Мо и толкнул ворота ещё раз. — Единственное место, которое здесь под сигнализацией, — это библиотека. Элино́р всё равно, кто входит в ворота. Боязливой её не назовёшь, да и заходят к ней не слишком часто.

— А собаки? — Сажерук озабоченно вглядывався в глибь сада.— Такие ворота обычно охраняют как минимум три здоровых, злых пса.

Но Мо лишь покачал головой.

— Элинор ненавидит собак,— сказал он, возвращаясь к автобусу.— Садитесь.

Мегги владения тётушки напоминали скорее лес, чем сад. Сразу за воротами дорога свернула в сторону, затем начала подниматься вверх, а вскоре и вовсе затерялась среди елей и каштанов. Их ветви так густо переплелись, что образовали своеобразный туннель. Мегги уже стало казаться, что он никогда не кончится, как вдруг заросли расступились и автобус выехал на площадку, усыпанную гравием и окружённую аккуратными клумбами с розами.

Перед домом, который был больше, чем школа, где в последний год училась Мегги, стоял серый «Комби». Девочка попыталась сосчитать окна, но скоро отказалась от этой затеи. Дом был великолепен, хоть выглядел почти столь же недружелюбно, как и железные ворота. Может, это просто жёлтый цвет казался таким грязным в вечернем свете. А зелёные ставни были закрыты лишь потому, что ночь притаилась за ближайшими холмами. Возможно. Но Мегги готова была поспорить, что и днём эти ставни редко открывались. Тёмная деревянная дверь походила на искривлённый рот, и Мегги непроизвольно взяла Мо за руку, когда они подошли ближе.

Сажерук робко шёл следом, перекинув через плечо потёртый рюкзак, в котором всё ещё спал Гвин. Когда Мо с Мегги поднялись на крыльцо, он остановился в нескольких шагах позади них и с ужасом переводил взгляд с одних закрытых ставень на другие, очевидно опасаясь, что хозяйка подглядывала за ними из какого-нибудь окна.

Возле входной двери было зарешечённое окно, единственное не закрытое ставнями. А под ним висела ещё одна табличка:

«ЕСЛИ ВЫ СОБИРАЕТЕСЬ ОТНИМАТЬ У МЕНЯ ВРЕМЯ РАЗНЫМИ
ГЛУПОСТЯМИ, ЛУЧШЕ СРАЗУ УХОДИТЕ».

Мегги озадаченно посмотрела на отца, но он лишь ободряюще кивнул ей и позвонил.

Звук разнёсся по всему дому, а потом какое-то время ничего не происходило. Лишь сорока вспорхнула с кустов рододендрона, росших вокруг дома, и несколько толстых воробьёв продолжали клевать гравий в поисках насекомых. Мегги бросила им крошки, завалявшиеся у неё в кармане после какого-то пикника, и тут дверь внезапно распахнулась.

Женщина, появившаяся на пороге, была значительно старше Мо, хотя Мегги не очень хорошо определяла возраст взрослых. Лицо её напоминало морду бульдога, но, может быть, она была просто чем-то недовольна. На ней был серый свитер, чёрная юбка, нитка

жемчуга на короткой шее и войлочные туфли на ногах — Мегги и Мо надевали похожие, когда были на экскурсии в старинном замке. Седые волосы Элино́р зачесала наверх, хотя несколько прядей выбились из пучка, как будто причёска делалась в спешке. В общем, выглядела она так, словно не слишком много внимания уделяла своему внешнему виду.

— Боже мой, Мортимер! Вот это сюрприз! — воскликнула она, не тратя время на приветствия. — Как тебя сюда занесло? — Голос у неё оказался грубым, хотя по лицу было видно, что она рада встрече.

— Привет, Элино́р, — сказал Мо и положил руку на плечо дочери. — Ты помнишь Мегги? Как видишь, она уже выросла.

Элино́р раздражённо посмотрела на девочку.

— Вижу, — сказала она. — Но ведь это естественно, что она выросла. А насколько мне помнится, в последние несколько лет я не видела ни тебя, ни твою дочь. Чем же обязана твоему приезду? Неужели ты наконец займёшься моими бедными книгами?

— Да, — кивнул Мо. — Библиотека отменила один из заказов. Ты же знаешь, у библиотек всегда нет денег.

Мегги с беспокойством смотрела на отца. Она не знала, что он умел так невозмутимо лгать.

— И в спешке, — продолжал Мо, — мне ничего не оставалось, как взять Мегги с собой. Я знаю, ты не любишь детей, но Мегги не запихивает в книги мармелад и не вырывает страницы, чтобы заворачивать в них дохлых лягушек.

Элино́р что-то проворчала и принялась рассматривать Мегги, будто проверяя, действительно ли она соответствует тому, что сказал Мо.

— Когда ты привозил её в прошлый раз, мне очень хотелось запереть её в хлеву: девочка была невыносима, — холодно заметила Элино́р. Потом она ещё раз оглядела Мегги с головы до ног, как опасного зверя, которого нужно было впустить в дом.

Мегги почувствовала, что сейчас закипит от злости. Она хотела домой или в автобус — всё равно куда, лишь бы не оставаться в доме этой омерзительной тётки, которая продолжала пялиться на неё своими круглыми глазами.

Затем взгляд Элино́р переместился на Сажерука, всё ещё одиноко стоявшего на дорожке.

— А этот? — спросила она Мо. — Я его знаю?

— Это Сажерук, мой... друг.

Одна лишь Мегги заметила волнение отца.

— Ему нужно на юг, но, может быть, ты позволишь переночевать ему в одной из твоих бесчисленных комнат?

— Только если его имя не говорит о том, как он обращается с книгами,— сказала Элино́р, скрестив руки на груди.— Иначе ему придётся довольствоваться чуланом, потому что книг стало так много, что ими заполнены почти все комнаты для гостей.

— И сколько же у вас книг? — спросила Мегги. Она сама выросла среди книжных стопок, но всё равно не могла представить, что за окнами этого огромного дома находятся одни лишь книги.

Элино́р взглянула на девочку, не скрывая презрения.

— Сколько? Думаешь, я их считаю на манер пуговиц или горошин? Много, очень много. Возможно, в каждой комнате стоит больше книг, чем ты прочитаешь за всю жизнь. А некоторые из них такие ценные, что я без колебания пристрелю тебя, если ты до них дотронешься. Но ведь папа сказал, ты умная девочка, а значит, не будешь этого делать?

Мегги ничего не ответила. Вместо этого она представила, как поднимается на носочки и три раза плюёт этой ведьме в лицо.

— Ты совсем не изменилась, Элино́р,— рассмеялся Мо.— Язык острый, как нож для бумаги. Только предупреждаю: если застрелишь Мегги, я то же самое сделаю с твоими книгами.

Губы Элино́р скривились в некоем подобии улыбки.

— Хороший ответ,— сказала она, отходя в сторону.— Похоже, ты тоже не сильно изменился. Проходите. Я покажу тебе книги, которым нужна твоя помощь. Ну и ещё кое-какие.

Мегги всегда думала, что у Мо ужасно много книг. Но когда она вошла в дом тёти Элино́р, то поняла, что ошибалась.

Ни одной стопки, как у них дома. Каждой книге отведено своё место. Только там, где у всех были обои, картины или просто голые стены, у Элино́р стояли книжные полки. В прихожей полки были белые и возвышались до самого потолка. В следующей комнате — чёрные, как плитка на полу, такие же стояли и в коридоре.

— Вот эти,— сказала Элино́р, показывая рукой на корешки книг,— скопились здесь за долгие годы. Они не очень-то ценные, а некоторые даже весьма посредственные. И если кто-нибудь не удержится и возьмёт одну,— тётушка, посмотрела на Мегги,— ничего плохого не случится. Главное, чтобы в них не оставались какие-нибудь вкусные закладки и книги возвращались потом на своё место. Хочешь верь, хочешь нет,— обратилась она к Мо,— но в последней книге, которую я купила,— прекрасное издание девятнадцатого века,— оказался высушенный кусок салями вместо закладки.

Мегги захихикала, за что была удостоена строгого взгляда Элино́р.

— Ничего смешного, юная леди! Порой даже бесценные книги уничтожались лишь потому, что какой-нибудь дурак рыботорговец вырывал из них странички, чтобы заворачивать рыбу. А сколько книг погибло в Средние века, когда из переплётів делали подошвы для обуви, а страницами топили печи! — После таких воспоминаний, даже несмотря на то, что всё уже давно в прошлом, Элино́р судорожно вздохнула. — Оставим это, — с трудом сказала она. — Иначе я начну сильно волноваться, а у меня и так высокое давление.

Она остановилась перед какой-то дверью. На белом дереве был изображён якорь и обвившийся вокруг него дельфин.

— Это знак одного известного книгопечатника, — объяснила Элино́р и провела пальцем по кончику носа дельфина. — В самый раз для входа в библиотеку, правда?

— Я знаю, — сказала Мегги. — Альдус Манутиус. Он жил в Венеции. Он печатал такие большие книги, что они еле помещались в сумки заказчиков.

— Правда? — наморщила лоб Элино́р. — А я этого не знала. Во всяком случае, я являюсь счастливой обладательницей одной из книг, напечатанной им в тысяча пятьсот третьем году.

— Вы имеете в виду, напечатанной в его мастерской? — поправила её Мегги.

— Ну конечно, именно это я и хотела сказать. — Элино́р откашлялась и так посмотрела на Мо, как будто он один был виноват в столь глубоких познаниях своей дочери. Затем она взялась за дверную ручку. — В эту дверь, — сказала она, нажимая на ручку с предельной осторожностью, — ещё никогда не входил ни один ребёнок. Но так как твой отец привил тебе уважение к книгам, я сделаю исключение. Правда, только при условии, что ты не будешь подходить к полкам ближе чем на три шага. Согласна?

Сначала Мегги хотела отказаться. Её так и подмывало сказать Элино́р, что ей нет дела до всех этих книг. Но любопытство взяло верх. Ей даже померещилось, что она уже слышит шелест страниц через приоткрытую дверь. Тысячи неведомых историй, тысячи дверей в заветные миры. Всё это было для Мегги сильнее гордости.

— Согласна, — буркнула она и скрестила руки за спиной, потому что они так и чесались от любопытства.

— Умная девочка, — сказала Элино́р таким тоном, что Мегги едва не пожалела, что согласилась.

А затем они вошли в святая святых тёти Элино́р.

— Ты здесь всё отремонтировала? — спросил Мо. Он сказал ещё что-то, но Мегги уже не слышала.

Она уставилась на книги. Полки пахли свежим деревом. Стеллажи доходили до самого потолка, на котором, словно звёзды, светились маленькие лампочки. Возле полок стояли узкие приставные лестницы на колёсиках, готовые вознести любознательного читателя на свою вершину. Была тут и витрина со старинными книгами. Их страницы с чудесными рисунками так и влекли к себе. Мегги не удержалась и шагнула к витрине. Хорошо, что Элино́р стояла к ней спиной. Девочка всё ниже и ниже склонялась над стеклом, пока не уткнулась в него носом.

Буквы были увиты острыми листьями. Маленькая красная голова дракона изрыгала кровь на страницу. Рыцарь на белой лошади смотрел на Мегги так, будто был нарисован только вчера. Рядом были изображены юноша и девушка, вероятно — сразу после венчания. И мужчина в ярко-красной шляпе, враждебно взиравший на обоих.

— И это называется три шага?

Мегги испуганно обернулась, но Элино́р, казалось, совсем не рассердилась.

— Искусство книжных иллюстраций,— сказала она.— Раньше читать могли лишь богатые, поэтому для бедных в книгах рисовались картинки, чтобы они тоже могли понять. Конечно же, о развлечениях для бедных тогда никто и не думал. Они должны были работать, а не наслаждаться жизнью и рассматривать картинки. Это удел богатых. Но тем не менее бедных обучали. В основном по хорошо известным историям из Библии. Книги эти лежали в церквах, и каждый день страницу переворачивали, чтобы люди могли увидеть новую картинку.

— А эта книга? — спросила Мегги.

— Думаю, эта лежала не в церкви,— ответила Элино́р.— Скорее всего, она принадлежала какому-нибудь богачу. Кстати, ей почти шестьсот лет.— В голосе Элино́р слышалась гордость.— Сколько людей погибло из-за этой книги! К счастью, я заплатила за неё не жизнью, а деньгами.

После этих слов она обернулась и смерила Сажерука, тихо следовавшего за ними, словно кошка на охоте, подозрительным взглядом. На секунду Мегги показалось, что Элино́р отправит его обратно в коридор, но он, заложив руки за спину, разглядывал книжные полки с таким восхищением, что Элино́р лишь вздохнула и снова повернулась к Мо.

Он стоял с ветхой книгой в руках, корешок её болтался на нескольких нитках. Мо держал книгу осторожно, как птицу со сломанным крылом.

— Ну что? — спросила Элино́р.— Сможешь её спасти? Знаю, она в ужасном состоянии, да и остальные, честно говоря, не в лучшем, но...

— Всё это можно исправить.— Мо отложил книгу в сторону и принялся листать другую.— Но, думаю, работы здесь минимум на две недели. Если только не понадобятся дополнительные материалы и работа не затянется. Ты готова так долго терпеть нас в своём доме?

— Конечно,— кивнула Элино́р, хотя Мегги успела заметить, каким взглядом она смерила при этом Сажерука.

Он стоял у двери, поглощённый рассматриванием книг, и тем не менее Мегги почему-то была уверена, что от него не ускользнуло ни единого слова.

На кухне у Элино́р книг не было, зато там был прекрасный ужин, накрытый на столе, который, по заверениям тётушки, когда-то украшал рабочий кабинет одного итальянского собора. Мегги в этом сомневалась. Насколько она знала, монахи в монастырях работали за столами с наклонной поверхностью, но эту мысль она предпочла не произносить вслух. Вместо этого она взяла ещё ломтик хлеба и задалась вопросом, съедобный ли у тётушки сыр. Тут отец что-то шепнул Элино́р. Её глаза округлились, из чего Мегги сделала вывод, что речь могла идти только о книге. Она тут же вспомнила недавнюю картину: упаковочная бумага, зелёный корешок книги и злой голос Мо.

Сидевший рядом с ней Сажерук незаметно сунул кусочек ветчины в свой рюкзак — ужин для Гвина. Мегги увидела, как из рюкзака высунулся круглый носик,— зверёк принюхивался, не достанется ли ему ещё чего-нибудь вкусенького. Перехватив взгляд Мегги, Сажерук улыбнулся и угостил Гвина вторым кусочком ветчины. В разговоре Мо и Элино́р он участия не принимал, и Мегги была уверена, что эти двое о чём-то тайно договариваются.

Вскоре Мо поднялся из-за стола и вышел. Мегги спросила тётю, где в доме туалет, и поспешила вслед за ним.

Слежка за Мо не доставляла ей удовольствия. Она не помнила, чтобы когда-нибудь делала подобное, разве что в ту ночь, когда в их доме появился Сажерук. Ну и ещё разочек — Мегги тогда не терпелось узнать, кто приносит подарки, Дед Мороз или Мо. Ей было стыдно следить за отцом, но он сам в этом виноват. Зачем было прятать от неё книгу? А теперь он, видимо, хотел передать её Элино́р — книгу, которую Мегги так никогда и не увидит. Ведь именно из-за того, что Мо столь поспешно спрятал книгу за спину, ей не давала покоя эта тайна. Она даже пыталась найти книгу в папиной сумке, пока они ещё не сели в автобус, но её там не оказалось.

Надо во что бы то ни стало увидеть её, пока книга не затерялась на одной из многочисленных полок Элино́р. Интересно, чем же она так дорога Мо, раз он притащил её сюда?..

В холле Мо быстро обернулся, а потом вышел на улицу. Мегги вовремя успела спрятаться за сундук, пахнувший шариками от моли и лавандой. Она решила оставаться в своём укрытии, пока отец не вернётся,— во дворе он легко мог её заметить. Время тянулось очень медленно, как бывает всякий раз, когда, затаив дыхание, чего-то ждёшь. Казалось, книги наблюдали за ней со своих полок, но они молчали, словно чувствовали, что Мегги сейчас могла думать лишь об одной-единственной книге.

Наконец Мо вернулся, держа в руках коричневый свёрток. «Скорее всего, он где-нибудь её спрячет,— подумала Мегги.— А где это можно сделать надёжнее, как не среди тысяч других книг? Точно. Мо оставит её здесь, а потом мы вернёмся домой. Но мне просто необходимо взглянуть на неё, прежде чем она окажется на одной из полок, к которым мне нельзя подходить ближе, чем на три шага».

Мо прошёл так близко от неё, что Мегги могла до него дотронуться, но ничего не заметил. «Мегги, не смотри на меня так,— говорил он иногда,— ты опять читаешь мои мысли!» Сейчас лицо его было задумчивым, как будто он сомневался, правильно ли делать то, что он задумал. Она медленно досчитала до трёх, а потом двинулась за ним следом. Несколько раз отец внезапно останавливался, и Мегги чуть было не врезалась ему в спину. Шёл Мо совсем не на кухню, а напрямик к библиотеке. Не обернувшись, он открыл дверь со знаком венецианского книгопечатника, а потом тихо затворил её за собой.

Мегги осталась одна в окружении молчаливых книг, спрашивая себя, не войти ли ей следом. Может быть, попросить Мо просто показать ей книгу? Он, наверно, сильно разозлится. Она собралась с духом и уже хотела войти в библиотеку, как вдруг услышала шаги — быстрые, решительные, нетерпеливые шаги. Это могла быть только Элинора. Что делать?

Мегги открыла ближайшую дверь и проскользнула внутрь. Кровать, шкаф, фотографии в серебряных рамках, стопка книг на ночном столике, на ковре раскрытый каталог с изображениями старинных книг. Она очутилась в спальне Элинора. Мегги прильнула к двери, а когда услышала, что дверь библиотеки закрылась, на цыпочках вышла в коридор. Возле библиотеки она замешкалась, и тут чья-то рука легла ей на плечо, а вторая закрыла рот.

— Это я,— шепнул ей на ухо Сажерук.— Тихо, ты ведь не хочешь, чтобы нас услышали?

Мегги кивнула, и Сажерук медленно убрал руку.

— Твой отец хочет отдать книгу этой ведьме, верно? — тихо спросил он.— Он взял её из автобуса, да? Скажи, он ведь привёз её сюда?

Мегги оттолкнула его.

— Не знаю,— прошипела она.— И вообще, какое вам дело?

— Какое мне дело? — тихо засмеялся Сажерук.— Может, когда-нибудь я расскажу тебе об этом, а пока я лишь хочу знать, видела ли ты книгу.

Мегги покачала головой. Она не знала, зачем соврала ему. Может, только из-за того, что он слишком сильно сдавил ей рот рукой.

— Послушай меня! — Он внимательно посмотрел ей в глаза. Его шрамы казались полосками белой краски, которые кто-то нарисовал ему на щеках — две полоски на левой, а третья, более длинная, на правой — от уха до носа.— Каприкорн убьёт твоего отца, если не получит книгу. Убьёт, понимаешь? Я не рассказывал тебе, какой он? Если ему что-то надо, он обязательно своего добьётся. Глупо думать, что здесь вы в безопасности.

— Мо так и не думает!

Сажерук выпрямился и посмотрел на дверь библиотеки.

— Знаю,— сказал он.— В том-то и проблема. Именно поэтому,— он положил ей руки на плечи,— тебе придётся сейчас зайти туда и узнать, что они делают с книгой. Договорились?

Мегги хотела возразить, но Сажерук уже открыл дверь и подтолкнул её в библиотеку.

Всего лишь картинка

*В руках того, кто вздумает украсть книгу
или задержать её возвращение, превратится
она в смертоносную змею, Самого его хватит
удар и поразит все члены тела его. Громким
голосом станет он молить о пощаде, но
мучения прекратятся только вместе
с жизнью его. Книжные черви будут глотать
его останки, подобно никогда не умирающему
червю тления. А когда он предстанет на суд
истинный, поглотит его на веки вечные
адский огонь.*

**Надпись на стене библиотеки монастыря Сап-Педро в Барселоне,
приводимая Альберто Мангелем**

Они распаковали книгу — Мегги заметила обёрточную бумагу на стуле. Никто не услышал, как она вошла. Элинор склонилась над пюпитром для чтения, а отец стоял рядом. Оба повернулись спиной к двери.

— Невероятно. Я думала, больше не осталось ни одного экземпляра,— говорила Элино́р.— Об этой книге ходили самые разные слухи. Букинист, у которого я постоянно покупаю редкие издания, рассказывал, что несколько лет назад у него украли три экземпляра, притом чуть ли не в один день. Примерно такую же историю я слышала от двух других торговцев.

— Действительно странно,— сказал Мо, хотя по голосу Мегги поняла, что удивление это было притворным.— Может, это и правда. Хотя, даже если бы эта книга и не была редкой, для меня она всё равно очень дорога, поэтому я хочу быть уверен, что она какое-то время побудет в надёжном месте. Потом я её заберу.

— У меня каждая книга в безопасности,— ответила Элино́р.— Ты ведь знаешь. Они для меня как дети. Мои чернильные детки, которых я люблю и лелею. Я защищаю их от солнечного света, вытираю с них пыль, охраняю от голодных книжных червей и грязных пальцев. Эта книга займёт у меня достойное место, где её никто не найдёт, пока ты не попросишь её обратно. Гостей в своей библиотеке я не люблю. Они оставляют в моих бедных книгах следы грязных пальцев или ломтики сыра. А кроме того, как ты знаешь, у меня надёжная сигнализация.

— Это успокаивает.— В голосе Мо послышалось облегчение.— Спасибо тебе, Элино́р! Огромное спасибо! А если в ближайшее время кто-нибудь постучится к тебе и спросит про книгу, сделай вид, будто ты ничего о ней не знаешь, хорошо?

— Разумеется. Чего не сделаешь для хорошего переплётчика! Кроме того, ты муж моей племянницы. Знаешь, а я скучаю по ней иногда. Думаю, и ты тоже. А вот твоя дочь, по моему, неплохо себя без неё чувствует, да?

— Она ничего не помнит,— сказал Мо тихо.

— Может, это и к лучшему. Иногда радуется, что наша память не так хорошо хранит воспоминания, как книги. Без них мы бы вообще ничего не помнили. Забыли бы Троянскую войну, Колумба, Марко Поло, Шекспира, всех сумасшедших королей и богов... — Элино́р обернулась и замерла.

— Я что-то не слышала, как ты постучала,— сказала она так строго, что Мегги понадобилось призвать всё своё мужество, чтобы не повернуться и не выскочить обратно в коридор.

— Ты давно тут стоишь? — спросил Мо. Мегги подняла голову повыше.

— Значит, ей можно смотреть на книгу, а от меня ты её прячешь! — сказала она. Лучшая защита — это нападение.— Ты ещё никогда не прятал от меня книг! Что же в ней такого особенного? Я ослепну, если посмотрю? Она откусит мне пальцы? Что за секреты она скрывает, которые мне нельзя знать?

— Есть очень важные причины, почему я тебе её не показываю,— ответил Мо.

Он был очень бледен. Не говоря больше ни слова, он подошёл к дочери и хотел вывести её за дверь, но Мегги вырвалась.

— Какая упрямая! — сказала Элинора.— Мне она начинает нравиться. Помнится, её мать в детстве была такой же. Подойди сюда.— Она поманила Мегги к себе.— Убедись сама, что в этой книге для тебя нет ничего интересного. Своим глазам всегда больше веришь. Или твой отец против?

Элинора вопросительно посмотрела на Мо.

Мо по-прежнему сомневался и растерянно качал головой.

Книга лежала открытой на пюпитре. Казалось, она была не очень старой. Мегги знала, как должна выглядеть действительно старая книга. В мастерской отца она видела книги, страницы которых были мягкие, как шкура леопарда, и почти такие же жёлтые. Переплёт одного фолианта был изъеден древесными червями до маленьких дырочек. Мо пришлось вынимать книгу из переплёта, заново аккуратно прошивать страницы и, как он говорил, наряжать их в новую одежду. Одежда эта могла быть кожаной или холщовой, с рельефным рисунком, который Мо наносил специальными печатками, а иногда он даже делал этот рисунок позолочённым.

Переплёт таинственной книги был обтянут холстом, матово-зелёным, как ивовый лист. Края слегка обтрепались, а страницы оставались ещё такими светлыми, что каждая буква была чётко видна. Между раскрытыми страницами лежала узенькая красная закладка. На правой странице была картинка. Женщины в роскошных платьях, огнеглотатели, акробаты и кто-то похожий на короля. Мегги перелистнула дальше. Картинок оказалось немного, но первая буква каждой главы сама была картинкой. На одних сидели животные, другие были увиты растениями, а буква Б вообще горела пламенем. Языки пламени выглядели так реально, что Мегги даже провела по ним пальцем, словно проверяя, не горячие ли они. Следующая глава начиналась с буквы К. Она была изображена в виде воина, на вытянутой руке которого сидел зверёк с пушистым хвостом. «Как он выскользнул из города, никто не заметил...» — успела прочитать Мегги, прежде чем Элинора захлопнула книгу у неё перед носом.

— Думаю, достаточно,— сказала она и зажала книгу под мышкой.— Твой отец попросил меня спрятать её, чем я сейчас и займусь.

Мо взял Мегги за руку. На этот раз она не сопротивлялась.

— Забудь об этой книге, Мегги,— шепнул он.— Она приносит несчастье. Я достану тебе сотни других книг.

Девочка кивнула, но, прежде чем Мо закрыл за ними дверь, она ещё раз взглянула на Элино́р. Тётушка смотрела на книгу с такой нежностью, как, бывало, смотрел на Мегги отец, когда по вечерам закутывал её в одеяло. Дверь закрылась.

— Куда она её спрячет? — спросила Мегги, когда они шли по коридору.

— Для таких случаев у Элино́р найдётся пара укромных местечек, — уклончиво ответил Мо. — Но, как и все тайники, эти тоже секретные. Давай я отведу тебя в твою комнату. — Он старался говорить спокойно, но ему это плохо удавалось. — Комната похожа на дорогой гостиничный номер. Да что там — даже лучше!

— Интересно, — пробормотала Мегги и обернулась.

Сажерук куда-то запропастился. Где же он? Ей срочно нужно было у него кое-что спросить. Она не могла больше ни о чём думать, когда Мо показывал её комнату и говорил, что, как только он закончит работу, они вернутся домой. Мегги кивала и делала вид, будто слушает, но на самом деле думала о том, что хотела узнать у Сажерука. Вопрос готов был сорваться у неё с губ. Казалось, Мо даже мог его заметить.

Когда Мо ушёл, чтобы забрать вещи из автобуса, Мегги побежала на кухню, но Сажерука не было и там. Она заглянула в комнату Элино́р и во многие другие двери, но его и след простыл. В конце концов Мегги устала искать. Мо долго не возвращался, Элино́р заперлась в своей спальне. Мегги вернулась к себе и легла на кровать. Кровать была чересчур большой, и она чувствовала себя на ней совсем крошечной, потерянной, словно карлик. «Как Алиса в Стране Чудес», — подумала она и провела рукой по пёстrome одеялу. Комната ей нравилась. Тут было много книг и картин. Был даже камин, хотя выглядел он так, словно им никто не пользовался уже сто лет. Мегги спустила ноги с кровати и подошла к окну. На улице уже давно стемнело, а когда она открыла ставни, в лицо ей подуло холодным ветерком. Единственное, что можно было различить в темноте, — это площадка перед домом, слабо освещённая фонарём. Рядом с машиной Элино́р стоял полосатый автобус Мо, похожий на зебру, непонятно как очутившуюся в конюшне. Он нарисовал эти полосы после того, как подарил Мегги «Книгу джунглей». Мегги думала о доме, из которого им пришлось уехать, о школе, о своём месте за партой, которое сегодня осталось пустым. Скучала ли она по всему этому?

Ложась спать, она не стала закрывать окно. Мо поставил её сундучок с книгами возле кровати. Она достала книгу и попыталась устроиться среди знакомых слов, но у неё ничего не получалось. Мыслями она постоянно возвращалась к той книге, вспоминала большие пёстрые буквы-картинки, историю которых она не знала, потому что у книги не было времени поведать её.

«Надо найти Сажерука»,— сквозь сон подумала Мегги. Но тут книга выскользнула у неё из рук, и она заснула.

Наутро её разбудило солнце. Воздух был всё ещё холодным, но небо очистилось от туч, и где-то вдали между деревьями поблёскивало озеро. Комната, в которую Элино́р поселила Мегги, находилась на втором этаже. Мо́ был от неё через две двери, а Сажерук, должно быть, спал в каморке на чердаке. Мегги побывала там вчера, когда в поисках этого странного человека обегала весь дом. В каморке, кроме узкой кровати да книжных полок, громоздившихся до потолка, ничего больше не было.

Когда Мегги вышла к завтраку, Мо с Элино́р уже сидели за столом, не хватало лишь Сажерука.

— А он уже позавтракал,— язвительно заметила Элино́р.— Вместе с каким-то острозубым зверьком, который сидел прямо на столе и шипел на меня. Пришлось объяснить вашему другу, что единственное животное, которое я могу терпеть на своём столе, это муха; после чего они оба исчезли.

— А зачем он тебе? — спросил Мо.

— Да ничего такого... Просто хотела кое-что спросить.— Мегги быстро съела ломтик хлеба, проглотила немного отвратительного какао, которое сварила Элино́р, и выбежала на улицу.

Она нашла его за домом, на лужайке, где рядом с гипсовым ангелочком стоял шезлонг. Гвина видно не было. В кустах рододендрона щебетали птицы, а Сажерук, не замечая ничего вокруг себя, жонглировал. Мегги попыталась сосчитать разноцветные мячики: четыре, шесть, восемь. Он так быстро жонглировал ими, что у девочки закружилась голова. Он стоял на одной ноге и подбрасывал мячики в воздух небрежно, словно ему даже не нужно было смотреть на них. Лишь увидев Мегги, он уронил один мячик, и мячик покати́лся прямо к её ногам.

Она подняла его и бросила ему обратно.

— Как это у вас получается? — спросила она.— Восхитительно.

Сажерук с улыбкой поклонился.

— Я зарабатываю этим на хлеб. Правда, не только этим.

— А чем ещё?

— Выступаю на ярмарках и праздниках. На детских днях рождения. Ты когда-нибудь была на ярмарках, где словно бы переносишься в Средневековье?

Мегги кивнула. Она была там однажды с Мо. На ярмарке продавались такие странные вещи, как будто они появились не просто из другого времени, а совсем из другого мира. Мо купил ей банку, украшенную разноцветными камнями, в которой была золотистая

рыба с открытым ртом, а в пустом животе этой рыбы — шарик. Если потрясти банку, она звенела, как колокольчик. Воздух там пах свежеиспечённым хлебом, дымом и мокрой одеждой. Мегги видела, как куют мечи, а один раз она спряталась за спиной Мо от какой-то переодетой ведьмы.

Сажерук собрал мячики и положил их в сумку, стоявшую на траве за его спиной. Мегги подошла к ней и заглянула внутрь. Там были бутылки, вата, пакет молока, но, прежде чем она успела разглядеть что-нибудь ещё, Сажерук закрыл сумку.

— Сожалею. Профессиональные секреты,— сказал он.— Твой отец уже отдал Элино́р книгу?

Мегги пожала плечами.

— Можешь мне всё рассказать. Я слышал ваш разговор. Он непременно хочет спрятать книгу здесь. Впрочем, что ему остаётся?

Сажерук вздохнул и опустился в шезлонг. Неподальёку на траве лежал рюкзак, а из него торчал пушистый хвост.

— Я видела Гвина,— сказала Мегги.

— Правда? — Сажерук откинулся назад и закрыл глаза. При солнечном свете его волосы казались ещё ярче.— Я тоже. Он спит в рюкзаке.

— Я видела его в книге.

Мегги не спускала взгляда с лица Сажерука, но на нём ничего не отразилось. По его лицу нельзя было читать мысли, как это получалось с Мо. Это лицо было похоже на закрытую книгу, и Мегги казалось, что всякий, кто хотел прочесть её, получал по рукам.

— Гвин сидел на букве,— продолжала она.— На букве К. Я даже видела рожки.

— Правда? — Сажерук не открывал глаз.— А ты не знаешь, на какую из тысячи полок Элино́р засунула эту книгу?

Мегги сделала вид, будто не расслышала вопроса.

— Почему Гвин похож на зверя из книги? — спросила она.— Вы и правда приклеили ему рога?

Сажерук открыл глаза и прищурился от солнца.

— Приклеил? — переспросил он, глядя в небо. Солнце скрылось за редкими облаками, бросив на траву некрасивое пятно.

— Твой отец часто тебе читает?

Мегги посмотрела на него с недоверием, затем присела и погладила пушистый хвост Гвина.

— Нет. Но именно он научил меня любить книги, когда мне было всего пять лет.

— Спроси у него, почему он тебе не читает, но только не дай ему заморочить тебя отговорками.

— Почему? — рассердилась Мегги. — Да он просто этого не любит.

Сажерук улыбнулся, немного наклонился и засунул руку в рюкзак.

— Живот полный. Видимо, ночная охота была удачной. Небось разорил очередное гнездо или просто полакомился яйцами и хлебом тётки Элинора.

Хвост Гвина дёргался из стороны в сторону, как у кошки. Мегги с отвращением смотрела на рюкзак. Хорошо, что она не видела мордочку Гвина. Может, на ней запеклась кровь.

Сажерук снова откинулся в шезлонге.

— Хочешь, я покажу тебе вечером, зачем мне бутылки, вата и прочие предметы из сумки? — спросил он, даже не повернувшись к ней. — Только для этого должно быть абсолютно темно. Не боишься выходить ночью из дома?

— Конечно, нет! — обиделась Мегги, хотя ночью она предпочитала сидеть дома. — Но скажите сначала, зачем...

— Скажите? — Сажерук рассмеялся. — Ты ещё назови меня «господин Сажерук». Не люблю я, когда меня на «вы» называют, так что оставь это, ладно?

Мегги закусила губу и кивнула. Он был прав: это «вы» совсем ему не шло.

— Ладно. Так зачем ты приклеил Гвину рога? И что ты знаешь о книге?

Сажерук закинул руки за голову.

— Много всего знаю, — сказал он. — Может, когда-нибудь я расскажу тебе кое-что, а пока давай договоримся. Сегодня в одиннадцать на этом же месте. Согласна?

Мегги посмотрела на крышу дома, где пел дрозд.

— Да, — сказала она. — В одиннадцать. — И побежала обратно в дом.

Элинора предложила устроить мастерскую для Мо рядом с библиотекой. Там находилась маленькая комната, где Элинора хранила книги о животных и растениях (казалось, не было таких книг, которые бы она не собирала). Эти книги теснились на деревянных полках светло-медового цвета. Тут и там были расставлены застеклённые рамки с пришпиленными насекомыми, что сделало тётку ещё менее привлекательной в глазах девочки. Перед единственным окном стоял стол, прекрасный стол с резными ножками, однако он был гораздо меньше, чем стол в мастерской Мо у них дома.

— Ты посмотри только на этот стол! — в сердцах воскликнул Мо, когда Мегги просунула голову в дверь. — На нём разве что коллекцию марок можно разложить, а не книги переплетать. Да и сама комната слишком маленькая. Где ставить пресс, где

инструменты? В прошлый раз я работал под крышей, но теперь и там всё завалено книгами.

Мегги провела рукой по корешкам плотно стоящих книг.

— Скажи Элинор, что тебе нужен большой стол. Она осторожно сняла одну книгу и раскрыла её.

На картинке были изображены жуки с рогами, хоботками, а один вообще с носом.

Мегги провела пальцем по бледным картинкам.

— Мо, а почему ты мне никогда не читал? Отец обернулся так внезапно, что Мегги едва не уронила книгу.

— Почему ты спрашиваешь? Ты говорила с Сажеруком? Что он тебе сказал?

— Ничего. Совсем ничего.— Мегги сама не знала, зачем соврала.

Она поставила книгу на место. Ей казалось, что кто-то плетёт вокруг них с Мо невидимую сеть из лжи, которая день ото дня становится всё крепче.

— Мне просто интересно,— сказала она, протягивая руку за другой книгой.

«Мастера маскировки». Звери были похожи на живые ветки или сухие листья.

Мо повернулся к дочери спиной и принялся раскладывать на столе свои инструменты: слева шпатели, затем закруглённый молоток, с помощью которого он придавал форму корешкам книг, острый нож для бумаги...

Обычно за работой Мо что-нибудь насвистывал, но сейчас он молчал. Мегги чувствовала, что мысли его были очень далеко. Но где именно?

Наконец он присел на край стола и посмотрел на неё.

— Я не очень люблю читать вслух,— сказал он таким голосом, словно в мире не было занятия скучнее.— Ты ведь знаешь.

— Но почему? Ты рассказываешь мне разные истории. Ты умеешь говорить на разные голоса, ты смешишь меня...

Мо скрестил на груди руки, словно пытаясь за ними спрятаться.

— Ты мог бы почитать мне «Тома Сойера» или «Откуда у носорога шкура».

Это была одна из любимых книг Мо. Когда она была совсем маленькой, они часто играли в носорогов, и тогда их одежда превращалась в толстую кожу со складками.

— Да, прекрасная книга,— сказал Мо и снова повернулся спиной.

Он взял со стола папку с бумагой для книжных форзацев и принялся перебирать её, думая о чём-то своём. «Каждая книга должна начинаться с такой бумаги,— сказал он однажды.— Лучше, чтобы она была какого-нибудь тёмного цвета, в зависимости от цвета обложки: бордового, тёмно-синего. Поэтому, открывая книгу, ты словно попадаешь в театр: сначала занавес, а раздвинешь его — и начнётся представление».

— Мегги, мне нужно работать,— сказал Мо, не оборачиваясь.— Чем скорее я отреставрирую книги Элинора, тем быстрее мы вернёмся домой.

Мегги поставила книгу обратно на полку.

— А если он не приклеивал ему рога? — спросила она.

— Что?

— Рога Гвина. Если он их не приклеил?

— Приклеил.— Мо придвинул стул к узкому столу.— Кстати, Элинора уехала за продуктами. Если проголодаешься до её возвращения, приготовь себе пончики, договорились?

— Договорились,— пробормотала Мегги.

Некоторое время она думала, стоит ли рассказывать ему об их ночной встрече с Сажеруком, но потом решила этого не делать.

— Как ты думаешь, можно мне взять с собой в комнату несколько книг отсюда? — спросила она вместо этого.

— Ну конечно. Если они только не исчезнут в твоём сундучке.

— Прямо как тот книжный вор, о котором ты мне рассказывал? — Мегги зажала три книги под левой рукой и четыре под правой.— Сколько он там украл? Тридцать тысяч?

— Сорок,— сказал Мо.— Но хозяев этих книг он никогда не убивал.

— Это был испанский монах. Забыла, как его звали.— Мегги подошла к двери и открыла её ногой.— А Сажерук говорит, что Каприкорн убьёт тебя, чтобы завладеть книгой.— Она старалась говорить спокойно.— Это правда?

— Мегги! — Мо обернулся и погрозил ей ножом для бумаги.— Иди лежи на солнце или уткни свой милый носик в книгу, только дай мне работать. И передай Сажеруку, что я порежу его на тонкие ломтики вот этим ножом, если он не прекратит нести ерунду.

— Это не ответ! — сказала Мегги и вышла в коридор.

В своей комнате она разложила книги на огромной кровати и принялась читать о жуках, которые прячутся в пустых раковинах улиток, прямо как люди в заброшенных домах; о плоских, как древесный лист, лягушках и гусеницах с пёстрыми шипами; о белобородых обезьянах, муравьях и кошках, которые роют землю в поисках сладкого картофеля. Казалось, на земле существует всё, даже такие животные, которых Мегги никогда не могла себе представить.

Только ни в одной из книг она не нашла ничего про рогатых куниц.

Огонь и звёзды

*И тогда они появились, ведя за собой
дрессированных медведей, собак, коз, обезьян
и сурков; они ходили по канатам, выделявали
кувырки назад и вперёд, бросали ножи и мечи,
оставаясь невредимыми при соприкосновении
с острями и лезвиями, змееобразными
языками пламени и разлетающимися
камнями; они показывали фокусы с плащами
и шляпами, с волшебными кубками и цепями,
заставляли кукол драться на шпагах,
заливались подобно соловьям, кричали как
павлины, свистели косулями, боролись
и танцевали под воркованье свирели.*

В. Герц. Книга шпильмана

День тянулся очень долго. Отца Мегги видела всего один раз, когда Элинор вернулась и спустя полчаса накормила их спагетти с каким-то соусом из полуфабрикатов.

— Сожалею, но у меня просто не хватает терпения приготовить что-нибудь получше,— сказала она, ставя кастрюли на стол.— Может быть, наш друг со зверьком умеет готовить?

— С этим помочь не могу,— пожал плечами Сажерук.

— Мо умеет,— сказала Мегги, размешивая жидкий соус в тарелке.

— Он должен работать с книгами, а не на кухне,— сказала Элинор.— А вот как насчёт тебя?

Мегги пожала плечами:

— Я умею печь пончики. Но почему вы не пользуетесь кулинарными книгами? У вас ведь всё есть. Это наверняка поможет.

Элинор решила не отвечать.

— Да, кстати, одно ночное правило,— сказала она, прервав затянувшееся молчание.— Я не выношу свечей в своём доме. Огонь меня раздражает. Он очень любит бумагу.

Мегги чуть не поперхнулась. Похоже, её поймали. Конечно же, она захватила из дома пару свечей — они лежали сейчас в комнате на ночном столике, и Элинор наверняка их заметила.

Но Элинор обращалась не к ней, а к Сажеруку, который вертел в руках коробок спичек.

— Надеюсь, вы будете придерживаться этого правила, потому что, по всей видимости, нам придётся провести в вашем обществе ещё одну ночь.

— Если я могу воспользоваться вашим гостеприимством, то завтра утром я уйду, обещаю.— Он всё ещё вертел в руках спички; казалось, взгляд Элинора совсем не волновал его.— По-моему, у кого-то здесь неправильное представление об огне. Он и правда бывает диким зверем, но каждого зверя можно приручить.

Сажерук достал спичку, зажгёт её и засунул пламя себе в рот. Когда его губы сомкнулись вокруг огня, Мегги задержала дыхание. Затем он снова открыл рот, вынул погасшую спичку и, улыбаясь, положил её на пустую тарелку.

— Видите, Элинора, он совсем не укусил меня. Приручить огонь проще, чем котёнка.

Элинора лишь поморщила нос, а вот Мегги не могла оторвать изумлённого взгляда от Сажерука.

Мо, казалось, совсем не удивился этому фокусу. Он сурово посмотрел на Сажерука, и тот быстро спрятал коробок в карман.

— Правило насчёт свечей я, конечно, буду соблюдать,— поспешно сказал он.— Не волнуйтесь.

— Хорошо,— кивнула Элинора.— Но это ещё не всё. Если вы сегодня опять исчезнете, то возвращайтесь не слишком поздно. В девять тридцать я включаю сигнализацию.

— Значит, вчера мне повезло.— Сажерук быстро сунул несколько макаронин в рюкзак (незаметно для Элинора, но не для Мегги).— Согласен, я люблю гулять по ночам. Это мне больше по вкусу, мир становится другим. Пустынный, тихий и таинственный. Сегодня я не собирался гулять, но всё равно хочу попросить вас включить сигнализацию попозже.

— И почему же, позвольте спросить?

— Я обещал устроить для юной леди маленькое представление,— он подмигнул Мегги,— а оно начнётся за час до полуночи.

— Ага! — Элинора вытерла губы салфеткой.— Представление. А нельзя ли перенести его на дневное время? В конце концов, юной леди всего двенадцать лет, и в восемь она должна уже быть в постели.

Мегги сжала губы. С пяти лет она ни разу не ложилась спать в восемь, но объяснять это Элинора она не стала. Она лишь удивилась, как спокойно Сажерук реагировал на враждебный взгляд Элинора.

— Но те фокусы, которые я хотел показать, не будут интересны днём,— сказал он, откинувшись на стуле.— Для этого мне и нужен тёмный покров ночи. Не хотите ли и вы присоединиться? Тогда станет понятно, почему это представление возможно только ночью.

— Соглашайся, Элино́р,— сказал Мо.— Тебе понравится. Может, после него ты уже не будешь так опасаться огня.

— Я его не опасаясь, а просто не люблю,— невозмутимо ответила Элино́р.

— А ещё он умеет жонглировать,— добавила Мегги.— Восемью мячиками.

— Одиннадцатью,— поправил её Сажерук.— Но жонглировать можно и днём.

Элино́р подцепила макаронину со скатерти и недовольно посмотрела сначала на Мегги, а потом на Мо.

— Ну, ладно. На представление я не пойду, а лягу, как всегда, в кровать с книгой в полдесятого, включив предварительно сигнализацию. Но если Мегги скажет мне точно, во сколько она пойдёт, я отключу её на час. Этого будет достаточно?

— Вполне.

Сажерук так низко поклонился, что коснулся кончиком носа края тарелки.

Мегги улыбнулась. Без пяти одиннадцать она постучалась в комнату Элино́р.

— Войдите! — донеслось из-за двери. Заглянув в комнату, Мегги увидела, что Элино́р сидит на кровати, склонившись над каталогом толщиной с телефонный справочник.

— Дорого, слишком дорого, тоже дорого,— бормотала она.— Запомни мой совет: никогда не увлекайся тем, на что тебе не хватит денег. Такая страсть будет грызть сердце, как книжный червь. Взять, к примеру, эту книгу... — Она так сильно ткнула пальцем в страницу каталога, что Мегги удивилась, как в ней не образовалась дырка.— Что за издание, да ещё и в хорошем состоянии! Мечтаю купить его уже пятнадцать лет, но это слишком дорого для меня.

Элино́р со вздохом захлопнула каталог, бросила его на ковёр и спустила ноги на пол. К удивлению Мегги, на ней была длинная ночная рубашка в цветочек. В ней тётушка выглядела моложе — как девочка, которая однажды утром проснулась с морщинами на лице.

— Надеюсь, ты не станешь такой же сумасшедшей, как я,— пробормотала Элино́р, надевая на ноги толстые носки.— Ведь ни у твоего отца, ни у твоей матери не было ничего подобного. А вот мой отец был так же помешан на книгах, как и я. Больше половины библиотеки досталось мне от него, а что он с этого имел? Книги спасли его от смерти? Наоборот, с ним случился удар во время книжного аукциона. Разве это не смешно?

Мегги не знала, что на это ответить.

— Моя мама? — спросила она.— Вы хорошо её знали?

Элино́р фыркнула, словно вопрос был ей неприятен.

— Ну конечно, знала. Ведь твой отец познакомился с ней именно здесь. Разве он тебе не рассказывал?

— Он мало говорит о ней,— покачала головой Мегги.

— Может, так оно и лучше. Зачем беречь старые раны? Ты тоже её не помнишь? Тот знак на двери библиотеки нарисовала она. А теперь идём, иначе ты пропустишь представление.

Мегги пошла за тётей по тёмному коридору. В какой-то момент у неё возникло странное ощущение, что мама сейчас выйдет из какой-нибудь двери и улыбнётся ей. Во всём доме было темно, и несколько раз Мегги ударялась коленом о стул или маленький столик.

— Почему тут так темно? — спросила Мегги, когда Элино́р дотронулась до выключателя в холле.

— Потому что я скорее потрачу свои деньги на книги, чем на лишнее электричество,— ответила Элино́р и так сердито посмотрела на лампу, будто хотела приказать ей светить немного поэкономнее. Затем она потянулась к металлическому ящичку, спрятанному за толстой пыльной занавеской возле двери.— Надеюсь, ты выключила свет у себя в комнате? — спросили она, открывая ящичек.

— Конечно,— ответила Мегги, хотя это было и не так.

— Отвернись,— сказала Элино́р, наморщив лоб.— Боже мой, эти кнопки!.. Надеюсь, я все правильно нажала. Скажи мне, когда закончится представление. И даже не думай пробраться в библиотеку за какой-нибудь книжкой. Я ведь рядом, а слух у меня лучше, чем у летучей мыши.

Мегги ничего не ответила. Элино́р открыла входную дверь и, не говоря ни слова, выпустила её на улицу. Стояла тихая ночь. В воздухе носились незнакомые запахи и раздавалось стрекотание цикад.

— А к моей маме вы относились так же приветливо? — спросила Мегги, когда Элино́р уже хотела закрыть за ней дверь.

На какое-то мгновение Элино́р смутилась.

— Думаю, да,— сказала она.— Да, так и есть. Она была такой же наглой, как и ты. Ну, удачно тебе посмотреть на Пожирателя Спичек,— добавила Элино́р и закрыла дверь.

Мегги бежала по тёмному саду за дом и вдруг услышала музыку. Казалось, этой бодрой и одновременно грустной музыкой в исполнении колокольчиков, труб и барабанов кто-то приветствует её появление.

Мегги не удивилась бы, если бы на лужайке её встречала целая толпа фокусников, но там был один Сажерук.

Он ждал на том же месте, где Мегги нашла его днём. Музыка доносилась из магнитофона, стоявшего на траве возле шезлонга. На краю лужайки Сажерук поставил садовую скамейку для своей зрительницы. Слева и справа от неё в землю были воткнуты горящие факелы. Два факела посередине лужайки отбрасывали причудливые тени. Впечатление было такое, как будто слуги, нанятые специально для представления, заходились в жутком танце.

Сажерук был раздет по пояс, его бледная кожа сливалась со светом луны, что висела над домом Элинора, и казалось, тоже была приглашена на представление.

Завидев Мегги, Сажерук поклонился.

— Пожалуйста, занимай место, милая леди! — крикнул он. — Ждём только тебя.

Мегги уселась на скамейку и огляделась. На шезлонге стояли две тёмные бутылки, которые она видела сегодня в сумке. В левой бутылке что-то светилось, словно Сажерук набрал в неё лунного света. Между планками шезлонга была воткнута дюжина факелов с белыми ватными головками, а рядом с магнитофоном стояло ведро и пузатая ваза, которая, если Мегги не ошибалась, была взята из прихожей.

На секунду девочка взглянула вверх, на окна дома. В комнате Мо света не было — наверное, он ещё работал в мастерской. А вот этажом выше она увидела в освещённом окне фигуру Элинора. Тётушка тотчас задёрнула занавеску, как будто заметила, что на неё смотрят, но за занавеской всё равно был виден её силуэт.

— Ты слышишь, как тихо вокруг?

Сажерук выключил магнитофон. Тишина мягко, точно ватой, заткнула девочке уши. Лишь потрескивание факелов и стрекот цикад нарушали ночное безмолвие.

Сажерук снова включил музыку.

— Я разговаривал с ветром, — сказал он. — Знаешь, если ветру вздумается поиграть с огнём, даже я не смогу его укротить. Но сегодня он обещал мне вести себя спокойно и не испортить нам представление.

С этими словами он нагнулся за факелом. Затем отпил глоток из бутылки с лунным светом и выплюнул немного в вазу. Окунул факел в ведро, вынул и поднёс к горящему факелу. Огонь вспыхнул так неожиданно, что Мегги вздрогнула. Сажерук поднёс к губам вторую бутылку и набрал полный рот жидкости. Он вдохнул побольше воздуха и выплюнул всё, что было у него во рту, на горящий факел.

Над лужайкой поднялся яркий огненный шар. Он, как живой, пожирал темноту вокруг себя. Шар был таким большим, что Мегги испугалась, не полыхнёт ли сейчас пожар. Но тут Сажерук повернулся на каблуках и выдул ещё один шар. Огонь взвился так высоко, словно хотел поджечь звёзды. Сажерук запалил второй факел и провёл им по голой руке.

В эту минуту он был похож на ребёнка, весело играющего со своим котёнком. Огонь коснулся его руки, как живое существо, с которым он подружился и которое теперь разгоняло для своего хозяина мрак ночи. Сажерук подбросил факел высоко вверх, туда, где ещё недавно висел огненный шар, поймал его, зажгёт ещё один — и вот он уже жонглировал тремя, четырьмя, пятью факелами. Огонь вертелся вокруг него, танцевал и даже не пытался укусить. Вдруг факелы исчезли, как будто ночь поглотила их, а Сажерук с улыбкой поклонился Мегги, которая за всё время не проронила ни слова.

Она, словно зачарованная, сидела на жёсткой скамейке и, не мигая, смотрела, как Сажерук прикладывает к губам бутылку, а затем снова и снова выплёвывает огонь в чёрное лицо ночи.

Мегги не знала, что отвлекло её внимание от факелов и кружащихся в воздухе искр. Может быть, мы кожей ощущаем зло, как ощущаем тепло или холод; может быть, она краем глаза заметила полосы света, пробивавшиеся сквозь ставни на окне библиотеки.

Ей почудились голоса, мужские голоса, громче, чем музыка. По всему телу разлился страх — такой же тёмный и жуткий, как обступившая их ночь.

Когда она вскочила, Сажерук уронил горящий факел, но быстро затоптал его, не дав огню распространиться по траве, и вслед за Мегги устоялся на дом.

Она побежала, под ногами шуршал гравий. Входная дверь была слегка приоткрыта, внутри было темно, а из коридора, ведущего в библиотеку, раздавались голоса.

— Мо! — крикнула она и почувствовала, как страх снова наполняет сердце.

Дверь в библиотеку стояла нараспашку. Мегги кинулась туда, но вдруг сильная рука ухватила её за плечо.

— Тихо, — сказала Элино́р и втащи́ла девочку к себе в комнату.

Мегги заметила, как дрожали её пальцы, когда она заперла дверь.

— Не трогайте меня!

Мегги оттолкнула её руку и попыталась повернуть ключ. Она хотела крикнуть, что нужно помочь отцу, но Элино́р крепко зажала ей рот. Она была гораздо сильнее девочки.

— Их слишком много, — шёпотом сказала она, пока Мегги силилась укусить её за палец. — Четыре или пять здоровых мужчин, к тому же они вооружены. — Она притянула брыкающуюся Мегги к стене возле кровати. — Ведь уже сто раз собиралась купить чёртов револьвер. Да что там сто — тысячу!

— Ну конечно, она здесь, — услышала Мегги чей-то шершавый, словно кошачий язык, голос. — Может, нам привести из сада твою дочурку — и она нам всё покажет? Или ты сделаешь это сам?

Мегги попыталась ещё раз освободить рот от руки Элино́р.

— Да успокойся ты наконец! — зашипела тётушка прямо ей в ухо. — Ты только хуже сделаешь, понимаешь?

— Моя дочь? Что вы о ней знаете? — Это уже был голос Мо.

Мегги всхлипнула. И тут же увидела угрожающе поднятый палец Элинора у себя перед носом.

— Я хотела вызвать полицию, — сказала она, — но телефон не работает.

— Мы знаем всё, что нам нужно. — Голос принадлежал уже кому-то другому. — Итак, где книга?

— Вы её получите. — Мо говорил глухо. — Но я пойду с вами, потому что хочу получить её обратно, когда Каприкорну она больше будет не нужна.

Пойдёт с ними... Что он хочет этим сказать? Он не может просто взять и уйти! Мегги снова рванулась к двери, но Элинор удержала её. Все попытки вывернуться были напрасны: тётушка крепко обхватила её и снова зажала рот рукой.

— Прекрасно. Мы всё равно хотели тебя забрать, — сказал незнакомец. — Ты себе даже не представляешь, как Каприкорн жаждет услышать твой голос. Он верит в твои способности.

— Да, тот, кто работает вместо тебя, ничего не умеет, — добавил другой. — Посмотри на Кокереля.

Мегги услышала шаги.

— Он хромает, а Плосконос выглядит уже лучше, хотя красавцем никогда не числился.

— Не болтай, Баста, у нас не так много времени. А как быть с его дочкой? Возьмём её с собой? — Это был уже другой голос. Казалось, кто-то говорил с зажатым носом.

— Нет! — крикнул Мо. — Она останется здесь, иначе книгу вы не получите!

Один из мужчин рассмеялся:

— Не волнуйся, Волшебный Язык. Конечно же, получим. А вот насчёт твоей дочери Каприкорн нам указаний не давал. Девчонка нас только задержит, а ведь хозяин ждёт не дожждётся встречи с тобой. Короче, где книга?

Мегги крепко прижалась ухом к стене. Она услышала шаги, а потом звук отодвигаемого предмета. Элинор затаила дыхание.

— Неплохой тайник, — сказал шершавый голос. — Кокерель, бери и не спускай с неё глаз. После тебя, Волшебный Язык. Вперёд!

Они вышли. Мегги ещё раз попыталась высвободиться из рук Элинора, но безуспешно. Дверь в библиотеку закрылась, шаги стали удаляться, становились всё тише и тише, а потом вообще смолкли. Только тогда Элинор отпустила её.

Мегги рванула дверь и в слезах помчалась в библиотеку. Мо там не было. Книги стояли на своих местах, и лишь в одном ряду зияла чёрная дыра.

— Невероятно! — воскликнула Элино́р.— Им действительно нужна была лишь эта книга.

Мегги оттолкнула её и побежала по коридору.

— Подожди! — Элино́р пыталась её остановить. Но чего ждать? Ждать, пока увезут отца? Мегги слышала: Элино́р бежала следом. Может, руки у неё и были сильнее, но бегала Мегги всё равно лучше. В прихожей всё ещё было темно. Дверь была распахнута, а когда Мегги, затаив дыхание, вышла на улицу, ей в лицо подул прохладный ветер.

— Мо! — крикнула она.

Где-то вдалеке загорелись автомобильные фары и послышался звук мотора. Мегги побежала в ту сторону, споткнулась и расцарапала о гравий колено. Тёплая кровь потекла по ноге, но Мегги этого не замечала. Она всё бежала, всхлипывая, пока не оказалась перед большими железными воротами. Дорога за ними была пуста.

Мо исчез.

Что скрывает ночь

*Лучше тысяча врагов снаружи дома, чем
один внутри.*

Арабская пословица

Сажерук прятался за каштаном, когда мимо пронеслась Мегги. Он видел, как она остановилась возле ворот и смотрела на дорогу. Слышал, как она звала отца. Её крики заглушали треск цикад. А потом вдруг всё стихло, и в наступившей тишине посреди ночи застыла маленькая фигурка девочки. Казалось, силы оставили её, и лёгкое дуновение ветерка могло унести её прочь, как сухой лист.

Она стояла у ворот так долго, что Сажерук закрыл глаза, чтобы не видеть её. Но вдруг до него донёсся плач, и лицо его обдало жаром стыда, как огнём, с которым он недавно играл. Он прижался спиной к дереву и ждал, когда Мегги вернётся. Но девочка не шевелилась. Наконец, когда ноги у него совсем онемели, Мегги неловко повернулась, словно марионетка, которую кто-то дёрнул за ниточки, и направилась к дому. Она больше не плакала, а проходя мимо дерева, лишь утёрла рукой глаза. На мгновение Сажерук почувствовал непреодолимое желание утешить её, объяснить, зачем он всё рассказал Каприкорну. Но Мегги прибавила шаг и прошла мимо. Она шла всё быстрее, пока совсем не скрылась за деревьями. Сажерук вышел из своего укрытия, перекинул за спину рюкзак, взял в руки сумки и двинулся в сторону всё ещё открытых ворот.

Ночь поглотила его.

Одна

— *Золотце моё,— проговорила наконец бабушка,— а ты не жалеешь, что до конца жизни тебе придётся остаться мышкой?*
— *Я совсем не думаю об этом,— ответил я.— Разве это важно, кто ты и как выглядишь, пока тебя любят?*

Р. Даль. Ведьмы

Когда Мегги вернулась, на ярко освещённом крыльце стояла Элино́р. Поверх ночной рубашки она накинула пальто. Ночь была тёплой, но с озера дул холодный ветер. В отчаянии девочка казалась такой потерянной... Элино́р вспомнила это чувство — хуже не бывает.

— Они увезли его с собой! — Мегги чуть не задыхалась от бессильной ярости, она поедала тётку ненавидящим взглядом. — Почему вы удержали меня? Мы смогли бы ему помочь! — Она сжала кулаки, словно больше всего на свете хотела побить её.

Элино́р могла это понять. Ей самой подчас хотелось поколотить весь мир, но в этом не было смысла, никакого. Оставалась печаль...

— Не говори ерунды,— грубо сказала она. — Как бы у нас это вышло? Они бы и тебя забрали. Понравилось бы это твоему отцу? Нет. Так что нечего болтаться в саду, заходи в дом.

Но девочка не тронулась с места.

— Они отвезут его к Каприкорну! — прошептала она так тихо, что Элино́р едва разобрала её слова.

— К кому?

Мегги только покачала головой и провела рукавом по заплаканному лицу.

— Скоро здесь будет полиция,— сказала Элино́р. — Я звонила по мобильному телефону твоего отца. Никогда не думала покупать такую вещь, но теперь, наверно, всё-таки куплю. Грабители мне попросту обрубili кабель!

Мегги не двигалась с места. Она дрожала.

— В любом случае они давно уехали,— сказала она.

— Боже мой, да ничего с ним не случится! Элино́р поплотнее запахнулась в пальто. Ветер усиливался. К дождю, несомненно.

— Откуда вы это знаете? — Голос Мегги дрожал от ярости.

«Господи, если бы взглядом можно было убить,— подумала Элино́р,— то я бы уже была мертвехонька».

— Да потому, что он сам, по доброй воле, захотел идти с ними! — раздражённо ответила она. — Ты ведь тоже это слышала, разве не так?

Девочка опустила голову. Конечно, слышала.

— Правда, — сказала она. — Он больше тревожился о книге, чем обо мне.

На это Элино́р возразить было нечего. Её собственный отец всегда был твёрдо уверен, что о книгах надо заботиться больше, чем о детях. И когда он внезапно умер, ей и двум её сёстрам казалось, будто он просто, как прежде, сидел себе в библиотеке и вытирал пыль со своих книг. Но отец Мегги был не таков.

— Вздор. Конечно же, он тревожился о тебе, — сказала она. — Я не знаю отца, который бы так безумно обожал свою дочь, как твой. — Она протянула Мегги руку. — Я сделаю тебе горячее молоко с мёдом. Кажется, именно это дают глубоко несчастным детям?

Но Мегги даже не заметила протянутую руку. Она внезапно повернулась и побежала. Как будто что-то пришло ей в голову.

— Эй, погоди!

Чертыхнувшись, Элино́р натянула садовые туфли и заковыляла следом. Глупышка побежала на задний двор, где огнеглотатель устраивал ей представление. Но лужайка, разумеется, была пуста. Только погасшие факелы ещё торчали из земли.

— Ага, господин Пожиратель Спичек, похоже, исчез, — сказала Элино́р. — Во всяком случае, в доме его нет.

— Может быть, он пошёл за ними? — Девочка подошла к одному из потухших факелов и коснулась обугленной головки. — Так и есть! Он увидел, что случилось, и пошёл за ними!

Она безнадежно посмотрела на Элино́р.

— Конечно. Так и было. — Элино́р изо всех сил старалась, чтобы её слова не звучали насмешливо. «Как это, по-твоему, он за ними пошёл? Пешком?» — мысленно добавила она.

Но вслух этого не произнесла, а только положила руку на плечо Мегги. «Господи, девчонка до сих пор дрожит!»

— Пойдём, — сказала она. — Скоро здесь будет полиция, а пока что мы действительно ничего не можем поделать. Вот увидишь, через пару дней твой отец найдётся, а вместе с ним, возможно, и твой друг, плюющийся огнём. Но до этого тебе надо как-нибудь уживаться со мной.

Мегги лишь кивнула. Не сопротивляясь, она дала увести себя в дом.

— У меня есть ещё одно условие, — сказала Элино́р, когда они стояли перед дверью. Мегги недоверчиво взглянула на неё.

— Ты не могла бы, пока мы тут одни, не смотреть на меня всё время так, будто хочешь меня отравить? Это выполнимо?

По лицу Мегги скользнула едва заметная улыбка.

— Наверное, да,— сказала она.

Двое полицейских, которые въехали во двор, усыпанный гравием, задали много вопросов, но ни Мегги, ни Элинора не смогли на них ответить. Нет, Элинора этих людей никогда прежде не видела. Нет, денег они не украли и вообще ничего ценного, если не считать одной книги. При этих словах Элинора полицейские насмешливо переглянулись. Рассердившись, та прочла им целую лекцию о ценности редких книг, но это лишь усугубило дело. Когда же Мегги наконец сказала, что её отца обязательно найдут, если разыщут некоего Каприкорна, полицейские посмотрели так, словно девочка всерьёз утверждала, будто её отца похитил злой волк. Потом они уехали. Тогда Элинора отвела Мегги в её комнату. У глупышки в глазах вновь стояли слёзы, а Элинора не имела ни малейшего представления о том, как утешить девочку двенадцати лет. Она сказала только:

— Твоя мать всегда спала в этой комнате.— И это были, наверное, самые неуместные слова, поэтому она быстро добавила: — Если не сможешь заснуть, почитай что-нибудь,— дважды кашлянула и пошла назад к себе через пустой, тёмный дом.

Отчего он вдруг показался ей таким бесконечно огромным и пустым? Долгие четыре года, что она прожила здесь одна, её никогда не беспокоило, что за всеми дверями её встречали одни лишь книги. Как давно это было, когда она вместе с сёстрами играла в этих комнатах и коридорах в прятки! В то время она всегда старалась бесшумно проскользнуть мимо дверей библиотеки...

Снаружи ветер стучал в ставни. «Господи, я не смогу сомкнуть глаз»,— подумала Элинора. А потом она вспомнила о книге, которая ожидала её возле кровати, и со смешанным чувством предвкушения и мук весьма нечистой совести она исчезла в своей спальне.

Подмена

*Из-за книг душу охватило сильное
недомогание. Как же стыдно находиться
в зависимости от этой груды бумаги
с чувствами уже умерших людей! Не лучше
ли, не достойнее ли и приличней оставить
весь этот хлам и выйти в мир свободным,
раскованным, безграмотным суперменом?*

С. Игл. Перевоза библиотеку

Мегги в своей постели в эту ночь так и не уснула. Как только шаги Элинора затихли, она помчалась в комнату Мо.

Он не успел распаковать сумку — та по-прежнему стояла рядом с кроватью. Только его книги уже лежали на ночном столике да ещё надкусанная плитка шоколада. Мо любил шоколад до безумия. Самый занюханный шоколадный Дед Мороз не чувствовал себя при нём в безопасности. Мегги отломил от плитки кусочек и засунула в рот, но вкуса не ощутила. Только вкус беды.

Одеяло Мо оказалось совсем холодным, и подушка хранила запах не отца девочки, а только крахмала и стирального порошка. Мегги сунула под неё руку и нашла фотокарточку. Это был портрет её матери — он всегда лежал у Мо под подушкой. Когда Мегги была маленькой, она думала, что Мо просто однажды придумал ей мать, поскольку считал, будто без матери ей было плохо. Он рассказывал про неё удивительные истории. Потом Мегги всегда спрашивала:

«Она любила меня?»

«Очень».

«Где она?»

«Ей пришлось уехать, когда тебе исполнилось три года».

«Почему?»

«Ей надо было уехать».

«Далеко?»

«Очень далеко».

«Она умерла?»

«Ни в коем случае!»

Мегги привыкла, что на некоторые вопросы Мо давал странные ответы. И уже в десять лет она не верила в то, что он для неё сочинял, — очевидно, мама просто ушла от них. Такое бывает. И пока Мо был с ней, она никогда особенно не тосковала по матери.

Но вот и его не стало.

И она осталась один на один с Элинор и с её ледяными глазами.

Она достала из сумки свитер Мо и прижалась к нему лицом. «Всему виной книга, — вновь и вновь крутилось у неё в голове. — Ну почему, почему он не отдал её Сажеруку?!» Иногда полезно прийти в бешенство, если не знаешь, как побороть боль. Но потом слёзы всё же нахлынули, и Мегги заснула с солоноватым вкусом на губах.

Когда она проснулась — с колотящимся сердцем и волосами, мокрыми от пота, — всё опять вернулось: мужчины в чёрном, голос Мо и пустая дорога. «Я пойду искать его, —

решила Мегги.— Да, я так и поступлю». Небо за окном уже зарумянилось. Ещё немного, и взойдёт солнце. Лучше уйти, пока не рассвело.

Куртка Мо висела на стуле у окна, как будто он только что её снял. Мегги достала из неё портмоне: ей могут понадобиться деньги. Потом она прокралась в свою комнату, чтобы собрать вещи, самое необходимое из одежды и фотографию, где она вместе с Мо, чтобы всюду её показывать и спрашивать о нём. Сундук с книгами она, разумеется, взять с собой не могла. Сначала хотела спрятать его под кроватью, но потом решила написать Элиноর письмо.

«Дорогая Элинор...» — писала она, хотя на самом деле не считала, что это подходящее обращение, и далее спросила себя, надо ли называть её на «ты» или, как прежде, на «вы».

«Да ладно, тётям говорят „ты“, — подумала она, — кроме того, так проще».

«Я должна отправиться на поиски отца, — писала она дальше. — Не беспокойся...»

«Что ж, Элинор так или иначе беспокоиться не станет».

«И пожалуйста, не говори полицейским, что я ушла, а то они наверняка приведут меня обратно. В сундуке — мои любимые книги. К сожалению, я не могу взять их с собой. Пожалуйста, присмотри за ними, я их заберу, как только найду отца. Спасибо. Мегги.

Р. С. Я знаю точно, сколько книг в сундуке».

Последнее предложение она тут же зачеркнула, ведь оно только разозлит Элинор, и кто знает, что тогда будет с книгами? Чего доброго, она их ещё продаст. Ведь Мо снабдил каждую из них необычайно красивым переплётом. Ни одна не была переплетена в кожу — Мегги не хотела при чтении представлять себе, что для её книг стянули кожу с какого-нибудь телёнка или со свиньи. К счастью, Мо это понимал. Как-то он рассказывал Мегги, что много столетий назад переплёты для особо ценных книг делали из кожи неродившихся телят. *«Charta virginea non nata»* — сладкозвучное название для ужасной вещи. «И в этих книгах, — говорил Мо, — было так много слов о любви, добре и милосердии».

Пока Мегги собирала сумку, она всячески старалась не рассуждать, поскольку знала, что все рассуждения кончатся вопросом: где, собственно говоря, она будет его искать? Вновь и вновь она гнала от себя эту мысль, но всё же её руки стали двигаться медленнее. И вот наконец она стояла около набитой доверху сумки, невольно прислушиваясь к тихому и беспощадному внутреннему голосу: «Ну и где же ты собралась искать, Мегги? Ты пойдёшь по улице налево или направо? Даже этого ты не знаешь. Как ты думаешь, далеко ли ты уйдёшь, пока тебя не задержит полиция? Двенадцатилетнюю девочку с огромной сумкой в руках и с нелепой историей об исчезнувшем отце и о том, что нет никакой матери, которой можно тебя отдать...»

Мегги зажала уши руками, но разве это поможет заглушить насмешливый голос у неё в голове? Какое-то время она так и стояла. Затем помотала головой, пока этот голос наконец не умолк, и поволокла собранную сумку в коридор. Сумка была тяжёлой, слишком тяжёлой. Мегги снова открыла её и побросала всё обратно в комнату. Оставила только один свитер, одну книгу (уж хотя бы одна-то книга была ей нужна), фотографию и портмоне. Теперь она сможет нести сумку, каким бы дальним ни был путь.

Она тихо спустилась по лестнице, держа в одной руке сумку, а в другой записку. Утреннее солнце уже пробивалось сквозь щели в ставнях, но в большом доме было так тихо, словно спали даже книги на полках. Только из-за двери в комнату Элинора доносился негромкий храп. Сначала Мегги хотела подсунуть записку под дверь, но та не пролезала. Она немного поколебалась, а затем нажала на дверную ручку. В спальне Элинора было светло, несмотря на закрытые ставни. Рядом с кроватью горела лампа — очевидно, Элинора заснула за чтением. Она лежала на спине с чуть приоткрытым ртом и услаждала своим храпом гипсовых ангелов на потолке. К груди она прижимала книгу. Мегги сразу узнала её.

— Откуда она у тебя? — закричала Мегги и потянула книгу из рук Элинора, тяжёлых со сна. — Это книга моего отца!

Элинора мгновенно очнулась, как будто Мегги плеснула ей кипятком в лицо.

— Ты её украла! — кричала Мегги, вне себя от ярости. — Это ты позвала этих разбойников! Да! Точно! Ты и твой Каприкорн, вы с ним заодно! Ты велела увести моего отца, и кто знает, что ты сделала с бедным Сажеруком! Ты хотела взять эту книгу себе, с самого начала! Я видела, как ты на неё смотрела, — будто она живая! Она, быть может, миллион стоит, а то и два или три!

Элинора сидела на постели, рассматривала цветочки на своей ночной рубашке и не издавала ни звука. Она заговорила, только когда у Мегги перехватило дыхание.

— Ты всё сказала? — спросила она. — Или ты будешь вопить, пока не рухнешь замертво? — Её голос звучал, как всегда, грубо, но слышалось в нём и нечто иное — нечистая совесть.

— Я всё скажу полиции! — выдохнула Мегги. — Я скажу им, что ты украла книгу, и пусть они спросят тебя, где теперь мой отец.

— Я... спасла... тебя... и эту... книгу!

Элинора спустила ноги с кровати, подошла к окну и отодвинула ставни.

— Ах, вот как! А что будет с Мо? — Голос Мегги снова окреп. — Они ведь скоро узнают, что он дал им не ту книгу! Ты будешь виновата, если они что-нибудь с ним сделают! Сажерук сказал: «Каприкорн его убьёт, если не получит книгу». Он убьёт его!

Элино́р высунула голову в окно и глотнула побольше воздуха. Потом обернулась.

— Ерунда! — сказала она сердито. — Ты слишком много значения придаёшь болтовне Пожирателя Спичек. И ты начиталась скверных приключенческих историй. Убить твоего отца! Господи, да он же не секретный агент или что-то в этом роде! Он реставрирует старые книги. Эта профессия не связана с угрозой для жизни. Я просто хотела посмотреть книгу в спокойной обстановке. Только поэтому я её подменила. Откуда мне было знать, что посреди ночи явятся какие-то тёмные личности, чтобы забрать её и твоего отца вместе с ней? Мне он рассказывал только, что из-за этой книжки его преследует какой-то сумасшедший коллекционер. Откуда я могла знать, что этот коллекционер не остановится ни перед кражей со взломом, ни перед похищением людей? Даже мне такое не пришло бы в голову. Ну разве что ради одной-двух книг на свете...

— Но так говорил Сажерук. Он говорил, что Каприкорн убьёт его!

Мегги крепко обхватила книгу, как будто только так могла предотвратить новую беду. Ей вдруг показалось, будто она опять слышит голос Сажерука.

— А вопли и трепыхание малютки, — прошептала она, — для него сладки, как мёд.

— Что? О ком это ты снова? — Элино́р села на край кровати и усадила Мегги рядом с собой. — Сейчас ты расскажешь мне всё, что знаешь об этом деле. Выкладывай!

Мегги открыла книгу. Она полистала страницы, пока не нашла заглавную букву К, на которой сидел зверёк, так похожий на Гвина.

— Мегги! Эй! Я тебя спрашиваю! — Элино́р грубо потрясла её за плечи. — О ком ты только что говорила?

— Каприкорн... — Мегги едва прошептала это имя — казалось, оно притягивало опасность каждой своей буквой.

— Каприкорн. И что дальше? Это имя я от тебя уже пару раз слышала. Но, бес его дери, кто же он такой?

Мегги захлопнула книгу, провела пальцем по обложке и рассмотрела её со всех сторон.

— Здесь нет названия, — пробормотала она.

— Нет. Ни на обложке, ни внутри. — Элино́р встала и подошла к платяному шкафу. — Есть много книг, название которых сразу не узнаешь. В конце концов, это новомодный обычай — писать его на переплёте. Ещё когда книги переплетали так, что корешок изгибался внутрь, название в лучшем случае писали на срезе страниц, а как правило, его можно было узнать, только раскрыв книгу. Лишь когда переплётчики научились делать выпуклые корешки, название переключалось туда.

— Да, я знаю! — нетерпеливо сказала Мегги. — Но это не старинная книга. Я знаю, как выглядят старинные книги.

Элино́р бросила на не́ё насмешливый взгляд.

— Ах да, извини! Я забыла, что ты настоящий эксперт! Но ты права: эта книга не совсем старинная. Она издана всего тридцать восемь лет назад. Поистине смехотворный возраст для книги! — Элино́р исчезла за открытой дверцей шкафа. — И всё-таки название у не́ё, разумеется, есть: «Чернильное сердце». Я полагаю, твой отец специально переплёл её так, чтобы по обложке не догадались, что это за книга. Даже внутри, на первой странице, ты не найдёшь названия, и если ты внимательно приглядишься, то поймёшь: он просто изъял эту страницу.

Ночная рубашка Элино́р упала на ковьёр, и Мегги увидела, как её голые ноги не спеша влезают в колготки.

— Нам надо ещё раз сходить в полицию, — сказала она.

— Зачем? — Элино́р кинула свитер на дверцу шкафа. — Что ты им расскажешь? Ты что, не видела, как те двое вчера глазели на нас? — Элино́р стала передразнивать голоса полицейских: — «Ах да, как там было дело-то, госпожа Лоредан? Кто-то ворвался к вам в дом после того, как вы любезно отключили сигнализацию. И тогда эти взломщики — ну ловкачи прямо! — стащили одну-единственную книгу, хотя в вашей библиотеке есть книги стоимостью в несколько миллионов, и забрали отца этой девочки, хотя он и сам вызвался сопровождать их! Ну да. Очень интересно. И эти люди работали на человека, называющего себя Каприкорн. Кажется, это имя означает „Козерог“?» Боже мой, девочка...

Элино́р снова появилась из-за дверцы шкафа. На ней была безобразная клетчатая юбка и свитер карамельного цвета, в котором она казалась бледной, как дрожжевое тесто.

— Все, кто живёт у этого озера, считают меня сумасшедшей, и, если мы опять обратимся с нашей историей в полицию, повсюду заговорят, что теперь-то Элино́р Лоредан окончательно свихнулась. А это лишний раз доказывает, что страсть к книгам — нездоровая страсть.

— Ты одеваешься как старая бабка, — сказала Мегги.

Элино́р посмотрела на не́ё сверху вниз.

— Вообще-то, комментарии насчёт моей внешности нежелательны. А потом, я могла бы быть твоей бабкой. Если бы чуть-чуть постаралась.

— Ты когда-нибудь была замужем?

— Нет. Никогда не понимала, зачем это нужно. И будь добра, перестань спрашивать о моей личной жизни. Разве отец не научил тебя, что это нехорошо?

Мегги молчала. Она сама не знала, почему задавала такие вопросы.

— Она очень ценная? Или...

— «Чернильное сердце»? — Элинор взяла книгу из рук Мегги, провела пальцем по переплёту и отдала ей. — Я думаю, да. Хотя в каталогах и списках редких книг ни одного экземпляра ты не найдёшь. Я между тем кое-что про неё разузнала. Некоторые коллекционеры предложили бы твоему отцу очень-очень много денег, если бы пошли слухи, что он обладает, возможно, единственным экземпляром. В конце концов, эта книга должна быть не только редкой, но и хорошей. Я ничего на этот счёт сказать не могу. Вчера ночью я не одолела и десяти страниц. Как только там появилась первая фея, я сразу же уснула. Истории про фей, гномов и всё такое прочее мне никогда не были особенно по душе. Хотя я не отказалась бы наблюдать парочку таких историй в моём саду.

Элинор ещё раз зашла за дверцу шкафа — наверное, чтобы посмотреть на себя в зеркало. Похоже, замечание Мегги насчёт одежды задело её.

— Да, я думаю, книга очень ценная, — повторила она задумчиво. — Хотя со временем о ней почти забыли. Похоже, никто уже не помнит, о чём там речь, и вряд ли хоть кто-то её читал. Даже в библиотеках её не найти. Но время от времени появляются слухи, будто ни одного экземпляра нет потому, что все, какие остались, были украдены. Возможно, всё это вздор. Исчезают не только животные и растения. С книгами это тоже бывает. К сожалению, это случается не так уж и редко. Наверное, можно сто домов, таких, как вот этот, до самой крыши наполнить книгами, которые бесследно исчезли. Насколько я знаю, автор ещё жив, но, похоже, он ничего не делает для того, чтобы его книгу переиздали.

Мне это кажется странным. В конце концов, всякая история пишется для того, чтобы её прочли, разве не так? Что ж, возможно, эта история ему самому уже разонравилась. Или же она так плохо продавалась, что не нашлось издательства, которое захотело бы её вновь напечатать. Откуда мне знать?

— И всё-таки я думаю, её украли не только потому, что она ценная, — пробормотала Мегги.

— Ах, не поэтому? — Элинор расхохоталась. — Боже мой, ты истинная дочь своего отца. Мортимер тоже не мог себе представить, чтобы люди делали нечто предосудительное из-за денег, только потому, что для него самого они особой ценности не имеют. Ты представляешь себе, сколько может стоить одна-единственная книга?

Мегги сердито посмотрела на неё:

— Да, представляю. И всё же я думаю, что дело не в этом.

— А я думаю, именно в этом. И Шерлок Холмс подумал бы то же самое. Ты любишь читать книги? Ведь это так здорово! Особенно в дождливые дни.

Элинор натянула туфли. У этой грузной женщины были на удивление маленькие ступни.

— Может быть, в ней есть какая-то тайна? — пробормотала Мегги.

Она задумчиво стала чертить пальцем по страницам, густо усеянным буквами.

— А-а, ты имеешь в виду всякие там невидимые послания, написанные лимонным соком, или карту местонахождения сокровищ, замаскированную под одну из картинок.

В голосе Элинон звучала такая насмешка, что Мегги ужасно захотелось свернуть её короткую шею.

— Почему бы и нет? — Она снова захлопнула книгу и зажала её под мышкой. — Почему они увезли Мо? Ведь можно было взять только книгу.

Элинон пожала плечами.

«Ну как же! Она не хочет признаться, что просто не задумывалась об этом, — с презрением подумала Мегги. — Она хочет быть всегда правой».

Элинон посмотрела на неё, словно услышав её мысли.

— Знаешь что? Почитай-ка ты эту книгу, — сказала она. — Может быть, ты найдёшь там что-нибудь, что не относится к сюжету. Тут — парочка лишних слов, там — парочка лишних букв... И вот тебе, пожалуйста, тайное послание! Указание, где найти сокровища... Кто знает, сколько пройдёт времени, пока не вернётся твой отец, а тебе ведь всё равно придётся как-то убить время.

Мегги не успела ничего на это ответить: Элинон уже нагнулась, чтобы поднять листок бумаги, лежавший на ковре около кровати. Это было прощальное письмо Мегги — видимо, она уронила его, когда обнаружила книгу в руках Элинон.

— Это ещё что такое? — спросила тётушка, пренебрежительно пробежав глазами по строчкам. — Ты хотела отправиться на поиски отца? Где, скажи на милость, ты собралась его искать? Вот уж не думала, что ты настолько спятила!

Мегги прижала к себе «Чернильное сердце».

— А кто же ещё должен его искать? — сказала она. Её губы дрожали, она ничего не могла с ними поделать.

— Ну, если так, то давай искать вместе, — сердито отозвалась Элинон. — Но сначала подождём: вдруг он вернётся? Или ты думаешь, он будет рад, когда явится и узнает, что ты ушла искать его в огромном, бескрайнем мире?

Мегги покачала головой. Ковёр Элинон расплылся у неё перед глазами, и по её щеке скатилась слеза.

— Ну что ж, вот и договорились, — проворчала Элинон, протягивая ей носовой платок. — Вытри нос и давай наконец позавтракаем.

Она не выпускала Мегги из дома, пока та не съела хлеб, который застревал у неё в горле, и, пересилив себя, не выпила стакан молока.

— Завтрак — самое главное в суточном распорядке питания,— провозгласила Элино́р, намазывая себе уже третий бутерброд.— А кроме того, я не хочу, чтобы ты рассказала отцу, когда он вернётся, будто я морила тебя голодом. Ну, ты помнишь... как ту козу из сказки.

Ответ, уже готовый сорваться с языка, Мегги проглотила вместе с последним куском хлеба и, схватив книгу, выбежала в сад.

Логово льва

Послушайте. (Взрослых прошу этот абзац не читать.) Я не говорю, что у этой книги плохой конец. Я уже в самом начале сказал, что это моя любимая книга. Только вот сейчас в ней начинаются всякие пакости.

У. Голдман. Принцесса-невеста

Мегги села на скамейку за домом, там, где торчали погасшие факелы Сажерука. Никогда ещё она так долго не колебалась, прежде чем открыть книгу. Мало ли что таится на её страницах?

Это было совершенно новое чувство. Никогда прежде она не боялась того, что ей поведа́ет книга,— наоборот, она, как правило, так жаждала погрузиться в ещё незнакомый, неизведанный мир, что приступала к чтению в самый неподходящий момент. Частенько и она, и Мо читали прямо во время завтрака, и не раз получалось так, что он слишком поздно отвозил её в школу. Порой Мегги читала книгу под партой, на автобусных остановках, в гостях у родственников, а поздними вечерами — в постели, пока Мо не стаскивал одеяло и не грозился убрать из её комнаты все книги, чтобы она как следует выпалась. Конечно, он никогда бы ничего подобного не сделал и знал, что она это знает, однако после таких предостережений она всё же в девять часов засовывала свою книгу под подушку, чтобы та шептала ей своё продолжение во сне, а Мо и впрямь чувствовал бы себя хорошим отцом.

Но эту книгу она бы никогда не положила под подушку — она боялась того, что книга могла ей нашептать. Все несчастья последних трёх дней, казалось, слетели с её страниц, и, может быть, это была ещё только бледная тень того, что поджидало Мегги при чтении.

Тем не менее Мегги должна была углубиться в эту книгу. Не было другого способа искать Мо. Элино́р права: просто отправляться куда-то на поиски не имеет смысла. Ей надо найти следы Мо между букв «Чернильного сердца».

Но едва она открыла первую страницу, как услышала за спиной чьи-то шаги.

— Если ты и дальше будешь сидеть на палящем солнце, тебя хватит солнечный удар,— произнёс знакомый голос.

Мегги вздрогнула и обернулась. К ней склонился Сажерук. Разумеется, он, как всегда, улыбался.

— Ага, вот так сюрприз! — сказал он, заглядывая ей через плечо в раскрытую книгу на её коленях.— Значит, она здесь. Она у тебя!

Мегги в растерянности разглядывала его исполованное шрамами лицо. Как он мог вот так стоять рядом и делать вид, будто ничего не случилось?

— Где ты был? — набросилась она на него.— Они не забрали тебя? И где Мо? Куда они его увезли?

Язык плохо слушался её, слова путались.

Но Сажерук не торопился с ответом. Он внимательно осмотрел окрестные кусты, как будто никогда ещё таких не видел. Он был в пальто, хотя день был тёплый, такой тёплый, что на его лбу выступили маленькие блестящие капельки пота.

— Нет, меня они не забрали,— сказал он наконец и вновь повернулся лицом к Мегги.— Но я видел, как они увезли твоего отца. Я побежал за ними прямо через кустарник. Порой мне казалось, что я сломаю себе шею на этом треклятом крутом склоне, но я успел выбежать вниз, к воротам, и увидеть, что они повезли его в южном направлении. Конечно же, я их сразу узнал. Каприкорн послал своих лучших людей. Даже Баста был среди них.

Мегги смотрела ему прямо в рот, будто старалась поскорее вырвать слова из его губ.

— И что же? Ты знаешь, куда они отвезли Мо? — Её голос дрожал от нетерпения.

— Наверное, в деревню Каприкорна. Но я хотел это знать наверняка, а потому... — Сажерук снял пальто и повесил его на скамейку.— А потому я побежал за ними дальше. Я понимаю, это смешно: на своих двоих бежать за автомобилем,— сказал он, когда Мегги недоверчиво нахмурилась.— Но я был просто вне себя от ярости. Всё оказалось напрасным: и мои предупреждения, и наш приезд сюда... Вскоре мне удалось остановить попутную машину, и она подвезла меня до ближайшей деревни. Там они заправились бензином — четверо мужчин в чёрном, не очень-то любезных. Они ещё долго не уезжали. И тогда я взял мопед... напрокат... и попытался следовать за ними дальше. Не смотри на меня так, мопед я потом вернул. Скорость у него невелика, но, к счастью, дорога там всё время петляет, и вскоре я опять увидел их далеко внизу, в долине, тогда как сам я мучился на горном серпантине. И тогда я убедился: они везут твоего отца в штаб-квартиру Каприкорна. Не в одно из укрытий к северу отсюда, а прямо в логово льва.

— Логово льва? Где это?

— Примерно... в трёхстах километрах к югу отсюда.— Сажерук сел рядом с ней на скамейку и, прищурясь, смотрел на солнце.— Неподалёку от побережья.— Он снова посмотрел на книгу, которая по-прежнему лежала у Мегги на коленях.— Каприкорн не обрадуется, когда узнает, что его люди привезли ему не ту книгу,— сказал он.— Могу только надеяться, что он не выместит своё разочарование на твоём отце.

— Но Мо вообще не знал, что это не та книга! Элино́р тайком подменила её!

Опять подступили проклятые слёзы. Мегги вытерла глаза рукавом.

Сажерук нахмурил брови и пристально смотрел на Мегги, словно не был уверен в том, что она говорит правду.

— Элино́р уверяет, что хотела только посмотреть книгу! Она унесла её к себе в спальню. Мо знал тайник, в который Элино́р её положила. А поскольку она завёрнута в обёрточную бумагу, отец не заметил, что это другая книга! И люди Каприкорна тоже не проверили!

— Конечно нет, да и зачем? — В голосе Сажерука слышалось презрение.— Они не умеют читать. Им что одна книга, что другая — всего лишь бумага, покрытая какими-то значками. Кроме того, они привыкли, что им отдают всё, что они пожелают.

Голос Мегги сделался пронзительным от страха.

— Отвези меня в эту деревню! Пожалуйста! — Она умоляюще посмотрела на Сажерука.— Я всё объясню Каприкорну. Я дам ему эту книгу, и он отпустит Мо. Да?

Сажерук, щурясь, смотрел на солнце.

— Да, конечно,— сказал он, не глядя на Мегги.— Пожалуй, это единственный выход...

Не успел он ничего добавить, как из дома послышался голос Элино́р.

— Эй, кто это там у нас? — крикнула она и высунулась в распахнутое окно.

Бледно-жёлтая занавеска надувалась от ветра, словно в ней запутался какой-то дух.

— Это не Пожиратель ли Спичек?

Мегги вскочила и побежала к ней через лужайку.

— Элино́р, он знает, где Мо! — закричала она.

— Ах, вот как? — Элино́р опёрлась на подоконник и, прищурившись, смотрела на Сажерука.— А ну-ка, положите книгу! — крикнула она ему.— Мегги, носи её сюда!

Мегги в изумлении обернулась. Сажерук держал «Чернильное сердце» в руках, но, когда Мегги посмотрела на него, он опять быстро положил её на скамейку. Потом он знаком позвал девочку к себе, злобно косясь в сторону Элино́р.

Мегги нерешительно приблизилась.

— Согласен, я отвезу тебя к отцу, даже если это грозит мне бедой,— шепнул он.— Но она,— он незаметно показал на Элино́р,— останется здесь, понятно?

Мегги растерянно посмотрела в сторону дома.

— Мне что, гадать, что он там тебе нашептал? — крикнула Элинон через лужайку.

Сажерук бросил на Мегги предостерегающий взгляд, но она этого не заметила.

— Он хочет отвезти меня к Мо! — крикнула она.

— Пожалуйста, пусть он это сделает, — отозвалась Элинон. — Но я поеду с вами! Даже если вы оба не желаете моего общества!

— А мы и не желаем, — шепнул Сажерук, невинно улыбаясь Элинон. — Но кто знает, вдруг нам удастся обменять твоего отца на неё? Каприкорн подыщет занятие ещё для одной служанки. Готовить она, правда, не умеет, но стирать бельё, наверное, сможет. Пусть этому и нельзя научиться по книгам.

Мегги невольно рассмеялась. Хотя по лицу Сажерука было не понятно, шутит он или говорит серьёзно.

Трус

*Дома! Эти ласковые оклики и осторожные
прикосновения, передававшиеся по воздуху,
незримые крохотные ручонки, которые
тянули и влекли его в совершенно
определённом направлении.*

К. Грэм. Ветер в ивах
(перевод И. Токмаковой)

Сажерук прокрался в комнату Мегги, только когда вполне убедился, что девочка спит. Дверь она заперла. Конечно же, это велела ей сделать Элинон, потому что она не доверяла ему и потому, что Мегги отказалась отдать ей «Чернильное сердце». Сажерук невольно улыбнулся, вставляя в дверной замок тонкую проволоку. Как всё-таки глупа эта женщина, пусть она и прочитала уйму книг! Она всерьёз думала, будто обычный дверной замок — непреодолимое препятствие?

— Да, возможно, для твоих неуклюжих пальцев, Элинон, так оно и есть, — шептал он, отворяя дверь. — Но мои пальцы любят играть с огнём, и они это сделают ловко и проворно.

Симпатия, которую он чувствовал к дочери Волшебного Языка, была более серьёзным препятствием, и его нечистая совесть уж точно не облегчала дело. Да, Сажерук мучился совестью, проникая в комнату Мегги, хотя ничего плохого делать не собирался. Он пришёл вовсе не затем, чтобы украсть книгу, хотя Каприкорн, конечно, всё ещё мечтал о ней. Добыть книгу и дочку Волшебного Языка в придачу — таково было его новое поручение. Но с этим надо было подождать. Сегодня ночью Сажерук пришёл с другой

целью. Сегодня ночью в комнату Мегги его влекла тоска, которая столько лет точила его сердце...

Он в раздумье остановился около кровати и рассматривал спящую девочку. Выдать Каприкорну её отца было несложно, а вот с ней самой дело обстояло иначе. Её лицо напоминало Сажеруку лицо другого человека, хотя на этом детском личике ещё не оставила своих тёмных следов никакая печаль. Странно — когда девочка смотрела на него, он всякий раз чувствовал потребность доказать ей, что она напрасно ему не доверяет. А недоверие читалось в её глазах всегда, даже когда она улыбалась ему. На отца она смотрела совсем по-другому — как будто тот мог защитить её от всего зла и мрака на свете. Какая глупая, глупая мысль! Никто не смог бы защитить её!

Сажерук провёл рукой по шрамам на своём лице и нахмурился. Прочь все ненужные мысли! Он доставит Каприкорну всё, что ему необходимо: и девочку, и книгу. Но не этой ночью.

Гвин заёрзал на его плече, пытаясь содрать с себя ошейник. Зверёк ненавидел ошейник, ненавидел он и собачью цепь, на которую Сажерук его посадил. Он хотел отправиться на охоту, но хозяин не отпускал. Прошлой ночью куница убежала от него, пока он разговаривал с людьми Каприкорна. Пушистый маленький дьявол до сих пор боялся Басту. Сажерук не мог упрекать его за это.

Мегги спала крепко, глубоким сном, уткнув лицо в серый свитер. Вероятно, это был свитер её отца. Она что-то бормотала во сне. Что именно, Сажерук не понял. Снова в нём проснулась нечистая совесть, но он прогнал обременительное чувство. Оно было ему не нужно — ни сейчас, ни впоследствии. Ему нет дела до девочки, а с её отцом он по квитался. У него не было причин чувствовать себя жалким негодяем со змеиным языком.

Он осмотрелся в тёмной комнате. Куда же она девала книгу? Около кровати Мегги стоял сундук, покрытый красным лаком. Сажерук открыл крышку. Когда он нагнулся, цепь Гвина тихо зазвенела.

Сундук был полон книг, великолепных книг. Сажерук нащупал под пальто фонарик и осветил на них.

— Ишь ты,— пробормотал он,— какие вы красивые! Словно дамы в роскошных нарядах на княжеском балу!

Наверное, Волшебный Язык изготовил для каждой из них новый переплёт, после того как детские пальчики Мегги здорово растрепали старые обложки. Разумеется, вот его фирменный знак: голова единорога. Этот знак красовался на платье каждой книги, и у каждой переплёт был особого цвета. Все цвета радуги встречались в этом сундуке.

Книга, которую искал Сажерук, лежала в самом низу. Среди прочих разряженных знатных особ она в своём матово-зелёном переплёте смотрелась почти как нищенка.

То, что Волшебный Язык подобрал для этой книги такое невзрачное платье, не удивило Сажерука.

Наверно, отец Мегги ненавидел её так же сильно, как сам Сажерук её любил. Он аккуратно достал книгу из-под стопки прочих книг. Прошло почти пять лет с тех пор, как он последний раз держал её в руках. Тогда у неё ещё были картонный переплёт и бумажная суперобложка, надорванная снизу.

Сажерук поднял голову. Мегги вздохнула и перевернулась на другой бок, обратив к нему спящее лицо. Какой несчастной она казалась! Несомненно, ей снился плохой сон. Её губы дрожали, а руки обнимали свитер, как будто она искала в чём-то — нет, в ком-то — опоры. Но в плохих снах ты всегда одинок, безумно одинок. Сажерук вспомнил много разных плохих снов и чуть было не протянул руку, чтобы разбудить Мегги. Что же он за жалкий размазня!

Он повернулся спиной к кровати. С глаз долой — из сердца вон. Потом он раскрыл книгу — торопливо, пока не передумал. Он тяжело дышал. Пролистал первые страницы, стал листать дальше, дальше, дальше... Но с каждой новой страницей его пальцы всё больше медлили, и внезапно он вновь захлопнул книгу. Лунный свет сочился через щели в ставнях. Он не знал, как долго он так простоял, теряясь взглядом в лабиринте букв. Он всё ещё очень плохо умел читать...

— Трус! — прошептал он. — Ох, какой же ты трус, Сажерук! — Он до боли закусил губу — Ну давай же! — шептал он. — Дурак, это, может быть, твой последний шанс. Как только Каприкорн получит книгу, он наверняка и не посмотрит в твою сторону.

Он снова открыл книгу, долистал до середины и опять захлопнул — так громко, что Мегги вздрогнула во сне и спрятала голову под одеяло. Сажерук около кровати неподвижно ждал, пока его дыхание немного успокоится, затем глубоко вздохнул, склонился над сундуком, полным сокровищ, и положил книгу назад, к другим книгам. Он бесшумно закрыл крышку.

— Ты видел? — спросил он куницу. — Я не могу справиться с духом. Не хочешь ли найти себе более храброго хозяина? Подумай.

Гвин тихо твякнул за его ухом, но если это был ответ, то Сажерук его не понял.

На миг он снова прислушался к спокойному дыханию Мегги, а затем прокрался к двери.

— Что же это значит? — пробормотал он, опять оказавшись в коридоре. — Кто знает, чем это кончится?

Затем он поднялся на чердак, где Элино́р отвела ему каморку, и улёгся на узкую кровать, вокруг которой громоздились книжные полки. Но он так и не уснул до самого утра.

Ещё дальше на юг

*В поход, беспечный пешеход,
Уйду, избыв печаль,—
Спеши́т дорога от ворот
В заманчивую даль,
Свивая тысячу путей
В один, бурливый, как река,
Хотя, куда мне плыть по ней,
Не знаю я пока!*

Дж. Р. Р. Толкиен. Властелин Колец
(перевод В. Муравьёва)

На следующее утро после завтрака Элино́р развернула на кухонном столе измятую карту дорог.

— Итак, триста километров к югу отсюда,— сказала она, с недоверием глядя на Сажерука.— Что ж, покажите нам, где именно надо искать отца Мегги.

Мегги смотрела на Сажерука, сердце её колотилось. Под его глазами залегли глубокие тени, будто прошлой ночью он очень плохо спал. Он нерешительно подошёл к столу и потёр свой щетинистый подбородок. Затем нагнулся над картой, долго изучал её — казалось, прошла целая вечность — и наконец ткнул в неё пальцем.

— Вот,— сказал он.— Деревня Каприкорна вот здесь.

Элино́р встала рядом с ним и глянула на карту.

— Это в Лигурии,— сказала она.— Ага. А как, позвольте спросить, эта деревня называется? Каприкорния? — Она впи́лась глазами в лицо Сажерука, как будто хотела углубить его шрамы.

— У неё нет названия.— Сажерук встретил взгляд Элино́р с нескрываемым отвращением.— Когда-то, вероятно, название у неё было, но оно уже позабыто — с тех пор, как Каприкорн свил там себе гнёздышко. На этой карте вы её не найдёте, и вообще ни на какой. Для всего остального мира эта деревня — всего лишь скопление развалившихся домишек, к которым ведёт дорога, не заслуживающая названия.

— Гм... — Элино́р ещё ниже склонилась над картой.— В этих краях мне не доводилось бывать. Я однажды была в Генуе. Там я купила у одного букиниста превосходный экземпляр «Алисы в Стране Чудес» — в хорошей сохранности и за половину истинной

цены.— Она вопросительно посмотрела на Мегги.— Тебе нравится «Алиса в Стране Чудес»?

— Не очень,— сказала Мегги и уставилась на карту.

Элинор покачала головой — какой неразумный ребёнок! — и снова обратилась к Сажеруку:

— А чем этот Каприкорн занимается, кроме того, что ворует книги и похищает отцов? — спросила она.— Насколько я поняла Мегги, вы с ним довольно близко знакомы.

Сажерук опустил голову и провёл пальцем вдоль какой-то реки, голубой лентой извивавшейся по карте на фоне зелёного и бледно-коричневого.

— Да уж, мы родились в одних и тех же краях,— сказал он.— Но больше у нас с ним нет почти ничего общего.

Элинор разглядывала его так настойчиво, словно хотела просверлить ему взглядом дырку во лбу.

— Вот что мне не понятно,— сказала она.— Мортимер хотел спрятать «Чернильное сердце» от Каприкорна в безопасное место. Зачем же тогда он привёз книгу ко мне? Он практически сам прибежал к нему в лапы!

Сажерук пожал плечами:

— Ну... Наверное, он просто считал вашу библиотеку самым надёжным укрытием.

В голове Мегги шевельнулось воспоминание, сначала очень смутное, а затем прошлое вдруг вернулось так отчётливо, словно картинка в книжке. Она увидела, как Сажерук стоит возле их автобуса у ворот дома, и ей почти показалось, что она слышит его голос...

Она испуганно взглянула на него.

— Ты же говорил Мо, что Каприкорн живёт на севере! — сказала она.— Он тебя ещё специально переспросил, и ты сказал, что совершенно в этом уверен!

Сажерук разглядывал свои ногти.

— Ну да... и это, в общем, правда,— сказал он, не глядя ни на Мегги, ни на Элинор. Наконец он поскрёб ногтями по свитеру, как будто хотел удалить безобразное пятно.— Вы мне не доверяете,— сказал он хрипло.— Вы обе мне не доверяете. Я... могу это понять, но я не соврал. У Каприкорна две штаб-квартиры и ещё несколько мелких убежищ — на случай, если в одном из этих мест у него загорится земля под ногами или если кому-то из его людей на время придётся лечь на дно. Как правило, тёплое время года он проводит на севере и только в октябре едет на юг, но в этом году он, очевидно, и лето собрался провести на юге. Почём я знаю? Может быть, на севере у него неприятности с полицией? Может быть, есть какие-то дела на юге, о которых ему надо позаботиться лично? — В его голосе звучала обида, почти как у мальчика, которого несправедливо

в чѐм-то обвинили.— Как бы то ни было, его люди повезли отца Мегги на юг, я видел это своими глазами, а Каприкорн всегда решает важные вопросы, когда он на юге, в этой самой деревне. Там он, как нигде, чувствует себя в безопасности. Там у него никогда не было проблем с полицией, там он может вести себя как маленький король, точно весь мир принадлежит ему. Там он устанавливает законы, строит планы на будущее и может действовать, как ему взбредѣт в голову,— об этом позаботятся его люди. Поверьте мне, уж в этом они толк знают.

Сажерук улыбнулся. Это была горькая улыбка. «Ах, если бы вы знали... — казалось, говорила она.— Но вы ведь ничего не знаете. Ничего-то вы не понимаете».

Мегги вновь испытала жуткий страх. Его причиной было не то, что говорил Сажерук, а то, о чѐм он молчал.

Кажется, Элино́р поняла её состояние.

— Господи, да не выражайтесь вы такими загадками! — Её грубый голос заставил страх отступить.— Я вас ещё раз спрашиваю: чем занимается этот Каприкорн? Чем он деньги зарабатывает?

Сажерук скрестил руки на груди.

— От меня вы больше ничего не узнаете. Спросите его самого. Уже то, что я привезу вас в его деревню, может стоить мне головы, а тут ещё я буду играть с огнём и рассказывать вам о делишках Каприкорна.— Он покачал головой.— Нет!

Я предупреждал отца Мегги, я советовал ему добровольно отдать Каприкорну книгу, но он меня и слушать не хотел. Если бы я не предупредил его, люди Каприкорна нашли бы его гораздо раньше. Спросите Мегги! Она слышала, как я его предостерегал! Да, я рассказал ему не всё, что знал. Ну и что? Я стараюсь говорить о Каприкорне как можно меньше; я избегаю даже думать о нём, и будьте уверены: едва вы с ним познакомитесь, вы будете считать точно так же.

Элино́р скорчила недовольную гримасу — такое предположение показалось ей слишком нелепым.

— Вероятно, вы мне также не скажете, почему он с таким рвением гоняется за этой книгой. Я угадала? — сказала она, складывая карту.— Он что-то вроде коллекционера?

Сажерук провёл пальцем по краю стола.

— Я скажу только одно: он хочет обладать этой книгой, и поэтому вы должны её отдать. Я сам был свидетелем, как люди Каприкорна четыре ночи подряд стояли перед домом одного человека только потому, что Каприкорну понравилась его собака.

— И он получил эту собаку? — тихо спросила Мегги.

— Естественно.— Сажерук задумчиво посмотрел на неё.— Поверь мне, никто не будет спокойно спать, когда люди Каприкорна стоят перед его дверью и глядят на его окно или окно его детей. Как правило, Каприкорн уже через два дня получает то, что хочет.

— Да ну! — сказала Элино́р.— Мою собаку он чёрта с два получил бы.

Сажерук посмотрел на свои ногти и улыбнулся.

— Нечего улыбаться! — крикнула ему Элино́р.— Собирай вещи! — сказала она Мегги.— Через час мы выезжаем. Придёт время, и ты получишь назад своего отца. Даже если мне и не хочется отдавать книгу этому Как-там-он-себя-называет. Ненавижу отдавать книги в плохие руки.

Они сели в «Комби» Элино́р, хотя Сажерук предложил ехать на автобусе Мо.

— Вздор, на таком драндулете я никогда не ездила,— сказала Элино́р и вручила Сажеруку картонную коробку с провизией.— Кроме того, Мортимер запер двери автобуса.

Мегги заметила, что Сажерук хотел что-то ответить, но сдержался.

— А если нам придётся где-нибудь заночевать? — спросил он, поднося коробку с провизией к машине Элино́р.

— Господи, об этом не может быть и речи! Не позднее чем завтра утром я предполагаю опять быть здесь. Ненавижу, когда мои книги остаются без присмотра более суток.

Сажерук бросил взгляд на небо, как будто там было куда больше разума, чем в голове Элино́р, и вознамерился устроиться на заднем сиденье, но Элино́р не пустила его.

— Стоп, стоп, садитесь-ка за руль,— сказала она и сунула ему в руку ключи от машины.— Вы ведь лучше меня знаете, куда надо ехать.

Однако Сажерук вернул ей ключи.

— Я не умею водить машину,— сказал он.— В такой тележке даже сидеть неприятно, не говоря уж о том, чтобы ею управлять.

Элино́р снова взяла у него ключи и, качая головой, села за руль сама.

— Станный вы какой-то,— говорила она, пока Мегги усаживалась рядом с водителем.— И мне хотелось бы надеяться, что вы действительно знаете, где находится отец Мегги. Иначе нам придётся сделать вывод, что не только этого самого Каприкорна стоит опасаться.

Пока Элино́р заводила мотор, Мегги закрыла своё окошко и оглянулась на автобус Мо. Это было скверное чувство — оставлять его здесь. Хуже, чем просто покинуть дом — этот или любой другой. Каким бы чужим ни был тот или иной город, автобус всегда был для них с Мо кусочком родного дома. Но вот и он уже позади, и ничего привычного не

осталось, кроме одежды в её дорожной сумке. Она прихватила также кое-какие вещи для Мо и две свои книги.

— Интересный выбор,— заметила Элино́р.— Значит, ты берёшь «Круглый стол короля Артура» и «Фродо и его восемь спутников». Неплохие попутчики. И то и другое — очень длинные истории. Как раз то, что нужно для дальней дороги. Ты их уже читала?

Мегги кивнула.

— Много раз,— пробормотала она и погладила переплёты, прежде чем засунуть книги в сумку. Она даже точно вспомнила тот день, когда Мо переплетал одну из них.

— Да не смотри ты такой букой! — сказала Элино́р.— Вот увидишь, наша поездка будет гораздо веселее, чем странствия бедного хоббита, и уж точно намного короче.

Мегги была бы рада, если бы могла разделить её уверенность. Книга — повод к их путешествию — лежала в багажнике, под запасным колесом. Элино́р завернула её в целлофановый пакет.

— Сажерук не должен знать, где она,— строго приказала Элино́р.— Я до сих пор ему не доверяю.

Но Мегги решила довериться Сажеруку. Она хотела ему доверять. Она должна была ему доверять. Кто ещё мог бы привести их к Мо?

Дережня Каприкорна

Но на последний вопрос Селиг ответил:

— Быть может, он улетел в край по ту сторону тьмы, куда не ступала нога человека и куда не забредал зверь, где небо из меди, а земля из железа, туда, где под шляпками грибов и в прорытых кротами норах гнездятся тёмные силы.

И. Б. Зингер. Нафтали-сказочник и его конь Сус

Солнце уже стояло высоко в безоблачном небе, когда они тронулись в путь. Вскоре в машине Элино́р стало так душно, что футболка Мегги, мокрая от пота, прилипла к коже. Элино́р открыла своё окошко и пустила по кругу бутылку с водой. Сама она была в вязаной кофте, застёгнутой до подбородка, и порой Мегги спрашивала себя, не расплавилась ли Элино́р под кофтой,— в те минуты, когда она не думала о Мо или о Каприкорне.

Сажерук молчаливо сидел на заднем сиденье, и можно было почти забыть о его присутствии. Он посадил Гвина к себе на колени. Куница спала, а Сажерук без устали, непрерывно гладил её по шерстке. Время от времени Мегги оборачивалась в его сторону.

Чаще всего он безучастно глядел в окно, словно смотрел сквозь проплывающие мимо горы и деревья, дома и скалистые склоны. Его взгляд был пуст, мыслями он уносился куда-то далеко, и однажды, когда Мегги обернулась, его исковерканное шрамами лицо было таким печальным, что она быстро отвела глаза.

Ей тоже захотелось, чтобы на её коленях во время долгой-долгой поездки сидел какой-нибудь зверёк. Может быть, ему удалось бы прогнать мрачные мысли, которые упрямо лезли ей в голову. Дорога петляла по горам, которые становились всё выше; временами казалось, что они хотят раздавить её между серыми каменистыми склонами. Но ещё хуже, чем горы, были туннели. Там её подстерегали видения, которые не могло бы спугнуть даже тёплое тельце Гвина. Девочке грезилась то призрак Мо в холодной темнице, то призрак Каприкорна... Мегги знала, что это он, пусть всякий раз у него было другое лицо.

Некоторое время она пробовала читать, но вскоре заметила, что ничего из прочитанного не запоминает. В конце концов она отложила книгу и стала, подобно Сажеруку, смотреть в окно. Элинон выбирала узкие дороги, где было мало машин («А иначе ехать будет слишком скучно»,— сказала она). Мегги было всё равно. Она хотела только поскорее доехать. С нетерпением она глядела на горы и деревни, в которых кто-то был у себя дома. Иногда в окнах встречных автомобилей она ловила взгляды незнакомых людей, но они тут же уносились вдаль, будто закрывалась книга, которую ты не успел прочесть. Когда они проезжали через небольшое селение, то увидели, как на обочине дороги какой-то мужчина наклеивал плачущей девочке пластырь на разбитую коленку. Он утешал её, гладил по волосам, и Мегги невольно вспомнила, как Мо не раз врачевал её собственные болячки, как он, чертыхаясь, бегал по всем комнатам в поисках пластыря, и от этого воспоминания у неё опять навернулись слёзы.

— О господи! Да здесь тише, чем в гробницах египетских фараонов,— в какой-то момент сказала Элинон (Мегги заметила, что Господа она поминала довольно часто).— Неужели никто не может сказать что-нибудь вроде «Какой красивый пейзаж!» или «Ах, какой великолепный замок»? В такой мёртвой тишине я через полчаса засну за рулём.

Она всё ещё не расстегнула ни одной пуговицы на своей кофте.

— Я не вижу никаких замков,— пробурчала Мегги. Но очень скоро Элинон показала ей замок.

— Шестнадцатый век,— объявила она, когда на горном склоне появились развалины крепостных стен.— Трагическая история. Запретная любовь, преследования, гибель, сердечные муки...

Среди хранивших свои тайны скал Элинон рассказала о битве, которая состоялась как раз в этом месте более шестисот лет тому назад. («Если покопаться в этих камнях,

наверняка можно отыскать кости и покорёженные шлемы».) Казалось, в связи с каждой встречной колокольной она знала какую-нибудь историю. Некоторые были настолько невероятны, что Мегги недоверчиво хмурилась. «Именно так и обстояло дело»,— всякий раз говорила Элино́р, не спуская глаз с дороги. Похоже, ей особенно по сердцу были жуткие, кровавые истории о несчастных обезглавленных влюблённых или о князьях, живьём замурованных в стену.

— Конечно, сейчас это являет собой довольно мирное зрелище,— подытожила Элино́р, когда Мегги, выслушав один из её рассказов, несколько побледнела.— Но, уверяю тебя, всюду таится какая-нибудь мрачная история. Да уж, несколько столетий назад жизнь была куда увлекательней!

Мегги не понимала, чем же так увлекательна эпоха, когда у людей, если верить Элино́р, не было другого выбора, кроме смерти от чумы или от рук шляющихся в округе солдат. Но при виде какой-нибудь сожжённой крепости Элино́р от волнения вся покрывалась красными пятнами, и её глаза, обычно холодные, как камень, загорались романтическим блеском. И тогда она рассказывала о воинственных князьях или алчных до золота епископах, наводивших когда-то ужас на горы, через которые сейчас вела эта асфальтированная дорога, и сеяли здесь смерть.

— Дорогая Элино́р, вы, очевидно, родились в неподходящей истории,— сказал вдруг Сажерук.

Это были первые слова, какие он произнёс с начала путешествия.

— В неподходящей истории? Вы хотели сказать: в неподходящую эпоху. Да уж, я частенько об этом думала.

— Называйте как хотите,— сказал Сажерук.— В любом случае вы сумеете найти общий язык с Каприкорном. Он тоже любит подобные истории.

— Вы что, издеваетесь? — обиженно спросила Элино́р.

Судя по всему, такое сравнение заставило её задуматься, потому что она умолкла почти на целый час, а значит, снова ничто уже не могло отвлечь Мегги от её мрачных мыслей. И опять в каждом туннеле ей являлись кошмары.

Уже стало смеркаться, когда горы отступили и за зелёными холмами вдалеке, словно второе небо, вдруг показалось море. Оно сверкало в лучах низко стоящего солнца, словно кожа красивой змеи. Мегги уже давно не видела моря. Последний раз оно было холодное, шиферно-серое и рябило от ветра. А это море выглядело совсем по-другому.

Мегги стало теплее на сердце при виде моря, но оно то и дело скрывалось за некрасивыми многоэтажными домами. Они теснились на узкой полоске земли между водой и нависающими холмами. Но кое-где холмы вообще не оставляли домам места,

ширились, доходили до самого моря, и его волны лизали их подножие. В лучах заходящего солнца они сами казались волнами, выползшими на берег.

Элинор снова стала рассказывать что-то о римлянах, которые якобы построили извилистую набережную, по которой они сейчас ехали, и о том, как римляне боялись диких обитателей этой узкой полоски земли...

Мегги слушала вполуха. Вдоль набережной росли пальмы с пыльными и колючими кронами. Между ними цвели гигантские агавы с мясистыми листьями, похожие на пауков. Небо позади них окрашивалось в розовый и лимонно-жёлтый цвет, тогда как солнце всё глубже опускалось в море и сверху разливалось нечто тёмно-синее, как вытекшие чернила. Вид был такой красивый, что становилось больно.

Совсем другим Мегги представляла себе место, где обитал Каприкорн. Страх и красота почти несовместимы.

Они проехали через маленькое селение, мимо домов, таких пёстрых, словно их нарисовал ребёнок. Дома были оранжевые, розовые, красные, и особенно много было жёлтых: бледно-жёлтые, коричнево-жёлтые, песчаного цвета, грязно-жёлтые, с зелёными ставнями и красно-коричневыми крышами. Даже сгущавшиеся сумерки не могли отнять у них краски.

— Никакой опасностью здесь как будто и не пахнет,— заметила Мегги, когда мимо снова промелькнул розовый домик.

— Это потому, что ты смотришь всё время налево,— отозвался за её спиной Сажерук.— Всё имеет как светлую, так и тёмную сторону. А ты посмотри направо.

Мегги послушалась его совета. Сначала справа тоже были видны только разноцветные дома. Они подходили вплотную к шоссе, жались друг к другу, словно держались за руки. Но затем дома вдруг кончились, и теперь дорогу обрамляли крутые склоны, в складках которых уже гнездилась ночь. Да, Сажерук был прав: там всё казалось жутким и редкие дома тонули в надвигающейся мгле.

Становилось всё темнее. Ночь на юге наступает быстро, и Мегги была рада, что Элинор ехала по хорошо освещённой набережной. Но наконец Сажерук показал ей дорогу, ведущую прочь от побережья, прочь от моря и разноцветных домов, во тьму.

Дорога всё дальше убегала в холмы, то вверх, то вниз, склоны становились всё круче и круче. Фары высвечивали заросли дрока и дикого винограда; к обочине спускались оливковые деревья, скрюченные, точно старикашки.

Только дважды навстречу им попались другие машины. Время от времени из темноты возникали огни деревень. Но дороги, которые Сажерук показывал Элинор, уводили прочь от любых огней, всё глубже во мрак. Несколько раз свет фар выхватывал остовы

разрушенных домов, но Элино́р не могла рассказать никаких связанных с ними историй. В этих убогих стенах не жили ни князья, ни епископы в красных плащах, только крестьяне и батраки, чьи истории никто не записывал, и вот они бесследно исчезли под диким тимьяном и буйно разросшимся молочаем.

— Мы случайно не сбились с пути? — спросила Элино́р приглушённым голосом, как будто мир вокруг неё был слишком тих, чтобы говорить громко. — Где же в этой глуши может быть деревня? По-моему, мы уже дважды не туда свернули.

Но Сажерук только помотал головой:

— Мы едем как раз правильно. Осталось перевалить через этот холм, и вы увидите дома.

— Ну, может быть, — проворчала Элино́р. — Пока что я едва различаю дорогу. Господи, я и не знала, что где-то на свете бывает такая темень. Вы что же, не могли мне сказать, что это так далеко? Я бы хоть заправилась. Не уверена, хватит ли нам бензина, чтобы вернуться назад, к побережью.

— Чья это машина? Моя? — взорвался Сажерук. — Я же говорил, что ничего не понимаю в этих тележках. А теперь посмотрите вперёд. Сейчас будет мост.

Элино́р повернула за ближайший поворот и резко нажала на тормоз. Посреди дороги, освещённая двумя строительными лампами, возникла заградительная решётка. Металл был покрыт ржавчиной — похоже, решётка стояла здесь уже много лет.

— Вот, пожалуйста! — воскликнула Элино́р и стукнула руками о руль. — Мы не туда заехали. Я же говорила!

— Ну почему же?

Сажерук стащил Гвина с плеча и вылез из машины. Он огляделся, к чему-то прислушиваясь, и пошёл к решётке. Затем он поволок её к краю дороги.

Мегги чуть не рассмеялась, увидев обескураженное лицо Элино́р.

— Этот парень совсем ополоумел? — прошептала тётушка. — Не думает же он, что я в такой темноте поеду по перегороженной дороге?

Тем не менее, когда Сажерук нетерпеливо махнул ей рукой, она завела мотор. Как только машина поравнялась с ним, он перетащил решётку на прежнее место.

— Нечего на меня так смотреть, — сказал он, опять усевшись в машину. — Это заграждение всегда тут стоит. Каприкорн велел его поставить, чтобы отпугнуть незваных гостей. Мало кто решается заехать сюда, большинство людей стараются держаться подальше от историй, которые Каприкорн распространяет в деревне, однако...

— Каких историй? — перебила его Мегги, хотя она, собственно говоря, ничего не желала слушать.

— Ужасных историй. Здешние жители суеверны, как и везде. Самая популярная история — это будто там, за холмом, обитает дьявол собственной персоной.

Мегги сердилась на себя, но не могла отвести глаз от тёмного гребня холма.

— Мо говорит, дьявола придумали люди.

— Что ж, может быть.— Сажерук снова растянул рот в загадочной улыбке.— Но ты хотела узнать, о чём тут рассказывают. Говорят, что мужчин, которые живут в деревне, не может убить ни одна пуля, что они умеют проходить сквозь стены и что каждую ночь они похищают троих мальчиков, которых Каприкорн потом учит грабить, поджигать и убивать.

— Боже мой, кто всё это выдумал? Местные жители или сам Каприкорн?

Элино́р низко нагнулась над рулём. Дорога была полна колдобин, и, чтобы избежать аварии, ей приходилось ехать в темпе пешехода.

— И он сам, и местные жители.— Сажерук откинулся на сиденье, а Гвин скрёб зубами по его ногтям.— Каприкорн вознаграждает всякого, кто придумает какую-нибудь новую историю. Единственный, кто не играет в эту игру,— Баста. Он сам такой суеверный, что бежит наутёк при виде всякой чёрной кошки.

Баста... Мегги вспомнила это имя, но, прежде чем она смогла спросить о его обладателе, Сажерук заговорил снова. Очевидно, ему очень нравилось рассказывать.

— Ах да! Чуть не забыл! Конечно же, у всех, кто живёт в этой проклятой деревне, дурной глаз, даже у женщин.

— Дурной глаз? — удивилась Мегги.

— О да. Взглянет один раз — и ты смертельно болен. А через три дня мертвехонек.

— И кто же этому верит? — пробормотала Мегги.

— Только дураки этому верят.— Элино́р снова нажала на тормоз.

Автомобиль скользил по щебёнке. Перед ними был мост, о котором предупреждал Сажерук. Серые камни тускло мерцали в свете фар, и провал впереди казался бездонным.

— Дальше, дальше! — поторапливал Сажерук.— Мост прочный, хоть с виду и не таков.

— Его как будто ещё древние римляне строили,— буркнула Элино́р.— Причём для ослов, а не для автомобилей.

Но тем не менее она поехала дальше. Мегги зажмурилась и открыла глаза, лишь когда вновь услышала хруст щебня под колёсами.

— Каприкорн очень ценит этот мост,— тихо сказал Сажерук.— Достаточно одного вооружённого человека, чтобы по нему нельзя было проехать. Но, к счастью, часовой не каждую ночь здесь дежурит.

— Сажерук... — Мегги в нерешительности обернулась к нему, пока машина Элинора с трудом взбиралась на последний холм.— Что мы скажем, если нас спросят, как мы нашли деревню? Наверняка тебе не поздоровится, если Каприкорн узнает, что именно ты показал нам дорогу. Или нет?

— Ты права,— пробормотал Сажерук, не глядя на Мегги.— Но, в конце концов, мы везём ему книгу.

Он поймал Гвина, который вскарабкался на спинку заднего сиденья, схватил его так, чтобы зверёк не мог его цапнуть, и кусочком хлеба заманил в рюкзак. С тех пор как стало темно, куница забеспокоилась. Ей хотелось на охоту.

Они въехали на гребень холма. Мир вокруг них исчез, поглощённый ночью, однако невдалеке в темноте обозначились бледные прямоугольники домов, освещённые окна.

— Вот она,— сказал Сажерук.— Деревня Каприкорна. Или, если вам так больше нравится, деревня дьявола.— Он тихо засмеялся.

Элинора в раздражении обернулась к нему.

— Да перестаньте вы! — гаркнула она.— Кажется, эти сказки доставляют вам удовольствие. Кто знает, может быть, вы сами их выдумали, а этот Каприкорн — всего лишь чудаковатый коллекционер книг.

На это Сажерук ничего не ответил. Он только выглянул в окно, улыбаясь своею странной улыбкой, которую Мегги так хотелось стереть с его губ. И на этот раз она словно говорила: «Какие же вы дурочки!»

Элинора заглушила мотор, и сразу же вокруг установилась такая гробовая тишина, что Мегги едва осмеливалась дышать. Она смотрела вниз на дома. Ей всегда казалось, что освещённые окна в ночи манят к себе, но эти были ещё более устрашающими, чем окрестная тьма.

— А нормальные жители в этой деревне есть? — спросила Элинора.— Безобидные старушки, дети, мужчины, не имеющие отношения к Каприкорну?..

— Нет. Там живёт только Каприкорн со своими подручными,— едва слышно ответил Сажерук,— да ещё женщины, которые им готовят, стирают... или что там ещё им потребуется.

— Что там ещё потребуется... Нет, поразительно! — Элинора с отвращением фыркнула.— Этот Каприкорн мне всё более симпатичен. Ну хорошо, давайте закончим дело. Я хочу поскорее домой, к моим книгам, к приличному освещению и чашке кофе.

— В самом деле? Я-то думал, вы малость стосковались по приключениям.

«Если бы Гвин умел говорить,— подумала Мегги,— у него был бы такой же голос, как у Сажерука».

— Мне больше нравятся приключения при свете солнца,— грубо ответила Элино́р.— Господи, как же я ненавижу эти потёмки! А если мы проторчим здесь до зари, то мои книги покроются плесенью, прежде чем Мортимер сможет о них позаботиться. Мегги, сходи и принеси пакет. Ты знаешь, где он.

Мегги кивнула и хотела открыть свою дверь, как вдруг её ослепил яркий свет. Кто-то, чьё лицо разглядеть было невозможно, стоял перед дверцей водителя и светил фонариком внутрь машины. Потом он грубо постучал в стекло.

Элино́р от испуга вздрогнула так, что ударилась коленом о руль, но быстро вновь взяла себя в руки. Чертыхнувшись, она потёрла ушибленную ногу и открыла окно.

— Что это значит? — накинулась она на незнакомца.— Вы хотите испугать нас до смерти? Если шастать тут впотьмах, можно запросто угодить под колёса.

В ответ незнакомец просунул в открытое окно ружейный ствол.

— Здесь частное владение! — сказал он. (Кажется, Мегги узнала шершавый голос, который командовал в библиотеке Элино́р в ту роковую ночь.) — И если разъезжать впотьмах по частному владению, можно запросто угодить под пулю!

— Сейчас я всё объясню! — Сажерук перегнулся через плечо Элино́р.

— А-а, надо же! Сажерук! — Незнакомец убрал ружьё.— Что это ты заявился сюда среди ночи?

Элино́р обернулась и бросила на Сажерука крайне недоверчивый взгляд.

— Вот уж не думала, что вы на короткой ноге с этими... якобы дьяволами! — заключила она.

Но Сажерук уже вылез из машины. Мегги тоже показалось странным, как доверительно он шушукался с незнакомцем. Она в точности помнила всё, что Сажерук рассказывал о молодцах Каприкорна. Как же он мог вот так разговаривать с одним из них? Из того, о чём они говорили, нельзя было разобрать ни слова. Как Мегги ни напрягала слух, она услышала, только, что Сажерук называл незнакомца Бастой.

— Это мне не нравится! — прошептала Элино́р.— Посмотри-ка на них. Воркуют друг с другом так, словно наш дружок Пожиратель Спичек здесь у себя дома.

— Может быть, он знает, что с ним ничего не сделают, потому что мы привезли книгу? — тихо сказала Мегги, не спуская глаз с обоих мужчин.

С незнакомцем были две собаки-овчарки. Они обнюхивали Сажерука и, виляя хвостом, тыкались ему мордой в бок.

— Ты видишь? Даже проклятые собаки обращаются с ним как со старым знакомым. А что, если?..

Не успела она закончить, как Баста открыл дверцу водителя.

— А ну, вылезайте! — приказал он.

Элино́р нехотя высунула ноги из машины. Мегги тоже вылезла и встала рядом с ней. Сердце у неё готово было выскочить из груди. Она никогда ещё не видела человека с ружьём. Только по телевизору, но не в реальности.

— Слушайте, мне не нравится ваш тон! — напустилась Элино́р на Басту. — У нас позади утомительная дорога, и мы приехали в эту глухомань, чтобы кое-что передать вашему шефу, или боссу, или как там он у вас ещё зовётся. Так что ведите себя прилично.

— Откуда она вообще взялась? — спросил Баста и снова повернулся к Сажеруку, который стоял с такой безучастной миной, словно всё происходящее его не касалось.

— Она хозяйка того дома, ты же помнишь... — Сажерук говорил тихо, но Мегги всё поняла. — Я не хотел везти её сюда, но она заупрямилась.

— Могу себе представить! — Баста оглядел Элино́р ещё раз, а затем посмотрел на Мегги. — А это, наверное, дочурка Волшебного Языка, да? Что-то она не слишком на него похожа.

— Где мой отец? — спросила Мегги. — Как он себя чувствует?

Это были первые слова, которые она смогла произнести. Её голос звучал хрипло, как будто она давно им не пользовалась.

— О, чувствует он себя замечательно, — ответил Баста, глядя на Сажерука. — Хотя сейчас его можно скорее назвать Свинцовым Языком: что-то он стал неразговорчив.

Мегги закусила губу.

— Мы хотим забрать его, — сказала она тоненьким голосом, хотя изо всех сил старалась говорить по-взрослому. — Мы привезли книгу, но Каприкорн получит её, только если отпустит моего отца.

Баста снова повернулся к Сажеруку.

— Всё же чем-то она мне своего папашу напоминает. Видишь, как она сжимает губы? И этот взгляд... Да, родство несомненно!

Он сказал это шутливым тоном, но от его свирепого взгляда Мегги было не до шуток. У него были резкие, заострённые черты лица и близко посаженные глаза, которые он всё время щурил, словно так лучше видел.

Баста был невелик ростом, с узкими, почти как у мальчика, плечами, и всё же у Мегги перехватило дыхание, когда он сделал шаг в её сторону. Она никогда ещё ни одного человека так не боялась, и вовсе не из-за ружья в его руках. Что-то в нём было злобное, хищное...

— Мегги, достань пакет из багажника. — Элино́р встала между ними, когда Баста попытался схватить девочку. — Там ничего опасного нет, — сказала она сердито. — Только

то, из-за чего мы сюда приехали. В ответ Баста оттащил с дороги собак. Те взвыли — так грубо он дёрнул их к себе.

— Мегги, слушай меня! — зашептала Элино́р, когда они оставили машину и последовали за Бастой по крутой тропе вверх, к освещённым окнам.— Ты выпустишь книгу из рук только тогда, когда они покажут нам твоего отца, понятно?

Мегги кивнула и крепко прижала целлофановый пакет к груди.

За дурочку её Элино́р, что ли, держит? С другой стороны, что делать, если Баста попробует отнять книгу силой?

Но она предпочла вообще об этом не думать...

Ночь стояла душная.

Небо над чёрными холмами было усеяно звёздами.

Тропа, по которой их вёл Баста, была каменистой и такой тёмной, что Мегги почти ничего не видела под ногами.

Но всякий раз, когда она спотыкалась, рядом была рука, которая подхватывала её,— рука Элино́р, идущей с ней бок о бок, или рука Сажерука, который, как тень, бесшумно следовал за ними. Гвин по-прежнему высовывался из его рюкзака, и собаки Басты, принюхиваясь, задирали морды кверху — резкий запах куницы ударял им в нос.

Постепенно освещённые окна становились ближе. Мегги разглядела дома из серого, грубо отёсанного камня, над крышами которых виднелся тёмный силуэт колокольни.

Когда они проходили по переулкам, таким узким, что у Мегги спирало дыхание, многие дома казались необитаемыми.

Некоторые стояли без крыши, от других остались лишь полуразрушенные стены.

В деревне Каприкорна было темно, горело всего несколько фонарей на кирпичных арках над переулками.

Наконец они вышли к небольшой площади. С одной стороны высилась колокольня, которую они уже видели издали, а неподалёку от неё, в тесном проулке, стоял большой трёхэтажный дом, не такой обветшалый, как прочие. Площадь была освещена ярче, чем остальная деревня, целых четыре фонаря отбрасывали на мостовую грозные тени.

Баста провёл их напрямик в большой дом. В трёх окнах верхнего этажа горел свет.

Был ли Мо там?

Мегги прислушалась к себе, будто в ней самой заключался ответ, но в биении своего сердца не смогла распознать ничего, кроме страха. Страх и тревоги.

Выполненное поручение

— Смысла нет его искать,— проворчал бобр.
— То есть как это? — запротестовала
Сьюз.— Он не мог далеко уйти! Нам
обязательно нужно найти его! Почему вы
думаете, что нет смысла его искать?
— Потому что и так ясно, где он,— ответил
бобр.— Вы что, не понимаете? Он ушёл к ней,
к Белой Ведьме. Он предал нас!

К. С. Льюис. Король Нарнии

Мегги уже сто раз воображала себе лицо Каприкорна с тех пор, как Сажерук впервые рассказал ей о нём: во время поездки в дом Элинора, когда Мо ещё был рядом с ней, потом, когда она совсем одна лежала в огромной кровати, и, наконец, по дороге сюда. Сто, да что там — тысячу раз она пыталась представить его себе, воскрешая в памяти всех злодеев, какие встречались в любимых книгах и являлись ей в кошмарных снах: капитана Крюка, сухопарого и крючконосого, Долговязого Джона Сильвера, вечно с притворной улыбкой на устах, индейца Джо с ножом и с жирными чёрными волосами...

Но Каприкорн выглядел совсем иначе.

Мегги сбилась со счёта, глядя на двери, мимо которых они проходили, пока наконец Баста не остановился перед одной из них. Но она точно сосчитала мужчин, одетых в чёрное. Их было четверо, они топтались в коридорах со скучающими лицами. Рядом с каждым к стене, покрытой белой известью, было прислонено ружьё. В своих чёрных костюмах они напоминали грачей. Один Баста был в белой рубашке — белоснежной, как сказал бы Сажерук, а к воротнику его куртки, словно предупреждающий знак, был приколот красный цветок.

Таким же красным был и домашний халат Каприкорна. Когда вошли Баста и трое ночных визитёров, он сидел в кресле, а перед ним на коленях стояла женщина и подстригала ему ногти на ногах. Кресло казалось маловато для него — Каприкорн был высок и худощав, словно кожа слишком туго обтягивала его кости. Он был бледен, как чистый лист бумаги, и носил стриженные ёжиком волосы. Мегги не могла понять, светлые они или седые.

Когда Баста открыл дверь, Каприкорн поднял голову. Его глаза были такие же блёклые, как и лицо, бесцветные, как серебряные монеты. Женщина у его ног тоже мельком взглянула на вошедших и снова нагнулась, чтобы продолжить свою работу.

— Извините, но прибыли долгожданные гости,— доложил Баста.— Я думал, вы пожелаете сразу же поговорить с ними.

Каприкорн откинулся на спинку кресла и бросил короткий взгляд на Сажерука. Затем он уставил свои невыразительные глаза на Мегги. Девочка непроизвольно ещё крепче прижала к груди пакет с книгой. Тогда Каприкорн со значением перевёл взгляд на двери, словно знал, что скрывается за ними. Он подал знак женщине, суетившейся у его ног. Та неохотно выпрямилась и недружелюбно посмотрела на Мегги и Элинора. Она походила на старую сороку — седые волосы, стянутые в строгий пучок, острый нос, совершенно не подходящий к её маленькому, морщинистому лицу. Женщина поклонилась Каприкорну и вышла из комнаты.

Это было просторное помещение. Мебели немного — длинный стол, восемь кресел, шкаф и тяжёлый сервант. Здесь не горело ни одной лампы, только свечи, десятки свечей в тяжёлых серебряных канделябрах. Мегги показалось, что они распространяют по комнате не свет, а тени.

— Где она? — спросил Каприкорн.

Мегги невольно отступила на шаг, когда он поднялся с кресла.

— Только не говори мне, что на сей раз ты привёз мне одну девчонку.

Его голос был выразительнее, чем его лицо. Он был глух и суров, и Мегги возненавидела его с первого же звука.

— Она у неё с собой. В пакете! — ответил Сажерук, прежде чем Мегги успела раскрыть рот.

Пока он говорил, его глаза беспокойно блуждали от одной свечи к другой, как будто его ничто не занимало, кроме их танцующего пламени.

— Её отец в самом деле не знал, что взял не ту книгу. Вот эта его так называемая подруга,— Сажерук указал на Элинора,— подменила книгу без его ведома! Я думаю, она только буквами и питается. Её дом ломится от книг. Она, несомненно, предпочитает их обществу людей.— Слова лихорадочно срывались с его языка, точно он хотел от них отделаться.— Я с самого начала терпеть её не мог, но вы же знаете, каков наш друг Волшебный Язык.

Он всегда слишком хорошо думает о людях. Он доверился бы самому дьяволу, если бы тот ему мило улыбнулся.

Мегги обернулась к Элинора. Тётушка словно язык проглотила. Муки совести отражались на её лице.

Каприкорн только кивал, слушая разъяснения Сажерука. Он потуже затянул пояс халата, сложил руки за спиной и медленно подошёл к Мегги. Девочка постаралась не

отпрянуть, твёрдо и бесстрашно глядя в бесцветные глаза, но страх сдавил ей горло. Какая же она трусиха! Она старалась вспомнить какого-нибудь отважного книжного героя, перевоплотиться в него, чтобы почувствовать себя сильнее, выше ростом, бесстрашнее... Почему, пока Каприкорн пристально смотрел на неё, ей вспоминались только те персонажи, которые жутко чего-то боялись? Ведь прежде ей без труда удавалось переноситься в чужие края, влезать в шкуру людей и зверей, существовавших только на бумаге,— так почему же сейчас не получалось? Потому что ей было страшно. «Потому что страх убивает,— как-то раз сказал ей Мо,— и разум, и сердце, и фантазию».

Мо... Где он сейчас? Мегги закусил нижнюю губу, чтобы она не очень дрожала, но была уверена, что Каприкорн видит страх в её глазах. Она пожелала, чтобы сердце у неё окаменело, а лицо улыбалось и не было похоже на лицо ребёнка, у которого похитили отца.

Сейчас Каприкорн стоял прямо перед ней и рассматривал её в упор. Ещё никто никогда не смотрел на неё так. Она почувствовала себя мухой, которая приклеилась к мухоловке и ждёт, пока её прихлопнут.

— Сколько ей лет? — Каприкорн обернулся к Сажеруку, как будто не верил, что Мегги сама знает ответ.

— Двенадцать! — громко сказала она. Говорить дрожащими губами было нелегко.— Мне двенадцать лет. А теперь я хочу узнать, где мой отец.

Каприкорн словно не расслышал её последние слова.

— Двенадцать? — повторил он глухим голосом, который тяжело давил Мегги на уши.— Ещё два-три года, и она похорошеет, тогда её можно использовать. Только кормить её надо получше.

Он сдавил ей руку своими длинными пальцами. Он носил золотые кольца, на каждой руке по три. Мегги попыталась вырваться, но Каприкорн крепко держал её, пристально разглядывая своими бесцветными глазами. Будто рыбу, которая трепыхается на суше...

— Отпустите девочку!

Впервые Мегги была рада, что голос Элинора мог звучать так грубо. И Каприкорн в самом деле отпустил её руку.

Элинора встала у неё за спиной и положила ей руки на плечи, словно защищая.

— Я не понимаю, что здесь происходит! — закричала она на Каприкорна.— Я не знаю, кто вы такой и что вы со своими вооружёнными подручными вытворяете в этой Богом забытой деревне, да меня это и не волнует. Я приехала сюда, чтобы девочке вернули отца. Мы отдадим вам книгу, которая так важна для вас. Хотя мне очень жаль с ней расставаться, но вы получите её назад, как только отец Мегги будет сидеть в моей

машине. А если он по какой-либо причине захочет остаться здесь подольше, то мы хотели бы услышать это от него самого. Каприкорн молча повернулся к ней спиной.

— Зачем ты привёз эту тётку? — спросил он у Сажерука. — Я говорил тебе: привези девочку и книгу. А что мне с этой делать?

Мегги посмотрела на Сажерука.

«Девчонку и книгу» — эти слова эхом отозвались в её голове. Снова и снова: «Привези девочку и книгу». Мегги постаралась заглянуть в глаза Сажеруку, но тот уклонился от её взгляда, словно мог об него обжечься. Было больно чувствовать себя такой глупой. Такой ужасно, ужасно глупой.

Сажерук присел на край стола и ладонью загасил одну из свеч — очень осторожно и медленно, словно желал почувствовать боль, мгновенный укус пламени.

— Я уже объяснил Басте: эта разлюбезная Элинор не хотела отпускать девочку со мной одну, и книгу она выложила тоже без большой охоты.

— Ну! Разве я была не права? — Голос Элинор зазвучал так громко, что Мегги вздрогнула. — Нет, Мегги, ты послушай-ка этого двуличного Пожирателя Спичек! Мне надо было позвать полицию, когда он появился снова. Он вернулся только за книгой, только за ней!

«И за мной», — подумала Мегги. «Девчонку и книгу»...

Сажерук делал вид, будто с усердием выщипывает вылезшую нитку на рукаве пальто. Но его пальцы, обычно такие ловкие, дрожали.

— А вы!.. — Элинор ткнула Каприкорна указательным пальцем в грудь.

Баста выступил вперёд, но Каприкорн жестом остановил его.

— Я уже много повидала, что бывает с людьми, когда речь идёт о книгах. У меня самой их порой воровали, и сама я не могу сказать, что все книги, какие стоят на моих полках, попали туда законным путём. Вы знаете, кто-то сказал: «Все собиратели книг — стервятники и охотники». Но, похоже, вы из них самый сумасшедший. Странно, что я не слыхала о вас раньше. Где же ваше собрание? — Она с любопытством оглядела большую комнату. — Я не вижу ни одной книги!

Каприкорн сунул руки в карманы халата и подал знак Басте.

Не успела Мегги опомниться, как тот вырвал пакет у неё из рук. Он раскрыл его, недоверчиво заглянул внутрь, словно предполагал обнаружить там змею или какую-нибудь другую кусачую тварь, а затем достал оттуда книгу.

Каприкорн принял её из рук Басты. Мегги не смогла прочесть на его лице той нежности, с какой разглядывали любую книгу Элинор или Мо. Нет, на лице Каприкорна читалось только отвращение — и облегчение.

— Обе ничего не знают?

Каприкорн небрежно раскрыл книгу, перелистал страницы и вновь захлопнул. «Да, это та самая»,— прочла Мегги на его лице. Та самая книга, которую он искал.

— Нет, они ничего не знают. И девочка не в курсе.— Сажерук так напряжённо смотрел в окно, будто там, кроме непроглядной ночи, было видно что-то ещё.— Её отец ничего ей не рассказывал. Да и зачем ему это было надо?

Каприкорн кивнул.

— Отведи обеих на задний двор! — приказал он Басте, который стоял рядом с ним, всё ещё держа пустой пакет в руках.

— Что это значит?..— начала было Элино́р, но Баста уже тащил её и Мегги прочь из комнаты.

— Это значит, что я вас, милые пташки, запру на ночь в одной из наших клеток,— сказал он, неласково подталкивая их ружьём в спину.

— Где мой отец? — крикнула Мегги. Собственный голос оглушительно зазвенел в её ушах.— Ведь теперь книга у вас! Чего вы ещё от него хотите?

Каприкорн не спеша подошёл к свече, которую погасил Сажерук, провёл указательным пальцем по фитилю и посмотрел на сажу, прилипшую к подушечке.

— Что я хочу от твоего отца? — сказал он, не оборачиваясь к Мегги.— Я хочу, чтобы он остался здесь, больше ничего. Похоже, ты не знаешь, каким выдающимся талантом он обладает. До сих пор Волшебный Язык не желал быть у меня на службе, как Баста ни пытался его уговорить. Но сейчас, когда Сажерук привёз тебя, он будет делать то, что я потребую. В этом я полностью уверен.

Мегги попробовала оттолкнуть руки Басты, протянутые к ней, но тот схватил её сзади, точно курицу, которой хотят свернуть шею. Элино́р хотела прийти ей на помощь, но Баста лениво направил ей в грудь ружейный ствол и подтолкнул Мегги к двери.

Когда она ещё раз обернулась, то увидела, что Сажерук по-прежнему облокачивался на большой стол. Он смотрел на неё, но на этот раз без улыбки.

«Прости,— казалось, говорили его глаза.— Я должен был это сделать. Потом ты всё поймёшь».

Но Мегги ничего не хотела понимать. И прощать ничего не собиралась.

— Чтоб ты сдох! — закричала она.— Чтоб ты сгорел! Чтоб ты задохнулся в собственном огне!

Баста, смеясь, тащил её к двери.

— Нет, вы только послушайте эту маленькую кошку! — говорил он.— Видно, тебя надо остерегаться.

Радость и беда

Стояла глубокая ночь; Бинго никак не мог уснуть. Лежать было жёстко и неудобно, но он к этому привык. От испачканного одеяла разило невыносимо, но он и с этим свыкся. В его ушах раздавалась песня, и избавиться от неё не получалось. То был победный гимн спирали.

М. де Ларрабейти. Борриблы-2: в лабиринте спирали

Клетки, как их называл Баста, которые Каприкорн уготовил непрошеным гостям, находились позади церкви, на асфальтированной площадке, где громоздились контейнеры, бочки с мусором и груды строительного хлама. В воздухе стоял лёгкий запах бензина, и, похоже, даже светлячки, бестолково порхавшие в ночной мгле, не понимали, что занесло их в это место. Позади контейнеров и хлама выстроились в ряд полуразваленные дома. Вместо окон в серых стенах зияли пустые дыры. Несколько прогнивших ставен косо висели на своих петлях, и казалось, что первый же порыв ветра сбросит их на землю. Только двери на первых этажах, очевидно, сравнительно недавно покрасили в грязно-коричневый цвет, и на них неумело, точно детской рукой, кистью были выведены номера. На последней двери, насколько Мегги могла разглядеть в темноте, значился номер семь.

Баста подогнал её и Элинора к двери номер четыре. Мегги даже почувствовала облегчение, узнав, что Баста имел в виду не настоящую клетку, хотя дверь в стене, лишённой окон, никак нельзя было назвать гостеприимной.

— Всё это просто смешно! — говорила Элинора, пока Баста отодвигал засов и отворял дверь.

Из дома Каприкорна он взял себе подкрепление в лице худого мальчишки, одетого в чёрное, подобно взрослым помощникам Каприкорна. Ему явно доставляло удовольствие всякий раз направлять ружьё в грудь Элинора, когда она открывала рот. Но он не мог заставить её замолчать.

— Эй, парень, в какие игры вы тут играете? — возмущалась она, не отводя глаз от ружейного дула. — Я слышала, в этих горах всегда привольно жилось разбойникам, но ведь уже двадцать первый век на дворе! Теперь никто не гоняет своих гостей с ружьём, а уж тем более такой желторотый юнец, как ты...

— Насколько я слышал, всё, что творилось прежде, делается и в этом расчудесном столетии,— возразил Баста.— А пацан как раз в том самом возрасте, чтобы пойти к нам в учение. Я-то ещё моложе был.

Он распахнул дверь. Там, внутри, был ещё более крошечный мрак, чем на улице.

Баста втолкнул туда сначала Мегги, затем Элинора и затворил за ними дверь.

Мегги услышала, как повернулся ключ в замке, как Баста что-то сказал, а мальчишка рассмеялся в ответ и как затихли их шаги. Она вытянула руки в стороны, пока кончиками пальцев не нащупала стену. Глаза здесь были бесполезны, как у слепого, она даже не могла понять, где стояла Элинора. Но слышала, как тётушка ругается где-то слева от неё.

— В этой окаянной дыре есть хотя бы выключатель? Чёрт побери, мне кажется, будто я попала в какой-то проклятый, невыносимо скверный приключенческий роман, где плуты носят повязку на глазу и бросают ножи.

Мегги заметила, что Элинора любила браниться. И чем больше волновалась, тем больше бранилась.

— Элинора! — послышался голос откуда-то из темноты.

Радость, ужас, изумление — всё это прозвучало в одном-единственном слове.

Мегги чуть не упала, запутавшись в собственных ногах,— так резко она обернулась.

— Мо?

— Не может быть... Мегги! Как ты сюда попала? — Мо!

Мегги, спотыкаясь, побежала в темноте на голос отца. Чья-то рука схватила её руку, чьи-то пальцы коснулись её лица.

— Наконец-то!

Под потолком загорелась лампочка без абажура, и Элинора с самодовольным видом отдернула пальцы от выключателя, покрытого слоем пыли.

— Электрический свет — воистину сказочное изобретение! — сказала она.— По крайней мере, это явный прогресс по сравнению с другими столетиями, вы не находите?

— Что вы здесь делаете, Элинора? — спросил Мо, прижимая к себе Мегги.— Как ты допустила, что она оказалась здесь?

— Как я допустила?! — Элинора чуть не дала петуха.— Я не собиралась играть роль няньки для твоей дочери. Я знаю, как ухаживать за книгами, но дети — чёрт побери ещё раз! — совсем другое дело. Кроме того, я переживала за тебя!.. Она хотела пойти тебя искать. И что же делает глупая Элинора, вместо того чтобы спокойно сидеть дома? «Не могу же я отпустить девочку одну»,— подумала я. Но всё это от моего благородства! Мне пришлось выслушивать гадости, терпеть ружьё, которым трясли у меня перед носом, а теперь ещё и твои упрёки...

— Ладно, ладно!

Мо отодвинул Мегги и оглядел её с головы до ног.

— Со мной всё в порядке, Мо! — сказала Мегги, хотя её голос немного дрожал. —

Честное слово!

Мо кивнул и посмотрел на Элинора:

— Вы привезли Каприкорну книгу?

— Разумеется! Ты сам бы её дал ему, если бы я... — Элинора покраснела и посмотрела на свои пыльные туфли.

— ...Если бы ты её не подменила,— закончила Мегги.

Она схватила руку Мо и крепко её сжимала. Она не могла поверить, что он опять был с ней, живой и здоровый, если не считать глубокой ссадины на лбу, почти скрытой под тёмными волосами.

— Тебя били? — Она озабоченно провела пальцем по запёкшейся крови.

Мо улыбнулся, хотя на душе у него, конечно же, было тяжело:

— Это пустяки. Со мной тоже всё в порядке. Не волнуйся.

Мегги не сочла это ответом, но больше вопросов не задавала.

— Как вы сюда попали? Каприкорн ещё раз прислал своих людей?

Элинора покачала головой:

— В этом не было необходимости. Всё устроил твой сладкоречивый дружок.

Хорошенького змея ты привёл в мой дом! Сначала он предал тебя, а потом, как на блюдечке, поднёс Каприкорну и книгу, и твою дочь. «Девчонку и книгу». Мы своими ушами слышали от Каприкорна, что именно такое поручение он дал Пожирателю Спичек. И тот его выполнил, к полнейшему удовлетворению шефа.

Мегги положила себе на плечо руку Мо и спрятала голову у него под мышкой.

— Девчонку и книгу? — Мо прижал к себе Мегги. — Конечно. Теперь Каприкорн может быть уверен, что я постараюсь выполнить все его требования.

Он повернулся и побрёл к сваленной в углу куче соломы. Вздохнув, он сел на неё, прислонился затылком к стене и закрыл глаза.

— Что ж, кажется, теперь мы квиты — Сажерук и я,— сказал он. — Хотя мне интересно, как Каприкорн вознаградит его за предательство. То, чего хочет Сажерук, он ему не даст.

— Квиты? Что ты имеешь в виду? — Мегги села рядом с ним на корточки. — А что ты должен сделать для Каприкорна? Чего он от тебя хочет, Мо?

Солома была слишком сырой, мало пригодной, чтобы на ней спать, но всё же лучше, чем голый пол.

Мо помолчал какое-то мгновение, показавшееся вечностью. Он разглядывал голые стены, запертую дверь, грязный пол.

— Придёт время — и я расскажу тебе эту историю,— сказал он наконец.— Хотя я собирался рассказать её тебе не в таком безрадостном месте и только когда ты немного подрастёшь...

— Мне двенадцать лет, Мо!

Почему взрослые думают, что дети скорее мирятся с секретами, чем с правдой? Разве дети не догадываются, какие глупые сказки сочиняют только для того, чтобы не выдавать эти секреты? Лишь много лет спустя, когда у самой Мегги будут дети, она поймёт, что бывает такая правда, которая до краёв переполняет сердце отчаянием, и её не хочется рассказывать никому, тем более своим детям. Особенно когда отчаяние не скрашено ни малейшей надеждой.

— Садись, Элинора,— сказал Мо и подвинулся немного в сторону.— Это довольно длинная история.

Элинора вздохнула и осторожно присела на влажную солому.

— Этого не может быть,— пробормотала она.— Всего этого не может быть...

— Я девять лет убеждаю себя в этом,— сказал Мо и начал свой рассказ.

В ту пору

Он взял в руки книгу.

— Я почитаю тебе. Для настроения.

— А о спорте там есть?

— О фехтовании. Схватках. Пытке. Яде.

Истинной любви. Ненависти. Мести.

Великанах. Охотниках. Злых людях. Добрых

людях. Прекрасных дамах. Змеях. Пауках.

Хворях. Смерти. Храбрецах. Трусах. Силачах.

Погонях. Избавлениях. Лжи. Правде.

Страстях. Чуде.

— Звучит заманчиво,— откликнулся я.

У. Голдман. Принцесса-невеста

— Тебе, Мегги, как раз исполнилось три года,— начал Мо.— Я помню, как мы отмечали твой день рождения. Я подарил тебе книгу с картинками. Ту самую, с морской змеей, у которой болят зубы и которая обвилась вокруг маяка.

Мегги кивнула. Эта книга до сих пор лежала в её сундуке и уже дважды одевалась в новое платье.

— Мы? — переспросила она.

— Я и твоя мама.

Мегги отдирала от брюк прилипшую солому.

— Уже в ту пору я не мог равнодушно пройти мимо книжного магазина. Дом, в котором мы жили, был невелик — мы называли его обувной коробкой, мышиной норой, мы придумали для него много разных имён, но в тот день я опять купил целый ящик книг в одной букинистической лавке. Элинора, — он бросил взгляд в её сторону и улыбнулся, — некоторые из них пришлись бы весьма по вкусу. Среди них была и книга Каприкорна.

— Он был её владельцем? — Мегги изумлённо поглядела на Мо, но тот покачал головой.

— Нет, дело не в этом, но... Давай по порядку. Твоя мама тяжело вздохнула, когда увидела новые книги, и спросила, куда же мы их денем, но потом, конечно же, распаковала ящик. В ту пору я по вечерам читал ей что-нибудь вслух.

— Читал вслух?

— Да. Каждый вечер. Твоей маме это нравилось. В тот вечер она выбрала «Чернильное сердце». Она всегда любила занимательные истории, блестящие и мрачные. Она могла перечислить имена всех рыцарей короля Артура, она знала всё про Беовульфа и Гренделя¹, про древних богов и менее древних героев. Она обожала также истории про пиратов, но больше всего ей нравилось, если попадался хотя бы один рыцарь, хотя бы один дракон или, по крайней мере, хотя бы одна фея. Кстати, она всегда принимала сторону драконов. В «Чернильном сердце» ни один дракон не упоминался, зато там было в избытке блеска и мрака, фей и кобольдов... Кобольдов твоя мама тоже очень любила. Брауни, Букка-Бу, Фендерри, Фолетти — она знала их всех по именам. Итак, мы дали тебе стопку книг с картинками, устроились поудобнее рядом с тобой на ковре, и я начал читать...

Мегги прильнула головой к плечу Мо, уставившись глазами на голую стену. Она увидела на грязно-белом фоне себя, какой она была на старых фотографиях: маленькую, с пухлыми ножками, белокурую (с тех пор её волосы слегка потемнели), листающую крохотными пальчиками большие книги с картинками. Так бывало всегда, когда Мо что-нибудь рассказывал: Мегги видела картины, живые картины.

— История нам нравилась, — продолжал отец. — Она была занимательна, хорошо написана и населена странными существами. Твоя мама любила, когда книга увлекала её

¹ Персонажи англосаксонского героического эпоса.

в неизведанное, и тот мир, куда её увлекло «Чернильное сердце», был вполне в её вкусе. Порой он становился чересчур мрачным, и всякий раз, когда напряжение возрастало, твоя мама прикладывала палец к губам и я читал тише, хотя мы не сомневались, что ты слишком занята собственными книгами и не прислушиваешься к печальной истории... На улице уже давно стемнело — я помню, словно это было вчера,— стояла осень, и в окно дул ветер. Мы разожгли огонь — в обувной коробке не было центрального отопления, только печка в каждой комнате,— и я начал читать седьмую главу. Вот тут-то оно и случилось...

Мо умолк. Он смотрел перед собой, словно заблудившись в собственных мыслях.

— Что? — прошептала Мегги.— Что случилось, Мо?

— Тут появились они,— сказал он.— Внезапно они очутились перед нами у двери в прихожую, будто они зашли с улицы. Когда они повернулись к нам, послышался шелест, словно кто-то разворачивал лист бумаги. До сих пор у меня на устах их имена: Баста, Сажерук, Каприкорн. Баста держал Сажерука за воротник, как провинившегося щенка.

Уже тогда Каприкорн любил красный цвет в одежде, но он был на девять лет моложе и не такой худой, как сейчас. У него был меч — я ещё ни один меч так близко не видел. У Басты на поясе тоже висел меч и ещё нож, тогда как Сажерук... — Мо покачал головой.— Ну, у него-то при себе ничего не было, кроме рогатой куницы — он показывал с ней разные фокусы и тем зарабатывал себе на жизнь. Я думаю, никто из них троих не понимал, что произошло. Я тоже понял это лишь гораздо позже. От моего голоса они выпали из своей истории наподобие закладки, которую кто-то забыл между страниц. Как они могли осознать это?..

Баста так грубо толкнул Сажерука в спину, что тот упал. Баста хотел уже вытащить свой меч из ножен, но его руки, бледные, как бумага, очевидно, утратили силу. Меч выскользнул из его пальцев и упал на ковёр. Мне показалось, что на лезвии была засохшая кровь, но, возможно, это просто огонь отражался в нём. Каприкорн стоял и озирался. Наверное, у него кружилась голова, он шатался, как дрессированный медведь, долго вертевшийся вокруг своей оси. Может быть, это нас и спасло — по крайней мере, так всегда утверждал Сажерук. Если бы Баста и его господин совсем не лишились сил, они, наверное, убили бы нас. Но они ещё не полностью переселились в этот мир, и я схватил отвратительный меч, лежавший на ковре среди моих книг. Он был тяжёлый, намного тяжелее, чем я думал. Вероятно, я обхватил его как какой-нибудь пылесос или как палку, но, когда Каприкорн, шатаясь, приблизился ко мне, я выставил остриё меча ему навстречу, и он остановился. Я что-то мямлил, пытаюсь объяснить, что случилось, хотя

сам ничего не понимал, Каприкорн таращился на меня своими водянистыми глазами, а Баста стоял рядом с ним, рукой касаясь своего ножа, и, казалось, только и ждал, когда его господин прикажет перерезать нам глотки.

— А Пожиратель Спичек? — Голос Элинор тоже звучал хрипло.

— Он сидел на ковре, точно оглушённый, и не издавал ни звука. О нём я в тот момент вообще не думал. Если ты возьмёшь корзину, а из неё вдруг выползут две змеи и одна ящерица, то ты в первую очередь обратишь внимание на змей — разве не так?

— А мама? — Мегги смогла выговорить это слово только шёпотом. Она не привыкла произносить его вслух.

Мо посмотрел на неё.

— Её нигде не было видно! Ты по-прежнему стояла на коленях возле своих книг и во все глаза смотрела на чужих вооружённых людей в больших, тяжёлых сапогах. Я безумно испугался за вас, но, к моему облегчению, ни Баста, ни Каприкорн не обращали на тебя ни малейшего внимания.

«Хватит болтать! — сказал наконец Каприкорн, когда я окончательно запутался в собственных словах.— Меня не волнует, каким образом я оказался в этом убогом месте. Сейчас же верни нас обратно, проклятый колдун, или Баста вырежет твой болтливый язык у тебя изо рта».

Эти слова не очень-то успокаивали, да и в первых главах я уже прочёл про обоих достаточно, чтобы уяснить: у Каприкорна слова с делом не расходятся.

Мне стало дурно, в отчаянии я соображал, как же прервать этот кошмарный сон. Я поднял книгу — может быть, надо ещё раз прочесть то же самое место... Я попробовал. Я спотыкался на каждом слове, в то время как Каприкорн неподвижно уставился на меня, а Баста вытаскивал нож из-за пояса. Ничего не происходило. Оба по-прежнему стояли в моём доме и не собирались возвращаться назад, в свою историю. И вдруг мне стало совершенно ясно, что они нас убьют. И я выронил книгу и поднял меч, брошенный мной на ковёр. Баста попробовал опередить меня, но я оказался расторопнее. Мне приходилось держать смертоносную штуковину двумя руками, я до сих пор помню, какой холодной на ощупь была рукоять... Не спрашивай, как мне это удалось, но всё же я сумел оттеснить Басту и Каприкорна в прихожую. При этом какие-то вещи разлетались вдребезги — так рьяно я размахивал мечом. Ты начала плакать, и я хотел обернуться к тебе и сказать, что всё это лишь кошмарное наваждение, но мне стоило огромного труда отбиваться от ножа Басты и меча Каприкорна. «Вот оно и случилось,— вертелось у меня в голове.— Ты оказался посреди книжной истории, о чём всегда мечтал, и это сущий кошмар».

В реальности страх имеет совсем другой вкус, чем когда ты о нём читаешь, Мегги, и роль

героя оказалась гораздо менее приятной, чем я думал. Они наверняка убили бы меня, но, к счастью, оба плохо держались на ногах. Каприкорн рычал, его глаза чуть не вылезли на лоб от ярости. Баста бранился, угрожал и глубоко порезал мне плечо, но тут неожиданно входная дверь отворилась, и оба, шатаясь, как пьяные, исчезли в ночи. У меня едва хватило сил закрыть задвижку — так дрожали пальцы. Я прислонился к двери, прислушивался к звукам с улицы, но ничего не слышал, кроме бешеного стука собственного сердца. А потом я услышал в комнате твой плач и тут же вспомнил, что там оставался ещё третий. Спотыкаясь, я пошёл назад, всё ещё с мечом в руках, и там посреди комнаты стоял Сажерук. У него не было оружия, только куница на плече, и, когда я подошёл к нему, он отпрянул с бледным как смерть лицом. Судя по всему, выглядел я ужасно: по руке текла кровь, и я дрожал всем телом — не знаю, от страха или от злости.

«Пожалуйста,— взмолился он,— не убивай меня! У меня с этими двумя нет ничего общего. Я всего лишь фокусник, безобидный огнеглотатель. Я могу тебе это доказать».

И я ответил: «Да, да, конечно, я знаю — ты Сажерук!»

И он почтительно склонился перед всемогущим волшебником, который всё о нём знал и вырвал его из привычного мира, как морковку из грядки. Куница спустилась по его руке вниз, спрыгнула на ковёр и подбежала к тебе. Ты перестала плакать и протянула к ней руки. «Осторожно, он кусается»,— сказал Сажерук и прогнал зверька.

Я не обращал на него внимания. Я только вдруг почувствовал, как тихо стало в комнате. Тихо и пусто. Я увидел, что книга лежит на ковре раскрытая, там, где я её уронил, а рядом — подушка, на которой сидела твоя мама. Её нигде не было. Где же она? Я звал её по имени, звал вновь и вновь. Я обежал все комнаты. Но она исчезла...

Элино́р сидела с прямой спиной, неподвижно уставившись на Мо.

— Ради Бога, что ты говоришь? — вырвалось у неё. — Ты же рассказывал, что она уехала в какое-то глупое авантюрное путешествие и не вернулась!

Мо прислонился затылком к стене.

— Что-то же мне надо было придумать, Элино́р,— сказал он. — Как по-твоему, мог ли я рассказать правду?

Мегги погладила его руку там, где под рубашкой скрывался длинный, бледный шрам.

— Ты говорил, что порезал руку, когда пролезал через разбитое окно.

— Конечно. Правда показалась бы сущим бредом. Разве не так?

Мегги кивнула. Мо прав, она сочла бы это лишь одной из его обычных историй.

— Мама так и не вернулась? — прошептала она, хотя знала ответ.

— Нет,— ответил Мо. — Баста, Каприкорн и Сажерук вышли из книги, а она попала в неё вместе с двумя нашими кошками, которые любили сидеть у неё на коленях, когда

я читал вслух. Наверное, для Гвина тоже кто-то внезапно исчез — может быть, паук, или муха, или какая-нибудь птичка, которая как раз в тот момент порхала рядом...

Мо умолк.

Иной раз, когда он сочинял такую удачную историю, что Мегги принимала её за правду, он вдруг начинал хохотать и говорил: «Попалась, Мегги!» Как тогда, в её седьмой день рождения, когда он рассказал ей, будто обнаружил между крокусами парочку фей. Но на сей раз он не шутил.

— После того как я тщетно искал твою мать по всему дому, — продолжил он, — я вернулся в гостиную. Там уже не было ни Сажерука, ни его рогатого друга. Только меч по-прежнему лежал на полу и казался таким реальным, что я решил не сомневаться в своём разуме. Я отнёс тебя в постель, кажется, сказал, что мама уже легла спать, и снова принялся читать вслух «Чернильное сердце». Я всё читал эту проклятую книгу, пока не охрип, а за окном не взошло солнце, но из неё ничего не появлялось — только летучая мышь да парчовая занавеска, которой я впоследствии обшил сундук для твоих книг. В последующие дни и ночи я вновь и вновь пробовал читать вслух, пока не почувствовал резь в глазах, а буквы не заскакали по страницам, как пьяные. Я не ел, не спал, я придумывал для тебя всё новые сказки о том, где сейчас твоя мама, и следил, чтобы ты никогда не заходила в ту комнату, где я читал, — не ровен час, ещё и ты могла бы исчезнуть. За себя я не боялся, у меня почему-то было ощущение, что сам я как чтец защищён от исчезновения между страницами. Я по сей день не знаю, так ли это. Мо согнал с ладони комара и продолжал: — Я читал громко, пока не перестал слышать собственный голос. Но твоя мама, Мегги, так и не вернулась. Вместо неё на пятый день в моей комнате возник странный маленький человечек, прозрачный, точно из стекла, зато исчез почтальон, который как раз опускал в наш почтовый ящик какие-то письма. На улице я обнаружил его велосипед. Тогда я понял, что ни стены, ни закрытые двери не смогут уберечь тебя от исчезновения, — ни тебя, ни кого-то другого. И я решил больше никогда не читать книги вслух. Ни «Чернильное сердце», ни какую-либо иную.

— А что стало со стеклянным человечком? — спросила Мегги.

Мо тяжело вздохнул:

— Он разбился уже несколько дней спустя, когда мимо нашего дома проезжал грузовик. Очевидно, лишь немногим удаётся безболезненно переселиться в другой мир. Мы оба знаем, какое это счастье — нырнуть в книгу и какое-то время жить внутри неё, но расстаться со своей историей и попасть в наш мир — это, как видно, никому не приносит счастья. У Сажерука от этого вообще сердце разбилось.

— У него есть сердце? — с горечью спросила Элинора.

— Если бы не было, ему жилось бы лучше,— ответил Мо.— Прошло больше недели, и вот он вновь постучался в мою дверь. Была ночь — как мы знаем, его любимое время суток. Я как раз паковал вещи. Я счёл за лучшее переехать из этого дома, потому что мне не хотелось опять прогонять Басту и Каприкорна с мечом в руках. Сажерук подтвердил мои опасения. Когда он пришёл, была глубокая ночь, но я всё равно не мог заснуть.— Мо погладил Мегги по волосам.— В ту пору ты тоже плохо спала. Тебе снились страшные сны, как я ни пытался прогнать их своими рассказами. Я собирал инструменты в своей мастерской, и тут послышался стук в дверь, тихий, почти украдкой. Сажерук так же внезапно появился из темноты, как четыре дня назад, когда он дождливой ночью постучался в нашу дверь... Неужели всего четыре дня прошло?.. Так вот, когда он снова появился в ту ночь, он выглядел так, словно очень долго ничего не ел, тощий, как бездомная кошка, с глазами, полными печали. «Перенеси меня назад,— лепетал он.— Верни меня, пожалуйста! Этот мир убьёт меня. Он слишком стремительный, перенаселённый и шумный. Если я не умру с тоски, то умру с голоду. Я не знаю, чем заработать себе на пропитание. Я здесь совсем ничего не знаю. Я словно рыба без воды». Он никак не хотел поверить, что помочь ему не в моих силах. Он хотел посмотреть книгу, хотел попробовать сам, хотя едва умел читать, но я, конечно же, не мог её отдать. Ведь тогда бы я отдал ему последнее, что мне осталось от твоей мамы. К счастью, я хорошо спрятал книгу. Я разрешил Сажеруку переночевать на моём диване, а когда наутро вошёл к нему, он рылся на книжных полках. В последующие два года он появлялся снова и снова, следовал за нами, куда бы мы ни ехали, пока однажды мне это не надоело и мы с тобой не удрали от него под покровом туманной ночи. С тех пор я его больше не видел. И вот четыре дня назад он нашёл меня.

Мегги посмотрела на отца.

— Тебе его по-прежнему жалко,— сказала она. Мо долго молчал.

— Иногда,— сказал он наконец. Элинор презрительно фыркнула:

— Ты больший безумец, чем я думала. По вине этого ублюдка мы торчим в этой дыре, из-за него нам, может быть, глотки перережут, а тебе его, видите ли, жалко!

Мо пожал плечами и посмотрел на потолок, где вокруг голой лампочки кружились несколько мотыльков.

— Разумеется, Каприкорн пообещал ему, что вернёт его назад,— сказал он.— В отличие от меня, он понял, что за такое обещание Сажерук сделает для него всё. Вернуться в свою историю — единственное, чего он желает. Он даже не спрашивает, будет ли у истории счастливый конец!

— Ну, в реальной жизни то же самое,— с мрачной миной на лице буркнула Элино́р.— Здесь тоже не знаешь, чем всё кончится. В нашем случае всё идёт к тому, что конец будет скверный.

Мегги сидела, обхватив колени руками, и рассматривала щели в грязных белых стенах. Она увидела перед собой букву К, на которой затаилась рогатая куница, и ей показалось, что из-за буквы выглядывает её мама. Мама, которую она знала только по выцветшей фотографии, лежавшей у отца под подушкой. Значит, она не бросила его... Как ей живётся в чуждом мире? Вспоминает ли она ещё свою дочь? Тоскует ли по миру, откуда она родом, так же, как Сажерук?

А тоскует ли Каприкорн? Чего он хочет от Мо? Чтобы отец своим чтением вернул его обратно? Что будет, если он поймёт, что Мо совершенно не представляет, как это сделать? Мегги содрогнулась.

— Каприкорн дал мне понять, что у него есть другой мастер чтения вслух,— продолжал Мо, точно прочитав мысли Мегги.— Баста рассказывал мне о нём. Вероятно, затем, чтобы я осознал: вполне можно обойтись и без меня. Дескать, этот умелец уже смог вызволить из книги ещё каких-то полезных для Каприкорна помощников.

— Ах, вот как? А чего же он тогда от тебя добивается? — Элино́р выпрямилась и, кряхтя, потёрла себе то место, на котором сидят.— Я вообще уже ничего не понимаю. Я только надеюсь, что всё это — лишь один из тех снов, после которых просыпаешься с болью в затылке и дурным привкусом во рту.

Мегги сомневалась, что Элино́р в самом деле лелеяла такую надежду. Влажная солома вызывала вполне реальные ощущения, также как и холодная стена за спиной. Она вновь прильнула к плечу Мо и закрыла глаза. Она сожалела, что так и не прочла практически ни одной строки из «Чернильного сердца» и ничего не знала про историю, в которой потерялась её мама. Она знала только истории самого Мо. Все эти годы, что они жили одни, он рассказывал ей, почему мамы нет с ними, рассказывал о её приключениях в далёких странах, об ужасных врагах, не позволяющих ей вернуться, и о сундуке с сокровищами, который она собирает для Мегги, всё время подкладывая в него что-то новое, необычайно чудесное, в каждом заколдованном месте.

— Мо,— спросила она,— как ты думаешь, ей хорошо в этой книжке?

Мо долго медлил с ответом.

— Феи ей, конечно же, понравятся,— сказал он наконец,— хотя это капризные маленькие создания. А кобольдов, насколько я знаю твою маму, она будет поить молоком. Да, думаю, они ей тоже понравятся...

— А... что ей не понравится? — Мегги озабоченно посмотрела на него.

Мо колебался.

— Зло,— наконец сказал он.— В этой книге творится множество ужасных вещей, а она так и не узнала, что всё закончится более или менее хорошо. Ведь я не успел прочесть ей книгу до конца... Вот это ей не понравится.

— Наверняка не понравится,— сказала Элинора.— Но откуда ты знаешь, не изменилась ли вообще вся история? Ведь ты же вычитал из неё Каприкорна и его друга с ножом. Теперь эта парочка измывается над нами.

— И тем не менее они продолжают жить в книге. Я читал её много раз с тех пор, как они из неё вышли, но там по-прежнему говорится обо всех: о Сажеруке, Каприкорне и Басте. Не значит ли это, что всё осталось, как было? Что Каприкорн ещё там, а здесь мы боремся всего лишь с его тенью.

— Для тени он внушает слишком много страха,— сказала Элинора.

— Это верно.— Мо тяжело вздохнул.— Может быть, там всё изменилось. Может быть, за напечатанной историей скрывается другая, намного более обширная, которая изменяется подобно тому, как изменяется наш мир? И буквы разглашают нам об этом ровно столько, сколько можно увидеть в замочную скважину. Может быть, они всего лишь крышка от сосуда, который содержит куда больше, чем мы в состоянии прочесть?

Элинора застонала.

— Боже мой, Мортимер,— сказала она.— Перестань, у меня голова болит.

— Поверь, у меня она тоже болела, когда я начал размышлять об этом,— ответил Мо.

После этого все трое какое-то время молчали, каждый погружённый в свои мысли.

Первой молчание нарушила Элинора, и поначалу казалось, что она говорит сама с собой.

— Господи,— пробормотала она, стягивая туфли со своих ног.— Подумать только, сколько раз я мечтала попасть в одну из моих любимых историй! Выходит, самое лучшее в книгах — это то, что их можно захлопнуть, как только ты этого захочешь.

Со стоном она пошевелила пальцами на ногах и принялась расхаживать по камере. Мегги чуть не прыснула от смеха. Очень смешно было видеть, как Элинора, пошатываясь, шагала на затёкших ногах от стены к двери и обратно, туда-сюда, как заводная игрушка.

— Элинора, ты совсем меня с ума сведёшь! Присядь! — сказал Мо.

— Не буду! — огрызнулась она.— Потому что я схожу с ума, когда сижу.

Мо скривил гримасу и обнял Мегги за плечи.

— Ладно, пусть её бегают,— шепнул он ей.— Когда она протопает километров десять, то свалится. Но тебе надо поспать. Я предоставлю тебе своё лежбище. Оно не так уж и плохо, как кажется на первый взгляд. Если ты крепко закроешь глаза, то можешь

представити себе, що ти поросёнок Уилбур¹, який спокійно лежить собі в своєму хлеву...

— Или Варт², який спить в траві разом з дикими гусями.— Меггі невольно зівнула.

Скільки раз вони з Мо уже грали в цю гру: «Яку книгу ти зараз згадуєш? Ах, вот эту! О ній я уже давненько не думав!» Она устало витянулася на колючій соломі.

Мо сняв з себе свитер і укryw ним Меггі.

— Тем не менше тобі потрібно одяг, — сказав он. — Даже якщо ти поросёнок или гусь.

— Но ти замёрзнешь.— Ерунда.

— А где вы с Элино́р будете спать?

Меггі опять не змогла сдержати зевоту. Только сейчас ей стало ясно, как она устала.

Элино́р по-прежнему топала от стёны к стёне.

— Кто вообще сказав, что надо спать? — воскликнула она.— Мы, разумеется, будем бодрствовать.

— Ладно,— пробормотала Меггі и уткнула нос в свитер Мо.

«Он опять со мной,— подумала она, когда сон уже смыкал ей веки.— Всё остальное не важно». А потом она подумала: «Если бы мне удалось наконец почитать эту книгу!» Но «Чернильное сердце» осталось у Каприкорна, а о нём она думать не хотела, потому что иначе сон к ней никогда не придёт. Никогда...

Она не знала, сколько проспала. Может быть, она проснулась от холода в ногах или от колючей соломы. Но на её наручных часах было четыре. Ничто в помещении без окон не говорило о том, ночь на дворе или день, но Меггі не могла себе представить, будто ночь уже кончилась. Мо и Элино́р сидели у двери усталые и озабоченные и разговаривали приглушёнными голосами.

— Да, они по-прежнему считают меня волшебником,— говорил Мо.— Они дали мне это смешное имя — Волшебный Язык. И Каприкорн твёрдо уверен в том, что я могу это сделать ещё раз в любой момент, с любой книгой.

— А ты можешь? — спросила Элино́р.— Ты нам не всё рассказал, да?

Мо довольно долго не отвечал.

— Нет,— сказал он наконец.— Потому что я не хочу, чтобы Меггі считала меня кем-то вроде волшебника.

— Значит, уже не раз бывало, что ты... извлекал что-нибудь из книг?

Мо кивнул.

¹ Персонаж повести «Паутинка Шарлотты» американского детского писателя Э. Б. Уайта.

² Герой романов из цикла «Король Артур» английского мастера фэнтези Т. Х. Уайта.

— Я всегда любил читать вслух, ещё мальчиком, и однажды, когда я читал своему другу «Тома Сойера», внезапно на ковре оказалась дохлая кошка, твёрдая, как доска. То, что одновременно пропало несколько мягких игрушек, я обнаружил значительно позже. По-моему, у нас обоих чуть сердце не остановилось. И тогда мы поклялись, что никогда никому не расскажем про кошку, и скрепили нашу клятву кровью, точно Том и Гек. После этого, конечно, я много раз тайком, без свидетелей, пробовал повторить этот опыт, но, похоже, он никогда не удавался по заказу. Казалось, вообще никаких закономерностей не было — ну разве что так случалось только с историями, которые мне действительно нравились. Конечно, я сохранил всё, что они мне дарили, кроме тошнотворного огурца из сказки о Добром великане¹. Он попросту невыносимо вонял. Когда Мегги была ещё совсем маленькой, кое-что возникало из её книжек с картинками: пёрышко, крошечный башмачок... Мы складывали эти вещицы в сундук с книгами, но не говорили, откуда они взялись. Чего доброго, она бы никогда не взяла книгу в руки — от страха, что из неё выползет гигантская змея, у которой болят зубы, или ещё что-нибудь опасное... Но никогда, Элино́р, никогда из книги не появлялись живые существа! Вплоть до той ночи.

Мо посмотрел на свои ладони, как будто увидел там все вещи, которые он своим голосом выманил из книг.

— Почему, если уж так случилось, не появился кто-нибудь симпатичный вроде... слона Бабара?² Мегги была бы в восторге.

«О да, я была бы рада», — подумала Мегги. Она вспомнила маленький башмачок и пёрышко. Оно было изумрудно-зелёное, как пёрышки из Полинезии, как у попугая доктора Дулиттла.

— Скажи спасибо и на этом, всё могло обернуться гораздо хуже.

Это было очень похоже на Элино́р. Как будто не так уж и плохо сидеть взаперти в разрушенном доме, вдали от мира, в окружении людей в чёрных куртках, с лицами хищных птиц и с ножами за поясом. Но Элино́р, очевидно, могла представить себе кое-что и похуже.

— А что, если бы Долговязый Джон Сильвер внезапно очутился в твоей комнате и замахнулся своим смертоносным деревянным костылём? — шептала она. — Я думаю, уж лучше этот Каприкорн... Знаешь что? Когда мы вернёмся домой... я хочу сказать, ко мне домой, я дам тебе какую-нибудь милую книжку, например «Винни-Пуха» или, скажем, «Там, где дикие живут»³. Против таких монстриков я, собственно говоря, ничего

¹ «БДВ, или Большой и Добрый великан» английского классика Р. Даля.

² Персонаж серии книг французского писателя Ж. Де Брюнофа.

³ Книга американского писателя и художника-иллюстратора М. Сендака.

не имею. Я посажу тебя в своё самое удобное кресло, сварю тебе кофе, и ты будешь читать вслух... Договорились?

Мо тихо рассмеялся, и на какой-то миг его лицо просветлело.

— Нет, Элино́р, не буду. Хотя это звучит весьма заманчиво. Но я поклялся больше никогда не читать вслух. Неизвестно, кто исчезнет в следующий раз, и может быть, даже в «Винни-Пухе» есть негодяй, которого мы не заметили. А что будет, если появится сам Пух? Что он будет здесь делать без своих друзей, вдали от родного леса? Его глупое сердце разобьётся, как оно разбилось у Сажерука.

— Ах, да брось ты! — Элино́р нетерпеливо махнула рукой. — Сколько раз мне ещё повторять, что у этого подлеца нет сердца! Ну, ладно. Перейдём к следующему вопросу, ответ на который меня очень волнует. — Элино́р заговорила ещё тише, и Мегги пришлось сильно напрячься, чтобы расслышать её. — Кем был Каприкорн в той книге? Вероятно, злодеем, пусть, но можно мне узнать о нём побольше?

Да, Мегги тоже хотела бы побольше узнать о Каприкорне, но у Мо вдруг пропало всякое желание рассказывать.

— Чем меньше вы про него узнаете, тем лучше, — сказал он только. И замолчал.

Элино́р какое-то время ещё приставала к нему с расспросами, но Мо их словно не слышал.

Похоже, ему совсем не хотелось говорить о Каприкорне.

Мыслями он был где-то далеко.

Мегги видела это по его лицу.

Порой Элино́р начинала дремать, скорчившись на холодном полу, как будто хотела согреться собственным теплом.

А Мо так и сидел, прислонившись спиной к стене.

Его лицо преследовало Мегги во сне, когда она вновь заснула.

Он возник в её сновидении в образе тёмной луны. Он открывал рот, и оттуда выскакивали фигуры — толстые, тонкие, большие, маленькие...

Длинной вереницей они уносились прочь.

На носу луны, похожая скорее на тень, плясала фигурка женщины.

И вдруг луна заулыбалась...

Предатель, которого предали

*Какое-то особое наслаждение видеть, как
огонь пожирает вещи, как они чернеют
и меняются... и больше всего ему хочется
сделать сейчас то, чем он так часто
забавлялся в детстве,— сунуть в огонь
прутик с леденцом, пока книги, как голуби,
шелестя крыльями-страницами, умирают на
крыльце и на лужайке перед домом; они
взлетают в огненном вихре, и чёрный от
копоти ветер уносит их прочь.*

Р. Брэдли. 451° Фаренгейту

(перевод Т. Шинкарь)

Незадолго до рассвета лампочка, тусклый свет которой помог им пережить эту ночь, стала гаснуть. Мо и Элинора спали прямо у запертой двери, но Мегги лежала в темноте с открытыми глазами и чувствовала, как из холодных стен выползал страх. Она прислушивалась к дыханию Элинора и своего отца и мечтала только о свече — и о книге, которая могла бы этот страх прогнать. Казалось, он витал повсюду — зловещее бестелесное существо, которое словно только и ждало момента, когда погаснет лампочка, и подкрадывалось во тьме, чтобы схватить её своими холодными лапами. Мегги села, вздохнула поглубже и на четвереньках поползла к Мо. Она свернулась калачиком у него под боком, как в раннем детстве, и ждала, когда же утренний свет просочится под дверь.

На рассвете появились двое молодцов Каприкорна. Мо как раз устало поднимался с пола, а Элинора, чертыхаясь, тёрла разболевшуюся спину, и тут они услышали шаги.

Басты среди вошедших не было. Один из мужчин, огромный, как шкаф, выглядел так, словно какой-то великан расплющил ему пальцем лицо. Второй, маленький и тощий, с козлиной бородёнкой на покато подбородке, постоянно играл своим ружьём и смотрел на них волком, будто хотел застрелить всех троих на месте.

— А ну пошли! Вылезайте! — заорал он, и они, шурясь, выбрались на дневной свет.

Мегги не могла вспомнить наверняка, слышала ли она этот голос в библиотеке Элинора. Там было четверо людей Каприкорна.

Стояло прекрасное тёплое утро. Над деревней Каприкорна поднимался свод безоблачного голубого неба, и в кустах диких роз пели зяблики, как будто, кроме нескольких голодных кошек, ничего опасного на свете не было. Когда они вышли на улицу, Мо сразу взял Мегги за руку. Элинора сперва должна была надеть свои туфли.

И когда козлобородый хотел грубо выволочь её наружу, поскольку это удалось ей не сразу, она оттолкнула его руки и обрушила на него поток ругательств. Двое мужчин только расхохотались, и тогда Элинор стиснула зубы и удостоила их угрюмым взглядом.

Молодцы Каприкорна явно торопились. Они повели их обратно, тем же путём, которым Баста прошлой ночью пригнал их сюда. Плосколицый шёл впереди, а козлобородый позади, с ружьём наперевес. При ходьбе он заметно прихрамывал, но время от времени подгонял пленников, точно хотел доказать, что всё равно ходит быстрее, чем они.

Даже днём деревня Каприкорна выглядела необычно заброшенной, и дело тут было не только в пустующих домах, казавшихся в лучах утреннего солнца ещё более унылыми. На улочках не было видно ни души, если не считать нескольких Чёрных Курток, как Мегги про себя прозвала вооружённых мужчин, да тощих парнишек, увязавшихся за ними, словно свора щенят. Дважды Мегги видела спешащих куда-то женщин. Детей, которые играли бы или бежали вслед за мамами, вообще не было видно — только кошки, чёрные, белые, ржаво-рыжие, пятнистые, полосатые, на тёплых мраморных карнизах, дверных порогах и скатах крыш. Между домами в деревне Каприкорна было тихо, всё, казалось, свершалось где-то втайне. Только люди с ружьями ни от кого не таились. Они слонялись без дела от дома к дому, пустословили и любовно поглаживали свои ружья. Перед домами не росли цветы, в отличие от приморских деревень, мимо которых проезжала Мегги. Крыши домов давно обрушились, а в пустых оконных проёмах цвёл кустарник. Некоторые кусты источали запах — такой пьянящий, что у Мегги закружилась голова.

Когда они добрались до площади перед церковью, Мегги решила, что двое мужчин вновь отведут их к дому Каприкорна, но они обогнули его справа и пошли напрямик к большому церковному portalу. Судя по всему, ветры и непогода долго грызли кирпичные стены колокольни. Под остроконечной крышей висел ржавый колокол, и в каком-то метре под ним из занесённого ветром семени росло тщедушное деревце, которое цеплялось ветвями за желтоватые камни.

На портале церкви были нарисованы глаза, узкие красные глаза, а по обе стороны от входа стояли уродливые каменные черти в рост человека и скалили зубы, точно кусачие собаки.

— Добро пожаловать в дом дьявола! Козлобородый глумливо поклонился, прежде чем открыть тяжёлую дверь.

— Брось, Кокерель! — прикрикнул на него плосколицый и трижды плюнул себе под ноги, на пыльную мостовую. — Такие шуточки приносят несчастье.

Но козлобородый только захохотал и погладил одного из каменных чертей по жирному брюху.

— Да что это с тобой, Плосконос? Ты становишься так же несносен, как Баста. Ещё немного — и ты повесишь себе на шею вонючую кроличью лапу.

— Я просто осторожен,— пробурчал Плосконос.— Я слышал что-то в этом роде...

— Ну да, но кто сочиняет эти истории? Мы же и сочиняем! Дурак ты...

— Некоторые из них рассказывали и до нас.

— Что бы ни случилось,— шепнул Мо своим спутницам, пока конвойные препирались,— говорить буду я. Острый язык здесь может навлечь беду, поверьте мне. Баста быстро выхватит свой нож и пустит его в дело.

— Тут не только у Басты есть нож, Волшебный Язык! — сказал Кокерель и втокнул Мо в тёмную церковь.

Мегги поспешила за ним.

В церкви было прохладно и сумрачно. Сквозь несколько окошек высоко под потолком проникал утренний свет и рисовал бледные пятна на стенах и колоннах. Когда-то они, наверное, были серыми, как каменные плиты на полу, но теперь все в церкви Каприкорна стало одного цвета. Стены, колонны, даже потолок — всё было красное, цвета киновари, как сырое мясо или запёкшаяся кровь, и на мгновение Мегги показалось, что они попали в утробу какого-то чудовищного зверя.

В углу при входе стояла статуя ангела. Одно крыло у него отломилось, а на другое кто-то из людей Каприкорна повесил свою чёрную куртку. К голове ангела были приделаны чёртовы рога, вроде тех, какие дети привязывают к волосам, собираясь на карнавал; между ними всё ещё висел нимб святого. Наверное, когда-то этот ангел стоял на каменном постаменте перед первой колонной, но ему пришлось освободить место для другой статуи. Её тонкое скучающее лицо, бледное, как воск, смотрело сверху вниз на Мегги. Создатель этого изваяния не слишком хорошо владел ремеслом — лицо было раскрашено, как у пластмассовой куклы, с неправдоподобно красными губами и голубыми глазами, в которых не было ничего общего с кошмаром бесцветных глаз, какими пристально смотрел на мир настоящий Каприкорн. Но зато статуя была вдвое больше оригинала, и всякому, кто проходил мимо, пришлось бы запрокинуть голову, чтобы рассмотреть её лицо.

— Мо, разве так можно? — тихо спросила Мегги.— Выставлять в церкви самого себя?

— О, это очень древний обычай! — шепнула ей Элинора.— Статуи в церквях редко изображают святых. Ведь большинство святых не могли заплатить скульпторам. В одном соборе...

Кокерель так грубо толкнул её в спину, что она чуть не упала.

— Пошли! — зарычал он. — И в следующий раз извольте кланяться, когда будете проходить мимо него, понятно?

— Кланяться? — Элинора хотела остановиться, но Мо быстро увлёл её дальше.

— Но ведь этот балаган невозможно принимать всерьёз! — сердилась Элинора.

— Если ты сейчас же не уймёшься, — прошептал в ответ Мо, — тебе дадут почувствовать, насколько тут всё серьёзно.

Элинора посмотрела на шрам на его лбу и замолчала.

В церкви Каприкорна не было скамеек, какие Мегги видела в других церквях, — только два деревянных стола с лавками по обе стороны центрального нефа. На них стояли грязные тарелки, кружки с кофейной гущей, деревянные доски с остатками сыра и колбасы, ножи, пустые хлебницы. Несколько женщин как раз убрали со столов, они едва взглянули, когда мимо проходили Кокерель и Плосконос с тремя пленниками, и тут же продолжили свою работу. Женщины показались Мегги похожими на птиц, вобравших головы в плечи от страха, что их отрубят.

Не было в церкви Каприкорна не только скамеек, но и алтаря. Можно было только догадываться, где он когда-то находился. Зато на вершине лестницы, которая раньше вела к алтарю, стояло кресло, громоздкое, обитое красной тканью, с пышными резными украшениями на ножках и подлокотниках. К нему вели четыре ступеньки. Мегги сама не знала, зачем посчитала их. Они были покрыты чёрным ковром, а на верхней ступени, всего в нескольких шагах от кресла, погружённый в свои мысли, сидел на корточках Сажерук с растрёпанными, по обыкновению, рыжими волосами, и по его вытянутой руке карабкался Гвин.

Когда Мегги, Мо и Элинора проходили по центральному нефу, он ненадолго поднял голову. Гвин залез ему на плечо и обнажил мелкие, острые, как осколки стекла, зубы, будто заметил, с каким отвращением Мегги смотрит на его хозяина. Теперь она всё знала: и почему Сажерук считал этот мир таким стремительным и шумным, и почему он ничего не понимал в автомобилях, и почему часто смотрел так, будто находился где-то совсем в другом месте. Но, в отличие от Мо, она не чувствовала к нему никакого сострадания. Его лицо, обезображенное шрамами, напоминало ей только о том, как он обманул её и завлёл в беду, точно Крысолов из сказки. Он играл с ней, как со своим огнём, как со своими разноцветными мячиками: «Пойдём, Мегги, сюда!.. Мегги, верь мне!.. Мегги...» Больше всего ей хотелось вспрыгнуть на ступеньки и двинуть ему кулаком в губы, в его лживые губы.

Судя по всему, Сажерук угадал эти мысли. Он избегал взглядов Мо и Элинора и сам не смотрел на них. Вместо этого он сунул руку в карман брюк и достал спичечный коробок. Рассеянно вынул спичку, зажѐг её, задумчиво посмотрел на пламя и почти ласково потрогал его, опалив пальцы.

Мегги отвернулась. Она не желала его видеть, хотела забыть о его присутствии. Слева от неё, у подножия лестницы стояли две железные бочки, коричневые от ржавчины, а в них горками были сложены светлые, недавно наколотые щепки. И только Мегги спросила себя об их предназначении, как в церкви вновь гулко загрохотали шаги. По центральному нефу шѐл Баста с канистрой бензина в руках. Кокерель и Плосконос, ворча, посторонились, чтобы дать ему дорогу.

— Ага, Грязнорук опять играет со своим лучшим другом? — ухмыльнулся он, поднимаясь по пологим ступенькам.

Сажерук опустил спичку и поднялся.

— Вот тебе ещё одна игрушка.— Баста поставил канистру с бензином к его ногам.— Устрой-ка нам пожар. Ты ведь всегда его боялся, правда?

Баста выбил спички у него из рук.

— Эй, осторожно! — сказал Сажерук.— Это приносит несчастье. Разве ты не знаешь, как легко обидеть огонь?

В какой-то миг Мегги показалось, что Баста его сейчас ударит, и, видимо, это показалось не только ей. Все взгляды были обращены на этих двоих. Но, похоже, что-то хранило Сажерука. Возможно, и в самом деле огонь.

— Тебе повезло, что я только что почистил свой нож,— зашипел Баста.— Но ещё раз разинешь пасть — и я вырежу на твоей мерзкой роже новые изящные узоры. А из твоей куницы я велю сшить себе меховой воротник.

Гвин тихо и угрожающе тявкнул и пристроился на затылке хозяина. Сажерук нагнулся, поднял потухшую спичку и положил назад в коробок.

— Да, это тебе уж точно доставило бы наслаждение,— сказал он, по-прежнему не глядя на Басту.— Зачем мне устраивать пожар?

— Ни за чем. Устрой просто так. О том, что должно сгореть, мы позаботимся сами. Но раздуй огонь большой и ненасытный, а не такой ручной, как тот, с которым ты привык играть.

Сажерук высоко поднял канистру, медленно спустился по ступенькам и направился к ржавым бочкам.

Когда заскрипели тяжѐлые деревянные двери, Мегги обернулась — между красными колоннами стоял Каприкорн. Бросив мимоходом взгляд на своё изваяние, он быстро

зашагал по проходу. Каприкорн был в красном костюме, красном, как церковные стены, только рубашка и перо на лацкане пиджака были чёрными. Добрых полдюжины его молодцов следовали за ним, точно вороны за попугаем. Отзвук их шагов разносился, казалось, до самого потолка.

Мегги ухватила за руку Мо.

— Ага, наши гости уже здесь,— сказал Каприкорн, остановившись перед ними.— Хорошо ли спалось, Волшебный Язык?

У него были на удивление мягко изогнутые губы, почти как у женщины. Когда он говорил, то проводил по ним мизинцем, будто хотел их подтянуть. Губы были такие же бесцветные, как и всё его лицо.

— Разве это не любезность с моей стороны — устроить свидание с твоей малышкой ещё прошлым вечером? Сперва я хотел показать её тебе сегодня, как сюрприз, но потом подумал: «Каприкорн, ты, вообще-то, должник этой девочки, раз она добровольно принесла тебе то, что ты так долго искал».

В руке он держал «Чернильное сердце». Мегги увидела, как взгляд Мо словно прилип к этой книге. Каприкорн был высок, но Мо — на несколько сантиметров выше. Очевидно, Каприкорну это не нравилось. Он стоял, вытянувшись в струнку, как будто таким образом мог свести на нет разницу в росте.

— Отпусти Элинора и мою дочь домой,— сказал Мо.— Пусть они уедут, и я прочту тебе всё, что ты хочешь. Но сначала отпусти их.

Что он говорит?! Мегги посмотрела на отца в замешательстве.

— Нет, Мо, я не хочу уезжать!

Но никто не обратил на неё внимания.

— Отпустить? — Каприкорн повернулся к своим людям.— Вы слышали? Почему это я должен делать такую глупость, раз они уже здесь?

Мужчины захохотали. А Каприкорн вновь обратился к Мо:

— Ты так же, как и я, отлично понимаешь: отныне ты будешь делать только то, что я от тебя потребую. Теперь, когда она здесь, ты наверняка не будешь упрячиться и не откажешься продемонстрировать своё искусство.

Мо сжал руку Мегги с такой силой, что ей стало больно.

— А что касается книги,— Каприкорн посмотрел на «Чернильное сердце» так неодобрительно, словно оно кусало его за пальцы,— этой чрезвычайно докучливой, дурацкой и многоречивой книжонки, то могу тебя заверить: впредь я не позволю впутать себя в подобную историю. Все эти ни на что не годные существа, эти порхающие и щебечущие феи... Всюду кишмя кишела живность, воняло дерьмом и шерстью, на

базарной площади под ногами путались кривоногие кобальды, а во время охоты великаны спугивали дичь топотом своих неуклюжих ног. Шепчущие деревья, говорящие пруды... Да там любой камешек был невероятно болтлив! И потом, эта непролазная грязь на дороге до ближайшего, с позволения сказать, города... Разряженные спесивые мерзавцы князя в своих замках... вонючие крестьяне, такие бедные, что с них нечего было взять... бродяги и нищие, у которых из волос сыпались блохи и вши... Чего мне жалеть о них?

Каприкорн подал знак, и один из его молодцов принёс большую картонную коробку. По тому, как он её нёс, было видно, что коробка, должно быть, очень тяжёлая. Он поставил её на серые каменные плиты перед Каприкорном и облегчённо вздохнул. Каприкорн протянул книгу, которую Мо так долго скрывал от него, стоявшему рядом Кокерелю и открыл коробку. Она была до краёв набита книгами.

— Разыскать все экземпляры стоило воистину огромных усилий,— заявил Каприкорн, вынимая из коробки две книги.— Они по-разному выглядят, но по содержанию одинаковы. То, что история издана на нескольких языках, здорово осложнило нам поиски. В нашем мире это было бы намного проще, не правда ли, Сажерук?

Сажерук ничего не ответил. Он стоял с канистрой бензина в руках, уставившись на коробку. Каприкорн не спеша подошёл к нему и швырнул обе книги в одну из железных бочек.

— Что вы делаете? — Сажерук хотел достать книги, но Баста оттолкнул его.

— Они останутся там, где лежат,— сказал он. Сажерук отступил и спрятал было канистру за спиной, но Баста вырвал её у него из рук.

— Похоже, наш Огнежор сегодня хочет предоставить игры с огнём другим,— сказал он с издёвкой.

Сажерук бросил на него взгляд, полный ненависти. С неподвижным лицом он наблюдал, как люди Каприкорна бросали в бочки книгу за книгой. Более двадцати экземпляров «Чернильного сердца» уже лежало на заготовленных щепках — с растрёпанными страницами, с переплётными, похожими на сломанные крылья...

— Ты знаешь, что в нашем прежнем мире всякий раз приводило меня в бешенство? — спросил Каприкорн, принимая из рук Басты канистру с бензином.— Какого труда стоило добывать огонь! Для тебя-то, конечно, нет, ты умел даже разговаривать с ним. Наверное, тебя научил этому один из кобальдов, но для нашего брата это было утомительным делом. Постоянно то древесина сырая, то ветер задувает камин... Я знаю, тебя гложет тоска по старым добрым временам, тебе не хватает всех твоих щебечущих, порхающих подружек, но я никогда и слезинки по ним не пролью. Этот мир устроен гораздо лучше, чем тот, которым нам приходилось довольствоваться долгие годы!

Сажерук словно не слышал ни единого слова из того, что говорил ему Каприкорн. Он как замороженный смотрел на бензин, который лился на книги, источая зловоние. Страницы впитывали его с жадностью, будто приветствуя собственный конец.

— Откуда взялись все эти книги? — пролепетал он. — Ты же уверял меня, что остался всего один экземпляр, у Волшебного Языка...

— Да-да, что-то подобное я тебе рассказывал. — Каприкорн сунул руку в карман. — Ты такой легковёрный, Сажерук! Обманывать тебя — одно удовольствие. Меня всегда поражала твоя доверчивость, хоть ты и сам умеешь врать весьма искусно. Но ты охотно веришь в то, во что хочешь верить, вот в чём дело. Ну, а теперь-то можешь не сомневаться: вот это... — он постучал пальцем по стопке книг, пропитанных бензином, — в самом деле последние экземпляры нашей чернильной родины. Басте и всем остальным потребовались годы, чтобы откопать их в замшелых публичных библиотеках и букинистических лавках.

Сажерук смотрел на книги, как умирающий от жажды на последний стакан воды.

— Ты всерьёз собрался их сжечь? — пробормотал он. — Ты ведь обещал, что перенесёшь меня назад, если я достану тебе книгу Волшебного Языка. За это я выдал тебе, где он скрывается, за это я привёл сюда его дочь...

Каприкорн только пожал плечами и взял книгу из рук Кокереля — ту самую, в матово-зелёном переплёте, которую Мегги и Элинора так услужливо ему доставили, из-за которой он велел привезти сюда Мо и ради которой Сажерук их всех предал.

— Я мог бы пообещать тебе и луну с неба, если бы это было мне выгодно, — сказал Каприкорн, со скучающей миной бросая «Чернильное сердце» в стопку его собратьев. — Я люблю давать обещания, особенно такие, которые не могу выполнить.

Затем он вынул из кармана зажигалку. Сажерук хотел броситься на Каприкорна и выбить книгу у него из рук, но тот подал знак Плосконосу.

Плосконос был такой большой и плечистый, что Сажерук смотрелся рядом с ним сущим ребёнком, и именно так он его и схватил — как непослушного ребёнка. Гвин с взъерошенной шерстью прыгнул с плеча Сажерука, один из людей Каприкорна бросился за ним, когда тот прошмыгнул у него между ног, но куница увильнула и исчезла за красной колонной. Остальные мужчины хохотали над отчаянными попытками Сажерука вырваться из железных лап Плосконоса. Чернокурточнику доставляло большое удовольствие подводить Сажерука к книгам, облитым бензином, так близко, что он чуть не касался их пальцами.

От нескончаемых злодеяний Мегги стало дурно. Мо выступил вперёд, словно хотел прийти на помощь Сажеруку, но Баста преградил ему путь. Вдруг у него в руке мелькнул

нож. Лезвие было узкое, блестящее и казалось ужасно острым, когда он приставил его к горлу Мо.

Элинор закричала и обрушила на Басту целый поток ругательств, каких Мегги ещё не слышала. Сама же она не могла тронуться с места. Она просто стояла и смотрела на лезвие возле голой шеи отца.

— Оставь одну для меня, Каприкорн! — воскликнул Мо, и только тут Мегги поняла, что он хотел помочь не Сажеруку — ему было важно спасти книгу. — Я обещаю тебе не произносить вслух ни одного предложения, где встречается твоё имя.

— Оставить книгу для тебя? Ты ума лишился? Если я кому и дал бы её, то тебе — последнему, — ответил Каприкорн. — А вдруг ты однажды не сможешь обуздать свой язык и я вновь окажусь в этой нелепой истории? Нет уж, спасибо.

— Брось! — сказал Мо. — Я не смог бы своим чтением отправить тебя обратно, даже если бы захотел, сколько раз тебе говорить! Спроси Сажерука, я ему это тысячу раз объяснял. Я сам не понимаю, когда и как это происходит, поверьте же мне наконец!

В ответ Каприкорн лишь усмехнулся:

— Мне очень жаль, Волшебный Язык, но я в принципе никому не верю, ты мог бы это давно себе уяснить. Мы все лжём, когда нам это выгодно.

И с этими словами он щёлкнул зажигалкой и поднёс её к одной из книг. От бензина страницы сделались почти прозрачными, похожими на пергамент и сразу же вспыхнули. Даже переплёт, прочный, обтянутый холстом, загорелся вмиг. Ткань почернела в языках пламени.

Когда в огонь упала третья книга, Сажерук так сильно пнул Плосконоса в коленную чашечку, что тот вскрикнул от боли и отпустил его. Проворный, как его куница, Сажерук выскользнул из могучих рук и кинулся к бочкам. Без колебаний он полез руками в пламя, но книга, которую он выхватил, уже полыхала, как факел. Сажерук бросил её на пол и вновь полез в огонь, на сей раз другой рукой, но тут Плосконос опять схватил его за шиворот и чуть не задушил в своих железных объятиях.

— Посмотрите на идиота! — куражился Баста, пока Сажерук с искажённым от боли лицом разглядывал свои пальцы. — Кто-нибудь может объяснить, о чём он так сожалеет? Может быть, о безобразных моховых старушках, которые были от него без ума, когда он жонглировал мячиками на базарной площади? Или о грязных дырах, где он ютился вместе с другими бродягами? Чёрт возьми, да там запах был хуже, чем в рюкзаке, в котором он таскает свою вонючую куницу!

Люди Каприкорна хохотали, в то время как книги распадались в прах. В пустой церкви всё сильнее воняло бензином, от едкого запаха Мегги закашлялась. Мо положил ей руку

на плечи, как бы защищая, словно Баста угрожал не ему, а его дочери. Но кто мог защитить его самого?

Элинор испуганно смотрела на его шею, как будто нож Басты оставил на ней кровавый след.

— Эти парни совсем рехнулись,— прошептала она чуть слышно.— Ты ведь знаешь изречение: «Там, где сжигают книги, скоро будут гореть люди». Что, если мы будем на этом дощатом помосте следующими?

Баста резко обернулся, словно расслышал её слова. Он бросил на неё язвительный взгляд и поцеловал лезвие своего ножа. Элинор замолкла, точно язык проглотила.

Каприкорн достал из кармана брюк белоснежный платок и вытер себе руки так тщательно, словно хотел стереть со своих пальцев даже воспоминание о «Чернильном сердце».

— Ладно, с этим наконец-то покончено,— заключил он, бросив последний взгляд на дымящийся пепел. Потом с самодовольным лицом поднялся к креслу, занявшему место алтаря. Глубоко вздохнув, он опустился на красные подушки.— Сажерук, пусть в кухне Мртола полечит тебе руки,— приказал он скучающим тоном.— Без рук ты уж точно ни на что не годишься.

Сажерук долго смотрел на Мо, прежде чем последовал приказу. Нетвёрдым шагом, с опущенной головой он прошёл мимо людей Каприкорна. Путь к дверям казался бесконечно долгим. Когда Сажерук отворил их, на короткое мгновение в церковь ворвался ослепительно яркий солнечный свет. Потом двери за ним закрылись, и Мегги, Мо и Элинор остались одни с Каприкорном и его людьми, с запахом бензина и горелой бумаги.

— А теперь поговорим о тебе, Волшебный Язык! — сказал Каприкорн и вытянул ноги, обутые в чёрные ботинки. Он удовлетворённо рассматривал сверкающую кожу и стряхнул с неё клочок обугленной бумаги.— Пока что я, Баста и этот горемыка Сажерук были единственным доказательством того, что ты умеешь выманивать из-под маленьких чёрных букв всякие чудеса. Ты сам вроде бы невысокого мнения о своём даре, если верить твоим словам, но я им, как уже сказано, не верю. Напротив, я думаю, что ты великий искусник, и жду не дождусь, когда ты наконец предоставишь новые подтверждения своего искусства. Кокерель! — Его голос звучал раздражённо.— Где Мастер Чтения? Разве я не сказал, чтобы ты привёл его сюда?

Кокерель нервно затеребил козлиную бородку.

— Он как раз занят подбором книг,— промямлил он.— Но сейчас я его приведу.— Торопливо поклонившись, он захромал прочь.

Каприкорн забарабанил костяшками пальцев по подлокотнику.

— Ты, конечно, слышал, что мне пришлось прибегнуть к услугам другого чтеца, пока ты с таким успехом от меня скрывался,— обратился он к Мо.— Я нашёл его пять лет назад, но он ужасный халтурщик. Достаточно посмотреть на лицо Плосконоса...

Плосконос смущённо опустил голову, когда все взгляды обратились в его сторону.

— Хромота Кокереля — тоже его рук дело. А видел бы ты девушек, которых он вычитал для нас! Такие и в страшном сне не приснятся! Наконец, я велел ему читать вслух только для того, чтобы позабавиться его уродцами, а своих людей я подыскал в этом мире. Почти в каждой деревне есть одинокий мальчик, который любит играть с огнём... — Улыбаясь, он посмотрел на свои ногти, словно кот, проверяющий когти.— Я велел Мастеру Чтения подобрать для тебя подходящие книги. В книгах этот бедняга действительно толк знает, он живёт в них, словно один из тех бледных червей, что питаются бумагой.

— Ну что ж, и кого же я должен извлечь из твоих книг? Парочку чудовищ, парочку нелюдей наподобие вот этих? — Мо кивнул в сторону Басты.

— Ради Бога, не подавай ему такие идеи,— прошептала Элинора, озабоченно взглянув на Каприкорна.

Но тот лишь стряхнул остатки пепла с брюк и улыбнулся.

— Людей у меня достаточно, а что касается чудовищ, то ими мы займёмся, быть может, попозже. Пока же нам вполне хватает собак, которых выдрессировал Баста, и змей, которые водятся в этих местах. В качестве смертельных подарочков они превосходны. Нет, Волшебный Язык, всё, что я хочу сегодня предложить для пробы твоего искусства,— это золото. Я чертовски жаден до денег. Правда, мои люди прилагают большие усилия, чтобы выжать из этого местечка всё, что можно.— При этих словах Каприкорна Баста любовно погладил свой нож.— Но этого слишком мало, чтобы заполучить все чудесные вещи, которые можно купить в вашем бескрайнем мире. В этом мире столько страниц, бесконечно много страниц, и на каждой я намерен с великой радостью написать своё имя!

— А какими буквами ты собираешься писать? — спросил Мо.— Баста будет вырезать их на бумаге своим ножом?

— О, Баста писать не умеет,— невозмутимо ответил Каприкорн.— Никто из моих людей не умеет ни читать, ни писать. Я запретил им это. Только я выучился этому у одной из моих служанок. Будь уверен, я очень даже в состоянии тиснуть свою печать на этом мире. А если надо будет что-нибудь написать, то этим займётся мой Мастер Чтения.

Церковные двери отворились, будто Кокерель только и ждал этих слов. Человек, которого он привёл, втягивал голову в плечи и покорно следовал за Кокерелем, не глядя

по сторонам. Он был маленький, тощий и никак не старше Мо, но горбился, как старичок, и болтал на ходу руками и ногами, словно не знал, что с ними делать. Он был в очках, которые всё время нервно поправлял на ходу, оправа на переносице была обмотана клейкой лентой — видимо, она уже не раз ломалась. Левой рукой он прижимал к груди стопку книг так крепко, будто те хранили его от взглядов, устремлённых на него со всех сторон, и от зловещего места, куда его привели насильно.

Когда оба наконец поравнялись с подножием лестницы, Кокерель толкнул своего спутника локтем в бок, и тот поклонился с такой поспешностью, что две книги выпали из его рук на пол. Он торопливо поднял их и вновь склонился перед Каприкорном.

— Мы уже ждём тебя, Дариус! — сказал Каприкорн. — Надеюсь, ты нашёл то, что я тебе поручил.

— О да, да, — промямлил Дариус, чуть ли не с благоговением глядя на Мо. — Это он?

— Да. Покажи ему книги, которые ты выбрал.

Дариус кивнул и снова отвесил поклон, на этот раз в адрес Мо.

— Всё это — истории, в которых упоминаются большие сокровища, — залепетал он. — Найти их было сложнее, чем я думал. В конце концов... — В его голосе послышался лёгкий, едва уловимый упрёк. — В конце концов, в этой деревне не так много книг. И сколько я ни прошу, новых мне не приносят, а если и приносят, то всякую макулатуру. Я думаю, ты всё же будешь доволен моим выбором.

Он встал перед Мо на колени и стал раскладывать на каменных плитах свои книги в ряд, чтобы Мо смог прочесть все названия.

От первого же у Мегги сжалось сердце. «Остров Сокровищ». «Только не это! — подумала она. — Не надо, Мо». Но Мо уже держал в руке следующую книгу: «Сказки тысячи и одной ночи».

— Я думаю, это то, что надо, — сказал он. — Там обязательно будет много золота. Но ещё раз говорю тебе: я не знаю, что из этого выйдет. Ничего не получается тогда, когда я этого хочу. Я знаю, вы все считаете меня волшебником, но я не волшебник. Волшебство заключено в книгах, и о его механизме я знаю не больше тебя или твоих людей.

Каприкорн откинулся в кресле и выразительно посмотрел на Мо.

— Сколько раз ты будешь мне это рассказывать, Волшебный Язык? — сказал он с тоской в голосе. — Ты можешь повторять это сколько угодно, я всё равно не поверю. В мире, двери которого мы сегодня окончательно закрыли, я порой имел дело с волшебниками и с колдуньями, и частенько мне приходилось воевать с их упрямством. Баста уже вполне наглядно показал тебе, как мы обычно поступаем с упрямыми. Но

в твоём случае такие болезненные методы наверняка не понадобятся, тем более сейчас, когда твоя дочь здесь.— Тут Каприкорн мельком взглянул на Басту.

Мо хотел удержать Мегги, но Баста оказался расторопнее. Он потянул её к себе и схватил сзади за шею.

— С сегодняшнего дня, Волшебный Язык,— продолжал Каприкорн, и его голос по-прежнему звучал так безучастно, будто он говорил о погоде,— Баста будет персональной тенью твоей дочери. Это надёжно убережёт её от змей и кусачих собак, но никак не от Басты, который будет с ней любезен ровно столько, сколько я его об этом попрошу. А это, в свою очередь, зависит от того, насколько я буду доволен твоими услугами. Я понятно выразился?

Мо посмотрел сначала на него, потом на Мегги. Она очень старалась глядеть бесстрашно, чтобы убедить Мо, что ему не о чём тревожиться, ведь лгать-то она умела гораздо лучше, чем он. Но на этот раз он не поверил её лжи. Он знал, что её страх ничуть не меньше того, который она прочла в его глазах.

«Может быть, всё, что здесь происходит,— тоже лишь книжная история? — в отчаянии подумала Мегги.— И сейчас кто-нибудь закроет книгу, потому что она показалась ему слишком страшной и отвратительной, и мы с Мо опять окажемся у себя дома, и я сварю ему кофе». Она изо всех сил зажмурилась, как будто таким способом можно сделать мысль реальностью, но, когда она разомкнула веки, Баста по-прежнему стоял рядом с ней, а Плосконос потирал свой вдавленный нос и глядел на Каприкорна глазами преданной собаки.

— Ладно,— устало сказал Мо в наступившей тишине.— Я буду читать вслух. Но Мегги и Элино́р при этом присутствовать не будут.

Мегги точно знала, о чём он только что подумал. О её матери, и о том, кто может исчезнуть на этот раз.

— Чушь! Разумеется, они останутся здесь.— Голос Каприкорна звучал уже не так сдержанно.— И ты начнёшь сейчас же, прежде чем книга в твоих руках рассыплется в прах.

Мо на мгновение закрыл глаза.

— Хорошо, только пусть Баста уберёт свой нож,— сказал он хрипло.— Если он хоть пальцем тронет Мегги или Элино́р, то я своим чтением напущу на тебя и на твоих людей чуму!

Кокерель испуганно посмотрел на Мо, и даже по лицу Басты пробежала тень, но Каприкорн только усмехнулся.

— Позволь напомнить тебе, Волшебный Язык, что это заразная болезнь,— сказал он.— И маленьких девочек она тоже не щадит. Так что оставь пустые угрозы и приступай к чтению. Сию минуту. Не сходя с места. И для начала я хочу послушать что-нибудь вот из этой книги.

Он указал на книгу, которую Мо минутой ранее отложил в сторону: «Остров Сокровищ».

Волшебный язык

Сквайр Трелони, доктор Ливси и другие джентльмены попросили меня написать всё, что я знаю об Острове Сокровищ. Им хочется, чтобы я рассказал всю историю с самого начала до конца, не скрывая никаких подробностей, кроме географического положения острова. Указывать, где лежит этот остров, в настоящее время ещё невозможно, так как и теперь там хранятся сокровища, которых мы не вывезли. И вот в нынешнем, 17.. году я берусь за перо и мысленно возвращаюсь к тому времени, когда у моего отца был трактир «Адмирал Бенбоу», и в этом трактире поселился старый загорелый моряк с сабельным шрамом на щеке.

Р. Л. Стивенсон. Остров Сокровищ
(переводы К. Чуковского)

Так уж получилось, что в этой церкви Мегги впервые за девять лет услышала, как её отец читает вслух. И даже много лет спустя, едва лишь она раскрывала одну из книг, отрывки из которых он зачитывал в то утро, как ей в нос ударял запах горелой бумаги.

В церкви Каприкорна было прохладно (об этом Мегги тоже вспомнила гораздо позже), хотя, когда Мо начал читать, солнце, наверное, уже взошло высоко и жарко припекало. Скрестив ноги, он уселся прямо там, где стоял, с книгой на коленях и в окружении других книг. И не успел Баста опомниться, как Мегги устроилась на полу рядом с отцом.

— Все на лестницу! — приказал Каприкорн своим людям.— Плосконос! Женщину — туда же. Только Басте оставаться на месте.

Элино́р упира́лась, но Плосконо́с без лишних слов схватил её за волосы и потащил, куда сказано. Люди Каприко́рна один за другим расселись на ступеньках, у ног своего повелителя. Элино́р сидела между ними, как нахохленный голубь среди стаи хищных воронов.

Кроме неё, таким же потерянным выглядел ещё один человек — тщедушный Мастер Чтения, который занял место в самом конце чёрной шеренги и непрерывно поправлял очки.

Мо раскрыл на коленях книгу и, нахмурившись, принялся её листать, словно искал между страниц золото, которого требовал Каприко́рн.

— Кокерель, ты отрежешь язык всякому, кто издаст хотя бы звук, пока Волшебный Язык читает! — сказал Каприко́рн.

И Кокерель вытащил из-за пояса нож и окинул взглядом сидящих в ряд людей в чёрном, словно уже выискивал первую жертву. Мёртвая тишина воцарилась в церкви, выкрашенной изнутри в красный цвет. Стало так тихо, что Мегги, казалось, слышала дыхание Басты за своей спиной. Но, возможно, это было дыхание страха.

Люди Каприко́рна, судя по их лицам, чувствовали себя тоже довольно неважно. Они тарасились на Мо со смесью неприязни и ужаса. А вдруг кто-то из них вот-вот затеряется в книге, которую Мо так нерешительно листал? Говорил ли им Каприко́рн, что такое может случиться? А что, если произойдёт то, чего боялся Мо, и исчезнет она сама? Или Элино́р?

— Мегги! — прошептал Мо, будто прочитав её мысли.— Держись за меня покрепче, ладно?

Мегги кивнула и одной рукой вцепилась в его свитер. Но поможет ли это?

— Кажется, я нашёл подходящее место,— нарушил тишину Мо.

Он последний раз взглянул на Каприко́рна, ещё раз посмотрел на Элино́р, откашлялся — и начал.

Всё исчезло: красные стены церкви, лица молодцов Каприко́рна и сам Каприко́рн в своём кресле. Остался только голос Мо и картины, которые сплетались из слов, как ковёр на ткацком станке. Если бы Мегги могла ещё больше возненавидеть Каприко́рна, то она бы сейчас это сделала. Ведь это он виноват, что Мо за все эти годы ни разу не читал ей вслух. Чего только он не мог бы наколдовать для её комнаты своим голосом, придававшим неповторимый вкус каждому слову, а каждому предложению — особую мелодию! Даже Кокерель позабыл свой нож и языки, которые должен был резать, и внимательно слушал с отсутствующим взглядом. Плосконо́с с таким восторгом глядел

в пространство, будто пиратский корабль с надутыми парусами прямым ходом вплывал в церковное окно. Все молчали.

Не было слышно ни звука, кроме голоса Мо, который пробуждал к жизни буквы и слова.

Только один человек казался невосприимчивым к волшебству. Лицо Каприкорна ничего не выражало, он уставился блёклыми глазами на Мо и ждал, когда же среди сладкозвучия слов раздастся звон монет, стук сундуков из сырого дерева, тяжёлых от золота и серебра.

Мо не заставил его долго ждать. Когда он читал, какое зрелище после череды ужасных приключений предстало в тёмной пещере Джиму Хокинсу, мальчику не намного старше Мегги, это случилось:

«Английские, французские, испанские, португальские монеты, гинеи и луидоры, дублоны и двойные гинеи, муадоры и цехины, монеты с изображениями всех европейских королей за последние сто лет, странные восточные монеты, на которых изображён не то пучок верёвок, не то клочок паутины, круглые монеты, квадратные монеты, монеты с дыркой посередине, чтобы их можно было носить на шее,— в этой коллекции были собраны деньги всего мира. Их было больше, чем осенних листьев. От возни с ними у меня ныла спина и болели пальцы»¹.

Служанки ещё сметали со столов последние крошки, как по полированному дереву вдруг покатались монеты. Женщины, спотыкаясь, бросились вон, опрокидывая столы, зажимая себе рот руками, а монеты всё падали к их ногам. Золотые, серебряные, медные, они звякали о каменный пол, собирались под лавками, их кучи становились всё выше и выше. Некоторые докатывались до ступеней лестницы. Молодцы Каприкорна вскакивали, нагибались за сверкающими монетами, которые ударялись об их сапоги, и тут же вновь отдёргивали руки. Никто не осмеливался коснуться заколдованных денег. Ибо каким ещё могло быть золото из бумаги, типографской краски и звука человеческого голоса?

Когда золотой дождь прекратился — в тот самый момент, когда Мо захлопнул книгу,— Мегги увидела, что ко всему этому сверканию и блеску подметалось немного песка. В нём копошилось несколько голубовато мерцающих жуков, желавших поскорее уползти подальше, а из груды мелких монеток вдруг высунулась головка изумрудно-зелёной ящерицы.

Неподвижными глазами она огляделась вокруг. Перед её угловатой пастью танцевал язычок. Баста бросил в неё ножом, словно вместе с ящеркой хотел наколоть на него ужас,

¹ Перевод Н. Чуковского.

охвативший всех, но Мегги окликнула её, и ящерка ускользнула так проворно, что лезвие лишь ударилось острым носом о каменные плиты. Баста подскочил ближе, поднял нож и нацелил его грозное остриё на Мегги.

Но тут со своего кресла поднялся Каприкорн, лицо которого по-прежнему ничего не выражало, словно не произошло ничего, достойного бурного проявления чувств, и снисходительно похлопал в украшенные кольцами ладоши.

— Для начала неплохо, Волшебный Язык! — сказал он. — Смотри-ка, Дариус. Вот так выглядит золото, а вовсе не как ржавый, гнутый металлолом, которого своим чтением добился ты. А теперь ты услышал, как это делается. Надеюсь, ты кое-чему научился — на случай, если твои услуги мне ещё когда-нибудь понадобятся.

Дариус ничего не ответил. Он не сводил с Мо восхищённых глаз, и Мегги не удивилась бы, если бы он сейчас бросился к его ногам. Когда Мо поднялся с пола, он робко приблизился к нему.

Подручные Каприкорна всё ещё стояли как вкопанные и таращились на золото, словно не зная, что с ним произойдёт дальше.

— Что стоите, как коровы на пастбище? — крикнул им Каприкорн. — Подбирайте золото!

— Это было чудесно! — шёпотом сказал Дариус Мо, когда люди Каприкорна, пересиливая себя, начали сгребать монеты в мешки и сундуки. Его глаза за толстыми стёклами блестели, как у ребёнка, получившего наконец долгожданный подарок. — Я уже много раз читал эту книгу, — дрожащим голосом сказал он. — Но никогда ещё не видел всё так отчётливо, как сегодня. И не только видел... я даже чувствовал запах... запах соли и дёгтя и тлетворный дух над проклятым островом...

— «Остров Сокровищ»! Господи, я от страха чуть в штаны не наложила!

Из-за спины Дариуса показалась Элинон и бесцеремонно отодвинула его в сторону. Очевидно, Плосконос забыл про неё.

— «Сейчас он будет здесь, — всё время думала я. — Сейчас здесь появится старый Сильвер и заедет нам своим костылём по шее».

Мо только кивал, но Мегги прочла на его лице облегчение.

— Вот, возьмите, — сказал он Дариусу и сунул ему книгу в руки. — Надеюсь, мне больше не придётся читать из неё. Удачу нельзя призывать слишком часто.

— Ты каждый раз не совсем правильно произносил его имя, — шепнула Мегги.

Мо ласково погладил её по носу.

— Ага, ты заметила! — так же шёпотом ответил он. — Действительно, я думал: может быть, это поможет? Вдруг в таком случае безжалостный старый пират не почувствует, что обращаются именно к нему, и останется на своём месте... Что ты на меня так смотришь?

— А как ты думаешь? — ответила Элинор вместо Мегги. — Почему это вдруг она с таким восторгом смотрит на своего отца? Да потому, что такого чтения ещё никто никогда не слышал — даже если бы и не посыпались эти монеты... Я всё видела своими глазами: и море, и остров, словно могла это всё потрогать, и то же самое творилось с твоей дочерью.

Мо невольно улыбнулся. Он наподдал носком ботинка несколько монет, лежащих на полу. Какой-то чернокурточник поднял их и украдкой запихал себе в карман. При этом он с беспокойством посмотрел на Мо, словно боялся, что тот одним щелчком языка превратит его в лягушку или в жука — вроде того, который всё ещё барахтался в грудке золота.

Казалось, только Каприкорна всё произошедшее по-прежнему оставляло равнодушным. Сложив руки на груди, он наблюдал, как его люди подбирают последние монеты.

— Долго ещё вы будете возиться? — крикнул он наконец. — Мелочь пускай себе валяется, а вы опять сядьте. А ты, Волшебный Язык, бери следующую книгу!

— Следующую?! — Голос Элинор чуть не сорвался от возмущения. — Как это понимать? Золота, которое сгребли ваши люди, хватит по меньшей мере на две жизни. Мы сейчас же едем домой!

Она хотела повернуться к выходу, но тут про неё вспомнил Плосконос. Он грубо сцапал её за руку.

Мо поднял глаза на Каприкорна.

Но Баста, зловеще ухмыляясь, положил руку на плечо Мегги.

— Давай-давай, Волшебный Язык! — сказал он. — Ты ведь слышал, что тебе сказано. Осталась ещё целая куча книг.

Мо долго смотрел на Мегги, прежде чем нагнулся и поднял книгу, которую недавно уже держал в руках: «Сказки тысячи и одной ночи».

— Это бескрайняя книга, — пробормотал он, открывая её. — Ты знаешь, Мегги, арабы говорят, что ещё никому не удавалось дочитать её до конца.

Мегги покачала головой и снова села рядом с ним на холодные плиты. Баста предоставил ей свободу действий, но встал вплотную за её спиной. Мегги мало что знала про «Тысячу и одну ночь». Только то, что эта книга состоит из нескольких томов. Экземпляр, который Дариус передал Мо, очевидно, лишь небольшая выборка из неё.

Вошли ли туда «Али-Баба и сорок разбойников» и Аладдин со своей лампой? Что будет читать Мо?

На этот раз Мегги прочла на лицах людей Каприкорна два противоречивых чувства: страх перед тем, что Мо вызовет к жизни, и одновременно почти томительное желание, чтобы его голос унёс их отсюда как можно дальше, в такое место, где можно всё позабыть, даже самих себя.

Теперь, когда Мо начал читать, запахло уже не морской солью и ромом. В церкви Каприкорна стало жарко. Мегги почувствовала резь в глазах, и, когда она их потёрла, на костяшках её пальцев остался прилипший песок. Снова люди Каприкорна слушали голос Мо, затаив дыхание, будто окаменев. И снова Каприкорн был единственным, кто словно вовсе не чувствовал волшебства. Только по его глазам можно было догадаться, что и он захвачен чтением. Глаза неотрывно смотрели на Мо, точно змеиные; красный костюм делал их ещё бесцветнее. Каприкорн весь напрягся, как собака, почуявшая добычу.

Но на этот раз Мо разочаровал его. Слова не даровали ему ни сундуков с сокровищами, ни жемчугов, ни сабель, украшенных драгоценными камнями, которые голос Мо заставлял сверкать и переливаться так, что людям Каприкорна казалось, будто их можно собирать прямо в воздухе. Нечто иное соскользнуло со страниц — некто живой, из плоти и крови.

Вдруг между железными бочками, в которых Каприкорн повелел сжечь книги и которые всё ещё дымились, возник мальчик. Никто, кроме Мегги, не обратил на него внимания. Все остальные с головой окунулись в сказку. Даже Мо не заметил его — так далеко он пребывал, где-то среди песков и самума, пока его глаза на ощупь пробирались сквозь переплетения букв.

Мальчик был, наверное, на три или четыре года старше Мегги. Тюрбан на его голове был грязный, глаза на смуглом лице — тёмные от страха. Он тёр их ладонью, словно хотел смахнуть необычное видение. Мальчик озирался в пустой церкви — вероятно, никогда не видел ничего подобного. Да и где бы он мог видеть? В его истории, конечно же, не было ни церквей с остроконечными шпилями, ни зелёных холмов, которые ожидали его за церковными стенами. Его одежда доходила до загорелых босых ступней и отливала голубым, как кусочек неба в сумрачной церкви.

«Что будет, когда они его увидят? — подумала Мегги. — Ведь отнюдь не его хотел лицезреть Каприкорн».

Но Каприкорн уже сам заметил мальчика.

— Стой! — крикнул он так резко, что Мо прервался на полуслове и поднял голову.

Внезапно против своей воли люди Каприкорна возвратились к реальности. Кокерель первым вскочил на ноги.

— Эй, откуда ты взялся? — зарычал он.

Мальчик с неподвижным от страха лицом наклонил голову, огляделся и пустился наутёк, петляя, как заяц. Но далеко он не ушёл — сразу трое мужчин бросились за ним и догнали его у подножия статуи Каприкорна.

Мо положил книгу возле себя на пол и в отчаянии закрыл лицо руками.

— Ой! Фульвио исчез! — крикнул кто-то из людей Каприкорна. — Точно в воздухе растворился!

Все посмотрели на Мо. Снова на их лицах был написан страх, но на этот раз смешанный не с восхищением, а с яростью.

— Ну-ка убери этого парня! — сердито приказал Каприкорн. — С меня уже довольно подобных шуток. И верни мне Фульвио!

Мо отнял руки от лица и встал.

— В сотысячный раз повторяю: я никого не могу вернуть! — воскликнул он. — И если ты мне не веришь, то это не значит, что я лгу! Это не в моих силах. Мне не дано решать, ни кто появится, ни кто исчезнет!

Мегги ухватила за его руку. Несколько молодцов Каприкорна подошли ближе, двое по-прежнему крепко держали мальчика. Они тянули его за руки, словно хотели разорвать пополам. Мальчик таращился на незнакомые лица широко распахнутыми от страха глазами.

— Все по местам! — крикнул Каприкорн рассерженным мужчинам. (Несколько человек были уже в опасной близости от Мо.) — Что переполошились? Вы разве забыли, как глупо повёл себя Фульвио, выполняя мой последний приказ? Из-за него нам полиция чуть на хвост не села. Так что Волшебный Язык выбрал того, кого надо. Да и кто знает, может быть, в этом парне погибал талантливый поджигатель! И всё-таки я хочу видеть жемчуг, золото, драгоценные камни... Как-никак вокруг них вертится вся история, так подавай их сюда!

Среди его людей поднялся беспокойный ропот. Тем не менее большинство всё же вернулись на лестницу и вновь уселись на стёртые ступени. Только трое всё ещё стояли перед Мо и с ненавистью смотрели на него. Одним из них был Баста.

— Ну ладно! Можно обойтись и без Фульвио! — воскликнул он, не спуская глаз с Мо. — Но кто будет следующим? Кого ещё этот чёртов ведьмак вздумает растворить в воздухе? Я не желаю оказаться в треклятой пустыне и разгуливать в тюрбане до конца своих дней!

Чернокурточники, стоявшие рядом с ним, закивали в знак согласия и посмотрели на Мо так мрачно, что у Мегги чуть не остановилось дыхание.

— Я повторяю ещё раз, Баста.— Голос Каприкорна был угрожающе спокоен.— Пусть он читает дальше! А если у кого-то из вас от этого поджилки трясутся, пусть он лучше выйдет отсюда и поможет женщинам стирать бельё.

Некоторые с тоской посмотрели на двери, но никто не решился уйти. Наконец двое, стоявшие рядом с Бастой, молча присоединились к остальным.

— За Фульвио ты мне ещё ответишь! — тихо прорычал Баста в лицо Мо и опять встал за спиной Мегги.

Ну почему не он растворился в воздухе? Мальчик по-прежнему не издавал ни звука.

— Посадите парня под замок, мы потом разберёмся, сможет ли он нам пригодиться,— приказал Каприкорн.

Мальчик, точно поражённый молнией, даже не сопротивлялся, когда Плосконос потащил его к двери. Он послушно ковылял за ним, как будто ожидая, что вот-вот проснётся. Когда же он поймёт, что у этого сновидения не будет конца?

Дверь за обоими закрылась, и Каприкорн вновь опустился в кресло.

— Читай дальше, Волшебный Язык,— сказал он.— День ещё долгий.

Но Мо посмотрел на книги у своих ног и отрицательно покачал головой.

— Нет! — сказал он.— Ты видел, это произошло вновь. Я устал. Довольствуйся тем, что я доставил тебе с Острова Сокровищ. Эти монеты — целое состояние. Я хочу домой... и никогда больше не видеть твоё лицо.

Его голос осип, словно он прочитал чересчур много нелёгких слов.

Каприкорн какое-то время пренебрежительно смотрел на него. Затем он перевёл взгляд на мешки и сундуки, которые его люди наполнили монетами, будто подсчитывая в уме, как долго их содержимое сможет улаживать его.

— Ты прав,— сказал он наконец.— Мы продолжим завтра. А то, чего доброго, дальше явится какой-нибудь вонючий верблюд или ещё один мальчишка, отощавший от голода.

— Завтра? — Мо сделал шаг в его сторону.— Как это понимать? Будь доволен тем, что есть. Один из твоих молодцев уже исчез. Ты хочешь быть следующим?

— Я согласен рискнуть,— хладнокровно ответил Каприкорн.

Когда он поднялся с кресла и медленно стал спускаться по алтарным ступеням, его молодцы вскочили на ноги. Они стояли, как школьники (хотя некоторые были выше Каприкорна ростом), заложив руки за спину, словно боялись, что сейчас он будет проверять чистоту их ногтей. Мегги невольно вспомнила слова Басты, как молод он был,

когда примкнул к Каприкорну. И она спросила себя: от чего эти взрослые мужчины опустили глаза — от страха или от восхищения?

Каприкорн остановился перед одним из туго набитых мешков.

— Не сомневайся, у меня насчёт тебя ещё много планов, Волшебный Язык,— сказал он, запуская руку в мешок и просеивая монеты сквозь пальцы.— Сегодня была всего лишь проверка. В конце концов, нужно же мне было собственными глазами и ушами убедиться в твоём даре, так ведь? Я в самом деле смогу найти всему этому золоту хорошее применение, но завтра ты добудешь мне из книг кое-что другое.

Он медленно подошёл к коробкам, в которых когда-то лежали книги, ныне превращённые в пепел и горстку горелой бумаги, и пошарил в них руками.

— Сюрприз! — объявил он и с улыбкой поднял над головой одну книгу.

Она выглядела совсем иначе, чем та, которую ему привезли Мегги и Элино́р. Книга была в бумажной разноцветной суперобложке, с картинкой, которую Мегги издали не разглядела.

— Да, одна у меня ещё осталась! — подтвердил Каприкорн, довольно глядя в растерянные лица.— Мой, и только мой, персональный экземпляр, можно сказать. И завтра ты, Волшебный Язык, будешь читать мне вслух эту книгу. Как я уже сказал, мне чрезвычайно нравится этот мир, но мне не хватает одного товарища прежних дней, о котором здесь говорится. Твоему заместителю я никогда не позволил бы испробовать на нём своё искусство. Я опасаюсь, как бы он не перенёс сюда моего друга безголовым или одноногим, но теперь со мной ты, великий чтец.

Мо смотрел на книгу в руках Каприкорна, всё ещё не веря своим глазам, словно боялся, что она вот-вот растворится в воздухе.

— Отдохни, Волшебный Язык,— сказал Каприкорн.— Побереги свой драгоценный голос. У тебя будет время отдохнуть, потому что я должен отлучиться, а вернусь только завтра днём... Отведите всех троих к ним на квартиру! — приказал он своим людям.— Дайте им хорошо поесть и несколько одеял на ночь. Ах, да, и пусть Мортла принесёт им чай, этот напиток творит чудеса, если голос устал и охрип. Ведь ты всегда молился на чай с мёдом, Дариус? — Он вопросительно повернул голову в сторону Мастера Чтения.

Тот только кивнул и сочувственно поглядел на Мо.

— На квартиру?... Вы имеете в виду застенки, куда прошлой ночью нас засунул этот ваш дружок с ножом? — Лицо Элино́р покрылось красными пятнами (Мегги не могла понять, от ужаса или от возмущения.) — То, что вы здесь творите,— это незаконное лишение свободы! Нет, хуже — похищение людей! Да, похищение людей! Вы знаете, сколько лет тюрьмы полагается за это?

— Похищение людей! — Баста словно наслаждался вкусом этих слов.— Хорошо звучит. В самом деле.

Каприкорн только улыбнулся и так посмотрел на Элинора, как будто видел её впервые.

— Баста! — сказал он.— Эта дама может быть нам полезна?

— Понятия не имею.

Баста ухмыльнулся — ни дать ни взять мальчик, которому только что разрешили сломать игрушку.

Элинора побледнела и попятилась, но Кокерель встал у неё на пути и сгрёб её в охапку.

— Что мы обычно делаем с бесполезными вещами, Баста? — тихо спросил Каприкорн.

Баста по-прежнему ухмылялся.

— Прекрати! — гневно крикнул Мо Каприкорну.— Прекрати, или я больше ни слова не прочту!

Каприкорн со скучающей миной повернулся к нему спиной. Баста всё ухмылялся.

Мегги увидела, как Элинора зажала ладонью дрожащие губы. Она тут же встала рядом с ней.

— Моя тётя очень даже может принести вам пользу! Никто лучше неё не разбирается в книгах! — сказала она, сжимая руку Элинора.

Каприкорн обернулся. От его взгляда Мегги содрогнулась, будто кто-то провёл по её спине холодными пальцами. Ресницы у него были белёсые, как паутинки.

— Элинора наверняка знает больше историй про сокровища, чем этот твой тощий Мастер Чтения! — промямлила она.— Это чистая правда!

Элинора сжала пальцы Мегги так крепко, что чуть не раздавила их. Тётушкины пальцы были мокрыми от пота.

— Да, так и есть! — сказала Элинора осипшим голосом.— Я обязательно припомню ещё несколько!

— Так-так.— Каприкорн скривил красивые губы.— Что ж, посмотрим.

Затем он подал знак своим молодцам, и они тычками погнали Элинора, Мегги и Мо перед собой — мимо столов, мимо статуи Каприкорна, мимо красных колонн, к тяжёлой двери, которая, когда её распахнули, жалобно заскрипела.

Церковь отбрасывала длинную тень на площадь между домами. Пахло летом, и солнце светило на безоблачном небе как ни в чём не бывало.

Неясные перспективы

*Удав положил на минуту свою голову на плечо
Маугли.*

*— Храброе сердце и учтивая речь,— сказал
он.— С ними ты далеко пойдёшь в джунглях.*

*А теперь уходи отсюда скорей вместе
с твоими друзьями. Ступай спать, потому
что скоро зайдёт луна, а тебе не годится
видеть то, что будет.*

**Р. Киплинг. Маугли
(перевод Н. Дарузес)**

Их в самом деле накормили досыта. Около полудня служанка принесла хлеб и оливки, а вечером — вермишель, пахнущую свежим розмарином. Это не могло сократить бесконечно долгие часы. Ещё меньше полный желудок мог прогнать страх перед завтрашним днём. Возможно, это было бы под силу какой-нибудь книге, но о ней не стоило и мечтать. Здесь не было ни одной книги, только стены без окон и запертая дверь. Правда, под потолком висела новая лампочка, так что им не пришлось коротать время в темноте. Мегги вновь и вновь смотрела на щель под дверью, чтобы узнать, не стемнело ли. Она представляла себе, как снаружи греются на солнышке ящерицы. Она видела нескольких на площади перед церковью. Нашла ли та изумрудно-зелёная ящерка, что бегала среди россыпи монет, дорогу на волю? А что случилось с мальчиком? Всякий раз, когда Мегги закрывала глаза, она видела его ошеломлённое лицо.

Она спрашивала себя, не о нём ли сейчас мучительно думал и её отец. С тех пор как их снова заперли в этом сарае, он не сказал почти ни слова. Он ничком упал на солому и повернулся лицом к стене. Элинор разговаривала ничуть не больше него.

— Какая щедрость! — только и пробормотала она, после того как Кокерель запер за ними дверь. — Наш хозяин пожертвовал нам ещё две кучки гнилой соломы.

Потом она уселась в углу, вытянув ноги, и начала мрачно разглядывать сначала свои колени, а потом грязную стену.

— Мо,— спросила Мегги, когда тишина стала просто невыносимой,— как ты думаешь, что они сделают с мальчиком? И что это за приятель, которого Каприкорн хочет перенести сюда из книги?

— Я не знаю, Мегги,— только и ответил он, не оборачиваясь.

И ей пришлось оставить его в покое, соорудить себе соломенную постель рядом с его лежанкой и расхаживать вдоль голых стен. Может быть, за одной из них томился

незнакомий мальчик? Она прижалась ухом к стене. Ни один звук не проникал сюда. Кто-то нацарапал на штукатурке своё имя: «Рикардо Бентоне, 19.5.1996». Мегги провела по буквам рукой. В стороне, на расстоянии двух ладоней, было написано ещё одно имя, а вот ещё одно. Мегги спросила себя: что стало с ними со всеми, с Рикардо, с Уго, с Бернардо?.. Может быть, ей тоже надо нацарапать своё имя, подумала она, на тот случай, если... Она предусмотрительно не додумала эту мысль до конца.

Позади неё, тяжело вздыхая, растянулась на куче соломы Элино́р. Когда Мегги обернулась, тётушка улыбнулась ей.

— Чего только я не отдала бы сейчас за расчёску! — сказала она и пятернёй скинула волосы на лоб. — Никогда не думала, что в подобной ситуации мне больше всего будет не хватать именно расчёски, но это так. Господи, у меня даже ни одной заколки нет... Что ж, буду выглядеть как ведьма или как щётка для мытья посуды, которая знавала и лучшие времена.

— Да ладно, ты и так неплохо выглядишь. Всё равно заколки у тебя вечно выпадали, — сказала Мегги. — По-моему, ты теперь даже помолодела.

— Помолодела? Гм... Ну, если ты так считаешь... — Элино́р тщательно осмотрела себя — её мышино-серый свитер был весь в грязи, а на чулках спустились сразу три петли. — То, как ты пришла мне на помощь в церкви, — сказала она и расправила юбку, — было с твоей стороны весьма любезно. У меня ноги стали точно ватные — так мне было страшно! Я просто не знаю, что со мной. Чувствую себя так, будто это не я, а кто-то другой, будто прежняя Элино́р уехала домой и оставила меня здесь одну.

Её губы задрожали, и Мегги вдруг показалось, что она сейчас заплачет, но прежняя Элино́р, похоже, была всё ещё здесь.

— Да, подтверждается старая истина, — сказала она. — Только в беде познаётся, из какого материала ты сделан. Я всегда думала, что сделана из дуба, но оказалось, что из какого-то другого дерева, податливого, как воск. Стоит какому-нибудь поганцу поиграть ножом перед твоим носом, и уже сыплются щепки...

И как ни старалась Элино́р сдерживать слёзы, они всё-таки потекли. Она сердито провела ладонью по глазам.

— По-моему, ты держишься молодцом, Элино́р. — Мо всё ещё лежал лицом к стене. — Вы обе держитесь молодцами. И я готов собственноручно свернуть себе шею за то, что втравил вас в эту историю.

— Ерунда, здесь если кому-то и надо свернуть шею, то этому Каприкорну, — сказала Элино́р. — И Басте. О Господи, вот уж не думала, что когда-нибудь с таким безграничным

наслаждением буду расписывать себе убийство человека. Но я уверена, если бы мне удалось схватить этого Басту за горло...

Увидев изумлённые глаза Мегги, она виновато умолкла, но девочка только пожалала плечами.

— Мне хочется того же,— пробормотала она и ключом от своего велосипеда стала вырезать на стене букву М. Невероятно, но этот ключ почему-то завалялся у неё в кармане. Как напоминание о какой-то иной жизни...

Элинор ощупала спущенные петли, а Мо перевернулся на спину и стал смотреть в потолок.

— Мне очень жаль, Мегги,— неожиданно сказал он.— Мне так жаль, что я позволил им отнять эту книгу...

Мегги нацарапала на стене большую букву Е.

— Ах, какая разница! — Она отошла на несколько шагов. Две буквы Г в её имени получились как две ущербные П.— Может быть, тебе никогда бы так и не удалось вернуть маму назад.

— Может быть,— пробормотал Мо и снова уставился в потолок.

— Это не твоя вина, Мо,— сказала Мегги. «Главное, ты со мной,— хотелось добавить ей.— Главное, Баста больше не приставит тебе нож к горлу. Я ведь её почти не помню, я знаю её только по фотографиям».

Но она промолчала, потому что знала: Мо всё это не утешит, наоборот, от этих слов он, наверное, загрустил бы ещё больше. Впервые Мегги поняла, как он тосковал по её матери. И на какое-то безумное мгновение в ней проснулась ревность.

Она нацарапала на штукатурке букву И и уронила ключ.

Снаружи слышались приближающиеся шаги.

Элинор прижала ладонь к губам, и тут шаги остановились. Дверь распахнулась, вошёл Баста. Позади него стояла женщина. Мегги узнала старуху, которую она видела в доме Каприкорна. С угрюмым лицом старуха протиснулась мимо Басты и поставила на пол кружку и термос.

— Будто у меня других дел мало! — проворчала она, перед тем как уйти.— Теперь нам придётся кормить ещё и этих господ. Пусть они хотя бы трудятся, раз уж вам приспичило держать их здесь.

— Скажи это Каприкорну,— сухо ответил Баста.

Он достал нож, подмигнул Элинор и вытер лезвие о куртку. На улице темнело, и его белоснежная рубашка светилась в сгуставшихся сумерках.

— Угощайся чайком, Волшебный Язык,— сказал он, наслаждаясь страхом, написанным на лице Элинора.— Мортала подмешала в него столько мёда, что первый же глоток, возможно, склеит твои губы, но твоё горло наверняка завтра будет как новенькое.

— Что вы сделали с мальчиком? — спросил Мо.

— А-а... Я думаю, он сидит где-то с вами по соседству. Кокерель устроит ему завтра небольшое испытание огнём, и тогда мы узнаем, можно ли его как-нибудь использовать.

Мо привстал с лежанки.

— Испытание огнём? — спросил он, в его голосе одновременно слышались горечь и насмешка.— Ну, ты-то, я думаю, вряд ли бы его выдержал. Ты даже спичек Сажерука боишься.

— Береги свой язык! — зашипел на него Баста.— Ещё одно слово, и я тебе его отрежу, какой бы он ни был драгоценный.

— Нет, этого ты не сделаешь,— сказал Мо и поднялся во весь рост. Он аккуратно наполнил кружку дымящимся чаем.

— Может быть, и не сделаю.— Баста заговорил тише, словно опасался, что их подслушивают.— Но у твоей дочурки тоже есть язык, а уж он-то не такой ценный, как твой.

Мо швырнул в него кружкой с горячим чаем, но Баста так быстро захлопнул дверь, что кружка разбилась об неё вдребезги.

— Желаю приятных сновидений! — крикнул он с улицы и задвинул засов.— Я велю принести тебе новую кружку. А завтра мы опять свидимся.

Когда он ушёл, никто не проронил ни слова.

— Мо, расскажи что-нибудь,— прошептала Мегги после долгого молчания.

— Что ты хочешь услышать? — Он обнял её за плечи.

— Расскажи, как мы оказались в Египте,— попросила она,— как мы ищем сокровища и боремся с пыльными бурями, со скорпионами и с ужасными духами, которые встали из могил, чтобы уберечь свои сокровища.

— Ага, ту самую историю! — сказал Мо.— Кажется, я придумал её на твой восьмой день рождения. Она, насколько я помню, довольно мрачная.

— Да, очень. Но у неё счастливый конец, и мы возвращаемся домой, нагруженные сокровищами.

— Я тоже хочу послушать эту историю,— сказала Элинора дрожащим голосом — вероятно, ей всё ещё мерещился нож Басты.

И вот Мо начал рассказывать, не шелестя страницами, не плутая в бесконечном лабиринте букв.

— Мо, когда ты просто рассказывал, никто из твоих историй не появлялся? — вдруг озабоченно спросила Мегги.

— Нет, — ответил он. — Наверное, для этого нужна типографская краска и чужая голова, сочинившая эту историю.

И он стал рассказывать дальше, а Мегги и Элино́р слушали, пока его голос не унёс их далеко-далеко. Они и не заметили, как уснули.

Их разбудил знакомый шорох. Кто-то возился с дверным замком. Мегги почудилось, что за дверью еле слышно бранятся.

— О, нет! — прошептала Элино́р, первой вскочив на ноги. — Сейчас они уведут меня. Старуха сумела их убедить! Зачем нас кормить? Тебя-то — понятно зачем, — сказала она, лихорадочно взглянув на Мо. — А зачем кормить меня?

— Отойди к стене, Элино́р, — сказал Мо, заслоня собой Мегги. — Держитесь подальше от двери.

Замок с глухим щелчком открылся, и кто-то приотворил дверь — ровно настолько, чтобы пролезть в неё. Сажерук! Он бросил озабоченный взгляд на улицу, а затем закрыл за собой дверь и прислонился к ней спиной.

— Я слышал, тебе это вновь удалось, Волшебный Язык, — сказал он, понизив голос. — Говорят, бедный мальчик до сих пор не издал ни звука. Я не могу его за это осуждать. Поверь мне, это весьма мерзкое чувство, когда вдруг попадаешь в чужую историю.

— Что вам здесь надо? — накинулась на него Элино́р.

При виде Сажерука страх разом сошёл с её лица.

— Оставь его, Элино́р! — Мо отстранил её и подошёл к Сажеруку. — Как твои руки? — спросил он.

Сажерук пожал плечами.

— Их натёрли какой-то мазью, но кожа до сих пор такая же красная, как огонь, который их лизал.

— Спроси его, что он здесь забыл! — прошипела Элино́р. — И если он пришёл рассказать нам, что не имеет отношения к кошмару, в который мы попали, то будь так добр, заткни навсегда его лживую глотку!

Вместо ответа Сажерук бросил им связку ключей.

— Как вы думаете, зачем я здесь? — спросил он и включил свет. — Думаете, легко было стащить у Басты ключи от машины? И вообще-то, куда уместнее сказать мне спасибо. Ну да ладно, это можно сделать и позже. А сейчас вам надо не стоять столбами, а быстренько сматываться. — Он осторожно приоткрыл дверь и прислушался к звукам улицы. — Наверху, на колокольне, есть стража, — прошептал он. — Но часовой наблюдает

за холмами, а не за деревней. Собаки спят в своїх конурах, а если нам придётся иметь с ними дело, к счастью, они любят меня куда больше, чем Басту.

— А почему это вдруг мы должны вам доверять? — не унималась Элино́р. — Что, если за этим опять кроется какая-нибудь дьявольщина?

— Вы должны взять меня с собой! Вот и всё, что за этим кроется! — злобно ответил ей Сажерук. — Мне здесь больше нечего делать! Каприкорн обманул меня. Он обратил ту капельку надежды, которая у меня ещё оставалась, в дым! Он думает, я всё стерплю. По его мнению, Сажерук — всего лишь пёс, которого можно сколько угодно пинать, а тот в ответ не станет кусаться. Но тут он ошибается. Он сжёг книгу — а я уведу у него Волшебного Языка, которого сам же к нему и привёл. А что касается вас, — он ткнул в грудь Элино́р обожжённым пальцем, — вы поедете с нами, потому что у вас есть машина. Из этой деревни пешком не улизнёшь ни от людей Каприкорна, ни от змей, обитающих на окрестных холмах. Но я не умею водить, так что...

— Вот вам пожалуйста, я так и знала. — Элино́р уже почти не старалась приглушить свой голос. — Пожиратель Спичек хочет спасти только свою шкуру. Поэтому он нам помогает! Как будто у него совесть чиста. Впрочем, откуда ей у него взяться?

— Мне всё равно, по какой причине он нам помогает, — нетерпеливо перебил её Мо. — Главное, мы вырвемся отсюда. Но мы возьмём с собой ещё одного человека.

— Возьмём с собой? Кого? — Сажерук посмотрел на него в беспокойстве.

— Мальчика. Мальчика, которому я уготовил такую же судьбу, как и тебе, — ответил Мо, уклоняясь от его рук и выскакивая на улицу. — Баста сказал, он сидит где-то неподалёку, а для твоих ловких пальцев никакой замок не препятствие.

— Эти ловкие пальцы я сегодня сжёг, — с досадой зашипел Сажерук. — Ну ладно, как хочешь. Твоё мягкосердечие может стоять нам головы.

Когда Сажерук постучал в дверь под номером пять, за ней послышалось тихое шуршание.

— Похоже, они хотят сохранить ему жизнь! — шептал он, пока возился с замком. — Смертников они запирают в склепе, в подвале церкви. Баста всякий раз бледнеет как полотно, когда Каприкорн посылает его туда, с тех пор как я в шутку рассказал ему, что между каменными гробницами бродят призраки в образе Белых Женщин.

При воспоминании об этом он захихикал, как школьник, которому удалась ловкая проделка. Мегги посмотрела в сторону церкви.

— Они часто кого-нибудь убивают? Сажерук пожал плечами:

— Не так часто, как в былые времена. Но случается.

— Хватит рассказывать ей такие истории! — цыкнул на него Мо.

Они с Элинор не спускали глаз с церкви. Высоко на стене, прямо рядом с колоколом, сидел часовой. Когда Мегги посмотрела вверх, у неё закружилась голова.

— Это не истории, Волшебный Язык, это правда! Ты что, уже не можешь смотреть ей в лицо? Действительно, правда — барышня некрасивая. Глядеть ей в прямо в глаза никто не любит.— Сажерук отступил от двери и поклонился: — Извольте. Замок взломан. Можете забирать мальчишку.

— Заходи ты,— шепнул Мо на ухо Мегги.— Тебя он испугается меньше, чем других.

За дверью было темным-темно, но, зайдя внутрь, Мегги вновь услышала шуршание, словно в соломе шевелился какой-то зверь.

Сажерук просунул руку в приоткрытую дверь и дал ей карманный фонарик. Мегги нажала кнопку, и луч света ударил прямо в смуглое лицо мальчика. Солома, которую ему кинули, оказалась ещё более гнилой, чем та, на которой спала Мегги, но было видно, что мальчик не смыкал глаз с тех пор, как Плосконос запер его здесь. Он крепко обхватил колени, словно только собственные ноги давали ему хоть какую-то опору.

Может быть, он всё ещё ждал, когда закончится страшный сон.

— Пойдём! — тихо позвала Мегги и протянула ему руку.— Мы хотим помочь тебе! Мы увезём тебя отсюда!

Он не шелохнулся. Он сидел, недоверчиво шурясь на неё.

— Мегги, поторопись! — шепнул из-за двери Мо. Мальчик заметил его и пополз назад, пока не упёрся спиной в стену.

— Пожалуйста,— звала Мегги.— Ты должен пойти с нами! Они тут будут делать с тобой ужасные вещи.

Он нерешительно поднялся, не спуская с неё глаз. Он был выше неё ростом, почти на полголовы.

И вдруг мальчик рванулся в открытую дверь. Он оттолкнул Мегги с дороги так грубо, что она упала, но мимо Мо ему проскочить не удалось.

— Эй, парень! — прошептал он.— Успокойся, ладно? Мы действительно хотим тебе помочь, но ты должен делать то, что мы тебе скажем, понятно?

Мальчик со злобой посмотрел на него.

— Вы все дьяволы! — прошептал он.— Дьяволы или демоны!

Выходит, он понимал их язык. А почему бы и нет? Его историю рассказывали на всех языках мира.

Мегги поднялась на ноги и ощупала свою коленку. Ну конечно, она разбила её в кровь о каменный пол.

— Если хочешь увидеть нескольких дьяволов, то оставайся здесь,— прошипела она, бочком протискиваясь мимо мальчика.

Как он от неё шарахнулся! Словно она ведьма. Мо притянул его к себе.

— Видишь часового вон там, наверху? — Он указал на колокольню.— Если он нас заметит, нас всех убьют.

Мальчик посмотрел вверх на часового.

— Ну, пошли же! — тихо позвал Сажерук.— Если парень не хочет идти с нами, пусть остаётся. А вы, все остальные, разуйтесь,— добавил он, глядя на голые ступни мальчика.— А то от вас больше шума, чем от козлиного стада.

Элино́р что-то пробрюзжала, но повиновалась. И мальчик пошёл за ними, хоть и неохотно. Сажерук мчался впереди всех, словно хотел убежать от собственной тени. Мегги то и дело спотыкалась — так круто шла под гору улочка, которой он вёл их. Элино́р всякий раз чертыхалась, когда её ступни попадали в выбоину на дороге. Между тесно сгрудившимися домами было темно. Казалось, каменные арки соединяли здания только для того, чтобы не дать им обрушиться. Ржавые фонари отбрасывали тени, похожие на призраков. При виде кошек, шнырявших между домами, Мегги вздрагивала.

Но деревня Каприкорна спала. Лишь один-единственный раз они прошли мимо часового, который, покуривая на ходу, свернул в проулок. Где-то на крыше повздорили два кота, и часовой нагнулся в поисках камня, чтобы запустить им в скандалистов.

Этим мгновением воспользовался Сажерук. Мегги была рада, что он велел им снять обувь. Они бесшумно прокрались мимо часового. Он всё ещё стоял спиной к ним, но Мегги решила вдохнуть воздух, только когда они завернули за следующий угол. Снова она поразилась обилию пустых домов с мёртвыми глазницами окон и полуистлевшими дверьми. Что разрушило эти дома? Только ли время? Жители убежали от Каприкорна или деревня опустела ещё до того, как он со своей бандой свил здесь гнездо? Не что-то ли подобное рассказывал Сажерук?

Сажерук остановился. Предупредительно поднял руку и прижал палец к губам. Они достигли края деревни. Перед ними была автостоянка. Два фонаря освещали потрескавшийся асфальт. Слева возвышался забор из проволочной сетки.

— За этим забором Каприкорн устроил площадку для праздников и торжеств,— прошептал Сажерук.— Раньше деревенская молодёжь, наверное, гоняла там в футбол, но теперь там проходят дьявольские празднества Каприкорна: огни, водка, несколько выстрелов в воздух, несколько сигнальных ракет, физиономии, раскрашенные в чёрный цвет,— и готов спектакль для всей округи.

Они снова обулись и поспешили за Сажеруком к автостоянке. Мегги всё время оборачивалась на проволочный забор. Дьявольские праздники. Ей казалось, она видит огонь, чёрные лица...

— Быстрее, Мегги! — прошептал Мо, увлекая её за собой.

Где-то во мраке слышался шум воды, и Мегги вспомнила мост, который они переехали по дороге сюда. А что, если сейчас около него дежурит часовой?

На стоянке было несколько автомобилей, машина Элинора тоже стояла здесь, немного в стороне от остальных. Позади, над крышами, высилась колокольня, и уже ничто не хранило их от глаз часового. На таком расстоянии Мегги не могла его разглядеть, но он наверняка по-прежнему сидел там. Сверху они, скорее всего, выглядели как чёрные жуки, которые копошатся на широкой доске. Знать бы, есть ли у часового бинокль.

— Ну давай же, Элинора! — прошептал Мо. Казалось, прошла целая вечность, прежде чем тётушка открыла дверцу машины.

— Сейчас, сейчас! — рявкнула она. — У меня не такие ловкие пальчики, как у нашего огнелюбивого друга.

Мо обнял Мегги за плечи, озабоченно озираясь вокруг, но никаких признаков жизни, кроме нескольких бродячих кошек, ни на площади, ни между домами заметно не было. Успокоившись, он посадил Мегги на заднее сиденье.

Мальчик замешкался. Он в недоумении смотрел на машину, как на диковинного зверя, о котором не знаешь — настроен ли он добродушно или сию минуту проглотит тебя. Но наконец и мальчик забрался внутрь.

Мегги взглянула на него не слишком дружелюбно и отодвинулась как можно дальше. Её коленка до сих пор болела.

— Где же наш Пожиратель Спичек? — шёпотом спросила Элинора. — Чёрт побери, неужели этот субчик опять исчез?

Мегги первой заметила Сажерука. Он неслышно хлопотал возле других автомобилей.

Элинора впиалась обеими руками в баранку, словно боролась с соблазном уехать без него.

— Что ещё затеял этот пройдоха? — шептала она.

Никто не знал, что на это ответить. Сажерук мучительно долго не возвращался, а когда он всё-таки появился, в его руке щёлкнул складной нож.

— Как это понимать? — возмутилась Элинора, когда он плюхнулся на заднее сиденье рядом с мальчиком. — Не вы ли говорили, что нам надо спешить? И зачем вам понадобился нож? Вы что, кого-нибудь там прирезали?

— Я вам не Баста,— огрызнулся Сажерук, пристраивая ноги за сиденьем водителя.— Я у всех машин проколол шины. Из предосторожности.

Он всё ещё сжимал в руке нож. Мегги с беспокойством оглядела его.

— Это нож Басты,— сказала она. Сажерук улыбнулся и спрятал нож в карман.

— Теперь он мой. Я с радостью стащил бы у Басты и его дурацкий амулет, но он даже ночью висит у него на шее, и это было бы чересчур опасно.

Где-то залаяла собака. Мо опустил стекло и в беспокойстве высунул голову.

— Можешь мне не верить, но этот адский шум — всего лишь кваканье жаб,— сказала Элино́р.

Но громкий звук, который внезапно раздался в ночи, не был похож на кваканье. Когда Мегги испуганно посмотрела в заднее окно, из запylённого, грязно-белого автофургона, припаркованного на стоянке, вылезал человек. Это был один из молодцов Каприкорна — Мегги уже видела его в церкви. С заспанным лицом он озирался по сторонам.

Пока Элино́р заводила мотор, он сорвал со спины ружьё и заковылял к их машине. На какое-то мгновение Мегги стало его почти жалко — таким огорошенным и сонным он выглядел. Что сделает Каприкорн с часовым, который заснул на посту? Но тут он прицелился и выстрелил. Голова Мегги резко откинулась за спинку сиденья, потому что Элино́р как раз нажала на газ.

— Чёрт вас дерит! — заорала она на Сажерука.— Вы что, не заметили этого парня, пока ползали между машинами?

— Нет, не заметил! — крикнул в ответ Сажерук.— А теперь поезжайте. Только не по этой дороге! Вон та, впереди, ведёт к шоссе!

Элино́р резко крутанула руль. Рядом с Мегги, съёжившись, сидел мальчик. При каждом выстреле он замуривал глаза и зажимал уши руками. Встречались ли в его истории ружья? Наверное, не чаще, чем автомобили. Он и Мегги стукались друг о друга головами — так сильно машину Элино́р трясло на каменистой дороге. Когда она, наконец, вывела её на шоссе, лучше не стало.

— Это не та дорога, которой мы приехали! — кричала Элино́р.

Деревня Каприкорна нависала над ними, словно крепость. Дома отсюда не казались меньше.

— Да нет, та же самая! Но Баста, когда мы приехали, повстречал нас ближе к деревне.

Сажерук одной рукой цеплялся за сиденье, а другой крепко сжимал свой рюкзак. Оттуда доносилось гневное рычание, и мальчик с ужасом косился на издававший звуки мешок.

Мегги показалося, що вони проезжали як раз мимо того места, где их встретил Баста. Она узнала холм, с которого впервые увидела деревню. Потом дома вдруг пропали во мгле, словно деревни Каприкорна никогда не существовало.

На мосту часовых не оказалось, не было их и у ржавой решётки, которая преграждала путь к деревне. Мегги оглядывалась на неё, пока и её не поглотила тьма. «Всё позади,— подумала она.— В самом деле, всё позади».

Ночь была ясной. Ещё никогда Мегги не видела столько звёзд. Небо было натянуто над чёрными холмами как шаль, расшитая крохотными жемчужинами. Казалось, теперь весь мир состоял из холмов, угодливо гнущих спину перед лицом ночи, в нём не было ни людей, ни домов. Не было страха.

Мо обернулся и ласково убрал ей волосы со лба.

— Всё в порядке? — спросил он.

Она кивнула и закрыла глаза. Вдруг ей захотелось только одного — спать. Если позволит её колотящееся сердце.

— Это сон,— монотонно пробубнил кто-то рядом с ней.— Всего лишь сон. Что же ещё?

Мегги повернула голову. Мальчик не смотрел на неё.

— Конечно, это только сон,— повторил он и так энергично потрянул головой, будто хотел подбодрить самого себя.— Всё кажется фальшивым, ненастоящим, совершенно безумным, как это и бывает во сне, а теперь,— движением головы он показал куда-то вдаль,— теперь мы небось ещё и полетим. Или ночь пролетит мимо нас. Или ещё что-нибудь...

Мегги чуть не улыбнулась.

«Это не сон»,— хотелось ей сказать, но она слишком устала, чтобы растолковать ему всю эту запутанную историю. Она взглянула на Сажерука. Тот поглаживал рюкзак, вероятно пытаясь таким образом утихомирить разгневанную куницу.

— Не смотри на меня так,— сказал он, заметив взгляд Мегги.— Я ничего ему объяснять не буду. Пусть лучше этим займётся твой отец. В конце концов, именно он в ответе за его кошмарный сон.

Мо повернулся к мальчику, и было видно, что его мучили угрызения совести.

— Как тебя зовут? — спросил он.— Твоего имени не было в...

Он не договорил. Мальчик недоверчиво взглянул на него и опустил голову.

— Фарид,— глухо ответил он.— Меня зовут Фарид, но я знаю, что разговоры во сне приносят несчастье. Тогда ты не сумеешь выбраться из сновидения...

И вот он крепко сомкнул губы, уставился прямо перед собой, словно избегая смотреть на кого-либо, и замолк. Интересно, были ли у него, в его истории, родители? Мегги не могла вспомнить. Там говорилось только о каком-то безымянном мальчике, состоявшем на службе у банды разбойников.

— Это сон! — вновь прошептал он. — Всего лишь сон. Взойдёт солнце, и он рассеется.

Мо смотрел на него, несчастный и растерянный, как человек, который потрогал птенца и теперь горько сожалеет об этом, потому что взрослые птицы не хотят больше признавать своего детёныша.

«Бедный Мо, — подумала Мегги. — Бедный Фарид». Но ей не давала покоя и другая мысль, которой она немного стыдилась. Эта мысль впервые посетила её в церкви Каприкорна, когда она увидела, как из-под золотых монет выползает ящерка. «Я тоже хотела бы уметь такое, — шептал её внутренний голос. — Я тоже хотела бы выманить её из книги, потрогать её и вообще оживить все книжные образы, чудесные образы... Хочу, чтобы все герои сошли со страниц и сидели рядом со мной, хочу, чтобы они улыбались мне...»

Вокруг было темно, словно завтра никогда не настанет.

— Буду ехать без остановок! — заявила Элинора. — Буду ехать, пока мы не окажемся перед моим домом.

И тут далеко позади вспыхнули лучи фар, словно пальцы, нащупывающие путь в ночи.

Змеи и шипы

*Борриблы обернулись и увидели яркий круг
белого света, пробивавшегося к тёмному
небу. Светились фары автомобиля, что
находился на северной стороне моста, той
стороне, которую беглецы покинули всего
несколько минут назад.*

М. де Ларрабейти. Борриблы-2: в лабиринте спирали

Свет фар становился всё ближе, как бы отчаянно Элинора ни давила на газ.

— Может быть, это просто попутная машина, — сказала Мегги, хоть сама понимала, что это было совершенно невероятно.

На ухабистой, полной колдобин дороге, по которой они ехали уже почти целый час, была только одна деревня — и это была деревня Каприкорна. Только оттуда могли выехать их преследователи.

— И что же теперь? — кричала Элинора. От волнения она вела машину зигзагами. — Я не позволю ещё раз запереть себя в этой норе. Нет! Нет! Нет! — При каждом «нет» она

лупила ладонью по баранке.— Не вы ли сказали, что прокололи им все шины? — завопила она на Сажерука.

— Прокол! — разъярённо ответил он.— Очевидно, они заранее предусмотрели такой случай. Или вы никогда не слышали о запасных колёсах? Жмите на газ! Скоро будет другая деревня. Тут рукой подать. Если вы до неё дотянете...

— «Если»! Вот именно «если»! — крикнула Элино́р и постучала пальцем по бензо́метру.— Бензина хватит максимум на десять, ну может быть, на двадцать километров.

Но они даже столько не проехали. Вскоре на крутом повороте лопнуло переднее колесо. Элино́р едва успела резко рвануть руль в другую сторону и удержать автомобиль на шоссе. Мегги вскрикнула и закрыла лицо руками. В какой-то ужасный миг ей показалось, что сейчас они рухнут вниз с крутого склона, терявшегося во мраке слева от шоссе, но «Комби» заскользил вправо, зацепил крылом невысокий бордю́рный камень вдоль противоположной обочины, испустил последний вздох и остановился под ветвями скального дуба, которые свесились над дорогой, словно хотели коснуться асфальта.

— Ах, чёрт возьми! Вот чёрт возьми! — бранилась Элино́р, отстёгивая ремень безопасности.— Все целы?

— Вот почему я никогда не доверял автотранспорту! — буркнул себе под нос Сажерук и распахнул свою дверцу.

Мегги не трогалась с места и дрожала всем телом.

Мо помог ей выйти из машины и озабоченно заглянул ей в глаза.

— С тобой всё в порядке? Мегги кивнула.

Фарид выкарабкался с той же стороны, что и Сажерук. Он по-прежнему думал, что всё это только сон?

Сажерук стоял посреди дороги с рюкзаком за плечами и прислушивался. Издалека в ночи доносился рокот мотора.

— Надо убрать машину с дороги! — сказал он.

— Что?! — Элино́р ошарашенно посмотрела на него.

— Мы должны столкнуть её под откос.

— Мою машину? — Элино́р чуть не сорвалась на крик.

— Он прав, Элино́р,— сказал Мо.— Может быть, таким образом нам удастся пустить их по ложному следу. Мы столкнём машину вниз. Может быть, тогда в темноте они её просто не заметят. Если же заметят, то решат, что мы не вписались в поворот. А мы тем временем взберёмся вверх по склону и спрячемся где-нибудь между деревьями.

В глазах Элино́р читалось сомнение.

— Но склон слишком крутой! И как насчёт змей?

— У Басты наверняка уже новый ножик,— сказал Сажерук.

Элино́р удостоила его испепеляющим взглядом. Затем она без дальнейших возражений подошла к машине сзади и заглянула в багажник.

— Где же наши вещи? — спросила она. Сажерук насмешливо взглянул на неё:

— Наверное, Баста раздал их людям Каприкорна. Он при любой возможности старается укрепить свой авторитет.

Элино́р посмотрела на него так, словно не верила ни одному его слову. Потом она захлопнула крышку багажника, упёрлась в машину руками и начала её толкать.

Все навалились вместе с ней, но ничего у них не вышло.

Сколько они ни поднапрягались и ни толкали машину, она, хоть и скатилась с дороги, не могла соскользнуть вниз с откоса даже на два метра. Потом она застряла, запутавшись металлическим носом в зарослях,— и дальше ни с места. А шум мотора, звучавший так дико в этой безлюдной глуши, угрожающе приближался. Взмокшие от пота, они опять поднялись к шоссе — после того, как Сажерук дал строптивому автомобилю последнего пинка,— перелезли через бордюр, в котором каждому камню на вид было не меньше тысячи лет, и, тяжело дыша, стали карабкаться по кособо́ру. Только бы подальше от дороги! Мо тащил за собой Мегги, а Сажерук помогал Фариду. Элино́р приходилось помогать себе самой. Вдоль кособо́ра тянулись ряды невысоких стен — утомительные попытки отвоевать у скудной земли узенькие участки для полей и садов, для чахлах оливковых деревцев, виноградных лоз, для всего, что могло родиться на этой земле. Но деревья давно одичали, и земля была усеяна плодами, которые никто не подбира́л, поскольку люди покинули эти места в надежде обрести где-нибудь менее тяжкую жизнь.

— Прячьтесь! — прохрипел Сажерук, прижимаясь вместе с Фаридом к одной из обветшалых стен.— Они уже здесь!

Мо подтащил Мегги к ближайшему дереву. Колочий густой кустарник меж узловатых корней был достаточно высок, чтобы скрыть их.

— А как же змеи? — прошептала Элино́р, ковыляя за ними.

— Для них сейчас слишком холодно! — так же шёпотом отозвался Сажерук из своего укрытия.— Неужели вы ничему не научились из ваших премудрых книг?

Элино́р была готова сразу же ответить, но Мо ладонью закрыл ей рот. Внизу, как раз под ними, появилась машина. Это был тот самый автофургон, из которого часом ранее вылез заспанный часовой. Не сбавляя скорости, фургон проехал мимо того места, где они сталкивали «Комби» Элино́р вниз со склона, и исчез за ближайшим поворотом. Мегги

облегчённо вздохнула и хотела высунуть голову из колючих ветвей, но Мо вновь пригнул её к земле.

— Ещё рано,— прошептал он и прислушался. Такой тихой ночи в жизни Мегги ещё не было.

Ей казалось, она слышит дыхание деревьев, травы и самой ночи.

Свет фар вновь появился на склоне другого холма: два световых пальца нащупывали во тьме невидимую дорогу. Но вдруг беглецы застыли как громом поражённые.

— Поворачивают! — прошептала Элинора.— О Боже! Что же будет?

Она хотела выпрямиться во весь рост, но Мо крепко держал её.

— Ты с ума сошла? — прошептал он.— Уже поздно карабкаться выше. Иначе они нас заметят.

Мо был прав. Фургон быстро ехал обратно. Мегги увидела, как он остановился всего в нескольких метрах от того места, где они мучились с машиной Элинора. Она услышала, как распахнулись дверцы, и заметила, что из фургона вылезли двое. Обоих она видела со спины, но когда один из них обернулся, Мегги показалось, что она узнала лицо Басты, хотя на самом деле можно было разглядеть лишь светлое пятно в ночи.

— Вот их машина! — сказал второй. Плосконос? Такой же высокий и широкоплечий.

— Посмотри, может быть, они там, в салоне. Да, это был Баста. Его голос Мегги узнала бы из тысячи других.

Плосконос неуклюже, как медведь, стал спускаться вниз по склону. Мегги слышала, как он проклинает колючки, шипы, тьму и этих треклятых мерзавцев, из-за которых ему приходится шастать здесь среди ночи. Баста по-прежнему стоял на дороге. На его лице обозначились резкие тени, когда он поднёс зажигалку, чтобы запалить сигарету. Белые кольца дыма поднимались вверх, в сторону беглецов, и Мегги почудилось, что она слышит запах курева.

— Их здесь нет! — крикнул Плосконос.— Наверное, они пошли дальше пешком. Чёрт возьми, ты думаешь, надо тащиться за ними?

Баста вышел на обочину и заглянул вниз. Потом он повернулся и стал рассматривать кособок, на котором, съёжившись у Мо под боком, притаилась Мегги.

— Они не могли далеко уйти,— сказал он.— Но в темноте напасть на их след будет сложно.

— Вот именно! — Плосконос с пыхтением вновь поднялся на шоссе.— В конце концов, мы же не какие-нибудь индейцы, так ведь?

Баста ничего не ответил. Он просто стоял, прислушивался и затягивался сигаретой. Потом что-то шепнул Плосконосу. Сердце у Мегги едва не остановилось.

Плосконос озабоченно оглянувся.

— Нет, давай лучше приведём собак,— услышала Мегги его голос.— Даже если они где-то спрятались, откуда мы знаем, вверх они пошли или вниз?

Баста посмотрел на деревья, потом в долину и растоптал окурок. Затем вернулся к фургону и достал из него два ружья.

— Сначала сходим вниз,— сказал он и бросил Плосконосу одно из ружей.— Толстухе, конечно же, хотелось под горку.

Не говоря больше ни слова, он исчез в темноте. Плосконос с тоской поглядел на фургон и ворча заковылял вслед за Бастой.

Когда оба пропали из виду, Сажерук выпрямился — бесшумно, словно тень, и показал на вершину косогора. Все последовали за ним, сердце у Мегги прыгало чуть ли не до самого горла. Они перебегали от дерева к дереву, от куста к кусту, то и дело оглядываясь. Всякий раз, когда под её башмаком хрустела ветка, Мегги испуганно вздрагивала, но, к счастью, Баста и Плосконос, спускаясь через заросли вниз по склону, тоже создавали немалый шум.

В какой-то момент дорогу стало больше не видно. Однако страх не покидал их: вдруг Баста повернул и сейчас лезет за ними в гору? Но всякий раз, когда беглецы останавливались и прислушивались, они слышали только собственное дыхание.

— Скоро они поймут, что выбрали неверное направление,— нарушил молчание Сажерук.— И тогда они приведут собак. Нам повезло, что они сразу не взяли их с собой. Баста не слишком на них надеется — и правильно делает. Я частенько кормил их сыром, а от сыра чутьё у собак притупляется. Но тем не менее вскоре он съездит за ними, потому что даже Баста не любит возвращаться к Каприкорну с плохими вестями.

— Тогда нам надо идти ещё быстрее! — сказал Мо.

— А куда? — Элинон уже запыхалась. Сажерук оглянулся. Мегги не поняла, с какой целью. Её глаза ничего не могли разглядеть — так было темно.

— Нужно двигаться на юг,— сказал Сажерук.— К побережью. Нам надо к людям, только это может нас спасти. Там, внизу, ночи светлые и никто не верит в дьявола.

Фарид стоял рядом с Мегги и так напряжённо вглядывался в ночь, словно мог своим взглядом призвать утро или найти где-то во тьме людей, о которых говорил Сажерук. Но во тьме не было видно ни огонька, если не считать россыпи мерцавших на небосклоне звёзд, далёких и холодных. Вдруг они показались Мегги глазами предателей, ей почудился их шёпот: «Посмотри, Баста, вон они, там, под нами. Беги, хватай их!»

Они брели дальше, держась друг за другом, стараясь не отставать. Сажерук выпустил Гвина из рюкзака и взял его на цепь, чтобы он бежал впереди. Судя по всему, кунце это

не слишком нравилось. То и дело Сажеруку приходилось выдёргивать Гвина из зарослей, прочь от соблазнительных запахов, недоступных человеческому обонянию. Зверёк фыркал, неодобрительно таякал и кусал свою цепь.

— Чёрт возьми, однажды я споткнусь об эту маленькую бестию,— ругалась Элино́р.— Он не может принять во внимание мои израненные ноги? Я знаю одно: как только мы снова окажемся среди людей, я сниму в гостинице лучшую комнату, какую только можно снять за деньги, и положу свои бедные ноги на большую, мягкую подушку.

— У тебя ещё остались деньги? — недоверчиво спросил Мо.— У меня они сразу же всё отобрали.

— О, Баста первым делом выхватил моё портмоне. Но я женщина предусмотрительная. Моя кредитная карта спрятана в надёжном месте.

— Бывают такие места, которые надёжно защищены от Басты? — Сажерук рывком согнал Гвина с дерева.

— Бывают,— ответила Элино́р.— Ни один мужчина не рвётся обыскивать старых, толстых женщин. В этом моё преимущество. Некоторым из моих самых ценных книг я обязана...

Она внезапно умолкла и прокашлялась, когда её взгляд упал на Мегги. Но Мегги сделала вид, будто не слышала последнюю фразу Элино́р или, по крайней мере, не поняла, о чём говорит тётушка.

— Ты вовсе не такая уж и толстая! И насчёт старости ты тоже преувеличиваешь. Мамочки, как же у неё болели ноги!..

— О, большое спасибо, солнышко! — сказала Элино́р.— Я, наверное, выкуплю тебя у твоего отца, чтобы трижды в день ты говорила мне такие любезности. Сколько ты хочешь получить за неё, Мо?

— Надо подумать,— ответил Мо.— Три плитки шоколада в день, пойдёт?

Так вот они перешёптывались, продираясь через колючее покрывало холмов. Было совершенно не важно, о чём говорить, потому что все слова, которыми они тихонько обменивались, служили одной цели: отогнать подальше страх и усталость, свинцом наливавшую их ноги. Они шли всё дальше и дальше, в надежде, что Сажерук знает, куда их ведёт. Мегги держалась следом за Мо. Его спина, по крайней мере, давала хоть какую-то защиту от ветвей, унизанных шипами. Шипы то и дело цеплялись за одежду и царапали им лица, словно притаившиеся в темноте злобные животные с острыми, как иглы, когтями.

Наконец они набрали на пешеходную тропу. По обеим её сторонам валялись пустые гильзы — напоминание об охотниках, которые принесли в тишину этого края смерть.

Идти по твёрдой, утоптанной земле стало легче, хотя Мегги уже еле волочила ноги от усталости. Когда она, засыпая на ходу, во второй раз споткнулась о пятку Мо, тот посадил её себе на спину и понёс, как он это часто делал раньше, если она не поспевала за его широкими шагами. Тогда он называл её Блошкой, Девочкой-пёрышком или Динь-Динь, в честь феи из «Питера Пэна». Он и сейчас её так иногда называл.

Мегги устало прижалась лицом к его плечу и старалась думать о Питере Пэне, а не о змеях и не о людях с ножами. Но на этот раз её собственная история была слишком реальной, чтобы придуманные истории могли вытеснить её.

Фарид давно уже ничего не говорил. Он старался шагать за Сажеруком. Похоже, ему нравился Гвин. Всякий раз, когда цепь куницы запутывалась, Фарид торопился вызволить зверька, даже если при этом Гвин шипел на него и клацал зубами. Однажды он так цапнул мальчика за большой палец, что потекла кровь.

— Ну что, ты по-прежнему думаешь, что это всего лишь сон? — ехидно спросил Сажерук, пока Фарид вытирал кровь.

Мальчик ответил не сразу. Он продолжал рассматривать свой раненый палец. Потом пососал его и сплюнул.

— А что же ещё это может быть? — спросил он. Сажерук посмотрел на Мо, но тот, казалось, слишком глубоко погрузился в свои мысли и вообще не заметил его взгляда.

— А что, если это просто новая история? — сказал Сажерук.

Фарид засмеялся:

— Новая история? Это мне нравится. Я всегда любил истории.

— Вот как? Ну и как тебе нравится вот эта?

— Многовато колючек, и хотелось бы, чтобы уже рассвело. Но, по крайней мере, мне пока что не приходится работать. А это уже неплохо.

Мегги невольно улыбнулась.

Вдали закричала птица. Гвин остановился и принялся, задрав морду кверху. Ночь принадлежит разбойникам. Она всегда им принадлежала. У себя дома об этом легко позабыть под охраной искусственного света и крепких стен. Ночь — покровительница охотников, ночью им легче подкрадываться к добыче, которую она поражает слепотой. Мегги вспомнила фразу в одной из её любимых книжек: «Потому что ночью властвуют Клык, Коготь и Лапа». ¹

Она уткнулась лицом в плечо Мо. «Наверное, теперь мне лучше идти своими ногами, — подумала она. — Отец ведь уже так долго меня несёт». Но тут же задремала у него на плече.

¹ Р. Киплинг. Книга джунглей.

Баста

*Эта тихая ро́ща оглашалась когда-то
предсмертными криками. Мне чудилось, что я
и сейчас слышу стоны и вопли несчастных.*

**Р. Л. Стивенсон. Остров Сокровищ
(перевод Н. Чуковского)**

Мегги проснулась оттого, что Мо вдруг остановился. Тропа вывела их на гребень холма. Было по-прежнему темно, но ночь побледнела, и вдали уже занималась заря нового утра.

— Нам нужен привал, Сажерук,— услышала Мегги голос Мо.— Мальчик уже шатается, ступням Элино́р тоже надо немного отдохнуть, а это место, по-моему, не самое худшее.

— Про какие ступни ты говоришь? — спросила Элино́р и со стоном опустилась на землю.— Ты имеешь в виду кровото́чащие комки на концах моих ног?

— Да, именно про них,— сказал Мо, вновь поднимая её на ноги.— Но сначала нам надо ещё чуть-чуть пройти. Мы сделаем привал вон там.

Метрах в пятидесяти, на самой вершине холма, между оливковыми деревьями приютился домик, если это можно было назвать домиком. Перед тем как они туда поднялись, Мегги слезла со спины Мо. Стены выглядели так, будто кто-то наскоро бросил несколько камней один на другой, крыша обрушилась, а там, где когда-то была дверь, теперь зияло чёрное отверстие. Мо пришлось низко нагнуться, чтобы протиснуться в него. По полу были разбросаны обломки кровли, в углу валялись пустой мешок, осколки глиняной посуды — возможно, тарелки или миски — и кучка дочиста обглоданных костей. Мо вздохнул:

— Не очень-то уютное местечко, Мегги. Но ты представь, что попала в убежище потерянных мальчишек или...

— ...Или в бочку Гекльберри Финна.— Мегги осмотрелась.— По-моему, мне лучше поспать снаружи.

Элино́р вошла в хижину. Кажется, ей это убежище тоже не ахти как понравилось.

Мо поцеловал Мегги и снова пошёл к двери.

— Поверь мне, здесь, внутри, безопаснее! — сказал он.

Мегги встревоженно посмотрела ему вслед.

— Куда ты? Тебе ведь тоже надо отдохнуть.

— Да что ты! Я совсем не устал.— По его лицу было видно, что это неправда.— Поспи, ладно? — И вышел из хижины.

Элино́р разгребла ногой рухлядь.

— Ложись,— сказала она, сняв кофту и расстелив её на полу.— Мы вместе попробуем устроиться тут поуютнее. Твой отец прав, мы просто представим себе, что находимся где-то совсем в другом месте. Почему, когда читаешь про приключения в книгах, они доставляют куда больше удовольствия? — пробормотала она и растянулась на полу.

Мегги, поколебавшись, улеглась рядом с ней.

— По крайней мере, нет дождя,— решила Элино́р, глядя в чёрный проём над головой.— И над нами горят звёзды, пусть они уже малость потускнели. Наверное, дома мне стоило бы проделать в потолке парочку дырок.

Нетерпеливо кивнув, она велела Мегги положить голову на её руку.

— Это чтобы во время сна тебе в уши не заползли пауки,— сказала она и закрыла глаза.— Господи,— слышала Мегги её бормотание,— кажется, мне придётся купить себе пару новых ступнёй. Старые уже не вылечить.

Потом она уснула.

Но Мегги лежала с широко открытыми глазами и прислушивалась к звукам снаружи. Она слышала, как Мо о чём-то тихо разговаривает с Сажеруком, но не могла разобрать, о чём именно. Однажды ей показалось, что они помянули Басту. Мальчик тоже остался на улице. Но он, похоже, не издавал ни звука.

Уже через минуту-другую Элино́р захрапела. Но Мегги не могла заснуть, как ни старалась, и наконец тихонько поднялась на ноги и выскользнула из двери. Мо не спал. Он сидел, прислонившись спиной к дереву, и смотрел, как над окрестными холмами утро прогоняет ночь. В нескольких шагах от него сидел Сажерук. Он лишь на миг поднял голову, когда Мегги вышла из хижины. Может быть, он думал о феях и кобольдах? Рядом с ним лежал Фарид, свернувшись калачиком, точно собака, а у его ног сидел Гвин и что-то с аппетитом грыз. Мегги поспешно отвернулась.

Рассвет вставал над холмами, покоряя одну вершину за другой. Мегги увидела вдалеке дома, рассыпанные по зелёным холмам, точно игрушечные. Где-то за ними должно быть море. Она положила голову на колени Мо и заглянула ему в глаза.

— Здесь они нас не найдут, как ты думаешь? — спросила она.

— Конечно, не найдут,— сказал он, но его лицо не выражало и половины той уверенности, какая была в его голосе.

— Почему ты не спишь рядом с Элино́р?

— Она храпит,— пробормотала Мегги.

Мо улыбнулся. Затем он, нахмурившись, вновь посмотрел, туда, где, скрытая ладанником, дроком и высоким бурьяном, протянулась дорога, по которой они сюда приехали.

Сажерук тоже не спускал глаз с дороги. Вид двух мужчин, стоящих на страже, успокоил Мегги, и вскоре она заснула так же глубоко, как Фарид, будто земля перед разрушенной хижинкой была усеяна не шипами, а устлана пухом. И когда Мо вдруг потряс её за плечо и зажал ей рот ладонью, она сначала сочла это дурным сном.

Он предостерегающе приложил палец к губам. Мегги слышала шелест травы и лай собак. Мо поднял её на ноги и втолкнул их с Фаридом в оберегающий мрак хижины. Элинон безмятежно храпела. В лучах утреннего солнца она выглядела как юная девушка, но, едва лишь Мо разбудил её, на лице Элинон снова, как и прежде, отразились усталость, тревога, страх.

Мо и Сажерук встали у дверного проёма — один слева, другой справа, прижавшись спиной к стене. В рассветной тишине раздавались мужские голоса. Мегги казалось, что она слышит, как принимают собаки, и ей захотелось раствориться в воздухе, стать невидимой, лишиться запаха. Рядом с ней стоял Фарид с широко распахнутыми глазами. Мегги в первый раз заметила, что они чёрного цвета. Она никогда ещё не видела таких тёмных глаз, с длинными, как у девочки, ресницами.

Элинон прижалась к стене и со всей силы кусала губы от страха. Сажерук подал знак Мо, и не успела Мегги осознать, что они собрались делать, как оба выскочили наружу. Оливковые деревья, за которыми они притаились, были невысокие, их спутанные ветви свисали до земли, словно не выдерживая бремени собственных листьев. Под ними легко мог спрятаться ребёнок, но надёжно ли они скрывали от посторонних глаз двух взрослых мужчин?

Мегги бдительно всматривалась в дверной проём. Она чуть не задыхалась от биения своего сердца. Солнце поднималось всё выше. Его свет проникал в каждую долину, под каждое дерево, и вдруг Мегги захотелось, чтобы опять вернулась ночь. Мо встал на колени, чтобы его голову не было видно за спутанными ветвями. Сажерук прижался к кривому стволу, и тут в каких-то двадцати шагах от них появился Баста. Пробираясь сквозь чертополох и высокую траву, он поднимался по склону.

— Они давно уже внизу, в долине,— услышала Мегги чьё-то недовольное ворчание.

И в следующее мгновение рядом с Бастой возник Плосконос. С ними были два страховидных пса.

Мегги видела, как их широкие морды, принимаясь, продираются сквозь траву.

— С двумя детьми и с толстухой? — Баста покачал головой и осмотрелся.

Фарид глянул поверх головы Мегги и отскочил как ужаленный, завидев мужчин в чёрных куртках.

— Баста? — беззвучно прошлёпали губы Элинора. Мегги кивнула, и Элинора, и без того бледная, стала совсем как полотно.

— Чёрт возьми, Баста, сколько ты ещё собрался тут шастать? — Голос Плосконоса разносился далеко в тишине, царившей над холмами. — Скоро проснутся змеи, а я жрать хочу. Давай просто скажем, что они вместе с машиной сорвались в пропасть. Мы ещё подтолкнём эту тачку, и никто не узнает, что мы немножко соврали! Может быть, змеи так и так их прикончат. А если нет, то они заблудятся, сдохнут с голоду, или от солнечного удара, или ещё от чего-нибудь. В любом случае мы их больше не увидим.

— Он давал им сыр! — Баста разъярённо дёрнул псов к себе. — Проклятый Огнежор кормил их сыром, чтобы испортить им нюх. Но меня никто и слушать не желал! Не удивительно, что они всякий раз визжат от радости, когда видят его гнусную рожу.

— Ты их слишком много бьёшь! — пробурчал Плосконос. — Вот они и халтурят. Собаки не любят, когда их колотят.

— Чушь. Собак надо бить, не то они тебя покусает. Они потому и любят Огнежора, что он такой же, как они сами, — скулит, брешет и кусается.

— Один из псов залёг в траве и стал лизать себе лапы. Баста в ярости пнул его ногой и рывком заставил подняться.

— Ты можешь возвращаться назад, в деревню! — заорал он на Плосконоса. — Но я поймаю этого Огнежора и отрежу ему все пальцы, один за другим. Посмотрим, так ли ловко он потом станет управляться со своими мячиками. Я всегда говорил, что ему нельзя доверять, но босс считал его игры с огнём такими забавными...

— Ну ладно, ладно. Теперь-то я знаю, что ты никогда терпеть его не мог. — В голосе Плосконоса послышалась тоска. — Но, может быть, он не имеет никакого отношения к исчезновению остальных. Ты же помнишь, он всегда уходил и приходил, когда ему заблагорассудится. Может быть, завтра он опять явится как ни в чём не бывало.

— Да, этого от него можно ожидать, — прорычал Баста и пошёл дальше.

С каждым шагом он был всё ближе к деревьям, за которыми прятались Мо и Сажерук.

— А ключи от толстухиной машины, значит, вычитал из-под моей подушки Волшебный Язык, так? Нет уж. На этот раз никакие отговорки ему не помогут. Потому что он стащил ещё кое-что из моих личных вещей.

Сажерук произвольно потрогал свой пояс, словно боялся, что нож Басты может позвать своего хозяина. Один из псов принялся, поднял голову и потянул Басту к деревьям.

— Он взял след! — Баста понизил голос, хриплый от волнения.— Глупая скотина в самом деле что-то унюхала!

Ещё, быть может, десять, а то и меньше шагов, и он окажется между деревьями. Что же делать? Что же им теперь делать?

Плосконос с недоверчивой миной топал вслед за Бастой.

— Может быть, они почуяли кабана,— услышала Мегги его голос.— Этих бестий надо сторониться: сшибут с ног — и каюк. Ой, чёрт! По-моему, там змея, чёрная гадина. Кажется, у тебя в машине есть противоядие, да?

Он остановился как вкопанный и не двигался с места, только внимательно смотрел себе под ноги. Баста не оглядывался. Он шёл за что-то почуявшим псом. Всего пара шагов, и Мо, протянув руку, мог бы дотронуться до врага. Баста снял с плеча ружьё, остановился и прислушался. Псы потянули влево и с лаем запрыгали перед одним деревом.

На ветвях сидел Гвин.

— Что я говорил! — крикнул Плосконос.— Они унюхали куницу! Эти твари так воняют, что даже я мог бы их почуять.

— Это не простая куница! — прошипел Баста.— Ты что, не узнаешь?

Он обернулся к разрушенной хижине, однако больше пока никого видно не было.

Этим воспользовался Мо: он выскочил из-за дерева, схватил Басту и попытался вырвать ружьё у него из рук.

— Хватайте! Хватайте его, проклятые шавки! — зарычал Баста, и, похоже, на этот раз собаки, скалящие жёлтые зубы, были готовы ему повиноваться.

Мегги не успела прийти к отцу на помощь — Элинор крепко держала девочку и, как тогда, в своём доме, не позволила ей вырваться.

Но на этот раз помощь подоспела вовремя. Не успели ещё собаки вцепиться в Мо, а Сажерук был уже тут как тут. Когда он сцапал их за ошейники, Мегги подумала, что псы сейчас разорвут его, но вместо этого собаки стали лизать ему руки, прыгать перед ним, как перед старинным другом, и чуть не опрокинули его от радости. В то же время Мо рукой зажимал Басте рот, чтобы он не мог окликнуть псов.

Но оставался ещё Плосконос. К счастью, соображал он не слишком быстро. Это их спасло — тот краткий миг, пока он просто стоял столбом и таранился на Басту, извивавшегося в руках Мо.

Сажерук оттащил псов к ближайшему дереву. Он как раз обматывал их поводки вокруг корявого ствола, когда Плосконос очнулся от оцепенения.

— Пусти его! — заревел он и направил на Мо ружьё.

Сажерук еле слышно ругнулся и отпустил псов, но ещё быстрее, чем он, оказался камень, брошенный Фаридом. Он угодил Плосконосу прямо в середину лба — совсем маленький камешек. Но огромный детина рухнул на траву, как срубленное дерево.

— Убери от меня псов! — крикнул Мо, в то время как Баста всё ещё пытался пустить в ход ружьё.

Один пёс вцепился в рукав Мо — дай-то Бог, чтобы всего лишь в рукав...

Мегги вырвалась из рук Элинора и, подбежав к чудищу, схватилась за шипованный ошейник. Пёс не отпускал Мо, как Мегги ни оттаскивала его. На рукаве Мо выступила кровь, а ствол Бастиного ружья оказался чуть ли не у головы девочки.

Сажерук постарался отозвать псов, и сначала они его послушались. По крайней мере, они отстали от Мо, но в этот миг Басте удалось вырваться.

— Фас! — завопил он, и псы, рыча, в замешательстве застыли на месте, не зная, кого слушаться — Басту или Сажерука. — Чёртовы шавки! — вопил Баста, направляя дуло в грудь Мо.

Но в это время Элинора приставила к его голове ружьё Плосконоса. Её руки дрожали, лицо покрылось красными пятнами, как всегда, когда она волновалась, но было видно, что она полна решимости действовать.

— Брось ружьё! — потребовала она дрожащим голосом. — И не вздумай сказать собакам ничего лишнего! Я, наверное, никогда ещё не держала в руках оружие, но уж нажать на курок как-нибудь сумею.

— Сидеть! — приказал псам Сажерук.

Собаки нерешительно посмотрели на Басту, но, поскольку тот молчал, улеглись в траву и позволили Сажеруку привязать их к ближайшему дереву.

По рукаву Мо текла кровь. При виде этого Мегги почувствовала тошноту.

Сажерук перевязал рану красным шёлковым платком, который впитывал кровь, и её не стало видно.

— Рана не так страшна, как кажется, — успокоил он Мегги, когда она на подгибающихся ногах приблизилась к отцу.

— В твоём рюкзаке найдётся что-нибудь, чем его можно связать? — спросил Мо и кивнул головой в сторону Плосконоса, который по-прежнему лежал без сознания.

— Человека с ножом тоже надо хорошенько упаковать! — сказала Элинора.

Баста смотрел на неё глазами, полными ненависти.

— Нечего на меня тарашиться! — крикнула она и приставила дуло к его груди. — Таким оружием можно принести больше вреда, чем ножом, и, уж будь уверен, оно наводит меня на весьма злые мысли.

Баста презрительно скривил губы, но не сводил глаз с указательного пальца Элинора, который лежал на спусковом крючке.

В рюкзаке Сажерука нашлась верёвка, не очень толстая, но прочная.

— Для двоих её не хватит, — огорчился Сажерук.

— Вы хотите их связать? Зачем? — спросил Фарид. — Почему вы их не убиваете? Ведь именно это они собирались с нами сделать!

Мегги изумлённо посмотрела на него, а Баста расхохотался.

— Ишь ты! — съязвил он. — Этот парень мог бы нам пригодиться! Но кто сказал, что мы хотели вас убить? Каприкорну вы нужны живыми. Мертвецы не умеют читать.

— Вот как? Не ты ли грозился отрезать мне пальцы? — спросил Сажерук, опутывая верёвкой ноги Плосконоса.

Баста пожал плечами:

— С каких пор от этого умирают?

На это Элинора так сильно ткнула его стволом ружья под рёбра, что он чуть не упал навзничь.

— Вы слышали? По-моему, мальчишка прав. Наверное, этих молодцев действительно надо застрелить.

Но они этого, конечно же, не сделали. В мешке Плосконоса нашлась ещё одна верёвка, и Сажерук с явным наслаждением принялся связывать Басту. В этом ему помогал Фарид — судя по всему, в связывании он кое-что понимал.

Они отнесли обоих пленников в разрушенную хижину.

— Очень любезно с нашей стороны, не правда ли? Поначалу змеи вас не тронут, — говорил Сажерук, когда они проносили в узкую дверь Басту. — Однако к полудню здесь, разумеется, станет жарко. Но вас, может быть, к этому времени кто-нибудь найдёт. Собак мы отпустим. Если они умные, то в деревню не вернуться. Но собаки редко бывают умными, и, таким образом, к вечеру вас будут искать всей бандой.

К тому времени, как Плосконос очухался, он уже лежал рядом с Бастой под дырявой крышей. Верзила бешено вращал глазами, лицо его побагровело, но он не мог издать ни звука, так же как и Баста, потому что Фарид заткнул им рты кляпами, и вновь весьма профессионально.

— Минуточку, — сказал Сажерук, прежде чем они бросили обоих на произвол судьбы. — Осталось исполнить мою давнишнюю мечту.

И, к ужасу Мегги, он вытащил из-за пояса нож Басты и подошёл к пленникам.

— Что ты делаешь? — спросил Мо и преградил ему дорогу.

Очевидно, он подумал то же, что и Мегги, но Сажерук только рассмеялся.

— Не беспокойтесь, я не собираюсь вырезать у него на лице такой же узор, каким он разукрасил моё,— сказал он.— Я хочу только немножко попугать его.

И вот он уже нагнулся и одним движением перерезал кожаную ленту, которую Баста носил на шее.

К ней был подвешен небольшой мешочек, перевязанный красной тесёмкой. Сажерук склонился над Бастой и помахал мешочком над его лицом.

— Я забираю твоё счастье, Баста! — тихо сказал он, выпрямившись.— Теперь ничто не убережёт тебя от дурного глаза, от духов и демонов, от проклятий, чёрных кошек и от всего остального, чего ты так боишься.

Баста попробовал пнуть его связанными ногами, но Сажерук без труда увернулся.

— Прощай навсегда, Баста! — сказал он.— А если наши пути всё же пересекутся, то у меня теперь есть вот это.— Он повязал кожаную ленту себе на шею.— Наверняка там внутри прядь твоих волос, да? Ах, нет? Наверное, мне всё-таки стоит одну прядь у тебя срезать. Разве это не чревато кошмарными последствиями, если сжечь чужие волосы в огне?

— Довольно! — сказал Мо и оттащил его от пленников.— Давай-ка поскорее двигать отсюда. Кто знает, когда Каприкорн хватится этих двоих. Кстати, я тебе рассказывал, что он сжёг не все книги? Один экземпляр «Чернильного сердца» ещё существует.

Сажерук остановился так резко, будто его укусила змея.

— По-моему, я должен был тебе это сказать.— Мо задумчиво посмотрел на него.— Даже если это подтолкнёт тебя к сумасбродным затеям.

Сажерук только кивнул. И молча пошёл дальше.

— Почему бы нам не взять машину этих бандитов? — предложила Элино́р, когда они вернулись на тропу, которая привела их сюда.— Они наверняка оставили её на дороге.

— Слишком опасно,— сказал Сажерук.— Неизвестно, кто поджидает нас внизу. Кроме того, мы дольше будем идти обратно, чем до ближайшего селения. И потом, найти такую машину очень легко. Вы хотите, чтобы Каприкорн напал на наш след?

Элино́р вздохнула.

— Да это так, мысли вслух,— пробормотала она и стала массировать свои больные лодыжки.

Они шли всё той же тропой, потому что в высокой траве уже зашевелились змеи. Одна из них узкой чёрной лентой выползла перед ними на песчаную тропу, и Сажерук, подсунув под чешуйчатое тело палку, отбросил её назад, в колючие заросли. Мегги думала, что змеи гораздо больше, однако Элино́р уверила её, что самые маленькие как раз самые опасные. Элино́р прихрамывала, но старалась изо всех сил, чтобы не задерживать

остальных. Мо тоже шёл медленнее, чем обычно. Он пытался не подавать виду, но собачий укус сильно беспокоил его.

Мегги шла бок о бок с отцом, всё время поглядывая на красный платок, которым Сажерук перевязал его рану. Когда они добрались до асфальтированной дороги, им навстречу проехал грузовик, он вёз ржавые газовые баллоны. Они слишком устали, чтобы прятаться. Кроме того, грузовик ведь шёл не со стороны деревни Каприкорна... Мегги заметила, с каким удивлением посмотрел на них шофёр, проезжая мимо. Они, наверное, производили диковинное впечатление в своей грязной одежде, мокрой от пота и изодранной о колючий кустарник.

Вскоре они поравнялись с первыми домами. Выкрашенные яркими красками, с цветочными клумбами у крылечек, дома всё гуще усеивали склоны. Путники достигли предместья большого города. Мегги увидела многоэтажные здания, пальмы с запylёнными листьями и совсем неожиданно — море, пока ещё очень далёкое, посеребрённое солнцем.

— Господи, надеюсь, в какой-нибудь банк нас всё-таки пустят,— сказала Элино́р.— У нас такой вид, будто на нас напали разбойники.

— А ведь так оно и было,— сказал Мо.— Разве нет?

В безопасности

*Но дни шли за днями, и с каждым днём
мальчики понемногу забывали о тяготевшей
над ними угрозе.*

Марк Твен. Приключения Тома Сойера
(перевод Н. Дарузес)

В банк Элино́р пустили, несмотря на её изодранные чулки. Но сначала она зашла в первое же придорожное кафе и уединилась в женском туалете. Мегги так никогда и не узнала, где именно она обычно прятала ценные вещи, но когда Элино́р вернулась, лицо у неё было вымыто, волосы уже не так ужасно всклокочены, а высоко над головой она держала золотистую кредитную карточку. Потом она заказала всем завтрак.

Это казалось невероятным — вдруг очутиться в кафе, завтракать и наблюдать совершенно обычных людей, которые шли на работу, по магазинам или просто мирно беседовали. Мегги едва могла поверить, что всего две ночи и один день провела в деревне Каприкорна и что будничная суeta на улице в это время ни на миг не прекращалась.

И всё-таки кое-что изменилось. С тех пор как Мегги увидела, как Баста приставил свой нож к горлу Мо, ей казалось, будто на поверхности мира появилось пятно, безобразное тёмно-коричневое пятно, которое с вонью и треском разрасталось вширь.

Даже у самых безобидных вещей вдруг обнаружилась отвратительная тень. Какая-то женщина улыбнулась Мегги — и после этого остановилась перед витриной мясной лавки. Какой-то дядька так нетерпеливо тащил за собой ребёнка, что тот споткнулся и с плачем потёр ушибленную коленку. А почему вот у этого на поясе так топорщится куртка? Может быть, он носит под ней нож, подобно Басте?

Мирная жизнь казалась какой-то не настоящей. Бегство в ночи и кошмарные часы, проведённые в разрушенной хижине, представлялись Мегги более реальными, чем лимонад, который пододвинула ей Элино́р.

Фарид не притронулся к своему стакану. Один раз он понюхал его золотистое содержимое, сделал глоток, а потом только смотрел в окно. Он долго не мог понять, на ком или на чём остановить взгляд. Его голова двигалась туда-сюда, как будто он наблюдал невидимую игру, правила которой были для него непостижимы.

После завтрака Элино́р навела у буфетной стойки справки о лучшей гостинице в городе. Пока она оплачивала счёт по своей кредитной карте, а Мегги и Мо облизывались на всякие лакомства, выставленные под стеклом прилавка, Сажерук и Фарид куда-то исчезли. Элино́р это очень встревожило, но Мо успокоил её.

— Сажерука не соблазнишь койкой в гостинице. Он не любит крыши над головой и всегда ходил особыми путями. Может быть, он удалился лишь для того, чтобы встать на ближайшем углу и устроить представление для туристов. Уверен, к Каприкорну он в любом случае не вернётся.

— А Фарид? — Мегги не могла поверить, что мальчик увязался за Сажеруком.

Но Мо только пожал плечами:

— Он всё время не отходил от него ни на шаг. Правда, я не знаю, в Сажеруке ли тут дело или в Гвине...

Большая гостиница, которую Элино́р порекомендовали в кафе, находилась на площади, недалеко от главной улицы, вдоль которой росли пальмы и располагались магазины. Элино́р сняла две комнаты на верхнем этаже; с балконов было видно море. У входа их встретил нелепо одетый человек, который, хоть и удивился отсутствию багажа у новых постояльцев, словно не заметил их грязной одежды и приветливо улыбался. Постели были такие мягкие и белые, что Мегги сразу же зарылась лицом в подушку. Чувство нереальности происходящего тем не менее не покидало её. Какая-то частица её по-прежнему оставалась в деревне Каприкорна, ковыляла среди колючих кустов и трепетала в развалинах при виде приближавшегося Басты. Похоже, нечто подобное чувствовал и Мо. Всякий раз, когда она смотрела на него, взгляд его был отсутствующим, и вместо

облегчения, которое вроде бы они должны были испытывать после всего пережитого, она читала на его лице печаль и задумчивость, и это пугало её.

— Надеюсь, ты не собираешься туда возвращаться? — спросила она однажды, заметив на его лице такое выражение.

Она слишком хорошо знала Мо.

— Нет, не беспокойся! — ответил он и погладил её по волосам.

Но она ему не поверила.

Кажется, Элинор опасалась того же, что и Мегги. Несколько раз она с серьёзной миной принималась что-то втолковывать Мо — в гостиничном коридоре, у дверей своей комнаты, за завтраком, за обедом — и сразу же умолкала, как только подходила Мегги. Не кто иной, как Элинор вызвала врача, который занялся рукой Мо, хотя сам он считал, что рана пустяковая. И именно она купила ему новую одежду — правда, с помощью Мегги (Мо она сказала: «Если я сама тебе что-нибудь выберу, ты всё равно это никогда не наденешь».) Кроме того, она много говорила по телефону. Она постоянно куда-то звонила и обегала все книжные лавки города. И вот на третий день, за завтраком, она вдруг объявила, что едет домой.

— Ступни у меня больше не болят. Я умираю от тоски по моим книгам. И если я увижу ещё хоть одного туриста в плавках, то просто закричу, — сказала она Мо. — Я уже взяла напрокат машину. Но перед отъездом хочу дать тебе вот это!

С этими словами она положила на стол листок бумаги. На нём размашистым почерком Элинор были написаны имя и адрес.

— Я знаю тебя, Мортимер! — сказала она. — Я знаю, что «Чернильное сердце» не выходит у тебя из головы. Поэтому я достала для тебя адрес Фенолио. Поверь, это было непросто, но, в конце концов, вполне вероятно, что у него найдётся ещё несколько экземпляров. Обещай мне, что ты съездишь к нему — он живёт недалеко отсюда, — и тогда ты навсегда выкинешь из головы книгу, оставшуюся в той проклятой деревне.

Мо уставился на адрес, словно хотел выучить его наизусть, а затем сунул записку в недавно купленный кошелек.

— Ты права, этот визит действительно необходим, — сказал он. — Большое спасибо, Элинор!

Казалось, он немножко повеселел.

Мегги не поняла ни слова. Ясно было лишь одно: она не ошиблась. Мо по-прежнему думал о «Чернильном сердце», он не мог смириться с утратой этой книги.

— Фенолио? Кто это такой? — спросила она дрожащим голосом. — Какой-нибудь книготорговец?

Это имя показалось ей знакомым, но она не помнила, где могла его слышать.

Мо не ответил. Он неподвижно глядел в окно.

— Мо, давай поедem вместе с Элинор! — сказала Мегги. — Пожалуйста!

Было так здорово ходить по утрам на море, и ей нравились разноцветные дома, но тем не менее она хотела поскорей уехать отсюда. Всякий раз, когда она видела холмы, высившиеся над городом, её сердце билось чаще, и вновь и вновь в уличной толпе ей мерещились лица Басты или Плосконоса. Ей хотелось домой или хотя бы к Элинор. Она хотела посмотреть, как Мо оденет книги Элинор в новое платье, как своими печатками он вдавит ломкую позолоту в кожу, выберет бумагу для форзацев, будет помешивать клей, туго затянет пресс... Она хотела, чтобы всё было так же, как до той самой ночи, когда появился Сажерук.

Но Мо покачал головой:

— Сначала я должен навестить этого человека, Мегги. Потом мы непременно поедem к Элинор. Самое позднее — послезавтра.

Мегги уставилась в свою тарелку. Что за невероятные вещи можно заказать на завтрак в дорогой гостинице!.. Но у неё уже не было аппетита поедать свежие вафли с клубникой.

— Хорошо, тогда я жду вас через два дня. Дай мне честное слово, Мортимер! — В словах Элинор слышалась нескрываемая тревога. — Ты приедешь, даже если твой визит к Фенолио окажется безрезультатным. Обещай мне!

Мо вымученно улыбнулся:

— Честное благородное слово!

Элинор вздохнула с облегчением и принялась уписывать круассан, который всё это время ожидал её на тарелке.

— Не спрашивай, что мне пришлось сделать, чтобы достать этот адрес! — с полным ртом сказала она. — Этот человек действительно живёт недалеко отсюда, на машине можно доехать за час. Странно, что они с Каприкорном живут так близко друг от друга, правда?

— Да, странно, — пробормотал Мо и выглянул в окно.

Пальмы в саду гостиницы покачивались на ветру.

— Действие почти во всех его книгах происходит в этой местности, — продолжала Элинор. — Но, насколько я знаю, он долго жил за границей и лишь несколько лет назад вернулся сюда.

Она подала знак официантке, и та налила ей вторую чашку кофе.

Но когда официантка спросила, что ещё принести для Мегги, та покачала головой.

— Мо, я больше не хочу здесь оставаться,— тихо сказала она.— Я хочу домой. Или хотя бы к Элинор.

Мо отхлебнул кофе. Он всё ещё морщился, когда приходилось двигать левой рукой.

— Мы завтра же нанесём этот визит, Мегги,— сказал он.— Ты же слышала, это недалеко. И не позднее чем послезавтра вечером ты снова будешь спать в огромной кровати Элинор, в которой мог бы уместиться целый школьный класс.

Он хотел, чтобы она улыбнулась, но Мегги было не до шуток. Она рассматривала клубники в своей тарелке. Какая она красная!

— Элинор, мне придётся взять напрокат машину,— сказал Мо.— Ты не можешь одолжить мне денег? Отдам, как только мы вернёмся к тебе.

Элинор кивнула и бросила долгий взгляд на Мегги.

— Знаешь что, Мортимер? — сказала она.— Я думаю, лучше сейчас не говорить с твоей дочерью о книгах. Я помню это ощущение. Всякий раз, когда мой отец так углублялся в какую-нибудь книгу, что переставал нас замечать, мне очень хотелось порезать её ножницами. А теперь? Теперь я такая же чокнутая, как и он. Не странно ли? Ну ладно! — Она сложила салфетку и отодвинула свой стул.— Я пошла собирать вещи, а ты расскажешь своей дочке, кто такой Фенолио.

Потом она ушла. И Мегги с Мо остались за столом одни. Он заказал себе ещё чашку кофе, хотя обычно больше одной никогда не пил.

— Как насчёт клубники? — спросил он.— Ты больше не хочешь?

Мегги покачала головой.

Мо вздохнул и взял одну ягоду.

— Фенолио — это человек, который написал «Чернильное сердце»,— сказал он.— Может быть, у него осталось ещё несколько экземпляров. Это даже весьма вероятно.

— Да что ты! — жёстко возразила Мегги.— Каприкорн наверняка уже давно их украл! Он украл все, ты же сам видел!

Но Мо покачал головой.

— Скорее всего, о Фенолио он вообще не подумал. Понимаешь, с писателями дело обстоит вообще очень странно. Большинство людей не могут себе представить, что книги пишутся теми, кто ничем от них не отличается. Про писателей думают, что они давно уже умерли, и не предполагают встретить их на улице или в магазине. Люди знают их сочинения, но не знают их имён и уж тем более не знают их в лицо. И большинству писателей это нравится — ты сама слышала от Элинор, что достать адрес Фенолио было довольно сложно. Более чем вероятно, что Каприкорн вообще не догадывается, что тот, кто его придумал, живёт всего-то в двух часах езды от него.

Мегги была в этом не слишком уверена. Она в задумчивости смяла уголок скатерти и вновь расправила светло-жёлтую ткань.

— Эта книга... — Она запнулась, но затем всё-таки высказала то, что думала: — Я не понимаю, почему ты так хочешь её достать. Всё равно это ничего не даст.

«Мама исчезла,— мысленно добавила она.— Ты пытался позвать её обратно, но ничего не вышло. Давай поедem домой».

Мо взял одну из ягод, самую маленькую.

— Мелкие ягоды всегда самые сладкие,— сказал он, положив её себе в рот.— Твоя мама любила клубнику. Она никогда не могла ею наесться и страшно ругалась, если весной шли сильные дожди и клубника гнила прямо на грядках.

По его лицу скользнула улыбка, и он снова посмотрел в окно.

— Ещё одна, последняя попытка, Мегги,— сказал он.— Только одна. И послезавтра мы вернёмся к Элино́р. Обещаю тебе.

Ночь, полная слов

*Разве есть такой ребёнок, который, не
в силах заснуть тёплой летней ночью, не
видел бы на небе корабля Питера Пэна?
Я хочу научить тебя видеть его.*

Р. Коттронео. Когда ребёнок летним утром...

Мегги осталась в гостинице, а Мо отправился брать автомобиль напрокат. Она выдвинула на балкон стул, смотрела вверх белых лакированных перил на море, которое блистало за домами, как голубое стекло, и старалась ни о чём не думать, вообще ни о чём. Шум автомобилей, проникавший сюда, был так громок, что она едва расслышала, как в дверь постучалась Элино́р.

Тётушка уже пошла по коридору восвояси, когда Мегги отворила дверь.

— Ага, ты ещё здесь! — сказала Элино́р и вернулась. Её лицо выражало смущение. Она что-то прятала за спиной.

— Да. А Мо отправился за машиной.

— У меня для тебя кое-что есть. На прощание.— Элино́р достала из-за спины плоский свёрток.— Было нелегко найти книгу, в которой не говорится ни про каких злодеев. А я хотела выбрать такую, которую твой отец мог бы без всякого ущерба почитать тебе вслух. Думаю, это как раз то, что нужно.

Мегги развернула обёрточную бумагу, разрисованную цветочками. На обложке книги были изображены двое детей и собака, дети стояли на коленях на узкой скале и с волнением смотрели в зияющую под ними пропасть.

— Это стихи,— объяснила Элино́р.— Не знаю, любишь ли ты их, но я подумала, что если твой отец прочтёт их тебе вслух, они, вне всякого сомнения, зазвучат чудесно.

Мегги раскрыла книгу и прочла: «Я никогда не стирал свою тень, какой бы длинной она ни была». Слова навяли ей со страниц короткую мелодию. Она осторожно закрыла книгу.

— Спасибо, Элино́р,— сказала она.— А у меня... к сожалению, ничего для тебя нет.

— Смотри-ка, а у меня для тебя есть ещё кое-что! — Элино́р достала из новенькой сумочки ещё один свёрток.— Разве такому книгоглотателю, как ты, хватит одной-единственной книги? Но вот эту ты лучше читай в одиночку. Там тебе встретится целое полчище злодеев. И всё-таки, я думаю, она тебе понравится. В конце концов, на чужбине ничто не утешит лучше, чем сочетания букв, правда?

Мегги кивнула.

— Мо обещал, что послезавтра мы приедем к тебе,— сказала она.— Ты ведь перед отъездом ещё попрощаешься с ним?

Она положила первый подарок Элино́р на комод рядом с дверью и распаковала второй. Книга была толстая, и это было хорошо.

— Да ну!.. Сама передай ему от меня привет,— сказала Элино́р.— Я не мастер говорить прощальные речи. Кроме того, скоро мы снова увидимся, а чтобы он хорошенько за тобой присматривал, я ему уже сказала. Никогда не оставляй книги раскрытыми,— добавила она, обернувшись на ходу.— У них от этого корешок ломается. Но, впрочем, твой отец наверняка это уже говорил.

— И не раз,— сказала Мегги, но Элино́р в номере уже не было.

Вскоре Мегги услышала, как кто-то потащил чемодан к лифту, но она не вышла в коридор посмотреть, была ли то Элино́р. Она тоже не любила долгих прощаний.

До конца дня Мегги почти не разговаривала. Под вечер Мо повёл её в маленький ресторан в нескольких кварталах от гостиницы. Когда они вышли оттуда, уже смеркалось и на темнеющих улицах было полно народу. На одной из площадей скопление людей было особенно велико, и, протиснувшись поближе, Мегги и Мо увидели, что гуляющие столпились вокруг огнеглотателя.

Стало совсем тихо, когда Сажерук поднёс зажжённый факел к своей оголённой руке и её облизали языки пламени. Пока он кланялся, а зрители хлопали в ладоши, Фарид обходил их с маленькой серебряной чашей и собирал монеты. Кроме этой чаши, всё вполне подходило к окружающей обстановке. Скажем, Фарид почти ничем не отличался от мальчишек, которые слонялись по пляжу и всякий раз, когда мимо проходила какая-нибудь девочка, начинали толкать друг друга. Разве что кожа у него была немного темнее

и волосы немного чернее, но никто, завидев его, никогда бы не заподозрил, что он попал сюда из истории, в которой летают ковры, расступаются горы и лампы могут исполнять желания. На нём было уже не прежнее голубое, до пят, одеяние, а брюки и футболка. В них Фарид выглядел старше. Наверное, и то, и другое купил ему Сажерук, как, впрочем, и ботинки, в которых он ступал так осторожно, словно его ступни ещё не совсем к ним привыкли. Заметив в толпе Мегги, он смущённо кивнул ей и быстро пошёл дальше.

Сажерук выпустил изо рта последний огненный шар, такой большой, что отпрянули даже самые храбрые зрители, затем отложил факелы в сторону и стал жонглировать мячиками. Он подбрасывал их так высоко, что люди запрокидывали головы, ловил и коленкой снова посылал их ввысь. Его руки двигались стремительно, как будто их дёргали за невидимые нити, мячики неожиданно выскакивали у него из-за спины, словно ниоткуда — маленькие танцующие шарики... Всё казалось лёгким, невесомым, чудесной игрой, если бы не лицо Сажерука. Среди круговерти мячиков оно оставалось серьёзным, будто не имело никакого отношения к танцующим рукам, к их сноровке, к их беззаботной лёгкости. Мегги спросила себя, по-прежнему ли у него болят пальцы. Они всё ещё были красные, но, возможно, на них просто падал отсвет огня.

Когда Сажерук нагнулся и вновь запихал свои мячики в рюкзак, зрители разошлись не сразу, но в конце концов остались только Мо и Мегги. Фарид сидел на мостовой и подсчитывал собранные деньги. Он выглядел счастливым, словно никогда в жизни ничем иным не занимался.

— Значит, ты всё ещё здесь,— сказал Мо.

— Почему бы и нет?

Сажерук собрал свои вещи: две бутылки — их он использовал ещё в саду Элинора, потухшие факелы, плевательницу, содержимое которой небрежно выплеснул прямо на мостовую... Он приобрёл себе новую сумку — старая, очевидно, осталась в деревне Каприкорна. Мегги подошла к рюкзаку, но Гвина там не было.

— Я надеялся, что ты давно ушёл отсюда — в такое место, где Баста тебя не найдёт.

Сажерук пожал плечами.

— Сначала мне надо раздобыть ещё немного денежек. Кроме того, мне нравится здешняя погода, и тут больше людей останавливается посмотреть моё представление. И народ здесь щедрый. Правда, Фарид? Какова на этот раз добыча?

Мальчик вздрогнул, когда Сажерук обернулся к нему. Он совсем позабыл про чашу с деньгами и как раз собирался засунуть в рот горящую спичку. Он мигом её погасил. Сажерук едва сдержал улыбку.

— Он во что бы то ни стало хочет научиться играть с огнём. Я показал ему, как работать с маленькими тренировочными факелами, но он очень спешит. Поэтому вечно у него на губах волдыри от ожогов.

Мегги украдкой взглянула на Фарида. Он делал вид, что не обращает на неё внимания, и засовывал вещи Сажерука обратно в сумку, хотя Мегги была уверена, что он ловил каждое слово их разговора. Дважды она поймала взгляд его тёмных глаз, и на второй раз он так резко отвернулся, что чуть не уронил одну из бутылок Сажерука.

— Эй, ты, поосторожней! — набросился на него Сажерук.

— Надеюсь, ты остался здесь не по иной причине? — спросил Мо, когда Сажерук снова повернулся к нему.

— Что ты хочешь этим сказать? — спросил Сажерук. — Ах, да, я понял. Ты думаешь, я могу вернуться туда из-за книги? Ты меня переоцениваешь. Я трус.

— Не говори глупостей. — В голосе Мо прозвучало раздражение. — Элинор сегодня едет домой.

— Я рад за неё. — Сажерук бесстрастно смотрел на Мо. — А ты? Ты с ней не едешь?

Мо посмотрел на окрестные дома и покачал головой.

— Я хочу кое-кого навестить.

— В этих краях? Кого же? — Сажерук просунул руки в короткие рукава пёстрой рубашки, разрисованной большими цветами, которая плохо шла к его обезображенному шрамами лицу.

— Есть человек, который, очевидно, владеет ещё одним экземпляром. Ты же знаешь...

На лице Сажерука не дрогнул ни один мускул, но пальцы выдали его волнение. Вдруг они перестали застёгивать рубашку — у них это просто не получалось.

— Этого не может быть! — сказал он хрипло. — Каприкорн не мог упустить из виду ни одного экземпляра.

Мо пожал плечами:

— Кто знает? И тем не менее я хочу попробовать. Человек, о котором я говорю, не библиотекарь и не букинист. Возможно, Каприкорн даже не догадывается о его существовании.

Сажерук огляделся по сторонам. В одном из окрестных домов кто-то закрывал ставни, а на другой стороне площади стайка детей резвилась между ресторанными столиками, пока официант не спугнул их. Пахло горячей едой и огненными забавами Сажерука, и между домами нельзя было повстречать ни одного человека в чёрном, если не считать официанта, со скучающей миной расставлявшего стулья по местам.

— И кто же этот таинственный незнакомец? — Сажерук понизил голос почти до шёпота.

— Человек, который написал «Чернильное сердце». Он живёт неподалёку отсюда.

К ним не спеша подошёл Фарид, он по-прежнему держал в руках серебряную чашу с деньгами.

— Гвин всё никак не вернётся, — сказал он Сажеруку. — А у нас ничего не осталось, чтобы его приманить. Давай я куплю ему несколько яиц.

— Не надо. Он сам позаботится о пропитании. — Сажерук потрогал шрамы на своём лице. — Положи вырученные деньги в кожаный кошелёк. Ты помнишь — он в моём рюкзаке! — сказал он Фариду.

В его голосе слышалось нетерпение. Мегги посмотрела бы на Мо с укоризной, если бы он вот так говорил с ней, но Фарид счёл это в порядке вещей. Он незамедлительно помчался к рюкзаку.

— Я уж в самом деле решил: пути назад нет и не будет...

Сажерук умолк и посмотрел на небо. Ночное небо пересекал самолёт, посверкивая разноцветными огнями. Фарид тоже смотрел вверх. Он спрятал деньги и стоял около рюкзака в ожидании. Что-то пушистое прошмыгнуло через площадь, впилося когтями в его брючины и вскарабкалось ему на плечо. Улыбнувшись, Фарид сунул руку в карман и протянул Гвину кусок хлеба.

— А что, если в самом деле сохранилась ещё одна книга? — Сажерук ладонью начесал на лоб свои длинные волосы. — Ты дашь мне ещё один шанс? Ты ещё раз попробуешь своим чтением вернуть меня обратно? Один-единственный раз. — В его голосе звучала такая тоска, что Мегги стало жаль его.

Но на лице Мо он прочёл отказ.

— Ты не сможешь вернуться в эту книгу! — сказал Мо. — Я знаю, ты и слышать об этом не желаешь, но это так. Может быть, когда-нибудь я смогу тебе помочь. Есть у меня одна идея, довольно бредовая, но...

Мо не договорил, покачал головой и пнул носком ботинка пустой спичечный коробок, валявшийся на мостовой.

Мегги изумлённо посмотрела на него. О какой такой идее он говорил? Она у него в самом деле была или он просто хотел утешить Сажерука? Если второе, то он не достиг своей цели.

Сажерук смотрел на него с прежней неприязнью.

— Я поеду с тобой,— сказал он. Когда он коснулся шрамов на своём лице, его пальцы оставили на нём немного копоти.— Я поеду с тобой, если ты собираешься навестить этого человека, а там посмотрим...

Позади них послышался смех. Сажерук оглянулся. Гвин пытался взобраться на голову Фарида, а мальчик хохотал, как будто нет более приятных ощущений, чем острые когти куницы на коже.

— У него вообще нет никакой тоски по родине,— пробормотал Сажерук.— Я его спрашивал. Ни капельки! Ему здесь,— он показал рукой вокруг себя,— вот это всё нравится. Даже шум и вонь автомобилей. Он рад, что попал в этот мир. Ему ты, похоже, оказал благодеяние.

Он удостоил отца Мегги таким взглядом, что девочка непроизвольно ухватила за руку Мо.

Гвин спрыгнул с плеча Фарида и с любопытством принялся к мостовой. Один из детей, которые только что бесились между ресторанными столиками, нагнулся и изумлённо разглядывал маленькие рожи. Но прежде чем он протянул руку к зверьку, подбежал Фарид и снова посадил куницу себе на плечо.

— И где же живёт этот... — Сажерук осёкся на полуслове.

— Примерно в часе езды отсюда.

Сажерук молчал. На небе вновь зажглись огни самолёта.

— Иногда рано поутру выйдешь умыться к колодцу,— пробормотал он,— а над водой жужжат крошечные феи, чуть больше ваших стрекоз, синие, как лепестки фиалок. Они любили залететь кому-нибудь в волосы, а иногда могли и в лицо плюнуть. Они были не слишком дружелюбны, но по ночам феи мерцали, как светлячки. Бывало, поймаю одну и посажу в банку. И если перед сном её отпустить, потом тебе снятся чудесные сны.

— Каприкорн сказал, там были кобольды и великаны,— тихо сказала Мегги.

Сажерук задумчиво посмотрел на неё.

— Да, были,— сказал он.— Кобольды, моховые старушки, стеклянные человечки... Каприкорн не очень-то любил их, всех без исключения. Он с огромным наслаждением всех бы их поубивал. Он на них охотился. Он охотился за всем, что могло двигаться.

— Наверное, тот мир был полон опасностей.— Мегги попыталась представить себе великанов, кобольдов и фей (Мо как-то раз подарил ей книгу о феях).

Сажерук пожал плечами:

— Да, жить в нём было опасно, ну и что? Этот мир тоже полон опасностей, разве не так?

Он резко повернулся к Мегги спиной, подошёл к своему рюкзаку и забросил его за плечи. Затем он жестом подозвал к себе мальчика. Фарид высоко поднял сумку с мячиками и факелами и расторопно поднёс её Сажеруку. Тот ещё раз обернулся в сторону Мо.

— Не смей рассказывать обо мне этому человеку! — сказал он. — Я не желаю его видеть. Я буду ждать около машины. Я хочу только знать, есть ли у него ещё одна книга. Ясно? Потому что до книги Каприкорна я ведь никогда не доберусь.

Мо пожал плечами.

— Как хочешь...

Сажерук разглядывал свои покрасневшие ладони и гладил распухшую кожу.

— Не дай Бог, он расскажет мне, чем кончится моя история, — пробормотал он.

Мегги недоверчиво посмотрела на него.

— А ты разве этого не знаешь?

Сажерук улыбнулся. Мегги по-прежнему не нравилась его улыбка. Казалось, она всегда служила для маскировки чего-то иного.

— Ну и что в этом особенного, принцесса? — спросил он тихо. — Вот ты, например, знаешь, чем кончится твоя история?

На это Мегги ничего не смогла ответить. Сажерук подмигнул ей и отвернулся.

— Завтра утром я буду ждать у гостиницы, — сказал он напоследок.

И зашагал прочь, ни разу не оглянувшись. За ним следовал Фарид с тяжёлой сумкой, счастливый, как бродячая собака, которая наконец-то нашла себе хозяина.

В эту ночь в небе, как оранжево-красный апельсин, сияла полная луна. Прежде чем лечь в кровать, Мо отдернул занавески, чтобы им было видно луну — яркий цветной фонарик в окружении белых звёзд.

Однако ни он, ни Мегги долго не могли уснуть. Мо купил себе несколько книжек в мягких обложках, таких истрёпанных, будто они прошли уже через множество рук. Мегги начала читать книгу про злодеев, подаренную Элинора. Ей стало интересно, но вскоре её глаза сомкнулись от усталости. Она быстро заснула, а Мо всё сидел рядом с ней и читал при свете оранжевой луны на чуждом небосводе.

Когда Мегги в испуге очнулась от какого-то путаного сна, Мо по-прежнему сидел на постели с раскрытой книгой в руках. Луна давно уже сместилась в сторону, и в окно была видна только ночь.

— Ты не можешь уснуть? — спросила она Мо.

— Ага. Эта глупая псина укусила меня в левую руку, а ты ведь знаешь, что как раз на левом боку я лучше всего засыпаю. Кроме того, у меня в голове крутится слишком много разных мыслей.

— У меня тоже.

Мегги взяла с ночного столика книгу стихов — второй подарок Элинора. Она погладила переплёт, провела рукой по выпуклому корешку и указательным пальцем обвела контур букв на обложке.

— Знаешь что, Мо? — сказала она смущённо. — Наверное, я тоже хотела бы уметь это.

— Что?

Мегги опять погладила переплёт книги. Ей почудилось, что она слышит её шёпот. Тихий — тихий.

— Читать вслух, — сказала она. — Вот так же, как ты. Читать так, чтобы всё прочитанное оживало.

Мо посмотрел на неё.

— Ты сошла с ума! — сказал он. — Именно из-за этого на нашу голову свалилось столько неприятностей.

— Я знаю.

Мо захлопнул свою книгу, заложив страницы пальцем.

— Почитай мне что-нибудь вслух! — тихонько попросила Мегги. — Пожалуйста. Только один раз. — Она подвинула ему сборник стихотворений. — Это мне Элинора подарила. Она говорит, при чтении этой книги навряд ли случится что-нибудь страшное.

— Вот как? Так и сказала? — Мо открыл книгу. — А если вдруг всё-таки?.. — Он полистал гладкие страницы.

Мегги пододвинула свою подушку как можно ближе к нему.

— У тебя на самом деле есть идея, как помочь Сажеруку вернуться? Или ты соврал ему?

— Чепуха. Я не умею врать, ты же знаешь.

— Не умеешь. — Мегги невольно улыбнулась. — И что же это за идея?

— Я тебе это скажу, когда узнаю, насколько она осуществима.

Мо продолжал листать книгу Элинора. Нахмурившись, он молча пробежал глазами одну страницу, перевернул её и уставился в следующую.

— Пожалуйста, Мо! — Мегги придвинулась к нему совсем близко. — Только одно маленькое стихотворение. Малюсенькое. Пожалуйста. Ради меня!

Он вздохнул:

— Одно — единственное? Мегги кивнула.

Доносившийся снаружи шум автомобилей затих. Мир стал безмолвным, опутался в кокон, точно мотылёк, чтобы на следующее утро вновь выскользнуть из него помолодевшим, обновлённым.

— Пожалуйста, Мо, почитай,— повторила Мегги. И Мо стал наполнять безмолвие словами. Он выманивал их со страниц, а слова будто только и ждали, чтобы услышать его голос,— длинные и короткие, колкие и мягкие, мурлыкающие, воркующие слова. Они кружились по комнате, складывались в картинки из разноцветного стекла и щекотали кожу. Даже когда Мегги задремала, она всё ещё слышала их, хотя Мо давно уже закрыл книгу. Слова, которые объясняли ей мир, его тёмную и светлую стороны и воздвигали преграду для всех кошмарных сновидений. Ни один кошмар не смог проникнуть сквозь неё.

Наутро на постель Мегги опустилась птица, оранжево-красная, как лунный свет прошедшей ночи. Мегги попробовала поймать её, но птица вспорхнула и устремилась к окну, за которым её ожидало голубое небо. Она вновь и вновь натывалась на невидимое стекло, ударяясь крохотной головкой, пока Мо не открыл окно и не дал ей улететь.

— Ну что, ты по-прежнему хочешь этому научиться? — спросил Мо.

Мегги долго смотрела вслед птице, пока та не растворилась в синеве неба.

— Это было чудесно! — сказала она.

— Да, но понравится ли ей здесь? И кто теперь вместо неё попал туда, откуда она появилась?

Пока Мо спускался вниз, чтобы расплатиться за гостиницу, Мегги сидела у окна. Она точно помнила, какое стихотворение этой ночью Мо читал последним. Она взяла книгу с ночного столика, какое-то мгновение колебалась — и открыла её.

Там, где кончается тротуар
И ещё не начинается мостовая,
Где растёт трава, мягкая, белая,
Где горит солнце, пурпурно-красное, жаркое,
Спит лунная птица после долгого путешествия
В холодном перечно-мятном ветре...

Читая строки Шела Силверстейна, Мегги шептала их вслух, но никакая лунная птица не слетела к ней. И запах перечной мяты, очевидно, жил только в её воображении.

Фенолио

Вы про меня ничего не знаете, если не читали книжки под названием «Приключения Тома Сойера», но это не беда. Эту книжку написал мистер Марк Твен, и, в общем, не очень наврал. Кое-что он присочинил, но, в общем, не так уж наврал. Это ничего, я ещё не видел таких людей, чтобы совсем не врал.

Марк Твен. Приключения Гекльберри Финна
(перевод Н. Дарузес)

Когда они вышли из гостиницы, Сажерук и Фарид уже поджидали их на стоянке. Над близкими холмами нависли тучи, душный ветер медленно гнал их в сторону моря. Всё в этот день казалось серым, даже дома, выкрашенные яркими красками, и цветущие кусты вдоль обочины. Мо поехал по набережной, которую, по словам Элинора, построили ещё древние римляне, куда-то на запад.

На протяжении всей поездки слева от них было море, вода простиралась до самого горизонта. Иногда море пряталось за домами или за деревьями, но в это утро оно выглядело совсем не так заманчиво, как в тот день, когда Мегги, Элинора и Сажерук спустились на машине с гор. В его волнах тускло отражалось серое небо, море пенилось, как грязная вода, которой мыли пол. Мегги поймала себя на том, что всё чаще смотрит направо, на холмы, за которыми скрывалась деревня Каприкорна. Однажды ей даже почудилось, что в тёмной ложбине мелькнула колокольня, и её сердце бешено заколотилось, хотя она понимала, что это никак не могла быть церковь Каприкорна. В конце концов, её ноги ещё во всех подробностях помнили тот бесконечно долгий путь.

Мо ехал быстро, гораздо быстрее обычного — очевидно, он хотел как можно скорее добраться до цели. Примерно через час они свернули с набережной и поехали по извилистой дороге среди серых построек. Вдоль холмов тянулись теплицы, их стёкла были выкрашены белой краской для защиты от солнца, которое сегодня укрылось за тучами. Только когда дорога пошла вверх, с обеих сторон вновь стало зелено. Стены теплиц сменились дикими лугами, а над дорогой склонялись оливковые деревья. Пару раз они выезжали к развилке, и Мо приходилось сверяться с купленной в городе картой, но вот наконец они увидели на дорожном указателе нужное название.

Деревня, в которую они въехали, была маленькая — всего несколько десятков домов и церковь, очень похожая на церковь Каприкорна. Когда Мегги вылезла из машины, далеко внизу она увидела море. Даже на расстоянии была видна бурлящая пена на гребнях

волн — таким неспокойным было море в этот пасмурный день. Мо припарковался на деревенской площади, рядом с памятником жертвам двух последних войн. Список имён был длинным для такого маленького селения. Мегги показалось, что их было столько же, сколько домов в деревне.

— Можешь спокойно оставить машину открытой, я присмотрю за ней,— сказал Сажерук, когда Мо достал было ключи.

Он сбросил с плеч рюкзак, посадил сонного Гвина на цепь и сел на ступеньки перед памятником. Фарид молча устроился рядом с ним, а Мегги последовала за Мо.

— Помни, ты обещал ничего про меня не рассказывать! — крикнул им вслед Сажерук.

— Да, да, конечно,— ответил Мо. Напоследок оглянувшись, Мегги увидела, что Фарид снова начал играть со спичками. Он уже вполне научился гасить горящие спички во рту. Но Сажерук отобрал у него коробок, и Фарид с грустью рассматривал свои пустые руки.

Благодаря профессии отца Мегги не раз знакомилась с людьми, которые любили книги, продавали их, собирали, печатали или, подобно её отцу, уберегали их от тлена, но никогда ещё она не встречала человека, который написал слова и предложения, заполнявшие страницы. Она не помнила авторов даже некоторых своих любимых книг и уж тем более понятия не имела, как они выглядели. Она всегда видела только персонажей, выходявших из-за букв ей навстречу, и никогда — тех, кто этих персонажей придумал. А значит, Мо абсолютно прав: писателей представляешь себе либо давно умершими, либо очень-очень старыми.

Но человек, который открыл им дверь, после того как Мо дважды нажал кнопку звонка, был ни то, ни другое. То есть он, конечно, по меркам Мегги, был стар — лет шестидесяти, а может быть, и старше.

Его лицо было изборождено морщинами, как у черепахи, но волосы были чёрные, без малейшего налёта седины (впоследствии она узнала, что он их красил). И назвать его дряхлым язык не поворачивался. Напротив, он так грозно вырос перед ними в дверном проёме, что у Мегги тут же отнялся язык.

К счастью, Мо ничуть не смутился.

— Синьор Фенолио? — спросил он.— Да.

Лицо хозяина стало ещё менее приветливым. Недоброжелательность читалась в каждой его морщинке. Но на Мо это, похоже, не произвело впечатления.

— Мортимер Фолхарт,— представился он.— А это моя дочь Мегги. Меня привела сюда одна из ваших книг.

С одной стороны от Фенолио в дверном проёме возник маленький мальчик лет пяти, с другой — выглянула маленькая девочка. Она с любопытством уставилась сначала на Мо и только потом на Мегги.

— Пиппо стащил с кухни шоколад! — услышала Мегги её шёпот, при этом малышка обеспокоенно посмотрела вверх, на Мо.

Когда тот подмигнул ей, она с хихиканьем скрылась за спиной Фенолио, который по-прежнему глядел чрезвычайно нелюбезно.

— Весь шоколад? — пробурчал он. — Я сейчас приду. А ты пока скажи Пиппо, что у него будут страшные неприятности.

Девочка кивнула и тут же куда-то пропала. Очевидно, ей нравилось сообщать дурные известия. Мальчик обхватил ногу Фенолио.

— Речь идёт о вполне определённой книге, — продолжал Мо. — О «Чернильном сердце». Вы написали её много лет назад, и, к сожалению, её теперь нигде не купишь.

Мегги удивилась, как свободно Мо подбирал слова под мрачным взглядом хозяина дома.

— Ах, об этой... И что же?

Фенолио скрестил руки на груди. Слева от него вновь появилась девочка.

— Пиппо спрятался, — прошептала она.

— Это ему не поможет, — сказал Фенолио. — Я всё равно его найду.

Девочка в мгновение ока исчезла. Мегги услышала, как где-то в глубине дома она громко зовёт по имени похитителя шоколада.

А Фенолио вновь повернулся к Мо.

— Что вам надо? Если вы собрались задать мне какие-нибудь лукавые вопросы по содержанию этой книги, выкиньте их из головы. У меня на подобные вещи нет времени. Кроме того, как вы правильно заметили, я написал её чуть ли не целую вечность назад.

— Нет, никаких вопросов у меня нет, кроме одного. Я очень хотел бы знать, осталось ли у вас ещё несколько экземпляров и могу ли я один из них купить.

Теперь старик смотрел на Мо более радушно.

— Надо же... Кажется, эта книга в самом деле чем-то вас зацепила. Мне очень лестно. Хотя... — Его лицо снова помрачнело. — Вы, случайно, не из тех сумасбродов, которые коллекционируют редкие книги только потому, что они редкие?

Мо улыбнулся.

— Нет, — сказал он. — Я хочу её почитать. Просто почитать.

Фенолио оперся одной рукой о дверной косяк и разглядывал дом напротив, словно боялся, как бы тот не обрушился. Переулок, в котором он жил, был такой узкий, что если

бы Мо распростёр руки, он мог бы коснуться зданий по обе его стороны. Многие дома были сложены из песочно-серых неотёсанных камней, как и дома в деревне Каприкорна, только здесь подоконники и лестницы были уставлены цветами и многие стены, видимо, покрасили совсем недавно. У одного крыльца стояла детская коляска, у другого — мопед, из открытых окон доносились голоса. «Когда-то,— подумала Мегги,— деревня Каприкорна, наверное, выглядела точно так же».

Мимо прошла какая-то старушка, она недоверчиво покосилась на чужаков. Фенолио кивнул ей, пробормотал короткое приветствие и подождал, пока она скроется в дверях одного из домов, выкрашенных в зелёный цвет.

— «Чернильное сердце»... — сказал он.— Действительно, это было так давно! Странно, что вы спрашиваете именно об этой книге.

Вернулась малышка, она потянула Фенолио за рукав и что-то шепнула ему на ухо. Черепашье лицо Фенолио растянулось в улыбке. Таким он больше понравился Мегги.

— Да, Паула, он всегда прячется именно там,— тихо сказал он девочке.— Ты посоветуй ему найти какое-нибудь укрытие получше.

Паула в третий раз умчалась, успев бросить на Мегги любопытный взгляд.

— Ладно, заходите,— сказал Фенолио.

Не говоря больше ни слова, он знаком пригласил Мо и Мегги в дом и повёл их по тёмному коридору, прихрамывая, потому что мальчик всё ещё висел на его ноге, как обезьянка. Он распахнул дверь в кухню, где на столе стояли развалины пирога. Коричневая корка была вся в дырочках, словно переплёт книги, который долгие годы грызли книжные черви.

— Пиппо! — Фенолио крикнул так громко, что даже Мегги вздрогнула, хотя она-то ни в чём повинна не была.— Я знаю, что ты меня слышишь! И я говорю тебе: за каждую дырку в этом пироге я завяжу твой нос на один узел! Ты понял?

Мегги услышала хихиканье. Очевидно, оно доносилось из шкафа рядом с холодильником. Фенолио отломил себе кусочек от дырявого пирога.

— Паула,— сказал он,— дай кусочек этой девочке, если её не смущают дырки.

Паула вылезла из-под стола и вопросительно посмотрела на Мегги.

— Они меня не смущают,— сказала Мегги, и тогда Паула огромным ножом оттяпала ей кусок пирога, такой же огромный, и положила перед ней на стол.

— Пиппо, подай сюда посуду,— сказал Фенолио, и из шкафа высунулась рука, держа пальцами, перепачканными в шоколаде, маленькую тарелку.

Мегги быстро подхватила тарелку, чтобы она не упала, и положила на неё кусок пирога.

— А вам? — спросил Фенолио у Мо.

— Я с большим удовольствием получил бы книгу, — ответил Мо. Он был довольно бледен.

Фенолио снял с ноги маленького мальчика и сел на стул.

— Рико, поищи себе другое дерево, — сказал он и задумчиво посмотрел на Мо. — Это невозможно. У меня не осталось ни одного экземпляра. Все, какие были, кто-то украл. Однажды я предоставил их выставке старых детских книг в Генуе. Там было одно специальное издание с роскошными иллюстрациями, ещё на одном было написано посвящение иллюстратора, потом были две книги, принадлежавшие моим детям, вместе со всеми пометками, которые они там нацарапали (я всегда просил их подчёркивать места, которые им больше всего понравились), и, наконец, мой персональный экземпляр... И все были украдены через два дня после открытия выставки.

Мо провёл рукой по лицу, словно хотел стереть разочарование.

— Украдены... Разумеется.

— Разумеется? — Фенолио, прищурившись, пытливо изучал лицо Мо. — Извольте мне это объяснить. Я не выпущу вас из дома, пока не узнаю, почему вы спрашиваете именно об этой книге. Я натравлю на вас детей, а это малоприятно.

Мо попробовал улыбнуться, но улыбка получилась вымученной.

— Мой экземпляр тоже украли, — наконец сказал он. — И это был тоже совершенно особенный экземпляр.

— Поразительно. — Фенолио поднял брови, они топорщились над его глазами, как мохнатые гусеницы. — Ну что ж, рассказывайте.

Ни тени враждебности больше не было на его лице. Верх одержало не что иное, как чистое любопытство. В глазах Фенолио Мегги распознала ту же неутолимую жажду интересных историй, которая возникала у неё самой при виде каждой новой книги.

— Тут нечего долго рассказывать. — По голосу отца Мегги поняла, что он не собирается рассказывать старику правду. — Я реставрирую книги. Это мой хлеб. Вашу книгу я приобрёл несколько лет назад в букинистической лавке и хотел переплести её заново, а затем продать, но она мне так понравилась, что я сохранил её у себя. И вот её у меня украли, и я тщетно пытался купить себе новую. В конце концов одна знакомая, которая великолепно умеет раздобывать редкие книги, предложила мне попытать счастья у её автора. Именно она достала мне ваш адрес. И вот я приехал сюда.

Фенолио смахнул со стола крошки от пирога.

— Прекрасно, — сказал он. — Но это ещё не вся история.

— Что вы хотите этим сказать?

Старик испытующе взгляделся в лицо Мо, затем отвернулся к узкому окну кухни.

— Я хочу сказать, что я за версту чую интересные истории, так что не пытайтесь ничего от меня утаить. Выкладывайте. За это вы получите ещё один кусок этого сказочного продырявленного пирога.

Паула вскарабкалась на колени Фенолио. Она пристроила головку под его подбородком и смотрела на Мо с таким же нетерпеливым ожиданием, как и старик.

Но Мо покачал головой:

— Нет, я полагаю, это лишнее. Вы наверняка не поверите ни одному моему слову.

— О, я верю самым невероятным вещам! — возразил Фенолио, отрезая ему кусок пирога. — Я верю любой истории, если только она хорошо рассказана.

Дверь шкафа отворилась, и Мегги увидела, как оттуда высунулась голова мальчика.

— А когда ты меня накажешь? — спросил он. Это был Пиппо, судя по пальцам, испачканным в шоколаде.

— Потом, — сказал Фенолио. — Сейчас я занят другими делами.

Пиппо, разочарованный, вылез из шкафа.

— Ты сказал, что завяжешь мне узлы на носу...

— Двойные узлы, морские, бабочкой — всё, что захочешь, но сначала я должен выслушать эту историю. Так что можешь натворить ещё несколько глупостей, пока мне не до тебя.

Пиппо обиженно надул губы и исчез в коридоре. Маленький мальчик поскакал за ним.

Мо долго молчал, щелчками сбивал крошки от пирога с чёрной столешницы и указательным пальцем рисовал на ней невидимые узоры.

— В этой истории замешан человек, кому я обещал её не рассказывать, — наконец сказал он.

— «Плохое обещание не станет лучше, если его сдержать», — усмехнулся Фенолио. — По крайней мере, так сказано в одной из моих любимых книг.

— Я не знаю, было ли это такое уж плохое обещание. — Мо вздохнул и посмотрел на потолок, как будто там был написан ответ. — Ну, ладно, — сказал он. — Я вам всё расскажу. Но Сажерук меня убьёт, если он об этом узнает.

— Сажерук? Однажды я так называл одного персонажа. Ну конечно, это бродячий артист из «Чернильного сердца»! В предпоследней главе он у меня погибает, я сам плакал, когда писал об этом, — так это было трогательно.

Мегги чуть не поперхнулась куском пирога, который она как раз положила себе в рот, но Фенолио невозмутимо продолжал:

— Я описал смерть многих героев, но ведь иногда это бывает очень даже кстати. Сцены гибели писать нелегко, они часто выходят чрезмерно слезливыми, но гибель Сажерука мне воистину удалась.

Мегги ошарашенно посмотрела на Мо.

— Он погибнет? А... ты это знал?

— Конечно, Мегги. Ведь я прочитал всю историю до конца.

— Но почему ты ему это не сказал?

— Он не хотел ничего слушать.

Фенолио следил за их перепалкой озадаченно... и с огромным любопытством.

— А кто его убивает? — спросила Мегги. — Баста?

— А-а, Баста! — Фенолио ухмыльнулся, каждая морщинка на его лице исполнилась самодовольства. — Один из самых лучших мерзавцев, которых я когда-либо придумал. Бешеный пёс, но вовсе не такой опасный, как другой мой отрицательный герой — Каприкорн. Баста за него готов у себя сердце из груди вырвать, но Каприкорн чужд подобных страстей. Он ничего не чувствует, совсем ничего, он не получает удовольствия даже от собственной жестокости. Да, для «Чернильного сердца» я придумал нескольких отрицательных персонажей, в том числе собаку Каприкорна — я назвал её Тень. Но это, разумеется, слишком благозвучное имечко для такого чудовища.

— Тень? — еле слышно повторила Мегги. — Это она убьёт Сажерука?

— Нет-нет. Извини, я совсем забыл про твой вопрос. Когда я начинаю рассказывать о своих героях, мне трудно остановиться... Нет, Сажерука убивает один из людей Каприкорна. Гм, в самом деле, эта сцена мне удалась! У Сажерука есть ручная куница. Подручный Каприкорна хочет её убить, потому что ему нравится убивать маленьких зверюшек. Ну вот, Сажерук вступается за своего мохнатого друга и гибнет вместо него.

Мегги молчала. «Бедный Сажерук, — подумала она. — Бедный, бедный Сажерук». Ни о чём другом думать она теперь не могла.

— Кто же это из людей Каприкорна? — спросила она. — Плосконос? Или Кокерель?

Фенолио посмотрел на неё с восхищением.

— Ну, что-то вроде того... Ты запоминаешь все имена? Я-то их забываю вскоре после того, как придумаю.

— Нет, Мегги, ни тот, ни другой, — сказал Мо. — В книге убийца вообще не назван по имени. Там за Гвином гонится целый отряд молодцов Каприкорна, и один из них наносит удар ножом. Тот, который, может быть, и сейчас поджидает Сажерука.

— Поджидает? — Фенолио изумлённо уставился на Мо.

— Это отвратительно! — прошептала Мегги. — Я рада, что не стала читать дальше.

— Но что всё это значит? О моей ли книге ты говоришь? — В голосе Фенолио слышалась обида.

— Да,— сказала Мегги.— О вашей книге.— Она вопросительно посмотрела на Мо.— А Каприкорн? Кто убьёт его?

— Никто.

— Никто?

Мегги посмотрела на Фенолио с таким осуждением, что тот смущённо потёр себе нос. Нос у него был весьма приметный.

— Что ты на меня так смотришь? — воскликнул он.— Да, Каприкорн у меня уходит от возмездия. Он один из лучших моих негодяев. С какой стати я должен его убивать? В реальной жизни всё точно так же. Самые страшные убийцы выходят сухими из воды и живут себе припеваючи до глубокой старости, тогда как добрые и хорошие, порой самые лучшие, погибают. Отчего же в книгах должно быть иначе?

— А что будет с Бастой? Он тоже останется жив? — Мегги вспомнила слова Фарида, сказанные в лесной хижине: «Почему вы их не убиваете? Ведь они именно это собирались с нами сделать!»

— Баста тоже остаётся жив,— ответил Фенолио.— В ту пору я долго тешил себя мыслью написать продолжение «Чернильного сердца» и потому не мог отказаться от своих героев. Я очень гордился ими! Ну, хорошо, Тень у меня тоже неплохо вышла, но персонажи в человеческом обличье мне наиболее дороги. Знаешь что, если ты меня спросишь, кем я горжусь больше — Бастой или Каприкорном, я даже не смогу тебе ответить!

Мо вновь посмотрел в окно. Затем на Фенолио.

— Вы бы хотели когда-нибудь встретиться с ними? — спросил он.

— С кем? — Фенолио изумлённо посмотрел на него.

— С Каприкорном и с Бастой.

— О нет, Боже сохрани! — Фенолио захохотал так громко, что Паула в испуге закрыла ему рот ладошкой.

— Ну вот. А мы их повстречали,— устало сказал Мо.— Я, Мегги... и Сажерук.

Неправильный конец

Истории, романы и сказки очень похожи на живых существ и, быть может, даже ими являются. Как и у людей, у них есть голова, ноги, кровообращение и одежда.

Э. Кестнер. Эмиль и сыщики

Когда Мо закончил свой рассказ, Фенолио долго молчал. Паула давно уже отправилась на поиски Пиппо и Рико. Мегги слышала, как этажом выше они носятся туда-сюда по паркету, скачут, падают, хихикают, кричат... Но на кухне Фенолио стало так тихо, что было слышно тиканье настенных часов.

— У него есть шрамы на лице — ну, вы помните?.. — Он вопросительно помотрел на Мо.

Тот кивнул.

Фенолио стряхнул с брюк крошки.

— Эти шрамы — дело рук Басты, — сказал он. — Было время, когда им нравилась одна и та же девушка.

Мо кивнул.

— Да, я знаю.

— Феи обработали порезы на его лице своими снадобьями, — сказал старик. — Поэтому следы остались небольшие, не более чем три бледные полоски, так ведь? — Старик вопросительно посмотрел на Мо.

Он снова кивнул. А Фенолио выглянул на улицу. В доме напротив было открыто окно, и было слышно, как какая-то женщина ругает своего ребёнка.

— Собственно говоря, я должен изрядно этим гордиться, — пробормотал Фенолио. — Всякий писатель желает, чтобы его герои были как можно более жизненными, а мои герои прямым ходом сошли со страниц вашей книги в действительность.

— Потому что их своим голосом вызвал к жизни мой отец, — сказала Мегги. — Он может сделать то же самое и с другими книгами.

— Ну да, конечно. — Фенолио кивнул. — Хорошо, что ты мне напомнила. А то ещё я вообразил бы себя таким маленьким богом, не правда ли? Но мне очень жаль твою маму... Хотя, если рассудить, то я вообще-то, не виноват.

— Для моего отца это очень большое горе, — сказала Мегги. — А я-то её совсем не помню.

Мо посмотрел на неё с удивлением.

— Конечно. Тебе было даже меньше лет, чем моим внукам,— задумчиво согласился Фенолио. Он подошёл к окну.— Я в самом деле хотел бы поглядеть на него,— сказал он.— Я имею в виду Сажерука. Теперь-то мне, разумеется, жаль, что я уготовил бедняге такой ужасный конец. Но в известном смысле он ему очень подходит. Как говорится у Шекспира:

Мир — сцена, где у всякого есть роль. Моя — грустна.¹

Он посмотрел вниз, в переулок. Этажом выше что-то разбилось, но, похоже, Фенолио это почти не заинтересовало.

— А это кто, ваши дети? — спросила Мегги и показала наверх.

— Слава богу, нет. Мои внучата. Одна из моих дочерей тоже живёт в этой деревне. Они постоянно приходят ко мне, и я рассказываю им истории. Я половине деревни рассказываю истории, но у меня больше нет желания их записывать... Где он сейчас? — Фенолио повернулся к Мо.

— Сажерук? Я не вправе вам это сказать. Он не желает вас видеть.

— Он очень испугался, когда мой отец рассказал ему о вас,— добавила Мегги.

«Однако Сажерук обязательно должен узнать, что с ним будет,— подумала она.— Тогда он поймёт, что ему в самом деле не стоит возвращаться. И продолжать мучиться от тоски. Без конца».

— Я должен его увидеть! Хотя бы один раз. Разве вам не понятно? — Фенолио с мольбой посмотрел на Мо.— Я могу незаметно пойти за вами следом. Как он меня узнает? Я просто хочу удостовериться, так ли он выглядит, каким я его себе вообразил.

Однако Мо покачал головой:

— Я думаю, лучше бы вам оставить его в покое.

— Чепуха! Я могу посмотреть на него, когда захочу. В конце концов, это я его придумал!

— И вы же его убили,— возразил Мо.

— Ну да... — Фенолио беспомощно поднял руки.— Я хотел, чтобы сюжет стал более занимательным. Ты любишь занимательные истории? — обратился он к Мегги.

— Только если у них счастливый конец.

— Счастливый конец!..

В голосе Фенолио сквозило лёгкое презрение. Он прислушался к тому, что творилось наверху. Что-то или кто-то со всего маху рухнул на деревянный пол, вслед за грохотом раздался громкий плач. Фенолио поспешил к двери.

— Подождите здесь! Я сию минуту вернусь! — крикнул он и исчез в коридоре.

¹ У. Шекспир. Венецианский купец (перевод Т. Щепкиной-Куперник).

— Мо! — прошептала Мегги. — Ты должен всё рассказать Сажеруку! Ты должен ему сказать, что пути назад для него нет!

Но Мо покачал головой:

— Поверь мне, он ничего и слушать не желает. Более десяти раз я пытался заговорить с ним об этом. Но, может быть, не такая уж это и глупая идея — познакомить его с Фенолио. Может быть, он скорее поверит своему создателю, чем мне. — Глубоко вздохнув, он смахнул с кухонного стола Фенолио несколько крошек от пирога. — В «Чернильном сердце» была картинка, — пробормотал он и стал чертить что-то на столе, как будто таким образом мог вызвать эту картинку к жизни. — На ней под аркой ворот стояла группа женщин в роскошных одеждах, словно они собрались на праздник. У одной из них были такие же белокурые волосы, как у твоей матери. Лиц на картинке не видно, женщины стоят к нам спиной, но я всегда представлял себе, что это она. Сумасшедший, да?

Мегги положила ладонь на его руку.

— Мо, обещай мне, что ты больше никогда не поедешь в ту деревню! — сказала она. — Пожалуйста! Обещай мне, что ты оставишь любые попытки добраться до этой книги.

Секундная стрелка на часах в кухне Фенолио беспощадно разрезала время на тонкие ломтики, пока Мо наконец не ответил.

— Обещаю, — сказал он.

— Посмотри на меня! Он повиновался.

— Обещаю! — повторил он. — Мне осталось обсудить с Фенолио ещё один вопрос, а потом мы поедem домой и забудем об этой книге. Ты довольна?

Мегги кивнула. Хотя и спрашивала себя: что же тут обсуждать?

Фенолио вернулся, неся на спине зарёванного Пиппо. Двое других детей, удручённые, шли следом за дедушкой.

— Дырки в пироге, а теперь ещё и дырка во лбу... По-моему, вас всех надо отправить домой, — ругался Фенолио, усаживая Пиппо на стул.

Затем он порылся в большом шкафу, нашёл там пластырь и не слишком бережно наклеил его на разбитый лоб внука.

Мо отодвинул свой стул и поднялся.

— Я хорошенько поразмыслил, — сказал он. — Я отведу вас к Сажеруку.

Фенолио изумлённо повернулся к нему.

— Может быть, хоть вы сможете раз и навсегда объяснить ему, что ему нельзя возвращаться, — продолжал Мо. — А то кто знает, что он ещё задумает. Я боюсь, это

грозит ему бедой... Кроме того, у меня есть одна идея. Она безумная, но я очень хотел бы обсудить её с вами.

— Ещё безумнее, чем то, что вы мне уже рассказали? Это вряд ли возможно, правда?

Внуки Фенолио спрятались в шкафу и со смехом захлопнули дверцу.

— Я выслушаю вашу идею,— сказал Фенолио.— Но сначала я хочу видеть Сажерука!

Мо взглянул на Мегги. Не часто случалось, чтобы Мо не держал своё обещание, и всякий раз он чувствовал себя при этом более чем скверно. Мегги очень хорошо это понимала.

— Он ждёт на площади,— колебавшись, сказал Мо.— Но позвольте сначала мне переговорить с ним.

— На площади? — Фенолио вытаращил глаза.— Это просто чудесно! — Он шагнул к маленькому зеркалу, висевшему рядом с кухонной дверью, и пригладил пальцами свои тёмные волосы, словно боялся, что Сажерук будет разочарован внешностью своего создателя.— Я сделаю вид, будто вовсе его не вижу, пока вы сами меня не позовёте! — сказал он.— Да, так и договоримся.

В шкафу что-то загрохотало, и оттуда вылез Пиппо в куртке, доходившей ему до пят. На голове у него красовалась шляпа, она была ему чересчур велика и соскальзывала на глаза.

— Конечно! — Фенолио сорвал шляпу с головы Пиппо и надел её сам.— Придумал! Я возьму детей с собой! Дедушка с тремя внуками — вряд ли такое зрелище вызовет какие-то подозрения, как вы считаете?

Мо только кивнул и подтолкнул Мегги в узкий коридор.

Они пошли по улочке обратно к площади, на которой стояла их машина. Фенолио следовал за ними на расстоянии нескольких метров. Рядом с ним, словно щенята, скакали его внуки.

Предчувствие

И тогда она отложила книгу. Посмотрела на меня.

И сказала:

— Жизнь несправедлива, Билл. Мы учим детей обратному, но тем самым поступаем подло.

Не просто лжём, а лжём жестоко. Жизнь несправедлива, никогда не была иной и не будет.

У. Голдман. Принцесса-невеста

Сажерук сидел на каменных ступенях и ждал. Ему было не по себе, но, чего он боялся, он и сам не знал. Может быть, памятник за его спиной слишком откровенно напоминал ему о смерти? Смерти он боялся всегда, он представлял себе её тёмной и холодной, словно ночь без огня. Правда, было для него кое-что и пострашнее смерти, а именно — уныние. С тех пор как Волшебный Язык выманил его в этот мир, оно шло за ним по пятам, как вторая тень. Уныние, от которого руки и ноги делаются тяжёлыми, а небо — серым.

Мимо него по ступенькам скакал мальчик. Вверх-вниз, без усталости, на лёгких ногах, с радостной улыбкой, как будто Волшебный Язык перенёс его напрямик в рай. Почему он так счастлив? Сажерук огляделся, посмотрел на узкие дома, бледно-жёлтые, розовые, цвета персика, на тёмно-зелёные ставни и крыши из красного кирпича, на олеандр, который пышно цвёл перед каменной оградой, словно его ветви пылали ярким пламенем, на кошек, гревшихся у тёплых стен. Фарид подкрался к одной из них, схватил за серую шерсть и посадил себе на колени, пусть та и запустила когти в его ногу.

— Ты знаешь, что здесь делают, чтобы кошки не слишком размножались? — Сажерук вытянул ноги и, прищурившись, смотрел на солнце. — Как только наступает зима, люди запирают своих кошек в доме, а для бродячих ставят перед дверью миски с отравленным кормом.

Фарид почесал кошку за острыми ушками. Его лицо оцепенело, на нём не осталось и следа блаженного счастья, благодаря чему оно ещё минуту назад казалось таким кротким. Сажерук быстро отвернулся. Зачем он это сказал? Ему мешало счастье на лице мальчика?

Фарид отпустил кошку и поднялся по ступеням к памятнику.

Сажерук всё ещё сидел, поджав ноги, когда вернулись двое их спутников.

У Волшебного Языка в руках не было книги, он хмурился... а на его лбу были написаны угрызения совести.

Почему? С какой стати Волшебного Языка мучит совесть? Сажерук недоверчиво осмотрелся, сам не зная, что собирался увидеть. У Волшебного Языка все мысли всегда написаны на лице, он похож на вечно открытую книгу, страницы которой может читать кто угодно. А вот про его дочь этого не скажешь. Догадаться, что у неё на душе, не так легко. Но когда она сейчас приблизилась к нему, Сажеруку показалось, что в её глазах таилось что-то вроде заботы. Может быть, это было даже сострадание. Не относилось ли оно к нему самому? Что такого рассказал этот писака, чтобы девочка так на него смотрела?

Он поднялся на ноги и стряхнул пыль с брюк.

— У него больше не осталось ни одной книги, так? — сказал он, когда отец и дочь подошли к нему.

— Так. Они все украдены, — ответил Волшебный Язык. — Ещё несколько лет назад.

Его дочь не сводила глаз с Сажерука.

— Что ты так уставилась на меня, принцесса? — закричал он на неё. — Ты знаешь что-то такое, чего не знаю я?

Попал в точку. Сам того не желая. Он не собирался ничего угадывать, и уж тем более — правду. Девочка кусала губы, глядя на него по-прежнему со смесью заботы и сострадания.

Сажерук потрогал своё лицо, ощупал шрамы, навсегда прилипшие к его щекам, словно открытка: «Горячий привет от Басты». Ни на день он не мог забыть этого бешеного цепного пса Каприкорна, даже когда хотел.

«Это чтобы ты в будущем ещё больше нравился девушкам!» — прошипел Баста ему на ухо, прежде чем стереть его кровь с ножа.

— Будь ты проклят, трижды проклят! — Сажерук с такой яростью пнул ногой ближайшую стену, что ступня потом болела ещё несколько дней. — Ты рассказал этому писаке про меня! — накинулся он на Волшебного Языка. — И теперь даже твоя дочка знает обо мне больше, чем я сам! Ну ладно, выкладывай. В таком случае я тоже хочу это знать. Расскажи мне. Ведь ты сам много раз собирался мне это поведать. Баста вздёрнет меня на виселице, да? Он вытянет мне шею на целый аршин, он опутает меня верёвками, пока я не задохнусь и не окоченею, правда? Но разве это имеет какое-то значение? Ведь Баста теперь здесь. Сюжет изменился, история наверняка стала другой! Баста ничего не сможет мне сделать, как только ты вернёшь меня на моё законное место!

Сажерук сделал шаг в сторону Волшебного Языка, он хотел схватить его за горло, потрясти, ударить — за всё, что он ему сделал... Но между ними встала девочка.

— Перестань! Это не Баста! — крикнула она, отталкивая Сажерука. — Это кто-то другой из людей Каприкорна, кто-то, кто уже поджидает тебя. Они хотят убить Гвина, а ты приходишь ему на помощь, и за это они тебя убивают. И всё осталось по-старому! Однажды это случится, и ты этого никак не поправишь! Понял? Поэтому ты должен оставаться здесь, тебе нельзя возвращаться, никогда в жизни!

Сажерук пристально уставился на девочку, словно взглядом мог заставить её замолчать, но она выдержала его взгляд. Она даже попробовала схватить его за руку.

— Радуйся тому, что ты здесь! — пробормотала она, когда он отшатнулся от неё. — Здесь ты не стоишь у них на дороге. Ты можешь уйти далеко-далеко... — Её голос затих.

Возможно, она заметила слёзы в его глазах. Он с досадой вытер их рукавом. Он озирался, точно зверь, попавший в ловушку и ищущий выхода. Но выхода не было. Вперёд идти было некуда, и, что ещё хуже, не было никакого пути назад.

Поодаль, на автобусной остановке, стояли три женщины, они глазели на них с любопытством. Сажерук часто ловил на себе подобные взгляды, — всем было видно, что он какой-то нездешний. Чужой, навечно.

На другой стороне площади играли в футбол консервной банкой трое детей и пожилой мужчина, Фарид загляделся на них. Рюкзак Сажерука висел у него на тощих плечах, а к брюкам прилипло несколько кошачьих шерстинок. Он глубоко ушёл в свои мысли, ковыряя пальцами босых ног полоску между брусчаткой. Мальчик при первой возможности снимал кроссовки, которые купил ему Сажерук, он бегал босиком даже по горячему асфальту, привязав кроссовки к рюкзаку, как привязывают добычу охотники, собираясь домой.

Волшебный Язык тоже смотрел на играющих детей. Может быть, он подавал старику знак? Тот оставил детей одних и направился к ним. Сажерук попятился. По его спине пробежали мурашки.

— Мои внучата в восторге от ручной куницы, которую держит на цепи вот этот мальчик, — сказал подошедший старик.

Сажерук отступил ещё на шаг. Почему этот человек так смотрит на него? Он смотрел совсем не так, как женщины на автобусной остановке.

— Дети утверждают, что куница умеет показывать фокусы. А мальчик может глотать огонь. Можно, я приведу их сюда, чтобы они увидели вблизи, как это делается?

Мороз пройшов по кожній Сажерука, хоча нещадно палило сонце. Як старик смотрів на нього! Точно на собаку, котра давно уже від нього сбежала і вот вернулася, пусть с поджатым хвостом і блохастою шерстю, но всё же это его собствeнная собака.

— Ерунда, никаких фокусів,— видавив із себе Сажерук.— Смотреть тут совершенно не на что!

Он отпрянул ещё дальше, но старик шёл прямо на нього, как будто невидимая нить связывала их.

— Мне очень жаль! — сказав он і підняв руку, словно хотел ощупать шрами на лице Сажерука.

Тот наткнулся спиной на припаркованную машину. И вот старик стоял уже перед ним. Как он таранился на нього...

— Убирайся! — Сажерук грубо оттолкнул его.— Фарид, подай мои вещи!

Мальчик вприпрыжку подбежал к нему. Сажерук выхватил у него із рук рюкзак і запихав туда куницю, не обращая внимания на клещанье острых зубов. Старик уставился на рожки Гвина. Быстрым движением Сажерук закинул рюкзак за плечо і попытался боком проскользнуть мимо незнакомца.

— Пожалуйста... Я хочу с тобой просто побеседовать.— Старик преградил ему дорогу і схватил его за руку.

— А я — не хочу!

Сажерук постарался высвободиться. Костлявые пальцы старика оказались на удивление сильными, но ведь у него был нож, нож Басты. Он вытащил его із кармана, щёлкнул лезвием і приставил старику пониже подбородка. Его рука дрожала (ему никогда не доставляло радости угрожать кому-нибудь ножом), но старик всё же отпустил его.

И Сажерук побегал.

Он будто не слышал, как сзади его окликал Волшебный Язык. Он спасался бегством, что с ним случалось уже не раз. Он полагался на свои ноги, даже если не знал, куда они его в конце концов принесут. Деревня і шоссе остались позади, он прокладывал себе дорогу сквозь луговую траву, его поглотил горчично-жёлтый дрок, укрыла серебристая листва масличных деревьев... Подальше от домов, от асфальтированных дорог. В густых зарослях он всегда чувствовал себя в безопасности.

Только когда каждый вздох стал отдаваться болью в теле, Сажерук упав в траву за брошенной цистерной, в которой квакали лягушки і испарялась на солнце скопившаяся дождевая вода. Он лежал, тяжело дыша і прислушиваясь к биению собственного сердца, і смотрел в небо.

— Кто был этот старик?

Он вздрогнул и приподнялся. Перед ним стоял мальчик. Значит, он бежал за ним следом.

— Пошёл прочь! — выдохнул Сажерук. Мальчик присел среди полевых цветов. Они росли повсюду, голубые, жёлтые, красные. Цветочные чашечки были рассеяны по траве, как распылённая краска.

— На кой ты мне сдался! — заорал на него Сажерук.

Мальчик молчал. Он сорвал дикую орхидею и разглядывал её цветок. Она была похожа на шмеля, сидящего на цветочном стебле.

— Какой странный цветок! — пробормотал он. — Таких я ещё никогда не видел.

Сажерук сел и опёрся спиной на стенку цистерны.

— Ты ещё пожалеешь, что увязался за мной, — сказал он. — Я возвращаюсь. Ты догадываешься — куда.

Только когда он выговорил это, ему стало ясно: он принял решение. Уже давно. Он вернётся. Трусишка Сажерук вернётся в логово льва. Неважно, что говорил Волшебный Язык, неважно, что говорила его дочка... Он хотел лишь одного. Он всегда жаждал только одного. И если он не мог сделать это немедленно, то оставалась, по крайней мере, надежда, что когда-нибудь он всё же осуществит свою мечту.

Мальчик всё ещё был здесь.

— Ну, уходи же! Возвращайся к Волшебному Языку! Он позаботится о тебе.

Фарид по-прежнему невозмутимо сидел рядом, обхватив руками колени.

— Ты возвращаешься в деревню?

— Да! Туда, где живут дьяволы и демоны. Можешь мне поверить, таких мальчиков, как ты, они съедают на завтрак. После этого кофе кажется им гораздо вкуснее.

Фарид провёл цветком орхидеи по щекам. Он скорчил гримасу, когда листья защекотали его кожу.

— Гвин хочет погулять, — сказал он.

В самом деле, куница кусала ткань рюкзака и высовывала мордочку. Сажерук развязал ремни и выпустил её.

Гвин, прищурясь, посмотрел на солнце, сердито зарычал — вероятно, по поводу неурочного времени суток — и прошмыгнул к мальчику.

Фарид поднял его на плечо и серьёзно посмотрел на Сажерука.

— Я никогда ещё не видел таких цветов, — повторил он. — И таких зелёных холмов, и такой хитрой куницы. Но таких людей, как те, о которых ты говоришь, я знаю очень хорошо. Они всюду одинаковы. Сажерук покачал головой:

— Эти — хуже всех.

— Вовсе нет.

Упрямство в голосе Фарида рассмешило Сажерука. Почему — он и сам не знал.

— Можно пойти ещё куда-нибудь,— сказал мальчик.

— Нельзя.

— Почему? Что тебе надо в той деревне?

— Кое-что украсть,— ответил Сажерук.

Мальчик кивнул, как будто кража — самое обычное дело на свете, и осторожно положил орхидею в карман своих брюк.

— А ты меня сначала научишь ещё каким-нибудь играм с огнём?

— Сначала? — Сажерук невольно улыбнулся: мальчик хитёр, понимает, что, возможно, никакого «потом» не будет.— Конечно,— сказал он.— Я научу тебя всему, что умею. Сначала.

Всего лишь идея

— Всё, может быть, и так,— сказал

Страшила.— Но обещание есть обещание,
и его надо выполнять.

Л. Ф. Баум. Волшебник страны Оз

После бегства Сажерука никуда они не поехали.

— Мегги, я помню: я обещал тебе, что мы навестим Элинора,— сказал Мо, когда они, немного растерянные, стояли на площади перед памятником.— Но я хотел бы отправиться к ней завтра. Ведь я уже говорил: мне надо кое-что обсудить с Фенолио.

Старик по-прежнему стоял там, где он говорил с Сажеруком, и смотрел в сторону шоссе. Внуки тянули его за руки и за одежду, о чём-то просили, но он будто вообще не замечал их.

— Что ты хочешь с ним обсуждать?

Мо присел на ступеньки перед памятником и усадил Мегги рядом.

— Видишь эти имена? — спросил он, указывая на памятник, на высеченные буквы, напоминавшие о людях, которых уже не было.— У каждого из погибших осталась семья: мать или отец, сёстры, братья, возможно жёны. Если бы кто-то из них узнал, что может оживить буквы, снова превратить эти имена в плоть и кровь... разве он не сделал бы для этого всё возможное и невозможное, правда?

Мегги взглядела в длинный перечень имён. Рядом с верхними кто-то нарисовал сердечко, а на камне у подножия памятника лежал увядший букет цветов.

— Никто не в состоянии вернуть мёртвых к жизни, Мегги,— продолжал Мо.— Может быть, правду говорят, что после смерти для человека просто начинается новая история, но

она записана в книзі, которую никто ещё не сумел прочесть, а тот, кто её написал, наверняка не живёт в маленькой деревушке близ побережья и не играет в футбол со своими внуками. Имя твоей матери не записано на камне, оно скрывается на страницах книги, и у меня есть одна идея, как, может быть, удастся изменить то, что случилось девять лет назад.

— Ты хочешь вернуться?!

— Нет, не собираюсь. Я ведь дал тебе слово. Разве я когда-нибудь нарушал свои обещания?

Мегги покачала головой. «Слово, данное Сажеруку, ты не сдержал»,— подумала она, но промолчала.

— Вот видишь,— сказал Мо.— Я хочу поговорить об этом с Фенолио. Только поэтому я не собираюсь уезжать сию минуту.

Мегги посмотрела на море. Сквозь тучи выглянуло солнце, и вода вдруг заблестела и засверкала, словно кто-то плеснул на неё краской.

— Она недалеко отсюда,— тихо сказала девочка.

— Ты о чём?

— Деревня Каприкорна. Мо посмотрел на восток.

— Да, странно, что его потянуло именно в эти края, правда? Как будто он специально искал такое место, которое напоминает страну, описанную в его книге.

— А вдруг он найдёт нас?

— Чепуха. Знаешь, сколько деревенок на этом побережье?

Мегги пожала плечами.

— Один раз он тебя уже нашёл, когда ты был очень далеко отсюда.

— Он нашёл меня с помощью Сажерука, а тот наверняка больше помогать ему не будет.— Мо встал и поднял её на ноги.— Пойдём спросим Фенолио, где здесь можно переночевать. А потом, похоже, он мог бы немного воспользоваться нашим обществом.

Фенолио не поведал им, похож ли Сажерук на то, каким он его себе представлял. На обратном пути он был крайне немногословен. Однако, когда Мо сказал, что они с Мегги с удовольствием остались бы здесь ещё на денёк, его лицо немного просветлело. Он даже предложил им переночевать в квартире, которую время от времени сдавал внаём заезжим туристам.

Мо поблагодарил его.

Они проговорили со стариком до самого вечера, а внуки Фенолио тем временем гонялись за Мегги по всем коридорам и комнатам. Мужчины уединились в кабинете Фенолио. Он находился рядом с кухней, и Мегги всё время пыталась подслушать, о чём

шёл разговор за запертой дверью. Но не успевала она разобрать и десяти слов, как Рико и Пиппо заставляли её за этим занятием и тянули своими маленькими грязными ручонками к ближайшей лестнице.

Наконец она оставила эти попытки. Она поддалась на уговоры Паулы посмотреть котят, обитавших вместе с кошкой-матерью в маленьком садике за дедушкиным домом, а потом последовала за всей троицей туда, где они жили со своими родителями. Там они пробыли недолго, ровно столько, чтобы выпросить разрешение остаться у дедушки до ужина.

На ужин была вермишель с шалфеем. Пиппо и Рико с лицами, полными отвращения, отделяли горьковатую на вкус зелень от вермишели, но Мегги и Пауле хрустящие листья понравились. После еды Мо и Фенолио выпили почти целую бутылку красного вина, и когда старик наконец проводил Мо и Мегги до двери, он сказал на прощание:

— Что ж, Мортимер, договорились. Ты позаботишься о моих книгах, а я завтра же примусь за работу.

— Какую работу он имел в виду, Мо? — спросила Мегги, когда они шли по скудно освещённым улочкам.

Ночь почти не принесла прохлады, по деревне гулял странный, словно нездешний ветер — горячий, с запахом песка, будто он принёс сюда из-за моря пустыню.

— Ты меня очень порадуешь, если перестанешь думать об этом, — ответил Мо. — Давай пару дней поживём так, будто у нас каникулы. По-моему, здесь вполне подходящая обстановка для каникул, как ты считаешь?

В ответ Мегги лишь кивнула. Да, Мо в самом деле очень хорошо её знал — частенько он угадывал её мысли прежде, чем она их высказывала. Но порой он забывал, что ей уже не пять лет и нескольких ласковых слов уже недостаточно, чтобы отвлечь её от беспокойных мыслей.

«Ну ладно, — решила она, молча следуя за Мо по спящей деревне. — Если Мо не хочет мне рассказывать, что должен сделать для него Фенолио, я сама спрошу об этом у старикашки с черепашьям лицом. А если и он мне ничего не скажет, то это разузнает для меня кто-нибудь из его внучат!» Сама Мегги уже не могла прятаться под столом, оставаясь незамеченной, но вот Паула как раз была подходящего роста, чтобы шпионить.

Дома

*Ведь Просперо — чужак! Уж где ему
С державой совладать? С него довольно
Его библиотеки!..*

У. Шекспир. Буря
(перевод М. Донского)

Была уже почти полночь, когда Элинор наконец увидела на краю дороги ворота своего дома. Внизу, на берегу озера горели в ряд фонари, словно летел караван светлячков; огни, подрагивая, отражались в чёрной воде. Это так здорово — снова оказаться дома! Даже ветер, обдувавший лицо Элинор, когда она вылезла из машины, чтобы открыть ворота, казался старым знакомым. Знакомо было всё: и запах живой изгороди и земли, и воздух, не такой сухой и жаркий, как на юге. В нём больше не ощущался привкус соли. «Наверное, мне будет не хватать этого привкуса», — подумала Элинор. Море всегда вызывало у неё какое-то безотчётное стремление — она сама не знала к чему.

Она толкнула железные ворота, и те еле слышно заскрипели, словно говоря «добро пожаловать». Ни от кого другого приветствий она здесь не услышит...

— Что за глупая мысль, Элинор! — с досадой пробормотала она, снова садясь в машину. — Тебя поприветствуют твои книги. И этого вполне достаточно.

Уже в дороге она почувствовала странные желания, прежде ей не свойственные. Она не торопилась поскорее добраться до дому, избегала больших автострад и переночевала в маленькой горной деревушке, название которой уже позабыла. Она наслаждалась вновь обрётённым одиночеством, ведь она уже так привыкла к этому состоянию... Однако затем ей вдруг захотелось отрешиться от тишины в кабине автомобиля, и в каком-то заспанном городишке, где не было даже ни одной книжной лавки, она пошла в кафе только затем, чтобы услышать чьи-нибудь голоса. Там она просидела недолго — наскоро выпила чашку кофе, потому что уже сердилась на себя.

— Что случилось, Элинор? — бормотала она, вновь садясь за руль. — С каких это пор ты стала тосковать по человеческому обществу? Ещё немного, и ты опять окажешься дома. Прежде, чем окончательно спятишь.

Когда она подъехала к дому, он был таким тёмным и покинутым, что показался ей до странности чужим. Только аромат её сада немного развеял неприятное чувство, пока она поднималась на крыльцо. Лампа над дверью, обычно горевшая по ночам, теперь погасла, и Элинор пришлось потратить до смешного много времени, чтобы попасть ключом в замочную скважину. Отворяя дверь и пробираясь по прихожей, где не было видно ни зги, она вполголоса ругала человека, который обычно ухаживал за домом и садом в её

отсутствие. Перед отъездом она трижды пыталась до него дозвониться, но он, скорее всего, уехал навестить свою дочь. Почему никто не понимает, какие сокровища таятся в этом доме? Ну да, все бы поняли, будь эти сокровища из чистого золота, а то ведь они всего лишь из бумаги, из бумаги и типографской краски...

Было тихо, совсем тихо, и в какой-то момент Элино́р почувдился голос Мортимера, наполнявший жизнью пространство между красными церковными стенами. Она хотела бы сто лет напролёт слушать этот голос, да что там, хоть двести! «Когда он приедет сюда, попрошу его подольше почитать вслух! — бормотала она, стягивая туфли с усталых ног. — Уж наверное, найдётся книга, которую можно взять в руки, ничем не рискуя».

Почему она никогда не обращала внимания, как тихо порой бывает в её доме? Это прямо какая-то мёртвая тишина, и долгожданная радость возвращения в родные стены всё никак не могла целиком овладеть Элино́р.

— Эй, здравствуйте, я опять с вами! — крикнула она навстречу тишине, нащупывая на стене выключатель. — Теперь-то, мои милые, я стряхну с вас пыль и расставлю по своим местам!

Лампочка под потолком загорелась, и Элино́р отпрянула в таком испуге, что споткнулась о собственную сумочку, брошенную на пол, и упала.

— Господи! — прошептала она, вновь поднимаясь на ноги. — О милосердный Господи... Этого не может быть!

Полки вдоль стен, сделанные на заказ, ручной работы, опустели, а книги, которые хранились на них в безупречном порядке, корешок к корешку, грудami валялись на полу, растрёпанные, перепачканные, растоптанные, словно на них в тяжёлых сапогах отплясывали дикари. Элино́р задрожала всем телом. Она ковыляла по своим осквернённым святыням, как по заболоченному лугу, отшвыривала их в сторону, поднимала некоторые и вновь бросала себе под ноги и брела дальше по направлению к длинному коридору, который вёл в её библиотеку.

В коридоре её взору предстало ничуть не менее ужасное зрелище. Горы книг вздымались так высоко, что Элино́р с трудом прокладывала себе дорогу через завалы. И вот она добралась до двери в библиотеку. Дверь была не заперта, а только прикрыта, и Элино́р бесконечно долго стояла перед ней с дрожащими коленками, прежде чем наконец решилась войти.

Библиотека была пуста.

Ни одной книги, ни одной-единственной, ни на полках, ни в витринах с разбитыми вдребезги стёклами. Ни одной книги не было и на полу. Они все исчезли. А к потолку был подвешен дохлый красный петух.

Увидев его, Элино́р зажала себе рот ладонью. Голова петуха безжизненно свесилась, гребешок почти закрывал остекленевшие глаза. Только перья всё ещё переливались красками, как будто жизнь ещё теплилась в них — в роскошных, пурпурно-красных нагрудных перьях, в тёмных многоцветных крыльях и в длинных тёмно-зелёных перьях хвоста, сверкающих, точно шёлк.

Одно из окон оказалось распахнутым настежь. На белом лакированном подоконнике сажей была нарисована чёрная стрелка. Она указывала наружу, в сад. Элино́р заставила свои ноги, онемевшие от страха, приблизиться к окну. Ночь была не настолько темна, чтобы скрыть то, что высилось на лужайке: бесформенный холмик из пепла, белёсо-серый в лунном свете, серый, как крылья мотыльков, как сгоревшая бумага.

Вот где они теперь. Её самые ценные книги. Точнее, то, что от них осталось.

Элино́р опустилась на колени, на пол, для которого она когда-то так тщательно подбирала паркет... В раскрытое окно ласково дул привычный здешний ветер, но он пахнул почти так же, как воздух в церкви Каприкорна. Элино́р хотела закричать, ей хотелось браниться, проклинать, бушевать, но она не смогла издать ни звука. Она могла только плакать.

Хорошее место, чтобы остаться

— У меня нет мамы.

У него не просто не было мамы. Ему мама и не была нужна.

Он вообще считал, что мама человеку ни к чему.

Дж. М. Барри. Питер Пэн
(перевод И. Токмаковой)

Квартира, которую Фенолио сдавал внаём, находилась всего в двух переулках от его дома. Там была крохотная ванная, кухня и две комнаты. Всюду царил полумрак, поскольку это был первый этаж, и кровати скрипели, когда на них ложились. Но тем не менее Мегги спалось хорошо — в любом случае лучше, чем на сырой соломе в застенке Каприкорна или в хижине с дырявой крышей.

А вот Мо спалось плохо. В первую ночь Мегги трижды просыпалась из-за того, что на улице ссорились коты, и всякий раз она видела, что её отец лежит с открытыми глазами, скрестив руки за головой, и смотрит в тёмное окно.

На следующее утро он встал спозаранку и купил всё, что им нужно было для завтрака, в маленьком магазинчике на краю улицы. Булочки были ещё тёплые, и Мегги в самом

деле почти поверила, будто у них каникулы, когда Мо съездил вместе с ней в ближайший город, чтобы купить самые необходимые инструменты: кисточку, ножик, ткань, твёрдый картон — и воистину гигантскую порцию мороженого, которую они съели в приморском кафе. Когда они вновь постучались в дверь Фенолио, Мегги ещё ощущала на языке сладкий вкус и холодок. Старик выпил вместе с Мо кофе на кухне, выкрашенной в зелёный цвет, а затем отвёл его и Мегги на чердак, где он хранил свои книги.

— Ты что, издеваешься? — возмутился Мо, увидав запylённые полки. — Их надо у тебя отобрать — все, прямо сию минуту! Когда ты последний раз поднимался сюда? Пыль со страниц хоть шпателем соскребай!

— Мне пришлось приютить их здесь, — защищался Фенолио, хотя в его морщинах сквозили угрызения совести. — Внизу для всех этих полок стало попросту слишком тесно, а кроме того, книги постоянно хватали мои внуки.

— Ну, они бы не принесли им столько вреда, как влажность и пыль, — сказал Мо так сердито, что Фенолио поспешил оставить его одного.

— Бедный ребёнок... Твой отец всегда такой строгий? — спросил он Мегги, когда они спускались вниз по крутой лестнице.

— Только когда речь идёт о книгах, — ответила она.

Фенолио заперся в своём кабинете прежде, чем она смогла его о чём-либо спросить, а его внуки были кто в школе, кто в детском саду. Так что она достала книги, подаренные Элино́р, и уселась с ними на лесенку, которая вела в крохотный сад Фенолио.

Там росли дикие розы, такие густые, что нельзя было и шагу ступить, чтобы они своими усиками не обвилились вокруг ног, а с верхней ступеньки лесенки было видно море. Оно находилось вдалеке, но казалось очень близким.

Мегги раскрыла книгу стихов. Ей приходилось шуриться — так ярко ей в лицо светило солнце, и перед тем, как начать чтение, она обернулась через плечо, чтобы убедиться, что Мо ещё не спустился вниз. Она не хотела, чтобы он застиг её за тем занятием, которое она себе наметила. Она стыдилась своей затеи, но искушение было чересчур велико.

Когда Мегги вполне уверилась, что вокруг нет ни души, она вздохнула поглубже, прокашлялась — и начала. Она формировала губами каждое слово, как это делал Мо, почти с нежностью, словно каждая буква была нотой, и каждая, произнесённая без должной любви, — искажением нужной мелодии. Но вскоре она заметила, что, когда она уделяет каждому слову слишком много внимания, предложение совершенно не звучит, а стоящие за ним образы исчезают, если сосредоточиться только на интонации, а не на смысле. Это было сложно. Очень сложно. А от солнца её клонило в сон, и наконец она

закрила книгу и подставила лицо тёплым лучам. Ведь всё равно было очень глупо пытаться сделать это. Так глупо...

Ближе к вечеру пришли Пиппо, Паула и Рико, и Мегги слонялась вместе с ними по деревне. Они делали покупки в магазинчике, где Мо побывал этим утром, вместе сидели на каменной стене на краю деревни, наблюдали за муравьями, которые тащили по щербатым камням иголки пиний и семена цветов, и считали корабли, проплывавшие мимо в далёком море.

Так прошёл и следующий день. Время от времени Мегги задавалась вопросом, где сейчас Сажерук и по-прежнему ли Фарид сопровождает его; как поживает Элинон и не удивляется ли, почему они до сих пор не приехали.

Ни на один из этих вопросов не было ответа, и точно так же Мегги не смогла выяснить, чем занимался Фенолио за дверью своего кабинета. «Он грызёт свой карандаш,— доложила Паула, после того как ей однажды удалось спрятаться у него под письменным столом.— Грызёт карандаш и ходит из угла в угол».

— Мо, когда мы поедem к Элинон? — спросила Мегги на вторую ночь, почувствовав, что он опять не может уснуть.

Она села на край его кровати, оказавшейся такой же скрипучей, как кровать Мегги.

— Скоро,— ответил он.— А теперь спи. Ладно?

— Ты тоскуешь по ней?

Мегги сама не понимала, откуда вдруг возник этот вопрос. Он сам собой сорвался у неё с языка. Мо ответил далеко не сразу.

— Иногда,— сказал он наконец.— Утром, днём, вечером, ночью. Почти всегда.

Мегги почувствовала, как ревность уже запустила свои коготки в её сердце. Это чувство было ей знакомо, оно просыпалось всякий раз, когда у Мо появлялась новая подруга. Но ревновать его к собственной матери?..

— Расскажи мне о ней,— тихо попросила она.— Только не надо вымышленных историй, какие ты рассказывал мне раньше.

Когда-то она подыскивала себе подходящую маму в своих книгах, но в самых любимых почти никто ей не попадался. Том Сойер? Никакой матери. Гек Финн? Тоже нет. Питер Пэн и потерянные мальчишки? Никаких матерей и близко не было. Джим-Пуговка¹ — сирота. И в сказках никого, кроме злых мачех или бессердечных, ревнивых матерей... Список можно было продолжать и продолжать. Раньше Мегги часто этим утешалась. Казалось, ничего особо необычного в том, чтобы не иметь матери, не было — по крайней мере, в её любимых историях.

¹ Герой сказок немецкого писателя М. Энде.

— Что же мне рассказать? Мо посмотрел в окно.

На улице вновь скандалили коты. Их вопли напоминали плач маленьких детей.

— Ты больше похожа на неё, чем на меня,— к счастью. Она смеётся так же, как ты, и так же, как ты, жуёт прядь своих волос, когда читает. Она близорука, но слишком горда, чтобы носить очки...

— Это я могу понять.

Мегги села рядом с ним. Его рука уже почти не болела, рана от собачьего укуса затягивалась. Правда, останется светлый шрам вроде того, что девять лет назад остался от ножа Басты.

— Как это — можешь понять? Мне нравятся очки,— сказал Мо.

— А мне нет. Ну и?..

— Она любит камни, плоские, отшлифованные камни, которые приятно держать в руке. Один или два таких камешка всегда лежат у неё в сумочке.

Кроме того, у неё есть привычка класть их на свои книги, особенно на книги в мягких обложках, потому что ей не нравится, когда переплёты встают дыбом. Но ты всегда забирала у неё эти камни и катала их по паркету.

— И тогда она сердилась?

— Да что ты! Тогда она щекотала твою пухлую шейку, покуда ты не выпускала камни из рук.— Мо повернулся к дочери.— Ты и правда не тоскуешь по ней, Мегги?

— Не знаю... Только когда злюсь на тебя.

— То есть примерно десять раз на день.

— Не говори ерунды! — Мегги толкнула его локтем в бок.

Они прислушались к звукам ночи. Окно было приоткрыто, на улице стало тихо. Коты утихомирились — вероятно, зализывали раны. Перед магазинчиком она часто видела полосатого котяру с рваным ухом... В какой-то миг Мегги показалось, что она слышит вдали шум моря, но, может быть, это был только шум ближайшей автострады.

— Как ты думаешь, куда направился Сажерук? Темнота окутала её, как серая шаль. «Мне будет не хватать этого тепла,— подумала она.— В самом деле».

— Спроси что-нибудь полегче,— рассеянно ответил Мо.— Надеюсь, куда-то далеко, но я в этом не уверен.

Мегги тоже в этом сомневалась.

— Как ты думаешь, мальчик всё ещё с ним? Фарид... Ей нравилось его имя.

— Я думаю, да. Он всюду бегал за ним, как собачонка.

— Сажерук ему нравится. А сам он нравится Сажеруку, как ты считаешь?

Мо пожал плечами:

— Я понятия не имею, кто или что нравится Сажеруку.

Мегги прижалась головой к его груди, как она всегда делала это дома, когда он рассказывал ей свои истории.

— Он по-прежнему хочет получить эту книгу, правда? — прошептала она. — Баста порежет его своим ножом на ломтики, если застукает его. У него наверняка давно уже новый ножик.

Снаружи кто-то шёл вдоль по узкой улочке. Отворилась и захлопнулась какая-то дверь, залаяла собака...

— Если бы не ты, — сказал Мо, — я бы тоже туда вернулся.

Болтливый Пиппо

*— Нас неверно известили, — сказала ему
Анемона. — Нет здесь никакой деревни на
много миль вокруг.*

*— Значит, никто и не услышит, как ты
закричишь, — заключил сицилиец
и с изумительным проворством обрызгал её.*

У. Голдман. Принцесса-невеста

На следующее утро, около десяти часов, Фенолио позвонила Элино́р. Мегги сидела на чердаке и смотрела, как Мо освобождал книгу от покрытого плесенью переплёта, — бережно, словно вынимал раненого зверька из ловушки.

— Мортимер! — крикнул снизу Фенолио. — Там у меня на проводе какая-то истеричная тётка, и она вопит в трубку какую-то ахинею. Утверждает, будто она — твоя подруга.

Мо отложил раздетую книгу в сторону и спустился вниз. Фенолио с мрачной миной протянул ему трубку. Голос Элино́р изрыгал в тишину мирного кабинета слова гнева и отчаяния. Мо с трудом сумел вникнуть в суть того, что она надсадно кричала ему в ухо.

— Откуда он знал... Ах да, конечно... — слышала Мегги его краткие ответы. — Сожгли? Все? — Он провёл рукой по лицу и взглянул на Мегги, хотя ей почудилось, что он смотрит куда-то сквозь неё. — Попробуй... — говорил он. — Да, разумеется... Хотя я боюсь, что они и здесь не поверят ни одному твоему слову. А то, что случилось с твоими книгами, здешнюю полицию вообще не касается... Ну ладно... Обязательно... Я тебя встречу. Да.

Потом он повесил трубку.

Фенолио не мог скрыть своего любопытства. Он уже чуял новую историю.

— Ну, что ещё стряслось? — с нетерпением спросил он, тогда как Мо стоял столбом и тупо глядел на телефон.

Была суббота. Рико, как обезьянка, висел на спине Фенолио, но двое других детей ещё не появились.

— Мортимер, в чём дело? Посмотри на своего папу, Мегги! Стоит себе как чучело!

— Это звонила Элинора, — сказал Мо. — Тётя матери Мегги. Я тебе про неё рассказывал. Люди Каприкорна наведались к ней домой. Они во всех комнатах побросали книги с полок и потоптали их, точно коврики для вытирания ног, а книги, хранившиеся в её библиотеке... — Он на мгновение замаялся, а затем продолжил: — Её самые ценные книги они вынесли в сад и там сожгли. Всё, что она обнаружила в своей библиотеке, этодохлый петух.

Фенолио резко выпрямился, чтобы внук соскользнул с его спины.

— Рико, иди посмотри, как поживают котята! — сказал он. — Здесь тебе сейчас делать нечего.

Рико запротестовал, но дедушка самым неделикатным образом вытолкал его из комнаты и запер за ним дверь.

— А почему ты так уверен, что за всем этим стоит именно Каприкорн? — спросил он, вновь обращаясь к Мо.

— А кто ещё? Кроме того, дохлый петух, насколько я помню, его визитная карточка. Ты что, забыл историю собственного сочинения?

Фенолио замолчал, пристыжённый.

— Нет, нет, я припоминаю, — пробормотал он наконец.

— А что с Элинора? — Мегги ждала ответа Мо с замершим сердцем.

— Её, к счастью, ещё не было дома. На обратном пути она никуда не спешила. Слава провидению. Но можешь себе представить, каково ей сейчас. Её самые прекрасные книги... Боже мой!..

Фенолио непослушными пальцами подобрал с пола несколько игрушечных солдатиков.

— Да, Каприкорн любит огонь, — сказал он хрипло. — Если это действительно его рук дело, то твоей подруге повезло, что он и её саму заодно не сжёг.

— Я так ей и передам.

Мо схватил коробок, лежавший у Фенолио на письменном столе, выдвинул несколько спичек и опять медленно убрал их.

— А что с моими книгами? — Мегги едва осмелилась задать этот вопрос. — Мой сундук... Я спрятала его под кроватью...

Мо положил спичечный коробок на место.

— Это единственная хорошая новость,— сказал он.— С твоим сундуком ничего не случилось. Он по-прежнему стоит под кроватью. Элинор специально заглянула туда.

Мегги глубоко вздохнула. Кто же сжёг книги? Баста? Нет, Баста боится огня. Она ещё слишком хорошо помнила, как Сажерук его этим дразнил. Но, в конце концов, не всё ли равно, кто из чернокурточников сделал это чёрное дело. Сокровища Элинор исчезли с лица земли, и даже Мо был не в силах вернуть их обратно.

— Элинор прилетит сюда на самолёте, я должен её встретить,— сказал Мо.— Она вбила себе в голову, что надо натравить на Каприкорна полицию. Я ей сказал, что, по моему, это безнадежно. Даже если бы ей удалось доказать, что к ней в дом ворвались именно его люди, как она докажет, что они действовали по его приказу? Но ты же знаешь Элинор...

Мегги мрачно кивнула. Да, она знала Элинор и могла её очень хорошо понять. А вот Фенолио рассмеялся.

— Полиция? К Каприкорну нет смысла являться с полицией! — воскликнул он.— Он сам устанавливает собственные правила, собственные законы...

— Перестань! Это тебе не книга, которую ты пишешь! — резко оборвал его Мо.— Возможно, бывает очень приятно сочинить кого-нибудь вроде Каприкорна, но можешь мне поверить: когда столкнёшься с ним лицом к лицу, ничего приятного в этом нет. Я поеду в аэропорт. Мегги останется здесь. Присмотри за ней хорошенько!

Не успела Мегги высказать своё несогласие, как он уже выскочил на улицу. Она побежала за ним, но в переулке ей навстречу попались Паула и Пиппо. Они крепко вцепились в неё и потащили за собой. Она должна была играть роли Людоеда, Ведьмы, Шестирукого Чудовища — персонажей дедушкиных историй, которыми они населяли окружающий мир и свои игры. Когда Мегги наконец удалось оторвать от себя маленькие ручонки, Мо уже и след простыл. Место, где он парковал взятый напрокат автомобиль, пустовало, и Мегги стояла на площади наедине с памятником жертвам войн и двумя стариками, которые, глубоко засунув руки в карманы, смотрели на море.

Она нерешительно побрела к ступенькам перед памятником. У неё совершенно не было настроения гоняться за внуками Фенолио по всему дому или играть с ними в прятки. Нет, она хотела просто сидеть здесь и ждать возвращения Мо. Знойный ветер, который дул в деревне прошлой ночью и оставил на подоконниках тонкий слой песка, умчался дальше. Воздух стал прохладнее, чем в предыдущие дни. Над морем небо ещё было ясным, но с холмов уже надвигались серые тучи, и всякий раз, когда солнце скрывалось за ними, на крыши деревни падала тень, от которой Мегги пробирал мороз по коже.

К ней, держа хвост трубой, на костлявых ногах подкралась кошка. Это было маленькое и тощее существо, под редкой серой шерстью рельефно обозначились рёбра, а на коже сидели раздувшиеся от крови клещи. Судя по всему, кошка была ничья — ни ошейника, ни грамма жира, который бы говорил о хозяйской заботе. Мегги погладила её за ушами, по спине, по подбородку, не отрывая взгляда от шоссе, которое сразу за деревней делало крутой поворот и исчезало за домами.

Далеко ли до ближайшего аэропорта? Мегги подпёрла голову руками. На небе грозно сгустились тучи. Они подступали всё ближе и ближе, серые от таившегося в них дождя.

Кошка потёрлась о её коленку, и вдруг, поглаживая грязную шерсть, Мегги задалась новым вопросом: а вдруг Сажерук сообщил Каприкорну не только адрес Элинора? Вдруг он рассказал ему, где живут они с Мо? Неужто дома их тоже ждёт кучка пепла во дворе? Нет! Об этом она и думать не хотела.

— Каприкорн не знает нашего адреса! — прошептала она. — Он ничего не знает. Сажерук ничего ему про нас не сказал.

Она повторяла это снова и снова, как заклинание. И вот на ладонь ей упала капля дождя, затем ещё одна. Она запрокинула голову вверх: в небе уже не было видно ни одного голубого пятнышка. Как быстро близкое море заставляло погоду меняться! «Ну ладно, подожду его в квартире, — подумала она. — Может быть, там ещё осталось немного молока для кошки». Бедное животное весило не больше чем сухое полотенце. Мегги с величайшей осторожностью подняла кошку — как бы не сломать ей чего-нибудь. В квартире была тьма кромешная — утром Мо закрыл ставни, чтобы избежать нестерпимой духоты. Мегги знобило, когда она, промокая до нитки от тонких дождевых струй, пришла в прохладную комнату. Она посадила кошку на неубранную постель, натянула свитер Мо, который был ей слишком велик, и побежала на кухню. Пакет из-под молока был почти пуст, но ей удалось нацедить маленькую миску, разбавив молоко водой.

Кошка чуть не запуталась в собственных лапах — так поспешно она бросилась к миске, которую Мегги поставила около кровати. Дождь на улице усиливался. Мегги слышала, как капли барабанили по мостовой. Она подошла к окну и отворила ставни. Полоска неба между крышами была такой тёмной, как будто солнце уже зашло. Мегги присела на кровать Мо. Кошка все лакала из миски, маленький язычок с жадностью ходил взад-вперёд по раскрашенной цветами глазури, стремясь не упустить ни одной драгоценной капли. И тут Мегги услышала шаги в переулке, а затем в дверь постучали. Кто это? Мо не успел бы так быстро вернуться. Может, он что-то забыл? Кошка куда-то запропастилась — наверное, спряталась под кроватью.

— Кто там? — крикнула Мегги.

— Мегги, открой! — отозвался детский голос.

Ясное дело — либо Паула, либо Пиппо. Да, конечно же, это Пиппо. Может быть, они хотят, несмотря на дождь, опять позвать её смотреть на муравьёв? Из-под кровати высунулась серая лапа и потянула за шнурки её ботинок. Мегги вышла в тесную прихожую.

— Мне сейчас некогда с вами играть! — крикнула она через запертую дверь.

— Пожалуйста, Мегги! — умолял голос Пиппо. Со вздохом Мегги отворила дверь — и нос к носу столкнулась с Бастой.

— Ну и кто же тут у нас? — спросил он угрожающе тихим голосом, обхватив пальцами тонкую шею Пиппо. — Что ты на это скажешь, Плосконос? Ей, видишь ли, некогда играть!

Баста неделикатно оттолкнул Мегги и прошёл в дверь, таща за собой Пиппо. Разумеется, Плосконос тоже был здесь. Его широкая спина едва протиснулась в дверь.

— Отпусти его! — Голос Мегги дрожал от ярости. — Ему же больно!

— Ах, ему больно? — Баста посмотрел вниз, на бледное лицо Пиппо. — Это нехорошо с моей стороны, если учесть, что он показал нам дорогу сюда. — И он ещё крепче сдавил горло мальчика. — А ты знаешь, сколько мы пролежали в той поганой хижине? — зашипел он на Мегги.

Она невольно попятилась.

— О-о-очень долго! — Баста растянул это слово и приблизил свою лисью физиономию к лицу Мегги так, что она увидела собственное отражение в его зрачках. — Правда, Плосконос?

— Проклятые крысы чуть не отгрызли мне пальцы на ногах, — проворчал верзила. — За что я с большой радостью свернул бы этой маленькой ведьме нос, чтоб он оказался у неё на лице ноздрями вверх.

— Это ты сделаешь, может быть, попозже. — Баста втолкнул Мегги в тёмную спальню. — А где твой папаша? — спросил он. — Вот этот малец... — он отпустил горло Пиппо и с такой силой пихнул его в спину, что тот врезался в Мегги, — сказал нам, что он уехал. Куда?

— За покупками. — Мегги, едва дышала от страха. — Как ты нас нашёл? — прошептала она. И сама себе ответила: «Сажерук... Конечно. Кто же ещё? Но за что он предал их на этот раз?»

— Сажерук! — ответил Баста, словно прочитав её мысли. — В этом мире не так много чокнутых бродяг, которые плюются огнём и таскают с собой ручную куницу, да ещё и рогатую. Так что нам пришлось просто немного поспрашивать в округе, и как только мы

напали на след Сажерука, то сразу взяли след и твоего отца. И мы гораздо раньше нанесли бы вам визит, если бы этот придурок... — он так сильно заехал Плосконосу локтем в живот, что тот громко крикнул от боли,— не упустил вас из виду по дороге сюда. Мы прочесали с десятков деревень, мы расспрашивали каждого встречного и поперечного, мы бегали кругами, пока нас не занесло сюда и один старикашка, из тех, что день-деньской глазают на море, не припомнил исполосованную рожу Сажерука. Где он шляется? Тоже пошёл... — Баста скорчил ироническую гримасу,— за покупками? Мегги покачала головой.

— Его здесь нет,— глухо ответила она.— Уже давно. Итак, Сажерук их всё-таки не предал. На этот раз.

И он ускользнул у Басты из-под носа. Мегги чуть было не улыбнулась.

— Вы сожгли книги Элинора! — выпалила она, прижимая к себе Пиппо, который от страха не мог вымолвить ни слова.— Вы ещё об этом пожалеете!

— Вот как? — Баста злобно ухмыльнулся.— С какой это стати? Кокерель однозначно получил от этого громадное удовольствие. А теперь хватит болтать, у нас времени в обрез. Вот этот пацан (Пиппо отшатнулся от указательного пальца Басты, как от ножа) рассказал нам забавные вещи про дедушку, который пишет книги, и про какую-то книжку, которой твой отец весьма интересовался.

У Мегги встал комок в горле. Глупый Пиппо. Глупый, болтливый маленький Пиппо.

— Ты что, язык проглотила? — спросил Баста.— Мне ещё раз стиснуть этому мальцу его тощую шею?

Пиппо заплакал, зарывшись лицом в свитер Мо, который был на Мегги. Чтобы утешить мальчика, она стала гладить его по кудрявым волосам.

— Книги, о которой ты думаешь, у его дедушки больше нет! — крикнула она Басте.— Вы её давно украли!

От ненависти её голос звучал грубо, голова кружилась от злых мыслей. Она хотела ударить, пнуть Басту, воткнуть ему в брюхо новенький блестящий ножик, висящий у него на поясе...

— Украли, надо же! — Баста оскалил зубы и подмигнул Плосконосу.— Мы лучше сами в этом убедимся, верно?

Тут они услышали, что под кроватью кто-то скребётся. Плосконос нагнулся, отдёрнул в сторону свесившуюся простыню и пошарил стволом ружья под кроватью. С шипением серая кошка выпрыгнула из своего убежища и, когда Плосконос хотел схватить её, вонзила когти в его безобразное лицо. Тот взвыл от боли.

— Я ей шею сверну! — завопил он.— Я ей все кости переломаяю!

Мегги хотела встать у него на пути, когда он бросился за кошкой, но Баста опередил её.

— Ничего ты ей не сделаешь! — зашипел он на Плосконоса, тогда как серая шмыгнула под шкаф. — Убийство кошки приносит несчастье. Сколько раз тебе повторять?

— Чушь! Суеверная чушь! Я уже несколькими из этих бестий свернул шею! — огрызнулся Плосконос, зажимая рукой окровавленную щеку. — И что, у меня от этого было больше несчастий, чем у тебя? Да ты любого с ума сведёшь своей трепотнёй! То не наступай на тень — это к несчастью!.. То не надевай сначала левый сапог — это тоже к несчастью!.. С тоски умрёшь! Чёрт побери, как ты мне надоел!

— Прекрати! — прикрикнул на него Баста. — Если кто-то здесь и треплется, так это ты! Веди детей к двери!

Пиппо уцепился за Мегги, когда Плосконос потащил их в коридор.

— Что ты ревёшь? — зарычал он на мальчика. — Мы сейчас навестим твоего дедушку.

Пиппо ни на секунду не выпускал руку Мегги, пока они ковыляли за Плосконосом. Бандит так крепко держал их, что его короткие ногти больно вонзались им в кожу.

Сильный дождь не прекращался. Капли катились по лицу и за шиворот Мегги. Переулки были пустынные, и некого было позвать на помощь. Баста шёл за ними по пятам, она слышала, как он тихо бранит скверную погоду. Когда они дошли до дома Фенолио, ноги Мегги были мокрые насквозь, локоны Пиппо прилипли ко лбу.

«Может быть, старика нет дома?» — с надеждой подумала Мегги. И только она спросила себя, что в этом случае предпримет Баста, как дверь, выкрашенная в красный цвет, отворилась. Перед ними стоял Фенолио.

— Вы что, с ума сошли? В такую погоду носятся по улицам! — загремел он. — Я уже собрался искать вас. Заходите, и побыстрее!

— Можно мы тоже зайдём?

Баста и Плосконос стояли вплотную к двери, вжавшись в стену, чтобы Фенолио не сразу их заметил, но вдруг Баста вырос за спиной Мегги и положил ей руки на плечи. Пока Фенолио недоуменно разглядывал его, Плосконос выступил вперёд и просунул ногу в приоткрытую дверь. Пиппо проворно, как белка, прошмыгнул мимо него и исчез в глубине дома.

— Кто это? — Фенолио взглянул на Мегги с таким упрёком, словно она по собственной воле привела в его дом двух незнакомцев. — Это друзья твоего отца?

Мегги вытерла дождевые капли с лица и посмотрела на старика с ещё большим упрёком.

— Да ты, в общем-то, должен быть знаком с ними лучше, чем я! — сказала она.

— Знаком? — Фенолио растерянно посмотрел на неё.

Затем он как следует взгляделся в глаза Басты, и его лицо окаменело.

— Боже правый!..— пробормотал он.— Не может быть...

Из-за его спины выглянула Паула.

— Пиппо плачет,— сказала она.— Он спрятался в шкафу.

— Иди к нему! — сказал Фенолио, не спуская глаз с Басты.— Я сейчас приду.

— Сколько ещё мы будем торчать на улице, Баста? — проворчал Плосконос.— Пока не растаем?

— Баста! — повторил Фенолио, не двигаясь с места.

— Да, так меня зовут, старый хрыч! — Всякий раз, когда Баста улыбался, его глаза сужались в щёлочки.— Мы пришли, потому что у тебя есть то, что нас страшно интересует: одна книжонка...

Конечно! Мегги едва не расхохоталась. Он ничего не понимал! Баста не знал, кто такой Фенолио!

Да и откуда он мог это знать? Он не мог знать, что этот старик придумал его, создал из чернил и бумаги его лицо, его нож и его злобу.

— Кончай базар! — зарычал Плосконос.— Дождь льёт прямо мне в уши.

Он щелчком, как назойливую муху, отпихнул Фенолио в сторону и протиснулся в дом. Баста вошёл следом, подталкивая впереди себя Мегги. В шкафу на кухне всхлипывал Пиппо. Перед дверцами стояла Паула и говорила ему какие-то успокаивающие слова. Когда Фенолио в сопровождении незнакомцев появился на кухне, она мгновенно обернулась и с ужасом уставилась на лицо Плосконоса. Оно, как всегда, было мрачным — казалось, улыбаться оно вообще не способно.

Фенолио сел за стол и молча поманил Паулу к себе.

— Итак, где книга?

Баста пытливо осмотрелся вокруг, но Фенолио, слишком ошарашенный встречей с теми, кто был создан его собственной фантазией, не отвечал. Особенно от Басты не мог он оторвать взгляда, как будто отказывался верить собственным глазам.

— Я ведь уже сказала: в доме ни одной не осталось! — ответила за него Мегги.

Баста сделал вид, что не слышал её слов, и нетерпеливо подал знак Плосконосу.

— Ищи! — приказал он, и Плосконос с ворчанием повиновался.

Мегги слышала, как он с грохотом поднимается по узкой деревянной лестнице на чердак.

— Ну, а теперь рассказывай, маленькая ведьма! Как вы нашли этого старикашку? — Баста ткнул её в спину.— Как вы узнали, что у него имеется ещё один экземпляр?

Мегги бросила на Фенолио предостерегающий взгляд, но у него язык был без костей, как и у Пиппо.

— Как они меня нашли? Так ведь я написал эту книгу! — ответил старик с гордостью.

Возможно, он ждал, что Баста, не сходя с места, падёт перед ним на колени, но тот лишь презрительно усмехнулся.

— Ну конечно! — сказал он и вытащил нож из-за пояса.

— Он в самом деле её написал!

Мегги просто не смогла проглотить эти слова. Она хотела увидеть на лице Басты тот же страх, который заставил побледнеть Сажерука, когда он узнал про Фенолио, но Баста только ещё громче рассмеялся и принялся делать зарубки на кухонном столе Фенолио.

— Кто это придумал такую сказку? — спросил он. — Твой отец? Я что, похож на идиота? Каждому известно, что все напечатанные истории — старые-престарые, а записали их люди, которые давно уже умерли и зарыты в землю.

Он воткнул острей ножа в стол, снова выдернул его и опять воткнул. Над их головами грохотали шаги Плосконоса.

— Умерли и зарыты в землю... Вот интересно-то! — Фенолио посадил Паулу к себе на колени. — Ты слышала, Паула? Этот молодой человек уверен, что все книги написаны в седой древности, покойниками, которые каким-то чудесным образом где-то подслушали эти истории. Может быть, они подцепили их прямо из воздуха?

Паула невольно захихикала. Из шкафа теперь не доносилось ни звука. Наверное, Пиппо, затаив дыхание, подслушивал, о чём говорили снаружи.

— Что в этом смешного? — Баста резко выпрямился — точь-в-точь змея, которой наступили на хвост.

Фенолио словно не обращал на него внимания. Он с улыбкой разглядывал свои руки — видимо, вспомнил тот день, когда начал записывать историю Басты. Потом он поднял на него глаза.

— Ты... по-прежнему всегда носишь длинные рукава, так ведь? — спросил он. — Хочешь, я скажу тебе почему?

Баста прищурился и посмотрел вверх, на потолок.

— Чёрт возьми, почему этому идиоту нужно столько времени, чтобы найти одну-единственную книгу?

Фенолио, скрестив руки на груди, рассматривал его.

— По очень простой причине: Плосконос не умеет читать, — сказал он тихо. — Хотя ты тоже этого не умеешь. Или, может быть, за это время научился? Ни один из молодцов Каприкорна не умеет читать, как, впрочем, и он сам.

Баста воткнул нож в крышку стола так глубоко, что ему стоило труда вытащить его обратно.

— Естественно, Каприкорн умеет читать. Что за чушь ты несёшь? — Он перегнулся через стол, угрожая ножом. — Твоя трепотня не нравится мне, старикан. А что, если я вырежу у тебя на лице ещё парочку морщин?

Фенолио улыбнулся. Наверное, он считал, что Баста ничего ему не сделает, поскольку он сам его придумал. А вот Мегги вовсе не была в этом уверена.

— Ты носишь длинные рукава, — продолжал Фенолио медленно, словно хотел дать Басте время в полной мере осознать каждое его слово, — потому что твой повелитель любит играть с огнём. Ты спалил себе обе руки до самых плеч, когда в угоду Каприкорну поджёг дом человека, который отказался выдать за него свою дочь. С тех пор роль поджигателей исполняют другие, а ты ограничился играми с ножом.

Баста вскочил так внезапно, что Паула соскользнула с коленей Фенолио и спряталась под столом.

— Ты, видно, прикидываешься самым хитрым, — прорычал он, приставляя нож к горлу Фенолио. — А на самом деле ты просто прочёл проклятую книжонку. И что с того?

Фенолио посмотрел Басте в глаза. Нож у горла, казалось, совершенно не пугал старика, чего нельзя было сказать о Мегги.

— Я знаю про тебя все, Баста, — сказал он. — Знаю, что ты готов отдать жизнь за Каприкорна и что каждый день ты жаждешь от него похвалы. Знаю, тебе было меньше лет, чем Мегги сейчас, когда его люди подобрали тебя, и с тех пор ты считаешь его вроде как второго отца. Но хочешь, я выдам тебе один секрет? Каприкорн считает тебя дураком и презирает тебя. Он презирает вас всех, своих преданных сыновей, хотя он сам позаботился о том, чтобы вы остались дураками. И он без колебаний сдал бы всех вас полиции, если бы ему это было выгодно. Ясно тебе?

— Заткни свою грязную пасть, старик!

Нож Басты двигался в опасной близости от лица Фенолио. На какое-то мгновение Мегги подумала, что сейчас он распорет ему нос.

— Ты ничего не знаешь о Каприкорне. Только то, что прочёл в этой идиотской книжке, и, кажется, мне пора перерезать тебе глотку.

— Подожди!

Баста резко обернулся к Мегги.

— Не лезь не в свои дела! Тобой, маленькая жаба, я займусь позже, — сказал он.

Фенолио прижимал руки к горлу и растерянно смотрел на Басту. Очевидно, он наконец-то понял, что вовсе не застрахован от его ножа.

— Правда! Ты не можешь его убить! — крикнула Мегги. — А не то...

Баста провёл по лезвию ножа большим пальцем.

— Ну, говори же!

Мегги в отчаянии подыскивала единственно верные слова. Что же сказать? Что?

— А то... Каприкорн тоже умрёт! — выдохнула она. — Да! Точно! Вы все умрёте — и ты, и Плосконос, и Каприкорн... Если ты убьёшь старика, то вам всем крышка, потому что это он вас придумал!

Баста скривил губы в ехидной усмешке, но опустил свой нож. И на мгновение Мегги показалось, что в его глазах блеснуло что-то похожее на страх.

Фенолио посмотрел на неё с облегчением.

Баста отступил на шаг, пристально оглядел лезвие ножа, словно обнаружил на нём пятно, и потёр его до блеска концом своей чёрной куртки.

— Я не верю ни одному вашему слову, мне всё и так ясно, — сказал он. — Но ваша сказочка такая занятная, что Каприкорн, возможно, тоже захочет её послушать. Поэтому, — он бросил последний взгляд на начищенный до блеска нож, сложил его и засунул обратно за пояс, — мы возьмём с собой не только книжку и девчонку, но и тебя, дед.

Мегги услышала, как Фенолио резко вдохнул воздух. От страха она сама не была уверена, билось ли у неё вообще сердце. Баста уведёт их с собой... «Нет! — думала она. — О нет...»

— Возьмёте нас с собой? Куда? — спросил Фенолио.

— Спроси вон малышку! — Баста ехидно кивнул в сторону Мегги. — Она и её отец уже имели честь пользоваться нашим гостеприимством. Ночёвка, питание — за все заплачено.

— Но это же бессмыслица! — крикнул Фенолио. — Я-то думал, речь идёт о книге!

— Что ж, зря ты так думал. Мы ведь даже не подозревали, что, оказывается, существует ещё один экземпляр. Мы должны были только вернуть Волшебного Языка. Каприкорн не любит, когда его гости уезжают, не попрощавшись, а Волшебный Язык особый гость, не так ли, деточка? — Баста подмигнул Мегги. — Но его здесь нет, а у меня имеются более приятные дела, чем сидеть тут и дожидаться его. Поэтому я захвачу с собой его дочку — тогда он сам пришлѣпает к нам, совершенно добровольно. — Баста подошёл к Мегги и погладил её по волосам. — Разве не симпатичная наживка? — спросил он. — Поверь мне, старик: если эта крошка будет у нас, её папаша поведёт себя как послушный цирковой медведь.

Мегги оттолкнула его руку. Она дрожала от ярости.

— Больше этого не делай! — прошипел Баста ей на ухо.

Мегги обрадовалась тому, что в этот момент по лестнице протопал вниз Плосконос. Он появился в дверях кухни, задыхаясь под тяжестью целой кипы книг.

— Вот! — выдохнул он, скидывая их на стол. — Они все начинаются вот с такого перевернутого стула, а потом всюду идёт трёхзубая гребёнка зубцами вбок. Точь-в-точь как ты мне рисовал. — Он положил рядом с книгами засаленную бумажку. На ней были выведены корявые буквы Ч и Е. Похоже, рука, нарисовавшая их, затратила колоссальные усилия.

Баста разложил книги на столе и ножом отодвинул их в сторону.

— Это не то, — сказал он и спихнул две книги со стола, так что они, с растрёпанными страницами, шлёпнулись об пол. — Это тоже не то.

И ещё две полетели на пол. Наконец Баста сбросил под стол все книги.

— Ты уверен, что там больше ни одной не осталось? — спросил он Плосконоса.

— Да!

— Ну, смотри, если ты ошибся! Не сомневайся, в этом случае туго придётся не мне, а тебе.

Плосконос бросил беспокойный взгляд на книги, лежащие у его ног.

— Ах да, и ещё одна поправка: вот этого мы тоже возьмём с собой! — Баста указал ножом на Фенолио. — Чтобы он мог тешить босса своими историями. Знаешь, они и вправду очень забавные. А если он всё же где-нибудь припрятал книжку, дома у нас будет достаточно времени, чтобы расспросить его об этом. Не спускай со старика глаз, а я присмотрю за девчонкой.

Плосконос кивнул и рывком поднял Фенолио со стула. А Баста схватил за руку Мегги.

Обратно к Каприкорну... Она закусил губу, чтобы не разреветься, пока Баста тянул её к двери. Нет. Ни одной её слезинки Баста не увидит, от подобной радости она его избавит. «По крайней мере, они не поймали Мо!» — думала она. И вдруг мелькнула ещё одна мысль: «А что, если он повстречается им раньше, чем мы покинем деревню? Что, если они с Элинор попадутся нам навстречу?»

В тот же миг она попробовала вырваться, но Плосконос загородил своей тушей весь дверной проём.

— А как насчёт крошки под столом и этого рёвы в шкафу? — спросил он.

Плач Пиппо затих, и лицо Фенолио стало белее, чем рубашка Басты.

— Ну, старик, как ты полагаешь, что я с ними сделаю? — ехидно спросил Баста. — Раз уж ты думаешь, что все про меня знаешь...

Фенолио не издавал ни звука. Наверное, сейчас он перебирал в памяти все зверства, которые придумал когда-то для Басты.

Несколько незабываемых минут Баста наслаждался страхом на его лице, а затем обернулся к Плосконосу.

— Дети останутся здесь,— сказал он.— Довольно одной девчонки.

Фенолио с трудом вновь обрёл голос.

— Паула, идите домой! — крикнул он, когда Плосконос вытащил его в коридор.— Слышите? Сейчас же идите домой. Скажите вашей маме, что я на денёк-другой должен уехать. Поняли?

— Надо вернуться в квартиру,— сказал Баста, выйдя на улицу.— Я совсем забыл оставить записочку для твоего отца. В конце концов, должен же он знать, где ты находишься, правда?

«Какая записочка, если ты и двух букв толком написать не можешь?» — подумала Мегги, но, разумеется, вслух ничего не сказала. Всю дорогу она опасалась, как бы им не встретился Мо. Но, когда они вновь оказались перед запертой дверью, мимо шла только незнакомая старушка.

— Привет, Розалия,— сильным голосом сказал Фенолио.— Вот, у меня опять будут квартиранты... Что ты на это скажешь?

Недоверие сошло с лица Розалии, и через мгновение она скрылась за углом. Мегги отворила дверь и во второй разпустила Басту и Плосконоса в квартиру, в которой она и Мо чувствовали себя в такой безопасности...

В коридоре она вдруг вспомнила о серой кошке и с тревогой огляделась по сторонам — но маленькой гостью нигде не было видно.

— Надо выпустить кошку,— сказала Мегги, входя в спальню.— Иначе она умрёт с голоду.

Баста распахнул окно.

— Теперь кошка сможет выпрыгнуть,— сказал он. Плосконос презрительно засопел, но на сей раз никак не высказался насчёт суеверий Басты.

— Можно мне взять что-нибудь из одежды? — спросила Мегги.

В ответ Плосконос только хрюкнул. А Фенолио оглядел себя несчастными глазами.

— Мне бы тоже не помешало одеться,— сказал он, но никто даже не посмотрел в его сторону.

Баста был занят своей «записочкой». Медленно, высунув от усердия язык, он вырезал ножом на платяном шкафу своё имя — БАСТА. Такую «записочку» Мо поймёт как нельзя лучше.

Мегги поспешно запихнула кое-какую одежду в рюкзачок. Свитер Мо по-прежнему был на ней. Когда она хотела спрятать между вещами книги Элинора, Баста выбил их у неё из рук.

— Они останутся здесь! — сказал он.

По дороге к машине Басты Мо им не встретился.

Как и на всём их долгом пути.

На лесистых холмах

— *Оставь его в покое,* — сказал Мерлин. —

Быть может, он подружится с тобой, когда узнает тебя поближе. При общении с совами надо быть терпеливее.

Т. Х. Уайт. Король Камелота

Сажерук наблюдал за деревней Каприкорна. До неё, казалось, рукой подать. Видно было, как поблёскивают на солнце окна, парень в чёрной куртке менял сгнившую дранку на крыше. Сажерук видел, как он отёр пот со лба. Эти идиоты не снимали курток даже на такой жаре, словно боялись, что развалятся без своей чёрной униформы. Что ж, и вороны не снимают на солнышке чёрные крылья, а они и были стаей воронов — разбойники, стервятники, любители вонзить острые клювы в мертвечину.

Мальчик сперва тревожился, что они расположились слишком близко к деревне, но Сажерук объяснил ему, что во всей округе не найти более надёжного места. Обугленные остатки стен скрывались в густых зарослях. Молочай, дрок и дикий тимьян одели зелёным покровом боль и беду. Люди Каприкорна сожгли домишко в холмах, как только обосновались в заброшенной деревне. Старуха хозяйка отказалась покидать насиженное место, но Каприкорн не терпел посторонних глаз так близко от своего убежища. Он напустил на неё своё вороньё, чернокурточников, и они подожгли курятник и домишко с единственной комнатой. Они растоптали старательно вскопанные грядки и пристрелили осла, почти такого же старого, как его хозяйка. Они пришли, как всегда, под покровом ночи. Луна светила тогда особенно ярко — так рассказывала Сажеруку одна из служанок Каприкорна. Старуха выскочила из дому и подняла крик и плач. А потом прокляла их всех, но смотрела при этом на одного только Басту, стоявшего в сторонке, потому что он боялся огня. Его белая рубашка блестела в лунном свете. Может быть, ей почудились под белой рубашкой невинность или доброе сердце. По знаку Басты Плосконос зажал ей рот, остальные хохотали — и вдруг оказалось, что она мертва. Она лежала мёртвая между своих растоптанных грядок, и с той ночи для Басты не было в этих холмах места

страшнее, чем обугленные стены, проглядывавшие сквозь заросли молочая. Так что лучшего укрытия для наблюдения за деревней Каприкорна не найти.

Сажерук чаще всего устраивался на одном из дубов, под которыми, наверное, любила прежде посидеть в тени хозяйка. Если бы кто из деревни и скользнул взглядом вверх по склону, за ветвями всё равно никого не разглядеть. Он часами сидел там неподвижно, наблюдая в бинокль за автостоянкой и домами. Фариду он велел оставаться в лощине за домом. Мальчик повиновался, но неохотно. Он ходил за Сажеруком по пятам.

Сожжённый дом наводил на него страх.

— Дух её, конечно, ещё здесь,— твердил он,— дух старухи. А что, если она была ведьма?

Но Сажерук поднял его на смех. В здешнем мире нет духов. По крайней мере, они не дают о себе знать. Лощина была так хорошо укрыта от посторонних глаз, что прошлой ночью он даже решился развести там огонь. Фарид поймал кролика, он был мастер расставлять силки и, в отличие от Сажерука, не испытывал жалости к жертве. Когда в петле повисал кролик, Сажерук подходил его вынуть, только когда бедняга уже переставал дёргаться. Фарид не понимал этой жалостливости. Может быть, ему слишком часто приходилось голодать.

Какое восхищение сияло в его глазах всякий раз, когда Сажерук с помощью двух прутиков разжигал огонь! Мальчишка уже обжёг себе все пальцы, пытаясь играть с огнём. Огонь кусал его за нос и за язык, и всё же Сажерук вновь и вновь заставлял мальчишку за скручиванием факелов или за вознёй со спичками. Однажды он нечаянно поджёг сухую траву, и Сажерук приподнял его и стал трясти, как нашкодившего щенка, пока слёзы не потекли.

— В последний раз говорю: огонь — зверь опасный. Он тебе не друг. Если ты с ним не совладаешь, он убьёт тебя или дымом выдаст врагу!

— Но тебе-то он друг! — буркнул Фарид упрямо.

— Чушь! Просто я с ним не вольничаю. Я учитываю направление ветра. Сто раз тебе говорить: не разводи огонь на ветру! А теперь вон отсюда! Поди поищи Гвина.

— И всё же он тебе друг! — пробормотал мальчик на ходу.— Он уж точно лучше тебя слушается, чем твоя куница.

Это была правда. Ещё бы! Куницы ведь вообще никого не слушаются. Но и огонь повиновался Сажеруку в этом мире намного хуже, чем в его родном. Там языки пламени по его слову превращались в цветы. Если их попросить, они ветвились для него во мраке, как деревья, и сыпали искрами. Их трескучие голоса то поднимались до крика, то переходили на шёпот, и они танцевали с ним. А здешнее пламя было одновременно

смирным и упрямым, эти немые, чужие звери порой кусали кормящую их руку. Лишь изредка, в холодные пустые ночи наедине с огнём, Сажеруку чудился в его треске шёпот, но слов он разобрать не мог.

И всё же мальчик был, пожалуй, прав. Огонь — его друг, но как раз из-за огня Каприкорн положил на него глаз в той, другой жизни.

«Научи меня играть с огнём!» — приказал он, когда его молодцы притащили к нему Сажерука, и Сажерук повиновался. Он до сих пор раскаивался, что открыл ему так много, — ведь Каприкорн любил выпустить огонь на свободу и вновь поймать лишь после того, как тот насытится до отвала посевами, хлевами, домами, всем, что не умело быстро бегать.

— Его так и нет?

Фарид стоял, прислонившись к шершавому стволу. Он умел подкрадываться тихо, как змея. Сажерук всякий раз вздрагивал при этих внезапных появлениях.

— Нет, — сказал он. — Пока нам везёт.

В день их приезда машина Каприкорна ещё стояла на стоянке, но после обеда двое чернокурточников принялись натирать до зеркального блеска серебристый лак, и ещё до темноты хозяин выехал из деревни. Каприкорн нередко разъезжал по окрестностям — наведывался в селения на морском побережье или в один из своих фортов, как он любил выражаться, хотя, как правило, речь шла о лачужке в лесу с парой скучающих сторожей. Как и Сажерук, он не умел сам водить машину, но несколько его молодцов овладели этим искусством, хотя прав почти ни у кого из них не было, потому что для их получения нужно уметь читать.

— Так что ночью я снова туда пойду, — сказал Сажерук. — Вряд ли его не будет долго, да и Баста, надо думать, скоро вернётся.

Машины Басты не было на стоянке уже в день их приезда. Неужели они с Плосконосом все ещё лежат связанные в развалинах?

— Хорошо. Когда выходим? — По голосу Фариды было похоже, что он готов отправиться прямо сейчас. — Сразу, как зайдёт солнце? Они как раз все пойдут ужинать в церковь.

Сажерук согнал муху с бинокля.

— Я иду один. Ты останешься здесь и будешь сторожить вещи.

— Нет!

— Да. Потому что это опасно. Я хочу повидать там кое-кого, а для этого мне придётся пробраться на задний двор к Каприкорну.

Мальчик смотрел на него изумлёнными глазами. Глаза у него были чёрные и смотрели иногда так, будто им слишком многое приходилось видеть.

— Тебя это удивляет? — Сажерук криво усмехнулся. — Ты небось не думал, что у меня есть друзья в доме Каприкорна.

Мальчик пожал плечами и посмотрел в сторону деревни. На стоянку въехал запылённый грузовик. В открытом кузове стояли две козы.

— Ещё один крестьянин остался без коз, — пробормотал Сажерук. — Он правильно сделал, что отдал их, а то самое позднее сегодня вечером у него бы над дверью в хлев висела записка.

Фарид посмотрел на него вопросительно.

— Там бы стояло: «Завтра пропоёт красный петух». Это единственная фраза, которую умеют писать люди Каприкорна. Иногда они просто вешают над дверью мёртвого петуха. Это всякий поймёт.

— Красный петух? — Мальчик взглянул на него в недоумении. — Это что, такое проклятие?

— При чём тут проклятие? Ты, честное слово, не лучше Басты. — Сажерук тихо рассмеялся.

Люди Каприкорна вышли из машины. Тот, что пониже, нёс два туго набитых полиэтиленовых пакета, второй выводил коз из кузова.

— Красный петух — это огонь, пожирающий их хлева и масличные деревья. Иногда красный петух поёт в кухне, а если кто окажется особенно упрям, то и в детской. Почти у каждого есть что-нибудь, к чему он привязан всем сердцем.

Чернокурточники тащили коз в деревню. Один из них был Кокерель — Сажерук узнал его по хромающей походке. Он давно уже задавался вопросом, всегда ли Каприкорн знал о таких вот мелких делишках, или его люди работали порой в собственный карман.

Фарид поймал в горсть кузнечика и разглядывал его в щёлочку между пальцами.

— Я всё-таки пойду с тобой, — сказал он.

— Нет.

— Я не боюсь.

— Тем хуже.

После того побега Каприкорн велел установить прожекторы — перед церковью, на крыше своего дома и на автостоянке. Это, конечно, не облегчало задачу. Сажерук в первую же ночь прокрался в деревню, зачернив углём своё покрытое шрамами, слишком напоминающее лицо.

Стражу Каприкорн тоже усилил — возможно, из-за сокровищ, которые добыл ему Волшебный Язык. Конечно, они давно были спрятаны в подвале его дома, в тяжёлых, накрепко запертых сейфах, которые там специально установили. Каприкорн был скуп. Он сторожил свои сокровища, как сказочный дракон. Иногда он доставал кольцо себе на палец, иногда — цепочку на шею приглянувшейся служанке. Изредка он посылал Басту купить новое охотничье ружьё.

— С кем ты хочешь увидеться?

— Тебя не касается.

Мальчик выпустил кузнечика. Тот скорее поскакал прочь на неуклюжих оливково-зелёных ногах.

— С женщиной,— сказал Сажерук.— С одной из служанок Каприкорна. Она уже помогла мне однажды.

— Та, чью фотографию ты носишь в рюкзаке? Сажерук опустил бинокль.

— А ты почём знаешь, что у меня в рюкзаке? Мальчик втянул голову в плечи. Он, похоже, привык, что его били за всякое необдуманное слово.

— Я искал спички.

— Ещё раз узнаю, что ты рылся в моём рюкзаке, велю Гвину откусить тебе пальцы.

Мальчик ухмыльнулся:

— Гвин меня кусать не станет.

И правда. Куница обожала мальчика.

— А где, кстати, эта бессовестная тварь? — Сажерук оглядел ветки.— Я его со вчерашнего дня не видел.

— По-моему, он нашёл себе самочку.

Фарид ворошил веткой сухие листья. Земля под деревьями была густо устлана ими. Ночью их шорох сразу выдаст любого, кто попытается приблизиться к укрытию.

— Если ты не возьмёшь меня,— сказал мальчик, не глядя на Сажерука,— я просто незаметно пойду за тобой следом.

— Если ты незаметно пойдёшь за мной следом, я тебя так изобью, что своих не узнаешь.

Фарид опустил голову и без всякого выражения уставился на свои босые ноги. Потом он перевёл взгляд на остатки стен, за которыми они укрывались на ночь.

— Только не приставай ко мне с духом старухи! — сердито сказал Сажерук.— Сколько раз тебе повторять? Вся опасность там, в деревне. Разведи огонь в лощине, если боишься темноты.

— Духи не боятся огня,— прошептал мальчик еле слышно.

Сажерук со вздохом слез со своего наблюдательного пункта. Мальчишка был в самом деле не лучше Басты. Он не боялся проклятий, лестниц и чёрных кошек, зато всюду видел духов, причём не один только дух несчастной старухи, зарытой где-то поблизости. Нет, Фарид видел целые толпы духов: злые, почти всемогущие существа, способные вырвать у бедного мальчика сердце из груди и сожрать его. Он просто не верил Сажеруку, что они не пришли вместе с ним, что они остались там, в книге, вместе с разбойниками, которые его избивали и топтали ногами. С него станется и умереть от страха, если оставить его здесь одного на ночь.

— Что ж, стало быть, пойдёшь со мной,— сказал Сажерук.— Но чтоб ни звука, понял? Там внизу ведь не духи, а самые настоящие люди с ножами и ружьями.

Фарид благодарно обхватил его худыми руками.

— Ладно, ладно, хватит.— Сажерук резко оттолкнул его.— Покажи-ка лучше, как ты научился стоять на одной руке.

Мальчик тут же послушался. С налитым кровью лицом он удерживал равновесие сперва на правой, потом на левой руке, вытянув в воздухе голые ноги. Через три секунды он, качнувшись, упал прямо в колючий куст шиповника, но тут же вскочил и повторил попытку.

Сажерук присел под деревом.

Пора было отвязаться от мальчишки. Но как? В собаку можно раз-другой бросить камень, а в ребёнка?.. И что ему было не остаться с Волшебным Языком? Тот лучше умел присматривать за детьми. И разве не Волшебный Язык вытащил его в этот мир? Так нет же, мальчик увязался именно за ним.

— Я поищу Гвина,— сказал Сажерук, вставая. Фарид ничего не ответил — он просто пошёл за ним следом.

Возвращение

*Она разговаривала с королём и тайне
надеялась, что он запретит сыну уезжать.
Но король сказал:
— Что ж, любовь моя, суцая правда, что
приключения нужны даже самым маленьким.
Приключения могут проникнуть человеку
в кровь, даже если он позже и не вспомнит
о них.*

Е. Ибботсон. Тайна тринадцатого перрона

Ничего зловещего не было в деревне Каприкорна в тот серый, дождливый день, когда Мегги вновь привелось её увидеть. Сквозь зелень холмов проглядывали убогие домишки. Южное солнце сейчас не скрашивало их ветхость. Мегги не верилось, что эти же дома так грозно глядели на них в ночь побега.

— Интересно! — прошептал Фенолио, когда Баста въехал на стоянку. — Ты знаешь, что это место очень похоже на то, где происходит действие у меня в «Чернильном сердце»? Тут, конечно, нет замка, но пейзаж почти такой же, да и возраст деревни примерно сходится. Ты знаешь, что мир «Чернильного сердца» напоминает наше Средневековье? Я, конечно, кое-что добавил, например фей и великанов, а кое-что и опустил, но...

Дальше Мегги не слушала. Он вспоминала ту ночь, когда они бежали от Каприкорна. Она так надеялась тогда, что никогда больше не увидит автостоянку, церковь и эти холмы.

— Шевелитесь давайте, — буркнул Плосконос, распахивая дверцу машины. — Ты небось ещё не забыла дорогу?

Нет, Мегги её не забыла, хотя сегодня всё выглядело иначе. Фенолио, как заправский турист, оглядывал улочки.

— Я знаю эту деревню, — прошептал он на ухо Мегги. — То есть я слышал о ней. С ней связано много печальных историй. В прошлом веке — землетрясение, а во время последней войны...

— Потом будешь болтать, писака, — перебил его Баста. — Терпеть не могу, когда при мне шепчутся.

Фенолио сердито посмотрел на него и замолчал. До самой церкви он не проронил больше ни слова.

— Открывайте дверь. Чего стоите? — рявкнул Плосконос, и Мегги с Фенолио вместе толкнули тяжёлую деревянную дверь.

На них потянуло таким же холодним, пахнущим затхлостью воздухом, как в тот день, когда Мегги привели в эту церковь вместе с Мо и Элино́р. Внутри мало что изменилось. Красные стены в этот пасмурный день выглядели ещё более зловеще, а кукольное лицо статуи Каприкорна казалось ещё более злобным. Железные бочки, в которых жгли книги, все ещё стояли на том же месте, а вот кресла Каприкорна на вершине лестницы было не видно. Двое его молодцов как раз втаскивали по ступенькам новое кресло. Рядом стояла, нетерпеливо покрикивая на них, похожая на сороку старуха. Мегги с отвращением узнала её.

Баста оттолкнул двух женщин, на коленях мывших пол посредине церкви, и гордо прошествовал к алтарю.

— Где Каприкорн, Мортóла? — издали крикнул он старухе. — У меня для него новости. Важные новости.

Старуха даже головы не повернула.

— Правее, кретины! — скомандовала она тем двоим, что все ещё возились с тяжёлым креслом. — Давайте-давайте, ничего страшного. — Потом она небрежно оглянулась на Басту. — Мы ждали тебя раньше, — сказала она.

— Что ты хочешь сказать? — Баста говорил громко, но Мегги слышала в его голосе неуверенность. Похоже было, что он боится старуху. — Ты знаешь, сколько на этом чёртовом побережье населённых пунктов? Причём мы даже не были уверены, что Волшебный Язык все ещё в этом районе. Но у меня есть нюх, и, — он кивком указал на Мегги, — я выполнил задание.

— Правда? — Сорока взглянула мимо Басты — туда, где стояли под охраной Плосконоса Мегги и Фенолио. — Я вижу только девчонку и старика. А где её отец?

— Нету! Но он придёт. Малышка — лучшая наживка.

— А как он узнает, что она здесь?

— Я оставил ему записочку.

— С каких пор ты научился писать?

Мегги увидела, как у Басты затряслись плечи от злости.

— Я написал своё имя, ему этого хватит, чтобы понять, где искать свою драгоценную дочурку. Скажи Каприкорну, что я запер её в одну из клеток.

С этими словами он повернулся на каблуках и прошествовал обратно к Мегги и Фенолио.

— Каприкорн уехал, и я не знаю, когда он вернётся! — крикнула вслед ему Мортóла. — Но до его возвращения здесь распоряжаюсь я, и мне сдаётся, что ты в последнее время не оправдываешь наших ожиданий.

Баста повернувся так різко, будто его укусили в затылок, но Мртола невозмутимо продолжала:

— Сперва Сажеруку удаётся стащить у тебя ключи, потом ты теряешь наших собак — и нам приходится разыскивать тебя в горах, а теперь ещё это. Отдай ключи.— Сорока протянула руку.

— Что? — Баста побледнел, как школьник, которого собираются выпороть перед всем классом.

— Ты все отлично понял. Я хочу получить ключи от застенков, от склепа и от бензохранилища. Давай сюда.

Баста не пошевелился.

— Ты не имеешь права,— прошипел он.— Мне их дал Каприкорн, и только он может забрать их у меня.— И повернулся уходить.

— Он их у тебя заберёт! — крикнула Мртола ему вслед.— Он потребует от тебя отчёта, как только приедет. Может быть, он лучше меня поймёт, почему ты не привёз Волшебного Языка.

Баста ничего не ответил. Он схватил под локти Мегги и Фенолио и потащил к двери. Сорока что-то кричала ему вслед, но Мегги не разобрала, что именно. А Баста больше уже не оборачивался.

Он запер их обоих в застенок под номером пять, где раньше сидел Фарид.

— Ждите тут, пока не придёт твой папаша! — сказал он, вталкивая девочку внутрь.

Ей казалось, что она во второй раз видит один и тот же дурной сон. Только на этот раз не было даже заплесневелой соломы, чтобы присесть, и лампочка под потолком не горела. Зато через отверстие в стене скупо проникал дневной свет.

— Потрясающе! — сказал Фенолио и со вздохом уселся на голый холодный пол.— Хлев. Какая банальность! Я-то надеялся, что у Каприкорна приготовлена по крайней мере настоящая тюрьма для узников.

— Хлев?

Мегги прислонилась к стене. Она слушала, как хлещет дождь по запертой двери.

— Да. А ты что думала? Раньше дома всегда так строили: внизу жил скот, а наверху люди. Во многих горных деревеньках до сих пор держат коз и ослов в таких хлевах. Утром скот выгоняют на пастбище, тогда на улочках дымятся кучи свежего навоза и приходится их обходить, когда выходишь купить хлеба к завтраку.— Фенолио выдернул волосок из носа, посмотрел на него, как будто ему не верилось, что такая щетина могла вырасти у него в носу, и щелчком отправил его на пол.— В самом деле чудеса! —

пробормотал он.— Именно так я представлял себе мать Каприкорна: нос, близко поставленные глаза, даже то, как она складывает руки за спину и выпячивает подбородок.

Мегги взглянула на него недоверчиво.

— Мать Каприкорна? Эта сорока?

— Сорока! Это ты её так называешь? — Фенолио тихо засмеялся: — Именно так её и прозвали в моей истории. Поразительно! Остерегайся её. Характер у неё не из лучших.

— Я думала, это его экономка.

— Гм, именно так ты, видимо, и должна была думать. Так что пусть это будет пока наш маленький секрет, поняла?

Мегги кивнула, хотя ничего она не поняла. Собственно, совершенно не важно, кто эта старуха. Все не важно. На этот раз здесь нет Сажерука, чтобы выпустить их ночью. Всё оказалось напрасно, будто они и не убегали.

Она подошла к запертой двери и упёрлась в неё ладонями.

— Мо придёт за мной,— прошептала она.— И тогда они запрут нас здесь навсегда.

— Тише, тише.— Фенолио встал и подошёл к ней.— Я что-нибудь придумаю!

Он притянул её к себе, и она уткнулась лицом в его пиджак. Пиджак был из грубой ткани и пах трубочным табаком.

— Я что-нибудь придумаю,— шепнул он Мегги.— Ведь это я придумал этих подонков. Смешно было бы, если бы теперь я не сумел с ними справиться. У твоего отца была по этому поводу одна идея, но...

Мегги подняла залитое слезами лицо и с надеждой посмотрела на него, но старик только покачал головой:

— Потом. А пока объясни-ка мне, зачем Каприкорну твой отец. Это как-то связано с его волшебным чтением?

Мегги кивнула и вытерла заплаканные глаза.

— Он хочет, чтобы Мо вычитал ему кого-то из этой книжки, одного старого друга...

Фенолио протянул ей носовой платок. Оттуда выпало несколько крошек табака. Мегги высморкалась.

— Друга? У Каприкорна нет друзей.

Старик сдвинул брови. И вдруг Мегги почувствовала, как он резко глотнул воздух.

— Кто это? — спросила она, но Фенолио только утёр слезу с её щеки.

— Надеюсь, что ты встретишься с ним только на книжных страницах,— ответил он уклончиво. Потом он принялся ходить взад-вперёд.— Каприкорн, наверное, скоро вернётся,— сказал он.— Я должен подумать, что ему сказать.

Но Каприкорн не возвращался. На улице стемнело, а за ними никто не приходил. И даже поесть им не принесли. Из дыры в стене потянуло ночным холодом, и они уселись рядышком на жёсткий пол, обогревая друг друга.

— А Баста все такой же суеверный? — спросил Фенолио.

— Да, очень, — ответила Мегги. — Сажерук любит дразнить его этим.

— Отлично, — сказал Фенолио. Но ничего не прибавил.

Служанка Каприкорна

Оттого, что я никогда не видел ни отца, ни матери, ни каких-либо их портретов (о фотографии в те времена и не слыхивали), первое представление о родителях странным образом связалось у меня с их могильными плитами. По форме букв на могиле отца я почему-то решил, что он был плотный и широкоплечий, смуглый, с чёрными курчавыми волосами. Надпись «А также Джорджиана, супруга вышепереченного» вызывала в моём детском воображении образ матери — хилой, веснушчатой женщины.

**Ч. Диккенс. Большие надежды
(перевод М. Лорис)**

Сажерук тронулся в путь в самый тёмный час ночи. Небо по-прежнему было затянуто облаками, сквозь которые не проглядывала ни одна звезда. Лишь месяц изредка появлялся из-за туч, изможденно-тонкий, похожий на ломтик лимона в море чернил.

Сажерук радовался темноте, но мальчик вздрагивал всякий раз, как ветви задевали его за лицо.

— Проклятье, надо было оставить тебя с куницей, — зашипел на него Сажерук. — Ты так стучишь зубами, что нас по одному этому стуку обнаружат. Погляди вперёд. Там ты увидишь кое-что, чего действительно стоит бояться! Не духов, а ружья.

Всего в нескольких шагах от них начиналась деревня Каприкорна. От новых прожекторов между серыми домишками было светло как днём.

— Вот и рассказывайте о пользе электричества, — прошептал Сажерук, пока они крались вдоль автостоянки.

Между машинами ходил взад-вперёд скучающий часовой. Он, зевая, прислонился к грузовику, на котором Кокерель привёз коз, и надел наушники.

— Отлично! Эдак тут целая армия пройдёт, а он и не услышит,— прошептал Сажерук.— Видел бы это Баста, парню пришлось бы поголодать три дня под замком в хлеву у Каприкорна.

— А что, если нам пройти по крышам?

В глазах Фарида больше не было страха. Часовой с ружьём не был ему и вполовину так страшен, как духи, жившие в его воображении. Сажерук только головой покачал на такое неразумие. Но идея с крышами была неплохая. По одному из соседних со стоянкой домов вился виноград. Его уже много лет не обрезали. Как только часовой, покачиваясь в такт гремевшей у него в ушах музыке, отошёл в противоположный угол, Сажерук подтянулся на затвердевших ветках. Мальчик лазал по деревьям ещё ловчей его. Он гордо протянул ему руку, уже стоя на крыше. Как кошки, они пробирались по крышам все дальше, мимо труб, антенн, прожекторов Каприкорна, направленных вниз, так что выше их всё скрывалось в непроницаемой тьме. Раз под ботинками Сажерука сорвалась черепица, но он успел её подхватить.

Добравшись до площади между церковью и домом Каприкорна, они съехали вниз по водосточной трубе. Минуту-другую Сажерук, пригнувшись и затаив дыхание, стоял за штабелем ящиков и высматривал часового. Не только площадь, но и узкая улочка вдоль дома Каприкорна была залита ярким светом. У фонтана перед церковью сидела чёрная кошка. У Басты бы замерло сердце при этом зрелище, но Сажерука больше беспокоили часовые перед домом Каприкорна. Один из них, крепкий, приземистый парень, четыре года назад отыскал Сажерука на севере, в городе, где тот собирался устроить своё последнее представление. Взяв на помощь ещё двоих, он доставил его сюда, и тут Каприкорн расспросил его о Волшебном Языке и о девочке — так, как умел расспрашивать Каприкорн.

Часовые ссорились. Они были так поглощены друг другом, что Сажерук набрался смелости и поспешно проскользнул в проулок за домом Каприкорна. Фарид следовал за ним бесшумно, как ожившая тень. Дом Каприкорна, массивное, неуклюжее здание, был, наверное, когда-то деревенской ратушей, а может быть, монастырём или школой. Ни одно окно не светило, и часовых в проулке тоже не было видно. Но Сажерук не терял бдительности. Он знал, что часовые часто прятались в тёмных дверных проёмах, сливаясь с мраком в своих чёрных куртках, как вороньё в ночи. Да, Сажерук хорошо знал деревню Каприкорна. Ему нередко приходилось красться по этим улочкам с тех пор, как Каприкорн затащил его сюда, чтобы он искал ему Волшебного Языка и книгу. Каждый раз, когда тоска по родным краям сводила его с ума, он приходил сюда, к своим старым

врагам, чтобы хоть отчасти стряхнуть невыносимое ощущение чужбины. Даже страх перед ножом Басты не мог его удержать.

Сажерук подобрал с земли плоский камешек, кивком подозвал Фарида и кинул камень вниз по переулку. Никакого движения. Часовой, как он и надеялся, делал обход, и Сажерук прошмыгнул к стене, ограждавшей сад Каприкорна: овощные грядки, плодовые деревья, душистые кусты, укрытые стеной от холодного ветра, иногда задувавшего с ближних гор. Сажерук нередко развлекал рассказами половших грядки служанок. Прожектора в саду не было, часового тоже (кому бы пришло в голову воровать овощи?), а в дом вела со двора зарешечённая дверь, которую на ночь запирали. Прямо под стеной стояла клетка для собак, но, перемахнув через стену, Сажерук нашёл её пустой. Собаки не вернулись с холмов. Они оказались умнее, чем думал о них Сажерук, а новых Баста не завёл. Это было глупо с его стороны. Баста вообще дурак.

Сажерук кивком велел мальчику следовать за ним и побежал мимо ухоженных грядок к зарешечённой двери. Увидев тяжёлую решётку, мальчик вопросительно посмотрел на него, но Сажерук в ответ только приставил палец к губам и показал глазами на одно из окон второго этажа. Ставни были открыты. Сажерук мяукнул так похоже, что ему ответили сразу несколько кошек, но в окне ничто не шевельнулось. Он беззвучно чертыхнулся, вслушиваясь в темноту, и крикнул хищной птицей. Фарид вздрогнул и прислонился к стене дома. На этот раз за окном послышалось движение. Из него высунулась женщина. Сажерук помахал ей. Она махнула в ответ и скрылась.

— Не смотри на меня так,— шепнул Сажерук, поймав тревожный взгляд Фарида.— Ей можно доверять. Многие из этих женщин не любят Каприкорна и его людей, а многих вообще притащили сюда силой. Но все они его боятся. Боятся потерять работу, боятся, что он подожжёт дом, где живут их семьи, если они станут болтать о нём и о том, что здесь творится, боятся, что к их близким явится Баста с ножом... Резе нечего бояться — у неё нет семьи. «Больше нет»,— добавил он мысленно.

Дверь за решёткой отворилась, и сквозь прутья выглянула та самая женщина. Пышные русые волосы обрамляли озабоченное бледное лицо.

— Как ты поживаешь? — Сажерук протянул руку через прутья решётки.

Реза, улыбаясь, пожала её и движением головы указала на мальчика.

— Это Фарид,— сказал Сажерук тихо.— Он ко мне, можно сказать, прибил. Но ему можно доверять. Он так же не любит Каприкорна, как мы с тобой.

Реза кивнула, посмотрела на него с упрёком и покачала головой.

— Да, я знаю, неразумно, что я снова пришёл. Ты слышала, как всё было? — Сажерук говорил с нескрываемой гордостью.— Они думали, со мной можно делать что угодно, но

просчитались. На свете есть ещё один экземпляр этой книги, и я его добуду! Не смотри на меня так. Ты знаешь, где Каприкорн её прячет?

Реза покачала головой. Позади них раздался шорох, Сажерук резко обернулся, но это толькомышь пробежала в тишине через двор. Реза достала из кармана халата карандаш и лист бумаги. Она писала медленно и аккуратно, зная, что Сажеруку легче читать большие буквы. Она сама же и научила его писать и читать, чтобы они могли разговаривать.

Сажеруку всегда требовалось время, прежде чем буквы перед его глазами обретали смысл. Он всякий раз испытывал гордость, когда эти значки с паучьими лапами наконец складывались в слова и выдавали ему свою тайну.

— «Я поищу»,— прочёл он тихо.— Ладно. Но будь осторожна. Я не хочу, чтобы ты рисковала своей хорошенькой головкой.— Он снова склонился над запиской.— А что значит «Ключи Басты теперь у Сороки?»

Он вернул ей записку. Фарид так зачарованно смотрел на пишущую руку Резы, будто наблюдал за волшебством.

— Придётся тебе научить и его,— прошептал Сажерук через решётку.— Видишь, как он на тебя уставился?

Реза подняла голову и улыбнулась Фариду. Он смущённо поглядел в сторону. Реза провела пальцем по лицу.

— Ты хочешь сказать, что он красивый мальчик? — Сажерук насмешливо скривил рот, а Фарид от смущения не знал, куда глаза девать.— А я? Я красив, как луна? Не знаю, как и отнестись к такому комплименту. Ты хочешь сказать, что у меня почти столько же рытвин на лице?

Реза зажала себе рот рукой. Её легко было рассмешить, она смеялась, как ребёнок. И только тогда можно было услышать её голос.

Выстрелы разорвали ночную тишину. Реза вцепилась в решётку, а Фарид испуганно присел на корточки у стены. Сажерук поднял его.

— Ничего страшного,— прошептал он.— Часовые стреляют по кошкам. Они всегда этим развлекаются, как заскучают.

Мальчик недоверчиво посмотрел на него, но Реза продолжала писать.

— «Она забрала их у него»,— прочёл Сажерук.— В наказание». Да, это Басте, конечно, пришлось не по вкусу. Он так задавался из-за этих ключей, словно ему поручили хранить зеницу ока Каприкорна.

Реза сделала движение, будто вытаскивает из-за пояса нож, и при этом состроила такое мрачное лицо, что Сажерук чуть не рассмеялся вслух. Он быстро осмотрелся по сторонам, но на дворе за высокой стеной было тихо, как на кладбище.

— Могу себе представить, как бесится Баста,— прошептал он.— Он из кожи вон лезет, чтобы угодить Каприкорну, перерезает глотки, уродует лица, а тут такое.

Реза вновь взялась за карандаш. Ему снова потребовалось до обидного много времени, чтобы расшифровать чётко написанные буквы.

— Ах, вот как! Ты слышала о Волшебном Языке? Тебе интересно, кто он? Если бы не я, он бы до сих пор сидел в клетке Каприкорна. Что ещё сказать? Спроси Фариду. Волшебный Язык достал мальчика из его истории, как косточку из абрикоса. К счастью, он не захватил тех хищных духов, о которых мальчишка всё время болтает. Он, конечно, настоящий Мастер Чтения, не то что Дариус. Сама видишь, Фарид не хромает, лицо у него, надо думать, такое же, как всегда, и голос он тоже сохранил, хотя это сейчас и не заметно.

Фарид сердито посмотрел на него.

— Как Волшебный Язык выглядит? Ему Баста пока лицо не разукрасил — вот всё, что я тебе могу сказать.

Над ними раздался скрип ставня. Сажерук вжался в решётку. «Это просто ветер,— подумал он,— просто ветер». Фарид смотрел на него расширенными от ужаса глазами. Возможно, этот скрип снова напомнил ему о демонах; однако фигура, высунувшаяся из окна над их головами, была из плоти и крови: Мртола, или Сорока, как её за глаза называли. Все служанки ходили у неё по струнке, ничто не могло укрыться от её взора и слуха, даже секреты, которыми женщины шёпотом обменивались по ночам в спальней комнате. Для сейфов с деньгами Каприкорн и то отвёл лучшее помещение, чем для служанок. Они все спали в его доме, по четыре в одной комнате, кроме тех, что не побрезговали кем-нибудь из его молодцов. Эти селились со своими мужчинами в заброшенных домах.

Сорока облокотилась на карниз, вдыхая ночную прохладу. Она торчала в окне бесконечно долго, так долго, что Сажеруку неудержимо хотелось свернуть её худую шею. Но наконец она, видимо, надышалась воздухом и затворила окно.

— Мне пора уходить, но завтра вечером я приду снова. Может быть, до тех пор ты узнаешь что-нибудь о книге.— Сажерук вновь сжал пальцы Резы — они загрубели от мытья и стирки.— Прости, я это уже говорил, но всё же будь осторожна и держись подальше от Басты.

Реза пожала плечами. Как ещё ответишь на такой бесполезный совет? Почти все женщины в деревне старались держаться подальше от Басты, но он не всегда держался от них подальше.

Сажерук ждал перед зарешечённой дверью, пока Реза не поднялась к себе. Свечой она подала ему знак через окно.

Часовой на автостоянке так и не снял наушников. Он увлечённо танцевал между машинами, держа ружьё на вытянутой руке, как девушку за плечи. А когда он всё же поглядел в нужном направлении, Сажерук и Фарид давно уже исчезли во мраке ночи.

На обратном пути к укрытию они никого не встретили, кроме лисы, выскочившей у них из-под ног, сверкая голодными глазами. Внутри обгорелых стен сидел Гвин и доедал пойманную птицу. Перья ярко блестели в темноте.

— Она всегда была немая? — спросил мальчик, когда Сажерук устроился на ночь под деревом.

— Сколько я её знаю, — ответил Сажерук, поворачиваясь к нему спиной.

Фарид улёгся рядом. Он всегда так делал. И сколько Сажерук ни откатывался от него, проснувшись, он всякий раз обнаруживал мальчика у себя под боком.

— Фотография у тебя в рюкзаке, — сказал Фарид, — это её фотография.

— И что? Мальчик промолчал.

— Если ты решил за ней поухаживать, — сказал Сажерук насмешливо, — советую тебе отказаться от этой затеи. Это одна из любимых служанок Каприкорна. Ей даже разрешается приносить ему завтрак и помогать при утреннем одевании.

— Давно она у него?

— Пять лет. И за все эти годы Каприкорн ни разу не отпускал её из деревни. Ей из дома-то редко позволено выходить. Она два раза пыталась бежать, но далеко не ушла. Один раз её укусила змея. Она мне никогда не рассказывала, как наказал её Каприкорн за побег, но я знаю, что с тех пор она бежать не пыталась.

Позади них раздался шорох. Фарид вскочил, но оказалось, что это всего лишь Гвин. Куница, облизывая морду, устроилась на животе у мальчика. Фарид со смехом вытащил перо у неё из шерсти. Гвин энергично обнюхал его нос и подбородок, словно соскучился по мальчику, а потом соскочил с него и снова скрылся во мраке.

— Славный зверь, — прошептал Фарид.

— Нисколько, — сказал Сажерук и до подбородка натянул тонкое одеяло. — Наверное, он любит тебя за то, что ты пахнешь как девочка.

В ответ на это Фарид долго молчал.

— Она на неё похожа,— сказал он как раз в тот момент, когда Сажерук уже проваливался в сон.— Дочь Волшебного Языка. У неё такой же рот и такие же глаза, и смеётся она точно так же.

— Чушь! — сказал Сажерук.— Нисколько они не похожи. Просто обе голубоглазые, вот и всё. Это не редкость. А теперь спи наконец.

Мальчик послушался. Он закутался в свитер, который дал ему Сажерук, и повернулся на другой бок. Вскоре дыхание его стало ровным, как у младенца. А Сажерук не мог уснуть всю ночь, глядя недреманными глазами в темноту.

Тайны

— Когда меня посвятят в рыцари,— сказал Уорт, зачарованно глядя в огонь,— я буду молить Бога, чтобы он послал мне все существующее в мире зло. Лишь мне одному. Если я одержу над этим злом верх, то его больше нигде не будет, а если победит оно, то пострадаю от этого только я один.

— Это было бы чересчур опрометчивым шагом с твоей стороны,— ответил Мерлин,— и ты бы проиграл. И страдал бы от этого.

Т. Х. Уайт. Король Камелота

Каприкорн встречал Мегги и Фенолио в церкви в окружении полутора десятков своих людей. Он сидел в новом, угольно-чёрном кресле, установленном под присмотром Мортолы. На сей раз он был одет для разнообразия не в красное, а в светло-жёлтое, цвета утреннего солнца, пробивавшегося в окна. Он велел привести их ни свет ни заря, на холмах ещё лежал туман, и солнце плавало в нём, как мячик в мутной воде.

— Клянусь всеми буквами алфавита! — прошептал Фенолио, идя вместе с Мегги по центральному нефу церкви; по пятам за ними шёл Баста.— Он правда выглядит в точности так, как я его себе представлял. «Бесцветный, как молоко в стакане»,— кажется, так я выразился.

Он пошёл быстрее, словно сгорая от нетерпения поближе рассмотреть своё создание. Мегги насилиу за ним поспевала, а Баста у самой лестницы оттащил его назад.

— Эй, это что ещё такое? — зашипел он.— Не так быстро! И не забудь поклониться, понял?

Фенолио лишь презрительно посмотрел на него и остался стоять совершенно прямо. Баста протянул было руку в его сторону, но Каприкорн едва заметно покачал головой, и Баста опустил руку, как ребёнок, которому сделали замечание. Рядом с креслом Каприкорна стояла Мртола, сложив руки за спиной, будто крылья.

— И впрямь, Баста, я так и не понял, о чём ты думал, когда вернулся без её отца,— сказал Каприкорн, переводя глаза с Мегги на морщинистое, как у черепахи, лицо Фенолио.

— Его не было, я ведь уже объяснял.— В голосе Басты слышалась обида.— Я что, должен был сидеть там, как жаба у пруда, и его дожидаться? Он скоро сам сюда прибежит. Мы ведь все видели, как он обожает девчонку. Я готов побиться об заклад на мой нож: он появится здесь сегодня же, самое позднее — завтра.

— Твой нож? Ты ведь его недавно потерял. Мртола говорила насмешливо, и Баста стиснул зубы.

— Ты распустился, Баста,— заметил Каприкорн.— Ты от горячности совсем перестал соображать. Давай посмотрим, кого ты ещё притащил.

Фенолио так и не отвёл от него глаз. Он рассматривал Каприкорна, как художник, который спустя много лет вновь видит им же написанную картину; судя по выражению его лица, он был доволен тем, что видит. Ни тени страха не уловила Мегги в его глазах, только недоверчивое любопытство и удовлетворение. Удовлетворение своей работой. Каприкорну этот взгляд не понравился, это Мегги тоже заметила. Он не привык, чтобы на него смотрели бесстрашно, как этот старик.

— Баста рассказывал мне о вас странные вещи, господин...

— Фенолио.

Мегги наблюдала за выражением лица Каприкорна. Прочёл ли он хоть раз имя на обложке «Чернильного сердца», чуть выше названия?

— Даже голос у него в точности такой, как я себе представлял,— шепнул ей Фенолио.

Он был похож на ребёнка, с восторгом глядящего на льва в клетке. Но только Каприкорн сидел не в клетке. Один его взгляд — и Баста так заломил старику локоть за спину, что тот судорожно глотнул воздух.

— Не люблю, когда при мне шепчутся,— пояснил Каприкорн, пока Фенолио пытался продохнуть.— Итак, Баста рассказал мне фантастическую историю: вы будто бы утверждали, что именно вы написали некую книгу... Как она там называлась?

— «Чернильное сердце».— Фенолио потёр болевшую спину.— Она называется «Чернильное сердце», потому что у её героя сердце черно от злобы. Мне до сих пор нравится это название.

Каприкорн поднял брови и улыбнулся:

— Как прикажете это понимать? Может быть, как комплимент? Ведь то, о чём вы говорите,— моя история.

— Нет. Это моя история. А ты её персонаж — вот и все.

Мегги заметила, как Баста вопросительно взглянул на Каприкорна, но тот едва заметно покачал головой, так что спина Фенолио на некоторое время была в безопасности.

— Интересно, интересно. Значит, ты упорствуешь в своём вранье.— Каприкорн снял ногу с ноги и поднялся с кресла. Потом медленно спустился по ступенькам.

Фенолио заговорщически улыбнулся Мегги.

— Что улыбаешься?

Голос Каприкорна стал режущим, как нож Басты. Он остановился прямо перед Фенолио.

— Ах да, мне не следовало забывать, что тщеславие — одно из свойств, которыми я щедро тебя наделил. Тщеславие и... — тут Фенолио выдержал эффектную паузу,— ещё несколько слабостей, о которых лучше не распространяться в присутствии твоих молодцов, правда?

Короткое — и нескончаемое — мгновение Каприкорн глядел на него молча. Потом он улыбнулся. Улыбка была слабая, бледная, чуть кривившая уголки рта, а глаза его в это время блуждали по церкви, как будто он и думать забыл про Фенолио.

— Ты дерзкий старик,— сказал он.— Да к тому же ещё и лгун. Но если ты надеешься произвести на меня впечатление своим наглым враньём, как на Басту, то мне придётся тебя разочаровать. Твои претензии смешны, как и ты сам, и со стороны Басты было непростительной глупостью притащить тебя сюда, потому что теперь нам нужно так или иначе от тебя отделаться.

Баста побледнел. Втянув голову в плечи, он торопливо подошёл к Каприкорну и зашептал ему на ухо.

— А если он всё же не врёт? — услышала Мегги.— Они оба говорят, что все мы погибнем, если тронем старика.

Каприкорн смерил его таким презрительным взглядом, что Баста отшатнулся, словно его ударили. По виду Фенолио было похоже, что его всё это чрезвычайно забавляет. Мегги казалось, что он считает происходящее театральным представлением, устроенным лично для него.

— Бедняга Баста,— сказал Каприкорну Фенолио.— Ты снова несправедлив к нему, потому что он прав. Что, если я не лгу? Что, если я и в самом деле создал вас — тебя

и Басту? Может быть, вы просто растворитесь в воздухе, если меня не станет? Это очень вероятное предположение.

Каприкорн рассмеялся, и всё же Мегги почувствовала, что он размышляет над тем, что сказал Фенолио, и что он встревожен, хотя и старается притворяться равнодушным.

— Я могу доказать, что я именно тот, за кого себя выдаю,— сказал Фенолио так тихо, что, кроме Каприкорна, его слова слышали только Баста и Мегги.— Мне сделать это здесь, перед твоей свитой и служанками? Рассказать им о твоих родителях?

В церкви стало тихо. Никто не шевельнулся — ни Баста, ни молодцы Каприкорна, ждавшие у ступеней. Даже женщины, мывшие пол под столами, выпрямились и посмотрели на Каприкорна и чужого старика, стоявшего перед ним. Мртола всё ещё стояла возле его кресла, выпятив подбородок, словно от этого ей было лучше слышно, о чём шепчутся там, внизу.

Каприкорн молча рассматривал свои запонки. Они казались пятнами крови на белых манжетах.

Потом он снова взглянул бесцветными глазами прямо в лицо Фенолио.

— Что ж, говори, старик! Но, если тебе дорога жизнь, постарайся, чтобы слышал тебя только я.

Он говорил тихо, но Мегги слышала в его голосе еле сдерживаемую ярость. Никогда ещё он не казался ей таким страшным.

Каприкорн сделал знак Басте, и тот неохотно отступил на несколько шагов.

— Я ведь могу говорить при малышке? — Фенолио положил Мегги руку на плечо.— Или её ты тоже боишься?

Каприкорн даже не взглянул на Мегги. Он видел сейчас только старика — своего создателя.

— Ну, говори же, даже если сказать тебе нечего. Ты не первый, кто пытается баснями спасти свою шкуру в этой церкви, но, если ты будешь по-прежнему нести вздор, я велю Басте положить тебе на шею славную маленькую змейку. У меня всегда припасено несколько штук на такие случаи.

Угроза не произвела на Фенолио большого впечатления.

— Ладно,— сказал он, поглядев вокруг и как бы сожалея, что у него так мало слушателей.— С чего начать? Сперва одно важнейшее правило: писатель никогда не доверяет бумаге всё, что знает о своих персонажах. Читателю не обязательно знать все. Есть вещи, которым лучше оставаться тайной, известной только автору и его созданиям. Вот он, например.— Фенолио показал на Басту.— Я всегда знал, что он был глубоко несчастен до того, как встретился с тобой. Как это говорится в одной прекрасной книге?

«До ужаса легко убедить ребёнка, что он отвратителен». Басту в этом убедили. Не то чтобы ты его разубедил. Конечно, нет! С какой стати? И всё же у него вдруг появился кто-то, кому он был предан, кто говорил ему, что делать... У него появился бог, Каприкорн, и если ты порой обращался с ним плохо, то кто сказал, что боги всегда добры? Они куда чаще строги и жестоки, правда? Но в книге я об этом не писал. Я это знал — и достаточно. Но довольно о Басте, перейдём к тебе.

Каприкорн не сводил глаз с Фенолио, лицо его словно одеревенело.

— Каприкорн... — Фенолио выговаривал это имя почти нежно. Он смотрел поверх плеч Каприкорна, словно забыл, что тот, о ком он говорит, стоит прямо перед ним, а не находится по-прежнему в совсем ином мире, замкнутом обложкой книги. — Конечно, у него есть и другое имя, но он и сам успел его позабыть. С пятнадцати лет он называет себя Каприкорном — по учёному названию Козерога, знака, под которым он родился. Каприкорн, Непрístupный, Непостижимый, Ненасытный хочет, чтобы в нём видели бога. Или дьявола. Но разве у дьявола есть мать? — Фенолио в первый раз за время разговора посмотрел Каприкорну прямо в глаза. — У тебя она есть.

Мегги взглянула на Сороку. Сжав костлявые руки в кулаки, она подошла к краю ступенек и вся вытянулась, но Фенолио говорил очень тихо.

— Ты распространял слухи, что она из знатного рода, — продолжал он. — Ты даже рассказывал иногда, будто она королевская дочь. А твой отец был, как ты утверждал, мастером, ковавшим оружие при его дворе. Красивая история, ничего не скажешь. Рассказать тебе мою версию?

В первый раз заметила Мегги страх на лице Каприкорна, безымянный страх без конца и начала, а за ним, как огромная чёрная тень, вставала ненависть. Мегги несколько не сомневалась: Каприкорну хотелось в эту минуту убить Фенолио, но страх связывал руки ненависти и делал её ещё больше.

Замечал ли это Фенолио?

— Да, Расскажи свою историю. Почему бы нет? Глаза у Каприкорна стали неподвижные, как у змеи.

Фенолио проказливо улыбнулся, совсем как его внуки.

— Отлично, продолжим. Насчёт мастера, ковавшего оружие, ты, конечно, солгал.

Мегги по-прежнему казалось, что старик от души забавляется. Он вёл себя так, будто играет с котёнком. Неужели он так мало знал своё собственное создание?

— Отец Каприкорна был простой кузнец, подковывавший лошадей, — продолжал он, совершенно не смущаясь холодной яростью во взгляде Каприкорна. — Он давал сыну поиграть горячие уголья и иногда колотил его сильно, как подкову на своей наковальне.

Он колотил его за всякое проявление жалости, и, уж конечно, за слёзы, и за каждое «я не могу» и «у меня не получается». «Важнее всего сила! — поучал он мальчика. — Правила всегда устанавливает тот, кто сильнее, так что уж постарайся быть тем, кто их устанавливает». Мать Каприкорна тоже считала это единственной неопровержимой истиной на свете. И она каждый день говорила сыну, что однажды он станет сильнее всех на свете. Она была не принцессой, а простой служанкой с загрубевшими руками и коленями, и она, как тень, следовала за сыном даже тогда, когда он начал её стыдиться и выдумал себе новую мать и нового отца. Она восхищалась его жестокостью, ей нравилось видеть, что он внушает страх. И она любила его сердце, чёрное, как чернила. Да, у тебя камень вместо сердца, Каприкорн, чёрный камень, доброты в нём не больше, чем в куске угля, и ты очень, очень гордишься этим.

Каприкорн снова занялся своей запонкой, он крутил её и глядел на неё так задумчиво, будто всё его внимание сосредоточилось на красном кусочке металла, а не на том, что говорил Фенолио. Когда старик замолчал, Каприкорн старательно поправил манжету и смахнул прицепившуюся нитку с рукава. Похоже, заодно он смахнул и гнев, и ненависть и страх, потому что их не было больше заметно в его равнодушном, бесцветном взоре.

— Что ж, старик, захватывающая история, ничего не скажешь, — сказал он тихо. — Она мне нравится. Ты хорошо врешь, и поэтому я подержу тебя здесь. Пока. До тех пор, пока мне не разонравятся твои истории.

— Подержишь здесь? — Фенолио распрямился. — Я вовсе не собираюсь здесь оставаться. Что...

Но Каприкорн зажал ему рот рукой.

— Ни слова больше, — прошептал он. — Баста рассказал мне, что у тебя трое внуков. Если ты рассердишь меня или вздумаешь рассказывать свои басни не мне, а моим людям, я попрошу Басту завернуть несколько молодых змеек в подарочную бумагу и подложить под дверь твоим внукам. Я выражаюсь достаточно ясно, старик?

Фенолио опустил голову, как будто слова Каприкорна переломили ему шейный позвонок. Когда он вновь поднял голову, из каждой его морщины глядел страх.

С довольной улыбкой Каприкорн сунул руки в карманы брюк.

— Да, все вы к чему-нибудь да привязаны своим не в меру мягким сердцем, — сказал он. — Дети, внуки, братья и сёстры, родители, собаки, кошки, канарейки... И так у всех: у крестьян, у лавочников, и даже у полицейских есть семья или хотя бы собака.

Достаточно поглядеть на её отца. — Каприкорн так неожиданно показал на Мегги, что она вздрогнула. — Он придёт сюда, хотя знает, что обратно я его не выпущу, как и его дочку. И всё же он придёт. Ну не удивительно ли устроен мир?

— Да,— сказал Фенолио,— удивительно.— И в первый раз посмотрел на своё создание не с восхищением, а с омерзением.

Похоже, Каприкорну это понравилось больше.

— Баста! — позвал он и поманил его к себе. Баста подошёл с нарочитой медлительностью.

Он всё ещё выглядел обиженным.

— Отведи старика в комнату, где мы раньше держали Дариуса! — приказал Каприкорн.— И поставь часового у дверей.

— Ты хочешь, чтобы я отвёл его к тебе в дом?

— Да, а что? Он ведь выдаёт себя за моего отца. Кроме того, его истории меня забавляют.

Баста пожал плечами и схватил Фенолио за локоть. Мегги испуганно посмотрела на старика. Сейчас она останется совсем одна, наедине со стенами без окон и с запертой дверью в застенке Каприкорна. Но Фенолио взял её за руку прежде, чем Баста успел утащить его.

— Оставь девочку со мной,— сказал он Каприкорну.— Не можешь ты снова запереть её в эту дыру одну-одинешеньку.

Каприкорн равнодушно повернулся к нему спиной.

— Как хочешь. Её отец всё равно скоро будет здесь.

Да, Мо придёт. Ни о чём другом Мегги не могла думать, пока Фенолио увлекал её за собой, обняв рукой за плечи, будто и вправду мог защитить её от Каприкорна, Басты и всех остальных. Но он ведь этого не мог. А Мо сможет? Конечно, нет. «Пожалуйста!» — думала она. Но он, может быть, не найдёт дорогу сюда. Лучше ему не приходиться. И всё же больше всего ей хотелось, чтобы он пришёл. Больше всего на свете.

Различные цели

Фабер понюхал книгу.

— Знаете, книги пахнут мускатным орехом или ещё какими-то пряностями из далёких заморских стран. Ребёнком я любил нюхать книги.

**Р. Брэдбери. 451° по Фаренгейту
(перевод Т. Шинкарь)**

Фарид заметил машину.

Сажерук лежал под деревом, когда она показалась на дороге. Он пытался думать, но с той минуты, как он узнал, что Каприкорн вернулся, мысли у него разбегались.

Каприкорн вернувся, а он всё ещё не знает, где искать книгу. Листья рисовали кружевную тень на его лице, солнце жгучими иголками пробиралось сквозь ветки и впивалось в его раскалённый лоб. Баста и Плосконос тоже вернулись, конечно. А он как думал? Что они будут пропадать вечно?

— Что ты так волнуешься, Сажерук? — прошептал он, обращаясь к листве у себя над головой. — Тебе не надо было туда возвращаться. Ты знал, что это опасно.

Вдруг он услышал приближающиеся торопливые шаги.

— Серая машина. — Фарид опустил рядом с ним на траву запыхавшись — так быстро он бежал. — Я думаю, это Волшебный Язык.

Сажерук вскочил. Мальчик знал, что говорит. Он и вправду умел различать этих вонючих жестяных жуков. Сажеруку это никогда не удавалось.

Он помчался за Фаридом к тому месту, откуда было видно мост. От него дорога, как ленивая змея, загибалась к деревне Каприкорна. Если они хотели перехватить Волшебного Языка, времени у них оставалось немного. Они понеслись вниз по склону холма. Фарид первым выскочил на асфальт. Сажерук всегда гордился своей расторопностью, но мальчишка был ещё проворнее, быстрый, как косуля, и такой же длинноногий. С огнём он уже научился играть, как со щенком, и до того самозабвенно, что Сажерук иногда напоминал ему с помощью зажжённой спички, какие у этого щенка горячие зубы.

Волшебный Язык резко затормозил, увидев на дороге Сажерука и Фариду. По его виду было похоже, что он не спал несколько ночей. Рядом с ним сидела Элинора. Она-то откуда взялась? Разве она не уехала домой, в свой склеп с книгами? А где же Мегги?

Волшебный Язык помрачнел при виде Сажерука и вышел из машины.

— Ну конечно! — закричал он, надвигаясь на него. — Это ты выболтал им, где мы. Кто же ещё? Что Каприкорн пообещал тебе на этот раз?

— Кому я что выболтал? — Сажерук увернулся от него. — Я никому ничего не выбалтывал. Спроси мальчика.

Волшебный Язык даже не взглянул на Фариду. Пожирательница книг тоже вышла из машины, лицо у неё было разъярённое.

— Единственный здесь, кто что-то выболтал, это ты! — резко сказал Сажерук. — Ты рассказал обо мне старику, хотя обещал этого не делать.

Волшебный Язык так и замер. Как легко пробудить в нём чувство вины!

— Вы бы лучше спрятали машину там, под деревьями. — Сажерук показал на обочину. — В любую минуту мимо может проехать кто-нибудь из людей Каприкорна, а они не любят, когда здесь появляются чужие машины.

Волшебный Язык обернулся и поглядел на дорогу.

— Ты что, опять готов ему поверить? — крикнула Элино́р. — Конечно, это он вас предал — кто же ещё? Он же врёт каждый раз, как открывает рот.

— Баста забрал Мегги. — Волшебный Язык говорил без всякого выражения, как будто вместе с дочерью у него отобрали звук голоса. — Фенолио они тоже забрали — вчера утром, пока я встречал Элино́р в аэропорту. С тех пор мы ищем эту проклятую деревню. Я понятия не имел, сколько на этих холмах заброшенных деревень. Только когда мы доехали до заграждения на дороге, я понял, что мы наконец на верном пути.

Сажерук молчал, глядя в небо. Там пролетали птицы, чёрные, как подручные Каприкорна. Он не заметил, как привезли девочку, но, с другой стороны, не мог же он сутки напролёт не спускать глаз с автостоянки.

— Басты несколько дней не было, я так и подумал, что его послали за вами, — сказал он. — Тебе повезло, что он тебя не застал.

— Повезло? — Элино́р всё ещё стояла возле машины. — Скажи ему, чтобы он отошёл с дороги, не то я его перееду машиной! Он с самого начала был заодно с этими проклятыми поджигателями.

Волшебный Язык все ещё глядел на Сажерука, словно решая для себя, можно ему верить или нет. Наконец он сказал:

— Люди Каприкорна забрались в дом к Элино́р. Они вытащили всю её библиотеку в сад и сожгли.

Сажерук на мгновение почти обрадовался, хотя не хотел признаваться в этом даже себе. А чего она ждала, эта книгоманка? Что Каприкорн просто забудет о ней? Он пожал плечами и поглядел на Элино́р без всякого выражения.

— Этого нужно было ожидать, — сказал он.

— Этого нужно было ожидать?

Элино́р едва не задохнулась от возмущения. Она бросилась на него, как разъярённый бультерьер. Фарид загородил ей дорогу, но она толкнула его так, что мальчик упал на горячий асфальт.

— Ты можешь заморочить мальчишку своими факелами и цветными мячиками, Пожиратель Спичек! — заорала она на Сажерука. — Но со мной это не пройдёт! От всей моей библиотеки остался бак пепла. Полиция восхитилась таким умелым поджогом.

— Они всё же не подожгли ваш дом, госпожа Лоредан. Даже сад ваш не пострадал, если не считать горелого пятна на лужайке.

— Что мне дом? Что мне эта чёртова лужайка? Они сожгли мои драгоценные книги!

Она поспешно отвернулась, но Сажерук успел заметить слёзы у неё на глазах и вдруг ощутил жалость. Может быть, между ними больше общего, чем он думал: её родина была из бумаги и типографской краски, как и его собственная. Похоже, она чувствовала себя в этом мире такой же чужой, как он. Однако он не выдал своего сочувствия, он скрыл его за насмешкой и равнодушием, также как она прятала отчаяние под маской гнева.

— А чего вы ждали? Каприкорн знал, где вы живёте. Следовало ожидать, что он предпримет что-нибудь, раз вы от него удрали. Он вообще мстителен.

— А откуда он знал, где я живу? От тебя! Элинор замахнулась кулаком, но Фарид удержал её руку.

— Он не предавал! — выкрикнул мальчик. — Он никого не предавал. Он вернулся сюда, чтобы выкрасть одну вещь.

Элинор опустила руку.

— Значит, это правда. — Волшебный Язык встал рядом с ней. — Ты вернулся, чтобы украсть книгу! Ты сошёл с ума.

— Ну а ты? Ты зачем вернулся? — Сажерук смерил его презрительным взглядом. — Ты решил просто прогуляться до церкви Каприкорна и попросить его отдать тебе твою дочь?

Волшебный Язык молчал.

— Он ни за что тебе её не отдаст, и ты это знаешь, — продолжал Сажерук. — Она только наживка, и как только ты её схватишь, вы оба окажетесь узниками Каприкорна, возможно, до конца ваших дней.

— Я ведь хотела привести полицию. — Элинор сердито высвободилась из смуглых рук Фариды. — Но Мортимер был против.

— И правильно! Каприкорн отправил бы Мегги в горы, и вы бы никогда больше её не увидели.

Волшебный Язык взглянул туда, где за холмами виднелись тёмные очертания гор.

— Подожди, пока я выкраду книгу, — сказал Сажерук. — Я сегодня же ночью снова проберусь в деревню. Я не смогу освободить твою дочь так, как в прошлый раз, потому что теперь Каприкорн поставил вдвое больше часовых и вся деревня освещена по ночам, как витрина ювелирного магазина, но, может быть, мне удастся разузнать, где они её держат. И можешь делать с этой информацией что хочешь. А в благодарность за труды ты ещё раз попробуешь вернуть меня обратно. Что ты на это скажешь?

Ему казалось, что это очень разумное предложение, но Волшебный Язык после короткого раздумья покачал головой.

— Нет! — сказал он. — Нет, мне очень жаль, но я не могу больше ждать. Мегги и так, наверное, не может понять, почему меня всё ещё нет. Я ей нужен.

С этими словами он повернулся и пошёл назад к машине.

Но Сажерук преградил ему путь.

— Мне тоже очень жаль,— сказал он, щелчком открывая нож Басты.— Ты знаешь, я терпеть не могу эти штуки, но иногда приходится защищать людей от их же собственной глупости. Я не допущу, чтобы ты попал в эту деревню, как кролик в капкан, только затем, чтобы Каприкорн мог запереть тебя и твой волшебный голос. Твоей дочери это не поможет, а мне тем более.

Фарид по знаку Сажерука тоже вытащил нож, купленный у одного мальчишки в приморском селении. Ножик был до смешного маленький, но Фарид с такой силой упёр его Элинор в бок, что лицо у неё перекошилось.

— Уж не собрался ли ты меня зарезать, юный мерзавец? — закричала она на него.

Мальчик отпрянул, но нож не опустил.

— Убери машину с дороги, Волшебный Язык,— приказал Сажерук.— И не глупи! Мальчишка не отведёт нож от сердца твоей любительницы книг, пока ты к нам не вернёшься.

Волшебный Язык повиновался. А что ему оставалось делать? Их обоих накрепко привязали к деревьям прямо за сожжённым домом, в двух шагах от укрытия. Элинор верещала громче, чем Гвин, когда его за хвост вытаскивали из рюкзака.

— Прекратите! — закричал на неё Сажерук.— Если люди Каприкорна найдут нас здесь, лучше никому не будет.

Это подействовало. Она тут же замолчала. Волшебный Язык прислонился головой к стволу и закрыл глаза.

Фарид ещё раз тщательно проверил все узлы. Сажерук подозвал его.

— Ты останешься караулить этих двоих, а я проберусь сегодня ночью в деревню,— прошептал он.— И чтоб я больше не слышал про духов. На этот раз ты остаёшься не один.

Мальчик смотрел на него так обиженно, будто его заставили сунуть руку в огонь.

— Но они же привязаны,— возразил он.— Что их караулить? Мои узлы ещё никому не удавалось развязать, честное слово! Пожалуйста, возьми меня с собой! Я могу посторожить, могу отвлечь часового. Я могу даже забраться в дом Каприкорна. Я умею красться тише, чем Гвин!

Но Сажерук отрицательно покачал головой.

— Нет! — сказал он резко.— Сегодня я пойду один. А если я захочу, чтобы за мной ходили по пятам, я заведу себе собаку.

И он отошёл от оторопевшего мальчика.

День был жаркий. В голубом небе над холмами не было ни облачка. До темноты оставалось ещё много часов.

В доме Каприкорна

*Во сне я попадал иногда в мрачный дом,
который совсем не знал, в незнакомый,
мрачный, страшный дом! Там были тёмные
комнаты, в которых я задыхался...*

А. Линдгрен. Мио, мой Мио!

(Перевод Л. Брауде и Е. Паклиной)

Две узкие металлические кровати друг над другом у белёной стены, шкаф, стол у окна, стул, на стене пустая полка, на ней одна-единственная свеча. Мегги надеялась, что из окна видна дорога или хотя бы автостоянка, но окно выходило во двор. Там несколько служанок Каприкорна пололи грядки, а в углу, в огороженном загоне, клевали корм куры. Двор был окружён высокой стеной, как тюрьма.

Фенолио сидел на нижней кровати и мрачно глядел на неметёный пол. Половицы скрипели при каждом шаге. За дверью бранился Плосконос:

— Почему я? Нет уж, поищи кого-нибудь другого, чёрт поberi! Я лучше проберусь в соседнюю деревню, положу кому-нибудь перед дверью пропитанную бензином тряпку или повешу дохлого петуха на окно. Я даже готов скакать перед окнами, обряженный чёртом, как Кокерель месяц назад. Но отстоять себе все ноги, карауля старика и девчонку! Poiщи на это мальчика, который обрадуется, что ему поручают не только машины мыть. Но Баста был непреклонен.

— После ужина тебя сменят,— сказал он и ушёл.

Мегги слышала, как его шаги удаляются по длинному коридору. До лестницы было пять дверей, а внизу, слева от лестницы, был выход... Она хорошо запомнила дорогу. Но как проскользнуть мимо Плосконоса? Она снова подошла к окну. От одного взгляда вниз голова у неё закружилась. Нет, тут не слезть. Тут только шею сломаешь.

— Не закрывай окно! — произнёс Фенолио у неё за спиной.— Здесь такая жара, что расплавиться можно.

Мегги присела на кровать рядом с ним.

— Я убегу,— шепнула она.— Как только стемнеет.

Старик недоверчиво поглядел на неё, потом энергично покачал головой.

— С ума ты сошла? Это слишком опасно.

За дверью в коридоре все ещё ворчал Плосконос, ни к кому не обращаясь.

— Я скажу, что мне нужно в туалет.— Мегги прижала к себе свой рюкзачок.— А потом убегу.

Фенолио схватил её за плечи.

— Нет! — прошептал он ещё настойчивее.— Нет, ни в коем случае. Мы что-нибудь придумаем! Придумывать — моя профессия, ты забыла?

Мегги поджала губы.

— Ладно, ладно,— пробормотала она. Потом встала и подошла к окну.

За окном уже сгущались сумерки.

«И всё-таки я попытаюсь,— думала она. (Фенолио за её спиной со вздохом вытянулся на узкой кровати.) — Они не сделают из меня наживку. Я убегу, я не допущу, чтобы они поймали ещё и Мо».

И в ожидании темноты она в сотый раз отгоняла мысль, настойчиво лезшую ей в голову: где же Мо? Почему его всё ещё нет?

Легкомыслие

— *То есть ты думаешь, это всего лишь случай? — спросил граф.*

— *Для меня все — случай, до той поры, пока не будет доказано обратное,— ответил принц.— Поэтому-то я пока ещё жив.*

У. Голдман. Принцесса-невеста

Жара не спала даже с заходом солнца. Ни малейшего дуновения не чувствовалось в наступающей темноте, только светлячки плясали в пожухлой траве, когда Сажерук вновь прокрался в деревню Каприкорна.

На этот раз по автостоянке слонялись двое часовых, и ни на одном из них не было наушников. Поэтому Сажерук решил подобраться к дому Каприкорна иначе. На другой стороне деревни были улочки, более ста лет назад полностью разрушенные землетрясением и после этого заброшенные, так что Каприкорн и не пытался их восстановить. Улочки эти были засыпаны обломками обвалившихся стен, лазать там было небезопасно. Здесь до сих пор иногда что-нибудь рушилось, хотя прошло столько лет, и люди Каприкорна старались не ходить в эту часть деревни, где за проржавевшими дверьми на столах стояла грязная посуда исчезнувших жителей. Проекторов здесь не было, и даже часовые редко сюда заглядывали.

На улочке, по которой крался Сажерук, по колено лежали обломки кровельной дранки и камни. Они скользили у него из-под ног. Он напряжённо вглядывался в темноту,

опасаясь, что этот шум привлечёт внимание, и вдруг увидел между развалинами часового. Он спрятался за ближайшую стену, во рту у него пересохло от страха. На стене лепились одно к другому ласточкины гнёзда. Часовой приближался, что-то напевая. Сажерук его знал, он уже четыре года служил у Каприкорна. Баста завербовал его в другой деревне, в другой стране. Каприкорн не всегда жил среди этих холмов. Были и другие места, деревни на отшибе, вроде этой, дома, заброшенные усадьбы, один раз даже замок. Но всегда наступал день, когда сеть страха, которую так умело плёл Каприкорн, рвалась и полиция проявляла к нему интерес. Однажды это случится и здесь.

Часовой остановился и закурил. Дым ударил в ноздри Сажеруку. Он отвернулся и увидел тощую белую кошку, присевшую между камнями. Она сидела неподвижно и тарасилась на него зелёными глазами. Ему хотелось прошептать: «Ш-ш! Ты что, меня испугалась? Бояться надо того, снаружи,— он сперва пристрелит тебя, а потом настанет моя очередь». Зелёные глаза неотрывно глядели на него. Белый хвост начал подрагивать. Сажерук смотрел на свои запylённые ботинки, на покорёженную железку между камнями — только не на кошку. Животные не любят, когда им смотрят в глаза. Гвин в таких случаях всякий раз ощеривал острые зубы.

Часовой вновь стал напевать, не выпуская изо рта сигарету. Наконец, когда Сажеруку уже стало казаться, что он просидит за этой полуразрушенной стеной до конца своих дней, часовой повернулся и пошёл прочь. Сажерук не решался пошевелиться, пока не затихли шаги. Когда он распрямил затёкшие ноги, кошка с шипением метнулась прочь, а он долго стоял среди вымерших домов, унимая биение сердца.

Не встретив больше на пути ни одного часового, он перелез через стену, окружавшую двор Каприкорна. В лицо ему так сильно пахнуло тимьяном, как бывает обычно только в полуденный зной. В эту жаркую ночь все растения источали аромат, даже помидоры и кочаны салата. На ближайшей к дому грядке были высажены ядовитые растения. Ими занималась Сорока лично. Не раз смерть в деревне Каприкорна пахла олеандром или беленой.

Окно комнаты, где спала Реза, было, как всегда, открыто. Когда Сажерук изобразил рассерженное твяканье Гвина, в окне на мгновение мелькнула рука. Он прислонился в ожидании к зарешечённой двери. Небо над головой было густо усыпано звёздами, для темноты почти не оставалось места. «Она наверняка что-нибудь разузнала,— думал он.— Но что, если она скажет, что Каприкорн запер книгу в одном из денежных сейфов?»

Дверь за решёткой открылась. Она всегда открывалась с таким скрипом, будто жаловалась, что её обеспокоили среди ночи. Сажерук обернулся и увидел незнакомое

лицо. Это была совсем молоденькая девушка, лет пятнадцати-шестнадцати, с детскими пухлыми щёками.

— Где Реза? — Сажерук вцепился в решётку. — Что с ней?

Девочка словно ошолбенела от страха. Она смотрела на его шрамы так, будто никогда в жизни не видела израненного лица.

— Это она тебя послала? — Больше всего Сажеруку хотелось просунуть руки сквозь решётку и встряхнуть эту дурочку. — Да скажи ты что-нибудь. Я не могу стоять здесь всю ночь. — Он не должен был просить Резу о помощи. Он должен был искать сам. Как он мог подвергнуть её опасности? — Они её заперли? Да не молчи же ты!

Девочка уставилась на что-то за его спиной и отступила на шаг. Сажерук оглянулся посмотреть, что она там увидела, и упёрся взглядом в лицо Басты.

Как он мог не услышать? Баста славился умением ступать неслышно, но рядом с ним стоял Плосконос — этот-то уж точно не мастер бесшумно подкрадываться. А ещё рядом с Бастой стояла Мртола. Значит, прошлой ночью она не просто дышала свежим воздухом, высываясь из окна. Или Реза выдала его? Догадка причиняла боль.

— Я правда не мог поверить, что ты решишься сюда снова сунуться, — буркнул Баста, толкая его ладонью об решётку.

Сажерук почувствовал, как впиваются ему в спину прутья.

Плосконос улыбался во весь рот, словно ребёнок в рождественскую ночь. Он всегда так улыбался, когда удавалось кого-то напугать.

— Что у тебя за дела с нашей красавицей Резой? Баста вытащил нож. Плосконос улыбнулся ещё шире, заметив капли пота, проступившие от страха на лбу Сажерука.

— Я-то всегда это говорил, — продолжал Баста, медленно проводя остриём ножа от груди Сажерука к горлу, — наш Огнежор влюбился в Резу, он так и ест её глазами. — Но мне никто не верил. И всё же — решиться прийти сюда! Ты-то, трус из трусов...

— Вот что значит любовь, — усмехнулся Плосконос.

Но Баста только головой покачал:

— Нет, из-за любви он бы сюда не пришёл, он же холоден как рыба. Он пришёл из-за книги, правда? Ты ведь тоскуешь только по порхающим феям и вонючим кобольдам. — Баста нежно провёл ножом по горлу Сажерука.

Сажерук вдруг разучился дышать. Забыл, как это делается.

— Иди к себе! — крикнула Сорока девочке за его спиной. — Что ты тут стоишь?

Сажерук услышал шорох платья, потом за его спиной захлопнулась дверь.

Баста все ещё водил ножом по его горлу, но, когда он вздумал вдавить остриё поглубже, Сорока схватила его за локоть.

— Хватит, — сказал она резко. — Брось шуточки, Баста.

— Да, босс велел привести его живым и невредимым.

По голосу Плосконоса можно было догадаться, что он не одобряет этот приказ.

Баста в последний раз провёл лезвием сверху вниз по горлу Сажерука и молниеносным движением захлопнул нож.

— Вот досада! — сказал он.

Сажерук чувствовал на коже его дыхание. Оно свежо и резко пахло мятой. Говорят, однажды девушка, которую он хотел поцеловать, сказала, что у него изо рта воняет. Девушке это дорого обошлось, но с тех пор Баста с утра до вечера жевал листья мяты.

— С тобой всегда приятно было пошутить, Сажерук, — сказал он, отходя с закрытым ножом в руке.

— Отведи его в церковь! — скомандовала Мртола. — Я доложу Каприкорну.

— Знаешь, как злится босс на твою немую подружку? — прошипел Плосконос Сажеруку, шагавшему между ним и Бастой. — Она ведь была его любимицей.

На мгновение Сажерук обрадовался. Значит, Реза не предала его. И всё же он не должен был просить её о помощи. Не должен.

Тихие слова

*Огонёк её угасал. Она что-то шептала,
Питер с трудом разбирал её слова. Она
говорила, что ей, может быть, могло бы
помочь, если бы много ребят сказали, что они
верят в фей.*

**Дж. М. Барри. Питер Пэн
(перевод И. Токмаковой)**

Мегги и в самом деле попыталась. Как только стемнело, она застучала кулаком в дверь. Фенолио проснулся, но не успел её удержать — Мегги уже крикнула часовому, что ей нужно в туалет. Часовой, сменивший Плосконоса, коротконогий парень с торчащими ушами, разгонял скуку тем, что газетой хлопал залетевших в дом мошек. По стене была размазана уже добрая дюжина, когда он выпустил Мегги в коридор.

— Мне тоже нужно! — закричал Фенолио. Он, наверное, хотел попробовать всё-таки удержать Мегги, но часовой захлопнул дверь у него перед носом.

— По очереди! — рывкнул он на старика. — А если не можешь терпеть, пописай в окошко.

Не расставаясь с газетой, он повёл Мегги в туалет. По дороге он прихлопнул ещё трёх мошек и мотылька, безостановочно метавшегося между голых стен. Наконец он отворил

дверь, последнюю перед лестницей. «Всего несколько шагов! — думала Мегги. — Вниз по ступенькам я наверняка бегаю быстрее его».

— Мегги, прошу тебя, выбрось из головы эту затею с побегом, — успел прошептать ей на ухо Фенолио. — Ты заблудишься. Там же ни души на много километров в округе! Отец высек бы тебя, если бы знал, что ты задумала.

«Нет, не высек бы», — подумала Мегги. Но, оказавшись одна в закутке с унитазом и ведром, она почти потеряла присутствие духа. Снаружи было так темно, ужасно темно. И до входной двери дома Каприкорна было не близко.

— Я должна попытаться, — шептала она, открывая дверь. — Я должна!

Часовой догнал её уже на пятой ступеньке. Он тащил её по коридору, как мешок.

— В следующий раз я отведу тебя к шефу, — сказал он, вталкивая её обратно в комнату. — И он тебя хорошенько накажет.

Целых полчаса она молча всхлипывала, а Фенолио с несчастным видом сидел рядом с ней и смотрел в пространство.

— Всё в порядке! — повторял он, но, конечно, всё было совсем не в порядке.

— У нас даже лампы нет! — прорыдала она наконец. — И книжки они тоже у меня отобрали.

В ответ на это Фенолио пошарил у себя под подушкой и бросил ей на колени карманный фонарик.

— Я нашёл его у себя под матрасом, — сказал он. — Там лежало ещё несколько книжек. Похоже, кто-то их там припрятал.

Дариус, чтец. Мегги хорошо помнила, как невысокий, худой человек торопливо шагал по церкви со стопкой книг. Конечно, это был его фонарик. Сколько же времени держал его Каприкорн взаперти в этой неприютной комнатухе?

— В шкафу лежало ещё шерстяное одеяло, я положил его к тебе на верхнюю кровать, — прошептал Фенолио. — Мне туда не залезть. Я попробовал, но кровать закачалась, как корабль в бурю.

— Я все равно больше люблю спать наверху. Мегги утёрла лицо рукавом. Плакать ей захотелось. Толку от этого всё равно не было.

Вместе с одеялом Фенолио положил ей на матрац и книги Дариуса. Мегги аккуратно разложила их перед собой. В основном это были взрослые книги: до дыр зачитанный детектив, книга о змеях, книга об Александре Македонском, «Одиссея». Из детских книг тут были только сборник сказок и «Питер Пэн», но «Питера Пэна» она читала уже раз десять.

Снаружи часовой все хлопал своей газетой, а внизу беспокойно ворочался на узкой постели Фенолио. Мегги чувствовала, что уснуть ей не удастся. Даже и пробовать не стоит. Она вновь оглядела чужие книги. Как запертые двери. В которую войти? За какой она сможет забыть обо всём: о Басте и Каприкорне, о «Чернильном сердце», о себе — попросту обо всём? Она отодвинула в сторону детектив, потом книгу об Александре Македонском, поколебалась мгновение — и взялась за «Одиссею». Томик был затрёпан, Дариус, видимо, очень любил эту книгу. Он даже подчеркнул некоторые строки, одну так сильно, что карандаш едва не разорвал бумагу: «Не уберёг он, однако, товарищей, как ни старался».

Мегги нерешительно листала истёртые страницы, потом закрыла книгу и отложила её. Нет. Эту историю она знала достаточно хорошо, и все эти герои почти так же её пугали, как люди Каприкорна. Она утёрла слезу со щеки и провела рукой по другим книгам. Сказки. Она не больно-то любила сказки, но книга была очень красивая. Страницы хрустели, когда Мегги их перелистывала. Они были тонкие, как калька, и покрыты крошечными буквами. Там были чудесные картинки с карликами и феями, а в сказках говорилось о могучих, огромных, сильных, как медведи, и даже бессмертных существах, но все они были коварны: великаны пожирали людей, карлики были жадны до золота, а феи злы и мстительны. Нет. Мегги навела фонарик на последнюю книжку. «Питер Пэн».

Фея там тоже была не особенно симпатичная, но мир, ожидавший девочку под обложкой, был ей хорошо знаком. Пожалуй, в такую тёмную ночь это было самое подходящее. За окном ухнула сова, и снова стало совсем тихо. Фенолио пробормотал что-то во сне и стал похрапывать. Мегги залезла под колючее одеяло, вытащила из рюкзака свитер Мо и сунула под голову.

— Пожалуйста! — шептала она, открывая книгу. — Пожалуйста, унеси меня подальше отсюда, всего на часок-другой, но, пожалуйста, подальше отсюда.

Снаружи часовой бурчал что-то себе под нос. Наверное, ему было скучно. Он ходил взад-вперёд перед запертой дверью, и деревянный пол скрипел под его шагами.

— Подальше отсюда! — шептала Мегги. — Унеси меня отсюда! Пожалуйста!

Она водила пальцем по строчкам, по грубой, шершавой бумаге, следила глазами за буквами, уводившими в другую страну, не такую жаркую, в другое время, в дом без запертых дверей и без людей в чёрных куртках. «Минуту спустя после того, как фея появилась в детской, маленькие звёздочки разом подули на окно, оно растворилось (Мегги так и слышала, как оно скрипнуло), и в комнату влетел Питер. Ровно половину пути

к дому Дарлингов он нёс Динь-Динь на руках, поэтому он был весь обсыпан пылью, которой обычно посыпают себя феи».¹

«Феи... — подумала Мегги.— Не удивительно, что Сажерук скучает по феям». Но об этом сейчас не следовало думать. Она не хотела думать о Сажеруке. Ей нужно было сосредоточиться только на Динь-Динь, Питере и Венди, мирно лежавшей в кровати и не подозревавшей пока о странном мальчике в одежде из листьев и паутины, залетевшем в её комнату. «Динь-Динь,— позвал он тихонько после того, как убедился, что ребята спят.— Динь, где ты?» Динь-Динь сидела в кувшине, и, надо сказать, ей это очень нравилось, потому что до сих пор ей никогда не приходилось попадать в кувшин с водой». Динь-Динь... Мегги ещё дважды прошептала её имя, ей всегда нравилось его выговаривать: вначале язык легонько цокал о передние зубы, а мягкое «н» на конце было нежным, как поцелуй. «Да вылезай ты из этого кувшина! Лучше скажи: ты нашла, куда они девали мою тень?» В ответ раздался нежный звон, как будто кто-то зазвонил в маленькие золотые колокольчики. Так говорят феи. Это их язык. Он такой тихий, что обычно ребята его не слышат».

«Вот умела бы я летать, как Динь-Динь,— думала Мегги.— Я бы тогда могла просто вскарабкаться на подоконник и улететь отсюда. И мне бы не надо было бояться змей, и я отыскала бы Мо прежде, чем он сюда придёт. Он, наверное, не может найти дорогу. Да. Конечно. А вдруг с ним что-нибудь случилось?..» Мегги мотнула головой, будто встряхивая без разрешения забравшиеся мысли. «Динь-Динь сказала, что тень спрятана в большой коробке. Она имела в виду комод. Питер подскочил к комоду, выдвинул один за другим все ящики и вышвырнул их содержимое на... (Мегги замерла. В комнате появилось пятнышко света. Она выключила фонарик, но огонёк не исчез.) ... в тысячу раз ярче ночников. Но если он остановится хоть на мгновение, вы увидите, что это...» Она не дочитала. Она только следила глазами за огоньком, который как сумасшедший метался по комнате, гораздо быстрее, чем светлячки, и намного больше.

— Фенолио!

Часового за дверью было не слышно. Он, наверное, заснул. Мегги перегнулась через край кровати и дотянулась рукой до плеча Фенолио.

— Фенолио, да посмотри же! — Она трясла его за плечо, пока он не открыл глаза.

А вдруг она улетит в окно?

Мегги скатилась с кровати. Она так поспешно захлопнула окно, что чуть не прищемила сверкающее крылышко. Испуганная фея метнулась прочь. Мегги послышалась стрекочущая брань.

¹ Здесь и далее «Питер Пэн» цитируется в переводе И. Токмаковой.

Фенолио заспаними глазами смотрел на порхающий огонёк.

— Что это? — спросил он хрипло. — Светлячок-мутант?

Мегги вернулась на свою кровать, не спуская глаз с феи. Та металась по тесной комнате все быстрее, как залетевший в помещение мотылёк, вверх к потолку, оттуда к двери, потом к окну. И снова к окну. Мегги положила Фенолио на колени книгу.

— «Питер Пэн».

Он посмотрел на книгу, потом на фею, потом снова на книгу.

— Я не хотела! — прошептала Мегги. — Правда! Фея вновь подлетела к окну и забила об него.

— Нет! — Мегги подбежала к ней. — Туда нельзя. Ты не понимаешь. «Это молоденькая фея, величиной, ну, например, с вашу ладонь. Друзья за этот голосок, похожий на нежный звон колокольчика, привыкли называть её Динь-Динь. Одевалась она в короткое платьице из ажурных листиков, которое к ней, кстати сказать, очень шло и подчёркивало изящество её фигурки».

— Кто-то идёт! — Фенолио вскочил так быстро, что стукнулся головой о верхнюю кровать.

Он был прав. За дверью по коридору приближались быстрые, решительные шаги. Мегги вернулась к окну. Что бы это значило? Была глубокая ночь. «Мо пришёл! — подумала она. — Он здесь!» — И сердце радостно запрыгало у неё в груди, хотя она не хотела радоваться.

— Спрячь её! — прошептал Фенолио. — Скорее прячь её.

Мегги растерянно посмотрела на него. Ну конечно. Фея. Нельзя, чтобы они её видели. Мегги попыталась её поймать, но та выскользнула из её пальцев и улетела наверх, к потолку. Там она и осталась, как свет невидимой лампочки.

Шаги были уже совсем близко.

— Так-то ты стоишь на часах?

Это был голос Басты. Мегги слышала глухой стон, наверное, он разбудил часового пинком.

— Открывай живее, я не могу вечно здесь торчать!

Ключ скрёбся о замок.

— Это не тот, соня! Каприкорн ждёт девчонку. Я расскажу ему, из-за кого ему пришлось ждать так долго.

Мегги вскарабкалась на свою кровать. Та угрожающе закачалась, когда девочка встала на ней во весь рост.

— Динь-Динь! — зашептала она. — Пожалуйста, иди сюда!

Она потянулась за феей очень осторожно, но фея снова метнулась к окну. И тут в комнату вошёл Баста.

— А эта откуда взялась? — спросил он, стоя в дверном проёме. — Этих летучих тварей я уже много лет не видел.

Мегги и Фенолио молчали. Что они могли сказать?

— Только не думайте, что уйдёте от ответа. — Баста стянул с себя куртку, взял её в левую руку и медленно двинулся к окну. — Стань в дверях, на случай, если она у меня выскользнет! — приказал он часовому. — Если ты её выпустишь, я тебе уши отрежу.

— Не трогай её!

Мегги поспешно соскочила с кровати, но Баста её опередил. Он набросил на фею куртку, и огонёк Динь-Динь погас, как будто задули свечку. Когда куртка упала на пол, он слабо замерцал под чёрной тканью. Баста осторожно поднял куртку, сложил, как мешок, и остановился напротив Мегги.

— Выкладывай, лапонька, — сказал он угрожающе спокойным голосом. — Откуда взялась фея?

— Не знаю, — с трудом выдавила Мегги, не глядя на него. — Она... вдруг появилась. Баста взглянул на часового.

— Ты видал хоть раз в здешних местах фей? — спросил он.

Часовой поднял газету с налипшими мошками и, улыбаясь до ушей, хлопнул ею по дверному косяку.

— Нет, а то бы я знал, что с ними делать! — сказал он.

— Да, они надоедливые, как слепни. Но, говорят, они приносят счастье. — Баста снова обернулся к Мегги. — Ну, выкладывай, откуда она взялась. Последний раз спрашиваю.

Невольно Мегги посмотрела на книгу, которую уронил Фенолио. Баста проследил за её взглядом и поднял книгу.

— Ну надо же! — пробормотал он, разглядывая картинку на обложке.

Художник очень похоже изобразил Динь-Динь. На самом деле она была не такой яркой, как на рисунке, и чуть поменьше, но это, конечно, не помешало Басте её узнать. Он тихо присвистнул и сунул Мегги в лицо книжку.

— Только не рассказывай мне, что это старик вычитал её оттуда! — сказал он. — Это ты. Готов поспорить на мой нож. Отец тебя научил или ты просто унаследовала его способности? Хотя какая разница? — Он сунул книгу за пояс и схватил Мегги за локоть. — Пойдём, расскажем все это Каприкорну. Вообще-то, мне велено привести тебя только затем, чтобы ты повидалась со старым знакомым, но, я думаю, Каприкорн будет не против выслушать такие захватывающие новости.

— Мой отец пришёл? — Мегги покорно дала вытащить себя из комнаты.

Баста отрицательно покачал головой и насмешливо посмотрел на неё.

— Нет, отец твой пока не появлялся,— сказал он.— Видимо, своя шкура ему всё же дороже твоей. На твоём месте я бы на него обиделся.

Мегги ощутила укол разочарования, острого, как игла, и — одновременно — облегчение.

— Признаться тебе, он меня разочаровал,— продолжал Баста.— Я ведь готов был голову дать на отсечение, что он придёт. Но теперь он нам, наверное, и не нужен, правда? — Он потряс свою куртку, и Мегги услышала тихий, безнадёжный звон.

— Запри старика! — приказал Баста часовому.— И если ты снова будешь храпеть, когда я вернусь,— пожалеешь, предупреждаю.

С этими словами он потащил Мегги вниз по лестнице.

Наказание для предателей

— А ты? — допытывался Любош.— Ты что, Крабат, ничего не боишься?

— Ты даже не представляешь как,— ответил Крабат.— И не за себя одного.

О. Прейслер. Крабат

Когда Мегги переходила с Бастой площадь перед церковью, собственная тень шла за ней по пятам, как злой дух. В ярком свете прожекторов луна казалась полупогасшим фонариком.

Внутри церкви было куда темнее. Статуя Каприкорна тускло поблёскивала в полумраке, а между колоннами было так темно, словно ночь укрылась сюда от света прожекторов. Только над местом Каприкорна светила одинокая лампа, а сам он со скучающим видом откинулся на спинку кресла. На нём был шёлковый халат, переливавшийся, как оперение павлина. Сорока и на этот раз стояла позади него; в тусклом свете можно было различить лишь бледное лицо над чёрным платьем. В одном из ржавых ящиков у подножия лестницы горел огонь. Дым ел Мегги глаза, а мерцающие отсветы пламени плясали по стенам и колоннам, так что казалось, будто церковь горит.

— Повесьте тряпку на окно его детям в качестве последнего предупреждения.— Голос Каприкорна долетел до Мегги, хотя говорил он негромко.— Пропитайте её бензином так, чтобы с неё капало,— велел он Кокерелю, стоявшему с двумя товарищами у подножия лестницы.— Когда этот остолоп с утра проснётся и почувствует запах, он, может быть, наконец поймёт, что моё терпение подходит к концу.

Кокерель коротко кивнул, повернувся на каблуках и знаком приказал двум другим следовать за ним. Их лица были выкрашены сажей, и у каждого в петлицу были вдеты покрашенные в красный цвет петушиные перья.

— А-а, дочь Волшебного Языка,— насмешливо проворчал Кокерель, хромая мимо Мегги.— Смотри-ка, отец за тобой так и не приехал. Похоже, он не больно-то по тебе соскучился.

Двое других засмеялись, и Мегги ничего не могла поделать с тем, что кровь бросилась ей в лицо.

— Ну, наконец-то! — сказал Каприкорн, когда Баста остановился с девочкой у подножия лестницы.— Почему так долго?

По лицу Сороки мелькнула тень улыбки. Она выпятила переднюю губу, что придавало её худому лицу очень довольное выражение. Это довольство гораздо больше тревожило Мегги, чем обычная мрачная мина матери Каприкорна.

— Часовой не мог найти ключ,— ответил Баста обиженно.— А потом мне ещё пришлось ловить эту...

Фея снова зашевелилась, когда он поднял куртку ткань пошла пузырями от её отчаянных попыток вырваться.

— Это ещё что? — В голосе Каприкорна слышалось раздражение.— С каких пор ты стал ловцом летучих мышей?

Губы Басты сжались в ниточку от обиды, но он прикусил язык и молча сунул руку под чёрную ткань. С приглушённым проклятием он вытащил оттуда фею.

— Проклятые мигалки! — пробурчал он.— Я уж и забыл, как крепко они кусаются.

Динь-Динь отчаянно била одним крылом, другое было зажато в пальцах Басты. Мегги не могла на это смотреть. Ей было стыдно, что она выманила эту хрупкую малютку из её книги. Очень стыдно.

Каприкорн с отвращением взглянул на фею.

— Откуда она взялась? Это что за порода? С такими крыльями я ещё не видал.

Баста вытащил из-за пояса «Питера Пэна» и положил книгу на ступени.

— Я думаю, она взялась отсюда,— сказал он.— Посмотри на картинку на обложке, и внутри она тоже нарисована. А теперь догадайся, кто вычитал её оттуда.

Он с такой силой сжал Динь-Динь, что она начала беззвучно ловить воздух ртом, а другую руку он положил Мегги на плечо. Она попыталась стряхнуть его пальцы, но Баста только крепче в неё вцепился.

— Малышка? — В голосе Каприкорна слышалось недоверие.

— Да, она, похоже, умеет это не хуже отца. Посмотри на фею! — Баста схватил Динь-Динь за тоненькие ножки и приподнял её.— Она в полном порядке, а? Летает, ругается, звенит — в общем, делает всё, что эти глупые твари умеют делать.

— Интересно. В самом деле, чрезвычайно интересно.

Каприкорн встал со своего кресла, затянул потуже кушак халата и спустился вниз. У книги, которую Баста положил на ступени, он остановился.

— Стало быть, это у них в роду,— пробормотал он, нагибаясь и поднимая книгу. Наморщив лоб, он вглядывался в обложку.— «Питер Пэн»,— прочёл он.— Так это же одна из любимых книг моего прежнего чтеца! Да, припоминаю, он как-то читал мне её. Я хотел, чтобы он вычитал мне одного из этих пиратов, но у него ничего не вышло. В моей комнате появились только вонючая рыба и ржавый багор. Помнится, мы его заставили в наказание съесть эту рыбу.

Баста рассмеялся:

— Да, но он больше горевал о том, что ты отобрал у него книги. А эту он, видимо, спрятал.

— Да, похоже на то.

Каприкорн с задумчивым лицом подошёл к Мегги. Ей очень хотелось укусить его за пальцы, когда он взял за подбородок и приподнял её лицо, так что она упёрлась взглядом прямо в его бесцветные глаза.

— Видишь, как она на меня смотрит, Баста? — насмешливо сказал он.— Так же упрямо, как её отец. Ты лучше побереги этот взгляд для него, малышка. Ты ведь, конечно, очень сердита на отца, правда? Но мне теперь всё равно, куда он подевался. Ты будешь моим новым, высокоодарённым Мастером Чтения. Но... ты ведь ненавидишь его за то, что он бросил тебя в беде? Не стыдись этого. Ненависть окрыляет. Я своего отца тоже никогда не любил.

Когда Каприкорн наконец выпустил её подбородок, Мегги отвернулась. У неё горело лицо от стыда и ярости, а его пальцы она всё ещё чувствовала кожей, словно от них остались язвы.

— Баста рассказал, зачем его послали за тобой в такой поздний час?

— Он сказал, что я должна повидаться со знакомым.

Мегги хотелось, чтобы её голос звучал твёрдо и бесстрашно, но ничего не получалось. Стоявшие в горле рыдания пропускали только шёпот.

— Правильно!

Каприкорн подал знак Сороке. Она кивнула, сошла со ступенек и исчезла в темноте между колоннами. Вскоре над головой у Мегги раздался скрип, и, с испугом подняв глаза

к потолку, она увидела, как из мрака что-то спускается. Сеть, нет, две сети, как на рыбачьих лодках. Они остановились метрах в пяти над полом, прямо у Мегги над головой, и только тут она заметила, что в них сидят люди — как птицы, попавшиеся в сеть садовника. У Мегги от одного взгляда на них кружилась голова, а каково же было качаться на такой высоте в этой тонкой сетке?

— Ну что, узнаёшь старого друга? — Каприкорн сунул руки в карманы халата.

Динь-Динь всё ещё висела между пальцами Басты, как сломанная марионетка. Только её робкое позвякивание нарушало тишину.

— Гляди! — Каприкорн говорил с глубоким удовлетворением. — Вот так поступают с грязными предателями, которые воруют ключи и выпускают узников.

Мегги не удостоила его взглядом. Она глядела только на Сажерука. Ну конечно, это был он.

— Привет, Мегги! — крикнул он ей сверху. — У тебя бледный вид. — Он очень старался говорить весело, но Мегги слышала страх в его голосе — в голосах она разбиралась. — Привет тебе от отца! Он просил передать, что скоро тебя заберёт. И он придёт не один.

— Ты так скоро сказочником станешь, Огнежор! — крикнул ему снизу Баста. — Но в твои сказки даже эта малютка не поверит. Ты бы придумал что-нибудь получше.

Мегги неотрывно смотрела на Сажерука. Ей очень хотелось ему верить.

— Баста, да выпусти ж ты наконец бедняжку фею! — крикнул Сажерук своему старому врагу. — Пошли её мне сюда, я так давно не видел фей!

— Да ты уж, конечно, был бы рад. Нет, я её оставлю себе! — ответил Баста и ткнул Динь-Динь пальцем в крошечный носик. — Я слышал, если держать фею в комнате, она отгоняет несчастье. Посадить её, что ли, в винную бутылку? Ты вот всегда возился с феями. Чем они питаются? Мухами, что ли, её кормить?

Динь-Динь упёрлась руками в его пальцы и предприняла отчаянную попытку высвободить второе крыло. У неё это даже получилось, но Баста держал её ещё и за ноги, и, как она ни трепыхалась, вырваться ей не удалось. Наконец она тихонько звякнула и угомонилась. Свет её был теперь не ярче, чем у догорающей свечки.

— Ты знаешь, Сажерук, зачем я велел привести сюда девчонку? — крикнул Каприкорн своему пленнику. — Я хотел, чтобы она уговорила тебя рассказать нам, где находится её отец. Если, конечно, ты об этом что-нибудь знаешь, в чём я уже начинаю сомневаться. Но теперь мне эта информация уже не нужна. Дочь займёт место отца, и вовремя! Я решил придумать тебе какое-нибудь совсем особенное наказание. Что-нибудь впечатляющее, незабываемое! Для предателя так оно и должно быть, согласен? Ты уже понял, к чему

я клоню? Нет ещё? Давай я тебе помогу. Мой новый Мастер Чтения в твою честь почитает из «Чернильного сердца». Это ведь твоя любимая книга, хотя, конечно, никак нельзя утверждать, что ты любишь того, кого девочка нам оттуда выведет. Её отец давно бы мне его вычитал, если бы ты не помог ему сбежать, ну, а теперь придётся это сделать его дочке. Ты догадываешься, о каком моём друге я говорю?

Сажерук прижался покрытой шрамами щекой к сетке.

— Да, догадываюсь. Его трудно забыть,— сказал он так тихо, что Мегги насилу расслышала.

— Что это вы говорите все только о том, чтобы наказать Огнеглотателя? — Между колонн показалась Сорока.— Вы забыли про нашу немую голубку? Она по меньшей мере такая же предательница, как и он.

Сорока бросила на вторую сеть исполненный презрения взгляд.

— Да-да, конечно.— В голосе Каприкорна как будто слышалось сожаление.— Большая потеря, но ничего не поделаешь.

Мегги не могла разглядеть лица женщины, качавшейся во второй сетке позади Сажерука.

Она видела только русые волосы, голубую ткань платья и тонкие руки, вцепившиеся в верёвки сети.

Каприкорн глубоко вздохнул.

— Стыд и срам! — сказал он, глядя на Сажерука.— И почему тебе понадобилось выбрать именно её? Неужели ты не мог уговорить какую-нибудь другую служанку поискать для тебя книгу? Я к ней и вправду привязался с тех пор, как Дариус, этот халтурщик, мне её вычитал. То, что она при этом осталась без голоса, мне никогда не мешало. Нисколько не мешало, я даже по глупости думал, что могу ей поэтому особенно доверять. Ты знаешь, что волосы у неё раньше были как чистое золото?

— Да, помню,— сказал Сажерук хрипло.— Но от твоего присутствия они потемнели.

— Чушь! — Каприкорн сердито поморщился.— Может быть, надо попробовать пыльцу, которой посыпают себя феи. Если медь посыпать этой пыльцой, она начинает блестеть, как золото. Может быть, с женскими волосами тоже получится?

— Теперь уж, наверное, не стоит,— сказала Сорока ехидно.— Разве что тебе угодно, чтобы она особенно хорошо выглядела во время казни.

— Вот ещё! — Каприкорн резко повернулся и пошёл обратно к лестнице.

Мегги почти уже не видела его. Она смотрела вверх, на незнакомую женщину. Слова Каприкорна жгли её мозг: «Волосы как чистое золото... Этот халтурщик...» Нет, не

может быть. Она смотрела вверх, щурясь изо всех сил, чтобы лучше разглядеть лицо, зарешечённое сеткой, но его скрывали чёрные тени.

— Ладно.— Каприкорн с глубоким вздохом опустился обратно в кресло.— Сколько времени нам нужно для приготовлений? Ведь для такого события нужно подготовить место.

— Два дня.— Сорока поднялась по ступенькам и снова встала позади него.— Если ты хочешь созвать своих людей из других фортвов.

Каприкорн наморщил лоб.

— Пожалуй. Почему бы и нет? Пора показать им впечатляющий пример. Дисциплина в последнее время оставляла желать лучшего.— При этих словах он взглянул на Басту. Тот опустил голову, словно все проступки последних дней легли тяжёлым грузом на его плечи.— Так значит, послезавтра,— продолжал Каприкорн.— Как только стемнеет. Дариус должен сперва провести с девочкой пробу. Пусть она вычитает нам ещё что-нибудь, я должен убедиться, что эта фея не случайность.

Баста снова завернул Динь-Динь в куртку. Мегги хотелось зажать уши, только бы не слышать отчаянного звона феи. Она стиснула губы, чтобы они перестали дрожать, и взглянула на Каприкорна.

— Я не буду читать для тебя! — сказала она. Голос её разносился в церкви, как чужой.— Не прочту ни слова! Ни золота я тебе не стану вычитывать, ни этого твоего... палача!

Она швырнула это слово в лицо Каприкорну, но тот лишь равнодушно поигрывал кушаком своего халата.

— Уведи её! — приказал он Басте.— Уже поздно. Девочке надо выспаться.

Баста толкнул Мегги в спину.

— Слыхала? Двигайся! Поживее!

Мегги в последний раз посмотрела вверх на Сажерука, потом нерешительно пошла впереди Басты по проходу. Оказавшись под второй сетью, она ещё раз взглянула наверх. Лицо незнакомой женщины по-прежнему было в тени, но ей казалось, что она узнает глаза, тонкий нос... А если волосы представить более светлыми...

— Пошла, шевелись! — заорал на неё Баста. Мегги повиновалась, но не переставала оборачиваться.

— Я этого не сделаю! — крикнула она, дойдя почти до самых дверей церкви.— Обещаю. Я ему никого не вычитаю. Ни за что!

— Обещай только то, что можешь исполнить! — буркнул Баста, выталкивая её из дверей, и потащил девочку дальше по ярко освещённой площади.

Чёрный конь ночи

*БДВ наклонился, вытащил Софи из кармана
и поставил на землю. Она всё ещё была
босиком и в ночной рубашке. Девочка
поёжилась и стала озираться кругом.*

— Где мы? — спросила она.

*— Мы в Стране Снов,— ответил БДВ.—
Отсюда берут начало все сны.*

**Р. Даль. БДВ, или Большой и Добрый велика
(перевод И. Шишковой)**

Когда Баста втолкнул Мегги в комнату, Фенолио лежал на кровати.

— Что вы с ней там делали? — набросился он на Басту, поспешно вскакивая.— Она же белая как мел.

Но дверь за Бастой уже закрылась. Мегги услышала, как он сказал часовому:

— Через два часа тебя сменят.— И ушёл. Фенолио взял её за плечи и с тревогой взглянул в лицо.

— Ну что? Рассказывай! Чего они от тебя хотели? Твой отец там?

Мегги покачала головой:

— Они поймали Сажерука. И женщину.

— Какую женщину? Господи, ты совсем не в себе!

Фенолио потянул её к кровати. Мегги села рядом с ним.

— Мне кажется, это моя мама,— прошептала она.

— Твоя мама?

Фенолио посмотрел на неё ошарашенно. Под глазами у него были тёмные круги от бессонной ночи. Мегги с отсутствующим видом разглаживала платье. Оно было грязное и мягкое. Ещё бы, она в нём спала уже несколько дней.

— Волосы у неё темнее,— проговорила она.— А фотография, которая есть у Мо, сделана девять лет назад... Каприкорн посадил её в сеть, как и Сажерука. Через два дня он собирается обоих казнить, и для этого я должна вычитать кого-то из «Чернильного сердца», этого друга, как его называет Каприкорн, я тебе уже рассказывала! От Мо они тоже добивались, чтобы он им его вывел. Ты не хотел рассказывать, кто это, но теперь ты должен мне сказать! — Она с мольбой посмотрела на Фенолио.

Старик закрыл глаза.

— Господи помилуй! — пробормотал он.

За окном всё ещё было темно. Луна висела прямо перед их окном. Мимо неё проплывало облако, как клочок одежды.

— Завтра я расскажу тебе,— сказал Фенолио.— Обещаю.

— Нет, Расскажи сейчас.

Он посмотрел на неё в раздумье.

— Это не из тех историй, что следует рассказывать ночью. Тебе будут сниться страшные сны.

— Расскажи,— повторила Мегги. Фенолио вздохнул.

— Ох ты Боже мой! Мои внуки тоже иногда так смотрят,— сказал он.— Ладно.

Он помог ей взобраться наверх, на её кровать, подложил под голову свитер Мо и укрыл одеялом до самого подбородка.

— Я расскажу так, как написано в «Чернильном сердце»,— сказал он тихо.— Я помню эти строки почти наизусть, я ими в своё время очень гордился...

Он откашлялся и прошептал в темноте:

— «И лишь одного боялись больше, чем молодцов Каприкорна. Его называли Призраком. Он появлялся только по зову Каприкорна. Иногда он бывал красным, как огонь, иногда серым, как пепел, в который огонь превращает всё, что попадает к нему на пути. Он пробивался из земли, как пламя из хвороста. Смерть была в его пальцах и даже в его дыхании. Он вырастал у ног своего повелителя, безголосый и безликий, приносясь, как собака, идущая по следу, и ожидая, чтобы хозяин указал ему его жертв».

Фенолио провёл рукой по лбу и отвернулся к окну. Прошло некоторое время, прежде чем он заговорил снова, как будто ему пришлось с усилием вспоминать слова из давно минувших лет.

— «Говорили,— произнёс он наконец тихо,— будто Каприкорн велел кому-то из кобольдов или гномов, умельцев во всём, что касается огня и дыма, создать Призрака из пепла его жертв. Наверняка никто ничего не знал, потому что Каприкорн, по слухам, велел умертвить создателей Призрака. Но все знали одно: что он бессмертен и неуязвим и не знает жалости, как и его хозяин».

Фенолио замолчал. Мегги с бьющимся сердцем смотрела в темноту.

— Да, Мегги,— сказал наконец Фенолио тихо.— Я думаю, он хочет, чтобы ты вывела ему Призрака.

И помилуй нас Боже, если у тебя это получится. На свете много чудовищ, большинство из них люди, и все они смертны. Не хотелось бы мне, чтобы по моей вине по этой планете разгуливали, сея страх и ужас, ещё и бессмертное чудовище. У твоего отца, когда он

пришёл ко мне, была идея, я тебе об этом уже рассказывал, и, может быть, в этом наш последний шанс, но я ещё не знаю, что и как из этого получится. Мне нужно подумать, времени у нас осталось немного, и сейчас тебе надо поспать. Как ты сказала? Все планируется на послезавтра? Мегги кивнула.

— Как только стемнеет,— шепнула она. Фенолио устало провёл рукой по лицу.

— А за женщину не беспокойся,— сказал он.— Тебе, наверное, неприятно это слышать, но, по-моему, это никак не может быть твоя мать, как бы тебе этого ни хотелось. Как она могла бы здесь оказаться?

— Дариус! — Мегги зарылась лицом в свитер Мо.— Незадачливый чтец. Каприкорн сказал: он вычитал её, и при этом она лишилась голоса. Она вернулась, я уверена, а Мо и не подозревает об этом! Он думает, она так и осталась в книге и...

— Если ты права, лучше бы ей и вправду там оставаться,— сказал Фенолио, со вздохом снова укрывая её плечи одеялом.— Я всё-таки думаю, что ты ошибаешься, но ты, конечно, можешь верить, во что хочешь. А пока спи.

Но Мегги не могла спать. Она лежала, повернувшись лицом к стене, и вслушивалась в себя. Тревога и радость смешивались в её сердце, как две протёкшие друг на друга краски. Стоило ей прикрыть глаза, и она видела сети и за верёвками оба лица — Сажерука и то, другое, размытое, как на старой фотографии. Как она ни старалась увидеть его чётче, оно всё расплывалось и расплывалось.

Она уснула, когда за окном уже брезжило утро, но дурные сны не уходят с темнотой. В серых предрассветных сумерках они растут особенно быстро и из секунд сплетают вечность. В сон Мегги пробрались одноглазые великаны и гигантские пауки, трёхглавые псы, ведьмы, пожирающие детей,— все чудища, каких она когда-либо встречала на книжных страницах. Они вылезли из сундука, который сделал ей Мо, соскользнули со страниц её любимых книг. Даже из книжек с картинками, которые дарил ей Мо, когда она ещё не умела складывать буквы, выползали страшилища. Пёстрые, косматые, они плясали по сну Мегги, улыбаясь во всю пасть и щеря мелкие, острые зубы. Там был Чеширский Кот, которого она всегда так боялась, и Сорванцы, которые до того нравились Мо, что он повесил картинку с ними у себя в мастерской. Какие же у них были огромные зубы! Они перемололи бы Сажерука, как хрустящий хлебец! Но как раз в тот момент, когда один из них, с глазами величиной с тарелку, выпустил острые когти, из серой пустоты возникла новая фигура, потрескивающая, как пламя, серая, как пепел, без лица и названия; она схватила Сорванца и разорвала на несколько бумажных клочков.

— Мегги!

Чудища исчезли, в лицо Мегги светило солнце.

У кровати стоял Фенолио.

— Тебе что-то снилось?

Мегги села. По лицу старика было похоже, что он всю ночь не спал, и морщин у него от этого стало ещё больше.

— Фенолио, где мой отец? — спросила она. — Ну почему же он не приходит?

Фарид

*Потому что разбойники эти имели
обыкновение поджидать путников на
просёлочных дорогах да грабить деревни
и города, нарушая покой мирных жителей.
И каждый раз, когда они останавливали
караван или нападали на деревню, добычу они
несли в это отдалённое, неприметное место,
скрытое от людских глаз.*

Сказка про Али-Бабу и сорок разбойников

Фарид вглядывался во мрак до боли в глазах, но Сажерук не возвращался. Иногда Фариду казалось, что он видит в нависших ветвях его покрытое шрамами лицо. Порой ему слышался в сухих листьях шорох почти беззвучных шагов. Но это всякий раз оказывалось ошибкой. Фарид привык вслушиваться в темноту. Он провёл за этим занятием много ночей и приучился доверять ушам больше, чем глазам. Там, в другой жизни, где мир вокруг него был не зелёным, а жёлто-коричневым, глаза много раз подводили его, а на уши он всегда мог положиться.

И всё же в эту ночь, самую длинную из всех ночей на его веку, Фарид прислушивался напрасно. Сажерук не вернулся. Когда над холмами занялся рассвет, Фарид подошёл к пленникам, дал им воды, чёрствого хлеба из своих скудных запасов и несколько маслин.

— Послушай, Фарид, отвяжи нас! — сказал Волшебный Язык, когда мальчик засовывал хлеб ему в рот. — Сажерук давно должен был вернуться, сам понимаешь.

Фарид молчал. Он любил голос Волшебного Языка. Этот голос вывел его из той, горестной жизни. Но Сажерука он любил больше, сам не зная почему, а Сажерук велел ему сторожить пленников. Он не велел их отвязывать.

— Послушай, ты же умный мальчик, — сказала женщина. — Подумай своей головой. Ты собираешься сидеть здесь, пока не придут бандиты Каприкорна и не заберут нас? Мы будем отлично смотреться: мальчик, охраняющий двух привязанных взрослых, которые не смогут пошевелить рукой, чтобы ему помочь. Разбойники помрут со смеху.

Как же её звать? Элинор. Фариду не давалось это имя. Он с трудом ворочал его языком, как попавший в рот камешек. Оно звучало как имя волшебницы из далёкой-далёкой страны. Он боялся её, она глядела на него, как мужчина, без смущения, без страха, а голос у неё бывал временами очень громкий, сердитый, как рычание льва...

— Нам нужно спускаться в деревню, Фарид! — сказал Волшебный Язык. — Нужно выяснить, что случилось с Сажеруком и где моя дочь.

Ах да, эта девочка... Девочка с голубыми глазами — как лоскутки неба, окружённые тёмной изгородью ресниц. Фарид ковырял землю палочкой. Муравей тащил вдоль его ноги крошку хлеба величиной с себя самого.

— Может быть, он нас не понимает, — сказала Элинор.

Фарид поднял голову и сердито посмотрел на неё.

— Я все понимаю!

Он с первой минуты все понимал, будто никогда и не знал другого языка. Он вспомнил красную церковь. Сажерук объяснил ему, что это прежде была церковь, Фарид раньше никогда не видел такого здания. Он вспомнил человека с ножом. В прошлой его жизни таких людей было много. Они любили свои ножи и делали ими страшные вещи.

— Если я тебя отвяжу, ты сбежишь.

Фарид неуверенно посмотрел на Волшебного Языка.

— Не сбегу. Думаешь, я оставляю там мою дочь? У Басты и Каприкорна?

Баста и Каприкорн. Да, так их и звали. Человек с ножом и человек с глазами бледными, как вода. Грабитель, убийца... Фарид все о нём знал. Сажерук много рассказывал ему вечерами у костра. Они обменивались мрачными историями, хотя так тосковали по светлым...

И эта история с каждым днём становилась все мрачнее.

— Я лучше пойду один. — Фарид воткнул палочку в землю с такой силой, что она сломалась у него в руках. — Я привык прокрадываться в чужие деревни, в чужие дворцы, дома... Это была моя работа. Ты ведь знаешь.

Волшебный Язык кивнул.

— Они всегда посылали меня, — продолжал Фарид. — Кто станет опасаться тощего мальчишки? Я мог все разнюхать, ни у кого не вызывая подозрений. Когда сменяется охрана? По какой дороге легче всего скрыться? Где живёт самый богатый человек в городе? Если всё получалось удачно, они меня досыта кормили. А если не получалось, избивали, как собаку.

— Они? — спросила Элинор.

— Разбойники, — ответил Фарид.

Взрослые молчали. А Сажерук всё не возвращался. Фарид посмотрел в сторону деревни, наблюдая за первыми лучами солнца, озарившими крыши.

— Хорошо. Может быть, ты и прав,— сказал Волшебный Язык.— Ты пойдёшь туда один и разумеешь всё, что нужно. Но сперва отвяжи нас. Иначе мы не сможем тебе помочь, если тебя всё же схватят. Кроме того, мне не хотелось бы сидеть тут привязанным, когда приползёт, например, змея.

У женщины был такой испуганный вид, будто она уже слышала шуршание змеи по сухим листьям. Фарид ещё раз внимательно посмотрел в лицо Волшебному Языку. Он пытался понять, доверяют ли его глаза этому человеку. Уши ему уже доверяли. Наконец он молча поднялся, вынул из-за пояса нож, который подарил ему Сажерук, и разрезал путы на пленниках.

— Боже мой, чтоб я ещё позволила так себя зашнуровать! — воскликнула Элино́р, растирая себе руки и ноги.— У меня все занемело, будто я превратилась в тряпичную куклу. А как твои дела, Морти́мер? Ты ещё чувствуешь свои ступни?

Фарид с любопытством посмотрел на неё.

— На его жену ты не похожа. Ты его мать? — Он кивком показал на Волшебного Языка.

Элино́р пошла пятнами, как мухомор.

— Ещё чего не хватало! Как тебе могло взбрести такое в голову? Я что, уже выгляжу старухой? — Она посмотрела на свои ноги и кивнула: — Да, может быть, и выгляжу. Но я ему не мать. И не мать Мегги, если это следующее, что придёт тебе в голову. Все мои дети были из бумаги и чернил, и этот тип,— она показала туда, где сквозь листву виднелись крыши деревни Каприкорна,— убил многих из них. Он пожалеет об этом, можешь мне поверить.

Фарид посмотрел на неё с сомнением. Он не мог представить себе, чтобы Каприкорн испугался женщины, тем более такой, что задыхается, поднимаясь по склону, и боится змей. Нет, если человек с бледными глазами чего-то боялся, то того, чего боятся почти все,— смерти. А по Элино́р было не похоже, чтоб она умела убивать. По Волшебному Языку тоже.

— А девочка... — несмело спросил его Фарид.— Где её мать?

Волшебный Язык подошёл к остывшему костру и взял ещё кусок хлеба из тех, что лежали между закопчённых камней.

— Она давно ушла,— сказал он.— Мегги было всего три года. А твоя мать где?

Фарид пожал плечами и посмотрел на небо. Оно сияло такой голубизной, как будто ночи никогда не было.

— Я, пожалуй, пойду,— сказав він, склав ніж і взяв рюкзак Сажерука.

Гвін спав в декількох кроках від них, свернувшись клубочком між коріння дерева. Фарид підняв його і заштовпав в рюкзак. Куниця сонно протестувала, але Фарид почесав звірка за вухом і затягнув рюкзак.

— Чому ти його береш? — запитала Елінора з здивуванням. — Тебе видасть його запах.

— Він може пригодиться,— відповів Фарид і затолкав в рюкзак висунувшийся кончик пушистого хвоста. — Він розумний. Умніше собаки і, звичайно, умніше верблюда. Він розуміє, що йому говорять, і, може бути, зможе знайти Сажерука.

— Фарид! — Волшебний Язык рылся в карманах и наконец выудил оттуда клочок бумаги. — Может быть, ты и не найдёшь, где они прячут Мегги,— сказал он, быстро царапая по бумажке огрызком карандаша,— но, если представится такая возможность, постараешься передать ей эту записку?

Фарид взял листок и поглядел на него.

— Что здесь написано? — спросил он. Элинора вытянула записку из его пальцев.

— Чёрт возьми, Мортимер, что это такое? — заинтересовалась она.

Волшебный Язык улыбнулся:

— Это тайнопись. Мы с Мегги написали друг другу немало секретных писем с её помощью, Мегги владеет ею лучше меня. А ты не узнаёшь шрифт? Мы нашли его в одной книге. Здесь написано: «Мы совсем рядом. Не волнуйся. Мы скоро тебя заберём. Мо, Элинора и Фарид». Эту записку сможет прочесть только Мегги, а больше никто.

— Вот оно что,— пробормотала Элинора, возвращая Фариду записку. — Что ж, это, наверное, правильно. Если записка попадёт в руки этим поджигателям, может оказаться, что кто-нибудь из них всё же умеет читать.

Фарид сложил записку так, что она стала не больше монетки, и сунул её в карман штанов.

— Я вернусь не позже, чем солнце дойдёт вот до этого холма,— сказал он. — А если не вернусь...

— Я пойду тебя искать,— ответил за него Волшебный Язык.

— И я тоже, конечно,— добавила Элинора. Фариду эта идея не особенно понравилась, но он промолчал.

Он пошёл той же дорогой, по которой прошлой ночью исчез Сажерук, будто его сожрали поджидавшие в темноте духи.

Мех на карнизе

*Только язык защищает нас от страха перед
тем,
чему нет имени.*

Тони Моррисон. Нобелевская лекция (1993)

Этим утром Плосконос принёс Мегги и Фенолио завтрак, причём не просто хлеб и несколько маслин. Он поставил им на стол ещё корзинку с фруктами и полную тарелку сладкого печенья. Но улыбка, которой он приправил угощение, очень не понравилась Мегги.

— Все для тебя, принцессочка! — ухмыльнулся он и ущипнул её своими толстыми пальцами за щеку. — Чтобы голосок у тебя окреп. Тут все в большом нетерпении с тех пор, как Баста рассказал о предстоящей казни. Я тоже всегда говорил: в жизни должно быть что-то, кромедохлых петухов на окнах и стрельбы по кошкам.

Фенолио посмотрел на Плосконоса с таким отвращением, будто при всём желании не мог поверить, что эта мерзость вышла из-под его пера.

— Нет, правда. У нас жутко долго не было красивых казней! — продолжал Плосконос по дороге к двери. — Каждый раз говорили: «Не стоит привлекать внимания». А когда нужно кого-то убрать: «Тихо, незаметно! Изобразим несчастный случай». Какая в этом радость? Никакой. Не то что раньше — с угощением, выпивкой, танцами и музыкой, как оно следует. Но на этот раз всё будет как в добрые старые времена.

Фенолио подавился чёрным кофе, который принёс Плосконос.

— Ты что? Скажешь, тебе такие зрелища не по нраву, старик? — Плосконос смерил его насмешливым взглядом. — Можешь мне поверить, уж Каприкорн умеет устроить казнь, как никто!

— Нашёл кому рассказывать, — грустно пробормотал Фенолио.

В этот момент в дверь постучали. Плосконос прикрыл её неплотно, и Дариус, чтец Каприкорна, просунул голову в щель.

— Извините, — сказал он, с опаской глядя на Плосконоса, как птичка, которой нужно прошмыгнуть мимо голодной кошки. — Мне... м-м... велели послушать, как девочка читает. Распоряжение Каприкорна.

— Правда? Ну, авось она на этот раз вычитает что-нибудь полезное. Баста показывал мне эту фею. С неё даже пыльца не сыплется, как её ни тряс.

Во взгляде, который Плосконос бросил на Мегги, смешивались отвращение и почтение. Он, видимо, считал её чем-то вроде ведьмы.

— Постучи, когда тебя нужно будет выпустить,— пробурчал он, выходя и пропуская в дверь Дариуса.

Дариус кивнул и мгновение так и стоял неподвижно, а потом со смущённым видом присел за стол к Мегги и Фенолио. Он жадно смотрел на фрукты, пока Фенолио не пододвинул ему корзинку. Дариус несмело взял абрикос. Он положил маленький плод в рот так благоговейно, будто знал, что больше никогда в жизни ему уже не есть ничего подобного.

— Надо же, абрикос! — сказал Фенолио насмешливо.— Не самый редкостный фрукт в этих широтах.

Дариус смущённо выплюнул в ладонь косточку.

— Когда меня запирали в этой комнате,— произнёс он нерешительно,— мне всегда давали только чёрствый хлеб. Они и книги у меня отбирали, но я сумел припрятать несколько томиков, и каждый раз, когда голод становился нестерпимым, я разглядывал картинки в книжках. На самой красивой картинке были изображены абрикосы; иногда я сидел часами, смотрел на нарисованные плоды, и у меня текли слюнки. С тех пор я не могу удержаться, когда их вижу.

Мегги взяла из корзинки ещё абрикос и вложила в его худые пальцы.

— И часто они тебя запирали? — спросила она. Тощий человечек пожал плечами.

— Каждый раз, как я что-нибудь не очень удачно вычитывал,— ответил он уклончиво.— То есть просто каждый раз. Но со временем они перестали это делать, потому что заметили, что моё чтение от страха не становится лучше. А наоборот... Вот, например, Плосконос.— Он понизил голос и тревожно посмотрел на дверь.— Я вычитал его, когда рядом стоял Баста с ножом. Ну, и сами видите... — Он огорчённо пожал узкими плечами.

Мегги посмотрела на него с сочувствием. Потом спросила, помявшись:

— А женщин тебе тоже приходилось вычитывать?

— Конечно! — ответил Дариус.— Я вычитал Мортолу. Она уверяет, что я при этом сделал её старой развалиной, скрипящей, как расшатанный стул, но мне кажется, что в этом случае все как раз получилось правильно. К счастью, Каприкорн был того же мнения.

— А молодых женщин? — Мегги не глядела ни на Дариуса, ни на Фенолио, задавая этот вопрос.— Случалось тебе вычитывать молодых женщин?

— Ох, лучше не напоминай! — Дариус вздохнул.— Это было в тот же день, когда я вычитал Мортолу. Каприкорн обосновался тогда дальше к северу, в заброшенной, полуразвалившейся усадьбе в горах. Девушек в округе почти не было. Я жил неподалёку,

в доме моей сестры. Работал учителем, а в свободное время иногда читал вслух — в библиотеках, школах, на детских праздниках, а случалось, тёплыми летними вечерами, даже где-нибудь на площади или в кафе. Мне очень нравилось читать вслух... — Он посмотрел в окно, словно мог кинуть оттуда взгляд на эти минувшие счастливые дни. — Баста заметил меня как-то на деревенском празднике. Я читал там «Доктора Дулиттла», и вдруг появилась птица. На обратном пути Баста поймал меня за шкурку, как бродячую собаку, и притащил к Каприкорну. Сперва я должен был вычитывать ему золото, как и твой отец. — Он печально посмотрел на Мегги. — Потом он велел вывести ему Мортолу, а потом заставил выманивать ему служанок. Это было ужасно. — Дариус поднял очки на лоб дрожащими пальцами. — Мне было так страшно! Как при этом можно хорошо читать? Он дал мне три попытки. Ах, мне было так их жалко, я не могу об этом говорить!

Он закрыл лицо костлявыми, как у старика, руками. Мегги показалось, что она слышит всхлип, и она минуту поколебалась, прежде чем задать следующий вопрос, — но всё же задала его.

— А та служанка, которую они называют Резой. — Сердце колотилось у неё прямо в горле. — Её тоже ты вычитал?

Дариус отвёл руки от лица.

— Да, она получилась вообще случайно, в книжке и имени её не было. Каприкорн требовал какую-то другую женщину, но вдруг перед нами очутилась Реза, и я сперва подумал: «Ну, наконец-то всё получилось правильно!» Она была так хороша, просто неправдоподобно хороша со своими золотыми волосами и грустными глазами. Но потом мы заметили, что она не умеет говорить. Ну, Каприкорну-то было всё равно, мне даже кажется, так ему больше нравилось... — Он долго рылся в кармане и наконец достал измятый носовой платок. — У меня правда раньше лучше получалось! — выговорил он с усилием. — Но этот вечный страх... Можно?

С печальной улыбкой он взял из корзинки ещё один абрикос и положил в рот. Потом вытер рукавом губы, откашлялся и поглядел на Мегги. Глаза его за стёклами очков казались неправдоподобно большими.

— На этом... м-м... празднестве, которое затевает Каприкорн, — сказал он, опустив глаза и смущённо водя пальцем по бортику стола, — ты должна, как тебе уже известно, читать вслух из «Чернильного сердца». Книга до самого последнего момента будет храниться в надёжном месте. Где — знает только Каприкорн. Поэтому ты её увидишь только на самом... м-м... мероприятии. А для испытания твоих способностей, которого требует Каприкорн, нам велели использовать другую книгу. К счастью, в этой деревне есть ещё несколько книг, немного, правда, но, во всяком случае, мне поручили выбрать

подходящую.— Он снова поднял голову и тихо, незаметно улыбнулся Мегги.— На этот раз мне не нужно было искать золото и прочее в этом роде. Каприкорн хочет получить просто доказательство твоего мастерства, так что,— он выложил на стол небольшую книжку,— я выбрал вот это.

Мегги склонилась над обложкой.

— «Полное собрание сказок Ганса Христиана Андерсена»,— прочла она. Потом взглянула на Дариуса.— Это очень хорошие сказки.

— Да! — выдохнул он.— Грустные, но очень, очень хорошие.— Он обошёл вокруг стола и раскрыл книжку для Мегги в том месте, где пожелтевшие страницы были заложены длинными травинками.— Сначала я думал о моей любимой сказке — про соловья. Ты, может быть, её знаешь?

Мегги кивнула.

— Да, но вот фее, которую ты вычитала вчера, плохо приходится в кувшине, куда её запер Баста,— продолжал Дариус,— и поэтому я подумал: может быть, лучше попробовать с оловянным солдатиком?

Оловянный солдатик... Мегги молчала. Храбрый оловянный солдатик в своём бумажном кораблике... Она вдруг представила себе, что он стоит возле корзинки с фруктами.

— Нет! — сказала она.— Нет. Я уже сказала Каприкорну. Я не буду ничего ему вычитывать, даже для пробы. Скажи ему, что я разучилась. Просто скажи ему, что я попробовала, но из книги ничего не появилось.

Дариус посмотрел на неё сочувственно.

— Я бы с удовольствием! — сказал он.— Правда. Но Сорока... — Он прижал руку к губам, будто его застали на месте преступления.— Простите, я хотел сказать, экономка, госпожа Мортала... Читать ты должна перед ней. Мне поручили только выбрать текст.

Сорока. Мегги так и видела её перед собой, её птичьи глаза. «А если я прикушу язык? — подумала она.— Очень сильно?» С ней такое уже случалось нечаянно, и один раз язык от этого так распух, что они с Мо два дня объяснялись знаками. Она оглянулась на Фенолио, ища поддержки.

— Соглашайся! — сказал он, к её удивлению.— Читай перед старухой, но поставь одно условие: чтобы тебе разрешили оставить себе оловянного солдатика. Придумай что-нибудь! Что тебе нужна игрушка, что ты до смерти скучаешь... А потом попроси ещё несколько листов бумаги и карандаш. Скажи, что хочешь порисовать. Поняла? Если она на это согласится, там посмотрим.

Мегги нічого не поняла, но не успела она спросить, что Фенолио собирается делать, как дверь отворилась и в комнату вошла Сорока.

Дариус вскочил при её появлении так поспешно, что столкнул со стола тарелку Мегги.

— О, извини, пожалуйста,— пролепетал он, собирая тощими пальцами осколки.

Последним осколком он так поранил себе большой палец, что на деревянные половицы закапала кровь.

— Да поднимайся же, остолоп! — прикрикнула на него Мортала.— Ты показал ей книжку, откуда она должна читать?

Дариус кивнул и печально посмотрел на порезанный палец.

— Отлично, тогда убирайся! Можешь помочь женщинам на кухне. Там нужно ощипывать кур.

У Дариуса лицо сморщилось от отвращения, но он молча поклонился и скрылся за дверью, бросив на Мегги последний сочувственный взгляд.

— Хорошо,— сказала Сорока и нетерпеливо кивнула Мегги: — Приступай к чтению, да смотри, старайся как следует!

Мегги вычитала оловянного солдатика. Впечатление было такое, будто он просто упал с одеяла. «И тут... наш солдатик полетел кувырком с третьего этажа. Вот страшно-то было! Он упал на голову, а его каска и штык застряли между булыжниками, и он так и остался стоять на голове, задрав ногу кверху».

Сорока схватила его, опередив Мегги. Она разглядывала его, как расписную деревяшку, а он таращился на неё испуганными глазами. Потом она сунула его в карман шерстяной кофты.

— Пожалуйста, отдай его мне,— пролепетала Мегги, когда Сорока была уже у дверей.

Фенолио встал у неё за спиной, как бы прикрывая тылы, но птичьи глаза Сороки смотрели только на Мегги.

— Вам... Вам ведь он не нужен,— продолжала запинаться Мегги.— А мне так скучно. Ну, пожалуйста!

Сорока глядела на неё без всякого выражения.

— Я покажу его Каприкорну, и, если он разрешит, ты его получишь,— сказала она и вышла.

— Бумага! — воскликнул Фенолио.— Ты забыла про бумагу и карандаш!

— Извини,— прошептала Мегги.

Она не забыла, у неё просто не хватило духу просить Сороку о чём-то ещё. У неё и так сердце колотилось в горле.

— Ладно, придётся раздобыть их как-нибудь иначе,— сказал Фенолио.—
Спрашивается только — как.

Мегги подошла к окну, прижалась лбом к стеклу и посмотрела вниз, в сад, где несколько служанок Каприкорна подвязывали помидоры. «Что сказал бы Мо, если бы узнал, что я тоже умею? — думала она.— „Кого ты вычитала, Мегги? Бедняжку Динь-Динь и стойкого оловянного солдатика?“

— Да,— прошептала Мегги, чертя пальцем по стеклу невидимое М. Бедная фея, бедный оловянный солдатик, бедный Сажерук и... — Она снова подумала о той женщине, женщине с потемневшими волосами.— Реза,— прошептала она.— Тереза.

Так звали её мать.

Она уже хотела отойти от окна, но вдруг увидела краем глаза, как что-то высовывается из-за наружного карниза... Маленькая пушистая мордочка. Мегги испуганно отшатнулась. Разве крысы лазают по стенам? Да, бывает. Но это не крыса, мордочка слишком курносая. Она скорее снова прижалась к окну.

Гвин!

Куница сидела на узком карнизе и смотрела на неё сонными глазами.

— Баста! — проговорил Фенолио.— Да, бумагу мне добудет Баста. Это идея.

Мегги открыла окно очень осторожно, чтобы Гвин не испугался и не упал, чего доброго, вниз. С такой высоты даже куница переломала бы себе все кости, ударившись о булыжники мощёного двора. Медленно, осторожно девочка высунула из окна руку. Пальцы у неё дрожали, когда она гладила Гвина по спинке. Она схватила его так быстро, что он не успел вцепиться ей в руку зубами, и втащила в комнату. Она с тревогой взглянула вниз, но служанки ничего не заметили. Они пололи, не разгибаясь, платья у них промокли от пота на палившем в спину солнце.

Под ошейник Гвина была заткнута записка, грязная, сложенная в сто раз, заклеенная обрывком пластыря.

— Зачем ты открыла окно? На улице ещё жарче, чем тут! Мы...

Фенолио замолк на полуслове и ошарашенно посмотрел на зверька на плече у Мегги. Она поспешно приложила палец к губам. Потом прижала царапающегося Гвина к груди и вынула из-под его ошейника записку. Куница угрожающе затыкала и снова попыталась тяпнуть её за палец. Гвин терпеть не мог, когда его долго держали на руках. Он кусал за это даже Сажерука.

— Что это у тебя? Крыса?

Фенолио подошёл поближе. Мегги выпустила куницу, и она тут же вспрыгнула обратно на подоконник.

— Куница! — удивлённо воскликнул Фенолио. — Откуда она тут взялась?

Мегги испуганно посмотрела на дверь, но часовой, похоже, ничего не слышал.

Фенолио зажал себе рот рукой и рассматривал Гвина с таким изумлённым видом, что Мегги чуть не рассмеялась.

— У него рога! — прошептал он.

— Ну конечно! Таким ты его выдумал! — шепнула она в ответ.

Гвин всё ещё сидел на подоконнике. Он недовольно щурился на солнце. Вообще-то он не любил дневного света, днём он обычно спал. Как он сюда попал?

Мегги высунулась из окна, но во дворе по-прежнему никого не было видно, кроме служанок. Она поспешно отошла в глубь комнаты и развернула записку.

— Письмо? — Фенолио заглянул ей через плечо. — От твоего отца?

Мегги кивнула. Она сразу узнала почерк, хотя он был не таким ровным, как обычно. Сердце заплясало у неё в груди. Она так жадно вчитывалась в буквы, будто они сейчас приведут её прямо к Мо.

— Что за белиберда там написана? Я ни слова не могу разобрать! — пробурчал Фенолио.

Мегги улыбнулась.

— Это эльфийские руны, — прошептала она. — Мы с Мо использовали их как тайнопись с тех пор, как я прочла «Властелина колец». Заметно, что он давно не упражнялся. Он наделал ошибок.

— Но что же всё-таки там написано? Мегги прочла ему записку.

— А кто такой Фарид?

— Мальчик. Мо вычитал его из «Тысячи и одной ночи», но это отдельная история. Ты видел его, он был вместе с Сажеруком, когда тот от тебя убежал.

Мегги снова сложила записку и ещё раз выглянула в окно. Одна из служанок выпрямилась, обтёрла землю с ладоней и посмотрела на высокую стену, как будто мечтала перелететь через неё на волю. Кто принёс сюда Гвина? Мо? Или куница сама нашла дорогу? Этого всё же не могло быть. Уж конечно, Гвин не стал бы разгуливать тут среди бела дня сам по себе.

Мегги сунула записку в рукав. Гвин всё ещё сидел на карнизе. Сонно щурился, он вытягивал шею и обнюхивал наружную стену. Может быть, она пахла голубями — они иногда садились на окно.

— Дай ему хлеба, чтобы он не сбежал, — прошептала Мегги, а сама подбежала к кровати и стащила свой рюкзак. Где же карандаш? У неё ведь был. А, вот он — жалкий огрызок. Где же взять бумагу? Она вытащила из-под матраца одну из книг Дариуса

и осторожно вырвала форзац. В жизни она такого не делала, не вырывала листов из книги, но сейчас другого выхода не было.

Она опустилась на колени на полу и начала писать теми же тайными рунами. «У нас всё в порядке, и я тоже так умею, Мо! Я вычитала Динь-Динь и завтра, когда стемнеет, я должна вычитать Каприкорну Призрака из „Чернильного сердца“, чтобы он убил Сажерука». О Резе она писать не стала. Ни слова о том, что она, как ей кажется, видела свою мать и что той, если никто не помешает Каприкорну, осталось жить неполных два дня. Такие новости не помещались на лист бумаги, какого бы размера он ни был.

Гвин жадно схватил хлеб, протянутый Фенолио. Мегги сложила записку и засунула её за ошейник.

— Будь осторожен! — прошептала она Гвину, а потом бросила остатки хлеба вниз, во двор.

Куница сбежала вниз по стене, как по ровной дороге. Одна из служанок вскрикнула, когда Гвин проскочил у неё между ног. Она крикнула что-то остальным женщинам. Наверное, они испугались за кур Каприкорна, но зверёк уже скрылся за стеной.

— Отлично, значит, твой отец здесь! — прошептал Фенолио Мегги, становясь рядом с ней у открытого окна.— Где-то там, за стеной. Отлично. И оловянного солдатика ты получишь. Всё идёт отлично, я же говорил.— Он потрогал себя за кончик носа и сощурился на яркий солнечный свет.— А теперь,— пробормотал он,— воспользуемся суеверием Басты. Какое счастье, что я снабдил его этой маленькой слабостью! Это был хороший ход.

Мегги не понимала, о чём он говорит, но ей было всё равно. Она могла думать только об одном: Мо здесь.

Тёмное место

— Джим, старина,— хрипло проговорил Лукас,— недолго мы катались. Жаль, что тебе приходится разделять мою судьбу.

Джим вздохнул.

— Всё равно мы друзья,— тихо ответил он и прикусил нижнюю губу, чтобы она не очень дрожала.

М. Эйде. Джим-Пуговка и Лукас-машинист

Сажерук думал, что Каприкорн оставит их с Резой болтаться в этих проклятых сетках до самой казни, но они провели в них только одну бесконечную ночь. Утром, едва на

красных стенах церкви заиграли первые солнечные блики, Баста велел спустить их вниз. Несколько страшных секунд Сажерук думал, что Каприкорн всё же решил отделаться от них быстро и незаметно, и не мог понять, от чего у него дрожат колени — от страха или от ночи, проведённой в сетке. Но тут он почувствовал под собой твёрдый пол. Так или иначе ноги почти его не держали.

От страха его избавил Баста — разумеется, не нарочно.

— Я бы с удовольствием оставил тебя поболтаться там ещё,— сказал он, пока его товарищи вытягивали Сажерука из сетки.— Но Каприкорн почему-то решил запереть вас на короткий остаток вашей жизни в склеп.

Сажерук очень старался скрыть облегчение. Значит, смерть всё же отодвинулась на шаг-другой.

— Каприкорну, наверное, мешает, что кто-то постоянно слышит, как он обсуждает с вами свои гнусные планы,— сказал он.— А может быть, он просто хочет, чтобы мы смогли дойти до места казни своими ногами.

Ещё одна ночь в сетке, и Сажерук вообще бы позабыл, что у него есть ноги. Уже после первой ночи все кости болели так, что он плёлся вслед за Бастой в склеп походкой старика. Реза несколько раз споткнулась на лестнице, ей, похоже, было ещё хуже, но она не проронила ни звука. Когда она поскользнулась на ступеньке, Баста подхватил её под руку, но женщина вырвалась и посмотрела на него с такой ненавистью, что он не стал её больше трогать.

В склепе под церковью было сыро и холодно даже в такие дни, как этот, когда от солнца плавилась черепица на крышах. В утробе старой церкви пахло мышами, плесенью и ещё чем-то, во что Сажерук решительно не хотел вдумываться. Каприкорн почти сразу после того, как обосновался в заброшенной деревне, велел забрать решётками узкие каморки, где покоились в каменных саркофагах давно забытые священники.

— Гробы — самая подходящая постель для обречённых на казнь,— заметил он при этом со смехом.

У него всегда был совершенно особый юмор. На двух последних ступеньках Баста нетерпеливо подтолкнул их. Он торопился скорее выбраться обратно на свет, подальше от мертвецов и их духов. У него дрожала рука, когда он вешал на крюк фонарь и открывал решётку первой камеры. Здесь внизу не было электричества. Отопления и прочих достижений цивилизации тоже не было, только неподвижные саркофаги и мыши, выскакивавшие из трещин в камне.

— Может, ты посидишь с нами? — спросил Сажерук, когда Баста втолкнул их в камеру.

Им пришлось пригнуться. Старинные своды были такими низкими, что трудно было стоять во весь рост.

— Давай рассказывать истории о привидениях. Я знаю парочку новых.

Баста зарычал, как собака.

— Для тебя нам гроб не понадобится, Грязнорук,— сказал он, запирая за собой решётку.

— Верно! Может быть, понадобится урна или банка от варенья, но уж никак не гроб.— Сажерук отступил на шаг от решётки — здесь Басте было не дотянуться до него ножом.— У тебя, я вижу, новый амулет! — крикнул он (Баста был уже у самой лестницы).— Опять кроличья лапка, да? Сколько раз тебе говорить, что такая штука притягивает Белых Женщин? В нашем старом мире их видно, а здесь это, к сожалению, не так, но они, конечно, всё равно здесь шепчут заклинания и шевелят ледяными пальцами.

Баста стоял на лестнице к нему спиной, сжав кулаки и не оборачиваясь. Сажерук не уставал удивляться, как легко его напугать,— достаточно сказать несколько слов...

— Ты не забыл, как они подбираются к своей жертве? — продолжал он тихо.— Они шепчут тебе на ухо твоё имя: «Баста-а-а!» После этого тебе становится холодно, а потом...

— Они скоро твоё имя прошепчут, Мерзорук! — перебил его Баста дрожащим голосом.— Только твоё.— И зашагал вверх по лестнице так торопливо, будто за ним уже гнались Белые Женщины.

Шаги его смолкли, и Сажерук остался один — с тишиной, со смертью и с Резой. Судя по всему, они были здесь единственными узниками. Каприкорн иногда запирали сюда какого-нибудь бедолагу, чтобы нагнать на него страху, но обычно те, что попадали сюда и писали свои имена на саркофагах, однажды ночью исчезали бесследно, и больше их никто никогда не видел.

Их прощание с миром будет обставлено более торжественно.

«Моё последнее представление, так сказать,— думал Сажерук.— Может быть, при этом окажется, что всё, что я пережил здесь, было лишь дурным сном, и стоит только умереть, как окажешься дома? Приятная мысль». Да, если бы он мог в это верить.

Реза присела на саркофаг. Это был простой каменный гроб. Крышка треснула, и имя, стоявшее на нём когда-то, невозможно было прочитать. Похоже, Резу соседство с мертвецами совсем не пугало.

С Сажеруком дело обстояло иначе. Он не боялся духов и Белых Женщин, как Баста. Приди сюда Белая Женщина, он бы с ней любезно поздоровался. Но он боялся смерти. Ему казалось, что здесь всё дышит ею, и ему было мучительно вдыхать этот воздух. Он

чувствовал, будто на груди у него сидит большой, мерзкий зверь. Даже в сетке ему не было так плохо. Там, по крайней мере, можно было дышать.

Он видел, что Реза наблюдает за ним. Она жестом подозвала его, похлопала ладонью по крышке саркофага. Поколебавшись, он сел рядом с ней. Она порылась в карманах платья, достала оттуда свечку и вопросительно показала ему. Сажерук не мог сдержать улыбку. Ну конечно, у него найдутся спички. Это же детская игра — припрятать от Басты и прочих остолопов такую мелочь, как две-три спички.

Реза прилепила коптящую свечку на саркофаг. Она любила свечи и камешки. И то, и другое она всегда носила в карманах. И ещё кое-что. Но сегодня она, наверное, зажгла свечку только ради него, потому что знала, как он любит огонь.

— Я виноват перед тобой, я должен был искать книгу один,— сказал он, касаясь пальцами яркого огонька.— Прости меня.

Она зажала ему рот. Видимо, это должно было означать, что прощать ей нечего. Милая беззвучная ложь. Она отняла руку, и Сажерук кашлянул:

— Ты... так её и не нашла, да?

Это было уже не важно, но ему просто хотелось знать.

Реза покачала головой и огорчённо приподняла плечи.

— Так я и думал.— Он вздохнул.

Тишина была ужасна, ужаснее тысяч голосов.

— Расскажи мне что-нибудь, Реза! — сказал он тихо, придвигаясь к ней. «Прошу тебя! — добавил он мысленно.— Отгони от меня страх. Он давит мне грудь. Унеси нас куда-нибудь, где не так плохо».

Это Реза умела. Ей было известно бесконечно много историй — откуда, она ему никогда не рассказывала, но он, конечно, знал. Он прекрасно знал, кто читал ей когда-то эти истории, и сразу узнал её лицо, впервые увидев её в доме Каприкорна. Ведь Волшебный Язык не раз показывал ему фотографию.

Реза достала из своих глубоких карманов клочок бумаги. У неё там хранились не только свечи и камешки. Как у Сажерука всегда было при себе что-нибудь для разжигания огня, так у Резы — бумага и карандаш, её деревянный язык, как она выражалась. Огарок свечки, огрызок карандаша, запачканный клочок бумаги — такие вещи не вызывали опасений у людей Каприкорна, и их у неё не отбирали.

Рассказывая историю, она иногда писала только половину предложения, а Сажерук должен был сам его закончить. Так дело шло быстрее, а в истории возникали иногда неожиданные повороты. Но на этот раз она не собиралась рассказывать, хотя ему этого хотелось, как никогда.

«Кто эта девочка?» — написала Реза.

Ну конечно, Мегги. Солгать ей? Почему бы нет? Но он не солгал, сам не зная почему.

— Это дочь Волшебного Языка. «Сколько ей лет?»

— По-моему, двенадцать.

Ответ сошёлся. Это было видно по её глазам. Глаза были в точности как у Мегги. Только усталые.

— Как выглядит Волшебный Язык? Ты, по-моему, уже спрашивала. У него нет шрамов, в отличие от меня.

Он попытался улыбнуться, но Реза не улыбнулась в ответ. Огонёк свечи бросал мерцающие блики на её лицо. «Его лицо тебе знакомо лучше, чем моё,— думал Сажерук,— но я тебе об этом не скажу. Он отнял у меня целый мир — так почему бы мне не отнять у него жену?»

Она встала и подняла руку над головой.

— Да. Он высокий. Выше, чем ты, и выше, чем я. Что мешало ему солгать?

— Да, волосы у него тёмные, но я сейчас не хочу говорить о нём!

Он сам слышал, что в его голосе звучит обида.

— Прощу тебя! — Он взял её за руку и усадил рядом с собой.— Расскажи мне лучше что-нибудь. Свечка скоро догорит, а фонаря, который нам оставил Баста, хватает, чтобы видеть эти проклятые гробы, но не для того, чтобы разбирать буквы.

Она посмотрела на него пристально, будто хотела прочесть его мысли, увидеть не произнесённые слова. Но Сажерук умел скрывать свои мысли куда лучше, чем Волшебный Язык. Лицо его делалось непроницаемым: щит, прикрывающий сердце от любопытных взглядов. Какое дело другим до его сердца?

Реза снова склонилась над бумагой и начала писать: «Слушай, мой милый мальчик, слушай, внимай, разумей, потому что это случилось, потому что это произошло, потому что это было ещё в ту далёкую пору, когда Ручные Животные были Животными Дикими.

Собака была дикая, и Лошадь была дикая, и корова была дикая, и Овца была дикая, и Свинья была дикая — и все они были дикие-предикие и дико блуждали по Мокрым и Диким Лесам.

Но самая дикая была Дикая Кошка — она бродила где вздумается и гуляла сама по себе».¹

Реза всегда знала, какая история ему сейчас нужна. Она была чужой в этом мире, как и он. Просто невозможно представить, что она принадлежит Волшебному Языку.

¹ Р. Киплинг. Кошка, гулявшая сама по себе (перевод К. Чуковского).

Рассказ Фарида

— *Что ж, отлично,— проговорил Зофф.—
Вот что я хочу вам сказать: если кто
думает, что у него есть план получше,
может им поделиться.*

М. де Ларрабейти. Борриблы-2: в лабиринте спирали

Когда Фарид вернулся, Волшебный Язык уже дожидался его. Элинор спала под деревьями, лицо её покраснелось от полуденного зноя, а Волшебный Язык стоял на том же месте, где Фарид его оставил. Лицо его просияло облегчением, когда он увидел идущего вверх по склону мальчика.

— Мы слышали выстрелы! — закричал он навстречу Фариду. — Я уж думал, мы тебя больше не увидим.

— Часовые стреляли по кошкам, — ответил Фарид и опустил в траву.

Его смущало, что Волшебный Язык за него тревожился. Он не привык, чтобы о нём тревожились. «Почему так долго? Где ты шлялся?» — так его обычно встречали. Даже Сажерук был всегда замкнут, неприступен, как запертая дверь. А у Волшебного Языка всё было на лице написано — тревога, радость, обида, боль, любовь, — даже когда он хотел скрыть свои чувства. Вот и сейчас было заметно, как он старается удержаться от вопроса, жёгшего ему губы с той минуты, как он завидел Фариду.

— С твоей дочерью всё в порядке, — сказал Фарид. — И твоё письмо она получила, хотя её заперли на верхнем этаже дома Каприкорна. Но Гвин здорово умеет лазать, даже Сажеруку до него далеко, а это что-нибудь да значит.

Он услышал вздох облегчения, как будто вся тяжесть мира спала с плеч Волшебного Языка.

— Я даже принёс ответ.

Фарид выпустил Гвина из рюкзака, ухватил его за хвост и вытащил из-под ошейника записку Мегги.

Волшебный Язык разворачивал её так осторожно, словно боялся, что буквы могут исчезнуть у него из-под пальцев.

— Форзацная бумага, — пробормотал он. — Ей, видимо, пришлось разорвать книгу.

— Что она пишет?

— Ты пробовал прочитать?

Фарид отрицательно покачал головой и вынул из кармана кусок хлеба. Гвин заслужил поощрение. Но куница уже исчезла. Наверное, пошла отсыпаться после бессонного дня.

— Ты ведь читать не умеешь, правда?

— Нет.

— Ну, эти-то буквы вообще мало кто умеет читать. Это те же руны, что были в моей записке. Ты видел, их даже Элинор не может разобрать.

Волшебный Язык разгладил листок, бледно-жёлтый, как песок в пустыне, стал читать и вдруг резко вскинул голову.

— Боже мой! — пробормотал он. — Этого ещё не хватало!

— Что случилось?

Фарид сам принялся за хлеб, отложенный для куницы. Он был совсем чёрствый, пора было украсть свежего.

— Мегги тоже так умеет! — Волшебный Язык недоверчиво покачал головой и снова уставился на записку.

Фарид приподнялся в траве, опираясь на локоть.

— Это я знаю, там только об этом и говорят... Я подслушал. Они говорят, что девчонка умеет колдовать, как и ты, и что Каприкорну теперь не надо тебя дожидаться. Ты ему больше не нужен.

Волшебный Язык посмотрел на него так, будто эта мысль ему ещё в голову не приходила.

— И правда, — произнёс он тихо. — Теперь они её ни за что не выпустят. По доброй воле — ни за что.

Он посмотрел на буквы, которые написала его дочь. Фариду они казались чем-то вроде змеиных узоров на песке.

— Что она ещё пишет?

— Что они поймали Сажерука и что она должна вывести им того, кто умертвит его. Уже завтра вечером. — Он опустил записку и провёл рукой по волосам.

— Да, об этом я тоже слышал. — Фарид сорвал травинку и разорвал её на мелкие куски. — Они, наверное, заперли его в склепе под церковью. Что ещё она пишет? Твоя дочь не пишет, кого она должна вывести Каприкорну?

Волшебный Язык отрицательно покачал головой, но Фарид понял, что он просто не хочет говорить.

— Можешь от меня не скрывать. Палача, правда ведь? Мастера рубить головы?

Волшебный Язык молчал, будто не слышал.

— Я видал такие вещи, — сказал Фарид. — Так что можешь мне сказать. Если палач умеет обращаться с мечом, всё происходит довольно быстро.

Волшебный Язык некоторое время изумлённо смотрел на него, потом покачал головой:

— Это не палач. Во всяком случае, не такой палач с мечом. Это вообще не человек.

Фарид побледнел:

— Не человек?

Волшебный Язык покачал головой. Слова не шли у него с языка.

— Они называют его Призраком,— глухо сказал он наконец.— Я уже не помню точно, какими словами он описан в книге, знаю только, что мне он представлялся фигурой из раскалённого пепла, горячей, серой, без лица.

Фарид не отрываясь смотрел на него. На мгновение он пожалел о своей настойчивости.

— Они... они все уже радуются в предвкушении казни,— запинаясь, продолжил он свой рассказ.— Чёрные Куртки ходят довольные. Женщину, с которой встречался Сажерук, тоже хотят казнить. За то, что она пыталась найти для него книгу.

Он ковырял землю пальцем босой ноги. Сажерук хотел приучить его к обуви из-за змей, но обутый он чувствовал себя так, точно ему зажали пальцы ног, и в конце концов ботинки полетели в костёр.

— Какая женщина? Одна из служанок Каприкорна? — Волшебный Язык вопросительно посмотрел на него.

Фарид кивнул и почесал ступни. Они были все в муравьиных укусах.

— Она не умеет говорить — немая, как рыба. Сажерук носит в рюкзаке её фотографию. Она ему уже не раз помогала. Кроме того, он, по-моему, влюблён в неё.

Ему легко было всё это разнюхать в деревне. Там было много мальчишек не старше его. Они мыли чернокурточникам машины, чистили сапоги и оружие, носили любовные письма... Любовные письма ему приходилось носить и прежде, в другой жизни. Сапог он там не чистил, а оружие доводилось, и ещё убирать верблюжий помёт. Начищать до блеска машины было определённо приятнее.

Фарид взглянул на небо. Там проплывали крохотные облачка, белые, как лебединые перья, перистые, как цветы акации. Здесь на небе часто бывали облака. Это нравилось Фариду. В том мире, откуда он пришёл, небо было всегда одинаково чистым.

— Уже завтра... — пробормотал Волшебный Язык.— Что мне делать? Как вызволить её из дома Каприкорна? Может быть, ночью я мог бы туда проникнуть? Мне бы такой чёрный наряд, как у них...

— Я тебе его принёс.— Фарид вытащил из рюкзака куртку, а за ней и брюки.— Это всё сушилось на верёвке. А для Элинора у меня платье.

Волшебный Язык смотрел на него с таким откровенным восхищением, что Фарид покраснел.

— Ты просто дьявол! Может, тебя нужно спросить, как вытащить Мегги из этой деревни?

Фарид смущённо улыбнулся и потупился. Спросить его? Никто никогда не интересовался его мыслями. Он всегда был только ищейкой, осведомителем. Планы строили другие: планы грабежа, разбойных нападений, планы мести. Собаку не спрашивают. Собаку бьют, если она не слушается.

— Нас только двое, а там их не меньше двадцати,— сказал он.— Это будет нелегко...

Волшебный Язык посмотрел в сторону укрытия, где под деревьями спала женщина.

— Элино́р ты не считаешь? Это ты зря! Она намного воинственнее меня и страшно разъярена сейчас.

Фарид не мог сдержать улыбки.

— Ну, значит, трое,— сказал он.— Трое против двадцати.

— Да, звучит довольно безнадёжно, понимаю.— Волшебный Язык вздохнул и поднялся с земли.— Пойдём расскажем Элино́р, что ты узнал,— сказал он.

Но Фарид остался сидеть на траве. Он поднял сухую ветку, из тех, что валялись повсюду вокруг. Отличный хворост для костра. Здесь его было сколько хочешь. В прежней его жизни за таким хворостом надо было ехать очень-очень далеко. Он был на вес золота. Фарид взглянул на ветку, провёл пальцем по сухой коре и бросил взгляд в сторону деревни Каприкорна.

— Нам мог бы помочь огонь,— сказал он. Волшебный Язык посмотрел на него, не понимая.

— Как это?

Фарид подобрал ещё ветку, потом другую. Он складывал в кучу сухие сучья и ветки, которые здешние деревья сбрасывали, будто им их девать некуда.

— Сажерук научил меня укрощать огонь. Это как с Гвином: он кусает только того, кто не сумеет его схватить, а если обращаться с ним правильно, он будет слушаться. И Сажерук научил меня этому. Если мы применим его в нужное время и в нужном месте...

Волшебный Язык нагнулся, поднял сухую ветку и провёл по ней ладонью.

— А как ты загонишь его обратно, когда он разгуляется? Дождя не было уже давно. Ты оглянуться не успеешь, как холмы запылают.

Фарид пожал плечами.

— Только если не повезёт с ветром. Но Волшебный Язык покачал головой.

— Нет! — сказал он решительно.— На то, чтобы играть с огнём в этих холмах, я пойду в последнюю очередь. Давай попробуемся сегодня ночью в деревню. Может быть, нам удастся прошмыгнуть мимо часовых. Может быть, они плохо друг друга знают и примут

меня за одного из своих. Ведь однажды нам уже удалось от них ускользнуть. Может быть, нам это и во второй раз удастся.

— Довольно много «может быть»,— сказал Фарид.

— Знаю,— ответил Волшебный Язык.— Знаю.

Выдумки для Басты

*— Гляди: я плюю на него! Чтоб ему сгинуть
на веки веков! Увидишь владельца, скажи ему,
что ты слышал! Скажи, что в тысячу
двести девятнадцатый раз Дженнет
Клустон призывает проклятие на его голову,
на его дом, хлев и конюшню, на чад
и домочадцев, на всю его родню, на его слуг
и гостей — будь они прокляты до седьмого
колена!*

Р. Л. Стивенсон. Похищенный

(перевод М. Кан)

Фенолио быстро сумел убедить охранявшего дверь часового, что ему нужно немедленно поговорить с Бастой. Старик был мастер врать. Он плёл истории из ничего быстрее, чем паук паутину.

— Чего тебе, старик? — спросил Баста, появляясь в дверях. Он захватил оловянного солдатика.— Держи, маленькая ведьма! — Он протянул его Мегги.— Я бы бросил его в огонь, но меня здесь никто больше не слушает.

Оловянный солдатик вздрогнул при слове «огонь», усы у него стали дыбом, а в глазах отразилось отчаяние, больно кольнувшее Мегги. Ей казалось, что она слышит биение маленького сердца у себя в горсти. Она вспомнила конец этой сказки: «Тут оловянный солдатик совсем расплавился. От него остался только крошечный кусочек олова. На следующий день, когда служанка выгребала золу, она нашла в топке оловянное сердечко».

— Да, тебя здесь никто больше не слушает, мне тоже так кажется.— Фенолио смотрел на Басту сочувственно, как отец на сына,— он и был в некотором роде его отцом.— Поэтому я и хотел с тобой поговорить.— Он заговорщически понизил голос: — Хочу предложить тебе сделку.

— Сделку? — Во взгляде Басты мешались страх и высокомерие.

— Да, сделку,— тихо повторил Фенолио.— Мне скучно! Я ведь, как ты выразился, писака. Мне, чтобы жить, нужна бумага, как другим хлеб и вино или ещё что-нибудь.

Принеси мне бумаги, Баста, и я помогу тебе снова получить ключи. Те ключи, что отобрала у тебя Сорока.

Баста вытащил нож. Когда он щелчком раскрыл его, оловянный солдатик так затрясся, что выронил штык.

— Как ты это себе представляешь? — спросил Баста, вычищая остриём ножа грязь из-под ногтей.

Фенолио нагнулся к нему.

— Я напишу тебе заклинание, насылающее хворь. Такое, что Мртола сляжет на много недель, и у тебя будет время доказать Каприкорну, что ключам лучше находиться у тебя. Конечно, заклинание действует не сразу, тут нужно время, но зато, когда уж оно подействует, можешь мне поверить... — Фенолио многозначительно приподнял брови.

Но Баста сделал презрительную гримасу:

— Я уже пробовал — и пауками, и петрушкой с солью. Старуху ничем не проймёшь.

— Петрушка и пауки! — Фенолио тихо рассмеялся. — Глуп же ты, Баста. Я говорю не о детском колдовстве. Я говорю о буквах. Буквы могут принести и добра и зла больше, чем что бы то ни было, уверяю тебя. — Фенолио понизил голос до шёпота: — Я ведь создал тебя из букв, Баста! Тебя и Каприкорна.

Баста отшатнулся от него. Страх и ненависть — брат с сестрой, и Мегги видела на лице Басты то и другое разом. Но она видела и другое: он верил старику! Он верил каждому его слову.

— Ты колдун! — выдавил он из себя. — И тебя, и девчонку надо бы сжечь вместе с этими проклятыми книгами, а заодно и её папашу. — И он поспешно трижды плюнул под ноги старику.

— Плюёшься? Это от чего помогает — от сглаза? — насмешливо сказал Фенолио. — Насчёт сжечь — мысль не новая, Баста, но у тебя особенно новых мыслей никогда не бывало. Ну что, мы сговорились или как?

Баста тарашился на оловянного солдатика, пока Мегги не спрятала его за спину.

— Ладно, — хрипло сказал он потом. — Но я буду ежедневно проверять, что ты там нацарапал, понял?

— Конечно! — Фенолио энергично кивнул. — Да, мне бы ещё ручку. Чёрную, если можно.

Баста принёс ручку и целую стопку белой писчей бумаги. Фенолио с глубокомысленным видом уселся за стол, положил перед собой лист бумаги, сложил его, а потом аккуратно разорвал на девять частей. На каждой части он написал пять букв;

буквы были везде одни и те же, витиеватые и неразборчивые. Потом он тщательно свернул все бумажки, плюнул на каждую и протянул их Басте со словами:

— Три там, где она ест, три там, где она спит, и три там, где она работает. Тогда через три дня и три ночи наступит то, чего ты хочешь. Но если проклятая найдёт хоть одну бумажку, чары тут же обратятся против тебя.

— То есть как? — Баста смотрел на бумажки Фенолио так, будто они, того гляди, нагонят на него чуму.

— Спрячь их получше, чтобы она не нашла,— ответил Фенолио коротко и подтолкнул его к двери.

— Если твоё заклинание не подействует, старик,— прорычал Баста, закрывая за собой дверь,— я исполосую тебе морду, как Грязноруку!

С этими словами он удалился, а Фенолио с довольной улыбкой прислонился к запертой двери.

— Но оно же не подействует,— чуть слышно сказала Мегги.

— Ну и что? Три дня — большой срок,— ответил Фенолио, вновь усаживаясь за стол.— Я надеюсь, что нам так много не понадобится. Мы ведь хотели сорвать им казнь уже завтра вечером, правда?

Остаток дня он то смотрел в пространство, то писал как одержимый. Уже немало листов было покрыто его крупным, неровным, торопливым почерком.

Мегги ему не мешала. Она села у окна с оловянным солдатиком, глядела на холмы и пыталась угадать, где в этой чаще ветвей и листвы скрывается Мо. Оловянный солдатик выставил нестигающуюся ногу и испуганными глазами смотрел на совершенно незнакомый мир вокруг. Может быть, он думал о картонной танцовщице, в которую был так влюблён, а может быть, он и вовсе не думал. Он не сказал ни единого слова.

Разбуженные среди ночи

*К каждому обеду приносили и цветы. Великое
множество цветов дуба, таволги
и ракитника, самых красивых, самых
прекрасных, какие только можно было найти
в поле и в лесу.*

Е. Уолтон. Четыре ветки мабиногии

За окном давно стемнело, а Фенолио все писал. Под столом лежали смятые и разорванные листы. Их было намного больше, чем тех, которые он откладывал в сторонку,— так осторожно, словно буквы могли скатиться с бумаги. Когда появилась худенькая служанка с ужином, Фенолио спрятал отложенные в сторону листы под одеяло.

Баста в этот вечер больше не приходил. Он, наверное, был занят: рассовывал по укромным местам заклинания Фенолио.

Мегги улеглась, только когда темнота за окном совсем сгустилась и холмов стало не различить на фоне неба.

— Спокойной ночи,— прошептала она в темноту, как будто Мо мог её слышать.

Потом она взяла оловянного солдатика и забралась на свою кровать. Солдатика она посадила возле подушки.

— Честное слово, тебе повезло больше, чем Динь-Динь,— шепнула она ему.— Динь-Динь сидит взаперти у Басты, потому что он думает, будто феи приносят счастье. Знаешь что? Если мы когда-нибудь выберемся отсюда, я вырежу тебе такую же танцовщицу, как в твоей сказке.

Но он и на это ничего не ответил. Он только смотрел на неё печальными глазами, а потом еле заметно кивнул. «Может, он тоже лишился голоса? — подумала Мегги.— Или он и не умел говорить?» Рот у него действительно выглядел так, будто он его ни разу не открывал. «Была бы у меня здесь книжка,— думала Мегги, я могла бы это проверить или попробовала бы вычитать ему его танцовщицу. Но книга у Сороки. Она и все остальные книги забрала».

Оловянный солдатик прислонился к стене и закрыл глаза. «Нет, танцовщица только разобьёт ему сердце!» — подумала Мегги, засыпая. Последнее, что она слышала, было перо Фенолио, с торопливым скрипом носившееся по бумаге от буквы к букве, как ткацкий челнок, сплетающий многослойную ткань из чёрных ниток...

Этой ночью Мегги не снились кошмары. Ни один паучок не пробежал в её сне. Она была дома, она это знала, хотя комната была как будто та, где они жили у Элинон. Здесь были Мо и её мама. Мама выглядела как Элинон, но Мегги знала, что это та самая женщина, которая висела в сетке рядом с Сажеруком. Во сне человек многое знает, в том числе и то, что глазам верить нельзя. Просто знает, и все тут. Только она собралась присесть рядом с матерью на старый диван между книжных полок Мо, как кто-то тихо позвал её: «Мегги!» Девочка решила не откликаться, ей хотелось, чтобы этот сон никогда не кончался, но голос безжалостно продолжал её звать. Голос был знакомый. Пришлось открыть глаза.

У её постели стоял Фенолио, пальцы у него были все в чернилах, чёрных, как ночь за окном.

— В чём дело? Я спать хочу.

Мегги повернулась к нему спиной. Ей хотелось обратно в тот сон. Может быть, он ещё не ушёл из-под её сомкнутых век. Может быть, к её ресницам золотой пылью прилипло

немного счастья. В сказках от снов иногда остаётся что-нибудь в этом роде. Оловянный солдатик тоже спал, уронив голову на грудь.

— Я закончил!

Фенолио говорил шёпотом, хотя из-за двери явственно доносился храп часового. На столе в мерцающем свете огарка лежала тонкая стопка исписанных страниц.

Мегги, зевая, села в постели.

— Мы должны попытаться кое-что сделать этой ночью, — чуть слышно прошептал Фенолио. — Нужно проверить, могут ли твой голос и мои слова изменять истории. Мы попробуем отправить нашего солдатика обратно. — Он подхватил исписанные страницы и положил ей на колени. — Плохо, что пробовать придётся с историей, которую сочинил не я, но что ж поделаешь? Терять нам нечего.

— Отправить обратно? Я не хочу отправлять его обратно, — сказала ошарашенная Мегги. — Он же погибнет. Мальчик кинет его в печку, и он расплавится. А танцовщица сгорит. «А от танцовщицы осталась только блёстка. Но она уже не сверкала — почернела как уголь».

— Да нет же! — Фенолио нетерпеливо постучал пальцами по страницам у неё на коленях. — Я написал ему новую историю, со счастливым концом. В этом и заключалась идея твоего отца: изменить историю. Он хотел только вызволить твою мать, переписать «Чернильное сердце» так, чтобы книжка отдала её обратно. Но если это возможно, Мегги, — если можно изменить уже напечатанную историю, дописав к ней что-то, — то можно изменить все: кто из неё выйдет, кто войдёт, как она закончится, кому принесёт счастье, а кому беду. Понимаешь? Это всего лишь попытка, Мегги. Но если солдатик исчезнет, то мы, честное слово, сможем изменить и «Чернильное сердце». Как — это я ещё должен придумать, а пока читай. Прошу тебя! — Фенолио достал из-под подушки фонарик и протянул его Мегги.

Она неуверенно направила луч на первую густо исписанную страницу. Губы вдруг перестали её слушаться.

— Здесь правда хороший конец?

Она провела языком по губам и посмотрела на спящего оловянного солдатика. Ей почудилось лёгкое похрапывание.

Фенолио нетерпеливо кивнул:

— Ну конечно, я написал до тошноты приторный счастливый конец. Он поселяется со своей танцовщицей в этом замке, и они живут там счастливо до конца своих дней...

Никаких расплавившихся сердец, сгоревшего картона — сплошная любовь и счастье.

— Я плохо разбираю твой почерк.

— Не может быть. Я очень старался.

— Тем не менее. Старик вздохнул.

— Ну, ладно,— сказала Мегги.— Я попробую. «Каждая буква важна! — говорила она себе.— Она должна звенеть, греметь, шептать, шуршать, катиться». И Мегги начала читать.

На третьей фразе солдатик выпрямился. Мегги увидела это краем глаза. На мгновение она сбилась, запнулась, прочла одно и то же слово дважды. Больше она не решалась взглянуть на солдатика, пока Фенолио не тронул её за локоть.

— Он исчез! — прошептал он.— Мегги, он исчез! И правда — постель была пуста.

Фенолио так крепко сжал её локоть, что ей стало больно.

— Ты и вправду маленькая колдунья! — прошептал он.— Но и я молодец. Правда ведь?

Он с восхищением посмотрел на свои измазанные чернилами пальцы. Потом хлопнул в ладоши и прошёлся в танце по тесной комнатухе, как дрессированный медведь.

К Мегги он вернулся, уже несколько запыхавшись.

— Мы вдвоём устроим Каприкорну неприятный сюрприз! — прошептал он, и каждая его морщина лучилась улыбкой.— Я немедленно сажусь за работу! Да! Он получит то, чего хотел: ты вычитаешь ему Призрака. Но его старый приятель станет другим, уж я об этом позабочусь. Я, Фенолио, повелитель слов, заклинатель чернил, волшебник бумаги! Я создал Каприкорна, и я же его уничтожу, будто его и не было никогда. Надо признаться, лучше бы его с самого начала не было. Бедняга Каприкорн! С ним будет то же, что с волшебником, который создал для своего племянника жену из цветов. Ты знаешь эту историю?

Мегги всё смотрела на то место, где сидел оловянный солдатик. Она по нему скучала.

— Нет,— пробормотала она.— Что за жена из цветов?

— Это очень старая история. Я тебе расскажу краткий вариант. Длинный красивее, но скоро уже рассветёт. Так вот: жил-был волшебник по имени Гвидион. У него был племянник, которого он любил больше всего на свете, но мать прокляла юношу.

— Почему?

— Долго рассказывать. Она прокляла его. Если он прикоснётся к женщине, то умрёт. У волшебника разрывалось сердце оттого, что его любимому племяннику придётся прожить всю жизнь в грустном одиночестве. Поэтому он на три дня и три ночи заперся в своей комнате и сотворил женщину из цвета дуба, таволги и ракутника. Она была прекраснее всех на свете, и племянник Гвидиона тут же влюбился в неё. Но

Блодьювидд — так её звали — не принесла ему счастья. Она влюбилась в другого и вместе со своим возлюбленным убила племянника Гвидиона.

— Блодьювидд! — Мегги попробовала это имя на вкус, как невиданный плод. — Грустная история. И что же с ней случилось? Волшебник в наказание убил и её?

— Нет. Гвидион превратил её в сову, и с тех пор и по сей день у всех сов голос, как у рыдающих женщин.

— Красивая история! Грустная и красивая, — пробормотала Мегги.

Почему грустные истории так часто бывают красивыми? В жизни это не так.

— Положим, историю о жене из цветов я теперь знаю, — сказала она. — Но какое отношение она имеет к Каприкорну?

— Видишь ли, Блодьювидд сделала не то, чего от неё ожидали. И мы попробуем устроить то же самое: с помощью твоего голоса и моих слов — отличных, новёхоньких слов — Призрак, явившись к Каприкорну, сделает не то, чего тот ожидает!

Фенолио выглядел довольным, как черепаха, нашедшая свежий лист салата в самом неожиданном месте.

— И что же он сделает?

Фенолио нахмурился. Довольное выражение исчезло с его лица.

— Над этим я и работаю, — сказал он сердито и постучал себя пальцем по лбу. — Вот здесь. Для этого нужно время.

За окном послышались мужские голоса. Они доносились не с ограждённого стеной двора, а откуда-то издалека. Мегги быстро скатилась с кровати и подбежала к открытому окну. Она услышала шаги — торопливые, спотыкающиеся, убегающие шаги — и вслед за тем выстрелы. Она так высунулась из окна, что чуть не упала, но видно, конечно, ничего не было. Шум доносился, похоже, с площади перед церковью.

— Эй, осторожно! — прошептал Фенолио, обхватывая её за плечи.

Ещё выстрелы. Потом стало слышно, как перекрикиваются люди Каприкорна. Ну почему она не может разобрать, что они говорят? Она испуганно взглянула на Фенолио — может быть, он что-нибудь разобрал из этих криков, какое-нибудь слово или имя?

— Я знаю, о чём ты думаешь, но твой отец здесь наверняка ни при чём, — успокоил он её. — Он же не сумасшедший, чтобы пытаться проникнуть ночью в дом Каприкорна.

Он мягко увёл её от окна. Голоса смолкли. Ночная тишина вновь сомкнулась, будто ничего и не было.

Мегги залезла обратно на свою кровать, но сердце у неё бешено колотилось.

— Пусть он убьёт Каприкорна! — прошептала она. — Пусть Призрак в твоей истории убьёт его! — Она сама испугалась своих слов. Но не взяла их обратно.

Фенолио потёр себе лоб.

— Да, придётся. Ничего другого не остаётся, правда?

Мегги прижала к себе свитер Мо. Где-то в доме захлопали двери, раздались шаги. Потом снова стало тихо. В этой тишине таилась угроза. «Мёртвая тишина»,— подумала Мегги.

— А если Призрак тебя не послушается? — спросила она.— Как цветочная женщина? Что тогда?

В ответ Фенолио проговорил медленно:

— Об этом пока лучше не думать.

В одиночестве

*— Зачем, ах, зачем я покинул мою норку! —
повторял несчастный мистер Бэггинс,
подпрыгивая на спине у Бомбура.*

Дж. Р. Р. Толкиен. Хоббит
(перевод Н. Рахмановой)

Услышав выстрелы, Элинон вскочила на ноги так поспешно, что споткнулась в темноте о собственное одеяло и растянулась на колючей траве. Поднимаясь, она исколола себе все руки.

— Господи, господи, они их поймали! — выдохнула она, бестолково мечась в темноте в поисках чёртова платья, которое украл для неё мальчик.

Мрак был такой, что она не видела собственных ног.

— Вот как вышло,— шептала она.— Почему эти проклятые идиоты не взяли меня с собой? Я бы посторожила, уж я бы уследила...

Но, найдя наконец платье и натянув его на себя дрожащими руками, она вдруг застыла.

Какая тишина. Мёртвая тишина!

«Они их пристрелили! — шепнул ей внутренний голос.— Вот почему так тихо. Они мертвы. Совсем мертвы. Лежат окровавленные на этой площади, перед этим домом, о Господи! Что же теперь делать? — Она всхлипнула.— Нет, Элинон, не смей плакать! Это ещё что такое? Иди их искать, давай, пошевеливайся».

Она побрела, спотыкаясь. Туда ли она идёт?

«Тебе с нами нельзя, Элинон».

Это сказал Мортимер. Он выглядел неузнаваемым в наряде, который украл для него Фарид,— ни дать ни взять один из молодцов Каприкорна. Но он ведь для этого и переодевался. Мальчик сумел стащить для него даже ружьё.

«Почему? — спросила она.— Я даже готова надеть это идиотское платье!»

«Женщина будет привлекать внимание, Элинор! Ты сама видела. Там по ночам на улице ни одной женщины не встретишь. Только часовых. Спроси вот мальчика».

«Не хочу я его ни о чём спрашивать! Что ж он тогда не украл для меня мужской наряд? Я бы переделалась мужчиной».

Они не нашлись что ответить.

«Элинор, прошу тебя, кто-то же должен остаться караулить вещи».

«Вещи? Ты имеешь в виду вонючий рюкзак Сажерука?»

От возмущения она пнула рюкзак ногой. Какими хитрецами они себя воображали! Но весь этот маскарад не помог. Кто их узнал? Баста, Плосконос или этот хромоногий?

«На рассвете мы вернёмся, Элинор! Вместе с Мегги».

Лжец. Она слышала по голосу, что он и сам в это не верит. Элинор споткнулась о древесный корень, снова схватилась руками за какие-то колючки и с плачем опустилась на колени. Убийцы! Убийцы и поджигатели. Что у неё общего с этим сбродом? Надо было догадаться тогда, когда Мортимер вдруг появился у её дверей и попросил спрятать книгу. Почему она попросту не отказалась? Ведь она сразу заметила, что от Сажерука ничего, кроме неприятностей, ждать не приходится. Это у него яснее ясного было на лице написано. Но книга... Конечно, перед книгой она устоять не могла...

«Вонючую куницу они с собой взяли,— подумала она, выпрямляясь.— А меня нет. А теперь они погибли. „Давайте обратимся в полицию“,— сколько раз я это говорила! Но Мортимер всегда отвечал одно и то же: „Нет, Элинор, при первом же появлении полицейского Каприкорн избавится от Мегги“. А нож Басты быстрее, чем любая полиция на свете, можешь мне поверить». На переносице у него при этом появлялась вертикальная морщинка. Элинор знала Мортимера достаточно хорошо, чтобы понимать, что она означает.

И что же ей теперь делать? Совсем одной.

«Нечего распускаться, Элинор! — прикрикнула она на себя.— Ты всегда была одна, ты что, забыла? Подумай-ка головой. Ты должна выручить девочку, что бы там ни случилось с её отцом. Ты должна вызволить её из этой трижды проклятой деревни. Кроме тебя, этого уже никто не сделает. Или ты хочешь, чтобы она стала одной из этих замученных служанок, которые головы не смеют поднять и всю жизнь только моют и стряпают для господ? А ещё ей, может быть, позволят иногда почитать вслух Каприкорну, если он пожелает, а когда она станет чуть постарше... девочка хорошенькая...»

Элинор стало дурно.

— Мне нужно ружьё, как у них,— прошептала она.— Или нож, длинный, острый нож. И я проберусь с ним в дом Каприкорна. Кто меня узнает в этом платье?

Мортимер всегда считал, что она умеет только книжки читать, но она ему докажет...

— Как же так? — прошептала она. — Его нет, Элинора, просто нет больше, как твоих книг.

Она зарыдала так громко, что сама испугалась и зажала себе рот рукой. Под ногой у неё треснула сухая ветка. В одном из окон в деревне Каприкорна погас свет. Она была права. Мир ужасен, жесток, безжалостен, мрачен, как дурной сон. Жить в нём нельзя. Книги — единственное место, где можно найти сочувствие, утешение, счастье... и любовь. Книги любили всякого, кто их открывал, становились защитниками и друзьями, не требуя ничего взамен, и никогда не покидали даже тех, кто плохо с ними обращался. «Любовь, истина, красота, мудрость и утешение перед лицом смерти». Кто это сказал? Кто-то, как и она, беззаветно влюблённый в книги. Она забыла его имя, но помнила слова. Слова бессмертны... пока кто-нибудь не решит их сжечь. Но даже тогда...

Она опять споткнулась. Из деревни Каприкорна сочился в ночь свет, мутно-белый, как разбавленное молоко. На стоянке между машин стояли, сблизив головы, трое убийц.

«Шепчитесь, шепчитесь, — сказал Элинора про себя. — Хвастайтесь кровью у вас на руках и холодной головешкой вместо сердца. Вы ещё раскаетесь, что убили их». На что решиться? Прокрасться в деревню прямо сейчас или дожидаться утра? И то и другое — безумие. Ей и нескольких метров там не пройти.

Один из троих обернулся, и на мгновение Элинора показалось, что он её увидел. Она отшатнулась, поскользнулась и только успела уцепиться за ветку, как земля снова ушла у неё из под ног. В это время за её спиной раздался шорох, и, не успевшая она повернуть голову, чья-то рука зажала ей рот. Она хотела закричать, но из накрепко зажатого рта не вырывалось ни звука.

— Так вот ты где! Знаешь, сколько времени я тебя ищу?

Этого не могло быть. Она была уверена, что никогда уже не услышит этого голоса.

— Прости, но я знал, что ты закричишь. Пойдём! Мортимер отнял руку от её рта и поманил её за собой.

Она не знала, чего ей больше хочется: броситься ему на шею или стукнуть так, чтобы ему стало больно?

Когда крыши деревни Каприкорна скрылись за деревьями, он остановился.

— Почему ты не осталась в укрытии? Что ты тут бродишь в темноте? Ты что, не понимаешь, как это опасно?

Это было уже слишком. Элинора всё ещё не могла отдышаться — так быстро он её вёл.

— Опасно? — От ярости ей было трудно говорить тихо. — Ты говоришь — опасно? Я слышала выстрелы и крики! Я думала, вы погибли. Я думала, они вас застрелили...

Он провёл рукой по лицу.

— Да что ты! Из них ни один не умеет целиться,— сказал он.— К счастью.

Элино́р хотелось взять его и потряхну́ть, чтобы не говорил так спокойно.

— Вот как? А с мальчиком что?

— Тоже целёхонек, только лоб поцарапало. Когда стали стрелять, куница вырвалась, и он бросился её ловить. Тут-то его и задело рикошетом по лбу. Я оставил его там наверху, в укрытии.

— Куница? Вам не о чём больше заботиться, как о вонючей кусачей кунице? Мне эта ночь стоила десяти лет жизни! — Элино́р снова чуть не перешла на крик и тут же понизила голос.— Я напялила это ужасное платье,— прошипела она.— Вы всё время стояли у меня перед глазами, израненные, окровавленные... А ты смотришь на меня так спокойно! — набросилась она на него.— Это же чудо, что вас не убили. Не надо мне было тебя слушаться. Надо было обратиться в полицию... Теперь им придётся нам поверить, мы...

— Нам просто не повезло, Элино́р,— перебил он её.— Честное слово! Как назло, сегодня перед домом стоял Кокерель. Другой часовой меня бы не узнал.

— А завтра кто там будет стоять? Баста? Плосконос? Что толку твоей дочери, если тебя убьют?

Мортимер отвернулся от неё.

— Но меня же не убили, Элино́р,— сказал он.— И я выведу Мегги оттуда прежде, чем её заставят стать главной участницей казни.

Когда они вернулись к укрытию, Фарид уже спал. Окровавленный лоскут, которым обмотал его голову Мортимер, был очень похож на тюрбан, в котором он появился в своё время из-за колонн в церкви Каприкорна.

— Эта царапина только выглядит страшно,— прошептал Мо.— Но честное слово, не удержи я его, он бы полдеревни пробежал за этой куницей. И если бы нас не узнали, он бы, уж конечно, пробрался в церковь поискать Сажерука.

Элино́р молча кивнула и закуталась в одеяло. Ночь была тихая, в другом месте её непременно назвали бы мирной.

— Как вам удалось от них уйти? — спросила она. Мортимер присел рядом с мальчиком. Только сейчас Элино́р заметила у него на плече ружьё, которое украл ему Фарид. Он снял его и положил рядом с собой на траву.

— Они не очень-то за нами и гнались,— ответил он.— А зачем? Они же знают, что мы вернёмся. Им надо только подождать.

«И Элино́р будет с вами!» — поклялась она про себя.

Ни за что она не согласится снова пережить такую ночь и это чувство полного одиночества.

— Что вы теперь собираетесь делать? — спросила она.

— Фарид предлагает поджог. Я раньше считал, что это слишком опасно, но время уходит...

— Поджог? — Элинон казалось, что это слово обожгло ей язык.

С тех пор как её книги превратились в пепел, она от одного вида спички впадала в панику.

— Сажерук кое-чему научил мальчишку. Кроме того, поджечь сумеет и идиот. Если мы подожжём дом Каприкорна...

— Ты с ума сошёл? А если огонь перекинется на холмы?

Мо опустил голову и погладил ружейный ствол.

— Знаю,— сказал он.— Но я не вижу другого выхода. Пожар вызовет суматоху, люди Каприкорна бросятся его тушить, и в этой суматохе я попробую добраться до Мегги. О Сажеруке позаботится Фарид.

— Ты с ума сошёл!

На этот раз Элинон не могла с собой совладать и перешла на крик.

Фарид что-то пробормотал во сне, беспокойно провёл рукой по повязке на лбу и повернулся на другой бок. Мо поправил на нём одеяло и снова прислонился к дереву.

— И всё же мы это сделаем, Элинон,— сказал он.— Честное слово, я голову себе сломал, я думал и думал, пока не почувствовал, что схожу с ума. Другого пути нет. А если и это не поможет, я подожгу его проклятую церковь. Я расплавлю его золото, я спалю дотла всю его чёртову деревню. Но я заберу оттуда мою дочь.

Элинон промолчала. Она легла и притворилась, что спит, хотя не могла сомкнуть глаз. На рассвете она убедила Мортимера передать вахту ей, а самому поспать немного. Он быстро заснул. Едва дыхание его стало спокойным и ровным, Элинон стянула с себя дурацкое платье, снова надела свои вещи, причесала растрёпанные волосы и написала ему записку: «Уехала за помощью. Вернусь к полудню. Пожалуйста, ничего не предпринимай до моего возвращения. Элинон».

Она сунула записку в его полураскрытую ладонь, чтобы он нашёл её сразу, как проснётся. Проходя мимо мальчика, она увидела, что куница вернулась. Зверёк свернулся клубком у него под боком и глянул чёрными глазами на Элинон, когда та наклонилась над мальчиком, чтобы поправить сбившуюся повязку. Ей эта противная тварь никогда не нравилась, но мальчик привязался к ней, будто к собаке. Элинон со вздохом выпрямилась.

— Приглядывай за ними, слышишь? — прошептала она и тронулась в путь.

Машина по-прежнему стояла там, где они её спрятали. Спрятана она была хорошо, Элинора сама сперва проскочила нужное место — так густо сплетались ветви вокруг укрытия. Мотор завёлся сразу. С минуту Элинора тревожно прислушивалась, но ничего не было слышно, кроме пения птиц, приветствовавших новый день с таким упоением, как будто он был последним.

До ближайшего посёлка, через который она проезжала с Мортимером, было полчаса езды. Уж конечно, там найдётся полицейский участок.

Сорока

*Однако они пробудили его от грёз своими
речами, своим жестоким, блестящим
оружием.*

**Т. Х. Уайт. Книга Мерлина
(перевод С. Ильина)**

Ранним утром Мегги услышала голос Басты в коридоре. Ещё раньше служанка принесла завтрак. Мегги спросила её, что случилось ночью, что это были за выстрелы, но девушка только посмотрела на неё с ужасом, помотала головой и скорее выскочила за дверь. Наверное, она считала Мегги ведьмой. К завтраку Мегги не притронулась.

Фенолио тоже не завтракал. Он писал. Он писал без остановки, исписывал лист за листом, рвал то, что написал, начинал сначала, откладывал в сторонку исписанный лист и тянулся за новым, морщился, рвал его — и начинал все сызнова. Так прошло уже много часов, а неразорванных страниц набралось только три. Всего три. Услышав голос Басты, он поспешно спрятал их под матрац, а порванные затолкал ногой под кровать.

— Мегги, скорее! Помоги мне их собрать! — прошептал он. — Он не должен видеть эти листы, ни одного, понимаешь?

Мегги машинально послушалась, но думала только об одном: зачем пришёл Баста? Может быть, у него есть для неё новости? Может быть, он хочет увидеть, какое будет у неё лицо при известии, что ей незачем больше дожидаться Мо?

Фенолио снова сел за стол и положил перед собой чистый лист, поспешно царапая на нём что-то. В этот момент дверь отворилась.

Мегги задержала дыхание, как будто она могла задержать этим и слова — слова, которые слетят сейчас с языка Басты и разорвут ей сердце.

Фенолио отложил ручку и встал с ней рядом.

— В чём дело? — спросил он.

— Я пришёл за девчонкой, — сказал Баста. — Её вызывает Мортила. — В голосе его звучало раздражение. Он явно считал ниже своего достоинства заниматься такой чепухой.

Мортола? Сорока? Мегги посмотрела на Фенолио. Что бы это значило? Но старик только растерянно пожал плечами.

— Наша голубка должна заглянуть в книгу, которую ей предстоит читать сегодня вечером,— пояснил Баста.— Чтоб она не запинаясь, как Дариус, и не испортила дела.— Он нетерпеливым жестом подозвал Мегги: — Да шевелись же ты!

Мегги шагнула было к нему, но остановилась.

— Сперва я хочу узнать, что произошло ночью. Я слышала выстрелы.

Баста улыбнулся.

— Ах, это! — Зубы у него были такие же белые, как рубашка.— Кажется, твой отец хотел тебя навестить, но Кокерель не пустил его в дом.

Мегги так и замерла на месте, словно остолбенела. Баста схватил её за локоть и потащил за собой. Фенолио пытался увязаться за ними, но Баста захлопнул дверь у него перед носом. Фенолио что-то крикнул вслед, но Мегги не расслышала. В ушах у неё так шумело, будто вся её кровь в бешеном порыве билась о барабанную перепонку.

— Ему удалось удрать, если тебя это утешает,— сказал Баста, подталкивая её к лестнице.— Но это, если вдуматься, не так уж важно. Кошки, по которым стреляет Кокерель, тоже иногда уползают, но потом их все равно находят где-нибудьдохлыми.

Мегги из всех сил пнула его по голени и кинулась вниз по лестнице, перепрыгивая через ступеньки, но Баста быстро её догнал. С перекошенным от боли лицом он схватил её за волосы и подтащил к себе.

— Больше так не делай, милашка,— прошипел он ей в лицо.— Радуйся, что ты сегодня выступаешь в главной роли на нашем празднике, а то бы я свернул твою тонкую шейку тут же на месте.

Мегги больше и не пыталась. Да если б и захотела, то не смогла бы: Баста так и не выпустил её волосы. Он тащил её за собой, как непослушную собаку. У Мегги от боли выступили слёзы на глазах, но она отвернула голову, чтобы Баста этого не видел.

Он привёл её в подвал. В этой части дома она никогда не была. Потолок здесь был низкий, ещё ниже, чем в том застенке, куда сперва заперли её, Мо и Элинора. Стены были выбелены, как в верхней части дома, и так же много было дверей. Большую часть их, похоже, давно не открывали. На некоторых висели тяжёлые замки. Мегги подумала о сейфах, про которые ей рассказывал Сажерук, и о золоте, которое Мо вычитал Каприкорну в церкви. «Они промахнулись,— думала она.— Конечно, промахнулись. Хромоногий совсем не умеет целиться».

Наконець вони остановились у одній из дверей. Она была из другого дерева, чем прочие, с красивыми естественными разводами, как тигриный мех. Древесина отливала красным в свете голой электрической лампочки, освещавшей подвал.

Баста тихо сказал Мегги, прежде чем постучать:

— Если ты, голубушка, вздумаешь вести себя с Мортолой так же нагло, как со мной, она подвесит тебя в сетке под потолком церкви, и ты будешь там висеть, пока не начнёшь от голода глотать верёвки. По сравнению с ней сердце у меня мягкое, как у плюшевой игрушки, которую маленьким девочкам кладут в кроватку, чтобы лучше спалось.

Мегги почувствовала на своём лице его пахнущее мятой дыхание. Она, наверное, никогда больше не сможет взять в рот ничего, что пахнет мятой.

Комната Сороки была такого размера, что могла бы служить бальной залой. Стены, красные, как и в церкви, были почти сплошь завешаны картинами в золочёных рамках. Здесь были дома и люди, теснившиеся на стене, как толпа на маленькой площади. В самом центре висел портрет Каприкорна. Он был в такой же золотой раме, но намного крупнее. Художник был так же мало искушён в своём ремесле, как скульптор, сделавший статую Каприкорна в церкви. Лицо Каприкорна на этом портрете было круглее и мягче, чем в действительности, а странно женственный рот висел под слишком коротким и широким носом, как экзотический плод. Только глаза художник сумел передать верно. Совсем как настоящие, они смотрели на Мегги сверху вниз без всякого выражения. Так смотрят на лягушку, которую собираются потрошить, чтобы рассмотреть её внутренности. В деревне Каприкорна она поняла: самое страшное, что может быть написано на человеческом лице,— отсутствие жалости.

Сорока сидела неестественно прямо в зелёном бархатном кресле с высокой спинкой, установленном под портретом сына. По её виду заметно было, что сидеть она не привыкла,— женщина, которая всегда трудилась не покладая рук, без дела чувствует себя неуютно. Но собственное тело, видимо, вынуждало её иногда присесть в это громоздкое, слишком для неё большое кресло. Мегги заметила, как нависают над ступнями её отёкшие щиколотки, как бесформенны ноги ниже острых колен. Сорока поймала её взгляд и оправила подол юбки.

— Он сказал тебе, зачем я тебя вызвала? — Она с трудом поднялась.

Мегги видела, как она оперлась ладонью о стоявший рядом столик и стиснула зубы. Басте радостно было наблюдать её слабость, на губах у него заиграла улыбка, но тут Сорока взглянула на него, и под её ледяным взглядом улыбка тут же погасла. Она нетерпеливо подозвала Мегги. Девочка замешкалась на мгновение, и Баста подтолкнул её в спину.

— Иди сюда, я тебе кое-что покажу.

Сорока медленной, но уверенной походкой подошла к пузатому комоду, слишком тяжёлому для своих изящно изогнутых ножек. На комодe, между двумя бледно-жёлтыми лампами, стояла деревянная шкатулка. Она была сплошь покрыта узором из крошечных дырочек.

Когда Сорока подняла крышку, Мегги отпрянула. В шкатулке лежали две змейки, тонкие, как ящерицы, и не длиннее, чем рука Мегги от локтя до кисти.

— У меня в комнате всегда очень тепло, чтобы они не засыпали,— пояснила Сорока, открывая верхний ящик комода и доставая оттуда перчатку. Перчатка была из прочной чёрной кожи и такая жёсткая, что она с трудом просунула туда узкую руку.— Твой друг Сажерук здорово подвёл Резу, поручив ей искать книгу,— продолжала она, засовывая руку в шкатулку и крепко схватив змейку пониже плоской головы.— Поди сюда, живее! — прикрикнула она на Басту, протягивая ему извивающуюся тварь.

Мегги видела по лицу Басты, как всё его существо восстаёт против этого, но всё же он подошёл и взял змею в руки. Он держал извивающееся чешуйчатое тельце как можно дальше от себя.

— Видишь, Баста не любит моих змеек,— с улыбкой заметила Сорока.— Он их никогда не любил. Впрочем, это не удивительно: насколько я знаю, Баста, кроме своего ножа, вообще ничего не любит. А ещё он верит, что змеи приносят несчастье, хотя это, конечно, полная чушь.

Мортола протянула Басте вторую змею. Мегги увидела крошечные ядовитые зубы в открывшейся пасти. На мгновение ей стало чуть ли не жалко Басту.

— Ну, что скажешь? Хороший тайник, правда? — Сорока в третий раз сунула руку в шкатулку.

Теперь она достала оттуда книгу. Мегги догадалась бы, что это за книга, даже если бы никогда раньше не видела яркой обложки.

— В этой шкатулке у меня часто хранятся ценные вещи,— продолжала Сорока.— Что в ней лежит, знают только Баста и Каприкорн. Бедная Реза обыскала много комнат, она храбрая женщина, но до моей шкатулки так и не добралась. Хотя она любит змей, я не встречала человека, который боялся бы их меньше. А ведь её змея однажды кусала. Правда, Баста? — Сорока стянула перчатку и бросила на него насмешливый взгляд.— Баста любит пугать змеёй женщин, которые ему отказывают. Но с Резой у него ничего не вышло. Что там была за история? Кажется, она положила её тебе под дверь, Баста?

Баста молчал. Змеи все ещё извивались у него в руках. Одна обвилась хвостом вокруг его локтя.

— Клади их обратно! — приказала Сорока.— Только осторожно.— И она вернулась с книгой в кресло.— Садись! — скомандовала она, указывая на низкий табурет рядом с креслом.

Мегги села. Она незаметно осматривалась по сторонам. Комната Мортотлы казалась ей набитым доверху сундуком с сокровищами. Здесь всего было слишком много: золотых подсвечников, ламп, ковров, картин, ваз, фарфоровых статуэток, искусственных цветов и позолоченных колокольчиков.

Сорока поглядела на неё насмешливо. В своём невзрачном чёрном платье она выглядела в большом кресле как кукушка, забравшаяся в гнездо к другой птице.

— Роскошная комната для служанки, правда? — сказала она гордо.— Каприкорн меня ценит.

— Он отвёл тебе жильё в подвале! — возразила Мегги.— А ведь ты его мать.

Почему она не проглотила эти слова? Надо было поймать их и скорее загнать обратно за ограду зубов. Сорока взглянула на неё с такой ненавистью, что Мегги уже ощущала её костлявые пальцы у себя на горле. Но Мортотла осталась сидеть и только смотрела на неё неподвижными птичьими глазами.

— Кто тебе сказал? Старый колдун?

Мегги крепко сжала губы и посмотрела на Басту. Он, кажется, ничего не слышал, он как раз укладывал вторую змею в шкатулку. Знал ли он секрет Каприкорна? Мегги не успела поразмышлять об этом — Мортотла положила ей на колени книжку.

— Если ты хоть слово скажешь об этом кому бы то ни было здесь или где-нибудь ещё,— прошипела Сорока,— я в следующий раз приготовлю тебе угощение своими руками. Немного экстракта аконита, несколько ягод тиса и, пожалуй, потереть немного цикуты в соус — как ты находишь? Уверю тебя, после еды ты почувствуешь себя не очень хорошо. А теперь читай.

Мегги посмотрела на книжку, лежавшую у неё на коленях. Тогда, в церкви, в руках Каприкорна она не могла разобрать картинку на обложке. Теперь представился случай рассмотреть её поближе. Фоном служил пейзаж, похожий на подретушированную фотографию холмов вокруг деревни Каприкорна. На фоне пейзажа выступало сердце, чёрное сердце в красных языках пламени.

— Открывай давай! — прикрикнула на неё Сорока. Мегги послушно открыла страницу, начинавшуюся большой буквой К, на которой сидела куница с рожками. Сколько прошло времени с тех пор, как она стояла в библиотеке Элинора и смотрела на ту же страницу? Вечность, целая жизнь?

— Это не та страница. Листай дальше,— приказала Сорока.— До страницы с загнутым уголком.

Мегги молча повинувалась. На этой странице не было картинки, и даже на соседней не было. Она машинально разгладила уголок. Мо терпеть не мог, когда загибают страницы.

— Ты что делаешь? Хочешь, чтобы я потом не смогла найти нужное место? — возмутилась Сорока.— Начинай со второго абзаца, только не вздумай читать вслух. Я не хочу вдруг увидеть Призрака у себя в комнате.

— И куда? Куда я должна дочитать вечером?

— Почём я знаю? — Сорока нагнулась и почесала левую ногу.— Сколько ты обычно читаешь, чтобы выманить этих фей, оловянных солдатиков и прочую шушеру?

Мегги понурила голову. Бедняжка Динь-Динь.

— Трудно сказать,— пробормотала она.— Бывает по-разному. Иногда всё получается быстро, а иногда только через много страниц или вообще не получается.

— Просмотри всю главу — этого, наверное, хватит? А про «вообще не получается» я даже слышать не хочу.— Сорока почесала другую ногу (ноги у неё были забинтованы, эластичный бинт обрисовывался под тёмными чулками).— Что ты так смотришь? — резко сказала она.— Может быть, вычитаешь мне средство от этого? Может быть, ты знаешь, маленькая ведьма, такую сказку, где найдётся средство от старости и смерти?

— Нет,— сказала Мегги совсем тихо.

— Тогда не глазей на меня, как дура, а смотри в книжку. Внимательно читай каждое слово. Сегодня вечером не должно быть ни одной запинки, заминки, оговорки. Каприкорн должен получить в точности то, чего хочет. Я позабочусь об этом.

Мегги заскользила глазами по строчкам. Она не понимала ни слова из того, что читает, в голове у неё был только Мо и ночные выстрелы. Но она притворилась, что читает, и некоторое время сидела так под пристальным взглядом Мортолы. Потом она подняла голову и закрыла книгу.

— Все,— сказал она.

— Уже? — Сорока недоверчиво уставилась на неё.

Мегги не ответила. Она смотрела на Басту. Тот со скучающим видом облокотился о кресло Мортолы.

— Я не стану читать сегодня вечером,— сказала она.— Ночью вы застрелили моего отца. Мне Баста сказал. Я ничего читать не буду.

Сорока обернулась к Басте.

— Это ещё что такое? — сердито спросила она. — Ты думаешь, девочка будет читать лучше, если ты разобьёшь её глупое сердчишко? Признайся ей, что вы промахнулись. Живее!

Баста опустил глаза, как мальчик, которого мама поймала на нехорошей проделке.

— Да я ей так и сказал, — пробурчал он. — Кокерель плохой стрелок. Её отца даже не задело.

Мегги от облегчения прикрыла глаза. Ей стало тепло и хорошо. Всё было хорошо, а что не было хорошо, то скоро будет! Счастье придало ей смелости.

— И вот ещё что... — сказала она.

Чего бояться? Она им нужна. Только она могла вычитать им Призрака, а больше никто, кроме Мо, но Мо они пока не поймали. Они его и не поймают, пусть не надеются.

— Что такое? — Сорока провела рукой по туго затянутым в пучок волосам. Интересно, как она выглядела раньше, когда ей было столько лет, сколько сейчас Мегги? Неужели у неё всегда были такие узкие губы?

— Я не буду читать, если мне не позволят ещё раз увидеть Сажерука. Прежде чем... — Она не закончила.

— Зачем?

«Чтобы сказать ему, что мы попытаемся его спасти, — думала Мегги. — А ещё потому, что там вместе с ним, наверное, моя мама». Но вслух она этого, конечно, не сказала.

— Я хочу попросить у него прощения, — ответила она. — Он ведь помог нам тогда.

Рот Мортоты искривился насмешливой улыбкой:

— До чего трогательно!

«Я посмотрю на неё ещё раз вблизи, — думала Мегги. — Может быть, это всё же не она. Может быть...»

— А если я откажу? — Сорока смотрела на неё, как кошка, играющая с глупым маленьким мышонком.

Но Мегги ждала этого вопроса.

— Тогда я прикушу язык! — сказала она. — Так прикушу, что он распухнет и вечером я не смогу ничего читать.

Сорока откинулась в кресле и рассмеялась:

— Слыхал, Баста? А малышка-то не так глупа. Баста молча кивнул.

Мортотла глядела на Мегги почти приветливо.

— Я хочу сказать тебе одну вещь. Твоё глупое пожелание я исполню. А вот что касается чтения сегодня вечером — взгляни-ка на мои фотографии.

Мегги огляделась по сторонам.

— Посмотри на них хорошенько. Видишь все эти лица? Каждый из этих людей в своё время поссорился с Каприкорном — и с тех пор ни об одном из них больше не слышали. Домов, которые ты видишь на этих фотографиях, тоже больше нет, ни один не уцелел, все их пожрал огонь. Сегодня вечером, когда будешь читать, вспомни эти фотографии, маленькая ведьма. И если ты начнёшь запинаться или вздумаешь вовсе молчать, скоро и твоё лицо будет глядеть здесь из такой же красивой золотой рамки. А если справишься со своей задачей как следует, мы отпустим тебя к отцу. Почему бы и нет? Если сегодня вечером ты будешь читать, как ангел, ты увидишь его снова. Мне рассказывали, что твой голос превращает всякое слово в бархат и шёлк, в плоть и кровь. Вот так и читай, а не дрожа и запинаясь, как этот болван Дариус. Поняла?

Мегги взглянула ей прямо в лицо.

— Поняла,— сказала она тихо, хотя ни минуты не сомневалась, что Сорока лжёт.

Они никогда не отпустят её к Мо. Придётся уж ему самому за ней прийти.

Гордость Басты и хитрость Сажерука

— А вообще-то интересно, попадём мы в сказку или песню? Ну да, конечно, мы и сейчас, но я не о том, а знаете: все чтоб словами рассказано, вечером у камина, или ещё лучше — прочитано вслух из большой такой книжицы с красными и чёрными буквицами, через много-много лет. Отец усядется и скажет: «А ну-ка, почитаем про Фродо и про Кольцо!» А сын ему: «Ой, давай, папа, это же моя любимая история!»

Дж. Р. Р. Толкиен. Властелин Колец

(перевод В. Муравьёва)

Баста непрерывно бранился, пока тащил Мегги через площадь к церкви.

— Прикусишь язык? С каких пор старуха поддаётся на такие штуки? И кто теперь должен вести наглуую девчонку в склеп? Баста, кто же ещё? Я здесь вообще кто?

Единственная мужская прислуга?

— Склеп?

Мегги думала, что пленники все ещё висят в сетках, но, войдя в церковь, они никого не увидели. Баста торопливо волочил её за собой дальше сквозь строй колонн.

— Да, склеп! — рывкнул он на неё. — Там сложены у нас мертвецы и те, кто скоро ими станет. Вот спуск. Да поживей, у меня есть дела поважнее, чем нянчить дочурку Волшебного Языка.

Спуск, на который он показал, вёл круто вниз, в темноту. Ступеньки были стёртые и разной высоты, так что Мегги на каждом шагу спотыкалась. Внизу было так темно, что Мегги не сразу заметила, что лестница кончилась, и пыталась нащупать ногой следующую ступеньку, когда Баста пинком подтолкнул её вперёд. Она услышала его брань:

— Это ещё что такое? Почему чёртов фонарь опять погас?

Чиркнула спичка, и из мрака возникло лицо Басты.

— Гости к тебе, Сажерук, — насмешливо объявил он, зажигая фонарь. — Дочурка Волшебного Языка хочет с тобой попрощаться. Её отец затащил тебя в этот мир, а дочка позаботится о том, чтобы сегодня вечером ты его покинул. Я бы её сюда не пустил, но Сорока стала уж больно добренькой на старости лет. Похоже, ты нравишься малышке. Интересно чем? Вряд ли красотой лица!

Смех Басты раскатился в сырых стенах мерзким эхом.

Мегги подошла к решётке, за которой стоял Сажерук. Она быстро взглянула на него и перевела взгляд дальше, за его плечо. Служанка Каприкорна сидела на каменном саркофаге. Даже в скудном свете фонаря Басты лицо её можно было узнать. Это было лицо с фотографии Мо. Только волосы стали темнее и улыбка погасла.

Когда Мегги подошла к решётке, её мама подняла голову и смотрела на неё не отрываясь, как будто во всём мире для неё больше ничего не существовало.

— Мортила пустила её сюда? — сказал Сажерук. — Прямо не верится.

— Малышка пригрозила, что прикусит себе язык.

Баста всё ещё стоял на лестнице. Он сжимал в кулаке кроличью лапку, которую носил на шее как амулет.

— Я хотела попросить у тебя прощения. — Мегги обращалась к Сажеруку, но смотрела при этом на мать, которая всё ещё сидела на саркофаге.

— За что? — Сажерук улыбнулся своей странной улыбкой.

— За сегодняшний вечер. За то, что я всё-таки буду читать.

Как рассказать им обоим о плане Фенолио? Ну как?

— Ну ладно, прощения ты попросила, — сказал Баста с нетерпением. — Пойдём, здесь так сыро, что голосок твой совсем охрипнет.

Но Мегги даже не обернулась. Она изо всех сил вцепилась в решётку.

— Нет,— сказала она.— Я хочу побыть ещё.— Может быть, ей придёт наконец что-нибудь в голову, какая-нибудь фраза, не вызывающая подозрений.— Я тут ещё кое-что вычитала,— сказала она Сажеруку.— Оловянного солдата.

— Правда? — Сажерук снова улыбнулся. Странно, сейчас его улыбка не показалась ей ни загадочной, ни надменной.— Значит, сегодня вечером все наверняка пройдет отлично, да?

Он пристально посмотрел на неё, и Мегги попыталась глазами сказать ему: «Мы вас спасём! Всё будет не так, как задумал Каприкорн! Честное слово!»

Сажерук внимательно вглядывался в её лицо, стараясь понять. Он вопросительно поднял брови. Потом взглянул на Басту.

— Эй, Баста, как поживает фея? — спросил он.— Она ещё жива или уже не выдержала твоего присутствия и померла?

Мегги глядела, как мать подходит ближе осторожными, робкими шагами, будто ступает по битому стеклу.

— Ещё жива,— недовольно буркнул Баста.— Звенит без конца, так что спать невозможно. Если так будет продолжаться, я попрошу Плосконоса свернуть ей шею. Он это ловко делает с голубями, которые ему всю машину загадили.

Мегги увидела, как мать незаметно достала из кармана платья бумажку и вложила в ладонь Сажеруку.

— За это вам обоим самое малое десять лет счастья не видать,— заверил его Сажерук.— Можешь мне поверить. Уж в феях-то я разбираюсь. Эй, что это у тебя за спиной?

Баста обернулся, как ужаленный. Молниеносным движением Сажерук просунул руку сквозь решётку и вложил записку в ладонь Мегги.

— Чёрт! — выругался Баста.— Только попробуй ещё раз, я тебе... — Он повернулся как раз в тот момент, когда пальцы Мегги сжимались вокруг клочка бумаги.— Смотри-ка, записка!

Мегги изо всех сил сжимала кулак, но Баста без труда разогнул её пальцы. Потом он уставился на крошечные буквы, написанные её матерью.

— А ну, читай! — рявкнул он и ткнул ей в лицо записку.

Мегги отрицательно покачала головой.

— Читай! — Баста угрожающе понизил голос.— Или хочешь получить на морде такой же красивый узор, как у этого твоего дружка?

— Да прочти уж, Мегги,— сказал Сажерук.— Этот подонок и так знает, что я без хорошего вина жить не могу.

— Вина? — Баста расхохотался. — Ты просил девчонку раздобыть тебе вина? А где ж она его возьмёт?

Мегги смотрела на записку. Она запоминала каждое слово, пока не выучила все наизусть. «Девять лет — это очень много. Я каждый год отмечала твой день рождения. Ты ещё красивее, чем я себе представляла».

Она услышала смех Басты.

— Да, это на тебя похоже, Сажерук, — сказал он. — Ты надеешься утопить свой страх в вине. Но для этого тебе сейчас и целой бочки не хватит.

Сажерук пожал плечами.

— Попытка не пытка, — сказал он.

Наверное, при этом у него был слишком довольный вид. Баста нахмурился и пристально посмотрел в испещрённое шрамами лицо.

— С другой стороны, — медленно произнёс он, — ты всегда был хитрой лисой. Не многовато ли тут букв для бутылки вина? Как ты думаешь, милашка? — Он снова сунул записку Мегги под нос. — Ты мне сама её прочтёшь или пойти показать Сороке?

Мегги выхватила записку так быстро, что успела спрятать руку за спину, а Баста ещё смотрел на свои пустые пальцы.

— А ну отдай, маленькая стерва! — зашипел он в ярости. — Давай сюда записку, а то я тебе пальцы вместе с ней отрежу.

Но Мегги отступила на шаг и прижалась спиной к решётке.

— Нет! — крикнула она и одной рукой вцепилась в прутья у себя за спиной, а другой прижала к ним записку.

Сажерук смекнул сразу. Она почувствовала, как он вытянул бумажку из её пальцев.

Баста так ударил её по лицу, что она стукнулась головой о решётку. Кто-то сзади погладил её по волосам. Оглушённая, она обернулась и увидела прямо перед собой лицо матери. «Сейчас он заметит, — подумала она, — сейчас он обо всём догадается». Но Баста смотрел только на Сажерука, который из-за решётки размахивал у него перед носом запиской, как червяком перед голодной птичкой.

— Ну как? — Сажерук отступил на шаг в глубь камеры. — Зайдёшь ко мне или будешь дальше драться с девочкой?

Баста застыл на месте, как ребёнок, которому вдруг ни с того ни с сего дали затрещину. Потом он схватил Мегги за локоть и подтащил к себе. Девочка почувствовала на горле прикосновение чего-то холодного. Она и не видя догадывалась, что это.

Её мать вскрикнула и ухватила за Сажерука. Но он только выше приподнял записку.

— Я так и знал! — сказал он. — Ты трус, Баста. Легче приставить ребёнку нож к горлу, чем зайти ко мне сюда. Вот если бы с тобой был Плосконос — широкая спина и здоровые кулаки, — тогда другое дело, но его здесь нет. Ну, заходи же, у тебя ведь нож! А я с голыми руками — и мне их, как ты знаешь, всегда было жалко на драки.

Мегги почувствовала, как разжимаются руки Басты. Клинок уже не впивался ей в кожу. Она сглотнула и потрогала горло. Ей казалось, что на руке должна остаться кровь, но крови не было. Баста отпихнул её с такой силой, что девочка покачнулась и упала на сырой каменный пол. Потом он сунул руку в карман и извлёк оттуда связку ключей. От ярости он задыхался, как будто перед этим долго и быстро бежал. Дрожащими пальцами он вставил ключ в замочную скважину.

Сажерук наблюдал за ним с невозмутимым видом. Он кивнул матери Мегги, чтобы она отошла от решётки подальше, и сам отступил на несколько шагов с изяществом танцора. По лицу его нельзя было понять, боится он или нет, только шрамы выступали на коже ярче обычного.

— Это что такое? — сказал он, когда Баста вошёл в камеру, наставив на него нож. — Убери эту штуку. Если ты меня убьёшь, ты испортишь Каприкорну все удовольствие. Вряд ли он тебе это простит.

Да, он боялся. Мегги слышала это по голосу. К тому же он говорил слишком быстро.

— Зачем же убивать? — прошипел Баста, закрывая за собой дверь камеры.

Сажерук отступил к каменному саркофагу.

— А, ты решил добавить мне узоров на лице? — Он говорил тихо, почти шёпотом. Но теперь в его голосе было что-то новое: ненависть, отвращение, ярость. — Не думай, что это будет так же просто, как в прошлый раз, — проговорил он. — Я с тех пор выучился кое-чему полезному.

— Да что ты говоришь? — Баста стоял уже в шаге от него. — Чему бы это? Твоего друга огня здесь нет, так что он тебе не поможет. И даже твоя вонючая куница далеко.

— Я имел в виду слова! — Сажерук прикоснулся к саркофагу. — Я тебе не рассказывал? Феи научили меня насыпать проклятие. Они пожалели меня за исполосованное лицо, они знают, как плохо я умею драться. Я тебя проклинаяю, Баста! Клянусь костями мертвеца в этом гробу. Бьюсь об заклад, там давно уже лежит не какой-то священник, а один из тех, кто попался вам в руки и исчез, правда?

Баста промолчал, но его молчание было красноречивее всяких слов.

— Ну конечно. Эти старые гробы — отличный тайник. — Сажерук провёл ладонью по треснувшей крышке, словно надеялся теплом руки вернуть мертвеца к жизни. — Его дух

будет терзать тебя, Баста.— Сажерук произнёс это, как заклинание.— Он будет на каждом шагу нашёптывать тебе на ухо моё имя...

Мегги видела, как Баста схватился за кроличью лапку.

— Эта штука тебе не поможет! — Сажерук не убирал ладони с саркофага.— Баста, бедняжка! У тебя уже начинается жар? И дрожь в руках и ногах?

Баста замахнулся ножом в его сторону, но Сажерук легко увернулся.

— Отдай мне записку, которую ты дал девочке! — Баста выкрикнул ему это прямо в лицо, но Сажерук невозмутимо положил записку в брючный карман.

Мегги будто приросла к месту. Краем глаза она видела, как её мама сунула руку в карман платья. Она достала оттуда серый камешек размером чуть больше перепелиного яйца.

Сажерук провёл ладонями по крышке саркофага и выставил их навстречу Басте.

— Потрогать тебя ими? — спросил он.— Что будет, если потрогать гроб, в котором лежит убитый? Скажи-ка. Ты ведь в этих вещах разбираешься.

Он снова отступил в сторону, словно обходя партнёра в танце.

— Я обрежу твои вонючие руки, если ты до меня дотронешься! — прорычал Баста, побагровев от гнева.— Я обрежу тебе пальцы по одному, а потом доберусь и до языка.

Он ещё раз сделал выпад в его сторону, разрезав воздух блестящим клинком, но Сажерук снова увернулся. Он все быстрее танцевал вокруг Басты, изгибался, отступал и снова приближался, но неожиданно сам загнал себя в ловушку этим отчаянным танцем. За ним была только голая стена, справа от него — решётка, а прямо на него шёл Баста.

В этот момент мать Мегги подняла руку. Камешек попал Басте в голову. Он удивлённо обернулся, посмотрел на неё, словно пытаясь вспомнить, кто она такая, и пощупал голову в том месте, откуда сочилась кровь. Мегги не успела заметить, что сделал Сажерук, но только нож Басты вдруг оказался у него в руках. Баста смотрел на знакомый клинок ошарашенно, как будто не мог взять в толк, что тот коварно обратился против своего хозяина.

— Ну как, приятно? — Сажерук медленно подвёл остриё ножа к животу Басты.— Чувствуешь, какое мягкое у тебя тело? Человеческое тело — вещь хрупкая, и заменить его нечем. Как вы там поступаете с кошками и белками? Плосконос обожает про это рассказывать...

— Я не охочусь за белками.— Голос Басты звучал хрипло. Багровый румянец гнева сбежал с его лица.

Страх не бывает румяным. Страх бледен, как лицо мертвеца.— Что ты собираешься делать? — с трудом выговорил он. Он дышал тяжело, словно его душило что-то.—

Думаешь, тебе удастся живым уйти из деревни? Они пристрелят тебя раньше, чем ты перейдёшь площадь.

— Ну, это всё же лучше, чем встреча с Призраком,— возразил Сажерук.— Кроме того, все они из рук вон плохо стреляют.

Мать Мегги подошла к нему. Она сделала пальцем движение, будто пишет по воздуху. Сажерук достал из кармана записку и дал ей. Баста следил за бумажкой глазами, как будто хотел взглядом притянуть её к себе. Реза что-то написала на ней и вернула Сажеруку. Он наморщил лоб и стал читать.

— Подождать, пока стемнеет? Нет, я не хочу ждать. Но девочке, может быть, лучше остаться здесь.— Он посмотрел на Мегги.— Ей Каприкорн ничего не сделает. Она ведь его новый Волшебный Язык. А потом придёт её отец и заберёт её.— Сажерук сунул записку обратно в брючный карман и провёл остриём ножа вдоль пуговиц на рубашке Басты — пуговицы лязгали от прикосновения металла.— Иди к лестнице, Реза,— сказал он.— Я закончу здесь это дельце, а потом мы пойдём восвояси через площадь, как обычная влюблённая парочка.

Реза нерешительно открыла дверь камеры. Она вышла из-за решётки и взяла Мегги за руку. Пальцы у неё были холодные и немного шершавые — чужие пальцы, зато лицо было знакомое, хотя на фотографии оно выглядело моложе и не таким озабоченным.

— Реза! Мы не можем взять её с собой! — Сажерук схватил Басту за локоть и прижал его спиной к стене.— Её отец убьёт меня, если её там застрелят. А теперь отвернись и прикрой ей глаза — ты же не хочешь, чтобы она видела...

Нож дрогнул в его руке. Реза с ужасом посмотрела на него и резко помотала головой, но Сажерук притворился, что не замечает её.

— Бей посильнее, Грязнорук! — прошипел Баста, вцепляясь руками в каменную стену позади себя.— Убивать — не такое простое дело. Чтобы делать его хорошо, нужен опыт.

— Чушь! — Сажерук схватил его за куртку и завёл ему под подбородок нож, как сделал Баста с Мо тогда, в церкви.— Каждый дурак может убить. Это так же легко, как бросить книгу в огонь, ударом ноги распахнуть дверь или напугать ребёнка.

Мегги начала бить дрожь — почему, она сама не знала. Мать её шагнула было к решётке, но, увидев окаменевшее лицо Сажерука, замерла на месте. Потом она повернулась, притянула голову Мегги к себе на грудь и крепко обняла её. Её запах напомнил Мегги что-то давно забытое, она прикрыла глаза и попыталась ни о чём не думать: ни о Сажеруке, ни о ноже, ни о побелевшем лице Басты... А потом на несколько страшных мгновений у неё осталось только одно желание — увидеть Басту мёртвым на сыром каменном полу, неподвижным, как сломанная кукла, безобразный, бессмысленный

предмет, всегда немного страшный... Нож приблизился вплотную к белой рубашке Басты, как вдруг Сажерук вытянул связку ключей у него из кармана и отступил на шаг.

— Что поделаешь, ты прав: я не умею убивать,— сказал он, пятясь прочь из камеры.— И не стану ради тебя учиться.

По лицу Басты расплылась злорадная улыбка, но Сажерук не обратил на это внимания. Он запер решётку, взял Резу за руку и потянул её к лестнице.

— Пусти её! — сказал он, видя, что она не выпускает Мегги из объятий.— Честное слово, ей ничего не грозит, а взять её с собой мы не можем!

Но Реза только покачала головой, обнимая Мегги за плечи.

— Эй, Сажерук! — крикнул Баста.— Я знал, что ты не ударишь. Отдай мой нож. Тебе от него все равно проку не будет.

Сажерук не слушал его.

— Они убьют тебя, если ты останешься,— сказал он, но руку Резы не выпустил.

— Эй, вы, там наверху! — заорал Баста.— Сюда! Тревога! Узники пытаются сбежать! Мегги с ужасом посмотрела на Сажерука.

— Что же ты не заткнул ему рот?

— А чем, принцесса? — откликнулся Сажерук. Реза притянула Мегги к себе и погладила по голове.

— Пристрелят, пристрелят, они вас пристрелят! — Баста захлёбывался криком.— Эй-эй-эй! Тревога! — выкрикнул он ещё раз, изо всех сил тряс решётку.

Наверху слышались шаги. Сажерук в последний раз взглянул на Резу. Потом тихонько чертыхнулся, повернулся и бросился наверх по стёртым ступеням.

Звук открываемой наверху двери Мегги не слышала. Все заглушал непрерывный крик Басты. В отчаянии она бросилась к нему, ей хотелось ударить его сквозь решётку прямо в орущую физиономию.

Потом снова слышались шаги, приглушённые крики... Что же им теперь делать? Кто-то торопливо спускался по лестнице. Сажерук? Но из темноты возникло совсем другое лицо — это был Плосконос. За ним со ступенек сбежал ещё один чернокурточник, совсем мальчишка на вид, с круглым безбородым лицом. Однако он тут же наставил ружьё на Мегги и её мать.

— Эй, Баста, как ты попал за решётку? — недоуменно спросил Плосконос.

— Выпусти меня, остолоп чёртов! — заорал на него Баста сквозь прутья решётки.— Сажерук смылся!

— Сажерук! — Плосконос утёр лицо рукавом. — Значит, ты был-таки прав, юнец. Баста, этот малый только что подбежал ко мне и сказал, что видел Огнежора наверху за колонной.

— И ты за ним не погнался? Ты что, действительно такой кретин, как кажешься? — Баста притиснул лицо к решётке, как будто надеялся пролезть сквозь прутья.

— Эй, думай, что говоришь, понял? — Плосконос подошёл к решётке и с явным удовольствием уставился на Басту. — Стало быть, Грязнорук снова тебя положил на обе лопатки. Каприкорну это, боюсь, не понравится.

— Пошли за ним погоню! — рявкнул Баста. — А то скажу Каприкорну, что ты его выпустил.

Плосконос достал из кармана носовой платок и обстоятельно высморкался.

— Да неужели? А кто сидит на его месте за решёткой — я или ты? Далеко ему не уйти. У нас на автостоянке двое часовых, на площади ещё трое, а его лицо ни с чем не спутаешь, уж об этом ты позаботился, правда? — И он засмеялся своим лающим смехом. — Знаешь, я, кажется, начинаю привыкать к этому зрелищу. Ты отлично смотришься за решёткой. Не нагличаешь и не машешь ножом у людей перед носом.

— Да отопрёшь ты, наконец, эту чёртову дверь? — заорал Баста. — Или я должен сперва подкоротить твой уродский нос?

Плосконос скрестил руки.

— Я не могу её отпереть, — заметил он скучливым голосом. — Сажерук захватил ключи с собой. Или ты их где-нибудь тут видишь?

Он вопросительно обернулся к юноше, который всё ещё держал под прицелом Мегги и её мать. Тот отрицательно покачал головой. Плосконос ухмыльнулся во все своё расплющенное лицо.

— Вот, он их тоже не видит. Что ж, придётся сходить к Мортале. Может быть, у неё есть запасной ключ.

— Прекрати ухмыляться! — крикнул Баста — А то я тебе губы обрежу!

— Да что ты говоришь! Что-то я не вижу твоего ножичка. Неужто Сажерук снова его у тебя увёл? Если так пойдёт дальше, у него скоро соберётся целая коллекция! —

Плосконос повернулся к Басте спиной и сказал, указывая на соседнюю камеру: — Запри туда женщину и сторожи её, пока я схожу за ключами. Но сперва я отведу на место малышку Волшебный Язык.

Мегги попыталась отбрыкиваться, когда он потащил её за собой, но Плосконос просто приподнял её и перекинул через плечо.

— А что девчонка тут, собственно говоря, делала? — спросил он.— Каприкорн в курсе?

— Спроси Сороку,— фыркнул Баста.

— Я уж лучше обойдусь,— пробурчал Плосконос, топая с Мегги по ступенькам.

Она успела увидеть, как юноша дулом винтовки заталкивает её мать в другую камеру, а потом перед глазами у неё остались только ступеньки, церковь, пыльная площадь, через которую Плосконос тащил её, как мешок картошки.

— Будем надеяться, что голосок у тебя не такой тоненький, как ты сама,— хмыкнул он, снова ставя её на ноги перед комнатой, где держали их с Фенолио.— А то Призраку нас сегодня вечером получится чахоточный!

Мегги промолчала.

Когда Плосконос отпер дверь, она молча проскользнула мимо Фенолио, залезла на свою кровать и уткнулась лицом в свитер Мо.

Элино́р не повезло

*Описав точное местонахождение
полицейского участка и присовокупив
многочисленные указания, как пройти
переулком, пересечь двор, подняться по
лестнице к двери по правую руку и, войдя
в комнату, снять шляпу, Чарли Бейтс
предложил ему проститься и быстро идти
дальше и обещал ждать его возвращения
там, где они расстались.*

Ч. Диккенс. Оливер Твист
(перевод А. Кривцовой)

Элино́р ехала больше часа, пока добралась до посёлка, где был полицейский участок. До моря было ещё далеко, но холмы становились всё более пологими, и по склонам их рос виноград, а не густой лес, как вокруг деревни Каприкорна. День обещал быть невыносимо жарким, даже жарче, чем предыдущие, это уже чувствовалось. Выйдя из машины, Элино́р услышала отдалённые раскаты грома. Небо над домами было пока синее, но синь была тёмная, как в морской пучине. Не сулящая ничего хорошего...

«Не будь душой, Элино́р! — думала она, подходя к бледно-жёлтому зданию, где находился полицейский участок.— Будет гроза, вот и всё. Неужели ты стала суеверной, как этот Баста?»

В тесной комнатке сидели двое полицейских. Их форменные кители висели на спинках стульев. В комнате стояла такая духота, что воздух, казалось можно резать ножом, хотя под потолком крутился большой вентилятор.

Тот, что помоложе, широколицый и курносый, как мопс, поднял Элинора на смех, даже не дав ей договорить. Он спросил, почему она такая красная. Может, ей уж слишком нравится местное вино? Элинора чуть не сбросила его со стула, но второй полицейский её успокоил. Это был худой, высокий парень с грустными глазами и тёмными волосами, редущими надо лбом.

— Прекрати! — сказал он коллеге. — Дай ей хотя бы договорить.

Пока Элинора рассказывала о деревне Каприкорна и его чернокурточниках, лицо его оставалось неподвижным; когда она упомянула о поджогах и дохлых петухах, он нахмурился, а когда она добралась до Мегги и намеченной казни, изумлённо поднял брови. О книге и о том, как именно должна была совершиться казнь, она, конечно, упоминать не стала. Она и сама две недели назад не поверила бы ни одному слову в этой истории.

Когда Элинора закончила свой рассказ, полицейский некоторое время молчал. Он аккуратно расставил по местам лежавшие на столе карандаши, сложил в стопку разложенные перед ним бумаги, а потом задумчиво посмотрел на неё.

— Я слышал об этой деревне, — сказал он.

— Конечно, кто ж о ней не слышал, — насмешливо сказал второй. — Деревня дьявола, проклятая деревня, которую даже змеи оползают стороной. Стены церкви выкрашены кровью, а по улицам ходят чёрные люди, а на самом деле это не люди, а тени умерших, и в карманах у них огонь. Стоит подойти слишком близко, и человек растворяется в воздухе. Ох!

Он заложил руки за голову.

Элинора смерила его ледяным взглядом. Первый полицейский улыбнулся, но потом со вздохом поднялся, натянул форменный китель и сделал знак Элиноре следовать за ним.

— Я хочу взглянуть, что там происходит, — бросил он через плечо.

— Тебе, видно, больше делать нечего! — крикнул ему вслед второй и рассмеялся так громко, что Элинора захотелось вернуться и всё-таки сбросить его со стула.

Через несколько минут она уже ехала на переднем сиденье полицейской машины по той же извилистой дороге между холмами, которая привела её сюда. «Боже мой, ну почему я не сделала этого раньше? — твердила она про себя. — Теперь всё будет хорошо. Никого не застрелят и не казнят, Мегги вернётся к своему отцу, Мортимер снова будет вместе с дочерью. Да, всё будет хорошо. Спасибо Элинора!» Ей хотелось петь, плясать

(хотя она этого не умела). Никогда в жизни не была она так довольна собой. Пусть теперь кто-нибудь скажет, что она ничего не понимает в реальной жизни!

Полицейский рядом с ней молчал. Он глядел только на дорогу, оставляя позади поворот за поворотом на такой скорости, что у Элинора каждый раз ёкало сердце, и иногда в задумчивости теребил себя за мочку уха. Похоже, дорога была ему знакома. Ни на одном перекрёстке он не задумался, ни на одной развилке не сбился с дороги. Элинора невольно вспомнила, как бесконечно долго они с Мо искали эту деревню, и вдруг ей пришла тревожная мысль.

— Их там много,— сказала она неуверенно, когда они в очередной раз въехали в поворот на такой скорости, что колёса с левой стороны, казалось, нависли над обрывом.— У Каприкорна много молодцов. Причём вооружённых, хотя стреляют они не особенно хорошо. Может быть, вам следовало бы попросить подкрепления?

Она видела такое в фильмах, в этих дурацких фильмах с преступниками и полицейскими. Там всегда просили подкрепления.

Полицейский пригладил редёющие волосы и кивнул в знак того, что он и сам об этом думал.

— Конечно, конечно,— сказал он, с отсутствующим видом берясь за рацию.— Подкрепление не помешает. Но ему следует оставаться на расстоянии. Мы ведь пока собираемся только задать несколько вопросов.

Он вызвал по рации подкрепление из пяти человек. Элинора показалось, что этого маловато против банды Каприкорна, но всё же лучше, чем ничего, и, уж конечно, лучше, чем отчаявшийся отец, арабский мальчик и дородная собирательница книг.

— Вот она! — сказала Элинора, когда вдали, неприметно серая среди тёмной зелени, показалась деревня Каприкорна.

— Да, я так и думал,— ответил полицейский и с этой минуты не проронил больше ни слова.

Когда он коротким кивком приветствовал часового на автостоянке, Элинора просто не хотелось предполагать дурное. И только когда он уже оказался вместе с ней в церкви с красными стенами и вручил её Каприкорну, как найденную вещь законному владельцу, ей пришлось сознаться самой себе: ничего хорошего не будет. Теперь всё пропало, а она была такой душой, такой невероятной душой...

— Эта дама рассказывает о вас нехорошие вещи,— говорил полицейский, стараясь не глядеть на Элинора.— Она что-то говорила о похищении ребёнка. Это уже совсем другое дело, чем поджог...

— Это чушь,— равнодушно ответил Каприкорн на невысказанный вопрос.— Я люблю детей — издалека. Иначе они только мешают работе.

Полицейский кивнул, глядя себе на руки с глубоко несчастным видом.

— Она ещё говорила что-то о казни...

— Правда? — Каприкорн взглянул на Элинор, словно поражённый такой силой воображения.— Ты ведь знаешь, мне это не нужно. Мои люди делают, что приказано, и у меня нет необходимости прибегать к жёстким мерам.

— Конечно,— пробормотал полицейский, кивая.— Конечно.

И он заспешил восвояси. Когда затихли его торопливые шаги, Кокерель, сидевший всё время на ступенях, рассмеялся:

— У него ведь трое малышей? Надо бы предписать всем полицейским иметь маленьких детей. С этим было особенно легко, Баста только раза два прошёлся перед школой. Что будем делать? Может, зайти к нему домой на всякий случай? Освежить впечатление?

Он вопросительно посмотрел на Каприкорна, но тот покачал головой:

— Не стоит. Давай лучше подумаем, что нам делать с нашей гостьей. Как мы поступаем с теми, кто рассказывает о нас небылицы?

Под взглядом бесцветных глаз у Элинор подогнулись колени. «Если бы Мортимер предложил сейчас вчитать меня в какую-нибудь книгу,— подумала она,— я бы согласилась. Я бы даже не стала особо привередничать».

За спиной у неё стояли ещё трое или четверо молодцов Каприкорна, так что бежать было бессмысленно. «Что ж, Элинор, тебе остаётся только с достоинством принять свою участь!» — подумала она.

Но это было много легче в книжках, чем на деле.

— Склеп или хлев? — спросил Кокерель, подходя к ней.

«Склеп? — подумала Элинор.— Сажерук, кажется, что-то такое говорил... Во всяком случае, ничего хорошего...»

— Склеп? Почему бы нет? Всё равно её придётся убрать, а то неизвестно, кого она приведёт в следующий раз.— Каприкорн зевнул, прикрывая рот рукой.— Значит, у Призрака будет сегодня вечером больше работы. Он будет только рад.

Элинор хотела сказать что-нибудь смелое, героическое, но язык её не слушался. Он лежал во рту, как онемелый. Кокерель дотащил её уже до этой нелепой статуи, когда Каприкорн позвал его обратно.

— Я забыл расспросить её о Волшебном Языке,— сказал он.— Спроси, не знает ли она случайно, где он?

— Давай выкладывай! — рывкнул Кокерель, хватая её сзади за шею, как будто хотел вытрясти из неё ответ. — Где он прячется?

Элино́р стиснула зубы. «Быстрее, Элино́р, быстрее, соображай!» И вдруг язык снова стал ей повиноваться.

— Что меня спрашивать? — бросила она в лицо Каприкорну, который по-прежнему сидел в своём кресле бледный, как будто его слишком долго стирали, как будто его выбелило солнце, нещадно палившее на площади. — Ты знаешь об этом лучше всякого другого. Твои люди застрелили его вместе с мальчиком!

«А теперь взгляни на него, Элино́р, — думала она. — Прямо в глаза, как ты смотрела когда-то на отца, когда он заставлял тебя с книгой, которую тебе читать не разрешалось. Хорошо бы ещё немножко всплакнуть. Давай-давай, вспомни свои книги, свои сожжённые книги! Вспомни прошлую ночь, страх и отчаяние, а если и это не поможет, ущипни себя посильнее!»

Каприкорн пристально смотрел на неё.

— Вот видишь! — воскликнул Кокерель. — Я же говорил, что мы в него попали!

Элино́р все ещё не сводила глаз с Каприкорна, расплывавшегося за пеленой её притворных слёз.

— Посмотрим, — медленно проговорил он. — Мои люди прочёсывают холмы в поисках сбежавшего узника. Ты, наверное, не откажешься мне сказать, где им искать трупы?

— Я их похоронила и, уж конечно, не скажу где. — Элино́р почувствовала, как по носу у неё стекает слеза. «Клянусь всеми буквами алфавита! — подумала она. — В тебе пропадает актриса, Элино́р!»

— Значит, похоронила.

Каприкорн поигрывал кольцами на левой руке. Их было целых три, и он, хмурясь, поправлял их, как будто они покинули пост без его разрешения.

— Поэтому я и пошла в полицию, — сказала Элино́р. — Чтобы отомстить за них. За них и за мои книги.

Кокерель рассмеялся:

— Книги тебе хоронить не пришлось, правда? Как же они здорово горели, как первосортные дрова, а страницы в них при этом дрожали, как бледные пальчики.

Он пошевелил кистями рук, изображая, как это было. Элино́р ударила его по лицу со всей силы — а сила у неё была немалая. У Кокереля из носа потекла кровь. Он утёр её рукавом и с изумлением воззрился на красные пятна, как будто не ожидал, что из него может вдруг политься что-то такое яркое.

— Нет, ты только взгляни! — сказал он, показывая Каприкорну измазанный кровью палец.— Вот увидишь, у Призрака будет с ней больше хлопот, чем с Бастой.

Он взял её за локоть и потащил, но Элинор шагала рядом с ним не отставая и с гордо поднятой головой. Только увидев лестницу с крутыми ступенями, уходящими в бездонную чёрную дыру, она на мгновение потеряла присутствие духа. «Ну конечно, склеп,— подумала она,— место для обречённых». Здесь и пахло соответственно — плесенью, сыростью, смертью.

Элинор сперва глазам своим не поверила, увидев прижавшееся к решётке худое лицо Басты. Она-то думала, что ослышалась на последних словах Кокереля. Но нет, вот он, Баста, сидит здесь, как зверь, в клетке, с тем же страхом и отчаянием в глазах. Появление Элинор не произвело на него никакого впечатления. Он смотрел невидящим взглядом сквозь неё и Кокереля, словно они были невидимками вроде тех, кого он всегда так боялся.

— Что он тут делает? — спросила Элинор.— Вы уже сажаете друг друга?

Кокерель пожал плечами.

— Сказать ей? — спросил он Басту, но тот не ответил и по-прежнему глядел на них тем же пустым взором.— Сперва он упустил Волшебного Языка, а теперь ещё и Сажерука. Так, конечно, можно испортить отношения с шефом, даже если воображаешь себя его любимчиком. А поджигать ты уже много лет как научился.

Он бросил на Басту полный злорадства взгляд.

«Госпожа Лоредан, вам пора подумать о завещании,— вздохнула Элинор, пока Кокерель подталкивал её к соседней камере.— Уж если Каприкорн собирается прикончить своего вернейшего пса, то с вами он и подавно церемониться не будет».

— Эй, гляди веселей! — крикнул Кокерель Басте, выуживая из кармана ключи.— Ты всё-таки в компании двух женщин.

Баста упёрся лбом в решётку.

— Вы так и не поймали Огнежора? — спросил он без всякого выражения.

Голос его звучал так, словно охрип от крика.

— Нет, зато эта толстуха говорит, что мы всё же прихлопнули Волшебного Языка. Он мертвехонек, если ей верить. Видимо, Плосконос-таки в него попал. Не зря же он столько упражнялся на кошках.

За решётчатой дверью, которую отворил для неё Кокерель, что-то шевельнулось. В темноте, прислонясь спиной к чему-то вроде каменного гроба, сидела женщина. Сперва Элинор не могла рассмотреть её лица. Но тут женщина выпрямилась.

— Я привёл тебе компанию, Реза! — крикнул Кокерель, вталкивая Элинора в дверь камеры.— Можете поболтать друг с другом.

Он пошёл прочь, посмеиваясь.

Зато Элинора не знала, плакать ей или смеяться. Она предпочла бы увидаться со своей любимой племянницей где-нибудь в другом месте.

В последнюю минуту

— Я не знаю, что это,— грустно ответил Файвер.

— Сейчас в этом нет ничего страшного, но потом, потом...

Р. Адамс. Внизу у реки

Они скручивали факелы, когда Фарид услышал шаги.

Факелы должны были быть прочнее и больше, чем те, что служили Сажеруку для представлений. Они ведь должны были гореть долго. Мальчик уже обрезаал Волшебному Языку волосы ножом, который подарил ему Сажерук. Теперь они были у него короткие, как щетина, и узнать его с этой причёской было не так просто. Ещё Фарид показал ему, какой глиной натереть лицо, чтобы оно казалось смуглым. На этот раз их ни за что не должны узнать. И тут он услышал шаги. Шаги и голоса: один ругался, другой смеялся и что-то кричал. Слов было пока не разобрать — слишком далеко.

Волшебный Язык схватил факелы в охапку, Гвин тяпнул Фариду за пальцы, пока мальчик грубо заталкивал его в рюкзак.

— Куда же, Фарид, куда? — прошептал Волшебный Язык.

— Пошли!

Фарид перебросил рюкзак через плечо и повёл его за собой к обугленным стенам. Мальчик перелез через почерневшие камни там, где было когда-то окно, спрыгнул в траву и нагнулся над густой порослью вьюнка. Белые цветы, как свежеснеженный снег, прикрывали покорёженный огнём лист металла. Фарид однажды от нечего делать прыгнул на это место. В долгие часы, проведённые с неразговорчивым, вечно замкнутым Сажеруком он прыгал со стены в траву и из травы на стену, чтобы разогнать тишину и скуку,— и тут-то и обнаружил яму, прикрытую листом. По звуку металла было ясно, что под ним пустота. Наверное, этот подземный чулан выкопали просто для хранения скоропортящихся продуктов, но, по крайней мере, однажды его уже использовали как тайник.

Волшебный Язык отпрянул, коснувшись в темноте скелета. Скелет казался чересчур маленьким для взрослого человека, и очень спокойно лежал в тесном подземном чуланчике, свернувшись, как будто устроился поспать. Наверное, Фарид потому его и не испугался, что он выглядел так спокойно. Если тут, под землёй, и жил дух, это могла быть только — мальчик в этом не сомневался — бледная, печальная тень, которую нечего бояться.

Когда Фарид задвинул сверху железный лист, они очутились в тесноте. Волшебный Язык был высокого роста, слишком высокого для этого чуланчика, и всё же рядом с ним мальчику было не так страшно, хотя сердце у Волшебного Языка колотилось не меньше, чем у самого Фариды. Мальчик слышал каждое биение его сердца — так плотно им пришлось прижаться друг к другу. И оба прислушивались к звукам, доносившимся сверху.

Голоса приблизились, но разобрать слова было трудно, земля приглушала их, словно они доносились из другого мира. Вот кто-то ступил на железный лист, и Фарид крепко схватил Волшебного Языка за локоть. Он отпустил его, только когда над их головами всё смолкло. Прошло много времени, прежде чем они решились поверить тишине,— так много, что Фарид несколько раз оборачивался, потому что ему казалось, что скелет пошевелился.

Когда Волшебный Язык осторожно отодвинул железный лист и выглянул наружу, вокруг действительно никого не было. Тишину нарушало только немолчное стрекотание цикад, да с обугленных стен взметнулась испуганная птица.

Грабители унесли с собой все: одеяла, свитер Фариды, в который он забирался ночью, как улитка в свой домик, и даже окровавленные лоскуты, которыми Волшебный Язык перевязывал ему лоб в ту ночь, когда их чуть не пристрелили.

— А нам-то что? — сказал Волшебный Язык, стоя с Фаридом у холодного кострища.— Сегодня ночью одеяла нам не понадобятся.— И погладил Фариду по чёрным волосам.— Что бы я без тебя делал, Мастер Подкрадываться, Ловец Кроликов, Находящий Укрытия? — сказал он.

А Фарид смотрел на свои босые ноги и улыбался.

Хрупкое создание

*Когда она сказала, что надеется обрадовать
Динь-Динь,
он спросил:*

— А кто такая Динь-Динь?

*— Как, Питер?! — изумилась она, но даже
после разъяснений он так ничего и не
вспомнил.*

*— Их так много,— сказал он.— Думаю, она
теперь мертва.*

*И, кажется, был прав, ведь феи-то не живут
долго, хотя сами настолько невелики, что
и малый промежуток времени
представляется им не таким уж маленьким.*

Дж. М. Барри. Питер Пэн

Сажерука не было там, где искали его люди Каприкорна. Ему не удалось выбраться из деревни. Он и не пытался. Сажерук был в доме Басты.

Баста жил в переулке сразу за двором Каприкорна, среди заброшенных домов, населённых только кошками да крысами. Баста предпочитал не иметь соседей, он вообще не любил бывать с людьми, за исключением Каприкорна. Сажерук ни минуты не сомневался, что Баста с радостью спал бы у порога Каприкорна, позволь ему хозяин, но ни один из молодцов Каприкорна не жил в его доме. Они охраняли его — но и только. Ели они в церкви, а спали в одном из пустых домов, которых было много в деревне. У этого правила не было исключений. Большинство чернокурточников постоянно меняли место, жили сперва в одном доме, а прохудится, например, крыша — выбирали себе другой. Только Баста с тех самых пор, как они заняли эту деревню, жил на одном месте. Сажерук подозревал, что он облюбовал этот дом, потому что у порога там рос зверобой. Ведь это растение особенно славится как оберёг от всякого зла, кроме, конечно, того зла, что жило в сердце у Басты.

Дом был такой же, как почти все дома здесь, из серого камня. Ставни были выкрашены в чёрный цвет. Баста обычно держал их закрытыми и намалевал сверху знак, оберегающий, по его мнению, от несчастья, как и жёлтые цветы зверобоя. Иногда Сажеруку казалось, что Баста только потому так непрестанно боится проклятия и неожиданной беды, что его пугает мрак в собственной душе, и от этого ему кажется, что и весь остальной мир так же мрачен.

Сажеруку повезло, что ему удалось добраться до дома Басты. Не успел он шагнуть за порог церкви, как наткнулся на целый отряд подручных Каприкорна. Конечно, они его сразу узнали. Об этом Баста действительно позаботился раз и навсегда. Они так растерялись от удивления, увидев его, что он успел забежать в переулок. К счастью, Сажерук знал в проклятой деревне каждый камешек. Сперва он хотел пробраться к автостоянке, а оттуда уйти в холмы, но тут ему пришло в голову, что дом Басты стоит пустой. Он протискивался сквозь щели в стенах, лез по подвалам, прятался за ограждением давно заброшенных балконов. В умении прятаться его даже Гвин не мог превзойти. Сейчас ему пригодились, что он из странного любопытства вечно обследовал самые отдалённые и заброшенные уголки этой деревни, как и любого места, где ему случалось оказаться.

Он совсем выбился из сил, пока добрался до дома Басты. Баста едва ли не единственный во всей деревне запирает свою дверь, но замок не мог остановить Сажерука. Он спрятался на чердаке, пережидая, пока сердцебиение немного успокоится, хотя балки там до того прогнили, что он на каждом шагу боялся провалиться. На кухне у Басты оказалось достаточно провизии — очень кстати, потому что от голода у Сажерука уже сводило желудок. Им с Резой ни разу не принесли поесть с тех пор, как засадили их в сетки. Было вдвойне приятно подкрепиться запасами Басты.

Немного наевшись, он чуть приоткрыл ставень, чтобы в случае чего вовремя услышать приближающиеся шаги, но в тишине слышался лишь один звук — лёгкий, едва уловимый звон. Тут только он вспомнил о фее — той, что Мегги вычитала в этот не обжитой феями мир.

Он нашёл её у Басты в спальне. Обстановка состояла там из кровати и комода, на котором были аккуратными штабелями сложены закопчённые кирпичи. В деревне поговаривали, что из каждого подожжённого по приказу Каприкорна дома Баста прихватывал на память камень, хотя огня он в последнее время боялся. Очевидно, это было правдой. На одном из кирпичей стоял стеклянный кувшин, в котором что-то слабо светилось, не ярче светлячка. На дне лежала фея, свернувшись, как бабочка, только что выползшая из кокона. Баста прикрыл горлышко кувшина тарелкой, но не похоже было, что хрупкое создание ещё способно улететь. Когда Сажерук убрал тарелку, фея даже головы не подняла. Сажерук сунул руку в стеклянную тюрьму и осторожно вынул маленькое существо. Ручки и ножки у неё были такие крошечные, что он боялся поломать их своими пальцами. Знакомые ему феи выглядели иначе, они были меньше, но крепче телом, у них была кожа фиалкового цвета и четыре блестящих крыла. А у этой цвет кожи был как у человека, а крылья не как у стрекозы, а, скорее, как у бабочки. Интересно, будет

она есть то, что любили феи, к которым он привык? Попытался стоило: она выглядела уже полумёртвой.

Сажерук взял с кровати Басты подушку, положил её на чисто вымытый кухонный стол (у Басты в доме всё сияло чистотой, как его всегда снежно-белая рубашка) и сверху пристроил фею. Потом он налил молока в блюдце и поставил на стол рядом с подушкой. Она тут же открыла глаза — значит, так же хорошо чуяла и любила молоко, как и те знакомые ему феи. Он обмакнул палец в молоко и осторожно капнул ей на губы. Она слизала каплю, как голодный котёнок. Сажерук капал ей в рот молоко, пока она не села, слабо взмахнув крылышками. На лицо её постепенно возвращался румянец, и она тихонечко зазвенела — но он не понимал ни слова, хотя знал три языка, на которых говорят феи.

— Какая жалость! — прошептал он, пока она расправляла крылья и неуверенно вспархивала к потолку. — Мне, стало быть, не удастся тебя спросить, не можешь ли ты сделать меня невидимкой или таким крошкой, чтобы улететь с тобой на праздник Каприкорна.

Фея посмотрела на него сверху, прозвенела что-то непонятное и опустилась на краешек буфета.

Сажерук сел на единственный стул, стоявший у обеденного стола Басты, и взглянул на неё.

— И всё же приятно наконец снова увидеть фею. Если бы ещё у огня в этом мире было хоть немного чувства юмора, а из-за деревьев хоть изредка высовывался бы кобольд или стеклянный человечек, может, я бы и привык ко всему остальному: к шуму, спешке, толпе, к тому, что от людей никуда не укроешься, и к слишком светлым ночам...

Он долго ещё сидел там, в кухне своего злейшего врага, глядел на фею, кружившую по комнате, всюду совавшую нос (феи — любопытные существа, и эта, видимо, не была исключением) и всё время подлетавшую к блюдецку с молоком, пока ему не пришлось наполнить его снова. Иногда за окном раздавались шаги, но всякий раз проходили мимо. Хорошо, что у Басты не было друзей. В комнате было душно, от духоты клонило в сон, а узкая полоска неба над домами ещё много часов останется светлой. Достаточно времени, чтобы подумать, идти ли ему на праздник Каприкорна.

Зачем ему туда идти? Книгу он сможет выкрасть потом, когда волнение в деревне уляжется и все снова пойдёт как обычно. А Реза? Но что он мог сделать для Резы? Призрак заберёт её. Тут уж ничего не поделаешь. Тут уж никто ничего не сможет поделать, и Волшебный Язык в том числе, даже если он и сделает такую безумную попытку. Но он ведь даже не подозревает, что она там. А за дочку его беспокоиться

нечего. Она теперь любимая игрушка Каприкорна. Он не допустит, чтобы Призрак причинил ей зло.

«Нет, я туда не пойду,— думал Сажерук,— что мне там делать? Помочь им я не смогу. Я могу ещё некоторое время отсиживаться здесь. Завтра на свете уже не будет Басты, а это чего-нибудь да стоит. Может, и я тогда уйду отсюда. Навсегда, чтобы никогда не возвращаться...» Нет. Он знал, что этого он не сделает. Пока книга здесь.

Фея опустилась на окно. Она с любопытством выглядывала в переулок.

— Не надо. Оставайся здесь,— сказал Сажерук.— Там за окном жизнь не для тебя, честное слово.

Она вопросительно поглядела на него. Потом сложила крылья и присела на подоконнике. Там она и осталась, словно не в силах сделать выбор между душевной комнатой и свободой в чужом мире за окном.

Правильные слова

Именно это и было самым ужасным: тина преисподней обладала голосом и кричала, аморфный прах двигался и грешил, то, что было мёртвым и лишённым формы, присваивало функции жизни.

Р. Л. Стивенсон. Странная история доктора Джекила и мистера Хайда
(перевод И. Гуровой)

Фенолио все писал и писал, но листков, спрятанных под матрасом, не прибавлялось. Он всё время доставал их, что-то зачёркивал и вписывал, рвал один лист и клал на его место другой. Мегги слышала, как он тихо ворчит себе под нос:

— Нет, нет, нет! Это всё не то, пока не то.

— Ещё час-другой, и стемнеет,— с беспокойством сказала она наконец.— А если ты не успеешь?

Он раздражённо ответил:

— Я уже успел. Я уже десять раз все закончил. Но я не доволен тем, что сделал.— Он понизил голос до шёпота: — Тут столько вопросов! А что, если Призрак, покончив с Каприкорном, двинется на тебя, или на меня, или на пленников? И потом — вправду ли нет иного выхода, как убить Каприкорна? Что станет после этого с его молодцами? Их я куда дену?

— Куда денешь? Да пусть Призрак всех их убьёт! — шёпотом ответила Мегги.— А то как мы вырвемся отсюда и как мы спасём мою маму?

Фенолио этот ответ не понравился.

— Какая же ты бессердечная! — сказал он. — Всех поубивать! Ты видела, что среди них есть совсем ещё мальчишки? — Он покачал головой: — Нет, я вам не организатор массовых убийств, я писатель! Я должен всё-таки додуматься до бескровного решения.

И он снова начал писать, зачёркивать, снова писать... А солнце за окном опускалось всё ниже, пока его лучи не окаймили золотом вершины холмов.

Заслышав шаги в коридоре, Фенолио каждый раз прятал написанное под матрац, но никто так и не зашёл к ним взглянуть, что там старик царапает без продыху на белых листах. Баста-то сидел в склепе.

К скучающим часовым за дверью в этот день часто приходили. Судя по всему, в деревню посмотреть на казнь собрались и те приспешники Каприкорна, что несли службу в отдалённых местах. Мегги прижималась ухом к двери и слушала их разговоры. Голоса были возбуждённые, часто раздавался смех. Все радовались предстоящему представлению. Никто, похоже, не жалел Басту — наоборот, то, что сегодня вечером казнят бывшего любимчика Каприкорна, придавало зрелищу особую привлекательность. Конечно, говорили и о самой Мегги. Они называли её маленькой ведьмой, колдуньей, и, кажется, не все верили в её чудесную силу.

Что до палача Басты — Мегги не узнала о нём ничего нового по сравнению с тем, что ей рассказывал Фенолио и что она запомнила из чтения у Сороки. Это было немного, но при всяком упоминании его имени она слышала в голосах, доносившихся из-за двери, страх и благоговейный трепет. Призрак был знаком не всем — только тем, кто, как и Каприкорн, был родом из книги Фенолио, но, видимо, все были о нём наслышаны и воображали себе в самых мрачных красках, как он расправится с узниками. О том, как именно он убивает свои жертвы, имелись, судя по всему, различные мнения. Предположения, доносившиеся до Мегги, становились по мере приближения темноты все страшнее и страшнее. Наконец слушать ей стало невозможно, и она присела к окну, зажав руками уши.

В шесть часов — часы на колокольне как раз начали бить — Фенолио вдруг отложил ручку и с довольной миной оглядел исписанную бумагу.

— Готово! — прошептал он. — То, что надо. Так всё получается. Всё будет прекрасно! — В нетерпении он подозвал Мегги и сунул ей в руки листок. — Читай! — сказал он, беспокойно глядя на дверь.

Плосконос как раз рассказывал товарищам, как они отравили у крестьян запасы оливкового масла.

— Это всё? — Мегги недоверчиво глядела на единственный исписанный листок.

— Ну конечно! Вот увидишь, больше ничего не нужно. Главное — найти правильные слова. Да читай же наконец!

Мегги послушалась.

За дверью раздавались взрывы хохота, и ей было трудно сосредоточиться на словах Фенолио. Наконец это удалось. Но не успела она дочитать первую фразу, как за дверью настала мёртвая тишина и в коридоре раздался голос Сороки:

— Что тут происходит? Посиделки на завалинке?

Фенолио поспешно выхватил у Мегги драгоценный листок и спрятал под матрац. Не успел он оправить простыню, как дверь отворилась, пропуская Сороку.

— Вот тебе обед,— сказала она Мегги, ставя на стол дымящуюся тарелку.

— А мне? — спросил Фенолио с наигранной беззаботностью.

Матрац немного сбился, когда он запихивал под него листок, и старик опасался, как бы Мртола этого не заметила. Но, к счастью, она не удостоила его даже взглядом. Мегги уже поняла, что Сорока считала его просто вруном да ещё, наверное, злилась, что Каприкорн был с ней в этом не согласен.

— Ты должна съесть все! — приказала она Мегги.— А потом переоденься. Одежки у тебя безобразные, да к тому же заскорузли от грязи.

Она подозвала пришедшую с нею служанку, совсем молоденькую, на четыре-пять лет старше Мегги. Девочка, видимо, слыхала, что Мегги настоящая ведьма. На руке у неё висело снежно-белое платье, и она, стараясь не смотреть на Мегги, повесила его на дверцу шкафа.

— Не нужно мне это платье.— Мегги сердито отвернулась от Сороки.— Я надену вот это.— Она стащила с кровати свитер Мо, но Мртола вырвала свитер у неё из рук.

— Не говори ерунды. Каприкорн подумает, что мы надели на тебя мешок. Это он выбрал тебе платье, и ты его наденешь — или мы наденем его на тебя.

Я зайду за тобой, как только стемнеет. Умойся и причешись! Ты похожа на бродячую кошку.

Служанка снова боязливо протиснулась мимо Мегги, словно опасаясь об неё обжечься. Сорока торопливо выпихнула её в коридор и вышла следом.

— Закрой за мной,— бросила она Плосконосу.— И скажи своим друзьям, чтоб уходили. Ты здесь для того, чтобы караулить.

Плосконос со скучающим видом подошёл к двери. Мегги видела, как он, прежде чем захлопнуть её, скорчил рожу вслед Сороке.

Мегги подошла к платью и провела рукой по белой ткани.

— Белое,— пробормотала она.— Я не люблю ходить в белом. Псы смерти — белые. Мо рассказывал мне о них сказку.

— Да, красноглазые псы смерти.— Фенолио подошёл к ней.— Привидения тоже белые; а древним богам, жаждавшим крови, приносили в жертву только белых животных, как будто невинная кровь им больше по вкусу. Да нет же! Нет! — поспешно прибавил он, увидев испуганные глаза Мегги.— Конечно, Каприкорн ни о чём таком не думал, выбирая тебе платье. Он и не знает всех этих историй! Белый — это цвет начала и конца, и мы с тобой,— он понизил голос,— позаботимся о том, чтобы он означал конец Каприкорна, а не наш с тобой.

Он тихонько подвёл Мегги к столу и усадил на стул. В ноздри ей ударил запах жареного мяса.

— Что это за мясо? — спросила она.

— Похоже на телятину. А почему ты спрашиваешь?

Мегги оттолкнула тарелку.

— Я не хочу есть,— пробормотала она. Фенолио сочувственно посмотрел на неё.

— Знаешь что, Мегги,— сказал он.— Я думаю, следующую историю я должен написать о тебе: о том, как ты нас всех спасёшь одним своим голосом. Это будет захватывающая история...

— И с хорошим концом?

Мегги взглянула в окно. До темноты оставался час, самое большее, два. А что, если Мо тоже явится на торжество? Если он снова попытается её освободить? Он же ничего не знает об их с Фенолио планах. А если Чёрные Куртки опять будут в него стрелять? А если они всё же попали в него прошлой ночью?.. Мегги облокотилась на стол и уронила голову на руки.

Она почувствовала, что Фенолио гладит её по голове.

— Всё будет хорошо, Мегги! — шепнул он.— Поверь, мои истории всегда хорошо кончаются. Если я этого хочу.

— У этого платья узкие рукава,— прошептала она.— Как я достану оттуда листок, чтобы Сорока не заметила?

— Я её отвлеку. Положись на меня.

— А остальные? Они же все увидят, как я достаю листок.

— Ерунда. У тебя всё получится.— Фенолио приподнял её подбородок.— Всё будет хорошо! — повторил он, утирая ей указательным пальцем щёку, по которой катилась слеза.— Ты будешь не одна, хотя тебе, наверное, будет так казаться. Я с тобой, Сажерук тоже где-то на свободе. Можешь мне поверить, уж его-то я знаю, как самого себя. Он

придєт хотя бы ради того, чтобы взглянуть на книгу, чтобы попытаться при случае её заполнить... А кроме того, на свете есть ещё твой отец и этот мальчик, который так влюблєнно смотрел на тебя тогда, на площади перед памятником, где я увидел Сажерука.

— Прекрати!

Мегги пихнула его локтем в живот, но всё же невольно улыбнулась, хотя слєзы ещё застилали ей все: стол, собственные руки и морщинистое лицо Фенолио. Ей казалось, что она наплакалась за последние недели на всю оставшуюся жизнь.

— Почему? Красивый мальчик. Я бы сразу замолвил за него словечко твоему отцу.

— Перестань!

— Только если ты наконец поешь.— Фенолио снова пододвинул ей тарелку.— И эта ваша приятельница, как бишь её...

— Элинор.

Мегги положила в рот маслину и сосала её, пока у неё на зубах не запрыгала косточка.

— Да-да. Может быть, и она прячется где-то рядом, вместе с твоим отцом. Господи, как прикинешь, так получается, что нас чуть ли не больше.

Мегги чуть не подавилась косточкой от маслины. Фенолио самодовольно улыбался. Когда Мо удавалось её рассмешить, он высоко поднимал брови и делал такое серьёзное, удивлєнное лицо, как будто при всём желании не мог понять, над чем она смеётся. Мегги вдруг так ясно увидела перед собой его лицо, что с трудом удержалась, чтобы не протянуть руку...

— Ты скоро увидишь отца,— прошептал Фенолио.— И расскажешь ему, что заодно невзначай отыскала свою мать и спасла её от Каприкорна. Это будет здорово, согласна?

Мегги в ответ только кивнула.

Воротник и манжеты платья кололись. Оно было сшито на взрослую девушку и великовато для Мегги. Ступив в нём два шага, она споткнулась о подол. Рукава были узкие. Впрочем, листок бумаги, тонкий, как крылышко стрекозы, пролез под манжету без труда. Она немного поупражнялась: засунуть, вынуть. Потом оставила его в рукаве. Бумага чуть слышно потрескивала, когда она поднимала руку или двигала кистью.

Когда Сорока пришла за Мегги, над колокольной всходила бледная луна. Свет её был как вуаль, наброшенная на лицо ночи.

— Ты не причесалась! — сердито отметила Сорока.

На этот раз с ней была другая служанка, низенькая женщина с красным лицом и такими же руками, которая явно нисколько не боялась ведьмовской силы Мегги. Она так резко провела гребнем, что Мегги чуть не вскрикнула.

— Туфли! — воскликнула Сорока, увидав босые ноги Мегги, выглядывавшие из-под длинного платья.— Неужели никто не подумал о туфлях?

— Да пусть она наденет вон те.— Служанка показала на стоптанные кроссовки Мегги.— Платье такое длинное, что никто не увидит. А потом — разве ведьмы не всегда ходят босиком?

Сорока посмотрела на служанку так, что слова замерли у неё на губах.

— Конечно! — воскликнул Фенолио, который всё это время насмешливо наблюдал за тем, как женщины обряжают Мегги.— Только так они и ходят. А мне разве не надо переодеться для такого торжественного случая? Что обычно надевают на казнь? Я ведь, надо думать, буду сидеть прямо рядом с Каприкорном?

Сорока выпятила подбородок. Он был у неё такой маленький и мягкий, как будто его взяли с другого, более доброго лица.

— Ты можешь оставаться как есть,— сказала она, вставляя в волосы Мегги усыпанную жемчугом заколку.— Узникам не обязательно переодеваться.— В её голосе звучала ядовитая насмешка.

— Узники? Как это понимать? — Фенолио отодвинул свой стул от стола.

— Ну да, узники. А кто же ещё? — Сорока отошла на несколько шагов и оглядела Мегги оценивающим взглядом.— Сойдёт,— сказала она наконец.— Странно, с распущенными волосами она мне кого-то напоминает.

Мегги скорее опустила голову, а Фенолио постарался отвлечь внимание Сороки, пока она не довела до конца свои наблюдения.

— Но я-то, милостивая государыня, не обычный узник. Вы должны это наконец себе уяснить! — заявил он.— Без меня всего этого вообще бы не было, включая и вашу собственную малоприятную особу!

Сорока в последний раз смерила его презрительным взглядом и взяла Мегги за руку — к счастью, не за ту, где под рукавом были спрятаны драгоценные слова Фенолио.

— Тебя отведёт часовой в своё время,— бросила она ему, уводя Мегги к двери.

— Не забывай, что говорил тебе отец! — крикнул Фенолио вслед Мегги, когда она была уже за дверью.— Слова оживут только тогда, когда ты почувствуешь их вкус на языке.

Сорока подтолкнула Мегги в спину.

— Поторапливайся,— сказал она, прикрывая за собой дверь.

Огонь

— Я знаю, что делать! — крикнула Багира, вскакивая. — Ступай скорее вниз, в долину, в хижины людей, и достань у них Красный Цветок. У тебя будет тогда союзник сильнее меня, и Балу, и тех волков Стаи, которые любят тебя. Достань Красный Цветок! Красным Цветком Багира называла огонь, потому что ни один зверь в джунглях не назовёт огонь его настоящим именем. Все звери смертельно боятся огня и придумывают сотни имён, лишь бы не называть его прямо.

Р. Киплинг. Маугли
(перевод Н. Дарузес)

Когда на холмы опустились сумерки, они тронулись в путь. Гвина с собой не взяли. После того, что произошло во время последней их ночной вылазки в деревню Каприкорна, даже Фарид согласился, что так будет лучше. Волшебный Язык пропустил его вперёд. Он и не подозревал о том, как Фарид боится духов и прочих ночных чудищ. От него мальчик сумел это скрыть, не то что от Сажерука. К тому же Волшебный Язык не смеялся над ним за то, что он боится темноты, и это, как ни странно, уменьшало страх, загоняло его в дальний угол не хуже, чем дневной свет.

Когда Фарид осторожно, но уверенно спускался по крутому склону, он, как всегда по ночам, слышал шёпот духов в кустах и деревьях, но ближе они не подходили; как будто они вдруг стали его бояться, как будто он может теперь повелевать ими, как Сажерук огнём.

Огонь. Они решили поджечь дом Каприкорна. Оттуда пожару не так легко перекинуться на холмы, зато под угрозой сразу окажется самое дорогое для Каприкорна: кладовые с сокровищами.

На этот раз деревня была не тихой и безлюдной, как в предыдущие ночи. Она гудела, как пчелиный улей. Автостоянку охраняли аж четверо вооружённых часовых, а к сетчатой изгороди вокруг пустого футбольного поля теснился целый ряд машин. Их фары заливали поле ярким светом. Асфальт казался белой скатертью, которую кто-то расстелил в темноте.

— Значит, здесь будет представление,— прошептал Волшебный Язык, когда они подходили к домам.— Бедная Мегги!

На середине площадки было устроено нечто вроде помоста, а напротив стояла клетка — то ли для чудовищ, которых предстояло вычитать Мегги, то ли для узников. С левой стороны поля, так, что зрители сидели спиной к сетчатой изгороди и к деревне, стояли длинные деревянные скамьи, и на них уже пристроилось несколько чернокурточников, как вороны, облюбовавшие светлое, тёплое местечко для ночлега.

Сперва Мо и Фарид хотели пройти в деревню через автостоянку: их бы, скорее всего, не узнали среди такой толпы приезжих. Но, подумав, они предпочли всё же более долгий и тёмный путь. Фарид снова крался впереди, используя каждое дерево как прикрытие, держась всё время на склоне выше домов, пока они не добрались до необитаемой части деревни, которую, казалось, раздавил могучей ступнёй великан. Даже здесь было сегодня больше часовых, чем обычно. Им всё время приходилось вжиматься в углубление входной двери, пригибаться за остатками стены или пролезать в окно и, затаив дыхание, ждать, пока часовой пройдёт мимо. К счастью, в деревне Каприкорна хватало тёмных уголков, а часовые шатались по улочкам равнодушно, как люди, сознающие себя в полной безопасности.

Фарид нёс с собой в рюкзаке Сажерука всё, что нужно, чтобы быстро развести жаркое пламя. Волшебный Язык прихватил хворост — на случай, если огонь не найдёт себе достаточно пищи среди камней. Впрочем, на этот случай имелись ещё Каприкорновы запасы бензина. Фарид все не мог отделаться от этого запаха с той ночи, когда его посадили в застенки. Бочки обычно не охранялись, но, может быть, они им и не понадобятся.

Ветра не было, огонь будет спокойным и устойчивым. Фарид хорошо помнил предостережение Сажерука: «Никогда не разводи огонь на ветру. Стоит ветру залететь в пламя, оно тут же о тебе забудет. Ветер будет раздувать и подстёгивать его, пока оно на тебя не бросится, не искушает, не слижет у тебя кожу с костей».

Но этой ночью ветер спал, и улицы были полны до краёв неподвижным воздухом, словно вёдра с тёплой водой.

Они надеялись, что на площади перед домом Каприкорна пусто. Но когда они осторожно выглянули из переулочка, оказалось, что перед церковью топчется с полдюжины чернокурточников.

— Чего они тут дожидаются? — прошептал Фарид, вжимаясь вместе с Волшебным Языком в одну из запертых дверей.— Праздник же сейчас начнётся.

Из дома Каприкорна вышли две служанки со стопками тарелок. Они несли их в церковь, там, очевидно, собирались позже отметить успешно проведённую казнь. Когда женщины проходили мимо чернокурточников, те заулюлюкали им вслед. Служанка помоложе чуть не выронила посуду, когда один из молодцов попытался стволом ружья задрать ей юбку. Это был тот самый, что прошлой ночью узнал Волшебного Языка. Фарид схватился за все ещё кровоточивший лоб и проклял приспешника Каприкорна самыми страшными проклятиями, какие знал. Он пожелал ему бубонную чуму, чесотку... Ну почему здесь должен был оказаться именно этот парень? Ведь даже если он не узнает их снова, когда они будут проходить мимо него, как им поджечь дом, пока вся эта компания здесь шляется?

— Спокойно! — прошептал ему Волшебный Язык. — Они скоро уйдут. Сперва нужно выяснить, действительно ли Мегги уже увели из дома.

Фарид кивнул и посмотрел на большой дом на другой стороне улицы. В двух окнах ещё горел свет, но это могло ничего и не значить.

— Я прокрадусь вниз к площадке и посмотрю, там ли она уже, — прошептал он Волшебному Языку.

Может быть, и Сажерука уже вывели из церкви, может быть, Огнеглотатель сидит сейчас в выставленной на площадке клетке и он сможет шепнуть ему, что они привели его друга — огонь, чтобы его спасти.

Между домами, несмотря на большие яркие лампы, оставалось много тёмных уголков. Фарид уже собрался скрыться в их тени, когда дверь дома Каприкорна отворилась. Оттуда вышла старуха с ястребиным лицом. Она тащила за собой дочь Волшебного Языка. Фарид насилу узнал её в длинном белом платье. За ними из-за двери показался с ружьём наперевес тот самый чернокурточник, что стрелял им вслед прошлой ночью. Он огляделся, достал из кармана связку ключей, запер дверь и подозвал одного из дружков, стоявших перед церковью. Он, видимо, поручил ему охранять дом. Значит, когда все уйдут на праздник, перед домом останется охрана — один часовой.

Фарид почувствовал, как у Волшебного Языка, стоявшего рядом, напрягся каждый мускул, как будто он сейчас бросится к дочери, бледной почти как её платье. Фарид предостерегающе сжал его руку, но, похоже, Волшебный Язык забыл про него. Неосторожный шаг, и он окажется на свету!

— Нет!

Фарид в тревоге оттащил его назад — насколько мог, он ведь Волшебному Языку и до плеча не доставал. К счастью, люди Каприкорна не глядели в этот момент в их сторону,

они смотрели вслед старухе, переходившей площадь так быстро, что девочка несколько раз споткнулась о подол своего платья.

— Она совсем бледненькая,— прошептал Волшебный Язык.— Боже мой, видишь, как она напугана? Может, она взглянет сюда, может, мы бы сумели подать ей знак...

— Нет! — Фарид крепко вцепился в него обеими руками.— Мы должны поджечь дом. Только тогда мы сможем ей помочь. Прошу тебя, Волшебный Язык, они же тебя увидят!

— Не зови ты меня без конца «Волшебный Язык». Я этого слышать не могу.

Старуха с Мегги скрылись среди домов. Плосконос шёл за ними, неуклюжий, как медведь, которого обрядили в чёрный костюм. Затем тронулись наконец и остальные. Они, пересмеиваясь, шли по переулку, возбуждённые предвкушением того, что обещала эта ночь: смерть, приправленную страхом, и появление в проклятой деревне нового чудовища.

Оставался только часовой перед домом Каприкорна. Он мрачно смотрел вслед удаляющимся товарищам, пнул ногой пустую пачку из-под сигарет и ударил кулаком по стене. Только он один не увидит представления. Часовой наверху, на колокольне, сможет посмотреть хотя бы издали, а он...

Они так и думали, что перед домом оставят часового. Фарид объяснил Волшебному Языку, как проще всего от него избавиться, и Волшебный Язык кивнул и сказал:

— Так мы и сделаем.

Когда затих топот молодцов Каприкорна и тишину нарушал только шум, доносившийся с автостоянки, они выступили из темноты, притворились, будто только что прошли переулком, и плечо к плечу подошли к часовому. Он окинул их недоверчивым взглядом, отстранился от стены и вскинул ружьё. Ружьё внушало тревогу. Фарид невольно вновь потрогал лоб. Хорошо уже то, что часовой был не из тех, кто узнал бы их с первого взгляда: не Хромоногий, не Баста, не ещё кто-нибудь из личной своры Каприкорна.

— Слушай, тебе придётся нам помочь! — крикнул ему Волшебный Язык, не обращая внимания на вскинутое ружьё.— Эти идиоты забыли про кресло Каприкорна. Нужно отнести его туда.

Часовой держал ружьё перед грудью.

— Вот как? Этого ещё не хватало! Эта штука такая тяжёлая, что спину сломает. А вы откуда? — Он вглядывался в лицо Волшебного Языка, как будто пытаясь вспомнить, где он его видел. На Фариду он вообще не обратил внимания.— Вы с севера? У вас там, говорят, весело.

— Правду говорят.— Волшебный Язык подошёл к часовому так близко, что тот отступил на шаг.— Пошли, ты же знаешь, Каприкорн ждать не любит.

Часовой недовольно кивнул.

— Ладно,— проворчал он, оглядываясь на церковь.— Все равно охранять тут нечего. Что они думают? Что Огнеглотатель проберётся сюда воровать золото? Он же трус, его давно уж и след простыл...

Пока часовой оглядывался, Волшебный Язык стукнул его прикладом по затылку. Теперь осталось только оттащить его в непроглядную темень за домом Каприкорна.

— Слышал, что он сказал? — Фарид скручивал верёвкой ноги лежавшего без сознания часового. Связать человека он умел лучше, чем Волшебный Язык.— Сажерук сбежал! Часовой ведь о нём говорил! Он сказал, его давно уж и след простыл...

— Да, слышал. И рад этому не меньше, чем ты. Но дочь-то моя пока здесь.

Волшебный Язык скинул Фариду на руки рюкзак и огляделся. На площади было по-прежнему тихо и безлюдно, как будто, кроме них, во всей деревне Каприкорна никого не было. Часового на колокольне было не слышно. Он, наверное, не сводил глаз с ярко освещённого футбольного поля.

Фарид достал из рюкзака два факела и бутылку спирта. «Сажерук от них сбежал! — повторял он про себя.— Просто взял и сбежал!» Мальчик чуть не расхохотался.

Волшебный Язык пробежал вдоль дома Каприкорна, заглядывая в окна, и, поколебавшись минуту, выбил одно из них. Чтобы заглушить звон стекла, он прижал его курткой. С автостоянки доносились смех и музыка.

— Спички! Не могу найти спички!

Фарид копался в вещах Сажерука, пока Волшебный Язык не отобрал у него рюкзак.

— Дай сюда! — прошептал он.— Займись пока факелами.

Фарид повиновался. Он тщательно пропитал вату спиртом, морщась от резкого запаха. «Пыльные Пальцы вернётся за Гвином и возьмёт меня с собой!» — думал он. Откуда-то из глубины улочек донеслись мужские голоса. Несколько очень неприятных минут казалось, что они приближаются, но потом их поглотила доносившаяся с автостоянки музыка, витавшая в ночном воздухе, как дурной запах.

Волшебный Язык все ещё искал спички.

— Вот чёрт! — тихо выругался он, вынимая руку из рюкзака.

На пальцы ему налип помёт куницы. Он обтёр их о стену, снова полез в рюкзак и бросил Фариду коробок спичек. Потом вытащил из рюкзака ещё кое-что — блокнотик, хранившийся в боковом кармане. Фарид не раз уже листал его. В блокнот были вклеены картинки: вырезанные из разных книг изображения фей, ведьм, кобольдов, нимф

и вековых деревьев... Волшебный Язык взглянул на них, пока Фарид скручивал второй факел, а потом стал рассматривать фотографию, вложенную между страниц,— фотографию служанки Каприкорна, которая пыталась помочь Сажеруку и сегодня ночью должна была заплатить за это жизнью. Удалось ли и ей бежать? Волшебный Язык засмотрелся на фотографию, как будто во всём мире для него больше ничего не существовало.

— Ты что? — Фарид поднёс спичку к сочащемуся спиртом факелу.

Над ним сразу поднялось с голодным шипением пламя. До чего же оно было красиво! Фарид смочил палец слюной и погладил огненный краешек:

— На, держи!

Он протянул факел Волшебному Языку — тому было сподручнее забросить его в окно с высоты своего роста. Но Волшебный Язык стоял как столб и всё смотрел на фотографию.

— Это женщина, которая помогала Сажеруку,— сказал Фарид.— Которую они тоже схватили! Он, кажется, в неё влюблён. Держи! — Мальчик снова протянул Волшебному Языку пылающий факел.— Чего ты ждёшь?

Волшебный Язык посмотрел на него, как разбуженный ото сна.

— Вот как, влюблён... — пробормотал он, беря факел из рук Фариды.

Потом он положил фотографию в нагрудный карман, ещё раз взглянул на пустую площадь и бросил факел через разбитое окно в дом Каприкорна.

— Подними меня! Я хочу посмотреть, как горит! — сказал Фарид.

Волшебный Язык выполнил его просьбу. Комната была, похоже, чьим-то кабинетом. Фарид успел разглядеть бумагу, письменный стол, портрет Каприкорна на стене. Похоже, кто-то в этом доме умел писать. Пылающий факел лежал между исписанных листов, лизал, сглатывал их, взвивался от восторга перед щедрым угощением, разгорался и перепрыгивал дальше, на стол, а оттуда на занавески, жадно пожирая тёмную ткань. Вся внутренность комнаты стала красно-жёлтой. Сквозь выбитое окно пробивался дым и ел Фариду глаза.

— Мне пора! — Волшебный Язык резко опустил его на землю.

Музыка смолкла. Внезапно наступила пугающая тишина. Волшебный Язык бегом кинулся в переулок, спускавшийся вниз, к автостоянке.

Фарид поглядел ему вслед. У него была другая задача. Он подождал, пока пламя вырвется из окна, и закричал:

— Пожар! Пожар в доме Каприкорна!

Голос его прокатывался гулом по пустой площади.

С бьющимся сердцем он забежал за угол и посмотрел вверх, на колокольню. Часовой вскочил на ноги. Фарид зажёл второй факел и бросил перед дверями церкви. В воздухе запахло дымом. Часовой остолбенел, обернулся и наконец-то зазвонил в колокол.

Фарид побежал догонять Волшебного Языка.

Предательство, болтливость и глупость

И тогда он сказал:

— Я должен умереть, в этом не может быть никаких сомнений; нет мне спасения из этой тесной тюрьмы!

Сказка про Али-Бабу и сорок разбойников

Элинон считала, что может гордиться своей храбростью. Хотя она до сих пор не знала, что ей предстоит, — а её племянница если и была осведомлена лучше, то виду не подавала, — в том, что не предстоит ничего хорошего, сомнений не было.

Тереза тоже не доставила бандитам, выводившим её из склепа, удовольствия полюбоваться, как она плачет. А проклинать и ругаться она в любом случае не могла. Голоса у неё не стало, как сношенного платья. К счастью, у неё были при себе два клочка бумаги, измятые, засаленные, слишком маленькие, чтобы вместить слова, накопившиеся за девять лет, но всё же лучше, чем ничего. Она целиком заполнила их крошечными буквами, так что больше там нельзя было уместить ни словечка. О том, что было с ней, она рассказывать не хотела и только с досадой отмахивалась, когда Элинон шёпотом просила её об этом.

Она хотела задавать вопросы — бесконечные вопросы о дочери и о муже. И Элинон нашёптывала ей ответы — тихо-тихо, в самое ухо, чтобы Баста не узнал, что две женщины, которых собираются казнить вместе с ним, знакомы с тех пор, как младшая из них училась ходить между длинными, тогда заполненными до отказа книжными полками Элинон.

Баста держался плохо. Взглянув в его сторону, они всякий раз видели его вцепившиеся в решётку руки с побелевшими под загорелой кожей костяшками пальцев. Один раз Элинон показалось, что он плачет, но, когда их вывели из камер, его застывшее без всякого выражения лицо напоминало посмертную маску. А когда их заперли в омерзительную клетку, он присел на корточки в углу и сидел неподвижно, как кукла, с которой больше не хотят играть.

Клетка воняла псиной и сырым мясом — в ней, видимо, держали собак. Некоторые из людей Каприкорна, прежде чем усестись на приготовленные для них скамейки, проводили стволами ружей по серой металлической решётке. На Басту обрушился такой град

издевательств и насмешек, что хватило бы на десятерых. Но он даже не шевельнулся ни разу — по одному этому можно было судить, как велико его отчаяние.

И всё же Элино́р и Тереза держались от него подальше, насколько позволяла клетка. От решётки они тоже старались держаться подальше — от пальцев, просунутых сквозь неё, от рож, которые им строили, от горящих окурков, которыми в них кидали. Они стояли, тесно прижавшись друг к другу, и каждая радовалась, что она не одна, и в то же время горевала об этом.

На самом краю площадки, у входа, на почтительном расстоянии от мужчин сидели женщины, работавшие на Каприкорна. Здесь не заметно было радостного оживления, царившего на мужских скамьях. Почти все лица были печальны. Женщины то и дело поглядывали на Терезу с ужасом и сочувствием.

Когда на длинных скамейках не осталось ни одного свободного места, на площадке появился Каприкорн. Для мальчишек мест не осталось, они сидели на земле перед чернокурточниками. Каприкорн прошёл мимо них, не повернув головы, не удостоив их взгляда, как будто они были и в самом деле стаей воронья, слетевшегося на его зов. Зато перед клеткой, где сидели его узники, он замедлил шаг и смерил каждого коротким самодовольным взглядом. На лицо Басты на мгновение вернулась жизнь. Увидев, что его господин и повелитель задержался у решётки, он поднял голову и посмотрел на Каприкорна умоляюще, как собака, просящая прощения у хозяина. Но Каприкорн прошёл мимо, не удостоив его словом. Когда он опустился в своё чёрное кожаное кресло, за спиной у него стал, широко расставив ноги, Кокерель. Видимо, он был новым любимцем.— Ох, да не смотри же ты на него так! — набросилась Элино́р на Басту, увидев, что он всё ещё не сводит глаз с Каприкорна.— Он же собирается скормить тебя чудовищу, как муху лягушке. Ты бы хоть возмутился... У тебя же вечно на устах угрозы: «Язык отрежу, на куски покромсаю!» Куда же они все подевались?

Но Баста лишь потупил голову и снова уставился в пол между своих сапог. Он показался Элино́р пустой устричной раковиной, из которой высосали тело и жизнь.

Когда Каприкорн сел и умолкла музыка, всё это время игравшая на площадке, ввели Мегги. Её вырядили в нелепое платье, но голову она держала высоко, и старуха, которую все здесь называли не иначе как Сорока, с большим трудом втащила её на помост, сооружённый посередине площадки. На нём ничего не было, кроме стула, выглядевшего так потерянно, будто кто-то забыл его там наверху. Виселица с петлёй была бы, на взгляд Элино́р, уместнее. Мегги посмотрела в их сторону, пока Сорока тянула её вверх по деревянной лестнице.

— Здравствуй, дорогая! — крикнула Элино́р, поймав испуганный взгляд девочки. — Не волнуйся, я пришла просто потому, что хотела непременно послушать, как ты читаешь.

С появлением Каприкорна воцарилась такая тишина, что голос Элино́р разнёсся по всему полю. Он звучал твёрдо и бесстрашно. К счастью, отчаянный стук её сердца о рёбра никому слышен не был. Никто не мог догадаться, что она задыхается от страха, потому что Элино́р надела броню — непробиваемую, испытанную броню, всегда спасавшую её в тяжёлые времена. С каждым новым горем броня становилась крепче, а горя в жизни Элино́р было предостаточно.

Один из чернокурточников рассмеялся её словам, и даже по лицу Мегги скользнула тень улыбки. Элино́р обняла Терезу за плечи и притянула к себе.

— Ты только посмотри на свою дочь! — сказала она. — Храбрая, как... как...

Она хотела сравнить Мегги с отважным героем какой-нибудь книжки, но все они были мужчины и к тому же, на её взгляд, не так храбры, как эта девочка, смотревшая с помоста на подручных Каприкорна, гордо подняв голову и упрямо выставив подбородок.

Сорока привела с собой, кроме Мегги, какого-то старика. «Наверное, — подумала Элино́р, — это тот самый человек, по вине которого все мы тут оказались. Фенолио, придумавший Каприкорна, Басту и всю прочую мерзость, включая чудовище, которое убьёт меня сегодня ночью». Элино́р всегда любила книги, а не писателей и не слишком доброжелательно глядела на старика, которого Плосконос вёл мимо её клетки. Для него был приготовлен стул в нескольких шагах от кресла Каприкорна. Элино́р спросила себя, не означает ли это, что у Каприкорна появился новый друг, но, когда за спиной у старика с мрачным видом вырос Плосконос, она пришла к выводу, что это, скорее, новый узник.

Когда старик уселся, Каприкорн поднялся со своего места. Он молча обвёл взглядом длинные ряды своих молодцов, медленно, словно вспоминая при виде каждого, что хорошего и плохого тот сделал у него на службе. В наступившей тишине чувствовался страх. Ни смешка, ни шёпота не слышно было со скамей.

— Большинству из вас, — громко произнёс Каприкорн, — не нужно объяснять, в чём вина трёх узников, которых вы перед собой видите. Остальным же достаточно будет сказать, что речь идёт о предательстве, болтливости и глупости. Конечно, можно спорить о том, является ли глупость преступлением, заслуживающим смертной казни. Я полагаю, что является, поскольку может иметь те же последствия, что и предательство.

При последних его словах на скамьях поднялось смятение. Элино́р сперва подумала, что оно вызвано речью Каприкорна, но тут и до неё донёсся колокол. Даже Баста поднял голову на его гулкий звон в ночи. По знаку Каприкорна Плосконос подозвал пятерых товарищей и удалился с ними. Оставшиеся тревожно зашептались, сдвинув головы,

некоторые даже вскочили, глядя вверх, на деревню. Но Каприкорн поднял руку, усмиряя поднявшийся ропот.

— Ничего не случилось! — выкрикнул он так громко и резко, что на скамьях мгновенно снова стало тихо.— Просто пожар. Мы ведь знакомы с пожарами, правда?

В рядах слушателей раздался смех, и всё же некоторые, как женщины, так и мужчины, продолжали встревоженно оборачиваться в сторону деревни.

Всё-таки они это сделали. Элинор до боли прикусила губу. Мортимер с мальчиком решились на поджог. Дым пока не поднялся над крышами, и вскоре все снова успокоенно повернулись к Каприкорну, разглагольствовавшему о предательстве, двуличии, дисциплине и преступной халатности. Элинор слушала его вполуха. Она все оборачивалась на деревню, хотя и понимала, что делать этого не следует.

— Но довольно о присутствующих здесь узниках! — воскликнул Каприкорн.— Перейдём к тем, которым удалось улизнуть.

Кокерель поднял лежавший за креслом Каприкорна мешок и протянул хозяину. Каприкорн, улыбаясь, сунул руку внутрь и достал какой-то предмет. Когда он расправил его перед присутствующими, это оказался рваный, окровавленный лоскут рубашки.

— Они мертвы! — торжественно провозгласил Каприкорн.— Конечно, я предпочёл бы увидеть их здесь, но, к сожалению, их пришлось пристрелить при попытке к бегству. Впрочем, предателя Огнеглота, которого многие из вас знали, не жалко, а после Волшебного Языка, к счастью, осталась дочь, унаследовавшая его дар.

Тереза посмотрела на Элинор, в глазах у неё застыл ужас.

— Он лжёт! — шепнула ей Элинор, хотя и сама не могла оторвать глаз от окровавленных лохмотьев.— Он воспользовался моей выдумкой! Это не кровь, это краска, обыкновенная краска...

Но она видела, что племянница ей не верит. Она верила кровавым лоскутам, как и её дочь. Элинор поняла это по лицу Мегги. Ей очень хотелось крикнуть девочке, что Каприкорн лжёт, но пока нужно было, чтобы он продолжал верить в то, что все мертвы и никто не придёт испортить ему праздник.

— Жалкий поджигатель, хвастайся теперь своей кровавой тряпкой! — закричала она ему сквозь решётку.— Вот уж правда есть чем гордиться. Зачем тебе ещё чудовище? Вы все чудовища! Все, кто здесь сидит! Истребители книг, похитители детей!

Никто не обращал на неё внимания. Два-три чернокурточника захохотали, а Тереза подошла к решётке, обхватила пальцами тонкую проволоку и поглядела на Мегги.

Каприкорн повесил окровавленную ткань на ручку своего кресла. «Этот лоскут я уже видела! — с вызовом сказала про себя Элинор.— Они не погибли! Иначе кто же совершил

поджог?» — «Пожиратель Спичек», — шепнул ей внутренний голос, но она не поддавалась ему. Нет, у этой истории будет хороший конец! Иначе просто быть не может. Она никогда не любила историй с плохим концом.

Призрак

*Моё небо из меди
Земля — из стали
Луна моя — глины комок
Чума — моё солнце
Палящее в полдень
И дыхание смерти
В ночи.*

У. Блейк. Вторая элегия Эниона

В книгах часто говорится о горячей ненависти. Но на празднике Каприкорна Мегги узнала, что она холодная, как ледяная рука, сдавливающая сердце и притискивающая его к рёбрам, будто сжатый кулак. Её знобило от ненависти, хотя ночь была тёплая и воздух ласкался к ней, словно желая сказать, что мир по-прежнему прекрасен, несмотря на кровавую тряпку под унизанной кольцами рукой Каприкорна.

— Что ж, об этом сказано довольно, — объявил он. — Перейдём к тому, ради чего, собственно, мы здесь собрались. Мы хотим сегодня не только наказать нескольких предателей, но и отпраздновать свидание со старым другом. Некоторые их вас, наверное, его помнят, а остальные, обещаю, никогда уже не забудут его, когда раз увидят.

Худое лицо Кокереля исказилось болезненной улыбкой. Он явно не слишком радовался предстоящему свиданию. На некоторых лицах при словах Каприкорна отразился страх.

— Что ж, довольно речей. Послушаем чтение.

Каприкорн откинулся в кресле и кивнул Сороке.

Мортола хлопнула в ладоши, и по площадке к ней заспешил Дариус. В руках у него была та самая шкатулка из комнаты Сороки. Он явно знал, что в ней находится. Лицо у него заострилось больше обычного; он открыл шкатулку и, смиренно опустив голову, подал Сороке. Змеи, видимо, дремали, потому что Мортола достала их, не надевая перчатку. Она даже повесила их себе на плечо, пока вынимала книгу из шкатулки. Потом осторожно, как дорогое ожерелье, положила змей на место, закрыла крышку и снова отдала шкатулку Дариусу. Он остался стоять на помосте, лицо у него было несчастное. Мегги поймала его сочувственный взгляд, когда Сорока усадила её на стул и положила ей на колени книгу.

Вот он снова перед ней, злосчастный томик в ярком бумажном наряде. Интересно, какого он цвета под суперобложкой? Мегги пальцем тихонько приподняла её и увидела тёмно-красную ткань переплёта, красную, как пламя вокруг чёрного сердца. Все несчастья начались со страниц этой книги, и только от её автора оставалось теперь ждать спасения. Мегги погладила переплёт, как делала всегда, прежде чем открыть книгу. Этот жест она переняла у Мо. Она помнит его с самого раннего детства — как отец берёт в руки книгу, ласково проводит рукой по переплёту и открывает её, словно сундук, до краёв полный невиданных сокровищ. Конечно, случалось, что за переплётом не оказывалось ожидаемых чудес.

Такую книгу закрывали, досадуя на неисполненное обещание. Но к «Чернильному сердцу» это не относилось. Плохие книги не оживают. Из них не выудишь ни Сажерука, ни даже Басты.

— Я должна сказать тебе кое-что!

Платье Сороки пахло лавандой. Запах повеял на Мегги как угроза.

— Если ты не исполнишь того, зачем ты здесь, если ты вздумаешь нарочно оговориться или так исказить слова, что гость, которого ждёт Каприкорн, не придёт, тогда Кокерель,— Мортولا пригнулась к Мегги так близко, что девочка почувствовала на щеке её дыхание,— перережет глотку тому старику. Может быть, Каприкорн не отдаст такого приказа, потому что верит вздорным басням старика, но я им не верю, и Кокерель выполнит мой приказ. Поняла, детка?

Она ущипнула Мегги костлявыми пальцами за щеку. Мегги оттолкнула её руку и посмотрела на Кокереля. Он встал за спиной Фенолио, улыбнулся ей и провёл пальцем по горлу старика.

Фенолио оттолкнул его и поглядел на Мегги, стараясь вложить в этот взгляд все: ободрение, утешение и немую насмешку над всеми окружавшими их ужасами. Сработает ли их план, зависело от него, только от него и от слов, которые он написал. Мегги чувствовала, как царапает ей кожу спрятанный в рукаве листок. Листая книгу, она чувствовала, что руки у неё как чужие. То место, откуда ей следовало начать, было отмечено на сей раз не загнутым уголком. Там лежала закладка, чёрная, как уголь.

«Откинь волосы со лба! — сказал ей Фенолио.— Это будет знак для меня».

Но только она приподняла левую руку, на скамьях снова началось волнение.

Это вернулся Плосконос. Лицо у него было всё в саже. Он торопливо подошёл к Каприкорну и что-то прошептал ему на ухо. Каприкорн нахмурился и обернулся к деревне. Мегги увидела два столба дыма, бледными клубами взвивавшиеся в небо рядом с колокольной.

Каприкорн снова поднялся с кресла. Он старался придать своему голосу выражение спокойной насмешки, как у взрослого, посмеивающегося над проделкой детей. Но лицо его говорило другое.

— Сожалею, что мне придётся испортить праздник некоторым из вас, но сегодня и у нас закричал красный петух. Он совсем заморыш, этот петушок, но всё же нужно свернуть ему шею. Плосконос, возьми ещё десятерых на подмогу!

Плосконос увёл новую команду. Ряды сидящих заметно поредели.

— И пусть ни один не возвращается, пока вы не отыщете поджигателя! — крикнул им вслед Каприкорн. — Мы сегодня же, здесь же проучим его — будет знать, как поджигать жилище самого дьявола!

Кто-то рассмеялся. Но большинство тревожно оборачивались на деревню. Несколько служанок даже поднялись с мест, но Сорока прикрикнула на них, называя каждую по имени, и они поспешно сели обратно, как школьницы, получившие нагоняй от учителя. И всё же публика волновалась. На Мегги никто уже не смотрел, почти все отвернулись от неё, показывали пальцами на столбы дыма, перешёптывались. По колокольне подымались багряные отсветы, а над крышами стелился серый дым.

— В чём дело? Что вы так уставились на струйку дыма? — В голосе Каприкорна звучала неприкрытая злость. — Немного дыма, два-три языка огня... Ну и что? Неужели мы позволим испортить нам праздник? Огонь — наш лучший друг. Вы что, не знаете?

Мегги увидела, как лица собравшихся медленно и неохотно вновь поворачиваются к ней. И тут она услышала имя. Сажерук. Его выкрикнул женский голос.

— Это ещё что? — Голос Каприкорна прозвучал так резко, что Дариус чуть не выронил шкатулку со змеями. — Сажерука больше нет. Он лежит где-то среди холмов, во рту у него земля, а на груди — его куница. Я не желаю больше слышать это имя. Он забыт, будто его и не было никогда.

— Неправда! — Голос Мегги раздался над площадкой так громко, что она сама испугалась. — Он здесь! — Она подняла книгу над головой. — Что бы вы с ним ни сделали. Каждый, кто прочтёт эту книгу, увидит его, услышит его голос и смех и его огненные представления.

На футбольном поле настала мёртвая тишина. Её нарушало только беспокойное шарканье ног по песку. И вдруг Мегги услышала у себя за спиной странный звук. Там что-то тикало, как часы, — но у часов звук другой. Похоже было, что кто-то цокает языком, изображая часы: тик-так, тик-так, тик-так. Звук доносился от машин, стоявших за проволочной сеткой. Мегги не выдержала и оглянулась, несмотря на Сороку и все недоверчиво направленные на неё взгляды. Фары слепили глаза. Она готова была сама

себя побить за глупость. Что, если и другие заметили тонкую фигурку, на секунду выглянувшую из-за машины и тут же исчезнувшую снова? Но, похоже, никто ничего не заметил, в том числе и тиканья.

— Красивая речь,— медленно произнёс Каприкорн.— Но ты здесь не для того, чтобы поминать погибших предателей. Твоё дело читать. Говорю в последний раз.

Мегги заставила себя взглянуть ему в лицо. Главное — не оборачиваться на машины. Что, если это и правда был Фарид? Что, если тиканье ей не послышалось?

Сорока недоверчиво поглядела на неё. Может быть, и она слышала этот тихий, безобидный звук, просто цоканье языка о верхние зубы. Какое это может иметь значение? Конечно, если знать историю капитана Крюка, который боялся крокодила с будильником в желудке... Сорока её уж точно не знала. Зато Мо не сомневался, что Мегги поймёт его знак. Сколько раз он будил её, тикая в самое ухо так, что ей становилось щекотно: «Мегги, вставай! Крокодил уже здесь!»

Поэтому Мо мог твёрдо рассчитывать, что Мегги узнает тиканье, с которым Питер Пэн пробрался на корабль Крюка, чтобы спасти Венди. Лучше знака он не мог придумать.

«Венди! — подумала Мегги.— Что там с ней было дальше?» На мгновение она чуть не забыла, где находится. Но Сорока напомнила ей об этом. Ладонью она стукнула девочку по затылку.

— Да начинай же наконец, маленькая ведьма! — прошипела она.

Мегги повиновалась.

Она поспешно вынула чёрную закладку. Нужно торопиться, нужно читать, пока Мо не наделал глупостей. Он же не знает, что задумали они с Фенолио.

— Я начинаю и прошу, чтобы мне никто не мешал! — крикнула она.— Никто! Ясно? — «Пожалуйста,— думала она про себя,— пожалуйста, ничего не предпринимай».

Некоторые из оставшихся людей Каприкорна засмеялись. Но Каприкорн откинулся в кресле и скрестил руки в ожидании.

— Обратите внимание на то, что сказала малышка! — произнёс он.— Кто будет ей мешать, первым пойдёт на угощение Призраку!

Мегги просунула два пальца в рукав. Они тут, слова Фенолио. Она посмотрела на Сороку.

— Вот кто мне мешает! — сказала она.— Я не могу читать, когда она стоит у меня над душой.

Каприкорн нетерпеливо кивнул Сороке. Мортала сделала такое лицо, будто её заставили откусить кусок мыла, но всё же отступила на три шага. Пожалуй, этого достаточно.

Мегги подняла руку и отвела волосы со лба.

Знак для Фенолио.

Он тут же начал представление.

— Нет! Нет! Она не будет читать! — закричал он и шагнул к Каприкорну, прежде чем Кокерель успел его удержать. — Я этого не допущу! Я автор этой книги, и я написал её не для того, чтобы её использовали для убийств и издевательств!

Кокерель попытался зажать ему рот, но Фенолио укусил его за пальцы и вывернулся с такой ловкостью, какую Мегги и предполагать не могла у старика.

— Я тебя выдумал! — кричал он, пока Кокерель гонялся за ним вокруг кресла Каприкорна. — И жалею об этом, ты, воняющий серой подонок! — И он бросился бежать по площадке.

Кокерель поймал его уже у клетки с узниками. На скамейках потешались над Хромоногим, и за это он так заломил Фенолио руку за спину, что старик закричал от боли. И всё же, когда Кокерель тащил его обратно к Каприкорну, вид у него был довольный, очень довольный, потому что он знал, что дал Мегги достаточно времени. Они много раз репетировали эту сцену. У неё дрожали пальцы, когда она доставала листок, но никто не заметил, как она всунула его между страницами — даже Сорока.

— Ну и враль этот старик! — воскликнул Каприкорн. — Неужели похоже, что меня выдумала такая рожа?

Снова раздался смех. О дыме над деревней все, похоже, забыли. Кокерель зажал ладонью рот Фенолио.

— Повторяю — надеюсь, в последний раз, — громко обратился Каприкорн к Мегги. — Начинай! Узники уже ждали палача!

Снова настала тишина, отдающая страхом.

Мегги склонилась над лежащей на коленях книгой. Буквы плясали у неё перед глазами.

«Появись! — думала Мегги. — Появись и спаси нас. Спаси нас всех: Элинора и мою маму, Мо и Фарида. Спаси Сажерука, если он ещё здесь, а по мне, так даже Басту».

Собственный язык казался ей зверьком, который случайно забежал ей в рот и теперь бьётся головой об ограду зубов.

— «У Каприкорна было много подручных, — начала она, — и каждого боялись по всей округе. Они пахли остывшим дымом, серой и горячим. Завидев кого-нибудь из них в полях или на деревенской улице, люди запирали двери и прятали детей. Они называли их поджигателями или легавыми. У молодцов Каприкорна было много прозвищ. Они внушали страх днём, они проникали отравой в ночные сны. И только одного боялись

больше, чем молодцов Каприкорна.— Мегги казалось, что её голос увеличивается с каждым словом. Он рос, пока не заполнил собой все.— Его называли Призраком».

Ещё две строки, потом перевернуть страницу. Там ждали буквы, написанные Фенолио.

«Ты только взгляни, Мегги! — прошептал он, показывая ей листок.— Ну разве я не художник? Разве есть на свете что-нибудь прекраснее букв? Волшебные знаки, голоса умерших, строительные камни чудесных миров... И более того: знаки-утешители, избавители от одиночества. Хранители тайн, провозвестники истины...»

«Пробуй на язык каждое слово, Мегги,— зазвучал в её памяти голос Мо,— пусть оно тает у тебя во рту. Чувствуешь краски? Ветер и ночь? Страх и радость? И любовь? Почувствуй их, Мегги, и все оживёт».

— «Его называли Призраком. Он появлялся только по зову Каприкорна.— Как взрывалось П у неё на губах, какой угрозой раскатывалось Р.— Иногда он бывал красным, как огонь, иногда серым, как пепел, в который огонь превращает всё, что попадает к нему на пути. Он пробивался из земли, как пламя из хвороста. Смерть была в его пальцах и даже в его дыхании. Он вырастал у ног своего повелителя, безголосый и безликий, приносившаяся, как собака, идущая по следу, и ожидая, чтобы хозяин указал ему его жертву. Говорили, будто Каприкорн велел кому-то из кобольдов или гномов, умельцев во всём, что касается огня и дыма, создать Призрак из пепла его жертв. Наверняка никто ничего не знал, потому что Каприкорн, по слухам, велел умертвить создателей Призрака. Но все знали одно: что он бессмертен, и неуязвим, и не знает жалости, как и его хозяин».

Голос Мегги смолк, словно ветер унёс его с её губ.

Из гравия, покрывавшего площадку, что-то поднялось и стало вытягиваться в высоту, распрямляя пепельно-серые члены. В ночи запахло серой. Этот запах ел Мегги глаза так сильно, что буквы стали расплываться, но нужно было читать, не останавливаясь, пока чудовище росло всё выше и выше, словно хотело дотянуться до неба серными пальцами.

— «Но однажды тёплой звёздной ночью Призрак явился не на зов Каприкорна, а на девичий голос. Когда девочка произнесла его имя, к нему вернулась память. Он вспомнил всех, из чьего пепла он был создан, всю боль и горе...»

Сорока схватила Мегги за плечо.

— Что ты читаешь?

Но Мегги вскочила на ноги и увернулась. Старуха не успела выхватить у неё листок.

— «К нему вернулась память,— продолжала она громко,— и он решил отомстить. Отомстить тем, кто виноват в великой беде, кто отравил мир своей жестокостью...»

— Остановите её!

Голос Каприкорна? Мегги чуть не свалилась с помоста, уворачиваясь от Сороки. Дариус стоял рядом со шкатулкой в руках и ошалело смотрел на неё.

И вдруг медленно, осторожно, как будто времени у него было сколько угодно, он поставил шкатулку наземь и обхватил Сороку сзади своими худыми руками. Она ругалась и брыкалась, но он не выпускал её. А Мегги читала дальше, не спуская глаз с Призрака, который стоял и смотрел на неё. У него и вправду не было лица, но были глаза — страшные, красные, как полыхавший между домами огонь, как жар скрытого пламени.

— Отберите у неё книгу! — крикнул Каприкорн. Он стоял перед креслом, пригнувшись, не в силах ступить ни шагу навстречу тени.— Отберите, скорее!

Но никто не шевельнулся — ни среди мужчин, ни среди женщин, ни среди мальчишек. Все замерли, глядя на Призрака, а он стоял неподвижно, вслушиваясь в голос Мегги, как будто она рассказывает ему давно забытую историю.

— «Да, он решил отомстить,— читала Мегги. Зачем же голос у неё так дрожит? Но убивать нелегко, даже если это сделает за тебя другой.— И тогда Призрак подошёл к своему хозяину, протянул к нему бледные, как пепел, руки...»

Как беззвучно двигалась эта гигантская, чудовищная фигура!

Мегги глядела на следующую фразу Фенолио: «И Каприкорн пал ниц, и чёрное сердце его остановилось...»

Она не могла выговорить эти слова.

Всё было напрасно.

Вдруг кто-то встал у неё за спиной — она и не заметила, как он поднялся на помост. Рядом с ним стоял мальчик с ружьём, угрожающе направив дуло на скамьи. Но там никто не шевельнулся. Никто не шевельнул пальцем, чтобы спасти Каприкорна. Мо взял книгу из рук Мегги, пробежал глазами строки на листке и твёрдым голосом дочитал до конца написанное стариком:

— «И Каприкорн пал ниц, и чёрное сердце его остановилось, и все, кто жёг, грабил и убивал вместе с ним, исчезли, как пепел, развеянный ветром».

Всего лишь заброшенная деревня

*В книгах встречаю я мёртвых живыми,
в книгах вижу я грядущие времена. Со
временем все портится и проходит; все
славное было бы предано забвению, когда бы
Господь не дал в помощь смертным книги.*

Р. де Бери

(цитируется по А. Мангелю)

Так погиб Каприкорн, в точности так, как написал Фенолио. И Кокерель исчез в то же мгновение, как упал мёртвым его хозяин, а с ним вместе — большая часть бандитов, сидевших на скамьях. Остальные бросились прочь, все побежали прочь, женщины и мальчишки. Навстречу им шли те, кого Каприкорн послал тушить огонь и ловить поджигателя. На их запачканных сажей лицах был ужас. Не из-за огня, пожравшего дом Каприкорна, нет — огонь они потушили. На их глазах испарился в воздухе Плосконос и ещё несколько подручных Каприкорна. Они исчезли, словно их поглотила тьма, словно они и не существовали никогда. А может быть, так оно и было. Человек, создавший их, теперь их уничтожил, стёр, как лишнюю черту на рисунке, как пятна с белой бумаги. Они исчезли, а остальные, родившиеся не из слов Фенолио, побежали назад, доложить Каприкорну об ужасе, творящемся тут. Но Каприкорн лежал ниц, на его красный костюм налипла щёбёнка. Никто никогда уже не придёт доложить ему об огне и дыме, о страхе и смерти. Больше никогда.

И только Призрак всё ещё стоял там, огромный, видный издалека, серый на фоне чёрного ночного неба, с глазами как две пылающие звёзды, так что они забыли, о чём собирались доложить, и бросились вниз, к автостоянке, к машинам. Прочь, скорее прочь отсюда, пока это существо, которое позвали сюда, как собаку, не сожрало их всех!

Когда Мегги пришла в себя, никого из них уже не было. Она спрятала голову под мышкой у Мо, как всегда, когда не хотела больше глядеть на мир. А Мо спрятал книгу под куртку, в которой он и вправду выглядел как один из молодцов Каприкорна, и держал дочь в объятиях, пока все вокруг них бежало и вопило, и только Призрак стоял тихо, так тихо, как будто убийство хозяина вконец обессилило его.

Она не знала, сколько прошло времени, когда услышала голос Мо:

— Фарид, ты сумеешь открыть эту клетку? Тут только она высунулась из-под руки Мо и увидела, что Сорока по-прежнему здесь. Почему она не исчезла? Дариус всё ещё держал её, словно боялся отпустить. Но она уже не отбивалась. Она только смотрела на

Каприкорна, и слёзы текли по её острому лицу, по маленькому, мягкому подбородку и капали ей на платье, как дождик.

Фарид соскочил с помоста легко, как Гвин, и подбежал к клетке, по-прежнему не спуская глаз с Призрака. Но тот не двигался, он просто тихо стоял тут, как будто никогда-никогда больше не сдвинется с места.

— Мегги,— прошептал Мо ей на ухо,— подойдём к узникам, ты не против? У бедной Элинор усталый вид, а кроме того, я хочу познакомить тебя кое с кем.

Фарид уже возился с дверью клетки, а обе женщины смотрели на них.

— Меня не нужно с ней знакомить,— сказала Мегги, сжимая его руку.— Я знаю, кто это. Я давно это знаю, мне очень хотелось тебе рассказать, но тебя же не было. Но мы должны ещё кое-что прочитать. Последние слова.— Она вытащила книгу из-под куртки Мо и перелистывала страницы, пока не нашла вложенный листок.— Они на обороте, потому что не поместились,— сказала она.— Фенолио просто не умеет писать мелко.

Фенолио...

Она опустила листок и начала оглядываться по сторонам, но его нигде не было видно. Уж не увели ли его с собой люди Каприкорна или...

— Мо, его нет! — сказала она испуганно.

— Сейчас я его поищу,— успокоил её Мо.— Но сперва читай, скорее! Или, хочешь, я прочту?

— Нет!

Призрак задвигался, он сделал шаг к трупу Каприкорна, шатнулся назад, повернулся неуклюже, как танцующий медведь. Мегги послышался стон. Фарид присел у клетки, когда красные глаза посмотрели в его сторону. Элинор и мать Мегги тоже отпрянули. Но Мегги уверенно прочла:

— «Призрак стоял неподвижно, и воспоминания причиняли ему такую боль, что, казалось, она разорвёт его на куски. В ушах у него звучали все крики и стоны, он чувствовал слёзы на своей серой коже. Страх, пережитый людьми, ел ему глаза, как дым. Но вдруг он почувствовал в себе что-то новое. Он поник, опустился на колени, его огромная, чудовищная фигура распалась, и вдруг все те, из чьего пепла он был создан, воскресли: женщины, мужчины, дети, собаки, кошки, кобольды, феи и ещё много разных существ».

Мегги увидела, как на пустом футбольном поле стало тесно. Воскресшие растерянно оглядывались, словно разбуженные ото сна, и Мегги прочла последнюю фразу, написанную Фенолио:

— «Они словно проснулись после дурного сна, и все наконец стало хорошо».

— Его нет! — сказала Мегги, когда Мо взял у неё из рук листок Фенолио и вложил обратно в книгу.— Мо, он исчез! Он в книге. Я знаю.

Мо посмотрел на книгу и спрятал её обратно под куртку.

— Да, ты, наверное, права,— сказал он.— Но, раз так, мы пока ничего поделаться не можем.

И он потянул Мегги за собой с помоста, сквозь толкучку людей и странных существ, высыпавших на площадку Каприкорна, будто они всегда тут жили. Дариус пошёл за ними. Он наконец выпустил Сороку, она стояла у стула, на котором раньше сидела Мегги. Опершись о его спинку костлявыми руками, старуха плакала беззвучно, с неподвижным лицом, как будто собираясь без остатка изойти слезами.

Когда Мегги вместе с Мо подходила к клетке, в волосы ей залетела фея — крошечное, синекожее создание, рассыпавшееся в многоречивых извинениях. Потом Мегги споткнулась о косматое существо, казавшееся получеловеком, полужверем, и, наконец, едва не наступила на человечка, который, судя по всему, целиком состоял из стекла. Странных обитателей получила деревня Каприкорна.

Фарид всё ещё возился с замком, когда они подошли к клетке. Он мрачно крутил его во все стороны, бормоча, что все делает точно, как показывал Сажерук, но это какой-то особенный замок.

— Отлично! — насмешливо сказала Элинора, прижимаясь лицом к решётке.— Призрак не съел нас на ужин, зато сами мы умрём с голоду в этой клетке. Ну как тебе нравится твоя дочь, Мо? До чего же храбрая! Я бы на её месте не смогла прочитать ни слова, ни словечка! Господи, у меня чуть сердце не остановилось, когда эта старуха стала вырывать у неё книгу.

Мо обнял Мегги на плечи и улыбнулся, но смотрел он не на неё. Девять лет — большой, очень большой срок.

— Ура! Получилось! — закричал Фарид и распахнул дверь клетки.

Но не успели женщины подойти к ней, как из дальнего угла поднялась тёмная фигура и бросилась на первого человека, стоявшего у него на пути,— на мать Мегги.

— Стой! — зашипел Баста.— Стой, не торопись! Куда ты собралась, Реза? Назад к семье? Ты думаешь, я не понял, о чём вы шептались в склепе? Я отлично все понял.

— Пусти её! — закричала Мегги.— Пусти! Почему она не обратила внимания на тёмный свёрток, неподвижно лежавший в углу? Почему она решила, что Баста непременно погиб вместе с Каприкорном? Но как вышло, что он не погиб? Почему он не исчез, как Плосконос, как Кокерель и все остальные?

— Пусти её, Баста! — Мо говорил тихо, как будто кричать у него уже не было сил. — Ты отсюда не выйдешь — ни один, ни с ней. Никто не придёт тебе на помощь, они все исчезли.

— Нет, я отсюда выйду, — ответил Баста язвительно. — Я её придушу, если ты меня не выпустишь. Сломаю ей тоненькую шейку. Ты знаешь, что она не говорит? Она не может произнести ни звука, потому что её вычитывал этот халтурщик Дариус. Она немая, как рыба, хорошенькая немая рыбка. Но ты ведь, насколько я тебя знаю, возьмёшь её обратно и такую?

Мо ничего не ответил, и Баста засмеялся.

— Почему ты жив? — выкрикнула Элино́р. — Почему ты не упал мёртвым, как твой хозяин, или не растворился в воздухе? Признавайся!

Баста пожал плечами.

— Почём я знаю? — буркнул он, не выпуская шею Резы.

Она попыталась ударить его ногой, но он сильнее сдал ей горло.

— Сорока ведь тоже куда не делась — наверное, потому, что всегда посылала других делать грязную работу. Что до меня — может быть, меня причислили к хорошим, потому что я был заперт в клетку? А может быть, я здесь, потому что давно уже ничего не поджигал и никогда не получал удовольствия от убийства, как Плосконос? Все может быть... Как бы то ни было, я здесь... А теперь пропусти-ка меня, книголюбка!

Но Элино́р не тронулась с места.

— Нет! — сказал она. — Ты выйдешь отсюда, только когда отпустишь её. Я не могла поверить, что у этой истории будет хороший конец, но он всё же настал. И ты, ублюдок, не испортишь его в последний момент, не будь я Элино́р Лоредан! — Она решительно загородила своим телом дверь клетки. — На этот раз ножа у тебя нет, — сказала она угрожающе тихо. — У тебя есть только твой поганый язык, но от него тебе толку не будет, можешь мне поверить. Ткни его в глаз, Тереза! Пни его под коленку, укуси его за пальцы, мерзавца!

Но Тереза не успела послушаться — Баста вдруг оттолкнул её так, что она налетела на Элино́р и схватилась за неё, за неё и за Мо, бросившегося на помощь обеим.

А Баста кинулся к двери клетки, отпихнул в сторону остолбеневших Фарида и Мегги и побежал прочь, расталкивая воскресших, все ещё бродивших как во сне по праздничной площадке Каприкорна. Не успели Фарид и Мо броситься вдогонку, как он уже исчез.

— Замечательно! — пробормотала Элино́р, выходя с Терезой из клетки. — Теперь этот тип будет меня преследовать во сне, и каждый раз, как я ночью услышу у себя в саду малейший шорох, мне будет казаться, что его нож упирается мне в горло.

Но исчез не только Баста, Сорока тоже бесследно пропала той же ночью. Когда они наконец побрели, измученные, к автостоянке, в надежде найти машину, чтобы уехать из деревни Каприкорна, ни одной машины там не было. Автостоянка была совершенно пуста.

— Нет, скажите мне, что это неправда! — простила Элинора. — Неужели нам снова придётся идти пешком по всем этим проклятым колючкам?

— Разве что у тебя найдётся телефон, — сказал Мо.

Он ни на шаг не отходил от Терезы с того мгновения, как убежал Баста. Он озабоченно осмотрел её шею — на ней остались красные пятна от пальцев Басты; он пропустил сквозь пальцы прядку её волос и сказал, что тёмные нравятся ему даже больше. Но девять лет и вправду большой срок, и Мегги наблюдала, как осторожно, медленно идут навстречу друг другу её родители, словно по узкому мосту через безбрежную пустоту.

Конечно, телефона у Элинора не было. Каприкорн приказал его отобрать. Фарид тут же вызвался поискать его в обгоревшем доме Каприкорна, но ничего не нашёл.

Тогда они решили остаться в деревне ещё на одну, последнюю, ночь, вместе со всеми, кого воскресил Фенолио. Ночь была тёплая и ясная, ничто не мешало расположиться на ночлег под открытым небом.

Мегги и Мо принесли одеяла, их хватало во вновь заброшенной деревне Каприкорна. Только из дома Каприкорна они не стали ничего брать. Мегги ни за что не хотела вновь переступить его порог — не из-за запаха гари, которым все ещё тянуло из окон, не из-за обугленных дверей, а из-за воспоминаний, бросавшихся на неё при одном его виде, как хищные звери.

Сидя между Мо и матерью под старым дубом недалеко от автостоянки, она на мгновение вспомнила про Сажерука. Уж не сказал ли Каприкорн в этом случае правду? Не лежит ли он мёртвым где-то на этих холмах? «Я, наверное, никогда не узнаю, что с ним случилось», — подумала Мегги; над ней с растерянным лицом раскачивалась на ветке одна из синих фей.

Деревня казалась заколдованной в эту ночь. Воздух был полон странных голосов, а проходившие по автостоянке существа выглядели так, словно вышли из детских снов, а не из слов старика. Об этом Мегги тоже снова и снова думала в эту ночь. Где сейчас Фенолио и нравится ли ему в собственной книге? Ей очень хотелось, чтобы нравилось. Но она знала, что он будет скучать по внукам, игравшим в прятки в его шкафу.

Прежде чем провалиться в сон, Мегги увидела, как Элинора движется в окружении кобольдов и фей с таким блаженным лицом, какого она никогда у неё не видела. А по

сторонам от Мегги сидели её родители, и мать писала — на листьях дуба, на ткани платья, на песке. Столько слов рвалось, чтобы их написали...

Тоска по дому

*Но всё же Бастиан знал, что не сможет
уйти без этой книги. Теперь ему стало ясно:
он и попал-то сюда из-за неё — это она
приманила его каким-то таинственным
образом, потому что хотела быть у него, да
и всегда,
в сущности, была его книгой!*

М. Энде. История, конца которой нет
(перевод А. Исаевой и Л. Лунгиной)

Сажерук тоже все видел — с крыши, находившейся от праздничной площадки Каприкорна как раз на таком расстоянии, чтобы чувствовать себя в безопасности от Призрака и в то же время не упустить ни одной подробности,— благодаря биноклю, найденному в доме Басты. Сперва он хотел остаться в своём укрытии. Слишком часто случалось ему видеть, как убивает Призрак. И всё же его повлекло на праздник Каприкорна странное чувство, неразумное, как вера Басты в амулеты, чувство, что само его присутствие поможет сохранить книгу. А когда он выскользнул в переулок, он ощутил в себе ещё кое-что, в чём ему не хотелось сознаваться самому себе: он хотел увидеть гибель Басты в тот самый бинокль, через который Баста так часто рассматривал своих будущих жертв.

И вот он сидел на дырявой крыше, прислоняясь спиной к холодной печной трубе, с лицом, зачернённым углём (потому что светлое лицо может выдать человека в темноте), и смотрел, как подымается в небо дым над домом Каприкорна. Он видел, как Плосконос отправился с небольшим отрядом тушить пожар. Он видел, как вырос над землёй Призрак, как на лице старика выразилось бесконечное изумление — и вдруг он исчез; видел, как погиб Каприкорн им же самым вызванной смертью. Баста, к сожалению, не погиб, и это было досадно. Сажерук видел, как тот убежал. Видел он и то, что Сорока последовала за ним.

Он все видел, Сажерук — не участник, а зритель.

Он уже не раз бывал лишь зрителем, и это была не его история. Какое дело было ему до них до всех, до Волшебного Языка и его дочери, до Любительницы Книг и до женщины, которая снова принадлежала другому! Она могла бы бежать с ним, но осталась в склепе со своей дочерью — и он изгнал её из своего сердца, как делал всегда, когда кто-то вдруг

обосновывался там слишком прочно. Он был рад, что она не досталась Призраку, но ему не было больше до неё дела. Отныне свои чудесные истории, прогоняющие одиночество, развеивающие тоску по дому и страх, Реза будет рассказывать Волшебному Языку. Что ему до этого?

А феи и кобольды, заполонившие вдруг футбольное поле в деревне Каприкорна? Они так же мало принадлежали этому миру, как и он; из-за них он не забудет о том, ради чего всё ещё находится здесь. Ему нужна была книга, только книга, и, увидев, как Волшебный Язык запикивает её под куртку, он твёрдо решил её заполучить. Ему достанется хотя бы книга, это будет справедливо. Он будет гладить страницы, закрывая глаза, и ему будет казаться, что он снова дома.

Старик с морщинистым лицом теперь там. С ума сойти! «Да, ты трус, Сажерук! — подумал он с горечью. — Трусом ты был, трусом и остался. Почему не ты стоял рядом с Каприкорном? Почему ты не решился явиться на праздник? Тогда, может быть, исчез бы ты, а не старик».

Фея с крыльями бабочки и молочно-белой кожей полетела за ним. Тщеславная малютка. Увидев своё отражение в оконном стекле, она всегда останавливалась перед ним с самозабвенной улыбкой, крутилась и вертелась в воздухе, приглаживала руками волосы и смотрела на себя так, словно каждый раз заново поражалась собственной красоте. Феи, к которым он привык, особым тщеславием не отличались, наоборот, они обожали измазать себе лицо тинной или цветочной пылью и, хохоча, просить, чтобы он угадал, чья именно мордочка скрывается под этой раскраской.

«Надо было всё же поймать себе одну! — подумал Сажерук. — Они могли бы сделать меня невидимкой. Здорово было бы снова побыть иногда невидимкой. Или кобольда — я мог бы с ним выступать. Все бы думали, что это просто карлик в меховом костюмчике. Никто не может простоять на голове дольше кобольда, никто не умеет строить такие смешные рожи. А их потешные степенные танцы!.. Почему бы и нет?»

Луна прошла уже половину пути, а Сажерук всё ещё сидел на крыше. Фея с крыльями бабочки стала проявлять нетерпение. Она порхала вокруг его головы с пронзительным гневным звоном. Чего она хотела? Чтобы он вернул её туда, откуда она пришла, где у всех фей крылья как у бабочек и где понимают её язык?

— Ты не к тому обратилась, — сказал он ей тихо. — Видишь там внизу девочку и мужчину, который сидит рядом с белокурой женщиной? Вот с ними поговори! Но сразу предупреждаю: они мастера выманить тебя в свой мир, а вот отправить обратно — это они не больно-то умеют. Но всё-таки попробуй! Может, тебе больше повезёт, чем мне!

Фея повернулась, поглядела вниз, бросила на него последний обиженный взгляд и упорхнула прочь. Сажерук видел, как её свечение смешалось со свечением других фей, как они порхали вместе и гонялись друг за другом в ветвях деревьев. Они такие забывчивые. Никакое огорчение не задерживалось в их крошечных головках дольше одного дня, и, может быть, овеваемые тёплым ночным воздухом, они давно забыли, что это не их история.

Уже брезжил рассвет, когда внизу наконец все заснули. Только мальчик остался на часах. Мальчик был недоверчив, всегда на страже, всегда бдителен — если только не заиграется с огнём. Сажерук невольно улыбнулся, вспомнив его старательное лицо и как он обжёг себе губы, потихоньку стащив факелы из его рюкзака. С мальчиком проблем не будет. Конечно. Никаких проблем.

Волшебный Язык и Реза уснули под деревом, между ними блаженно спала Мегги, как птенчик в тёплом гнезде. В двух шагах от них спала Элинон и улыбалась во сне. Сажерук ещё никогда не видал её такой счастливой. На груди у неё, свернувшись калачиком, спала фея. Элинон прикрывала её ладонью. Лицо феи было чуть больше подушечки её мизинца. Сквозь крупные пальцы Элинон пробивалось свечение, словно она поймала звезду.

Завидев Сажерука, Фарид мигом вскочил на ноги. В руках у него было ружьё — оно, конечно, принадлежало раньше кому-то из людей Каприкорна.

— Ты... ты не погиб? — недоверчиво выдохнул он. Мальчишка по-прежнему был босиком. Конечно!

Он без конца спотыкался о шнурки, а завязывать их бантиком было для него почти непосильной задачей.

— Нет, не погиб.— Сажерук остановился возле Волшебного Языка и посмотрел на него. На него и на Резу.— Где Гвин? — спросил он мальчика.— Надеюсь, ты хорошо за ним присматривал?

— Он убежал, когда они в нас стреляли, но потом вернулся.— В голосе мальчика звучала нескрываемая гордость.

— Вот как! — Сажерук присел на корточки рядом с Волшебным Языком.

Да, он всегда знал, когда удирать,— весь в хозяина.

— Прошлой ночью мы оставили его в укрытии наверху, там, у сгоревшего дома, потому что знали, что тут будет опасно,— продолжал мальчик.— Но я собирался за ним сходить, когда кончится моё дежурство.

— Я сам за ним схожу. Не волнуйся, с ним, конечно, всё в порядке. Эта куница никуда не денется.

Сажерук просунул руку под куртку Волшебного Языка.

— Что ты делаешь? — Мальчик заволновался.

— Беру то, что принадлежит мне по праву, — ответил Сажерук.

Волшебный Язык не шевельнулся, когда он вытягивал у него из-под куртки книгу. Он спал спокойно и крепко. А что же ему теперь не спать? Он получил всё, к чему стремился.

— Она не твоя!

— Моя.

Сажерук поднялся и поглядел вверх, на дерево. Там спали сразу три феи. Он никогда не мог понять, как они умудряются спать на деревьях и не падать. Он осторожно стянул двух с тоненькой ветки, легко подул им в лицо, когда они, зевая, открыли было глаза, и сунул их в карман.

— Если на них подуть, они засыпают, — объяснил он мальчику. — Полезно знать на всякий случай — вдруг тебе придётся иметь с ними дело. Но, кажется, это относится только к синекожим.

Будить кобольда он не стал. Кобыльды — народ упрямый, убеждать его придётся долго, а за это время может проснуться Волшебный Язык.

— Возьми меня с собой! — Мальчик загородил ему дорогу. — У меня твой рюкзак.

Он приподнял его, словно хотел выторговать себе право уйти с Сажеруком.

— Нет! — Сажерук взял у него из рук рюкзак, закинул за плечо и повернулся уходить.

— Возьми! — Мальчик побежал вслед за ним. — Ты должен взять меня с собой. А то что я скажу Волшебному Языку, когда он заметит, что книга пропала?

— Скажи, что ты уснул.

— Прошу тебя! Сажерук остановился.

— А она? — Он показал на Мегги. — Девочка ведь тебе нравится. Почему бы тебе не остаться с ней?

Мальчик покраснел. Он долго смотрел на Мегги, будто хотел получше запомнить, как она выглядит. Потом снова повернулся к Сажеруку.

— Я им чужой.

— Мне ты тоже чужой.

Сажерук снова пошёл от него прочь. Когда он миновал автостоянку и на много шагов углубился в холмы, мальчик всё ещё шёл за ним следом. Он старался ступать так тихо, чтобы Сажерук его не слышал, и, когда тот обернулся, Фарид застыл на месте, как будто его поймали с поличным.

— Ну что тебе? Я ведь всё равно не долго тут задержусь, — сердито сказал Сажерук. — Теперь, когда книга у меня, я найду кого-нибудь, кто сможет вчитать меня обратно, пусть

это будет хоть заика вроде Дариуса, который отправит меня домой хромоногим или с расплюснутым лицом. А ты тогда что будешь делать? Ты же останешься совсем один.

Мальчик пожал плечами и посмотрел на него своими угольно-чёрными глазами.

— Я научился отлично выплёвывать огонь,— сказал он.— Я без тебя много упражнялся. А вот глотать ещё не очень получается.

— Потому что это труднее. Ты слишком торопишься. Я тебе тысячу раз говорил.

Гвина они нашли у стен обгорелого дома, сонного, с налипшими на мордочку перьями. Он, похоже, обрадовался, увидав Сажерука, и даже лизнул ему руку, но дальше везде бегал за мальчиком. Они шли весь день, пока не стемнело, продвигаясь к югу, в направлении моря. Потом сделали привал, подкрепившись запасами из буфета Басты: немного острой красной колбасы, кусок сыра, хлеб и оливковое масло. Хлеб уже немного зачерствел, но они макали его в оливковое масло, а поев, молча посидели немного на траве и пошли дальше. Под деревьями цвёл голубой и бледно-розовый шалфей. В кармане у Сажерука трепыхались феи, а за ним шёл мальчик, будто вторая тень.

Домой

*И поплыл он домой, плыл почти целый год,
и много недель, и ещё один день в свою
комнату, где стояла ночь и ждала еда, не
успев остыть.*

М. Сендак. Там, где дикие живут

Когда утром Мо заметил, что книга пропала, Мегги сперва подумала, что её выкрал Баста. Ей стало дурно от страха при мысли, что он бродил тут вокруг них, пока они спали. Но у Мо возникло другое подозрение.

— Фарида тоже нет, Мегги,— сказал он.— Ты думаешь, он ушёл бы с Бастой?

Нет, этого она не думала. Фарид мог уйти только с одним человеком. Мегги живо представила себе, как из темноты возник Сажерук, в точности как в ту ночь, с которой всё началось.

— А как же Фенолио? — сказала она. Мо только вздохнул.

— Даже не знаю, стал ли бы я пытаться вычитать его, Мегги,— сказал он.— Из этой книги вышло уже столько несчастий, а я не писатель, который может сам написать слова, которые хочет прочитать. Я для книг только что-то вроде врача. Я могу сделать им новый переплёт, извести книжного червя, не дать им с возрастом потерять страницы, как люди теряют волосы. Но продолжить историю, заполнить пустые страницы нужными словами — этого я не умею. Это другая, совсем другая профессия. Один знаменитый писатель сказал однажды: «Писателя можно рассматривать трояким образом: как

рассказчика историй, как учителя или как чародея... Но главный из трёх — чародей, волшебник». Мне всегда казалось, что он прав.

Мегги не знала, что на это ответить. Она знала только, что скучает по Фенолио.

— А Динь-Динь? — спросила она. — Что будет с ней? Неужели ей тоже придётся остаться здесь?

Когда Мегги проснулась, фея лежала рядом с ней на траве. Сейчас она порхала вокруг вместе с другими феями. Если не приглядываться, их можно было принять за стаю мошек. Мегги никак не могла понять, как фее удалось вырваться от Басты. Он же хотел засадить её в кувшин.

— Насколько я помню, Питер Пэн со временем все равно забыл о её существовании, — сказал Мо. — Верно?

Да, Мегги тоже это помнила.

— И всё-таки, — пробормотала она, — бедняга Фенолио!

Но Тереза, услышав эти слова, энергично закачала головой. Мо стал рыться в карманах в поисках бумаги и нашёл квитанцию автозаправки и фломастер. Тереза с улыбкой взяла их у него. Мегги присела рядом с ней на траву и прочла за её рукой:

— «Его не надо жалеть. Он попал в очень хорошую книгу». А Каприкорн по-прежнему там? А ты с ним там когда-нибудь встречалась? — спросила Мегги.

Они с Мо так часто задавали друг другу этот вопрос. Ведь в «Чернильном сердце» по-прежнему говорилось о нём. Но, может быть, и за печатными страницами что-то скрывается, целый мир, меняющийся, как и этот, с каждым днём.

«Я о нём только слышала, — писала её мама. — Говорили, будто он уехал. Но там были и другие, не лучше его. В этом мире много ужасного и прекрасного и... — это она написала так мелко, что Мегги с трудом разбирала буквы, — я отлично понимаю Сажерука с его тоской по дому».

Последняя фраза вселила в Мегги беспокойство. Она с тревогой посмотрела на мать, но та рассмеялась и потянула к себе её руку. «По вас я всегда тосковала больше», — написала она на ладони дочери, и Мегги зажала эти слова в кулачке, словно желая удержать их. Она не раз перечитывала их на долгом пути к дому Элинора. Прошло много дней, прежде чем они стёрлись.

Элинора не могла примириться с тем, что ей придётся снова пешком перебираться через холмы среди колючек и змей.

— Что я, с ума сошла? — ворчала она. — У меня при одной мысли об этом ноги начинают болеть.

Поэтому они с Мегги снова принялись искать телефон. Странно было снова бродить по этой теперь и вправду заброшенной деревне, мимо покрытого чёрной копотью дома Каприкорна и полустогоревших дверей церкви. На площади перед ними стояла вода. В ней отражалось голубое небо. Казалось, площадь за ночь превратилась в озеро. Шланги, которыми люди Каприкорна тушили дом хозяина, извивались в воде, как гигантские змеи. Выгорел только нижний этаж, но Мегги так и не решалась войти в этот дом. Наконец, после того как они безуспешно обшарили десяток других домов, Элинон в одиночку прошла в обугленную дверь. Мегги объяснила ей, как найти комнату Сороки, и Элинон прихватила с собой ружьё — на случай, если старуха вернулась за награбленными разбойником сыном сокровищами. Но Сорока исчезла бесследно, как и Баста, а Элинон вскоре вернулась с торжествующей улыбкой на губах и телефоном в руке.

Она вызвала такси. Нелегко было объяснить водителю, что он должен проигнорировать заграждение, которое встретится ему на дороге. К счастью, он хотя бы не верил в истории про дьявола, живущего в этой деревне. Мо и Элинон встречали такси на дороге, чтобы водитель не увидел фей и кобольдов. Оставив Мегги с матерью в деревне, они вдвоём доехали до ближайшего городка и вскоре вернулись на двух взятых напрокат микроавтобусах. Дело в том, что Элинон решила поселить у себя все странные существа, которые занесло в их мир. «Предоставить убежище,— называла она это.— Ведь наш мир никогда не проявлял терпения и понимания к тем, кто отличается от других. Чего уж ждать тем, у кого синяя кожа и крылья?»

Чтобы разъяснить предложение Элинон всем, к кому оно относилось, потребовалось немало времени. Конечно, она пригласила и людей, но большинство из них решили остаться в деревне Каприкорна. Деревня, очевидно, напоминала им родные края, почти изгладившиеся из их памяти в смертном сне. Тогда Мегги рассказала детям о сокровищах, хранящихся в подвалах Каприкорна. Их, наверное, хватит, чтобы прокормить всех обитателей деревни до конца их дней. Птицы, собаки и кошки, возвращённые к жизни Призраком, давно уже разбежались по окрестным холмам. Несколько фей и двое стеклянных человечков тоже решили остаться в прежде проклятой деревне — так очаровали их цветы дрока, аромат розмарина и узкие улочки, где каждый камешек нашёптывал им старые истории.

Тем не менее в автобусы в конце концов впорхнуло и расположилось на спинках обитых серым сидений целых сорок три феи. Каприкорн, видимо, прихлопывал фей не глядя, как мошек. Динь-Динь не поехала с ними, что не особенно огорчило Мегги, поскольку девочка успела заметить, что фея Питера Пэна — очень вредная особа. Кроме

того, её звон действительно действовал на нервы, а звенела Динь-Динь почти непрерывно, особенно если не получала, чего хотела.

Кроме того, в автобусы к Элинон сели четыре кобольда, тринадцать стеклянных человечков обоего пола и Дариус, незадачливый чтец. Его ничто больше не удерживало в покинутой и вновь заселённой деревне. Для него она была полна слишком мучительных воспоминаний. Он предложил Элинон свою помощь в восстановлении библиотеки, и она согласилась (Мегги про себя заподозрила, что втайне она мечтает попросить Дариуса как-нибудь почитать ей вслух, в надежде, что в отсутствие грозного Каприкорна он не будет запинаться).

Мегги долго ещё глядела назад, когда они отъезжали от деревни Каприкорна. Она знала, что никогда её не забудет, как не забываются иные книги, хотя читать их было страшно,— а может быть, именно поэтому.

Мо ещё раз спросил дочь с некоторой тревогой, не против ли она, что они едут сперва к Элинон. Она была совсем не против. Как ни странно, она больше соскучилась по дому Элинон, чем по старому хутору, где они с Мо прожили последние годы.

На лужайке за домом все ещё виднелось выжженное пятно на том месте, где молодцы Каприкорна устроили костёр из книг, но пепел был уже убран. Прежде чем его убрали, Элинон наполнила мягкой серой пылью банку из-под варенья и поставила её на ночной столик у своей кровати.

Те книги, которые поджигатели просто посбрасывали с полок, уже стояли на своих местах, а некоторые ждали починки на рабочем столе Мо. Но полки в библиотеке всё же выглядели совсем пустыми, и, когда Мегги с Элинон подошли к ним, девочка заметила слёзы на глазах у тётушки, хотя та постаралась смахнуть их незаметно.

Следующие недели Элинон провела за покупками. Она покупала книги. Она ездила за ними по всей Европе, всегда в сопровождении Дариуса. Иногда к ним присоединялся и Мо. А Мегги оставалась в большом доме вдвоём с матерью. Они вместе садились у окна и глядели, как феи вьют в саду гнёзда — круглые сооружения, висевшие на деревьях, как футбольные мячи. Стеклянные человечки облюбовали для жилья чердак Элинон, а кобольды вырыли себе норы у корней больших, старых деревьев, которых было много в саду Элинон. Она настойчиво предупреждала их об опасностях, подстерегающих за садовой изгородью, но вскоре феи уже летали по ночам к озеру, кобольды пробирались в спящие деревни по его берегу, а стеклянные человечки исчезали в высокой траве, покрывавшей склоны соседних гор.

— Да не беспокойся ты так! — говорил Мо, когда Элино́р в очередной раз принималась причитать об их безрассудстве. — Тот мир, откуда они пришли, тоже был совсем не безопасным!

— Но он был другим! — вздыхала бедная Элино́р. — Там не было машин. А если феи залетят в высоковольтные провода? И охотников с ружьями, которые стреляют просто так во всё, что движется, там тоже не было.

Элино́р знала теперь все о мире «Чернильного сердца». Мать Мегги истратила много бумаги на свои воспоминания. Каждый вечер Мегги просила её рассказать что-нибудь ещё, они садились рядом, Тереза писала, а Мегги читала и иногда пыталась нарисовать то, что описывала мать.

Проходили дни, и полки Элино́р заполнялись новыми чудесными книгами. Многие были в плачевном состоянии, и Дариус, который начал составлять опись печатных сокровищ Элино́р, часто прерывал работу, чтобы посмотреть, как работает Мо. Во все глаза глядел он на то, как Мо вынимает зачитанную книжку из истрепавшейся обложки, сшивает наново рассыпавшиеся страницы, наклеивает корешок и делает всё прочее, что нужно, чтобы книга прожила ещё много-много лет.

Позднее Мегги не могла вспомнить, когда они решили остаться насовсем в доме Элино́р. Может быть, только через много недель, а может быть, они это поняли уже в первый день. Мегги получила в своё распоряжение комнату со слишком большой кроватью, под которой стоял её сундук с книгами. Она с удовольствием почитала бы матери вслух свои любимые книжки, но теперь ей было понятно, почему Мо по-прежнему делает это крайне редко. И в один прекрасный день, когда она снова не могла уснуть ночью, потому что ей мерещилось за окном лицо Басты, она села за стол и начала писать, поглядывая в сад, где светились феи и копошились в кустах кобольды.

Да, таков был план Мегги: она решила научиться сочинять истории, как Фенолио. Она хотела научиться отыскивать слова, которые она могла бы прочесть своей матери, не опасаясь, что перед ней появится неизвестное существо с глазами, полными тоски по дому. Только слова могли вернуть домой тех, кто создан из букв, и поэтому Мегги решила, что слова должны стать её профессией. А где можно освоить её лучше, чем в доме, где феи строили гнёзда в саду, а книги шептались по ночам на полках библиотеки?

Как сказал Мо, писать книги — это, кроме прочего, волшебство.

ТЕКСТИ ДЕЯКИХ ХУДОЖНИХ ТВОРІВ ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Александр Сергеевич Пушкин

Песнь о вещем Олеге

Как ныне собирается вещий Олег
Отмстить неразумным хозарам,
Их селы и нивы за буйный набег
Обрек он мечам и пожарам;
С дружиной своей, в цареградской броне,
Князь по полю едет на верном коне.

Из темного леса навстречу ему
Идет вдохновенный кудесник,
Покорный Перуну старик одному,
Заветов грядущего вестник,
В мольбах и гаданьях прошедший весь век.
И к мудрому старцу подъехал Олег.

«Скажи мне, кудесник, любимец богов,
Что сбудется в жизни со мною?
И скоро ль, на радость соседей-врагов,
Могильной засыплюсь землею?
Открой мне всю правду, не бойся меня:
В награду любого возьмешь ты коня».

«Волхвы не боятся могучих владык,
А княжеский дар им не нужен;
Правдив и свободен их вещий язык
И с волей небесною дружен.
Грядущие годы таятся во мгле;
Но вижу твой жребий на светлом челе.

Запомни же ныне ты слово мое:
Воителю слава — отрада;
Победой прославлено имя твое;
Твой щит на вратах Цареграда;
И волны и суша покорны тебе;
Завидует недруг столь дивной судьбе.

И синего моря обманчивый вал
В часы роковой непогоды,
И пращ, и стрела, и лукавый кинжал
Щадят победителя годы...
Под грозной броней ты не ведаешь ран;
Незримый хранитель могущему дан.

Твой конь не боится опасных трудов;
Он, чуя господскую волю,
То смирный стоит под стрелами врагов,
То мчится по бранному полю.
И холод и сеча ему ничего...
Но примешь ты смерть от коня своего».

Олег усмехнулся — однако чело
И взор омрачились думой.
В молчаньи, рукой опершись на седло,
С коня он слезает, угрюмый;
И верного друга прощальной рукой
И гладит и треплет по шее крутой.

«Прощай, мой товарищ, мой верный слуга,
Расстаться настало нам время;
Теперь отдыхай! уж не ступит нога
В твоё позлащенное стремя.
Прощай, утешайся — да помни меня.
Вы, отроки-друзи, возьмите коня,

Покройте попоной, мохнатым ковром;
В мой луг под уздцы отведите;
Купайте; кормите отборным зерном;
Водой ключевою поите».
И отроки тотчас с конем отошли,
А князю другого коня подвели.

Пирует с дружиною вещий Олег
При звоне веселом стакана.
И кудри их белы, как утренний снег
Над славной главою кургана...
Они поминают минувшие дни
И битвы, где вместе рубились они...

«А где мой товарищ? — промолвил Олег, —
Скажите, где конь мой ретивый?
Здоров ли? все так же ль легок его бег?
Все тот же ль он бурный, игривый?»
И внемлет ответу: на холме крутом
Давно уж почил непробудным он сном.

Могучий Олег головою поник
И думает: «Что же гаданье?
Кудесник, ты лживый, безумный старик!
Презреть бы твоё предсказанье!
Мой конь и доныне носил бы меня».
И хочет увидеть он кости коня.

Вот едет могучий Олег со двора,
С ним Игорь и старые гости,
И видят — на холме, у берега Днепра,
Лежат благородные кости;
Их моют дожди, засыпает их пыль,
И ветер волнует над ними ковыль.

Князь тихо на череп коня наступил
И молвил: «Спи, друг одинокой!
Твой старый хозяин тебя пережил:
На тризне, уже недалекой,
Не ты под секирой ковыль обagriшь
И жаркою кровью мой прах напоишь!

Так вот где таилась погибель моя!
Мне смертию кость угрожала!»
Из мертвой главы гробовая змия,
Шипя, между тем выползала;
Как черная лента, вокруг ног обвилась,
И вскрикнул внезапно ужаленный князь.

Ковши круговые, запенясь, шипят
На тризне плачевной Олега;
Князь Игорь и Ольга на холме сидят;
Дружина пирует у брега;
Бойцы поминают минувшие дни
И битвы, где вместе рубились они.

Олександр Сергійович Пушкін**Пісня про віщого Олега
(переклад Юрія Карського)**

Збирається віщий Олег-войовник
З хозарами знов воювати;
За напад — мечам і пожарам прирік
Він ниви хозарські і хати.
Із військом своїм, в царгородській броні,
Князь їде полями на вірнім коні.

Із темного лісу старий чарівник
Виходить назустріч поволі,
Перунові тільки покірний старик,
Провісник він людської долі.
В мольбах, в ворожбі все життя він провів.
І князь біля нього коня зупинив.

«Повідай, улюбленцю вічних богів,
Чи скоро я землю покину?
Чи скоро, на радість моїх ворогів,
Мене покладуть в домовину?
Не бійся, будь чесний в своїй ворожбі —
Баского коня подарую тобі».

«Волхви не бояться земних владарів,
Волхам — за пророче їх слово —
Не треба багатих князівських дарів,—
Правдива і вільна їх мова.
Хоч роки майбутні таяться в імлі,
Та бачу я долю твою на чолі.

Послухай, що скаже тобі ворожбит:
Ти славний своїми боями,
І твій ворогами не здоланий щит
Царграда оздоблює брами;
І хвилі, і землю скорив ти в бою,
І недруги заздрять на долю твою.

І моря бурхливого зрадницький вал
Твої не пошкодив вітрила,
Тебе не поранив лукавий кинджал,
Ворожа стріла не вразила...
Не відаєш ран ти у грізній броні,
Бо є охоронець у тебе в війні.

Твій кінь бойових не лякається діл,
Він, пановій волі покірний,
То смирний стоїть перед хмарами стріл,
То скаче, товариш твій вірний.
Його не лякає жорстока броня...
Але від свого ти загинеш коня».

Олег усміхнувся; одначе чоло
Прорізала думка журлива.
Він, спершись рукою на бранне сідло,
Злізає з коня мовчазливо;

І вірного друга князівська рука
Востанне голубить, ласкава й легка.

«З тобою, мій друже, мій вірний слуга,
Пройшов я походи великі;
В стремено твоє вже не ступить нога,
Нам час розлучитись навіки.
Прощай, утішайся у лузі щодня!
Ви, отроки-друзі, візьміть-но коня,

У луг одведіть, де трава запашна,
Попоною спину вкривайте,
Добірного завжди давайте зерна,
Водою з джерел напувайте».
І отроки миттю з конем одійшли,
І князю нового коня підвели.

Олег бенкетує між друзів своїх
В гаю, на зеленому схилі;
Їх кучері білі, як ранішній сніг
На предківській славній могилі.
Дружинники згадують юність свою,
Коли з ворогами рубались в бою.

«А де мій товариш, де кінь мій баский? —
Промовив Олег своїм слугам.—
Скажіть, чи здоровий, чи досі, легкий,
Розкішним він бігає лугом?»
І чує слова: на крутому горбі
Давно відпочинок знайшов він собі.

І голову буйну Олег похилив
І думає: «Що ж чарування?
Коли б не послухав брехливих я слів,
Відкинув дурне віщування,
Носив мене б кінь до останнього дня!»
І хоче він бачить останки коня.

Ось їде могутній Олег до ріки,
З ним гості його посивілі,
І бачить: коня благородні кістки
Лежать на дніпровому схилі;
Їх миє негода, їх порох вкрива,
Над ними шумує шовкова трава.

І, тихо ступивши на череп німий,
Князь мовив: «Спи, друг одинокий!
Тебе пережив твій хазяїн старий,
І от, як скінчу свої роки,—
Не ти на траву упадеш запашну
І кров'ю жаркою напоїш труну!»

І мовив Олег тоді друзям своїм:
«Чи кістка страшна мені тлінна?»
Із жовтого черепа тихо між тим
Гадюка повзла домовинна,
Круг ніг його чорним кільцем обвилась,
І крикнув зненацька ужалений князь.

Схиляються гості над тілом в журбі,
У келихах піняться вина;
Князь Ігор і Ольга сидять на горбі;
Хмільна бенкетує дружина.
Дружинники згадують юність свою,
Коли з ворогами рубались в бою.

Михаил Шолохов**Судьба человека**

*Евгении Григорьевне Левицкой,
члену КПСС с 1903 года.*

Первая послевоенная весна была на Верхнем Дону на редкость дружная и напористая. В конце марта из Приазовья подули теплые ветры, и уже через двое суток начисто оголились пески левобережья Дона, в степи вспухли набитые снегом лога и балки, взломав лед, бешено разыграли степные речки, и дороги стали почти совсем непроездны.

В эту недобрую пору бездорожья мне пришлось ехать в станицу Букановскую. И расстояние небольшое — всего лишь около шестидесяти километров,— но одолеть их оказалось не так-то просто. Мы с товарищем выехали до восхода солнца. Пара сытых лошадей, в струну натягивая постромки, еле тащила тяжелую бричку. Колеса по самую ступицу проваливались в отсыревший, перемешанный со снегом и льдом песок, и через час на лошадиных боках и стегнах, под тонкими ремнями шлеек, уже показались белые пышные хлопья мыла, а в утреннем свежем воздухе остро и пьяняще запахло лошадиным потом и согретым деготьком щедро смазанной конской сбруи.

Там, где было особенно трудно лошадям, мы слезали с брички, шли пешком. Под сапогами хлюпал размокший снег, идти было тяжело, но по обочинам дороги все еще держался хрустально поблескивавший на солнце ледок, и там пробираться было еще труднее. Только часов через шесть покрыли расстояние в тридцать километров, подъехали к переправе через речку Еланку.

Небольшая, местами пересыхающая летом речушка против хутора Моховского в заболоченной, поросшей ольхами пойме разлилась на целый километр. Переправляться надо было на утлой плоскодонке, поднимавшей не больше трех человек. Мы отпустили лошадей. На той стороне в колхозном сарае нас ожидал старенький, выдавший виды «виллис», оставленный там еще зимою. Вдвоем с шофером мы не без опасения сели в ветхую лодчонку. Товарищ с вещами остался на берегу. Едва отчалили, как из прогнившего днища в разных местах фонтанчиками забила вода. Подручными средствами конопатили ненадежную посудину и вычерпывали из нее воду, пока не доехали. Через час мы были на той стороне Еланки. Шофер пригнал из хутора машину, подошел к лодке и сказал, берясь за весло:

— Если это проклятое корыто не развалится на воде,— часа через два приедем, раньше не ждите.

Хутор раскинулся далеко в стороне, и возле причала стояла такая тишина, какая бывает в безлюдных местах только глухою осенью и в самом начале весны. От воды тянуло сыростью, терпкой горечью гниющей ольхи, а с дальних прихонерских степей, тонувших в сиреновой дымке тумана, легкий ветерок нес извечно юный, еле уловимый аромат недавно освободившейся из-под снега земли.

Неподалеку, на прибрежном песке, лежал поваленный плетень. Я присел на него, хотел закурить, но сунув руку в правый карман ватной стеганки, к великому огорчению, обнаружил, что пачка «Беломора» совершенно размокла. Во время переправы волна хлестнула через борт низко сидевшей лодки, по пояс окатила меня мутной водой. Тогда мне некогда было думать о папиросах, надо было, бросив весло, побыстрее вычерпывать воду, чтобы лодка не затонула, а теперь, горько досадуя на свою оплошность, я бережно извлек из кармана раскисшую пачку, присел на корточки и стал по одной раскладывать на плетне влажные, побуревшие папиросы.

Был полдень. Солнце светило горячо, как в мае. Я надеялся, что папиросы скоро высохнут. Солнце светило так горячо, что я уже пожалел о том, что надел в дорогу солдатские ватные штаны и стеганку. Это был первый после зимы по-настоящему теплый день. Хорошо было сидеть на плетне вот так, одному, целиком покорясь тишине и одиночеству, и, сняв с головы старую солдатскую ушанку, сушить на ветерке мокрые после тяжелой гребли волосы, бездумно следить за проплывающими в блеклой синеве белыми грудастыми облаками.

Вскоре я увидел, как из-за крайних дворов хутора вышел на дорогу мужчина. Он вел за руку маленького мальчика, судя по росту — лет пяти-шести, не больше. Они устало брели по направлению к переправе, но, поравнявшись с машиной, повернули ко мне. Высокий, сутуловатый мужчина, подойдя вплотную, сказал приглушенным баском:

— Здорово, браток!

— Здравствуй.— Я пожал протянутую мне большую, черствую руку.

Мужчина наклонился к мальчику, сказал:

— Поздоровайся с дядей, сынок. Он, видать, такой же шофер, как и твой папанька.

Только мы с тобой на грузовой ездили, а он вот эту маленькую машину гоняет.

Глядя мне прямо в глаза светлыми, как небушко, глазами, чуть-чуть улыбаясь, мальчик смело протянул мне розовую холодную ручонку. Я легонько потряс ее, спросил:

— Что же это у тебя, старик, рука такая холодная? На дворе теплынь, а ты замерзаешь?

С трогательной детской доверчивостью малыш прижался к моим коленям, удивленно приподнял белесые бровки.

— Какой же я старик, дядя? Я вовсе мальчик, и я вовсе не замерзаю, а руки холодные — снежки катал потому что.

Сняв со спины тощий вещевой мешок, устало присаживаясь рядом со мною, отец сказал:

— Беда мне с этим пассажиром. Через него и я подбился. Широко шагнешь — он уже на рысь переходит, вот и изволь к такому пехотинцу принаравливаться. Там, где мне надо раз шагнуть,— я три раза шагаю, так и идем с ним враздробь, как конь с черепахой. А тут ведь за ним глаз да глаз нужен. Чуть отвернешься, а он уже по лужине бредет или леденику отломит и сосет вместо конфеты. Нет, не мужчинское это дело с такими пассажирами путешествовать, да еще походным порядком.— Он помолчал немного, потом спросил: — А ты что же, браток, свое начальство ждешь?

Мне было неудобно разуверять его в том, что я не шофер, и я ответил:

— Приходится ждать.

— С той стороны подъедут?

— Да.

— Не знаешь, скоро ли подойдет лодка?

— Часа через два.

— Порядком. Ну что ж, пока отдохнем, спешить мне некуда. А я иду мимо, гляжу: свой брат-шофер загорает. Дай, думаю, зайду, перекурим вместе. Одному-то и курить, и помирать тошно. А ты богато живешь, папироски куришь. Подмочил их, стало быть? Ну, брат, табак моченый, что конь леченый, никуда не годится. Давай-ка лучше моего крепачка закурим.

Он достал из кармана защитных летних штанов свернутый в трубку малиновый шелковый потертый кисет, развернул его, и я успел прочесть вышитую на уголке надпись: «Дорогому бойцу от ученицы 6-го класса Лебедянской средней школы».

Мы закурили крепчайшего самосада и долго молчали. Я хотел было спросить, куда он идет с ребенком, какая нужда его гонит в такую распутицу, но он опередил меня вопросом:

— Ты что же, всю войну за баранкой?

— Почти всю.

— На фронте?

— Да.

— Ну, и мне там пришлось, браток, хлебнуть горяшка по ноздри и выше.

Он положил на колени большие темные руки, сгорбился. Я сбоку взглянул на него, и мне стало что-то не по себе... Видали вы когда-нибудь глаза, словно присыпанные пеплом, наполненные такой неизбывной смертной тоской, что в них трудно смотреть? Вот такие глаза были у моего случайного собеседника.

Выломав из плетня сухую искривленную хворостинку, он с минуту молча водил ею по песку, вычерчивая какие-то замысловатые фигуры, а потом заговорил:

— Иной раз не спишь ночью, глядишь в темноту пустыми глазами и думаешь: «За что же ты, жизнь, меня так покалечила? За что так исказила?» Нету мне ответа ни в темноте, ни при ясном солнышке... Нету и не дождусь! — И вдруг спохватился: ласково подталкивая сынишку, сказал: — Пойди, милоч, поиграйся возле воды, у большой воды для ребятишек всегда какая-нибудь добыча найдется. Только, гляди, ноги не промочи!

Еще когда мы в молчании курили, я, украдкой рассматривая отца и сынишку, с удивлением отметил про себя одно, странное на мой взгляд, обстоятельство Мальчик был одет просто, но добротно: и в том, как сидела на нем подбитая легкой, поношенной цигейкой длиннополая курточка, и в том, что крохотные сапожки были сшиты с расчетом надевать их на шерстяной носок, и очень искусный шов на разорванном когда-то рукаве курточки — все выдавало женскую заботу, умелые материнские руки. А отец выглядел иначе: прожженный в нескольких местах ватник был небрежно и грубо заштопан, латка на выношенных защитных штанах не пришита как следует, а скорее наживлена широкими, мужскими стежками; на нем были почти новые солдатские ботинки, но плотные шерстяные носки изъедены молью, их не коснулась женская рука... Еще тогда я подумал: «Или вдовец, или живет не в ладах с женой».

Но вот он, проводив глазами сынишку, глухо покашлял, снова заговорил, и я весь превратился в слух.

— Поначалу жизнь моя была обыкновенная. Сак я уроженец Воронежской губернии, с тысяча девятьсотого года рождения. В гражданскую войну был в Красной Армии, в дивизии Киквидзе. В голодный двадцать второй год подался на Кубань, ишачить на кулаков, потому и уцелел. А отец с матерью и сестренкой дома померли от голода. Остался один. Родни — хоть шаром покати,— нигде, никого, ни одной души. Ну, через год вернулся с Кубани, хатенку продал, поехал в Воронеж. Поначалу работал в плотницкой артели, потом пошел на завод, выучился на слесаря. Вскорости женился. Жена воспитывалась в детском доме. Сиротка. Хорошая попалась мне девка! Смирная веселая, угодливая и умница, не мне чета. Она с детства узнала, почем фунт лиха стоит, может, это и сказалось на ее характере. Со стороны глядеть — не так уж она была из себя

видная, но ведь я-то не со стороны на нее глядел, а в упор. И не было для меня красивее и желанней ее, не было на свете и не будет!

Придешь с работы усталый, а иной раз и злой, как черт. Нет, на грубое слово она тебе не нагрубит в ответ. Ласковая, тихая, не знает, где тебя усадить, бьется, чтобы и при малом недостатке сладкий кусок тебе сготовить. Смотришь на нее и отходишь сердцем, а спустя немного обнимешь ее, скажешь: «Прости, милая Иринка, нахамил я тебе. Понимаешь, с работой у меня нынче не заладилось». И опять у нас мир, и у меня покой на душе. А ты знаешь, браток, что это означает для работы? Утром я встаю как встрепанный, иду на завод, и любая работа у меня в руках кипит и спорится! Вот что это означает — иметь умную жену-подругу.

Приходилось кое-когда после получки и выпивать с товарищами. Кое-когда бывало и так, что идешь домой и такие кренделя ногами выписываешь, что со стороны, небось, глядеть страшно. Тесна тебе улица, да и шабаш, не говоря уже про переулки. Парень я был тогда здоровый и сильный, как дьявол, выпить мог много, а до дому всегда добирался на своих ногах. Но случалось иной раз и так, что последний перегон шел на первой скорости, то есть на четвереньках, однако же добирался. И опять же ни тебе упрека, ни крика, ни скандала. Только посмеивается моя Иринка, да и то осторожно, чтобы я спяну не обиделся. Разует меня и шепчет: «Ложись к стенке, Андрюша, а то сонный упадешь с кровати». Ну, я, как куль с овсом, упаду, и все поплывет перед глазами. Только слышу сквозь сон, что она по голове меня тихонько гладит рукою и шепчет что-то ласковое, жалеет, значит...

Утром она меня часа за два до работы на ноги подымет, чтобы я размялся. Знает, что на похмелье я ничего есть не буду, ну, достанет огурец соленый или еще что-нибудь по легости, нальет граненый стаканчик водки. «Похмелись, Андрюша, только больше не надо, мой милый». Да разве же можно не оправдать такого доверия? Выпью, поблагодарю ее без слов, одними глазами, поцелую и пошел на работу, как миленький. А скажи она мне, хмельному, слово поперек, крикни или обругайся, и я бы, как бог свят, и на второй день напился. Так бывает в иных семьях, где жена дура; посмотрелся я на таких шалав, знаю.

Вскорости дети у нас пошли. Сначала сынишка родился, через год еще две девочки... Тут я от товарищей откололся. Всю получку домой несу, семья стала числом порядочная, не до выпивки. В выходной кружку пива выпью и на этом ставлю точку.

В двадцать девятом году завлекли меня машины. Изучил автодело, сел за баранку на грузовой. Потом втянулся и уже не захотел возвращаться на завод. За рулем показалось мне веселее. Так и прожил десять лет и не заметил, как они прошли. Прошли как будто во

сне. Да что десять лет! Спроси у любого пожилого человека — приметил он, как жизнь прожил? Ни черта он не приметил! Прошное — вот как та дальняя степь в дымке. Утром я шел по ней, все было ясно кругом, а отшагал двадцать километров, и вот уже затянула степь дымка, и отсюда уже не отличишь лес от бурьяна, пашню от травокоса...

Работал я эти десять лет и день и ночь. Зарабатывал хорошо, и жили мы не хуже людей. И дети радовали: все трое учились на «отлично», а старшенький, Анатолий, оказался таким способным к математике, что про него даже в центральной газете писали. Откуда у него проявился такой огромный талант к этой науке, я и сам, браток, не знаю. Только очень мне это было лестно, и гордился я им, страсть как гордился!

За десять лет скопили мы немного деньжонок и перед войной поставили тебе домишко об двух комнатах, с кладовкой и коридорчиком. Ирина купила двух коз. Чего еще больше надо? Дети кашу едят с молоком, крыша над головою есть, одеты, обуты, стало быть, все в порядке. Только построился я неловко. Отвели мне участок в шесть соток неподалеку от авиазавода. Будь моя хибарка в другом месте, может, и жизнь сложилась бы иначе...

А тут вот она, война. На второй день повестка из военкомата, а на третий — пожалуйста в эшелон. Провожали меня все четверо моих: Ирина, Анатолий и дочери — Настенька и Олюшка. Все ребята держались молодцом. Ну, у дочерей — не без того, посверкивали слезинки. Анатолий только плечами передергивал, как от холода, ему к тому времени уже семнадцатый, год шел, а Ирина моя... Такой я ее за все семнадцать лет нашей совместной жизни ни разу не видал. Ночью у меня на плече и на груди рубаха от ее слез не просыхала, и утром такая же история... Пришли на вокзал, а я на нее от жалости глядеть не могу: губы от слез распухли, волосы из-под платка выбились, и глаза мутные, бессмысленные, как у тронутого умом человека. Командиры объявляют посадку, а она упала мне на грудь, руки на моей шее сцепила и вся дрожит, будто подрубленное дерево... И детишки ее уговаривают, и я, — ничего не помогает! Другие женщины с мужьями, с сыновьями разговаривают, а моя прижалась ко мне, как лист к ветке, и только вся дрожит, а слова вымолвить не может. Я и говорю ей: «Возьми же себя в руки, милая моя Иринка! Скажи мне хоть слово на прощанье». Она и говорит, и за каждым словом всхлипывает: «Родненький мой... Андрюша... не увидимся мы с тобой... больше... на этом... свете»...

Тут у самого от жалости к ней сердце на части разрывается, а тут она с такими словами. Должна бы понимать, что мне тоже нелегко с ними расставаться, не к теще на блины собрался. Зло меня тут взяло! Силой я разнял ее руки и легонько толкнул в плечи. Толкнул вроде легонько, а сила-то у меня! была дурачья; она попятилась, шага три

ступнула назад и опять ко мне идет мелкими шажками, руки протягивает, а я кричу ей: «Да разве же так прощаются? Что ты меня раньше времени заживо хоронишь?!» Ну, опять обнял ее, вижу, что она не в себе...

Он на полуслове резко оборвал рассказ, и в наступившей тишине я услышал, как у него что-то клокочет и булькает в горле. Чужое волнение передалось и мне. Искоса взглянул я на рассказчика, но ни единой слезинки не увидел в его словно бы мертвых, потухших глазах. Он сидел, понуро склонив голову, только большие, безвольно опущенные руки мелко дрожали, дрожал подбородок, дрожали твердые губы...

— Не надо, друг, не вспоминай! — тихо проговорил я, но он, наверное, не слышал моих слов и, каким-то огромным усилием воли поборов волнение, вдруг сказал охрипшим, странно изменившимся голосом:

— До самой смерти, до последнего моего часа, помирать буду, а не прощу себе, что тогда ее оттолкнул!..

Он снова и надолго замолчал. Пытался свернуть папиросу, но газетная бумага рвалась, табак сыпался на колени. Наконец он все же кое-как сделал крученку, несколько раз жадно затянулся и, покашливая, продолжал:

— Оторвался я от Ирины, взял ее лицо в ладони, целую, а у нее губы как лед. С детишками попрощался, бегу к вагону, уже на ходу вскочил на подножку. Поезд взял с места тихо-тихо; проезжать мне — мимо своих. Гляжу, детишки мои осиротелые в кучку сбились, руками мне машут, хотят улыбаться, а оно не выходит. А Ирина прижала руки к груди; губы белые как мел, что-то она ими шепчет, смотрит на меня, не сморгнет, а сама вся вперед клонится, будто хочет шагнуть против сильного ветра... Такой она и в памяти мне на всю жизнь осталась: руки, прижатые к груди, белые губы и широко раскрытые глаза, полные слез... По большей части такой я ее и во сне всегда вижу... Зачем я ее тогда оттолкнул? Сердце до сих пор, как вспомню, будто тупым ножом режут...

Формировали нас под Белой Церковью, на Украине. Дали мне ЗИС-5. На нем и поехал на фронт. Ну, про войну тебе нечего рассказывать, сам видал и знаешь, как оно было поначалу. От своих письма получал часто, а сам крылатки посылал редко. Бывало, напишешь, что, мол, все в порядке, помаленьку воюем, и хотя сейчас отступаем, но скоро соберемся с силами и тогда дадим фрицам прикурить. А что еще можно было писать? Тошное время было, не до писаний было. Да и признаться, и сам я не охотник был на жалобных струнах играть и терпеть не мог таких слюнявых, какие каждый день, к делу и не к делу, женам и милахам писали, сопли по бумаге размазывали. Трудно, дескать, ему, тяжело, того и гляди убьют. И вот он, сука в штанах, жалуется, сочувствия ищет, слюнявится, а того не хочет понять, что этим разнесчастным бабенкам и детишкам не

слаже нашего в тылу приходилось. Вся держава на них оперлась! Какие же это плечи нашим женщинам и детишкам надо было иметь, чтобы под такой тяжестью не согнуться? А вот не согнулись, выстояли! А такой хлюст, мокрая душонка, напишет жалостное письмо — и трудящую женщину, как рюхой под ноги. Она после этого письма, горемыка, и руки опустит, и работа ей не в работу. Нет! На то ты и мужчина, на то ты и солдат, чтобы все вытерпеть, все снести, если к этому нужда позвала. А если в тебе бабьей закваски больше, чем мужской, то надевай юбку со сборками, чтобы свой тощий зад прикрыть попышнее, чтобы хоть сзади на бабу был похож, и ступай свеклу полоть или коров доить, а на фронте ты такой не нужен, там и без тебя вони много!

Только не пришлось мне и года повоевать... Два раза за это время был ранен, но оба раза по легости: один раз — в мякоть руки, другой — в ногу; первый раз — пулей с самолета, другой — осколком снаряда. Дырявил немец мою машину и сверху и с боков, но мне, браток, везло на первых порах. Везло-везло, да и довезло до самой ручки... Попал я в плен под Лозовеньками в мае сорок второго года при таком неловком случае: немец тогда здорово наступал, и оказалась одна наша двадцатидвухмиллиметровая гаубичная батарея почти без снарядов; нагрузили мою машину снарядами по самую завязку, и сам я на погрузке работал так, что гимнастерка к лопаткам прикипала. Надо было сильно спешить потому, что бой приближался к нам: слева чьи-то танки гремят, справа стрельба идет, впереди стрельба, и уже начало пахнуть жареным...

Командир нашей! автороты спрашивает: «Проскочишь, Соколов?» А тут и спрашивать нечего было. Там товарищи мои, может, погибают, а я тут чухаться буду? «Какой разговор! — отвечаю ему. — Я должен проскочить, и баста!» — «Ну, — говорит, — дуй! Жми на всю железку!»

Я и подул. В жизни так не ездил, как на этот раз! Знал, что не картошку везу, что с этим грузом осторожность в езде нужна, но какая же тут может быть осторожность, когда там ребята с пустыми руками воюют, когда дорога вся насквозь артогнем простреливается. Пробежал километров шесть, скоро мне уже на проселок сворачивать, чтобы пробраться к балке, где батарея стояла, а тут гляжу — мать честная — пехотка наша и справа и слева от грейдера по чистому полю сыплет, и уже мины рвутся по их порядкам. Что мне делать? Не поворачивать же назад? Давлю вовсю! И до батареи остался какой-нибудь километр, уже свернул я на проселок, а добраться до своих мне, браток, не пришлось... Видно, из дальнобойного тяжелый положил он мне возле машины. Не слышал я ни разрыва, ничего, только в голове будто что-то лопнуло, и больше ничего не помню. Как остался я живой тогда — не понимаю, и сколько времени пролежал метрах в восьми от кювета — не соображу. Очнулся, а встать на ноги не могу: голова у меня дергается, всего трясет, будто

в лихорадке, в глазах темень, в левом плече что-то скрипит и похрустывает, и боль во всем теле такая, как, скажи, меня двое суток подряд били чем попадя. Долго я по земле на животе елозил, но кое-как встал. Однако опять же ничего не пойму, где я и что со мной стряслось. Память-то мне начисто отшибло. А обратно лечь боюсь. Боюсь, что лягу и больше не встану, помру. Стою и качаюсь из стороны в сторону, как тополь в бурю.

Когда пришел в себя, опомнился и огляделся как следует,— сердце будто кто-то плоскогубцами сжал: кругом снаряды валяются, какие я вез, неподалеку моя машина, вся в ключья побитая, лежит вверх колесами, а бой-то, бой-то уже сзади меня идет... Это как?

Нечего греха таить, вот тут-то у меня ноги сами собою подкосились, и я упал как срезанный, потому что понял, что я — в плену у фашистов. Вот как оно на войне бывает...

Ох, браток, нелегкое это дело понять, что ты не по своей воле в плену. Кто этого на своей шкуре не испытал, тому не сразу в душу въедешь, чтобы до него по-человечески дошло, что означает эта штука.

Ну, вот, стало быть, лежу я и слышу: танки гремят. Четыре немецких средних танка на полном газу прошли мимо меня туда, откуда я со снарядами выехал... Каково это было переживать? Потом тягачи с пушками потянулись, полевая кухня проехала, потом пехота пошла, не густо, так, не больше одной битой роты. Погляжу, погляжу на них краем глаза и опять прижмусь щекой к земле, глаза закрою: тошно мне на них глядеть, и на сердце тошно...

Думал, все прошли, приподнял голову, а их шесть автоматчиков — вот они, шагают метрах в ста от меня. Гляжу, сворачивают с дороги и прямо ко мне. Идут молчаком. «Вот,— думаю,— и смерть моя на подходе». Я сел, неохота лежать помирать, потом встал. Один из них, не доходя шагов нескольких, плечом дернул, автомат снял. И вот как потешно человек устроен: никакой паники, ни сердечной робости в эту минуту у меня не было. Только гляжу на него и думаю: «Сейчас даст он по мне короткую очередь, а куда будет бить? В голову или поперек груди?» Как будто мне это не один черт, какое место он в моем теле прострочит.

Молодой парень, собою ладный такой, чернявый, а губы тонкие, в нитку, и глаза с прищуром. «Этот убьет и не задумается»,— соображаю про себя. Так оно и есть: вскинул автомат — я ему прямо в глаза гляжу, молчу, а другой, ефрейтор, что ли, постарше его возрастом, можно сказать пожилой, что-то крикнул, отодвинул его в сторону, подошел ко мне, лопочет по-своему и правую руку мою в локте сгибает, мускул, значит, щупает. Попробовал и говорит: «О-о-о!» — и показывает на дорогу, на

заход соннца. Топай, мол, рабочая скотинка, трудиться на наш райх. Хозяином оказался, сукин сын!

Но чернявый присмотрелся на мои сапоги, а они у меня с виду были добрые, показывает рукой: «Сымай». Сел я на землю, снял сапоги, подаю ему. Он их из рук у меня прямо-таки выхватил. Размотал я портянки, протягиваю ему, а сам гляжу на него снизу вверх. Но он заорал, заругался по-своему и опять за автомат хватается. Остальные ржут. С тем по-мирному и отошли. Только этот чернявый, пока дошел до дороги, раза три оглянулся на меня, глазами сверкает, как волчонок, злится, а, чего? Будто я с него сапоги снял, а не он с меня.

Что ж, браток, деваться мне было некуда. Вышел я на дорогу, выругался страшным кучерявым, воронежским матом и зашагал на запад, в плен!.. А ходок тогда из меня был никудышный, в час по километру, не больше. Ты хочешь вперед шагнуть, а тебя из стороны в сторону качает, возит по дороге, как пьяного. Прошел немного, и догоняет меня колонна наших пленных, из той же дивизии, в какой я был. Гонят их человек десять немецких автоматчиков. Тот, какой впереди колонны шел, поравнялся со мною и, не говоря худого слова, наотмашь хлыстнул меня ручкой автомата по голове. Упав я,— и он пришил бы меня к земле очередью, но наши подхватили меня на лету, затолкали в середину и с полчаса вели под руки. А когда я очухался, один из них шепчет: «Боже тебя упаси падать! Иди из последних сил, а не то убьют». И я из последних сил, но пошел.

Как только солнце село, немцы усилили конвой, на грузовой подкинули еще человек двадцать автоматчиков, погнали нас ускоренным маршем. Сильно раненные наши не могли поспевать за остальными, и их пристреливали прямо на дороге. Двое попытались бежать, а того не учли, что в лунную ночь тебя в чистом поле черт-те насколько видно, ну, конечно, и этих постреляли. В полночь пришли мы в какое-то полусожженное село. Ночевать загнали нас в церковь с разбитым куполом. На каменном полу — ни клочка соломы, а все мы без шинелей, в одних гимнастерках и штанах, так что постелить и разу нечего. Кое на ком даже и гимнастерок не было, одни бязевые исподние рубашки. В большинстве это были младшие командиры. Гимнастерки они посымали, чтобы их от рядовых нельзя было отличить. И еще артиллерийская прислуга была без гимнастерок. Как работали возле орудий растелешенные, так и в плен попали.

Ночью полил такой сильный дождь, что все мы промокли насквозь. Тут купол снесло тяжелым снарядом или бомбой с самолета, а тут крыша вся начисто побитая осколками, сухого места даже в алтаре не найдешь. Так всю ночь и прослонялись мы в этой церкви, как овцы в темном котухе. Среди ночи слышу, кто-то трогает меня за руку, спрашивает: «Товарищ, ты не ранен?» Отвечаю ему: «А тебе что надо, браток?» Он и говорит: «Я —

военврач, может быть, могу тебе чем-нибудь помочь?» Я пожаловался ему, что у меня левое плечо скрипит и пухнет и ужасно как болит. Он твердо так говорит: «Сымай гимнастерку и нижнюю рубашку». Я снял все это с себя, он и начал руку в плечо прощупывать своими тонкими пальцами, да так, что я света не взвидел. Скриплю зубами и говорю ему: «Ты, видно, ветеринар, а не людской доктор. Что же ты по больному месту давишь так, бессердечный ты человек?» А он все щупает и злобно так отвечает: «Твое дело помалкивать! Тоже мне, разговорчики затеял. Держись, сейчас еще больнее будет». Да с тем как дернет мою руку, аж красные искры у меня из глаз посыпались.

Опомнился я и спрашиваю: «Ты что же делаешь, фашист несчастный? У меня рука вдребезги разбитая, а ты ее так рванул». Слышу, он засмеялся потихоньку и говорит: «Думал, что ты меня ударишь с правой, но ты, оказывается, смирный парень. А рука у тебя не разбита, а выбита была, вот я ее на место и поставил. Ну, как теперь, полегче тебе?» И в самом деле, чувствую по себе, что боль куда-то уходит. Поблагодарил я его душевно, и он дальше пошел в темноте, потихоньку спрашивает: «Раненые есть?» Вот что значит настоящий доктор! Он и в плену и в потемках свое великое дело делал.

Беспокойная это была ночь. До ветру не пускали, об этом старший конвоя предупредил, еще когда попарно загоняли нас в церковь. И, как на грех, приспичило одному богомольному из наших выйти по нужде. Крепился-крепился он, а потом заплакал. «Не могу,— говорит,— осквернять святой храм! Я же верующий, я христианин! Что мне делать, братцы?» А наши, знаешь, какой народ? Одни смеются, другие ругаются, третьи всякие шуточные советы ему дают. Развеселил он всех нас, а кончилась эта канитель очень даже плохо: начал он стучать в дверь и просить, чтобы его выпустили. Ну, и допросился: дал фашист через дверь, во всю ее ширину, длинную очередь, и богомольца этого убил, и еще трех человек, а одного тяжело ранил, к утру он скончался.

Убитых! сложили мы в одно место, присели все, притихли и призадумались: начало-то не очень веселое... А немного погодя заговорили вполголоса, зашептались: кто откуда, какой области, как в плен попал; в темноте товарищи из одного взвода или знакомцы из одной роты порастерялись, начали один одного потихоньку окликать. И слышу я рядом с собой такой тихий разговор. Один говорит: «Если завтра, перед тем как гнать нас дальше, нас выстроят и будут выкликать комиссаров, коммунистов и евреев, то ты, взводный, не прячься! Из этого дела у тебя ничего не выйдет. Ты думаешь, если гимнастерку снял, так за рядового сойдешь? Не выйдет! Я за тебя отвечать не намерен. Я первый укажу на тебя! Я же знаю, что ты коммунист и меня агитировал вступать в партию, вот и отвечай за свои дела». Это говорит ближний ко мне, какой рядом со мной сидит, слева, а с другой стороны от него чей-то молодой голос отвечает: «Я всегда

подозревал, что ты, Крыжнев, нехороший человек. Особенно, когда ты отказался вступать в партию, ссылаясь на свою неграмотность. Но никогда я не думал, что ты сможешь стать предателем. Ведь ты же окончил семилетку?» Тот лениво так отвечает своему взводному: «Ну, окончил, и что из этого?» Долго они молчали, потом, по голосу, взводный тихо так говорит: «Не выдавай меня, товарищ Крыжнев». А тот засмеялся тихонько. «Товарищи,— говорит,— остались за линией фронта, а я тебе не товарищ, и ты меня не проси, все равно укажу на тебя. Своя рубашка к телу ближе».

Замолчали они, а меня озноб колотит от такой подлжности. «Нет,— думаю,— не дам я тебе, сучьему сыну, выдать своего командира! Ты у меня из этой церкви не выйдешь, а вытянут тебя, как падлу, за ноги!» Чуть-чуть рассвело — вижу: рядом со мной лежит на спине мордатый парень, руки за голову закинул, а около него сидит в одной исподней рубашке, колени обнял, худенький такой, курносенький парнишка, и очень собою бледный. «Ну,— думаю,— не справится этот парнишка с таким толстым мерином. Придется мне его кончать».

Тронул я его рукою, спрашиваю шепотом: «Ты — взводный?» Он ничего не ответил, только головою кивнул. «Этот хочет тебя выдать?» — показываю я на лежачего парня. Он обратно головою кивнул. «Ну,— говорю,— держи ему ноги, чтобы не брыкался! Да поживей!» — а сам упал на этого парня, и замерли мои пальцы у него на глотке. Он и крикнуть не успел. Поддержал его под собой минут несколько, приподнялся. Готов предатель, и язык набоку!

До того мне стало нехорошо после этого, и страшно захотелось руки помыть, будто я не человека, а какого-то гада ползучего душил... Первый раз в жизни убил, и то своего... Да какой же он свой? Он же худее чужого, предатель. Встал и говорю взводному: «Пойдем отсюда, товарищ, церковь велика».

Как и говорил этот Крыжнев, утром всех нас выстроили возле церкви, оцепили автоматчиками, и трое эсэсовских офицеров начали отбирать вредных им людей. Спросили, кто коммунисты, командиры, комиссары, но таковых не оказалось. Не оказалось и сволочи, какая могла бы выдать, потому что и коммунистов среди нас было чуть не половина, и командиры были, и, само собою, и комиссары были. Только четырех и взяли из двухсот с лишним человек. Одного еврея и трех русских рядовых. Русские попали в беду потому, что все трое были чернявые и с кучерявинкой в волосах. Вот подходят к такому, спрашивают: «Юде?» Он говорит, что русский, но его и слушать не хотят. «Выходи» — и все.

Расстреляли этих бедолаг, а нас погнали дальше. Взводный, с каким мы предателя придушили, до самой Познани возле меня держался и в первый день нет-нет да и пожмет мне руку. В Познани нас разлучили по одной такой причине.

Видишь, какое дело, браток, еще с первого дня задумал я уходить к своим. Но уходить хотел наверняка. До самой Познани, где разместили нас в настоящем лагере, ни разу не предоставился мне подходящий случай. А в Познанском лагере вроде такой случай нашелся: в конце мая послали нас в лесок возле лагеря рыть могилы для наших же умерших военнопленных, много тогда нашего брата мерло от дизентерии; рою я познанскую глину, а сам посматриваю кругом и вот приметил, что двое наших охранников сели закусывать, а третий придремал на солнышке. Бросил я! лопату и тихо пошел за куст... А потом — бегом, держу прямо на восход солнца...

Видать, не скоро они спохватились, мои охранники. А вот откуда у меня, у такого тощалого, силы взялись, чтобы пройти за сутки почти сорок километров,— сам не знаю. Только ничего у меня не вышло из моего мечтания: на четвертые сутки, когда я был уже далеко от проклятого лагеря, поймали меня. Собаки сыскные шли по моему следу, они меня и нашли в некошеном овсе. На заре побоялся я идти чистым полем, а до леса было не меньше трех километров, я залег в овсе на дневку. Намял в ладонях зерен, пожевал немного и в карманы насыпал про запас и вот слышу собачий брех, и мотоцикл трещит... Оборвалось у меня сердце, потому что собаки все ближе голоса подают. Лег я плашмя и закрылся руками, чтобы они мне хоть лицо не обгрызли. Ну, добежали и в одну минуту спустили с меня все мое рваньё. Остался в чем мать родила. Катали они меня по овсу, как хотели, и под конец один кобель стал мне на грудь передними лапами и целится в глотку, но пока еще не трогает.

На двух мотоциклах подъехали немцы. Сначала сами били в полную волю, а потом натравили на меня собак, и с меня только кожа с мясом полетели клочьями. Голого, всего в крови и привезли в лагерь. Месяц отсидел в карцере за побег, но все-таки живой... живой я остался!..

Тяжело мне, браток, вспоминать, а еще тяжелее рассказывать о том, что довелось пережить в плену. Как вспомнишь нелюдские муки, какие пришлось вынести там, в Германии, как вспомнишь всех друзей-товарищей, какие погибли, замученные там, в лагерях,— сердце уже не в груди, а в глотке бьется, и трудно становится дышать...

Куда меня только не гоняли за два года плена! Половину Германии объехал за это время: и в Саксонии был, на силикатном заводе работал, и в Рурской области на шахте уголек откатывал, и в Баварии на земляных работах горб наживал, и в Тюрингии побыл, и черт-те где только не пришлось по немецкой земле походить. Природа везде там,

браток, разная, но стреляли и били нашего брата везде одинаково. А били богом проклятые гады и паразиты так, как у нас сроду животину не бьют. И кулаками били, и ногами топтали, и резиновыми палками били, и всяческим железом, какое под руку попадется, не говоря уже про винтовочные приклады и прочее дерево.

Били за то, что ты — русский, за то, что на белый свет еще смотришь, за то, что на них, сволочей, работаешь. Били и за то, что не так взглянешь, не так ступнешь, не так повернешься. Били запросто, для того чтобы когда-нибудь да убить до смерти, чтобы захлебнулся своей последней кровью и подход от побоев. Печей-то, наверное, на всех нас не хватало в Германии.

И кормили везде, как есть, одинаково: полтора грамма эрзац-хлеба пополам с опилками и жидкая баланда из брюквы. Кипяток — где давали, а где нет. Да что там говорить, суди сам: до войны весил я восемьдесят шесть килограмм, а к осени тянул уже не больше пятидесяти. Одна кожа осталась на костях, да и кости-то свои носить было не под силу. А работу давай, и слова не скажи, да такую работу, что ломовой лошади и то не в пору.

В начале сентября из лагеря под городом Кюстрином перебросили нас, сто сорок два человека советских военнопленных, в лагерь Б-14, неподалеку от Дрездена. К тому времени в этом лагере было около двух тысяч наших. Все работали на каменном карьере, вручную долбили, резали, крошили немецкий камень. Норма — четыре кубометра в день на душу, заметь, на такую душу, какая и без этого чуть-чуть, на одной ниточке в теле держалась. Тут и началось: через два месяца от ста сорока двух человек нашего эшелона осталось нас пятьдесят семь. Это как, браток? Лихо? Тут своих не успеваешь хоронить, а тут слух по лагерю идет, будто немцы уже Сталинград взяли и прут дальше, на Сибирь. Одно горе к другому, да так гнут, что глаз от земли не поднимаешь, вроде и ты туда, в чужую, немецкую землю, просишься. А лагерная охрана каждый день пьет, песни горланят, радуются, ликуют.

И вот как-то вечером вернулись мы в барак с работы. Целый день дождь шел, лохмотья на нас хоть выжми; все мы на холодном ветру продрогли как собаки, зуб на зуб не попадает. А обсушиться негде, согреться — то же самое, и к тому же голодные не то что до смерти, а даже еще хуже. Но вечером нам еды не полагалось.

Снял я с себя мокрое рванье, кинул на нары и говорю: «Им по четыре кубометра выработки надо, а на могилу каждому из нас и одного кубометра через глаза хватит». Только и сказал, но ведь нашелся же из своих какой-то подлец, донес коменданту лагеря про эти мои горькие слова.

Комендантом лагерьа, или, по-ихнему, лагерфюрером, был у нас немец Мюллер. Невысокого роста, плотный, белобрысый и сам весь какой-то белый: и волосы на голове белые, и брови, и ресницы, даже глаза у него были белесые, навывате. По-русски говорил, как мы с тобой, да еще на «о» налегал, будто коренной волжанин. А матершинничать был мастер ужасный. И где он, проклятый, только и учился этому ремеслу? Бывало, выстроит нас перед блоком — барак они так называли, — идет перед строем со своей сворой эсэсовцев, правую руку держит на отлете. Она у него в кожаной перчатке, а в перчатке свинцовая прокладка, чтобы пальцев не повредить. Идет и бьет каждого второго в нос, кровь пускает. Это он называл «профилактикой от гриппа». И так каждый день. Всего четыре блока в лагере было, и вот он нынче первому блоку «профилактику» устраивает, завтра второму и так далее. Аккуратный был гад, без выходных работал. Только одного он, дурак, не мог сообразить: перед тем как идти ему руки прикладывать, он, чтобы распалить себя, минут десять перед строем ругается. Он матершинничает почему зря, а нам от этого легче становится: вроде слова-то наши, природные, вроде ветерком с родной стороны подувает... Знал бы он, что его ругань нам одно удовольствие доставляет, — уж он по-русски не ругался бы, а только на своем языке. Лишь один мой приятель-москвич злился на него страшно. «Когда он ругается, — говорит, — я глаза закрою и вроде в Москве, на Зацепе, в пивной сижу, и до того мне пива захочется, что даже голова закружится».

Так вот этот самый комендант на другой день после того, как я про кубометры сказал, вызывает меня. Вечером приходят в барак переводчик и с ним два охранника. «Кто Соколов Андрей?» Я отозвался. «Марш за нами, тебя сам герр лагерфюрер требует». Понятно, зачем требует. На распыл. Попрощался я с товарищами, все они знали, что на смерть иду, вздохнул и пошел. Иду по лагерному двору, на звезды поглядываю, прощаюсь и с ними, думаю: «Вот и отмучился ты, Андрей Соколов, а по-лагерному — номер триста тридцать первый». Что-то жалко стало Иринку и детишек, а потом жаль эта утихла и стал я собираться с духом, чтобы глянуть в дырку пистолета бесстрашно, как и подобает солдату, чтобы враги не увидели в последнюю мою минуту, что мне с жизнью расставаться все-таки трудно...

В комендантской — цветы на окнах, чистенько, как у нас в хорошем клубе. За столом — все лагерное начальство. Пять человек сидят, шнапс глушат и салом закусывают. На столе у них початая здоровенная бутылка со шнапсом, хлеб, сало, моченые яблоки, открытые банки с разными консервами. Мигом оглядел я всю эту жратву, и — не

поверишь — так меня замутило, что за малым не вырвало. Я же голодный, как волк, отвык от человеческой пищи, а тут столько добра перед тобою... Кое-как задавил тошноту, но глаза оторвал от стола через великую силу.

Прямо передо мною сидит полупьяный Мюллер, пистолетом играет, перекидывает его из руки в руку, а сам смотрит на меня и не моргнет, как змея. Ну, я руки по швам, стоптанными каблуками щелкнул, громко так докладываю: «Военнопленный Андрей Соколов по вашему приказанию, герр комендант, явился». Он и спрашивает меня: «Так что же, русс Иван, четыре кубометра выработки — это много?» — «Так точно,— говорю,— герр комендант, много». — «А одного тебе на могилу хватит?» — «Так точно, герр комендант, вполне хватит и даже останется».

Он встал и говорит: «Я окажу тебе великую честь, сейчас лично расстреляю тебя за эти слова. Здесь неудобно, пойдем во двор, там ты и распишешься». — «Воля ваша»,— говорю ему. Он постоял, подумал, а потом кинул пистолет на стол и наливает полный стакан шнапса, кусочек хлеба взял, положил на него ломтик сала и все это подает мне и говорит: «Перед смертью выпей, русс Иван, за победу немецкого оружия».

Я было из его рук и стакан взял, и закуску, но как только услышал эти слова,— меня будто огнем обожгло! Думаю про себя: «Чтобы я, русский солдат, да стал пить за победу немецкого оружия?! А кое-чего ты не хочешь, герр комендант? Один черт мне умирать, так провались ты пропадом со своей водкой!»

Поставил я стакан на стол, закуску положил и говорю: «Благодарствую за угощение, но я непьющий». Он улыбается: «Не хочешь пить за нашу победу? В таком случае выпей за свою гибель». А что мне было терять? «За свою гибель и избавление от мук я выпью»,— говорю ему. С тем взял стакан и в два глотка вылил его в себя, а закуску не тронул, вежливенько вытер губы ладонью и говорю: «Благодарствую за угощение. Я готов, герр комендант, пойдемте, распишете меня».

Но он смотрит внимательно так и говорит: «Ты хоть закуси перед смертью». Я ему на это отвечаю: «Я после первого стакана не закусываю». Наливает он второй, подает мне. Выпил я и второй и опять же закуску не трогаю, на отвагу бью, думаю: «Хоть напьюсь перед тем, как во двор идти, с жизнью расставаться». Высоко поднял комендант свои белые брови, спрашивает: «Что же не закусываешь, русс Иван? Не стесняйся!» А я ему свое: «Извините, герр комендант, я и после второго стакана не привык закусывать». Надул он щеки, фыркнул, а потом как захохочет и сквозь смех что-то быстро говорит по-немецки: видно, переводит мои слова друзьям. Те тоже рассмеялись, стульями задвигали, поворачиваются ко мне мордами и уже, замечаю, как-то иначе на меня поглядывают, вроде помягче.

Наливает мне комендант третий стакан, а у самого руки трясутся от смеха. Этот стакан я выпил вразяжку, откусил маленький кусочек хлеба, остаток положил на стол. Захотелось мне им, проклятым, показать, что хотя я и с голоду пропадаю, но давиться ихней подачкой не собираюсь, что у меня есть свое, русское достоинство и гордость и что в скотину они меня не превратили, как ни старались.

После этого комендант стал серьезный с виду, поправил у себя на груди два железных креста, вышел из-за стола безоружный и говорит: «Вот что, Соколов, ты — настоящий русский солдат. Ты храбрый солдат. Я — тоже солдат и уважаю достойных противников. Стрелять я тебя не буду. К тому же сегодня наши доблестные войска вышли к Волге и целиком овладели Сталинградом. Это для нас большая радость, а потому я великодушно дарю тебе жизнь. Ступай в свой блок, а это тебе за смелость», — и подает мне со стола небольшую буханку хлеба и кусок сала.

Прижал я хлеб к себе изо всей силы, сало в левой руке держу и до того растерялся от такого неожиданного поворота, что и спасибо не сказал, сделал налево кругом, иду к выходу, а сам думаю: «Засветит он мне сейчас промеж лопаток, и не донесу ребятам этих харчей». Нет, обошлось. И на этот раз смерть мимо меня прошла, только холодком от нее потянуло...

Вышел я из комендантской на твердых ногах, а во дворе меня развезло. Ввалился в барак и упал на цементованный пол без памяти. Разбудили меня наши еще в потемках: «Рассказывай!» Ну, я припомнил, что было в комендантской, рассказал им. «Как будем харчи делить?» — спрашивает мой сосед по нарам, а у самого голос дрожит. «Всем поровну», — говорю ему. Дождались рассвета. Хлеб и сало резали суровой ниткой. Досталось каждому хлеба по кусочку со спичечную коробку, каждую крошку брали на учет, ну, а сала, сам понимаешь, — только губы помазать. Однако поделили без обиды.

Вскорости перебросили нас, человек триста самых крепких, на осушку болот, потом — в Рурскую область на шахты. Там и пробыл я до сорок четвертого года. К этому времени наши уже своротили Германии скулу набок и фашисты перестали пленными брезговать. Как-то выстроили нас, всю дневную смену, и какой-то приезжий обер-лейтенант говорит через переводчика: «Кто служил в армии или до войны работал шофером, — шаг вперед». Шагнуло нас семь человек бывшей шоферни. Дали нам поношенную спецовку, направили под конвоем в город Потсдам. Приехали туда, и растрясли нас всех врозь. Меня определили работать в «Тодте» — была у немцев такая шарашкина контора по строительству дорог и оборонительных сооружений.

Возил я на «оппель-адмирале» немца инженера в чине майора армии. Ох, и толстый же был фашист! Маленький, пузатый, что в ширину, что в длину одинаковый и в зад

плечистый, как справная баба. Спереди у него над воротником мундира три подбородка висят и позади на шее три толстючих складки. На нем, я так определял, не менее трех пудов чистого жиру было. Ходит, пыхтит, как паровоз, а жрать сядет — только держись! Целый день, бывало, жует да коньяк из фляжки потягивает. Кое-когда и мне от него перепадало: в дороге остановится, колбасы нарежет, сыру, закусывает и выпивает; когда в добром духе,— и мне кусок кинет, как собаке. В руки никогда не давал, нет, считал это для себя за низкое. Но как бы то ни было, а с лагерем же не сравнить и понемногу стал я запوخаживаться на человека, помалу, но стал поправляться.

Недели две возил я своего майора из Потсдама в Берлин и обратно, а потом послали его в прифронтовую полосу на строительство оборонительных рубежей против наших. И тут я спать окончательно разучился: ночи напролет думал, как бы мне к своим, на родину сбежать.

Приехали мы в город Полоцк. На заре услышал я в первый раз за два года, как громыхает наша артиллерия, и знаешь, браток, как сердце забилося? Холостой еще ходил к Ирине на свиданья, и то оно так не стучало! Бои шли восточнее Полоцка уже километрах в восемнадцати. Немцы в городе злые стали, нервные, а толстяк мой все чаще стал напиваться. Днем за городом с ним ездим, и он распоряжается, как укрепления строить, а ночью в одиночку пьет. Опух весь, под глазами мешки повисли...

«Ну,— думаю,— ждать больше нечего, пришел мой час! И надо не одному мне бежать, а прихватить с собою и моего толстяка, он нашим сгодится!»

Нашел в развалинах двухкилограммовую гирьку, обмотал ее обтирочным тряпьем, на случай, если придется ударить, чтобы крови не было, кусок телефонного провода поднял на дороге, все, что мне надо, усердно приготовил, схоронил под переднее сиденье. За два дня перед тем как распрощался с немцами, вечером еду с заправки, вижу, идет пьяный, как грязь, немецкий унтер, за стенку руками держится. Остановил я машину, завел его в развалины и вытряхнул из мундира, пилотку с головы снял. Все это имущество тоже под сиденье сунул и был таков.

Утром двадцать девятого июня приказывает мой майор везти его за город, в направлении Тросницы. Там он руководил постройкой укреплений. Выехали. Майор на заднем сиденье спокойно дремлет, а у меня сердце из груди чуть не выскакивает. Ехал я быстро, но за городом сбавил газ, потом остановил машину, вылез, огляделся: далеко сзади две грузовых тянутся. Достал я гирьку, открыл дверцу пошире. Толстяк откинулся на спинку сиденья, похрапывает, будто у жены под боком. Ну, я его тюкнул гирькой в левый висок. Он и голову уронил. Для верности я его еще раз стукнул, но убивать до смерти не захотел. Мне его живого надо было доставить, он нашим должен был много

кое-чого порассказать. Вынул я у него из кобуры «парабеллум», сунул себе в карман, монтировку вбил за спинку заднего сиденья, телефонный провод накинул на шею майору и завязал глухим узлом на монтировке. Это чтобы он не свалился на бок, не упал при быстрой езде. Скоренько напялил на себя мундир и пилотку, ну, и погнал машину напрямик туда, где земля гудит, где бой идет.

Немецкий передний край проскакивал меж двух дзотов. Из блиндажа автоматчики выскочили, и я нарочно сбавил ход, чтобы они видели, что майор едет. Но они крик подняли, руками махают, мол, туда ехать нельзя, а я будто не понимаю, подкинул газку и пошел на все восемьдесят. Пока они опомнились и начали бить из пулеметов по машине, а я уже на ничьей земле между воронками петляю не хуже зайца.

Тут немцы сзади бьют, а тут свои очертели, из автоматов мне навстречу строчат. В четырех местах ветровое стекло пробили, радиатор пропороли пулями... Но вот уже лесок над озером, наши бегут к машине, а я вскочил в этот лесок, дверцу открыл, упал на землю и целую ее, и дышать мне нечем...

Молодой парнишка, на гимнастерке у него защитные погоны, каких я еще в глаза не видал, первым подбегает ко мне, зубы скалит: «Ага, чертов фриц, заблудился?» Рванул я с себя немецкий мундир, пилотку под ноги кинул и говорю ему: «Милый ты мой губошлеп! Сынок дорогой! Какой же я тебе фриц, когда я природный воронежец? В плену я был, понятно? А сейчас отвяжите этого борова, какой в машине сидит, возьмите его портфель и ведите меня к вашему командиру». Сдал я им пистолет и пошел из рук в руки, а к вечеру очутился уже у полковника — командира дивизии. К этому времени меня и накормили, и в банк сводили, и допросили, и обмундирование выдали, так что явился я в блиндаж к полковнику, как и полагается, душой и телом чистый, и в полной форме. Полковник встал из-за стола, пошел мне навстречу. При всех офицерах обнял и говорит: «Спасибо тебе, солдат, за дорогой гостинец, какой привез от немцев. Твой майор с его портфелем нам дороже двадцати «языков». Буду ходатайствовать перед командованием о представлении тебя к правительственной награде». А я от этих слов его, от ласки, сильно волнуюсь, губы дрожат, не повинуются, только и мог из себя выдавить: «Прошу, товарищ полковник, зачислить меня в стрелковую часть». Но полковник засмеялся, похлопал меня по плечу: «Какой из тебя вояка, если ты на ногах еле держишься? Сегодня же отправлю тебя в госпиталь. Подлечат тебя там, подкормят, после этого домой к семье на месяц в отпуск съездишь, а когда вернешься к нам, посмотрим, куда тебя определить».

И полковник, и все офицеры, какие у него в блиндаже были, душевно попрощались со мной за руку, и я вышел окончательно разволнованный, потому что за два года отвык от человеческого обращения. И заметь, браток, что еще долго я, как только с начальством

приходилось говорить, по привычке невольно голову в плечи втягивал, вроде боялся, что ли, как бы меня не ударили. Вот как образовали нас в фашистских лагерях...

Из госпиталя сразу же написал Ирине письмо. Описал все коротко, как был в плену, как бежал вместе с немецким майором. И, скажи на милость, откуда эта детская похвальба у меня взялась? Не утерпел-таки, сообщил, что полковник обещал меня! к награде представить...

Две недели спал и ел. Кормили помалу, но часто, иначе, если бы давали еды вволю, я бы мог загнуться, так доктор сказал. Набрался силенок вполне. А через две недели куска в рот взять не мог. Ответа из дома нет, и я, признаться, затосковал. Еда и на ум не идет, сон от меня бежит, всякие дурные мыслишки в голову лезут... На третьей неделе получаю письмо из Воронежа. Но пишет не Ирина, а сосед мой, столяр Иван Тимофеевич. Не дай бог никому таких писем получать!.. Сообщает он, что еще в июне сорок второго года немцы бомбили авиазавод и одна тяжелая бомба попала прямо в мою хатенку. Ирина и дочери как раз были дома... Ну, пишет, что не нашли от них и следа, а на месте хатенки — глубокая яма... Не дочитал я в этот раз письмо до конца. В глазах потемнело, сердце сжалось в комок и никак не разжимается. Прилег я на койку, немного отлежался, дочитал. Пишет сосед, что Анатолий во время бомбежки был в городе. Вечером вернулся в поселок, посмотрел на яму и в ночь опять ушел в город. Перед уходом сказал соседу, что будет проситься добровольцем на фронт. Вот и все.

Когда сердце разлезлось и в ушах зашумела кровь, я вспомнил, как тяжело расставалась со мною моя Ирина на вокзале. Значит, еще тогда подсказало ей бабье сердце, что больше не увидимся мы с ней на этом свете. А я ее тогда оттолкнул... Была семья, свой дом, все это лепилось годами, и все рухнуло в единый миг, остался я один. Думаю: «Да уж не приснилась ли мне моя нескладная жизнь?» А ведь в плену я почти каждую ночь, про себя, конечно, и с Ириной, и с детишками разговаривал, подбадривал их, дескать, я вернусь, мои родные, не горюйте обо мне, я крепкий, я выживу, и опять мы будем все вместе... Значит, я два года с мертвыми разговаривал?!

Рассказчик на минуту умолк, а потом сказал уже иным, прерывистым и тихим голосом: — Давай, браток, перекурим, а то меня что-то удушье давит.

Мы закурили. В залитом полкой водою лесу звонко выстукивал дятел. Все так же лениво шевелил сухие сережки на ольхе теплый ветер; все так же, словно под тугими белыми парусами, проплывали в вышней синеве облака, но уже иным показался мне в эти минуты

скорбного молчания безбрежный мир, готовящийся к великим свершениям весны, к вечному утверждению живого в жизни.

Молчать было тяжело, и я спросил:

— Что же дальше?

— Дальше-то? — нехотя отозвался рассказчик. — Дальше получил я от полковника месячный отпуск, через неделю был в Воронеже. Пешком дотопал до места, где когда-то семейно жил. Глубокая воронка, налитая ржавой водой, кругом бурьян по пояс... Глушь, тишина кладбищенская. Ох, и тяжело же было мне, браток! Постоял, поскорбел душою и опять пошел на вокзал. И часу оставаться там не мог, в этот же день уехал обратно в дивизию.

Но месяца через три и мне блеснула радость, как солнышко из-за тучи: нашелся Анатолий. Прислал письмо мне на фронт, видать, с другого фронта. Адрес мой узнал от соседа, Ивана Тимофеевича. Оказывается, попал он поначалу в артиллерийское училище; там-то и пригодились его таланты к математике. Через год с отличием закончил училище, пошел на фронт и вот уже пишет, что получил звание капитана, командует батареей «сорокапяток», имеет шесть орденов и медали. Словом, обштопал родителя со всех концов. И опять я возгордился им ужасно! Как ни крути, а мой родной сын — капитан и командир батареи, это не шутка! Да еще при таких орденах. Это ничего, что отец его на «студебеккере» снаряды возит и прочее военное имущество. Отцово дело отжитое, а у него, у капитана, все впереди.

И начались у меня по ночам стариковские мечтания: как война кончится, как я сына женю и сам при молодых жить буду, плотничать и внучат нянчить. Словом, всякая такая стариковская штука. Но и тут получилась у меня полная осечка. Зимой наступали мы без передышки, и особо часто писать друг другу нам было некогда, а к концу войны, уже возле Берлина, утром послал Анатолию письмишко, а на другой день получил ответ. И тут я понял, что подошли мы с сыном к германской столице разными путями, но находимся один от одного поблизости. Жду не дождусь, прямо-таки не чаю, когда мы с ним свидимся. Ну и свиделись... Аккурат девятого мая, утром, в День Победы, убил моего Анатолия немецкий снайпер...

Во второй половине дня вызывает меня командир роты. Гляжу, сидит у него незнакомый мне артиллерийский подполковник. Я вошел в комнату, и он встал, как перед старшим по званию. Командир моей роты говорит: «К тебе, Соколов», — а сам к окну отвернулся. Пронизало меня, будто электрическим током, потому что почуял я недоброе. Подполковник подошел ко мне и тихо говорит: «Мужайся, отец! Твой сын, капитан Соколов, убит сегодня на батарее. Пойдем со мной!»

Качнулся я, но на ногах устоял. Теперь и то как сквозь сон вспоминаю, как ехал вместе с подполковником на большой машине, как пробирались по заваленным обломками улицам, туманно помню солдатский строй и обитый красным бархатом гроб. А Анатолия вижу вот как тебя, браток. Подошел я к гробу. Мой сын лежит в нем и не мой. Мой — это всегда улыбчивый, узкоплечий мальчишка, с острым кадыком на худой шее, а тут лежит молодой, плечистый, красивый мужчина, глаза полуприкрыты, будто смотрит он куда-то мимо меня, в неизвестную мне далекую даль. Только в уголках губ так навеки и осталась смешинка прежнего сынишки, Тольки, какого я когда-то знал... Поцеловал я его и отошел в сторонку. Подполковник речь сказал. Товарищи-друзья моего Анатолия слезы вытирают, а мои невыплаканные слезы, видно, на сердце засохли. Может, поэтому оно так и болит?..

Похоронил я в чужой, немецкой земле последнюю свою радость и надежду, ударила батарея моего сына, провожая своего командира в далекий путь, и словно что-то во мне оборвалось... Приехал я в свою часть сам не свой. Но тут вскорости меня демобилизовали. Куда идти? Неужто в Воронеж? Ни за что! Вспомнил, что в Урюпинске живет мой дружок, демобилизованный еще зимою по ранению, — он когда-то приглашал меня к себе, — вспомнил и поехал в Урюпинск.

Приятель мой и жена его были бездетные, жили в собственном домике на краю города. Он хотя и имел инвалидность, но работал шофером в автороте, устроился и я туда же. Поселился у приятеля, приютили они меня. Разные грузы перебрасывали мы в районы, осенью переключились на вывозку хлеба. В это время я и познакомился с моим новым сынком, вот с этим, какой в песке играет.

Из рейса, бывало, вернешься в город — понятно, первым делом в чайную: перехватить чего-нибудь, ну, конечно, и сто грамм выпить с устатка. К этому вредному делу, надо сказать, я уже пристрастился как следует... И вот один раз вижу возле чайной этого парнишку, на другой день — опять вижу. Этакий маленький оборвыш: личико все в арбузном соку, покрытом пылью, грязный, как прах, нечесаный, а глазенки — как звездочки ночью после дождя! И до того он мне полюбился, что я уже, чудное дело, начал скучать по нем, спешу из рейса поскорее его увидеть. Около чайной он и кормился — кто что даст.

На четвертый день прямо из совхоза, груженный хлебом, подворачиваю к чайной. Парнишка мой там сидит на крыльце, ножонками болтает и, по всему видать, голодный. Высунулся я в окошко, кричу ему: «Эй, Ванюшка! Садись скорее на машину, прокачу на элеватор, а оттуда вернемся сюда, пообедаем». Он от моего окрика вздрогнул, соскочил с крыльца, на подножку вскарабкался и тихо так говорит: «А вы откуда знаете, дядя, что

меня Ваней зовут?» И глазенки широко раскрыл, ждет, что я ему отвечу. Ну, я ему говорю, что я, мол, человек бывалый и все знаю.

Зашел он с правой стороны, я дверцу открыл, посадил его рядом с собой, поехали. Шустрый такой парнишка, а вдруг чего-то притих, задумался и нет-нет да и взглянет на меня из-под длинных своих загнутых кверху ресниц, вздохнет. Такая мелкая птаха, а уже научилась вздыхать. Его ли это дело? Опрашиваю: «Где же твой отец, Ваня?» Шепчет: «Погиб на фронте». — «А мама?» — «Маму бомбой убило в поезде, когда мы ехали». — «А откуда вы ехали?» — «Не знаю, не помню...» — «И никого у тебя тут родных нету?» — «Никого». — «Где же ты ночуешь?» — «А где придется».

Закипела тут во мне горячая слеза, и сразу я решил: «Не бывать тому, чтобы нам порознь пропадать! Возьму его к себе в дети». И сразу у меня на душе стало легко и как-то светло. Наклонился я к нему, тихонько спрашиваю: «Ванюшка, а ты знаешь, кто я такой?» Он и спросил, как выдохнул: «Кто?» Я ему и говорю так же тихо: «Я — твой отец».

Боже мой, что тут произошло! Кинулся он ко мне на шею, целует в щеки, в губы, в лоб, а сам, как свиристель, так звонко и тоненько кричит, что даже в кабинке глушно: «Папка родненький! Я знал! Я знал, что ты меня найдешь! Все равно найдешь! Я так долго ждал, когда ты меня найдешь!» Прижался ко мне и весь дрожит, будто травинка под ветром. А у меня в глазах туман, и тоже всего дрожь бьет, и руки трясутся... Как я тогда руля не упустил, диву можно дать! Но в кювет все же нечаянно съехал, заглушил мотор. Пока туман в глазах не прошел, — побоялся ехать, как бы на кого не наскочить. Постоял так минут пять, а сынок мой все жметесь ко мне изо всех силенок, молчит, вздрагивает. Обнял я его правой рукою, потихоньку прижал к себе, а левой развернул машину, поехал обратно, на свою квартиру. Какой уж там мне элеватор, тогда мне не до элеватора было.

Бросил машину возле ворот, нового своего сынишку взял на руки, несу в дом. А он как обвил мою шею ручонками, так и не оторвался до самого места. Прижался своей щекой к моей небритой щеке, как прилип. Так я его и внес. Хозяин и хозяйка в аккурат дома были. Вошел я, моргаю им обоими глазами, бодро так говорю: «Вот и нашел я своего Ванюшку! Принимайте нас, добрые люди!» Они, оба мои бездетные, сразу сообразили, в чем дело, засуетились, забегали. А я никак сына от себя не оторву. Но кое-как уговорил. Помыл ему руки с мылом, посадил за стол. Хозяйка шей ему в тарелку налила, да как глянула, с какой он жадностью ест, так и залилась слезами. Стоит у печки, плачет себе в передник. Ванюшка мой увидал, что она плачет, подбежал к ней, дергает ее за подол и говорит: «Тетя, зачем же вы плачете? Папа нашел меня возле чайной, тут всем

радоваться надо, а вы плачете». А той — подай бог, она еще пуще разливается, прямо-таки размокла вся!

После обеда повел я его в парикмахерскую, постриг, а дома сам искупал в корыте, завернул в чистую простыню. Обнял он меня и так на руках моих и уснул. Осторожно положил его на кровать, поехал на элеватор, сгрузил хлеб, машину отогнал на стоянку — и бегом по магазинам. Купил ему штанишки суконные, рубашонку, сандали и картуз из мочалки. Конечно, все это оказалось и не по росту, и качеством никуда не годное. За штанишки меня хозяйка даже разругала. «Ты,— говорит,— с ума спятил, в такую жару одевать дитя в суконные штаны!» И моментально — швейную машинку на стол, порылась в сундуке, а через час моему Ванюшке уже сатиновые трусики были готовы и беленькая рубашонка с короткими рукавами. Спать я лег вместе с ним и в первый раз за долгое время уснул спокойно. Однако ночью раза четыре вставал. Проснусь, а он у меня под мышкой приютится, как воробей под застрехой, тихонько посапывает, и до того мне становится радостно на душе, что и словами не скажешь! Норовишь не ворохнуться, чтобы не разбудить его, но все-таки не утерпишь, потихоньку встанешь, зажжешь спичку и любишь на него...

Перед рассветом проснулся, не пойму, с чего мне так душно стало? А это сынок мой вылез из простыни и поперек меня улегся, раскинулся и ножонкой горло мне придавил. И беспокойно с ним спать, а вот привык, скучно мне без него. Ночью то погладишь его сонного, то волосенки на вихрах понюхаешь, и сердце отходит, становится мягче, а то ведь оно у меня закаменело от горя...

Первое время он со мной на машине в рейсы ездил, потом понял я, что так не годится. Одному мне что надо? Краюшку хлеба и луковицу с солью, вот и сыт солдат на целый день. А с ним — дело другое: то молока ему надо добыть, то яичко сварить, опять же без горячего ему никак нельзя. Но дело-то не ждет. Собрался с духом, оставил его на попечение хозяйки, так он до вечера слезы точил, а вечером удрал на элеватор встречать меня. До поздней ночи ожидал там. Трудно мне с ним было на первых порах. Один раз легли спать еще засветло, днем наморился я очень, и он — то всегда щебечет, как воробушек, а то что-то примолчался. Спрашиваю: «Ты о чем думаешь, сынок?» А он меня спрашивает, сам в потолок смотрит: «Папка, ты куда свое кожаное пальто дел?» В жизни у меня никогда не было кожаного пальто! Пришлось изворачиваться: «В Воронеже осталось»,— говорю ему. «А почему ты меня так долго искал?» Отвечаю ему: «Я тебя, сынок, и в Германии искал, и в Польше, и всю Белоруссию прошел и проехал, а ты в Урюпинске оказался». — «А Урюпинск — это ближе Германии? А до Польши далеко от нашего дома?» Так и болтаем с ним перед сном.

А ты думаешь, браток, про кожаное пальто он зря спросил? Нет, все это неспроста. Значит, когда-то отец его настоящий носил такое пальто, вот ему и запомнилось. Ведь детская память, как летняя зарница: вспыхнет, накоротке осветит все и потухнет. Так и у него память, вроде зарницы, проблесками работает.

Может, и жили бы мы с ним еще с годик в Урюпинске, но в ноябре случился со мной грех: ехал по грязи, в одном хуторе машину мою занесло, а тут корова подвернулась, я и сбил ее с ног. Ну, известное дело, бабы крик подняли, народ сбежался, и автоинспектор тут как тут. Отобрал у меня шоферскую книжку, как я ни просил его смириться. Корова поднялась, хвост задрала и пошла скакать по переулкам, а я книжки лишился. Зиму проработал плотником, а потом списался с одним приятелем, тоже сослуживцем,— он в вашей области, в Кашарском районе, работает шофером,— и тот пригласил меня к себе. Пишет, что, мол, поработаешь полгода по плотницкой части, а там в нашей области выдадут тебе новую книжку. Вот мы с сынком и командиремся в Кашары походным порядком.

Да оно, как тебе сказать, и не случись у меня этой аварии с коровой, я все равно подался бы из Урюпинска. Тоска мне не дает на одном месте долго засиживаться. Вот уже когда Ванюшка мой подрастет и придется определять его в школу, тогда, может, и я угомонюсь, осяду на одном месте. А сейчас пока шагаем с ним по русской земле.

— Тяжело ему идти,— сказал я.

— Так он вовсе мало на своих ногах идет, все больше на мне едет. Посажу его на плечи и несущу, а захочет промяться,— слезает с меня и бежит сбоку дороги, взбрыкивает, как козленок. Все это, браток, ничего бы, как-нибудь мы с ним прожили бы, да вот сердце у меня раскачалось, поршня надо менять... Иной раз так схватит и прижмет, что белый свет в глазах меркнет. Боюсь, что когда-нибудь во сне помру и напугаю своего сынишку. А тут еще одна беда: почти каждую ночь своих покойников дорогих во сне вижу. И все больше так, что я — за колючей проволокой, а они на воле, по другую сторону... Разговариваю обо всем и с Ириной, и с детишками, «о только хочу проволоку руками раздвинуть,— они уходят от меня, будто тают на глазах... И вот удивительное дело: днем я всегда крепко себя держу, из меня ни «оха», ни вздоха не выжмешь, а ночью проснусь, и вся подушка мокрая от слез...

В лесу послышался голос моего товарища, плеск весла по воде.

Чужой, но ставший мне близким человек поднялся, протянул большую, твердую, как дерево, руку:

— Прощай, браток, счастливо тебе!

— И тебе счастливо добраться до Кашар.

— Благодарствую. Эй, сынок, пойдем к лодке.

Мальчик подбежал к отцу, пристроился справа и, держась за полу отцовского ватника, засеменил рядом с широко шагавшим мужчиной.

Два осиротевших человека, две песчинки, заброшенные в чужие края военным ураганом невиданной силы... Что-то ждет их впереди? И хотелось бы думать, что этот русский человек, человек нестигаемой воли, выдюжит и около отцовского плеча вырастет тот, который, повзрослев, сможет все вытерпеть, все преодолеть на своем пути, если к этому позовет его Родина.

С тяжелой грустью смотрел я им вслед... Может быть, все и обошлось бы благополучно при нашем расставании, но Ванюшка, отойдя несколько шагов и заплетая куцыми ножками, повернулся на ходу ко мне лицом, помахал розовой ручонкой. И вдруг словно мягкая, но когтистая лапа сжала мне сердце, и я поспешно отвернулся. Нет, не только во сне плачут пожилые, поседевшие за годы войны мужчины. Плачут они и наяву. Тут главное — уметь вовремя отвернуться. Тут самое главное — не ранить сердце ребенка, чтобы он не увидел, как бежит по твоей щеке жгучая и скупая мужская слеза...

1956–1957

Михайло Шолохов

Доля людини

(переклад І. П. Майстренка)

Євгенії Григорівні Левицькій,

члену КППРС з 1903 року

Перша післявоєнна весна була на Верхньому Дону на рідкість дружна й напориста. В кінці березня з Приазов'я подули теплі вітри, і вже через дві доби геть-чисто оголились піски лівобережжя Дону, в степу спухли набиті снігом улоговини і балки, зламавши кригу, шалено розбурхались степові річки, і шляхи стали майже зовсім непроїжджими.

В оцю лиху пору бездоріжжя мені довелося їхати з станицю Букановську. І віддаль невелика — всього лише якихось шістдесят кілометрів,— а подолати їх було не так легко. Ми з товаришем виїхали на світанку. Пара ситих коней, натягуючи в струну посторонки, ледве тягли важку бричку. Колеса до самої ступки провалювались у мокрий, перемішаний з снігом і кригою пісок, і через годину на кінських боках та стегнах під тонкими ремінцями шлейок уже виступало біле пишне мило, а в ранковому свіжому повітрі гостро й п'яно запахло кінським потом та розігрітим дьогтиком щедро змащеної кінської зброї.

Там, де було дуже важко коням, ми злазили з брички, йшли пішки. Під чобітьми хлюпав розмоклий сніг, іти було важко, але по обочинах дороги, де все ще тримався льодок, кришталем поблискуючи на сонці, пробиратися було ще важче. Лише годин через шість покрили тридятикілометрову відстань, під'їхали до переправи через річку Єланку.

Невелика річка, що місцями пересихала влітку, проти хутора Мохівського в заболоченій, зарослій вільшиною заплаві розлилась на цілий кілометр. Переправлятися треба було на вутлій плоскодонці, яка могла взяти не більше трьох чоловік. Ми відпустили коней. На протилежному березі в колгоспному сараї нас чекав старенький, що бував у бувальцях, вілліс, залишений там ще взимку. Удвох із шофером ми не без побоювань сіли в старезний човник. Товариш з речами залишився на березі. Тільки відчалили, як з прогнилого днища в різних місцях цівками забила вода. Підручними засобами конопатили ненадійну посудину й черпали з неї воду, поки не доїхали. Через годину ми були по той бік Єланки. Шофер пригнав з хутора машину, підійшов до човна і сказав, узявши весло:

— Якщо це прокляте корито не розпадеться на воді, годин через дві приїдемо, раніше не ждїть.

Хутір розкинувся далеко осторонь, і біля причалу стояла така тиша, яка буває в безлюдних місцях тільки в глуху осїнь чи напочатку весни. Від води тягнуло вогкістю, терпкою гіркотою гнилої вільхи, а з далеких прихоперських степів, які губляться в бузковому серпанку туману, легенький вітерець ніс одвічно юний, ледь відчутний аромат землі, що недавно звільнилась з-під снігів.

Недалеко, на прибережному піску, лежав повалений тин. Я присів на нього, хотїв закурити, але, сунувши руку в праву кишеню ватної стьобанки, на превеликий жаль, виявив, що пачка «Беломора» зовсім розмокла. Під час переправи хвиля плеснула через борт човна, що глибоко сидїв у воді, по пояс облила мене каламутною водою. Тоді мені було не до цигарок, треба було, кинувши весло, якнайшвидше вичерпувати воду, щоб не потонував човен, а тепер, гірко досадуючи на свій недогляд, я обережно витяг із кишені розмоклу пачку, присїв навпочіпки і почав по одній розкладати на тину вологі, побурілі цигарки.

Був уже полудень. Сонце пригрівало, як у травні. Я сподївався, що цигарки швидко висохнуть. Сонце так припікало, що я вже пожалкував, що одягнув у дорогу солдатські ватні штани і стьобанку. Це був перший після зими по-справжньому теплий день. Приємно було сидіти на тину ось так, одному, цілком підкорившись тиші й самотності, і, знявши з голови стару солдатську вушанку, сушити на вітерці мокру після важкого

веслування чуприну, бездумно стежити за білими грудастими хмарами, що пропливали в бляклій синяві.

Незабаром я побачив, як з-за крайніх дворів хутора вийшов на шлях чоловік. Він вів за руку маленького хлопчика, судячи по зросту — років п'яти - шести, не більше. Вони стомлено чвалали до переправи, але, порівнявшись з машиною, звернули до мене.

Високий, сутулуватий чоловік, підійшовши досить близько, сказав приглушеним басом:

— Здоров, братухо!

— Здрастуй.— Я потис простягнуту мені велику тверду руку.

Чоловік нахилився до хлопчика, сказав:

— Привітайся з дядею, синку. Він, мабуть, теж шофер, як а твій татусь. Тільки ми з тобою на вантажній їздили, а він ось цю маленьку машину ганяє.

Дивлячись мені прямо у вічі ясними, як небо, очима, ледь-ледь посміхаючись, хлопчик сміливо простягнув мені рожеве холодне рученя. Я легенько потряс його ручку і запитав:

— Що ж це в тебе, старий, рука така холодна? Надворі теплінь, а ти мерзнеш?

Із зворушливою дитячою довірливістю хлоп'я притулилось до моїх колін, здивовано підвело біляві брівки.

— Який же я старий, дядю? Я зовсім хлопчик, і я зовсім не мерзну, а руки холодні тому, що сніжки робив.

Знявши зі спини порожній речовий мішок, втомлено сідаючи поруч зі мною, батько сказав:

— Біда мені з оцим пасажиром! Через нього і я підбився. Широко ступнеш — він уже на рись переходить, от і доводиться по такому піхотинцеві рівнятися. Там, де мені треба раз ступити,— я тричі ступаю, отак і йдемо з ним невлад, як кінь з черепахою. Та ще ж за ним пильнувати треба. Тільки одвернешся, а він уже калюжею бреде або льодинку відломить і смокче замість цукерки.

— Ні, не чоловіче це діло з такими пасажирами мандрувати, та ще й пішки.— Він помовчав трохи, потім запитав: — А ти що ж, братухо, свого начальства ждеш?

Мені було незручно розчарувати його в тому, що я не шофер, і я відповів:

— Доводиться ждати.

— З того боку під'їдуть?

— Так.

— Не знаєш, чи скоро підійде човен?

— Годин за дві.

— Довгенько. Ну що ж, тимчасом відпочинемо, поспішати мені нікуди. А я йду мимо, дивлюся: свій брат — шофер загорає. Дай, думаю, зайду, перекуримо разом. Одному ж і курити і помирати нудно. А ти багато живеш, цигарки куриш. Підмочив їх, виходить? Ну, брат, тютюн вологий, як кінь безногий, нікуди не годиться. Давай-но краще мого міцнячку закуримо.

Він дістав з кишені літніх штанів захисного кольору скручений у трубку малиновий шовковий потертий кисет, розгорнув його, і я встиг прочитати вигаптуваний на ріжку напис: «Дорогому бійцю від учениці 6-го класу Лебедянської середньої школи».

Ми закурили дуже міцного самосаду і довго мовчали. Я хотів було запитати, куди він іде з дитиною, яке лихо жене його в таке бездоріжжя, але він випередив мене запитанням:

— Ти що ж, усю війну за баранкою?

— Майже всю.

— На фронті?

— Так.

— Ну, й мені там довелося, братухо, зазнати горенька по саме горло й вище...

Він поклав на коліна великі темні руки, згорбився. Я збоку глянув на нього, і мені так стало важко... Чи бачили ви коли-небудь очі, ніби присипані попелом, наповнені такою непозбутною смертельною тугою, що в них важко глянути? Ось такі очі були в мого співрозмовника.

Виламавши з тину суху скривлену хворостинку, він з хвилину водив нею по піску, викреслюючи якісь химерні фігури, а потім заговорив:

— Іноді не спиться вночі, дивишся в темряву порожніми очима і думаєш: «За що ж ти, життя, мене так по

калічило? За ідо ж так покарало?» Нема мені відповіді ні в темряві, ні при ясному сонечку... Нема і не дочекаюсь! — І раптом спохватився: ласкаво підштовхуючи синочка, сказав:

— Піди, любенький, пограйся біля води, коло великої води для діток завжди якась здобич знайдеться. Тільки, гляди, ноги не промочи!

Ще коли ми мовчки курили, я, крадькома розглядаючи батька й синка, з подивом відзначив собі одну, дивну на мій погляд, річ. Хлопчик був одягнений просто, але добротно; і в тому, як сидів на ньому підбитий легкою виношеною цигейкою довгополий піджачок, і в тому, що малюсінькі чобітки були пошиті з розрахунком, щоб взувати їх на вовняний носок, і дуже вправний шов на порваному колись рукаві піджачка — все говорило про жіночу турботу, вмілі материнські руки. А батько мав інший вигляд: пропалений у кількох місцях ватник був недбало і грубо заштопаний, латка на виношених

захисного кольору штанах не пришта як слід, а, скоріше, наметана широкими чоловічими стьобками; на ньому були майже нош солдатські черевики, але з'їдені міллю цупкі вовняні шкарпетки, до яких не торкалась жіноча рука... Ще тоді я подумав: «Або вдівець, або живе не в злагоді з жінкою».

Та ось він, простеживши очима за синком, глухо покашляв, знову заговорив, і я почав зосереджено слухати.

— Спочатку життя моє було звичайним. Сам я родом з Воронезької губернії, тисяча дев'ятсотого року народження. В громадянську війну був у Червоній Армії, в дивізії Кіквідзе. В голодний двадцять другий рік подався на Кубань ішачити на куркулів, тому й вижив. А батько з матір'ю і сестричкою дома від голоду вмерли. Залишився сам. Рідні — як мітлою виметено, — ніде, нікого ні душі. Ну, через рік повернувся з Кубані, хатину продав, поїхав до Воронежа. Спочатку працював у теслярській артілі, потім пішов на завод, вивчився на слюсаря. Незабаром оженився. Жінка виховувалась у дитячому будинку. Сирітка. Добра трапилась мені дівка! Лагідна, весела, догідлива і розумниця, не мені пара. Вона з дитячих літ зазнала горя, можливо, це і позначилось на її вдачі. Збоку дивитись — не така вже вона була з себе й показна, та я ж не збоку на неї дивився, а у вічі. І не було для мене вродливішої і милішої від неї, не було на світі й не буде!

Прийдеш бувало з роботи стомлений, а інколи й злий, як чорт. Ні, на грубість вона тобі не відповість грубощами. Ласкава, тиха, не знає, де тебе посадити, б'ється, щоб і при малім достатку краще тобі догодити. Дивишся на неї і відходиш серцем, а трохи згодом обіймеш її, скажеш: «Пробач, люба Іринко, розумієш, з роботою в мене нині не ладилось». І знову в нас мир, і в мене спокій на душі. А ти знаєш, братухо, що це значить для праці? Ранком я встаю, немов помолоділий, іду на завод, і всяка робота в моїх руках просто горить, йде гаразд! Ось що це значить — мати розумну жінку-подругу.

Доводилось коли-не-коли після получки й випивати з товаришами. Інколи бувало й так, що йдеш додому і такі кренделі ногами випикуєш, що збоку, мабуть, дивитися страшно. Тісна тобі вулиця та й край, не кажучи вже про заулки. Хлопець я був тоді здоровий і дужий, як диявол, випити міг багато, а до хати завжди добирався на своїх ногах. Та бувало іноді й таке, що останній перегін ішов на першій швидкості, тобто рачки, проте добирався. І знову ж ні тобі докору, ні крику, ні бешкету. Тільки посміхається моя Іринка, та й то обережно, щоб я сп'яну не образився. Роззує мене і шепоче: «Лягай до стіни, Андрійку, а то сонний упадеш з ліжка». Ну я, наче лантух з вівсом, упаду, і все попливе перед очима. Тільки чую крізь сон, що вона по голові мене тихенько гладить рукою і шепоче щось ласкаве, жаліє, значить...

Ранком вона мене години за дві до роботи на ноги підніме, щоб я розім'явся. Знає, що я на похмілля нічого їсти не буду, ну, дістане огірок солоний або ще що-небудь легеньке, наллє гранчасту скляночку горілки: «Похмелись, Андрійку, тільки більше не треба, мій любий». Та хіба можна не виправдати таке довір'я? Вип'ю, подякую їй без слів, самими очима, поцілую й пішов на роботу, як шовковий. А скажи вона мені захмілілому хоч слово наперекір, чи нехай би нагримала або вилаяла, то я, їй-богу, й на другий день напився б. Так і буває в інших сім'ях, де жінка без глузду; надивився я на таких навіжених, знаю.

Незабаром діти в нас з'явились. Спочатку синочок народився, з роками ще двоє дівчаток... Тут я од товаришів відколовся. Всю получку додому несу, сім'я стала чимала, не до випивки. У вихідний кухоль пива вип'ю, і на цьому баста.

У двадцять дев'ятому році зацікавили мене машини. Вивчив автосправу, сів за баранку на вантажну. Потім втягнувся і вже не захотів повертатись на завод. За кермом здалося мені веселіше. Отак і прожив десять років і не помітив, як вони промайнули. Минули, наче уві сні. Та що десять років! Спитай кого-небудь із старших, чи помітив він, як життя прожив? Ні чорта він не помітив! Минуле — як отой далекий степ у тумані. Ранком я йшов по ньому, все було таким ясним навколо, а пройшов двадцять кілометрів, і ось уже степ заволокло серпанком, і звідси вже не розрізниш лісу од бур'яну, ниву від травокосу...

Працював я ці десять років і день і ніч. Заробляв добре, і жили ми не гірше від людей. І діти радували: всі троє вчилися на «відмінно», а старшенький, Анатолій, виявився таким здібним до математики, що про нього навіть у центральній газеті писали. Звідки в нього взявся такий великий хист до цієї науки, я й сам, братухо, не знаю. Тільки мені це було дуже приємно, і гордився я ним, страх як гордився!

За десять років склали ми трохи грошенят і перед війною збудували собі хатинку з двох кімнат, з коморою і коридорчиком. Ірина купила пару кіз. Чого ще треба? Діти кашу їдять з молоком, стріха над головою є, одягнені, взуті, ніби й все гаразд. Тільки побудувався я незручно. Відвели мені ділянку на шість соток недалеко від авіазаводу. Якби була моя хатина в іншому місці, можливо, й життя склалось би інакше...

А тут ось вона, війна. На другий день повістка з військкомату, а на третій — просимо до ешелону. Проводжали мене мої всі четверо: Ірина, Анатолій і дочки — Настуня і Оленька. Всі діти трималися по-молодецьки. Правда, в дочок — не без того, поблискували сльозинки. Анатолій тільки плечима пересмикував, наче від холоду, йому на той час уже сімнадцятий рік пішов, а Ірина моя... Такою я її за всі сімнадцять років

нашого спільного життя ні разу не бачив. Цілу ніч у мене на плечі і на грудях сорочка від її сліз не просихала, і ранком та сама історія... Прийшли на вокзал, а я на неї від жалю дивитись не можу: губи од сліз розпухли, волосся з-під хустки вибилося, і очі мутні, безтямні, наче розум стратила. Командири оголошують посадку, а вона впала мені на груди, руки на моїй ший зчепила і вся тремтить, ніби підтяте дерево... І діточки її умовляють, і я — нічого не допомагає! Інші жінки з чоловіками, з синами розмовляють, а моя припала до мене, наче листок до гілки, і тільки вся тремтить, а слова вимовити не може. Я їй кажу їй: «Візьми себе в руки, люба моя Іринко! Скажи мені хоч слово на прощання». Вона їй говорить і за кожним словом схлипує: «Рідненький мій... Андрійку... не побачимося... ми з тобою... більше... на цьому... світі...»

Тут у самого від жалю до неї серце на шматки розривається, а тут ще й вона з такими словами. Мусила б зрозуміти, що мені теж нелегко з ними розлучатись, не до тещі ж на млинці зібрався. Злість мене тут взяла! Силою я розняв її руки і легенько штовхнув у плечі. Штовхнув наче легенько, а сила ж у мене була дурна, вона похитнулась, кроків три ступила назад і знов до мене йде дрібною ходою, руки простягає, а я кричу їй: «Та хіба ж так прощаються? Чого ти мене передчасно живцем ховаєш?!» Ну, знову обійняв її, бачу, що вона не при собі...

Він на півслові різко обірвав розповідь, і в болючій тиші я почув, як у нього щось клекоче і булькотить у горлі. Чуже хвилювання передалось і мені. Скоса глянув я на оповідача, але ні сльозинки не побачив у його, ніби мертвих, згаслих очах. Він сидів, понуро схиливши голову, лише великі, безсило опущені руки дрібно трусилились, дрижало підборіддя, тремтіли тверді губи...

— Не треба, друже, не згадуй! — тихо промовив я, та він, певно, не чув моїх слів і, якимсь величезним зусиллям волі подолавши хвилювання, раптом сказав охриплим, дивно зміненим голосом:

— До самої смерті, до останнього подиху, вмирати буду, а не прощу собі, що тоді її відіпхнув!..

Він знову і надовго замовк. Намагався скрутити цигарку, але газетний папір рвався, тютюн сипався на коліна. Нарешті, він все ж так-сяк зробив скрутку, кілька разів жадібно затягнувся і, покашлюючи, продовжував:

— Відірвався я од Ірини, взяв її обличчя в долоні, цілую, а в неї губи, як крига. З дітками попрощався, біжу до вагона, вже на ходу скочив на підніжку. Поїзд рушив з місця тихо-тихо; проїжджати мені — повз своїх.

Дивлюсь, дітки мої осиротілі в купку збилися, руками мені махають, хочуть усміхатися, а воно не виходить. А Ірина притиснула руки до грудей; губи бліді, як крейда, щось вона

ними шепоче, дивиться на мене, не змигне, а сама вся вперед хилиться, наче хоче ступити проти сильного вітру... Такою вона і в пам'яті мені на все життя залишилась: руки, притиснуті до грудей, бліді губи і широко розплющені очі, повні сліз... Здебільшого такою я її й уві сні завжди бачу... Нащо я її тоді одіпхнув? Серце досі, як згадаю, ніби тупим ножом ріжуть...

Формували нас під Білою Церквою, на Україні. Дали мені «ЗІС-5». На ньому й поїхав на фронт. Ну, про війну тобі нічого розповідати, сам бачив і знаєш, як воно було напочатку. Від своїх листи одержував часто, а сам трикутнички посилав рідко. Бувало напишеш, що, мовляв, усе добре, помаленьку воюємо і хоча зараз відступаємо, та скоро зберемося з силами і тоді дамо фрицам прикурити. А про що ж ще писати? Сумний час був, не до писанини було. Та, правду кажучи, і сам я не мав охоти на жалібних струнах грати й терпіти не міг отаких слинтяїв, які щодня, до діла чи так собі, жінкам і їм любкам писали, соплі на папері розмазували. Сутужно, мовляв, йому, тяжко, так і дивись, уб'ють. Отож він, сучка в штанах, скаржиться, співчуття шукає, слинявиться, а того не хоче зрозуміти, що цим бідолашним жіночкам та діткам не солодше, ніж нам, було в тилу. Уся держава на них оперлася! Які ж то плечі нашим жінкам і діткам треба було мати, щоб під таким тягарем не зігнулися? І от не зігнулись, вистояли! А така нікчема, заяча душа, напише жалібного листа — і трудящу жінку, як кийком під ноги. Вона після цього листа, бідолаха, й руки опустить, і робота з рук валиться. Ні! На те ти й мужчина, на те ти й солдат, щоб усе витерпіти, все перенести, якщо цього горе вимагає. Коли ж у тебе більше бабської закваски, ніж чоловічої, то тоді одягай спідницю із зборками, щоб свій худий зад прикрити розкішніше, щоб хоч ззаду на бабу був схожий, і йди буряки полоти або корів доїти, а нз фронті ти такий не потрібний, там без тебе смороду багато!

Тільки не довелося мені й року повоювати... Двічі за цей час був поранений, але обидва рази легенько: один раз — у м'якуш руки, другий — у ногу; перший раз — кулею з літака, другий — осколком снаряда. Дірявив німець мені машину і зверху і з боків, але мені, братухо, везло спочатку. Везло-везло та й довезло до самої ручки... Потрапив я в полон під Лозовеньками в травні сорок другого року при такому невдалому випадку: німець тоді здорово наступав, і залишилась одна наша стодвадцятидвохміліметрова гаубична батарея майже без снарядів; навантажили мою машину снарядами по саму зав'язку, і сам я вантажив так, що гімнастюрка до лопаток прикипала. Треба було дуже поспішати, бо бій наближався до нас: ліворуч чийсь танки гуркочуть, праворуч стрілянина йде, спереду стрілянина, і вже почало трохи тхнути смаженим...

Командир нашої автороти питає: «Проскочиш, Соколов?» А тут і питати не було чого. Там товариші мої, може, гинуть, а я тут чухатися буду? «Що за розмови! — відповідаю йому.— Я мушу проскочити, і баста!» «Ну,— каже,— дуй! Жми на всю залізку!»

Я й подув. Ще в житті ніколи так не їздив, як цього разу! Знав, що не картоплю везу, що з цим вантажем обережність потрібна, але яка тут може бути обережність, коли хлопці з порожніми руками воюють, коли шлях весь наскрізь артвогнем прострілюється. Промчав кілометрів шість, скоро мені вже на польову дорогу звертати, щоб пробратися до балки, де батарея стояла, аж тут дивлюсь — матінко моя — піхота наша і праворуч і ліворуч од грейдера по чистому полю чеше, і вже міни рвуться по їх порядках. Що (мені робити? Не повертати ж назад? Лечу щодуху! І до батареї залишився якийсь кілометр, уже звернув я на польову дорогу, а добратись до своїх мені, братухо, не довелося... Мабуть, із далекобійної важкий поклад він мені біля машини. Не чув я ні вибуху, нічого, тільки в голові ніби щось луснуло, і більше нічого не пам'ятаю. Як я лишився живий тоді — не розумію, і скільки часу пролежав метрів за вісім од кювету — не збагну. Прийшов до пам'яті, а підвестись на ноги не можу: голова в мене сіпається, всього трясє, наче в лихоманці, в очах темінь, у лівому плечі скрипить і трошки хрускає, і біль у всьому тілі такий, наче мене дві доби підряд били чим попало. Довго я по землі на животі плазував, але якось підвівся. І все ж таки знову нічого не розумію, де я і що зі мною скоїлося. Памороки мені зовсім забило. А знову лягти боюся. Боюсь, що ляжу і більше не встану, помру. Стою і хитаюсь з боку на бік, як тополя в бурю.

Коли опритомнів, отямився і роздивився як слід,— серце ніби хтось плоскогубцями стиснув: навколо снаряди валяються, які я віз, недалечко моя машина вся дощенту розтрощена, лежить догори колісьми, а бій, бій уже позаду мене йде... Як же це?

Ніде правди діти, ось тут-то в мене ноги самі підломились, і я впав, як скошений, бо ж зрозумів, що я — вже в оточенні, так би мовити,— в полоні в фашистів. От як воно на війні буває...

Ех, братухо, нелегка це справа зрозуміти, що ти не з своєї волі в полоні. Хто цього на власній шкурі не зазнав, тому не одразу в душу влізеш, щоб до нього полюдськи дійшло, що значить ця штука.

Ну, отож, лежу я й чую: танки гуркочуть. Чотири німецькі середні танки на повнім газу пройшли повз мене туди, звідки я з снарядами виїхав... Як це тяжко було пережити?! Потім тягачі з гарматами потягнулись, польова кухня проїхала, потім піхота пішла, не густо, так не більше однієї битой роти. Подивлюсь, подивлюсь на них красчком ока і знову притиснусь щогою до землі, очі заплющу: гидко мені на них дивитися, і на серці нудно...

Думав, усі пройшли, трохи підвів голову, а їх шестеро автоматників — ось вони, крокують метрів сто від мене. Дивлюсь, звертають з дороги і прямо до мене, йдуть мовчки. «От,— думаю,— і смерть моя на підході». Сів я, неохота лежачи помирати, потім підвівся. Один з них, не доходячи кілька кроків, плечем смикнув, автомат скинув. І от як кумедно людина створена: ніякої тобі паніки, ні сердечної полохливості в цю хвилину в мене не було. Тільки дивлюсь на нього і думаю: «Зараз він випустить по мені коротку чергу, а куди буде стріляти? В голову чи поперек грудей?» Ніби мені не один біс, яке місце в моєму тілі він прострочить.

Молодий хлопець, собою ладний такий, чорнявий, а губи тоненькі, в нитку, і очі з прижмуром. «Цей уб'є і не замислиться», міркую собі. Так воно і є: швидко підніс він автомат — я йому прямо в очі дивлюся, мовчу,— а інший, єфрейтор, чи що, трохи старший від нього роками, можна сказати, літній, щось grimнув, відсторонив його, підійшов до мене, лопоче по-своєму і праву руку мою в лікті згинає, мускули, значить, мацає. Попробував і каже: «О-о-о!» — й показує на дорогу, на захід сонця. Тупай, мовляв, робоча худобино, працювати на наш райх. Хазяїном виявився, сучий син!

Та чорнявий набачив мої чоботи, а вони в мене на вигляд добрячі були, показує рукою: «Роззувай». Сів я, скинув чоботи, подаю йому. Він їх з моїх рук просто-таки вирвав. Розмотав я онучі, простягаю йому, а сам дивлюсь на нього знизу вгору. Але він закричав, вилаявся по-своєму і знову за автомат хапається. Інші регочуть. З тим по-мирному і відійшли. Тільки оцей чорнявий, поки дійшов до шляху, тричі озирнувся на мене, очима блискає, як вовчєня, лютує, а чого? Ніби я з нього чоботи зняв, а не він з мене.

Що ж, братухо, діватися мені було нікуди. Вийшов я на дорогу, вилаявся страшною воронєзькою лайкою і попрямував на захід, у полон!.. А ходак тоді з мене був нікчемний, за годину по кілометру, не більше. Ти хочеш уперед ступнути, а тебе з боку на бік хитає, водить по дорозі, як п'яного. Пройшов трохи, аж тут доганяє мене колона наших полонених, з тієї ж дивізії, в якій був я. Женуть їх чоловік десять німецьких автоматників. Той, що попереду колони йшов, порівнявся зі мною і, не кажучи лихого слова, з розмаху вдарив мене ручкою автомата по голові. Упав би я — і пришив би він мене до землі чергою, але наші підхопили мене на льоту, заштовхали всередину і з півгодини вели попід руки. А коли я прочумався, один з них шепоче: «Боронь тебе боже падати! Іди з останніх сил, а ні, то вб'ють». І я з останніх сил, але пішов.

Як тільки сонце сіло, німці посилили конвой, на вантажній підкинули ще чоловік двадцять автоматників, погнали нас прискореним маршем. Важкопоранені наші не могли поспіти за іншими, і їх пристрілювали просто на дорозі. Двоє спробували втікати, а того

не подумали, що в місячну ніч тебе в чистому полі чортзна-наскільки видно, ну, звичайно, і цих постріляли. Опівночі прийшли ми в якесь напівспалене село. Ночувати загнали нас до церкви з розбитим куполом. На кам'яній підлозі — ні віхтя соломи, а всі ми без шинелей, в самих гімнастюрках і штанах, так що постелити і раз нічого. На декому навіть і гімнастюрки не було, самі бязьові спідні сорочки. Здебільшого це були молодші командири. Гімнастюрки вони поскидали, щоб їх од рядових не можна було відрізнити. Та ще артилерійська обслуга була без гімнастюрки. Як працювали біля гармат роздягнуті, так і в полон потрапили.

Вночі пішов такий великий дощ, що всі ми до нитки промокли. Тут купол знесло важким снарядом чи бомбою з літака, а тут дах увесь геть-чисто побито осколками, сухого місця навіть у вівтарі не знайдеш. Так усю ніч і протинялися ми в оцій церкві, як вівці в темній кошарі. Серед ночі чую, хтось торкає мене за руку, питає: «Товаришу, ти не поранений?» Відповідаю йому: «А тобі що треба, братухо?» Він і каже: «Я — військлік, може, тобі чимсь допомогти?» Я поскаржився йому, що в мене ліве плече скрипить і пухне й страшенно болить. Він рішуче так каже: «Скинь гімнастюрку і спідню сорочку». Я зняв усе це з себе, він і почав руку в плечі промацувати своїми тонкими пальцями та так, що аж світ мені потьмарився. Скрегочу зубами і кажу йому: «Ти, мабуть, ветеринар, а не людський лікар. Що ж ти по болючому місцю тиснеш так, безсердечна ти людина?» А він все мацає і гнівно так відповідає: «Твоє діло помовчати! Теж мені розмову затіяв. Тримайся, зараз ще болячіше буде». Та, кажучи це, як смикне мою руку, аж червоні іскри в мене з очей посипались.

Отямився я і питаю: «Ти що ж робиш, фашист нещасний? В мене рука вщент розтрощена, а ти її так смикнув». Чую, він засміявся тихенько й каже: «Думав, що ти мене вдариш з правої, але ти, як видно, спокійний хлопець. А рука твоя не розтрощена, а вивихнута була, от я її на місце й управив. Ну, як тепер, трохи легше тобі?» І справді, відчуваю по собі, що біль кудись зникає. Подякував я йому сердечно, а він далі пішов у темряві, потихеньку питає: «Поранені є?» От що значить справжній лікар! Він і в полоні, і в потемках свою велику справу робив.

Неспокійна була та ніч. До вітру не пускали, про це старший конвою попередив ще тоді, коли попарно заганяли нас до церкви. І, як на гріх, приспичило одному богомольному з наших вийти по нужді. Кріпився-кріпився він, а потім заплакав. «Не можу, — каже, — оскверняти святий храм! Я ж віруючий, я християнин! Що мені робити, братці?» А наші, знаєш, який народ? Одні сміються, інші лаються, треті всякі глузливі поради йому дають. Розвеселив він усіх нас, а закінчилась ця морока дуже погано: почав він стукати в двері і проситися, щоб його випустили. Ну, і допросився: дав фашист крізь двері, на всю їх

ширину, довгу чергу, і богомольця цього вбив, та ще трьох чоловік, а одного тяжко поранив, на ранок він помер.

Убитих склали ми в одне місце, присіли всі, припишкли й замислились: початок не дуже веселий... А трохи згодом заговорили стиха, зашепотіли: хто звідки, з якої області, як у полон потрапив; у темноті товариші з одного взводу або знайомі з однієї роти погубилися, почали пошепки один одного гукати. Аж чую я поруч себе таку тиху розмову. Один каже: «Якщо завтра, перед тим як гнати нас далі, всіх вишикують і будуть викликати комісарів, комуністів і євреїв, то ти, взводний, не ховайся! З цього діла у тебе нічого не вийде. Ти думаєш, як гімнастюрку скинув, то за рядового зійдеш? Не вийде! За тебе відповідати я не маю наміру. Я перший викажу тебе! Я ж знаю, що ти — комуніст і мене агітував поступати в партію, ось і відповідай за свої діла». Це каже ближчий, той, що поруч мене сидить, ліворуч, а з іншого боку од нього чийсь молодий голос відповідає: «Я завжди підозрівав, що ти, Крижньов, недобра людина. Особливо, коли ти відмовився вступати до партії, звертаючи на свою неписьменність. Але я ніколи не думав, що ти зможеш стати зрадником. Адже ж ти закінчив семирічку?» Той ліниво так відповідає своєму взводному: «Ну, закінчив, і що з того?» Довго вони мовчали, потім, по голосу, взводний тихо так каже: «Не виказуй мене, товаришу Крижньов». А той засміявся тихенько. «Товариші,— каже,— залишилися за лінією фронту, а я тобі не товариш, і ти мене не проси, однаково викажу тебе. Своя сорочка ближче до тіла».

Замовкли вони, а мене дрож проймає від такої підлоти. «Ні,— думаю,— не дам я тобі, сучому синові, виказати свого командира! Ти в мене з цієї церкви не вийдеш, а витягнуть тебе, як падлюку, за ноги!» Ледь-ледь розвиднілось — бачу: поруч зі мною лежить горілиць пикатий парубчисько, руки за голову заклад, а коло нього сидить у самій спідній сорочці, коліна обняв, худенький такий, кирпатенький хлопчина, і дуже собою такий блідий. «Ну,— думаю,— не впорається цей хлопчина з таким гладким жеребцем. Доведеться мені його рішити».

Торкнув я його рукою, питаю пошепки: «Ти взводний?» Він нічого не відповів, тільки головою хитнув. «Цей хоче тебе виказати?» показую я на лежачого парубка. Він знову хитнув головою. «Ну,— кажу,— тримай йому ноги, щоб не брикався! Та швидше!» — а сам упав на цього парубка, і завмерли мої пальці в нього на горлі. Він і скрикнути не встиг. Потримав його під собою хвилин кілька, підвівся. Готовий зрадник, і язик збоку!

І так мені стало бридко після цього й страшенно захотілось руки помити, мовби я не людину, а якогось гада повзучого душив... Уперше в житті вбив, і то свого... Та який же

він свій? Він же гірше чужого, зрадник. Підвівся й кажу взводному: «Підемо звідси, товаришу, церква велика».

Як і казав оцей Крижньов, ранком усіх нас вишикували біля церкви, оточили автоматниками і троє есесівських офіцерів почали відбирати шкідливих їм людей. Запитали, хто комуністи, командири, комісари, але таких не виявилось. Не було й сволоти, яка могла б виказати, тому що і комуністів серед нас було мало не половина, і командири були, і, звісно, комісари були. Тільки чотирьох і взяли з двохсот з лишнім чоловік. Одного єврея і трьох росіян рядових. Росіяни потрапили в біду тому, що всі троє були чорняві, з кучериками у волоссі. От підходять до такого, питають: «Юде?» Він каже, що росіянин, та його й слухати не хочуть. «Виходь!» — і все.

Розстріляли цих бідолах, а нас погнали далі. Взводний, з яким ми зрадника задушили, до самої Познані не одходив від мене і в перший день коли-не-коли та й потисне мені на ходу руку. В Познані нас розлучили по ось якій причині.

Бачиш, яка справа, братухо, ще з першого дня надумав я тікати до своїх. Та й тікати хотів, що б там не було. До самої Познані, де розмістили нас у справжньому таборі, жодного разу не траплялось мені слухної нагоди. А в Познанському таборі ніби така ось нагода й випала: наприкінці травня послали нас у лісок коло табору копати ями для наших же померлих військовополонених, багато тоді нашого брата вмирало від дизентерії; копаю я познанську глину, а сам позираю навколо і ось примітив, що двоє наших охоронників сіли закусити, а третій задрімав трохи на сонечку. Кинув я лопату й тихо пішов за куш... А потім — бігом, прямую на схід сонця...

Мабуть, не скоро вони спохватились, мої охоронники. А от де в мене, у такого охлялого, сили взялися, щоб пройти за добу майже сорок кілометрів,— сам не знаю. Тільки нічого в мене не вийшло з мого задуму: на четверту добу, коли я був уже далеко від проклятого табору, спіймали мене. Собаки-шукачі йшли по моєму сліду, вони мене й знайшли в некошеному вівсі.

На світанку побоявся я йти чистим полем, а до лісу було не менше трьох кілометрів, я й заліг у вівсі на днювання. Нам'яв у долонях зерен, пожував трохи і в кишені насипав про запас, аж чую собачий гавкіт, і мотоцикл торохтить... Обірвалось у мене серце, бо собаки все ближче голоси подають. Ліг я долілиць і руками закрився, щоб вони мені хоч обличчя не обгризли. Ну, прибігли й за хвилину спустили з мене все моє лахміття. Залишився — в чому мати народила. Качали вони мене по вівсі, як хотіли, а під кінець один пес став мені на груди передніми лапами й цілиться в горлянку, але поки що не чіпає.

На двох мотоциклах під'їхали німці. Спочатку самі били досхочу, а потім нацькували на мене собак, і з мене тільки шкіра з м'ясом полетіла шматтям. Голого, закривавленого

й привезли до табору. Місяць одсидів у карцері за втечу, але все-таки живий... живий я лишився!..

Тяжко мені, братухо, згадувати, а ще тяжче розповідати про те, що довелося пережити в полоні. Як згадаєш нелюдські муки, які довелося витерпіти там, у Німеччині, як згадаєш усіх друзів-товаришів, що загинули, закатовані там, у таборах,— серце вже не в грудях, а в горлі б'ється, й важко стає дихати...

Куди мене тільки не ганяли за два роки полону! Половину Німеччини об'їздив за цей час: і в Саксонії був, на силікатному заводі працював, і в Рурській області на шахті вугіллячко відкочував, і в Баварії на земляних роботах горб наживав, і в Тюрінгії побував, і чортзна-де тільки не довелося по німецькій землі походити. Природа всюди там, братухо, різна, але стріляли й били нашого брата скрізь однаково. А били богом прокляті гади й паразити, як у нас зроду й тварину не б'ють. І кулаками били, і ногами топтали, і гумовими палицями били, і всяким залізом, яке під руку трапиться, не кажучи вже про приклади та інше дерево.

Били за те, що ти — росіянин, за те, що на білий світ ще дивишся, за те, що на них, сволоту, працюєш. Били й за те, що не так глянеш, не так ступнеш, не так повернешся... Били просто для того, щоб колись та вбити на смерть, щоб захлинувся своєю останньою кров'ю і здох від побоїв. Печей, напевно, для всіх нас невисначало в Німеччині.

І годували скрізь теж однаково: півтора ста грамів ерзац-хліба наполовину з тирсою і ріденька баланда з брукви. Окріп — де давали, а де й ні. Та що там казати, міркуй сам: до війни важив я вісімдесят шість кілограмів, а до осені тягнув уже не більше п'ятдесяти. Сама шкіра лишилась на кістках, та й кістки свої носити не було сили. А роботу давай, і слова не скажи, та таку роботу, що ломовому коневі — й то не під силу.

На початку вересня з табору, розташованого під містом Костріном, перекинули нас, сто сорок два чоловіки радянських військовополонених, до табору Б-14, недалеко від Дрездена. На той час у цьому таборі було близько двох тисяч наших. Усі працювали на каменоломні, вручну довбали, різали, трошили німецьке каміння. Норма — чотири кубометри в день на душу, уяви собі, на таку душу, яка і без цього ледь-ледь, на одній ниточці в тілі трималась. Отут і почалося: через два місяці од ста сорока чоловік нашого ешелону залишилось нас п'ятдесят сім. Це ж як, братухо? Здорово? Тут своїх не встигаєш ховати, а тут ще й чутка по табору йде, ніби німці вже Сталінград взяли і пруть далі, на Сибір. Одне горе до іншого, та так гнуть, що очей від землі не підведеш, наче й ти туди, в чужу, німецьку землю просишся. А табірна варта щодня пиячить, пісні горлають, радіють, веселяться.

І ось увечері повернулись ми до бараку з роботи. Весь день дощ ішов, лахміття на нас хоч викручуй; всі ми на холодному вітрі промерзли, як собаки, зуб на зуб не попадає. А обсушитися ніде, зігрітись — теж, і до того ж голодні не те що до смерті, а навіть ще гірше. Але ввечері нам їсти не давали.

Скинув я з себе мокре лахміття, кинув на нари й кажу: «їм по чотири кубометри виробітку треба, а на яму кожному з нас і одного кубометра з головою вистачить». Тільки всього й сказав, та знайшовся з своїх якийсь негідник, доніс комендантові табору про ці мої гіркі слова.

Комендантом Табору, або, по-їхньому, лагерфюрером, був у нас німець Мюллер. Невисокого зросту, кремезний, білобрисий і сам увесь якийсь білий: і волосся на голові біляве, і брови, і виї, навіть очі в нього були білясті, банькаті. По-російськи говорив, як ми з тобою, та ще й на «о» налягав, ніби корінний волжанин. А лаятись був майстер жахливий. І де він, проклятий, тільки навчився цього ремесла? Бувало вишикує нас перед блоком — барак вони так називали,— йде перед строєм із своєю зграєю есесівців, праву руку тримає наготові. Вона в нього в шкіряній рукавичці, а в рукавичці свинцева прокладка, щоб пальців не пошкодити. Йде і б'є кожного другого в носа, кров пускає. Це він називав «профілактикою від грипу». І так щодня. Всього чотири блоки було в таборі, і ось він сьогодні першому блоку «профілактику» влаштовує, завтра другому і так далі. Акуратний був гад, без вихідних працював. Лише одного він, дурень, не міг зрозуміти: перед тим як іти бити, він, щоб розпекти себе, хвилин десять перед строєм страшенно лається. А нам від цього легше робиться: наче слова наші, природні, немов вітерцем з рідної сторони повіває... Знав би він, що його лайка нам лише робить приємність,— звичайно, він по-російськи не лаявся б, а тільки на своїй мові. Лише один мій приятель-москвич злився на нього страшенно. «Коли він лається,— каже він,— я очі заплющу і ніби в Москві, на Зацепі, в пивній сиджу, й так мені пива захочеться, що аж голова обертом піде».

Так ось оцей комендант другого дня після того, як я про кубометри сказав, викликає мене. Увечері приходять до бараку перекладач і з ним два охоронники. «Хто Соколов Андрій?» Я озвався. «Марш за нами, тебе сам гер лагерфюрер кличе». Зрозуміло, для чого кличе. На розпил. Попрощався я з товаришами, всі вони знали, що на смерть іду, зітхнув і пішов. Іду по табірному дворі, на зірки поглядаю, прощаюсь з ними, думаю: «От і відмучився ти, Андрію Соколов, а по-табірному — номер триста тридцять перший». — Чомусь шкода стало Іринки й діток, а потім жаль цей втих, і почав я набиратися духу, щоб

глянути в дуло пістолета безстрашно, як годиться солдату, щоб вороги не побачили в останню мою хвилину, що мені з життям розлучатися все-таки важко...

У комендантській — квіти на вікнах, чистенько, як у нас в гарному клубі. За столом — все табірне начальство. П'ять чоловік сидять, шнапс дудлять і салом заїдають. На столі в них початий величезний бутель з шнапсом, хліб, сало, квашені яблука, відкриті банки з різними консервами. Миттю оглянув я все це їстиво, і — не повіриш — так мене почало нудити, що мало не вирвало. Я ж голодний, як вовк, одвик від людської їжі, а тут стільки добра перед тобою... Яюсь затамував нудоту, але очі насилу відірвав од столу.

Прямо переді мною сидить п'януватий Мюллер, пістолетом грається, перекидає його з руки в руку, а сам дивиться на мене й не змигне, як змія. Ну, я руки по швах, цокнув стоптаними каблуками, голосно так доповідаю: «Військовополонений Андрій Соколов за вашим наказом, гер комендант, з'явився». Він і питає мене: «Так що ж, рус Іване, чотири кубометри виробки — це багато?» «Так точно,— кажу,— гер комендант, багато». «А одного тобі на могилу досить?» — «Так точно, гер комендант, цілком вистачить і навіть залишиться».

Він підвівся й каже: «Я зроблю тобі велику честь, зараз сам розстріляю тебе за ці слова. Тут незручно, ходімо на подвір'я, там ти й розпишешся». «Воля ваша», кажу йому. Він постояв, подумав, а потім кинув пістолет на стіл і наливає повну склянку шнапсу, скибочку хліба взяв, поклав на нього шматочок сала та все це подає мені й каже: «Перед смертю випий, рус Іване, за перемогу німецької зброї».

Я вже було з його рук і склянку взяв, і закуску, та як тільки почув оці слова,— мене наче вогнем обпекло! Думаю собі: «Щоб я, російський солдат, та став пити за перемогу німецької зброї?! А ще дечого ти не хочеш, гер комендант? Один чорт мені помирати, так пропади ти зі своєю горілкою!»

Поставив я склянку на стіл, закуску поклав і кажу: «Спасибі вам за угощення, але я непитущий». Він посміхається: «Не хочеш пити за нашу перемогу? Тоді випий за свою погибель». А що мені лишилось робити? «За свою погибель і звільнення від мук я вип'ю», кажу йому. Та й узяв склянку і в два ковтки вилив її в себе, а закуску не чіпав, чемно обтер губи долонею й кажу: «Дякую за угощення. Я готовий, гер комендант, ходімо, розпишете мене».

Але він дивиться пильно так і каже: «Ти хоч закуси перед смертю». Я йому на це й відповідаю: «Я після першої склянки не закушую». Наливає він другу, подає мені. Випив я й другу та знову ж закуску не чіпаю, на відвагу б'ю, думаю: «Хоч нап'юся перед тим як у двір іти з життям розлучатись». Високо звів комендант свої білясті брови, питає: «Що ж не закушуєш, рус Іване? Не соромся!» А я йому своє: «Вибачте, гер комендант, я

й після другої склянки не звик закушувати». Надув він щоки, фиркнув, а потім як зарегоче й крізь сміх щось швидко говорить по-німецьки, мабуть, перекладає мої слова друзям. Ті теж розсміялись, стільцями засовали, обертаються до мене пиками і вже, помічаю, якимось інакше на мене позирають, ніби лагідніше.

Наливає мені комендант третю склянку, а в самого руки тремтять від сміху. Цю склянку я випив з протягом, відкусив маленький шматочок хліба, лишок поклав на стіл. Забажалося мені їм, проклятим, показати, що хоч я й з голоду гину, та давитися їхньою подачкою не збираюсь, що в мене є своя, російська, гідність і гордість та що в тварюку вони мене не перетворили, як не старались.

Після цього комендант став серйозний на вигляд, поправив у себе на грудях два залізних хрести, вийшов з-за столу беззбройний і каже: «Ось що, Соколов, ти — справжній російський солдат. Ти хоробрий солдат. Я — теж солдат і поважаю гідних супротивників. Стріляти я тебе не буду. До того ж сьогодні наші доблесні війська вийшли до Волги й повністю оволоділи Сталінградом. Це для нас велика радість, а тому я великодушно дарую тобі життя. Йди до свого блоку, а це тобі за сміливість», — і подає мені зі столу невелику хлібину й шматок сала.

Притис я хлібину з усієї сили до себе, сало в лівій руці тримаю й розгубився від такого несподіваного повороту, що й спасибі не сказав, зробив наліво кругом, іду до виходу, а сам думаю: «Засвітить він мені межи лопатки, і не донесу хлопцям оцих харчів». Ні, обійшлося.

І на цей раз смерть пройшла мимо мене, тільки холодком від неї війнуло...

Вийшов я з комендантської на твердих ногах, а на подвір'ї мене розвезло. Ввалився до бараку і впав на цементну підлогу без пам'яті. Розбудили мене наші ще поночі: «Розповідай!» Ну, я пригадав, що було в комендантській, розповів їм. «Як будемо харчі ділити?» запитує мій сусіда по нарах, а в самого голос тремтить. «Усім порівну», кажу йому. Дочекались світанку. Хліб і сало різали суровою ниткою. Дісталось кожному хліба по шматочку з сірникову коробочку, кожную крихту брали на облік, а сала, сам розумієш, — лише губи помазати. Проте розділили без обиди.

Незабаром перекинули нас, чоловік триста найміцніших, на осушування боліт, потім — до Рурської області на шахти. Там і пробув я до сорок четвертого року. На цей час наші вже звернули Німеччині вилицю набік і фашисти перестали гидувати полоненими. Якимсь вишикували нас, усю денну зміну, і якийсь приїжджий обер-лейтенант говорить через перекладача: «Хто служив у армії або до війни працював шофером, — крок вперед». Вийшло нас сім чоловік колишньої шоферні. Дали нам поношену спецівку, направили під конвоєм у місто Потсдам. Приїхали туди, і розтрусили нас усіх в різні боки. Мене послали

працювати в «Тодті» — була в німців така шарашкина контора по будівництву шляхів і оборонних споруд.

Возив я на «Опель-адміралі» німця-інженера в чині майора армії. Ох, і гладкий же був фашист! Маленький, пузатий, що в ширину, що в довжину однаковий і ззаду плечистий, як справна молодиця. Спереду в нього над коміром мундира три підборідки висять і ззаду на шиї три товстелезних зморшки. На ньому, я так прикинув, не менше трьох пудів чистого жиру було. Ходить, пихтить, як паровоз, а жерти сяде — тільки держись! Весь день бувало жує та коньяк із фляги попиває. Інколи й мені від нього дещо перепало: в дорозі зупиниться, ковбаси наріже, сиру, закушує й випиває; коли в доброму настрої, — і мені шматок кине, як собаці. В руки ніколи не давав, ні, вважав це для себе як приниження. Та як би там не було, а з табором не порівняти, й потроху став я вилюднювати, поволі, але почав поправлятись.

Тиждень зо два возив я свого майора з Потсдама до Берліна й назад, а потім послали його в прифронтову смугу на будівництво оборонних рубежів проти наших. І тут я спати зовсім одвик: ціліснічкі ночі думав, як би мені до своїх, на Батьківщину, втекти.

Приїхали ми в місто Полоцьк. На світанку почув я вперше за два роки, як гриміла наша артилерія, і знаєш, братухо, як серце забилося? Холостяком ще ходив до Ірини на побачення, і то воно так не билося! Бої йшли східніше від Полоцька вже кілометрів за вісімнадцять. Німці в місті люті стали, нервові, а товстун мій все частіше став напиватися. Вдень за містом з ним їздимо, і він дає розпорядження, як укріплення будувати, а вночі на самоті п'є. Опух увесь, під очима мішки пообвисали...

«Ну, — думаю, — ждати більше нічого, настав мій час! І треба не самому мені тікати, а прихопити з собою й мого товстуна, він нашим пригодиться!»

Знайшов у руїнах двокілограмову гирку, обмотав її ганчір'ям на випадок, якщо доведеться вдарити, щоб не було крові, шматок телефонного проводу підняв на дорозі, все, що мені було треба, старанно приготував, сховав під переднє сидіння. За два дні, перед тим як розпрощався з німцями, ввечері їду із заправки, бачу, йде п'яний, як квач, німецький унтер, за стіну руками тримається. Зупинив я машину, завів його в руїни й витрусив з мундира, пілотку з голови зняв. Усе це майно теж під сидіння запхнув — і шукай вітра в полі.

Ранком двадцять дев'ятого червня наказує мій майор везти його за місто, в напрямку до Тросниці. Там він керував будівництвом укріплень. Виїхали. Майор на заднім сидінні спокійно куняє, а в мене серце з грудей мало не вискочить. Їхав я швидко, але за містом зменшив газ, потім зупинив машину, виліз, оглянувся: далеко позаду дві вантажних тягнуться. Дістав я гирку, відчинив дверцята ширше. Товстун відкинувся на спинку

сидіння, хропе, ніби коло жінки під боком. Ну, я його й стукнув гиркою в ліву скроню. Він і голову опустив. Для певності я його ще раз тяпнув, але вбивати на смерть не захотів. Мені: його живого треба було доставити, він нашим мусив багато дечого розповісти. Витягнув я в нього з кобури парабелум, поклав собі в кишеню, монтування забив за спинку заднього сидіння, телефонний провід накинув на шию майорові й зав'язав глухим вузлом на монтуванні. Це щоб не зсунувся набік, не впав при швидкій їзді. Хутенько натягнув на себе німецький мундир і пілотку, ну, й погнав машину прямісінько туди, де земля гула, де бій ішов.

Німецький передній край проскакував між двома дзотами. З бліндажа автоматники вискочили, і я навмисне зменшив хід, щоб вони бачили, що майор їде. Але вони галас зчинили, руками махають, мовляв, туди їхати не можна, а я ніби не розумію, піддав газку й подався на всі вісімдесят. Доки вони опам'ятались і почали бити з кулеметів по машині, а я вже на нічій землі поміж воронками петляю не гірше зайця.

Тут німці ззаду б'ють, а тут свої осатаніли, з автоматів мені назустріч строчать. У чотирьох місцях вітрове скло пробили, радіатор посікли кулями... Та ось уже лісок над озером, біжать наші до машини, а я заскочив в цей лісок, дверцята відчинив, упав на землю й цілую її, і дихати мені нічим...

Молодий хлопчина, в нього на гімнастюрці захисного кольору погони, яких я ще в очі не бачив, першим підбігає до мене, зуби шкiрить: «Ага, бісів фриц, заблудився?» Рвонув я з себе німецький мундир, пілотку під ноги кинув і кажу йому: «Любий ти мій лепетун! Синочку дорогий! Який же я тобі фриц, коли я природний воронежець? У полоні я був, зрозуміло? А тепер одв'яжіть цього кабана, що в машині сидить, візьміть його портфель і ведіть мене до вашого командира». Здав я пістолет і пішов із рук в руки, а надвечір опинився вже у полковника — командира дивізії. Мене вже й нагодували, і в баню водили, і допитали, і обмундирування видали, так що з'явився я в бліндаж до полковника, як і належить, душею й тілом чистий і при повній формі. Полковник підвівся з-за столу, пішов мені назустріч. При всіх офіцерах обійняв і каже: «Спасибі тобі, солдат, за дорогий гостинець, який привіз від німців. Твій майор з його портфелем нам дорожчий двадцяти язиків. Буду клопотати перед командуванням про представлення тебе до урядової нагороди». А я від цих слів його, од ласки, дуже хвилююсь, губи тремтять, не слухаються, тільки й зміг із себе вимучити: «Прошу, товаришу полковник, зачислити мене в стрілецьку частину».

Полковник засміявся, поплескав мене по плечі: «Який із тебе вояка, коли ти на ногах ледве тримаєшся? Сьогодні ж відправляю тебе до госпіталю. Підлікують тебе там,

підгодує, потім додому до сім'ї на місяць у відпустку поїдеш, а коли повернешся до нас,— подивимось, куди тебе зачислити.

І полковник і всі офіцери, що в нього в бліндажі були, сердечно попрощались зі мною за руку, і я вийшов зовсім розхвилюваний, бо за два роки одвик від людської ласки. І повір, братухо, що я ще довго, коли тільки доводилось з начальством говорити, за звичкою мимоволі голову в плечі втягував, ніби боявся, чи що, коли б мене не вдарили. От яку дали нам освіту в фашистських таборах.

З госпіталю зразу ж написав Ірині листа. Описав усе коротко, як у полоні був, як утік разом з німецьким майором. І, скажіть на милість, звідки ці дитячі хвастощі в мене взялися? Не витерпів-таки, повідомив, що полковник обіцяв мене до нагороди представити...

Два тижні спав і їв. Годували мене потрошку, але часто, бо коли б давали наїстися досхочу, я міг би загнутися, так лікар сказав. Набрався силюньки сповна. А через два тижні крихти в рот узяти не міг. Відповіді з дому нема, і я, сказати правду, занудьгував. Їжа й на думку не йде, сон від мене втіка, різні нікчемні думки в голову лізуть... На третьому тижні одержую лист із Воронежа. Але пише не Ірина, а мій сусіда, столяр Іван Тимофійович. Не дай бог нікому таких листів одержувати!.. Повідомляє він, що ще в червні сорок другого року німці бомбили авіазавод, і одна важка бомба потрапила прямо в мою хатину. Ірина й дочки саме були дома... Ну, пише, що не знайшли від них і сліду, а на місці хатини — глибока яма... Не дочитав я на цей раз листа до кінця. В очах потемніло, серце стислось у кулачок і ніяк не відходить. Приліг я на ліжку, трохи відлежався, дочитав. Пише сусід, що Анатолій під час бомбування був у місті. Увечері повернувся в посьолок, подивився на яму і вночі знову пішов до міста. Перед тим як іти, сказав сусідові, що буде проситися добровольцем на фронт. От і все.

Коли серце відійшло й у вухах зашуміла кров, я пригадав, як тяжко розлучалась зі мною моя Ірина на вокзалі. Значить, ще тоді підказало їй жіноче серце, що більше не побачимось ми з нею на цьому світі. А я її тоді відіпхнув... Була сім'я, своя хата, все це ліпилося роками, і все пропало за одну мить, залишився я сам. Думаю: «Та чи не приснилось мені моє нескладне життя?» Адже ж в полоні я майже кожної ночі, в думках, звичайно, з Іриною й дітками розмовляв, підбадьорював їх, мовляв, я повернусь, мої рідні, не горюйте за мною, я — міцний, я виживу, й знову ми будемо всі разом... Виходить, я два роки з мертвими розмовляв?!

Оповідач на хвилину замовк, а потім сказав уже іншим, уривчастим і тихим голосом:

— Давай, братухо, перекуримо, а то мене щось ядуха душить.

Ми закурили. В залитому весняними водами лісі лунко вистукував дятел. Як і раніше, теплий вітер ліниво ворухив сухі сережки на вільшині; так само, ніби під напнутими білими вітрилами, пропливали в небесній блакиті хмари, але вже іншим показався мені в ці хвилини скорботного мовчання безмежний світ, який готувався до великих звершень весни, до вічного ствердження живого в житті.

Мовчати було важко, і я запитав:

— Що ж далі?

— Далі? — неохоче озвався оповідач. — Далі надав мені полковник місячну відпустку, і через тиждень я був уже у Воронежі. Пішки добрів до місця, де колись з сім'єю жив. Глибока вирва, наповнена іржавою водою, навколо бур'ян по пояс... Глушина, тиша могильна. Ох, і тяжко ж було мені, братухо! Постояв, потужив душею й знову пішов на вокзал. І години бути там не міг, того ж дня поїхав назад у дивізію.

Та місяців через три й мені усміхнулась радість, як сонечко з-за хмари: знайшовся Анатолій. Прислав мені на фронт листа, мабуть, з іншого фронту. Про мою адресу дізнався від сусіда Івана Тимофійовича. Виявляється, потрапив він спочатку в артилерійське училище; там і знадобились його таланти до математики. Через рік з відзнакою закінчив училище, пішов на фронт і ось уже пише, що має звання капітана, командує батареєю «сорокап'яток», має шість орденів і медалі. Словом, обштопав батька зі всіх кінців. І знову я загордився ним страшенно! Як не кажи, а мій рідний син — капітан і командир батареї, це не жарт! Та ще при таких орденах! Це нічого, що його батько на студбекері снаряди возить та інше військове майно. Батьківське діло віджите, а з нього, в капітана, все попереду.

І почались у мене ночами старечі марення: як закінчиться війна, як я сина оженю і сам при молодих житиму, столяруватиму і внучат няньчити буду. Словом, усяка така стареча штука. Але й тут вийшла в мене цілковита осічка. Взимку наступали ми без перепочину, і особливо часто писати один одному нам було ніколи, а наприкінці війни, вже коло Берліна, ранком послав Анатолію листик, а другого дня одержав відповідь. І тут я зрозумів, що підійшли ми з сином до німецької столиці різними шляхами, але перебуваємо один від одного недалеко. Жду не діждуся, прямо-таки хвилини лічу, коли ми з ним побачимось. Ну, й побачились... Дев'ятого травня, ранком, в День перемоги, вбив мого Анатолія німецький снайпер...

У другій половині дня викликає мене командир роти. Бачу, сидить у нього незнайомий мені артилерійський підполковник. Я зайшов до кімнати, і він підвівся, наче перед старшим по званню. Командир моєї роти каже: «До тебе, Соколов», а сам до вікна

одвернувся. Пронизало мене, ніби електричним струмом, бо відчув я щось лихе. Підполковник підійшов до мене і тихо каже: «Кріпися, батьку! Твого сина, капітана Соколова, сьогодні вбито біля батареї. їдьмо зі мною!»

Похитнувся я, але на ногах устояв. Зараз і то наче крізь сон пригадую, як їхав разом з підполковником на великій машині, як пробирались через вулиці, захаращені руїнами, туманно пам'ятаю солдатський стрій і оббиту червоним оксамитом труну. А Анатолія бачу ось як тебе, братухо. Підійшов я до труни. Мій син лежить в ній і не мій. Мій — це завжди з усмішкою, вузькоплечий хлопчисько, з гострим кадиком на худорлявій шиї, а тут лежить молодий, плечистий, гарний мужчина, очі напіврозплющені, ніби дивиться він кудись повз мене, в невідому мені далечінь. Лише в куточках губ так навіки й залишилась смішинка давнього синочка, Тольки, якого я колись знав... Поцілував я його й відійшов убік. Підполковник промову виголосив. Товариші-друзі мого Анатолія сльози витирають, а мої не виплакані сльози, мабуть, на серці засохли. Може, тому воно так і болить?..

Поховав я в чужій, німецькій землі останню свою радість і надію, вдарила синова батарея, проводжаючи свого командира в далеку путь, і ніби щось в мені обірвалось... Приїхав я в свою частину сам не свій. Та тут незабаром мене демобілізували. Куди йти? Невже до Воронежа? Нізащо! Пригадав, що в Урюпинську живе мій дружок, демобілізований ще взимку як поранений,— він колись запрошував мене до себе,— згадав і поїхав до Урюпинська.

Приятель мій та його жінка були бездітні, жили у власному будинкові на околиці міста. Він хоч і мав інвалідність, але працював шофером в автороті, влаштувався і я туди. Поселився в приятеля, вони дали мені притулок. Різні вантажі перекидали ми в райони, восени переключились на вивозку хліба. В оцей час я й познайомився з моїм новим синком, ось з оцим, що в піску грається.

З рейсу бувало повернешся в місто, зрозуміло, насамперед до чайної перехопити щось, ну, звісно, й сто грам випити з утоми. До цього шкідливого діла, треба сказати, я вже знадився як слід... І ось одного разу бачу біля чайної цього хлопчика, на другий день — знову бачу. Отакий маленький голодранець: личко все в кавунячому соку, припорошене пилюкою, брудний, як земля, нерозчесаний, а оченята, наче зіроньки вночі, після дощу! І так він мені сподобався, що я вже, дивна річ, почав скучати за ним, поспішаю з рейсу мерщій його побачити. Коло чайної він і харчувався,— хто що дасть.

На четвертий день прямо з радгоспу, вантажений хлібом, повертаю до чайної. Хлопчик мій там сидить на ганку, ніжками дригає і, по всьому видно, голодний. Висунувся я у віконце, кричу йому: «Гей, Ванюшко! Сідай швидше в машину, прокатаю на елеватор, а звідти повернемось сюди, пообідаємо». Він од мого окрику здригнувся, схопився

з ганку, на підніжку викарбався і тихо так каже: «А ви звідки знаєте, дядю, що мене Ванею звать?» І оченята широко розплющив, жде, що я йому відповім. Ну, я йому й кажу, що я, мовляв, людина бувала і все знаю.

Зайшов він з правого боку, я дверцята відчинив, посадив його поруч з собою, поїхали. Жвавий такий хлопчинка, а раптом чогось припинив, замислився і коли-не коли та й погляне на мене з-під довгих своїх, загнутих догори вій, зітхне. Така маленька пташечка, а вже навчилося зітхати. Чи його це справа? Запитую: «Де ж твій татко, Ваню?» Шепоче: «Загинув на фронті». — «А мама?» — «Маму бомбою вбило у поїзді, коли ми їхали». — «А звідки ви їхали?» — «Не знаю, не пам'ятаю...» — «І нікого в тебе тут з рідних немає?» — «Нікого». — «Де ж ти ночуєш?» — «А де доведеться».

Закипіла тут в мені гаряча сльоза, і одразу я вирішив: «Не буде того, щоб ми нарізно пропадали! Візьму його до себе за рідного». І відразу в мене на душі стало легше і якимось світліше. Нахилився я до нього, тихенько питаю: «Ванюшка, а ти знаєш, хто я такий?» Він і запитав, як видихнув: «Хто?» Я йому й кажу так само тихо: «Я — твій татко».

Боже мій, що тут сталося! Кинувся він до мене на шию, цілує в щоки, в губи, в чоло, а сам, як щебетунчик, так голосно й тоненько цвірінчить, що аж у кабінці глушно: «Таточку, ріднесенький! Я знав! Я знав, що ти мене знайдеш! Все одно знайдеш! Я так довго чекав, коли ти мене знайдеш!» Притиснувся до мене й увесь тремтить, ніби травинка од вітру. А в моїх очах туман і теж усього дріж б'є, й руки трясуться... Як я тоді кермо не випустив, дивом дивуєшся! Але в кювет все ж ненароком з'їхав, заглушив мотор. Доки туман в очах не пройшов — побоявся їхати: коли б на кого не наскочити. Постояв так хвилин з п'ять, а синок мій все горнеться до мене з усієї силоньки, мовчить, здригається. Обняв я його правою рукою, легенько притис до себе, а лівою розвернув машину, поїхав назад, на свою квартиру. Який вже тари мені елеватор, тоді мені не до елеватора було.

Залишив машину біля воріт, нового свого синочка взяв на руки, несучи до хати. А він як обвив мою шию рученятами, так і не одірвався до самого дому. Притиснувся своєю щокою до моєї неголеної щоки, як прилип. Так я його і вніс. Хазяїн і хазяйка якраз дома були. Зайшов я, моргаю їм обома очима, жваво так кажу: «Ось і знайшов я свого Ванюшку! Приймайте нас, добрі люди!» Вони обоє, мої бездітні, одразу зміркували, в чому справа, заметушилися, забігали. А я ніяк сина від себе не одірву. Та якимось-таки умовив. Помив йому руки з милом, посадив за стіл. Хазяйка щів йому в тарілку насипала, та як подивилась, з якою він жадністю їсть, так і залилась слізьми. Стоїть коло печі, плаче собі в фартух. Ванюшка мій побачив, що вона плаче, підбіг до неї, смикає її за подолок і каже: «Тьотю, чого ж ви плачете? Татко знайшов мене біля чайної, тут усім радіти треба,

а ви плачете». А тій — подавай боже, вона ще дужче слізьми залилася, прямо-таки розкисла вся!

По обіді повів я його в перукарню, постриг, а дома сам викупав у ночвах, загорнув у чисте простирadlo. Обняв він мене і так на руках моїх і заснув. Обережно поклав його на ліжко, поїхав на елеватор, скинув хліб, машину відігнав на стоянку і — бігом по крамницях. Купив йому штанці сукняні, сорочечку, сандалі і картуз луб'яний. Звісно, все це виявилось не по зросту і якістю нікудишнє. За штанці мене хазяйка навіть полаяла. «Ти,— каже,— з глузду з'їхав, у таку спеку одягати дитину в сукняні штани!» І вмить — швейну машинку на стіл, порилась у скрині, а через годину моєму Ванькові вже сатинові трусики були готові й біленька сорочечка з короткими рукавами. Спати я ліг разом з ним і вперше за довгий час заснув спокійно. Проте вночі разів чотири вставав. Прокинувся, а він у мене під пахвою притулився, як горобець під стріхою, тихенько сопе, і так мені стає радісно на душі, що й словами не перекажеш! Намагаєшся не ворухнутись, щоб не розбудити його, а все-таки не витерпиш, нищечком підведешся, запалиш сірника і милуєшся ним...

На світанку прокинувся, не можу зрозуміти, від чого мені так важко дихати стало? А це синок мій виліз з-під простирadла й поперек мене уклався, розкинувся й ніжкою горло мені притис. І неспокійно з ним спати, а от звук, скучно мені без нього. Вночі то погладиш його сонного, то волоссячко на вихорку понюхаєш, і серце відходить, стає м'якше, адже ж воно в мене скам'яніло від горя...

Спочатку він зі мною на машині в рейси їздив, потім зрозумів я, що так не годиться. Одному мені що треба? Окрайчик хліба й цибулину з сіллю, от і ситий солдат на весь день. А з ним — справа інша: то молока йому треба добувати, то яєчко зварити, знову ж таки без гарячого йому ніяк не можна. Але справа не жде. Набрався духу, залишив його під опіку хазяйки, так він до вечора сльози лив, а ввечері втік на елеватор мене зустрічати. До пізньої ночі чекав там.

Важко мені було з ним спочатку. Одного разу лягли спати ще завидна, вдень натовмився я дуже, і він — то завжди цвірінкає, як горобчик, а тут щось притих. Питаю: «Ти про що думаєш, синку?» А він мене запитує, сам на стелю дивиться: «Татку, де ти подів своє шкіряне пальто?» В житті в мене ніколи не було шкіряного пальта! Довелось викручуватись: «У Воронежі залишилось», кажу йому. «А чому ти мене так довго шукав?» Відповідаю йому: «Я тебе, синку, і в Німеччині шукав, і в Польщі, і всю Білорусь пройшов і проїхав, а ти в Урюпинську опинився. «А Урюпинськ — це ближче від Німеччини? А до Польщі далеко від нашого будинку?» Отак і базикаємо з ним перед сном.

А ти думаєш, братухо, про шкіряне пальто він так собі спитав? Ні, все це неспроста. Значить, колись його справжній батько носив таке пальто, ось йому й запам'яталося. Адже ж дитяча пам'ять, як літня зірниця: спалахне, миттю осяє все й погасне. Так і в нього пам'ять, наче зірниця, проблесками працює.

Можливо, й жили б ми з ним ще з рік в Урюпинську, але в листопаді трапився зі мною гріх: їхав по грязюці, в одному хуторі машину мою занесло, а тут корова навернулася, я й збив її з ніг. Ну, відома річ, жінки гвалт зчинили, народ збігся, і автоінспектор тут як тут. Одібрав у мене шоферську книжку, як я не просив його змилосердитись. Корова встала, задрала хвіст і пішла вибрикувати по провулку, а я книжки позбувся. Зимув попрацював тесляром, а потім списався з одним приятелем, теж товариш по службі,— він у вашій області, в Кошарському районі, працює шофером,— і той запросив мене до себе. Пише, що, мовляв, попрацюєш півроку по теслярській часті, а там у нашій області видадуть тобі нову книжку. От ми з сином і командуємось в Кошари походним порядком.

Та воно, одверто кажучи, якби і не трапилась у мене оця аварія з коровою, я все одно подався б з Урюпинська. Нудьга не дає мені, на одному місці довго засиджуватись. От коли вже Ванька мій підросте й доведеться віддавати його до школи, тоді, може, і я вгамуюсь, осяду на одному місці. А зараз поки що крокуємо з ним по руській землі.

— Важко йти йому,— сказав я.

— Так він зовсім мало своїми ногами йде, більше на мені їде. Посаджу його на плечі й несу, а захоче пром'ятися,— злізе з мене й бігає обіч дороги, вибрикує, як козеня. Все це, братухо, нічого б, як-небудь ми з ним прожили б, та ось серце в мене розхиталось, поршні треба міняти... Іноді так схопить і притисне, що білий світ з очей меркне. Боюсь, що колись, сплячи, помру й налякаю синка. А тут ще одне лихо: (майже кожної ночі своїх покійників дорогих у сні бачу. І найчастіше так, що я — за колючим дротом, а вони на волі, по другий бік... Розмовляю про все і з Іриною, і з дітками, але тільки хочу дріт руками розсунути,— вони зникають, ніби тануть на очах... І от дивно: вдень я завжди міцно себе тримаю, з мене ні охання, ні зітхання не витиснеш, а вночі прокинувся, і вся подушка мокра від сліз...

З лісу почувся голос мого товариша, плескіт весла на воді.

Чужий, але тепер такий близький мені, чоловік підвівся, простягнув велику, тверду, як дерево, руку:

— Прощай, братухо, хай щастить тобі!

— І тобі щасливо добратися до Кошар.

— Дякую. Ей, синку, підемо до човна.

Хлопчик підбіг до батька, пристроївся біля нього праворуч і, тримаючись за полу батьківського ватника, задріботів поруч з чоловіком, який широким кроком пішов далі.

Дві осиротілі людини, дві піщинки, закинуті в чужі краї воєнним ураганом небаченої сили... Що ж то чекає їх попереду? І хотілось би думати, що ця російська людина, людина незламної волі, все витримає, і біля батьківського плеча виросте той, який, змужнівши, зможе все витерпіти, все подолати на своєму шляху, якщо на це покличе його Вітчизна.

З тяжким смутком дивився я їм услід... Можливо, все обійшлось би благополучно при нашій розставанні, та Ванюшка, відійшовши кілька кроків і заплітаючи короткими ніжками, обернувся на ходу до мене обличчям, помахав рожевою ручкою. І раптом наче м'яка, але кігтиста лапа стисла мені серце, і я поспішно відвернувся. Ні, не лише уві сні плачуть літні, посивілі за роки війни чоловіки. Плачуть вони і наяву. Тут головне — вміти вчасно відвернутись. Тут найголовніше — не поранити серце дитини, щоб вона не побачила, як котиться по твоїй щоці пекуча й скупа чоловіча сльоза...

1956–1957

Джек Лондон**Біле Ікло****(переклад Вероніки Гладкої, Катерини Корякіної)**

Частина перша. Пустеля	1481
Розділ I. Услід за поживою	1481
Розділ II. Вовчиця	1486
Розділ III. Голодне виття	1493
Частина друга. Народжений у пустелі	1500
Розділ I. Бій зубами	1500
Розділ II. Лігво	1506
Розділ III. Сіре вовчєня	1512
Розділ IV. Стіна світла	1515
Розділ V. Закон поживи	1522
Частина третя. Боги пустелі	1526
Розділ I. Творці вогню	1526
Розділ II. Неволья	1532
Розділ III. Вигнанець	1538
Розділ IV. Стежкою богів	1541
Розділ V. Договір	1544
Розділ VI. Голод	1549
Частина четверта. Верховні боги	1555
Розділ I. Ворог своїй породі	1555
Розділ II. Божевільний бог	1561
Розділ III. Царство ненависті	1567
Розділ IV. Давуча смерть	1570
Розділ V. Неприборканий	1578
Розділ VI. Учитель любові	1581
Частина п'ята. Приручений	1590
Розділ I. Далека дорого	1590
Розділ II. Південний рай	1594
Розділ III. Богові володіння	1598
Розділ IV. Поклик крові	1605
Розділ V. Приспаний вовк	1609

Частина перша. Пустеля***Розділ I. Услід за поживою***

Темний ялиновий бір похмуро чорнів уподовж обох берегів замерзлої річки. Недавній вітер зірвав із дерев біле покривало інею, і тепер вони мовби тулилися одне до одного, чорні й зловісні в сутінках надвечір'я. Глибока незмірна мовчанка панувала над країною, а сама ця країна була така пустельна й непорушна, така самотня і холодна, що від неї навіть тугою не віяло. Тут чувся сміх, але страшніший за всяку тугу,— сміх невеселий, як сфінксів усміх, сміх, як мороз, холодний і пройнятий жахом перед неминучістю. То владна, затаєна в собі споконвічна мудрість глузувала з життя, з марних його поривань. То була Пустеля, жорстока, льодосерда північна Пустеля.

Але життя, зухвале й відважне, прийшло й сюди. Замерзлою річкою пробирався запряг собак, схожих на вовків. Кудлата їхня шерсть узялася памороззю, а віддих, клубками

вихоплюючись із паш, замерзав у повітрі й осідав на шерсть крижаними кришталіками. На собаках була ремінна упряж з довгими й також ремінними посторонками, прив'язаними до санок, що вони тягли за собою. Санки, зроблені з грубої березової кори, не мали полозків і сунулись по снігу всім днищем. Передок санок було загнуто вгору, як сувій паперу, щоб не вгрузати в сніг, що високою хвилею здіймався перед ними. На санках стояв вузький довгий ящик, міцно до них прив'язаний. Крім нього, були ще й інші речі: укривала, сокира, кавник, сковорода, але насамперед впадав у вічі цей вузький довгий ящик.

Поперед собак, ледве волочачи свої широкі лижви, йшов чоловік. За санками плентався другий. На санках у ящику лежав третій, який уже завершив свою земну працю. Пустеля здолала його й звалила з ніг, і більше вже ніколи не буде він ані рухатись, ані боротись. Пустеля не терпить руху. Життя для неї — це зневага, бо життя є рух, а Пустеля завжди намагається знищити його. Вона заморожує воду й не пускає її пливти в море, вона витискає сік з дерев, аж поки вони промерзнуть до самого серця; але найлютіше, найжахливіше катує вона й гнобить людину, намагаючись її упокорити, бо людина — найневгамовніша в світі істота, що завше повстає проти законів Пустелі, за якими всякий рух кінець кінцем мусить спинитись.

Та все-таки спереду і ззаду санок ступало двоє неvgамовних і безстрашних людей, яких ще не здолала смерть. Вони були загорнені в хутра й м'які вичинені шкіри. Їхні вії, щоки й губи геть узялися інеєм від замерзлого віддиху, і обличчя не видно було зовсім. Вони здавалися якимись привидами-могильниками, що десь у царстві тіней ховають третього привида. Але то були живі люди, що прийшли сюди, в цей край самоти, глуму й мовчання, то були маленькі сміливці, що шукали великих пригод, що відважилися стати на герць із могутнім світом, далеким, чужим і мертвим, як безмежний простір космосу.

Вони йшли мовчки, зберігаючи дихання для дороги. З усіх боків їх оточувала тиша, яку вони відчували, немов щось матеріальне. Вона тиснула на розум, як вода на великій глибині тисне на тіло водолазові. Вона гнітила їх безмежністю й непорушністю свого закону. Вона не поминула жодного найдалшого закутка в їхній свідомості, вичавила з неї, як вичавлюють сік із винограду, увесь фальшивий запал і екзальтацію і всю надмірну самовпевненість людської душі, аж доки вони відчули себе маленькими й мізерними цятками, порошинками з обмеженим розумом і куценьким хистом, іграшками потужних і сліпих стихійних сил.

Минула година, за нею друга. Тьмяне світло короткого безсонячного дня почало вже мерхнути, коли серед німої тиші звідкись здалеку долинуло кволе виття. Воно відразу піднеслося вгору, на кілька секунд завмерло на верхній ноті, тремке й напружене, а потім

поволі стихло. Можна було подумати, що це зойк якоїсь загиблої душі, коли б не бриніли в ньому нотки сумної люті й голодного заповзяття. Чоловік, котрий був попереду, озирнувся і вловив погляд чоловіка, що йшов за санками. Дивлячись один на одного поверх довгого ящика, вони кивнули головами.

І знову гостре виття, неначе голкою, пронизало тишу. Обидва чоловіки прислухалися, звідки ці звуки. Воли линули зі снігових просторів, якими щойно проїздили подорожні. Почулось утретє виття, наче у відповідь, теж ззаду, цього разу трохи лівіше.

— Це за нами, Білле,— сказав той, що йшов попереду. Голос його був хрипкий і якийсь неприродний, говорив він натужно.

— З м'ясом скрута,— відказав його товариш.— Це вже відколи й кролячого сліду я не бачив.

Вони замовкли, хоч і далі напружено прислухались до голодного виття, що весь час було чути позад них.

Коли вже зовсім смеркло, вони повернули собак до ялин на березі річки й там отаборились. Труна, яку поставили коло вогню, правила й за стіл, і за ослін. Збившись до купи по той бік вогню, собаки гарчали й гризлися, проте ніяк не хотіли бігти в темряву.

— Щось вони, Генрі, сьогодні занадто до вогню тиснуться,— промовив Білл.

Генрі, сидячи навпочіпки перед вогнищем і прилаштовуючи кавника зі шматком льоду, мовчки кивнув головою. Озався він тільки тоді, як сів на труну й почав їсти.

— Вони знають, де їхній шкурі безпечніше,— сказав він.— Адже тут їх нагодують, а там їх самих зжеруть. Вони розумні собаки.

Білл похитав головою.

— Хто його зна.

Товариш поглянув на нього запитливо:.

— Вперше чую, щоб ти сумнівався в їхньому розумі.

— Генрі,— сказав той, старанно пережовуючи боби,— ти часом не звернув уваги, як собаки гризлися, коли я їх годував?

— Та гризлися більше, ніж звичайно,— визнав Генрі.— А скільки в нас собак?

— Шестеро.

— Ось що, Генрі... — Білл спинився на мить, щоб надати більшої ваги своїм словам.— І я кажу, Генрі, то шестеро в нас собак. Я вийняв із торбини шість рибин і дав кожному собаці по рибині, Генрі, й однієї рибини не вистачило.

— Ти не так полічив.

— У нас шестеро собак,— незворушно повторив Білл.— Я вийняв шість рибин. Одновухому не вистачило. Довелося витягти з торби ще одну рибину.

— У нас тільки шестеро собак,— наполягав Генрі.

— Генрі,— вів своєї Білл,— я не хочу сказати, що всі були собаки, але по одній рибині з'їли семеро...

Генрі перестав жувати, подивився через вогонь і полічив собак.

— Їх тільки шестеро зараз,— сказав він.

— Я бачив, як один біг по снігу,— відповів Білл зі спокійною впевненістю.— Тоді було семеро.

Генрі глянув на нього співчутливо.

— Я буду страшенно радий, коли ця подорож скінчиться,— зауважив він.

— Що ти цим хочеш сказати?

— А те, що оцей наш вантаж впливає на твої нерви, і тобі ввижається невідь-що.

— Отож і я подумав,— відповів Білл повагом,— Коли я побачив, що він побіг, то зразу глянув на сніг. На ньому були сліди. Я полічив собак — усі шестеро були на місці. Сліди ті й досі на снігу. Коли хочеш, можу показати.

Генрі не відповів нічого й мовчки жував собі. Управшись із вечерею, він запив її кухлем кави й утер рота верхнім боком долоні.

— Отже, ти гадаєш, це був...

Його перебило протягле сумне виття звідкись із темряви. Генрі спинився, прислухався і, махнувши в той бік рукою, докінчив:

— ... один із тих?

Білл кивнув головою.

— Нехай мені очі повилазять, коли я думаю інакше! Ти сам бачив, як гризлися собаки.

Виття дужчало й лунало тепер з усіх боків, тиша перетворилась на пекельний галас. Перелякані собаки, збившись до купи, тиснулися так близько до вогню, аж їм займалася шерсть. Білл підкинув у вогонь хмизу й запалив люльку.

— Щось ти зовсім зажурився, Білле,— сказав його товариш.

— Генрі... — Білл якусь хвилину в задумі пахкав люлькою.— Я оце думаю, Генрі, що він значно щасливіший, ніж ми з тобою.— Він показав на третього чоловіка, постукавши пальцем по труні, на якій вони сиділи.— Як ми з тобою, Генрі, помremo, то добре ще, коли нас закидають камінням, щоб собаки не розтягли.

— Ну, ми не те, що він: у нас нема ні близьких людей, ні грошей,— промовив Генрі.— Хто б це нас поволік ховати в таку далечінь.

— Ніяк не доберу, Генрі, чого такий чоловік, як оцей, що на батьківщині в себе був лордом абощо і ніколи не мусив дбати ні про їжу, ні про одяг,— чого він заперся сюди, на цей Богом забутий край світу? Цього я ніяк не збагну.

— Еге, сидів би вдома, то дожив би до глибокої старості,— погодився Генрі.

Білл розкрив рота щось сказати, але передумав і лише мовчки показав на стіну темряви, що обступила їх з усіх боків. Обриси годі було розгледіти в мороці ночі,— видно було тільки пару очей, що горіли мов жарини. Генрі показав головою на другу пару, на третю. Їх уже багато, і вони кільцем оточили табір, пересувалися з місця на місце, гасли і тут-таки знову спалахували.

Неспокій собак дедалі більшав, і раптом, охоплені сліпим жахом, вони щільно присунулись до вогню, полохливо тиснучись і припадаючи людям до ніг. Продираючись уперед, один собака потрапив у вогонь і заскавучав з болю та ляку, а в повітрі запахло смаленою шерстю. Кільце миготливих очей ворухнулося на мить і трохи відступило далі, але коли собаки заспокоїлись, знову опинилося на тому самому місці.

— Оце біда, Генрі, що набоїв у нас мало.

Білл, докуривши люльку, допоміг товаришеві розстелити хутра та укривало на ялиновім гіллі, що він розклав поверх снігу ще перед вечерею. Генрі щось пробурчав і став розв'язувати мокасини.

— Скільки, кажеш, набоїв у тебе лишилось?

— Три,— була відповідь.— А зараз би згодилося й триста. Тоді б я показав їм, клятим!

Він сердито посварив кулаком туди, де світилися очі, і дбайливо поставив свої мокасини біля вогню.

— Та хоч би вже цей мороз пересівся! — заговорив він знову — Ось уже два тижні все п'ятдесят градусів. І чого це я подався в цю подорож? Не до душі вона мені, Генрі. Щось воно не зовсім гаразд. Коли б уже швидше приїхати, і хай йому грець. Оце б сиділи тепер коло вогню у форті Мак-Геррі й грали б собі в крибедж. Добре було б!

Генрі тільки пробурчав щось і заліз у свою постіль. Він уже засинав, коли товариш збудив його.

— Слухай, Генрі, коли той чужий приходить їсти рибу, то чого ж собаки не кидаються на нього? Ніяк не можу цього втямити.

— Ти щось занадто нетямкий став, Білле,— почув він напівсонну відповідь.— Раніш я не помічав цього в тебе. Краще мовчи й укладайся, а завтра встанеш здоровісінький. У тебе печія, тож ти й не маєш спокою.

Вони спали поряд, під одним укривалом, і важко дихали обоє. Вогнище вже догорало, і кільце вогнених очей, яке оточувало табір, змикалось дедалі тісніше. Коли якась пара очей присувалася занадто близько, собаки, що полохливо трималися купи, починали сердито гарчати. Один раз вони навіть Білла розбурхали. Обережно, щоб не збудити товариша, він виліз з-під укривала й підкинув ще хмизу в огонь. Коли полум'я

розгорілось, кільце очей відсунулось далі. Погляд Біллів спинився випадково на собаках. Він протер очі й хвилину пильно дивився на них, а потім знову заліз під укривало.

— Генрі! — гукнув він. — Генрі!

Генрі застогнав, прокидаючись, і спитав:

— Що там?

— Нічого, — була відповідь, — тільки собак знову семеро. Я оце допіру перелічив.

Генрі буркітливо сприйняв цю новину, а тоді захріп і знов уже спав.

Вранці він підвівся перший і розбудив товариша. Була вже шоста, але до світанку залишалося ще три години. Поки Білл згортав постіль і вкладав речі на санки, Генрі заходився поночі готувати сніданок.

— Слухай, Генрі, — раптом озвався Білл. — Скільки, ти кажеш, у нас собак?

— Шестеро.

— А отже ні! — заявив переможно Білл.

— Знову семеро? — спитав Генрі.

— Ні, п'ятеро. Один десь дівся.

— Що за чортівня! — сердито вигукнув Генрі й, покинувши сніданок, пішов лічити собак.

— Твоя правда, Білле, — сказав він. — Феті зник.

— І не помітили як. Шукай тепер вітра в полі.

— Оце не щастить, — зауважив Генрі. — Вони його живцем проковтнули. Я певен, що він скавучав у них клятих у горлянці!

— Феті завше був дурний, — мовив Білл.

— Але й найдурніший собака не такий дурний, щоб іти на певну смерть.

Генрі критично оглянув решту собак, швидко оцінюючи, чого кожен із них вартий.

— Жоден з цих собак не зробив би такої дурниці, їй-бо, — додав він.

— Та їх і дрючком від вогнища не відженеш, — погодився Білл. — Я завше був такої думки, що у Феті не всі дома.

Таким надгробним словом було вшановано собаку, що загинув на Далекій Півночі, — і воно аж ніяк не було скупішим за епітафії іншим собакам, ба навіть і людям.

Розділ II. Вовчиця

Поснідавши й склавши на санки свої убогі пожитки, люди залишили привітне вогнище й рушили в темряву. І одразу ж почулося дике й тужливе виття — крізь морок і холод воно долиняло до них звідусіль. Було не до розмов. Розвиднілось о дев'ятій годині. О дванадцятій небо на півдні ледь порожевіло в тому місці, де опуклість землі стає стіною між південним сонцем та світом Півночі. Але цей рожевий відтінок незабаром збляк. Сіре

денне світло трималося до третьої години, а тоді й воно згасло, і полярна ніч огорнула своїм покровом пустельну й мовчазну землю.

Коли смеркло, хиже виття стало дужчати. Воно линуло з лівого боку, з правого, ззаду, і часом так близько, що собак жах проймав, і вони починали панічно шарпатися в запрягу.

Після одного такого нападу страху, розплутавши разом із Генрі посторонки, Білл промовив:

— Коли б уже вони натрапили на яку дичину і дали нам спокій.

— Атож, слухати їх, аж за спиною бере,— погодився Генрі.

Більше вони не розмовляли, доки знов не зупинились на спочинок.

Генрі стояв, нахилившись над казанком з бобами, і підкладав у нього льоду, коли нараз почув удар, крик Білла й пронизливе скавучання собак. Він випростався й побачив якусь невиразну темну тінь, що майнула по снігу й зникла в темряві. А потім він побачив, що Білл стоїть серед собак, чи то врадуваний, чи то похнюплений, і в одній руці тримає замашного дрючка, а в другій — хвоста в'яленого лосося.

— Таки потяг половину,— сказав він,— але я його добре вгрів. Чув, як заверещав?

— А що він за один? — спитав Генрі.

— Не розгледів. Знаю тільки, що й ноги, й паща, й шерсть, як у кожного собаки.

— Мабуть, приручений вовк.

— Авжеж, приручений, чорти б його взяли, коли з'являється саме тоді, як годують, і хапає їхню пайку риби.

Цього вечора, коли вони сиділи після вечері на довгому ящику, смалячи люльки, кільце вогненних очей ще більше повужчало.

— Коли б хоч яке стадо лосів сполохали та дали нам спокій,— сказав Білл.

Генрі пробурмотів щось не дуже люб'язне, і з чверть години вони сиділи мовчки. Генрі дивився на вогонь, а Білл — на кільце очей, що палали в темряві тепер уже зовсім близько від вогнища.

— Коли б уже ми під'їжджали до Мак-Геррі,— знову почав він.

— Та замовкни ти зі своїм «коли б» та «коли б»! Розскиглився! — сердито вихопилось у Генрі.— У тебе просто печія, й того ти скімлиш. Проковтни ложку соди — і як рукою зніме, та й мені з тобою веселіш буде.

Вранці Генрі прокинувся від страшних прокльонів, що сипалися Біллові з уст. Він сперся на лікоть і побачив, як його товариш стоїть серед собак біля розкладеного вогнища — руки обурено піднесені вгору, лице скривлене від гніву.

— Гей! Що там таке? — крикнув Генрі.

— Фрог зник,— була відповідь.

— Невже?

— Та кажу ж тобі — зник.

Генрі враз вихопився з-під укриття й кинувся до собак. Перелічивши їх уважно, він укупі з Біллом став так само люто проклинати Пустелю, що забрала в них і другого собаку.

— Фрог був найдужчий з цілого запрягу,— нарешті сказав Білл.

— Та й не дурний,— додав Генрі. Така була друга епітафія за ці два дні. Поснідавши похмуро, вони запрягли решту собак у санки. День був такий самісінський, як і попередні. Обоє мовчки тяжко посувались уперед по замерзлій землі. Мовчанку порушувало тільки виття їхніх переслідувачів, що йшли невидимі за ними назирці. Коли після полудня посутеніло, переслідувачі знов підступили ближче, й виття їхнє чути було трохи не поруч. Собаки лякалися, шарпались неспокійно, Генрі з Біллом не раз мусили розплутувати посторонки, і це ще більше гнітило їх.

— Ну, це вже припне вас, дурні тварюки,— задоволено сказав Білл увечері, упоравшись зі своєю роботою.

Генрі облишив вечерю і підійшов подивитись. Його товариш прив'язав собак до палиці, як то індіанці роблять. На шию кожному собаці він надів ремінну петлю і до неї коло самої шиї, щоб собака не дістав зубами, прив'язав довгу грубу жердину. Кінець жердини він прикрутив ремнем до кілка, забитого в землю. Отож собаки не могли перегризти ремня коло шиї, а жердина заважала їм перегризти його біля кілка.

Генрі схвально кивнув головою.

— Лишень так і втримаєш Однорухого,— сказав він.— Цей перекусить ремінь, все одно як ножем черкне, хіба що не так швидко. Вранці тепер усі будуть цілі.

— Ще б пак! — ствердив Білл.— Коли ще хоч один собака пропаде, я завтра не питиму кави.

— Знають клятї, що в нас нема чим стріляти,— зауважив Генрі, лягаючи спати, і показав на мерехтливе кільце навкруг.— Коли б їм послати хоч зо два постріли, вони б стали поштивіші. Що не ніч, підходять ближче. Відведи-но очі від огню та подивись туди уважніш... Бачиш он того?

Часину вони допитливо стежили за невиразними силуетами, що пересувалися поза відсвітом багаття. Пильно вдивляючись туди, де світилася пара очей, можна було розгледіти в темряві обриси звіра. Час від часу навіть видно було, як вони переходять з місця на місце.

Увагу Білла й Генрі привернув гамір серед собак. Однорухий то страшенно скавучав, пориваючись у темряву, то, відступаючи назад, люто гриз жердину.

— Дивись-но, Білле,— шепнув Генрі.

У коло, освітлене вогнищем, прослизнув якийсь боком звір, схожий на собаку. В рухах його відчувались і острах, і зухвалість. Обережно позираючи на людей, він усю свою пильність зосередив на собаках. Одновухий метнувся до чужинця, наскільки дозволяла йому жердина, і відчайдушно заскавучав.

— Цей одновухий дурень щось не дуже й боїться,— зауважив упівголоса Білл.

— Вовчиця,— пошепки відповів Генрі.— Тепер ясно, що воно з Феті й Фрогом. Її випустила зграя як принаду: вона заманює собак, а тоді все кодро кидається й загризає їх.

Багаття затріщало, й одна голівешка засичала й відкотилась убік. Звір умить відскочив і щез у темряві.

— Знаєш, що я думаю, Генрі? — сказав Білл.— Що?

— Я думаю, що це її почастував я тоді дрючком.

— Не маю жодного сумніву,— відповів Генрі.

— І ось що я хочу сказати,— мовив далі Білл.— Вона не боїться багаття, а це річ підозріла й неподобна.

— І знає вона напевне більше, ніж годиться знати порядному вовкові,— погодився Генрі.— Вовк, що приходить саме тоді, як годують собак, либонь, таки досвідчений.

— У старого Вілена був колись собака, і от він утік з вовками,— думав уголос Білл.— Це вже я знаю. Я сам його підстрелив у вовчій зграї на лосиному пасовищі біля Малого Прута. Старий Вілен плакав, як дитина. Казав, що три роки не бачив свого собаки. Увесь цей час він ганяв з вовками.

— Мені здається, ти вгадав, Білле. Цей вовк таки собака, і він не раз їв рибу з людських рук.

— Якщо я матиму нагоду, то хоч він вовк, хоч ні, буде з нього комусь м'ясо,— заявив Білл.— Нам не можна більше втрачати собак.

— Але ж у нас тільки три набої,— заперечив Генрі.

— Я вижду, щоб стріляти напевно,— була відповідь.

Вранці Генрі розпалив вогонь і зварив сніданок під голосне Біллове хропіння.

— Ти так смачно спав, що не хотілось тебе чіпати,— сказав він, будячи його снідати.

Білл, ще сонний, почав снідати. Побачивши, що його кухоль порожній, він простяг руку до кавника. Але кавник був задалеко, біля Генрі.

— Слухай, Генрі,— лагідно дорікнув він,— ти нічого не забув?

Генрі уважно розглянувся й похитав головою. Білл показав йому порожній кухоль.

— Сьогодні ти не питимеш кави,— сказав Генрі.

— Невже вся збігла? — стурбовано запитав Білл.

— Ні, не збігла.

— Гадаєш, вона мені завадить?

— Ні, чого там.

Білл аж почервонів, заходячись гнівом.

— То, може, ти мені поясниш, у чому річ? — сказав він.

— Спенкер зник, — відказав Генрі.

Не поспішаючи, з виглядом людини, що покірно скоряється лихові, Білл обернув голову і з місця полічив собак.

— Як це трапилось? — байдуже спитав він. Генрі знизав плечима.

— Не знаю. Чи не Одновухий це перегриз йому ремня. Сам він ніяк цього не міг зробити, це певно.

— Холерний собацюра, — повільно й спокійно промовив Білл, нічим не виявляючи люті, що клекотіла в ньому. — Не міг дістати свого ремня, так допався до Спенкерового.

— Ну, тепер уже Спенкеріві не клопітно. Травиться собі в шлунках щонайменше двадцятьох вовків. — Така була епітафія, що дав Генрі третьому загиблому собаці. — Бери каву, Білле.

Але той похитав головою.

— Та пий, — пропонував Генрі, взявши кавника. Білл відсунув кухля.

— Я не хочу бути патякалом. Сказав, що не питиму, коли пропаде хоч один собака, — і не питиму.

— А кава ж смачна, — спокушав Генрі.

Однак Білл був непохитний, їв свій сухий сніданок і присмачував його прокльонами на адресу Одновухого, що втнув такий вибрик.

— Сьогодні на ніч припну їх так, що не дістануть один одного, — сказав він, коли вони рушили в дорогу.

Пройшли вони ярдів сто, як раптом Генрі, будучи попереду, нагнувся й підняв якусь річ, що потрапила йому під плетену лижву. Було поночі, й він не міг її розгледіти, але навпомацки впізнав, що це таке, і жбурнув її назад. Вона вдарилась об санки, відскочила від них і впала просто Біллові на лижви.

— Може, це тобі придасться! — гукнув Генрі.

Білл аж ахнув. Оце все, що лишилося від Спенкера, — оцупок, до якого він був прив'язаний.

— Вони злигали його з усіма бебехами, — сказав він. — Ломака гола, як бубон. Навіть ремня з'їли з обох кінців. Я кажу тобі, Генрі, вони з біса голодні, і поки ми доїдемо, й до нас доберуться. Генрі зневажливо всміхнувся.

— Правда, за мною вовки то ще не ганялись, але бувало й гірше, і нічого — бачиш, живий. Щоб порішити такого, як я, синашу мій, якогось там десятка настирливих тварюк замало.

— Не знаю, не знаю,— пробурмотів зловісним тоном Білл.

— Ну, то потім дізнаєшся, як під'їжджатимемо до Мак-Геррі.

— Щось не дуже в це віриться,— затаївся на своєму Білл.

— Просто ти під охляв, та й усе,— авторитетно заявив Генрі.— Хіни тобі треба. Ось тільки-но доберемось до Мак-Геррі, я тобі добренню порцію вгачу.

Білл пробурчав свою незгоду з таким діагнозом і змовк. День був, як і попередні. Розвиднілось о дев'ятій. О дванадцятій обрій на півдні порожевів од невидимого сонця, і почався холодний похмурий підвечірок, потім знов насунув смерк, а через три години його мала заступити ніч.

Коли сонце марно спробувало виглянути з-за обрію, Білл витяг із санок свою рушницю і сказав:

— Ти йди вперед, Генрі, а я піду гляну, що там твориться.

— Краще ти тримайся санок,— запротестував Генрі.— У тебе тільки три набої. А то хтозна, що може трапитись...

— А тепер хто скімілить? — спитав, тріумфуючи, Білл. Генрі не відповів нічого й поплентався сам далі, тільки весь час оглядався тривожно в сіру пустку, де зник його товариш. Через годину, йдучи навпростець, Білл наздогнав санки.

— Вони порозбігались і никають на всі боки,— сказав він.— Дичини шукають, але й від нас не відступаються. Вони, бач, певні, що ми їхніх зубів не уникнемо, і знають, що треба лиш трохи почекати. А тим часом нишпорять поблизу, щоб чим поживитись.

— Ти хочеш сказати, їм так здається, що ми від них не втечемо? — поправив Генрі з притиском.

Та Білл не слухав його.

— Я деяких бачив,— страшенно худючі. Гадаю, що їм уже кілька тижнів нічого не перепало, крім Феті, Фрога й Спенкера, а їх така сила, що де там цього б вистачило! Схудли, що далі вже нікуди. Ребра — наче пральна дошка, а животи попідтягало до самого хребта. Кажу тобі, вони у відчаї. От-от почнуть казитися з голоду, і тоді лиш начувайся!

За кілька хвилин Генрі, що йшов тепер позад санок, тихенько свиснув застережливо. Білл оглянувся й спокійно зупинив собак. Зовсім на видноті, на самій дорозі, за поворотом, що його санки щойно проїхали, вихопилась кудлата звірина. Носом до сліду,

вона бігла за ними легко й спритно. Коли санки спинились, вона й собі стала, витягла морду й пильно подивилась на них, тремтячими ніздрями внюхуючись у людський запах.

— Вовчиця,— сказав Білл.

Собаки полягали на сніг. Він обійшов їх і став біля санок поруч із товаришем. Обоє стежили за чудною твариною, що ось уже кілька днів женеться за ними і встигла погубити половину їхнього запрягу.

Виждавши трохи, звір підбіг на кілька футів уперед. Потім ще раз так само, і ще, аж опинився за яких сотню ярдів від санок. Коло ялин він знову пристав і, піднявши морду, носом і очима вивчав людей, що стежили за ним. Він дивився на них якимсь чудним сумним поглядом, мов той собака, тільки що й сліду собачої відданості не було в цьому погляді. Це був сум, породжений голодом, жорстоким, як вовчі ікла, і немилосердним, як самий мороз.

Звір був великий, як на вовка, і, хоч дуже худий, виразно показував на одного з найбільших представників своєї породи.

— Футів два з половиною зростом,— визначив Генрі,— й, либонь, не менше як п'ять футів до хвоста.

— Але яка дивна масть,— зауважив Білл.— Я зроду не бачив рудих вовків. Аж брунаста ніби.

Звісно, шерсть вовчиці не була брунаста. Справжня вовча шерсть. Власне, сіра навіть, але з легким рудуватим відтінком, який то з'являвся, то зникав, вводячи тим в оману. Звичайнісінька сіра шерсть нараз мінилася якимось дивним рудуватим кольором, якому важко й назву добрати.

— Як собі хочеш, але це чистий тобі ескімоський собака, і то здоровий,— сказав Білл.— Я б не здивувався, коли б він раптом замахав хвостом.

— Гей ти, псюра! — гукнув він.— Ану ходи сюди, як тебе там!

— Ані крихти тебе не боїться,— засміявся Генрі.

Білл замахав погрозово руками і голосно закричав, але звір не виявляв жодного страху і тільки ще більше нашорошився. Він усе дивився на них з немилосердним голодним сумом. Перед ним було м'ясо, а він був голодний. Якби в нього вистачило духу, він би кинувся на них і зжер.

— Слухай, Генрі,— сказав Білл, несвідомо притишивши голос аж до шепоту, бо ж річ була поважна.— У вас три набої. З такої відстані постріл певний. Не вцілити не можна. Він забрав у нас трьох собак, і треба покласти цьому край. Що ти скажеш?

Генрі притакнув головою, Білл обережно витяг із санок рушницю, але не встиг навіть націлитись, як вовчиця кинулася вбік і зчезла між ялинами.

Товариші глянули один на одного. Генрі промовисто присвиснув.

— Як це не спало мені на думку раніше! — голосно бурчав Білл, кладучи рушницю назад у санки.— Коли вовк приходить саме тоді, як годують собак, то він мусить знати й за рушницю. Кажу тобі, Генрі, що оця тварюка — це вона все нам накоїла. Коли б не вона, в нас було б шестеро собак, а не троє. Їй-бо, Генрі, я таки доберуся до неї. На видноті її не вб'єш, занадто вже розумна вона. Але не я Білл, коли я не вистежу її із засідки.

— Тільки далеко не відходь,— порадив Генрі.— Як накинетесь на тебе ціла зграя, то три твої набойки допоможуть, як мертвому кадило. Звірі з біса голодні, тож гляди, Білле, пильнуйся.

Цього вечора отаборились рано. Троє собак не могли везти санки так швидко й такий тривалий час, як це робили шестеро, і вони вже помітно знесилили. Чоловіки теж рано повкладалися спати, а Білл, перш ніж залізти під укриття, поприв'язував собак так, що вони не могли дістати один до одного.

Але вовки ставали чимдалі сміливіші й навіть серед ночі будили вже людей. Вони підходили так близько, що собаки починали казитися з ляку, і, щоб утримати знахабнелих драпуг на безпечній відстані, доводилось раз у раз підсичувати вогнище.

— Я чув, як матроси розповідають про акул, що плывуть за кораблями,— зауважив Білл, залізаючи під укриття, раз ото так підкинувши хмизу до вогню.— А вовки — це суходільні акули. Вони своє знають краще за нас і зовсім не на прохідку за нами вдаряють. Схламають вони нас, Генрі. А певно, що схламають.

— Тебе то вже наполовину схламали, коли ти таке плетеш,— відрубав Генрі.— Хто боїться різок, той все одно, що вже відшмаганий. Так і ти — все одно, що вже на зубах у вовків.

— Вони стріскали людей і не таких, як ми з тобою,— відповів Білл.

— Чи ти коли перестанеш скімлити? Вже слухати набридло!

Генрі сердито повернувся на другий бік, дуже здивувавшись, що Білл змовчав йому. Це зовсім на нього не схоже, його завше так легко роздратувати гострим словом. Генрі довго про це думав, аж доки заснув. Його остання думка, коли йому вже злипались повіки, була про Білла: «А й справді Білл засумував. Треба буде завтра його трохи розважити».

Розділ III. Голодне життя

Ранок почався щасливо. За ніч не пропав жодний собака. Людям трохи відлягло від серця, і вони рушили далі серед мовчання, мороку та холоду. Білл, здавалося, забув свої сумні передчуття, що мучили його напередодні, й став навіть жартувати з собаками, коли близько полудня на повороті раптом перекинулися санки.

Все переплуталось. Запряг зав'яз між стовбуром та величезним валуном, і, щоб привести все до ладу, довелося розпрягти собак. Нахилившись над санками, чоловіки силкувалися підняти їх, коли це Генрі ненароком побачив, що Однорухий біжить убік.

— Назад, Однорухий! — крикнув він, випростуючись і обертаючись за собакою.

Та Однорухий ще більше наддав бігу, волочачи за собою свої посторонки. А там, на щойно пройденій дорозі, чекала на нього вовчиця. Наближаючись до неї, він нашорошив вуха й уже не біг, а йшов легкою дрібною ногою, а тоді й зовсім став. Він дивився на неї ласо, але з недовірою і страхом. Вовчиця, ніби всміхаючись, вискачила зуби, так наче загравала з ним. Потім грайливо ступила до нього декілька кроків і спинилась. Однорухий підійшов ближче до неї, все ще насторожений, нашорошивши вуха й високо піднявши голову та хвоста.

Він витягнув носа обнюхатися а нею, але вона, грайливо кокетуючи, відступила. Щоразу, як він підступав на крок ближче, вона відступала назад. Так вона заманювала його далі й далі від людей, коло яких він мав надійний захист. Раз у нього ніби промайнула підозра — він повернув голову назад і глянув на перекинуті санки, на своїх товаришів по запрягу і на двох людей, що його кликали.

Але коли й саянула йому якась думка, то вовчиця відразу ж її розвіяла: вона підійшла до нього, обнюхалася з ним і знову стала, кокетуючи, відступати назад.

Тут Білл згадав про рушницю. Тільки ж вона була під перекинутими санками, і поки Генрі допоміг йому їх підважити й дістати її, Однорухий і вовчиця так близько підійшли одне до одного, що стріляти з такої відстані стало вже небезпечно.

Занадто пізно Однорухий зрозумів свою помилку. Ще не втямивши в чому річ, Білл і Генрі побачили, як він обернувся й помчав до них. А потім вони побачили, як навперейми йому, під прямим кутом до дороги, через сніг, величезними стрибками гналося з десятеро худих сірих вовків. Умить де й ділися грайливість і кокетство вовчиці,— загарчавши, вона кинулась на Однорухого. Той відштовхнув її плечем і, побачивши, що відступ йому відрізано, але не втрачаючи надії таки добігти до санок, рвонувся до них по колу. Щохвили наспівали ще вовки й приставали до погоні. Вовчиця все гнала за Однорухим, сама на відстані стрибка від нього.

— Куди ти йдеш? — раптом спитав Генрі, поклавши руку товаришеві на плече.

Білл скинув руку.

— Не можу я терпіти,— сказав він.— Більше не візьмуть у нас жодного собаки. Я їм покажу.

З рушницею в руках він кинувся в кущі, що росли обік стежки. Замір його був ясний: вважаючи санки за центр кола, яким пробігав Однорухий, Білл розраховував перерізати

його в тій точці, куди погоня ще не добігла. Серед білого дня, з рушницею в руках було цілком можливо налякати вовків і врятувати собаку.

— Будь обережний, Білле! — гукнув йому навздогін Генрі. — Не важ марно життям.

Він сів на санки й став чекати, що буде далі. Нічого іншого йому не лишалось. Білл незабаром зник з очей, але час від часу поміж кущів та ялин, що росли окремими купками, з'являвся і знову щезав Одновухий. Генрі зрозумів, що становище його безнадійне.

Собака відчував усю небезпеку, але він мусив бігти по зовнішньому колу, а вовча зграя бігла по внутрішньому, коротшому. Годі було сподіватись, що Одновухий настільки випередив своїх переслідувачів, аби раніше за них перетяти їхнє коло й добігти до санок.

Різні лінії хутко зближувалися. Генрі знав, що десь отам на снігу, заслонені від нього деревами й кущами, от-от зйдуться зграя вовків, Одновухий і Білл. Трапилось це навіть раніше, ніж він сподівався. Пролунав постріл, за ним ще два, раз по раз, і Генрі зрозумів, що Білл уже вистріляв усі свої набої. Слідом за пострілами почулося страшенне скавуління та гарчання. Генрі розпізнав перелякане виття Одновухого і квиління чи не пораненого вовка. І все. Гарчання стихло. Квиління завмерло. Тиша знов огорнула безлюдний край.

Генрі довго сидів на санках. Йому не треба було йти побачити, що сталося. Він знав це так добре, неначе воно трапилось перед його очима. Тільки один раз він скочив на ноги й хутко витяг сокиру з санок, але потім знову сів і задумався, а останніх двоє собак, зовсім перелякані, тулилися до ніг його.

Нарешті він підвівся, немов побитий, і став запрягати собак. Потім перекинув мотуза собі через плече і разом з собаками потяг санки. Та пройшов він небагато. Тільки-но стало смеркати, він спинився на ніч і припас собі чимало хмизу; тоді нагодував собак, зварив вечеряти, поїв і постелився коло самого вогню.

Однак виспатись йому не судилося. Не встиг він і очей стулити, як вовки підійшли майже до самого вогнища. Тепер не треба було напружувати зору, щоб розгледіти їх. Вони оточили його й багаття тісним кільцем, і при світлі вогню він добре бачив, як вони лежали, сиділи, підповзали на животах, снувалися навколо. Деякі навіть спали. По-собачому згорнувшись на снігу клубками, вони втішалися сном, а він не смів тепер і очей стулити.

Увесь час Генрі підтримував яскравий вогонь, знаючи, що тільки цим він може врятувати своє тіло від іклів голодних вовків. Обидва собаки лежали біля нього. Вони жалібно скавучали й тулились до його тіла, шукаючи захисту, а коли якийсь вовк підходив дуже близько, починали розпачливо гарчати. Кільце тоді одразу зворушувалось, вовки

схоплювались з місць, пориваючись нетерпляче вперед, і над усім підносилося їхнє завзяте виття й гарчання. Потім вони вляглися, і декотрі з них навіть засинали знову.

Але кільце стискалося щодалі тісніше. Потроху дуюм за дюймом, то там, то сям вовк підповзав дедалі ближче, доки вся зграя опинилася, може, на відстані одного стрибка від Генрі. Тоді він почав вихоплювати головешки з вогнища й кидати ними у звірів. Це викликало поспішний відступ, який супроводило люте виття і перелякане гарчання, коли добре кинута головешка влучала й обпікала занадто зухвалого хижака.

На ранок Генрі був знесилений і змарнілий, очі його позападали від безсоння. Ще потемки він зварив собі снідати, а о дев'ятій годині, коли розвиднілося й вовча зграя відійшла, взявся до роботи, яку обміркував за цю довгу ніч. Він зрубав кілька молодих ялин і, прив'язавши їх навхрест до стовбурів великих дерев, зробив щось наче поміст. Потому, перекинувши через нього мотузки від санок, за допомогою собак підняв і поставив там зверху труну.

— Вони з'їли Білла, може, з'їдять і мене, але вас, добродію, вони не дістануть,— сказав він, звертаючись до мерця, похованого на деревах.

Упоравшись із цим, Генрі рушив у дорогу. Порожні санки легко мчали за собаками, що гнали чимдуж, як і людина, добре розуміючи, що порятунок їхній — якнайшвидше дістатися форту Мак-Геррі. Вовки вже зовсім осмілилися і бігли спокійною рисою за санками й поруч, повисолоплювавши червоні язики та поводячи худючими боками. Вони були страшенно худі — самі кістки й шкура, та м'язи повипинались мотузкам, аж Генрі дивувався, як вони ще тримаються на ногах і в сніг не падають.

Він не зважувався йти до смерку. Опівдні сонце не тільки зігріло південну частину неба, але показало з-за обрію свій блідий, золотистий окрас. Генрі видалося це доброю прикметою. Дні вже довшали, сонце поверталось. Не встигли ще згаснути його радісні промені, як Генрі вже отаборився. Лишилося ще кілька годин сірого денного світла й похмурих сутінок, і він використав цей час, щоб припасти якнайбільше хмизу та гілля.

Разом з ніччю прийшов жах. Одне, що голодні вовки позухвалішали, а друге, що Генрі цілу ніч не спав. Попри всі зусилля волі, долав його сон, і він так і дрімав, присівши біля вогнища з сокирою між колін і укривалом на плечах, а обабіч щільно тулилися до нього собаки.

Серед ночі він прокинувся і побачив перед собою, на відстані яких дванадцяти футів, великого сірого вовка, одного з найбільших у зграї. Генрі налічив добрих два десятки вовків, що пожадливо зиркали на нього або спокійно спали на снігу. Вони нагадували йому дітей, що зібрались довкола накритого столу і чекають тільки дозволу, щоб допасти до їжі. І ця їжа був саме він. Він роздумував, коли та як цей бенкет почнеться.

Підкидаючи у вогонь хмизу, він напрочуд ясно відчув, яке дороге йому власне тіло. Він спостерігав дію своїх м'язів і допитливо розглядав дивний механізм пальців. При світлі вогнища він кілька разів поволі згинав їх по одному й усі разом, потім широко розчепірював і робив такий рух, ніби хапав щось. Він придивлявся до нігтів, натискував ними то дужче, то злегка на пучки пальців — і стежив за своїми відчуттями. Усе це захопило Генрі, й він нараз пройнявся любов'ю до свого ніжного тіла, що працювало так чудово, так легко й досконало. Він з острахом глянув на тісне кільце вовків, які сиділи вичікуючи, і його, мов грім, вразила думка, що це прегарне тіло його, ця жива плоть — лише м'ясо, майбутня здобич для хижаків, які розшматують і роздеруть його своїми голодними іклами, і воно буде їм просто підживком, так само як м'ясо оленів та кролів було не раз йому підживком.

Він задрімав неспокійно, з кошмарами, а коли прокинувся, побачив перед собою руду вовчицю. Вона сиділа на снігу не далі як за шість футів і сумно дивилась на нього. Собаки гарчали й скавуліли йому біля ніг, але це вовчиці було байдуже. Вона не зводила очей з людини, і кілька хвилин він так само дивився на неї. Нічого погрозового в ній не було, її погляд був пройнятий великим сумом, але Генрі знав, що цей сум із не менш великого голоду. Він, Генрі, був поживою, і вигляд цієї поживи викликав у вовчиці смакові відчуття. Її паща була роззявлена, слина капала на сніг, і вона облизувалась, мовби наперед смакуючи насолоду.

Дикий жах пойняв Генрі. Він похапливо сягнув рукою до голівешки, аби шпурнути в хижака. Але тільки він схопив її, як вовчиця враз відскочила назад: видимо, вона вже звикла, що в неї чимось кидали. Відскакуючи, вона загарчала, вискаливши свої білі ікла до самих ясен, а сум в її очах заступила така страшенна, хижа лютість, що Генрі здригнувся. Він глянув на свою руку, побачив, як спритно тримали пальці голівешку, як вони прилагоджувались до всіх нерівностей, облягаючи з усіх боків її шерехату поверхню; як мізинець, що опинився заблизько до вогню, сам собою відсунувся від гарячого місця на холодніше, — і в цю саму хвилину уявив, як ці його тонкі, чутливі пальці захрустять під білими зубами вовчиці. Ніколи ще його тіло не було йому таке дороге, як тепер, коли зникла майже всяка надія, щоб воно довго залишалось його власністю.

Цілу ніч він одганяв запаленими голівешками голодну зграю. Коли він починав дримати, не маючи сили збороти сон, скавуління й гарчання собак щоразу будило його. Настав ранок, але цього разу денне світло не прогнало вовків. Генрі дарма сподівався, що вони втечуть. Як і вночі, вони щільним кільцем оточували вогнище й виказували стільки зухвалої певності, що його мужність, яка з'явилась на світанку, захиталася.

Генрі зробив одчайдушну спробу рушити в дорогу. Та тільки-но він вийшов з-під охорони вогню, як на нього стрибнув вовк, найсміливіший з цілої зграї, але не доскочив. Генрі врятувався, шарпнувшись умить назад, до вогнища, і зуби звірові клацнули за кілька дюймів від його стегна. Уся зграя зразу схопилася, заметушилася, й лише кидаючи на всі боки вогненні гілляки, він міг утримати її на безпечній відстані.

Навіть серед білого дня не наважувався він одійти від вогнища, щоб нарубати хмизу. Футів за двадцять від нього стояла величезна всохла ялина. Він прогаяв півдня, щоб до неї дістатись, розкладаючи в тому напрямку усе нові вогнища і маючи весь час напихваті головешки. Опинившись нарешті біля дерева, він роздивився, де більше хмизу, щоб у той бік звалити ялину.

Ніч була така самісінька, як і попередня, тільки що йому й зовсім стало несила боротися зі сном. Гарчання собак його вже не розбуркувало. Та й те, що вони гарчали безперестанку, його напівсонний притуплений мозок уже не сприймав відтінків у цьому гарчанні. Раз він прокинувся так, наче хтось його штовхнув. Вовчиця стояла за якийсь ярд від нього. Він машинально схопив головешку й одразу пошпурих її у роззявлену пащеку. Вовчиця відскочила, заскигливши з болю, а Генрі з насолодою вдихав запах смаленої шерсті й горілого м'яса, дивлячись, як вона трясє головою і люто виє кроків за двадцять від нього.

Цього разу, перш ніж задрімати, він прив'язав до правої руки кілька запалених соснових гілок, і тільки-но очі йому заплющились, вогонь, припікши руку, розбудив його. В такій спосіб він пильнував кілька годин. Прокидаючись, він щоразу відгонив головешками вовків, підкидав у вогонь хмизу і прив'язував собі до руки новий жмут гілок. Все йшло гаразд, але раз він погано прив'язав його, заснув і не відчув, як той жмут відпав.

Йому приснився сон, ніби він у форті Мак-Геррі й грає в крибедж з агентом. У кімнаті тепло й затишно. Та ось видається йому, що вовки облягають форт. Звірі завивають під самими дверима, а вони з агентом часом перестають грати, прислухаючись до виття, і сміються з даремних спроб вовків добитися всередину. Потім,— і чого, тільки не приверзеться! — щось затріщало. Двері стали отвором, і вовки вдерлися в кімнату. Вони накинулись на нього й на агента. Коли розчинилися двері, від їхнього завивання аж у вухах лящало. Воно вкрай непокоїло його. Сон переходив у щось інше, але зрозуміти, у що саме, заважало безперервне виття.

А тоді Генрі прокинувся і вже наяву почув виття й гарчання. Вовки всією зграєю порвалися на нього. Один зубами схопив його за руку. Генрі інстинктивно скочив у багаття і в цю мить відчув, що гострі зуби вгородились йому в ногу. І тут почався

вогняний бій. Грубі рукавиці деякий час захищали його руки під вогню, і він цілими пригорщами хапав жар і розкидав його на всі боки. Багаття скидалося на вулкан.

Але так, звісно, не могло тривати довго. Обличчя в Генрі взялося пухирями, брови й вії пообпалювались, у ноги нестерпно пекло. Схопивши в кожную руку головешку, він скочив до краю багаття. Вовки підступили. З усіх боків — скрізь, де падали жарюки, — сичав сніг, і з відчайдушних стрибків, пирхання й гарчання знати було, що вовки раз у раз наступали на них.

Вишпурлявши головешки в найближчих зі своїх ворогів, Генрі скинув на сніг підотлілі рукавиці й заходився тупцюватись, щоб остудити ноги. Обидва собаки зникли, і він добре знав, що вони стали новою стравою на тому задавненому обіді, який почався з Феті й найближчими днями закінчиться, напевно, ним самим.

— Так, але мене ви ще не взяли! — крикнув він, люто погрозивши кулаком голодним звірам, і від голосу його вовча згряя захвилювалась, уся разом загарчала, а вовчиця нечутно підлізла й подивилась на нього сумним голодним поглядом.

Генрі взявся до нового способу оборони. Він розклав багаття широким колом, сам бувши всередині, розстелив на підталому снігу свою постіль, і сів собі на неї. Коли він таким чином заховався під охороною вогню, згряя вражено підійшла до самого багаття, дивуючись, куди він міг подітись.

Досі вони не могли приступити до вогню, а тепер порозлягались навколо багаття й, мов собаки, мружились, позіхали й потягалися в незвичному для них теплі. Потім вовчиця, сівши на задні лапи, витягла морду до якоїсь зірки й завила. Вовки один по одному прилучились до неї, й незабаром уся згряя, позадиравши морди до неба, підтягала її голодному виттю.

Розвидніло, почався день. Вогнище вже догорало. Хмизу не стало, треба було ще припасти. Генрі спробував вийти зі свого вогняного кільця, але вовки метнулися йому назустріч. Запалені головешки змушували їх відскакувати вбік, та назад вони вже не відбігали. Дарма силкувався він одігнати їх. Побачивши, що це безнадійно, він повернувся назад, всередину вогняного кільця, і в цей час на нього скочив вовк, але не розрахував свого стрибка і всіма чотирма лапами потрапив у полум'я. Звір з переляку завив, загарчав і відповз від багаття, щоб на снігу охолодити попечені лапи.

Людина, зігнувшись, сиділа на постелі. Її безсило похилені плечі, голова, що впала на коліна, уся поза свідчили, що вона вже відмовилася від боротьби. Час від часу вона підводила голову й дивилась на вогнище, яке вже догорало. Кільце вогню й жару подекуди вже розімкнулося, з'явилися проходи поміж вогнем, і вони чимдалі ширшали, а латки вогню меншали.

— Ну, тепер ви мене зможете взяти,— пробурмотів він.— Та байдуже, я хочу спати...
Прокинувшись, він побачив, що в проході стоїть вовчиця і пильно на нього дивиться.
Трохи згодом — йому видалось, наче за кілька годин,— він знову прокинувся. Якась таємнича зміна відбулася — і настільки для нього незрозуміла, що він відразу опам'ятався. Щось сталося. Спершу він не міг зрозуміти. Тоді здогадався: вовки щезли. Лишився тільки втоптаний сніг, що показував, як близько були вони коло нього. Непереможний сон знову зборов Генрі, голова його впала на коліна, але раптом він схопився.

Чути було людські голоси, скрип полозків та упряжу й нетерпляче повискування собак. Четверо санок підіймалось від річки й прямувало до нього під дерева. Чоловік шість оточили скарлючену постать, оточену пригаслим вогняним кільцем. Вони трясли його й штурхали, намагаючись привести до пам'яті. Генрі дивився на них, як п'яний, і бурмотів чудним сонним голосом:

— Руда вовчиця... приходила тоді, як годували собак... попервах зжерла собачий корм... тоді собак... А потім Білла...

— Де лорд Альфред? — проревів йому в саме вухо один з чоловіків і сильно трусонув його за плечі.

Генрі похитав поволі головою.

— Ні, його вона не з'їла... Він там, на деревах, біля останньої стоянки.

— Мертвий? — скрикнув чоловік.

— У домовині,— відповів Генрі й сердито визволив свої плечі від його руки.— Кажу, дайте мені спокій... Я знемігся вкрай... На добраніч усім...

Повіки в нього затремтіли й заплющились, голова впала на груди. А коли його поклали на укшивала, в морозяному повітрі почулося дуже хропіння.

Чути було ще й інші звуки. Звідкись іздалеку долинало голодне виття вовчої зграї. Не здобувши людини, вона тепер бігла іншим слідом.

Частина друга. Народжений у пустелі

Розділ I. Бій зубами

Вовчиця перша почула людські голоси й скавучання запряжених собак, і вона ж перша відскочила від безпорадної людини в колі пригаслого полум'я. Зграї не хотілося зрікатись упольованої поживи, і кілька хвилин вовки не рушали з місця, але потім, прислухавшись, таки чкурнули слідком за вовчицею.

Попереду біг великий сірий вовк, один із вожаків зграї. Це він спрямував усю зграю слідами вовчиці. Це він люто гарчав і кусав молодих вовків, коли хто з них зухвало

обганяв його. І це він, угледівши вовчицю, що звільна трухцювала по снігу, подався мерщій до неї.

Вона побігла поруч нього так, ніби це було її визначене місце, і вже не відривалася від зграї. Вожак не гарчав на неї і не скалив зубів, коли випадково вона опинялась на стрибок попереду. Навпаки, він, здавалося, ставився до вовчиці дуже приязно, бо намагався бігти весь час поряд. А коли він біг занадто близько, то це вона гарчала й скалила зуби невдоволено. Іноді вовчиця була навіть не від того, щоб куснути його за плече. Він при цьому не гнівався, а тільки відскакував убік і якусь часину біг незграбними стрибками, виглядом своїм і поведінкою нагадуючи присоромленого залицяльника.

То був єдиний його клопіт, коли він біг на чолі зграї, але вовчиця мала ще інші клопоти. По другий бік від неї біг худий старий вовк, уже сивий і позначений шрами від багатьох боїв. Він завжди біг праворуч неї. Це, власне, з тієї причини, що він мав тільки одне око — і саме ліве. Старий вовк також напивав на вовчицю, торгаючи її своєю рубцюватою мордою то в бік, то в плече, то в шию. Вовчиця відповідала і на його зальоти клацанням зубів, але коли обидва залицяльники в'язли до неї водночас, тоді їй доводилося скрутнувати: вона мусила хутко огризатись на два боки, щоб прогнати їх, і разом триматися попереду зграї та ще й дивитися собі під ноги. В таких випадках обидва вовки вискалювали зуби й грізно гарчали один на одного. Може б, вони й битися завелись, але й залицяння, і ревності поступалися перед більш пекучою потребою — заспокоїти голод, що навідав на зграю.

Щоразу, коли старий вовк, спіймавши облизня й рятуючись від гострих зубів об'єкта своїх пожадань, відскакував убік, він натикався на трилітку, що біг праворуч нього, де він не міг його бачити. Цей молодий вовк цілком уже змужнів і проти виснаженої та зголоднілої зграї виглядав дужим і завзятим. Але як він біг, то голова його була тільки врівень з плечем старого вовка; коли ж вряди-годи він насмілювався порівнятися із ним, той гнівним гарчанням і клацанням зубів присаджував його назад. Часом молодий вовк непомітно відставав і силкувався протиснутись між ним та вовчицею, але йому щоразу давали відсіч як не з двох, то з трьох боків. Коли вовчиця починала гарчати, старий вожак ураз кидався на трилітку. Іноді кидалась на нього й вовчиця, а то ще й молодий вожак, що біг ліворуч.

Бачивши з трьох боків загрозливі зуби, триліток одразу спинявся, сідав на задні лапи, передніми міцно впирався в сніг і, гнівно наїжившись, хижо гарчав. Розрух попереду зграї викликав розрух у задніх її лавах. Вовки, що бігли ззаду, наскакували на молодого вовка і виявляли своє незадоволення, кусаючи його за задні лапи й за боки. Він наражався на велику небезпеку, бо голод і лють невіддільні одне від одного, проте з безмежною

самопевністю, властивою молодості, раз у раз уперто повторював свої спроби, маючи з цього лишень самі неприємності.

Якби не голод, то залицання й гризня через любов не припинялися б і зграя розпалася б. Але тепер її становище було вкрай скрутне. Зграю виснажив тривалий недосит, і вона не могла бігти так швидко, як звичайно. Позаду вже шкутильгали кволіші вовки — котрі наймолодші й найстаріші. Попереду бігли дужчі. Але й ті, й ті скорше скидалися на кістяки, ніж на справжніх вовків. Одначе, коли не рахувати тих, що підкульгували ззаду, зграя мчала невтомно й легко. Здавалося, їхні випнуті м'язи мали невичерпну енергію. Після кожного скорочення мовби сталевого м'яза йшло друге, за ним ще й ще, і так без краю.

Того дня вовки пробігли багато миль. Бігли вони й уночі. Настав другий день, а вони все ще бігли. Навколо тільки мертва замерзла земля. Ніде ані поруху. Лише вони одні гнали серед завмерлої пустелі.

Лише вони були живі й шукали життя, щоб пожерти його, а самим жити далі.

Вони перетяли кілька невисоких вододілів, минули з десяток потоків у долинах, перш ніж пощастило їм знайти поживу. Вони натрапили на слід лосів. Першого вони спіймали великого лося-самця. Це було життя і м'ясо, і його не стеріг ні таємничий вогонь, ані летючі головошки. Вони добре знали гіллясті роги й роздвоєні копита, але підкинули геть і свою обережність, і весь звичайний терпець. Боротьба була недовга й одчайдушна. Лося оточили з усіх боків. Спритними ударами своїх міцних копит він розпанахував вовкам животи, провалював черепи, величезними рогами трощив їм ребра. Лось підбивав їх під себе, перекочуючись по снігу, та він був приречений, і він упав. Вовчиця люто вчепилась йому в горло, а зуби всіх інших вовків заходилися шматувати його тіло, не чекаючи, поки він перестане опиратись і затихне назовсім.

Їжі було вдосталь. Самець важив понад вісімсот фунтів: по двадцять фунтів м'яса на кожного вовка. Але як вони вміли надзвичайно терпляче постити, то так само надзвичайно швидко вміли й жерти, і скоро від прекрасного, дужого лося, що кілька годин тому зіткнувся з ними, залишилося лиш трохи кісток, розкиданих по снігу.

Зграя тепер спочивала й відсиплялась. Наситивши свою утробу, молоді самці почали сваритись і гризтись, і це тривало кілька днів, а далі зграя розпалася. Голод минув. Дичини в цьому краї було вволю. Вовки, як і раніше, полювали цілою зграєю, але нападали обережніше, відтинаючи від тих невеликих лосячих стад, що траплялися їм по дорозі, тільки самиць або старих слабосилих лосів.

І ось у цій країні достатку настав день, коли вовча зграя розпалася на дві, і вони побігли в різні боки. Вовчиця, молодий вожак ліворуч від неї, та Одноокий, що біг праворуч,

повели свою половину зграї на схід, до річки Маккензі, й далі, до озер. Проте й ця зграйка щодень танула. Вовки зникали парами — самець із самицею. Гострі зуби суперників час від часу відганяли того чи іншого самотнього вовка. І зрештою лишилось тільки четверо: вовчиця, молодий вожак, Одноокий і задириливий триліток.

Вовчиця чимдалі більше виявляла свій лихий норув. Усі троє залицяльників мали на собі сліди її зубів. Але вони ніколи не відповідали їй тим самим, ніколи не боронились. Хоч як люто вовчиця шарпала їх зубами, вони тільки помахували хвостами й дріботіли навколо неї, намагаючись її втихомирити. Та коли до неї вони були дуже лагідні, то між собою гризлились як скажені. А триліток був до того ще страшенно зухвалий у своїй люті. Якось він підскочив до Одноокого з того боку, де той був невидючий, і геть пошматував йому вухо. Старий посивілий вовк, хоч і сліпий на одне око, проти молодості й сили озброївся мудрістю та багаторічним досвідом. А про цей досвід свідчили і його загублене око, і безліч шрамів на морді. Він пережив занадто багато боїв, щоб хоч хвилину вагатися, коли на нього нападають.

Бій почався чесно, але нечесно кінчився. І кожен угадав би, чим кінчиться цей бій, коли третій вовк пристав до старого і обидва вожаки, молодий та старий, шалено напалися на зухвалого трилітка, щоб його знищити. З двох боків уп'ялися в нього немилосердні зуби колишніх товаришів. Пішли в непам'ять дні, коли вони спільно полювали, і дичина, яку разом забивали, і голод, що разом терпіли. Усе це було в минулому. Тепер перед ними стала любов — почуття ще суворіше й жорстокіше, ніж голод.

Тим часом вовчиця, призвідниця всього цього, сиділа осторонь і стежила. Вона була задоволена. Це був її день, а вони не часто вдаються, такі дні, коли шерсть наїжується, зуби клацають, розривають і шматують живе тіло,— і все те задля того, щоб тільки володіти нею.

Це вперше спізнав триліток любов, і довелось йому заплатити за неї своїм життям. Біля його тіла стояли обидва суперники. Вони дивились на вовчицю, а вона сиділа на снігу й усміхалась. Але старий вовк був мудрий, дуже мудрий, і не тільки в боях, а й у любові. Молодий вожак обернув голову залізати собі рану на плечі. Його шия була обернена до суперника. Своїм єдиним оком старий побачив, яка нагода трапилась йому. Він порвався на молодого вовка і вгородив йому в шию зуби, завдавши страшної рани. Зуби його в'їдалися все глибше, перегризли вену, і по цьому Одноокий відскочив від своєї жертви.

Молодий вожак несамовито загарчав, але це гарчання зараз же перейшло в судомний кашель. Обливаючись кров'ю й кашляючи, він кинувся на старого вовка, та життя поволі згасало в ньому, ноги підломлювалися, денне світло тьмарилось в очах, стрибки й удари ставали дедалі слабшими.

А вовчиця сиділа на задніх лапах і всміхалася. Її якось невиразно тішив цей бій, бо таке було залицання в Пустелі, трагедії ж його зазнає лише той, хто загинув. Для того ж, хто виживає, воно вже не трагедія, а здійснення жадань.

Коли молодий вожак лежав нерухомо на снігу, Одноокий гордою ходою попростував до вовчиці. У його постаті був і тріумф, і обережність. Він щиро сподівався, що дістане відсіч, і так само щиро вразився, коли її зуби не вискалились хижо проти нього. Це вперше вовчиця була до нього ласкава. Вона обнюхалася з ним і навіть стала гратись, підскакуючи й бігаючи, немов цуценя. І він, попри весь свій поважний вік і мудрий досвід, також поводився, як цуценя, а то ще й дурніше.

Забулися переможені суперники і написана кров'ю на снігу історія любові. І тільки раз це пригадалось Одноокому, коли він спинився зализати собі рани. І тоді в нього скривилися губи, неначе він хотів загарчати, шерсть на шиї та на плечах настовбурчилась, кігті глибоко вп'ялися в сніг, тіло вигнулось як до стрибка. Та зараз же все забулося знову, і він весело побіг за вовчицею, що грайливо манила його за собою в ліс.

А потім вони побігли пліч-о-пліч, як двоє добрих приятелів, що нарешті дійшли згоди. Минали дні по днях, а вони не розлучались, разом полювали дичину, разом убивали й пожирали її. Однак потім вовчиця чогось почала непокоїтись. Вона ніби чогось шукала й не могла знайти. Її цікавила кожна яма під поваленим деревом, і вона довго обнюхувала засипані снігом розпадини в скелях і печери під навислими берегами річки. Одноокому до цього було байдуже, але він усе добродушно біг за нею, а коли її розшуки подекуди занадто забарялися, лягав і чекав на неї.

Не спинаючись на одному місці надовго, вони дісталися до річки Маккензі й подалися далі берегом за водою. Часто, шукаючи дичини, вони звертали на невеликі притоки, проте щоразу знов поверталися до річки. Деколи їм траплялися інші вовки, які здебільшого блукали парами, самець із самицею; але ні ті, ні ті не виявляли якоїсь особливої радості, чи приязні, а чи бажання об'єднатись у нову зграю, здибали й окремих вовків. Це були самці, які охоче пристали б до Одноокого та його самиці. Та Одноокий не дозволяв цього, і досить було вовчиці стати попліч нього, наїжитись і вискалити зуби, щоб зухвалий чужинець чкурнув геть, підібгавши хвоста, й вів далі своє самотнє життя.

Якось місячної ночі, коли вони бігли тихим лісом, Одноокий раптом зупинився. Він, як собака, підняв лапу, задер угору морду, витягнув хвоста і, роздимаючи широкі ніздрі, став утягати в себе повітря. Він щось відчув і, силкуючись зрозуміти, що воно таке, усе нюхав повітря. Вовчиця тільки раз нюхнула й побігла далі, підбадьорюючи свого супутника. Він побіг за нею, все ще не заспокоївшись, і раз у раз приставав, щоб зрозуміти, що це йому підказувало чуття.

Скрадаючись обережно, вовчиця вийшла з-за дерев на край широкої галявини. Деякий час вона стояла там сама. Потому покрадьки, весь насторожившись, до неї підійшов Одноокий. Кожна його волосина, здавалося, дихала підозрілістю. Стоячи поруч, вони стежили, сторожко прислухались і нюшкували.

До них виразно долинали собачий гавкіт, горлові вигуки чоловіків та верескливі голоси лайливих жінок, а раз вони почули навіть пронизливий і жалібний дитячий плач. На галявині їм було видно тільки напнуті шкурами намети, багаття, що їх затуляли часом темні людські постаті, та дим, що поволі здіймався в тихому повітрі. Їхні ніздрі вдихали безліч всяких запахів індіанського табору, які нічого не казали Одноокому, але вовчиці були знайомі до найменших подробиць.

Вона була якось дивно збуджена й принохувалася з дедалі більшою насолодою. Проте Одноокий усе ще мав сумнів. Він виразно виявляв страх і охоту втекти. Вовчиця повернулася до нього й, ніби щоб заспокоїти, тицьнула його мордою в шию, потім знову пильно задивилася на табір. У неї в очах світився сум, але це не був сум від голоду. Її враз охопило непереможне бажання бігти туди, до вогню, гризтися з собаками, крутитись у людей під ногами.

Одноокий нетерпляче тупцював коло неї. Та ось до вовчиці знову повернулася її тривога, і вона згадала, що їй треба знайти те, чого вона шукає. Обернувшись назад, вона на велику втіху Одноокому, що біг попереду, потрухцювала в ліс, і незабаром вони опинились під захистом дерев.

Вони, як тіні, нечутно сковзали в лісі, освітленому місяцем, повтикавши носи в сліди на снігу. Сліди ті були зовсім свіжі. Одноокий обережно побіг уперед, вовчиця — слідом за ним. Їхні широкі, ніби оксамитові, лапи м'яко ступали по снігу. Незабаром Одноокий побачив, як попереду, в білій туманній імлі, рухалося щось також біле. Хитра й обережна хода Одноокого завжди була надзвичайно швидка, але тепер він помчав просто, як ніколи. Перед ним стрибала якась невиразна біла грудочка.

Вони бігали вузьким видолінком, що з обох боків поріс молодими ялинами. Крізь дерева було видко, що він виходить на залляту місячним світлом галявину. Одноокий наганяв уже білу грудочку, що бігла перед ним. Наближаючись величезними стрибками, він уже ось-ось мав її спіймати. Ще один стрибок, і зуби вже вп'ялися б у неї. Та цього стрибка він не зробив. Біла грудочка, що, як виявилось, була кроликом, зразу високо підскочила і тепер скакала й крутилась над ним, ніби витанцьовувала в повітрі якийсь фантастичний танець, не торкаючись зовсім землі.

Одноокий запирихав з ляку, відскочив, сів на сніг і став грізно гарчати на це незрозуміле страхіття. А вовчиця спокійно пробігла повз нього, на хвильку спинилась і підскочила,

щоб зловити кролика. Вона шугнула високо вгору, але схибила, і щелепи її клацнули металеві, схопивши порожнє повітря. Вона скочила вдруге, втретє...

Поволі підвівшись, вовк стежив за вовчицею. Нарешті її невдалі спроби розсердили його, він завзято підскачів і, схопивши кролика зубами, спустився разом з ним додолу. Та тієї ж миті він почув поруч себе якийсь непевний рух і тріск, і його здивовані очі побачили, як молода ялинка нахилилась над ним ударити його. Щелепи вовка випустили здобич. Рятуючись від небезпеки, він відскачів, вищиривши зуби, з горла йому вихопилось гарчання, і кожна шерстина настовбурчилась від ляку й люті. А струнке деревце вирівнялося, і кролик знову затанцював над його головою.

Вовчиця розгнівалась і, щоб покарати, боляче схопила Одноокого за плече зубами, а він, переляканий цим безпідставним нападом, сердито огризнувся й розірвав їй з одного боку морду. Для вовчиці така відсіч була несподіванкою, і вона, обурено загарчавши, кинулась на нього. Він зрозумів свою помилку і намагався втихомирити її, але вона не переставала кусати його. Тоді, втративши надію на примирення, він закрутився перед нею і, рятуючи голову, підставляв їй під зуби плечі.

Тим часом кролик усе танцював над ними в повітрі. Вовчиця сіла на сніг, і Одноокий, боячись її навіть більше, як загадкової ялинки, знову підскачів за кроликом. Схопивши його зубами і не спускаючи з ока дерева, він потягнув здобич додолу. Як і вперше, деревце нахилилось до самої землі. Чекаючи неминучого удару, він весь зіщулювся, наїжився, та здобичі не випустив з зубів. Проте його не вдарило. Деревце так і стояло, нахилене над ним. Коли вовк починав рухатись, і ялинка рухалась, і він гарчав на неї крізь стиснені зуби; а коли він стояв спокійно, то й деревце лишалося в спокої, і вовк вирішив, що безпечніше буде не ворухитись. Але в роті так спокусливо лоскотіла тепла кров!

Із цієї скрути Одноокого визволила вовчиця. Вона взяла у нього кролика і, поки ялинка гойдалася й загрозливо над нею нахилилася, спокійно відгризла йому голову. Деревце одразу випросталось і, більше не лякаючи, стояло рівне й струнке, як природа й судила йому рости. А вовчиця й Одноокий поласували дичиною, яку це таємниче деревце спіймало для них.

У лісі було немало стежок і улоговин, де так само високо в повітрі на гіллі гойдались кролики, і вовча пара не лишила їх жодного. Вовчиця бігла попереду, а Одноокий слідом за нею, навчаючись, як грабувати пастки. І ця наука згодом стала йому у великій пригоді.

Розділ II. Лігво

Два дні й дві ночі блукали вовчиця й Одноокий навколо індіанського табору. Він непокоївся, турбувався, але вовчицю табір чимось вабив до себе. І вона не хотіла відходити далеко. Та коли одного ранку десь зовсім близько в повітрі гримнув постріл

і куля вдарилась у стовбур дерева за кілька дюймів від голови Одноокого, вони більше не вагалися й широчезними стрибками побігли геть. Незабаром уже цілі милі відділяли їх від небезпеки.

Бігли вони недовго — днів зо два. Вовчиця все настирливіше шукала те, чого конче потребувала. Тепер вона бігла важко й поволі. Одного разу, погнавшись за кроликом, яких вона завжди ловила дуже спритно, вовчиця раптом спинилася й лягла на сніг відпочити. Коли Одноокий підбіг до неї й мордою тицьнув легенько в шию, вона так сердито на нього напалася, що він аж перекинувся і дуже кумедно став ухилятися від її зубів. Тепер вона стала ще дразливішою, ніж раніше, а він робився все терплячіший і дбайливіший.

Нарешті вона знайшла те, чого шукала. За кілька миль угору по течії був струмок, що влітку впадав у Маккензі, а тепер, промерзнувши до скелястого дна, перетворився у суцільний лід від верхів'я до гирла. Втоmlена вовчиця трухцювала за Однооком, що біг далеко попереду, й нараз побачила, як високий глинястий берег нависає над струмком. Вона повернула сюди. Весняні дощі й талі води підмили берег, і в одному місці з вузької розколини зробилася вузька печера.

Вовчиця спинилася біля входу й уважно обдивилася крутий берег, а тоді оббігла печеру в один бік і в другий, аж туди, де берег переходив у пологий схил. Повернувшись до печери, вона через тісний отвір увійшла всередину. Футів зо три їй довелося повзти, далі стіни розійшлися вшир і вгору, і вона опинилася на невеличкій круглій площинці, футів шість у діаметрі. Головою вона майже торкалася стелі. Тут було сухо й затишно. Вовчиця пильно оглядала всю печеру, а Одноокий стояв коло входу й терпляче стежив за нею. Нахиливши голову й майже торкаючись носом близько зсунутих лап, вона обернулася кілька разів туди-сюди, а потім з утомленим зітханням, більше подібним до стогону, згорнулась і лягла головою до входу. Одноокий, настороживши вуха, сміявся собі з неї, і вона бачила через отвір, як він добродушно махав своїм кудлатим хвостом. Вовчиця на хвилю прищулила вуха й, лежачи з роззявленою пащею та висолопленим язиком, усією позою виявляла задоволення й спокій.

Одноокий був голодний. Хоч він і заснув у проході печери, сон його був неспокійний. Він раз у раз прокидався і, нашорошивши вуха, прислухався, що робиться надворі, в ясному світлі, де на снігу яскріло квітневе сонце. Крізь сон до нього долинали ледь чутне дзюрчання невидимих струмків, і він підвів голову, напружено вслухаючись у ці звуки. Сонце знову зійшло на небі, і Північ, прокидаючись від сну, уже кликала вовка. Усе навколо оживало. В повітрі відчувалась весна, під снігом уже починалося життя, дерева шумували соком, бруньки розривали крижані пута.

Старий вовк стурбовано поглядав на свою вовчицю, але вона не виявляла й найменшої охоти звестись на ноги. Визирнувши надвір і побачивши, як пролетіла в повітрі зграйка снігових подорожників, він схопився, але коли глянув ще раз на самицю, знову ліг і задрімав. У цей час до його слуху донеслося дзижчання. Два чи три рази він спросоння відмахнувся лапою, а тоді прокинувся. Біля самого носа крутився й дзижчав самотній комар. Це був старий комар, що цілу довгу зиму пролежав задубілий у сухій колоді, а тепер під весняним сонцем відтанув до життя. Одноокий не міг далі опинатись покликові природи. До того ж він був дуже голодний.

Він підліз до вовчиці й спробував переконати її, щоб вона підвелась. Але вовчиця тільки загарчала. Тоді він вийшов сам на яскраве сонячне світло, побачив, що сніг під ногами провалюється й подорож буде нелегка. Одноокий побіг замерзлим струмком, де сніг, затінений деревами, лежав ще чистий і твердий. Він проблукав годин вісім і, коли смеркло, повернувся до печери ще голодніший, ніж уранці був. Дичина траплялася, та годі ж було її зловити. Він провалювався на м'якому підталому снігу, а кролик біг по ньому так само легко, як і взимку.

Біля входу в печеру Одноокий підозріливо зупинився. Із середини чулися якісь дивні тихі звуки. Це не був голос вовчиці, проте ці звуки нагадували йому щось давно знайоме. Він обережно вповз до середини, і вовчиця застережливо загарчала назустріч. Не збентежений цим, він, одначе, спинився й далі не поліз; його цікавили інші звуки — тихе, приглушене хлипання й повискування.

Вовчиця загарчала вже роздратовано, й він відступив назад у прохід, згорнувся там і заснув. Коли настав ранок і в лігво процідилося тьмяне світло, він знову став шукати, звідки йдуть ті напівзнайомі йому звуки. У застережливому гарчанні вовчиці він почув нові нотки, нотки ревнощів,— і це змушувало його триматись на чималій відстані. Проте він угледів, що між її лапами, під животом, кошилося п'ять маленьких живих клубочків; кволі й безпорадні, вони все скімлили, і очі їхні не дивилися ще на світ. Старий вовк був здивований. Таке траплялося не вперше на його довгому й вдатливому віку, таке траплялося часто, а проте щоразу він знов дивувався.

Вовчиця дивилась на нього стурбовано. Час від часу вона потихеньку гарчала, а коли їй здавалося, що він підходить надто близько, це гарчання грізнішало. Її власний досвід нічого їй не казав, але інстинкт, цей успадкований досвід безлічі поколінь вовчиць, підказував їй, що батьки часом пожирають своїх щойно народжених безпорадних нащадків. Цей інстинкт виявлявся в ній як страх за вовчат, і вона не підпускала до них і близько Одноокого, хоч він був їм батько.

А втім, ніякої небезпеки не було. В Одноокому також озвався інстинкт, успадкований від безлічі поколінь вовків. Він не задумувався і не сушив ним собі голови. Просто цей інстинкт був у ньому, в кожній клітинці його тіла, і це була найприродніша річ у світі, що він усім своїм єством відчув його веління і, обернувшись спиною до своєї родини, подався добувати їй поживу.

За п'ять-шість миль від лігва струмок розділявся на два рукави, що розходились під прямим кутом і губились у горах. Ідучи вздовж лівого рукава, Одноокий натрапив на недавній слід. Обнюхавши його і переконавшись, що слід зовсім свіжий, вовк присів і подивився в той бік, куди він вів. Потім, не поспішаючи, обернувся й побіг уздовж правого рукава.

Сліди значно більші за його сліди, і він знав з досвіду, що там, де вони проходили, дичини небагато лишалось.

Півмилі вище по струмку гострий його слух вловив такий звук, який ото буває, коли гризуть зубами. Тихо підкравшись, він побачив дикобраза, що, стоячи на задніх лапах, гострив свої зуби об дерево. Одноокий обережно наближався, але малу мав надію. Він знав, що це за звір, хоч і не здибав їх досі так далеко на півночі й ніколи зроду не куштував їхнього м'яса. Але він давно довідався, що у світі є такі речі, як Щастя й Випадок, і чимдалі ближче скрадався до дикобраза. Ніколи не можна наперед сказати, чим закінчиться така зустріч, в житті-бо по-всякому трапляється.

Дикобраз скрутився клубком, розчепірів у всі боки свої довгі гострі шпички, і вже ніяк було на нього напасти. Якось замолоду Одноокий був спробував близько обнюхати такий ніби зовсім безпечний на погляд клубок голок і дістав раптом хвостом по морді. Одна голка кілька тижнів стриміла йому в носі й пекла його, як вогнем, аж доки сама не відпала. Отож вовк ліг, наготувавшись до стрибка і носа тримаючи щонайменше за фут від дикобразового хвоста. Завмерши на місці, Одноокий чатував. Хто знає, що може статись? А що, як раптом дикобраз розгорнеться! Тоді можна буде спритним ударом лапи розпороти його ніжний, нічим не захищений живіт.

Але прождавши півгодини, вовк не витримав і, сердито загарчавши на нерухомий клубок, побіг далі правим рукавом. У минулому йому дуже часто траплялось дарма чекати, щоб дикобраз розгорнувся, і тепер він не хотів більше гаяти часу. День минав, а він ще нічого не здобув!

Батьківський інстинкт прокинувся в ньому і гнав його вперед. Він мусить знайти поживу. Вже пополудні він несподівано наскочив на білу куріпку. Він вийшов з гущавини й побачив, що цей дурний птах сидить на стовбурі поваленого дерева мало не перед самим його носом. Обоє подивились один на одного. Птах перелякано змахнув крильми, але вовк

ударив його лапою, звалив на сніг і саме в ту мить, коли він уже готовий був злетіти в повітря, схопив його зубами. Тільки-но зуби Одноокого вп'ялися в ніжне тіло, ламаючи крихкі кістки, він пожадливо почав їсти. Потім він раптом згадав щось і, метнувшись бігти назад, поніс куріпку додому.

За милю над розтоком він, біжачи своїми м'якими лапами, ковзаючи, мов тінь, і вивчаючи уважно берег, натрапив на ті самі великі сліди, що їх бачив уранці. Вони йшли в одному з ним напрямі, він за кожним поворотом сподівався здибати звіра.

Висунувши голову з-за скелі на крутому заломі струмка, він побачив таке, що одразу змусило його присісти. Це був той звір, що залишив на снігу свої сліди,— велика рись-самиця. Вона, так само як і він допіру, сиділа на снігу перед великим клубком голок. Якщо раніше Одноокий скидався на тінь, то тепер він став тільки приви́дом цієї тіні, яка, скрадаючись, обходила з підвітряного боку мовчазну нерухому пару.

Він лежав на снігу, поклавши коло себе куріпку, і, визи́раючи крізь низько поросле ялинове гілля, стежив за драмою, що відбувалася перед його очима,— за рисою та дикобразом: обоє вони вичікували, і обоє вперто боронили своє життя, а зміст цілої гри полягав у тому, що один міг жити, тільки з'ївши другого, а другий не хотів бути з'їденим. Старий одноокий вовк, причаївшись у своєму захистку, також брав участь у цій грі, сподіваючись, що йому всміхнеться Випадок і він дістане поживу, необхідну йому, аби жити.

Збігло півгодини, година; нічого не змінювалось. Клубок голок так завмер, ніби це був камінь; рись сиділа, як застиглий мармур, а вовк здавався мертвим. Але в усіх трьох звірів напруження доходило до болю, й, мабуть, життя ніколи не буяло в них з такою силою, як тепер, коли вони здавалися закам'янілими.

Та ось Одноокий ворухнувся і ще більше нашорошився. Там щось сталося. Дикобраз урешті вирішив, що ворога вже нема, і поволі й обережно став розгортати свого непроникного панцера. Нічого лихого він не підозрював. Колючий клубок поволі-поволі витягався й довшав. Одноокий відчув, як у роті в нього мимохіть покотилася слина, коли він побачив живе м'ясо, яке лежало перед його очима, наче готова пожива.

Дикобраз закріпив свого ворога, ще не зовсім розгорнувшись. Але в цю-таки мить рись ударила його. Удар був швидкий, як блискавка. Її лапа з гострими, зігнутими, немов у хижої птиці, кігтями розпорола йому ніжного живота й одразу ж відсмикнулася назад. Якби дикобраз розгорнувся зовсім або якби помітив ворога на якусь частину секунди пізніше, то лапа вихопилася б непошкоджена, а так він враз ударив її збоку хвостом, угородивши в неї свої голки.

Усе це зчинилось в одну мить — удар, відповідь на нього, передсмертний вереск дикобраза, вищання здоровенної кішки, враженої болем і подивом. Одноокий підвівся збуджено, насторожив вуха й витягнув хвоста, що тихенько здригався. Рись розлютувалась і хижо накинулася на звіра, що заподіяв їй такий біль. Але напіврозшматований дикобраз, який вищав і рохкав, невдало пробуваючи згорнутись, знов ударив її хвостом, і величезна кішка знов завищала з болю й подиву. Тоді вона відскочила назад. На носі в неї стриміло стільки голок, наче це була якась чудернацька подушечка для шпильок. Вона шкрябала ніс лапами, намагаючись скинути ці пекучі колючки, тицяла носом у сніг, терлася ним об гілля та хмиз і все стрибала — вперед, назад, праворуч, ліворуч, не тямлячись від болю й страху.

Весь час пирхаючи, рись несамовито біла своїм коротким хвостом. Потім вона вгамувалася і на часину заспокоїлась. Одноокий стежив далі і враз несподівано затремтів, аж йому шерсть стала дуба, коли рись, страшенно завищавши, високо підскочила вгору, а потім, не перестаючи вищати, чкурнула геть.

Але тільки тоді, як її вже зовсім не було чути, наважився Одноокий вийти зі своєї схованки. Ішов він так обережно, ніби сніг увесь був утицяний дикобразовими голками, і вони могли щохвилини вгородитися в його м'які лапи. Коли він підходив, дикобраз сердито завищав і клацнув своїми довгими зубами. Він примудрився знову згорнутись, та це не був уже такий непроникний клубок, як раніше: занадто багато було порвано його м'язів. Він був роздертий мало не навпіл і спливав кров'ю.

Одноокий набирав повну пащу скривавленого снігу, жував його, смакував і ковтав. Це тільки ще більш посилювало відчуття голоду, але він був занадто досвідчений, щоб забути про обережність. Він ліг і став чекати. Дикобраз скреготів зубами, стогнав, хлипав і часом тихо повискував. Невдовзі Одноокий помітив, що голки його поволі опускаються і дрижаки пробігають по спині. Потім ці дрижаки раптом припинились. Довгі зуби клацнули востаннє, голки зовсім прилягли, тіло зразу послабло, дикобраз перестав ворухитись.

Тремтячою лапою Одноокий витягнув дикобраза й перекинув на спину. Нічого не трапилось. Звір був неживий. Пильно оглянувши здобич, вовк обережно взяв її зубами й побіг уздовж струмка, потроху; волочачи дикобраза по снігу, потроху в зубах несучи, відвертаючи при тім голову, щоб не настромитись на колючі голки. Дорогою він згадав щось, поклав свою ношу й швидко подався туди, де покинув куріпку. Цього разу він знав, що йому робити, і, не вагаючись, з'їв її. Тоді повернувся й знову поволік дикобраза.

Коли він приніс свою здобич у печеру, вовчиця, подивившись на неї, обернула до нього морду й ніжно лизнула йому шию. Але зараз же загарчала, не підпускаючи його до

вовченьат; проте не так сердито, як перше, не загрожуючи, а ніби перепрошуючи, її інстинктивний страх за дітей поволі зник. Вовк поведився, як справжній батько, і не виявляв святокрадницького бажання пожерти маленьких створінь, що вона породила.

Розділ III. Сіре вовчєня

Воно було інакше, аніж його брати й сестри. У них шерсть мала вже злегка рудуватий відтінок, успадкований від матері, а воно цілком вдалося в батька і з усього виводка було єдиним сірим вовчєням. Воно народилося справжнім вовком і було дуже схоже на Одноокого, тільки мало двоє очей, а не одне, як батько.

Очі в сірого вовчєняти лиш недавно прорізались, але бачило воно вже зовсім добре. І навіть коли ще очі в нього були невидючі, чуття дотику, смаку й нюху вже слугували йому. Воно дуже добре знало своїх двох братів і двох сестер, незграбно гралося з ними, гризлося, а коли розпалювалось, то з його маленького горла вибивалися чудні хрипкі звуки — перші ознаки гарчання. Ще задовго до того, як очі йому прорізалися, навчилося воно на дотик, смак і нюх пізнавати свою матір — джерело тепла, рідкої їжі й ніжності. У неї був м'який язик, і коли вона пестила його й лизала йому маленьке тендітне тільце, вовчєня пригорталося до неї і засинало.

Мало не весь перший місяць свого життя проспало воно так, але тепер, коли очі його вже добре бачили, воно спало менше й поступово вивчало світ, що був навколо. Цей його світ був похмурий, але воно цього не помічало, бо іншого світу не знало. Воно жило в напівтемряві, й очі його зроду не бачили іншого світла. Його світ був тісний, він обмежувався стінами лігва; а що вовчєня анітрохи не знало того широкого світу, що був зовні, тим-то його й не гнітили вузькі межі його існування.

Воно дуже рано зробило важливе відкриття, що одна стіна його світу не схожа на решту. Це був отвір, і звідти падало в печеру світло. Вовчєня не мало ще ніяких свідомих бажань чи думок, а вже воно зауважило, що ця стіна не схожа на інші. Вона вабила його до себе ще перед тим, як у нього розтулились очі й воно побачило її. Світло, що падало звідти, било йому в заплющені повіки, і його очі й зорові нерви тремтіли, реагуючи на теплі іскрини, що викликали на диво приємне відчуття. Життя його тіла, кожної клітинки тіла, те життя, що було суттю цього тіла й не мало нічого спільного з його особистим життям,— тяглося до цього світла й поривало туди ж його тіло так само, як хімічний складі рослини змушує її обертатися до сонця.

Ще свідоме життя у вовчєняті й не мріло, а вже лізло до виходу з печери. Його брати й сестри також силкувалися туди добутись. О цій порі жодне з них ніколи не лізло в темні кутки задньої стіни. Вони, як те зілля, тягнулися до світла; хімічний процес, що називається життям, вимагає світла; воно було необхідне їм, щоб існувати, і їхні

малесенькі тільця, керовані сліпим інстинктом, повзли до нього, як повзуть вусики виноградної лози. Пізніше, коли в них почала проявлятися індивідуальність, коли у них уже прокидалися свідомі бажання,— потяг до світла ще збільшився. Мати гнала їх від проходу, але вони уперто лізли до нього.

Тоді ж таки сіре вовчєня дізналося, що в матері, крім м'якого язика, є й дещо інше і що вона може бути й не така ласкава. Вперто лізучи до світла, воно познайомилося з її носом, а згодом і з лапою, що приминала його до землі і швидким точним рухом відкочувала від отвору. Воно пізнало, що таке біль, і до того всього навчилося уникати його, по-перше, намагаючись на кару не наражатись, а по-друге, як уже наразилося, втікати від неї. Це були вже свідомі його вчинки, наслідки його перших узагальнень. Досі воно ухилялося від болю несвідомо — так само несвідомо, як і повзло до світла. А тепер воно ухилялося від нього, бо вже знало, що таке біль.

Дуже хиже було це вовчєня. Такі ж самі були його брати й сестри. Та інакше й не могло бути. Адже воно було м'ясоїдною твариною і походило з роду хижих м'ясоїдів. Його батько й мати жилися самим тільки м'ясом. Молоко, що його воно ссало від тої миті, як уперше в ньому замерехтіло життя, вироблялося з того самого м'яса; і тепер, коли минув місяць і очі вже цілий тиждень були розплющені, воно теж почало їсти м'ясо — м'ясо, наполовину перетравлене в материному шлунку й виригнуте для п'яťох підрослих вовчєнят, яким тепер не вистачало молока.

Але воно було найлихіше з цілого виводу, найголосніше гарчало й сердилось дужче, ніж інші. Це воно перше навчилося спритним ударом лапи збивати з ніг своїх братів і сестер. І саме воно перше схопило інше вовчєня за вухо і заходилося тягати й сіпати його і при тім сердито гарчало крізь зціплені зуби. І вже запевне воно найбільше непокоїло свою матір, що намагалася відігнати свій вивід від виходу з печери.

З кожною дниною світла здавалося сірому вовчєнятї дедалі принаднішим. Воно повсякчас вирушало в мандри по печері, пориваючись до виходу з неї, і завжди його проганяли назад. Щоправда, воно не знало, що це був вихід. Та й звідки ж би йому знати, що існують виходи — переходи від одного місця до іншого. Іншого місця для нього ще не існувало, і тим більше воно не знало, як дістатись туди. Для нього вхід у печеру був тільки стіною — стіною світла. Як сонце світить у зовнішньому світі, так ця стіна світила йому в його світі. Вона вабила його, як свічка вабить метелика, і воно раз у раз пробувало дійти до неї. Життя, що швидко наростало в ньому, весь час поривало його до стіни світла. Це життя знало, що там єдиний шлях, яким йому приречено йти. Але само воно цього не знало. Воно не знало взагалі, що зовнішній світ існує.

Ця стіна світла мала дивну властивість. Його батько (а вовчєня вже дорозумілося, що то був інший житель його світу — подібна до матері істота, котра спала ближче до світла й приносила їжу) — його батько мав звичай іти просто в цю світлу стіну й зникати. Сіре вовчєня не могло цього збагнути. Хоч до цієї стіни мати його не підпускала, до інших стін воно підходило, і скрізь його ніжний носик натикався на щось тверде. Кілька разів боляче стукнувшись об стіни, воно дало їм спокій. Не задумуючись над цим, воно вирішило, що зникати в стіні — це характерна батькова властивість, так само як молоко й напівперетравлене м'ясо було характерною властивістю матері.

Власне, сіре вовчєня не вміло мислити,— принаймні так, як мислять люди. Його мозок працював хаотично, проте висновки були такі самі виразні і певні, як і в людей. Вовчєня сприймало речі такими, як вони є, не питаючись, чому й для чого. Це був його метод пізнання світу. Його не обходило, чому щось трапилось. Йому було досить знати, як це трапилось. Тим-то, тицьнувшись кілька разів носом у стіну, воно зрозуміло, що не може пройти крізь неї, як це може робити батько. Але його й трохи не тривожило бажання довідатись, у чому ж різниця між батьком і ним. Логіка й фізика не брали участі у формуванні його розуму.

Як і більшість житців Пустелі, воно рано спізнало голод. Настав час, коли не тільки батько перестав приносити м'ясо, але й у матері молока не стало. Спершу вовчєнята пищали й скавуліли та переважно спали, а тоді прийшла справжня голодна дрімота. Скінчилися сварки, гризня, сердите гарчання і спроби дістатися до світлої стіни. Вони спали, й життя в них поволі доблимувало й згасало.

Одноокий впав у розпач. Він скрізь нишпорив, і шастав, і мало спав тепер у печері, де стало так сумно й нудно. Вовчиця теж покинула своїх дітей і вийшла шукати поживи. В перші дні після народження вовчєнят Одноокий частенько навідувався до індіанського табору й грабував кролячі сильця, та коли сніг розтанув, річки скресли, індіанці пішли собі далі, й це джерело їжі зникло для нього.

Коли сіре вовчєня повернулось до життя й почало знову цікавитись далекою білою стіною, воно виявило, що населення його світу дуже зменшилося. Залишилась тільки одна сестра. Решта вовчєнят зникла. Коли він оклигав, то мусив сам гратись, бо сестра не могла вже ані підвести голови, ані поворухнутись. Його маленьке тіло круглішало від м'яса, що він тепер їв, але для неї їжа прийшла занадто пізно. Вона спала, не прокидаючись, і в маленькому кістяку, обтягнутому шкурою, життя блимало дедалі слабше, аж поки, нарешті, згасло й зовсім.

Потім настав час, коли сіре вовчєня перестало бачити батька: він більше не з'являвся через стіну, не зникав за нею і не спав у проході. Це трапилось наприкінці другого періоду

голодування, що був не такий жорстокий. Вовчиця знала, чому Одноокий більше не повертався, але вона не могла розказати вовченті того, що бачила. Полюючи здобич на лівому рукаві струмка в тій місцевості, де жила рись, вона бігла вчорашнім слідом Одноокого. І тут вона знайшла його самого, або, вірніше, те, що залишилось від нього. Знати було, що недавно тут стався запеклий бій, і рись, здобувши перемогу, побігла до себе в нору. Вовчиця знайшла цю нору, але, пересвідчившись, що рись усередині, не зважилась увійти туди.

Після цього вовчиця перестала полювати на лівому рукаві струмка. Вона добре знала, який страшний і лютий звір ця рись, а до того ж у рисі в норі був молодий вивід. Півдесятка вовків можуть дуже легко загнати рись на дерево, хоч би як вона пирхала та їжилась; але зовсім інша річ спіткати її одному вовкові, та ще й коли в неї за спиною голодний вивід.

Проте Пустеля — завжди Пустеля, й мати є мати, відчайдушно дбайлива і в Пустелі, й поза нею, і неминуче повинен був настати такий день, коли вовчиця заради свого сірого вовчєняти наважиться піти вздовж лівого рукава, до нори серед скель, назустріч розлюченій рисі.

Розділ IV. Стіна світла

На той час, коли вовчиця стала залишати печеру й ходити на полювання, вовчєня вже добре затило, що до виходу не можна підходити. Крім того, що мати втовкмачила це йому в голову, щоразу штовхаючи його носом або лапою, у ньому самому вже розвивався інстинкт страху. За все своє коротке життя в печері він не здибав нічого такого, щоб налякало його. Проте страх жив у ньому. Він перейшов до нього від далеких предків, через тисячу тисяч життів. Безпосередньо вовчєня успадкувало його від Одноокого й вовчиці, а ті успадкували його від безлічі поколінь вовків, що жили перед ними. Страх — це спадщина Пустелі, й жодна тварина не може уникнути його або помінати на юшку сочевиці.

Отже, сіре вовчєня знало страх, хоч досі не знало, від чого він буває. Можливо, що воно вважало його за одне з тих обмежень, що їх ставить життя. Бо воно вже знало, що такі обмеження трапляються. Коли воно відчувало голод і не могло його заспокоїти, то це було обмеження. Тверда перешкода печерної стіни, тицяння матиного носа, болючі удари її лапи, незаспокоюваний голод — породжували в ньому впевненість, що не все на світі вільно, що в житті є свої обмеження й заборони. І ці обмеження й заборони були законом. Підлягати їм — це означало уникати болю й досягати щастя.

Воно не обмірковувало цього питання так, як людина. Воно просто поділяло всі речі на такі, що завдають болю, і на такі, що не завдають, і тим-то уникало болю, тобто обмежень і заборон, щоб мати змогу тішитись усіма радощами життя.

Отож скоряючись законові, який встановила його мати, й також другому законові — отого незрозумілого й безіменного страху, вовчєня трималось оддалік виходу з печери. Отвір усе ще був для нього світлою білою стіною. Коли матері не було вдома, воно здебільшого спало, а прокинувшись, намагалось сидіти тихенько, мовчати й не давало волі жалібному скавучанню, яке все поривалось йому з горла.

Одного разу, прокинувшись, воно почуло біля світлої стіни якісь дивні звуки. Вовчєня не знало, що це була росомаха,— вона стояла надворі, тремтячи від власної зухвалості, й винюхувала носом, що там у печері. Вовчєня розуміло тільки те, що звуки ці незвичні й, отже, незнайомі й страшні, бо все незнайоме конче викликало в ньому страх.

Вовчєня наїжилось, але жодним звуком не виявило себе. Звідки воно могло знати, що йому треба наїжитись? Так проявлявся в ньому страх, хоч досі в своєму житті воно не мало ще нічого такого, що спричинило б його. А зі страхом у парі йшло ще одне інстинктивне бажання — зачайтись. Мало не збожеволівши з жаху, воно, проте, лежало нишком, нерухомо, застигнувши й закам'янівши, ніби неживе. Повернувшись додому й обнюхавши сліди росомахи, його мати загарчала, кинулась у печеру і незвично ніжно стала пестити й облизувати вовчєня. І воно зрозуміло, що уникло великої небезпеки.

У ньому діяли ще інші сили, і головна з них — це ріст. Інстинкт і закон вимагали покори, а ріст вимагав непослуху. Мати і страх примушували його триматися далі від світлої стіни. Але ріст — це життя, всяке життя тягнеться до світла, й ніщо не могло стримати життєвої хвилі, що підіймалась у ньому з кожним з'їденим куснем м'яса, з кожним подихом! Нарешті одного дня страх і слухняність залляла хвиля життя, і вовчєня, перехильцем і боязко, подалось до виходу з печери.

Ця стіна не була подібна до інших, знаних з досвіду, і наче відступала, коли вовчєня до неї підходило. Ніжний, маленький носик, витягнений далеко вперед, не натикався ні на яку тверду поверхню. Стіна виявилась такою прозорою й проникною, як світло. Вовчєня увійшло в те, що здавалось йому стіною, і поринуло в речовину, з якої вона складалась.

Це його збентежило: адже воно повзло крізь щось тверде. А світло чимраз яскравішало. Страх гнав вовчєня назад, але життя змушувало йти далі. Несподівано для себе вовчєня опинилося при виході з печери. Стіна, всередині якої воно наче було, раптом відступилась кудись надзвичайно далеко. Світло стало таке сліпуче, що боляче було дивитись. Від безмежного простору, що зразу розстелився перед ним, запаморочилось в голові. Очі поступово звикали до яскравого світла і пристосовувались до більших відстаней між

речами. У першу мить стіна була зникла з поля його зору. Тепер вовчєня знову побачило її, тільки вже страшенно далеко, і мала вона зовсім інший вигляд. Стіна стала строкатою: в неї входили дерева, що оторочували струмок, і гора, що височіла за деревами, й небо, що здіймалося над горою.

Великий страх пройняв його. Усе навкруги грізне, незнане. Зіщулившись на краю печери, вовчєня дивилося на світ. Як страшно! Все незнайоме здавалося ворожим. Шерсть у нього на спині наїжилась, губи скривилися, і воно спробувало грізно й сердито загарчати. Перелякане й безпорадне, воно, проте, посилало виклик і погрозу цілому світові.

Але нічого не сталося. Воно все дивилося й так захопилось, що навіть забуло гарчати, а також боятись. На деякий час розвиток упокорив страх й прибрав вигляду цікавості. Вовчєня почало розрізняти найближчі речі: струмок, що виблискував на сонці, всохлу сосну, що стояла внизу під самим схилом, і там цей схил, що здіймався аж до нього й уривався на якихось два фути нижче того місця, де воно сиділо.

Сіре вовчєня досі жило на рівній поверхні, ніколи не вдарялось, падаючи, і не розуміло, що це таке — падати. Отже, воно, не вагаючись, ступило вперед, просто в повітря. Задні ноги ще стояли на виступі перед входом у печеру, як воно вже полетіло сторчма. Боляче вдарившись носом об землю, вовчєня завищало і, страшенно перелякане, покотилося схилом. Його посів панічний страх. Невідоме таки схопило його. Воно міцно тримає його і ось-ось завдасть йому жахливого болю. Страх притамував у ньому життя, і вовчєня завищало, наче перелякане собача.

Воно не знало, куди його несе невідоме і чим йому загрожує, тим-то безперестанку вищало й скавуліло. Це було зовсім не те, що лежати, прикипівши до місця з переляку, коли невідоме тільки чатувало на нього. А тепер невідоме так міцно тримає його, що мовчати вже нічого не дасть. Та й не страх це вже був, а чистий жах, і вовчєня все тремтіло.

Схил, проте, ставав дедалі пологіший, і біля його підніжжя росла трава. Вовчєня котилось уже не так швидко, і коли, нарешті, воно спинилося зовсім, у нього вихопилось відчайдушне скавучання, а далі протягле жалібне виття. А потім, ніби йому вже тисячу разів доводилось чепуритися, воно стало злизувати суху глину, що пристала йому до шерсті.

Після цього воно сіло й почало роздивлятись довкола, немов та людина, що першою потрапила із Землі на Марс. Вовчєня пробилось крізь стіну світла, й невідоме випустило його, не заподіявши ніякої шкоди. Але перша людина на Марсі, мабуть, зустріла б менше

незвичайного для себе, ніж вовчєня, що зразу опинилось у світі, про який воно нічогісінько не знало: не знало навіть, що він існує.

Тепер, коли страшне невідоме випустило його на волю, вовчєня забуло, що колись боялося цього невідомого. Воно відчувало тільки цікавість до всього навкруг: до трави під собою, до куща журавлини неподалік, до стовбура всохлої сосни край галявини. Білка, що вибігла з-за дерева й наскочила несподівано на нього, перелякала його до нестями. Воно зіщулилось і загарчало. Але білка злякалася не менше. Вона блискавкою шугнула на дерево й, опинившись на безпечній височині, сердито зацокотіла.

Це додало вовчєнятї духу, і, хоч трохи згодом його налякав дятел, воно відважно продовжувало мандри. Відвага його зросла настільки, що коли якась пташка зухвало підскочила до нього, то воно простягнуло лапу, аби з нею погратися. У відповідь на це вона боляче дзьобнула його в самий кінчик носа; воно перелякано присіло й голосно заскавучало. Пташка, сполохана його скавучанням, полетіла геть.

Та вовчєнятї це була наука. Його маленький, ще не розвинутий мозок несвідомо зробив певний висновок. Речі бувають живі й неживі. Живих речей треба стерегтися. Ті, що неживі, завжди лишаються на одному місці, а живі рухаються, й ніколи не можна сказати, що вони зроблять. Від них завше можна чекати якоїсь несподіванки, отже, треба бути напготові.

Вовчєня посувалося вперед помалу, незграбно, раз у раз на щось натикаючись. Йому, наприклад, здавалося, що до гіллячки ще далеко, а вона била його по носі або дряпала йому бік. Земля була нерівна. Воно ступало або дуже широко й орало носом землю, або занадто дріботіло і забивало собі лапи. До того скрізь були дрібні камінці, й коли вовчєня ступало на них, вони перевертались. Звідси сам собою напрошувався висновок, що не всі неживі речі перебувають у стані стійкої рівноваги, як-от його печера, і що маленькі неживі речі легше перевертаються й падають, ніж великі. Отак кожна невдала спроба була для нього новою наукою. Що далі воно йшло, то певнішала йому хода. Вовчєня пристосовувалось. Воно вчилось розраховувати кожен свій рух, оцінювати свої фізичні можливості; визначати відстань між різними речами, а також між речами й собою.

На почин йому щастило. Народившись мисливцем (хоч воно цього й не знало), вовчєня, щойно вперше вирушивши в світ, знайшло дичину мало не біля самої своєї печери. Зовсім випадково воно наскочило на хитро заховане гніздо куріпки: просто впало на нього. Вовчєня хотіло пройти стовбуром зваленої сосни. В одному місці гнила кора провалилася під ним, і воно, розпачливо заскавулівши, впало на куш і, пролетівши крізь листя й гілля, опинилось якраз у гнізді, де сиділо семеро маленьких куріпчєнят.

Вони запищали, заворушилися, і вовчєня попервах навіть злякалося. Але побачивши, що вони зовсім маленькі, воно посмілішало й придало одне з них лапою. Те ще дужче засіпалося під нею. Вовчєняті це сподобалося. Воно понюхало його й узяло в рот. Пташина тріпотіла й лоскотала йому язик. В цю саму мить вовчєня відчуло, що голодне, і стиснуло її зубами. Тендітні кістки захрумтіли, й тепла кров полялася в рот. Вона була дуже смачна. У нього в роті було м'ясо, таке саме м'ясо, яким годувала його мати, тільки смачніше, бо живе. З'ївши це пташеня, вовчєня одного по одному зжерло й увесь вивід. Потім воно облизалось, як це робила його мати, і стало вилазити з куща.

Тут на нього налетів цілий вихор. Несподіваний напад і гнівні удари крильми засліпили й приглушили вовчєня. З ляку воно сховало голову між лапи й заскавучало. Удари посипались частіше. Куріпка-мати не тямилася від люті. Тоді вовчєня розгнівалося. Схопившись, воно загарчало і стало відбиватися лапами, а тоді своїми дрібненькими зубами вчепилося в одне крило й почало з усієї сили його тріпати. Птах боровся, завдаючи ударів вільним крилом. Це був перший бій вовчєняти. Воно розпалилося, забуло все про невідоме і, не боячись нічого, боролось й шматувало живу істоту, яка його била.

Та й це теж було м'ясо, і в ньому прокинулась уся його кровожерність. Воно щойно знищило сім маленьких істот, а тепер заб'є й цю велику живу істоту. Воно було занадто захоплене й щасливе, щоб усвідомити своє щастя. Воно тріпотіло й раділо, як ніколи.

Воно не випускало крила й сердито гарчало крізь зіцплені зуби. Куріпка витягла його з куща. Але коли вона спробувала затягти його назад, воно стало опиратись і протягло її на відкрите місце. Птах увесь час кричав і бив його вільним крилом, а пір'я, наче сніг, летіло на всі боки. Вовчєня не тямилось з люті. Уся войовнича кров породи збурилася в ньому. Саме того не знаючи, у ці хвилини воно жило повноцінним життям. Воно ніби зрозуміло своє призначення в світі: вбивати дичину й битись, щоб її вбивати. Ось воно й виконувало це своє найвище в житті призначення, бо життя досягає своїх вершин тільки тоді, коли здійснює вповні те, до чого його призначено.

Нарешті куріпка перестала боротися. Вовчєня все ще тримало її за крило, і вони обоє лежали на землі й дивились одне на одного. Вовчєня спробувало загарчати, сердито й погрозливо. Птах дзьобнув його в ніс, що вже й так після всього болів. Воно здригнулося, але крила не випустило. Птах дзьобнув його ще й ще раз. Жалібно попискуючи, воно намагалось ухилитись від нього, все з крилом у зубах, не розуміючи, що цим воно тягне й птаха за собою. А той дзьобав і дзьобав йому бідолашного носа. Войовничий запал вовчєняти пригас, і, випустивши здобич, воно крутнуло хвостом і ганєбно втекло через галявину.

Лігши під кущем по той бік проліску й висолопивши язика, воно важко дихало й увесь час жалібно скавучало, бо ніс йому ще дуже болів. Та враз його пройняло передчуття якоїсь навислої над ним загрози. Невідоме з усім своїм жахом знову насувалося на нього, й вовчєня інстинктивно шаснуло під куща. Подмухнуло вітром, і велике крилате тіло зловісно й безгучно промайнуло повз вовчєня. Спустившись з височини блакитного неба, яструб мало не схопив його.

Вовчєня лежало в кущі й полохливо виглядало звідти, ще не зовсім отямившись від переляку, коли куріпка випурхнула зі свого пограбованого гнізда. Пригнічена горем, вона не звернула уваги на крилату стрілу, що летіла на неї з неба. А вовчєня все бачило, і це було пересторогою й наукою для нього. Воно бачило, як яструб шугнув униз, махнув крильми над самою землею, уп'явся кігтями в тіло бідолашного птаха, що закричав від болю й страху, і знов шугнув до неба, несучи й куріпку з собою.

Не скоро вовчєня вилізло зі свого захистку. Воно вже багато чого навчилося. Живі істоти — це м'ясо. Вони смачні. Але живі істоти, коли вони досить великі, роблять боляче. Тож краще їсти маленьких, таких, як писклята в куріпчиному гнізді, а великих, як-от мати цих пташенят, краще не займати. Проте десь у глибині єства воно відчувало сором, і йому хотілося ще раз побитися з великим птахом,— шкода тільки, що яструб схопив його. А може, ще де знайдуться куріпки? Треба піти пошукати.

Воно спустилося навислим берегом до самого струмка. Досі воно ще не бачило води. Йому здалося, що йти по воді дуже добре. Вона така рівна. Вовчєня сміливо ступнуло вперед і, заверещавши з жаху, пішло на дно, просто в обійми невідомого. Стало холодно, і, крім того, вовчєняті забило дух.

Замість повітря, яким воно завжди дихало, в легені хлюпнула вода. Було так страшно й боляче, наче це прийшла сама смерть; Щоправда, вовчєня не розуміло, що таке смерть, проте, як і всякий звір у Пустелі, інстинктом відчувало, що смерть існує, і боялось її, як найбільшого лиха. Вона була суттю невідомого й сукупністю всіх його жахів. Для нього це була найбільша й найжахливіша з усіх можливих катастрофа, про яку воно нічого не знало, але якої страшенно боялося.

Несподівано воно вигулькнуло на поверхню, і свіже повітря хлюпнуло йому в роззявлену пащу. Вдруге вовчєня вже не пішло під воду. Неначе хтосьна-відколи при звичаєне до цього, воно замолотило всіма чотирма лапами й попливло. Близчий берег був за який ярд від вовчєняти, але воно виринуло спиною до нього й, одразу побачивши протилежний берег, попливло туди. Потік був вузький і тільки в цьому місці мав завширшки футів з двадцять.

На середині бистрина підхопила вовчєня й понєсла до невеличких порогів, що перетинали потік. Пливти стало дуже важко. Досі спокійна вода враз завирувала. Його то заливало водою, а то викидало на поверхню. Вода крутила й кидала ним об каміння, що виступало з води. Ударяючись, вовчєня скавучало. По тому, як часто воно скавучало, знати було, скільки разів воно вдарялося.

Нижче порогів потік знов широко розливався, і тут течія винєсла вовчєня на берег і обережно поклала на обмілину. Воно шпарко вилізло з води й простяглося на сухому. Його знання про світ ще збагатились. Вода не жива, але рухається. І хоч здається вона такою самою твердою, як і земля, проте вона зовсім не тверда. Отже, виходить, що речі далеко не завжди такі, якими вони здаються. Страх перед невідомим був недовірою, успадкованою від предків, а тепер його посилив ще й досвід. Віднині воно вже ніколи не покладатиметься на зовнішній вигляд речей. Перш ніж звірятись на них, пересвідчуватиметься, які вони насправді.

Цього дня йому судилася ще одна пригода. Воно згадало, що в нього є мати, і відчуло, що вона йому потрібна більше за будь-що. Від усього, що з ним за день трапилось, втомилося не тільки тіло, але й маленький його мозок. Зроду ще, за ціле життя вовчєняти, не працював він стільки, як цього дня. Та й вовчєняті хотілося спати. Приголомшене, почувачи себе зовсім самотнім і безпорадним, подалося воно шукати своєї печери й матері.

Воно поволі пробиралося між кущами, коли нараз почуло різкий сердитий крик. Щось жовте майнуло йому перед очима. Це шмигнула вбік ласиця. Вона була маленька, і вовчєня її не злякалось. Потім майже під ногами воно побачило й зовсім малєсєнку, на кілька дюймів зростом, живу істоту — ласєня, що так, само, як і вовчєня, вилізло шукати пригод. Малє хотіло було втекти, але вовчєня перекинуло його лапою. Ласиця голосно, скрипуче запищала. У ту ж мить перед очима йому знову промайнула жовта пляма. Воно почуло лютий крик, щось дошкульно вдарило його по голові, гострі зуби ласиці-матері вп'ялися йому в шию.

Заскавучавши, воно відскочило назад, а ласиця схопила своє дитинча й зникла в гушавині. У нього дуже боліла шия, але ще більше мучила його образа, і воно сиділо й жалібно квилило. Така маленька ця мати ласиця, а така сердита! Воно ще не знало, що маленька ласиця — найлютіший, найстрашніший і наймстивіший з усіх хижаків Пустелі. Та скоро йому довєлось переконатись у цьому на власній шкурі.

Воно ще квилило, коли ласиця-мати знову з'явилась перед ним. Тепер ласєня було в безпеці, і вона не кинулась відразу, а підкрадалася обережно. Вовчєня мало час розгледіти її худє гадючє тіло й високо підняту голову, також подібну до гадючої.

У відповідь на різкий погрозливий крик ласиці шерсть на спині у вовчєняти настовбурчилась, і воно сердито загарчало. Вона підходила все ближче. І не встигло вовчєня оком моргнути, як раптом худє жовтє тіло на мить зникло в нього з-перед очей, і ласиця вчепилась йому в горло так, що її зуби дістали аж до м'яса.

Воно гарчало і хотіло відбиватись, але ще було дуже малє, цє був його перший вихід у світ, і тому його гаркіт перейшов у жалібнє скавучання, а охота битись — у бажання втекти. Протє ласиця не випускала його. Висячи йому на шиї, вона силкувалася дістати зубами вену, дє пульсувало життє. Ласиця любила кров і воліла пити її просто з горла живих тварин.

Сіре вовчєня загинуло б і повість про нього лишилася б ненаписана, якби не примчала через кущі вовчиця. Ласиця одразу випустила його і блискавкою кинулась до горла вовчиці, але не влучила й схопилась тільки за щєлєпу. Вовчиця, трусонувши головою, підкинула ласицю високо в повітря. Щєлєпи вовчиці на льоту схопили її тонкє жовтє тіло, і ласицю спіткала смєрть на гострих зубах ворога.

Новий напад материнської ніжності був нагородою вовчєняти. Знайшовши його, мати, здається, раділа ще більше, ніж воно, що знайшлося. Вона ніжно штурхала його носом, пєстила і зализувала рани від зубів ласиці. А потім мати й вовчєня удвох ізжерли кровопивцю, вернулися в печєру й лягли спати.

Розділ V. Закон поживи

Вовчєня розвивалося швидко. Два дні спочивало воно, тоді знову вилізло з печєри. Воно знайшло ласєня, чию матір вони з'їли вдвох із вовчицєю, і його послало туди ж. Цього разу воно не заблукало, а втомившись, натрапило на дорогу в печєру, повернулось додому й заснуло. З кожною дниною воно заходило все далі й далі.

Воно навчилось розраховувати свою силу й слабкість, почало розуміти, коли бути сміливим, а коли обережним. Хоча взагалі воно вибирало обережність, і тільки зрідка, запевнившись у собі, давало волю пожадливості й люті.

Воно ставало справжнім бісєням, коли натрапляло на заблудлу куріпку, і ніколи не пропускало нагоди сердито загарчати на цокання білки, що її воно вперше побачило на засохлій сосні. І варто йому було тільки побачити якусь пташку, подібну до тієї, що так болячє подзьобала йому носа, як тут-таки його проймала дика злість.

Протє бувало й так, що навіть ті пташки не справляли на нього ніякого враження, а цє тоді, коли воно відчувало себе в небезпєці від якихось інших хижаків. Йому добре дався втямки яструб, і, вгледівши, як сунула по землі його тінь, воно хутєнько забивалось у перший-ліпший кущ. Тепєр воно не перехитувалось, не розчєпірювало ніг,— хода його

стала легка й обережна, як у матері, й рухалось воно, здавалося, зовсім без напруження, із непомітною на око швидкістю.

Щодо полювання, то це тільки на початку доля йому всміхнулася. Семеро куріпченьт і маленька ласиця — оце й уся його здобич. Одначе бажання вбивати зростало в ньому щодень, і воно плекало в собі голодну мрію зловити колись оту білку, що своєю тріскотною завжди сповіщала всіх звірят про його наближення. Але як пташки літають у повітрі, так білки вміють стрибати по деревах, і воно могло тільки сподіватись, що колись упіймає білку на землі, непомітно до неї скравшись.

Вовчєня відчувало велику повагу до своєї матері. Вона завжди знаходила м'ясо й не забувала принести синові його частку. Крім того, вона нічого не боялася. Йому, звісно, не спадало на думку, що вона не боялася через свій досвід та знання. Його вона вражала силою. Мати його уособлювала силу; й, підростаючи, воно відчуло цю силу в її дошкульних ударах лапою і тоді, коли замість штурханів носом вона починала боляче кусатись. За це воно також поважало свою матір. Вона вимагала від нього покори, і що старшало воно, то суворіш із ним поводитись.

Настав знову голод, і тепер вовчєня уже свідомо переживало його муки. Вовчиця никала цілими днями, дарма вишукуючи поживи, і навіть уночі зрідка лише спала в печері. Цей раз голод тривав недовго, але тим був лютіший. У вим'ї матері не лишилося ні краплі молока, а м'яса вовчєнятї вже й давно не перепало.

Раніше воно полювало, граючись, заради втіхи, а тепер заходилося до полювання без усяких там жартів, і однак нічого не знаходило. Проте ці невдачі тільки прискорювали його розвиток. Воно почало уважніше придивлятися до поведінки білки і ще хитріше скрадалося, щоб напасти на неї зненацька; воно довідалось про звичаї лісової миші й силкувалося видобути її з нори; воно вивчало вдачу дятла та інших птахів. Настав час, коли вовчєня перестало ховатись під кущ від тіні яструба. Воно змужніло, порозумнішало, зробилося більш у собі впевненим. Та й голод додав йому заповзяття. Тепер воно сідало на задні лапи на видноті й задирливо чекало, поки впаде з неба яструб. Там, високо над ним, літала пожива, якої так настирливо вимагав його шлунок. Але яструб не спускався й не приймав виклику, і розчароване вовчєня залізало в гущину, скімлячи з розчарування й голоду.

Та голодові враз надійшов край. Вовчиця принесла додому м'яса. Воно було незвичайне, зовсім не схоже на те, що вона приносила досі. Це було рисеня, майже доросле, хоч і не таке велике, як вовча. Мати віддала йому геть усе м'ясо. Сама вона вже заспокоїла свій голод, хоч син і не знав, що для цього їй треба було з'їсти увесь рисячий вивід. Не знав він і того, яка це дуже розпачлива була справа. Знав він тільки те, що

рисеня з ніжною, як оксамит, шкурою було м'ясом, і він їв це м'ясо і з кожним куснем робився щасливіший.

Коли повний живіт, хочеться спати, тож вовчєня лягло обік матері й міцно заснуло. Розбудило його її гарчання. Ніколи ще син не чув, щоб вона так люто гарчала. І може, й справді це вперше в житті була вона така розлючена. Та й мала для цього підстави, бо краще ніж будь-хто знала, що рисячий вивід не можна нищити безкарно. В яскравому промінні надвечірнього сонця вовчєня побачило рись-матір, що припала долі біля входу до печери. Шерсть настовбурчилась йому на спині.

Це був страх, і цього разу не тільки інстинктивний. Якби одного цього видовища було замало, то лють у хрипкому витті рисі, яким змінилося гарчання, промовляла сама за себе. Тут вовчєня немов щось підштовхнуло. Воно підвелось і, грізно загарчавши, стало поряд матері. Але та, без ніякої до нього поваги, відштовхнула сина назад. Низький прохід не дозволяв рисі стрибнути, і коли вона плазом продиралась усередину, вовчиця кинулася на неї і притиснула її до землі. Вовчєня мало що могло розгледіти. Чути було тільки страшне гарчання, скавучання й рев. Обоє звірів зчепились між собою; рись шматувала кігтями й зубами, а вовчиця лише зубами.

Нараз вовчєня підскочило до рисі й, грізно загарчавши, вп'ялося зубами в задню ногу. Вагою свого тіла воно, саме того не розуміючи, заважало нозі рухатись і помагало таким чином матері. Та незабаром вовчєня опинилося під супротивницями й мусило розтиснути зуби. Зараз же обидві матері відскочили одна від одної, і перш ніж вони знову зчепились, рись ударила вовчєня своєю здоровезною передньою лапою і, роздерши йому плече аж до кістки, відкинула малого до стіни. Його пронизливий вереск переляку й болю долучився до гарчання дорослих. Бій тривав так довго, що воно встигло й накричатись досхочу, й відчутти новий приплив хоробрості; під кінець битви вовчєня знову завзято вчепилося зубами в задню ногу рисі.

Рись була мертва. Але й вовчиця знесиліла від ран. Вона почала була голубити вовчєня й облизувати йому рани, проте від втрати крові знепритомніла і цілий день і ніч пролежала поруч тіла свого ворога, не рухаючись і ледве дихаючи. Протягом тижня вона вилізала з лігва тільки напиться, та й то насилу волокла ноги, бо все боліло. Тим часом рись було з'їдено, і рани вовчиці досить позатягались, щоб могла вона знову йти на розживу.

Плече у вовчати все ще боліло від страшної рани, і воно ще довгенько шкутильгало. Але світ йому тепер змінився. Тепер воно чуло в собі більше певності й більше відваги, як доти, до бою з риссю. Воно переконалося, що життя суворе; воно билось; його зуби впивались у живе тіло ворога; і воно лишилося живе. Воно стало поводитися сміливіше

і навіть трохи задирливо. Воно вже не боялося дрібних звірів, полохливість його майже зовсім зникла, і тільки невідоме все ще панувало над ним і гнітило його таємничістю та жахом.

Воно ходило тепер із матір'ю на полювання, бачило, як вона вбивала дичину, і саме почало їй помагати. Невиязно в його свідомості став вимальовуватись закон поживи. Усі живі істоти поділяються на дві породи: його власну і чужу. До першої належить воно з матір'ю, до другої — решта живих істот, що здатні рухатись. Серед них є дрібні хижаки і не-хижаки, що їх убивала й поїдала його порода; є великі хижаки, котрі вбивали й поїдали його породу, якщо вона перша не вбивала й не поїдала їх. З такої класифікації постав закон. Мета життя — пожива. Життя саме — це пожива. Життя живе коштом життя. Є ті, які їдять, і ті, кого їдять. Закон цей велів: їж, а ні — тебе з'їдять. Вовча не формулювало його в певних, визначених висловах, не міркувало, чи справедливий він. Воно навіть не думало про нього, а просто жило з ним у згоді.

В усьому й скрізь виявлявся цей закон. Вовча з'їло куріпчиних писклят. Яструб із'їв їхню матір і намагався з'їсти і його. Пізніше, коли вовча піросло, йому захотілося самому з'їсти яструба. Воно з'їло рисеня. Рись була б з'їла вовча, якби її самої не було вбито й знищено. І так без краю. Усе живе навколо вовчати жило згідно з цим законом, і воно саме теж. Воно було хижаком. Його їжею було м'ясо, живе м'ясо, що швидко втікало від нього, злітало в повітря, видиралося на дерева, ховалося в кущах або ставало з ним до бою, а іноді й гналося за ним.

Коли б вовча вміло думати, як людина, то воно би визначило життя як невситимий апетит, а світ — як місце, де стикається сила-силенна цих апетитів, що переслідують одне одного, полюють одне на одного, пожирають одне одного, як місце, де ллється кров і де панує сліпа випадковість, жорстокість, безглуздя і безмежжя.

Але вовча не думало по-людському й не мало широкого погляду на життя. Воднораз воно могло мати тільки одну мету, одну думку, одне бажання. Окрім закону поживи, існувало безліч інших, менш важливіших законів, і їх теж треба було знати й коритися їм. Світ мав повно несподіванок. Життя, яке буяло у вовчєнєтї, гра його м'язів були джерелом повсякчасного щастя. Погоня за поживою збуджувала в ньому радісне тремтіння. Розпалюватись і битись — було йому насолодою. І навіть жах і таємничість невідомого додавали його життю повноти.

Мало життя й інші втіхи. Повний живіт і солодка дрімота на сонечку були йому нагородою за старанну працю, хоч ця праця вже сама собою винагорода. Вона була виявом життя, а життя вповні щасливе тільки тоді, коли виявляє себе. І вовча нічого не

мало проти ворожого оточення. У ньому буяла молода сила, воно було щасливе і дуже пишалося собою.

Частина третя. Боги пустелі

Розділ I. Творці вогню

Усе трапилось несподівано, і тільки з його вини і через його безтурботність. Воно вийшло з печери і побігло до струмка напиться води. Можливо, воно тому нічого не помітило, що було спросоння (цілісіньку ніч воно ганяло за поживою і тільки щойно прокинулось). Але ж дорогу до води воно так добре знало! Воно так часто пробігало нею, і ніколи нічого з ним не траплялося.

Збігши стежкою до всохлої сосни, вовча проминуло галявину й побігло між деревами. І тут водночас воно це побачило і почуло носом. Перед ним на задніх лапах мовчки сиділо п'ятеро живих істот, яких воно ще зроду не бачило. То були перші люди, що воно їх надибало на своєму віку. Уздрівши його, вони не схопилися, не вискалили зубів, не загарчали, а сиділи собі мовчки й лиховісно.

Не рухалося й вовча. Прислухаючись до свого вродженого інстинкту, воно мусило би прожогом кинутись геть, але в ньому заговорив зовсім інший інстинкт. Дикий жах його опосів. Його ніби приголомшило й від гнітючого усвідомлення власного безсилля та нікчемності воно не могло рушити з місця. Перед ним була сила і влада, щось цілковито далеке й незбагненне.

Вовча ніколи не бачило людини, хоч інстинктивно збагнуло всю її силу. Воно невиразно відчувало у ній живу істоту, що виборола собі верховенство над іншими тваринами Пустелі. Воно дивилося тепер на людину не тільки своїми очима, але також очима всіх своїх предків, що темними ночами оточували кільцем незліченні зимові стоянки, придивлялися з гущавини, до дивної двоногої істоти, владаря над усім живим. Чари спадковості опанували вовча, воно відчувало страх і повагу, породжені цілими віками боротьби й досвідом багатьох поколінь. Спадковість була занадто сильна для нього, маленького звіра. Якби він був дорослим вовком, він би, звісно, втік. Але зараз він припав до землі, скутий жахом, і вже ладен був виявити ту покору, з якою далекий його предок прийшов до людини, щоб погрітись коло її вогню.

Один з індіанців звівся на ноги, підійшов до вовчати й нагнувся до нього. Звіря ще більше припало до землі. Невідоме, нарешті, втілилось у плоть і кров, й оце, нахилившись, тягається схопити його. Вовча наїжилося, губи його сіпнулись, і малі ще ікла вискалились. Рука, що зависла над ним, як доля, нерішуче спинилась, і людина сказала, сміючись:

— Вабам вабіска іп піт та! (Дивіться, які білі зуби!)

Усі голосно зареготали й стали підбивати його взяти вовча. Рука опускалася все нижче, а в звіряті розпалилась боротьба інстинктів. Його опанували два бажання: і скоритись, і битись. Вовча пішло на компроміс. Воно скорялося, доки рука не торкнулась йому тіла, а тоді його зуби, клацнувши, вп'ялися в неї. У ту ж мить вовча дістало доброго удару по голові, від якого повалилося на бік. Бажання битись умить зникло. Воно було тільки малим вовчечям, й інстинкт покори взяв у ньому гору. Сівши на задні лапи вовча заскімлило. Але індіанець, якого воно вкусило, розсердився. Вовчеченя дістало удару ще з другого боку й, сівши, заскімлило дужче.

Четверо індіанців зареготали голосніше, і навіть той, з прокушеною рукою, засміявся. Вони всі поставали навколо й сміялися з нього, а вовча скавучало з болю й переляку. Раптом воно щось почуло. Індіанці почули також. Але вовча знало, що це таке, і, на довгій ноті увірвавши скавуління, в якому вже забриніло торжество, мовчки почало чекати свою матір, люту й несамовиту, яка нічого не боялась і вбивала всіх живих істот. Вона почула крик вовчеченяти і мчала йому на допомогу.

Одним стрибком вовчиця опинилася серед них. Оськаженіла, готова хоч би й на що заради сина, мала вона не дуже приємний вигляд. Зате ця її оборонча лють була саме до втіхи вовчаті. Радісно заскавучавши, вовча кинулося до неї, а люди похапливо відступили на кілька кроків. Вовчиця стала між своїм сином і людьми. Шерсть у неї наїжилася, у горлі хрипіло приглушене гарчання, розлючена морда погрозово сіпалась, ніс увесь зморщився.

Враз один з індіанців здивовано вигукнув: — Кічі!

Ото й усе, що він сказав, але вовчиця одразу вся якось припишкла на цей вигук.

— Кічі! — знову вигукнув індіанець, цього разу вже гостро і владно.

І тоді вовча побачило, що його безстрашна мати, вовчиця, припала животом до землі й на знак миру тихо заскавучала й замахала хвостом. Воно нічого не розуміло. Його опанував страх. Інстинкт його, не зрадив. І мати це ствердила. Вона так само виявляла свою покору людині.

Той, хто говорив, підійшов до вовчиці й поклав, руку їй на голову. Вона не вкусила й не намірялась, вкусити його, а тільки нижче припала до землі. Надійшли й інші індіанці, оточили її, торкали, гладили, а вона й не думала опинатись. Вони були дуже збуджені й ротами своїми знімали великий галас. Однак нічого небезпечного в цих звуках вовча не вбачало і, притулившись до матері, так само намагалася виявити свою покору, хоч подеколи ще наїжувалося.

— Це й не диво,— казав індіанець.— Батько її був вовк. Щоправда, мати була собака, але хіба мій брат не прив'язував її в лісі на три ночі під час тічки. Через це батько Кічі — вовк.

— Уже цілий рік, як вона втекла, Сивий Бобре,— зауважив другий індіанець.

— І то не диво, Лососів Язику,— відповів Сивий Бобер.— Тоді стояв голод, і нічим було годувати собак.

— Вона жила серед вовків,— промовив третій індіанець.

— Либонь, що так, Три Орли,— сказав Сивий Бобер і, доторкнувшись до вовчєняти, додав: — Бо оце й доказ перед нами.

Вовча тихенько загарчало на доторк, але рука піднялась і замірилася вдарити його. Тоді він сховав ікла і знову покійно припав до землі, а рука та стала чухати йому за вухами й гладити по спині.

— Авжеж, оце й доказ,— казав далі Сивий Бобер.— Безперечно, його мати Кічі. Але батько — вовк. Через те від собаки в ньому мало, а від вовка багато. У нього білі зуби, й ім'я йому буде Біле Ікло. Я сказав. Це собака мій. Хіба Кічі не була собакою мого брата? І хіба брат мій не помер?

Вовча, що в такий спосіб дістало собі в світі ім'я, лежало і стежило. Ще деякий час людям з ротів ішли горлові звуки. Потому Сивий Бобер витяг із піхов, що висіли в нього на шиї, ножа, пішов у гущавину й вирізав палицю. Біле Ікло усе стежив за ним. Індіанець поробив зарубки на обох кінцях палиці й прив'язав до них реміні з сириці. Один він надів вовчиці на шию, підвів вовчицю до молоденької сосни і другий ремінь прив'язав до дерева.

Біле Ікло пішов за матір'ю й ліг коло неї. Лососів Язик простяг до вовчати руку й перекинув його на спину. Кічі тривожно дивилась на нього. Білому Іклу знов стало страшно. Він не міг стриматись, щоб не загарчати, але кусати вже не наважувався. Рука із зігнутими й розчепіреними пальцями почала потирати йому живота, перекочувала його з боку на бік. Було чудно й незручно лежати так горічерева, щоб лапи стирчали вгору. Та й при цьому він був зовсім безпорадний,— тож і обурювався всією своєю істотою. Він ніяк не міг боронитись; якби людина захотіла щось йому заподіяти, то вже не відкрутився б. Хіба можна втекти, коли всі чотири лапи теліпаються в повітрі? І все-таки покора взяла в ньому гору над страхом, і він тільки гарчав потихеньку весь час. Але людина на те не гнівалась і не била його по голові. А найдивніше було, що Біле Ікло відчував якусь незрозумілу приємність, коли рука гладила його. Перевернений на бік, він перестав гарчати. Пальці почухали його за вухами, і йому зробилось іще приємніше. А коли людина востаннє погладила його й пішла собі, у Білого Ікла пропав і весь страх. Йому

судилося ще багато разів у житті зазнати страху перед людиною, але саме зараз почалась його приязнь із нею.

Через деякий час Біле Ікло почув, що до нього долинають якісь чудні звуки. Він швидко здогадався, що це люди такі звуки видають. Надійшло ціле індіанське плем'я, яке перекочовувало кудись-інде. Було багато чоловіків, жінок та дітей,— всього душ сорок,— і всі навантажені табірними пожитками й усяким іншим збіжжям. З ними було багато собак, і вони теж, окрім цуценят, мали на спині міцно прив'язані клунки вагою в двадцять-тридцять фунтів кожен.

Біле Ікло досі не бачив собак, проте з першого погляду відчув, що вони однієї з ним породи, хоч трохи від нього й відмінні. Але вони, угледівши його з матір'ю, показали, як мало різняться від вовків. Зав'язалася бійка: Біле Ікло наїжився, загарчав і вискалив зуби назустріч цілій зграї собак, що мчали на нього, пороззявлявши пащеки, та вони одразу збили його з ніг і підтоптали під себе. Відчуваючи на собі їхні гострі зуби, він кусав лапи, що його товкли і рвав животи, що були над ним. У повітрі стояв страшенний гамір. Чути було скажене гарчання Кічі, що боронила своє маля, людські крики, приглушені удари дрючків по живому тілі й жалібні скавучання побитих собак.

За кілька секунд Біле Ікло знайшовся знов на ногах. Дрючками й камінням люди прогнали собак, боронячи й рятуючи його від гострих зубів тої породи, що була така схожа, а разом з тим і не схожа на його породу. Мозок його, звісно, не міг збагнути такого абстрактного поняття, як справедливість, та, проте, вовча по-своєму відчувало справедливість людей і зрозуміло, що вони встановлюють закон і дбають, щоб його дотримувались. Він також визнав за ними ту силу, що змушує скорятись законові. Вони не кусалися й не дряпались, як інші звірі, яких він зустрічав досі, але вони примушували неживі речі виконувати їхню волю. Дрючки й каміння, що кидали ці дивні істоти, літали в повітрі, немов живі, й, падаючи на собак, завдавали їм дошкульних ударів. Він не міг зрозуміти такої влади, і вона здавалась йому надзвичайною, якоюсь просто надприродною і навіть богорівною. Звісно, Біле Ікло за самою природою своєю не мав жодного уявлення про богів; найбільше, що він міг знати,— це те, що на світі є речі, яких годі збагнути. Його подив і побожний острах були подібні до подиву й остраху, які пройняли б людину, коли б вона раптом побачила десь на вершині гори небесну істоту, що вергає громовиці на великим дивом вражений світ.

Нарешті, останнього собаку відігнано, й гамір ущух. Біле Ікло зализував собі рани й міркував про своє знайомство з собаками та лють собачої зграї. Він гадав, що його порода складалась тільки з нього, його матері та Одноокого, і що вона зовсім осібна, а тепер він несподівано відкрив, що до неї належать, крім них, ще багато інших створінь.

І десь глибоко в підсвідомості у нього виникло почуття образи, що вони, ці звірі одної з ним породи, з першого разу кинулися на нього й хотіли його знищити. Так само підсвідомо обурювало вовча й те, що матір його прив'язали до ломаки. Хай зробили це віщі істоти, проте воно тхнуло пасткою й неволею. А втім, особисто він нічого не знав ні про одне, ні про друге,— він блукав, гасав, улягався, коли сам хотів, і ця воля була його спадщиною, що тепер її порушено. Рухи його матері обмежені довжиною ломаки, і та сама ломака обмежувала його також, він ще не навчився обходитись без матері.

Усе це було йому не до душі. Так само не сподобалось йому, коли люди повставали й рушили далі, а один маленький чоловічок узяв за кінець палицю повів за собою Кічі. Біле Ікло ішов услід за нею, вельми збентежений і зажурений цією новою пригодою.

Вони спустилися в долину, де тік струмок, і пішли далеко, куди він ніколи не забігав, аж до самого того місця, де долина кінчається і струмок впадав в річку Маккензі. Тут, де, високо підважені на жердинах, висіли човни і стояло приладдя, щоб сушити рибу, індіанці отаборились. Біле Ікло здивовано поглядав на все це. Могутність людей, здавалося, зростала з кожною хвилиною. Вони ніби дихали нею, всі, починаючи від собак із гострими зубами, корились їм. Але найбільше вражала вовча влада їхня над неживими речами, їхнє вміння пускати в рух те, що не рухалось, і змінювати навіть світ.

Це останнє особливо вражало. Коли люди поставили жердини для вігвамів, цим він не дуже захопився, бо вже бачив, як з наказу цих самих істот літало каміння й дрючки. Але коли ці жердини обгорнулися шкурами й парусиною, Біле Ікло був здивований без краю. Вігвами вражали його своїми величезними розмірами й видавались якимись страховинними проявами життя. Вони здіймалися навколо нього з усіх боків і зловісно підносились угору. Він жахався наметів, а коли вітер починав хитати й надимати їх, припадав до землі й, не зводячи з них пильного погляду, готовий був скочити й тікати в ту ж мить, як вони кинуться на нього.

Та минуло небагато часу, і вігвами вже його не лякали. Він бачив, як жінки й діти входили й виходили з них, і жодної біди їм не робилось; собаки також часом силкувались туди заскочити, але їх одганяли гострими словами або камінням. Він нарешті не витримав, нишком відбіг від Кічі й обережно поліз до стіни найближчого вігвamu. Спонукала його цікавість — потреба вчитись, і жити, і все спізнавати з досвіду. Останні кілька дюймів до вігвamu проліз він дуже поволі й сторожко. Події цього дня уже привчили його до того, що невідоме часом виявляється в зовсім несподіваний і дивовижний спосіб. Аж ось носом він тицьнувся в парусину. Біле Ікло спинився й почекав. Нічого не скоїлось. Уважно обнюхавши чудну річ, що геть уся пройшла людським духом, він узяв її зубами й легенько потягнув. Знов нічого, хоч ближча частина вігвamu трохи ворухнулася. Він

потягнув дужче, і вона дужче хитнулася. Йому стало весело, і він потягнув скільки сили, раз, і ще, й ще. Захитався весь вігвам, і зсередини долинув різкий жіночий вигук. Біле Ікло чимдуж чкурнув до Кічі. Але відтоді таки перестав боятись цих великих вігвамів.

За хвилину він знов утік від матері. Її ломаку прив'язали до кілка, вбитого в землю, і мати не могла побігти за ним. Проти Білого Ікла вийшло щеня, більше й старше від нього. Воно мало дуже войовничий і пихатий вигляд. Звали його Ліп-Ліп, як потім дізнався Біле Ікло, й був це великий забіяка, досвідчений уже на бойовиськах.

Ліп-Ліп був тієї самої породи, що й Біле Ікло, й через малий зріст не здавався небезпечним, отже, вовча намірилося зустріти його зовсім по-приятельському. Але, побачивши, що той вискалив зуби й весь напружився, він і собі вискалив зуби й напружився. Наїжачившись і грізно загарчавши, вони стали кружляти один навколо одного. Минули кілька хвилин, і Білому Іклу вже почала навіть подобатись ця, як він гадав, гра. Але раптом Ліп-Ліп надзвичайно хутко підскочив і, куснувши його, зараз же відскочив назад. Випадково він куснув його за плече, яке розірвала була рись і яке й досі ще не зовсім загоїлось біля кістки. З болю й подиву Біле Ікло заскавучав, але наступної миті сказано наскочив на Ліп-Ліпа й став немилосердно його кусати.

Та Ліп-Ліп не дарма зроду жив у таборі й мав великий досвід у щенячих боях. Його гострі, маленькі зуби вп'ялися три, чотири рази і більше в новачка, аж доки Біле Ікло, заскавулівши, ганебно втік під материну оборону. Це був перший з багатьох боїв що потім були між ним і Ліп-Ліпом, бо вони заворогували від самого початку і вдачу кожен мав таку, що вони не могли не битись.

Кічі ніжно зализала рани Білому Іклу й силкувалась утримати його біля себе. Але він мав невгамовну цікавість і за кілька хвилин розхрабрувався на нові пошуки. Цього разу він наскочив на чоловіка, що його звали Сивим Бобром. Той сидів навпочіпки і щось робив з гіллям та сухим мохом, що лежали перед ним на землі. Біле Ікло підступив ближче й став дивитись. Сивий Бобер пустив через рот звук, але вовчику в ньому не вчулось нічого ворожого, і він ще підсунувся.

Жінки й діти підносили Сивому Боброві гілля й хмизу. Очевидно, справа була поважна. Білому Іклу стало так цікаво, що він навіть забув весь свій страх до людини й підійшов до самих колін Сивого Бобра. У того під руками робилося щось дивне: з гілля й моху здійснюлась якась подоба туману, а потім унизу між гіллям, звиваючись і крутячись, з'явилося щось живе, такої барви, як сонце в небі. Біле Ікло нічого знав про полум'я. Вогонь вабив його до себе, як вабило колись було світло в проході печери, і він підліз до багаття. Сивий Бобер засміявся, але в сміхові його знову не було нічого ворожого. Біле Ікло встромив носа в огонь і разом висунув і свого маленького язика.

На мить його наче скувало. Невідоме, що причаїлося серед моху й гілля, добре дало йому по носі. Він страшенно заскавучав і відскочив назад. Почувши його голос, Кічі з грізним гарчанням кинулась до кінця ломаки і рвалася, мов скажена, не маючи волі прибігти йому на поміч. А Сивий Бобер ляскав себе по стегнах, реготав і оповідав решті племені пригоду. Всі голосно реготали, а Біле Ікло, бідолашна розгублена тварина серед людей, квилів і скавучав, сидючи на задніх лапах.

Ніколи ще він не відчував такого болю. Ніс і язик були обпечені тією живою річчю, як сонце на колір, що виросла під руками Сивого Бобра. Вовча скавучало й кричало безперестану, але на його зойки люди відповідали тільки вибухами сміху. Він спробував лизнути язиком ніс, але язик так само був опечений, і йому ще більше заболіло; він скавучав ще жалібніше й розпачливіше, аніж доти.

Та враз йому стало сором; він збагнув, що таке сміх. Для нас це велика загадка, яким способом тварини можуть розуміти сміх і розуміють, коли з них сміються. Але саме в такий незбагнений спосіб Біле Ікло знав і відчував сором, що ці люди сміються з нього. Він повернувся й побіг навтіки — не тому, що йому боліло від огню, а щоб не чути сміху, який так глибоко й боляче його діяв. Він побіг до Кічі, єдиної в світі, що не сміялася з нього.

Смеркло, й запала ніч. Біле Ікло лежав поруч із матір'ю. Ніс і язик йому дуже боліли, але його мучив інший клопіт. Він засумував за домом і відчував якусь порожнечу; йому бракувало тиші та супокою, що побіля струмка й печери. Життя стало занадто гамірне. Стільки людей — чоловіків, жінок та дітей, і всі вони галасували й дратували його. А ще собаки, що без угаву гризуться, скавучать і метушаться. Спокійна самотність того єдиного життя, що він знав, минулася. Тут саме повітря дихало життям. Це життя безнастанно гуло й бриніло навколо. Мінливе й різноманітне у своїй напрузі, воно впливало йому на нерви й почуття, бентежило його й утомлювало постійним чеканням чогось нового.

Він спостерігав людей, що ходили по таборі, зникали й знов з'являлися. На цих людей Біле Ікло дивився так, як людина дивиться на богів, що сама їх створила. Вони були вищі істоти і в його непевному розумінні уявлялися такими самими творцями чудес, як і боги людям. У них була влада й сила, незбагненні для нього, вони були владарі всього живого й неживого, вони упокорювали собі те, що рухалось, і примушували рухатись те, що було нерухоме; вони творили яскраве, як сонце, й кусливе життя з сухого моху та дерева. Вони були творці вогню! Вони були боги!

Розділ II. Неволья

Дні минали, й Біле Ікло щоразу дізнавався щось нове. Кічі тим часом була прив'язана, а він бігав по всьому табору, придивляючись, вивчаючи його, набираючись досвіду

Незабаром він добре пізнав життя людей, але це не породило в ньому зневаги до них. Що більше він їх пізнавав, то певніше бачив їхню могутність, їхню таємничу силу, то більше вони здавалися йому богорівні.

Люди завжди страждають, бачачи, що їхніх богів скинуто, а вівтарі зруйновано, але вовк та дикий собака, що припали людині до ніг, такого страждання не знають. На противагу людині, чиї боги невидимі й уявлювані й ніколи з туманних образів фантазії не переходять до світу дійсності, залишаючись примарами добра та сили, цими злетами людського я до царства духу,— на противагу людині, вовк та дикий собака, прийшовши до вогнища, знаходять своїх богів, що в плоті й крові втілені і що мають певне місце на землі й потребують часу, щоб досягти своєї мети й виконати своє призначення. Не треба ніякого зусилля, щоб увірувати в такого бога, і ніяке зусилля волі не збудить сумніву в ньому. Від нього не можна втекти. Ось він стоїть на своїх задніх лапах з дрючком у руці, незмірно могутній, запальний, гнівний і повний любові. Божественність, тайна і сила набрали плоті, яка спливає кров'ю, коли її роздирають, і яка не гірше смакує за всяке інше м'ясо.

Так було і з Білим Іклом. Він зрозумів, що звірі-люди це боги справжні й усюдисущі. Його мати, Кічі, виявила свою покору, як тільки вони гукнули її на ім'я, таку саму покору почав виявляти й він. Він визнав за їхній привілей полювання на живе м'ясо, звертав їм з дороги, коли вони йшли, підходив, коли вони кликали, скоренько тікав, коли вони гнали, і припадав до землі, коли вони погрожували. Бо за кожним їхнім бажанням була сила, що вимагала послуху, сила, що спричиняла біль, сила, що давалася взнаки кулаками, дрючками, летючим камінням та пекучим шмаганням батога.

Він належав їм, як належали їм усі собаки, і жив так, як вони наказували йому. Вони могли скалічити й забити його або ж помилувати. Таку науку він мусив незабаром затямити. Вона йому нелегко далася, бо йшла всупереч владній і сильній вдачі; та хоч не дуже приємно було все те дізнаватись, непомітно для себе самого Біле Ікло відчув, що та наука йому припала до вподоби. Він віддавав власну долю в чужі руки й знімав із себе відповідальність за власне існування. Це мало в собі свою винагороду, бо завжди легше спертись на іншого, аніж стояти самому.

Звісно, все це трапилося не в один день, і не враз віддався він душею й тілом звірам-людям. Не скоро він міг забути свою дику спадщину й прогнати спогади про Пустелю. Бували дні, коли він скрадався на узлісся, ставав там і прислухався до чогось далекого, що кликало й вабило його. Вертався він неспокійний та сумний і, лежачи поруч матері, тихенько скімлив і пожадливо лизав її морду своїм жвавим допитливим язиком.

Біле Ікло хутко вивчив табірне життя. Він побачив несправедливість і зажерливість дорослих собак під час годівлі, коли кидали їм м'ясо чи рибу. Він зрозумів, що чоловіки справедливіші, діти жорстокіші, а жінки добріші, й від жінок скоріше діждешся кістки або шматка м'яса. Мавши дві-три дошкульні сутички з матерями напівдорослих собачат, він зрозумів, що найкраще дати тим матерям спокій, триматися від них якнайдалі й на очі їм не потрапляти. Але найдужче дошкуляв йому Ліп-Ліп. Він був старший та дужчий і весь час до нього чіплявся. Біле Ікло теж був не від того, щоб побитись, тільки що цей ворог надто переважав його силою. Ліп-Ліп переслідував його скрізь. Щоразу, тільки-но вовча відходило від матері, з'являвся цей забіяка, біг за ним услід, гарчав, сікався і, користуючись з нагоди, коли людей не було поблизу, кидався до нього й силував битися. Ліп-Ліп дуже тим тішився, бо це ж він завжди перемагав. Але те, що було найбільшою радістю для Ліп-Ліпа, Білому Іклу приносило саму тільки муку. Проте налякати Білого Ікла йому не щастило. Дух вовчати залишався неприборканий, дарма що він стільки терпів від Ліп-Ліпа. Правда, це таки мало свій поганий вплив — Біле Ікло став лихий і похмурий; зроду дикий норовом, тепер, коли його безнастанно переслідували, він ще більше здичавів. Жвавість і веселість, властиві його вікові, виявлялися дуже рідко. Він ніколи не грався й не пустував з іншими собачатами. Ліп-Ліп не потерпів би цього. Варто було тільки Білому Іклу показатись біля них, як він насакував на нього з гарчанням і бився, аж доки проганяв його геть.

Унаслідок цього все щеняче в Білому Іклі поволі зникало, і він здавався старшим, ніж був насправді. Позбавлений змоги виявляти в грі зайву енергію, він затаївся в собі, й почав розвиватись його мозок. Біле Ікло став хитрий, а часу на всілякі витівки було в нього доволі. Оскільки, як годовано собак, йому заважали вхопити його частку м'яса чи риби, він і робився спритним злодієм і, примушений сам собі добувати їжу, навчився всюди її знаходити й став чистою карою жінкам. Він никав по цілому таборі, знав, де що робиться, бачив і чув усе, метикував добре і вмів хитро уникати свого запеклого ворога.

Ще коли тільки Ліп-Ліп почав його переслідувати, він утяв йому першу свою хитру й кепську штуку і пізнав насолоду помсти. Як його мати колись, бігаючи із вовками, занаджувала з табору собак на загин, так само й він занадив Ліп-Ліпа до мстивих зубів Кічі. Відступаючи від нього, Біле Ікло не біг просто, а крутився між наметами. Бігав він краще за всіх собачат свого віку й краще за Ліп-Ліпа, але тепер він підпустив переслідувача на відстань лише одного стрибка від себе.

Ліп-Ліп, збуджений погонею й близькістю жертви, забув за всяку обережність, а коли схаменувся, було вже запізно. Біжачи чимдуж круг вігвама, він наскочив просто на Кічі, що лежала біля своєї ломаки. Не встиг він заскавучати з переляку, як вона вже схопила

його зубами. Дарма що Кічі була прив'язана, втекти від неї не так-то й легко було. Вона збила його з ніг і, не даючи підвестись, рвала й кусала зубами.

Коли йому нарешті пощастило відкотитись від неї, він насилу встав, увесь розкуйовджений, змучений і тілом, і духом. Шерсть на ньому висіла клаптями там, де попоходили її зуби. Із роззявленої його пащеки вихопився довгий щенячий зойк, що аж за душу брав. Але навіть і це виття не судилось йому скінчити. Наскочивши на нього, Біле Ікло учепився зубами йому в задню ногу. У Ліп-Ліпа не стало й знаку войовничого запалу, і він, забувши всякий сором, дременував до свого вігвама. Його колишня жертва не відставала і мчала за ним слідом. На допомогу собачаті вийшли жінки й тільки камінням змогли відігнати оскаженіле вовча.

Настав день, коли Сивий Бобер вирішив, що Кічі вже не втече, і відв'язав її. Радість Білого Ікла не мала меж. Він весело бігав з матір'ю по таборі, й Ліп-Ліп тримався на поважній відстані. Біле Ікло не раз наїжачувався й набирив войовничого вигляду, але той не приймав виклику. Ліп-Ліп був не дурень, і хоч як йому хотілося помститись, проте він вичікував, коли застукає вовча саме.

Того самого дня, тільки трохи пізніше, Кічі з Білими Іклом вибігли на узлісся недалеко від табору. Вовча крок по крокові заманило сюди матір і, коли вона спинилася, силкувалося заманити її далі. Струмок, печера, тихі лісові хащі надили його до себе, й воно хотіло, щоб мати йшла з ним. Пробігши кілька кроків, він пристав і озирнувся. Вона не рухалась. Жалібно поскімлюючи, Біле Ікло то зникав серед кущів, то знову з'являвся, потім підбіг до неї, лизнув її морду й знову побіг. Вона стояла на місці. Вовча зупинилося, пильно на неї дивлячись, усією істотою показуючи своє бажання, але коли вона повернула голову й озирнулася на табір, бажання це почало пригасати.

Його ніби щось кликало на волю, геть звідси. Мати його також чула цей поклик, але чула також інший, голосніший поклик — вогню й людини, що на нього з усіх тварин озиваються тільки вовк та дикий собака, ці кривні брати.

Кічі повернулася і поволі потрухцювала до табору. Він тримав її міцніше, ніж дерев'яна ломака, що до неї вона була прив'язана. Невидима таємнича сила богів опанувала її і не пускала. Біле Ікло сів у холодку під березою і тихо заскавучав. Густий дух сосни, ніжні лісові пахощі нагадували йому про минуле вільне життя перед днями неволі. Але ще він був малий, і його любов до матері була дужча, ніж поклик людини чи Пустелі. Усе своє коротке життя він залежав від неї, і для нього ще не прийшла пора самотійності, отож він підвівся й невесело потрухцював і собі до табору; дорогою разів два чи три він сідав, починав скавуліти й прислухався до потужного поклику, що все лунав із лісових хащів.

У Пустелі мати недовго буває коло дітей, а під владою людини ще менше. Отак сталося і з Білим Іклом. Сивий Бобер заборгував індіанцеві на ім'я Три Орли. Цей самий індіанець вирушав тепер річкою Маккензі проти води аж до Великого Невільничого озера. Шматок червоної матерії, ведмежа шкура, двадцять набоїв та Кічі пішли за борг. Побачивши, що Три Орли посадовив його матір до себе в човен, Біле Ікло кинувся й собі туди ж. Одним ударом Три Орли шпурнув його назад на землю й відчалив човна. Вовча скочило у воду й попливло за ним, не слухаючи Сивого Бобра, що кликав його назад. Страх втратити матір був такий великий, що воно знехтувало навіть покликом людини-бога.

Але боги звикли, щоб їм корились, і розлючений Сивий Бобер метнувся човном навздогін. Догнавши Білого Ікла, він нагнувся, схопив його за карк і витяг із води. Проте він не пустив його на дно човна, а, так тримаючи в лівій руці, почав бити. Ну, та й бив же! Рука в індіанця була тяжка і кожен удар дошкульний, а сипав він їх, не жаліючи.

Під градом цих ударів Біле Ікло метлявся з боку в бік, як зіпсований маятник. Чого тільки він не перечував! Спершу його охопив подив, потім — страх, і він почав скавучати після кожного удару.

Натомість скоро прийшла лють. Уся його волелюбна вдача ожила: він вискалив зуби й безстрашно гарчав просто в обличчя розгніваному богові. Той ще більше розгнівався. Удари посипались рясніші, важчі й дошкульніші.

Сивий Бобер не переставав бити, Біле Ікло не переставав гарчати. Звичайно, так не могло тривати без кінця. Хтось мусив поступитись, і поступився Біле Ікло. Страх знов опанував його. Це вперше людина так з ним поводить. Усі випадкові удари, що перепадали йому раніше — дрючком чи каменем,— здавалися пестощами проти того, що було зараз. Він здався і почав скавучати й вити. На кожен удар відповідав він пронизливим скавучанням; страх перейшов незабаром у жах, і скавучання злилося в одне безперервне виття, не пов'язане з ритмом ударів.

Нарешті Сивий Бобер опустив руку. Біле Ікло, що безпорадно повиснув у повітрі, все скавучав. Це, очевидно, задовольнило хазяїна, й він шпурнув вовча на дно човна. Тим часом човен несла бистрінь. Індіанець узявся за весла. Вовча заважало йому гребти, і він дав йому доброго штовхана. Тут знов озвалася волелюбна вдача Білого Ікла, й він уп'явся зубами в ногу, взуту в мокасин.

Попередній прочухан видався нічим проти того, що йому влетіло тепер. Гнів Сивого Бобра був жахливий, так само як і страх Білого Ікла. Цього разу по ньому походила не тільки рука, а й важке весло, і коли нарешті його знову кинули на дно, він увесь був побитий і все його маленьке тіло страшенно боліло. Сивий Бобер знову штовхнув його ногою, уже навмисне. Але Біле Ікло не схопив його за ногу. Неволь навчила його ще

одного: ніколи, ні за яких обставин не можна кусати свого хазяїна й пана, бо тіло його священне, й зуби таких, як він, не сміють його поганити. Очевидно, це найтяжчий злочин, який не можна ні простити, ані забути.

Коли човен черкнувся берега, Біле Ікло лежав усе так само непорушно й поскиглював тихенько, чекаючи, яка буде воля хазяїна. Воля ця була така, щоб вовча вийшло з човна, бо його шпурнули на берег. Біле Ікло гепнувся на бік і боляче вдарився об землю своїм побитим тілом. Увесь тремтячи, він звівся на ноги й жалібно заскавучав. Ліп-Ліп, що стежив з берега за всім, що діялось, кинувся до нього, збив з ніг і вгородив зуби в його тіло. Біле Ікло був занадто знеможений, щоб боронитися, і йому, мабуть, пришилося б не з медом, якби раптом нога Сивого Бобра не вдарила Ліп-Ліпа з такою силою, аж він злетів угору й гепнувся на землю далеко від Білого Ікла.

Така була людська справедливість, і Біле Ікло навіть у своєму жалюгідному стані мимоволі відчув вдячність. Він покірно покульгав за Сивим Бобром через увесь табір до його вігвама. У такий спосіб Біле Ікло дізнався, що право карати боги лишають собі, а тварин, підлеглих їм, позбавляють цього права.

Уночі, коли все стихло, Біле Ікло згадав матір і затужив за нею. Але він так голосно став тужити, що розбудив Сивого Бобра, і той знову побив його. По тому, коли боги були десь недалеко, він тільки нишком виявляв своє горе і, лишень буваючи сам на узліссі, давав йому волю — голосно скавучав і вив.

О цій порі, може, він і послуухався б спогадів про печеру й струмок і втік би в Пустелю, якби не любов до матері. Люди оце йдуть на полювання й повертаються назад; то, може, й вона так само повернеться? Сподіваючись її, він не втікав і залишався в своїй неволі.

Але не можна сказати, щоб ця неволя аж дуже була тяжка. Чимало вона містила цікавого. Завше траплялося щось несподіване, і не було кінця-краю дивним речам, що їх робили боги і що на них він дивився залюбки. А ще він вивчився прилагоджуватись до Сивого Бобра. Послуху, неухильного, ретельного послуху, вимагали від нього, а в нагороду йому не перепадало стусанів, і життя ставало терпимим.

Ба навіть часом Сивий Бобер сам кидав йому кавалок м'яса й відганяв собак, поки він їв. І — дивна річ — цей кавалок мав особливу ціну й здавався Білому Іклу більше до смаку, як ті, що він діставав з рук у жінок. Індіанець ніколи не гладив і не пестив його, але чи то через те, що в нього була тяжка рука, чи через його силу й справедливість, а може, через усе те разом, — між вовчам і його похмурим хазяїном почала виникати своєрідна приязнь.

Оце так непомітними лукавими способами й не раз за допомогою дрючка, каменя чи удару кулаком наділи на Біле Ікло кайдани неволі. Інстинкт, що попервах дозволяє

вовчому родові підходити до багаття людини, має здатність розвиватись. Розвивався він і в Білого Ікла, й табірне життя, попри всі тутешні знегоди, ставало йому дедалі дорожчим. Але він не був свідомий цього. Він знав тільки тугу за матір'ю, сподівався, що вона повернеться, і палко прагнув своєї колишньої волі.

Розділ III. Вигнанець

Ліп-Ліп увесь час труїв життя Білому Іклу, і той ставав дедалі лихіший і лютіший, аніж мав би бути від природи. Лють йому зроду була властива, а тепер і зовсім перейшла всякі межі. Злостивістю своєю він зажив недоброї слави навіть серед людей. Що б не трапилось у таборі: чи то бійка де зчиниться, а чи жінки знімуть галас, що в них украдено м'ясо,— ніхто не сумнівався, що й Біле Ікло тут причетний. Людям і на думку не спадало шукати причин такого його поведження — вони бачили тільки наслідки, і то саме кепські наслідки. Біле Ікло був пролаза, злодій, забіяка й призвідник до всякої гризні. Роздратовані жінки кричали йому просто у вічі, що він вовк, що він не варт нічого і що доброго кінця йому не бачити, а він слухав і пильнував, щоб устигнути втекти, коли в нього жбурнуть чимось.

Незабаром він відчув себе вигнанцем серед мешканців табору. Всі молоді собаки йшли за Ліп-Ліпом. Між ними та Білим Іклом була якась різниця. Може, вони чули в ньому дикий лісовий рід і виявляли неприязнь свійського собаки до вовка. Та хоч би там як, а вони стали на Ліп-Ліпів бік і нападали на Білого Ікла. І раз виступивши проти нього, вони мали поважні причини не припиняти війни: всі вони познайомилися з його гострими зубами, а він, ніде правди діти, давав більше, ніж сам діставав. У бою один на один, він би впорався мало не з кожним, але цієї втіхи йому було заказано, бо тільки зачиналася бійка, як зараз же, ніби на яке гасло, збігалися молоді собаки з цілого табору й накидалися на нього.

Ворожнеча з усім собачим плем'ям навчила його двох важливих речей: відбиватись водночас від усіх, коли нападала зграя, а коли змагався з одним — то якнайбільше разів його куснути з якнайкоротший час. Утриматись на ногах, коли накинеться ворожа зграя, то значить зберегти собі життя, і він добре затямив цю науку. Його, немов того кота, ніяк не можна було збити з ніг. Дорослі собаки, наскочивши на нього всією вагою свого тіла, могли відкинути його назад або відштовхнути вбік, але, відлетівши часом далеко, він завжди падав ногами твердо на землю.

Коли собаки б'ються, то перш ніж уцепитися зубами, вони звичайно починають гарчати, наїжаються, набирають войовничого вигляду. Але Біле Ікло навчився обходитись без цих підготовчих заходів. Гаяти часу не доводилось, бо зараз же нападала вся зграя молодих собак,— він мусив зробити своє й бігти не озираючись. І він

призвичаївся не попереджувати про свої наміри. Він підбігав, хапав і шматував супротивника, не даючи йому змоги підготуватись до бою. Отак він навчився швидко нападати й завдавати тяжких ударів, і також він зрозумів ціну несподіванки. Коли собаку заскочити зненацька й прокусити йому плече чи розшматувати вухо, перш ніж він збагне, що робиться,— то це вже половина перемоги.

Собаку дуже легко збити з ніг, якщо напасти несподівано. А падаючи, він виставляє найвразливішу частину тіла — шию, і коли за неї вкусити, іноді можна й зовсім життя збавити. Біле Ікло знав це місце, знання те успадкував він від багатьох поколінь вовків. Його спосіб нападати полягав у тому, щоб, по-перше, застукати собаку самого, по-друге, захопити його зненацька й збити з ніг і, по-третє, вчепитися зубами в горло.

Біле Ікло був ще напівдорослий, ікла не мав ще такі великі й сильні, щоб загризати на смерть, а проте чимало молодих собак бігало по табору з покусаними горлами після сутички з ним. І ось якось він заскочив одного свого супротивника на узліссі. Кілька разів перекинувши його, він таки перегриз йому горло. Увечері в таборі зчинився цілий гвалт. Звістку про подвиг Білого Ікла принесли хазяїнові загриженого собаки, жінки пригадали всі випадки з украденим м'ясом, і навколо намету Сивого Бобра загомоніли гнівні голоси. Але він нікого не пустив до свого вігвама, куди сховав злочинця, і рішуче відмовився видати його тим, хто жадав помсти.

Білого Ікла зненавиділи і люди, й собаки. Він не знав і хвилини спокою. Кожен собака шкірив на нього зуби, кожна людина замахувалася рукою. Своя порода вітала його гарчанням, а боги прокляттям і камінням. Він завжди був у напруженому стані, щомиті готовий напасти, відбити напад або ухилитись від несподіваного удару. Повсякчас він був ладен діяти хутко й розважливо: кидатись на ворога, зблиснувши зубами, або ж відскакувати з грізним гарчанням.

Щодо гарчання, то жоден собака в цілому таборі, ні старий, ні молодий, не вмів так хижо гарчати, як він. Собака звичайно гарчить або застережливо, або погрозливо, і треба знати, коли до якого способу вдаватись. А Біле Ікло це добре знав. У своє гарчання він вкладав усе, що мав у собі хижого, лютого й страшного. Зморщений його ніс, наїжена шерсть, і язик, що, мов червона гадюка, висувався й ховався, прищулені вуха, очі, що виблискували ненавистю, тремтячі губи, вискалені мокрі ікла — все це могло стримати хоч би й якого напасника. Хвиляки такої паузи — коли Білого Ікла застукували зненацька — вистачало йому, щоб зважити свої дії. Але часто вагання ворога затягувалось надовше, і він урешті зрікався нападу. Отак гарчання Білого Ікла не раз допомагало йому почесно відступати навіть у сутичках з дорослими собаками.

Викинутий із зграї молодих собак, він змушував їх дорого платити за свою ворожнечу до нього, даючи їм на власній шкурі відчувати його хижість. Усе склалося якось дивно: вони не підпускали його до себе, але й жоден з них не міг відбитися зграї,— цього вже він не дозволяв. Його хитрість і підступна тактика призвели до того, що вони боялись бігати поодиноці й, окрім лишень Ліп-Ліпа, завжди трималися купи, аби спільно відбиватись від страшного ворога, що самі собі створили. Коли якесь собача нерозважно забігало само на берег, то або його знаходили загризенного, або воно здіймало на ноги весь табір своїм одчайдушним скавучанням, рятуючись утечею від Білого Ікла.

Проте й тоді, як молоді собаки зрозуміли, що їм безпечніше триматися гурту, Біле Ікло мстився на них. Він нападав, заскочивши котрогось ворога самого, а вони нападали на нього цілою зграєю. Побачивши вовча, вони зараз же на нього накидались, і рятували його тільки швидкі ноги. Але сутужно доводилось тому переслідувачеві, що випереджав інших! Біле Ікло несподівано обертаясь, наскакував і рвав його перш ніж настигала зграя. Таке траплялося доволі часто, бо, запалившись погонею, собаки забували про всяку обережність, а з ним цього ніколи не було. Озираючись крадькома, він не проминав нагоди враз крутнутись і налетіти на занадто заповзятю переслідувача, що випередив зграю.

Молоді собаки не можуть не гратись, і тепер ворожнеча з Білим Іклом зробилася для них грою у війну. Гонитва за ним була їм страшною забавою,— подеколи смертельно небезпечною і повсякчас цілком поважною. Покладаючись на прудкість своїх ніг, Біле Ікло ніколи від цієї гри не ухилявся. Тим часом як він даремне сподівався материного повороту, то не раз заманював усю зграю до лісу. Але там вони конче губили його слід. З галасу й гавкотні Біле Ікло завжди знав, де вони, тоді як він сам біг безгучно, немов тінь, скрадаючись поміж деревами, як були робили те його батько й матір. До того ж він більше мав спільного з Пустелею і краще за них знав її таємниці й хитрощі. Найбільше він любив заховати свої сліди, пробігши водою, а тоді, зачавшись у гущавині лежати й слухати, як вони, спантеличені, марно гавкають і ганяють по лісі.

Оточений ненавистю собак і людей, безперестану ворогуючи з усіма, Біле Ікло розвивався швидко, але однобічно. Не було нічого, що сприяло б розвитку в ньому лагідності або доброти. Про таке він і гадки навіть не мав. Він знав один тільки закон — коритися дужчому й гнобити слабшого. Сивий Бобер був бог, і він був дужий, отже, Біле Ікло корився йому. Молодші й менші за нього собаки були кволі, і їх малося нищити. Його розвиток ішов у бік сили. Серед вічних загроз якоїсь небезпеки чи й загину, в ньому найбільше розвивались його риси хижака, потрібні йому, щоб боронитись. Він був рухливіший за інших собак, жвавіше бігав, був спритніший, лихіший хитріший за них. Зі

своїми залізними м'язами й сухими жилами, він міг більше витерпіти, як вони, був проти них лютіший, жорстокіший і розумніший.

Він мусив стати таким, а ні — то не вижив би в тому ворожому оточенні, серед якого опинився.

Розділ IV. Стежкою богів

Восени, коли дні покоротшали й почав дошкуляти мороз, Білому Іклу трапилась нагода втекти на волю. В селищі вже кілька днів тривала метушня. Літній табір згортали, і плем'я, навантажене своїм майном, ладналось до пори осінніх вловів. Біле Ікло стежив за цим пожадливими очима і, коли побачив, що розбирають вігвами й вантажать човни, усе зрозумів. Човни один по одному відчалювали, а декотрі то вже й зникли з очей, пливучи за водою.

Біле Ікло надумався залишитись і слухної хвилини втік до лісу. Щоб заховати свої сліди, він пробіг трохи по струмку, що вже взявся кригою, тоді заховався в гушавину й став чекати. Час ішов, і він майже без перерви проспав кілька годин, коли враз пробудився від голосу Сивого Бобра, що кликав його. Чути було також інші голоси, гукала й жінка Сивого Бобра, і його син Міт-Са.

Він тремтів з ляку, і, хоч йому кортіло вилізти зі свого захистку, він опирався цьому бажанню. Голоси поволі стихли вдалині. Переконавшись, що небезпеки вже нема, Біле Ікло виліз із-під куща. У лісі смеркало. Якусь часину він бігав і пустував поміж деревами, втішений волею, а тоді враз його охопило почуття самотності. Він присів і почав дослухатись. Ніде ні шелесне. Ліс лиховісно мовчав, і в цій його мовчанці ніби крилися небезпеки, невидимі й незбагненні. Білому Іклу здавались непевними і високі стовбури дерев, і чорні тіні від них — вони могли ховати в собі всяке страхіття.

До того ще стало Білому Іклу холодно, і не було теплого вігвама, щоб до його стіни притулитись. Мороз дошкуляв Білому Іклу, і він підіймав то одну, то другу передню лапу, а тоді прикрив їх пухнастим хвостом. І в цю мить щось йому примарилося. Власне, нічого дивного в цім не було — просто перед його внутрішнім поглядом постали знайомі картини. Він бачив табір, вігвами, полум'я вогнищ. Він чув гострі жіночі голоси, густий чоловічий бас, гарчання собак. Він був голодний і пригадав собі шматки м'яса й риби, що йому давали. Тут м'яса не було, а лишень погрозлива мовчанка, якою голоду не заспокоїти.

Неволя виніжила його. Турботи й відповідальності він не знав і розучився дбати про себе. Навколо була глупа ніч. Призвичаївшись до гомону й галасу в таборі, до безнастанної зміни картин і звуків, почуття його тепер виявились бездіяльні. Нічого було слухати, ні на що дивитись, нічого робити. Він напружував слух і хотів зловити хоч що-

небудь, що порушувало б тишу й застиглість у природі. Та все було пройняте нерухомістю, і він мав таке відчуття, наче щось жахливе нависло над ним.

Раптом він затремтів. Щось величезне й безформне промайнуло йому перед очима. Це з-за хмар виглянув місяць, і від дерева впала на Білого Ікла тінь. Заспокоївшись, він, проте, заскавучав потихеньку; але, згадавши, що цим може накликати на себе яку небезпеку, примовк.

Дерево, пройняте нічним холодом, голосно затріщало в нього над головою. Вовча заскавучало з переляку й, охоплене сліпим жахом, у нестямі кинулося до табору. У ньому палало одне бажання — якнайшвидше добутись до людини, під її захист. Біле Ікло уже вдихав носом дух диму, у вухах бриніли табірні голоси й крики. Він вибіг з гущини на галявину, осяяну місячним світлом, де не було ні тіней, ні темряви. Але очі його селища не побачили. Він забув, що люди знялись і пішли звідти.

Біле Ікло рвучко спинився. Бігти було нікуди. Сумовито тиняючись по таборищі, він обнюхував купи сміття, всяке дрантя й покидьки, що залишились від богів. Він був би радий тепер каменю, кинутому на нього сердитою жінкою, був би радий, коли б тяжка рука Сивого Бобра з гнівом упала на нього; радісно привітав би навіть Ліп-Ліпа та всю полохливу й гавкучу собачу зграю.

Підійшовши до місця, де раніше був вігвам Сивого Бобра, він сів посередині й підвів морду до місяця. Йому скорчило горло, паща роззявилась, і в розпачливому жалісному витті вилилась його самотність, і страх, і туга за Кічі, й усі колишні муки, і передчуття майбутніх знегод та небезпек. Це було довге вовче виття, голосне й тужливе, що вперше в житті вихопилось йому з горла.

Настав день, і страхи його розвіялись, але самотність ще більше гнітила. Порожнє таборище, де ще недавно вирувало життя, тільки посилювало відчуття самотності. Та не довго він роздумував, що йому робити. Заглибившись у ліс, він побіг берегом річки за водою. Біг цілий день, не спиняючись ні на хвилинку. Здавалося, він довіку може так бігти і його залізні м'язи не дізнають утоми. А коли втома таки прийшла, йому стала в пригоді безмірна витривалість, успадкована від предків, і погнала його тіло далі вперед.

Там, де річка пливла між крутоярих скель, він перебирався кручею позад них, коли ж дорогою траплялися струмки та річечки, що впадали в головну річку, він або перепливав через них, або переходив убрід. Часто, коли він біг надбережною кригою, вона проломлювалася під ним, він завалиювався у воду і ледве-ледве видряпувався на берег. І повсякчас сподівався він натрапити на слід богів, де вони пристануть до берега і рушать у глибину країни.

Розвинений вище за середній рівень своєї породи, Біле Ікло не міг, проте, уявою сягнути до протилежного берега Маккензі. Йому не спадало на думку, що сліди, яких він шукав, можуть бути там. Пізніше, коли б він постаршав, порозумнішав, більшого набрався подорожнього досвіду й краще запізнався зі слідами та річками,— тоді, може, це йому й спало б на думку. А тепер він біг навмання за водою своїм берегом Маккензі й ні на що інше не зважав.

Він біг цілісіньку ніч, натикаючись потемки на всякі перепони та перешкоди; але все це тільки затримувало його, анітрохи не лякаючи. На полудень другого дня, коли він пробіг без упину тридцять годин, навіть залізні м'язи Білого Ікла втомились, і лише завзятість тримала його на ногах. До того він ще не раз поринав у холодну воду та сорок годин нічого не їв і охляв з голоду. Його чудова шерсть покрилася брудом, широкі підошви лап стали забиті й закривавлені. Він почав кульгати, і дедалі дужче. Немов цього було не досить, ще й небо заволокло хмарами, і пішов сніг — густий, м'який і мокрий. Він застилав землю, прикривав усі нерівності ґрунту, й Білому Іклу, лапи якого розповзалися по снігу, бігти стало зовсім тяжко.

Сивий Бобер лаштувався отаборитись цієї ночі на другому березі Маккензі, бо саме там мали полювати. Але Клу-Куч, його жінка, ще завидна випадково вгледіла на протилежному березі лося, що прийшов на водопій. Отож якби лось не зійшов до річки, якби Міт-Са через снігопад не відхилився від правильного напрямку, якби Клу-Куч не завважила, а Сивий Бобер не підстрелив його вдалим пострілом з рушниць,— всі подальші події склалися зовсім інакше. Сивий Бобер не отаборився б на цьому березі Маккензі, Біле Ікло побіг би далі й або загинув би в дорозі, або пристав би до своїх диких братів і до кінця своїх днів був би вовком.

Стояла ніч. Сніг сипав ще густіший, і Біле Ікло попискуючи, шкутильгаючи й спотикаючись, вибіг на свіжий слід. Такий свіжий був цей слід, що він одразу його впізнав і, заскавучавши з радості, терпляче побіг ним, убік від берега до лісу. Знайомі табірні звуки долинули до його слуху. Він побачив полум'я багаття, Клу-Куч, що куварила, Сивого Бобра, що присів коло вогню навпочіпки і їв кавалок сирого сала. У людей є свіже м'ясо!

Біле Ікло був певен, що дістане доброго прочухана. Він зіщулювався і трохи навіть наїжився на цю думку, проте побіг далі. Він боявся цього ненависного прочухана. Але він знав також, що грітиметься біля вогню, буде під захистом богів і матиме товариство собак,— щоправда ворожих, та все ж товариство, збудеться вже самотності.

Він підповзав до вогню плазом, на животі. Сивий Бобер побачив його й перестав жувати сало. Біле Ікло повз помалу, всією своєю істотою виявляючи улесливу сумирність

і покору. Він повз просто до Сивого Бобра і що ближче, то все повільніше. Добувшись нарешті до нього, він ліг хазяїнові коло ніг, самохіть і тілом і душею здаючись таким чином на його ласку. Він зі своєї волі прийшов до людського вогню і покоровся людині. Біле Ікло тремтів, сподіваючись неминучої покари. Рука над ним ворухнулася. Він зіщулився перед близьким ударом. Але рука не вдарила. Тоді він глянув крадькома вгору. Сивий Бобер розломив сало навпіл! Сивий Бобер одну половину простягнув йому! Дуже обережно й підозріливо Біле Ікло спочатку обнюхав його, а тоді з'їв. Індіанець гукнув, аби принесли м'яса й відганяв собак, поки вовча його не з'їло. Наїджений і задоволений, ліг Біле Ікло біля ніг Сивому Боброві й став дрімати, мружачись на яскравий вогонь. Він був спокійний і знав, що завтра не доведеться вже йому безпорадно бігати в похмурому й мовчазному лісі — він буде в таборі з людьми, зі своїми богами, яким він віддав усього себе й від волі яких тепер залежатиме.

Розділ V. Договір

У середині грудня Сивий Бобер вирядився вгору по Маккензі, взявши із собою Міт-Са й Клу-Куч. Куплені або позичені собаки провадили одні санки, в яких їхав він сам. Другими, меншими санками керував Міт-Са, і запряжено в них було молодих собак. Санки та й запряг були мало не іграшкові, однак Міт-Са почувався захоплено, бо це ж він починає вже працювати, як дорослий чоловік. Він учився поганяти й муштрувати собак, а вони теж призвичаювались ходити запряжені. Окрім того, його санчата ще й корисні були, бо на них наклали фунтів із двісті всякого збіжжя та харчу.

Біле Ікло бачив, як собаки працюють у збруї, і не дуже ремствував, коли його запрягали вперше. Йому наклали на шию підбитого мохом хомута, якого посторонками прив'язали до ремня, що проходив у нього попід грудьми й уподовж спини. До цього ремня кріпили довгого мотузка, яким Біле Ікло тягнув санки.

У запрягу було семеро собак. Всім їм сповнилось місяців по дев'ять-десять, і лишень Білому Іклу було вісім місяців віку. Кожен з них прив'язаний був до санок окремим мотузком, а ці мотузки були різної довжини, один від одного коротший принаймні на довжину тіла собаки, і всі сходилися до кільця, закріпленого в передку санок. Самі санки, зроблені з міцної берестяної кори, не мали полозків. Загнутий догори передок не давав їм закопуватися в сніг. Завдяки такій будові санок вся вага лягала на більшу площу снігу, який розсипався кришталевим порошком. З тією ж самою метою більш рівномірного розподілу ваги собаки на кінцях своїх мотузків розходились віялом від передка санок, і жоден не біг слідом іншого.

Такий запряг мав ще одну перевагу. Різні завдовжки мотузки перешкоджали заднім собакам гризти передніх, а передні, щоб напасти на заднього собаку, який біг на

коротшому мотузку, мусили обертатись. При цьому нападник опинявся віч-на-віч перед супротивником, та ще й наражав себе на батіг погонича. Проте найголовніша вигода полягала в тому, що задній собака, наміряючись напасти на переднього, тягнув санки дужче, а що шпаркіш їхали санки, то шпаркіш біг і передній собака. Отож задній собака ніколи не міг його наздогнати. Що швидше біг один собака, то швидше біг і другий, та й усі собаки. І тим самим швидше посувалися санки. Отаким хитрим, лукавим способом людина збільшувала свою владу над тваринами.

Міт-Са схожий був на батька й затамив дещо з його сивої мудрості. Він давно завважив, що Ліп-Ліп переслідує Білого Ікла, але тоді Ліп-Ліп належав комусь іншому, і Міт-Са тільки іноді покрадьки шпурляв у нього каменем. А тепер, коли Ліп-Ліп став його собакою, він, щоб помотатись на ньому прив'язав його на кінці найдовшого мотузка. Це робило Ліп-Ліпа ніби передовиком і здавалось навіть почесним. Однак насправді нічого почесного тут не було, навпаки, замість того, щоб командувати зграєю й тримати її в покорі, він зробився об'єктом ненависті й нападів усіх собак.

Річ у тім, що задні собаки бачили Ліп-Ліпа завжди попереду себе, так наче він тікав від них, і бачили тільки його кудлатого хвоста й задні ноги, а це видовище далеко не таке страшне, як вискалені зуби й настовбурчена шерсть. Та й собаки самою будовою свого розуму такі, що, коли перед ними біжить інший собака, їм видається, немов він утікає від них, і в них зараз же виникає бажання за ним гнатися. Тільки-но санки рушили, весь запряг погнався за Ліп-Ліпом, і так тривало цілий день. Ображений у своїй гідності й доведений до шалу, він кілька разів обертася до переслідувачів, але Міт-Са махав своїм тридцятифутовим батогом, сплетеним з оленьчих кишок, Ліп-Ліпові щось обпікало морду, він повертався і біг далі вперед. Він не злякався б і всієї зграї, проте батіг був більше за те, що міг він винести. Йому залишалось тільки натягувати мотузку й тікати від зубів своїх товаришів.

Однак індіанці вигадали ще більші хитрощі. Щоб підсилити ворожнечу собак до свого провідника, Міт-Са почав на очах у запрягу давати перевагу Ліп-Ліпові. Це збуджувало в них і заздрощі й ненависть разом. Перед очима у них Міт-Са вділяв йому м'яса, але тільки йому. Вони просто казились, і лише батіг Міт-Са тримав їх на відстані, поки Ліп-Ліп їв. Коли м'яса й не було, то Міт-Са відганяв собак подалі, аби їм видавалося, що він годує Ліп-Ліпа.

Біле Ікло щиро взявся до роботи. Недурно він пройшов більшу відстань, ніж котрийсь інший собака, доки трапив до рук богів, і тепер добре розумів, що дарма противитись їхній силі. До того ще повсякчасне переслідування від зграї спонукало його менше на неї зважати, аніж на людей. З тваринами він не приятелював. Кічі він майже забув, і йому

зосталася тільки вірність богам, що їх він визнав за своїх владарів. Він працював ретельно, навчився дисципліни й став слухняний у роботі, вірний і покірливий. Це головні якості приручених вовка та дикого собаки, а в Білого Ікла навіть більше, ніж звичайно.

Спілкувався Біле Ікло і з собаками, але це спілкування зводилося до ворожнечі й ненависті. Він не вмів з ними гратися, він знав тільки як гризтись, і таки гризся, віддячуючи їм у сто крат за всі рубці й укуси відтоді, як передовиком був Ліп-Ліп. Але тепер Ліп-Ліп бував передовиком, лише коли тягнув мотузку й біг попереду своїх товаришів, а санки, підскакуючи, мчали за ним. У таборі він тримався ближче до Міт-Са, або до Сивого Бобра, або до Клу-Куч. Він не наслідуювався відійти від богів, бо звідусіль йому загрожували вискалені зуби, і він до краю мусив терпіти муку, якої сам завдавав колись Білому Іклу.

Коли підупав Ліп-Ліп, то Біле Ікло міг натомість стати передовиком у зграї; але він був занадто похмурий і вовкуватий як на те. Він або не звертав уваги на своїх товаришів, або гризся з ними. Собаки вже уступалися йому з дороги, і жоден з них, навіть найсміливіший, не важився вкрасти в нього м'ясо. Вони тільки хапались якнайшвидше з'їсти своє, щоб він часом не відібрав. Він добре засвоїв закон: придушуй слабшого й корись дужчому. З'їдав він свою частку як лише міг хутко. І кепсько доводилось тому собаці, що не встигав на цей час упоратися зі своєю! Гарчання, вискал зубів,— і вже Біле Ікло доїдав його пайку, а собаці лишалося тільки виливати своє обурення перед байдужими зорями.

Траплялось, однак, що котрийсь собака зчиняв бунт, але він хутко його втихомирював. Це було йому просто зайвою вправою. Він старанно охороняв своє становище й зубами відповідав на найменші зазіхання на нього. Гризлися звичайно недовго. Де вже могли собаки з ним упоратись! Вони були покусані й заюшені кров'ю, перш ніж приходили до тями, і переможені вже тоді, коли тільки збиралися по-справжньому битись.

Біле Ікло пильнував такої самої дисципліни в зграї, якої боги вимагали від них усіх. Жодне панібратство не віталось. Він вимагав безмежної поваги до себе. Між собою собаки могли робити що завгодно, це його не обходило. Його обходило тільки те, щоб вони давали йому спокій, звертали йому з дороги, коли він з'являвся серед них, і в усьому визнавали його владу. Досить було котромусь із них підняти губу або наїжити шерсть, як він шалено наскакував на винного і немилосердно й люто доводив йому помилковість його поведінки.

Він був страшний тиран. Влада його була тверда мов криця. Він мстиво гнобив усе кволе. Недурно йому довелось провадити запеклу боротьбу за життя, коли ще він був малим цуценям і разом з матір'ю без нічиєї допомоги тримався, щоб не загинути

в суворому оточенні Пустелі. І недурно він навчився так тихо ступати, коли близько проходив якийсь більший звір. Він гнобив кволого, але поважав дужого. І впродовж тривалої подорожі з Сивим Бобром він тихо ступав, коли бував серед дорослих собак у таборах чужих людей, яких вони зустрічали.

Минали місяці. Сивий Бобер усе ще подорожував. Від довгої дороги й ретельної роботи у запрягу Біле Ікло тільки дужчав, а його розумовий розвиток уже майже зовсім завершився. Він добре пізнав той світ, де жив. І погляди його були суворі й безкомпромісні. Довколишній світ брутальний і жорстокий, не мав цей світ тепла, і не було в ньому ні приязні, ні любові, ані лагідності.

Він не прихилився навіть до Сивого Бобра, який був, щоправда, бог, тільки жорстокий бог. Біле Ікло охоче визнав його владу, але вона ґрунтувалася на перевазі в розумі та грубій силі. У самій істоті Білого Ікла щось потребувало такої влади, інакше він би не повернувся з Пустелі й не виявив своєї покори. Та були в його вдачі й інші глибини, які ніколи не вихопили назовні. Привітне слово чи ласкавий дотик руки Сивого Бобра, може б, і знайшли в ньому відгук, проте Сивий Бобер ніколи не пестив його, ніколи не казав йому привітного слова. Він не мав цього в звичаї. Його верховенство було жорстоке, він панував жорстоко, пильнував справедливості за допомогою дрючка, побоєм карав за провини, заслуги нагороджував не ласкою, а тільки тим, що не бив.

Отож Біле Ікло навіть не уявляв собі, яке щастя могла б йому дарувати рука людини. Людських рук він не любив і не довіряв їм. Правда, іноді вони давали йому їсти, але частіше вони робили боляче.

Від них краще триматись якнайдалі. Вони шпурляли каміння, носили кії, дрючки, батоги, шмагали й кулачили, а коли й торкались, бува, до нього, то тільки щоб ущипнути, шарпнути, вдарити. У чужих селищах він зустрічався з дітьми й пізнав, що й їхні руки так само завдають гострого болю. Якось раз він мало не позбувся ока через одного карапуза, що ледве спинався на ноги. Біле Ікло скінчив на тому, що став дуже підозріливим до всіх дітей. Він просто не міг їх терпіти. Коли вони підходили ближче й простягали до нього руки, що від них тільки й сподівайся лиха, він утікав.

Одного разу, відповідаючи на лихо, заподіяне йому людською рукою, Біле Ікло мусив внести зміни в той закон, який він засвоїв від Сивого Бобра, а саме, що вкусити бога — непростенний злочин. Це трапилося в селищі на березі Великого Невільничого озера. За звичаєм усіх собак він подався, щоб роздобути чогось попоїсти. Якийсь хлопчак рубав сокирою заморожену оленину, й шматочки м'яса розлітались на всі боки. Біле Ікло спинився й став підбирати ті шматочки. Хлопчак відклав сокиру схопив великого дрючка. Біле Ікло встиг відскочити, саме вчасно, щоб уникнути удару, але зараз же хлопчак

порвався за ним. Біле Ікло не знав тутешньої місцини й опинився між двома вігвами, притиснений до високого валу.

Бігти було нікуди. Єдиний вихід загородив хлопець, що з дрючком напоготові підступав до своєї загнаної в кут жертви. Біле Ікло оскаженів. У ньому ображене було почуття справедливості, він весь наїжився й гарчав. Він знав закон роздобування харчу: всі рештки м'яса, як от ці замерзлі кришки, діставалися тому собаці, що їх знаходив. Нічого поганого він не вчинив, не зламав закону, проте хлопець замірявся його побити. Біле Ікло ледве чи збагнув, як воно скоїлось. Це був напад чистого сказу, — все зчинилося так швидко, що й хлопчак не встиг нічого збагнути. За мить він уже розпростерся на снігу, а рука з дрючком була глибоко прокушена.

Але Біле Ікло знав, що він порушив закон богів. Він угородив зуби в священне тіло одного з них і не міг сподіватись нічого, крім страшної кари. Він утік до Сивого Бобра й зіщулювався біля його ніг, шукаючи оборони, коли покусаний хлопчак та його родина прийшли вимагати кари злочинцеві. Проте мусили вони повертатись, не задовольнивши своєї помсти. Сивий Бобер, а так само й Міт-Са, і Клу-Куч — усі боронили Білого Ікла. Прислухаючись до сварки й спостерігаючи гнівні рухи, Біле Ікло зрозумів, що його вчинок виправдано. Отже, він дізнався, що є одні боги й інші, є його боги і є чужі, і що між ними велика різниця. Від своїх богів він мусить усе приймати: і правду й кривду однаково, але не повинен терпіти кривди від чужих богів. На неї він може відповідати зубами. Це також закон богів.

Не минуло й дня, як Білому Іклу довелося ближче познайомитись із цим законом. Міт-Са, збираючи в лісі хмиз, стрінув покусаного хлопчика, Міт-Са був сам, а з тим були інші хлопці. Зчинилася сварка, що завершилась бійкою. Хлопці напали на Міт-Са, і йому кепсько прийшлося. Удари сипалися на нього з усіх боків. Біле Ікло спочатку тільки дивився. То була справа богів, і його вона мало обходила. Потім він збагнув, що це ж б'ють Міт-Са, одного з його йогів. Несподівано для нього самого, така лють його охопила, що він як скажений кинувся у вир колотнечі. За п'ять хвилин з поля бою порозбігалися геть усі супротивники, і дехто залишав по собі криваві сліди на снігу, — певний знак, що Біле Ікло попрацював зубами. Повернувшись до табору, Міт-Са розповів про цю пригоду, й Сивий Бобер наказав дати чимало м'яса Білому Іклу. А той, наївшись донесхочу, лежав коло вогню, кунав і думав про те, що закон ствердився.

По цьому Біле Ікло засвоїв закон власності й свій обов'язок її боронити. Від оборони тіла свого бога до оборони його майна був один тільки крок, і він цей крок зробив. Те, що належало його богові, малося боронити супроти всього світу, хоч би навіть і кусаючи чужих богів. Такий вчинок сам собою блюзнірський, а до того ще й небезпечний: боги

всемогутні, й годі собаці рівнятися до них. Проте Біле Ікло навчився відважно й запекло боротися з ними. Обов'язок переміг страх, і злодійкуваті боги musiли дати спокій майну Сивого Бобра.

Невдовзі Біле Ікло дізнався ще одне: той злодійкуватий бог звичайно бог полохливий і кидається тікати від найменшої тривоги. Також Біле Ікло дізнався, що дуже короткий проміжок часу минає поміж тим, як він знімає тривогу, а на поміч йому приходить Сивий Бобер. І він зрозумів, що злодій тікає, боячись не його, а якраз Сивого Бобра. Біле Ікло не бив на сполох гавканням — він узагалі не вмів гавкати. У нього була інша метода. Він мовчки кидався на непроханого гостя й хапав його зубами. Через свою понуру й вовкувату вдачу з нього був дуже добрий сторож. Сивий Бобер навчав і виховував його саме для цієї мети. Зрештою Біле Ікло зробився лютішим і неприборканішим, ще вовкуватішим.

Минали місяці, й договір людини з собакою чимраз міцнішав. Це був давній договір, що його уклав перший вовк, який прийшов з Пустелі до людини. І, подібно до інших вовків та диких собак, своїх попередників, Біле Ікло сам виробив умови цього договору. Вони були дуже прості. За те, щоб мати собі живого бога в плоті й крові, Біле Ікло віддав свою волю. Харчі й тепло, захист і спілкування — ось те, що він мав від свого бога, а натомість — стеріг його власність, боронив йому тіло, працював на нього й корився йому.

Мати свого бога — це значить йому служити. Біле Ікло служив зі страху та з обов'язку, але не з любові. Що таке любов — він не розумів, бо ніколи її не зазнав. Кічі стала невиразним спогадом. Ще й більше — коли він залишив Пустелю й своє поріддя, передавши людині, то тим самим пристав і на таку умову договору, яка не дозволила б йому покинути свого бога й піти за Кічі, навіть якби він її здибав тепер. Відданість людині була йому законом, вищим за любов до волі, до своєї породи й до своєї матері.

Розділ VI. Голод

Тривала подорож Сивого Бобра скінчилась майже напровесні. Стояв квітень, і Білому Іклу якраз рік минув, коли він повернувся до старого селища й Міт-Са зняв з нього збрую. Ще він не дійшов свого повного розвитку, хоч після Ліп-Ліпа був найбільший серед собак-річняків. Від свого батька-вовка й від матері Кічі він успадкував силу та будову тіла і вже мало не дорівнював до дорослих собак. Але кремезним він ще і не став. Тіло його було довге й струнке, і сила його полягала більше в гнучкості, аніж у вазі. Шерсть він мав сиву зовсім як у вовка, та й з вигляду його від вовка не можна було б відрізнити. Собача кров, що він дістав від Кічі, нічим не виявилась на його зовнішності, а тільки на формуванні його розуму.

Він снував по селищі й, спокійно вдоволений, упізнавав різних богів, відомих йому ще до подорожі. Знайомі були й собаки — й цуценята, що подорослішали, як і він, і дорослі, що вже не здавались такі великі й страшні, як перше. Він тепер майже перестав їх боятись і походжав серед них з виразною безтурботністю, і це відчуття було йому нове й приємне.

Колись Бесікові, старому сивому собаці, досить було тільки вискалити зуби, як Біле Ікло зараз же нишкнув і втікав чимдуж. Через цього Бесіка Біле Ікло спізнав був свою нікчемність, а тепер завдяки йому ж таки спізнав, наскільки він сам змінився. Бесік старівся й ставав немічним, а він ріс і вбивався в молодечу силу.

Якось, коли білували щойно забитого лося, ця переміна, що зайшла в його стосунках із собаками, особливо виявилась. Діставши собі копитом й частину гомілки з м'ясом, Біле Ікло відбіг від собак, що гризлися за кістки, й заховався в гущавину. Там він їв свою поживу, коли на нього налетів Бесік. Не встигнувши навіть збагнути, що він робить, Біле Ікло двічі шарпонував його зубами й відскочив. Бесіка здивувало таке зухвальство й навальність нападу. Він спинився й здивовано витріщився на Білого Ікла, а червона кістка з м'ясом лежала між ними.

Бесік був старий пес, і йому вже не раз доводилося зазнавати на своїй шкурі силу молодих собак, що давніше він був звик їх чухрати. Звісно, це було гірко, проте довелось миритися з цим, прикликавши всю свою мудрість на поміч. У давні дні він, справедливо обурившись, накинувся б на Білого Ікла, але тепер він відчував, що не має вже тієї сили й не може собі такого дозволити. Він тільки наїжився й грізно подивився на молодого зухвальця, а той, згадавши свій колишній страх перед Бесіком, увесь ніби зіщулився, якось одразу зів'яв і помалів і вже почав міркувати як би його втекти — тільки щоб не занадто ганебно.

Саме в цю мить Бесік зробив помилку. Коли б він і далі дивився сердито й грізно, то все було б гаразд. Біле Ікло вже намірився був відступити і таки підступив би, покинувши йому м'ясо. Але Бесік не почекав, вирішивши, що перемога вже за ним, він підійшов ближче до м'яса, нахилив голову й став його обнюхувати. Біле Ікло трохи наїжився. Однак і тоді ще не пізно було виправити становище: якби Бесік зупинився над м'ясом, високо піднісши голову й сердито дивлячись, Біле Ікло кінець кінцем відступив би. Проте свіже м'ясо, приємно дратуючи ніздрі Бесікові, розбуркало його пожадливість, і він поспішився куснути.

То було вже занадто, як на Білого Ікла. Він ще не забув, що недавно орудував цілим запрягом, щоб оце спокійно стояти й дивитись, як інший жере його м'ясо. Без жодного попередження, за своїм звичаєм, він зразу напав і геть роздер праве вухо Бесікові. Старий пес отетерів з несподіванки, але так само несподівано сталися й подальші, ще сумніші

події. Скінчилось на тому, що Бесік мав прокушене горло, і його збито з ніг. Поки він з великими труднощами зводився на ноги, Біле Ікло встиг ще двічі прокусити йому плече. І все це неймовірно хутко. Бесік спробував схопити його, але тільки люто клацнув зубами в повітрі. Ще за мить його ніс уже було пошматовано, й він, хитаючись, відійшов від м'яса.

Становище змінилося. Тепер над кісткою гарчав, наїжившись, Біле Ікло, а Бесік стояв трохи збоку, думаючи про відступ. Він не наважився битися з молодим, швидким, як блискавка, собакою, сумно відчуваючи, що він старий і кволий. Його спроба зберегти свою гідність була справді героїчна. Спокійно обернувшись спиною до молодого собаки й до кістки, начебто все це не гідне його уваги, він велично пішов геть. І тільки щезнувши з очей, спинився він і почав зализувати собі криваві рани.

Після цього випадку Біле Ікло набрався ще більшої самовпевненості й гордощів. Він тепер спокійніше походжав серед дорослих собак і не так уже перед ними поступався. Не те, щоб він заводився гризтись, зовсім ні,— просто він вимагав поваги до себе й боронився права вільно йти своєю дорогою й не звертати іншому собаці. Він хотів одного тільки — щоб на нього зважали. І ним уже більше не нехтували, як іншими цуценятами,— хоч би й тими, що були разом з ним у запрягу. Вони мусили звертати з дороги дорослим собакам, утікати від них, а то й віддавати їм свою пайку м'яса. Але до Білого Ікла, вовкуватого, самотнього й понурого, що майже ніколи ні на кого не дивився, страшного й хижого на вигляд,— до нього і дорослі собаки поставились, як до рівного. Вони швидко зрозуміли, що треба дати йому спокій, не виявляючи ворожості й не заходячи з ним у приятельство. А що вони не чіпали його, не чіпав і він їх, і після кількох сутичок обидві сторони переконалися, що таке становище найкраще всіх задовольняє.

Якось серед літа Білому Іклу трапилась несподівана пригода. Він ходив з мисливцями полювати на лося і, коли повернувся, побачив скраю селища новий вігвам. Потрухцювавши своєю безгучною ходою туди на розглядини, він здибав там Кічі. Біле Ікло зупинився й подививсь на неї. Хоч ледве-ледве, а проте він пам'ятав її, зате вона забула його цілковито. Кічі оскалила зуби й грізно загарчала, і враз він згадав усе. Перед очима постало дитинство й усе, з чим пов'язане було це гарчання. Допоки не спізнався він з богами, Кічі була для нього наче осереддя всесвіту. Повернулось давнє почуття й зворушило його. Він радісно кинувся до матері, але вона зустріла його вискалом зубів і до кістки прокусила йому щоку. Біле Ікло нічого не второпав. Ошелешений і приголомшений, він відскочив назад.

Щодо Кічі, то вона зовсім не була винна. Вовчиці забувають своїх вовченят, коли їм минає десь так рік. Отож і Кічі забула про Білого Ікла. Він був чужий їй і небажаний. Вона

знов мала виводок, і це, зрозуміла річ, давало їй право вороже ставитись до будь-яких прибульців.

Одне з щенят підлізло до Білого Ікла. Вони були звідні брати, тільки цього не знали. Біле Ікло почав зацікавлено обнюхувати його, але Кічі ще раз на нього наскочила й розідрала йому морду. Він відступив далі. Його дитячі спогади одразу погасли й заховались у могилу, звідки були воскресли на хвилю. Він дивився на Кічі, що облизувала своє вовчєня й раз у раз голосно гарчала. Тепер вона вже не була йому потрібна. Він звик обходитись без неї і забув, то вона важила для нього так багато. Вона відійшла з його життя так само, як він відійшов з її.

Проте він усе ще не рушав з місця, приголомшений і розгублений; забувши про минуле й силкуючись збагнути, в чому річ. Кічі втретє кинулась на нього, щоб таки одігнати геть. Біле Ікло покірно скорився. Вона ж була самиця, а є такий закон у його породи, що самці з самицями не гризуться. Він цього не міг знати зі свого особистого досвіду, просто це в ньому говорив інстинкт, той самий, що примушував його вити до місяця й до зір нічних, що примушував боятися смерті та невідомого.

Минали місяці. Біле Ікло набував на силі, важчав і кремезнішав. А вдача його розвивалась у тому напрямку, що визначався спадковістю та середовищем. Його спадковість була м'яким, наче глина, матеріалом, придатним до хоч би й якої форми. Середовище й надало тієї форми, що в неї виллялась ця глина. Якби, скажімо, Біле Ікло не прийшов до вогню людини, Пустеля зробила б із нього справжнього вовка. Але боги дарували йому інше середовище, і він став собакою. У ньому, правда, багато лишилося вовчого, та проте він був собакою, а не вовком.

Отже, через м'якість матеріалу, з якого його створено, та під тиском обставин у ньому розвинулася своєрідна вдача. Воно й не дивина. Він зробився понурішим, вовкуватішим і лютішим і тримався осторонь інших собак. І вони дедалі більше переконувались, що краще з ним не ворогувати, а Сивий Бобер з дня на день більше його цінував.

Однаке попри всю свою силу Біле Ікло не позбувся однієї вади: він не терпів, коли з нього сміялись. Людський сміх був йому взагалі огидний. Між собою ще люди могли сміятись із чого завгодно, те його не обходило. Але коли починали сміятися з нього, він аж казився. Поважний, статечний і похмурий, від сміху він шаленів аж до нестями. Сміх так його злостив, що він на цілі години ставав справжнім дияволом. І кепсько доводилось тому собаці, що попадався тоді Білому Іклу! Він занадто добре знав закон, щоб наважитися мстити Сивому Боброві, який до того ж мав ще дрючок та розум напохваті. А в собачат нічого не було, крім відкритого простору, яке й рятувало їх, тільки-но з'являвся Біле Ікло, доведений сміхом до оскаженіння.

Білому Іклу минав третій рік, коли серед індіанців, що жили на Маккензі, почався голод. Улітку риба не ловилася, взимку олені перейшли на нові місця, лосів траплялось мало, кролики майже зовсім щезли. Хижі звірі, не маючи звичайного харчу, знесилювалися, жерли одне одного, гинули з голоду. Виживали тільки найдужчі. Боги Білого Ікла жили з полювання. Старі й кволі серед них почали мерти один по одному. Плач стояв у всьому селищі. Жінки й діти відмовлялись від своєї мізерної пайки, і вона йшла в шлунки мисливців, схудлих, із запалими очима, що бродили по лісі, дарма шукаючи дичини.

Голод так дошкулив, що боги їли невичинену шкуру на своїх мокасінах і рукавицях, а собаки гризли зброю й навіть батоги. Поза тим собаки пожирали один одного, а боги пожирали собак. Насамперед поїли кволіших і плохіших. Ті собаки, котрі ще цілі, бачили це й розуміли, яка чекає на них доля. Найсміливіші й найрозумніші з них утекли від багать, що обернулися на різниці, й шукали захисту в лісі, де врешті або гинули з голоду, або їх з'їдали вовки.

Під цей скрутний час Біле Ікло також утік до лісу. Він краще за інших собак пристосований був до життя — школа дитинства не минула для нього намарно. Особливо спритно вистежував він дрібну звірину. Він міг цілими годинами критись і стежити за рухами білки, вичікуючи, коли-то вона спуститься на землю. Його терпець був такий величезний, що міг дорівнятися тільки до його голоду. Але навіть як звіря зійшло вже на землю, Біле Ікло не спішився. Тільки буди певен, що вдарить, не хиблячи, він кулею вилітав зі свого сховку й завжди влучав у білку, яку не могли врятувати її ноги.

Проте хоч і щасливо він полював на білок, а наїстись ними годі було, і то з певної причини — що їх було замало. Доводилось шукати ще дрібнішої дичини. Коли напади голоду особливо його діймали, він не гребував навіть тим, що винюхував лісових мишей у норах. Не уник він і сутички з ласичкою, такою ж самою голодною, як і він, тільки що значно лютішою.

Часами, коли голод найбільше допікав, він скрадався назад до вогню богів, але дуже близько не підступав, а ховався в лісі, боячись повернутись на очі, й грабував капкани, якщо там зрідка траплялась дичина. Він якось витяг кролика навіть із капкана Сивого Бобра, коли той, хитаючись, знесилений, блукав по лісі й раз у раз спочивав від втоми, задихавшись.

Одного разу Біле Ікло зіткнувся з молодим вовком, худим і виснаженим з голоду. Якби Біле Ікло не був голодний, то, може б, він пішов за ним і пристав би, зрештою, до якоїсь зграї своїх диких братів. Але тепер він напав на вовка, загриз його й з'їв.

Загалом йому доля сприяла. Щоразу, коли голод найгірше дошкуляв, він собі знаходив якусь поживу. Знов же, коли він виснажувався з голоду, то випадало так, що він жодного разу не навертався на очі великим хижим звірам. А то якось погналася за ним голодна вовча зграя. Але він перед цим два дні від'їдався на рисі, що сам забив, і зовсім виходився. Погоня була довга й немилосердна, проте він таки втік від них, і не тільки втік, а ще й, давши величезного гака, напав на них іззаду й убив одного виснаженого вовка.

Незабаром після цього він перебрався аж у ту долину, де народився. Тут у колишньому лігві він знайшов Кічі. Вона також покинула непривітні вогні богів і повернулася до своєї давньої печери, щоб привести знову дітей. Коли сюди прийшов Біле Ікло, з цілого виводу зосталося лиш одне живе цуценя, та й те доживало останні дні. При такому голоді молоде життя мало має надії вижити.

Кічі зустріла свого дорослого сина аж ніяк не привітно, але Білому Іклу це було байдуже. Він уже не потребував матері. Отож незворушно одвернувшись од неї, він подався струмком проти води. На росточі він звернув ліворуч і дійшов до печери тієї рисі, що з нею колись вони вдвох билися, він і Кічі. Тут, у порожньому лігві, він улаштувався й спочивав цілий день.

На початку літа, коли голод уже минав, Біле Ікло здивався з Ліп-Ліпом. Той також утік до лісу і насилу там животів. Спіткалися вони несподівано. Оббігаючи з різних боків підгір'я великої скелі, вони наскочили один на одного. На якусь хвилину обоє завмерли, стривожені, й з підозрою вступились один в одного.

Біле Ікло почувався чудово. Цього тижня полювалося добре, і він наїдався досхочу. А остання здобич то й зовсім наситила його. Але тільки-но побачив він Ліп-Ліпа, як уся шерсть йому на спині настовбурчилась. Це сталося просто само собою — так у Білого Ікла давніше бувало щоразу, коли навідався на нього Ліп-Ліп. Отож і зараз, побачивши свого ворога, Біле Ікло увесь наївжився й загарчав. Часу він марно не гаяв. Усе скінчилося надзвичайно швидко. Ліп-Ліп спробував відступити, але Біле Ікло підскочив і вдарив його плечем у плече. Ліп-Ліп упав і перекинувся на спину. У ту ж мить Біле Ікло вгородив йому в жилаву шию свої зуби. Поки Ліп-Ліп конав у передсмертних судах, Біле Ікло, настовбурчивши шерсть, тупцював довкола, не спускаючи його з ока, а тоді спокійно потрухцював собі своєю дорогою.

Незабаром одного дня вибіг він на узлісся, де вузька стежка не порослої лісом землі спадала до річки Маккензі. Знав він цей берег і раніше, але тоді тут нікого не було, а тепер розташувалося індіанське селище. Ще ховаючись поза деревами, Біле Ікло пильно до нього придивився. Це видовище, звуки й запах були йому дуже знайомі. Перед ним було його колишнє селище, яке перекочувало сюди. Тільки що видовище, звуки й запахи

чимось різнилися від давніших. Не чути було ні виття, ні плачу Звуки, що звідти долинали, показували задоволення. А коли він почув сердитий голос якоїсь жінки, то зрозумів, що так сердяться тільки з повним шлунком. У повітрі тхнуло рибою. Отже, в селищі було що їсти. Голод минув. Біле Ікло сміливо виступив з лісу і подався просто до намету Сивого Бобра. Хазяїна дома не було, але Клу-Куч привітала собаку радісним криком і почастивала цілою рибиною, щойно зловленою. Біле Ікло розлігся і став чекати Сивого Бобра.

Частина четверта. Верховні боги

Розділ I. Ворог своїй породі

Якщо в натурі Білого Ікла й була, хоч би й яка прихована, можливість заприязнитись із представниками його породи, то вона безповоротно загинула, коли він став передовиком запрягу. Собаки, зненавиділи його — зненавиділи за ту зайву пайку м'яса, що давав йому Міт-Са, за всі справжні й вигадані потурання, що він їх мав, за те, що він завжди біг на чолі запрягу, доводячи їх до сказу своїм кудлатим хвостом та ногами, які безнастанно втікали від них.

Біле Ікло відповідав їм такою самою лютою ненавистю. Честь бути передовиком тепер його мало тішила. Добрих три роки він тримав у покорі всю зграю гавкітливих собак, і тепер насилу терпів, що йому доводиться щораз ніби втікати від неї. Проте він мусив це терпіти, а ні, то йому загрожувала загибель. А життя, що було в ньому, гинути зовсім не хотіло. Тільки-но Міт-Са наказував рушати, як увесь запряг знімав шалений крик і кидався вперед на Білого Ікла.

Він нічого не міг з ними вдіяти. Якщо він обертався мордою до собак, то Міт-Са зараз же шмаляв його батогом, а задніми ногами й хвостом не багато зробиш проти розлюченої собачої зграї — така зброя ледве чи помічна в змаганні з силою безжальних зубів. Лишалось одно тільки — бігти. І він біг, кожним стрибком насилуючи свою природу і принижуючи гордість, і так упродовж цілого дня.

Але не можна безкарно насилувати своєї природи. Якби змусити волосину не рости з тіла, як їй призначено, а вростати назад у тіло, — це, звісно, спричинило б гострий біль. Отак було й з Білим Іклом. Уся його істота вимагала, щоб він кинувся на зграю, та боги це забороняли, підсилюючи свою заборону дошкульними ударами довгого, на тридцять футів, батога, сплетеного з оленьчих кишок. Серце Белому Іклу накупало образою, і в ньому росла така ненависть і лють, на яку тільки могла спромогтись його скажена неприборкана вдача.

Коли яке живе створіння й було ворогом своїй породі, то це якраз Біле Ікло. Він ніколи не просив милосердя, але й сам його не давав. Він ходив повсякчас із ранами й рубцями від собачих зубів, і собаки, у свою чергу, були позначені його укусами. Звичайно як отаборювались і розпрягали собак, передовики запрягів тулилися до богів, шукаючи в них оборони. Біле Ікло нехтував такою обороною. Він сміливо походжав по табору і вночі віддячував за те, що терпів цілий день. Давніше, коли він ще не був передовиком, інші собаки намагалися не трапляти йому на очі. Тепер, однаке, було вже не так. Вони гналися за ним цілий день, і в мозкові їм відбився образ його, як він утікає від них. Отож їм здавалось, що перевага на їхньому боці, і вони не мали вже охоти звертати йому з дороги. Скоро він з'являвся серед них, зараз же починалась гризня. Там, де він ішов, чулося гарчання, клацання зубів, виття. Саме повітря, яким він дихав, повне було ненависті й злості, і від цього тільки дужчали в ньому ці почуття.

Коли Міт-Са гукав, щоб запряг зупинився, Біле Ікло ставав одразу. Попервах це вибивало з колії собак. Вони гуртом накидались на нього, та несподівано для них на поміч Білому Іклу приходив Міт-Са, й батіг немилосердно свистів у повітрі. Собакам довелося врешті зрозуміти, що, коли запряг зупиняється з наказу, передовика вони не сміють займати. Інша річ, коли він зі своєї волі зупинявся. Тоді їм ніхто не заважав кидатись на нього й навіть загризти його, якби він дався. Але Біле Ікло хутко збагнув, у чому річ, і після кількох таких випадків ніколи вже без наказу не зупинявся. Звісно, він мусив усіх цих речей швидко навчитись, щоб вижити в надзвичайно суворих обставинах, в які його вкинуло життя.

Собаки ж натомість ніяк не могли зятати собі, що його не можна зачіпати, коли отаборяться. Удень вони гналися за ним, заповзято гавкаючи, й наука, що припала їм минулої ночі, вилітала в них із голови. Вночі вони діставали таку саму науку, а на ранок вона знов ішла їм у непам'ять. У їхній ненависті до Білого Ікла чимало важила ще одна річ. Вони відчували в ньому відмінну породу, і цього одного вистачало, щоб вороже до нього ставитись. Вони так само, як і він, були приручені вовки, але в них були за плечима цілі свійські покоління. Чимало із спадщини Пустелі вже втратилося в них, так що Пустеля здавалась їм тепер чимось невідомим, страшним, вічно погрозливим і ворожим. А він, Біле Ікло, стояв близько до неї і своїм виглядом, і поведженням, й інстинктами. Він уособлював її в собі й був її символом. Отож коли собаки вискалювали на нього зуби, вони охороняли себе від тієї смертельної небезпеки, що крилася в гушавині лісу і в темряві поза одсвітом багаття.

Проте одну науку собаки добре зятмили, а саме — що їм треба триматися гурту. Біле Ікло занадто був страшний ворог для кожного з них, щоб вони наважилися виступати

проти нього поодиноці. Собаки нападали цілою зграєю, а то б він уночі повбивав геть усіх їх, одного по одному. Отож Білому Іклу все не щастило порішити жодного свого ворога. Він міг збити з ніг усякого собаку, але зграя кидалась на нього раніше, ніж він устигав схопити жертву за горло. Досить було найменшого натяку на бійку, як збігався увесь запряг і нападав на нього. Собаки без угаву гризлися між собою, та тільки-но хтось із них заводився з Білим Іклом, вони зараз же забували про свою гризню.

Знов же, хоч як вони силкувалися, забити Білого Ікла не могли. Він був занадто прудкий як на них, занадто розумний і грізний. Він умів уникати небезпеки і завжди тікав тоді, коли вони от-от уже мали його оточити. А щоб збити його з ніг — на це не годен був жодний собака. Ноги його так само затято трималися землі, як сам він тримався життя. Отож вистояти на ногах означало вижити в цій безкінечній війні зі зграєю, і ніхто краще за Білого Ікла не розумів цього.

Так ото Біле Ікло став ворогом своїй породі, ворогом прирученим вовкам, що полагіднішали трохи через своє довге життя біля людського вогнища і виніжились під захистом людини. Біле Ікло був жорстокий і немилосердний. Таку мав він вдачу. Він проголосив криваву помсту всім собакам і мстився так нещадно, що навіть Сивий Бобер, сам лютий, дивувався його злості. Він заприсягався, що зроду ще не бувало такого звіра. Та й індіанці з інших селищ підтверджували слушність цієї думки, коли згадували, як Біле Ікло загризав їхніх собак.

Білому Іклу було вже майже п'ять років, коли Сивий Бобер узяв його знов у далеку мандрівку, і в багатьох селищах на Маккензі, в Скелястих горах та вниз по річці Порк'юпайн аж до Юкону він надовго дався взнаки тим, що загризав чужих собак. Він просто несамовито метався на своїй породі. Собаки не сподівалися ні такої швидкості, ані раптовості його наскоків. Вони й гадки собі не мали, які блискавичні його удари. Вони найжували шерсть, прибирали задирливого вигляду, а він, часу не гаючи на ці попередні церемонії, налітав на них, наче відпущена сталева пружина, хапав за горло й убивав ворога раніше, ніж той устигав опам'ятатися з дива.

Біле Ікло став справжнім бійцем. Він добре розраховував, ніколи не знесилював себе даремно, не стикався надовго тіло в тіло з ворогом. Він прожогом налітав і, коли хибив, так само прожогом відскакував назад. Як і всі вовки, він страшенно нетерпів тривалого доторку до чужого тіла. Це дихало небезпекою й доводило його до сказу. Він мусить бути вільний і стояти на своїх ногах, не торкаючись нічого живого. Отак Пустеля, міцно тримаючи його, виявляла над ним свою владу. А те, що він змалку при звичаївся до життя одинцем, ще й посилювало в ньому відчуття особистості. Усякий доторк крив у собі

небезпеку і був пасткою, щоразу пасткою, що страх перед нею глибоко пройняв усю його істоту.

Тим-то чужі собаки не могли дати йому ради. Ухиляючись від їхніх зубів, він або хапав їх, або відскакував назад, сам усе цілий і неушкоджений. Звісно, бували й винятки. Траплялось так, що кілька собак налітали на нього, і їм щастило завдати йому доброго чосу, перш ніж він устигав утекти від них; часом і один якийсь собака встигав глибоко рвонутися йому. Але таке випадало зрідка. Загалом же він став таким майстерним забіякою, що ніякі пригоди не лякали його. Біле Ікло мав ще одну перевагу: він напевно вмів розраховувати час і відстань. Зрозуміла річ, що це було в нього несвідомо — він нічого не вираховував, усе робилося само собою. Просто його очі справно бачили, а нерви справно передавали образ мозкові. Окремі органи були в нього краще припасовані, як у пересічного собаки, й працювали певно й ритмічно. Його нерви, мозок і м'язи краще координувалися між собою, ніж у інших собак. Коли його очі передавали мозкові якийсь образ у русі, то мозок без ніякого свідомого напруження одразу визначав простір і час, потрібні, щоб завершити цей рух. Таким чином він міг відскочити під того собаки, що насакував на нього, ухилитись під зубів, що от-от мали його схопити, й водночас уловити собі безмірно коротку мить, щоб напасти самому. Його тіло й мозок становили досконаліший за кого іншого механізм. Але заслуги Білого Ікла в цьому не було жодної: природа виявилася щедріша до нього, як до іншої тварини, та й годі.

Стояло літо, коли Біле Ікло з'явився у форті Юкон. Під кінець зими Сивий Бобер перетяв вододіл між Маккензі та Юконом і цілу весну полював серед західних відрогів Скелястих гір. А коли пройшла крига на Порк'юпайні, він зробив собі човна й спустився за водою до того місця, де ця річка зливається з Юконом. Тут, мало не під самим Полярним колом, стояв давній форт Компанії Гудзонової затоки. У форті було чимало індіанців, чимало харчових припасів і панувало надзвичайне пожвавлення. Було літо 1898 року, й тисячі шукачів золота проходили тут, прямуючи Юконом проти води, до Доусона та на Клондайк. Ще сотні миль лишалося їм до мети, хоч багато хто з них пробув уже понад рік у дорозі й кожен покрив не менше як п'ять тисяч миль, а дехто і взагалі добувся сюди з другого кінця світу.

У форті Сивий Бобер спинився. Чутка про золоту лихоманку дійшла і йому до вух, і він привіз із собою кілька паків хутра, а також паку рукавиць і мокасинів, позшиваних кишками. Він гадав добре на них заробити, для того лишень і пустився в таку далеку мандрівку. Але зразу він і не сподівався, що заробить аж стільки. Найсміливіші його мрії сягали не більше ста відсотків зиску, тоді коли насправді він уторгував цілих тисячу. І, як

щирий індіанець, він, обережно й не кваплячись, заходився розпродувати свій крам, ладен лишатись тут усе літо, ба навіть частину зими, коли треба.

У форті Юкон Біле Ікло вперше побачив білих людей. Супроти індіанців, яких одних він досі знав, вони здалися йому істотами зовсім іншої породи, богами вищої раси. Вони мали більшу могутність, і тим божественність їхня була ще разючіша. Біле Ікло не міркував про це, не робив ніяких висновків, він тільки відчував це, але відчував з великою силою. Як колись за дитячих часів вігвами, споруджені людьми, вражали його виявом людської могутності, так тепер вражали його будинки й великий форт, вибудовані з грубого колоддя. Оце була могутність! Ці білі люди дужі. Вони мали більшу силу, аніж його давніші боги, що з них найдужчий був Сивий Бобер. Одначе й Сивий Бобер виглядав на маленького божка проти цих білошкірих богів.

Біле Ікло, звісно, тільки відчував це все, не усвідомлюючи своїх почуттів. Але тварини частіше діють під впливом відчуттів, ніж свідомо, і тепер усе, що робив Біле Ікло, випливало з його певності в тому, що білі люди — вищі боги. Спершу він поставився до них підозріливо. Хто зна, якого жаху та лиха можуть вони завдати! Йому цікаво було стежити за ними, хоч і страшно, щоб його не помітили. Перші кілька годин він лише здалеку дивився на них, але, побачивши, що інші собаки бігають поміж ними й ніякої шкоди їм від цього не робиться, підійшов і сам ближче.

Він, у свою чергу, також викликав до себе велику цікавість. Його вовчий вигляд одразу впадав у око, і люди показували на нього один одному. Біле Ікло наїжувався при цьому, а коли до нього пробували наблизитись, вискаляв зуби й поступався назад. Нікому не щастило навіть торкнутись його рукою, — і добре, що не щастило.

Біле Ікло дізнався незабаром, що у форті постійно жило небагато цих богів — чоловік дванадцять, не більше. Що два-три дні на річці показувався пароплав (ще один великий вияв могутності богів), підпливав до берега й спинявся на кілька годин. Білі люди сходили з нього, потім знову вертали і пливли далі. І була їх сила-силенна, цих білих людей. Першого ж дня він побачив їх більше, ніж індіанців бачив за ціле своє життя. Минали дні, а вони все приїздили, а тоді знову від'їздили річкою проти води і зникали з очей.

Та хоч білі боги були могутні, про їхніх собак цього не можна було сказати. Біле Ікло скоро пересвідчився в цьому, вештаючись між собаками, що сходили на берег услід за своїми хазяями. Вони були неоднакові завбільшки й на вигляд. Декотрі коротконогі аж занадто, інші, навпаки, довгоногі, й також занадто. Одні мали коротку шерсть замість хутра, інших і зовсім ледве шерсть покривала. І жоден із цих собак не знав, як битись.

Ворожий до власної породи, Біле Ікло вважав за свій обов'язок битись і з ними. І невдовзі пройнявся до них глибокою зневагою. Вони були занадто виніжені

й безпорадні, знімали чимало галасу і незграбно намагались перемогти його силою, тоді як йому вистачало самої спритності й хитрощів. Вони кидались на нього, знявши лютий гавкіт. Біле Ікло відскакував убік, і, поки вони розмірковували, що з ним сталося, він налітав на них, ударом у плече збивав з ніг і хапав за горло.

Часом хапав Біле Ікло так, що собака вже не вставав більше, і ще бідолаха валявся в багнюці, як надбігала ціла зграя індіанських собак, що підстерігала здалеку, і рвала його на шматки. Біле Ікло був розумний. Він давно вже знав, що боги гніваються, коли вбивають їм собак. Ці білі люди, звісно, такі самі. Отож він зазвичай обмежувався тим, що, збивши з ніг котрогось собаку й перегризши йому горло відбігав собі вбік і лишав зграї завершувати жорстку кару. Тоді на собак завжди кидались білі люди, зганяли на них свою лють, а Біле Ікло виходив сухим із води. Він ставав собі осторонь і дивився, як на його товаришів летіло каміння, дрючки, сокири й усяка інша зброя. Він був дуже розумний.

Але й собаки теж по-своєму порозумнішали, як і Біле Ікло разом з ними. Вони збагнули, що так забавляться можна лише тоді, коли пароплав щойно причалив. Тільки-но перших двоє-троє чужих собак збито з ніг і розшматовано, як білі люди зараз же зганяють своїх собак назад на пароплав і жорстоко мстяться на винних. Одного разу якийсь білий чоловік, що йому перед очима розшматували його сетера, вихопив револьвера й вистрелив шість разів поспіль, і шестеро собак із зграї лишились на місці мертві або смертельно поранені. Цей новий вияв могутності богів глибоко запав у свідомість Білому Іклу.

Проте загалом то була йому тільки втіха. Він не любив собак, а сам був доволі хитрий, щоб вчасно втекти від кари. Спершу загризати собак, що належали білим людям, було йому розвагою, але згодом стало працею. Іншої роботи він не мав. Сивий Бобер торгував собі й багатів, а він вештався коло причалу зі зграєю здичавілих індіанських собак і чекав на пароплава. Тільки-но приставав пароплав до берега, починалася забава. За кілька хвилин, коли білі люди приходили до тями, зграя вже розбігалася. Припливав новий пароплав, і починалась нова забава.

Але несправедливо було б думати, що Біле Ікло злигався зі зграєю. Він не мішався до неї, тримався осторонь, завжди був сам і навіть викликав у собак острах. Лишень працював він з нею вкупі. Він заводився битись із чужим собакою, перекидав його, тоді наскакувала зграя й загризала прибульця. Біло Ікло ж тим часом утікав собі, лишаючи зграї самій терпіти покару від розлючених богів.

Невеликий був клопіт завести отаку бійку. Варто було Білому Іклу тільки показатись, коли чужі собаки сходили на берег, як вони одразу на нього кидались. В них говорив інстинкт. Вони чули в ньому Пустелю — невідому, страшну, повсякчас погрозливу; чули

те, що в первісному світі, скрадаючись, нікало поночі навколо людських багать, коли вони тулячись до тих багать, позбувалися своїх інстинктів і навчалися боятися Пустелі, з якої вийшли, яку вони покинули й зрадили. З покоління в покоління передавався їм цей страх до неї. Цілими століттями Пустеля жала їх загибеллю. І весь той час вони мали від своїх панів волю вбивати все, що виходить з Пустелі. Таким чином вони боронили й себе, і богів, які були з ними в спілці.

Отож коли ті собаки, що приїхали з далекого лагідного півдня, спускалися трапом на берег Юкону й бачили Білого Ікла, їх проймало непереможне бажання кинутись на нього й роздерти. Між прибульців траплялися й міські собаки, але інстинктовий страх Пустелі зберігся в них також. Вони дивились на подібну до вовка істоту, що стояла перед ними серед ясного дня, не тільки своїми очима. Вони дивились на неї очима предків, і успадкована в них пам'ять казала їм, що це вовк, і вони пригадували стародавню ворожнечу з цією породою.

Білого Ікла це тільки тішило. Коли самий його вигляд доводить до люті чужих собак, і вони кидаються на нього, то це ж їм гірше, а йому краще. Вони бачили в ньому свою законну здобич, і так само й він у них бачив свою здобич.

Він не дарма вперше побачив денне світло в притаєному лігві і ще зовсім малим бився з куріпкою, ласкою та риссю. Недарма зазнав він і ворожнечі з Ліп-Ліпом та всіма іншими цуценятами за дитячої своєї пори. Коли б усе те склалося інакше, то й він би був інакший. Якби не Ліп-Ліп, Біле Ікло потоваришував би з усіма цуценятами й виріс би подібніший до собак і приязніший до них. Якби в Сивого Бобра було трохи більше любові й ласки, він зміг би пробудити у вдачі Білого Ікла його найкращі риси. Але нічого цього не було. Глина, з якої його створено, поволі сформувалася у те, чим він був тепер, у понурого, вовкуватого, не здатного нікого любити, запеклого ворога своєї породи.

Розділ II. Божевільний бог

Небагато білих жило у форті Юкон. Вони прийшли сюди здавна, називали себе «закваскою» і дуже цією назвою пишалися. До всіх тих, що тепер прибували, вони ставилися зневажливо. Людей, які приїздили пароплавом, новаків тобто, звали «чечако», що тим зовсім було не до вподоби. Ці новоприбульці замішували тісто на сухих дріжджах, і в цьому й полягала поважна відмінність між ними та старожитцями, що тісто замішували на заквасці, бо сухих дріжджів не мали.

Але це між іншим. Зневажаючи новаків, жителі форту раділи щоразу, як тим не щастило. Особливо їх тішило, коли Біле Ікло та вся ота зухвала собача зграя загризали собак новоприбульців. Коли припливав пароплав, старожили форту вважали ніби за свій обов'язок іти на берег, щоб устигнути на забаву. Наперед смакуючи втіху, вони чекали на

неї так само нетерпляче, як і індіанські собаки, і, звісно, незабаром зрозуміли, яку жорстоку й лукаву роль відіграє в усьому цьому Біле Ікло.

Серед них був один, що аж надто тішився цією забавою. На перший свисток пароплава він прожогом гнав на берег, і, коли все кінчалось, а Біле Ікло і згряя розбігалися хто куди, поволі повертався до форту, і на морді йому виразно проступав жаль. Іноді, коли якийсь виніжений південний собака з передсмертним зойком падав і його рвали гострі ікла зграї, чоловік цей, не маючи сили стриматись, підскакував і кричав від захвату На Білого Ікла він завжди накидав гострим пожадливым оком.

Цього чоловіка прозивали Красенем. Справжнього його імені ніхто не знав, і в цих краях він відомий був на ім'я Красень Сміт. Насправді від красеня в ньому нічого не було, але якраз через те його, мабуть, так і прозивали. Він був надзвичайно потворний. Природа, створюючи його, поскупилася: вона обдарувала його низьким зростом і мізерним тулубом, над яким вивищувалася ще мізерніша виглядом стіжкувата голівка. За дитячих років, як він ще не мав прізвиська Красень, товариші прозивали його Шпилькою.

Ззаду голова його від тімені косо спускалася до і потилиці, а спереду була прикро стесана аж до чола, низького й напрочуд широкого. Починаючи звідси, природа ніби покаялась у своїй скупості, й щедрою рукою вділяла йому риси. Очі його були великі, а відстані між ними стало б ще на одну пару. Обличчя проти всього іншого було надміру широке. А щоб обмежувати відповідну площу, природа дала йому неймовірно широку нижню щелепу. Важка, вона вип'ячувалася наперед і звисала мало не до самих грудей. А може, це тільки видавалося, бо його тоненька шия не могла втримати такої великої ваги.

Та щелепа надавала його обличчю вигляду нещадної рішучості. Проте рішучість ця здавалась якоюсь несправжньою — може, тому, що занадто вже щелепа мала великі розміри, щоб вражати. В усякому разі рішучість Красеня Сміта була тільки позірна. Він, як це всі знали, був слабодух із слабодухів і нікчемний боягуз. Щоб домалювати його образ, слід сказати, що зуби він мав великі й жовті, а очні зуби, ще більші за інших, висувалися в нього, наче ікла, з-під тонких губ. Очі були жовтаві й каламутні немов природі забракло барви і вона поперемішувала рештки з усіх фарб. Таке саме було й волосся — брудно-жовте на колір, поросле рідко й нерівно, воно на голові й на лиці у нього стриміло зовсім несподіваними клаптями й кущиками, ніби вітром розкуйовджене.

Коротше кажучи, Красень Сміт був потвора, але ж не він мав би відповідати за свою потворність. Це природа вилляла в таку форму ту м'яку глину, що пішла на нього. У форті він наймався варити їсти, мити посуд і виконувати всяку іншу брудну роботу. Люди не гребували ним, вони терпіли його, як терплять усяке створіння, скривджене долею, і трохи

навіть його побоювались. Бувши боягузом, Красень Сміт здатен був усадити кулю в спину або підсипати отрути в каву. Але мусив же хтось варити їсти, а він дарма що мав стільки вад, куховарив смачно.

Такий був той чоловік, що пожадливими очима дивився на Білого Ікла, захоплювався його хижою сміливістю й марив придбати собаку собі. Він почав загравати з Білим Іклом. Біле Ікло спершу не звертав на те уваги, а коли загравання ставали настирливіші, їжився, вискалював зуби й ішов геть. Цей чоловік був йому не до душі. Він чув у ньому щось погане, стерігся його простягненої руки й украдливої мови й зрештою зненавидів Красеня Сміта.

Прості створіння просто розуміють добро і зло. Добро — це те, що дає втіху, задоволення й позбавляє страждання, отже, добро приємне. Зло ж ненависне, бо воно спричинює тривогу, небезпеку і біль. Біле Ікло відчував, що Красень Сміт був злом. З його потворного тіла й калікуватого мозку непомітно, як той туман з гнилого болота, ішов нездоровий дух. Щось невиразне, чого не збагнути ні розумом, ні чуттям, підказувало Білому Іклові, що цей чоловік може спричинити тільки біду й страждання, що він лихий, і що через те треба його тільки ненавидіти.

Біле Ікло був біля вігвама Сивого Бобра, коли Красень Сміт уперше прийшов до його хазяїна. Ще не бачивши Красеня, а лишень почувши здалеку його ходу, Біле Ікло наїжився. Він був спокійно лежав, вигідно розлігшись, але тут зразу підвівся і, коли чоловік надійшов ближче, відбіг убік, скрадаючись чисто по-вовчому. Він не знав, про що в того була мова з Сивим Бобром, він лише бачив, що вони розмовляли. Раз навіть той чоловік показав на нього, і Біле Ікло загарчав, ніби рука торкнулась його, хоч він був футів за п'ятдесят від неї. Чоловік засміявся при цьому, а Біле Ікло шаснув під захист лісу й, нечутно пробігаючи між деревами, увесь озирався назад.

Сивий Бобер відмовився продати собаку. Він багатів, торгуючи, й ні в чому не мав потреби. Крім того, Білого Ікла він дуже цінував,— адже дужчого запряжного собаки ніколи ще не бувало, і передовик з нього знаменитий. Від Мексики до Юкону другого такого не знайдеш. А як б'ється! Роздирає собак легко, як людина комарів. (У Красеня Сміта зблиснули очі, й він жадливо облизав свої тонкі губи.) Ні, Білого Ікла не можна продати ні за яку ціну.

Але Красень Сміт добре знав індіанську вдачу. Він став учащати до Сивого Бобра і щоразу з-під куртки виймав чорну пляшку. Віскі має властивість викликати спрагу. І Сивий Бобер незабаром також відчув її. Запалені слизові оболонки й спечений шлунок його дедалі настирливіше вимагали пекучого трунку, а під впливом незвичного хмільного мозок туманився й не працював так, як перше. Сивий Бобер тепер ладен був зробити все,

що завгодно, аби тільки роздобути віскі. Гроші, вторговані за хутра, рукавиці й мокасини, почали танути. Вони все швидше розходились, і що меншало їх у капшуку, то неспокійнішим до віскі робився старий індіанець.

Нарешті і гроші, й крам, і спокій — усе пішло за вітром. Лишилася сама тільки спрага. Вона була й так невситима, але коли він витверезувався, ставала ще невситиміша. І тоді Красень Сміт знову заговорив про Білого Ікла. Цього разу він уже пропонував не гроші, а пляшки віскі, й Сивий Бобер слухав уважніше.

— Коли зловиш — твій собака, — було останнє слово індіанця.

Пляшки перейшли до Сивого Бобра, але за два дні Красень Сміт сказав йому:

— Злови сам мені собаку.

Одного вечора Біле Ікло повернувся до намету Сивого Бобра й поклався на землі, полегшено зітхнувши. Страшного білого бога не було. Уже кілька днів той білий бог уперто намагався зловити його, й Біле Ікло уникав показуватись біля намету. Він не знав, яким лихом загрожують йому оті настирливі руки, він лише відчував, що вони загрожують, і вважав за краще триматися від них якнайдалі.

Не встиг він ще лягти як слід, коли до нього підійшов, похитуючись, Сивий Бобер і обв'язав йому шию ременем. Потім, держачи один кінець ременя в руці, він сів біля собаки. У другій руці в нього була пляшка. Раз у раз він закидав назад голову, перехиляв пляшку, й Біле Ікло чув, як щось булькало.

Минула година, і ось здалеку долинула чиясь хода, все наближаючись. Біле Ікло перший її впізнав і одразу наїжився, а Сивий Бобер тупо собі кивав головою. Собака спробував тихенько виснувати ременя з рук хазяїна, але розслаблені пальці раптом стиснулись, і Сивий Бобер прокинувся.

Красень Сміт підійшов до вігвама й зупинився над Білим Іклом. Собака глухо загарчав на це страховидло, пильно стежачи за його руками. Одна з них витяглася і почала спускатись йому на голову. Гарчання стало дужче й грізніше. Рука поволі спускалась. Пригинаючись, Біле Ікло злостиво дивився на неї, гарчання його щораз коротшало, віддих частішав, аж урешті він рвонувся, щоб схопити ворога зубами. Але в ту ж мить рука сіпнулась назад, і зуби, схопивши повітря, голосно клацнули. Красень Сміт злякався й розлютився. Індіанець ударив Білого Ікла по голові, і той припав до землі, виявляючи покору.

Біле Ікло підозріливо стежив за кожним рухом. Він побачив, що Красень Сміт пішов кудись, але скоро повернувся з грубим дрючком. Сивий Бобер передав йому кінець ременя. Красень Сміт зібрався йти. Ремінь напнувся. Біле Ікло, однак, не рушав з місця. Сивий Бобер ударив його скільки разів, щоб примусити звестись на ноги. Біле Ікло

послухався, та раптом скочив на чужого чоловіка, що тягнув його. Красень Сміт не відсахнувся, він сподівався цього нападу. Змахнувши дрючком, він спинив Білого Ікла на півдорозі й збив з ніг. Сивий Бобер засміявся й похвально кивнув головою. Красень Сміт знов натягнув ремня, і Біле Ікло, приглушений дрючком, кульгувало звівся на ноги.

Вдруге він не кинувся. Доволі було йому й одного такого удару, аби пересвідчитись, що білий бог уміє орудувати палицею. Та й Біле Ікло був розумний і не брався змагатися проти неминучого. Підібгавши хвоста, з тихим гарчанням понуро пішов він за Красенем Смітом, що скося поглядав на нього і тримав дрючка наготові.

Повернувшись до форту, новий хазяїн міцно його прив'язав і пішов спати. Біле Ікло переcheкав годину, а тоді взявся зубами за ремня й через десять секунд був уже на волі. Зуби його не зле попрацювали: він перегриз ремня навскіс так рівненько, наче ножем перетяв. Глянувши на форт, Біле Ікло наїжився, загарчав і потрухцював назад до вігвама Сивого Бобра. Він не мав бути вірний тому чужому страшному богові. Він віддав себе Сивому Боброві й гадав, що й досі йому належить.

Другого дня повторилось те, що було напередодні тільки з маленькою відмінністю. Сивий Бобер знову прив'язав його ремнем, а вранці повернув Красеневі Сміту. Але тут і вийшла відмінність. Красень Сміт дав йому доброго прочухана. Біле Ікло був міцно прив'язаний і не міг скаженіти, скільки сам хотів, а кару таки мусив витерпіти. Батіг і дрючок працювали наперемінки, і зроду ще Біле Ікло не терпів такого немилосердного побою. Навіть коли ще ото малого його відчухрав був страшенно Сивий Бобер, і то було жартом супроти теперішнього покарання.

Красень Сміт відчував неймовірну насолоду, ніби пронизував свою жертву поглядом, очі йому тьмяно виблискували, коли він замахувався дрючком чи батоном і слухав, як скавучить з болю Ікло, як безпорадно скиглить і гарчить. Красень Сміт був жорстокий, як і всі боягузи. Звичайно плазував і запобігав перед дужими, терплячи від них бійку й лайку, а мстився за це на слабших створіннях. Кожне любить панувати, і Красень Сміт не був винятком. Але що йому не судилось панувати над ближніми своїми, він панував над слабшими створіннями й метався на них за своє життя. Проте Красень Сміт не сам себе створив таким, тим-то шкода його й винуватити. Він прийшов у цей світ з потворним тілом і нищою душею, а життя обійшлося з ним суворо й не виправило його.

Біле Ікло знав, за що його бито. Коли Сивий Бобер прив'язав його за шию ремнем і кінець ремня віддав Красеню Сміту, Біле Ікло зрозумів, що його бог наказує йому йти за цим чоловіком. І коли Красень Сміт прив'язав його у форті знадвору, то він знав, що чужий бог наказує йому лишитись тут. І коли він зламав волю обох богів, то, звісно, цим заслужив кару. Траплялося й раніше,— він то знав,— що собаки втікали від нового

хазяїна до давнього, і в нього на очах їх так само бито, як оце його тепер. Біле Ікло був розумний, але у вдачі його існували сили, дужчі за розум. Однією з таких сил була вірність. Він не любив Сивого Бобра, а все ж навіть проти його волі, наражаючись на його гнів, був йому вірний. Цьому він не міг зарадити. Таким уже було його створено. Це була прикмета тільки його породи, прикмета, що вирізняла її з-посеред інших порід. Через неї вовк та дикий собака зреклися волі і не стали товаришами людині.

Після доброго побою Білого Ікла знову потягнуло у форт. Цей раз Красень Сміт прив'язав його за ломаку. Але нелегко зректися свого бога, а саме так було і з Білим Іклом. Сивий Бобер був його власним, особним богом, і, всупереч волі цього бога, Біле Ікло усе тримався його. Правда, Сивий Бобер покинув і зрадив його, та це на Білого Ікла ніяк не вплинуло. Недарма віддався він йому беззастережно і тілом, і душею. Такий зв'язок легко не поривається.

Отож уночі, коли у форті всі послули, Біле Ікло узявся за ломаку. Вона була суха й тверда і прив'язана так близько коло шиї, що він ледве-ледве дотягнувся зубами. Страшенно напруживши м'язи перекосивши вигнуту шию, він спромігся схопити зубами ломаку. Однак треба було безмежного терпіння й багато годин, перш ніж йому пощастило її перегризти. Такого ще ніколи не траплялось, жоден собака такого не зробив би. Але Біле Ікло зробив і рано-вранці вже трухцював із форту з огризком ломаки на шиї.

Біле Ікло був розумний. Та якби він був тільки розумний, то не повернувся б до Сивого Бобра, що вже двічі зрадив його. Але в ньому була ще й вірність, і він прийшов додому, щоб його було зраджено втретє. Він знову дозволив індіанцеві надіти на шию ремня, і знову Красень Сміт прийшов по нього. Тепер собаку побили ще жорстокіше.

Сивий Бобер байдуже дивився, як білий чоловік шмагав своїм батоном, і не заступився за Білого Ікла, бо він йому вже не належав. Після побою Ікло зовсім охляв. Виніжений південний собака здох би, але він вижив. Його життєва школа була суворіша, а сам він був з міцнішого матеріалу й надзвичайно живучий. Проте хоч як він тримався за життя, а тепер геть знемігся і не міг навіть повохнутись. Красень Сміт мусив з півгодини почекати, і тоді лиш Біле Ікло насилу звівся на ноги й, нічого не бачачи й хитаючись, поплентався за новим хазяїном у форт.

Цього разу його прив'язали вже на ланцюг, якому зуби не могли дати ради. Так само марно натужувався він, щоб відірвати дужку від колоди, куди її було прибито.

Минуло кілька днів. Пропивши все, Сивий Бобер витверезів і рушив Порк'юпайном проти води в далеку подорож назад до берегів Маккензі. Біле Ікло лишився у форті Юкон як власність напівбожевільної озвірілої людини. Тільки що міг знати собака про божевілья? Красень Сміт став Білому Іклу за справжнього, хоч і жахливого, бога.

Щонайкраще — це був божевільний бог, але Біле Ікло не знав, що таке божевілья. Він знав одне, що мусить коритись волі свого нового хазяїна й виконувати всі його примхи й забаганки.

Розділ III. Царство ненависті

У руках свого божевільного бога Біле Ікло став справжнім дияволом. Його прив'язано на ланцюг у загороді позаду форту, і тут Красень Сміт дрович собаку й доводив до сказу своїми дрібничковими, а проте дошкульними знущаннями. Він незабаром помітив, що Біле Ікло нетерпимий до сміху і, назнущавшись з нього люто й немилосердно, конче починав брати його на глузи. Сміявся він голосно й зневажливо і в той же час тицяв глумливо на собаку пальцем. У такі хвилини Біле Ікло зовсім шаленів і в своїх нападах сказу був ще більше божевільний, ніж сам Красень Сміт.

Досі Біле Ікло був ворогом — щоправда, лютим ворогом — тільки своїй породі. А тепер він став ворогом геть усьому, і ще лютішим, ніж будь-коли раніш. Він був такий змордований, що сліпо й безглуздо ненавидів цілий світ. Ненавидів той ланцюг, що до нього був прикутий, тих людей, що заглядали до нього в шпарини між дошками; тих собак, що з ними приходили й гарчали на нього, а він не міг ніяк відповісти; ненавидів навіть ті дошки, що з них була його загорожа. Але найперше й найлютіше ненавидів він Красеня Сміта.

Той мав свою мету, коли поводився так з Білим Іклом. Одного дня навкруг загорожі зібралась юрба. Красень Сміт з дрючком у руці ввійшов до Білого Ікла, скинув йому з шиї ланцюга й вийшов. Відчувши себе вільнішим, Біле Ікло забігав по загорожі, силкуючись добутися до тих людей, що стояли надворі. Він був чудовий у своєму шаленстві. Повних п'ять футів завдовжки і два з половиною зростом, він був кремезніший за такого самого розміром вовка. Від матері він дістав трохи важчий від вовчого тулуб, не маючи на собі й жодної унції зайвого нагулу, важив понад дев'яносто фунтів. Він увесь був з одних м'язів, кісток та сухих жил — бездоганне тіло для бійця.

Двері в загорожу знову почали відчинятись. Біле Ікло спинився. Діялося щось надзвичайне. Двері прочинилися ширше, всередину вштовхнули величезного собаку й зараз же їх зачинили. Перед ним стояв мастиф. Біле Ікло ще ніколи не бачив такого собаки. Проте ні його зріст, ні хижий вигляд Білого Ікла не зупинили. Це було бодай не залізо й не дерево, а живе тіло, на якому він міг виявити свою ненависть. Він блискавкою скочив на мастифа й розшматував йому шию. Мастиф затрусив головою і хрипким гарчанням кинувся на Білого Ікла. Але той метлявся і в один бік, і в другий, спритно ухиляючись від супротивника і сам при тім устигаючи раз по раз шарпати його своїми іклами.

Люди круг загорожі кричали й плескали в долоні, і Красень Сміт в екстазі упивався насолодою, не зводячи очей з Білого Ікла, що розправлявся з чужим собакою. Для мастифа від самого початку не було жодної надії, занадто він був важкий і незграбний. Кінець кінцем Красень Сміт дрючком відігнав Білого Ікла, а його жертву виволік із загорожі хазяїн. Хто програв, ті посплачували заклади, і в руках Красеня Сміта задзвеніли гроші.

Незабаром Біле Ікло став уже нетерпляче дожидати, коли навкруг загорожі знов зберуться люди. Це щоразу провіщало бій, а бій — то був єдиний дозволений йому спосіб проявити його життєву силу. Повсякчас катований і замкнений, з розпаленою ненавистю, він міг виказувати свою ненависть тільки тоді, коли хазяїн впускав до нього собаку. Красень Сміт добре зважував його силу, бо Біле Ікло завжди виходив переможцем. Одного разу до нього впустили трьох собак, одного по одному. Іншого дня — дорослого, щойно зловленого вовка. Ще іншого дня довелося йому битись із двома собаками разом. То найжорстокіший був бій, і хоч він загриз обох супротивників, але й сам ледве дихав.

Восени, коли випав перший сніг, і річкою посунула зерняста крига, Красень Сміт купив собі й Білому Іклу місця на пароплаві, що йшов Юоном проти води до Доусона. На той час Біле Ікло уже мав славу на весь край. Скрізь про нього знали, як про «вовка-бійця», а його клітку на пароплаві завжди оточували цікаві. Він або люто гарчав на них, або лежав спокійно, з холодною ненавистю спостерігаючи їх. Та й як міг він їх не ненавидіти? Звісно, Біле Ікло не ставив собі такого запитання, він просто ненавидів їх до божевілья, і на тім кінець. Життя йому стало пеклом. Він не був створений для клітки, куди люди саджають диких звірів, а проте мусив у ній сидіти. І на нього глипали очима, тицали крізь огорожу палиці, а коли він гарчав, ще й реготалися.

Таке було життя й такі були люди, що його оточували. Тій глині, з якої він був створений, вони надавали ще більшої хижості, аніж відміряла природа. Але природа дала йому здатність пристосовуватися. Там, де інший звір загинув би або впокорився, він пристосовувався й жив далі, зовсім не впокорений духом. Може, Красень Сміт, його найзапекліший ворог і кат, зрештою й зламав би неприборканий дух Білого Ікла, тим часом до цього ще було далеко.

Коли в Красеневі Сміті сидів сатана, то в Білому Іклі сидів другий, і вони сказано кидались один на одного. Раніше Біле Ікло мав доволі глузду, щоб скоритись людині, яка тримає дрючка в руках, тепер він зовсім його позбувся. Варто було тільки, щоб з'явився Красень Сміт, як на собаку нападав дикий сказ. А коли вони сходились і хазяїн дрючком припирав Білого Ікла до стіни, то й тоді він усе вив, гарчав і скалив зуби. Годі було його приборкати. Хоч як його немилосердно катували, він не переставав гарчати, і, коли

Красень Сміт урешті відходив, услід за ним або чулося люте гарчання, або ж Біле Ікло, шалено виючи, кидався на залізні ґрати своєї клітки.

Коли пароплав прибув у Доусон, Білого Ікла зняли на берег. Але жив він і далі на очах у всіх, у клітці, завжди оточений цікавими. Його показували як «вовка-бійця», і люди платили по п'ятдесят центів золотим піском, щоб на нього подивитись. Йому не давали й хвилини спокою. Як він навіть спав, його підіймали гострим ціпком, бо публіка хотіла за свої гроші побачити те, що їй обіцяно. А щоб видовище було цікавіше, Білого Ікла раз у раз дрочили аж до люті. Та найгіршим за все була та атмосфера, в якій він жив. На нього дивились, як на найстрашнішого дикого звіра, і це ставлення передавалося йому крізь ґрати. Кожне слово, кожен обережний рух глядачів переконували Білого Ікла, наскільки жахлива для них його лють. Це тільки підсилювало вогонь його жорстокості. Наслідок міг бути тільки один — його лють сама себе підживляла й дедалі більшала, а це ще один доказ піддатливості матеріалу, з якого він був зроблений — здатність пристосовуватись.

Проте Білого Ікла не лише показували, а ще й використовували як професійного бійця. Час від часу — коли траплялася відповідна нагода — його брали з клітки й виводили до лісу за кілька миль від міста. Звичайно це бувало ночами, щоб випадково не дізналась кінна поліція. Через декілька годин, на світанку, сюди приходили глядачі й приводили собаку, з якою він мав битись. У такий спосіб Біле Ікло познайомився із собаками всяких порід і всяких розмірів. Це був дикий край, і люди тут були дикі, а бій завше кінчався смертю.

Але що в бою виступав Біле Ікло, то гинули саме його супротивники. Він не знав, що таке поразка. Його досвід ще з дитячої пори, коли він бився з Ліп-Ліпом та цілою зграєю цуценят, тепер добре став йому в пригоді, так само, як і його надзвичайна здатність утримуватись на ногах. Жоден собака не міг його збити з ніг. Улюблений спосіб вовчих нащадків — налітати на ворога просто або несподівано збоку, щоб ударом у плече повалити на землю. Гончаки з берегів Маккензі, ескімоські та лабрадорські кудлячі й мелмути, — усі бралися до цього і пособу, та жодному не щастило. Біле Ікло завжди встоював на ногах. Люди переказували це один одному і щоразу сподівались, що його таки зіб'ють з ніг, але тим часом Біле Ікло усе розчаровував їх.

Білому Іклу допомагала його блискавична швидкість. Вона давала йому величезну перевагу над ворогами. Навіть найдосвідченішим з них ніколи не траплялося битись із супротивником, щоб був такий верткий, як він, не кажучи вже про раптовність його атак. Усякий собака перед тим, як напасти, настовбурчує шерсть, вискалюється, гарчить, але Біле Ікло збиває такого собаку з ніг і загризає, перш ніж той почне битись або ж опам'ятається. Це бувало так часто, що Білого Ікла стали притримувати, доки його

супротивник не скінчить свого підготовчого ритуалу і навіть доки він сам не кине́ться на нього.

Та найголовнішою перевагою був для Білого Ікла його досвід. А. на бійках він знався набагато більше, ніж будь-який інший собака. Він частіше за них бився, на кожен спосіб і викрут супротивника мав належну відповідь, і його власні способи були настільки розмаїті, що навряд чи треба було йому вдосконалюватися.

Час минав, і бої між собаками влаштовували що раз рідше. Люди втратили надію знайти Білому Іклу гідного супротивника, і Красень Сміт мусив зводити його з вовками, що їх зумисне задля цього ловили індіанці в пастки. Бій Білого Ікла з вовком завжди приваблював юрбу. Одного разу роздобули навіть дорослу самицю-рись, і Білому Іклу довелося вступити у смертельний двобій. Рись була така сама прудка й хижа, як і він, а билася й зубами, і гострими кігтями, тоді як він мав самі тільки ікла.

Після рисі бойові виступи Білого Ікла й зовсім припинилися. Не знаходили звірів, яких був би сенс випускати проти нього. Аж до весни його тільки показували людям за гроші, а тоді прибув сюди якийсь Тім Кінен, картяр, і привів із собою першого на Клондайку бульдога. Ніхто не мав сумніву, що з цим бульдогом конче Біле Ікло битиметься, і дехто в місті цілий тиждень тільки й розмовляв про це.

Розділ IV. Давуча смерть

Красень Сміт зняв з нього ланцюга й відійшов.

Уперше Біле Ікло не кинувся одразу. Він застиг на місці, нашорошив вуха й уважно, з цікавістю роздивлявся на чудного звіра, що стояв перед ним. Зроду не бачив він такого собаки. Тім Кінен штовхнув бульдога вперед і тихо сказав: «Візьми його!» Коротка, присадкувата й незграбна тварина вийшла на середину кола, спинилася і, кліпаючи очима, глянула на Білого Ікла.

З юрби пролунали вигуки:

— Гайда, Черокі! Візьми його! Гризи його!

Але Черокі, здавалося, не мав особливого бажання битися. Він повернув голову і кліпнув на тих, що кричали, добродушно махаючи цурпалком хвоста. Він не боявся, а тільки лінувався битись. До того ж він, здається, не розумів, що йому таки треба битися з цим собакою. Він не звик мати діло з такими супротивниками і чекав, коли йому дадуть справжнього собаку.

Тім Кінен виступив з юрби і, нахилившись над Черокі, почав ласкаво гладити його по плечах проти шерсті, тим самим ніби злегка підштовхуючи собаку вперед. Це було подібне до наказу і, як видно, ще й дратувало Черокі, бо він став потихеньку, хрипко гарчати. Існував наче якийсь зв'язок між цим гарчанням і рухами руки, що гладила

собаку. Що далі вперед вона посувалась, то дужчало гарчання, а потім ураз уривалося, як тільки рука підіймалась,— щоб за хвилику початися знову, коли рука доторкалася йому до шерсті. Кінчаючи погладжувати, щоразу рука якось різко відривалась від тіла, і так само шарпливо знімалося й гарчання.

Все це не могло не вплинути на Білого Ікла. На плечах і на зашийку йому наїжилась уся шерсть. Тім Кінен востаннє підштовхнув Черокі й відступив назад. Бульдог, хутко чалапаючи на своїх коротких ногах, пробіг кілька кроків за інерцією, а тоді ще трохи з власної волі. В цю мить Біле Ікло кинувся на нього. Юрба захоплено закричала. Біле Ікло, наче кіт, перелетів відстань, що розділяла його від противника, і так само покотячому рвонув його зубами й відскочив убік.

Позад вуха у бульдога, на товстій його шиї виступила кров. Неначе не помічаючи цього, він кинувся й побіг за Білим Іклом. Прудкість з одного боку й спокійна впертість із іншого захопили глядачів. Почали по-новій закладатися, і ставки більшали. Біле Ікло усе наскакував, рвав і безборонно відбігав назад, а його чудернацький супротивник усе бігав за ним — не дуже швидко, але й не помалу, спокійно й рішуче, з якимсь мовби діловим виглядом. У його манері відчувалось, що він має певну мету і що нічому в світі не відвернути його від неї.

Це знати було з усього, що він робив, і саме тому Біле Ікло спантеличився. Зроду він не бачив такого собаки. Ніякого тобі волосся на шкірі, шерсть куценька, що зовсім не боронить від укусів. А де те густе хутро, що в'язло в зубах Білому Іклу, коли він бився з собаками своєї породи? Шкіра в цього собаки м'яка, зуби вільно вгороджувалися йому в тіло, і він зовсім начебто не здатний оборонитись. Була ще одна дивна річ — цей пес не скавулів, як звичайно інші собаки, що з ними Білому Іклу доводилося битись. Бульдог тільки тихенько гарчав і мовчки терпів його зуби, хоч не переставав ні на одну мить за ним бігти.

Черокі не був дуже млявий. Він обертася й звивався досить швидко, але жодного разу не міг схопити Білого Ікла. І це його теж спантеличило. Ніколи ще він не бився так, щоб не схопитися із собакою,— зазвичай обидва собаки намагаються одразу зітнутись. А цей його супротивник увесь час тримався на віддалі, метлявся туди-сюди і ухилявся від нього. І навіть, схопивши Черокі зубами, він зараз же розтуляв зуби й відскакував.

Білому Іклу все не щастило схопити бульдога за м'яке місце на горлі. Черокі був дуже низенький, та й заважали його масивні щелепи. Тим часом, однак, Біле Ікло був майже зовсім не подряпаний, а в бульдога на тілі ран ставало дедалі більше. Шия й голова йому були порвані з обох боків, з ран точилася кров. Але Черокі нічим не виявляв, що це його турбувало, і бігав собі безперестану за Білим Іклом. Тільки раз він якось нерішуче

спинився й кліпнув на глядачів: помахуючи своїм цурпалком хвоста, він хотів сказати їм, що ладен і далі битись.

У цю мить Біле Ікло наскочив і рвонув йому рештки вуха. Вже трохи розсердившись, Черокі знов шарпнувся в погоню, бігаючи всередині того кола, що робив Біле Ікло, й силкуючись схопити його своєю мертвою хваткою за горло. Раз він тільки на волосинку схибив. Під схвальні вигуки глядачів Біле Ікло жваво відскочив у протилежний бік, лише тим і ухилившись від небезпеки.

Час минав. Біле Ікло налітав, ухиявся, насідав, відскакував, рвав. А бульдог понуро й певно все біг за ним. Рано чи пізно він свого доскочить і, схопивши супротивника за горло, забезпечить собі перемогу. Поки що ж він терпляче зносив усе. Замість вух йому висіли якісь китиці, на шиї й на плечах видніли десятки ран від іклів, навіть губи були покусані й у крові — він не міг устерегтися й оборонитись проти блискавичних наскоків ворога.

Раз у раз силкувався Біле Ікло збити Черокі з ніг, але занадто вже різнилися вони зростом: бульдог був дуже низький і присадкуватий. Білому Іклу видалось, що випала слушна нагода. Крутнувшись різко в протилежний бік, він скористався моментом, коли повільніший Черокі виставив незахищене плече і налетів на ворога. Однак його плече виявилось значно вище за супротивникове, а він ударив з такою силою, що не встояв сам і перелетів через бульдога. За весь час його боїв люди оце вперше побачили, що він не втримався на ногах. Його тіло в повітрі по-котячому вивернулося, і тільки завдяки цьому не впав він навznak на землю. Він важко вдарився боком і за хвилику вже скочив на ноги. Та якраз у цю мить Черокі встиг схопити його зубами за горло.

Схопив він не зовсім вдало, бо занизько, коло грудей, але вже зубів не розтуляв. Біле Ікло несамовито закидався з боку в бік, намагаючись струснути з себе бульдога. Цей тягар, що волочився за ним, доводив його до сказу. Він зв'язував Білого Ікла й не давав вільно рухатись. Це було наче пастка, і весь його інстинкт обурювався й повставав проти неї. Кілька хвилин він був зовсім як божевільний. Уся його життєва сила згуртувалася в ньому. Тіло його посіла невситима жадоба жити. Здоровий розум десь зник, так, неначе зовсім не стало мозку. Усе поглинув сліпий порив жити й рухатись,— насамперед рухатись і далі рухатись, бо саме в русі виявляється життя.

Біле Ікло без упину крутився й крутився, повертався, шарпався вперед і назад, увесь час силкуючись якось звільнитись від цього п'ятдесятифунтового тягаря, що висів йому на шиї. Бульдог не боровся, він тільки не розтуляв щелеп. Зрідка, як йому траплялось торкнутися землі, він пробував опиратись, але зараз же знову злітав у повітря, і Біле Ікло, несамовито гасаючи, далі волів його за собою. Черокі корився інстинктові. Він знав, що

чинить правильно, коли міцно стискає зуби, і часом аж здригався від задоволення. У такі моменти він заплющував очі, даючи своє тіло вільно мотати й крутити, як приведеться, не звертаючи уваги навіть на біль. Це не мало ніякого значення, головне — не розтулити зубів,— і він таки не розтуляв їх.

Біле Ікло перестав ганяти, лише коли остаточно знесилився. Він нічого не міг вдіяти і нічого не розумів. Ніколи, скільки разів він бився, не траплялось йому такого. Жоден собака так не бився. Там усе було просто: налетів, рвонув і відскочив; знову налетів, рвонув і відскочив. Трохи перекинувшись на бік, Біле Ікло лежав і відсапувався. Черокі, не розтуляючи зубів, навідав на нього, щоб зовсім повалити його на землю. Біле Ікло опирався й відчував, що щелепи бульдога, трохи послабивши стиск і немовби жуючи його шкуру, чимраз ближче підсуваються йому до горла. Черокі діяв так, щоб, не випускаючи захопленого, при кожній нагоді хапати далі. Така нагода траплялася, коли Біле Ікло утихомирювався, а коли він боровся, то Черокі задовольнявся тим, що міцніше стискував зуби на його шиї.

Зашийок Черокі — то був єдиний шмат тіла супротивника, куди Біле Ікло міг дістати зубами. І він учепився йому в карк, але так жувати, як бульдог, не вмів, та й щелепи його не були до цього пристосовані. Він тільки несамовито рвав і кусав, аж доки раптом становище змінилось. Бульдогові пощастило повалити його на спину, і тепер, усе тримаючи Білого Ікла за горло, він опинився поверх нього. Біле Ікло вигнувся, мов кіт, уперся задніми лапами в живіт ворогові й став його рвати кігтями. Може, він би й випустив йому кишки, якби Черокі не перекинув свого тулуба так, щоб стояти до Білого Ікла під прямим кутом.

Рятунку від щелеп не було. Невблаганні, як сама доля, вони посувалися щораз вище до яремної вени. Білого Ікла рятували від смерті тільки густа його шерсть та шкура, що вільно висіла на шиї й забивала пащеку бульдогові. Але поволі Черокі таки захоплював усе більше шкури й шерсті й цим придушував супротивника. Дихати Білому Іклу щодалі ставало важче.

Здавалось, кінець уже близько. Прихильники Черокі раділи й закладалися на нечувані суми. Ті, хто ставив на Білого Ікла, були пригнічені й відмовлялись від десятих і навіть двадцятих проти одного. Знайшовся лиш один сміливець, що прийняв заклад на п'ятдесят проти одного. Це був сам Красень Сміт. Він увійшов у коло і, показуючи пальцем на Білого Ікла, почав злісно й глузливо реготати. Наслідок був такий, як звичайно. Біле Ікло оскаженів від люті. Зібравши рештки сил, він звівся на ноги. А коли він знову забігав зі своїм п'ятдесятифунтовим тягарем, що висів йому на горлі, лють його перейшла в сліпий жах. Жадоба життя знов його охопила, й розум де й подівся,

поступившись волі тіла вижити. Він кружляв, спотикався, падав, зривався на ноги, часом ставав на задні лапи й підкидав бульдога з землі, але не мав сили скинути давучу смерть.

Геть виснажений, Біле Ікло нарешті повалився на спину. Черокі зараз же підсунув щелепи далі вгору, вминаючи пащекою шкіру ворога. Біле Ікло зовсім задихався. Пролунали оплески й захоплені вигуки на честь переможця: «Черокі! Черокі!» У відповідь бульдог енергійно замахав цурпалком хвоста, але голосна похвала не відвернула його від роботи. Між хвостом і щелепами не було ніякої залежності, хвіст міг собі махати, а щелепи все тримали мертвою хваткою горло Білому Іклу.

Раптом увагу глядачів привернуло щось інше. Оддалік задзвеніли дзвіночки й долинули крики погонича собак. Усі, за винятком Красеня Сміта, сполохано перезирнулись, чи то не поліція. Та скоро заспокоїлись, побачивши, що двоє подорожніх із санками й собаками їхали не з міста. Вони, мабуть, поверталися з якоїсь розвідувальної експедиції на річці. Побачивши юрбу, незнайомці зупинили собак і підійшли довідатись, що тут за пригода. Один з них, погонич, був вусатий, а другий, молодший і вищий на зріст,— чисто виголений. Його здорове обличчя розпашілося з морозу.

Біле Ікло змагались уже, власне, перестав. Часом тільки він конвульсивно пробував опиратись. У горло йому проходило мало повітря, і щодалі то менше. Він задихався. Щелепи чавили його немилосердно. Незважаючи на густу шерсть, велику вену на горлі давно б уже було прокушено, якби спершу випадково бульдог не схопив його так низько, майже на грудях. Черокі треба було чимало часу, щоб посувати свої щелепи вище. До того ж йому заважали густа шерсть і шкіра, що висіла складками на шії.

А тим часом звірячий сказ кинувся в голову Красеневі Сміту й притлумив і ту дещицю здорового глузду, що в нього була. Побачивши, що очі Білому Іклу вже скляніють, він зрозумів, що бій програно. Тут він наче з припону зірвався.

Підскочивши до Білого Ікла, він став розлючено копати його ногами. Почувся свист і крики протесту з юрби, але й тільки. Красень Сміт копав собі Білого Ікла далі, коли це в натовпі зчинився якийсь рух. Завзято й нецеремонно розпихаючи людей ліктями, вперед просувався високий юнак, що прибув. Красень Сміт саме намірився ще раз копнути й підняв праву ногу. Але враз юнаків кулак навідліг ударив його по обличчю. Ліва нога, на якій він стояв, відірвалася від землі, цілий тулуб ніби злегка підскочив, і Красень Сміт горілиць гепнувся на сніг.

Подорожній обернувся до юрби.

— Боягузи! Гади! — вигукнув він.

Справедливе обурення діймало його. Сірі його очі сталевो зблиснули, коли він подивився на юрбу. Красень Сміт звівся на ноги, задиханий і переляканий, і рушив до

нього. Незнайомець не зрозумів, чого йому треба. Не знаючи, який це огидний боягуз, він подумав, що той хоче з ним битись. Крикнувши йому: «Гадина!», він удруге дав йому ляпаса й знову збив з ніг. Красень Сміт вирішив, що сніг — найбезпечніше місце і, не пробуючи більше підвестись, там і лишився, де впав.

— Ходіть-но сюди, Метте, допоможете! — гукнув незнайомець погонича, що й собі протиснувся в коло.

Вони обоє нахилились над собаками. Метт схопив Білого Ікла, щоб зразу відтягти його, як тільки Черокі розтулить зуби. Юнак силкувався обіруч розвести щелепи бульдогові. Проте це йому було не до снаги. Марно намагаючись їх розімкнути, він усе повторював із кожним віддихом: «Гади!»

Юрба заворушилась, почулися протести, що він перебив забаву. Але одразу ж ці голоси стихли, коли він на мить гнівно підвів голову до юрби.

— Гади кляті! — крикнув він, заходжуючись ізнов коло бульдога.

— Дарма силкуємось, містере Скотте, так ми нічого не зарадимо, — озвався врешті Метт.

Обоє вони спинилися і приглянулись до собак.

— Крові небагато витекло, — зауважив Метт, — до вени він ще не дістався.

— Але щомиті може дістатись, — відповів Скотт. — Бачите? Знову посунувся далі.

Юнак, видимо, чимраз більше хвилювався, побоюючись за долю Білого Ікла. Він кілька разів з усієї сили вдарив Черокі по голові, та це ніяк на нього не вплинуло. Замахавши цурпалком свого хвоста, ніби хотів сказати, що розуміє, за що його б'ють, і знає свої права й виконує тільки свої обов'язки.

— Може б, хтось із вас допоміг? — у розпачі звернувся подорожній до юрби.

Проте ніхто не зголосився. Натомість юрба почала докидати саркастичні зауваження й давати глузливі поради.

— Пащеку б йому якось підважити, — порадив Метт.

Скотт схопився за кобуру, що висіла в нього збоку, і, витягнувши револьвера, став протискати дуло між щелепами бульдога. Він пхав його з такою силою, що чути було, як криця скрипіла об стиснені зуби. Обоє, юнак і погонич, стояли навколішки, нахилившись над собаками.

З юрби виступив Тім Кінен і, підійшовши до Скотта, торкнувся до його плеча.

— Глядіть, не поламайте йому зубів! — загрозово промовив він.

— Ну, то в'язи йому скручу, — відповів Скотт, запихаючи дуло далі між щелепами.

— Кажу, не поламайте йому зубів! — удруге промовив картяр, ще грізніше.

Але якщо він хотів налякати, то з цього нічого не вийшло. Скотт, не відриваючись від своєї праці, озирнувся й холодно спитав:

— Собака ваш?

Картяр кивнув головою.

— Ну, то йдіть розчепіть йому щелепи.

— Еге ж, балакайте,— роздратовано відказав той.— Гадаєте, я й сам би цього не зробив, коли б знаття як?

— Тоді забирайтесь геть,— була відповідь.— І не докучайте. Мені нема коли.

Тім Кінен і далі стояв на місці, але Скотт не звертав уже на нього уваги. Йому пощастило втиснути дуло крізь зуби з одного боку. Тепер він силкувався висунути його з другого боку. Домігшись цього, він почав помалу й обережно рознімати щелепи, а Метт тим часом потроху звільняв з пащеки складки шкіри Білого Ікла.

— Держіть свого пса! — наказав Скотт власникові Черокі.

Той, слухняно нахилившись, міцно вхопився за бульдога.

— Ну, тягніть! — крикнув Скотт, зовсім розтулюючи щелепи.

Дарма що бульдог дуже опирався, собак розтягли в різні боки.

— Заберіть його! — скомандував Скотт, і Тім Кінен поволік бульдога в юрбу.

Біле Ікло кілька разів пробував звестись на ноги, та марно. Раз він навіть спромігся встати, але ноги під ним підігнулися, й він, захитавшись, знову повалився на сніг. Очі йому поскляніли й напівзаплющились, щелепи розтулилися, і з пащеки висунувся вкритий брудною піною язик. Біле Ікло мав вигляд задушеного на смерть собаки. Метт уважно його обдивився.

— Ледве теплий,— сказав він.— Хоча ще дихає. Красень Сміт звівся й підійшов глянути на Білого Ікла.

— Метте, скільки коштує добрий запряжний собака? — запитав Скотт.

Погонич, стоячи все на колінах над Білим Іклом подумав хвилику.

— Триста доларів,— сказав він.

— Ну, а коли він увесь пошматований, як оцей? — запитав Скотт, штурхнувши злегка ногою Білого Ікла.

— Половину,— вирішив погонич. Скотт обернувся до Красеня Сміта.

— Чуєте, містере Гаде? Я беру вашого собаку й даю вам за нього півтораєста доларів.

Він дістав гаманця й відлічив гроші. Красень Сміт, не доторкнувшись до них, заклав руки за спину.

— Я не продаю,— сказав він.

— Ні, продаєте! — запевнив його Скотт. — Продаєте, бо я купую. Ось вам гроші.
Собака мій.

Красень Сміт, так само тримаючи руки за спиною, трохи позадкував.

Скотт ступнув до нього й замахнувся рукою. Красень Сміт пригнувся, сподіваючись удару.

— Я маю на нього право, — запротестував він.

— Ви втратили на нього право, — відрубав Скотт. — Берете гроші чи мені знову вас ударити?

— Гаразд, — враз перелякавшись, погодився Красень Сміт. — Я беру гроші, але я протестую, — додав він. — Цей собака — цілий скарб, і я не дозволю себе грабувати. Кожна людина має свої права.

— Авжеж, — відказав Скотт, даючи йому гроші, — кожна людина має свої права. Але ви не людина, ви — гадина.

— Почекайте-но, ось лишень я повернуся до Доусона, — погрозився Красень Сміт. — Там я знайду на вас закон.

— Тільки рота роззявите в Доусоні, я зараз же вижену вас із міста! Зрозуміли?
Красень Сміт щось пробубонів.

— Зрозуміли? — grimнув розлючено Скотт.

— Так, — буркнув Красень Сміт, відступаючи.

— Що — так?

— Так, сер, — прогарчав Красень Сміт.

— Стережіться, бо вкусить! — вигукнув хтось із юрби, і на слова ці відповіли реготом.

Скотт, відвернувшись від нього, став помагати погоничеві, що порався коло Білого Ікла.

Глядачі розходились, але де-не-де ще стояли купками, поглядали на прибульців і розмовляли. Тім Кінен підійшов до одного гурту.

— Що воно за один? — спитав він.

— Відон Скотт, — хтось відповів.

— А що він за птиця, цей бісів Відон Скотт?

— Та гірничий інженер. Він тут свій у начальства. Коли не хочеш мати клопоту, раджу триматись якнайдалі від нього. Він запанібрата з усіма урядами тутешніми. Сам уповноважений по золотих копальнях — перший йому приятель.

— Я так і гадав, що він якийсь цабе, — зауважив картяр. — Тим-то я й не зачепив його.

Розділ V. Неприборканий

— Справа з ним безнадійна,— визнав Відон Скотт.

Він сидів на порозі своєї хатини й дивився на погонича. Той так само безнадійно знизав плечима. Обоє вони глянули на Білого Ікла, що, наїжившись і люто погарикуючи, напинав свого ланцюга й кидався на запряжних собак. Собаки вже дістали від Мета серйозну науку, підсилену ще дрючком, і зрозуміли, що Білому Іклу треба дати спокій. Лежачи віддалік, вони вдавали, наче зовсім його не помічають.

— Він вовк, і годі його приручити,— промовив Відон Скотт.

— Та хто зна,— озвався Метт.— А може, в ньому чимало й від собаки? Одне є одна річ, і то цілком безперечно...

Погонич примовк і довірчо кивнув головою в бік Лосячої гори.

— Ну, то кажіть же, що воно за річ! — гостро сказав Скотт, марно дочекавши хвилину.— Викладайте, що там.

Метт тицьнув великим пальцем через плече на Білого Ікла.

— Вовк він чи ні, це байдуже, але колись він був приручений.

— Та ні!

— А я вам кажу, що так. Він ходив у запрягу. Ось придивіться-но. Хіба не бачите, що в нього на грудях слід від ременя?

— Ваша правда, Метте. Перед тим, як трапити до Смітових рук, він ходив у запрягу.

— І немає жодної причини, чого б він знов у ньому не походив.

— А чом би й ні? — розохотився Скотт, але зараз же розчаровано похитав головою: — Ось уже два тижні він у нас, а став, здається, ще дикіший.

— Ану спробуймо,— сказав Метт,— спустімо його ненадовго.

Відон Скотт глянув на нього недовіжливо.

— Так, я знаю,— казав далі Метт,— ви пробували, але ж ви були без дрючка.

— Тоді ви спробуйте.

Узявши дрючка, погонич підійшов до прив'язаного на ланцюгу Білого Ікла. Собака стежив за дрючком, як лев у клітці за батогом приборкувача.

— Бачте, як на дрючка він видивився,— сказав Метт.— Це добра прикмета! Він не дурень, і поки я з дрючком, мене він не зачепить. Він не зовсім скажений, повірте мені!

Коли рука погонича зупинилась близько біля шиї Білого Ікла, він наїжився, загарчав і припав до землі. Не спускаючи з ока цієї руки, він разом нашорошився й проти дрючка, що був у другій руці. Метт відстебнув ланцюга від нашійника й хутко відійшов назад.

Біле Ікло не зразу навіть зрозумів, що він вільний. Чимало місяців минуло відтоді, як він потрапив до рук Красеня Сміта, і за весь цей час він і хвилини не був на волі, окрім тих

випадків, коли його відв'язували, щоб він бився. Після бою його зараз же знову припинали на ланцюга.

Він не знав, що йому робити з цією волею. Може, боги вигадали ще якусь диявольську витівку? Він повільно й обережно ступив кілька кроків, готовий щохвили відповісти на напад. Ніколи ще з ним такого не було — він не знав, що діяти. Завбачливо одійшов трохи далі від двох богів, що за ним стежили, і зупинився на розі хатини. Ні, все гаразд. Зовсім ошелешений, він повернув назад, став за кілька кроків від людей і втупив у них пильний погляд.

— А він не втече? — спитав новий хазяїн.

Метт знизав плечима.

— Ризикнімо. Це єдиний спосіб дізнатись.

— Бідолаха,— пробурмотів співчутливо Скотт.— Найбільше він потребує людської ласки,— додав він і пішов у хатину.

Повернувся він з кавалком м'яса й кинув його Білому Іклу. Собака відскочив убік і здалеку уважно й підозріливо приглянувся до м'яса.

— Геть, Майор! — пролунав застережливий крик погонича, та вже запізно.

Майор підскочив до м'яса і тільки встиг схопити його зубами, як на нього налетів Біле Ікло і збив з ніг. Метт кинувся до них, але Біле Ікло виявився спритніший. Ноги в Майора підігнулися, з прокушеного горла порснула кров, і червона пляма на снігу все більшала.

— Шкода його, хоч так йому й треба,— хапливо промовив Скотт.

Але Метт уже націлився вдарити Білого Ікла ногою. І тут враз одне за одним сталося — стрибок, вискал зубів і крик болю. Відповзши на кілька кроків, Біле Ікло гнівно загарчав, а Метт, нахилившись, став оглядати свою ногу.

— Хапнув таки добре,— сказав він, показуючи на роздерті штани й спідні, де з'явилася кривава латка.

— Я ж казав, що справа з ним безнадійна,— понуро мовив Скотт.— Я вже так і сяк про нього думав, все не хотів цього робити. Але доведеться. Іншого нічого не вигадаш.

Кажучи це, він нехотя видобув револьвера, відкрив барабан і переконався, що зброю заряджено.

— Слухайте, містере Скотте,— спинив його Метт.— Собака цей через пекло пройшов! Як же можна сподіватися, щоб він вибився звідти непорочним янголом? Дайте йому час.

— Гляньте на Майора! — відказав Скотт. Погонич підійшов до пораненого собаки. Той лежав на снігу в калюжі крові й конав.

— Таж так йому й треба! Ви самі це сказали, містере Скотт. Намірявся вкрасти в Білого Ікла його м'ясо — ну, от і прийшов йому капець. Що ж тут дивного? Я б і шеляга ламаного не дав за того пса, що без опору віддає своє м'ясо.

— Але гляньте-но на себе, Метте! Собаки собаками, але десь же мусимо покласти цьому край.

— Що ж, так мені й треба, мені теж,— уперто провадив своєї Метт.— Бо за що я його вдарив? Ви самі сказали, що він вчинив по правді. Отже, я не мав би його займати.

— Та все-таки найкраще буде застрелити його,— наполягав Скотт.— Приручити його неможливо.

— Слухайте, містере Скотт, дамо йому хоч якусь можливість! Він її ніколи не мав. Він же оце вийшов з пекла і вперше на волі. Даймо йому час опам'ятатись. А коли нічого не допоможе, я сам його заб'ю. Їй-бо.

— Та мені теж не хочеться ані самому його вбивати, ані бачити його забитим,— відповів Скотт, ховаючи револьвера.— Хай побігає на волі, побачимо, що з ним можна зробити добром. От я навіть зараз і спробую.

Він підійшов до Білого Ікла і тихо й ласкаво до нього заговорив.

— Узяли б ви все-таки дрючка,— застеріг його погонич.

Скотт похитав головою й говорив далі, пробуючи збудити в собаці довіру.

Біле Ікло вівся сторожко. Безперечно, щось йому загрожувало. Він загриз собаку цього бога, вкусив його товариша. Що ж на нього може чекати, як не сувора кара? Проте він не втихомирився. Він наївжився, вискалив зуби, напружився тілом і, пильно стежачи, готовий був до всього. Бог не мав дрючка, через те він підпустив його до себе. Рука бога простяглась і почала спускатися йому на голову. Біле Ікло зіщулилося і, насторожившись увесь, припав до землі. Ось вона, небезпека, зрада абощо. Він добре вже знає руки богів, їхню владність і вміння завдавати болю. До того ж йому ще здавна огидний усякий доторк. Рука спускалась, а він усе пригинався й гарчав щораз грізніше. Він не хотів її кусати й терпів, доки не занутрує в ньому й не опанує всього інстинкт невгамовної жадоби життя.

Відон Скотт гадав, що встигне вчасно відхопити руку й не дасть її вкусити. Але він ще не знав неймовірної спритності Білого Ікла, що вражав так певно й швидко, як гадюка.

Скотт голосно скрикнув з подиву і міцно стиснув прокушену руку другою рукою. Метт круто вилаявшись, кинувся до нього. Біле Ікло відповз назад, скаливши зуби й наївжившись, а в очах йому світилась погроза. Тепер уже запевне його покарають так само жорстоко, як Красень Сміт карав.

— Стійте! Що ви хочете робити? — раптом скрикнув Скотт.

Метт, що побіг був до хатини, повертався з рушницею.

— Нічого,— повільно відповів він з удаваним спокоєм.— Хочу зробити те, що обіцяв. Я сказав, що заб'ю його, ну, то мушу забити.

— Але ж ви не застрелите!

— Застрелю, ось дивіться.

Як раніше Метт заступився за Білого Ікла, коли він укусив його, так само тепер Скотт став заступатись за собаку.

— Ви ж казали, щоб дати йому час, то дайте! Ми тільки почали, не можна ж одразу відступатись. Цього разу я сам винен. І... гляньте на нього!

Біле Ікло стояв на розі хатини, футів за сорок від них, і гарчав так люто, що аж кров холонула, але гарчав не на Скотта, а на погонича.

— Ну й штука, хай я буду тричі проклятий! — вихопилось у здивованого Метта.

— Ач, який розумний! — хапливо мовив Скотт.— Він не гірше за нас розуміє, що значить вогнепальна зброя... Такий розумняга, що не шкода з ним і повозитись. Облиште зброю.

— Гаразд, хай буде так,— погодився Метт і прихилив рушницю до стосу дров.

— Але ж погляньте на нього! — скрикнув він зараз же потому.

Біле Ікло заспокоївся й перестав гарчати.

— Ану перевіримо. Стежте за ним!

Метт простяг руку до рушниці, й Біле Ікло знову загарчав. Метт відійшов від рушниці,— Біле Ікло сховав свої зуби.

— А ще раз, задля цікавості.

Метт узяв рушницю й почав повільно підносити до плеча. Біле Ікло щораз дужче гарчав, у міру того, як підіймалась рушниця. Але тільки Метт спробував націлитись на нього, як він шаснув убік, за ріг хатини. Метт побачив перед собою лише голий сніг на тім місці, де стояв Біле Ікло.

Погонич повагом опустив рушницю, обернувся й глянув на свого хазяїна.

— Я згоден з вами, містере Скотт. Собака занадто розумний, щоб його вбивати.

Розділ VI. Учитель любові

Побачивши, що до нього підходить Від он Скотт, Біле Ікло наївився й загарчав — мовляв, він не потерпить, щоб його карали. Відтоді, як він прокусив Скоттові руку, що тепер була забинтована й висіла на перев'язі, минула вже доба. Біле Ікло знав, що часом боги відкладають покарання, й побоювався, чи не має саме зараз воно на нього спасти. Інакше й бути не могло. Адже він допустився блюзнірства: вгородив зуби в священне тіло

бога, та ще й вищого, білого бога. Зі свого досвіду спілкування з богами Біле Ікло знав, що йому не минути якоїсь суворой кари.

Бог сів за кілька кроків од нього. Страшного поки що нічого Біле Ікло не бачив. Звичайно боги карають стоячи. До того ж цей бог не мав у руках ані дрючка, ні батога, ні рушниці. Та й сам Біле Ікло був на волі. Ні ланцюг чи палиця з ременем його не тримали. Він зможе втекти на безпечну віддаль, ще поки бог зведеться на ноги. А тим часом можна почекати, що воно буде.

Бог сидів цілком спокійно й непорушно, і сердитий рев Білого Ікла поволі перейшов у бурчання, а тоді й зовсім стих. Потім бог заговорив, і вже на перші звуки його голосу шерсть на карку в Білого Ікла настовбурчилась і в горлі йому знову заклекотіло. Але бог не робив ніяких загрозливих рухів і говорив усе так само спокійно. Деякий час Біле Ікло гарчав в унісон з його голосом, і між словами та гарчанням встановився згідний ритм. Бог усе говорив, не примовкаючи. Він так розмовляв з Білим Іклом, як ще ніхто й ніколи з ним не розмовляв. У його тихій і лагідній мові відчувалася ніжність, що якимось дивним чином почала проймає собаку. Мимоволі і всупереч застережливому інстинктові, в Білому Іклі прокинулася довіра до цього бога. Попри весь свій гіркий досвід стосунків з людьми, Біле Ікло раптом пройнявся відчуттям безпеки.

Добре переогодом бог підвівся і пішов у хатину. Коли він знову з'явився, Біле Ікло підозріливо оглянув його. У бога не було ні батога, ні дрючка, ні рушниці. Ані здорова його рука нічого не ховала за спиною. Він сів там, де й перше сидів,— за кілька кроків од Білого Ікла — і простяг йому невеличкий шматок м'яса. Собака нашорошив вуха й недовірливо приглянувся, вправляючись водночас дивитись і на м'ясо, і на бога, сам напружений тілом і готовий відскочити при першому знакові небезпеки.

Кару все ще відкладали. Бог тільки простягав до нього м'ясо, і нічого в цьому, здавалося, не було непевного. Проте Біле Ікло усе ще не йняв віри, і, дарма що рука з м'ясом підохочувала його легенькими порухами, м'яса він не торкнувся. Боги всемудрі, і хто зна, який підступ криється за цим, здавалося б, невинним шматком м'яса. Зі свого досвіду він знав: коли людина, а надто жінка, простягає собаці м'ясо, між м'ясом і карою може бути небезпечний зв'язок.

Зрештою м'ясо було кинуто на сніг, Білому Іклу під ноги. Він старанно його обнюхав, не відводячи очей від бога. Нічого поганого не скоїлося. Тоді він узяв м'ясо в рот і проковтнув. І тут нічого не скоїлося. Бог простягнув йому другий шматок. Він знову відмовився взяти м'ясо з руки, і знову йому кинуто його. Так повторилось декілька разів. Нарешті бог не захотів більше кидати м'яса. Він настирливо пропонував узяти його з руки.

М'ясо було смачне, а Біле Ікло був голодний. Повільно, з надзвичайною обережністю підійшов він ближче. І нарешті зважився взяти м'ясо з людських рук. Не спускаючи бога з очей, він витяг шию вперед і прищулив вуха, а шерсть йому на карку мимоволі настовбурчилась. В горлі його клекотіло глухе гарчання,— мовляв, жартувати з собою він не дозволить. Він з'їв м'ясо, і нічого такого не скоїлося. Один по одному з'їв він усі шматки, і нічого не скоїлося. Кару все ще відкладали.

Він облизнувся й чекав далі. Бог усе говорив. У голосі цьому чулася ласка — щось таке, чого Біле Ікло ніколи не зазнавав. Ця ласка розбурхувала в Білому Іклі якісь почуття, що їх він досі теж ніколи не зазнавав. Він відчув якесь дивне заспокоєння — немовби задовольнилась якась його потреба, немовби всередині йому заповнилась якась порожнеча. Але зараз же знову подав голос інстинкт, і згадався повчальний досвід. Боги завжди лукаві й вигадують всякі неможливі способи, аби свого дійти.

А, так він і знав! Ось вона простягається до нього, ця підступна рука, вона спускається йому на голову. Але бог усе говорить, і голос його тихий та ласкавий. Незважаючи на погрозливу руку, цей голос будить довіру. В Білому Іклі завирували найпротилежніші почуття. Здавалося, він розлетиться на шматки з напруження, стримуючи ці суперечні сили, що намагалися в його душі перемогти одна одну.

І він зупинився на півдорозі — він гарчав, їжився, шулив вуха, але не пробував ані відскочити назад, ані вхопити бога зубами. Рука спускалась усе ближче й ближче. Ось вона торкнулася настовбурченої шерсті. Він пригнувся — рука щільніше притиснулась до нього. Пригнувшись, мало не тремтячи, він усе ще стримувався. Його мучив доторк цієї руки, що гвалтувала його інстинкти. Він не міг за один день забути все те лихо, що витерпів від людських рук. Але така вже була воля бога, і він силкувався їй скоритись.

Рука піднялась, а тоді знов лягла, гладячи його. Так тривало й далі. Але щоразу, як рука піднімалася, за нею вставала й шерсть; коли ж опускалася — вуха шулились, і в горлі клекотіло глухе гарчання. Біле Ікло усе застерігав, що зараз же відплатить за всяке зло, йому заподіяне. Хто зна, коли нарешті викриються правдиві заміри бога! Щохвилини цей лагідний голос, що будить таку довіру, може обернутись у гнівний рев, а ця ласкава й пестлива рука схопить його, безборонного, наче кліщами, й жорстоко покарає.

Однаке бог промовляв усе так само лагідно і не виявляв нічого ворожого в руці, що раз у раз піднімалась і опускалась. Біле Ікло переживав якесь двоїсте почуття. Його інстинкт обурювався, бо це ж стримується й зачіпається його прагнення до волі. А при цьому ніякого фізичного болю він не відчував,— навпаки, доторк руки виявився навіть приємним. Поволі й обережно рука стала чухати за вухами, і це було ще приємніше.

Проте Біле Ікло усе ще не довіряв — як і раніше сторожкий, він побоювався якогось лиха й відчував то страждання, то втіху, залежно яке почуття брало в ньому гору.

— Ну й ну, щоб мене чорти вхопили!

Це скрикнув Метт. Він саме вийшов із хатини, рукави йому закасані, в руках миска з помиями, і тільки хотів він випорожнити ту миску, як раптом побачив, що Відон Скотт гладить Білого Ікла.

На звук його голосу Біле Ікло відскочив назад і грізно загарчав.

Метт подивився на свого хазяїна докірливо і з жалем.

— Коли хочете знати, містере Скотте, то їй-богу, що у вас сидить сімнадцять усяких чудних химер, і кожна інакша!

Відон Скотт усміхнувся дещо зверхньо і, звівшись на ноги, підійшов до Білого Ікла. Заговоривши до нього ласкаво, він простяг руку і знову став легенько гладити його. Біле Ікло терпляче зносив пестоші й дивився підозріливо не на того, хто пестив його, а на того, хто стояв на порозі хатини.

— З вас, може, й вийшов першорядний гірничий інженер,— прорік погонич,— але ви чимало в житті втратили, що малим ще не втекли за яким-небудь цирком.

Біле Ікло знову загарчав на звук його голосу, однак цього разу не втік від руки, що пестливо гладила його по голові та шиї.

І це було для Білого Ікла початком кінця його попереднього життя, життя, де панувала сама ненависть. Нове й незмірно краще життя зазоріло для нього. Багато розуму й безмежного терпцю мав виявити Відон Скотт, щоб здійснити таке. А Білому Іклу треба було зовсім переродитись. Він мусив стати глухим до вимог свого інстинкту й розуму, забути свій життєвий досвід і зректись минулого.

Життя, яким він знав його раніше, не тільки не мало місця на все те нове, з чим він тепер зіткнувся, але було зовсім протилежне цьому новому його життю. Одне слово, якщо все взяти до уваги, то це нове життя вимагало від Білого Ікла значно більшої кмітливості, аніж тоді, коли він добровільно вийшов із Пустелі й визнав Сивого Бобра за свого хазяїна. Тоді він був ще цуценям, несформованим матеріалом, і з нього оточення могло виліпити що завгодно. Тепер була інша справа. Життя вже завершило свою роботу над ним. Він мав уже затверділу форму, він став «вовком-бійцем», лютим і невблаганним, який не любив нікого і якого ніхто не любив. Змінитись йому тепер,— це означало переродитись геть цілою вдачею, і то, коли вже в ньому не було гнучкої молодості, коли всі тканини його стали грубі й вузлуваті, коли з нього витворилась жорстока, непокірна істота, коли дух його став непіддатний як залізо, а інстинкти й досвід вилились у суворі правила, що визначали його поведінку, вподобання й бажання.

І однак же тепер, у нових обставинах, життя — власне, в особі Відона Скотта — знову стало працювати над ним, пом'якшуючи те, що було в ньому затужавілого, і надаючи йому досконалішої форми. Відон Скотт дістався до самої глибини його вдачі й збудив ті почуття, що дрімали й уже майже загинули в ньому. Одна з них була любов. Вона заступила приязнь, те найвище почуття, яке пізнав він, спілкуючись із богами.

Та ця любов не прийшла в один день. Вона почалася з приязні, яка поволі розвивалася. Біле Ікло не втік, дарма що мав повну волю,— бо цей новий бог йому подобався. Тепер життя було значно краще, як у клітці в Красеня Сміта; але ж і те правда, що без бога ніяк було Білому Іклу обійтись. Мати людину-хазяїна над собою стало потребою його вдачі. Тавро залежності від людини лишилося на ньому ще від тих далеких днів, коли, повернувшись спиною до Пустелі, він принижено підповз до ніг Сивого Бобра й чекав кари. Це тавро вдруге наклалося на нього, коли після голоду він ще раз покинув Пустелю й повернувся до намету Сивого Бобра, як там знову стало досить риби.

Отже, Біле Ікло залишився в нового хазяїна, бо йому потрібен був бог, і він волів краще Відона Скотта, аніж Красеня Сміта. Щоб виявити свою вірність, він зголосився стерегти майно хазяїна. Коли запряжні собаки міцно спали, він бродив навколо хатини, і першому вже запізнілому гостеві довелося відбиватися від нього дрючком, поки на порятунок прибіг Відон Скотт. Але Біле Ікло незабаром навчився з ходи й з манери розрізняти чесних людей і злодіїв. Коли чоловік ступав рішуче і йшов просто до дверей, то він його не зачіпав, а тільки пильно за ним стежив аж до тої миті, як відчинялися двері й хазяїн впускав гостя. Зате коли чоловік скрадався манівцями, злодійкувато озираючись, то Біле Ікло не вагався й хвилини, і прибулець мусив тікати в ганебному поспіхові.

Відон Скотт вирішив відшкодувати Білому Іклу його знегоди або, вірніше, виправити ту кривду, що люди йому заподіяли. Це була для нього справа принципу й сумління. Він відчував, що все лихе, заподіяне Білому Іклу, було боргом, який треба сплатити, тим-то намагався якомога ласкавіше ставитись до цього вовка-бійця. Він узяв собі за правило щодня його гладити й пестити, і то довго.

Попервах Біле Ікло ласку сприймав вороже й підозріливо, але згодом навіть уподобав їх. Тільки від гарчання він не міг відзвичаїтись. Коли людська рука торкалась його, він починав гарчати, і так аж поки рука відривалася. Проте в цьому гарчанні забриніла нова нотка. Стороння людина не вчула б її, для неї гарчання Білого Ікла було б усе тим самим проявом первісної хижості, від якої кров холоне в жилах. Та впродовж тривалого часу, відколи ще вперше Біле Ікло гнівно загарчав у своїй печері, горло його загрубіло, і тепер він уже не міг інакше виказувати свої почуття. Однак Відон Скотт мав тонкий слух, і він

чув цю нову нотку, що губилася в хижому гарчанні; у ній був легкий натяк на приємність, і ніхто її, окрім хазяїна, не помічав.

Минали дні, й приязнь щораз більше переходила в любов. Біле Ікло сам це починав відчувати, хоч, звісно, не розумів, що з ним діється. Йому здавалось, що в нього всередині ніби якась порожнеча, голодна, жалібна й тужлива, і він відчував потребу її заповнити. Він відчував біль і тривогу, що зникали, коли з'являвся його бог. У такі хвилини Білого Ікла проймала дика, трепетна радість. Але варто було богові піти, як біль і тривога повертались, порожнеча всередині знов гнітила, і незрозумілий голод шпигав його нещадно.

Біле Ікло поволі знаходив сам себе. Незважаючи на зрілий вік, на дику затужавість форми, в яку його вилило життя, вдача Білого Ікла змінювалася.

В ньому прокидалися незвичні почуття й невластиві йому поривання, поведінка інакшала. Раніше він любив вигоди, боявся страждань і влаштовувався так, щоб мати одне і уникати другого. А тепер усе змінилося. Під впливом нового почуття він заради свого бога часто терпів невигоди й страждання. Отож уранці, замість податися на пошуки їжі або ж лежати десь у захистку, він цілі години чекав коло незатишного порога хатини, щоб лише побачити свого бога. А пізніми вечорами, коли бог повертався додому, Біле Ікло вилізав із теплої нори, викопаної в снігу, щоб лише почути його привітне слово й відчути доторк його руки. Він забував навіть поїсти, коли міг побути зі своїм богом, отримати від нього ласку чи провести його до міста.

Колишню приязнь заступила любов. Любов була глибоміром, кинутим у ті глибини його єства, куди приязнь ніколи не доходила. І на відповідь із тих глибин постало щось нове — теж любов. На любов він відповідав любов'ю. Оце був у нього справдешний бог — бог любові, ясний і променистий, і при ньому природа Білого Ікла розбуяла, мов той цвіт на сонці.

Але Біле Ікло не дуже виказував свої почуття. Задля цього він був уже немолодий і занадто суворий для цього. Занадто стриманий, і занадто при зви чаєний усамітнюватись. Надміру довго вироблялися в ньому його похмурість і відлюдькуватість. Він ніколи в житті не гавкав і тепер теж не вітав свого бога гавканням. Він ніколи на нього не кидався радісно й не виказував палко своєї любові. Навіть не вибігав йому назустріч, а чекав оддалік, але чекав завжди. Його любов щось мала спільне з обожненням, тихим і мовчазним. Вона світилася тільки йому в очах, що невідступно стежили за кожним рухом бога. Тоді ж, коли Відон Скотт дивився на нього й розмовляв з ним, він ніяковів під натиском гарячої любові, що марно поривалася в нього назовні.

Біле Ікло вчився пристосовуватися до нового життя. Він зрозумів, приміром, що не повинен зачіпати собак свого хазяїна. А проте його владна натура не могла не виявити себе, і спочатку він добре давався їм узнаки. Вони мусили визнати його перевагу і, коли він тепер з'являвся серед них, звертали йому з дороги й покірно скорялися його волі. Тоді тільки він дав їм спокій.

Так само при звичався він і до Метта, вважаючи його ніби власністю хазяїна. Сам Скотт рідко його годував, цей обов'язок лежав на погоничеві, але Біле Ікло якимсь чуттям знав, що він їсть харчі свого хазяїна і що Метт лише заступає його. Погонич раз узявся був запрягти його в санки разом з іншими собаками, однак з цим йому зовсім не пощастило. А коли надійшов Відон Скотт, Біле Ікло дозволив йому накласти на себе упряж і зрозумів тоді, що така воля його бога, аби Метт запрягав його, як і інших собак.

Клондайкські санки, на відміну від тих, якими їздять на Маккензі, мають полозки. Собак тут запрягають також інакше: вони не розходяться віялом, а йдуть у колосок один за одним і тягнуть санки двома посторонками. Через це передовик на Клондайку справді передовик. І на нього вибирають найрозумнішого й найдужчого собаку, за яким слухняно йде увесь запряг. Звісно, Біле Ікло вважав, що це чільне місце належить йому, й не міг помиритися ні з чим меншим. Чимало нахлопотавшись, Метт також у цьому пересвідчився. Біле Ікло сам вибрав собі таке місце, і Метт підтвердив слушність цієї думки кількома щирими словами на його адресу. Працюючи вдень у упряжі, Біле Ікло, однак, не забував і за ніч, коли він мав стерегти майно хазяїна. Так ото він завжди був при роботі, завжди ретельний і вірний, через те й мали його за найціннішого собаку на цілий запряг.

— Мушу вам сказати,— промовив якось Метт,— що ви непогану комерцію тоді зробили, заплативши таку ціну за собаку. Та й нагріли-таки цього Красеня Сміта, дали йому при тім доброго прочухана.

Сиві очі Бідона Скотта гнівно спалахнули, і він люто пробурмотів: «Гадина!»

Пізньої весни Білого Ікла спіткало велике горе. Хазяїн його несподівано зник, без жодного попередження. Власне, попередження були, але Біле Ікло не знався з такими речами й не міг, звісно, зрозуміти, що означає, коли вкладають речі. Згодом він пригадав, що перед тим, як зник його хазяїн, вкладали й пакували речі,— тільки тоді він і гадки не мав, до чого це. Увечері, як завжди, він чекав, що хазяїн повернеться додому. На ніч знявся холодний вітер і примусив його сховатися за хатину. Тут він задрімав, але, весь час нащуплюючи вуха, прислухався, чи не почує знайомої ходи. О другій годині ночі його опанував такий неспокій, що, байдужий до вітру, він вернувся на поріг хатини і, згорнувшись клубком, став тут чекати далі.

Та хазяїн не прийшов. На світанку двері відчинились, і з них вийшов Метт. Біле Ікло уважно подивився на нього. Він не мав іншого способу довідатись, що йому треба було знати. Дні приходили й минали, а хазяїн не повертався. Біле Ікло, що ніколи в житті не хворів, занедужав. Згодом він так знесилів, що Меттові довелося взяти його в хату. І коли Метт став писати до Скотта, він згадав і про Білого Ікла.

Відон Скотт, одержавши цього листа в Серкл-Сіті, прочитав таке:

«Цей проклятуший вовк не хоче працювати, не хоче їсти. Ніякого духу в ньому не лишилось. Усі собаки його б'ють. Йому конче треба знати, що з вами, а я не вмію йому пояснити. Може, він і здохне без вас».

Метт писав правду. Біле Ікло перестав їсти, занепав духом і дозволяв кожній собаці кривдити себе. Він лежав у хатині, байдужий і до їжі, і до Метта, і до самого життя. Йому однаково було, чи ласкаво розмовляє з ним Метт, а чи його лає. Щонайбільше він підводив голову, зиркав на Метта потьмянілими очима і знову клав її на передні лапи.

Стояв вечір. Метт, читаючи, ворухив губами й бубонів собі слова, коли враз почув тихеньке скавучання Білого Ікла. Собака звівся на ноги, нащулив вуха й прислухався, дивлячись на двері. За хвилину Метт почув чийось ходу. Двері відчинились, і ввійшов Відон Скотт. Вони потиснули один одному руки, і Скотт роззирнувся.

— А де ж вовк? — спитав він.

І тут він побачив його. Біле Ікло стояв на тому місці, де був лежав,— коло грубки. Він не кинувся до хазяїна, як це зробив би кожен інший собака, він тільки стояв і чекав.

— Оце тобі маєш! — вихопилось у Метта.— Дивіться-но, він же хвостом махає!

Відон Скотт вийшов насеред кімнати й покликав собаку. Біле Ікло підійшов до нього доволі швидко, хоч і не стрибнув назустріч. Через ніяковість ступав він незграбно, а що ближче підходив, то в очах йому з'являвся дивний вираз: у них засяяла глибока любов.

— За весь час, що вас не було, на мене він і разу так не глянув,— озвався Метт.

Відон Скотт не чув цих слів. Присівши навпочіпки перед Білим Іклом, він пестив його: чухав йому за вухами, гладив шию й плечі і ніжно плескав по спині пучками пальців. Відповідаючи на пестощі, Біле Ікло загарчав, і виразніше, як будь-коли досі, чулася в цьому гарчанні ласкава нотка.

Але це ще було не все. Його радість, його велика любов, шукаючи собі виходу, знайшли нарешті спосіб виявитись назовні. Витягнувши шию, Біле Ікло несподівано просунув голову між рукою й тілом хазяїна. Сховавшись так, що видко було самі вуха, він перестав гарчати й тільки терся й тиснувся до Скотта.

Чоловіки перезирнулися. Скоттові очі блищали.

— Ну-ну! — лишень і спромігся вражений Метт. За хвилику, прийшовши до тями, він додав: — Я ж завжди казав, що цей вовк — собака. Гляньте лишень на нього!

Після повернення свого вчителя любові, Біле Ікло швидко виходився. Він лишався в хатині ще дві ночі й один день, а потім вийшов надвір. Запряжні собаки тим часом забули про його силу, вони пам'ятали тільки, який він став плохий і кволий останнім часом, і, побачивши його, як стій на нього наскочили.

— Покажи-но їм, що ти вже вичунав! — тішився Метт, стоячи на порозі. — Дай-но їм доброго чосу, вовче! Давай, давай, так їм!

Білому Іклу годі було й загадувати. Повернення улюбленого хазяїна вистачило, щоб життя забувало в ньому знову, палке й неприборкане. Він бився, бо в душі у нього вирувала радість, і в бою давав вихід тому, чого не міг інакше виявити. Кінець міг бути тільки один: собаки порозбігалися, зазнавши ганебної поразки, і тільки як посутеніло, повернулись нишком один по одному, слухняно й принижено виявляючи покору Білому Іклу.

Навчившись тулитися до хазяїна, Біле Ікло тепер став часто так пеститись до нього. Це було останнє слово його любові. Далі вже він не міг іти. Він взагалі дуже не любив, навіть не терпів, щоб до голови його торкалися. Це Пустеля в ньому промовляла, страх перед стражданням і пасткою вимагав уникати будь-якого доторку. Його інстинкт вимагав, щоб голова залишалася вільна. А тепер, притискаючись головою до хазяїна, він сам, по своїй волі ставив себе в безборонне становище, виявляючи цим свою безмежну довіру до нього і неначе кажучи: «Я віддаю себе на твою волю. Роби зі мною, що хочеш».

Якось увечері, невдовзі після свого повернення, Скотт грав з Меттом у крибедж.

— П'ятнадцять-два, п'ятнадцять-чотири, й ще два — буде шість, — лічив Метт, коли раптом знадвору почувся чийсь крик і гарчання. Перезирнувшись, вони обоє скочили на ноги.

— Вовк зловив когось, — сказав Метт.

Дикий зойк болю й жаху примусив їх кинутись до дверей.

— Візьміть вогонь! — гукнув Скотт, вибігаючи.

Метт вибіг услід за ним з лампою в руці, і при її світлі вони побачили якогось чоловіка, що горілиць лежав на снігу. Руками він затуляв собі обличчя й горло, силкуючись оборонити їх від зубів Білого Ікла. Небезпека справді була велика. Обидва рукави куртки в незнайомця, фланелева й перкалева його сорочки були геть подерті, а страшенно покусані руки заюшені кров'ю. Біле Ікло як скажений рвав його й намагався схопити за найслабше місце — за горло.

Скотт і погонич побачили все це в одну мить. Зараз же Відон Скотт схопив собаку за карк і відтягнув убік. Біле Ікло видирався, гарчав, але не кусався, а коли хазяїн гостро крикнув на нього, хутко притих.

Метт допоміг чоловікові звестись на ноги. Коли той підвівся і відхилив руки, вони побачили звіряче обличчя Красеня Сміта. Погонич одсахнувся, немов опечений. Красень Сміт мружив очі на світло й роззирався. Тільки-но глянув він на Білого Ікла, обличчя його скривилося з жаху.

У цю мить Метт, побачивши щось на снігу, підніс лампу ближче й ногою показав Скоттові на сталевий ланцюг й грубого дрючка.

Відон Скотт глянув і кивнув головою. Ані слова не було промовлено. Погонич поклав руку Красеню Смітові на плече й обернув його спиною від себе. Слова були зайві. Красень Сміт подався геть.

Тим часом вчитель любові гладив Білого Ікла й казав:

— Хотіли тебе вкрати, так? А ти не дався? Атож, атож, він не туди заїхав, правда?

— Либонь, йому здалося, що всі сімнадцять чортів напали на нього,— усміхнувся Метт.

Біле Ікло ще гарчав, наїжений, але поволі шерсть на ньому влягалась, і ніжну нотку знову стало виразно чути в його гарчанні.

Частина п'ята. Приручений

Розділ I. Далека дорого

Воно носилося вже в повітрі. Біле Ікло передчував його, це лихо. Ще не було жодних його ознак, а якесь невиразне почуття казало йому, що воно насувається, що переміна неминуха. Сам не розуміючи як, він збагнув це, стежачи за своїми богами... А вони й гадки не мали, що якимсь незбагненим способом собака, хоч і не заходив у хатину, знав про те, що вони збиралися робити.

— Ану, прислухайтесь-но! — сказав якимось за вечерею Метт.

Від он Скотт прислухався. Через двері знадвору долинали тихе, жалібне скигління, так наче хтось приглушено ридав. Коли воно урвалося, почулось, як Біле Ікло обнюхує двері, ніби хоче переконатися, що його бог ще в хатині, ще не рушив у свою таємничу самотню мандрівку.

— Це він за вами так,— сказав погонич.

Відон Скотт глянув на товариша мало не благально, хоч словами сказав щось інше:

— Ну, якого біса я робитиму з вовком у Каліфорнії?

— Отож-бо й я кажу,— відповів Метт,— якого біса ви справді робитимете з вовком у Каліфорнії?

Відон Скотт лишився, одначе, з чогось незадоволений,— йому здалося, що Метт ганить його за щось.

— Тамтешнім собакам не можна буде й показатись при ньому,— провадив Скотт.— Він їх усіх позагризає, тільки побачить. І коли він не доконає мене всякими штрафами, то його все одно відберуть від мене й заб'ють електрикою.

— Авжеж, він справжній розбишака,— погодився погонич.

Відон Скотт подивився на нього підозріливо.

— Ні, нічого не буде! — сказав він рішучим тоном.

— Звісно, нічого не буде,— підтвердив Метт.— Вам довелося б спеціально чоловіка до нього наймати.

Підозра розвіялась, і Відон Скотт задоволено кивнув головою. Запала мовчанка, і знову почулось тихеньке скигління, наче стримуваний плач, а потім обнюхування.

— Так, але все ж він з біса вас полюбив,— зауважив Метт.

Скотт глянув на нього, раптом скипівши гнівом:

— До дідька все це, чоловіче! Я сам знаю, чого хочу і що краще.

— То правда, тільки...

— Тільки що? — урвав його Скотт.

— Тільки,— спокійно почав погонич і враз також роздратувався.— А чого це ви так розпалились? З вас зовсім того не видно, що ви справді знаєте, чого хочете.

Яку хвилику Відон Скотт боровся сам із собою, а тоді сказав уже спокійніше:

— Ви маєте рацію, Метте. Я таки не знаю, чого хочу, оце-то й біда!

— Адже ж просто смішно було б узяти такого собаку,— додав він, помовчавши.

— І то правда,— відповів погонич.

Проте його слова знову не задовольнили Скотта.

— Але скажіть мені, в ім'я великого Сарданапала, звідки він знає, що ви їдете? Ось мене що вражає,— казав далі Метт безневинним голосом.

— Це вище за моє розуміння,— відказав Скотт, сумно хитаючи головою.

А потім настав день, коли крізь відчинені двері Біле Ікло побачив фатальну валізу. Вона стояла на підлозі, й хазяїн укладав туди речі. У двері весь час входили й виходили, а мирне життя в хатині змінилося метушнею та тривогою. Ці докази були безперечні. Біле Ікло уже давно передчував небезпеку, а тепер ще й упевнився в ній: його бог знов лагодиться до втечі. Він не взяв його з собою перший раз, не візьме тим паче й тепер.

Уночі Біле Ікло став вити, протягло, по-вовчому. Як тоді, коли він ще цуцням прибіг з Пустелі й замість табору знайшов тільки купи сміття, де був намет Сивого Бобра, так і тепер він підняв морду до холодних зір і почав виливати перед ними свою тугу.

У хатині обоє чоловіків щойно вклалися спати.

— Він знову перестав їсти,— зауважив Метт зі своєї лежанки.

Скотт щось пробурмотів, заворушившись під ковдрою.

— Коли згадати, як він сумував той раз, я не здивуюсь, якщо він здохне.

Ковдра на другій лежанці заворушилася неспокійніше.

— Та замовкніть! — гукнув з темряви Скоттів голос.— Гризете гірше за всяку бабу!

— Ай правда,— відповів погонич, і Відон Скотт не був певен, чи той не глузує з нього.

Другого дня тривога й неспокій Білого Ікла ще побільшали. Він невідступно снував услід за хазяїном, коли той виходив надвір, і, як прикутий, сидів на порозі, коли той був у хатині. Крізь відчинені двері він міг бачити речі на підлозі. Поруч із валізою лежали дві полотняні торби й скринька. Метт скручував ковдри й хутро хазяїна в брезентовий мішок. Біле Ікло заскиглив, дивлячись на ці приготування.

Пізніше прийшли двоє індіанців, Біле Ікло бачив, як вони скинули собі на плечі багаж і спустилися з пагорба разом з Меттом, що ніс валізу й постіль. Біле Ікло не побіг за ними — його хазяїн лишився в хатині. Метт незабаром повернувся. Скотт підійшов до дверей і покликав Білого Ікла всередину.

— Бідолаха ти,— ласкаво сказав він, чухаючи йому за вухами й плескаючи по спині.— Я рушаю в далеку дорогу, друже, а тобі не можна зі мною. Погарчи мені наостанці, гарненько погарчи на прощання.

Але Біле Ікло не хотів гарчати. Він подивився на хазяїна тужливо й допитливо і, притулившись до нього, засунув голову йому під руку.

— Пароплав! — гукнув Метт. З Юкону саме долинув хрипкий свисток річкового пароплава.— Кінчайте вже! Замкніть тільки передні двері за собою. Я вийду через задні... Та не баріться!

Обоє дверей хряснули водночас, і Відон Скотт почекав на Метта, поки той обійде хатину. За дверима враз розляглося чи то скигління, чи то ридання, а потім Біле Ікло став обнюхувати поріг.

— Глядіть же його, Метте. І пишіть мені про нього,— казав Скотт, коли вони сходили з пагорба.

— А певно,— відповів погонич.— Але послухайте-но, що він виробляє!

Вони обоє зупинились. Біле Ікло заводив жалібно, як за мерцем. Він виливав своє тяжке горе, і його зойк, що проймав жалем душу, то завмирав на тремтячих тужливих нотах, а то знову злітав угору ще з більшою силою.

«Аврора» була першим весняним пароплавом, що рушав із Клондайку. На палубах було повнісінько шукачів золота,— одні з них розбагатіли, а інші зійшли нанівець, але всі так само похапливо рвалися звідси, як і сюди були поривались. Скотт стояв коло трапа й прощався з Меттом, що мав уже сходити на берег. Аж раптом рука Меттова так і застигла в Скоттовій руці, а очі його прикувало щось у глибині палуби. Скотт озирнувся. За кілька кроків сидів Біле Ікло й жалібно дивився на них.

Погонич тихенько вилаявся, вражений. Скотт ошелешено застиг на місці.

— Ви замкнули передні двері? — спитав Метт.

Скотт кивнув головою і запитав теж:

— А як задні?

— Та замкнув, аякже!

Біле Ікло сумирно прищулив вуха, проте ближче не підходив.

— Я візьму його з собою,— сказав Метт і рушив до собаки, але той війнувся убік.

Погонич кинувся за ним, але Біле Ікло метнувся від нього поміж ноги пасажирів. Він усе ухилявся від Метта й не давався йому в руки.

Та тільки-но озвався його вчитель любові, він одразу слухняно підійшов до нього.

— Не дається тому, хто стільки місяців годував його,— ображено пробурмотів Метт.— А ви... адже ж ви годували його тільки перші дні, коли знайомилися з ним. Але вбийте мене, коли я знаю, як він зрозумів, що ви хазяїн!

Скотт, що гладив Біле Ікло, враз нахилився й показав на свіжі порізи на морді й рану під очима. Метт нагнувся й собі і провів рукою по животі Білого Ікла.

— Про вікно ж ми забули! Він геть усім черевом порізався. Либонь, розбив скло й вискочив.

Відон Скотт не слухав. Він щось хутко обдумував. «Аврора» дала останній свисток. Ті, хто проводив, кинулися трапом на берег. Метт скинув свого шарфа й хотів зав'язати ним за шию Білого Ікла, та Скотт схопив його за руку.

— Прощайте, Метте, друже. А щодо вовка, то вам не доведеться про нього писати... Бачите, я...

— Що? — здивувався Метт.— Невже ви хочете сказати...

— Авжеж, саме це. Заберіть шарфа. Тепер уже я вам писатиму про нього.

Спустившись до половини трапа, Метт обернувся.

— Він не витримає клімату! — крикнув він.— Хіба що обстрижете в спеку!..

Трап підняли, і «Аврора» відчалила від берега. Відон Скотт востаннє махнув рукою Меттові, що стояв на березі, а тоді повернувся до Білого Ікла.

— Ну, гарчи ж тепер, розбишако, гарчи! — казав він, ласкаво плескаючи його по голові й чухаючи прищуплені вуха.

Розділ II. Південний рай

Біле Ікло зійшов з пароплава в Сан-Франциско. Місто його приголомшило. Десь глибоко у нього в свідомості невиразне уявлення про божество завжди пов'язувалося з уявленням про силу. І ніколи досі білі люди не здавались йому такими чудодійними богами, як тепер, коли він ступав по брудному брукові Сан-Франциско. Замість рублених хатин, які він досі бачив, здіймалися височенні будівлі. Вулиці на кожному кроці загрожували якоюсь небезпекою; їхали вози, екіпажі, автомобілі, здоровецькі коні тягли за собою важкі хури, снувалися довжелезні дроти, а серед цього шарварку з голосним посвистом і дзеленьканням пролітали страшні трамваї, виттям своїм нагадуючи йому рисей у лісах його рідної Півночі.

Усе це було проявом сили. У цьому всьому й за цим усім стояла людина. Вона все рухала, все знала і, керуючи цими речами, виявляла, як і за давніх часів, свою владу. Це була велетенська і приголомшлива сила. Білому Іклу стало страшно. Ще цуцням, опинившись раптом після Пустелі в індіанському таборі, він відчув, який він маленький і нікчемний; так ось і тепер, дорослий, гордий своєю снагою, він раптом відчув те саме. І як їх тут багато, цих богів! Йому паморочилось у голові й боліли вуха від вуличного гомону. Розгублений і приголомшений цим безугавним рухом, він відчував, як ніколи раніше, свою залежність від хазяїна і йшов за ним услід, і на мить не спускаючи з нього ока.

Але місто, немов якийсь кошмар, промайнуло перед Білим Іклом і зникло, наче поганий, страшний сон, що потім ще не раз йому снитиметься. Хазяїн завів його в багажний вагон і прив'язав на ланцюг серед накиданих валіз та скринь. Тут орудував присадкуватий темношкурый бог, що ці валізи й скриньки втягав у двері й кидав на купу або з тріскотом викидав із дверей туди, де їх підхоплювали інші боги.

І тут, у цьому багажному пеклі, хазяїн покинув Білого Ікла,— так він принаймні подумав, поки знайшов нюхом його речі, що їх вирішив тепер стерегти.

Проминула година. У дверях вагона знову з'явився Бідон Скотт.

— Саме вчасно прийшли,— незадоволено зустрів його вагонний бог.— Цей ваш собака не дав мені й пальцем торкнутися до ваших речей.

Біле Ікло вийшов з вагона. На превелике його здивування, жахливе місто вже зникло. Вагон був для нього, наче кімната в будинку, і коли він сюди входив, довкола вирувало

місто. А тепер воно щезло без сліду й більше не глушило його. Перед Білим Іклом розлігся привітний, веселий край, залитий сонцем, повний тиші й спокою. Але дивуватись довго на те перетворення не було коли. Біле Ікло сприйняв це так, як звик сприймати всі незбагненні прояви сили богів. Хто зна, чого тільки вони не можуть!

Недалечко стояв екіпаж. До хазяїна підійшли чоловік і жінка. Жінка простягла руку й обхопила його за шию... Це ж ворог так чинить! Мить, і Відон Скотт, визволившись із обіймів, схопив Білого Ікла, що гарчав і лютував як навіжений.

— Нічого, мамо,— казав Скотт, міцно тримаючи собаку й заспокоюючи його.— Він подумав, що ви хочете мені щось лихе заподіяти, а такого він не потерпить. Тепер усе гаразд. Незабаром він зрозуміє.

— А поки що мені можна приголубити свого сина, тільки коли його собаки нема поблизу,— усміхнулась мати, ще бліда з переляку.

Вона подивилася на Білого Ікла. Наїжившись, він гарчав і не відводив від неї гнівного погляду.

— Ні, він швидко зрозуміє, ось побачите,— відповів Скотт.

Він ласкаво заговорив до Білого Ікла, а коли той заспокоївся, наказав йому рішучим тоном:

— Ну, лягай! Чуєш?

Ці слова хазяїна Біле Ікло уже знав і, хоч не дуже радо, послухався.

— Тепер можна, мамо,— сказав Відон Скотт, простягаючи до неї руки, але й не спускаючи з ока собаки.

— Лежи? — остеріг він.— Лежи!

Біле Ікло був наїжився й намірився скочити, та після наказу ліг знову, стежачи за ворожими вчинками. Проте нічого поганого хазяїну не сталося, навіть коли й другий бог, чоловік, також його обняв. Потім речі поклали в екіпаж, туди ж посідали й боги, а Біле Ікло побіг за ними, подеколи наїжуючись проти коней,— мовляв, він не попустить, щоб вони заподіяли щось лихе його богам, якого вони так швидко везуть дорогою.

За чверть години екіпаж звернув у муровану браму й покотився алеєю з густих горіхових дерев, що їхнє верховіття тісно поспліталось між собою. Обабіч тяглися луки, на яких де-не-де росли величезні крилаті дуби. Недалеко за ними виблискували темним золотом обпалені від сонця покоси, різко виділяючись на ясній зелені лук, а далі видніли темно-бурі горби й гірські пасовища. На невеликому пагорбку серед рівнини стояв будинок з довгою верандою і численними вікнами.

Але Біле Ікло не встиг як слід навіть глянути на все це. Тільки-но екіпаж завернув за браму, як на нього налетіла вівчарка, гостроморда і з розпаленими від люті й злості очима.

Нападник відрізав Білого Ікла від екіпажа. Своїм звичаєм мовчки наїжившись і без попередження, Біле Ікло кинувся, щоб його схопити, та не схопив, а враз із розгону спинився й осів на передні лапи, щоб не зітнутися з цим собакою. Це була самиця, а закон його породи не дозволяв йому нападати на самиць.

У вівчарки ж не було такого інстинкту. У ній, навпаки, промовляв тільки страх перед Пустелею, що перейшов до неї від незчисленних поколінь, а найбільше страх перед вовком. Для неї Біле Ікло був вовк, цей прадавній хижак, що грабував і жер отари ще за тих далеких часів, коли її предки вперше почали їх стерегти й пасти. Отож як Біле Ікло раптом спинився й навіть уперся в землю, щоб з нею не зітнутись, вона сама наскочила на нього. Він загарчав, коли вона вгородила йому зуби в плече, але й не спробував відповісти їй тим самим, а тільки відступив зняковіло пробуючи оббігти її. Він кидався туди й сюди, кружляв, вертався — та все дарма. Вона всюди переймала його й не пускала бігти за хазяїном.

— Назад, Коллі! — крикнув чужий бог з екіпажа.

Відон Скотт засміявся.

— Нічого, батьку. Йому це наука. Біле Ікло муситиме ще багато чого навчитись, тож хай починає. Він зуміє при звичаїтись.

Екіпаж котився далі, а Коллі все не давала Білому Іклу бігти. Він метнувся вбік, намагаючись обігнати її через луку. Але вона бігла внутрішнім, меншим, колом, і щоразу, повертаючи до екіпажа, він бачив перед собою два ряди вищирених білих зубів. Він перебіг дорогу й помчав галявиною з другого боку, однак вона й там не пустила його.

Тим часом екіпаж віз хазяїна все далі й далі. Біле Ікло бачив, як екіпаж і зовсім заховався за деревами. Становище було безнадійне. Біле Ікло спробував ще раз зробити коло. Коллі помчала за ним. Раптом, вживаючи давнього свого способу, він повернув назад, просто на неї, і вдарив її плечем у плече. Вона так швидко була бігла, що від удару не тільки впала на землю, а ще й перекинулась кілька разів. Силкуючись зупинитись, вона загірбала кігтями землю й гостро скаржувалась від обурення та ображеної гордості.

Біле Ікло не гаяв часу. Дорога була вільна, а йому цього тільки й треба було. Незабаром Коллі кинулась навздогін за ним, не перестаючи скаржувати. Бігли тепер навіпростець, і Біле Ікло міг тут показати їй, як слід бігати. Вона мчала як навіжена, напружуючи всі сили, напинаючись для кожного стрибка, а він біг мовчки й легко, немов привид, пролітаючи понад землею.

Оббігши круг будинку до під'їзду, Біле Ікло побачив, що екіпаж уже спинився, і хазяїн саме виходить з нього. У цю мить він раптом усвідомив, що на нього хтось набігає збоку. Це був хорт. Біле Ікло хотів його зустріти належним чином, але сам він біг занадто

швидко, а хорт був уже занадто близько. Все трапилось так несподівано, що не встиг він і озирнутись, як уже полетів на землю й перекинувся. Звівшись на ноги, він зробився такий лютий, аж скажений: вуха прищулені, губи скривились, ніс зморщився, зуби клацнули біля самого горла хортові.

Хазяїн біг до нього, але він був ще далеко, коли тут надбігла Коллі й урятувала собаку. Наскочила вона на Білого Ікла в останню мить, як він от-от мав схопити собаку за горло. Цей хижак з Пустелі ошукав її, випередив, та ще й до всього вивалював у піску, і вона тепер прилетіла як вихор, палаючи ображеною гідністю, справедливим обуренням і інстинктивною ненавистю. Вона вергнулася на Білого Ікла під прямим кутом саме в ту мить, коли він лаштувався скочити, і теж збила його з ніг. Він перекинувся й покотився на землю.

За хвилину надбіг хазяїн і схопив його, а батько хазяїна відкликав своїх собак.

— Нічого не скажеш, добре привітали бідного самотнього вовка з Півночі! — зауважив Відон Скотт, заспокоюючи Білого Ікла.— За все життя його тільки раз збито з ніг, а тут за яких півхвилини він перекинувся аж двічі.

Екіпаж від'їхав, і з дому повиходили нові незнайомі боги. Деякі спинились на поважній відстані, але дві жінки підійшли й обняли Відона Скотта. Біле Ікло, хоч і досі вважав такий вчинок за прояв ворожості, уже призвичаювався до нього, бо й цього разу нічого поганого не сталося хазяїнові. Незнайомі боги спробували підступити до Білого Ікла ближче, але він загарчав, і хазяїн підтвердив цю засторогу словом. Біле Ікло ще більше притулився йому до ніг, і він знову погладив його по голові.

— Дік! На місце! — пролунав наказ. Хорт слухняно підбіг східцями вгору і ліг на веранді, усе ще не перестаючи гарчати і сердито дивлячись на чужинця. Одна з жінок обняла Коллі за шию і почала гладити й пестити її. Але сука ніяк не заспокоювалася і весь час скавучала. Її дратувала присутність цього вовка, і вона була певна, що боги роблять велику помилку, допускаючи його сюди.

Боги піднялися сходами до дверей. Біле Ікло усе не відступав від хазяїна. Дік, сидячи на веранді, загарчав на нього, й Біле Ікло, наїжившись, відповів також гарчанням.

— Заберіть Коллі в дім, а ці двоє хай поб'ються,— запропонував Бідонів батько.— Після цього вони сприяють.

— А Біле Ікло, щоб довести свою приязнь, буде головним голосільником на Діковім похороні,— засміявся Бідон Скотт.

Його батько недовіжливо глянув на Білого Ікла, тоді на Діка, а потім на сина.

— Ти хочеш сказати?.. Бідон кивнув головою:

— Авжеж. Я так і думаю. За хвилину, а найбільше — дві Біле Ікло загризе Діка.

Він повернувся до Білого Ікла:

— Ну, ходім, вовче,— сказав він.— Це тебе, мабуть, доведеться забрати в дім.

Біле Ікло піднявся сходами, настовбурчившись, витягнувши хвоста трубою. Він не спускав Діка з ока, побоюючись нападу збоку, і zarazом готовий віч-на-віч зітнутися із тим страшним невідомим, що могло чигати на нього в домі. Але нічого страшного там не виявилось. У кімнаті він уважно обдивився, чи не криється де якась небезпека. А тоді із задоволеним гарчанням ліг біля ніг хазяїна, хоч, не перестаючи, пильно стежив за всім, що робилося навкруг, ладен щомиті скочити й битись на смерть з усякими страховищами, котрі, як йому здавалося, причаїлися під дахом його нового житла.

Розділ III. Богові володіння

Біле Ікло не тільки від природи мав здатність пристосовуватися до оточення, він ще й багато мандрував, і тому добре розумів, що це конче потрібно. Минуло небагато часу, і тут, у Сьєрра-Вісті,— так звався богів масток,— він став почуватися як удома. Поважніших сутичок із собаками більше не було. Тутешні собаки краще за нього знали звичаї південних богів, і що його взято до хати, то цим він, на їхню думку, вже одержав усі права громадянства. Звісно, він був вовк, та раз уже боги дозволили, щоб він тут жив, то їм, собакам цих богів, доводилось тільки примиритися з цим.

Дік спочатку, ще виявляв трохи ворожість, але більше так, для годиться, а потім зовсім спокійно поставився до нової істоти в мастку. Як на Діка, то незабаром він би заприятелював з Білим Іклом, коли б той не був проти всякого приятелювання. Біле Ікло ж єдине, чого хотів,— це щоб йому дали спокій. Ціле своє життя він тримався осібно від собак і хотів так і далі жити. Чіпляння Дікові дратували його, і він відповідав на них гарчанням. Але ще на Півночі він дістав добру науку й розумів, що не можна рвати собак хазяїна; цієї науки він не забув і тепер. Біле Ікло тільки наполягав, щоб його не займали. Він настільки цурався Діка, що цей добродушний пес зрікся всяких спроб заприятелитися і став цікавитись ним не більше, як тою конов'яззю біля стайні.

Інакше велося з Коллі. Признавши Білого Ікла, оскільки така була воля богів, вона, однак, не могла зовсім його не займати. У ній говорили невиразні спогади про всі ті злочини, які вчинили його предки проти її предків. Ані за один день, ані за ціле покоління не забути всіх шкод, заподіяних отарам овець. Ці спогади викликали в неї бажання помсти й підохочували її. У присутності богів вона не сміла налітати на Білого Ікла, але нишком добре-таки труїла йому життя. Довгі століття точилася ворожнеча поміж ними, й Коллі не минала жодної нагоди, щоб не нагадати йому цього.

Вона робила це все, користаючись з переваги своєї статі. Інстинкт не давав йому віддячити їй як слід, і така вона була в'їдлива, що годі було навіть ігнорувати її. Коли вона

кидалась на нього, він підставляв їй плече, захищене від її гострих зубів густою шерстю, і спокійно й гідно йшов собі геть. Коли вона особливо напосідалася, він починав кружляти, підставляючи їй плече й відвертаючи голову, і в очах його тоді проступала терплячість і нудьга. І тільки коли вона починала кусати його за задні ноги, він утікав, забувши про всяку величність. Але здебільшого він умів зберігати гідність і поважність. По змозі він або не помічав її зовсім, або ж намагався не попадатись їй на дорозі. Коли він бачив або чув, що вона підходить, то вставав і йшов собі.

Чимало ще й іншого мав навчитись Біле Ікло у Сьєрра-Вісті. Життя на Півночі було зовсім просте, як порівняти до складних тутешніх справ. Узяти хоча б родину хазяїна, з якою йому довелося познайомитись. Правда, тут уже він мав певний досвід. Як Міт-Са і Клу-Куч належали Сивому Боброві, ділили з ним його харчі, його вогонь і його укривала, так і тут усі мешканці Сьєрра-Вісти належали хазяїнові Білого Ікла.

Проте існувала й різниця, і то чимала. Сьєрра-Віста була далеко більша за вігвам Сивого Бобра, і тут жило дуже багато людей. Був суддя Скотт з дружиною і дві сестри хазяїна, Бет і Мері; була його дружина Еліс і двоє маленьких його дітей, Відон і Мод, чотирьох та шести років. Звісно, ніяк було комусь розповісти Білому Іклу про всіх цих людей. Про їхні взаємини та про їхні родинні зв'язки він нічого не знав, та й не міг знати. Але він хутко збагнув те, що всі вони належать його хазяїнові. Потім, невпинно стежачи за тим, що вони робили, прислухаючись до розмов, до інтонації голосів, він, хоч і помалу, проте збагнув і міру їх близькості до хазяїна, і ставлення його до кожного з них. І відповідно до цього й сам з ними поводився: що цінував хазяїн, те й він цінував, що було хазяїнові дороге, те й він дбайливо оберігав.

Так-от було і з дітьми хазяїна. Ціле своє життя Біле Ікло не любив дітей, ненавидів їхні руки й боявся їх. Він добре затямив дитячу жорстокість і тиранію, з якими зіткнувся в індіанських селищах. Тим-то коли маленькі Відон і Мод уперше підійшли до нього, він остеріг їх гарчанням і сердитим поглядом. Хазяїн ударив його за це й нагрімав, і він дозволив дітям погладити себе, але весь час гарчав, поки їхні рученята торкались його, і цього разу ласкавої нотки в гарчанні не чулося. Пізніше Біле Ікло помітив, що хлопчика й дівчинку дуже цінує хазяїн, і вже не треба було йому наказувати, щоб він дозволяв їм гладити себе.

Біле Ікло взагалі був не здатний виявляти свої почуття. Дітям хазяїна він скорявся явно неохоче і терпів їхні пустощі, наче якусь болісну операцію. Коли вже йому терпець уривався, він уставав і рішуче забирався геть. Та потроху він став прихилитись до них; сам ближче не підходив, але вже й не втікав, коли бачив їх, а чекав, щоб вони підійшли. Потім

помітили, що в очах його світиться задоволення, коли вони наближаються, а коли вони біжать від нього, він дивиться їм услід ніби з деяким жалем.

Всі ці зміни в Білому Іклі сталися не одразу. Після дітей найбільше уваги Біле Ікло приділяв судді Скоттові. На це були дві ймовірні причини. По-перше, суддю, здається, дуже цінував хазяїн, а по-друге — він був стриманий у своїх почуттях. Коли суддя сидів на широкій веранді й читав газету, Біле Ікло любив лежати біля його ніг. Час від часу суддя нагороджував собаку поглядом або словом, ненав'язливо показуючи, що він знає про його присутність. Тільки це траплялося тоді, коли хазяїна не було вдома, бо щойно він з'являвся, як усе інше переставало існувати для Білого Ікла.

Він усім членам Скоттової родини дозволяв гладити себе, але до жодного з них не ставився так, як до хазяїна. Ніякі їхні ласки ніколи не могли видобути йому з горла ніжної нотки, і, хоч як його гладили, він ні разу не притулився ні до кого головою. Цей вияв цілковитої довіри, повної покори й відданості він беріг тільки для хазяїна. По правді сказати, то до всіх членів родини він ставився мов до майна, що належить його хазяїну.

Так само хутко навчився Біле Ікло відрізняти родину від челяді. Слуги боялися його, хоч він ніколи їх не займав,— просто через те, що вважав їх так само за власність хазяїна. Між ними й Білим Іклом існував нейтралітет, та й годі. Вони варили їсти хазяїнові, мили посуд, і ще багато дечого робили, як Метт на Клондайку. Вони становили, одне слово, ніби частину цієї садиби.

Поза садибою ще й більше було такого, чого мусив навчитися Біле Ікло. Володіння хазяїна були дуже великі, проте й вони мали свої межі. Маєток закінчувався при дорозі, а далі йшли спільні володіння богів — вулиці та різні шляхи. Поза ж загородами були приватні володіння інших богів. Сила-силенна всяких законів керувала всіма цими речами й визначала поведінку кожної істоти. Але Біле Ікло не розумів мови богів і коли навчався чогось, то тільки з власного досвіду. Він слухався своїх природних поривань, доки вони не призводили до порушення якого закону. Коли таке траплялося кілька разів, він осягав закон і вже його не порушував.

Та найбільше важило Білому Іклу — це удар хазяїнової руки й докір у його голосі. Біле Ікло відчував таку велику любов до хазяїна, що суворість його була йому дошкульніша за будь-який побій Сивого Бобра чи Красеня Сміта. Від них терпіло його тіло, дух же лишався не зламаний і не переможений. А легкий удар від хазяїна майже зовсім не завдавав болю, зате допікав Білому Іклу набагато глибше. Хазяїн виявляв своє незадоволення, і Біле Ікло вкрай занепадав духом.

Але такі покарання, правду кажучи, траплялися дуже рідко. Голосу хазяїнового цілком вистачало, щоб Біле Ікло зрозумів, так він повівся чи ні, і до цього голосу він прислухався,

узгоджуючи з ним свої вчинки. Цей голос був йому компасом, що показував шлях і допомагав орієнтуватись серед обставин нового краю й нового життя.

На Півночі єдиною свійською твариною був собака, а всі інші жили на волі й були законною здобиччю собаки — звісно, якщо він міг з ними впоратись. Давніше часто Біле Ікло живився з ловів, і йому й на думку не спадало, що на Півдні може бути інакше. Але вже на початку життя в долині Санта-Клара йому довелося про це дізнатись. Проходжуючись якось уранці, він завернув за ріг будинку і побачив курча, що втекло, мабуть, з курника. Зрозуміло, що Білому Іклу закортіло його з'їсти. Один-другий скік, зблиснули зуби, пролунав розпачливий крик, і необачного курчати не стало на світі. Воно було вгодоване, жирне й ніжне на смак. Біле Ікло облизнувся й вирішив, що дичина це непогана.

Пізніше, уже вдень, біля стайні він наскочив знову на курча. Якийсь стайничий кинувся відбирати. Не розуміючи як слід, що то за звір Біле Ікло, він захопив тільки маленького батога. Після першого ж удару Біле Ікло покинув курча й повернувся до чоловіка. Спинити його тепер можна було тільки дрючком, але не батогом. Мовчки, ніби й не помітивши другого удару батога, він скочив чоловікові на груди. Крикнувши тільки: «Боже мій!», стайничий заточився назад, випустив батога й ледве встиг затулити собі руками шию, як одну руку йому вже розпанахано аж до кістки.

Чоловік страшенно перелякався, і не так розлюченого вигляду собаки, як його мовчазного нападу. Боронячи лице й шию закривавленою рукою, він відступав до стайні. І дуже кепсько йому довелося б, якби несподівано не з'явилася Коллі й не врятувала його, як колись врятувала Діка. Вона, мов сказана, кинулась на Білого Ікла. Коллі таки мала рацію, вона краще знала вовка, ніж легковірні люди, її підозри справдились. Цей вічний хижак знов узявся за свої давні штуки.

Стайничий утік до стайні, а Біле Ікло почав відступати перед люто вискаленими зубами Коллі, то підставляючи їй плече, то кружляючи навколо неї. Коллі все не заспокоювалась, як іноді з нею бувало, а навпаки, з кожною хвилиною ще й більше скаженіла. Скінчилось на тому, що Біле Ікло, зовсім забувши за свою гідність, дав драпака від неї через усе поле.

— Я його навчу не займати курчат,— сказав хазяїн.— Але для цього треба зловити його на гарячому.

За два дні така нагода приспіла, та ще й поважніша, аніж хазяїн сподівався. Біле Ікло пильно придивився до курника та до звичок його мешканців. Увечері, коли кури посідали на сідало, він виліз на купу недавно накиданого колоддя, звідти вискочив на дах курника, переліз через гребінь даху й скочив з нього всередину загорожі. Ще за хвилику він був уже в самому курнику, й почалася різанина.

Коли вранці Бідон Скотт вийшов на веранду, перше, що впало йому в око,— це п'ятдесят сніжно-білих леггорнів[1], яких виклав уряд стайничий. Скотт тихенько засвистів, спершу здивовано, а тоді захоплено. Біле Ікло був також тут. Ні сорому, ні почуття провини не було на ньому помітно. Навпаки, він мав дуже гордий вигляд, певний, либонь, що вчинив щось дуже гарне й варте нагороди, і не відчував на своїй совісті жодного гріха. Хазяїн стиснув губи, коли подумав, яке перед ним приkre завдання. Тоді він суворо звернувся до злочинця, і в голосі його замість звичайної приязні Біле Ікло почув тільки божий гнів. До того ж хазяїн тицьнув його носом у зарізані кури і вдарив кулаком.

Більше вже ніколи Біле Ікло не чинив набігів на курник. Кури були під охороною закону і він зрозумів це. Невдовзі хазяїн повів його з собою в загорожу для курей. Тільки глянувши на живий харч, що залітав у нього над головою й забігав попід ногами, Біле Ікло ворухнувся, щоб стрибнути, але голос хазяїна спинив його. В загорожі вони пробули з півгодини. Кілька разів хижацький інстинкт узяв би був гору в Білому Іклі, якби не стримував його щоразу голос хазяїна. Таким оце чином, не встигши й вийти з загорожі, опанував Біле Ікло ще один закон і перестав звертати на курей увагу, наче їх і зовсім тут не було.

— Хижака не переробиш,— сумно хитаючи головою, сказав суддя Скотт, коли за сніданком син йому розповів, яку науку дав він Білому Іклу.— Коли вже він узяв собі таку звичку, коли покуштував крові... — Суддя знову похитав головою.

Але Бідон Скотт не хотів з батьком погодитись.

— А знаєте, що я зроблю? — заявив він нарешті.— Я замкну його разом з курми на півдня.

— Але що ж від курей залишиться? — заперечив батько.

— Ще й більше,— провадив молодий Скотт,— за кожне загрижене курча або курку я плачу по долару золотом.

— На батька теж треба накласти якусь пеню,— втруtilась Бет.

Її підтримала сестра, й решта — ті, хто сидів за столом,— також схвалили цю думку. Суддя кивнув головою на знак згоди.

— Гаразд! — Бідон Скотт на хвилюку задумався.— Якщо Біле Ікло складе іспит і до вечора не зачепить ані курчати, то за кожні десять хвилин, що він пробуде в загорожі, ти казатимеш йому раз розважно й помірковано, як ото у себе в суді, оголошуючи присуд: «Біле Ікло, ти розумніший, ніж я думав».

Усі члени родини розташувались по різних місцях, де їх не було видно, і налагодилились на цікаве видовище. Та нічого такого не сталося. Коли хазяїн замкнув Білого Ікла

в загорожі, він розлігся собі й заснув, і раз тільки встав, щоб напиться з корита. Птиці він не помічав, для нього вона перестала існувати. О четвертій годині він з розгону вистрибнув на дах курника, звідти зіскочив на землю по другий бік огорожі й повагом подався до будинку. Він засвоїв новий закон. На веранді його зустрів суддя Скотт і при всій захопленій родині, поволі й урочисто, сказав шістнадцять разів: «Біле Ікло, ти розумніший, ніж я думав».

Проте сама численність законів збивала з пантелику Білого Ікла і через це він потрапляв у неласку. Він, приміром, не одразу зрозумів, що не можна чіпати й тих курей, що належать чужим богам; а ще ж були коти, кролики, індики. Нічого цього не дозволялося чіпати. Правду кажучи, коли вперше знайомився Біле Ікло із цим законом, у нього склалося враження, що він не має права зачепити жодної живої істоти. На луці з-під самого носа йому спурхували перепілки, а він, хоч і тремтів увесь з напруження й жадоби, проте не рушав з місця, скоряючись волі богів.

Одного разу перед його очима, на тій-таки луці, Дік погнався за зайцем. Хазяїн дивився на те і мало що не заборонив йому, ба навіть і його, Білого Ікла, послав услід за Діком. Отже, цей закон на зайців не поширюється, як зрозумів Біле Ікло. Виходить, що між ним, Білим Іклом, і всіма свійськими тваринами не повинно бути ніякої ворожнечі, і якщо не приязнь, то вже нейтралітет — неодмінний. Решта, одначе, живих істот — білки, перепілки, зайці, що лишились вірні Пустелі й не покорилися людині,— були законною здобиччю кожного собаки. Боги боронили тільки свійських тварин і не дозволяли, щоб поміж ними існувала смертельна ворожнеча. Право на життя й на смерть мали тільки боги, і це право вони ретельно оберігали.

Життя в долині Санта-Клара було далеко не таке просте, як на Півночі. Серед заплутаних і складних обставин нового життя він мусив найперше — стримувати свої поривання. Ця врівноваженість мала бути непомітна, як павутина на вітрі, й водночас тверда, як криця. Життя тут мало тисячу облич, і Біле Ікло мусив на це зважати. Коли він біг за екіпажем у Сан-Хосе чи никав довкола, поки екіпаж спинявся, життя пливло повз нього мінливим, широким і глибоким потоком, воно збуджувало й хвилювало його й вимагало, щоб він раз у раз, і то миттю, пристосовувався до нього і майже завжди гамував свої природні інстинкти.

У м'ясних крамницях висіло багато м'яса. Дуже легко було схопити те м'ясо — але ж такого не дозволялося. У тих будинках, куди заходив хазяїн, пирхали на нього коти, яких годі було займати. Скрізь на нього гарчали собаки, а він не смів відповісти на це як слід. Ще й більше,— сила-силенна людей, що проходили тротуарами, завжди звертали на нього увагу. Вони спинялися, показували на нього пальцями, розглядали його, заговорювали до

нього і навіть гладили його. А він мусив терпіти всі ті непевні доторки чужих рук. Щоправда, терплячості Біле Ікло уже набрався. Він і свою незграбність та сором'язливість зумів уже подолати, навчившись із належною гідністю сприймати увагу чужих богів. Він поблажливо відповідав на їхню поблажливість. Проте завше в Білому Іклі було щось таке, що не допускало великого панібратства, і люди, поплескавши його по голові, йшли собі далі, задоволені й горді своєю хоробрістю.

Але часом Білому Іклу велося дуже тяжко. Приміром, коли він біг за екіпажем у передмісті Сан-Хосе, хлопці з усіх сторін починали кидати в нього камінням, а він не смів погнатися за ними й дати їм доброго прочухана. Йому доводилось гамувати в собі інстинкт самозбереження, і він таки це робив, бо ставав уже свійський і цивілізований.

І все ж Біле Ікло не зовсім був задоволений таким станом речей. Він не мав виразного поняття про безсторонність і чесність, але ж у кожній живій істоті є певний інстинкт справедливості, і цей інстинкт повставав у Білому Іклі, коли він не смів сам себе боронити від цих хлопців. Він забув, що в його договорі з богами передбачено й те, що боги повинні дбати про нього й боронити його. Проте хазяїн цього не забув і одного разу вискочив з екіпажа з прутком у руці й порозганяв хлопців. Потім вони вже ніколи не кидалися камінням. Біле Ікло зрозумів це і був задоволений.

Трапився якось ще один подібний до цього випадок. По дорозі в місто, на перехресті, стояв салун[2]. Тут завше вешталася трое собак, що завели собі звичай кидатись на Білого Ікла, коли він пробігав повз них. Відон Скотт знав його убивчий спосіб битись, через те повсякчас умовляв його, що він не сміє гризтись з собаками. Біле Ікло добре зрозумів цей закон, та все ж тяжко страждав щоразу, пробігаючи повз салун. Правда, його хижє гарчання стримувало собак на певній відстані, але вони бігли за ним, гарчали, гавкали й усіляко йому дошкуляли. Так тяглося доволі довго. Люди, що сиділи в салуні, під'юджували собак проти Білого Ікла, а раз то й відверто нацькували їх на нього. Тоді хазяїн зупинив коні.

— Візьми їх! — сказав він Білому Іклу.

Той навіть не повірив одразу, — він подивився на хазяїна, потім на собак і знов допитливо й пильно на хазяїна. Скотт кивнув головою:

— Візьми їх, друже! Покажи-но їм!

Біле Ікло не вагався більше. Він повернувся й мовчки кинувся на ворогів. Усі трое собак зустріли його одностайно. Та вмить усе перемішалось, чути було тільки виття, гарчання й клацання зубів. Знялася хмара куряви й зовсім закрила поле бою. За кілька хвилин двоє собак уже конали на дорозі, а третій чимдуж тікав. Перескочивши через

канаву й огорожу, він побіг у поле, а Біле Ікло гнався за ним, як вовк, швидко й нечутно, ледве землі торкаючись. Серед поля він наздогнав його й загриз.

Це потрійне вбивство поклало край всім прикромам Білого Ікла з собаками. Слава про нього розійшлася скрізь по долині, і люди самі гляділися, щоб їхні собаки не чіпали вовка-бійця.

Розділ IV. Поклик крові

Минали місяці за місяцями. Їжі на Півдні було досхочу роботи ніякісінької — отже, Біле Ікло розкошував і був щасливий. Він не тільки жив на Півдні, але й у житті в нього настав полудень. Ласка людська світила йому як сонце, і він розцвітав під нею, немов рослина, посаджена в добрий ґрунт.

І однак він був не такий, як інші собаки. Він знав закони краще навіть за собак і дотримувався їх пильніше. Та все ж скидалося на те, що хижість у Білому Іклі не зникла, а тільки зачаїлася, мовби Пустеля й досі міцно його тримала і вовка в ньому лише приспано.

Із собаками він ніколи не приятелював. Ціле своє життя він жив самотою і гадав так жити й далі. Ще цуцням його цькував Ліп-Ліп і вся зграя молодих собак, а пізніше, коли він жив у Красеня Сміта, його примушували битися з усякими собаками, і через те все в ньому виробилась огида до них. Природний перебіг його життя силою випадку змінився, й, одвернувшись від свого роду, він прихилився до людини.

Крім того, південні собаки ставились до нього дуже підозріливо. Він збуджував у них інстинктивний страх перед Пустелею, і, здивавшись із ним, вони гарчали й гавкали й усіяко виявляли свою ненависть. Але він уже знав, що йому зовсім нема потреби вдаватись до зубів, досить вищирити ікла й скривити гнівно губи, щоб собака, вже намірившись кинутися на нього, зразу осідав на задні лапи.

Єдиною прикрістю його теперішнього життя була Коллі. Вона не давала йому й хвилини спокою.

Вона корилася законові далеко не так беззастережно, як Біле Ікло, і, попри всі намагання хазяїна, не хотіла потоваришувати з вовком. Йому аж у вухах дзвеніло від її нервового, верескливого гарчання: вона ніяк не могла подарувати йому загризених курей і була певна, що всі його заміри лихі. Коллі вважала його за злочинця навіть тоді, коли не мала на це найменших підстав. Вона стала лихою годиною в його житті; вона, як той поліцей, стежила за ним біля стайні й по всій садибі. Варто було йому випадково з цікавістю глянути на голуба чи курча, як вона починала казитись і гавкати мов навіжена. Біле Ікло мав один улюблений спосіб виявляти їй повну зневагу й відкараскуватися від

неї: він лягав і, поклавши голову на передні лапи, удавав, що спить. Тоді вона, ніби зніжковівши, переставала гавкати.

Якби не Коллі, усе було б добре. Біле Ікло пізнав закони, навчився стримуватись, став поважним, спокійним і по-філософському терплячим. Ворожого оточення вже не існувало, небезпека, страждання й смерть уже не чигали на нього звідусіль. Потроху навіть невідоме перестало викликати в ньому жах. Життя було тепер спокійне й легке. Воно протікало рівно, й ані страх, ані ворожнеча не порушували його плину.

Білому Іклу бракувало снігу, хоч сам він цього не усвідомлював. «Занадто довге літо»,— мабуть, подумав би він, якби взагалі міг думати про це. А так він просто відчував якось неясно, що йому бракує снігу. Та ще ото в літню спекоту, коли він потерпав від гарячого сонця, в ньому прокидалася невиразна туга за Північчю. Але виявлялася ця туга в невдоволеності й неспокої, про причини яких він і сам не знав.

Біле Ікло не любив особливо виказувати свої почуття і довго виявляв свою любов до хазяїна тільки ніжною ноткою в гарчанні та притискаючись до нього головою. Одначе згодом він відкрив ще один спосіб. Біле Ікло завжди був дуже чутливий до сміху і часом просто скаженів від нього, проте на хазяїна він не міг гніватись. І коли тому спало на думку якось раз добродушно посміятися з нього, Біле Ікло розгубився. Давня злість заворушилася в ньому, але тепер їй протистояла любов. Сердитись він не міг,— та щось же він мав робити? Спершу він прибрав поважного вигляду, але хазяїн тільки ще дужче засміявся, і далі — що більше він проймався поважністю, то дужче хазяїн сміявся. Нарешті Біле Ікло не витримав. Щелепи йому розтулились, горішня губа піднялась угору і в очах з'явився сміхотливий вираз, де було більше любові, ніж гумору. Біле Ікло навчився сміятись.

Навчився він також і гратися з хазяїном. Він дозволяв себе перекидати, качати по землі й витворяти всякі штуки. При цьому він удавав, ніби гнівається, найжувався, сердито гарчав і так хижо клацав зубами, наче й справді мав найчорніші заміри. Але він ніколи не захоплювався надміру і, клацаючи зубами, хапав тільки повітря. Звичайно така вовтузня кінчалася тим, що, коли удари й стусани, клацання зубів і гарчання ставали щонайлютіші,— вони обоє раптово зупинялися за кілька кроків один від одного і переглядалися яку хвилину. А тоді,— так само раптово, як сонце проглядає над розбурханим морем,— вони починали сміятись. І врешті хазяїн обіймав Білого Ікла за шию, а той починав воркотати свою любовну пісню.

Але нікому більше він не дозволяв так із собою гратися. Та ніхто інший і не наважувався. На першу-бо спробу зазіхнути на його гідність він застережливо гарчав і найжувався без ніяких смішок. Коли він дозволяв своєму хазяїнові жартувати з собою, то

це ще зовсім не означало, що він звичайний собі пес, який може любити всякого й дозволяти будь-кому жартувати й гратися з собою. Біле Ікло любив усією душею й не хотів розмінювати свою любов на дрібниці.

Бідон Скотт часто їздив верхи, і Біле Ікло вважав за свій обов'язок завжди бігти з ним. На Півночі він виявляв свою вірність і відданість людині, працюючи задля неї в зброї. На Півдні ж санок не існувало і собаки не носили на спинах вантажу, тож йому лишалось тільки одне — бігти за конем, на якому їхав хазяїн. Він міг невтомно, без ніякого напруження, пробігати так цілісінький день своєю легкою і рівною вовчою риссю. Покривши часом яких п'ятдесят миль, він усе так само жваво мчав і далі попереду коня.

Завдяки цим поїздкам Біле Ікло досягнув ще один спосіб виявляти свої почуття. Цікаво, що скористався з цього способу він тільки двічі за все життя. Вперше тоді, коли хазяїн саме хотів навчити свого породистого баского коня, щоб, сидячи у сідлі, можна було відчинити й зачиняти хвіртку. Кілька разів хазяїн пробував це зробити, але кінь усе лякався, кидався назад і вбік. Дедалі більше нервуючись, кінь раптом став дибки. Хазяїн острогами примусив його стати рівно; тоді кінь почав хвицатися задніми ногами. Біле Ікло стежив за тим, що діялось йому перед очима, і дедалі дужче непокоївся,— аж нарешті не витримав, підскочив наперед коня й сердито на нього загавкав.

Після того він часто пробував знову загавкати, і хазяїн заохочував його, але все даремно. Загавкав він ще тільки один раз, та й то, коли хазяїна з ним не було.

Якось Відон Скотт верхи мчав через поле, коли враз із-під самих ніг коневі вискочив заєць. Кінь, перелякано сахнувшись убік, спіткнувся; хазяїн вилетів із сідла, впав і зламав собі ногу. Біле Ікло розлютувався й кинувся б до горла коневі, якби не спинив його голос хазяїна.

— Додому! Ану, додому! — наказав Відон Скотт, переконавшись, що ногу зламано.

Біле Ікло не хотів його покидати. Хазяїн думав написати записку, одначе, обшукавши кишені, не знайшов ні олівця, ні клаптя паперу. Тоді він знову наказав собаці бігти додому.

Біле Ікло тужливо на нього подивився, відбіг трохи, потім вернувся й тихенько заскавучав. Хазяїн заговорив до нього лагідно, але серйозно. Біле Ікло нащулив вуха й напружено вслухався.

— Усе гаразд, друже! Тільки біжи додому,— казав Відон Скотт.— Біжи й скажи їм, що трапилось. Ну, біжи швидше, вовче! Марш додому!

Слово «додому» зрозуміле було Білому Іклу. І хоч він більше нічого не зрозумів з мови хазяїна, йому стало ясно, що він повинен вернутись додому. Він обернувся й неохоче потрухцював назад, проте за яку хвилину завагався й озирнувся через плече.

— Додому! — почув він гострий наказ і цим разом уже скорився.

Ціла родина сиділа на веранді й тішилась вечірньою прохолодою, коли прибіг захеканий і весь у куряві Біле Ікло.

— Відон вернувся, — сказала мати хазяїна. Діти радісним криком повітали Білого Ікла й кинулися до нього. Обминаючи їх, він вибіг на веранду, але вони загнали його в куток поміж гойдалкою та поручнями. Він загарчав, пробуючи вирватись на волю.

Дружина Скоттова стурбовано подивилася в той бік.

— Я все ніяк не можу збутися страху за дітей, коли вони з ним, — сказала вона. — Мені все здається, що колись він таки накинеться на них.

З розгніваним гарчанням Біле Ікло вискочив із кутка, збивши з ніг обох дітей. Мати поклікала їх до себе й, заспокоюючи, сказала що не треба надокучати собаці.

— Вовк завжди буде вовком, — зауважив суддя. — Йому не можна йняти віри.

— Та він же не зовсім і вовк, — обізвалась Бет, стаючи за братом.

— Це тільки Відон так собі думає, — відповів суддя. — Він гадає, що в ньому є собача кров, але ж він сам каже, що напевне цього не знає. А коли на нього глянути...

Він не скінчив речення, як Біле Ікло зупинився перед ним і загарчав.

— Пішов геть! На місце! — наказав суддя.

Біле Ікло повернувся до дружини хазяїна. Вона скрикнула з переляку, коли він схопив її зубами за одєжину й потяг так, аж тонка тканина роздерлась. Тепер уже всі звернули увагу на дивну поведінку Білого Ікла. Він перестав гарчати й, підвівши голову, пильно дивився на людей. Горло йому судомно стискалося, але жодного звуку не вийшло з нього. Усе його тіло напружилось так, ніби він хотів щось сказати й не міг.

— Ото ще як він сказився! — мовила Відонова мати. — Я казала Бідонові, що наш клімат може зашкодити полярному собаці.

— Він немов хоче щось сказати, — зауважила Бет.

У цю мить Біле Ікло здобувся на мову, і він голосно загавкав.

— Щось трапилося з Бідоном! — скрикнула його дружина.

Усі скочили на ноги, а Біле Ікло побіг східцями вниз із веранди, озираючись і немов кличучи їх за собою. Це вдруге й востаннє в своєму житті він загавкав і змусив себе зрозуміти.

Після цього випадку Біле Ікло завоював більшу любов у серцях мешканців Сьєрра-Вісти. Навіть той стайничий, якому він порвав руку, погодився, що це розумний пес, хоч і вовк. Суддя теж так гадав, що це вовк, доводячи свою думку різними таблицями й описами з енциклопедії та природознавчих праць, чим викликав загальне обурення.

Минали дні, й над долиною Санта-Клара незмінно сяяло сонце. Проте коли дні покоротшали й наблизилася друга зима Білого Ікла на Півдні, він несподівано відкрив, що зуби Коллі не такі вже стали гострі, як раніше. Коли вона й кусала його, то зовсім не боляче, а скорше жартуючи. Біле Ікло забув усе, що витерпів від неї, і, як вона починала загравати з ним, він, намагаючись зберігати поважність, і собі теж ставав грайливим, хоч виходило це в нього дуже кумедно.

Одного дня вона повела його за собою далеко в поле, а там і в ліс. Це було пополудні, коли Відон Скотт мав звичай їздити верхи. Біле Ікло знав те, та й кінь уже стояв осідланий і чекав на хазяїна біля дверей. Біле Ікло завагався. Відчував-бо він у собі щось потужніше за ті закони, що він засвоїв, потужніше за його звички, за його любов до хазяїна і навіть за його любов до життя. І, коли Коллі ніжно куснула його й відскочила вбік,— він повернувся й побіг за нею.

Цього дня хазяїн їздив сам, а там далеко в лісі гасали Коллі й Біле Ікло,— так само, як багато років тому гасали мовчазними лісами Півночі його мати Кічі й Одноокий.

Розділ V. Приспаний вовк

Саме о цій порі в газетах з'явилося повідомлення про відважну втечу одного в'язня із сан-квентінської тюрми. В'язень цей був страшний злочинець. Він і народився не янголом, та й суспільство анітрохи не допомогло йому полагіднішати. Чоловік цей став яскравим прикладом того, що може вийти з людського матеріалу, коли він потрапить до безжальних рук суспільства. Це був чистий звір у людській подобі, хижий і кровожерний.

У сан-квентінській тюрмі він вважався за невинуватого. Жодна кара не могла його зламати. Він ладен був краще вмерти, змагаючись до останку аніж жити упокореним. Але що запекліше він боровся, то жорстокіше ставилося до нього суспільство, і від цього він ставав ще лютіший. Гамівна сорочка, голод, побої нічого не могли вдіяти з Джимом Голлом, а проте тільки їх він і знав. Так поводитися з ним змалечку, коли ще він вештався по глухих завулках Сан-Франциско й був у руках суспільства м'якою глиною, що могла вилитись у яку завгодно форму.

Опинившись утретє у в'язниці, Джим Голл натрапив на такого тюремника, що був ледве чи меншим звіром, ніж він сам. Тюремник нечесно вівся з ним, брехав на нього наглядачеві, підривав останню довіру до нього й кривдив, як тільки міг. Відрізнялися вони один від одного лише тим, що в тюремника була в'язка ключів і револьвер, а в Джима Голла — самі голі руки й зуби. І от одного разу він кинувся на свого ката й, немов звір, угоротив зуби йому в горло.

Його посадовили в камеру для безнадійних злочинців, і там прожив він три роки. Камера була геть уся оббита залізом — і підлога, і стеля, й стіни. Жодного разу за цей час

він не виходив з неї, і жодного разу не бачив ні неба, ні сонця. Удень навколо нього був присмерк, а вночі — чорна тиша. Його живцем було поховано у цій залізній могилі. Він ніколи не чув людського голосу, не бачив людського обличчя. Коли йому просовували їжу, він гарчав, наче дикий звір. Він ненавидів геть усе на світі. Цілі дні й ночі він міг виттям виливати свою лють, а тоді на кілька тижнів чи й місяців замовкав цілковито, і чорна тиша пожирала йому душу. Він був людина, а заразом і страховище, і то таке жахливе, яке може з'явитися тільки в хворобливій уяві.

І ось одної ночі він утік. Наглядач уважав, що це річ неможлива, а проте, виявилось, що камера порожня і на порозі її лежить тіло забитого тюремника. Два інших трупи позначали шлях, яким він продерся з тюрми до надвірної стіни. Щоб не зчиняти галасу, він задавив їх руками.

Забравши зброю забитих тюремників, він, живий арсенал, утік у гори, переслідуваний організованою силою суспільства. Величезну суму золотом обіцяно за його голову. Пожадливі фермери полювали на нього з рушницями. Його кров'ю можна було викупити заставлене майно або послати сина до коледжу. В ім'я загального добра громадяни взялися до зброї й пішли розшукувати злочинця. Цілу зграю собак-шукачів пустили по його слідах. Нишпорки закону, шпиги, яких наймало суспільство, вистежували його день і ніч за допомогою телефону, телеграфу та спеціальних поїздів.

Часом люди натрапляли на нього і або героїчно ставали з ним до бою, або ж ганебно втікали, охоплені панікою, перестрибуючи через колючі загороди, й наступного дня за сніданком ціла країна із захопленням читала про те в газетах. Забитих і поранених після сутичок з Джимом Голлом відвозили до міста, а їхні місця заступали інші, яким подобалось полювати на людину

І враз Джим Голл зник. Собаки-шукачі кидались на всі боки, але марно. Озброєні люди в далеких долинах спиняли невинних фермерів і вимагали посвідчень особи, а труп Джима Голла охочі до винагороди знаходили в десятках місць.

Тим часом у Сьєрра-Вісті також читали газети, але не так із цікавістю, як із тривогою. Жінки були налякані. Суддя Скотт глузував з них і жартував, хоч і не дуже мав на те підстави. Річ у тім, що якраз коли він мав іти у відставку, перед ним стояв у суді Джим Голл, і саме суддя Скотт ухвалив йому останній вирок. Тоді ж таки, в суді, привселюдно Джим Голл погрозився, що настане день, коли він помститься на судді за цей вирок.

Того разу справедливість була на боці Джима Голла. Він не був винен у злочині, який йому просто «пришили», як то кажуть злодії та поліцаї, та й запроторили у в'язницю. А що він вже двічі давніше був засуджений, то суддя вліпив йому п'ятдесят років ув'язнення.

Суддя Скотт не знав усієї суті справи, він і гадки не мав, що бере участь у змові поліції, що свідчення були неправдиві й перекручені і що Джим Голл зовсім не винен у тому злочині, який йому накинули. Знов же, і Джим Голл не знав, що суддя не розглянув добре справи, й певен був, що він заодно з поліцією, якщо чинить йому таку велику кривду. Тож коли Джим Голл почув, що його засуджено на п'ятдесят років життя не кращого за смерть, то він, і без того ненавидячи цей лихий світ, так оскаженів і розлютувався, що аж чоловік шестеро його запеклих ворогів у синіх уніформах мусили на нього накинутись, щоб збити його з ніг. Уважаючи суддю Скотта за найголовнішого свого кривдника, він виливав на нього всю лють і загрожував майбутньою помстою. Потім він пішов у свою могилу... І оце втік з неї.

Про все те Біле Ікло, звісно, нічого не знав. Але між ним і Еліс, дружиною хазяїна, існувала змова. Щовечора, після того, як усі мешканці Сьєрра-Вісти розходилися спати, вона впускала його у великий передпокій. А що Біле Ікло не був кімнатний собака і в домі спати йому не дозволялося, то вона раненько вставала й випускала його надвір, перш ніж хтось прокинеться.

Однієї ночі, коли весь дім міцно спав, Біле Ікло раптом прокинувся і тихенько лежав собі далі. Так само тихенько потягнувши носом повітря, він відчув присутність чужого бога, а незабаром почув і рухи його. Біле Ікло не зняв крику, він не мав такого звичаю. Чужий бог ішов нечутно, але Біле Ікло ішов ще нечутніше, в нього ж не було одягу, щоб шарудів.

Він ступав геть зовсім безшелесно. У Пустелі він не раз полював на лякливу дичину й знав, як багато важить напасти зненацька.

Чужий бог спинився внизу коло великих сходів і прислухався. Біле Ікло завмер, чекаючи, що буде далі. Ці сходи вели туди, де жив його хазяїн і найдорожчі йому люди. Біле Ікло наївжився, але все ще чекав. Чужий бог підняв ногу й почав підійматися сходами.

І в цю мить Біле Ікло кинувся. Він не загарчав, ані яким іншим звуком не попередив про свої наміри. Його тіло піднеслось у повітря, й одним скоком він опинився на спині в чужого бога. Біле Ікло вчепився передніми лапами незнайомцеві за плечі й угородив ікла йому в потилицю. Усе трапилось в одну мить, але цього часу вистачило, щоб чужий бог перекинувся. Вони обоє покотились на підлогу. Біле Ікло відскочив убік, та тільки-но чоловік спробував звестись на ноги, знову кинувся на нього і рвонув його зубами.

Сьєрра-Віста прокинулась як на сполох. Знизу чувся такий гвалт, неначе там билися цілі полчища дияволів. Чути було постріли з револьвера, виття, гарчання, крики болю й жаху, а над усім цим — дзенькіт розбитого скла й гуркіт поламаних меблів.

Проте як почалось усе раптом, майже так само й стихло. Бійка внизу тривала якихось три хвилини. Перелякані мешканці дому з'юрмилися на горішній площадці сходів. Знизу, наче з чорної прірви, долинали якісь булькітливі звуки, так, немов із води виходило повітря. Часом ті звуки перетворювалися в шипіння, трохи чи не в свист. Але й це незабаром стихло, і в мороці чулося вже тільки важке дихання, ніби хтось насилу зводив дух.

Відон Скотт натиснув на кнопку, і світло залляло сходи й передпокій унизу. Він і його батько, з револьверами в руках, обережно зішли сходами. Однак у жодній обережності потреби вже не було. Біле Ікло зробив своє. Серед поламаних і поперекиданих меблів лежав боком незнайомець, затуливши лице рукою. Відон Скотт нахилився, відтулив йому руку й обернув лице до світла. Страшна рана в горлі виразно пояснювала причину його смерті.

— Джим Голл! — сказав суддя, і батько з сином переглянулись.

Вони підійшли до Білого Ікла. Він також лежав боком, очі йому були заплющені, та, коли вони нахилились над ним, повіки його трошки розтулились і хвіст ледь-ледь ворухнувся. Відон Скотт погладив його, з горла почулось гарчання, але слабеньке, ледве чутне, і зараз же урвалось. Повіки йому опустились, і все тіло зовсім ослабло й витяглося на підлозі.

— Йому вже кінець, бідоласі,— пробурмотів Скотт.

— Ну, це ми ще побачимо! — заявив суддя, підходячи до телефону.

— Сказати правду, в нього один шанс на тисячу,— заявив хірург, повозившись з півтори години над Білим Іклом.

У вікна пробивався вже світанок і притямняв електричне світло. Опріч дітей, уся родина зібралася біля хірурга почути його присуд.

— Зламано задню ногу,— казав той далі,— три ребра також зламано, і принаймні одне з них простромило легеню. Він утратив майже всю кров. Можливо, що всередині ще щось пошкоджене. Його, здається, товкли ногами... Я вже й не кажу, що три кулі прошили його наскрізь. Та ні, один шанс на тисячу — занадто оптимістично. Він має хіба один шанс на десять тисяч.

— Але й цього шансу не можна втратити! — вигукнув суддя Скотт.— Я не стою за видатками, лікарю,— просвітїть його рентгенівським промінням, зробіть усе, що треба. Відоне, зараз же телеграфуй у Сан-Франциско докторові Нікольсові. Ви, лікарю, не ображайтесь, але ви розумієте, що для цього пса треба зробити все, що можна.

Лікар усміхнувся.

— Звісно, звісно, я розумію. Він заслужив, щоб для нього зробити геть усе можливе. Його треба доглядати, як людину, як дитину хвору... Не забувайте, що я казав вам про температуру. О десятій я знову навідаюсь.

Білого Ікла справді доглядали так, як людину. Суддя запропонував був найняти доглядальницю, але дочки обурено відкинули таку пропозицію і самі взяли його доглядати. І Біле Ікло виграв цей один шанс з десятих тисяч, якого остерігся дати йому лікар.

Але не слід дорікати лікареві, що він помилився. Ціле своє життя він лікував і оперував виніжених цивілізованих людей, що звикли жити у вигодах і мали предками багато виніжених поколінь. Проти Білого Ікла вони всі були кволі й тендітні і не вміли чіплятися за життя. А Біле Ікло прийшов із Пустелі, де кволі не виживають і гинуть, позбавлені всякого захисту. Ні його батько, ані мати не були кволі, так само, як і покоління їхніх предків. Залізний організм і живучість — ось яку спадщину дістав Біле Ікло від Пустелі, і тримався він за життя усім своїм єством і кожною частинкою, тримався і духом, і тілом, і то так завзято, як це властиво було тільки в прадавні часи всім живим створінням.

Біле Ікло лежав зв'язаний, як той невільник, увесь у пластирах і пов'язках; він не міг поворухнутись і нудився цілими тижнями. Найбільше він спав і снів, і перед ним безкраєю низкою проходили образи з Півночі. Примари минулого пробудилися й обступили його. Він знову жив у печері з Кічі, тремтячи, покірно підповзав до ніг Сивому Боброві; тікав чимдуж від Ліп-Ліпа й зграї цуценят, що знімали страшенний галас.

Він знову переживав місяці голоду, марно пробуваючи вполювати дичину в завмерлому лісі, знову біг на чолі запрягу, а ззаду ляскав батіг у руках Міт-Са або Сивого Бобра і розлягались їхні вигуки: «Ра-а! Ра-а!», коли вони прибули до вузького межигір'я, і собаки згорнулися, як віяло, на вузькій стежці. Він знову переживав ті дні, що пробув у Красеня Сміта, і бої, в яких брав участь. У ці хвилини він починав скиглити й гарчати, а люди, що доглядали його, казали, що йому сняться важкі сни.

Проте найгірше його, мучив один кошмар — гуркітливий страховиська-трамвай: вони здавались йому величезними рисями, що ревуть і мчать на нього. Не раз бува, снилося йому, як він у кущах чатує на білку, коли вона спуститься на землю й відбіжить від дерева; але тільки-но кидався він до неї, як вона оберталася в трамвай, страшний і грізний, що громадився над ним, наче гора, дзвенів, гримів і плювався на нього вогнем. Або от він виманював шуліку з неба, і той летів стрілою вниз, падав на нього, але вже це не був шуліка, й той же таки трамвай. А ще йому снилося, що він у загороді в Красеня Сміта. Навколо юрба, і він знає, що буде бій, і не зводить ока з дверей, куди має ввійти його

супротивник. Двері відчиняються, і на нього кидається трамвай. Безліч разів привиджувалося таке Білому Іклу, і щоразу його мучив невимовний жах.

Нарешті настав час, і остання пов'язка, останній пластир знято. Це був дуже врочистий день. Уся Сьєрра-Віста зібралася круг нього. Хазяїн чухав йому за вухами, а він любовно гарчав у відповідь. Дружина хазяїна назвала його «Спасенним Вовком». Цю назву підхопили інші, й відтоді жіноцтво не називало його інакше, як Спасенний Вовк.

Він силкувався звестись на ноги, але після кількох невдалих спроб упав. Він нездужав так довго, що його м'язи втратили пружність і силу. Засоромившись цієї кволості, так наче він провинний у чомусь перед богами, Біле Ікло героїчно напружився і таки встав на всі чотири лапи, похитуючись і перегинаючись із боку на бік.

— Спасенний Вовк! — хором вигукнули жінки. Суддя Скотт переможно глянув на них.

— Оце ж і ви кажете, — мовив суддя. — Саме те, що я весь час доводив. Жоден собака не зміг би зробити того, що він зробив. Він — вовк!

— Спасенний Вовк, — поправила його дружина.

— Так, Спасенний Вовк! — погодився суддя. — Віднині я так його й зватиму.

— Йому доведеться знов учитися ходити, — зауважив лікар. — Тож хай зараз уже й починає. Тепер воно йому не пошкодить. Виведіть його надвір.

І Біле Ікло вийшов з дому, а за ним, наче він король який, поштиво рушили всі мешканці Сьєрра-Вісти. Він був дуже кволий і, дійшовши до галявини, знесилився й мусив лягти спочинути.

Потім увесь похід подався далі. З кожним кроком у м'язи йому ніби вливалася сила, і кров швидше текла в жилах. Дійшли до стайні, і там при вході лежала Коллі, а півдесятка товстеньких цуценят вовтузились біля неї на осонні.

Біле Ікло подивився на них враженим поглядом. Коллі погрозово загарчала, й він спинився на безпечній відстані. Бідон Скотт легенько підштовхнув до нього одне цуценя. Біле Ікло підозріливо наїжився, але хазяїн його заспокоїв. Коллі, яку тримала котрась із жінок, поглядала на нього насторожено й сердито гарчала.

Цуценя підповзло до Білого Ікла. Він нащулив вуха і з цікавістю на нього роздивився. Потім вони торкнули одне одного носами, і він відчув, як у морду його лизнув тепленький язичок. Не знаючи сам навіщо, він теж висунув язика й облизав цуценяті морду.

Вчинок цей боги привітали оплесками й вигуками захоплення.

Біле Ікло здивувався і розгублено подивився на них. Тоді знов його взяла кволість, і він ліг, усе ще нащулюючи вуха; схиливши голову набік, він позирав на цуценя.

На превелике невдоволення Коллі, до нього попідповзали й решта цуценят, і він з поважним виглядом дозволив їм вилазити на спину й перекидатись через нього.

Оплески були розворушили в ньому колишню незграбність і ніяковість. Та це тривало недовго. Цуценята й далі собі вовтузилися круг нього, а він, приплющивши очі, спокійно дрімав на осонні.

Курт Воннегут**Брехня****(переклад Наталі Ленъ, Богдана Жолдака)**

Весна тільки-тільки почалася. У холодному ще сонячному промінні торочки давньої паморозі здавалися зовсім сірими. Вербове віття було вкрите золотистим серпанком пухнастих сережок. Чорний «ролс-ройс» мчав з Нью-Йорка Коннектикутським шосе.

За кермом сидів Бен Барклі, чорний водій.

— Не перевищуйте швидкості, Бене,— сказав доктор Рімензел.— Деякі обмеження швидкості справді безглузді, але краще дотримуватись їх. Квапитись нічого — у нас часу достатньо.

Бен відпустив педаль газу.

— Навесні вона сама так і рветься вперед,— пояснив він.

— Ну, то не давайте їй волі, добре? — сказав доктор.

— Слухаюсь, сер,— відповів Бен і додав уже тихіше, звертаючись до тринадцятирічного хлопчика, що сидів поруч з ним — до Елі Рімензела, докторового сина: — Бо ж навесні не тільки люди та звірі радіють. На машини теж шал знаходить.

— Угу,— озвався Елі.

— Усі радіють,— вів далі Бен.— Адже й ти радієш, хіба ні?

— Радію, звичайно,— сумно мовив Елі.

— Ще б пак! Ти ж у таку чудову школу їдеш,— сказав Бен.

Цією чудовою школою була Уайтхіллська школа для хлопців, приватний навчальний заклад у Норт-Марстоні в штаті Массачусетс. Туди і їхав «ролс-ройс». Елі мали зарахувати до списків учнів, які розпочинали заняття з осені, а його батько, випускник 1939 року, мав бути присутній на засіданні опікунської ради школи.

— Щось хлопчик не дуже радіє, докторе,— сказав Бен. Він говорив, аби говорити. Така собі весняна балаканина.

— Що таке, Елі? — неуважно запитав доктор. Його увагу поглинули креслення тридцятикімнатної прибудови до дортуару Пам'яті Елі Рімензела, названого так на честь його прапрадіда. Доктор Рімензел розклав креслення на відкидному горіховому пюпітрі, вмонтованому в спинку переднього сидіння. Це був кремезний статечний чоловік, лікар, цілитель в ім'я полегшення страждань, бо він народився багатшим за перського шаха.

— Тебе щось непокоїть? — запитав він Елі, не підриваючись від креслень.

— Нічого, — сказав Елі.

Сільвія, чарівлива мати Елі, сиділа поруч з доктором і читала проспект Уайтхіллської школи.

— Це якби на мене, — звернулась вона до Елі, — то я б аж нетямилась від захвату. Адже скоро почнуться чотири найкращі роки твого життя.

— Угу, — відповів Елі.

Він не обернувся до неї, і мати говорила йому в потилицю з шорсткою щіточкою каштанового волосся над твердим білим комірцем.

— Цікаво, скільки Рімензелів навчалося в Уайтхіллі? — сказала.

— Ну, це все одно, що запитати, скільки покійників на кладовищі, — зауважив доктор і сам відповів на цей давній жарт, а разом і на запитання Сільвії: — Геть усі.

— Якби пронумерувати всіх Рімензелів, що навчалися в Уайтхіллі, то який номер був би в Елі? Ось що я хотіла б знати, — пояснила Сільвія.

Ці слова викликали у доктора Рімензела легке роздратування. В них відчувався несмак.

— Таке якось не заведено рахувати, — сказав він.

— Ну хоча б приблизно, — попросила дружина.

— Навіть для приблизної оцінки, — промовив він, — довелося б підняти всі архіви аж до останніх десятиліть вісімнадцятого сторіччя. І передусім треба вирішити, чи вважати Рімензелами також і Шаффлдів, і Хейлі, і Макгелланів.

— То підрахуй, будь ласка, — сказала Сільвія. — Тільки тих, хто мав прізвище Рімензел.

— Що ж... — доктор знизав плечима, — креслення зашаруділи. — Чоловік з тридцять, мабуть.

— Отже, номер Елі — тридцять перший, — зраділа Сільвія. — Ти номер тридцять один, любий, — повідомила вона каштанову потилицю.

Доктор Рімензел знову зашарудів кресленнями.

— Я не хочу, щоб Елі говорив там різні дурниці — ніби він номер тридцять перший і таке інше, — промовив доктор.

— Ну, Елі нічого такого не робитиме, — сказала Сільвія.

У цієї енергійної честолубної жінки не було свого статку, і хоч заміж за доктора вона вийшла шістнадцять років тому, її все ще дуже цікавили й захоплювали звичай старих багатих родин.

— Я просто з цікавості, а зовсім не тому, щоб Елі потім говорив, який він номер; неодмінно побуваю в архіві й дізнаюсь, який він усе-таки номер,— не вгавала Сільвія.— Ось що я робитиму, поки ти будеш засідати, а Елі — проходити всі ті приймальні формальності.

— От і чудово,— сказав доктор.— Піди й дізнайся.

— І піду. Як на мене, такі речі дуже цікаві, хоч ти й іншої думки.

Вона чекала у відповідь репліки, але не дочекалась. Сільвії дуже подобалися сутички з чоловіком через брак стриманості у неї і надмір стриманості у нього, і вона з великою втіхою заявляла під кінець: «Ну, мабуть, у душі я проста провінційна дівчина і лишуся такою назавжди, отож тобі доведеться до цього звикнути». Проте доктор Рімензел не хотів грати в цю гру. Креслення прибудови цікавили його набагато більше.

— А в нових спальнях будуть каміни? — запитала Сільвія, пригадавши, що в найстарішому крилі будинку збереглися прекрасні каміни.

— Це подвоїло б вартість будівництва,— сказав доктор.

— Я хочу, щоб Елі, коли це можливо, мав спальню з каміном.

— У таких кімнатах живуть старшокласники.

— Я думала, можна знайти який-небудь хід...

— Який саме «хід» ти маєш на увазі? — поцікавився її чоловік.— Ти вважаєш, я повинен вимагати, щоб Елі надали кімнату з каміном?

— Ну, не вимагати...— сказала Сільвія.

— А настійно просити?

— Можливо, в душі я проста провінційна дівчина,— промовила Сільвія,— та ось я гортаю цей проспект і бачу всі ті будівлі, названі в честь Рімензелів, а потім заглядаю на останню сторінку і помічаю, скільки сотень тисяч доларів Рімензели жертвували на стипендії; і мимоволі починаю думати, що люди, які носять прізвище Рімензел, мають право на малюсінькі привілеї.

— Я хотів би попередити тебе якнайрішучіше,— сказав доктор Рімензел,— що про жодні привілеї, про жодні потурання для Елі ти не проситимеш. Про жодні.

— Та я й не збираюсь,— мовила Сільвія.— Чому ти завжди чекаєш, що я поставлю тебе в незручне становище?

— Нічого я не чекаю,— сказав він.

— Але ж я можу думати те, що думаю?

— Якщо маєш у цьому потребу...

— Так, маю,— не каючись, відповіла вона й зацікавлено схилилася над кресленнями. — Гадаєш, ці кімнати їм сподобаються?

— Кому «їм»?

— Африканцям,— сказала вона, маючи на увазі тридцять хлопців з різних країн Африки, яких, на прохання державного департаменту, щойно прийняли в Уайтхілл. Через це й розбудовували спальний корпус.

— Ці кімнати зовсім не призначені саме для них,— пояснив доктор Рімензел.— Вони не житимуть окремо.

— Сільвія замислилась, а потім додала: —А може так статися, що Елі житиме в кімнаті з кимось із них?

— Ті, що вступають, тягнуть жеребок, кому з ким жити,— сказав він.— Про все це сказано в проспекті.

— Елі! — гукнула Сільвія.

— Що? — озвався Елі.

— Тобі сподобається жити в одній кімнаті з африканцем?

Елі мляво знизав плечима.

— Нічого? — перепитала Сільвія.

Елі знову повів плечима.

— Мабуть, нічого,— сказала Сільвія.

— Тим краще для нього,— промовив доктор.

«Ролс-ройс» порівнявся зі стареньким «шевроле», у якого задні дверцята були для певності закріплені міцною вірьовкою для білизни. Доктор Рімензел ковзнув поглядом по людині, що сиділа за кермом тієї таратайки, і раптом, радісно вигукнувши, наказав Бенові Барклі їхати поряд з «шевроле». Потім він перехилився через Сільвію, опустив шибку і крикнув:

— Томе! Томе!

Старезний «шевроле» вів уайтхіллський однокласник доктора. На ньому була уайтхіллська краватка, і він весело помахав нею докторові на знак привітання. А тоді показав на симпатичного хлопчика, який сидів поруч з ним, і, гордо усміхаючись та киваючи, дав зрозуміти, що то його син, і везе він його в Уайтхілл.

Доктор Рімензел показав на їжакувату потилицю Елі і допомогою сяючої усмішки пояснив, що він їде туди ж і мету має ту саму. Перекрикуючи свист вітру, вони

домовились пообідати разом в «Гостролисті» — готелі, який обслуговував переважно відвідувачів Уайтхілла.

— Ну гаразд,— сказав доктор Рімензел, звертаючись до Бена Барклі.— Поїхали.

— Знаєш,— мовила Сільвія,— кому-небудь треба було б написати статтю...— І, обернувшись до задньої шибки, вона подивилася на стару машину, яка тряслася вже далеко позаду.— Справді, треба.

— Про що? — спитав доктор.

Він помітив, що Елі попереду згорбився.

— Елі! — сказав він різко.— Сиди прямо! — І знов повернув ся до Сільвії.

— Чомусь заведено вважати, що приватні школи — це притулок снобізму, що в них можуть навчати своїх дітей тільки багаті люди,— пояснила Сільвія.— Але ж це неправда!

Вона погортала проспект і прочитала:

— «Уайтхіллська школа виходить з таких передумов: неспроможність оплатити повну вартість уайтхіллської освіти нікому не повинна бути перешкодою для вступу в школу. Згідно з цим принципом приймальна комісія відбирає щороку приблизно з 3000 кандидатів 150 найздібніших і найдостойніших учнів, незалежно від того, чи можуть їхні батьки внести всі 2200 доларів, які складають плату за навчання. І ті, хто потребує фінансової допомоги, одержують її в належних розмірах. У деяких випадках школа навіть оплачує одяг і транспортні витрати учня».

Сільвія похитала головою.

— По-моєму, це дивовижно. Та як мало людей усвідомлюють те, що син вантажника може вступити в Уайтхілл.

— Якщо він достатньо здібний,— сказав доктор.

— І цим він завдячує Рімензелам,— гордо промовила Сільвія.

— А також багатьом іншим,— додав він.

Сільвія знову почала читати вголос:

— «У 1799 році Елі Рімензел заснував нинішній Стипендіальний фонд, подарувавши школі земельну ділянку в Бостоні площею сорок акрів. Дванадцять акрів цієї ділянки Досі належать школі й оцінюються у 3 000 000 доларів».

— Елі,— сказав доктор.— Сиди як слід! Що це з тобою?

Елі випростався, але тут-таки знову почав осідати, немов снігова баба на пекельній сковороді. У нього була вагома причина на те, щоб осідати, коли вже ні вмерти на місці, ні щезнути він не міг. А пояснити, в чім річ, у нього не ставало духу. Осідав він тому, що його не прийняли в Уайтхілл. Він провалився на вступних іспитах. Батьки нічого про це не знали, бо Елі перший побачив серед ранкової пошти конверт з жахливим повідомленням і подер його на дрібні клаптики. Доктор Рімензел і його дружина й на мить по сумнівалися, що їхнього сина приймуть в Уайтхілл. Вони просто не могли собі уявити, що він там не вчитиметься, отож їх не дуже цікавило, як він склав іспити, і, не діставши повідомлення про наслідки, вони не звернули на це уваги.

— А в чому, власне, полягає процедура зарахування? — спитала Сільвія, коли чорний «ролс-ройс» перетнув межу Род-Айленда.

— Не знаю,— сказав доктор.— Мабуть, вона тепер украй ускладнилася з усіма цими анкетами, що їх треба заповнювати в чотирьох примірниках, перфокартами, бюрократами... Та й вступні іспити — це теж нововведення. За моїх часів досить було бесіди з директором. Директор дивився на вступника, ставив йому два-три запитання і казав: «Цей хлопчик підходить для Уайтхілла».

— А він коли-небудь казав: «Цей хлопчик не підходить для Уайтхілла»? — спитала Сільвія.

— Ну звісно,— сказав доктор Рімензел.— Коли хлопчик був надто вже тупий чи з якихось інших причин. Мають бути певні вимоги. Так завжди було і буде. Ці африканські хлопчики повинні відповідати таким же вимогам, що й решта, їх прийняли зовсім не тому, що державний департамент побажав зробити дружній жест. Ми з самого початку поставили питання саме так: ці хлопчики повинні в усіх відношеннях відповідати вимогам школи.

— Ну, і виявилось, що вони їм відповідають? — спитала Сільвія.

— Гадаю, що так,— відповів доктор Рімензел.— Наскільки мені відомо, їх усіх прийняли, а вони складали ті ж іспити, що й Елі.

— А іспити були дуже важкі, любий? — спитала Сільвія у Елі. Їй аж тепер спало на думку спитати про це.

— Угу,— буркнув Елі.

— Що? — перепитала вона.

— Важкі,— сказав Елі.

— Я рада, що в них високі вимоги,— пояснила вона й тут-таки зрозуміла, що це звучить досить по-дурному.— Ну, звичайно, вимоги мають бути високими. Через те ця школа й знаменита. Через те всі, хто потрапляє туди, і роблять згодом блискучу кар'єру.

Сільвія знову поринула в проспект і розгорнула вклеєну карту Лужка, як за традицією називали територію Уайтхілла. Вона вимовляла вголос назви, які увічнювали Рімензелів: «Пташиний заказник Сенфорда Рімензела», «Каток Джорджа Макгеллана Рімензела», «Дортуар Пам'яті Елі Рімензела». А потім вона виразно прочитала строфу, надруковану на верхньому ріжку карти:

Коли над зеленим лужком
Нічна западає пільма,
Уайтхілле, любий Уайтхілле.
З тобою в нас доля одна.

— Знаєте,— сказала Сільвія,— шкільні гімни здаються страшенно незграбними, якщо їх просто читати. Та коли я чую, як хор хлопчиків дружно співає ці слова, вони стають надивовижу прекрасними, і мені хочеться плакати.

— Гм,— гмукнув доктор Рімензел.

— А гімн написав Рімензел?

— Не думаю,— сказав доктор Рімензел і раптом додав:— Ні... Стривай. Це ж новий гімн. Його написав не Рімензел, а Том Хілер.

— Отой, у старій машині, яку ми випередили?

— Авжеж,— сказав доктор Рімензел.— Його написав Том. Я пам'ятаю, як він його писав.

— Його написав хлопчик, що вчився на грошову допомогу, еге ж?

— Його батько був простим автомобільним механіком у Норт-Марстоні.

— Чуєш, у якій демократичній школі ти вчитимешся. Елі? — сказала Сільвія.

Через півгодини Бен Барклі зупинив «ролс-ройс» перед «Гостролистом» — непоказним готелем, колишнім сільським заїжджим двором, який був на двадцять років старший за Американську республіку. Готель стояв на краю уайтхіллського Лужка, а з його вікон було видно шкільні дахи і шпилі, що здіймалися над доглянутою гущавиною пташиного заказника Сенфорда Рімензела.

Вена Барклі відіслали на півтори години, і він поїхав, а доктор Рімензел повів Сільвію та Елі у знайомий світ низеньких стель, олов'яного посуду, старовинних годинників, чарівних дерев'яних панелей, поштивих слуг, вишуканих страв і напоїв.

Елі, вимучений страхом перед майбутньою катастрофою, зачепив ліктем високий годинник, що стояв на підлозі, аж той застогнав.

Сільвія на хвилинку їх залишила, а доктор Рімензел з Елі подався до обіднього залу. На порозі з ними, як з добрими знайомими, привіталася старша офіціантка. Вона провела їх до столика під портретом одного з тих трьох випускників Уайтхілла, які згодом стали президентами Сполучених Штатів. Портрет був намальований олією.

Зал швидко наповнювався. За столики сідали цілі сім'ї, і в кожній обов'язково був хлопчик приблизно того самого віку, що й Елі. Майже на кожному був уайтхіллський светр — чорний з облямівкою і з уайтхіллською печаткою, вигантуваною на нагрудній кишені. Кілька хлопчиків, як і Елі, ще не мали права носити такі светри і тільки мріяли сподобитися цієї честі. Доктор замовив мартіні, потім обернувся до сина й сказав:

— Твоя мати певна, що тобі тут належать деякі привілеї.

Сподіваюсь, ти нічого такого не думаєш?

— Ні, сер,— мовив Елі.

— Ти поставив би мене у вкрай незручне становище,— велично сказав доктор Рімензел,— якби мені довелося почути, що ти

намагався використати прізвище Рімензел так, ніби Рімензел — це щось особливе.

— Я знаю,— тоскно сказав Елі.

— І чудово,— підсумував доктор.

Більше він не вважав за потрібне говорити про це. Він привітався з кількома знайомими і оглянув довгий стіл, накритий біля стіни. Очевидно, для приїжджої легкоатлетичної команди, вирішив він. З'явилася Сільвія, і довелося пошепки сердито зауважити Елі, що треба вставати, коли до столу підходить дама.

У Сільвії було безліч новин. Довгий стіл, сповістила вона, приготовлено для тридцяти хлопчиків з Африки.

— Б'юсь об заклад, тут за весь час, поки існує цей готель, не їло стільки кольорових,— додала вона, стишивши голос.— Як швидко все міняється в наші дні.

— Справді, все міняється швидко,— сказав доктор Рімензел,— але щодо кількості кольорових, які тут їли, ти помиляєшся. Свого часу в цьому місці була одна із станцій «підземної залізниці». - Загальна назва таємних організацій противників рабства у США, які допомагали невольникам-неграм тікати в Канаду.

— Невже? — сказала Сільвія.— Як цікаво! — Вона озирнулась довкола, по-пташиному нахиливши голову. — По-моєму, тут усе надзвичайно цікаве. От якби на Елі ще був светр! Доктор Рімензел почервонів.

— Він не має права його носити.

— Я знаю,— сказала Сільвія.

— Мені здалося, що ти маєш намір попросити в кого-небудь дозволу негайно надіти на Елі светр,— примовив доктор.

— Мені й на думку таке не спало б.— Сільвія трохи образилась.— Чому ти весь час побоюєшся, що я поставлю тебе в незручне становище?

— Не будемо говорити про це. Пробач мені. Забудь,— сказав доктор Рімензел.

Сільвія знову повеселішала, поклала руку на лікоть Елі і спрямувала сяючий погляд на людину, що з'явилася в дверях.

— Ось кого я люблю найбільше за всіх у світі, якщо не рахувати мого сина й чоловіка,— промовила вона, маючи на увазі доктора Доналда Уоррена, директора Уайтхіллської школи.

Худорлявий і благовидний доктор Уоррен, якому йшов сьомий десяток, стояв у дверях з управителем готелю, перевіряючи, чи все готове до прийому африканців.

Нараз Елі зірвався з-за столу й прожогом кинувся геть із залу, намагаючись урятуватися від близького кошмару, відтягти його, наскільки можливо. Він грубо проскочив повз доктора Уоррена, хоча добре знав того, хоча доктор Уоррен погукав його на ім'я.

Доктор Уоррен сумовито подивився вслід Елі.

— Хай йому біс,— промовив доктор Рімензел,— що з ним таке!

— Може, йому й справді стало недобре,— сказала Сільвія.

Та у Рімензелів не було часу гадати й домислювати, бо доктор Уоррен побачив їх і швидко рушив до їхнього столика. Він привітався, не зумівши приховати здивування від зустрічі з Елі. І попросив дозволу сісти за їхній столик.

— Ну звичайно, сідайте,— радісно сказав доктор Рімензел.— Нам буде дуже приємно. Ну, боже мій!

— Ні, їсти я не буду,— мовив доктор Уоррен.— На мене чекає обід за довгим столом з новими учнями. Але мені хотілося б поговорити з вами.— Він помітив на столі п'ять приборів.— Ви ждете когось?

— Ми випередили на шосе Тома Хілера з сином,— сказав доктор Рімензел.— Вони мають ось-ось над'їхати.

— Чудово, чудово,— неухважно кинув доктор Уоррен. Він повернувся і глянув на двері, за якими зник Елі.

— Томів син з осені вчитиметься в Уайтхіллі? — запитав доктор Рімензел.

— Що? — сказав доктор Уоррен.— А... так, так. Вчитиметься.

— На стипендію, як і його батько? — поцікавилася Сільвія.

— Про це не заведено питати! — суворо зауважив доктор Рімензел.

— Перепрошую,— вибачилась Сільвія.

— Ні-ні, про це тепер можна говорити вільно,— сказав доктор Уоррен.— Ми більше не зберігаємо такі відомості в таємниці. Ми пишаємося нашими стипендіатами, і в них є всі підстави пишатися собою. Томів син дістав такі високі бали, яких у нас на приймальних іспитах не одержував ще ніхто. Ми вважаємо честю, що він буде нашим учнем.

— Ми так і не дізнались, які бали одержав Елі,— сказав доктор Рімензел,— ладен добродушно змиритися з тим, що Елі не надто показав себе.

— Я гадаю, загалом цілком задовільні,— сказала Сільвія, виходячи з оцінок Елі в початковій школі — від задовільних до жахливих.

Доктор Уоррен був здивований.

— Хіба я не повідомив вам його балів?

— Ми ж не бачилися після екзаменів,— зауважив доктор Рімензел.

— А мій лист...— сказав доктор Уоррен.

— Який лист? — запитав доктор Рімензел.— Ми мали одержати листа?

— Мого листа,— сказав доктор Уоррен з дедалі більшим здивуванням.— Найважчого листа в моєму житті.

Сільвія похитала головою:

— Ми ніякого листа від вас не одержували.

Доктор Уоррен засмучено відкинувся на спинку стільця.

— Я сам укинув його в скриньку,— сказав він,— два тижні тому. Доктор Рімензел знизав плечима.

— Пошта Сполучених Штатів,— промовив він,— звичайно нічого не губить, але немає правил без винятків.

Доктор Уоррен стиснув долонями скроні.

— Боже мій, боже мій,— проказав він.— Я розгубився, побачивши Елі. Мене здивувало, що він захотів приїхати з вами.

— Але він приїхав не милуватися краєвидами,— сказав доктор Рімензел,— він приїхав учитися.

— Я хочу знати, що було в тому листі,— промовила Сільвія. Доктор Уоррен підвів голову і зчепив руки на колінах.

— У листі йшлося ось про що, писати це мені було дуже важко. «Виходячи з його успіхів у початковій школі і з балів, одержаних на вступних екзаменах, я мушу повідомити вас, що ваш син і мій давній приятель Елі не здатен виконувати те, що вимагають від учнів Уайтхілла.— Голос доктора Уоррена став суворіший, як і його погляд.— Прийняти Елі, сподіваючись, що він зуміє засвоїти навчальну програму Уайтхілла, означало б учинити нерозумно й жорстоко».

У зал увійшло тридцять африканських хлопчиків у супроводі вчителів, представників державного департаменту і співробітників посольств їхніх країн.

А слідом за ними в залі з'явилися Том Хілер і його син. Не підозрюючи, якого жахливого удару зазнали Рімензели, вони привіталися з ними і з доктором Уорреном так весело, ніби життя було прекрасне й безхмарне.

— Ми поговоримо про це згодом, якщо хочете,— сказав доктор Уоррен, звертаючись до Рімензелів, і підвівся.— Зараз я мушу йти, але потім...— І він швидко відійшов від столика.

— Я нічого не розумію,— сказала Сільвія.— Нічогісінько.

Том Хілер і його син сіли. Хілер подивився на меню, яке лежало перед ним, і плеснув у долоні:

— Ну, що тут знайдеться добренького? Дуже їсти хочеться. — Потім додав: — А де ж ваш син?

— Він на хвилинку вийшов,— рівним голосом пояснив доктор Рімензел.

— Треба його знайти,— сказала Сільвія чоловікові.

— Не горить,— буркнув доктор Рімензел.

— Цей лист...— зітхнула Сільвія.— Елі знав про нього. Він його побачив і подер. Ну звичайно ж! — Вона заплакала, зрозумівши, в яку страшну пастку Елі сам себе спіймав.

— У даний момент мене не цікавить, що зробив Елі,— оголосив доктор Рімензел.— Зараз мене куди більше цікавить, що зроблять деякі інші люди.

— Ти про що? — запитала Сільвія.

Доктор Рімензел велично підвівся, сповнений гніву й рішучості.

— А ось про що,— сказав він.— Я збираюсь перевірити, наскільки швидко ці люди здатні змінити своє рішення.

— Стривай,— сказала Сільвія, намагаючись притримати його, заспокоїти,— Насамперед нам треба знайти Елі. Це головне.

— Головне,— промовив доктор Рімензел, підвищуючи голос,— добитися, щоб Елі прийняли в Уайтхілл. Після цього ми його знайдемо і приведемо сюди.

— Але, любий...— почала Сільвія.

— Ніяких «але»!—перебив її доктор Рімензел.—Тепер у цьому залі перебуває більшість членів опікунської ради. І кожен з них або мій близький друг, або близький друг мого батька. Коли вони скажуть докторові Уоррену, що Елі прийнято, то Елі буде прийнято. Тут знайшлося місце для всіх цих, то для Елі знайдеться тим більш.

Він сягнутою ходою попрямував до сусіднього столика, важко опустився на стілець і заговорив з красивим статечним стариганом, який там обідав. Це був голова опікунської ради. Сільвія вибачилася перед розгубленим Хілером і подалася шукати Елі. Запитуючи всіх зустрічних, вона знайшла сина. Елі сидів самотній на лавці під бузком, на якому почали бубнявіти бруньки. Елі почув материну ходу на доріжці, але й далі сидів, скорившись неминучому.

— Ти знаєш? — запитав він.— Чи мені треба тобі розповісти?

— Про тебе? — мовила вона м'яко.—Що тебе не прийняли? Доктор Уоррен нам сказав.

— Я розірвав його листа.

— Я розумію,— провадила вона.— Ми з батьком завжди говорили тобі, що ти повинен вступити до Уайтхілла, що про якийсь інший варіант навіть мови не може бути.

— Мені тепер легше,— сказав Елі. Він спробував усміхнутися і виявив, що для цього не треба докладати ніяких зусиль. — Зовсім легко, бо все вже позаду. Я хотів розповісти тобі, але не міг. Якось не виходило.

— Це я винна, а не ти,— зітхнула вона.

— А де тато? — спитав Елі.

Сільвія так поспішала втішити Елі, що геть забула про чоловіків намір, але тепер вона згадала, де він, і зрозуміла: доктор Рімензел робить жахливу помилку. Елі зовсім не треба вступати до Уайтхілла — це справді було б жорстоко.

У неї не вистачило духу пояснити хлопчикові, що задумав тепер його батько, і вона відповіла:

— Він скоро прийде, любий. Він усе розуміє.— А потім додала:— Почекай тут, я піду по нього і зараз вернусь.

Але їй не довелося йти по доктора Рімензела. У цю хвилину він сам вийшов з готелю, побачив дружину й сина і попрямував до них. Вигляд він мав приголомшений.

— Ну? — запитала Сільвія.

— Вони... вони всі сказали «ні»,— відповів доктор Рімензел невпевнено.

— Тим краще,— сказала Сільвія.— У мене наче гора з плечей звалилася.

— Хто сказав «ні»? — запитав Елі.— І що «ні»?

— Члени опікунської ради,— відповів доктор Рімензел, відводячи погляд.— Я просив їх зробити для тебе виняток — переглянути рішення і прийняти тебе.

Елі підвівся, на його обличчі здивування змішувалося з соромом.

— Ти... що? — сказав він, сказав, як дорослий. І, спалахнувши від гніву, кинув батькові:— Ти не повинен був так робити!

Доктор Рімензел кивнув головою:

— Мені це вже сказали.

— Так не роблять! — говорив Елі.— Який жах! Як ти міг!

— Твоя правда,— знічено мовив доктор Рімензел, приймаючи докір.

— Ось тепер мені соромно! — вигукнув Елі, й це підтверджував увесь його вигляд.

Доктор Рімензел геть розгубився й не знав, що сказати.

— Я прошу пробачення у вас обох,— видушив він із себе нарешті.— Це було гидко.

— Тепер уже не можна говорити, що жоден Рімензел ніколи нічого не просив,— сказав Елі.

— Мабуть, Бен ще не вернувся з машиною? — запитав доктор Рімензел, хоча це було ясно й так. — Ми почекаємо його тут,— додав він. — Я не хочу зараз туди вертатися.

— Рімензел попросив чогось... нібито Рімензел — це щось особливе,— похнюпився Елі.

— Я не думаю... — почав доктор Рімензел. І не доказав.

— Що ти не думаєш? — здивовано спитала його дружина.

— Я не думаю,— сказав доктор Рімензел,— що ми коли-небудь ще сюди приїдемо.

Ернест Хемінгвей**Кішка на дощі****(переклад Володимира Метрофанова)**

Американців у готелі було тільки двоє, Вони не знали нікого з тих, кого зустрічали на сходах, ідучи із і свого номера чи повертаючись до нього. Їхній номер був на і другому поверсі й виходив на море. Із в вікна було видно й громадський парк та пам'ятник героям війни. У парку росли великі пальми й стояли зелені лави. За доброї погоди там завжди сидів якийсь художник з мольбертом. Художникам подобалися і пальми та яскраві фасади готелів, звернені до парку й моря. Італійці приїздили здалеку поглянути на той пам'ятник. Він і був бронзовий і блищав на дощі.

Ішов дощ. З пальм капотіло. На посипаних жорствою доріжках стояли калюжі. Морська хвиля довгою смугою котилася на берег і розбивалась, тоді відпливала назад і знову наковчувала довгою смугою й розбивалась, а дощ ішов не вщухаючи. На площі коло пам'ятника не залишилося жодного автомобіля. На протилежному боці у дверях кафе стояв офіціант і дивився на безлюдну площу.

Американка стояла біля вікна й дивилася надвір. Там, під самим їхнім вікном, під одним з мокрих зелених столиків, з яких капотіла вода, зіщулившись, сиділа кішка. Вона намагалася зібгатись у клубочок, щоб на неї не капало.

— Я піду візьму ту кицю,— сказала американка.

— То, може, я піду,— озвався з ліжка її чоловік.

— Ні, я сама. Бідолашна киця, як вона кулиться під столиком, щоб не змокнути.

Чоловік узявся читати далі, відхилившись на дві подушки, покладені в ногах діжка.

— Тільки не намокни там,— мовив він.

Американка спустилася вниз, і власник готелю підвівся і вклонився їй із своєї контори. Стіл його стояв у глибині контори. Власник готелю був старий чоловік, дуже високий на зріст.

— *Il piove*¹,— сказала американка. Їй подобався власник готелю.

— *Sì, sì, signora, brutto tempo*². Дуже погана погода.

Він стояв за столом у глибині своєї напівтемної кімнатки. Американці він подобався. Їй подобалось, як уважно вислуховує він усі нарікання. Подобалась його спокійна гідність. Подобалось його бажання прислужитися їй. Подобалось усе його поведження як власника готелю. Подобалось його важке старе обличчя й великі руки.

¹ Дощить (італ.).

² Так, так, синьйоро, погана погода (італ.).

Із цим почуттям прихильності до нього вона відчинила двері й визирнула надвір. Дош припустив ще дужче. Якийсь чоловік у гумовому плащі йшов через безлюдну площу до кафе. Кішка мала бути десь праворуч. Можливо, вдасться пройти попід карнизом. Коли вона вже ступила за двері, позад неї розкрили парасольку. То була покоївка, що прибирала в їхньому номері.

— Щоб ви не намокли,— усміхнувшись, мовила вона по-італійському.

Напевне, її послав власник готелю.

У супроводі покоївки, що тримала над нею парасольку, американка пройшла доріжкою під вікно свого номера. Столик був на місці, вимитий дощем до ясно-зеленого, але кішка зникла. Американка враз посмутніла. Покоївка глянула на неї.

— На *perduto qualche cosa, signora?*¹

— Тут була кішка,— мовила молода американка.

— Кішка?

— *Sì, il gatto.*²

— Кішка? — засміялася покоївка.— Кішка на дощі?

— Так,— відказала вона,— отут під столиком.— А потім: — Мені ж так хотілось її взяти. Так хотілося киці.

Коли вона говорила по-англійському, обличчя покоївки напружувалось.

— Ходімо, синьоро,— сказала вона.— Треба повертатись. А то змокнете.

— Та певно,— сказала молода американка.

Вони рушили доріжкою назад і повернулися до готелю. Покоївка затрималась за дверима, згортаючи парасольку. Коли молода американка поминала контору, *padrone*³ вклонився їй із-за свого стола. І щось у ній наче стислося в маленький тугий клубок. *Padrone* змушував її почувати себе зовсім маленькою і водночас по-справжньому значною. Ось і тепер вона па якусь мить ніби піднеслася на недосяжну височінь.

Вона зійшла сходами нагору й відчинила двері свого номера. Джордж лежав на ліжку й читав.

— Принесла свою кицьку? — спитав він, відкладаючи книжку.

— Її там уже немає.

— Цікаво, де ж вона поділася,— сказав він, даючи очам перепочити від читання.

Вона сіла на ліжку.

¹ Ви щось загубили, синьоро? (італ.).

² Так, кішка (італ.).

³ Хазяїн (італ.).

— А мені так хотілося її взяти,— мовила тихо.— Навіть сама не знаю чому. Так захотілося взяти бідолашну кицю. Це ж таки невесело бути такою бідолашною кицею на дощі.

Та Джордж уже знову читав.

Вона перейшла кімнату, сіла перед туалетним дзеркалом і взявши ручне дзеркальце, почала роздивлятися себе. Подивилася в профіль, спочатку з одного боку, потім з другого. Тоді взялася розглядати потилицю й шию.

— Як ти гадаєш, чи не відпустити мені довші коси? — спитала вона, знову дивлячись на себе в профіль.

Джордж звів очі й побачив її потилицю та коротко, по-хлоп'ячому підстрижене волосся.

— Мені подобається так, як є.

— А мені набридло,— сказала вона.— Набрідло бути схожою на хлопчика.

Джордж повернувся на ліжку. Відколи вона заговорила, він не спускав з неї очей.

— Ти в мене справжня красуня,— мовив він.

Вона поклала дзеркальце на туалетний столик, пішла до вікна й визирнула надвір. Уже сутеніло.

— Мені хочеться гладенько й туго зачесати коси назад і стягти їх у великий вузол на потилиці, щоб відчувати його,— сказала вона.— І хочеться посадити на коліна кицю і щоб вона муркотіла, коли я гладитиму її.

— Он як? — обізвався з ліжка Джордж.

— А ще хочу їсти за своїм столом, і мати своє столове срібло, і щоб горіли свічки. Хочу, щоб була весна, і хочу розчісувати коси перед дзеркалом, і хочу кицю, і хочу мати нові сукні.

— Ну, годі вже. Візьми щось почитай,— сказав Джордж. Він знову читав.

Його дружина дивилась у вікно. Надворі вже зовсім посутеніло, і дощ так само поливав пальми.

— А я все одно хочу кішку,— сказала вона.— Хочу кішку, і край. Зараз же. Коли вже не можна відпустити коси чи якось розважитись, то хоч кішку можна.

Джордж не слухав її. Він читав книжку. Його дружина дивилась у вікно, на площу, де вже засвітилися ліхтарі.

У двері хтось постукав.

— *Avanti*¹,— мовив Джордж і підвів очі від книжки.

¹ Заходьте (італ.).

На порозі стояла покоївка. Вона міцно притискала до себе велику плямисту кішку, що звисала в неї з рук.

— Пробачте,— сказала вона. — Padrone звелів віднести її синьйорі.

Рувім Ісайович Фраєрман**Дикий собака динго, або Повість про перше кохання****(переклад Володимира Лапія)**

I	1634
II	1640
III	1646
IV	1651
V	1653
VI	1657
VII	1660
VIII	1662
IX	1668
X	1671
XI	1674
XII	1677
XIII	1679
XIV	1687
XV	1695
XVI	1706
XVII	1708
XVIII	1710
XIX	1715
XX	1717
XXI	1720
XXII	1724

I

Тонку волосінь було спущено у воду під товстий корінь, що похитувався від кожної хвилі.

Дівчинка ловила форель.

Вона нерухомо сиділа на камені, і ріка огортала її шумом.

Дівчинка дивилася вниз. Але погляд її очей, втомлений розсіяним над водою блиском, не був пильний. Вона часто позирала навколо, вдивлялася вдалину, де понад самісінькою річкою височіли стрімкі гори, покриті лісом.

Повітря було ще прозоре, і небо, стиснуте між горами, здавалося серед них рівниною, трохи освітленою сонцем, що схилялося на захід.

Та ні це повітря, знайоме їй з перших днів життя, ані це небо зараз не приваблювали її.

Широко розплющеними очима стежила дівчинка за вічнорухомою водою, прагнучи відтворити в своїй уяві ті незвідані далі, куди і звідкіля бігла річка. Дівчинці кортіло побачити інші країни, інший світ, наприклад, дикого собаку динго. Крім того, вона хотіла ще бути пілотом, хотіла трохи співати.

І вона заспівала. Спочатку тихо, потім голосніше.

Дівчинка мала приємний голос. Але навколо було безлюдно. Тільки водяний щур, наляканий співом, хлюпнувся недалеко від кореня і поплив до комишів, тягнучи за собою в нору зелену очеретинку. Очеретинка була довга, і щур даремно старався. Протягти її крізь густу річкову траву не вистачало сили.

Дівчинка співчутливо подивилась на щура й увірвала снів. Потім підвелась і висмикнула волосінь з води.

Від помаху її руки щур шмигонув у комиш, а темна плямиста форель, що доти нерухомо стояла на світлій течії, підстрибнула і зникла в глибині.

Дівчинка лишилася сама. Вона глянула на сонце, що, схиляючись до заходу, вже торкнулося вершини ялинової гори. І, хоча було пізно, дівчинка не квапилася. Вона поволі повернулася на камені і тихенько пішла стежкою вгору, де назустріч їй пологим схилом спускався високий ліс.

Вона сміливо заглибилась у нього.

Шум води, що бігла між камінням, лишився позаду, і дівчинка ступила в тишу.

В цій одвічній тиші Бона раптом почула звук піонерської сурми. Цей звук покотився луною по просіці, де завмерли старі ялиці, і просурмив їй у вуха, нагадавши, що треба поспішати.

Проте дівчинка ходи не прискорила. Обійшовши кругле болітце, де росли жовті лілії, вона нахилилась і гострим сучком викопала з землі разом з корінцями кілька блідих квіток. У неї вже було їх чимало, коли ззаду почулися тихі кроки і хтось гукнув:

— Таню!

Вона обернулася. На просіці, біля високої мурашиної купи, стояв нанайський хлопчик Філько і манив її рукою до себе. Дівчинка підійшла, дружельно усміхнувшись йому.

Коло Філька на широкій колоді вона побачила казанок, повний брусниць. А сам Філько вузьким мисливським ножем з якутської сталі зчищав кору з свіжої березової гілочки.

— Хіба ти не чула сурму? — спитав він. — Чому ж ти не поспішаєш?

Вона відповіла:

— Сьогодні батьківський день. Мати моя не зможе приїхати — вона чергує в лікарні, і в таборі мене ніхто не чекає. А чому ти не поспішаєш? — додала вона всміхаючись.

— Сьогодні батьківський день, — відповів він так само, як і вона. — І до мене приїхав із стійбища батько, я проводжав його до ялинової сопки.

— І ти вже провів його? Це ж далеко.

— Ні, — з гідністю відповів Філько. — Навіщо я його проводжатиму, адже він почуватиме поблизу нашого табору, біля річки! Я викупався за Великим камінням і пішов шукати тебе. Я чув, як ти голосно співала.

Дівчинка глянула на нього і засміялась. А Фількове смугляве обличчя потемніло ще більше.

— Але якщо ти нікуди не поспішаєш,— сказав він,— то постіймо трохи тут.

Я почастую тебе мурашиним соком.

— Ти вже частував мене вранці сирою рибою.

— Так, але то була риба, а це вже зовсім інше. Покуштуй! — сказав Філько і встромив гілку в самісіньку середину мурашиної купи.

І, схилившись разом над нею, вони почекали, аж поки тоненьку обчищену гілку обліпили мурашки. Тоді Філько струсив мурах, злегенька вдаривши гілкою по кедру, і показав її Тані. На блискучій заболоні було видно краплі мурашиної кислоти. Хлопчик лизнув гілку і дав покуштувати Тані. Вона також лизнула і сказала:

— Це дуже смачно. Я завжди любила мурашиний сік.

Дівчинка пішла далі, а Філько простував з нею поряд, не відстаючи ні на крок.

Обоє мовчали. Таня — тому, що любила думати про все потроху і замовкала щоразу, коли входила в цей мовчазний ліс. А Філько не хотів розмовляти про таку дрібницю, як мурашиний сік. Адже це був тільки сік, який Таня могла добувати й сама.

Так вони минули просіку, не сказавши одне одному жодного слова, і вийшли на протилежний схил гори. І тут, зовсім близько, під кам'яним урвищем, знову-таки біля тієї річки, яка невтомно поспішала до моря, побачили свій табір — просторі намети, що вишикувалися на галявині.

З табору долинав шум. Дорослі, мабуть, уже поїхали, і гомоніли тільки діти. Але їхні голоси були такі гучні, що тут, нагорі, серед мовчання сірого зморшкуватого каміння, Тані здалося, ніби десь далеко гуде і хитається ліс.

— А там, либонь, уже збираються на лінійку,— сказала вона.— Тобі, Філько, краще повернутися б до табору раніше за мене, а то глузуватимуть, що ми так часто приходимо разом.

«Оцього їй не варто було казати»,— засмучено подумав Філько.

І, захопившись за чіпкий кущ, який звисав над урвищем, хлопчик стрибнув униз на стежку так далеко, що Тані стало страшно.

Але він не розбився. І Таня кинулася бігти іншою стежкою, між невисоких сосон, які криво росли на камінні...

Стежка вивела її на дорогу, що, ніби річка, виринула з лісу і, мов річка, блиснула їй в очі камінням і щебенем та ще прошуміла довгим автобусом, у якому було повно людей.

Це дорослі їхали з табору в місто.

Автобус промчав мимо. Та дівчинка не провела поглядом його колеса, не глянула у його вікна: вона знала, що нікого з рідних там не побачить.

Таня перетнула дорогу і вбігла в табір, легко перестрибуючи через купини й канави.

Діти зустріли її криком. Прапорець на жердині пролопотів в обличчя. Вона стала в свій ряд, поклавши квіти на землю.

Вожатий Костя посварився на неї очима і сказав:

— Таню Сабанєєва, на лінійку треба приходити вчасно. Струнко! Пра-во-руч рівняйсь! Відчувайте ліктем сусіда.

Таня ширше розсунула лікті, подумала: «Добре, коли в тебе друзі праворуч. Добре, якщо вони й ліворуч. Добре, якщо вони й там і тут».

Повернувши голову праворуч, Таня побачила Філька. Після купання його обличчя виблискувало, наче камінь, а галстук був темний од води.

І вожатий сказав йому:

— Філько, який же ти піонер, коли щоразу робиш з галстука плавки!.. Не обманюй, не обманюй, будь ласка! Я все знаю. Почекай, я ще серйозно говоритиму з твоїм батьком.

«Бідолаха Філько,— подумала Таня,— йому не щастить сьогодні».

Вона дивилася весь час праворуч. Ліворуч не дивилася. По-перше, тому, що це було не за правилами, а по-друге, тому, що там стояла дебела дівчинка Женя, яка не подобалась Тані.

Ох, цей табір! Таня в ньому вже п'яте літо. І сьогодні він чомусь видався їй не таким веселим, як раніше. А вона завжди так любила прокидатися в наметі на світанку, коли з тонких колючок ожини капає на землю роса! Любила в лісі почути сурму, що ревіла, немов ізюбр, і стукіт барабанних паличок, любила кислий мурашиний сік і спів біля багаття, яке вміла розпалювати краще за всіх у загоні.

Що ж сталося сьогодні? Невже ця річка, що біжить до моря, навіяла їй такі чудернацькі думки? З яким невиразним передчуттям стежила вона за нею! Куди хотілось їй плисти? Навіщо знадобився їй австралійський собака динго?

Навіщо він їй? Чи, може, це йде від неї дитинство? Хто відає, коли минає воно!

Таня здивовано міркувала про це, стоячи струнко на лінійці, думала про це й пізніше, сидячи за вечерею в їдальні. І тільки біля багаття, яке доручили їй розпалити, дівчинка опанувала себе.

Вона принесла з лісу тонку берізку, що висохла на землі після бурі, і поставила її посеред багаття, а навколо майстерно розклала вогонь.

Філько обкопав його і зачекав, поки зайнялися суччя.

Берізка горіла без іскор, але з легким шумом, з усіх боків оповита сутінню.

Діти з інших ланок приходили милуватись багаттям. Приходив вожатий Костя, і лікар з поголеною головою, і навіть начальник табору. Він запитав дітей, чому вони не співають і не грають, якщо в них таке красиве багаття.

Діти проспівали одну пісню, потім другу.

А Тані не хотілося співати.

Як раніше на воду в річці, так тепер, широко розплющивши очі, вона, дивилася на вогонь, що завжди прагне вгору, і так само, як і вода, вічно рухомий. І він шумів про щось, навіваючи серцю неясні передчуття.

Філько, який не в силі був бачити Таню сумною, приніс до багаття свій казанок з брусницею, намагаючись порадувати її тією дещицею, що була в нього. Він почастував усіх товаришів з ланки, але для Тані вибрав найбільші ягоди. Вони були достиглі й холоднуваті, і дівчинка з насолодою з'їла їх.

А Філько, побачивши її знову веселою, почав оповідати про ведмедів, адже батько його мисливець. Хто ж іще міг так добре розповісти про них.

Але Таня спинила його.

— Я народилася тут, у цій місцевості, в цьому місті, і ніде більше не бувала,— сказала вона,— проте завжди дивувалася, чому в нас так багато розповідають про ведмедів. Завжди про ведмедів...

— Тому, що навколо тайга, а в тайзі багато ведмедів,— відповіла дебела дівчинка Женя, що не мала ніякої фантазії, але вміла на все дати правильну відповідь.

Таня задумливо подивилася на неї і спитала Філька, чи п г може він щось розповісти про австралійського собаку дії про.

Та про дикого собаку динго Філько нічого не знав. Він міг би розповісти про злих нартових собак, про лайок, але про австралійського собаку йому нічого не було відомо. Не знали про нього й інші діти.

І дебела дівчинка Женя спитала:

— А скажи, будь ласка, Таню, навіщо тобі австралійський собака динго?

Але Таня не відповіла, бо й справді їй не було чого сказати. Вона тільки зітхнула.

Неначе від цього тихого зітхання берізка, що досі горіла яскраво і рівно, раптом похитнулася, мов жива, і впала, розсипалася на попіл. У колі, де сиділа Таня, стало темно. Морок обступив дітей. Всі загомоніли. І одразу з темряви пролунав голос, якого ніхто не знав. Це не був голос вожатого Кості.

Незнайомий сказав:

— Ай-яй, друга, чого кричиш?

Чиясь темна велика рука пронесла над головою Філька великий оберемок суччя і кинула його у багаття. Це були ялинові лапи, від яких буває багато світла та іскор, що з гуготінням злітають угору. І там, нагорі, вони гаснуть не скоро, вони горять і блимають, немов купки зірок.

Діти схопилися на ноги, а до багаття сів чоловік. Він був невеликий на зріст, носив шкіряні наколінники, а на голові — берестяний капелюх.

— Це Фільків батько, мисливець! — закричала Таня. — Він сьогодні ночує тут, поблизу нашого табору. Я його добре знаю.

Мисливець присунувся ближче до Тані, кивнув головою до неї і всміхнувся. Усміхнувся й до інших дітей, показавши свої широкі зуби, сточені довгим мундштуком мідної люлечки, яку він тримав у руці. Щохвилини він підносив жаринку до своєї люлечки і сопів нею, нікому нічого не кажучи.

Проте це сопіння, цей тихий і мирний звук говорив усім, хто хотів його слухати, що в голові цього чудного мисливця немає ніяких поганих думок.

І тому, коли підійшов до багаття вожатий Костя і спитав, чому в їхньому таборі стороння людина, то діти всі разом закричали:

— Не займай його, Костю, це Фільків батько, нехай посидить з нами біля багаття! Нам добре з ним!

— Ага, так це Фільків батько, — зрадів Костя. — Чудово! Я впізнав його. Мушу сказати вам, товаришу мисливець, що ваш син Філько завжди їсть сиру рибу і частує нею інших, наприклад Сабанєєву Таню. Це раз. А по-друге, він перетворює свій піонерський галстук на плавки, купається біля Великого каміння, що категорично було йому заборонено.

Сказавши це, Костя пішов до іншого багаття, що яскраво палало на галявині. А мисливець, який зрозумів далеко не все з того, що казав Костя, з повагою подивився услід вожатому і про всяк випадок похитав головою.

— Філько, — мовив він, — я живу у стійбищі і полюю на звіра і плачу гроші для того, щоб ти жив у місті, вчився і був завжди ситий. Але ким ти станеш, якщо ти тільки протягом одного дня накоїв так багато поганого, що на тебе скаржаться начальники? Ось візьми мій ремінь, піди в ліс і приведи сюди мого оленя. Він пасеться десь недалеко. Я ночуватиму біля вашого вогнища.

І він дав Фількові ремінь, зроблений з лосиної шкіри, такий довгий, що його можна було закинути на верхівку найвищого кедра.

Філько підвівся, глянув на товаришів: чи не поділить з ним хто-небудь його кару? Тані стало шкода хлопця: адже це її вранці він частував сирою рибою, а ввечері мурашиним соком і, можливо, заради неї купався біля Великого каміння.

Вона скочила з землі і сказала:

— Ходімо, Філько. Ми впіймаємо оленя і приведемо його твоєму батькові.

І вони побігли до лісу, що зустрів їх мовчазно, як і раніше. Схрещені тіні лягли на мох між ялинами, а вовчі ягоди на кущах виблискували од світла зірок. Олень стояв недалеко, під ялицею, і ласував мохом, що звисав з гілок. Олень був такий лагідний, що Фількові навіть не довелося розмотувати аркан, щоб накинути його на роги. Таня взяла оленя за налігач і по росяній траві привела на узлісся, а Філько привів до батька.

Побачивши коло багаття дітей з оленем, мисливець засміявся. Він запропонував Тані свою люлечку, щоб вона покурила, бо він був людиною доброю.

Та діти голосно засміялись. А Філько суворо сказав:

— Батьку, піонери не курять, їм не можна курити.

Це здивувало мисливця. Але недаремно ж він платить гроші аи енна, недаремно живе син у місті, ходить до шкоди і на шиї носить червону хустку. Отже, він повинен знати про такі речі, яких не знає батько. Мисливець закурив сам, поклавши руку на плече Тані. А його олень подихав їй в обличчя і доторкнувся до неї рогами, які теж могли бути ніжні, хоч уже й давно затверділи.

Таня, майже щаслива, сіла на землю поряд з мисливцем.

На галявині скрізь палали вогнища, навколо них співали діти, між ними ходив лікар — він піклувався про здоров'я своїх підопічних.

І Таня здивовано думала: «Справді, хіба це не краще за австралійського собаку динго?» Але чому ж їй все-таки маниться пливти річкою, чому досі дзвенить у вухах голос її струменів, які б'ють об каміння, і так хочеться змін у житті?..

II

Лілії, котрі Таня вчора гострим сучком викопала з землі, чудово збереглися на ранок. Дівчинка загорнула їхні корені в мокру траву і мох, а стебла — у свіжий берест. Узяла квіти під пахву, повісила за плечі рюкзак і одразу перетворилася на подорожнього, що готовий у дальню путь.

Зміни сталися несподівано. Табір вирішили закрити, а дітей одвезти в місто, бо лікар сказав, що нічна роса дуже шкодить здоров'ю. Адже була вже осінь.

І справді, поменшало літніх трав, і ось уже протягом усього тижня вранці намети вкривались інеєм, а в лісі на листі дерев до полудня висіли краплини роси, геть усі отруйні, наче гадюки.

Проте путь, що чекала на Таню, була недалеко. Власне, це була та сама дорога, якою учора із шумом проїхав автобус. Хоча дорога вибігала з лісу, зникала в лісі і була зовсім нова, але сьогодні на ній курився порошок — кременистий порошок, який навіть старі ялиці, що

росли обабіч шляху, ніяк не могли ввібрати. Вони тільки відмахувалися від нього своїми синіми лапами.

Таня добре бачила це, простуючи позад усіх у золотавій куряві. Поряд ішов Філько із своїм батьком, і останнім — олень. Тварині також не подобалася курява і голосні мідні труби, у які щопівгодини сурмили табірні музики, які йшли за возами з поклажею. І, коли мимо на танках проїхали червоноармійці і крикнули дітям «ура», олень сильно напнув налігач, висмикнув його з рук мисливця і зник у лісі між стовбурами високих сосон разом із в'юком. А саме у цьому в'юці лежали найдорожчі речі Філька і Тані.

Оленя довелося шукати.

Вони знайшли його серед тонких беріз, що так само, як і він, тремтіли від страху.

Довго не хотів олень виходити з лісу. Коли нарешті мисливець вивів його знову на шлях, музики вже не було чути і курява осіла на те саме каміння, з якого знялася. І ялиці не махали вітами.

Табір пішов далеко вперед.

Не що інше, як саме це, спричинилося до того, що, прийшовши в місто з полотняною торбинкою за плечима, у тапочках, подертих об гострий щербінь дороги, Таня вдома нікого не застала..

Мати, не дочекавшись її, пішла, як завжди, на роботу в лікарню, а стара нянька прала на річці білизну. Ворота були розчинені.

І Таня зайшла на своє подвір'я.

Та чи багато подорожньому треба? Напитися холодної води, посидіти на траві, звисівши руки на землю. Ось під парканом трава. Вона потоншала, її припалила нічна паморозь, але надвечір і в ній стрекочуть коники, що невідомо як потрапили в місто. А ось і вода. Правда, вона не біжить, не струменить. І взимку і влітку вона стоїть посеред двору в бочці, прикутій до старих саней.

Таня витягла затичку і дала напитися квітам, змочивши їхнє коріння, вкутане білим мохом. Потім напилася сама і підійшла до дерев, що росли праворуч од ганку. Широка ялина і береза з тонкими гілками тихо стояли поряд. Ялина була ще гарна. Затінку від неї вистачало на півдвору, навіть більше. Але береза! Вона вже починала жовтіти.

Таня помацала її білий стовбур, усіяний наростами.

«Що це? Вже осінь?» — подумала дівчинка.

І береза зронила зморщений лист у її підставлені долоні.

«Так, так,— сказала Таня сама до себе,— це справді осінь. Проте півники під вікном ще стоять. Можливо, й мої лілії трохи постоять. Але де ж усі наші?» У цей час вона почула

поряд тиху метушню і муркотіння. Це стара кицька Козак привела своїх котенят, щоб вони поплигали перед Танею. За ними прибігла качка з черв'яком у дзьобі.

Котенята за літо виросли, і найменшеньке, на прізвисько Орел, вже не боялося ні черв'яків, ані качки.

Потім у хвіртку зайшов пес. Він був маленький, але з великою головою, і було йому років із десять.

Помітивши Таню, пес зупинився біля воріт, і в його старечих сльозавих очах засвітився сором — йому було совісно, що не він перший довідався про повернення дівчинки. Мимоволі пес ворухнувся, ніби хотів повернути назад, не помітити її. Адже й такі випадки трапляються в собачому житті. Він було рушив до водовозки, навіть не крутнувши хвостом.

Але всі ці хитромудрі заміри розлетілися вщент, тільки-но Таня покликала його:
— Тигр!

Пес одразу підстрибнув на коротких ногах і кинувся до дівчинки, тулячись до її колін.

Таня довго гладила Тигра по голові, вкритій короткою жорсткою шерстю, під якою виступали старечі горби.

Так, усі вони були літні й кволі Істоти, хоч імена мали грізні.

Таня з любов'ю дивилася на собаку.

А коли звела очі, то побачила няньку, теж літню жінку. Глибокі зморшки зорали її обличчя, погляд уже потьмянів за довге життя.

Поставивши на землю відро з білизною, нянька поцілувала Таню і сказала:

— Яка ж ти чорна стала, немов твій Філько. А мами вдома немає. Ждала, ждала — не діждалася, пішла на роботу. Самі з тобою лишилися. Ми завжди самі. Хочеш, я самовар поставлю? А може, попоїсти чогось? Просто не знаю, чим вас там у таборі годували. Мабуть, і не проковтнеш.

Ні, Таня не хотіла їсти.

Бона віднесла до хати свою торбинку, пройшлася по тихих кімнатах, помацала на полиці книжки.

Так, правду казала нянька. Таня часто лишалася сама — господаркою свого дозвілля й бажань! І тільки вона знала, як ця воля гнітила її. У неї немає ні сестер, ні братів. І мами вдома дуже часто немає. Груді стискає гірке і ніжне почуття, аж сльози навертаються на очі. Що його викликає? Чи запах рук та обличчя матері, чи запах її вбрання, а можливо, її погляд, який Таня пам'ятає завжди і скрізь?

Раніше, щоразу, коли мати йшла з дому, Таня починала плакати, а тепер тільки думала про неї з безнастанною ніжністю.

Вона не запитувала у няньки, чи скоро повернеться мати. Вона тільки доторкнулася до її сукні у шафі, посиділа на її ліжку і знову пішла на подвір'я. Треба ж було нарешті кудись прилаштувати квіти, які вона викопала на болітці у лісі.

— Але ж уже осінь, Таню,— зауважила нянька.— Які тепер квіти?

— Ну, яка там осінь! Подивися,— відповіла Таня.

Осінь, як завжди, проходила тут без туману. Навколишні гори, мов навесні, були темні від глици, а сонце довго не схилялося над лісами, і довго по дворах під вікнами квітли великі, без запаху квіти.

Справді, можливо, й лілії постоять ще трохи. А якщо посохнуть, то їхнє коріння все-таки буде в землі.

Таня широким ножом викопала кілька лунок на грядці і кілочками попідпирала лілії.

Тигр ходив між грядками і обнюхував їх. Обнюхавши кожну стеблину, він підвів голову від землі і подивився на паркан.

Глянула туди й Таня. На паркані сидів Філько — у майці, уже роззутий. Його обличчя було схвильоване.

— Таню,— крикнув він,— біжи швидше до нас! Тато подарував мені справжніх їздових собак!

Але Таня не перестала копати, руки в неї були чорні під землі, обличчя лисніло.

— Це неможливо,— не повірила вона,— ти мене дуриш. Коли ж він встиг це зробити? Адже ми сьогодні разом прийшли в місто.

— Ні, це правда,— сказав Філько.— Батько привів їх у місто ще три дні тому і тримав у хазяйки в сараї. Він хотів зробити мені подарунок, а тепер кличе тебе подивитись.

Таня ще раз уважно глянула на Філька.

Зрештою, це могло бути й правдою. Дарують же дітям речі, про які вони мріють. І дарують саме їхні батьки, як про це часто читала Таня.

Вона кинула ніж на грядку і пішла на вулицю.

Філько жив через двір. Ворота його двору були зачинені.

Але хлопчик широко розчинив їх перед Танею, і вона побачила собак.

Біля них на землі сидів Фільків батько й кутив. Його люлечка сопіла так само голосно, як і в лісі коло багаття, обличчя в мисливця було привітне. Олень стояв прив'язаний до паркана. Собаки лежали всі разом, скрутивши на спині в кільця хвости,— справжні лайки. Не підводячи гострих морд, простягнутих на землі, вони подивилися на Таню вовчим поглядом.

Мисливець став між звірами і дівчинкою.

— Вони злі, друга,— пояснив він.

А Філько додав:

— Це краще, ніж австралійський собака динго.

— Я чудово знаю цих собак,— сказала Таня.— І все-таки це не дикий собака динго.

Запряжіть їх, будь ласка.

Мисливець здивувався. Запрягати собак улітку? Така забава здалася йому нерозумною. Але й син попросив його це зробити. І мисливець виніс із сарая легкі нарти та упряж, підняв на ноги собак. Вони підвелись і загарчали.

А Таня милувалася чудовою упряжжю, прикрашеною сукном і шкірою. Китички на головах псів маяли, наче біла волоть куничника.

— Це коштовний подарунок,— сказала Таня.

Мисливець зрадів, що похвалили його батьківську щедрість, хоч це зробила й дівчинка.

Вони посиділи трохи на нартах, і Таня потримала каюр — довгу палицю з ясена, оковану на кінці залізом.

Собаки крутилися, налягаючи на задні лапи,— збиралися бігти, тягти нарти По голій землі. За старанність мисливець почастував їх юколою, яку витяг з мішка. Потім з-за пазухи вийняв ще дві сушені рибки, дві малюсінькі корюшки, що просвічувалися на сонці, подав їх синові й Тані. Філько почав голосно гризти, а Таня відмовилася. Проте закінчилося тим, що й вона з'їла рибку.

Мисливець почав збиратися в дорогу. Час було вже йти .і цього міста, де його олень увесь день голодував. Мис липець розпріг нарти і зачинив собак у сараї. Потім одв'язав од паркана оленя і подав йому на долоні сіль. В'юки були готові давно.

За ворітьми мисливець попрощався з Танею і Фільком.

Він подав Тані руку, одну, потім — другу, як подають на прощання сусідові, і запросив приїхати на собаках у гості, коли випаде сніг.

А сина він обняв за плечі.

— Будь, якщо можеш,— сказав він,— добрим мисливцем і вченим.— І, пригадавши, мабуть, скарги вожатого, замислено додав: — А також носи свою хустку на шиї так, як треба.

Ось він уже дійшов до повороту, ведучи за налігач оленя, і обернувся ще раз. Обличчя в нього було смагле, паче вирізьблене з дерева, але й здаля воно здавалося привітним.

І Таня пошкодувала, що він так швидко зник.

— Добрий у тебе батько, Філько,— сказала вона, замислившись.

— Так, я його люблю, коли він не б'ється.

— Хіба він коли-небудь б'ється?

— Дуже рідко, і тільки тоді, коли буває п'яний.

— Он як! — похитала головою Таня.

— А твій батько хіба ніколи не бився? І де він? Я школи його не бачив.

Таня подивилася Фількові у вічі — чи не помітить у них цікавості або посмішки. Вона, здається, ніколи не розмовляла з ним про свого батька.

Але Філько дивився Тані просто в обличчя, і в його очах була тільки сама простодушність.

— Ніколи,— сказала вона,— він не бився.

— Тоді ти повинна любити його.

— Ні, я не люблю його,— відповіла Таня.

— Он як! — здивувався Філько. І, трохи помовчавши, торкнувся до Таниного рукава.— Чому?

Таня насупилася.

І негайно ж у Філька забракло слів, немовби йому щойно відрізали язика. Здавалося, він уже ніколи ні про що не питатиме її.

А Таня раптом зашарілась:

— Я його зовсім не знаю.

— Хіба він помер?

Таня заперечливо похитала головою.

— Так де ж він?

— Далеко, дуже далеко. Можливо, за океаном.

— Виходить, в Америці?

Таня кивнула.

— Я вгадав!.. В Америці? — повторив Філько.

Таня повільно хитнула головою справа наліво.

— Так де ж він? — спитав Філько.

Таня вразила хлопця.

— Ти знаєш, де Алжир і Туніс? — спитала вона.

— Це я знаю. В Африці. Він там?

Але Таня знову заперечливо похитала головою, цього разу ще сумніше:

— Ні, Філько. Знаєш, є така країна — Маросейка.

— Маросейка? — повторив Філько задумано. Ця назва йому сподобалась.— Мабуть, красива країна Маросейка.

— Так, Маросейка,— тихо сказала Таня,— будинок номер сорок, квартира п'ятдесят три. Він там.

І дівчинка зникла на своєму подвір'ї.

А Філько лишився на вулиці. Його дедалі більше дивувала Таня. Щиро кажучи, він був зовсім спантеличений.

— Маросейка,— пробурмотів хлопчик.

Можливо, це острів, про який він за це літо забув? Ці прокляті острови ніколи не запам'ятовувалися. Кінець кінцем, він був тільки звичайний школяр, хлопчик, що народився у глухому лісі, в курені звіролова. І навіть йому острови!

III

Вода лилася з бочки в жерстяну поливальницю так гучно, немов це була зовсім і не застоюла вода, налита в трухляву бочку, а маленький водопад, який щойно народився високо в горах під камінням.

Голос його був свіжий, сповнений дяки цій дівчинці, яка одним порухом руки визволила його і надала можливість бігти куди завгодно. Він гучно дзвенів їй у вуха і так гарно скручував у повітрі свій струмінь, мабуть, тільки для того, щоб привернути її увагу.

А Таня зовсім не слухала, не помічала його.

Тримаючи дерев'яну затичку у руці, вона думала про батька. Розмова з Фільком дуже стривожила її пам'ять.

Але важко думати про людину, якої ніколи не бачила і про яку нічого не пам'ятаєш, крім того, що ця людина твій батько і живе десь далеко, в Москві, на Маросейці, будинок номер сорок, квартира п'ятдесят три. В такому разі можна думати лише про себе. А щодо себе, то Таня вже давно зробила висновок, що вона не любить його, не може любити, та й не повинна. Ох, вона чудово все розуміє! Він закохався в іншу жінку, він покинув матір, пішов од них багато років тому, і, можливо, в нього є тепер інша дочка, інші діти. Хто ж він тоді для Тані? І нехай мати не каже про нього тільки хороше. Адже це гордість, не більше. Проте це почуття властиве і їй, Тані. Хіба не тому вона завжди мовчить про батька? А якщо й доводиться вимовити кілька слів, то хіба серце в неї у цей час не крається?

Так міркувала Таня, а вода з бочки текла й текла, маленький водопад шумів і плигав, залишений без будь-якої уваги. Давно він наповнив Танину жерстяну поливальницю і тепер біг по землі, нікого не боячись. Добігши до Тані, приторкнувся до її ніг.

Але й після цього дівчинка не звернула на нього уваги. Тоді струмінь побіг далі, до грядки з квітами, гніваючись і шелестячи по-зміїному між чорними камінцями, що були порозкидані на доріжці.

І тільки няньчині крики вивели Таню з роздумів.

Старенька стояла на ганку й гукала:

— Чого пустуєш? Геть уся вода вилилась! І сама змокла. Подивись лишень на себе! Чи тобі не шкода маминих грошей? Ми ж за воду гроші платимо!

Таня глянула на себе. Справді, руки в неї були забруднені землею, тапочки подерті об каміння, панчохи мокрі.

Дівчинка показала їх няні. Стара перестала кричати, а тільки сплеснула руками. Потім принесла Тані з колодязя свіжої води, щоб помилася.

Вода була холодна. І, поки Таня змивала порошок і бруд, нянька потихеньку бурчала.

— Ростеш ти, дивлюся, швидко. Ось уже п'ятнадцятий минає,— казала вона,— а й досі не знайдеш своєї стежки. Задумана дуже.

— А що це значить? — спитала Таня.— Розумна?

— Та не розумна, а багато думаєш, а від того й коли-не-коли дурієш... Іди, йди, сухі панчохи надінь.

У неї була своя особлива мова, в цієї старої з жилавою спиною і твердими, жилавими руками, якими вона так часто умивала Таню в дитинстві.

Лишивши на порозі мокре взуття, Таня ввійшла в хату босоніж.

Дівчинка погріла ноги на маминому килимі, на дешевому килимчикові з оленьчої шкури, витертої в кількох місцях, і засунула руки під подушку, щоб і вони нагрілися. Вода з колодязя була справді холодна. Та ще холоднішим здався Тані цупкий папір, що захрустів під її пальцями.

Вона вийняла з-під подушки листа. Він був трохи пом'ятий, з подертим краєм — його вже кілька разів читали.

Що це?

Мати ніколи не ховала листів під подушку.

Таня подивилася на конверт. Цей лист до матері був од батька. Таня догадалася про це тому, що в неї сильно заколотилося серце, і ще тому, що внизу вона прочитала батькову адресу. Мабуть, він дуже непокоївся, що лист десь загубиться, і тому на краєчку старанно вивів: «Маросейка, будинок № 40, квартира 53».

Таня поклала листа на ліжко і босоніж пройшлася по кімнаті. Потім заховала його назад під подушку і знову пройшлася по кімнаті. А тоді взяла і прочитала.

«Дорога Машо, я писав тобі вже кілька разів, та, мабуть, листи мої не доходять: адже ви так далеко живете — зовсім на іншому кінці світу. Моя давня мрія нарешті здійснюється — мене призначили на Далекий Схід. Служитиму якраз у вашому місті. Вирушаємо літаком утрюх,— зі мною Надія Петрівна і Коля. Його вже прийняли у вашу школу, в той самий клас, де вчиться Таня. Ти ж знаєш, який дорогий для нас із Надією цей хлопчик. У Владивостоці сядемо на пароплав. Чекайте нас першого числа. Підготуй,

прошу тебе, Таню. Мені страшно тобі признатися, Машо, як я перед нею завинив. Не в тому, що ми розійшлися з тобою, що все так сталося у житті: у тебе, у мене, у Наді,— не в цьому я винен перед Танею. Хоч я завжди турбувався про неї, з першого дня її народження, але так рідко писав їй, так часто забував про неї. Та й вона мені теж дуже рідко писала. І навіть у тих нечастих листах, коли вона тільки навчилася писати, коли її рука ледве виводила по три слова на одній сторінці, навіть там я знаходив ніби осуд собі. Вона мене зовсім не знає. Як ми з нею зустрінемося — ось що мене трохи лякає. Адже їй було тільки вісім місяців, коли ми розлучилися. В неї були такі безпомічні ноженята, і пальці на них не більші від горошин, і рученята з червоними долонями. Я так добре це пам'ятаю...»

А Таня нічого не пам'ятала. Вона глянула на свої босі ноги, засмаглі аж до колін, з гладенькою шкірою, з крутим вигином, що підпирав легку ступню. На них так зручно стояти! Подивилась на руки, ще тонкі в кисті, але з міцними пальцями і долонею. Та хто, крім матері, радів їх зростанню й силі? Адже навіть посіявши край дороги горох, людина приходить уранці подивитися на нього й радіє, коли бачить, що сходи хоч трохи піднялися.

Таня гірко заплакала.

А поплакавши, відчула, що заспокоїлась, і радість прийшла до неї сама, як приходять голод і спрага.

Приїздить батько!

Таня плигнула на ліжко, поскидала на підлогу подушки. Потім лягла долілиць і так лежала довго, тихенько плачучи і сміючись, аж поки пригадала раптово, що зовсім не любить батька.

Куди поділась її гордість? Чи ж не цей хлопчисько Коля позбавив її батькової любові? — Все-таки я ненавиджу їх,— сказала вона.

І знову, то виникаючи, то зникаючи, її серце ятрила кривда.

Таня звелася на коліна і щосили вдарила кулаком по рамі.

Вікно розчинилося, і дівчинка побачила Філька — втретє за цей день.

Немає, видно, в його серці ні туману, ані образи, яку відчувала вона.

Хлопчик сидів на призьбі, тримав на колінах атлас.

— Немає такої країни Маросейки,— промовив він.— Є далека країна Марокко, є острів Майорка. А Маросейка — це не острів, не півострів, не материк. Навіщо ти дуриш мене?

Таня дивилася на Філька і ніби не бачила його, ніби дивилася на пісок крізь нього.

— Мовчи, мовчи, Філько,— сказала вона.— Однаково не люблю.

— Хіба я чимось образив тебе? — спитав хлопчик.

Він помітив на Таниних віях сльози, які ще не прохололи, і опустил руки. Душевна кволість охопила його. А оскільки для Філька так само легко було збрехати, як і сказати правду, то він ляснув долонею по атласу і крикнув:

— Є така країна Маросейка! Є! Цей проклятий атлас нічого не вартий. Він зовсім неповний. Я навіть чудово пам'ятаю, що вчитель казав нам про неї.

Таня ніби тільки зараз почула Філька. І його простодушна неправда повернула їй спокій.

«Ось хто мій справжній друг,— вирішила вона.— Ні на кого я не проміняю його. Хіба не ділиться він зі мною усім, що має, навіть найменшим?»

— Філько,— сказала вона,— я кажу не про тебе. Я сказала про іншого хлопчика, якого звуть Коля. Ти вибач мені.

Та Філько вже давно вибачив, ще тоді, коли з її губ злетіло перше слово, вимовлене ласкавіше, ніж інші.

— Якщо це про іншого,— сказав він,— то ти можеш його не любити. Мені це байдуже. Але все-таки чому ти його не любиш?

Таня відповіла не одразу. Вона трохи помовчала і спитала:

— Як ти вважаєш, Філько, людина повинна бути гордою чи ні?

— Повинна,— відповів Філько твердо.— Але якщо гордість не в тебе, а в Колі, то це зовсім інша справа. Тоді згадай про мене, якщо тобі буде потрібна міцна рука, чи аркан, яким ловлять оленів, або палиця, якою я навчився добре володіти, полюючи в тайзі на дикуш.

— Але ти його зовсім не знаєш, навіщо ж битимеш?

— Я знаю тебе,— відказав Філько.

І думка про те, щоб розплачуватися за кривду не сльозами, а стусаном, здалася їй у цю мить не безглуздою, а цілком зрозумілою, позбавленою тієї неясності, яку вона відчувала. Дівчинка й сама вміла добре збивати з дерев дикуш, влучно кидаючи в цих смирних птахів каміння та суччя.

Але за хвилину вона подумала: «Я, здається, стаю плою».

Раптом Філько ступив од вікна ліворуч, соромливо події ті вся поверх Таниного плеча і, притиснувши ліктем свій атлас, несподівано побіг з двору.

Позаду Тані стояла мати. Вона тихенько зайшла до кімнати. У дощовику, в білому лікарському халаті, вона здалася Тані зовсім іншою, ніж була місяць тому. Так річ, яку підносиш близько до очей, раптом втрачає свою знайому форму. І Таня, ще не отямившись, секунду-дві нерухомо дивилася на матір. Вона побачила в неї дві ледве помітні зморшки, що розбігалися від куточків носа, і худі ноги в туфлях, надто просторих

для неї — мати ніколи не вміла дбати про себе, — і худі, слабкі руки, що так вправно лікували хворих. Тільки погляд у неї лишився незмінний. Таким завжди його пам'ятала Таня. Мати дивилася на неї сірими очима. І в них, наче жменька солі, кинута в море, вмиль розтанули всі Танині образи. Вона поцілувала матір обережно, не торкаючись очей, ніби боялася своїм рухом па гасити їхній погляд.

— Мамо, — прошепотіла Таня.

Мати пригорнула її до себе.

— Я поспішала додому, — сказала вона. — Я скучила за тобою, Танюшо.

Вона окинула доньку довгим, уважним поглядом. Спочатку глянула на волосся — воно дуже вицвіло, набрало кольору сталі; потім подивилася в обличчя — воно пашіло, а на шкірі темнів загар.

«Їй було в таборі добре», — подумала мати.

Потім глянула на ноги і здивувалася, що Таня боса. Тільки тепер побачила безладдя: розкидані на підлозі подушки, пом'яту постіль і на ліжку лист, вийнятий конверта.

І погляд її очей, який Таня боялася потривожити своїми пестощами, згас. В погляді матері з'явилися занепокоєння, непевність, тривога. Навіть нещирість знайшла в ньому Таня. Бо чого ж так поволі мати піднімає з підлоги подушки і прибирає ліжко?

— Ти прочитала без мене, Таню? — тихо спитала мати.

Таня мовчки схилила голову.

— Ти повинна радіти, Таню.

Але й цього разу дівчинка не зронила й слова.

А мати терпляче ждала.

— Мамо, цей хлопчик мені брат? — запитала Таня.

— Ні, — відповіла мати. — Він чужий. Він тільки небіж Надії Петрівни. Але він виріс у них, і тато любить його й жаліє, бо в хлопчика немає ні батька, ні матері. Тато — добра людина. Я завжди казала тобі про це.

— Виходить, він мені чужий, цей хлопчик, навіть не брат, — сказала Таня і ще нижче схилила голову.

Мати поволі підвела її обличчя і двічі поцілувала.

— Танюшо, рідна, ми з тобою поговоримо. Ми про все поговоримо. Ти їх зустрінеш, Таню, і побачиш сама. Батько радітиме. Адже ти підеш на пристань, правда?

— А ти, мамо?

Мати одвернулась, уникаючи її пильних очей.

— Я, Таню, не можу. Ти ж знаєш, мені завжди ніколи.

І, відвернувшись, вона не побачила, а тільки відчула, як Таня сховала голову під її слабку руку і щільно притулилася до неї.

— Мамо, я люблю тільки тебе. Я буду завжди з тобою. Ні з ким ніколи, ніхто мені не потрібен. Я не піду зустрічати їх.

IV

Це було дивно, але квіти, які Таня посадила на грядці, ще жили того ранку, коли мав приїхати батько.

Чи сердитий струмок, що вилився з бочки, так добре напоїв їхнє коріння, чи вони просто були живучі, як багато інших квітів на півночі, що не дає їм запаху, зате дає довге життя, але в усякому разі вони трималися на своїх високих ніжках, коли Таня глянула на них. Дівчинка вирішила нікому їх не віддавати.

Вона прогнала качку, що розсілася на грядці серед квітів, і подивилася вгору на каланчу. Дерев'яна, вона пакувала над цим містом, де по дворах на світанку співали лісові птахи. На ній ще не піднімали сигнального прапора. Виходить, пароплава ще не видно. Він міг і запізнитись. Але Тані було байдуже, що б не робилося з прапором. Вона зовсім не збиралася йти на пристань. А якщо й перев'язала своє тонке волосся стрічкою і змінила сукню, надівши найкращу, то це могло статися й тому, що сьогодні свято: починається новий навчальний рік.

Але ще так довго ждати, поки настане час іти в школу.

Чого ж вона прокинулася так рано?

«А що поробиш, коли не хочеться спати»,— сказала б вона матері, якби та прокинулася від рипу дверей.

«Що поробиш,— повторила б вона,— якщо сьогодні я зовсім не можу заснути».

Та чи прийде коли-небудь цей пароплав? Чи є він насправді? Чи це мана, яка зовсім не має ніякого місця, ніякого строку і котра пливе тепер, можливо, іншою річкою, і зовсім інший туман клубочиться за його кормою?

Тут, на подвір'ї, також трохи туманно. Гілки берези блищать од краплин нічної вологості, стовбур вогкий — дерево ще не прокинулося від сну.

Дуже рано вийшла Таня з дому, надто рано. Проте вже мути біля провулка чийсь кроки, хтось топче траву, тупотить по землі. Хтось уже квапиться на пристань. Можливо, брат іде зустрічати сестру, чи батько поспішає обійняти сина, або якийсь рибалка чекає з пароплава звістки? А може, це Філько хоче востаннє перед школою наловити рибки біля пристані?

Таня сіла на лаву біля воріт.

Вона вслухалась.

І її слух чуйно пильнував звуки серед сонної трави, що дрімала під її ногами, і серед сонних гілок, що дрімали над її головою.

І далекий свисток, такий далекий, що тільки в чеканні серце може почути його, долинув до Таниних вух. Це біля маяка за Чорним мисом свистів пароплав.

Таня відчинила хвіртку і вийшла — і знову повернулась, нерухомо зупинилася біля квітів. Чи не зірвати їх все-таки, поки вони ще живі і можуть порадувати батька? Адже це все, що вона має.

І Таня зірвала квіти — лілії й півники, які вона дбайливо виростила раніше.

Потім дівчинка гукнула собаку. Тигр залюбки вибіг з і гею на вулицю. Вони пройшли через усе місто, яке ще не зовсім прокинулося. Тільки каланча ніколи не спала. Її крихітні двері, схожі на бійницю, були відчинені назустріч вітру. Прапор був піднятий і все поривався в один бік — до річки.

До річки прямували і перехожі. Вони поспішали на пристань. Таня на мить зупинилася біля спуску, щоб згори подивитися на рідну річку. О, яка вона світла, хоч поряд на березі й височать потемнілі од глиці гори! О, яка широка! Навіть тінь од цих гір не може її закрити. Чи ж не цією річкою хотілося Тані плисти далеко в інші країни, туди, де живе дикий собака динго?

А пароплав підходив дедалі ближче. Чорний, кряжистий, ніби скеля, він усе-таки здавався маленьким на цій річці, губився у її світлому просторі, хоча його ревіння, мов ураган, хитало кедри на горах.

Таня прожогом кинулася по спуску вниз. Пароплав уже причалював, трохи навалився на пристань, де було повно людей. На пристані тісно від бочок. Вони скрізь—лежать, стоять, наче кубики лото, в яке щойно гралися велетні.

З пароплава махали хустками. Чи не їй це? Таня зблідла. Теж помахала рукою, над силу підвівши її. Ох, це кумедно! Як вона серед натовпу пізнає батька, якого ніколи в житті не бачила? І як він упізнає її? Вона зовсім про це не подумала, коли бігла на пристань. Нащо було піддаватися мимовільному прагненню серця, яке тепер так колотиться і не знає, що йому робити: завмерти чи калатати ще дужче?

Отак і стоїть вона тепер з прив'язаними квітами біля бочок, і старий пес лежить їй ноги, не в силі чимось зарадити.

А перехожі йдуть мимо.

Може, оце вони? Їх троє: він у капелюсі, що блищить од ворсу, жінка стара, а хлопчик високий, худий і досить-таки гидкий.

Та ні, вони минають її, нікуди не дивляться, не сподіваючись тут кого-небудь зустріти.

Або, можливо, ось вони — їх теж троє: він огрядний, у кепці з товстого сукна, вона молода й некрасива, хлопчик також гладкий і ще гидкіший, ніж перший.

Так, здається, вони.

Таня ступила вперед. Чоловік швидко й сухо подивився на неї, а гладкий хлопчик, вказавши на квіти, спитав:

— Ти продаєш їх?

Затремтівши од образи, Таня одійшла. Вона не скрикнула. Тільки сховалася за бочки і тут простояла доти, поки всі зійшли з пароплава. На пристані вже не було нікого. Не чути було кроків. Усі пішли. Чого стояти? Вони просто не приїхали сьогодні.

Таня вийшла з-за бочок. Матроси вже подалися в місто, й повз неї пройшли санітари з носилками. Вони йшли останні. Таня пішла поряд. На носилках під суконною ковдрою, витягнувши ноги, лежав хлопчик. Його обличчя пашіло. Проте він був притомний і, щоб не вивалитися, міцно тримався за носилки. Від цього зусилля чи, можливо, від страху на його губах блукала ніякова посмішка.

— Що з ним? — спитала Таня.

— На пароплаві захворів, малярія, — коротко відповів санітар.

Помітивши Таню, що простувала поряд, хлопчик переборов страх, ліг прямо і довгим, трохи запаленим поглядом подивився їй в обличчя.

— Ти плакала? — спитав раптом він.

Таня закрила квітами рот, притулила їх до обличчя, паче лілії мали коли-небудь приємний запах. Але що може знати цей хворий хлопчик про запах північних квітів?

— Ти плакала, — твердо повторив він знову.

— Що ти, що ти! Тобі це здається, — відповіла Таня, кладучи квіти на носилки. — Я не плакала. Це якийсь гладкий хлопчик запорошив мені очі піском...

І чоловік, що останнім збіг з трапа на пристань, уже не побачив нікого, крім самотньої дівчинки, яка сумно йшла нагору.

V

Цей перший день у школі, радісний для всіх інших дітей, був тяжким днем для Тані. Вона сама ввійшла на шкільне подвір'я, витопане ногами дітей.

Сторож уже оддзвонив.

Таня штовхнула важкі двері. У коридорі, як і на вулиці, було видно, порожньо, тихо. Невже вона запізнилася?

— Ні, — сказав їй сторож, — біжи швидше. Вчителі ще ш розходилися по класах.

Але бігти не вистачало сил. Поволі, немов сходячи на кручу, вона йшла довгим коридором, підлогу якого було ретельно натерто. Над її головою висіли плакати. Сонце освітлювало їх з усіх десяти величезних вікон, не приховуючи жодної коми:

«Діти, вітаємо вас з початком нового навчального року. Ласкаво просимо! Бажаємо вчитися на відмінно».

Маленьке дівчатко з маленькими кісками, що закручувалися на кінчику, пробігло повз Таню і, біжучи, обернулося до неї.

— Іх бін, ду біст, ер іст! — прокричало воно по-німецьки і показало язика.

Які тонкі, спритні ноги у цього дівчатка! Чи це не колишня Таня, маленька Таня, показала сама собі язика?

Та дівчатко вже зникло за поворотом, а Таня зупинилася біля високих дверей. Тут був її новий клас.

Двері були зачинені, але з класу долинав гомін.

І цей гомін, як милий її серцю гомін ріки і дерев, що з дитинства оточував Таню, допоміг зібратися з думками.

Вона, ніби примирившись сама з собою, промовила:

— Ну гаразд, забудемо про все.

Таня широко розчинила двері. Голосний крик зустрів її на порозі.

А вона вже усміхалася. Так людина, що з морозу зайшла до хати і ще не розрізняє з холоду ні облич, ні речей у кімнаті, все-таки усміхається і теплу і словам, які ще не вимовлені, але котрі — вона знає — не будуть ворожі їй.

— Таню, до нас! — кричали одні.

— Таню, з нами сідай! — гукали інші.

Філько ж зробив на парті стойку — чудову стойку, якій міг би позаздрити коєний хлопчик, хоча вигляд у нього був сумний.

А Таня осміхалася.

Вона вибрала собі в подружки Женю і сіла поряд з нею, як у таборі біля вогнища. Філько сів позаду.

І тієї ж, хвилини до класу зайшла Олександра Іванівна, вчителька російської мови.

Вона піднялася на кафедру й одразу ж зійшла.

«Бо,— подумала вона,— якщо чотири пофарбовані дошки можуть піднести людину над іншими, то цей світ нічого не вартий».

І, старанно обминувши кафедру, вона підійшла до учнів так близько, що між ними і нею вже не було ніяких перепон, крім власних вад коленого.

Вона була молода, обличчя в неї було свіже, погляд такий ясний і спокійний, що привертав до себе увагу найвідчайдушніших пустунів. І завжди на її чорній сукні сяяла маленька зірочка, виточена з уральського каменю.

І дивно: свіжість і молодість вчительки діти ніколи не сприймали як недосвідченість, з якої не пропустили б нагоди поглузувати.

Вони ніколи не глузували з неї.

— Діти! — сказала вчителька, пробуючи свій голос після тривалої літньої перерви. Він був у неї, як і раніше, глибокий і так само привертав до себе увагу. — Діти! — повторила вона. — Сьогодні свято — ми починаємо навчання, і я рада, що знову з вами, знову буду вашим класним керівником — ось уже який рік. Ви всі виросли за цей час, а я трохи постаріла. Але все-таки ми вчилися завжди відмінно.

І, звичайно, вона сказала б до кінця все, що годиться казати дітям перед початком нового навчального року, якби в цей час не зайшли до класу двоє нових учнів. Це були ті самі хлопчики, яких Таня вранці зустріла на пристані. Один — худий і високий, другий — низенький, з угодваними щоками, схожий на справжню бестію.

Всі зацікавлено подивилися на них. Але ніхто з цих сорока хлопчиків і дівчаток, які неспокійно сиділи за партами, не дивився на них з таким сподіванням, як Таня. Ось зараз вона дізнається, хто з них завдав їй страждань, далеко більших, ніж страх. Можливо, все-таки один з них Коля.

Вчителька спитала, як їх звуть.

Гладкий хлопчик відповів:

— Годилю-Годлевський.

А худий сказав:

— Борщ.

«Отже, «вони» справді не приїхали, — полегшено подумала Таня. І вирішила: — Гаразд, поки що забудемо про все».

Зате вчительці сміх, що пролунав у класі, не провіщав доброго початку.

Але вона сказала:

— Отже, почнемо урок. Я сподіваюся, що протягом літи, діти, ви нічого не забули.

Філько голосно зітхнув.

Вчителька секунду дивилася на нього. Але її погляд не був суворий. Вона вирішила бути сьогодні поблажливою до дітей. Все-таки це їхнє свято, і нехай їм здається, що сьогодні вона у них в гостях.

— Чого ти зітхаєш, Філько? — спитала вона.

Філько підвівся.

— Я сьогодні прокинувся па світанку,— сказав він,— щоб написати своєму другові листа, і відіслати його, бо забув, які знаки треба поставити в такому реченні: «Куди ти вранці так рано ходила, друже?»

— Погано, якщо ти забув,— зауважила вчителька і подивилась на Таню.

Та сиділа, опустивши очі. І, зрозумівши це як бажання уникнути відповіді, Олександра Іванівна скапала:

— Таня Сабанєєва, чи не забула ти, які розділові знаки потрібні у цьому реченні?

Скажи нам правило.

«Що ж це! — подумала Таня.— Адже він каже про мене. Невже всі, і навіть Філько, такі жорстокі, що весь час нагадують мені про те, що я намагаюся забути».

І, думаючи так, вона відповіла:

— Якщо в реченні є звертання, потрібні кома або знак оклику.

— Ось бачиш,— звернулася вчителька до Філька,— Таня добре пам'ятає правило. Ану, йди до дошки, напиши який-небудь приклад, де було б звертання.

Філько підійшов до дошки, взяв крейду.

Таня сиділа, як і раніше, опустивши очі і ледь закрившись рукою. Але й закрите рукою обличчя дівчини здалося Фількові таким пригніченим, що хлопець ладен був провалитися крізь землю, якщо це він своїм жартом завдав їй хоч якоїсь прикрості.

«Що з нею?» — подумав Філько.

І, піднявши руку, крейдою написав на дошці російською мовою: «Эй, товарищ, больше жизни!»

Вчителька розвела руками.

— Філько, Філько,— сказала вона докірливо,— все ти забув, геть усе! Які вже там коми! Чому ти слово «товарищ,» пишеш із знаком пом'якшення?

— Це дієслово другої особи,— відповів безсоромно Філько.

— Дієслово, чому дієслово? — вигукнула вчителька.

— Звичайно, дієслово другої особи,— затято відповів Філько,— «Товарищ! Ты, товарищ, что делаешь?» Відповідає на запитання «что делаешь».

Регіт, що розлігся в класі, змусив Таню підвести обличчя. І, коли Філько знову глянув на неї, вона вже сміялася своїм милим сміхом голосніше за всіх.

Філько, ледь усміхнувшись, струсив із пальців крейду.

Він був задоволений.

А вчителька здивовано стежила за ним, злегка притулившись до стіни.

Як цей хлопчик, якого вона цінувала за його кмітливість і швидкий розум, міг бути задоволений своєю грубою помилкою? Ні, тут криється щось інше. Діти обманюють її. А вона думала, що добре знає дитяче серце!

VI

Ті нечасті хвилини, коли після роботи мати виходила на подвір'я, щоб відпочити на траві біля грядки, були найщасливіші для Тані. Нехай осіння трава вже тонка і погано вкриває землю, хай на грядках уже нічого не росте, а все-таки добре! Таня лягала поряд з матір'ю і клала голову їй на ноги. І тоді вдвічі ставала м'якшою трава, вдвічі світлішим небо. Вони обидві довго й мовчки дивилися вгору, де високо над рікою, пильнуючи рибу в лимані, ширяли орли. Птахи стояли нерухомо в повітрі, поки літак, краючи небо, не змушував їх трохи відсунутися. Тоді стук мотора, пом'якшений лісами, долинав до двору ледве чутним стугоном. А коли він раптово стихав або, як дивна хмара, поволі розтавав над подвір'ям, обидві мовчали.

Але сьогодні, прислухаючись до цього звуку, мати сказала:

— Яка величезна відстань між нами! Отже, вони не приїхали.

Таня не відповіла. Мати, простягнувши руку до грядки, де вже не було нічого, крім голих стеблинок, сказала:

— Півники — куди вони поділися? А як тут було красиво, на твоїй маленькій клумбі! Невже ця ненажерлива качка склювала всі квіти?

— Я сама вранці прогнала її,— зауважила Таня, не зрушивши з місця.

— Наші лілії,— повторила мати,— адже вони не ростуть під Москвою. Батько дуже любив ці квіти, і я так хотіла, щоб ти їх подарувала йому.

Таня промовчала, і мати додала :

— Він добра й хороша людина.

Таня швидко підвелась і сіла, потім знову схилилася до землі, лягла матері на ноги.

— Ти мені щось хотіла сказати? — спитали мати.

— Якщо він добра людина,— сказала Таня,— то чому він покинув нас?

Мати поворухнулась і одсунулася, паче гострий камінець попав їй випадково під лікоть. А Таня, вмить відчувши жорстокість своїх слів, стала на коліна, цілуючи сукню матері, її обличчя й руки.

Як було хороше і спокійно обом, коли вони мовчали, лежачи на цій не густій траві, на цьому тісному подвір'ячку, над яким немає нічого, крім неба! І досить було вимовити слово «батько», як воно позбавило їх жаданого спокою. То за віщо вона повинна любити його?

— Мамо,— казала Таня,— я більше не буду. Не треба. Як добре, що вони не приїхали! Як це добре. Хіба нам погано вдвох? А що квіти! Я посаджу інші. Назбираю насіння — я знаю в лісі болото, я все зроблю, і на подвір'ї в нас буде знову красиво, набагато красивіше, ніж було досі.

Так мурмотіла вона, не знаючи, що каже, не чуючи, як стукнула клямка на хвіртці, не чуючи голосу матері, яка вже кілька разів повторила:

— Та відчини ж, Таню! Хтось не може увійти. Мабуть, з лікарні прийшли.

Нарешті Таня звелася на ноги, почула кроки біля воріт і підійшла до хвіртки. Їй, далекі, нікому не хотілося відчиняти, навіть хворим.

Вона сердито спитала:

— Вам хто потрібен? До лікаря? Ви хворий?

Але перед нею стояв здоровий, високий і веселий чоловік. Він був у чоботях, в шинелі полковника і ні про що не питав, а тільки, всміхаючись, дивився їй в обличчя. Як це було дивно!

І раптом позаду Таня почула слабкий материн скрик. Дівчинка трохи заплющила очі і притиснулася до воріт.

«Батько!» Вона зрозуміла це враз.

Він, переступив через дошку, що лежала на землі, посунувся трохи вперед, ніби нахилився над матір'ю і хотів її поцілувати. Мати відступила назад і подала тільки руку. Він покірливо взяв її і потримав у своїх долонях. Другою рукою мати показала на Таню. Батько обернувся так швидко, що на його портупеї рипнули ремінці. Він і до неї простягнув свої великі, широко відкриті руки. Таня ступила до нього. Бліда, вона перелякано дивилася на нього. А він цілував дівчинку в лоб, притискував її голову до себе. Від нього пахло сукном — сукном і ремінцями.

Потім він сказав:

— Ти така велика. Тобі слід було подарувати квіти. А я приніс цукерки.

І, засунувши руку в кишеню, почав витягати коробку. Але кишеня була вузька, а коробка велика — чіпляла за підкладку. Він рвав її пальцями, м'яв коробку, він трудився. Його обличчя почервоніло. Він навіть тихенько стогнав. А Таня ждала, дедалі більше бліднучи. І, вдивляючись в його обличчя, що спітніло, мов у дитини, вона зважувала: добра перед нею людина чи ні.

Нарешті він витяг коробку, подав її Тані. І Таня взяла, не знаючи, що з нею робити,— вона їй також заважала.

Дівчинка поклала цукерки на старі сани біля бочки, в якій було повнісінько води, і краплини одразу ж почали гризти коробку. Вони стукали, як грім у німій тиші, що запала

на цьому подвір'ї. Потім прибіг собака, прийшла кицька Козак з котенятами — всі вони спробували обнюхати коробку.

Мати легенько похитала головою. Замислено подивилась на коробку і понесла її в хату.

А Таня лишилася на подвір'ї.

Батько обняв її ще раз.

Тепер, коли боротьба з цукерками закінчилася, він почав говорити. Він був збуджений і говорив дуже голосно, весь час напружено всміхаючись.

— Шкода, що тебе не було на пристані! Ми з тьотею Надею чекали на тебе. Щоправда, ми трохи затрималися на пароплаві. Коля захворів на малярію. Довелося чекати санітарів, щоб його забрали. І уяви собі, якась дівчинка подарувала йому на пристані квіти. Це були лілії, котрих я не бачив уже багато років. Так, уяви собі, вона поклала квіти на ноші. Йому так хотілося, щоб по були ти! Але ти не прийшла.

Таня піднесла руки до скронь, натиснула на них пальцями, наче хотіла спинити кров, що вдарили в лице, і трохи відсторонилася.

— Ти чого, Таню? — спитав батько.

— Тату, не говори так голосно, — попросила вона. — Я дуже добре чую тебе.

І власне подвір'ячко раптом приголомшило Таню тишею.

Батько замовк. Його збуджене обличчя стало суворим. Усмішка збігла з губ. Тільки очі лишалися добрими. Він кашлянув.

І дивно, цей кашель був уже знайомий Тані. Вона так само поривчасто кашляла, коли сумні думки, як холодний вихор, охоплювали її.

Він пильно дивився на дочку, тихенько стискував її плече.

— Я знаю, що ти на мене сердишся, Таню, — сказав він. — Але ми будемо великими друзями, правда?

— Ходімо пити чай, — запросила Таня. — Ви хочете чаю?

— Ого! Он ти в мене яка! — тихо промовив батько, дужче натискуючи на Таніне плече.

Вона зрозуміла його і виправилась.

— Ходімо до нас пити чай, тату, — сказала вона. І слюзи мало не навернулися в неї на очі. — Адже я ще не звикла до тебе, тату.

Він погладив Таню по щоці.

— Так, ти маєш рацію, Танюшо, — ледве чутно погодився він. — Важко це все у п'ятнадцять років, важко, друже. А все-таки ми будемо друзями. Ходімо пити чай.

І вперше на дерев'яному низенькому ганочку Таниного будинку пролунали інші кроки, ніж ті, які вона звикла чути, — важкі чоловічі кроки, кроки її батька.

VII

Коли в школі Таню спитали, чи не двоюрідним братом їй доводиться Коля Сабанєєв, що прийшов до них у клас, то одним вона відповіла — так, іншим сказала — ні, а оскільки багатьом це було байдуже, незабаром її перестали запитувати.

А Філько, вклавши стільки марних зусиль у розшуки країни Маросейки, теж більше ні про що не питав Таню.

Зате він сидів на парті якраз за Танею і міг скільки завгодно дивитися на її потилицю. Адже й потилиця може дещо розповісти. Вона може бути холодною і жорсткою, мов камінь, з якого Філько викресував у лісі вогонь. Вона може бути ніжною, як самотня стеблина трави.

Потилиця в Тані була і такою й іншою, найчастіше виражаючи одне бажання дівчини — не думати про те, що робиться позаду неї.

А позаду на лаві сиділи Філько і Коля.

Кого ж з них стосується це вперте бажання Тані?

Та оскільки Філько розглядав речі завжди з хорошого боку, то він вирішив, що це стосується насамперед не його. Коли ж говорити про Колю, то Філько повинен був визнати, що Таня даремно назвала його тоді гордим. Він вважав, що це помилка. Хлопець, можливо, дещо хворобливий, у нього дуже вузькі руки, надто бліде лице, але він не гордий — це бачили всі.

Коли Філько показав йому вперше, як в їхній школі жують сірку, Коля тільки спитав:

— Що це?

— Це ялицева смола,— відповів йому Філько.— Ти можеш купити її в китайця, який на розі торгує липучками. За полтиник він дасть тобі кубик сірки.

— А що таке липучки? — спитав Коля.

— Е, брате! — відповів йому роздратовано Філько.— Про все ти хочеш довідатись одразу.

І Коля не образився.

— Добре,— сказав він,— я довідаюсь згодом. Але дивний цей звичай у вашій школі. Мені ніде не доводилося бачити, щоб жували ялицеву смолу.

Але все-таки сірки купив багато. Почастував нею Філька і сам пожував, дуже швидко навчившись так само голосно клацати сіркою на зубах, як і інші.

Він так привітно запропонував пожувати й Тані, що та аж ніяк не могла відмовитися. Вона через силу всміхнулася, показавши блискучі, мов сніг, зуби.

— Чи не завдяки цій обставині,— сказав Коля,— у всіх тут такі білі зуби? Ця сірка добре їх очищає.

Всі слова хлопця Тані здалися огидними.

— Ох, завдяки цій обставині відчепись од мене! — сказала вона.

Коля промовчав і всміхнувся.

На неї дивилися його ясні, мов лід, очі, і Таня вперше побачила, що в Колі упертий погляд.

— Так, завдяки цій обставині,— спокійно повторив хлопець.

Чи було це справжньою сваркою, Таня не знала, але саме відтоді між ними почалася ворожнеча, і цей хворобливий хлопчик почав заповнювати її розум більше, ніж перші дні.

Кожного вихідного дня Таня обідала в батька.

Вона минала міський гайок, що розкинувся недалеко від будинку, де вона жила з мамою, і виходила на дорогу, яка вела до фортеці. Дорога була не пряма. Вона бігла берегом, повертаючи то праворуч, то ліворуч, ніби щохвилини озиралася на річку, яка, розіпхнувши гори, стелилася далеко вниз.

Таня йшла не поспішаючи і теж часто озиралася на річку. Якщо на дорозі було тихо, то було чути сичання глиняних брил, котрі під берегом осідали у воду. Собака теж прислухався до цього звуку. Він ходив з дівчинкою скрізь.

Так за півгодини вони підходили до батькового будинку. Цей будинок був з тих, де жили командири. Побілені вапном камінці вистеляли доріжки, але й крізь вапно пробивалася трава, ледь побілена зверху.

Тут було тихо. Скляні двері були завжди відчинені.

Через ці скляні двері Таня заходила в будинок, а собака лишався біля дверей. Як часто хотілося Тані самій лишитися біля дверей, а собака хай би зайшов у будинок!

А втім, усі в цьому домі ставилися до неї приязно.

Надія Петрівна перша зустрічала Таню на порозі. Тиха, лагідна, з милим обличчям, вона плескала Таню по плечу або цілувала в голову, щоразу повторюючи одне й те саме:

— А ось і Таня прийшла!

І хоча при цьому голос її був м'який, але Танине серце мимоволі сповнювалося недовірою.

«Чому вона поглядає на батька, коли цілує мене? — думала Таня.— Чи не тому, що хоче показати йому: «Ось бачиш, я пещу твою доньку, і тепер ти не можеш мені дорікнути, і вона також нічого не може сказати».

Від цієї неприємної думки, у Тані важчав язик, очі переставали коритися — вона не могла глянути батькові в обличчя.

І, тільки наблизившись до нього, відчуваючи його руку в своїй, дівчинка почувала себе спокійніше.

Вона тоді могла й Колі сказати:

— Здрастуй!

— Здрастуй, Таню! — привітно відповідав хлопчик, але не раніше і не пізніше тієї хвилини, коли вона кивне йому головою.

Батько не казав нічого. Він тільки торкався легенько її щоки і потім квапив до столу.

Обідали весело. Їли картоплю з олениною, яку купували в проїжджих евенків.

Сварилися з-за кращих шматків, Сміялися з Колі, який засовував цілу картоплину в рота, і лаяли його за це, а іноді батько навіть давав йому такого щигля по носі, що ніс трохи припухав.

— Тату, — казав тоді Коля, суплячись, — кинь ці дурні жарти! Я вже не маленький!

— Це правда, ти, шалапут, не маленький, — сміявся батько. — Всі ви дуже великі. Так просто не перестрибнеш через вас. Ось тільки побачимо, якої ви заспівасте, коли подадуть пиріжки з черемхою.

Батько лукаво поглядав на Таню.

А Таня думала:

«Чого варті пиріжки з черемхою, коли я знаю, що він мене ніколи не любитиме так, як Колю, ніколи не назве мене шалапутом, не вдарить по носі, не відніме зайвий шматок! Та й сама я ніколи не назву його «таточком», як цей нікчемний підлабузник. Невже пиріжками з черемхою можна мене ошукати!»

І серце в неї знову починало потроху нити, сповнюватись образою.

А в той же час усе тут її приваблювало. І голос жінки, що лунав у кімнатах, її стрункий стан, добре обличчя, завжди звернене привітно до Тані, і велика постать батька, його ремінь з товстої коров'ячої шкіри, що завжди валявся і їм дивані, і маленький китайський більярд, на якому вони не і грали, подзвонюючи залізною кулькою по цвяхах. І навіть Коля, завжди спокійний, з упертим поглядом чистих очей, вабив її до себе. Він ніколи не забував залишити кістку для її собаки.

Але про неї саму — здавалося Тані — він ніколи не пам'ятав, хоч і ходив разом з нею до школи, і обідав, і грав на більярді. І все-таки він не утруднював себе думками про неї хоча б протягом однієї хвилини в день, хоч би тільки для того, щоб ненавидіти її так, як вона ненавиділа його.

Так чому ж вона погодилася піти з ним ловити рибу і показати місце, де клюють лящі?

VIII

Таня любила зірки — і ранкові, і вечірні, і великі літні зірки, що низько горять у небі, і осінні, коли вони високо і їх дуже багато. Добре тоді йти під зірками через тихе місто до річки і побачити, що й у річці повно цих самих зірок, ніби вони наскрізь просвердлюють

темну і тиху воду, Потім сісти на березі, на глині, прилаштувати вудочки і ждати, поки клюне риба, і знати, що жодної хвилини, відпущеної на ловлю, не втрачено марно. А світанку ще й досі нема, і сонце ще не скоро протягне туман над річкою. Спочатку клубочитимуться в тумані дерева, і тільки після того запарує вода. Тим часом можна думати про що завгодно: про те, що робить тепер під кущем бурундук, і чи сплять коли-небудь мурашки, і чи буває їм холодно над ранок.

Дуже добре бувало наприкінці ночі.

Але сьогодні, коли Таня прокинулася, зірок уже було мало: одні зовсім згасли, інші тільки блідо світилися на краю обрію.

«Навряд чи добре сьогодні буде,— подумала Таня,— адже Коля також збирався з нами».

І одразу вона почула стук. Це у віконце двічі постукав Філько.

Таня в темряві наділа сукню, накинула на плечі теплу хустку і, розчинивши навстіж вікно, швидко виплигнула у двір.

Філько стояв перед нею. Очі його в блідому сутінку мали дивний колір, блищали збуджено, а вудочки лежали на плечі.

— Ти чого це так пізно? — спитала Таня.— Не накопав черв'яків ввечері?

— А ти спробуй у місті їх накопати! — хрипко відповів Філько.— Ще не пізно, прийдемо саме вчасно.

— Так, це правда,— сказала Таня,— з черв'яками у нас погано. Мою вудочку взяв?

— Узяв.

— Ну що ж, ходімо? Чого ждати!

— А Коля? — здивувався Філько.

— Ай справді, Коля! — І Таня навіть трохи поморщилася, наче зовсім забула про Колю, наче не згадала про нього в ту саму хвилину, коли прокинулася і глянула у вікно на зірки.— Ми почекаємо його на набережній у провулку,— сказала вона і тихо свиснула своєму старому собаці.

Той навіть не поворухнувся під сінцями. Тільки глянув на Таню, немов хотів їй сказати: «Досить! Хіба я мало влітку ходив на річку з тобою по рибу, взимку на ковзанку і хіба не я так часто носив у зубах твої сталеві ковзани! А тепер досить. Ти тільки подумай, ну куди я піду так рано!»

І Таня добре його зрозуміла:

— Гаразд,— сказала вона,— лежи.

«Але, можливо, кицька піде?»

Таня покликала:

— Козак!

Кицька підвелась і пішла з усіма своїми котенятами.

— Навіщо вона тобі? — спитав Філько.

— Мовчи, мовчи, Філько, — сказала Таня. — Вона знає не гірше за нас, чого ми йдемо на річку.

І вони пішли, дедалі більше заглиблюючись у ранок, мов у чарівний ліс, що зненацька виростав перед ними. Кожне деревце у гаю здавався клубом диму, Кожний димок, що курився з димарів, перетворювався на химерний куш.

На розі біля спуску вони почекали Колю.

Він довго не йшов, і Філько почав дути собі на руки: холодно було вночі добувати черв'яків — копатися в застиглій землі.

А Таня зловтішно мовчала. Її змерзла маленька постать з непокритою головою, тонким волоссям, що від вологи покрутилося в кільця, неначе промовляла: «Ось подивіться, який він, цей Коля».

Нарешті вони побачили його. Коля виходив з провулка. Він анітрохи не квапився. Підійшов, стукаючи ногами, і зняв з плеча вудочку.

— Пробачте, будь ласка, — сказав він, — я запізнився. Вчора мене запросила до себе Женя. Вона показувала мені різних риб. Тільки вони в акваріумі. А є гарні рибки. Одна зовсім золота, з довгим чорним хвостом, схожим на сукню. Я задивився на неї... Пробачте мені, будь ласка.

Таня розгнівано затремтіла.

«Пробачте, будь ласка!» — повторила вона кілька разів. — Яка чемність! Ти краще б нас не затримував. Ми через тебе прогавили час, коли клює риба.

Коля змовчав.

— Ми ще не прогавили час, коли клює риба. Це нагорі видно, а на воді ще важко роздивитися поплавця. Чого ж ти сердишся? — сказав Філько, досвідченіший, ніж вони.

— Я тому серджусь, що не люблю надто ввічливих, — відповіла Таня. — Мені завжди здається, що вони хочуть мене одурити.

— А я, наприклад, — звернувся Коля до Філька, — не люблю ніяких котів: ні тих, які ходять ловити рибу, ні тих, які нікуди не ходять. Проте я з цього не роблю ніякого висновку.

І Філько, в якого серце не терпіло сварок, подивився засмучено на обох.

— Чому ви завжди сваритесь — і тут, і в класі? А я вам ось що скажу: перед полюванням сваритися — так краще лишитися вдома. Так каже мій батько. А він знає, що каже.

Коля знизав плечима:

— Я не знаю... Я ніколи не сварюся з нею. Завжди — вона. А батько каже, що ми повинні бути друзями.

— Це не обов'язково, що хоче батько,— сказала Таня.

Філько ще сумніше подивився на неї. Навіть Коля був пригнічений її словами, хоч удав, що не почув їх.

— Ні, я не згоден,— зауважив Філько.— Мій батько мисливець, він мало розмовляє зі мною. Але все, що каже,— правда.

— Ось бачиш,— зауважив Коля,— навіть Філько, твій відданий Санчо Панса, не згодний з тобою.

— Чому ж він Санчо Панса? — глузливо спитала Таня.— Чи не тому, що ти недавно прочитав «Донкіхота»?

— Ні, «Дон-Кіхота» я прочитав давно,— відповів Коля спокійно,— але хоча б тому, що він завжди носить твої вудочки і копає для тебе черв'яків.

— Тому що він у тисячу разів кращий за тебе! — крикнула Таня, дуже почервонівши.— Філько, не давай йому черв'яків!

А Філько подумав:

«Хай йому грець, вони говорять про мене, як про вбитого ведмедя, а я ще живий!»

Коля знову знизав плечима:

І не треба, я сам накопаю на березі і місце собі знайду. Не потрібні мені твої черв'яки!

І він зник під берегом, де кущі й каміння враз заховали його від їхніх очей. Тільки внизу, далеко на стежці, довго було чути Колині кроки.

Таня дивилася йому вслід. Білий туман піднімався з річки їй назустріч, сунув по глині, шурхотів, наступаючи на листя, на траву і пісок. І такий самий білий туман застилав їй душу.

Філько з жалем дивився в її обличчя і мовчав, не знаючи, що сказати. І нарешті вимовив:

— Чого ти від нього хочеш? Чому ти присікуєшся до нього? Я сиджу з ним на одній парті і знаю: ніхто тобі про нього нічого поганого не скаже. І я не скажу. Він не зазнається, хоча вчиться краще за інших, навіть краще за тебе. Я сам чув, як він розмовляв по-німецькому з учителькою німецької мови і як розмовляв французькою мовою. Проте в класі ніхто не знає про це. Так чого ж ти хочеш від нього?

Таня нічого не відповіла.

Вона поволі пішла назустріч темній річці, що дрімала в тумані. І кицька з котенятами також попленталася вниз до річки.

Філько йшов слідом за ними і думав: дивний хлопець Коля! Нехай тисячі котів ходять на річку ловити для себе рибу, нехай мільйони котів! Але якщо вони ходять з Танею, то хіба йому, Фількові, хоч на краплинку гірше від цього? Ні, йому добре! І Таня дивно поводить! Нехай Коля називає Філька й Санчо, й Панса, про яких він поки що не чув нічого поганого, але хіба йому, Фількові, хоч на краплинку гірше від цього? Ні, йому добре!

Так вони спустилися крутим берегом і дійшли до річки, до вузьких містків, куди причалювали шампуньки¹, і побачили, що Коля сидить на дошках саме на тому місці, де завжди клюють лящі.

— Знайшов-таки він його, це місце! — вигукнув радісно Філько, бо в душі був цілком задоволений з цього.

Він підійшов до Колі, зазирнув у його банку, де на іржавому дні лежала жменьку пустої землі, і, ставши так, щоб не бачила Таня, насипав туди трохи земляних черв'яків.

А втім, Таня все-таки це побачила, проте навіть не розтулила рота.

Вона взяла свою вудочку, черв'яків, пройшла на містки і сіла майже поряд з Колею. А Філько пішов трохи далі, вибравши для себе також непогану місцинку. На риболовлі він любив бути сам.

На якусь хвилину, а можливо й довше, річка заволоділа дітьми і навіть кицькою з котенятами, які з тих самих містків пильно дивилися у воду.

А там, на глибині, коїлося щось дивне. Немов чиєсь дихання піднімало з глибини туман, немов чиїсь невидимі руки, що володіли ним усю ніч, тепер відпустили його на волю, і він біг поверхнею річки, тягнучи над водою свої довгі ноги. Він біг за сонцем, коливаючись у височині. А сама річка яснішала, дедалі вище відсувалося небо, глибина ставала прозоріша. Риба вийшла поживитися до берегів і почала клювати. Як же ж вона клювала! Таня ніколи не бачила такого.

Але якщо ти дивишся не на свій поплавець, а на чужий, то риба чудово це розуміє.

Вона, можливо, в цю мить кепкує з тебе, повернувшись головою на течію.

Таня щохвилини зводила очі й дивилася на Колину вудочку. А Коля дивився на її поплавець. І думка, що інший може впіймати раніше, не давала обом спокою. Здобич зривалася з гачка, об'ївши наживку.

Коля перший звівся на ноги, нічого не впіймавши. Він потягнувся, позіхнув, кістки в нього хруснули.

¹ Шампунька — рибальський човен китайського типу.

— Я так і знав, що нічого не буде,— сказав він у голос, не звертаючись, проте, до Тані.— Нестерпно отак дивитись у воду, від цього хочеться спати. Вже краще, як Женя, тримати цих дурних риб в акваріумі.

— Авжеж, вони дурні,— відгукнулася Таня,— якщо вважають за воду звичайне скло. Коля не знав, що сказати ще.

Він пішов по містках, навіть не доторкнувшись до своєї вудочки. Дошки гнулися під ним. Кицька Козак, яка лапою уже встигла натаскати на містки чимало дрібної риби, глянула обережно на хлопчика. Вона відсунулася, даючи йому пройти. Але котеня Орел, похитнувшись на мокрій дошці, з тихим плескотом впало у воду. Чи воно так захопилося мальками, які шастали біля самісінької дошки, чи надто присунулося до краю і не випустило вчасно пазури, але Таня побачила котеня вже по той бік містків, куди його зносила течія. Котеня захлиналися, а кицька, нявкаючи, бігала по мокрому піску.

Таня скочила на ноги, ледь торкнувшись руками містків,— така легка вона була.

Дівчинка стрибнула на берег, ввійшла у воду, і річка напнула її спідницю, що стала схожа на віночок лісової квітки. Кицька теж ввійшла у воду. А Коля лишився на місці.

Таня простягла руку і схопила котеня. Воно стало менше за щура. Руда шерсть намокла, воно ледве дихало.

Таня поклала котеня на камінь, і кицька оближала його.

А Коля все ще стояв на місці.

— Ти навмисне скинув котеня у річку! Я сама бачила! — крикнула Таня сердито.

Коля мовчав.

«Можливо, він боягуз»,— подумала Таня.

І тоді тупнула на нього ногою.

Але й це не змусило його поворухнутися. Він не міг вимовити й слова — так був здивований.

Таня кинулася геть од нього. Вона бігла стежкою на гору, і коліна її обнімала мокра спідниця.

Коля наздогнав дівчинку аж на вершині гори, біля рибальських будинків, і тут, захакавшись, узяв її за руку.

— Таню,— сказав він,— повір мені, я не хотів... Це сталося випадково. Котеня само впало у воду.

— Пусти мене,— вигукнула дівчинка, вириваючись.— Я не ловитиму більше! Я піду додому!

— Тоді я теж піду.

Він відпустив її руку і ступив широко, щоб не відставати.

— Не йди за мною! — крикнула Таня.

Вона зупинилася біля високого каменя, що підпирав хатинку рибалки.

— Але ти прийдеш до нас обідати? — спитав Коля.— Сьогодні вихідний. Тато чекатиме на тебе. Він скаже — я образив тебе.

— Ось що тебе лякає! — вигукнула Таня, притулившись до високого каменя.

— Ні, ти не так зрозуміла мене. Адже я люблю тата, а це його може засмутити. Я не хочу його засмучувати, не хочу, щоб і ти завдавала йому прикрості. Оце ти повинна зрозуміти.

— Мовчи,— сказала вона,— я чудово зрозуміла тебе. Я не прийду сьогодні обідати. Я більше ніколи до вас не прийду.

Дівчинка повернула ліворуч і хутко зникла за стіною хати.

Коля сів на камінь, уже нагрітий сонцем. Камінь був сухий і теплий, і тільки в одному місці темніла сіра пляма — слід од Таниної мокрої спідниці.

Коля помацав камінь.

«Дивна дівчинка Таня,— подумав він.— Чи не гадає вона, що я боягуз? Дивна дівчинка,— твердо вирішив Коля.— Хіба можна дивуватися тому, що вона зробить чи скаже?»

І, знову поклавши руку на камінь, він надовго про щось замислився.

А Філько нічого не бачив. Він сидів за миском на глині і таскав плоскирю — плоских рибок з чорними очима. Ще витяг коропа з великою головою, якого одразу на піску вбив гострим каменем.

Потім хлопчик вирішив відпочити. Він глянув на містки. Двоє вудлищ коливалися над водою, волосінь була натягнута — на ній ходила риба,— але поблизу нікого не булр видно: ні Колі, ні Тані. І кремениста стежка була безлюдна.

Філько подивився навіть уверх, на гори. Але й там шугав тільки вітер, також пустинний, що не нагонив навіть осінніх хмар.

Тільки мокра кицька з котенятами чвалала з пристані вгору.

IX

Все-таки Таня прийшла обідати. Вона піднялася на ганок і різко штовхнула засклені двері, широко розчинивши їх перед собою, а собака, що прибіг з нею, лишився на ганку.

Таня сильно грюкнула дверима. Зрештою, це її право приходити, коли захоче, в цей дім. Тут живе її батько. Вона приходить до нього. І нехай ніхто не думає, що вона приходить сюди заради когось іншого або заради чогось іншого, наприклад заради пиріжків з черемхою.

І Таня ще раз грюкнула дверима, сильніше ніж будь-коли.

Двері задзеленчали і заспівали своїм скляним голосом.

Таня пішла і сіла за стіл на своє місце.

Усі вже обідали. На столі стояла повна миска пельменів.

— Таню! — радісно закричав батько. — Ти прийшла? А Коля казав, що ти сьогодні не прийдеш. Оце добре! їж гарненько. Тьотя Надя зробила сьогодні для тебе пельмені.

Подивись, як вдало їх зліпив Коля.

«Он як, — подумала Таня, — він і це вміє робити!»

Вона пильно глянула на батька, на стіну, на дружні руки Надії Петрівни, які подавали їй то хліб, то м'ясо, а от на Колю глянути не могла.

Вона сиділа, низько нахилившись над столом.

Коля теж сидів на своєму місці зігнувшись, увібравши голову в плечі. Проте його губи морщилися в посмішці.

— Тату, — сказав він, — навіщо ти розповів Тані, що я ліпив ці пельмені? Тепер вона й поготів їх не їстиме.

— Ви хіба сваритеся? — в тривозі спитав батько.

— Що ти, тату! — відповів Коля. — Ми ніколи не сваримося. Адже ти казав, що ми повинні бути друзями.

— Ну отож-то! — сказав батько.

А Коля, нахилившись через стіл до Тані, прошепотів:

— А хто це казав мені, що сьогодні не прийде обідати?

Таня відповіла йому голосно:

— І не обідати я прийшла. Я не хочу їсти. Ні, ні, я зовсім не хочу їсти! — голосно повторила вона батькові і його дружині, що разом повернулися до неї.

— Чому ж ти не хочеш їсти? — розгублено ще раз перепитав батько. — А пельмені?

— Ні, дякую, я вже пообідала з мамою.

— Не запрошуй її, тату, втретє, — сказав Коля глузливо, — вона однаково не їстиме.

— Що ж, — із жалем зауважив батько, — не хоче — не буде. А даремно: пельмені такі смачні!

О, звичайно, вони страшенно смачні, ці кусочки вареного тіста, напхані рожевим м'ясом; а ці дурні поливають їх оцтом. Божевільні люди! їх їдять з молоком, посипаючи перцем, і ковтають, мов чарівний вогонь, що вмить оживляє кров.

Думки в Таниному мозкові мчали ніби маленькі вихори, хоч сама вона суворо дивилася на свою тарілку, де хололи пельмені. В голові паморочилося, тому що вдома вона не їла, тому що в неї були здорові плечі, міцні руки, міцні ноги, і тільки її серце не знало, чого

йому треба. Вона прийшла сюди, у цей дім, до батька, мов сліпець, і нічого не бачить, нічого не чує, крім пульсування своєї крові.

Можливо, її заспокоїть суперечка з наукових питань.

— Тату,— раптом сказала Таня,— а правда, що оселедці в морі солоні? Так мені казав Коля. Він зовсім не визнає зоології.

— Що таке? — спитав батько.— Не розумію.

Коля перестав їсти. Здивовано витер губи і провів долонею по обличчю. Він ніколи такого не казав. Проте його здивування минуло, коли пригадав, що він ще вранці вирішив не дивуватися — ні тому, що зробить, ні тому, що скаже Таня.

І через якусь мить хлопчик знову спокійно і нерухомо дивився на дівчинку ясними очима, в яких, наче з глибокого дна, спливала тиха усмішка.

— Так, не визнаю,— сказав він.— Що це за наука: у кицьки чотири ноги і хвіст.

Лоб і щоки в Тані почервоніли. Вона добре знала, про яку кицьку говорить Коля.

— А що ж ти визнаєш? — спитала вона.

— Математику визнаю... Якщо дві окружності мають спільну точку, то... Літературу люблю,— додав він,— це наука ніжна.

— Ніжна,— повторила Таня.

І хоча душа в неї була схильна до мистецтва, хоча вона любила і Діккенса, і Вальтера Скотта, а ще більше любила Крилова і Гоголя, проте сказала зневажливо:

— Що ж це за наука: «Осел побачив солов'я...»

Так розмовляли вони, не усміхаючись власним жартам і позираючи одне на одного очима, сповненими презирства, аж поки батько, який не міг зрозуміти їхньої суперечки, зауважив:

— Діти, не говоріть дурниць, я вас перестаю розуміти.

А в голові у Тані дедалі більше паморочилося, голосно стукало у вухах. Їй хотілось їсти. Дівчинка знемагала від голоду. Він краєв їй груди й мозок, проникав, здавалося, в кожную краплину крові. Вона заплющила очі, щоб не бачити їжі. А коли розплющила їх, то побачила, що зі столу вже прибирають. Прибрали миску з пельменями, прибрали хліб і сіль у скляній сільниці. Тільки її тарілка ще стояла на місці. Але й її вже хотіла взяти Надія Петрівна. Таня мимоволі притримала тарілку й одразу ж прокляла свою руку.

— Ти чого? — спитала Надія Петрівна.— Може, пельмені тобі залишити?

— Ні, ні, я тільки хотіла кілька штук дати собаці. Можна?

— Будь ласка,— сказав батько,— віддай хоч усе, адже це твоє.

Таня, нанизавши на виделку кілька штук вже захололих пельменів, вийшла на ганок. І тут, сівши навпочіпки перед старим собакою, вона з'їла їх, змочуючи слізьми.

Пес, нічого не розуміючи, голосно гавкав. За цим голосним гавкотом Таня не почула кроків за спиною.

Батькові руки раптом лягли на її плечі. Як пильно подивився він у її очі та на її вії! Ні, вона зовсім не плакала.

— Я все бачив крізь скляні двері,— сказав батько.— Що з тобою, рідна Танюшо? Яке в тебе горе?

Він підняв її над землею і потримав так, ніби хотів на власних руках зважити, чи тяжке горе в доньки. Вона потихеньку роздивлялась його. Батько здавався їй дуже далеким і великим, як ті високі дерева в лісі, котрі вона не могла охопити відразу очима. Вона могла тільки доторкнутися до їхньої кори.

І Таня легенько притулилася до батькового плеча.

— Скажи мені, що з тобою, Таню, можливо, я допоможу. Розкажи, що тебе радує, чого ти сумуєш, про що думаєш.

Але вона нічого не сказала, бо подумала:

«Ось у мене є матір, є в мене дім, і обід, і навіть собака і кицька, а батька в мене все-таки немає».

Хіба вона могла це сказати йому, сидячи на його колінах? Хіба, сказавши йому це, вона не примусила б його змінитися на обличчі, можливо, навіть пополотніти так, як не блід він — хоробра людина — перед найстрашнішим штурмом?

Вона не знала, що тепер — чи він спав, чи не спав — батько завжди думає про неї, з любов'ю вимовляє її ім'я, яке так рідко, раніше згадував. Навіть цієї хвилини, тримаючи її на колінах, він думав: «Минулося моє щастя, не колисав я її на руках!»

Про що вона могла знати?

Таня тільки притулилася до нього, схилилася трохи на груди.

Як солодко! Ох, як солодко лежати на грудях у батька! Як вона цього чекала!

Хоч тепер і не весна, і ганок вологий од холодних дощів, і тіло в легкому вбранні мерзло на повітрі, але й пізньої осені, в ці хвилини, Тані було тепло. Вона довго сиділа з батьком, поки над дорогою у фортецю, над вибіленим вапном камінням, над будинком із скляними дверима засвітилися її рідні сузір'я.

X

І дерево можна вважати істотою цілком розумною, якщо навесні воно всміхається тобі, вбране в листя, якщо воно каже тобі: «Здрастуй», коли ти вранці проходиш у свій клас і сідаєш на своє місце біля вікна. І ти теж мимоволі кажеш йому: «Здрастуй», хоч воно стоїть за вікном на задньому дворі, де складають дрова для школи. Через скло його добре видно.

Воно тепер без листя. Але й без листя воно чудове. Його живі гілки сягають просто в небо, а кора темна.

Чи це в'яз, чи ясен, чи якийсь інше дерево, Таня не знала, та сніг, що тепер падав, перший сніг, який, мов п'яний валився на нього, чіпляючись за кору й суччя, не міг на ньому вдержатися. Він танув, ледь торкнувшись його віт.

«Виходить, і по них струмить тепло, як і в мені, як і в інших»,— думала Таня і легенько кивала дереву.

А Коля відповідав урок. Він стояв перед Олександрою Іванівною біля дошки і розповідав про стару Ізергіль.

Обличчя в нього було кмітливе. З-під крутого лоба блищали веселі і ясні очі. Слова, що злітали з його губ, завжди були живі.

Вчителька задоволено думала про те, що цей новий хлопчик аж ніяк не зіпсує їй клас.

— А я бачив Горького,— сказав несподівано Коля і зашарівся, бо його душа не терпіла жодної краплини похвальби.

Діти зрозуміли його ніяковість.

— Розкажи! — крикнули йому.

— Он як! — сказала й Олександра Іванівна.— Це дуже цікаво! Де ти бачив його? Ти, можливо, розмовляв з ним?

— Ні, я бачив його тільки крізь дерева саду. Це було в Криму. Але я пам'ятаю погано. Мені було десять років, коли ми з татом туди приїхали.

— Що ж робив Олексій Максимович у саду?

— Він розпалював поблизу доріжки багаття.

— Розкажи нам про те, що ти пам'ятаєш.

Коля пам'ятав небагато.

Він розповів про гористий край на півдні, де біля сірих доріг, нагрітих Сонцем, за кам'яними огорожами темніє шерехате листя винограду, а вранці кричать осли.

І все-таки діти слухали його, не ворущачись.

Тільки Таня, здавалося, нічого не чула. Вона весь час дивилася крізь вікно, де перший сніг падав на голе дерево. Воно вже починало тремтіти.

«Виноград, виноград,— думала Таня.— А я, крім ялин і ялиці, нічого не бачила».

Вона замислилася, силкуючись уявити собі не виноград, а хоч квітучу яблуню, хоч високу грушу, хоч хліб, що росте на полях. І уява малювала їй небачені квіти й колосся.

Вчителька, спершися на підвіконня, вже давно стежила за нею.

Ця дівчинка, яку вона любила більше за інших, починала її непокоїти.

«Чи не думає вона вже про танцюльки? Чудова пам'ять її не ослабла, але погляд неуважний, а минулого разу з історії вона відповідала тільки на «добре».

— Таня Сабанєєва, ти не слухаєш на уроках.

Таня насилу відвела од вікна погляд, що блукав у її далекій мрії, і підвелася. Вона ще була не тут. Вона ще ніби не повернулася із своєї незримої далечини.

— Чого ти мовчиш?

— Він нецікаво розповідає.

— Це неправда. Він розповідає добре. Ми всі слухаємо його з задоволенням. Хіба ти була коли-небудь у Криму і бачила Олексія Максимовича Горького? Подумай тільки — живого Горького!

— Мій батько мене туди не возив! — сказала Таня тремтячим голосом.

— Тим більше тобі слід послухати.

— Я не слухатиму його.

— Чому?

— Тому, що це не стосується уроку з російської мови.

Хтозна-що вона верзла.

Вчителька поволі відійшла од вікна. Її легкі, звичайно тихі кроки гучно лунали в класі. Вона йшла до Тані, прикро вражена, і її очі суворо блищали, спрямовані нерухомо вперед.

Таня покірно чекала.

— Передаси після уроків батькові, щоб він завтра прийшов до мене, — сказала Олександра Іванівна.

Вона суворо глянула на Таню, на її палаючий лоб і губи, і здивувалася, як ураз зблідли ці губи, які щойно вимовили такі зухвалі слова.

— Я передам матері, вона прийде, — тихо сказала Таня.

Вчителька зволікала. Вона думала: «Що відбувається з нею? — і не знаходила відповіді. — Можливо, цей хлопчик хвилює її?»

Олександра Іванівна вирішила піти до неї додому. Її рука піднялась і торкнулася Таниних пальців.

— Ти не обманеш мене своєю нечемністю. Нехай ніхто не приходить. Я прощаю тобі цього разу. Але знай: ти зараз поводитися не так, як повинна поводитися піонерка. Ти думаєш не те, що кажеш. А ти завжди була справедливою. І що з тобою, мені незрозуміло.

Вчителька, все ще збентежена, відійшла до своєї кафедри.

Всі сиділи нерухомо і мовчали. Тільки дівчинка Женя обернулася назад так швидко, що ледве не скрутила собі товсту шию.

— Таня просто закохана в нього, — сказала вона пошепки Фількові.

Він штурхонував її ногою.

Але що поробиш, коли ця базіка така дурна і в її голові, вкритій кучерявим волоссям, не було ніякої фантазії!

А Таня стояла, тримаючись руками за парту. Пальці в неї безсило тремтіли. Вона б упала, якби її воля мовчала, як мовчав її скутий язик.

— Чого ж ти стоїш? Сідай,— сказала Олександра Іванівна.

— Дозвольте мені сісти за іншу парту.

— Чого? Хіба тобі незручно сидіти з Женею?

— Ні, зручно,— відповіла Таня,— але це дерево за вікном завжди розважає мене.

— Сідай. Яка ж ти чудна!

І Таня сіла за останню парту, де не було нікого, крім неї.

— Сідай і ти, Колю,— сказала вчителька.

Вона зовсім забула про нього, думаючи про Таню. Але й тепер, коли вона згадала про Колю, він не поворухнувся.

Він стояв, трохи нахилившись уперед, наче під ним була не рівна підлога, а стрімка стежка, що вела на високу гору; обличчя в нього почервоніло, примружені очі дивилися вперто.

— Добре, Колю,— сказала вчителька.— Сідай. Я тобі ставлю «відмінно».

— Дозвольте мені сісти на місце Сабанєєвої Тані?

— Та що це з вами?

Але все-таки вона дозволила.

І він сів на лаву поряд з дівчинкою Женею тільки через упертість.

Таня лишилася сама. Вона подивилась у вікно, справді сподіваючися, що не побачить дерева. Але і звідси його було видно. Перший сніг уже вкрив гілки. Він не танув. Перший сніг кружляв над його головою, що зникала в туманному небі.

XI

«Якщо людина зостається сама, вона ризикує потрапити на поганий шлях»,— подумав Філько, опинившись на безлюдній вулиці, якою завжди повертався додому із Танею.

Він чекав на неї годину, стоячи на розі біля лотка китайця. Чи то липучки з солодкого тіста, що лежали купою на лотку, чи то сам китаєць у дерев'яних черевиках привернули увагу Філька, але тепер він лишився сам, а Таня пішла сама, і це було однаково погано для обох.

У тайзі Філько знав би, що робити. Він пішов би по її слідах. Але тут, у місті, його, мабуть, вважатимуть за мисливського собаку або посміються з нього.

І, подумавши про це, Філько дійшов гіркого висновку, що він знає багато речей, які не можуть придатись у місті.

Він знав, наприклад, як поблизу струмка у лісі вислідити соболя по пороші, знав, що коли до ранку у хижі замерзне хліб, то можна вже їздити в гості на собаках — крига витримає нарту, а якщо вітер дме з Чорної коси, а місяць стоїть круглий, то слід чекати хуртовини.

Але тут, у місті, ніхто не дивиться на місяць; про те, чи міцна крига на річці, дізнаються просто з газет, а перед хуртовиною вивішують на каланчі прапор або стріляють з гармати.

Що ж до самого Філька, то його примушують тут не звіра висліджувати по снігу, а розв'язувати задачі і знаходити в книзі підмет і присудок, у яких навіть найкращий мисливець у стійбищі не знайшов би ніяких слідів.

Та нехай Філька вважають собакою ті, кому це подобається, і нехай сміються з нього скільки завгодно, а він цього разу зробить все-таки по-своєму.

Хлопчик сів навпочіпки посеред вулиці і перевінив усі сліди на снігу. Добре, що це був перший сніг, що він недавно впав і що цією вулицею майже ніхто не ходив. і

Філько випростався і пішов, пильно вдивляючись у землю. Він впізнав усіх, хто тут був, неначе вони проминули перед його очима. Ось Танині сліди, що лежать біля паркана,— вона йшла сама, намагаючись обережно ступати, щоб не дуже топтати цей слабкий сніг. Ось Женині сліди у калошах і Колині — він ступає не широко, і тільки впертість надає його крокам одпечаток твердості.

Але як дивно вони поводитися! Звертали, підстерігали Таню і знову наздоганяли її. Схоже на те, що вони сміялися з неї. А вона все йшла і йшла вперед, і неспокійно було в неї на серці. Хіба такі сліди вона залишає у Філька на подвір'ї або на піску біля річки, коли вони разом ходять ловити окунів?

Але куди вона зникла?

Танині сліди закінчувалися раптово на місці, де не було видно ні ганку, ні хвіртки в паркані. Вона, немов ластівка, піднялася в повітря. Чи, можливо, це саме повітря, темне від першого снігу, понесло її вгору, як листок, і кружляє тепер у хмарах і гойдає? Адже не могла вона, справді, перестрибнути через паркан!

Філько постояв секунду, потім пішов далі по слідах Жені й Колі — вони спочатку йшли поряд, а на розі розійшлись у різні боки, не дуже задоволені одне одним.

«Вони посварилися»,— подумав Філько і, сміючись, повернув назад.

Біля паркана він знову постояв замислений, вдивляючись у Танині сліди, і підняв руку вгору.

«Так, на краю паркана є виступ, за який можна вхопитися рукою. І в Тані дужі ноги,— сказав собі Філько.— Але в мене вони повинні бути вдвічі дужчі. Інакше нехай паш фізкультурник закопає мене в землю живим».

І Філько, перекинувши сумку з книжками через паркан, підстрибнув так високо, що стара жінка, яка проходила мимо, кинула навздогін йому: «Сатана!»

Та Філько вже не чув цього. Він був за парканом і йшов чужим городом далі, поряд із Таниними слідами.

В кінці городу він перестрибнув ще через один паркан, уже не такий високий, і вийшов до гайочка, який був недалеко від будинку. Тут Філько обійшов кущі невисокої калини, що ронила ягоди в сніг, і подивився на гай. Увесь білий од шовковистих кам'яних берізок і молодого снігу, він здавався вигадкою, яка ніколи й не снилася йому хоча він жив завжди серед лісу. Кожна гілка була виразна, ніби відкреслена крейдою, стовбури наче курилися, променисті іскри пробігали по їхній корі. І в цьому срібному гаю, серед нерухомих дерев, нерухомо стояла Таня і плакала. Вона не чула ні Фількових кроків, ні шуму гілок, що їх він розсував.

Філько сховався за кущами, мов за стіною, і трохи посидів на снігу. Потім тихенько відповз і нечутно пішов назад.

«Якщо людина лишається сама,— знову подумав хлопчик,— то вона, звичайно, може опинитися на поганій дорозі: вона може бігати по слідах, як собака, і як лисиця стрибати через паркани, підглядаючи за іншими з-за кущів. Та якщо людина плаче сама, то краще її не чіпати: нехай плаче».

І Філько, далеко обминувши гай, звернув у провулок і підійшов до Таниних воріт.

Він розчинив хвіртку і так сміливо зайшов у будинок, як-ніколи ще не заходив.

Стара нянька спитала, чого йому треба.

Філько відповів, що хотів би побачити Танину матір і сказати їй, що сьогодні в школі гурток, а тому Таня прийде пізніше. •

Нянька показала на кімнату, де сиділа мати.

Він прочинив трохи двері і швидко зачинив їх.

У кімнаті, на червоній канапці, поряд з матір'ю Тані сиділа Олександра Іванівна.

Обнявши Танину матір, вона щось казала їй, і в обох у руках були малесенькі білі хусточки, якими вони витирали очі.

Невже й вони горювали по чомусь?

Філько позадкував, не рипнувши жодною мостиною.

Він вийшов на ганок і швидко пішов до воріт.

Так, він знав багато речей, які в місті були йому ні до чого. Він знав голоси звірів, знав коріння трав, знав глибочінь води, навіть знав, що не слід свій будинок у лісі конопатити повстю, бо птахи розтаскають волосся на кубла. Але, коли люди не сміються, а плачуть удвох,— він не знав, що в такому разі робити. Тоді нехай усі вони плачуть, а йому краще зайнятися своїми собаками, бо вже зима і крига скоро підніметься над водою і від місяцевого сяйва позеленіє, мов мідь.

XII

Сніг падав майже до самих канікул; ущухав і падав, ущухав і знову падав, засипаючи все містечко. В будинках стало важко відчиняти віконниці. На тротуарах прокопували траншеї. Дорога піднялася високо. А сніг усе падав, засипаючи і річку, і гори, і тільки в одному місці, на шкільному подвір'ї, де його постійно топтали дитячі ноги, він нічого не міг зробити. Тут він міцніше притиснувся до землі, став твердий і рівний, і можна було з нього ліпити що завгодно.

Ось уже кілька днів на кожній великій перерві Таня ліпить із снігу постать.

Сьогодні вона закінчила її. Хлопчики, що допомагали їй, віднесли до паркана драбину, відсунули відро з водою. Дівчинка стала осторонь, щоб подивитися на свій витвір.

Це був вартовий у шоломі, з широкими плечима, як у батька, і з його поставою. Ніби на краю світу стояв він, спираючись на рушницю і вдивляючись у далечінь, а перед ним розлягалось темне море. Звичайно, ніякого моря не було. Але враження від постаті воїна було таке глибоке, що першої хвилини діти припинили. Потім старші хлопчики непомітно оточили Таню і з криками підняли її у повітря.

Інших дівчаток зовсім не чіпали, але вони заверещали. А Таня навіть не скрикнула. Вона тільки зникла від того, що їй справді вартовий вийшов чудово. Адже вона й не думала, що так вийде. Вона тільки вхопилася за свою думку і цупко трималася її, не випускаючи доти, поки не прилаштувала до гвинтівки багнета, покритиши його блискотливим льодом. Тепер її пальці боліли од води, од снігу, і вона гріла їх, засунувши в рот.

Коля стояв осторонь, ні на крок не підходив до Тані.

Олександра Іванівна, увагу якої привернув дитячий гомін, вийшла на подвір'я і без шуби постояла перед сніговою постаттю вартового. Вона була здивована її красою.

Тонкі шерстинки на чорній сукні вчительки вже вкрилися памороззю, гранатова зірочка на грудях затуманилась, а вона все стояла, пригадуючи власне дитинство.

Адже й вона колись ліпила постаті з снігу. Одну пам'ятала добре. Це була снігова баба, що стояла в кутку двора. Вночі, коли двір і цегляні стіни освітлював місяць, на неї було страшно дивитись. Кругла розпухла голова з чорним вуглем замість рота була оточена

саявом. Одного разу ввечері, глянувши на неї з вікна, вона злякалась і заплакала. Ніхто не знав, чого вона плаче. А вона не могла заснути. Всю ніч ввижалася їй у місячному сяйві снігова баба, схожа, на вигадку якихось підземних істот.

І тепер, через двадцять років, вчителька озирнулася: чи немає й тут цієї страшної снігової баби? Ні, вона її не побачила. Тут були й інші постаті, не так майстерно зроблені, як вартовий, але все-таки це були воїни, герої, був навіть богатир на коні — фантазія наївна й висока, що населяла усі куточки подвір'я.

— Це ти виліпила вартового? — спитала вчителька.

Таня кивнула головою і вийняла пальці з рота.

— Вам холодно, Олександро Іванівно, — сказала вона, — ваша зірочка зовсім потьмяніла. Можна мені доторкнутися до неї?

І Таня, простягнувши руку, потерла зірочку пальцем, і зірочка знову заблищала на гранях.

— Хочеш, я тобі її подарую за те, що ти так добре виліпила вартового? — сказала вчителька.

Таня злякано зупинила її:

— Не треба! Не робить цього, Олександро Іванівно. Ми всі пам'ятаємо вас із цією зірочкою. Не треба її віднімати в інших.

Таня відбігла до воріт, де стояв Філько і манив її до себе рукою.

А вчителька тихенько побрела до ганку і, поки йшла, весь час думала про Таню. Як часто останніми днями бачить вона дівчинку і неуважною, і сумною, і все-таки кожний крок її пройнято красою.

Можливо, справді кохання торкнулося своїм лагідним диханням її лиця?

«Ну що ж, це зовсім не страшно, — думала вчителька усміхаючись. — Але що вона там жує так старанно? Невже вони знову роздобули в китайця оту гидку сірку? Авжеж! Кохання, о миле кохання, яке ще можна вгамувати сіркою!»

Олександра Іванівна засміялася тихенько і пішла од дітей.

Справді, Філько роздобув у китайця великий шматок ялицевої смоли і тепер охоче частував нею всіх. Він дав тим, хто стояв од нього праворуч, і тим, хто стояв ліворуч, і тільки Жені не дав ні крихти.

— Чого ти не даєш мені сірки? — крикнула Женя.

— Філько, не давай сірки дівчиськам, — сказали хлопці, сміючись, хоч вони добре знали, що його рука завжди була щедрою.

— Ні, чого ж? — відповів Філько. — Я їй дам найбільший шматок. Нехай тільки підійде до мене.

Женя підійшла.

Філько витяг з кишені невеликий пакетик, зроблений із паперу, і обережно поклав її у руку.

— Ти даєш мені надто багато,— здивувалася Женья.

Вона розгорнула папірець.

Маленьке мишеня, що недавно народилося, тремтячи, сиділо на Жениній руці. Вона скрикнула і кинула його на землю, а дівчатка, які стояли поблизу, розбіглися.

Мишеня тремтіло, сидячи на снігу.

— Що ви робите? — сердито сказала Таня. — Воно ж замерзне!

Дівчинка нахилилась, підняла мишеня, подула на нього, гріючи своїм теплим диханням, потім засунула під шубку — за пазуху.

До гурту підійшов чоловік, якого ніхто в цьому місті раніше не бачив. Він був у сибірській шапці з лисячого хутра і в дорожній шубі.

Взуття ж було дуже блаженське. І це одразу помітили всі.

— Хтось приїхав до нас,— сказав Філько,— нетутешній.

— Нетутешній,— погодились інші.

Діти дивилися на незнайомого, поки він підходив до них. А маленьке дівчатко із спритними ногами навіть ухопило його за шубу.

— Дядю, ви інспектор? — спитало воно.

Чоловік підійшов до гурту, де стояла Таня, і попросив:

— Покажіть мені, діти, як потрапити до директора?

Всі відступили назад. Це й справді міг бути інспектор.

— Чому ж ви мовчите? — спитав він і звернувся до Тані: — Проведи мене, дівчинко.

Таня озирнулася, гадаючи, що він звертається до когось іншого.

— Ні, ти, дівчинко, ти, з сірими очима, в якій сидить мишеня.

Таня глянула на незнайомця, широко розплющивши очі і голосно жуячи сірку.

З-за її плеча визирало мишеня, що пригрілося під коміром шубки.

Чоловік усміхнувся.

Тоді Таня виплюнула сірку і пішла до гайку.

— Хто це? — спитав Коля.

— Це, напевно, інспектор з Владивостока,— відповіли йому інші.

А Філько раптом перелякано крикнув:

— Це герой, слово честі! Я бачив у нього на грудях орден.

XIII

Тим часом це був письменник. Невідомо, чого він приїхав у це місто взимку без валянок, тільки в чоботях. Та й чоботи в нього були не з коров'ячої шкіри, прошитої, як

у старателів, жилками, а із звичайного сірого брезенту, котрий аж ніяк не міг зігріти його ноги. Щоправда, на ньому була довга тепла шуба і шапка з рудої лисиці. В цій шубі і в шапці його бачили в клубі прикордонників. Казали, ніби він народився в цьому місті і навіть учився в цій самій школі, куди сьогодні прийшов.

Можливо, йому захотілося згадати своє дитинство, коли він тут ріс хлопчиком і нехай холодний, а все-таки рідний вітер дув йому в обличчя і знайомий сніг лягав на його вії. Чи, може, йому захотілося подивитись, як нова поросль тепер шумить на березі його річки. Чи, можливо, скучив він зі своєю славою у Москві і надумав тут відпочити, як ті великі й зіркі птахи, що увесь день ширяють високо над лиманом, а потім сідають на низенькі ялини на узбережжі і відпочивають у тиші.

Але Таня не думала так.

Нехай це не Горький, міркувала вона, нехай це інший письменник, але ж він приїхав сюди, до неї додому, в її далекий край, щоб і вона могла подивитися на нього своїми очима, а можливо, навіть доторкнутися до його шуби рукою.

На скронях письменника — сивина, хоча він не видавався старим: його тонкий голос вразив дівчинку.

Таня тільки боялася, щоб він у неї не спитав раптом, чи любить вона Пушкіна і чи подобаються їй його власні книжки.

Але він нічого не питав. Тільки сказав:

— Дякую тобі, дівчинко. Що ж ти робитимеш з мишеням?

І хоч, як багато хто чув, письменник нічого особливого не сказав, але все-таки завдав усім чимало клопоту.

Як добре було раніше, коли Олександра Іванівна після уроків увечері один раз на десять днів збирала літературний гурток!

Діти сідали за довгий стіл у піонерській кімнаті, а вчителька сідала в крісло. Вона ставала немов трохи іншою, ніж у класі, нібито припливала до них на невидимому кораблі з далеких мандрів. Поклавши підборіддя на сплетені пальці, раптом починала читати:

Коли хвилюється золотокоса нива

І свіжий ліс шумить під леготом дзвінким...

Потім подумає трохи і скаже:

— Ні, не те я хотіла вам прочитати сьогодні. Краще послухайте оце:

І він до уст моїх приник,
І вирвав грішний мій язик,
І марномовний, і лукавий,
І...

— Ох, діти, мені так хочеться, щоб ви зрозуміли, яким чудовим буває в поета слово, яким дивним смислом наповнене воно!

А Філько нічого не розумів і готовий був без жалю вирвати свій язик, який тільки те й робив, що без усякої користі бився об його Зуби, допомагаючи їм жувати все, що попадало до рота, а от жодного такого вірша скласти не міг. Проте він добре вимовив, як китаєць, що стояв на розі з липучками. «І мало-мало є,— казав він,— і погано є, і дуже добре».

Всі з нього сміялися.

Потім Женя читала вірші про прикордонників, Таня — оповідання. А Коля завжди критикував — холодно, жорстоко і сам нічого не писав, бо боявся написати погано.

Але зовсім недавно, кілька днів тому, Таня прочитала дітям своє оповідання про маленьке мишеня, яке оселилося в рукаві старої шуби. Воно там жило довго. Та одного разу шубу винесли з комори на мороз, і мишеня вперше побачило сніг. «І як тільки людям не соромно його топтати — адже це лежить цукор!» — подумало мишеня і виплигнуло з рукава. Бідне мишеня! Як воно тепер житиме?

Цього разу Коля нічого поганого не сказав. Його мовчання Таня визнала за похвалу й увесь день і всю ніч, навіть у сні, відчувала щастя. А вранці розірвала написане і викинула геть.

«Невже,— думала вона,— Давіть не похвала, а тільки мовчання цього зухвалого хлопчиська може зробити мене щасливою?»

Та сьогодні на заняттях було все інакше.

Дивні турботи хвилювали їхній гурток. Де взяти квіти, щоб подарувати їх ввечері письменникові? Де їх роздобути взимку, під снігом, коли навіть остання травиця в лісі, коли навіть звичайні хвощі на болоті не лишилися живими?

Всі думали про це. І Таня думала, але нічого придумати не могла — у неї більше не було квітів.

Тоді товстощока Женя сказала (вона завжди говорила корисні речі):

— У нас дома у вазонах розквітли царські кучері.

— І у нас,— закричали дівчатка,— зацвіли на вікнах китайські троянди і фуксії.

— А у нас... — вимовив Філько і тієї ж миті змовк, бо його хазяйка не вирощувала квітів у своїй хаті. В неї була свиня, яку його собаки будь-що хотіли роздерти на шматки.

Таким чином зібрали багато квітів. Але хто ж оддасть їх письменникові? Хто прилюдно, у великій шкільній залі, де яскраво світитимуть сорок ламп, підніметься на дощану сцену, потисне йому руку і скаже: «Від імені всіх піонерів...»

— Нехай це зробить Таня! — крикнув Філько голосніше за інших.

— Нехай це зробить Женя,— сказали дівчатка.— Адже це вона придумала, де дістати квіти.

І хоча вони мали рацію, хлопчики заперечували. Тільки Коля мовчав.

І коли все-таки обрали Таню, а не Женю, він прикрив очі рукою. Ніхто не зрозумів, чого він хотів.

— Отже,— сказала Олександра Іванівна,— ти піднімешся на трибуну, Таню, підійдеш до гостя, потиснеш йому руку і потім оддаси квіти. Скажеш йому те, що ми тут вирішили. Пам'ять у тебе добра, я більше тобі нічого не говоритиму. До початку лишилося небагато. Візьми квіти.

Таня вийшла, тримаючи квіти в руках.

«Так ось вона, справедливість! Ось справжня нагорода за всі мої кривди,— думала Таня, тулячи до себе квіти.— Не хто інший, а я потисну знаменитому письменникові руку і подарую квіти, я дивитимуся на нього скільки мені захочеться. І коли-небудь потім, через багато-багато часу— років через п'ять,— я зможу сказати друзям, що дещо бачила в світі».

Вона усміхалася всім, хто підходив до неї. Вона усміхалася й Жені, не помічаючи її злобливих поглядів.

— Просто дивно, чому все-таки обрали Таню Сабанєєву,— звернулася Женя до друзів.— Я не кажу про себе — я не гоноровита і це мені зовсім не потрібно, але краще було обрати Колю. Він далеко розумніший за неї. А втім, дуже легко зрозуміти цих хлопчаків. Вони обрали її тому, що в неї красиві очі. Навіть письменник щось говорив про них.

— Він тільки назвав їх сірими,— сказав Коля сміючись.— Але ти, Женю, як завжди, маєш рацію. Вони красиві. І тобі, мабуть, хочеться, щоб у тебе були такі очі?

— От і не хочеться, далебі! — сказала Женя.

Таня не слухала більше. Квіти, які вона тримала в руках, здалися важкими, немов були зроблені з каменю. Вона кинулася бігти повз класи, повз велику залу, де, сідаючи, вже гуркотіли стільцями діти.

Вона збігла східцями і в порожній похмурій роздягальні зупинилася, задихаючись від обурення. Вона ще не знала всього красномовства заздрощів.

«Чи можливе те, що Женя каже про мене? Адже це було б негідно мене, піонерки. Нехай щастя не всміхається мені. Чи не ліпше відмовитись од нього, ніж таке слухати?»

Ноги не тримали її.

«Ні, все це неправда! — сказала вона собі.— Все це дурниці!»

І все-таки їй захотілося побачити свої очі.

У роздягальні, де, наче на лісовій галявині, завжди панувало тьмяне світло, було в цей час тихо. Велике старе дзеркало, трохи нахилене вперед, стояло коло білої стіни. Його

чорна лакована підставка завжди здригалася, коли мимо пробігали школярі. І тоді дзеркало теж рухалося. Немов світла хмара, пропливало воно трохи вперед, відбиваючи безліч дитячих облич.

Але зараз воно стояло нерухомо. Підставка була заставлена чорнильницями,— їх щойно помив сторож. І чорнило стояло також тут, на підставці, в звичайній пляшці, і у високій сулії, і ще в якійсь величезній скляній посудині. Як багато чорнила! Невже його потрібно так багато, щоб їй, Тані, зачерпнути краплину на кінчик свого пера?

Обережно обійшовши сулію, що стояла на підлозі, Таня підійшла до дзеркала. Вона озирнулась — сторожа не було видно — і, поклавши на піддзеркальник лікті, присунулася до скла. З глибини його, світлішої, ніж присмерк, що панував тут, дивилися на Таню її сірі, як у матері, очі. Вони були розплющені, постійний блиск вкривав їхню поверхню, а в глибині хиталися легенькі тіні, і здавалося, очі не мали ніякого дна.

Так вона стояла кілька хвилин, вражена, немов лісовий звірок, що вперше побачив своє відображення. Потім тяжко зітхнула:

— Ні, які ж це очі!

З відчуттям жалю Таня відсунулася назад, випросталась.

І одразу ж, ніби повторюючи її рух, хитнулося на підставці дзеркало, повертаючи Тані її очі. А пляшка з чорнилом раптом нахилилася і, зачіпаючи порожні чорнильниці, з брязкотом покотилася.

Таня швидко простягла руку. Але пляшка, мов жива істота, вислизнула і котилася далі. Дівчинка хотіла впіймати її на льоту, навіть доторкнулася до неї пальцями. Але пляшка ковзала, боролася, мов спрут, вивергаючи чорну рідину. Вона впала на підлогу навіть не дуже дзвінко, так, як падає у воду глина, що зірвалася з берега.

З Танею сталося те, що хоч раз у житті трапляється з кожною дівчинкою,— вона розлила чорнило.

— От лихо! — скрикнула Таня.

Вона одскочила, піднявши ліву руку, в якій тримала квіти. Все-таки кілька чорних краплин блищало на ніжних пелюстках китайських троянд. Проте це нічого, можна обірвати зіпсовані пелюстки. Але права рука! Таня у розпачі крутила її перед очима, повертаючи долонею то вгору, то вниз. Аж до самого згину кисті вона була чорна й жахлива.

— Цікаво!

Цей вигук пролунав так близько, що Тані здалося, ніби то промовила вона сама. Дівчинка швидко підвела голову.

Перед нею стояв Коля і теж дивився на її руку,

— Цікаво,— повторив він,— як ти тепер потиснеш руку письменникові. До речі, він уже прийшов і сидить в учительській. Усі зібралися. Олександра Іванівна послала мене покликати тебе.

Секунду Таня стояла нерухомо, і очі її, що тільки-но з такою цікавістю дивилися в дзеркало, тепер виражали страждання.

Дивно, як їй не щастить!

Вона подала Колі квіти. Їй хотілося сказати: «Візьми у мене й це. Нехай їх подарує Женя. Адже і в неї добра пам'ять».

І він узяв би ці квіти і, можливо, посміявся б разом із Женею.

Таня рвучко одвернулася од Колі і побігла поміж рядами дитячих шуб, що супроводили її, немов шеренга нерухомих свідків. В умивалці вона знайшла воду. І вилила її всю, до останньої краплини.

Таня терла руку піском, але все-таки рука була чорна.

«Коля все одно скаже! Він скаже Олександрі Іванівні. Розповість Жені, всім».

Отже, вона сьогодні не вийде на сцену, не віддасть квіти і не потисне руку письменникові.

Дивно, як їй не щастить з квітами, до яких так прив'язане її серце. То вона віддає їх хворому хлопчикові, а той виявляється Колею, і зовсім їх не слід було віддавати йому, хоча то й були звичайні лілії. І тепер — ці ніжні квіти, що ростуть тільки в хаті! Опинилися б вони в руках іншої дівчинки — скільки чудових і красивих історій могло б з ними статися! А вона повинна од них відмовитися.

Таня струсила краплини води з руки і, не витираючи її, попленталася з роздягальні, вже нікуди не поспішаючи. Тепер однаково!

Вона піднялася сходами, що були оббиті мідною смужкою, і пішла коридором, поглядаючи у вікна, чи не побачить на подвір'ї свого дерева, яке іноді розважало її. Але і його не було. Воно росло не тут, воно росло під іншими вікнами, з другого боку. А по цей бік, перетинаючи їй дорогу, йшов письменник. Таня побачила його, відірвавшись на секунду од вікна.

Він ішов швидко. У брезентових чоботях, без шуби, в довгій кавказькій сорочці з високим коміром, підперезаній вузьким ремінцем. На потилиці блищало сиве волосся, блищав срібний пасок, і гудзиків на його довгій сорочці було просто не злічити.

Ось-ось він поверне за ріг коридору до вчительської і назавжди зникне від Тані.

— Товаришу письменник! — крикнула вона у розпачі.

Він зупинився. Потім обернувся, як на пружині, і пішов назад, їй назустріч, розмахуючи руками і зморщивши лоба, наче хотів наперед зрозуміти, що потрібно цій

дівчинці. Чи не квіти принесла вона йому? Як багато, як часто приносять йому квіти! Він навіть не подивився на них.

— Товаришу письменник, скажіть, ви добрий?

Він нахилився до неї.

— Ні, скажіть, добрий ви? — благально повторила Таня і повела його за собою в глибину безлюдного коридору.

— Товаришу письменник, скажіть, ви добрий? — втретє повторила вона.

Що він міг відповісти на це?

— Але що ти хочеш?

— Якщо ви добрий, то прошу вас, не подавайте мені руки.

— Хіба ти зробила щось погане?

— Ні, не те! Я не те хотіла сказати, я повинна подарувати вам квіти, коли ви закінчите читати, і подякувати від імені всіх піонерів. Ви подасте мені руку. А як я подам вам свою? Зі мною сталося нещастя. Гляньте.

І вона показала йому свою руку — худу, з довгими пальцями, вимазану чорнилом.

Він сів на підвіконня і зареготав, притягнувши Таню до себе.

Його сміх вразив дівчинку більше, ніж голос, — він був ще тонший і дзвенів.

Таня подумала:

«Він, мабуть, добре співає. Але чи зробить він те, про що я прошу?»

— Я зроблю так, як ти просиш, — сказав письменник.

І пішов, усе ще всміхаючись і якимось по-своєму розмахуючи руками.

Це була весела хвилина в його довгій подорожі. Вона розважила його, і на сцені він був теж веселий. Сів ближче до дітей і почав читати, не дочекавшись, поки ті перестануть кричати. Школярі замовкли. Таня, що сиділа близько, весь час вдячно слухала його. Він читав їм про те, як син прощався з батьком, — це було дуже сумне прощання, але кожен ішов виконувати свій обов'язок. І дивно: тонкий голос письменника, що так вразив Таню, у його книзі був інший. В ньому тепер було чути мідь, дзвін сурми, на який відлунює каміння, — всі звуки, які Таня любила більше, ніж звуки струни, що дзвенить від удару пальців.

Ось він закінчив. Навколо кричали й плескали, а Таня не наважувалася вийняти руки з кишені светра, вив'язаного з грубої вовни. Квіти лежали у неї на колінах.

Дівчинка дивилася на Олександру Іванівну, дожидаючи знака.

Нарешті всі замовкли, письменник відійшов од столу, закрив свою книгу. Олександра Іванівна ледь помітно кивнула Тані.

Дівчинка збігла сходинками, не виймаючи руки з кишені. Швидко підійшла до письменника, потім пішла повільніше, зупинилась. А він дивився в її блискучі очі і навіть не поворухнувся.

«Він забув,— подумала Таня.— Що тепер буде?»

Її аж мороз пройняв.

— Від імені всіх піонерів і школярів... — сказала вона слабким голосом.

Ні, він не забув. Він їй не дав закінчити; широко розкинувши руки, підбіг до неї, закрив її від усіх і, взявши квіти з її міцно стиснутої руки, поклав на стіл. Потім обняв дівчинку, і разом вони зійшли зі сцени до залу. Письменник нікому не давав доторкнутися до Тані, аж поки їх з усіх боків не оточили діти.

Маленьке дівчатко йшло перед ними й кричало:

— Дядю, ви живий письменник, справжній чи ні?

— Живий, живий,— казав він.

— Я ніколи не бачила живого. Я думала, що він зовсім не такий.

— А який же?

— Я думала, товстий.

Він сів перед дівчинкою навпочіпки і потонував серед дітей, як у траві. Вони мацали його, гомоніли навкруги, і ніколи найгучніша слава не співала йому так солодко у вуха, як цей страшний крик, що оглушав його.

Він на секунду прикрив очі рукою.

А Таня стояла поряд, майже торкаючись його плеча. Раптом вона відчула, що хтось намагається вийняти її руку, заховану глибоко у кишеню. Це Коля вхопив її за кисть і щосили тягнув до себе. Дівчинка пручалася, згинаючи лікоть, поки рука не ослабла. Коля витяг її з кишені, але не підняв угору, як на те чекала Таня, а міцно стиснув.

— Таню,— сказав він тихо,— я так боявся за тебе! Я думав, що з тебе сміятимуться.

А ти молодець! Не сердься на мене, не сердься, прошу тебе. Мені так хочеться танцювати з тобою на шкільній ялинці!

Ні звичайної посмішки, ні впертості не почула вона у його словах.

Він поклав руку їй на плече, ніби веселий танок уже почався, наче вони вже кружляють.

Дівчинка зашарілася, збентежено дивлячись на Колю. Ніжна усмішка освітила її обличчя, наповнила очі, губи. Тепер вона нічого не боялася і теж підняла руку. Вона зовсім забула про свої образи, і кілька секунд її замазана худа рука лежала на його плечах.

Раптом Філько обняв обох, допитливо глянув на Таню, глянув на Колю. Його безтурботне обличчя цього разу не виражало радості.

Помирилися, значить,— голосно сказав він.

Таня відсмикнула руку з Колиного плеча.

— Що ти верзеш дурниці, Філько! — сказала вона, ще більше червоніючи.— Він просто звернувся до мене з проханням, щоб я запросила його до себе завтра на свято. Але я не запрошую. А втім, нехай приходить, якщо вже він так бажає цього.

— Так, так,— тихенько зітхнув Філько,— завтра Новий рік, я пам'ятаю — це твоє свято. Я прийду до тебе з батьком, він питав мене: можна?

— Приходь,— квапливо відповіла Таня.— Можливо, у мене буде весело. Приходь,— сказала вона й Колі, торкнувшись його рукава.

Філько силоміць протиснувся між ними, а слідом ринув натовп і широкою рікою роз'єднав їх.

XIV

Новорічна ніч приходила в місто завжди тиха, без хуртовин, і небо в цю ніч іноді було чисте, іноді з тонкою млою, що спалахувала від кожного мерехтіння зірок. А трохи вище за цю млу, над нею, у величезному, на півнеба, колі, ходив своїм шляхом місяць.

Цю ніч Таня любила більше, ніж найтеплішу ніч влітку. Цієї ночі їй дозволяли не спати. Це було її свято. Щоправда, вона народилася не в саму ніч під Новий рік, а раніше, але чи має це значення! Свято є свято, якщо воно твоє і якщо навколо тебе також радіють. А цієї ночі в місті ніхто не спав. Сніг з тротуарів скидали на дорогу, і ходили один до одного в гості, і серед ночі лунали пісні, і рипів під ногами сніг.

Цього дня мати ніколи не працювала, і Таня, прийшовши із школи, ще з порога кричала:

— Стоп! Без мене пиріжків не ліпить!

А мати стоїть посеред кімнати, і руки в неї у тісті. Вона відводить їх назад, як два крдила, що готові підняти її в повітря. Та мати лишається на землі. Вона нагинається до Тані, цілує її в чоло й каже:

— Із святом тебе, Таню, з канікулами. А ми ще нічого не починали робити. Чекаємо на тебе.

Таня, кинувши книжки на полицю, поспішала надіти свою стареньку, в чорних цяточках, сукню. Вона ледве влазила в неї. Дівчинка за рік виросла, і тепер у цій сукні чимось нагадувала вітрило, що його наповнив попутний вітер.

Мати, поглядаючи на доньку хитала головою:

— Велика, велика!

А Таня, не боячись замазатися в тісто, хапала її ззаду за руки і, трохи піднявши, проносила через усю кімнату.

— Ти надірвешся! — перелякано кричала мати.

Але мати була не важка. Ця ноша була для Тані легша за жмут сухої трави.

Донька обережно опускала матір на підлогу, і обидві ніяково дивилися на стареньку, що стояла у дверях.

— Обидві з'їхали з глузду, — казала нянька, — забули про тісто!

І тоді наставали найприємніші години. Все, що ввечері Таня їла й пила і чим частувала гостей, — все вона робила сама. Товкла чорні зернятка маку, видавлюючи з них білий сік, схожий на молоко кульбаби. Бігала щохвилини в комору. А в коморі страшенно холодно! Все позамерзло, змінило свій вигляд, свій стан, який визначила природа. М'ясо було тверде, як камінь. Таня різала його маленькою пилкою. А молоко на полиці лежало кусками. Дівчинка кришила його ножем, а з-під ножа сипалися їй на руки довгі волокна і пил, схожий на пил каніфолі. Потім вона приносила хліб. Він сів у коморі, як старий дід. З кожної пори його віяло смертю. Але Таня знала, що він живий, що все живе у її коморі. Ніщо не вмерло. Вона ставила хліб і м'ясо на вогонь, даючи їм життя. М'ясо ставало м'яке, лило сік, молоко вкривалося піною, а хліб починав дихати.

Потім Таня йшла на лижах у гай. Вона бігла пологим схилом униз, де з-під снігу було видно тільки верхівки молоденьких ялиць. Дівчинка вибирала одну, наймолодшу, в якій глиця була блакитніша, ніж в інших, зрізала її гострим ножем і на плечах приносила додому.

Це було маленьке деревце, і Таня ставила його на табурет. Але й на маленькій ялиці вона знаходила кілька краплин живиці, яку любила жувати. І запах цієї живиці надовго оселявся в хаті.

Прикрас на ялиці було небагато: її голубі шпильки, на яких блищала освітлена свічками канитель, по гілках повзли срібні танки, на парашутах спускалися золоті зірки. От і все.

Але як добре було в цей щасливий день! Приходили гості, і Таня раділа друзям. А мати крутила для них патефон, який приносила з лікарні.

І сьогодні мало бути аж ніяк не гірше. Прийде батько, прийде Коля... Чи прийде він?

«Я, здається, знову його образила, — подумала Таня. — Навіщо? Яка дивна істота людина, якщо два слова, що вимовив хлопчисько Філько, можуть потьмарити її радість, убити добрі слова, готові вихопитися з серця, зупинити подану для дружби руку!»

Тані захотілося подивитися на своє плече, де недавно кілька секунд лежала Колина рука.

Ніяких слідів на Таниному плечі не було.

Зате, повернувши голову, вона побачила матір, яка пильно дивилася на неї.

Мати тримала щоденник — Танині шкільні оцінки. Не все було там відмінно, як раніше, але мати цього разу мовчала. Її погляд, звернений на дочку, був замислений і жалісний, наче вона роздивлялася не Танку», а крихітну істоту, яка колись гойдалася на її колінах.

Мати вже одягнулася в своє вихідне плаття, пошите з чорного шовку. З якою гідністю тримала . вона сьогодні голову, яке важке і блискуче було волосся на потилиці! Хіба є на світі людина, вродливіша і миліша за неї?

«Як батько не може зрозуміти цього?» — подумала Таня.

Кілька пушинок з вати причепилося до материного вбрання. Таня здмухнула їх.

— Скоро прийде батько,— зауважила вона.

— Так, я чекаю,— сказала мати.— І Надія Петрівна прийде. Я просила її прийти.

— Ох, краще б вона не приходила! — мимоволі скрикнула Таня.

— Але чому, Таню? — спитала мати.

— Не треба.

— Чому ж, дурненьке дитя?

Але замість відповіді Таня покружляла з матір'ю навколо свого маленького деревця, весь час боячись, що, можливо, й дорослі прикидаються так, як діти; вони довго кружляли.

Скрип кроків і тупіт на ганку перервали їхнє кружляння.

— Тато прийшов,— сказала сміючись мати.— Облиш.

Таня відскочила в куток.

— Коля прийшов,— сказала вона, пополотнівши.

Але це прийшли інші — три дівчинки, з якими Таня дружила в загоні.

Таня вийшла до них з кутка.

— А танцювати у тебе можна? — спитали дівчатка, хоча з морозу їхні очі ще нічого не бачили і обличчя були червоні.

— Можна. Сьогодні все можна! — сказала Таня.— Зараз я накручу патефон.

Голосна музика наповнила увесь дім, як сонцем, залила його звуками, затопила до самого даху.

Потім прийшли батько і Надія Петрівна. Батько кілька разів обняв Таню і поздоровив її з святом, а Надія Петрівна подарувала їй торбази — м'які оленячі чоботи — і маленьку доху, всю гаптовану бісером.

А Колі не було.

І мати спитала:

— Де ж Коля?

— От упертий хлопчисько! — сказав батько. — Нізащо не хотів іти разом з нами.

У мене, каже, є свій власний подарунок для Тані, я принесу його сам.

Слідом за ними прийшов Філько з батьком, матір'ю і трьома маленькими братами, Нежі на собаках приїхали до нього в місто. Всі вони були смагляві і вишикувалися перед Танею, низько вклоняючись їй, як господині. Потім, як за командою, вийняли з кишень хустки, згорнуті вчетверо, і витерли ними носи. Мисливець пишався поведінкою своїх дітей, а їхня мати спокійно палила люлечку, поцяцьковану мідними цвяхами. І цвяшки ці блищали при свічках.

Малюків брали на руки, і Таня цілувала їх усіх без винятку, зрідка озираючись на свою матір. А та увесь вечір стояла поряд з Надією Петрівною, тримаючи її попід руку. Таня вже кілька разів намагалася їх розлучити: просила то потримати подаровану їй доху, то допомогти взути торбази. Але щоразу, з усмішкою поплескавши доньку по плечу, мати поверталася до Надії Петрівни, дружельбно розмовляючи з нею.

Гості знову нагадали про танці.

Таня підійшла до патефона, радіючи, що хоч на хвилинку може повернутися до всіх спиною.

Вона старанно крутила ручку. Чорний блискотливий диск обертався перед її очима, і, працююча, як кінь, ходила в своїй борозні голка. Вона співала в три голоси, співала в один, вона грала, грала, неначе хор мідних труб і флейт — ці світлі чарівники — оселився на її вістрі.

А Колі не було.

«Де ж він?» — думала в тузі Таня.

За її спиною, гойдаючи маленьку ялицю і великий паперовий абажур під стелею, танцювали діти. З ними разом танцював батько.

Він сьогодні був дуже веселий і танцював чудово, викликаючи у дітей захоплення.

— Подивись-но, Таню, — щохвилини казала мати, — це ж батько танцює!

— Так, — відповіла Таня, — я бачу, мамо, він дуже добре танцює.

Вона дивилася на батька. Але її думки і погляд блукали. І незабаром вона піймала себе на тому, що батько, і його танок, і всі веселощі мало привертають її увагу. А зовсім недавно стільки гірких і солодких почуттів юрилося в її серці при самій думці про батька! Що з нею? Вона весь час думає про Колю.

«Де ж він тепер? У Жені сьогодні теж ялинка».

Але тут Філько з братами почав тихо кружляти, дедалі більше розширюючи коло. Вони піднімали ноги м'яко, трохи одриваючи їх од підлоги, і то один з них, то інший кликав до себе Таню.

Діти виконували танок, який танцюють звичайно веселі евенки на піщаному березі Тугуру тоді, коли над лісом сходить місяць.

Таня ввійшла в їхнє коло. Вона танцювала, щохвилини поглядаючи на двері.

— Молодці! — захоплено крикнув батько. — Хай йому дідько, ми сьогодні веселитимемося! Таню, попроси у мами вина. У мене є ще для вас подарунок.

Мати сказала:

— Батьку, не втрачай глузду. Їм не можна вина.

— Я твердо знаю тільки одне, — сказав батько, — не можна їсти вовчих ягід. Але вина — по краплині можна.

— По краплині можна, — повторили за ним разом діти.

І нянька принесла на великому підносі пляшку солодкого вина. А слідом за нянькою зайшов зовсім молодий червоноармієць Фролов. Він був у шоферському кожусі, лукаво всім усміхався, а в руці тримав відро.

— Фролов, друже, — сказав батько, — покажи-но наш подарунок дітям.

Діти самі заглянули у відро, але побачили там тільки сніг.

— Що це? — спитали вони. — Тут сніг, і нічого більше не видно.

— А ось зараз, діти, — сказав Фролов.

І, всунувши руку у відро, витяг з-під снігу великий апельсин, потім ще два і ще. Діти закричали. Вони брали плоди в руки і одразу ж клали назад, бо апельсини були тверді й холодні. Вдержати їх було так само важко, як залізо, що довго лежало на морозі.

— Почекайте, діти, — сказав сміючись батько. — Їх треба спочатку розморозити.

І тоді — даю слово — вони вам сподобаються.

Він поклав апельсин у холодну воду, і за хвилину його поверхня взялася крижаною шкуринкою, і апельсин блищав, мов куля, що висіла на маленькій ялиці. Батько вдарив по кірці ножем, вона розкололася на частини, і з шматочків льоду, що швидко танули на долоні, з'явився круглий і свіжий плід. Незнайомий і чарівний був на півночі його запах і колір. Маленький брат Філька боявся його і не їв.

А сам Філько приніс свого апельсина батькові.

— З'їж його, — сказав Мисливець, без усякого здивування поглядаючи на цей плід. — Тобі його подарували друзі, і в ньому не може бути ніякої шкоди. Але якби він був не такий великий, я подумав би, що то впала на землю ягода горобини, і почистив би нею свою нову мідну люльку, яка од холоду так швидко темніє. Проте, — додав з гідністю він, — горобина в нас така велика буває перед морозом.

Він одсунув апельсин рукою. Мисливець був уже старий і нічому не віддавав переваги, нічому, що не росло в його рідному лісі.

Тоді Філько поклав свій апельсин за пазуху щоб поділитися ним з Танею. Він нічого не міг з'їсти сам — ні солодкого кореня, який знаходив у лісі, ні весняної заболоні лип, ні джмелиного меду, ні кислого соку мурашок.

Але Тані не було серед її гостей. Куди вона поділася? Що з нею? Вона сьогодні була сумна.

Філько зазирнув у другу кімнату, де було темно і на ліжках лежали шуби. Її не було й тут. Тоді він пішов на кухню і в сінцях побачив Таню. Дівчинка нишком пробиралася до дверей. Вона була вже одягнена в подаровану шубку і, нахилившись, затягувала біля кісточки ремінці своїх нових торбазів.

Філько мовчки відсунувся, закривши її від поглядів гостей.

Таня вийшла на ганок. Повітря стовпами піднімалося вгору і на величезній височині перетворювалося в тонкі хмари, що волочилися по освітленому небу. І крізь них, наче крізь прозоре скло, затуманене подихом, виднівся невеликий холодний місяць.

Таня ступила на сніг, намагаючись не рипіти. Легка блискотлива імла посипалася їй на плечі, на обличчя. Дівчинка провела рукою по своїй непокритій голові і вийшла за ворота. Вона перебігла вулицю і зупинилася біля будинку, де жила Женя. Навколо височіли кучугури снігу.

Таня сіла на сніг і трохи посиділа, соромлячись зазирнути у вікно. Потім здерлася на замет. Вікно було якраз перед очима. І крізь скло вона побачила світло, що своєю неясною білістю було схоліє на місяць. Це горіли свічки на ялинці. А навколо неї рухалися діти. Їхні тіні пропливали повз нерухомий погляд Тані, і в кожній вона пізнавала Колю.

Голова на морозі пашіла. А вона все дивилась. І тіні пливли і пливли, як у похмурому царстві води. Тільки одна лишалася нерухомою, чорніша і глибша, ніж інші,— тінь величезної риби з опущеним хвостом. Та незабаром і ця попливла. Вона рухалася то вгору, то вниз, то ставала впоперек усього скла. І навіть бульки, які вилітали у неї з рота, було добре видно.

«Що це? — з острахом подумала Таня.— Та це ж стоїть на вікні Женин акваріум».

Але ось чийсь темні руки простяглися до вікна, і риба зникла. Зникла й уся чарівна картина, яку так довго роздивлялася Таня. Хтось спиною затулив вікно.

На ганку грюкнули двері. Таня швидко присіла. Вона скотилася з замету і, перестрибуючи через сніг, через лід, через мерзлі дошки палісаду, помчала геть.

Вона бігла хтозна-куди, блукала хтозна-де, поки не заспокоїлася. Але глибокий сум все ще стискав її груди!

Таня не наважувалася зайти, додому. Вона постояла трохи на подвір'ї під парканом за стовбуром берези, що заступала її від усіх.

— Що зі мною?— говорила вона, невідомо до кого звертаючись.— Що зі мною? Звідки все це, скажіть мені хто-небудь!

Береза мовчала, і тільки ялина шуміла, неохоче пропускаючи крізь глицію холодне повітря.

Філько вийшов без шапки на ганок і тихо покликав Таню. Дівчинка не відгукнулася. Він визирнув навіть за хвіртку і побрів назад. І тільки коли він зник, Таня повернулася в хату. Вона зайшла до кімнати, де діти все ще кружляли навколо її батька. А на стільці стояв Коля і заміняв свічки, що вже догоріли на ялиці. Побачивши його, Таня похитнулася — у неї перехопило подих. Її волосся було вологе від інею, весь одяг у снігу.

— Таню, де ти була? — стривожено запитав батько.

— Я виходила на вулицю подихати повітрям. У мене запаморочилася голова.

— Так піди й ляж на моєму ліжку,— сказала мати.

Коля стрибнув із стільця і зовсім близько підійшов до Тані.

— Почекай,— сказав він,— я хочу показати тобі свій подарунок. Я ходив по нього далеко, до знайомого китайця.

Хлопчик спочатку приніс їй купу мотилів — тонких черв'ячків, червоніших, ніж ягоди лісової шипшини. Вона поклала їх на припічок, де сушилися дрова. Потім Коля показав їй маленький акваріум, де плавала золота рибка. Вона була велика, з опущеним хвостом, схожим на довге плаття. Рибка, ледве вміщаючись у прозорих стінах, тикалася у скло. Листячко зелені плавало зверху.

Таня сказала:

— Ти ходив по неї до китайця? І зовсім даремно. Я не держу, як Женя, рибку за склом на вікні. Доведеться її засмажити.

Коля насупив брови, очі його потемніли і стали непроникливі. Він ніби не почув Таниних слів. Тільки руки в нього ослабли, акваріум захитався, рибка, плеснувши хвостом, виринула вгору, і кілька краплин води впало на підлогу.

Коля підійшов до старої, що весь вечір стояла біля дверей.

— Няню,— сказав він,— засмажте цю рибу з картоплею, Таня просить.

— Так, так,— сказала Таня,— засмажте її, няню. Вона дуже смачна. Вона з породи карасевих.

І, підійшовши до батька, Таня взяла його за руки:

— Тату, ми з тобою довго танцюватимемо. Ти добре танцюєш.

І ось її ноги, що так багато пробігли сьогодні по кучугурах, по снігу, знову почали рухатися — тепер уже по рівній підлозі. Таня ставала навшпиньки, щоб покласти руку батькові на плече. і коли її трохи відкинута назад голова втомлювалася, дівчинка

нагиналась і чолом притулялася до його рукава. А батькові руки злегенька погойдували її. Таня нахилилася туди й сюди, як річкова трава, що виросла на тихій течії. Батько сявав од щастя, усміхався. Нарешті він був винагороджений за свої страждання, які, здавалося йому сьогодні, були марні: за свої багаті подарунки, за веселий танок, за апельсини в льоду, за кілька краплин вина, котрі він дозволив випити дітям.

Мати ходила поміж гостями також щаслива. Хоч кожний крок її відзначався стриманістю,— обличчя і навіть голос у неї стали іншими.

Таня танцювала і з матір'ю, і з Надією Петрівною і, втомившись од танців, зупинилася в кутку за своїм уквітчаним деревцем.

Поряд з нею біля вікна самотньо стояв Філько. Про нього вона зовсім забула: протягом усього вечора не сказала йому жодного слова.

Філько кілька разів покликав її. Таня неуважно подивилася на нього.

— А завтра хтось із Колею піде на ковзанку,— пакти Філько.

— Мабуть, ти? — спитала Таня.

Філько похитав головою.

— А хто?

— Женья.

— А-а...

Таня вхопилася за деревце. Воно захиталося, срібна кулька впала на підлогу і розбилася. Таня наступила на скалки ногою.

— Що ще просив тебе Коля сказати мені?

Але Фількові вже стало шкода її.

Його обличчя, темне, як у батька й братів, блищало при світлі свічок.

Він сказав:

— А я можу свічку з'їсти.

Таня мовчки дивилася на нього. А Філько справді зняв з ялиці запалену свічку, дмухнув на неї й почав жувати.

Таня раптом отямилася.

— Що ти робиш, Філько? — закричала вона.— Можливо, це шкодить!

— Пусте, Таню, це зовсім не шкодить,— відповів Філько.— Це не дуже смачно, зате смішно. Адже смішно?

Справді, Таня не могла втримати сміху.

А на очах у Філька заблищали сльози. Вони, мов жаринки, світилися з-під його товстих повік. Він усе жував і жував.

«Чого він ніби плаче?»

Таня озирнулася навколо, але не знайшла нікого, хто примусив би Філька плакати.

«Можливо, у ці дитячі свічки домішують якусь гірку речовину».

Вона силоміць одняла в нього свічку.

— Ти захворієш, Філько,— сказала Таня.— А я вранці хотіла піти з тобою на виставу до школи. І навіщо ти,— додала вона,— показуєш дітям поганий приклад? Дивись.

Поряд з Фільком стояв його маленький брат і теж жував свічку. Але він, мабуть, не почував при цьому гіркоти. Він був задоволений, на його вилицюватому обличчі грала лукава посмішка.

А в руках він тримав апельсин.

XV

Гості порозходилися після опівночі. Таня всім побажала щастя: своїм щирим і нещирим подругам, мисливцеві, Фільку, батькові, матері і Надії Петрівні.

А Колі сказала:

— З Новим роком, Колю! Будь, друже, щасливий і забудьмо про цю дурну рибу.

Вона вирішила більше не думати про нього.

Та серед ночі Таня злякано прокинулася. З личинок які вона вчора поклала на припічок, виліз молодий комар. А може, то був і старий комар, який одігрівся серед мотилів на пічці. Він ожив і одразу задзижчав.

Це було так страшно! Комар дзижчав серед ночі взимку, коли йому зовсім не треба було дзижчати.

Таня сиділа на ліжку, вдивляючись у темряву, і слухала це дзижчання, це тріпотіння комариних крилець, а серце її колотилося голосно, ніби клепачка нічного сторожа.

Невже цей нікчемний звук міг так налякати її?

«Треба його вбити»,— подумала Таня.

Але комар ще трохи попищав і замовк. Він помер сам.

Таня знову заснула і вранці прокинулася радісна.

Мати вже пішла до лікарні на чергування, але це не засмутило дівчинку. Який простір був у неї в серці, яке легеньке було її тіло — наче воно зовсім втратило вагу.

«Що це,— думала Таня,— канікули? Чи, можливо, справді любов, про яку так безсовісно каже товстощока Женья? Ну і нехай любов! Нехай вона... Все одно я сьогодні танцюватиму з ним на ялинці. І піду на ковзанку. Я їм зовсім не заважатиму. Я тільки постою на краю і подивлюсь, як вони кататимуться. І, можливо, у нього на ковзані розв'яжеться ремінець. Тоді я зав'яжу його своїми руками. Так, я це зроблю неодмінно».

Вмиваючись і снідаючи, Таня весь час думала про Колю. І очі у неї сяяли, і досі не знаним здавався їй кожний крок, кожний порух руки.

Дівчинка нагострила ковзани, міцно перев'язала їх ремінцями і покликала з собою старого собаку, кинувши йому на сніг кусочок цукру. Пес пошукав, тикаючись мордою в різні місця, але нюх його притупився, він не знайшов цукру.

І все-таки цього разу бідний Тигр пішов за дівчинкою. Та потім, розміркувавши своєю старечою головою, зрозумів, що це було зовсім ні до чого. Вони даремно простояли майже годину на річці біля ковзанки, ховаючись за кожним заметом. Нікого тут не зустріли. Навколо було безлюдно. А те, що пес побачив на річці знизу, навіть здалося йому небезпечним. З-за далекого мису, вкритого лісом, тихо крався вітер, зачіпаючи скелі і з сичанням здуваючи з каміння сніг.

Так вони з Танею стояли ще досить довго, аж поки пішли назад. Стежкою позаду рибальських хат піднялися вгору і одразу ж побачили Колю. Він ішов, підтримуючи Женю, яка згиналася, ковзала на льодових доріжках, що їх вторували рибальські діти. Обоє держали ковзани.

Таня повернула ліворуч у провулок і причаїлася за будинком, заховавши свої ковзани у замет. Тигр сів поряд, звівши на дівчинку очі. Він не міг її зрозуміти.

Ось уже й Коля проминув їх, не помічаючи, а Таня все ще стояла. Тигр поскавучав трохи, лапи в нього почали тремтіти. Він пригадав запах кісток, які часто приносив йому Коля, і його совість занила. Пес вискочив з-за будинку і з вереском кинувся слідом за Колею. Хлопчик обернувся.

— Тигре, ти тут? — сказав він здивовано. — А де ж Таня?

А Таня — ось вона, вийшла з провулка і стоїть: ховатися більше нема чого. Обличчя в неї почервоніло більше, ніж це могло бути від холодного вітру, який ще з ранку дув із сходу.

— Тигре, — сказала вона, — зараз же йди сюди!

Коля вклонився Тані і пішов їй назустріч, недбало розмахуючи ковзанами.

— Ти так рано була на ковзанці? — спитав він. — А я думав, що ти з Фільком пішла до школи на виставу.

Таня стояла, одвернувшись убік, і слова погано корилися їй, хоч вона говорила згорда:

— А я зовсім не була на ковзанці, ти ж бачиш — я без ковзанів. Філько сказав тобі правду. Ми йдемо з ним на виставу до школи.

Коля подивився на Танині руки. Так, ковзанів у неї не було ні в руках, ні на плечі.

— Так це правда? Чудово! — сказав він. — Тоді, Тигре, ходи сюди.

Таня голосно крикнула:

— Не смій, Тигре!

І старий пес лишився на місці, хоча запах смачних кісток не виходив у нього з пам'яті. Він посидів біля Тані ще трохи, можливо, навіть подумав, що йому робити в такому тяжкому становищі, і, згадавши, мабуть, про свої власні справи, побіг назад у провулок, залишивши дітей самих.

Слідом за собакою швидко пішла й Таня.

Вона йшла, намагаючись не озиратись.

«Ні, я більше не ховатимусь од Колі за будинками і кучугурами,— думала Таня, ідучи вулицею.— Я не зав'яжу йому ремінці на ковзанах, і ніколи не треба цього робити».

І хоч як мало Таня жила на землі, і хоч як довго вона ще мала жити, але дівчинка вирішила протягом усього свого життя навіть не згадувати про Колю, забути про нього. Адже на світі є радощі ліпші, ніж ця, і напевно, легші.

Вона їх знала раніше, ще зовсім недавно ловлячи форель у річці або на лінійці поряд з іншими слухаючи звуки сурми. От і тепер Філько чекає її в школі на виставі і біля відчинених воріт юрмляться її давні друзі.

Нарешті вона може вільно дивитися по сторонах, ні про що не думаючи, може роздивлятися своє власне місто. Воно теж приносить їй радість. Воно невелике, але, як і вона, в дружбі з її небом, з чорними від глици лісами, і навесні річкові орли милуються ним з височини. Воно й тепер, узимку, красиве. І воно не все з дерева. Пристань кам'яна, і школа з каміння, і новий будинок, де плавлять золото, теж побудовано з каміння. А скільки нових шляхів вибігають до нього з лісу і знову ховаються в лісі, де в самій глибині вдень і вночі чути дихання високих димарів, видно нову споруду над верхівками кедрів! А скільки машин проїздить через місто, обкрутивши ланцюгами колеса, щоб не ковзали на снігу!

Ось старий мідник теж іде містом, гукаючи на перехрестях: «Лудити, паяти!» Навесні він носить маленьку рейку на плечах, а взимку тягне її по снігу на мотузці, і вона ковзає, полегшуючи його працю,— біжить за мідником, наче цуцик. Кому що треба — ковзати чи не ковзати. Хіба це погано?

І, постеживши очима за мідником, який гуркотів залізом, Таня пішла швидше, побігла вперед до відчинених воріт школи.

Біля школи товпилися діти. Але дивно, вони не заходили, а виходили з воріт. Вони з криком бігли назустріч Тані, і вона довго не могла зрозуміти їхніх слів.

— Буран,— кричали вони,— буран! Ніякої вистави не буде!

Матері, кутаючись у шуби, хапали малюків за руки і поспішали додому. Декоких забирали батьки.

З воріт вийшла Олександра Іванівна, ведучи за собою те саме моторне дівчатко, яке так часто перетинало Тані дорогу: А за другу руку вчительку тримав маленький хлопчик, який, здавалося, нікуди не хотів іти.

Таня уважно озирнулася навколо. Вона звела очі й побачила небо, поділене різко на два кольори — чорний і синій. Чорним воно було ліворуч, на сході, і стояло там прямою стіною. І прапор на міській каланчі летів уперед, теж прямий, мов струна. На місто насувався буран. Він плив високо, він ще не спускався на землю.

Таня глянула на повітря крізь пальці. Воно вже темніло і погустішало.

«Буран,— стурбовано подумала Таня,— а вони на річці».

— Буран! — крикнула Олександра Іванівна.— Повертайся, Таню, додому. Скажи про це всім, кого зустрінеш.

Але Таня не пішла. Вона підбігла до вчительки ближче.

— Я не боюся бурану,— сказала вона.— Я допоможу вам. Дайте мені дівчинку. Я одведу її додому.

— Вона далеко живе, коло річки, біля барж.

— Нічого, я знаю, де вона живе.

— Ну гаразд, одведи, а я одведу хлопчика. Тільки дивись, якнайшвидше повертайся додому,— занепокоєно сказала вчителька.

— Я все зроблю як слід,— квапливо відповіла Таня,— не турбуйтеся, Олександро Іванівно.

Вона схопила дівчатко за руку, і вдвох вони побігли довгою вулицею, де, незважаючи на полудень, хазяйки зачиняли віконниці і запалювали в будинках світло.

Вони бігли швидко, не зупиняючись, тільки вітер на перехрестях затримував їх.

Біля річки з височини Таня побачила баржі, засипані снігом до щогл. А праворуч — ковзанку. Широка і рівна крига була чиста від снігу. По краях на кілках, що стирчали з землі, висіли гірлянди з ялинових лап. Вони метлялися, наче снасті на шхуні, захопленій бурею. А далеко за ковзанкою, на річці, на верхів'ях відкритих гір, мов квіти на тонких стеблинах, здіймалися білі вихори. На ковзанці нікого не було. Тільки дві крихітні постаті, тримаючись за руки, котилися краєм криги.

Таня збігла стежкою вниз і помчала вздовж берега, позираючи то на ковзанку, то на дівчатко, яке вже задихалось од бігу.

Таня на мить зупинилася.

— Це наші,— сказало дівчатко.— Чому ти їм не кричиш?

Але замість відповіді Таня приклала руку до свого серця:

— Послухай, як колотиться.

— У мене вуха замерзли,— сказало дівчатко.— Я нічого не чую. Насувається буран, а вони катаються. Чому ти їм не кричиш?

І цього разу Таня не відповіла. Вона взяла дівчатко на руки і внесла в будинок, що стояв на березі.

За мить Таня знову з'явилася на порозі будинку, вже сама. Вона стрибнула вниз на кригу і пішла між баржами стежкою. Ноги тонули в снігу. Дівчинка вирішила не поспішати. Вона йтиме ще повільніше цією тяжкою стежкою. І нехай буран засипле їй очі, засипле й ковзанку, і гірлянди з ялинових лап, нехай він аж до самих гір укриє річку снігом. Вона не поспішатиме. Вона прийде на ковзанку і скаже їм грубо: «Час вам опам'ятатись і повернутися додому. Тільки не думайте, що я прийшла сказати вам про це. Я відводила додому дівчатко і випадково проходила мимо. Це ваше щастя, бо я бачу — ви обоє забули про все. А якщо й не дівчатко, то мені просто подобається гуляти тут, на річці, перед бураном. Якщо хочете, можете не вірити мені. Тільки бачите — ось я повагом прийшла сюди і зараз піду, зовсім не поспішаючи».

Так бурмотіла Таня, дедалі прискорюючи ходу, поки ноги не понесли її, мов на крилах. Вона мчала найкоротшою стежкою повз замерзлі баржі, і темне повітря гуділо у її вухах. Стежка незабаром привела її на ковзанку. Але там нікого не було. Таня оглянула річку, берег, що курився на високих місцях. І несподівано майже біля самісіньких ніг помітила Колю. Він сидів на снігу коло гірлянд із глици, що попадали од вітру. Женья сиділа поряд. Імла вже підкрадалася до сонця.

Таня грудьми розірвала ялинові гілки.

— Ви що, посліпли? — крикнула вона Жені.— Скоро почнеться буран. Олександра Іванівна веліла, щоб усі йшли додому.

І, вже сказавши це, побачила, що Женья й так перелякана: хоча щоки в неї були червоні, але вона тремтіла.

— Що сталося? — схвильовано спитала Таня.

— Це Коля винен,— відповіла тремтячи Женья.— Йому хотілося покататися зі мною на ковзанах. Але мені страшно, тут вітер.

— Навіщо ти брешеш? — обурився хлопчик.— Хіба не тобі забажалося покататись уранці?

— А хіба не ти просив Філька сказати Тані, що ми вранці прийдемо сюди? — сердито відповіла Женья.

Але Таня не слухала їх. Вона дбайливо нахилилася до Колі.

Обличчя в нього пополютніло, він тримався за ногу, неспроможний підвестися.

— Йди звідси,— сказав він Жені.— Ідіть обидві, я лишуся тут сам.

Женя не переставала тремтіти.

— Я піду додому,— сказала вона.

Таня взяла її за плечі і поволі повернула обличчям до міста.

— Йди,— сказала вона.— Тільки зайти до Філька і скажи йому, що ми тут. Мами немає вдома.

— Ні, ні, я піду зразу додому. Я боюся — скоро почнеться буран.

Женя побігла, затуляючи рукою обличчя од вітру.

Таня навпочіпки сіла перед Колею і почала розв'язувати ремінці.

— Ти забився? Тобі боляче? — спитала вона.

Він промовчав.

Навколо темніло все: річка, крига, небо.

Пальці у Тані змерзли. Вона гріла їх, зрідка міцно затискуючи між колінами. Коля намагався не стогнати. Дівчинка подала йому руку. Він підвівся і знову сів на сніг.

— Ти зламав собі ногу? — злякано спитала Таня.

— Ні,— відповів Коля,— я тільки трохи розтяг жилу. Ця дурна Женя зовсім не вміє кататися.

Потім Таня почула Колин сміх, хоча сміятися йому зовсім було не слід.

Можливо, він сміється з неї, з її страху за його життя? Можливо, тільки прикидається і жартує, а нога в нього зовсім не боляче?

— Подивись на дорогу,— сказав він сміючись,— це ж Тигр несе в зубах твої ковзани. Я так і думав, що ти заховала їх.

Вона глянула на дорогу.

Так, Тигр біг до них, тягнучи за ремінці ковзани. Він поклав їх біля ніг дівчинки і сів поряд, чекаючи від неї подяки. Таня погладила замерзлою рукою його холодну шерсть. Але навіщо тепер їй ковзани і де він узяв їх? Собака, певно, викопав їх у заметі за будинком. І тяг їх вулицею, лякаючись перехожих. А вітер кидав його в сніг. Йому, мабуть, було важко тягти. І все даремно: їй тепер не потрібні ковзани.

— Що ж мені робити? — спитала вона.— І мами вдома немає. Нікого немає, крім Тигра. Але якщо ти не можеш іти, то я віднесу тебе до рибальських будинків. Тут лишатися не можна. Ти не знаєш наших буранів.

— Я не боюся ваших буранів,— уперто відповів Коля.— А якщо ти думаєш, що я злякався вашої глибокої річки і тому не пішов тоді у воду за цим нещасним котеням, то діло твоє. Думай як хочеш. Іди, якщо ти боїшся.

— Ні,— заперечила Таня,— я не боюся бурану, я боюся за тебе. Я знаю, що це небезпечно, і залишусь з тобою.

Вона сіла на сніг біля Колі і подивилася на нього з ніжністю, яку не хотіла більше приховувати. І обличчя в неї було стурбоване.

Він схилив голову.

— Я повинен бути вдома,— сказав він.— Я дав батькові слово. Адже він не знає, де я.

— Що ж мені робити? — повторила Таня.

Дівчинка одвела очі від Колі і вагаючись подивилася на Тигра, який весь тремтів на летючому снігу; потім повеселішала й скочила на ноги.

Небо сповзало з гір і стелилося, наче дим, на ущелинах. Чорна далина була близько, стояла за скелями поряд. А все-таки Найстрашніший вітер ще не вилетів з-за піщаної коси, де було розкидане каміння. І сніг ще не падав зверху. Буран насувався поволі.

— У нас є час,— сказала Таня.— У Філька собаки, а я чудово правлю нартою. Я прижену їх сюди. Ми ще встигнемо. Почекай мене тут, і я одвезу тебе додому до батька. Тільки не бійся. З тобою залишиться пес. Він не втече.

Таня посадила Тигра на замет і дала йому лизнути свою руку. Він лишився на місці, злякано позираючи на північ, де буря вже надавала снігові руху і коливала ліси на горах.

Таня вибігла на берег.

Нахиливши обличчя і розсікаючи вітер тілом, вона пробігла вулицею, між високими кучугурами снігу. Всі ворота були зачинені. Тільки у дворі Філька стояли розчинені навстіж. Хлопчик щойно приїхав з батьком на собаках і стояв на гайку, очищаючи свої лижі від снігу. Раптом він побачив захекану Таню і здивовано позадкував. Собаки лежали біля воріт — їх ще не встигли розпрягти. І каюр — довга палиця з ясена — стирчав у снігу поряд з нартами.

Таня схопила каюр і впала на нарти.

— Що ти робиш, Таню! — злякано крикнув Філько.— Стережися, вони злі.

— Мовчи,— сказала Таня,— мовчи, милий Філько. Мені треба швидше відвезти Колю до батька. Він вивихнув собі ногу на ковзанці. Я зараз прижену твої нарти. Річкою це близько.

Вона махнула каюром, крикнула на собак по-нанайському, і собаки винесли її з воріт.

Поки Філько встиг сплигнути з ганку і надіти на ноги лижі, нарти були вже далеко. Але він усе-таки побіг слідом за Танею, щосили гукаючи:

— Буран, буран! Куди ти? Почекай мене!

Та дівчинка вже не чула його крику.

Вона сиділа на нартах, як справжній мисливець. Вона чудово правила, тримаючи наготові каюр, і дивно, собаки слухалися Таню, хоч її голос був для них незнайомий.

Філько зупинився. Вітер ударив його в плечі і змусив присісти на лижі. Але хлопчик не повернув назад.

Він трохи посидів на лижах, міркуючи про те, що трапилося, про вітер, про Таню і про себе самого. Він вирішив, що все добре повинно мати добре спрямування, і, повернувши раптом од хати, побіг на дорогу, що вела через ліс у фортецю. Він побіг просто назустріч бурі.

А поки Філько поспішав, його собаки дружно, вивезли Таню на кригу. Дівчинка загальмувала біля Колі, з силою встромивши довгий каюр між полозьям. Собаки одразу ж лягли, зовсім не сварячись один з одним.

Коля ледве підвівся, хитаючись од болю. І все-таки він усміхався. На його замерзлому обличчі навіть засвітилося задоволення. Він уперше бачив собак в упряжці, вперше йому випадало їхати на них.

— Далебі, це непогано придумано,— сказав Коля, позираючи на легкі нарти, підбиті китовим вусом, і на собак, що гризли сніг.— Ці собаки не такі вже й злі, як про них мені безперестанно торочить Філько, і не такі дужі на вигляд. Вони трохи більші за наших шпіців.

Але Таня краще За нього знала, які люті ці пси, яка неприборкана у них вдача, яке нестримне прагнення волі — знала і ні на крок не відходила од нарт. Тільки на мить відступила, щоб обережно підхопити Колю під руки і посадити в нарти. Потім підняла Тигра, що тремтів од страху, притисла його до грудей, стрибнула в нарти й пустила собак уперед. Які невловимі, правильні були рухи дівчинки, який пильний погляд кидала вона на сніг, що вже починав сичати і ворухитися на дорозі, і яким сполоханим ставав цей погляд, коли вона звертала його назад — на Колю!

— Тобі не дуже боляче? — питала вона.— Потерпи, скоро приїдемо. Тільки б встигнути до бурану.

Він дивувався. В її очах, що стурбовано горіли під обмерзлими од вітру віями, в усій її істоті поставав перед ним інший, зовсім незнайомий смисл. Немов на цих диких собаках, запрялсених у легкі сани, крізь гострий сніг, що дряпав на обличчі шкіру, вони обоє мчали в іншу, нову країну, про котру він ще нічого не чув.

І Коля тримався за Танин одяг, щоб не випасти.

А завірюха вже перетинала дорогу, рухалася стіною, як злива, поглинаючи світло, і дзвеніла, мов грім поміж скель.»

Таня, оглушена вітром, невиразно помітила, що від цієї білої стіни, ніби намагаючись розірвати її, скоком мчить по дорозі кінь. Кого він рятував од бурану,. Таня не могла побачити. Вона тільки відчула, що собаки люто рвонулися назустріч, і закричала на них

диким голосом. Коля не зрозумів її крику. Але Таня знала, чому так страшно кричить : собаки більше не слухались її.

Наче важким списом, похитала вона каюром і, напруживши руку, щосили встромила його у сніг. Він увійшов глибоко і зламався. Тоді Таня обернулась, і на якусь мить Коля побачив на її обличчі жах.

— Тримайся міцніше за нарти! — крикнула вона.

І високо піднявши над своєю головою Тигра, кинула його на дорогу. Собака заскавучав і впав на сніг.

Потім ніби зрозумів, що йому треба робити, вмить схопився і, голосно виючи, помчав поряд із собачою зграєю. Він випередив її, неначе сам прирік себе на загибель. Собаки помітили його. Тигр кинувся геть з дороги. І зграя помчала слідом.

Кінь проскакав мимо.

«Дорогий мій, бідний Тигр!» — подумала Таня.

Він стрибав по цілині високо, він потопав, він задихався в снігу. Він, можливо, проклинав людей, які покалічили його тіло, зробили куцими ноги, а шию — довгою і слабкою. Але він любив цю дівчинку, з якою разом бавився, коли був щеням, і разом виріс, а постарів тільки він. Чи справедливо це?

Пес сів на сніг, дожидаючи смерті.

Таня почула його дике скавучання, хрипіння, клацання собачих ікол, заглушене гуготінням вітру, і припала до нарт.

Гальмо вже не стримувало нарти, вони налетіли на скупчену зграю, стали дибки і перекинулися.

Таня вхопилася за полоз. Неначе блискавка вдарила по її очах. На секунду вона осліпла. Бечівка від саней, зачепившись за гострий торос, засичала, мов гадюка, і луснула. Звільнена зграя помчала в глуху заметіль.

Ніхто не ворухився: ні Таня, що лежала поряд з нартами, ні Коля, що впав долілиць, ні мертвий Тигр з розірваним горлом, що дивився у захурделене небо,— все було нерухоме. Рухався тільки сніг, і повітря туго ходило туди й сюди по річці.

Таня перша скочила на ноги. Нахилилася, поставила ‘ нарти і знову схилилася, щоб допомогти підвестися Колі. Падіння не приголомшило її. Як і доти, всі її рухи були невловимі, сильні й гнучкі. Вона обтрусилася сніг з обличчя спокійно, ніби ніякого нещастя не сталося.

А Коля не міг устояти на ногах.

— Ми загинемо. Що я накоїв, Таню! — сказав злякано хлопець, і навіть сльози виступили на його очах, але вони замерзли, не встигнувши скотитися з вій.

Коля почав знову хилитися набік, сідаючи на землю. І Таня знову підхопила його, намагаючись підтримати.

Вона закричала:

— Колю, ти чуєш? Ми ніколи не загинемо! Тільки не можна стояти на місці — засипле. Ти чуєш мене, Колю, милий? Треба рухатися!

Дівчинка напружувала всі сили. І так вони стояли, ніби обнявшись. І завірюха дала їм на хвилину притулок у своїх хмарах, а потім оглушила гучним гоготанням.

Таня ногою присунула нарти ближче до себе.

— Ні, ні,— крикнув Коля,— цього я не хочу! Я не дозволю тобі везти мене!

Він пручався. Таня обхопила його за шию. Холодними обличчями вони торкалися одне одного. Дівчинка просила, повторювала одне й те саме, хоча вимовляти слова було важко — кожний звук на губах вмирав од жорстокого вітру.

— Ми врятуємося,— казала вона.— Тут близько. Швидше! Не можна чекати.

Коля сів у нарти. Таня шарфом стерла з його обличчя сніг, оглянула руки — вони були ще сухі — і біля кисті туго зав'язала шнурки його рукавиць.

Потім, ухопившись за обривок вірьовки, потягла нарти. Високі хвилі снігу котилися їй назустріч—заступали шлях. Таня сходила на них, знову спускалася і все йшла вперед, плечима розтинаючи густе, рухоме повітря, що на кожному кроці шалено чіплялося до одягу, немов колючки з рослин. Воно було темне, наповнене снігом, і крізь нього нічого не було видно.

Іноді Таня зупинялась, поверталася до нарт, тормошила Колю і, незважаючи на його страждання та скарги, примушувала пройти кроків десять уперед. Дихала вона важко. Все обличчя в неї було мокре, і одяг ставав твердий — вкривався тонкою кригою.

Так йшла вона довго, не знаючи, де місто, де берег, де небо,— все щезло в цій білій імлі. І все-таки Таня йшла, нахиливши обличчя, промацуючи дорогу ногами, і, як у найбільшу спеку, піт струменів по її спині.

Раптом пролунав гарматний постріл. Таня зняла шапку, послухала, підбігла до Колі і примусила його піднятися з санок.

Що було сили вона закричала. Але крик її здався не голоснішим за шурхіт сухих сніжинок.

— Ти чув, з фортеці стріляє гармата. Можливо, це нам подають сигнал.

Він мляво кивнув головою. Задубіння дедалі дужче охоплювало його. Таня більше не садила Колю на нарти, а, обхопивши за пояс і поклавши його руку собі на шию, потягла вперед, примушуючи хлопчика переставляти ноги. Нарти лишилися в снігу.

Діти повернули ліворуч, звідки долинув ще один постріл. Цей уже був голосніший і прокотився по всій річці.

Таня дужче налягла на вітер грудьми, благословляючи силу своїх легенів, які допомагали їй дихати у цю страшну бурю, і силу своїх ніг, що несли її вперед, і силу рук, які не випускали з обіймів друга.

Але іноді на якусь мить дівчинку охоплював страх, і тоді їй здавалося, що вона одна в цілому світі серед цієї хуртовини.

Проте назустріч їй, оточені тією самою завірюхою, йшли на лижах прикордонники. Вони просувались густим цепом, розкинутим далеко по річці, тримаючись за довгу вірьовку, що з'єднувала їх усіх. Так вони не боялися нічого в світі. Та сама імла, ті ж тороси, ті ж високі замети, що котилися вперед і назад, вставали перед ними, як і перед Танею. Але солдати легко збігали з них і легко сходили, не витрачаючи даремно дихання. Коли вітер дужчав, вони пригиналися до землі, немов хотіли проскочити під ним.

Так вони підходили до того місця, де перебувала Таня. Але й за два кроки її не видно було. Як і раніше, ця дівчинка здавалася самотною серед хуртовини, дівчинка, обличчя якої від поту взялося кригою, дівчинка, яка тримала на руках свого ослаблого друга. Вона ще пробивалася вперед, але сили вже не було. Таня хиталася від кожного пориву вітру, падала, знову підводилася, простягаючи вперед тільки одну вільну руку. Раптом під своїм ліктем відчула вірьовку. Вона судорожно вчепилася в неї. Це могла бути вірьовка й од баржі, що вмерзла поблизу в кригу. Але все-таки, перебираючи рукою по канату, Таня гукнула:

— Хто тут? Допоможіть!

І несподівано наштовхнулася на батька.

В імлі, без будь-яких видимих ознак, не засліпленими снігом очима, не помертвілими від., холоднечі пальцями, а своїм теплим серцем, яке так довго шукало батька, відчула вона його близькість, упізнала його тут, у цілковитій темряві, в холодній пустелі, що загрожувала смертю.

— Тату, тату! — закричала вона.

— Я тут! — відповів він.

Змучена стражданням і втомою, Таня заплакала.

— Він живий, — сказала, підштовхуючи Колю до батька, і сама, голосно схлипуючи, припала чолом батькові до колін.

Батько присів навпочіпки і, зірвавши з себе шинелю, закутав дітей, що притулилися до нього.

Що з ним? Він теж плакав, його обличчя було мокре від сліз. А втім, може це сніг від дихання розтанув під його теплим шоломом.

— Філько... Філько прибіг до нас,— промовив батько.

— Філько, Філько! — повторила голосно Таня, хоча Філька не було тут.

Хвилину-дві вони не ворушилися. Сніг наповзав на них дедалі вище.

Батько сильно смикнув за вірьовку. Праворуч і ліворуч виринали червоноармійці. Не випускаючи бечівки, вони, як кучугури снігу, виникали з хуртовини і зупинялися біля дітей.

Останнім підійшов червоноармієць Фролов, увесь обкутаний завірюхою. Його рушниця висіла за плечима, обличчя було в снігу.

— Знайшли! — зрадів він.— Я ж казав, що знайдемо. Інакше не могло й бути.

Червоноармійці оточили дітей і полковника, потім усі рушили серед хуртовини назад.

А з фортеці пролунав ще один постріл.

XVI

Давним-давно минув той день, коли Таня так хоробро змагалася з імлою і хмарами холодної хуртовини за свою живу душу, яку кінець кінцем батько знайшов і зігрів своїми руками.

На ранок вітер повернув і вщух. Тихо було на річці, тихо було і над горами — над усім Таниним світом. Вітер здув з кедрів і ялин сніг: ліси потемнішали. І Таня спокійно дивилася на них, не шукаючи нічого іншого.

Коля тільки трохи поморозив собі вуха і щоки.

Таня і Філько щодня відвідували його у батьковому домі, нерідко залишаючись на обід.

Тепер година обіду не здавалася Тані такою тяжкою, як раніше. Хоч і не так старанно батько частував її пирогами з черемхою, не так міцно цілувала її на порозі Надія Петрівна, а все-таки батьківський хліб, який Таня куштувала і так і сяк, здавався їй тепер іншим. Кожний шматок був солодкий.

І шкіряний батьків пасок, що лежав на канапі, теж здавався їй іншим.

Вона часто надівала його на себе.

І так дсбре Тані ще не було ніколи.

Але ж канікули не вічні. Закінчились і вони. Ось уже кілька днів Таня ходила до школи.

Вона носила книжки без ремінця та сумки. І завжди, перш ніж скинути хутряну доху, клала їх у роздягальні на піддзеркальник.

Сьогодні вона зробила так само.

Поклала книжки і, скинувши доху тільки з одного плеча, глянула в дзеркало, хоча завжди уникала дивитися в нього, бо це було те саме дзеркало, що колись так жорстоко покарало її.

Але тепер, втупивши погляд у скло, Таня розглядала не своє обличчя, не свої очі, де в глибині зіниць, як і тоді, ходили легенькі тіні, а інше видовище, що ніби аж ніяк не стосувалось її.

Вона розглядала юрбу дітей, які стояли півколом спиною до дзеркала.

Їхні погляди були звернені вгору. Учні читали газету, що висіла під залізною сіткою на стіні.

Женя стояла до стіни найближче.

— За такі справи її слід виключити з загону,— зауважила вона.

— Викинути просто геть,— сказав гладкий хлопчик, який прийшов до школи разом із Колею.

Не розуміючи, кого могли стосуватися ці слова, Таня не квапилася підходити.

Але все-таки, одвівши очі від дзеркала, вона підійшла до гурту. Газету вона впізнала. Це була районна газета, що її передплачував загін.

Вона спитала:

— Що тут таке?

Почувши її голос, діти повернулися до неї і зразу одвернулись, а тоді раптом почали хутко розходитися.

Таня звикла завжди відчувати поряд себе друзів, бачити їхні обличчя і, побачивши тепер їхні спini, була вражена.

Що це значить? — вигукнула вона.

— Ніхто їй не відповів.

Тоді вона піднесла руку до залізної сітки і прочитала:

«Шкільні справи.

У школі № 2 трояться страхітливі неподобства. Учениця сьомого класу Таня Сабанєєва під час бурану повезла кататися на собаках учня того ж класу Колю Сабанєєва. Хлопчик після цього пролежав у ліжку всі канікули. А учень того ж класу Білолюбський, що прибіг до фортеці повідомити про це Колиного батька, відморозив собі палець. Дітей врятували наші славні прикордонники. Але про що думають учителі та піонерська організація, якщо допускають у шкільному середовищі такі небезпечні для життя витівки?»

— Що це значить? — повторила Таня тихо і, озирнувшись, не побачила поблизу нікого, крім Філька.

Він стояв випроставшись.

І дівчинка зрозуміла, що це значить. Зрозуміла, що холодні вітри дмуть не тільки з одного боку, але й з іншого, не лише віють по річці, а й проникають крізь грубі стіни, навіть у теплому будинку наздоганяють людину і вмиль збивають її з ніг.

Таня опустила руки. Доха сковзнула з її плеча і впала на підлогу. Вона не підняла її.

— Це ж неправда, Філько,— сказала вона пошепки.

— Звичайно, неправда,— теж пошепки відповів хлопчик і показав свій палець, замотаний довгим бинтом.— Мені зовсім не боляче. Що вони вигадали, не знаю. Але ти послухай мене. Послухай, Таню.

А Таня, відкривши губи, ковтала повітря, котре здалося їй тепер гострішим, ніж на річці, під час найсильнішого бурану. Її вуха нічого не чули, очі нічого не бачили. Вона сказала:

— Що тепер буде зі мною?

І, обхопивши голову руками, кинулася геть, прагнучи, за своєю звичкою, в сильному русі заспокоїти себе і знайти якийсь вихід.

Широко ступаючи, як ступають у сніг, вона йшла коридором, б'ючись плечима об стіну, наштотхуючись на малюків, які з вереском розбігалися перед нею. За рогом дівчинка обминула старого, який замахав на неї дерев'яною указкою. Вона навіть не вклонилася йому, хоча це був директор. Старий з глибоким смутком похитав їй услід головою і подивився на вчителя історії Аристарха Аристарховича Аристархова, який цього дня чергував у коридорі.

— Це вона,— сказав Аристарх Аристархович Аристархов,— і я зовсім не шкодую, що повідомив про цей випадок у редакцію.

А Таня все йшла коридором. І в рівному гомоні численних дитячих голосів, у якому зникав кожний окремий звук, кипіло й колотилося її серце. Що ж робити? Все перетинало їй шлях.

«А друзі? Де вони?» — думала Таня, хоча сама йшла від них і тепер ніяк не могла їх побачити.

XVII

Ніхто краще за Філька не знав, чи була в нього якась інша думка, крім тієї, щоб якнайшвидше допомогти Тані. А все-таки в цей день він не був задоволений ні своєю власною поведінкою, ні поведінкою друзів.

Спочатку він кинувся по коридору слідом за Танею, але, побачивши за рогом Аристарха Аристарховича Аристархова, його плечі, зведені надто високо, його байдужі окуляри, його руки, які охоплювали так багато простору, що здавалося, нікому більше не лишалось місця на світі, хлопчик мимоволі спинився і вирішив повернути назад.

Але й у роздягальні Філько не побачив нічого доброго. В темряві між вішалками біля газети все ще юрмилися діти. Танині книжки впали з піддзеркальника на підлогу. Тут же, на підлозі, валялася хутряна доха, яку нещодавно подарував їй батько. По ній ходили. І ніхто не звертав уваги на сукно та бісер, якими було її вигаптовано, на її облямівку з борсукового хутра, що виблискувала під ногами, мов шовк.

Засвоївши дивну звичку час од часу міркувати про те, що бачиш, Філько подумав, що коли б старовинні воїни — і не тільки старовинні, а й інші, ті, яких він бачив сьогодні під суконними шоломами з червоною зіркою, не допомагали один одному в поході, то як би вони могли перемагати? Коли б друг згадував про друга лише тоді, коли бачить його, і забував про нього, тільки-но друг вирушив у дорогу, то як би той міг повернутись назад? І коли б мисливець загубив на стежці свій ніж і не наважився спитати зустрічного про нього, то чи зміг би він спокійно заснути в лісі, біля багаття?

Міркуючи так, Філько став на коліна у пил серед юрби. Йому наступали на пальці. Але все-таки хлопчик зібрав Танині книжки і, вхопивши Танину доху, намагався видерти її з під ніг.

Та це не легко було зробити. Наступивши на неї важкими валянками і не рухаючись з місця, на ній стояв гладкий хлопчик, якого Таня називала бестією. Він кричав на Колю:

— Я це можу повторити тисячу разів! Так, можу повторити: треба вигнати твою Таню геть із загону.

А Коля у теплій шапці — він ще не встиг її зняти, — звівши бліде обличчя, мовчки дивився гладкому хлопчикові в очі, і від гніву в нього перехопило подих.

Він тихо вимовив:

— Ну, скажи ще щось про неї, і я не подивлюся, що ти такий гладкий, я скручу тебе, як цуценя, і викину на вулицю!

— Це ти мене скрутиш? — голосно зареготав хлопець. — Та ти мене й з місця не зрушиш!..

Коля схопив його за руки, але, ослаблений після хвороби, не міг навіть похитнути.

А тим часом гладкий хлопчик уже звів над Колею руку, готовий дати йому стусана.

Тоді Філько, ні про що більше не думаючи, розпрямив долоню, дуже тверду від звички хапатися за дерева, і ребром вдарив гладкого хлопчика під коліна так сильно, що той сторч полетів на підлогу, так і не вдаривши Колю.

Філько швидко вхопив доху, обережно обтрусив з неї пил і повісив на гачок. Отак, зробивши одразу дві справи, він негайно взявся за третю. Підійшов до приголомшеного гладкого хлопчика і, піднявши його за плечі, обережно поставив на ноги.

Потім посварився на нього хворим пальцем, на якому теліпалася вже зовсім брудна пов'язка.

— Ти у нас в місті і в школі ще зовсім чужий,— сказав Філько,— і я тебе дуже прошу: будь хоч раз людиною. І ти будеш нею, даю тобі слово честі!

Він сказав це саме вчасно, бо цієї ж хвилини помітив Аристарха Аристарховича Аристархова. Руки у нього були цього разу опущені і не займали багато місця, бо рядом з одного боку стояв Костя-вожатий, людина ще зовсім молода, а з другого — директор, старий і добрий чоловік.

— Зараз же відшукайте Тетяну Сабанєєву і покличте її до мене,— сказав Аристарх Аристархович.

У голосі вчителя не було жодного лагідного звуку.

Гладкий хлопчик і Філько презирнулися. Потім обидва глянули на Колю і низько вклонилися Аристарху Аристарховичу Аристархову.

Їм уже не хотілося ні битися, ні сваритись.

— Де ж ми її знайдемо? — сказали обидва.— Ми її ніде не бачили. Як же ми покличемо її до вас, Аристархе Аристарховичу ?

Сказавши так, вони трохи відступили і, обнявшись, пішли коридором, неголосно наспівуючи відому всім пісеньку:

Громадо, громадо, єдина сім'я!..
Гренадо, Гренадо, Гренадо моя!..

XVIII

Увесь ранок вони співали цю пісеньку, а Таня все не приходила в клас. Коли ж вона не прийшла на уроки і в останню годину, хлопці замовкли. Сиділи тихо, як і всі інші, але пальці не тримали пера, мозок нічого не запам'ятовував.

Такою ж тихою і неуважною була й Олександра Іванівна. Вчителька всім подобалася своєю красою й веселістю, але тепер вона хвилювалась, і зірочка у неї на грудях сяяла ніби не так яскраво, як досі.

— Де ж вона, куди могла піти? Ось уже останній урок, а Тані немає ні тут, ні вдома. Невже ми не знайдемо її, діти?—питала Олександра Іванівна.— Є ж у неї друзі! Чи їх нема —виходить, так?

Дивний вигляд має спустіла після занять школа. Гомін вщухає, мов дощ, який раптово пролився над лісом. Під вагою краплин ще крутиться на осиці листя, а серед ялин уже блукає мовчання.

Тихо і в школі. Тільки інколи, ніби остання краплина, що впала з гілки на корінь, десь у кінці коридору продзвенить дитячий голос або, наче вітер по каменю, промчатъ по цементних плитках чийсь швидкі ноги.

А сьогодні довго лунали кроки! Діти блукали коридором і в кінці його і на початку. Вони виходили на подвір'я, обходили навколо вартового, якого Таня майстерно виліпила із снігу. Вологий вітер проїв його плечі, на шоломі висіли бурульки, а все-таки він дивився далеко, він і досі бачив суворе море.

— Може, вона знову пішла на річку, — сказав Коля Фількові.

«А може, вона знову стоїть сама в гайку і плаче», — подумав Філько.

Вони розійшлися біля воріт.

Коля прибіг на ковзанку. Він спустився до барж, пройшов стежкою, котру засипав сніг, ступив на край чистої криги. Важко було впізнати річку тепер. І поблизу, і вдалині спокійно лежав сніг. Холонули і блищали гори. Навколо ковзанки не гойдалися гірлянди з ялинових лап. Вони впали, їх поховали замети, мов сипучі піски.

Коля кілька разів гукнув Таню. Але річка навколо тільки засліплювала його і мовчала.

А зовсім на іншому кінці міста — в гайку — кликав Таню Філько. Він стояв на узліссі в кущах, як стояв уже одного разу. Тоді падав перший сніг, такий легкий, що, здавалося, його разом з гайком можна було винести на долоні. А тепер під вагою снігу зігнулися віти старих ялин, вгрузли у нього по груди молоді берези. Але Філько все-таки гукав. І коли б хоч луна відповіла на його благання і крики, він би ліг під кущі і заплакав — дарма що був сам.

Проте ніхто не відповідав. І Філько пішов назад, грузнучи в глибокому снігу.

З Колею вони знову зустрілися біля воріт. Потім заїздили у роздягальню, в найдавший куток, і тут у тривозі подивилися один одному в очі.

— Що тепер робити? — спитав Філько.

І раптом почули тихий плач. Плакав хтось у темряві біля стіни, де сторож складав дрова для груби.

— Таня! — крикнули вони обидва.

Але це плакала Женя, втиснувшись між стіною і грубою, її обличчя не було видно.

Філько взяв дівчинку за плечі і повернув до себе.

— Ти нікуди не ходила? — спитав він.

— Ні, — відповіла Женя.

— Так чого ж ти плачеш?

— А може... — сказала схлипуючи Женя, — може, вона вже вмерла.

Тоді Коля, який ні про що не питав і ні про що не говорив, пішов у куток і сів на підлогу, притиснувши голову до колін.

А тим часом нагорі в кімнаті, про яку всі забули і де звичайно зберігалось піонерське майно, спала Таня.

Прапорці та плакати на довгих древках з усіх боків оточували її. Портрети висіли похило, як птахи, от-от готові злетіти, барабани валялися на підвіконні, сурми блищали на цвяхах.

Піонерське майно! Світ звучних речей дивився на неї з кутків.

Як гірко було розлучатися з ким навіть у сні!

Навіть у сні, кажу я, бо милостивий сон помітив, як тяжко було Тані, прийшов до неї, і вона міцно заснула в тому кутку, де з самого ранку просиділа на товстому матраці, набитому тирсою.

Але й добрий сон не міг нічого вдіяти з її невсипущою уявою.

І снилися їй збори ланки.

Снилося Тані, немов у цій самій кімнаті, де вона спить, сидять її друзі — хто де: на барабанах, на табуретках, на дерев'яній кобилі, оббитій чорною клейонкою. Їхні рухи грізні, обличчя суворі, і очі дивляться просто в Танине серце, але не досягають його. Їхні погляди мигтять і ламаються, мов промінь, закритий раптово рукою.

— Судить її страшною помстою, — каже людина, яку Таня не знає.

Дивно вдягнена ця людина: до шинелі пришито пелеринку, на плечах блищить комір з куниці, а обличчя зовсім не видно: довге волосся закриває його з боків.

— Судить її, — каже людина знову, — вона жорстока.

— Так, так, вона жорстока, — повторює за незнайомим Женья. — Це вона звеліла засмажити мою красиву рибку. А рибка була золота.

— Судить її — вона заздрісна.

— Так, так, вона заздрісна, — повторює гладкий хлопчик. — Вона заздрить Колі, це ми всі бачили. Вона повезла його у буран, щоб зовсім занепастити.

Голос у Тані занімів, губи змертвіли, вона не може нічого сказати.

І людина в пелеринці підходить до неї ближчі, а Таня відступає до стіни. Вона з острахом упізнає в незнайомій людині Гоголя, портрет якого висить над дверима.

— Ох, я така нещасна! — ледве чутно шепоче Таня. — Хто захистить мене? Я нічого не знаю.

Вона переводить свій погляд трохи вище і бачить: світлі хмари, що пропливають в небі, зазирають нишком у вікно. Всі вони високі, всі одягнені в блискучі лати, і той блиск, падаючи на підлогу, дзюркотить і лелить, наче маленькі струмочки.

І всі вони прямують до Тані.

Дівчинка підбирає ноги і легко відривається од землі.

Вона летить, як літають у снах. Ніхто не може її наздогнати. Вже давно зникла кімната, далеко внизу лишилося любиме Танине дерево, що росте під вікном на подвір'ї. Як спритно вона обігнула його верхівку, не зачепивши жодного листочка!

Від стежки, якою Таня тепер іде, навкруги простягається широкий світ.

Вона піднімається на гору. Кущі лохини шумлять у неї під ногами. А стежка стає дедалі стрімкіша, вода й камінці дзвенять, падаючи вниз.

Перед Танею далеко по узгір'ю розкинувся ліс. Але що то за дивний ліс! Вона ніколи такого не бачила. Це не ліс, не дрібнолісся, які вона знає з дитинства. Низенькі дерева простягають над самісінькою землею свої гілки, вкриті білими квітами. В тихому повітрі кружляють пелюстки, ніжно рожевіючи на сонці.

— Що це? — питає захоплено Таня.

І чує відповідь:

— Це, Таню, квітують сади.

«А де ж ялиці? — хоче спитати Таня.— Я їх не бачу зовсім».

Але ліс зникає.

Дівчинка іде далі вже по рівній дорозі, де немає ні каміння, ні схилів, і зупиняється на межі житнього поля. Тіні знайомих орлів плывуть по ньому, і перед Таниними очима поле коливається вгору й униз, мов небо під час хитавиці. А жито шурхоче, й третєся колосок об колосок.

— Як красиво! Що це? — питає, завмираючи, Таня.

І в рівному гомоні поля чує:

— Це дозрівають наші хліба.

— Ох, я люблю, я люблю,— нечутно шепоче Таня.— Чи все це сон? Усе сон! Ну звичайно, я сплю. Адже ми живемо так далеко.

Але сонце раптово темнішає. І Таня бачить, як над полем у клубах туману на неї мчить чорна хмара. Ніколи не бачені, тонкі, як волосинки, блискавки стрибають у шумливе жито, і Таня від жаху падає на коліна. Довгий грім прокочується небом від краю до краю.

Сон закінчився, але Таня не прокинулась, і грім усе ще гуркотів.

Перед дверима кімнати у коридорі стояло маленьке дівчатко. В нього на шиї висів барабан. Воно стукало і пильно дивилося, як плигають легенькі палички.

Воно тренувалося.

І на цей грім, на його відгомін, що розлігся в лункому коридорі, піднялися східцями спочатку Коля, за ним Філько й Женя, а потім важко ступав гладкий хлопчик. Костя-

вожатий ішов поряд з Олександрою Іванівною, і голоси їхні були тихі — вони не будили луни під стелею.

А дівчатко все било в барабан.

Коля зупинився біля дверей і почекав, поки підійшли інші.

— Ось вільна кімната,— сказав він,— ми можемо тут провести збори ланки.

Він одчинив двері і зайшов тихо перший, не роздивляючись по сторонах. Але й не дивлячись, він шукав Таню то в думках, то серцем, весь час думаючи про неї.

І несподівано побачив її у кутку на товстому матраці, які підстеляють під ноги, коли стрибають у висоту.

Коля хотів покликати дівчинку, але промовчав. Він сів навпочіпки, щоб доторкнутися до її плеча, і не доторкнувся, бо вона міцно спала, і вії в неї були ще вологі, а обличчя уже просохло від сліз.

І Коля, обернувшись до товаришів, замахав руками. Всі зупинилися, дивлячись, як спить Таня.

— Нехай спить. Не чіпайте її ніхто,— прошепотіла Женя, бо серце в неї було не зле, хоча вона частіше, ніж інші, доводила Таню до сліз.— Невже ми на можемо провести ці збори без неї? — додала вона.— Адже Коля нам усе розповів, ми знаємо правду.

Олександра Іванівна трохи подумала. Вона подивилася в обличчя кожному і побачила, що це бажання було добрим. Вчителька приклала до рота руку. Вона мимоволі усміхалася.

— Звичайно, можемо,— промовила.— Я думаю, що Костя зі мною погодиться.

І Костя-вожатий, теж глянувши в обличчя кожному, побачив, що це було спільне бажання.

— Хоча я й за піонерську дисципліну,— сказав він,— але в цьому разі ми проведемо збори без Тані. Це спільне рішення. А якщо так, то ми можемо все.

Тоді Коля поманив до себе Філька і сказав йому:

— Якщо ми можемо все, то вийди звідси і шепни барабанщику, що я його зараз уб'ю. Філько вийшов.

Він злегка вдарив дівчатко по спині. Але й від такого слабкого удару воно присіло, ноги в нього підігнулися. Воно перестало стукати.

— Людина спить,— сказав Філько,— а ти гуркочеш на весь світ. Невже в тебе немає совісті? Хоча б найменшої, яка у тебе могла б усе-таки бути відповідно до твого зросту?

І всі пішли, нечутно ступаючи один за одним. За ними йшло дівчатко з барабаном, піднявши палички вгору.

XIX

Діти не розбудили Таню. Вона прокинулася серед тиші і пішла сама. Рум'яне від заходу сонця повітря проводжало її до самого дому. Воно полегшило їй груди, голову, плечі, але на серці все ще було неспокійно.

Як вона скаже про все це матері, як зможе засмутити її?

Але вдома, крім старої няньки, дівчинка знову нікого не застала.

І Таня вперше розсердилася на свою матір.

Вона не попрохала у няні чаю, нічого не з'їла і, не роздягаючись і не роззуваючись, лягла в ліжко, хоч мати завжди вчила її охайності.

«Проте нехай,— вирішила Таня.— Що ж я зробила поганого і хто винен, що все так сталося, що немає в мене ані сестер, ані братів, що я самотньо чекаю тепер невідомої кари, що нянька стара і що вдома нема до кого мовити слова? Що я завжди, завжди сама? Хто в цьому винен — чи не мати? Адже батько чомусь покинув її. Чому?»

Таня довго лежала, не запалюючи світла, поки її погляд, спрямований у темряву, не втомився й повіки не згасили його.

Таня ніби й не дрімала, готова зразу підхопитися на материн голос або на звук її кроків.

Проте вона не почула їх.

Мати торсонула її за плече. Таня прокинулася. Світло вже горіло, але сон ще не покинув її, і серед неясних речей та почуттів, що оточували дівчинку у сні, вона побачила схилене над собою обличчя матері. Воно було теж неясне, на ньому відбилося хвилювання й незадоволення, неначе тінь вкрила його. Погляд її був нерухомий, і Тані раптом здалося, ніби мати підвела руку, щоб ударити її.

Вона скрикнула й сіла.

А мати тільки хмурилася.

— Чому ти спиш одягнена? — спитала вона.— Я ж просила тебе не робити цього. Роздягнись!

Та не про одяг думала мати — Таня бачила це...

— Вставай,— сказала мати,— і напийся чаю. Я тільки-но розмовляла у школі з директором. Мене викликали. Та вставай же, мені треба поговорити з тобою.

Таня не поворухнулася, не встала.

Дівчинка сиділа, вчепившись за край дерев'яного ліжка, і мати сіла поряд з нею на постіль.

Вона ледь доторкнулася до Тані. Але й у цьому легкому дотикові дівчинка відчула, що мати засмучена.

— Як же це так усе в тебе сталося? — спитала мати.

— Це неправда,— відповіла Таня.— Невже ти повірила?

І голос у неї був приглушений, ніби затуманений її довгим мовчанням.

Вона сьогодні не сказала і двох десятків слів.

— Я не повірила, і ніхто не повірив, крім Аристарха Аристарховича. Він навіть вимагав, щоб тебе виключили.

— Чому? — глухо спитала Таня.

— Він смішно про це говорив,— сказала мати.— «Через те,— казав він,— що ти засмічуєш дитячі кадри». Так, він дуже смішно про це казав,— повторила мати і всміхнулась.

А Таня лишалася серйозною.

Мати вела далі:

— Але в тебе багато друзів — цьому я рада, і Олександра Іванівна тобі друг, і директор у вас добра й розумна людина, хоча він дуже сердився на твого батька.

— Хіба й тато був там? — спитала злякано Таня.

— Був.

Мати прикрила очі, обличчя в неї за цей вечір ніби змарніло.

— Не цей випадок з газетою засмучує мене, Таню,— тихо сказала вона,— але ти: ти ж нічого мені не розказуєш. Я про все довідаюся випадково: про Колю, про твою дивну поведінку й дивні бажання, за які діти називають тебе диким собакою динго. А вдома ти тепер завжди мовчиш. Невже ти боїшся мене, чи не поважаєш, чи не любиш? Скажи!

Таня хитнула головою. Їй важко було говорити.

— Я завжди сама, я завжди сама,— ледве чутно промовила вона. І додала ще тихіше: — Чому від нас пішов батько? Хто винний у цьому, скажи мені.

Тепер хвилину чи дві, а може й більше, мовчала мати.

І Таня ні разу не подивилася на неї: не наважувалася це зробити.

Але раптом вона почула рівний і спокійний голос матері. Жоден звук не дрижав на її губах.

— Таню,— сказала мати,— люди живуть разом, якщо люблять одне одного, а якщо не люблять, то вони не живуть разом — вони розлучаються. Людина вільна завжди. Це наш закон на вічні часи.

Тоді Таня наважилася подивитися на матір, спочатку обережно, знизу вгору, повернувши шию, як маленька пташка, котра, перш ніж злетіти з гілки, роздивляється, чи немає в небі небезпеки.

Мати сиділа нерухомо, високо підвівши голову. Але обличчя в неї виражало страждання, наче хтось катував її словами або залізом — однаково, але катував жахливо.

«Хто це зробив?» — подумала Таня з жалем, уважно вглядаючись у материне обличчя.

А з цього блілого обличчя на неї дивилися найчудовіші в світі очі — очі її матері, по вінця наповнені слізьми; вони блищали на зіницях, і під віями, і в куточках її темних повік.

— Чи не ліпше, Таню, нам кудись виїхати? — сказала мати.

Таня схопилася за груди.

— Мамо,— крикнула вона здивовано і з глибоким жалем,— ти й досі любиш його!

Вона обняла матір за голову, гарячою щокою притулилася до її волосся, обдаючи його своїм диханням.

— Мамуню, не слухай мене, не слухай, рідна! Я вже нічого не розумію. Все крутиться переді мною.

І цієї хвилини привиділося Тані, що весь світ справді крутиться над її головою. Він здався їй дивним, мов незрозуміла куля, про яку співає в своїй пісні юний Максим:

Крутиться, вертиться шар голубой,
Крутиться, вертиться над головою...

Мов куля, крутився й навколишній світ— то матовий, неначе вечірній туман за вікном, то блакитний і блискучий, як рідна річка, освітлена вранці сонцем, як сад і поле, що їй снилися.

Крутиться, вертиться — хочет упасть...

— Мамо, не треба їхати звідси,— шепотіла Таня, плачучи разом з матір'ю.

XX

— Різна буває любов,— сказала дебела дівчинка Женья.

Вона сиділа з Танею у своїй кімнаті біля вікна, перед великим акваріумом.

Дівчатка вже не ворогували. Обидві дивилися крізь скло і воду на вулицю, там уже давно настала весна. Але вода і скло спотворювали її. Маленькі полонені рибки хвостами роздрібнювали величезне сонце, що вільно пливло мимо, і на тонких променях, як чарівні танцюристки на канатах, танцювали над парканом порошинки. Старий мідник кричав на перехресті, стукав по залізній рейці, і Тані здавалося, що це він разом із своїм залізом приніс на плечах у місто весну.

— А ти коли-небудь любила? — спитала Таня.

— Любила,— відповіла Женья,— тільки це було давно, ще в третьому класі.

— Але як ти про це довідалася?

— Дуже просто. Він, було, просить: «Женю, покажи мені задачу». А я знаю, що показувати не можна. «Не буду»,— кажу собі. Але він скаже: «Жеко, я більше не

дражнитиму». Ну, й покажеш. Нічого не могла вдіяти зі своїм серцем. А тепер минуло. Побачила, що погано почала вчитися, й кинула. Вирішила — досить!

— Як же це ти зробила? — зацікавлено спитала Таня.

— Дуже просто! Перестала дивитися на нього. Не дивлюсь, не дивлюсь — і забуду.

Таня випросталася, але не перестала дивитися на скло і на воду, потім без усмішки, уважно глянула на подругу.

Всім серцем вона позаздрила її круглим щокам, її тверезій голові, повній таких надзвичайних думок, і зітхнула. Разом із зітханням у неї з грудей вирвався тихий свист.

— Не свисти,— сказала Женя,— це приносить у хату нещастя.

І Таня стримала дихання в цій хаті, де взимку розквітали царські кучері і серед тонких водоростей жили золоті рибки.

Подруги помовчали.

— Так, це правда,— вимовила Таня,— різна буває любов.— І раптом пішла, не сказавши більше ні слова.

А старий мідник все ще кричав на перехресті, дзвенів залізом, і за вікном була весна.

В гайочку за Таниним будинком теж була весна, та ж сама. Вона підняла траву коло підніжжя кам'яних берізок, свіжим мохом зігріла коріння синіх ялиць. І ялиці похитували своїми густими, важкими вітами, самі на себе навіваючи теплий вітер.

Таня покликала Філька. Той сидів на дереві, дригаючи босими ногами. Гострим, мов шило, ножом він застругував олівця. На колінах у нього лежали зошити і книжки — важкий для хлопчика тягар, від якого гнулася не тільки його голова, а й вершини дерев ніби хитались, і весь ліс навколо ходив ходором.

Хлопець старанно вчився.

І Таня від того страшного дня на річці не залишала його. Вони разом готували уроки, і її бистра пам'ять допомагала обом.

Таня схопилася за товстий сук, підстрибнула і теж опинилася на дереві.

Це була даурська береза, майже без листя. Вона криво виросла над землею. І на ній було дуже зручно сидіти поряд!

— Завтра останній іспит,— докірливо сказав Філько,— а ти зникаєш на цілу годину. Сама все знаєш, а інша людина хай гине. І вона загине. Присягаюсь тобі. І, щоб не загинути, тій людині треба вчитися,— гірко зауважив Філько,— а тебе, коли треба, нема.

— Філько,— сказала Таня,— ти міг би й сам вивчити цю теорему за той час, що я ходила до Жені.

— А що ти скажеш,— сумно заперечив Філько,— коли я її вчу, вчу, а вона від мене котиться, мов на колесах?

— Тоді швидше почнемо.

Таня взяла у Філька свій зошит.

— Якщо дві окружності мають спільну точку... — сказала вона, позираючи на листя, що кипіло від вітру.

Але Філько все ще стругав олівець, і його мисливський ніж на сонці виблискував, наче крило лісового голуба.

— Ні, зачекай,— сказав він,— ти спершу признайся мені: ти справді сьогодні на світанку підеш з Колею на мис?

— Я й не приховую цього.

— І задля цього ти наділа своє найкраще плаття, а тепер лазиш по деревах, аж ніяк не шкодуючи його?

— Так.

— А якщо Коля злякається і не прийде на мис?

— Він прийде,— сказала Таня, не відводячи погляду від листя.

— А якщо дізнається батько?

— Він не дізнається.

— Хіба ти не боїшся, що хто-небудь скаже йому?

Таня знизала плечима.

— Крім тебе, ніхто не знає. А ти не скажеш.

Проте все-таки вона підозріливо глянула на нього: чи не сміється він.

Але ніколи в житті Філько не був такий серйозний.

— Я знаю це місце,— в роздумі сказав він.— На світанку там завжди пасуться фазани. Добре стріляти їх у цей час... Але ти не йди. Я тебе прошу, як дівчинку.

— Ні, я піду,— відповіла Таня.

І з її голосу Філько зрозумів, що й Таня уперта.

Все, про що він міг спитати,— спитав; все, що він міг сказати,— сказав. Що ж лишилося зробити?

Він мовчки подивився на Таню. Сонячне світло горіло на її обличчі, на руках, на легкому, красивому платті, яке Бона не боялася зіпсувати. І він подумав:

«Даремно все-таки я про це питав. Вона нічого не боїться».

І тієї ж хвилини в Таниних очах він побачив незвичайний страх, якого ніколи не бачив ані в її погляді, ані на її обличчі.

Він лякливо одсунувся:

— Що з тобою?

— Гусениця!.. — крикнула Таня.

Вона міцно затиснула плаття на шиї і з жахом повторила кілька разів:

— Гусениця, гусениця! Ось тут вона! Гидко! Одріжай швидше!

Тільки якусь мить Філько вагався, поглядаючи на свій ніж, яким добував мурашиний сік, різав сірку і робив стільки приємних для Тані речей.

І раптом, змахнувши ним, відкрояв чималий шмат Таниного плаття.

Нічого не відчуваючи, крім огиди й страху, Таня в першу мить все ще стискала в руці відшматовану тканину, потім поволі розгорнула її. Замість страшної гусениці у неї в руці лежав звичайний сучок.

Жах на Таниному обличчі змінився здивуванням, здивування — розпачем, коли вона побачила на своєму платті величезну дірку. Вона сплеснула руками:

— Як же тепер я піду? Навіщо ти це зробив, Філько?

— Навмисно,— сказав він,— хоча ти сама мене просила про це. Але, може, тепер ти не підеш на мис?

— Все одно піду. Я піду, я піду! — закричала Таня і, скочивши з дерева, побігла, потонула в гаю.

Філько навіть не помітив, як вона щезла серед чорних і білих беріз.

Наче вихор поніс од Філька друга.

Він лишився на дереві сам. Геометрія, що лежала на колінах у нього, впала в траву. Смугастий бурундук, найцікавіший з усіх, хто жив у цьому гаю під корінням даурської берези, підійшов до книги і зупинився. Передніми лапами він тримав горіха, якого тягнув до своєї нірки.

Філько сердито жбурнув у бурундука ножем. Гострий ніж встромився у землю перед самісінькою мордою звірка.

Бурундук упустив горіх і зник.

А Філько поволі сповз із дерева, підняв горіх, поклав його на долоню і зважив — горіх був повний. Хлопчик деякий час дивився на нього і думав про Таню, а потім вирішив, що все-таки кожний горіх треба розкусити, і розколов його.

XXI

Вночі місто спало. І хоча кожний звук, що лунає вдалині, здається вночі близьким, та не було чого слухати в німій тиші міста. Ніхто не ходив по його вулицях.

Тільки Таня продовжувала свою путь.

Одного разу вона вже йшла по цій дорозі в такий час. Але тоді поряд був Філько, він ніс на плечі її вудочки. Обоє трохи дрижали від холоду, бо була осінь і на світанку листя кружляло і наздоганяло вітер, не торкаючись землі. І зірки тоді горіли тільки на

самісінькому обрії. А тепер вони не зникали з неба, дожидали зорі,. щоб дружно покинути його.

І, поки зірки горіли в тиші, Таня йшла і йшла сама при їхньому світлі, прямуючи до лісистого мису.

Вона увійшла в ліс і вибрала для себе широку стежку, де було світліше, ніж під деревами. Довге коріння і тіні лежали на її шляху. Але їй не було страшно. Тільки вологе листя вільхи коли-не-коли трохи лякало її, торкаючись обличчя. Вона, замислившись, відхиляла його рукою.

Вона думала: що робити, якщо Коля скаже їй про любов? Що робити? Учора він прийшов до неї і попросив: «Приходь. Я прошу тебе, приходь заради мене. Адже я ще не бачив як слід світанку в лісі. Приходь».

І ось за мить вона прийде.

Що робити? Що взагалі робити, коли тобі освідчуються в коханні, а в тебе є мати, для якої ти єдина в житті, у якої немає нікого більше?

Таня трохи тремтіла, думаючи про це, і загорталася в лікарський халат, який потай узяла в матері.

А ліс манив усе далі, ведучи її своїми стежками до мису, де лежало величезне каміння.

Коля вибрав тут собі зручне місце. Він сидів і чекав, поглядаючи у напрямку лісу. А під зірками, що вже згасали, починав біліти пісок і, немов після дощу, блищали камінці.

Таня з'явилася перед Колею зненацька. Він не впізнав її в білому халаті і кинувся геть од неї. Таня покликала його. Він відгукнувся. Але ніяковість минула не відразу.

Час тягнувся поволі. Вони мовчки йшли назад до узлісся, де, неначе веретена, оповиті пряжею, стояли в диму гостроверхі ялики.

Вони вибрали модрину з широкими вітами і стали під нею.

— Навіщо ти наділа цей халат? — спитав Коля.

Таня відповіла:

— У мене тепер немає красивого плаття, що так подобалося тобі.

— Навіщо ти говориш про своє красиве плаття, я його зовсім не пам'ятаю. Я думаю тільки про тебе.

— Завжди? — спитала Таня.

— Завжди. Навіть тоді, коли я не бачу тебе. Ось що для мене дивно.

— Так, це дивно,— сказала вона.

Потім вони сіли під модриною і прислухалися, як тріщать над головою гілки. Це прокидались у своїх притулках птахи. Над вершиною найближчої ялини замахала

крилами горішанка і полетіла кудись, лишивши за собою в темному повітрі невиразний слід.

— Це дуже дивно,— повторила Таня, стежачи за її льотом.— Ось вона провела тут, серед гілок на ялині, довгу ніч. А тепер на світанку полетіла... Виходить, ти думатимеш про мене завжди, навіть тоді, коли мене тут не буде? Я скоро поїду.

Коля тихо скрикнув. Він не посоромився крикнути, почувши слова, які за мить перевернули всю його душу. А Таня з усіх сил намагалася стримувати свій голос.

— Хіба ти хочеш виїхати звідси? — спитав він.

— Так, я вже вирішила. Нехай батько лишається з тобою і з тіткою Надею — вона теж добра, він любить її. А я ніколи не покину мами. Нам треба виїхати звідси, я це знаю.

— Але чому, скажи мені? Хіба ти ненавидиш мене, як і досі?

— Ніколи не кажи мені про таке,— глухо промовила Таня.— Що зі мною було раніше, не знаю. Але я дуже боялася, коли ви до нас приїхали. Адже це мій батько, а не твій. І, можливо, тому я була несправедлива до тебе. Я ненавиділа і боялась. Але тепер я хочу, щоб ти був щасливий, Колю...

— Ні, ні! — закричав він, хвилюючись і перебиваючи її.— Я хочу, щоб і ти була щаслива, і твоя мати, і батько, і тітка Надя. Я хочу, щоб щасливі були всі. Хіба не можна так зробити?

— Може, й можна,— замислено відповіла Таня,— не знаю.

І вона замовкла, думаючи про своє власне щастя і про щастя батька та матері.

Вона сиділа тихо, притулившись спиною до темного стовбура широкої модрини, ніби їй хотілося спертися на щось більш стале, надійніше, ніж її неясні думки, що невиразно юрилися в голові.

Проте і модрина злегенька хиталася од сили досвітнього вітру. Він віяв з річки по вершинах, розгойдуючи їх.

Світанок котився за ним, немов прибіг бився в стрімку стіну лісу.

А над річкою в небі вже не було жодної зірки.

— І мені б хотілося, щоб усі були щасливі,— сказала Таня, невідступно дивлячись вдалину, на річку, де в цей час виглянуло і блиснуло сонце.— І ось я прийшла до тебе. А тепер піду. Прощай, уже сонце зійшло.

І Таня підвелася з трави, повернулась спиною до річки і пішла навмання лісом.

Коля наздогнав її на стежці, де осторонь серед ялин тихо стояли кедри.

— Таню, не йди! — крикнув він.— Хіба ти мені все сказала? Хіба це все?

— Звичайно, все,— відповіла вона здивовано.— А хіба тобі ще щось потрібно, Колю? Він не насмівся подивитись на неї ніжно: він боявся, що почервоніє, і опустил очі.

А вона з милою і лагідною увагою дивилася на його обличчя.

Тоді він нахилився і губами притулився до її щоки.

Вона не відхилилася.

Скрізь було тихо.

І раптом два гучні постріли розірвали лісову тишу і покотилися луною в горах.

Невисокий кедр махнув гілками, і величезний зелено-золотавий фазан упав до ніг дітей.

Вони злякано розбіглися.

Фазан тріпнув крилами і завмер. Ще один фазан, з білими вухами, пролетівши навкіс, зигзагами, мертвий припав до землі біля Тані.

З-за грубих ялин на стежку вийшов батько, а за ним з'явився Філько.

В обох були рушниці, і голубий димок кружляв між дерев над їхніми головами.

— Чудово! — сказав батько.

Таня підбігла до нього.

Він наче анітрохи не здивувався, побачивши їх тут, у лісі. Він лагідно взяв її під руку і сказав:

— Діти, час додому. Сьогодні останній іспит.

А Філько підібрав птахів і, закинувши їх за плечі, став поряд з Колею.

— А ми, друже, тут полювали, — пояснив він. — Багато фазанів пасеться на мисі вранці.

Коля тремтів. Філько зняв свою куртку, накинув йому на плечі і теж узяв його під руку.

Але стежка була завузька для двох. І вони пішли один за одним, а Таня з батьком ішли попереду.

Вона горнулася до нього, щоб плечем не збивати роси з дерев. Зрідка вона зводила очі й дивилася батькові в лице. А він ішов стежкою прямо, не боячись роси, наступаючи на коріння. Батько не кружляв лісом. Він був простий, усміхався їй і міцно тримав її.

— Як ти схожа на матір у цьому білому халаті! — сказав він.

А Таня раптом взяла батькову руку і поклала собі на плече так, як було під час першої зустрічі. Потім погладила її, вперше поцілувала.

— Тату, — сказала вона, — милий мій тату, пробач мені. Я на тебе раніше сердилась, але тепер усе розумію. Ніхто не винен: ні я, ні ти, ні мама. Ніхто! Адже багато, дуже багато є на світі людей, що гідні любові. Правда?

— Правда, — сказав батько.

— Чи пробачиш ти мені коли-небудь мою злість? Я більше не сердитимусь. А ти, — спитала Таня тихо, — не сердися на мене, що я була тут, у лісі, так рано, з Колею?

— Ні, моя мила Таню. Я ж знаю: гарно в лісі на світанку!

XXII

Вже не було весни. Обміліла річка, на березі виступило каміння, і ще до полудня нагрівався на узбережжі пісок.

Блиск над водою став гостріший, дрібніший. Літня спека була тепер прямо в гори, і по гарячих течіях повітря повільно злітали у височінь орли. Тільки з моря іноді долинав чистий вітер, який раптом змушував гомоніти ліси.

Таня востаннє обходила берег, прощаючись з усіма. Вона йшла по піску поряд із своєю тінню, і річка бігла біля самісіньких її ніг, як друг, проводжала Таню в путь.

Довга піщана коса перетнула їм обом шляхи.

Таня зупинилася. На цій косі вона любила вранці купатися з Фільком. Де він тепер? Увесь ранок вона даремно шукає його скрізь. Він утік, не бажаючи прощатися з нею. Ніде не може вона його знайти.

Чи не сама в цьому винна? Дуже часто протягом року, для Тані такого рясного на події, вона забувала про друга, якого колись обіцяла ніколи не зраджувати! А він її ніколи не забував, завжди поблажливий у дружбі.

І тепер, залишаючи милі місця, Таня вдячно думала про нього, старанно шукала.

— Філько, Філько! — гукнула вона голосно.

Вітер поніс її голос до самого краю коси. І там, із-за піщаного пагорба, підвівся Філько і став на коліна біля води.

Таня побігла до нього, занурюючи свої ноги в пісок.

— Філько,— сказала вона з докором,— мати мене чекає на пристані, а я шукаю тебе з самого ранку. Що ти робиш тут, на косі?

— Так, нічого, мало-мало,— відповів Філько.— Мало-мало лежу.

Він промовляв тихо, його очі були ледве розплющені. Таню розсмішив його сумний вигляд.

— Мало-мало,— повторила вона сміючись і раптом змовкла.

Він був без майки. Його плечі, залиті сонцем, блищали, мов камінці, а на грудях, темних від загару, виділялися дуже майстерно виведені світлі букви.

Вона прочитала: «Таня».

Філько сором'язливо затулив ім'я рукою і відступив на кілька кроків назад. Він одступив би дуже далеко, зовсім пішов би в гори, але позаду на нього чатувала річка. А Таня все йшла за ним, крок за кроком.

— Та стривай же, Філько! — казала вона.

І він зупинився.

«Нехай,— вирішив хлопчик.— Нехай це бачать усі люди, якщо так легко розлучаються вони одне з одним».

Але Таня дивилася не на нього. Вона глянула на сонце, на блиск, розпорошений над горами в повітрі, і схопила Філька за руки.

Вона була здивована.

— Як це ти зробив? — спитала вона.

У відповідь Філько мовчки нахилився до землі і вийняв з-під одягу, що лежав на піску, чотири літери, вирізані з білого паперу. Він поклав їх собі на груди й сказав:

— Я щоранку приходжу сюди і даю сонцю пекти мої груди для того, щоб твоє ім'я було світле. Це я придумав. Але прошу тебе, більше не смійся з мене.

Він поклав свою долоню на горло, що означало в нього величезний сум. І Таня зрозуміла, що краще їй не сміятися.

Вона з новою для неї приязню заглянула йому в очі і тихенько торкнулася пальцем його шкіри.

— Який же ти маленький, Філько! Ти дитина. Адже це все зійде і зникне, як тільки настане зима і ти надінеш теплу сорочку.

Філько насупився, здивовано глянув на гарячий пісок, на річку, що виблискувала серед гір, мов золота долина. Він розгубився. Він забув про зиму, він зовсім про неї не думав, коли смажив своє тіло під сонцем.

«Дурень, дурень!»

Він готовий був провалитися крізь землю.

— А все-таки сонце пече добряче,— сказав він уперто.— Невже й сліду не лишиться? Може, все-таки що-небудь залишиться, Таню? Подумай.

І Таня, трохи подумавши, погодилася з ним.

— Ти маєш рацію,— сказала вона.— Що-небудь повинно залишитися. Все не може зникнути. А то куди ж... — спитала вона в сльозах,— куди подінеться наша вірна дружба навік?..

Діти обнялися.

Тепле повітря сковзало по їхніх обличчях. Самітні птахи дивилися на них з височини.

Закінчилося дитинство! Як це сталося? І хто міг би їм сказати? Ні пісок, ні ліс, ні каміння, що були з ними завжди. Тільки рідна їхня річка бігла далі й далі на схід, струменіла між темними горами. І там, у невидимій далині, поставала перед ними інша, чарівна країна, лежав світлий край.

І, обнявшись, вони невідступно дивилися вдалину, не назад, а вперед, бо в них ще не було спогадів.

Проте перший смуток розлуки вже потривожив їх.

— Прощай, дикий собако динго,— сказав Філько,— прощай!

Йому хотілося гірко заплакати, але він був хлопчик, що народився у мовчазному лісі, на березі суворого моря. Він ліг на пісок біля води і завмер.

А Таня пішла берегом уздовж річки, і чистий вітер, що прилинув з того ж таки суворого моря, весь час дув їй назустріч.

Філіп Пулман

Північне саяво
(переклад Наталії Рябової)

Частина перша. Оксфорд	1727
1. Карафа токайського	1727
2. Розповідь про північ	1737
3. Джордан Ліри	1747
4. Алетіометр	1769
5. Коктейль-вечірка	1779
6. Тенета	1791
7. Джон Фаа	1799
8. Збентеження	1812
9. Шпигуни	1819
Частина друга. Больвангар	1831
10. Консул і Ведмідь	1831
11. Обладунки	1844
12. Зниклий хлопчик	1859
13. Фехтування	1866
14. Вогні Больвангара	1879
15. Клітки для демонів	1890
16. Срібна гільйотина	1902
17. Відьми	1912
Частина третя. Свольбард	1928
18. Туман і лід	1928
19. Полон	1940
20. Не на життя, а на смерть	1954
21. Гостинність лорда Ізраеля	1965
22. Зрада	1977
23. Міст до зірок	1983

Частина перша. Оксфорд

1. Карафа токайського

Ліра та її демон рухалися по затемненій їдальні, намагаючись триматися так, щоб не побачили з кухні. Три величезні столи, що простягнулися на всю їдальню, вже було накрито, срібло та скло ловили на себе найменші промені світла, і довгі лави чекали на гостей. Портрети колишніх ректорів висіли в темряві вздовж стін. Ліра дісталася до помосту, озирнулася на відчинені двері кухні і, не побачивши нікого, стала перед високим столом. Посуд тут був не срібний, а золотий, і чотирнадцять стільців червоного дерева з оксамитовими подушками заміняли дубові лави.

Ліра зупинилася перед кріслом ректора і злегка клацнула нігтем по найбільшому з бокалів. Звук чисто пролунав над їдальнею.

— Ти недостатньо серйозна, — прошепотів її демон, — поведься пристойно.

Її демона звали Пантелеймон, і наразі він перебував у вигляді темно-коричневого метелика, якого ніхто б не побачив у темній їдальні.

— Вони на кухні надто шумлять, щоб почути щось,— прошипіла Ліра у відповідь.— І економ не зайде до першого дзвоника. Так що не нервуйся.

Але вона все ж таки прикрила долонею лункий кришталь, а Пантелеймон пурхнув крізь прочинені до вітальні двері. За мить він повернувся.

— Там нікого немає,— прошепотів він.— Але нам треба поспішати.

Ховаючись за високим столом, Ліра стрілою промчала до вітальні, зупинилася і поглянула навколо. Єдиним світлом тут було світло з каміна, у якому яскраве полум'я посило фонтан іскор у димар. Більшу частину життя вона провела у коледжі, але ніколи до того не бачила вітальні: лише вченим та їхнім гостям було дозволено входити сюди, і в жодному разі жінкам. Навіть служниці не прибирали тут. Це була окрема робота дворецького.

Пантелеймон усівся їй на плече.

— Тепер задоволена? Ми можемо йти? — зашепотів він.

— Не будь дурним! Я хочу роздивитися все!

Це була велика кімната з овальним полірованим столом червоно-жовтого кольору, на якому було розставлено різні карафи й бокали, срібний кальян із пристосуванням для люльок. Поряд на буфеті стояла каструля з підігрівом і кошик із маковими голівками.

— Вони непогано живуть, чи не так, Пане? — сказала вона пошепки.

Ліра усілася в одне із зелених шкіряних крісел. Воно було таким глибоким, що вона майже лягла в ньому, але знову підвелася і підібгала ноги, щоб зручніше було розглядати портрети на стінах. Мабуть, це хтось із старих учених: одягнуті в мантиї, бородаті та похмурі, вони непривітно і незадоволено дивились із своїх рам.

— Як на тебе, про що вони розмовляють? — спитала Ліра чи почала питати, тому що, перш ніж закінчити фразу, почула голоси за дверима.

— За крісло — швидко! — прошипів Пантелеймон, і за мить Ліра вже скочила з крісла і сховалася за ним. Воно було не кращим притулком для схованки: крісло стояло посередині кімнати, і якщо б вона не сиділа там, як мишка...

Двері відчинилися — і світла в кімнаті побільшало: один із новоприбулих вніс лампу і поставив її на буфет. Ліра бачила його ноги в темно-зелених штанах та блискучих чорних туфлях. Це був дворецький. Потім глибокий голос сказав:

— Чи прибув лорд Ізраель?

Це був Ректор. Ліра зачаїла подих, коли побачила, як деймон слуги — собака (майже всі деймони слуг мали вигляд собак) забіг до кімнати і тихо сів біля ніг хазяїна. За мить Ліра побачила ноги Ректора у стоптаних чорних туфлях, які він завжди носив.

— Ні, Ректоре,— сказав дворецький.— І від Ейродока нічого не чути.

— Думаю, він буде голодний, коли приїде. Проведи його прямо до їдальні, добре?

— Гаразд, Ректоре.

— А ти налив для нього особливого токайського?

— Так, Ректоре. 1898 року, як ви наказали. Його світлість надто небайдужі до цього вина, я пам'ятаю.

— Чудово. А тепер іди, будь ласка.

— Вам потрібна лампа, Ректоре?

— Так, залиш її. Зазирни підчас обіду та підріж гніт на ній, добре?

Дворецький вклонився і повернувся, щоб іти, його деймон слухняно почимчикував за ним. Зі свого місця, де не дуже й сховаєшся, Ліра спостерігала, як Ректор підійшов до великої дубової шафи в кутку кімнати, зняв свою мантию з плічок і насилу натяг її на себе. Ректор був могутнім чоловіком, але мав уже далеко за сімдесят, і його рухи були скуті та повільні. Деймон Ректора був на вигляд вороною, і як тільки Ректор надів робу, вона стрибнула з шафи і встигла в своє звичне місце на його правому плечі.

Ліра відчувала, що Пантелеймон зіщулювався від жаху, хоч не видав жодного звуку. Що ж до неї, то вона була приємно збентежена. Відвідувач, якого згадав Ректор, лорд Ізраель, її дядько,— людина, яку вона обожнювала і побоювалася. Ходили чутки, що він був втягнутий у велику політику, в таємні дослідження, у віддалені бойові дії, і вона ніколи не знала, коли він з'явиться. Він був суворим, і якби побачив її тут, то жорстоко б покарав, але це не лякало дівчину.

Однак те, що вона побачила наступної миті, все повністю змінило.

Ректор видобув із кишені згорнутий папір і поклав його на стіл. Потім витяг корок із карафи, у якій було золоте вино, розгорнув папір і висипав у посудину тонкий струмок білого порошку, після чого, зім'явши папір і кинув його в полум'я. Тоді Ректор дістав олівець із кишені, розмішав ним вино, доки порошок не розчинився, і закоркував карафу.

Його деймон коротко приглушено скрикнув. Ректор відповів йому схожим тоном, і, перед тим як вийти в двері, через які з'явився, він кинув погляд навколо своїми прикритими каптуром затуманеними очима.

Ліра зашепотіла: «Ти бачив це, Пане?»

— Звісно, бачив! А тепер швидше звідси, поки не прийшов економ!

Але коли він говорив, почувся дзвоник, що продзеленчав з іншого боку холу.

— Це дзвоник економа! — впізнала Ліра.— Я гадала, ми маємо більше часу.

Пантелеймон легко пурхнув до дверей їдальні і назад.

— Економ уже тут,— сказав він.— І ти не зможеш вибратися через інші двері...

Ті двері, через які з'явився і зник Ректор, вели до шумного коридору між бібліотекою і залом відпочинку. О цій порі він був забитий людьми, які надягали на себе мантиї перед обідом чи поспішали залишити папери й портфелі в залі відпочинку. Ліра сподівалася піти тим шляхом, яким прийшла, розраховуючи на декілька хвилин, що передували дзвоник економа.

І якби вона не бачила, як Ректор підсипав той порошок у вино, вона б, мабуть, ризикнула викликати гнів економа, несподівано з'явившись із цієї кімнати, чи спробувала б непомітно вийти через шумний коридор. Але вона була спантеличена і тому завагалася.

Вона почула важкі кроки на помості. Економ ішов, щоб упевнитися, що вітальня готова для вживання вченими маку і вина після обіду. Ліра кинулася до дубової шафи, відкрила її, сховалася там і причинила дверцята саме тієї миті, коли економ зайшов. Вона не хвилювалася за Пантелеймона: кімната була дуже темна, і він завжди міг залізти під крісло.

Вона чула важке сопіння економа і крізь щілину в погано зачинених дверцятах бачила, як він приєднав люльки до кальяну і кинув погляд на карафки й бокали. Потім він обома долонями пригладив волосся над вухами і щось сказав своєму деймонові. Економ був слугою, тому деймон був собакою; але економ був начальником слуг, тому і деймон його був головним серед собак. Насправді він мав вигляд рудого сетера. Схоже, деймон щось підозрював і озирався так, ніби відчував незнайомця, але, на щастя Ліри, не звертав уваги на шафу. Ліра боялась економа, який уже двічі бив її.

Ліра почула ледве чутний шепіт: мабуть, Пантелеймон втиснувся поряд із нею.

— Тепер ми змушені залишитися тут. Чому ти мене не послухала?

Вона не відповідала, доки економ не пішов. Його робота була обслуговувати стіл на помості; вона чула, як учені заходили до їдальні,— бурмотіння голосів та човгання ніг.

— Це добре, що не послухала,— прошепотіла вона у відповідь.— Ми б тоді не побачили, що Ректор вкинув отруту у вино. Пане, то було токайське, про яке він питав дворецького! Вони збираються вбити лорда Ізраеля!

— Звідки ти знаєш, що це отрута?

— Звісно ж, вона. Невже ти не пам'ятаєш, що він змусив дворецького піти з кімнати перед тим, як зробити це? Якщо б це було щось безневинне, чому б не лишити дворецького? І я знаю, відбувається щось політичне. Слуги вже кілька днів про це говорять. Пане, ми мусимо запобігти вбивству!

— Я ще ніколи не чув більшої дурниці,— коротко сказав він.— Як ти збираєшся просидіти чотири години в цій тісній шафі? Дай я вигляну в коридор. Я скажу тобі, коли дорога буде чистою.

Він пурхнув з її плеча, і вона побачила його маленьку тінь у промінні світла.

— Я не згодна, Пане, я залишаюсь,— сказала вона.— Тут є ще одна мантия чи щось таке. Простелю її на дно, і мені буде зручно. Я починаю розуміти, чим вони займаються.

Вона обережно підвелася, намагаючись не зачепити вішалки, щоб не шуміти, і виявилось, що шафа була більшою, ніж здавалась. Там було декілька мантий із каптурами, деякі з них були оторочені хутром, а більшість оздоблені шовком.

— Цікаво, вони всі належать Ректорові? — прошепотіла вона.— Коли він здобуває ступені в інших закладах, мабуть, вони дарують йому найкращі мантиї, і він зберігає їх тут, щоби вбиратися... Пане, ти справді думаєш, що в тому вині не отрута?

— Ні,— сказав він.— Я не згодний з тобою. І думаю, ця справа нас не обходить. І, як на мене, це буде найдурніша з найдурніших речей у твоєму житті — втручатися сюди. Це нас не стосується.

— Не будь дурнем,— відповіла Ліра.— Я не можу сидіти тут і дивитися, як вони отруюють його!

— Тоді ходімо ще куди-небудь.

— Ти боягуз, Пане.

— Звісно. Можу я спитати, що ти збираєшся робити? Вискочити і вирвати бокал з його тремтячих рук? Що ти задумала?

— Нічого я не задумала, і ти це знаєш,— тихенько відгукнулася вона.— Але тепер, коли я побачила, що зробив Ректор, я не маю вибору. Сподіваюсь, ти чув щось про совість, чи не так? Як я можу просто піти й сидіти в бібліотеці чи ще десь та бити байдики, коли знаю, що має трапитися? Я не робитиму цього, обіцяю тобі.

— Це те, чого ти завжди хотіла,— сказав він згодом.— Ти хотіла сховатися тут і спостерігати. Чому я раніше цього не зрозумів?

— Так, я хотіла,— погодилася вона.— Усі знають, що вони збираються задля чогось таємного. В них є якась традиція... І я просто хотіла знати, що воно таке.

— Це не наша справа! Якщо їм подобаються їхні маленькі таємниці, ти маєш бути вище за це і дати їм спокій. А ховатися та шпигувати — це для дурненьких діточок.

— Точно, і не кажи. А тепер припини буркотіти.

Вони трохи посиділи в тиші — Ліра почувалась незручно на твердому дні шафи, а впевнений у своїй правоті Пантелеймон поводив тимчасовими вусиками на одній із мантий. Думки Ліри були суперечливими й плутались, понад усе вона хотіла поділитися

ними зі своїм деймоном, але дівчина була горда. Мабуть, вона мусила впоратися з ними без його допомоги.

Її головним почуттям зараз був страх, але вона турбувалася не за себе. Вона так часто потрапляла у неприємності, що вже звикла до цього. Зараз вона хвилювалася за лорда Ізраеля і за все, що відбувалося. Він не часто відвідував коледж, і те, що саме зараз був час великого політичного напруження, означало, що він приїздить не лише для того, щоб поїсти, випити та покурити зі своїми старими друзями. Вона знала, що і лорд Ізраель, і ректор були членами Кабінету міністрів, спеціального дорадчого органу прем'єр-міністра, тому це могло бути щось пов'язане з цією діяльністю; але ж зустрічі Кабінету міністрів відбувалися в палаці, а не у вітальні коледжу Джордана.

До того ж бентежили ті чутки, які вже досить тривалий час розносили слуги коледжу. Говорили, що татари захопили Московію і наступали на північ, на Санкт-Петербург, звідки вони могли б контролювати Балтійське море і згодом поглинули б всю східну частину Європи. А лорд Ізраель був на Далекій Півночі: останній раз, коли вона його бачила, він готував експедицію до Лапландії...

— Пане,— прошепотіла вона.

— Що?

— Як ти думаєш, буде війна?

— Не зараз. Лорд Ізраель не обідав би тут, якби вона починалася наступного тижня.

— Так я і думала. А пізніше?

— Ш-ш-ш, хтось іде.

Вона присіла і припала оком до щілини у дверцятах. Це був дворецький, який прийшов, щоб підрізати гніт на лампі, як наказав йому Ректор. Кімната відпочинку та бібліотека були освітлені анібаричним світлом, але у вітальні вченим більше подобалися старі гасові лампи з м'яким сяйвом. Їх не міняли за все життя ректора.

Дворецький підрізав гніт і підкинув поліно у вогонь, потім, уважно прислухаючись до звуку за дверима, що вели до їдальні, зачерпнув жменю курива з кальяну.

Щойно він поклав на місце кришку, відчинилися інші двері, змусивши його нервово здригнутися. Ліра ледве стримала сміх. Дворецький квапливо запхав куриво у кишеню і повернувся, щоб зустріти новоприбулого.

— Лорде Ізраель! — вигукнув він, і у Ліри від здивування аж морозом пройняло шкіру. Вона не бачила його зі свого місця і тому ледь стрималася, щоб не підсунутись та подивитися.

— Добрий вечір, Рене,— сказав лорд Ізраель. Ліра завжди слухала цей грубий голос із симпатією та острахом.— Я приїхав надто пізно до обіду. Я почекаю тут.

Дворецький виглядав збентеженим. Гості заходили до вітальні лише на запрошення Ректора, і лорд Ізраель знав це; але дворецький бачив також, що лорд Ізраель надто недвозначно дивиться на його надуту кишеню, тому він вирішив не заперечувати.

— Повідомити Ректора про ваш приїзд, мій пане?

— Чому б і ні. І принеси мені кави.

— Гаразд, пане.

Дворецький вклонився і поспішив вийти разом зі своїм деймоном, який дріботів поряд. Дядько Ліри підійшов до вогню і потягнувся, позіхаючи, як лев. Він був у похідному одязі. Ліра відчула побоювання, як і завжди, коли бачила його. Тепер і мови не могло бути про те, щоб вибратися непоміченою: вона була змушена тихо сидіти і чекати.

Деймон лорда Ізраеля, сніжний барс, стояв за ним.

— Ти тут збираєшся показати свій план? — тихо спитав він.

— Так. Тут буде менше метушні, ніж в аудиторії. Вони також захочуть подивитися зразки — я пошлю по чергового за хвилину. Це недобрий час, Стелмаріє.

— Тобі потрібно відпочити.

Він розтягнувся в одному з крісел так, що Ліра вже не бачила його обличчя.

— Так, так. Мені також треба змінити одяг. Мабуть, існує якась давня традиція, і вони оштрафують мене на дюжину пляшок, якщо я буду невідповідно вбраний. Мені б поспати днів зо три. Факт залишається фактом...

Почувся стук у двері, і зайшов дворецький, несучи срібну тацю з кавником та чашкою.

— Дякую, Рене,— сказав лорд Ізраель.— Це токайське стоїть на столі?

— Ректор наказав налити його спеціально для вас, пане,— відповів дворецький.— Залишилося лише три дюжини пляшок 98 року.

— Все добре закінчується. Залиш тацю тут. І накажи черговому принести дві валізи, які я залишив на вході.

— Тут, пане?

— Так, тут, чоловіче. І мені буде потрібний екран та проекційний ліхтар, зараз же.

Дворецький ледве не відкрив рота від подиву, але утримався від запитання чи заперечення.

— Рене, ти забуваєш, де твоє місце,— сказав лорд Ізраель.— Не питай мене, лише роби, що я кажу.

— Гаразд, пане,— відповів дворецький.— Якщо я можу запропонувати, то, мабуть, слід сказати панові Коустону про ваші плани, інакше він буде дуже здивований, якщо ви розумієте, про що йдеться.

— Так. Тоді скажи йому.

Пан Коустон був економом. Між ним і дворецьким була давня і добре встояна конкуренція. Економ був головним, але у дворецького було більше можливостей здобути прихильність учених і скористатися з цього. Він був радий із нагоди показати економу, що краще знає, що відбувається у вітальні.

Дворецький вклонився і пішов. Ліра спостерігала, як її дядько налив собі кави, миттєво випив та налив ще, щоб цього разу насолоджуватися маленькими ковтками. Вона згоряла від цікавості: валізи із зразками? Проекційний ліхтар? Що ж таке термінове і важливе він мав показати вченим?

Невдовзі лорд Ізраель підвівся і відвернувся від вогню. Вона бачила його на весь зріст і дивувалася з контрасту між ним і товстуватим дворецьким та згорбленими слабкими вченими. Лорд Ізраель був високим чоловіком із кремезними плечима, мужнім засмаглим обличчям і очима, у яких, здавалося, вирував дикий сміх. Це було лице людини, народженої змагатися і владарювати — і в жодному разі не коритися або викликати жаль. Усі його рухи були широкими і чітко відточеними, як у дикої тварини, і коли він з'являвся в подібних місцях, то і справді здавався дикою твариною, яку посадили в замалу для неї клітку.

Тієї миті його обличчя виражало віддаленість і заглибленість у власні думки. Його деймон підійшов ближче і притулився головою до його пояса, він подивився на нього непроникним поглядом, повернувся і підійшов до столу. Ліра раптово відчула холод у животі — лорд Ізраель зняв корок із карафи з токайським і налив собі бокал вина.

— Ні!

Приглушений крик мимовільно вирвався у неї. Лорд Ізраель почув і зразу обернувся.

— Хто тут?

Ліра вже нічого не могла вдіяти. Вивалившись із шафи, вона квапливо вихопила бокал з його рук. Вино розплескалося на край столу і килим, а бокал впав і розбився. Він схопив її за зап'ястя і міцно стиснув його.

— Ліро! Якого біса ти тут робиш?

— Відпусти мене — і я скажу!

— Спочатку я зламаю тобі руку. Як ти посміла зайти сюди?

— Я щойно врятувала твоє життя!

На мить вони замовкли: дівчина, скорчена від болю, яка кривилася, щоб не заридати вголос, і чоловік, який схилився над нею, насуплений, неначе хмара.

— Що ти сказала? — промовив він уже тихіше.

— Вино отруєне, — пробурмотіла вона через стиснуті зуби. — Я бачила, як Ректор додав туди якийсь порошок.

Він відпустив її. Вона плюхнулася на підлогу, і Пантелеймон стривожено сів їй на плече. Дядько подивився вниз, стримуючи гнів, і вона не насмілилася зустрітися з ним поглядом.

— Я зайшла просто подивитися на кімнату,— сказала вона.— Я знаю, мені не слід було. Я збиралася вийти до того, як хтось зайде, але почула, що йде Ректор, і попалася. Шафа була єдиним місцем, де можна було сховатися. І я бачила, як він підсипав порошок у вино. Якби я...

Почувся стук у двері.

— Це черговий,— сказав лорд Ізраель.— Назад у шафу! Якщо я почую хоч найменший шум, ти шкодуватимеш, що жива.

Вона враз рвонулася назад, і коли дверцята зачинилися за нею, лорд Ізраель покликав:

— Заходьте!

Як він і сказав, це був черговий.

— Сюди, пане?

Ліра побачила старого чоловіка, який невпевнено стояв у дверях, а за ним виднівся край великого дерев'яного ящика.

— Так, Шатере,— сказав лорд Ізраель.— Занеси їх обидва і постав біля столу.

Ліра трохи розслабилася і відчула біль у плечі й зап'ясті. Цього було б досить, щоб змусити її заплакати, якби вона була з тих дівчат, що плачуть. Натомість вона стиснула зуби і тихенько поворушила рукою, поки не відчула полегшення.

Потім почувся звук розбитого скла і сплеск пролитої рідини.

— Чорт забирай, Шатере, ти необережний старий дурень! Подивись, що ти скоїв!

Ліра все бачила. Її дядько ухитрився зіштовхнути карафу з токайським зі столу так, ніби це зробив черговий. Старий обережно поставив валізу і почав вибачатися.

— Мені шкода, пане! Я, мабуть, підійшов ближче, ніж я думав...

— Принеси щось, аби прибрати тут. Швидше, поки вино не всмокталося в килим!

Черговий і його молодий помічник поквапилися вийти. Лорд Ізраель підійшов до шафи і стиха мовив:

— Якщо ти вже тут, то можеш допомогти. Придивись до Ректора уважніше, коли він увійде. Якщо ти розповіси щось цікаве про нього, я допоможу тобі позбутися халепи, в яку ти вже вскочила. Зрозуміла?

— Так, дядьку.

— Ворухнешся — я тобі не стану допомагати. Все залежить від тебе.

Він знову обернувся спиною до вогню, коли зайшов черговий із віником, совком, відром і ганчіркою.

— Прощу вибачення ще раз, пане. Я не знаю...

— Просто прибери.

Коли черговий витирав вино з килима, постукав і увійшов дворецький зі слугою лорда Ізраеля — чоловіком на ім'я Торольд. Вони разом несли важку валізу з полірованого дерева з мідними ручками. Вони побачили, що робить черговий, і остовпіли.

— Так, це було токайське,— сказав лорд Ізраель.— Шкода. Це ліхтар? Встановіть його поряд із шафою, Торольде. Я повішу екран на іншому боці.

Ліра зрозуміла, що вона зможе бачити екран і все, що з'явиться на ньому, через щілину між дверцятами, і гадала, чи навмисне її дядько все так розставив. Скориставшись шумом, із яким слуги розгортали жорстке полотно і напинали його на спеціальну рамку, вона прошепотіла:

— Бачиш? Варто було приходити, згоден?

— Мабуть,— суворо відповів Пантелеймон своїм тонким голосом метелика.—

А може, й ні.

Лорд Ізраель стояв біля каміна, допиваючи свою каву, і похмуро дивився, як Торольд розкрив валізу з проєкційним ліхтарем, відкрив об'єктив і перевіряв масло.

— Тут достатньо масла, пане,— сказав він.— Послати по техніка, щоб він налагодив його?

— Ні. Я сам. Дякую, Торольде. Вони вже закінчили обідати, Рене?

— Гадаю, так, пане,— відповів дворецький.— Якщо я правильно зрозумів пана Коустона, Ректор і його гості знають, що ви тут, і не збираються засиджуватися. Забрати тацю?

— Забирай і йди.

— Гаразд, пане.

З легким уклоном дворецький забрав тацю і вийшов, за ним пішов і Торольд. Щойно двері зачинилися, лорд Ізраель подивився через усю кімнату на шафу, і Ліра відчула силу його погляду, майже як дотик, немов стрілу чи спис. Потім він відвів погляд і тихо заговорив зі своїм деймоном.

Той тихо підійшов і сів біля нього, уважний, витончений і небезпечний. Тоді уважно подивився на двері, що вели до їдальні, своїми зеленими очима, так само, як лорд своїми чорними. Ручка дверей повернулася. Ліра не бачила дверей, але у неї перехопило подих, коли зайшов перший чоловік.

— Ректоре,— сказав лорд Ізраель.— Так, я повернувся. Запросіть ваших гостей — у мене є щось цікаве для вас.

2. Розповідь про північ

— Лорде Ізраель,— повільно промовив Ректор і підійшов, щоб потиснути його руку. Зі своєї схованки Ліра простежила, як погляд Ректора ковзнув на стіл, де стояло токайське.

— Ректоре,— сказав лорд Ізраель,— я прийшов надто пізно, щоб турбувати вас за обідом, тому розмістився тут. Привіт, проректоре. Радий бачити вас у доброму здоров'ї. Вибачте за мій невідповідний вигляд — я щойно зійшов на землю. Так, Ректоре, токайського немає. Думаю, ви стоїте на ньому. Черговий перекинув його зі столу, але з моєї вини. Доброго дня, священику. Я з великою цікавістю прочитав вашу останню працю...

Він пройшов зі священиком, ніби пропонуючи Лірі добре вдивитися у Ректорове обличчя. Воно було незворушним, але деймон на його плечі ворушив пір'ям і постійно переступав з однієї ноги на другу. Лорд Ізраель вже хазяйнував у кімнаті, і хоч він намагався бути ввічливим із Ректором на його власній території, було видно, на чиєму боці сила.

Вчені привітали гостя і пройшли до кімнати. Дехто сів за стіл, дехто в крісла, і невдовзі кімната наповнилася гулом голосів. Ліра бачила, що всі страшенно заінтриговані дерев'яною валізою, екраном і ліхтарем. Вона добре знала вчених: бібліотекар, проректор, екзаменатор та інші; це були люди, які оточували її все життя, вчили її, карали, втішали, даруючи маленькі подарунки, ганяли її з фруктових дерев у саду — вони були всім тим, що вона вважала родиною. Вони навіть відчували себе такою родиною, і якби вона знала, що це таке, то, мабуть, зрозуміла, що на неї більше схожі слуги коледжу. У вчених були важливіші справи, ніж прив'язуватися до напівдикой, напіввихованої дівчинки, яка випадково залишилася серед них.

Ректор запалив спиртівку під маленькою срібною каструлькою, розтопив трохи масла перед тим, як нарізати і покласти туди півдюжини макових головок. Мак завжди подавали після бенкету: він очищував мозок, розв'язував язик і сприяв мудрій розмові. Традиційно Ректор готував його сам.

Під звуки шиплячого масла та голосів Ліра трохи порухалася, щоб знайти зручне положення. З надзвичайною обережністю вона зняла з плічок мантию, оторочену хутром, і простелила її на дно шафи.

— Краще б узяла якусь грубішу та старішу,— прошепотів Пантелеймон.— Якщо ти вместишся надто зручно, то ще заснеш.

— Якщо й засну, то твоя справа розбудити мене,— відповіла вона.

Вона сіла і прислухалася до розмови. Яка ж нудна була ця розмова — майже все про політику, зокрема про лондонську, і нічого цікавого про татар. Приємні запахи смаженого

маку і курива затягало до шафи, і вже не раз Ліра починала куняти. Але нарешті вона почула, як хтось злегка вдарив по столу. Голоси змовкли, і Ректор заговорив.

— Панове,— сказав він,— я впевнений, що говорив за всіх нас, коли вітав лорда Ізраеля. Його візити нечасті, але завжди надзвичайно цінні. І я розумію, що в нього є щось особливе, аби показати нам сьогодні. Наразі час великого політичного напруження, як ми всі це усвідомлюємо; присутність лорда Ізраеля буде необхідна завтра в Уайт-Холі, і потяг уже чекає, щоб доправити його до Лондона, коли ми закінчимо нашу розмову. Тому ми мусимо мудро витратити наш час. Коли він закінчить свою розповідь, імовірно, будуть питання. Будь ласка, висловлюйте їх чітко й по суті. Лорде Ізраель, ви готові почати?

— Дякую, Ректоре,— ; сказав лорд Ізраель.— По-перше, я хочу показати вам декілька слайдів. Проректоре, гадаю, тут вам буде зручніше. Ректоре, ви не проти сісти у крісло біля шафи?

Старий проректор був майже сліпий, тому було благородно поступитися йому місцем біля екрана. Ця перестановка означала, що Ректор сидітиме поряд із бібліотекарем — лише за ярд від Ліри, яка зігнулась у шафі. Коли Ректор усівся в крісло, вона почула його бурмотіння:

— Диявол! Він довідався про вино, я впевнений. Бібліотекар прошипів у відповідь:

— Він проситиме кошти. Якщо він набере голоси...

— Якщо так станеться, ми маємо протестувати з усім можливим красномовством.

Проректор зашипів, коли лорд Ізраель почав крутити ручку. Ліра трохи підсунулася, щоб бачити екран, де з'явилося сяюче коло. Лорд Ізраель попросив:

— Хто-небудь, вимкніть світло, будь ласка!

Один з учених підвівся, щоб виконати прохання, і в кімнаті стемніло.

Лорд Ізраель почав:

— Як дехто з вас знає, я вирушив на північ дванадцять місяців тому з дипломатичною місією до короля Лапландії. Принаймні, я удавав, що роблю саме це. Насправді моєю метою було пройти далі на північ, прямо до льодів, щоб спробувати з'ясувати, що сталося з експедицією Гру-мана. В одному з останніх послань Грумана до Академії в Берліні йшлося про якийсь природний феномен, котрий спостерігається лише на півночі. Я мав намір дослідити його і дізнатися щось про Грумана. Але перша картинка, яку я вам покажу, безпосередньо не стосується ні першого, ні другого.

І він поставив перший слайд. Кругла чорно-біла фотограма з'явилася на екрані. Її було зроблено вночі при повному місяці. На ній, десь посередині, було зображено дерев'яну хатину зі стінами, темними на тлі снігу, який лежав навколо і доходив до самого даху. Поряд із хатиною стояло безліч муарованого знаряддя, яке виглядало як мотлох

з Анібаричного парку, що по дорозі до Ярнтон: антени, дроти, порцелянові ізолятори — все блищало в світлі місяця і було вкрите товстим шаром інею. На передньому плані чоловік у хутрі, обличчя якого ледь виднілося з глибокого каптура, підвів, ніби для привітання, руку. Біля нього стояв хтось менший на зріст. Усе купалося в блідому мерехтінні місячного саява.

— Цю фотограму зроблено за допомогою стандартної емульсії азотнокислого срібла,— сказав лорд Ізраель.— А тепер подивіться на іншу, яку зробили з того самого місця на хвилину пізніше за допомогою нової особливої емульсії.

Він вийняв перший слайд і поставив інший. Цей був набагато темніший; він виглядав так, ніби місячне саяво було відфільтроване. Виднівся горизонт із темним силуетом хатини, її вкритий снігом дах вирізнявся, але деталі знаряддя були вкриті темрявою. Проте чоловік змінився повністю: він купався у світлі, і фонтан мерехтливих частинок, здавалося, бив струменем з його піднятої руки.

— Це світло,— спитав священник,— воно б'є вгору чи вниз?

— Униз,— відповів лорд Ізраель,— але це не світло. Це Пил.

Щось у тому, як він це сказав, змусило Ліру уявити слово «Пил» з великої літери, ніби це був незвичайний пил. Реакція вчених підтвердила її думку — після слів лорда Ізраеля запанувала тиша, яка перервалася вигуками недовіри:

— Але як...

— Безсумнівно...

— Цього не може...

— Панове! — почувся голос священника.— Дайте лорду Ізраелю пояснити.

— Це Пил,— повторив лорд Ізраель.— Він здається світлом, тому що частинки Пилу впливають на цю емульсію, як фотони впливають на емульсію азотнокислого срібла. Частково цьому була присвячена моя експедиція на північ. Як ви бачите, постать людини чудово видно. А тепер зверніть увагу на постать ліворуч.

Він показав на нечіткі обриси меншої істоти.

— Я думав, що то деймон чоловіка,— сказав екзаменатор.

— Ні. Деймон тієї миті був у нього на шиї у вигляді змії. Створіння, яке ви ледве бачите,— дитина.

— Дитина без деймона, від'єднана?.. — запитав хтось, і те, що він не договорив, показувало, ніби він знає, що це не слід вимовляти вголос.

Усі напружено замовкли.

Потім лорд Ізраель спокійно сказав:

— Повноцінна дитина, що, зважаючи на природу Пилу, і є розгадкою.

Декілька секунд ніхто не говорив. Потім почувся голос священика.

— Ах,— сказав він, як спрагла людина, котра тільки-но напилася і переводила подих, який тамувала, поки пила.— А потоки Пилу...

— Йдуть з неба і купають його в чомусь схожому на світло. Ви можете ближче роздивитися цю картинку — я залишу її, коли піду. Я показав її, щоб продемонструвати ефект нової емульсії. А зараз я покажу вам іншу.

Він змінив слайд. Наступну картку теж зробили вночі, але цього разу без місячного сяйва. На передньому плані була зображена маленька група наметів, тьмяно окреслена на тлі низького горизонту, і неохайна купка дерев'яних ящиків та санчата між ними. Але найцікавіше було на небі. Потоки й вуалі зі світла, ніби завіса, яку підвісили на невидимих гачках на сотню миль від землі і яка, здавалося, розгойдувалася від якогось надзвичайного вітру.

— Що це? — спитав проректор.

— Це зображення Аврори.

— Це дуже гарна фотограма,— сказав професор, який вивчав Пальмеріана.— Одна з найкращих, які я бачив.

— Вибачте за моє неуктство,— пролунав тремтячий голос старого регента,— але якщо я й знав, що таке Аврора, то забув. Це не те, що називають Північним саявом?

— Так. Воно має багато імен. Воно складається зі струму заряджених частинок і сонячних променів, дуже інтенсивних, численних і невидимих, але вони створюють сяюче випромінювання, коли взаємодіють з атмосферою. Якби було більше часу, я підфарбував би цей слайд, щоб показати кольори: переважно блідо-зелені й рожеві з відтінком малинового по нижньому краю тієї завіси. Ця зроблена за допомогою звичайної емульсії. А тепер подивіться на картку із спеціальною емульсією.

Він вийняв слайд. Ліра почула, як Ректор сказав приглушено:

— Якщо він набере голоси, ми використаємо статтю про проживання. Він не жив у коледжі тридцять тижнів з останніх п'ятдесяти двох.

— Священик вже на його боці... — пробурмотів бібліотекар у відповідь.

Лорд Ізраель поставив новий слайд. На ньому було зображено ту саму сцену. Як і на попередній парі знімків, багато деталей, видимих при звичайному світлі, були набагато тьмянішими на цій картці, це відбулося також із завісою випромінювання в небі.

Але посередині саява, високо над суворим ландшафтом, Ліра побачила якесь тверде тіло. Вона прилипла до щілини у дверцятах, щоб краще бачити, і відзначила, що вчені також подалися уперед. У міру того як вона придивлялася, її цікавість зростала, бо там,

високо в небі, безпомилково вгадувалися обриси міста: башти, куполи, стіни... будівлі й вулиці, які висіли в небі! Вона ледве не зойкнула від здивування.

Касінгтонознавець сказав:

— Схоже на... місто.

— Так і є,— підтвердив лорд Ізраель.

— Безсумнівно, місто в іншому світі? — спитав декан з презирством.

Лорд Ізраель не звернув на нього уваги. Деякі вчені були збуджені, ніби вони писали трактат про існування єдинорогів, яких ніколи не бачили, а їм показали живий, щойно зловлений екземпляр.

— Це справа Бернарда-Стока? — запитав професор, що вивчав Пальмеріана.— Чи не так?

— Це я й хотів з'ясувати,— відповів лорд Ізраель. Він стояв поряд з освітленим екраном. Ліра бачила його

чорні очі, які уважно стежили за тим, як учені роздивляються Аврору, а поряд зелений блиск очей його деймона, який дивився у тому ж напрямку. Всі високоповажні голови витягнулися вперед, їхні окуляри блищали; лише Ректор і бібліотекар відкинулися у своїх кріслах, схилившись головами один до одного. Говорив священик:

— Ви сказали, що шукали відомості про експедицію Грумана, лорде Ізраель. Доктор Груман теж досліджував цей феномен?

— Сподіваюсь, що так, і впевнений, він добув багато інформації. Але він не може розповісти нам про це, бо він мертвий.

— Ні! — скрикнув священик.

— Боюся, що так, і я маю доказ.

Стривожений гул завис над вітальною, коли за наказом лорда Ізраеля двоє молодих учених винесли на середину кімнати дерев'яний ящик. Лорд Ізраель вийняв останній слайд, але залишив проєктор увімкненим, і в мерехтливому колі світла він схилився, щоб відкрити ящик. Ліра почула скрегіт нігтів по вологому дереву. Ректор підвівся, щоб краще бачити, затуливши їй огляд. Її дядько знову заговорив:

— Якщо ви пригадуєте, експедиція Грумана зникла вісімнадцять місяців тому. Німецька Академія послала його на північ до магнітного полюса для небесних досліджень. На своєму шляху експедиція мала змогу спостерігати цікавий феномен, який ми вже бачили. Невдовзі після цього він зник. Припускали, що стався нещасний випадок, і його тіло лежить десь у розколіні. Насправді це не був нещасний випадок.

— Де ви взяли це? — запитав декан.— Це вакуумний контейнер?

Лорд Ізраель зачекав. Ліра почула стук металевих затискачів і свист повітря, що заповнювало контейнер. Потім настала тиша. Але вона тривала недовго. За мить Ліра почула неясні схвильовані звуки: крики жаху, гучні протести, голоси підвищувалися із гнівом та страхом.

— Але що...

— ... ледве людська...

— ... це було...

— ... що з ним сталося?

Голос Ректора заглушив решту інших.

— Лорде Ізраель, що, заради Бога, ви принесли сюди?

— Це голова Станіслава Грумана,— почувся голос лорда Ізраеля.

Крізь гомін голосів Ліра чула, як хтось протупотів до дверей і вийшов, болісно стогнучи. Шкода, вона не бачила, на що вони дивилися.

Лорд Ізраель сказав:

— Я знайшов його тіло в льодах Свольбарда. Голову залишили його вбивці. Ви можете побачити характерне скальпування. Ви повинні бути знайомі з цим, проректоре.

Голос старого був упевнений, коли він сказав:

— Я бачив, таке роблять татари. Цією технікою володіють аборигени Сибіру і тунгуси. Звідси, зрозуміло, вона поширилася на землі скролінгів, хоч мені здається, зараз вона заборонена в Новій Данії. Дозвольте подивитися ближче, лорде Ізраель?

Після паузи він знову заговорив:

— Я погано бачу, і брудний лід заважає, але, здається, зверху на черепі діра. Я маю рацію?

— Так.

— Трепанація?

— Точно.

Це викликало схвильований гомін. Ректор відійшов, і Ліра знову все бачила. Старий проректор у світлі проектора підніс ближче до очей важкий шматок льоду. Ліра бачила предмет всередині: скривавлена маса, у якій ледь можна було впізнати людську голову. Пантелеймон пурхав поблизу, його страх передався і їй.

— Тс-с,— прошепотіла вона.— Слухай.

— Колись доктор Груман був ученим цього коледжу,— зворушено сказав декан.

— Потрапити до татар...

— Але ця Далека Північ?

— Вони, мабуть, проникли далі, ніж будь-хто міг уявити!

— Чи правильно я почув, що ви знайшли це біля Свольбарда? — запитав декан.

— Так.

— Отже, слід розуміти, що *panserbjorne* мали щось зробити з цим?

Ліра не зрозуміла цього слова, але вчені явно знали, про що йдеться.

— Неможливо, — твердо сказав касінгтонознавець. — Вони б ніколи так не вчинили.

— Тоді ви не знаєте Йофура Рекнісона, — відповів професор, який вивчав Пальмеріана і сам був у декількох експедиціях в Арктиці. — Мене б зовсім не здивувало, що він скальпує людей на татарський манер.

Ліра знову подивилась на свого дядька, який спостерігав за вченими з якимсь сардонічним задоволенням і мовчав.

— Хто такий Йофур Рекнісон? — спитав хтось.

— Король Свольбарда, — відповів пальмеріанознавець. — Так, справді, один із *panserbjorne*. Він радше узурпатор — обманом захопив трон. Але це могутня постать, в жодному разі не дурень, незважаючи на його безглузду претензійність — будувати палац з імпортного мармуру, щоб заснувати так званий університет...

— Для кого? Для ведмедів? — сказав хтось, і всі засміялися.

Але пальмеріанознавець продовжував:

— Тому я кажу, що Йофур Рекнісон міг зробити це з Гурманом. Водночас він міг хитро змінити свою поведінку, якщо йому потрібне просування по службі.

— А ви знаєте, як це, правда, Трелані? — спитав декан уїдливо.

— Так і є. А знаєте, чого він хоче найбільше? Навіть більше, ніж здобути науковий ступінь? Він хоче деймона! Вигадайте спосіб знайти йому деймона, і він зробить для вас все що завгодно.

Вчені щиро засміялися.

Ліра дивилась на все здивовано: те, що сказав пальмеріанознавець, зовсім не мало сенсу. Крім того, вона хотіла почути більше про скальпування, Північне сяйво і таємний Пил. Але була розчарована — лорд Ізраель закінчив показ зразків і карток, бесіда невдовзі обернулася на суперечку про те, чи слід їм виділити кошти, щоб спорядити нову експедицію. Розмова йшла по колу, і Ліра відчула, що її очі злипаються. Вона швидко заснула разом із Пантелеймоном, що згорнувся навколо її шиї у вигляді горностая — своїй улюбленій формі для сну.

Вона прокинулася, здригнувшись, коли хтось струснув її за плече.

— Тихо, — сказав дядько. Двері шафи були відчинені, а він схилився над нею. — Вони всі вже пішли, але поблизу ще є декілька слуг. Тепер іди до своєї спальні і нікому нічого не розповідай.

— Вони проголосували за те, щоб дати тобі гроші? — запитала вона спросоння.

— Так.

— Що то за Пил? — важко випростовуючись після сидіння в такому незручному положенні, спитала вона.

— Нічого, це тебе не стосується.

— Це мене стосується,— відповіла вона.— Якщо ти хотів, щоб я шпигувала у шафі, треба було сказати, що я повинна побачити. Можна подивитися на чоловічу голову?

Біле горностаєве хутро Пантелеймона найжачилося: вона відчувала, як воно залоскотало їй шию. Лорд Ізраель розсміявся.

— Не будь вередливою,— сказав він і почав пакувати слайди і ящик із зразками.— Ти спостерігала за Ректором?

— Так, і перше, що він зробив, це подивився, де вино.

— Добре. Але я знешкодив його і цього разу. Роби, що тобі сказали: іди спати.

— Але куди ти збираєшся?

— Назад на північ. Я іду за десять хвилин.

— Можна з тобою?

Він зупинився і подивився на неї, ніби бачив уперше. Його деймон також повернув свої великі зелені очі барса.

Під цими двома пронизливими поглядами Ліра почервоніла, але не відвела своїх очей.

— Твоє місце тут,— нарешті сказав дядько.

— Але чому? Чому моє місце тут? Чому я не можу поїхати з тобою на північ? Я хочу побачити Північне сяйво і ведмедів, і айсберги, і все інше. Я хочу знати про Пил. І те місто в небі. Це інший світ?

— Ти не їдеш, дитино. Викинь це з голови — зараз надто небезпечні часи. Роби, як тобі сказали, іди спати, і якщо ти будеш гарною дівчинкою, я привезу тобі ікло моржа з ескімоським різьбленням. Не сперечайся, або я розсерджуся.

І його деймон заричав своїм низьким диким риком, що змусило Ліру уявити, як це — потрапити до його пащі.

Ліра стиснула губи і насупилася. Дядько викачував повітря з вакуумного контейнера і не звертав на неї жодної уваги, ніби вже забув. Зі стиснутими губами і звуженими очима дівчина та її деймон пішли спати.

Ректор і бібліотекар були давніми друзями і співниками, і в них була звичка після складних випадків посидіти з бокалом брантвейну, втішаючи один одного. Тому, побачивши, що лорд Ізраель поїхав, вони пішли до апартаментів Ректора і розташувалися в його кабінеті з опущеними шторами і палаючим каміном, зі своїми деймонами на

звичних місцях — на плечі чи на коліні, і приготувалися обговорити, що тільки-но сталося.

— Ви справді вірите, що він знав про вино? — спитав бібліотекар.

— Звісно, знав. Не знаю як, але він знав і сам розбив карафу. Звісно, він знав.

— Вибачте, Ректоре, але мені полегшало. Я ніколи не вважав цю думку...

— Отруїти його?

— Так. Про вбивство.

— Навряд чи хтось би вподобав цю думку, Чарльзе. Питання було в тому, що гірше — зробити це чи не зробити, з відповідними наслідками. Але втрутилось провидіння, і цього не сталося. Мені лише шкода, що я повісив такий тягар на тебе.

— Ні, ні,— заперечував бібліотекар.— Прикро, що ви не розповіли мені більше.

Ректор, трохи помовчавши, сказав:

— Так, мабуть, варто було. Алетіометр попереджав про жахливі наслідки в разі, якщо лорд Ізраель продовжить свої дослідження. Крім того, буде втягнута дитина. І я хочу тримати її в безпеці якомога довше.

— Справа лорда Ізраеля якось пов'язана з новою ініціативою Консistorського Суду Благочестя? Чи як вони це називають — Облатковим братством?

— Лорд Ізраель? Ні, ні! Якраз навпаки! Рада причастя не цілком відповідальна, як і Консistorський Суд. Це якась напівприватна ініціатива — вона йде від когось, хто не любить лорда Ізраеля. Боюсь, що від когось, хто стоїть між ними обома.

Бібліотекар й собі промовчав. З того часу, як папа Джон Кельвін перемістив папський престол у Женеvu і заснував Консistorський Суд Благочестя, влада Церкви була абсолютною у всіх сферах життя. Папство було скасоване після смерті Кельвіна, і переплетіння судів, коледжів, рад, які разом звалися магістратом, замінили його. Ці установи не завжди діяли спільно — іноді між ними спалахувала жорстока боротьба. Протягом більшої частини минулого століття наймогутнішим був коледж єпископів, але останні роки Консistorський Суд Благочестя посів його місце якнайактивніший і найповажніший серед усіх церковних органів.

Проте завжди була можливість для існування незалежних установ, які зростали під захистом іншої частини магістрату. І Рада причастя, на яку послався бібліотекар, була однією з них. Бібліотекар знав про неї небагато, але не схвалював і побоювався того, що чув, тому повністю розумів занепокоєність Ректора.

— Пальмеріанознавець згадав ім'я,— сказав він за декілька хвилин.— Бернارد-Сток? Що це за справа Бернарда-Стока?

— А, це не наша галузь, Чарльзе. Як я розумію, свята Церква вчить, що існують два світи — світ усього, що ми бачимо, чуємо, торкаємося, та інший світ — духовний, світ раю і пекла. Бернард і Сток були два — як би мовити — ренегати-теологи, які припускали існування великої кількості світів таких, як цей, не як рай чи пекло, але матеріальних і гріховних. Вони тут, поряд, але невидимі та недосяжні. Свята Церква, звісно, засудила цю мерзотну єресь, а Бернарда і Стока примусили замовкнути.

— На жаль, для магістрату, здається, наводили якісь математичні докази цієї теорії інших світів. Я ніколи не був її прихильником, але касінгтонознавець розповідав мені про них.

— І тепер лорд Ізраель зробив знімок одного з таких світів,— сказав бібліотекар.— А ми фінансували його пошуки цього світу. Зрозуміло?

— Майже. Раді причастя та її могутнім захисникам буде здаватися, що Коледж Джордана — розсадник єресі. І між Консистерським Судом і Радою причастя мені треба балансувати. Тим часом дитина виросте. Вони не повинні забувати про неї. Рано чи пізно її буде втягнуто, але її втягнуть зараз, хочу я її захистити чи ні.

— Але, заради Бога, звідки ви це знаєте? Знову алетіометр?

— Так. Ліра повинна зіграти свою роль у цьому, і до того ж одну з головних. Вся іронія в тому, що вона має зробити це, не усвідомлюючи, що вона вчиняє. Але їй можна допомогти, і якби мої плани з токайським здійснилися, вона була б у безпеці трохи довше. Я б хотів уберегти її від подорожі на північ. Як би я хотів усе їй пояснити...

— Вона б не послухала,— озвався бібліотекар.— Я знаю її надто добре. Лише спробуй поговорити з нею серйозно — вона п'ять хвилин вдаватиме, що слухає, а потім почне крутитися. А коли запитаєш про розмову наступного разу, виявляється — вона все забула.

— Поговорити з нею про Пил? Думаєте, вона не буде слухати?

Бібліотекар видав звук, який означав, як сильно він сумнівається в успіху цієї справи.

— А навіщо їй слухати? — сказав він.— Чому б це якась теологічна загадка зацікавила здорову безтурботну дитину?

— Тому що вона має набути досвіду. Там криється зрада...

— Хто збирається її зрадити?

— Ні, ні, це найгірше: вона стане зрадницею, і цей досвід буде жахливий. Звісно, вона не повинна про це знати, але немає жодної причини, щоб вона не знала про Пил. І ти помиляєшся, Чарльзе,— її б це дуже зацікавило, Якби пояснити їй все простими словами. І це б допомогло їй в майбутньому. А також допомогло б мені менше хвилюватися за неї.

— Це доля старих,— відповів бібліотекар,— хвилюватися за молодих. А обов'язок молодих — нехтувати їхнім страхом.

Вони ще трохи посиділи, а потім розійшлися, бо було вже пізно, а вони були старі і сповнені страхів.

3. Джордан Ліри

Коледж Джордана був найважливіший і найбагатший серед усіх коледжів Оксфорда. І, мабуть, найбільший, хоч цього ніхто не знав точно. Будівлі групувалися в три неправильні чотирикутники і датувалися початком середньовіччя — аж до середини вісімнадцятого століття. Ніколи не існувало плану забудови: Коледж зростав поступово, минуле й теперішнє перепліталось тут на кожному ярді, і кінцевий ефект створював враження убогої розкоші. Деякі споруди майже розвалилися, і вже протягом п'яти століть одна й та сама родина Парслоу працювала на Коледж мулярами і будівниками риштування. Нинішній пан Парслоу навчав ремесла свого сина — вони вдвох та їхні три робітники дерлися, як працюючі мурахи, по зведених риштуваннях з боку бібліотеки або по даху каплиці, піднімаючи нове каміння, листи свинцевого покриття для даху чи дерев'яні бруси.

Коледж мав ферми і маєтки по всій Британії. Подейкували, що можна йти з Оксфорда до Брістоля в одному напрямку і до Лондона в іншому й не вийти за межі земель Джордана. В кожній частині королівства були фарбувальні, печі для випалювання цегли, ліси і майстерні, де досліджувався атом, які платили ренту Джордану. І на початку кожного кварталу скарбник та його помічники підраховували суму, подавали дані в Консиліум і надсилали двох лебедів на бенкет. Частина грошей відкладалася для інвестування — Консиліум щойно схвалив купівлю адміністративної будівлі в Манчестері,— а решта йшла на скромну платню вченим і слугам (Парслоу та дюжині сімей ремісників і торговців, які працювали на Коледж), на поповнення багатого запасу винних погребів, на купівлю книг й анібарографів для величезної бібліотеки, яка займала один бік чотирикутника Мелроуз і заглиблювалася, як нора, на декілька поверхів під землю, і ще, не в останню чергу, на покупку найсучаснішого філософського знаряддя для устаткування каплиці.

Було надзвичайно важливо мати сучасно впорядковану каплицю, оскільки Коледжеві Джордана не було рівних в експериментальній теології ні в Європі, ні в Новій Франції. Ліра знала це. Вона пишалася таким високим станом свого Коледжу та любила хизуватися цим перед безпритульними хлопцями, з якими вона гралася біля Каналу чи Клейбедса. Вона також трохи жаліла й зневажала приїжджих учених та відомих професорів, тому що вони не належали до Джордана і, отже, знали менше, бідлашні, ніж будь-який місцевий учений-початківець.

Що ж до експериментальної теології, то Ліра знала про неї не більше, ніж ті вуличні хлопці. В неї склалося враження, що це було щось пов'язане з магією, з рухом зірок та планет, з найдрібнішими частинками матерії, але насправді це були лише здогадки. Мабуть, зірки мають своїх деймонів, як і люди, а експериментальна теологія займається розмовами з ними. Ліра уявила, як священик гордовито говорить та слухає зауваження деймонів зірок, а потім розважливо киває чи співчутливо хитає головою. Але про що вони розмовляють, вона не могла уявити.

Вона й не дуже цікавилась цим. Багато в чому Ліра була невігласом. Найбільше вона любила лазити по даху Коледжу з Роджером, хлопцем із кухні, який був її найкращим другом у киданні камінців на голови учених, які проходили поруч, у пугиканні совою під вікнами, за якими йшли заняття, в біганині вузькими вулицями, в крадіжці яблук на ринку чи в бійках. Так само, як вона не мала уявлення про таємні політичні течії у Коледжі, учені, зі свого боку, й гадки не мали про киплячу суміш союзів і ворожнеч, воєн і мирних угод, які й були життям дитини в Оксфорді. Дітки граються разом — як приємно бачити! Що може бути більш невинним і милим?

Насправді Ліра та її товариші були втягнуті у війну не на життя, а на смерть. Спочатку діти (молоді служки, діти слуг і Ліра) одного коледжу воювали з дітьми іншого. Але ця ворожнеча згасла, коли міські діти атакували тих, що жили в коледжі: після цього всі коледжі об'єдналися і розпочали війну проти міських. Суперництво тривало ще з давніх-давен і було глибоким і кумедним.

Але воно забулося, коли з'явилася нова загроза. Одна ворожнеча була вічною: з дітьми робітників, що випалювали цеглу, які жили в Клейбедсі і яких однаково зневажали і міські, й ті, що жили в Коледжі. Минулого року Ліра та декілька міських оголошували перемир'я і атакували Клейбедс, закидаючи дітей випалювачів цегли важкими грудками глини й руйнуючи побудовані ними хатинки, обмазуючи їх у грязюку, серед якої вони жили, поки і переможці, й переможені не ставали схожими на волаючу зграю вовкулаків.

Другий вічний ворог був сезонний — циганські родини, які жили у човнах і приїжджали з весняними та осінніми ярмарками й завжди були готові битися. Найвідомішою була одна циганська сім'я, яка завжди кидала якір в тій частині міста, що називалася Єрихон, і з якою вона ворогувала з того часу, відколи вперше змогла кинути камінь. Коли останнього разу вони були в Оксфорді, Ліра, Роджер та декілька дітей із кухні з Джордана і коледжу Святого Михаїла влаштували їм засідку і кидали багном в їхній яскраво пофарбований вузький човен доти, доки вся родина не вийшла, щоб прогнати їх. Саме цієї миті резервний загін, яким керувала Ліра, захопив човен і відплив від берега, щоб спуститися униз за течією, заважаючи всім іншим суднам, з наміром

знайти чіп у човні. Ліра була впевнена в існуванні чопа. Якби вони витягли його, запевняла вона свій загін, човен би вмить затонув; але вони так і не знайшли і були змушені покинути судно, коли цигани нагнали їх, і тікати, тріумфально вигукуючи, вузькими завулками Єрихона.

Це був світ Ліри, її радість. Переважно вона була грубим і жадібним дикуном. Але в неї завжди було невиразне відчуття того, що це не весь її світ; що одна її частина належить шляхетності й традиційності Коледжу Джордана і що десь в її житті був зв'язок із високим світом політики, представлений лордом Ізраелем. Але вона вдавалася до цього відчуття лише для того, щоб величатися Та командувати вуличними дітьми. Їй ніколи не спадало на думку ще якимось з цього скористатися.

Так минуло її дитинство, як у напівдикої кішки. Її життя змінювалося лише в тих рідкісних випадках, коли лорд Ізраель приїздив до коледжу. Багатий та могутній дядько давав їй нагоду похизуватися, але ціною за це вихваляння було те, що найжвавіший учений ловив її та відводив до домоправительки, яка вмивала й одягала її в чисту сукню і супроводжувала (не стримуючи погроз) до кімнати відпочинку, де Ліра чаювала з лордом Ізраелем. Запрошували також декількох старших учених. Ліра непокірливо плюхалася в крісло, і Ректор був змушений суворо наказувати їй сісти прямо, після чого вона дивилася на всіх так похмуро, що це навіть у священика викликало сміх. Те, що відбувалося під час тих невинних офіційних візитів, ніколи не змінювалося. Після чаю Ректор та інші запрошені вчені залишали Ліру з її дядьком, а він ставив її перед собою і змушував звітувати, чого нового вона дізналася після його останнього візиту. І вона бурмотіла все, що могла відкопати зі своєї пам'яті з геометрії, арабської мови, історії чи анібарології, а він сидів нога за ногу і незворушно дивився на неї, поки вона вже нічого не могла витягнути з себе.

Минулого року, перед його експедицією на північ, він спитав її:

— А як же ти проводиш свій час, окрім старанного навчання?

Вона промимрила:

— Просто граюсь. Десь біля Коледжу. Просто... граюся, правда.

Тоді він наказав:

— Покажи-но мені свої руки, дитино.

Вона протягнула свої руки для огляду, а він взяв і повернув їх, щоб подивитися на її нігті. Поряд із ним на килимі лежав, як сфінкс, його деймон, час від часу помахуючи хвостом і невідривно дивлячись на Ліру.

— Брудні,— відзначив лорд Ізраель, відштовхуючи її руки.— Вони тут кажуть тобі умиватися?

— Так,— відповіла вона,— але нігті священика теж завжди брудні. Вони брудніші навіть за мої.

— Він освічена людина. А яке твоє виправдання?

— Мабуть, я забруднила їх вже після того, як помила.

— Де ти граєшся, щоб так забруднюватися?

Вона з підозрою подивилася на нього. В неї було почуття, що лазити по даху заборонено, хоч ніхто цього не говорив.

— У деяких старих кімнатах,— нарешті відповіла вона.

— А ще де?

— Іноді в Клейбедсі.

— А ще?

— В Єрихоні і порту Медоу.

— І більше ніде?

— Ні.

— Ти — брехуха. Я тільки вчора бачив тебе на даху. Вона стиснула губи і не сказала нічого. Він глузливо

спостерігав за нею.

— Отже, ти також граєшся на даху,— продовжував він.— Ти коли-небудь ходиш до бібліотеки?

— Ні. Але я знайшла грака на даху бібліотеки,— відповіла вона.

— Справді? Ти спіймала його?

— В нього була поламана лапка. Я хотіла вбити та засмажити його, але Роджер сказав, що треба його вилікувати. Тому ми давали йому крихти їжі і трохи вина, а потім він видужав і полетів.

— Хто такий Роджер?

— Мій друг. Хлопець із кухні.

— Зрозуміло. Отже, ти була на всіх дахах Коледжу...

— Не на всіх. Не можна залізти на будівлю Шелдона, тому що для цього треба стрибнути нагору з башти пілігримів через проміжок між будинками. Там є слухове вікно, яке виходить просто на неї, але я не така висока, щоб зробити це.

— Ти була на всіх дахах, крім будівлі Шелдона. А як щодо підземелля?

— Підземелля?

— Під землею Коледж займає стільки ж місця, скільки й на землі. Я здивований, що ти ще цього не з'ясувала. Ну добре, я іду за хвилину. Ти виглядаєш достатньо здоровою. Ось на.

Він засунув руку в кишеню і дістав жменю монет, із яких дав їй п'ять золотих доларів.

— Вони що, не вчили тебе казати «дякую»? — спитав він.

— Дякую, — промимрила вона.

— Ти слухаєшся Ректора?

— О, так.

— І шануєш учених?

— Так.

Деймон лорда Ізраеля м'яко засміявся. Це був перший звук, який він видав, і Ліра почервоніла.

— Біжи грайся, — сказав лорд Ізраель. Ліра з полегшенням кинулася до дверей, не забувши обернутися і вигукнути «до побачення».

Таким було життя Ліри до того дня, коли вона вирішила сховатися у вітальні і вперше почула про Пил.

І, звісно, бібліотекар помилявся, говорячи Ректорові, що вона не зацікавиться. Вона б жадібно слухала будь-кого, хто б міг розказати їй про Пил. Вона мусила почути про це набагато більше й раніше і, нарешті, дізналася б про Пил докладніше за всіх у світі, але ж її оточувало розмаїте життя Джордана.

І в будь-якому випадку існувало ще багато чого, про що можна було думати. Чутки вже кілька тижнів просочувалися вулицями — чутки, які одних людей змушували сміятися, а інших замовкати, як привиди в одних викликають глузування, а в інших жах. Без жодної причини і пояснення почали зникати діти.

Це відбувалось приблизно так.

Уздовж східного боку головного шляху річки Айсиз, переповненого повільним рухом барж із цеглою, суднами з асфальтом і контейнерами з зерном, повз Хенлі і Мейденхед у Тедінгтон, якого сягає течія з Німецького океану, і ще далі вниз: до Мортлейка, повз будинок великого мага доктора Ді; повз Фолкшел, де парки розваг приваблюють прапорами і фонтанами вдень, а деревами, прикрашеними лампочками, та феєрверками — вночі; повз Уайт-Хол, де король щотижня збирає державну раду; повз стріляючу башту Шот, яка поливає своїм безупинним дощем розплавленого свинцю темну поверхню води; ще далі й далі, де річка, широка й тут уже брудна, робить величезний вигин на південь.

Це Лаймхауз, і тут знаходиться дитина, яка зникне.

Його звуть Тоні Макаріос. Його мати вважає, що йому дев'ять років, але в неї погана пам'ять, яку зруйнувало пияцтво; мабуть, йому вісім чи десять. Його прізвисько Грек, але, як і його вік, це лише здогад його матері, тому що він більше схожий на китайця, ніж на грека, а ще в ньому є ірландець, скролінг та ласкар, які дісталися йому від матері. Тоні не

дуже кмітливий, але в нього є якась незграбна ніжність, яка іноді змушує його грубо обійняти матір і залишити мокрий поцілунок на її щоці. Бідна жінка зазвичай напідпитку, і їй не спадає на думку самій приголубити сина, але вона досить тепло відгукується на пестоші — одного разу вона навіть зрозуміла, що відбувається.

Цієї миті Тоні вештається по ринку на Пай-стріт. Він голодний. Лише почало вечоріти, і його не годуватимуть удома. У нього в кишені шилінг, який дав солдат за те, що малий передав записку його коханій дівчині, але Тоні не збирається витратити його на їжу, адже стільки всього можна знайти задарма.

Отже, він тиняється по ринку між ятками зі старим одягом і столами з лотерейними білетами, між продавцями фруктів і смаженої риби, зі своїм маленьким деймоном-горобцем на плечі, озираючись навколо. І коли продавщиця та її деймон обоє дивляться кудись вбік, лунає цвірінкання горобця, і рука Тоні швидко хапає й ховає до своєї широкої сорочки чи яблуко, чи пару горіхів, або, зрештою, і гарячий пиріг.

Продавщиця бачить це і починає репетувати, її кіт-деймон стрибає додолу, але горобець Тоні злітає в небо, а сам Тоні вже біжить вулицею. Лайки та прокльони несуться йому вслід, але недовго. Він зупиняється на сходинках молитовні Святої Катерини, де сідає і дістає свій паруючий розламаний приз, залишаючи плями від жиру на сорочці.

А за ним спостерігають. Жінка в довгому жовто-червоному пальті з лисячого хутра, красива молода жінка, чиє темне м'яке блискуче волосся виглядає з-під отороченого хутром каптура, стоїть в дверях молитовні, на кілька сходинок вище за нього. Мабуть, служба закінчилася, тому що з дверей за нею точиться світло, всередині грає орган, а жінка тримає прикрашений коштовним камінням требник.

Тоні про це нічого не знає. Він задоволено заглиблений у пиріг, його ступні зручно складені, він сидить і жує, і ковтає, поки його деймон перетворюється на мишу і чистить свої вусики.

Деймон молодої жінки з'являється з-поза її хутряного пальта. Він у формі мавпи, але незвичайної мавпи: її шерсть довга й шовковиста, з найяскравішого золота. Гнучкими рухами вона спускається до хлопчика і сідає на сходинку чи дві вище.

Мавпа спостерігає за горобцем; горобець спостерігає за мавпою.

Мавпа повільно простягає руку вперед. Її маленька кисть чорна, її нігті — гачкуваті пазурі, її рухи м'які й привабливі. Горобець не може опиратися. Він підстрибує ближче і ближче, а потім, тремтячи, сідає на руку мавпи.

Мавпа піднімає його і пильно дивиться на нього, після цього встає і повертається до людини, несучи горобця-деймона із собою. Жінка нахилиє свою напарфумлену голову і шепоче.

А потім Тоні повертається. Мимовільно.

— Щуроловка! — кличе він в тривозі з набитим ротом. Горобець цвірінькає. Мабуть, він у небезпеці. Тоні ковтає пиріг і витріщається.

— Привіт,— говорить красива жінка,— як тебе звати?

— Тоні.

— Де ти живеш, Тоні?

— На бульварі Кларіс.

— З чим пиріг?

— З яловичиною.

— Ти любиш шоколад?

— Та-ак!

— До речі, в мене стільки шоколаду, що я сама не вип'ю. Хочеш піти і допомогти мені його пити?

Тепер він попався. Він попався тієї миті, коли його дурнуватий деймон стрибнув на лапу мавпі. Він іде за красивою молодою жінкою і золотою мавпою вниз по Денмарк-стріт і до верфі Ката, вниз сходами короля Джорджа в маленькі зелені двері з боку високого складу. Вона стукає, двері відчиняються; вони заходять всередину, двері зачиняються. Тоні ніколи не вийде — принаймні, через той вхід; і він ніколи вже не побачить своєї матері. А вона, бідолашне п'яне створіння, буде думати, що він втік, і коли згадає його, подумає, що це з її вини, і буде виплакувати своє горе.

Маленький Тоні Макаріос не був єдиною дитиною, яку піймала жінка із золотою мавпою. Він зустрів у погребі складу ще дюжину інших хлопчиків та дівчаток не старше дванадцяти років, але всі вони мали історії життя, схожі на його, тому ніхто не був упевнений у своєму віці. Однак Тоні, звісно, не помітив одного: вони всі мали щось спільне. Ніхто з дітей в тому теплому й повному пари погребі не досяг віку статевої зрілості.

Добра жінка побачила, як він сів на ослінчику біля стіни, і мовчазна служниця налила йому кружку шоколаду з каструлі на залізній плиті. Тоні доїв залишки свого пирога і випив солодкий гарячий напій, не звертаючи великої уваги на своє оточення, а оточення не помічало його: він був надто маленьким, щоб являти собою загрозу, і надто млявим, щоб становити інтерес як жертва.

Знайшовся один хлопчик, щоб поставити очевидне питання.

— Гей, леді! Навіщо ви нас тут всіх зібрали?

Це був дужий негідник з чорним шоколадом на верхній губі й довгим темним щуром-деймоном. Жінка стояла біля дверей, розмовляючи з повним чоловіком, схожим на

морського капітана, і коли вона обернулася, щоб відповісти, то виглядала як справжній янгол у світлі шиплячої газової лампи, що змусило дітей замовкнути.

— Нам потрібна ваша допомога,— відповіла вона.— Ви ж не проти допомогти нам?

Ніхто не видав і пари з вуст. Вони всі дивилися на неї, засоромившись. Вони ніколи не бачили такої леді: така витончена, така мила й добра,— діти відчували, що не заслуговують цього, і виконали б кожне її прохання, тільки б ще трохи побути поруч.

Жінка сказала, що вони вирушають у подорож. Їх добре годуватимуть і тепло одягатимуть, і хто хоче повідомити своїй родині, що перебуває у безпеці, може зробити це. Капітан Магнусон невдовзі доправить їх на борт свого корабля, і коли буде приплив, вони вийдуть у море й вирушать у напрямку півночі.

Незабаром ті декілька дітей, що захотіли написати до рідних, якими б ті не були, сиділи біля красивої леді, поки вона писала декілька рядків під їх диктовку, давала поставити їм внизу сторінки криве «X», вкладала її у напахчений конверт і підписувала адресу, яку вони їй називали. Тоні хотів би повідомити щось своїй матері, але він реально дивився на її здатність прочитати це. Він смикнув леді за рукав із лисячого хутра і прошепотів, що хотів би, щоб вона розказала його мамі, куди він поїхав, та все інше, а жінка схилила свою граціозну голову близько до його смердючого маленького тіла, щоб вислухати його побажання, і, погладивши його по голові, пообіцяла виконати прохання.

Потім діти з'юрмилися, щоб попрощатися. Золота мавпа погладила всіх їхніх деймонів, і вони всі доторкнулися до лисячого хутра — на щастя чи для того, щоб узяти собі трохи сили, надії і добра від леді, а вона попрощалася з ними і передала їх під опіку лисому капітанові парового катера, що чекав на пристані. Небо вже потемніло, у річці віддзеркалювалися мерехтливі вогні. Леді стояла на пристані й махала рукою, поки могла роздивитися їхні обличчя.

Потім вона із своєю золотою мавпою, яка вмостилася у неї на грудях, повернулася назад і вкинула маленький пакунок листів у піч, після чого залишила будівлю.

Дітей із вулиці було досить легко заманити, але зрештою люди це помітили, і поліція була змушена неохоче розпочати дії. На деякий час чаклунство припинилося. Але чутки вже поповзли, потроху вони зміцнювалися, росли і ширились, а коли невдовзі зникли діти у Норіджі, потім у Шефільді, а потім у Манчестері, люди з цих міст, які чули про зникнення раніше, додали нові випадки до історії й надали їй нової сили.

Так зростала легенда про групу чаклунів, яка таємно викрадала дітей. Одні говорили, що їх очолює красива жінка, другі — що головує високий чоловік з червоними очима, а треті розповідали про юнака, який посміхався і співав своїм жертвам, змушуючи їх, як овець, йти за ним.

Щодо того, куди забирали тих вкрадених дітей, двох схожих історій не існувало. Одні казали — в пекло, інші — під землю, у Чарівну країну. Дехто говорив щось про ферму, де дітей відгодовували, аби з'їсти. А ще, за чиймись словами, їх ніби продавали у рабство багатим татарам... І таке інше.

Але в чому всі були згодні — це в тому, як звуть цих невидимих викрадачів. У них мусило бути ім'я, інакше на них і не посилалися б, а говорити про них — особливо якщо ти сидиш у безпеці в затишному місці вдома чи в Коледжі Джордана — було дуже цікаво. І ім'я, яке невідомо чому пристало до них, було гобліни.

— Не гуляй довго, бо гобліни заберуть!

— Моя двоюрідна сестра з Нортгемптона знає жінку, в якої гобліни вкрали маленького сина...

— Гобліни були у Стретфордї. Кажуть, вони йдуть на південь!

І неминуче:

— Давай гратися в дітей та гоблінів!

Так сказала Ліра Роджеру — хлопчику з кухні Коледжу Джордана. Він би пішов за нею світ за очі.

— Як у це гратися?

— Ти ховаєшся, а я знаходжу тебе і розрізаю на частини, саме так, як роблять гобліни.

— Ти не знаєш, що вони роблять. Може, вони чинять зовсім інше.

— Ти їх боїшся,— сказала вона,— я впевнена.

— Ні. Я в них зовсім не вірю.

— А я вірю,— зухвало заперечила вона.— Але зовсім не боюся. Я зроблю те, що мій дядько зробив, коли востаннє був у Джорданї. Я бачила його. Він був у вітальні, і там ще була один невивічливий чоловік, тож мій дядько просто подивився на нього, і він упав замертво з піною біля рота.

— Не може бути,— із сумнівом відповів Роджер.— Про це на кухні нічого не говорять. Тим більше тобі не можна заходити до вітальні.

— Звісно. Ніхто б не розповів слугам про такі речі. А я була у вітальні. Що б там не казали, мій дядько завжди так робить. Він вчинив це з кількома татарами, коли вони зловили його одного разу. Вони зв'язали його і збиралися випустити йому тельбухи, але коли перший підійшов до нього з ножем, мій дядько лише подивився на нього, і той впав мертвий, потім підійшов інший, і сталося те саме, так залишився лише один. Мій дядько сказав, що залишить його живим, якщо той його розв'яже, він погодився, але дядько все одно вбив його, просто щоб провчити.

Роджер вірив у це ще менше, ніж у гоблінів, але історія, була надто гарна, щоб не скористатися нею. Тому вони по черзі були лордом Ізраелем і помираючими татарами, використовуючи шербет замість піни.

Але вони лише ненадовго відвернулися від гри — Ліра все ще хотіла пограти в гоблінів. Тому вона спокусила Роджера спуститися у винні погребі, куди вони увійшли за допомогою запасних ключів дворецького. Разом пробиралися через величезний підвал, де токайське й канарське, бургундське й брантвейн Коледжу лежали під павутинням століть. Давні кам'яні арки піднімалися над ними, підтримувані колонами, товстими, як десять дерев, кам'яні плити різної форми лежали у них під ногами, й з кожного боку полиця за полицею, ярус за ярусом — безліч пляшок і барил. Це захоплювало. Знову забувши про гоблінів, двоє дітей ходили навшпиньках із кінця в кінець, тримаючи свічку тремтячими руками, вдивляючись у кожний темний куток, з єдиним питанням, яке щомиті точило Лірин мозок — яке вино на смак?

Існував легкий спосіб відповісти на це запитання. Ліра, незважаючи на активні протести Роджера, взяла найстарішу, найкрасивішу, найзеленішу пляшку, яку знайшла, і, не маючи чим відкоркувати, відбила її шийку. Заховавшись у найдальший куток, вони сьорбали п'яний малиновий лікер, міркуючи, коли вони сп'яніють і як дізнаються про це. Лірі не дуже сподобався смак, але вона визнала, яким розкішним та-складним він був. Найсмішніше було дивитися на їхніх двох деймонів, які, здавалося, ставали дедалі більш очманілими: вони падали, сміялися без причини та перетворювалися на гаргулій, намагаючись нажахати одне одного.

Зрештою, і майже одночасно, діти зрозуміли, що таке бути п'яним.

— Їм подобається це робити? — видихнув Роджер після часткої блювоти.

— Так, — відповіла Ліра, яка перебувала в такому самому стані. — І мені також, — додала вона вперто.

Єдиний урок, який Ліра винесла з цього епізоду, що гра в гоблінів може завести в цікаві місця. Вона пам'ятала слова свого дядька під час їхньої останньої зустрічі й почала досліджувати підземелля, бо те, що знаходилося над землею, було лише маленькою частиною цілого. Подібно до гігантських рослин, чия коренева система тягнеться на цілі акри, Джордан (змушений ділитися місцем з коледжем Святого Михаїла з одного боку і з коледжем Габрієлі з іншого та з університетською бібліотекою позаду) почав колись у середні віки розширюватися під землю. Тунелі, шахти, арки, підвали, сходинки заглибилися під Джордан та розрослися там на стільки ярдів, що внизу Коледж займав майже такий самий простір, як і на поверхні. Коледж Джордана стояв на чомусь подібному до тверді.

І тепер, коли Ліра відчула смак дослідження, вона залишила свій звичайний притулок — скелясті «Альпи» дахів Коледжу, і її разом із Роджером поглинув новий світ. Ігри в гоблінів вона перетворила на полювання на них, тим паче що було, на її думку, очевидно: гобліни ховаються від усіх під землею!

Отож якось вони з Роджером пробралися в склеп під молитовнею. Саме тут покоїлися цілі покоління ректорів, кожен у своїй покритій свинцем дубовій труні, у ніші вздовж кам'яних стін. На кам'яних табличках під домовинами були написані їхні імена:

Симон Ле Клер, ректор 1765–1789 Церебейтон

Requiescant in pace

— Що це означає? — запитав Роджер.

— Перша частина — це його ім'я, остання фраза — латинською мовою. Посередині вказана дата, коли він був ректором. А ще одне ім'я — мабуть, це ім'я його деймона.

Вони рухалися вздовж мовчазних стін, розглядаючи написи на табличках:

Францис Лайал, ректор 1748–1765 Захарій

Requiescant in pace

Ігнатій Коул, ректор 1745–1748 Маска

Requiescant in pace

На кожній труні, що зацікавило Ліру, на мідних листах були зображені різноманітні істоти: на одній — василіск, на іншій — гарна жінка, тут — змія, там — мавпа. Вона зрозуміла, що то були зображення деймонів мертвих чоловіків. Коли люди дорослішали, їхні деймони втрачали свою здатність змінюватися і набували однієї форми, зберігаючи її постійно.

— У цих домовинах скелети! — прошепотів Роджер.

— Плоть, яка розкладається, — відповіла Ліра. — І черви, й личинки, які звиваються в очницях.

— Тут, мабуть, є привиди, — зауважив Роджер, аж здригаючись від задоволення.

Поряд із першим склепом вони знайшли коридор, заставлений кам'яними полицями. Кожна полиця поділялася на чотири секції, а в кожній секції лежав череп.

Деймон Роджера, з міцно стиснутим між ногами хвостом, затремтів і тихо зойкнув.

— Чш-ш, — сказав він.

Ліра не бачила Пантелеймона, але вона знала, що він сидить на її плечі у формі метелика і, мабуть, також тремтить.

Вона простягнула руку й обережно підняла найближчий до неї череп з місця, де він покоївся.

— Що ти робиш? — скрикнув Роджер. — Ти не можеш їх торкатися!

Вона піднімала череп вище та вище, не звертаючи уваги на слова друга. Раптом з нього щось випало — ковзнуло крізь її пальці і задзвеніло, впавши на підлогу, що майже змусило Ліру упустити череп.

— Це монета! — сказав Роджер, не вірячи очам.— Мабуть, тут скарб!

Він підніс предмет до свічки, і вони обоє витріщилися на нього. Це була не монета, а маленький бронзовий диск з грубо вигравіруваним на ньому котом.

— Це схоже на зображення на трунах,— сказала Ліра,— мабуть, це чийсь з їхніх деймонів.

— Постав його краще на місце,— порадив стривожено Роджер, і Ліра повернула череп на полицю, поклавши бронзовий диск на його одвічне місце. Всі інші черепи також мали в собі диски із зображенням деймонів своїх господарів, ніби показуючи своєму власникові, що їхній постійний компаньйон за життя й зараз залишається з ним у смерті.

— Як ти думаєш, ким вони були за життя? — запитала Ліра.— Напевне, вченими. Лише у ректорів є труни. Протягом століть тут було стільки вчених, що не вистачило б місця, щоб їх всіх тут поховати, тому їм просто відтинали голови та зберігали тут. У кожному разі, це найцінніше, що є у вчених.

Вони не знайшли гоблінів, але катакомби під молитовнею тривалий час привертали їхню увагу. Одного разу Ліра вирішила пожартувати з мертвих учених та перемішати монети з їх черепів, тобто поміняти їхніх деймонів. Пантелеймон так перехвилювався через це, що обернувся на кажана і літав туди-сюди, видаючи пронизливі звуки та махаючи крилами перед обличчям своєї хазяйки. Але вона не звертала уваги — це був надто гарний жарт, щоб до нього не вдатися. Хоч пізніше їй довелося заплатити за це. У ліжку, в її вузькій кімнаті нагорі дванадцятих сходинок її провідали нічні привиди — три фігури в мантиях, які, показавши їй свої кістляві пальці, відкинули каптури й оголили криваві рани на місцях, де раніше були голови. Лише коли Пантелеймон обернувся на лева та заричав на них, вони ретирувалися, відступаючи крізь стіну, доки видимими залишилися їхні руки, потім кострубаті жовто-сірі кисті, потім тремтячі пальці, і нарешті не залишилося нічого. Перше, що Ліра зробила вранці,— це побігла в катакомби та поклала монети-деймони на їхні справжні місця і прошепотіла черепам: «Вибачте! Вибачте!»

Катакомби були значно довгими, ніж винні погребі, але також мали край. Коли Ліра з Роджером дослідили там кожний куток і не знайшли гоблінів, вони переключили свою увагу на інше, але перед тим, як вони виходили зі склепу, їх спіймав заступник єпископа та покликав до молитовні.

Заступник єпископа був огрядним старим чоловіком, якого всі звали отцем Хістом. Його обов'язком було вести всі служби у Коледжі, проповідувати, молитися та слухати сповіді. Коли Ліра була молодшою, він дбав про її духовне виховання і його вразила її лукава байдужість та нещире покаяння. Вона не подавала жодної надії в духовній сфері — таким був висновок заступника єпископа.

Коли Ліра й Роджер почули його оклик, вони неохоче повернулися й поволоклися до великої затхлої похмурої молитовні. Свічки подекуди миготіли перед святими образами; було чути слабкий віддалений дзенькіт з місця, де стояв орган і відбувався невеличкий ремонт — слуга полірував мідний аналой. Отець Хіст поманив їх, стоячи біля дверей ризниці.

— Де ви були? — запитав він. — Я бачив, що ви заходили сюди декілька разів. Що ви замислили?

Його тон не був звинувачувальним, Голос звучав так, ніби отець щиро цікавився. Його деймон у вигляді ящірки сидів у нього на плечі і час від часу висовував язика.

Ліра відповіла:

— Ми хотіли заглянути в склеп.

— Навіщо?

— Труни... Ми хотіли подивитися на труни.

— Але навіщо?

Вона знизала плечима. Це була її постійна відповідь, коли на неї тиснули.

— А ти, — продовжував отець, поглянувши на Роджера. Деймон Роджера від страху завихляв хвостом, щоб умилостивити отця. — Як тебе звати?

— Роджер, отче.

— Якщо ти слуга, де ти працюєш?

— На кухні, отче.

— Ти повинен бути там зараз?

— Так, отче.

— Тоді ти вільний.

Роджер повернувся й побіг. Ліра переступала з ноги на ногу.

— А що до тебе, Ліро, — сказав отець Хіст, — я дуже радий бачити, як ти цікавишся тим, що покоїться в молитовні. Ти щаслива дитина, бо навколо тебе є вся ця історія.

— Гм, — відповіла Ліра.

— Але мене дивує, кого ти обрала в товариші. Ти самотня дитина?

— Ні.

— Ти... Ти сумуєш за товариством інших дітей?

— Ні.

— Я не маю на увазі Роджера з кухні. Я говорю про дітей таких, як ти. Благородних дітей. Ти хотіла б мати таких друзів?

— Ні.

— Але інші дівчата, мабуть...

— Ні.

— Розумієш, ніхто з нас не хоче, щоб ти була позбавлена звичайних дитячих радощів та розваг. Іноді мені здається, що в тебе дуже самотнє життя в компанії старих учених, Ліро. Ти відчуваєш самотність?

— Ні.

Він схрестив пальці на руках, не в змозі придумати чогось, щоб запитати цю вперту дитину.

— Якщо є щось, що тебе турбує,— продовжив він зрештою,— знай, ти можеш прийти і розказати це мені. Сподіваюся, ти завжди відчувала, що можеш це зробити.

— Так,— відповіла вона

— Ти не забуваєш молитися?

— Ні.

— Гарна дівчинка. Добре, біжи собі.

Ледве втримуючись, щоб не зітхнути з полегшенням, вона повернулася й пішла.

Не знайшовши гоблінів під землею, Ліра знову повернулася на вулицю. Тут вона була вдома.

Пізніше, коли вона майже втратила до них цікавість, вони з'явилися в Оксфордї.

Уперше Ліра почула про це, коли зник хлопчик із циганської сім'ї, яку вона знала.

Це приблизно був час кінного ярмарку; канал був переповнений вузькими човнами з торговцями й мандрівниками, набережна Єрихона мерехтіла від блиску збрυї, була заповнена цокотом копит та галасом людей, які торгувалися. Ліра завжди любила кінний ярмарок: крім того, що можна було крадькома покататися на с'як-так доглянутому коні, існували найкращі можливості, щоб спровокувати бійку.

А цього року в неї був чудовий план. Надихаючись минулорічним викраденням човна, вона зібралася здійснити незабутню подорож і цього разу. Якщо б вона та її друзяки з кухні Коледжу дісталися до Абінгдона, вони б чудово повеселилися на греблі...

Але цього року війна не розпочалася. Коли під ранковим сонцем Ліра прогулювалася біля, майстерні, де робили човни, з двійкою вуличних дітей, які, передаючи одне одному вкрадену сигарету, хвалькувато випускали дим, вона почула знайомий крик.

— Що ти зробив з ним, ти, дурний ледащо?

Це був владний голос жінки, але жінки з вилудженою горлянкою. Ліра зразу ж обернулася, тому що це була Ма Коста, яка двічі давала Лірі прочухана, але на третій раз дала їй імбирний пряник, а її сім'я мала пречудовий розкішний човен. Вони були циганськими баронами, і Лірі дуже подобалася Ма Коста, хоч вона й побоювалася її, тому що саме їхній човен вона викрадала.

Один із Ліриних компаньйонів автоматично підняв камінь, почувши цей голос, але Ліра сказала:

— Поклади його на місце. Вона гнівається. Вона може зламати твій хребет, як гілку.

Насправді Ма Коста виглядала більш переляканою, ніж розгніваною. Чоловік, до якого вона зверталася, торговець кіньми, знизував плечима й розводив руки.

— Хто його знає,— говорив він.— Тільки що він був тут, а потім зник. Я й не бачив, куди він подівся...

— Він допомагав тобі! Він тримав твоїх проклятих коней!

— Ну, мабуть, він залишився там, чи не так? Втекти, не закінчивши роботи...

Далі він не продовжив, тому що Ма Коста раптово дала йому такого могутнього стусана по голові, супроводжуючи його таким потоком прокльонів та ударів, що він закричав та зібрався тікати. Інші продавці коней стояли неподалік та сміялися, а полохливе лоша ставало дибки.

— Що відбувається? — спитала Ліра в малого циганчати, який спостерігав за всім із відкритим ротом.— Чому вона гнівається?

— Через свого сина,— відповіла дитина.— Через Білі. Вона, мабуть, думає, що це и схопили його. Я теж так вважаю. Хоч я сам їх і не бачив...

— Що ж, вони прийшли до Оксфорда? Циганський хлопчик повернувся і покликав своїх друзів, які теж дивилися на Ма Косту.

— Вона не знає, що відбувається! Вона не знає, що и тут!

Півдюжини хлопців глузливо дивилися на неї. Ліра викинула свою сигарету, впізнавши сигнал до бійки.

Всі деймони негайно набули войовничого вигляду: кожну дитину супроводжували ікла, пазурі чи наїжачена шерсть, а Пантелеймон, який зневажав обмежену уяву цих циганських деймонів, обернувся на дракона розміром із шотландського хорта.

Але до того, як вони встигли зійтися в бійці, Ма Коста, прокладаючи собі шлях, розкидала навсібіч двох чи трьох циган та стала перед Лірою, як боксер-професіонал.

— Ти бачила його? — вимогливо запитала вона в Ліри.— Ти бачила Білі?

— Ні,— відповіла Ліра.— Ми тільки-но прийшли сюди. Я вже кілька місяців не бачила Білі.

Деймон Ма Кости випишував кола у прозорому повітрі надії головою, сокіл з пронизливими незворушними жовтими очима час від часу видавав різкі звуки. Ліра була налякана. Зазвичай ніхто не турбувався про дитину, яка була відсутня кілька годин, так само й цигани: у дружньому циганському світі на човнах всі діти були цінними та однаково улюбленими, мати була завжди впевненою, якщо вона не бачить дитину, то її бачить хтось з родини, інстинктивно захищаючи її.

Але тут була Ма Коста — королева серед циган, нажахана тим, що зникла її дитина. Що ж воно відбувалося?

Ма Коста глипнула невидячим поглядом на групу дітей та пошкандибала через натовп на причал, голосячи за своїм сином. Одразу ж діти обернулися одне до одного, забувши про ворожнечу з поваги до її горя.

— Що то за и? — спитав Симон Парслоу, один із друзів Ліри.

Хлопчик-циган відповів:

— Ви знаєте, вони крали дітей по всій країні. Вони — пірати...

— Не пірати,— виправив інший циган,— а канібали. Тому їх називають гоблінами.

— Вони їдять дітей? — спитав інший друг Ліри — Х'ю Ловат, хлопчик із кухні Святого Михаїла.

— Ніхто не знає,— знов відповіло перше циганча.— Вони забирали дітей, і їх відтоді ніхто не бачив.

— Ми всі це знаємо,— сказала Ліра.— Ми вже декілька місяців граємо в дітей та гоблінів, уже давно, присягаюсь. Але я більш ніж впевнена, що їх ніхто не бачив.

— Бачив,— відповів хлопець.

— Хто ж тоді? — наполягала Ліра.— Ти їх. бачив? Звідки ти знаєш, що це не одна людина?

— Чарлі бачив їх в Банбері,— промовила дівчинка-циганка.— Вони прийшли і розмовляли з однією леді, поки інший чоловік не забрав її маленького синочка з саду.

— Так,— підтвердив тоненьким голоском Чарлі — циганське хлоп'я.— Я бачив, як вони це робили!

— Які вони на вигляд? — спитала Діра.

— Ну... Я не дуже добре їх роздивився,— відповів Чар-лі.— Але я бачив їх вантажівку. Вони їздять у білій вантажівці. Вони посадили хлопчика в машину й швидко поїхали.

— Але чому їх називають гобліни? — знову спитала Ліра.

— Тому що вони їдять дітей,— пояснив перший циган.— Нам хтось розповідав у Нортгемптоні. Вони теж були там. Одна дівчинка в Нортгемптоні (її брата також

забрали) говорила, що чоловік, котрий забрав хлопчика, нахвалявся, що з'їсть його. Всі знають це. Вони пожирають їх.

Маленька циганка, яка стояла поряд, голосно заплакала.

— Це двоюрідна сестра Білі,— сказав Чарлі. Ліра запитала:

— Хто останній бачив Білі?

— Я,— відповіло з півдюжини голосів.

— Я бачив, як він тримав старого коня Джоні Фіорелі.— Я бачив його біля продавця глазурованих яблук.

— Я бачив, як він гойдався на крані...

Коли Ліра розставила все в хронологічному порядку, то з'ясувала, що Білі бачили не менш ніж дві години тому.

— Отже,— сказала вона,— десь дві години тому и, мабуть, були тут...

Вони всі озирнулися навкруги, здригнувшись, хоч надворі гріло сонце, пристань переповнювали люди, відчувалися знайомі запахи коней, дьогтю і тютюну. Біда була в тому, що ніхто не знав, як виглядають ці гобліни. Будь-хто міг бути гобліном, як довела Ліра своїй враженій банді, яка вся тепер була під її командуванням: і діти з Коледжу, і циганчата.

— Їм необхідно виглядати, як звичайні люди, інакше їх одразу впізнають,— пояснила вона.— Якби вони приходили вночі, то могли б виглядати як завгодно. Але якщо и з'являються вдень, вони не повинні привертати увагу. Отже, будь-хто з цих людей може бути гобліном...

— Ні, не можуть,— відповів хлопчик-циган.— Я їх всіх знаю.

— Добре, не ці, так будь-хто інший,— уточнила Ліра.— Пішли знайдемо їх! Та їхню білу вантажівку!

Це пролунало сигналом до дії. Скоро до них приєдналися інші шукачі, й невдовзі тридцять з лишком циганчат бігали з одного кінця пристані в інший, забігали в стайні, дерлися на крани на території човнової майстерні, перелазили через паркан на луговину, гойдалися по п'ятнадцятеро зараз на розвідному мості над зеленою водою й що духу бігали вузькими вулицями Єрихона між цегляними будинками та заглядали в молитовню Святого Варнави. Половина з них не знали, що шукають, і вважали це веселою грою, але прибічники Ліри відчували справжній страх, коли бачили, як поодинокі постаті проходила повз алею чи зникала в мороці молитовні: може, це гоблін?

Але, звісно, це були не вони. Зрештою, не досягши успіху и усвідомивши, що Білі справді зник, діти припинили пустощі. Коли Ліра та двоє хлопчиків з Коледжу залишали Єрихон, оскільки наближався час вечері, вони бачили, як цигани зібралися на пристані

біля човна Кости. Деякі жінки голосно плакали, чоловіки щось гнівно обговорювали, а їхні деймони стривожено піднімалися у небо чи рикали на тіні.

— Присягаюсь, що и не насміляться прийти сюди,— сказала Ліра Симону Парслоу, коли вони ступили на поріг Джордана.

— Так,— невпевнено відповів її друг.— Але я знаю, що також зникла дитина з ринку.

— Хто? — запитала Ліра. Вона знала більшість дітей з ринку, але про це нічого не чула.

— Джесі Рейнольдс, дочка сидельника. Її не було, коли вони зачинялися вчора, вона лише пішла купити батькові риби на вечерю й не повернулася, і ніхто її не бачив. Вони обшукали весь ринок та довкруги нього.

— Я й не чула про це! — обурилася Ліра. Вона вважала прикритим промахом з боку її підлеглих не розповідати їй про все одразу ж.

— Це було лийте вчора. Мабуть, вона вже повернулась.

— Я спитаю,— сказала Ліра, розвернувшись, щоб знову йти.

Але не встигла вона ступити за ворота, як її покликав черговий.

— Гей, Ліро! Сьогодні ввечері більше не виходь. Наказ Ректора.

— Чому?

— Я повторюю тобі, це — наказ Ректора. Він сказав, щоб ти залишилася, коли прийдеш.

— Спробуй злови мене,— гукнула дівчина, вибігаючи за ворота, поки старий виходив із дверей.

Вона побігла вздовж вузької вулиці, вниз до алеї, де з фургонів розвантажували товари для критого ринку. Це був час, коли всі закінчували роботу й зачинялися, залишалось ще кілька фургонів, але група юнаків стояла, курила й розмовляла біля центральних воріт навпроти високих кам'яних стін коледжу Святого Михаїла. Ліра знала одного з них — шістнадцятирічного хлопця, який їй дуже подобався, тому що вона навіть не чула, щоб хтось міг плювати далі, ніж він. Вона підійшла і скромно стала осторонь, чекаючи, поки він її помітить.

— Чого тобі? — нарешті спитав він.

— Джесі Рейнольдс справді зникла?

— Так, а що?

— А те, що сьогодні зникла дитина у циган!

— Вони завжди зникають, цигани. Після кожного кінного ярмарку вони зникають.

— Разом із конями,— додав один з його друзів.

— Це інше,— заперечила Ліра.— Це дитина. Ми шукали її весь день, а інші діти сказали, що його забрали гобліни.

— Хто?

— Гобліни,— повторила вона.— Ви що, не чули про гоблінів?

Це була новина для хлопців і, незважаючи на кілька грубих зауважень, вони стали уважно слухати розповідь Ліри.

— Гобліни,— сказав знайомий Ліри, якого звали Дік,— це дурниці! Цигани завжди збирають різні дурні історії.

— Кажуть, що и були в Банбері кілька тижнів тому,— наполягала Ліра,— і забрали звідти п'ятеро дітей. Вони, мабуть, прийшли до Оксфорда, щоб і тут вкрасти дітей. Напевно Джесі у них.

— На шляху до Коулі зникла дитина,— сказав один з інших хлопців.— Я пригадав. Моя тітка вчора була там, бо вона продає рибу й смажену картоплю з фургона, тож вона чула про це... Якийсь маленький хлопчик... Не знаю, як щодо гоблінів. Але гадаю, вони несправжні, ті и. Лише вигадка.

— Справжні! — вигукнула Ліра.— Цигани бачили їх. Вони впевнені, що и їдять дітей, яких крадуть і...

Вона замовкла, не договоривши, тому що раптово щось спало їй на думку. Під час дивного вечора, який вона провела у вітальні, лорд Ізраель показував слайди із зображенням чоловіка, котрий тримав жезл, на який струменіли потоки світла. А поряд із ним була маленька постать, з меншою кількістю світла навколо неї. І хтось запитав, чи була ця дитина без деймона, а її дядько відповів — ні, в тому-то й річ.

А потім щось знову стиснуло її серце: де Роджер?

Вона не бачила його зранку...

Раптом вона відчула страх. Пантелеймон, у вигляді невеликого лева, стрибнув їй на руки й заричав. Вона попрощалася з юнаками біля воріт і тихо пішла на Тарл-стріт, де щосили побігла до Джордана й увірвалася у двері Коледжу в супроводі свого деймона, тепер — гепарда.

Черговий зустрів її з гордовитим виглядом.

— Я був змушений подзвонити Ректорові і все йому розповісти,— сказав він.— Він дуже незадоволений. Не хотів би я бути на твоєму місці ні за які гроші.

— Де Роджер? — запитала Ліра.

— Я не бачив його. Але йому теж перепаде. О, коли пан Коустон упіймає його...

Ліра побігла на кухню. Вона потрапила в парку і галасливу метушню.

— Де Роджер? — закричала вона.

— Іди собі, Ліро! Ми дуже зайняті!

— Але де він? Його бачив хто-небудь? Здавалося, нікого не турбували її питання.

— Де він? Ви повинні були чути! — знову закричала Ліра на кухаря, який дав їй ляпаса і відправив геть.

Кондитер Берні намагався її заспокоїти, але вона не вгамовувалася.

— Вони схопили його! Ці прокляті ц, треба зловити їх та вбити! Ненавиджу їх! Вам наплювати на Роджера...

— Ліро, ми всі хвилюємося за Роджера...

— Ні, не хвилюєтесь, якщо ви всі не припините роботу та не підете його шукати зараз же! Я ненавиджу вас!

— Існує тисяча причин, чому Роджер не з'являється. Сама подумай. Нам треба приготувати та подати обід менш ніж за годину; у Ректора гості в його апартаментах, і він буде їсти там. Це означає, що кухар мусить подавати їжу дуже швидко, щоб вона не охолола. Так завжди — то одне, то інше, життя вирує. Я впевнений, що Роджер з'явиться...

Ліра повернулася й вибігла з кухні, перекинувши купу срібних кришок для блюд, не звертаючи уваги на гнівну лайку. Вона пронеслася вниз сходами, через двір, між каплицею та баштою Палмера, через двір Якслі, де розміщувалися найстаріші споруди Коледжу.

Пантелеймон мчав перед Лірою у вигляді невеликого гепарда — вгору сходами, на самий верх, де була її спальня. Ліра повільно відчинила двері, підтягла розхитаний стілець до вікна, широко розчинила його та вилізла назовні. Одразу під вікном був укритий свинцем кам'яний жолоб завширшки з її ступню. Вона спочатку стала на нього, а потім полізла вгору по грубій черепиці на верх даху. Тут вона закричала. Пантелеймон, який завжди на даху перетворювався на птаха, літав колами й кричав граком разом із нею.

Вечірнє небо було залите персиковим, абрикосовим та кремовим кольорами: ніжні маленькі хмаринки, немов з морозива, пливли в помаранчевому небі. Шпилі та башти Оксфорда піднімалися навколо на тому ж рівні, що й вона — не вище. Зелені ліси Шато-Верт та Уайт Хема виднілися з іншого боку на схід та захід. Десь кричали граки й дзвонили дзвони, а з боку Окспенса ритмічні удари мотора сповіщали, що вечірній дирижабль королівської пошти злітає до Лондона. Ліра простежила, як він звівся над шпилем каплиці Святого Михаїла, спочатку розміром з кінчик її мізинця, а потім став меншати, аж поки не обернувся на цятку в перлистому небі.

Вона озирнулася на темний двір, де одягнуті в мантиї постаті учених вже по одному та по двоє повільно рухалися у напрямку комори. Їхні деймони або поважно йшли, або полохливо літали туди-сюди, або ж просто сиділи на плечах своїх господарів. У ідальні вже запалювали світло; Ліра бачила, як вітражі вікон ставали яскравішими, коли слуга

підходив до столів та засвічував гасові лампи. Дзвоник економа сповістив, що до вечері залишилося півгодини.

Це був її світ. Вона хотіла, щоб він назавжди залишався таким. Але навколо відбувалися зміни, хтось викрадав дітей. Ліра сиділа на верхівці даху, підпираючи руками підборіддя.

— Ми врятуємо його, Пантелеймоне,— сказала вона.. Він відповідав їй з труби карканням грака:

— Це буде небезпечно.

— Звісно! Я знаю!

— Пам'ятай, що вони говорили у вітальні.

— Що?

— Щось про дитину в Арктиці. Єдину, яка не притягала Пил.

— Вони сказали, це була повноцінна дитина... Що це означає?

— Мабуть те, що вони зроблять з Роджером, з циганчатами та з іншими дітьми.

— Що?

— Ну, що означає повноцінна?

— Не знаю. Може, вони розділяють їх навпіл. Я впевнена, вони роблять з них рабів. Вони там потрібні. В них, мабуть, є шахти. Уранові шахти для дослідження атома. Впевнена, що так і є. І якби вони посилали в шахти дорослих, ті б помирали, тому вони використовують дітей, адже діти дешевше коштують. Ось що вони роблять з ними.

— Я думаю...

Але Пантелеймону довелося зачекати з розповіддю про те, що він думає, бо хтось закричав знизу.

— Ліро! Ліро! Негайно сюди!

Почувся стукіт у шибку. Ліра знала цей голос і цю нетерплячість: це була пані Лонсдейл — домоправителька. Ніщо не могло сховатися від неї.

З холодним виразом обличчя Ліра зісковзнула з даху в жолоб і влізла до кімнати через вікно. Пані Лонсдейл із дзвінким шумом наливала воду в пом'ятий таз.

— Скільки разів тобі казали не лазити туди... Подивись не себе! Лише поглянь на свою спідницю — вона ж брудна! Зараз же зніми її та вмийся, а я знайду щось пристойне, що залишилося ще без дірок. Чому ти не можеш бути чистою та охайною...

Ліра надто насупилася, щоби спитати, чому вона повинна вмитися й переодягнутися, а дорослі ніколи нічого самотійно не пояснювали. Вона стягнула сукню через голову й кинула її на вузьке ліжко, потім неохоче почала вмиватися, тимчасом як Пантелеймон,

тепер вже канарка, підстрибував ближче й ближче до деймона пані Лонсдейл — великого мисливського собаки, марно намагаючись роздратувати його.

— Погляньте, що діється в цій шафі! Ти не прибирала в ній цілу вічність! Подивись, яке зім'яте це...

Подивись на це, подивись на те... Ліра не хотіла дивитися. Вона заплющила очі, витираючи обличчя вафельним рушником.

— Тобі доведеться надягти все, як є. Немає часу прасувати. Боже мій, дівчино, подивись на свої коліна — поглянь, у якому вони стані...

— Не хочу ні на що дивитися,— пробурмотіла Ліра. Пані Лонсдейл ляснула її по нозі.

— Мийся,— рішуче наказала вона.— Ти змиєш весь цей бруд.

— Навіщо? — зрештою відповіла Ліра.— Зазвичай я не мию колін. Ніхто не буде дивитися на мої коліна. Навіщо ж тоді я їх митиму? Вам також наплювати на Роджера, як і кухарю. Лише я одна...

Ще один ляпас по другій нозі.

— Досить цих дурниць. Я — Парслоу, як і батько Роджера. Він мій троюрідний брат. Присягаюсь, ти цього не знала, тому що, впевнена, ніколи не питала, пані Ліро. Гадаю, це ніколи не спадало тобі на думку. Тому не звинувачуй мене в тому, що я не дбаю про хлопчика. Господь свідок, я навіть про тебе піклуюся, хоч немає великої причини, і я жодного разу не чула подяки.

Вона схопила ганчірку й почала терти коліна Ліри так сильно, що на шкірі залишилися рожеві плями й подряпини, але зник бруд.

— Усе це тому, що ти будеш снідати з Ректором та його гостями. Заради Бога, поведься пристойно. Відповідай, коли тебе питають, будь тихою та ввічливою, мило всміхайся й не смій бурмотіти «хто його зна», коли в тебе щось запитують.

Вона натягнула на мляву Ліру найкращу сукню, розпрямила її, потім знайшла у безладі, який панував у шафі, червону стрічку й розчесала Лірине волосся грубою щіткою.

— Сказали б мені раніше, я б гарненько вимила твоє волосся. Дуже погано. Якщо тільки вони не будуть придивлятися... Так. Тепер стань прямо. Де твої найкращі лаковані туфлі?

За п'ять хвилин Ліра стукала у двері апартаментів Ректора, розкішного й трохи похмурого будинку, парадний вхід якого виходив у двір Якслі, а чорний хід — у сад бібліотеки. Пантелеймон у вигляді горностая (він хотів бути чемним) згорнувся навколо її ноги. Двері відчинив слуга Ректора, Казинс, давній ворог Ліри, але обоє знали, що зараз час перемир'я.

— Пані Лонсдейл сказала, щоб я прийшла,— промовила Ліра.

— Так,— відповів Казинс, даючи їй дорогу.— Ректор у вітальні.

Він провів її до великої кімнати, яка вікнами виходила в сад бібліотеки. Останні промені сонця освітлювали її, потрапляючи крізь прохід між баштою Палмера та бібліотекою, також світло падало на важкі картини і тьмяне срібло, яке колекціонував Ректор. Гості теж були освітлені, і Ліра зрозуміла, чому вони не снідали в їдальні: троє з гостей були жінками.

— А, Ліро,— сказав Ректор.— Я такий радий, що ти прийшла. Казинс, будь ласка, принеси якийсь напій. Пані Ханно, мабуть, ви не знайомі з Лірою... племінницею лорда Ізраеля.

Пані Ханна Рельф, дуже стара сива жінка, деймон якої мав вигляд мармозетки, була головою одного з жіночих коледжів. Ліра потиснула її руку так ввічливо, як могла, а потім її представили іншим гостям, які, як і пані Ханна, були вченими з інших коледжів і не дуже цікавили Ліру. Нарешті Ректор назвав останню гостю.

— Пані Кольтер,— сказав він,— це наша Ліра. Ліро, привітайся з пані Кольтер.

— Добрий вечір, Ліро,— вимовила пані Кольтер. Вона була красива й молода. Її блискуче волосся обрамляла щоки, а її деймон був золотистою мавпою.

4. Алетіометр

— Сподіваюся, ти сядеш біля мене за вечерею,— сказала пані Кольтер, звільняючи Лірі місце на дивані.— Я не звикла до розкошів апартаментів Ректора. Тобі доведеться показати мені, який ніж та виделку використовувати.

— Ви жінка-учений? — запитала Ліра. Вона ставилася до жінок-учених, як було заведено в Джордані, з презирством: вони були визначні люди, але бідненькі, їх ніколи не сприймали серйозніше, ніж переодягнених дресированих тварин. Пані Кольтер, з іншого боку, була не схожою на жодну з жінок-учених, яких бачила Ліра, і, звісно, не мала нічого спільного зі старезними леді — двома іншими гостями. Ліра запитала, чекаючи негативної відповіді, бо насправді пані Кольтер була такою чудовою, що Ліра була зачарована. Вона не могла відірвати від неї очей.

— Взагалі, ні,— відповіла пані Кольтер.— Я член коледжу пані Ханни, але більшість моєї роботи проводиться за межами Оксфорда... Розкажи мені про себе, Ліро. Ти завжди жила в Коледжі Джордана?

За п'ять хвилин Ліра розповіла все про своє напівдикунське життя: про улюблений маршрут дахами, про бійку в Клейбедсі, про грака, якого вони впіймали з Роджером, про її намір захопити циганський човен і попливти до Абінгдона й таке інше. Вона навіть (озираючись та знижуючи голос) розповіла, що вони з Роджером виробляли з черепами у склепі.

— І ці привиди прийшли, правда, вони прийшли до моєї кімнати без голів! Вони не говорили, а лише белькотіли щось, але я зрозуміла, що їм потрібно. Тому наступного дня я побігла до склепу й поклала їхні монети на місце. Інакше вони б мене вбили.

— Отже, ти не боїшся небезпеки? — схвально спитала пані Кольтер. Цієї миті вони вже сиділи за столом, як і сподівалася пані Кольтер, поряд. Ліра повністю ігнорувала бібліотекаря, який сидів з другого боку, і всю вечерю розмовляла з пані Кольтер.

Коли жінки усамітнилися на каву, пані Ханна спитала:

— Скажи мені, Ліро, вони збираються посилати тебе вчитися?

Ліра здивувалася.

— А-хто-його... Я-не-знаю,— була її відповідь.— Мабуть, ні,— додала вона для безпеки.— Я б не хотіла завдавати їм клопоту,— лицемірно продовжувала вона,— або витрат. Мабуть, краще, якщо я буду просто жити в Джордані та здобувати освіту у вчених, коли в них є вільний час. А якщо вони зараз тут — він у них є.

— А твій дядько, лорд Ізраель, має якісь плани щодо тебе? — спитала леді, яка була вченим в іншому жіночому коледжі.

— Так,— відповіла Ліра,— сподіваюся, так. Але це не школа. Він візьме мене на північ, коли приїде наступного разу.

— Я пам'ятаю, він розповідав мені,— вступила пані Кольтер.

Ліра блимнула очима. Дві жінки-вчені повільно випросталися, хоч їхні деймони, слухняні та апатичні, лише кліпнули очима один на одного.

— Я зустріла його в Королівському Арктичному Інституті,— продовжувала пані Кольтер.— Насправді, я сьогодні тут почасти завдяки цій зустрічі.

— Ви теж дослідник? — здивувалася Ліра.

— Певною мірою. Я була на півночі декілька разів. Минулого року я провела три місяці в Гренландії, досліджуючи Аврору.

Це було те, що треба,— ніхто й ніщо більше не існувало для Ліри.

Вона з благоговінням дивилася на пані Кольтер і захоплено й мовчазно слухала її розповіді про будівництво іглу, полювання на тюленів, переговори з лапландськими знахарями. Дві інші жінки-вчені не мали нічого цікавого, щоб розповісти, тому сиділи мовчки, доки не увійшли чоловіки.

Пізніше, коли гості вже пішли, Ректор сказав:

— Залишся, Ліро. Я хочу поговорити з тобою. Іди до мого кабінету, сядь там і чекай на мене.

Здивована, втомлена та схвильована Ліра зробила, як їй сказали. Слуга Казинс провів її і навмисно залишив двері відчиненими, аби бачити, що вона робить, з холу, де він

допомагав людям одягатися. Ліра поглядом шукала пані Кольтер, але не бачила її, а потім до кабінету увійшов Ректор і зачинив двері.

Він важко сів у крісло біля каміна. Його деймон опустився на спинку крісла й сів біля голови хазяїна, уп'явшись своїми напівзаплющеними очима в Ліру. Тихо сичала лампа, коли Ректор сказав:

— Отже, Ліро, ти розмовляла з пані Кольтер. Тобі сподобалося, що вона розповідала?

— Так!

— Вона чудова леді.

— Вона прекрасна. Вона найкраща людина, яку я будь-коли зустрічала.

Ректор зітхнув. У своєму чорному костюмі та чорній краватці він виглядав настільки подібним до свого деймона, наскільки це можливо. Раптом Ліра подумала, що одного дня, дуже скоро, він буде похований у склепі під молитовнею, й майстер вигравірує зображення його деймона на мідній дошці на його труні, і його ім'я буде написане поруч.

— Мені треба було ще раніше поговорити з тобою, Ліро,— сказав він за кілька хвилин.— У будь-якому разі я б це зробив, але час лине швидше, ніж я думав. Ти була в безпеці тут, у Джордані, моя люба. Гадаю, ти була щасливою. Тобі не легко було слухатися нас, але ми тебе дуже любимо, і ти ніколи не була поганою дитиною. В тобі багато добра й чарівності, та й багато рішучості. Тобі все це буде потрібне. Різні речі відбуваються в світі, я намагався захистити тебе від них, залишаючи у Джордані, але далі це неможливо.

Вона уважно дивилася на нього. Куди він хоче її відправити?

— Ти знаєш, що колись тобі необхідно почати вчитися,— продовжував Ректор.— Ми навчили тебе дечого тут, але не як належить і без системи. Наше знання іншого роду. Тобі потрібно навчитися того, чого тебе не можуть навчити старі вчені, особливо зараз, у твоєму віці. Ти була відірвана від цього. Ти не дитина слуг — ми не можемо віддати тебе на всиновлення якійсь міській родині. Вони б піклувалися про тебе, як могли, але тобі потрібне інше. Розумієш, Ліро, я кажу тобі, що частина твого життя, пов'язана з Коледжем Джордана, закінчується.

— Ні,— відповіла вона,— я не хочу кидати Джордан. Мені тут подобається. Я хочу залишитися тут назавжди.

— Коли ти молодий, то думаєш, що все триватиме вічно. На жаль, це не так. Ліро, спливе небагато часу — два чи три роки — і ти станеш молодою жінкою, вже не дитиною. Молодою леді. І повір мені, Коледж Джордана буде здаватися тобі не кращим місцем, щоб жити в ньому.

— Але це мій дім!

— Він був твоїм домом. Але зараз тобі потрібне ще щось.

— Не школа. Я не піду до школи.

— Тобі потрібне жіноче оточення. Жіночий нагляд. Слово жіночий асоціювалося у Ліри лише з жінками-вченими, і вона мимоволі скривилася. Бути вигнаною з величності Джордана, пишноти й слави освіченості в похмурий цегляний інтернат коледжу на півночі Оксфорда зі старомодними жінками-вченими, які пахли капустою й нафталіном, як ці дві на вечері!

Ректор помітив її вираз обличчя й побачив очі Пантелеймона-тхора, які блиснули червоним.

Він сказав:

— Я мав на увазі місіс Кольтер.

Поступово хутро Пантелеймона змінилося з жорсткого коричневого на м'яке біле. Очі Ліри розширилися.

— Справді?

— Вона знайома з лордом Ізраелем. Твій дядько, звісно, дуже зацікавлений у твоєму добробуті, і коли місіс Кольтер почула про тебе, вона одразу ж запропонувала допомогу. Містера Кольтера немає, до речі; вона вдова, її чоловік загинув дуже печально наглою смертю кілька років тому. Отож пам'ятай про це, перш ніж щось запитати.

Ліра з нетерпінням кивнула головою і спитала:

— І вона дійсно буде... доглядати за мною?

— Ти цього хочеш?

— Так!

Вона ледве могла всидіти. Ректор посміхнувся. Він всміхався так рідко, що йому явно не вистачало практики, і якби хтось спостерігав (Ліра була не в змозі побачити щось), то сказав би, що це вираз суму.

— Добре, давай краще запросимо її та поговоримо про все,— сказав, він.

Він вийшов з кімнати, а коли за хвилину повернувся з пані Кольтер, Ліра стояла, бо від хвилювання не могла сидіти. Пані Кольтер посміхнулася, а її демон вишкірив білі зуби в усмішку, схожу на вираз чортика. Коли місіс Кольтер проходила повз Ліру, вона легко торкнулася волосся дівчинки, Ліра відчула потік тепла, який ринув на неї, й почервоніла.

Коли Ректор налив пані Кольтер брантвейну, вона сказала:

— Отже, Ліро, в мене тепер є асистент, чи не так?

— Так,— просто відповіла Ліра. Вона готова була сказати «так» на будь-що.

— У мене багато роботи, де я потребую допомоги.

— Я можу працювати!

— І нам, мабуть, доведеться мандрувати.

— Я не заперечую. Я поїду куди завгодно.

— Але це може бути небезпечно. Напевно, ми поїдемо на північ.

Ліра, здавалося, забула всі слова. Потім вона опанувала себе й вимовила:

— Скоро?

Пані Кольтер засміялася і відповіла:

— Можливо. Але тобі доведеться багато працювати. Ти будеш учити математику, навігацію й небесну географію.

— Ви будете мене вчити?

— Так. А ти повинна будеш робити нотатки, тримати мої папери в порядку, виконувати деякі розрахунки й таке інше. І оскільки ми будемо відвідувати багатьох важливих людей, тобі треба знайти якийсь гарний одяг. Треба багато чого навчитися, Ліро.

— Я не заперечую. Я хочу все це вивчити.

— Впевнена, у тебе це вийде. Коли ти повернешся до Коледжу Джордана, то будеш відомою мандрівницею.

Отже, ми виїжджаємо рано-вранці, першим дирижаблем, тому тобі краще зараз піти спати. Побачимося за сніданком. На добраніч!

— На добраніч,— відповіла Ліра й, пам'ятаючи свої декілька гарних манер, обернулася біля дверей і додала: — На добраніч, Ректоре.

Він похитав головою та сказав:

— Солодких снів.

— Дякую вам,— Ліра ще раз звернулася до пані Кольтер.

Нарешті вона заснула, незважаючи на те що Пантелеймон довго не міг вгамуватися, доки вона не схопила його, а він від обурення обернувся на їжака. Було ще темно, коли хтось струснув її за плече.

— Ліро, тихо, не бійся, прокинься, дитино.

Це була пані Лонсдейл, яка зі свічкою зігнулася над ліжком і тихо говорила, глядячи Ліру по руці.

— Послухай. Ректор хоче побачитися з тобою до того, як ти вийдеш до сніданку з пані Кольтер. Вставай швиденько й біжи до його апартаментів. Зайди через сад та постукай у французьке вікно кабінету. Зрозуміла?

Повністю прокинувшись від здивування, Ліра кивнула та сунула свої босі ноги в туфлі, які їй подала пані Лонс-дейл.

— Вмиєшся потім. Зараз біжи вниз, а потім негайно повертайся. Я почну пакувати твої речі й знайду тобі щось одягти. Поквапся.

Темний двір був ще наповнений прохолодним нічним повітрям. Над головою сяяли останні зорі, але світло зі сходу поступово розливалось над їдальнею. Ліра побігла в сад бібліотеки й на мить зупинилася в мертвій тиші, оглядаючи кам'яні шпилі каплиці, перламутрово-зелений купол будівлі Шелдона та білий ліхтар бібліотеки. Тепер,

коли вона залишала всі ці знайомі красвиди, вона думала, як сумуватиме за ними.

Щось промайнуло у вікні кабінету, яке на мить освітлилося. Вона пригадала, що має робити, й постукала у скляні двері. Вони відчинилися майже одразу.

— Гарна дівчинка. Заходь швидше. Це не забере багато часу,— сказав Ректор і швидко запнув шторою двері, щойно вона увійшла. Він був повністю одягнений у свою звичайну чорну одіж.

— Я що, зрештою нікуди не їду?

— Їдеш, я не можу цьому запобігти,— відповів Ректор, але Ліра в той час не помітила нічого дивного в його словах.— Ліро, я дам тобі щось, але ти мусиш присягтися, що нікому це не покажеш. Присягаєшся?

— Так,— сказала Ліра.

Він підійшов до столу й витягнув із шухляди маленький пакунок, загорнутий у чорний оксамит. Коли він розгорнув тканину, Ліра побачила щось схоже на великий наручний годинник чи на маленький настінний: товстий диск із міді й кришталю. Це міг бути компас чи щось таке.

— Що це? — запитала вона.

— Це — алетіометр. Один із шести існуючих. Ліро, нагадую тобі — нікому його не показуй. Краще буде, якщо пані Кольтер також не знатиме. Твій дядько...

— Але що з ним робити?

— Він розкаже тобі правду. А як читати по ньому, ти сама здогадаєшся. Тепер іди — світає, біжи до своєї кімнати, поки тебе ніхто не бачив.

Він загорнув інструмент в оксамит і сунув його їй у руки. Він виявився несподівано важким. Потім Ректор ніжно поклав свої руки їй на голову і замовк.

Вона підвела очі й запитала:

— Що ви збиралися сказати про дядька Ізраеля?

— Твій дядько подарував його Коледжу Джордана кілька років тому. Мабуть, він...

Не встиг він закінчити, як почувся наполегливий стук у двері. Вона відчула, як його руки мимовільно здригнулися.

— Швидше, дитино,— тихо сказав він. Закони цього світу дуже жорстокі. Чоловіків і жінок змиває хвилями в одну течію навіть більш безжалісно, ніж ти можеш уявити. Нехай у тебе все буде добре, благословляю тебе, дитино, благословляю. Слухайся себе.

— Дякую, Ректоре,— вдячно відповіла вона. Стискаючи пакунок на грудях, вона вийшла з кабінету через двері, що вели у сад, і, озирнувшись, побачила деймона Ректора, який дивився на неї з підвіконня. Небо посвітлішало, в повітрі відчувалася легка свіжість.

— Що це в тебе? — спитала пані Лонсдейл, з брязкотом закриваючи стареньку валізу.

— Це дав мені Ректор. Воно поміститься у валізі?

— Надто пізно. Я вже її не відкрию. Що б це не було, воно поміститься тобі в кишеню пальта. Біжи до комори; не змушуй їх чекати...

Лише після прощання зі слугами нагорі та з пані Лонсдейл вона згадала про Роджера й відчула себе винною за те, що зовсім не думала про нього відтоді, як зустріла місіс Кольтер. Як швидко все сталося!

А зараз вона була на шляху до Лондона — сиділа біля вікна в дирижаблі, гострі пазури на задніх лапах Пантелеймона-горноста вчепилися їй у стегно, тоді як передніми лапами він спирався на підвіконня, не в змозі відвести від нього погляд. Поряд із Лірою місіс Кольтер вивчала якісь папери, але невдовзі вона відклала їх і заговорила. Яка чудова була її розповідь! Ліра була зачарована; але цього разу не північчю, а Лондоном, ресторанами й балами, прийомами в посольствах та міністерствах, інтригами між Уайт-Холом та Вестмінстером. Ліра була зацікавлена цим навіть більше, ніж змінами пейзажу під дирижаблем. Те, що розповідала місіс Кольтер, здавалося, супроводжувалося духом дорослості, чимось тривожним, але водночас захоплюючим: це був дух розкоші.

Посадка у Фолькшельських Садах, подорож на човні через широку коричневу річку, величний ряд маєтків на набережній, де огрядний швейцар (різновид чергового з медалями) привітав місіс Кольтер та підморгнув Лірі, яка виразно зміряла його поглядом...

А потім квартира...

Ліра лише охнула.

Вона бачила багато краси за своє коротке життя, але це була краса Коледжу Джордана, оксфордська краса — пишна, кам'яна й мужня. У Коледжі Джордана багато що було величним, але ніщо не було принадливим. У квартирі місіс Кольтер все було не таким. Вона була сповнена світла, тому що всі вікна виходили на південь, стіни були покриті ніжними шпалерами з золотими та білими смужками. Чарівні картини в позолочених рамах, антикварне дзеркало, вигадливі підставки для анібаричних ламп із прикрашеними рюшами абажурами; також рюші на диванних подушках, фіранки з квітчастим малюнком, килим на підлозі у вигляді листка; і кожна поверхня була заставлена, як здалося недосвідченому оку Ліри, чарівними маленькими фарфоровими скриньками, пастушками й арлекінами.

Пані Кольтер з посмішкою дивилася на Лірине захоплення.

— Так, Ліро,— сказала вона,— тобі ще багато чого треба побачити! Знімай пальто, я відведу тебе у ванну. Ти

можеш умитися, а потім ми пообідаємо та підемо за покупками...

Ванна була іншим дивом. Ліра звикла вмиватися твердим жовтим милом з пом'ятого таза, вода з крана в ньому була в найкращому разі теплою й завжди з іржею. Але тут вода була гарячою, мило блідо-рожевим й ароматним, рушники — товстими й м'якими. А навколо затемненого дзеркала були маленькі рожеві вогники, і коли Ліра подивилася в нього, то побачила м'яко освітлену постать, яка досить відрізнялася від тієї, яку Ліра знала.

Пантелеймон, який імітував деймона місіс Кольтер, кривляючись, присів на край ванни.

Вона штовхнула його в мильну воду й раптом пригадала, що алетіометр був у кишені її пальта. Вона залишила його на стільці в кімнаті. А вона ж обіцяла Ректорові тримати це в секреті від місіс Кольтер...

Це бентежило. Пані Кольтер була такою доброю й мудрою, але ж Ліра бачила, як Ректор намагався отруїти лорда Ізраеля. Хто з них заслуговує на те, щоб його слухатися?

Вона швидко витерлася та поспішила у вітальню, де лежало її пальто, звісно, непорушене.

— Готова? — спитала пані Кольтер.— Я подумала, що ми підемо на ланч в Королівський Арктичний Інститут. Я одна з небагатьох жінок — його членів, тому треба користуватися привілеями, які я маю.

Їм знадобилося двадцять хвилин, щоб дійти до великої кам'яної будівлі, де вони зайняли місця в широкій їдальні з білосніжними скатертинами й начищеним сріблом на столах і з'їли телячу печінку й бекон.

— Теляча печінка дуже смачна,— сказала їй пані Кольтер,— і тюленева також, а якщо ти полюєш в Арктиці, то не можна їсти ведмежу печінку. В ній повно отрути, яка вб'є тебе за хвилину.

Поки вони їли, пані Кольтер показала на декількох інших учених, які сиділи за сусідніми столами.

— Бачиш старезного джентльмена в червоній краватці? Це полковник Карбон. Він здійснив перший політ на кулі через Північний полюс. А високий чоловік біля вікна, який тільки-но встав,— доктор Зламана Стріла.

— Він скролінг?

— Так. Він та людина, яка позначила океанські течії у Великому Північному океані...

Ліра дивилася на всіх цих великих людей із цікавістю й благоговінням. Вони були вчені, безсумнівно, але вони також були дослідниками. Доктор Зламана Стріла, напевно, знав про ведмежу печінку, але вона сумнівалася, чи знав про неї бібліотекар Коледжу Джордана.

Після ланчу пані Кольтер показала їй кілька цінних реліквій з Арктики в інститутській бібліотеці — гарпун, яким було вбито величезного кита Грімсдура, камінь, вкритий написами невідомою мовою і знайдений в руці дослідника лорда Руха, який замерз у своєму самотньому наметі, кресало капітана Гудзона, яке він використовував під час своєї відомої подорожі на Землю Ван Тірена. Місіс Кольтер розповіла історію кожного предмета, і Ліра відчувала, як її серце наповнилося захопленням цими людьми — великими, сміливими, далекими героями.

А потім вони пішли по магазинах. Все у цей надзвичайний день було новим для Ліри, але робити покупки було найбільш захоплюючим. Зайти у великий будинок, повний чудових убрань, де люди дозволяли тобі все міряти, де ти дивилася на себе у дзеркала... І одяг був такий чудовий... Ліра отримувала своє вбрання від пані Лонсдейл, частина одягу діставалася їй від старших дітей, і він був надто зношеним. Вона рідко носила щось нове, а коли носила, то лише заради самого вбрання, а не гарного вигляду; і вона ще ніколи не вибирала що-небудь для себе.

А зараз пані Кольтер пропонувала це, хвалила інше, платила за все й так далі...

Коли вони закінчили, Ліра почервоніла і її очі сяяли від утоми. Пані Кольтер наказала запакувати і доправити більшість одягу, а із собою взяла одну чи дві речі, відтак вони з Лірою попрямували додому.

Потім ванна з густою духмяною піною. Місіс Кольтер зайшла, щоб допомогти Лірі вимити волосся, вона не терла і не смикала його, як пані Лонсдейл. Вона була ніжною. Пантелеймон спостерігав за всім із надзвичайною цікавістю, доки пані Кольтер не глянула на нього — він знав, що це означало, й відвернувся, скромно відводячи очі від цих жіночих секретів, як робила й золота мавпа. До того він ще ніколи не відвертався від Ліри.

Потім після ванни теплий напій з молоком і травами, нова фланелева нічна сорочка з набивними квітами та рубчастим швом, ніжно-блакитні капці з овечої шкіри, а потім — ліжко.

Таке м'яке ліжко! Таке ніжне, з лампою на тумбочці! І спальня така затишна, з маленькими шафами, туалетним столиком, комодом, у якому лежало її нове вбрання, килимом від однієї стіни до іншої та симпатичними фіранками, вкритими зорями, місяцями й планетами! Ліра лежала витягнувшись, надто стомлена, щоб заснути, надто зачарована, щоб ставити питання.

Коли пані Кольтер ніжно побажала їй добраніч і пішла, Пантелеймон потягнув Ліру за волосся. Вона відштовхнула його, але він прошепотів:

— Де та річ?

Вона відразу зрозуміла, про що йшлося. Її стареньке зношене пальто висіло в шафі; за декілька секунд вона знову була у ліжку, сидючи і схрестивши ноги, з Пантелеймоном, який уважно спостерігав, як вона у світлі лампи розгортає чорний оксамит і роздивляється те, що їй віддав Ректор.

— Як він назвав це?

— Алетіометр.

Не було сенсу питати, що це означало. Він лежав у її руках, доволі важкий кришталевий циферблат поблискував, мідна оболонка була вишукано оброблена. Він був дуже схожий на годинник чи на компас: стрілки вказували на знаки, нанесені на циферблат, але замість годин чи позначок компаса там були маленькі картинки, кожна з яких вималювана з надзвичайною точністю, ніби на слонової кістці найтоншим пензлем із соболиного хутра. Вона перегортала диск, щоб роздивитися його. Там був якір, пісковий годинник, увінчаний черепом, бик, вулик... Всього тридцять шість картинок, і вона не могла навіть уявити, що вони означають.

— Тут є колесо, подивись,— сказав Пантелеймон.— Спробуй, чи воно крутиться.

Справді, там було три маленьких коліщатка з насічками, і кожне з них повертало одну з трьох коротких стрілок, які одночасно переміщалися по колу з тихим приємним клацанням. Можна було поставити їх так, щоб вони вказували на будь-яку картинку, і коли вони зупинялися навпроти центру зображення, то більше не рухалися.

Четверта стрілка була довшою й тоншою і, здавалося, виробленою з важчого металу, ніж три інші. Ліра зовсім не могла контролювати її рух — вона крутилася, куди хотіла, як стрілка компаса, хіба що зовсім не зупинялася.

— Метр — означає вимірювати,— сказав Пантелеймон.— Як термометр. Нам це розповідав священик.

— Так, але не все так просто,— прошепотіла Ліра у відповідь.— Як ти думаєш, для чого він?

Жоден із них не міг здогадатися. Ліра довгий час повертала стрілки на різні символи (ангел, шлем, дельфін; глобус, лютня, циркуль; свічка, блискавка, кінь) і стежила за довгою голкою, яка не зупиняла свого неспокійного

руху, та все ж нічого не розуміла, вона була заінтригована й захоплена складністю й багатством деталей. Пантелеймон обернувся на мишу, щоб ближче роздивитися

предмет, і, поставивши лапки на край приладу, уважно спостерігав своїми яскравочорними очима-гудзиками за рухом стрілки.

— Як ти думаєш, що хотів сказати Ректор про дядька Ізраеля? — спитала Ліра.

— Мабуть, нам треба зберегти цей пристрій та передати йому.

— Але ж Ректор збирався отруїти його! Певно, якраз навпаки. Він хотів сказати, щоб ми його не віддавали лорду Ізраелю.

— Ні,— відповів Пантелеймон,— це від неї ми повинні ховати прилад...

Почувся тихий стук у двері. Пані Кольтер сказала:

— Ліро, на твоєму місці я б вимкнула світло. Ти втомилася, а завтра в нас важкий день.

Ліра швидко сховала алетіометр під ковдру.

— Добре, пані Кольтер,— погодилася вона.

— На добраніч.

— На добраніч.

Ліра вмостилася й вимкнула світло. Перш ніж заснути, вона засунула алетіометр під подушку, про всяк випадок.

5. Коктейль-вечірка

Протягом кількох наступних днів Ліра повсюди супроводжувала пані Кольтер, ніби вона сама була деймоном. Пані Кольтер знала багатьох людей, і вони зустрічалися в найрізноманітніших місцях. Уранці мала відбутися зустріч географів Королівського Арктичного Інституту, і Ліра сиділа та слухала; потім у пані Кольтер був ланч з політиком чи церковником у шикарному ресторані, й вони були в захваті від Ліри і замовляли їй особливі страви, і вона дізнавалась, як їсти спаржу чи яке на смак «солодке м'ясо». А потім удень вони ще раз ходили за покупками, оскільки пані Кольтер готувалася до експедиції і треба було купити хутряний одяг та гідрокостюми, водонепроникні чоботи, спальні мішки, ножі та креслярські інструменти — все це дуже радувало Ліру. Після цього вони могли йти на чай та зустрічатися з декількома леді, такими ж гарно вбраними, як пані Кольтер, але зовсім не такими привабливими й досконалими, як вона. Вони були жінками, такими не схожими на вчених, чи циганських матерів, чи служниць коледжу, ніби представницями зовсім іншого світу, який має небезпечну силу і дає такі якості, як елегантність, шарм, грація. Ліра гарно вдягалася на такі зустрічі, а леді приділяли їй багато уваги та вели з нею свої вишукані рафіновані розмови — про художників, політиків чи коханців.

А коли наставав вечір, пані Кольтер їхала з Лірою до театру, де знову було багато поважних людей, з якими можна поговорити і яким можна сподобатися — пані Кольтер знала всіх відомих людей Лондона.

У перервах між цими подіями пані Кольтер навчала Ліру основ географії та математики. Знання Ліри мали великі прогалини, як мапа світу, поїдена мишами, тому що в Джордані її навчали уривками, без будь-якої системи: молодшому вченому наказували зловити її та дати кілька уроків з того чи іншого предмета, заняття тривали нескінченний нудний тиждень, поки вона «забувала» з'явитися, що змушувало вченого зітхнути з полегшенням. А іноді вчений забував, чого намагався навчити Ліру, і обговорював з нею лише тему свого чергового дослідження, яким би воно не було. Тому не дивно, що її знання були уривчасті. Вона знала про атоми, елементарні частинки, анібаромagnetичні заряди, чотири основні сили та ще дещо з експериментальної теології, але нічого не знала про сонячну систему. Справді, коли пані Кольтер зрозуміла це й пояснила, як земля та п'ять інших планет обертаються навколо сонця, Ліра сприйняла це за жарт і голосно засміялася.

Проте вона жваво намагалася показати, що знає деякі речі, і коли пані Кольтер розповідала про електрони, заявила з виглядом знавця:

— Так, це негативно заряджені частинки. Щось схоже на Пил, хоча Пил не заряджений.

Щойно вона це сказала, деймон пані Кольтер кинув на неї швидкий погляд, а його золотава шерсть на маленькому тілі наїжачилася, ніби сама була заряджена. Пані Кольтер поклала свою руку на його спину.

— Пил? — запитала вона.

— Так. Ну, знаєте, з космосу, той Пил.

— Ліро, що ти знаєш про Пил?

— О, те, що він іде з космосу й освітлює людину. Це можна побачити, якщо у вас є спеціальний апарат. Але це не стосується дітей. Він не впливає на дітей.

— Звідки ти це знаєш?

Раптом Ліра відчула, яке напруження запанувало в кімнаті, тому що Пантелеймон горностаєм заліз їй на коліна й відчутно тремтів.

— Від когось із Джордана, — пробурмотіла Ліра, — я забула, від кого. Мабуть, від когось із учених.

— Ти це вивчала на заняттях?

— Так, мабуть. Чи, може, я випадково почула. Так, саме так і було. Той учений, здається, він був з Нової Данії, він розмовляв зі священником про Пил, а я проходила повз них та й зацікавилася, тому зупинилася, щоб послухати. Ось звідки я знаю.

— Зрозуміло, — сказала пані Кольтер.

— Це справді так, все, що він розповів тоді? Чи я неправильно зрозуміла?

— Я не знаю. Впевнена, ти знаєш більше, ніж я. Давай повернемося до електронів...

Пізніше Пантелеймон сказав:

— Бачила, як її деймон весь наїжачився? Я стояв саме за його спиною, і вона схопила його за шерсть так міцно, що в неї аж кісточки пальців побіліли. Ти не бачила. Минув певний час, поки його шерсть вляглася. Мені здалося, що він кине́ться на тебе.

Без сумніву, було дуже дивно, але ні він, ні вона не знали, що це означає.

І зрештою, були уроки іншого роду, які викладалися так м'яко й непомітно, що зовсім не були схожі на інші. Як вимити волосся; як вибрати, котрий саме колір пасує до іншого; як сказати «ні» так чарівно, щоб нікого не образити; як наносити помаду, пудру, парфуми. Точніше, пані Кольтер не навчала Ліру цих премудростей прямо, але вона знала, що Ліра спостерігає за нею, коли вона сама наносить макіяж, та подбала про те, щоб дівчинка знала, де знаходиться вся косметика, і мала змогу сама досліджувати і випробувати її.

Час спливав. Осінь почала переходити в зиму. Іноді Ліра думала про Коледж Джордана, але він здавався маленьким і тихим порівняно з тим сповненим клопотів життям, яке було в неї зараз. Так само часто вона згадувала Роджера і почувалася незатишно, але треба було йти в оперу, чи одягати нову сукню, чи відвідувати Королівський Арктичний Інститут, і вона знову забувала про нього.

Коли Ліра прожила тут близько шести тижнів, пані Кольтер вирішила влаштувати коктейль-вечірку. У Ліри було відчуття, ніби є якийсь привід для святкування, але пані Кольтер не розповідала, в чому річ. Вона замовляла квіти, обговорювала закуски та напої з розпорядником і провела цілий вечір, вирішуючи разом з Лірою, кого запросити.

— Ми маємо запросити архієпископа. Я не можу його не запросити, хоч він і огидний старий сноб. Лорд Боріел у місті: з ним буде весело. І княгиня Постникова. Як ти думаєш, варто запросити Еріка Андерсена? Цікаво, чи вчасно буде його прийняти...

Ерік Андерсен був наймоднішим танцюристом. Ліра й гадки не мала, що це значить «прийняти», але з насолодою ділилася своїми думками. Вона старанно записувала всі імена, які пропонувала пані Кольтер, роблячи неймовірні помилки в їх написанні, а потім викреслювала тих, кого пані Кольтер зрештою відкинула.

Коли Ліра лягала спати, Пантелеймон прошепотів з-під подушки:

— Вона ніколи не поїде на північ! Вона буде тримати нас тут вічно. Коли ми втечемо?

— Поїде,— відповіла Ліра теж пошепки.— Ти її просто не любиш. Але нічого не вдієш — мені вона подобається. І чому б тоді вона навчала нас навігації і всього іншого, якби не збиралася взяти нас на північ?

— Щоб ти нічого не підозрювала — ось чому! Ти насправді не хочеш залишатися на коктейль-вечірку й бути милою та приязною. Вона просто робить з тебе якогось ручного звірка.

Ліра повернулася до нього спиною й заплющила очі. Адже Пантелеймон мав рацію. Вона була обмежена й затиснута цим ввічливим життям, яким би розкішним воно не було. Вона б віддала будь-що лише за день з її оксфордськими вуличними друзями, з їхніми бійками в Клейбедсі та біганиною вздовж каналу. Одна річ змушувала її бути ввічливою й уважною до пані Кольтер — непохитна надія на поїздку на північ. Можливо, вони б зустріли там лорда Ізраеля. Може, він покохав би пані Кольтер, вони б одружилися та удочерили Ліру, а потім врятували б Роджера від гоблінів.

Удень, коли мала відбутися коктейль-вечірка, пані Кольтер відвезла Ліру до модної перукарні, де її неслухняне русяве волосся завили й зачесали, її нігті підпиляли й покрили лаком, а на її очі й губи навіть наклали легкий макіяж, показавши, як це робиться. Потім вони поїхали забрати нову сукню, яку пані Кольтер замовила для неї, і купили нові лаковані туфлі, а після цього повернулися додому перевірити, чи доставлено квіти, і перевдягнутися.

— Тільки без цієї сумки, люба,— сказала пані Кольтер, коли Ліра вийшла зі своєї спальні, сяючи від усвідомлення власної вроди.

Ліра вже звикла носити всюди маленьку сумку з білої шкіри через плече, щоб завжди тримати алетіометр під рукою. Пані Кольтер, поправляючи букет троянд у вазі, побачила, що Ліра стоїть на місці, й багатозначно показала їй на двері.

— О, будь ласка, пані Кольтер, я так люблю цю сумку!

— Але не в квартирі, Ліро. Це виглядає безглуздо: носити сумку через плече у своєму власному будинку. Прибери її зараз же, а потім прихось і допоможи перевірити бокали...

Не так її настирливий тон, як слова «у своєму власному будинку» змусили Ліру вперто опиратися. Пантелеймон стрибнув на підлогу, негайно обернувшись на тхора, та вигнув спину, стоячи поряд з її ногами у маленьких біленьких шкарпетках. Підбадьорена цим, Ліра сказала:

— Але вона нікому не заважає. І це єдина річ, яку мені дійсно подобається носити. Я думаю, вона пасує до...

Вона не встигла закінчити речення, тому що деймон пані Кольтер метнувся з дивана, блиснувши золотим хутром, і притис Пантелеймона до килима, не давши йому й ворухнутися. Ліра скрикнула з тривогою, а потім зі страхом та болем, тому що Пантелеймон звивався на всі боки, кричав та гарчав, не в змозі звільнитися від хватки золотої мавпи. Ще кілька секунд, і мавпа повністю оволоділа ним: однією чорною лапою вона міцно тримала його за горло, стоячи на його задніх лапах, а другою схопила за вухо і потягла так, ніби намагалася його вирвати. Без люті, але з жахливою холодною цікавістю; на це було страшно дивитися, а ще страшніше відчувати.

Ліра, охоплена жахом, заводала:

— Не треба! Будь ласка! Не робіть нам боляче! Пані Кольтер визирнула з-за квітів.

— То й роби, як тобі кажуть,— відповіла вона.

— Я обіцяю!

Золота мавпа відступила від Пантелеймона, ніби раптом їй стало нудно. Пантелеймон миттю кинувся до Ліри, і вона схопила його й піднесла до обличчя, щоб поцілувати та приголубити.

— А тепер, Ліро... — почала пані Кольтер.

Та Ліра різко повернулася й гримнула дверима своєї спальні, але не встигли двері зачинитися, як пані Кольтер вже стояла на порозі.

— Ліро, якщо ти будеш так грубо й вульгарно поводитися, в нас буде війна, у якій я здобуду перемогу. Зніми цю сумку зараз же. Стеж за виразом обличчя, не насуплюйся. Ніколи більше не гримай дверима в моїй присутності і взагалі будь-коли. Через декілька хвилин почнуть з'їжджатися гості, і вони побачать, як ти чудово поводишся, якати мила, чарівна, невинна, уважна. Я дуже сподіваюся на це, Ліро, ти зрозуміла мене?

— Так, пані Кольтер.

— Тоді поцілуй мене.

Вона нахилилася і підставила щоку. Лірі довелось стати навшпиньки, щоб цмокнути її. Вона відчула, яка ніжна шкіра у пані Кольтер і який у неї дивний запах: духмянний, але якийсь металевий. Вона відійшла і поклала сумку на туалетний столик, а потім почимчикувала за пані Кольтер у вітальню.

— Що ти думаєш про квіти, моя люба? — спитала пані Кольтер так м'яко, ніби нічого не трапилося.— Я думаю, всім подобаються троянди, але можна перестаратися... Цікаво, розпорядник приніс достатньо льоду? Будь гарною дівчинкою, збігай запитай. Теплі напої — жахливі...

Ліра зрозуміла, як легко удавати із себе добру та чарівну, хоч вона щомиті відчувала відразу Пантелеймона та його ненависть до золотої мавпи. Невдовзі подзвонили у двері, й кімната наповнилася модно одягнутими леді та красивими відомими чоловіками. Ліра ходила поміж них, пропонуючи наїдки, чарівно всміхаючись та мило відповідаючи на запитання. Вона відчувала себе загальною улюбленицею, домашнім звірком. Коли вона вдруге вловила себе на цій думці, Пантелеймон розправив свої крила щигля й голосно цвірінькнув.

Вона відчула його радість за усвідомлення своєї правоти і стала ще скромнішою.

— А в яку школу ти ходиш, люба? — запитала літня леді, вивчаючи Ліру крізь свій лорнет.

— Я не ходжу до школи,— відповіла Ліра.

— Справді? Я думала, твоя мати послала тебе до своєї старої школи. Дуже гарне місце...

Ліра здивовано замовкла, поки не зрозуміла помилки старої леді.

— О! Вона не моя мати! Я просто допомагаю їй. Я її персональний асистент,— поважно пояснила вона.

— Зрозуміло. А хто твої рідні?

Знову Ліра замислилася, перш ніж відповісти.

— Вони були граф і графиня,— сказала вона.— Вони вдвох загинули під час авіакатастрофи на півночі.

— Яке графство?

— Графство Белаква. Батько був братом лорда Ізраеля. Деймон старої леді, червоний папуга, почав переступати

з ноги на ногу, ніби від роздратування. Стара леді підвела брови від цікавості, а Ліра мило посміхнулася й пішла далі.

Вона проходила повз компанію чоловіків і однієї жінки, які зібралися біля великого дивана, коли почула слово «Пил». Вона вже достатньо розумілась на світському товаристві, щоб усвідомлювати, коли чоловіки і жінки фліртували. Ліра з насолодою спостерігала за цим процесом, але з більшим задоволенням вона почула про Пил і призупинилася, щоб послухати. Чоловіки, здавалося, були вченими; те, як жінка ставила їм питання, навело Ліру на думку, що вона була кимось на зразок студентки.

— Він був відкритий московітом — зупиніть мене, якщо ви вже знаєте це,— говорив чоловік середнього віку,

тимчасом як жінка із захопленням дивилася на нього.—

Чоловіка звали Русаков, і це явище зазвичай називають на його честь — частинки Русакова. Елементарні частинки, що ніяк не взаємодіють з іншими, їх дуже важко виявити, але найдивніше те, що вони притягаються до людей.

— Правда? — здивувалася молода жінка, широко розкривши очі.

— А ще дивно,— продовжував він,— що різні люди притягають по-різному. Дорослі притягають його, а діти ні. Принаймні, не так сильно, і поки вони ще діти, а не юнаки. Насправді, це і є причиною,— він понизив голос, присунувся ближче до молодої жінки та конфіденційно поклав їй руку на плече,— це і є причиною, чому було засноване Облаткове братство. Про це може детальніше розповісти наша мила хазяйка.

— Правда? Вона якось пов'язана з Облатковим братством?

— Моя люба, вона і є Облаткове братство. Це повністю її проект...

Чоловік хотів розповісти їй ще щось, але зустрівся поглядом із Лірою. Вона незмигтно дивилася на нього, мабуть, він забагато випив, чи, може, хотів вразити молоду жінку, тому сказав:

— Ця маленька леді знає про все це, я впевнений. Ви перебуваєте під захистом Облаткового братства, чи не так, моя мила?

— О, так,— відповіла Ліра,— я тут під захистом у всіх цих людей. Там, де я жила раніше, в Оксфорді, відбувалося багато небезпечних речей. Там були цигани, які крали дітей та продавали їх у рабство до турків. І в Порту Медоу, коли був повний місяць, з'являвся перевертень зі старого монастиря в Годстоу. Одного разу я чула, як він висі. А також там були гобліни...

— Це те, що я мав на увазі,— сказав чоловік.— Це так вони називають Облаткове братство, чи не так?

Раптом Ліра відчула, як затремтів Пантелеймон, але він продовжував поводитися якнайкраще. Деймони двох дорослих, кішка та метелик, здавалося, нічого не помітили.

— Гобліни? — перепитала молода жінка.— Яке дивне ім'я. Чому вони називають їх гоблінами?

Ліра вже хотіла розповісти одну зі своїх кривавих історій, які вона вигадала, щоб лякати оксфордських дітей, але чоловік її випередив.

— За першими літерами, зрозуміло? Головне Облаткове братство. Насправді, це стара ідея. За часів середньовіччя батьки віддавали своїх дітей у монахи чи монахині. А нещасні вуличні діти теж присвячували себе церкві. Тобто жертвували собою в певному розумінні. Отже, та сама ідея була покладена в основу, коли вони взялися за справу з Пилом... Як, напевно, знає наша маленька подруга. Чому б тобі не піти та не поговорити з лордом Боріелом? — додав він, звертаючись до Ліри.— Я впевнений, він буде радий познайомитися з протеже пані Кольтер... Он він, чоловік із сивим волоссям і деймоном-змією.

Він хотів позбутися Ліри, щоб віч-на-віч поговорити з молодою жінкою; Ліра легко вгадала це його бажання. Але молода жінка, здавалося, все ще була зацікавлена Лірою, тому втекла від чоловіка, щоб поспілкуватися з нею.

— Почекай хвилинку... Як тебе звати?

— Ліра.

— Я Адель Стармінстер. Журналістка. Можна з тобою поговорити в якомусь тихому місці?

Вважаючи досить природним, що люди хочуть поговорити із нею, Ліра сказала просто:

— Так.

Деймон-метелик жінки здійнявся у повітря, пурхаючи туди-сюди, а потім підлетів ближче до жінки й сказав їй щось, після чого Адель запропонувала:

— Пішли до вікна.

Це було улюблене місце Ліри; вікна виходили на річку, і в цей час вогні вздовж південного берега переливалися, як діаманти, зі своїм відображенням у темній воді припливу. Буксир тягнув довгу лінію барж угору за течією.

Адель Стармінстер присіла, прибираючи диванні подушки, щоб залишити місце поряд із собою.

— Професор Докер сказав, що ти якось пов'язана з пані Кольтер?

— Так.

— Як саме? Ти ж не її дочка або якась родичка? Напевне, я знала б...

— Ні,— відповіла Ліра.— Звичайно ж, ні. Я її особистий асистент.

— Особистий асистент? Ти, здається, замолода для цього, чи не так? Я думала, ви якісь родичі чи щось таке. Яка вона?

— Вона дуже розумна,— відповіла Ліра. До цього вечора вона б розповіла набагато більше, але дещо змінилося.

— Так, але щось більш особисте,— наполягала Адель Стармінстер.— Вона дружня, нетерпляча чи яка? Ти живеш тут із нею? Яка вона в особистому житті?

— Вона дуже гарна,— флегматично відповіла Ліра.

— Чим ви займаєтеся? Як ти їй допомагаєш?

— Я роблю розрахунки і все таке інше. Як у навігації.

— А, зрозуміло... А звідки ти приїхала? Нагадай, як тебе звати?

— Ліра. Я із Оксфорда.

— Чому пані Кольтер взяла тебе...

Раптом вона зупинилася, тому що сама пані Кольтер стояла поряд із ними. Те, як Адель Стармінстер глянула на хазяйку, і те, як стривожено пурхав її деймон, виказало Лірі, що ця молода жінка зовсім не мусила бути на цій вечірці.

— Я не знаю вашого імені,— сказала пані Кольтер дуже тихо,— але я з'ясую це через п'ять хвилин, і ви вже ніколи не будете журналісткою. А тепер тихо підніміться, без скандалу, і йдіть. Я мушу додати, що той, хто вас прислав сюди, ким би він не був, також постраждає.

Здавалося, пані Кольтер була заряджена якоюсь анібаричною силою. Вона навіть пахтіла по-іншому: гарячий запах, схожий на розпечений метал, линув від її тіла. Ліра відчувала щось таке вже раніше, але зараз вона бачила, як це спрямовано на іншу людину. Бідолашна Адель Стар-мінстер не мала сили протистояти. Її деймон упав їй на плече,

хлопнув своїми прекрасними крилами раз чи двічі й знепритомнів. Здавалося, що й сама жінка ледь трималася на ногах. Рухаючись якимось незграбно, вона протиснулася крізь гомінкий натовп гостей, які голосно розмовляли, і вийшла з вітальні. Їй довелося однією рукою підтримувати свого непритомного деймона.

— Ну? — обернулася пані Кольтер до Ліри.

— Я не розповіла їй нічого важливого,— відповіла Ліра.

— Про що вона питала?

— Лише про те, що я роблю, хто я і все таке інше. Говорячи це, Ліра помітила, що пані Кольтер була сама, без свого деймона. Як це могло бути? Але за мить золотава мавпа з'явилася біля неї, і, простягнувши руки, жінка підхопила її і посадила собі на плече. Вона знову виглядала невимушеною.

— Якщо ти знову натрапиш на когось, хто явно не був запрошений, моя люба, будь ласка, знайди мене, добре?

Гарячий металевий запах зникав. Мабуть, він лише примарився Лірі. Вона знову відчувала парфуми пані Кольтер, троянди, запах сигарки та пахощі інших жінок. Пані Кольтер посміхнулася Лірі, ніби говорячи:

— Ми двоє знаємо, про що йдеться, правда? — і пішла привітати ще декількох гостей.

Пантелеймон шепотів Лірі у вухо:

— Поки вона була тут, її деймон виходив з нашої спальні. Він шпигував. Він знає про алетіометр!

Ліра відчувала, що, мабуть, так і є, але нічого не могла вдіяти. Що той професор говорив про гоблінів? Вона обернулася, щоб знову знайти його, але тієї миті, як вона його побачила, швейцар (одягнутий у спеціальне вбрання слуг для вечірок) та інший чоловік поплескали професора по плечу і тихо щось йому сказали, після чого він зблід і пішов за ними. Це зайняло не більше двох секунд і було зроблено так стримано, що ніхто нічого не помітив. Але це викликало в Ліри страх та відчуття незахищеності.

Вона блукала по двох великих кімнатах, де відбувалася вечірка, напівслухаючи розмови навколо, напівцікавлячись смаком різних коктейлів, які їй було дозволено пити, та її роздратованість зростала. Вона не бачила, що за нею хтось наглядає, доки швейцар не підійшов до неї і не сказав:

— Міс Ліро, джентльмен біля каміна хотів би поговорити з вами. Це лорд Боріел, якщо ви не знаєте.

Ліра подивилася в інший бік кімнати. Могутній сивий чоловік дивився прямо на неї і, коли їхні очі зустрілися, кивнув та поманив до себе.

Неохоче, але трохи зацікавлено вона підійшла до нього.

— Добрий вечір, дитино,— сказав він. Його голос був спокійний і командний. Голова його деймона-змії, вкрита лускою, та її смарагдові очі виблискували в світлі кришталевої настінної лампи.

— Добрий вечір,— відповіла Ліра.

— Як справи в мого старого друга Ректора Джордана?

— Дуже добре, дякую.

— Думаю, їм всім жаль було прощатися з тобою.

— Так.

— Пані Кольтер займається з тобою? Чого вона тебе вчить?

Через те, що Ліра відчувала небажання слухатися та збентеження, вона не відповіла на це поблажливе запитання правдиво чи з її звичайним польотом уяви. Замість цього вона сказала:

— Я вчу про частинки Русакова та Облаткове братство.

Здавалося, він за мить сфокусував свій погляд на ній — так, як можна сфокусувати промені анібаричного ліхтаря. Вся його увага була спрямована на неї.

— Сподіваюсь, ти мені розповіси, що знаєш,— сказав він.

— Вони проводять експерименти на півночі,— продовжувала Ліра. Зараз вона відчувала якийсь зарозумілий захват.— Як доктор Груман.

— Продовжуй.

— У них є ця особлива фотограма, за допомогою якої можна побачити Пил і людину, на яку він іде, ніби світло, але на дитину не потрапляє. Принаймні, не такою мірою.

— Пані Кольтер показувала тобі таку картку?

Ліра засумнівалася, тому що це вже була не брехня, а дещо інше, в чому їй не вистачало практики.

— Ні,— відповіла вона за мить.— Я бачила її в Коледжі Джордана.

— Хто її тобі показав?

— Він насправді не показував мені,— відзначила Ліра.— Я просто проходила неподалік і побачила її. А потім мого друга Роджера забрало Облаткове братство. Але...

— Хто показував тобі ту картку?

— Мій дядько Ізраель.

— Коли?

— Коли був у Коледжі Джордана останнього разу.

— Зрозуміло. Що ще ти вивчаєш? Я правильно почув, ти говорила щось про Облаткове братство?

— Так, але я почула про нього не від дядька. Я почула це тут.

«Що є абсолютною правдою»,— подумала вона. Він пильно дивився на неї. У відповідь вона подивилася на нього зі всією своєю невинністю. Зрештою він кивнув.

— Отже, пані Кольтер вирішила, що ти готова допомагати їй. Цікаво. Ти вже брала участь?

— Ні,— відповіла Ліра. Що він мав на увазі? Пантелеймон дуже вчасно був у своїй найбільш невиразній формі метелика, тому не міг виказати її почуття. Вона також була впевнена, що її власне обличчя виражає невинність.

— А вона сказала тобі, що відбувається з дітьми?

— Ні, не казала. Я лише знаю, що вони якось пов'язані з Пилом, щось на зразок пожертви.

Знову це не було явним обманом, думала Ліра, адже вона не говорила, що пані Кольтер сама їй про все розповіла.

— Жертва — надто драматичне слово для даного випадку. Те, що робиться,— для їхнього власного блага і для нашого. Звичайно ж, вони всі охоче йдуть до пані Кольтер. Тому вона так потрібна. Вони повинні хотіти взяти участь, та й яка дитина може чинити їй опір? І якщо вона збирається використати тебе, щоб заохочувати їх, тим краще. Я дуже задоволений.

Він посміхнувся їй так, як це робила пані Кольтер — ніби вони були заодно. Вона відповіла ввічливою посмішкою, і він повернувся, щоб поговорити з кимось іншим.

Ліра та Пантелеймон відчували жах один одного. Вона бажала піти кудись, щоб поговорити з ним; хотіла покинути цю квартиру, воліла повернутися назад до Коледжу Джордана, у свою маленьку бідну кімнату на дванадцятьох сходинках; вона хотіла знайти лорда Ізраеля...

І ніби у відповідь на її останнє бажання вона почула, як хтось згадав його ім'я. Ліра підійшла ближче до групи людей, які розмовляли неподалік, удавши, ніби хоче пригоститися стравою з тарілки, що стояла на столі. Чоловік у пурпуровому вбранні єпископа говорив:

— ... Ні, я не думаю, що лорд Ізраель потривожить нас найближчим часом.

— Де, ви сказали, його тримають?

— Мені казали, у фортеці у Свольбарді. Його охороняють *panserbjorne*, ви знаєте, ведмеді в обладунках. Грізні створіння! Він не втече від них, хоч би прожив до тисячі років. І тому, я думаю, шлях вільний, майже вільний...

— Останні експерименти підтвердили те, в чому я завжди був упевнений — цей Пил — випромінювання від темної речовини і...

— Я чую зороастрійську ересь?

— Те, що раніше було ерессю...

— І якщо ми зможемо ізолювати темну речовину...

— Свольбард, ви сказали?

— Ведмеді в обладунках...

— Облаткове братство...

— Діти не страждають. Я впевнений у цьому...

— Лорд Ізраель в тюрмі...

Ліра почула достатньо. Вона повернулася і, рухаючись тихо, як Пантелеймон-метелик, пішла до своєї спальні й зачинила двері. Шум вечірки відразу ж став не таким чутним.

— Ну? — прошепотіла Ліра, а Пантелеймон обернувся на її плечі на щигля.

— Ми втечемо? — теж пошепки запитав він.

— Звісно. Якщо ми зробимо це зараз, з усіма цими людьми, може, вона не помітить одразу.

— Він помітить.

Пантелеймон мав на увазі деймона пані Кольтер. Коли Ліра подумала про цю огидну золотаву істоту, вона здригнулася від страху.

— Цього разу я буду битися з ним, — сміливо сказав Пантелеймон. — Я можу змінюватися, а він — ні. Я буду змінюватися так швидко, що він не зуміє мене втримати. Цього разу я здобуду перемогу, ось побачиш.

Ліра стривожено кивнула. Що їй одягти? Як їй вибратися непоміченою?

— Тобі треба піти й постежити, — прошепотіла вона. — Як тільки шлях буде вільний, ми втечемо. Обернися на метелика, — додала вона. — Пам'ятай, щоб нікого не було...

Вона трохи відчинила двері, і він пробрався крізь щілину, темний на тлі м'якого рожевого світла в коридорі.

Тим часом вона швидко надягла найтепліший одяг, який в неї був, поклала ще якісь речі в шовкову сумку з модного магазину, що вони відвідували саме в той день. Пані Кольтер давала їй гроші на солодощі, і хоч Ліра без міри витрачала їх, залишилося кілька соверенів, які вона поклала в кишеню темного пальта з вовчої шкіри.

Останнім вона упаковала алетіометр в його чорну оксамитову тканину. Чи знайшла його ця мерзотна мавпа? Мабуть, так. І він напевне розповів їй; якби тільки вона сховала його краще!

Вона навшпиньках підійшла до дверей. Її кімната виходила в кінець найближчого до холу коридору. На щастя, більшість гостей була в двох далеких кімнатах. Вона чула гомін голосів, сміх, шум труб у туалеті, дзенькання бокалів. І зрештою тоненький голосок метелика сказав їй у вухо:

— Тепер! Швидко!

Вона прослизнула крізь двері у хол і менш ніж за три секунди відчинила парадні двері квартири. За мить вона вже була назовні й тихенько причиняла їх. А потім з Пантелеймоном, знову щиглем, вона збігла сходами і втекла.

6. Тенета

Вона швидко йшла від річки, бо широка набережна була надто освітленою. Між місцем, де вона була, і Королівським Арктичним Інститутом пролягло ціле сплетіння вузьких вулиць,— єдине місце, де вона могла орієнтуватися, і саме до цього лабіринту вона поспішала.

Якби лише вона знала Лондон так, як Оксфорд! Тоді б вона не мала сумніву в тому, які вулиці слід обминати, або де можна вкрасти трохи їжі, або — що найкраще — в які двері можна постукати, щоб переночувати. Тієї холодної ночі всі темні алеї були повні руху й таємного життя, якого вона зовсім не знала.

Пантелеймон обернувся на дику кішку й уважно вдивлявся в темряву, пронизуючи ніч очима. Час від часу він зупинявся і найжачувався, тоді Ліра обходила двері, у які збиралася повернути. Ніч була повною звуків: вибухів п'яного сміху, хриплих голосів, лунких пісень, гуркоту й завивання погано змащених механізмів. Ліра обережно просувалася крізь усе це, намагаючись залишатися в тіні вузьких алей, всі її відчуття посилювалися і змішувалися з Пантелеймоновими.

Іноді їй доводилося перетинати широкі світлі вулиці, де гуркотіли й сипали іскри з-під своїх анібаричних дротів трамваї. На лондонських вулицях існували правила руху, але Ліра не звертала на них уваги, а коли хтось кричав на неї, вона втікала.

Було дуже приємно стати знову вільною. Вона знала, що Пантелеймон, який біг поряд із нею безшумною ногою кішки, відчував ту саму радість бути на відкритому повітрі, навіть якщо це було похмуре лондонське повітря, насичене димом, кіптявою та брязкотом. Через деякий час їм доведеться обдумати все, що вони почули в квартирі пані Кольтер, але не зараз. І через деякий час їм, нарешті, треба буде знайти місце для сну.

На перехресті, на розі біля великого універмагу, вікна якого віддзеркалювалися на мокрому тротуарі, стояв кавовий кіоск — маленький будиночок на колесах із прилавком під козирком, який слугував навісом. Усередині мерехтіло жовте світло, і кавовий аромат наповнював повітря. Хазяїн у білому одязі спирався на прилавок та розмовляв з кількома покупцями.

Це було спокусливо. Адже Ліра вже з годину мерзла на мокрих вулицях. Разом із Пантелеймоном-горобцем вона підійшла до прилавка і стала навшпиньки, щоб привернути увагу продавця.

— Чашку кави і бутерброд із шинкою, будь ласка,— сказала вона.

— Пізно гуляєш, моя люба,— сказав джентльмен у циліндрі і з білим шовковим шарфом.

— Так,— відповіла вона, відвертаючись від нього, щоб вивчити шумне перехрестя. Театр неподалік щойно спорожнів, і люди стояли поряд із освітленим фойє, чекаючи на кеби і накидаючи пальта на плечі. В іншому напрямку був вхід до підземної залізниці, теж повний людей, які рухалися вгору й униз сходами.

— Будь ласка, люба,— сказав продавець кави.— Два шилінги.

— Дозволь мені заплатити,— запропонував чоловік у циліндрі.

Ліра подумала: «А чому б і ні? Я можу бігати швидше за нього, і, мабуть, гроші мені знадобляться пізніше».

Чоловік у циліндрі поклав монету на прилавок і посміхнувся їй. Його деймон був лемуром. Він вчепився в лацкан хазяїна і своїми круглими очима вп'явся у Ліру.

Вона вкусила бутерброд і знову стала спостерігати за вулицею. Вона не мала уявлення, де знаходиться, тому що ніколи не бачила мапи Лондона і навіть не здогадувалася, наскільки він великий і скільки потрібно йти, щоб знайти село.

— Як тебе звати? — запитав чоловік.

— Еліс.

— Гарне ім'я. Дозволь додати краплю цього у твою каву... це зігріє...

Він відкручував кришку срібної фляжки.

— Я не хочу цього,— сказала Ліра.— Я хочу просто кави.

— Клянуся, ти ще ніколи не пила такого бренді.

— Пила. І мене дуже довго нудило. Я випила майже цілу пляшку.

— Як хочеш,— відповів чоловік, наливаючи у свою чашку.— Ти зовсім сама, куди ти підеш?

— Зустрітися зі своїм батьком.

— А хто він?

— Убивця.

— Хто?!

— Я ж вам сказала, він — убивця. Це його професія. Сьогодні ввечері він саме працює. Я несу йому чистий одяг, тому що він завжди забруднюється кров'ю, коли закінчує роботу.

— А! Ти жартуєш.

— Ні.

Лемур видав неясний звук і повільно сховався за циліндром чоловіка, щоб звідти дивитися на Ліру. Вона флегматично допила свою каву та доїла залишки бутерброда.

— Добраніч,— сказала Ліра.— Он іде мій батько. Щось він виглядає трохи роздратованим.

Чоловік у циліндрі озирнувся, а Ліра пірнула в натовп біля театру. Хоч їй кортіло подивитися на підземну залізницю (пані Кольтер сказала, що це не зовсім личить людям їх класу), вона не хотіла потрапити в пастку під землею; краще бути на вулиці, де вона може втекти у разі потреби.

Вона йшла і йшла, а вулиці ставали темнішими й безлюднішими. Надворі мрячило, але якби навіть не хмарило, міське небо було надто забруднене вогнями, щоб побачити зорі. Пантелеймон вважав, що вони йдуть на північ, але хто б сказав це точно?

Нескінченні вулиці з однаковими цегляними будинками, із садками, придатними лише для смітника; великі спорожнілі фабрики з дротяними огорожами, з однією тьмяною анібаричною лампочкою, яка світила десь високо на стіні, і з нічним сторожем, що тихо дрімав; несподівана похмура молитовня, яка відрізнялася від складу лише розп'яттям на дверях. Одного разу вона спробувала зайти в одне з таких місць, але почула лише гарчання з лави в темряві на відстані фута від себе. Вона зрозуміла, що біля входу повно сплячих постатей, і втекла.

— Де ми будемо спати, Пане? — спитала вона, коли вони втомлено брели униз вулицею із зачиненими магазинами.

— Десь на порозі.

— Не хочу, щоб нас помітили. Вони всі надто відкриті.

— Тут неподалік є канал...

Він дивився на бічну вулицю ліворуч. Справді, темний лискучий клаптик був водою, і коли вони обережно наблизилися, щоб подивитися, то знайшли канал з майже дюжиною барж, прив'язаних до причалу. Деякі з них були над водою, а інші занурені у воду, навантажені схожими на шибениці кранами. Тьмяне світло виднілося в одному з вікон дерев'яної хатини, і струмок диму йшов із металевої труби; єдиний ліхтар висів високо на стіні складу чи на крані і залишав землю у темряві. Причал був завалений бочками з вугільним спиртом, купами великих колод та мотками вкритого каучуком дроту.

Ліра навшпиньках підійшла до хатини і зазирнула у вікно. Старий чоловік уважно читав комікси і кутив люльку, а його деймон-спаніель згорнувся калачиком на столі й спав. Ліра спостерігала, як чоловік підвівся, узяв почорнілий чайник із залізної плити і налив трохи гарячої води в тріснуту кружку, а потім знову сів зі своєю газетою.

— Може, попросимося до нього, Пане? — прошепотіла вона, але Пантелеймон був зайнятий іншим: він був кажаном, совою, знову дикою кішкою; вона озирнулася навколо, зрозумівши його паніку. Вона помітила їх саме тієї миті, що й він: два чоловіки бігли до неї з обох боків, той, що був ближче, тримав сітку.

Пантелеймон видав різкий крик і кинувся леопардом на деймона ближнього чоловіка, розлютовану лисицю, перекинувши її на спину, так що вона потрапила чоловіку під ноги. Чоловік вилаявся і скочив убік, а Ліра рвонулася повз нього на відкрите місце на причалі. Чого не можна було робити, так це дати затиснути себе в куті.

Пантелеймон, тепер орел, кружляв над нею і кричав: «Ліворуч! Ліворуч!»

Вона повернула, побачила прохід між бочками та залізним сараєм і прожогом кинулася туди.

Але ці сіті!

Вона почула свист, і щось різко обпало її шоку, огидні просмолені мотузки вдарили її в обличчя, по руках, кистях, обплутали її, стримали її рухи. Вона впала, скрикуючи, намагаючись розірвати мотузки, та все марно.

— Пане! Пане!

Але лисиця-деймон кинулася на Пантелеймона-кота, Ліра відчула біль свого власного тіла й голосно закричала, коли він упав. Один із чоловіків швидко обв'язував мотузкою її ноги, горло, її тіло, голову, перетворюючи її на суцільний вузол, який лежав на сирій землі. Вона була безпомічною, як муха, що потрапила в павутиння. Бідолашний поранений Пантелеймон намагався підповзти до неї, а деймон-лисиця продовжувала кусати його за спину, і в нього зовсім не залишилося сили, щоб змінитися. Але й другий чоловік лежав у калюжі зі стрілою в горлі...

Весь світ ніби зупинився, коли чоловік, що в'язав мотузки, теж помітив це.

Пантелеймон підвівся і блимав очима, а потім почувся глухий звук — і чоловік з мотузкою, задихаючись і видаючи лише харчання, впав просто на Ліру, яка закричала від жаху: кров потоком текла з нього!

Тупіт ніг — і хтось відтягнув чоловіка з неї і нахилився над ним, потім інші руки підняли Ліру, ніж розрізав тенета, і вона, скидаючи їх і відпльовуючись, кинулася до Пантелеймона й обійняла його.

Стоячи на колінах, Ліра швидко озирнулася на новоприбулих. Три темних чоловіки — один озброєний луком, інші — ножами, і коли вона обернулася, в лучника перехопило дух:

— Невже це Ліра?

Знайомий голос, але вона не могла пригадати, де його чула, поки світло ліхтаря не впало на його обличчя і на деймона-яструба, що сидів на його плечі. Тоді вона пригадала. Циган! Справжній оксфордський циган!

— Тоні Коста,— сказав він.— Пам'ятаєш? Ти гралася з моїм молодшим братом Білі в Єрихоні, поки гобліни не забрали його.

— О Боже, Пане, ми врятовані! — заридала вона, але раптом їй спало на думку: саме човен Коста вона колись викрадала. Цікаво, чи він пам'ятає?

— Пішли краще з нами,— сказав він.— Ти сама?

— Так. Я втекла...

— Добре, не кажи нічого зараз. Просто заспокойся. Джексер, відтягни їхні тіла у тінь. Керіме, простеж, щоб нікого не було.

Ліра стояла хитаючись і тримала kota Пантелеймона біля грудей. Він крутився, аби побачити щось. Вона простежила за його поглядом, раптом розуміючи і зацікавившись: що сталося з деймонами чоловіків? Вони зникали, ось що з ними було, розчинялися, як атоми диму, але ще намагалися вчепитися за своїх господарів. Пантелеймон сховав очі, а Ліра машинально поспішила за Тоні Костою.

— Що ви тут робите? — спитала вона.

— Тихіше, дівчино. Досить неприємностей, не шукатимемо їх більше. Поговоримо на човні.

Він повів її через маленький дерев'яний місток. Інші два чоловіки безшумно йшли за ними. Тоні пройшов уздовж берега і повернув на невеликий пірс, із якого зійшов на човен і широко відчинив двері каюти.

— Заходь,— сказав він.— Швидше.

Ліра зайшла, обмацуючи свою сумку (вона її ніколи не випускала з рук, навіть у сітях), щоб упевнитися, що алетіометр на місці. У довгій вузькій каюті при світлі ліхтаря на гачку вона побачила огрядну жінку з сивим волоссям, яка сиділа біля столу з газетою. Ліра впізнала в ній матір Білі.

— Хто це? — запитала жінка.— Невже це Ліра?

— Так. Ма, нам треба відпливати. Ми вбили двох чоловіків на березі. Ми думали, що то гобліни, але, мабуть, то були турецькі торговці. Вони впіймали Ліру. Ніколи розмовляти — поговоримо дорогою.

— Іди сюди, дитино,— покликала Ма Коста.

Ліра послушалася, напівщаслива, напівстривожена, тому що руки в Ма Кости були, як кийки, і зараз Ліра вже була

впевнена: це їхній човен вона захопила із Роджером та іншими хлопцями з Коледжу. Але хазяйка човна погладила Ліру по обличчю, а її деймон — великий сірий, схожий на вовка собака — схилився до Пантелеймона-кота і ніжно лизнув його. Тоді Ма Коста обняла Ліру своїми великими руками і пригорнула до грудей.

— Хто його зна, що ти тут робиш, але ти зовсім виснажена. Ти можеш потім лягти в ліжко Білі, коли я дам тобі якийсь гарячий напій. Сядь тут, дитино.

Це виглядало так, ніби її піратство вибачили чи принаймні забули. Ліра опустила на м'яку лаву поряд із добре вичищеним сосновим столом і невдовзі почула гуркіт газового двигуна, який струснув човен.

— Куди ми їдемо? — спитала Ліра.

Ма Коста поставила каструльку з молоком на плиту і намагалася запалити вогонь.

— Помовч. Не розмовляй. Поговоримо вранці.

І вона не сказала більше ні слова, а передала Лірі чашку нагрітого молока, вийшла на палубу і, коли човен почав рухатись, щось пошепки обговорила з чоловіками. Ліра пила молоко і, трохи відгорнувши штори, дивилася, як темна пристань залишається позаду. За хвилину чи дві вона вже міцно спала.

Вона прокинулася у вузькому ліжку під заспокійливий гуркіт мотора. Підвівшись, вдарилася головою, вилаялась, озирнулася навкруги і тепер обережніше встала з ліжка. У слабкому сірому світлі вона побачила три інші койки, які були охайно застелені, одна поряд із нею, а інші — вздовж маленької каюти. Вона злізла з ліжка й зрозуміла, що на ній лише нижня білизна, а її сукня та вовче пальто разом із сумкою висять збоку на її койці. Алетіометр усе ще був на місці.

Вона швидко одяглася і пройшла в сусідню каюту із плитою, де було тепло. Там також нікого не було. Крізь

Ілюмінатори з обох боків вона бачила лише густий туман і де-не-де випадкові темні обриси, які, мабуть, були будинками або деревами.

Не встигла вона вийти на палубу, як відчинилися зовнішні двері і вниз зійшла Ма Коста, закутана в старе твідове пальто, всіяне краплями води, наче крихітними перлинами.

— Добре спала? — спитала вона, дістаючи сковорідку. — Сядь десь тут, а я приготую тобі сніданок. Не стій, тут зовсім немає місця.

— Де ми? — запитала Ліра.

— На Великому перехресті каналів. Не показуйся нікому, дитино. Тобі не можна нагору. Будуть неприємності.

Вона нарізала бекон тоненькими шматочками, поклала його на сковорідку і вбила туди яйце.

— Які неприємності?

— З якими ми впораємося, якщо ти не заважатимеш. Ма Коста мовчала, поки Ліра їла.

Човен сповільнив хід

в одному місці, і щось стукнуло по борту. Вони почули розлючені чоловічі голоси, але потім хтось пожартував, і чоловіки засміялися, невдовзі голоси почали віддалятися, і човен рушив.

Через деякий час до каюти увійшов Тоні Коста. Як і його мати, він був весь у краплинах води. Він струсив свій шерстяний капелюх над плитою, і вода зашипіла та бризнула обабіч.

— Що ми їй розповімо, Ма?

— Спочатку запитаємо, потім розповімо.

Тоні налив собі в бляшану чашку кави і присів. Він був міцний темнолиций чоловік, і зараз, при денному світлі, Ліра помітила якусь печальну жорстокість в його обличчі.

— Добре,— сказав він.— Тепер розкажи нам, що ти робила в Лондоні, Ліро. Ми думали, тебе забрали гобліни.

— Я жила з цією леді...

Ліра недоладно, по частинах розповіла свою історію, різними уривками, в різному порядку, ніби тасувала колоду карт перед грою. Вона розповіла їм все, але промовчала про алетіометр.

— А потім минулого вечора на коктейль-вечірці я з'ясувала, чим вони займаються. Пані Кольтер сама виявилася однією з гоблінів, вона хотіла, щоб я допомагала їй викрадати дітей. А те, що вони роблять...

Ма Коста вийшла з каюти і пішла в кубрик. Тоні почекав, поки зачиняться двері, і продовжив:

— Ми знаємо, що вони роблять. Принаймні, частину з того. Ми знаємо, вони не повертаються. Вони відвозять дітей на північ, далеко-далеко, і роблять якісь експерименти на них. Спочатку ми були впевнені, що вони випробують на них різні хвороби і ліки, але чому б тоді все розпочалося так раптово два чи три роки тому? Тоді ми думали про татар — може, це в них є якісь таємні справи у Сибіру. Татари хочуть просунутися на північ, як і всі інші, по вугільний спирт та вибухову речовину. А також ходили чутки про війну ще до того, як з'явилися гобліни. Тому ми вирішили, що гобліни відкуповувалися від татар, віддаючи їм дітей, бо татари їдять їх, чула? Вони печуть дітей і їдять.

— Не може бути! — скрикнула Ліра.

— Може. Багато чого ще треба розповісти. Ти коли-небудь чула про налкаїненів?

Ліра відповіла:

— Ні. Навіть від пані Кольтер. Хто вони?

— Це своєрідні привиди, які живуть у лісах. Розміром із дитину, і в них немає голів. Вони виходять ночами, і якщо ти спиш просто неба у лісі, вони хапають тебе, і ніщо не може їх змусити відпустити. Налкаїнени — північне слово. А діти вітру — вони також небезпечні. Вони носяться у повітрі. Іноді можна натрапити на цілі їх збіговиська, що літають у небі чи сидять на кущах ожини. Лише вони торкнуться, як вся твоя сила залишає тебе. Їх не можна побачити, про них нагадує легке мерехтіння в повітрі. А ще є бездиханні...

— Хто вони?

— Напівубиті воїни. Бути живим — це одне, бути мертвим — інше, а бути напівубитим — найгірше. Вони просто не можуть умерти, а і жити також понад їхні сили. Ці істоти тиняються і не знають спокою. Їх називають бездиханними, тому що саме це з ними зробили.

— І що ж це? — запитала Ліра з широко розкритими очима.

— Північні татари розрізають їхні груди, розкривають ребра та вивертають легені. Це ціле мистецтво. Вони роблять це, не вбиваючи людей, але їхні легені не працюють, якщо їхні деймони не накачують їх вручну. В результаті вони завжди перебувають посередині між диханням та задихом, між життям і смертю — напівубиті, розумієш? І їхнім деймонам доводиться качати й качати, вдень і вночі, інакше вони разом загинуть. Я чув, що в лісі іноді можна зустріти цілі натовпи бездиханних. А ще існують *panserbjorne* — ти чула про них? Це означає «ведмеді в обладунках». Вони схожі на полярних ведмедів, але...

— Так! Я чула про них! Вчора один чоловік сказав, що мій дядько, лорд Ізраель, потрапив у тюрму у фортеці і його охороняють ведмеді в обладунках.

— Він зараз там? І що він там робив?

— Досліджував. Але те, як той чоловік говорив про мого дядька, я не думаю, що він у змові з гоблінами. Мені здалося, вони раді, що він у тюрмі.

— Що ж, він не звільниться, якщо його охороняють ведмеді в обладунках. Вони — як найманці, розумієш, що це означає? Вони продають свою силу тому, хто платить. Руки в них, як у людей, і вони знають, як обробляти залізо, переважно метеорне. Ці ведмеді роблять листи з нього і вкривають себе ними. Віками вони воювали зі скролінгами. Це жорстокі вбивці, зовсім безжалісні. Але тримають своє слово. Якщо ти домовишся з *panserbjorne*, то можеш покластися на нього.

Ліра замислилася над цими жахами.

— Ма не любить слухати про північ,— сказав Тоні через декілька секунд.— Вона уявляє, що могло статися з Білі. Ми знаємо, що його забрали на північ.

— Звідки ви знаєте?

— Ми впіймали одного з гоблінів і примусили його говорити. Ось звідки ми трохи знаємо, що вони роблять. Ті двоє вчора були не гобліни. Вони були надто незграбними. Якби це були гобліни, ми б зловили їх живими. Розумієш, цигани найбільше постраждали від гоблінів, і ми хочемо вирішити всі разом, що робити. Вчора біля каналу ми поповнювали запаси, тому що ідемо на болота на так звану сходку. І я впевнений, що ми спорядимо рятувальний загін, коли почуємо все, що знають інші цигани, та коли обговоримо те, що відбувається. Ось що я зробив би на місці Джона Фаа.

— Хто це?

— Король циган.

— І ти справді збираєшся рятувати дітей? А як щодо Роджера?

— Хто такий Роджер?

— Хлопець із кухні з Коледжу Джордана. Його забрали так, як і Білі, за день до того, як я поїхала з пані Кольтер. Клянуся, якби мене забрали, він би прийшов і врятував мене. Якщо ви будете рятувати Білі, я теж поїду і врятую Роджера.

«І дядька Ізраеля»,— подумала вона, але промовчала про це.

7. Джон Фаа

Тепер, коли у Ліри була мета, вона відчувала себе набагато краще. Допомогати пані Кольтер було добре, але Пантелеймон мав рацію: там вона не виконувала справжньої роботи, а була лише красивою іграшкою. На циганському човні було повно справжньої роботи, і Ма Коста стежила, щоб вона її виконувала. Вона мила і підмітала, чистила картоплю і готувала чай, змащувала опору пропелера і стежила, щоб нічого не заплуталося в ньому; вона мила посуд, відчиняла шлюзові ворота, прив'язувала човен на причалах і через декілька днів настільки звикла до такого життя, ніби народилася циганкою.

Але Ліра не помічала, що Коста були щоразу в бойовій готовності через незвичайну цікавість до неї людей на березі. Хоч вона і не усвідомлювала цього, але вона була дуже важливою, тому і пані Кольтер, і Облаткове братство були змушені шукати її повсюди. Справді, до Тоні доходили чутки в придорожніх барах про те, що поліція здійснює рейди по будинках і фермах, будівельних майданчиках та фабриках без жодного пояснення, хоч люди говорили, ніби вони шукають зниклу дівчинку. Це й було дивно, враховуючи, що інших зниклих дітей не шукали. І цигани, і прості люди ставали боязкими й знервованими.

Але була ще одна причина, чому родина Коста цікавилася Лірою, але про це дівчинка дізналася лише через декілька днів.

Отже, вони ховали її під палубою, коли пропливали повз будинок начальника шлюзу, чи пристань, чи інші місця, де могли бути допитливі роззяви. Одного разу вони опинилися в місті, де поліція обшукувала всі човни, що пливли річкою, і затримала рух в обох напрямках. Човен Коста не був винятком, хоча... Під ліжком Мабула схованка, у якій скоцюблена Ліра й пролежала близько двох годин, поки поліція безуспішно нишпорилася по всьому човну.

— Чому ж їхні деймони не знайшли мене? — спитала Ліра потім, а Ма показала їй матеріал, з якого зроблено схованку: деревина кедра, яка присипляла деймонів. Це була чиста правда, тому що Пантелеймон весь час безтурботно проспав поряд із Ліриною головою. Повільно, з багатьма зупинками та об'їздами, човен Коста рухався до боліт — тієї ніколи повністю не занесеної на малу дикої території бездонних небес та безкраїх трясовин у Східній Англії. Дальні "їх межі непомітно переходили в мілке море, а інший бік моря сягав Голландії. Частково болота були осушені голландцями, які оселилися там, тому місцева мова мала в собі багато від голландської. Але були ділянки, які ніколи не осушувалися і не заселялися: в диких центральних регіонах, де плавали вугри та збиралися в зграї водяні птахи, де мерехтіли моторошні блукаючі вогники і вовкулаки заманювали безтурботних мандрівників навіки знайти спокій у цих трясовинах, циганський народ обрав безпечне місце для своїх зборів.

І тепер тисячею заплутаних каналів та річок циганські човни рухалися до плато Біан — єдиного клаптика землі серед сотень миль боліт і трясовин. Там знаходилося давнє приміщення для сходок із купою хатин довкола нього, причали та ринок вугрів. Коли була оголошена сходка в Біан — збори циган — стільки човнів заповнили округу, що можна було йти милу в будь-якому напрямі, переступаючи з палуби на палубу. Цигани панували на болотах. Ніхто інший не наслідювався втручатися, і поки цигани мирно торгували, поліція земних закривала очі на безкінечну контрабанду та бійки, які іноді спалахували. Якщо циганське тіло

спливало вниз за течією чи заплутувалося в рибальських сітках, що ж — то був лише циган.

Ліра зачаровано слухала байки жителів боліт про величезний привид собаки Чорної Лузги, про болотяні вогники, які виникали з відьмацького зілля, і починала відчувати себе циганкою, ще навіть не діставшись до боліт. Невдовзі вона повернулася до своєї оксфордської говірки і тепер оволодівала циганською, переповненою болотяно-данськими словами. Ма Коста постійно нагадувала їй про деякі речі.

— Ти — не циганка, Ліро. Ти можеш удавати її із себе, але в нас є ще багато чого, окрім мови. В нас є глибинні й сильні течії. Ми наскрізь водяні люди, а ти — ні, ти людина

вогню. А точніше, ти схожа на блукаючий вогник, ось яка ти в уяві циган, у твоїй душі — відьмацьке зілля. Ошуканка, ось хто ти, дитино.

Ліру це вражало.

— Я нікого не ошукала! Спитай...

Звісно, спитати було ні в кого, і Ма Коста доброзичливо сміялася.

— Невже ти не розумієш, я роблю тобі комплімент,— говорила вона, і Ліра заспокоювалася, хоч нічого не розуміла.

Коли вони дісталися до плато Біан, був вечір і сонце вже збиралося зісковзнути з кривавого неба. Невеликим острівцем зал і скупчені навколо будівлі темніли в світлі заходу. Струмки диму здіймалися в спокійне повітря, і повсюди від стовпища човнів ішов запах смаженої риби, листя для куріння та спирту дженівер.

Вони прив'язали човен неподалік від залу на причалі, яким, як розказав Тоні Коста, користувалися цілі покоління їхньої родини. Невдовзі Ма Коста вже поставила на вогонь сковорідку з кількома вуграми, які шипіли й бризкалися, і чайник, щоб розбавити картопляний порошок. Тоні й Керім намастили своє волосся, одягли найкращі шкіряні піджаки,

блакитні у цяточку нашійні хустки, прикрасили пальці срібними каблучками та пішли привітатися зі старими друзями на сусідніх човнах і випити по склянці пива у найближчому барі. Вони повернулися з важливими новинами.

— Ми прибули якраз вчасно. Сходка сьогодні вночі. І в місті кажуть — що ви про це думаєте? — кажуть, зникла дитина на циганському човні і вона з'явиться сьогодні на сходці!

Тоні голосно засміявся і скуйовдив Лірине волосся. З того часу, як вони приїхали на болота, його настрій дедалі поліпшувався і одвічний вираз дикого суму на обличчі здавався лише маскуванням. Ліра відчувала, як зростає її захоплення, поки вона швидко їла, мила тарілки, розчісувалася, вкладала алетіометр до кишені вовчого пальта і зістрибувала на берег, щоб разом з іншими родинами пройти до залу.

Вона думала, що Тоні жартує. Невдовзі вона зрозуміла, що це серйозно, а також те, що вона менше схожа на циганку, ніж сподівалася: багато людей не зводили з неї очей, діти показували на неї пальцями. Коли вони підходили до залу, їм довелося пробиратися крізь натовп людей, які відступали, даючи їм дорогу, і зупинялися, щоб подивитися на них.

Тоді Ліра почала справді нервуватися. Вона притиснулася до Ма Кости, а Пантелеймон став таким великим, яким лише міг, набувши форми пантери, щоб підбадьорити її. Ма Коста йшла сходинками, і ніщо б у світі не змусило її йти швидше, а Тоні й Керім гордовито трималися по обидва боки від неї, як принци.

У залі сяяли гасові лампи, які освітлювали обличчя та постаті людей, але залишали склепіння у темряві. Люди, які продовжували заходити, ледве могли знайти місце — всі лави були переповнені, але родини намагалися звільнити хоч одне місце: вони саджали дітей на коліна, а деймони вмошувалися під ногами або злітали, щоб присісти на грубих дерев'яних стінах.

Спереду в залі було узвишся з вісьмома різьбленими стільцями. Коли Ліра та сім'я Коста знайшли собі місце, щоб стати вздовж стіни (сидячих місць уже не залишилося), вісім чоловіків вийшли із затінку з-за платформи і стали перед стільцями. Гомін схвалення пронісся кімнатою, і всі посунулися уперед, намагаючись зайняти місце поближче. Нарешті всі замовкли, і сім чоловіків на платформі сіли.

Тому, хто залишився, було близько сімдесяти років, але він був високим, кремезним та міцним. Одягнутий у простий парусиновий піджак та картату сорочку, як більшість циган, він нічим би не вирізнявся, якби не дух сили та влади, який він мав. Ліра впізнала цей дух: дядько Ізраель мав його, а також Ректор Джордана. Деймоном цього чоловіка була ворона, дуже схожа на ворона Ректора.

— Це — Джон Фаа, владар західних циган,— прошепотів Тоні.

Джон Фаа повільно заговорив густим голосом.

— Цигани! Ласкаво просимо на сходку. Ми прийшли послухати та вирішити. Ви всі знаєте чому. Тут є багато родин, які втратили дітей. Дехто втратив двох. Хтось забирає їх. Якщо бути точним, земні також втрачають дітей. У нас немає розбіжностей у цьому із земними. Я чув розмови про дитину та винагороду. Ось правда, яка припинить усі плітки. Ім'я дитини — Ліра Белаква, її шукає поліція земних. Винагорода за неї — тисяча соверенів. Вона дитина земних, і вона під нашою опікою так і залишиться. Будь-хто, кого спокусять ці гроші, нехай не шукає собі місця ні на воді, ні на землі. Ми не віддамо її.

Ліра почервоніла від голови до п'ят, Пантелеймон став коричневим метеликом, щоб його не помічали. Всі довкола обернулися на них, Ліра змогла лише подивитися на Ма Косту для підтримки.

Але Джон Фаа вів далі:

— Ми можемо говорити скільки завгодно, але нічого не зміниться. Ми повинні діяти, аби змінити щось. Ось ще одна правда: гобліни, ці викрадачі дітей, забирають їх у місто на далекій півночі, на землі темряви. Я не знаю, що вони роблять там із ними. Дехто каже, вони вбивають їх, інші говорять інакше. Ми не знаємо. Але ми знаємо, що вони роблять це за допомогою поліції земних та духовенства. Кожна влада на землі допомагає їм. Пам'ятайте про це. Вони знають, що відбувається, і допомагають чим можуть. Отже, те, про що я кажу,— нелегка справа. Мені потрібна ваша згода. Я раджу послати загін бійців

на північ, щоб врятувати дітей і привезти їх живими додому. Пропоную вкласти наше золото, всю нашу майстерність, усю нашу відвагу в цю справу. Так, Раймонде ван Геріт?

Чоловік підняв руку, і Джон Фаа сів, дозволяючи йому говорити.

— Прошу вибачення, Владарю Фаа. Вкрали також дітей земних. Ви говорите, ми повинні і їх рятувати?

Джон Фаа підвівся, щоб відповісти.

— Раймонде, ти кажеш, що ми повинні пройти крізь усі небезпеки заради маленьких переляканих дітей, а потім одним із них сказати, що вони можуть іти додому, а інших залишити? Ні, ти не та людина, що може це сказати. Отже, я маю вашу згоду, друзі?

Питання трохи збентежило всіх, тому що виникла якась непевність, але за мить гучний гомін наповнив зал, люди плескали в долоні, стрясали кулаками, голосно говорили щось. Склепіння залу здригнулися, нагорі прокинулися птахи, які стурбовано залопотіли крилами, і невеликий дощ із пилу опустився вниз.

Джон Фаа трохи почекав, а потім підняв руку, вимагаючи тиші.

— Знадобиться час, щоб усе організувати. Нехай голови родин визначають суму внеску. Ми знову зустрінемося тут через три дні. За цей час я збираюсь поговорити з дитиною, яку я згадував, і з Фардером Корамом, а також скласти план дій, щоб потім подати його вам. Добраніч усім.

Його могутнього, простого та незворушного вигляду було досить, щоб заспокоїти їх. Коли люди почали виходити крізь великі двері на прохолодне вечірнє повітря, щоб дістатися до своїх човнів та розійтися по переповнених барах маленького поселення, Ліра спитала Ма Косту:

— Хто були ті чоловіки на узвишші?

— Голови шести родин, а ще один — Фардер Корам. Було легко зрозуміти, кого вона має на увазі, тому що він був найстаріший. Він ходив із паличкою і весь час, поки сидів за Джоном Фаа, тремтів, як у лихоманці.

— Ходімо,— сказав Тоні,— я познайомлю тебе з Джо-ном Фаа. Називай його Владар Фаа. Не знаю, що в тебе спитають, але раджу казати правду.

Пантелеймон тепер був горобцем і з зацікавленим виглядом сидів на її плечі, тримаючись пазурцями за вовче пальто, поки вона йшла за Тоні крізь натовп до узвишшя.

Тоні підвів її. Знаючи, що всі в кімнаті все ще дивляться на неї, і усвідомлюючи, що раптом вона стала коштувати тисячу соверенів, Ліра почервоніла і завагалася.

Пантелеймон стрибнув їй на груди, ставши диким котом, і тихо шипів, озираючись навкруги.

Хтось підштовхнув Ліру, і вона наблизилась до Джона Фаа. Він був серйозний, впевнений і незворушний, більше схожий на кам'яний стовп, ніж на людину, але нахилився і простягнув Лірі руку для потиску. Коли вона простягнула назустріч свою ручку, її майже не було помітно поряд із цією великою п'ятірнею.

— Ласкаво просимо, Ліро,— сказав він.

Його голос гримів, як грім. Вона б почала нервуватися, якби не Пантелеймон та не вираз обличчя Джона Фаа, який раптом пом'якшав. Він поводився із нею дуже чемно.

— Дякую, Владарю Фаа,— відповіла вона.

— Проходь до кімнати перемовин — поговоримо,— запросив Джон Фаа.— Ці Коста добре тебе нагодували?

— О, так. Ми їли вугрів на вечерю.

— Сподіваюся, справжніх вугрів із боліт.

Кімната перемовин була затишним місцем з великим каміном, буфетами, заповненими сріблом та порцеляною, і відполірованим роками столом, навколо якого стояли дванадцять стільців.

Усі інші чоловіки з платформи кудись пішли, але старий тремтячий чоловік залишився із ними. Джон Фаа допоміг йому сісти за стіл.

— Сідай тут, праворуч від мене,— сказав Джон Фаа Лірі, а сам зайняв місце на чолі столу. Ліра сиділа саме навпроти Фардера Корама. Її трохи лякала схожість його обличчя з черепом та його постійне тремтіння. Його деймоном була велика розкішна кішка кольору осені, яка м'яко прокралася з настовбурченим хвостом по столу і граціозно обнюхала Пантелеймона, а потім вмостилася на колінах у Фардера Корама, приплющивши очі та тихо муркаючи.

Жінка, яку Ліра спочатку не помітила, вийшла з затінку, несучи тацю із склянками. Вона поставила її біля Джо-на Фаа, ввічливо вклонилася і вийшла. Джон Фаа налив із глека невеличкі склянки дженіверу собі і Фардеру Кораму, а Лірі запропонував вина.

— Отже,— почав Джон Фаа,— ти втекла, Ліро.

— Так.

— І хто була та леді, від якої ти втекла?

— Пані Кольтер. Спочатку я думала, що вона добра, але потім з'ясувалося, що вона одна з гоблінів. Я чула, як хтось розповідав про гоблінів, вони називаються насправді Генеральне Облаткове братство, і вона очолює його. Вони опрацьовували якийсь план, хтозна-який, але вони хотіли, щоб я допомагала їм заманювати дітей. Вони не знали...

— Чого вони не знали? Кажіть по порядку.

— Добре. По-перше, вони не знали, що я знайома з кількома дітьми, яких украли. Мій друг Роджер — хлопець з кухні Коледжу Джордана, Білі Коста і дівчинка з критого ринку в Оксфорді... Мій дядько — лорд Ізраель. Я чула, як вони розмовляли про його подорожі на північ, і я впевнена, він збирався щось зробити із гоблінами. Тому що я шпигувала за Ректором і вченими в Джордані, я сховалася у вітальні, куди нікому не дозволялося заходити, і чула, як дядько розповідав усім про свою експедицію на північ і про Пил, а також він привіз голову Станіслава Грумана, в якій татари зробили дірку. А зараз гобліни захопили його і десь ув'язнили. Ведмеді в обладунках охороняють його. І я хочу його врятувати.

Вона виглядала розлюченою і впертою, а також здавалася маленькою на тлі різьбленої спинки стільця. Два старі чоловіки не могли не всміхнутися. Але в той час, як посмішка Фардера Корама була нерішучим, складним виразом, який промайнув його обличчям, наче сонячне проміння в прохолодний березневий день, посмішка Джона Фаа була повільною, теплою, простою і доброю.

— Тобі краще розповісти нам, що ти чула того вечора від свого дядька,— сказав Джон Фаа.— Не приховуй нічого. Розкажи нам усе.

Ліра розповіла — повільніше, ніж коли вона пояснювала все Коста, і водночас чесніше. Вона побоювалася Джо-на Фаа — найбільше її лякала його доброта. Коли вона закінчила, вперше за весь вечір заговорив Фардер Корам. Його голос був багатим і мелодійним, він мав стільки різних відтінків, скільки шерсть його деймона.

— Пил,— сказав він,— вони називали його ще якимось,

Ліро?

— Ні. Лише Пил. Пані Кольтер сказала мені, що це елементарні частинки, але вона більше ніяк не називала його.

— І вони вважають, якщо робити щось із дітьми, можна дізнатися про нього більше?

— Так. Але я не знаю, що саме. Може, мій дядько... Дещо я забула вам розказати. Коли він показував їм слайди, він називав його іншим ім'ям. Оратор — ось як...

— Як? — здивувався Джон Фаа.

— Аврора,— виправив Фардер Корам,— так, Ліро?

— Так. І в світлі Оратора було ніби місто. З баштами, церквами, куполами та іншим. Воно було трохи схоже на Оксфорд, принаймні, мені так здалося. Дядька Ізраеля цікавило саме воно, але Ректор та інші вчені хотіли більше почути про Пил, як пані Кольтер і лорд Боріел та всі інші.

— Зрозуміло,— сказав Фардер Корам.— Це дуже цікаво.

— Тепер, Ліро,— мовив Джон Фаа,— я розповім тобі дещо. Фардер Корама — мудра людина. Він — провидець. Він пророкував усе, що відбуватиметься — і про Пил, і про гоблінів, і про лорда Ізраеля, і про все інше. А також він пророкував про тебе. Щоразу, коли Коста чи ще півдюжини інших сімей їхали в Оксфорд, вони поверталися із новинами. Про тебе, дитино. Ти знала це?

Ліра похитала головою. Вона почала відчувати страх. Пантелеймон тихенько, так, що ніхто не чув, ричав, але вона відчувала це пальцями крізь його шерсть.

— О, так,— продовжував Джон Фаа,— всі твої вчинки були відомі Фардеру Корама. Ліра не могла втриматися.

— Ми не пошкодили його! Чесно! І ми ніколи не запливали далеко...

— Про що ти, дитино? — здивувався Джон Фаа.

Фардер Корама засміявся. Раптом його тремтіння зникло і обличчя стало яскравим і молодим.

Але Ліра не сміялася. З тремтливими губами вона вела далі:

— Навіть якби ми знайшли чіп, ми б ніколи не витягли його! Це був лише жарт. Ми ніколи не хотіли затопити його!

Тоді й Джон Фаа почав сміятися. Він стукнув широкою долонею по столу так сильно, що задзвеніли склянки, його кремезні плечі затрусилися, і він навіть витер сльози з очей. Ліра ніколи не бачила такого видовища, ніколи не чула такого ревіння — ніби сміялася скеля.

— Звісно,— нарешті зміг він сказати,— ми чули і про це, маленька дівчинко! Не думаю, щоб Коста могли прийти кудись і їм про це не нагадали. Краще залишати охоронця на човні, Тоні,— казали люди. Повсюди повно розлючених маленьких дівчат! О, ця історія обійшла всі болота, дитино. Але ми не збираємося карати тебе за це. Ні, ні! Заспокойся.

Він подивився на Фардера Корама, і обидва старі знову розсміялися, але вже м'якше. І Ліра відчула задоволення й безпеку.

Нарешті Джон Фаа похитав головою і вів далі.

— Я сказав, Ліро, що ми знаємо тебе з дитинства. Ти маєш знати те, що знаємо ми. Не думаю, що тобі говорили в Коледжі Джордана про те, звідки ти взялась, але вони самі не знають усієї правди. Вони розповідали, хто твої батьки?

Зараз Ліра мала абсолютно приголомшений вигляд.

— Так,— відповіла вона.— Вони говорили... говорили... Вони говорили, що лорд Ізраель віддав мене туди, тому що мої батьки загинули в повітряній катастрофі. Ось що мені розповідали.

— Справді? Добре, я розкажу тобі історію, правдиву історію. Я впевнений, що це правда, тому що мені розповіла її циганка, а вони ніколи не брешуть Джону Фаа і Фардеру Корау. Отже, це правда про тебе, Ліро. Твій батько ніколи не потрапляв в авіакатастрофу, тому що твій батько — лорд Ізраель.

Ліра лише здивовано мовчала.

— Ось як це сталося,— продовжував Джон Фаа.— Коли лорд Ізраель був молодого людиною, він проводив дослідження на півночі і повернувся з великим багатством. Це був відважний, запальний та невгамовний чоловік.

Твоя мати також була запальною. Не такою шляхетною, як він, але розумною жінкою. Навіть ученою, а ті, хто бачив її, говорили, що вона була дуже вродливою. Вона і твій батько покохали одне одного з першого погляду.

Проблема була в тому, що твоя мати вже була одруженою, її чоловіком був політик. Член королівської партії, один з найбільш наближених до короля. Чоловік із великим майбутнім.

Коли твоя мати дізналася, що в неї буде дитина, вона побоялася сказати чоловікові, що це не його дитя. І коли дитина народилася,— це ти, дівчинко,— було одразу видно, що це заслуга не її чоловіка, а твого справжнього батька. Тому жінка вирішила сховати тебе, а всіх інших повідомила, що ти померла.

Отже, тебе відвезли в Оксфордшир, де в твого батька був маєток, і віддали під опіку няньки-циганки. Але хтось розповів чоловіку твоєї матері про все, що сталося. Він знайшов дім циганки і намагався знайти тебе, але нянька втекла і сховалася з тобою в хазяйському будинку. Чоловік кинувся за вами, бажаючи помститися.

Твій батько був тоді на полюванні, але його повідомили, що відбувається, і він миттю повернувся і застав чоловіка твоєї матері на сходах будинку. Він майже викрив схованку, де були ви з циганкою, але лорд Ізраель викликав його на дуель, і вони билися там — саме тоді лорд Ізраель убив його.

Циганка чула і бачила це, Ліро,— ось звідки ми все це знаємо.

Потім був великий судовий процес. Твій батько не з тих, хто заперечує правду, і це було дуже важкою справою для суддів. Він убив, все правильно, пролив кров, але він захищав свій дім і свою дитину від нападника. З іншого ж боку, закон дозволяє будь-якому чоловіку мститися за жінку, і адвокати померлого намагалися довести, що саме це він робив.

Справа тривала кілька тижнів, було наведено безліч аргументів з обох сторін. Зрештою, судді покарали лорда Ізраеля, конфіскувавши всю його власність, землю, залишили його бідняком, а до того він був багатший за короля.

Щодо твоєї матері, то вона зовсім не хотіла втручатися. Вона усунулася. Циганка казала мені, що завжди боялася, як твоя мати поводитиметься з тобою, бо вона була горда і пихата жінка.

А ще була ти. Якби справа повернулася іншим боком, Ліро, тебе б виховали цигани, тому що циганка благала суд віддати тебе їй, але цигани мають погану репутацію перед законом. Суд вирішив віддати тебе до монастиря, що й зробив, до сестер-послушниць у Вотлінгтоні. Ти цього не пам'ятаєш.

Але лорд Ізраель не міг цього допустити. Він ненавидів священиків, монахів і монахинь і, оскільки був свавільний, одного разу просто приїхав і забрав тебе. Не для того, щоб самому виховувати, і не для того, щоб віддати циганам,— він відвіз тебе до Коледжу Джордана і змусив закон змиритися з цим.

Отже, закон не був проти. Лорд Ізраель повернувся до своїх досліджень, а ти росла в Коледжі Джордана. Єдина умова, яку поставив твій батько: щоб твоїй матері не дозволяли бачитися з тобою. Якби вона захотіла це зробити, її мусили зупинити і розповісти йому, бо весь його гнів, вся його природа обернулися проти неї. Ректор пообіцяв усе виконати. Так минав час.

Потім з'явився цей страх, пов'язаний із Пилом. По всій країні, по всьому світу мудрі чоловіки й жінки почали цікавитися. Це не стосувалося нас, циган, поки не почали зникати наші діти. Ось тоді й ми зацікавилися. У нас є зв'язки повсюди, ти навіть уявити не можеш, у тому числі і в Коледжі Джордана. Ти не знала, але була людина, яка наглядала за тобою і доповідала нам усе, оскільки ми цікавилися тобою. І циганка, яка виховувала тебе, також ніколи не припиняла турбуватися про тебе.

— Хто наглядав за мною? — спитала Ліра. Їй здалося дуже важливим і дивним те, що всі її вчинки обговорювалися десь далеко.

— Це був слуга з кухні. Берні Йохансен — кондитер. Він наполовину циган, ти цього не знала, ручаюсь.

Берні був добрим самотнім чоловіком, одним із тих рідкісних людей, чий деймон був такої саме статі, що й він сам. Це саме на Берні вона кричала, коли забрали Роджера. І виявляється, Берні розповідав про все циганам! Вона була вражена.

— Отже, як би там не було,— розповідав далі Джон Фаа,— ми чули, що ти залишаєш Коледж Джордана і, як не дивно, саме тоді, коли лорда Ізраеля ув'язнили і він не міг протистояти цьому. А ми пам'ятали, що він наказував Ректорові ніколи не відпускати тебе, і також пам'ятали, що чоловіка, з яким була одружена твоя мати, політика, якого убив лорд Ізраель, звали Едвард Кольтер.

— Пані Кольтер? — вимовила Ліра приголомшено.— Вона моя мати?

— Твоя. І якби твій батько був вільний, вона б ніколи не насмілилася суперечити йому і ти б усе ще була у Джордані, не знаючи нічого. Але що змусило Ректора дозволити тобі піти — загадка для мене. Він був зобов'язаний опікати тебе. Я припускаю, щось було вище за його сили.

Ліра раптом зрозуміла дивну поведінку Ректора того ранку, коли вона їхала.

— Але він не хотів... — сказала вона, намагаючись згадати точніше.— Він... Я мала зустрітися з ним тоді вранці і не повинна була говорити цього пані Кольтер... Було схоже, що він намагається захистити мене від пані Кольтер...

Вона зупинилася і уважно подивилася на двох чоловіків, а потім вирішила розповісти їм всю правду про те, що сталося у вітальні.

— Розумієте, трапилося ще щось. Того вечора, коли я сховалася у вітальні, я бачила, як Ректор намагався отруїти лорда Ізраеля. Я бачила, як він підсипав порошок у вино, і розказала про це дядькові, а він скинув карафу зі столу й розлив напій. Отже, я врятувала його життя. Я ніяк не могла зрозуміти, чому Ректор хотів його отруїти, він завжди був таким добрим. А потім вранці, коли я їхала, він покликав мене до свого кабінету, і я мала прийти таємно, щоб ніхто не побачив, і він сказав... — Ліра намагалася зосередитися, щоб пригадати, що саме сказав Ректор. Нічого не вдавалося і вона похитала головою.— Єдине, що я зрозуміла, я повинна була зберігати від пані Кольтер одну річ, яку він мені дав. Думаю, вам можу розказати...

Ліра засунула руку в кишеню вовчого пальта і дістала оксамитовий пакунок. Вона поклала його на стіл і відчула, як велика цікавість Джона Фаа і ясний розум Фардера Корама були спрямовані на річ, як прожектор.

Коли вона розгорнула алетіометр, першим заговорив Фардер Корам.

— Ніколи не думав, що знову побачу один із них. Це читач символів. Ректор розповів тобі що-небудь про нього, дитино?

— Ні. Лише те, що я сама мушу навчитися його читати. І назвав його алетіометром.

— Що це означає? — запитав Джон Фаа, звертаючись до свого компаньйона.

— Це грецьке слово. Впевнений, це від *aletheia*, що означає «правда». Це вимірювач правди. І ти навчилася ним користуватися? — спитав він у дівчинки.

— Ні. Я лише можу поставити три короткі стрілки на різні малюнки, але я нічого не можу зробити з великою. Вона постійно повертається. Лише іноді, коли я зосереджуюсь, я можу керувати рухом стрілки в той чи інший бік, просто думаючи про це.

— Для чого він, Фардере Корам? — знову спитав Джон Фаа.— І як його читати?

— Всі ці малюнки по краю,— сказав Фардер Корам, обережно тримаючи предмет під уважним поглядом Джона Фаа,— це символи, кожен з яких має цілу низку значень.

Наприклад, якір. Перше його значення — це надія, тому що надія тримає міцно, мов якір, через те ти не здаєшся. Друге значення — постійність. Третє — перепона чи попередження. Четверте — море. І так далі до десяти, дванадцяти, а може, й до безкінечності значень.

— І ви всі їх знаєте?

— Я знаю кілька, але щоб повністю прочитати їх, потрібна книга. Я бачив таку книгу і знаю, де вона, але нині її немає.

— Ми ще повернемося до цього,— сказав Джон Фаа.— То як ти його читаєш?

— Тут є три стрілки, якими можна керувати,— пояснював Фардер Корам,— і ми використовуємо їх, щоби ставити питання. Вказавши на три символи, можемо питати про будь-що, бо існує безліч рівнів значення. От ми сформулювали своє питання, велика стрілка крутиться і вказує на інші символи, які дають відповідь.

— Але звідки він знає, яке значення ти маєш на увазі, коли питаєшся? — запитав Джон Фаа.

— О, сам він не знає. Він працює, коли той, хто запитує, сам тримає ці значення в голові. Спочатку тобі потрібно знати всі значення, а їх може бути тисяча чи більше. Тоді ти зможеш тримати їх у голові, не роздратовуючись і не намагаючись підштовхнути стрілку до відповіді, а просто спостерігати за її рухом. Коли вона робить повне коло, ти знаєш відповідь. Я знаю, як він працює, тому що я спостерігав, як це робив один мудрий чоловік в Упсала, і це єдиний раз, коли я бачив таку річ. Знаєте, які вони рідкісні?

— Ректор говорив мені, що було виготовлено лише шість,— сказала Ліра.

— Скільки б їх не було, але небагато.

— Ти не розказала цей секрет пані Кольтер, як тебе просив Ректор? — запитав Джон Фаа.

— Ні. Але її демон, він нишпорив у моїй кімнаті. І я впевнена, що знайшов його.

— Зрозуміло. Добре, Ліро, не знаю, чи з'ясуємо ми колись всю правду, але ось як я все це розумію. Лорд Ізраель зобов'язав Ректора наглядати за тобою і берегти тебе від матері. Він так і робив близько десяти років. Потім друзі пані Кольтер з Церкви допомогли їй організувати Облаткове братство, з якою метою — ми не знаємо, але вона стала так само могутньою зі свого боку, як лорд Ізраель зі свого. Твої батьки обоє відомі й могутні, обоє цілеспрямовані, а Ректор Джордана тримав тебе посередині між ними.

Зараз Ректорові треба дбати водночас про сотні речей. Його перша турбота — Коледж і стан наук. Якби він побачив для них загрозу, він мав би протистояти їй. Церква останнім часом, Ліро, набуває дедалі більшого впливу. Існує рада для того і для іншого; йде

розмова про відновлення інквізиції, не доведи Господи. І Ректорові доводиться обережно маневрувати між усіма цими силами. Він

повинен тримати Коледж Джордана на боці Церкви, інакше він не виживе. А інша турбота Ректора — це ти, дитино. Берні Йохансен завжди був упевнений у цьому. Ректор Джордана та інші вчені любили тебе, як свою дитину. Вони б зробили все, аби захистити тебе, не тому, що пообіцяли це лордові Ізраелю, а заради тебе самої. Тому, якщо Ректор віддав тебе пані Кольтер, в той час як пообіцяв Ізраелю не робити цього, виходить, він гадав — тобі буде безпечніше з нею, ніж у Коледжі Джордана, незважаючи ні на що. І коли він збирався отруїти лорда Ізраеля, він, напевно, думав, що те, чим він займається, наражає їх на небезпеку і, може, нас також, а можливо, і весь світ. Я розумію, що Ректорові довелось стати людиною, яка мусить робити жахливий вибір — що б він не обрав, все б завдало шкоди. Якби він обрав правильний шлях, можливо, менше шкоди було б заподіяно, ніж якби він обрав неправильний. Боже борони від того, щоб робити такий вибір. І коли він вирішив тебе відпустити, він дав тобі читач символів і взяв із тебе обіцянку тримати його в безпеці. Цікаво, про що він думав, коли давав його тобі,— адже ти не вмієш його читати. Дуже важко сказати, що він мав на увазі.

— Він сказав, що колись дядько Ізраель подарував алетіометр Коледжу Джордана,— мовила Ліра, пригадуючи свою розмову з Ректором.— Він збирався розповісти ще щось, але хтось постукав у двері, і він був змушений замовкнути. Гадаю, він хотів, щоб я тримала його подалі від лорда Ізраеля.

— Чи якраз навпаки,— припустив Джон Фаа.

— Що ти маєш на увазі, Джоне? — запитав Фардер Корам.

— Може, він хотів попросити Ліру повернути алетіометр лорду Ізраелю як вибачення за те, що хотів його отруїти. Може, він думав, що небезпека від лорда вже минула. Або він міг прочитати мудрі застереження з цього приладу і відмовитись від своїх намагань. Якщо лорда Ізраеля тримають у в'язниці, алетіометр міг би допомогти звільнити його. Добре, Ліро, забери краще цей читач символів і бережи його. Якщо ти так довго тримала його у безпеці, я не боюсь залишати його в тебе. Але, напевно, настане час, коли нам знадобиться його допомога, тоді ми обов'язково ним скористаємось.

Він загорнув пристрій в оксамит і простягнув дівчинці.

Ліра хотіла поставити ще багато питань, але раптом відчула себе ніяково перед цим могутнім чоловіком з маленькими очима, такими пронизливими і добрими, обрамленими сіткою зморшок.

Але одну річ вона повинна була з'ясувати.

— Хто та циганка, що виховувала мене?

— Звичайно ж, це мати Білі Кости. Вона не говорила тобі тому, що я їй не дозволяв, але вона знає, про що ми зараз розмовляли, отже, все відкрилося. Тепер краще йди до неї. Тобі треба багато про що подумати, дитино. Коли минуть три дні, в нас буде ще одна сходка і ми обговоримо, що робити далі. Будь слухняною дівчинкою. На добраніч, Ліро.

— Добраніч, Владарю Фаа. Добраніч, Фардере Корам,— сказала вона ввічливо, згрібаючи зі столу алетіометр разом із Пантелеймоном.

Обидва старі добродушно посміхнулися їй. За дверима кімнати перемовин на неї чекала Ма Коста. Вона обійняла дитину своїми великими руками і поцілувала, перш ніж покласти спати, ніби нічого не сталося з тих часів, коли народилася Ліра.

8. Збентеження

Ліра мусила звикнути до своєї нової історії, і це не можна було зробити за один день. Бачити лорда Ізраеля своїм батьком — це одна річ, але ж прийняти пані Кольтер за матір було зовсім нелегко. Кілька місяців тому вона б, звісно, зраділа — зараз, усвідомлюючи це, почувалася ніяково.

Та оскільки вона була Лірою, то не могла довго перейматися цим. Навколо було ціле місто на болотах для дослідження і купа циганчат, на яких потрібно було справити враження. Три дні ще не закінчилися, а вона вже була експертом з човнів (у власних очах, принаймні) і зібрала довкола себе гурт дітей оповіданнями про свого могутнього батька, якого так несправедливо ув'язнили.

— А одного вечора турецький посол був запрошений на вечерю в Джордан. У нього був наказ від самого султана вбити мого батька, і в нього на пальці була каблучка з каменем, у якому була отрута. Коли подавали вино, він узяв бокал мого батька і висипав туди отруту. Він зробив це так швидко, що його ніхто не помітив, окрім...

— Яка отрута? — допитувалась дівчинка з худим обличчям.

— Отрута із спеціальної турецької змії,— вигала Ліра,— яку виманюють грою на сопілці, а потім кидають їй просотану медом губку. Змія кусає її і не може звільнити жало, тоді її ловлять і забирають отруту. Отже, мій батько помітив, що зробив турок, і сказав: «Джентльмени, я хочу запропонувати тост за дружбу між Коледжем

Джордана і коледжем Ізміра,— це коледж, до якого належав турецький посол.— І щоб підтвердити наше бажання бути друзями, ми обмінємося бокалами».

Послу нікуди було подітися — він не міг відмовитися випити, це образило б господарів, а також не міг пити, тому що вино було отруєне. Він зблід і знепритомнів просто за столом. Коли він отямився, всі гості сиділи, дивилися на нього і чекали, поки він зробить ковток. Йому треба було або пити, або зізнатися в усьому.

— Що ж він зробив?

— Він випив. Він умирав цілих п'ять хвилин у жахливих муках.

— Ти бачила, як це сталося?

— Ні. Дівчатам не дозволяють сидіти за столом для професорів. Але пізніше, коли його ховали, я бачила його тіло. Його шкіра була зморщеною, як старе яблуко, а очі стирчали з очниць. Їм довелось запхати їх назад...

Тим часом на околицях боліт поліція стукала у двері, обшукувала горища та сараї, допитувала всіх, хто заявляв, що бачив маленьку біляву дівчинку. В Оксфорді пошуки були навіть ретельніші. Коледж Джордана прочесали від затхлої комірчини до темного підвалу, те саме відбувалося і в Габріелі, і в коледжі Святого Михаїла, доки голови коледжів не висловили протесту і не заявили про свої давні права. Уявлення про ці пошуки Ліра могла скласти з безперервного гулу газових двигунів дирижаблів, які нишпорили в небі. Їх не було видно через низькі хмари та ще й завдяки статутіві, який дозволяв дирижаблям триматися лише певної висоти над територією боліт, але хто зна, які хитромудрі шпигунські пристрої були в них на борту? Ліра намагалася сидіти під дахом, коли чула їх, або прикривала своє яскраве волосся зюйвесткою.

Вона не давала Ма Кості спокою, випитуючи подробиці свого народження. Дівчинка сплела деталі в цілу тканину образів, навіть яскравіших та чіткіших за історії, які вона вигадувала сама, і переживала знову і знову втечу з батьківського котеджу, те, як вони ховалися у коморі, різкий голос непрошеного гостя, брязкіт мечів...

— Мечів? Господи, ти мариш, дівчинко,— сказала Ма Коста.— У пана Кольтера був пістолет, який лорд Ізраель вибив у нього з рук одним ударом, а другим повалив його самого. Потім почувлися два постріли. Думаю, ти не пригадуєш, бо була дуже маленька. Перший постріл був Едварда Кольтера, який знову схопив свій пістолет і вистрелив, а другий — лорда Ізраеля, який вдруге відібрав зброю і націлив її на власника. Він поціливі йому просто межі очі і вибив мозок. Потім він сказав, спокійний, наче скеля: «Виходьте, пані Коста, і виносьте дитину»,— ти зчинила такий крик разом із своїм деймоном. Він узяв тебе, заспокоїв, посадив собі на плечі й почав весело стрибати з тобою, а біля його ніг лежав мертвий чоловік. Лорд Ізраель попросив принести вина і вимити підлогу.

Коли Ліра чула цю історію вже вчетверте, вона була впевнена, що сама пам'ятала все, що сталося, і навіть намагалася пригадати колір пальта пана Кольтера та шуби й хутра, які висіли в коморі, де вони ховалися. Ма Коста лише сміялась.

А коли Ліра залишалась сама, вона діставала алетіометр і милувалася ним, як закоханий милується знімком своєї коханої. Отже, кожен символ мав декілька значень, чи не так? Чому б їй не вивчити їх? Хіба вона не дочка лорда Ізраеля?

Пам'ятаючи, що сказав Фардер Корам, вона намагалася зосередитися на трьох символах, узятих на вибір, і вказувала на них стрілками. Вона з'ясувала, якщо тримані алетіометр у долонях і дивитися на нього особливим «лінивим» способом, як вона його називала, довга стрілка починала рухатися більш цілеспрямовано. Замість безглузлого обертання вона м'яко переходила від одного малюнка до іншого. Іноді вона зупинялася на трьох, деколи на двох, а часом на п'яти чи більше символах, і хоч Ліра нічого не розуміла, це викликало в неї велике задоволення, яке ні з чим не можна було порівняти. Пантелеймон обстежував пристрій іноді котом, іноді мишею, крутив головою за стрілкою — один раз чи двічі вони обоє відчули якийсь проблеск розуміння, ніби промінь сонця пройшов крізь хмари і освітлив величні пагорби удалині, — щось потойбічне, ніколи не чуване до того. Ліра була завороженою в такі хвилини і відчувала таке саме тремтіння, яке охоплювало її щоразу від слова «північ».

Отже, минули три дні серед скопища човнів. Настав вечір другої сходки. Зала була ще більше переповнена, ніж першого разу. Ліра і Коста прийшли туди завчасно, щоб зайняти місця попереду, і коли ліхтарі освітили заповнене приміщення, Джон Фаа і Фардер Корам вийшли на узвишся і сіли за стіл. Джону Фаа не довелося знаком прохати тиші, він лише поклав свої долоні на стіл, подивився на людей, і шум ущух.

— Добре, — почав він, — ви зробили, що я просив. І краще, ніж я сподівався. Я буду викликати голів шести родин, щоб вони стали тут, передали своє золото і виклали свої пропозиції. Ніколасе Рокбі, ти перший.

Товстий чорнобородий чоловік заліз на узвишся і поклав важку шкіряну сумку на стіл.

— Це наше золото, — сказав він. — Ще ми даємо тридцять вісім людей.

— Дякую, Ніколасе, — відповів Джон Фаа. Фардер Корам тим часом робив якісь нотатки. Перший чоловік відступив на край платформи, коли Джон Фаа викликав другого, а потім ще одного. Кожен виходив, клав сумку на стіл і називав кількість людей, яких вдалося зібрати.

Коста були частиною родини Стефанськи, і, звісно, Тоні був одним із добровольців. Ліра помітила, як його деймон-сокіл почав переступати з ноги на ногу і розправляти крила, коли гроші Стефанськи і двадцять три чоловіки були запропоновані Джону Фаа.

Коли вийшли голови всіх шести родин, Фардер Корам показав папірець Джону Фаа, який підвівся, щоб знову звернутися до людей.

— Друзі, ми зібрали сто сімдесят людей. Щиро дякую вам. Що ж до золота, то в мене немає сумнівів щодо його ваги, — ви глибоко залізли в свої скрині, і я вам вдячний за це.

Ось що ми збираємося робити далі. Ми спорядимо корабель і попливемо на північ, знайдемо дітей і звільнимо їх. Нам відомо, що не можна буде уникнути сутичок. Це буде

не вперше і не востаннє, хоча ми ще ніколи не билися з людьми, які викрадають дітей, нам треба бути надзвичайно хитрими. Але ми не повернемося без наших дітей. Так, Дірку Райс?

Чоловік підвівся і запитав:

— Владарю Фаа, ви знаєте, чому вони крадуть дітей?

— Ми чули, що ця справа стосується теології. Вони роблять експеримент, але який саме, ми не знаємо. Правду кажучи, ми навіть не знаємо, чи шкодить це якимось дітям. Але добре це чи погано, в них немає права приходити вночі і забирати маленьких дітей у їхніх сімей. Так, Раймонде ван Геріт?

Підвівся чоловік, який говорив на першій сходці:

— Та дитина, Владарю Фаа, яку, ви казали, шукають, зараз сидить в першому ряду.

Я чув, що будинки людей, які живуть на околицях боліт, перекинули з ніг на голову через неї. Я чув, що в Парламенті саме сьогодні збираються скасувати наші давні привілеї через цю дитину. Так, друзі,— сказав він під гомін стурбованих голосів.— Вони хочуть видати закон, що скасує наше вільне пересування поза болотами. Тепер, Владарю Фаа, ось що ми хочемо знати: хто ця дитина, через яку ми повинні все це терпіти? Вона не циганське дитя, так я чув. Чому дитина земних може наражати нас на таку небезпеку?

Ліра звела погляд на кремезну постать Джона Фаа. Її серце калатало, і вона ледве розчула перші його слова.

— Ну, вимови це, Раймонде, не соромся,— сказав він.— Ти хочеш, щоб ми віддали цю дитину туди, звідки вона втекла, правильно?

Чоловік стояв і, насупившись, вперто мовчав.

— Добре, може, це ти маєш на увазі, а може, ні,— продовжував Джон Фаа.— Але якщо якомусь чоловіку чи жінці потрібна причина, щоб робити добро, подумайте ось про що. Ця маленька дівчинка — дочка лорда Ізраеля, і не хто інший. Тим, хто забув, нагадаю, що це той лорд Ізраель, який заступився перед турками за Сема Брокмана. Це той лорд Ізраель, який дозволив циганам вільно пересуватися каналом через його маєток. Це той лорд Ізраель, який відстоював Білль про водні шляхи у Парламенті — для нашого блага. І це він підчас повені п'ятдесят третього вдень і вночі допомагав нам і відважно кинувся у воду, щоб врятувати молодих Руда і Нелі Купман. Ви забули це? Ганьба, ганьба, ганьба. А тепер того ж лорда Ізраеля полонили і тримають у найвіддаленішому, найхолоднішому, найтемнішому регіоні у фортеці Свольбарда. Чи треба мені називати тих створінь, які охороняють його? А це його маленька дочка під нашою опікою, і Раймонд ван Геріт передасть її владі взамін свого спокою. Так, Раймонде? Встань і відповідай, чоловіче.

Але Раймонд ван Геріт ніби прилип до свого місця і ніщо не могло змусити його піднятися. Гул несхвалення повиснув у залі, і Ліра відчула, як соромно, мабуть, тому чоловікові і як вона повинна пишатися своїм хоробрим батьком.

Джон Фаа озирнувся на інших чоловіків на узвишші.

— Ніколасе Рокбі, я призначаю тебе відповідальним за судно і командування ним. Адаме Стефанськи, ти відповідаєш за зброю та амуніцію, а також будеш командувати бійцями. Роджере ван Попел, на тобі всі припаси, від їжі до теплого одягу. Симоне Хартман, призначаю тебе скарбником, твоє завдання правильно розподілити кошти. Бенджаміне де Райтер, ти будеш шпигувати. Нам треба багато чого з'ясувати, я хочу, щоб ти зайнявся цим, будеш доповідати все Фардеру Кораму. Майкле Канзона, ти узгоджуватимеш роботу інших лідерів і звітуватимеш мені; якщо я помру, ти керуватимеш і візьмеш справу до своїх рук. Я зробив свої розпорядження; згідно з традицією, якщо чоловік чи жінка не згодні, робіть свої зауваження.

Підвелась жінка.

— Владарю Фаа, ви не берете жінок в експедицію, щоб доглядати за дітьми, коли ви їх знайдете?

— Ні, Нел. У нас буде небагато місця. Будь-яка дитина, яку ми звільнимо, буде краще почуватися з нами, ніж там, де вона була.

— А якщо може виявитися, що ви не врятуєте їх без допомоги жінок, переодягнених в охоронців чи ще в когось?

— Добре, я не подумав про це,— зазначив Джон Фаа.— Ми ретельно обговоримо цю справу, я обіцяю.

Вона сіла, а поряд підвівся ще один чоловік.

— Владарю Фаа, я чув, ви сказали, лорд Ізраель у полоні. Частина вашого плану — врятувати його? Якщо так і якщо він під охороною ведмедів, як я зрозумів, знадобиться понад сто сімдесят людей. І хоч який лорд Ізраель добрий друг, я сумніваюся, чи варто заходити так далеко.

— Адріане Бракс, ти не помиляєшся. Я вважаю, що нам потрібно тримати очі та вуха розкритими і дізнатися якомога більше, поки ми будемо на півночі. Може статися так, що в нас буде нагода щось зробити для нього, а може, ні, але будьте певні, що ні золото, ні люди не будуть використані в жодних цілях, окрім рятування дітей та їх повернення додому.

Знову підвелася жінка.

— Владарю Фаа, ми не знаємо, що гобліни роблять з нашими дітьми. Ми всі знаємо чутки і жахливі історії. Ми чули про дітей без голів, дітей, розрізаних навпіл і зшитих між

собою, та про речі, які страшно навіть уявити. Мені справді шкода лякати тих, хто тут сидить, але всі ми чули про це і я хочу сказати це відкрито. Якщо ви знайдете щось таке нелюдське, Владарю Фаа, я сподіваюся, ви жорстоко помститесь. Сподіваюся, що ніякий жаль чи доброта не стримає вашої руки від міцного удару по цих виродках. Я впевнена, що зі мною погодиться кожна мати, в якої гобліни вкрали дитину.

У залі почулися голоси підтримки, коли вона сідала. Всі навколо кивали головами.

Джон Фаа дочекався тиші і мовив:

— Ніщо не стримає моєї руки, Маргарет, окрім здорового глузду. Якщо я підніму руку на півночі, ще міцніший удар відчується на півдні. За твоїми словами криється пристрасть. Але якщо ви йтимете на поведі своєї пристрасті, друзі, ви зробите те, від чого я вас завжди застерігав: ви поставите задоволення власних почуттів вище за те, що повинні робити. Наше завдання — по-перше, врятувати, а лише потім покарати. Це не втішення обурених почуттів. Наші почуття не мають значення. Якщо ми врятуємо дітей, але не зможемо покарати гоблінів, ми виконаємо основне завдання. Та якщо спочатку ми захочемо помститися гоблінам і через це втратимо шанс врятувати дітей — ми програємо. Але будь певна, Маргарет, коли настане час карати, ми завдамо такого удару, який змусить їхні серця здригнутися від жаху. Ми виб'ємо з них силу. Ми залишимо їх розбитими і порожніми, зламаними і зневіреними, розірваними на тисячу шматків і розвіяними чотирма вітрами. Моя власна булава жадає крові, друзі. Вона не куштувала її відтоді, як я переміг татарина у степах Казахстану, вона висить на стіні в моєму човні і мріє, вона чує запах крові у вітрах з півночі. Вона говорила зі мною минулої ночі і розповіла про свою спрагу, і я відповів їй: «Скоро, дівчинко, скоро». Маргарет, ти можеш турбуватися про будь-що, але не турбуйся, що серце Джона Фаа занадто м'яке, щоб завдати удару, коли настане час. І час настане, здоровий глузд підкаже його. Але не пристрасть. Є ще такі, хто бажає говорити? Говоріть, якщо хочете.

Але всі мовчали, і Джон Фаа простягнув руку до дзвоника, яким завершував збори. Він задзвонив гучно й сильно, наповнивши дзвоном весь зал і пробудивши луна в склепінні.

Джон Фаа з іншими чоловіками зійшов з платформи до кімнати перемовин. Ліра була трохи розчарована. Невже вона не потрібна їм? Але Тоні засміявся.

— Їм потрібно розробити план,— сказав він.— Ти виконала свою роль, Ліро. Тепер це стосується Джона Фаа і ради.

— Але я ще нічого не зробила! — протестувала Ліра, неохоче йдучи за іншими із зали бруківкою до пристані.— Я лише втекла від пані Кольтер! Це тільки початок. Я хочу поїхати на північ!

— Ось що,— намагався заспокоїти її Тоні,— я привезу тобі моржеве ікло.

Ліра сердито подивилася на нього. Зі свого боку Пантелеймон робив гримаси деймону Тоні, який презирливо приплющив свої рудувато-коричневі очі. Ліра спустилася до пристані і приєдналась до своїх нових товаришів, які підвішували над водою ліхтарі на мотузках, щоб заманити лупатих риб, а потім били по них гострими палицями, але не влучали.

Проте її думки були з Джоном Фаа в кімнаті перемовин, тому, не довго думаючи, вона побігла назад бруківкою до зали. Вікно кімнати перемовин світилося. Воно було надто високо, щоб зазирнути в нього, але всередині чутно було приглушений шум голосів.

Отже, вона підійшла до дверей і впевнено постукала п'ять разів. Голоси змовкли, хтось відсунув стілець, і двері відчинилися, заливаючи вогкі сходишки світлом гасових ламп.

— Хто там? — запитав чоловік, який відчинив.

За його спиною Ліра бачила інших чоловіків біля столу з охайно складеними на ньому сумками із золотом, паперами, перами, склянками і глечиком із дженівером.

— Я хочу поїхати на північ, — сказала Ліра так, що всі почули. — Я хочу поїхати і допомогти врятувати дітей. Саме це я збиралася зробити, коли втекла від пані Кольтер. І навіть ще до того я хотіла врятувати мого друга Роджера — хлопчика з кухні Коледжу Джордана, якого також забрали. Я хочу поїхати і допомогти. Я знаю навігацію і можу знімати анібаромагнетичні показники з Аврори, також я знаю, яку частину ведмеда можна їсти і ще багато корисних речей. Ви пошкодуєте, якщо дістанетеся туди і виявиться, що я вам потрібна, а мене залишать тут. І як сказала та жінка, вам можуть знадобитися жінки, щоб допомогти, — мабуть, вам стануть у пригоді й діти. Отже, вам варто взяти мене, Владарю Фаа, вибачте, що перериваю вашу розмову.

Вона була вже всередині, і всі чоловіки та їхні деймони дивилися на неї, деякі із задоволенням, інші — з роздратуванням, але вона не зводила очей лише з Джона Фаа. Пантелеймон сидів у неї на руках, його очі сяяли зеленим.

Джон Фаа сказав:

— Ліро, не може бути й мови, щоб наражати тебе на таку небезпеку. Отже, не задурюй собі голову, дитино. Залишайся тут, допомагай Ма Кості і бережи себе. Ось що ти повинна робити.

— Але я навчилася читати алетіометр. Все з'ясовується щодня! Він напевно знадобиться вам — напевно!

Він похитав головою.

— Ні, — була його відповідь. — Я знаю, все твоє єство прагне опинитися на півночі, але я впевнений, що навіть пані Кольтер не взяла б тебе туди. Якщо хочеш побачити північ, то маєш почекати, поки мине небезпека. А тепер біжи.

Пантелеймон тихенько зашипів, але деймон Джона Фаа здійнявся зі спинки стільця і махнув на них своїми чорними крилами, не для того, щоб залякати їх, а лише щоб нагадати про гарні манери. Ліра крутнулася на підборах, коли ворона промайнула над її головою, і повернулася знову до Джона Фаа. Двері рішучо зачинилися за нею.

— Ми поїдемо! — сказала вона Пантелеймону. — Нехай лише спробують зупинити нас. Ми поїдемо!

9. Шпигуни

Наступні кілька днів Ліра намагалася вигадати дюжину планів і відкидала їх, адже всі вони зводилися до того, щоб потай проникнути на судно, — а як можна зробити це непомітно? Подорож, звісно, відбувалася б на справжньому кораблі, і з різних історій вона знала купу місць на ньому, де можна сховатися: рятувальні шлюпки, трюм, кіль, яким би він не був, але спочатку їй потрібно було дістатися до корабля, а покинути болота можна було лише звичним шляхом циган.

Якби їй вдалося самій доїхати до узбережжя, вона могла сховатися на чужому судні. Добре було б сховатися у рятувальній шлюпці і прокинутися десь на шляху до Гірської Бразилії.

Тим часом удень і вночі навколо кипіла величезна робота з підготовки до експедиції. Ліра вешталася біля Адама Стефанськи, спостерігаючи, як він відбирав добровольців до загонів бійців. Вона набридала Роджеру ван Попелу пропозиціями щодо припасів, які вони мушили взяти з собою: чи не забув він про альпіністські окуляри? Чи знає він найкраще місце, де можна купити мапи Арктики?

Чоловік, якому вона хотіла допомагати найбільше, був Бенджамін де Райтер — шпигун. Але він зник рано-вранці після другої сходки і, звісно, ніхто не міг сказати, куди він подівся і коли повернеться. У розпачі Ліра приєдналася до Фардера Корама.

— Я думаю, буде краще, якщо я вам допомагатиму, Фардере Корам, — сказала вона, — тому що я, мабуть, більше

за всіх знаю про гоблінів, бо ледве не стала однією з них. Мабуть, я вам знадоблюсь, щоб допомогти розтлумачити послання пана Райтера.

Він зглянувся над маленькою відчайдушною дівчинкою, яка була в розпачі, і не проганяв її. Натомість він розмовляв із нею, слухав її спогади про Оксфорд та про пані Кольтер і спостерігав, як вона читала алетіометр.

— Де та книга із символами? — якось запитала Ліра.

— У Хайдельберзі, — відповів він.

— Існує лише одна книга?

— Мабуть, є й інші, але я бачив одну.

— Присягаюсь, у бібліотеці Бодлі в Оксфорді також є така книга,— припустила Ліра.

Вона не могла відвести очей від деймона Фардера Корама, який був найпривабливішим із тих, що вона бачила. Коли Пантелеймон ставав котом, він був худий, його шерсть жорсткою, але Софонакс (деймон Фардера Корама) був золотоокий і надзвичайно граційний, майже вдвічі більший за звичайну кішку, і з густою шерстю. Коли сонячний промінь торкався його, він переливався кольорами рудувато-коричнево-горіхово-пшенично-золотисто-осінньо-черво-ного дерева і ще безліччю кольорів, яких Ліра не могла навіть назвати. Дівчинка хотіла доторкнутися до нього, притулитися своєю щокою, але, звісно, ніколи цього не робила — це була страшна образа, порушення будь-якого етикету — торкатися деймона іншої людини. Натомість деймони могли торкатися одне одного чи битися. Але заборона контакту між деймоном та чужою людиною була такою суворою, що навіть під час битви жоден воїн не торкався деймона свого ворога. Це було абсолютно заборонено. Ліра не пам'ятала, щоб хтось колись згадував це правило — вона просто інстинктивно знала його, як знаєш, що огида — це погано, а благо — добре. Отже, хоч їй дуже подобалася шерсть Софонакс і вона навіть уявляла, яка та на дотик, вона ніколи не робила найменшої спроби торкнутися її і ніколи б на це не наважилася.

Софонакс була кішкою настільки пухнастою, здоровою і красивою, наскільки Фардер Корам був втомлений і слабкий. Мабуть, він хворів чи страждав від паралічу — він не міг ходити, не спираючись на дві палиці, і постійно тремтів, як осиковий лист. Але його розум був гострий, ясний і могутній, і невдовзі Ліра полюбила старого за його знання і за те, як він виховував її.

— Що означає пісковий годинник, Фардере Корам? — запитала вона одного сонячного ранку на його човні, тримаючи алетіометр.— Стрілка постійно зупиняється на ньому.

— Завжди є підказка, якщо придивитися. Що це за маленький предмет над ним?

— Це череп!

— Отже, ти розумієш, що він означає?

— Смерть... Це — смерть?

— Правильно. Отже, пісковий годинник серед своїх значень має смерть. Насправді перше значення — це час, а вже друге — смерть.

— Знаєте, що я помітила, Фардере Корам? Стрілка зупинилася на ньому на другому колі, на першому вона ніби затремтіла, а на другому зупинилася. Тобто він говорить про друге значення, так?

— Мабуть. Про що ти запитала, Ліро?

— Я думала,— вона здивовано зупинилася, оскільки зрозуміла, що поставила питання, не усвідомлюючи цього.— Я поставила на три малюнки, тому що... Я думала про пана де

Райтера, розумієте... І я вказала на змію, тигель і вулик, щоб запитати, як у нього справи із шпигунством і...

— Чому саме ці три символи?

— Тому що змія така хитра, яким повинен бути шпигун, тигель може означати знання, тобто здобувати щось, вулик — тяжка праця, тому що бджоли завжди тяжко працюють. Отже, з тяжкої роботи і хитрощів виходить знання, розумієте, це — робота шпигуна. Я вказала на них і подумки поставили питання, а стрілка зупинилася на смерті... Ви думаєте, він насправді працює, Фардере Корам?

— Він працює, Ліро. Але ми не знаємо, чи правильно читаємо його. Це тонке мистецтво. Цікаво...

Не встиг він закінчити, як у двері наполегливо постукали і зайшов молодий циган.

— Прошу вибачення, Фардере Корам, Джакоб Хайсманс повернувся, він тяжко поранений.

— Він був із Бенджаміном де Райтером,— сказав Фардер Корам.— Що сталося?

— Він мовчить,— відповів молодий чоловік,— краще вам піти, Фардере Корам, він не протягне довго, в нього внутрішня кровотеча.

Фардер Корам і Ліра тривожно і здивовано подивилися одне на одного, але це тривало лише мить, потім Фардер Корам пошкандибав на своїх палицях так швидко, як тільки міг, разом із своїм деймоном, який м'яко біг спереду. Ліра також пішла, прискорюючи крок від нетерпіння.

Молодий чоловік провів їх до човна, де жінка в червоному фланелевому фартуху чекала на них, відчинивши двері. Помітивши її підозрілий погляд, спрямований на Ліру, Фардер Корам сказав:

— Важливо, щоб дівчинка почула, що скаже Джакоб, хазяйко.

Жінка пропустила їх і стала позаду поряд зі своїм деймоном-білкою, який тихо сидів на дерев'яному годиннику, На ліжку під зшитою ковдрою лежав чоловік, чиє біле обличчя було мокре від поту, а очі затуманені.

— Я послала по лікаря, Фардере Корам,— сказала жінка тремтячим голосом.— Будь ласка, не турбуйте його.

Він в агонії від болю. Він повернувся на човні Пітера Хокера лише кілька хвилин тому.

— А де Пітер?

— Прив'язує човен. Це він наказав послати по вас.

— Правильно. А зараз, Джакобе, ти мене чуєш? Джакоб повів очима в бік Фардера Корама, який сидів навпроти на іншому ліжку на відстані двох футів.

— Привіт, Фардере Корам,— пробурмотів він.

Ліра подивилася на його деймона. Він був тхором і лежав поряд із його головою, скрутившись клубочком, але не спав — його очі були розплющені і також затуманені.

— Що сталося? — запитав Фардер Корам.

— Бенджамін мертвий,— була відповідь.— Він мертвий, а Джерард у полоні.

Його голос був хрипкий, а дихання важке. Коли він замовк, його деймон підвівся і лизнув його в щоку, що додало йому сили продовжувати:

— Ми прокралися в Міністерство теології, тому що Бенджамін почув від одного з гоблінів, яких ми спіймали, що головне управління саме там. Звідти надходили всі накази...

Він знову зупинився.

— Ви спіймали кількох гоблінів? — здивувався Фардер Корам.

Джакоб кивнув і перевів погляд на свого деймона. Було незвично, коли деймон розмовляв з іншими людьми, але іноді таке траплялося, і він заговорив.

— Ми спіймали трьох гоблінів в Клеркенвелі і змусили їх розповісти нам, на кого вони працювали, звідки надходили накази і таке інше. Вони не знали, куди саме забирають дітей, відомо лише, що на північ в Лапландію...

Йому довелось зупинитися і перевести подих, його маленькі груди тремтіли, потім він заговорив знову:

— Отже, гобліни розповіли нам про Міністерство теології і лорда Боріела. Бенджамін сказав, що він із Джерардом Хуком повинні прокрастися в міністерство, а Франс Брокман і Том Мендем мусили з'ясувати все про лорда Боріела.

— Вони зробили це?

— Ми не знаємо. Вони не повернулися. Фардере Корам, схоже, про все, що ми робили, вони знали заздалегідь. Вони і Франса, і Тома схопили, щойно ті наблизилися до лорда Боріела.

— Повернемося до Бенджаміна,— сказав Фардер Корам, почувши, що дихання Джакоба стає жорсткішим і очі заплющуються від болю.

Деймон Джакоба видав звук, сповнений страху і любові, а жінка підійшла ближче, затиснувши рот руками, але промовчала, і деймон насилу продовжив:

— Бенджамін, Джерард і ми пішли в міністерство в Уайт-Хол. Там ми знайшли невеликий чорний хід, який не дуже старанно охороняли, і ми залишилися надворі на сторожі, а вони відчинили двері і пішли всередину. Не пройшло й хвилини, як ми почули крик жаху, і деймон Бенджаміна вилетів і підлетів до нас, прохаючи про допомогу, а потім повернувся назад. Ми витягли свій ніж і побігли за ним. Всередині було темно і повно

якихось невідомих створінь, які лякали своїми рухами і звуками. Ми пробиралися крізь них, але вгорі почувся шум і моторошний крик, Бенджамін і його деймон впали з великих сходів. Деймон намагався підтримати та вхопити його, але все марно — вони впали на кам'яну підлогу і загинули.

Ми зовсім не бачили Джерарда, але чули, як він кричав. Ми так злякались, що не могли поворухнутися, а потім стріла глибоко встромилася у наше плече...

Голос деймона слабшав, і поранений видав протяжний стогін. Фардер Корам підсунувся до нього й обережно відгорнув ковдру — з його плеча в рані із запеченою кров'ю стирчала оперена стріла. Вона так глибоко простромила

тіло чоловіка, що над шкірою стирчали лише шість дюймів. Ліра відчула запаморочення.

З пристані почувся шум кроків і голосів. Фардер Корам підвівся і сказав:

— Прийшов лікар, Джакобе. Зараз ми залишимо тебе. Нас чекає довга розмова, коли ти одужаєш.

Старий погладив жінку по плечу, коли вони виходили. Ліра притиснулася ближче до нього, тому що навколо вже зібрався натовп, усі шепотіли, хтось показував на неї пальцями. Фардер Корам наказав Пітеру Хокеру зараз же йти до Джона Фаа, а потім звернувся до неї:

— Ліро, щойно ми дізнаємось, чи буде Джакоб жити, ми маємо знову поговорити про алетіометр. Зараз іди, відпочинь, дитино, ми пришлемо по тебе.

Ліра поплентала на зарослий очеретом берег і сіла на ньому, кидаючи у воду камінці. Вона не відчувала ні задоволення, ні гордості від того, що могла читати алетіометр, лише страх. Яка б сила не змушувала ту стрілку обертатися чи зупинятися, це було розумне створіння.

— Я впевнена, що це дух,— сказала Ліра і припинила кидати камінці в болото.

— Я побачив би духа, якби він там був,— відповів Пантелеймон.— Як того привида з Голдстоу. Я його бачив, а ти — ні.

— Існує багато різних духів,— сказала Ліра незадоволено.— Ти не можеш всіх їх бачити. Як щодо тих мертвих учених без голів? Я бачила їх, пам'ятаєш?

— То було лише нічне видіння.

— Ні. То були справжні духи, і ти це знаєш, але який би дух не повертав цю кляту стрілку, він не з тих, про кого ми знаємо.

— Може, це не дух,— вперто сказав Пантелеймон.

— Добре, що ж тоді?

— Може... Це можуть бути елементарні частинки.

Вона глузливо всміхнулася.

— Мабуть, це так! — наполягав він.— Пам'ятаєш, фотомлин в Габріелі? Отож.

У коледжі Габріеля, на вівтарі в молитовні зберігалася святиня, вкрита (тепер Ліра відзначила це) чорною оксамитовою тканиною, такою самою, у якій лежав алетіометр. Вона бачила цей предмет, коли супроводжувала бібліотекаря Джордана, який приїжджав туди у справах. Тоді заступник єпископа з побожним трепетом зняв тканину, і вони побачили затемнений скляний купол, всередині якого було щось незрозуміле. Заступник єпископа смикнув за мотузку, щоб відчинити віконниці нагорі, і сонячний промінь упав просто на купол. Після цього він почав прояснюватися: всередині була маленька річ, схожа на флюгер із чотирма крилами, білими з одного боку і чорними з другого. Коли промінь освітив цей предмет, він почав обертатися. Заступник єпископа пояснив, що це явище ілюструє думку: чорнота неосвіченості боїться світла, в той час як мудрість білого намагається використати його. Ліра запам'ятала ці слова, але маленькі вертушки були цікаві самі по собі, що б вони не позначали. Це явище виникало під дією фотонів, пояснив їй бібліотекар, коли вони поверталися додому в Джордан.

Тому, мабуть, Пантелеймон мав рацію. Якщо елементарні частинки могли обертати фотомлин, безсумнівно, вони могли також впливати на стрілку, але це продовжувало непокоїти її.

— Ліро! Ліро!

Це Тоні Коста махав їй з пристані.

— Йди сюди,— кликав він.— Ти повинна побачитися з Джоном Фаа в залі, дівчинко, це терміново.

Вона знайшла Джона Фаа, Фардера Корама та інших голів сімей дуже схвильованими. Говорив Джон Фаа:

— Ліро, дитино, Фардер Корам розповів мені про те, як ти читала з того приладу. І я із сумом повинен повідомити, що Джакоб помер. Після всього, що сталося, я думаю, ми візьмемо тебе із собою, незважаючи на мої упередження. Я дуже хвилююся через це, але, здається, альтернативи немає. Тільки-но поховають Джакоба, згідно з традицією, ми вирушимо у подорож. Ти зрозуміла мене, Ліро: ти також ідеш, але це не привід для радощів чи тріумфу. На нас чекає велика небезпека. Я віддаю тебе під крило Фардера Корама. Не турбуй його та не зачіпай без причини, інакше відчуєш силу моєї люті. Зараз іди та розкажи все Ма Кості й будь готова вирушати.

Наступні два тижні Ліра була зайнята більше, ніж за все своє минуле життя. Ці дні були насичені, але водночас тягнулися нестерпно довго. Вони були сповнені виснажливого очікування, ховання у сирих вузьких схованках, спостереження за похмуро-дошовим

осіннім ландшафтом, який пропливав за вікном, знову переховування, сну біля двигуна, який пахтів димом і газом, прокидання з головним болем, і що найгірше — їй ніколи не дозволяли вийти на свіже повітря, чи прогулятися вздовж берега, чи вийти на палубу, чи повернути до шлюзових воріт, чи зловити швартовий.

Вона мусила ховатися. Тоні Коста розповів їй про плітки, які чув у прибережних барах: про полювання по всьому королівству на маленьку світловолосу дівчинку, про велику винагороду за неї та про жорстоке покарання за спробу її сховати. Були також дивні чутки: говорили, що вона була єдиною дитиною, якій вдалося втекти від гоблінів, і вона знає якісь жахливі таємниці. Інші казали, що вона була не людською дитиною, а парою духів у вигляді дитини та деймона, яких послали в цей світ потойбічні сили, щоб спричинити велику руїну на землі. А треті казали, що це була не дитина, а доросла людина, зменшена за допомогою

магії та найнята татарами, аби шпигувати за добрими англійцями та підготувати все для татарського нашествя.

Ліра слухала ці байки спочатку у захваті, а потім із зневірою. Всі ті люди боялися і ненавиділи її! І вона хотіла вибратися з тісної каюти. Вона хотіла бути вже на півночі, серед снігів, під сяючою Авророю. А іноді їй хотілося назад, до Коледжу Джордана, дертися із Роджером по дахах та чути дзвоник економа, який сповіщав, що до обіду залишилося півгодини, а також шипіння й бурління кухні... Тоді вона палко бажала, щоб усе стало, як раніше, ніколи не змінювалося, і вона завжди залишалася Лірою з Коледжу Джордана.

Єдиною річчю, яка рятувала її від нудьги та роздратування, був алетіометр. Вона читала його щодня, іноді з Фардером Корамом, іноді сама. Виявлялося, що вона може без зайвих зусиль дедалі глибше й глибше занурюватися в той спокійний стан, в якому читання символів ставало простим, і верхівки гір, яких торкнулося сонячне світло, оберталися на яскраві видіння.

Вона намагалася пояснити, на що це схоже, Фардеру Кораму.

— Це так, ніби ти говориш із кимось, але повністю не чуєш, ти відчуваєш себе трохи ніяково, тому що вони розумніші за тебе, але вони не сердяться чи ще щось... І вони стільки знають, Фардере Корам! Ніби їм все відомо! Пані Кольтер була розумною, але це інші знання... Це ніби розуміння, мені здається...

Він ставив різні запитання, а вона шукала відповіді.

— Що зараз робить пані Кольтер? — спитав він, і її руки одразу ж починали рухати стрілки, а він цікавився: — Розкажи мені, що ти робиш.

— Добре, мадонна — це пані Кольтер, і я думала моя мати, коли ставила сюди стрілку; а мураха означає зайнятий — це легко, це значення зрозуміле; пісковий годинник означає час, тому посередині значення зараз, а потім я зосереджуюся на цьому.

— Звідки ти знаєш ці значення?

— Я нібито бачу їх. Чи, скоріше, я відчуваю їх, це неначе спускатися сходами уночі — ти просто ставиш ногу і потрапляєш на наступну сходинку. Отже, я відпускаю свій розум — і з'являється ще одне значення, я відчуваю його. Потім я складаю їх разом. Це схоже на відчуття, коли ти фокусуєш погляд.

— Тоді зроби це і скажи, що він говорить.

Ліра так і зробила. Довга стрілка миттєво почала крутитися, зупинилася, знову продовжила рух, знову зупинилася — вона рухалася певними кроками, роблячи певні паузи. Це викликало почуття радості і сили, яку відчувала Ліра, бачивши себе молодим птахом, який вчиться літати. Фардер Корам спостерігав, зазначаючи місця, де зупинилася стрілка, і дивлячись, як маленька дівчинка, відкинувши волосся з обличчя та кусаючи нижню губу, спочатку стежить за стрілкою, а коли вона зупиняється, дивиться далі за циферблатом. Звісно, не випадково. Фардер Корам грав у шахи і знав, як гравці стежать за грою. Досвідчений гравець помічає лише сильні та впливові позиції на дошці та ігнорує слабкі. Очі Ліри рухалися так само, згідно з якимсь магнітним полем, яке вона бачила, а він — ні.

Стрілка зупинилася на блискавці, немовляті, змії, слоні та створінні, якому Ліра не могла дати назви: щось на зразок ящірки з великими очима і хвостом, закрученим навколо гілки, на якій вона сиділа. Стрілка повторювала цю послідовність, поки Ліра спостерігала.

— Що означає ящірка? — запитав Фардер Корам, відвернувши сконцентровану увагу Ліри.

— Це не має значення... Я бачу, що це означає, але, мабуть, неправильно розумію. Блискавка — це злість; дитина... Думаю, що це я... Я почала розуміти значення ящірки, але ви заговорили до мене, Фардер Корам, і я втратила його. Розумієте, воно розвіялося, як на вітрі.

— Я розумію. Вибач, Ліро. Ти стомила? Хочеш припинити?

— Ні, не хочу, — відповіла вона, але її щоки були червоні, а очі горіли. В неї були всі ознаки перезбудження, і це посилювалося її тривалим ув'язненням в задушливій каюті.

Він виглянув з вікна. Вже було темно, і вони майже наблизилися до моря. Широке коричневе пінне гирло розлилося під похмурими небесами, на відстані, біля перегінного заводу були помітні танкери, іржаві й заплетені павутинням трубопроводів, з труб ліниво здіймався густий дим і змішувався з хмарами.

— Де ми? — запитала Ліра. — Можу я піднятися нагору хоч на хвилину, Фардере Корам?

— Це води Колбі, — відповів він. — Гирло річки Коул. Коли ми дістанемося до міста, то пришвартуємося біля Димного ринку і пішки підемо в док. Ми там будемо за одну-дві години...

Але ставало темно, самотність широкого гирла порушував лише їхній човен та далека вугільна баржа, яка працювала біля перегінного заводу. Ліра ж була така почервоніла та втомлена, і вона так довго не була на повітрі, що Фардер Корам продовжив:

— Добре, я думаю, нічого страшного не станеться за декілька хвилин на відкритому повітрі. Я не став би називати його свіжим — воно зовсім не свіже, крім того часу, коли віє з моря, але ти можеш піднятися і подивитися навколо, поки ми не підпливемо ближче.

Ліра підскочила, а Пантелеймон миттєво обернувся на чайку, бажаючи розпрямити крила на повітрі. Назовні було холодно, і хоч Ліра була добре закутана, невдовзі вона почала тремтіти. Пантелеймон, навпаки, кинувся в небо з радісним криком, і крутився там, і мчав стрімголов попереду човна, а потім за кормою. Ліра тріумфувала, відчуваючи його політ, і подумки закликала його спровокувати деймона-баклана старого керманича на змагання. Але той ігнорував їх і сонно сидів на кермі поряд з хазяїном. На цій коричневій холодній широті не було нічого, крім пихтіння двигуна та приглушеного сплеску води за бортом, який порушував тишу. Важкі хмари висіли низько, але дощу не обіцяли, повітря під ними було потемнілим від диму. Лише стрімка грація Пантелеймона кричала про життя та радість.

Коли він ширяв після повітряного стрибка, широко розкинувши крила, білий на тлі сірих хмар, щось чорне стрімко вдарило в нього. Він почав падати, тріпочучи від шоку та болю, Ліра закричала, відчуваючи його біль. Ще одна маленька чорна річ приєдналася до першої; вони рухалися не як птахи, а як жуки, важко й спрямовано, видаючи дзижчання.

Коли Пантелеймон падав, намагаючись потрапити на човен, в розкинуті руки Ліри, чорні створіння знову націлилися на нього, стугонливі та смертоносні. Ліра майже збожеволіла від жаху Пантелеймона та свого власного, але раптом щось просвистіло повз неї вгору.

Це був деймон керманича. Він виглядав важким та незграбним, але його політ був могутній і стрімкий. Він бив головою то в один бік, то в інший, було чути шум чорних крил та видно тремтіння білих — і маленьке чорне створіння впало на просмолений дах каюти до ніг Ліри в ту мить, коли Пантелеймон сів на її витягнуту руку.

Не встигла вона його заспокоїти, як він обернувся на дикого kota і кинувся на створіння, відштовхуючи його від краю даху, куди воно тихо поповзло, намагаючись

втекти. Пантелеймон міцно притиснув його своєю пазуристою лапою і подивився в темне небо, де було чути ляскіт чорних крил баклана, який кружляв угорі, намагаючись схопити інших.

Потім баклан м'яко сів на місце і каркнув щось керманичу, який сказав:

— Вони полетіли. Не впусти́ть того, що впав. Ось... — він вилив залишки зі срої бляшаної кружки і протягнув її Лірі.

Вона миттю накрила нею створіння. Воно дзижчало й ричало, як маленька машина.

— Тримай його,— сказав Фардер Корам з-за її спини, а потім став на коліна й підсунув під кружку папірець.

— Що це, Фардере Корам? — тремтячи запитала Ліра.

— Давай спустимося й подивимось. Тримай обережно, Ліро. Закрий його щільно.

Вона подивилася на деймона керманича, намагаючись подякувати йому, але очі того були заплющені. Тоді вона подякувала керманичу.

— Краще залишайся внизу,— єдине, що він сказав. Ліра взяла кружку в каюту, де Фардер Корам знайшов

склянку для пива. Він перевернув кружку над нею і витягнув папір так, що створіння впало у склянку. Він підняв її, і вони ясно побачили розлючену маленьку істоту.

Воно було завбільшки з Лірин великий палець, темно-зеленого кольору, а не чорного. Його надкрилля стирчали, яку сонечка, коли воно збирається злетіти, а крила билися так люто, що нагадували одну пляму. Його шість пазуристих лапок скреблися по гладкому склу.

— Що це? — спитала Ліра.

Пантелеймон, все ще дикий кіт, заліз на стіл за шість дюймів від склянки і не зводив з неї очей.

— Якби ти відкрила його,— сказав Фардер Корам,— ти б не знайшла там живої істоти. Ні тварини, ні комахи. Я бачив щось таке раніше і ніколи не думав, що побачу знову тут, на півночі. Воно живе в Африці. В нього закладено годинниковий механізм, до пружини якого пришпилено злого духа із закляттям.

— Але хто його послав?

— Тобі навіть не потрібно читати символи, Ліро, ти можеш здогадатися про це так само легко, як і я.

— Пані Кольтер?

— Звісно. Вона досліджувала не лише північ; існує багато дивного і в південних краях. Я бачив востаннє таку істоту в Марокко. Вона смертельно небезпечна; поки в ній дух,

вона ніколи не зупиниться, а якщо ти звільниш духа, він буде такий лютий, що вб'є першого, на кого натрапить.

— Але для чого вони?

— Для шпигування. Я був старим дурнем, коли дозволив тобі піднятися нагору. І мені слід було дати тобі подумати про символи, не перериваючи тебе.

— Тепер я зрозуміла! — раптом схвильовано сказала Ліра. — Це означає повітря, та ящірка! Я бачила це, але не могла зрозуміти чому, і тому я намагалася обдумати це й заплуталась.

— А,— вимовив Фардер Корам,— тоді я також зрозумів. То не ящірка, то хамелеон. І він означає повітря, тому що вони не їдять, не п'ють, вони просто живуть на повітрі.

— А слон...

— Африка,— продовжив він,— еге ж.

Вони дивилися одне на одного. З кожним проявом сили алетіометра вони відчували дедалі більше благоговіння перед ним.

— Він завжди вказував нам на ці події,— сказала Ліра — Ми повинні були слухати. Але що ж ми будемо робити з цією істотою, Фардере Корам? Ми можемо її вбити?

— Я не знаю, чи можемо ми щось зробити. Ми маємо лише тримати його щільно замкненим у коробці і не випускати. Мене більше турбує другий, той, що полетів. Він зараз летить до пані Кольтер з новою про те, що бачив тебе. Чорт забирай, Ліро, але я — дурень.

Він порився в буфеті і знайшов бляшанку для курильного листа близько трьох дюймів у діаметрі. В ній зберігалися шурупи, але він витягнув їх і витер коробку ганчіркою, а потім перекинув туди склянку, все ще накриту папером.

Раптом одна лапка створіння опинилася назовні і вдарила по бляшанці з неочікуваною силою, але їм вдалось повернути його на місце і щільно закрити кришку.

— Як тільки ми опинимося на кораблі, я запаяю її для впевненості,— сказав Фардер Корам.

— Але хіба годинниковий механізм не зупиняється?

— Звичайний механізм — так. Але, як я вже сказав, цей продовжує працювати через духа, пришпиленого до нього. Що дужче він опирається, то міцніше його тримає і то складніше йому опиратися. А зараз давай сховаємо цього хлопця подалі...

Він загорнув бляшанку у фланель, щоб приглушити невгамовне дзижчання, і засунув її під своє ліжко.

Було вже темно, Ліра спостерігала у вікно, як наближалися вогні Колбі. Важке повітря стало густішим і перетворилося на туман, і коли вони прив'язували човен неподалік від

Димного ринку, все навкруги набуло м'яких та розпливчастих форм. Темрява накинула на себе перлисту срібно-сіру вуаль і накрила нею склади і крани, дерев'яні прилавки та гранітну будівлю з багатьма трубами на ній, завдяки якій ринок і дістав свою назву. Там удень і вночі коптілася риба на запашному дубовому диму. Труби також робили свій внесок у густоту холодного повітря, і приємний запах копченого оселедця, скумбрії та морського окуня йшов, здавалося, від кожного каменя.

Ліра, закутана у штормівку з великим каптуром, який ховав волосся, що викривало її, йшла між Фардером Кораом та керманичем. Три деймони були в повній бойовій готовності, вони обшукували всі закутки попереду, озиралися назад та прислухалися до ледь чутних кроків.

Але вони були на вулиці самі. Всі громадяни Колбі сиділи по домівках та, мабуть, попивали дженівер перед палаючими пічками. Вони так нікого і не побачили, поки не дісталися доку, а першим, кого вони помітили, був Тоні Коста, який охороняв вхід на корабель.

— Дякувати Богові, ви приїхали,— сказав він тихо, пропускаючи їх.— Нам доповіли, що Джека Верховена застрелили, а його човен затонув, і про вас ніхто нічого не чув. Джон Фаа уже на борту й ніяк не дочекається, коли ми попливемо.

Корабель вразив Ліру: кермова рубка, труба посередині судна, бак, вантажна стріла над люком, накритим парусиною, жовті вогні, які мерехтіли в ілюмінаторах та на капітанському містку, білий ліхтар на топ-щоглі; три чи чотири постаті поралися на палубі з речами, яких вона не могла роздивитися.

Вона поспішила нагору дерев'яним трапом, залишаючи Фардера Корама позаду і озируючись довкола у захваті. Пантелеймон обернувся на мавпу і за мить видерся на вантажну стрілу, але Ліра покликала його вниз — Фардер Корама чекав їх у приміщенні, тобто, як кажуть на судні, в каюті.

Вниз по сходинах, чи по трапу, знаходилася невеличка кают-компанія, де Джон Фаа тихо розмовляв з Ніколасом Рокбі — циганом, який відповідав за судно. Джон Фаа все робив не поспішаючи. Ліра чекала, поки він привітається з нею, але він зробив свої зауваження про приплив та відплив, про проводку судна і лише тоді звернувся.

— Добри вечір, друзі,— сказав він.— Бідолашний Джек Верховен мертвий, мабуть, ви чули. А його хлопців захопили в полон.

— У нас також погані новини,— сказав Фардер Корама, а потім розповів про їхню пригоду з літаючими духами.

Фардер Корама витяг бляшанку і поклав її на стіл. З неї долинало таке розлючене дзижчання, що аж коробка повільно рухалася по дерев'яній поверхні.

— Я чув про таких духів з годинниковим механізмом, але ніколи не бачив,— сказав Джон Фаа.— Не існує засобу приборкати чи зупинити його — це все, що я знаю. Немає сенсу кидати його в океан, тому що бляшанка впливає. Ми повинні охороняти його та бути пильними.

Оскільки Ліра була єдиною представницею жіноцтва на кораблі (Джон Фаа, обмисливши все, вирішив не брати жінок), вона мала свою каюту. Невеличку, меншу за її схованку, з ліжком та віконцем, яке тут слід було називати ілюмінатором. Вона запхнула свої речі в шухляду під ліжком і схвильовано побігла нагору, щоб, спираючись на поручні, простежити, як зникає позаду Англія. З'ясувалося, що Англія вже зникла в тумані, не дочекавшись її, щоб попрощатися.

Але шум води, дихання повітря, вогні судна, які сміливо сяяли в темряві, гул двигуна, запахи солі, риби та вугільного спирту були також достатньо захоплюючими. Невдовзі до всього цього приєдналося інше почуття — корабель почали гойдати хвилі Германського океану. Коли хтось покликав Ліру вечеряти, вона зрозуміла, що не голодна, а ще через деякий час їй спало на думку, що непогано було б піти полежати заради Пантелеймона — бідолашне створіння почувалося вкрай виснаженим.

Так почалася її подорож на північ.

Частина друга. Больвангар

10. Консул і Ведмідь

Джон Фаа та інші ватажки вирішили прямувати до Трольсанда — головного порту Лапландії. У відьом цього міста було консульство, а Джон Фаа знав, що без їх допомоги чи, принаймні, дружнього нейтралітету, буде неможливо врятувати вкрадених дітей.

Він поділився своїми думками з Лірою і Фардером Корамом наступного дня, коли Лірина морська хвороба трохи вгамувалась. Яскраво сяяло сонце, зелені хвилі перелітали через борт і бризкали білою піною. На палубі, відчуваючи легкий бриз і дивлячись на море, переливчасте від світла і руху, Ліра майже не відчувала морської хвороби. А Пантелеймон тепер зрозумів, як захоплююче бути морською чайкою чи буревісником і торкатися крилами морської поверхні. Ліра настільки поринула в його радощі, що сама була рада покинути сухопутний спосіб життя.

Джон Фаа, Фардер Корам та два чи три інші чоловіки сиділи на кормі, залитій сонцем, і обговорювали свої плани.

— Фардер Корам знає лапландських відьом,— сказав Джон Фаа.— І якщо я не помиляюсь, існує угода.

— Все правильно, Джоне,— відповів Фардер Корам.— Це було сорок років тому, але це ніщо для відьом. Деякі з них живуть набагато довше.

— Що посприяло тій угоді, Фардере Корам? — запитав Адам Стефанськи — чоловік, що відповідав за бойові загони.

— Я врятував життя відьми,— пояснив Фардер Корам.— Її в повітрі переслідував і збив якийсь великий рудий птах, якого я ніколи не бачив раніше. Поранена, вона впала в болото, а я поплив, щоб врятувати її. Вона ледь не потонула, але я витяг її на човен та застрелив птаха. Він упав у трясовину, на жаль,— адже він був майже такий здоровий, як бугай, та ще й полум'яно-червоний.

— О! — вигукнув один із чоловіків, здивований історією Фардера Корам.

— Коли я затяг її у човен,— продовжував він,— я пережив найбільший шок у моєму житті — та молода жінка була без деймона.

Це прозвучало так, якби він сказав: «В неї не було голови». Сама думка про це була жахливою. Чоловіки здригнулися, а їхні деймони наїжачилися, затремтіли і почали люто каркати, і людям довелось заспокоювати їх. Пантелеймон притиснувся до грудей Ліри, і їх серця билися поряд в унісон.

— Принаймні,— додав Фардер Корам,— це так виглядало. Через те, що вона впала з неба, я був більше ніж упевнений, що вона відьма. Вона виглядала так само, як молода жінка, тонша за деяких та вродливіша за більшість, але те, що я не побачив деймона, відвернуло мене від неї.

— Що ж, у них немає деймонів, у відьом? — спитав Майкл Канзона.

— Їхні деймони невидимі, я гадаю,— припустив Адам Стефанськи.— Він був там весь час, але Фардер Корам не міг його бачити.

— Ні, ти помиляєшся, Адаме,— заперечив Фардер Корам.— Його зовсім там не було. У відьом є сила відділятися від своїх деймонів — могутня сила, якої ми не маємо. Якщо потрібно, вони можуть послати своїх деймонів далеко-далеко з вітром чи хмарою, чи під океан. А деймон

тієї відьми, яку я знайшов, прилетів назад вже десь через годину, звісно, відчувши її страх та рани. І я впевнений, хоч вона ніколи не підтверджувала цього, що той великий рудий птах, якого я підстрелив, був деймоном іншої відьми, яка послала його в погоню. Господи! Я здригаюся, коли думаю про це. Я б стримав свою руку, я зробив би будь-що і на землі, і на морі, але це вже сталося. Як би там не було, безсумнівно, я врятував життя відьми, і вона підтвердила це, сказавши, що я можу попросити її допомоги будь-коли. Одного разу вона надала мені допомогу, коли скролінги влучили в мене отруєною

стрілою. Ми ще декілька разів зв'язувалися... Я не бачив її вже дуже давно, але вона пригадає.

— Вона живе у Трольсанді?

— Ні, ні. Вони живуть у лісах і в тундрі, а не в морських портах серед чоловіків та жінок. Вони пов'язані з диким життям. Але тут у них є консульство, і я ще поговорю з нею, не сумнівайтеся.

Лірі дуже хотілося ще послухати про відьом, але чоловіки повернулися до розмови про паливо та запаси, і незабаром вона вирішила дослідити весь корабель. Вона вешталася по палубі вздовж бортів і за деякий час познайомилася із матросом, кидаючи в нього зернятка з яблука, які вона зберегла після сніданку. Він був товстим спокійним чоловіком, і після того, як вони обмінялися лайками, стали справжніми друзями. Його звали Джері. Під його керівництвом вона з'ясувала: коли що-небудь робиш, зникає морська хвороба, і що навіть така праця, як чищення палуби, може бути приємною, якщо виконувати її поморському, їй дуже сподобалося це відкриття, і невдовзі вона складала ковдру на своєму ліжку по-морському, прибирала одяг до шухляди морським способом і вживала слово «драїти» замість «прибирати», коли займалася саме цією справою.

Після двох днів у морі Ліра вирішила, що таке життя саме для неї. Вона дослідила судно від моторного відділення до капітанського містка, скоро її ім'я було на вустах усієї команди. Капітан Рокбі дозволив їй подати сигнал голландському фрегату, потягнувши ручку парового свистка; кок мирився з її допомогою, коли вона вимішувала варений пудинг, і лише суворе слово Джона Фаа могло заборонити їй залазити на фок-щоглу, щоб вивчати горизонт з «воронячого гнізда».

Весь час, поки вони прямували на північ, із кожним днем ставало дедалі холодніше. Всі запаси треба було обгорнути водонепроникною тканиною, і Джері навчав її шити. Вона із задоволенням вчилася цього мистецтва зараз, хоч зневажала його в Джордані і ніколи не слухала повчань пані Лонсдейл. Разом із Джері вони пошили водонепроникну сумку для алетіометра, яку вона могла носити на поясі: на випадок, якщо вона впаде у воду — пояснила Ліра. Зі своїм скарбом, який тепер був надійно захищеним, вона, одягнута у штормівку і зюйдвестку, сміливо хапалася за поручні, коли потік гострих бризок від розбитої хвилі здіймався над палубою. Іноді вона ще відчувала напади морської хвороби, особливо коли здіймався вітер і корабель глибоко пірнав у буруні сіро-зелених хвиль. Тоді Пантелеймон був зобов'язаний відвертати її увагу, б'ючи крилами воду у вигляді буревісника. В такі хвилини вона відчувала його безмежну радість від стрімкого польоту між небом і морем і забувала про свою нудоту. Час від часу він навіть ставав рибою і одного разу приєднався до зграї дельфінів, що здивувало та сподобалося їм. Ліра стояла

на баку, тремтіла і сміялася, поки її улюблений Пантелеймон, лискучий та могутній, вистрибував із води з півдюжиною інших швидких сірих створінь. Це було дуже приємно, але це почуття було непростим, тому що в ньому також були страх і біль.

Раптом він вподобає життя дельфіна більше, ніж він любить її?

Її друг матрос був поблизу, він знімав парусинове покриття з люка в палубі, через який завантажували корабель, і зупинився подивитися, як деймон маленької дівчинки пірнав та плавав із дельфінами. Його власний деймон, чайка, сидів на шпилі, засунувши голову під крило. Він знав, що відчуває Ліра.

— Пам'ятаю, коли я вперше вийшов у море, моя Белізарія ще не набула постійної форми — таким молодим я був — і вона також любила бути дельфіном. Я боявся тоді, що вона назавжди залишиться в цьому образі. На моєму першому кораблі був один старий моряк, який ніколи не міг зійти на берег, тому що його деймон назавжди залишився дельфіном, тож він не міг покинути море. Він був чудовим моряком, найкращим штурманом, якого я будь-коли знав, міг заробити купу грошей на риболовлі, але він не був щасливим. Він до самої смерті не був щасливим, і його поховали в морі.

— Чому деймони повинні набувати постійної форми? — спитала Ліра. — Я б хотіла, щоб Пантелеймон міг змінюватися завжди. І він також бажав би цього.

— О, вони колись перестають змінюватися, і завжди так буде. Це частина дорослішання. Настане час, коли ти стомишся від його змін і захочеш постійної форми для нього.

— Ніколи не захочу!

— Захочеш. Ти захочеш бути дорослою, як і інші дівчата. В кожному разі за неможливість змінюватися є компенсації.

— Які?

— Знання того, яка ти людина. Візьмемо стару Белізарію. Вона — чайка, і це означає, що я також в якому роді чайка. Я ані поважний? fys бундючний, ані красивий, але я міцний хлопець і можу перенести будь-що та завжди знайду трохи їжі й добру компанію. Варто знати це. І коли твій деймон обере форму, ти дізнаєшся, яка ти.

— А якщо деймон зупиниться на образі, який тобі не подобається?

— Що ж, тоді ти будеш незадоволеною, чи не так? Є багато людей, які бажали б мати деймона-лева, а натомість одержують пуделя. І поки вони не навчаться бути задоволеним тим, хто вони є, вони будуть переживати через це. Марна трата почуттів, ось що це.

Але Лірі здавалося, що вона ніколи не подорослішає.

Одного ранку в повітрі почувся новий запах, і корабель почав дивно рухатися — із сильною хитавицею в різні боки замість розгойдування вниз та вгору. Прокинувшись,

Ліра вже за хвилину була на палубі і жадібно дивилася на землю: таке дивне видовище після того, як вони вже кілька днів бачили одну воду. Лірі здавалося, що вони були в океані вже не один місяць. Просто перед кораблем здіймалася гора із зеленими схилами та засніженими верхівками і містом у гавані біля її підніжжя, з дерев'яними високими дахами будинків, шпилем молитовні, кранами біля пристані та хмарами чайок, які кружляли та голосно кричали. Той запах був запахом риби, але змішаний із ароматами, які йшли від землі: соснової смоли, ґрунту, чогось тваринного та мускусного і ще чогось — холодного, чистого і дикого, мабуть, снігу. Це був запах півночі.

Довкола судна гралися тюлені, показуючи свої клоунські обличчя над водою, а потім пірнаючи без жодного сплеску. Вітер, який здіймав краплі з увінчаних баранцями хвиль, був страшенно холодний і шукав найменший отвір у Ліриному пальті з вовчого хутра. Її руки дуже скоро змерзли, а обличчя заніміло. Пантелеймон-горностай намагався зігріти її шию, але було надто холодно залишатися нагорі без жодної роботи, навіть дивитися на тюленів, і Ліра пішла їсти свою ранкову кашу і спостерігати за всім через ілюмінатор кают-компанії.

В гавані вода була спокійною, і поки вони рухалися повз масивний хвилеріз, Ліра почала відчувати нестійкість через малорухомість. Вони з Пантелеймоном з цікавістю дивилися, як корабель важко, повільно наближався до пристані. Вже кілька годин тому звук двигуна завмер і чувся лише віддалений гул, голоси вигукували накази та запитання, канати вже скинули, трапи опустили, люки відкрили.

— Ходімо, Ліро,— сказав Фардер Корам.— Все готове?

Ліра тільки-но прокинулася, спакувала свої речі та побачила землю. Тому їй довелося лише спуститися в каюту взяти сумку.

Першою справою, яку вона і Фардер Корам повинні були зробити на березі,— це відвідати будинок відьмацького консула. Вони не довго шукали його: місто розташовувалось навколо гавані, і єдиними вагомими будівлями були молитовня та будинок губернатора. Відьмацький консул жив у пофарбованому в зелене дерев'яному будинку з видом на море, і, коли вони подзвонили у двері, гучний дзвін озвався на тихих вулицях.

Слуга провів їх до невеличкої вітальні і приніс кави. Скоро вийшов сам консул, щоб привітатися з ними. Це був товстий чоловік із рум'яним обличчям, одягнений у скромний чорний костюм. Його звали Мартін Ланселіус. Його деймоном була змія з так само напруженими діамантово-зеленими очима, як і в нього, що було єдиною відьмацькою ознакою його зовнішності, хоч Ліра не знала напевно, як має виглядати відьмак.

— Чим я можу допомогти, Фардере Корам? — запитав він.

— Двома способами, докторе Ланселіус. По-перше, мені дуже потрібно зв'язатися із відьмою, з якою я познайомився декілька років тому на болотах у Східній Англії, її звуть Серафіна Пеккала.

— Коли ви зустрічалися з нею? — запитав він.

— Мабуть, сорок років тому. Але я думаю, вона пам'ятає.

— А в чому ще вам потрібна моя допомога?

— Я представляю циганські родини, які втратили своїх дітей. У нас є причини думати, що існує організація, яка краде дітей: і наших, і інших — і відвозить їх на північ для якихось невідомих цілей. Мені б хотілося знати, чи чули ви або ваші люди, що відбувається.

Доктор Ланселіус відпив кави.

— Не можна не помітити, щось подібне відбувається і тут, — відповів консул. — Розумієте, стосунки між моїм народом та жителями півночі чудові. І мені б нізащо не хотілося якось обтяжувати їх.

Фардер Корам похитав головою, ніби він все дуже добре розумів.

— Треба додати, — мовив він, — мені б не довелося запитувати вас, якби я міг отримати інформацію іншим шляхом. Тому я й запитав спочатку про відьму.

Тепер головою захитав доктор Ланселіус, ніби він розумів. Ліра спостерігала за цією грою із здивуванням та повагою. Щось відбувалося, і дівчинка помітила, що відьмацький консул прийняв якесь рішення.

— Добре, — сказав він, — все правильно, ви, мабуть, розумієте, що ми не могли не чути вашого ім'я, Фардере Корам. Серафіна Пеккала — королева відьмацького клану в районі озера Енара. Що ж до другого питання, звісно, цю інформацію ви отримали не від мене.

— Так і є.

— Добре, саме в цьому місті знаходиться філія організації Північна прогресивна дослідницька компанія, яка удає, що шукає мінерали, але насправді контролюється Генеральним Облатковим братством у Лондоні. Ця організація, наскільки мені відомо, імпортує дітей. Але цього не знають у місті. Норвезький уряд офіційно не має до цього жодного відношення. Діти не залишаються тут довго, їх відвозять на якийсь віддалений острів.

— Ви знаєте, на який, докторе Ланселіус?

— Ні. Я б сказав вам, якби знав.

— А ви знаєте, що там з ними роблять?

Уперше доктор Ланселіус подивився на Ліру. Вона відповіла йому впевненим поглядом. Маленька зелена змія-деймон підвела голову з коміра консула і прошепотіла щось, висовуючи свій тремтячий язик, йому на вухо.

Консул сказав:

— Я чув фразу «Мейштадський процес» стосовно цієї справи. Гадаю, вони використовують її, щоб приховати справжню назву. Я також чув слово *інтерсекція*, але не можу сказати, до чого воно.

— А зараз у місті є діти? — спитав Фардер Корам. Він пригладив шерсть свого деймона, коли той постав

у бойовій готовності. Ліра помітила, що він припинив муркати.

— Ні, думаю, ні,— відповів доктор Ланселіус.— Група приблизно з дванадцятьох осіб прибула на тому тижні, і вони поїхали позавчора.

— О! Так недавно? Це дає нам хоч якусь надію. На чому вони подорожують, докторе Ланселіус?

— На санях.

— І ви не уявляєте, куди вони їдуть?

— Майже ні. Це нас не цікавить.

— Зрозуміло. Добре, ви достатньо чітко відповіли на всі мої питання, сер, але є ще одне. Якби ви були на моєму місці, яке б питання ви поставили відьмацькому консулу?

Уперше за всю зустріч доктор Ланселіус посміхнувся.

— Я б спитав, де я можу найняти ведмеда в обладунках,— була його відповідь.

Ліра підвелась і відчула, як тріпоче серце Пантелеймона під її руками.

— Я вважав, що ведмеді в обладунках служать Облатковому братству,— сказав здивований Фардер Корам.— Тобто Північній прогресивній компанії, чи як там вони себе називають.

— Принаймні один не служить. Ви можете знайти його на складі саней в кінці вулиці Ленглокур. Він там зараз підробляє, але його норов та страх, який він викликає у собак, не затримують його там довго.

— Що ж він — ренегат?

— Мабуть, так. Його звуть Йорик Бернісон. Ви запитали, яке б питання я поставив, і я вам відповів. А тепер що б я зробив: я б скористався нагодою найняти ведмеда в обладунках, навіть коли б він перебував значно далі, ніж він є.

Ліра не могла всидіти на місці. Однак Фардер Корам знав правила етикету для таких зустрічей і взяв ще один медовий пряник з тарілки. Поки він їв, доктор Ланселіус звернувся до Ліри.

— Я зрозумів, ви володієте алетіометром,— сказав він, здивувавши її. Звідки він міг знати?

— Так,— відповіла Ліра і після того, як Пантелеймон ущипнув її, додала: — Хочете подивитися на нього?

— Із великим задоволенням.

Вона незграбно засунула руку в непромокальну сумку і передала йому оксамитовий пакунок. Він розгорнув його й обережно взяв у руки, дивлячись на циферблат, як учений дивиться на рідкісний манускрипт.

— Який витончений! — сказав він.— Я бачив інший, але він був не такий гарний, як цей. А інструкції для прочитання у вас є?

— Ні,— почала Ліра, але, перш ніж вона встигла щось додати, Фардер Корам продовжив:

— Ні, на жаль, хоч Ліра і володіє алетіометром, немає ніякої можливості читати його. Це, мабуть, така сама загадка, як посудини з чорнилом, які використовують індуси, щоб читати майбутнє. А найближча книга із розшифруванням для прочитання символів, яку я знаю, є в Аббатстві Святого Йоганна у Хайдельберзі.

Ліра розуміла, чому він казав це — він не хотів, щоб доктор Ланселіус довідався про її силу. Але вона також бачила щось таке, чого не бачив Фардер Корам — хвилювання демона доктора Ланселіуса, і вона знала, що краще було не брехати.

Тож вона зауважила:

— Насправді я можу читати,— говорячи почасти докторові Ланселіусу, почасти Фардеру Кораму.

Тоді обізвався консул:

— Ти дуже розумна. Звідки він у тебе?

— Ректор Коледжу Джордана в Оксфорді дав мені його,— відповіла вона.— Докторе Ланселіус, ви знаєте, хто їх виробляє?

— Кажуть, їх створюють у місті Празі,— сказав консул.— Учений, який винайшов перший алетіометр, напевно, намагався винайти спосіб вимірювати вплив планет за законами астрології. Він хотів зробити пристрій, який би вказував на Марс чи Венеру, як компас вказує на північ. Це йому не вдалося, але механізм, який він створив, явно вказував на щось, навіть якщо ніхто не міг зрозуміти, що це було.

— А звідки взяли символи?

— О, це сімнадцяте століття. Символи й емблеми були повсюди. Будівлі та картини створювалися так, що їх можна було читати, як книги. Всі речі щось означали. Якби ви знайшли потрібний словник, ви б змогли прочитати саму Природу. Не дивно, що

філософи використали символізм свого часу, щоб інтерпретувати знання, яке йшло із загадкового джерела. Але, знаєте, їх не сприймали серйозно протягом двох століть.

Він повернув інструмент Лірі і додав:

— Можу я спитати про щось? Без книг, що розшифровують символи, як ви його читаете?

— Я лише намагаюся відпустити розум, це щось схоже на відчуття, коли дивишся на воду. Потрібно, щоб очі знайшли правильний рівень, оскільки у фокусі має з'явитися щось одне. Якось так,— відповіла вона.

— Чи можу я подивитися, як ви це робите? — запитав він.

Ліра глянула на Фардера Корама, готова погодитися, але чекаючи його дозволу. Старий кивнув.

— Що запитати?

— Які наміри у татар щодо Камчатки?

Це було важко. Ліра повернула стрілку на верблюда, що позначав Азію, яка в свою чергу мала на увазі татар; на риг достатку — Камчатка, в якій були золоті копальні; на мураку — діяльність, як цілі та наміри. Потім сіла, не рухаючись, дозволяючи своєму розуму втримати три рівні значень разом у фокусі, і розслабилася, щоб знайти відповідь, яка з'явилася майже тієї ж миті. Довга стрілка затремтіла на дельфіні, шоломі, немовляті та на якорі, а потім на тиглі, що поєднувалося в одну складну формулу, яку Ліра сприйняла без вагань і яку не усвідомлювали два чоловіки.

Коли стрілка повторила свій рух кілька разів, Ліра підвела очі. Вона мигнула раз чи двічі, ніби виходячи з трансу.

— Вони удаватимуть, що атакують її, але насправді не робитимуть цього, тому що вона надто далеко і їм доведеться дуже розтягнутися,— сказала вона.

— Як ти це читаєш?

— Дельфін — одне з його прихованих значень — гра чи грайливість,— пояснила вона.— Мені зрозуміло, що правильне саме це значення, тому що стрілка зупинилася тут певну кількість разів і чітко вказала саме на цей рівень, а не на якийсь інший. Шолом означає війну, а разом ці два значення — вдавати, що йдеш на війну, але насправді не робити цього. Немовля — це труднощі, тобто їм буде нелегко захопити її, а якір пояснює чому: тому що вони розтягнуться, як ланцюг якоря. Я так це бачу, розумієте?

Доктор Ланселіус покивав головою.

— Чудово,— сказав він.— Я вам дуже вдячний. Я цього не забуду.

Потім він уважно подивився на Фардера Корама і знову на Ліру.

— Можна вас попросити ще раз продемонструвати своє вміння? — мовив він. — Надворі, за будинком ви знайдете декілька гілок небесної сосни — вони висять на стіні. Одну з них використовувала Серафіна Пеккала, а інші — ні. Яка її гілка?

— Добре! — погодилася Ліра, яка була завжди готова похизуватися. Вона взяла алетіометр і вийшла. Їй дуже кортіло подивитися на небесну сосну, тому що відьми користувалися нею, коли літали, а вона ще ніколи її не бачила.

Коли вона пішла, консул спитав:

— Ви розумієте, що це за дитина?

— Вона дочка лорда Ізраеля, — відповів Фардер Корам, — а її мати — пані Кольтер з Облаткового братства.

— А крім цього?

Старий циган похитав головою.

— Ні, — була його відповідь, — більше я нічого не знаю. Але вона дивне невинне створіння, і я б нізащо не хотів, щоб з нею щось сталося. Як вона читає той інструмент, я не знаю, але я вірю тому, що вона говорить. А що, докторе Ланселіус? Що ви знаєте про неї?

— Відьми говорять про цю дитину вже кілька століть, — розповідав Консул. — Вони живуть у тих місцях, де завіса між світами дуже тонка, і вони чули вічні голоси час від часу, голоси тих створінь, які мандрують між світами. Вони говорили про дитину, саме таку, як ця, вона має особливе призначення, яке вона виконає, але не тут — не в цьому світі, а десь поза ним. Без цієї дитини ми всі загинемо. Вона повинна здійснити те, що їй призначено, не усвідомлюючи, що вона робить, тому що лише її незнанням нас буде врятовано. Ви розумієте це, Фардере Корам?

— Ні, — відповів він, — я не можу сказати, що розумію.

— Це означає, що вона вільна робити помилки. Нам залишається тільки сподіватися, що вона їх не зробить, але не можна керувати нею. Я дуже радий, що побачив цю дитину до того, як помер.

— Але звідки ви дізналися, що вона саме та дитина? І що то за створіння, які мандрують між світами? Мені важко зрозуміти вас, докторе Ланселіус, але ви здається мені чесною людиною...

До того, як консул встиг відповісти, двері відчинилися і зайшла Ліра, з тріумфом несучи невелику гілку небесної сосни.

— Ось ця! — сказала вона. — Я перевірила всі і впевнена, що саме ця.

Консул придивився до гілки і схвально кивнув.

— Так,— сказав він.— Добре, Ліро. Це чудово. Тобі пощастило мати такий інструмент, і я бажаю тобі з ним успіху. Я хочу дати тобі щось...

Він узяв гілку і відламав один прутик.

— Вона літала з ним? — спитала Ліра з благоговінням.

— Так. Я не можу віддати тобі всю гілку, адже вона потрібна мені для контакту з нею, але цього буде достатньо. Бережи його.

— Так,— відповіла вона,— дякую.

І вона поклала його в свою сумку поряд із алетіометром. Фардер Корама торкнувся гілки, ніби на щастя, і на його обличчі був вираз, якого Ліра ще ніколи не бачила: немов пристрасна жага. Консул провів їх до дверей, де потиснув руку і Фардеру Корама, і Лірі.

— Сподіваюся, на вас чекає успіх,— сказав він, стоячи на порозі на пронизливому холоді і дивлячись, як вони йдуть маленькою вулицею.

— Він знав відповідь про татар ще до того, як я про них дізналась,— сказала Ліра Фардеру Корама.— Алетіометр сказав це мені, але я мовчала. То був тигель.

— Я зрозумів, що він перевіряє тебе, дитино. Але ти правильно зробила, що була ввічливою і не виказала знання його наміру. З його боку то була корисна порада про ведмедя. Ми б самі до цього не додумалися.

Вони попрямували до складу саней, який розташовувався у двох бетонних приміщеннях. Навкруги розкинулися безплідні, порослі чагарником землі, повсюди між каменів стирчав бур'ян, а брудні калюжі були вкриті кригою. Похмурий чоловік в конторі сказав їм, що ведмідь звільняється о шостій, і їм не можна запізнюватися, бо він одразу ж іде просто у двір за баром Ейнарсона, де йому дають випити.

Тоді Фардер Корама повів Ліру до найкращого магазину одягу в місті і купив їй необхідне тепле вбрання. Вони купили парку із шерсті північного оленя, тому що вона добре захищає від дощу і від морозу, каптур парки був оторочений хутром росوماхи, яке захищало від криги, що намерзала від дихання. Вони придбали також спідню білизну та чохли на чоботи зі шкіри оленяти, а ще шовкові рукавички, на які надягалися великі хутряні рукавиці. Чоботи та рукавиці були зроблені зі шкіри передніх ніг оленя, бо вона вважалася дуже міцною, а підошва чобіт виготовлена зі шкіри бородатого тюленя, що так само надійна, як і шкіра моржа, але легша. Останнім вони купили водонепроникний плащ з напівпрозорого шлунка тюленя, який повністю вкривав дівчинку.

У всьому цьому, із шовковим шарфом на шиї та з шерстяною шапкою на голові, та ще й у великому каптурі, натягнутому зверху, їй було дуже тепло. Але ж вони збиралися у набагато холодніші регіони, ніж цей.

Джон Фаа наглядав за розвантаженням корабля і з нетерпінням чекав на повідомлення від консула, але ще більше він зацікавився ведмедем.

— Ми підемо до нього сьогодні ж увечері,— сказав він.— Ти коли-небудь розмовляв з такими створіннями, Фардере Корам?

— Так, розмовляв, та ще й бився з одним, хоч не сам, слава Богу. Нам треба підготуватися до розмови з ним, Джоне. Він багато питатиме, я впевнений, і буде похмурим та впертим, але ми повинні найняти його.

— О, так. А як з твоєю відьмою?

— Ну, вона зараз далеко та ще й стала королевою клану,— відповів Фардер Корам.— Я дуже сподіваюсь, що зможу надіслати їй повідомлення, але очікування відповіді забере багато часу.

— Добре. Дозволь повідомити, про що я дізнався, старий друже.

Джон Фаа ледве міг всидіти від бажання розповісти їм щось. Він зустрів на пристані старателя з Нової Данії, з провінції Техас, на ім'я Лі Скоресбі, в якого була повітряна куля. Експедиція, до якої він сподівався приєднатися, не відбулася через брак коштів, навіть не виїхала з Амстердама. Отже, він був у скрутному становищі.

— Подумай лише, що ми можемо зробити за допомогою аеронавта, Фардере Корам! — сказав Джон Фаа, потираючи свої великі руки.— Я переконав його приєднатися до нас. Здається, ми саме вчасно прибули сюди.

— Краще було б, якби ми точно знали, куди їхати,— відповів Фардер Корам, але ніщо не могло збентежити Джона Фаа.

Коли посутеніло, а запаси й спорядження було вивантажено і чекало на пристані, Фардер Корам і Ліра пішли берегом шукати бар Ейнарсона. Вони знайшли його досить швидко — грубий бетонний сарай з червоним неоновим написом, який миготів над дверима, і з гучними голосами, що лунали з-за вкритих інеєм вікон.

Нерівна дорога поряд із баром вела крізь металеві ворота до заднього двору, де була прибудова з долівкою з мерзлої багнюки. Тьмяне світло, яке йшло від заднього вікна бара, показало величезну бліду постать, що сиділа випроставшись і гризла шмат м'яса, тримаючи його обома руками. Ліру вразила заюшена кров'ю морда чи обличчя, маленькі злі очі і зарості брудно-жовтої шерсті. Гризучи, створіння огидно гарчало, хрюскало та смоктало.

Фардер Корам зупинився біля воріт і покликав:

— Йорику Бернісон!

Ведмідь припинив їсти. Наскільки вони могли бачити, він дивився просто на них, але неможливо було прочитати вираз його обличчя.

— Йорику Бернісон,— знову повторив Фардер Корам.— Можна з тобою поговорити?

Серце Ліри швидко билось, щось у присутності ведмеда примушувало відчувати її близькість холодної, небезпечної, брутальної сили, але сили, що контролювалася розумом — не людським розумом, нічого схожого на людину, тому що у ведмедів, звісно, не було демонів. Це дивне величезне створіння, яке гризло м'ясо, ніколи не могло постати в Ліриній уяві, і вона відчувала глибоку симпатію та жалість до цієї самотньої істоти.

Він кинув ногу оленя в багнюку і пошкандибає на чотирьох до воріт. Потім він став дибки — десять чи навіть більше футів завбільшки — ніби хотів показати, який він могутній і якою ненадійною перепорою були ворота. Він заговорив до них зі своєї висоти:

— Ну? Хто ви?

Його голос був глибоким і, здавалося, змушував землю здригатися. Смердючий запах від нього був неможливим.

— Я — Фардер Корам із циганського народу зі Східної Англії. А ця маленька дівчинка — Ліра Белаква.

— Що вам потрібно?

— Ми пропонуємо тобі роботу, Йорику Бернісон.

— В мене є робота.

Ведмідь знову став на чотири лапи. Було дуже важко помітити якісь виразні ноти в його голосі чи то іронії, чи гніву, тому що він був надто глибокий і монотонний.

— Що ти робиш на складі саней? — запитав Фардер Корам.

— Я лагоджу поламані механізми та залізні пристрої. Також піднімаю важкі речі.

— Яка робота підходить *panserbjorne*?

— Оплачувана робота.

За спиною ведмеда відчинилися двері бару, і чоловік виставив великий глек, а потім підняв очі і завмер.

— Хто це?

— Незнайомці,— відповів ведмідь.

Бармен, здавалося, хотів запитати ще щось, але ведмідь раптом попрямував до нього, і чоловік стривожено зачинив двері. Ведмідь просунув пазур крізь ручку глека і підніс його до рота. Ліра відчула різкий запах чистого спирту, який плескався в посудині.

Ковтнувши кілька разів, ведмідь опустив глек і знову почав гризти м'ясо, не звертаючи уваги на Фардера Корам і Ліру, але потім заговорив.

— Яку роботу ви пропонуєте?

— Битви скоріше за все,— відповів Фардер Корам.— Ми їдемо на північ, щоб знайти місце, куди забирають украдених дітей. Коли ми знайдемо його, ми будемо битися, щоб звільнити дітей, а потім повеземо їх додому.

— Що ви заплатите?

— Я не знаю, що запропонувати тобі, Йорику Бернісон. Якщо тобі потрібне золото, в нас є золото.

— Не підходить.

— Чим тобі платять на складі саней?

— М'ясом і спиртом.

Ведмідь замовк, а потім відкинув розтрощену кістку і знову підніс глек до своєї морди, ковтаючи міцний спирт як воду.

— Вибач мені за запитання, Йорику Бернісон,— сказав Фардер Корам,— але ти можеш жити гордо та незалежно, полюючи на тюленів та моржів, а ще ти можеш піти на війну і заробити все, що завгодно. Що ж тримає тебе у Трольсоні в барі Ейнарсона?

У Ліри мурашки пробігли поза плечима. Вона думала, що таке запитання, яке було майже образою, страшенно розлючить величезне створіння, і як тільки Фардер Корам міг поставити його? Йорик Бернісон поставив свій глек на землю і підійшов ближче до воріт, щоб поглянути старому в обличчя. Але Фардер Корам не відвів свого погляду.

— Я знаю людей, яких ви шукаєте, роз'єднувачів дітей,— сказав ведмідь.— Вони залишили місто позавчора, щоб відвезти на північ нових дітей. Ніхто не розкаже вам про них, вони удають, ніби нічого не бачать, тому що роз'єднувачі дітей дають гроші та роботу. Зараз мені не подобаються роз'єднувачі дітей, тому я відповім вам ввічливо. Я залишаюся тут і п'ю спирт, тому що місцеві чоловіки забрали мої обладунки, а без них я можу полювати на тюленів, але не можу піти на війну. Я ведмідь в обладунках: війна — це море, в якому я плаваю, і повітря, яким я дихаю. Люди цього міста дали мені спирту і дозволили мені пити, поки я не заснув, а потім вони забрали мої обладунки. Якби я знав, де вони їх тримають, я б зруйнував усе місто, щоб повернути їх. Якщо вам потрібні мої послуги, ціна така — поверніть мої обладунки. Зробіть це, і я буду служити вашій компанії, поки не загину чи ви не здобудете перемогу. Ціна — мої обладунки. Я хочу їх повернути, після цього мені ніколи не буде потрібний спирт.

11. Обладунки

Коли вони повернулися на корабель, Фардер Корам, Джон Фаа та інші ватажки провели багато часу, радячись в кают-компанії, а Ліра пішла до своєї каюти, щоб поспілкуватися з алетіометром. За п'ять хвилин вона точно знала, де знаходяться обладунки ведмеда і чому буде так важко їх повернути.

Спочатку вона хотіла піти до кают-компанії і все розповісти, але вирішила так: якщо вони захочуть знати, то запитають її. Мабуть, вони вже про все знали.

Вона лежала на своєму ліжку і думала про дикого могутнього ведмеда, який так безтурботно пропив свою чарівну силу, та про те, який він самотній у своєму сараї. Бути людиною з власним деймоном, з яким можна завжди поговорити — зовсім інше! В тиші судна, яке стояло на якорі, без постійного скрипу металу і дерева, чи рокотання двигуна, чи шуму води за бортом, Ліра поступово заснула разом із Пантелеймоном, який спав на її подушці.

Їй снився її чудовий батько, коли раптом, без будь-якої причини, вона прокинулася. Вона не мала уявлення, котра година. Каюта була наповнена якимсь слабким світлом, яке Ліра прийняла за місячне сяйво. Воно освітлювало її новий теплий одяг, що охайно лежав у кутку каюти. Лише вона його побачила, як їй знову захотілося все приміряти.

Одягнувшись, вона вирішила піднятися нагору і вже за хвилину вийшла на палубу.

Раптом вона побачила, що в небі відбувається щось дивне. Вона подумала, що то хмари, які рухаються й тремтять від вітру, але Пантелеймон прошепотів:

— Аврора!

Вона була так приголомшена, що їй довелося вчепитися у поручні, щоб не впасти.

Північне небо перетворилося на видовище, його велич була майже неосяжною. Ніби просто із раю звисали величезні тремтячі фіранки з ніжного світла. Блідо-зелені й рожеві, прозорі, як найтонша тканина, внизу яскраво-малинові, ніби вогні пекла, вони гойдалися й плавно мерехтіли, з грацією, недоступною найталановитішому танцюристові. Лірі здавалося, що вона навіть чує їх: віддалений шелест шепотіння. Від цієї тендітної витонченості в неї з'явилося таке саме глибоке почуття, яке виникло до ведмеда. Воно рухало нею: воно було таким прекрасним, майже святим; їй на очі навернулися сльози, які розщепили світло, і в цих призмах вона бачила веселку. Невдовзі вона зрозуміла, що входить у транс, подібний до стану, коли вона розмовляє з алетіометром. Мабуть, думала вона спокійно, те, що рухає стрілку алетіометра, також змушує сяяти Аврору. Це навіть може бути Пил. Вона подумала про це, не зосередившись на власній думці, і скоро забула про неї, але пригадала її значно пізніше.

Вона дивилася, як за вуалями та струменями прозорого світла сформувався образ міста: башти й куполи, золотисто-медові храми і колонади, широкі бульвари та залиті сонцем парки. Спостерігаючи за всім цим, вона відчула запаморочення, ніби дивилася не вгору, а вниз або через широченну протоку, яку ніщо не може перетнути. Це був цілий далекий всесвіт.

Але щось рухалося крізь нього, і вона спробувала сфокусувати погляд на русі, від чого відчула слабкість і очманіння, тому що річ, яка рухалась, не була частиною Аврори чи іншого всесвіту. Воно летіло в небі понад дахами міста. Коли дівчинка змогла роздивитися цей предмет чіткіше, вона повністю отямилася, і небесне місто зникло.

Створіння підлетіло ближче і зробило коло над кораблем на широко розправлених крилах. Потім воно сковзнуло вниз і сіло з ляскотом своїх могутніх крил на дерев'яну палубу за декілька ярдів від Ліри.

У світлі Аврори вона побачила величезного птаха, прекрасного сірого гусака, чия голова була увінчана яскраво-білою плямою. Але це був не птах — це був деймон, хоч довкола не було нікого, крім Ліри. Це сповнило дівчинку холодним жахом.

Птах сказав:

— Де Фардер Корам?

Раптом Ліра здогадалася, хто це. Це був деймон Сера-фіни Пеккала, королеви клану, відьми-подруги Фардера Корама.

Вона відповіла затиноючись:

— Я... він... Я піду і приведу його...

Вона повернулася і кинулася вниз, в каюту Фардера Корама, і, відчинивши двері, загукала в темряву:

— Фардере Корам! Прилетів деймон відьми! Він чекає на палубі! Він прилетів сюди сам — я бачила його в небі...

Старий відповів:

— Попроси його почекати, дитино.

Гусак велично пройшов на корму, де роззирнувся навколо. Елегантний і дикий водночас, він приводив Ліру у жах і захват, вона відчувала, ніби розважає привида.

Невдовзі з'явився Фардер Корам, закутаний в теплий одяг, за ним ішов Джон Фаа. Обидва старі чоловіки з повагою вклонилися, їхні деймони також привіталися з відвідувачем.

— Мої вітання,— сказав Фардер Корам,— я щасливий і гордий знову бачити тебе, Каїсо. Бажаєш спуститися вниз чи краще залишимося тут, на відкритому повітрі?

— Краще поговоримо тут, дякую, Фардере Корам. Вам не дуже холодно?

Відьми та їх деймони не відчували холоду, але знали, що люди його бояться.

Фардер Корам запевнив його, що вони добре вдягнуті і спитав:

— Як почувається Серафіна Пеккала?

— Вона шле тобі вітання, Фардере Корам, з нею все гаразд, вона в повній силі. Хто ці люди?

Фардер Корам представив Ліру і Джона Фаа. Гусак-деймон уважно подивився на дівчинку.

— Я чув про цю дитину,— сказав він.— Про неї говорять серед відьом. Отже, ви приїхали з війною?

— Не з війною, Каїсо. Ми хочемо врятувати дітей, яких забрали від нас. І я сподіваюся, що відьми нам допоможуть.

— Не всі. Деякі клани працюють з мисливцями за Пилом.

— Ви так називаєте Облаткове братство?

— Я не знаю, що то за братство. Вони — мисливці за Пилом. Вони приїхали в наші регіони десять років тому. Вони заплатили, щоб ми дозволили їм побудувати станції на наших землях, і вони поводяться чемно.

— Що це таке — Пил?

— Він іде з неба. Дехто каже, що він завжди існував, інші кажуть — він нещодавно з'явився. Але коли люди дізнаються про нього, великий страх охоплює їх, і вони ніяк не можуть з'ясувати його природу. Але це ніяк не стосується відьом.

— А де вони зараз, ці мисливці за Пилом?

— Чотири дні на північний схід звідси, в місті Больвангар. Наш клан не має жодної угоди з ними, і через наш

давній борг вам, Фардере Корам, я прилетів, щоб показати, як знайти мисливців на Пил.

Фардер Корам посміхнувся, а Джон Фаа навіть сплеснув руками від задоволення.

— Дуже вам вдячні, сер,— сказав він гусакові.— Але скажіть, ви знаєте ще що-небудь про мисливців за Пилом? Що вони роблять у тому Больвангарі?

— Вони побудували будинки з металу й бетону і житло під землею. Вони палять вугільний спирт, що привезли у великій кількості. Ми не знаємо, що вони роблять, але все навколо просочене ненавистю й страхом. Відьми бачать такі речі, на відміну від людей. Тварини також пішли звідти. Там не літають птахи, лемінги, втекли лисиці. Звідси й така назва Больвангара — поле зла. Вони не називають його так. Вони називають його Станція. Але для всіх інших це — Больвангар.

— Який у них захист?

— У них є загін татар, озброєних рушницями. Вони гарні солдати, але в них мало досвіду, тому що ніхто не нападав на поселення відтоді, як його побудували. Довкола стоянки протягнута дротяна загорожа під анібаричною напругою. Мабуть, є ще якісь засоби оборони, яких ми не знаємо, тому що, як я вже сказав, в нас немає до них інтересу.

Ліра палала від бажання поставити питання, гусак-деймон знав це і подивився, ніби даючи згоду.

— Чому відьми розмовляли про мене? — запитала вона.

— Через твого батька та його знання інших світів,— відповів деймон. Це здивувало всіх трьох. Ліра подивилася на Фардера Корама, який відповів таким самим здивованим поглядом, і на Джона Фаа, вигляд якого був радше стурбований.

— Інші світи? — перепитав він.— Вибачте мені, сер, але які світи ви маєте на увазі? Ви говорите про зорі?

— Взагалі-то, ні.

— Напевно, світ духів? — спитав Фардер Корам.

— Також ні.

— Це місто у сяйві? — припустила Ліра.— Чи не так? Гусак велично повернув свою голову до неї. Його очі

були чорними, оповиті тоненькою лінією небесно-блакитного, а погляд був пронизливим.

— Так,— сказав він.— Відьми знають про інші світи протягом тисячоліть. Іноді їх можна бачити у Північному сяйві. Вони зовсім не належать цьому всесвіту. Навіть найвіддаленіші зорі — це частина нашого всесвіту, а сяйво показує нам зовсім інший всесвіт. Не віддалений, але той, що перетинається з нашим. Тут, на цій палубі, існує мільйон інших світів, які не залежать один від одного...

Він широко розправив свої крила, а потім знову згорнув.

— Ось,— сказав він,— зараз я торкнувся десяти мільйонів інших світів, а вони навіть не уявляють цього. Ми такі близькі, як удари серця, але ми не можемо доторкнутися, побачити чи почути ці інші світи. Лише Північне сяйво дає таку можливість.

— Чому саме воно? — запитав Фардер Корам.

— Через заряджені частинки Аврори. Вони мають властивість робити завісу цього світу тонкою, так що можна бачити крізь неї якийсь короткий час. Відьми завжди це знали, але рідко говорили про це.

— Мій батько вірив у це,— сказала Ліра.— Я чула його розповідь і бачила, як він показував знімки Аврори.

— Це якось стосується Пилу? — знову запитав Фардер Корам.

— Хто знає? — була відповідь гусака.— Все, що я можу вам сказати — мисливці за Пилом так бояться його, ніби він смертельно отруйний. Ось чому вони ув'язнили лорда Ізраеля.

— Але чому? — не зрозуміла Ліра.

— Вони думали, що він збирається якось використати Пил, щоб побудувати міст між цим світом і Авророю.

В голові Ліри все ніби прояснилося. Вона чула, як Фардер Корам спитав:

— Він справді хотів це зробити?

— Так,— відповів гусак-деймон.— Вони не вірять, що це в нього вийде, оскільки вважають його віру в інші світи божевільною. Але лорд Ізраель насправді намагався зробити це. І він така впливова фігура, що вони побоюються, як би він не зірвав їхні власні плани. Тому вони уклали пакт з ведмедями в обладунках, щоб захопити його та ув'язнити у фортеці Свольбарда, подалі від них. Дехто каже, вони допомогли новому ведмедю-королю посісти трон — це частина плати.

Ліра запитала:

— Але відьми хочуть, щоб лорд Ізраель побудував такий міст? Вони на його боці чи ні?

— Це дуже складне питання. По-перше, відьми не одностайні. Між нами існує велика різниця в поглядах. По-друге, міст лорда Ізраеля сприятиме війні, яка і зараз точиться між відьмами та багатьма іншими силами й деякими духами з інших світів. Володіння мостом, якщо він колись з'явиться, дасть багато переваг тому, кому він належатиме. По-третє, клан Серафіни Пеккала — мій клан — не входить до жодного альянсу, хоч ми відчуваємо великий тиск, нас намагаються змусити стати на чийсь бік. Розумієте, це питання великої політики, і на них не так легко відповісти.

— А як щодо ведмедів? — знову запитала Ліра.— На чиєму вони боці?

— На боці того, хто їм платить. Вони зовсім не зацікавлені в цих питаннях, у них немає демонів, їх не стосуються людські проблеми. Принаймні ведмеді були такими до цього часу, але ми чули, що їхній новий король намагається змінити старі правила... У будь-якому разі,

мисливці за Пилом заплатили ведмедям, щоб ті ув'язнили лорда Ізраеля, і вони будуть тримати його в Свольбарді, поки остання крапля крові не залишить тіло останнього ведмеда.

— Але не всіх ведмедів! — сказала Ліра.— Є один, який не у Свольбарді. Він — вигнанець і поїде з нами.

Гусак подарував Лірі ще один пронизливий погляд. Цього разу вона відчула його холодне здивування.

Фардер Корам зробив невпевнений рух і сказав:

— Насправді, Ліро, мені здається, він не поїде. Ми чули, що цей ведмідь працює за контрактом і не є вільним, як ми гадали, в нього є зобов'язання. Доки не відпрацює, він не зможе піти — з обладунками чи без них, і він ніколи не отримає їх назад.

— Але він сказав, що його одурили! Вони напоїли його та вкрали обладунки!

— Ми чули іншу історію,— сказав Джон Фаа.— Він небезпечний ошуканець, ось що ми чули.

— Якщо,— Ліра розлютилася, вона ледь могла говорити від обурення,— якщо алетіометр каже щось, я знаю, це правда. Я запитувала його і він сказав, що ведмідь говорив правду: вони справді одурили його і це вони брешуть, а не він. Я вірю йому, Владарю Фаа! Фардере Корам, ви також його бачили, і ви вірите йому, правда?

— Я думав, що так, дитино. Я не такий впевнений у цьому, як ти.

— Але чого вони бояться? Вони гадають, що він почне вбивати людей навколо, як тільки отримає свої обладунки? Він міг би вбити дюжину вже зараз!

— Він так і зробив,— відповів Джон Фаа.— Якщо не дюжину, то кілька. Коли вони вперше забрали його обладунки, він рвав і метав, поки шукав їх. Він розгромив поліцейський відділок, банк, і я не знаю, що ще, до того ж загинули двоє людей. Єдина причина, чому вони не застрелили його,— через його дивні здібності працювати з металами. Вони хотіли використати його як робітника.

— Як раба! — гаряче зауважила Ліра.— Вони не мали права!

— Як би там не було, але вони могли застрелити його за ті вбивства, які він вчинив, але вони цього не зробили. Вони зобов'язали його працювати на місто, поки він не відшкодує всього заподіяного ним.

— Джоне,— сказав Фардер Корам,— я не знаю, що ти відчуваєш, але мені здається, що вони ніколи не повернуть йому обладунки. Чим довше вони його тримають, тим лютіший він буде, коли отримає їх.

— Але якщо ми повернемо їх, він піде з нами, і ніколи вже не потурбує місцевих,— сказала Ліра.— Я обіцяю, Владарю Фаа.

— І як ми це зробимо?

— Я знаю, де вони!

Вони замовкли, і в цій тиші згадали про відьмацького деймона і побачили його допитливий погляд, спрямований на Ліру. Всі троє обернулися до нього разом зі своїми деймонами, які весь час перед тим висловлювали свою Глибоку повагу, відводячи погляд від самотнього створіння без власного тіла.

— Ви не здивуєтесь,— сказав гусак,— коли дізнаєтесь, що алетіометр — ще одна причина, чому відьми цікавляться тобою, Ліро. Наш консул розповів про ваш сьогоднішній візит. Гадаю, саме доктор Ланселіус сказав вам про ведмеда.

— Так,— відповів Джон Фаа.— Ліра з Фардером Корамом говорили з ним. Насмілюся заявити: те, що каже Ліра,— правда, але якщо ми порушимо закон цих людей, нас буде

втягнуто у ворожнечу, а те, що потрібно нам робити,— це рухатися у Больвангар, з ведмедем чи без нього.

— Е-е, але ж ти не бачив його, Джоне,— сказав Фардер Корам.— І я вірю Лірі. Ми можемо покластися на нього. І він може все змінити.

— Що ви про це думаєте, сер? — звернувся Джон Фаа до деймона відьми.

— Ми рідко маємо справи із ведмедами. Їхні прагнення такі ж дивні для нас, як наші для них. Якщо цей ведмідь вигнанець, може бути, він не такий надійний, якими їх завжди вважають. Ви маєте самі вирішити.

— Ми вирішимо,— запевнив Джон Фаа.— А зараз, сер, чи ви не скажете нам, як звідси дістатися до Больвангара.

Гусак-деймон почав пояснювати. Він говорив про долини та пагорби, про верхній кордон лісів і тундру, про орієнтування по зорях. Ліра трохи послухала, а потім відкинулася в шезлонгу з Пантелеймоном, який скрутився навколо її шиї, і думала про величне видіння, яке приніс із собою деймон-гусак. Міст між двома світами... Це було набагато прекраснішим за все, на що вона могла сподіватися! І лише її великий батько міг таке замислити. Як тільки вони врятують дітей, вона дістанеться із ведмедем до Свольбарда і передасть лорду Ізраелю алетіометр, за допомогою якого вони звільнять його. А потім вони разом побудують міст і стануть першими серед...

Мабуть, уночі Джон Фаа переніс Ліру на її ліжко, тому що саме тут вона прокинулася. Затуманене сонце світило в небі на своєму найвищому рівні — лише на долоню над лінією обрію, отже, був майже полудень, подумала вона. Скоро, коли вони поїдуть далі на північ, і сонця зовсім не буде видно.

Вона швидко одяглась і вибігла на палубу, але нічого особливого не відбувалося. Всі запаси були вивантажені, сани та собачі упряжки найняті й чекали відправлення — все було готове, але ніщо не рухалося. Більшість циган сиділи за дерев'яними столами під анібаричними лампами, які сичали й потріскували, в прокуреному кафе з видом на океан, смакуючи торт із корицею та п'ючи міцну солодку каву.

— Де Владар Фаа? — запитала вона, сидючи із Тоні Костою і його друзями.— А Фардер Корам? Вони пішли по обладунки ведмедя?

— Вони розмовляють із Сіселманом. Намагаються вмовити губернатора. Ти бачила того ведмедя, Ліро?

— Так! — і вона докладно розповіла про свою зустріч. Поки вона говорила, якийсь незнайомиць взяв стілець та приєднався до групи за столом.

— Отже, ти розмовляла зі старим Йориком? — спитав він. Вона здивовано поглянула на новоприбулого. Він був

високим худим чоловіком із тонкими чорними вусами та вузькими синіми очима, на його обличчі ніби застиг вираз прихованого сардонічного здивування. Він одразу привернув її увагу, але вона не знала, сподобався він їй чи ні. Його деймон був в образі облізлого зайця — такого ж худого й сильного, як його хазяїн.

Він простягнув руку, і Ліра з недовірою потиснула її.

— Лі Скоресбі,— сказав він.

— Аеронавт! — скрикнула вона.— Де ваша куля? Можна в неї залізити?

— Її тільки-но запакували, міс. А ви, мабуть, славнозвісна Ліра. Як ви порозумілися з Йориком Бернісоном?

— Ви знаєте його?

— Я бився разом з ним під час Тунгуської кампанії. Чорт, я знаю Йорика цілу вічність! Ведмеді — складні створіння, але він, безсумнівно, щось особливе. Джентльмени, в кого є настрій зіграти в карти?

Невідомо звідки в нього в руках з'явилася колода карт. Він потасував її, розділивши навпіл, щоб одна половина входила в іншу.

— Я чув, як добре ви граєте в карти,— говорив Лі Скоресбі, спритно перебираючи карти однією рукою, а другою дістаючи сигару зі своєї нагрудної кишені.— І я думаю, ви не відмовитися від турніру з простим техаським туристом з вашим мистецтвом вести картярський бій. Що скажете, джентльмени?

Цигани пишалися своїм умінням грати в карти, тому кілька чоловіків зацікавилися і підсунули свої стільці ближче. Поки вони домовлялися з Лі Скоресбі, в яку гру грати та з якими ставками, його деймон повів вухами в бік Пантелеймона, який, зрозумівши його, наблизився до нього у вигляді білки.

Він говорив і для Ліри, звісно, тому дівчинка добре чула шепіт:

— Йдіть просто зараз до ведмедя і скажіть йому відверто. Лише вони дізнаються, що відбувається, то переховають його обладунки.

Ліра підвелася, взявши з собою шматок торта, і ніхто нічого не помітив. Лі Скоресбі уже роздавав карти, і кожне підозріле око стежило за його руками.

У тьмяному світлі безкінечного дня Ліра пішла до складу саней. Вона знала, що мусить це зробити, але відчувала невпевненість і страх.

Ведмідь працював перед найбільшим бетонним сараєм, і Ліра зупинилася біля відчинених воріт, спостерігаючи за ним. Йорик Бернісон знімав з трактора розбитий двигун. Металеве покриття двигуна було перекручене і зім'яте, і один ротор стирчав угору. Ведмідь зняв метал, ніби то був картон, і повернув його на всі боки у своїх могутніх руках, немов оцінюючи його якість. Потім став задньою лапою на один край

і зігнув увесь лист так, що всі вм'ятини розгладилися і форма відновилась. Спираючись на стіну, він підняв трактор однією лапою і поклав його на бік, щоб оглянути зігнутий ротор.

Працюючи, він помітив погляд Ліри. Вона відчула, як холодний жах охопив її,— ведмідь був такий величезний

І чужий. Дівчинка дивилася на нього крізь огорожу з металевої сітки за сорок ярдів і думала, що він може лише одним чи двома стрибками дістатися до неї і розірвати сітку, як павутиння, тому дівчинка хотіла вже тікати, але Пантелеймон сказав:

— Зупинись! Дай мені піти і поговорити з ним.

Він став качкою, і не встигла Ліра вимовити й слова, як він перелетів через огорожу і сів на вкриту кригою землю з іншого боку. Ворота були трохи відчинені, і Ліра могла піти за ним, але натомість позадкувала. Пантелеймон глянув на неї і обернувся на борсука.

Ліра знала, що він робить. Деймони не могли відійти більше ніж на п'ять ярдів від своїх людей і якби вона стояла біля огорожі, а він залишався птахом, він не зміг би наблизитися до ведмеда. Отже, він збирався тягнути її.

Вона була розлюченою і нещасною. Його борсучі лапи вперлися в землю і він пішов уперед. Це було таке дивне болісне відчуття, коли твій демон розтягує невидимий зв'язок між вами: частково фізичний біль глибоко в грудях, частково нестерпна печаль і любов. Вона знала, що він відчуває те саме. Кожен випробував себе так, коли підростав — подивитися, як далеко можна розійтися зі своїм демоном і зійтися з великим полегшенням.

Він потягнув трохи сильніше.

— Не треба, Пане!

Але він не зупинявся. Ведмідь, не рухаючись, спостерігав. Біль у Ліриному серці зростав і ставав дедалі нестерпнішим, з її горла вилетів стогін:

— Пане...

Вона кинулася крізь ворота, ковзаючись на застиглій грязюці, до нього, а він став диким котом і плигнув прямо їй на руки. Вони міцно обнялися, обоє видаючи жалісні звуки.

— Я думала, ти дійсно зможеш...

— Ні...

— Я не уявляла, як це болісно...

Потім вона сердито витерла сльози і важко засопіла. Він сидів у неї на руках, і вона знала, що краще помре, ніж дозволить розлучити їх і знову відчути такий біль. Вона б збожеволіла від горя та жаху. Якщо вона помре, вони все одно будуть разом, як вчені у склепі в Джордані.

Потім дівчинка та її демон подивилися на самотнього ведмеда. В нього не було демона. Він був сам, завжди сам. Вона відчула такий жаль та ніжність до нього, що майже доторкнулася до його бруднуватої шерсті, і лише почуття поваги до тих холодних жорстоких очей спинило її.

— Йорику Бернісон,— почала вона.

— Ну?

— Владар Фаа і Фардер Корам пішли, щоб спробувати повернути тобі твої обладунки.

Він мовчав і не рухався з місця. Було зрозуміло, що він думає про їх спробу.

— Я знаю, де вони,— сказала вона.— І якщо я скажу тобі, може, ти сам зможеш забрати їх, я не знаю.

— Звідки ти знаєш, де вони?

— В мене є читач символів. Я думаю, що можу тобі сказати, Йорику Бернісон, тому що я знаю, як вони тебе одурили. Це несправедливо. Їм не слід було цього робити. Владар Фаа збирається довести це Сісельману, але, мабуть, вони не віддадуть їх тобі, незважаючи ні на що. Отже, якщо я скажу тобі, ти підеш зі мною і допоможеш врятувати дітей з Больвангара?

— Так.

— Я... — вона не хотіла бути докучливою, але не могла не поцікавитися.— Чому ти просто не зробиш нові обладунки з цього металу, Йорику Бернісон?

— Тому що цей метал нічого не вартий. Подивись,— він підняв покриття двигуна однією лапою і проштрикнув його

пазуром другої, ніби відкриваючи консервну банку.— Мої обладунки виготовлені з небесного заліза, до того ж спеціально для мене. Обладунки ведмеда — це його душа, як твій демон — твоя душа. Ти могла б віддати його,— продовжував він, показуючи на Пантелеймона,— а замість нього взяти ляльку, набиту тирсою? Ось у чому різниця. Тепер скажи, де мої обладунки?

— Послухай, ти повинен пообіцяти не мститися. Вони вчинили неправильно, коли забрали їх, просто змирися з цим.

— Добре. Ніякої помсти. Але стримуватися я також не буду. Якщо вони оборонятимуться, вони загинуть.

— Вони заховані у підвалі, в будинку священика,— сказала вона йому.— Він вважав, що в них живе дух, і намагався викликати його. Обладунки саме там.

Ведмідь підвівся на задні лапи і поглянув на захід, останні промені сонця освітили його похмуре обличчя кремово-діамантовим та жовто-білим кольорами. Ліра відчула хвилі жару від могутньої сили, яку випромінювало це створіння.

— Я мушу працювати до заходу сонця,— сказав він.— Сьогодні вранці я дав слово хазяїну. Мені потрібно відробити ще кілька хвилин.

— Там, де стою я, сонце вже сіло,— зазначила Ліра. І справді, з її боку світило зникло за скелястим мисом на південному заході.

Він став на всі чотири лапи.

— Так,— сказав він. Його обличчя тепер було в тіні, як і Лірине.— Як тебе звати, дитино?

— Ліра Белаква.

— Тоді я твій боржник, Ліро Белаква,— мовив він. Потім він повернувся і м'яко побіг по замерзлій землі,

Ліра не змогла б наздогнати його, навіть якби побігла. Вона справді почала бігти, а Пантелеймон чайкою летів угорі й говорив їй, куди рухається ведмідь.

Йорик Бернісон вибіг з воріт складу і попрямував провулком до головної вулиці міста, повз двір резиденції Сісельмана, на якій висів прапор, нерухомий у цей безвітряний вечір, і поряд з якою марширував вартовий, вниз з пагорба, мінаючи вулицю, де жив відьмацький консул. Вартовий почав усвідомлювати, що трапилося, і намагався вирішити, що робити, а Йорик Бернісон вже був за рогом біля гавані.

Люди зупинялися, щоб подивитися, або розбігалися в різні боки від цього створіння, яке щодуху мчало кудись. Вартовий двічі вистрілив у повітря і побіг униз з пагорба за ведмедем, але посковзнувся на льодяному схилі і майже впав, але вхопився за найближчі поручні. Ліра була неподалік. Коли вона минала будинок Сісельмана, побачила багато людей, які вибігли у двір, аби подивитися, що сталося. Їй здалося, що вона побачила серед них Фардера Корама, але невпинно бігла, намагаючись наздогнати вартового, який уже повернув за ріг за ведмедем.

Будинок священика був старішим за інші. Три сходи вели до парадних дверей, які тепер перетворилися на купу уламків, а зсередини чулися крики й тріск дерева. Вартовий, вагаючись, зупинився перед входом із гвинтівкою наготові. Але коли почали збиратися люди та відчинилися вікна сусідніх будинків, він зрозумів, що повинен діяти, і вистрілив у повітря, а потім забіг усередину.

За мить здалося, що здригнувся весь будинок. Розбилися шибки одразу в трьох вікнах і з даху посипалася черепиця, з дверей вискочила налякана служниця, а за нею, лопочучи крилами, біг її деймон — курка.

Ще один постріл почувся зсередини, і гучний рик змусив служницю скрикнути. Немов куля, священик вилетів із дому разом із своїм пеліканом-деймоном, пір'я якого стирчало на різні боки, а гордість була уражена. Ліра почула голоси, які вигукували накази і,

озирнувшись, побачила загін озброєних пістолетами та рушницями поліцейських, які поспішали з-за рогу, а неподалік від них бігли Джон Фаа і товстий метушливий Сісельман.

Сильний тріск змусив усіх знову подивитися на будинок. Вікно на нижньому поверсі, яке, напевно, було вікном підвалу, здригалося від дзвону шибок та хрускоту дерева. Вартовий, який переслідував Йорика Бернісона в будинку, вискочив і націлив свою гвинтівку просто на вікно. Раптом воно повністю вилетіло, і з нього виліз Йорик Бернісон — ведмідь в обладунках.

Без них він був грізний, у них — жахливий. Обладунки, вкриті рудою іржею, були грубо скріплені між собою: великі листи та диски із зубчастого металу, який втратив свій колір, вони скрипіли й вищали, коли терлися одне з одним. Шолом відповідав морді ведмедя, в ньому були отвори для очей та повністю відкрита нижня частина, щоби власник міг рвати й кусати.

Вартовий вистрілив кілька разів, поліцейські також підняли свою зброю, але Йорик Бернісон просто відмахувався від куль, як від крапель дощу, і рухався вперед із брязкотом та скрипом металу. Не встиг вартовий оговтатись, як ведмідь притиснув його до землі. Його деймон — ескімоська лайка — вчепився ведмедю в горло, але Йорик Бернісон не помічав його, ніби він був мухою, однією лапою він підтягнув до себе вартового і стиснув його голову між своїх щелеп. Ліра ясно бачила, що має трапитися: він розтратить череп людини, мов яйце, а після цього відбудеться кривава бійка з новими смертями, яка затримає їхню подорож. І вони ніколи не звільняться, з ведмедем чи без нього.

Навіть не встигши подумати, Ліра кинулася уперед і засунула руку в щілину між обладунками, в отвір, який з'явився між шоломом та великим диском на його плечі, коли він схилив голову, — там вона бачила тьмяну жовто-білу шерсть між іржавими краями металу. Вона вп'ялася в неї пальцями, а Пантелеймон миттєво підлетів і, обернувшись на дикого кота, став, готовий захищати Ліру. Йорик Бернісон не рухався, і люди з гвинтівками також не поспішали стріляти.

— Йорику! — сказала вона розлючено, але тихо. — Послухай! Ти винен мені. Зараз ти можеш відплатити. Зроби, як я прошу. Не вбивай цього чоловіка. Просто розвернися і йди зі мною. Ти потрібний нам, Йорику, ти не можеш залишатися тут. Просто йди зі мною на пристань і навіть не озирайся. Фардер Корам і Владар Фаа тут: дозволь їм домовитися про все, вони все владнають. Відпусти цього чоловіка і ходімо зі мною...

Ведмідь повільно розтиснув свої щелепи. Вартовий, скривавлений, мокрий та білий як сніг, впав на землю й знепритомнів. Його деймон присів поряд із ним, намагаючись привести його до тями, а ведмідь пішов за Лірою.

Всі інші стояли, не рухаючись. Вони спостерігали, як ведмідь залишив свою жертву за наказом маленької дівчинки з деймоном-котом, а потім розступилися, даючи дорогу Йорику Бернісону, який важко шкандибав крізь натовп поряд із Лірою, прямуючи до гавані.

Її увага була спрямована лише на нього, і вона не помічала збентеження, страху і злості, які зростали, поки вона вела його. Вона йшла з ним, і Пантелеймон біг попереду, ніби очищаючи їм дорогу.

Коли вони дісталися до гавані, Йорик Бернісон схилив голову та відстібнув пазуром шолом, дозволивши йому впасти на замерзлу землю. Цигани вийшли з кафе, відчуючи, що щось відбувається, і спостерігаючи в світлі анібаричних ліхтарів на палубі корабля, як Йорик Бернісон зняв решту обладунків і залишив їх на пристані. Без жодного слова він підійшов до води, пірнув без сплеску і зник.

— Що сталося? — запитав Тоні Коста, почувши розгнівані голоси та побачивши місцевих жителів і поліцію, які прямували в бік гавані.

Ліра розповіла йому, намагаючись висловлюватися зрозуміло.

— Але куди він подівся? — здивувався Тоні.— Це ж він залишив свої обладунки на землі? Вони знову заберуть їх, лише дістануться сюди!

Ліра теж побоювалася цього. З-за рогу з'явився перший поліцейський, потім ще, потім вийшли Сісельман, священник та двадцять чи тридцять зацікавлених місцевих. За ними йшли Джон Фаа і Фардер Корам.

Але коли вони побачили людей на пристані, то зупинилися — серед циган з'явився ще дехто. На обладунках ведмеда нога за ногу сидів Лі Скоресбі, у своїй руці він тримав найдовший пістолет із тих, що колись бачила Ліра, і який неумисно був спрямований на здорове пузо Сісельмана.

— Здається, ви не досить ретельно доглядали обладунки мого товариша,— жваво сказав він.— Придивіться до цієї іржі! Я б не здивувався, якби знайшов у них міль. А зараз стійте там, де стоїте, спокійно і тихо, і не думайте поворухнутися, поки ведмідь не повернеться з мастилом. А ще краще, мені здається, ви можете піти додому почитати газету. З Богом!

— Ось він! — скрикнув Тоні Коста, показуючи на дальній край причалу, де з'явився з води Йорик Бернісон, витягаючи за собою якусь темну річ. Коли він виліз на пристань, він обтрусився, поливаючи все навкруги фонтаном бризок. Потім нахилився, взяв чорний предмет у зуби і потяг його до місця, де лежали його обладунки. Це був мертвий тюлень.

— Йорику,— сказав аеронавт, повільно підводячись і тримаючи пістолет, який вперто вказував на Сісельмана.— Як справи?

Ведмідь подивився на нього і коротко рикнув, а потім розрізав тюленя пазуром. Ліра зачаровано дивилася, як він розгорнув шкіру і вийняв трохи жиру, яким змастив всі свої обладунки, ретельно наносячи його на місця, де сходилися диски.

— Ти з цими людьми? — не припиняючи роботи, запитав ведмідь.

— Звісно. Здається, ми обидва — найманці, Йорику.

— Де ваша куля? — звернулася Ліра до техасця.

— Спакована, лежить на саних,— відповів він.— А ось і хазяїн.

Джон Фаа і Фардер Корам разом із Сісельманом підійшли до пристані у супроводі чотирьох поліцейських.

— Ведмедю! — сказав Сісельман високим різким голосом.— Тобі дозволено поїхати з цими людьми. Але мушу попередити тебе, якщо ти ще раз з'явишся у межах цього міста, тебе буде покарано безжалісно.

Йорик Бернісон не звернув жодної уваги на ці слова і продовжував змащувати обладунки. Дбайливість та обережність, з якими він це робив, нагадали Лірі про її власну відданість Пантелеймону. Ведмідь сказав усе правильно: обладунки були його душею. Сісельман та поліцейські відступили, інші також повільно почали розходитися, але кілька залишилися подивитись.

Джон Фаа приклав руки до рота і крикнув:

— Цигани!

Вони всі були готові вирушати. Вони хотіли рухатися відтоді, як розвантажили корабель. Сани були споряджені, собачі упряжки чекали напоготові.

Джон Фаа сказав:

— Час вирушати, друзі. Зараз ми всі зібралися, дорога відкрита. Пане Скоресбі, ви все зібрали?

— Готовий їхати, Владарю Фаа.

— А ви, Йорику Бернісон?

— Лише вдягнуся,— відповів ведмідь.

Він закінчив змащувати обладунки. Не бажаючи залишати м'ясо тюленя, він підняв тушу і кинув її ззаду на сани Лі Скоресбі, а потім вдягся. Було дивно бачити, як листи металу завтовшки з дюйм він надягав, ніби шовкове вбрання. Це зайняло в нього менше хвилини, і цього разу вони вже не скрипіли й не брязкали від іржі.

Отже, менш ніж за півгодини експедиція вирушила на північ. Під небом, заповненим мільйонами зірок і сяючим місяцем, сани грюкали й калатали по вибоїнах та камінню, поки не дісталися до чистого снігу за містом. Тут звук змінився на тихе скрипіння снігу й дерева, собаки пішли легше, і рух став стрімким і м'яким.

Ліра, сидючи ззаду на санях Фардера Корама, закутана так сильно, що було видно лише очі, прошепотіла Пантелеймону:

— Ти бачиш Йорика?

— Він біжить поряд із санями Лі Скоресбі,— відповів деймон, озируючись. Він сидів у її каптурі з хутра росомахи у вигляді горностая.

Спереду над горами на півночі почали мерехтіти бліді вигини Північного саява. Ліра бачила їх крізь напівзаплющені очі і відчувала безмежне щастя від їх руху на північ під Авророю. Пантелеймон намагався боротися з її сном, але їй надто хотілося спати. Тоді деймон згорнувся мишею в її каптурі. Коли вони прокинуться, він мав сказати їй, що, мабуть, куниця чи якийсь видіння безпечного місцевого деймона переслідувало сани, м'яко перестрибуючи з гілки на гілку по соснах, і турбувало його, нагадуючи мавпу.

12. Зниклий хлопчик

Вони їхали кілька годин, а потім зупинилися, щоб перекусити. Поки чоловіки розпалювали вогнища та розтоплювали сніг на воду, а Йорик Бернісон спостерігав, як Лі Скоресбі смажить м'ясо тюленя, Джон Фаа заговорив до Ліри:

— Ліро, ти зможеш прочитати зараз з того приладу? Світив місяць, але саяво Аврори було яскравішим, хоч

І постійно мерехтіло. Однак Ліра мала гострий зір, тому вона намацала і витягла з-під поли чорний оксамитовий пакунок.

— Так, я добре бачу,— сказала вона.— У будь-якому випадку я вже пам'ятаю, де знаходиться більшість символів. Що запитати, Владарю Фаа?

— Я хочу знати більше про те, як вони захищають Больвангар,— сказав він.

Навіть не зупиняючись, щоб подумати, вона поставила стрілки на шолом грифона і тигель і змусила свій розум зосередитися на потрібних значеннях, ніби на складній діаграмі в трьох вимірах. Одразу довга стрілка почала обертатися вперед, назад, уперед і вперед, як бджола, що танцює, аби сповістити щось своєму рою. Ліра спокійно спостерігала за нею, задоволена тим, що не знає відповіді, але напевно знайде її, і все почало прояснюватися. Вона дозволила стрілці танцювати, поки не впевнилася, що відповідь правильна.

— Все, як сказав деймон відьми, Владарю Фаа. Станцію охороняє загін татар, а також там є дротова огорожа. Вони не очікують нападу, так каже читач символів. Але, Владарю Фаа...

— Що, дитино?

— Він каже мені ще дещо. Недалеко звідси, у долині, є село біля озера, в якому людей лякає привид.

Джон Фаа нетерпляче похитав головою:

— Зараз це не має значення. Я впевнений, що в цих лісах повно духів. Розкажи мені знову про татар. Наприклад, скільки їх? Яка в них зброя?

Ліра покійно запитала і доповіла:

— Їх шістдесят людей із гвинтівками, і також у них є щось на зразок гармат. Ще вони мають вогнемети. І... всі їхні деймони — вовки, ось що він каже.

Це збентежило старших циган, які вже брали участь у кампаніях раніше.

— Сибірські полки мають деймонів-вовків,— сказав один із них.

Джон Фаа зауважив:

— Я ніколи не зустрічав лютіших. Нам треба буде битися, як тигра. І порадитися з ведмедем — він досвідчений воїн.

Ліра нетерпляче додала:

— Але, Владарю Фаа, цей привид — я думаю, це привид одного з дітей!

— Добре, навіть якщо так, Ліро, не маю уявлення, як він може впоратися з цим.

Шістдесят сибірських стрільців і вогнемети... Пане Скоресбі, підійдіть сюди, будь ласка, на хвилинку.

Поки аеронавт прямував до саней, Ліра тихенько встала і пішла поговорити із ведмедем.

— Йорику, ти коли-небудь мандрував цією дорогою?

— Одного разу,— відповів він густим незворушним голосом.

— Тут є село неподалік, так?

— За кряжем, сказав він, дивлячись крізь обрідну стіну дерев.

— Це далеко?

— Для тебе чи для мене?

— Для мене,— відповіла вона.

— Надто далеко. Зовсім недалеко для мене.

— Скільки часу тобі знадобиться, щоб дістатися туди?

— Я можу тричі сходити туди і назад до наступного сходу місяця.

— Ось що, Йорику, послухай: в мене є читач символів, який говорить різні речі, розумієш? Він сказав, що мені потрібно зробити щось важливе в тому селі, а Владар Фаа не дозволяє піти туди. Він лише хоче швидше рухатися вперед, хоч я знаю, що це також важливо. Але поки я не піду туди і не з'ясую все, ми не дізнаємося, що насправді роблять гобліни.

Ведмідь мовчав. Він сидів, як людина, його величезні лапи були складені на колінах, а темні очі дивилися просто на неї. Він знав, що вона чогось хотіла.

Заговорив Пантелеймон:

— Ти можеш доправити нас туди, а потім забрати звідти?

— Можу. Але я дав слово Владарю Фаа слухатися його і більше нікого.

— А якщо я отримаю його дозвіл? — спитала Ліра.

— Тоді так.

Вона повернулася і побігла по снігу.

— Владарю Фаа! Якщо Йорик Бернісон переправить мене через кряж у село, ми зможемо все з'ясувати, а потім наздогнати вас на санях. Він знає маршрут, — запевняла вона. — І я б не наполягала на цьому, якби не те, що сталося раніше, Фардере Корам, ви пам'ятаєте, з тим хамелеоном? Я тоді не зрозуміла застереження, але воно було правильним, і ми це відчули пізніше. Зараз в мене те саме відчуття. Я не можу зрозуміти точно, що він має на увазі, але я знаю — це важливо. І Йорик Бернісон знає дорогу, він сказав, що може дістатися туди і назад тричі до наступного сходу місяця. Я не буду в більшій безпеці, ніж із ним, чи не так? Але він не погодиться, якщо не отримає дозволу Джона Фаа.

Всі мовчали. Фардер Корам зітхнув. Джон Фаа, в хутряному каптурі, насупився і незадоволено скривився.

Але перш ніж він встиг щось вимовити, заговорив аеронавт:

— Владарю Фаа, якщо Йорик Бернісон візьме із собою маленьку дівчинку, вона буде в такій самій безпеці, як і з нами. Всі ведмеді — вірні друзі, але я знаю Йорика вже цілу вічність, і ніщо у світі не змусить його порушити слово. Накажіть йому дбати про неї — і він це, безперечно, зробить. А щодо швидкості, то він може невтомно бігти кілька годин.

— Але краще послати ще кількох людей, — сказав Джон Фаа.

— Їм доведеться йти пішки, — зазначила Ліра, — тому що санями не переїхати кряж. Йорик Бернісон біжить швидше за будь-яку людину по такій місцевості, а я легка, тому він не буде спинятись. І я обіцяю, Владарю Фаа, я обіцяю не затримуватися там довше, ніж потрібно, нічого не розповідати про нас і не наражати нас на небезпеку.

— Ти впевнена, що повинна це зробити? Цей читач символів не морочить тобі голову?

— Він ніколи цього не робить, Владарю Фаа. Джон Фаа потер підборіддя.

— Добре, якщо все буде гаразд, ми матимемо більше інформації, ніж зараз. Йорику Бернісон, — покликав він, — ти зробиш, як вимагає ця дитина?

— Я виконую ваші накази, Владарю Фаа. Скажіть мені відвести туди дитину, і я зроблю це.

— Дуже добре. Візьми її туди, куди вона хоче, і роби, що вона скаже. Ліро, зараз я даю наказ тобі, ти зрозуміла?

— Так, Владарю Фаа.

— Йди і з'ясуй все і, коли ти це зробиш, негайно повертайся. Йорику Бернісон, ми будемо продовжувати нашу подорож, отже, вам доведеться наздоганяти нас.

Ведмідь покивав своєю величезною головою.

— У селі є солдати? — спитав він Ліру. — Мені знадобляться мої обладунки? Без них ми будемо рухатися швидше.

— Ні, — відповіла вона. — Я впевнена в цьому, Йорику. Дякую вам, Владарю Фаа, я обіцяю зробити, як ви сказали.

Тоні Коста дав їй шматок смаженої тюленятини, і з Пантелеймоном-мишею в каптурі вона вилізла на величезну спину ведмедя і схопилася рукавицями за його шерсть, а також обхопила колінами його мускулясті боки. Його шерсть була надзвичайно густою, і вона відчувала його неймовірну силу. Так, ніби вона зовсім нічого не важила, ведмідь повернувся і побіг у напрямку кряжа повз низькі дерева.

Минуло трохи часу, поки вона звикла до бігу, а потім відчула дике збудження. Вона їхала верхи на ведмеді! Аврора сяяла над ними, перекинувши свої золоті мости й арки, а навкруги був лише колючий холод Арктики і могутня тиша півночі.

Йорик Бернісон рухався майже безшумно, поки біг по снігу. Деревя були тонкі й низькорослі — тут майже кінчалася тундра, а дорога вкрита хащами. Ведмідь продирався крізь них, ніби через павутиння.

Серед чорних скелястих оголених порід вони видерлися на невисокий кряж і невдовзі зникли з очей тих, хто залишився позаду. Ліра хотіла поговорити з ведмедем, і якби він був людиною, то знайшла б з ним спільну мову, але він був такий дивний, дикий і холодний, що їй було ніяково, майже вперше у житті. Отже, він біг уперед, його величезні лапи невтомно рухалися, а вона стежила за рухом і мовчала. Мабуть, так було краще для нього, думала вона, її розмови могли здатися ведмедю лише дитячим лепетанням.

Вона замислилася і з'ясувала, що такий досвід цікавий, але не дуже приємний — їзда верхи на ведмеді. Йорик Бернісон стрімко біг уперед, рухаючи обома лапами не-вперемінно і перевалюючись з боку на бік, створюючи постійний могутній ритм. Ліра зрозуміла, що не можна просто сидіти, треба рухатися в такт.

Вони вже бігли годину чи більше, і Ліра змерзла, втомилась, тож була глибоко щасливою, коли Йорик Бернісон уповільнив рух і завмер.

— Подивись угору, — сказав він.

Ліра підвела очі, але їй довелось витерти їх рукою, тому що вона так змерзла, що сльози застинали їй очі. Коли вона вже могла чітко бачити, в неї перехопило подих від

того, що вона побачила в небі. Аврора слабо мерехтіла, але зірки були яскравими, як діаманти, і повз величезний, темний, всіяний сонмом зірок небосхил сотні і сотні маленьких чорних постатей летіли зі сходу та півдня на північ.

— Це птахи? — запитала вона.

— Це — відьми, — відповів ведмідь.

— Відьми! Що вони роблять?

— Мабуть, летять на війну. Я ще ніколи не бачив їх стільки разом.

— Ти знаєш кого-небудь з відьом, Йорику?

— Я служив декільком. А також бився з кількома. Це видовище налякало б Владаря Фаа. Якщо вони летять на допомогу твоїм ворогам, тобі слід боятися.

— Владар Фаа не злякався б. Ти ж не боїшся, чи не так?

— Ще ні. Коли я боюсь, то долаю страх. Але нам краще розповісти Владарю Фаа про відьом, тому що чоловіки, мабуть, їх не помітили.

Він рушив знову, але повільніше, а Ліра продовжувала дивитися на небо, поки її очі знову не засльозилися від холоду. Вона так і не побачила кінця безкінечної низки відьом, які летіли на північ.

Нарешті Йорик Бернісон зупинився і сказав:

— Село тут.

Вони дивилися вниз з урвища на збіговище дерев'яних будівель поряд із широкою ковдрою снігів, такою пласкою, що Ліра прийняла її за замерзле озеро. Дерев'яна пристань підтверджувала, що вона не помилилася. Вони були за п'ять хвилин від своєї цілі.

— Що ти збираєшся робити? — спитав ведмідь. Ліра зісковзнула з його спини і ледве встояла на ногах.

Її обличчя заніміло, ноги тремтіли, але вона притулилася до ведмедя і тупала ногами, поки трохи не зігрілася і не стала відчувати себе краще.

— У цьому селі є дитина, чи привид, чи щось таке, — сказала вона, — може, щось схоже, — я не впевнена. Я хочу знайти його та інших і забрати до Владаря Фаа, якщо мені пощастить. Я думала, це привид, але, може, читач символів говорить мені щось, чого я не можу зрозуміти.

— Сподіваюсь, що в нього є якийсь притулок і він не надворі, — відповів ведмідь.

— Я не думаю, що він мертвий... — сказала Ліра, але вона була не зовсім впевнена. Алетіометр вказував на щось надприродне, тривожне. Але хто вона така? Дочка лорда Ізраеля. І ким вона керувала? Могутнім ведмедем. Як вона могла виказувати страх?

— Давай просто подивимося, — запропонувала вона.

Дівчинка знову вилізла на спину ведмедя, і той рушив униз урвищем, ступаючи обережно і твердо. Собаки в селі почули чи запах, чи ходу, чи просто їхню присутність і почали жажливо вити, а олені в стійлі нервово хвицатися і битися рогами об стіни. У цілковитій тиші кожен порух розносився на кілька миль.

Коли вони підійшли до першого будинку, Ліра роздивлялася на всі боки, намагаючись розгледіти хоч щось у темряві — Аврора згасла, а місяць ще не зійшов. Подекуди під дахами, вкритими снігом, мерехтіли вогники, і Лірі здалося, що вона побачить бліді обличчя за вікнами. Дівчинка уявила, як дивно бачити людям дитину верхи на величезному білому ведмеді.

У центрі маленького села було місце поряд із пристанню, де лежали засипані снігом човни. Собаки не вгамовувалися, і щойно Ліра подумала, що ведмідь, мабуть, усіх розбудив, як відчинилися двері і вийшов чоловік, тримаючи гвинтівку. Його деймон-росомаха, розкидаючи лапами сніг, вискочила на дрова поряд із будинком.

Ліра миттю сковзнула вниз і стала між чоловіком та Йориком Бернісоном, пам'ятаючи, що вона наказала ведмедю не брати обладунків.

Чоловік заговорив, але Ліра нічого не розуміла. Йорик Бернісон відповів йому тією самою мовою, від чого чоловік застогнав від страху.

— Він думає, що ми дияволи,— сказав Йорик Лірі.— Що йому сказати?

— Скажи йому, що ми не дияволи, але в нас серед них є друзі. І ми шукаємо... Просто дитину. Дивну дитину. Скажи йому це.

Як тільки ведмідь розповів це, чоловік показав праворуч, на місце неподалік, і заговорив швидше. Йорик Бернісон сказав:

— Він питає, чи ми збираємося забрати дитину. Вони бояться її. Вони намагалися прогнати її, але вона постійно повертається.

— Скажи йому, що ми заберемо її, але погано було з їхнього боку так поводитися. Де вона?

Чоловік пояснив, злякано жестикулюючи. Ліра боялася, що він випадково вистрелить з рушниці, але чоловік поспішно заховався в будинку і зачинив двері, лише закінчивши пояснювати. Дівчинка бачила, що з усіх вікон визирають обличчя.

— Де дитина? — запитала вона.

— У коморі для зберігання риби,— сказав їй ведмідь, повернувся і м'яко побіг до пристані.

Ліра намагалася не відставати від нього. Вона страшенно нервувалася. Ведмідь прямував до невеличкого дерев'яного сараю, час від часу підводячи голову і нюшаючи повітря. Наблизившись до дверей, він зупинився:

— Тут.

Серце Ліри так калатало, що вона ледве дихала. Вона підвела руку, щоб постукати у двері, але подумала, що це просто смішно, і набрала в легені повітря, щоб покликати, але виявилось, вона не знала, що сказати. О, вже було так темно! Слід їй було взяти ліхтар...

Але в будь-якому разі вибору не було, вона не хотіла, щоб ведмідь помітив її страх. Він говорив, що долає свій страх — це потрібно було зробити і їй. Вона взялася за шкіряний ремінець, який слугував ручкою, і сильно потягла примерзлі двері. Вони відчинилися з рипом. Дівчинці довелося розкидати ногою сніг, щоб звільнити вхід і повністю відчинити двері. Пантелеймон зовсім не допомагав їй, він бігав узад-уперед у вигляді горностає — біла тінь на білій землі,— видаючи короткий наляканий писк.

— Пане, заради Бога! — сказала вона.— Стань кажаном і подивись для мене...

Але він не став, він навіть не відповів їй нічого. Вона бачила його таким наляканим лише одного разу, коли вони із Роджером у склепі Джордана поміняли у черепках монети-деймонів. Він боявся навіть більше, ніж вона. Що ж до Йорика Бернісона, то він лежав на снігу неподалік і мовчки спостерігав.

— Виходь,— сказала Ліра якомога гучніше.— Виходь! У відповідь не почулося ані звуку. Вона відчинила двері

ще трохи ширше, а Пантелеймон стрибнув їй котом на руки і, ніби відштовхуючи її, сказав:

— Відійди! Не залишайся тут! О Ліро, йди! Повертай назад!

Намагаючись заспокоїти його, вона побачила, що Йорик Бернісон підвівся і повернувся, дивлячись на постать, яка поспішала вниз дорогою від села, несучи ліхтар. Коли чоловік підійшов на відстань, з якої можна було чути його слова, він підняв ліхтар і освітив своє обличчя: це був старий із широким зморшкуватим обличчям, його очей майже не було видно за зморшками. Він мав деймона — арктичну лисицю.

Він заговорив, і Йорик Бернісон переклав:

— Він говорить, що це не одна така дитина. Він бачив інших у лісі. Іноді вони швидко гинуть, іноді виживають. Цей хлопчик, мабуть, був міцним. Але краще для нього було б умерти.

— Запитай, чи може він дати мені свій ліхтар,— попросила Ліра.

Ведмідь заговорив, і чоловік одразу ж віддав ліхтар дівчинці, енергійно киваючи. Вона зрозуміла, що він за тим і прийшов, щоб присвітлити їй, і подякувала йому, після чого старий кивнув ще раз і відступив назад — подалі від неї, подалі від комори, подалі від ведмеда.

Раптом Ліра подумала: «А якщо ця дитина — Роджер?» І вона подумки благала, щоб це було не так. Пантелеймон притискався до неї знову горностаєм, його маленькі пазурці вп'ялися в її куртку.

Вона високо підняла ліхтар і зробила крок у сарай — тут вона побачила, що робило Облаткове братство і яку саме жертву мусили приносити діти.

Маленький хлопчик зіщулювся поряд із дерев'яною стійкою, на якій в декілька рядів в'ялилася чищена риба, тверда від морозу, як дерево. Він притискав до себе шмат риби, як Ліра притискала Пантелеймона, — обома руками до свого серця. Але це було все, що він мав — шмат в'яленої риби, тому що в нього не було деймона. Гобліни роз'єдали їх. Це була інтерсекція, і перед ними — дитина без деймона!

13. Фехтування

Її першим бажанням було повернутися і бігти, її нудило. Людина без деймона була ніби без обличчя або з розтрощеними ребрами і виїнятим серцем — чимось надприродним, тим, що належить світові нічних страхів, а не світові здорового глузду.

Отже, Ліра притиснулася до Пантелеймона, її голова запаморочилася, а до горла підступив клубок. Її тіло вкрив піт, холодніший за нічне повітря.

— Щуроловка, — сказав хлопчик. — Це ви забрали мою Щуроловку?

Ліра зрозуміла, що він мав на увазі.

— Ні, — сказала вона слабким і наляканим голосом — саме так вона себе почувала.

А потім: — Як тебе звати?

— Тоні Макаріос, — відповів він. — Де Щуроловка?

— Я не знаю... — почала вона і ковтнула, намагаючись припинити нудоту. — Гобліни...

Але вона не змогла закінчити. Їй довелось вийти з сараю і самій сісти на сніг, звичайно ж, не самій, бо вона ніколи не була сама, тому що Пантелеймон був завжди поряд. О, бути відрізаною від нього, як цей маленький хлопчик був роз'єднаний зі своєю Щуроловкою! Найгірше за все у світі! Вона зрозуміла, що ридає, і Пантелеймон також пхикав поряд. Обоє вони відчували страшний жаль до роз'єданого хлопчика.

Потім вона підвелася.

— Виходь, — покликала вона тремтячим голосом. — Тоні, виходь. Ми відвеземо тебе у безпечне місце.

У коморі почувся легкий рух, і хлопчик показався у дверях, все ще тримаючи в'ялену рибу. Він був одягнений у теплий одяг: добре підбиту простьобану куртку з вугільного шовку і хутряні чоботи. Але одяг був трохи більшого розміру і виглядав так, ніби раніше його носив хтось інший. У світлі слабких спалахів Аврори і снігу він виглядав ще більш

збентеженим і викликав сильнішу жалість, ніж тоді, коли вона побачила його біля стійки для риби.

Селянин, який приніс ліхтар, відступив на декілька ярдів і щось сказав їм.

Йорик Бернісон переклав:

— Він говорить, що ти маєш заплатити за рибу.

Лірі захотілося наказати ведмедю вбити того чоловіка, але вона сказала:

— Ми забираємо дитину від них. Вони можуть дозволити собі заплатити за це однією рибиною.

Ведмідь переказав це чоловіку. Той пробурмотів щось, але не став сперечатися. Ліра поставила ліхтар на сніг, взяла роз'єданого хлопчика за руку і повела його до ведмедя. Дитина йшла безпорадно, не виказуючи ані страху, ані здивування, побачивши величезного білого звіра, який стояв так близько. І коли Ліра допомогла йому сісти на спину Йорика, все, що він сказав, було:

— Я не знаю, де моя Щуроловка.

— Ми також не знаємо, Тоні,— відповіла вона.— Але ми... Ми покараємо гоблінів. Ми зробимо це, обіцяю. Йорику, можна мені також сісти?

— Мої обладунки важать набагато більше, ніж діти,— промовив він.

Отож Ліра сіла позаду Тоні і показала йому, як триматися за довгу жорстку шерсть, а Пантелеймон лежав у неї в каптурі, теплий, близький і сповнений печалі. Ліра знала, що Пантелеймону хотілося вилізти і приголубити роз'єдану дитину, лизнути її або погладити і пригріти,

як зробив би його власний деймон. Але суворе табу, звісно, не дозволяло цього.

Вони поїхали селом у напрямку кряжа. Селяни дивилися з жахом і з якимсь полегшенням на те, як цю понівечену істоту забирали маленька дівчинка і великий білий ведмідь.

В Ліриному серці боролися відраза і співчуття, співчуття перемогло. Вона обійняла худеньке маленьке створіння, щоб підтримати його. Подорож назад була холоднішою, важчою, темнішою, але водночас здавалася швидшою. Йорик Бернісон був невтомний, і Ліра вже автоматично рухалася в такт його бігу, не боячись впасти. Холодне тіло в її руках було таке легке, що, з одного боку, ним було просто керувати, але з іншого — воно було незграбним. Поки ведмідь біг, хлопчик сидів не рухаючись.

Час від часу роз'єднана дитина говорила.

— Що ти сказав? — питала Ліра.

— Я кажу, чи вона дізнається, де я?

— Так, вона знайде тебе і ми знайдемо її. Тримайся міцніше, Тоні. Це недалеко звідси...

Ведмідь продовжував бігти. Ліра не уявляла, як стомилася, доки вони не наздогнали циган. Сани зупинилися, щоб дати відпочинок собакам, і раптом вона побачила всіх: Фардера Корама, Владаря Фаа, Лі Скоресбі — всі кинулися вперед, щоб допомогти їй, а потім мовчки відступили назад, коли побачили постать поряд із Лірою. Вона так змерзла, що навіть не могла відняти руки від хлопчика, і Джону Фаа довелося самому спустити дітей на землю.

— Боже праведний, що це? — сказав він. — Ліро, дитино, що ти знайшла?

— Його звати Тоні, — пробурмотіла вона змерзлими губами. — Вони від'єднали його деймона. Ось що роблять гобліни.

Чоловіки налякано відступили назад, але, на великий подив Ліри, заговорив ведмідь, який присоромив їх.

— Як не соромно! Подумайте, що зробила ця дитина! Мабуть, у вас не вистачає сміливості, але не слід показувати цього.

— Ти маєш рацію, Йорику Бернісон, — сказав Джон Фаа і повернувся, щоб віддати наказ. — Розпаліть вогнище і підігрійте трохи супу для дитини. Для обох дітей. Фардере Корам, їм підійде ваше місце для відпочинку?

— Так, Джоне. Приведи її, ми її зігріємо...

— І маленького хлопчика, — додав ще хтось. — Він може поїсти і зігрітися, навіть якщо...

Ліра намагалася розповісти Джону Фаа про відьом, але вони всі були такі заклопотані, а вона такою втомленою... Минуло декілька бентежних хвилин, наповнених світлом ліхтаря, запахом диму, метушнею людей, що бігали туди-сюди, Ліра відчула легкий укус Пантелеймона-горноста, що змусив її прийти до тям і зустрітися поглядом з очима ведмедя, які були на відстані кількох дюймів від неї.

— Відьми, — прошепотів Пантелеймон, — я покликав Йорика.

— О, так, — пробурмотіла Ліра. — Йорику, дякую, що допоміг мені. Я можу забути сказати Владарю Фаа про відьом, зроби це за мене.

Вона почула, як ведмідь погодився, і міцно заснула.

Коли вона прокинулася, проясніло і, мабуть, ясніше вже не стало б. На південному сході небо було блідим, а повітря наповнене сірим туманом, крізь який цигани здавалися величезними привидами, які завантажували сани і запрягали собак.

Ліра спостерігала за всім цим з укриття на санках Фардера Корама, де вона лежала під купою шуб. Пантелеймон встиг прокинутися раніше за неї і випробував форму арктичної лисиці, але потім знову повернувся до свого улюбленого горноста. Йорик Бернісон спав на снігу неподалік, поклавши голову на свої великі лапи. Але Фардер Корам вже

прокинувся і був готовий вирушати. Ледве помітивши Пантелеймона, він, кульгаючи, пішов будити Ліру.

Вона відчула його наближення й підвелася.

— Фардере Корам, тепер я зрозуміла, що мав на увазі алетіометр! Він декілька разів указував на птаха і на немає, це не мало сенсу, тому що означало немає деймона, а я не розуміла, як це може бути... Що сталося?

— Ліро, боюся тобі казати після того, що ти зробила, але маленький хлопчик помер годину тому. Він не міг заспокоїтися, не міг встати на місці. Він постійно питав про свого деймона, де він є, чи збирається прийти і все таке інше... І він так міцно тримав той замерзлий шмат риби, ніби... О, я не можу говорити про це, дитино. Але, зрештою, він заплющив очі і завмер. Лише тоді він виглядав спокійним, тому що був схожий на будь-яку іншу померлу людину, деймон якої помер природним шляхом. Вони намагалися вирити йому могилу, але земля тверда, як залізо. Отже, Джон Фаа наказав запалити вогнище для кремації, щоб його тіло не турбували звірі, які їдять мертвечину. Дитино, ти вчинила сміливо і добре, я пишаюся тобою. Тепер ми знаємо, на який нелюдський злочин спроможні ці люди. Наша мета стала яснішою, ніж до того. Все, що ти повинна робити зараз, це відпочивати і їсти. Вчора ти заснула, навіть не поївши, а тобі потрібно добре їсти за такої температури, щоб не слабнути...

Він метушився поряд з нею, поправляючи на ній хутро, натягуючи мотузки, які тримали вантаж на санях, розплутуючи повід.

— Фардере Корам, де зараз хлопчик? Вони вже поховали його?

— Ні, Ліро, він лежить неподалік.

— Я хочу побачити його.

Він не міг відмовити їй, тому що вона бачила річ, страшнішу за мертве тіло, і це видовище могло заспокоїти її. Отже, з Пантелеймоном — білим зайцем, який обережно стрибає поряд, вона ледве протиснулася до місця, куди чоловіки зносили хмиз.

Тіло хлопчика було вкрите ковдрою і лежало поруч зі стежинкою. Вона стала навколішки і відсунула ковдру. Один чоловік хотів зупинити її, але інші похитали головами.

Пантелеймон підійшов ближче, коли Ліра поглянула на бідолашне спустошене обличчя. Вона зняла рукавицю і торкнулася його очей. Ті були холодними, як мармур; Фардер Корам мав рацію: нещасний маленький Тоні Макаріос тепер не відрізнявся від інших людей, чий деймон залишають їх лише зі смертю. О, а якби вони забрали від неї Пантелеймона! Вона схопила його й обійняла, ніби хотіла покласти просто собі до серця. А все, що мав малий Тоні Макаріос, був жалюгідний шмат риби...

Куди він подівся?

Вона стягнула ковдру. Його не було.

Миттю дівчинка стала на ноги, і її очі розгнівано просвердлили чоловіків.

— Де його риба?

Вони розгублено зупинилися, хоч деякі їхні деймони зрозуміли і презирнулися. Один із чоловіків почав нервово сміятися.

— Як ви насмільюєтесь сміятися! Я вирву ваші легені, якщо ви будете сміятися з нього! Це все, до чого він міг притулитися, лише стара в'ялена риба, це все, що в нього було замість деймона, якого можна було любити і пестити! Хто її забрав від нього? Де вона?

Пантелеймон заричав, ставши сніжним барсом, як деймон лорда Ізраеля, але вона цього не бачила. Все, що вона бачила, було добро і зло.

— Спокійно, Ліро,— сказав один чоловік.— Спокійно, дитино.

— Хто взяв її? — знову спалахнула вона, і цигани навіть відступили від її нестримної люті.

— Я не знав,— сказав якийсь чоловік винувато.— Я думав, що він лише їв її. Я вийняв її з його рук, тому що вважав — так буде поважніше. От і все, Ліро.

— Тоді де вона?

Чоловік зніяковіло відповів:

— Вважаючи, що вона йому більше не потрібна, я віддав її своїм собакам. Я прошу вибачення.

— Слід просити вибачення не в мене, а в нього,— сказала вона, знову присівши на коліна і поклавши руку на холодну щоку дитини.

Раптом її осяяло. Вона намагалася знайти щось у себе під одягом, і мороз накинувся на неї, ледве вона розстебнула куртку. Але за кілька секунд вона вже знайшла те, що хотіла,— вона дістала золоту монету зі свого гаманця і знову щільно закуталася.

— Позичте ніж, будь ласка,— звернулася вона до чоловіка, який забрав рибу, а потім запитала Пантелеймона: — Як її звали?

Звісно, він зрозумів і відповів:

— Щуроловка.

Міцно тримаючи монету в одній руці, одягнутій в рукавицю, і стискаючи ніж, немов олівець, у другій, вона надряпала ім'я втраченого деймона на золоті.

— Гадаю, це буде правильно, якщо я зроблю тобі те саме, що роблять ученим у Джордані,— прошепотіла вона мертвому хлопчику і розчепила його зуби, щоб покласти

— Ні, Ліро, він лежить неподалік.

— Я хочу побачити його.

Він не міг відмовити їй, тому що вона бачила річ, страшнішу за мертве тіло, і це видовище могло заспокоїти її. Отже, з Пантелеймоном — білим зайцем, який обережно стрибав поряд, вона ледве протиснулася до місця, куди чоловіки зносили хмиз.

Тіло хлопчика було вкрите ковдрою і лежало поруч зі стежинкою. Вона стала навколішки і відсунула ковдру. Один чоловік хотів зупинити її, але інші похитали головами.

Пантелеймон підійшов ближче, коли Ліра поглянула на бідолашне спустошене обличчя. Вона зняла рукавицю і торкнулася його очей. Ті були холодними, як мармур; Фардер Корам мав рацію: нещасний маленький Тоні Макаріос тепер не відрізнявся від інших людей, чиї деймони залишають їх лише зі смертю. О, а якби вони забрали від неї Пантелеймона! Вона схопила його й обійняла, ніби хотіла покласти просто собі до серця. А все, що мав малий Тоні Макаріос, був жалюгідний шмат риби...

Куди він подівся?

Вона стягнула ковдру. Його не було.

Миттю дівчинка стала на ноги, і її очі розгнівано просвердлили чоловіків.

— Де його риба?

Вони розгублено зупинилися, хоч деякі їхні деймони зрозуміли і презирнулися. Один із чоловіків почав нервово сміятися.

— Як ви наслідуетесь сміятися! Я вирву ваші легені, якщо ви будете сміятися з нього! Це все, до чого він міг притулитися, лише стара в'ялена риба, це все, що в нього було замість деймона, якого можна було любити і пестити! Хто її забрав від нього? Де вона?

Пантелеймон заричав, ставши сніжним барсом, як деймон лорда Ізраеля, але вона цього не бачила. Все, що вона бачила, було добро і зло.

— Спокійно, Ліро,— сказав один чоловік.— Спокійно, дитино.

— Хто взяв її? — знову спалахнула вона, і цигани навіть відступили від її нестримної люті.

— Я не знав,— сказав якийсь чоловік винувано.— Я думав, що він лише їв її. Я вийняв її з його рук, тому що вважав — так буде поважніше. От і все, Ліро.

— Тоді де вона?

Чоловік зніяковіло відповів:

— Вважаючи, що вона йому більше не потрібна, я віддав її своїм собакам. Я прошу вибачення.

— Слід просити вибачення не в мене, а в нього,— сказала вона, знову присівши на коліна і поклавши руку на холодну щоку дитини.

Раптом її осяяло. Вона намагалася знайти щось у себе під одягом, і мороз накинувся на неї, ледве вона розстебнула куртку. Але за кілька секунд вона вже знайшла те, що хотіла,— вона дістала золоту монету зі свого гаманця і знову щільно закуталася.

— Позичте ніж, будь ласка,— звернулася вона до чоловіка, який забрав рибу, а потім запитала Пантелеймона: — Як її звали?

Звісно, він зрозумів і відповів:

— Щуроловка.

Міцно тримаючи монету в одній руці, одягнутій в рукавицю, і стискаючи ніж, немов олівець, у другій, вона надряпала ім'я втраченого деймона на золоті.

— Гадаю, це буде правильно, якщо я зроблю тобі те саме, що роблять ученим у Джордані,— прошепотіла вона мертвому хлопчику і розчепила його зуби, щоб покласти в рот монету. Це було нелегко, але їй вдалося зробити те, що вона задумала, а потім знову закрити його рот.

Після цього вона віддала ніж чоловікові і в похмурому ранковому світлі пішла назад до Фардера Корама.

Він дав їй кружку супу просто з вогню, і вона почала жадібно пити.

— Що ми будемо робити із відьмами, Фардере Корам? — запитала вона.— Цікаво, чи була серед них ваша відьма?

— Моя відьма? Я б не насмілюся так сказати, Ліро. Вони могли летіти будь-куди. Існує багато речей, які впливають на життя відьом, речей, незрозумілих нам: загадкові хвороби, які їх мучать, на які ми не звернули б увагу, речі, які спричиняють війну і які ми не можемо осягти, радості й печалі, пов'язані з цвітінням рослин у тундрі... Але шкода, що я не бачив їхнього польоту, Ліро. Я дуже хотів би стати свідком такого видовища. А зараз випий весь цей суп. Хочеш ще трохи? Також є коржі. Їж, дитино, бо нам скоро вирушати.

Їжа відновила сили Ліри, і невдовзі лід в її душі почав танути. Разом з іншими вона подивилась на поховальне вогнище маленької роз'єднаної дитини, заплющила очі й схилила голову, слухаючи молитву Джона Фаа, а потім чоловіки полили вогнище вугільним спиртом і кинули туди запалені сірники, від чого воно миттю спалахнуло.

Упевнившись, що дитина згоріла, вони продовжили свою подорож. Це був шлях немов уві сні. Почав падати сніг, уявлення про світ тепер обмежувалося сірими тінями собак попереду, рипом саней, пронизливим холодом і виром великих сніжинок, трохи темніших за небо і трохи ясніших за землю.

Крізь все це мчали собаки, із задерними хвостами, у хмарі пари від дихання. На північ, далі на північ бігли вони, тимчасом як настав і минув блідий полудень і знову сутінки огорнули світ. Вони зупинилися поїсти і відпочити у схованці між пагорбами, а також

щоб зорієнтуватися. Поки Джон Фаа розмовляв з Лі Скоресбі про те, як краще використати повітряну кулю, Ліра згадала про літаючого шпигуна. Вона запитала Фардера Корам, що сталося з бляшанкою з-під листя для куріння, в якій він полонив духа.

— Я запакував її подалі,— сказав він.— Вона на дні моєї сумки, але там немає на що дивитися. Я запавав її, коли ми були на кораблі, як і збирався. Не знаю, правду кажучи, що ми будемо з нею робити. Мабуть, треба кинути її до вогняної шахти. Тобі не слід турбуватися, Ліро. Поки вона в мене, ти в безпеці.

За першої ж нагоди Ліра засунула руку в замерзлу тканину сумки і вийняла маленьку коробочку. Дівчинка почула дзижчання, лише взяла її в руки.

Поки Фардер Корам розмовляв з іншими ватажками, вона віднесла коробку Йорику Бернісону і пояснила, чого вона хоче. Їй спало це на думку, коли вона пригадала, як легко він обходився з металевим покриттям двигуна.

Він вислухав і потім взяв кришку від коробки з-під печива і вправно надав їй форми циліндра. Ліра була зачарована спритними рухами його рук: на відміну від інших ведмедів, Йорик та його родичі мали пазурі на великих пальцях рук, якими вони могли втримувати предмет і одночасно працювати з ним. Він мав також вроджене почуття сили й гнучкості металів, це означало, що він може лише раз чи двічі підняти предмет у руках, вигнути його туди-сюди і загнати пазур крізь нього, щоб зручніше тримати річ. І тепер він розтягнув коробку таким чином, що вона була однорідною і могла закриватися. На прохання Ліри він зробив дві такі бляшанки: одну такого самого розміру, як і коробка з-під листя для куріння, а другу таку, щоб в ній вміщалася перша разом із шматками моху і лишайника, аби заглушити шум. Коли Ліра закрила її, вона була такого ж розміру і форми, що й алетіометр.

Зробивши це, Ліра сіла поряд із Йорицом Бернісоном, який гриз ногу північного оленя, тверду від морозу, як дерево.

— Йорику,— спитала вона,— важко не мати деймона? Ти відчуваєш самотність?

— Самотність? — повторив він.— Я не знаю. Вони кажуть, що холодно. Я не знаю, що таке холод, тому що я не мерзну. Так само я не знаю, що таке самотність. Ведмеді створені, щоб бути одинаками.

— А щодо ведмедів Свольбарда? — запитала вона.— Там їх тисячі, правда? Ось що я чула.

Він нічого не відповів, а розламав кістку навпіл із звуком тріснутої гілки.

— Вибач, Йорику,— сказала вона.— Сподіваюсь, я не образила тебе. Це лише тому, що мені цікаво. Розумієш, я цікавлюся ведмедями Свольбарда через мого батька.

— Хто твій батько?

— Лорд Ізраель. І вони ув'язнили його у Свольбарді, розумієш. Думаю, що гобліни зрадили його і заплатили ведмедам, щоб ті тримали його у тюрмі.

— Я не знаю. Я не ведмідь Свольбарда.

— Я думала, ти був...

— Ні. Я був ведмедем Свольбарда, але тепер вже ні. Мене вислали звідти, покаравши за те, що я вбив іншого ведмеда. Отже, мене позбавили мого титулу, багатства і обладунків. Мене відіслали жити на край світу людей і битися лише тоді, коли мене наймуть, або працювати на різній роботі і топити спогади в чистому спирті.

— Чому ти вбив іншого ведмеда?

— Лють. У ведмедів існують способи тамувати лють, але я не контролював себе. Тож я вбив його, і мене було справедливо покарано.

— Ти був багатий і шляхетний,— сказала Ліра у захваті.— Точно, як мій батько, Йорику! З ним сталося те саме, коли я народилася. Він убив декого, і вони відібрали все його багатство. Це було задовго до того, як його ув'язнили у Свольбарді. Я нічого не знаю про Свольбард, крім того, що він на далекій-далекій півночі... Там все вкрито кригою? Туди можна дістатися замерзлим морем?

— Не з цього узбережжя. Море іноді замерзає на південь звідси, іноді — ні. Тобі знадобиться човен.

— Чи повітряна куля.

— Так, чи повітряна куля, але тоді тобі буде потрібний певний вітер.

Він продовжував гризти ногу, а Лірі раптом спало на думку щось дике — вона пригадала відьом у нічному небі, але промовчала. Натомість вона запитала Йорика Бернісона про Свольбард і з цікавістю слухала його розповіді про сповзаючі льодовики, про скелі та тороси, де сотнями і навіть більше лежать моржі з білими іклами, про моря, у яких повно тюленів, про нарвалів, які розбивають своїм довгим рогом лід на воді, про величезний похмурий скелястий берег, про стрімчаки заввишки тисячу футів і більше, де літають і живуть жахливі печерні чудовиська, про вугільні та вогняні шахти, в яких ведмеді-ковалі кують величезні листи заліза і роблять з них обладунки...

— Якщо вони забрали твої обладунки, Йорику, де ти взяв ті, що в тебе зараз?

— Я зробив їх сам в Нова Зембла з небесного металу. До того я не був повноцінним.

— Отже, ведмеді можуть робити свої власні душі... — сказала вона. У світі було стільки невідомого... — Хто король Свольбарда? — продовжувала Ліра.— У ведмедів є король?

— Його звати Йофур Рекнісон.

Це ім'я зачепило якусь струну в пам'яті Ліри. Вона чула його раніше, але де? Це говорив не ведмідь і не циган. Голос, яким це казали, був голосом ученого — виразним, педантичним і ліниво-гордовитим, голосом з Коледжу Джордана. Вона спробувала знову відновити його в пам'яті. О, вона так добре його знала!

Потім вона пригадала: вітальня. Вчені слухали лорда Ізраеля. Професор-пальмеріанознавець говорив щось про Йофура Рекнісона. Він використав слово *panserbjorne*, яке Ліра не знала, також вона не знала, що Йофур Рекнісон був ведмедем. Але що він сказав? Король Свольбарда був пихатим, і до нього можна було підлеститися. Було ще щось, якби вона пам'ятала, але з того часу стільки відбулось...

— Якщо твій батько в полоні у ведмедів Свольбарда,— сказав Йорик Бернісон,— він не втече. Там немає лісу, щоб зробити човен. З іншого боку, якщо він шляхетний, із ним поводитимуться чемно. Вони дадуть йому будинок і слугу, їжу та паливо.

— Можна перемогти ведмедя, Йорику?

— Ні.

— А обдурити?

Він припинив гризти кістку і поглянув просто на неї. А потім сказав:

— Ти ніколи не переможеш ведмедя в обладунках. Ти бачила мої обладунки, а тепер подивись на мою зброю.

Він відклав м'ясо і простягнув свої лапи долонями догори, щоб вона подивилася. Кожна подушечка на його лапах була вкрита ороговілою шкірою, а кожен пазур був завдовжки з Лірину руку і гострий, як ніж. Він дозволив їй, здивованій, доторкнутися своїми руками до його лапи.

— Одним ударом можна розтрити череп тюленя,— сказав він.— Чи зламати хребет людини або відірвати руку чи ногу. А ще я можу кусати. Якби ти не зупинила мене в Трольсанді, я б розтрити голову тому чоловікові, немов яйце. Отже, годі про силу, тепер про обман. Ти не можеш обдурити ведмедя. Хочеш побачити доказ? Візьми палицю і фехтуй зі мною.

Бажаючи спробувати, Ліра відламала гілку від вкритого снігом куща і обчистила її від непотрібних маленьких гілочок, а потім розсікла нею повітря, немов рапірою. Йорик Бернісон сидів на задніх лапах і чекав, поклавши передні лапи на коліна. Коли вона була готова, то обернулася до нього, але їй не хотілося бити його, тому що він виглядав так мирно. Отже, вона розмахувала гілкою, завдавала удаваних ударів, зовсім не збираючись його бити, а він не рухався. Вона ще якийсь час продовжувала, а він ні разу не ворухнувся і на дюйм.

Нарешті вона вирішила вдарити, не дуже, просто доторкнутися палицею до його живота. Умить його лапа витягнулася вперед і відбила гілку.

Здивована, вона спробувала ще раз, результат був такий самий. Ведмідь рухався набагато швидше і впевненіше, ніж вона. Вона намагалася вдарити його по-справжньому, орудуючи палицею, як фехтувальник рапірою, але жодного разу не поцілила. Здавалося, він знав наперед, що вона збиралася зробити: коли вона робила випад, цілячись йому в голову, велика лапа легко відводила палицю в інший бік, а коли вона вдавала, що б'є, він зовсім не рухався.

Ліра почала нервуватися і кинулася в нещадну атаку: вона колола, шмагала, натискала і штовхала — їй не вдалося жодного разу обійти ці лапи. Вони рухалися у всіх напрямках, вчасно, щоб париувати, вчасно, щоб блокувати удари.

Врешті-решт дівчинка зупинилася. Вона була мокра від поту, виснажена і важко дихала, тоді як ведмідь незворушно сидів на місці. Якби в неї був справжній меч з нищівним лезом, звір все одно залишився б неушкодженим.

— Присягаюсь, ти можеш ловити кулі,— сказала дівчинка і викинула палицю.— Як ти це робиш?

— Я не людина,— відповів він.— Ось чому ти ніколи не одуриш ведмедя. Ми бачимо обман і хитрощі так само, як руки і ноги. Ми бачимо таким способом, який люди забули. Але ти це знаєш — ти можеш розуміти читач символів.

— Це не одне й те саме, правда? — здивувалася вона. Зараз Ліра нервувалася через ведмедя більше, ніж тоді, коли він був розлючений.

— Одне й те саме,— відповів він.— Дорослі не можуть його читати, наскільки я зрозумів. Як я відрізняюсь від бійців-людей, так ти відрізняєшся від дорослих своєю спроможністю розуміти читач символів.

— Мабуть, так,— сказала вона здивовано і неохоче.— Це означає, що я забуду, як це робити, коли виросту?

— Хто знає? Я ніколи не бачив ні читача символів, ні того, хто міг би його розуміти. Може, ти не така, як інші?

Він знову став на чотири лапи і продовжував гризти м'ясо. Ліра розстебнула свою шубу, але мороз почав її колоти і їй довелося знову старанно закутатися. Цей епізод збентежив її. Вона хотіла запитати алетіометр одразу ж, але було надто холодно і до того ж її покликали, бо треба було вирушати. Вона взяла бляшанки, які зробив Йорик Бернісон. Порожню вона поклала назад до сумки Фардера Корама, а другу з літаючим шпигуном разом із алетіометром заховала у свою сумку на поясі. Дівчинка зраділа, коли вони знову вирушили в дорогу.

Ватажки погодилися з Лі Скоресбі, що на наступній зупинці вони надують його кулю і він шпигуватиме з повітря. Звісно, Ліра хотіла полетіти з ним, але це було заборонено. Втім, вона їхала з ним на одних санях і закидала його питаннями.

— Пане Скоресбі, як ви полетите у Свольбард?

— Знадобиться дирижабль із газовим двигуном, щось на зразок цепеліна, а також сильний південний вітер. Але, прокляття, я б не насмілюся. Ти коли-небудь його бачила? Найхолодніший, найпокинутіший, найнегостинніший, Богом забутий глухий закуток ніколи не існуючої землі.

— Цікаво, Йорик Бернісон хоче повернутися назад...

— Його вб'ють. Він у вигнанні. Лише він ступить на ту землю, його роздеруть на шматки.

— Як ви надуваєте свою кулю, пане Скоресбі?

— Двома способами. Можна здобути водень, наливаючи сірчану кислоту на металеві стружки, а потім зібрати випари і поступово наповнити кулю. Другий спосіб — знайти отвір, який виник через земний газ, що виходить з вогняних шахт. Тут багато газу під землею, а також нафти. Я можу зробити газ із нафти, якщо потрібно, а також з вугілля — газ здобути неважко. Але найшвидший спосіб — використати газ землі. Через добрий отвір можна наповнити кулю за годину.

— Скількох людей вона може підняти?

— Шість, якщо буде потрібно.

— Ви зможете перевезти Йорика в його обладунках?

— Я вже перевозив. Одного разу я врятував його від татар, коли він був в облозі і його морили голодом — це було підчас Тунгуської кампанії. Я прилетів і забрав його. Звучить легко, але, чорт забирай, мені довелося розрахувати вагу старого на око. А потім лишалось сподіватися, що ми здобудемо земний газ з-під криги, яка намерзла від його випаровування. Я бачив, яка там земля, з повітря, і було б краще, якби це був ґрунт. Розумієш, щоб опуститися на землю, мені потрібно випустити газ із кулі, а без

нього я не можу знову злетіти. Принаймні, нам вдалося це зробити — завдяки обладункам і всякому іншому.

— Пане Скоресбі, ви знаєте, татари роблять дірки в головах у людей?

— О, звичайно. Вони роблять це тисячоліттями. Підчас Тунгуської кампанії ми зловили п'ятьох татар, і в трьох з них була дірка в черепі. Деякі з них мали навіть по дві.

— Вони роблять це один одному?

— Правильно. Спочатку вони вирізають по колу шкіру на скальпі, щоб зняти шкіряний клапот і оголити кістку. Потім вирізають невелике коло на черепі, дуже обережно, щоб не зачепити мозок, а після цього пришивають скальп назад.

— Я думала, вони роблять це зі своїми ворогами!

— Чорт забирай, ні. Це великий привілей. Вони роблять це для того, щоб з ними могли розмовляти боги.

— Ви коли-небудь чули про дослідника Станіслава Грумана?

— Грумана? Звісно. Я познайомився з одним чоловіком із його команди, коли перелітав через Єнісей позаторік. Тоді він збирався пожити серед татарських племен вгорі за течією. Насправді, я думаю, це він зробив дірку в черепі. Це була частина церемонії з ініціації, але чоловік, який мені це розповідав, знав про це не дуже багато.

— Отже... Якби він був почесним татариним, вони б не вбили його?

— Вбили його? Що, він мертвий?

— Так. Я бачила його голову,— гордовито сказала Ліра.— Мій батько її знайшов. Я бачила, як він показував її вченим в Коледжі Джордана в Оксфорді. Вони оскальпували її і таке інше.

— Хто її оскальпував?

— Ну, татари, так думали вчені... Але, може, це й не так.

— Тоді це, мабуть, була голова не Грумана,— сказав Лі Скоресбі.— Твій батько, напевне, хотів збити з пантелику вчених.

— Мабуть, так,— відповіла Ліра задумливо.— Він просив у них гроші.

— І коли вони побачили голову, вони дали йому гроші?

— Так.

— Гарний фокус. Людей шокує вигляд таких речей — їм не подобається дивитися на це зблизька.

— Особливо вченим,— додала Ліра.

— Ну, це ти знаєш краще за мене. Але якщо то була голова Грумана, певен, її оскальпували не татари. Вони скальпують ворогів, а не своїх людей, а він був татариним, тому що прийняв їхню віру.

Поки вони їхали, Ліра прокручувала все це подумки. Довкола було стільки широких стрімких течій, повних різних значень: гобліни та їхня жорстокість, їхній страх перед Пилом, місто на Аврорі, її батько у Свольбарді, її мати... А де була вона? Алетіометр, політ відьом на північ. І бідолашний малий Тоні Макаріос, і літаючий шпигун з годинниковим механізмом, і надприродне фехтування Йорика Бернісона...

Вона заснула. І з кожною годиною вони наближалися до Больвангара.

14. Вогні Больвангара

Той факт, що цигани не чули і не бачили нічого, пов'язаного з пані Кольтер, бентежив Фардера Корама і Джона Фаа більше, ніж вони показували Лірі, але вони не знали, що дівчинка також непокоїлася. Ліра боялася пані Кольтер і часто про неї думала. І там, де лорд Ізраель тепер був «батько», пані Кольтер ніколи не була «мати». Причиною цього був деймон пані Кольтер — золотава мавпа, який наповнив Пантелеймона пекучою ненавистю і який, відчувала Ліра, проникнув у її таємниці, особливо щодо алетіометра.

І вони, напевно, переслідували її — було б наївно думати, що це не так. У будь-якому разі літаючий шпигун підтвердив це.

Але коли ворог завдав удару, це була не пані Кольтер. Цигани планували зупинитися і дати відпочинок собакам, полагодити кілька саней, а також підготувати зброю для штурму Больвангара. Джон Фаа сподівався, що Лі Скоресбі знайде газ землі і наповнить меншу свою кулю (оскільки, ймовірно, він мав дві) і підніметься у повітря, щоб розвідати, що відбувається на землі. Однак аеронавт залежав від погодних умов так само, як і моряк, і він сказав, що буде туман. Справді, коли вони зупинилися, спустилася густа завіса туману. Лі Скоресбі знав, що нічого не побачить з неба, отже, він зайняв себе тим, що перевіряв спорядження, хоч воно й було в бездоганному стані. А потім, без жодного попередження, із темряви полилася злива стріл.

Три цигани впали одразу ж і вмерли так тихо, що ніхто нічого не почув. Лише коли вони почали незграбно падати на собачі упряжки і застигати на снігу, чоловіки, які були поблизу, схаменулися. Деякі поглянули у небо, зли-вовані швидкими незрозумілими звуками ударів, що падали з усіх боків, коли стріли влучали в дерево чи в замерзлу тканину.

Першим отямився Джон Фаа, він почав вигукувати накази з центру їхньої колонії. Змерзлі люди кинулися їх виконувати в той час, як стріли продовжували сипати дощем, прямими цівками дощу зі смертоносними наконечниками.

Ліра була на відкритому місці, і стріли летіли в неї над головою. Пантелеймон почув їх раніше, обернувся на барса і збив її з ніг, зробивши не такою доступною ціллю. Струшуючи сніг з очей, вона перевернулася, щоб краще бачити. Ще не досить густа темрява була переповнена шумом збентеження. Вона чула могутній рик, брязкіт і скрип обладунків Йорика Бернісона, який біг у повному вбранні по саях просто в туман, після чого звідти почулися крики, ричання, хрускіт, могутні руйнівні удари, вигуки жаху і ревіння жорстокого гніву, який нищив їх.

Але кого — їх? Ліра не бачила постатей ворогів. Цигани збилися до купи, намагаючись захищати сани, але це (навіть Ліра помітила) робило їх ще доступнішими мішенями.

В рукавицях нелегко було стріляти з рушниць — дівчинка чула лише чотири чи п'ять пострілів крізь безкінечний свист дощу стріл. Дедалі більше і більше чоловіків падали щохвилини.

«О Джон Фаа! — думала вона з боєм.— Ти не передбачив цього, і я тобі не допомогла»!

Але вона думала це лише мить, тому що одразу ж почулося ричання Пантелеймона, і щось — інший деймон — налетів на нього і збив його з ніг, від чого в самої Ліри перехопило подих. А потім чийсь руки потягли її, підняли, хтось заткнув їй рот смердючою рукавицею і перекинув в інші руки, які знову притиснули її до землі — від цього дівчинка відчула запаморочення, задуху і біль одночасно. Спочатку її руки завели за спину і стягнули так, що плечі захрустіли, а потім хтось зв'язав їх і натягнув на голову каптура, щоб заглушити її крики, тому що вона справді голосно кликала:

— Йорику! Йорику Бернісон! Допоможи мені!

Але чи він чув? Вона не знала. Її шпурляли навсібіч, потім кинули на якусь жорстку поверхню, яка нахилилася і почала підстрибувати, як сани. До неї долітали дикі, жахливі звуки. Мабуть, вона чула ревіння Йорика Берні-сона, але вже з великої відстані. Її зі зв'язаними руками і заткнутим ротом продовжувало трясти і підкидати на вибоїнах, тоді як вона ридала від люті і страху. Навколо неї розмовляли незнайомі голоси.

— Пане! — видихнула вона.

— Я тут, тихо, я допоможу тобі дихати. Заспокойся... Своїми мишачими лапками він потяг за каптур, трохи

звільнив її рот, і вона ковтнула морозяного повітря.

— Хто вони? — прошепотіла вона.

— Схожі на татар. Мені здається, вони влучили в Джона Фаа.

— Ні...

— Я бачив, як він упав. Але він мусив готуватися до подібного нападу. Ми це знаємо.

— Ми повинні були допомогти йому! Треба було запитати алетіометр!

— Тихо. Удавай непритомну.

Було чути, як свистів батіг і як бігли, завиваючи, собаки. З того, як її било і підкидало, Ліра могла сказати, з якою швидкістю вони їхали. Вона ледве чула звуки битви — все, що вона розібрала, було декілька пострілів, майже нечутних через велику відстань. Їй залишалося слухати рипіння і м'який звук собачих лап.

— Вони віддадуть нас гоблінам,— прошепотіла вона. Вона пригадала слово «роз'єднаний». Жах наповнив тіло Ліри, і Пантелеймон ближче притиснувся до неї.

— Я буду битися,— сказав він.

— І я. Я вб'ю їх.

— І Йорик також, коли він все з'ясує. Він розірве їх на шматки.

— Ми далеко від Больвангара?

Він не знав точно, але вони думали, що менше ніж за день їзди. Вони їхали так довго, що її тіло оніміло, а потім рух сповільнився і хтось грубо стягнув її каптур.

Вона поглянула на широке азіатське обличчя, обрамлене каптуром з хутра росوماхи і слабко освітлене лампою. Його чорні очі блиснули задоволенням, особливо коли Пантелеймон висковзнув з Ліриної куртки і з шипінням показав свої зуби горностая. Деймон чоловіка — велика сильна росوماха — заричала у відповідь, але Пантелеймон не відступив.

Чоловік посадив Ліру так, що вона спиралася на сани. Вона не могла всидіти, тому що її руки все ще були зв'язані за спиною, отже, він звільнив їй руки, але натомість зв'язав ноги.

Крізь падаючий сніг та густий туман вона побачила, який могутній цей чоловік і той, що правив санями, як чудово вони тримаються на санях і наскільки відчують себе тут вдома, на відміну від циган.

Чоловік заговорив, але, звісно, вона нічого не зрозуміла. Він спробував іншу мову, але даремно. Нарешті він заговорив англійською.

— Твоє ім'я?

Пантелеймон, застерігаючи, наїжачився, і вона одразу зрозуміла, що він мав на увазі. Отже, ці чоловіки не знали, хто вона! Те, що вони викрали її, не було пов'язано з пані Кольтер. Мабуть, вони не були на службі у гоблінів.

— Лізі Брукс,— сказала вона.

— Лізі Брукс,— повторив він за нею.— Ми відвеземо тебе в гарне місце. До чудових людей.

— Хто ви?

— Народ самоїдів. Мисливці.

— Куди ви мене везете?

— Гарне місце. Гарні люди. У вас є *panserbjorn*?

— Для захисту.

— Недобре! Ха-ха, ведмідь — недобре! Але ж ти в нас! Він голосно засміявся. Ліра стрималася і промовчала.

— Хто ті люди? — запитав чоловік, указуючи назад.

— Торговці.

— Торговці... Чим вони торгують?

— Хутро, спирт,— відповіла вона,— листя для куріння.

— Вони продають листя для куріння, купують хутро?

— Так.

Він сказав щось своєму товаришеві, який коротко відповів йому. Сани продовжували рухатися вперед, і Ліра сіла зручніше, щоб бачити, куди вони ідуть. Але падав сильний сніг, небо було темним, і невдовзі вона так змерзла, що вже не могла вдивлятися в дорогу. Вони з Пантелеймоном відчували думки одне одного і намагалися заспокоїтися, але невже Джон Фаа мертвий... І що сталося з Фардером Кораом? І чи вдалося Йорику перемогти інших самоїдів? І чи пощастить їм знайти її?

Уперше їй стало себе трохи жаль.

Через деякий час чоловік поторсав її за плече і дав пожувати шматок в'яленої олелятини. Він був тухлий і твердий, але вона дуже хотіла їсти, а це все ж таки була їжа. Поївши, вона відчула себе краще. Вона повільно засунула руку собі під одяг і впевнилася, що алетіометр на місці, а потім обережно витягла коробку з літаючим шпигуном і засунула її до свого хутряного чобота. Пантелеймон заліз у нього мишею і сховав бляшанку в Лірину панчошу з олелячої шкіри.

Зробивши це, вона заплющила очі. Страх виснажив її, і невдовзі вона неспокійно заснула.

Вона прокинулася, коли рух саней змінився. Він раптово став м'якшим, і коли вона розплющила очі, то побачила, що вони їхали повз вогні, які сяяли угорі, такі яскраві, що їй довелося глибше натягнути каптур, щоб вони не сліпили її. Ліра страшенно замерзла і заніміла, але випросталась, щоб побачити, що сани швидко рухаються між рядів високих стовпів, на яких світять анібаричні лампи. Поки Ліра намагалася зрозуміти, де вона, вони проїхали крізь відчинені металеві ворота в кінці вулиці з ліхтарями і опинилися на відкритому місці, схожому на порожній ринок чи спортивний майданчик. Воно було абсолютно пласке, гладке і біле, близько сотні ярдів у діаметрі. Навколо цього місця стояла висока металева огорожа.

Сани зупинилися в дальньому кінці цієї арени. Подорожні опинилися перед низькою будівлею чи кількома будівлями, на яких лежав товстий шар снігу. Ліра була не впевнена, але в неї склалося враження, що будівлі з'єднані між собою тунелями, які вгадувалися під снігом. З одного боку вона побачила металеву щоглу, яка мала знайомий вигляд, але вона не могла сказати, що це їй нагадувало.

Вона не встигла більше нічого роздивитися, тому що чоловік на санях розрізав мотузку, яка зв'язувала ноги, і грубо поставив її на землю, в той час як погонич гримав на собак,

намагаючись змусити їх стояти не рухаючись. Двері будівлі відчинилися за декілька ярдів, і звідти хтось висунув анібаричну лампу, покрутивши нею, наче прожектором.

Чоловік, що полонив Ліру, штовхнув її уперед, немов трофей, і щось сказав. Людина у підбитій куртці з вугільного шовку відповіла тією самою мовою, і Ліра роздивилася його: він не був самоїдом чи татариним. Він міг бути вченим з Джордана. Він подивився на неї, а особливо на Пантелеймона.

Самоїд знову заговорив, і людина з Больвангара запитала Ліру:

— Ти говориш англійською?

— Так,— відповіла вона.

— Твій деймон завжди має таку форму?

Питання, якого можна було очікувати найменше! Ліра лише рот відкрила. Але Пантелеймон сам відповів, ставши соколом і кинувшись з її плеча на деймона людини — великого байбака, який підстрибнув і впав на землю, коли Пантелеймон зробив коло над його головою на стрімких крилах.

— Зрозуміло,— сказав чоловік задоволено, коли Пантелеймон повернувся до Ліри на плече.

Самоїди очікувально дивилися, і чоловік з Больвангара кивнув, зняв рукавицю і поліз до кишені. Він вийняв звідти гаманець, обмотаний мотузкою, і відрахував дюжину важких монет у руку мисливця.

Два чоловіки перевірили гроші й обережно сховали їх — кожен взяв половину. Навіть не озирнувшись, вони сіли в сани, погонич вдарив батогами і закричав на собак. Вони поїхали назад крізь широкий білий майданчик, на вулицю, заповнену ліхтарями, набрали швидкості і зникли в темряві.

Чоловік знову відчинив двері.

— Заходь швидше,— сказав він.— Тут тепло і затишно. Не стій на морозі. Як тебе звати?

Він був англійцем, тому що говорив без акценту, Ліра могла б присягтися. Він справляв таке враження, як ті люди, яких вона зустрічала у пані Кольтер,— розумний, освічений та поважний.

— Лізі Брукс,— сказала вона.

— Заходь, Лізі. Ми подбаємо тут про тебе, не хвилюйся. Йому було холодніше, ніж їй, хоч вона була надворі набагато довше. Він знову хотів опинитися в теплі. Ліра вирішила удавати з себе неквапливу дурнувату дівчинку і перечепилася через високий поріг, коли вони заходили всередину.

Там було двоє дверей з широким проміжком між ними, отже, тепле повітря майже не виходило з приміщення. Коли вони пройшли через внутрішні двері, Ліра відчула майже нестерпну задуху. Їй довелось розстібнути хутряну куртку та скинути каптур.

Вони опинилися в кімнаті, яка була близько восьми квадратних футів з коридорами праворуч і ліворуч та з чимось схожим на кабінет, який можна побачити у лікарні. Все яскраво освітлене, всі поверхні білі або з іржостійкої сталі і також сяли. В повітрі пахло їжею, знайомою їжею — беконом та кавою, і чувся невловний слабкий лікарняно-медичний запах. Звідусюди йшов легкий дзвінкий звук, майже нечутний, але такий, до якого треба або звикнути, або збожеволіти від нього. Пантелеймон-щиглик прошепотів їй на вухо:

— Удавай із себе дурну. Будь справді незграбною та загальмованою.

Дорослі дивилися на неї згори вниз — чоловік, який її привів, другий чоловік в білому халаті і жінка в уніформі медичної сестри.

— Англійка,— сказав перший чоловік.— Мабуть, торговці.

— Звичайні мисливці? Звичайна історія?

— Те саме плем'я, наскільки я пам'ятаю. Сестро Кларо, будь ласка, візьміть малу і подивіться її, добре?

— Звісно, лікарю. Ходімо зі мною, моя люба,— сказала сестра, і Ліра слухняно пішла за нею.

Вони пройшли вздовж короткого коридору з дверима праворуч і їдальнею ліворуч, звідки долинав стукіт ножів і виделок, голоси і знову запахи їдальні. Сестра була приблизно такого самого віку, що й пані Кольтер, думала Ліра, здавалася жвавою, розумною, але невиразною — вона могла зашити рану, поміняти пов'язку, але ніколи не змогла б розказати історію. Її деймон (і Ліра відчула дивний холодок, коли помітила це) був маленьким білим собакою, який дріботів поряд з нею (минув ще час, але вона не зрозуміла, чому це змушувало її відчувати якийсь холод).

— Як тебе звати, люба? — запитала сестра, відчиняючи важкі двері.

— Лізі.

— Просто Лізі?

— Лізі Брукс.

— Скільки тобі років?

— Одинадцять.

Лірі говорили, що вона була малою як на свій вік, що б це не означало. Це ніколи не впливало на її почуття самоповаги, але зараз вона вирішила використати цей факт, щоб

показати Лізі сором'язливою, боязкою та пришелепуватою, і вона трохи зіщулилася, коли вони зайшли до кімнати.

Вона очікувала питання про те, звідки вона і як тут опинилася, тому підготувала відповіді, але сестра була позбавлена не лише уяви, але й цікавості. Больвангар був далеко від Лондона, а діти, мабуть, постійно потрапляли сюди, що було зрозуміло з того, що сестра Клара зовсім не виглядала здивованою. Її доглянутий охайний деймон, який біг поряд маленькими кроками, був так само жвавий і невиразний, як і вона.

У кімнаті, до якої вони зайшли, були кушетка, стіл, два стільці, шафа для документів, шафа з ліками та бинтами і ванна. Щойно вони зайшли, сестра зняла з Ліри її куртку і кинула її на сяючу підлогу.

— Знімай решту одягу, люба,— сказала вона.— Ми швиденько оглянемо тебе, щоб впевнитися, що ти гарненька й здоровенька, без відморожень та нежитю, а потім знайдемо тобі красиве чисте вбрання. Ми також відправимо тебе в душ,— додала вона, тому що Ліра вже не міняла одягу і не вмивалася досить тривалий час і в теплі без жодного протягу це ставало дедалі більш відчутним.

Пантелеймон, протестуючи, замахав крилами, але Ліра заспокоїла його, кинувши сердитий погляд. Він усівся на кушетці, а Ліра зняла свій одяг, відчуваючи обурення й сором, але вона не втрачала здорового глузду, приховала це і продовжувала вдавати з себе дурнувату й слухняну дитину.

— І сумку на поясі, Лізі,— сказала сестра і сама відстібнула її впевненим рухом. Вона хотіла кинути її на підлогу, де вже лежала купа Ліриноho одягу, але зупинилася, відчувши твердий край алетіометра.

— Що це? — запитала вона і розстібнула пояс.

— Просто іграшка,— відповіла Ліра.— Вона моя.

— Так, ми не станемо забирати її у тебе, люба,— запевнила сестра Клара, розгортаючи чорний оксамит.— Яка вона гарна, схожа на компас. Іди в душ,— продовжувала вона, відкладаючи алетіометр, і відгорнула завіску з вугільного шовку в кутку кімнати.

Ліра неохоче занурилася в теплу воду і почала намилювати себе, а Пантелеймон усівся на карнизі, який тримав завісу. Вони обоє усвідомлювали, що він не повинен бути надто жвавим, тому що деймони тупих людей також були дурнуватими. Коли дівчинка помилася і витерлася, сестра зміряла її температуру, оглянула очі, вуха і горло, потім зміряла її зріст і поставила на ваги перед тим, як занотувати всі виміри в картку. Потім вона дала Лірі піжаму і халат. Вони були чисті і доброякісні, як куртка

Тоні Макаріоса, але знову відчувалося, що хтось вже носив це вбрання. Ліра почувалася дуже незручно.

— Це не моє,— сказала вона.

— Ні, мила. Твій одяг треба добре випрати.

— Мені повернуть його назад?

— Сподіваюся. Звісно, так.

— Що це за місце?

— Воно називається Експериментальна станція.

Це була не відповідь, але там, де Ліра помітила б це і вимагала б більше інформації, Лізі навряд чи це зробила б. Отже, не говорячи більше жодного слова, вона одяглася.

— Я хочу взяти свою іграшку,— сказала вона вперто, коли одяглася.

— Візьми її, люба,— погодилася сестра.— Ти не хочеш мати замість неї плюшевого ведмедя? Чи красиву ляльку?

Вона відчинила шухляду, у якій лежали декілька м'яких іграшок, немов мерці. Ліра змусила себе зупинитися і вдавати, що роздумує про щось, а потім витягла ганчір'яну ляльку з великими порожніми очима. В неї ніколи не було ляльок, але вона знала, що робити, і розсіяно притиснула її до грудей.

— А щодо моєї сумки? — сказала вона.— Я хочу тримати там мої іграшки.

— Тоді бери, люба,— сказала сестра Клара, яка заповнювала якийсь формуляр на рожевому папері.

Ліра підсмикнула на собі чужу піжаму і одягла на пояс свою сумку з водонепроникної тканини.

— А моя куртка і чоботи? — знову запитала вона.— І мої рукавиці та інше?

— Ми виперемо їх,— відповіла машинально сестра. Почувся телефонний дзвінок, і поки сестра відповідала на нього, Ліра швидко нахилилася, дістала бляшанку, у якій був літаючий шпигун, і засунула її в сумку поряд з алетіометром.

— Ходімо, Лізі,— сказала сестра, кладучи слухавку.— Ми підемо і знайдемо тобі щось поїсти. Мені здається, ти голодна.

Вона пішла слідом за сестрою Кларою до їдальні, де дюжина столів була вкрита крихтами й плямами від розлитих напоїв. Брудні тарілки та виделки з ножами були звалені в купу на столику з коліщатами. Там не було вікон, отже, щоб надати відчуття світла і простору, на одній стіні була величезна фотограма, де був зображений тропічний пляж з яскравим блакитним небом, білим піском та кокосовими пальмами.

Чоловік, який провів її всередину, дав їй тацю з віконечка.

— Їж,— сказав він.

Зовсім не збираючись вмирати з голоду, Ліра із задоволенням з'їла тушковане м'ясо та картопляне пюре. Потім їй дали консервовані персики і морозиво. Поки вона їла, чоловік

і сестра тихо розмовляли за іншим столиком, і коли дівчинка закінчила, сестра принесла їй склянку теплого молока і віднесла тацю.

Чоловік підійшов до неї і сів навпроти. Його деймон, байбак, не був таким неуважним та байдужим, як собака сестри, тому він ввічливо сидів у нього на плечі і слухав.

— Добре, Лізі,— почав він.— Ти наїлася?

— Так, дякую.

— Скажи мені, будь ласка, звідки ти? Можеш сказати?

— З Лондона,— відповіла вона.

— І що ти робиш так далеко на півночі?

— Я приїхала з батьком,— пробурмотіла вона. Вона опустила очі додолу, намагаючись не зустрічатися поглядом із байбаком і вдати, ніби зараз заплаче.

— З батьком? Зрозуміло. І що він робить у цій частині світу?

— Торгує. Ми привезли листя для куріння з Нової Данії і купували тут хутро.

— Твій батько був один?

— Ні. Ми були також з моїми дядьками та іншими чоловіками,— неясно відповіла вона, тому що вона не знала, що йому розповіли самоїди-мисливці.

— Чому він узяв тебе в таку подорож, Лізі?

— Тому що два роки тому він брав мого брата і сказав, що наступного разу візьме мене, але не взяв. Отож я дуже просила його, і він погодився.

— І скільки тобі років?

— Одинадцять.

— Добре, добре. Лізі, ти щаслива маленька дівчинка. Мисливці, що знайшли тебе, привезли тебе в найкраще місце на світі.

— Вони не знаходили мене,— сказала вона із сумнівом.— Була бійка. Їх було багато, і в них були стріли...

— О, я так не думаю. Мені здається, ти відійшла від свого батька та інших і заблукала. Ті мисливці знайшли тебе саму і привезли просто сюди. Ось що трапилося, Лізі.

— Я бачила бійку,— наполягала вона.— Вони стріляли стрілами і потім... Я хочу до батька,— сказала вона голосніше і відчула, що починає плакати.

— Добре, ти будеш тут у безпеці, доки він прийде,— відповів лікар.

— Але я бачила, як вони стріляли стрілами!

— Тобі лише здалося, що ти бачила. Таке трапляється на такому морозі, Лізі. Ти заснула, і тобі наснився поганий сон, ти не пам'ятаєш, що було насправді, а чого не було.

Бійки не було, не турбуйся. Твій батько живий-здоровий і шукатиме тебе. Він приїде сюди, тому що це єдине поселення на сотні миль навкруги, розумієш? І як він зрадіє, коли знайде тебе тут у безпеці! Зараз сестра Клара відведе тебе до гуртожитку, де ти познайомишся з іншими хлопчиками і дівчатками, які заблукали, як і ти, в цих диких місцях. Іди. Ми ще трохи поговоримо вранці.

Ліра підвелася, тримаючи в руках свою ляльку, і Пантелеймон сів їй на плече, коли сестра відчинила двері і вивела їх.

Ще декілька коридорів Ліра відчувала себе такою втомленою, що постійно позіхала і ледве пересувала ноги в хутряних капцях, які їй тут видали. Пантелеймон куняв, і йому довелося стати мишею і сховатися в кишені її халата. Ліра побачила ряди ліжок, дитячі обличчя, подушку і потім заснула.

Хтось термосив їй. Перше, що вона зробила, це схопила себе за пояс — обидві бляшанки були на місці, в безпеці. Вона спробувала розплющити очі, але, Боже, як це важко було зробити — вона ще ніколи не відчувала себе такою сонною.

— Прокидайся! Прокидайся!

Це шепотіло більше голосів, ніж один. З неймовірним зусиллям, ніби вона котила брилу на гору, Ліра змусила себе прокинутися.

У тьмяному світлі малопотужної анібаричної лампочки вона побачила трьох інших дівчаток, які з'юрилися навколо неї. Ліра погано бачила, тому що не могла сфокусувати погляд, але вони здалися їй приблизно її віку і розмовляли англійською.

— Вона прокинулася.

— Вони дали їй снодійні пігулки. Мабуть...

— Як тебе звати?

— Лізі,— пробурмотіла Ліра.

— Багато нових дітей прибуло? — питала одна з дівчаток.

— Хтозна. Лише я.

— Тоді звідки вони тебе привезли?

Ліра намагалася сісти. Вона не пам'ятала, як приймала снодійне, але, мабуть, щось було в напої, який вона пила, її голова, здавалося, була набита ватою, і тупий біль пульсував у скронях.

— Де знаходиться це місце?

— Бог знає де. Вони нам не кажуть.

— Зазвичай вони привозять декілька дітей, а не одного...

— Що вони роблять? — спробувала запитати Ліра, намагаючись зосередити свій одурманений розум, Пантелеймон разом із нею прагнув повної ясності.

— Ми не знаємо,— відповіла дівчинка, яка говорила більше за всіх. Вона була високою, рудоволосою, з різкими нервовими рухами і мала сильний лондонський акцент.— Вони виміряють всі наші показники і роблять різні досліді...

— Вони досліджують Пил,— сказала інша дівчинка — доброзичлива, повненька й темноволоса.

— Ти не знаєш,— сказала перша дівчинка.

— Вони роблять саме це,— втрутилася третя — на вигляд дуже слухняна, вона тулилася до свого деймона — кролика.— Я чула, про що вони розмовляють.

— Ще вони забирають нас один по одному, і це все, що ми знаємо. Ніхто не повертається,— сказала рудоволоса.

— Тут є хлопець,— мовила повненька,— він впевнений...

— Не кажи їй! — вигукнула рудоволоса.— Не зараз.

— Тут є також і хлопці? — запитала Ліра.

— Так. Нас тут багато. Близько тридцяти, мені здається.

— Більше,— не погодилася повненька дівчинка.— Близько сорока.

— Якби вони нас не забирали,— зазначила рудоволоса.— Вони завжди привозять цілу юрбу дітей, і нас тоді багато, а потім по одному зникають всі.

— Вони — гобліни,— сказала повненька дівчинка.— Ти знаєш гоблінів? Ми всі їх боялися, поки нас не схопили...

Ліра поступово приходила до тями. Деймони інших дівчаток, окрім кролика, стояли біля дверей і стежили, щоб нікого не було поряд, і розмовляли лише пошепки. Ліра спитала їх імена. Рудоволосу звали Енні, темну повненьку — Белла, тоненьку — Марта. Вони не знали імен хлопчиків, тому що дівчаток та хлопчиків більшість часу тримали окремо. Вони ні з ким не поводитися погано.

— Тут добре,— розповідала Белла,— тут нічого не треба робити, вони лише проводять якісь досліді з нами, змушують робити вправи, а потім вимірюють нас — температуру і все таке інше. Це лише дуже нудно.

— Окрім тих часів, коли приїздить пані Кольтер,— додала Енні.

Ліра ледве втрималася, щоб не закричати, і Пантелеймон так різко затріпотів своїми крилами, що це помітили інші дівчата.

— Він нервується,— сказала Ліра, заспокоюючи його.— Мабуть, вони дали нам снодійні таблетки, як ви сказали, тому ми такі сонні. Хто така пані Кольтер?

— Саме вона заманила нас сюди, більшість із нас,— сказала Марта.— Вони всі розмовляють про неї — інші діти. Коли вона приїздить, зникає кілька дітей.

— Вона любить спостерігати за дітьми, коли нас забирають, вона любить дивитися, що з нами роблять. Той хлопчик — Саймон — він впевнений, що нас убивають, а пані Кольтер дивиться.

— Вони вбивають нас? — запитала Ліра, здригнувшись.

— Мабуть. Тому що ніхто не повертається.

— Вони також цікавляться деймонами,— сказала Белла.— Зважують їх і вимірюють і таке інше...

— Вони торкаються ваших деймонів?

— Ні! Господи! Вони ставлять ваги, а твій деймон повинен залізти на них і змінитися, вони роблять записи і малюнки. А потім тебе ведуть в той кабінет і вимірюють Пил, весь час, вони постійно вимірюють Пил.

— Який пил? — запитала Ліра.

— Хтозна,— відповіла Енні.— Щось із космосу. Незвичайний пил. Якщо в тебе немає Пилу, це добре. Але у всіх, зрештою, з'являється Пил.

— Знаєте, що сказав Саймон? — запитала Белла.— Він говорить, що татари роблять дірки у своїх черепах, щоб туди потрапляв Пил.

— Та звідки він знає? — сказала Енні презирливо.— Я запитаю пані Кольтер про це, коли вона приїде.

— Ти не посмієш! — відповіла запально Марта.

— Посмію.

— Коли вона приїздить? — запитала Ліра.

— Післязавтра,— відповіла Енні.

У Ліри пробіг мороз по хребту від жаху, і Пантелеймон щільно притиснувся до неї. В неї був лише один день, щоб знайти Роджера і з'ясувати все, що можливо, про це місце, а потім втекти чи врятуватися. А якщо всіх циган вбили, хто допоможе дітям залишитися живими в цій дикій крижаній пустелі?

Дівчата продовжували розмовляти, але Ліра і Пантелеймон вмостилися на ліжку і обнялися, намагаючись підбадьорити одне одного, тому що знали, що повсюди, на тисячу миль навкруги, не існує нічого, крім жаху.

15. Клітки для деймонів

Ліра була не з тих, хто засмучується, вона була життєрадісною і практичною дитиною, але водночас не мала багатої уяви. Жодна людина, обдарована уявою, ніколи б не подумала серйозно, що можна пройти весь цей шлях і врятувати Роджера. А якби дитина з уявою і подумала про це, то відразу б знайшла багато причин, з яких це було неможливо.

Бути досвідченим брехуном не означає мати розвинену уяву. Багато чудових брехунів зовсім не мають її — це і надає їхній брехні такої наївної впевненості.

Отже, тепер вона була в руках Облаткового братства, але Ліра не переймалась тим, що могло статися з циганами. Зони всі були добрими бійцями, і хоч Пантелеймон сказав, що бачив, як влучили в Джона Фаа, то міг помилитися, а якщо він не помилився, Джон Фаа міг бути не дуже серйозно пораненим. Їй просто не пощастило, що вона потрапила до рук самоїдів, але незабаром прийдуть цигани і врятують її, а якщо їм це не вдасться, ніщо не зупинить Йорика Бернісона — він забере її. А потім вони полетять у Свольбард на кулі Лі Скоресбі і звільнять лорда Ізраеля.

Їй здавалося, що це дуже просто.

Тож наступного ранку, коли вона прокинулася в гуртожитку, її все цікавило, і вона була готова впоратися з усім, що готував їй день. Їй страшенно хотілося побачити Роджера, особливо побачити його першою, до того, як він помітить її.

Їй не довелося чекати довго. Дітей в їхніх роздільних гуртожитках сестри, які наглядали за ними, будили о пів на восьму. Вони вмивалися, вдягалися і йшли всі разом в їдальню на сніданок. І там був Роджер.

Він сидів з п'ятьма іншими хлопчиками за столом одразу біля дверей. Черга до роздавального віконця йшла саме за ними, і вона вдала, ніби впустила носовик поряд із стільцем Роджера, і нахилилася — таким чином Пантелеймон встиг заговорити до деймона Роджера — Сальцилії.

Він мав вигляд зяблика і так радісно затріпотів крилами, що Пантелеймону довелося стати котом і накинутися на нього, змусивши замовкнути. Такі раптові бійки і сутички часто траплялися між деймонами дітей, тому на них ніхто не звернув уваги, однак Роджер одразу зблід. Ліра ніколи не бачила, щоб людина була такою блідою. Він поглянув угору і зустрівся з її пихатим поглядом, рум'янець знову залив його обличчя через те, що він до краю наповнився надією, захопленням і радістю. Лише Пантелеймон, який міцно тримав Сальцилію, зміг втримати Роджера від того, щоб не закричати, підскочити і привітатися зі своєю подругою з Джордана.

Ліра з презирством, яке тільки могла зобразити, відвела погляд і подивилася на своїх нових подруг, залишаючи Пантелеймона все пояснювати. Чотири дівчинки взяли свої таці з кукурудзяними пластівцями й тостами і сіли разом, миттєво створивши компанію, яка більше нікого не приймала до себе, щоб мати можливість поплескати язиком.

Не можна тримати велику групу дітей в одному місці довгий час і не давати їм ніякої роботи, тому Больвангар у певному сенсі мав устрій, схожий на шкільний — з різними видами діяльності за розкладом, такими, як гімнастика та мистецтво. Хлопчики й дівчатка

більшість часу були розрізнені, окрім перерв і часу прийому їжі. Отже, лише після півторагодинного заняття шиттям, яке проводила одна із сестер, у Ліри була нагода поговорити з Роджером. Але все мало виглядати природно — це була проблема. Всі діти були приблизно одного віку, і саме такого, коли хлопчики розмовляють з хлопчиками, а дівчатка з дівчатками, і кожен із них впевнений у тому, що треба ігнорувати протилежну стать.

Ще один шанс з'явився у неї в їдальні, куди діти прийшли по свої напої та печиво. Ліра послала Пантелеймона-муху поговорити з Сальцилією на сусідній стіні в той час, як Ліра і Роджер тихо сиділи кожен зі своєю компанією. Було важко розмовляти через те, що увага твого деймона була спрямована на щось інше. Отже, Ліра намагалася виглядати похмурою і незадоволеною, п'ючи своє молоко з іншими дівчатами. Здебільшого її думки були зосереджені на тихому дзижчанні голосів деймонів, тому вона майже не чула, про що розмовляли дівчата, але раптом вона почула ім'я від дівчинки з яскравим білявим волоссям, і це змусило її підвестися.

Це було ім'я Тоні Макаріос. Коли увага Ліри перескочила на нього, Пантелеймону довелося сповільнити розмову пошепки з деймоном Роджера. Обидва хлопчики також слухали, що розповідала дівчинка.

— Ні, я знаю, чому вони його забрали,— сказала вона, коли навколо неї згромадилися голови.— Через те, що його деймон не змінювався. Вони думали, що він старший, ніж виглядає, і вже був підлітком. Дійсно, його деймон рідко змінювався, тому що Тоні сам ніколи ні про що багато не думав. Я бачила, як він набував іншого вигляду. Його звали Щуроловка...

— Чому вони так цікавляться деймонами? — запитала Ліра.

— Ніхто не знає,— відповіла білява дівчинка.

— Я знаю,— втрутився хлопець, який також слухав розмову.— Вони вбивають твого деймона і дивляться, чи Помреш і ти.

— Добре, чому ж тоді вони роблять це знову і знову з різними дітьми? — спитав хтось.— їм би вистачило лише одного разу, чи не так?

— Я знаю, що вони роблять,— сказала перша дівчинка. Всі уважно подивилися на неї. Але через те, що діти

не хотіли, аби персонал знав, про що вони розмовляють, вони навчилися набувати дивакуватого — напівбезтурботного, байдужого вигляду, поки слухали щось із надзвичайною цікавістю.

— Звідки? — запитав хтось.

— Я була поряд з ним, коли вони по нього прийшли. Ми були в кімнаті для білизни,— відповіла вона.

Дівчинка густо почервоніла. Якщо вона очікувала образ та їдких зауважень, то їх не було. Всі діти припинили, і ніхто навіть не посміхнувся.

Дівчинка продовжувала:

— Ми сиділи тихо, а потім зайшла сестра — та, в якій м'який голос. І вона сказала: «Ходімо, Тоні, я знаю, що ти тут, ходімо, ми тобі нічого не зробимо...» А він сказав: «Що зі мною буде?» Вона відповіла: «Ми приспимо тебе, а потім зробимо невелику операцію, тоді ти прокинешся живий-здоровий». Але Тоні не повірив їй. Він сказав...

— Дірки! — вимовив хтось. — Вони роблять дірки в головах, як татари! Точно!

— Закрий рота! Що сказала сестра? — вставив ще хтось. Але цього разу дюжина чи навіть більше дітей скупчилися навколо столу дівчинки разом зі своїми деймонами, які так само бажали знати, що відбувається, всі були напружені, і очі у всіх були широко розкриті.

Білява дівчинка продовжувала:

— Тоні хотів знати, що вони збираються зробити з Щуроловкою, розумієте? Сестра відповіла: «Її ми також приспимо, так само, як і тебе». А Тоні спитав: «Ви вб'єте її, чи не так? Я знаю, що ви так і зробите. Ми всі знаємо, що

відбувається». А сестра сказала: «Ні, звісно, ні. Це лише маленька операція. Невеличкий надріз. Це навіть не боляче, але про всяк випадок ми тебе приспимо».

Усі в кімнаті мовчали. Сестра, яка наглядала за ними, вийшла на хвилинку, а роздавальне вікно було зачинене, отже, їх ніхто не чув.

— Який надріз? — тихо запитав хлопчик наляканим голосом.

— Вона лише сказала, що це зробить його дорослішим. І що кожен мусить зробити це, тому деймони дорослих не змінюють форму, на відміну від наших. Отже, вони повинні зробити надріз, щоб деймон залишився в якомусь одному вигляді, ось так і стають дорослими.

— Але...

— Це означає...

— Що, всі дорослі роблять цей надріз?

— А щодо...

Раптом всі голоси змовкли, ніби дітям заціпило, всі обернулися до дверей. Там стояла сестра Клара — м'яка, спокійна і нудна, а поряд із нею — чоловік у білому халаті, якого Ліра ще не бачила.

— Бріджит Макджин,— сказав він.

Білява дівчинка встала, тремтячи. Її деймон-білка притулилася їй до грудей.

— Так, сер? — відповіла вона ледь чутним голосом.

— Допивай свій напій і йди з сестрою Кларою, — продовжував він. — Решта йдять на свої заняття.

Слухняно діти поскладали свої таці на візочок з іржостійкої сталі і тихенько почали виходити. Ніхто не дивився на Бріджит Макджин, окрім Ліри, яка бачила, що обличчя дівчинки тремтіло від страху.

Решта ранку пройшла на заняттях. На станції був невеличкий спортивний зал, тому що було незручно робити Вправи на вулиці під час довгої полярної ночі. Кожна група дітей займалася тут по черзі під наглядом сестри. Вони повинні були розбитися на команди і кидати м'яч по колу, і спочатку Ліра, яка ніколи в житті не грала в подібні ігри, розгубилася, не розуміючи, що треба робити. Але вона була спритна і спортивна, а до того ж природжений лідер, тому швидко гра їй сподобалася. Вигуки дітей, лемент і улюлюкання деймонів наповнили невеличкий зал і невдовзі прогнали жахливі думки — саме для цього існували подібні вправи.

Під час ланчу, коли діти знову стояли в черзі у їдальні, Ліра почувала, як Пантелеймон цвірінькнув, ніби впізнав когось. Вона повернулася і побачила, що прямо за нею стоїть Білі Коста.

— Роджер сказав мені, що ти тут, — пробурмотів він.

— Твій брат іде, і Джон Фаа, і ціла команда циган, — сказала вона. — Вони хочуть забрати тебе додому.

Він майже скрикнув від радості, але замаскував крик у кашель.

— Називай мене Лізі, — продовжувала Ліра. — Ніколи не говори Ліра. Ти повинен розповісти мені все, що знаєш.

Вони сіли разом, недалеко від Роджера. Це було легко зробити під час ланчу, тому що діти зараз частіше заходили й виходили, їдальня і місце біля віконця були переповнені. Під брязкіт ножів, виделок і тарілок Білі і Роджер розповіли їй все, що знали. Білі чув від сестер, що дітей, яким зробили операцію, відвозять у гуртожитки південніше, що могло пояснити, як Тоні Макаріос опинився у сніговій пустелі. Але Роджер мав дещо цікавіше для неї.

— Я знайшов схованку, — сказав він.

— Що? Де?

— Бачиш ту картину... — він мав на увазі велику фото-граму тропічного пляжу. — Подивися в правий верхній кут, бачиш плиту стелі?

Стеля складалася з великих прямокутних панелей у металевих рамках, і ріг панелі над картиною був злегка піднятий.

— Я роздивлявся її,— продовжував Роджер.— Я думав, іншим це також сподобається, отже, я піднімав їх, і вони поміщалися там. Вони просто туди залазили. Я і один хлопець пробували робити це в нашому гуртожитку вночі, доки Його не забрали. Там є місце і туди можна заповзти...

— Далеко можна пробратися стелею?

— Хто знає. Ми лазили лише недалеко. Ми були впевнені, що коли настане час, там можна буде заховатися, але, мабуть, вони б нас знайшли.

Ліра вважала це місце не просто схованкою, а прямою дорогою на волю. Це було найкраще, що вона почула відтоді, як опинилася тут. Але до того, як вони встигли закінчити розмову, лікар стукнув по столу ложкою і почав говорити:

Послухайте, діти,— розпочав він.— Слухайте уважно. Час від часу ми проводимо пожежні навчання. Дуже ; важливо, щоб всі були тепло вдягнуті і виходили звідси без паніки. Отже, сьогодні вдень у нас відбудуться такі пожежні навчання. Коли задзвонить дзвоник, ви повинні припинити будь-яке заняття і робити те, що накажуть дорослі, які будуть поряд. Запам'ятайте, куди вони вас Відведуть. У це місце ви повинні йти, якщо буде справжня пожежа.

«Добре,— подумала Ліра,— а це ідея!» Упродовж першої половини дня Ліру та інших чотирьох дівчаток тестували на Пил. Лікарі не пояснювали, що вони роблять, але було легко здогадатися. Їх одну по одній відводили лабораторію, і, звісно, це їх дуже лякало. Як це буде жорстоко, думала Ліра, якщо вона помре і не завдасть [ніякого удару! Але, здавалося, вони не збиралися робити операцію, принаймні поки що.

— Нам потрібно зробити декілька вимірювань,— пояснив лікар. Було важко сказати, в чому різниця між цими людьми: всі чоловіки виглядали однаково у своїх білих халатах з картками та олівцями, жінки також не вирізнялися: уніформа та дивний м'який спокійний вигляд робив їх схожими на рідних сестер.

— Мене вимірювали вчора,— сказала Ліра.

— А сьогодні ми зробимо інші вимірювання. Стань на металевий диск, ні, спочатку зніми взуття. Тримай свого деймона, якщо хочеш. Дивись уперед, добре, на маленьку зелену лампочку. Хороша дівчинка...

Щось блиснуло. Лікар повернув її обличчя ще раз, а потім праворуч і ліворуч — кожного разу щось клацало і блимало.

— Добре. Тепер підходь до цієї машини і поклади руку в трубу. Боляче не буде, обіцяю. Випрям пальці. Ось так.

— Що ви вимірюєте? — запитала вона. — Пил?

— Хто тобі розказав про Пил?

— Одна з дівчат, я не знаю, як її звати. Вона сказала, що ми всі в Пилу. Я не пильна, принаймні, мені так здається. Я вчора приймала душ.

— А, це інший вид пилу. Його не можна побачити звичайним оком. Це особливий пил. Стисни кулак, ось так. Добре. Тепер, якщо ти поводиш рукою, знайдеш щось на зразок ручки — знайшла? Візьмись за неї, добре, хороша дівчинка. А тепер, будь ласка, простягни другу руку і поклади її на цю мідну кулю. Так. Добре. Зараз ти відчуєш легке поколювання — нічого страшного, це слабкий анібаричний струм...

Пантелеймон у своїй найбільш напруженій і настороженій формі дикого кота прокрадався з палаючим поглядом між пристроїв, постійно повертаючись до Ліри, щоб потертись об неї.

Тепер вона впевнилася, що вони поки що не збираються робити їй операцію і що її думка удавати з себе Лізі Брукс була досить вдалою, тому вона наважилася поставити питання.

— Навіщо ви відрізаєте деймонів від їх людей?

— Що? Хто тобі таке сказав?

— Та дівчинка, я не знаю, як її звати. Вона сказала, що ви відрізаєте деймонів від людей.

— Нонсенс...

Але ж він був збентежений. Вона продовжувала:

— Тому що ви забираєте людей одного за одним, і потім вони не повертаються. Дехто впевнений, що ви їх вбиваєте, а інші розповідають ще щось, а та дівчинка сказала, що ви відрізаєте...

— Це абсолютна неправда. Ми забираємо дітей, коли настає їх час переїжджати до іншого місця. Вони дорослішають. Боюсь, твоя подруга сама себе розтривожила. Нічого подібного! Навіть не думай про це. Хто твоя подруга?

— Я приїхала сюди лише вчора, я ще не знаю нічиїх імен.

— Як вона виглядає?

— Я забула. Здається, в неї каштанове волосся... світло-каштанове, мабуть... Хтозна.

Лікар відійшов, щоб тихо поговорити з сестрою. Поки вони розмовляли, Ліра спостерігала за їхніми деймонами. Деймоном сестри був красивий птах — так само охайний та байдужий, як і собака сестри Клари, а в лікаря був великий важкий метелик. Але вони не рухалися. Вони не спали, тому що очі пташки сяяли, а вуса метелика злегка

ворушилися, але вони були якісь апатичні, чого Ліра від них не чекала. Здавалося, їх ніщо не турбує і ніщо не цікавить.

Невдовзі лікар повернувся і продовжив огляд, зважуючи Ліру і окремо Пантелеймона, дивлячись на неї крізь спеціальний екран, вимірюючи її серцебиття, ставлячи її під невеликий отвір, який шипів і випускав струмінь із запахом свіжого повітря.

Під час одного з тестів почав безперервно дзвонити дзвінок.

— Пожежна тривога,— сказав лікар, зітхнувши.— Добре, Лізі, йди за сестрою Бетті.

— Але весь їхній верхній одяг у гуртожитку, лікарю. Вона не може так вийти надвір. Нам спочатку сходити туди?

Він був роздратований тим, що довелось перервати експерименти, тому нервово хруснув пальцями.

— Мені здається, це та річ, яку і треба з'ясувати на практиці,— сказав він.— Яке безглуздя.

— Коли я вчора приїхала,— втрутилася послужливо Ліра,— сестра Клара склала мій одяг до шафи в тій кімнаті, де вона мене оглядала. В сусідній. Я можу одягти його.

— Чудова думка! — погодилася сестра.— Тоді швидше.

З прихованою радістю Ліра поспішила за сестрою, дістала свої теплі хутра, панчохи й чоботи і швидко натягла їх, поки сестра вбиралася у вугільний шовк.

Потім вони швидко пішли до виходу. На широкому майданчику перед групою основних будівель тупцювало приблизно сто чоловік — дітей і дорослих — деякі збуджені, інші роздратовані, а більшість — збентежені.

— Бачите? — сказав один з дорослих.— Це варто робити, щоб подивитися, в якому хаосі ми опинимося, якщо буде справжня пожежа.

Хтось дмухав у свисток і махав руками, але на нього не звертали великої уваги. Ліра побачила Роджера й позадкувала. Роджер потягнув за руку Білі Косту, і скоро вони втрьох опинилися серед виру бігаючих дітей.

— Ніхто не помітить, якщо ми все тут оглянемо,— сказала Ліра.— їм знадобиться вічність, щоб усіх порахував ти, а ми можемо сказати, що просто побігли за кимось і заблукали.

Вони почекали, поки більшість дорослих почали дивитися в інший бік, а потім Ліра взяла трохи снігу, зробила з нього сніжку, яку розсипала у руках, і навмання кинула її у натовп.

За мить всі діти робили те саме, в повітря полетіли купи снігу.

Радісні вигуки повністю заглушили крики дорослих, які намагалися встановити порядок, а троє дітей тим часом зникли за рогом.

Сніг лежав таким товстим шаром, що вони не могли рухатися швидко, але в цьому і не було потреби, бо за ними ніхто не стежив. Ліра та хлопці залізли на горбатий дах одного з тунелів і опинилися серед дивного місячного ландшафту пагорбів та низин, одягнутих у біле під чорним небом і освітлених відбиттям від вогнів довкола майданчика.

— Що ми шукаємо? — запитав Білі.

— Хтозна. Просто дивимося,— відповіла Ліра і попрямувала до присадкуватої квадратної будівлі, яка стояла далі від решти, і поряд з нею світила потужна анібарична лампа.

Шум позаду не стихав, але дедалі більше віддалявся. Звісно, тут всі діти відчували волю, і Ліра сподівалася, що вони схочуть перебувати на свободі якнайдовше. Вона обійшла навколо квадратної будівлі, шукаючи вікно. Даж був лише приблизно за сім футів від землі, і, на відміну від інших будинків, цей не був з'єднаний з рештою станції тунелем.

Вікон не було, але були двері. Табличка на них застерігала червоними літерами:

ВХІД СУВОРО ЗАБОРОНЕНО

Ліра спробувала посмикати двері, але не встигла вона повернути ручку, як Роджер скрикнув:

— Дивіться! Птах! Чи...

Його чи було вигукком сумніву, тому що створіння, яке стрімко опускалося з неба, було зовсім не птахом — це був дехто, кого Ліра вже бачила раніше.

— Деймон відьми!

Гусак, приземляючись, бив своїми великими крилами, піднімаючи хмару снігу.

— Вітаю тебе, Ліро,— сказав він.— Я прямував сюди за тобою, але ти мене не бачила. Я чекав, поки ти вийдеш надвір. Що відбувається?

Вона швидко розповіла йому все.

— Де цигани? — запитала вона.— Джон Фаа у безпеці? Вони перемогли самоїдів?

— Більшість з них у безпеці. Джон Фаа поранений, але не тяжко. Люди, які вкрали тебе — мисливці, а також нападники, які зазвичай грабують мандрівників. Маленькими групами вони подорожують швидше, ніж цілими загонами. Цигани близько дня їзди звідси.

Два хлопчики налякано не зводили очей з гусака-деймона і те, як Ліра спілкувалася з ним, тому що, звісно, вони ніколи не бачили деймона без власної людини і мало знали про відьом. Ліра сказала їм:

— Слухайте, краще підіть подивіться, щоб нас ніхто не побачив. Білі, йди туди, Роджере, спостерігай за дорогою, якою ми прийшли. Ми не затримаємося.

Вони побігли виконувати наказ, а Ліра знову обернулася до дверей.

— Навіщо ти хочеш туди потрапити? — запитав гусак-деймон.

— Хочу знати, чим вони тут займаються. Вони відрізають... — вона стишила голос,— вони відрізають демонів від людей. Від дітей. І я думаю, що вони роблять це тут.

Принаймні, тут є щось, і я збираюсь подивитися. Але вони замкнуті...

— Я можу відімкнути,— сказав гусак і вдарив крилами раз чи двічі, відкидаючи сніг від дверей. Коли він це зробив, Ліра почула, як щось обернулося в замку.

— Заходь обережно,— сказав деймон.

Ліра відчинила двері і прослизнула всередину. Гусак-деймон ішов за нею. Пантелеймон був збуджений і наляканий, але він не хотів, щоб деймон відьми побачив його страх, тому заховався в шубі на грудях у Ліри.

Коли очі Ліри звикли до світла, вона все побачила.

У скляних ящиках на полицях уздовж стін сиділи деймони всіх роз'єднаних дітей: схожі на привидів коти, птахи, щури та інші створіння — всі нажахані та збентежені й бліді як крейда.

Деймон відьми розлючено скрикнув, а Ліра притиснула до себе Пантелеймона і сказала:

— Не дивись! Не дивись!

— Де діти цих деймонів? — запитав гусак, тремтячи від гніву.

Ліра розповіла про страшну зустріч з малим Тоні Макаріосом і подивилася з-за плеча на бідолашних деймонів у клітках, які намагалися бути ближче і притискали свої бліді обличчя до скла. Ліра чула слабкі вигуки болю та самотності. У тьмяному світлі слабкої анібаричної лампи вона бачила імена, на кожному ящику, так,— серед них був порожній з написом Тоні Макаріос. Було також ще чотири чи п'ять порожніх ящиків з іменами на них.

— Я хочу випустити ці бідолашні створіння! — сказала вона розгнівано.— Я розіб'ю скло і звільню їх...

І вона озирнулася навкруги, шукаючи який-небудь предмет, яким це можна було зробити, але поряд нічого не було. Гусак-деймон сказав:

— Зачекай.

Він був деймоном відьми і набагато старший за неї та сильніший. Їй слід було робити, як він казав.

— Ми маємо змусити цих людей думати, що хтось забув замкнути двері і клітки,— пояснив він.— Якщо вони побачать розбите скло та відбитки ніг на снігу, скільки ще ти зможеш маскуватися? Треба протриматися, поки прийдуть цигани. А тепер роби, як я кажу: візьми жменю снігу, і коли я скажу тобі, кинь трохи на кожную клітку по черзі.

Вона вибігла надвір. Роджер та Білі все ще стояли на сторожі і з майданчика все ще було чути галас та сміх — минула лише хвилина чи близько того.

Вона зачерпнула легкого пухкого снігу в обидві руки і повернулася, щоб зробити, як сказав гусак. Коли вона посипала трохи снігу на кожну клітку, в гусака щось клацнуло в горлі, і замок на передній клітці відкрився.

Коли всі клітки було відімкнено, Ліра відчинила першу з них, і маленька пташка-горобець вилетіла назовні, але впала на землю, не втримавшись на своїх крилах. Гусак нахилився і обережно підняв її своїм дзьобом, а пташка обернулася на мишу, яка невпевнено трималася на лапках. Пантелеймон стрибнув до неї на підлогу, щоб заспокоїти.

Ліра працювала швидко, і за п'ять хвилин усі деймони були вільні. Деякі намагалися заговорити і скупчилися довкола неї та навіть пробували смикнути її за панчошу, але табу їх втримало. Вона розуміла чому. Бідолашні, вони скучили за своїми важкими, твердими і теплими людськими тілами. Вони хотіли притиснутися і почути стук серця, як робив це Пантелеймон.

— Тепер швидше,— сказав гусак.— Ліро, тобі треба бігти і змішатися з іншими дітьми. Будь хороброю, дитино. Цигани поспішають з усіх сил. Я повинен допомогти цим бідним деймонам знайти їхніх людей... — він підійшов ближче і сказав: — Але вони ніколи вже не зможуть бути одним цілим. Вони роз'єднані навіки. Це найстрашніша річ, яку я будь-коли бачив... Не думай про відбитки ніг — я їх приховую. Тепер поспішай...

— О, будь ласка! Перш ніж ви підете! Відьми... Вони літають, чи не так? Я не спала, коли бачила одного разу, як вони летять.

— Так, дитино, а що?

— Вони зможуть тягнути повітряну кулю?

— Безперечно, але...

— Серафіна Пеккала прибуде?

— Немає часу пояснювати політику нації відьом. Сюди втягнуто різні сили, а Серафіна Пеккала повинна захищати інтереси свого клану. Але, мабуть, те, що відбувається тут, є частиною того, що відбувається ще десь. Ліро, тобі треба йти. Біжи, біжи!

Вона побігла. Роджер, який з широко розкритими очима спостерігав, як бліді деймони повільно виходили з приміщення, поплентався до подруги крізь глибокий сніг.

— Вони — це як склеп у Джордані, це деймони!

— Так, тихо. Не кажи Білі. І нікому більше не кажи. Ходімо назад.

Позаду них гусак могутньо махав крилами, закидаючи снігом сліди. Від'єднані деймони виходили і скупчувалися поряд, видаючи слабкі сумовиті вигуки втрати

і прагнення. Коли відбитки зникли під снігом, гусак повернувся, щоб зібрати всіх деймонів разом. Він заговорив, і вони один за одним почали міняти форму, хоч страшно було бачити, яких зусиль це їм коштувало, зрештою, вони всі обернулися на птахів. Як неоперені пташенята, вони стежили за деймоном відьми, махаючи крилами, і падаючи, і підбігаючи по снігу, і, зрештою, з великими труднощами злітаючи. Вони піднялися кривою лінією, бліді та химерні на тлі глибокого темного неба, потроху набираючи висоту, хоч якими слабкими і безсилими не були деякі з них. Але кілька деймонів втрачали свою волю і починали падати вниз, тоді великий сірий гусак кружляв поряд і підтримував їх, обережно вертаючи до зграї. Потім їх не стало видно в абсолютній темряві. Роджер потягнув Ліру за руку.

— Швидше,— сказав він,— вони майже зібралися. Вони незграбно пішли геть та приєдналися до Білі, який задкував з-за рогу головної будівлі. Діти вже втомилися, дорослим вдалося домогтися порядку, і всі, штовхаючись, стали в нерівну лінію перед парадним входом. Ліра і два хлопці вислизнули з-за рогу та змішалися з іншими дітьми, але перед тим Ліра встигла сказати:

— Передайте всім дітям, щоб вони були готові до втечі, їм потрібно знати, де лежить їхній теплий одяг, щоб взяти його і втекти, коли ми подамо сигнал. І вони повинні тримати це в секреті, зрозуміло?

Білі кивнув, а Роджер запитав:

— Яким буде сигнал?

— Пожежна тривога,— відповіла Ліра.— Коли настане час, я подам сигнал.

Вони чекали, поки їх позначать у списку. Якби хто-не-будь в Облатковому братстві якимось стосувався школи, їм було б значно легше, тому що діти не були поділені на групи, кожну дитину відмічали у загальному списку, який, звісно, не дотримувався алфавітного порядку, а до того жоден з дорослих не звик підтримувати порядок та контролювати дітей. Отже, навколо панувала плутанина, незважаючи на те що ніхто вже не бігав.

Ліра уважно спостерігала за ними і помітила це. Вони були нездатні навести лад. Вони мали багато слабких місць, ці люди,— вони недооцінювали пожежні навчання, вони не знали, де зберігається верхній одяг, вони не могли змусити дітей вишикуватись — їхні недоліки мали стати її Перевагами.

Коли вони вже майже закінчили, ще одна річ відвернула увагу всіх від шикування — її Ліра вважала найгіршою.

Всі прислухалися до якогось звуку. Голови почали повертатися та шукати в темному небі целелін, чий газовий двигун виразно стугонів у повітрі.

Єдине, з чого можна було радіти,— те, що звук долинав з іншого напрямку — протилежного тому, куди полетів Сірій гусак. Але лише в цьому був плюс. Невдовзі дирижабль можна було побачити, і в натовпі розлігся задоволений гомін. Його товсте срібно-глянцеве тіло повисло над вулицею з ліхтарями, його власні ліхтарі світили вниз із носа, а під ним знаходилась гондола з пасажирями.

Пілот скинув швидкість і розпочав складну справу зниження. Ліра тепер зрозуміла, для чого була товста щогла — зазвичай до неї пришвартовувався дирижабль. Поки дорослі заводили всередину дітей, які озиралися назад і показували пальцями, команда обслуговування на землі залізла по драбинах на щоглу і готувалася прив'язати мінре-пи. Двигун гуркотів, снігові закрути здіймалися з землі. Потім в ілюмінаторах з'явилися обличчя пасажирів.

Ліра подивилася назад — помилки не могло бути. Пантелеймон притиснувся до неї і, ставши диким котом, з ненавистю зашипів, тому що крізь вікно з цікавістю дивилася красива темноволоса пані Кольтер, яка тримала на колінах свого золотавого деймона.

16. Срібна гільйотина

Ліра миттю заховалася під росомашачий каптур і з іншими дітьми пройшла через подвійні двері всередину. Було достатньо часу, аби придумати, що сказати, коли вони зустрінуться віч-на-віч; зараз у неї була інша проблема: де сховати свій верхній одяг, щоб користуватися ним, не просячи дозволу.

На щастя, всередині був абсолютний безлад, тому що дорослі намагалися поквипити дітей, щоб звільнити дорогу новоприбулим пасажирам цепеліна, отже, ніхто не заважав. Ліра зняла свою куртку, панчохи і чоботи й склала їх, а потім попрямувала з рештою дітей коридорами до гуртожитку.

Там вона швидко підсунула тумбочку до кутка, залізла на неї і натиснула на стелю. Панель піднялась, як і говорив Роджер, і в цю щілину вона запхала чоботи та панчохи. Тут вона пригадала — дістала алетіометр зі своєї сумки і заховала його до внутрішньої кишені куртки, а потім поклала і її до схованки.

Вона стрибнула вниз, відсунула тумбочку на місце і прошепотіла Пантелеймону:

— Ми маємо вдавати з себе дурнуватих, поки вона нас не побачить, а потім ми їй скажемо, що нас викрали. І ні слова про циган, а особливо про Йорика Бернісона.

Тепер Ліра усвідомлювала, що весь її страх був пов'язаний з пані Кольтер, як стрілка компаса пов'язана з полюсом. З усіма іншими речами, які вона бачила, і навіть

Із жахливою жорстокістю інтерсекції вона б могла впоратися, вона була досить сильною, але думка про те миле-обличчя і м'який голос, образ тієї золотавої грайливої мавпи змушував все в її шлунку перевертатися, викликав нудоту і запаморочення.

Але цигани наближалися. «Думай про це. Думай про Йорика Бернісона. Не виказуй себе»,— сказала вона собі і пішла до їдальні, з якої долинав галас.

Діти стояли в черзі за гарячими напоями — дехто все ще був одягнений в куртки з вугільного шовку. Всі розмовляли лише про цепелін та його пасажирів.

— То була вона — з деймоном-мавпою...

— Тебе також вона забрала?

— Вона сказала, що напише моїй мамі і татові, і я клянуся, що вона не...

— Вона не говорила нам про вбивства дітей. Вона ніколи про це не згадувала...

— Та мавпа, деймон, він мерзотник — спіймав мою Карросу і ледве не вбив її — я відчував слабкість...

Вони були такими ж наляканими, як і Ліра. Вона знайшла Енні та інших і сіла поруч з ними.

— Послухайте,— сказала вона,— можете тримати це В секреті?

— Так!

Всі три обличчя — пожвавлені від чекання — обернулися до неї.

— Існує план втечі,— почала Ліра стиха.— Деякі люди їдуть сюди, щоб забрати нас, і вони будуть тут приблизно цілий день. Може, скоріше. Що повинні робити ми: бути готовими, коли пролунає сигнал, треба одразу одягти теплий одяг і вибігти надвір. Не чекаючи. Вам треба лише бігти. Якщо у вас не буде курток, чобіт та всього іншого, ви загинете від холоду.

— Який сигнал? — запитала Енні.

— Пожежна тривога, як сьогодні вдень. Усе вже організовано. Це повинні знати всі діти і жоден з дорослих. Особливо вона.

Їхні очі захоплено сяяли надією. Новина розійшлася по всій їдальні. Ліра відзначила, що атмосфера змінилася. Надворі діти були енергійними і готовими грати, потім, коли вони помітили пані Кольтер, всі були пригнічені, а зараз у всіх з'явилася мета і всі контролювали свою балакучість. Ліра сподівалася, що надія надихне всіх дітей.

Вона визирала крізь відчинені двері, але обережно, готова щомиті заховатися, тому що чулися голоси дорослих, а потім з'явилася сама пані Кольтер, посміхаючись щасливим дітям, які пили гарячі напої та їли тістечка, такі зігріті та нагодовані. Майже умить легке тремтіння пронеслося їдальнею, і кожна дитина завмерла, дивлячись на неї.

Пані Кольтер посміхнулася і пройшла далі без жодного слова. Потроху розмова відновилася. Ліра запитала:

— Куди вони пішли розмовляти?

— Мабуть, до конференц-залу,— відповіла Енні.— Вони водили нас туди одного разу,— додала вона, маючи на увазі себе та свого деймона.— Там було близько двадцяти дорослих і один з них читав лекцію, а мені треба було стояти там і робити те, що він казав. Наприклад, показати, як далеко мій Кириліон може відійти від мене. А потім він гіпнотизував мене та робив ще щось... Це велика кімната з багатьма стільцями, столами та невеликим узвишшям. Вона поряд з головним офісом. Ей, б'юся об заклад, вони вдадуть, що пожежні навчання пройшли чудово. Клянусь, вони бояться її так само, як ми...

Решту дня Ліра залишалася поряд з іншими дівчатами, спостерігаючи, мало розмовляючи, намагаючись бути непомітною. Була зарядка, потім урок шиття, а тоді вечеря, був час для ігор у кімнаті для відпочинку: великій убогій кімнаті з настільними іграми, кількома подертими книжками та столом для настільного тенісу. Якоїсь миті Ліра та всі інші помітили, що трапилося щось надзвичайне, тому що всі дорослі снували туди-сюди чи стояли стурбовані й швидко розмовляли. Ліра зрозуміла, що вони помітили втечу деймонів і тепер не могли зрозуміти, як це сталося.

Але, на щастя, вона не бачила пані Кольтер. Коли настав час лягати, вона знала, що повинна довіритися іншим дівчатам.

— Послухайте,— сказала Ліра,— вони коли-небудь Приходять подивитися, чи ми спимо?

— Вони лише раз заглядають,— сказала Белла.— Махають ліхтарем, але насправді не дивляться.

— Чудово. Тому що я збираюся піти роздивитися тут все. Існує шлях по стелі, мені один хлопчик показав...

Не встигла Ліра все пояснити, як Енні сказала:

— Я піду з тобою!

— Ні, краще не треба, тому що буде не так помітно, Якщо зникне лише один із нас. Ви всі можете сказати, що спали і не бачили, куди я поділася.

— Але якщо я піду з тобою...

— Нас швидше схоплять,— закінчила за неї Ліра.

Їхні два деймони дивилися один на одного — Пантелеймон — дикий кіт і Кириліон Енні — лис. Вони наїжачилися. Пантелеймон видав низький м'який свист і вишкірив зуби, тоді Кириліон повернувся і почав байдуже вилизувати себе.

— Добре,— відступила Енні.

Досить часто суперечки між дітьми вирішувалися їхніми деймонами, коли один поступався перед перевагами іншого. Люди приймали результат зовсім без образ, отже, Ліра знала, що Енні зробить так, як вона її просила.

Вони склали речі на ліжку Ліри і накрили їх ковдрою, так що здавалося, ніби там хтось спить, і присяглися говорити, що нічого не знають про цю справу. Потім Ліра прислухалася біля дверей, щоб упевнитися, що нікого немає поряд, заскочила на тумбочку, відсунула панель і пірнула у щілину.

— Просто нічого не кажіть,— прошепотіла до трьох облич, які спостерігали за нею.

Потім вона поставила панель на місце і роздивилася.

Вона опинилась у вузькому металевому тунелі, у якому було повно балок і рейок. Панелі стелі були дещо прозорі, тому сюди потрапляло трохи світла знизу. У слабкому освітленні Ліра бачила вузький простір (близько двох футів заввишки), який тягнувся від неї в усі боки. Там було повно металевих труб для кабелів та батарей опалення, серед них можна було навіть заблукати. Вона намагалася пересуватись по трубах та поменше ступати на поверхню панелей стелі — якщо вона буде обережною, їй пощастить дослідити всю станцію.

— Ніби знову в Джордані, Пане,— прошепотіла вона,— коли ми проникли до вітальні.

— Якби ти цього не зробила, то нічого б не сталося,— відповів він їй також пошепки.

— Тому я й повинна все виправити, чи не так?

Вона почала розмірковувати, у якому приблизно напрямку знаходиться конференц-зал, і потім вирушила. Ця подорож була зовсім не легкою. Їй довелося рухатися навколішках, адже було мало місця, щоб іти зігнувшись. Досить часто їй доводилося протискатися під великими трубами для кабелів та перелазити через батареї.

Металеві канали, якими вона рухалася, мабуть, служили для укріплення стін та стелі і видалися Лірі досить міцними, вона впевнено ходила по них, але вони були надто вузькі і мали гострі краї, об які вона порізала руки й коліна, тому невдовзі все тіло в неї боліло, заніміло і вкрилося брудом.

Дівчинка приблизно знала, де вона знаходиться: позаду вона бачила темні обриси свого одягу, тому їй легко було повернутися. Вона могла визначити, що в кімнаті нікого не було, тому що панелі були темними, також час від часу вона чула голоси знизу і зупинялася, щоб послухати, але це були лише кухарі на кухні чи медичні сестри у своїй, як її називала Ліра за звичкою з Джордана, кімнаті відпочинку. Вони не обговорювали нічого цікавого, тому вона продовжувала свій рух.

Зрештою вона натрапила на місце, де, за її підрахунками, мав знаходитися конференц-зал. Тут не було трубопроводів, всі вентиляційні труби тягнулися з одного боку і всі панелі цього широкого прямокутного простору були рівномірно освітлені. Ліра притиснула вухо до однієї з панелей і почула гомін дорослих чоловічих голосів, отже, вона знала, що знайшла саме те місце.

Вона слухала дуже уважно, а тоді підкралася якомога ближче, щоб краще чути. Потім вона розтягнулася на металевому каналі і знову поклала голову на панель.

Було чути стукіт ножів і виделок та дзвін скла, коли з пляшки наливали в бокал — отже, вони розмовляли за вечерею. Вона вирішила, що говорять лише четверо, зокрема й пані Кольтер. Здавалося, йшлося про зникнення деймонів.

— А хто наглядає за тією секцією? — запитала пані Кольтер м'яким мелодійним голосом.

— Аспірант на ім'я Маккей,— відповів один з чоловіків.

— Але також там є автоматичні механізми, які мали запобігти тому, що сталося...

— Вони не спрацювали,— сказала жінка.

— Дозвольте не погодитися, вони спрацювали, пані Кольтер. Маккей запевняє нас, що замкнув усі клітки, коли йшов сьогодні об одинадцятій. У будь-якому разі він не відчиняв парадні двері, прийшов і пішов через чорний хід, як завжди. До того ж треба ввести код в механізм, який контролює замок, і в пам'яті машини є запис, що аспірант його вводив. Якщо цього не зробити, спрацює сигналізація.

— Але сигналізація вимкнулась,— наполягала вона.

— Ні. На жаль, вона ввімкнулась тоді, коли всі були надворі через пожежні навчання.

— А коли ви повернулися всередину...

— На жаль, обидві сигналізації в одному ланцюгу — це помилка архітектора, яка буде обов'язково виправлена. Це означає, що коли вимикали дзвінок, який сповіщав про пожежну небезпеку, вимкнули також і сигналізацію в лабораторії. Але в будь-якому разі ми б з'ясували, що сталося, тому що ми завжди все перевіряємо, коли порушується заведений буденний розпорядок на станції. І саме в цей час несподівано прибули ви, пані Кольтер, і якщо ви пам'ятаєте, одразу наказали зібратися всьому персоналу лабораторії у вашій кімнаті. Отже, в лабораторію ніхто не повертався до певного часу.

— Зрозуміло,— холодно відмовила пані Кольтер,— це означає, деймони втекли під час пожежних навчань. Тобто список підозрюваних включає всіх дорослих на станції. Ви врахували це?

— Чи не могла б це зробити дитина? — озвався ще хтось.

Вона мовчала, та інший чоловік продовжував:

— У кожного дорослого є свій обов'язок, якому він і приділяє всю увагу. У жодної особи з персоналу немає жодної можливості відчинити двері. Жодної. Отже, хтось прийшов з вулиці, щоб спеціально це зробити, або один з дітей забрів туди, відчинив двері і клітки, а потім повернувся до головної будівлі.

— І що ви робите, щоб це з'ясувати? — запитала жінка. — Ні, не розповідайте мені. Будь ласка, зрозумійте, лікарю Купер, я критикую вас не через свій гнів. Нам треба бути надзвичайно обережними. Це неприпустима помилка — з'єднати обидві сигналізації в одному ланцюгу. Слід було одразу ж виправити її. Може, татарський черговий офіцер допоможе вам у розслідуванні? Я припускаю, що це можливо. До речі, де були татари під час пожежних навчань? Сподіваюсь, ви подумали про це?

— Так, — втомлено відповів чоловік. — Охорона була задіяна у патрулюванні, кожна людина. Вони ведуть докладні записи.

— Я впевнена, що ви робите все можливе, — сказала вона. — Добре, ось що ми маємо. На превеликий жаль. Але досить про це. Розкажіть мені про новий сепаратор.

Ліра здригнулася. Це могло означати лише одну річ.

— А, — сказав лікар, зітхнувши з полегшенням, коли вони змінили тему розмови, — це справді прорив. З першою моделлю у нас завжди залишався ризик смерті пацієнта від шоку, але зараз у нас зовсім немає такої проблеми.

— Скролінги краще роблять це вручну, — сказав чоловік, який до того мовчав.

— Століття практики, — відгукнувся другий.

— Роздирання було раніше єдиним способом, — продовжував лікар, — але це надто пригнічувало тих, хто

робив операцію. Якщо ви пам'ятаєте, нам довелося багатьох усунути через страх, який виникав після стресу. Але першим великим досягненням було використання анестезії в комплексі з мейштадським анібаричним скальпелем. Нам вдалося зменшити смертність від післяопераційного шоку на п'ять відсотків.

— А новий інструмент? — запитала пана Кольтер. Ліра тремтіла. Кров пульсувала у неї у скронях, а Пантелеймон-горностаї притискався до неї якомога ближче і шепотів:

— Тихо, Ліро, вони не зроблять цього, ми не дозволимо...

— Так, оригінальний винахід лорда Ізраеля допоміг знайти нам ключ до нового методу. Він з'ясував, що сплав марганцю й титану має властивість відділяти тіло від деймона. До речі, що зараз з лордом Ізраелем?

— Мабуть, ви не чули, — відповіла пані Кольтер. — Йдеться про смертний вирок лордові Ізраелю. Одна з умов його ув'язнення у Свольбарді була така, що він повністю відмовиться від філософської праці. На жаль, йому пощастило дістати книги та матеріали, і його єретичні дослідження досягли того рівня, коли вже небезпечно залишати його живим. У будь-якому разі Консistorський Суд Благочестя розпочав обговорювати питання про смертний вирок, швидше за все його буде здійснено. Але як щодо вашого інструмента, лікарю? Як він працює?

— А, так, смертний вирок, кажете? Боже праведний... Вибачте. Новий інструмент. Ми досліджуємо, що відбувається з пацієнтом, коли інтерсекція виконується у свідомому стані. Звісно, цього не можна було робити, використовуючи мейштадський скальпель. Отже, ми створили щось на зразок гільйотини. Лезо зроблено зі сплаву марганцю і титану. Дитину розміщують у відсіку кабінки, зробленої зі сплаву, а деймона саджають в такий самий відсік, з'єднаний із дитячим. Поки є це поєднання, звичайно ж, існує і зв'язок. Потім між ними падає лезо, одразу ж відокремлюючи зв'язок. Після цього вони є двома відокремленими цілими частинами.

— Я б із задоволенням подивилася на неї,— сказала пані Кольтер.— Невдовзі я так і зроблю, сподіваюся. Але зараз я надто стомлена. Думаю, мені краще піти спати. Завтра я хочу побачити всіх дітей. Ми мусимо з'ясувати, хто відчинив двері.

Було чути, як відсунули стільці, потім почулося ввічливе вибачення, і двері зачинилися. Далі Ліра почула, як ті, хто залишився, знову сіли і продовжували розмовляти, але значно тихіше.

— Що замислив лорд Ізраель?

— Думаю, що він винайшов зовсім інше пояснення природи Пилу. Ось у чому річ. Це вважається абсолютною єрессю, розумієте, а Консистерський Суд Благочестя не може дозволити будь-яку інтерпретацію, крім існуючої. Крім того, він хотів експериментувати...

— Експериментувати? З Пилом?

— Тихо! Не так голосно...

— Ви думаєте, вона напише негативний відгук?

— Ні, ні. Мені здається, ви добре порозумілися з нею.

— Її ставлення турбує мене...

— Не філософське, ви маєте на увазі?

— Саме так. Особистий інтерес. Я не люблю цього слова, адже він майже збоченський.

— Це перебільшення.

— Але ви пам'ятаєте перші експерименти, коли їй було так цікаво дивитися, як їх роздирають...

Ліра не втрималась: вона стиха скрикнула, напружившись при цьому і тремтячи, і випадково стукнула ногою по рейці.

— Що то було?

— На стелі...

— Швидше!

Звук відсунутих стільців, тупіт ніг, хтось потягнув стіл по підлозі. Ліра хотіла відповзти, але було надто мало місця, вона проповзла лише кілька ярдів, коли панель стелі

поряд з нею вибили і вона зустрілася поглядом з приголомшеним чоловіком. Вона була так близько, що бачила кожну волосинку на його вусах. Він був здивований не менше за неї, але йому було значно легше рухатися, тому він засунув у щілину руку і схопив її.

— Дитина!

— Не відпускай її!

Ліра вп'ялася зубами в його велику веснянкувату руку. Він скрикнув, але не відпустив її, навіть коли з руки закрапала кров. Пантелеймон шипів і плювався, але нічого не допомагало,— чоловік був сильніший за Ліру і тягнув за руку. Як вона не намагалася другою рукою втриматися за рейку, це їй не вдалось, і вона наполовину опинилася в кімнаті.

Вона не видавала й звуку. Ногами вчепившись за гострі краї металевих листів нагорі, вона хотіла видертися назад — вона дряпалася, кусалася, штовхалася та плювалася з надзвичайною люттю. Чоловіки важко дихали, скрикували від болю чи напруження, але продовжували тягти.

І раптом сили покинули її.

Ніби рука незнайомця доторкнулася саме туди, де він не мав права торкатися, і зачепила щось глибоке і цінне.

Вона відчула, що непритомніє, в неї паморочиться голова, все болить, все гидке, вона вся спітніла від шоку.

Один із чоловіків тримав Пантелеймона.

Він схопив Ліриноho деймона в свої людські руки, і бідолашний Пан тремтів, майже непритомніючи від жаху та відрази. Його образ кота, його шерсть — тепер тьмяна, світло анібаричних ламп... Він вигнувся, намагаючись дістатися до Ліри, а вона обома руками тягнулася до нього... Вони завмерли. Їх захопили.

Вона відчувала ті руки... Це не дозволялося... Ніхто не повинен був торкатися...
Неправильно.

— Вона була сама?

Чоловік роздивлявся простір над стелею.

— Здається, сама...

— Хто вона?

— Нова дитина.

— Та, яку самоїди-мисливці...

— Так.

— Ви не думаєте вона... деймонів...

— Може бути. Але, звичайно ж, не сама?

— Чи повідомити...

— Я думаю, це поставить крапку, чи не так?

— Згоден. Краще б вона зовсім не чула.

— Але що нам тепер робити?

— Вона не може повернутися до інших дітей.

— Неможливо!

— Здається, ми можемо зробити лише одну річ.

— Зараз?

— Доведеться. Не можна відкладати це до ранку. Вона хоче подивитися.

— Ми можемо зробити це самі. Немає потреби ще комусь втручатися.

Чоловік, який здавався відповідальним, чоловік, який не тримав ні Ліру, ні Пантелеймона, колупався нігтем великого пальця у своїх зубах. Його очі бігали, вони стрибали та сковзали туди-сюди. Нарешті він кивнув.

— Зараз. Зробимо це зараз,— сказав він.— Інакше вона все розкаже. Принаймні шок запобіжить цьому. Вона не пам'ятатиме, хто вона, що вона бачила, що чула... Ходімо.

Ліра не могла говорити. Вона ледве дихала. Вона дозволила провести себе крізь станцію вздовж порожніх коридорів, повз кімнати, в яких дзижчало анібаричне світло, повз гуртожитки, де спали діти разом зі своїми деймонами поряд на подушках та бачили однакові сни. І кожної миті вона дивилася на Пантелеймона, а він на неї — вони не зводили очей одне з одного.

Потім двері, які відчинялися за допомогою великого колеса, свист повітря і яскраво-освітлена кімната з сяючою білою плиткою та іржостійкою сталлю. Страх, який вона відчувала, був майже фізичним болем, це був фізичний біль, коли вони посадили її та Пантелеймона у велику клітку зі срібної сітки, над нею висіло величезне блідувато-срібне лезо, яке призначалося, щоб розлучити їх назавжди.

До Ліри повернувся голос, і вона закричала. Звук луною відбився від блискучих поверхонь, але важкі двері зі свистом зачинилися — вона могла кричати й кричати скільки завгодно — жоден звук не пройшов би крізь них.

Але Пантелеймон у свою чергу звільнився від тих ненависних рук — він був левом, орлом, він впивався в них жажливими пазурами, бив величезними крилами, потім він став вовком, ведмедем, тхором, який кидався, ричав, бив — безперервний ланцюг змін образів — надто швидких, щоб досягнути їх всі; він не припиняв стрибати, літати, вивертатися від їх незграбних рук, які били і хапали лише повітря.

Але, звісно, в них також були демони. Це була сутичка не двох проти трьох, а двох проти шести. Борсук, сова та павіан також намагалися схопити Пантелеймона. Ліра кричала їм:

— Чому? Чому ви це робите? Допоможіть нам! Ви не повинні допомагати їм!

І вона билася і кусалася ще більш розлючено, поки чоловік, який тримав її, не скрикнув і не відпустив її на мить — вона була вільною. Пантелеймон кинувся до неї, як блискавка, і вона притиснула його до своїх грудей, а він вп'явся своїми пазурами дикого kota в її плоть, але цей біль був бажаним для неї.

— Ніколи! Ніколи! Ніколи! — кричала вона і відступала до стіни, щоб захищатися до смерті.

Але вони знову напали на неї, три великих грубих чоловіки, а вона була лише дитиною, збентеженою та наляканою. І вони вирвали Пантелеймона з її рук, кинули її в один бік клітки, а його, незважаючи на те що він продовжував битися, в інший. Між ними була перегородка з металевої сітки, але він усе ще був її частиною, вони все Ще були з'єднані. Ще приблизно на секунду він залишався її власною дорогою душею.

Крізь важкий подих чоловіків, крізь власні ридання, крізь пронизливе дике виття її демона Ліра чула дзижчання і бачила, як чоловік, у якого з носа йшла кров, торкнувся вимикачів на пульті. Два інші чоловіки дивилися вгору, вона простежила за їхнім поглядом. Величезне блідувато-срібне лезо повільно піднімалося, віддзеркалюючи яскраве світло. Останній момент її цілого життя скоро мав стати найгіршим.

— Що тут відбувається?

М'який, мелодійний голос — її голос. Все зупинилося.

— Що ви робите? І хто ця дитина...

Вона не договорила слова «дитина», тому що в той саме момент вона впізнала Ліру. Крізь сльози Ліра бачила, як Вона пройшла, хитаючись, та схопилася за стілець. Її обличчя, таке красиве і спокійне, на мить стало виснаженим Та сповненим жаху.

— Ліро... — прошепотіла вона.

Золотава мавпа кинулася до Пантелеймона і витягла його з клітки в той час, як Ліра сама випала з неї. Пантелеймон звільнився з турботливих рук мавпи і стрибнув Лірі на руки.

— Ніколи, ніколи,— видихнула вона, сховавши обличчя в його шерсті, а він притиснувся своїм тремтячим серцем до неї.

Вони вчепилися одне в одного, як люди, що вижили після корабельної аварії, і тремтіли на безлюдному острові. Вона майже не чула, як пані Кольтер говорила з чоловіками, вона навіть не могла зрозуміти тон її голосу. А потім вони залишили ненависну кімнату, і пані

Кольтер напівнесла-напівпідтримувала дівчинку, коли вони йшли коридором, а потім були двері, спальня, аромат в повітрі, м'яке світло.

Пані Кольтер ніжно поклала її на ліжко. Ліра так міцно обіймала Пантелеймона, що навіть тремтіла від зусилля, її ніжно гладили по голові:

— Моя люба, дорога дитино, — сказав приємний голос. — Як же ти опинилася тут?

17. Відьми

Ліра несвідомо стогнала й тремтіла, ніби її витягли з такої холодної води, у якій її серце майже замерзло. Пантелеймон просто лежав на ній під одягом, насолоджуючись тим, що вони знову разом, але постійно пам'ятав про пані Кольтер, яка була зайнята тим, що готувала їм якийсь напій, а найбільше він стежив за золотавою мавпою, яка швидко пробігала своїми пальцями по тілу Ліри, коли ніхто крім Пантелеймона не помічав цього, і яка намацала на поясі дівчинки водонепроникну сумку з її вмістом.

— Підведись, люба, і випий це, — сказала пані Кольтер, і її тендітна рука обійняла Ліру й підняла її.

Ліра напружилася, але майже одразу ж розслабилася, коли Пантелеймон подумки звернувся до неї:

— Ми у безпеці, поки прикидаємося.

Вона розплющила очі та зрозуміла, що в них повно сліз, і від сорому та здивування заридала.

Пані Кольтер заспокійливо пробурмотіла щось і віддала напій мавпі в руки, а потім витерла Лірини очі надушеним носовиком.

— Плач, скільки тобі потрібно, моя люба, — сказала Юна м'яким голосом, і Ліра одразу ж захотіла припинити Плач. Вона спробувала втримати сльози, стиснула зуби та виглушила ридання, які все ще виривалися з її грудей.

Пантелеймон грав у ту саму гру — одурити їх, одурити. Він обернувся на мишу та прокрався по руці Ліри, Щоб понюхати напій, який тримала мавпа. Він був безпечний — настоянка ромашки і нічого більше. Він пробрався назад на Лірине плече і прошепотів:

— Випий.

Вона підвелась, узяла чашку обома руками та почала пити, час від часу дмухаючи на напій, щоб остудити його. Вона не зводила очей. Дівчинка повинна була вигадати історію старанніше, ніж будь-коли у своєму житті.

— Ліро, моя люба, — пробурмотіла пані Кольтер, пестячи її волосся. — Я думала, ми назавжди втратили тебе! Що сталося? Ти заблукала? Хтось забрав тебе з квартири?

— Так, — прошепотіла Ліра.

— Хто це зробив, моя люба?

— Чоловік і жінка.

— Гості на вечірці?

— Мабуть. Вони сказали, що вам потрібно щось внизу і я пішла, щоб узяти це, але вони схопили мене і повезли кудись на машині. Коли вони зупинилися, я втекла і сховалася, і вони так і не спіймали мене. Але я не знала, де знаходилася...

Ридання знову коротко струсили її, але тепер вона могла вдати, що вони викликані цією історією.

— І я просто йшла, намагаючись знайти дорогу назад, але ці гобліни схопили мене... Вони посадили мене у фургон з іншими дітьми та відвезли в якусь величезну будівлю, я не знаю, де вона.

З кожною миттю, яка минала, з кожним реченням, яке вона говорила, вона відчувала, що сили потроху повертаються до неї. І тепер, коли вона робила щось складне, знайоме і те, чого іноді не можна було передбачити, вона відчула щось на зразок власної влади, відчуття складності та контролю, яке давав їй алетіометр. Їй треба було бути обережною, щоб не сказати чогось зайвого, їй треба бути іноді незрозумілою, а деколи вигадувати правдоподібні деталі, коротше кажучи, вона повинна була бути актрисою.

— Скільки вони тримали тебе в тому будинку? — запитала пані Кольтер.

Лірина подорож каналами та час, проведений із циганами, тривав досить довго — вона повинна була враховувати це. Вона вигадала подорож з гоблінами до Трольсанда, а потім втечу, що рясніла подробицями опису міста, потім роботу служницею в барі Ейнарсона, а потім позмінну працю на родину фермерів в глибині країни, а після того — її викрали самоїди та привезли до Больвангара.

— І вони збиралися... збиралися відокремити...

— Тихо, маленька, тихо. Я з'ясую, що відбувалося.

— Але чому вони хотіли вчинити це? Я ніколи не робила нічого поганого! Всі діти бояться того, що тут відбувається, і ніхто не знає. Але це жахливо. Це гірше за будь-що... Чому вони роблять це, пані Кольтер? Чому вони такі жорстокі?

— Не треба, не треба... Ти в безпеці, моя люба. Вони Ніколи не зроблять цього з тобою. Тепер я знаю, що ти тут і в безпеці, з тобою тепер все буде гаразд. Ніхто не образить тебе, Ліро, моя мила; ніхто ніколи не завдасть тобі болю...

— Але вони роблять це з іншими дітьми! Чому? — Ах, моя люба...

— Це через Пил, чи не так?

— Це вони тобі сказали? Це лікарі сказали?

— Діти знають про нього. Всі діти розмовляють про це, але ніхто не знає! І вони майже зробили це зі мною — ви повинні сказати мені! У вас більше немає права тримати це в таємниці!

— Ліро... Ліро, Ліро! Моя люба, це надто складні речі — Пил і таке інше. Це не повинно турбувати дітей. Але лікарі роблять це заради самих же дітей, моя дитино. Пил — це щось погане, неправильне, зле та огидне. Дорослі та їхні деймони вже так заражені Пилом, що для них все надто пізно. Їм не можна допомогти... Але невелика операція

над дітьми рятує їх від нього. Пил більше не пристає до них. Вони щасливі і в безпеці...

Ліра подумала про малого Тоні Макаріуса. Раптом вона нахилилася вперед і її майже знудило. Пані Кольтер відскочила назад і дала їй дорогу.

— З тобою все гаразд, люба? Йди до ванної... Ліра тяжко ковтнула й витерла очі.

— Ви не повинні робити цього з нами,— сказала вона.— Ви маєте залишити нас у спокої. Присягаюся, лорд Ізраель не дозволив би цього, якби знав, що відбувається. Якщо на ньому є Пил, і на вас, і на Ректорі Джордана, і на кожному дорослому, значить, так і повинно бути. Коли я звільнюся, я розповім всім дітям на світі, що відбувається. До того ж, якщо це так добре, чому ви не дозволили їм зробити це зі мною? Якби це було корисно, ви б не заперечували їхніх дій. Ви були б щасливі.

Пані Кольтер хитала головою та посміхалася невеселою мудрою посмішкою.

— Моя люба,— сказала вона,— іноді щось хороше може трохи вражати нас і, звісно, це засмучує й інших, якщо це засмучує тебе... Але це не означає, що твого деймона заберуть у тебе. Він залишається з тобою! Боже праведний, багато дорослих тут зробили таку операцію. Сестри виглядають достатньо задоволеними, чи не так?

Ліра кліпнула очима. Раптом вона зрозуміла дивну порожню відсутність цікавості в сестер і те, чому їхні деймони здаються сонними, коли біжать за ними.

«Мовчи,— подумала вона,— та закрій щільніше рота».

— Люба моя, ніхто б не провів операцію на дитині, спершу не випробувавши її. І ніхто ніколи і нізащо не забрав би деймона у дитини! Все, що відбувається,— невеликий надріз — і все гаразд. Завжди! Розумієш, твій деймон чудовий друг та компаньйон, поки ти молода, але у віці, який ми називаємо статевою зрілістю, вік, якого ти скоро досягнеш, моя люба, деймони призводять до тривожних думок та почуттів, і це дозволяє Пилу проникати в нас. Швидка невелика операція перед цим — і тебе ніщо не тривожитиме. І твій деймон залишається з тобою, лише... просто не з'єднаний з тобою. Як... як улюблена хатня тварина, якщо хочеш. Найкращий улюбленець у світі! Тобі б це не сподобалося?

О, мерзотна ошуканка, о, яку безсовісну неправду вона казала! Але навіть якби Ліра не знала, що це брехня (Тоні Макаріос, деймони в клітках), вона б все одно прокляла саму думку про це. Щоб її душу, її милого, сердечного компаньйона відокремили та перетворили на слухняну хатню тварину? Ліра спалахнула від ненависті, а Пантелеймон, сидячи в неї не руках, обернувся на тхора — найжахливішу і найогиднішу його форму — і ричав.

Але вони промовчали. Ліра міцно тримала Пантелеймона і дозволяла пані Кольтер гладити своє волосся.

— Пий ромашку,— ніжно сказала пані Кольтер.— Ми скажемо, щоб вони постелили тобі тут. Не треба повертатися в гуртожиток до інших дівчат, не тепер, коли моя маленька асистентка повернулася. Моя улюблена! Найкраща асистентка у світі. Знаєш, ми шукали тебе по всьому Лондону, люба. Ми змусили поліцію обшукати кожне місто країни. О, я так за тобою скучила! Ти не уявляєш, яка я рада, що знайшла тебе...

Весь цей час золотавий деймон не міг всидіти на місці: він то залазив на стіл та стрибав через свій хвіст, то вже сидів на плечі у пані Кольтер і шепотів їй щось на вухо, то ходив по підлозі, задерши хвіст. Він, звісно, виказував нетерплячість пані Кольтер і, зрештою, вона не втрималася.

— Ліро, люба,— почала вона,— здається, Ректор Джордана дав тобі щось перед тим, як ти поїхала. Це правда? Він дав тобі алетіометр. Річ у тому, що він не належав йому і він не міг розпоряджатися ним. Пристрій залишили йому на збереження. Він надто цінний, щоб носити його з собою, знаєш, цей прилад один лише з двох чи трьох існуючих у світі! Я думаю, Ректор дав його тобі, сподіваючись, що він якось потрапить до рук лорда Ізраеля. Він сказав тобі не розповідати мені про пристрій, правда? Ліра скривила рот.

— Так, я розумію. Добре, нічого страшного, моя мила, що ти не сказала мені. Ти не порушила ніяких обіцянок. Але послухай, люба, механізм дійсно треба ретельно доглядати. Боюсь, він такий рідкісний та чутливий, що ми просто не можемо наражати його на такий ризик.

— Чому не можна давати його лорду Ізраелю? — запитала вона, не рухаючись.

— Через те, що він робить. Ти знаєш, його вислали, тому що він замислив щось небезпечне та огидне. Йому потрібен алетіометр, щоб здійснити свій план, але повір мені, люба, це остання річ на світі — віддати йому пристрій. Ректор Джордана глибоко помилявся. І тепер, коли ти все знаєш, краще буде, якщо ти віддаси його мені, добре? Це позбавить тебе від необхідності носити його повсюди з собою і турбуватися про нього — справді, це, мабуть, складне завдання роздумувати, навіщо така дурна стара річ може знадобитися...

Ліра міркувала, як вона могла знову, знову і знову вважати цю жінку такою захоплюючою та розумною.

— Отже, якщо він у тебе зараз, моя люба, тобі справді краще буде віддати його мені. Він на твоєму поясі, чи не так? Так, то було дуже розумно зберігати його в такий спосіб...

Її руки торкнулися Ліриної спідниці, і вона почала розстібати міцну водонепроникну тканину. Ліра напружилася. Золота мавпа скрадалася з іншого боку ліжка, тремтячи від передчуття та затискаючи свій рот маленькими чорними пальцями. Пані Кольтер стягла з Ліри пояс і розстібнула сумку. Жінка швидко дихала. Вона вийняла чорну оксамитову тканину, розгорнула її та знайшла бляшанку, яку зробив Йорик Бернісон.

Пантелеймон знову став котом, кожної миті готовий стрибнути. Ліра також відсунула свої ноги від пані Кольтер і поставила їх на підлогу, приготувавшись тікати, коли прийде час.

— Що це? — спитала пані Кольтер, ніби радісно здивувавшись. — Яка кумедна стара бляшанка! Ти поклала пристрій туди, щоб не пошкодити його, люба? Весь цей мох... Ти була обережна, правда? Ще одна коробка всередині цієї! І запаяна! Хто це зробив, дитино?

Вона надто бажала відкрити її, щоб чекати на відповідь. Вона взяла ніж зі своєї сумочки, на якому було ще багато інших приладів, витягла лезо і загнала його під кришку.

Ураз кімната наповнилася розлютованим дзижчанням.

Ліра та Пантелеймон трималися спокійно. Пані Кольтер, здивована та зацікавлена, потягла за кришку, а золотий деймон нахилився нижче, щоб краще бачити.

За мить чорне тіло літаючого шпигуна кинулося з коробки та щосили вдарило деймона-мавпу в морду.

Він закричав і відскочив назад. Звісно, це завдало болю і пані Кольтер, яка закричала та злякалася разом з мавпою. А потім диявол з годинниковим механізмом почав дертися на неї, на її груди, горло, прямуючи до обличчя.

Ліра не стала чекати. Пантелеймон кинувся до дверей, і вона не відставала від нього. Дівчинка широко відчинила двері і побігла швидше, ніж будь-коли в своєму житті.

— Пожежна тривога! — пронизливо закричав Пантелеймон, летячи перед нею.

Ліра побачила кнопку в кутку і відчайдушно розбила скло кулаком. Вона продовжувала бігти, прямуючи до гуртожитків, розбиваючи та натискаючи кнопки тривоги.

Люди почали виходити в коридор, роззираючись навкруги, щоб помітити, де пожежа.

У цей час вона вже була біля кухні, і Пантелеймон поспішно обмінявся з нею думкою, після чого вона забігла всередину. За мить вона вже відкрила всі газові вентиля і кинула сірник на найближчий пальник. Потім вона стягнула з полиці мішок з борошном і вдарила

ним об край столу так, що він розірвався та наповнив повітря білою хмарою — вона чула, що борошно вибухає, якщо поводитися з ним так біля вогню.

Потім вона вибігла та попрямувала до свого гуртожитку. Коридори вже були повні: діти бігали туди-сюди, жваві від збудження, тому що навкруги чулося слово втеча. Старші мчали до комор, де зберігався одяг, і вели за собою молодших. Дорослі намагалися все це контролювати, і ніхто з них не знав, що відбувається. Крики, штовханина, плач чулися звідусюди.

Між усім цим доводилося маневрувати, як риbam, Лірі та Пантелеймону, продираючись до гуртожитку. Щойно вони дісталися туди, позаду почувся приглушений вибух, який струсив усю будівлю.

Усі інші дівчата втекли — кімната була порожньою. Ліра підсунула тумбочку в куток, стрибнула на неї та витягла свій теплий одяг з щілини у стелі, одразу ж намагаючись знайти алетіометр. Він був на місці. Вона швидко натягла вбрання, прикрила обличчя каптуром, і Пантелеймон-горобець, що стежив за дверима, скрикнув:

— Швидше!

Дівчинка вибігла. На щастя, група дітей, які знайшли теплий одяг, бігла коридором до головного виходу, і вона приєдналася до них, спітніла, з тремтячим серцем та думкою про те, що вона повинна втекти або загинути.

Шлях було заблоковано. Вогонь на кухні швидко поширювався, вибух чи то газу, чи то борошна зруйнував частину даху. Люди дерлися крізь покручені балки, щоб вибратися на свіже холодне повітря. Відчувався сильний запах газу. Потім був ще один вибух — гучніший та ближчий за перший. Вибухова хвиля збила з ніг кількох людей, і крики жаху та болю наповнили повітря.

Ліра намагалася підвестися, і Пантелеймон гукав серед криків та ляскоту крил інших демонів:

— Сюди! Сюди!

Ліра вилізла на бетонну плиту. Вони дихала морозяним повітрям і сподівалася, що дітям вдалося знайти тепле вбрання — було б прикро втекти зі станції та вмерти від холоду.

Тепер було видно полум'я. Залізаючи на дах, вона побачила, що вогонь охопив велику діру з одного боку будівлі. Натовп дітей та дорослих стояв біля головного входу, але цього разу дорослі були більш збентежені, а діти більш налякані — дуже налякані.

— Роджере! Роджере! — закричала Ліра, а Пантелеймон побачив його гострим зором сови і сповістив про це Ліру.

За мить вони вже були разом.

— Накажи їм іти за мною! — закричала Ліра йому у вухо.

— Вони не підуть — вони в паніці...

— Скажи їм, що вони роблять з дітьми, які зникають! Вони відрізають їхніх деймонів великим ножем! Скажи їм, що ти бачив сьогодні вдень — ми випустили всіх їхніх деймонів! Скажи, що з ними станеться, якщо вони не втечуть!

Нажаханий Роджер відкрив рот, але потім схопився та побіг до найближчої групи стурбованих дітей. Ліра зробила те саме. І новина почала поширюватися — деякі діти скрикували та зі страхом хапали своїх деймонів. — Ходімо зі мною! — кричала Ліра. — Рятувальники наближаються! Нам треба йти їм назустріч! Уперед, побігли!

Діти почули її та побігли за нею, продираючись крізь огорожу на вулицю з ліхтарями. Їхні чоботи тупотіли та скрипіли по твердому снігу.

За ними кричали дорослі, і чувся гуркіт та тріск від того, що обвалився інший бік будівлі. Іскри ринули потоком у повітря, і полум'я знялося угору зі звуком розірваної тканини. Але прориваючись крізь цей звук, прийшов інший — надзвичайно близький та грубий. Ліра ніколи не чула його до того, але одразу впізнала — це було виття деймонів-вовків татарських охоронців. Слабкість огорнула її від голови до п'ят, і багато дітей налякано озирнулися та зупинилися, тому що на них бігли великими, швидкими, невтомними кроками татарські охоронці з гвинтівками наготові та з могутніми сірими постатями своїх деймонів поряд.

Їх ставало дедалі більше і більше. Вони були вкриті кольчугою, і в них не було очей; принаймні, очей не було видно крізь засніжені шпарини в їхніх шоломах. Єдине, що було видно, — круглі темні дула гвинтівок та сяючі жовті очі вовків-деймонів над їхніми розкритими щелепами, з яких текла слина.

Ліра похитнулася. Вона й не уявляла, які жахливі ці вовки. І тепер, коли вона знала, що люди в Больвангарі легко порушували суворе табу, вона зіщулилася від думки, що можуть зробити ці стікаючі слиною паші...

Татари загородили прохід на вулицю з ліхтарями, їхні деймони були так само дисциплінованими та вишколеними, як і самі ці люди. Наступної миті мала з'явитися друга шеренга, тому що охоронці підходили й підходили. Ліра подумала у відчаї: «Діти не можуть битися з солдатами. Це не було схоже на сутичку в Клейбедсі, кидання багном у дітей випалювачів цегли».

Чи, може, схоже? Вона пригадала, як кинула жменю глини в широке обличчя сина випалювача, який напав на неї. Він зупинився, щоб витерти очі, і тоді міські накиннулися на нього.

Тоді вона стояла в багнюці. Зараз вона стояла у снігу.

Саме так, як вона робила це вдень, але тепер зовсім без жартів, вона взяла жменю снігу і кинула її в найближчого солдата.

— Кидайте сніг їм в очі! — закричала вона і кинула ще одну сніжку.

Всі діти приєдналися до неї, а потім чийсь деймон придумав літати стрижем поряд із сніжкою та підштовхувати її просто в щілини для очей в шоломах татар, після чого інші деймони дітей почали робити так само. Через декілька хвилин татари зашпортувалися, випльовували сніг та лаялися, намагаючись прибрати сніг з вузьких прорізів для очей.

— Побігли! — закричала Ліра та кинулася до воріт, які вели на вулицю з ліхтарями.

Діти мчали за нею, всі до одного, ухилиючись від ляскаючих щелеп вовків та несучись з усіх сил униз вулицею в темряву.

Позаду почувся різкий крик — це офіцер віддав наказ, і миттю клацнули всі затвори рушниць, потім долинув ще один крик, і настала напружена тиша, у якій було чути лише тупіт дитячих ніг та їхнє важке дихання.

Вони прицілювалися. Вони б не промахнулися.

Але перш ніж вони встигли вистрілити, один із татар голосно видихнув з хрипінням, а інший скрикнув від здивування.

Ліра зупинилася, озирнулася і побачила чоловіка, який лежав на снігу зі стрілою з сірим пір'ям у спині. Він корчився, звивався та плював кров'ю, а інші солдати озиралися навкруги, шукаючи того, хто стріляв, але лучника не було видно.

А потім просто з неба полетіла ще одна стріла і влучила іншому охоронцю в голову. Він одразу ж упав. Офіцер прокричав щось, і всі подивилися в темне небо.

— Відьми! — вигукнув Пантелеймон.

Так, це були вони: неясні граційні темні постаті снували високо в небі зі свистом та шелестом повітря в гілках небесної сосни, на яких вони літали. Ліра бачила, як одна з них спустилася нижче та випустила стрілу,— впав ще один чоловік.

А потім всі татари підняли свої рушниці й вистрілили у темряву, цілячись в ніщо, в тіні, в хмари. У відповідь на них посіявся дощ зі стріл.

Але офіцер, який помітив, що діти майже зникли з очей, наказав наздогнати їх. Деякі діти закричали. Потім почувся ще один крик, і всі припинили бігти, збентежено повертаючи назад, приголомшені виглядом моторошної постаті, яка мчала просто на них з темряви вулицею з ліхтарями.

— Йорик Бернісон! — закричала Ліра, ледь стримуючи радість.

Ведмідь в обладунках, здавалося, не відчував своєї величезної ваги, вона, навпаки, робила його ходу ще могутнішою та швидшою. Він промайнув, як блискавка, повз Ліру і увірвався в ряди татар, розкидаючи солдатів, їхніх деймонів та рушниці на всі боки.

Потім він зупинився та повернувся навкруги, завдавши два масивних удари на обидва боки по найближчих до нього охоронцях.

Деймон-вовчиця кинулася на нього — він наздогнав її ударом просто в повітрі, і вона випустила потік яскравого вогню, впавши на сніг, де вона зашипіла та завилала, а потім зникла. Її людина вмерла одразу ж.

Офіцер татар, зустрівшись з подвійною атакою, не вагався. Довгі гучні накази — і загін поділився на два — один, щоб тримати на відстані відьом, другий (трохи більший за перший) — щоб здолати ведмеда. Солдати були надзвичайно хоробрими. Вони стали на одне коліно в групах по чотири та почали стріляти з рушниць, ніби були на навчаннях, і жоден з них не похитнувся, коли величезна постать Йорика Бернісона стала наближатися до них. За мить вони всі були мертві.

Йорик знову завдавав ударів, обертаючись на всі боки, змітаючи все на своєму шляху, громлячи та рикаючи в той час, як кулі літали поряд із ним, ніби оси чи мухи, зовсім не ушкоджуючи. Ліра підганяла дітей, щоб сховатися в темряві. Вони мусили бігти звідси, тому що, якими б небезпечними не були татари, але по-справжньому треба було боятися решти дорослих Больвангара.

Отже, вона кликала, поверталася назад та підштовхувала дітей, щоб вони бігли. Ліхтарі кидали довгі тіні на снігу них позаду, коли Ліра відчула, що її серце вистрибує в глибокій темряві арктичної ночі та чистого морозного повітря, тріпоче від радості, як і серце Пантелеймона-зайця, який весело біг уперед.

— Куди ми біжимо? — запитав хтось.

— Тут нічого немає, крім снігу!

— Рятувальники наближаються,— сказала їм Ліра.— Там близько п'ятдесяти циган. Присягаюсь, там є твої родичі. Всі циганські родини, які втратили дітей, послали когось.

— Я не циган,— заперечив хлопчик.

— Не має значення. Вони все одно заберуть тебе.

— Куди? — спитав хтось незадоволено.

— Додому,— відповіла Ліра.— Я для цього сюди й приїхала, щоб врятувати вас, і привела сюди циган, які заберуть Вас додому. Нам треба рухатися вперед, тоді ми зустрінемося з ними. Ведмідь був із ними, отже, вони не можуть бути далеко.

— Ви бачили цього ведмеда! — сказав хлопчик.— Коли він вдарив того деймона — чоловік вмер, ніби хтось вирвав його серце, саме так!

— Я не знав, що можна вбити деймона,— сказав ще хтось.

Вони всі тепер розмовляли. Захоплення і полегшення розв'язало їм язики. Все одно їм потрібно було йти уперед, то чого б не поговорити?

— Це правда,— запитала дівчинка,— те, що вони там робили?

— Так,— відповіла Ліра.— Я ніколи не думала, що побачу когось без деймона. Але дорогою сюди ми знайшли хлопчика — самого, без деймона. Він не припиняв питати про нього, де він був, чи знайде він його коли-небудь. Його звали Тоні Макаріос.

— Я знаю його! — сказав хтось, а інші підтримали:

— Так, вони забрали його приблизно тиждень тому...

— Вони відокремили його деймона,— продовжувала Ліра, знаючи, як це вплине на них.— І невдовзі після того, як ми його знайшли, він помер. Усіх відрізаних деймонів вони саджали у клітки в сусідній будівлі.

— Це правда,— підтвердив Роджер.— І Ліра звільнила їх під час пожежних навчань.

— Так, я бачив їх! — втрутився Білі Коста.— Спочатку я не зрозумів, хто це, але я бачив, як вони полетіли з тим гусаком.

— Але чому вони це вчиняють? — питав якийсь хлопчик.— Чому вони відрізають деймонів від людей? Це ж справжні тортури! Навіщо вони це роблять?

— Пил,— припустив хтось із сумнівом. Але хлопчик презирливо засміявся.

— Пил! — сказав він.— Його просто не існує! Вони вигадали його! Я не вірю в нього.

— Дивіться,— мовив ще хтось,— що відбувається з цепеліном!

Усі озирнулися назад. У світлі ліхтарів, де все ще тривала бійка, біля щогли вже не висів величезний повітряний корабель, вільний кінець каната теліпався у повітрі, а над самим дирижаблем здіймалася куля...

— Повітряна куля Лі Скоресбі! — закричала Ліра і радісно сплеснула в долоні в рукавицях.

Усі інші діти були спантеличені. Ліра повела їх далі, роздумуючи, як аеронавт зміг так далеко залетіти на своїй кулі. Було зрозуміло, що він робив, і це було досить дотепно — заповнити свою кулю газом з чужої, втекти тим самим способом, який використовували їхні переслідувачі!

— Ходімо далі, продовжуйте рухатися, інакше замерзнете,— сказала Ліра кільком дітям, які тремтіли та рюмсали від холоду, а їхні деймони не відставали від них і також плакали тоненькими голосами.

Це роздратувало Пантелеймона, і він в образі росомахи підштовхнув деймона-білку однієї дівчинки, який просто висів у неї через плече, жалісно пхикаючи.

— Заховайся до неї в пальто! Стань більшим і зігрій її! — проричав він, і наляканий деймон дівчинки миттєво заліз їй під куртку з вугільного шовку.

Проблема була в тому, що вугільний шовк не був таким теплим, як звичайне хутро, навіть якщо він був складений в декілька шарів. Декотрі діти виглядали як гриби-

порхавки на ніжках, вони були такими незграбними, адже їхній одяг вироблявся на фабриках та в лабораторіях, далеких від холоду і, звісно, не міг протистояти йому. Хутра Ліри виглядали неохайно і смерділи, але вони зберігали тепло.

— Якщо ми ось-ось не знайдемо циган, вони не витримають,— прошепотіла Ліра Пантелеймону.

— Змушуй їх рухатися,— озвався він також пошепки.— Якщо вони ляжуть, їм кінець. Ти знаєш, що сказав Фардер Корам...

Фардер Корам розповідав їй багато історій про власні мандрівки на півночі, те саме робила і пані Кольтер —

треба лише сподіватися, що це була правда. Але вони обоє були згодні з одним — треба не припиняти рухатися.

— Скільки нам ще йти? — запитав маленький хлопчик.

— Вона хоче завести нас подалі, щоб убити,— приєдналася дівчинка.

— Краще бути тут, ніж повернутися назад,— мовив хтось.

— Ні! На станції тепло. Там є їжа, гарячі напої та все таке інше.

— Але там усе в полум'ї!

— Що ми тут робитимемо? Присягаюся, ми загинемо від голоду...

В голові у Ліри було повно незрозумілих питань, які летіли одне за одним, як відьми, швидко та невловимі, і десь там, куди вона не могла сягнути, була гордість та глибоке хвилювання, яких вона не могла зрозуміти.

Але це надало їй сили, і вона витягнула одну дівчинку із замету та підштовхнула хлопчика, який зупинився, сказавши їм:

— Продовжуйте рухатися! Йдіть по слідах ведмеда! Він прийшов із циганами, отже, сліди приведуть нас до них! Просто не зупиняйтеся!

Почали падати великі сніжинки. Скоро вони повністю прикриють сліди Йорика Бернісона. Тепер їм не було видно вогнів Больвангара, світло пожежі обернулося на слабке мерехтіння, навкруги лише злегка блищав сніг. Густі хмари огорнули небо, тому не було ні місяця, ні Північного сяйва. Але, уважно придивляючись, діти все ще розрізняли глибокий слід, який проклав у снігу Йорик Бернісон. Ліра підбадьорювала, задиралася, била, майже несла, лаяла, підштовхувала, тягла, обережно піднімала, робила все, що могла, а Пантелеймон (дивлячись на стан деймона кожної дитини) говорив їй, що саме потрібно робити.

«Я доведу їх туди! — повторювала вона про себе.— Я прийшла сюди, щоб забрати їх, і я зроблю це, хоч би що».

Роджер ішов за нею, а Білі Коста прокладав дорогу, тому що мав гостріший за інших зір. Невдовзі сніг посипав так рясно, що їм довелося взятися одне за одного, щоб не відстати. Ліра почала думати: «Якщо ми ляжемо поряд і будемо так грітися... Вирити нори в снігу...»

Вона щось почула. Звідкись долинув звук двигуна — не важкі удари цепеліна, а щось схоже на дзижчання оси. Звук то наближався, то віддалявся.

І виття... Собаки? Упряжні собаки? Звук був надто далеко, щоб зрозуміти, його приглушували мільйони сніжинок та легкі пориви вітру. Це могли бути упряжні собаки циган, чи дикі духи тундри, чи навіть ті звільнені деймони, які кликали своїх загублених дітей.

Вона щось бачила... На снігу не було вогнів, чи не так? Це могли бути привиди... Могло статися, вони зробили коло і поверталися до Більвангара.

Але це були маленькі жовті промені від ліхтарів, а не білі Яскраві анібаричні лампи. І вони рухалися, і виття наближалось, і не встигла Ліра зрозуміти, чи не спить вона, як Опинилася серед знайомих постатей, і чоловіки, закутані В хутро, підняли її вгору: могутні руки Джона Фаа відірвали її від землі, і Фардер Корам сміявся від задоволення. Наскільки вона бачила крізь заметіль, цигани саджали дітей на сани, вкривали їх хутрами і давали їм м'ясо тюленя. Там був і Тоні Коста, який обіймав Білі, злегка відштовхуючи його, щоб знову обійняти, та посмикував його від радості. А Роджер...

— Роджер поїде з нами,— сказала вона Фардеру Кораму.— Це його я збиралася врятувати в першу чергу. Потім ми разом поїдемо у Джордан. Що це за галас...

Знову було чути гарчання, той двигун, схожий на двигун божевільного літаючого шпигуна, але в сто разів сильніший. Раптом вона відчула удар, який відкинув її, і Пантелеймон не міг її захистити, тому що золотава мавпа...

Пані Кольтер...

Золота мавпа біла, кусала, дряпала Пантелеймона, який так швидко змінював форму, що за ним не можна було встежити і який у відповідь жалив, бив, рвав. Тим часом пані Кольтер з німим виразом холодної наполегливості на обличчі, обрамленому хутром, тягнула Ліру на сани з мотором, а Ліра опиралася так сильно, як її деймон. Сніг був такий густий, що вони були майже ізольовані завірюхою від усіх, і анібаричні вогні на санях освітлювали лише вихор сніжинок за декілька дюймів попереду.

— Допоможіть! — закричала Ліра циганам, які були тут поруч, серед густого снігу, і які нічого не бачили.— Допоможіть мені! Фардере Корам! Владарю Фаа! О Боже, рятуйте!

Пані Кольтер різко віддала наказ мовою північних татар. Крізь вир снігу дівчинка побачила загін воїнів, озброєних рушницями, їхні деймони-вовчиці гарчали поряд із ними. Головний побачив зусилля пані Кольтер і підняв Ліру однією рукою, ніби вона була лялькою, і кинув її на сани, куди вона впала, оглушена та приголомшена.

Вистрілила рушниця, потім ще одна — цигани зрозуміли, що відбувається. Але стріляти у ціль, якої не бачиш, дуже небезпечно, тим більше, коли ти не бачиш власних бійців. Татари, щільно оточивши сани, тепер могли стріляти, але цигани не могли їм відповісти, тому що боялися поранити Ліру.

Яку гіркоту вона відчувала! Яку втому!

Все ще оглушена, із дзвоном у голові, вона потяглася за Пантелеймоном, який відчайдушно продовжував битися з мавпою, міцно вчепившись зубами росомахи в золотаву лапу та більше не змінюючись, але похмуро не відпускаючи ворога. Але хто це був? Не Роджер?

Так, Роджер, який бив пані Кольтер кулаками та ногами, кидаючись на неї головою, і якого відкинув татарин, ніби зігнав муху. Це була суцільна фантазмагорія: біле, чорне, щось зелене швидко промайнуло перед її очима, неокреслені тіні, світло, що коливалося туди-сюди...

Сильний вихор підняв завісу снігу, і показався Йорик Бернісон, який біг із брязкотом та скрипом заліза. За мить величезні щелепи клацнули ліворуч і праворуч, лапа розірвала груди у кольчuzі, білі зуби, чорне залізо, руда мокра шерсть...

Потім щось міцно потягло її вгору, вгору, і вона схопила Роджера, вирвавши його з рук пані Кольтер і міцно тримаючи. Деймони дітей пташками летіли поруч та пронизливо кричали від здивування, тому що щось значно більше летіло вгорі. І тут Ліра побачила в повітрі над собою відьму, одну з тих елегантних неясних чорних тіней, які летіли високо в небі, але зараз її можна було торкнутися. В оголених руках відьми був лук і вона натягнула своїми голими руками (на такому страшенному морозі!) тятиву і випустила стрілу в прорізь для очей в кольчuzі татарина, який був за три фути від них...

Стріла вп'ялась майже наполовину, і деймон чоловіка зник у стрибку, навіть перш ніж він ударився об землю.

Угору! Ліру і Роджера понесло в повітря, і вони зрозуміли, що тримаються пальцями, які дедалі більше слабнуть, за гілку небесної сосни, на якій міцно, але граційно сиділа юна відьма. Вона понеслася вниз, ліворуч, вони побачили обриси чогось величезного і опинилися на землі.

Вони впали на сніг поряд із корзиною повітряної кулі Лі Скоресбі.

— Стрибай всередину,— покликав техасець,— і, звісно, бери свого друга. Ви бачили того ведмедя?

Ліра побачила, що три відьми тримали мотузку, замотану довкола каменя, яка тримала сумку з газом. Та нестримно линула вгору.

— Сідай! — закричала вона до Роджера і полізла через обтягнутий шкірою край корзини та впала на снігову купу всередині. Мить — і Роджер впав зверху на неї, а потім могутній рик струснув землю.

— Давай, Йорику! На борт, старий друже! — закричав Лі Скоресбі, і ведмідь заліз у корзину з жахливим хрускотом.

Раптом невеликий вітер на мить розігнав сніг та мряку, і Ліра побачила, що відбувається навкруги. Вона побачила, як загін циган під командуванням Джона Фаа тіснив оборону татар та гнав їх назад до охоплених полум'ям руїн Больвангара. Вона бачила, як інші цигани допомагали дітям розсістися по саях, тепло закутуючи їх в хутра. Вона бачила Фардера Корама, який стурбовано шукав щось повсюди, спираючись на свою палицю, його деймон кольору осені бігав по снігу та роззирався на всі боки.

— Фардере Корам! — закричала Ліра.— Я тут! Старий почув і здивовано подивився на кулю, яку за мотузку стримували відьми: йому з корзини безтямно махала рукою Ліра.

— Ліро! — закричав він у відповідь.— З тобою все гаразд, дівчинко? Ти у безпеці?

— Як і завжди! — відповіла вона.— До побачення, Фардере Корам! До побачення! Відвезіть всіх дітей додому!

— Ми зробимо це, будь впевнена! Бажаю успіху, моя дитино, бажаю успіху... Бажаю успіху, дівчинко...

І саме цієї миті аеронавт подав сигнал рукою, і відьми відпустили мотузку.

Куля миттєво знялася в повітря, повне густого снігу, зі швидкістю, якої Ліра ніяк не очікувала. За мить земля зникла в тумані, і вони понеслися вгору швидше і швидше, їй здавалося, що жодна ракета не могла б швидше покинути землю. Вона лежала на підлозі корзини, тримаючись за Роджера, притиснута прискоренням.

Лі Скоресбі не припиняв весело бурмотіти, сміятися та видавати дикі техаські викрики задоволення. Йорик Бернісон спокійно знімав свої обладунки, майстерно роз'єднуючи їх пазуром та складаючи по черзі до купи. Десь унизу ляскання та свист вітру в гілках небесної сосни сповіщали, що відьми летіли десь близько над ними.

Потроху дихання Ліри, рівновага та серцебиття нормалізувалися. Вона підвелася й озирнулася.

Корзина була значно більшою, ніж дівчинка уявляла спочатку. Рядами вздовж країв стояли філософські інструменти та купую лежали хутра, балони з повітрям та багато інших речей, надто малих та незрозумілих через густий туман, який їх оповивав.

— Це хмара? — запитала вона.

— Звісно. Одягни свого друга в хутра, поки він не перетворився на бурульку. Тут холодно, але буде ще Холодніше.

— Як ви знайшли нас?

— Відьми. Одна відьма хоче з тобою поговорити. Коли ми вилетимо з цієї хмари, ми зорієнтуємося, а потім зможемо сісти і потеревенити.

— Йорику, — сказала Ліра, — дякую, що прийшов. Ведмідь пробурмотів щось і всівся злизувати кров зі своєї шерсті. Від його ваги корзина трохи нахилилася на один бік, але це не мало значення. Роджер був насторожі, але Йорик Бернісон звертав на нього уваги не більше, ніж на сніжинку. Ліра підсунулася до краю корзини, який доходив до її підборіддя, коли вона стояла, і намагалася побачити щось широко розкритими очима крізь хмару.

Минуло кілька секунд, і куля, пройшовши хмару, продовжувала швидко злітати, прямуючи просто на небеса.

Яке видовище!

Куля здіймалася під величезним склепінням. Згори та спереду сяяла Аврора, ще яскравіша та розкішніша, ніж Ліра її бачила до того. Вона була навкруги — чи вони були майже частиною її. Великі фіранки сяйва тремтіли та розвивалися, немов крила ангела. Каскади люмінесцентних ореолів розбивалися об невидимі перешкоди та розпадалися на круговерті чи спадали широченними водоспадами.

У Ліри захопило подих від цієї картини, а потім вона глянула вниз і побачила, мабуть, ще дивніше видовище.

Наскільки вона могла побачити, до самого горизонту в усіх напрямках простягалось біле море. М'які вершини, закутані в туман, подекуди здіймалися, це було схоже на скупчення криги.

Крізь це море по одній, по двоє та більшими групами піднімалися маленькі темні тіні, ті неясні граційні постаті — відьми на своїх гілках з небесної сосни.

Вони летіли стрімко, без будь-якого зусилля вгору, прямуючи за кулею з одного чи іншого боку, рухаючи її в потрібному напрямку. І одна з них — лучниця, яка врятувала Ліру від пані Кольтер, летіла поруч із кулею, і Ліра вперше виразно роздивилася її.

Вона була юна — молодша за пані Кольтер, ясноволоса, з яскравими зеленими очима, вбрана, які всі відьми, у стрічки з чорного шовку, але на ній не було ні шуби, ні каптура,

ні рукавиць. Здавалося, вона не відчувала холоду. На її голові був простий вінок з маленьких червоних квітів. Вона сиділа на своїй гілці з небесної сосни, ніби на бойовому коні, і летіла за ярд від Ліриноного цікавого погляду.

— Ліра?

— Так! Ви Серафіна Пеккала?

— Так.

Ліра зрозуміла, чому Фардер Корам покохав її і чому це розбило його серце, хоч ще замить вона про це не здогадувалася. Він старішав, він був старий хворий чоловік, а вона буде молодого цілу вічність.

— У тебе є читач символів? — запитала відьма голосом, схожим на високий дикий спів Аврори, і Ліра через цей прекрасний звук ледве вловила, про що йдеться.

— Так. Він у мене в кишені, у безпеці.

Лопотіння величезних крил сповістило про новоприбулого, який ширяв поряд із нею — сірого гусака-деймона. Він коротко сказав щось і описав широке коло навколо кулі, яка продовжувала підніматися.

— Цигани перетворили Больвангар на руїни,— сказала Серафіна Пеккала.— Вони вбили двадцять два охоронці та дев'ять людей, які там працювали. Тоді підпалили решту будівель. І збираються повністю знищити його.

— А як пані Кольтер?

— Про неї нічого не відомо.

Вона дико скрикнула, і всі інші відьми полетіли до кулі.

— Пане Скоресбі,— сказала вона.— Мотузку, якщо ви дозволите.

— Мем, я дуже вдячний. Ми все ще піднімаємося. Здається, це триватиме ще якийсь час. Скільки вас знадобиться, щоб потягнути нас на північ?

— Ми сильні,— все, що вона відповіла.

Лі Скоресбі накинув петлю з товстого каната на оббите шкірою залізне кільце, що втримувало мотузку, які були натягнуті навкруги аеростата і на яких трималася корзина. Коли він міцно закріпив його, то викинув вільний кінець у повітря. Одразу ж шість відьом попрямували до нього, схопили його та почали тягти, спрямовуючи гілки з небесної сосни на Полярну Зірку.

Коли куля почала рухатися в цьому напрямку, Пантелеймон качкою виліз на край корзини. Деймон Роджера також виглянув, але невдовзі заховався назад, тому що Роджер спав, так само як і Йорик Бернісон. Лише Лі Скоресбі пильнував, тримаючи в роті тонку сигару та розглядаючи інструменти.

— Отже, Ліро,— продовжувала Серафіна Пеккала.— Ти знаєш, навіщо ти ідеш до лорда Ізраеля?

Ліра здивувалася.

— Звісно ж, щоб віддати йому алетіометр! — відповіла вона.

Вона не замислювалася над цим питанням — все було очевидно. Потім дівчинка пригадала свій перший мотив, який майже забула.

— Чи... Допомогти йому втекти. Ось чому. Ми допоможемо йому звільнитися.

Але коли вона це вимовила, то подумала, чи не є це абсурдом. Втекти зі Свольбарда? Неможливо!

— Спробуємо, хай там як,— додала вона рішуче.— А що?

— Є речі, про які я повинна тобі розказати,— сказала Серафіна Пеккала.

— Про Пил?

— Так, разом з іншим. Але зараз ти стомилася, а це буде довгий політ. Ми поговоримо, коли ти прокинешся.

Ліра позіхнула. Це було позіхання, від якого затріщали щелепи і ледве не луснули легені, воно тривало майже хвилину, чи їй так здалося. Як Ліра не намагалася, вона не могла опиратися сну. Серафіна Пеккала простягнула руку через край корзини та торкнулася її очей, і Ліра опустилася на підлогу. Пантелеймон злетів за нею і, обернувшись на горностая, заліз на своє звичайне місце для сання — до неї на шию.

Відьма надала гілці певної швидкості, щоб летіти поряд з кулею. Вони прямували на північ до Свольбарда.

Частина третя. Свольбард

18. Туман і лід

Лі Скоресбі накрив Ліру шубою. Вона пригорнулася до Роджера, і вони спали, поки куля летіла на полюс. Час від часу аеронавт перевіряв свої інструменти, не випускаючи з рота сигару, яку ніколи не запалював поряд із легкозаймистим воднем, та кутаючись у свої хутра.

— Ця маленька дівчинка важлива пташка, еге? — запитав він невдовзі.

— Більше, ніж вона здогадується,— відповіла Серафіна Пеккала.

— Це означає, що слід чекати переслідування? Розумієте, я міркую як практична людина, яка мусить заробляти собі на прожиття. Я не можу дозволити роздерти себе на шматки чи підстрелити без усякої компенсації за це. Я не намагаюся применшити значення цієї експедиції, повірте мені, мем. Але Джон Фаа та цигани заплатили мені за мій час та вміння, за потрібний одяг і використання кулі. Але ця платня не включала

в себе страховку за участь в актах агресії. І дозвольте мені зазначити, мем, коли ми приземлимося з Йориком Бернісоном в Свольбарді, це буде сприйнято як озброєна агресія.

Він обережно виплюнув за борт листя для куріння.

— Отже, я хочу знати, чого нам чекати в плані бійок та сутичок,— закінчив він.

— Може, доведеться битися,— відповіла Серафіна Пеккала.— Але ви вже робили це раніше.

— Звісно, коли мені платили. Але справа в тому, що Я розцінював свій контракт як безпосереднє транспортування, тому й ціна була відповідна. І тепер мені цікаво після того невеличкого заворушення внизу, дуже цікаво, що мається на увазі під моєю відповідальністю за транспортування. Наприклад, чи повинен я ризикувати своїм життям та знаряддям у війні між ведмедями. І чи має ця маленька дівчина таких самих відчайдушних ворогів у Свольбарді, як у Больвангарі. Я говорю про це, просто щоб підтримати розмову.

— Пане Скоресбі,— відповіла відьма,— на жаль, я не можу відповісти на ваші запитання. Все, що я можу сказати, всіх нас: людей, відьом, ведмедів — вже втягнуто у війну, хоч не всі ми це знаємо. Чи будете ви наражати себе на небезпеку у Свольбарді, чи полетите назад неушкодженим, ви — рекрут, воїн, солдат.

— Як на мене, то не треба надто поспішати. Здається, людина повинна мати вибір: чи брати їй в руки зброю, чи ні.

— Ми більше не можемо цього вибирати, як і те, народжуватися нам чи ні.

— О, я люблю вибирати,— заперечив чоловік.— Я люблю вибирати, яку роботу мені робити, в які місця потрапляти, яку їжу споживати та з якими людьми сидіти і теревенити. Невже вам не потрібне таке право вибору?

Серафіна Пеккала подумала і відповіла:

— Мабуть, ми по-різному розуміємо слово вибір, пане Скоресбі. Відьми нічим не володіють, тому нас не цікавить прибуток чи якісь цінності. Щодо вибору між двома речами, коли ти живеш багато сотень років, ти знаєш, що можливість обрати іншу з'явиться знову. Ми маємо різні потреби. Вам потрібно доглядати свою кулю та зберігати її в доброму стані, я розумію це. А нам, щоб полетіти, потрібно лише відламати гілку небесної сосни — будь-хто з нас може це зробити, і є багато подібних речей. Ми не відчуваємо холоду, тому нам не потрібен теплий одяг. Нам нічим обмінюватися, окрім взаємодопомоги. Якщо відьмі щось потрібно,

Інша відьма дасть їй це. Якщо треба взяти участь у війні, ціна не вирішує, битися нам чи ні. Також у нас немає поняття честі, на відміну від ведмедів, наприклад. Образа для

ведмедя — страшна річ. Для нас це незбагненно. Як можна образити відьму? Яке це має значення, якщо вам вдалося?

— Добре, я дещо схожий на вас у цьому. Одна річ, якщо я переламаю вам кістки, а образи не варті суперечок. Але, мем, ви розумієте мою дилему, я сподіваюсь. Я простий аеронавт і хочу завершити свої дні у спокої та комфорті. На маленькій фермі, зі свійськими тваринами, з кінями... Нічого особливого, завважте. Ні палацу, ні рабів чи купи золота. Лише вечірній вітерець, сигара та склянка бурбону. Проблема в тому, що це потребує грошей. Отже, я здійснюю польоти в обмін на готівку, і після кожної подорожі я відсилаю трохи золота в Уельський Банк Фарго. І коли буде достатньо, мем, я продам кулю та забронюю подорож на пароплаві до порту Галвестон і ніколи вже не залишу землі.

— Це ще одна відмінність між нами, пане Скоресбі. Відьма буде доти літати, доки дихатиме. Літати — значить бути відьмою.

— Розумію, мем, і заздрю вам. Але для мене це не задоволення. Політ — це тільки моя праця, я лише технік. Я налагоджую клапани в газовому двигуні чи з'єдную анібаричні ланцюги. І я сам це обрав, розумієте? Це був мій власний вибір. Ось чому я ставлюсь до війни лише як до проблеми.

— Сварка Йорика Бернісона з його королем також її частина,— сказала відьма.— Цій дитині також призначено зіграти в ній свою роль.

— Ви говорите про призначення,— мовив він,— ніби це неминуче. І я не можу сказати, що це мені подобається більше за війну і що я хочу втручатися в це. Де моя воля, скажіть? А ця дитина, здається, має більше волі обирати, ніж будь-хто з тих, кого я знаю. Ви кажете мені, що

вона лише іграшка в чийсь грі і не може нічого змінити з власної волі?

— Всі ми маємо власну долю. Але ми повинні діяти, ніби це не так,— сказала відьма,— або померти з відчаю. Існує дивне пророцтво про цю дитину: їй призначено перервати приреченість. Але вона повинна зробити це, не усвідомлюючи, що саме вона робить, ніби це її власна воля, а не призначення. Якщо їй сказати, що вона повинна робити, нічого не вийде — смерть охопить усі світи, це буде тріумф відчаю назавжди. Всесвіти стануть лише взаємопов'язаними механізмами, сліпими та позбавленими думок, почуттів, життя...

Вони поглянули на сплячу Ліру, чиє обличчя (яке вони ледь бачили через хутра) виглядало насупленим.

— Мені здається, десь у підсвідомості вона знає про це,— сказав аеронавт.— Принаймні, її вигляд про це говорить. А щодо хлопчика? Ви знаєте, вона пройшла весь

цей шлях, щоб врятувати його від тих нелюдів? Вони були друзями в Оксфорді чи ще десь. Ви це знали?

— Так, я знала це. Ліра зберігає щось надзвичайно цінне, і, здається, фатум використовує її як посланницю, яка повинна передати цю річ своєму батькові. Отже, вона прийшла сюди, щоб врятувати свого друга, не знаючи, що доля направила його на північ для того, щоб вона вирушила за ним та принесла щось своєму батькові.

— Так ви це тлумачите, еге?

Уперше відьма виглядала невпевненою.

— Так це здається... Але ми не можемо тлумачити темряву, пане Скоресбі. Дуже ймовірно, що я можу помилятися.

— А що втягло вас у цю справу, можна спитати?

— Що б вони не робили у Больвангарі, ми всім серцем відчували, що це неправильно. Ліра — їхній ворог, отже, ми — її друзі. Це все, що нами керує. А також дружба мого клану з циганським народом, яка почалася відтоді, як Фардер Корам врятував моє життя. Ми робимо це на їх прохання. А вони мають обов'язки перед лордом Ізраелем.

— Зрозуміло. Тобто ви буксируєте кулю в Свольбард через циган. А ця дружба поширюється на те, щоб відбуксирувати нас назад? Чи мені доведеться чекати сприятливого вітру, а тим часом сподіватися на милість ведмедів? Ще раз наголошую, мем, я запитую лише через дружню цікавість.

— Якщо ми зможемо допомогти вам дістатися до Трольсанда, пане Скоресбі, ми це зробимо. Але ми не знаємо, з чим доведеться зустрітися у Свольбарді. Новий король ведмедів багато чого змінив, і ті порядки не викликають схвалення, мабуть, це буде складна посадка. І я не знаю, як Ліра знайде шлях до свого батька. До того ж я й гадки не маю, що збирається робити Йорик Бернісон, хоч його доля переплітається з її.

— Я також не знаю, мем. Мені здається, він приставив себе до цієї дівчинки як захисник. Вона допомогла йому повернути обладунки, розумієте? Хто знає, що відчуває ведмідь? Але якщо ведмідь може любити людину, то він любить її. Щодо приземлення у Свольбарді, так це ніколи не було легко. А якщо я зможу розраховувати на те, що нас тягтимуть у правильному напрямку, мені буде значно легше. І якщо я можу зробити щось у відповідь — лише скажіть. Але тільки з цікавості — ви не проти того, щоб сказати мені, на чісму я боці в цій невидимій війні?

— Ми обоє на боці Ліри.

— О, в цьому немає сумніву.

Вони продовжували летіти. Через хмари під ними не було можливості визначити швидкість. Зазвичай куля летіла залежно від вітру, рухаючись із швидкістю руху самого

повітря, але зараз її тягли відьми, вона летіла проти вітру і опиралася такому польоту, тому що громіздкий аеростат не мав обтічної м'якої форми цепеліна. В результаті корзина гойдалась у різні боки, стрясаючись набагато сильніше, ніж за нормального польоту.

Лі Скоресбі не так турбувався про зручність, як про збереженість своїх інструментів. Тому він щоразу перевіряв, чи надійно вони закріплені. Згідно з альтиметром, вони перебували приблизно на висоті десять тисяч футів. Температура була мінус двадцять градусів. Бувало й холодніше, але не набагато, і він не хотів, щоб ставало ще гірше, тому аеронавт відгорнув парусинову тканину, яку завжди використовував як бівуак, і прикрив нею дітей, щоб захистити їх від вітру, а потім улігся спина до спини поряд зі своїм старим товаришем в обладунках, Йориком Бернісоном, і заснув.

Коли Ліра прокинулась, місяць був високо в небі, і все навколо здавалося сріблястим: від хмар внизу до бурульок на оснащенні кулі.

Роджер спав так само, як і ведмідь, і Лі Скоресбі. Поруч із корзиною спокійно летіла відьомська королева.

— Ми далеко від Свольбарда? — запитала Ліра.

— Якщо не натрапимо на вітри, то будемо над Свольбардом приблизно за дванадцять годин.

— Де ми приземлимося?

— Це залежить від погоди. Але ж будемо намагатися обминути скелі. Там живуть створіння, які не люблять все, що рухається. Якщо вийде, ми посадимо вас у глибині країни, подалі від замку Йофура Рекнісона.

— Що має статися, коли я знайду лорда Ізраеля? Чи захоче він повернутися до Оксфорда? Я не знаю, чи слід йому зізнатися в тому, що мені відомо, хто мій батько. Може, він все ще захоче вдавати, що він мій дядько. Я погано його знаю.

— Він не захоче повертатися до Оксфорда, Ліро. Здається, щось має відбутися в іншому світі, і лорд Ізраель — єдина людина, яка може зробити міст між тим світом і нашим. Але йому дещо потрібно для цього.

— Алетіометр! — здогадалася Ліра.— Ректор Джордана дав мені його і хотів щось сказати про лорда Ізраеля, але йому це так і не вдалося. Я знала, що насправді він не хотів його отруїти. Він збирається прочитати його і з'ясувати, як побудувати міст? Присягаюсь, я можу допомогти йому. Здається, я розумію пристрій так само добре, як і будь-хто.

— Я не знаю,— відповіла Серафіна Пеккала.— Як він це зробить і яке у нього завдання, ми не знаємо. Є сили, які розмовляють з нами, а ще є сили над ними. Навіть від найвищих існують секрети.

— Алетіометр скаже мені! Я можу прочитати його зараз...

Але було надто холодно, їй нізачо не вдалося б втримати його. Вона загорнулась і затягнула каптур, щоб захистися від вітру, залишивши лише маленьку щілинку, Далеко попереду та трохи нижче шість чи сім відьом, сидячи на своїх гілках з небесної сосни, тягли мотузку, простягнуту крізь кільце на кулі. Зірки яскраво сяяли та здавалися холодними і твердими, як діаманти.

— Чому вам не холодно, Серафіно Пеккала?

— Ми відчуваємо холод, але не звертаємо на нього уваги, тому що він не може нам зашкодити. А якщо ми закутаємось від холоду, то не станемо відчувати інші речі: дзвін яскравих зірок, мелодію Аврори, а найбільше — шовковисте місячне сяйво на нашій шкірі. Це варто того, щоб терпіти холод,

— А я можу відчувати це?

— Ні. Ти загинеш, якщо знімеш свої шуби. Залишайся гнутою.

— Скільки живуть відьми, Серафіно Пеккала? Фардер Корама каже — сотні років. Але ви зовсім не виглядаєте старою.

— Мені триста років чи більше. Нашій найстаршій відьмі-матері приблизно тисяча. Одного дня Ямбі-Акка прийде по неї. Одного разу вона прийде за мною. Вона — богиня мертвих. Вона приходить до тебе добра й усміхнена, і ти знаєш, що настав час помирати.

— А існують чоловіки-відьми? Чи лише жінки?

— Є чоловіки, які служать нам, як консул в Трольсанді. І є чоловіки, яких ми беремо в коханці чи одружуємося із ними. Ти така молода, Ліро, надто молода, щоб це зрозуміти, але я розповім тобі, а ти зрозумієш це пізніше. Чоловіки пролітають перед нашими очима, немов метелики, створіння, які живуть лише один недовгий сезон. Ми кохаємо їх; вони хоробрі, гідні, вродливі, розумні — і вони помирають майже одразу. Вони помирають так скоро, що наші серця постійно розриваються від болю. Ми носимо їхніх дітей, які стають відьмами, якщо це дівчатка, і людьми, якщо хлопчики. А потім, за якусь мить, вони йдуть, втрачають сили, вмирають, зникають. І наші сини також. Коли маленький хлопчик зростає, то гадає, що він безсмертний. Його мати знає, що це не так. Щоразу це стає все важче, і нарешті твоє серце розбивається. Може, тоді Ямбі-Акка і приходить за тобою. Вона старіша за тундру. Мабуть, для неї відьми живуть так само мало, як для нас чоловіки.

— Ви любили Фардера Корама?

— Так. Він це знає?

— Я не знаю того, але знаю, що він вас кохає.

— Коли він врятував мене, він був молодий та міцний, повний сили і гордості.

Я полюбила його одразу. Я б змінила своє єство, я б пожертвувала дзвоном зірок чи

музикою Аврори, я б ніколи більше не літала — я віддала б все це, навіть не замислюючись, щоб стати циганкою, готувати йому їжу, ділити ліжко із ним та носити його дітей. Але ти не можеш змінити того свого призначення, можна лише Обирати, що робити. Я — відьма. Він — людина. Я залишалася із ним, поки не народила йому дитину...

— Він ніколи не казав цього! Це була дівчинка? Відьма?

— Ні. Хлопчик. Він помер під час епідемії сорок років тому, від хвороби, що прийшла зі сходу. Бідолашна маленька дитина, він промайнув життям, ніби метелик. І це розривало на частки моє серце, як завжди. Це зламало Корама. А потім мене покликав мій народ, тому що Ямбі-Акка забрала мою матір, і я стала королевою клану. Отже, я пішла, як і повинна була зробити.

— Ви не бачили Фардера Корама відтоді?

— Ніколи. Я чула про його діяння, я чула, як його поранили скролінги отруєною стрілою, і послала йому трави та заговори, які б допомогли йому одужати, але в мене не вистачило сил побачитися із ним знову. Я чула, яким розбитим почувався він після того, і як зростала його мудрість, скільки він навчався та читав, я пишалася ним та його доброчесністю. Але я залишалася осторонь, тому що це був тяжкий час для мого клану, була загроза відьомських війн, до того ж я вважала, що він забув мене і знайшов собі жінку серед людей...

— Він ніколи б не зробив цього,— сказала Ліра рішуче.— Вам слід побачитися із ним. Він все ще любить вас, я знаю, що це так.

— Але він буде соромитися свого віку, а я б не хотіла, щоб він відчував таке.

— Мабуть, він соромитиметься. Але вам потрібно надіслати йому хоча б послання. Ось що я думаю.

Серафіна Пеккала довго мовчала. Пантелеймон став качкою і підлетів до її гілки, щоб підтвердити, що обидві були трохи різкими.

Потім Ліра запитала:

— Серафіно Пеккала, чому люди мають деймонів?

— Всі ставлять це питання, але ніхто не знає відповіді. Відтоді, коли існують люди, існують і деймони. Це те, що відрізняє нас від тварин.

— Так! Ми не такі, як вони, правильно... наприклад, ведмеді. Вони дивні, ці ведмеді, правда? Вони здаються вам особистістю, але раптом вони роблять щось дивне та дике, і здається, що їх ніколи не зрозумієш... але знаєте, що сказав мені Йорик? Він сказав, що для нього його обладунки, ніби деймон для людини. Це його душа, він сказав. Але цим вони знову ж таки відрізняються, тому що він зробив обладунки сам. Вони забрали його перші обладунки, коли заслали його, а він знайшов небесне залізо і зробив нові

обладунки, ніби витворив нову душу. Ми не можемо робити собі деймонів. А потім люди Трольсанда напоїли його спиртом і вкрали їх, я з'ясувала, де вони їх ховали, і він отримав їх назад... але мені цікаво, чому він повертається у Свольбард? Вони будуть битися із ним. Вони можуть його вбити... Я люблю Йорика. Я люблю його так сильно, що не хотіла б, щоб він повертався туди.

— Він сказав тобі, хто він?

— Лише своє ім'я. Консул Трольсанда сказав нам його.

— Він шляхетний. Він принц. Річ у тому, що коли б він не скоїв тяжкого злочину, він був би зараз королем ведмедів.

— Він сказав, що їхнього короля звать Йофур Рекнісон.

— Йофур Рекнісон став королем, коли вигнали Йорика Бернісона. Йофур, звісно, принц, інакше його б не допустили до влади. Але він розумний в людському сенсі слова. Він створює альянси і підписує угоди, він живе не як ведмідь — в льодовій фортеці, а в новому палаці. Він обмінюється послами з іншими народами і розбудовує вогняні шахти за допомогою інженерів-людей... Він досвідчений і проникливий. Дехто говорить, що він спровокував Йорика на те, що той потім зробив і після чого був вигнаний. А інші стверджують, що навіть якби він не робив цього, то був не проти, щоб так думали, оскільки це підтверджувало репутацію досвідченого і хитрого.

— Що він зробив? Розумієте, одна з причин, чому я люблю Йорика,— це через мого батька, який теж зробив щось подібне, і його було покарано. Мені здається, що вони схожі. Йорик сказав мені, що вбив іншого ведмеда, але ніколи не розповідав, як це сталося.

— Бійка була через ведмедицю. Ведмідь, якого вбив Йорик, не відступив, незважаючи на те що було ясно — Йорик сильніший. Попри свою гордість, ведмеді завжди визнають сильнішого за себе самих і відступають, але з якихось причин той ведмідь цього не зробив. Дехто говорить, що це Йофур Рекнісон націлив його так зробити, а чи дав з'їсти трави, через яку той втратив розум. У будь-якому разі молодий ведмідь наполягав, і Йорик Бернісон не втримався. Цю справу було легко розсудити, він повинен був поранити його, а не вбити.

— Тоді б він став королем,— сказала Ліра.— Я чула щось про Йофура Рекнісона від пальмеріанознавця — професора Джордана, тому що він був на півночі і зустрічався із ним. Він сказав... Шкода, що я не пригадую, що саме... Здається, що він хитрістю здобув свій трон, чи щось таке... Але знаєте, Йорик сказав мені, що ведмеда неможливо одурити, і довів мені це. Здається, їх обох одурили — його та другого ведмеда. Мабуть, тільки

ведмеді можуть ошукати ведмедів, а люди не можуть. Окрім... Люди Трольсанда, вони одурили його, правда? Коли напоїли його та забрали обладунки?

— Коли ведмеді поводяться, як люди, мабуть, їх можна одурити,— сказала Серафіна Пеккала.— Коли ж ведмеді поводяться, як ведмеді, це неможливо. Жоден ведмідь Зазвичай не п'є спирту. Йорик Бернісон напився, щоб заглушити сором вигнання, і лише тоді люди Трольсанда змогли ошукати його.

— А, так,— кивнула Ліра. Її задовольнило таке пояснення. Вона обожнювала Йорика майже безтямно, тому зраділа з підтвердження його благородства.— Ви дуже розумна,— продовжувала вона.— Я б не здогадалась про це, якби ви мені не сказали. Гадаю, що ви навіть розумніша за пані Кольтер.

Вони продовжували летіти. Ліра жувала шматок тюленятини, який знайшла у своїй кишені.

— Серафіно Пеккала,— запитала вона через деякий час,— що таке Пил? Тому що мені здається — все це через Пил, але ніхто не може сказати мені, що це таке.

— Я не знаю,— відповіла їй Серафіна Пеккала.— Відьми ніколи не переймалися через Пил. Все, що я можу сказати,— там, де священики, там бояться Пилу. Пані Кольтер не священик, звісно, але вона могутній агент магістрату, і це саме вона організувала Облаткове братство та переконала Церкву надати кошти Больвангару. І все через її зацікавленість Пилом. Ми не можемо зрозуміти її почуттів до нього. Але є багато речей, яких ми ніколи не розуміли. Ми бачимо татар, які роблять дірки у своїх черепах, і не можемо збагнути цього. Отже, Пил може бути дивним, і він нам цікавий, але ми не трошимо все на своєму шляху, щоб дослідити його. Залиш це Церкві.

— Церкві? — перепитала Ліра. Їй щось пригадалося, вона пам'ятала, як розмовляла з Пантелеймоном на болотах про те, що може обертати стрілку алетіометра, і вони заговорили про фотомлин на олтарі в коледжі Габріеля і про елементарні частинки, які змушували обертатися маленький флюгер. Заступник єпископа був упевнений у зв'язку між елементарними частинками та релігією.

— Може бути,— вимовила вона, киваючи.— Більшість речей у Церкві тримається в таємниці, але... Але більшість тих речей старі, а Пил не старий, наскільки я знаю. Цікаво, чи міг би лорд Ізраель сказати мені... Вона знову позіхнула.

— Краще я ляжу,— сказала вона Серафіні Пеккала,— а то я зовсім змерзну. Мені бувало холодно на землі, але такого холоду я ніколи не відчувала. Здається, я можу померти, якщо стане ще холодніше.

— Тоді ляж і закутайся в шуби.

— Так я і зроблю. Якщо й вмирати, то краще вже тут, нагорі, ніж там, унизу. Коли нас посадили під те лезо, я думала... Ми обоє... О, як це було жорстоко. Але зараз ми ляжемо. Розбудіть нас, коли ми дістанемося до місця,— промовила вона і незграбно сіла на купу шуб, відчуючи біль від нестерпного морозу, а потім вляглася якнайближче до сплячого Роджера.

Так продовжували свою подорож чотири мандрівники, сплячи у вкритій льодом повітряній кулі, яка мчала до Скель та льодовиків, до вогняних шахт та льодових фортець Свольбарда.

Серафіна Пеккала погукала аеронавта, і він умить прокинувся, трохи роздратований від холоду, але одразу ж зрозумів з руху корзини, що щось негаразд. Вона страшенно розгойдувалася на вітрі, який немилосердно бив по аеростату, і відьми, які тримали мотузку, ледве втримували її. Якби вони впустили мотузку, то куля понеслася б у напрямку Нової Зембли, як він зрозумів, поглянувши на компас, зі швидкістю приблизно сто миль за годину.

— Де ми? — почула його крик Ліра. Вона ще не прокинулась остаточно через дивний рух та через холод, який Скував усе її тіло.

Вона не чула, що відповіла відьма, але крізь натягнутий Каптур, у світлі анібаричного ліхтаря бачила Лі Скоресбі, який, тримаючись за рейку, потяг мотузку, що вела до аеростата. Потім він знову з силою потягнув і глянув у тривожну темряву, а після того обмотав мотузку довкола рейки на кільці.

— Я випущу трохи газу,— крикнув він Серафіні Пеккала.— Треба знизитися. Ми надто високо.

Відьма гукнула щось у відповідь, але Ліра знову не розібрала її слів. Роджер також прокинувся — рипіння корзини було таким сильним, що розбудило б будь-кого, навіть того, хто не прокинувся від розгойдування. Деймон Роджера та Пантелеймон вчепилися один в одного, ставши мармозетками, а Ліра намагалася лежати не рухаючись і не тремтіти від страху.

— Чорт забирай, все гаразд,— сказав Роджер, налаштований веселіше за неї.— Коли ми приземлимося, можна буде запалити вогнище та зігрітися. У мене в кишені є сірники. Я поцупив їх на кухні в Больвангарі.

Куля, безсумнівно, спускалася, тому що за секунду їх вже огорнула густа холодна хмара. Її жмуття пролітало крізь корзину, і все навкруги ставало нечітким. Ліра ніколи в житті не бачила такого густого туману. Невдовзі почувся ще один крик Серафіни Пеккала — і аеронавт відв'язав мотузку від рейки. Вона повисла в нього в руках, і навіть крізь скрип, виття та удари вітру об кулю Ліра почула могутній удар десь там нагорі.

Лі Скоресбі побачив її широко розкриті очі.

— Це газовий клапан,— закричав він.— Він працм на пружині й утримує газ всередині. Коли я відтягую його, трохи газу виходить, і ми починаємо знижуватися.

— Ми майже...

Вона не встигла закінчити, тому що сталося щось моторошне. Створіння, вдвічі менше за людину, з м'язистими крилами та гачкуватими пазурами, підкрадалося до Лі Ско-ресбі з-за краю корзини. В нього була пласка голова, банькаті очі та широкий жаб'ячий рот, до того ж від нього страшенно смерділо. В Ліри не було часу закричати, тому що Йорик Бернісон умить підвівся і скинув істоту вниз. Вона вивалилася з корзини та зникла з пронизливим криком.

— Скельна примара,— коротко пояснив Йорик. Наступної миті з'явилася Серафіна Пеккала і, присівши на край корзини, поспіхом заговорила:

— Нас атакують скельні примари. Ми опустимо кулю на землю, а потім нам доведеться захищатися. Вони...

Але Ліра не чула решти сказаного нею, тому що почувся такий звук, ніби щось величезне розірвалося, і все почало хитатися в різні боки. Потім страшний удар відкинув трьох людей у бік, де лежали обладунки Йорика Бернісона. Йорик простягнув свою могутню лапу, щоб утримати їх всередині, тому що корзина немилосердно розгойдувалася. Серафіна Пеккала зникла. Навколо стояв страшений шум: крізь усі звуки було чути пронизливі крики скельних примар. Ліра бачила, як вони проносилися повз них, і відчувала їх огидний сморід.

Потім був ще один удар — такий раптовий, що вони всі знову впали на підлогу, і корзина почала спускатися з неймовірною швидкістю, весь час обертаючись. Відчуття було таке* ніби їх відірвало від кулі, і вони, нічим не стримувані, падають вниз. Знову кілька ударів — корзину швидко кидало з боку в бік, ніби вони летять, вдаряючись об скелі.

Останнє, що бачила Ліра,— як Лі Скоресбі стріляв зі свого пістоля з довгим стволом прямо в обличчя скельної примари; потім вона міцно заплющила очі і з відчуттям неймовірного жаху притиснулася до Йорика Бернісона. Виття, гвалт, ляскання та свист вітру, скрип корзини, схожий на жалісні звуки замученої тварини,— все це наповнювало повітря надзвичайним грюкотом.

Останній поштовх був найсильнішим, і дівчинка відчула, що вилетіла з корзини. Вона втратила будь-яку підтримку, і її легені трохи не розірвалися, коли вона приземлилася, її декілька разів перекинуло так, що вона не могла сказати, де верх, де низ. Її обличчя,

майже повністю закрите каптуром, вкрилося порошком, сухим, холодним та повним кристалів...

Це був сніг — вона приземлилася в замет. Ліра була така розбита, що ледве могла думати. Вона трохи полежала, а потім виплюнула сніг, який набився їй у рот, і почала потроху видихати, прочищаючи дихальні шляхи.

Здавалося, що вона нічого не поранила, але їй було зовсім нічим дихати. Вона обережно спробувала поворушити руками, ногами та підвести голову. Вона майже нічого не бачила, тому що в її каптурі все ще було повно снігу. З неймовірним зусиллям, ніби її руки важили тонну кожна, вона витрусила його та виглянула. Дівчинка опинилася в світі сірих кольорів — блідо-сірих, темно-сірих та чорних, у якому навколо пливли туманні хмари, ніби привиди.

Єдине, що вона чула, були віддалені вигуки скельних примар, високо над нею, та удари хвиль об камені десь неподалік.

— Йорику! — покликала Ліра. Її голос був слабкий і тремтів, тому вона спробувала ще раз, але ніхто не озивався.— Роджере! — крикнула вона з таким самим результатом.

Мабуть, вона була сама в цілому світі, але, звісно, такого не могло бути, і Пантелеймон виліз мишею з її куртки, щоб скласти компанію.

— Я перевіряв алетіометр,— сказав він,— з ним усе гаразд. Нічого не зламалося.

— Ми загубилися, Пане! — сказала вона.— Ти бачив тих скельних примар? І як пан Скоресбі стріляв у них? Не дай Боже, якщо вони спустяться сюди...

— Краще нам спробувати знайти корзину,— сказав він,— мабуть...

— Краще нам не кричати,— додала вона.— Я тільки-но кликала кого-небудь, але краще цього не робити через примар. Шкода, що я не знаю, де ми.

— Мабуть, нам би це не сподобалося, якби ми взнали,— зауважив Пантелеймон.— Може, ми біля підніжжя якоїсь скелі і шляху нагору немає, а коли туман розійдеться, скельні примари на її верхівках побачать нас.

Дівчинка відпочила ще кілька хвилин і спробувала намацати, де вона знаходиться. З'ясувалося, що вона приземлилася між двома вкритими кригою скелями. Все навкруги було закутане в холодний туман. З одного боку, ярдів за п'ятдесят, було чути, як хвилі б'ються об каміння, а зверху все ще долинали крики скельних примар, хоч вже набагато тихіші. Вона бачила всього на два чи три ярди від себе у темряві, і навіть очі Пантелеймона-сови не могли зарадити.

Ліра ледве підвелася, послизнувшись на крутих скелях, та пройшлася пологим морським берегом, але не знайшла нічого, крім снігу та каменів,— і жодної ознаки кулі чи когось з екіпажу.

— Вони не могли просто зникнути,— прошепотіла вона.

Пантелеймон у вигляді kota пробіг далі і знайшов чотири розірваних важких мішки з піском. Пісок, який розсипався навкруги, вже замерз.

— Баласт,— сказала Ліра.— Він, мабуть, скинув їх, щоб знову злетіти вгору...

Вона ковтнула із зусиллям, щоб подавити клубок в горлі чи страх в її грудях, а може, й те, й інше.

— О Господи, як мені страшно,— промовила вона.— Сподіваюся, вони в безпеці.

Він заліз їй на руки мишею, а потім до каптура, де його не було видно. Вона почула шум, ніби щось скрипіло, тручись об каміння, і озирнулася, щоб роздивитися.

— Йорику!..

Але вона проковтнула слова, не договоривши їх, тому що це був зовсім не Йорик Бернісон. Це був незнайомий ведмідь у відполірованих обладунках, на яких замерзла роса, а в його шоломі стирчало перо.

Він стояв спокійно, близько шести футів на зріст, і вона вирішила, що їй справді кінець.

Ведмідь відкрив рота і проричав. Луна відбилася від скель та зірвала пронизливі скрики згори. З туману вийшов інший ведмідь, а потім ще один. Ліра, не рухаючись, стискала свої маленькі кулачки.

Ведмеді просто стояли, поки перший не сказав:

— Твоє ім'я?

— Ліра.

— Звідки ти взялася?

— З неба.

— З кулі?

— Так.

— Ходімо з нами. Ти в полоні. Рухайся, швидше.

Невесела та налякана Ліра пішла по гострому слизькому камінню, прямуючи за ведмедем та роздумуючи, що їй говорити.

19. Полон

Ведмеді відвели Ліру в ущелину серед скель, де туман був навіть густіший, ніж на березі. Крики скельних примар та шум хвиль слабшали, поки вони йшли, і невдовзі єдиним звуком, який вони чули, був постійний галас морських птахів. Вони продовжували свій шлях крізь скелі та замети, не промовляючи ні слова, і хоч Ліра вдивлялася широко розкритими очима в сіру темряву і напружувала слух, сподіваючись почути своїх друзів, вона, мабуть, була єдиною людиною в Свольбарді, а Йорик, очевидно, загинув.

Ведмідь-сержант нічого їй не говорив, поки вони не ступили на землю. Там вони зупинилися. Зі звуку хвиль Ліра зрозуміла, що вони піднялися на вершину скелі, і вона спробувала б втекти, якби не боялася зірватися вниз.

— Подивіться,— сказав ведмідь, коли порив легкого вітру відкинув завісу туману.

Незважаючи на білий день, навколо було похмуро. Ліра подивилася навколо і з'ясувала, що стоїть перед величезним будинком з каменю. Він був не більший за найвищу будівлю Коледжу Джордана, але масивніший та з висіченими на ньому картинами воєнних дій, які зображували перемоги ведмедів, капітуляцію скролінгів, полонених татар-рабів у вогняних шахтах, цепеліни, що летять з усіх частин світу та несуть подарунки й данину королю ведмедів Йофуру Рекнісону.

Принаймні такій пояснив зміст картин ведмідь-сержант. Їй довелось повірити йому на слово, тому що на кожному виступі цього фасаду з картинами сиділи баклани та поморники, які каркали, пронизливо кричали й кружляли весь час над головою і чий послід вкривав кожную частину будівлі товстим бруднувато-білим шаром.

Ведмеді, здавалося, не помічали цього бруду, вони пройшли під великою аркою, під якою також нагидили птахи. Вони опинилися у дворі, потім пройшли високими сходами до воріт, і повсюди їх зупиняли ведмеді в обладунках і вимагали пароль. Їхні обладунки були відполіровані й сяяли, з шоломів стирчали султани. Ліра не могла втриматися, щоб не порівняти кожного ведмедя, якого вона бачила, з Йориком Бернісоном, і завжди перевага була на його боці — він був могутніший, величніший, а його обладунки були справжніми обладунками — кольору іржавого заліза, обагрені кров'ю, зім'яті в боях, а не елегантні, глянцеві, декоровані, яку більшості тих, кого зараз бачила Ліра.

Поки вони проходили далі, температура і сморід збільшувалися. Запах у палаці Йофура був огидний: тухлого жиру тюленів, посліду, крові та ще якогось непотребу. Ліра скинула каптур, щоб їй не було так спекотно, але не змогла не зморщити носа. Вона сподівалася, що ведмеді не розуміють виразу людського обличчя. Кожні декілька ярдів стояли стовпи, на яких трималися жирові лампи, і в їхньому не дуже яскравому світлі не завжди було помітно, куди вона ступала.

Нарешті вони зупинилися перед важкими залізними дверима. Ведмідь-охоронець потягнув величезний засув, а сержант несподівано повернув свою голову до Ліри і штовхнув її так, що вона сторчма полетіла у двері. Поки вона намагалася встати, двері зачинилися.

Тут було справді темно, але Пантелеймон обернувся на жука-світляка і трохи освітив приміщення. Вони опинилися у вузькій камері, стіни якої були мокрими, а єдиними

меблями тут була кам'яна лава. У найвіддаленішому кутку лежала купа підстилок, які Ліра прийняла за постіль. Це було все, що вона бачила.

Ліра сіла з Пантелеймоном і намацала у себе під одягом алетіометр.

— Йому довелося зазнати безліч ударів, Пане,— прошепотіла вона.— Сподіваюся, він все ще працює.

Пантелеймон сів їй на руку, щоб посвітити, поки Ліра зосереджувалася. У глибині душі вона дивувалася з того, що, перебуваючи в серйозній небезпеці, може досягти такого стану спокою, щоб прочитати алетіометр. А інша її частина висловлювала складні питання символами так само легко, як її м'язи рухали її кінцівки: їй навіть не треба було замислюватися.

Вона встановила стрілки та поставила питання:

— Де Йорик?

Відповідь з'явилася одразу: «Його віднесло кулею, і йому знадобиться день, щоб добігти до цього місця. І він уже поспішає сюди».

— А Роджер? «З Йориком».

— Що робитиме Йорик?

«Він хоче увірватися до палацу і звільнити тебе, незважаючи на всі перешкоди».

Ліра відклала алетіометр, налякана навіть більше, ніж до того.

— Вони не дозволять йому, правда? — сказала вона.— Їх тут надто багато. Шкода, що я не відьма, Пане, тоді б ти міг піти, знайти його та попередити про все, і ми б склали гарний план...

І раптом вона відчула такий страх, якого ніколи не знала за життя.

За декілька футів від неї почувся чоловічий голос:

— Хто ти?

Вона підскочила, тривожно скрикнувши. Пантелеймон умить обернувся на кажана та почав кружляти над її головою, галасуючи, а вона потроху відступала до стіни.

— Гей! Гей! — знову гукнув чоловік.— Хто це? Говоріть! Говоріть!

— Стань знову світляком, Пане,— сказала вона тремтячим голосом.— Але не наближайся до нього.

Маленький тьмянний вогник затремтів у повітрі та промайнув над головою того, хто говорив. Виявилося, що це не купа підстилок: це був чоловік із сивою бородою, прикутий до стіни, його очі спостерігали за світлом від Пантелеймона, а розпатлане волосся звисало нижче плечей. Його деймон, втомлена змія, лежала в нього на колінах і висунула язика, коли Пантелеймон підлетів ближче.

— Як вас звати? — запитала дівчинка.

— Джотем Сантелія,— відповів він.— Я професор космології на кафедрі, створеній королем в університеті Глостера. Хто ти?

— Ліра Белаква. Через що вони вас ув'язнили?

— Через злобу та заздрість... Звідки ти? Га?

— З Коледжу Джордана,— відповіла вона.

— Що? З Оксфорда?

— Так.

— Цей негідник Трелані все ще там? Еге ж?

— Пальмеріанознавець? Так,— була її відповідь.

— Правда, Боже мій? Вони мали вже давним-давно усунути його. Лукавий плагіатор! Самовдоволенний шахрай!

Ліра щось неясно бовкнула.

— Він вже опублікував свою працю про фотони гамма-випромінювання? — запитав професор, дивлячись Лірі просто в обличчя.

Вона відсунулася.

— Я не знаю,— відповіла вона, а потім, роблячи це просто через звичку, додала,— ні. Я пригадала. Він сказав, що

Йому треба перевірити деякі цифри. І... він сказав, що також хоче написати про Пил. Ось так.

— Мерзотник! Злодій! Шахрай! — закричав старий і затремтів так сильно, що Ліра злякалася, чи не буде в нього нападу. Його змія-деймон апатично зісковзнула з колін, тому що чоловік у гніві бив себе кулаками по ногах. З його рота летіла слина.

— Так,— погодилася Ліра.— Я завжди вважала, що він шахрай. І мерзотник, і все таке інше.

Було неймовірно, що маленька злидарка з'явилася в його камері і знає саме того чоловіка, який є предметом його нав'язливих думок, але професор цього не помічав. Він був божевільним. Бідолашний старий чоловік. Але він, можливо, мав інформацію, яку Ліра могла використати.

Вона обережно сіла поряд з ним, не надто близько, щоб він міг доторкнутися до неї, але достатньо для того, щоб бачити його в світлі від Пантелеймона.

— Одна річ, якою завжди хизувався професор Трелані,— сказала вона,— це те, як добре він знає короля ведмедів...

— Хизувався? Так? Він це може! Він просто шахрай! І грабіжник! Дослідження ніяк не пов'язані з його іменем! Все вкрадено у розумніших людей!

— Так, це правда,— серйозно підтвердила Ліра.— А коли він дійсно робить щось сам, то це завжди неточно.

— Так! Так! Абсолютна правда! Ні таланту, ні уяви, шахрай з голови до п'ят!

— Я маю на увазі, наприклад,— додала Ліра,— що ви знаєте більше про ведмедів, ніж він. І це лише для початку.

— Ведмеді,— сказав старий,— ха! Я міг би написати цілий трактат про них! Тому вони мене і ув'язнили, розумієш?

— Чому?

— Я знаю надто багато про них, і вони не наслідуються вбити мене. Вони не можуть цього зробити, як би не хотіли. Я знаю, розумієш? У мене є друзі. Так! Впливові друзі.

— Так,— відповіла Ліра.— Можу присягтися, ви чудовий учитель,— продовжувала вона.— Маючи стільки знань та досвіду, скільки маєте ви...

Навіть у такому затьмареному божевільям мозку все ще лишалася частка здорового глузду, тому вчений різко подивився на неї, ніби підозрюючи сарказм. Але вона все своє життя мала справу з підозрілими та ексцентричними вченими і поглянула на нього з таким щирим захопленням, що він заспокоївся.

— Учитель,— повторив він,— учитель... Так, я можу вчити. Дайте мені гарного учня — і я запалю вогонь в його мозку!

— Оскільки ваше знання не повинно просто зникнути,— підбадьорюючи його, вела Ліра далі,— його потрібно передати, щоб люди вас запам'ятали.

— Так,— сказав він серйозно, киваючи головою.— Ти дуже прониклива, дитино. Як тебе звати?

— Ліра,— знову повторила вона.— Ви можете розказати мені про ведмедів?

— Ведмеді... — сказав він із сумнівом.

— Я насправді хочу знати все про космологію, і про Пил, і все таке інше, але я не достатньо розумна для цього. Вам потрібні справді талановиті учні, щоб це вивчати. Але я можу зрозуміти все про ведмедів. Ви можете передати мені знання про них. Просто зараз. У нас буде щось на зразок практики, а потім, мабуть, можна перейти до Пилу.

— Так,— сказав він,— так, мені здається, ти маєш рацію. Існує зв'язок між мікрокосмом та макрокосмом! Зірки живі, дитино. Ти знала це? Все, що поза цим світом, живе! Існують великі цілі! Всесвіт повен намірів, розумієш? Все відбувається з якоюсь метою. Твоя мета — нагадати мені про це. Добре, добре, у відчай я забув. Добре! Відмінно, моя дитино!

— Отже, ви бачили короля? Йофура Рекнісона?

— Так. О, так. Я приїхав сюди на його запрошення, розумієш. Він хотів заснувати університет. Він хотів зробити мене проректором. Він був би під наглядом Королівського Арктичного Товариства, так! А цей мерзотник Трелані! Ха!

— Що трапилося?

— Мене зрадили підступні чоловіки. Серед них, звісно, Трелані. Він був тут, розумієш. У Свольбарді. Поширював брехню про мою кваліфікацію. Негідник! Шахрай! Хто винайшов останній доказ гіпотези Бернарда-Стока, га? Еге? Так, Сантелія, ось хто. Трелані не міг змиритися з цим. Брехав за моєю спиною. Йофур Рекнісон кинув мене сюди. Я вийду одного дня, от побачиш. Я буду проректором, о, так. Нехай тоді Трелані благає про милість! Нехай тоді комітет видавництва Королівського Арктичного Товариства спробує недооцінити мій внесок! Ха! Я на всіх них знайду управу!

— Мені здається, що Йорик Бернісон вам повірить, коли повернеться,— сказала Ліра.

— Йорик Бернісон? Його не варто чекати. Він ніколи не повернеться.

— Він уже в дорозі.

— Тоді вони вб'ють його. Він не ведмідь, розумієш. Він вигнанець. Як я. Усунутий, розумієш. Він не має ніяких прав та привілеїв як ведмідь.

— Будемо сподіватися, що Йорик Бернісон повернеться,— продовжувала Ліра.— Будемо сподіватися, він викличе Йофура Рекнісона на бій...

— О, вони цього не дозволять,— сказав професор рішуче.— Йофур ніколи не спуститься до того, щоб визнати право Йорика Бернісона битися з ним. Він не має права. Йорик може бути зараз тюленем або моржем, але не ведмедем. Чи ще гірше: татариним чи скролінгом. Вони не будуть битися з ним благородно, як з ведмедем, вони вб'ють його з вогнеметів, лише він наблизиться. Немає ніякої надії. На жаль.

— О,— сказала Ліра, відчуваючи розпач глибоко у грудях.— А щодо інших в'язнів ведмедів? Ви знаєте, де вони їх тримають?

— Інші в'язні?

— Наприклад... Лорд Ізраель.

Раптом поведінка професора повністю змінилася. Він зіщулився та притиснувся до стіни, із страхом хитаючи головою.

— Чшш! Тихо! Вони почують тебе! — прошепотів він.

— Чому не можна згадувати лорда Ізраеля?

— Заборонено! Дуже небезпечно! Йофур Рекнісон не дозволяє про нього згадувати.

— Чому? — запитала Ліра, підходячи до нього й говорячи пошепки, щоб не турбувати.

— Тримати лорда Ізраеля в полоні наказано Йофуру Облатковим братством,— прошепотів старий.— Сама пані Кольтер приїздила сюди, щоб побачити Йофура та

призначити йому будь-яку винагороду, якщо він стане тримати його тут. Я про це знаю, розумієш, тому що в той час я був сам у добрих стосунках з Йофуром. Я зустрічався з пані Кольтер! Так. Мав довгу розмову з нею. Йофур утратив розум через неї. Не міг припинити говорити про неї. Зробив би для неї будь-що. Якби вона схотіла, щоб лорда Ізраеля тримали за сотні миль, так би і сталося. Все заради пані Кольтер, все. Він збирається назвати свою столицю на її честь, ти це знала?

— Отже, він не дозволяє нікому бачитися з лордом Ізраелем?

— Ні! Ніколи! Але він також боїться лорда Ізраеля, розумієш? Йофур грає в складну гру. Але він розумний. Він зробив те, що вони обоє хотіли. Він тримає лорда Ізраеля в ізоляції, щоб задовольнити пані Кольтер, і дозволяє лорду Ізраелю користуватися будь-яким знаряддям, яке йому потрібне, щоб задовольнити його. Така рівновага довго не втримається. Вона нетривала. Задоволення обох боків. Так? Хвильова функція цієї ситуації незабаром не буде спрацьовувати. Я знаю це з компетентних джерел.

— Справді? — запитала Ліра, але її думки були далеко, вона жваво обмірковувала те, що він тільки-но розказав їй.

— Так. Мій деймон язиком відчуває ймовірність, розумієш?

— Так. Мій також. Коли вони нас годуватимуть, професоре?

— Годуватимуть?

— Вони повинні хоч інколи давати нам їжу, щоб ми не вмерли з голоду. Тут є кістки на підлозі. Здається, це кістки тюленя, чи не так?

— Тюленя... Я не знаю. Мабуть.

Ліра підвелася і, тримаючись за стіну, пройшла до дверей. На них, звісно, не було ручки чи якоїсь шпарини, вони були так щільно підігнані згори та знизу, що навіть світло не проникало всередину. Вона притиснулася до них вухом, але нічого не почула. За її спиною старий щось бурмотів сам до себе. Вона чула, як загуркотів його ланцюг, коли він втомлено повернувся на інший бік і невдовзі захропів.

Вона пройшла назад до лави. Пантелеймон, втомившись випромінювати світло, обернувся на кажана, літав навкруги, тихо попискуючи, а Ліра сиділа та гризла ніготь.

Зовсім несподівано для себе вона пригадала, про що так давно говорив пальмеріанознавець у вітальні. Щось не давало їй спокою відтоді, як Йорик Бернісон згадав ім'я Йофура, і тепер вона ясно це пригадала: чого хотів Йофур Рекнісон найбільше за все, сказав професор Трелані,— це деймона.

Звісно, вона не зрозуміла, що він тоді мав на увазі, бо він говорив про *panserbjorne*, замість того, щоб вживати англійське слово. Отже, вона не знала, що він говорить про

ведмедів, і гадки не мала, що Йофур Рекнісон був не людиною. А в людини мав бути демон, отже, це було позбавлено будь-якого сенсу.

Але зараз все ясно. Все, що вона почула про короля ведмедів, зводилося до одного — могутній Йофур Рекнісон нічого не хотів, крім того, щоб бути людиною та мати власного демона.

І коли вона подумала про це, в її голові склався план — спосіб змусити Йофура Рекнісона робити те, що за звичайних обставин він ніколи б не зробив, спосіб повернути Йорика Бернісона на трон, який за правом належав йому, і, нарешті, спосіб дістатися до місця, де вони тримали лорда Ізраеля, і віддати йому алетіометр.

Думка кружляла в повітрі й мінилася, немов мильна бульбашка, і Ліра намагалася не дивитися просто на неї, щоб та не луснула й не зникла. Але дівчинка була знайома з поведінкою думок, тому вона дозволила їй мінитися й блищати поряд, поки вона відводила погляд та думала про щось інше.

Ліра майже заснула, коли засув заgrimів і двері відчинилися. Світло полилося до кімнати, і Ліра одразу ж підвелася, а Пантелеймон швидко заховався в її кишені.

Поки ведмідь нахилився, щоб підняти шмат тюленячого м'яса та закинути його всередину, вона вже стояла поряд із ним і говорила:

— Відведіть мене до Йофура Рекнісона. У вас будуть проблеми, якщо ви цього не зробите. Це терміново.

Він випустив м'ясо зі своїх щелеп і подивився на неї. Було нелегко зрозуміти вираз обличчя ведмеда, але він виглядав розгніваним.

— Це стосується Йорика Бернісона,— сказала вона швидко.— Я дещо про нього знаю, і король також повинен це знати.

— Скажи мені, про що йдеться, і я перекажу твоє повідомлення,— запропонував ведмідь.

— Буде неправильно, якщо хтось довідається про це раніше за короля,— не погодилася Ліра.— Вибачте, не хочу бути неввічливою, але зрозумійте: існує таке правило, що король повинен про все дізнаватися першим.

Мабуть, він мав невисокі розумові здібності. Принаймні, він зупинився, потім кинув м'ясо в камеру, а після сказав:

— Добре. Іди за мною.

Він вивів її на свіже повітря, за що вона була дуже вдячною. Туман розсіявся, і зірки сяяли вгорі над подвір'ям, оточеним високими мурами. Охоронець обговорив щось з іншим ведмедем, який підійшов до Ліри, щоб поговорити.

— Ти не можеш бачити Йофура Рекнісона, коли тобі заманеться,— сказав він.— Тобі треба дочекатися, поки він захоче побачити тебе.

— Але те, що я маю йому сказати,— термінове,— заперечила вона.— Це стосується Йорика Бернісона. Я впевнена, що його величність захоче це почути, водночас Я не скажу цього нікому іншому, зрозуміло? Це буде неввічливо. Він буде такий розгніваний, якщо дізнається, що ми були неввічливими.

Здається, ці слова мали якусь вагу чи ще щось, що заінтригувало ведмедя й змусило його замислитися. Ліра була впевнена, що йшла правильним шляхом — Йофур Рекнісон запровадив стільки нових правил, що жоден ведмідь не був впевнений у тому, як поводитися, і вона мусила використати цю невпевненість, аби зустрітися з Йофуром.

Отже, цей ведмідь також вирішив порадитися зі своїм начальником, і невдовзі Ліру знову завели до палацу, але цього разу до парадних кімнат. Тут повітря було не чистіше, навіть важче було дихати, ніж у камері, тому що природні запахи перекривалися важкими парфумами. Її залишили чекати в коридорі, потім у вітальні, потім перед великими дверима. Поки ведмеді обговорювали щось, сперечалися і ходили туди-сюди, в неї був час оглянути абсурдний інтер'єр: густо позолочені стіни, з яких деінде позолота почала осипатися чи відпадати від вогкості, утоптаний у візерунчасті килими бруд.

Нарешті великі двері відчинилися зсередини. Яскраве світло від дюжини люстр, малиновий килим і ще сильніший запах парфумів у повітрі; обличчя приблизно дюжини ведмедів, які не зводили з неї очей, ніхто з них не був одягнутий в обладунки, але кожен мав якусь прикрасу: золоте намисто, головні убори з пурпуровим пір'ям, малинові стрічки. Дивно, але в кімнаті також було повно птахів. Качки і поморники сиділи на карнизах та час від часу злітали, щоб підхопити шматки риби, які випадали з інших гнізд на люстрах.

На помості в дальньому куті кімнати височів могутній трон. Він був зроблений з граніту, що надавало йому масивності, але, як і багато речей в палаці Йофура, був надмірно прикрашений гірляндами позолоти, що виглядали як мішура на гірському схилі.

На троні сидів найбільший ведмідь із тих, що вона бачила. Йофур Рекнісон був навіть вищий та незграбніший за Йорика, а його обличчя — більш рухливим та експресивним, воно мало дещо людське, чого вона ніколи не помічала в Йорикові. Коли Йофур подивився на неї, їй здалося, що з його очей на неї дивиться людина, один із тих чоловіків, яких вона бачила у пані Кольтер,— досвідчений політик, що звик до влади. Довкола шиї у нього був важкий золотий ланцюг з великим коштовним каменем, а його пазурі — завдовжки з добрих шість дюймів — були вкриті золотою фольгою. Його вигляд мав

ефект надзвичайної сили, енергії та хитрості. Ведмідь був надто великий, щоб носити абсурдні прикраси, на ньому вони виглядали не безглуздими, а грубими та могутніми.

Ліра завагалася. Раптом ідея видалася їй надто слабкою. Але вона підійшла трохи ближче, тому що мусила, і тут помітила, що Йофур тримає щось на колінах, так, як людина може тримати kota чи деймона.

Це була лялька, манекен з порожнім дурнуватим людським обличчям. Вона була вдягнута так, як одяглася б пані Кольтер, і мала дещо спільне з нею. Він удавав, ніби в нього деймон. І тоді Ліра зрозуміла, що далі все буде гаразд.

Вона підійшла ближче до трону і дуже низько вклонилася, тримаючи в кишені Пантелеймона, який сидів там тихо й спокійно.

— Наші вітання вам, великий королю,— мовила вона.— Тобто я маю на увазі мої привітання, а не його.

— Чиї — його? — запитав ведмідь голосом, який був м'якший, ніж вона сподівалася, але проникливим та забарвленим різними тонами. Коли він говорив, він махав лапою перед ротом, щоб відігнати мух, що роїлися поруч з ним.

— Йорика Бернісона, ваша величносте,— відповіла вона.— Я повинна сказати вам дещо дуже важливе і таємне, і мені здається, це треба сказати віч-на-віч, справді.

— Щось про Йорика Бернісона?

Вона підійшла просто до нього, обережно ступаючи по заляпаній птахами підлозі та відганяючи мух, які дзижчали навколо.

— Щось про деймонів,— сказала вона так, щоб почув лише він.

Вираз його обличчя змінився. Вона не могла зрозуміти, що він означає, але, безсумнівно, він був страшенно зацікавлений. Раптом він різко підвівся з трону, що змусило її відскочити, та риком щось наказав іншим ведмедям. Вони всі схилили голови та позадкували до дверей. Птахи, які стривожено здійнялися від його риків, почали кружляти з криком, поки знову не повсідалися у свої гнізда.

Коли у тронній кімнаті вони залишилися удвох, Йофур Рекнісон швидко повернувся до неї.

— Добре,— сказав він.— Скажи мені, хто ти. Що ти хотіла розповісти про деймонів?

— Я — деймон, ваша величносте,— промовила Ліра. Він мовчки зупинився.

— Чий? — запитав він.

— Йорика Бернісона,— була її відповідь.

Це було найнебезпечніше з того, що вона коли-небудь говорила. Вона ясно бачила, що лише його здивування врятувало її від того, щоб бути роздертою на шматки. Вона одразу ж повела далі:

— Будь ласка, ваша величносте, дозвольте спочатку розказати, а потім можете робити зі мною все що завгодно. Я прийшла сюди на свій власний ризик, як ви бачите, і я не маю нічого, що б могло вас якось ушкодити. Насправді я хочу допомогти вам, ось чому я прийшла. Йорик Бернісон став першим ведмедем із деймоном. Але ним мусили стати ви. Я б дуже хотіла бути вашим деймоном, а не його, ось чому я прийшла.

— Як? — запитав він, задихаючись. — Як ведмідь отримав деймона? І чому він? І як ти можеш бути так далеко від нього?

Мухи розліталися від його рота, немов маленькі слова.

— Усе просто. Я можу залишати його, тому що я схожа на деймонів відьом. Знаєте, що вони можуть віддалятися від них на сотні миль? Так само і я. Щодо того, звідки я в нього, то це сталося в Больвангарі. Ви чули про Больвангар, тому що пані Кольтер повинна була розповісти вам про нього, але, мабуть, вона не розповіла всього, що там відбувалося.

— Відокремлення... — сказав він.

— Так, відокремлення, це частина інтерсекції. Але вони займалися також іншими речами, наприклад створювали штучних деймонів. Та експериментували з тваринами. Коли Йорик Бернісон почув про це, то запропонував провести експеримент над ним, щоб з'ясувати, чи можуть вони зробити деймона для нього. І вони зробили. Це була я. Мене звали Ліра. Коли в людей є деймон, він має форму тварини, отже, деймоном ведмеда є людина. І я — його деймон. Я знаю, про що він думає, що він робить і де знаходиться і...

— Де він зараз?

— У Свольбарді. Він поспішає сюди так швидко, як може.

— Чому? Що він хоче? Він, мабуть, божевільний! Ми роздеремо його на шматки!

— Йому потрібна я. Він іде сюди, щоб забрати мене. Але я не хочу бути його деймоном, Йофуре Рекнісон, я хочу бути вашим. Коли люди в Больвангарі побачили, яким могутнім став ведмідь із деймоном, вони вирішили ніколи цього більше не робити. Йорик Бернісон мав би стати єдиним ведмедем, в якого є деймон. І якби я допомагала йому, він міг би повести всіх ведмедів проти вас. Тому він і йде до Свольбарда.

Король-ведмідь заричав від гніву. Його рик був таким могутнім, що на люстрах задзвенів кришталь, і всі птахи в кімнаті почали пронизливо кричати, а в Ліриних вухах задзижчало.

Але вона не звернула на це уваги.

— Я вас люблю найбільше, — вела вона далі, — тому що ви пристрасний і настільки сильний, наскільки й розумний. І тому я покинула його, щоб прийти та все розказати вам, я не хочу, щоб він керував ведмедами. Це повинні робити ви. Є спосіб забрати мене в нього та зробити вашим деймоном, але ви не визнаєте його, якщо я вам не розповім про

нього і якщо ви будете поводитися з Йориком як з будь-яким вигнанцем. З ним не можна битися звичайним способом, вбивати його з вогнеметів чи ще з чогось такого. Якби ви зробили це, я б спалахнула як блискавка і загинула б разом з ним.

— Але ти, як можна...

— Я можу стати вашим деймоном,— сказала вона,— але тільки в тому разі, якщо ви переможете Йорика Бернісона в поєдинку сам на сам. Тоді його сила перейде у вас, а мій розум зіллється з вашим, і ми станемо однією особистістю, будемо читати думки одне одного. Ви зможете посилати мене будь-куди, щоб я шпигувала для вас, чи тримати мене біля себе, як захочете. А я допоможу вам повести ведмедів, щоб захопити Больвангар, якщо ви цього забажаєте, і змусити їх створити деймонів для ваших улюблених ведмедів, а якщо вам сподобається бути єдиним ведмедем з деймоном, ви зможете знищити Больвангар навіки. Ми зможемо зробити будь-що, Йофуре Рекнісон, ви та я разом!

Весь цей час вона тримала Пантелеймона у кишені тремтячими руками і він лежав якнайтіхіше у своїй найменшій формі миші.

Йофур Рекнісон ходив узад-уперед надзвичайно збуджений.

— Поєдинок? — запитав він.— Я? Я повинен битися з Йориком Бернісоном? Неможливо! Він — вигнанець! Цього не може бути! Як я зможу битися з ним? Це єдиний спосіб?

— Так, єдиний,— відповіла Ліра, прагнучи, щоб це було не так, тому що Йофур Рекнісон з кожною хвилиною здавався дедалі більшим та лютішим. Як сильно вона не любила Йорика, як віддано не вірила в нього, вона не могла уявити, що він переможе цього величнішого серед величних ведмедів. Але це була їхня єдина надія. Бути враженим на відстані з вогнеметів не залишило б жодної надії.

Раптово Йофур Рекнісон озирнувся на неї.

— Доведи! — сказав він.— Доведи, що ти — деймон!

— Добре,— погодилася Ліра.— Я легко це зроблю. Я можу з'ясувати будь-що, що знаєш лише ти і ніхто інший, щось таке, що може з'ясувати лише деймон.

— Тоді скажи мені, хто був першим, кого я вбив.

— Щоб відповісти, мені потрібно вийти до іншої кімнати,— сказала дівчинка.— Коли я буду вашим деймоном, ви побачите, як я це виконую, але до того я маю робити це на самоті.

— Поряд із цією кімнатою є передпокій. Іди туди і приходь із відповіддю.

Ліра відчинила двері і опинилася в кімнаті, освітленій одним факелом, у якій майже нічого не було, окрім шафи з червоного дерева з тьмяними срібними прикрасами. Вона витягла алетіометр і запитала:

— Де зараз Йорик?

«За чотири години звідси, він поспішає сюди».

— Як я зможу йому сказати, що зробила? «Ти повинна довіряти йому».

Вона зі страхом подумала, як він, мабуть, стомився. Але потім усвідомила, що не виконує того, що тільки-но сказав їй алетіометр: вона не довіряє йому.

Вона відкинула цю думку та поставила питання, відповідь на яке вимагав у неї Йофур Рекнісон. Кого першого він вбив?

Відповідь була: «Власного батька».

Вона вирішила дізнатися про це докладніше і з'ясувала, що Йофур тоді був молодим ведмедем на своєму першому полюванні у льодах і зіткнувся з самотнім ведмедем. Вони чогось не поділили і билися, тоді Йофур і вбив його. Коли пізніше він довідався, що це був його власний батько (ведмедів виховують матері, і вони рідко бачать своїх батьків), він приховав правду про те, що зробив. Ніхто не знав, що сталося, окрім самого Йофура.

Ліра заховала алетіометр та замислилася, як переповісти цю відповідь.

— Полести йому! — прошепотів Пантелеймон. — Це все, що йому потрібно.

Отже, Ліра відчинила двері та побачила, що Йофур Рекнісон чекає на неї з виразом тріумфу, хитрості, передчуття та жадоби на обличчі.

— Ну?

Вона стала перед ним на коліно й схилила голову, щоб доторкнутися його сильнішої лівої передньої лапи, тому що ведмеді були лівшами.

— Прошу вибачення, Йофуре Рекнісон! — сказала вона. — Я не знала, що ви такий сильний та величний!

— Що це? Відповідай на моє запитання!

— Перший, кого ви вбили, був ваш власний батько. Я вважаю вас за бога, Йофуре Рекнісон. Ось ви хто. Лише бог міг би мати силу, щоб зробити таке.

— Ти знаєш! Ти можеш бачити!

— Так, тому що я — деймон, як і казала.

— Скажи мені ще одну річ. Що пообіцяла мені пані Кольтер, коли була тут?

Знову Ліра пішла до порожньої кімнати й прочитала алетіометр, щоб потім повернутися з відповіддю.

— Вона пообіцяла вам, що переконає магістрат в Женеві прийняти вас за християнина, навіть незважаючи на те, що у вас немає деймона. Боюсь, вона цього не зробила, Йофуре Рекнісон, і, відверто кажучи, мені здається, вони ніколи на це не погодяться, якщо у вас не буде деймона. Я думаю, вона це знала, але не сказала вам правди. Але в разі, якщо я стану

вашим деймоном, ви зможете стати християнином, якщо схочете, тому що ніхто не посміє заперечувати. Ви зможете вимагати цього, і вони не відкинуть вашої вимоги.

— Так... Правильно. Так вона і сказала. Правда, кожне слово. І вона збрехала мені? Я довіряв їй, а вона мене одурила?

— Саме так. Але більше вона не зможе цього зробити. Вибачте, Йофуре Рекнісон. Дозвольте повідомити вас, що Йорик Бернісон лише за чотири години звідси, і, мабуть, краще попередити охорону не атакувати його, як вони мали б зробити зазвичай. Якщо ви будете битися з ним за мене, йому треба дозволити увійти до палацу.

— Так...

— І коли він прийде, я, мабуть, удаватиму, що все ще належу йому, і скажу, що загубилася чи щось таке. Він не знає. Я буду прикидатися. Ви скажете іншим ведмедям, що я — деймон Йорика і що я належатиму вам, коли ви його переможете?

— Я не знаю... Що мені робити?

— Краще вам поки про це не гадати. Коли ми будемо разом, ви і я, ми вирішимо, як краще зробити. А зараз вам Потрібно пояснити іншим ведмедям, чому ви дозволите Йорику битися з вами як справжньому ведмедю, незважаючи на те що він вигнанець. Нам потрібно вигадати причину, тому що інакше вони не зрозуміють. Я, звісно, знаю, що вони виконують будь-який ваш наказ, але якщо до того ще й зрозуміють причину, то будуть вас просто боготворити.

— Так. Що ми їм скажемо?

— Скажіть їм... Скажіть, для того, щоб зробити ваше королівство абсолютно могутнім, ви викликали Йорика Бернісона на бій, і переможець стане керувати ведмедями назавжди. Розумієте, якщо ви зробите так, що його прихід здаватиметься вашою ідеєю, а не його, вони будуть справді вражені. Вони подумують, що ви змогли викликати його з такої далечини. Тоді вони вважатимуть, що ви здатні на будь-що.

— Так...

Величезний ведмідь був безпорадним. Ліра здобула владу над ним, це оп'янило її, і якби не Пантелеймон, що вкусив її за руку, бажаючи нагадати про небезпеку, у якій вони опинилися, то вона б зовсім втратила почуття міри.

Але вона опанувала себе та відступила назад, щоб чекати й спостерігати, поки ведмеді під контролем збудженого Йофура готують поле для бою з Йориком Бернісоном. А тим часом Йорик, який нічого не підозрював, наближався до місця життєсмертного поєдинку, про який дівчинка так хотіла його попередити.

20. Не на життя, а на смерть

Бійки між ведмедами були звичною справою, чимось на зразок традиції. Але вони рідко вбивали одне одного, таке траплялося лише випадково чи коли один ведмідь неправильно зрозумів поведінку другого, як це сталося у випадку з Йориком Бернісоном. Відверті вбивства, наприклад, коли Йофур убив власного батька, були надзвичайно рідкісними.

Але іноді виникали обставини, за яких вирішити суперечку можна було лише бійкою на смерть. Існував навіть ритуал для таких випадків.

Як тільки Йофур оголосив, що наближається Йорик Бернісон, і що відбудеться двобій, почали підмітати та вирівнювати майданчик для бою, а майстри з вогняних шахт прийшли, щоб оглянути обладунки Йофура. Було перевірено кожну заклепку, випробувано кожен ланцюжок, а всі диски вичищено та відполіровано найчистішим піском. Майже стільки ж уваги приділили його пазурам. Золоту фольгу обідрали, і кожен шестидюймовий гак було загострено. Ліра спостерігала за всім цим, і серце у неї тремтіло — Йорик не матиме стільки уваги, він уже біг близько двадцяти чотирьох годин без їжі та відпочинку, може, його було поранено під час аварії.

І він не мав жодного уявлення, що вона втягнула його в цю бійку. Одного разу, коли Йофур Рекнісон перевіряв гостроту своїх пазурів на щойно вбитому моржі, розтинаючи його шкіру, немов папір, та силу своїх ударів на черепі цього моржа (два удари — і він тріснув, ніби яйце),

Лірі довелося вибачитися перед Йофуром та піти поплакати від страху.

Навіть Пантелеймон, який зазвичай міг її підбадьорити, зараз не знав, що сказати. Все, що їй залишалося, це спитати алетіометр: він на відстані години, сповістив прилад, і знову вона мусила довіряти йому. І (це було найважче зрозуміти) він докоряв їй, що вона ставить одне й те саме питання двічі.

Тепер новину вже знали всі ведмеді, і майданчик для бою був заповнений. У ведмедів вищого рангу були найкращі місця, також було спеціально відведене місце для ведмедиць, серед яких, звісно, були жінки Йофура. Ліру надзвичайно цікавили ведмедиці, тому що вона дуже мало знала про них, але зараз було ніколи замислюватися з цього приводу. Замість цього вона залишалася поряд з Йофуром Рекнісоном та спостерігала за його придворними, які відрізнялися від інших ведмедів, що зібралися тут. Вона намагалася здогадатися про значення різноманітних султанів, символів та знаків, які вони носили. Деякі з найвищих за рангом, відзначила вона, несли з собою маленьких манекенів, схожих на ляльку-деймона Йофура: наслідуючи моду, яку він започаткував, вони намагалися дістати його прихильність. Ліра з іронічним задоволенням зауважила, що вони не знали,

куди їм подіти ці ляльки, коли помітили, що Йофур викинув свого уявного деймона. Чи слід їм викинути і своїх? Чи вони потрапили в немілість? Як їм поводитися?

Вона помітила, який настрій панує при дворі Йофура. Придворні не були впевнені в тому, хто вони такі. Вони не були схожі на Йорика Бернісона — простого, впевненого та пристрасного. Вони були закутані у завісу невпевненості, тому й спостерігали один за одним та за Йофуром.

Спостерігали вони й за нею. Дівчинка скромно залишалася поряд з Йофуром і мовчала, опускаючи очі щоразу, коли ведмідь дивився на неї.

Туман вже розсіявся, і повітря стало яснішим; якщо все гаразд, Йорик мусив прибути десь надвечір, як гадала Ліра. Стоячи на краю добре утрамбованого снігового майданчика і тремтячи, дівчинка подивилася вгору, у проясніле небо; вона так хотіла побачити там летючі, нечітко окреслені, елегантні чорні постаті, які змогли б забрати її геть звідси, чи загадкове місто в Аврорі, де б вона могла безпечно гуляти вздовж широких бульварів, залитих сонцем, чи великі руки Ма Кости і заспокійливий запах її тіла та її страв, який огортав у її присутності...

Ліра помітила, що плаче, сльози замерзали в неї на очах, і їх було боляче витирати. Вона була налякана. Ведмеді, які ніколи не плакали, не розуміли, що з нею відбувається, це був якийсь людський безглуздий процес. І, звісно, Пантелеймон не міг її заспокоїти, як він завжди робив у такі хвилини, вона міцно тримала його у кишені, відчуючи тепло та дотик маленької миші.

Неподалік від неї ковалі робили останні приготування обладунків Йофура Рекнісона. Він височів, як величезна металева башта, що сяяла начищеною сталлю та золотою інкрустацією дисків. Його шолом вкривав верхню частину голови блискучим срібно-сірим панциром з глибокими щілинами для очей. Нижня частина тіла була захищена рясною кольчугою. Дивлячись на все це, Ліра зрозуміла, що зрадила Йорика Бернісона, тому що в нього не було нічого подібного. Його обладунки захищали лише спину та боки. Вона дивилася на Йофура Рекнісона, такого випещеного й могутнього, і відчувала слабкість від почуття провини та страху.

Ліра сказала:

— Вибачте, ваша величносте, якщо ви пам'ятаєте, що я вам сказала раніше...

Її тремтячий голос прозвучав тоненько й слабко. Йофур Рекнісон відвернув свою величезну голову від мішені, яку він мав розрізати своїми чудовими пазурами і яку тримали перед ним три ведмеді.

— Так? Так?

— Пам'ятаєте, я сказала, що спершу мені необхідно поговорити з Йориком Бернісоном та удати...

Але перш ніж вона встигла договорити, почувся рик ведмедів зі сторожових веж. Всі знали, що це означає, і сприйняли з величезним захопленням. Вони побачили Йорика.

— Будь ласка,— просила Ліра наполегливо.— Я обдурю його, от побачите.

— Так. Так. Іди. Іди та підбурюй його!

Йофур Рекнісон ледве міг говорити від люті та збудження.

Ліра залишила його і пішла полем бою, порожнім і чистим, залишаючи свої маленькі сліди на снігу, ведмеді на іншому боці майданчика розступилися, щоб дати їй дорогу.

Коли їхні величезні тіла відсунулися, відкрився горизонт — похмурий та блідий. Де Йорик Бернісон? Вона нічого не бачила, але зі своїх дуже високих сторожових веж охоронці бачили те, що було ще приховане від неї. Їй залишалося тільки піти назустріч.

Він побачив її першим. Стук та брязкання металу, вир снігу — і Йорик Бернісон став перед нею.

— О Йорику! Я зробила жахливу річ! Мій любий, тобі доведеться битися з Йофуром Рекнісоном, а ти неготовий — ти втомлений та голодний, і твої обладунки...

— Яку жахливу річ?

— Я сказала йому, що ти наближаєшся, тому що я взнала про це у читача символів, а він страшенно хоче бути людиною та мати деймона. Отже, я одурила його, сказавши, що я твій деймон, і збираюся покинути тебе, щоб бути з ним, але для цього він повинен битися з тобою. Інакше, Йорику, любий, вони б ніколи не дозволили б тобі битися з ним, вони б просто спалили тебе, не встиг би ти наблизитися...

— Ти одурила Йофура Рекнісона?

— Так. Я змусила його погодитися битися з тобою замість того, щоб вони вбили тебе як вигнанця. І переможець буде королем ведмедів. Мені довелося це зробити, тому що...

— Белаква? Ні. Ти — Ліра Красномовна,— сказав він.— Битися з ним — це все, чого я хочу. Пішли, маленький деймоне.

Вона поглянула на Йорика в його побитих обладунках, небагатих та грубих, і її серце затріпотіло від гордості.

Вони пішли разом до палацу-громадини Йофура, біля стін якого лежав плаский та відкритий майданчик для бою. Ведмеді скупчилися під стінами з бійницями. З усіх вікон визирали білі обличчя. Їхні важкі постаті нагадували білу туманну стіну з чорними плямами носів та очей. Ті, що стояли найближче, розступилися, ставши в дві шеренги і даючи дорогу Йорику Бернісону та його деймону. Всі ведмежачі очі зосередилися на них.

Йорик зупинився на полі бою навпроти Йофура Рекнісона. Король спустився з підвищення з утрамбованого снігу, і ведмеді стали один проти одного на відстані кількох ярдів.

Ліра стояла так близько до Йорика, що відчувала, як щось калатає у нього всередині, немов машина, яка виробляла могутню анібаричну потужність. Вона коротко торкнулася його шиї під шоломом і сказала:

— Бийся сильно, Йорику, мій любий. Ти — справжній король, а він — ні. Він — ніщо. Тоді вона відступила.

— Ведмеді! — проричав Йорик Бернісон. Луна відбилася від стін палацу та здійняла птахів з їх гнізд. Він продовжував: — Умови цього бою такі. Якщо Йофур Рекнісон вб'є мене, він стане королем назавжди, без сумнівів та суперечок. Якщо я вб'ю Йофура Рекнісона, то я стану вашим королем. Моїм першим наказом всім вам буде зруйнувати цей палац, цей задушливий будинок-посміховисько з мішури, та скинути золото й мармур у море. Залізо — метал ведмедів. Золото — ні. Йофур Рекнісон забруднив Свольбард. Я прийшов, щоб очистити його. Йофуре Рекнісон, я викликаю тебе на бій.

Тоді Йофур зробив крок чи два, ледве втримуючись на місці.

— Ведмеді! — заричав він у свою чергу. — Йорик Бернісон прийшов на моє запрошення. Я наказав йому прийти. Це я повинен встановлювати умови цієї бійки, і вони такі: якщо я вб'ю Йорика Бернісона, його тіло буде розірване на шматки і викинуте скельним примарам. Його голову буде виставлено над моїм палацом. Пам'ять про нього буде стерто. Згадувати його ім'я буде страшним злочином...

Він продовжував, а потім кожен із супротивників по черзі заговорив знову. Це був обряд, ритуалу якого точно дотримувались. Ліра дивилася на них обох, таких надзвичайно різних: Йофур — лискучий та могутній, безмірно сильний та здоровий, у розкішних обладунках, гордий та величний, і Йорик — менший, хоч вона ніколи б не сказала, що він виглядав маленьким, у злидєнних обладунках, іржавих та пом'ятих. Але обладунки були його душею. Він зробив їх сам, і вони йому пасували. Разом вони були одним цілим. Йофур не був задоволений своїми обладунками — він хотів собі ще одну душу. Він не знав спокою, у той час як Йорик був непохитний.

Вона відчувала, що всі інші ведмеді також їх порівнюють. Але Йофур і Йорик були більше, ніж просто два ведмеді. Вони являли собою два устрої ведмежого життя, два майбуття, дві долі. Йофур почав вести їх в одному напрямі, а Йорик повів би в іншому, одне майбутнє ніколи б не здійснилося, в той час як інше пішло б своєю чергою.

Їх ритуальний бій наближався до другої фази, і вони почали невпинно зближатися, хитаючи головами. Всі глядачі не рухалися, але очі кожного вп'ялися в них.

Нарешті воїни зупинилися та завмерли, дивлячись один на одного з різних боків поля бою.

Потім з риком та бризками снігу з-під лап ведмеді водночас кинулися вперед. Ніби два величезних стрімчаки, які балансували на сусідніх скелях, здригнулися від землетрусу і покотилися гірськими схилами, набираючи швидкість, перестрибуючи міжгір'я та ламаючи дерева на тріски, поки не вдарилися один об одного так сильно, що розсипалися на порох і каскад каміння: так два ведмеді зійшлися разом. Дзвін від їх зіткнення луною відбився від стін палацу. Але вони не зламалися, як зламалася б скеля. Вони обидва впали по різні боки, першим підвівся Йорик. Він вигнувся у гнучкому стрибку та зчепився з Йофуром, чий обладунки пошкодилися через зіткнення і який не міг підвести голову. Йорик одразу ж схопив його за незахищене місце на шиї. Він вчепився в білу шерсть і запустив пазури під край шолома Йофура та смикнув його вперед.

Зачувши небезпеку, Йофур заричав та обтрусився, як це, колись бачила Ліра, робив Йорик біля води, розсипаючи град крапель. І Йорик впав на бік, а Йофур підвівся зі скреготом металу на дві лапи та розправив сталеві диски на його спині. Потім, немов лавина, він кинувся на Йорика, що намагався підвестися.

Ліра відчула, як у неї перехопило подих від сили того руйнівного удару. Земля задвигтіла під її ногами. Як Йорик міг винести таке? Він із зусиллям намагався перевернутися та знайти опору на землі, адже лежав горілиць, і Йофур вгризся йому десь біля шиї. Краплі гарячої крові бризнули в повітря — одна впала Лірі на шубу, і вона затулила її рукою на знак любові.

Потім Йорик пазурами задніх лап розітнув кольчугу Йофура і розірвав її донизу. У Йофура оголився весь перед, і він відскочив убік, щоб оглянути ушкодження, а Йорик знову спробував підвестися.

На мить два ведмеді розійшлися, віддихуючись. Тепер Йофуру заважала його кольчуга — від захисту вона обернулася на перешкоду: вона висіла знизу та плуталася в задніх лапах. Однак Йорик був у гіршому стані. Кров сильно струменіла з його рани на шиї, і він важко дихав.

Але він стрибнув на Йофура, перш ніж король встиг звільнитися від кольчуги, та перекинув його горілиць, а тоді кинувся до незахищеної частини шиї свого супротивника, де загиналися кінці шолома. Йофур скинув його, а потім обидва ведмеді знову зчепилися, розкидаючи на всі боки фонтани снігу так, що іноді не було видно, на чиєму боці перевага.

Ліра спостерігала, майже не дихаючи та стискаючи до болю свої руки. Їй здалося, що Йофур поранив Йорика у живіт, але це було не так, тому що за мить, після ще одного

сніжного вибуху, обидва ведмеді стояли на задніх лапах, як боксери, і Йорик розтинав могутніми пазурами обличчя Йофура, в той час як Йофур відповідав не менш жорстокими ударами.

Ліра здригалася від сили тих ударів. Ніби велетень бив молотом, на якому було п'ять сталевих шипів...

Залізо скреготало об залізо, зуби кришилися об зуби, дихання виривалося з грубим ревом, лапи тупотіли по утрамбованій землі. Сніг був залитий кров'ю і обернувся на малинову багнюку на декілька футів Навкруги.

Обладунки Йофура на цей час мали жалюгідний вигляд, диски були поламані та погнуті, золота інкрустація відірвана чи густо вкрита кров'ю, на ньому вже не було шолома. Йорик був у значно кращому стані, незважаючи на грубіший вигляд: пом'ятий, але цілий, більш стійкий перед могутніми ударами молота короля-ведмеда та шестидюймовими пазурами.

Але Йофур все одно був більшим та сильнішим за Йорика, а Йорик — втомленим і голодним, до того ж втратив багато крові. Він був поранений у живіт, в обидві передні лапи, в шию, а у Йофура кров ішла лише з верхньої щелепи. Ліра страшенно хотіла допомогти своєму дорогому другові, але що вона могла?

Тепер погано доводилося Йорикові. Він шкутильгав: щоразу, коли він ставив свою передню лапу на землю, всі бачили, як йому боляче на неї спиратися. Він ніколи не бив нею, а його удари правою були слабшими порівняно з могутніми руйнівними стусанами, яких він завдавав лише кілька хвилин тому.

Йофур помітив це. Він почав насміхатися з Йорика, називаючи його «зламанною рукою», «плаксивим молокососом», «поїденим іржею», «незабаром померлим» та іншими прізвиськами, а тим часом завдавав зліва та справа ударів, які Йорик вже не міг париувати. Йорику довелось позадкувати — з кожним кроком він отримував дощ ударів та град образ від ведмеда-короля.

Ліра ридала. Її дорогий, їх сміливий, її безстрашний захисник мав скоро померти, і вона не зрадить його, ховаючи погляд, бо якщо він подивиться на неї, то повинен побачити її сяючі очі та любов і віру в них, а не фальшиво приховане обличчя чи плече, відставлене зі страху.

Отже, вона дивилася, але сльози заважали їй бачити, що насправді відбувалося, і мабуть, вона б і не помітила. Цього, звісно, не помічав і Йофур. Того, що Йорик задкував, щоб знайти чисте та сухе місце чи камінь, від якого можна було б відштовхнутися, і безпорадна ліва рука була насправді міцною та повною сили. Не можна

одурити ведмедя, але, як показала йому Ліра, Йофур не хотів бути ведмедем, він хотів бути людиною; і Йорик дунив його.

Врешті він знайшов те, що шукав — камінь, який назавжди кинув якір у вічну мерзлоту. Він сперся на нього, напружив ноги і чекав миті.

Вона настала, коли Йофур підвівся над ним, криком сповіщаючи про свій тріумф та кровожерно повернувши голову до його безсумнівно слабкого лівого боку.

Ось тоді Йорик почав діяти. Як хвиля, що набирає своєї сили тисячі миль в океані та лише трохи коливала воду на глибині, але яка піднялася високо в небо, досягши мілини, й налякала людей на березі перед тим, як впасти на землю з надзвичайною силою,— так Йорик Бернісон піднявся проти Йофура, зірвавшись угору, твердо відштовхнувшись від каменя та вдаривши могутньою лівою лапою у поранену щелепу Йофура Рекнісона.

Це був жахливий удар. Він геть відірвав верхню частину щелепи, і та пролетіла у повітрі на багато ярдів, розбризкуючи краплі крові на снігу.

Червоний язик Йофура провалився у його відкриту глотку. Король ведмедів раптом втратив голос та змогу кусатися, він був зовсім безпорадним. Йорику не потрібно було нічого іншого. Він кинувся вперед, і його зуби вп'ялися в горло Йофура — він рвав і рвав, туди-сюди, піднімав величезне тіло від землі і шпурляв його знову вниз, ніби Йофур був просто тюленем на березі.

Потім він смикнув востаннє — і життя Йофура Рекнісона обірвалося в його зубах.

Залишалося виконати ще один ритуал. Йорик розрізав незахищені груди мертвого короля та відгорнув шерсть, щоб оголити вузькі червоно-білі ребра, схожі на обшивку перекинутого човна. Йорик засунув руку між ребер, вийняв серце короля, червоне та паруюче, та з'їв його просто тут, перед підданими Йофура.

Потім почулися вигуки схвалення, шум, ведмеді підводилися, щоб віддати повагу переможцеві.

Голос Йорика Бернісона заглушив усі інші:

— Ведмеді! Хто ваш король?

І відгук повернувся ніби ревом гальки під час шторму на океані:

— Йорик Бернісон!

Ведмеді знали, що їм робити. Кожна емблема, відзнака та діадема були зірвані та кинуті під ноги, щоб бути забутими назавжди. Тепер вони стали ведмедями Йорика, справжніми ведмедями, не сумнівними напівлюдьми, які усвідомлювали лише свою жалюгідну неповноцінність. Вони кинулися до палацу та почали відривати мармурові плити від найвищих башт, стрясаючи стіни з бійницями своїми могутніми кулаками, поки

не посипалося каміння, а потім вони скидали його по скелях, і воно розбивалося на пристані за сотні футів унизу.

Йорик не звертав на них уваги. Він розстібнув обладунки, щоб оглянути свої рани, але лише він почав це робити, як Ліра вже була поряд з ним, вона тупотіла ногами по замерзлому червоному снігу та кричала ведмедям, щоб вони припинили руйнувати палац, тому що всередині були в'язні. Вони не чули, але Йорик чув і, коли він заричав, ті уміть зупинилися.

— Люди — в'язні? — запитав він.

— Так, Йофур Рекнісон кинув їх у темницю. Їх треба вивести звідти і дати якийсь притулок, інакше їх вб'є каміння...

Йорик коротко віддав накази, і кілька ведмедів поспішили до палацу, щоб звільнити полонених. Ліра повернулася до Йорика.

— Дозволь мені допомогти тобі, я хочу впевнитися, що тебе не важко поранено, Йоріку, любий, шкода, що тут немає бинтів чи чогось такого! У тебе страшно порізаний живіт...

Ведмідь поклав шматок якоїсь зеленої замерзлої речовини на землю перед собою.

— Мох для зупинки крові,— сказав Йорик.— Приклади мені його до рани, Ліро. Накрий його рукою, а потім потримай біля нього трохи снігу, поки він не замерзне.

Він не підпускав до себе інших ведмедів, незважаючи на їхнє захоплення. Окрім того, у Ліри були спритні руки і вона хотіла допомогти. Отже, маленька дитина схилилася над величезним ведмедем-королем, прикладаючи мох для зупинки крові та приморожуючи його тіло, поки кров не зупинилася. Коли вона закінчила, її рукавиці просякли кров'ю Йорика, втім, і його рани вже були закритими.

Тим часом полонені — близько дюжини осіб,— тремтячи, блимаючи очима та притискаючись один до одного, вийшли надвір. Не було сенсу розмовляти з професором, вирішила Ліра, тому що бідолашний збожеволів; і хоч як їй не терпілося дізнатись, хто були інші люди, треба було зробити багато термінових справ. Не хотіла вона і відвертати увагу Йорика, який віддавав накази та відсилав ведмедів то туди, то сюди, але їй була небайдужа доля Роджера, Лі Скоресбі та відьом, до того ж вона була стомлена й голодна... Вона думала, що просто зараз найкраще буде не плутатися під ногами.

Отже, вона згорнулася клубочком в затишному кутку майданчика для боїв поряд із Пантелеймоном-росомахою, який зігрівав її, та ще й згребла навколо себе сніг у купу, як це робили ведмеді, і заснула.

Хтось легенько торкнувся її ноги, і незнайомий ведмежий голос сказав:

— Ліро Красномовна, король бажає тебе бачити. Вона прокинулася напівмертва від холоду, не в змозі розплющити очей: вони, здавалося, змерзлися. Але Пантелеймон лизнув її у вічі, щоб лід на її віях розтанув, і невдовзі дівчинка побачила молодого ведмеда, який говорив до неї у місячному сяйві.

Вона двічі намагалася підвестися, але обидва рази падала.

Ведмідь сказав: «Сідай на мене»,— і схилився, підставляючи їй свою широку спину. Притискаючись до нього та ледве не падаючи, вона-таки втрималася. Він повіз її до впадини між скелями, де вже зібралось багато ведмедів.

І серед них також був хтось маленький, хто побіг до неї і чий деймон кинувся, щоб привітатися з Пантелеймоном.

— Роджере! — скрикнула вона.

— Йорик Бернісон змусив мене залишитися тут, у снігах, поки він буде забирати тебе — ми випали з кулі, Ліро! Після того як впала ти, нас віднесло ще на багато миль, а потім пан Скоресбі випустив ще трохи газу, і ми врзалися у скелю та впали з такого схилу, якого ти ще ніколи не бачила! І я не знаю, де зараз пан Скоресбі та відьми. Поряд були лише я та Йорик Бернісон. Він одразу ж побіг сюди, щоб знайти тебе. Мені розказали про його двобій...

Ліра озирнулася. Під керівництвом старого ведмеда полонені люди будували тимчасовий притулок для себе з викинутої на берег деревини та залишків вітрил. Здавалося, вони були задоволені тим, що їм дали якусь роботу. Один з них намагався викресати кременем вогонь.

— Ось трохи їжі,— сказав ведмідь, який розбудив Ліру. Свіжий тюлень лежав на снігу. Ведмідь розітнув його пазуром та показав Лірі, де нирки. Дівчинка з'їла одну з них сирою: вона була теплою, м'якою та надзвичайно смачною.

— Покуштуй також жиру,— запропонував ведмідь і відрізав для неї шматочок. На смак жир був схожий на вершки з лісовими горіхами. Роджер спочатку вагався, але потім повторив її приклад. Вони їли жадібно, і за кілька хвилин Ліра вже повністю прокинулася та почала зігріватися.

Вона озирнулася навколо, витираючи рота, але Йорика ніде не було.

— Йорик Бернісон розмовляє зі своїми радниками,— пояснив молодий ведмідь.— Він хотів бачити вас, коли ви поїсте. Йдіть за мною.

Він повів їх сніговим пагорбом на місце, де ведмеді вже почали будувати крижану стіну. Йорик сидів у центрі групи старих ведмедів і підвівся, щоб привітатися з нею.

— Ліро Красномовна,— сказав він.— Іди сюди і послухай, що я скажу.

Він пояснив причину її присутності іншим ведмедям, які, мабуть, вже знали про неї, але в будь-якому разі вони звільнили їй місце та поводитися з нею дуже чемно, ніби це була королева. Вона відчувала надзвичайну гордість, сидячи поряд зі своїм другом Йориком Бернісоном під велично сяючою в полярному небі Аворою та приєднавшись до розмови ведмедів.

Виявилося, що правління Йофура Рекнісона сприймалося як чари. Деякі пояснювали це впливом пані Кольтер, яка відвідала їх перед вигнанням Йорика, хоч сам він того не знав, та подарувала Йофуру багато дарунків.

— Вона дала йому зілля,— сказав один ведмідь,— яким він таємно нагодував Хільмура Хільмурсона і яке змусило його забутись.

Хільмур Хільмурсон, здогадалася Ліра, був тим ведмедем, якого вбив Йорик і чия смерть стала приводом для його вигнання. Отже, пані Кольтер була причетна до цього! Але це ще було не все.

— Існують людські закони, що забороняють деякі речі, які вона планувала здійснити, але людські закони не діють у Свольбарді. Вона хотіла відкрити тут ще одну станцію на зразок Больвангара, але ще гіршу, і Йофур збирався дозволити їй це зробити, незважаючи на всі звичаї ведмедів — люди приїздили сюди чи були тут в'язнями, але вони ніколи

не жили та не працювали в цьому місці. Потроху вона хотіла затвердити свою владу над Йофуром Рекнісоном, а його — над нами, доки ми не стали б створіннями, що виконують лише її накази. І нашим єдиним обов'язком було б охороняти ту гідоту, яку вона збиралася тут створити...

Це розповідав старий ведмідь. Його звали Сорен Ей-сарсон, він був радником, і його переслідували під час правління Йофура Рекнісона.

— Що вона зараз робить, Ліро? — запитав Йорик Бернісон.— Коли вона почує про смерть Йофура, що вона робитиме?

Ліра вийняла алетіометр. Було не досить видно, щоб розібрати, що він говорить, але Йорик наказав принести факел.

— Що сталося з паном Скоресбі? — запитала Ліра, поки вони чекали.— Із відьмами?

— Відьом атакував інший відьмацький клан. Я не знаю, чи був він у союзі з відокремлювачами дітей, але вони у великій кількості патрулювали небо і атакували під час бурі. Я не бачив, що сталося з Серафіною Пеккала. Щодо Лі Скоресбі, то кулю знову потягнуло вгору, коли я випав з хлопчиком, а він на ній так і залишився. Але твій читач символів розкаже про їхню долю.

Підійшов ведмідь із санями, на яких стояв казан із деревним вугіллям, і засунув просмолену гілку просто всередину. Гілка одразу ж зайнялася, і в її світлі Ліра повернула стрілки алетіометра та запитала про Лі Скоресбі.

Виявилося, що він усе ще в небі, його відносило вітром до Нови Зембли і його зовсім не зачепили скельні примари, до того ж він відбився від іншого відьмацького клану.

Ліра переказала це Йорику, і він задоволено покивав головою.

— Якщо він у повітрі, з ним усе буде гаразд,— сказав він.— А що пані Кольтер?

Відповідь була складною, стрілки рухалися від символу до символу в такій послідовності, яка змусила Ліру замислитися на довгий час. Ведмедям було дуже цікаво, але їх стримувала повага до Йорика Бернісона і його ставлення до Ліри. Вона не звертала на них уваги і поринула в алетіометричний транс.

Гра символів, до якої вона якось знайшла ключ, зараз була непевною.

— Він говорить, вона... Вона чула, що ми летимо сюди, і в неї є цепелін, озброєний кулеметами — здається, так — вони просто зараз летять до Свольбарда. Вона ще не знає про те, що Йофура Рекнісона вбито, але скоро вона про це дізнається, тому що... О, так, тому що якісь відьми їй скажуть, а вони дізнаються про це від скельних примар. Отже, я впевнена: навкруги у повітрі повно шпигунів, Йорику. Вона їхала, щоб... щоб удати, ніби хоче допомогти Йофуру Рекнісону, але насправді хотіла здобути над ним владу за допомогою полку татар, які ідуть морем, вони будуть тут за кілька днів...

Як тільки вона приїде, вона збирається туди, де тримають полоненого лорда Ізраеля, щоб організувати його вбивство. Тому що... Тепер стає ясніше — щось, чого я раніше не розуміла, Йорику! Чому вона хоче вбити лорда Ізраеля — тому що знає, що він збирається зробити, і це лякає її, вона хоче зробити це сама, щоб самій все контролювати, до того, як він... мабуть, це місто в небесах, напевне! Вона намагається дістатися туди першою! А зараз він каже мені ще щось...

Ліра схилилася над пристроєм, щосили намагаючись сконцентруватися на стрілці, яка кидалася туди-сюди. Вона рухалася надто швидко, щоб встигнути за нею. Роджер, який спостерігав за процесом з-за Ліриноного плеча, навіть не помічав, щоб вона зупинялася, він усвідомлював лише плутаний діалог між Ліриними пальцями, які повертали стрілки, та довгою голкою, яка відповідала,— це була дивна, ні на що не схожа розмова, така ж незрозуміла, як Аврора.

— Так,— сказала вона зрештою, опускаючи інструмент собі на коліна, глипаючи очима та зітхаючи, ніби прокинувшись від міцного сну.— Так, я зрозуміла, що він каже. Їй потрібно дещо, що є у мене, тому що лорду Ізраелю це також знадобилося б. Воно їм потрібно для... Для того експерименту...

Тут вона зупинилася, щоб зробити глибокий вдих. Щось тривожило її, але вона не розуміла, що саме. Вона була впевнена, що цим щось, яке було таке важливе, був алетіометр, тому що пані Кольтер хотіла його мати, а чим ще це могло бути? Але це був не інструмент, тому що алетіометр по-іншому посилався на себе, це був не він.

— Я думаю, це — алетіометр,— сказала вона розгублено.— Так я думала весь час. Я повинна передати його лорду Ізраелю перед тим, як вона отримає цей прилад. Якщо вона отримає його, ми всі загинемо.

Коли вона це сказала, вона відчула себе дуже стомленою, такою розбитою та сумною, що смерть здавалась би полегшенням. Але, дивлячись на Йорика, вона не сказала цього вголос. Вона сховала алетіометр і випросталась.

— Вона далеко звідси? — запитав Йорик.

— Лише за кілька годин. Я думаю, мені потрібно віддати алетіометр лорду Ізраелю якомога швидше.

— Я піду з тобою,— сказав Йорик.

Вона не заперечувала. Поки Йорик віддавав накази та збирав озброєний загін для захисту під час завершальної частини їх подорожі на північ, Ліра мовчки сиділа, зберігаючи енергію. Вона відчувала: щось вислизнуло від неї під час останнього читання. Вона заплющила очі та заснула, але невдовзі її розбудили, і вони вирушили в дорогу.

21. Гостинність лорда Ізраеля

Ліра їхала верхи на сильному молодому ведмеді, Роджер — на другому, Йорик невтомно біг попереду, а загін, озброєний вогнеметами, охороняв їхній тил.

Шлях був довгий та складний. Місцевість у Свольбарді була гірською, з гострими скелями та хребтами, порізними глибокими ущелинами й кам'янистими долинами, до того ж було нестерпно холодно. Ліра подумки поверталася до саней циган, які м'яко везли їх до Больвангара — та подорож здавалась їй такою швидкою та комфортною! Тут повітря було надзвичайно морозним — вона ще ніколи не відчувала такого холоду, може, у ведмеда, на якому вона їхала, була не така легка хода, як у Йорика, а може, це вона вже надто стомилася. У будь-якому разі це був дуже важкий шлях.

Ліра майже не уявляла, куди вони прямували і як далеко знаходилось це місце. Вона знала лише те, що розказав їй старий ведмідь Сорен Ейсарсон, коли вони лаштували вогнемети. Він брав участь у переговорах з лордом Ізраелем про умови його ув'язнення і дуже добре це пам'ятав.

Спочатку, розповів він, ведмеді Свольбарда ставилися до лорда Ізраеля як до людини, що нічим не відрізняється від інших політиків, королів чи порушників спокою, яких висилали на пустинні острови. В'язні були важливими, бо їх хотів вбити їх власний народ.

Одного дня вони могли знадобитися ведмедам, якби їх політичне становище змінилося і вони повернулися правити до своїх країн.

Отже, ведмедам варто було поводитися з ними без жорстокості та без зневаги.

Тому умови життя лорда Ізраеля у Свольбарді були не кращими і не гіршими за умови сотень вигнанців. Але певні речі змусили тюремників ставитися до нього більш насторожено, ніж до інших полонених. Це було через дух загадковості та божественний страх, які огортали все, пов'язане з Пилом, через паніку тих, хто доставив його туди, та завдяки особистому спілкуванню пані Кольтер з Йофуром Рекнісоном.

Окрім цього, ведмеді ніколи не стикалися ні з чим подібним до гордовитої та владної натури лорда Ізраеля. Він взяв гору навіть над Йофуром Рекнісоном, розгнівано та красномовно сперечаючись з ним про місце свого помешкання.

Спочатку його поселили надто низько, стверджував він. Йому потрібна була позначка, яка б височіла над вогняними шахтами та кузнями. Він дав ведмедам малюнки потрібного йому житла та наказав їм, де його розташовувати. Він підкупив їх золотом, він полестив та залякав Йофура Рекнісона, і з приголомшуючим бажанням та готовністю ведмеді взялися до роботи. Невдовзі на березі з видом на північ з'явився будинок: широкий та міцний, з камінами, які споживали багато вугілля, видобутого ведмедами, та з величезними вікнами зі справжнього скла. Там він і жив, полонений, який повадився, немов король.

Потім він взявся за обладнання лабораторії.

Із запеклою завзятістю він здобував книги, прилади, Хімікати, різноманітні інструменти та інше. І якимось чином все це в нього з'являлося то з одного джерела, то з іншого — дещо відкрито, дещо контрабандою з відвідувачами, на праві мати яких він наполог. Землею, морем Та повітрям лорд Ізраель зібрав всі потрібні матеріали,

І за шість місяців його наполегливих зусиль мав усе обладнання.

Отож він працював, обмірковуючи, плануючи, вираховуючи та чекаючи на одну річ, яка була потрібна йому, щоб завершити завдання, яке так лякало Облаткове братство. Вона наближалася з кожною хвилиною.

Уперше Ліра побачила батькову тюрму здалеку, коли Йорик Бернісон зупинився біля підніжжя гірського хребта, щоб діти трохи розім'ялися, тому що не можна було дозволяти їм змерзнути та задубнути ще більше.— Подивіться вгору,— сказав він.

Широкий розбитий схил з каменю та криги, де ледь видно було чийсь сліди, вів до стрімчака, який темнів на тлі неба. Аврори не було видно, але зорі яскраво сяяли. Стрімчак був чорний та похмурий, але на його верхівці стояв високий будинок, з якого в усіх напрямках розливалось світло — не курні мерехтливі відблиски жирових ламп, не різке біле саяво анібаричних ламп, а м'яке спокійне світло гасу.

Вікна, з яких йшло світло, також підтверджували надзвичайну владу лорда Ізраеля. Скло було дорогим, і величезні вікна були недозвальною розкішшю в цих широтах, отже, вони були доказом заможності та впливовості, набагато більшим за вульгарний палац Йофура Рекнісона.

Вони востаннє залізли на ведмедів, і Йорик повів їх угору схилом до будинку. Вони опинилися на підвір'ї, засипаному снігом та огороженому невисоким парканом. Коли Йорик відкрив ворота, вони почули дзвінок десь усередині будинку.

Ліра злізла на землю. Вона ледь трималася на ногах. Дівчинка допомогла Роджеру зіскочити, і, підтримуючи одне одного, діти пішли глибоким снігом до входу.

О, як тепло буде в будинку! О, спокійний відпочинок!

Вона спробувала дотягнутися до дзвоника, але тільки-но простягнула руку, як двері відчинилися. Вона побачила невеликий, ледь освітлений коридор, який слугував для втримання тепла, та постать із лампою, яку вона впізнала — це був слуга лорда Ізраеля — Торольд зі своїм деймоном Анфангом.

Ліра втомлено відкинула свій каптур.

— Хто... — почав Торольд, але потім він побачив, хто це, і продовжив: — Ліра? Маленька Ліра? Чи я сплю?

Він відчинив внутрішні двері за своєю спиною.

Передпокій з миготливим вогнем за кам'яними ґратами, приємним газовим світлом, у якому було видно килими, шкіряні крісла, поліроване дерево... Такого Ліра не бачила, відколи покинула Коледж Джордана, і від цього в неї перехопило подих.

Заричав деймон — сніжний барс лорда Ізраеля.

Перед нею стояв її батько. Його темнооке обличчя спочатку виражало жорстокість, триумф та нетерплячість, але потім всі ці кольори згасли, його очі розширилися від жаху, коли він впізнав свою дочку.

— Ні! Ні!

Він відсахнувся назад та схопився за камінну полицю. Ліра не рухалася.

— Забирайся звідси! — закричав лорд Ізраель. — Іди звідси, геть, іди! Я не посилав по тебе!

Ліра не могла говорити. Вона двічі відкривала рота, тричі, а потім вичавила з себе:

— Ні, ні, я прийшла, тому що...

Здавалося, він був приголомшений, він продовжував хитати головою, потім здійняв руки, ніби хотів захиститися від неї. Ліра не могла повірити, що бачить такі його страждання.

Вона зробила крок до нього, щоб заспокоїти, і за нею зайшов наляканий Роджер. Їхні демони влетіли в тепле приміщення, і за мить лорд Ізраель провів рукою по чолю, потроху оговтуючись. Рум'янець почав повертатися на його обличчя, коли він глянув на обох дітей.

— Ліра,— сказав він.— Це Ліра?

— Так, дядьку Ізраель,— відповіла вона, гадаючи, що ще не час, щоб з'ясовувати їх справжні стосунки.— Я прийшла, щоб віддати вам алетіометр, який мені дав Ректор Джордана.

— Так, звичайно,— відповів він.— Хто це?

— Це — Роджер Парслоу,— мовила вона.— Він хлопчик з кухні Коледжу Джордана. Але...

— Як ти тут опинилася?

— Я щойно збиралася сказати, надворі — Йорик Бернісон, він привів нас сюди. Він ішов зі мною з самого Трольсанда, і ми одурили Йофура...

— Хто такий Йорик Бернісон?

— Ведмідь в обладунках. Він привів нас сюди.

— Торольде,— покликав лорд Ізраель,— приготуй гарячу ванну дітям та нагодуй їх. Потім їм треба буде поспати, їхній одяг брудний — знайди їм щось перевдягтися. Зроби це, поки я поговорю з ведмедем.

Ліра відчула, як все попливло у неї перед очима. Мабуть, це було від тепла, а може, від того, що вона відчула полегшення. Вона побачила, як слуга вклонився та вийшов з передпокою, а лорд Ізраель пройшов у коридор і зачинив за собою двері. Вона майже впала у крісло.

Здалося, вже за мить Торольд звернувся до неї.

— Ідіть за мною, міс,— були його слова.

Вона змусила себе підвестися, і вони з Роджером пройшли до теплої ванної кімнати, де на гарячих батареях висіли пухнасті рушники і в газовому світлі парувала ванна.

— Ти перший,— сказала Ліра.— Я почекаю у кімнаті, а потім ми поговоримо.

Отож Роджер, здригаючись та зітхаючи від гарячої води, заліз та викупався. Вони багато разів плавали голяка, граючи в Айзисі чи у Червелі з іншими дітьми, але це було інше.

— Я боюсь твого дядька,— сказав Роджер крізь відчинені двері.— Я маю на увазі твого батька.

— Краще називай його моїм дядьком. Іноді я також його боюсь.

— Коли ми увійшли, він мене не побачив. Він дивився лише на тебе. І він був нажаханий, доки не побачив мене. Потім він одразу ж заспокоївся.

— Він був просто шокований,— сказала Ліра.— Будь-хто здивувався б, побачивши того, на кого не чекав. Востаннє він бачив мене після випадку у вітальні. Звісно, це був для нього шок.

— Ні,— сказав Роджер,— тут є щось більше. Він дивився на мене, як вовк, та щось міркував.

— Ти це вигдавав.

— Ні. Я його боюсь більше за пані Кольтер, це правда. Він почав плескатися, а Ліра дістала алетіометр.

— Хочеш, я запитав про це читач символів? — сказала вона.

— Ну, я не знаю. Є речі, про які краще не знати. Все, що я почув з того часу, як в Оксфорд прийшли гобліни, все було погане. Не було нічого гарного, крім того, що відбудеться в наступні п'ять хвилин. Чудова ванна, пухнасті рушники. І коли я обітрусь, то сподіваюсь поїсти чогось смачненького, але що буде далі, я не знаю. Може, коли я поїм, в мене буде гарне ліжко, щоб поспати. Але Після цього — хто знає, Ліро. Ми тут бачили жахливі речі, правда? І що далі, то гірше. Отже, мені здається, краще не знати майбутнього. Краще жити теперішнім.

— Так,— втомлено погодилася Ліра.— інколи я теж так думаю.

Тому вона ще потримала алетіометр у руках, але для власного заспокоєння — вона не крутила стрілок і не помітила, як тремтіла найдовша з них. Пантелеймон мовчки спостерігав за цим.

Коли вони обоє викупались, поїли хліба з сиром та випили вина й гарячого чаю, слуга Торольд сказав:

— Хлопчикові краще піти спати. Я покажу йому, куди йти. Його світлість питають, чи не приєднається ви до нього в бібліотеці, міс Ліро.

Ліра знайшла лорда Ізраеля в кімнаті, великі вікна якої виходили на замерзле море далеко внизу. Там був камін з широкою полицею і гасові лампи прикручені так, що постаті людей у кімнаті трохи відбивалися у холодній, освітленій зірками панорамі завіконня. Лорд Ізраель відкинувся у великому кріслі поряд з вогнем і жестом вказав їй на стілець навпроти.

— Твій друг Йорик Бернісон відпочиває надворі,— сказав він.— Йому більше подобається холод.

— Він розповів вам про свій бій з Йофуром Рекнісоном?

— Без подробиць. Але я зрозумів, що тепер він король Свольбарда. Це правда?

— Звісно, правда. Йорик ніколи не бреше.

— Він, здається, призначив себе твоїм охоронцем.

— Ні. Джон Фаа наказав йому доглядати мене, тому він це і робить. Він слухається наказів Джона Фаа.

— Як Джон Фаа причетний до цього?

— Я вам розповім, якщо ви мені дещо скажете,— відповіла вона.— Ви — мій батько, так?

— Так. Ну, то й що?

— Вам слід було сказати це мені раніше, ось що. Не можна приховувати такі речі від людей, тому що вони почуваються дурнями, коли з'ясовують правду, це жорстоко. Що б сталося, якби я знала, що я ваша дочка? Ви могли розповісти мені про це ще багато років тому. Ви могли сказати мені і попросити тримати це в таємниці, і я б нікому не розповіла, якою б малою не була, я б зробила це, якби ви попросили мене. Я б так пишалася, що з мене б нічим цього не витягнули, якби ви попросили не розповідати цей секрет. Але ви цього не зробили. Ви дозволили взнати про це іншим людям, але ніколи не розповідали мені.

— Хто розказав тобі?

— Джон Фаа.

— Він розповів тобі про твою матір?

— Так.

— Тоді мені залишилося небагато додати. Не думаю, що хочу, аби мене допитувала та засуджувала зарозуміла дитина. Я хочу почути, що ти бачила та що робила дорогою сюди.

— Я принесла тобі клятий алетіометр, чи не так? — вибухнула Ліра. Вона ледь не плакала.— Я зберігала його всю дорогу з Джордана. Я ховала його, я дбала про нього, незважаючи на те, що відбувалося з нами. Я навчилася користуватися ним. Я несла його цим триклятим шляхом, тоді як могла відмовитися від нього та бути у безпеці, а ти навіть не дякуєш мені і не виказуєш, що радий мене бачити. Не знаю, навіщо я все це робила. Але я робила і продовжувала йти, навіть у смердючому палаці Йофура Рекнісона з усіма ведмедями я продовжувала йти, зовсім сама, і я обдурила його і змусила битися з Йориком, я йшла сюди заради тебе... І коли ти побачив мене, ти ледве не знепритомнів, ніби я якась гидка річ, якути ніколи більше не хотів бачити. Ви — не людина, лорде Ізраель. Ви — не мій батько. Мій батько не поведився б так зі мною. Батьки люблять своїх дочок, чи не так? Ви не любите мене, і я не люблю вас, така правда. Я люблю Фардера Корама, і я люблю Йорика Бернісона — я люблю ведмеда в обладунках більше, ніж свого батька. І клянусь, Йорик Бернісон любить мене більше, ніж ви.

— Ти сама мені сказала, що він лише діє за наказом Джона Фаа. Якщо ти хочеш бути сентиментальною, я не буду марнувати час на розмови з тобою.

— Тоді забори свій клятий алетіометр, я йду назад з Йориком.

— Куди?

— Назад у палац. Він буде битися з пані Кольтер та Облатковим братством, коли вони прибудуть. Якщо він програє, тоді я також загину, мені байдуже. Якщо він переможе, ми пошлемо по Лі Скоресбі і я полечу на його кулі...

— Хто такий Лі Скоресбі?

— Аеронавт. Він привіз нас сюди, а потім ми розбилися. Ось, заберіть ваш алетіометр. З ним усе гаразд.

Він не ворухнувся, щоб взяти інструмент, і вона поклала його на ґрати над вогнищем.

— І, мабуть, я повинна вам сказати, що пані Кольтер наближається до Свольбарда. Скоро вона почує, що сталося з Йофуром Рекнісоном, і попрямує сюди. На цепеліні, з солдатами. І вони збираються всіх нас вбити за наказом магістрату.

— Вони ніколи не дістануться до нас,— сказав він спокійно.

Він був таким тихим та розслабленим, що її лють трохи зменшилася.

— Ви не знаєте,— сказала вона невпевнено.

— Я знаю.

— Мабуть, у вас є інший алетіометр?

— Для цього мені не потрібний алетіометр. Тепер я хочу почути про твою подорож сюди, Ліро. Розпочни спочатку. Розкажи мені все.

Так вона і зробила. Вона почала з того, що нагадала, як сховалася у вітальні, розповіла про те, як гобліни забрали Роджера, про своє життя з пані Кольтер та все інше, що сталося з нею.

Це була довга історія, і, закінчивши її, вона сказала:

— Є ще одна річ, яку я хочу знати, і впевнена, що маю право знати її, як я маю право знати, хто я насправді. І якщо ви не сказали мені інше, натомість ви повинні розказати мені це. Отже, що таке Пил? І чому всі так бояться його?

Він поглянув на неї, ніби роздумуючи, чи зрозуміє вона те, що він скаже. Раніше він ніколи не дивився на неї серйозно, подумала Ліра. До цього часу він завжди повадився з нею, як дорослий, що поблажливо ставиться до витівок дитини. Але зараз йому здалось, що вона готова.

— Пил — це те, що змушує працювати алетіометр,— сказав він.

— А... Я так і думала! Але що ще? Як про нього дізналися?

— В якомусь сенсі Церква завжди знала про нього. Вони проповідували Пил століттями, вони лише не називали його так.

Але декілька років тому московит Борис Михайлович Русаков винайшов новий вид елементарних частинок. Ти чула про електрони, фотони, нейтрони та інші? Вони називаються елементарними частинками, тому що їх не можна більше розкласти: в них немає нічого, окрім них самих. Отож цей новий вид частинок був елементарним, але їх було дуже важко виміряти, тому що вони поводити себе досі невідомим чином. Найважче Русакову було зрозуміти, чому нові частинки скупчуються навколо людей, ніби їх щось притягує. Особливо до дорослих. До дітей також, але не так сильно, аж поки їх деймони не набувають постійної форми. У віці статевої зрілості вони починають притягати Пил сильніше, і він осідає на них так само, як і на дорослих.

Тепер всі відкриття такого роду через те, що вони стосуються доктрин Церкви, мають оголошуватися через магістрат у Женеві. І це відкриття Русакова було таким дивним і незвичайним, що інспектор з Консисторського Суду Благочестя запідозрив Русакова у змові з дияволом. Він влаштував в лабораторії акт екзорцизму, допитав Русакова за законами інквізиції, але зрештою їм довелося визнати той факт, що Русаков не помилявся і не душив їх — Пил дійсно існує.

Перед ними постала проблема вирішення, що він являє собою. І, використовуючи церковні догмати, вони змогли зупинитися лише на одному. Магістрат вирішив, що Пил є фізичним доказом прабатьківського гріха. Ти знаєш, що таке прабатьківський гріх?

Вона скривила губи. Це було схоже на те, ніби вона знову у Джордані та її питають про те, що вона десь чула, але не пам'ятала.

— Це ніби... — сказала вона.

— Ні, ти не знаєш. Підійди до полиці поряд із письмовим столом та принеси мені Біблію.

Ліра виконала його прохання! протягнула батькові велику чорну книгу.

— Ти пам'ятаєш історію Адама і Єви?

— Звісно, — відповіла вона. — Вона не повинна була їсти яблуко, але змії спокусив її, і вона з'їла.

— А що сталося потім?

— М-м-м... Їх вигнали. Бог прогнав їх із саду.

— Бог говорив їм не їсти яблука, тому що вони помруть. Пам'ятаєш, вони ходили голими у саду, вони були, немов діти, їхні деймони набували будь-якої форми. Але ось що сталося.

Він відкрив третій розділ Книги Буття і прочитав:

І жінка сказала змієві: «Ми можемо їсти плоди з дерев в саду, окрім плодів з дерева посередині саду, так сказав

Бог: «Ви не повинні їсти з нього, а також торкатися його, інакше ви помрете».

І змій сказав жінці: «Умерти — не вмерете, тому що Бог знає, що в день, коли ви поїсте звідти, ваші очі розплющаться, і ваші деймони набудуть своїх справжніх форм, і ви будете, як боги, які знають добро і зло».

І побачила жінка, що дерево гарне на смак, і принаadne для очей, і жадане, щоб взнати справжню форму деймона. Вона взяла з нього плоду та й з'їла і разом теж дала чоловікові своєму — і він з'їв.

І розплющилися очі в обох них, і побачили вони справжню форму своїх деймонів, і заговорили з ними.

Але коли чоловік та жінка пізнали своїх власних деймонів, вони побачили, як вони змінилися, бо до того часу вони були єдиним з усіма створіннями на землі та в повітрі, і не було різниці між ними.

І вони побачили різницю, і вони пізнали добро і зло, і засоромилися. І зшили вони фігове листя, щоб прикрити свою наготу...»

Він закрив книгу.

— Ось так прийшов гріх на землю,— сказав він,— гріх, сором і смерть. Це сталося, коли їхні деймони набули постійних форм.

— Але... — Ліра намагалася знайти потрібні слова,— але це ж неправда, чи не так? Не така правда, як хімія чи інженерія? Адама і Єви не було насправді? Касінгтонознавець сказав мені, що це ніби казка.

— Касінгтонознавець завжди був вільнодумцем. Це його обов'язок — випробувати віру вчених. Тому він і сказав так. Але подумай про Адама і Єву як про уявне число, як про квадратний корінь з мінус одного — ти ніколи не знайдеш чіткого доказу його існування, але якщо ти вставиш його у своє рівняння, ти зможеш обчислити різноманітні речі, які не можуть існувати без нього.

В будь-якому разі Церква вчила цього тисячі років. А потім Русаков відкрив Пил, врешті-решт з'явився фізичний доказ, що щось відбулося, коли цнотливість обернулася на досвід.

Між іншим, назву Пилу дала також Біблія. Спочатку він називався Частинки Русакова, але невдовзі хтось вказав на цікавий вірш з третього розділу Книги Буття, де Бог проклинає Адама за те, що він їв плід.

Він відкрив Біблію знову та показав рядки Лірі. Вона прочитала:

«У поті чола свого ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий. Бо ти — пил,— і до пилу вернешся...»

Лорд Ізраель сказав:

— Церковні вчені завжди замислювалися щодо перекладу цього вірша. Деякі кажуть, його потрібно розуміти не «і до пилу вернешся», а «станеш предметом пилу», а інші вважають цей вірш чимось на зразок каламбуру між словами «земля» і «пил», і це справді означає, що Бог визнає свою власну природу дещо грішною. Ніхто не погоджується. Ніхто не може погодитись, тому що це аморально. Але це було надто гарне слово, щоб не скористатися ним, тому частинки почали називати Пил.

— А щодо гоблінів? — запитала Ліра.

— Генеральне Облаткове братство... Компанія твоєї матері. Доречно з її боку скористатися шансом, щоб підтримати власну владу, адже вона розумна жінка, як сподіваюсь, ти помітила. Магістрату вигідно дозволяти розростатися різним агентствам. Вони можуть платити йому, щоб послабити силу одне одного. Якщо одне з них досягне успіху, магістрат завжди може вдати, що підтримував лише його, а якщо воно потрапить в немилість, вони б навпаки оголосили їх відступниками, які ніколи не мали справжньої ліцензії. Розумієш, твоя мати завжди прагнула влади. Спочатку вона хотіла здобути її звичайним шляхом, через шлюб, але це не спрацювало, як, мені здається, ти чула. Отже, їй довелось звернутися до Церкви. Зрозуміло, вона не могла піти шляхом чоловіка — стати священиком і таке інше — це було б неправомірно. Тому вона організувала власний орден, свої канали впливу і працювала через них. Правильним кроком було спеціалізуватися за Пилом. Всі боялися його, ніхто не знав, що робити, тому коли вона запропонувала вести дослідження, магістрат зітхнув з полегшенням і забезпечив її грошима та всім потрібним.

— Але вони відокремлювали... — у Ліри не вистачало сил сказати це, слова застрягали у неї в горлі.— Ви знаєте, що вони робили? Чому Церква дозволила їм робити такі речі?

— Тому що існував прецедент. Щось таке вже траплялося раніше. Ти знаєш, що означає слово кастрація? Це означає позбавлення хлопчика статевих органів, щоб він ніколи не набув чоловічих рис. У кастрата назавжди залишається його високий дискантовий голос, тому Церква і дозволяє це робити — таку корисну річ для церковної музики. Деякі кастрати стали великими співаками, чудовими артистами. Багато які з них обернулися на товстих пещених напівчоловіків. Інші вмерли через наслідки операції. Але Церква не відмовилася від невеликого відокремлення, розумієш? Був прецедент. А цей метод мав бути більш гігієнічним, ніж старі, коли в них не було анестезії, чи стерильних бинтів, чи потрібного догляду сестер. Він був би порівняно безболісним.

— Це не так! — розлючено сказала Ліра. — Це не так!

— Ні. Звісно, ні. Тому їм і довелося ховатися на далекій півночі, в темряві та безвісті. Тому Церква була рада мати в себе на службі таку людину, як твоя мати. Хто міг підозрювати таку чарівну, впливову, милу та розумну? Але через таємність та неофіційність цієї операції магістрат також міг переслідувати її, якби це стало їм потрібно.

— Але кому першому спало на думку робити відокремлення?

— Їй. Вона вважала, що дві речі, які відбуваються в отроцтві, можуть бути пов'язані — зміни, які відбуваються з деймоном, і той факт, що починає притягуватись Пил. Мабуть, якби деймона від'єднали від тіла, ми б ніколи не стали предметом Пилу — прабатьківського гріха. Питання полягало в тому, чи можливо від'єднати деймона від тіла, не вбивши людину. Вона багато подорожувала та бачила безліч різних речей. Вона була в Африці, наприклад. Африканці можуть зробити раба, який називається зомбі. Він не має власної волі, він буде працювати вдень і вночі без жодних нарікань, навіть не намагаючись втекти. Він схожий на труп...

— Це людина без деймона!

— Саме так. Отже, вона з'ясувала, що їх можливо розділити.

— І... Тоні Коста розповідав мені про жахливих фантомів у північних лісах. Здається, вони мають щось спільне.

— Так. У будь-якому разі Генеральне Облаткове братство виникло, ґрунтуючись на схожих ідеях та на одержимості Церкви ідеєю прабатьківського гріха.

Деймон лорда Ізраеля повів вухами, і він поклав свою руку на її красиву голову.

— Відбувалося ще дещо, коли вони робили відокремлення, — продовжував він. — Але вони не помічали цього. Енергія, яка пов'язує деймона з людиною, надзвичайно потужна. Коли робиться відокремлення, вся енергія умить розпадається на частинки. Вони не помітили цього, тому що прийняли її за шок, чи огиду, чи моральне протистояння і намагалися стримувати себе при цьому. Тому вони не помітили, що вона може робити, і ніколи и не думали підкорити її...

Ліра не могла всидіти. Вона підвелась, підійшла до вікна і глянула крізь холодну темряву невидючими очима. Вони були надто жорстокими. Як би важливо не було дізнатися про прабатьківський гріх, було занадто жорстоко робити те, що вони зробили з Тоні Макаріосом та іншими. Їх нічого не виправдовувало.

— А що робили ви? — запитала вона. — Ви робили такі відокремлення?

— Мене цікавить дещо інше. Я не думаю, що Облаткове братство зайшло далеко. Я хочу дістатися до джерела самого Пилу.

— Джерела? Тоді звідки він береться?

— З іншого всесвіту, який ми бачимо через Аврору. Ліра знову повернулась. Її батько відкинувся у своєму кріслі, лінивий та могутній, його очі були так само жорстокими, як очі його деймона. Вона не любила його, вона не могла довіряти йому, але була змушена обожнювати його і цю екстравагантну розкіш, яку він дозволив собі в цій далекій пустелі, та його надзвичайну амбіційність.

— Що це — інший всесвіт? — запитала вона.

— Один із незліченних мільярдів паралельних світів. Відьми знали про них протягом століть, але перші теологи, які довели їх існування математично, були вигнані близько п'ятдесяти років тому. Проте це — правда, і її не можна заперечувати.

Але ніхто не знав, що коли-небудь можна буде перейти з одного всесвіту до іншого. Це непохитні фундаментальні закони, вважали ми. Що ж, ми помилялися. Ми змогли побачити інший світ у височині. Якщо світло може перетинатися з ним, отже, і ми зможемо. І ми повинні були навчитися бачити його, Ліро, так само, як ти навчилася розуміти алетіометр.

Тепер той світ, як і будь-який інший всесвіт, можна досягнути. Коли ми підкидаємо монетку, наприклад, може випасти орел чи решка, ми не знаємо, що випаде доти, доки монета не впаде на землю. Якщо випаде орел, це означає, що можливість того, щоб випала решка, минула. До цієї миті обидві можливості були вірогідними.

Але в іншому світі випала решка. І коли це трапляється, два світи перетинаються. Я навів приклад з монеткою, щоб пояснити тобі цей принцип. Насправді ці втрачені можливості трапляються на рівні елементарних частинок, але це відбувається так само: в одну мить декілька речей можливі, наступної — лише одна, а решти не існує. Окрім випадків, коли світи перейдуть у той простір, де вони відбулися.

— І я збираюсь у той світ в Аврорі,— сказав він,— бо думаю, що весь Пил у цей всесвіт іде звідти. Ти бачила ті слайди, які я показував ученим у вітальні. Ти бачила, що Пил іде у цей світ з Аврори. Ти сама бачила те місто. Якщо світло може подолати бар'єр між світами, якщо Пил може це, якщо ми бачимо те місто, тоді ми можемо побудувати міст і перейти туди. Це потребує феноменального спалаху енергії. Але я можу зробити це. Десь далеко є джерело Пилу, смерті, гріха, горя, руйнування цього світу. Люди прагнуть лише руйнувати, Ліро. Це і є прабатьківський гріх. І я збираюсь припинити це. Смерть незабаром зникне.

— Тому вони ув'язнили вас тут?

— Так. Вони нажахані. І цьому є причина.

Він підвівся (те саме зробив його деймон), гордий, прекрасний та нещадний. Ліра мовчки сиділа. Вона боялась свого батька і водночас обожнювала. Дівчинка вважала, що він несповна розуму, але хто вона, щоб судити?

— Іди спати,— сказав він.— Торольд проведе тебе. Він повернувся, щоб іти.

— Ви забули алетіометр,— сказала вона.

— А, так. Насправді він мені зараз не потрібний,— відповів він.— Все одно мені від нього не буде користі без книг. Знаєш, я думаю, що Ректор Джордана дав його тобі. Він справді просив передати прилад мені?

— Звісно, так! — скрикнула Ліра. Але потім вона знову подумала і зрозуміла, що Ректор ніколи не просив її робити цього, вона сама завжди так вважала — а для чого б ще він давав їй інструмент? — Ні,— сказала вона.— Я не знаю. Я думала...

— Добре, мені він не потрібний. Він твій, Ліро.

— Але...

— На добраніч, дитино.

Без слів, надто приголомшена, щоб поставити ще дюжину невідкладних питань, які роїлися в неї в голові, вона взяла алетіометр і загорнула його в чорний оксамит. По тому вона сіла біля вогню і простежила, як батько залишив кімнату.

22. Зрада

Вона прокинулася від того, що якийсь незнайомець смикав її за руку, Пантелеймон підскочив і заричав — вона впізнала Торольда. Він тримав гасову лампу, і його руки тремтіли.

— Міс, міс, швидко прокидайтеся, я не знаю, що робити. Він не залишив ніяких наказів. Мені здається, він збожеволів, міс.

— Що? Що сталося?

— Лорд Ізраель, міс. Він ніби марив відтоді, як ви заснули. Я ніколи не бачив його таким страшним. Він спакував багато інструментів та батарей на сани, запряг собак і поїхав. Але він також взяв хлопчика, міс!

— Роджера? Він взяв Роджера?

— Він наказав мені розбудити його та одягти, я не міг сперечатися, я ніколи цього не робив, хлопчик усе питав про вас, міс, але лорду Ізраелю був потрібний лише він. Пам'ятаєте, коли ви тільки-но підійшли до дверей, міс, він побачив вас і не міг повірити очам, і хотів, щоб ви пішли?

У Ліри від втоми та страху так крутилася голова, що їй було важко думати, але вона сказала:

— Так... Так...

— Це тому, що йому була потрібна дитина, щоб закінчити експеримент, міс! А в лорда Ізраеля свій особливий спосіб здобувати те, що йому потрібно, він лише наказує щось і...

Тепер в голові у Ліри ревло та стукало, ніби вона намагалася заглушити якесь знання у власній свідомості.

Вона вилізла з ліжка, дотяглася до своєї одежі, та раптом впала — протяжний крик відчаю вирвався з її грудей. Це вона видавала його, але він був більшим за неї, ніби відчай був нею самою. Вона пригадала його слова: енергія, яка пов'язує людину та деймона, надзвичайно потужна, щоб побудувати міст між світами, потрібен феноменальний спалах енергії...

Вона лише тепер зрозуміла, що зробила.

Вона вистраждала весь цей шлях, щоб принести щось лорду Ізраелю, гадаючи, ніби знає, що йому потрібно, але це був зовсім не алетіометр. Йому була потрібна дитина.

Вона принесла йому Роджера.

Ось чому він закричав: «Я не посилав по тебе!», коли він її побачив. Він посилав по дитину, і доля привела йому його власну дочку. Так він думав, поки вона не зайшла і не показала йому Роджера.

О, який гіркий біль! Вона думала, що рятує Роджера, але весь цей час вона старанно працювала, щоб зрадити його...

Ліра хитала головою та ридала від безсилої люті. Це було занадто.

Торольд намагався заспокоїти її, але він не знав причини її надзвичайного горя і міг лише нервово поплескувати її по плечу.

— Йорик,— проридала вона, відштовхуючи слугу.— Де Йорик Бернісон? Ведмідь! Він ще надворі?

Старий безпорадно знизав плечима.

— Допоможи мені! — сказала вона, тремтячи від слабкості та страху.— Допоможи мені одягтися. Мені потрібно йти. Зараз! Швидше!

Він поставив лампу і став їй допомагати. Коли вона командувала з таким владним виглядом, вона була дуже схожою на батька, але її обличчя було мокре від сліз, а губи тремтіли. Пантелеймон метався по підлозі, б'ючи хвостом, його шерсть іскрилася. Торольд приніс задубілі, смердючі шуби і допоміг їй одягтися. Коли всі гудзики були застібнуті та всі шпарини щільно затулені, вона пішла до дверей і відчула мороз, який вдарив її, немов мечем, та одразу ж заморозив сльози на щоках.

— Йорику! — покликала вона.— Йорику Бернісон! Прийди, тому що ти мені потрібний!

Ворушіння снігу, брязкіт металу — і з'явився ведмідь. Він спокійно спав під снігом. У світлі лампи, яку тримав Торольд біля вікна, Ліра побачила довгу голову без обличчя, темні дірки для очей, відблиск білої шерсті під рудувато-чорним металом і захотіла обійняти його та притиснутися до його залізного шолому та шерсті з намерзлим на ній льодом.

— Ну? — сказав він.

— Ми повинні наздогнати лорда Ізраеля. Він забрав Роджера і збирається — страшно подумати — о Йорику, благаю тебе, побігли швидше, мій любий!

— Сідай, — сказав він, і вона вилізла йому на спину. Не було потреби питати, куди бігти — сліди саней вели прямо з двору через долину, і Йорик побіг уперед. Його рух став вже частиною Ліри, і вона їхала на ньому верхи майже автоматично. Він біг по сніжному покриву кам'янистої землі швидше, ніж будь-коли, і диски обладунків рухалися під нею у постійному ритмі.

За ними бігли інші ведмеді, несучи з собою вогнемет. Шлях був ясним, тому що місяць був високо, і світло, яке він розливав на засніжений світ, було так само яскравим, як тоді, коли вони летіли на кулі: світ яскраво-срібного та неймовірно чорного. Сліди саней лорда Ізраеля вели просто до зубчастих пагорбів. Їх дивні пустельні верхівки тягнулися в небо чорними, як оксамитова тканина алетіометра, стрілами. Самих саней не було видно — чи все ж був якийсь легкий рух на схилі найвищого пагорба? Ліра напружила очі, вдивляючись уперед, а Пантелеймон злетів якнайвище та роздивлявся совою.

— Так, — сказав він, сівши за мить їй на руку, — це лорд Ізраель, він несамовито жене собак, а позаду сидить дитина...

Ліра відчула, що Йорик Бернісон змінив ходу. Щось привернуло його увагу. Він біг дедалі повільніше, поглядаючи ліворуч та праворуч.

— Що сталося? — запитала Ліра.

Він не відповів. Він уважно слухав, але сама вона нічого не чула. Потім Ліра справді щось вловила — загадковий, надто віддалений тріск та калатання. Цей звук вона вже чула раніше — звук Аврори. Нізвідки впала вуаль випромінювання та, змінюючись, повисла у північному небі. Можливо, всі ті невидимі мільярди та трильйони заряджених частинок Пилу, думала вона, викликали це сяюче мерехтіння у верхніх шарах атмосфери. Це явище було яскравішим та більш екстраординарним, ніж те, що Ліра бачила раніше, ніби Аврора знала, яка драма відбувається внизу, і хотіла підсилити своїм світлом хвилюючий ефект.

Але ніхто з ведмедів не дивився вгору — вся їхня увага була на землі. Це не Аврора привернула увагу Йорика. Зараз він стояв, не рухаючись, і Ліра злізла з його спини, знаючи, що його почуття потребували волі. Щось зацікавило його.

Ліра озирнулася навколо: назад, на широку долину, яка вела до будинку лорда Ізраеля, на гори, які вони перейшли ще раніше, але нічого не побачила. Аврора ставала яскравішою. Передні вуалі тремтіли та віялись, і нерівні фіранки згорталися та розгорталися, стаючи більшими та яскравішими, арки та склепіння розкинулися від горизонту до горизонту і торкалися zenіту своїми дугами. Вона ясніше, ніж завжди, чула сильний свист та шелест незбагнених сил.

— Відьми! — крикнув ведмідь, на чий голос Ліра обернулася з радістю та полегшенням.

Але важка морда штовхнула її вперед, від чого у неї перехопило подих, і вона стояла, задихаючись та тремтячи, й дивилася на зелене перо стріли, яке стирчало на місці, де вона щойно стояла. Наконечник та древко були глибоко встромлені в сніг.

«Неможливо!» — подумала вона з слабкістю, але це була правда, тому що інша стріла дзенькнула об обладунки Йорика, який стояв над нею. Це були відьми не Серафіни Пеккала — вони були з іншого клану. Вони кружляли над ними, близько дюжини, знижуючись, щоб вистрілити, та злітаючи знову вгору. Ліра лаялася всіма словами, які знала.

Йорик Бернісон віддавав чіткі накази. Було видно, що ведмеді знають, як вести бій з відьмами, оскільки вони одразу зайняли оборонну позицію, а відьми продовжували наступати. Вони могли точно влучити лише з близької відстані, щоб не марнувати стріл, вони знижувалися, стріляли з найнижчої точки польоту та знову злітали. Але коли вони були низько, а їхні руки були зайняті луком та стрілою, вони ставали вразливими, і ведмеді хапали їх своїми могутніми лапами. Безліч з них впали і загинули.

Ліра заховалася за каменем, спостерігаючи за польотом відьом. Декілька пострілів у неї — усі мимо. А потім Ліра, дивлячись у небо, побачила, що більшість відьом спочатку розлетілися на різні боки, а потім повернули назад.

Але якщо вона і відчула полегшення, воно не тривало надто довго. У тому напрямку, куди вони вирушили, вона побачила багато інших відьом, які приєднувалися до попередніх. І в повітрі поряд з ними з'явилися мерехтливі вогники; на просторах Свольбарда, під сяючою Авророю вона почула звук, від якого її охопив жах. Це було різке гуркотіння газового двигуна: наближався целелін пані Кольтер з її військом на борту.

Йорик проричав наказ, і ведмеді зайняли іншу позицію. У похмурому блиску неба Ліра спостерігала, як вони швидко встановлювали вогнемет. Авангард відьом також побачив їх і почав поливати дощем із стріл, але ведмеді довірили своїм обладункам і продовжували швидко працювати, лаштуючи свій апарат — величезний важіль, зведений вгору під

кутом, чашу — ярд у діаметрі — та глибокий залізний котел, із якого клубочився дим і пара.

Поки вона дивилася, розгорілося яскраве полум'я, і декілька ведмедів взяли до звичної справи. Двоє з них відтягай довгий важіль вогнемета, інший закріпив повну чашу вогню, і за наказом вони відпустили її, жбурляючи розжарену сірку в темне небо.

Над ними було так багато відьом, що з першого ж удару на землю впали троє з них, охоплені полум'ям, але справжньою мішенню був целелін. Пілот, мабуть, ніколи раніше не бачив вогнемета чи недооцінив його силу, тому що він продовжував летіти вперед на ведмедів, не набираючи висоти й не намагаючись змінити напрям.

Потім стало видно, що в них на целеліні також є небезпечна зброя: ручний кулемет, встановлений на носі гондоли. Ліра бачила, як від обладунків ведмедів на різні боки сипалися іскри, і звірі поспішно ховалися під свій єдиний надійний захист, лише потім вона почула дзвін куль. Дівчинка закричала від страху.

— Вони у безпеці,— сказав Йорик Бернісон.— Дрібними кулями неможливо пробити обладунки.

Вогнемет запрацював знову — цього разу масу розпеченої сірки було кинуте просто у напрямку гондоли, і вона розірвалася каскадом палаючих бризок на різні боки. Целелін повернув ліворуч та з гарчанням почав віддалятися, але потім знову полетів на ведмедів, які швидко працювали біля апарата. Коли він наблизився, важіль із скрипом опустився; ручний кулемет закашляв та почав сипати кулями — і двоє ведмедів впали під гучний рик Йорика Бернісона, а коли повітряний корабель опинився майже над головами, ведмідь вигукнув наказ, і вміст чаші знову полетів у небо.

Цього разу сірка потрапила під оболонку аеростата. Всередині у нього містився контейнер з киснем, зроблений з просотої олією тканини, яка могла протистояти незначним ушкодженням, але вага розпеченого мінералу була надто великою для неї. Тканина затріщала, і сірка змішалася з киснем у страшному вибуху полум'я.

Одразу ж тканина стала прозорою, і стало видно весь кістяк целеліна, який був темним серед пекельних жовтогарячих, червоних та жовтих кольорів. Він залишався у повітрі, здавалося, неймовірно довго, а потім почав повільно спускатися на землю. Маленькі, чорні на тлі снігу постаті розбігалися навсідч, і відьми спустилися, щоб допомогти їм вибратися з полум'я. За мить після того, як целелін ударився об землю, він обернувся на купускрученого металу, завіси диму та сполохи вогню.

Але солдати, які були на борту, та інші (хоч Ліра була надто далеко, щоб упізнати серед них пані Кольтер: вона знала, що жінка була там) не марнували часу. За допомогою відьом вони витягли ручний кулемет, встановили його та почали стріляти із землі.

— Уперед! — наказав Йорик. — Вони протримаються досить довго.

Він проричав, і група ведмедів відділилася від інших, щоб атакувати правий фланг татар. Ліра відчувала його бажання залишитися з ними, але все її єство кричало: «Уперед! Уперед!» — а уява малювала Роджера та лорда Ізраеля. Йорик Бернісон знав це і повернув до гори, геть від поля бою, залишаючи ведмедів стримувати натиск татар.

Вони дерлися нагору. Ліра напружувала зір, але навіть очі Пантелеймона-сови не бачили жодного руху на схилі гори, якою вони лізли. Однак слід саней лорда Ізраеля був чітким, і Йорик швидко йшов по ньому, фонтанами розкидаючи сніг поза собою. Що б тепер не сталося позаду, зараз це було лише позаду. Ліра викинула це з голови. Їй здавалося, що для неї не існує цілого світу — такою напруженою та цілеспрямованою вона була, так високо вони дерлися, таким дивним та надприродним було світло, у якому вони купалися.

— Йорику, — сказала вона, — ти знайдеш Лі Скоресбі?

— Живим чи мертвим, я знайду його.

— І якщо ти побачиш Серафіну Пеккала...

— Я розповім їй, що ти зробила.

— Дякую, Йорику, — сказала Ліра.

Деякий час вони не розмовляли. Ліра відчувала, що увійшла в якийсь транс, стан між сном та реальним життям, стан свідомого сновидіння, у якому вона бачила, що ведмеді несуть її в місто серед зірок.

Вона збиралася щось сказати про це Йорику, але в цей час він уповільнив ходу і зупинився.

— Сліди ведуть далі, — сказав Йорик Бернісон, — але я не можу.

Ліра сплигнула з його спини і стала поряд із ним. Вони стояли на краю глибокої ущелини. Було важко сказати, це тріщина льодовика чи скелі, але це було не суттєво, тому що вона йшла просто у бездонну темряву.

А сліди саней лорда Ізраеля доходили до краю... І продовжувалися, вони вели крізь міст із снігу.

Міст, без сумніву, відчув вагу саней, тому що сліди йшли понад самим краєм ущелини і занурювалися десь на фут у сніг. Він міг би витримати вагу дитини, але, звісно, він не витримав би ведмеда в обладунках.

Сліди ж лорда Ізраеля вели далі мостом нагору. Якби вона схотіла продовжувати йти, то мусила зробити це сама.

Ліра повернулася до Йорика Бернісона.

— Я повинна перейти на той бік,— сказала вона.— Дякую тобі за все, що ти зробив. Я не знаю, що станеться, коли я дістанусь до нього. Мабуть, ми всі загинемо, наздожену я його, чи ні. Але якщо я повернусь, я віддячу тобі як слід, королю Йорику Бернісон.

Вона поклала руку йому на голову. Він дозволив їй це зробити і м'яко покивав.

— До побачення, Ліро Красномовна.

Її серце калатало від любові. Дівчинка повернулася і стала на міст. Сніг затріщав під нею, а Пантелеймон звився вгору над мостом — оглянути його стан та підбадьорити Ліру, щоб вона продовжувала рухатися. Крок за кроком вона думала, чи швидко перебігти на інший бік, чи йти повільно, як вона і робила, та намагатися ступати якнайлегше. На півдорозі почувся сильний тріск снігу — великий шмат зірвався коло її ніг та упав у безодню, і міст осів ще на декілька дюймів над ущелиною.

Вона стояла не рухаючись. Пантелеймон скрадався у формі леопарда, готовий стрибнути та підхопити її.

Міст втримався. Вона зробила ще один крок, потім другий, а потім відчула, як щось осідає у неї під ногами, і з усієї сили стрибнула на інший бік. Вона впала на живіт, а за її спиною весь міст провалився в ущелину з м'яким шумом.

Пазурі Пантелеймона вп'ялися в її шубу та міцно тримали.

За мить вона розплющила очі та відповзла від краю. Вона підвелась і помахала рукою ведмедю, який спостерігав за нею. Йорик Бернісон став на задні лапи, бажаючи відповісти їй, а потім повернувся та швидко побіг униз, щоб допомогти своїм підданам у битві з пані Кольтер та солдатами з цепеліна.

Ліра залишилася сама.

23. Міст до зірок

Коли Йорика Бернісона вже не було видно, Ліра відчула страшну слабкість і машинально повернулася до Пантелеймона.

— О Пане, любий, я не можу йти далі! Я так боюся і так втомилася, весь цей шлях, боюсь до смерті! Краще це був би хтось інший, а не я, слово честі!

Її демон в образі кота уткнувся їй у шию, теплий та заспокійливий.

— Я просто не знаю, що нам робити,— проридала Ліра.— Це занадто для нас, Пане, ми не можемо...

Вона притиснула його до себе та розгойдувалася туди-сюди, не стримуючи ридань, які линули цими дикими снігами.

— Навіть якщо... якщо пані Кольтер перша дістанеться до Роджера, його не можна буде врятувати, тому що вона забере його назад у Больвангар чи ще гірше, і вони вб'ють мене,

щоб помститися... чому вони роблять ці речі із дітьми, Пане? Вони всі так ненавидять дітей, що хочуть роздерти їх таким чином на частки? Чому вони це роблять?

Але в Пантелеймона не було відповіді — він лише міг обійняти її міцніше. Потроху, коли напад страху минув, вона знову прийшла до тями. Вона була Лірою, змерзлою та наляканою, але самою собою.

— Шкода... — сказала вона і зупинилася. Не було нічого такого, про що б вона, втративши, могла шкодувати. Останній глибокий тремтячий подих — і вона була готова йти.

Місяць вже сів, і небо на півдні було темним, хоч мільярди зірок лежали на ньому, як діаманти на оксамиті. Їх затьмарила Аврора, затьмарила в сотню разів. Ніколи не бачила її Ліра такою яскравою та хвилюючою — з кожним новим рухом і тремтінням в небі виникали нові чудесні вогні. А поза мерехтливим серпанком світла — той інший світ, те залите сонцем місто, чітке та нерухоме.

Що вище вони заходили, то більш пустельною здавалася земля внизу. На північ лежало замерзле море, стиснуте кряжами там, де сходились простирадла льодовиків, а з другого боку — воно було таке пласке, біле та нескінченне, що сягало полюса і тягнулося далі, — невиразне, позбавлене життя, кольору, холодне та смутне, понад усяку уяву. На сході та заході спали гори, величезні гострі зубчасті піки, які тягнулися у небо. Їхні уступи були густо засніжені й заточені вітром, як леза ятаганів. На південь тягнувся шлях, яким вони прийшли, і Ліра вдивилася пильніше, бажаючи побачити свого дорогого друга Йорика Бернісона та його військо, але ніщо не рухалося дикою долиною. Вона навіть не була впевнена, чи бачить палаючий цепелін та малиновий сніг поряд із тілами воїнів.

Пантелеймон злетів угору і сів їй на руку совою.

— Вони одразу за пагорбом! — сказав він. — Лорд Ізраель дістав всі свої інструменти, і Роджер не може втекти...

Лише він проказав це, як Аврора зблиснула і стала тьмяною, ніби прикручена анібарична лампочка, а потім зовсім згасла. У мороці Ліра відчула присутність Пилу, повітря здавалося повним якихось передчуттів, ніби ще ненароджених думок.

У суцільній темряві вона почула крик дитини:

— Ліро! Ліро!

— Я йду! — закричала вона у відповідь та кинулась уперед, ідучи з останніх сил, але змушуючи себе рухатися й рухатися крізь тьмяне снігове мерехтіння.

— Ліро! Ліро!

— Я майже поряд, — видихнула вона. — Майже поряд, Роджере!

Пантелеймон від нетерпіння швидко змінював форми: лев, горностай, орел, дикий кіт, заєць, саламандра, сова, леопард — усі форми, які він будь-коли мав, калейдоскоп образів серед Пилу...

— Ліро!

Нарешті вона досягла верхівки та побачила, що відбувається.

За п'ятдесят ярдів у світлі зірок лорд Ізраель зв'язував два дроти, які вели до перекинутих саней, де стояли одна в одну батареї та різні прилади, що вже вкрилися кришталіками льоду. Він був одягнений у важкі шуби, його обличчя освітлювала гасова лампа. Поряд із ним, як сфінкс, сидів його демон, його красива плямиста шерсть вилискувала, а хвіст ліниво рухався по снігу.

У роті він тримав демона Роджера.

Маленьке створіння билось, намагалося вирватися — в одну мить як пташка, потім собака, кіт, щур, знову птах — воно весь час кликало Роджера, що був за кілька ярдів від них, напружений, він весь час прагнув звільнитися від цих щільних обіймів, плачучи від холоду та болю. Він вигукував ім'я свого демона та кликав Ліру. Він підбіг до лорда Ізраеля і схопив його за руку, але той відштовхнув його. Хлопчик спробував знову, ридаючи, благаючи та волаючи, але лорд Ізраель не звертав на нього уваги і весь час відштовхував його.

Вони стояли на краю скелі. Під ними не було нічого, крім безмежної темряви. Вони знаходилися за тисячу футів від моря.

Все це побачила Ліра у світлі зірок. Але потім лорд Ізраель з'єднав дроти, і на небі блиснула Аврора, повертаючись до життя. Ніби потік струму пройшов між двома терміналами, хоч один з них був на тисячі миль угорі та десять тисяч миль завдовжки — мерехтливий, легкий, хвилястий, сяючий, величний водоспад. Він керував нею...

Чи використовував її силу, тому що з величезної катушки, яка містилася на санях, ішов дріт, він вів просто у небеса. Вниз, із темряви, спустився ворон, і Ліра знала, що це був демон відьми. Відьма допомагала лорду Ізраелю, це вона віднесла той дріт у височінь.

Аврора знову спалахнула.

Він був майже готовий.

Він повернувся до Роджера і поманив його. Роджер безпомічно пішов до нього, хитаючи головою, благаючи, ридаючи, але безвільно йдучи уперед.

— Ні! Тікай! — закричала Ліра і кинулася до нього униз схилом.

Пантелеймон підбіг до сніжного барса і вихопив у нього з щелеп демона Роджера. За мить сніжний барс кинувся за ним, Пантелеймон випустив демона хлопчика, і обидва

молоді деймони, безперервно змінюючи свої форми, вступили у бій з величезним плямистим звіром.

Він махав навсібіч своїми пазуристими лапами, і його ричання заглушало навіть крик Ліри. Обоє дітей також билися з ним та з тими істотами в туманному повітрі — темними передчуттями, які заповнювали все навколо, спускаючись з потоками Пилу...

А вгорі коливалася Аврора, показуючи крізь своє постійне напружене мерехтіння то будинок, то озеро, то ряд пальмових дерев, які здавалися такими близькими, що можна було переступити з цього світу в інший.

Ліра підскочила та схопила Роджера за руку.

Вона сильно потягнула, вони звільнилися від лорда Ізраеля і побігли руч-об-руч, але Роджер кричав та звивався, тому що барс знову схопив його деймона. Ліра знала цей біль, який стискував серце, і спробувала зупинитися...

Але вони не могли зупинитися.

Вони котилися вниз зі скелі.

Ціла купа снігу невблаганно тягнула їх униз...

Замерзле море за тисячу футів унизу...

— ЛІРО!

Стук серця...

Міцно сплетені руки...

І високо вгорі найвеличніше диво.

Бездонне склепіння небес, усіяне зірками, раптом пронизало, немов списом.

Струмінь світла, струмінь енергії, випущений угору, немов стріла з лука. Фіранки світла та кольорів Аврори розірвалися; пронизливий, скрипучий, хрусткий, тріску-чий звук розлігся луною від одного краю всесвіту до другого. На небі був суходіл...

Сонячне світло!

Сонячне світло виграло на шерсті золотої мавпи...

Падіння снігової маси припинилося, мабуть, невидимий стрімчак зупинив свій рух тут навіки. На утрамбованому снігу верхівки Ліра бачила золотаву мавпу, яка кинулася до барса. Вона бачила, як два деймони наїжачилися, насторожені та могутні. Хвіст мавпи стирчав угору, а сніжний барс водив ним з боку в бік. Потім мавпа нерішуче простягла лапу, а барс чутливо та граційно схилив голову, ніби вітаючись, вони торкнулися одне одного...

Коли Ліра подивилася вище, вона побачила пані Кольтер, яка стояла в обіймах лорда Ізраеля. Світло грало навколо них, ніби іскри та промені анїбаричного струму. Ліра,

зовсім безсила, могла лише уявляти, що сталося — якимось чином пані Кольтер вдалося минути ущелину та прийти за нею сюди...

Її власні батьки разом!

До того ж так палко обіймаються — в це не можна було повірити.

Вона широко розкрила очі. Тіло мертвого Роджера лежало в неї на руках нерухоме, тихе та спокійне. Вона чула розмову своїх батьків.

Її мати сказала:

— Вони ніколи не дозволять цього... Її батько відповів:

— Дозволять? Нам не потрібний дозвіл, ніби дітям. Я зробив можливим будь-кому перейти туди, якщо вони забажають.

— Вони заборонять це! Вони закриють туди хід та зроблять вигнанцем будь-кого, хто спробує!

— Надто багато людей захочуть це зробити. Вони не зможуть їх зупинити. Це буде означати кінець Церкви, Марісо, кінець магістрату, кінець усіх цих століть темряви! Подивись на це світло там, угорі — це сонце іншого світу! Відчуй його тепло на своєму тілі!

— Вони сильніші за будь-кого, Ізраелю! Ти не знаєш...

— Я не знаю? Я? Ніхто на світі не знає краще за мене, яка могутня Церква! Але вона не достатньо сильна для цього. Пил все змінить. Тепер його ніщо не спинить.

— Ти цього хотів? Змусити нас задихатися, вбити гріхом та темрявою?

— Я хотів прорватися, Марісо! І я зробив це. Подивись, подивись на пальмові дерева, які коливає вітер на березі! Ти відчуваєш той вітер? Вітер з іншого світу! Відчуй його на своєму волоссі, на обличчі...

Лорд Ізраель зірвав каптур з пані Кольтер і повернув її голову в небо, запустивши свої пальці у її волосся. Ліра спостерігала за цим, не дихаючи, не сміючи поворухнутися.

Жінка пригорнулася до лорда Ізраеля, ніби відчула запаморочення, і тривожно похитала головою.

— Ні, ні — вони йдуть, Ізраелю, вони знають, де я...

— Тоді ходімо зі мною, геть звідси, з цього світу!

— Я не посмію...

— Ти? Не посмієш? Твоя дитина пішла б. Твоя дитина нічого б не побоялася та присоромила б свою матір.

— Тоді візьми її і йдіть. Вона більше твоя, ніж моя, Ізраелю.

— Ні. Ти прийняла її, ти намагалася сформувати її. Вона тобі потрібна.

— Вона була такою грубою, такою впертою. Я з'явилася надто пізно... Але де вона зараз? Я йшла по її слідах сюди...

— Вона все ще потрібна тобі? Двічі ти намагалася втримати її і двічі вона тікала. На її місці я б ще раз втік, щоб не дати тобі третього шансу.

Його руки все ще тримали її за голову, і раптом він притягнув її до себе у палкому поцілунку. Лірі здалося це більше схожим на жорстокість, ніж на любов. Вона подивилася на їхніх деймонів й побачила дивне видовище: сніжний барс напружено притискував своїми пазурами золотаву мавпу, яка розслаблена, блаженна, майже непритомна лежала на снігу.

Пані Кольтер різко відштовхнула його і сказала:

— Ні, Ізраелю, моє місце в цьому світі, а не там...

— Ходімо зі мною! — сказав він наполегливо та владно. — Іди й працюй зі мною!

— Ми не можемо працювати разом, ти і я.

— Ні? Ти і я можемо розкласти всесвіт на частинки, а потім знову їх зібрати, Марісо! Ми знайдемо джерело Пилу і знищимо його назавжди! І ти б хотіла брати участь у тій великій роботі, не обманюй мене, ніби це не так. Говори неправду про все що завгодно, про Облаткове братство, про своїх коханців, так, я знаю про Боріела, і мені байдуже, бреши про Церкву, навіть про дитину, але не бреши про те, чого ти дійсно хочеш...

І їхні губи знову зустрілися. Їхні деймони безтямно гралися — сніжний барс упав на спину, а мавпа запускала свої пазурі в м'яку шерсть на його шиї, і вона задоволено гарчала.

— Якщо я не піду, ти знищиш мене, — сказала пані Кольтер, відірвавшись від нього.

— Навіщо мені знищувати тебе? — відповів він сміючись, а над його головою сяяло світло іншого всесвіту. — Підеш зі мною, працюватимеш зі мною, і я завжди дбатиму про тебе. Залишишся тут — я одразу втрачу до тебе цікавість. Не лести собі, що я дам тобі хоч мить на роздуми. Зараз залишся та чини розбрат в цьому світі — або йди зі мною.

Пані Кольтер вагалася; її очі заплющилися, здавалось, вона гойдається, ніби знепритомнівши. Але вона втрималася та розплющила очі з виразом безкінечного смутку.

— Ні, — сказала вона. — Ні.

Їхні деймони знову стояли нарізно. Лорд Ізраель схилився і запустив свої пальці в шерсть сніжного барса. Потім від відвернувся і пішов нагору без жодного слова. Золотава мавпа застрибнула на руки пані Кольтер і тихенько заскавучала, тягнучись до барса, який ішов геть, а обличчя пані Кольтер вкрилося сльозами. Ліра бачила, як вони блищали, вони були справжніми.

Потім її мати повернулася, здригаючись від німого ридання, та пішла вниз із гори й зникла з очей.

Ліра холодно спостерігала за нею, потім подивилася в небо.

Безліч чудес, яких вона ніколи не бачила.

Місто, що висіло вгорі, виглядало порожнім, мовчазним та новоствореним, ніби чекало, щоб у нього увійшли, чи щоб його розбудили. Сонце того всесвіту світило в цей, золотячи Лірині руки, розтоплюючи лід на вовчому каптурі Роджера, роблячи його бліді щоки прозорими та відбиваючись у його невидющих очах.

Її душу роздирало горе. І злість також. Вона вбила б свого батька, якби вона могла вирвати його серце, вона зробила б це, не замислюючись, за те, що він заподіяв Роджеру. І їй — ошукав її, як він насмілювався?

Вона все ще тримала тіло Роджера. Пантелеймон говорив їй щось, але її думки були далеко, і вона не чула, поки він не запустив пазур в її руку, щоб привести до тями. Дівчинка глипнула.

— Що? Що?

— Пил! — сказав він.

— Про що ти?

— Пил. Він збирається знайти джерело Пилу та знищити його, так?

— Так він сказав.

— І Облаткове братство, і Церква, і Больвангар, і пані Кольтер, і всі інші — вони хотіли зруйнувати його, так?

— Так... Чи припинити його дію на людей... А що?

— Якщо всі вони вважають Пил злом, він може бути добром.

Вона мовчала. В її грудях зароджувалося захоплення. Пантелеймон вів далі:

— Ми чули, що всі вони говорять про Пил, і всі його так бояться, і знаєш що? Ми вірили їм, навіть коли бачили, що їхні дії огидні, нелюдяні та неправильні... Ми також вважали Пил злом, тому що вони дорослі і вони так казали. А якщо це не так? Якщо...

Вона продовжила задихаючись:

— Так! Якщо це справді добро...

Вона поглянула на нього й побачила, що його зелені очі палають від захвату. В неї запаморочилася голова, ніби весь світ перевернувся.

Якщо Пил був добром... якщо він був бажаним, жаданим та благословенним...

— Ми також будемо його шукати, Пане! — сказала вона.

Саме це він і хотів почути.

— Ми зможемо дістатися до нього раніше, ніж він, — продовжував він, — і...

Вони замовкли, усвідомлюючи надзвичайну складність завдання. Ліра подивилася в сяюче небо. Вона розуміла, якими маленькими вони були, вона та її деймон, у порівнянні з величчю та простором всесвіту, і як мало вони знали в порівнянні з безоднею таємниць над ними.

— Ми зможемо,— наполягав Пантелеймон.— Ми пройшли весь цей шлях, так? Ми зможемо зробити це.

— Ми будемо самі. Йорик Бернісон не зможе піти за нами і допомогти нам. Цього не зможуть зробити ні Фардер Корам, ні Серафіна Пеккала, ні Лі Скоресбі, ні будь-хто інший.

— Тоді лише ми самі. Немає значення. В будь-якому разі ми не самі, не такі, як...

Вона знала, що він мав на увазі: не такі, як Тоні Макаріос, не такі, як ті бідолашні відірвані деймони в Больвангарі; ми все ще одне єдине створіння, ми обоє є одним цілим.

— І в нас є алетіометр,— додала вона.— Так. Я впевнена, що ми мусимо це зробити, Пане. Ми підемо туди, нагору, і будемо шукати Пил, і коли ми знайдемо його, ми знатимемо, що робити.

Тіло Роджера нерухомо лежало в неї на руках. Вона обережно поклала його на землю.

— І ми це зробимо,— закінчила вона.

Вона озирнулася. За ними залишався біль, смерть та страх; попереду були сумніви, небезпека, незбагненні таємниці. Але вони не були самотніми.

Отже, Ліра та її деймон відвернулися від світу, в якому народилися, поглянули на сонце перед ними та ступили в небеса.

Кінець книги першої

Агата Кристи**Десять негритят**
(перевод Ларисы Беспаловой)

Глава первая	1991
Глава вторая	1999
Глава третья	2009
Глава четвертая	2019
Глава пятая	2025
Глава шестая	2031
Глава седьмая	2038
Глава восьмая	2044
Глава девятая	2052
Глава десятая	2064
Глава одиннадцатая	2070
Глава двенадцатая	2077
Глава тринадцатая	2083
Глава четырнадцатая	2090
Глава пятнадцатая	2097
Глава шестнадцатая	2105

Глава первая

В углу курительного вагона первого класса судья Уоргрейв — он недавно вышел в отставку — попыхивал сигарой и просматривал отдел политики в «Таймс». Вскоре он отложил газету и выглянул из окна. Поезд проезжал через Сомерсет. Судья подсчитал — ему оставалось еще два часа пути.

Снова и снова он перебрал в уме все, что писалось в газетах о Негритянском острове. Первоначально его приобрел американский миллионер — страстный яхтсмен, который построил на этом островке неподалеку от берегов Девона роскошный дом в современном стиле. Но, увы, третья жена миллионера, его недавнее приобретение, не переносила качки, и это вынудило миллионера расстаться и с домом, и с островом. И вот в газетах замелькали объявления о продаже острова в сопровождении весьма красочных описаний. Затем последовало сообщение: остров купил некий мистер Оним. И тут заработала фантазия светских хроникеров. На самом деле Негритянский остров купила голливудская кинозвезда мисс Габриелла Терл! Она хочет провести там спокойно несколько месяцев — вдали от репортеров и рекламной шумихи! «Бизи Би» деликатно намекала: остров будет летней резиденцией королевской семьи. До мистера Мерриуэдера дошли слухи: остров купил молодой лорд Л.— он, наконец, пал жертвой Купидона и намерен провести на острове медовый месяц. «Джонасу» было доподлинно известно — остров приобрело Адмиралтейство для проведения неких весьма секретных экспериментов!

Поистине, Негритянский остров не сходил с газетных полос.

Судья Уоргрейв извлек из кармана письмо. На редкость неразборчивый почерк, но там и сям попадались и четко написанные слова:

«Милый Лоренс... Сто лет ничего о Вас не слышала... непременно приезжайте на Негритянский остров... Очаровательное место... о стольком надо поговорить... старые времена... общаться с природой... греться на солнышке... 12.40. с Паддингтонского вокзала... встречу Вас в Оукбридже... — и подпись с роскошным росчерком,— всегда Ваша Констанция Калмингтон».

Судья Уоргрейв унесся мыслями в прошлое, стараясь припомнить, когда он в последний раз видел леди Констанцию Калмингтон. Лет этак семь, если не все восемь тому назад. Тогда она уехала в Италию греться на солнышке, общаться с природой и с «contadini». Он слышал, что вслед за этим она перебралась в Сирию, где собиралась греться под еще более жарким солнцем и общаться с природой и бедуинами.

«Купить остров,— думал судья,— окружить себя атмосферой таинственности вполне в характере Констанции Калмингтон». И судья кивнул головой: он был доволен собой — его логика как всегда безупречна... Потом голова его упала на грудь — судья заснул...

Вера Клейторн — она ехала в третьем классе — откинулась на спинку сиденья и закрыла глаза; кроме нее, в вагоне было еще пять пассажиров. Ужасно жарко сегодня в поезде! Как приятно будет пожить у моря! Нет, ей положительно повезло с этой работой! Когда нанимаешься на лето, вечно приходится возиться с кучей детей — устроиться секретарем почти невозможно. Даже через агентство.

И вдруг она получает письмо:

«Мне Вас рекомендовало агентство „Умелые женщины“. Насколько я понимаю, они Вас хорошо знают. Назовите, какое жалованье Вы хотите получить, я заранее на все согласна. Я ожидаю, что Вы приступите к своим обязанностям 8 августа. Поезд отправляется в 12.40 с Паддингтонского вокзала, Вас встретят на станции Оукбридж. Прилагаю пять фунтов на расходы.

Искренне Ваша Анна Нэнси Оним».

Наверху значился адрес: «Негритянский остров, Стиклхевн. Девон».

Негритянский остров! В последнее время газеты только о нем и писали! Репортеры рассыпали многозначительный намеки, сообщали занятные сплетни и слухи. Правды во всем этом было, по-видимому, мало. Но, во всяком случае, дом этот построил миллионер, и, как говорили, роскошь там была умопомрачительная.

Вера Клейторн, изрядно утомленная недавно закончившимся семестром, думала: «Место учительницы физкультуры в третьеразрядной школе — не Бог весть что... Если б только мне удалось получить работу в какой-нибудь приличной школе...» Тут сердце

у нее сжалось, и она одернула себя: «Нет, надо считать, мне повезло. Если ты была под следствием, на тебе пятно, пусть даже тебя в конце концов и оправдали».

И она вспомнила, что следователь в своем заключении отметил ее присутствие духа и храбрость. Да, следствие прошло хорошо, просто лучше и желать нельзя. И миссис Хамилтон была так добра к ней... если б только не Хьюго. (Нет, нет, она не будет думать о Хьюго!)

Несмотря на жару, по коже у нее пошли мурашки, она пожалела, что едет к морю. Перед глазами возникла знакомая картина. Сирил плывет к скале, голова его то выныривает на поверхность, то погружается в море... Выныривает и погружается — погружается и выныривает... А она плывет, легко разрезает волны, привычно выбрасывая руки, и знает, слишком хорошо знает, что не успеет доплыть...

Море — теплые голубые волны — долгие часы на жарком песке — и Хьюго — он говорит, что любит ее... Нет, нельзя думать о Хьюго...

Она открыла глаза и недовольно посмотрела на сидящего напротив мужчину. Высокий, дочерна загорелый, светлые глаза довольно близко посажены, жесткая складка дерзкого рта. И подумала: «Держу пари, он немало путешествовал по свету и немало повидал...»

Филиппу Ломбард достаточно было одного взгляда, чтобы составить впечатление о девушке напротив: хорошенькая, но что-то в ней от учительши... Хладнокровная и наверняка умеет за себя постоять, — и в любви, и в жизни. А ей, пожалуй, стоило бы заняться...

Он нахмурился. Нет, нет, сейчас не до этого. Дело есть дело. Сейчас надо сосредоточиться на работе.

Интересно, что за работа его ждет? Моррис напустил туману:

— Вам решать, капитан Ломбард, — не хотите, не беритесь.

Филипп задумчиво сказал:

— Вы предлагаете сто гиней? — Этак небрежно, будто для него сто гиней — сущие пустяки. Целых сто гиней, когда ему не на что сегодня пообедать. Впрочем, он вряд ли обманул Морриса, насчет денег его не обманешь — не такой он человек: про деньги он знает все.

— И больше вы ничего мне не можете сообщить? — продолжал он так же небрежно.

Мистер Айзек Моррис решительно помотал лысой головенкой:

— Нет, мистер Ломбард, тут я должен поставить точку. Моему клиенту известно, что вы незаменимый человек в опасных переделках. Мне поручили передать вам сто гиней — взамен вы должны приехать в Стиклхевн, тот, что в Девоне. Ближайшая к нему станция —

Оукбридж. Там вас встретят и доставят на машине в Стиклхевн, оттуда переправят на моторке на Негритянский остров. А тут уж вы перейдете в распоряжение моего клиента.

— Надолго? — только и спросил Ломбард.

— Самое большее — на неделю.

Пощипывая усики, капитан Ломбард сказал:

— Вы, надеюсь, понимаете, что за незаконные дела я не берусь?

Произнеся эту фразу, он подозрительно посмотрел на собеседника. Мистер Моррис, хотя его толстые губы тронула улыбка, ответил совершенно серьезно:

— Если вам предложат что-нибудь противозаконное, вы, разумеется, в полном праве отказаться.

И улыбнулся — вот нахал! Улыбнулся так, будто знал, что в прошлом Ломбард вовсе не был таким строгим ревнителем законности.

Ломбард и сам не сдержал усмешки. Конечно, раз или два он чуть было не попался! Но ему все сходило с рук! Он почти ни перед чем не останавливался. Вот именно, что почти ни перед чем. Пожалуй, на Негритянском острове ему не придется скучать...

Мисс Брент — она ехала в вагоне для некурящих — сидела прямо, будто палку проглотила: она не привыкла давать себе потачку. Ей было шестьдесят пять, и она не одобряла современной расхлябанности. Ее отец, старый служака полковник, придавал большое значение осанке. Современные молодые люди невероятно распушены — стоит только посмотреть на их манеры, да и вообще по всему видно...

Сознание своей праведности и непоколебимой твердости помогало мисс Эмили Брент переносить духоту и неудобства поездки в битком набитом вагоне третьего класса.

Нынче все так себя балуют. Зубы рвут только с обезболиванием, от бессонницы глотают разные снотворные, сидят только на мягких креслах или подсунув под спину подушку, а молодые девушки ходят Бог знает в чем, не носят корсетов, а летом и вовсе валяются на пляжах полуголые... Мисс Брент поджала губы. Своим примером она хотела бы показать, как полагается вести себя людям определенного круга... Ей вспомнилось прошлое лето. Нет, нет, в этом году все будет иначе. Негритянский остров... И она вновь мысленно пробежала письмо, которое столько раз перечитывала:

«Дорогая мисс Брент, надеюсь, Вы меня еще помните? Несколько лет тому назад в августе мы жили в Беллхевнском пансионе, и, как мне казалось, у нас было много общего.

Теперь я открываю собственный пансионат на островке близ берегов Девона. По-моему, он как нельзя лучше подходит для пансиона с добротной кухней, без новомодных затей — словом, пансион для людей наших с Вами привычек, людей старой школы. Здесь

не будет полуголой молодежи и граммофонов за полночь. Я была бы очень рада, если бы Вы сочли возможным отдохнуть летом на Негритянском острове, разумеется, совершенно бесплатно, в качестве моей гостьи. Устроит ли Вас август? Скажем, числа с восьмого?

Искренне Ваша А. Н...»

Но как же ее все-таки зовут? Подпись удивительно неразборчивая. Теперь все подписываются так небрежно, возмущалась Эмили Brent.

Она перебрала в уме людей, с которыми встречалась в Беллхевне. Она провела там два лета подряд. Там жила та симпатичная пожилая женщина — миссис, миссис — как бишь ее фамилия? Ее отец был каноником. И еще там была мисс Олтон или Оден. Нет, нет, ее фамилия была Онъон! Ну конечно же Онъон!

Негритянский остров! Газеты много писали о Негритянском острове, прежде он будто бы принадлежал не то кинозвезде, не то американскому миллионеру. Конечно, зачастую эти острова продают задешево — остров не всякий захочет купить. Поначалу жизнь на острове кажется романтической, а стоит там поселиться — и обнаруживается столько неудобств, что не чаешь от него избавиться. «Но как бы там ни было,— думала Эмили Brent,— бесплатный отдых мне обеспечен. Теперь, когда она так стеснена в средствах: ведь дивиденды то и дело не выплачиваются, не приходится пренебрегать возможностью сэкономить. Жаль только, что она почти ничего не может припомнить об этой миссис, а может быть, и мисс Онъон».

Генерал Макартур выглянул из окна. Поезд шел к Эксетеру — там генералу предстояла пересадка. Эти ветки, с их черепашей скоростью, кого угодно выведут из терпения. А ведь по прямой до Негритянского острова — рукой подать.

Он так и не понял, кто же он все-таки, этот Оним, по-видимому, приятель Пройды Леггарда и Джонни Дайера.

«Приедет пара армейских друзей... хотелось бы поговорить о старых временах».

«Что ж, он с удовольствием поговорит о старых временах. Последние годы у него было ощущение, будто прежние товарищи стали его сторониться. А все из-за этих гнусных слухов! Подумать только: ведь с тех пор прошло почти тридцать лет! Не иначе, как Армитидж проболтался,— решил он.— Нахальный щенок. Да и что он мог знать? Да ладно, не надо об этом думать. К тому же, скорее всего ему просто мерещится — мерещится, что то один, то другой товарищ поглядывает на него косо.

Интересно посмотреть, какой он, этот Негритянский остров. О нем ходит столько сплетен. Похоже, слухи о том, что его купило Адмиралтейство, Военное министерство или Военно-воздушные силы, не так уж далеки от истины...

Дом на острове построил Элмер Робсон, молодой американский миллионер. Говорили, ухлопал на него уйму денег. Так что роскошь там поистине королевская...

Эксетер! Еще целый час в поезде! Никакого терпения не хватит. Так хочется побыстрее приехать...»

Доктор Армстронг вел свой «моррис» по Солсберийской равнине. Он совсем вымотался... В успехе есть и своя обратная сторона. Прошли те времена, когда он сидел в своем роскошном кабинете на Харли-стрит в безупречном костюме, среди самой что ни на есть современной аппаратуры и ждал, ждал дни напролет, не зная, что впереди — успех или провал...

Он преуспел. Ему повезло! Впрочем, одного везения мало, нужно еще и быть хорошим профессионалом. Он знал свое дело — но и этого недостаточно для успеха. Требовалось еще, чтоб тебе повезло. А ему повезло! Неопределенный диагноз, одна-две благодарные пациентки — состоятельные и с положением в обществе,— и вот уже о нем заговорили: «Вам надо обратиться к Армстронгу, он хотя и молодой, но такой знающий: возьмите Пэм, у кого только она ни лечилась — годами, я вам говорю, годами, а Армстронг только взглянул — и понял, что с ней».

И пошло-поехало.

Так доктор Армстронг стал модным врачом. Теперь дни его были расписаны по минутам. У него не оставалось времени на отдых. Вот почему этим августовским утром он радовался, что покидает Лондон и уезжает на несколько дней на остров у берегов Девона. Конечно, это не отдых в полном смысле слова. Письмо было написано в выражениях весьма неопределенных, зато чек, приложенный к письму, был весьма определенным. Гонорар просто неслыханный. У этих Онимов, должно быть, денег куры не клюют. Похоже, мужа беспокоит здоровье жены, и он хочет узнать, как обстоят дела, не потревожив ее. Она ни за что не хочет показаться доктору. А при ее нервах...

«Ох, уж мне эти нервы! — Брови доктора взлетели вверх. — Ох, уж мне эти женщины и их нервы!» Ничего не скажешь, их капризы шли ему на пользу. Половина женщин, которые к нему обращались, ничем не болели, а просто бесились от скуки, но попробуй только заикнись об этом! И в конце концов, разве трудно отыскать то или иное недомогание: «У вас (какой-нибудь научный термин подлиннее) несколько не в норме, ничего серьезного, но вам следует подлечиться. Лечение самое несложное...» Ведь в медицине чаще всего лечит вера. А доктор Армстронг знал свое дело, что-что, а обнадежить, успокоить он умел.

«К счастью, после того случая, когда же это было — десять, да нет, уже пятнадцать лет тому назад, он сумел взять себя в руки. Он просто чудом выпутался. Да, тогда он совсем

опустился. Но потрясение заставило его собраться с силами. На следующий же день он бросил пить. Ей-ей, просто чудо, что он тогда выпутался...»

Его оглушил пронзительный автомобильный гудок — мимо со скоростью километров сто тридцать как минимум промчался огромный «супер спорте далмейн». Доктор Армстронг чуть не врезался в забор. «Наверняка, один из этих молодых остолопов, которые носятся по дорогам сломя голову. До чего они ему надоели. А ведь он чудом спасся — и на этот раз тоже. Черт бы побрал этого остолопа!»

Тони Марстон, с ревом проносясь через деревушку Мир, думал: «И откуда только берутся эти колымаги? Ползут, как черепахи, и что самое противное — обязательно тащатся посреди дороги — нет чтоб посторониться! На наших английских дорогах класс езды не покажешь. Вот во Франции, там другое дело...

Остановиться здесь выпить или ехать дальше? Времени у него вагон. Осталось проехать всего какие-нибудь полторы сотни километров. Он, пожалуй, выпьет джинну с имбирным лимонадом. Жара просто невыносимая!

А на этом островке наверняка можно будет недурно провести время, если погода не испортится. Интересно, кто они, эти Онимы? Не иначе, как выскочки, которым денег некуда девать. У Рыжика нюх на таких людей. Да и, по правде говоря, что ему, бедняге, остается: своих-то денег у него нет...

Надо надеяться, что с выпивкой они не жмутся. Хотя с этими выскочками ничего наперед не известно. А жаль, что слухи, будто остров купила Габриелла Терл, не подтвердились. Он бы не прочь повращаться среди кинозвезд. Что ж, надо полагать, какие-то девушки там все же будут...»

Он вышел из гостиницы, потянулся, зевнул, посмотрел на безоблачно голубое небо и сел в «далмейн».

Отличная фигура, высокий рост, вьющиеся волосы, ярко-голубые глаза на загорелом лице приковывали взгляды молодых женщин.

Он выжал акселератор, мотор взревел, и автомобиль нырнул в узкую улочку. Старики и мальчишки-посыльные поспешно посторонились. Уличная ребятня восхищенно провожала машину глазами.

Антони Марстон продолжал свой триумфальный путь.

Мистер Блор ехал поездом с замедленной скоростью из Плимута. Кроме него, в купе был всего один пассажир — старый моряк с мутными от пьянства глазами. Впрочем, сейчас он клевал носом. Мистер Блор аккуратно вносил какие-то записи в блокнот. «Вот они все, голубчики,— бормотал он себе под нос,— Эмили Брент, Вера Клейторн, доктор Армстронг, Антони Марстон, старый судья Уоргрейв, Филипп Ломбард, генерал

Макартур, кавалер ордена святого Михаїла і Георгія і ордена „За боевіє заслуги“, двоє слуг — містер і міссис Роджерс».

Он захопнув блокнот і положив його в карман. Покосився на моряка, прикорнувшого в углу.

Набрался, будь здоров, с ходу определил містер Блор.

И снова методично и основательно перебрал все в уме.

«Работа вроде несложная,— размышлял он.— Думаю, что осечки тут не будет. Вид у меня, по-моему, подходящий».

Он встал, придиричливо поглядел на себя в зеркало. В зеркале отражался человек не слишком выразительной наружности. Серые глаза поставлены довольно близко, маленькие усики. В облике что-то военное. «Могу сойти и за майора,— сказал своему отражению містер Блор.— Ах ты, черт, забыл, там же будет тот генерал. Он меня сразу выведет на чистую воду. Южная Африка — вот что нужно! Никто из этой компании там не был, а я только что прочел рекламный проспект туристского агентства и смогу поддержать разговор. К счастью, жители колоний занимаются чем угодно. Так что я вполне могу сойти за дельца из Южной Африки.

Негритянский остров. Он как-то был там еще мальчишкой...

...Вонючая скала, засиженная чайками, километрах в двух от берега. Остров называли так потому, что его очертания напоминают профиль человека с вывороченными губами.

Странная затея — построить дом на таком острове! В плохую погоду там и вовсе жить нельзя. Впрочем, каких только причуд не бывает у миллионеров!»

Старик в углу проснулся и сказал:

— На море ничего нельзя знать наперед — ни-че-го!

— Вы совершенно правы, ничего нельзя знать наперед,— поддакнул ему містер Блор.

Старик икнул раз-другой и жалобно сказал:

— Шторм собирается.

— Да нет, приятель,— сказал Блор.— Погода отличная.

— А я вам говорю, что скоро будет буря,— рассердился старик,— у меня на это нюх.

— Может, вы и правы,— миролюбиво согласился містер Блор.

Поезд остановился, старик, покачиваясь, поднялся.

— Мне сходить здесь,— сказал он и дернул дверь, но справиться с ней не смог. Містер Блор пришел ему на помощь.

Старик остановился в двери, торжественно поднял руку, мутные глаза его моргали.

— Блюда себя, молись,— сказал он.— Блюда себя, молись. Судный день грядет.

И вывалился на перрон. Раскинувшись на перроне, он посмотрел на мистера Блора и торжественно возгласил:

— Я обращаюсь к Вам, молодой человек. Судный день грядет.

«Для него судный день, наверняка, нагрянет скорее, чем для меня»,— подумал мистер Блор, возвращаясь на свое место. И, как оказалось, ошибся.

Глава вторая

Перед зданием Оукбриджской станции в нерешительности сгрудилась кучка пассажиров. За ними выстроились носильщики с чемоданами.

Кто-то из носильщиков крикнул:

— Джим!

Из такси вышел шофер.

— Вы не на Негритянский остров собрались? — спросил он.

На его вопрос откликнулись сразу четверо,— удивленные пассажиры исподтишка оглядели друг друга.

— У нас здесь два такси, сэр,— обратился к судье Уоргрейву, как к старшему в группе, шофер.— Какое-то из них должно ждать поезд из Эксетера — с ним приедет еще один джентльмен. На это уйдет минут пять. Если кто-нибудь из вас согласится подождать, ехать будет удобнее.

Вера Клейторн, помня о своих секретарских обязанностях, сказала непререкаемым тоном, свойственным людям, привыкшим командовать:

— Я остаюсь,— и поглядела на остальных членов группы. Точь-в-точь так же она, должно быть, разбивала девочек на команды.

Мисс Брент чопорно сказала:

— Благодарю вас,— и села в такси.

Таксист почтительно придержал перед ней дверь.

Судья Уоргрейв последовал за ней.

Капитан Ломбард сказал:

— Я подожду с мисс...

— Клейторн,— сказала Вера.

— А меня зовут Ломбард, Филипп Ломбард.

Носильщики погрузили багаж. Уже в такси судья Уоргрейв сказал, выбрав тему с осмотрительностью старого законника:

— Отличная погода стоит.

— Прекрасная,— отозвалась мисс Брент.

«В высшей степени достойный старый джентльмен,— думала она.— В приморских пансионах таких обычно не встретишь. По-видимому, у этой миссис или мисс Онъон прекрасные связи...»

— Вы хорошо знаете эти места? — осведомился судья Уоргрейв.

— Я бывала в Корноуолле и в Торки, но в этой части Девона я впервые.

— Я тоже совсем не знаю здешних мест,— сказал судья.

Такси тронулось. Второй таксист сказал:

— Может, вам лучше подождать в машине?

— Нет, спасибо,— решительно отказалась Вера.

Капитан Ломбард улыбнулся:

— На мой вкус — освещенные солнцем стены куда привлекательнее, но, может быть, вам хочется пройти в вокзал.

— Нет, нет. На воздухе очень приятно после вагонной духоты.

— Да, путешествовать в поезде по такой погоде очень утомительно,— отозвался он.

— Надо надеяться, что она продержится, я имею в виду погоду,— вежливо поддержала разговор Вера.— Наше английское лето такое неустойчивое.

— Вы хорошо знаете эти места? — задал капитан Ломбард не отличавшийся особой оригинальностью вопрос.

— Нет, раньше я никогда здесь не бывала,— и быстро добавила, твердо решив сразу же поставить все точки над «і»: — Я до сих пор не познакомилась с моей хозяйкой.

— Хозяйкой?

— Я секретарь миссис Оним.

— Вот как! — Манеры Ломбарда заметно переменились: он заговорил более уверенно, развязно.— А вам это не кажется странным? — спросил он.

Вера рассмеялась:

— Ничего странного тут нет. Секретарь миссис Оним внезапно заболела, она послала телеграмму в агентство с просьбой прислать кого-нибудь взамен — и они рекомендовали меня.

— Вот оно что. А вдруг вы познакомитесь со своей хозяйкой и она вам не понравится?

Вера снова рассмеялась:

— Да ведь я нанимаюсь только на каникулы. Постоянно я работаю в женской школе. К тому же мне не терпится посмотреть на Негритянский остров. О нем столько писали в газетах. Скажите, там действительно так красиво?

— Не знаю. Я там никогда не был,— сказал Ломбард.

— Неужели? Онимы, похоже, от него без ума. А какие они? Расскажите, пожалуйста.

«Дурацкое положение,— думал Ломбард,— интересно, знаком я с ними или нет?»

— У вас по руке ползет оса,— быстро сказал он.— Нет, нет, не двигайтесь,— и сделал вид, будто сгоняет осу.— Ну, вот! Улетела.

— Спасибо, мистер Ломбард. Этим летом такое множество ос.

— А все жара. Кстати, вы не знаете, кого мы ждем?

— Понятия не имею.

Послышался гудок приближающегося поезда.

— А вот и наш поезд,— сказал Ломбард.

У выхода с перрона появился рослый старик, судя по седому ежику и аккуратно подстриженным седым усикам, военный в отставке. Носильщик, пошатываясь под тяжестью большого кожаного чемодана, указал ему на Веру и Ломбарда.

Вера выступила вперед, деловито представилась.

— Я секретарь миссис Оним,— сказала она.— Нас ждет машина,— и добавила: — А это мистер Ломбард.

Выцветшие голубые глаза старика, пронизательные, несмотря на возраст, оглядели Ломбарда, и, если бы кто-то заинтересовался его выводами, он мог бы в них прочесть: «Красивый парень. Но что-то в нем есть подозрительное...»

Трое сели в такси. Проехали по сонным улочкам Оукбриджа, потом еще километра два по Плимутскому шоссе и нырнули в лабиринт деревенских дорог — крутых, узких, поросших травой.

Генерал Макатур сказал:

— Я совсем не знаю этих мест. У меня домик в Восточном Девоне, на границе с Дорсетом.

— А здесь очень красиво,— сказала Вера.— Холмы, рыжая земля, все цветет и трава такая густая.

— На мой вкус здесь как-то скученно. Я предпочитаю большие равнины. Там к тебе никто не может подкрасться... — возразил ей Филипп Ломбард.

— Вы, наверное, много путешествовали? — спросил Ломбарда генерал.

Ломбард дернул плечом.

— Да, пришлось пошататься по свету.

И подумал; «Сейчас он меня спросит, успел ли я участвовать в войне. Этих старых вояк больше ничего не интересует».

Однако генерал Макатур и не заикнулся о войне.

Преодолев крутой холм, они спустились петляющей проселочной дорогой к Стиклхевну — прибрежной деревушке в несколько домишек, неподалеку от которых

виднелись одна-две рыбацкие лодки. Лучи закатного солнца осветили скалу, встававшую на юге из моря.

И тут они впервые увидели Негритянский остров.

— А он довольно далеко от берега,— удивилась Вера.

Она представляла остров совсем иначе — небольшой островок у берега, на нем красивый белый дом. Но никакого дома не было видно, из моря круто вздымалась скала, чьи очертания отдаленно напоминали гигантскую голову негра. В ней было что-то жутковатое. Вера вздрогнула.

У гостиницы «Семь звезд» их поджидала группа людей. Согбенный старик судья, прямая как палка мисс Эмили Brent и крупный, грубоватый с виду мужчина — он выступил вперед и представился.

— Мы решили, что лучше будет вас подождать,— сказал он,— и уехать всем разом. Меня зовут Дейвис. Родом из Наталя, прошу не путать с Трансвалем. Ха-ха-ха,— закатился он смехом.

Судья Уоргрейв посмотрел на него с откровенным недоброжелательством. Видно было, что ему не терпится дать приказ очистить зал суда. Мисс Эмили Brent явно пребывала в нерешительности, не зная, как следует относиться к жителям колоний.

— Не хотите промочить горло перед отъездом? — любезно предложил Дейвис.

Никто не откликнулся на его предложение, и мистер Дейвис повернулся на каблуках, поднял палец и сказал:

— В таком случае, не будем задерживаться. Наши хозяева ждут нас.

При этих словах на лицах гостей отразилось некоторое замешательство. Казалось, упоминание о хозяевах подействовало на них парализующе.

Дейвис сделал знак рукой — от стены отделился человек и подошел к ним. Качающаяся походка выдавала моряка.

Обветренное лицо, уклончивый взгляд темных глаз.

— Вы готовы, леди и джентльмены? — спросил он.— Лодка вас ждет. Еще два господина прибудут на своих машинах, но мистер Оним распорядился их не ждать: неизвестно, когда они приедут.

Группа пошла вслед за моряком по короткому каменному молу, у которого была пришвартована моторная лодка.

— Какая маленькая! — сказала Эмили Brent.

— Отличная лодка, мэм, лодка что надо,— возразил моряк.— Вы и глазом не успеете моргнуть, как она вас доставит хоть в Плимут.

— Нас слишком много,— резко оборвал его судья Уоргрейв.

— Она и вдвое больше возьмет, сэр.

— Значит, все в порядке,— вмешался Филипп Ломбард.— Погода отличная, море спокойное.

Мисс Брент, не без некоторого колебания, разрешила усадить себя в лодку. Остальные последовали за ней. Все они пока держались отчужденно. Похоже было, что они недоумевают, почему хозяева пригласили такую разношерстную публику.

Они собирались отчалить, но тут моряк — он уже держал в руках концы — замер. По дороге, спускающейся с крутого холма, в деревню въезжал автомобиль. Удивительно мощный и красивый, он казался каким-то нездешним видением. За рулем сидел молодой человек, волосы его развевал ветер. В отблесках заходящего солнца он мог сойти за молодого Бога из Северных саг. Молодой человек нажал на гудок, и прибрежные скалы откликнулись эхом мощному реву гудка.

Антони Марстон показался им тогда не простым смертным, а чуть ли не небожителем. Эта впечатляющая сцена врезалась в память всем.

Фред Нарракотт, сидя у мотора, думал, что компания подобралась довольно чудная. Он совсем иначе представлял себе гостей мистера Онима. Куда шикарнее. Разодетые дамочки, мужчины в яхтменских костюмах — словом, важные шишки.

«Вот у мистера Элмера Робсона были гости так гости.— Фред Нарракотт ухмыльнулся.— Да уж те веселились — аж чертям тошно, а как пили!

Мистер Оним, видно, совсем другой. Странно,— думал Фред,— что я в глаза не видел ни мистера Онима, ни его хозяйку. Он ведь ни разу сюда не приехал, так и не побывал здесь. Всем распоряжается и за все платит мистер Моррис. Указания он дает точные, деньги платит сразу, а только все равно не дело это. В газетах писали, что с мистером Онимом связана какая-то тайна. Видно, и впрямь так,— думал Фред Нарракотт.

А может, остров действительно купила мисс Габриелла Терл.— Но, окинув взглядом пассажиров, он тут же отмел это предположение. Ну что они за компания для кинозвезды? — Он пригляделся к своим спутникам.— Старая дева, кислая, как уксус, он таких много повидал. И злющая, это бросается в глаза. Старик — настоящая военная косточка с виду. Хорошенькая молодая барышня, но ничего особенного — никакого тебе голливудского шику-блеску.

А веселый простоватый джентльмен — вовсе никакой и не джентльмен, а так — торговец на покое,— думал Фред Нарракотт.— Зато в другом джентльмене, поджаром, с быстрым взглядом, и впрямь есть что-то необычное. Вот он, пожалуй что, и имеет какое-то отношение к кино.

Из всех пассажиров в компанию кинозвезде годится только тот, что приехал на своей машине (и на какой машине! Да таких машин в Стиклхевне сроду не видели. Небось, стоит не одну сотню фунтов). Вот это гость что надо! По всему видать, денег у него куры не клюют. Вот если б все пассажиры были такие, тогда другое дело...

Да, если вдуматься, что-то здесь не так...»

Лодка, вспенивая воду, обогнула скалу. И тут они увидели дом. Южная сторона острова, в отличие от северной, отлого спускалась к морю. Дом расположился на южном склоне-низкий, квадратный, построенный в современном стиле, с огромными закругленными окнами. Красивый дом — дом, во всяком случае, не обманул ничьих ожиданий!

Фред Нарракотт выключил мотор, и лодка проскользнула в естественную бухточку между скалами.

— В непогоду сюда, должно быть, трудно причалить,— заметил Филипп Ломбард.

— Когда дует юго-восточный,— бодро ответил Фред Нарракотт,— к Негритянскому острову и вовсе не причалишь. Он бывает отрезан от суши на неделю, а то и больше.

Вера Клейторн подумала: «С доставкой продуктов наверняка бывают сложности. Чем плохи эти острова — здесь трудно вести хозяйство».

Борт моторки уперся в скалу — Фред Нарракотт спрыгнул на берег, и они с Ломбардом помогли остальным высадиться. Нарракотт привязал лодку к кольцу и повел пассажиров по вырубленным в скале ступенькам вверх.

— Недурной вид! — сказал генерал Макартур. Но ему было не по себе. «Странное место, что ни говори»,— думал он.

Но вот, преодолев каменные ступени, компания вышла на площадку, и тут настроение у всех поднялось. В распахнутых дверях стоял представительный дворецкий — его торжественный вид подействовал на всех успокаивающе. Да и сам дом был удивительно красив, и пейзаж с площадки открывался великолепный.

Седой дворецкий, высокий, худощавый, весьма почтенного вида, пошел навстречу гостям.

— Извольте сюда,— сказал он.

В просторном холле гостей ожидали длинные ряды бутылок. Антони Марстон несколько взбодрился.

«И откуда только выкопали этих типов? — думал он.— Что у меня с ними общего? Интересно, о чем думал Рыжик, когда звал меня сюда? Одно хорошо, на выпивку здесь не скупятся. Да и льду хватает. Что там говорит дворецкий?»

— К сожалению, мистера Онима задерживают дела — он приедет только завтра. Мне приказано выполнять все пожелания гостей — и не хотят ли гости пройти в свои комнаты? Обед будет подан в восемь...

Вера поднялась вверх по лестнице следом за миссис Роджерс. Служанка распахнула настежь дверь в конце коридора, и Вера прошла в великолепную спальню с двумя большими окнами — из одного открывался вид на море, другое выходило на восток. Вера даже вскрикнула от восторга — так ей понравилась комната.

— Я надеюсь, здесь есть все, что вам нужно, мисс? — сказала миссис Роджерс.

Вера огляделась. Ее чемодан принесли и распаковали. Одна из дверей вела в ванную комнату, облицованную голубым кафелем.

— Да, да, все.

— Если вам что-нибудь понадобится, мисс, позвоните.

Голос у миссис Роджерс был невыразительный, унылый. Вера с любопытством посмотрела на нее. Бледная, бескровная — ни дать ни взять привидение! Волосы собраны в пучок, черное платье. Словом, внешность самая что ни на есть респектабельная. Вот только светлые глаза беспокойно бегают по сторонам.

«Да она, похоже, и собственной тени боится», — подумала Вера. И, похоже, попала в самую точку. Вид у миссис Роджерс был насмерть перепуганный... У Веры по спине пошли мурашки. «Интересно, чего может бояться эта женщина» — но вслух она любезно сказала:

— Я новый секретарь миссис Оним. Впрочем, вы наверняка об этом знаете.

— Нет, мисс, я ничего не знаю, — сказала миссис Роджерс. — Я получила только список с именами гостей и с указаниями, кого в какую комнату поместить.

— А разве миссис Оним не говорила вам обо мне? — спросила Вера.

— Я не видела миссис Оним, — сморгнула миссис Роджерс. — Мы приехали всего два дня назад.

«В жизни не встречала таких людей, как эти Онимы», — думала Вера. Но вслух сказала:

— Здесь есть еще прислуга?

— Только мы с Роджерсом, мисс.

Вера недовольно сдвинула брови: «Восемь человек, с хозяином и хозяйкой — десять, и только двое слуг».

— Я хорошо готовлю, — сказала миссис Роджерс. — Роджерс все делает по дому. Но я не ожидала, что они пригласят так много гостей.

— Вы справитесь? — спросила Вера.

— Не беспокойтесь, мисс, я справлюсь. Ну а если гости будут приезжать часто, надо думать, миссис Оним пригласит кого-нибудь мне в помощь.

— Надеюсь,— сказала Вера.

Миссис Роджерс удалилась бесшумно, как тень.

Вера подошла к окну и села на подоконник. Ею овладело смутное беспокойство. Все здесь казалось странным — и отсутствие Онимов, и бледная, похожая на привидение, миссис Роджерс. А уж гости и подавно: на редкость разношерстная компания. Вера подумала: «Жаль, что я не познакомилась с Онимами заранее... Хотелось бы знать, какие они...»

Она встала и, не находя себе места, заходила по комнате. Отличная спальня, обставленная в ультрасовременном стиле. На сверкающем паркетном полу кремовые ковры, светлые стены, длинное зеркало в обрамлении лампочек. На каминной полке никаких украшений, лишь скульптура в современном духе — огромный медведь, высеченный из глыбы белого мрамора, в него вделаны часы. Над часами, в блестящей металлической рамке кусок пергамента, на нем стихи. Вера подошла поближе — это была старая детская считалка, которую она помнила еще с детских лет:

Десять негритят отправились обедать,
Один поперхнулся, их осталось девять.

Девять негритят, поев, клевали носом,
Один не смог проснуться, их осталось восемь.

Восемь негритят в Девон ушли потом,
Один не возвратился, остались всемером.

Семь негритят дрова рубили вместе,
Зарубил один себя — и осталось шесть их.

Шесть негритят пошли на пасеку гулять,
Одного ужалил шмель, их осталось пять.

Пять негритят судейство учинили,
Засудили одного, осталось их четыре.

Четыре негритенка пошли купаться в море,
Один попался на приманку, их осталось трое.

Трое негритят в зверинце оказались,
Одного схватил медведь, и вдвоем остались.

Двое негритят легли на солнцепеке,
Один сгорел — и вот один, несчастный, одинокий.

Последний негритенок поглядел устало,
Он пошел повесился, и никого не стало.

Вера улыбнулась: «Понятное дело: Негритянский остров!» Она подошла к окну, выходящему на море, и села на подоконник. Перед ней простиралось бескрайнее море. Земли не было видно: всюду, куда ни кинь взгляд,— голубая вода, покрытая легкой рябью и освещенная предзакатным солнцем.

«Море... Сегодня такое тихое, порой бывает беспощадным... Оно утягивает на дно. Утонул... Нашли утопленника... Утонул в море... Утонул, утонул, утонул... Нет, она не станет вспоминать... Не станет думать об этом! Все это в прошлом».

Доктор Армстронг Прибыл на Негритянский остров к закату. По дороге он поболтал с лодочником — местным жителем. Ему очень хотелось что-нибудь выведать о владельцах Негритянского острова, но Нарракотт, как ни странно, ничего толком не знал, а возможно, и не хотел говорить. Так что доктору Армстронгу пришлось ограничиться обсуждением погоды и видов на рыбную ловлю.

Он долго просидел за рулем и очень устал. У него болели глаза. Когда едешь на запад, весь день в глаза бьет солнце. «До чего же он устал! Море и полный покой — вот что ему нужно. Конечно, ему бы хотелось отдохнуть подольше, но этого он, увы, не мог себе позволить. То есть он, конечно, мог это себе позволить в смысле финансовом, но надолго отойти от дел он не мог. Так того гляди и клиентуру растеряешь. Теперь, когда он добился успеха, ни о какой передышке не может быть и речи. И все равно,— думал он,— хотя бы на сегодня забуду о Лондоне и о Харли-стрит, и обо всем прочем, представлю себе, что я никогда больше туда не вернусь».

В самом слове «остров» есть какая-то магическая притягательная сила. Живя на острове, теряешь связь с миром; остров — это самостоятельный мир. Мир, из которого можно и не вернуться. Оставляю-ка я на этот раз повседневную жизнь со всеми ее заботами позади»,— думал он. Улыбка тронула его губы: он принялся строить планы, фантастические планы на будущее. Поднимаясь по вырубленным в скале ступенькам, он продолжал улыбаться.

На площадке сидел в кресле старик — лицо его показалось доктору Армстронгу знакомым. «Где он мог видеть это жабье лицо, тонкую черепашую шею, ушедшую в плечи, и главное — эти светлые глаза-буравчики? Ну, как же, это старый судья Уоргрейв. Однажды он проходил свидетелем на его процессе. Вид у судьи был всегда сонный, но его никто не мог обойти. На присяжных он имел колоссальное влияние: говорили, что он может обвести вокруг пальца любой состав. Не раз и не два, когда обвиняемого должны были наверняка оправдать, ему удавалось добиться сурового приговора. Недаром его прозвали вешателем в мантии. Вот уж никак не ожидал встретить его здесь».

Судья Уоргрейв думал: «Армстронг?»

Помню, как он давал показания. Весьма осторожно и осмотрительно. Все доктора — олухи. А те, что с Харли-стрит, глупее всех». И он со злорадством вспомнил о недавней беседе с одним лошеным типом с этой самой улицы.

Вслух он проворчал:

— Спиртное в холле.

— Должен пойти поздороваться с хозяевами,— сказал доктор Армстронг.

Судья Уоргрейв закрыл глаза, отчего достиг еще большего сходства с ящером, и сказал:

— Это невозможно.

— Почему? — изумился доктор Армстронг.

— Ни хозяина, ни хозяйки здесь нет,— сказал судья.— Весьма странный дом. Ничего не могу понять.

Доктор Армстронг вытаращил на него глаза. Чуть погодя, когда ему стало казаться, что старик заснул, Уоргрейв вдруг сказал:

— Знаете Констанцию Калмингтон?

— К сожалению, нет.

— Это не важно,— сказал судья,— в высшей степени рассеянная женщина, да и почерк ее практически невозможно разобрать. Я начинаю думать, может быть, я не туда приехал.

Доктор Армстронг покачал головой и прошел в дом.

А судья Уоргрейв еще некоторое время размышлял о Констанции Калмингтон: «Ненадежная женщина, но разве женщины бывают надежными?» И мысли его перескочили на двух женщин, с которыми он приехал: старую деву с поджатыми губами и молодую девушку. Девчонка ему не понравилась, хладнокровная вертушка. «Хотя нет, здесь не две, а три женщины, если считать миссис Роджерс.

Странная тетка, похоже, она всего боится. А впрочем, Роджерсы вполне почтенная пара и дело свое знают».

Тут на площадку вышел Роджерс.

— Вы не знаете, к вашим хозяевам должна приехать леди Констанция Калмингтон?

Роджерс изумленно посмотрел на него:

— Мне об этом ничего не известно, сэр.

Судья поднял было брови, но лишь фыркнул в ответ.

«Недаром этот остров называют Негритянским,— подумал он,— тут дело и впрямь темное».

Антони Марстон принимал ванну. Он нежился в горячей воде. Отходил после долгой езды. Мысли не слишком обременяли его. Антони жил ради ощущений и действий.

«Ну, да ладно — как-нибудь перебыюсь»,— решил он и выбросил всякие мысли из головы.

Он отлежится в горячей ванне, стонит усталость, побреется, выпьет коктейль, пообедает... А что потом?

Мистер Блор завязывал галстук. Он всегда с этим плохо справлялся. Поглядел в зеркало: все ли в порядке? Похоже, да.

С ним здесь не слишком приветливы... Они подозрительно переглядываются, будто им известно... Впрочем, все зависит от него. Он свое дело знает и сумеет его выполнить. Он поглядел на считалку в рамке над камином. Недурной штришок.

«Помню, я как-то был здесь еще в детстве,— думал он.— Вот уж не предполагал, что мне придется заниматься таким делом на этом острове. Одно хорошо: никогда не знаешь наперед, что с тобой случится...»

Генерал Макартур пребывал в мрачной задумчивости. «Черт побери, до чего все странно! Совсем не то, на что он рассчитывал... Будь хоть малейшая возможность, он бы под любым предлогом уехал... Ни минуты здесь не остался бы... Но моторка ушла. Так что хочешь не хочешь, а придется остаться. А этот Ломбард подозрительный тип. Проходимец какой-то. Ей-ей, проходимец».

С первым ударом гонга Филипп вышел из комнаты и направился к лестнице. Он двигался легко и бесшумно, как ягуар. И вообще во всем его облике было что-то от ягуара. Красивого хищника — вот кого он напоминал. «Всего одна неделя,— улыбнулся он.— Ну, что ж, он скучать не будет».

Эмили Брент, переодевшись к обеду в черные шелка, читала у себя в спальне Библию. Губы ее бесшумно двигались:

«Обрушились народы в яму, которую выкопали; в сети, которую скрыли они, запуталась нога их.

Познан был Господь по суду, который Он совершил: нечестивый уловлен делами рук своих. Да обратятся нечестивые в ад»

Она поджала губы. И захлопнула Библию.

Поднялась, приколола на грудь брошь из дымчатого хрусталя и спустилась к обеду.

Глава третья

Обед близился к концу. Еда была отменная, вина великолепные. Роджерс прислуживал безукоризненно.

Настроение у гостей поднялось, языки развязались. Судья Уоргрейв, умягченный превосходным портвейном, в присущей ему саркастической манере рассказывал какую-то занятную историю; доктор Армстронг и Тони Марстон слушали. Мисс Брент беседовала

с генералом Макартуром — у них нашлись общие знакомые. Вера Клейторн задавала мистеру Дейвису дельные вопросы о Южной Африке. Мистер Дейвис бойко отвечал. Ломбард прислушивался к их разговору. Раз-другой он глянул на Дейвиса, и его глаза сощурились. Время от времени он обводил взглядом стол, присматривался к сотрапезникам.

— Правда, занятные фигурки? — воскликнул вдруг Антони Марстон.

В центре круглого стола на стеклянной подставке а форме круга стояли маленькие фарфоровые фигурки.

— Понятно,— добавил Тони,— раз здесь Негритянский остров, как же без негритят.

Вера наклонилась, чтобы рассмотреть фигурки поближе.

— Интересно, сколько их здесь? Десять?

— Да, десять.

— Какие смешные! — умилилась Вера.— Да это же десять негритят из считалки.

У меня в комнате она висит в рамке над камином.

Ломбард сказал:

— И у меня.

— И у меня.

— И у меня,— подхватил хор голосов.

— Забавная выдумка, вы не находите? — сказала Вера.

— Скорее детская,— буркнул судья Уоргрейв и налил себе портвейн.

Эмили Brent и Вера Клейторн переглянулись и поднялись с мест.

В распахнутые настежь стеклянные двери столовой доносился шум бившегося о скалы прибоя.

— Люблю шум моря,— сказала Эмили Brent.

— А я его ненавижу,— вырвалось у Веры.

Мисс Brent удивленно посмотрела на нее. Вера покраснела и, овладев собой, добавила:

— Мне кажется, в шторм здесь довольно неудобно.

Эмили Brent согласилась.

— Но я уверена, что на зиму дом закрывают,— сказала она.— Хотя бы потому, что слуг ни за какие деньги не заставишь остаться здесь на зиму.

Вера пробормотала:

— Я думаю, найти прислугу, которая согласилась бы жить на острове, и вообще трудно.

Эмили Brent сказала:

— Миссис Оним очень повезло с прислугой. Миссис Роджерс отлично готовит.

Вера подумала: «Интересно, что пожилые люди всегда путают имена».

— Совершенно с вами согласна, миссис Оним действительно очень повезло.

Мисс Брент — она только что вынула из сумки вышиванье и теперь вдевала нитку в иголку — так и застыла с иголкой в руке.

— Оним? Вы сказали Оним? — переспросила она.

— Да.

— Никаких Онимов я не знаю,— отрезала Эмили Брент.

Вера уставилась на нее:

— Но как же...

Она не успела закончить предложения. Двери отворились — пришли мужчины. За ними следовал Роджерс — он нес поднос с кофе.

Судья подсел к мисс Брент. Армстронг подошел к Вере. Тони Марстон направился к открытому окну. Блор в недоумении уставился на медную статуэтку, он никак не мог поверить, что эти странные углы и зигзаги изображают женскую фигуру. Генерал Макартур, прислонившись к каминной полке, пощипывал седые усы. Лучшего обеда и желать нельзя. Настроение у него поднялось. Ломбард взял «Панч», лежавший в кипе журналов на столике у стены, и стал перелистывать его. Роджерс обносил гостей кофе.

Кофе, крепкий, горячий, был очень хорош. После отличного обеда гости были довольны жизнью и собой.

Стрелки часов показывали двадцать минут десятого. Наступило молчание — спокойное, блаженное молчание.

И вдруг молчание нарушил ГОЛОС. Он ворвался в комнату — грозный, нечеловеческий, леденящий душу.

— Дамы и испода! Прошу тишины!

Все встрепенулись. Огляделись по сторонам, посмотрели друг на друга, на стены.

Кто бы это мог говорить?

А голос продолжал, громкий, отчетливый:

— Вам предъявляются следующие обвинения:

Эдуард Джордж Армстронг, вы ответственны за смерть Луизы Мэри КLINE, последовавшую 14 марта 1925 года.

Эмили Каролина Брент, вы виновны в смерти Беатрисы Тейлор, последовавшей 5 ноября 1931 года.

Уильям Генри Блор, вы были причиной смерти Джеймса Стивена Ландора, последовавшей 10 октября 1928 года.

Вера Элизабет Клейторн, 11 августа 1935 года вы убили Сирила Огилви Хамилтона.

Филипп Ломбард, вы в феврале 1932 года обрекли на смерть 20 человек из восточно-африканского племени.

Джон Гордон Макартур, вы 4 февраля 1917 года намеренно послали на смерть любовника вашей жены Артура Ричмонда.

Антони Джеймс Марстон, вы убили Джона и Лоси Комбс 14 ноября прошлого года.

Томас Роджерс и Этель Роджерс, 6 мая 1929 года вы обрекли на смерть Дженнифер Брейди.

Лоренс Джон Уоргрейв, вы виновник смерти Эдуарда Ситона, последовавшей 10 июня 1930 года.

Обвиняемые, что вы можете сказать в свое оправдание?

Голос умолк.

На какой-то миг воцарилось гробовое молчание, потом раздался оглушительный грохот. Роджерс уронил поднос. И тут же из коридора донесся крик и приглушенный шум падения.

Первым вскочил на ноги Ломбард. Он бросился к двери, широко распахнул ее. На полу лежала миссис Роджерс.

— Марстон! — крикнул Ломбард.

Антони поспешил ему на помощь. Они подняли женщину и перенесли в гостиную. Доктор Армстронг тут же кинулся к ним. Он помог уложить миссис Роджерс на диван, склонился над ней.

— Ничего страшного, — сказал он, — потеряла сознание, только и всего. Скоро придет в себя.

— Принесите коньяк, — приказал Роджерсу Ломбард.

Роджерс был бел как мел, у него тряслись руки.

— Сейчас, сэр, — пробормотал он и выскользнул из комнаты.

— Кто это мог говорить? И где скрывается этот человек? — сыпала вопросами Вера. — Этот голос... он похож... похож...

— Да что же это такое? — бормотал генерал Макартур. — Кто разыграл эту скверную шутку?

Руки у него дрожали. Он сторбился. На глазах постарел лет на десять.

Блор вытирал лицо платком. Только судья Уоргрейв и мисс Брент сохраняли спокойствие. Эмили Брент — прямая, как палка, высоко держала голову. Лишь на щеках ее горели темные пятна румянца. Судья сидел в своей обычной позе — голова его ушла в плечи, рукой он чесывал ухо. Но глаза его, живые и проницательные, настороженно шныряли по комнате.

И снова первым опомнился Ломбард. Пока Армстронг занимался миссис Роджерс, Ломбард взял инициативу в свои руки:

— Мне показалось, что голос шел из этой комнаты.

— Но кто бы это мог быть? — вырвалось у Веры. — Кто? Ясно, что ни один из нас говорить не мог.

Ломбард, как и судья, медленно обвел глазами комнату. Взгляд его задержался было на открытом окне, но он тут же решительно покачал головой. Внезапно его глаза сверкнули. Он кинулся к двери у камина, ведущей в соседнюю комнату. Стремительно распахнул ее, ворвался туда.

— Ну, конечно, так оно и есть, — донесся до них его голос.

Остальные поспешили за ним. Лишь мисс Брент не поддалась общему порыву и осталась на месте.

К общей с гостиной стене смежной комнаты был придвинут столик. На нем стоял старомодный граммофон — его рожок упирался в стену. Ломбард отодвинул граммофон, и все увидели несколько едва заметных дырочек в стене, очевидно, просверленных тонким сверлом.

Он завел граммофон, поставил иглу на пластинку, и они снова услышали:

«Вам предъявляются следующие обвинения».

— Выключите! Немедленно выключите, — закричала Вера, — Какой ужас!

Ломбард поспешил выполнить ее просьбу. Доктор Армстронг с облегчением вздохнул.

— Я полагаю, что это была глупая и злая шутка, — сказал он.

— Вы думаете, что это шутка? — тихо, но внушительно спросил его судья Уоргрейв.

— А как по-вашему? — уставился на него доктор.

— В настоящее время я не берусь высказаться по этому вопросу, — сказал судья, в задумчивости поглаживая верхнюю губу.

— Послушайте, вы забыли об одном, — прервал их Антони Марстон. — Кто, шут его дери, мог завести граммофон и поставить пластинку?

— Вы правы, — пробормотал Уоргрейв. — Это следует выяснить.

Он двинулся обратно в гостиную. Остальные последовали за ним.

Тут в дверях появился Роджерс со стаканом коньяка в руках. Мисс Брент склонилась над стонущей миссис Роджерс. Роджерс ловко вклинился между женщинами:

— С вашего разрешения, мэм, я поговорю с женой.

Этель, послушай, Этель, не бойся. Ничего страшного не случилось. Ты меня слышишь? Соберись с силами.

Миссис Роджерс дышала тяжело и неровно. Ее глаза, испуганные и настороженные, снова и снова обводили взглядом лица гостей.

— Ну же, Этель. Соберись с силами! — увещевал жену Роджерс.

— Вам сейчас станет лучше, — успокаивал миссис Роджерс доктор Армстронг. — Это была шутка.

— Я потеряла сознание, сэр? — спросила она.

— Да.

— Это все из-за голоса — из-за этого ужасного голоса, можно подумать, он приговор зачитывал. — Лицо ее снова побледнело, веки затрепетали.

— Где же, наконец, коньяк? — раздраженно спросил доктор Армстронг.

Роджерс поставил стакан на маленький столик. Стакан передали доктору, он поднес его задыхающейся миссис Роджерс.

— Выпейте, миссис Роджерс.

Она выпила, поперхнулась, закашлялась. Однако коньяк все же помог — щеки ее порозовели.

— Мне гораздо лучше, — сказала она. — Все вышло до того неожиданно, что я сомлела.

— Еще бы, — прервал ее Роджерс. — Я и сам поднос уронил. Подлые выдумки, от начала и до конца. Интересно бы узнать...

Но тут его прервали. Раздался кашель — деликатный, короткий кашель, однако он мигом остановил бурные излияния дворецкого. Он уставился на судью Уоргрейва — тот снова кашлянул.

— Кто завел граммофон и поставил пластинку? Это были вы, Роджерс? — спросил судья.

— Кабы я знал, что это за пластинка, — оправдывался Роджерс. — Христом Богом клянусь, я ничего не знал, сэр. Кабы знать, разве бы я ее поставил?

— Охотно вам верю, но все же, Роджерс, вам лучше объясниться, — не отступался судья.

Дворецкий утер лицо платком.

— Я выполнял указания, сэр, только и всего, — оправдывался он.

— Чьи указания?

— Мистера Онима.

Судья Уоргрейв сказал:

— Расскажите мне все как можно подробнее. Какие именно указания дал вам мистер Оним?

— Мне приказали поставить пластинку на граммофон,— сказал Роджерс.— Я должен был взять пластинку в ящике, а моя жена завести граммофон в тот момент, когда я буду обносить гостей кофе.

— В высшей степени странно,— пробормотал судья.

— Я вас не обманываю, сэр,— оправдывался Роджерс.— Христом Богом клянусь, это чистая правда. Знал бы я, что это за пластинка, а мне и невдомек. На ней была наклейка, на наклейке название — все честь по чести, ну я и подумал, что это какая-нибудь музыка.

Уоргрейв перевел взгляд на Ломбарда:

— На пластинке есть название?

Ломбард кивнул.

— Совершенно верно, сэр,— оскалил он в улыбке острые белые зубы.— Пластинка называется «Лебединая песня».

Генерала Макатура прорвало.

— Неслыханная наглость! — возопил он.— Ни с того ни с сего бросить чудовищные обвинения. Мы должны что-то предпринять. Пусть этот Оним, кто б он ни был...

— Вот именно,— прервала его Эмили Brent.— Кто он такой? — сказала она сердито.

В разговор вмешался судья. Властно — годы, проведенные в суде, прошли не даром — он сказал:

— Прежде всего мы должны узнать, кто этот мистер Оним. А вас, Роджерс, я попрошу уложить вашу жену, потом возвратиться сюда.

— Слушаюсь, сэр.

— Я помогу вам, Роджерс,— сказал доктор Армстронг.

Миссис Роджерс — ее поддерживали под руки муж и доктор,— шатаясь, вышла из комнаты. Когда за ними захлопнулась дверь, Тони Марстон сказал:

— Не знаю, как вы, сэр, а я не прочь выпить.

— Идет,— сказал Ломбард.

— Пойду на поиски, посмотрю, где тут что,— сказал Тони, вышел и тут же вернулся.— Выпивка стояла на подносе прямо у двери — ждала нас.

Он бережно поставил поднос на стол и наполнил бокалы. Генерал Макатур и судья пили неразбавленное виски.

Всем хотелось взбодриться. Одна Эмили Brent попросила принести ей стакан воды.

Вскоре доктор Армстронг вернулся в гостиную.

— Оснований для беспокойства нет,— сказал он.— Я дал ей снотворное. Что это вы пьете? Я, пожалуй, последую вашему примеру.

Мужчины наполнили бокалы по второму разу. Чуть погода появился Роджерс. Судья Уоргрейв взял на себя расследование. Гостиная на глазах превратилась в импровизированный зал суда.

— Теперь, Роджерс,— сказал судья,— мы должны добраться до сути. Кто такой мистер Оним?

— Владелец этого острова, сэр,— уставился на судью Роджерс.

— Это мне известно. Что знаете вы лично об этом человеке?

Роджерс покачал головой:

— Ничего не могу вам сообщить, сэр, я его никогда не видел.

Гости заволновались.

— Никогда не видели его? — спросил генерал Макартур.— Что же все это значит?

— Мы с женой здесь всего неделю. Нас наняли через агентство. Агентство «Регина» в Плимуте прислало нам письмо.

Блор кивнул.

— Старая почтенная фирма,— сообщил он.

— У вас сохранилось это письмо? — спросил Уоргрейв.

— Письмо, в котором нам предлагали работу? Нет, сэр. Я его не сохранил.

— Ну, что же, продолжайте. Вы утверждаете, что вас наняли на работу письмом.

— Да, сэр. Нам сообщили, в какой день мы должны приехать. Так мы и сделали. Дом был в полном порядке. Запасы провизии, налаженное хозяйство. Нам осталось только стереть пыль.

— А дальше что?

— Да ничего, сэр. Нам было велено — опять же в письме — приготовить комнаты для гостей, а вчера я получил еще одно письмо от мистера Онима. В нем сообщалось, что они с миссис Оним задерживаются, и мы должны принять гостей как можно лучше. Еще там были распоряжения насчет обеда, а после обеда, когда я буду обносить гостей кофе, мне приказали поставить пластинку.

— Но хоть это письмо вы сохранили? — раздраженно спросил судья.

— Да, сэр, оно у меня с собой.

Он вынул письмо из кармана и протянул судье.

— Хм,— сказал судья,— отправлено из «Ритца» и напечатано на машинке.

— Разрешите взглянуть? — кинулся к судье Блор.

Выдернул письмо из рук судьи и пробежал его.

— Пишущая машинка «Коронейшн»,— пробурчал он.— Новехонькая — никаких дефектов. Бумага обыкновенная, на такой пишут все. Письмо нам ничего не дает. Вряд ли на нем есть отпечатки пальцев.

Уоргрейв испытующе посмотрел на Блора.

Антони Марстон — он стоял рядом с Блором — разглядывал письмо через его плечо:

— Ну и имечко у нашего хозяина. Алек Норман Оним. Язык сломаешь.

Судья чуть не подскочил.

— Весьма вам признателен, мистер Марстон,— сказал он.— Вы обратили мое внимание на любопытную и наталкивающую на размышления деталь,— обвел глазами собравшихся и, вытянув шею, как разъяренная черепаха, сказал: — Я думаю, настало время поделиться друг с другом своими сведениями. Каждому из нас следует рассказать все, что он знает о хозяине дома,— сделал паузу и продолжал: — Все мы приехали на остров по его приглашению. Я думаю, для всех нас было бы небесполезно, если бы каждый объяснил, как он очутился здесь.

Наступило молчание, но его чуть не сразу же нарушила Эмили Brent.

— Все это очень подозрительно,— сказала она.— Я получила письмо, подписанное очень неразборчиво. Я решила, что его послала одна женщина, с которой познакомилась на курорте летом года два-три тому назад. Мне кажется, ее звали либо миссис Оден, либо Онъон. Я знаю миссис Онъон, знаю также и мисс Оден. Но со всей уверенностью могу утверждать, что у меня нет ни знакомых, ни друзей по фамилии Оним.

— У вас сохранилось это письмо, мисс Brent? — спросил судья.

— Да, я сейчас принесу его.

Мисс Brent ушла и через минуту вернулась с письмом.

— Кое-что начинает проясняться,— сказал судья, прочтя письмо.— Мисс Клейторн? Вера объяснила, как она получила место секретаря.

— Марстон? — сказал судья.

— Получил телеграмму от приятеля,— сказал Антони,— Рыжика Беркли. Очень удивился — думал, он в Норвегии. Он просил приехать побыстрее сюда.

Уоргрейв кивнул.

— Доктор Армстронг? — сказал он.

— Меня пригласили в профессиональном качестве.

— Понятно. Вы не знали эту семью прежде?

— Нет. В полученном мною письме ссылались на одного моего коллегу.

— Для пущей достоверности, конечно,— сказал судья.— Ваш коллега, я полагаю, в это время находился где-то вне пределов досягаемости?

— Да.

Ломбард — он все это время не сводил глаз с Блора — вдруг сказал: — Послушайте, а мне только что пришло в голову...

Судья поднял руку:

— Минуточку...

— Но мне...

— Нам следует придерживаться определенного порядка, мистер Ломбард. Сейчас мы расследуем причины, которые привели нас на этот остров. Генерал Макартур?

Генерал пробормотал, пощипывая усики:

— Получил письмо... от этого типа Онима... он упоминал старых армейских друзей, которых я здесь повидаю. Писал: «Надеюсь, Вы не посетуете на то, что я счел возможным без всяких церемоний обратиться к Вам». Письма я не сохранил.

— Мистер Ломбард? — сказал Уоргрейв.

Ломбард лихорадочно думал, выложить все начистоту или нет.

— То же самое, — сказал, наконец, он, — и получил приглашение, где упоминались общие знакомые, попался на удочку. Письмо я порвал.

Судья Уоргрейв перевел взгляд на мистера Блора. Судья поглаживал пальцем верхнюю губу, в голосе его сквозила подозрительная вежливость.

— Только что мы пережили весьма неприятные минуты. Некий бестелесный голос, обратившись к нам поименно, предъявил всем определенные обвинения. Ими мы займемся в свое время. Теперь же я хочу выяснить одно обстоятельство: среди перечисленных имен упоминалось имя некоего Уильяма Генри Блора. Насколько нам известно, среди нас нет человека по имени Блор. Имя Дейвис упомянуто не было. Что вы на это скажете, мистер Дейвис?

— Дальше играть в прятки нет смысла, — помрачнел Блор. — Вы правы, моя фамилия вовсе не Дейвис.

— Значит, вы и есть Уильям Генри Блор?

— Так точно.

— Я могу еще кое-что добавить к этому, — вмешался Ломбард. — То, что вы здесь под чужой фамилией, мистер Блор, это еще полбеда, вы еще и враль, каких мало. Вы утверждаете, что жили в Южной Африке, и в частности в Натале. Я знаю Южную Африку и знаю Наталь, и готов присягнуть, что вы в жизни своей там не были.

Восемь пар глаз уставились на Блора. Подозрительно, сердито. Антони Марстон, сжав кулаки, двинулся было к нему.

— Это твои шуточки, подлюга? Отвечай!

Блор откинул голову, упрямо выдвинул тяжелую челюсть.

— Вы ошиблись адресом, господа,— сказал он,— у меня есть с собой удостоверение личности — вот оно. Я — бывший чиновник отдела по расследованию уголовных дел Скотланд-Ярда. Теперь я руковожу сыскным агентством в Плимуте. Сюда меня пригласили по делу.

— Кто вас пригласил? — спросил Уоргрейв.

— Оним. Вложил в письмо чек — и немалый — на расходы, указал, что я должен делать. Мне было велено втереться в компанию, выдав себя за гостя. Я должен был следить за вами — ваши имена мне сообщили заранее.— Вам объяснили почему?

— Из-за драгоценностей миссис Оним,— удрученно сказал Блор,— миссис Оним! Чтоб такой стреляный воробей, как я, попался на мякине. Да никакой миссис Оним и в помине нет.

Судья снова погладил верхнюю губу, на этот раз задумчиво.

— Ваши заключения представляются мне вполне обоснованными,— сказал он,— Алек Норман Оним! Под письмом мисс Брент вместо фамилии стоит закорючка, но имена написаны вполне ясно — Анна Нэнси — значит, оба раза фигурируют одинаковые инициалы: Алек Норман Оним — Анна Нэнси Оним, то есть каждый раз — А. Н. Оним. И если слегка напрячь воображение, мы получим — аноним!

— Боже мой, это же безумие! — вырвалось у Веры. Судья согласно кивнул головой.

— Вы правы,— сказал он.— Я несколько не сомневаюсь, что нас пригласил на остров человек безумный. И, скорее всего, опасный маньяк.

Глава четвертая

Наступила тишина — гости в ужасе застыли на своих местах. Молчание нарушил тонкий вьедливый голосок судьи.

— А теперь приступим к следующей стадии расследования. Но прежде всего я хочу приобщить к делу и свои показания.— Он вынул из кармана письмо, бросил его на стол.— Письмо написано якобы от имени моей старинной приятельницы — леди Констанции Калмингтон. Я давно не видел ее. Несколько лет тому назад она уехала на Восток. Письмо выдержано в ее духе — именно такое несуразное, сумасбродное письмо сочинила бы она. В нем она приглашала меня приехать, о своих хозяевах упоминала в самых туманных выражениях. Как видите, прием тот же самый, а это само собой подводит нас к одному немаловажному выводу. Кто бы ни был человек, который заманил нас сюда,— мужчина или женщина,— он нас знает или, во всяком случае, позаботился навести справки о каждом из нас. Он знает о моих дружеских отношениях с леди Констанцией и знаком с ее эпистолярным стилем. Знает он и коллег доктора Армстронга и то, где они сейчас

находяться. Ему известно прозвище друга мистера Марстона. Он в курсе того, где отдыхала два года назад мисс Брент и с какими людьми она там встречалась. Знает он и об армейских друзьях генерала Макарттура,— и, помолчав, добавил: — Как видите, наш хозяин знает о нас не так уж мало. И на основании этих сведений он предъявил нам определенные обвинения.

Его слова вызвали бурю негодования.

— Ложь!.. — вопил генерал Макарттур.— Наглая клевета!

— Это противозаконно! — вторила Вера. Голос ее пресекался.— Какая низость!

— Понятия не имею, что имел в виду этот идиот! — буркнул Антони Марстон.

Судья Уоргрейв поднял руку, призывая к молчанию.

— Вот что я хочу заявить. Наш неизвестный друг обвиняет меня в убийстве некоего Эдуарда Ситона. Я отлично помню Ситона. Суд над ним состоялся в июне 1930 года. Ему было предъявлено обвинение в убийстве престарелой женщины. У него был ловкий защитник, и он сумел произвести хорошее впечатление на присяжных. Тем не менее свидетельские показания полностью подтвердили его виновность. Я построил обвинительное заключение на этом, и присяжные пришли к выводу, что он виновен. Вынося ему смертный приговор, я действовал в соответствии с их решением. Защита подала на апелляцию, указывая, что на присяжных было оказано давление. Апелляцию отклонили, и приговор привели в исполнение. Я заявляю, что совесть моя в данном случае чиста. Приговорив к смерти убийцу, я выполнил свой долг, и только.

— ...Ну как же, дело Ситона! — вспоминал Армстронг.— Приговор тогда удивил всех. Накануне он встретил в ресторане адвоката Маттьюза. «Оправдательный приговор у нас в кармане — никаких сомнений тут быть не может»,— уверил он Армстронга. Потом до Армстронга стали доходить слухи, будто судья был настроен против Ситона, сумел обвести присяжных, и они признали Ситона виновным. Сделано все было по закону: ведь старый Уоргрейв знает закон как свои пять пальцев. Похоже, что у него были личные счета с этим парнем. Воспоминания молниеносно пронеслись в мозгу доктора.

— А вы встречались с Ситоном? Я имею в виду — до процесса,— вырвался у него вопрос; если б он дал себе труд подумать, он никогда бы его не задал.

Прикрытые складчатыми, как у ящера, веками, глаза остановились на его лице.

— Я никогда не встречал Ситона до процесса,— невозмутимо сказал судья.

«Как пить дать врет»,— подумал Армстронг.

— Я хочу вам рассказать про этого мальчика — Сирила Хамилтона,— сказала Вера. Голос у нее дрожал.— Я была его гувернанткой. Ему запрещали заплывать далеко. Однажды я отвлеклась, и он уплыл. Я кинулась за ним... Но опоздала... Это был такой

ужас... Но моей вины в этом нет. Следователь полностью оправдал меня. И мать Сирила была ко мне очень добра. Если даже она ни в чем меня не упрекала, кому... кому могло понадобиться предъявить мне такое обвинение? Это чудовищная несправедливость... — она зарыдала.

Генерал Макартур потрепал ее по плечу.

— Успокойтесь, милочка, успокойтесь, — сказал он. — Мы вам верим. Да он просто ненормальный, этот тип. Ему место в сумасшедшем доме. Мало ли что может прийти в голову сумасшедшему. — Генерал приосанился, расправил плечи. — На подобные обвинения лучше всего просто не обращать внимания. И все же я считаю своим долгом сказать, что в этой истории про молодого Ричмонда нет ни слова правды. Ричмонд был офицером в моем полку. Я послал его в разведку. Он был убит. На войне это случается сплошь и рядом. Больше всего меня огорчает попытка бросить тень на мою жену. Во всех отношениях безупречная женщина. Словом, жена Цезаря...

Генерал сел. Трясущейся рукой пощипывал усики. Видно, эта речь стоила ему немалых усилий.

Следующим взял слово Ломбард. В глазах его прыгали чертики.

— Так вот, насчет этих туземцев... — начал он.

— Да, так как же с туземцами? — сказал Марстон.

Ломбард ухмыльнулся.

— Все — чистая правда! Я их бросил на произвол судьбы. Вопрос самосохранения. Мы заблудились в буше. И тогда я с товарищами смылся, а оставшийся провиант прихватил с собой.

— Вы покинули ваших людей? — возмутился генерал Макартур. — Обрекли их на голодную смерть?

— Конечно, поступок не вполне достойный представителя белой расы, но самосохранение — наш первый долг. И потом, туземцы не боятся умереть — не то что мы, европейцы.

Вера подняла глаза на Ломбарда.

— И вы оставили их умирать с голоду?

— Вот именно, — ответил Ломбард, и его смеющиеся глаза прямо посмотрели в испуганные глаза девушки.

— Я все пытаюсь вспомнить — Джон и Люси Комбс, — протянул Антони Марстон. — Это, наверное, те ребята, которых я задавил неподалеку от Кембриджа. Жутко не повезло.

— Кому не повезло — им или вам? — ехидно спросил судья Уоргрейв.

— По правде говоря, я думал, что мне, но вы, разумеется, правы, не повезло им. Хотя это был просто несчастный случай. Они выбежали прямо на дорогу. У меня на год отобрали права. Нешуточная неприятность.

Доктор Армстронг вспыхнул:

— Недопустимо ездить с такой скоростью — за это следует наказывать. Молодые люди вроде вас представляют опасность для общества.

Антони пожал плечами:

— Но мы живем в век больших скоростей! И потом дело не в скорости, а в наших отвратительных дорогах. На них толком не разгонишься.— Он поискал глазами свой бокал, подошел к столику с напитками, налил себе еще виски с содовой.— Во всяком случае, моей вины тут не было. Это просто несчастный случай,— бросил он через плечо.

Дворецкий Роджерс, ломая руки, то и дело облизывал пересохшие губы.

— С вашего позволения, господа, мне бы тоже хотелось кое-что добавить,— сказал он почтительно.

— Валяйте,— сказал Ломбард.

Роджерс откашлялся, еще раз провел языком по губам:

— Тут упоминалось обо мне и миссис Роджерс. Ну и о мисс Брейди. Во всем этом нет ни слова правды. Мы с женой были с мисс Брейди, пока она не отдала Богу душу. Она всегда была хвора, вечно недомогала. В ту ночь, сэр, когда у нее начался приступ, разыгралась настоящая буря. Телефон не работал, и мы не могли позвать доктора. Я пошел за ним пешком. Но врач подоспел слишком поздно. Мы сделали все, чтобы ее спасти, сэр. Мы ее любили, это все кругом знали. Никто о нас худого слова не мог сказать. Святой истинный крест.

Ломбард задумчиво посмотрел на дворецкого — дергающиеся пересохшие губы, испуганные глаза. Вспомнил, как тот уронил поднос. Подумал: «Верится с трудом»,— но вслух ничего не сказал.

— А после ее смерти вы, конечно, получили маленькое наследство? — спросил Блор нагло, нахраписто, как и подобает бывшему полицейскому.

— Мисс Брейди оставила нам наследство в награду за верную службу. А почему бы и нет, хотел бы я знать? — вспыхнул Роджерс.

— А что вы скажете, мистер Блор? — спросил Ломбард.

— Я?

— Ваше имя числилось в списке.

Блор побагровел.

— Вы имеете в виду дело Ландора? Это дело об ограблении Лондонского коммерческого банка.

— Ну как же, помню, помню, хоть я и не участвовал в этом процессе,— зашевелился в кресле судья Уоргрейв.— Ландора осудили на основании ваших показаний, Блор.

Вы тогда служили в полиции и занимались этим делом.

— Верно,— согласился Блор.

— Ландора приговорили к пожизненной каторге, и он умер в Дартмуре через год. Он был слабого здоровья.

— Ландор был преступник,— сказал Блор.— Ночного сторожа ухлопал он — это доказано.

— Если я не ошибаюсь, вы получили благодарность за умелое ведение дела,— процедил Уоргрейв.

— И даже повышение,— огрызнулся Блор. И добавил неожиданно севшим голосом: — Я только выполнил свой долг.

— Однако какая подобралась компания! — расхохотался Ломбард.— Все, как один, законопослушные, верные своему долгу граждане. За исключением меня, конечно. Ну, а вы, доктор, что нам скажете вы? Нашалили по врачебной части? Запрещенная операция? Не так ли?

Эмили Брент метнула на Ломбарда презрительный взгляд и отодвинулась подальше от него.

Доктор Армстронг отлично владел собой — он только добродушно покачал головой.

— Признаюсь, я в полном замешательстве,— сказал он,— имя моей жертвы ни о чем мне не говорит. Как там ее называли: Клис? Клоуз? Не помню пациентки с такой фамилией, да и вообще не помню, чтобы кто-нибудь из моих пациентов умер по моей вине. Правда, дело давнее. Может быть, речь идет о какой-нибудь операции в больнице? Многие больные обращаются к нам слишком поздно. А когда пациент умирает, их родные обвиняют хирурга.

Он вздохнул и покачал головой.

«Я был пьян,— думал он,— мертвецки пьян... Оперировал спяну. Нервы ни к черту, руки трясутся. Конечно, я убил ее. Бедняге — она была уже на возрасте — ужасно не повезло: сделать эту операцию — пара пустяков. В трезвом виде, конечно. Хорошо еще, что существует такая вещь, как профессиональная тайна. Сестра знала, но держала язык за зубами. Меня тогда сильно потрянуло. И я сразу взял себя в руки. Но кто мог это раскопать — после стольких лет?»

В комнате опять наступило молчание. Все — кто прямо, кто исподтишка — глядели на мисс Брент. Прошла одна минута, другая, прежде чем она заметила нацеленные на нее взгляды. Брови ее взлетели, узкий лобик пошел морщинами.

— Вы ждете моих признаний? — сказала она. — Но мне нечего сказать.

— Решительно нечего? — переспросил судья.

— Да, нечего, — поджала губы старая дева.

Судья провел рукой по лицу.

— Вы откладываете свою защиту? — вежливо осведомился он.

— Ни о какой защите не может быть и речи, — отрезала мисс Брент. — Я всегда следовала велению своей совести. Мне не в чем себя упрекнуть.

Ее слова были встречены неодобрительно. Однако Эмили Брент была не из тех, кто боится общественного мнения. Ее убеждений никто не мог поколебать.

Судья откашлялся.

— Ну что ж, на этом расследование придется прекратить. А теперь, Роджерс, скажите, кто еще находится на острове, кроме вас и вашей жены?

— Здесь никого больше нет, сэр.

— Вы в этом уверены?

— Абсолютно.

— Мне не вполне ясно, — сказал Уоргрейв, — зачем нашему анонимному хозяину понадобилось собрать нас здесь. По-моему, этот человек, кто бы он ни был, не может считаться нормальным в общепринятом смысле этого слова. Более того, он представляется мне опасным. По-моему, нам лучше всего как можно скорее уехать отсюда. Я предлагаю уехать сегодня же вечером.

— Прошу прощения, сэр, — прервал его Роджерс, — но на острове нет лодки.

— Ни одной?

— Да, сэр.

— А как же вы общаетесь с берегом?

— Каждое утро, сэр, приезжает Фред Нарракотт. Он привозит хлеб, молоко, почту и передает заказы нашим поставщикам.

— В таком случае, — сказал судья, — нам следует уехать завтра, едва появится Нарракотт со своей лодкой.

Все согласились, против был один Марстон.

— Я не могу удрать, — сказал он. — Как-никак я спортсмен. Я не могу уехать, не разгадав эту тайну. Захватывающая история — не хуже детективного романа.

— В мои годы, — кисло сказал судья, — такие тайны уже не очень захватывают.

Антони ухмыльнувся.

— Вы, юристы, смотрите на преступления с узкопрофессиональной точки зрения. А я люблю преступления и пью за них! — Он опрокинул бокал. Очевидно, виски попало ему не в то горло. Антони поперхнулся. Лицо его исказилось, налилось кровью. Он хватал ртом воздух, потом соскользнул с кресла, рука его разжалась, бокал покатился по ковру.

Глава пятая

Все обомлели от неожиданности. Стояли как вкопанные, уставившись на распростертое на ковре тело. Первым опомнился Армстронг. Он кинулся к Марстону. Когда минуту спустя он поднял глаза, в них читалось удивление.

— Боже мой, он мертв! — пробормотал Армстронг хриплым от ужаса голосом.

Его слова не сразу дошли до гостей. Умер? Умер вот так, в мгновение ока? Этот пышущий здоровьем юный Бог, словно вышедший из северной саги?

Доктор Армстронг вглядывался в лицо мертвеца, обнюхивал синие, искривленные в предсмертной гримасе губы. Поднял бокал, из которого пил Марстон.

— Он мертв? — спросил генерал Макатур. — Вы хотите сказать, что он поперхнулся и от этого помер?

— Поперхнулся? — переспросил врач. — Что ж, если хотите, называйте это так. Во всяком случае, он умер от удушья. — Армстронг снова понюхал стакан, окунул палец в осадок на дне, осторожно лизнул его кончиком языка и изменился в лице.

— Никогда не думал, — продолжал генерал Макатур, — что человек может умереть, поперхнувшись виски.

— Все мы под Богом ходим, — наставительно сказала Эмили Brent.

Доктор Армстронг поднялся с колен.

— Нет, человек не может умереть, поперхнувшись глотком виски, — сердито сказал он. — Смерть Марстона нельзя назвать естественной.

— Значит, в виски... что-то было подмешано, — еле слышно прошептала Вера.

Армстронг кивнул.

— Точно сказать не могу, но похоже, что туда подмешали какой-то цианид. Я не почувствовал характерного запаха синильной кислоты. Скорее всего, это цианистый калий. Он действует мгновенно.

— Яд был в стакане? — спросил судья.

— Да.

Доктор подошел к столику с напитками. Откупорил виски, принялся, отпил глоток. Потом попробовал содовую. И покачал головой. — Там ничего нет.

— Значит, вы считаете, — спросил Ломбард, — что он сам подсыпал яду в свой стакан?

Армстронг кивнул, но лицо его выражало неуверенность.— Похоже на то,— сказал он.

— Вы думаете, это самоубийство? — спросил Блор.— Очень сомнительно.

Вера задумчиво пробормотала:

— Никогда бы не подумала, что он мог покончить с собой. Он так радовался жизни.

Когда он съезжал с холма в автомобиле, он был похож на... на... не знаю, как и сказать!

Но все поняли, что она имеет в виду. Антони Марстон, молодой, красивый, показался им чуть ли не небожителем! А теперь его скрюченный труп лежал на полу.

— У кого есть другая гипотеза? — спросил доктор Армстронг.

Все покачали головами. Нет, другого объяснения они найти не могли. Никто ничего не сыпал в бутылки. Все видели, что Марстон сам налил себе виски — следовательно, если в его бокале был яд, никто, кроме Марстона, ничего туда подсыпать не мог. И все же, зачем было Марстону кончать жизнь самоубийством?

— Что-то тут не то, доктор,— сказал задумчиво Блор.— Марстон никак не был похож на самоубийцу.

— Вполне с вами согласен,— ответил Армстронг.

На этом обсуждение прекратилось. Да и что тут еще можно сказать? Армстронг и Ломбард перенесли бездыханное тело Марстона в спальню, накрыли его простыней.

Когда они вернулись в холл, гости, сбившись в кучку, испуганно молчали, а кое-кого била дрожь, хотя вечер стоял теплый.

— Пора спать. Уже поздно,— сказала, наконец, Эмили Brent.

Слова ее прозвучали весьма уместно: часы давно пробили полночь, и все же гости не спешили расходиться. Было видно, что они боятся остаться в одиночестве.

— Мисс Brent права,— поддержал ее судья,— нам пора отдохнуть.

— Но я еще не убрал в столовой,— сказал Роджерс.

— Уберете завтра утром,— распорядился Ломбард.

— Ваша жена чувствует себя лучше? — спросил дворецкого Армстронг.

— Поднимусь, посмотрю.— Чуть погодя Роджерс вернулся.— Она спит как убитая.

— Вот и хорошо,— сказал врач.— Не беспокойте ее.

— Разумеется, сэр. Я приберусь в столовой, закрою двери на ключ и пойду спать,— Роджерс вышел в столовую.

Гости медленно, неохотно потянулись к лестнице.

Будь они в старом доме со скрипящими половицами и темными закоулками, доме, где обшитые панелями стены скрывали потайные ходы, их страх был бы вполне объясним. Но здесь — в этом ультрасовременном особняке? Здесь нет ни темных закоулков, ни потайных дверей, а комнаты заливают потоки электрического света и все сверкает

новизной! Нет, здесь не скроешься! Ничего таинственного тут нет! И быть не может! Но это-то и вселяло в них ужас...

На площадке второго этажа гости пожелали друг другу спокойной ночи и разошлись по комнатам. Войдя к себе, каждый машинально, даже не отдавая себе в этом отчета, запер дверь на ключ.

В веселой светлой спальне раздевался, готовясь ко сну, судья Уоргрейв. Он думал об Эдуарде Ситоне. Ситон стоял перед ним как живой. Блондин с голубыми глазами, чей искренний взгляд производил прямо-таки неотразимое впечатление на присяжных.

Государственный обвинитель Ллуэллин не обладал чувством меры. Он выступал крайне неудачно. Пережимал, доказывал то, что не нуждалось в доказательствах. Маттьюз, адвокат, напротив, оказался на высоте. Он умело подал факты в пользу обвиняемого. На перекрестном допросе ловко запугивал и запутывал свидетелей. Мастерски подготовил выступление своего клиента.

Да и сам Ситон на перекрестном допросе держался великолепно. Не волновался, не оправдывался, сумел расположить к себе присяжных. Маттьюз считал, что оправдательный приговор у него в кармане.

Судья Уоргрейв старательно завел часы, положил их на ночной столик. Он помнил это судебное заседание так, будто оно происходило вчера, помнил, как он слушал свидетелей, делал заметки, собирал по крохам улики против обвиняемого. Да, такие процессы бывают не часто! Маттьюз произнес блестящую речь. Ллуэллину не удалось рассеять хорошее впечатление от речи адвоката. А перед тем, как присяжным удалиться на совещание, судья произнес заключительное слово...

Судья осторожно вынул вставную челюсть, положил ее в стакан с водой. Сморщенные губы запали, это придало его лицу жестокое, хищное выражение. Судья опустил складчатые веки и улыбнулся сам себе: «Да, он не дал Ситону убежать от расплаты».

Ревматически хрустя костями, старый судья залез в постель и выключил свет.

Внизу, в столовой, Роджерс глядел на фарфоровых негритят.

— Чудеса в решете! — бормотал он. — Мог бы поспорить, что их было десять.

Генерал Макартур ворочался с боку на бок. Никак не мог заснуть. Перед ним то и дело возникало лицо Артура Ричмонда. Ему нравился Артур, он даже к нему привязался. Ему было приятно, что и Лесли этот молодой человек нравится. На нее трудно было угодить. Сколько прекрасных молодых людей он приводил в дом, а она не желала их принимать, говорила, что они «нудные». И тут уж ничего не попишешь! Артур Ричмонд не казался ей нудным. Он с самого начала пришелся ей по душе. Они могли без конца разговаривать о литературе, музыке, живописи. Она шутила, смеялась с ним, любила поддразнить

Артура. И генерал был в восторге от того, что Лесли принимает поистине материнское участие в юноше.

Материнское — это ж надо быть таким идиотом, и как он не сообразил, что Ричмонду исполнилось двадцать восемь, а Лесли всего на год его старше. Он обожал Лесли. Она стояла перед ним как живая. Круглое, с острым подбородочком личико, искрящиеся темно-серые глаза, густые каштановые кудри. Он обожал Лесли, беспредельно верил ей.

И там во Франции, в передышках между боями, он думал о ней, вынимал ее фотографию из нагрудного кармана, подолгу смотрел на нее. Но однажды... он узнал обо всем. Произошло это точь-в-точь как в пошлых романах: Лесли писала им обоим и перепутала конверты. Она вложила письмо к Ричмонду в конверт с адресом мужа. Даже теперь, после стольких лет, ему больно вспоминать об этом... Боже, как он тогда страдал!

Их связь началась давно. Письмо не оставляло никаких сомнений на этот счет. Уик-энды! Последний отпуск Ричмонда... Лесли, Лесли и Артур... Черт бы его побрал! С его коварными улыбками, его почтительными: «Да, сэр. Слушаюсь, сэр!» Обманщик и лжец! Сказано же: «Не желай жены ближнего твоего!»

В нем исподволь жила мечта о мести, страшной мести. Но он ничем себя не выдал, держался с Ричмондом, будто ничего не случилось. Удалось ли это ему? Похоже, что удалось. Во всяком случае, Ричмонд ничего не заподозрил. На вспышки гнева на фронте никто не обращал внимания — у всех нервы были порядком издерганы. Правда, Армитидж иногда поглядывал на него как-то странно. Мальчишка, сопляк, но голова у него работала. Да, видно, Армитидж разгадал его замысел. Он хладнокровно послал Ричмонда на смерть. Тот лишь чудом мог вернуться живым из разведки. Но чуда не произошло. Да, он послал Ричмонда на смерть и несколько об этом не жалеет. Тогда это было проще простого. Ошибки случались сплошь и рядом, офицеров посылали на смерть без всякой необходимости. Всюду царили суматоха, паника. Может быть, потом и говорили: «Старик Макартур потерял голову, наделал глупостей, пожертвовал лучшими своими людьми», но и только.

А вот этого сопляка Армитиджа провести было не так просто. У него появилась неприятная манера нагло поглядывать на своего командира. Наверное, знал, что я нарочно послал Ричмонда на смерть. (А потом, когда война кончилась, интересно, болтал Армитидж потом или нет?)

Лесли ничего не знала. Она (как он предполагал) оплакивала своего любовника, но к приезду мужа в Англию горечь утраты притупилась. Он никогда не позволил себе ни малейшего намека на ее отношения с Ричмондом.

Они зажили по-прежнему, но она стала его чуждаться...

А через три-четыре года после войны умерла от двустороннего воспаления легких. Все это было так давно. Сколько лет прошло с тех пор — пятнадцать, шестнадцать?

Он вышел в отставку, поселился в Девоне. Купил маленький домик, ему всегда хотелось иметь именно такой.

Красивая местность, любезные соседи. Рыбная ловля, охота... По воскресеньям — церковь...

(Но одно воскресенье он пропускал — то, когда читали, как Давид велел поставить Урию там, где «будет самое сильное сражение». Ничего не мог с собой поделывать. Ужасно гадко становилось на душе.)

Соседи относились к нему как нельзя лучше. Поначалу.

Потом ему стало казаться, что люди шушукаются о нем, и от этого было не по себе. На него начали смотреть косо. Так, словно до них дошел порочащий его слух... (Армитидж? Что если Армитидж болтал?)

Он стал сторониться людей, жил отшельником. Уж очень неприятно, когда о тебе сплетничают за твоей спиной.

Но все это было так давно.

Лесли осталась в далеком прошлом, Артур Ричмонд тоже. Да и какое значение может иметь теперь эта история? Хотя она и обрекла его на одиночество. Он даже старых армейских друзей теперь избегал. (Если Армитидж проболтался, эта история, несомненно, дошла и до них.)

А сегодня вечером этот голос обнародовал давно забытую историю. Как он себя вел? Не изменился в лице? Выразил ли подобающие гнев, возмущение? Не выдал ли своего смятения? Кто его знает. Конечно, никто из приглашенных не принял этого обвинения всерьез. Ведь среди прочих обвинений были и самые нелепые, Эту очаровательную девушку, например, обвинили в том, что она утопила ребенка. Вот уж ерунда! Ясно, что они имеют дело с сумасшедшим, которому доставляет удовольствие обвинять каждого встречного и поперечного! Эмили Brent, к примеру, племяннице его старого армейского приятеля Тома Brentа, тоже предъявили обвинение в убийстве. А ведь надо быть слепым, чтоб не заметить, какая она набожная: такие шагу не делают без священника.

«Все это,— думал генерал,— по меньшей мере дико, а попросту говоря, чистое безумие! Едва они приехали на остров... стоп, когда же это было? Сегодня днем, черт побери, ну да, они приехали только сегодня днем. Как долго тянется время! Интересно, когда мы уедем отсюда? — думал генерал.— Конечно же, завтра, едва прибудет моторка. Но странно, сейчас ему совсем не хотелось покидать остров... Снова жить затворником в своем домишке, снова те же самые тревоги, те же страхи». В открытое окно доносился

шум прибоя: море грозно шумело, поднимался ветер. Генерал думал: «Убаюкивающий шум моря... спокойное местечко... Хорошо жить на острове — не надо ехать дальше... Ты словно на краю света...

Внезапно он понял, что ему совсем не хочется отсюда уезжать».

Вера Клейторн лежала с раскрытыми глазами и глядела в потолок. Она боялась темноты и поэтому не погасила свет.

«Хьюго, Хьюго,— думала она.— Почему мне кажется, что он сегодня вечером где-то совсем близко. Где он сейчас? Не знаю. И никогда не узнаю. Он исчез из моей жизни, исчез навсегда...

Зачем гнать от себя мысли о Хьюго? Она будет думать о нем, вспоминать...

Корнуолл... Черные скалы, мелкий желтый песок... Добродушная толстуха миссис Хамилтон... Маленький Сирил все время тянет ее за руку, канючит: «Я хочу поплыть к скале. Мисс Клейторн, я хочу к скале. Ну можно мне поплыть к скале?» И каждый раз, поднимая глаза, она видит устремленный на нее взгляд Хьюго... Вечером, когда Сирил спал...

— Вы не выйдете погулять, мисс Клейторн?

— Что ж, пожалуй, выйду...

В тот день они, как обычно, гуляли по пляжу. Был теплый, лунный вечер, Хьюго обнял ее за талию.

— Я люблю вас, Вера. Я люблю вас. Вы знаете, что я вас люблю?

Да, она знала. (По крайней мере, так ей казалось.)

— Я не решаюсь просить вашей руки... У меня нет ни гроша. Мне хватает на жизнь, и только. А ведь как-то у меня целых три месяца был шанс разбогатеть. Сирил появился на свет через три месяца после смерти Мориса...

Если бы родилась девочка, состояние унаследовал бы Хьюго. Он признался, что был тогда очень огорчен:

— Я, разумеется, не строил никаких расчетов. И все же я тяжело перенес этот удар. Видно, не под счастливой звездой я родился. Но Сирил милый мальчик, и я к нему очень привязался!

И это была чистая правда. Хьюго и впрямь любил Сирила, готов был целыми днями играть с ним, выполнять все его капризы. Злопамятства в нем не было.

Сирил рос хилым ребенком. Тщедушным, болезненным. Он вряд ли прожил бы долго...

А дальше что?

— Мисс Клейторн, можно мне поплыть к скале? Почему мне нельзя к скале? — без конца канючил Сирил.

— Это слишком далеко, Сирил.

— Ну, мисс Клейторн, позвольте, ну, пожалуйста...»

Вера вскочила с постели, вынула из туалетного столика три таблетки аспирина и разом проглотила.

«Если бы мне понадобилось покончить с собой,— подумала она,— я приняла бы сильную дозу веронала или какое-нибудь другое снотворное, но уж никак не цианистый калий».

Она передернулась, вспомнив искаженное, налившееся кровью лицо Антони Марстона.

Когда она проходила мимо камина, ее взгляд невольно упал на считалку.

Десять негритят отправились обедать,

Один поперхнулся, их осталось девять

«Какой ужас,— подумала она.— Ведь сегодня все именно так и было!

Почему Антони Марстон хотел умереть? Нет, она умереть не хочет. Сама мысль о смерти ей противна... Смерть — это не для нее...»

Глава шестая

Доктор Армстронг видел сон... В операционной дикая жара... Зачем здесь так натопили? С него ручьями льет пот. Руки взмокли, трудно держать скальпель... Как остро наточен скальпель... Таким легко убить. Он только что кого-то убил.

Тело жертвы кажется ему незнакомым. Та была толстая, нескладная женщина, а эта чахлая, изможденная. Лица ее не видно. Кого же он должен убить? Он не помнит. А ведь он должен знать! Что если спросить у сестры? Сестра следит за ним. Нет, нельзя ее спрашивать. Она и так его подозревает.

Да что же это за женщина лежит перед ним на операционном столе? Почему у нее закрыто лицо? Если б только он мог взглянуть на нее!.. Наконец-то молодой практикант поднял платок и открыл ее лицо.

Ну, конечно, это Эмили Brent. Он должен убить Эмили Brent. Глаза ее сверкают злорадством. Она шевелит губами. Что она говорит? «Все мы под Богом ходим».

А теперь она смеется.

— Нет, нет, мисс... — говорит он сестре,— не опускайте платок. Я должен видеть ее лицо, когда буду давать ей наркоз. Где эфир? Я должен был принести его с собой.

Куда вы его дели, мисс? Шато Неф-тю-Пап? Тоже годится. Уберите платок, сестра!

Ой, так я и знал! Это Антони Марстон! Его налитое кровью лицо искажено. Но он не умер, он скалит зубы.

Ей-богу, он хохочет, да так, что трясется операционный стол. Осторожно, приятель, осторожно. Держите, держите стол, сестра!

Тут доктор Армстронг проснулся. Было уже утро — солнечный свет заливал комнату. Кто-то, склонившись над ним, тряс его за плечо. Роджерс. Роджерс с посеревшим от испуга лицом повторял:

— Доктор, доктор!

Армстронг окончательно проснулся, сел.

— В чем дело? — сердито спросил он.

— Беда с моей женой, доктор. Бужу ее, бужу и не могу добудиться. Да и вид у нее нехороший.

Армстронг действовал быстро: вскочил с постели, накинул халат и пошел за Роджерсом.

Женщина лежала на боку, мирно положив руку под голову. Наклонившись над ней, он взял ее холодную руку, поднял веко.

— Неужто, неужто она... — пробормотал Роджерс и провел языком по пересохшим губам.

Армстронг кивнул головой:

— Увы, все кончено...

Врач в раздумье окинул взглядом дворецкого, перевел взгляд на столик у изголовья постели, на умывальник, снова посмотрел на неподвижную женщину.

— Сердце отказало, доктор? — заикаясь спросил Роджерс.

Доктор Армстронг минуту помолчал, потом спросил:

— Роджерс, ваша жена ничем не болела?

— Ревматизм ее донимал, доктор.

— У кого она в последнее время лечилась?

— Лечилась? — вытаращил глаза Роджерс. — Да я и не упомяну, когда мы были у доктора.

— Вы не знаете, у вашей жены болело сердце?

— Не знаю, доктор. Она на сердце не жаловалась.

— Она обычно хорошо спала? — спросил Армстронг.

Дворецкий отвел глаза, крутил, ломал, выворачивал пальцы.

— Да нет, спала она не так уж хорошо, — пробормотал он. Сухое красное вино.

— Она принимала что-нибудь от бессонницы?

— От бессонницы? — спросил удивленно Роджерс. — Не знаю. Нет, наверняка не принимала — иначе я знал бы.

Армстронг подошел к туалетному столику. На нем стояло несколько бутылочек: лосьон для волос, лавандовая вода, слабительное, глицерин, зубная паста, эликсир...

Роджерс усердно ему помогал — выдвигал ящики стола, отпирал шкафы. Но им не удалось обнаружить никаких следов наркотиков — ни жидких, ни в порошках.

— Вчера вечером она принимала только то, что вы ей дали, доктор, — сказал Роджерс.

К девяти часам, когда удар гонга оповестил о завтраке, гости уже давно поднялись и ждали, что же будет дальше. Генерал Макартур и судья прохаживались по площадке, перекидывались соображениями о мировой политике. Вера Клейторн и Филипп Ломбард взобрались на вершину скалы за домом. Там они застали Уильяма Генри Блора — он тоскливо глядел на берег.

— Я уже давно здесь, — сказал он, — но моторки пока не видно.

— Девон — край лежебок. Здесь не любят рано вставать, — сказала Вера с усмешкой.

Филипп Ломбард, отвернувшись от них, смотрел в открытое море.

— Как вам погода? — спросил он.

Блор поглядел на небо.

— Да вроде ничего.

Ломбард присвистнул.

— К вашему сведению, к вечеру поднимется ветер.

— Неужто шторм? — спросил Блор.

Снизу донесся гулкий удар гонга.

— Зовут завтракать, — сказал Ломбард. — Весьма кстати, я уже проголодался.

Спускаясь по крутому склону, Блор делился с Ломбардом:

— Знаете, Ломбард, никак не могу взять в толк, с какой стати Марстону вздумалось покончить с собой. Всю ночь ломал над этим голову.

Вера шла впереди.

Ломбард замыкал шествие.

— А у вас есть другая гипотеза? — ответил Ломбард вопросом на вопрос.

— Мне хотелось бы получить доказательства. Для начала хотя бы узнать, что его подвигло на самоубийство. Судя по всему в деньгах этот парень не нуждался.

Из гостиной навстречу им кинулась Эмили Брент.

— Лодка уже вышла? — спросила она.

— Еще нет, — ответила Вера.

Они вошли в столовую. На буфете аппетитно дымилось огромное блюдо яичницы с беконом, стояли чайник и кофейник. Роджерс придержал перед ними дверь, пропустил их и закрыл ее за собой.

— У него сегодня совершенно больной вид,— сказала Эмили Брент.

Доктор Армстронг — он стоял спиной к окну — откашлялся.

— Сегодня нам надо относиться снисходительно ко всем недочетам,— сказал он.—

Роджерсу пришлось готовить завтрак одному. Миссис Роджерс... э-э... была не в состоянии ему помочь.

— Что с ней? — недовольно спросила Эмили Брент.

— Приступим к завтраку,— пропустил мимо ушей ее вопрос Армстронг.— Яичница остынет. А после завтрака я хотел бы кое-что с вами обсудить.

Все последовали его совету. Наполнили тарелки, налили себе кто чай, кто кофе и приступили к завтраку. По общему согласию никто не касался дел на острове. Беседовали о том о сем: о новостях, международных событиях, спорте, обсуждали последнее появление Лохнесского чудовища.

Когда тарелки опустели, доктор Армстронг откинулся в кресле, многозначительно откашлялся и сказал:

— Я решил, что лучше сообщить вам печальные новости после завтрака: миссис Роджерс умерла во сне.

Раздались крики удивления, ужаса.

— Боже мой! — сказала Вера.— Вторая смерть на острове!

— Гм-гм, весьма знаменательно,— сказал судья, как всегда чеканя слова.— А от чего последовала смерть?

Армстронг пожал плечами.

— Трудно сказать.

— Для этого нужно вскрытие?

— Конечно, выдать свидетельство о ее смерти без вскрытия я бы не мог. Я не лечил эту женщину и ничего не знаю о состоянии ее здоровья.

— Вид у нее был очень перепуганный,— сказала Вера.— И потом, прошлым вечером она пережила потрясение. Наверное, у нее отказало сердце?

— Отказать-то оно отказало,— отрезал Армстронг,— но нам важно узнать, что было тому причиной.

— Совесть,— сказала Эмили Брент, и все оцепенели от ужаса.

— Что вы хотите сказать, мисс Брент? — обратился к ней Армстронг.

Старая дева поджала губы.

— Вы все слышали,— сказала старая дева,— ее обвинили в том, что она вместе с мужем убила свою хозяйку — пожилую женщину.

— И вы считаете...

— Я считаю, что это правда,— сказала Эмили Брент.— Вы видели, как она вела себя вчера вечером. Она до смерти перепугалась, потеряла сознание. Ее злодеяние раскрылось, и она этого не перенесла. Она буквально умерла со страху.

Армстронг недоверчиво покачал головой.

— Вполне правдоподобная теория,— сказал он,— но принять ее на веру, не зная ничего о состоянии здоровья умершей, я не могу. Если у нее было слабое сердце...

— Скорее это была кара Господня,— невозмутимо прервала его Эмили Брент.

Ее слова произвели тяжелое впечатление.

— Это уж слишком, мисс Брент,— укорил ее Блор.

Старая дева вскинула голову, глаза у нее горели.

— Вы не верите, что Господь может покарать грешника, а я верю.

Судья погладил подбородок.

— Моя дорогая мисс Брент,— сказал он, и в голосе его сквозила насмешка,— исходя из своего опыта, могу сказать, что Провидение предоставляет карать злодеев нам, смертным, и работу эту часто осложняют тысячи препятствий. Но другого пути нет.

Эмили Брент пожала плечами.

— А что она ела и пила вчера вечером, когда ее уложили в постель? — спросил Блор.

— Ничего,— ответил Армстронг.

— Так-таки ничего? Ни чашки чаю? Ни стакана воды? Пари держу, что она все же выпила чашку чая. Люди ее круга не могут обойтись без чая.

— Роджерс уверяет, что она ничего не ела и не пила.

— Он может говорить, что угодно,— сказал Блор, и сказал это так многозначительно, что доктор покосился на него.

— Значит, вы его подозреваете? — спросил Ломбард.

— И не без оснований,— огрызнулся Блор.— Все слышали этот обвинительный акт вчера вечером. Может оказаться, что это бред сивой кобылы — выдумки какого-нибудь психа! А с другой стороны, что если это правда? Предположим, что Роджерс и его хозяйка укокошили старушку. Что же тогда получается? Они чувствовали себя в полной безопасности, радовались, что удачно обтяпали дельце — и тут на тебе...

Вера прервала его.

— Мне кажется, миссис Роджерс никогда не чувствовала себя в безопасности,— тихо сказала она.

Блор с укором посмотрел на Веру: «Вы, женщины, никому не даете слова сказать»,— говорил его взгляд.

— Пусть так,— продолжал он.— Но Роджерсы, во всяком случае, знали, что им ничего не угрожает. А тут вчера вечером этот анонимный псих выдает их тайну. Что происходит? У миссис Роджерс сдают нервы. Помните, как муж хлопотал вокруг нее, пока она приходила в себя. И вовсе не потому, что его так заботило здоровье жены. Вот уж нет! Просто он чувствовал, что у него земля горит под ногами. До смерти боялся, что она проговорится. Вот как обстояли дела! Они безнаказанно совершили убийство. Но если их прошлое начнут раскапывать, что с ними станется? Десять против одного, что женщина расколется. У нее не хватит выдержки все отрицать и врать до победного конца. Она будет вечной опасностью для мужа, вот в чем штука. С ним-то все в порядке. Он будет врать хоть до Страшного Суда, но в ней он не уверен! А если она расколется, значит и ему каюк. И он подсыпает сильную дозу снотворного ей в чай, чтобы она навсегда замолкла.

— На ночном столике не было чашки,— веско сказал Армстронг.— И вообще там ничего не было — я проверил.

— Еще бы,— фыркнул Блор.— Едва она выпила это зелье, он первым делом унес чашку с блюдцем и вымыл их.

Воцарилось молчание. Нарушил его генерал Макартур.

— Возможно, так оно и было, но я не представляю, чтобы человек мог отравить свою жену.

— Когда рискуешь головой,— хохотнул Блор,— не до чувств.

И снова все замолчали. Но тут дверь отворилась и вошел Роджерс.

— Чем могу быть полезен? — сказал он, обводя глазами присутствующих.— Не обессудьте, что я приготовил так мало тостов: у нас вышел хлеб. Его должна была привезти лодка, а она не пришла.

— Когда обычно приходит моторка? — заерзал в кресле судья Уоргрейв.

— От семи до восьми, сэр. Иногда чуть позже восьми. Не понимаю, куда запропастился Нарракотт. Если он заболел, он прислал бы брата.

— Который теперь час? — спросил Филипп Ломбард.

— Без десяти десять, сэр.

Ломбард вскинул брови, покачал головой.

Роджерс постоял еще минуту-другую.

— Выражаю вам свое соболезнование, Роджерс,— неожиданно обратился к дворецкому генерал Макартур.— Доктор только что сообщил нам эту прискорбную весть.

Роджерс склонил голову.

— Благодарю вас, сэр,— сказал он, взял пустое блюдо и вышел из комнаты.

В гостинной снова воцарилось молчание. На площадке перед домом Филипп Ломбард говорил:

— Так вот, что касается моторки...

Блор поглядел на него и согласно кивнул.

— Знаю, о чем вы думаете, мистер Ломбард,— сказал он,— я задавал себе тот же вопрос. Моторка должна была прийти добрых два часа назад. Она не пришла. Почему?

— Нашли ответ? — спросил Ломбард.

— Это не простая случайность, вот что я вам скажу. Тут все сходится. Одно к одному.

— Вы думаете, что моторка не придет? — спросил Ломбард.

— Конечно, не придет,— раздался за его спиной брюзгливый раздраженный голос.

Блор повернул могучий торс, задумчиво посмотрел на говорившего:

— Вы тоже так думаете, генерал?

— Ну, конечно, она не придет,— сердито сказал генерал,— мы рассчитываем, что моторка увезет нас с острова, но мы отсюда никуда не уедем — так задумано. Никто из нас отсюда не уедет... Наступит конец, вы понимаете, конец... — запнулся и добавил тихим, изменившимся голосом: — Здесь такой покой — настоящий покой. Вот он конец, конец всему... Покой...

Он резко повернулся и зашагал прочь. Обогнул площадку, спустился по крутому склону к морю и прошел в конец острова, туда, где со скал с грохотом срывались камни и падали в воду. Он шел, слегка покачиваясь, как лунатик.

— Еще один спятил,— сказал Блор.— Похоже, мы все рано или поздно спятим.

— Что-то не похоже,— сказал Ломбард,— чтобы вы спятили.

Отставной инспектор засмеялся.

— Да, меня свести с ума будет не так легко,— и не слишком любезно добавил: — Но и вам это не угрожает, мистер Ломбард.

— Правда ваша, я не замечаю в себе никаких признаков сумасшествия,— ответил Ломбард.

Доктор Армстронг вышел на площадку и остановился в раздумье. Слева были Блор и Ломбард. Справа, низко опустив голову, ходил Уоргрейв. После недолгих колебаний Армстронг решил присоединиться к судье. Но тут послышались торопливые шаги.

— Мне очень нужно поговорить с вами, сэр,— раздался у него за спиной голос Роджерса.

Армстронг обернулся и остолбенел: глаза у дворецкого выскочили из орбит. Лицо позеленело. Руки тряслись. Несколько минут назад он казался олицетворением сдержанности. Контраст был настолько велик, что Армстронг оторопел.

— Пожалуйста, сэр, мне очень нужно поговорить с вами с глазу на глаз. Наедине.

Доктор прошел в дом, ополоумевший дворецкий следовал за ним по пятам.

— В чем дело, Роджерс? — спросил Армстронг. — Возьмите себя в руки.

— Сюда, сэр, пройдите сюда.

Он открыл дверь столовой, пропустил доктора вперед, вошел сам и притворил за собой дверь.

— Ну, — сказал Армстронг, — в чем дело?

Кадык у Роджерса ходил ходуном. Казалось, он что-то глотает и никак не может проглотить.

— Здесь творится что-то непонятное, сэр, — наконец решился он.

— Что вы имеете в виду? — спросил Армстронг.

— Может, вы подумаете, сэр, что я сошел с ума. Скажете, что все это чепуха. Только это никак не объяснишь. Никак. И что это значит?

— Да скажите же, наконец, в чем дело. Перестаньте говорить загадками.

Роджерс снова проглотил слюну.

— Это все фигурки, сэр. Те самые, посреди стола. Фарфоровые негритята. Их было десять. Готов побожиться, что их было десять.

— Ну, да, десять, — сказал Армстронг, — мы пересчитали их вчера за обедом.

Роджерс подошел поближе.

— В этом вся загвоздка, сэр. Прошлой ночью, когда я убирал со стола, их было уже девять, сэр. Я удивился. Но только и всего. Сегодня утром, сэр, когда я накрыл на стол, я на них и не посмотрел — мне было не до них... А тут пришел я убирать со стола и... Поглядите сами, если не верите. Их стало восемь, сэр! Всего восемь. Что это значит?

Глава седьмая

После завтрака Эмили Брент предложила Вере подняться на вершину скалы, поглядеть, не идет ли лодка.

Ветер свежел. На море появились маленькие белые барашки. Рыбачьи лодки не вышли в море — не вышла и моторка. Виден был только высокий холм, нависший над деревушкой Стиклхевн. Самой деревушки видно не было — выдающаяся в море рыжая скала закрывала бухточку.

— Моряк, который вез нас вчера, произвел на меня самое положительное впечатление. Странно, что он так опаздывает, — сказала мисс Брент.

Вера не ответила. Она боролась с охватившей ее тревогой. «Сохраняй хладнокровие, — повторяла она про себя. — Возьми себя в руки. Это так не похоже на тебя: у тебя всегда были крепкие нервы».

— Хорошо бы лодка поскорее пришла,— сказала она чуть погодя.— Мне ужасно хочется уехать отсюда.

— Не вам одной,— отрезала Эмили Брент.

— Все это так невероятно,— сказала Вера.— И так бессмысленно.

— Я очень недовольна собой,— с жаром сказала мисс Брент.— И как я могла так легко попасться на удочку?

На редкость нелепое письмо, если вдуматься. Но тогда у меня не появилось и тени сомнения.

— Ну, конечно,— машинально согласилась Вера.

— Мы обычно склонны принимать все за чистую монету,— продолжала Эмили Брент. Вера глубоко вздохнула.

— А вы и правда верите... в то, что сказали за завтраком? — спросила она.

— Выражайтесь точнее, милочка. Что вы имеете в виду?

— Вы и впрямь думаете, что Роджерс и его жена отправили на тот свет эту старушку? — прошептала она.

— Я лично в этом уверена,— сказала мисс Брент.— А вы?

— Не знаю, что и думать.

— Да нет, сомнений тут быть не может,— сказала мисс Брент.— Помните, она сразу упала в обморок, а он уронил поднос с кофе. Да и негодовал он как-то наигранно. Я не сомневаюсь, что они убили эту мисс Брейди.

— Мне казалось, миссис Роджерс боится собственной тени,— сказала Вера.— В жизни не встречала более перепуганного существа. Видно, ее мучила совесть.

Мисс Брент пробормотала:

— У меня в детской висела табличка с изречением: «ИСПЫТАЕТЕ НАКАЗАНИЕ ЗА ГРЕХ ВАШ», здесь именно тот случай.

— Но, мисс Брент, как же тогда... — вскинулась Вера.

— Что тогда, милочка?

— Как же остальные? Остальные обвинения.

— Я вас не понимаю.

— Все остальные обвинения — ведь они... они же несправедливые? Но если Роджерсов обвиняют справедливо, значит... — она запнулась, мысли ее метались.

Чело мисс Брент, собравшееся в недоумении складками, прояснилось.

— Понимаю... — сказала она.— Но мистер Ломбард, например, сам признался, что обрек на смерть двадцать человек.

— Да это же туземцы,— сказала Вера.

— Черные и белые, наши братья равно,— наставительно сказала мисс Брент.

«Наши черные братья, наши братья во Христе,— думала Вера.— Господи, да я сейчас расхожусь. У меня начинается истерика. Я сама не своя...»

А Эмили Брент задумчиво продолжала:

— Конечно, некоторые обвинения смехотворны и притянуты за уши. Например, в случае с судьей — он только выполнял свой долг перед обществом, и в случае с отставным полицейским. Ну и в моем случае,— продолжала она после небольшой заминки.— Конечно, я не могла сказать об этом вчера. Говорить на подобные темы при мужчинах неприлично.

— На какие темы? — спросила Вера.

Мисс Брент безмятежно продолжала:

— Беатриса Тейлор поступила ко мне в услужение. Я слишком поздно обнаружила, что она собой представляет. Я очень обманулась в ней. Чистоплотная, трудолюбивая, услужливая — поначалу она мне понравилась. Я была ею довольна. Но она просто ловко притворялась. На самом деле это была распущенная девчонка, без стыда и совести. Увы, я далеко не сразу поняла, когда она... что называется, попалась.— Эмили Брент сморщила острый носик.— Меня это потрясло. Родители, порядочные люди, растили ее в строгости. К счастью, они тоже не пожелали потворствовать ей.

— И что с ней случилось? — Вера смотрела во все глаза на мисс Брент.

— Разумеется, я не захотела держать ее дальше под своей крышей. Никто не может сказать, что я потворствую разврату.

— И что же с ней случилось? — повторила Вера совсем тихо.

— На ее совести уже был один грех,— сказала мисс Брент.— Но мало этого: когда все от нее отвернулось, она совершила грех еще более тяжкий — наложила на себя руки.

— Покончила жизнь самоубийством? — в ужасе прошептала Вера.

— Да, она утопилась.

Вера содрогнулась. Посмотрела на бестрепетный профиль мисс Брент и спросила:

— Что вы почувствовали, когда узнали о ее самоубийстве? Не жалели, что выгнали ее? Не винили себя?

— Себя? — взвилась Эмили Брент.— Мне решительно не в чем упрекнуть себя.

— А если ее вынудила к этому ваша жестокость? — спросила Вера.

— Ее собственное бесстыдство, ее грех,— вот что подвигло ее на самоубийство. Если бы она вела себя как приличная девушка, ничего подобного не произошло бы.

Она повернулась к Вере. В глазах ее не было и следа раскаяния: они жестко смотрели на Веру с сознанием своей правоты. Эмили Брент восседала на вершине Негритянского

острова, закованная в броню собственной добродетели. Тщедушная старая дева больше не казалась Вере смешной. Она показалась ей страшной.

Доктор Армстронг вышел из столовой на площадку. Справа от него сидел в кресле судья — он безмятежно смотрел на море. Слева расположились Блор и Ломбард — они молча курили. Как и прежде, доктор заколебался. Окинул оценивающим взглядом судью Уоргрейва. Ему нужно было с кем-нибудь посоветоваться. Он высоко ценил острую логику судьи, и все же его обуревали сомнения. Конечно, мистер Уоргрейв человек умный, но он уже стар. В такой переделке скорее нужен человек действия. И он сделал выбор.

— Ломбард, можно вас на минутку?

Филипп вскочил.

— Конечно.

Они спустились на берег.

Когда они отошли подальше, Армстронг сказал:

— Мне нужна ваша консультация.

Ломбард вскинул брови.

— Но я ничего не смыслю в медицине.

— Вы меня неправильно поняли, я хочу посоветоваться о нашем положении.

— Это другое дело.

— Скажите откровенно, что вы обо всем этом думаете? — спросил Армстронг.

Ломбард с минуту подумал.

— Тут есть над чем поломать голову, — сказал он.

— Как вы объясните смерть миссис Роджерс? Вы согласны с Блором?

Филипп выпустил в воздух кольцо дыма.

— Я вполне мог бы с ним согласиться, — сказал он, — если бы этот случай можно было рассматривать отдельно.

— Вот именно, — облегченно вздохнул Армстронг: он убедился, что Филипп Ломбард далеко не глуп.

А Филипп продолжал:

— То есть если исходить из того, что мистер и миссис Роджерс в свое время безнаказанно совершили убийство и вышли сухими из воды. Они вполне могли так поступить. Что именно они сделали, как вы думаете? Отравили старушку?

— Наверное, все было гораздо проще, — сказал Армстронг. — Я спросил сегодня утром Роджерса, чем болела мисс Брейди. Ответ пролил свет на многое. Не буду входить в медицинские тонкости, скажу только, что при некоторых сердечных заболеваниях

применяется амилнитрит. Когда начинается приступ, разбивают ампулу и дают больному дышать. Если вовремя не дать больному лекарство, это может привести к смерти.

— Уж чего проще,— сказал задумчиво Ломбард,— а это, должно быть, огромный соблазн.

Доктор кивнул головой.

— Да им и не нужно ничего делать — ни ловчить, чтобы раздобыть яд, ни подсыпать его — словом, им нужно было только ничего не делать. К тому же Роджерс помчался ночью за доктором — у них были все основания думать, что никто ничего не узнает.

— А если и узнает, то не сможет ничего доказать,— добавил Филипп Ломбард и помрачнел.— Да, это многое объясняет.

— Простите? — удивился Армстронг.

— Я хочу сказать, это объясняет, почему нас завлекли на Негритянский остров. За некоторые преступления невозможно привлечь к ответственности. Возьмите, к примеру, Роджерсов. Другой пример, старый Уоргрейв: он совершил убийство строго в рамках законности.

— И вы поверили, что он убил человека? — спросил Армстронг.

Ломбард улыбнулся:

— Еще бы! Конечно, поверил. Уоргрейв убил Ситона точно так же, как если бы он пырнул его ножом! Но он был достаточно умен, чтобы сделать это с судейского кресла, облачившись в парик и мантию. Так что его никак нельзя привлечь к ответственности обычным путем.

В мозгу Армстронга молнией пронеслось: «Убийство в госпитале. Убийство на операционном столе. Безопасно и надежно — надежно, как в банке...»

А Ломбард продолжал:

— Вот для чего понадобились и мистер Оним, и Негритянский остров.

Армстронг глубоко вздохнул.

— Теперь мы подходим к сути дела. Зачем нас собрали здесь?

— А вы как думайте — зачем? — спросил Ломбард.

— Возвратимся на минуту к смерти миссис Роджерс,— сказал Армстронг.— Какие здесь могут быть предположения? Предположение первое: ее убил Роджерс — боялся, что она выдаст их. Второе: она потеряла голову и сама решила уйти из жизни.

— Иначе говоря, покончила жизнь самоубийством? — уточнил Ломбард.

— Что вы на это скажете?

— Я согласился бы с вами, если бы не смерть Марстона,— ответил Ломбард.— Два самоубийства за двенадцать часов — это чересчур! А если вы скажете мне, что Антони

Марстон, этот молодец, бестрепетный и безмозглый, покончил с собой из-за того, что переехал двух ребятишек, я расхохочусь вам в лицо! Да и потом, как он мог достать яд? Насколько мне известно, цианистый калий не так уж часто носят в жилетных карманах. Впрочем, об этом лучше судить вам.

— Ни один человек в здравом уме не станет держать при себе цианистый калий, если только он по роду занятий не имеет дело с осами,— сказал Армстронг.

— Короче говоря, если он не садовник-любитель или фермер? А это занятие не для Марстона. Да, цианистый калий не так-то легко объяснить. Или Антони Марстон решил покончить с собой, прежде чем приехал сюда, и на этот случай захватил с собой яд, или...

— Или? — поторопил его Армстронг.

— Зачем вам нужно, чтобы это сказал я,— ухмыльнулся Филипп Ломбард,— если вы не хуже меня знаете, что Антони Марстон был убит.

— А миссис Роджерс? — выпалил доктор Армстронг.

— Я мог бы поверить в самоубийство Марстона (не без труда), если б не миссис Роджерс,— сказал Ломбард задумчиво.— И мог бы поверить в самоубийство миссис Роджерс (без всякого труда), если б не Антони Марстон. Я мог бы поверить, что Роджерс пожелал устранить свою жену, если б не необъяснимая смерть Антони Марстона. Нам прежде всего нужна теория, которая бы объяснила обе смерти, так стремительно следовавшие одна за другой.

— Я, пожалуй, могу кое-чем вам помочь,— сказал Армстронг и передал рассказ Роджерса об исчезновении двух фарфоровых негритят.

— Да, негритята... — сказал Ломбард.— Вчера вечером их было десять. А теперь, вы говорите, их восемь?

И Армстронг продекламировал:

Десять негритят отправились обедать.
Один поперхнулся, их осталось девять.

Девять негритят, поев, клевали носом,
Один не смог проснуться, их осталось восемь.

Мужчины посмотрели друг на друга. Филипп Ломбард ухмыльнулся, отбросил сигарету.

— Слишком все совпадает, так что это никак не простая случайность. Антони Марстон умирает после обеда то ли поперхнувшись, то ли от удушья, а мамаша Роджерс ложится спать и не просыпается.

— И следовательно? — сказал Армстронг.

— И следовательно,— подхватил Ломбард,— мы перед новой загадкой. Где зарыта собака? Где этот мистер Икс, мистер Оним, мистер А.Н. Оним? Или, короче говоря, этот распоясавшийся псих-аноним.

— Ага,— облегченно вздохнул Армстронг,— значит, вы со мной согласны. Но вы понимаете, что это значит?

Роджерс клянется, что на острове нет никого, кроме нас.

— Роджерс ошибается. А может быть, и врет.

Армстронг покачал головой:

— Непохоже. Он перепуган. Перепуган чуть не до потери сознания.

— И моторка сегодня не пришла,— сказал Ломбард.— Одно к одному. Во всем видна предусмотрительность мистера Онима. Негритянский остров изолируется от суши до тех пор, пока мистер Оним не осуществит свой план.

Армстронг побледнел.

— Да вы понимаете,— сказал он,— что этот человек — настоящий маньяк?

— И все-таки мистер Оним кое-чего не предусмотрел,— сказал. Филипп, и голос его прозвучал угрожающе.

— Чего именно?

— Обыскать остров ничего не стоит — здесь нет никакой растительности. Мы в два счета его прочешем и изловим нашего уважаемого А.Н. Онима.

— Он может быть опасен,— предостерег Армстронг.

Филипп Ломбард захохотал.

— Опасен? А нам не страшен серый волк, серый волк, серый волк! Вот кто будет опасен, так это я, когда доберусь до него,— он с минуту помолчал и сказал: — Нам, пожалуй, стоит заручиться помощью Блора. В такой переделке он человек нелишний. Женщинам лучше ничего не говорить. Что касается остальных, то генерал, по-моему, в маразме, а сила Уоргрейва в его логике. Мы втроем вполне справимся с этой работой.

Глава восьмая

Помощью Блора они заручились без труда. Он с ходу согласился с их доводами.

— Эти фарфоровые фигурки, сэр, меняют все дело. Ясно, что здесь орудует маньяк,— двух мнений тут быть не может. А вы не думаете, что мистер Оним решил проделать эту операцию, так сказать, чужими руками?

— Объяснитесь, приятель.

— По-моему, дело было так: после вчерашних обвинений Марстон впал в панику и принял яд. Роджерс тоже впал в панику и отправил на тот свет жену — в полном соответствии с планами милейшего А. Н. О.

Армстронг покачал головой:

— Не забывайте о цианистом калии.

— Ах да, я об этом запямятовал,— согласился Блор.— Разумеется, никто не станет носить при себе такой яд. Но каким образом он мог попасть в бокал Марстона?

— Я уже думал об этом,— сказал Ломбард.— Марстон пил несколько раз в этот вечер. Между его предпоследним и последним бокалом виски был немалый промежуток. Все это время его бокал стоял на столике, у окна. Окно было открыто. Кто-то мог подбросить яд и через окно.

— Так, чтобы никто из нас не заметил? — недоверчиво спросил Блор.

— Мы были слишком заняты другим,— отрезал Ломбард.

— Вы правы,— сказал Армстронг,— обвинений не избежал никто. Все бегали по комнате, суетились, спорили, негодовали. Да, так вполне могло случиться...

Блор пожал плечами:

— Видимо, так оно и было. А теперь, джентльмены, примемся за работу. Кто-нибудь, случаем, не захватил с собой револьвер? Впрочем, это было б уж слишком хорошо.

— Я,— похлопал себя по карману Ломбард.

Блор вытаращил на него глаза.

— На всякий случай всегда носите револьвер при себе, сэр? — сказал он нарочито небрежным тоном.

— Привычка. Мне, знаете ли, пришлось побывать в жарких переделках.

— Понятно,— протянул Блор и добавил: — Одно могу сказать, нынешняя переделка будет пожарче прошлых! Если здесь и впрямь притаился маньяк, он наверняка позаботился запастись целым арсеналом, не говоря уж о ножах и кинжалах.

Армстронг хмыкнул.

— Тут вы попали пальцем в небо, Блор. Такие маньяки в большинстве своем люди мирные. С ними очень приятно иметь дело.

— Мой опыт мне подсказывает, что наш маньяк будет не из их числа,— сказал Блор.

Итак, троица отправилась в обход острова. Обыскать его не составляло особого труда. На северо-западе ровный утес отвесно спускался к морю. Деревьев на острове не было, даже трава и та почти не росла. Трое мужчин работали тщательно и методично, начинали с вершины и спускались по склону к морю, по пути обшаривая малейшие трещины в скале — а вдруг они ведут в пещеру. Но никаких пещер не обнаружилось.

Прочесывая морской берег, они наткнулись на Макатура. Глаза генерала были прикованы к горизонту. Место он выбрал тихое: тишину его нарушал лишь рокот волн, разбивавшихся о скалы. Старик не обратил на них внимания. Он сидел по-прежнему

прямо, вперившись в горизонт. И оттого, что он их не замечал, они почувствовали себя неловко.

Блор подумал: «Что-то тут не так — не впал ли старикан в транс, если не хуже?» — откашлялся и, чтобы завязать разговор, сказал:

— Отличное местечко нашли себе, сэр, тихое, покойное.

Генерал нахмурился, бросил на него взгляд через плечо.

— Так мало времени,— сказал он.— Так мало времени осталось, и я настоятельно требую, чтобы меня не беспокоили.

— Мы вас не обеспокоим, сэр,— добродушно сказал Блор.— Мы просто обходим остров. Хотим, знаете ли, проверить, не прячется ли кто здесь.

Генерал помрачнел.

— Вы не понимаете, ничего не понимаете,— сказал он.— Пожалуйста, уходите.

Блор оставил старика. Догнав своих спутников, он сказал:

— Старик спятил... Порет какую-то чушь...

— Что он вам сказал? — полюбопытствовал Ломбард.

Блор пожал плечами.

— Что у него нет времени. И чтобы его не беспокоили.

Армстронг наморщил лоб.

— Интересно,— пробормотал он.

Обход был, в основном, закончен. Трое мужчин стояли на вершине скалы и глядели на далекий берег. Ветер свежел.

— Рыбачьи лодки сегодня не вышли,— сказал Ломбард.— Надвигается шторм.

Досадно, что деревушку отсюда не видно, а то можно было бы подать сигнал.

— Надо будет разжечь костер вечером,— предложил Блор.

— Вся штука в том,— возразил Ломбард,— что это могли предусмотреть.

— Как, сэр?

— Откуда мне знать? Сказали, что речь идет о розыгрыше. Мол, нас нарочно высадили на необитаемом острове, поэтому на наши сигналы не надо обращать внимания и тому подобное. А может,— распустили в деревне слухи, что речь идет о пари. Словом, сочинили какую-нибудь ерунду.

— И по-вашему, этому поверили? — усомнился Блор.

— Во всяком случае, это куда достовернее, чем то, что здесь происходит,— сказал Ломбард.— Как, по-вашему, если бы жителям Стиклхевна сказали, что остров будет изолирован от суши, пока этот анонимный мистер Оним не поубивает всех своих гостей, они бы поверили?

— Бывают минуты, когда я и сам в это не верю.

— И все же... — выдавил Армстронг.

— И все же... — оскалился Ломбард, — как вы сами признали, доктор, это именно так!

— Никто не мог спрятаться внизу? — сказал Блор, оглядывая берег.

— Вряд ли, — покачал головой Армстронг, — утес совершенно отвесный. Где тут спрячешься?

— В утесе может быть расщелина. Будь у нас лодка, мы могли бы объехать вокруг острова, — сказал Блор.

— Будь у нас лодка, — сказал Ломбард, — мы бы теперь были на полпути к суше.

— Ваша правда.

Тут Ломбарда осенило.

— Давайте убедимся, — предложил он, — есть только одно место, где может быть расщелина, — вон там, направо, почти у самой воды. Если вы достанете канат, я спущусь туда и сам проверю.

— Отличная мысль, — согласился Блор, — попробую достать какую-нибудь веревку. — И он решительно зашагал к дому.

Ломбард задрал голову. Небо затягивалось тучами. Ветер крепчал. Он покосился на Армстронга.

— Что-то вы притихли, доктор. О чем вы думаете?

— Меня интересует, — не сразу ответил Армстронг, — генерал Макартур — он совсем спятил или нет?

Все утро Вера не находила себе места. Она избегала Эмили Brent — старая дева внушала ей омерзение. Мисс Brent перенесла свое кресло за угол дома, уселась там в затишке с вязаньем. Стоило Вере подумать о ней, как перед ее глазами вставало бледное лицо утопленницы, водоросли, запутавшиеся в ее волосах... Лицо хорошенькой девушки, может быть, даже чуть нахальное, для которой ни страх, ни жалость уже ничего не значат. А Эмили Brent безмятежно вязала нескончаемое вязанье в сознании своей праведности.

На площадке в плетеном кресле сидел судья Уоргрейв. Его голова совсем ушла в плечи. Вера глядела на судью и видела юношу на скамье подсудимых — светловолосого, с голубыми глазами, на чьем лице ужас постепенно вытесняло удивление. Эдвард Ситон. Ей виделось, как судья своими сморщенными руками накидывает ему черный мешок на голову и оглашает приговор...

Чуть погода Вера спустилась к морю и пошла вдоль берега. Путь ее лежал к той оконечности острова, где сидел старый генерал. Услышав шаги, Макартур зашевелился и повернул голову — глаза его глядели тревожно и одновременно вопросительно. Вера

перепугалась. Минуты две генерал, не отрываясь, смотрел на нее. Она подумала: «Как странно. Он смотрит так, будто все знает...»

— А, это вы,— сказал, наконец, генерал,— вы пришли...

Вера опустила на землю рядом с ним.

— Вам нравится сидеть здесь и смотреть на море?

— Нравится. Здесь хорошо ждать.

— Ждать? — переспросила Вера.— Чего же вы ждете?

— Конца,— тихо сказал генерал.— Но ведь вы это знаете не хуже меня. Верно? Мы все ждем конца.

— Что вы хотите этим сказать? — дрожащим голосом спросила Вера.

— Никто из нас не покинет остров. Так задумано. И вы это сами знаете. Вы не можете понять только одного: какое это облегчение.

— Облегчение? — удивилась Вера.

— Вот именно,— сказал генерал,— вы еще очень молоды... вам этого не понять. Но потом вы осознаете, какое это облегчение, когда все уже позади, когда нет нужды нести дальше груз своей вины. Когда-нибудь и вы это почувствуете...

— Я вас не понимаю,— севшим голосом сказала Вера, ломая пальцы. Тихий старик вдруг стал внушать ей страх.

— Понимаете, я любил Лесли,— сказал генерал задумчиво.— Очень любил...

— Лесли — это ваша жена? — спросила Вера.

— Да... Я любил ее и очень ею гордился. Она была такая красивая, такая веселая! — минуту-две он помолчал, потом сказал: — Да, я любил Лесли. Вот почему я это сделал.

— Вы хотите сказать... — начала было Вера и замаялась.

Генерал кивнул.

— Что толку отпираться, раз мы все скоро умрем?

Я послал Ричмонда на смерть. Пожалуй, это было убийство. И вот ведь что удивительно — я всегда чтил закон.

Но тогда я смотрел на это иначе. У меня не было угрызений совести. «Поделом ему!» — так я тогда думал. Но потом...

— Что — потом? — зло спросила Вера.

Генерал с отсутствующим видом покачал головой.

— Не знаю,— сказал он.— Ничего не знаю, только потом все переменялось. Я не знаю, догадалась Лесли или нет... Думаю, что нет. Понимаете, с тех пор она от меня отделилась. Стала совсем чужим человеком. А потом она умерла — и я остался один...

— Один... один,— повторила Вера, эхо подхватило ее слова.

— Вы тоже обрадуетесь, когда придет конец,— закончил Макартур.

Вера рывком поднялась на ноги.

— Я не понимаю, о чем вы говорите,— рассердилась она.

— А я понимаю, дитя мое, я понимаю...

— Нет, не понимаете. Вы ничего не понимаете.

Генерал уставился на горизонт. Он словно перестал ее замечать.

— Лесли... — позвал он тихо и ласково.

Когда запыхавшийся Блор вернулся с мотком каната, Армстронг стоял на том же месте и вглядывался в морскую глубь.

— Где мистер Ломбард? — спросил Блор.

— Пошел проверить какую-то свою догадку,— сказал Армстронг.— Сейчас он вернется. Слушайте, Блор, я беспокоюсь.

— Все мы беспокоимся.

Доктор нетерпеливо махнул рукой:

— Знаю, знаю. Не об этом речь. Я говорю о старике Макартуре.

— Ну и что, сэр?

— Мы ищем сумасшедшего,— мрачно сказал Армстронг.— Так вот, что вы скажете о генерале?

— Думаете, он маньяк? — вытаращил глаза Блор.

— Я бы этого не сказал. Вовсе нет,— ответил Армстронг неуверенно,— хотя я, конечно, не психиатр. Кроме того, я с ним не разговаривал и не имел возможности присмотреться к нему.

— Он, конечно, в маразме,— недоверчиво сказал Блор.— Но я бы никогда не подумал...

— Пожалуй, вы правы,— прервал его Армстронг,— убийца скорее всего прячется на острове. А вот и Ломбард.

Они тщательно привязали канат.

— Думаю, что помощь не понадобится,— сказал Ломбард.— Но на всякий случай будьте начеку. Если я резко дерну, тащите.

Минуту-другую они следили за Ломбардом.

— Карабкается, как кошка,— неприязненно сказал Блор.

— Наверное, немало полазил по горам в свое время,— отозвался Армстронг.

— Возможно.

На какое-то время воцарилось молчание, потом отставной инспектор сказал:

— Любопытный тип. А знаете, что я думаю?

— Что?

— Не внушает он мне доверия.

— Это почему же?

Блор хмыкнул.

— Затрудняюсь сказать. Только я бы ему палец в рот не положил.

— У него, должно быть, бурное прошлое,— сказал Армстронг.

— Не столько бурное, сколько темное,— возразил Блор, с минуту подумал, потом продолжал: — Вот вы, например, доктор, вы случаем не прихватили с собой револьвер?

Армстронг вытаращил глаза:

— Я? Господи Боже, ну, конечно, нет. С какой стати?

— А с какой такой стати мистер Ломбард прихватил его?

— В силу привычки, наверное,— неуверенно предположил Армстронг.

Блор только презрительно хмыкнул.

Тут канат дернули. Несколько минут они изо всех сил вытягивали Ломбарда.

Когда тянуть стало легче, Блор сказал:

— Привычка привычке рознь! Конечно, когда мистер Ломбард отправляется в дикие страны, он берет с собой и револьвер, и примус, и спальный мешок, и запас дуста! Но никакая сила привычки не заставила бы его привезти это снаряжение сюда. Только в приключенческих романах люди никогда не расстаются с револьверами.

Армстронг озадаченно покачал головой. Наклонившись над краем скалы, они следили за Ломбардом. Искал он тщательно, но и невооруженным глазом было видно, что эти поиски ни к чему не приведут. Вскоре он перевалился через край скалы, утер пот со лба и сказал:

— Ну что ж, теперь все ясно. Искать надо в доме — больше нигде.

Обыскать дом не составляло труда. Для начала прочесали пристройки, потом перешли в само здание. В кухонном шкафу нашли сантиметр миссис Роджерс и перемерили все простенки. Тайников обнаружить не удалось. Да и где их поместишь в современном здании с его прямыми четкими линиями. Сперва прочесали первый этаж. Поднимаясь наверх, они увидели через окно Роджерса — он выносил поднос с коктейлями на лестничную площадку.

— Поразительное существо — хороший слуга. Что бы ни случилось, он сохраняет поистине олимпийское спокойствие,— заметил Ломбард.

— Роджерс — первоклассный дворецкий,— согласился Армстронг,— этого у него не отнимешь.

— Да и его жена,— вставил Блор,— была отличной кухаркой. Судя по вчерашнему обеду...

Они вошли в первую спальню. Спустя пять минут троица уже стояла на лестничной площадке и смотрела друг на друга. В спальнях никого не обнаружили — там просто негде было спрятаться.

— А куда ведет эта лестничка? — спросил Блор.

— В комнату прислуги,— ответил Армстронг.

— Но должно же быть какое-то помещение под крышей,— предположил Блор.— Ну хотя бы для баков с водой, цистерн и всякой такой штуки. Это наша последняя и единственная надежда.

Вдруг сверху донесся звук шагов — тихих, крадущихся.

Его слышали все. Армстронг схватил Блора за руку.

Ломбард предостерегающе поднял палец:

— Тсс! Слушайте!

И тут они снова слышали: наверху кто-то крался, стараясь ступать как можно тише.

— Он в спальне,— прошептал Армстронг,— в той, где лежит тело миссис Роджерс.

— И как мы не догадались! — так же шепотом ответил ему Блор.— Ведь чтобы спрятаться, лучше места не сыскать. А теперь ступайте потише.

Они поднялись вверх по лестнице, на маленькой площадке перед дверью остановились и прислушались. В комнате, несомненно, кто-то был. Оттуда доносился слабый скрип половиц.

— Вперед! — прошептал Блор. Распахнул дверь и влетел в комнату, Ломбард и Армстронг ворвались следом за ним, и все трое остановились, как вкопанные. Перед ними стоял Роджерс с охапкой одежды в руках.

Первым нашелся Блор:

— Простите, Роджерс. Мы услышали шаги и подумали, ну, словом, вы понимаете,— он замялся.

— Прошу прощения, джентльмены,— сказал Роджерс.— Я хотел перенести вещи. Думаю, никто не будет против, если я займу одну из пустующих комнат для гостей этажом ниже. Самую маленькую.— Он обращался к Армстронгу.

— Разумеется, занимайте,— ответил тот, отводя глаза от прикрытого простыней тела.

— Спасибо, сэр,— сказал Роджерс и, прижимая к груди охапку вещей, спустился по лестнице вниз. Армстронг подошел к постели, приподнял простыню и посмотрел на умиротворенное лицо покойницы. Страх оставил ее. Его сменило равнодушие.

— Жаль, у меня нет с собой аптечки,— сказал он.— Хотелось бы узнать, чем она отравилась. И давайте кончим розыски,— сказал он.— Инстинкт подсказывает мне, что нам ничего не найти.

Блор сражался с задвижкой двери, ведущей на чердак.

— Этот тип ходит совершенно бесшумно,— сказал он.— Минуту или две назад мы видели его на площадке. А ведь никто из нас не слышал, как он поднимался.

— Потому-то мы и решили, что здесь ходит кто-то чужой,— заметил Ломбард.

Блор скрылся в темном провале чердака. Ломбард вынул из кармана фонарь и полез за ним. Пять минут спустя трое мужчин стояли на площадке и мрачно смотрели друг на друга. Они перепачкались с ног до головы, паутина свисала с них клочьями. На острове не было никого, кроме них, восьмерых.

Глава девятая

— Итак, мы ошиблись, ошиблись буквально во всем,— сказал Ломбард.— Выдумали какой-то кошмар — плод суеверий и расходившегося воображения, и все из-за двух случайных смертей.

— И все же,— Армстронг был настроен серьезно,— вопрос остается открытым. Ведь я как-никак врач и коечто понимаю в самоубийствах. Антони Марстон был не похож на самоубийцу.

— Ну, а это все-таки не мог быть несчастный случай? — неуверенно спросил Ломбард.

— Что-то не верится в такой несчастный случай,— хмыкнул скептически настроенный Блор.

Все помолчали, потом Блор сказал:

— А вот с женщиной... — и запнулся.

— С миссис Роджерс?

— Да, ведь тут мог быть несчастный случай?

— Несчастный случай? — переспросил Филипп Ломбард.— Как вы это себе представляете?

Вид у Блора стал озадаченный. Его кирпичное лицо потемнело еще сильнее.

— Послушайте, доктор, вы ведь давали ей какой-то наркотик? — выпалил он.

Армстронг вытаращил на него глаза.

— Наркотик? Что вы имеете в виду?

— Вы сами сказали, что вчера вечером дали ей какое-то снотворное.

— Ах, это! Простое успокоительное, совершенно безвредное.

— Но что же все-таки это было?

— Я дал ей слабую дозу трионала. Абсолютно безвредный препарат.

Лицо Блора побагровело.

— Послушайте, будем говорить напрямик: вы дали ей не слишком большую дозу? — спросил он.

— Понятия не имею, о чем вы говорите, — взвился Армстронг.

— Разве вы не могли ошибиться? — сказал Блор, — Такие вещи случаются время от времени.

— Абсолютная чушь, — оборвал его Армстронг, — само это предположение смехотворно. А может быть, — холодным, враждебным тоном спросил он, — вы считаете, что я сделал это нарочно?

— Послушайте, — вмешался Ломбард, — сохраняйте хладнокровие. Не надо бросаться обвинениями.

— Я только предположил, что доктор мог ошибиться, — угрюмо оправдывался Блор. Армстронг через силу улыбнулся.

— Доктора не могут позволить себе подобных сшибок, мой друг, — сказал он, но улыбка вышла какой-то вымученной.

— Это была бы не первая ваша ошибка, — не без яда сказал Блор, — если верить пластинке.

Армстронг побелел.

— Что толку оскорблять друг друга? — накинулся на Блора Ломбард. — Все мы в одной лодке. Хотя бы поэтому нам надо держаться заодно, И кстати, что вы можете сказать нам о лжесвидетельстве, в котором обвиняют вас?

Блор сжал кулаки, шагнул вперед.

— Оставьте меня в покое, — голос его внезапно сел. — Это гнусная клевета. Вы, наверное, не прочь заткнуть мне рот, мистер Ломбард, но есть вещи, о которых мне хотелось бы узнать, и одна из них касается вас.

Ломбард поднял брови.

— Меня?

— Да, вас. Я хотел бы узнать, почему вы, отправляясь в гости, захватили с собой револьвер?

— А знаете, Блор, — неожиданно сказал Ломбард, — вы вовсе не такой дурак, каким кажетесь.

— Может, оно и так. И все же, как вы объясните револьвер?

Ломбард улыбнулся.

— Я взял револьвер, так как знал, что попаду в переделку.

— Вчера вечером вы скрыли это от нас, — сказал Блор подозрительно.

Ломбард помотал головой.

— Выходит, вы нас обманули? — не отступался Блор.

— В известном смысле, да,— согласился Ломбард.

— А ну, выкладывайте поскорей, в чем дело.

— Вы предположили, что я приглашен сюда, как и все остальные, в качестве гостя, и я не стал вас разубеждать. Но это не совсем так. На самом деле ко мне обратился странный тип по фамилии Моррис. Он предложил мне сто гиней, за эту сумму я обязался приехать сюда и держать ухо востро. Он сказал, что ему известна моя репутация человека, полезного в опасной переделке.

— А дальше что? — не мог сдержать нетерпения Блор.

— А ничего,— ухмыльнулся Ломбард.

— Но он, конечно же, сообщил вам и кое-что еще? — сказал Армстронг.

— Нет. Ничего больше мне из него вытянуть не удалось. «Хотите-соглашайтесь, хотите — нет»,— сказал он. Я был на мели. И я согласился.

Блора его рассказ ничуть не убедил.

— А почему вы не рассказали нам об этом вчера вечером? — спросил он.

— Видите ли, приятель,— Ломбард пожал плечами,— откуда мне было знать, что вчера вечером не произошло именно то, ради чего я и был сюда приглашен. Так что я затаился и рассказал вам ни к чему не обязывающую историю.

— А теперь вы изменили свое мнение? — догадался Армстронг.

— Да, теперь я думаю, что мы все в одной лодке,— сказал Ломбард.— А сто гиней — это тот кусочек сыра, с помощью которого мистер Оним заманил меня в ловушку, так же, как и всех остальных. Потому что все мы,— продолжал он,— в ловушке, в этом я твердо уверен.

Снизу донесся торжественный гул гонга — их звали на ленч.

Роджерс стоял в дверях столовой.

Когда мужчины спустились с лестницы, он сделал два шага вперед.

— Надеюсь, вы будете довольны ленчем,— сказал он — в голосе его сквозила тревога.— Я подал ветчину, холодный язык и отварил картошку. Есть еще сыр, печенье и консервированные фрукты.

— Чем плохо? — сказал Ломбард.— Значит, припасы не иссякли?

— Еды очень много, сэр, но все консервы. Кладовка битком набита. На острове, позволю себе заметить, сэр, это очень важно: ведь остров бывает надолго отрезан от суши.

Ломбард кивнул. Мужчины направились в столовую, Роджерс — он следовал за ними по пятам — бормотал:

— Меня очень беспокоит, что Фред Нарракотт не приехал сегодня. Ужасно не повезло.

— Вот именно — не повезло,— сказал Ломбард.— Это вы очень точно заметили.

В комнату вошла мисс Брент. Она, видно, уронила клубок шерсти и сейчас старательно сматывала его. Уселась на свое место и заметила:

— Погода меняется. Поднялся сильный ветер, на море появились белые барашки.

Медленно, размеренно ступая, вошел судья. Его глаза, еле видные из-под мохнатых бровей, быстро обежали присутствующих.

— А вы неплохо потрудились сегодня утром,— сказал он, в голосе его сквозило ехидство.

Запыхавшись, вбежала в столовую Вера Клейторн.

— Надеюсь, вы меня не ждали? — спросила она.— Я не опоздала?

— Вы не последняя,— ответила Эмили Брент,— генерал еще не пришел.

Наконец, все уселись.

— Прикажете начинать или еще немного подождем? — обратился к мисс Брент Роджерс.

— Генерал Макартур сидит у самого моря,— сказала Вера.— Думаю, он не слышал гонг, и потом, он сегодня не в себе.

— Я схожу, сообщу ему, что ленч на столе,— предложил Роджерс.

— Я схожу за ним,— сказал Армстронг,— а вы приступайте к завтраку.

Выходя из комнаты, он слышал, как Роджерс говорит Эмили Брент:

— Что прикажете положить — язык или ветчину?

Как ни старались оставшиеся за столом пятеро, им никак не удавалось поддержать разговор. Резкий ветер бился в окно. Вера вздрогнула.

— Надвигается шторм,— сказала она.

— Вчера из Плимута со мной в одном поезде ехал старик,— поддержал разговор Блор.— Он все время твердил, что надвигается шторм. Потрясающе, как они угадывают погоду, эти старые моряки.

Роджерс обошел гостей, собирая грязные тарелки. Вдруг остановился на полпути со стопкой тарелок в руках.

— Сюда кто-то бежит,— испуганно сказал он не своим голосом.

Они услышали топот. И тут же, хотя им никто ничего не говорил, все поняли... Будто по чьему-то знаку, они встали, уставились на дверь.

В комнату ворвался запыхавшийся доктор Армстронг.

— Генерал Макартур... — сказал он.

— Мертв! — вырвалось у Веры.

— Да, он мертв,— сказал Армстронг.

Воцарилось молчание — долгое молчание.

Семь человек смотрели друг на друга, не в силах произнести ни слова.

Тело генерала вносили в дверь, когда разразился шторм. Гости сгрудились в холле.

И тут раздался вой и свист ветра — на крышу дома обрушились потоки воды.

Блор и Армстронг направлялись со своей ношей к лестнице, как вдруг Вера Клейторн резко повернулась и кинулась в опустевшую столовую. Там все оставалось на своих местах — нетронутый десерт стоял на буфете. Вера подошла к столу. Постояла минуту-две, и тут в комнату неслышными шагами вошел Роджерс.

Увидев ее, он вздрогнул. Посмотрел на нее вопросительно и сказал:

— Я... я... пришел только посмотреть, мисс.

— Вы не ошиблись, Роджерс. Глядите: их всего семь,— сказала Вера неожиданно охрипшим голосом.

Тело Макатура положили на постель. Осмотрев труп, Армстронг вышел из спальни генерала и спустился вниз. Все сошлись в гостиной — ждали его. Мисс Брент вязала. Вера Клейторн стояла у окна и глядела на потоки ливня, с шумом обрушивавшиеся на остров. Блор сидел в кресле, не касаясь спинки, тяжело опустив руки на колени. Ломбард беспокойно шагал взад-вперед по комнате. В дальнем конце комнаты утонул в огромном кресле судья Уоргрейв. Глаза его были полуприкрыты. Когда доктор вошел в комнату, судья поднял на него глаза и спросил:

— Что скажете, доктор?

Армстронг был бледен.

— О разрыве сердца не может быть и речи,— сказал он.— Макатура ударили по затылку дубинкой или чем-то вроде этого. Все зашептались, раздался голос судьи: — Вы нашли орудие убийства?

— Нет.

— И тем не менее вы уверены, что генерал умер от удара тяжелым предметом по затылку?

— Уверен.

— Ну что ж, теперь мы знаем, что делать,— невозмутимо сказал судья.

И сразу стало ясно, кто возьмет бразды правления в свои руки.

Все утро Уоргрейв сидел в кресле, сонный, безучастный. Но сейчас он с легкостью захватил руководство — сказывалась долгая привычка к власти. Он вел себя так, будто председательствовал в суде. Откашлявшись, он продолжил:

— Сегодня утром, джентльмены, я сидел на площадке и имел возможность наблюдать за вашей деятельностью. Ваша цель была мне ясна. Вы обыскивали остров, желая найти нашего неизвестного убийцу — мистера А.Н. Онима.

— Так точно, сэр,— сказал Филипп Ломбард.

— И, несомненно, наши выводы совпали,— продолжал судья,— мы решили, что Марстон и миссис Роджерс не покончили с собой. И что умерли они не случайно. Вы также догадались, зачем мистер Оним заманил нас на этот остров?

— Он сумасшедший! Псих! — прохрипел Блор.

— Вы, наверное, правы,— сказал судья.— Но это вряд ли меняет дело. Наша главная задача сейчас — спасти свою жизнь.

— Но на острове никого нет! — дрожащим голосом сказал Армстронг.— Уверяю вас, никого!

Судья почесал подбородок.

— В известном смысле вы правы,— сказал он мягко.— Я пришел к такому же выводу сегодня утром. Я мог бы заранее сказать вам, что ваши поиски ни к чему не приведут. И тем не менее я придерживаюсь того мнения, что мистер Оним (будем называть его так, как он сам себя именует) — на острове. Никаких сомнений тут быть не может. Если считать, что он задался целью покарать людей, совершивших преступления, за которые нельзя привлечь к ответственности по закону, у него был только один способ осуществить свой план. Мистер Оним должен был найти способ попасть на остров. И способ этот мне совершенно ясен. Мистеру Ониму было необходимо затесаться среди приглашенных. Он — один из нас...

— Нет, нет, не может быть,— едва сдержала стон Вера.

Судья подозрительно посмотрел на нее и сказал:

— Милая барышня, мы должны смотреть фактам в лицо; ведь все мы подвергаемся серьезной опасности. Один из нас — А. Н. Оним. Кто он — мы не знаем. Из десяти человек, приехавших на остров, трое теперь вне подозрения: Антони Марстон, миссис Роджерс и генерал Макатур. Остается семь человек. Из этих семерых один, так сказать, «липовый» негритенок,— он обвел взглядом собравшихся.— Вы согласны со мной?

— Верится с трудом, но, судя по всему, вы правы,— сказал Армстронг.

— Ни минуты не сомневаюсь,— подтвердил Блор.— И если хотите знать мое мнение...

Судья Уоргрейв манием руки остановил его.

— Мы вернемся к этому в свое время. А теперь мне важно знать, все ли согласны со мной?

— Ваши доводы кажутся мне вполне логичными,— не переставая вязать, проронила Эмили Брент.— Я тоже считаю, что в одного из нас вселился дьявол.

— Я не могу в это поверить... — пробормотала Вера,— не могу...

— Ломбард?

— Совершенно с вами согласен, сэр.

Судья с удовлетворением кивнул головой.

— А теперь,— сказал он,— посмотрим, какими данными мы располагаем. Для начала надо выяснить, есть ли у нас основания подозревать какое-то определенное лицо. Мистер Блор, мне кажется, вы хотели что-то сказать?

Блор засопел.

— У Ломбарда есть револьвер,— сказал он.— И потом он вчера вечером нам соврал. Он сам признался.

Филипп Ломбард презрительно улыбнулся.

— Ну что ж, значит, придется дать объяснения во второй раз.— И он кратко и сжато повторил свой рассказ.

— А чем вы докажете, что не врете? — не отступался Блор.— Чем вы можете подтвердить свой рассказ?

Судья кашлянул.

— К сожалению, все мы в таком же положении,— сказал он.— И всем нам тоже приходится верить на слово. Никто из вас,— продолжал он,— по-видимому, пока еще не осознал всей необычности происходящего. По-моему, возможен только один путь. Выяснить, есть ли среди нас хоть один человек, которого мы можем очистить от подозрений на основании данных, имеющихся в нашем распоряжении.

— Я известный специалист,— сказал Армстронг.— Сама мысль о том, что я могу...

И снова судья манием руки остановил доктора, не дав ему закончить фразы.

— Я и сам человек довольно известный,— сказал он тихо, но внушительно.— Однако это, мой дорогой, еще ничего не доказывает. Доктора сходили с ума. Судьи сходили с ума. Да и полицейские тоже,— добавил он, глядя на Блора.

Ломбард сказал:

— Я надеюсь, ваши подозрения не распространяются на женщин?

Судья поднял брови и сказал тем ехидным тоном, которого так боялась защита:

— Значит, если я вас правильно понял, вы считаете, что среди женщин маньяков не бывает?

— Вовсе нет,— раздраженно ответил Ломбард,— и все же, я не могу поверить... — он запнулся.

Судья все тем же проникательным злым голосом сказал:

— Я полагаю, доктор Армстронг, что женщине было бы вполне по силам прикончить беднягу Макатура.

— Вполне, будь у нее подходящее орудие — резиновая дубинка, например, или палка,— ответил доктор.

— Значит, она бы справилась с этим легко?

— Вот именно.

Судья повертел черепаший шей.

— Две другие смерти произошли в результате отравления,— сказал он.— Я думаю, никто не станет отрицать, что отравителем может быть и слабый человек.

— Вы с ума сошли! — взвилась Вера.

Судья медленно перевел взгляд на нее. Это был бесстрастный взгляд человека, привыкшего вершить судьбами людей.

«Он смотрит на меня,— подумала Вера,— как на любопытный экземпляр,— и вдруг с удивлением поняла: — А ведь я ему не очень-то нравлюсь».

— Моя милая барышня, я бы попросил вас быть сдержанной. Я совсем не обвиняю вас. И надеюсь, мисс Брент,— он поклонился старой деве,— что мое настойчивое требование не считать свободным от подозрений ни одного из нас никого не обидело?

Мисс Брент не отрывалась от вязанья.

— Сама мысль, что я могу убить человека, и не одного, а троих,— холодно сказала она, не поднимая глаз,— покажется нелепой всякому, кто меня знает. Но мы не знаем друг друга, и я понимаю, что при подобных обстоятельствах никто не может быть освобожден от подозрений, пока не будет доказана его невиновность. Я считаю, что в одного из нас вселился дьявол.

— На том и порешим,— заключил судья.— Никто не освобождается от подозрений, ни безупречная репутация, ни положение в обществе в расчет не принимаются.

— А как же с Роджерсом? — спросил Ломбард.— По-моему, его можно с чистой совестью вычеркнуть из списка.

— Это на каком же основании? — осведомился судья.

— Во-первых, у него на такую затею не хватило бы мозгов, а во-вторых, одной из жертв была его жена.

— За мою бытность судьей, молодой человек,— поднял мохнатую бровь судья,— мне пришлось разбирать несколько дел о женоубийстве — и суд, знаете ли, признал мужей виновными.

— Что ж, не стану спорить. Женоубийство вещь вполне вероятная, чтобы не сказать естественная. Но не такое. Предположим, Роджерс убил жену из боязни, что она сорвется и выдаст его, или потому, что она ему опостылела, или, наконец, потому, что спутался с какой-нибудь крошкой помоложе,— это я могу себе представить. Но представить его мистером Онимом, таким безумным вершителем правосудия, укокошившим жену за преступление, которое они совершили совместно, я не могу.

— Вы принимаете на веру ничем не подтвержденные данные,— сказал судья Уоргрейв.— Ведь нам неизвестно, действительно ли Роджерс и его жена убили свою хозяйку. Не исключено, что Роджерса обвинили в этом убийстве лишь для того, чтобы он оказался в одном с нами положении. Не исключено, что вчера вечером миссис Роджерс перепугалась, поняв, что ее муж сошел с ума.

— Будь по-вашему,— сказал Ломбард.— А. Н. Оним один из нас. Подозреваются все без исключения.

А судья Уоргрейв продолжал:

— Мысль моя такова: ни хорошая репутация, ни положение в обществе, ничто другое не освобождают от подозрений. Сейчас нам необходимо в первую голову выяснить, кого из нас можно освободить от подозрений на основании фактов. Говоря проще, есть ли среди нас один (а вероятно, и не один) человек, который никак не мог подсыпать яду Марстону, дать снотворное миссис Роджерс и прикончить генерала Макартура?

Грубоватое лицо Блора осветила улыбка.

— Теперь вы говорите дело, сэр,— сказал он.— Мы подошли к самой сути. Давайте разберемся. Что касается Марстона, то тут уже ничего не выяснишь. Высказывались подозрения, будто кто-то подбросил яд в его стакан через окно перед тем, как он в последний раз налил себе виски. Замечу, что подбросить яд из комнаты было бы куда проще. Не могу припомнить, находился в это время в комнате Роджерс, но все остальные запросто могли это сделать.— Перевел дух и продолжал: — Теперь перейдем к миссис Роджерс. Здесь подозрения прежде всего падают на ее мужа и доктора. Любому из них ничего не стоило это сделать.

Армстронг вскочил. Его трясло от злости.

— Я протестую... Это неслыханно! Клянусь, я дал ей совершенно обычную...

— Доктор Армстронг! — злой голосок судьи звучал повелительно.— Ваше негодование вполне естественно. И тем не менее надо изучить все факты. Проще всего было дать снотворное миссис Роджерс вам или Роджерсу. Теперь разберемся с остальными. Какие возможности подсыпать яд были у меня, инспектора Блора, мисс

Брент, мисс Клейторн или мистера Ломбарда? Можно ли кого-либо из нас полностью освободить от подозрений? — Помолчал и сказал: — По-моему, нет.

— Да я и близко к ней не подходила,— вскинулась Вера.

— Если память мне не изменяет,— снова взял слово судья,— дело обстояло так. Прошу поправить меня, если я в чем-нибудь ошибусь: Антони Марстон и мистер Ломбард подняли миссис Роджерс, перенесли ее на диван, и тут к ней подошел доктор Армстронг. Он послал Роджерса за коньяком. Поднялся спор, откуда шел голос. Все удалились в соседнюю комнату за исключением мисс Брент, она осталась наедине с миссис Роджерс, которая, напоминая, была без сознания.

На щеках мисс Брент вспыхнули красные пятна. Спицы застыли в ее руках.

— Это возмутительно! — сказала она.

Безжалостный тихий голос продолжал:

— Когда мы вернулись в комнату, вы, мисс Брент, склонились над миссис Роджерс.

— Неужели обыкновенная жалость — преступление? — спросила Эмили Брент.

— Я хочу установить факты, и только факты,— продолжал судья.— Затем в комнату вошел Роджерс — он нес коньяк, в который он, конечно, мог подсыпать снотворное до того, как вошел. Миссис Роджерс дали коньяку, и вскоре после этого муж и доктор проводили ее в спальню, где Армстронг дал ей успокоительное.

— Все так и было. Именно так,— подтвердил Блор.— А значит, от подозрений освобождаются: судья, мистер Ломбард, я и мисс Клейторн,— трубным ликующим голосом сказал он.

Пригвоздив Блора к месту холодным взглядом, судья пробормотал:

— Да ну? Ведь мы должны учитывать любую случайность.

— Я вас не понимаю.— Блор недоуменно уставился на судью.

— Миссис Роджерс лежит у себя наверху в постели,— сказал Уоргрейв.—

Успокоительное начинает действовать. Она в полузабытьи. А что если тут раздается стук в дверь, в комнату входит некто, приносит, ну, скажем, таблетку и говорит: «Доктор велел вам принять это». Неужели вы думаете, что она бы не приняла лекарство?

Наступило молчание. Блор шаркал ногами, хмурился. Филипп Ломбард сказал:

— Все это досужие домыслы. Никто из нас еще часа два-три не выходил из столовой.

Умер Марстон, поднялась суматоха.

— К ней могли наведаться позже,— сказал судья,— когда все легли спать.

— Но тогда в спальне уже наверняка был Роджерс,— возразил Ломбард.

— Нет,— вмешался Армстронг.— Роджерс был внизу — убирал столовую, кухню. В этот промежуток кто угодно мог подняться в спальню миссис Роджерс совершенно незаметно.

— Но ведь к тому времени, доктор,— вставила мисс Брент,— она должна была уже давно заснуть — она приняла снотворное.

— По всей вероятности, да. Но поручиться в этом я не могу. До тех пор, пока не пропишешь пациенту одно и то же лекарство несколько раз, не знаешь, как оно на него подействует. На некоторых успокоительное действует довольно медленно. Все дело в индивидуальной реакции пациента.

Ломбард сказал:

— Что еще вам остается говорить, доктор? Вам это на руку, так ведь?

Армстронг побагровел. Но не успел ничего сказать, снова раздался бесстрастный недобрый голос судьи.

— Взаимными обвинениями мы ничего не добьемся. Факты — вот с чем мы должны считаться. Мы установили, что нечто подобное могло произойти. Я согласен, процент вероятности здесь невысок, хотя опять же и тут многое зависит от того, кем был этот «некто».

— Ну и что это нам даст? — спросил Блор.

Судья Уоргрейв потрогал верхнюю губу, вид у него был до того бесстрастный, что наводил на мысль: а подвластен ли он вообще человеческим чувствам.

— Расследовав второе убийство,— сказал он,— мы установили, что ни один из нас не может быть полностью освобожден от подозрений. А теперь,— продолжал он,— займемся смертью генерала Макарута. Она произошла сегодня утром. Я прошу всякого, кто уверен, что у него или у нее есть алиби, по возможности кратко изложить обстоятельства дела. Я сам сразу же заявляю, что у меня алиби нет. Я провел все утро на площадке перед домом, размышлял о том невероятном положении, в котором мы очутились. Ушел я оттуда, только когда раздался гонг, но были, очевидно, какие-то периоды, когда меня никто не видел,— и в это время я вполне мог спуститься к морю, убить генерала и вернуться на свое место. Никаких подтверждений, что я не покидал площадку, кроме моего слова, я представить не могу. В подобных обстоятельствах этого недостаточно. Необходимы доказательства.

Блор сказал:

— Я все утро провел с мистером Ломбардом и мистером Армстронгом. Они подтвердят.

— Вы ходили в дом за канатом,— возразил Армстронг.

— Ну и что? — сказал Блор.— Я тут же вернулся. Вы сами это знаете.

— Вас долго не было,— сказал Армстронг.

— На что, черт побери, вы намекаете? — Блор налился кровью.

— Я сказал только, что вас долго не было,— повторил Армстронг.

— Его еще надо было найти. Попробуйте сами найти в чужом доме моток каната.

— Пока мистера Блора не было, вы не отходили друг от друга? — обратился судья к Ломбарду и Армстронгу.

— Разумеется,— подтвердил Армстронг.— То есть Ломбард отходил на несколько минут. А я оставался на месте.

Ломбард улыбнулся:

— Я хотел проверить, можно ли отсюда дать сигналы на сушу при помощи гелиографа.

Пошел выбирать место, отсутствовал минуты две.

— Это правда.— Армстронг кивнул.— Для убийства явно недостаточно.

— Кто-нибудь из вас смотрел на часы? — спросил судья.

— Н-нет.

— Я вышел из дому без часов,— сказал Ломбард.

— Минуты две — выражение весьма неточное,— ядовито заметил судья и повернул голову к прямой, как палка, старой деве, не отрывавшейся от вязанья.

— А вы, мисс Брент?

— Мы с мисс Клейторн взобрались на вершину горы. После этого я сидела на площадке, грелась на солнце.

— Что-то я вас там не видел,— сказал судья.

— Вы не могли меня видеть. Я сидела за углом дома, с восточной стороны: там нет ветра.

— Вплоть до ленча?

— Мисс Клейторн?

— Утро я провела с мисс Брент,— последовал четкий ответ.— Потом немного побродила по острову. Потом спустилась к морю, поговорила с генералом Макартуrom.

— В котором часу это было? — прервал ее судья.

На этот раз Вера ответила не слишком уверенно:

— Не знаю,— сказала она,— за час до ленча, а может быть, и позже.

Блор спросил:

— Это было до того, как мы разговаривали с генералом или позже?

— Не знаю,— сказала Вера.— Он был какой-то странный,— она передернулась.

— А в чем заключалась его странность? — осведомился судья.

— Он сказал, что все мы умрем, потом сказал, что ждет конца. Он меня напугал... — понизив голос, сказала Вера.

Судья кивнул.

— А потом что вы делали? — спросил он.

— Вернулась в дом. Затем, перед ленчем, снова вышла, поднялась на гору. Я весь день не могла найти себе места.

Судья Уоргрейв потрогал подбородок.

— Остается еще Роджерс, — сказал он. — Но я не думаю, что его показания что-либо добавят к имеющимся у нас сведениям.

Роджерс, представ перед судилищем, ничего особенного не сообщил. Все утро он занимался хозяйственными делами, потом готовил ленч. Перед ленчем подал коктейли, затем поднялся наверх — перенести свои вещи с чердака в другую комнату. Он не выглядывал в окно и не видел ничего, что могло бы иметь хоть какое-то отношение к смерти генерала Макартура. Он твердо уверен, что, когда накрывал на стол перед ленчем, там стояло восемь негритят.

Роджерс замолчал, и в комнате воцарилась тишина. Судья Уоргрейв откашлялся. Ломбард прошептал на ухо Вере: «Теперь он произнесет заключительную речь».

— Мы постарались как можно лучше расследовать обстоятельства этих трех смертей, — начал судья. — И если в некоторых случаях отдельные лица не могли (по всей вероятности) совершить убийство, все же ни одного человека нельзя считать полностью оправданным и свободным от подозрений. Повторяю, я твердо уверен, что из семи человек, собравшихся в этой комнате, один — опасный преступник, а скорее всего еще и маньяк. Кто этот человек, мы не знаем. Нам надо решить, какие меры предпринять, чтобы связаться с сушей на предмет помощи, а в случае, если помощь задержится (что более чем вероятно при такой погоде), какие меры предпринять, чтобы обеспечить нашу безопасность — сейчас нам больше ничего не остается.

Я попрошу каждого подумать и сообщить мне, какой выход из создавшегося положения он видит. Предупреждаю, чтобы все были начеку. До сих пор убийце было легко выполнить свою задачу — его жертвы ни о чем не подозревали. Отныне наша задача — подозревать всех и каждого. Осторожность — лучшее оружие. Не рискуйте и будьте бдительны. Вот все, что я вам хотел сказать.

— Суд удаляется на совещание, — еле слышно пробормотал Ломбард.

Глава десятая

— И вы ему поверили? — спросила Вера.

Вера и Филипп Ломбард сидели на подоконнике в гостиной. За окном хлестал дождь, ветер с ревом бился в стекла. Филипп наклонил голову к плечу и сказал:

— Вы хотите спросить, верю ли я старику Уоргрейву, что убийца — один из нас?

— Да.

— Трудно сказать. Если рассуждать логически, он, конечно, прав, и все же...

— И все же,— подхватила Вера,— это совершенно невероятно.

Ломбард скорчил гримасу.

— Здесь все совершенно невероятно. Однако после смерти Макартура ни о несчастных случаях, ни о самоубийствах не может быть и речи. Несомненно одно: это убийство.

Вернее, три убийства.

Вера вздрогнула:

— Похоже на кошмарный сон. Мне все кажется, что этого просто не может быть.

Филипп понимающе кивнул:

— Ну да, все чудится: вот раздастся стук в дверь и тебе принесут чай в постель.

— Ох, хорошо бы, все кончилось так! — сказала Вера.

Филипп Ломбард помрачнел.

— Нет, на это надеяться не приходится. Мы участвуем в ужасном кошмаре наяву!

Вера понизила голос:

— Если... если это один из нас, как вы думаете; кто это?

Ломбард ухмыльнулся:

— Из ваших слов я понял,— сказал он,— что нас вы исключаете. Вполне с вами согласен. Я отлично знаю, что я не убийца, да и в вас, Вера, нет ничего ненормального. Девушки нормальной и хладнокровней я не встречал. Поручусь, чем угодно, что вы не сумасшедшая.

— Спасибо,— Вера криво улыбнулась.

Филипп сказал:

— Ну же, мисс Вера Клейторн, неужели вы не ответите комплиментом на комплимент?

Вера чуть замялась.

— Вы сами признали,— сказала она наконец,— что ни во что не ставите жизнь человека, и тем не менее как-то не могу представить, чтобы вы надиктовали эту пластинку.

— Верно,— сказал Ломбард.— Если б я и затеял убийство, так только ради выгоды. Массовое покарание преступников не по моей части. Пошли дальше. Итак, мы исключаем друг друга и сосредоточиваемся на пяти собратях по заключению. Который из них А. Н. Оним? Интуитивно — и без всяких на то оснований — выбираю Уоргрейва!

— Вот как? — удивилась Вера. Подумала минуты две и спросила: — А почему?

— Трудно сказать. Во-первых, он очень стар, а во-вторых, в течение многих лет вершил судьбы людей в суде. А значит, чуть не всю жизнь ощущал себя всемогущим, точно Господь Бог. Это могло вскружить ему голову. Он мог поверить, что властен над жизнью и смертью людей, а от этого можно спятить и пойти еще дальше — решить, например, что ты и Высший судия и палач одновременно.

— Возможно, вы правы, — чуть помедлив, согласилась Вера.

— А кого выберете вы? — спросил Ломбард.

— Доктора Армстронга, — выпалила Вера.

Ломбард присвистнул:

— Доктора? Знаете, а я бы его поставил на последнее место.

Вера покачала головой.

— Вы не правы. Две смерти произошли в результате отравления. И это прямо указывает на доктора. Потом нельзя забывать, снотворное миссис Роджерс дал он.

— Верно, — согласился Ломбард.

— Но если бы сошел с ума доктор, его бы не скоро удалось разоблачить. Потом доктора очень много работают, и помешательство может быть результатом переутомления, — настаивала Вера.

— И все-таки мне не верится, что он убил Макартура, — сказал Ломбард. — Я уходил ненадолго: он бы просто не успел — если только он не мчался туда и обратно стремглав. Но он не спортсмен и не мог совершить такую пробежку и не запыхаться.

— Но он мог убить генерала позже, — возразила Вера.

— Это когда же?

— Когда он пошел звать генерала к ленчу.

Ломбард снова присвистнул:

— Так вы думаете, он убил генерала тогда? Для этого надо обладать железными нервами.

— Посудите сами, чем он рисковал? — перебила его Вера. — Он — единственный медик среди нас. Что ему стоит сказать, будто генерала убили час назад? Ведь никто из нас не может его опровергнуть.

Филипп задумчиво поглядел на нее.

— Умная мысль, — сказал он. — Интересно...

— Кто это, мистер Блор? Вот что я хочу знать. Кто это может быть? — Лицо Роджерса дергалось. Руки нервно теребили кожаный лоскут — он чистил столовое серебро.

— Вот в чем вопрос, приятель, — сказал отставной инспектор.

— Мистер Уоргрейв говорит, что это кто-то из нас. Так вот кто, сэр? Вот что я хочу знать. Кто этот оборотень?

— Мы все хотим это узнать,— сказал Блор.

— Но вы о чем-то догадываетесь, мистер Блор. Я не ошибся?

— Может, я о чем и догадываюсь,— сказал Блор.— Но одно дело догадываться, другое — знать. Что если я попал пальцем в небо? Скажу только: у этого человека должны быть железные нервы.

Роджерс утер пот со лба.

— Кошмар, вот что это такое,— хрипло сказа он.

— А у вас есть какие-нибудь догадки, Роджерс? — поинтересовался Блор.

Дворецкий покачал головой:

— Я ничего не понимаю, сэр,— севшим голосом сказал он.— Совсем ничего. И это-то меня и пугает пуще всего.

— Нам необходимо выбраться отсюда! Необходимо! — выкрикивал доктор Армстронг.— Во что бы то ни стало!

Судья Уоргрейв задумчиво выглянул из окна курительной, поиграл шнурочком пенсне и сказал:

— Я, конечно, не претендую на роль синоптика, и тем не менее рискну предсказать: в ближайшие сутки — а если ветер не утихнет, одними сутками дело не обойдется — даже если бы на материке и знали о нашем положении, лодка не придет.

Армстронг уронил голову на руки.

— А тем временем всех нас перебьют прямо в постелях! — простонал он.

— Надеюсь, нет,— сказал судья.— Я намереваюсь принять все меры предосторожности.

Армстронг неожиданно подумал, что старики сильнее цепляются за жизнь, чем люди молодые. Он не раз удивлялся этому за свою долгую врачебную практику. Вот он, например, моложе судьи, по меньшей мере, лет на двадцать, а насколько слабее у него воля к жизни.

А судья Уоргрейв думал: «Перебьют в постелях! Все доктора одинаковы — думают штампами. И этот тоже глуп».

— Не забывайте, троих уже убили.

— Все так. Но вы, в свою очередь, не забывайте: они не знали, что их жизнь в опасности. А мы знаем.

Армстронг с горечью сказал:

— Что мы можем сделать? Раньше или позже...

— Я думаю,— сказал судья Уоргрейв,— кое-что мы все же можем.

— Ведь мы даже не знаем, кто убийца,— возразил Армстронг.

Судья потрогал подбородок.

— Я бы этого не сказал,— пробормотал он.

— Уж не хотите ли вы сказать, что догадались? — уставился на него Армстронг.

— Я признаю, что у меня нет настоящих доказательств,— уклончиво ответил судья,— таких, которые требуются в суде. Но, когда я вновь перебираю факты, мне кажется, что все нити сходятся к одному человеку.

Армстронг снова уставился на судью.

— Ничего не понимаю,— сказал он.

Мисс Брент — она была в своей спальне наверху — взяла Библию и села у окна. Открыла Библию, но после недолгих колебаний отложила ее и подошла к туалетному столику. Вынула из ящика записную книжку в черной обложке и написала:

Случилось нечто ужасное. Погиб генерал Макартур. (Его двоюродный брат женат на Элси Макферсон). Нет никаких сомнений в том, что его убили. После ленча судья произнес замечательную речь. Он убежден, что убийца — один из нас. Значит, один из нас одержим дьяволом. Я давно это подозревала. Но кто это? Теперь все задаются этим вопросом. И только я знаю, что...

Несколько секунд она сидела, не двигаясь, глаза ее потускнели, затуманились. Карандаш в ее руке заходил ходуном. Огромными каракулями она вывела: ...убийцу зовут Беатриса Тейлор...

Глаза ее закрылись. Но тут же она вздрогнула и проснулась. Посмотрела на записную книжку и, сердито вскрикнув, пробежала кривые каракули последней фразы.

«Неужели это я написала? — прошептала она.— Я наверное, схожу с ума».

Шторм крепчал. Ветер выл, хлестал по стенам дома. Все собрались в гостиной. Сидели, сбившись в кучку, молчали. Исподтишка следили друг за другом. Когда Роджерс вошел с подносом, гости буквально подскочили.

— Вы позволите задернуть занавески? — спросил Роджерс.— Так здесь будет поуютней.

Получив разрешение, он задернул занавески и включил свет. В комнате и впрямь стало уютней. Гости повеселели; ну, конечно же, завтра шторм утихнет... придет лодка...

Вера Клейторн сказала:

— Вы разольете чай, мисс Брент?

— Нет, нет, разлейте вы, милочка. Чайник такой тяжелый. И потом я очень огорчена — я потеряла два мотка серой шерсти. Экая досада.

Вера перешла к столу. Раздалось бодрое позвякивание ложек, звон фарфора. Безумие прошло.

Чай! Благословенный привычный ежедневный чай! Филипп Ломбард пошутил. Блор засмеялся. Доктор Армстронг рассказал забавный случай из практики. Судья Уоргрейв — обычно он не пил чая — с удовольствием отхлебывал ароматную жидкость.

Эту умиротворенную обстановку нарушил приход Роджерса. Лицо у дворецкого было расстроенное.

— Простите,— сказал он, ни к кому не обращаясь,— но вы не знаете, куда девался занавес из ванной комнаты?

Ломбард вскинул голову:

— Занавес? Что это значит, Роджерс?

— Он исчез, сэр, ну прямо испарился. Я убирал ванные, и в одной убор... то есть ванной, занавеса не оказалось.

— А сегодня утром он был на месте? — спросил судья.

— Да, сэр.

— Какой он из себя? — осведомился Блор.

— Из прорезиненного шелка, сэр, алого цвета. В тон алому кафелю.

— И он пропал? — спросил Ломбард.

— Пропал.

— Да ладно. Что тут такого? — ляпнул Блор.— Смысла тут нет, но его тут и вообще нет. Убить занавесом нельзя, так что забудем о нем, сир,— сказал Роджерс.

— Да, сэр. Благодарю вас,— и вышел, закрыв за собой дверь.

В комнату вновь вполз страх. Гости опять стали исподтишка следить друг за другом.

Наступил час обеда — обед подали, съели, посуду унесли. Нехитрая еда, в основном из консервных банок. После обеда в гостиной наступило напряженное молчание.

В девять часов Эмили Брент встала.

— Я пойду спать,— сказала она.

— И я,— сказала Вера.

Женщины поднялись наверх, Ломбард и Блор проводили их. Мужчины не ушли с лестничной площадки, пока женщины не закрыли за собой двери. Залязгали засовы, зазвякали ключи.

— А их не надо уговаривать запираяться,— ухмыльнулся Блор.

Ломбард сказал:

— Что ж, по крайней мере, сегодня ночью им ничто не угрожает.

Он спустился вниз, остальные последовали его примеру.

Четверо мужчин отправились спать часом позже. По лестнице поднимались все вместе. Роджерс — он накрывал на стол к завтраку — видел, как они гуськом идут вверх. Слышал, как они остановились на площадке. Оттуда донесся голос судьи.

— Я думаю, господа, вы и без моих советов понимаете, что на ночь необходимо запереть двери.

— И не только запереть, а еще и просунуть ножку стула в дверную ручку,— добавил Блор.— Замок всегда можно открыть снаружи.

— Мой дорогой Блор, ваша беда в том, что вы слишком много знаете,— буркнул себе под нос Ломбард...

— Спокойной ночи, господа,— мрачно сказал судья,— Хотелось бы завтра встретиться в тем же составе.

Роджерс вышел из столовой, неслышно поднялся по лестнице. Увидел, как четверо мужчин одновременно открыли двери, услышал, как зазвякали ключи, залязгали засовы.

— Вот и хорошо,— пробормотал он, кивнул головой и вернулся в столовую. Там все было готово к завтраку. Он поглядел на семерых негритят на зеркальной подставке. Лицо его расплылось в довольной улыбке.

— Во всяком случае, сегодня у них этот номер не пройдет, я приму меры.

Пересек столовую, запер дверь в буфетную, вышел через дверь, ведущую в холл, закрыл ее и спрятал ключи в карман. Затем потушил свет и опрометью кинулся наверх в свою новую спальню.

Спрятаться там можно было разве что в высоком шкафу, и Роджерс первым делом заглянул и шкаф. После чего запер дверь, задвинул засов и разделся.

— Сегодня этот номер с негритятами не пройдет,— пробурчал он,— я принял меры...

Глава одиннадцатая

У Филиппа Ломбарда выработалась привычка просыпаться на рассвете. И сегодня он проснулся, как обычно. Приподнялся на локте, прислушался. Ветер слегка утих. Дождя не было слышно... В восемь снова поднялся сильный ветер, но этого Ломбард уже не заметил. Он снова заснул.

В девять тридцать он сел на кровати, поглядел на часы, поднес их к уху, хищно по-волчьи оскалился.

— Настало время действовать,— пробормотал он.

В девять тридцать пять он уже стучал в дверь Блора. Тот осторожно открыл дверь. Волосы у него были всклокоченные, глаза сонные.

— Спите уже тринадцатый час,— добродушно сказал Ломбард.— Значит, совесть у вас чиста.

— В чем дело? — оборвал его Блор.

— Вас будили? — спросил Ломбард.— Приносили чай?

Знаете, который час?

Блор посмотрел через плечо на дорожный будильник, стоявший у изголовья кровати.

— Тридцать пять десятого,— сказал он.— Никогда б не поверил, что столько просплю.

Где Роджерс?

— «И отзыв скажет: „где“?» — тот самый случай,— отвечивал Ломбард.

— Что вы хотите этим сказать? — рассердился Блор.

— Только то, что Роджерс пропал,— ответил Ломбард.— В спальне его нет. Чайник он не поставил и даже плитку не затопил.

Блор тихо чертыхнулся.

— Куда, чтоб ему, он мог деваться? По острову, что ли, бродит? Подождите, пока я оденусь. И опросите всех: может быть, они что-нибудь знают.

Ломбард кивнул. Прошел по коридору, стучась в запертые двери.

Армстронг уже встал,— он кончал одеваться. Судью Уоргрейва, как и Блора, пришлось будить. Вера Клейторн была одета. Комната Эмили Брент пустовала.

Поисковая партия обошла дом. Комната Роджерса была по-прежнему пуста. Постель не застелена, бритва и губка еще не просохли.

— Одно ясно, что ночевал он здесь,— сказал Ломбард.

— А вы не думаете, что он прячется, поджидает нас? — сказала Вера тихим, дрогнувшим голосом, начисто лишенным былой уверенности.

— Сейчас, голубушка, я склонен думать, что угодно и о ком угодно,— сказал Ломбард.— И мой вам совет: пока мы его не найдем, держаться скопом.

— Наверняка он где-то на острове,— сказал Армстронг.

К ним присоединился аккуратно одетый, хотя и небритый, Блор.

— Куда девалась мисс Брент? — спросил он.— Вот вам новая загадка.

Однако спустившись в холл, они встретили мисс Брент. На ней был дождевик.

— Море очень бурное. Вряд ли лодка выйдет в море.

— И вы решились одна бродить по острову, мисс Брент? — спросил Блор.— Неужели вы не понимаете, как это опасно?

— Уверяю вас, мистер Блор, я была очень осторожна,— ответила старая дева.

Блор хмыкнул.

— Видели Роджерса? — спросил он.

— Роджерса? — подняла брови мисс Брент.— Нет, сегодня я его не видела. А в чем дело?

По лестнице, чисто выбритый, аккуратно одетый — уже при зубах — спускался судья Уоргрейв. Заглянув в распахнутую дверь столовой, он сказал:

— Смотрите-ка, он не забыл накрыть стол.

— Он мог это сделать вчера вечером,— сказал Ломбард.

Они вошли в столовую, оглядели аккуратно расставленные приборы, тарелки. Ряды чашек на буфете, войлочную подставку для кофейника. Первой хватилась Вера. Она вцепилась судье в руку с такой силой — недаром она была спортсменка,— что старик поморщился.

— Посмотрите на негритят! — крикнула она.

На зеркальном круге осталось всего шесть негритят.

А вскоре нашелся и Роджерс. Его обнаружили в пристройке — флигель этот служил прачечной. В руке он все еще сжимал маленький топорик — очевидно, колот дрова для растопки. Большой колун стоял у двери — на его обухе застыли бурые пятна. В затылке Роджерса зияла глубокая рана...

— Картина ясна,— сказал Армстронг,— убийца подкрался сзади, занес топор и в тот момент, когда Роджерс наклонился, опустил его.

Блор водился с топориком — сыпал его мукой через ситечко, позаимствованное на кухне.

— Скажите, доктор, нанести такой удар может только очень сильный человек? — спросил судья.

— Да нет, такой удар могла бы нанести даже женщина, если я правильно понял ваш вопрос,— и он быстро оглянулся по сторонам.

Вера Клейторн и Эмили Brent ушли на кухню.

— Девушка и тем более могла это сделать — она спортсменка. Мисс Brent хрупкого сложения, но такие женщины часто оказываются довольно крепкими. Кроме того, вы должны помнить, что люди не вполне нормальные, как правило, наделены недюжинной силой.

Судья задумчиво кивнул. Блор со вздохом поднялся с колен.

— Отпечатков пальцев нет,— сказал он,— топорик обтерли.

Позади раздался громкий смех — они обернулись: посреди двора стояла Вера Клейторн.

— А может, на этом острове и пчелы есть? Есть или нет? — визгливым голосом выкрикивала она, перемежая слова неудержимыми взрывами хохота.— И где тут мед? Ха-ха-ха!

Мужчины недоуменно уставились на Веру. Неужели эта выдержанная, уравновешенная девушка сходит с ума у них на глазах?

— Да не глазейте вы на меня! — не унималась Вера. — Вы что, думаете, я рехнулась? А я вас дело спрашиваю: где тут пчелы, где тут пасака? Ах, вы не понимаете? Вы что, не читали эту дурацкую считалку? Да она в каждой спальне вывешена для всеобщего обозрения! Не будь мы такими идиотами, мы бы сразу сюда пришли.

— «Семь негрят дрова рубили вместе». Я эту считалку наизусть знаю. И следующий куплет: «Шесть негрят пошли на пасаку гулять», поэтому я и спрашиваю, есть ли на острове пасака. Вот смеху-то! Вот смеху!.. — Она дико захохотала. Армстронг подошел к ней, размахнулся, отвесил пощечину. Вера задохнулась, икнула, сглотнула слюну. Постояла тихо.

— Спасибо... Я пришла в себя... — сказала она чуть погодя прежним спокойным, выдержанным тоном. Повернулась и пошла в кухню. — Мы с мисс Брент приготовим вам завтрак. Принесите, пожалуйста, дрова — надо затопить камин.

След пятерни доктора алел на ее щеке.

Когда она ушла в кухню, Блор сказал:

— А быстро вы привели ее в чувство, доктор.

— Что мне оставалось делать? Нам только истерики не хватало вдобавок ко всему, — оправдывался Армстронг.

— Она вовсе не похожа на истеричку, — возразил Ломбард.

— Согласен, — сказал Армстронг. — Весьма уравновешенная и здравомыслящая молодая женщина. Результат потрясения. С каждым может случиться.

Они собрали наколотые Роджерсом дрова, отнесли их в кухню. Там уже хлопотали по хозяйству Вера и Эмили Брент. Мисс Брент выгребала золу из печи. Вера срезала шкурку с бекона.

— Спасибо, — поблагодарила их Эмили Брент. — Мы постараемся приготовить завтрак как можно быстрее — ну, скажем, минут через тридцать-сорок. Чайник раньше не закипит.

— Знаете, что я думаю? — шепнул Ломбарду инспектор в отставке Блор.

— Зачем гадать, если вы мне сами расскажете.

Инспектор в отставке был человек серьезный. Иронии он не понимал и поэтому невозмутимо продолжал:

— В Америке был такой случай. Убили двух стариков — мужа и жену, зарубили топором. Среди бела дня. В доме не было никого, кроме их дочери и служанки. Служанка, как доказали, не могла это сделать. Дочь — почтенная старая дева. Немыслимо, чтобы она

была способна совершить такое страшное преступление. Настолько немислимо, что ее признали невиновной. И тем не менее никто другой не мог это сделать,— и добавил, помолчав: — Я вспомнил этот случай, когда увидел топор. А потом зашел на кухню и увидел — она там шурует как ни в чем не бывало. Что с девчонкой приключилась истерика — это в порядке вещей, удивляться тут нечему, а по-вашему?

— Наверное,— сказал Ломбард.

— Но эта старуха! — продолжал Блор.— Такая чистюля — и передник не забыла надеть, а передник-то, небось, миссис Роджерс, и еще говорит: «Завтрак будет готов минут через тридцать-сорок». Старуха спятила, ей-ей. Со старыми девами такое случается — я не говорю, что они становятся маньяками и убивают кого ни попадя, просто у них шарики за ролики заходят. Вот и наша мисс Брент помешалась на религиозной почве — думает, что она Орудие Господне. Знаете, у себя в комнате она постоянно читает Библию.

— Это никак не доказательство ненормальности, Блор.

— К тому же она брала дождевик,— гнул свою линию Блор,— сказала, что ходила к морю.

Ломбард покачал головой.

— Роджерса убили,— сказал он,— когда тот колол дрова, то есть сразу, как он поднялся с постели. Так что Эмили Брент незачем было бродить еще час-другой под дождем. Если хотите знать мое мнение: тот, кто убил Роджерса, не преминул бы залезть в постель и притвориться, что спит беспробудным сном.

— Вы меня не поняли, мистер Ломбард,— сказал Блор,— Если мисс Брент ни в чем не виновна, ей было бы страшно разгуливать по острову одной. Так поступить мог лишь тот, кому нечего бояться. Значит, ей нечего бояться и, следовательно, она и есть убийца.

— Дельная мысль,— сказал Ломбард.— Мне это не пришло в голову,— и добавил, ухмыльнувшись: — Рад, что вы перестали подозревать меня.

Блор сконфузился:

— Вы угадали, начал я с вас — револьвер, знаете ли, да и историю вы рассказали, вернее не рассказали, весьма странную. Но теперь я понимаю, что вы сумели бы придумать что-нибудь похитрее. Надеюсь, и вы меня не подозреваете.

Филипп сказал задумчиво:

— Возможно, я ошибаюсь, но мне кажется, разработать подобный план человеку с настолько слабым воображением, как у вас, не под силу. Могу только сказать, что в таком случае вы замечательный актер, и я вами восхищаюсь.— Он понизил голос.—

Может статься, не пройдет и дня, как нас укокошат, так что скажите мне по секрету: вы тогда дали ложные показания, верно?

Блор смущенно переминался с ноги на ногу.

— Скрывай, не скрывай, что толку,— сказал он наконец.— Так вот. Ландор был невиновен, это точно. Шайка Перселла дала мне на лапу, и мы упрятали его за решетку. Только имейте в виду, я отрекусь от своих слов...

— При свидетелях, вы хотите сказать,— улыбнулся Ломбард.— Нет, нет, этот разговор останется между нами. Что ж, надеюсь, вы получили неплохой куш.

— Не получил и половины того, что обещали. Страшные жмоты эти Перселловские ребята. Но повышение я получил. Что да, то да.

— А Ландору дали срок, и он помер на каторге?

— Откуда я знал, что он умрет? — огрызнулся Блор.

— Конечно, откуда вам знать, просто вам не повезло.

— Мне? Вы хотите сказать — ему?

— И вам тоже, Блор. Потому что из-за его смерти и ваша жизнь оборвется раньше времени.

— Моя? — уставился на него Блор.— Неужели вы думаете, что я позволю с собой расправиться, подобно Роджерсу и прочим? Дудки! Кто-кто, а я сумею за себя постоять! Хотите пари?

Ломбард сказал:

— Не люблю держать пари. И потом, если ведь убьют, кто отдаст мне выигрыш?

— Послушайте, мистер Ломбард, что вы хотите сказать?

Ломбард оскалил зубы.

— Я хочу сказать, мой дорогой Блор, что ваши шансы выжить не слишком велики.

— Это почему же?

— А потому, что из-за отсутствия воображения расправиться с вами проще простого.

Преступник с воображением А. Н. Онима в два счета обведет вас вокруг пальца.

— А вас? — окрысился Блор.

Лицо Ломбарда посуровело.

— У меня воображение ничуть не хуже, чем у А. Н. Онима,— сказал он.— Я не раз бывал в переделках и всегда выпутывался! Больше ничего не скажу, но думаю, что и из этой переделки я тоже выпутаюсь.

Стоя у плиты — она жарила яичницу,— Вера думала: «И чего ради я закатила истерику, как последняя дура? Этого не следовало делать. Нельзя распускаться, никак нельзя распускаться. Ведь она всегда гордилась своей выдержкой.

Мисс Клейторн была на высоте — не растерялась, кинулась вплавь за Сирилом.

К чему об этом вспоминать? Все позади... далеко позади... Она была еще на полпути к скале, когда Сирил ушел под воду. Ей почудилось, что течение снова уносит ее в море. Она дала течению увлечь себя — плыла тихо-тихо — качалась на воде, пока не прибыла лодка... Ее хвалили за присутствие духа, хладнокровие... Хвалили все, кроме Хьюго. А Хьюго, он лишь взглянул на нее... Боже, как больно думать о Хьюго, даже теперь... Где он сейчас? Что делает? Помолвлен, женат?»

— Вера, бекон горит,— сердито сказала мисс Брент.

— И верно, простите, мисс Брент. Как глупо получилось...

Эмили Брент сняла с дымящегося бекона последнее яйцо. Вера, выкладывая на раскаленную сковороду куски бекона, сказала:

— У вас удивительная выдержка, мисс Брент.

— Меня с детства приучили не терять головы и не поднимать шума по пустякам,— ответила старая дева.

«Она была забитым ребенком... Это многое объясняет»,— подумала Вера. А вслух сказала:

— Неужели вам не страшно?... А может, вы хотите умереть?

«Умереть? — будто острый буравчик вонзился в закосневшие мозги Эмили Брент.— Умереть? Но она не собирается умирать! Остальные умрут, это да, но не она, не Эмили Брент. Эта девчонка, что она понимает? Конечно, Эмили Брент ничего не боится: Брентам неведом страх. Она из военной семьи, и в их роду все умели смотреть смерти в лицо. Вели праведную жизнь, и она, Эмили Брент, тоже жила праведно. Ей нечего стыдиться в своем прошлом... А раз так, она, конечно же, не умрет... „Он печется о вас“. „Не убоишься ужасов в ночи, стрелы, летящей днем...“ Теперь был день, и ужасы ушли. Ни один из нас не покинет остров. Кто это сказал? Ну конечно же, генерал Макартур (его родственник женат на Элси Макферсон). Его такая перспектива ничуть не пугала. Напротив, казалось, она даже радуется ему! А это грех! Некоторые люди не придают значения смерти и сами лишают себя жизни. Беатриса Тейлор... Прошлой ночью ей снялась Беатриса — она стояла за окном, прижав лицо к стеклу, стонала, умоляла впустить ее в дом. Но Эмили Брент не хотела ее впускать. Ведь если ее впустить, случится нечто ужасное».

Эмили вздрогнула и очнулась. Как смотрит на нее эта девушка.

— Все готово, не так ли? — спросила она деловито.— Будем подавать завтрак.

Странно прошла эта трапеза. Все были чрезвычайно предупредительны.

— Можно предложить вам еще кофе, мисс Брент?

— Ломтик ветчины, мисс Клейторн?

— Еще кусочек бекона?

Все шестеро вели себя как ни в чем не бывало, будто ничего и не случилось. Но в душе каждого бушевала буря.

Мысли носились как белки в колесе...

Что же дальше? Что дальше? Кто следующий?

Кто?

Интересно, удастся ли? Но попытаться стоит. Только бы успеть. Господи, только бы успеть...

Помешательство на религиозной почве, не иначе... Посмотреть на нее, и в голову не придет... А что, если я ошибаюсь?

Это безумие... Я схожу с ума. Куда-то запропастилась шерсть, запропастился алый занавес из ванной — не могу понять, кому они могли понадобиться. Ничего не понимаю...

Вот дурак, поверил всему, что ему рассказали. С ним обошлось легко... И все равно надо соблюдать осторожность.

Шесть фарфоровых негритят... только шесть — сколько их останется к вечеру?

— Кому отдать последнее яйцо?

— Джему?

— Спасибо, я лучше возьму еще ветчины.

Все шестеро, как ни в чем не бывало, завтракали.

Глава двенадцатая

Завтрак кончился. Судья Уоргрейв, откашлявшись, внушительно сказал своим тонким голосом:

— Я думаю, нам стоит собраться и обсудить создавшееся положение — скажем, через полчаса в гостиной.

Никто не возражал. Вера собрала тарелки.

— Я уберу со стола и помою посуду, — сказала она.

— Мы перенесем посуду в буфетную, — предложил Филипп.

— Спасибо.

Эмили Брент поднялась было со стула, охнула и снова села.

— Что с вами, мисс Брент? — спросил судья.

— Мне очень жаль, — оправдывалась Эмили Брент, — я хотела бы помочь мисс Клейторн, но никак не могу.

У меня кружится голова.

— Кружится голова? — доктор Армстронг подошел к ней. — Это вполне естественно. Запоздалая реакция на потрясение. Я, пожалуй, дам вам...

— Нет! — выпалила она. Все опешили. Доктор Армстронг густо покраснел. На лице старой девы был написан ужас.

— Как вам будет угодно, — сухо сказал Армстронг.

— Я не хочу ничего принимать, — сказала она. — Просто посижу спокойно, и головокружение пройдет само собой.

Когда кончили убирать со стола, Блор обратился к Вере:

— Я привык заниматься хозяйственными делами, так что, если хотите, мисс Клейторн, я вам помогу.

— Спасибо, — сказала Вера.

Эмили Брент оставили в гостинной.

Какое-то время до нее доносился приглушенный гул голосов из буфетной. Головокружение постепенно проходило. Ею овладела сонливость, она чувствовала, что вот-вот заснет. У нее жужжало в ушах... а может быть, в комнате и впрямь что-то жужжит? Она подумала: «Кто это так жужжит — пчела или шмель? — И тут взгляд ее упал на пчелу, ползущую по окну. — Сегодня утром Вера Клейторн что-то говорила о пчелах.

Пчелы и мед... Она обожает мед. Взять соты, положить в марлевый мешочек. И вот уже мед капает, кап-кап-кап...

Кто это в комнате... С него капает вода... Это Беатриса Тейлор вышла из реки. Если повернуть голову, она ее увидит...

Но почему ей так трудно повернуть голову?..

А что если крикнуть?.. Но она не может крикнуть. В доме нет ни души... Она совершенно одна...» И тут она услышала шаги за спиной... приглушенные шаркающие шаги, нетвердые шаги утопленницы... Резкий запах сырости защекотал ей ноздри... А на окне все жужжала и жужжала пчела. И тут она почувствовала, как ее что-то укололо. Пчела ужалила ее в шею...

Тем временем в гостинной ждали Эмили Брент.

— Может быть, мне пойти привести ее? — предложила Вера.

— Минуточку! — остановил ее Блор.

Вера села. Все вопрошающе посмотрели на Блора.

— Послушайте, — начал он, — по-моему, пора прекратить поиски — убийца сидит сейчас в столовой! Пари держу, что во всех убийствах виновата старая дева.

— Но что ее могло на них толкнуть? — спросил Армстронг.

— Помешательство на религиозной почве. Что скажете вы, доктор?

— Возможно, вы правы. Опровергнуть вас я не могу. Но хочу напомнить, что у нас нет доказательств.

— Она очень странно вела себя, когда мы готовили завтрак,— сказала Вера.— У нее и глаза стали какие-то такие... — она передернулась.

— Это еще не доказательство,— прервал ее Ломбард — Все мы сейчас немного не в себе.

— Потом, когда нам были предъявлены обвинения, она одна отказалась дать какие-либо объяснения. Почему, спросите вы меня? Да потому, что ей нечего было объяснить.

— Ну, дело обстоит, не совсем так,— сказала Вера.— Позже она мне рассказала эту историю.

— И что она вам поведала, мисс Клейторн? — спросил судья Уоргрейв.

Вера пересказала историю Беатрисы Тейлор.

— Вполне достоверная история,— заметил судья.— У меня бы она не вызвала никаких сомнений. Скажите, пожалуйста, мисс Клейторн, мучит ли мисс Брент чувство вины, испытывает ли она раскаяние, как, на ваш взгляд?

— По-моему, нет,— сказала Вера.— Смерть девушки оставила ее безразличной.

— Ох уж мне эти праведницы! Вот у кого не сердце, а камень — это у таких вот старых дев. Объясняется все самой обыкновенной завистью,— сказал Блор.

Судья прервал его:

— Сейчас без десяти одиннадцать. Пожалуй, лучше всего будет, если мы попросим мисс Брент присоединиться к нам.

— Вы что же, так и собираетесь сидеть сложа руки? — спросил Блор.

Судья сказал:

— Не понимаю, чего вы от нас ждете. Наши подозрения пока ничем не подкреплены. И все же я попрошу доктора Армстронга особенно внимательно следить за мисс Брент. А теперь давайте пройдем в столовую.

Эмили Брент по-прежнему сидела в кресле, спиной к ним. Правда, она не обратила внимания на их приход, но в остальном ничего подозрительного они не заметили. Лишь обойдя кресло, они увидели ее лицо — распухшее, с синими губами и выпученными глазами.

— Вот те на, да она мертва! — вырвалось у Блора.

— Еще один из нас оправдан, увы, слишком поздно,— послышался невозмутимый голос судьи Уоргрейва.

Армстронг склонился над покойной. Понюхал ее губы, покачал головой и приподнял ей веки.

— Доктор, отчего она умерла? — нетерпеливо спросил Ломбард. — Ведь когда мы уходили, ее жизни вроде бы ничего не угрожало.

Армстронг разглядывал крошечную точку на шее Эмили Брент.

— Это след от шприца, — сказал он.

Послышалось жужжание.

— Смотрите-ка, на окне пчела... да нет, это шмель! — закричала Вера. — Вспомните, что я вам говорила сегодня утром!

— Но это след не от укуса, — помрачнел Армстронг. — Мисс Брент сделали укол.

— Какой яд ей ввели? — спросил судья.

— Скорее всего цианистый калий, но это лишь догадка. Наверное, тот же яд, от которого погиб Марстон. Она, должно быть, чуть не сразу же умерла от удушья.

— А откуда взялась пчела? — возразила Вера. — Может быть, это простое совпадение?

— Вот уж нет! — Ломбард в свою очередь помрачнел. — Совпадения здесь нет! Нашему убийце подавай местный колорит. Он шутник, этот парень. Ни на шаг не отступает от своей треклятой считалки! — Обычно спокойный Ломбард чуть ли не визжал. Очевидно, даже его закаленные полной приключений и превратностей жизнью нервы начали сдавать. — Это безумие, безумие! Мы все обезумели! — вопил он.

— Я надеюсь, — спокойно сказал судья, — мы все же сумеем сохранить здравый смысл. Кто-нибудь привез с собой шприц?

Армстронг приосанился, однако голос его звучал довольно испуганно:

— Я, сэр.

Четыре пары глаз вперились в него. Глубокая, неприкрытая враждебность, читавшаяся в них, раззадорила доктора.

— Я всегда беру с собой шприц, — сказал он. — Все врачи так делают...

— Верно, — согласился судья. — А не скажете ли вы, доктор, где сейчас ваш шприц?

— Наверху, в моем чемодане.

— Вы разрешите нам в этом убедиться? — спросил судья.

Процессия во главе с судьей в полном молчании поднялась по лестнице. Содержимое чемодана вывалили на стол. Шприца в нем не было.

— Шприц украли! — выкрикнул Армстронг.

В комнате воцарилась тишина.

Армстронг прислонився спиной к окну. И снова четыре пары глаз враждебно, подозрительно уставились на доктора. Доктор переводил глаза с Уоргрейва на Веру, беспомощно, неубедительно оправдывался:

— Клянусь вам, шприц украли!

Блор и Ломбард переглянулись. Судья взял слово.

— Здесь, в комнате, нас пять человек,— заявил судья.— Один из нас — убийца.

Положение становится все более опасным. Мы должны сделать все возможное, чтобы обеспечить безопасность четырех невинных. Я прошу доктора сказать, какими лекарствами он располагает.

— Я захватил с собой походную аптечку,— ответил Армстронг.— Посмотрите сами, там только снотворные: трионал, сульфонал, бром, потом сода, аспирин, вот и все. Цианидов у меня нет.

— Я тоже привез с собой снотворное,— вставил судья.— Сульфонал, по-моему. В больших количествах он, кажется, смертелен. У вас, мистер Ломбард, насколько мне известно, есть револьвер.

— Ну и что из того? — взвился Ломбард.

— А то, что я предлагаю собрать и спрятать в надежное место аптечку доктора, мое снотворное, ваш револьвер, а также все лекарства и огнестрельное оружие, если оно у кого есть. Когда мы это сделаем, каждый из нас согласится подвергнуть обыску себя и свои вещи.

— Чтоб я отдал револьвер — да ни в жизнь! — вскипел Ломбард.

— Мистер Ломбард,— оборвал его судья,— хотя на вашей стороне преимущества молодости да и в силе вам не откажешь, отставной инспектор, пожалуй, не слабее вас.

Не берусь предсказать, кто из вас победит в рукопашной, но одно знаю твердо: доктор Армстронг, мисс Клейторн и я станем на сторону Блора и будем помогать ему, как сумеем. Так что, если вы окажете сопротивление, мы вас все равно одолеем.

Ломбард откинул назад голову. Хищно оскалил зубы.

— Ну что ж, раз вы все заодно, будь по-вашему.

Судья Уоргрейв кивнул.

— Вам, молодой человек, не откажешь в здравом смысле. Где вы храните револьвер?

— В ящике столика у моей кровати.

— Понятно.

— Я схожу за ним.

— Пожалуй, лучше будет, если мы составим вам компанию.

Губы Ломбарда снова раздвинула хищная улыбка.

— Кого-кого, а вас не проведешь.

Они прошли в спальню Ломбарда. Ломбард направился прямо к ночному столику, выдвинул ящик. И с проклятьем отпрянул — ящик был пуст.

— Теперь вы довольны? — Ломбард, в чем мать родила, помогал мужчинам обыскивать комнату.

Вера ждала в коридоре. Обыск продолжался. Одного за другим обыскали доктора Армстронга, судью и Блора.

Выйдя из комнаты Блора, мужчины направились к Вере.

— Мисс Клейторн,— обратился к ней судья.— Я надеюсь, вы понимаете, что никакие исключения недопустимы. Нам необходимо во что бы то ни стало найти револьвер. У вас, наверное, есть с собой купальный костюм?

Вера кивнула.

— В таком случае прошу вас пройти в спальню, надеть купальник и вернуться сюда.

Вера затворила за собой дверь. Через несколько минут она появилась в плотно облегавшем фигуру купальнике жатого шелка.

— Благодарю вас, мисс Клейторн,— сказал судья.— Извольте подождать здесь, пока мы обыщем вашу комнату.

Вера сидела в коридоре, терпеливо ожидая возвращения мужчин. Затем переоделась и присоединилась к ним.

— Теперь мы уверены в одном,— сказал судья.— Ни у кого из нас нет ни оружия, ни ядов. Лекарства мы сейчас сложим в надежное место. В кладовой, видимо, есть сейф для столового серебра.

— Все это очень хорошо,— прервал его Блор.— Но у кого будет храниться ключ? У вас, конечно?

Судья не удостоил его ответом. Он направился в кладовую, остальные шли за ним по пятам. Там и впрямь обнаружился ящик, где хранили столовое серебро. По указанию судьи все лекарства сложили в ящик, а ящик закрыли на ключ. Затем судья распорядился поставить ящик в буфет, а тот, в свою очередь, запереть на ключ.

Ключ от ящика судья отдал Филиппу Ломбарду, а от буфета — Блору.

— Вы самые сильные среди нас,— сказал он.— Так что вам будет нелегко отнять ключ друг у друга, и никто из нас не сможет отнять ключ у любого из вас. А взламывать и буфет и ящик и затруднительно, и бессмысленно, потому что взломщик поднимет на ноги весь дом.

И помолчав, продолжал:

— Теперь нам предстоит решить весьма важный вопрос. Куда девался револьвер мистера Ломбарда?

— По моему мнению,— вставил Блор,— проще всего ответить на этот вопрос хозяину оружия.

У Филиппа Ломбарда побелели ноздри.

— Вы болван, Блор. Сколько раз вам повторять, что револьвер у меня украли!

— Когда вы видели револьвер в последний раз? — спросил судья.

— Вчера вечером, ложась спать, я на всякий случай сунул его в ящик ночного столика.

Судья кивнул головой.

— Значит, сказал он,— его украли утром, воспользовавшись суматохой: то ли когда мы носились в поисках Роджерса, то ли когда нашли его труп...

— Револьвер спрятан в доме,— сказала Вера.— Надо искать его.

Судья Уоргрейв привычным жестом погладил подбородок.

— Не думаю, чтобы поиски к чему-нибудь привели,— сказал он.— Преступник вполне мог успеть припрятать револьвер в надежное место. Я, признаться, отчаялся его найти.

— Я, конечно, не знаю, где револьвер, зато я знаю, где шприц,— уверенно заявил Блор.— Следуйте за мной.

Он открыл парадную дверь и повел их вокруг дома. Под окном столовой они нашли шприц. Рядом валялась разбитая фарфоровая статуэтка — пятый негритенок.

— Больше ему негде быть,— торжествуя объяснял Блор.— Убив мисс Brent, преступник открыл окно, выкинул шприц, а вслед за ним отправил и негритенка.

На шприце не удалось обнаружить отпечатков пальцев. Очевидно, его тщательно вытерли.

Вера решительно объявила:

— Теперь надо заняться револьвером.

— Ладно,— сказал судья.— Но одно условие — держаться вместе. Помните, тот, кто ходит в одиночку, играет на руку маньяку.

Они снова обыскали весь дом, пядь за пядью, от подвала до чердака, и ничего не нашли. Револьвер исчез!

Глава тринадцатая

«Один из нас... Один из нас... Один из нас...» — без конца, час за часом, крутилось в голове у каждого. Их было пятеро — и все они, без исключения, были напуганы. Все, без исключения, следили друг за другом, все были на грани нервного срыва и даже не пытались это скрывать. Любезность была забыта, они уже не старались поддерживать

разговор. Пять врагов, как каторжники цепью, скованные друг с другом инстинктом самосохранения.

Все они постепенно теряли человеческий облик. Возвращались в первобытное, звериное состояние. В судье проступило сходство с мудрой старой черепахой, он сидел, скрючившись, шея его ушла в плечи, пронизательные глаза бдительно поблескивали. Инспектор в отставке Блор еще больше огрубел, отяжелел. Косолапо переваливался, как медведь. Глаза его налились кровью. Выражение тупой злобы не сходило с его лица. Загнанного зверя, готового ринуться на своих преследователей,— вот кого он напоминал. У Филиппа Ломбарда, напротив, все реакции еще больше обострились. Он настораживался при малейшем шорохе. Походка у него стала более легкой и стремительной, движения более гибкими и проворными. Он то и дело улыбался, оскаливая острые, белые зубы.

Вера притихла, почти не вставала с кресла. Смотрела в одну точку перед собой. Она напоминала подобранную на земле птичку, которая расшибла голову о стекло. Она так же замерла, боялась шелохнуться, видно, надеясь, что, если она замрет, о ней забудут.

Армстронг был в плачевном состоянии. У него начался нервный тик, тряслись руки. Он зажигал сигарету за сигаретой и, не успев закурить, тушил. Видно, вынужденное безделье тяготило его больше, чем других. Время от времени он раздражался бурными речами.

— Так нельзя, мы должны что-то предпринять. Наверное, да что я говорю, безусловно, можно что-то сделать. Скажем, разжечь костер.

— В такую-то погоду? — осадил его Блор.

Дождь лил как из ведра. Порывы ветра сотрясали дом.

Струи дождя барабанили по стеклам, их унылые звуки сводили с ума. Они выработали общий план действий, причем молча, не обменявшись ни словом. Все собираются в гостиной. Выйти может только один человек. Остальные ожидают его возвращения.

Ломбард сказал:

— Это вопрос времени. Шторм утихнет. Тогда мы сможем что-то предпринять — подать сигнал, зажечь костер, построить плот, да мало ли что еще!

Армстронг неожиданно залился смехом.

— Вопрос времени, говорите? У нас нет времени. Нас всех перебьют...

Слово взял судья Уоргрейв, в его тихом голосе звучала решимость:

— Если мы будем начеку — нас не перебьют. Мы должны быть начеку.

Днем они, как я положено, поели, но трапезу упростили до крайности. Все пятеро перешли в кухню. В кладовке обнаружился большой запас консервов. Открыли банку

говяжьих языков, две банки компоту. Их съели прямо у кухонного стола, даже не присев. Потом гурьбой возвратились в гостиную и снова стали следить друг за другом...

Мысли — больные, безумные, мрачные мысли — метались у них в головах...

Это Армстронг... Он глядит на меня исподтишка... У него глаза ненормального... А вдруг он вовсе и не врач... Так оно и есть! Он псих, сбежавший из лечебницы, который выдает себя за врача... Да, я не ошибаюсь... Может, сказать им?... А может, лучше закричать?... Нет, не надо, он только насторожится... Потом, вид у него самый что ни на есть нормальный... Который час? Четверть четвертого!.. Господи, я тоже того и гляди рехнусь... Да, это Армстронг... Вот он смотрит на меня...

Нет, до меня им не добратся — руки коротки! Я сумею за себя постоять... Не первый раз в опасной переделке. Но куда, к черту, мог деваться револьвер?... Кто его взял? Ни у кого его нет, это мы проверили. Нас всех обыскали... Ни у кого его не может быть... Но кто-то знает, где он...

Они все сходят с ума... Они уже спятили... боятся умереть. Все мы боимся умереть... И я боюсь умереть... но это не помешает нам умереть... «Катафалк подан». Где я это читал? Девчонка... Надо следить за девчонкой. Да, буду следить за ней...

Без четверти четыре... всего без двадцати четыре. Наверно, часы остановились... Я ничего не понимаю... ничего. Быть такого не могло... И все же было!.. Почему мы не просыпаемся? Проснитесь — день Страшного Суда настал! Я не могу думать, мысли разбегаются... Голова. С головой что-то неладное... голова просто разламывается... чуть не лопается... Быть такого не может... Который час? Господи! Всего без четверти четыре.

Только не терять головы... Только не терять головы... Главное, не терять головы... Тогда нет ничего проще — ведь все продумано до малейших деталей. Но никто не должен заподозрить. И тогда они поверят. Не могут не поверить. На ком из них остановить выбор? Вот в чем вопрос — на ком? Наверное... да, да, пожалуй, на нем.

Часы пробили пять, все подскочили.

— Кто хочет чаю? — спросила Вера.

Наступило молчание. Его прервал Блор.

— Я не откажусь,— сказал он.

Вера поднялась.

— Пойду приготовлю чай. А вы все можете остаться здесь.

— Моя дорогая,— вежливо остановил ее Уоргрейв,— мне кажется, я выражу общее мнение, если скажу, что мы предпочтем пойти с вами и поглядеть, как вы будете это делать.

Вера вскинула на него глаза, нервно засмеялась.

— Ну, конечно же,— сказала она.— Этого следовало ожидать.

На кухню отправились впятером. Вера приготовила чай. Его пила только она с Блором. Остальные предпочли виски... Откупорили новую бутылку, вытащили сифон сельтерской из непочатого, забитого гвоздями ящика.

— Береженого Бог бережет! — пробормотал судья, и губы его раздвинула змеиная улыбка.

Потом все вернулись в гостиную. Хотя время стояло летнее, там было темно. Ломбард повернул выключатель, но свет не зажегся.

— Ничего удивительного,— заметил он,— мотор не работает. Роджерса нет, никто им не занимался. Но мы, пожалуй, смогли бы его завести,— добавил он не слишком уверенно.

— Я видел в кладовке пачку свечей,— сказал судья,— думаю, так будет проще.

Ломбард вышел из комнаты. Остальные продолжали следить друг за другом. Вскоре вернулся Филипп с пачкой свечей и стопкой блюдец. Он зажег пять свечей и расставил их по комнате. Часы показывали без четверти шесть.

В шесть двадцать Вере, стало невмоготу. Она решила подняться к себе, смочить холодной водой виски — уж очень болела голова. Встала, подошла к двери. Тут же спохватилась, вернулась, достала свечу из ящика. Зажгла ее, накапала воску в блюдечко, прилепила свечу и вышла из комнаты, закрыв за собой дверь. Четверо мужчин остались в гостиной. Вера поднялась наверх, миновала коридор. Открыла дверь и застыла на пороге как вкопанная. Ноздри ее затрепетали. Море... Запах моря в Сент-Треденнике.

Он самый. Она не могла ошибиться. Ничего удивительного, что на острове все пропахло морем, но это вовсе не тот запах, который обычно приносит с собой морской ветер. Такой запах был в тот день на пляже после прилива, когда солнце начало припекать поросшие водорослями скалы...

Можно мне поплыть к острову, мисс Клейтон? Почему мне нельзя к острову?

Паршивый, испорченный мальчишка! Ему бы только канючить! Подумать только: не будь его, Хьюго был бы богат... мог на ней жениться...

Хьюго!.. Он где-то здесь, совсем рядом. Нет, он, наверное, ждет ее в комнате...

Она шагнула вперед. Из окна потянуло сквозняком, пламя свечи затрепетало. Дрогнуло и погасло... Наступила темнота, Веру охватил ужас. «Не будь душой,— сказала она себе,— чего ты так боишься? Вся четверка сейчас там, внизу. В комнате никого нет и быть не может. У тебя разыгралось воображение.

Но ведь этот запах, запах песчаного пляжа в Сент-Треденнике, не был игрой воображения.

Конечно, в комнате кто-то есть... Она слышала шум — сомнений быть не может...» Она прислушалась... И тут холодная, липкая рука коснулась ее горла — мокрая рука, пахнувшая морем...

Вера закричала. Вне себя от ужаса, она кричала что было мочи — звала на помощь. Она не слышала, какой переполох поднялся в гостиной, как упал перевернутый в суматохе стул, распахнулась дверь и, перепрыгивая через ступеньки, мчались к ней мужчины. Страх заглушал все. Но тут в дверном проеме замелькали огоньки: мужчины со свечами в руках ворвались в комнату, и Вера пришла в себя.

— Какого черта?

— Что стряслось?

— Господи, что с вами?

Вера вздрогнула, сделала шаг вперед и рухнула на пол. Кажется, кто-то склонился над ней, кто-то посадил ее, пригнул ее голову к коленям — она была в полузабытьи.

Но тут кто-то закричал: «Ну и ну, посмотрите-ка сюда», — и она очнулась. Открыла глаза, подняла голову. Мужчины, сбившись в кучу, смотрели на потолок — оттуда свешивалась длинная лента морских водорослей, тускло поблескивавшая при свете свечей. Вот что коснулось ее горла. Вот что она приняла в темноте за липкую, мокрую руку утопленника, вышедшего с того света, чтобы прикончить ее.

Вера истерически захохотала.

— Водоросли... всего-навсего водоросли... Теперь понятно, откуда здесь такой запах. — И снова потеряла сознание — тошнота накатывала волнами. И снова кто-то посадил ее, пригнул ее голову к коленям.

Казалось, прошла вечность. Ей поднесли стакан — судя по запаху, в нем был коньяк. Она потянулась отхлебнуть, но что-то остановило ее, тревожный сигнал сиреной завыл в мозгу. Она выпрямилась, оттолкнула стакан.

— Где вы это взяли? — сухо спросила она.

Блор долго таращился на нее и только потом ответил:

— Принес из кухни.

— Не буду пить, — резко отказалась Вера.

На какой-то миг все оторопели, потом раздался смех Ломбарда.

— Bravo, Вера! — одобрительно сказал он. — Вижу, здравый смысл вам не изменил, хотя всего минуту назад вы и праздновали труса. Я спущусь, принесу непочатую бутылку, — и он выскочил за дверь.

— Мне уже лучше, — не слишком убежденно сказала Вера. — Я, пожалуй, выпью воды.

Армстронг помог ей подняться. Шатаясь и цепляясь за Армстронга, Вера подошла к умывальнику. Пустила холодную воду, наполнила стакан.

— Зря вы отказались от коньяка,— обиженно сказал Блор.

— Как знать,— сказал Армстронг.

— Я туда ничего не подсыпал,— рассердился Блор.— Вы ведь на это намекаете?

— А я и не утверждаю, что вы туда что-то подсыпали. Но вы вполне могли это сделать, а не вы, так кто-то другой мог на всякий случай подложить в бутылку яду.

В комнату влетел Ломбард. Он держал непечатую бутылку коньяка и штопор. Ткнул нераскупоренную бутылку Вере под нос и сказал.

— Держите, голубушка. Пейте смело.

Сорвал фольгу и вытащил пробку.

— Хорошо, что в доме большие запасы спиртного. Очень предусмотрительно со стороны А. Н. Онима.

Веру била мелкая дрожь. Армстронг подержал стакан, Филипп налил коньяку.

— Выпейте, мисс Клейторн,— сказал врач,— вы только что перенесли тяжелое потрясение.

Вера отхлебнула коньяку и на щеках ее снова заиграл румянец.

Ломбард засмеялся.

— Вот первое убийство, которое сорвалось.

— Вы думаете, меня хотели убить? — прошептала Вера.

— Ну да, ожидали, что вы от страха отдадите концы! — ответил Ломбард.— Такое может случиться, верно, доктор?

Армстронг уклонился от ответа.

— Гм-гм, не могу вам сказать ничего определенного.

Крепкий молодой человек со здоровым сердцем вряд ли умрет от испуга. С другой стороны... — Он взял коньяк, принесенный Блором, окунул в него палец, осторожно лизнул. Лицо его хранило бесстрастное выражение.

— Вкус вроде бы обычный,— неуверенно сказал он.

Блор, kloчoca от ярости, двинулся к нему.

— Попробуйте только сказать, что я отравитель, и я вам сверну шею!

Вера, которой коньяк вернул былую предприимчивость, поспешила отвлечь мужчин.

— А где судья? — спросила она.

Мужчины переглянулись.

— Не понимаю, что случилось... Мне казалось, он поднимался с нами...

— И мне,— сказал Блор.— Что скажете вы, доктор? Вы шли следом за мной.

— Мне казалось, он был позади меня... Разумеется, он не поспевал за нами. Возраст все же дает о себе знать.

Они снова переглянулись.

— Ничего не понимаю,— сказал Ломбард.

— Отправимся на розыски,— предложил Блор и пошел к двери. Мужчины последовали за ним, Вера замыкала шествие.

Когда они спускались по лестнице, Армстронг объявил:

— Наверное, он остался в гостиной.

Они пересекли холл. Армстронг время от времени громко звал:

— Уоргрейв! Уоргрейв! Где вы?

Никакого ответа! Мертвая тишина, нарушаемая лишь тихим шумом дождя.

Добравшись до гостиной, Армстронг замер на дороге. Остальные толклись сзади, выглядывали из-за его плеча. Кто-то вскрикнул.

Судья Уоргрейв сидел в глубине комнаты в кресле с высокой спинкой. По обе стороны кресла горели свечи. Но больше всего их удивило и испугало то, что судья был в судейской мантии и парике...

Доктор Армстронг знаком остановил их, а сам нетвердой, как у пьяного, походкой направился к застывшему в кресле судье. Наклонясь, взгляделся в неподвижное лицо, Потом резким движением сорвал с судьи парик. Парик упал на пол, обнажился высокий лоб — посреди лба зияло круглое отверстие, из него вытекала густая темно-красная струйка... Доктор Армстронг поднял безжизненно повисшую руку, пощупал пульс. Потом повернулся к остальным и сказал бесстрастным, угасшим, запредельным голосом:

— Судью застрелили...

— Вот он, револьвер,— сказал Блор.

Доктор продолжал тем же тусклым голосом:

— Его убили выстрелом в голову. Он умер мгновенно.

Вера нагнулась, посмотрела на парик.

— Вот она, серая шерсть, которая пропала у мисс Брент.

— И алый клеенчатый занавес, который пропал из ванной,— сказал Блор.

— Так вот для чего они понадобились... — прошептала Вера.

Неожиданно раздался смех Ломбарда — громкий, ненатуральный смех: — Пять негритят судейство учинили, И засудили одного, осталось их четыре.

Конец кровавому судье Уоргрейву! Больше ему не выносить смертных приговоров! Не надевать ему черной шапочки! В последний раз он председательствует в суде! Больше ему

не отправляют невинных на виселицу! Вот бы посмеялся Ситон, будь он здесь. Да он бы живот со смеху надорвал!

Все были ошеломлены — никто не ожидал, что Ломбард настолько потеряет власть над собой.

— Ведь только сегодня утром,— прервала его Вера,— вы мне говорили, что он и есть убийца.

Ломбард тут же опомнился, пришел в себя.

— Вы правы,— сказал он тихо.— Что ж, значит, я ошибся. Еще один из нас оправдан... слишком поздно!

Глава четырнадцатая

Они перенесли судью в его комнату, уложили на постель. Потом спустились по лестнице и постояли с минуту в холле, нерешительно переглядываясь.

— Что будем делать? — уныло спросил Блор.

— Сначала подкрепимся. Чтобы выжить, нужны силы,— ответил Ломбард.

Они снова отправились в кухню. Открыли банку языка. Ели машинально, без аппетита.

— В жизни больше не притронусь к языку,— сказала Вера.

Покончив с едой, все остались сидеть на своих местах.

— Нас всего четверо,— сказал Блор.— Чья очередь теперь?

Доктор Армстронг удивленно посмотрел на него.

— Если мы будем начеку,— машинально начал он, запнувшись, и его тут же прервал Блор:

— Так и он говорил... И вот погиб же!

— Хотел бы я знать, как это случилось? — сказал Армстронг.

Ломбард чертыхнулся.

— Задумано хитро. Убийца притаился в водоросли в комнату мисс Клейторн, а дальше все было разыграно прямо как по нотам. Мы решили, что мисс Клейторн убивают, кинулись наверх. А убийца воспользовался суматохой и застиг старика врасплох.

— Как вы объясните, почему никто из нас не услышал выстрела? — спросил Блор.

Ломбард покачал головой.

— Что вы хотите: мисс Клейторн вопила, ветер выл, мы бежали к ней на помощь и тоже кричали кто во что горазд. Как тут услышать выстрел? — и помолчав, добавил: — Но больше мы так не попадемся. В следующий раз ему придется придумать что-нибудь другое.

— Ему это раз плюнуть,— сказал Блор многозначительно. И переглянулся с Ломбардом.

— Нас здесь четверо, и мы не знаем, кто... — начал Армстронг.

— Я знаю,— прервал его Блор.

— Я совершенно уверена... — сказала Вера.

— Я ничуть не сомневаюсь... — с расстановкой сказал Армстронг.

— А я,— прервал его Ломбард,— наконец-то догадался...

Их взгляды скрестились.

Вера поднялась, ноги у нее подкашивались.

— Я плохо себя чувствую,— сказала она.— Пойду спать... Я больше не выдержу.

— Пожалуй, я последую вашему примеру,— сказал Ломбард.— Что толку сидеть и глазеть друг на друга?

— Лично я не против,— сказал Блор.

— Ничего лучше не придумаешь,— пробормотал доктор.— Хотя я полагаю, что никто не сомкнет глаз.

Все одновременно двинулись к двери.

— Хотелось бы мне знать, где сейчас револьвер? — спросил Блор.

Четверка молча поднялась по лестнице.

На площадке разыгралась поистине фарсовая сцена. Каждый остановился перед дверью своей комнаты и взялся за ручку двери. Затем враз, как по команде, все вошли в комнаты и захлопнули за собой двери. И тут же послышался шум задвигаемых засовов, скрежет ключей, грохот перетаскиваемой мебели.

Насмерть перепуганные люди забаррикадировались на ночь.

Просунув в ручку двери стул, Ломбард облегченно вздохнул и направился к ночному столику. При неверном свете свечи долго разглядывал свое лицо в зеркале. Потом тихо пробормотал себе под нос: «Эта история и тебе начала действовать на нервы».

Хищная улыбка промелькнула на его лице. Он быстро разделся. Подошел к кровати, положил часы на ночной столик. Выдвинул ящик — и глаза у него полезли на лоб: в ящике лежал револьвер...

Вера Клейторн лежала в постели. У ее изголовья горела свеча. Она боялась темноты.

До утра со мной ничего не случится,— повторяла она как заклинание.— Прошлой ночью ничего не случилось, и сегодня ночью ничего не случится. Ничего не может случиться. Дверь заперта на ключ, засов задвинут. Никто сюда не войдет...

И вдруг ее осенило: «Да я же могу остаться здесь! Остаться в этой комнате, никуда из нее не выходить! Бог с ней, с едой! Я могу остаться здесь, пока не подоспеет помощь! Надо будет — просижу здесь сутки, а нет, так и двое суток...

Останусь здесь. Так-то оно так, но сможет ли она столько просидеть взаперти. Час за часом наедине со своими мыслями: ведь ей и поговорить будет не с кем, и заняться нечем...»

И мысли ее возвратились к Корнуоллу, к Хьюго, к ее последнему разговору с Сирилом: «Паршивый мальчишка, вечно он ныл и канючил... Мисс Клейторн, почему мне нельзя к скале? Я доплыву. Спорим, что я доплыву?..

Неужели это она ему ответила? Ну, конечно же, Сирил, ты доплывешь! Какие могут быть сомнения».

«Значит, мне можно поплыть к скале, мисс Клейторн?»

«Видишь ли, Сирил, твоя мама вряд ли это разрешит. Давай сделаем так. Завтра ты поплывешь к скале. Я в это время отвлеку маму разговором. А когда она тебя хватится, ты уже будешь стоять на скале и махать ей! То-то она обрадуется!»

«Вы молодец, мисс Клейторн! Ой, как здорово!» «Она обещала — завтра. Завтра Хьюго уезжает в Ньюки. К его возвращению все будет кончено...

А что, если все сорвется? Что если события примут другой оборот? Что если Сирила успеют спасти и он скажет: «А мисс Клейторн разрешила мне поплыть к скале!»

Ну и что? Она пойдет на риск. Если худшее и произойдет, она будет нагло все отрицать: «Как вам не стыдно, Сирил! Я не разрешала вам ничего подобного». Никто не усомнится в ее словах. Мальчишка любил приврать. Ему не слишком-то верили. Сирил, конечно, будет знать, что она солгала. Ну да Бог с ним... Но нет, ничего не сорвется. Она поплывет за ним. Конечно же, не успеет его догнать. И никто никогда не догадается...

Догадался ли Хьюго? Уж не потому ли он так странно, отчужденно глядел на нее?.. Знал ли Хьюго? Уж не потому ли он уехал сразу же после следствия?

Она написала ему письмо, но он оставил его без ответа.

Хьюго...

Вера ворочалась с боку на бок. «Нет, нет, она не должна думать о Хьюго. Это слишком мучительно. Забыть, забыть; забыть о нем навсегда... Поставить на Хьюго крест... Но почему сегодня вечером ей все время кажется, что Хьюго где-то поблизости?»

Подняв глаза, она увидела посреди потолка большой черный крюк. Раньше она его не замечала. С него свешивались водоросли...

Она вздрогнула, вспомнив, как липкая лента коснулась ее шеи. «И откуда он взялся, этот мерзкий крюк?» Черный крюк приковывал, зачаровывал ее...

Инспектор в отставке Блор сидел на краю кровати. На мясистом лице настороженно поблескивали налитые кровью воспаленные глаза. Дикого кабана, готового напасть на противника, вот кого он напоминал.

Ему не хотелось спать. Опасность была слишком близка. Из десятирех в живых осталось всего четверо. Судья погиб так же, как и остальные, а ведь и умен был, и осторожен, и хитер.

Блор яростно засопел. «Как это говорил старикашка? „Мы должны быть начеку“.

Самодовольный лицемер, просидел всю жизнь в суде и привык считать себя чуть ли не Всемогущим. Но пришла и его очередь... Он всегда был начеку, и много это ему помогло!

Их осталось всего четверо. Девчонка, Ломбард, Армстронг и он сам. Скоро придет черед одного из них... Но кого-кого, только не Уильяма Генри Блора. Он сумеет о себе позаботиться. (Если б не револьвер... Где револьвер — вот что не дает ему покоя.)»

Лоб Блора избороздили морщины, глаза сузились щелочками — он все не ложился, ломал голову, где может быть револьвер... В тишине было слышно, как внизу бьют часы. Полночь. Напряжение слегка отпустило Блора, он даже прилег. Но раздеваться не стал.

Лежал, думал. Методически перебирал все события с самого начала так же тщательно, как в свою бытность в Скотланд-Ярде. Дотошность всегда окупается.

Свеча догорала. Блор проверил, под рукой ли спички, и задул свечу. Однако в темноте ему стало не по себе. Казалось, древние, как мир, страхи пробудились и накиннулись на него — стремятся им овладеть. Перед ним маячили лица: лицо судьи, издевательски увенчанное париком из серой шерсти; застывшее, мертвое лицо миссис Роджерс; перекошенное посиневшее лицо Марстона... И еще одно лицо — бледное-пребледное, очки, усики... где-то он его видел, вот только где? Не здесь, не на острове. Гораздо раньше. Странно, почему он никак не может вспомнить имени этого человека. Кстати говоря, довольно глупое лицо... типичное лицо недотепы.

Ну как же! Его вдруг осенило. Ландор.

Странно, но он начисто забыл его лицо. Ведь только вчера он пытался вспомнить, как тот выглядел, и не смог. А теперь он видит его так же четко, будто они расстались накануне...

У Ландора была жена — чахлая замухрышка, с вечно озабоченным лицом. Была и дочка, девчушка лет четырнадцати. Он впервые задумался над тем, что с ними случилось.

(Револьвер. Где может быть револьвер? Вот о чем надо сейчас думать...) Чем больше он ломал над этим голову, тем меньше понимал, куда мог подеваться револьвер... Не иначе, как им завладел кто-то из тех троих.

Пробили часы внизу. Час. Блор насторожился. Сел на кровати. До него донесся шум, еле слышный шум за дверью. По темному дому кто-то ходил. Пот выступил у него на лбу. Кто это тихо, втайне от всех, бродит по коридорам? Кто бы это ни был, ничего хорошего от него ждать не приходится!

Блор сполз с кровати, несмотря на свою грузность, неслышно ступая, подошел к двери, прислушался. И на этот раз ничего не услышал. Тем не менее Блор был уверен, что не ошибся. Кто-то прошел совсем рядом с его дверью. Волосы у него встали дыбом. Страх снова завладел им... Кто-то крался в ночи... Он снова прислушался донять ничего не услышал. Им овладело необоримое желание — выйти из комнаты, посмотреть, что происходит там, в коридоре. Узнать, кто это бродит в темноте. Да нет, ничего глупее и придумать нельзя. Тот, в коридоре, только того и ждет. Наверняка он нарочно бродит под дверью, чтобы вынудить Блора выскочить в коридор.

Блор замер — прислушался. Со всех сторон ему чудились шорохи, шумы и загадочный шепот, однако упорный трезвый ум Блора сопротивлялся страхам: он понимал, что все это лишь плод его разгоряченного воображения. Вдруг он услышал шум, и на этот раз вполне реальный. Приглушенные, осторожные шаги, однако достаточно громкие, чтоб их уловить, особенно, если слушать очень внимательно. Шаги проследовали мимо его двери (а ведь комнаты Ломбарда и Армстронга дальше по коридору). Решительно, уверенно.

Блор больше не колебался. Будь что будет, а он узнает, кто это бродит по дому в темноте.

Сейчас шаги доносились с лестницы. Интересно, куда это они направляются? Если уж Блор решался действовать, он действовал на редкость быстро для такого тяжеловесного и медлительного на вид человека. Он подошел на цыпочках к кровати, сунул в карман коробку спичек, выдернул из розетки шнур, обернул его вокруг хромированной ножки ночника. В случае чего тяжелая лампа с подставкой из эбонита вполне заменит оружие.

Стараясь не шуметь, выдернул стул из дверной ручки, отодвинул засов, открыл дверь и двинулся по коридору. Из холла доносился легкий шорох. Блор, неслышно ступая — он шел в носках,— добрался до лестничной площадки. Теперь он понял, почему все звуки были слышны так отчетливо. Ветер утих, небо очистилось. При свете луны, проникавшем в окно на лестнице, Блор увидел, как через парадную дверь выходит человек.

Кинулся было за ним, но тут же спохватился. Опять он чуть не свалял дурака. Наверняка ему расставили ловушку, чтобы выманить его из дому!

Но этот хитрец не учел одного: теперь он в руках Блора. Ведь одна из трех комнат, несомненно, пустует. Остается только узнать, чья!

Блор поспешно вернулся в коридор. Для начала он постучал в дверь Армстронгу. Никакого ответа. Подождал минуту и направился к комнате Ломбарда. Тот сразу же откликнулся:

— Кто там?

— Это я, Блор. Армстронга нет в комнате. Подождите минуту.

Он побежал к следующей двери. Постучался.

— Мисс Клейторн! Мисс Клейторн!

— Что случилось? Кто там? — раздался перепуганный голос Веры.

— Не бойтесь, мисс Клейторн. Подождите минуту. Я сейчас.

Он снова вернулся к комнате Ломбарда.

Дверь комнаты отворилась. На пороге стоял Ломбард. В левой руке у него была свеча. Он успел натянуть брюки поверх пижамы. Правую руку он держал в кармане пижамной куртки.

— В чем дело? — спросил он.

Блор в нескольких словах объяснил ему, что происходит.

Глаза Ломбарда сверкнули.

— Так значит это Армстронг. Ну и ну. — Он двинулся к двери доктора. — Извините, Блор, — сказал он, — но сейчас я склонен верить лишь своим глазам.

Он забарабанил в дверь.

— Армстронг! Армстронг!

Никакого ответа. Ломбард встал на колени, заглянул в замочную скважину. Сунул в нее мизинец.

— Ключ вынут, — заметил он.

— Должно быть, Армстронг закрыл комнату и ключ унес с собой.

— Вполне естественная предосторожность, — согласился Филипп. — В погоню, Блор... На этот раз мы его не упустим! Минуточку! — Он подбежал к двери Веры. — Вера!

— Да?

— Мы идем искать Армстронга. Он куда-то ушел. Что бы ни случилось, не открывайте дверь. Поняли?

— Поняла.

— Если появится Армстронг и скажет вам, что я или Блор убиты, не слушайте его. Ясно? Дверь откроете только, если мы оба, Блор и я, заговорим с вами. Поняли?

— Поняла. Не такая уж я дура.

— Вот и хорошо, — сказал Ломбард.

Он догнал Блора.

— А теперь в погоню! Охота начинается!

— Нам надо быть начеку, — сказал Блор. — Не забудьте, у него револьвер!

— А вот тут вы ошибаетесь — засмеялся Филипп, быстро сбежал по лестнице, открыл входную дверь. — Засов не задвинут, — заметил он, — значит, Армстронг в любую минуту может вернуться... Впрочем, револьвер снова у меня, — добавил он и, наполовину

вытащив его из кармана, показал Блору. — Я обнаружил револьвер сегодня вечером в ящике ночного столика — его подкинули на прежнее место.

Блор замер на пороге как вкопанный. Изменился в лице.

Филипп заметил это и сердито сказал:

— Не валяйте дурака, Блор! Я не собираюсь вас убивать. Если хотите, возвращайтесь в свою комнату, забаррикадируйтесь и сидите там на здоровье, а я побегу за Армстронгом. — И вышел на освещенную ярким светом луны площадку.

Блор, с минуту колебавшись, последовал за ним. «А я, похоже, лезу на рожон», — думал он. — Но где наша не пропадала. Мне ведь не впервой иметь дело с вооруженным преступником».

При всех своих недостатках Блор был не робкого десятка. Он всегда храбро шел навстречу опасности. Опасности, обыкновенные понятные опасности, чем бы они ни грозили, не пугали его, зато все необъяснимое, сверхъестественное преисполняло страхом.

Вера решила, пока идет погоня, встать и одеться. Время от времени она поглядывала на дверь. Толстые доски, ключ, засов, в ручку просунут дубовый стул. «Такую дверь не взломать и человеку более могучего сложения, чем Армстронг. Будь она на его месте, — подумала Вера, — она бы действовала не силой, а хитростью».

Вера коротала время, пытаясь представить себе, что предпримет Армстронг. Объявит, как предполагал Ломбард, об их смерти или притворится смертельно раненным и со стонами подползет к ее комнате?

Представлялись ей и другие варианты. Например, он кричит, что в доме пожар. И что гораздо хуже, он может и впрямь поджечь дом... А что, почему бы и нет? Выманил мужчин из дому, а сам перед этим полил пол бензином, и теперь ему останется всего лишь поднести спичку. А она, как последняя дура, будет сидеть, забаррикадировавшись в своей комнате, до тех пор, пока выскочить будет уже невозможно...

Она подошла к окну. А вот и выход. В случае чего можно выпрыгнуть. Высокова-то, конечно, зато внизу клумба.

Вера уселась за стол, открыла дневник и принялась заполнять страницы четким размашистым почерком. Надо как-то убить время.

Вдруг она подскочила. Внизу что-то разбилось. «Уж не стекло ли», — подумала она. Прислушалась, но все опять смолкло.

Потом послышались — а, может быть, они ей только почудились? — приглушенные звуки крадущихся шагов, скрип ступенек, шорох одежды, но, как и Блор до нее, она решила, что это плод ее разгоряченного воображения.

Однако вскоре раздались другие, на этот раз вполне явственные звуки, звуки доносились снизу — там ходили, переговаривались. Потом раздались уж и вовсе громкие шаги на лестнице, затем загрохали двери, кто-то заходил взад-вперед по чердаку, над ее головой. И вот шаги уже у ее двери.

— Вера? Вы здесь? — позвал ее Ломбард.

— Да. Что случилось?

— Вы нам не откроете? — сказал Блор.

Вера подошла к двери, вытащила стул, повернула ключ, отодвинула засов и открыла дверь. Мужчины задыхались, с их брюк капала вода.

— Что случилось? — повторила Вера.

— Армстронг исчез, — сказал Ломбард.

— То есть как? — выкрикнула Вера.

— Исчез, — сказал Ломбард. — На острове его нет.

— Вот именно что исчез, — подтвердил Блор. — Глазам своим не верю: да он просто фокусник, словом, ловкость рук и никакого мошенства.

— Ерунда, — прервала его Вера. — Он прячется.

— Да нет же, — возразил Блор, — здесь негде прятаться. Скала голая, точно коленка. Кроме того, луна вышла из-за туч. Светло как днем. А его нигде нет.

— Он прокрался обратно в дом, — сказала Вера.

— Мы и об этом подумали, — сказал Блор, — и обыскали дом от подвала до чердака. Да вы, наверное, слышали, как мы ходили. Так вот, его здесь нет. Он исчез, испарился...

— Не может быть, — усомнилась Вера.

— И тем не менее это чистая правда, — сказал Ломбард. — Хочу также сообщить еще одну небольшую деталь: окно в столовой разбито и на столе всего три негритенка.

Глава пятнадцатая

Все трое собрались вокруг кухонного стола — завтракали. Светило солнце. Погода стояла великолепная. Ничто не напоминало о вчерашнем шторме. С переменой погоды переменилось и настроение узников. Они чувствовали себя так, словно пробудились от кошмара. Конечно, опасность не миновала, но при свете дня она не казалась такой страшной. Ужас, лишивший их способности действовать, спеленавший их наподобие смиренной рубашки, вчера, когда за стенами дома выл ветер, прошел.

— А что, если взобраться на самую вершину горы, — предложил Ломбард, — и посигналить зеркалом? Может, по холмам разгуливает какой-нибудь смекалистый парень, который догадается, что это «SOS». А вечером можно будет разжечь костер... Правда, дров у нас мало, к тому же, в деревне еще решат, что мы водим хороводы.

— Наверняка, кто-нибудь на берегу знает азбуку Морзе, и за нами еще до вечера пришлют лодку,— сказала Вера.

— Небо прояснилось,— сказал Ломбард.— Но море довольно бурное. Волны большие, так что до завтра ни одна лодка не сможет пристать к острову.

— Еще ночь провести здесь! — ужаснулась Вера.

Ломбард пожал плечами.

— Ничего не попишешь! Я надеюсь, через сутки мы отсюда выберемся. Нам бы только продержаться еще сутки, и мы спасены.

Блор прочистил горло.

— Пора внести ясность,— сказал он.— Что случилось с Армстронгом?

— У нас есть от чего оттолкнуться,— сказал Ломбард.— В столовой осталось всего три негритенка. А раз так, значит, Армстронга уколошили.

— Тогда почему же вы не нашли его труп? — спросила Вера.

— Вот именно,— поддержал Веру Блор.

Ломбард покачал головой.

— Да, это очень странно,— сказал он.— Тут что-то не так.

— Его могли сбросить в море,— предположил Блор.

— Кто? — наскочил на Блора Ломбард.— Вы? Я? Вы видели, как он вышел из дому. Вернулись, позвали меня — я был у себя в комнате. Мы вместе обыскали и дом, и все вокруг. Когда, интересно знать, я мог бы его убить и вдобавок еще перенести труп на другой конец острова?

— Этого я не знаю,— сказал Блор,— но одно я знаю твердо.

— Что именно? — переспросил Ломбард.

— А то, что у вас был револьвер. И теперь он снова у вас. И вы мне не докажете, что его у вас украли.

— Что вы городите, Блор: нас же всех обыскали.

— Ну и что: вы его припрятали до обыска. А потом снова вынули из тайника.

— Экий вы болван, говорю же вам, что его подбросили мне в ящик. Я прямо остоленел, когда его увидел.

— Да за кого вы меня принимаете? — сказал Блор.— С какой стати Армстронг, да пусть и не Армстронг, а кто угодно, будет подбрасывать вам револьвер?

Ломбард в растерянности пожал плечами.

— Не имею ни малейшего представления. Полный бред.

Непонятно, кому это могло понадобиться. Не вижу здесь логики.

— Да, логики здесь нет. Вы и впрямь могли бы придумать что-нибудь половчее,— согласился Блор.

— Разве это не доказывает, что я не вру?

— У меня другая точка зрения.

— Иного я от вас и не ожидал,— сказал Ломбард.

— Послушайте, Ломбард, если вы не хотите распрощаться с репутацией честного человека, на которую претендуете...

— Вот уж на что никогда не претендовал,— буркнул себе под нос Ломбард.— С чего вы это взяли?

Блор невозмутимо продолжал:

— И если вы рассказали нам правду, вам остается лишь одно. Пока револьвер у вас, мы с мисс Клейторн в вашей власти. Если вы хотите поступить по совести — положите револьвер вместе с лекарствами и прочим в сейф, а ключи по-прежнему будут храниться у вас и у меня.

Филипп Ломбард зажег сигарету, выпустил кольцо дыма.

— Вы что, рехнулись? — спросил он.

— Значит, вы отвергаете мое предложение?

— Самым решительным образом. Револьвер мой, и я никому его не отдам.

— Раз так,— сказал Блор,— нам ничего не остается, как считать, что вы и есть...

— А.Н. Оним, верно? Считайте меня кем хотите. Но если это так, почему я вас не прикончил сегодня ночью? Мне представлялась бездна возможностей.

— Ваша правда, это и впрямь непонятно,— покачал головой Блор.— Наверное, у вас были свои причины.

До сих пор Вера не принимала участия в споре. Но тут и она не выдержала.

— Вы оба ведете себя как последние дураки,— сказала она.

— Это почему же? — уставился на нее Ломбард.

— Вы что, забыли про считалку? А ведь в ней есть ключ к разгадке.

И она со значением продекламировала:

Четыре негритенка пошли купаться в море,

Один попался на приманку, их осталось трое.

— «Попался на приманку» — вот он, этот ключ, и притом очень существенный.

Армстронг жив,— продолжала Вера,— он нарочно выбросил негритенка, чтобы мы поверили в его смерть. Говорите что хотите, но я твердо убеждена: Армстронг здесь, на острове. Его исчезновение — просто-напросто уловка, та самая приманка, на которую мы попались.

Ломбард опустился на стул.

— Если вдуматься, вы, конечно, правы,— сказал он.

— Будь по-вашему,— сказал Блор.

— И все-таки, где же Армстронг? Мы же прочесали весь остров. Вдоль и поперек.

— Ну и что из того? — презрительно отмахнулась Вера.— Револьвер мы тоже в свое время искали и не нашли. И тем не менее он был тут, на острове.

— Знаете, между человеком и револьвером есть кое-какая разница,— буркнул Ломбард.— Хотя бы в размерах.

— Ну и что из того? — упрячилась Вера.— Я все равно права.

— А с чего бы наш А.Н. Оним так себя выдал? Упомянул в считалке про приманку. Он ведь мог ее слегка переиначить.

— Да разве вы не понимаете, что мы имеем дело с сумасшедшим! — напустилась на него Вера.— Ведь только сумасшедший может совершать преступление за преступлением в точном соответствии с детской считалкой! Соорудить судье мантию из клеенки, убить Роджерса, когда он рубит дрова, напичкать миссис Роджерс снотворным так, чтобы она не проснулась, запустить шмеля в комнату, где погибла мисс Брент,— ведь все это сделано с поистине ребячьей жестокостью! Все, буквально все совпадает!

— Правда ваша,— согласился Блор.— Но уж зверинца тут, во всяком случае, нет. Так что не знаю, как он исхитрится, чтоб не отступить от считалки.

— А вы еще не поняли? — выпалила Вера.— В нас уже не осталось ничего человеческого — хоть сейчас отправляй в зверинец. Так что вот вам и зверинец.

Утро они провели на горе, каждый по очереди посылал при помощи маленького зеркала сигналы на берег. Но, по-видимому, никто их не замечал. И ответных сигналов не посылал. Погода стояла прекрасная, легкая дымка окутывала берега Девона. Внизу море с ревом швыряло о скалы огромные волны. Ни одна лодка не вышла в море. Они снова обыскали остров и никаких следов Армстронга не обнаружили.

— На открытом воздухе чувствуешь себя гораздо лучше,— сказала Вера, посмотрев на дом, и после небольшой заминки продолжала: — Давайте останемся здесь, я не хочу возвращаться туда.

— Отличная мысль,— сказал Ломбард.— Пока мы здесь, нам ничто не угрожает: если кто и захочет на нас напасть, мы увидим его издалека.

— Решено, остаемся здесь,— сказала Вера.

— Но на ночь-то нам придется вернуться,— возразил Блор,— нельзя же ночевать под открытым небом.

Веру передернуло.

— Я и думать об этом не могу. Второй такой ночи мне не вынести.

— Запритесь в своей комнате — и вы в полной безопасности,— сказал Филипп.

— Наверное, вы правы,— пробормотала Вера не слишком уверенно.— Как все-таки приятно понежиться на солнышке,— и она потянулась.

«Самое удивительное,— думала она,— что я, пожалуй, даже счастлива. Меж тем опасность не миновала... Но почему-то она меня перестала тревожить... во всяком случае, днем... Я чувствую себя сильной... Чувствую, что я не умру...»

Блор посмотрел на часы.

— Два часа,— объявил он.— Как насчет ленча?

— Нет, нет, я не пойду в дом. Останусь здесь на открытом воздухе.

— Да будет вам, мисс Клейторн. Эдак мы ослабнем, а силы нам понадобятся.

— Меня затошнит от одного вида консервированных языков. Я не хочу есть. Бывает, люди не едят по несколько дней, когда хотят похудеть, скажем.

— Что до меня,— заметил Блор,— я не могу обходиться без еды. А как насчет вас, мистер Ломбард?

— Знаете, меня консервированные языки не соблазняют,— сказал Ломбард.— Я, пожалуй, составлю компанию мисс Клейторн.

Блор заколебался.

— Не беспокойтесь обо мне,— сказала Вера.— Ничего со мной не случится. Если вы боитесь, что он меня убьет, стоит вам уйти, то, по-моему, ваши опасения напрасны.

— Дело ваше,— сказал Блор.— Но мы же договорились держаться заодно.

— Твердо решили идти к льву в логовище? — спросил Ломбард.— Хотите, я пойду с вами?

— Решительно не хочу,— отрезал Блор.— Оставайтесь здесь.

— Ага, значит, вы все-таки меня боитесь? — захохотал Филипп.— Вы что, не понимаете: если б я хотел, я мог бы пристрелить вас обоих, не сходя с места?

— Да, но тогда вам пришлось бы отступить от плана,— сказал Блор.— По плану мы должны погибнуть один за другим в полном соответствии с треклятой считалкой.

— Что-то вы слишком уверенно об этом говорите! — сказал Филипп.

— По правде говоря, как подумаю, что надо идти одному в этот паршивый дом, у меня поджилки трясутся,— сказал Блор.

— И поэтому,— понизив голос, сказал Филипп,— вы хотите, чтоб я дал вам револьвер? Так вот, нет и нет, не дам! Не такой я дурак!

Блор пожал плечами и полез по крутому склону к дому.

— В зверинце начинается обед,— заметил Ломбард.— Звери привыкли получать пищу в определенные часы.

— Как вы думаете, Блор очень рискует? — забеспокоилась Вера.

— По-моему, особой опасности здесь нет: у Армстронга нет оружия, Блор раза в два его сильнее, и, кроме того, он начеку. И потом, Армстронг просто не может там быть.

Более того, я уверен, что его там нет.

— Но если Армстронга там нет, значит...

— Значит, это Блор,— сказал Филипп.

— Вы, и правда, думаете?..

— Послушайте, голубушка, версия Блора вам известна. Если Блор не врал, я непричастен к исчезновению Армстронга. Его рассказ обеляет меня. Но не его. Он утверждает, что слышал шаги и увидел человека, вышедшего из дому. Но он вполне мог соврать. Предположим, что он уколошил Армстронга часа за два до этого.

— Каким образом?

Ломбард пожал плечами.

— Это нам не известно. Хотите знать мое мнение: если нам кого и следует бояться, так только Блора. Что мы о нем знаем? Практически ничего. Не исключено, что он никогда и не служил в полиции. Он может оказаться кем угодно: свихнувшимся миллионером... сумасшедшим бизнесменом... убежавшим каторжанином. Доподлинно мы знаем про него только одно. Он вполне мог совершить каждое из этих преступлений.

Вера побледнела.

— Что если он доберется и до нас? — прошептала она еле слышно.

Ломбард нащупал в кармане револьвер.

— Не беспокойтесь,— тихо сказал он,— положитесь на меня.— Потом поглядел с любопытством на девушку и сказал: — Вы относитесь ко мне с трогательной доверчивостью... Почему вы так уверены, что я вас не убью?

— Надо же кому-то верить,— сказала Вера.— Я считаю, что вы ошибаетесь насчет Блора. Я по-прежнему думаю, что убийца Армстронг. А у вас нет ощущения, что на острове есть кто-то, кроме нас,— она обернулась к Филиппу,— кто-то, кто следит за нами и выжидает?

— Это чисто нервное.

— Значит, и вы это чувствуете? — наседала на Ломбарда Вера.— Скажите, а вам не приходило в голову... — она запнулась, но тут же начала снова: — Я как-то читала книгу, там рассказывалось о двух судьях, которые приехали в американский городишко как представители Верховного суда. Вершить там суд, абсолютно справедливый суд.

Так вот, эти судьи, они... ну, словом, они прибыли из другого мира.

Ломбард поднял бровь.

— Посланцы неба, не иначе,— засмеялся он.— Нет, я не верю в сверхъестественное. Все, что происходит здесь, это дело рук человеческих.

— Иногда я в этом сомневаюсь,— еле слышно сказала Вера.

— Это в вас совесть заговорила,— ответил Ломбард, окинув ее долгим взглядом. И, помолчав немного, как бы между прочим, добавил: — Значит, мальчишку вы все-таки утопили?

— Нет! Нет! Не смейте так говорить!

— Да, да, утопили,— Ломбард добродушно засмеялся.— Не знаю, почему.

И представить даже не могу, почему. Вот разве что тут был замешан мужчина. Угадал?

Вера вдруг почувствовала бесконечную усталость, все стало ей безразлично.

— Да,— тупо повторила она.— Тут был замешан мужчина.

— Спасибо,— сказал Ломбард,— это все, что я хотел знать.

Вдруг Вера подскочила.

— Что случилось? — вскрикнула она.— Уж не землетрясение ли!

— Да нет, какое там землетрясение. И все-таки не могу понять, в чем дело: земля дрогнула, словно от сильного удара. Потом, мне почудился... а вы слышали крик? Я слышал.

Оба посмотрели на дом.

— Грохот донесся оттуда. Пойдем посмотрим, что там происходит? — предложил Ломбард.

— Нет, нет, ни за что.

— Как хотите. Я пошел.

— Ладно. И я пойду с вами,— упавшим голосом сказала Вера.

Они вскарабкались вверх по склону, подошли к дому. У залитой солнцем площадки перед домом вид был на редкость мирный и приветливый. Они постояли там минут-другую, потом решили из осторожности сначала обогнуть дом. И чуть не сразу наткнулись на Блора. Он лежал, раскинув руки, на каменной площадке с восточной стороны дома — голова его была разбита: на него свалилась глыба белого мрамора.

— Чья это комната над нами? — спросил Ломбард.

— Моя,— дрогнувшим голосом ответила Вера.— А это — часы с моей каминной полки... Ну да, они самые, белые мраморные часы в виде медведя. В виде медведя,— повторила она, и голос ее пресекся.

Филипп положил руку ей на плечо.

— Теперь все ясно,— мрачно сказал он,— Армстронг прячется в доме. Но на этот раз он от меня не уйдет.

Вера вцепилась в него.

— Не валяйте дурака! Настал наш черед. Мы последуем за Блором. Он только того и ждет, что мы пойдем его искать. Он на это рассчитывает.

— Вполне возможно,— подумав, сказал Филипп.

— Во всяком случае, теперь вы должны признать, что мои подозрения оправдались.

Он кивнул.

— Да, вы были правы. Конечно же, это Армстронг. Но где же он, чтоб его черт побрал, прячется? Мы с Блором прочесали весь остров.

— Если вы не нашли его прошлой ночью, значит, вам не найти его и сейчас,— сказала Вера.— Это же ясно как божий день.

— Так-то оно так, и все же... — упорствовал Ломбард.

— Он наверняка заранее соорудил себе тайник — как мы только не догадались, это же элементарно. Знаете, наподобие тех тайников в старых усадьбах, где прятали католических священников.

— Вы забываете, что здесь не старая усадьба, а современный дом.

— И все равно он мог построить здесь тайник.

Филипп помотал головой.

— Мы на следующее же утро после приезда обмерили весь дом, и я ручаюсь, что здесь нет никаких пустот.

— Вы, наверное, ошиблись,— сказала Вера.

— Мне хотелось бы проверить...

— Проверить? Он только этого и ждет. Устроил в доме засаду — поджидает вас.

— Вы забываете, что я вооружен,— запротестовал Ломбард, наполовину вытянув из кармана револьвер.

— Вы уже говорили, что Блору нечего бояться — Армстронгу с ним не справиться. Он физически его сильнее, и потом он был начеку. Но вы не учитываете, что Армстронг сумасшедший. А у сумасшедшего уйма преимуществ перед нормальными людьми. Он вдвое хитрее.

Ломбард сунул револьвер обратно в карман.

— Будь по-вашему,— сказал он.

— Ну, а ночью что мы будем делать? — спросил Ломбард чуть спустя.

Вера не ответила.

— Об этом вы не подумали? — напустился он на нее.

— Что мы будем делать? — обескуражено повторила Вера. — Господи, как я боюсь...

— Впрочем, не беда, погода сегодня сносная, — рассудительно сказал Ломбард. — Ночь будет лунная. Найдем безопасное место, заберемся повыше на скалу. Пересидим там ночь, дождемся утра. Главное — не уснуть... Прокараулим ночь, а если кто попробует к нам подойти, я его пристрелю. А может, вы боитесь холода? — помолчав, спросил он, — На вас такое легкое платье.

— Холода? Мертвым холоднее. — Вера закатилась пронзительным смехом.

— Ваша правда, — согласился Ломбард.

Вера нетерпеливо ерзала на месте.

— Не могу больше здесь сидеть. Этак я с ума сойду. Давайте немного походим.

— Я не прочь.

То опускаясь, то поднимаясь, они медленно побрели вдоль нависшей над морем скалы. Солнце заходило. Его лучи золотили море, окутывали Веру и Ломбарда золотистой дымкой.

— Жаль, что мы не можем искупаться... — сказала Вера с каким-то нервным смешком.

Филипп посмотрел на море.

— Что это там? — прервал он ее. — Вон у того большого камня? Да нет, чуть подальше, правей.

Вера вгляделась.

— Похоже, сверток с одеждой, — сказала она.

— Уж не купальщик ли? — хохотнул Ломбард. — Впрочем, вряд ли. Скорее всего, водоросли.

— Спустимся, посмотрим, — предложила Вера.

— Это одежда, — сказал Ломбард, когда они спустились ниже. — Вернее сверток с одеждой. Смотрите, вон башмак. Давайте подойдем поближе.

Карабкаясь по утесам, они поползли вниз, но вдруг Вера остановилась.

— Это не одежда. Это человек, — сказала она.

Труп застрял между двумя камнями, — очевидно, его забросил туда прилив.

Вера и Ломбард, преодолев последний утес, подобралась к утопленнику. Склонились над ним. И увидели посиневшее, разбухшее, страшное лицо.

— Господи, — воскликнул Ломбард, — да это же Армстронг!

Глава шестнадцатая

Казалось, прошла вечность... мир кружился, вращался... Время не двигалось. Оно остановилось — тысяча веков миновало. Да нет, прошла всего минута. Двое стояли,

смотрели на утопленника... Наконец медленно, очень медленно Вера и Филипп подняли головы, поглядели друг другу в глаза.

Ломбард рассмеялся.

— Ну вот, все выяснилось,— сказал он.

— Кроме нас двоих, на острове никого — никого — не осталось,— сказала Вера чуть не шепотом.

— Вот именно,— сказал Ломбард.— Теперь все сомнения рассеялись, не так ли?

— Как вам удался этот фокус с мраморным медведем? — спросила Вера.

Он пожал плечами.

— Ловкость рук и никакого мошенства, голубушка, только и всего...

Их взгляды снова скрестились.

«А ведь я его только сейчас разглядела,— подумала Вера.— На волка — вот на кого он похож... У него Совершенно волчий оскал...

— Это конец, понимаете, конец,— сказал Ломбард, в голосе его сквозила угроза.— Нам открылась правда. И конец близок...

— Понимаю,— невозмутимо ответила Вера.

И снова стала смотреть на море. «Генерал Макартур тоже смотрел на море, когда же это было? Всего лишь вчера? Или позавчера? И он точно так же сказал: „Это конец!“ Сказал смиренно, чуть ли не радостно...»

Но одна лишь мысль о конце вызывала возмущение в душе Веры. «Нет, нет, она не умрет, этого не будете — Вера перевела взгляд на утопленника.

— Бедный доктор Армстронг! — сказала она.

— Что я вижу? — с издевкой протянул Ломбард.— Исконное женское сострадание?

— А почему бы и нет? — сказала Вера.— Разве вы не испытываете сострадание?

— Во всяком случае, не к вам. Вам я не советую рассчитывать на мое сострадание.

Вера снова перевела глаза на труп.

— Нельзя оставлять тело здесь. Надо перенести его в дом.

— Чтобы собрать все жертвы вместе? Порядок прежде всего? А по мне, пусть лежит здесь — меня это не волнует.

— Ну, хотя бы поднимем труп повыше, чтобы его не смыл прибой.

— Валяйте,— засмеялся Ломбард.

Нагнулся, потянул к себе утопленника. Вера, присев на корточки, помогала ему.

— Работенка не из легких.— Ломбард тяжело дышал.

Наконец им удалось вытащить труп из воды.

Ломбард разогнулся.

— Ну как, теперь довольны? — спросил он.

— Вполне,— сказала Вера.

Ее тон заставил Ломбарда насторожиться. Он повернулся к ней, но, еще не донеся руку до кармана, понял, что револьвера там нет. Вера стояла метрах в двух, нацелив на него револьвер.

— Вот в чем причина женской заботы о ближнем! — сказал Ломбард.— Вы хотели залезть ко мне в карман.

Она кивнула. Ее рука с револьвером даже не дрогнула.

Смерть была близко. Никогда еще она не была ближе. Но Филипп Ломбард не собирался капитулировать.

— Дайте-ка сюда револьвер,— приказал он.

Вера рассмеялась.

— А ну, отдайте его мне,— сказал Ломбард.

Мозг его работал четко: «Что делать? Как к ней подступиться? Заговорить зубы? Усыпить ее страх? А может, просто вырвать у нее револьвер? Всю свою жизнь Ломбард шел на риск. Поздно меняться».

— Послушайте, голубушка, вот что вам скажу,— властно, с расстановкой начал он. И не dokonчив фразы, бросился на нее. Пантера, тигр, и те не бросились бы стремительнее... Вера машинально нажала курок... Пуля прошила Ломбарда, он тяжело грохнулся на скалу.

Вера, не спуская пальца с курка, осторожно приблизилась к Ломбарду. Напрасная предосторожность. Ломбард был мертв — пуля пронзила ему сердце.

Облегчение, невероятное, невыразимое облегчение — вот что почувствовала Вера. Конец, наступил конец. Ей некого больше бояться, ни к чему крепиться... Она одна на острове. Одна с девятью трупами. Ну и что с того? Она-то жива!.. Она сидела у моря и чувствовала себя невыразимо счастливой, счастливой и безмятежной... Бояться больше было некого.

Солнце садилось, когда Вера наконец решилась вернуться в дом. Радость была так сильна, что просто парализовала ее. Подумать только — ей ничего не угрожает, она упивалась этим изумительным ощущением.

Лишь чуть погодя она поняла, что ей до смерти хочется есть и спать. Но прежде всего — спать. Нырнуть в постель и спать, спать, спать без конца... Может быть, завтра все же придет лодка и ее вызволят, а впрочем, какая ей разница. Никакой — она не прочь остаться и здесь. Особенно сейчас, когда на острове больше никого нет. Здесь такой покой, благословенный покой...

Она встала, посмотрела на дом. Ей больше нечего бояться! Для страхов нет оснований! Дом как дом, удобный, современный! Вспомнить только, что несколько часов назад один его вид приводил ее в трепет...

Страх... что за странное чувство... Но все страхи теперь позади. Она победила... одолела самую гибельную опасность. У нее хватило и смекалки, и ловкости, чтобы взять реванш над противником.

Она стала подниматься к дому. Солнце садилось в море, небо исчертили багровые, огненные полосы. Красота, покой...

«Уж не привиделись ли мне эти ужасы во сне?» — подумала Вера.

Она устала... До чего же она устала. Все ее тело ныло, глаза сами собой закрывались. Ей нечего больше бояться... Она будет спать. Спать... спать... спать... Спать спокойно: ведь кроме нее, на острове никого нет. Последний негритенок поглядел устало...

Вера улыбнулась. Вошла в дом. Здесь тоже царил покой, непривычный покой. Она подумала: «При других обстоятельствах я вряд ли бы решилась спать в доме, где чуть не в каждой комнате по мертвецу. Может, пойти сначала на кухню поесть? Да нет, не стоит. Бог с ней, с едой. Она просто падает от усталости...» Она миновала двери столовой. На столе все еще стояли три фигурки.

«Вы явно отстаєте, мои маленькие друзья», — сказала она со смехом и вышвырнула двух негрят в окно. Осколки разлетелись по каменной площадке. Зажав третьего негртенка в руке, она сказала: — Пойдем со мной! Мы победили, малыш! Победили!

Холл освещал угасающий свет заходящего солнца. Вера, зажав в руке негртенка, поднималась по лестнице. Медленно-медленно, еле передвигая ноги.

Последний негритенок поглядел устало...

«Как же кончается считалка? Ах, да: „Он пошел жениться, и никого не стало“.

Жениться... Чудно, ей опять показалось, что Хьюго здесь, в доме... Да, это так. Он ждет ее наверху.

— Не глупи, — сказала себе Вера. — Ты устала и у тебя разыгралось воображение.

Она медленно тащилась по лестнице. На площадке револьвер выскользнул из ее руки, звук его падения заглушил толстый ковер. Вера не заметила, что потеряла револьвер. Ее внимание занимал фарфоровый негритенок. «До чего тихо в доме! Почему же ей все кажется, что в доме кто-то есть? Это Хьюго, он ждет ее наверху... Последний негритенок поглядел устало...

О чем же говорилось в последнем куплете? Он пошел жениться, так, что ли? Нет, нет... И вот она уже возле своей двери. Хьюго ждет ее там — она ни минуты в этом не сомневается».

Она открыла дверь... Вскрикнула от удивления... «Что это висит на крюке? Неужели веревка с готовой петлей. А внизу стул — она должна на него встать, потом оттолкнуть его ногой... Так вот чего хочет от нее Хьюго... Ну да, и в последней строчке считалки так и говорится:

Он пошел повесился, и никого не стало!

Фарфоровый негритенок выпал из ее руки, покатился по полу, разбился о каминную решетку. Вера машинально сделала шаг вперед. Вот он, конец — где ему и быть, как не здесь, где холодная мокрая рука Сирила коснулась ее руки.

Плыви к скале, Сирил, я разрешаю.

«Нет ничего проще убийства! Но потом... потом вспоминая о нем никогда не покидают тебя...»

Вера встала на стул, глаза ее были раскрыты широко, как у сомнамбулы... Накинула петлю на шею. «Хьюго следит, чтобы она исполнила свой долг — он ждет».

Вера оттолкнула стул...

Эпилог

— Нет, это невозможно! — взорвался сэр Томас Легг, помощник комиссара Скотланд-Ярда.

— Совершенно верно, сэр,— почтительно отвечал инспектор Мейн.

— На острове нашли десять трупов — и ни единой живой души. Бред какой-то!

— И тем не менее это так,— невозмутимо сказал инспектор.

— Но, чтоб мне пусто было, кто-то же их все-таки убил? — сказал сэр Томас Легг.

— Именно эту загадку мы и пытаемся разгадать, сэр.

— А медицинская экспертиза вам ничего не дала?

— Ничего, сэр. Уоргрейва и Ломбарда застрелили.

Уоргрейва выстрелом в голову, Ломбарда — в сердце.

Мисс Брент и Марстон умерли от отравления цианистым калием, а миссис Роджерс от сильной дозы снотворного.

Роджерса хватили топором по голове. У Блора размозжена голова. Армстронг утонул. Генералу Макатуру ударом по затылку раздробили череп. Веру Клейторн нашли в петле.

Помощник комиссара скривился.

— Темное дело...

Помолчал, собираясь с мыслями, и снова напустился на инспектора Мейна:

— А вам не удалось ничего выведать у жителей Стиклхевна? Не может быть, чтобы они ничего не знали.

Инспектор Мейн пожал плечами.

— Здесь живут рыбаки, сэр, люди простые, скромные.

Они знают, что остров купил некий мистер Оним — только и всего.

— Но должен же был кто-то доставить на остров продовольствие, приготовить дом к приезду гостей.

— Этим занимался Моррис. Некий Айзек Моррис.

— И что же он говорит?

— Ничего, сэр, его нет в живых.

Помощник комиссара насупился:

— Мы что-нибудь знаем об этом Моррисе?

— Знаем, как не знать, сэр. Весьма малопочтенная личность. Года три назад он был замешан в афере Беннито, помните, они тогда взвинтили цены на акции, но доказать, что он в этом участвовал, мы не могли. Причастен он был и к той афере с наркотиками. И опять же мы ничего не смогли доказать. Моррис умел выходить сухим из воды.

— Это он вел переговоры о покупке Негритянского острова?

— Да, сэр, но он не скрывал, что покупает остров для клиента, который желает остаться неизвестным.

— Почему бы вам не покопаться в его финансовых делах, может быть, вы бы что-нибудь там и выудили?

Инспектор Мейн улыбнулся.

— Знай вы Морриса, сэр, вам никогда бы не пришла в голову такая мысль. Он умел оперировать с цифрами, мог запутать и лучших экспертов страны. Мы хлебнули с ним лиха в деле Беннито. Он и здесь тоже запутал все следы, а найти, кто его нанимал, нам пока не удалось.

Томас Легг вздохнул.

— Моррис приехал в Стиклхевн, договорился обо всех хозяйственных делах. Сказал, что действует от имени мистера Онима. Он же и разъяснил жителям Стиклхевна, что гости мистера Онима заключили пари, обязались прожить на острове неделю. Поэтому какие бы сигналы они ни подавали, обращать на них внимание не стоит.

Сэр Томас Легг заерзал в кресле:

— И вы хотите меня убедить, Мейн, что местные жители и тут ничего не заподозрили? Мейн пожал плечами.

— Сэр, вы забываете, что Негритянский остров раньше принадлежал Элмеру Робсону, молодому американскому миллионеру. Чего он и его гости там только ни выделявали. У жителей Стиклхевна просто глаза на лоб лезли. Но в конце концов ко всему

привыкаешь, и они сжились с мыслью, что на этом острове должно твориться черт-те что. Если поразмыслить, их можно понять.

Сэру Томасу Леггу пришлось согласиться.

— Фред Нарракотт — это он перевез гостей на остров — обронил одну весьма знаменательную фразу. Он сказал, что вид гостей его удивил. «У мистера Робсона собиралась совсем другая публика». И я думаю, именно потому, что это были такие обычные, ничем не приметные люди, он нарушил приказ Морриса и по сигналу «SOS» отправился им на помощь.

— Когда именно Нарракотт и его люди попали на остров?

— Утром 11-го сигналы «SOS» заметила группа скаутов. Однако добраться до острова не было никакой возможности. Пристать к острову Нарракотту удалось лишь 12-го в полдень. Местные жители утверждают, что до этого никто не мог покинуть остров. После шторма море еще долго не успокаивалось.

— А вплавь никто не мог оттуда улизнуть?

— От острова до берега не меньше полутора километров, вдобавок, море было бурное, волны со страшной силой обрушивались на берег. И потом на прибрежных скалах стояли скауты, рыбаки — они во все глаза следили за островом.

У сэра Томаса Легга вырвался вздох.

— Кстати, как насчет пластинки, которую нашли в доме? Может быть, она нам чем-нибудь поможет?

— Я изучил этот вопрос, сэр,— сказал инспектор Мейн.— Пластинка изготовлена фирмой, поставляющей реквизит для театра и кино. Отправлена А. Н. Ониму, эсквайру, по просьбе Айзека Морриса, предполагалось, что ее заказали для любительской постановки неопубликованной пьесы. Машинописный текст возвратили вместе с пластинкой.

— Ну, а сам текст вам ничего не дал? — спросил сэр Томас Легг.

— Я перехожу к этому пункту, сэр,— инспектор Мейн откашлялся.— Я, насколько это было возможно, провел самое тщательное расследование тех обвинений, которые содержал текст пластинки. Начал я с Роджерсов — они приехали на остров первыми. Чета Роджерс была в услужении у некой мисс Брейди. Мисс Брейди скоропостижно скончалась. Лечивший ее врач ничего определенного сказать не мог. Из его слов я сделал вывод, что нет никаких оснований считать, будто Роджерсы ее отравили, скорее, они просто допустили небрежность в уходе за больной, иначе говоря, кое-какие поводы для подозрений имеются. Но доказать основательность подобных подозрений практически невозможно.

Далее следует судья Уоргрейв. Его ни в чем не упрекнешь. Он отправил на виселицу Ситона. Но Ситон и в самом деле был виновен, и тут никаких сомнений нет. Исчерпывающие доказательства его вины, правда, обнаружились много лет спустя после казни. Но во время процесса девять из десяти человек считали Ситона невиновным и были убеждены, что судья просто-напросто сводит с ним счеты.

Вера Клейторн, как я выяснил, служила одно время гувернанткой в семье, где утонул маленький мальчик. Но она, похоже, не имела к этому никакого отношения. Более того, она пыталась спасти ребенка — бросилась в воду, и ее унесло в открытое море, так что она сама едва не погибла.

— Продолжайте, Мейн,— вздохнул Легг.

— Перейду к доктору Армстронгу,— сказал Мейн.— Весьма заметная фигура. Кабинет на Харли-стрит. Пользуется репутацией знающего, надежного врача. Ни следа нелегальных операций, ничего, похожего, однако он и в самом деле оперировал пациентку по фамилии Клине, в 1925 году, в Лейтморе — он тогда работал в тамошней больнице. У нее был перитонит, и она скончалась прямо на операционном столе. Может быть, Армстронг и не очень искусно провел операцию: он ведь только начинал оперировать, но от неумелости до преступления далеко. Ясно одно: никаких причин убивать эту женщину у него не было.

Далее — Эмили Брент. Беатриса Тейлор была у нее в услужении. Она забеременела, старая Дева вышвырнула ее на улицу, и девушка от отчаяния утопилась. Жестокий поступок, но состава преступления и тут нет.

— В том-то вся штука,— сказал сэр Томас Легг.— Видно, мистера Онима интересовали преступления, за которые невозможно было привлечь к суду.

Мейн невозмутимо продолжал перечислять:

— Молодой Марстон был бесшабашным водителем. У него дважды отнимали водительские права, и, по-моему, ему следовало навсегда запретить водить машину. Больше за ним ничего не числится. Джон и Люси Комбс — это ребяташки, которых он задавил неподалеку от Кембриджа. Приятели Марстона дали показания в его пользу, и он отделался штрафом.

Относительно генерала Макартура и вовсе ничего разыскать не удалось. Блестящий послужной список, мужественное поведение на фронте... и все прочее, тому подобное. Артур Ричмонд служил под его началом во Франции, был послан в разведку и убит. Никаких трений между ним и генералом не замечали. Более того, они были добрыми друзьями. Досадные промахи в то время допускали многие — командиры напрасно жертвовали людьми. Не исключено, что речь идет о такого рода промахе.

— Не исключено,— согласился сэр Томас Легг.

— Перейдем к Филиппу Ломбарду. Он был замешан во многих темных делишках, по преимуществу за границей. Раз или два чуть не угодил за решетку. У него репутация человека отчаянного, который ни перед чем не остановится. Из тех, кто может совершить убийство, и не одно, в каком-нибудь Богом забытом уголке.

— Теперь перейдем к Блору.— Мейн запнулся.— Должен напомнить, что Блор был нашим коллегой.

Помощник комиссара заерзал в кресле.

— Блор был прохвост,— выкрикнул он.

— Вы в этом уверены, сэр?

— Он всегда был у меня на подозрении. Но он умел выйти сухим из воды. Я убежден, что Блор дал ложные показания по делу Ландора. Результаты следствия меня не удовлетворили. Но никаких доказательств его вины мне обнаружить не удалось.

Я поручил Харрису заняться делом Ландора, но и ему ничего не удалось обнаружить.

И все равно я остаюсь при своем убеждении: знай мы, как взяться за дело, мы бы доказали вину Блора. Он, безусловно, был мошенником,— сэр Легг помолчал и сказал: — Так вы говорите, Айзек Моррис умер? Когда он умер?

— Я ожидал этого вопроса, сэр. Моррис скончался в ночь на 8-е августа. Принял, как я понимаю, слишком большую дозу снотворного. Опять-таки нет никаких данных — трудно решить, что имело место: самоубийство или несчастный случай.

Легг спросил:

— Хотите знать, что я об этом думаю?

— Могу догадаться, сэр.

— Айзек Моррис умер в очень подходящий момент.

Инспектор кивнул:

— Я знал, что и вам это придет в голову.

Сэр Томас Легг ударил кулаком по столу:

— Все это неправдоподобно, просто невероятно! Десять человек убиты на голой скале посреди океана, а мы не знаем, ни кто их убил, ни почему, ни как.

Мейн кашлянул.

— Вы не совсем правы, сэр. Почему этот человек убивал, мы, во всяком случае, знаем. Это, несомненно, маньяк, помешавшийся на идее правосудия. Он приложил немало трудов, чтобы разыскать людей, которые были недостижимы для закона. И выбрал из них десять человек: виновных или невинных — это для нас значения не имеет...

Помощник комиссара снова заерзал.

— Не имеет значения? — прервал он инспектора. — А по-моему... — он запнулся. Инспектор почтительно ждал. Легг вздохнул, покачал головой. — Продолжайте, — сказал он. — Мне показалось, что я ухватил нить. Нить, которая поможет нам распутать тайну этих преступлений. И тут же ее упустил. Так что вы там говорили, Мейн?

— Так вот, эти десять человек заслуживали, скажем так, смерти. И они умерли. А.Н. Оним выполнил свою задачу. Не могу сказать, как это ему удалось, но сам он непонятным образом скрылся с острова, буквально испарился.

— Да, любой иллюзионист ему бы позавидовал. Но знаете, Мейн, наверняка эта история имеет и вполне реальное объяснение.

— Насколько я понимаю, вы думаете, сэр, что, если этого человека на острове не было, значит, он не мог его покинуть, а если верить записям жертв, его и впрямь там не было. Напрашивается единственно возможное объяснение: убийца один из десятиерых.

Сэр Томас Легг кивнул, и Мейн продолжил свой рассказ.

— Такая догадка возникала и у нас. Мы проверили ее. Должен сказать, нам кое-что известно о том, что творилось на Негритянском острове. Вера Клейторн вела дневник, вела дневник и Эмили Брент. Старик Уоргрейв вел записи, заметки, написанные сухим языком судебных протоколов, но проливающие свет на кое-какие обстоятельства. Делал записи и Блор. Факты, фигурирующие в этих записях, совпадают. Умерли они в таком порядке: Марстон, миссис Роджерс, генерал Макартур, Роджерс, мисс Брент, судья Уоргрейв. После смерти судьи Вера Клейторн записала в дневнике, что Армстронг ушел из дому посреди ночи, а Блор и Ломбард бросились следом за ним.

В блокноте Блора есть, очевидно, более поздняя запись: «Армстронг исчез». Теперь, когда мы рассмотрели все эти обстоятельства, разгадка просто напрашивается. Армстронг, как вы помните, утонул. А раз он был сумасшедший, что мешало ему убить одного за другим девять человек и самому покончить жизнь самоубийством, бросившись со скалы в море, хотя я не исключаю, что он попросту хотел вплавь добраться до берега.

Отличная разгадка, но она никак не выдерживает проверки. Решительно не выдерживает. Во-первых, нельзя не считаться с показаниями судебного врача. Он прибыл на остров 13-го, рано утром. Он мало чем мог нам помочь.

Сказал только, что эти люди умерли, по меньшей мере, тридцать шесть часов назад, не исключено, что и гораздо раньше. Насчет Армстронга он высказался куда более определенно. Сказал, что его труп находился в воде часов восемь — десять, после чего его выкинуло на берег. Из этого вытекает, что Армстронг утонул в ночь с 10-го на 11-е, и я сейчас обосную, почему это так. Нам удалось установить, куда прибило труп: он застрял между двумя камнями — на них обнаружились обрывки ткани, волосы и т.д.

Очевидно, труп выбросило туда приливом 11-го, часов около 11-ти утра. Потом шторм утих — следующий прилив так высоко не поднимался.

Вы можете возразить, что Армстронг ухитрился убрать всех троих до того, как утонул. Но имеется одно противоречие, мимо которого мы не можем пройти. Линия прилива не доходила до того места, где мы обнаружили тело Армстронга. Прилив так высоко не поднимался. К тому же он лежал, руки-ноги по швам, честь по чести, чего никогда бы не было, если б его выбросил прилив. Из этого неоспоримо вытекает, что Армстронг умер не последним.

Мейн перевел дух и продолжал:

— Отталкиваясь от этих фактов, пойдем дальше.

Итак, как обстояли дела на острове утром 11-го? Армстронг «исчез» (утонул). Значит, в живых остались трое:

Ломбард, Блор и Вера Клейторн. Ломбард убит выстрелом из револьвера. Его труп нашли рядом с телом Армстронга.

Веру Клейторн нашли повешенной в ее же комнате, Блор лежал на площадке перед домом. Голова его была размозжена глыбой мрамора: есть все основания полагать, что она упала на него из окна сверху.

— Из какого окна? — встрепнулся Легг. — Чьей комнаты?

— Комнаты Веры Клейторн. А теперь, сэр, я остановлюсь на каждом из этих случаев по отдельности. Начну с Филиппа Ломбарда. Предположим, что он сбросил мраморную глыбу на Блора, затем подмешал девушке в питье наркотик и повесил ее, после чего спустился к морю и застрелился там из револьвера. Но кто в таком случае взял его револьвер? Ведь револьвер мы нашли в доме, на пороге комнаты Уоргрейва.

— Чьи отпечатки пальцев на нем обнаружились?

— Веры Клейторн.

— Но раз так, совершенно ясно, что...

— Понимаю, что вы хотите сказать, сэр. Совершенно ясно, что это Вера Клейторн. Она застрелила Ломбарда, пришла в дом с револьвером, сбросила на голову Блора мраморную глыбу, а затем повесилась. Это было бы вполне возможно. К сиденью одного из стульев в ее комнате прилипли водоросли — точь-в-точь такие же, какие обнаружены на подошвах ее туфель. Похоже, что она встала на стул, накинула петлю на шею и оттолкнула стул.

Но и здесь есть одна загвоздка: если бы Вера оттолкнула стул, он валялся бы на полу. А стул стоял в ряд с другими стульями у стены. Значит, его поднял и поставил к стене кто-то другой, уже после смерти Веры Клейторн.

Остается Блор. Но если вы скажете мне, что, убив Ломбарда и заставив повеситься Веру, он вышел из дому и обрушил на себя мраморную глыбу, дернув за предварительно привязанную к ней веревку или каким-либо иным способом, я вам не поверю. Никто не совершает самоубийство подобным образом, да и не такой человек был Блор. Нам ли не знать Блора: кого-кого, а его в стремлении к высшей справедливости никак не заподозришь.

— Ваша правда, Мейн,— сказал Легг.

Инспектор продолжал:

— А раз так, сэр, значит, на острове должен был находиться еще кто-то. Этот «кто-то», когда все было закончено, и навел порядок. Но где он прятался все эти дни и куда скрылся? Жители Стиклхевна абсолютно уверены, что никто не мог покинуть остров до прихода лодки. А в таком случае... — он запнулся.

— Что в таком случае? — спросил сэр Томас Легг.

Инспектор вздохнул. Покачал головой. Наклонился к помощнику комиссара:

— В таком случае, кто же их убил? — спросил он.

Рукопись, которую переслал в Скотланд-Ярд капитан рыболовецкого судна «Эмма Джейн»

Еще в юности я понял, сколь противоречива моя натура. Прежде всего скажу, что романтика пленяла меня всю жизнь. Романтический прием приключенческих романов, которыми я зачитывался в детстве: важный документ бросают в море, предварительно запечатав его в бутылку, неизменно сохранял для меня очарование. Сохраняет он его и сейчас — вот почему я и решил написать исповедь, запечатать ее в бутылку и доверить волнам. Один шанс из ста, что мою исповедь найдут и тогда (возможно, я напрасно льщу себя такой надеждой) доселе не разрешенная тайна Негритянского острова будет раскрыта.

Но не только романтика пленяла меня. Я упивался, наблюдая гибель живых существ, наслаждался, убивая их. Мне нравилось истреблять садовых вредителей...

Жажда убийств была ведома мне с детских лет. Вместе с ней во мне жило глубоко противоположное, но мощное стремление к справедливости. Одна мысль о том, что по моей вине может погибнуть не только невинный человек, но даже животное, преисполняла меня ужасом. Я всегда жаждал торжества справедливости.

Я думаю, что это объяснит человеку, разбирающемуся в психологии, во всяком случае, почему я решил стать юристом,— при моем складе характера это был закономерный выбор. Профессия юриста отвечала чуть не всем моим стремлениям.

Преступление и наказание всегда привлекали меня.

Я с неизменным интересом читаю всевозможные детективы и криминальные романы. Я нередко изобретал сложнейшие способы убийства — просто, чтобы провести время.

Когда наконец я стал судьей, развилась и еще одна черта моего характера, до сих пор таившаяся под спудом.

Мне доставляло неизъяснимое наслаждение наблюдать, как жалкий преступник уже на скамье подсудимых пытается уйти от наказания, но чувствует, что отмщение близится, что оно неотвратимо. Однако учтите: вид невинного на скамье подсудимых не доставлял мне удовольствия.

Два раза, если не больше, когда мне казалось, что обвиняемый невиновен, я прекращал дело: мне удавалось доказать присяжным, что тут нет состава преступления. Однако благодаря распорядительности полицейских большинство обвиняемых, привлекаемых по делам об убийстве, были действительно виновны.

Так обстояло дело и в случае с Эдвардом Ситоном.

Правда, его внешность и манеры производили обманчивое впечатление и ему удалось расположить к себе присяжных. Однако улики, пусть и не слишком впечатляющие, зато несомненные, и мой судейский опыт убедили меня, что он совершил преступление, в котором его обвиняли, а именно, убил пожилую женщину, злоупотребив ее доверием.

У меня сложилась репутация юриста, с легким сердцем посылающего людей на виселицу, однако это более чем несправедливо. Мои напутствия присяжным всегда отличали справедливость и беспристрастность. Вместе с тем я не мог допустить, чтобы наиболее пылкие из адвокатов своими пылкими речами играли на чувствах присяжных. Я всегда обращал их внимание на имеющиеся в нашем распоряжении улики.

В последние годы я стал замечать перемены в своем характере: я потерял контроль над собой — мне захотелось не только выносить приговор, но и приводить его в исполнение. Захотелось — я буду откровенен — самому совершить убийство. Я видел в этом жажду самовыражения, неотъемлемую черту каждого художника. А я и был или, вернее, мог стать художником в своей сфере — в сфере преступления! Я потерял власть над своим воображением, которое мне дотоле удавалось держать в узде: ведь в ином случае оно препятствовало бы моей работе.

Мне было необходимо... просто необходимо совершить убийство! Причем отнюдь не обыкновенное убийство. А небывалое, неслыханное, из ряда вон выходящее убийство! Наверное, мое воображение осталось воображением подростка. Меня манило ко всему театральному, эффектному! Манило к убийству... Да, да, манило к убийству... Однако врожденное чувство справедливости, прошу вас мне поверить, останавливало меня, удерживало от убийства. Я не мог допустить, чтобы пострадал невинный.

Мысль о возмездии осенила меня совершенно неожиданно — на нее меня натолкнуло одно замечание, которое обронил в случайном разговоре некий врач, рядовой врач-практик. Он заметил, что есть очень много преступлений, недостижимых для закона. И в качестве примера привел случай со своей пациенткой, старой женщиной, умершей незадолго до нашего разговора. Он убежден, сказал мне врач, что пациентку погубили ее слуги, муж и жена, которые не дали ей вовремя предписанное лекарство и притом умышленно, так как после смерти хозяйки должны были получить по завещанию изрядную сумму денег. Доказать их вину, объяснил мне врач, практически невозможно, и тем не менее он совершенно уверен в правоте своих слов. Он добавил, что подобные случаи преднамеренного убийства отнюдь не редкость, но привлечь за них по закону нельзя.

Этот разговор послужил отправной точкой. Мне вдруг открылся путь, по которому я должен идти. Одного убийства мне мало, если убивать, так с размахом, решил я.

Мне припомнилась детская считалка, считалка о десяти негритятах. Когда мне было два года, мое воображение потрясла участь этих негритят, число которых неумолимо, неизбежно сокращалось с каждым куплетом. Я тайне занялся поисками преступников... Не стану подробно описывать, как я осуществлял поиски,— это заняло бы слишком много места. Чуть не каждый разговор, который у меня завязывался, я старался повернуть определенным образом — и получал поразительные результаты. Историю доктора Армстронга я узнал, когда лежал в больнице, от ходившей за мной сестры; ярая поборница трезвости, она всячески старалась убедить меня в пагубности злоупотребления спиртными напитками и в доказательство рассказала, как при ней пьяный врач зарезал во время операции женщину. Невзначай задав вопрос, в какой больнице она проходила практику, я вскоре выведал все, что мне требовалось. И без всякого труда напал на след этого врача и его пациентки.

Разговор двух словоохотливых ветеранов в моем клубе навел меня на след генерала Макарута. Путешественник, только что возвратившийся с берегов Амазонки, рассказал мне о том, как бесчинствовал в тех краях некий Филипп Ломбард. Пышущая негодованием жена английского чиновника на Мальорке рассказала мне историю высоконравственной пуританки Эмили Брент и ее несчастной служанки. Антони Марстона я выбрал из большой группы людей, повинных в подобных преступлениях. Неслыханная черствость, полная неспособность к состраданию, на мой взгляд, делали его фигурой, опасной для общества и, следовательно, заслуживающей кары. Что же касается бывшего инспектора Блора, то о его преступлении я, естественно, узнал от моих коллег, которые горячо и без утайки обсуждали при мне дело Ландора. Не могу передать, какой

гнев оно вызвало у меня. Полицейский — слуга закона и уже поэтому должен быть человеком безупречной нравственности. Ведь каждое слово таких людей обладает большим весом хотя бы в силу того, что они являются стражами порядка.

И наконец, я перейду к Вере Клейторн. Как-то, переплывая Атлантический океан, я засиделся допоздна в салоне для курящих, компанию мне составил красивый молодой человек Хьюго Хамилтон. Вид у него был донельзя несчастный. Чтобы забыться, он усиленно налегал на выпивку. Видно было, что ему просто необходимо излить душу. Не надеясь ничего выведать от него, я чисто машинально завязал с ним привычный разговор. То, что я услышал, бесконечно потрясло меня, я и сейчас помню каждое его слово...

— Вы совершенно правы,— сказал он.— Чтобы убить ближнего, необязательно подсыпать ему, скажем, мышьяк или столкнуть со скалы, вовсе нет.— Он наклонился и, глядя мне в глаза, сказал: — Я знал одну — преступницу. Очень хорошо знал... Да что там говорить, я даже любил ее. И, кажется, не разлюбил и теперь... Ужас, весь ужас в том, что она пошла на преступление из-за меня... Я, конечно, об этом не догадывался.

Женщины — это изверги. Сущие изверги, вы бы никогда не поверили, что девушка, славная, простая, веселая девушка способна на убийство? Что она отпустит ребенка в море, зная, что он утонет, ведь вы бы не поверили, что женщина способна на такое?

— А вы не ошибаетесь? — спросил я.— Ведь это могла быть чистая случайность.

— Нет, это не случайность,— сказал он, внезапно протрезвев.— Никому другому это и в голову не пришло. Но мне достаточно было взглянуть на нее, и я все понял сразу, едва вернулся... И она поняла, что я все понял. Но она не учла одного: я любил этого мальчика... — Он замолчал, но он и так сказал достаточно, чтобы я смог разузнать все подробности этой истории и напасть на след убийцы.

Мне нужен был десятый преступник. И я его нашел: это был некий Айзек Мершне. Подозрительный тип. Помимо прочих грязных делишек, он промышлял и торговлей наркотиками, к которым прирастил дочь одного из моих друзей. Бедная девочка на двадцать втором году покончила с собой.

Все время, пока я искал преступников, у меня постепенно вызревал план. Теперь он был закончен, и завершающим штрихом к нему послужил мой визит к одному врачу с Харли-стрит. Я уже упоминал, что перенес операцию. Врач уверил меня, что вторую операцию делать не имеет смысла. Он разговаривал со мной весьма обтекаемо, но от меня не так-то легко скрыть правду.

Я понял, меня ждет долгая мучительная смерть, но отнюдь не намеревался покорно ждать конца, что, естественно, утаил от врача. Нет, нет, моя смерть пройдет в вихре волнений. Прежде чем умереть, я наслажусь жизнью.

Теперь раскрою вам механику этого дела.

Остров, чтобы пустить любопытных по ложному следу, я приобрел через Морриса. Он блестяще справился с этой операцией, да иначе и быть не могло: Моррис собаку съел на таких делах. Систематизировав раздобытые мной сведения о моих будущих жертвах, я придумал для каждого соответствующую приманку. Надо сказать, что все без исключения намеченные мной жертвы попались на удочку. Приглашенные прибыли на Негритянский остров 8 августа. В их числе был и я.

С Моррисом я к тому времени уже расправился. Он страдал от несварения желудка. Перед отъездом из Лондона я дал ему таблетку и наказал принять на ночь, заверив, что она мне чудо как помогла. Моррис отличался мнительностью, и я не сомневался, что он с благодарностью последует моему совету. Я ничуть не опасался, что после него останутся компрометирующие бумаги или записи. Не такой это был человек.

Мои жертвы должны были умирать в порядке строгой очередности — этому я придавал большое значение. Я не мог поставить их на одну доску — степень вины каждого из них была совершенно разная. Я решил, что наименее виновные умрут первыми, дабы не обрекать их на длительные душевные страдания и страх, на которые обрекал хладнокровных преступников. Первыми умерли Антони Марстон и миссис Роджерс; Марстон — мгновенно, миссис Роджерс мирно отошла во сне. Марстону, по моим представлениям, от природы не было дано то нравственное чувство, которое присуще большинству из нас. Нравственность попросту не существовала для него: язычником, вот кем он был. Миссис Роджерс, и в этом я совершенно уверен, действовала в основном под влиянием мужа.

Нет нужды подробно описывать, как умерли эти двое.

Полиция и сама без особого труда установила бы, что послужило причиной их смерти. Цианистый калий раздобыть легко — им уничтожают ос. У меня имелся небольшой запас этого яда, и, воспользовавшись общим замешательством, наставшим после предъявленных нам обвинений, я незаметно подсыпал яд в почти опорожненный стакан Марстона.

Хочу добавить, что я не спускал глаз с лиц моих гостей, пока они слушали предъявленные им обвинения, и пришел к выводу, что они все без исключения виновны: человек с моим опытом просто не может ошибиться.

От страшных приступов боли, участвовавших в последнее время, мне прописали сильное снотворное — хлоралгидрат. Мне не составило труда накопить смертельную дозу этого препарата. Роджерс принес своей жене коньяк, поставил его на стол, проходя мимо,

я подобрисил снотворное в коньяк. И опять все прошло гладко, потому что в ту пору нами еще не овладела страшная подозрительность.

Генерал Макартур умер без страданий. Он не слышал, как я подкрался к нему. Я тщательно продумал, когда мне уйти с площадки так, чтобы моего отсутствия никто не заметил, и все прошло прекрасно.

Как я и предвидел, смерть генерала побудила гостей обыскать остров. Они убедились, что, кроме нас семерых, никого на острове нет, и в их души закралось подозрение. Согласно моему плану, на этом этапе мне нужен был сообщник. Я остановил свой выбор на Армстронге. Он произвел на меня впечатление человека легковверного, кроме того, он знал меня в лицо, был обо мне наслышан и ему просто не могло прийти в голову, что человек с моим положением в обществе может быть убийцей. Его подозрения падали на Ломбарда, и я сделал вид, что разделяю их. Я намекнул ему, что у меня есть хитроумный план, благодаря которому мы сможем, заманив преступника в ловушку, изобличить его.

Хотя к этому времени комнаты всех гостей были подвергнуты обыску, личный обыск еще не производился. Но я знал, что его следует ожидать с минуты на минуту.

Роджерса я убил утром 10 августа. Он колол дрова и не слышал, как я подобрался к нему. Ключ от столовой, которую он накануне запер, я вытащил из его кармана.

В разгар суматохи, поднявшейся после этого, для меня не составило труда проникнуть в комнату Ломбарда и изъять его револьвер. Я знал, что у него при себе револьвер: не кто иной, как я, поручил Моррису напомнить Ломбарду, чтобы он не забыл захватить с собой оружие.

За завтраком, подливая кофе мисс Брент, я подсыпал ей в чашку остатки снотворного. Мы ушли из столовой, оставив ее в одиночестве. Когда я чуть позже проскользнул в комнату, она была уже в полудреме, и я сделал ей укол цианистого калия. Появление шмеля вы можете считать ребячеством, но мне действительно хотелось позабавиться. Я старался ни в чем не отступить от моей любимой считалки.

После чего события развернулись так, как я и рассчитывал: если память мне не изменяет, именно я потребовал подвергнуть всех обыску. И всех самым тщательным образом обыскали. Но револьвер я уже спрятал, а яд и снотворное использовал.

Тогда-то я и предложил Армстронгу привести в действие мой план. План мой отличала незамысловатость — следующей жертвой должен был стать я. Убийца переполошится, к тому же, если я буду числиться мертвым, я смогу невозбранно бродить по дому и выслежу, кто этот неведомый убийца. Армстронгу мой план пришелся по душе. В тот же вечер мы провели его в жизнь. Нашлепка из красной глины на лбу, алая клеенка из ванной, серая шерсть — вот и все, что нам понадобилось для этой постановки. Добавьте

неверный, мерцающий свет свечей, к тому же приблизился ко мне один Армстронг. Так что и тут все прошло без сучка, без задоринки. Вдобавок, когда мисс Клейторн, едва водоросли коснулись ее шеи, испустила истошный крик, все кинулись к ней на помощь, и у меня с лихвой хватило времени, чтобы как можно натуральнее изобразить мертвеца.

Эффект превзошел все наши ожидания. Армстронг отлично справился со своей ролью. Меня перенесли в мою комнату и уложили в постель. Больше обо мне не вспоминали: все они были насмерть перепуганы и опасались друг друга.

У меня было назначено свидание с Армстронгом на без малого два ночи. Я завел его на высокую скалу позади дома. Сказал, что отсюда мы увидим, если кто-нибудь захочет к нам подкрасться, нас же, напротив, никто не увидит, потому что окна выходят на другую сторону.

Армстронг по-прежнему ничего не подозревал, что было более чем странно: ведь считалка, вспомни он только ее, предупреждала — «один попался на приманку»...

Армстронг проглотил приманку, ничего не заподозрив.

И тут опять же все прошло без сучка, без задоринки.

Я нагнулся, вскрикнул, объяснил, что увидел ниже по склону ход в пещеру и попросил его убедиться, так ли это.

Он наклонился. Я толкнул его в спину, он покачнулся и рухнул в бушующее море. Я вернулся домой. Наверное, Блор услышал, как я шел по коридору. Чуть выждав, я пробрался в комнату Армстронга, а чуть погодя, нарочно стараясь топтать как можно громче, чтобы меня слышали, ушел оттуда. Когда я спустился вниз, наверху открылась дверь. Они, должно быть, видели, как я выходил из дому.

И спустя минуту двое пошли за мной следом. Я обогнул дом, проник в него через окно столовой, которое предварительно оставил открытым. Окно за собой прикрыл и только тогда разбил стекло. Потом поднялся к себе и лег в постель.

Я предполагал, что они снова обыщут весь дом, но рассчитывал, что приглядываться к телам не станут, разве заглянут под простыню, чтобы убедиться, не прячется ли там под видом трупа Армстронг. Так оно и вышло.

Да, забыл упомянуть, что револьвер я подбросил в комнату Ломбарда. Видимо, вам будет любопытно узнать, куда я его спрятал на время обыска. В шкафу хранились запасы консервов, всевозможных коробок с печеньем. Я открыл одну из нижних коробок, кажется, с галетами, сунул туда револьвер и снова заклеил ее скотчем.

Я рассчитал — и не ошибся, — что никому не придет в голову рыться в запаянных банках и запечатанных коробках, тем более что все верхние жестянки были нетронуты.

Алюю клеенку я упрятал под ситцевый чехол одного из кресел в гостиной, шерсть в диванную подушку, предварительно ее подпоров.

И вот наконец настал долгожданный миг: на острове осталось всего три человека, которые до того боялись друг друга, что были готовы на все, притом у одного из них имелся револьвер. Я следил за ними из окна. Когда Блор подошел к дому, я свалил на него мраморные часы из окна Веры.

Из своего окна я видел, как Вера застрелила Ломбарда. В смелости и находчивости ей не откажешь. Она ничем не уступала Ломбарду, а в чем-то и превосходила его. После этого я сразу кинулся в комнату Веры — подготовить сцену к ее приходу.

Я ставил увлекательный психологический эксперимент. Понудят ли Веру к самоубийству угрызения совести (ведь она только что застрелила человека) вкупе с навевающей ужас обстановкой, будет ли этого достаточно? Я надеялся, что будет. И не ошибся. Вера Клейторн повесилась у меня на глазах: затаившись за шкафом, я следил за ней.

Перехожу к последнему этапу. Я вышел из-за шкафа, поднял стул, поставил его у стены. Револьвер я нашел на лестничной площадке — там его обронила Вера. Я постарался не смазать отпечатки ее пальцев.

Что же дальше? Я завершил мой рассказ. Вложу рукопись в бутылку, запечатаю и брошу ее в море. Почему? Да, почему?.. Я тешил свое самолюбие мыслью изобрести такое преступление, которое никто не сможет разгадать. Но я художник, и мне открылось, что искусства для искусства нет. В каждом художнике живет естественная жажда признания. Вот и мне хочется, как ни стыдно в этом признаться, чтобы мир узнал о моем хитроумии...

Я написал свою исповедь, исходя из предположения, что тайна Негритянского острова не будет раскрыта. Но не исключено, что полиция окажется умнее, чем я ожидал. Как-никак есть три обстоятельства, которые могут способствовать разгадке моего преступления. Первое: полиции отлично известно, что Эдвард Ситон был виновен. А раз так, они знают, что один из десяти в прошлом не совершал убийства, а из этого, как ни парадоксально, следует, что не кто иной, как этот человек, виновен в убийствах на Негритянском острове. Второе обстоятельство содержится в седьмом куплете детской считалки Причиной смерти Армстронга послужила «приманка», на которую он попался, а вернее, из-за которой он попал в переплет, приведший его к смерти. Иными словами, в считалке ясно сказано, что смерть Армстронга связана с каким-то обманом. Уже одно это могло бы послужить толчком к разгадке. В живых тогда осталось всего четверо, причем совершенно очевидно, что из всех четверых Армстронг мог довериться

безоговорочно лишь мне. И, наконец, третье обстоятельство имеет чисто символический характер. Помета смерти на моем лбу. Что это, как не Каинова печать?

Мой рассказ подходит к концу. Бросив бутылку с исповедью в море, я поднимаюсь к себе, лягу в постель. К моему пенсне привязана черная тесемка, но на самом деле это никакая не тесемка, а тонкая резинка. Пенсне я положу под себя. Один конец резинки обмотаю вокруг дверной ручки, другой вокруг револьвера, но не слишком надежно. А дальше по моим предположениям произойдет вот что. Моя рука — я оберну ее платком — спустит курок, и платок упадет на пол. Револьвер, привязанный к резинке, отлетит к двери, стукнется о дверную ручку, резинка отвяжется и повиснет на пенсне, не вызвав ничьих подозрений. Платок на полу и вовсе не вызовет ничьих подозрений. Когда меня найдут, я буду лежать на кровати с простреленной головой — в полном соответствии с дневниковыми записями моих товарищей по несчастью. К тому времени, когда к нашим телам получат доступ судебные медики, время моей смерти установить будет невозможно.

После шторма на остров приплывут люди, но что они найдут здесь — лишь десять трупов и неразрешимую загадку Негритянского острова.

Анна Гавальда**35 кило надежды
(перевод Н. Хотинской)***Моему дедушке и Мари Тонделье.*

Я ненавижу школу.

Ненавижу ее пуще всего на свете.

Нет, даже еще сильнее...

Она испортила мне всю жизнь.

До трех лет, точно могу сказать, я жил счастливо. Я плохо это помню, но так мне кажется. Я играл, по десять раз подряд смотрел мультик про медвежонка, рисовал картинки и придумывал миллион приключений для Гродуду — это был мой любимый плюшевый щенок. Мама рассказывала, что я часами сидел один в своей комнате и не скучал, болтал без умолку, вроде как сам с собой. Вот я и думаю: наверно, счастливо мне жилось.

Тогда, в детстве, я всех любил и думал, что меня тоже все любят. А потом, когда мне исполнилось три года и пять месяцев, вдруг — бац! — в школу.

В первое утро я вроде даже был рад. Родители наверняка все лето мне талдычили: «Вот здорово, милый, ты пойдешь в настоящую школу...» «Смотри, какой красивый ранец тебе купили! Ты пойдешь с ним в школу!» Ну и все такое... Они говорят, я даже не плакал. (Я вообще любопытный, наверно, хотел посмотреть, какие там у них игрушки и есть ли «Лего»...) В общем, к обеду я вернулся довольный, все съел и побежал в свою комнату, рассказать Гродуду, как интересно было в школе.

Если бы я тогда знал, то как следует посмаковал бы те последние счастливые минуты, потому что сразу после этого моя жизнь пошла наперекосяк.

— Пошли.— сказала мама.

— Куда?

— Как куда... В школу!

— Нет.

— Что — нет?

— Я больше туда не пойду.

— Вот как? Почему же?

— Хватит уже, видел я эту школу, ничего там интересного. У меня тут полно дел, дома. Я обещал Гродуду сделать ему такую машинку, чтобы искать косточки, а то он их много зарыл у меня под кроватью, а найти не может, так что некогда мне в школу ходить.

Мама присела передо мной на корточки. Я замотал головой.

Она стала меня уговаривать. Я заплакал. Она подняла меня на руки, я завизжал. И тогда она влепила мне затрещину.

Первую в моей жизни.

Вот так.

Вот тебе и школа.

Так начался кошмар.

Я миллион раз слышал, как родители рассказывали эту историю. Своим друзьям, воспитательницам, учителям, психологам, логопедам и консультанту по профориентации. И до сих пор каждый раз, когда ее слышу, я вспоминаю, что этот самый детектор косточек для Гродуду я так и не сконструировал.

А сейчас мне тринадцать лет, и я учусь в шестом классе. Да, сам знаю, что-то тут не так. Не надо загигать пальцы, сам объясню. Два раза я оставался на второй год: в начальной школе во втором и вот теперь — в шестом.

Из-за этой школы в доме вечно скандалы, сами понимаете... Мама плачет, а отец орет на меня, или, наоборот, мама орет, а отец молчит. А мне плохо, когда они такие, но что я могу поделать? Что им сказать? Ничего. Я ничего не могу им сказать, потому что, если открою рот, будет еще хуже. А они долдонят мне одно и то же, как попугаи: «Работай!» «Работай!» «Работай!» «Работай!»

Да понимаю я, понимаю. Не совсем я все-таки тупой. Я бы и рад работать, да вот беда — не получается. Все, чему учат в школе, для меня китайская грамота. В одно ухо влетает, в другое вылетает. Водили меня к миллиону докторов, проверяли глаза, уши, даже мозги. Времени потратили уйму, а заключили, что у меня, видите ли, проблема с концентрацией внимания. Обалдеть! Я-то сам знаю, что со мной, меня бы спросили. Все со мной в порядке. Никаких проблем. Просто мне неинтересно. Не-ин-те-рес-но. И все.

Хорошо в школе было только один год — в старшей детсадовской группе. Там у меня была воспитательница Мари. Вот ее я никогда не забуду.

Я теперь думаю, Мари пошла работать в школу, чтобы заниматься тем, что ей нравилось по жизни: рукодельничать да мастерить всякую всячину. Я ее сразу полюбил. С самого первого дня. Платья она сама себе шила, свитера сама вязала, украшения сама придумывала. Не было дня, чтобы мы не приносили что-нибудь домой: ежика из папье-маше, котенка с бутылочкой молока, мышку в ореховой скорлупке, вертушки, рисунки, аппликации... Вот это была воспитательница — мы у нее не только перед Праздником мам работали в охотку. Она говорила: не зря прожит тот день, когда ты что-то сделал своими руками. Теперь я думаю, что от этого счастливого года и пошли потом все мои

несчастья, потому что именно тогда я понял одну простую вещь: больше всего на свете мне интересны мои руки и то, что они способны смастерить.

Еще скажу про Мари: отлично знаю, чем я ей обязан. Сносной успеваемостью в подготовительном классе — вот чем. Она-то поняла, с кем имеет дело. Знала, что я готов разреветься, если меня просят написать свое имя, что я ничегошеньки не забываю и для меня даже считалочку прочесть наизусть — тихий ужас. В последний день перед каникулами я пришел с ней попрощаться. В горле стоял ком, и говорить было трудно. Я протянул ей свой подарок — это была суперская карандашница, с выдвижными ящичками для скрепок и для кнопок, гнездышком для ластика и еще всякими наворотами. Сколько я ее клеил и раскрашивал — с ума сойти. Мари была довольна, я видел, и, по моему, волновалась так же сильно, как я. Она сказала мне:

— У меня тоже есть для тебя подарок, Грегуар...

Это оказалась толстая книга.

— На будущий год,— добавила Мари,— ты пойдешь в подготовительный класс, к мадам Даре, и должен будешь очень-очень стараться... Знаешь зачем?

Я покачал головой.

— Чтобы прочесть все, что здесь написано.

Дома я попросил маму прочесть мне название. Она положила толстую книгу на колени и сказала:

— «1000 дел для умелых рук». О-ля-ля, это сколько же всего предстоит!

Мадам Даре я ненавидел. Ненавидел ее голос, ее кривлянья, то, что она вечно обзаводилась любимчиками. Но я все-таки научился читать, потому что очень хотел сделать бегемота из коробки от яиц со страницы 124.

В моей педагогической характеристике Мари написала: «У этого мальчика голова как решето, золотые руки и большущее сердце. Если постараться, из него выйдет толк».

В первый и последний раз за всю мою жизнь работник народного образования сказал обо мне доброе слово.

В любом случае я знаю массу людей, которым это все тоже не нравится. Вот вы, например, если я спрошу: «Школу любите?» — что ответите? Покачаете головой: нет, понятное дело. Разве что подхалимы из подхалимов скажут «да» или уж такие «ботаники», которым и впрямь нравится каждый день ходить проверять свои способности. Но я не о них... Кто все это любит по-настоящему? Да никто. А кто это по-настоящему ненавидит? Тоже мало кто. Мало, но есть. Такие, как я: их называют «лодырями» и «оболтусами», а у них все время болит живот.

Я просыпаюсь за час до будильника, а то и больше, и целый час лежу и чувствую эту боль в животе, как она набухает, набухает... К тому времени когда надо вставать с кровати, меня уже тошнит так, что кажется, будто я на палубе корабля в открытом море. Завтрак — мучение. Я вообще не могу ничего есть, но мама вечно стоит над душой, и хочешь не хочешь приходится запихивать в себя тосты. В автобусе боль сжимается в тугой-тугой комок. Если я встречаю по дороге ребят из класса, можно поговорить, к примеру, о «Зельде», тогда немножко отпускает, но когда еду один, комок душит меня. А самый ужас — это войти на школьный двор. Запах школы — вот что хуже всего. Запах мела и старых кроссовок, от которого трудно дышать и тошнота подкатывает к горлу.

К четырем комок начинает рассасываться, и я совсем его не чувствую, когда дома открываю дверь своей комнаты. Потом скручивает опять — это когда приходят с работы родители и начинают допытываться, как прошел день, и рыться в моем портфеле, чтобы проверить дневник, но уже не так сильно, потому что к их скандалам я привык.

Нет, вру, конечно. Ничего я не привык. В доме вечные скандалы, и мне никак не удается их избегать. Тяжело. Родители мои друг друга выносят с трудом, так что им обязательно что ни вечер надо как следует поругаться, только они не знают, к чему придраться, вот и пользуются мной — я с моими дерьмовыми отметками служу им удобным поводом. «Это ты виноват, это ты виновата!» Мама кричит, что отец никогда мной не занимался, времени на сына у него нет, а он ей отвечает, чтобы не валила с больной головы на здоровую, она сама меня, видите ли, избаловала.

Достало, как же это меня достало...

Меня это так достало, что вы даже представить себе не можете.

Я, когда они орут, мысленно затыкаю себе уши и стараюсь думать только о том, что в данный момент мастерю, например: космический корабль для звездных войн из «Лего-систем», или аппарат для выдавливания зубной пасты, или гигантскую пирамиду из деревянного конструктора «Каппас», да мало ли что. А потом начинается пытка уроками. Если мне помогает мама, всегда кончается тем, что она плачет. Если отец — плачу я.

Вот я вам все это рассказываю, а вы еще подумаете, что мои родители сволочи или третируют меня. Да нет же, нет, они у меня классные, просто классные... В общем, родители как родители. Все только из-за школы. Я, между прочим, из-за этого весь прошлый год записывал в дневник только половину заданий — чтобы меньше было скандалов и слез по вечерам. Честное слово, только поэтому, но у меня язык не повернулся сказать это директрисе, когда я заливался слезами в ее кабинете. Глупо ужасно.

Вообще-то я правильно сделал, что не сказал. Что она может понять, индюшка надутая? Все равно через месяц она меня отчислила.

Отчислила из-за физкультуры.

Этого вы еще не знаете: спорт я ненавижу почти так же, как школу. Не совсем уж до такой степени, но почти. Если бы вы меня только видели, вы бы поняли почему. Татами и я, как говорится,— это вещи несовместимые. Я не вышел ни ростом, ни мускулатурой, ни силой. Скажу вам больше: я натуральный хлюпик.

Бывает, я стою — руки в боки, грудь вперед — перед зеркалом и смотрю на свое отражение. Вид тот еще, выпитый червяк на занятиях по бодибилдингу, или еще тот, помните, что хотел вступить в легион в «Астериксе-легионере»? Вроде бы такой крепыш, а когда снимает плащ из звериных шкур, видно, что дохляк. Когда я смотрюсь в зеркало, всегда его вспоминаю.

Ну ладно, нельзя же все на свете брать в голову, на что-то можно и наплевать, иначе и свихнуться недолго. Так вот, наплевал я в прошлом году на физкультуру. Даже когда я пишу это слово, рот у меня сам собой растягивается в улыбку до ушей... Потому что на уроках физкультуры у мадам Берлюрон я посмеялся так, как не смеялся никогда в жизни.

Вот как это началось.

— Дюбоск Грегуар,— сказала она, уставившись в журнал.

— Я.

Я знал, что опять завалю на фиг упражнение и буду посмешищем. Стоял и думал, когда же все это кончится.

В общем, только я шагнул вперед, все уже захихикали.

Но смеялись-то на этот раз не над моей неуклюжестью — просто я в тот день уж очень нелепо выглядел. Я забыл дома физкультурные шмотки, все бы ничего, но это был уже третий раз за четверть, вот я и попросил Бенжамена одолжить форму у брата, чтобы опять не оставили после уроков. (Я за один год после уроков столько насиделся, на сколько вас за всю жизнь не оставляли!) Я только не знал, что у Бенжамена брат — клон Зеленого Великана, росту в нем метр девяносто...

Ну вот, представьте себе меня в форме XXL и кроссовках сорок пятого размера. Надо ли говорить, что успех я имел...

— Это что такое? Что за вид? — рявкнула Берлюронша.

Я прикинулся дурачком, это я умею, и сказал:

— Э-э, сам не понимаю, мадам, на прошлой неделе все было впору... Не понимаю...

Она вроде начала злиться:

— А ну-ка, двойной кувырок вперед, ноги вместе.

Я кувыркнулся один раз через пень-колоду и потерял кроссовку. Услышал, как все ржут, и решил: что мне стоит, развеселю их еще сильнее. Кувыркнулся снова и исхитрился запустить вторую в потолок.

Когда я поднялся, у меня были видны трусы, потому что треники сползли. Мадам Берлюрон была красная, как свекла, а ребята от хохота держались за животики. И у меня от этого их смеха что-то отпустило внутри, потому что смеялись-то не зло, классно смеялись, как в цирке, и после этого урока я решил, что так всегда и буду на физре клоуном. Берлюроншиным шутком. Когда люди покатываются со смеху благодаря вам, это же здорово, и потом, это как наркотик чем больше смеются, тем больше хочется их смешить.

Мадам Берлюрон наказывала меня так часто, что места в дневнике не хватало. В конце концов меня и отчислили из-за этого, но я не жалею. Мне хоть немножко лучше стало в школе, хоть что-то я сумел.

Что я вытворял — не описать. Раньше меня никто в команду брать не хотел, игрок-то я никакой, а теперь из-за меня готовы были передрались, потому что я своими номерами запросто мог дестабилизировать противника. Помню, однажды меня поставили на ворота... Вот смеху-то было... Когда мяч летел на меня, я визжал и лез на сетку, как перепуганная макака, а когда надо было ввести мяч в игру, исхитрился бросить его через себя, прямым попаданием в свои ворота.

Один раз я даже кинулся вперед, хотел мяч поймать. Я его, понятное дело, даже не коснулся, зато поднялся с пучком травы во рту, как корова, и замычал: «Мууууу!» В тот день Карина Лельевр описалась от смеха, а меня оставили на два часа после уроков... Но дело того стоило.

А отчислили меня из-за коня. Самое интересное, что в кои-то веки я не валял дурака. Надо было прыгнуть через эту кожаную махину с ручками, и, когда пришла моя очередь, я чуть-чуть недопрыгнул и жутко больно ушиб себе... ну... в общем, вы понимаете, о чем я говорю... Пипиську расплющил, короче. Ясное дело, ребята подумали, что я притворяюсь и ору «У-у-у-у-йййййййй!». чтобы их посмешить, а Берлюронша поволокла меня напрямиком к директрисе.

Я от боли пополам согнулся, но не плакал.

Не хотел доставлять им такого удовольствия.

Родители тоже мне не поверили, а когда узнали, что меня кроме шуток выгнали, то моя взяла. Раз в жизни они орали не друг на друга, а хором на меня и уж отвели душу.

Когда они наконец отпустили меня в мою комнату, я закрыл дверь и сел на пол. А потом сказал себе: «Одно из двух. Можешь лечь на кровать и реветь. Есть повод: жизнь

у тебя дерьмовая, и сам ты полное дерьмо, и. если сейчас умрешь, всем будет только лучше. А можешь встать и что-нибудь смастерить». В тот вечер я сделал чудо-юдо из всякой дребедени, которую подобрал на стройке, и назвал его «Чучело-Берлючело».

Не сказать чтобы очень умно, сам знаю. Но мне полегчало, хоть подушку не промочил.

Только один человек меня тогда утешал — мой дедушка. Оно и неудивительно, потому что дедушка, дед Леон, всегда меня утешал: с тех пор как я научился ходить, он стал пускать меня в свой закуток.

Закуток деда Леона — это вся моя жизнь. Мое убежище и моя пещера Али-бабы. Когда бабушка начинает нас слегка доставать, он наклоняется ко мне и шепчет на ухо:

— Что, Грегуар, не прогуляться ли нам с тобой в Леонленд?

И мы потихоньку смываемся под бабушкино ворчание:

— Давай, давай! Задуривай голову малышу...

А дед пожимает плечами:

— Да ладно тебе, Шарлотта. Мы с Грегуаром уединяемся, нам надо спокойно подумать.

— О чем это вы будете думать, интересно?

— Я — о своей жизни, которая позади, а Грегуар — о своей, которая впереди.

Бабушка отворачивается и бормочет, что лучше бы ей оглохнуть, чем слышать такое.

На что дед всегда отвечает:

— Душа моя, ты и так уже оглохла.

Мой дед Леон — такой же мастер на все руки, как и я, только у него к тому же еще и голова варит. В школе он был отличником, первым в классе по всем предметам и, между прочим, признался мне однажды, что никогда не сидел за учебниками по воскресеньям («Почему?» — «Да просто не хотел, и все»). Он был первым по математике, по французскому, по латыни, по английскому, по истории — по всем предметам, честное слово! В семнадцать лет он поступил в Высшую политехническую школу, а это, между прочим, самый сложный вуз во Франции. А потом он строил всякие колоссальные штуки: мосты, транспортные развязки, туннели, плотины. Когда я спрашиваю, что именно он делал, дед зажигает погасший окурочок и принимается размышлять вслух:

— Трудно сказать. Я никогда толком не знал, как называлась моя должность...

В общем так: мне показывали чертежи, чтобы я сказал свое мнение — рухнет эта штука или нет.

— И все?

— И все, и все... Это не так уж мало, парень! К примеру, скажешь «нет», а плотина возьмет да и рухнет — то-то сядешь в лужу, уж поверь мне!

Дедов закуток — это место, где мне лучше всего на свете. Хотя, казалось бы, что там такого особенного — сараюшка из досок и листового железа в углу сада, зимой в ней холодно, летом жарко. Я стараюсь забегать туда как можно чаще. Что-нибудь смастерить, позаимствовать инструмент или деревяшку, посмотреть, как работает дед Леон (он сейчас делает на заказ мебель для ресторана), посоветоваться с ним или просто посидеть. Мне здесь нравится, мое это место, вот и все. Помните, я говорил, что от запаха школы меня тошнит? Так вот, здесь — наоборот: входя в эту захламленную — не повернуться — сараюшку, я раздуваю ноздри, чтобы поглубже вдохнуть запах счастья. Запах горячей смазки, электронагревателя, пайки, клея, табака и еще многого всякого. Обалденно. Я давно решил, что когда-нибудь выделю этот запах в чистом виде, создам духи и назову их «Закуток».

Чтобы нюхать, когда становится тошно от этой жизни.

Когда я в первый раз остался на второй год, мой дед Леон, узнав об этом, посадил меня на колени и рассказал сказку про зайца и черепаху. Я очень хорошо помню, как сидел, прижавшись к нему, и какой ласковый у него был голос.

— Вот видишь, малыш, никто и гроша ломаного не поставил бы на эту несчастную черепаху, уж больно медленно она ползла... И все-таки она пришла первой... А знаешь почему? Потому что черепашка была молодец, упорная и трудолюбивая. Ты ведь тоже такой, Грегуар... Я-то знаю, я видел тебя за работой. Видел, как ты часами сидишь не шелохнешься, когда шлифуешь деревяшку или макеты свои раскрашиваешь... Ты такой же молодец, как эта черепаха.

— Но в школе нам не задают ничего шлифовать! — прорыдал я в ответ. — Нам задают только такие штуки, которые у меня не получаются!

Когда дед узнал про шестой класс, это был совсем другой разговор.

Я пришел к ним, как обычно, а он почему-то не ответил на мое «здравствуй». Поели мы молча, после кофе он как будто и не собирался никуда выходить.

— Дед?

— Что?

— Пойдем в закуток?

— Нет.

— Почему?

— Потому что я узнал от твоей мамы скверную новость.

— ...

— Я тебя не понимаю! Ты ненавидишь школу и делаешь все, чтобы задержаться в ней как можно дольше...

Я молчал.

— Ведь не такой же ты все-таки тупой, каким тебя считают! Или такой?

Голос у него был сердитый.

— Да.

— Ох, терпеть этого не могу! Конечно, легко себе сказать, что ты ни на что не годен, чтобы ничего не делать! Еще бы! Таким уж я уродился! Куда как просто! А дальше что? Какие твои планы? Останешься на второй год в седьмом, восьмом, девятом, и если повезет, то аттестат получишь к тридцати годам!

Я теребил уголок диванной подушки, не решаясь поднять глаз.

— Нет, правда, не понимаю я тебя. В общем так, на деда Леона можешь больше не рассчитывать. Я люблю самостоятельных людей, которые умеют добиваться своих целей, понятно? Терпеть не могу лодырей, которые только и знают, что жаловаться, и вдобавок вылетают из школы за плохое поведение! С ума сойти! Лоботряс и второгодник! Отличная картина! Поздравляю! Подумать только, а я-то всегда тебя защищал... Всегда! Родителям твоим говорил, что в тебя верю, оправдывал тебя, да еще и потакал! Вот что я тебе скажу, дружок: несчастным быть куда легче, чем быть счастливым, а я не люблю, слышишь, не люблю людей, которые ищут легких путей. Не выношу нытиков! Будь счастливым, черт побери! Делай что-нибудь, чтобы быть счастливым!

Он так кричал, что закашлялся. Прибежала бабушка, а я тихонько выскользнул в сад.

Пошел я, конечно, в закуток. Мне было очень холодно. Я сел на ржавую канистру и стал думать, как же мне хоть чего-то в жизни добиться.

Я бы все сделал, да только как строить, если нет ни чертежей, ни материалов, ни инструментов, ничего. Только тяжесть на сердце, от которой даже заплакать не получается. Своим перочинным ножом я нацарапал несколько слов на дедовом верстаке и ушел в дом, не попрощавшись.

Дома был скандал, дольше, громче и тошнее обычного. Кончался июнь, и ни в один коллеж с сентября меня принимать не хотели. Родители рвали волосы на себе и друг на друге. Сил не было это выносить. А я только сжимался с каждым днем, чтобы меня поменьше замечали. Я говорил себе, что если так уменьшаться, уменьшаться, то можно в конце концов совсем исчезнуть, и тогда все проблемы отпадут сами собой. Исключили меня 11 июня. Поначалу я целыми днями торчал дома. С утра смотрел Пятый канал или «Телемагазин» (там такие штуки бывают, в «Телемагазине», с ума сойти!), после обеда перечитывал старые комиксы или собирал потихоньку головоломку из 5000 деталей, подарок тети Фанни.

Но долго я так не выдержал. Захотелось хоть чем-нибудь занять руки... Я стал осматривать дом на предмет того, чтобы что-нибудь улучшить. Мама часто жаловалась при мне на горы глажки и говорила, что ее мечта — гладить сидя. Вот я и взялся решить эту задачу. Разобрал ножки гладильной доски — там был упор, и сделать ее ниже не получалось, — высчитал нужную высоту и установил доску на четыре деревянные ножки, как обычный стол. Потом отвинтил колесики от старого сервировочного столика — я нашел его напротив дома неделю назад — и приладил их к стулу, на котором давно никто не сидел. Еще и подставку для утюга переделал, потому что мама недавно купила новый, другой модели, здоровенный «Мулинекс» с пароувлажнителем, и я сомневался, что старая подставка его выдержит. На это у меня ушло полных два дня. Потом я принялся за мотор газонокосилки. Разобрал его полностью, хорошенько почистил и снова собрал по винтику. Косилка завелась с пол-оборота. Отец меня не слушал, а я-то знал, что не надо везти ее в ремонт, все просто из-за грязи.

В тот вечер в доме дышалось чуть полегче. Мама приготовила на ужин гренки с ветчиной, сыром и яйцом, мои любимые, вроде как в награду, а отец не стал включать телевизор.

Он и заговорил первым:

— Самое обидное, сынок, что ты все-таки способный парень... Ну и что прикажешь с тобой делать, как тебе помочь? Учиться ты не любишь, что да, то да. Но до шестнадцати лет от школы никуда не денешься, это ты знаешь?

Я кивнул.

— Получается порочный круг: чем меньше ты занимаешься, тем больше ненавидишь школу, а чем больше ты ее ненавидишь, тем меньше занимаешься... Как думаешь из него выбираться?

— Подожду до шестнадцати и пойду работать.

— Размечтался! Кто тебя возьмет?

— Никто, знаю, я буду изобретать всякие штуки и сам их делать. Много денег мне не надо, проживу как-нибудь.

— Вот это ты зря! Конечно, не обязательно быть богаче дядюшки Пиксу из комиксов, но денег тебе понадобится больше, чем ты думаешь. Придется же покупать инструменты, мастерскую, грузовик... да мало ли что еще! Ну ладно, оставим эту тему, сейчас не деньги меня волнуют. Поговорим лучше о твоей учебе... Нет, Грегуар, не кривись, посмотри на меня, пожалуйста. Ничего у тебя не получится без минимума знаний. Представь себе, изобрел ты что-то сногшибательное. Так ведь надо же подать патент, верно? И написать его, между прочим, на грамотном французском языке... И потом, думаешь, сделал,

принес — и готово дело? Нужны схемы, чертежи, расчеты, иначе с тобой никто и разговаривать не будет, а твое изобретение кто-нибудь украдет в два счета...

— Ты думаешь?

— Я не думаю, я знаю.

От всего этого мне стало не по себе: в глубине души я понимал, что отец прав.

— Я потому спросил, что у меня уже есть одно изобретение, оно могло бы обеспечить меня на всю жизнь, и моих детей тоже, и даже вас...

— Что же ты изобрел? — улыбнулась мама.

— А вы тайну хранить умеете?

— Да, — ответили родители хором.

— Поклянитесь.

— Клянусь.

— Я тоже.

— Нет, мам, скажи «клянусь».

— Клянусь.

— Ну вот... Это такие ботинки, специальные, чтобы ходить по горам... Со съемным каблуком. Ты его прикрепляешь, как обычно, для подъема, на ровном месте снимаешь, а чтобы спуститься, опять прикрепляешь, только спереди, где пальцы, тогда будешь все время сохранять равновесие...

Родители покивали.

— В этом что-то есть, — сказала мама.

— Если предложить это спортивным магазинам. «Декатлону», например...

Мне было приятно, что они заинтересовались, что принимают меня всерьез. Но отец все испортил, добавив:

— Только, чтобы заработать на твоём зуде, придется тебе подналечь на математику, информатику и экономику... Вот видишь, мы опять вернулись к тому же...

Искал я себе занятие до конца июня. Новым соседям помог расчистить сад. Я выполол там столько сорняков, что пальцы у меня распухли и позеленели. Как у Халка.

Соседей звали месье и мадам Мартино. У них был сын Шарль, всего на год старше меня, но я с ним не подружился. Он не отлипал от своих компьютерных игр и каких-то дурацких комиксов, а если заговаривал со мной, то обязательно спрашивал одно и то же: в какой класс я пойду на будущий год. Меня это начало слегка доставать.

Мама по-прежнему висела на телефоне в поисках учебного заведения, которое оказало бы нам великую милость и согласилось бы принять меня в сентябре. Каждое утро мы

выгребали из почтового ящика тонны рекламных проспектов. Яркие фотографии на глянцевой бумаге расхваливали достоинства того или иного коллеги.

Это было красиво — и лживо насквозь. Я листал их, качая головой, и думал: интересно, как это ухитрились заснять улыбающихся учеников? То ли им заплатили, то ли сообщили, что их учитель французского свалился в пропасть. Только одна школа мне понравилась, но находилась она в каком-то Петаушноке-лез-Уа под Балансом. Ученики на фотографиях не сидели за партами и не лыбились в камеру. На одном снимке ребята пересаживали растения в оранжерею, на другом распиливали доски за верстаком и даже не думали улыбаться — они были заняты делом. Выглядело здорово, но это был технический лицей. В животе опять заныло.

Месье Мартино сделал мне предложение: помочь ему ободрать в доме старые обои, за плату. Я согласился. Мы вместе поехали в прокатную фирму «Килуту» и взяли два паровых насоса. Его жена с Шарлем укатили отдыхать, мои родители были на работе. Никто нам не мешал.

Мы поработали на славу, но как же умотались! Главное, дни стояли самые жаркие. Вкалывать в клубах пара, когда на улице 30 градусов в тени,— это, скажу я вам... Настоящая сауна! Я выпил пива, первый раз в жизни, оказалось — гадость страшная.

Дед Леон зашел навестить меня и вызвался нам помочь. Месье Мартино был в восторге. «Мы рабочая сила, а вот вы, месье Дюбоск, вы — мастер...» Понятное дело, дед-то занялся деликатными вопросами водопровода и электричества, пока мы обливались потом и ругались на чем свет стоит.

Месье Мартино часто говорил так: «дерьмус-дерьма-дерьмум-дерьморум-дерьмис-дерьмис» (это что-то из латыни).

Кончилось тем, что родители определили меня в коллеж Жан-Мулен, в двух шагах от дома. Сперва-то они не хотели, чтобы я там учился, потому что репутация у него нехорошая. Уровень никакой, и вдобавок у учеников отнимают деньги и вещи, но только там и согласились меня принять, так что выбора все равно не было. Они подали туда мои документы, а мне пришлось сходить сняться в «Фотоматон». Вид у меня был на этих фотках — жуть. То-то обрадуются в коллеже Жан-Мулен: придет в шестой класс тринадцатилетний детина с руками Халка и рожей Франкенштейна... Хорошенькое приобретение, нечего сказать!

Июль пролетел на всех парах. Я научился клеить обои. Научился резать рулоны на куски (заодно слово «рулон» выучил!) и мазать клеем. Научился ровно их раскатывать, подгонять края и проглаживать валиком, чтобы не было пузырей. В общем, много чему научился. Смело могу сказать, что теперь я ас в том, что касается клея «Перфакс» и обоев

в полосочку. Еще я помогал деду распутывать электрические провода и проверять, есть ли ток.

— Горит?

— Нет.

— А так?

— Нет.

— Черт. А так?

— Есть.

Я делал сэндвичи шестьдесят сантиметров длиной, красил двери, менял пробки и слушал по радио «Умников» до посинения. Целый месяц. Счастливый месяц.

Вот бы так и дальше жить, в сентябре я начал бы ремонт в другом доме, у другого хозяина... Я думал об этом, кусая сэндвич с колбасой: еще три года продержаться — и привет честной компании.

Три года — это долго.

И еще одна вещь не давала мне покоя — здоровье бабушки. Он все чаще кашлял, все дольше не мог отдышаться и то и дело присаживался. Бабушка взяла с меня обещание не позволять ему курить, но я не мог с ним сладить. У него был один ответ:

— Не лишай меня этого удовольствия, Тотоша. Потом-то ведь помру.

Мне от этих слов выть хотелось.

— Нет, Тотоша, из-за этого удовольствия ты как раз и помрешь!

Дед посмеивался:

— С каких это пор ты себе позволяешь называть меня Тотошей, а, Тотош?

Когда он так мне улыбался, я понимал, что это человек, которого я люблю больше всех на свете, и что он не имеет права умирать. Никогда.

В последний день месье Мартино пригласил нас с дедом в классный ресторан, и после кофе они выкурили по большущей сигаре. Видела бы это бабушка, я даже подумать боялся, как бы она огорчилась...

Когда мы прощались, сосед протянул мне конверт:

— Держи. Ты их заработал...

Я не стал открывать конверт сразу. Открыл его дома, у себя в комнате, на кровати. Там было двести евро. Четыре оранжевые бумажки... Я обалдел: никогда в жизни я даже не видел столько денег сразу. Мне не хотелось ничего говорить родителям, а то бы они меня достали, чтобы положил деньги на сберегательный счет. Я спрятал их в такое место, где никому не пришло бы в голову искать, и стал думать, думать, думать...

Что же все-таки мне на них купить? Двигатели для моих макетов? (Стоит это... не скажу, сколько.) Комиксы? Конструктор «Сто необычайных сооружений»? Крутую кожаную куртку? Бошевскую электроножовку?

От этих четырех бумажек у меня голова шла кругом, и, когда 31 июля мы уезжали на каникулы и закрывали дом, я часа полтора не мог успокоиться, все искал тайник понадежнее.

В точности как мама — она тоже металась по комнатам с бабушкиными серебряными подсвечниками в руках. Наверно, на нас обоих смешно было смотреть. А воры, наверно, все равно хитрее нас...

Про тот август ничего особенного я вам не расскажу. Для меня он был длинным и скучным. Родители, как делали каждый год, сняли квартиру в Бретани, а я, как и каждый год, должен был делать задания на лето. Много-много страниц в толстой тетради.

Пропуск в шестой класс. Скоро в школу.

Я часами сидел, грыз ручку и смотрел на чайк. Я мечтал, как превращусь в чайку. Мечтал, как полечу к бело-красному маяку, во-он туда. Мечтал, как подружусь с ласточкой и в сентябре, например, четвертого — вроде бы случайно в день начала занятий! — мы вместе улетим в теплые края. Я мечтал, как мы будем лететь над океаном, как мы...

Тут я тряс головой, чтобы вернуться к действительности.

Я перечитывал задачу из учебника математики, какую-то муть про мешки с известкой, и опять мечтал: что если чайка сядет на условия задачи... Шлеп! И вонючая белая клякса расплывается по странице.

А сколько всего я мог бы сделать с семью мешками известки...

В общем, я мечтал.

Родители за моими занятиями не очень-то следили. У них ведь тоже были каникулы, и им не хотелось портить себе кровь, разбирая мои каракули. Все, что от меня требовалось, — каждое утро садиться за письменный стол и сидеть, приклеившись задом к стулу, до обеда.

Толку от этого был ноль. Я заполнял страницы проклятой тетради рисунками и чертежами один другого бредовее. Мне не было скучно, просто все равно. Быть здесь или где-то еще, думал я, какая разница? И еще я думал: быть или не быть, здесь или нигде, какая разница? (Как видите, в математике я дуб дубом, зато с философией дела обстоят получше!)

После обеда я ходил на пляж с мамой или с отцом, но никогда с обоими вместе. Это тоже входило в их каникулы: отдыхать друг от друга. Вообще, что-то не то происходило

между моими родителями. То и дело какие-то намеки, замечания, подковырки, после которых в доме воцарялось гробовое молчание. Наша семейка каждое утро вставала не с той ноги. А я мечтал, чтобы за завтраком было весело, как в рекламе: «Йо-о-огур-ты «Э-э-эрман!» Но, как говорится, мечтать не вредно.

Когда пришло время паковать чемоданы и прибирать дом, мне почудился вздох облегчения. Идиотизм. Потратить кучу деньжищ, ехать в такую даль, чтобы всю дорогу рваться домой... Скажете, не идиотизм?

Мама извлекла из тайника свои подсвечники, а я — свои деньги. (Теперь могу сказать: я скатал их в трубочку и засунул в ствол автомата моего старого «экшн-мена»!) Бумажки пожелтели, и в животе у меня опять заныло.

В общем, пошел я в коллеж Жан-Мулен.

Я оказался не самым старшим в классе и даже не самым тупым. Особо я не напрягался. Сидел в уголке, помалкивал и избегал попадаться здоровенным лбам-заправилам. Про кожаную куртку пришлось забыть: вряд ли я долго проносил бы ее здесь... Меня больше не воротило так от школы — по той простой причине, что я вроде и не в школу ходил. Мне казалось, я хожу на площадку молодняка, где с утра до вечера резвятся две тысячи зверенышей. Я погружался в спячку. Приходил в ужас от того, как некоторые одноклассники разговаривали с учителями. Старался поменьше высовываться. Считал дни.

В середине октября мамино терпение лопнуло. Она не могла больше выносить отсутствия в моем классе учителя французского (или учительницы, я так и не узнал!). Не могла больше выносить моего словарного запаса, говорила, что я глупею день ото дня. Что мне впору сено жевать. Она не понимала, почему мне никогда не ставят отметок, и впадала в истерику, когда приходила за мной в пять вечера и видела, как мои ровесники курят травку под аркадами торговой галереи.

Короче, в доме опять скандал. Скандалище. Слезы, вопли и сопли рекой.

И как итог — пансион.

Проругавшись целый вечер, мои родители по обоюдному согласию решили отправить меня в пансион. Супер.

Всю ночь я стискивал зубы.

Назавтра была среда. Я пошел к бабушке и деду. Бабушка пожарила молодую картошку, как я люблю, а дед Леон все хотел мне что-то сказать и не решался. Обстановочка была как на похоронах. После кофе мы пошли к нему в закуток. Дед сунул в рот сигарету, но не зажег.

— Я бросаю,— сказал он.— Не ради своего здоровья, сам понимаешь, только ради моей зануды жены...

Я улыбнулся.

Потом дед попросил меня помочь ему привинтить петли к дверцам; и вот тогда-то, когда у меня наконец были заняты руки и голова, он заговорил со мной, мягко так, ласково:

— Грегуар?

— Да.

— Тебя, я слышал, в пансион отправляют?

— ...

— Тебе не хочется?

— ...

Я молчал. Не хотел распускать нюни, как в тот раз, не маленький уже.

Он забрал из моих рук створку, которую я держал, отложил ее в сторонку и взял меня за подбородок, чтобы я посмотрел на него.

— Послушай меня, Тотоша, послушай хорошенько. Я ведь знаю больше, чем ты думаешь. Я знаю, как ты ненавидишь школу, и, что творится у тебя дома, тоже знаю. То есть не то чтобы знаю, но догадываюсь. Я имею в виду твоих родителей... Представляю, каково тебе приходится...

Я кусал губы.

— Грегуар, поверь, я хочу тебе добра, это ведь была моя идея с пансионом, это я заронил ее в голову твоей мамы... Не смотри на меня так. Для тебя же будет лучше на время уехать, развеяться, увидеть что-то новое. А то родители тебе совсем дышать не дают. Ты их единственный сын, все, что у них в жизни есть, свет в окошке. Они сами не понимают, как сильно тебе вредят тем, что слишком многого от тебя ждут. Нет, не понимают. И думаю, все еще сложнее... Им бы сначала собственные проблемы решить, прежде чем на тебя набрасываться. Я... Ох, нет, Грегуар, вот этого не надо! Не надо, малыш, я не хотел тебя огорчать, я только хотел, чтобы ты... Да что же это такое, черт возьми! Я даже не могу посадить тебя на колени, такого большого! Пстой, уברי-ка руки, давай я сам сяду к тебе на колени... Ну не надо, не плачь. А то я сам заплачу...

— Я не плачу, дедушка, это просто вода выливается...

— Ах ты, мой малыш, мой большой малыш... Ну все, все. Успокойся, давай успокоимся. Надо закончить этот шкафчик для Жозефа, мы же хотим отведать деликатесов... На, держи отвертку.

Я высморкался в рукав.

А потом, после долгого молчания, когда я уже привинчивал вторую дверцу, дед добавил:

— И вот еще что, последнее, больше я с тобой об этом говорить не буду. Это очень важно, что я хочу тебе сказать,... Я хочу тебе сказать, что цапаются-то твои родители не из-за тебя, нет. Дело в них самих и только в них. Ты не виноват, ты тут ни при чем, слышишь? Совершенно ни при чем. Скажу тебе больше: даже будь ты круглым отличником и первым учеником в классе, они все равно бы цапались. Им только пришлось бы найти другой повод, вот и все.

Я ничего не ответил. Взял кисточку и нанес первый слой лака на Жозефов шкафчик.

Когда я пришел домой, родители сидели, обложившись проспектами, и что-то подсчитывали на машинке. Если бы в жизни было как в комиксах, я увидел бы над их головами клубы черного дыма. Я выдавил из себя «Здрасьте» и хотел прошмыгнуть в свою комнату, но меня остановили:

— Грегуар, поди сюда.

По голосу я понял, что отец не расположен шутить.

— Сядь.

Я сел, думая, под каким соусом меня на этот раз будут есть...

— Как ты знаешь, мы с мамой решили отправить тебя в пансион.

Я опустил глаза. В голове мелькнуло: «В кои-то веки вы хоть в чем-то согласны! Наконец-то. Жаль только, что в этом, могли бы придумать что-нибудь получше...»

— Я понимаю, тебя эта идея не вдохновляет, но вопрос не обсуждается. Мы зашли в тупик. Ты бьешь баклуши, тебя исключили из школы, тебя никуда не принимают, а муниципальный коллеж — не вариант. Выбирать не приходится... Но ты вряд ли знаешь, как дорого это стоит. Ты должен понимать, что нам придется напрячься ради тебя, очень сильно напрячься...

Я усмехнулся про себя: «О что вы... не стоит! Вот спасибо-то! Спасибо, Ваша щедрость. Вы так добры. Позвольте, Ваша щедрость, припасть к вашим ногам!»

А отец продолжал:

— Ты не хочешь узнать, где будешь учиться?

— ...

— Тебе все равно?

— Нет.

— Так вот, представь себе, мы сами пока не знаем. Задача, скажу я тебе, впору голову сломать. Мама полдня просидела на телефоне — и все без толку. Нужно найти такую школу, куда тебя согласились бы принять посреди учебного года, и...

— Я вот здесь хочу учиться,— перебил я отца.

— Где это «вот здесь»?

Я пододвинул ему буклетик, тот, где на фотке ученики работали за верстаком. Мама надела очки:

— Где это? Тридцать километров к северу от Баланса... Технический лицей Граншан... Но нам-то нужен коллеж...

— Коллеж при нем тоже есть.

— Откуда ты знаешь? — удивился отец.

— Я туда звонил.

— Ты?!

— Ну да, я.

— Когда?

— Еще перед каникулами.

— Ты?! Ты туда звонил? Зачем?

— Так просто... хотел узнать.

— И что?

— Ничего.

— Почему же ты нам не сказал?

— Потому что все равно ничего не получится.

— Почему это не получится?

— Потому что они принимают по успеваемости, а какая у меня успеваемость? Моим табелем только что печку топить...

Родители молчали. Папа изучал программу лицея Граншан, а мама вздыхала.

На следующий день я пошел в школу, как обычно, и через день тоже, и через два.

Теперь я понимал, что значит «перегореть». Именно это со мной произошло.

Я перегорел. Что-то во мне погасло, и все стало безразлично.

Я ничего не делал. Ни о чем не думал. Ничего не хотел. Ни-че-го. Я сгрел все свои «Лего» в картонную коробку и отдал их Габриэлю, двоюродному братишке. Дома я только и делал, что смотрел телевизор. Километры и километры клипов. Я часами лежал на кровати. Ничего не мастерил. Мои руки висели плетью по обе стороны от тощего туловища. Иногда мне казалось, что они мертвые. Переключать каналы да открывать бутылки — разве что на это они еще годились.

Я сам себе опротивел, я превращался в идиота. Мама права: еще немного, и я начну жевать за обедом сено.

Даже к деду с бабушкой мне не хотелось. Они хорошие, но ничего не понимают.

Старые слишком. И потом, где деду просечь мои проблемы? Он-то всегда был отличником. Проблемы — он даже не знает, что это такое. О родителях я вообще молчу. Они даже не разговаривали друг с другом. Зомби да и только.

Меня так и подмывало встряхнуть их хорошенько, авось вытрясу... Что? Не знаю.

Слово, улыбку, жест? Что-нибудь.

Я валялся, уставясь в телевизор, как вдруг зазвонил телефон.

— Что это ты, Тотоша, забыл меня?

— Э-э... Я, наверно, не приду сегодня, что-то не хочется...

— Как так? А Жозеф? Ты обещал, что pomoжешь мне отвезти ему шкафчик!

Упс! Совсем из головы вылетело.

— Я сейчас, уже иду. Извини!

— Нет проблем, Тотоша, нет проблем. Шкафчик куда не убежит.

Жозеф в благодарность угостил нас по-королевски. Я съел бифштекс по-татарски величиной с Везувий и к нему целую гору всякой вкуснятины: там были каперсы, лук, травки, красный перец... Умм... Дед Леон поглядывал на меня и улыбался:

— Одно удовольствие на тебя смотреть, Тотоша. Скажи спасибо своему старому деду, что он время от времени тебя эксплуатирует: хоть наешься до отвала.

— А ты? Почему ты ничего не ешь?

— Я-то?... Да я, знаешь, не успел проголодаться... Твоя бабушка меня обкормила за завтраком...

Я знал, что он врет.

А потом нам показали кухню. Я обалдел, увидев, какие там кастрюли и сковородки — огромные! И здоровенные половники, и деревянные ложки, больше похожие на катапульты, и десятки ножей, разложенных по ранжиру, остро-преостро наточенных.

Жозеф подозревал нас:

— Познакомьтесь-ка! Это Тити! Наш новенький... Славный мальчуган. Уж я его вышколю, а потом, через годик-другой, эти мишленовские олухи набегут сюда как мухи на мед, это я вам говорю! Ты что не здороваешься, Тити?

— Здрасьте.

Он чистил картошку — наверно, миллион килограммов. Вид у него был довольный.

Ног не видно под горой очисток. Я смотрел на него и думал: «Шестнадцать лет... Ему-то наверняка уже исполнилось...»

Высаживая меня у дома, дед Леон еще раз повторил:

— Ну так сделай, как договорились?

— Угу.

— Наплюй на ошибки, на стиль, на свой безобразный почерк — на все наплюй. Просто что на душе, то и напиши, ладно?

— Угу...

Я сел за письмо в тот же вечер. Хоть он и говорил «наплюй», я все-таки порвал одиннадцать черновиков. А письмо-то получилось совсем короткое...

Вот оно, я переписал его для вас.

«Уважаемый директор школы Граншан!

Я очень хотел бы учиться в Вашей школе, но знаю, что это невозможно, потому что у меня очень плохая успеваемость.

Я видел в рекламе Вашей школы, что у Вас есть слесарные и столярные мастерские, кабинет информатики, теплицы и все такое.

Я думаю, что отметки — не самое главное в жизни. По-моему, важнее знать, чего ты в жизни хочешь.

Мне хочется учиться у Вас, потому что в Граншане мне будет лучше всего,— так я думаю. Я не очень упитанный, во мне 35 кило надежды.

Всего хорошего, Грегуар Дюбоск.

Р. С. № 1: Я первый раз в жизни прошусь в школу, сам не пойму, что это со мной, наверно, заболел.

Р. С. № 2: Посылаю Вам чертежи машинки для чистки бананов, которую я сам сделал, когда мне было семь лет».

Я перечитал письмо, вышло глуповато, но у меня не хватило духу переписывать в тринадцатый раз.

Я представил себе, с каким лицом директор будет его читать... «Откуда только взялся такой дурачок?» — наверно, подумает он, скомкает листок и запустит бумажный шарик в мусорную корзину. Мне и отсылать-то письмо уже не очень хотелось, но я обещал деду, в общем, отступить было некуда.

Я опустил его в ящик, возвращаясь из школы, а потом, когда сел обедать, перечитал буклетик и тут обнаружил, что директор был на самом деле директрисой! Вот осел-то! Это я так подумал про себя, закусив изнутри щеку. Осел, болван, трижды идиот!..

35 кило кретинства, это точно...

Потом наступили осенние каникулы. Я гостил в Орлеане у тети Фанни, маминой сестры. Играл на дядином компьютере, ложился не раньше двенадцати, а встать норовил как можно позже. Валялся до тех пор, пока двоюродный братишка не запрыгивал ко мне на кровать с кличем:

— Йего! Давай иг'ять в йего! Гьегуаг', вставай, пойдем иг'ять в йего!

Четыре дня я строил ему из «Лего» то гараж, то деревню, то корабль. Когда я заканчивал, он улыбался до ушей, довольный-предовольный, а потом брал мою конструкцию и — бац! — со всей силы швырял ее на пол и смотрел, как она разлетается на тысячу кусочков. В первый раз я, честно говоря, разозлился, но когда услышал, как он смеется, сразу забыл о потраченных впустую двух часах. Братишкин смех я просто обожал. Он заряжал меня своим восторгом.

На Аустерлицком вокзале меня встречала мама. Когда мы сели в машину, она сказала:

— У меня для тебя две новости — хорошая и плохая. С какой начать?

— С хорошей.

— Вчера звонила директриса Граншана. Она готова принять тебя, только придется сдать что-то вроде экзамена...

— Пффф... Ничего себе, хорошая новость... Экзамен! Как я, по-твоему, сдам экзамен? Ха-ха! А какая же плохая?

— Твой дедушка в больнице.

Я так и знал. Совершенно точно знал. Я это чувствовал.

— С ним что-то серьезное?

— Трудно сказать. У него был приступ, сейчас его обследуют. Он очень слаб.

— Я хочу его навестить.

— Нет. Пока нельзя. К нему сейчас никого не пускают. Ему надо восстановить силы...

Мама плакала.

Я взял с собой учебник, чтобы в поезде повторять грамматику, но так и не открыл его. Даже не пытался сделать вид, будто читаю. Поезд мчался вдоль бесконечных электрических проводов, километр за километром, и я отсчитывал столбы, повторяя шепотом: «Дедушка... дедушка... дедушка... дедушка... дедушка... дедушка... дедушка... дедушка... дедушка...», а между столбами думал: «Не умирай. Останься. Ты так нужен мне. И бабушке Шарлотте ты тоже нужен. Как же она без тебя? Ей будет очень плохо. А как же я? Не умирай.

Ты не имеешь права умереть. Я еще маленький. Я хочу, чтобы ты увидел, как я вырасту. Хочу, чтобы ты успел погордиться мной. Я ведь только-только начинаю жить. Ты мне нужен. И потом, если я когда-нибудь женюсь, я хочу, чтобы ты познакомился с моей женой, увидел моих детей.

Я хочу, чтобы мои дети ходили к тебе в закуток. Хочу, чтобы они полюбили твой запах.

Я хочу, чтобы...»

В Балансе меня встретил на перроне какой-то дядька. По дороге я узнал, что он в Граншане садовник, то есть, вернее... в общем, «управляющий» — это он сам так сказал...

Мне нравилось ехать в его грузовичке, в нем хорошо пахло бензином и сухими листьями.

Я пообедал в школьной столовой вместе со всеми. Сколько же здесь было здоровенных силачей! Меня приняли по-доброму, старожилы надавали уйму ценных советов: где лучше курить, чтобы не засекли, как подлизаться к буфетнице, чтобы давала добавку, как проводить в спальню девчонок после отбоя по пожарной лестнице, какие пунктики у учителей и еще много чего...

Они громко смеялись. Глупые. Но это была хорошая глупость. Мальчишки такими и должны быть.

Мне нравились их руки, все в мелких порезах, с чернотой под ногтями. Кто-то спросил меня, почему я здесь.

— Потому что меня больше никуда не принимают.

Они заржали.

— Так-таки никуда?

— Совсем никуда.

— Даже в школу для дураков?

— Да,— ответил я,— в школе для дураков сказали, что я плохо повлияю на остальных учеников.

Один парень хлопнул меня по спине:

— Наш человек!

Потом я сказал им, что завтра мне сдавать экзамен.

— Так чего же ты здесь торчишь? Марш на боковую, тебе утром надо быть в форме!

Спал я плохо. Мне снился странный сон. Как будто я гуляю с дедом Леоном по обалденно красивому парку, а он все дергает меня за рукав и говорит: «Где тут покурить, чтобы не засекли? Спроси у них где...»

За завтраком я не мог ничего есть. В животе — железобетон. Никогда в жизни мне не было так плохо. Я не мог вздохнуть и обливался холодным потом. Меня кидало то в жар, то в озноб.

Меня посадили в маленькой классной комнате и надолго оставили одного. Я уж подумал, что обо мне забыли.

Наконец пришла какая-то женщина и дала мне толстую тетрадь с вопросами.

Строчки так и плясали у меня перед глазами. Я ничегошеньки не понимал. Я положил локти на стол и уткнулся головой в ладони. Мне надо было перевести дух, успокоиться, отвлечься. Вдруг я чуть не уперся носом в надписи на столе. Одна была такая: «Я люблю большие сиськи». И еще: «А мне больше нравятся разводные ключи». Я улыбнулся — и принялся за работу.

Сначала дело пошло неплохо, но чем дальше я переворачивал страницы, тем меньше находил ответов. Я запаниковал. Хуже всего оказался абзац в несколько строчек, под которым стояло задание: «Найдите и исправьте все ошибки в этом тексте». Ужас — я не нашел ни одной. Я действительно последний тупица. Полно ошибок, а я их даже не вижу! В горле у меня понемногу набухал ком, в носу защипало. Я широко раскрыл глаза. Только не плакать. Я не хотел плакать.

Я НЕ ХОТЕЛ, понимаете?

И все-таки капнула большущая слеза, я не успел ее удержать, и она расплылась по тетрадной странице... Сволоочь. Я изо всех сил стиснул зубы, но уже чувствовал, что не сдержусь. Что плотину сейчас прорвет.

Слишком давно я не позволял себе плакать и старался просто не думать кое о чем... Но все равно однажды наступит такой момент, когда она выплеснется наружу, вся эта пакость, которую вы норовите запрятать в мозгах подальше, глубоко-глубоко... Я знал, что если заплачу, то уже не смогу остановиться, потому что все вспомнится сразу: Гродуду, Мари, все эти годы в школе, когда я был вечно последним. Дежурным идиотом. И мои родители, которые разлюбили друг друга, и унылые дни дома, и дед Леон в больничной палате с трубками в носу, его жизнь, мало-помалу уходящая...

Я чувствовал, что вот-вот разревусь, до крови кусал губы и вдруг услышал голос. «Кто это тут разводит сырость, Тотоша? — сказал он мне.— Это еще что такое? А ну-ка подбери сопли, поросенок! Смотри, как ручку замочил».

Ну все, крыша поехала... Уже голоса слышу! Эй! Вы ошиблись адресом, я не Жанна д'Арк. Я просто бездарь и тупица, я тут плаваю...

— Ладно, рева-корова, скажи, когда закончишь, чтоб можно было вместе заняться делом.

Что такое? Я обшарил глазами весь класс: нет ли где микрофона или камеры? Да что же это такое? Я провалился в четвертое измерение что ли?

— Дед Леон, это ты?

— А ты думал кто, балда? Папа римский?

— Но... этого же не может быть.

— Чего?

— Ну... что ты здесь, что ты со мной разговариваешь...

— Не говори глупостей. Я всегда был с тобой, и ты сам это знаешь. Ну все, пошутили и будет. Давай, соберись. Возьми карандаш и подчеркни все спрягаемые глаголы... Нет, этот не надо, ты же видишь, он оканчивается на «ить». Так, это у нас сказуемые, теперь найди к ним подлежащие... Вот... Пометь стрелочками... Молодец. Подумай хорошенько, как они согласуются. Вот, смотри, что здесь подлежащее? Правильно, «ты», значит, на конце мягкий знак, молодец. Теперь подчеркни существительные... Найди определения к ним и проверь. Все проверяй. А прилагательные? Смотри, тебя не смущает «отбеленный скатерть»? «Отбеленная», верно, вот видишь, можешь, если постарайся. Теперь вернись немного назад, я видел безобразия в примерах... У меня даже волосы на ушах встали дыбом. Ну-ка, подели снова... Нет, еще раз... Еще! Ты кое-что забыл. Два в уме, верно, молодец. Теперь посмотри на четвертую страницу...

Я как будто спал наяву, чувствовал себя собранным и раскованным одновременно. Рука писала сама собой. Очень странное было ощущение.

— Ну вот. Тототша, дальше сам. Осталось изложение, а в этом ты куда сильнее меня, уж я-то знаю... Да-да. Не спорь. Давай сам, только следи за орфографией, ладно? Делай как в упражнении: стрелочки и проверка. Представь себе, что ты полиция слов. Спрашивай у каждого документы: «Стоп! Проверка! Назовитесь!» «Прилагательное». — «С кем склоняетесь, милейшее?» — «С "собаками"». — «Стало быть, в каком вы числе?» — «Во множественном». — «Хорошо, свободны». Понимаешь, что я хочу сказать?

— Да,— кивнул я.

— Не разговаривайте, молодой человек! — взвилась наблюдавшая за мной церберша.— Работайте молча. Чтобы я вас не слышала!

Я все внимательно перечитал. Пятьдесят семь раз, а может, и больше. И отдал ей тетрадь. Выйдя в коридор, я прошептал:

— Дед Леон, ты еще здесь?

Ответа не было.

В поезде на обратном пути я попробовал еще раз. Опять ничего — абонент недоступен.

Я увидел родителей на перроне и по их лицам понял: что-то случилось.

— Он умер? — закричал я.— Он умер, да?

— Нет,— сказала мама,— он в коме.

— Давно?

— С сегодняшнего утра.

— Он очнется?

Отец сморщился, а мама осела и ухватила за мое плечо, чтобы не упасть.

Я так и не навестил деда в больницу. Его никто не навещал. К нему не пускали, потому что любой микроб мог его убить. Зато я навестил бабушку и был в шоке, когда ее увидел, такой она выглядела маленькой и щуплой. Как мышка, ее и не видно было в широком синем халате. Я стоял посреди кухни дурак дураком, а она вдруг сказала:

— Иди поработай немного, Грегуар. Запусти механизмы. Возьми в руки инструменты. Погладь доски. Поговори с ними со всеми, скажи им, что он скоро вернется.

Бабушка беззвучно плакала.

Я вошел. Сел. Положил руки на верстак и вот тогда наконец расплакался.

Я выплакал все слезы, которые копил в себе так долго. Сколько времени я просидел там? Час? Два часа? Может быть, три?

Когда я поднялся, было полегче, все слезы вышли, и горя как будто тоже больше не было. Я высморкался в старую, заляпанную клеем тряпку, валявшуюся на полу, и вот тут-то увидел свою надпись... «ПОМОГИ МНЕ»,— было нацарапано на верстаке.

Меня приняли в Граншан. Мне от этого было ни жарко ни холодно. Правда, я рад был уехать, «развеемся», как сказал бы дед Леон. Я собрал вещи в рюкзак и даже не оглянулся, закрывая за собой дверь своей комнаты. Перед отъездом я попросил маму положить деньги месье Мартино на книжку. Мне больше не хотелось их тратить. Мне вообще ничего не хотелось, кроме невозможного. И я уже понял, что не все в этой жизни можно купить.

Отец сам отвез меня в новую школу — ему надо было по делам в те края. По дороге мы с ним почти не разговаривали. Мы оба знали, что наши пути расходятся.

— Вы позвоните мне, если будут новости, ладно?

Он кивнул, потом наклонился и неловко поцеловал меня.

— Грегуар?

— Да.

— Нет, ничего. Будь счастлив, уж постарайся, ты этого заслуживаешь. Знаешь, я никогда тебе не говорил, но думаю, ты хороший парень... Очень хороший.

И он крепко-крепко сжал мой локоть, перед тем как сесть в машину.

Я не стал первым учеником, до отличников мне было далеко: если честно, я, наверно, был последним в классе. Но учителя меня почему-то любили...

Например, однажды мадам Верну, учительница французского, раздала нам письменные работы. Я получил 6 из 20.

— Надеюсь, ваша машинка для чистки бананов удалась лучше,— сказала она и улыbnулась мне.

Думаю, все дело было в этом, ко мне хорошо относились из-за того моего письма. Все знали, что я абсолютно бездарен, но хотя бы стараюсь с этим бороться.

Зато по рисованию и труду я был вне конкуренции. Особенно по труду. Я умел больше учителя, честное слово. Когда у кого-то на уроке что-то не получалось, то в первую очередь обращались ко мне. Сначала месье Жугле это не нравилось, а теперь он берет пример со своих учеников: то и дело спрашивает у меня совета. Умора.

Больше всего я ненавидел физкультуру. В спорте я с детского сада ноль, но здесь это особенно бросалось в глаза, потому что ребята все подобрались крепкие, ловкие и любили это дело. А у меня ничего не получалось: я ведь не умею ни бегать, ни прыгать, ни нырять, ни ловить мяч, а уж бросать-то и подавно... Ни-че-го. Полный ноль. Пустое место.

Ребята надо мной смеялись, но не зло.

— Эй, Дюбоск,— говорили мне,— когда ты соорудишь машинку для наращивания мускулов?

Или:

— Берегись! Прыгает Дюбоск, готовьте повязки!

Раз в неделю я говорил по телефону с мамой и первым делом спрашивал ее, есть ли новости. Однажды она сказала:

— Слушай, Грегуар, хватит. Ты же знаешь, если будут новости, я сразу тебе скажу.

Расскажи лучше, как ты живешь, что делаешь, какие у тебя учителя, какие друзья...

А мне нечего было ей сказать. Я что-то выдавливал из себя и поскорее закруглял разговор. Все, что не касалось дедушки, стало мне по фигу.

Мне жилось неплохо, но счастлив я не был. Я мучился оттого, что ничем не могу помочь деду Леону. Я бы горы свернул для него, я бы дал, если надо, разрезать себя на кусочки и поджарить на медленном огне. Я готов был нести его на руках через всю землю, прижимая к груди, я бы все что угодно стерпел, лишь бы спасти его, но что толку, если все равно сделать ничего было нельзя. Только ждать.

Это было невыносимо. Он-то пришел мне на помощь в самый трудный момент, когда мне это было позарез нужно, а я что? Никакого от меня проку.

Так я думал до того урока физкультуры. В меню на сей раз был канат с узлами. Жуть. С шести лет пытаюсь, но так ни разу и не исхитрился на него залезть. Никак. Канат с узлами — мой вечный позор.

Когда подошла моя очередь, Момо гаркнул: — Внимание, внимание, сейчас инспектор Гаджет продемонстрирует нам свои носки!

Я посмотрел на верхушку столба, к которому был привязан канат, и прошептал:
«Дедушка, послушай! У меня получится. Я это сделаю для тебя. Для тебя, слышишь?»

На третьем узле я понял, что больше не могу, но только покрепче стиснул зубы и напряг свои дохлые руки, полные сырковой массы. Четвертый узел. Пятый. Все, сейчас выпущу. Мне это не под силу. Нет, нельзя, я ведь обещал! Я крикнул и посильнее уперся ногами. Нет, все, не могу. Руки уже разжимались. И тут я увидел ребят — весь класс стоял вокруг столба, далеко внизу. Кто-то крикнул:

— Держись, Дюбоск! Давай!

Пришлось еще поднатужиться. Пот заливал глаза, руки горели.

— Дю-боск! Дю-боск! Дю-боск! — надрывались ребята, поддерживая меня.

Седьмой узел. Больше не могу. Сейчас потеряю сознание.

А они там, внизу, скандировали титры из мультика:

— Кто идет, кто идет?... Инспектор Гаджет! Это он, это он!.. Инспектор Гаджет!

Они подбадривали меня, но этого было мало.

Осталось всего два узла. Я поплевал на руку, потом на другую. «Дедушка, вот он я, смотри! Я посылаю тебе мою силу. Я посылаю тебе мою волю. Возьми их. Возьми! Они тебе нужны. Ты в тот раз помог мне своим знанием, а я помогу тебе тем, что у меня есть: возьми мою молодость, мой задор, мое дыхание, мои мускулы, они маленькие, да удаленькие. Возьми их, дедушка! Возьми все... Пожалуйста!»

Ляжки у меня уже кровоточили, я не чувствовал ни рук, ни ног. Остался последний узел.

— Давай! Да-вай! Да-вааай! — бесновались ребята. А громче всех кричал учитель. Я рывкнул сам на себя: «НЕ СПАТЬ!» — и ухватился за верхушку столба. Внизу творилось что-то неопишное. Я плакал. От радости и от боли, все вместе. Я соскользнул вниз как куль. Момо и Самюэль подхватили меня и стали качать.

— Это он, это он! Инспектор Гаджет! — пели все.

Я отрубился.

С этого дня меня как подменили. Я стал решительным. Злым на работу. Целеустремленным. Откуда только силы взялись?

По вечерам, вместо того чтобы смотреть со всеми телек, я уходил. Далеко, через поля, леса, деревни. Я шагал долго-долго. Дышал медленно и глубоко. И повторял про себя всегда одно и то же: «Возьми все это, дедушка. Дыши этим чистым воздухом. Дыши. Вдыхай этот запах земли и тумана. Я здесь. Я — твои легкие, твоё дыхание, твоё сердце. Я помогу тебе. Возьми». Это было как искусственное дыхание рот в рот, только на расстоянии.

Я сытно ел и много спал, я трогал кору деревьев и ходил гладить соседских лошадей.
Запуская руку в теплую гриву, я шептал: «Возьми. Это тебе полезно».

Однажды вечером позвонила мама. Когда за мной пришел дежурный, сердце у меня так и упало.

— Новости неважные, сынок. Врачи прекращают лечение. Оно ничего не дает.

— Но он же умрет!

Я выкрикнул это в пустом коридоре.

— Тогда уж отключите его сами, быстрее будет!

И я бросил трубку.

После этого я на все плюнул. Стал опять играть в настольный футбол с ребятами, работал спустя рукава и почти перестал разговаривать. Жизнь мне опротивела. Для меня дедушка как будто уже умер. Когда звонили родители, я им просто не отвечал.

И вот вчера парень из старшего класса пришел за мной в спальню. Я дрых без задних ног. Он тряс меня так и эдак:

— Эй! Эй! Просыпайся! Подъем!

Я выговорил, еле ворочая языком:

— Шшшто... што шлушилось?

— Это ты, что ли, Тотоша?

— Почему ты спрашиваешь?

Я протер глаза.

— Потому что внизу какой-то дед в инвалидной коляске разоряется: вынь да положь ему Тотошу... Так это, часом, не ты?

Кое-как натянув штаны, я кубарем скатился с четвертого этажа. Бежал и плакал в три ручья, как маленький.

Он был там, у дверей столовой, и с ним парень в белом халате. Парень возился с трубками капельницы, а мой дед Леон сидел и улыбался мне.

Я так плакал, что даже улыбнуться в ответ не мог.

Он сказал:

— Ты застегнул бы ширинку, Тотоша, простудишься.

И тогда я улыбнулся.

Луис Сашар

Ямы

(перевод М. Лахути)

Часть первая. Добро пожаловать в лагерь «Зеленое озеро»	2153
Часть вторая. Последняя яма	2220
Часть третья. Заполняем пробелы	2277

Часть первая. Добро пожаловать в лагерь «Зеленое озеро»

I

В лагере «Зеленое озеро» нет никакого озера. Когда-то здесь было громадное озеро, самое большое в Техасе. С тех пор прошло больше ста лет. Теперь здесь просто сухая, плоская пустыня.

Был раньше и город на Зеленом озере. Город усох и пропал вместе с озером и со всеми людьми, что жили тут когда-то.

Летом температура держится днем около тридцати пяти градусов в тени — если только вы сумеете найти тень. В огромном высохшем озере не так уж много тени.

Здесь растут всего два дерева — два старых дуба у восточного края «озера». Между ними повешен гамак, а рядом стоит бревенчатый домик.

Ребятам, живущим в лагере, лежать в гамаке запрещается. Гамак принадлежит начальнику лагеря, равно как и тень.

Там, на озере, гремучие змеи и скорпионы прячутся от солнца под большими камнями и еще в ямах, вырытых обитателями лагеря.

О гремучих змеях и скорпионах следует помнить одно: если их не трогать, то и они тебя не тронут.

Как правило.

Укус скорпиона или даже гремучей змеи — это еще не самое плохое, что может случиться с человеком. От этого не умирают.

Как правило.

Иногда кто-нибудь из обитателей лагеря нарочно подставляется под укус скорпиона или даже небольшой гремучей змеи. Тогда ему, пока он не поправится, позволят провести день или два у себя в палатке вместо того, чтобы копать ямы на озере.

Только нужно остерегаться, чтобы тебя не укусила желтая пятнистая ящерица. Вот это — самое худшее, что может случиться. После этого человек умирает в страшных мучениях.

Всегда.

Если тебя укусила желтая пятнистая ящерица, можешь спокойно пойти в тень под дубами и улечься в гамак.

Теперь тебе уже никто ничего не сможет сделать.

2

Возможно, читатель спросит: неужели кому-нибудь захочется в лагерь «Зеленое озеро»?

Дело в том, что туда едут не по доброй воле. «Зеленое озеро» — лагерь для плохих мальчиков.

Возьмите плохого мальчика, заставьте его каждый день копать яму на жаре и солнцепеке. и он быстро станет хорошим мальчиком.

Так, по крайней мере, считают некоторые.

Стэнли Илнэту судья предложил на выбор: «Или отправляйся в тюрьму, или поедешь в лагерь «Зеленое озеро».

Стэнли был из бедной семьи. Он никогда раньше не ездил в летний лагерь.

3

Стэнли сидел примерно в десятом ряду. На соседнем сиденье лежал его рюкзак. В рюкзаке были: зубная щетка, зубная паста и коробка с бумагой и конвертами, которую дала ему мама. Стэнли обещал писать ей письма по крайней мере раз в неделю.

Стэнли смотрел в окно, хотя смотреть было особенно не на что — главным образом пастбища и хлопковые поля. Долгая-долгая поездка в никуда. В автобусе не было кондиционера, и горячий, тяжелый воздух давил почти так же сильно, как наручники.

Стэнли и его родители очень старались делать вид, будто он просто едет на лето в лагерь, как делают богатые детки. Когда Стэнли был совсем маленьким, он часто играл в летний лагерь со своими плюшевыми зверями. Лагерь назывался «Веселые игры». Иногда он заставлял своих зверюшек играть в футбол стеклянным шариком. В другой раз устраивал соревнования по бегу с препятствиями или сооружал на краю стола «тарзанку» при помощи порванной резинки от трусов. И вот теперь Стэнли пытался притвориться, будто едет в лагерь «Веселые игры». «Может, я там подружусь с кем-нибудь,— думал он.— Во всяком случае, поплаваю в озере».

Дома у него не было друзей. Стэнли был очень толстый, из-за этого мальчишки в школе часто дразнили его. Даже учителя иногда бывали к нему жестоки, сами того не замечая. В тот день, когда он последний раз ходил в школу, учительница математики миссис Белл объясняла пропорции. В качестве примера она выбрала самого тяжелого и самого легкого ученика из класса и заставила их взвеситься. Оказалось, что Стэнли

весит ровно в три раза больше, чем второй мальчишка. Миссис Белл написала на доске пропорцию 3:1, не замечая, как стыдно было им обоим.

В тот же день Стэнли арестовали.

Он посмотрел на охранника, обмякшего на сиденье, гадая, не заснул ли тот. Охранник был в темных очках, так что Стэнли не мог разглядеть его глаз.

Стэнли вовсе не был плохим мальчиком. Он не совершал преступлений, за которое его осудили. Просто он оказался в неподходящий момент в неподходящем месте.

А все из-за мерзкого-подлого-бездельника-свинокрада-прапрадедушки!

Стэнли улыбнулся. Это у них в семье была такая шутка. Во всех неприятностях виноватым считался прапрадедушка Стэнли, мерзкий-подлый-бездельник-свинокрад.

По семейному преданию, был у Стэнли когда-то прапрадедушка, который украл свинью у одноногой цыганки, а цыганка за это прокляла его и всех его потомков. Само собой, ни Стэнли, ни его родители не верили в проклятия, но все-таки приятно, когда есть на кого свалить вину, если что-то идет не так.

А у них вечно все шло не так. Почему-то они постоянно оказывались в неподходящем месте в неподходящее время.

Стэнли смотрел в окно на бескрайние пустые просторы. Следил, как телеграфные провода то поднимаются повыше, то опускаются снова. Мысленно слышал хрипловатый голос отца, напевающего колыбельную:

Плакался дятел: «Я невезучий!
Твердые очень деревья в лесу».
А волк под сосной, голодный и злой,
Совсем одинокий, все выл на луну-у-у:
«Ну почему я такой невезучий?»

Отец часто пел ему эту песенку. Мелодия у нее была нежная и грустная, но больше всего Стэнли нравилось, как отец, подвывая, тянет: «на луну-у-у».

Автобус подпрыгнул на ухабе, и охранник мгновенно встрепенулся.

Отец Стэнли был изобретателем. Изобретателю для того, чтобы добиться успеха, необходимы три вещи: ум, трудолюбие и еще чуточку удачи.

Отец у Стэнли был умный и невероятно трудолюбивый. Раз начав какой-нибудь проект, он мог работать над ним годами, часто по многу дней подряд обходился без сна. Вот только ему никогда не везло.

Каждый раз, когда очередной эксперимент проваливался, Стэнли слышал, как отец на чем свет стоит клянет своего прадедушку, мерзкого-подлого-бездельника-свинокрада.

Отца Стэнли звали тоже Стэнли Илнэкс. Полное имя отца Стэнли было Стэнли Илнэкс Третий. А наш Стэнли был Стэнли Илнэкс Четвертый.

Всем в семье очень нравилось, что имя «Стэнли Илнэтс» пишется одинаково в обе стороны — слева направо и справа налево. Поэтому каждый следующий сын получал при рождении имя Стэнли. Стэнли был единственным ребенком, как и все предыдущие Стэнли Илнэтсы.

Но они были похожи не только этим. При всем своем невезении они никогда не теряли надежды. Как любил говорить отец Стэнли: «Я учусь на своих неудачах».

А может, это тоже часть проклятия? Если бы Стэнли с отцом ни на что не надеялись, не было бы так больно всякий раз, когда надежды рушатся.

— Не все Стэнли Илнэтсы были неудачниками,— напоминала мать, если Стэнли и его отец настолько падали духом, что начинали всерьез верить в проклятие.

Самый первый Стэнли Илнэтс, прадедушка нынешнего Стэнли, нажил целое состояние на фондовой бирже. Вряд ли его можно назвать невезучим.

В такие минуты мама как-то забывала о том, какая беда постигла в итоге первого Стэнли Илнэтса. Он потерял все свое состояние, когда переезжал из Нью-Йорка в Калифорнию. Дилижанс, в котором он ехал, ограбила разбойница Кейт Барлоу по прозвищу Поцелуйчик.

Если бы не это, семья Стэнли сейчас жила бы в собственном доме на калифорнийском побережье. А вместо этого они теснятся в крошечной квартирке, где вечно воняет горелой резиной и старыми ботинками.

«Ну почему я такой невезучий...»

В квартире воняло, потому что отец Стэнли пытался изобрести способ переработки старых кроссовок.

— Тот, кто первым придумает способ утилизации старых кроссовок,— говорил он,— станет очень богатым человеком.

Из-за этих-то исследований Стэнли и попал под арест.

Автобус запрыгал на ухабах, потому что асфальт кончился и они теперь ехали по проселочной дороге.

Вообще-то Стэнли даже восхитился, услышав впервые о том, что его прадедушку ограбила Кейт Барлоу по кличке Поцелуйчик. Правда, лучше было бы жить на берегу океана в Калифорнии, но все-таки это круто, если у тебя кого-то из родственников ограбила знаменитая разбойница.

Впрочем, Кейт не поцеловала прадедушку. Это уж было бы совсем классно, но Кейт Барлоу целовала только тех, кого убивала. А прадедушку Стэнли она просто ограбила и бросила одного в пустыне.

— Он остался в живых — значит, все-таки ему повезло,— рассудительно говорила мама Стэнли.

Автобус замедлил ход. Охранник, крикнув, потянулся, расправляя руки. Водитель сказал:

— Приехали: лагерь «Зеленое озеро». Стэнли выглянул в замызганное окошко.

Никакого озера он не увидел.

И вообще ничего зеленого видно не было.

4

Стэнли в некотором обалдении смотрел, как охранник отомкнул его наручники и вывел его из автобуса. Поездка продолжалась больше восьми часов.

— Поосторожней там,— сказал водитель, когда Стэнли стал спускаться по ступенькам.

Стэнли так и не понял, имеет он в виду ступеньки или советует быть осторожнее в лагере «Зеленое озеро».

— Спасибо, что довезли,— сказал Стэнли.

Во рту у него пересохло, в горле скребло. Он шагнул на твердую, сухую землю. Запястья вспотели под наручниками.

Вокруг расстилалась унылая, бесплодная пустыня. Стэнли увидел несколько обшарпанных строений и палатки. Дальше виднелся небольшой домик под тенью двух высоких деревьев. Кроме этих двух деревьев, никакой растительности не было заметно. Даже сорняков.

Охранник повел Стэнли к низенькой постройке с вывеской:

ДОБРО ПОЖАЛОВАТЬ В ДЕТСКИЙ
ИСПРАВИТЕЛЬНО-ТРУДОВОЙ ЛАГЕРЬ
«ЗЕЛЕНОЕ ОЗЕРО».

Рядом висела еще одна вывеска, которая сообщала, что уголовный кодекс штата Техас запрещает проносить на территорию лагеря оружие, взрывчатку, наркотики и спиртные напитки.

Читая вывеску, Стэнли невольно подумал: «Ого!»

Охранник провел Стэнли внутрь, в блаженную прохладу кондиционированного помещения.

В комнате сидел человек, положив ноги на письменный стол. Он повернул голову, когда вошли Стэнли с охранником, но больше не сделал никаких движений. Хоть он и сидел в комнате, но был в темных очках и в ковбойской шляпе. В руке он держал банку с содовой, и от этого Стэнли еще сильнее почувствовал, как ему хочется пить.

Он молча ждал, пока охранник из автобуса передавал этому человеку бумаги на подпись.

— Сколько семечек,— сказал охранник.

Тут Стэнли заметил полотняный мешок с семечками подсолнуха, стоявший на полу возле стола.

— Я в прошлом месяце бросил курить,— сказал человек в ковбойской шляпе. На руке у него была татуировка в виде гремучей змеи, и, когда он подписывал свое имя, змея как будто извивалась.— Раньше я выкуривал по пачке в день. Теперь съедаю мешок вот этих в неделю.

Охранник расхохотался.

Видимо, позади стола стоял маленький холодильник, потому что человек в ковбойской шляпе достал еще две банки содовой. На секунду Стэнли обрадовался, думая, что одна из них для него, но человек в шляпе дал одну банку охраннику и сказал, что другая для водителя.

— Девять часов сюда, да теперь девять часов обратно,— буркнул охранник.— Ну и денек.

Стэнли представил себе долгую, тоскливую поездку на автобусе, и ему стало немножко жаль охранника и водителя.

Человек в ковбойской шляпе сплюнул шелуху в корзину для бумаг. Потом вышел из-за стола и приблизился к Стэнли.

— Меня зовут мистер Сэр,— сказал он.— Когда обращаешься ко мне, называй меня по имени, понял?

Стэнли замялся.

— Э-э... да, мистер Сэр,— сказал он, хотя и не мог поверить, чтобы это было настоящее имя.

— Тут тебе не пансион для благородных девиц,— сказал мистер Сэр.

Мистер Сэр заставил Стэнли раздеться, чтобы убедиться, что он ничего на себе не прячет. Затем ему выдали два комплекта одежды и полотенце. Каждый комплект состоял из оранжевого тренировочного костюма с длинными рукавами, оранжевой футболки и желтых носков. Стэнли не был уверен в том, что носки изначально были желтыми.

Кроме того, ему выдали белые кроссовки, оранжевую бейсболку и тяжелую пластмассовую флягу — к сожалению, пустую. К бейсболке сзади был пришит кусок ткани, чтобы защищать шею от солнечных лучей.

Стэнли оделся. От одежды пахло мылом.

Мистер Сэр сказал, что один комплект предназначен для работы, а другой — для отдыха. Раз в три дня рабочую одежду сдают в стирку.

Второй комплект становится рабочим, а для отдыха выдают чистую одежду.

— Ты должен выкапывать по яме каждый день, включая субботу и воскресенье. Яма должна быть полтора метра глубиной и полтора метра в диаметре. Измерять будешь лопатой. Завтрак в четыре тридцать.

Должно быть, Стэнли не сумел скрыть своего удивления, и мистер Сэр объяснил, что на работу выходят пораньше, чтобы не пришлось копать в самую жару.

— Нянчиться с тобой никто не будет,— прибавил он.— Чем медленнее копаешь, тем дольше торчишь на солнцепеке. Если выкопаешь что-нибудь интересное, доложишь мне или другому воспитателю. Закончил работу — остальное время твое.

Стэнли кивнул в знак того, что понял.

— Тут тебе не пансион для благородных девиц,— повторил мистер Сэр.

Он проверил рюкзак Стэнли, но не нашел ничего не дозволенного. Затем мистер Сэр вывел Стэнли из дома на палящую жару.

— Посмотри внимательно вокруг,— сказал мистер Сэр.— Что ты видишь?

Стэнли уставился в пустынную даль. Воздух казался густым от жары и пыли.

— Да вроде ничего особенного не видно,— сказал Стэнли и поспешно прибавил: — Мистер Сэр.

Мистер Сэр засмеялся.

— Сторожевые вышки видишь?

— Нет.

— А может, ограду из колючей проволоки под током?

— Нет, мистер Сэр.

— Ограды-то вообще нет, так?

— Так, мистер Сэр.

— Хочешь сбежать? — спросил мистер Сэр.

Стэнли неуверенно смотрел на него, не понимая, к чему тот клонит.

— Если хочется сбежать, давай, беги. Я тебя не держу.

Стэнли не мог понять, какую игру затеял с ним мистер Сэр.

— Вижу, ты смотришь на мой револьвер. Не бойсь. Я не буду стрелять.— Он похлопал по кобуре.— Это для желтых пятнистых ящериц. На тебя я не стал бы тратить пулю.

— Я не сбегу,— сказал Стэнли.

— Вот и умница,— сказал мистер Сэр.— Отсюда еще никто не убежал. И ограда не нужна. Знаешь почему? Потому что вокруг на сотню километров нет воды. Хочешь удрать? Через три дня пойдешь на корм сарычам.

Показались несколько мальчишек с лопатами, одетых в оранжевое; они брели к палаткам.

— Хочешь пить? — спросил мистер Сэр.

— Да, мистер Сэр,— обрадовался Стэнли.

— Ну, привыкай. В ближайшие полтора года тебе все время будет хотеться пить.

5

В лагере было шесть больших серых палаток, на каждой стояла черная литера: «А», «Б», «В», «Г», «Д» и «Е». Первые пять палаток занимали мальчики. Воспитатели спали в палатке «Е».

Стэнли записали в палатку «Д». Воспитателем там был мистер Дымшанский.

— Моя фамилия легко запоминается,— сказал мистер Дымшанский, встретив Стэнли возле палатки.— Три простых слова: дым. шанс, кий.

Мистер Сэр вернулся к себе в контору.

Мистер Дымшанский был помоложе мистера Сэра и не такой страшный с виду. Волосы у него были так коротко острижены, что голова казалась лысой, зато лицо покрывала густая курчавая черная борода. Нос у него обгорел на солнце.

— Вообще-то мистер Сэр не злой,— сказал мистер Дымшанский.— Просто он в плохом настроении с тех пор, как бросил курить. Вот кого тебе нужно опасаться, так это начальника лагеря. У нас в «Зеленом озере», в сущности, только одно правило: не раздражай начальника лагеря.

Стэнли кивнул, как будто все понял.

— Я хочу, Стэнли, чтобы ты знал: я отношусь к тебе с уважением,— сказал мистер Дымшанский.— Я понимаю, ты успел наделать в жизни серьезных ошибок. Иначе не попал бы сюда. Но ошибки бывают у всех. Может, ты и сделал что-то плохое, но это еще не значит, что ты сам плохой.

Стэнли кивнул. Нет смысла объяснять воспитателю, что он ни в чем не виноват. Наверное, все так говорят. Не нужно, чтобы мистер Дымшанский решил, будто он запирается.

— Я хочу помочь тебе изменить свою жизнь,— сказал воспитатель.— Но и ты должен мне помочь. Могу я на тебя рассчитывать?

— Да, сэр,— сказал Стэнли.

Мистер Дымшанский сказал:

— Хорошо,— и похлопал Стэнли по спине.

Мимо шли двое мальчишек с лопатами.

Мистер Дымшанский окликнул их:

— Греннет! Алан! Подойдете, поздоровайтесь со Стэнли. Он у нас новенький.

Мальчики устало посмотрели на Стэнли.

С них градом лил пот, лица были такие грязные, что Стэнли не сразу разобрал, что один из мальчиков белый, а другой — черный.

— А как же Тошниловка? — спросил чернокожий мальчишка.

— Льюис все еще в больнице,— ответил мистер Дымшанский.— Он не вернется.

Воспитатель велел, чтобы мальчики пожали руку Стэнли и назвали свои имена, «как джентльмены».

— Привет,— буркнул белый мальчишка.

— Это Алан,— сказал мистер Дымшанский.

— Я не Алан,— сказал мальчишка.— Меня зовут Кальмар. А он — Рентген.

— Приветик,— сказал Рентген, улыбнулся и потряс руку Стэнли.

Он был в очках, но таких грязных, что Стэнли удивился — неужели он еще что-то через них видит?

Мистер Дымшанский распорядился, чтобы Алан сходил в комнату отдыха и привел остальных мальчиков познакомиться со Стэнли. Потом он повел Стэнли в палатку.

Внутри было семь коек, стоявших на расстоянии в полметра одна от другой.

— Которая была койка Льюиса? — спросил мистер Дымшанский.

— Тошниловка спал вот тут.— Рентген пнул ногой одну из коек.

— Отлично, Стэнли, это будет твое место,— сказал мистер Дымшанский.

Стэнли посмотрел на койку и кивнул. Его не особенно радовала перспектива спать в койке человека, которого называли Тошниловкой.

В углу палатки стояли семь ящиков, поставленных один на другой, так что получилось некое подобие двух шкафчиков. Ящики были повернуты открытой стороной вперед. Стэнли положил рюкзак, запасной комплект одежды и полотенце в ящик, принадлежавший раньше Тошниловке, в самом низу «шкафчика» из трех ящиков.

Вернулся Кальмар и с ним еще четыре мальчика. Троих мистер Дымшанский назвал: Хозе, Теодор и Рикки. Сами они называли себя Магнит, Подмышка и Зигзаг.

— Здесь у всех есть прозвища,— объяснил мистер Дымшанский.— Но я предпочитаю называть их по именам, которые дали им родители,— ведь так их будут» называть, когда они выйдут из лагеря и станут полезными членами общества.

— Это не просто прозвище,— сказал Рентген мистеру Дымшанскому и постучал по оправе очков.— Я вижу вас насквозь, Мамочка. У вас такое большое, просто здоровущее сердце.

У последнего мальчика то ли не было настоящего имени, то ли не было прозвища. И мистер Дымшанский, и Рентген называли его Зеро — ноль.

— Знаешь, почему его зовут Зеро? — спросил мистер Дымшанский.— Потому что у него в голове пусто — полный ноль.— Воспитатель улыбнулся и потрепал Зеро по плечу.

Зеро молчал.

— А вот он — Мамочка! — сказал кто-то из мальчишек.

Мистер Дымшанский снисходительно улыбнулся.

— Можешь называть меня Мамочкой, Теодор, если тебе от этого легче.— Он повернулся к Стэнли.— Если у тебя возникнут какие-то вопросы, Теодор тебе поможет. Слышишь, Теодор? Я на тебя надеюсь.

Теодор сплюнул сквозь зубы. Несколько мальчишек завопили, что нужно соблюдать чистоту в «доме».

— Вы все были когда-то здесь новичками,— сказал мистер Дымшанский,— и знаете, каково это. Я уверен, что все вы будете помогать Стэнли.

Стэнли смотрел в землю.

Мистер Дымшанский ушел, и мальчишки тоже потянулись прочь, захватив с собой полотенца и смену одежды. Стэнли был рад, что его оставили в покое, но ему так хотелось пить, что казалось — он умрет, если немедленно не напьется.

— Э-э... Теодор,— позвал он, идя вслед за мальчиком.— Ты не знаешь, где можно набрать воды?

Теодор круто обернулся и сгреб Стэнли за ворот.

— Мое имя — не Тео-до-ор,— рявкнул он.— Меня зовут Подмышка.— И швырнул Стэнли на землю.

Стэнли в страхе таращился на него снизу вверх.

— На стене рядом с душевой есть водопроводный кран.

— Спасибо... Подмышка,— выговорил Стэнли.

Мальчишка повернулся и ушел, а Стэнли, хоть убей, не мог представить себе, как это человеку может захотеться, чтобы его называли Подмышкой.

Почему-то ему теперь было немножко легче думать о том, что придется лечь в койку, где спал мальчик по имени Тошниловка. Может, его так прозвали в знак уважения?

Стэнли принял душ — если только это можно назвать душем, пообедал — если только это можно назвать обедом, и лег в кровать — если только можно назвать кроватью вонючую койку, в которой у него тут же начало чесаться все тело.

Воду приходилось экономить, поэтому каждому воспитаннику позволялось пробыть в душе ровно четыре минуты. Стэнли потратил почти все свои четыре минуты на то, чтобы привыкнуть к холодной воде. В душе просто не было ручки крана для горячей воды. Он вставал под струю и тут же снова отскакивал, пока вода не отключилась автоматически. Стэнли так и не успел намылиться, да оно и к лучшему, ведь ему все равно не хватило бы времени на то, чтобы смыть пену.

На обед им дали нечто вроде тушеного мяса с овощами. Мясо было бурое, овощи когда-то имели зеленую окраску. На вкус они не отличались друг от друга. Стэнли съел все и подтер соус кусочком белого хлеба. Стэнли никогда не оставлял еду на тарелке, независимо от ее вкуса.

— Что ты сделал? — спросил его какой-то мальчик.

Стэнли сначала не понял, о чем он.

— Тебя же не просто так сюда прислали.

— А,— сообразил Стэнли.— Я украл пару кроссовок.

Мальчишки страшно развеселились. Стэнли не мог понять, почему им так смешно. Может, потому, что их прислали за гораздо более тяжелые преступления, чем кража пары кроссовок.

— Из магазина спер, или они были у кого-то на ногах? — спросил Кальмар.

— М-м, ни то ни другое,— ответил Стэнли.— Это были кроссовки Клайда Ливингстона.

Никто ему не поверил.

— Ливингстон — Бесподобные Ножки? — воскликнул Рентген.— Ага, как же!

— Черта с два,— сказал Кальмар.

Стэнли лежал на своей койке и думал, что это и правда смешно. Когда он говорил, что ни в чем не виноват, ему не верили. А теперь он говорит, что украл эти кроссовки, и опять никто не верит.

Клайд Бесподобные Ножки Ливингстон — знаменитый бейсболист. Он уже три года ведет счет в Американской лиге по взятым базам. Кроме того, он — единственный игрок в истории бейсбола, которому удалось пробить четыре трипла за одну игру.

В спальне у Стэнли висит плакат с его изображением. Во всяком случае, раньше висел. Стэнли не знал, где он сейчас. Полиция забрала плакат в качестве вещдока по его делу.

Клайд Ливингстон тоже давал показания. Когда Стэнли узнал, что Бесподобные Ножи явятся в суд собственной персоной, он страшно взволновался, несмотря ни на что, от перспективы увидеть вблизи своего кумира.

Клайд Ливингстон подтвердил, что кроссовки — его и что он пожертвовал их для благотворительной распродажи в пользу приюта для бездомных детей. Он сказал, что не представляет себе, каким нужно быть мерзавцем, чтобы ограбить бездомных детей.

Для Стэнли это было хуже всего. Кумир считает его мерзким, подлым воришкой.

Стэнли заворочался на койке, боясь, как бы она не обрушилась под его тяжестью. Он здесь едва уместался. Когда ему наконец удалось перевернуться на живот, вонь стала такой нестерпимой, что пришлось снова повернуться и попытаться заснуть, лежа на спине. От кровати несло прокисшим молоком.

Была уже глубокая ночь, но жара по-прежнему стояла невыносимая. Через койку от него храпел Подмышка.

Раньше, в школе, Стэнли постоянно донимал и мучил один вредный мальчишка по имени Деррик Данн. Учителя никогда не воспринимали всерьез его жалобы, потому что Стэнли был гораздо крупнее Деррика. Некоторых учителей даже забавляло, что щуплый Деррик выбрал себе в качестве жертвы здорового Стэнли.

В тот день, когда Стэнли арестовали, Деррик схватил его тетрадь, долго дразнил ею Стэнли и в конце концов бросил тетрадь в унитаз в туалете для мальчиков. Пока Стэнли ее вытаскивал, опоздал на автобус и пошел домой пешком.

И вот, когда он шел домой, держа в руке мокрую тетрадку и думая о том, что придется теперь переписывать испорченные страницы, с неба вдруг упали кроссовки.

— Я шел домой, а кроссовки упали с неба,— сказал он судье.— Одна из них стукнула меня по голове.

Больно, между прочим.

Строго говоря, они упали не с неба. Он как раз выходил из-под эстакады скоростной автотрассы, когда кроссовка шлепнулась ему на голову.

Стэнли воспринял это как знак свыше. Его отец пытается найти способ переработки старых кроссовок, и вдруг пара кроссовок падает ему на голову, словно дар Божий.

Откуда ему было знать, что это кроссовки Клайда Ливингстона? Вообще-то кроссовки никак нельзя было назвать бесподобными. У того, кто их носил, явно сильно потели ноги.

Стэнли невольно подумал, что это не простые кроссовки, что они каким-то образом помогут отцу сделать наконец свое открытие. Такое совпадение не может быть случайностью. Стэнли казалось, будто он держит в руках кроссовки судьбы.

Он побежал. Позже он и сам не мог объяснить, почему побежал. Может быть, спешил отнести кроссовки отцу, а может, пытался убежать от воспоминаний о противном, унижительном школьном дне.

Рядом затормозила патрульная машина. Полицейский спросил, почему он бежит, забрал кроссовки и стал звонить по рации. Потом Стэнли арестовали.

Оказалось, что кроссовки были украдены из витрины в приюте для бездомных. В тот вечер в приюте должны были собраться состоятельные люди, чтобы за сто долларов попробовать еду, которую бедняки едят каждый день бесплатно. Клайд Ливингстон когда-то в детстве жил в приюте и теперь собирался выступить и раздавать автографы.

Кроссовки должны были выставить на аукцион — ожидалось, что они уйдут больше чем за пять тысяч долларов. Все эти деньги были предназначены для помощи бездомным.

Из-за плотного бейсбольного графика суд над Стэнли несколько месяцев откладывали. Его родители не могли позволить себе нанять адвоката.

— Тебе не нужен адвокат,— говорила мать.— Просто скажи правду.

Стэнли сказал правду, но, видимо, лучше было слегка приврать. Он мог сказать, что нашел кроссовки на улице. Никто не поверил, что обувь упала с неба.

Теперь он понял — никакая это не судьба. Это все мерзкий-подлый-бездельник-свинокрад-прапрадедушка!

Судья сказал, что Стэнли совершил гнусное преступление.

— Кроссовки были оценены более чем в пять тысяч долларов. Этими деньгами можно было оплатить еду и кров для бездомных детей. А ты украл у них все это, лишь бы присвоить сувенир известного спортсмена.

Судья сказал, что в лагере «Зеленое озеро» имеется вакансия, и намекнул, что труд и дисциплина помогут Стэнли исправиться. Или туда, или в тюрьму. Родители Стэнли просили дать им время, чтобы хоть что-то выяснить об этом лагере, но судья посоветовал им решать немедленно.

— В лагере «Зеленое озеро» вакансии недолго остаются открытыми..

7

Толстые, мягкие руки Стэнли с трудом удерживали тяжелую лопату. Он попытался воткнуть лопату в землю, но она отскочила от затвердевшей почвы, не оставив даже вмятины. Вибрация передалась через ручку лопаты в запястья Стэнли, так что у него все кости задрезжали.

Было еще темно. Свет давали только луна и звезды — столько звезд Стэнли еще никогда в жизни не видел. Ему казалось, он только-только заснул, как пришел мистер Дымшанский и всех разбудил.

Собрав все силы, Стэнли снова ткнул лопатой в землю — высохшее дно озера. От удара у него заныли руки, но почва по-прежнему оставалась без изменений. Может, у него какая-нибудь бракованная лопата? Стэнли оглянулся на Зеро, который трудился метрах в пяти от него: рядом с ним уже образовалась внушительная куча вырытого грунта, и он только что вывалил на нее полную лопату земли.

На завтрак им дали нечто похожее на едва теплую жидкую кашу. Лучше всего был апельсиновый сок. Каждый получил поллитровый пакет сока. Каша на вкус была не такая уж гадостная, но воняло от нее точно так же, как от койки.

Потом они набрали воды во фляги, разобрали лопаты и зашагали к озеру. У каждой группы был свой участок для работы.

Лопаты хранились в сарае рядом с душевой. Стэнли они показались совершенно одинаковыми, но у Рентгена имелась своя особая лопата, которую никому не позволялось брать. Рентген утверждал, что она короче остальных, но если она и была короче, то разве что на полсантиметра.

Все лопаты были в полтора метра длиной от кончика стальной лопасти до конца деревянной ручки. Стэнли предстояло вырыть яму глубиной с лопату, причем лопата должна укладываться на дно ямы в любом направлении. Потому-то Рентген и хотел лопату покороче.

В озере было столько ям и земляных насыпей, что Стэнли вспомнились картинки, изображающие поверхность Луны.

— Если найдешь что-нибудь интересное или необычное, — сказал ему мистер Дымшанский, — доложишь мне или мистеру Сэру, смотря кто из нас привезет воду. Если начальнику лагеря понравится твоя находка, в этот день сможешь больше не работать.

— А что мы ищем? — спросил Стэнли.

— Вы ничего не ищете. Вы копаете в воспитательных целях, чтобы укреплять волю. Просто, если что-нибудь попадется, начальник лагеря хочет об этом знать.

Стэнли беспомощно смотрел на свою лопату. Нет, она не бракованная. Это он сам такой никчемный.

Он заметил в земле крошечную трещинку. Стэнли приставил к трещинке острие лопаты и обеими ногами вспрыгнул на нее.

Лопата на несколько сантиметров погрузилась в твердую, ссохшуюся землю.

Стэнли улыбнулся. Раз в жизни пригодился лишний вес!

Он навалился на черенок лопаты и вывернул первую в своей жизни порцию земли, потом откинул ее в сторону.

«Осталось повторить это всего каких-нибудь десять миллионов раз»,— подумал он, снова всунул лопату в трещину и прыгнул на нее.

Таким образом удалось выковырять несколько лопат земли, как вдруг ему пришло в голову, что он сваливает вынутый грунт внутри окружности будущей ямы. Стэнли положил лопату плашмя на землю и наметил очертания ямы. Оказывается, полтора метра — это ужасно много.

Он перекидал уже вырытую землю за пределы круга, потом отпил из фляги. Полтора метра — это еще и ужасно глубоко.

Вскоре копать стало легче. На жарком солнце земля запеклась сверху коркой, сантиметров двадцать толщиной. Дальше начиналась рыхлая почва. Но к тому времени, как Стэнли удалось одолеть корку, он натер себе мозоль на правой руке, у основания большого пальца, и теперь ему было больно держать лопату.

Прапрадедушку Стэнли звали Илья Илнэтс. Родился он в Латвии. В пятнадцать лет он влюбился в Майру Менке.

(Он не знал, что станет прапрадедушкой Стэнли.)

Майре было четырнадцать лет. Через два месяца должно было исполниться пятнадцать, и тогда ее отец собирался выдать дочку замуж.

Илья пришел к отцу Майры просить ее руки, и то же самое сделал Игорь Барков — фермер, разводивший свиней. Игорю было пятьдесят семь лет. У него был красный нос и жирные обвислые щеки.

— Я дам тебе за дочку самую жирную свинью,— пообещал Игорь.

— А ты что можешь предложить? — спросил Илью отец Майры.

— Сердце, полное любви,— ответил Илья.

— Я бы предпочел мирную свинью,— сказал отец Майры.

В полном отчаянии Илья пошел к мадам Зерони, старухе-египтянке, которая жила на окраине городка. Он с ней подружился, хотя она была намного старше его. Она была даже старше Игоря Баркова.

Местные мальчишки больше всего на свете любили драться и бороться в грязи. А Илье больше нравилось сидеть у мадам Зерони и слушать ее рассказы обо всем на свете.

У мадам Зерони была смуглая кожа и очень большой рот. Когда она смотрела на тебя, глаза у нее расширялись, и казалось, что она видит тебя насквозь.

— Что случилось, Илья? — спросила она еще прежде, чем он успел заговорить. Она сидела в самодельном кресле на колесиках. У нее не было левой ступни — нога заканчивалась на уровне щиколотки.

— Я полюбил Майру Менке,— признался Илья.— Но Игорь Барков предложил за нее свою лучшую свинью. С этим я не могу тягаться.

— Хорошо,— сказала мадам Зерони.— Ты слишком молодой, чтобы жениться. У тебя вся жизнь впереди.

— Но я люблю Майру!

— У Майры голова пустая, как цветочный горшок.

— Но она такая красивая.

— Цветочный горшок тоже красивый. Умеет она пахать? Сможет подоить козу? Ну нет, она слишком нежная. Может она вести разумную беседу? Нет, она глупа и бестолкова. Станет она ухаживать за тобой, если ты заболеешь? Нет, она избалована и будет только требовать, чтобы ты за ней ухаживал. Да, она красива. Ну и что? Тьфу!

Мадам Зерони сплюнула в грязь.

Она посоветовала Илье поехать в Америку.

— Как мой сын. Там твое будущее. Не с Майрой Менке.

Но Илья и слышать об этом не хотел. Ему было пятнадцать лет, и он не видел ничего, кроме поверхностной красоты Майры.

Мадам Зерони не вынесла его грустного вида. Хотя она и считала, что он неправ, все-таки решила помочь ему.

— У меня как раз вчера свинья опоросилась и не хочет кормить одного из поросят, самого маленького. Можешь его забрать, все равно подойдет.

Мадам Зерони отвела Илью на задний двор, где она держала свиней.

Илья взял на руки крошечного поросенка, не понимая, чем это может ему помочь. Поросенок был не крупнее крысы.

— Он вырастет,— успокоила его мадам Зерони.— Видишь вон ту гору возле леса?

— Вижу,— сказал Илья.

— На вершине этой горы есть ручей, который течет вверх по склону. Относи поросенка каждый день на эту гору и давай ему напиться из ручья. А пока он пьет, ты должен петь ему колыбельную.

Она научила Илью специальной песенке, которую нужно петь поросенку.

— В тот день, когда Майре исполнится пятнадцать лет, ты отнесешь поросенка на гору в последний раз. Потом иди с ним прямо к отцу Майры. Твой поросенок будет жирнее, чем любая из свиней Игоря.

— Но если он станет таким большим и жирным,— сказал Илья,— как же я смогу нести его в гору?

— Сейчас ведь поросенок не слишком тяжел для тебя? — спросила мадам Зерони.

— Конечно, нет,— ответил Илья.

— Как ты думаешь, завтра он будет слишком тяжел для тебя?

— Нет.

— Каждый день ты будешь носить поросенка на гору. Он будет расти, но и ты будешь становиться сильнее. А когда отдашь поросенка отцу Майры, я хочу, чтобы ты сделал для меня одну вещь.

— Все, что захочешь,— сказал Илья.

— Я хочу, чтобы ты отнес меня на гору. Я хочу напиться из того ручья, и чтобы ты спел мне ту песню.

Илья пообещал.

Мадам Зерони предупредила: если он не сдержит слово, он и все его потомки будут прокляты навеки.

В то время Илья даже не задумался о проклятии. Пятнадцатилетнему мальчишке «вечность» казалась ненамного дальше будущего вторника. Кроме того, мадам Зерони ему нравилась, и он был только рад отнести ее на гору. Он бы прямо сейчас это сделал, но пока он еще был недостаточно силен.

Стэнли все еще копал. Яма достигла в глубину около метра, но лишь посередине. Ближе к краям она была мельче. Солнце только-только поднялось над горизонтом, но Стэнли уже чувствовал на своем лице его горячие лучи.

Он нагнулся за флягой, и вдруг голова у него закружилась, он уперся руками в колени, чтобы не упасть. На какое-то мгновение Стэнли испугался, что его сейчас стошнит, но потом это прошло. Он выпил последние капли воды из фляги. У него образовались волдыри на каждом пальце и по одному на обеих ладонях.

У других мальчишек ямы были уже гораздо глубже, чем у него. Собственно говоря, он не видел их ямы, но мог судить по размеру отвалов.

Вдали показалось облако пыли. Оно двигалось, и Стэнли заметил, что остальные мальчишки бросили копать и тоже смотрят в ту сторону. Облако приблизилось, и стало видно, что пыль поднимает красный грузовичок-пикап.

Грузовик остановился недалеко от того места, где они копали, и мальчишки выстроились перед ним в очередь: Рентген впереди, Зеро в самом конце. Стэнли встал в очередь позади Зеро.

Мистер Сэр налил каждому полную флягу воды из бака, стоявшего в кузове пикапа. Приняв у Стэнли флягу, он сказал:

— Что, здесь тебе не пансион для благородных девиц?

Стэнли молча пожал плечом.

Мистер Сэр проводил Стэнли до ямы — посмотреть, как идет у него работа.

— Давай пошустрее,— сказал он.— А то тебе придется копать в самое жаркое время дня.

Он бросил в рот несколько семечек, ловко раскусил и сплюнул шелуху в яму Стэнли.

Каждый день Илья относил поросенка на гору и пел ему, пока тот пил воду из ручья. Поросенок толстел, а Илья набирал силу.

К тому дню, когда Майре исполнилось пятнадцать лет, поросенок превратился в свинью весом больше трехсот килограммов. Мадам Зерони велела ему и в этот день отнести поросенка на гору, но Илья не хотел явиться к Майре вонючим, как свинья.

Вместо этого он вымылся, хотя еще не прошло недели с тех пор, как он мылся в прошлый раз.

Потом он отвел свинью к отцу Майры.

И Игорь Барков тоже пришел со своей свиньей.

— В жизни не видел двух таких прекрасных свиней,— заявил отец Майры.

На него произвел впечатление и сам Илья, который за последние два месяца стал гораздо крупнее и крепче.

— Я-то думал, ты никчемный книгочей,— сказал отец Майры.— Но теперь вижу, что ты мог бы стать отличным борцом.

— Можно нам пожениться с вашей дочерью? — храбро спросил Илья.

— Сначала я взвешу свиней.

Увы, бедный Илья! Надо было ему еще один, последний раз отнести поросенка на гору. Свиньи оказались по весу абсолютно одинаковыми.

Пузыри на руках у Стэнли лопались, и на их месте образовывались новые. Он не знал, как взяться за лопату, чтобы было не так больно. В конце концов он снял бейсболку и обернул ею черенок лопаты, защищая ободранные руки. Стало полегче, зато труднее копать, потому что бейсболка скользила и ездилa взад-вперед. А солнце всю палило на ничем не прикрытую голову и шею.

Он не признавался себе, но на самом деле уже давно заметил, что кучи вырытой земли у него получились слишком близко к краю ямы. Земля была навалена снаружи полутораметрового круга, но было ясно, что скоро ему не хватит места. Но он делал вид, будто ничего не видит, и продолжал сыпать землю на эти кучи, которые в конце концов все равно придется двигать.

Вся беда в том, что вырытая почва становилась более рыхлой, а значит, и более объемной. Кучи были по объему намного больше ямы.

Никуда не денешься — не сейчас, так позже. Очень неохотно Стэнли вылез из ямы и снова воткнул лопату в уже перекопанную землю.

Отец Майры опустился на четвереньки и внимательно осмотрел обеих свиней от пяточка до кончика хвоста.

— Первый раз в жизни вижу двух таких прекрасных свиней, — сказал он наконец. — Как же выбрать? У меня только одна дочь.

— А пусть Майра сама выбирает, — предложил Илья.

— Это просто смешно! — возмутился Игорь, брызгая слюной.

— Майра — пустоголовая девчонка, — сказал отец. — Как она может выбрать, когда я, ее отец, и то не могу?

— Она знает собственное сердце, — сказал Илья.

Отец Майры почесал подбородок и вдруг засмеялся:

— А почему бы нет? — Он хлопнул Илью по спине. — Мне-то все равно. Свинья есть свинья.

Он позвал свою дочь.

Когда Майра вошла в комнату, Илья покраснел. Он сказал:

— Здравствуй, Майра.

Она посмотрела на него.

— Ты, кажется, Илья?

— Майра, — сказал ей отец, — Илья и Игорь предлагают мне по свинье за твою руку.

Мне все равно. Свинья есть свинья. Так что я позволю тебе выбрать самой. За кого из них ты хочешь выйти замуж?

Майра смутилась.

— Ты хочешь, чтобы я решала?

— Верно, мой цветочек, — сказал отец.

— Ой, ну, я не знаю, — сказала Майра. — А которая свинья больше весит?

— Они весят одинаково, — сказал отец.

— Ох, — сказала Майра, — ну, тогда я, наверное, выберу Илью... нет, Игоря! Нет, Илью! Нет, Игоря! Ой, придумала! Я загадаю число от одного до девяти и выйду за того, кто угадает ближе к задуманному, числу. Ну, я готова.

— Десять, — предположил Игорь.

Илья молчал.

— Илья? — поторопила Майра. — Какое число я загадала?

Но Илья не стал называть число.

— Выходи за Игоря,— буркнул он.— А мою свинью можешь оставить себе вместо свадебного подарка.

В следующий раз грузовик с водой вел мистер Дымшанский. Он привез также пакетики с ланчем. Стэнли сел, привалился спиной к куче земли и стал есть. В пакете оказался сэндвич с копченой колбасой, картофельные чипсы и большая булка с шоколадной крошкой.

— Как дела? — спросил Магнит.

— Не очень,— ответил Стэнли.

— Ну, первая яма — самая трудная,— сказал Магнит.

Стэнли глубоко вздохнул. Нельзя бездельничать. Он и так отстал от других, и солнце жжет все жарче, а ведь еще даже не полдень. Вот только он не знал, хватит ли сил подняться на ноги.

Стэнли подумал — не бросить ли работу? Интересно, что за это будет. Что ему могут сделать?

Одежда у него насквозь промокла от пота. В школе учили, что потеть полезно. Это естественное охлаждение организма. Тогда почему же ему так жарко?

Опираясь на лопату, Стэнли кое-как поднялся на ноги.

— А куда можно ходить в туалет? — спросил он Магнита.

Магнит махнул рукой, указывая на окружающие просторы:

— Выбери себе любую яму.

Стэнли двинулся, пошатываясь, по дну озера. Он чуть не упал, споткнувшись о кучу земли.

И услышал за спиной голос Магнита:

— Только сначала проверь, нет ли там какой живности.

Илья ушел из дома Майры и стал бесцельно бродить по городу, пока не оказался в гавани. Он сел на пристани и уставился на холодную черную воду. Он не понимал, как могла Майра колебаться между ним и Игорем. Он-то думал, она его любит. Даже если не любит, разве она не видит, какой этот Игорь мерзкий?

Правильно говорила мадам Зерони. У Майры голова пустая, как цветочный горшок.

Рядом на пристани толпились какие-то люди. Илья подошел посмотреть, в чем дело, и увидел объявление:

ТРЕБУЮТСЯ МАТРОСЫ.

БЕСПЛАТНЫЙ ПРОЕЗД ДО АМЕРИКИ.

У него не было никакого опыта дальнего плавания, но капитан принял его в команду, увидев, какой он сильный. Не всякий поднимет на гору откормленную свинью.

Корабль уже вышел из гавани и плыл через Атлантику, когда Илья вдруг вспомнил, что так и не выполнил своего обещания — отнести мадам Зерони на гору. Ему стало ужасно не по себе.

Он не боялся проклятия, считая такие вещи полной чепухой. Однако на душе у него скребли кошки, потому что он знал: мадам Зерони очень хотела перед смертью напиться из того ручья.

* * *

Зеро был самым маленьким в группе «Д», но он первым закончил работу.

— Ты уже закончил? — спросил Стэнли с завистью.

Зеро промолчал.

Стэнли подошел к яме, которую выкопал Зеро, и смотрел, как тот меряет яму лопатой. Край его ямы представлял собой идеально ровный круг, боковые стенки были гладкие и ровные. Ни одного лишнего комка земли не было вынуто.

Зеро подтянулся на руках и выбрался из ямы. Он даже не улыбнулся. Посмотрел на бесподобно выкопанную яму, плюнул в нее, повернулся и зашагал в лагерь.

— Зеро у нас со странностями, — сказал Зигзаг.

Стэнли хотел засмеяться, но у него не было сил. Он никогда в жизни не видел такого странного парня, как сам Зигзаг. У Зигзага была длинная тощая шея и большая круглая голова с торчащими во все стороны белобрысыми лохмами. Голова все время как-то подпрыгивала на шее, вверх-вниз, точно на пружинке.

Вторым закончил работу Подмышка. Он тоже плюнул в яму перед тем, как направиться в сторону лагеря. Стэнли смотрел, как мальчишки один за другим плюют в свои ямы и уходят в лагерь.

А Стэнли все копал. Яма уже доходила ему почти до плеч, хотя точно определить уровень земли было трудно, потому что отвалы уже полностью окружили яму. Чем глубже он зарывался, тем труднее было выбрасывать землю из ямы. Стэнли понял, что ему придется еще раз передвинуть насыпи.

Его бейсболка была измазана кровью с израненных ладоней. Стэнли казалось, что он роет собственную могилу.

В Америке Илья научился говорить по-английски. Он полюбил женщину по имени Сара Миллер. Она умела пахать, могла подоить козу, и, что самое главное, она умела думать. Они с Илей часто засиживались далеко за полночь, болтали и смеялись.

Жизнь у них была нелегкой. Илья трудился, не жалея сил, но его преследовали неудачи. Он постоянно оказывался в неподходящее время в неподходящем месте.

Он не забыл, как мадам Зерони сказала, что у нее есть сын в Америке. Илья все время искал этого сына. Он мог подойти на улице к совершенно незнакомому человеку и спросить, не знает ли тот кого-нибудь по имени Зерони, не слышал ли когда такую фамилию.

Но никто не мог ему ничего рассказать. Да Илья и сам не знал, что он сделает, если найдет сына мадам Зерони. Отнесет на гору и споет ему пороссячью колыбельную?

Когда в его амбар в третий раз ударила молния, он рассказал Саре о том, как нарушил обещание, данное мадам Зерони.

— Я хуже свинокрада,— сказал он.— Брось меня, найди себе кого-нибудь, над кем не висит проклятие.

— Я тебя не брошу,— сказала Сара.— Но сделай для меня одну вещь.

— Все, что захочешь,— сказал Илья.

Сара улыбнулась:

— Спой мне пороссячью колыбельную.

Он спел.

Ее глаза заблестели:

— Как красиво! А что это значит?

Илья попытался, как умел, перевести слова песенки с латышского на английский, но все-таки получилось не то.

— На латышском она рифмуется,— сказал он.

— Я так и поняла,— сказала Сара.

Через год у них родился ребенок. Сара назвала его Стэнли, потому что обратила внимание на то, что «Стэнли» — это «Илнэте» наоборот.

Сара изменила слова пороссячей колыбельной, чтобы получилось в рифму, и каждый вечер пела эту песенку маленькому Стэнли.

Плакался дятел: «Я невезучий!
Твердые очень деревья в лесу».
А волк под сосной, голодный и злой,
Совсем одинокий, все выл на луну-у-у:
«— Ну почему я такой невезучий?»

Яма у Стэнли уже была глубиной с лопату, но недостаточно широкая на дне. Морщась, Стэнли вывернул очередной пласт земли, поднял его на лопате и отшвырнул в сторону.

Снова положил лопату на дно ямы, и вдруг, к его огромному изумлению, она поместилась! Стэнли стал поворачивать лопату по кругу, и ему пришлось лишь кое-где отковырнуть несколько шматков земли — теперь лопату можно было положить на дно ямы в любом направлении.

Он услышал, как подъезжает грузовик с водой, и испытал странное чувство гордости оттого, что сможет показать мистеру Сэру или мистеру Дымшанскому свою первую законченную яму.

Стэнли оперся о край ямы и попытался подтянуться.

И не смог. Руки у него были слишком слабые, чтобы поднять тяжелое туловище.

Он попытался упереться ногами, но сил не хватило. Он оказался в западне. Это было почти смешно, но Стэнли было не до смеха.

— Стэнли! — позвал мистер Дымшанский. Стэнли лопатой выкопал два углубления для ног в стенке ямы, вылез и увидел, что мистер Дымшанский идет к нему.

— Я уж боялся, что ты упал в обморок, — сказал мистер Дымшанский. — Такое случается.

— Я закончил, — сказал Стэнли, натягивая на голову окровавленную бейсболку.

— Отлично! — Мистер Дымшанский подставил руку, но Стэнли не шлепнул его по ладони. У него просто не было сил.

Мистер Дымшанский опустил руку и посмотрел на яму, которую выкопал Стэнли.

— Молодец, — сказал он. — Тебя подвезти? Стэнли покачал головой.

— Я пешком.

Мистер Дымшанский забрался в кабину, так и не налив воды во флягу Стэнли. Стэнли подождал, пока он уедет, и снова заглянул в яму. Он знал, что гордиться здесь нечем, но все-таки гордился.

С трудом собрав остатки слюны, Стэнли плюнул в яму.

8

Очень многие не верят в проклятия.

Очень многие не верят и в желтых пятнистых ящериц, но если одна из них тебя укусит, будет уже неважно, веришь ты в нее или нет.

Вообще говоря, довольно странно, что ученые дали ящерице такое название. У этих ящериц действительно ровно одиннадцать желтых пятен, но их почти не видно на желто-зеленом фоне.

В длину такие ящерицы бывают от пятнадцати до двадцати пяти сантиметров, с большими ярко-красными глазами. На самом деле глаза желтые, это кожа вокруг глаз красная, но все говорят, что у них красные глаза. Еще у них черные зубы и молочно-белый язык.

Посмотришь на такую зверюгу и думаешь, что скорее уж можно было назвать ее красноглазой ящерицей, или чернозубой, или, допустим, белоязычной.

Если ты подошел к ней достаточно близко, чтобы разглядеть желтые пятна, ты, скорее всего, уже покойник.

Желтые пятнистые ящерицы любят селиться в ямах — там они находят тень и укрытие от хищных птиц. В одной яме могут жить до двадцати ящериц. У них мощные ноги, они могут выпрыгивать из очень глубокой ямы, преследуя добычу. Едят они мелких грызунов, насекомых, шипы некоторых видов кактуса и шелуху от семечек подсолнуха.

9

Стэнли стоял под душем, холодная вода стекала по его разгоряченному, измученному телу. Четыре минуты блаженства. Второй день подряд он не пользовался мылом. Он слишком устал для этого.

Здание душевой было без крыши, стены не доходили до земли сантиметров на десять, за исключением углов. В полу не было стока. Вода просто выливалась в щель под стеной и быстро испарялась на солнце.

Стэнли надел чистый оранжевый комплект, вернулся к себе в палатку, сунул грязную одежду в ящик, достал ручку и коробку с конвертами и направился в комнату отдыха.

На двери была надпись:

КОМНАТА ВЕЧНОГО ОТДЫХА.

Почти все в комнате было сломано: телевизор, и автомат для игры в пинбол, и мебель. И сами мальчишки валялись по диванам и креслам, словно сломанные игрушки.

Рентген с Подмышкой играли в бильярд. Стол для бильярда напомнил Стэнли поверхность озера — он был весь в ямах, потому что сукно, покрывающее его, было изрезано инициалами.

В дальней стене была дыра, а перед ней — вентилятор. Самый дешевый кондиционер. По крайней мере, вентилятор работал.

Проходя через комнату, Стэнли споткнулся о чью-то вытянутую ногу.

— Эй, поосторожнее! — сказал оранжевый куль в кресле.

— Сам поосторожнее, — буркнул Стэнли — он слишком устал, чтобы обдумывать свои слова.

— Что ты сказал? — зашевелился Куль.

— Ничего, — огрызнулся Стэнли.

Куль поднялся на ноги. Ростом он был почти со Стэнли, но гораздо плотнее и крепче.

— Ты, кажется, что-то сказал. — Он ткнул Стэнли в шею толстым пальцем. — Что ты сказал?

Мгновенно собралась толпа.

— Спокойно.— Рентген положил руку на плечо Стэнли.— С Троглодитом лучше не связываться,— предупредил он.

— Троглодит крутой,— сказал Подмышка.

— Я ни с кем не хочу связываться,— сказал Стэнли.— Я просто устал, вот и все.

Куль что-то пробурчал.

Рентген и Подмышка отвели Стэнли к дивану. Кальмар подвинулся, освобождая место, и Стэнли плюхнулся на диван.

— Видел Троглодита там, на озере? — спросил Рентген.

— Троглодит — крутой мужик,— сказал Кальмар, слегка ткнув Стэнли кулаком.

Стэнли откинулся на спинку с рваной синтетической обивкой. От него веяло жаром, несмотря на душ.

— Я не хотел ни с кем ссориться,— сказал он.

Только этого ему не хватало для полного счастья — после того, как целый день уродовался на озере, ввязаться в драку с парнем по имени Троглодит. Хорошо хоть Рентген с Подмышкой выручили.

— Ну и как тебе первая в жизни яма? — спросил Кальмар.

Стэнли застонал, а остальные заржали.

— Ну ладно, первая яма — самая трудная,— сказал Стэнли.

— Ничего подобного,— возразил Рентген.— Вторая — гораздо труднее. Еще не начал работу, а уже все болит. Думаешь, тебе сейчас плохо? Подожди, что утром будет!

— Это точно,— сказал Кальмар.

— Плюс удовольствия уже никакого,— прибавил Рентген.

— Удовольствия? — переспросил Стэнли.

— Только не ври,— сказал Рентген.— Спорим, ты всю жизнь мечтал выкопать здоровенную яму, а? Признайся!

На самом деле Стэнли никогда об этом даже не думал, но у него хватило ума не спорить с Рентгеном.

— Каждый мальчишка мечтает выкопать здоровенную яму,— сказал Рентген.— Аж до Китая, правильно?

— Правильно,— сказал Стэнли.

— Вот видишь,— сказал Рентген.— Об этом я и говорю. Но во второй раз того удовольствия уже нет, а нужно копать снова, и снова, и снова.

— Летний лагерь «Веселые игры»,— пробормотал Стэнли.

— А что у тебя в коробке? — спросил Кальмар.

Стэнли и забыл, что принес коробку с собой.

— Да так... бумага. Я хотел написать письмо маме.

— Маме? — засмеялся Кальмар.

— А то она будет беспокоиться.

Кальмар угрюмо насупился.

Стэнли огляделся по сторонам. Эта комната — единственное место в лагере, где мальчишки могут развлекаться, как хотят, и что же они сделали? Разнесли все вдребезги. Стекло телевизора разбито, как будто кто-то пнул его ногой, у столов и стульев не хватает как минимум по одной ножке — все скособочились и валятся друг на друга.

Стэнли дождался, когда Кальмар уйдет играть в бильярд, и только тогда начал письмо.

«Милая мамочка!

Сегодня мой первый день в лагере, и у меня уже появились друзья. Мы весь день провели на озере, так что я немножко устал. Как только сдам зачет по плаванию, начну учиться на водных лыжах. Я...»

Он остановился, почувствовав, что кто-то заглядывает ему через плечо. Обернулся и увидел, что позади дивана стоит Зеро.

— Не хочу, чтобы она беспокоилась,— объяснил Стэнли.

Зеро ничего не сказал. Он смотрел на письмо с серьезным, чуть ли не сердитым лицом.

Стэнли сунул листок обратно в коробку.

Вдруг Зеро спросил:

— А у кроссовок были красные иксы на задниках?

Стэнли не сразу сообразил, что Зеро спрашивает о кроссовках Клайда Ливингстона.

— Да, были,— ответил он, удивляясь, откуда Зеро это известно.

Марка «Икс» — известная марка кроссовок.

Может, Клайд Ливингстон когда-нибудь их рекламировал.

Зеро уставился на Стэнли так же пристально, как перед этим на письмо.

Стэнли принялся ковырять пальцем обивку дивана, сам не замечая, что делает.

— Эй, Троглодит, пошли обедать,— позвал Подмышка.

— Идешь. Троглодит? — сказал Кальмар.

Оглянувшись, Стэнли понял, что Подмышка и Кальмар обращаются к нему.

— Э-э... конечно.— Он убрал письменные принадлежности в коробку, встал и пошел в столовую вслед за мальчишками.

Оказывается, Троглодит — это не Куль. Это он сам.

Стэнли приподнял левое плечо. По крайней мере, это лучше, чем Тошниловка.

Стэнли моментально уснул, но почти сразу наступило утро. Когда он попытался вылезти из кровати, каждая косточка, каждая мышца в его теле мучительно заныли. Болели не только руки и спина, но и ноги, и поясница. Только одно помогло ему подняться: сознание, что каждая даром потраченная секунда приближает восход солнца. Он ненавидел солнце.

За завтраком он с трудом держал ложку в руке, и вот он уже на озере, и вместо ложки в руках у него лопата. Стэнли отыскал в земле трещинку и приступил к рытью второй в своей жизни ямы.

Он наступал ногой на лезвие лопаты и надавливал на черенок основанием большого пальца. Выходило не так больно, как когда пытаешься держать лопату израненными пальцами.

Копая, он старался отбрасывать землю как можно дальше. Нужно экономить пространство вокруг ямы на то время, когда он зароется глубже.

Хотя Стэнли вовсе не был уверен, что до этого дойдет. Рентген прав: вторая яма самая трудная. Разве что чудо...

Пользуясь тем, что солнце еще не взошло, Стэнли снял бейсболку и подложил ее, чтобы защитить руки. Как только поднимется солнце, нужно будет снова надеть бейсболку на голову. Накануне лоб и шея у него сильно обгорели.

Стэнли поднимал одну лопату земли за другой и старался не думать о том, какая чудовищная задача стоит перед ним. Примерно через час мышцы немного размялись, и стало как будто чуточку легче.

Кряхтя, Стэнли ткнул лопатой в землю, бейсболка выскользнула из-под пальцев, и лопата упала в грязь.

Стэнли оставил ее лежать, где лежит.

Взял флягу, отпил глоток. Грузовик с водой должен был скоро приехать, но Стэнли не стал допивать последние капли — на всякий случай. Он уже знал, что нужно дожидаться, пока увидишь подъезжающий грузовик, и только тогда осушить флягу.

Солнце еще не взошло, но его лучи уже выглянули из-за горизонта и озарили все небо.

Стэнли нагнулся поднять бейсболку и увидел рядом с ней довольно большой плоский камень. Стэнли натянул бейсболку на голову, не сводя глаз с камня.

Он поднял камень. Ему показалось, что на одной стороне виднеются очертания окаменевшей рыбы.

Он обтер грязь, и очертания рыбы проступили яснее. Краешек солнца высунулся из-за горизонта, и стали видны тоненькие линии там, где когда-то находились рыбы кости.

Стэнли огляделся по сторонам: иссушенная солнцем пустыня. Правда, это место называют «озером», но все-таки трудно поверить, что в какие-то далекие времена эта бесплодная впадина была полна воды.

И вдруг Стэнли вспомнил, что говорили мистер Сэр и мистер Дымшанский. Если выкопаешь что-нибудь интересное, нужно доложить об этом одному из них. Если находка понравится начальнику лагеря, остаток дня можно будет не работать.

Стэнли повертел в руках рыбу. Чудо случилось...

Теперь Стэнли копал очень медленно, поджидая грузовик. Он не хотел, чтобы другие мальчишки заметили его находку — боялся, что отберут. Бросил камень лицевой стороной вниз рядом с кучей вырытой земли, как будто в нем не было ничего особенного. Скоро вдаль показалось облако пыли и стало приближаться к ним.

Грузовик остановился, мальчишки выстроились в очередь. Стэнли заметил, что они всегда встают в одном и том же порядке, кто бы ни прибежал первым. В начале очереди всегда стоял Рентген, за ним — Подмышка, Кальмар, Зигзаг, Магнит и Зеро.

Стэнли встал позади Зеро. Он радовался, что стоит последним — так никто не заметит окаменелость. Карманы в штанах были очень большие, но камень все-таки выпирал.

Мистер Дымшанский наполнил фляги одну за другой, и вот остался только один Стэнли.

— Я кое-что нашел. — Стэнли вытащил свой камень из кармана.

Мистер Дымшанский протянул руку за флягой, но Стэнли вместо фляги подал ему камень.

— Это что?

— Окаменелость, — сказал Стэнли. — Видите, рыба?

Мистер Дымшанский посмотрел внимательнее.

— Смотрите, даже косточки видно, — сказал Стэнли.

— Интересно, — сказал мистер Дымшанский. — Давай флягу-то.

Стэнли протянул флягу. Мистер Дымшанский наполнил ее водой и вернул Стэнли.

— Так что, я могу сегодня больше не работать?

— С чего это?

— Ну, помните, вы говорили: если найдешь что-нибудь интересное, начальник лагеря разрешит в этот день больше не работать.

Мистер Дымшанский рассмеялся и вернул Стэнли ископаемое.

— Извини, Стэнли. Такие вещи начальство не интересуют.

— Дай посмотреть. — Магнит выхватил камень из рук Стэнли.

Стэнли все смотрел на мистера Дымшанского.

— Эй, Зиг, гляди, какая каменюка.

— Класс,— сказал Зиг.

Камень переходил из рук в руки.

— Ничего не вижу,— сказал Рентген. Он снял очки, протер краем грязной фуфайки и снова нацепил.

— Ой, смотрите, рыбка,— сказал Подмышка.

II

Стэнли вернулся к своей яме. Так нечестно! Мистер Дымшанский сам сказал, что камень интересный. Стэнли со злобой вонзил лопату в дно ямы и вывернул очередной ком земли.

Через какое-то время он заметил, что Рентген подошел и смотрит, как он копает.

— Эй, Троглодит, поди-ка сюда на секундочку,— позвал Рентген.

Стэнли положил лопату и вылез из ямы.

— Слушай,— сказал Рентген,— еще что-нибудь найдешь, отдашь мне, понял?

Стэнли не знал, что на это ответить. Рентген явно был в группе лидером, Стэнли не хотелось с ним ссориться.

— Ты здесь новенький, так? — сказал Рентген.— А я торчу тут уже почти год и ни разу ничего не нашел. Понимаешь, у меня не очень хорошее зрение. Никто не знает, но... знаешь, почему меня зовут Рентген?

Стэнли приподнял плечо.

— Это просто переставлены буквы моего имени — Греннет, вот и все. Я, считай, слепой, где мне что-нибудь найти. А ты здесь всего несколько дней и уже должен получать выходной? Несправедливо! Если уж кому и положен выходной, так это мне, правильно?

— Наверное,— согласился Стэнли.

Рентген улыбнулся:

— Ты хороший парень, Троглодит.

Стэнли снова взялся за лопату.

Чем больше он об этом думал, тем больше был рад, что согласился отдавать свои находки Рентгену. Для выживания в лагере «Зеленое озеро» гораздо важнее, чтобы Рентген считал его хорошим парнем, чем получить один несчастный выходной. Кроме того, он не верил, что ему попадется что-нибудь стоящее. Скорее всего, здесь вообще нет ничего «интересного», а если бы даже и было, он ведь никогда не был, что называется, везунчиком.

Стэнли навалился на лопату, откинул в сторону очередную кучку земли. Довольно удивительно, думал он, что Рентген стал лидером группы, ведь он явно не самый здоровый и сильный. Собственно говоря, Рентген ростом меньше всех в группе, за исключением Зеро. Самый крупный — Подмышка. Зигзаг, может быть, выше Подмышки, но это только за счет шеи. Но и Подмышка, и все остальные с готовностью подчиняются Рентгену.

Стэнли вывернул еще одну лопату земли, и вдруг ему пришло в голову, что Подмышка не самый большой в группе. Больше всех он сам — Троглодит.

Ему было приятно, что его прозвали Троглодитом. Значит, приняли как своего. Назови они его Тошниловкой, он бы и то радовался.

Вообще-то это просто потрясающе. В школе его вечно донимали разные хулиганы вроде Деррика Данна. Но Деррик Данн перепугался бы до обморока, встретившись со здешними ребятами.

Стэнли копал и думал, как бы это выглядело, если бы Деррику Данну пришлось сразиться с Подмышкой или с Кальмаром. У Деррика не было бы ни единого шанса.

Он стал представлять себе, что подружился с ними со всеми, и вот они каким-то образом оказались вместе с ним в школе, и тут Деррик Данн попытался стащить его тетрадку...

— Ты что это делаешь? — спрашивает Кальмар, отвесив затрещину прямо по самодовольной роже Деррика Данна.

— Троглодит — наш друг, — говорит Подмышка и хватает его за воротник.

Стэнли снова и снова проигрывал в уме эту сцену, любясь тем, как мальчишки из группы «Д» по очереди лупцуют Деррика Данна. Это помогало копать, помогало терпеть боль: ведь Деррику приходилось в десять раз хуже.

12

И снова Стэнли закончил работу последним. Было уже далеко за полдень, когда он дотащился до лагеря. На этот раз, если бы его предложили подвезти, он бы согласился.

Добравшись до палатки, он увидел, что мистер Дымшанский и мальчишки сидят в кружок на земле.

— Добро пожаловать, Стэнли, — сказал мистер Дымшанский.

— Эй, Троглодит, выкопал яму? — спросил Магнит.

Стэнли с трудом кивнул.

— А плюнул в нее? — поинтересовался Кальмар.

Стэнли снова кивнул.

— Ты был прав, — сказал он Рентгену. — Вторая яма — самая трудная.

Рентген покачал головой:

— Самая трудная — третья.

— Садись к нам в круг,— сказал мистер Дымшанский.

Стэнли плюхнулся на землю между Кальмаром и Магнитом. Ему все равно необходимо было отдохнуть, прежде чем идти в душ.

— Мы тут говорили о будущем,— сказал мистер Дымшанский.— Мы ведь не вечно будем оставаться в лагере «Зеленое озеро». Нужно понемногу готовиться к тому дню, когда мы выйдем отсюда и вернемся в общество.

— Ого, Мамочка, классно! — заорал Магнит.— Вас наконец-то отсюда выпустят?

Остальные мальчишки засмеялись.

— О'кей, Хозе,— сказал мистер Дымшанский.— Что ты собираешься делать дальше?

— Не знаю,— сказал Магнит.

— Пора подумать об этом,— сказал мистер Дымшанский.— Очень важно иметь цель в жизни. Иначе ты в конце концов снова окажешься в тюрьме. Чем бы ты хотел заниматься?

— Не знаю,— сказал Магнит.

— Наверняка тебе что-нибудь да нравится,— сказал мистер Дымшанский.

— Я люблю животных,— сказал Магнит.

— Хорошо,— сказал мистер Дымшанский.— Кто-нибудь знает профессии, связанные с животными?

— Ветеринар,— сказал Подмышка.

— Правильно,— сказал мистер Дымшанский.

— Он мог бы работать в зоопарке,— сказал Зигзаг.

— Верно, ему самое место в зоопарке,— сказал Кальмар, и они с Рентгеном расхохотались.

— А ты, Стэнли? Что бы ты предложил Хозе?

Стэнли вздохнул.

— Дрессировщик,— сказал он.— Ну, в цирке, или в кино, или что-то такое.

— Нравится тебе какая-нибудь из этих профессий, Хозе? — спросил мистер Дымшанский.

— Ага, мне понравилось, что сказал Троглодит. Насчет того, чтобы дрессировать зверей для кино. Наверное, интересно дрессировать мартышек.

Рентген засмеялся.

— Не надо смеяться, Греннет,— сказал мистер Дымшанский.— Нехорошо смеяться над мечтой. Кто-то же должен дрессировать обезьян для кино.

— Что вы нам мозги пудрите, Мамочка? — спросил Рентген. — Магнит никогда не станет дрессировщиком обезьян.

— Откуда ты знаешь? — возразил мистер Дымшанский. — Я не говорю, что ему будет легко этого добиться. Ничто в жизни не достается даром. Но это не причина, чтобы сдаваться. Вы даже не представляете, как много можно достичь, если упорно стремиться к цели. В конце концов, у вас только одна жизнь, так постарайтесь провести ее с толком.

Стэнли попытался придумать, что сказать, если мистер Дымшанский спросит, кем он хочет стать. Раньше он мечтал работать в ФБР, но вряд ли здесь стоит говорить об этом.

— Пока что вам всем удалось довольно основательно исковеркать себе жизнь, — сказал мистер Дымшанский. — Я знаю, вы-то считаете себя крутыми. — Он посмотрел на Стэнли. — Значит, ты теперь Троглодит, а? Нравится тебе рыть ямы. Троглодит?

Стэнли не нашелся что ответить.

— Так послушай, что я тебе скажу, Троглодит. В том, что ты оказался здесь, виноват только один человек. Если бы не этот человек, ты не был бы здесь, не копал бы ямы на солнцепеке. Знаешь, кто этот человек?

— Мерзкий-подлый-бездельник-свинокрад, мой прапрадедущка!

Мальчишки покатались со смеху.

Даже Зеро улыбнулся.

Стэнли впервые видел, как Зеро улыбается. Обычно у него было сердитое выражение. А теперь он улыбался так широко, что улыбка с трудом умещалась на лице, как у тыквенной маски, в которой зажигают свечку на Хэллоуин.

— Нет, — сказал мистер Дымшанский. — Этот человек — ты, Стэнли. Ты сам виноват в том, что оказался здесь. Ты должен отвечать за себя. Сам сломал себе жизнь, сам и исправляй. Никто не сделает этого за тебя — это, между прочим, ко всем вам относится.

Мистер Дымшанский обвел мальчишек взглядом.

— В каждом из вас есть что-то свое, особенное. Каждый может что-то предложить обществу. Вы должны решить, чем хотите заниматься, и заниматься этим. Даже ты, Зеро, на что-нибудь годишься.

Улыбка сползла с лица Зеро.

— Чем бы ты хотел заниматься в жизни? — спросил мистер Дымшанский.

Зеро молчал, плотно сжав губы и злобно глядя на мистера Дымшанского. Его темные глаза как будто расширились.

— Ну же, Зеро? — повторил мистер Дымшанский. — Чем ты хочешь заниматься?

— Мне нравится копать ямы.

И вот, слишком скоро, Стэнли снова оказался на озере и снова тыкал лопатой в спекшуюся от жары землю. Рентген прав: третья яма — самая трудная. Так же, как и четвертая. И пятая. И шестая...

Стэнли навалился на лопату.

Прошло немного времени, и он уже не помнил, какой сегодня день и сколько ям он успел вырыть. Они все словно слились в одну громадную ямищу, которую нужно копать полтора года. Он похудел на пару-тройку килограммов. Пожалуй, через полтора года он будет в отличной физической форме — если только до тех пор не помрет.

Воткнул лопату в землю...

Кожа на руках у него загрубела. Теперь было не так больно держать лопату.

Отпивая из фляги, взглянул вверх, в небо. Еще утром в небе появилось облачко. Это было первое облако, которое он увидел с тех пор, как приехал в лагерь.

Стэнли и все остальные мальчишки следили за этим облаком весь день, надеясь, что оно заслонит солнце. Иногда облако подходило совсем близко к солнцу, но каждый раз обманывало, словно насмехаясь над ними.

Яма уже была глубиной по пояс. Стэнли снова навалился на лопату. Отбрасывая землю в сторону он заметил, как что-то блеснуло. Блестящий предмет моментально засыпало землей.

Стэнли смотрел на кучу земли и не знал, померещилось ему или нет. Даже если там что-нибудь есть, ему-то от этого какая польза? Он обещал отдавать все, что найдет, Рентгену. Так стоит ли тратить силы, вылезать из ямы?

Он взглянул на облако, которое теперь стояло так близко к солнцу, что на него нельзя было смотреть, не щурясь.

Стэнли подцепил лопатой очередную порцию земли, поднял, но бросил не на кучу, а в сторону. Любопытство победило.

Выбравшись из ямы, он стал просеивать вырытую землю сквозь пальцы. И вдруг ему попало что-то твердое, металлическое.

Он вытащил находку из земли. Это оказался золотой цилиндрок, размером примерно с указательный палец правой руки Стэнли. Цилиндрок был открытый с одной стороны и закрытый с другой.

Стэнли потратил несколько драгоценных капель воды, чтобы обмыть цилиндрок.

На плоском доньшке проступило что-то вроде рисунка. Стэнли снова капнул на него водой и протер внутренней стороной кармана.

Снова посмотрел на рисунок, выгравированный с торца цилиндрика, и увидел контур в виде сердечка, внутри которого виднелись буквы: «К» и «Б».

Стэнли задумался: как бы так устроить, чтобы не отдавать эту вещь Рентгену? Можно просто оставить ее себе, но тогда от нее не будет никакой пользы. А ему нужен выходной.

Он посмотрел на высокие насыпи возле ямы, где работал Рентген. Небось уже почти закончена. Какая Рентгену радость, если его и освободят от работы на остаток дня?

Сначала нужно будет показать находку мистеру Сэру или мистеру Дымшанскому, а те покажут начальнику лагеря. К тому времени Рентген и так уже все закончит.

Может, попробовать тайком отнести находку начальнику лагеря? Объяснить ситуацию, может, начальник освободит его на остаток дня под каким-нибудь предлогом, и Рентген ни о чем не догадается.

Стэнли посмотрел на домик с двумя деревьями там, за озером. Идти туда было страшно. Он уже почти две недели в лагере, но еще ни разу не видел начальника. И слава богу! Хоть бы все полтора года его не видеть.

К тому же неизвестно, покажется ли цилиндрик «интересным» начальнику. Стэнли снова присмотрелся: выглядит как-то знакомо. Стэнли казалось, что он уже видел где-то нечто похожее, но он никак не мог вспомнить, что же это за штука.

— Что там у тебя, Троглодит? — спросил Зигзаг.

Стэнли сжал цилиндрик в широкой ладони.

— Да ничего, так просто... — А, все без толку. — Кажется, я что-то нашел.

— Еще одну окаменелость?

— Нет. Сам не пойму, что это такое.

— Покажи, — сказал Зигзаг.

Но Стэнли отправился с находкой к Рентгену. Зигзаг пошел за ним.

Рентген посмотрел на цилиндрик, протер грязные очки грязной рубашкой и посмотрел еще раз. Мальчишки один за другим побросали лопаты и подошли взглянуть.

— Похоже на гильзу от дробовика, — сказал Кальмар.

— Ага, наверное, так и есть. — Стэнли решил ничего не говорить про выгравированные буквы. Может, никто их и не заметит. Вряд ли Рентген сумеет их разглядеть.

— Нет, это не гильза — слишком длинное и узкое, — сказал Магнит.

— Может, это просто мусор, — сказал Стэнли.

— Покажу Мамочке, — решил Рентген. — Посмотрим, что он скажет. Кто знает, вдруг мне дадут выходной!

— Твоя яма уже почти готова, — сказал Стэнли.

— Ну и что?

Стэнли приподнял плечо и снова опустил.

— Ну почему бы тебе не подождать до завтра, а тогда уже покажешь Мамочке? Ты можешь сделать вид, будто нашел эту штуку с утра пораньше. Освободишься от работы на целый день, а не на один какой-нибудь час.

Рентген улыбнулся:

— Неплохо соображаешь, Троглодит.— Он сунул цилиндрик в просторный правый карман оранжевых штанов.

Стэнли вернулся к своей яме.

Когда приехал грузовик с водой, Стэнли занял было свое обычное место в конце очереди, но Рентген велел ему встать перед Зеро, позади Магнита.

Стэнли продвинулся вперед на одну позицию.

14

В ту ночь, лежа на вонючей койке, Стэнли пытался придумать, что можно было сделать по-другому, но ему скоро стало ясно, что иначе он поступить не мог. В кои-то веки в своей злосчастной жизни он оказался в нужном месте в нужное время, а толку все равно никакого.

— Он у тебя? — спросил Стэнли Рентгена за завтраком.

Рентген повел на него полуприкрытыми глазами из-за грязных очков и буркнул:

— Не понимаю, о чем ты.

— Ну, ты знаешь... — начал Стэнли.

— Ничего я не знаю! — огрызнулся Рентген.— И вообще, отвяжись, понял?

Стэнли замолчал.

Мистер Сэр отвел мальчиков на озеро, на ходу щелкая семечки и сплевывая шелуху. Он отметил каблуком на земле место работы для каждого.

Стэнли навалился на лопату, вгоняя ее в сухую, твердую землю. Он не мог понять, почему Рентген окрысился на него. Если не собирается показывать цилиндрик начальству, зачем тогда отнял у него, Стэнли? Может, решил просто оставить себе? Цилиндрик был золотистого цвета, но Стэнли сильно сомневался, чтобы это было настоящее золото.

Вскоре после восхода солнца приехал грузовик с водой. Стэнли допил последние капли из своей фляги и вылез из ямы. Ему казалось, что на рассвете вдали можно разглядеть какие-то холмы или горы на противоположном берегу озера. Они показывались совсем ненадолго и быстро пропадали за пыльным, жарким маревом.

Грузовик остановился в клубах пыли. Рентген, как обычно, занял место в начале очереди. Мистер Дымшанский наполнил его флягу.

— Спасибо, Мамочка,— сказал Рентген. Он ни словом не обмолвился о цилиндрике.

Мистер Дымшанский наполнил все фляги и снова залез в кабину. Ему еще предстояло доставить воду группе «Г», работавшей метров на двести дальше.

— Мистер Дымшанский! — заорал вдруг Рентген из своей ямы. — Подождите! Мистер Дымшанский! Кажется, я что-то нашел!

Мистер Дымшанский двинулся к нему, мальчишки потянулись следом. Стэнли заметил золотой цилиндр, поблескивающий в куче земли на лопате Рентгена.

Мистер Дымшанский повертел цилиндр в руках, осмотрел доньшко.

— Думаю, начальнику лагеря это понравится.

— Теперь Рентгена отпустят с работы? — спросил Кальмар.

— Ты пока копай, вплоть до дальнейших распоряжений, — сказал мистер Дымшанский. Неожиданно он усмехнулся: — Но на твоём месте, Греннет, я бы не стал слишком напрягаться.

Стэнли проводил взглядом облако пыли, удаляющееся в направлении домика под деревьями.

Мальчишкам из группы «Г» придется подождать, пока получат воду.

Скоро грузовичок вернулся. Мистер Дымшанский выпрыгнул из кабины. С другой стороны грузовичка появилась высокая рыжеволосая женщина. Она казалась еще выше оттого, что Стэнли смотрел на нее снизу, из ямы. На ней была черная ковбойская шляпа и черные ковбойские сапоги, украшенные бирюзой. Рукава рубашки были закатаны, руки сплошь покрыты веснушками, так же, как и лицо. Она направилась прямо к Рентгену.

— Ты нашел это вот здесь?

— Да, мэм.

— Ты хорошо поработал и получишь награду. — Она повернулась к мистеру Дымшанскому. — Отвезите Рентгена в лагерь. Пусть примет двойной душ, и выдайте ему чистую одежду. Но сначала наполните все фляги.

— Я их только что наполнил, — сказал мистер Дымшанский.

Начальница уставилась на него в упор.

— Прошу прощения? — протянула она. Голос ее звучал очень вкрадчиво.

— Я их только успел наполнить, когда Греннет...

— Прошу прощения, — повторила начальница. — Разве я спрашивала, когда вы их в последний раз наполнили?

— Нет, но я просто...

— Прошу прощения?

Мистер Дымшанский умолк. Начальница пальцем поманила его к себе.

— Сейчас жарко, а дальше будет еще жарче. Эти милые мальчики прекрасно поработали. Как вам кажется, они ведь могли отпить из своих фляг уже после того, как вы в прошлый раз их наполнили?

Мистер Дымшанский молчал.

Начальница повернулась к Стэнли:

— Троглодит, подойди сюда, пожалуйста.

Стэнли удивился, что она знает его кличку. Он никогда раньше ее не видел. Он даже не знал, что начальник лагеря — женщина, пока она не вышла из грузовика.

Нервно, он подошел, как приказано.

— Мы тут поспорили с мистером Дымшанским. Ты отпивал из своей фляги после того, как мистер Дымшанский в последний раз ее наполнил?

Стэнли не хотелось подводить мистера Дымшанского.

— У меня еще много осталось,— сказал он.

— Прошу прощения?

Стэнли запнулся.

— Да, я отпил немножко.

— Спасибо. Можно взглянуть на твою флягу?

Стэнли протянул ей флягу. Ногти у начальницы были покрашены в темно-красный цвет.

Она встряхнула флягу, прислушиваясь, как плещется вода в пластмассовом контейнере.

— Слышите пустоты? — спросила она.

— Да,— сказал мистер Дымшанский.

— Так налейте доверху,— сказала начальница.— А в следующий раз, когда я отдаю распоряжение, вы должны выполнять, не задавая вопросов. Если вам тяжело разливать воду, я дам вам лопату. Вы будете копать, а Троглодит будет наполнять вам флягу.— Она снова повернулась к Стэнли.— Это ведь будет тебе не слишком трудно, а?

— Нет,— сказал Стэнли.

— Ну так как? — спросила она мистера Дымшанского.— Будете наливать воду или предпочитаете копать?

— Буду наливать воду,— сказал мистер Дымшанский.

— Большое спасибо.

15

Начальница лагеря достала из кузова пикапа вилы и принялась тыкать в отвалы возле ямы Рентгена, проверяя, не найдется ли там что-нибудь еще.

— Когда отвезете Рентгена, возвращайтесь сюда и прихватите три тачки,— велела она.

Рентген залез в грузовик. Когда пикап отъехал, он высунулся в окно и помахал рукой.

— Зеро,— сказала начальница.— Перейди в яму Рентгена.— Она, как видно, знала, что Зеро копает быстрее всех.

— Подмышка и Кальмар, вы будете копать там же, где и раньше,— продолжала она.— Но теперь у каждого будет помощник. Зигзаг, ты помогай Подмышке. Магнит будет помогать Кальмару. А ты, Троглодит, будешь работать с Зеро. Будем перекапывать землю дважды. Зеро вынимает грунт из ямы, Троглодит лопатой перекидывает его в тачку. Зигзаг делает то же самое в паре с Подмышкой, и то же самое — Магнит с Кальмаром. Главное — ничего не упустить. Если кто-то из вас что-нибудь найдет, оба напарника получают на сегодня выходной, а также двойной душ. По мере того как тачки будут наполняться, отвозите землю подальше отсюда и сваливайте в сторонке, чтобы отвалы не мешали работать.

Начальница лагеря осталась на рабочей площадке на весь день, так же, как и мистер Дымшанский, и мистер Сэр — он вскоре тоже подъехал. Мистер Сэр изредка отвозил воду в другие группы, но все остальное время он никуда не отлучался, и грузовик с водой стоял поблизости. Начальница следила за тем, чтобы никто из группы «Д» не мучился от жажды.

Стэнли послушно рассматривал землю, вынутую Зеро, перекладывая ее в тачку, хотя прекрасно знал, что ничего здесь не найдет.

По крайней мере, это легче, чем копать самому. Когда тачка наполнялась, он отвозил ее на приличное расстояние от ямы и сваливал вырытую землю в кучу.

Начальница лагеря была не в состоянии усидеть на месте. Она постоянно расхаживала по площадке, заглядывала мальчишкам через плечо, тыкала вилами в отвалы.

— Молодец, хорошо работаешь,— похвалила она Стэнли.

Через какое-то время она велела мальчишкам поменяться: теперь Стэнли, Зигзаг и Магнит копали, а Зеро, Подмышка и Кальмар ссыпали вырытую землю в тачки.

После ланча Зеро снова взялся за лопату, а Стэнли вернулся к тачке.

— Не торопитесь,— повторяла начальница лагеря.— Главное — ничего не пропустить.

Мальчишки копали, пока не вырыли ямы значительно глубже и шире метра восьмидесяти. Но все-таки проще выкопать вдвоем яму в метр восемьдесят, чем полуметровую — в одиночку.

— Ну, хорошо, на сегодня достаточно,— сказала начальница лагеря.— Я так долго ждала, могу подождать еще один день.

Мистер Сэр отвез ее назад, к ее домику.

На обратном пути в лагерь Стэнли сказал:

— Интересно, откуда она знает, как всех нас зовут.

— Она все время следит за нами,— сказал Зигзаг.— У нее всюду натканы микрофоны и скрытые камеры. В палатках, в комнате вечного отдыха, в душевой.

— В душевой? — переспросил Стэнли. Про себя он подумал: «А этот Зигзаг, случаем, не параноик?»

— Камеры малюсенькие,— сказал Подмышка.— Не больше мизинчика на ноге.

Стэнли это показалось довольно сомнительным. Вряд ли бывают такие крошечные видеокамеры. Микрофоны — это еще туда-сюда.

Он вдруг сообразил: так вот почему Рентген за завтраком не хотел говорить с ним про золотой цилиндр! Рентген боялся, что начальница лагеря может его услышать.

Ясно одно: они здесь копают совсем не в воспитательных целях. Они определенно что-то ищут.

И что бы это ни было, ищут они не там, где надо.

Стэнли задумчиво посмотрел вдаль, туда, где копал вчера, когда нашел золотой цилиндр. Он крепко-накрепко вбил это место себе в память.

16

— Слышите, что я вам говорю? Ну, я прав или я не прав?

Остальные мальчишки, как пришли, повалились на поломанные диваны и кресла, словно мешки с костями, зато Рентген был полон жизни, размахивал руками и смеялся во все горло.

— Эй, Троглодит, братан! — заорал он.

Стэнли подошел к нему.

— А ну, подвинься, Кальмар,— распорядился Рентген.— Освободи Троглодиту место.

Стэнли рухнул на диван.

Он все искал скрытую камеру, пока принимал душ, но ничего такого не увидел и очень надеялся, что и начальница лагеря тоже ничего такого не видит.

— Чего такие квелие, ребята? — поинтересовался Рентген.— Притомились, что ли? — И радостно заржал.

— Утихни,— застонал Зигзаг.— Дай телевизор посмотреть.

Стэнли с сомнением покосился на Зигзага: тот не сводил пристального взгляда с разбитого вдребезги телевизионного экрана.

На следующее утро начальница лагеря встретила мальчишек после завтрака и вместе с ними отправилась на озеро. Четверо копали, трое возили тачки.

— Я рада, что ты опять с нами, Рентген,— сказала начальница.— Нам пригодится твое острое зрение.

Стэнли больше занимался тачкой, чем рытьем, потому что копал он очень медленно. Он увозил вырытую землю и сваливал ее в кучу, стараясь при этом не засыпать ту яму, где на самом деле был найден золотой цилиндр.

Он отчетливо представлял себе этот цилиндр — такой знакомый на вид, но никак не удается сообразить, что же это за штука. Может, колпачок от шикарной золотой авторучки? Тогда «К Б», возможно, инициалы какого-нибудь знаменитого писателя. Но из знаменитых писателей вспоминались только Чарльз Диккенс, Уильям Шекспир и Марк Твен. К тому же эта штука на самом деле не так уж похожа на колпачок от авторучки.

Ко времени ланча у начальницы лагеря истощилось терпение. Она велела мальчишкам есть побыстрее и снова приниматься за работу.

— Если не сможете заставить их работать быстрее, — сказала она мистеру Сэру, — полезете в яму и будете копать вместе со всеми.

После этого все стали работать быстрее, особенно пока мистер Сэр смотрел за ними. Стэнли чуть ли не бегом возил свою тачку. Мистер Сэр без конца напоминал, что они тут не в пансионе для благородных девиц.

Сегодня их группа копала дольше всех.

* * *

Позже, повалившись в жесткое кресло, Стэнли мучительно пытался придумать какой-нибудь способ рассказать начальнице лагеря, где на самом деле нашелся цилиндр, но так, чтобы не подвести Рентгена и самому не попасть в беду. Получалось, что такой способ отыскать невозможно. Он даже подумал было выбраться ночью из лагеря и тайно порыться в той яме. Но после целого дня каторжного труда ему совсем не улыбалось еще и ночью заниматься рытьем. К тому же лопаты на ночь запирали — видимо чтобы мальчишки не могли использовать их в качестве оружия.

В комнату «вечного отдыха» заглянул мистер Дымшанский.

— Стэнли, — окликнул он.

— Его зовут Троглодит, — сказал Рентген.

— Стэнли, — повторил мистер Дымшанский.

— Меня зовут Троглодит, — сказал Стэнли.

— Ну что ж, у меня здесь письмо — адресовано Стэнли Илнэту. — Мистер Дымшанский повертел в руках конверт. — Тут нигде не написано «Троглодит».

— Э-э... спасибо, — промямлил Стэнли и взял письмо.

Письмо было от матери.

— От кого это? — спросил Кальмар. — Небось от мамочки?

Стэнли сунул письмо в просторный карман штанов.

— Может, считаешь вслух? — спросил Подмышка.

— Оставьте парня в покое, — сказал Рентген. — Не хочет читать вслух — не надо.

Наверное, это от его подружки.

Стэнли улыбнулся.

Он прочел письмо позже, когда остальные мальчишки ушли на обед.

Милый Стэнли!

Так замечательно было получить от тебя весточку. Когда я читала твое письмо, то чувствовала себя точно так же, как другие мамы, которые могут себе позволить отправить ребенка в летний лагерь. Я знаю, что это совсем другое дело, но все равно очень горжусь тобой, горжусь, что ты не падаешь духом и стараешься найти что-то хорошее в тяжелой ситуации. Кто знает, может, все это еще окажется, к лучшему?

Папа считает, что он близок к какому-то важному открытию. Очень на это надеюсь. Домохозяин грозит выселить нас из квартиры — из-за запаха.

Мне так жалко ту старушку, что жила в башмаке. Как там, наверное, ужасно пахло!

Мы оба тебя любим.

— Что ты смеешься? — спросил Зеро.

Стэнли вздрогнул от неожиданности. Он думал, что Зеро пошел обедать вместе со всеми.

— Ничего. Просто мама пишет кое-что смешное.

— Что она говорит? — спросил Зеро.

— Ничего.

— Ну, извини, — сказал Зеро.

— Понимаешь, папа пытается изобрести способ вторичной переработки старых кроссовок. Из-за этого у нас в квартире довольно плохо пахнет, потому что он постоянно варит старые кроссовки. Ну и вот, мама пишет, что ей жалко ту старушку, которая жила в башмаке, понимаешь, потому что там, наверное, тоже не очень хорошо пахло.

Зеро тупо пялился на него.

— Ну, знаешь, детский стишок?

Зеро промолчал.

— Ну, ты же слышал стишок: «Жила-была старушка в дырявом башмаке»?

— Не-а.

Стэнли не поверил своим ушам.

— А как там дальше? — спросил Зеро.

— Ты что, никогда не смотрел «Улицу Сезам»? — спросил Стэнли.

Зеро смотрел на него, не понимая.

Стэнли зашагал в столовую. Хорош бы он был, если бы взялся декламировать детские стишки посреди исправительно-трудового лагеря «Зеленое озеро».

17

Следующие полторы недели мальчишки продолжали перекапывать окрестности того места, где, как считалось, Рентген нашел золотой цилиндрок. Они расширяли яму Рентгена, а также ямы, вырытые Подмышкой и Кальмаром, пока на четвертый день все три ямы не слились в одну большую яму.

С каждым днем начальница лагеря все больше теряла терпение. Она позже появлялась утром и раньше уезжала с площадки вечером. Мальчики тем временем должны были копать с каждым днем все дольше.

— Что-то яма не стала больше со вчерашнего дня, — сказала она, явившись однажды утром довольно поздно после восхода. — Что же вы тут делали?

— Ничего, — сказал Кальмар.

Вот этого-то говорить и не стоило.

Тут как раз показался Подмышка — он отходил в сторонку по нужде.

— Как мило — ты решил осчастливить нас своим присутствием, — сказала начальница. — И чем же это ты занимался?

— Я... мне... понимаете... нужно было... отойти...

Начальница лагеря ткнула Подмышку вилами, так что он полетел прямо в яму. На рубашке у него остались три дырочки от зубьев вил и три пятнышка крови.

— Вы даете мальчишкам слишком много воды, — сказала начальница мистеру Дымшанскому.

Они копали еще долго после того, как все другие группы закончили работу. Стэнли работал внизу, в яме, вместе с шестью остальными мальчишками. Тачки больше не использовались.

Он вогнал лопату в стенку ямы, выворотил шматок земли и уже собирался перебросить ее за край, когда лопата Зигзага угодила ему в шею.

Стэнли рухнул на землю.

Он и сам не знал, потерял он на минуту сознание или нет. Посмотрев вверх, он увидел над собой кудлатую голову Зигзага.

— Я не буду возить за тебя грязь, — сказал Зигзаг. — Эта земля — твоя.

— Эй, Мамочка, ау! — завопил Магнит. — Троглодит ранен!

Стэнли потрогал шею пальцами, нащупал мокрое — кровь — и довольно большую рану как раз под ухом.

Магнит помог Стэнли подняться на ноги и вылезти из ямы. Мистер Сэр залепил рану обрывком полотна от своего мешка с семечками и велел Стэнли снова взяться за работу.

— Тут тебе не тихий час.

Когда Стэнли вернулся в яму, Зигзаг ждал его.

— Эта земля — твоя, — сказал он. — Сам ее выбрасывай. Она лежит поверх моей земли.

Голова у Стэнли слегка кружилась. Он увидел маленькую кучку вырытой земли и не сразу сообразил, что это — земля, которая была у него на лопате в тот момент, когда его задело.

Он сгреб эту землю, и только тогда Зигзаг воткнул свою лопату в том месте, где лежала «земля Стэнли».

18

Он копнул лопатой и медленно повернулся, чтобы отбросить землю в сторону. Поворачиваться приходилось очень медленно и плавно, потому что при резких движениях шее прошивала пульсирующая боль в том месте, где ее задела лопата Зигзага.

Вся боковая часть головы за ухом сильно распухла. В лагере не водилось зеркал, но Стэнли представлял себе, что сбоку у него словно приделано сваренное вкрутую яйцо.

Но нигде больше ничего особенно не болело. Мышцы у него окрепли, руки загрубели и покрылись мозолями. Он по-прежнему копал медленнее всех, но уже ненамного медленнее Магнита. Не прошло и получаса после того, как Магнит отправился обратно в лагерь, когда Стэнли тоже плюнул в свою яму.

После душа Стэнли сложил грязную одежду в отведенный ему ящик и достал коробку с письменными принадлежностями. Он решил написать письмо в палатке, чтобы Кальмар и другие мальчишки не начали снова насмехаться над ним за то, что он пишет маме.

Дорогие мама и папа!

В лагере живется трудно, но интересно. У нас был бег с препятствиями, еще бывают заплывы на длинные дистанции. Завтра мы будем заниматься

В палатку вошел Зеро. Стэнли остановился на минуту, потом продолжил письмо. Плевать на Зеро. Зеро — никто, ноль. скалолазанием. Я знаю, это звучит очень страшно, но вы не беспокойтесь.

Зеро встал рядом с ним и смотрел, как он пишет.

Стэнли резко повернул голову и сразу почувствовал боль в шее.

— Я не люблю, когда читают через плечо, понял?

Зеро промолчал.

Я буду очень осторожен. Здесь не одни только веселые игры, но, по-моему, все это приносит мне пользу. Укрепляет волю. Другие мальчишки

— Я не умею,— сказал Зеро.

— Что?

— Ты можешь меня научить?

О чем он говорит?

— Чему научить — скалолазанию?

Зеро уставился на него горящими глазами.

— Да что такое? — Стэнли было жарко, он устал, все у него болело.

— Я хочу научиться читать и писать,— сказал Зеро.

Стэнли коротко рассмеялся. Он совсем не собирался смеяться над Зеро. Просто он очень удивился. А ему-то все время казалось, что Зеро читает у него через плечо!

— Извини,— сказал Стэнли.— Я не умею учить.

После целого дня рытья у него уже не оставалось сил, чтобы пытаться обучать Зеро грамоте. Энергию нужно беречь для людей с авторитетом.

— Можешь не учить меня писать,— сказал Зеро.— Только читать. Писать мне некому.

— Извини,— повторил. Стэнли еще раз.

Не только мышцы и руки у него загубели за последние недели. Сердце тоже стало жестче.

Стэнли закончил письмо. Во рту едва набралось слюны, чтобы заклеить конверт и наклеить марку. В последнее время он, сколько ни пил, все никак не мог напиться.

19

Однажды ночью Стэнли разбудил какой-то странный звук. Сперва ему показалось, что это какое-то животное, и он страшно перепугался. Но когда в голове немного прояснилось, он сообразил, что звук раздается с соседней койки. Это плакал Кальмар.

— Что с тобой? — спросил Стэнли шепотом.

Кальмар быстро отвернулся, шмыгнул носом и с трудом перевел дух.

— Ничего, так просто... Все нормально,— прошептал он и снова шмыгнул носом.

Утром Стэнли спросил Кальмара, полегчало ли ему.

— А ты что, моя мамаша, что ли? — спросил Кальмар.

Стэнли пожал плечом.

— У меня аллергия, ясно? — сказал Кальмар.

— О'кей,— сказал Стэнли.

— Еще раз раскроешь варезку, я тебе челюсть сверну на сторону.

Стэнли старался больше помалкивать. Он редко заговаривал с мальчиками, потому что боялся сказать что-нибудь не то. Они называли его Троглодитом и всякое такое, но он ни

на минуту не забывал, что они опасны. Каждый из них попал сюда по какой-то причине. Как сказал бы мистер Сэр, тут вам не пансион для благородных девиц.

Стэнли радовался и тому, что здесь хоть не было расовых проблем. Рентген, Подмышка и Зеро были черными. Сам Стэнли, Кальмар и Зигзаг — белыми. Магнит — латиноамериканского происхождения. На озере все они были одного цвета, красновато-бурого — цвета земли.

Стэнли выглянул из ямы и увидел грузовик с водой, приближающийся в клубах пыли. Во фляге еще оставалось на четверть воды. Он торопливо допил воду и занял свое место в очереди — позади Магнита, впереди Зеро. Воздух был мутным от жары, пыли и выхлопных газов.

Мистер Сэр наполнил фляги.

Грузовичок отъехал. Стэнли уже успел вернуться в свою яму и взять лопату, когда раздался голос Магнита:

— А вот, кому семечек?

Магнит стоял над ямой и держал в руках мешок с семечками. Он бросил в рот горсть семечек, пожевал и проглотил, прямо вместе с шелухой.

— Давай сюда,— заорал Рентген.

Мешок на вид казался наполовину полным. Магнит закрутил поплотнее верхнюю часть мешка и перебросил его Рентгену.

— Как это ты ухитрился стащить его у мистера Сэра? — спросил Подмышка.

— А у меня это само собой выходит.— Магнит вытянул вперед руки, пошевелил пальцами и расхохотался.— У меня вместо пальцев такие маленькие магнетики!

От Рентгена мешок перекачывал к Подмышке, от Подмышки — к Кальмару.

— Хорошо пожевать что-то, кроме консервов,— сказал Подмышка.

Кальмар перебросил мешок Зигзагу.

Стэнли знал, что следующая — его очередь. На самом деле ему совсем не хотелось семечек.

Как только Магнит крикнул: «А вот, кому семечек?» Стэнли понял, что неприятностей не миновать. Мистер Сэр обязательно вернется. Да и вообще, от соленых семечек только сильнее захочется пить.

— Держи, Троглодит,— сказал Зигзаг.— Курьерской авиапочтой...

Трудно сказать, рассыпались семечки раньше, чем мешок долетел до Стэнли, или уже после того, как Стэнли его уронил. Стэнли показалось, что Зигзаг бросил, не закрутив верхушку мешка, и что именно поэтому он мешок не поймал.

Но все случилось так быстро. Только что мешок летел по воздуху, а в следующую секунду он уже лежит на дне ямы у ног Стэнли, и семечки рассыпались по грязи.

— Ой-ой! — сказал Магнит.

— Простите, — сказал Стэнли и попытался сгрести семечки обратно в мешок.

— Я не хочу жрать землю, — сказал Рентген.

Стэнли не знал, что теперь делать.

— Грузовик едет! — завопил Зигзаг.

Стэнли оглянулся на приближающуюся тучу пыли, потом снова уставился на рассыпанные семечки. Опять он оказался в неудачное время в неудачном месте.

Ничего нового.

Он попытался закопать семечки в землю.

Уже потом он сообразил, что нужно было просто сгрести часть земли из отвала обратно в яму. Но ведь это немыслимо — своими руками сыпать землю в яму!

— Хэлло, мистер Сэр, — сказал Рентген. — Уже вернулись?

— Вы вроде только что приезжали, — сказал Подмышка.

— Когда занимаешься приятным делом, время так и летит, — сказал Магнит.

Стэнли продолжал перекапывать землю в яме.

— Хорошо проводите время в пансионе для благородных девиц? — спросил мистер Сэр. Он переходил от одной ямы к другой, пнул ногой кучу земли возле ямы Магнита, потом двинулся к Стэнли.

Стэнли увидел на дне своей ямы два семечка. Попытался присыпать их землей — открылся угол мешка.

— Ну-ка, что здесь такое творится, Троглодит? — Мистер Сэр остановился над ним. — Похоже, ты что-то нашел.

Стэнли не знал, что делать.

— Давай, выкапывай, — сказал мистер Сэр. — Мы отнесем твою находку начальнице лагеря. Может, она освободит тебя от работы на сегодня?

— Это так, ничего, — пробормотал Стэнли.

— А вот это уж мне решать, с твоего позволения, — сказал мистер Сэр.

Стэнли наклонился, вытащил из земли пустой полотняный мешок и протянул мистеру Сэру, но тот не взял.

— Объясни-ка мне, Троглодит,— спросил мистер Сэр,— каким образом мой мешок с семечками попал к тебе в яму?

— Я украл его из грузовика.

— Да ну?

— Да, мистер Сэр.

— А куда делись семечки?

— Я их съел.

— Сам, один?

— Да, мистер Сэр.

— Эй, Троглодит! — крикнул Подмышка.— Что же с нами не поделился?

— Вот жадина,— сказал Рентген.

— Я-то думал, мы друзья,— сказал Магнит.

Мистер Сэр обвел мальчишек взглядом и снова повернулся к Стэнли.

— Посмотрим, что скажет на это начальник лагеря. Пошли.

Стэнли вылез из ямы и пошел к грузовику вслед за мистером Сэром. Он все еще держал в руке пустой мешок из-под семечек.

Было очень приятно сидеть в кабине грузовика, укрывшись от безжалостных солнечных лучей. Стэнли сам удивлялся, что может ощущать удовольствие в такую минуту, но ему действительно было приятно. Приятно в кои-то веки оказаться на удобном, мягком сиденье.

А когда грузовичок запрыгал по неровной почве, приятно было подставить разгоряченное, потное лицо под сквознячок, дующий в открытое окошко.

20

Было приятно шагать в тени двух дубов рядом с домиком начальницы. Стэнли подумал: наверное, так бывает с осужденным на казнь, когда его ведут к электрическому стулу — он в последний раз радуется всем приятным вещам в жизни. Подходя к двери, они постоянно обходили ямы. Стэнли удивило, что их так много у самого дома. Казалось бы, начальнице лагеря не должно нравиться, чтобы воспитанники копали так близко от ее жилья. Но несколько ям были вырыты вплотную к стене дома. Здесь ямы были расположены ближе друг к другу, они различались по форме и размеру.

Мистер Сэр постучал в дверь. Стэнли по-прежнему держал в руке пустой мешок.

— Да? — сказала начальница лагеря, открывая дверь.

— Там, на озере, случилась маленькая неприятность,— сказал мистер Сэр.—

Троглодит вам расскажет об этом.

Начальница на мгновление уперлась взглядом в мистера Сэра, потом перевела взор на Стэнли. Теперь он не чувствовал ничего, кроме страха.

— Входите уж,— сказала начальница лагеря.— А то вся прохлада уйдет наружу.

В домике был кондиционер. Работал телевизор. Начальница взяла в руки пульт дистанционного управления и выключила телевизор.

Начальница лагеря уселась в шезлонг. Она была в шортах и босиком. Ноги у нее были сплошь покрыты веснушками, так же, как лицо и руки.

— И что же ты можешь мне рассказать?

Стэнли сделал глубокий вздох, чтобы придать себе храбрости.

— Пока мистер Сэр наливал нам воду, я залез к нему в грузовик и украл мешок с семечками.

— Понятно.— Она повернулась к мистеру Сэру.— Вы из-за этого привели его сюда?

— Да, но, по-моему, он врет. Я думаю, мешок стащил кто-то другой, а Троглодит его выгораживает — Рентгена или кого-нибудь Другого. В мешке было девять кило, а он утверждает, будто съел все в одиночку.— Мистер Сэр забрал у Стэнли мешок и передал начальнице.

— Понятно,— снова повторила начальница лагеря.

— Мешок был неполный,— сказал Стэнли.— И потом, я много просыпал. Можете посмотреть у меня в яме.

— В той комнате, Троглодит, стоит маленькая шкатулка в цветочек. Принеси ее сюда, пожалуйста.— Она указала пальцем на дверь в соседнюю комнату.

Стэнли посмотрел на дверь, потом на начальницу лагеря, потом снова на дверь. Медленно двинулся, куда велели.

Там оказалось нечто вроде комнаты для переодевания, с зеркалом и умывальником. Рядом с умывальником Стэнли увидел шкатулку, белую с розовыми цветочками.

Он принес шкатулку Начальнице, и та поставила шкатулку на стеклянный кофейный столик перед собой. Открыла защелку и откинула крышку.

В шкатулке оказалась косметика. У матери Стэнли была похожая шкатулка. Он увидел несколько пузырьков с лаком, жидкость для снятия лака, парочку тюбиков губной помады, еще какие-то баночки и порошки.

Начальница лагеря подняла повыше пузырек с темно-красным лаком для ногтей.

— Видишь это, Троглодит?

Он кивнул.

— Это мой особый лак для ногтей. Видишь, какой сочный оттенок? Такого не купишь в магазине. Я делаю его сама.

Стэнли не мог понять, зачем она ему это показывает. Он вообще не понимал, зачем начальнице исправительно-трудового лагеря пользоваться лаком для ногтей и другой косметикой.

— Хочешь знать мой секретный ингредиент?

Стэнли приподнял плечо и снова опустил.

Начальница лагеря отвинтила крышечку флакона.

— Яд гремучей змеи.— Она принялась наносить лак на ногти левой руки с помощью мажусенькой кисточки.— Он абсолютно безопасен... когда высохнет.

Начальница закончила левую руку, помахала ею в воздухе и принялась за правую.

— Он отравляет только, пока влажный.

Закончив красить ногти, начальница поднялась с места, протянула руку и коснулась лица Стэнли кончиками пальцев. Легонько провела по щеке острыми влажными ноготками. По коже у него побежали мурашки.

Ноготь на ее мизинце чуть задел рану за ухом, и Стэнли дернулся от внезапной острой боли.

Начальница лагеря повернулась лицом к мистеру Сэру, который сидел на краешке камина.

— Так вы думаете, он украл ваши семечки?

— Нет, это он говорит, что украл, но я думаю...

Она шагнула к нему и с силой ударила по лицу.

Мистер Сэр в изумлении уставился на нее.

На левой щеке у него выступили три косые красные полосы. Стэнли не знал, отчего они красные — от лака или от крови.

Прошло несколько, секунд, прежде чем яд проник под кожу. Вдруг мистер Сэр вскрикнул и прижал ладони к лицу. Он рухнул на пол, скатился с камина на ковер.

Начальница лагеря проговорила очень тихо:

— Меня как-то не особенно волнует ваш подсолнух.

Мистер Сэр застонал.

— Если хотите знать,— сказала начальница лагеря,— мне больше нравилось, когда вы курили.

На секунду боль как будто отпустила. Мистер Сэр несколько раз глубоко вздохнул, переводя дух, потом голова его судорожно задергалась, он пронзительно закричал, еще ужаснее, чем раньше.

Начальница лагеря повернулась к Стэнли.

— Я думаю, тебе следует вернуться на рабочее место.

Стэнли шагнул к двери, но на пути у него лежал мистер Сэр. Стэнли увидел, как дергаются мускулы у него на лице. Все его тело корчилось в конвульсиях.

Стэнли осторожно перешагнул через воспитателя.

— А он?..

— Прошу прощения? — сказала начальница лагеря.

Стэнли не посмел закончить вопрос.

— Он не умрет,— сказала начальница.— К несчастью для тебя.

21

Обратный путь к яме был очень долгим.

Стэнли вглядывался в жаркое, пыльное марево, стараясь рассмотреть других мальчиков, мерно поднимающих и опускающих лопаты. Группа «Д» работала дальше остальных.

Стэнли понял, что ему снова придется задержаться за работой дольше всех. Он надеялся, что успеет закончить раньше, чем мистер Сэр придет в себя. Ему не хотелось оказаться здесь один на один с мистером Сэром.

Он не умрет, сказала начальница лагеря. К несчастью для тебя, Стэнли шагнул по выжженной солнцем пустыне и думал о своем прадедушке — о том, который не свинокрад, а сын свинокрада, о том, кого ограбила Кейт Барлоу по прозвищу Поцелуйчик.

Стэнли пытался представить себе, что чувствовал прадедушка после того, как Кейт Поцелуйчик бросила его одного в пустыне. Наверное, примерно то же, что чувствовал сейчас Стэнли. Кейт Барлоу бросила прадедушку на милость раскаленной, бесплодной пустыни. Начальница лагеря бросила Стэнли на милость мистера Сэра.

Прадедушке удалось каким-то образом прожить семнадцать дней, пока его не спасли двое змееловов, охотившихся на гремучих змей. Когда его нашли, он был не в себе.

Его спросили, как ему удалось выжить, а он сказал, что «обрел убежище на большом пальце Боженьки».

Почти месяц он провел в больнице и в итоге женился на одной из медсестер. Никто так и не понял, что означали те слова насчет большого пальца Боженьки — никто, включая его самого.

Стэнли слышал резкий дребезжащий звук. Он замер, стоя на одной ноге.

Под другой ногой, которую он не успел опустить, лежала, свернувшись, гремучая змея. Хвост с погремущкой был поднят вверх, издавая то самое дребезжание.

Стэнли медленно сделал шаг назад, повернулся и кинулся бежать.

Змея не погналась за ним. Она гремела специально, чтобы к ней не лезли.

— Спасибо за предупреждение,— прошептал Стэнли, чувствуя, как колотится его сердце.

Гремучая змея была бы куда опаснее, не будь у нее погремушки.

— Эй, Троглодит! — крикнул Подмышка.— Живой?

— Что сказала начальница? — спросил Рентген.

— Что ты ей сказал? — спросил Магнит.

— Сказал, что это я украл семечки,— ответил Стэнли.

— Молодец,— сказал Магнит.

— А она что? — спросил Зигзаг.

Стэнли пожал плечом.

— Ничего. Обозлилась на мистера Сэра, что он ее потревожил.

Стэнли не хотелось рассказывать подробности. Может, если не рассказывать, окажется, что ничего и не было.

Он подошел к своей яме и с удивлением увидел, что она почти закончена. Стэнли в недоумении таращил глаза. Бессмыслица какая-то.

А может, и не бессмыслица. Стэнли улыбнулся. Ведь он взял вину на себя, и вот мальчишки выкопали за него яму.

— Эй, спасибо,— сказал Стэнли.

— На меня не смотри,— сказал Рентген.

Стэнли растерянно переводил взгляд с Магнита на Подмышку, потом на Зигзага, потом на Кальмара. Все они отказались от его благодарности.

Тогда он повернулся к Зеро, который молча копал свою яму с тех пор, как вернулся Стэнли. У Зеро было выкопано меньше всех остальных.

22

Стэнли первым закончил работу. Плюнул в яму, принял душ, переоделся в чистую одежду. Со времени стирки прошло уже три дня, так что даже чистый комплект успел стать грязным и вонючим. Завтра эта одежда станет рабочей, а прежняя рабочая пойдет в стирку.

Стэнли не мог понять, почему Зеро вырыл за него яму. Ведь Зеро даже не досталось семечек.

— Наверное, он просто любит копать,— сказал Подмышка.

— Он крот,— сказал Зигзаг.— По-моему, он ест землю.

— Кроты не едят землю,— поправил Рентген.— Это червяки едят землю.

— Эй, Зеро,— крикнул Кальмар,— ты крот или червяк?

Зеро промолчал.

Стэнли так и не поблагодарил его. Но теперь он сидел на своей койке и ждал, пока Зеро вернется из душа.

— Спасибо,— сказал он, как только Зеро вошел в палатку.

Зеро глянул на него, подошел к шкафу из ящиков, убрал на место грязную одежду и полотенце.

— Почему ты мне помог? — спросил Стэнли.

Зеро обернулся.

— Ты не крал семечки,— сказал он.

— И ты не крал,— сказал Стэнли.

Зеро молча смотрел на него. Его глаза вдруг расширились, его взгляд словно пронизывал Стэнли насквозь.

— Кроссовки ты тоже не крал,— сказал он.

Стэнли ничего не ответил.

Он смотрел, как Зеро выходит из палатки. Если у кого рентгеновские глаза, так это у Зеро.

— Подожди! — заорал он и бросился вдогонку.

Зеро остановился у самой палатки, Стэнли чуть не налетел на него.

— Я попробую научить тебя читать, если хочешь,— предложил Стэнли.— Не знаю, получится ли у меня, но сегодня я не так сильно устал, ведь ты сделал часть работы за меня.

По лицу Зеро расплылась широкая улыбка.

Они вернулись в палатку — там меньше риска, что им помешают. Стэнли достал из ящика свою коробку с письменными принадлежностями и ручку. Они уселись на землю.

— Алфавит знаешь? — спросил Стэнли.

На секунду ему показалось, что глаза Зеро вызывающе вспыхнули, но это сразу прошло.

— Кажется, немножко знаю,— сказал Зеро.— А, Бэ, Вэ, Гэ и Дэ.

— Давай дальше,— подбодрил Стэнли.

Зеро поднял глаза к потолку.

— Е...

— Е,— подсказал Стэнли.

— Жэ,— сказал Зеро, отдуваясь.— Зэ... И... И краткое... Ка... Пэ...

— И, И краткое, Ка, Эль,— сказал Стэнли.

— Точно,— сказал Зеро.— Я все это слышал раньше. Просто не совсем запомнил.

— Это ничего,— сказал Стэнли.— Давай так: я скажу тебе весь алфавит, ну, чтобы напомнить, а потом ты сам попробуешь.

Он продекламировал алфавит, и Зеро тут же все повторил без единой ошибки.

Неплохо для мальчика, который ни разу в жизни не видел «Улицу Сезам»!

— Ну, я просто где-то уже это слышал,— сказал Зеро скромно, но широкая улыбка выдала его.

Следующий шаг оказался труднее. Нужно было придумать, как научить Зеро узнавать написанные буквы. Стэнли дал Зеро листок бумаги, другой листок взял себе.

— Наверное, лучше начать с буквы «А».

Он написал заглавную печатную букву «А», Зеро перерисовал ее на свой листок. Бумага была без линеек, это усложняло задачу, но у Зеро получилось не так уж плохо, только слишком крупно. Стэнли сказал ему, что нужно писать мельче, не то бумаги скоро не хватит. Зеро нарисовал букву поменьше.

— Вообще-то, каждую букву можно написать двумя способами.— Стэнли начал понимать, что все еще сложнее, чем ему казалось сначала.— Вот это — заглавная «А». Но чаще можно увидеть строчную «а». Заглавные буквы пишут только в начале слова, и только если это первое слово в предложении или имя собственное — например, имя человека.

Зеро кивнул, как будто понял, но Стэнли сознавал, что объяснил очень невразумительно.

Он написал строчную букву «а», и Зеро срисовал ее.

— Значит, их шестьдесят шесть,— сказал Зеро.

Стэнли не понял, о чем он говорит.

— Букв не тридцать три. На самом деле их шестьдесят шесть.

Стэнли удивленно уставился на него.

— Да, наверное. А как ты это вычислил?

Зеро промолчал.

— Ты что, сложил?

Зеро молчал.

— Может, умножил?

— Просто столько их есть, и все,— сказал Зеро.

Стэнли приподнял плечо и снова опустил.

Он не понимал, откуда Зеро вообще знает, что в алфавите тридцать три буквы. Он что, сосчитал, пока Стэнли произносил их?

Стэнли заставил Зеро еще несколько раз написать заглавную и строчную букву А, потом перешел к заглавной букве Б. Он понял, что на все это потребуется масса времени.

— Ты можешь объяснять мне по десять букв в день,— предложил Зеро.— Пять заглавных и пять строчных. За шесть дней я их все выучу. Только в последний день придется взять шестнадцать. Восемь заглавных и восемь строчных.

И снова Стэнли уставился на него: как ему удалось все это подсчитать?

Наверное, Зеро неправильно его понял, потому что сказал:

— Я буду каждый день понемножку копать за тебя. Я могу копать за тебя час, а ты будешь учить меня час. Я ведь все равно быстрее копаю, так что мы будем заканчивать вместе. Тогда мне не придется тебя ждать.

— О'кей,— согласился Стэнли.

Пока Зеро рисовал букву Б, Стэнли спросил, как он высчитал, что понадобится шесть дней.

— Ты перемножил? Или разделил?

— Просто столько понадобится,— сказал Зеро.

— Ты здорово считаешь,— сказал Стэнли.

— Я не такой уж тупой,— сказал Зеро.— Я знаю, все думают, что я тупой. А мне просто не хочется отвечать на их вопросы.

Вечером, лежа на койке, Стэнли вспоминал сделку, которую они заключили с Зеро. Приятно будет иметь возможность каждый день хоть ненадолго отдохнуть от работы, но он знал, что Рентгену это не понравится. Нельзя ли как-нибудь договориться с Зеро, чтобы он немножко копал и за Рентгена тоже... Но, вообще-то, с какой стати? «Это я обучаю Зеро. Мне необходим перерыв в работе, чтобы остались силы на учение. Я взял на себя вину за семечки. Из-за этого на меня злится мистер Сэр».

Он закрыл глаза, и тут же в мозгу всплыли образы происходившего в домике начальницы: ее ярко-красные ногти, мистер Сэр в судорогах на полу, шкатулка в цветочек.

Стэнли раскрыл глаза.

Он вдруг вспомнил, где видел золотой цилиндрик.

Он видел его в ванной, у своей мамы, а потом увидел снова в домике начальницы лагеря. Это была крышечка от тюбика с губной помадой.

КБ?

КБ?

И вдруг Стэнли вздрогнул от изумления. Его губы беззвучно выговорили имя Кейт Барлоу. Неужели этот тюбик в самом деле принадлежал когда-то знаменитой разбойнице?

Сто десять лет назад Зеленое озеро было самым большим озером в Техасе. Оно было наполнено до краев чистой прохладной водой и сверкало на солнце, словно огромный изумруд. Особенно красиво здесь было весной, когда персиковые деревья, окаймлявшие берега, расцветали нежно-розовыми цветами.

Четвертого июля в городе устраивали пикник. Участники пикника играли в разные игры, пели, плясали и плавали в озере, чтобы охладиться. Вручали призы за лучший пирог с персиками и за лучшее персиковое варенье.

Каждый год мисс Кэтрин Барлоу получала специальный приз за свои сказочные консервированные персики. Больше никто в городе не пытался делать консервированные персики, потому что все знали: как у мисс Кэтрин все равно не получится.

Каждое лето мисс Кэтрин собирала огромное количество персиков и закатывала их в банки с корицей, гвоздикой, мускатным орехом и другими пряностями — рецепт она держала в секрете. Консервированные персики хранились всю зиму. Наверное, могли бы храниться и гораздо дольше, но к весне их непременно съедали.

Говорили, что Зеленое озеро — это «рай на земле», а консервированные персики мисс Кэтрин — «пища богов».

Кэтрин Барлоу была школьной учительницей, единственной на весь город. Школа состояла из одной комнаты. Здание школы уже тогда было очень старым. Крыша протекала. Окна не открывались. Дверь косо висела на погнутых петлях.

Мисс Кэтрин была замечательной учительницей, она была полна жизни и знаний. Дети ее обожали.

По вечерам она вела занятия для взрослых, и многие взрослые тоже ее обожали. Она была очень красива. На вечерние занятия к ней приходило множество молодых людей, которых значительно больше интересовала учительница, чем преподносимые ею знания.

Но ничего, кроме знаний, никому так и не обломилось.

В числе этих молодых людей был Треска Уокер. Настоящее его имя было Чарльз Уокер, но все называли его Треской, потому что от его ног воняло тухлой рыбой.

Правду сказать, Треска был в этом не так уж виноват. Он страдал неизлечимым грибковым заболеванием. Собственно говоря, тем же заболеванием страдал сто десять лет спустя знаменитый бейсболист Клайд Ливингстон. Но Клайд Ливингстон, по крайней мере, ежедневно принимал душ.

— Я принимаю ванну каждое воскресенье, надо не надо, — хвастался Треска.

Почти все жители городка Зеленое Озеро были уверены, что мисс Кэтрин выйдет замуж за Треску Уокера. Он был сыном самого богатого человека в округе. Его семье принадлежала большая часть персиковых деревьев и вся земля к востоку от озера.

Треска часто приходил на вечерние занятия, но совсем не слушал объяснений. Он разговаривал во время уроков, хамил другим ученикам. Он был наглый и глупый.

В городе многие были неграмотными. Это не тревожило мисс Кэтрин. Она знала, что большинство здешних жителей всю жизнь работали на фермах и ранчо, им не пришлось учиться. Для этого она и нужна — чтобы учить их.

Но Треска не хотел учиться. Он как будто гордился своей тупостью.

— Не хотите ли прокатиться в субботу на моей новой лодке? — спросил он ее однажды вечером после занятий.

— Нет, спасибо,— сказала мисс Кэтрин.

— Мы купили новую лодку,— сказал он.— На ней даже грести не нужно.

— Да, я знаю,— сказала мисс Кэтрин.

Все в городе уже видели — и слышали — новую лодку Уокеров. Она ужасно тархтела и пускала по всему озеру черный вонючий дым.

Треска всегда получал в жизни все, что хотел. Он просто не мог поверить, что мисс Кэтрин его отвергла. Он ткнул в нее указательным пальцем и сказал:

— Никто и никогда не говорил «нет» Чарльзу Уокеру!

— По-моему, я только что сказала,— ответила Кэтрин Барлоу.

24

Стэнли еще не совсем проснулся, когда встал в очередь за завтраком, но при виде мистера Сэра сон мигом слетел с него. У мистера Сэра левую сторону лица раздуло до размеров половинки небольшой дыни. Три багровые полосы шли наискосок через всю щеку, там, где его оцарапали ногтей начальницы лагеря.

Остальные мальчишки из палатки Стэнли, очевидно, тоже это заметили, но у них хватило ума не подавать виду. Стэнли положил на поднос пакет с соком и пластмассовую ложечку. Он не поднимал глаз и едва осмеливался дышать, пока мистер Сэр накладывал себе в тарелку нечто, отдаленно напоминающее овсянку.

Стэнли отнес поднос к столику. За спиной у него мальчик из другой палатки сказал:

— Эй, что это у вас с лицом?

Раздался громкий стук.

Стэнли обернулся и увидел, что мистер Сэр притиснул голову мальчишки к котлу с кашей.

— Разве у меня что-то не в порядке с лицом?

Мальчишка пытался заговорить, но не мог.

Мистер Сэр держал его за горло.

— Кто-нибудь еще считает, что у меня что-то не в порядке с лицом? — спросил мистер Сэр, продолжая душить мальчика.

Все молчали.

Мистер Сэр отпустил мальчишку. Тот упал, ударившись головой о стол.

Мистер Сэр спросил, стоя над ним:

— Так как тебе мое лицо?

Мальчишка издал булькающий звук, потом, задышавшись, выговорил:

— Нормально.

— Как ты считаешь, я красавец?

— Да, мистер Сэр.

На озере мальчишки стали расспрашивать Стэнли, что ему известно насчет мистера Сэра, но он только пожимал плечами и продолжал копать. Если не говорить об этом, может, все куда-нибудь исчезнет.

Он работал изо всех сил, не щадя себя. Ему хотелось поскорее убраться с озера, от мистера Сэра. К тому же он знал, что получит перерыв.

— Ты только скажи когда,— сказал Зеро.

В первый раз грузовик с водой привел мистер Дымшанский. Во второй раз за рулем сидел мистер Сэр.

Все молчали, каждый только говорил «Спасибо, мистер Сэр», получая от него свою флягу. Никто не смел даже посмотреть на его перекошенное лицо.

Дожидаясь своей очереди, Стэнли провел языком по нёбу и по внутренней стороне щек.

Во рту у него было так же сухо, как вокруг, на озере. Ослепительно яркое солнце отражалось от зеркальца заднего вида сбоку грузовика, так что Стэнли пришлось прикрыть глаза рукой.

— Спасибо, мистер Сэр,— сказал Магнит, принимая от воспитателя флягу с водой.

— Хочешь пить, Троглодит? — спросил мистер Сэр.

— Да, мистер Сэр,— ответил Стэнли и протянул ему флягу.

Мистер Сэр отвернул кран, из бака полилась вода, но она не попадала во флягу Стэнли. Мистер Сэр нарочно держал флягу чуть в стороне от льющейся струи.

Стэнли смотрел, как вода растекается в пыли, быстро впитываясь в измученную жаждой землю.

Мистер Сэр выждал с полминуты, потом завернул кран.

— Хочешь еще? — спросил он.

Стэнли молчал.

Мистер Сэр снова включил воду, и снова Стэнли смотрел, как она уходит в землю.

— Вот так, теперь, наверное, хватит.— Мистер Сэр протянул Стэнли пустую флягу.

Стэнли не мог отвести взгляд от темного пятна на земле, которое уменьшалось прямо на глазах.

— Спасибо, мистер Сэр,— сказал он.

25

Сто десять лет назад в городе Зеленое Озеро был один доктор. Его звали доктор Готорн. Если кто-нибудь из жителей заболел, то шел к доку Готорну. Но кроме этого заболевшие обращались к Сэму, торговцу луком.

— Лук! Свежий, сладкий лук! — выкрикивал Сэм, проходя по немощёным улицам города вместе со своей ослицей Мэри Лу. Мэри Лу тащила тележку, полную луковиц.

Луковое поле Сэма находилось где-то на том берегу озера. Раз или два в неделю он на веслах пересекал озеро и набирал очередную партию луку — ровно столько, чтобы наполнить тележку. У Сэма были большие сильные руки, но все равно у него уходил целый день на то, чтобы переплыть озеро, и еще один день — чтобы вернуться обратно. Как правило, он оставлял Мэри Лу в сарае, которым Уокеры позволяли ему пользоваться бесплатно, но иногда он брал Мэри Лу с собой в лодку.

Сэм утверждал, будто Мэри Лу почти пятьдесят лет, а это необыкновенно долгая жизнь для осла, хоть в те времена, хоть в наши дни.

— Она питается одним только сырым луком,— говорил Сэм, держа темными пальцами белую луковицу.— Это — волшебный овощ, чудо природы. Если бы люди ели только сырой лук, они жили бы до ста лет.

Сэму было ненамного больше двадцати, так что люди не очень верили, что Мэри Лу действительно такая старушка. Откуда ему знать?

Но никто не спорил с Сэмом. И если кто-нибудь заболел, то обращался не только к доку Готорну, но и к Сэму.

Сэм давал всегда один и тот же совет:

— Ешьте побольше лука!

Он говорил, что лук полезен для пищеварения, для печени, для желудка, для легких, для сердца и мозга.

— Не верите — посмотрите на мою старушку Мэри Лу. Она за свою жизнь ни дня не болела.

Еще у него было множество всяких мазей, сиропов и настоек, все на основе лукового сока и различных частей растения лука. Вот это средство излечивает от астмы, это — от прыщей и бородавок. А это — лекарство от артрита.

У него была даже особая мазь, которая, по его словам, могла вылечить от облысения.

— Просто мажьте этим макушку своему мужу каждый вечер перед сном, миссис Коллингвуд, и скоро волосы у него станут густыми и длинными, как хвост Мери Лу.

Док Готорн не беспокоился из-за Сэма. Жители Зеленого Озера старались действовать наверняка. Они принимали и обычные лекарства от дока Готорна, и луковые снадобья от Сэма. Когда они выздоравливали, никто, даже сам док Готорн, не мог сказать с уверенностью, какое именно лечение помогло.

Док Готорн был совершенно лыс, и по утрам от него частенько пахло луком.

Каждый раз, покупая лук, Кэтрин Барлоу брала лишнюю головку-другую и угощала Мэри Лу.

— Ничего не стряслось? — спросил однажды Сэм, пока она кормила Мэри Лу. — Вы какая-то расстроенная.

— Ах, это из-за погоды, — сказала мисс Кэтрин. — Что-то тучи собираются.

— А вот мы с Мэри Лу любим дождь, — сказал Сэм.

— Да и я тоже, — сказала мисс Кэтрин и потрепала ослицу по голове, покрытой жесткой шерстью. — Просто в школе крыша протекает.

— Это дело можно поправить, — сказал Сэм.

— И что ты сделаешь? — пошутила Кэтрин. — Замажешь дырки луковой мазью?

Сэм рассмеялся:

— Я умею работать руками. Я сам построил себе лодку. Если бы она вдруг стала протекать, мне пришлось бы худо.

Кэтрин невольно посмотрела на его сильные, крепкие руки.

Они заключили сделку. Он взялся залатать дырявую крышу в обмен на шесть банок консервированных персиков.

На починку крыши у Сэма ушла неделя, потому что он мог работать только часть дня, когда уроки уже заканчивались, а вечерние занятия еще не начинались. Самому Сэму ходить в школу не разрешалось, потому что он был негр, но ремонтировать здание ему позволили.

Обычно мисс Кэтрин оставалась в школе, проверяла тетрадки и тому подобное, пока Сэм работал на крыше. Ей нравилось изредка болтать с ним, перекиваясь, обмениваясь несколькими словами. Ее поразило, что он интересуется поэзией. Иногда, когда он присаживался отдохнуть, она читала ему стихи. Не раз случалось, что она

начинала какое-нибудь стихотворение Эдгара По или Лонгфелло, а он заканчивал по памяти.

Когда ремонт крыши закончился, мисс Кэтрин загрустила.

— Что-то не так? — спросил он.

— Нет, ты замечательно поработал, — сказала она. — Просто... окна у нас не открываются. Нам с детьми иногда так хочется проветрить комнату.

— Это дело можно поправить, — сказал Сэм.

Она дала ему еще две банки персиков, и Сэм починил окна.

Когда он чинил окна, им было легче разговаривать. Он рассказывал ей про свое тайное луковое поле на том берегу озера, «где лук растет круглый год, и вода бежит вверх, в гору».

Когда окна были починены, она пожаловалась, что учительский стол шатается.

— Это дело можно поправить, — сказал Сэм.

В следующий раз она упомянула, что «дверь висит криво», и смогла провести с ним еще полдня, пока он чинил дверь.

К концу первого полугодия Сэм, продавец лука, превратил старую школу-развалюху в великолепное, прочное здание, сверкающее свежей краской, которым гордился весь город. Проезжие сворачивали с дороги посмотреть на школу.

— Это наша школа. Видите, как в Зеленом Озере ценят образование.

Только один человек не радовался вместе со всеми — мисс Кэтрин. Ей больше нечего было чинить.

Однажды она сидела в классе после уроков и слушала, как дождь стучит по крыше. Ни одна капля не просочилась в классную комнату, если не считать тех, что стекали у нее по щекам.

— Лук! Сладкий жгучий лук! — слышался за окном голос Сэма.

Она выбежала к нему. Ей хотелось обнять его, но она не решилась. Вместо этого она обняла за шею Мэри Лу.

— Что-нибудь случилось? — спросил он.

— Ах, Сэм, — сказала она, — у меня сердце разрывается на части.

— Это дело можно поправить, — сказал Сэм.

Она повернула к нему лицо.

Он взял ее за обе руки и поцеловал.

На улице больше никого не было из-за дождя. А если бы даже и был, Кэтрин с Сэмом никого бы не заметили. Они затерялись в своем собственном мире.

Но в эту самую минуту из магазина вышла Хетти Паркер. Они не видели ее, но она-то их видела. Она нацелила на них дрожащий указательный палец и прошептала:

— Бог вас накажет!

26

В то время не было телефонов, но новость быстро облетела весь городок. К вечеру все жители Зеленого Озера знали, что школьная учительница целовалась с торговцем луком.

На следующее утро ни один ученик не пришел в школу.

Мисс Кэтрин сидела одна в классной комнате и пыталась понять, уж не перепутала ли она дни недели. Может быть, сегодня суббота? Она бы этому ничуть не удивилась.

В голове и в сердце у нее все кружилось с тех пор, как Сэм поцеловал ее.

Она услышала за дверью шум, и вдруг целая толпа мужчин и женщин ворвалась в класс. Впереди шел Треска Уокер.

— Вот она! — крикнул Треска. — Вот она, чертовка!

Толпа принялась опрокидывать парты и срывать со стен учебные пособия.

— Она отравила души ваших детей книжками, — провозгласил Треска.

Люди принялись сваливать книги в кучу посреди комнаты.

— Опомнитесь, что вы делаете! — закричала мисс Кэтрин.

Кто-то схватил ее, порвал платье, но ей удалось выбраться из здания. Она бросилась в контору шерифа.

Шериф сидел, положив ноги на стол, и пил виски прямо из горлышка.

— Доброе утречко, мисс Кэтрин, — сказал он.

— Они хотят разнести школу, — еле выговорила она, с трудом переводя дух. — Ее сожгут, если кто-нибудь их не остановит!

— Ты, главное, успокойся, милашка, — протянул шериф. — О чем это ты тут болтаешь?

Он встал из-за стола и вразвалочку подошел к ней.

— Треска Уокер привел...

— Смотри не вздумай говорить гадости про Чарльза Уокера, — сказал шериф.

— Надо торопиться! — взмолилась Кэтрин. — Вы должны остановить их!

— А ты и впрямь ничего, — заметил шериф.

Мисс Кэтрин в ужасе уставилась на него.

— Поцелуй-ка меня, — сказал шериф.

Она дала ему пощечину.

Он рассмеялся:

— Ты поцеловала торговца луком. Что же меня не хочешь поцеловать?

Она снова размахнулась, но он перехватил ее руку.

Она стала вырываться.

— Вы пьяны! — выкрикнула она.

— Я всегда напиваюсь перед тем, как повесить человека.

— Повесить? Кого...

— Закон запрещает негру целовать белую женщину.

— Тогда вам придется и меня повесить,— сказала Кэтрин.— Потому что я тоже его целовала.

— Тебе закон не запрещает его целовать,— объяснил шериф.— Только ему нельзя.

— Все равны перед Богом! — воскликнула она.

Шериф захохотал.

— Ну, если уж мы с Сэмом равны, почему бы тебе не поцеловать меня? — Он снова расхохотался.— Давай заключим сделку. Один маленький поцелуйчик, и я не повешу твоего дружка. Просто выгоню из города.

Мисс Кэтрин вырвала руку. Выбегая из дверей, она слышала голос шерифа:

— Закон накажет Сэма. А тебя накажет Бог.

Она выскочила на улицу и увидела, что над зданием школы поднимается дым. Она бросилась к озеру. Сэм на берегу запрягал Мэри Лу в тележку с луком.

— Слава Богу, я нашла тебя,— выдохнула она, припав к нему.— Бежим отсюда скорее!

— Что такое...

— Наверное, кто-то вчера видел, как мы целовались,— сказала Кэтрин.— Они подожгли школу. Шериф сказал, что тебя повесят!

С минуту Сэм колебался, словно не поверил своим ушам. Он не хотел верить.

— Пошли, Мэри Лу.

— Мэри Лу придется оставить,— сказала Кэтрин.

Сэм посмотрел на нее — в глазах у него стояли слезы.

— Ладно.

Лодка Сэма была привязана к дереву на длинной веревке. Сэм отвязал ее, они зашли в воду и влезли в лодку. Его сильные руки повели лодку прочь от берега.

Но его сильные руки не могли тягаться с моторкой Трески Уокера. Они выгребли чуть дальше середины озера, когда мисс Кэтрин услышала рев мотора и увидела мерзкий черный дым...

Вот факты:

Лодка Уокера врезалась в лодку Сэма. Сэма застрелили в воде. Кэтрин Барлоу спасли против ее воли. Когда вернулись к берегу, она увидела на земле мертвое тело Мэри Лу. Ослицу убили выстрелом в голову.

Все это случилось ровно сто десять лет назад. С тех пор ни одна капля воды не упала на Зеленое Озеро.

Вот и решайте сами: кого наказал Бог?

Через три дня после смерти Сэма мисс Кэтрин застрелила шерифа, когда он сидел в кресле и пил кофе. Потом она тщательно накрашила губы ярко-красной помадой и поцеловала его, как он просил.

В течение следующих двадцати лет никого из бандитов не боялись так сильно на Диком Западе, как Кейт Барлоу, по прозвищу Поцелуйчик.

27

Стэнли навалился на лопату. Его яма достигла глубины около метра в самом центре. Хрипло выдохнув, он поднял землю на лопату и выбросил за край ямы. Солнце стояло почти прямо у него над головой.

Он покосился на флягу, лежащую возле ямы. Он знал, что фляга еще наполовину полна, но пока не решался отпить. Нужно экономить — ведь неизвестно, кто приведет грузовик с водой в следующий раз.

С тех пор как начальница лагеря поцарапала мистера Сэра, прошло три дня. Каждый раз, привозя воду, мистер Сэр выливал порцию Стэнли на землю.

К счастью, мистер Дымшанский возил воду чаще мистера Сэра. Как видно, мистер Дымшанский заметил, что происходит, потому что он каждый раз давал Стэнли воды чуточку сверх нормы. Он заливал воду во флягу, позволял Стэнли как следует отпить и снова доливал флягу доверху.

Кроме того, Зеро помогал Стэнли, делал за него часть работы. Правда, как Стэнли и ожидал, другим мальчишкам совсем не нравилось смотреть, как Стэнли сидит и отдыхает, пока они работают. Они говорили что-нибудь вроде: «Кто-то помер и оставил тебе в наследство престол?» или «Наверное, приятно иметь персонального раба».

Когда он напоминал, что взял на себя вину за семечки, они заявляли, что он сам виноват — он уронил мешок.

— Я рисковал жизнью за эти семечки,— говорил Магнит,— а мне досталась всего-навсего одна паршивая горсточка.

Стэнли пытался объяснить, что ему нужно беречь силы, чтобы обучать Зеро чтению, но мальчишки только насмеялись над ним.

— Все, как всегда, а, Подмышка? — сказал Рентген.— Белый мальчик сидит, сложив ручки, а черный вкалывает. Скажешь, неправильно, Троглодит?

— Неправильно,— ответил Стэнли.

— Вот это точно,— подхватил Рентген.— Совсем неправильно.

Стэнли вывернул очередную лопату земли. Он знал, что Рентген не говорил бы так, если бы сам учил Зеро читать. Тогда Рентген говорил бы о том, как важно для него отдыхать, правильно? Чтобы лучше учить, правильно?

И ведь это правда. Ему в самом деле необходимо беречь силы, чтобы лучше учить, хотя Зеро и так быстро учится. Иногда Стэнли даже надеялся, что начальница лагеря наблюдает за ними через свои потайные микрофоны и скрытые камеры — пусть знает, что Зеро не такой глупый, как все о нем думают.

Вдали показалось приближающееся облако пыли. Стэнли отпил из фляги и остановился, поджидая, пока увидит, кто на этот раз ведет грузовик.

Опухоль на лице мистера Сэра спала, но небольшая отечность еще осталась. На щеке виднелись три поджившие царапины. Две уже почти не были заметны, но третья, средняя царапина была, наверное, самой глубокой — от нее до сих оставался след в виде рваной багровой линии, идущей от глаза до подбородка, словно татуированный шрам.

Стэнли дождался своей очереди и протянул флягу.

Мистер Сэр поднес флягу к уху и встряхнул. Улыбнулся, услышав плеск.

Стэнли отчаянно надеялся, что он не выльет воду.

К его удивлению, мистер Сэр подставил флягу под кран и наполнил ее.

— Жди здесь, — приказал он.

По-прежнему держа флягу в руке, мистер Сэр прошел мимо Стэнли и залез в кабину, где его не было видно.

— Что он там делает? — спросил Зеро.

— Если бы я знал, — сказал Стэнли.

Через короткое время мистер Сэр вылез из грузовика и протянул Стэнли флягу. Она по-прежнему была полна.

— Спасибо, мистер Сэр.

Мистер Сэр улыбнулся:

— Чего ты ждешь? Пей!

Он бросил себе в рот несколько семечек, пожевал, сплюнул шелуху.

Стэнли не решался пить. Не хотелось даже думать о том, какую пакость мистер Сэр мог туда подбавить.

Он унес флягу обратно, к яме. Долго фляга лежала у края ямы, а Стэнли копал. Наконец, когда пить хотелось уже невыносимо, он отвинтил крышечку, перевернул флягу и вылил все содержимое на землю. Он боялся, что не выдержит и выпьет.

Когда Зеро выучил последние восемь букв алфавита, Стэнли научил его писать свое имя.

— Заглавное Зэ — е — эр — о.

Стэнли диктовал, а Зеро записывал одну букву за другой.

— Зеро,— сказал он, глядя на листок бумаги. Его улыбка была такой широкой, что не помещалась на лице.

Стэнли смотрел, как он снова и снова пишет свое имя.

Зеро Зеро Зеро Зеро Зеро Зеро Зеро...

Почему-то Стэнли стало грустно. Он невольно подумал о том, что сто раз ноль — все равно ноль.

— Знаешь, это ведь на самом деле не мое имя,— сказал Зеро, когда они шли обедать.

— Ну да,— отозвался Стэнли,— наверное, знаю.— На самом деле он никогда не был в этом уверен.

— Меня всегда все звали Зеро, еще до того, как я попал сюда.

— А... Ясно.

— На самом деле меня зовут Гектор.

— Гектор,— повторил Стэнли.

— Гектор Зерони.

28

Прошло двадцать лет, и Кэтрин Барлоу вернулась к Зеленому озеру. Здесь ее никто не найдет, в этом городе-призраке у призрачного озера.

Персиковые деревья засохли все до одного, но возле старого заброшенного домика еще росли два небольших дубочка. Когда-то домик стоял на восточном берегу озера. Теперь берег озера отодвинулся на целых пять километров, а само озеро превратилось в небольшую грязную лужу.

Кейт Барлоу стала жить в домике. Иногда она слышала, как в пустыне раздается голос Сэма: «Лук! Свежий сладкий лук!»

Она понимала, что это безумие. Она знала, что была безумна все эти двадцать лет.

— Ах, Сэм,— говорила. она, обращаясь к бескрайней пустоте вокруг.— Я знаю, здесь жарко, но мне так холодно. Холодно рукам. Холодно ногам. Холодно лицу. Холодно сердцу.

Иногда она слышала, как он отвечает: «Это дело можно поправить», и чувствовала его теплую руку у себя на плече.

Она прожила в домике около трех месяцев, и вот однажды утром проснулась оттого, что кто-то пинком распахнул дверь. Она открыла глаза и смутно различила ружейное дуло в пяти сантиметрах от своего носа.

И еще она почувствовала запах грязных ног Трески Уокера.

— Даю тебе ровно десять секунд, чтобы сказать, куда ты запрятала свою добычу,— сказал Треска.— Не то разнесу тебе голову.

Кейт зевнула.

Вместе с Треской пришла какая-то рыжеволосая женщина. Кейт слышала, как она рылась по всем шкафам, вытряхивая вещи из ящичков и смахивая на пол предметы, стоявшие на полках.

Женщина подошла к ней.

— Где всё? — грубо рявкнула она.

— Линда Миллер? — спросила Кейт.— Это ты?

Линда Миллер училась в четвертом классе, когда Кейт Барлоу еще была учительницей. Это была хорошенькая девчушка с веснушками и роскошными рыжими волосами. Теперь лицо у нее было все в пятнах, волосы висели грязными лохмами.

— Теперь она Линда Уокер,— сказал Треска.

— Ах, Линда, как грустно,— сказала Кейт.

Треска ткнул ее ружьем в шею.

— Где добыча?

— Нет никакой добычи,— сказала Кейт.

— Не морочь мне голову! — заорал Треска.— Ты ограбила все банки отсюда до Хьюстона!

— Лучше скажи,— предупредила Линда.— Мы готовы на все.

— Ты вышла за него из-за денег, правда? — спросила Кейт.

Линда кивнула:

— Только денег больше нет. Они ушли вместе с озером. Персиковые деревья. Скот. Я все время думала: вот-вот пойдет дождь. Не может же засуха продолжаться вечно. Но становилось только все жарче и жарче... — Вдруг ее взгляд упал на лопату, прислоненную к стене возле очага.— Она закопала деньги! — крикнула Линда.

— Не понимаю, о чем ты,— сказала Кейт.

Загрохотал выстрел. Треска разрядил винтовку прямо у нее над головой. Окно за спиной Кейт разлетелось вдребезги.

— Где ты все зарыла?

— Давай, убей меня. Треска,— сказала Кейт.— Очень надеюсь, что ты любишь копать. Потому что тебе придется копать долго-долго. Пустыня большая. И ты, и твои дети, и дети твоих детей можете копать хоть сотню лет, все равно ничего не найдете.

Линда схватила Кейт за волосы и запрокинула ей голову назад.

— Не-ет, мы тебя не убьем,— сказала она.— Но к тому времени, как мы с тобой покончим, ты десять раз пожалеешь, что не умерла.

— Я уже двадцать лет жалею, что не умерла,— сказала Кейт.

Они вытащили ее из кровати и вытолкали из дома. На ней была голубая шелковая пижама. Черные кожаные сапоги, украшенные бирюзой, остались возле кровати.

Они связали ей ноги — не слишком туго, так, чтобы она могла идти, но не могла бежать. И заставили ходить босиком по раскаленной земле.

Они не давали ей остановиться.

— Только если покажешь, где добыча,— сказал Треска.

Линда ударила Кейт по ногам лопатой.

— Ты все нам покажешь, рано или поздно. Будешь тянуть — пеняй на себя.

Она ходила взад-вперед, пока ступни у нее не покрылись волдырями от ожогов. Как только она останавливалась, Линда подгоняла ее лопатой.

— Я начинаю терять терпение,— предупредил Треска.

Она почувствовала, как острый край лопаты ткнул ее в спину, и упала на твердую землю.

— Вставай! — приказала Линда.

Кейт с трудом поднялась на ноги.

— Сегодня мы еще добрые,— сказал Треска.— Дальше будет хуже — пока не отведешь нас на место.

— Берегись! — вдруг закричала Линда.

Желтая пятнистая ящерица прыгнула прямо на них. Кейт были хорошо видны ее большие красные глаза.

Линда попыталась ударить ящерицу лопатой, а Треска выстрелил из винтовки, но оба они промахнулись. Ящерица приземлилась на голую щиколотку Кейт. Острые черные зубы впились ей в ногу. Белый язык слизнул капельки крови, выступившие из ранки.

Кейт улыбнулась. Теперь они уже ничего ей не сделают.

— Начинайте копать,— сказала она.

— Где деньги? — завизжала Линда.

— Где ты их зарыла? — заорал Треска.

Кейт Барлоу умерла смеясь.

Часть вторая. Последняя яма

29

Погода переменилась.

К худшему.

Воздух сделался невыносимо влажным. Стэнли от пота был мокрым, как мышь.

Капельки влаги сбегали по черенку лопаты. Можно было подумать, сам воздух вспотел от жары.

Над пустым озером прогремел оглушительный раскат грома.

Где-то на западе, за горами, бушевала гроза. Стэнли насчитал больше тридцати секунд между вспышкой молнии и ударом грома. Таким способом можно определить, далеко ли гроза. Звук гулко разносился по голой пустыне.

Обычно в это время дня Стэнли не мог разглядеть горы. Их было видно только на рассвете, пока в воздухе еще не появилась дымка. Но теперь небо на западе почернело, и каждый раз, когда вспыхивала молния, на мгновение выступали темные очертания гор.

— Давай, дождик! — закричал Подмышка. — Дуй сюда!

— Может, пойдет такой сильный дождь, что все озеро наполнится водой, — сказал Кальмар. — Вот поплаваем!

— Сорок дней и сорок ночей, — сказал Рентген. — Давайте, что ли, строить ковчег. Найдем себе по паре всякой живности, правильно?

— Правильно, — сказал Зигзаг. — Пару гремучих змей. Пару скорпионов. Пару желтых пятнистых ящериц.

Из-за влажности, а может, оттого, что воздух наэлектризовался, белобрысые патлы на голове Зигзага торчали во все стороны еще более дико, чем обычно.

На горизонте вспыхнула целая паутина молний. На какую-то долю секунды Стэнли показалось, что он видит на вершине одной горы скалу необычной формы. Гора была в точности похожа на кулак с выставленным вверх большим пальцем.

Потом все исчезло.

Стэнли не был уверен, видел он это на самом деле или нет.

«Я обрел убежище на большом пальце Боженки».

Так будто бы сказал его прадедушка после того, как Кейт Барлоу ограбила его и оставила в пустыне.

Никто так и не понял, что это значит. Он был не в себе, когда произнес эти слова.

— Но как же он выжил три недели без пищи и воды? — спрашивал Стэнли отца.

— Не знаю. Меня там не было, — отвечал отец. — Я тогда еще не родился. И отец мой еще не родился. Моя бабушка, твоя прабабушка, была медсестрой в больнице, куда его

положили. Он часто рассказывал о том, как она прикладывала влажную прохладную тряпочку к его лбу. Тогда-то он и влюбился в нее. Он думал, что она ангел.

— Настоящий ангел?

Отец не знал.

— А когда он поправился? Он не говорил, что значили эти слова про большой палец Бога и как он сумел выжить?

— Нет. Только говорил, что во всем виноват его отец, подлый-мерзкий-бездельник-свинокрад.

Гроза ушла дальше на запад и унесла с собой надежду на дождь. Но образ кулака с выставленным большим пальцем остался в памяти Стэнли. Ему представлялось, что молния вместо того, чтобы сверкать позади кулака, вылетает из большого пальца, будто это — большой палец Бога.

30

Назавтра был день рождения Зигзага. Так, по крайней мере, он сказал. Когда все пошли из палатки, Зигзаг остался лежать у себя на койке.

— Сегодня мой день рождения, так что мне можно выспаться.

Позже он влез в очередь за завтраком, прямо перед Кальмаром. Кальмар велел ему стать в конец очереди.

— Эй, сегодня у меня день рождения,— сказал Зигзаг, не двинувшись с места.

— Твой день рождения не сегодня,— сказал Магнит, стоявший позади Кальмара.

— Нет, сегодня,— сказал Зигзаг.— Восьмого июля.

Стэнли стоял за Магнитом. Он не знал, какой сейчас день недели, не говоря уж о том, какое число. Может, и правда, восьмое июля, только откуда Зигзагу об этом знать?

Стэнли начал подсчитывать, сколько же он находится в лагере, если сегодня действительно восьмое июля.

— Я приехал сюда двадцать четвертого мая,— рассуждал он вслух,— значит, я здесь уже...

— Сорок шесть дней,— сказал Зеро.

Стэнли еще только пытался сообразить, сколько дней в мае и в июне. Он посмотрел на Зеро. Стэнли уже понял, что по части математики на Зеро можно положиться.

Сорок шесть дней. А кажется, будто целая тысяча. В первый день он не копал, и сегодня еще не копал. Значит, за это время он выкопал сорок четыре ямы — если сегодня действительно восьмое июля.

— Можно мне лишнюю пачку сока? — спросил Зигзаг мистера Сэра.— Сегодня у меня день рождения.

К общему изумлению, мистер Сэр разрешил.

Стэнли навалился на лопату. Яма номер сорок пять.

— Сорок пятая яма — самая трудная,— сказал он себе.

Но на самом деле это была неправда, Стэнли и сам это понимал. Он стал гораздо крепче по сравнению с тем, каким приехал. Тело понемногу приспособилось к жаре и к тяжелым условиям жизни.

Мистер Сэр больше не лишал его воды. Прожив около недели на урезанном водном рационе, Стэнли теперь чувствовал, что воды у него — хоть залейся.

Конечно, помощь Зеро облегчала ему жизнь, но не настолько, как казалось со стороны. Стэнли всегда было неловко, пока Зеро копал за него, он не знал, чем себя занять. Обычно он некоторое время просто стоял рядом, потом садился в сторонке на твердую землю, под палящими лучами солнца.

Это было лучше, чем копать.

Но не так уж намного лучше.

Часа через два, когда солнце поднялось выше, Стэнли стал вглядываться в даль, отыскивая «большой палец Бога». Горы виднелись смутными тенями на горизонте.

Стэнли показалось, что он различает какой-то выступ на вершине одной горы, но все это было очень неопределенно. Скоро горы совсем скрылись в пыльном мареве, пронизанном ослепительно сверкающим светом.

Вполне возможно, понял вдруг Стэнли, что именно в этих краях Кейт Барлоу ограбила его прадедушку. Если Стэнли и правда нашел ее губную помаду, выходит, она жила где-то поблизости.

Зеро заступил на вахту перед перерывом на ланч. Стэнли вылез из ямы, а Зеро спустился на его место.

— Эй, Троглодит,— окликнул Зигзаг.— Тебе бы надо завести кнут. Тогда, если твой раб будет лениться, ты сможешь огреть его по хребтине.

— Он не мой раб,— сказал Стэнли.— Мы заключили сделку, только и всего.

— Выгодная сделка для тебя,— сказал Зигзаг.

— Это Зеро предложил, не я.

— Ты что, не врубаешься, Зиг? — К ним подошел Рентген.— Троглодит оказал Зеро великую милость. Зеро любит копать.

— Какой он добрый, позволил Зеро копать за него,— сказал Кальмар.

— А как же я? — сказал Подмышка.— Я тоже люблю копать. Троглодит, можно я буду копать за тебя, когда Зеро закончит?

Мальчишки заржали.

— Нет, сначала я,— сказал Зигзаг.— У меня сегодня день рождения.

Стэнли старательно делал вид, будто не обращает на них внимания.

Зигзаг не отставал:

— Ну давай, Троглодит, не вредничай. Разреши мне покопать за тебя.

Стэнли улыбнулся, как будто все это была просто очень смешная шутка.

Когда приехал мистер Дымшанский с водой и ланчем, Зигзаг предложил уступить Стэнли свое место в очереди:

— Ты ведь лучше, куда уж мне до тебя.

Стэнли не двинулся с места:

— Я не говорил, что я лучше...

— Обижаешь, Зиг,— сказал Рентген.— С чего это Троглодит встанет на твое место, когда он достоин стоять первым? Он у нас лучше всех. Правда, Троглодит?

— Нет,— сказал Стэнли.

— Ну, конечно, ты лучше всех,— сказал Рентген.— Иди, вставай первым — это место твое по праву.

— Ладно тебе,— сказал Стэнли.

— Нет, не ладно,— возразил Рентген.— Иди, вставай сюда.

Стэнли, колебавшись, встал во главе очереди.

— Надо же, в первый раз такое вижу,— сказал мистер Дымшанский, вылезая из грузовика.

Он наполнил флягу Стэнли и вручил ему пакет с завтраком.

Стэнли был рад, что можно наконец уйти. Он сел между своей ямой и ямой Зеро. Он радовался, что остаток дня сам будет копать. Может, мальчишки от него отстанут. Может, не стоит больше позволять Зеро копать за него? Но ведь ему нужно экономить силы, чтобы хорошо учить.

Он откусил сандвич с какой-то консервированной смесью мяса и сыра. В лагере «Зеленое озеро» практически вся еда состояла из консервов. Грузовик с продуктами приходил раз в месяц.

Стэнли поднял глаза и увидел, что к нему приближаются Зигзаг и Кальмар.

— Я отдам тебе свое печенье, если ты разрешишь мне поработать за тебя,— сказал Зигзаг.

Кальмар засмеялся.

— На, возьми мое печенье,— сказал Зигзаг, протягивая печенье Стэнли.

— Спасибо, не надо,— сказал Стэнли.

— А ну, бери.— Зигзаг ткнул печенье прямо ему в лицо.

— Отвяжись,— сказал Стэнли.

— Ну пожалуйста, съешь мое печенье,— сказал Зигзаг, подсовывая печенье ему под нос.

Кальмар засмеялся.

Стэнли оттолкнул печенье.

Зигзаг толкнул его в ответ:

— Не толкайся!

— Я не толкался... — Стэнли вскочил на ноги, озираясь по сторонам.

Мистер Дымшанский наполнял водой флягу Зеро.

Зигзаг снова толкнул Стэнли:

— Говорят тебе, не толкайся.

Стэнли попятился, стараясь обойти яму Зеро.

Зигзаг наступал на него. Он пихнул Стэнли и сказал:

— Кончай толкаться!

— Отцепись от него,— сказал Подмышка — они с Магнитом и Рентгеном тоже подошли поближе.

— А что такого? — оборвал его Рентген.— Троглодит вон какой здоровый. Может сам постоять за себя.

— Я не хочу ни с кем ссориться.— сказал Стэнли.

Зигзаг изо всех сил толкнул его:

— Съешь мое печенье.

Стэнли с облегчением увидел, что мистер Дымшанский направляется в их сторону вместе с Зеро.

— Привет, Мамочка,— сказал Подмышка.— Мы тут просто играем.

— Я видел, что здесь происходит,— сказал мистер Дымшанский. Он повернулся к Стэнли: — Ну-ка, Стэнли, дай ему сдачи. Ты ведь больше.

Стэнли в изумлении уставился на мистера Дымшанского.

— Проучи этого нахала,— сказал мистер Дымшанский.

Зигзаг ударил Стэнли по плечу раскрытой ладонью.

— Проучи меня,— с вызовом выкрикнул он.

Стэнли сделал слабую попытку ткнуть Зигзага кулаком, и тут же град ударов обрушился на его голову и шею. Зигзаг схватил его за ворот и принялся колотить свободной рукой.

Воротник оторвался, и Стэнли упал на спину.

— Хватит! — крикнул мистер Дымшанский.

Но Зигзагу все еще было мало. Он навалился на лежащего Стэнли.

— Прекратить! — заорал мистер Дымшанский.

Щека Стэнли была прижата к земле. Он пытался защититься от ударов, но кулаки Зигзага отбрасывали в сторону его руки и били по лицу.

Он ничего не мог сделать — только ждать, пока все это кончится.

Неожиданно он почувствовал, что Зигзаг больше не давит на него своей тяжестью. Стэнли кое-как повернул голову и увидел, что Зеро поймал в захват длинную шею Зигзага.

Зигзаг, задыхаясь, отчаянно пытался оторвать от себя руку Зеро.

— Ты его задушишь! — закричал мистер Дымшанский.

Зеро продолжал давить Зигзагу на горло.

Подмышка бросился к ним, выдернул Зигзага из мертвой хватки Зеро. Трое мальчишек отлетели в разные стороны и повалились на землю.

Мистер Дымшанский выхватил револьвер и выстрелил в воздух.

* * *

Примчались бегом другие воспитатели, кто из конторы, кто из палаток или от озера. Все держали револьверы наготове, но увидев, что инцидент уже закончился, убрали оружие в кобуру.

Пришла от своего домика начальница лагеря.

— У нас был бунт, — сказал ей мистер Дымшанский. — Зеро чуть не задушил Рикки.

Начальница лагеря посмотрела на Зигзага — тот все еще растирал себе шею. Потом обратила свой взор на Стэнли, который явно пострадал больше всех.

— Что с тобой?

— Ничего. Не было никакого бунта.

— Зигги побил Троглодита, — сказал Подмышка. — Тогда Зеро стал душить Зигзага, и мне пришлось его оттащить. Все закончилось еще раньше, чем Мамочка выстрелил.

— Просто ребята немножко погорячились, — сказал Рентген. — Знаете, как оно бывает. Целый день на солнце. Парням немножко напекло голову, правильно? Но теперь уже все спокойно.

— Ясно, — сказала начальница лагеря. Она обратилась к Зигзагу: — В чем дело? Тебе что, не подарили щеночка на день рождения?

— Просто Зиг малость погорячился, — сказал Рентген. — Целый день на солнцепеке. Знаете, как оно бывает. Вот кровь и закипела.

— Так все было, Зигзаг? — спросила начальница лагеря.

— Ага,— сказал Зигзаг.— Рентген верно говорит. Вкалываешь тут на жару, а Троглодит сидит и бездельничает. Вот у меня кровь и закипела.

— Прошу прощения? — сказала начальница лагеря.— Троглодит копает наравне со всеми.

Зигзаг пожал плечами:

— Как когда.

— Прошу прощения?

— Зеро каждый день часть времени работает за Троглодита,— сказал Кальмар.

Начальница лагеря посмотрела на Кальмара, потом на Стэнли, потом на Зеро.

— Я учу его читать и писать,— сказал Стэнли.— Мы вроде как договорились. Яма-то все равно вырыта, кому какая разница, кто ее копал?

— Прошу прощения? — сказала начальница лагеря.

— Разве это ничего не значит, чтобы он научился читать? — спросил Стэнли.— По-моему, это важнее для воспитания, чем копать ямы.

— Для его воспитания,— сказала начальница.— А как насчет твоего воспитания?

Стэнли приподнял плечо и снова опустил.

Начальница лагеря повернулась к Зеро:

— Так что же, ты попросту даром копаешь за Троглодита?

— Он любит копать,— сказал мистер Дымшанский.

— Расскажи мне, что ты выучил вчера,— приказала начальница лагеря.— Хоть это ты можешь вспомнить?

Зеро молчал.

Мистер Дымшанский засмеялся. Он подобрал с земли лопату и сказал:

— С таким же успехом можно учить читать вот эту лопату! У нее, наверное, и то больше мозгов, чем у Зеро.

— Мягкий знак,— сказал Зеро.

— Мягкий знак,— повторила начальница лагеря.— Ну, тогда скажи мне, как произносится слово, которое пишется «тэ-е-эн-мягкий знак»?

Зеро неуверенно озираясь по сторонам.

Стэнли знал, что он знает ответ. Просто Зеро не любил отвечать на вопросы.

— Тень,— сказал Зеро.

Мистер Дымшанский захлопал в ладоши.

— Bravo! Bravo! Да он просто гений!

— Пэ-ы-эль-мягкий знак? — спросила начальница лагеря.

Зеро задумался.

Они со Стэнли еще не проходили слоги с буквой «ы».

— «Пэ»,— прошептал Зеро.— Пэ-ы. Пыль.

— А вот так: пэ-о-эль-мягкий знак-ё-тэ?

Стэнли еще не объяснял Зеро разделительный мягкий знак.

Зеро напряженно думал, потом сказал:

— Полёт.

Воспитатели дружно захохотали.

— И правда, гений! — сказал мистер Дымшанский.— Он такой тупой, что даже сам не знает, что он тупица.

Стэнли не мог понять, за что мистер Дымшанский так взъелся на Зеро. Если бы мистер Дымшанский хоть минуточку подумал, он бы сообразил, что ошибка Зеро была совершенно естественной.

— О'кей, с этой минуты я запрещаю кому бы то ни было из вас работать за другого,— сказала начальница лагеря.— И никаких больше уроков чтения.

— Я больше не буду копать,— сказал Зеро.

— Очень хорошо,— сказала начальница лагеря. Она обернулась к Стэнли: — Знаешь, почему вы все роете ямы? Потому что это для вас полезно. Вы должны из этого извлечь определенные уроки. Если Зеро станет копать за тебя, ты не сможешь извлечь необходимые уроки, ведь так?

— Наверное, так,— промямлил Стэнли, хотя очень хорошо знал, что они копают вовсе не для того, чтобы извлечь какие-то уроки.

Она что-то ищет, что-то, принадлежавшее раньше Кейт Барлоу, по прозвищу Поцелуйчик.

— А почему нельзя, чтобы я сам копал, а потом все-таки учил Зеро читать? — спросил он.— Что в этом плохого?

— Я тебе скажу, что в этом плохого,— ответила начальница лагеря.— Из-за этого начинаются неприятности. Вот Зеро чуть не убил Зигзага.

— У него от занятий начинается стресс,— сказал мистер Дымшанский.— Я понимаю, Стэнли, намерения у тебя хорошие, но нужно смотреть фактам в лицо. Зеро слишком глуп, чтобы научиться читать. От этого он и завелся, а совсем не от солнца.

— Я больше не буду копать,— сказал Зеро.

Мистер Дымшанский протянул ему лопату:

— На, возьми, Зеро. Ты все равно ни на что больше не способен.

Зеро взял лопату.

Размахнулся, словно бейсбольной битой.

Железная лопасть плашмя ударила мистера Дымшанского по лицу. Колени у него подогнулись. Он потерял сознание раньше, чем упал на землю.

Воспитатели выхватили револьверы.

Зеро выставил перед собой лопату, словно собирался ею отражать пули.

— Я ненавижу копать,— сказал он. И медленно попятился назад.

— Не стреляйте,— сказала начальница лагеря.— Ему некуда идти. Только расследования нам тут не хватало.

Зеро все пятился, мимо ям, вырытых мальчишками, и дальше, дальше, на озеро.

— Никуда он не денется, придет за водой,— сказала начальница лагеря.

Стэнли заметил, что фляга Зеро осталась лежать возле его ямы.

Двое воспитателей помогли мистеру Дымшанскому подняться на ноги и усадили его в грузовик.

Стэнли посмотрел в сторону Зеро, но тот уже скрылся в мареве.

Начальница лагеря велела воспитателям по очереди дежурить около душевой и комнаты отдыха, днем и ночью. Они должны были не подпускать Зеро к воде. Когда он вернется, пусть сразу же отведут его к ней.

Она осмотрела ногти у себя на руках и сказала:

— Пора мне снова покрасить ногти.

Перед уходом она сообщила оставшимся шести мальчикам из группы «Д», что все семьям должны быть сегодня закончены.

31

Стэнли со злостью навалился на лопату. Он был зол на всех: на мистера Дымшанского, на начальницу лагеря, на Зигзага, Рентгена и на своего мерзкого-подлого-бездельника-свинокрада-прапрадедушку. Но больше всего он злился на самого себя.

Он понял, что не должен был разрешать Зеро работать за него. Он и без того вполне мог бы учить Зеро читать. Если у Зеро хватало сил работать целый день и потом еще учиться, значит, хватило бы и у Стэнли.

Теперь, думал Стэнли, он должен пойти за Зеро.

Но он не пошел.

Никто из мальчишек не помог ему закончить яму Зеро, да он этого и не ждал. Зеро копал за него, теперь он должен копать за Зеро.

Он остался и копал в самую жару, когда все остальные уже давно ушли. Он все смотрел, не вернется ли Зеро, но Зеро не вернулся.

Было бы очень легко уйти вслед за Зеро. Некому было его остановить. Он все время думал, что должен был это сделать.

Может быть, они добрались бы до Большого пальца.

Если это не слишком далеко. И если это действительно то самое место, где нашел убежище его прадедушка. И если там все еще есть вода, ведь с тех пор прошло, наверное, лет сто.

Это казалось маловероятным. Ведь целое озеро за это время пересохло.

А если даже они найдут убежище на Большом пальце, подумал Стэнли, все равно в конце концов им придется вернуться в лагерь. И тогда они оба окажутся лицом к лицу с начальницей и ее отравленными ноготками.

Нет, у него есть идея получше, хотя он еще не продумал все до конца. Может, удастся заключить сделку с начальницей лагеря? Он скажет ей, где на самом деле нашел золотой тюбик от губной помады, а она за это пообещает не царапать Зеро.

Стэнли плохо представлял себе, как все это устроить, не влипнув в еще худшие неприятности. Она может просто сказать: говори, где ты его нашел, а не то я и тебя поцарапаю. К тому же он еще и подведет Рентгена. Вдруг она и того поцарапает?

Тогда Рентген будет мстить ему все оставшиеся шестнадцать месяцев.

Стэнли навалился на лопату.

К следующему утру Зеро не вернулся. Стэнли видел, как один из воспитателей сидит на страже возле водопроводного крана около душевой.

У мистера Дымшанского под глазами красовались синяки, на носу — пластырь. Стэнли слышал, как он говорил:

— Я всегда знал, что он тупой.

На следующий день Стэнли пришлось копать только одну яму. Копая, он все время высматривал Зеро, но так ни разу и не увидел. И снова он думал — не пойти ли за ним, но понимал, что уже поздно.

Оставалась единственная надежда: что Зеро сам по себе отыщет Большой палец Бога. Это не так уж невозможно. Вот ведь прадедушка нашел. Почему-то прадедушке захотелось залезть на эту гору. Может, и Зеро тоже захочется.

Если это та же самая гора. Если там все еще есть вода.

Он пытался убедить самого себя, что это возможно. Всего несколько дней назад была гроза. Может быть, на Большом пальце имеется нечто вроде природного водохранилища, где скапливается дождевая вода.

Это не так уж невозможно.

Вернувшись к себе в палатку, он увидел, что его ожидают начальница лагеря, мистер Сэр и мистер Дымшанский.

— Ты видел Зеро? — спросила начальница лагеря.

Знаешь, если ты лжешь, то оказываешь ему плохую услугу,— сказал мистер Сэр.— Он не выживет на озере больше одного-двух дней.

— Я не знаю, где он.

Все трое уставились на Стэнли, словно пытались понять, правду он говорит или нет. У мистера Дымшанского лицо так опухло, что он едва мог открыть глаза-щелочки.

— Вы уверены, что у него нет родных? — спросила начальница мистера Дымшанского.

— Он состоит на попечении государства,— сказал мистер Дымшанский.— Полиция подобрала его на улице.

— Но кто-нибудь может начать задавать вопросы. Вдруг кто-нибудь из работников социальной службы им заинтересуется?

— У него никого нет,— сказал мистер Дымшанский.— Он никто.

Начальница лагеря на минуту задумалась.

— О'кей, уничтожьте папку с его делом.

Мистер Дымшанский кивнул.

— Его здесь не было,— сказала начальница лагеря.

Мистер Сэр кивнул.

— Вы можете с нашего компьютера войти в файлы государственной системы? — спросила она мистера Дымшанского.— Я не хочу, чтобы в прокуратуре знали о том, что он здесь находился.

— Вряд ли я смогу полностью стереть все упоминания о нем из всех государственных файлов,— сказал мистер Дымшанский.— Слишком много перекрестных ссылок. Но я могу так их запутать, что будет очень трудно разыскать любые записи о нем. Да я же сказал, никто и искать не будет. Никому нет дела до Гектора Зерони.

— Хорошо,— сказала начальница лагеря.

32

Два дня спустя в группу «Д» поступил новый мальчик. Его звали Брайан, но Рентген прозвал его Подергунчиком, потому что он все время ерзал.

В лагере «Зеленое озеро» вакансии недолго оставались открытыми.

Подергунчика арестовали за то, что он угнал машину. Он утверждал, будто может забраться в машину, отключить сигнализацию, замкнуть проводки и завести мотор, и все это меньше чем за минуту.

— Понимаете, я обычно не собираюсь ничего угонять,— объяснил он.— Но иногда, знаете, идешь мимо шикарной машины, вокруг — никого, и, понимаете, я тогда просто весь начинаю дергаться. Вот вы говорите, я дергаюсь, но вы бы посмотрели, что со мной делается около машины! Не успею опомниться — бац, я уже за рулем.

Стэнли лежал на простынях, от которых чесалось все тело. Он вдруг поймал себя на том, что уже не чувствует вони от своей койки. Непонятно, то ли койка больше не пахнет, то ли просто он привык.

— Эй, Троглодит,— сказал Подергунчик.— Неужели тут правда заставляют вставать в половине пятого?

— Ты привыкнешь,— сказал ему Стэнли.— В это время прохладно.

Он старался не думать про Зеро. Поздно. Или он уже добрался до Большого пальца, или...

Но что на самом деле не давало ему покоя — это не мысль, что уже поздно. На самом деле ему не давал покоя гложущий страх: что, если еще не поздно?

Что, если Зеро все еще жив, из последних сил ползет по пустыне в поисках воды?

Стэнли отчаянно старался прогнать от себя эту картину.

На следующее утро Стэнли, приступая к работе, слушал, как мистер Сэр объясняет Подергунчику, какого размера должна быть яма: «...в ширину и глубину ровно на длину лопаты».

Подергунчик непрерывно дергался. Его пальцы выбивали барабанную дробь по черенку лопаты, шея двигалась из стороны в сторону.

— Поработаешь целый день — перестанешь вихляться,— сказал ему мистер Сэр.— У тебя не останется сил даже мизинчиком пошевелить.— Он сунул в рот несколько семечек, прожевал, выплюнул шелуху.— Тут тебе не пансион для благородных девиц.

Грузовик с водой прибыл вскоре после восхода. Стэнли встал в очередь позади Магнита, перед Подергунчиком.

Что, если еще не поздно?

Он смотрел, как мистер Сэр наполняет водой флягу Рентгена. Образ Зеро, ползущего по раскаленной пустыне, так и стоял перед глазами.

Но что он может сделать? Даже если Зеро каким-то образом ухитрился пережить эти четыре дня, как Стэнли его найдет? На это потребуется несколько дней. Вот если бы у него была машина...

Или грузовичок-пикап. Пикап с полным баком воды в кузове.

Стэнли вдруг подумал: интересно, мистер Сэр оставил ключи в замке зажигания?

Он медленно попятился в сторону от очереди, обошел вокруг машины, заглянул в окно. Вот они, ключи, болтаются в замке зажигания.

Пальцы у Стэнли задержались.

Он сделал глубокий вдох, чтобы успокоиться и чтобы в голове прояснилось. Он никогда раньше не водил машину.

Но разве это так уж трудно?

С ума сошел, сказал он себе. В любом случае, нужно действовать быстро, пока мистер Сэр не заметил.

Поздно, сказал он себе. Зеро не мог выжить.

А что, если еще не поздно?

Он снова сделал глубокий вдох. Подумай, сказал он себе, но думать было уже некогда. Он распахнул дверцу кабины и быстро забрался внутрь.

— Эй! — заорал мистер Сэр.

Стэнли повернул ключ в замке зажигания и надавил ногой педаль газа. Мотор взревел.

Грузовик не двинулся с места.

Стэнли вжал педаль в пол. Мотор ревел, но грузовик стоял неподвижно.

Мистер Сэр бегом кинулся к грузовику. Дверца все еще была открыта.

— Скорость переключи! — завопил Подергунчик.

Переключатель скоростей находился на полу рядом с сиденьем. Стэнли рванул рукоятку на себя, так, чтобы стрелка указала на «драйв».

Грузовик скакнул вперед. Стэнли отбросило на спинку сиденья, он вцепился в руль. Грузовик стремительно набирал ход. Стэнли по-прежнему давил ногой на педаль газа.

Грузовик мчался все быстрее и быстрее по дну высохшего озера. Вот он подпрыгнул на куче земли. Неожиданно Стэнли швырнуло вперед, и тут же перед лицом у него надулась подушка безопасности, отбросив его назад. Он вывалился из открытой дверцы и покатился по земле.

Он въехал в яму.

Он лежал в пыли и тупо смотрел на скособочившийся пикап, чье переднее колесо застряло в яме. Стэнли вздохнул. На этот раз нельзя свалить вину на мерзкого-подлого-бездельника-свинокрада-прапрадедушку. На этот раз виноват он сам, на все сто процентов. Наверное, он сейчас сделал самую большую глупость за всю свою короткую, бестолковую жизнь.

Стэнли кое-как поднялся на ноги. Все у него болело, но, кажется, кости были целы. Он оглянулся на мистера Сэра: тот стоял на прежнем месте, во все глаза глядя на Стэнли.

Стэнли побежал. Фляга висела на ремне у него на шее. На бегу она колотила его по груди, и каждый удар напоминал о том, что фляга пустая... пустая... пустая...

Стэнли бежал медленнее, потом перешел на шаг. Насколько можно было судить, никто за ним не гнался. Со стороны грузовика доносились голоса, но слов было не разобрать.

Время от времени взрѣвывал мотор, но было ясно, что в ближайшее время грузовик никуда не поедет.

Стэнли шел приблизительно в направлении Большого пальца, хотя его не было видно в дымке.

Ходьба помогла ему успокоиться, в голове немного прояснилось. Вряд ли он сможет добраться до Большого пальца, а фляга пуста — не хочется рисковать жизнью в надежде отыскать неведомое убежище. Придется вернуться в лагерь, Стэнли это понимал. Но спешить незачем. Лучше вернуться попозже, когда все немного успокоится. Раз уж он зашел так далеко, можно пока поискать Зеро.

Стэнли решил, что будет идти вперед, пока хватит сил, а потом повернет обратно.

Тут он улыбнулся, сообразив, что так у него ничего не получится. Он пройдет ровно половину того расстояния, которое, по его мнению, способен одолеть, тогда у него хватит сил на обратный путь. Потом он попытается договориться с начальницей лагеря: расскажет ей, где нашел губную помаду Кейт Барлоу, и попросит сжалиться над ним.

Он удивлялся тому, как далеко нарыты ямы. Отсюда даже не было видно лагеря, но ямы все еще попадались. Только он подумает, что уже миновал последнюю яму, глядишь — еще целое скопление.

Вблизи от лагеря земляные работы проводились систематически, ямы копали ряд за рядом, оставляя проезд для грузовика с водой. А здесь ямы располагались совершенно беспорядочно. Можно подумать, начальница лагеря временами впадала в отчаяние и, ткнув наугад, приказывала: «А, ну его к черту, копайте здесь!» Все равно что угадывать выигрышный номер в лотерею.

Стэнли поймал себя на том, что заглядывает в каждую встречную яму. Он сам себе не признавался, что именно он ищет.

Прошло уже больше часа, Стэнли был уверен, что теперь-то ямы точно кончились, но тут увидел еще одно скопление слева от себя. Он увидел даже не сами ямы, а отвалы земли вокруг.

Он подошел к отвалам и заглянул в первую яму. У него остановилось сердце.

На дне ямы собралось целое семейство желтых пятнистых ящериц. Они смотрели на него снизу вверх большими красными глазами.

Стэнли шарахнулся прочь от ямы и побежал.

Он не знал, гнались ли ящерицы за ним. Ему показалось, что одна из них выскочила из ямы.

Он бежал, пока держали ноги, потом повалился на землю. Ящерицы его не догнали.

Некоторое время он сидел, пытаюсь отдышаться. Поднявшись снова на ноги, он заметил что-то на земле, метрах в пятидесяти от себя. На вид ничего особенного, может быть, просто большой камень, но в этой пустоте всякая мелочь кажется необычной.

Стэнли медленно двинулся в ту сторону. После встречи с ящерицами он стал очень осторожен.

Предмет оказался пустым мешком из-под семечек. Неужели тот самый, который Магнит стащил у мистера Сэра? Вообще-то вряд ли.

Стэнли вывернул мешок наизнанку и нашел одно семечко подсолнуха, прицепившееся к полотну. Ланч.

34

Солнце стояло почти прямо над головой.

Стэнли рассчитал, что сможет пройти еще час, максимум два, потом нужно будет поворачивать обратно.

Все это казалось бессмысленным. Видно же, что впереди ничего нет. Одна пустота. Ему было жарко, он устал, проголодался, а главное, хотелось пить. Может, уже пора поворачивать? Может, он уже прошел половину, и сам не знает об этом.

Тут он оглянулся по сторонам и увидел лужу воды меньше чем в сотне метров от того места, где он стоял. Стэнли закрыл глаза и снова открыл, проверяя, не померещилось ли ему. Лужа никуда не исчезла.

Стэнли кинулся к ней. Лужа отступала от него — она двигалась, когда он двигался, останавливалась, когда он останавливался.

Это была не настоящая вода. Просто мираж, оптическая иллюзия, вызванная нагретым воздухом, поднимающимся от иссохшей земли.

Стэнли шел вперед. Он все еще нес с собой мешок из-под семечек, хотя и не знал, найдется ли что-нибудь, что можно будет туда положить.

Через некоторое время ему показалось, что он различает в дымке очертания гор. Сначала он не был уверен, что это не мираж, но чем дальше шел, тем отчетливее они проступали. Неожиданно почти прямо перед собой он увидел гору, напоминающую по форме кулак с выставленным вверх большим пальцем.

Он не знал, далеко ли до нее. Пять километров? Пятьдесят километров? Одно ясно. Расстояние до гор больше, чем половина пути.

Он все шел и шел, сам не зная зачем. Он знал, что придется повернуть назад раньше, чем он доберется до гор. Но каждый раз, когда он смотрел вперед, гора словно подбадривала его, подняв вверх большой палец.

Продолжая идти, он заметил в пустыне какой-то большой предмет. Он не мог бы сказать, что это такое, не знал даже, искусственный это предмет или природный. Немножко похоже на поваленное дерево, только вряд ли здесь могло вырасти дерево. Скорее, это гряда земли или камней.

Во всяком случае, непонятный предмет находился не на дороге к Большому пальцу, а довольно далеко справа. Стэнли пытался решить, свернуть туда или идти дальше к Пальцу. Или просто повернуть назад.

Он решил, что тупо идти к Большому пальцу нет смысла. Все равно ему не дойти. Насколько он мог судить, с таким же успехом можно было рваться на Луну. А вот до загадочного предмета дойти можно.

Стэнли свернул. Скорее всего, ничего интересного там нет, но его притягивало уже одно то, что посреди всей этой пустоты оказалось нечто. Стэнли мысленно наметил непонятный предмет как половину пути и надеялся только, что не переоценил свои силы.

Он тихо засмеялся про себя, увидев, что же это такое на самом деле. Это была лодка — во всяком случае, часть лодки. Стэнли показалось довольно смешным увидеть лодку посреди этой выжженной, высушенной пустыни. «Но в конце-то концов,— подумал он,— когда-то здесь было озеро».

Лодка лежала кверху днищем и наполовину ушла в землю.

Может быть, кто-то здесь утонул, мрачно подумал Стэнли, на том самом месте, где ему, вполне возможно, суждено умереть от жажды.

Название лодки было написано краской на корме. Красные буквы, перевернутые вверх ногами, облупились и выцвели, но Стэнли все-таки сумел разобрать название: «Мэри Лу».

Возле борта виднелась куча земли и лаз, ведущий под лодку. Судя по размеру лаза, здесь могло проползти довольно крупное животное.

Стэнли услышал звук. Что-то зашевелилось под лодкой.

Сейчас вылезет.

— Эй! — крикнул Стэнли, надеясь, что зверь испугается и спрячется обратно в нору. Во рту у него пересохло, и крик получился не очень громкий.

— Эй,— слабо отозвалось неизвестное существо.

Из-под земли показалась темная рука в оранжевом рукаве.

Лицо Зеро было похоже на тыквенную маску, забытую и пролежавшую много дней после Хэллоуина — сморщенную, с запавшими глазами и опустившимися уголками раздвинутого в улыбке рта.

— У тебя есть вода? — спросил он. Голос у него был слабый и хриплый. Губы так побледнели, что стали почти совсем белыми, а язык болтался во рту, словно только мешал говорить.

— Она пустая,— сказал Стэнли. Он смотрел на Зеро и с трудом верил, что тот настоящий.— Я хотел пригнать тебе целый грузовик с водой, но... — он смущенно усмехнулся,— заехал в яму. Не могу поверить, что ты...

— Я тоже,— сказал Зеро.

— Пошли, нужно возвращаться в лагерь.

Зеро покачал головой:

— Я не вернусь.

— Ты должен вернуться. Мы оба должны.

— Шлюпселя хочешь? — спросил Зеро.

— Что?

Зеро прикрыл глаза рукой от солнца.

— Под лодкой прохладнее,— сказал он.

Стэнли смотрел, как Зеро заползает назад, в нору. Просто чудо, что он все еще жив, но Стэнли понимал, что обязан вернуть его в лагерь, даже если придется тащить Зеро на спине.

Он тоже заполз под лодку, с трудом протиснувшись в лаз. Сразу после приезда в лагерь он ни за что не смог бы пролезть. Он здорово похудел за это время.

Протискиваясь внутрь, Стэнли задел ногой что-то твердое и острое. Лопата! На секунду Стэнли удивился, откуда она здесь, но тут же вспомнил, что Зеро унес лопату с собой после того, как ударил мистера Дымшанского.

Под лодкой, наполовину зарывшейся в землю, и правда было прохладнее. В днище лодки, ставшем теперь крышей, было полно трещин и дыр, пропускавших свет и воздух. Стэнли увидел вокруг себя пустые стеклянные банки.

Зеро держал одну банку в руке и, пыхтя, откручивал крышку.

— Что это такое?

— Шлюпсель! — ответил Зеро, трудясь над банкой.— Это я придумал такое название.

Они были зарыты под лодкой.

Он все никак не мог отвернуть крышку.

— Я нашел шестнадцать банок. Слушай, дай-ка мне лопату.

Стэнли негде было повернуться. Он завел руку за спину, нашарил лопату, ухватился и вытащил ее, металлической частью вперед.

— Иногда приходится просто... — Зеро стукнул банкой о лопату, отбив верхушку. Он быстро поднес банку к губам и слизнул то, что стекало с неровного, зазубренного края.

— Осторожно! — воскликнул Стэнли.

Зеро поднял отбитую крышку и тоже облизал. Потом протянул банку Стэнли:

— На, пей.

Стэнли держал банку в руке и растерянно смотрел на нее. Он боялся битого стекла. Боялся и самого шлюпселя. На вид это была какая-то мутная жижа. Он вдруг сообразил: что бы это ни было, оно наверняка находилось в лодке, когда она затонула. Значит, этой жиже, наверное, больше ста лет. Кто знает, какие микробы могли там развестись за это время?

— Он вкусный,— подбодрил его Зеро.

Зеро небось в жизни не слышал ни про каких микробов. Стэнли поднес банку к губам и осторожно сделал глоток.

Это оказался теплый, пузырящийся, тягучий нектар, сладкий и пряный. Он растекался по пересохшему рту, полился в иссушенную глотку — божественное ощущение. Стэнли подумал, что когда-то это, наверное, были какие-нибудь фрукты — возможно, персики.

Зеро широко улыбнулся:

— Я же говорил, вкусный.

Стэнли не хотел пить слишком много, но было так вкусно, просто невозможно удержаться. Они передавали друг другу банку, пока она не опустела.

— А много еще осталось? — спросил Стэнли.

— Ни одной,— ответил Зеро.

У Стэнли отвисла челюсть.

— Ну, теперь нам придется вернуться,— сказал он.

— Я не буду больше копать ямы,— сказал Зеро.

— Тебя не заставят копать,— пообещал Стэнли.— Тебя, наверное, отправят в больницу, как Тошниловку.

— Тошниловка наступил на гремучую змею,— сказал Зеро.

Стэнли вспомнил, как с ним самим чуть не случилось то же самое.

— Наверное, не услышал погремушку.

— Он сделал это нарочно,— сказал Зеро.

— Думаешь?

— Он сначала снял кроссовку и носок.

Стэнли вздрогнул, пытаясь представить себе это.

— Что такое Мэр-и Эль-у? — спросил Зеро.

— Что?

Зеро весь напрягся:

— Мэр-и Эль-у.

— Понятия не имею.

— Пойдем, я тебе покажу,— сказал Зеро. Он вылез из-под лодки.

Стэнли выбрался вслед за ним. Снаружи солнце светило так ярко, что ему пришлось заслонить глаза рукой.

Зеро обошел вокруг лодки и ткнул пальцем в перевернутые буквы на корме:

— М-мэр-и. Эль-у.

Стэнли улыбнулся:

— Мэри Лу. Это название лодки.

— Мэри Лу,— повторил Зеро, пристально рассматривая буквы.— А я думал, это буква эль.

— Да,— сказал Стэнли,— но произносится «л». Или «ль». Иногда твердо, а иногда мягко.

Неожиданно Зеро застонал. Он схватился за живот и согнулся пополам.

— Что с тобой?

Зеро упал на землю. Он лежал на боку, подтянув колени к груди. И все время стонал.

Стэнли беспомощно смотрел на него. Может, это шлюпсель действует? Стэнли оглянулся в сторону лагеря. По крайней мере, ему казалось, что лагерь в той стороне. Он был не вполне уверен.

Зеро перестал стонать и медленно распрямился.

— Пошли обратно,— сказал Стэнли.

Зеро с трудом сел. Несколько раз глубоко вздохнул.

— Слушай, я придумал план, чтобы тебя не наказывали,— сказал Стэнли.— Помнишь, когда я нашел золотой тубик? Помнишь, я дал его Рентгену, а начальница чуть не спятила и заставила нас копать там, где, она думала, Рентген его нашел. Если я расскажу начальнице, где я его на самом деле нашел, я думаю, она нас простит.

— Я не вернусь,— сказал Зеро.

— Тебе больше некуда идти,— сказал Стэнли.

Зеро промолчал.

— Ты здесь помрешь,— сказал Стэнли.

— Значит, помру.

Стэнли не знал, что еще можно сделать. Он пришел спасать Зеро, а вместо этого выпил у него последний шлюпсель. Стэнли посмотрел вдаль.

— Слушай, глянь-ка вон туда.

— Я не пойду...

— Я просто хочу, чтобы ты посмотрел вон на ту гору. Видишь, вон ту, у которой на макушке что-то торчит?

— Ага, кажется, вижу.

— Как, по-твоему, на что это похоже? Что-нибудь напоминает?

Зеро молчал.

Но пока он смотрел на гору, пальцы его медленно сжались в кулак. Он поднял большой палец. Перевел взгляд с горы на свою руку и опять на гору.

36

Они сложили четыре не разбившиеся банки в мешок из-под семечек — а вдруг пригодятся? Стэнли нес мешок, Зеро — лопату.

— Имей в виду, — сказал Стэнли, — я, честно говоря, не то чтобы самый везучий парень на свете.

Зеро это не волновало.

— Когда всю жизнь живешь в яме, — сказал он, — вылезти можешь только вверх.

Они показали друг другу большие пальцы и зашагали вперед.

Было самое жаркое время дня. Фляга Стэнли — пустая, пустая, пустая — все еще висела на ремне у него на шее. Он вспомнил грузовик с водой и подумал: надо было хотя бы наполнить флягу, а потом уже удирать.

Они не успели отойти далеко, как Зеро снова скрутило. Он катался по земле, держась за живот.

Стэнли мог только ждать, пока ему полегчает. Шлюпсель спас Зеро жизнь, но теперь убивал его изнутри. Стэнли подумал, много ли времени пройдет, прежде чем он сам почувствует действие этой жижи.

Он посмотрел на Большой палец. Тот, казалось, совсем не приблизился.

Зеро перевел дух и сел.

— Идти-то можешь? — спросил Стэнли.

— Сейчас, погоди секундочку. — Зеро еще раз перевел дух и поднялся, опираясь на лопату. Он показал Стэнли большой палец, и они пошли дальше.

Время от времени Стэнли заставлял себя подолгу не смотреть на Большой палец. Он мысленно запоминал, как тот выглядит, выжидал минут десять и снова смотрел — проверял, стало ли ближе.

Нет, ничуть. Все равно что гоняться за луной.

А если они даже дойдут, понял вдруг Стэнли, нужно ведь будет еще влезть на гору.

— Интересно, кто она была,— сказал Зеро.

— Кто?

— Мэри Лу,— сказал Зеро.

Стэнли улыбнулся:

— Наверное, когда-то это была настоящая девушка, жила около настоящего озера.

Даже трудно представить.

— Наверное, она была красивая,— сказал Зеро.— Видно, кто-то очень ее любил, что назвал лодку ее именем.

— Ага,— сказал Стэнли.— Спорим, она шикарно выглядела, когда сидела в лодке в купальнике, а ее парень греб.

Зеро подпирался лопатой, словно это была третья нога. Две ноги его уже не держали.

— Остановимся, мне нужно отдохнуть,— сказал он.

Стэнли посмотрел на Большой палец. Тот по-прежнему нисколько не стал ближе.

Стэнли боялся, что если Зеро остановится, то уже не сможет подняться.

— Мы почти пришли,— сказал он.

Интересно, что ближе: лагерь «Зеленое озеро» или Большой палец?

— Мне правда нужно присесть.

— погоди, может, продержишься еще немножко...

Зеро рухнул на землю. Лопата простояла еще секунду в равновесии на острие и упала рядом с ним.

Зеро стоял на коленях, уткнувшись лбом в землю. Стэнли слышал, как он тихонько стонет. Он посмотрел на лопату и невольно подумал: может быть, ему придется этой лопатой копать могилу. Последнюю яму Зеро.

«А мне кто выкопает могилу?» — подумал он.

Но Зеро все-таки встал и снова поднял большой палец.

— Скажи какое-нибудь слово,— попросил он слабым голосом.

Стэнли не сразу сообразил, о чем он. Потом улыбнулся и сказал:

— Бэ-е-гэ.

Зеро повторил по складам:

— Бэ-е, бе. Бег.

— Молодец. Эс-эм-е-ха.

— См-м... Смех.

Это упражнение как будто помогало Зеро. Отвлекало его от собственной боли и слабости.

Стэнли это тоже отвлекло. Когда в следующий раз он посмотрел на Большой палец, тот показался ближе, чем раньше.

Они прекратили игру в слова, когда говорить стало слишком больно. В горле у Стэнли пересохло. Он ослаб, выбился из сил, но как бы плохо ему ни было, он знал, что Зеро в десять раз хуже. Пока Зеро идет, он тоже сможет идти.

«Может быть,— думал — нет, надеялся он,— может быть, я не наглотался микробов. Зеро не смог открыть крышку. Может, и микробы не сумели залезть внутрь. Может, микробы были только в тех банках, которые легко открывались, в тех, которые я сейчас несу в мешке».

Стэнли не так пугала сама смерть. Он считал, что сможет справиться с болью. Вряд ли это будет намного хуже, чем сейчас. Скорее всего, в минуту смерти он будет слишком слаб, чтобы вообще что-нибудь чувствовать. Смерть будет избавлением. Хуже всего, что родители не будут знать, что с ним случилось, не будут знать, жив он или умер. Страшно подумать, каково им будет, маме и папе, день за днем, месяц за месяцем ничего не знать, жить ложной надеждой. Для него, по крайней мере, все закончится. А для его родителей боль никогда не кончится.

Отправит ли начальница лагеря поисковую партию спасти его? Вряд ли. Она никого не послала спасти Зеро. Но Зеро никому не был нужен. Они просто взяли и уничтожили его файлы.

Но у Стэнли есть семья. Начальница не сможет сделать вид, будто его никогда здесь не было. Интересно, что она им скажет? И когда?

— Как ты думаешь, что там? — спросил Зеро.

Стэнли посмотрел на вершину Большого пальца.

— Ну, наверное, итальянский ресторан,— сказал он.

Зеро сумел рассмеяться.

— Пожалуй, я возьму пиццу «Пепперони» и большую кружку шипучки, настоящей на корнях,— сказал Стэнли.

— А я хочу мороженое-сандэй,— сказал Зеро.— С орехами и взбитыми сливками, и с бананами, и с горячим шоколадным соусом.

Солнце стояло почти точно впереди. Большой палец показывал прямо на него.

Они дошли до конца озера. Впереди поднялись огромные белые утесы.

В отличие от восточного берега, где находился лагерь «Зеленое озеро», западный берег не был пологим. Похоже было, будто они пересекли дно гигантской сковородки и теперь должны каким-то образом выбраться наверх.

Большого пальца больше не было видно. Его заслонили утесы. Заслонили они и солнце.

Зеро застонав и схватился за живот, но удержался на ногах.

— Я в порядке,— прошептал он.

Стэнли увидел канавку, сантиметров тридцать шириной и пятнадцать глубиной, сбегаящую с утеса. По бокам канавки шли небольшие уступчики.

— Попробуем здесь,— сказал он.

По-видимому, лезть придется метров пятнадцать, причем прямо вверх.

Стэнли ухитрился еще удерживать в левой руке мешок с банками, пока карабкался с уступа на уступ, ставя ноги то с одной, то с другой стороны канавки. Иногда ему приходилось упираться в стенку канавки, чтобы одолеть очередной уступ.

Зеро каким-то образом умудрялся не отставать от него. Он карабкался по отвесной каменной стене, дрожа всем своим худеньким телом.

Некоторые уступы были такими широкими, что на них можно было сидеть. Другие выступали всего на несколько сантиметров — едва-едва упереться ногой. Поднявшись примерно на две трети высоты утеса, Стэнли присел на довольно широком уступе. Зеро подтянулся и устроился рядом с ним.

— Ты как? — спросил Стэнли.

Зеро поднял вверх большой палец. Стэнли ответил тем же.

Он запрокинул голову и посмотрел вверх. Он плохо представлял себе, как заберется на следующий уступ. Уступ находился на высоте больше метра над его головой, и ни одной зацепки для ноги не было видно. Смотреть вниз Стэнли боялся.

— Подсади меня,— сказал Зеро.— Потом возьмешься за лопату и я тебя вытащу.

— Ты меня не удержишь,— сказал Стэнли.

— Удержу,— сказал Зеро.

Стэнли сцепил пальцы, поставил руки, и Зеро наступил на них, как на подножку. Стэнли сумел поднять Зеро достаточно высоко, чтобы тот дотянулся и схватился за каменный выступ. Стэнли подтолкнул его снизу, и Зеро вскарабкался наверх.

Пока Зеро устраивался на уступе, Стэнли привязал мешок к лопате, проткнув дырку в полотне. Он поднял мешок к Зеро.

Зеро сначала схватил мешок, потом лопату. Он пристроил лопату таким образом, чтобы половинка лопасти опиралась на скалу. Деревянный черенок свисал вниз, к Стэнли.

— Давай,— сказал Зеро.

Стэнли сильно сомневался, что у них что-нибудь получится. Одно дело, когда он поднимал Зеро, который весил вдвое меньше него.

И совсем другое — когда Зеро пытается втащить его наверх.

Стэнли схватился за лопату и полез вверх по каменной стене, упираясь в стенки канавки, перехватываясь руками по черенку лопаты.

Он почувствовал, как рука Зеро обхватила его запястье.

Стэнли оторвал одну руку от лопаты и вцепился в край скалы.

Собрал последние силы и на какое-то мгновение, казалось, земное притяжение отступило, когда он рванулся вверх и с помощью Зеро перевалился на ус туп.

У Стэнли перехватило дыхание. Несколько месяцев назад он ни за что не смог бы проделать такое.

Он заметил у себя на запястье большое кровавое пятно и не сразу сообразил, что это кровь Зеро.

У Зеро обе руки были изранены. Он держал лопату за металлическую пластину все время, пока Стэнли лез вверх.

Зеро поднес руки ко рту и слизнул кровь.

Одна из стеклянных банок разбилась в мешке. Они решили сохранить осколки. Вдруг понадобится нож или что-то вроде.

Немного передохнув, полезли дальше. Остаток подъема оказался гораздо легче.

Когда выбрались на ровное место, Стэнли посмотрел вверх и увидел солнце — огненный шар, балансирующий на вершине Большого пальца. Бог вертит на пальце баскетбольный мяч.

Скоро они уже шли вперед, держась в длинной узкой тени Большого пальца.

37

Почти пришли,— сказал Стэнли. Он уже мог различить подножие горы.

Теперь, когда они действительно почти пришли, ему стало страшно. Большой палец был его единственной надеждой. Если окажется, что там нет воды, у них не останется ничего, даже надежды не останется.

Трудно сказать, где заканчивалась равнина и начиналась гора. Почва плавно начала повышаться, и скоро не осталось сомнений в том, что они поднимаются в гору.

Стэнли больше не видел Большой палец — мешал склон горы.

Склон стал слишком крутым, чтобы идти прямо. Приходилось двигаться зигзагами, с каждым поворотом поднимаясь чуточку выше.

На склоне росли какие-то мелкие кустики, похожие на сорняки. Стэнли и Зеро переходили от одного кустика к другому, используя их как опору для ног. Чем выше они поднимались, тем гуще становились сорняки. У некоторых были колючки, пробираться через них нужно было осторожно.

Стэнли хотелось остановиться и отдохнуть, но он боялся, что тогда они уже не сдвинутся с места. Если Зеро может идти, то и он может. Кроме того, он знал, что скоро стемнеет.

Когда начало смеркаться, над сорняками закружилась мошкара. Целые тучи комаров повисли над мальчиками, видимо привлеченные запахом разгоряченного, потного тела. Ни у Стэнли, ни у Зеро не было сил отмахиваться от них.

— Ты как? — спросил Стэнли.

Зеро поднял вверх большой палец. Потом сказал:

— Если на меня сядет комар, я свалюсь.

Стэнли снова стал диктовать ему слова.

— Ка-о-эм-а-эр.

Зеро сосредоточился и сказал:

— Ка-омар.

Стэнли засмеялся.

На усталом, измученном лице Зеро тоже появилась улыбка.

— Комар,— сказал он.

— Молодец,— сказал Стэнли.— Не забывай, называется «ка», а произносится «к».

А вот тебе трудное слово. Справишься — эль-а-эн-че?

— Эль-а... ла... — Вдруг Зеро издал страшный утробный звук и согнулся пополам, держась за живот. Истощенное тело содрогнулось, и Зеро вырвало — весь шлюпсель, какой только был в желудке, исторгся наружу.

Зеро опустил на колени и сделал несколько глубоких вдохов. Потом встал и пошел дальше.

Тучи комаров отстали — видно, им больше понравилось содержимое желудка Зеро.

Стэнли перестал диктовать слова, думая, что Зеро нужно беречь силы. Но минут через десять-пятнадцать Зеро вдруг сказал:

— Ланч.

Они поднимались все выше, заросли сорняков становились все гуще, и приходилось все время смотреть, чтобы ноги не запутались среди колючих стеблей. Вдруг Стэнли пришло в голову: ведь на озере не было сорняков.

— Сорняки, комары,— сказал он.— Где-то здесь наверняка есть вода. Мы уже близко.

По лицу Зеро расплылась широкая улыбка, как у клоуна. Он поднял большой палец и упал.

И не встал. Стэнли наклонился над ним.

— Ну давай, Зеро,— уговаривал он.— Мы уже близко. Давай, Гектор. Сорняки и комары. Сорняки и ка-омары.

Стэнли из последних сил тормозил Зеро.

— Я уже заказал тебе сандэй с горячим шоколадным соусом,— сказал он.— Сейчас принесут.

Зеро не отвечал.

38

Стэнли потянул Зеро за руки и поднял его.

Потом нагнулся, пристроил Зеро к себе на правое плечо и распрямился, оторвав от земли истощенное тело товарища.

Бросив лопату и мешок с банками, он двинулся дальше, в гору. Ноги Зеро болтались спереди.

Стэнли не было видно собственные ноги, из-за этого трудно было идти среди туго переплетающихся трав и ползучих растений. Он сосредоточенно делал шаг за шагом, аккуратно переставляя ноги. Он думал только о следующем шаге, отгоняя мысли о непосильной задаче, стоящей перед ним.

Все выше и выше взбирался Стэнли. Откуда-то из самой глубины его существа поднимались новые, неведомые силы, приходили они и снаружи. Он так долго думал о Большом пальце — скала словно впитала в себя его энергию и теперь притягивала его к себе, как огромный магнит.

Через какое-то время он почувствовал противный запах. Сначала он подумал, что пахнет от Зеро, но запах шел со всех сторон, словно воздух был пропитан им.

Еще Стэнли заметил, что склон уже не такой крутой. Почва стала ровнее, зато впереди поднялась отвесная скала, еле видная в лунном свете. Она как будто становилась больше с каждым шагом.

Она уже не была похожа на большой палец.

И Стэнли знал, что ни за что не сможет одолеть ее.

Запах вокруг становился все сильнее. Это был горький запах отчаяния.

Даже если удастся каким-то чудом взобраться на Большой палец, Стэнли знал, что не найдет там воду. Откуда возьмется вода на вершине гигантской скалы? Трава и насекомые живут за счет случайных дождей, вроде той грозы, которую он видел из лагеря.

И все-таки он упорно шагал вперед. Что бы там ни было, он по крайней мере дойдет до Большого пальца.

Но он не дошел.

Он поскользнулся и съехал в маленький грязный овражек, чувствуя, как голова Зеро стучается о его спину.

Он лежал ничком в грязи и не знал, сможет ли вообще встать на ноги. Сможет ли хотя бы попытаться? Неужели он дошел так далеко только для того, чтобы... Грязи без воды не бывает!

Он пополз по овражку в ту сторону, где грязи как будто было больше. Под руками захлюпало.

Обеими руками Стэнли начал рыть землю. Было уже темно, ничего не разглядеть, но ему показалось, что он нащупал на дне ямки крошечную лужицу воды. Он сунул голову в ямку и лизнул грязь.

Стал копать глубже, и ямка начала постепенно наполняться водой. Стэнли не видел воду, но он ее чувствовал: сначала пальцами, потом языком.

Он рыл, пока не образовалась ямка глубиной почти с его руку. Там скопилось столько воды, что Стэнли смог зачерпнуть ее ладонями и вылить на лицо Зеро.

Глаза Зеро по-прежнему были закрыты, но язык высунулся изо рта, нашаривая капли воды.

Стэнли подтащил Зеро поближе к ямке. Чуть-чуть углубил ее, зачерпнул еще воды и вылил из ладоней прямо в рот Зеро.

Когда он попытался немного расширить ямку, его рука наткнулась на что-то гладкое и круглое. Не камень — слишком круглое и гладкое.

Стэнли обтер непонятный предмет и понял, что это луковица. Он впился в луковицу зубами, не очищая от кожуры. Брызнул горький, жгучий сок — даже в глазах защипало. Стэнли глотнул и почувствовал, как жжение продвигается по пищеводу в желудок.

Он съел пол-луковицы. Вторую половину дал Зеро.

— На, съешь.

— Что это? — прошептал Зеро.

— Сандэй с горячим шоколадным соусом.

39

Стэнли проснулся на лугу. Над ним, словно башня, возвышалась гигантская скала. Она была расцвечена пятнами и полосами разных оттенков красного, темно-рыжего, бурого и коричневого. Высотой она была метров тридцать.

Стэнли лежал и смотрел на скалу. У него не было сил подняться. Во рту было такое ощущение, словно туда насыпали песок.

И неудивительно. Повернувшись на бок, он увидел ямку с водой. Она была глубиной около семидесяти сантиметров, шириной — почти метр. На дне скопилось не больше пяти сантиметров бурой воды.

Ладони и пальцы болели от рытья, особенно под ногтями. Стэнли зачерпнул немного грязной воды, попытался процедить ее сквозь зубы.

Зеро застонал.

Стэнли хотел что-то ему сказать, но не смог выговорить ни слова, пришлось начать заново.

— Как ты себя чувствуешь? — Говорить было больно.

— Не очень, — тихо ответил Зеро.

Невероятным усилием он перекатился на бок, поднялся на четвереньки и пополз к воде. Наклонил голову к ямке и стал лакать.

Вдруг он дернулся, подтянул колени к груди и снова покатился по земле. Все его тело сотрясилось в конвульсиях.

Стэнли подумал было спуститься ниже по склону и поискать лопату, чтобы можно было углубить ямку с водой. Может, тогда вода пойдет почище. А черпать можно банкой.

Но вряд ли у него хватит сил спуститься, не говоря уже о том, чтобы забраться обратно. К тому же неизвестно, где искать.

Стэнли кое-как поднялся на ноги. Он стоял посреди луга с зеленовато-белыми цветами, который, по-видимому, окружал со всех сторон скалу Большой палец.

Стэнли глубоко вздохнул, прошел последние пятьдесят метров до отвесной скалы и коснулся ее рукой.

Осалил!

Потом вернулся к Зеро и к ямке с водой. По дороге сорвал цветок. При ближайшем рассмотрении выяснилось, что это не один большой цветок, а целое соцветие крошечных белых цветочков, образующих шар. Он попробовал цветы на вкус, но тут же выплюнул.

Он мог разглядеть, где прошел накануне ночью, когда тащил Зеро в гору. Стэнли понял, что, если уж идти искать лопату, нужно сделать это поскорее, пока след еще свежий. Но ему не хотелось оставлять Зеро одного. Он боялся, что Зеро умрет, пока он будет ходить.

Зеро все еще лежал на боку, сжавшись в комочек.

— Я должен тебе что-то сказать, — простонал он.

— Не разговаривай, — сказал Стэнли. — Береги силы.

— Нет, слушай, — настойчиво проговорил Зеро, потом закрыл глаза и сморщился от боли.

— Я слушаю,— прошептал Стэнли.

— Я взял твои кроссовки,— сказал Зеро.

Стэнли не мог понять, о чем речь. Обе кроссовки были у него на ногах.

— Все в порядке,— сказал он.— Ты лежи себе.

— Это я во всем виноват,— сказал Зеро.

— Никто не виноват,— сказал Стэнли.

— Я не знал,— сказал Зеро.

— Все нормально,— сказал Стэнли.— Лежи, отдыхай.

Зеро закрыл глаза. Но тут же снова сказал:

— Я не знал про кроссовки.

— Какие кроссовки?

— Из приюта.

Прошло несколько секунд, прежде чем Стэнли понял.

— Кроссовки Клайда Ливингстона?

— Прости,— сказал Зеро.

Стэнли растерянно смотрел на него. Этого не может быть! Зеро, наверное, бредит.

После «исповеди» Зеро как будто полегчало. Его лицо стало спокойным. Он задремал.

Пока он засыпал, Стэнли тихонько напевал старую песенку, которую пели в его семье несколько поколений.

Плакался дятел: «Я невезучий!
Твердые очень деревья в лесу».
А волк под сосной, голодный и злой,
Совсем одинокий, все выл на луну-у-у:
«Ну почему я такой невезучий?»

40

Когда накануне ночью Стэнли нашел луковицу, он не задавался вопросом, откуда она взялась. Он просто с благодарностью съел ее. Но теперь, глядя на Большой палец и цветущий луг, он невольно задумался.

Если нашлась одна дикая луковица, могут быть и еще.

Стэнли сцепил онемевшие пальцы, пытаясь размять их. Потом наклонился и вырвал с корнем еще один цветок.

— Лук! Свежий, сладкий лук! — выкрикивал Сэм, пока Мэри Лу тащила тележку по Главной улице.— Восемь центов за дюжину!

Было чудесное весеннее утро. Небо переливалось голубым и розовым — теми же цветами, что и озеро, и персиковые деревья на берегу.

Миссис Глэдис Теннисон выбежала на улицу в ночной сорочке и халате и кинулась вдогонку за Сэмом. Вообще-то миссис Теннисон была весьма приличной дамой и никогда

не показувалась на люди, не облачившись в нарядное платье и шляпку. Поэтому жители города очень удивлялись, глядя, как она пробегает мимо.

— Сэм! — кричала она.

— Тпру, Мэри Лу,— сказал Сэм, останавливая тележку.— Утро доброе, миссис Теннисон. Как себя чувствует малышка Ребекка?

Глэдис Теннисон так и сияла улыбкой.

— Я думаю, она поправится. Жар спал около часа назад. И все благодаря тебе.

— Скажите лучше спасибо Господу и доку Готорну.

— Господу — да, конечно,— согласилась миссис Теннисон,— но уж никак не доктору Готорну. Этот шарлатан хотел поставить ей пиявки на животик. Пиявки! Боже правый! Сказал, мол, они отсосут дурную кровь. Нет, ты подумай! Как может пиявка отличить дурную кровь от хорошей?

— Вот уж не знаю,— сказал Сэм.

— Это все твой луковый отвар,— сказала миссис Теннисон.— Он спас нашу девочку. У тележки начали собираться горожане.

— Доброе утро, Глэдис,— сказала Хетти Паркер.— Ты нынче чудесно выглядишь. В толпе раздались смешки.

— Доброе утро, Хетти,— ответила миссис Теннисон.

— А твой муж знает, что ты расхаживаешь по улице в ночном белье? — поинтересовалась Хетти.

Смешки стали громче.

— Мой муж отлично знает, где я нахожусь и как одета, благодарю за заботу,— сказала миссис Теннисон.— Мы с ним оба не ложились сегодня ночью из-за Ребекки. Она чуть не умерла от расстройства желудка. Как видно, поела несвежего мяса.

Хетти Паркер густо покраснела. Ее муж, Джим Паркер, был мясником.

— Мы с мужем тоже расхворались,— сказала миссис Теннисон,— но Бекка-то совсем маленькая, она была уже при смерти. Сэм спас ей жизнь.

— Да что я,— сказал Сэм.— Это все лук.

— Я рада, что у Бекки все хорошо,— кисло промолвила Хетти.

— Я постоянно говорю Джиму, чтобы он почаще мыл свои ножи,— сказал мистер Пайк, владелец магазина.

Хетти Паркер извинилась и быстро ушла.

— Скажите Бекки, когда она поправится, пусть приходит в магазин, получит конфетку,— сказал мистер Пайк.

— Спасибо, непременно.

Прежде чем вернуться домой, миссис Теннисон купила у Сэма дюжину луковиц. Она дала ему монетку в десять центов и сказала, что сдачи не нужно.

— Я не привык получать деньги даром,— сказал ей Сэм.— А вот если вы купите несколько луковиц для Мэри Лу, она наверняка обрадуется.

— Ну, хорошо,— сказала миссис Теннисон,— дайте мне сдачу луковицами.

Сэм дал миссис Теннисон три луковицы, и она скормила их по одной Мэри Лу. Она весело смеялась, глядя, как старая ослица ест луковицы у нее из рук.

Следующие два дня Стэнли и Зеро только и делали, что спали, ели луковицы в неограниченном количестве и пили из горсти грязную воду. После полудня Большой палец давал им тень. Стэнли пытался выкопать яму поглубже, но тут на самом деле нужна была лопата. А так он только взбаламучивал грязь.

Зеро спал. Он все еще был очень слаб, но сон и лук, кажется, шли ему на пользу. Стэнли уже не боялся, что он в любую минуту умрет. Но все-таки ему не хотелось идти за лопатой, пока Зеро спит. Не хотелось, чтобы он проснулся и подумал, что его бросили.

Стэнли дождался, пока Зеро откроет глаза.

— Наверное, я схожу поищу лопату,— сказал Стэнли.

— Я подожду здесь,— сказал Зеро слабым голосом — как будто у него был какой-то выбор!

Стэнли начал спускаться с горы. Ему тоже сон и лук пошли на пользу. Сил у него заметно прибавилось.

Было не так уж трудно идти по следу, который он сам же и оставил два дня назад. Несколько раз он останавливался в нерешительности, но, поискав немного, быстро находил след снова.

Он спустился уже довольно далеко, но так и не увидел лопату. Стэнли оглянулся вверх. Видимо, он прошел мимо лопаты и не заметил. Ни за что на свете он не мог втащить Зеро так далеко в гору.

Но на всякий случай он спустился еще немного. Дошел до голой проплешины между двумя полянками сорняков и присел отдохнуть. Вот теперь уж он точно зашел слишком далеко. Идти вниз и то уже устал. Было бы просто невозможно поднять Зеро отсюда на гору, тем более после того, как они целый день брели по пустыне без пищи и воды. Наверное, лопата потерялась где-нибудь в сорняках.

Собираясь в обратный путь, он в последний раз оглянулся по сторонам. Увидел вмятину среди сорняков чуть дальше вниз по склону. Маловероятно, чтобы лопата была там, но раз уж он зашел так далеко...

И там, среди высокой травы, он нашел лопату и мешок с банками. Стэнли не верил своим глазам. Может, лопата и мешок скатились вниз по склону? Но банки все были целы, кроме одной — той, что разбилась раньше. Кроме того, если бы они катились с горы, вряд ли лопата и мешок лежали бы рядышком.

Поднимаясь снова в гору, Стэнли несколько раз присаживался передохнуть. Подъем был долгий и трудный.

41

Состояние Зеро понемногу улучшалось.

Стэнли не торопясь очистил луковицу. Ему нравилось есть по очереди слой за слоем.

Яма с водой была уже размером почти с те ямы, что они рыли в лагере. В яме стояло на полметра мутной воды. Стэнли в одиночку вырыл эту яму. Зеро предлагал свою помощь, но Стэнли решил, что Зеро нужно экономить силы. Оказывается, мокрую землю копать гораздо тяжелее, чем сухую.

Стэнли удивлялся тому, что сам он не заболел — ни от шлюпселя, ни от грязной воды, ни от того, что питался одними луковицами. Дома он часто болел.

Оба были босые. Носки они постирали. Вся одежда у них была очень грязной, но носки — особенно.

Мальчики не стали стирать носки в яме, чтобы не пачкать воду. Вместо этого они набирали воду в банки и лили на грязные носки.

— Я обычно не жил в приюте,— сказал Зеро.— Только если погода была уж очень плохая. Мне приходилось искать какую-нибудь тетку, которая согласилась бы сделать вид, что она — моя мама. Когда приходишь один, тебе задают кучу вопросов. Если бы узнали, что у меня нет мамы, меня отдали бы на попечение государства.

— А что это значит — на попечение государства?

Зеро улыбнулся:

— Не знаю, но мне что-то не нравится, как это звучит.

Стэнли вспомнил, как мистер Дымшанский говорил начальнице лагеря, что Зеро состоит на попечении государства. Интересно, Зеро знает, что это уже случилось?

— Мне нравилось жить на улице,— сказал Зеро.— Я играл, будто я бойскаут. Мне всегда хотелось быть одним из них. Я видел их в парке, они ходят в такой синей форме.

— Я никогда не был бойскаутом,— сказал Стэнли.— Мне не очень удавались всякие спортивные игры. Ребята надо мной смеялись из-за того, что я толстый.

— Мне нравилась синяя форма,— сказал Зеро.— Может, мне бы и не понравилось быть бойскаутом.

Стэнли пожал плечом.

— Моя мама когда-то была в скаутах,— сказал Зеро.

— Ты вроде говорил, у тебя нет мамы.

— У каждого человека когда-нибудь была мама.

— Ну да... Ясное дело.

— Она рассказывала, однажды ей дали приз за то, что она больше всех продала домашнего печенья на празднике скаутов,— сказал Зеро.— Она этим очень гордилась.

Стэнли снял очередной слой с луковицы.

— Мы всегда брали то, что нам нужно,— сказал Зеро.— Когда я был маленький, я и не знал, что это воровство. Не помню, когда я это понял. Но мы никогда не брали лишнего, только самое необходимое. И вот, когда я увидел кроссовки на витрине в приюте, я просто залез в витрину и взял их.

— Кроссовки Клайда Ливингстона? — спросил Стэнли.

— Я не знал, что они — его. Думал, просто чьи-то старые кроссовки. Я подумал — лучше спереть чьи-то старые кроссовки, чем новую пару. Я не знал, что они такие знаменитые. Там была надпись, но я-то не мог прочесть. И тут поднялся страшный шум: ах-ах, кроссовки пропали. Вообще-то это было довольно смешно. Такое началось — просто сумасшедший дом. Я стою в этих кроссовках, а все бегают вокруг и орут: «Куда девались кроссовки? Кроссовки украли!» Я взял и ушел, просто-напросто вышел из дверей. Никто и не заметил. Я забежал за угол и сразу снял кроссовки. Там стояла какая-то машина, так я положил их на крышу. Помню, они здорово воняли.

— Точно, это они,— сказал Стэнли.— Они тебе были как раз?

— Вроде того.

Стэнли вспомнил, что его удивило, какая у Клайда Ливингстона маленькая нога. У самого Стэнли обувь была больше по размеру. У Клайда Ливингстона были маленькие, быстрые ноги. У Стэнли — здоровенные и неповоротливые.

— Надо было оставить их себе,— сказал Зеро.— Все равно я уже ушел из приюта. В итоге меня арестовали на следующий день, когда я пытался стащить в магазине пару новых кроссовок. Если бы я оставил себе те старые, вонючие, нас с тобой сейчас бы здесь не было.

42

Скоро Зеро настолько окреп, что уже мог помогать Стэнли в рытье. Когда он закончил, яма была глубиной почти два метра. На дно Зеро насыпал камней, чтобы вода лучше фильтровалась.

Все-таки он лучше всех умел копать ямы.

— Это будет последняя яма в моей жизни,— объявил он, бросив лопату на землю.

Стэнли улыбнулся. Хорошо бы это было правдой, но он понимал, что в конце концов им придется вернуться в лагерь «Зеленое озеро». Не могут же они всю жизнь питаться одними луковицами.

Они обошли вокруг Большого пальца, следуя за его тенью, идущей по кругу, словно в гигантских солнечных часах.

Сверху они осмотрели окрестности. Идти было некуда. Горы со всех сторон были окружены пустыней.

Зеро во все глаза смотрел на Большой палец.

— Там, наверху, должна быть яма с водой,— сказал он.

— Ты думаешь?

— А иначе откуда берется вода? — спросил Зеро.— Вода ведь не течет в гору.

Стэнли надкусил очередную луковицу. От лука у него уже не щипало в носу и в глазах, да и вкус уже не казался таким резким.

Он вспомнил, как тащил Зеро в гору — тогда будто весь воздух пропах горечью. Это пахли тысячи луковиц, которые здесь росли, созревали и разлагались.

А теперь он совсем не замечал запаха.

— Как ты думаешь, сколько луковиц мы слопали? — спросил он.

Зеро пожал плечами:

— Я даже не знаю, сколько времени мы здесь пробыли.

— По-моему, с неделю,— сказал Стэнли.— Мы съедаем примерно штук по двадцать луковиц в день — это получается...

— Двести восемьдесят луковиц,— сказал Зеро.

Стэнли улыбнулся:

— Ну и воняет же от нас, наверное.

Через две ночи после этого Стэнли лежал и смотрел в звездное небо. Он был так счастлив, что не мог уснуть.

Он знал, что для счастья у него нет ровно никаких причин. Он где-то слышал или читал, что замерзающий человек перед смертью неожиданно начинает чувствовать себя очень хорошо и тепло. Может, и с ним происходит нечто подобное?

Ему вдруг пришло в голову, что он даже не помнит, когда в последний раз чувствовал себя счастливым. Причем не только в лагере «Зеленое озеро». Еще до этого он был несчастлив в школе, где у него не было друзей и постоянно доставали разные наглые типы вроде Деррика Данна. Никому он не нравился — а если честно, то и сам себе он не особенно нравился.

А теперь Стэнли нравился сам себе.

Уж не бред ли у него начинается?

Стэнли посмотрел на Зеро, который спал рядом с ним. Лицо Зеро было озарено светом звезд, а перед носом у него покачивался в такт дыханию лепесток цветка. Это напомнило Стэнли виденный когда-то мультфильм. Когда Зеро вдыхал, лепесток почти касался его носа. Когда он выдыхал, лепесток отдувало к подбородку. Этот лепесток продержался удивительно долго, пока не отлетел, трепеща, в сторону.

Стэнли подумал было снова положить его перед носом у Зеро, но это было бы уже не то.

Раньше ему казалось, что Зеро всегда жил в лагере «Зеленое озеро», но, подумав немного, Стэнли сообразил, что Зеро, по-видимому, попал туда за месяц-два до самого Стэнли. На самом деле Зеро арестовали надень позже него, но суд над Стэнли долго откладывали из-за бейсбольных матчей.

Он вспомнил, что сказал Зеро несколько дней назад. Если бы Зеро оставил кроссовки себе, их обоих сейчас бы здесь не было.

Стэнли смотрел в ночное небо, усыпанное мерцающими звездами, и думал о том, что не хотел бы сейчас быть где-нибудь в другом месте. Хорошо, что Зеро положил кроссовки на крышу машины. Хорошо, что они свалились как раз на эстакаде и упали ему на голову.

Он вспомнил, как кроссовки свалились с неба, а он подумал — это судьба. Он и теперь так думал. Это не просто совпадение. Это наверняка судьба.

«Может быть, не обязательно возвращаться в лагерь»,— думал Стэнли. Может, они сумеют обогнуть лагерь и выйти на грунтовую дорогу к цивилизации. Можно набрать в мешок луковиц, наполнить три банки водой. Еще у него есть фляга.

В лагере можно будет заново налить воду в банки и во флягу. Можно пробраться потихоньку на кухню и взять там еды.

Вряд ли воспитатели до сих пор сторожат. Наверное, все думают, что они умерли. Пошли на корм сарычам.

Это значит — всю оставшуюся жизнь скрываться. Полиция всегда будет их разыскивать. По крайней мере, он сможет позвонить родителям, сказать, что он жив. Но он не сможет их навестить — вдруг полиция наблюдает за квартирой? Хотя, если все думают, что он умер, никто не станет возиться со слежкой. Придется каким-то образом сменить имя, изменить внешность.

«Вот теперь уже точно бред»,— подумал Стэнли. Интересно, может ли сумасшедший задумываться о том, сумасшедший ли он?

Но все это время в голову ему настойчиво лезла еще более бредовая идея. Он знал, что это безумие, об этом даже и думать нечего. Но все-таки, если уж он собирается всю жизнь

скрываться от полиции, ему бы очень пригодились деньги — скажем, клад в виде чемодана, набитого деньгами.

— Псих! — сказал он сам себе. Все это — от того сумасшедшего ощущения счастья.

А может, это судьба?

Он протянул руку и потряс Зеро за локоть.

— Эй, Зеро,— прошептал он.

— А? — пробормотал Зеро.

— Зеро, проснись.

— Что? — встрепенулся Зеро.— Что такое?

— Хочешь выкопать еще одну яму? — спросил Стэнли.

43

Мы не всегда были бездомными,— сказал Зеро.— Я помню желтую комнату.

— А сколько тебе было лет, когда вы... — Стэнли не мог подобрать слова,— когда вы оттуда выехали?

— Не знаю. Наверное, я был совсем маленький, потому что я почти ничего не помню. Я не помню, как мы уезжали. Помню: я стою в кроватке, а мама поет мне песенку. Держит меня за руки и помогает хлопать в ладошки. Она часто мне пела эту песенку. Ту, которую ты пел... Только слова были другие...

Зеро говорил медленно, словно отыскивал у себя в голове воспоминания.

— А потом, позднее, помню, мы жили на улице, а почему пришлось уехать из дома — не помню. Я уверен, это был именно дом, не квартира. Я знаю, что моя комната была желтая.

Дело было под вечер. Мальчики отдыхали в тени Большого пальца. Все утро они собирали луковицы и складывали в мешок. Не то чтобы это заняло много времени, но все-таки получилось довольно долго, и они решили дождаться завтрашнего дня, чтобы спуститься с горы.

Они хотели отправиться в путь с первыми лучами восходящего солнца, чтобы успеть добраться до лагеря засветло — тогда Стэнли сможет точно определить нужную яму. Потом они спрячутся где-нибудь поблизости, пока все не улягутся спать.

Будут копать ровно столько, сколько это будет безопасно, и ни секундой дольше. После этого, найдут они клад, не найдут — все равно пойдут дальше по грунтовой дороге. Если все будет абсолютно тихо и спокойно, они попробуют стащить немного еды и воды на лагерной кухне.

— Я хорошо умею подкрадываться,— сказал Зеро.

Стэнли сказал:

— Не забудь, что дверь в комнату отдыха скрипит.

И вот теперь он лежал на спине, собираясь с силами для долгого, многодневного пути. Он гадал, что же случилось с родителями Зеро, но спрашивать не стал. Зеро не любит отвечать на вопросы. Лучше подождать, пока ему самому захочется рассказать.

Стэнли вспомнил своих собственных родителей. Мама в последнем письме говорила о том, что беспокоится, как бы их не выгнали из квартиры из-за запаха подгорелых кроссовок. Тогда они тоже могут стать бездомными.

И снова он подумал: знают ли они, что он убежал из лагеря? А вдруг им сообщили, что он умер?

Он представил себе, как родители плачут, обнявшись, прижавшись друг к другу. Стэнли старался прогнать от себя этот образ.

Вместо этого он попытался вернуть свои ощущения прошлой ночью: необъяснимое чувство счастья, чувство судьбы. Но они не возвращались.

Ему только стало страшно.

На следующее утро они двинулись вниз с горы. Мальчики окунули бейсболки в воду, прежде чем надеть их на голову. Зеро нес лопату, Стэнли — мешок, набитый луковицами, и три банки воды. Осколки разбитой банки оставили на вершине.

— Вот здесь я нашел лопату.— Стэнли показал на заросли сорняков.

Зеро обернулся и посмотрел вверх.

— Далеко.

— Ты был совсем легкий,— сказал Стэнли.— Ведь тебя уже вытошнило, и ничего не осталось в животе.

Он переложил мешок с одного плеча на другое. Мешок был тяжелый. Вдруг под ногу ему попался камень, неплотно сидевший в земле. Камень зашатался, Стэнли поскользнулся и упал. В следующую секунду он уже съезжал вниз по склону. Он уронил мешок, луковицы так и посыпались во все стороны.

Он скатился в заросли сорняков и ухватился за какое-то ползучее растение, все в колючках. Стебель обломился, но это все-таки затормозило падение, а дальше Стэнли уже смог остановиться сам.

— С тобой все в порядке? — позвал сверху Зеро.

Стэнли со стоном вытащил из ладони колючку.

— Ага,— сказал он. Он-то в порядке, а вот как банки с водой?

Зеро сполз по склону следом за ним, подобрав по дороге мешок. Стэнли начал вытаскивать колючки из штанов.

Банки не разбились. Их защитили луковицы, сыграв роль пенопласта, который кладут в упаковки с хрупкими предметами.

— Хорошо, что этого не случилось, пока ты меня нес,— сказал Зеро.

Они растеряли около трети луковиц, но потом довольно много подобрали, спускаясь все ниже. Когда дошли до подножия, солнце как раз вставало над озером. Они пошли прямо к солнцу.

И вот они стоят на краю утеса и смотрят вниз, на сухое дно озера. Стэнли показалось, хотя он не был в этом уверен, что он может различить вдали остов «Мэри Лу».

— Ты пить хочешь? — спросил Стэнли.

— Нет,— сказал Зеро.— А ты?

— Нет,— соврал Стэнли. Он не хотел первым просить воды. Они не сказали об этом ни слова, но вопрос о воде превратился вроде как в соревнование между ним и Зеро.

Они спустились с обрыва вниз, в «сковородку». Это было не то место, где они поднимались. Они то спускались с уступа на уступ, то просто съезжали вниз, стараясь при этом всячески оберегать мешок.

Стэнли уже не видел «Мэри Лу» — пошел наугад. Чем выше поднималось солнце, тем сильнее сгущалось уже знакомое марево жары и пыли.

— Хочешь пить? — спросил Зеро.

— Нет,— сказал Стэнли.

— Просто ты несешь три полные банки воды,— сказал Зеро.— Я подумал, может, тебе тяжело. Если часть выпьешь, станет полегче.

— Мне не хочется,— сказал Стэнли.— Но, если хочешь, я дам тебе отпить.

— Мне пить не хочется,— сказал Зеро.— Я просто за тебя беспокоюсь.

Стэнли улыбнулся:

— Я как верблюду.

Им казалось, что они идут уже очень долго, а «Мэри Лу» все никак не попадалась на пути. Стэнли был почти уверен, что они двигаются в правильном направлении. Он помнил, что от лодки они шли прямо на закат. А теперь идут на восход. Он знал, что солнце всходит и заходит не совсем точно на востоке и западе, скорее на юго-востоке и юго-западе, но вряд ли это что-то сильно меняет.

В горло словно напихали наждак.

— Ты точно не хочешь пить? — спросил он.

— Я — нет,— сипло отозвался Зеро.

Когда они наконец решили отпить воды, то договорились сделать это одновременно. Зеро — теперь он нес мешок — поставил мешок на землю, вынул две банки и одну отдал Стэнли. Флягу они приберегали напоследок, потому что она была небьющаяся.

— Знаешь, мне вообще-то не хочется пить,— сказал Стэнли, откручивая крышку.— Я просто так, за компанию.

— И я за компанию,— сказал Зеро.

Они чокнулись банками и, не сводя глаз друг с друга, начали лить воду в упрямые рты.

Зеро первым заметил «Мэри Лу» — может, метрах в трехстах от них и немного вправо. Они свернули в ту сторону.

Еще не наступил полдень, когда они добрались до лодки. Мальчики сели отдохнуть в тенечке, прислонившись к борту.

— Не знаю, что случилось с моей мамой,— сказал Зеро.— Однажды она ушла и больше не вернулась.

Стэнли принялся чистить луковицу.

— Она не всегда могла брать меня с собой,— сказал Зеро.— Иногда ей нужно было уйти одной по делам.

У Стэнли было такое впечатление, что Зеро пытается сам себе что-то объяснить.

— Она говорила мне, чтобы я ждал ее в таком-то месте. Когда я был совсем маленький, она называла какое-нибудь маленькое место — например, чей-нибудь порог или подъезд. Она говорила: «Никуда отсюда не уходи, пока я не вернусь». А мне не нравилось, когда она уходила. У меня была игрушка плюшевый жираф, я его прижимал к себе, крепко-крепко, пока ее не было. Когда я подрос, она стала называть территорию побольше. Ну, типа: «Побудь в этом квартале». Или: «Никуда не уходи из парка». Но я и тогда всюду таскал с собой Джаффи.

Стэнли догадался, что так звали игрушечного жирафа.

— А однажды она не вернулась,— сказал Зеро. Его голос вдруг зазвучал как-то глухо.— Я ждал ее в Лейни-парке.

— Лейни-парк,— сказал Стэнли.— Я там гулял.

— Знаешь игровую площадку? — спросил Зеро.

— Ну да. Я там играл.

— Я там ждал больше месяца,— сказал Зеро.— Знаешь такой туннель, по которому ползают, между горкой и качающимся мостиком? Я там спал.

Они съели по четыре луковицы и выпили почти полбанки воды. Стэнли встал и осмотрелся. Пустыня выглядела совершенно одинаковой во всех направлениях.

— Когда я убежал из лагеря,— сказал Стэнли,— то шел прямо к Большому пальцу. Лодка была справа. Значит, теперь нам нужно свернуть чутьочку влево.

Зеро сидел в глубокой задумчивости.

— Что? — сказал он.— А, хорошо.

Они пошли дальше. Теперь была очередь Стэнли нести мешок.

— Однажды какие-то дети праздновали в парке день рождения,— сказал Зеро.— Наверное, это было недели через две после того, как ушла моя мама. Около игровой площадки поставили складной столик для пикника, к нему привязали воздушные шары. Дети были примерно такого же возраста, как я. Одна девочка поздоровалась со мной и спросила, не хочу ли я поиграть. Я хотел, но не стал. Я знал, что их праздник — не для меня, хоть площадка и общая. Там была одна мама, она все тарасилась на меня, будто я невесть какое чудовище. Потом еще один мальчик хотел угостить меня тортом, но эта самая мама сказала мне: «Уходи!» — а детям велела держаться от меня подальше. Так мне и не досталось торта. Я оттуда убежал. Я так торопился, что забыл там Джаффи.

— А потом ты хоть его нашел?

Помолчав, Зеро ответил:

— Он был ненастоящий.

Стэнли снова подумал про своих родителей: как ужасно для них не знать, жив он или умер. Наверное, именно так чувствовал себя Зеро, не зная, что случилось с его мамой. Странно, почему Зеро никогда не говорит об отце?

— Стой-ка.— Зеро неожиданно остановился.— Мы идем не туда, куда надо.

— Нет, мы идем правильно,— сказал Стэнли.

— Когда ты шел к Большому пальцу, лодка была справа,— сказал Зеро.— Значит, теперь надо было от лодки повернуть вправо.

— Ты уверен?

Зеро начертил на земле схему.

Стэнли все еще сомневался.— Надо идти вон туда.— Зеро нарисовал стрелку на карте и зашагал в ту сторону.

Стэнли пошел за ним. Ему казалось, что это неправильно, но Зеро был так уверен...

Во второй половине дня в небе вдруг показалось облачко и заслонило солнце. Какое облегчение! Стэнли снова почувствовал, что судьба на их стороне.

Зеро остановился и поднял руку, давая знак Стэнли тоже остановиться.

— Слушай,— прошептал Зеро.

Стэнли ничего не слышал.

Они тихонько двинулись вперед, и Стэнли начал понемногу различать слабые, далекие звуки лагеря «Зеленое озеро». Пока еще ничего не было видно, но вполне можно было расслышать неясный гул голосов. Когда подошли ближе, стало слышно характерный лающий голос мистера Сэра.

Они теперь шли очень медленно и тихо, помня, что звук распространяется в обе стороны.

На пути попало скопление ям.

— Давай переждем здесь, пока они уйдут, — сказал Зеро.

Стэнли кивнул. Он заглянул в яму, убедился, что там нет никакой живности, и спустился вниз. Зеро забрался в соседнюю яму.

Хотя какое-то время они шли не в том направлении, дорога заняла не так много времени, как ожидал Стэнли. Теперь оставалось только ждать.

Солнце пробилось через облако, и Стэнли почувствовал на себе его обжигающие лучи. Но скоро все небо заволочло облаками, и яму, где прятался Стэнли, накрыла приятная тень.

Он ждал, пока окончательно не убедился, что последние обитатели лагеря закончили работу на сегодня.

Подождал еще немного.

Тихо, как только возможно, Стэнли и Зеро вылезли из своих ям и крадучись направились к лагерю. Стэнли снял мешок с плеча и нес перед собой, обхватив его руками, чтобы банки не звякали друг об друга. Волна страха окатила его, когда он увидел лагерные постройки: палатки, комнату «вечного отдыха», домик начальницы под двумя дубами. От страха закружилась голова. Стэнли сделал глубокий вдох, собрал все свое мужество и пошел дальше.

— Вот эта, — прошептал он, указывая яму, где он нашел золотой тюбик от губной помады. До нее было еще метров пятьдесят, но Стэнли был вполне уверен, что яма — та самая. Незачем рисковать и подходить слишком близко.

Они залезли в две соседние ямы и стали ждать, пока в лагере все уснут.

Стэнли пытался заснуть — ведь неизвестно, когда еще представится случай. Он слышал звук душа, позже — звуки обеда. Слышал, как скрипит дверь комнаты «вечного отдыха». Барабанил пальцами по стенке ямы. Слушал, как бьется его собственное сердце.

Стэнли отпил воды из фляги. Банки с водой он отдал Зеро. У каждого был хороший запас луковиц.

Он сам не знал, сколько времени просидел в яме — может, часов пять. Он удивился, услышав, как Зеро шепотом зовет его и просит проснуться. Ему казалось, что он не спал. Ну, разве что последние пять минут... Но странно, почему так темно?

В лагере светилось только одно окно — в конторе. Тучи закрывали все небо, поэтому звезды не давали света. Стэнли видел, как мелькает среди туч узкий полумесяц.

Он осторожно подвел Зеро к яме — ее было трудно найти в темноте. Стэнли споткнулся о небольшую кучку земли.

— Кажется, здесь,— прошептал он.

— Кажется? — переспросил Зеро.

— Точно, здесь.— Стэнли на самом деле не чувствовал той уверенности, с какой говорил. Он спустился в яму. Зеро передал ему лопату.

Стэнли всадил лопату в землю на дне ямы и надавил на лезвие ногой. Почувствовал, как лопата подается под его весом. Вывернул немного земли, перебросил через край ямы. Снова навалился на лопату.

Зеро некоторое время наблюдал за ним, потом сказал:

— Пойду попробую набрать воды в банки.

Стэнли перевел дух, сказал:

— Ты там поосторожнее.— И снова принялся копать.

Было так темно, что он даже не различал нижнюю часть лопаты. Может, он уже выворачивает золото и бриллианты вместо глины. Стэнли каждый раз подносил лопату с землей к самому носу и только потом выбрасывал землю из ямы.

Чем глубже становилась яма, тем труднее было выбрасывать землю. Ведь яма с самого начала была глубиной в полтора метра. Стэнли решил лучше копать вширь.

«Это логично,— сказал он себе. Если Кейт Барлоу зарыла сундук с сокровищами, вряд ли она могла закопать его глубже, чем на полтора метра, так зачем ему зря стараться?»

Правда, Кейт Барлоу, вполне возможно, помогала целая шайка грабителей.

— Хочешь подкрепиться?

Стэнли вздрогнул от неожиданности, когда раздался голос Зеро. Он и не слышал, как тот подошел.

Зеро протянул к нему в яму коробку с хлопьями. Стэнли осторожно высыпал немного хлопьев прямо в рот — не хотел лезть в коробку грязными руками. Он поперхнулся от приторно-сладкого вкуса. Хлопья были посыпаны сахарной пудрой, а Стэнли больше недели не ел ничего, кроме луковиц, ему трудно было привыкнуть к сладкому. Он запил хлопья глотком воды.

Зеро сменил Стэнли. Он стал копать, а Стэнли просеивал сквозь пальцы отработанную землю — не пропустил ли чего? Он жалел, что у них нет фонарика. Алмаз размером с обычную гальку может стоить тысячи долларов, а он его и не заметит.

Они прикончили воду, которую Зеро набрал из крана возле душевой. Стэнли сказал, что теперь он пойдет за водой, но Зеро настоял на том, чтобы идти ему.

— Не обижайся, но ты очень громко топаешь. Ты слишком большой.

Стэнли вернулся к яме. По мере того как яма расширялась, края стенок обрушивались. Чтобы работать дальше, необходимо было сперва передвинуть подальше часть отвалов. Много ли времени осталось до того, как в лагере начнут просыпаться?

— Как дела? — спросил Зеро, вернувшись с водой.

Стэнли пожал плечом, отковырнул лопатой шматок земли от стенки ямы. Он почувствовал, что лопата наткнулась на что-то твердое.

— Что такое? — спросил Зеро.

Стэнли не знал. Он пошуровал лопатой по стенке. Посыпалась земля, и контуры неизвестного предмета стали вырисовываться более отчетливо.

Предмет торчал, в стене ямы на высоте примерно в полметра. Стэнли ощупал его руками.

— Что там? — спросил Зеро.

Стэнли сумел нащупать только угол. Большая часть предмета была еще в земле. На ощупь прохладное, гладкое — похоже на металл.

— Кажется, я нашел сундук с сокровищами, — сказал Стэнли. В его голосе прозвучала не столько радость, сколько изумление.

— Правда? — спросил Зеро.

— По-моему, да, — сказал Стэнли.

Ширина ямы позволяла держать лопату горизонтально, вынимая грунт сбоку. Он понимал, что копать нужно очень осторожно. Ему совсем не хотелось, чтобы стенка ямы обрушилась вместе с огромной кучей земли, насыпанной сверху.

Стэнли соскребал землю, пока не очистилась вся сторона загадочного предмета, напоминающего по форме ящик. Стэнли провел по нему рукой. Около двадцати сантиметров в высоту, больше полуметра в ширину. Невозможно сказать, насколько он уходит вглубь, в землю. Стэнли потянул, но предмет не шелохнулся.

Стэнли сильно опасался, что единственный способ извлечь предмет — вернуться на поверхность и начать копать сверху вниз. На это у них не хватит времени.

— Я попробую подрыть снизу, — сказал он. — Может, тогда получится его вытащить.

— Давай, — сказал Зеро.

Стэнли принялся рыть тоннель под металлическим ящиком, надеясь, что земля не обвалится.

Время от времени он останавливался, нагибался и пытался нащупать дальний край ящика. Но даже когда тоннель стал длинней с его руку, он не мог дотянуться до другого края.

Он еще раз подергал ящик, но тот прочно сидел в земле. Стэнли боялся, что, если он потянет слишком сильно, получится обвал. Он знал, что ящик нужно будет выдернуть очень быстро, прежде чем осыплется земля над ним.

По мере того как тоннель становился все глубже и шире — и все ненадежнее — Стэнли смог нащупать замочек с одной стороны ящика, потом кожаную ручку... Это на самом деле не ящик!

— По-моему, это что-то вроде металлического чемодана, — сказал Стэнли.

— Ты не можешь поддеть его лопатой? — спросил Зеро.

— Боюсь, стенка обвалится.

— Ну хоть попробуй, — сказал Зеро.

Стэнли отхлебнул воды.

— Ладно, попробую.

Он вогнал острие лопаты между землей и верхней стороной металлического ящика и нажал, пытаясь высвободить ящик. Если бы хоть видеть, что делаешь...

Он двигал лопатой вперед-назад, вверх-вниз, и вдруг почувствовал, как ящик упал. Тут же на ящик сверху посыпалась земля.

Но это был не обвал. Стоя на коленях около дыры, Стэнли определил, что земли насыпалось совсем немного.

Он нашарил кожаную ручку и вытащил чемодан наружу.

— Есть! — воскликнул Стэнли.

Чемодан был тяжелый. Стэнли передал его наверх, Зеро.

— Получилось! Ты молодец! — сказал Зеро.

— Мы оба молодцы, — сказал Стэнли.

Собрав остаток сил, он попытался вылезти из ямы. Неожиданно в лицо ему ударил яркий свет.

— Большое спасибо, мальчики, — сказала начальница лагеря. — Вы нам очень помогли.

Луч фонарика передвинулся от Стэнли к Зеро, который сидел на корточках, положив чемодан к себе на колени.

Фонарик держал в руке мистер Дымшанский. Рядом стоял мистер Сэр с револьвером наготове, целясь в направлении луча света. Мистер Сэр был босой, голый до пояса, в одних пижамных штанах.

Начальница лагеря шагнула к Зеро. Она тоже была в ночном одеянии — необыкновенно длинной футболке. Но в отличие от мистера Сэра она успела надеть сапоги.

Только мистер Дымшанский был полностью одет. Возможно, он как раз дежурил.

Вдали показались еще два фонарика, которые, раскачиваясь, двигались в их направлении. Стэнли чувствовал себя совершенно беспомощным, стоя в яме.

— Вы, мальчики, явились как раз вовремя... — начала начальница лагеря. Вдруг она замолчала и замерла на месте. Потом медленно попятилась назад.

На крышку чемодана заползла ящерица. Ее большие красные глаза блестели в луче фонарика. Пасть у нее была открыта, и Стэнли увидел, как белый язык высунулся между черными зубами и спрятался снова.

Зеро сидел неподвижно, как статуя.

Вторая ящерица поползла по стенке чемодана и остановилась в каких-нибудь двух сантиметрах от мизинца Зеро.

Стэнли боялся смотреть, боялся не смотреть. Он подумал — не попробовать ли выкарабкаться из ямы, пока ящерицы не бросились на него, но побоялся, что резкое движение разозлит их.

Вторая ящерица поползла по пальцу Зеро и вверх по руке, до самого локтя.

Стэнли пришло в голову, что ящерицы, должно быть, уже сидели на чемодане, когда он передавал его Зеро.

— Вон еще одна, — ахнул мистер Дымшанский. Он осветил фонариком коробку из-под хлопьев в сахарной пудре, лежавшую на боку возле ямы. Из коробки выглядывала ящерица.

Немного света попало в яму. Стэнли глянул вниз и еле удержался, чтобы не заорать. Он стоял прямо в гнезде ящериц. Стэнли чувствовал, как крик рвется наружу.

Он увидел шесть ящериц. Три на земле, две на его левой ноге, одна — на правой кроссовке.

Он старался стоять очень тихо. Что-то проползло у него сзади по шее.

Подожли еще три воспитателя. Стэнли слышал, как один из них сказал:

— Что здесь происхо... — а потом шепот: — О Господи.

— Что будем делать? — спросил мистер Дымшанский.

— Подождем, — сказала начальница лагеря. — Долго ждать не придется.

— По крайней мере, будет труп, чтобы отдать той бабе,— сказал мистер Дымшанский.

— Она станет задавать разные вопросы,— сказал мистер Сэр.— И на этот раз она притащит с собой Г. П.

— Пусть себе задает вопросы,— сказала начальница лагеря.— Лишь бы мне добраться до чемодана, а на остальное наплевать. Да знаете ли вы, сколько лет... — Ее голос сорвался, она помолчала и заговорила снова: — С самого детства я смотрела, как мои родители рыли ямы, все выходные и праздники. Когда подросла, я тоже должна была им помогать. Даже на Рождество.

Стэнли чувствовал, как крошечные коготки впиваются ему в щеку: ящерица, которая сидела у него на шее, решила подняться повыше.

— Уже недолго,— сказала начальница лагеря.

Стэнли слышал стук собственного сердца. Каждый удар говорил ему, что он все еще жив, хотя бы еще одну секунду.

46

Прошло пятьсот секунд, а его сердце все еще билось.

Мистер Дымшанский закричал: ящерица, сидевшая в коробке с хлопьями, вдруг бросилась на него.

Мистер Сэр застрелил ее в прыжке.

Стэнли почувствовал, как воздух содрогнулся от выстрела. Ящерицы бешено забегали по его неподвижно застывшему телу. Он не шевелился. Одна ящерица пробежала по его сомкнутым губам.

Он покосился в сторону Зеро и встретился с ним взглядом. Каким-то чудом они оба до сих пор живы, хоть на одну еще секундочку, на один удар сердца.

Мистер Сэр закурил сигарету.

— Я думал, ты бросил,— сказал кто-то из воспитателей.

— Бросил, но в иных ситуациях семечки не годятся.— Он глубоко затянулся.— Теперь мне всю жизнь будут сниться кошмары.

— Может, просто пристрелить их? — предложил мистер Дымшанский.

— Кого? — спросил другой воспитатель.— Ящериц или мальчишек?

Мистер Дымшанский мрачно засмеялся.

— Мальчишки и так покойники.— Он снова засмеялся.— Во всяком случае, могил у нас тут хватает, только выбирай!

— Спешить некуда,— сказала начальница лагеря.— Я так долго ждала. Могу подождать еще несколько... — Она умолкла, не закончив фразу.

Стэнли чувствовал, как ящерица залезла к нему в карман и снова вылезла наружу.

— Наша версія должна звучать как можно проще,— сказала начальница лагеря.— Эта баба будет задавать массу вопросов. Г. П., скорее всего, откроет дело и начнет следствие. Значит, случилось вот что: Стэнли ночью попытался удрать, свалился в яму, и ящерицы его прикончили. И все. А труп Зеро не нужно даже им показывать. О нем никому ничего не известно. Его не существует. Мамочка верно сказал: могил у нас тут хоть отбавляй.

— С чего это он стал бы удирать, если знал, что сегодня его должны выпустить? — спросил мистер Дымшанский.

— А кто его знает? Он ненормальный. Поэтому мы и не могли отпустить его вчера. Он бредил, буйствовал, мы были вынуждены держать его под наблюдением, чтобы он не поранил себя и других.

— Это ей не понравится,— сказал мистер Дымшанский.

— Что бы мы ни рассказали, ей это в любом случае не понравится,— сказала начальница лагеря. Она взглянула на Зеро, на чемодан.

— Почему ты все еще не сдох? — спросила она.

Стэнли слушал разговор воспитателей вполуха. Он не знал, кто такая «эта баба», не знал, что «Г. П.» значит «генеральный прокурор». Он даже не понял, что это сокращение. Для него это звучало как одно слово: «Гэпэ». Всеми мыслями он сосредоточился на крохотных коготках, которые бегали по его телу, цеплялись за волосы.

Стэнли попытался думать о чем-нибудь другом. Он не хотел, чтобы перед смертью в его мозгу запечатлелись образы начальницы лагеря, мистера Сэра и ящериц. Он стал мысленно вызывать образ матери.

Память перенесла его в прошлое. Вот он совсем маленький, укутанный в теплый лыжный костюмчик. Они с матерью шли, взявшись за руки, оба в варежках, и вдруг поскользнулись на льду и покатались со снежной горы. Они катились до самого низа. Он вспомнил, как чуть было не заплакал, но вместо этого засмеялся. И мама тоже смеялась.

Сейчас он ощущал такую же невесомую легкость, у него точно так же кружилась голова. Он снова почувствовал колющий холодок снега у самого уха. Увидел снежинки на счастливом, сияющем лице матери.

Так можно и умереть.

— Эй, Троглодит, знаешь что? — сказал мистер Сэр.— Ни за что не догадаешься — оказывается, ты на самом деле был невиновен. Я подумал, тебе приятно будет об этом узнать. Вчера за тобой приезжала женщина-адвокат. К сожалению, тебя здесь не было.

Эти слова ничего не значили для Стэнли — он все еще был там, в снегу. Они с матерью снова вскарабкались на горку и снова скатились, на этот раз нарочно. Потом они пили горячий шоколад и ели пастилу.

— Скоро будет половина пятого,— сказал мистер Дымшанский.— Эти начнут просыпаться.

Начальница лагеря велела воспитателям возвращаться в палатки. Она приказала накормить воспитанников завтраком и проследить, чтобы они ни с кем не разговаривали. Если будут вести себя хорошо, их освободят от работы. Если станут болтать — строго накажут.

— Что сказать, как накажут? — спросил кто-то из воспитателей.

— Пусть дадут волю своему воображению,— сказала начальница лагеря.

Стэнли смотрел, как воспитатели возвращаются к палаткам, оставив возле ямы только начальницу с мистером Сэром. Он знал: начальнице уже не нужно, чтобы воспитанники работали. Она нашла то, что искала.

Он искоса глянул на Зеро. На плече у него сидела ящерица.

Зеро сохранял полную неподвижность, только его правая рука очень медленно сжалась в кулак. Он выставил вверх большой палец.

Стэнли вспомнил, о чем только что говорил ему мистер Сэр, вспомнил обрывки разговора воспитателей. Он попытался разобраться, что здесь к чему. Мистер Сэр что-то говорил про адвоката, но Стэнли знал, что у его родителей нет денег на адвоката.

Ноги у него совсем занемели. Оказывается, стоять неподвижно куда тяжелее, чем ходить. Стэнли осторожно привалился к стенке ямы.

Ящерицы, похоже, ничего не имели против.

47

Взошло солнце, а сердце Стэнли все еще билось. В яме вместе с ним находилось восемь ящериц. У каждой было ровно одиннадцать желтых пятнышек.

У начальницы лагеря после бессонной ночи залегли под глазами темные круги, на лбу и щеках появились морщинки, резко выступавшие при ярком утреннем свете. Кожа казалась какой-то пятнистой.

— Сатана,— сказал Зеро.

Стэнли посмотрел на него — Зеро что-то сказал или ему померещилось?

— Может, попробуете забрать чемодан у Зеро? — предложила начальница лагеря.

— Ага, сейчас,— сказал мистер Сэр.

— Очевидно, ящерицы не голодные,— сказала начальница лагеря.

— Вот и забирайте чемодан сами,— сказал мистер Сэр.

Они стали ждать дальше.

— Сэ-тэ-нэ-ли,— сказал Зеро.

Через некоторое время Стэнли увидел, что по земле недалеко от ямы бежит тарантул. Он никогда раньше не видел тарантула, но сразу понял, что перед ним такое. Он смотрел как зачарованный на деловито ползущее мимо мохнатое тельце.

— Смотрите, тарантул,— сказал мистер Сэр, явно тоже зачарованный.

— Никогда раньше их не видела,— сказала начальница лагеря.— Разве только...

Стэнли вдруг почувствовал резкий укол в шею.

Но ящерица его не укусила. Она просто оттолкнулась для прыжка.

Она оттолкнулась от шеи Стэнли и прыгнула на тарантула. Вот уже всего лишь одна волосатая нога торчит из пасти ящерицы.

— Не голодные, значит? — сказал мистер Сэр.

Стэнли попытался вернуться на снежную гору, но теперь, когда взошло солнце, сделать это было труднее.

Когда взошло солнце, ящерицы передвинулись пониже, в тень. Они уже не бегали у него по голове и плечам, переместившись на живот и ноги.

Стэнли не видел на Зеро ни одной ящерицы, но смутно различал две штуки на земле, между коленями Зеро, в тени от чемодана.

— Как дела? — тихо спросил Стэнли. Он не шептал, просто во рту у него пересохло, и голос звучал глухо и хрипло.

— Ноги затекли,— сказал Зеро.

— Я попробую вылезти из ямы,— сказал Стэнли.

Он попытался подтянуться на руках, и тут же почувствовал, как острые коготки впились в лодыжку. Он осторожно опустил на прежнее место.

— У тебя что, фамилия — это имя задом наперед? — спросил Зеро.

Стэнли ошарашенно уставился на него. Он над этим раздумывал всю ночь?

Послышался шум подъезжающих автомобилей.

Мистер Сэр и начальница лагеря тоже их услышали.

— Думаете, это они? — спросила начальница.

— Уж наверное, не девочки-скауты с печеньем для благотворительной распродажи,— отозвался мистер Сэр.

Стэнли слышал, как машины остановились, захлопали дверцы. Вскоре показались мистер Дымшанский и двое незнакомых людей. Один незнакомец был высокого роста, в строгом деловом костюме и ковбойской шляпе. Другая — невысокая женщина с «дипломатом» в руке. На каждые два шага мужчины приходилось по три шажка женщины.

— Стэнли Илнэтс,— позвала она, обгоняя остальных.

— Советую вам не приближаться,— сказал мистер Сэр.

— Вы меня не остановите,— отрезала она, потом присмотрелась к нему: пижамные штаны и больше никакой одежды.— Мы заберем тебя отсюда, Стэнли,— сказала женщина.— Не волнуйся.

Она была похожа на латиноамериканку, с прямыми черными волосами и черными глазами. В ее речи слышался легкий мексиканский акцент, с раскатистым «р».

— Какого дьявола? — воскликнул высокий мужчина, подойдя следом за ней.

Она обернулась к нему:

— Я вам говорю, если с мальчиком что-то случится, мы немедленно подаем в суд не только на мисс Уокер и лагерь «Зеленое озеро», но и на весь штат Техас. Издевательство над детьми. Необоснованное содержание под стражей. пытки.

Мужчина был больше чем на голову выше ее и мог смотреть поверх нее, обращаясь к начальнице лагеря:

— Сколько времени они там провели?

— Всю ночь. Вы это и сами видите по нашей одежде. Они пробрались ко мне в дом, пока я спала, и украли мой чемодан. Я погналась за ними, а они побежали сюда и свалились прямо в гнездо ящериц. Не знаю, о чем они только думали.

— Неправда! — сказал Стэнли.

— Стэнли, я как твой адвокат советую тебе ничего не говорить,— сказала женщина,— до того, как мы с тобой получим возможность побеседовать наедине.

Стэнли не мог понять, почему начальница соврала про чемодан. А интересно, кому он принадлежит по закону? Вот о чем спросить бы у своего адвоката, если она и правда его адвокат.

— Просто чудо, что они все еще живы,— сказал высокий.

— Действительно,— согласилась начальница лагеря с чуть заметным оттенком разочарования в голосе.

— Для вас будет лучше, если они останутся в живых,— с угрозой проговорила женщина-адвокат.— Этого бы не случилось, отдай вы мне мальчика вчера.

— Этого бы не случилось, не будь он вором,— сказала начальница лагеря.— Я сказала ему, что сегодня его отпустят, и он, как видно, решил прихватить с собой кое-что из моих вещей. Он всю последнюю неделю вел себя неадекватно.

— Почему вы не отпустили мальчика вчера, когда за ним приехала адвокат? — спросил высокий.

— У нее не было с собой необходимых документов,— сказала начальница лагеря.

— Я привезла с собой постановление суда!

— Оно было без подписи,— сказала начальница лагеря.

— С подписью — оно было подписано судьей, который вынес приговор.

— А мне была нужна подпись генерального прокурора,— сказала начальница лагеря.— Откуда мне знать, что бумага имеет законную силу? У меня на попечении мальчики, которые своими действиями успели доказать, что они опасны для общества. Я что же, должна отпускать их на свободу, как только первый встречный сунет мне под нос какую-то бумажку?

— Да,— сказала адвокат.— Это было постановление суда.

— Последние несколько дней Стэнли провел в лазарете,— объяснила начальница лагеря.— У него был бред, галлюцинации. Он стал буйным. В таком состоянии я не могла его отпустить. То, что он накануне освобождения пытался меня обокрасть, свидетельствует...

Стэнли попытался вылезти из ямы, подтягиваясь на руках, чтобы по возможности не потревожить ящериц. По мере того как он поднимался, ящерицы перемещались вниз, прячась от солнечных лучей. Вот он закинул ногу за край ямы, и последняя ящерица соскочила на землю.

— Слава богу! — воскликнула начальница лагеря. Она бросилась к нему, но тут же остановилась.

Еще одна ящерица выползла у Стэнли из кармана и побежала вниз по ноге.

У Стэнли закружилась голова, он покачнулся и чуть не упал. Переждав, пока головокружение пройдет, он нагнулся, взял Зеро за руку выше локтя и помог ему подняться на ноги. Зеро по-прежнему не выпускал из рук чемодана.

Ящерицы, которые прятались под чемоданом быстро шмыгнули в яму.

Стэнли и Зеро, спотыкаясь, отошли от края.

Начальница лагеря бросилась к ним, схватила Зеро в объятия.

— Слава богу, вы живы! — воскликнула она и попыталась отнять у Зеро чемодан.

Зеро дернул чемодан к себе.

— Это вещи Стэнли,— сказал он.

— Прекрати,— грозно сказала начальница.— Вы украли чемодан из моего дома, вас поймали на месте преступления. Если я подам в суд, Стэнли, возможно, снова окажется под арестом. Ввиду сложившейся ситуации я готова...

— На чемодане его имя,— сказал Зеро.

Адвокат Стэнли оттолкнула высокого мужчину и подошла посмотреть.

— Вот видите,— показал ей Зеро.— Стэнли Илнэтс.

Стэнли тоже уставился на чемодан. Большими черными буквами на чемодане было написано: СТЭНЛИ ИЛНЭТС.

Высокий незнакомец заглянул через головы других и тоже прочел имя на чемодане.

— Вы сказали, он украл это из вашего дома?

Начальница лагеря не верила собственным глазам.

— Это невоз... невозмож... Это невозмо... — Она даже не сумела договорить до конца.

48

Они медленно брели обратно в лагерь. Высокий мужчина оказался генеральным прокурором штата Техас — человеком, который следит за соблюдением закона во всем штате. Адвоката Стэнли звали мисс Моренго.

Стэнли нес чемодан. От страшной усталости мысли у него путались. Он шел как во сне, плохо сознавая окружающее.

Они остановились против здания конторы. Мистер Сэр вошел внутрь, чтобы забрать вещи Стэнли. Генеральный прокурор велел мистеру Дымшанскому принести мальчикам поесть и попить.

Начальница лагеря, казалось, пребывала в таком же ошеломленном состоянии, как и Стэнли. Она сказала Зеро:

— Ты же не умеешь читать!

Зеро промолчал.

Мисс Моренго положила руку на плечо Стэнли и велела ему подождать в конторе. Скоро он снова увидит своих родителей.

Она была ростом меньше Стэнли, но почему-то казалась высокой.

Мистер Дымшанский принес два пакета апельсинового сока и две булки. Стэнли выпил сок, но есть ему не хотелось.

— Подождите! — вдруг воскликнула начальница лагеря. — Я не говорила, что они украли чемодан. Разумеется, это его чемодан, но он положил туда мои вещи, украденные из моего дома.

— Раньше вы говорили совсем другое, — сказала мисс Моренго.

— Что в чемодане? — набросилась начальница на Стэнли. — Скажи нам, что в нем, а потом мы откроем и посмотрим!

Стэнли растерялся. Что делать?

— Стэнли, я как твой адвокат советую тебе не открывать чемодан, — сказала мисс Моренго.

— Он обязан подчиняться! — завопила начальница лагеря. — Я имею право проверить личные вещи любого из воспитанников. Кто знает, может, там оружие или наркотики? Он еще угнал машину! У меня есть свидетели! — Она была в истерике.

— Мальчик уже не находится на вашем попечении, — сказала адвокат Стэнли.

— Официально он еще не отпущен, — сказала начальница лагеря. — Открой чемодан, Стэнли!

— Не открывай, — сказала женщина-адвокат.

Стэнли не стал открывать.

Вернулся из конторы мистер Сэр, он нес рюкзак и одежду Стэнли.

Генеральный прокурор вручил мисс Моренго лист бумаги.

— Ты свободен, — сказал он Стэнли. — Я понимаю, тебе не терпится выбраться отсюда, так что можешь сохранить эту оранжевую форму на память. Или сожги ее, это уж как захочешь. Удачи тебе, Стэнли.

Он протянул руку для рукопожатия, но мисс Моренго уже тащила Стэнли прочь.

— Пошли, Стэнли, — сказала она. — Нам нужно о многом поговорить.

Стэнли остановился, обернулся, посмотрел на Зеро. Он не может бросить Зеро здесь.

Зеро поднял вверх большой палец.

— Я не могу оставить здесь Гектора, — сказал Стэнли.

— Идем отсюда, — настойчиво торопила женщина-адвокат.

— Не беспокойтесь за меня, — сказал Зеро. Он покосился вправо, потом влево: с одной стороны от него стоял мистер Дымшанский, с другой — начальница лагеря и мистер Сэр.

— Я ничем не могу помочь твоему другу, — сказала мисс Моренго. — Ты-то ведь освобожден по постановлению суда.

— Они его убьют, — сказал Стэнли.

— Твоему другу ничего не грозит, — сказал генеральный прокурор. — Будет следствие, мы выясним, что здесь вообще творится. А пока я беру лагерь под свое начало.

— Пошли, Стэнли, — сказала женщина-адвокат. — Родители тебя ждут.

Стэнли не двинулся с места.

Женщина-адвокат вздохнула.

— Можно мне посмотреть дело Гектора? — спросила она.

— Безусловно, — сказал генеральный прокурор. — Мисс Уокер, будьте любезны, принесите дело Гектора.

Начальница лагеря тупо смотрела на него.

— Так как же?

Начальница лагеря повернулась к мистеру Дымшанскому:

— Принесите дело Гектора Зерони.

Мистер Дымшанский тупо смотрел на нее.

— Выполняйте! — рявкнула она.

Мистер Дымшанский вошел в контору, через несколько минут появился снова и объявил, что папка с делом, видимо, куда-то затерялась.

Генеральный прокурор пришел в ярость.

— Что у вас тут за порядки в лагере, мисс Уокер?

Начальница лагеря молчала и не отрываясь смотрела на чемодан.

Генеральный прокурор заверил адвоката Стэнли, что все документы будут ей предоставлены.

— Прошу меня извинить, я позвоню к себе в прокуратуру.— Он снова обратился к начальнице лагеря: — Надеюсь, телефон у вас, по крайней мере, работает?

Он ушел в контору, захлопнув за собой дверь. Через некоторое время он снова вышел и сказал начальнице лагеря, что ему нужно с ней поговорить.

Она выругалась и пошла за ним в контору.

Стэнли показал Зеро поднятый вверх большой палец.

— Троглодит? Это ты?

Он обернулся и увидел Подмышку с Кальмаром — они только что вышли из комнаты «вечного отдыха». Кальмар, обернувшись назад, крикнул:

— Троглодит и Зеро вернулись!

Скоро все мальчишки из группы «Д» столпились вокруг Стэнли и Зеро.

— Здорово, старик.— Подмышка потряс руку Стэнли.— Мы уж думали, вас слопали сарычи.

— Стэнли сегодня выпускают,— сказал мистер Дымшанский.

— Счастливого пути,— сказал Магнит, хлопнув его по плечу.

— И даже не пришлось наступать на гремучую змею,— сказал Кальмар.

Даже Зигзаг пожал руку Стэнли.

— Ты извини... насчет того... ну, ты знаешь.

— Ништяк,— сказал Стэнли.

— Нам тогда пришлось вытаскивать грузовик из ямы,— сообщил Зигзаг.— Согнали всех пацанов из «В», «Г» и «Д». Как мы тянули!

— Было классно,— сказал Подергунчик.

Только один Рентген так и не подошел.

Стэнли видел, как он потоптался за спинами остальных и скрылся в комнате «вечного отдыха».

— Знаешь что? — сказал Магнит, оглянувшись на мистера Дымшанского.— Мамочка говорит, нас больше не будут заставлять копать ямы.

— Здорово,— сказал Стэнли.

— Можно тебя кое о чем попросить? — спросил Кальмар.

— Давай,— с опаской согласился Стэнли.

— Я хочу... — Он обернулся к мисс Моренго.— Эй, дамочка, у вас не найдется на минуточку ручка и бумага?

Она дала ему ручку и бумагу, и Кальмар записал на бумажке номер телефона. Он отдал бумажку Стэнли.

— Позвони моей маме, ладно? Скажи ей... Скажи, что я прошу у нее прощения. Скажи: Алан сказал, что просит прощения.

Стэнли пообещал.

— Вы смотрите там, поосторожнее в реальном мире,— сказал Подмышка.— Там не все такие добрые, как мы.

Стэнли улыбнулся.

Мальчишки исчезли, как только из конторы показалась начальница лагеря. За спиной у нее возвышался генеральный прокурор.

— В прокуратуре, никак не могут разыскать записи о Гекторе Зерони,— сказал генеральный прокурор.

— Значит, нет никаких оснований задерживать его? — спросила мисс Моренго.

— Этого я не говорил. Он есть в компьютере. Просто записи о нем не удастся отыскать. Они как будто провалились в какую-то дыру в киберпространстве.

— Дыра в киберпространстве,— повторила мисс Моренго.— Очень интересно. На какую дату назначено его освобождение?

— Не знаю.

— Долго он уже здесь находится?

— Я же говорю, нам не удастся...

— И как вы намерены с ним поступить? Пусть остается под арестом на неопределенный срок, без всяких на то оснований, пока вы будете лазить по черным дырам в киберпространстве?

Генеральный прокурор пристально посмотрел ей в глаза.

— Очевидно, он попал сюда не без причины.

— Да что вы говорите? И какая же это причина?

Генеральный прокурор молчал. Адвокат Стэнли взяла Зеро за руку:

— Пошли, Гектор, ты едешь с нами.

В городе Зеленое Озеро никогда раньше не водились желтые пятнистые ящерицы. Они появились уже после того, как высохло озеро. Но жители городка слыхали о том, что в горах посреди пустыни обитают «красноглазые чудовища».

Однажды под вечер Сэм, торговец луком, вместе со своей ослицей Мэри Лу возвращался к лодке, стоявшей на якоре недалеко от берега. Был конец ноября, и листья с персиковых деревьев уже почти облетели.

— Сэм! — окликнули его.

Сэм обернулся и увидел, что его бегом догоняют трое мужчин, размахивая шляпами. Он остановился и подождал их.

— Вечер добрый, Уолтер. Бо, Джесс,— поздоровался он, когда они, запыхавшись, подошли к нему.

— Удачно, что мы тебя поймали,— сказал Бо.— Мы завтра с утречка собираемся на охоту за гремучими змеями.

— Нам нужно маленько твоей настойки от ящериц,— сказал Уолтер.

— Я гремучих змей не боюсь,— сказал Джесс.— Но вот не хотелось бы встретиться с кем-нибудь из этих красноглазых страшилищ. Я раз одну видел, с меня хватило. Я, конечно, и раньше слышал, что у них красные глаза, но вот про здоровенные черные зубищи не слыхал.

— А по мне, белый язык всего страхолюдней,— сказал Бо.

Сэм дал каждому по две бутылочки чистого лукового сока. Он велел выпить одну бутылочку вечером, перед сном, потом полбутылки утром и еще полбутылки примерно во время ланча.

— Ты уверен, что эта штука подействует? — спросил Уолтер.

— Знаете, что я вам скажу? — ответил Сэм.— Если не подействует, приходите ко мне на следующей неделе, я вам верну деньги обратно.

Уолтер неуверенно посмотрел на него, а Бо и Джесс захохотали. Тогда засмеялся и Сэм. Даже Мэри Лу оглушительно засмеялась: «И-а! И-а!»

— Только помните,— сказал Сэм на прощание,— обязательно надо выпить по бутылке еще с вечера. Надо, чтобы эта штука попала в кровь. Ящерицы не любят кровь с луком.

Стэнли и Зеро сидели на заднем сиденье БМВ мисс Моренго. Чемодан лежал между ними. Он был заперт, и они решили: пусть отец Стэнли откроет его у себя в мастерской.

— Вы ведь не знаете, что в нем? — спросила мисс Моренго.

— Не-а,— сказал Стэнли.

— Я так и подумала.

Работал кондиционер, но она все-таки открыла и окна.

— Вы, ребята, не обижайтесь, но от вас ужасно воняет.

Мисс Моренго объяснила, что она — адвокат по патентам.

— Я помогаю твоему отцу оформить патент на его изобретение. Он упомянул о том, что случилось с тобой, и я провела небольшое расследование. Кроссовки Клайда Ливингстона украли не позже трех пятнадцати. Я нашла молодого человека по имени Деррик Данн, который показал, что в три двадцать ты еще находился в школьном туалете, выуживал свою тетрадку из унитаза. Две девочки вспомнили, что видели тебя выходящим из туалета с мокрой тетрадкой в руках.

Стэнли почувствовал, как у него краснеют уши. Даже после всего, что с тех пор пришлось пережить, ему все еще было стыдно вспоминать об этом.

— Следовательно, ты не мог их украсть,— сказала мисс Моренго.

— Он их не крал. Это сделал я,— сказал Зеро.

— Что ты сделал? — спросила мисс Моренго.

— Я украл кроссовки.

Женщина-адвокат выпустила из рук руль, чтобы обернуться и посмотреть на него.

— Я этого не слышала,— объявила она.— И смотри, чтобы я не услышала этого снова.

— А что такое изобрел папа? — спросил Стэнли.— Он нашел способ вторичной переработки кроссовок?

— Нет, над этим он все еще работает,— ответила мисс Моренго.— Зато он изобрел вещество, которое устраняет запах от ног. Вот, у меня с собой образец. Жаль только, что мало. Вас обоих стоило бы искупать в этом снадобье.

Она открыла «дипломат» одной рукой и протянула Стэнли флакон через спинку сиденья. У жидкости был свежий, немного пряный запах. Стэнли передал флакончик Зеро.

— Как это называется? — спросил Стэнли.

— Мы пока еще не придумали название,— сказала мисс Моренго.

— Какой-то знакомый запах — сказал Зеро.

— Пахнет персиками, верно? — сказала мисс Моренго.— Все это замечают.

Вскоре мальчики заснули. Позади машины небо почернело, и в первый раз более чем за сотню лет на дно высохшего озера упали капли дождя.

Часть третья. Заполняем пробелы

50

Мама Стэнли утверждает, что никакого проклятия никогда не было. Она даже сомневается в том, что прапрадедушка Стэнли в самом деле украл свинью. Но читателю, возможно, будет интересно узнать, что папа Стэнли сделал свое изобретение ровно на следующий день после того, как праправнук Ильи Илнэтса отнес на вершину горы прапраправнука мадам Зерони.

Генеральный прокурор отдал приказ закрыть лагерь «Зеленое озеро». Мисс Уокер, отчаянно нуждаясь в деньгах, продала участок земли, принадлежавший ее семье уже много поколений. Землю купила государственная организация, занимающаяся досугом маленькие девочек. Через несколько лет в лагере «Зеленое озеро» устроят летний лагерь для девочек-скаутов.

* * *

Вот, в общем-то, и вся история. У читателя, наверное, еще имеются вопросы, но, к сожалению, остальные ответы будут довольно длинными и скучными. В то время как мисс Белл, учительница математики в бывшей школе Стэнли, возможно, захотела бы узнать, насколько изменился его, вес, читателя, вероятно, больше интересует, как изменился его характер, насколько закалилась его воля и укрепились вера в себя. Но это такие тонкие материи, их очень сложно измерить. На этот вопрос нет простого ответа.

Даже содержимое знаменитого чемодана оказалось довольно-таки скучным. Папа Стэнли открыл чемодан у себя в мастерской, и сначала все ахнули при виде сверкающих драгоценностей. Стэнли подумал было, что они с Гектором стали миллионерами. Но оказалось, что драгоценности были низкого качества и стоили не больше двадцати тысяч долларов.

А под драгоценностями лежала пачка бумаг, которые когда-то принадлежали самому первому Стэнли Илнэтсу. Это были акции, залладные и долговые обязательства. Их было очень трудно прочесть и еще труднее понять. Юридическая фирма мисс Моренго трудилась над ними больше двух месяцев.

Как выяснилось, бумаги стоили значительно больше драгоценностей. После уплаты гонораров юристам и всех налогов Стэнли и Зеро досталось меньше чем по миллиону долларов на брата.

Но ненамного меньше.

Во всяком случае, денег хватило на то, чтобы Стэнли купил для своей семьи новый дом с лабораторией в подвальном этаже, а Гектор нанял целую команду частных сыщиков.

Но было бы очень скучно перечислять все занудные подробности, связанные с переменой в их жизни. Вместо этого предложим читателю еще одну, последнюю сцену, которая происходила почти полтора года спустя после того, как Стэнли и Гектор покинули лагерь «Зеленое озеро».

А пробелы вы заполните сами.

В доме Илнэтсов устроили небольшой праздник. Кроме Стэнли и Гектора, здесь были только взрослые. На столе стояли всевозможные закуски и напитки, в том числе черная икра, шампанское и все необходимое для приготовления мороженого-сандея.

По телевизору показывали Суперкубок, но никто не смотрел на экран.

— Покажут в следующем перерыве, — сообщила мисс Моренго.

Вот объявили перерыв в футбольном матче, и на экране появилась реклама.

Все прекратили разговаривать и устремили взоры на экран.

В рекламе показывали бейсбол. Клайд Ливингстон в туче пыли промчался по полю и в падении успел проскочить к «дому», пока кэтчер, схватив мяч, пытался его осалить.

— Прошел! — выкрикнул судья, давая отмашку рукой.

В доме Стэнли все дружно закричали «Ура!», как будто исход игры имел какое-то значение.

Клайд Ливингстон на экране поднялся и стряхнул с себя пыль. Направляясь к скамье для игроков, он проговорил в камеру:

— Привет, я Клайд Ливингстон, но все зовут меня Бесподобные Ножки.

— Удачи, Бесподобные Ножки! — сказал другой бейсболист, шлепнув его по ладони.

Клайд Ливингстон был не только на экране, он еще сидел на диване рядом со Стэнли.

— Но не всегда мои ноги были такими бесподобными, — сказал телевизионный Клайд Ливингстон, усаживаясь на скамью. — Раньше от них так плохо пахло, что никто из игроков не хотел сидеть рядом со мной.

— Да уж, вонь была — не дай боже, — сказала женщина, сидевшая на диване по другую сторону от Клайда. Она зажала себе нос рукой, другой как бы отгоняя запах.

Клайд шикнул на нее.

— И тут кто-то из команды рассказал мне про «Шлюпсель», — сказал телевизионный Клайд. Он вытащил из-под скамейки банку «Шлюпселя» и поднял ее вверх, чтобы всем было видно. — Я просто-напросто брызгаю немного на ноги каждое утро, и теперь у меня действительно бесподобные ноги! И потом, мне нравится, как он щекочет.

— «Шлюпсель»! — провозгласил голос за кадром.— Побалуйте свои ноги. Только природные компоненты, нейтрализует грибок и бактерии, вызывающие неприятный запах. И потом, вам понравится, как он щекочет.

Все заплодировали.

— Он говорил чистую правду.— сказала женщина, сидевшая рядом с Клайдом.— Я не могла даже находиться в одной комнате с его носками.

В ответ раздался общий смех.

Женщина продолжала свое:

— Я не шучу. Это было так ужасно...

— Все уже поняли,— сказал Клайд, прикрыв ей рот рукой. Он оглянулся на Стэнли.— Стэнли, можно тебя кое о чем попросить?

Стэнли приподнял левое плечо и снова опустил.

— Я пойду возьму еще икры,— сказал Клайд.— А ты пока зажми рот моей жене.— Он похлопал Стэнли по плечу и встал с дивана.

Стэнли неуверенно посмотрел на свою руку, потом на жену Клайда Ливингстона.

Она подмигнула ему.

Стэнли почувствовал, что заливается краской, и отвернулся к Гектору, который сидел на полу возле мягкого кресла.

В кресле сидела женщина и рассеянно ерошила волосы Гектора. Она была не старая, но кожа ее казалась загрубевшей и жесткой. Глаза у нее смотрели устало, как будто она слишком много повидала в жизни такого, о чем ей не хотелось вспоминать. Когда она улыбалась, рот казался слишком большим для ее лица.

Тихонько, будто про себя, она напевала песенку, которую часто пела ей в детстве бабушка:

Луна не ответит, спрячется в тучи,
Но солнечный свет отражается в ней.
Не падай духом, волчонок усталый.
Мой птенчик, лети, лети же смелей!
Ты мой хороший, ты самый лучший.

Людмила Евгеньевна Улицкая**Бумажная победа**

Когда солнце растопило черный зернистый снег и из грязной воды выплыли скопившиеся за зиму отбросы человеческого жилья — ветошь, кости, битое стекло,— и в воздухе поднялась кутерьма запахов, в которой самым сильным был сырой и сладкий запах весенней земли, во двор вышел Геня Пираплетчиков. Его фамилия писалась так нелепо, что с тех пор, как он научился читать, он ощущал ее как унижение.

Помимо этого, у него от рождения было неладно с ногами, и он ходил странной, прыгающей походкой.

Помимо этого, у него был всегда заложен нос, и он дышал ртом. Губы сохли, и их приходилось часто облизывать.

Помимо этого, у него не было отца. Отцов не было у половины ребят. Но в отличие от других Геня не мог сказать, что его отец погиб на войне: у него отца не было вообще. Все это, вместе взятое, делало Геню очень несчастным человеком.

Итак, он вышел во двор, едва оправившись после весенне-зимних болезней, в шерстяной лыжной шапочке с поддетым под нее платком и в длинном зеленом шарфе, обмотанном вокруг шеи.

На солнце было неправдоподобно тепло, маленькие девочки спустили чулки и закрутили их на лодыжках тугими колбасками. Старуха из седьмой квартиры с помощью внучки вытащила под окно стул и села на солнце, запрокинув лицо.

И воздух, и земля — все было разбухшим и переполненным, а особенно голые деревья, готовые с минуты на минуту взорваться мелкой счастливой листвой.

Геня стоял посреди двора и ошеломленно вслушивался в поднебесный гул, а толстая кошка, осторожно трогая лапами мокрую землю, наискосок переходила двор.

Первый ком земли упал как раз посередине, между кошкой и мальчиком. Кошка, изогнувшись, прыгнула назад. Геня вздрогнул — брызги грязи тяжело шлепнулись на лицо. Второй комок попал в спину, а третьего он не стал дожидаться, пустился вприпрыжку к своей двери. Вдогонку, как звонкое копьё, летел самодельный стишок:

— Генька хромой, сопли рекой!

Он оглянулся: кидался Колька Клюквин, кричали девчонки, а позади них стоял тот, ради которого они старались,— враг всех, кто не был у него на побегушках, ловкий и бесстрашный Женька Айтыр.

Геня кинулся к своей двери — с лестницы уже спускалась его бабушка, крохотная бабушка в бурой шляпке с вечнозелеными и вечноголубыми цветами над ухом. Они

собирались на прогулку на Миусский скверик. Мертвая потерявшая лиса, сверкая янтарными глазами, плоско лежала у нее на плече.

...Вечером, когда Геня похрапывал во сне за зеленой ширмой, мать и бабушка долго сидели за столом.

— Почему? Почему они его всегда обижают? — горьким шепотом спросила, наконец, бабушка.

— Я думаю, надо пригласить их в гости, к Гене на день рождения, — ответила мать.

— Ты с ума сошла, — испугалась бабушка, — это же не дети, это бандиты.

— Я не вижу другого выхода, — хмуро отозвалась мать. — Надо испечь пирог, сделать угощение и вообще устроить детский праздник.

— Это бандиты и воры. Они же весь дом вынесут, — сопротивлялась бабушка.

— У тебя есть что красть? — холодно спросила мать.

Старушка промолчала.

— Твои старые ботики никому не нужны.

— При чем тут ботики?.. — тоскливо вздохнула бабушка. — Мальчика жалко.

Прошло две недели.

Наступила спокойная и нежная весна. Высохла грязь. Остро отточенная трава покрыла засоренный двор, и все население, сколько ни старалось, никак не могло его замусорить, двор оставался чистым и зеленым.

Ребята с утра до вечера играли в лапту. Заборы покрылись меловыми и угольными стрелами — это «разбойники», убегая от «казаков», оставляли свои знаки.

Геня уже третью неделю ходил в школу. Мать с бабушкой переглядывались. Бабушка, которая была суеверна, сплевывала через плечо — боялась сглазить: обычно перерывы между болезнями длились не больше недели.

Бабушка провожала внука в школу, а к концу занятий ждала его в школьном вестибюле, наматывала на него зеленый шарф и за руку вела домой.

Накануне дня рождения мать сказала Гене, что устроит ему настоящий праздник.

— Позови из класса кого хочешь и из двора, — предложила она.

— Я никого не хочу. Не надо, мама, — попросил Геня.

— Надо, — коротко ответила мать, и по тому, как дрогнули ее брови, он понял, что ему не отвертеться.

Вечером мать вышла во двор и сама пригласила ребят на завтра. Пригласила всех подряд, без разбора, но отдельно обратилась к Айтыру:

— И ты, Женя, приходи.

Он посмотрел на нее такими холодными и взрослыми глазами, что она смутилась.

— А что? Я приду — спокойно ответил Айтыр.

И мать пошла ставить тесто.

Геня тоскливо оглядывал комнату. Больше всего его смущало блестящее черное пианино — такого наверняка ни у кого не было. Книжный шкаф, ноты на этажерке — это было еще простительно. Но Бетховен, эта ужасная маска Бетховена! Наверняка кто-нибудь ехидно спросит: «А это твой дедушка? Или папа?»

Геня попросил бабушку снять маску. Бабушка удивилась:

— Чем она тебе вдруг помешала? Ее подарила мамина учительница... — И бабушка стала рассказывать давно известную историю о том, какая мама талантливая пианистка, и если бы не война, то она окончила бы консерваторию...

К четырем часам на раздвинутом столе стояла большая суповая миска с мелко нарезанным винегретом, жареный хлеб с селедкой и пирожки с рисом.

Геня сидел у подоконника, спиной к столу, и старался не думать о том, как сейчас в его дом ворвутся шумные, веселые и непримиримые враги... Казалось, что он совершенно поглощен своим любимым занятием: он складывал из газеты кораблик с парусом.

Он был великим мастером этого бумажного искусства. Тысячи дней своей жизни Геня проводил в постели. Осенние катары, зимние ангины и весенние простуды он терпеливо переносил, загибая уголки и расправляя сгибы бумажных листов, а под боком у него лежала голубовато-серая с тисненым жирафом на обложке книга. Она называлась «Веселый час», написал ее мудрец, волшебник, лучший из людей — некий М. Гершензон. Он не был великим учителем, зато Геня был великим учеником: он оказался невероятно способным к этой бумажной игре и придумал многое такое, что Гершензону и не снилось...

Геня крутил в руках недоделанный кораблик и с ужасом ждал прихода гостей. Они пришли ровно в четыре, всей гурьбой. Белесые сестрички, самые младшие из гостей, поднесли большой букет желтых одуванчиков. Прочие пришли без подарков.

Все чинно расселись вокруг стола, мать разлила по стаканам самодельную шипучку с коричневыми вишенками и сказала:

— Давайте выпьем за Геню — у него сегодня день рождения.

Вес взяли стаканы, чокнулись, а мама выдвинула вертящийся табурет, села за пианино и заиграла «Турецкий марш». Сестрички заворожённо смотрели на ее руки, порхающие над клавишами. У младшей было испуганное лицо, и казалось, что она вот-вот расплачется.

Невозмутимый Айтыр ел винегрет с пирожком, а бабушка суежилась около каждого из ребят точно также, как суежилась обычно около Генечки.

Мать играла песни Шуберта. Это была невообразимая картина: человек двенадцать плохо одетых, но умытых и причесанных детей, в полном молчании поедавших угощение, и худая женщина, выбивавшая из клавишей легко бегущие звуки.

Хозяин праздника, с потными ладонями, устремил глаза в тарелку. Музыка кончилась, выпорхнула в открытое окно, лишь несколько басовых нот задержались под потолком и, помедлив, тоже уплыли вслед за остальными.

— Генечка.— вдруг сладким голосом сказала бабушка,— может, тоже поиграешь?

Мать бросила на бабушку тревожный взгляд. Генино сердце едва не остановилось: они ненавидят его за дурацкую фамилию, за прыгающую походку, за длинный шарф, за бабушку, которая водит его гулять. Играть при них на пианино!

Мать увидела его побледневшее лицо, догадалась и спасла:

— В другой раз. Геня сыграет в другой раз. Бойкая Боброва Валька недоверчиво и почти восхищенно произнесла:

— А он умеет?

...Мать принесла сладкий пирог. По чашкам разлили чай. В круглой вазочке лежали какие угодно конфеты: и подушечки, и карамель, и в бумажках. Колька жрал без зазрения совести и в карман успел засунуть. Сестрички сосали подушечки и наперед загадывали, какую еще взять. Боброва Валька разглаживала на острой коленке серебряную фольгу. Айтыр самым бесстыжим образом разглядывал комнату. Он все шарил и шарил глазами и, наконец, указывая на маску, спросил:

— Теть Мусь! А этот кто? Пушкин? Мать улыбнулась и ласково ответила:

— Это Бетховен, Женя. Был такой немецкий композитор. Он был глухой, но все равно сочинял прекрасную музыку.

— Немецкий? — бдительно переспросил Айтыр. Но мама поспешила снять с Бетховена подозрения:

— Он давным-давно умер. Больше ста лет назад. Задолго до фашизма.

Бабушка уже открыла рот, чтобы рассказать, что эту маску подарила тете Мусе ее учительница, но мать строго взглянула на бабушку, и та закрыла рот.

— Хотите, я поиграю вам Бетховена? — спросила мать.

— Давайте,— согласился Айтыр, и мать снова выдвинула табурет, крутанула его и заиграла любимую Генину песню про сурка, которого почему-то всегда жалко.

Все сидели тихо, не проявляя признаков нетерпения, хотя конфеты уже кончились. Ужасное напряжение, в котором все это время пребывал Геня, оставило его, и впервые мелькнуло что-то вроде гордости: это его мама играет Бетховена, и никто не смеется, а все слушают и смотрят на сильные разбегающиеся руки. Мать кончила играть.

— Ну, хватит музики. Давайте поиграем во что-нибудь. Во что вы любите играть?

— Можно в карты,— простодушно сказал Колюня.

— Давайте в фанты,— предложила мать.

Никто не знал этой игры. Айтыр у подоконника крутил в руках недоделанный кораблик. Мать объяснила, как играть, но оказалось, что ни у кого нет фантов. Лилька, девочка со сложно заплетенными косичками, всегда носила в кармане гребенку, но отдать ее не решилась — а вдруг пропадет? Айтыр положил на стол кораблик и сказал:

— Это будет мой фант.

Геня придвинул его к себе и несколькими движениями завершил постройку.

— Геня, сделай девочкам фанты,— попросила мать и положила на стол газету и два листа плотной бумаги. Геня взял лист, мгновение подумал и сделал продольный сгиб...

Бритые головы мальчишек, стянутые тугими косичками головки девчонок склонились над столом. Лодка... кораблик... кораблик с парусом... стакан... солонка... хлебница... рубашка...

Он едва успевал сделать последнее движение, как готовую вещь немедленно выхватывала ожидающая рука.

— И мне, и мне сделай!

— Тебе он уже сделал, бессовестная ты! Моя очередь!

— Генечка, пожалуйста, мне стакан!

— Человечка, Геня, сделай мне человечка!

Все забыли и думать про фанты. Геня быстрыми движениями складывал, выравнивал швы, снова складывал, загибал уголки. Человек... рубашка... собака...

Они тянули к нему руки, и он раздавал им свои бумажные чудеса, и все улыбались, и все его благодарили. Он, сам того не замечая, вынул из кармана платок, утер нос — и никто не обратил на это внимания, даже он сам.

Такое чувство он испытывал только во сне. Он был счастлив. Он не чувствовал ни страха, ни неприязни, ни вражды. Он был ничем не хуже их. И даже больше того: они восхищались его чепуховым талантом, которому сам он не придавал никакого значения. Он словно впервые увидел их лица: не злые. Они были совершенно не злые...

Айтыр на подоконнике крутил газетный лист, он распустил кораблик и пытался сделать заново, а когда не получилось, он подошел к Гене, тронул его за плечо и, впервые в жизни обратившись к нему по имени, попросил:

— Гень, посмотри-ка, а дальше как...

Мать мыла посуду, улыбалась и роняла слезы в мыльную воду.

Счастливый мальчик раздавал бумажные игрушки...

ТЕКСТИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ДО УРОКІВ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ПРОЗА

Генріх Белль

Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...

(переклад Євгенія Горева)

Машина зупинилася, але мотор ще гурчав; десь відчинилася велика брама. Крізь розтрощене вікно в машину ввірвалося світло, і тоді я побачив, що й лампочку під стелею розбито вщент, лишень звій ще стирчав у патроні — кілька мерехтливих дротиків із рештками скла. Потому мотор замовк, і знадвору добувся чийсь голос:

— Мерців сюди. Є там мерці?

— Туди до біса, — вилаявся шофер. — Ви що, уже більше не робите затемнення?

— Поможе тут затемнення, коли все місто горить огнем! — гукнув той самий голос. —

Мерці є, питаюся?

— Не знаю.

— Мерців сюди, чув? А решту сходами нагору, до зали малювання, зрозумів?

— Так, так, зрозумів.

Та я не був ще мертвий, я належав до решти, і мене понесли сходами нагору.

Спершу йшли довгим, тьмяно освітленим коридором, із зеленими, мальованими олійною фарбою стінами, в які повбивано чорні, криві, старосвітські гачки на одяг; ось виринули двері з емальованими табличками: 6-А і 6-Б, між тими дверима висіла, лагідно поблискуючи під склом у чорній рамі, Фейєрбахова «Медея» з поглядом у далечінь; потому пішли двері з табличками: 5-А і 5-Б, а між ними — «Хлопчик, що виймає терня» — прегарне, з червонястим полиском фото в брунатній рамі.

А ось уже й колона перед виходом на сходовий помісток, і довгий, вузький фриз Парфенону за нею, справжній, античний — мистецьки зроблений із жовтавого гіпсу макет, і все інше, віддавна знайоме: грецький гопліт, до п'ят озброєний, наїжений і грізний, схожий на розлюченого півня. На самому ж помістку, на стіні, пофарбованій жовтим, пишалися всі вони — од великого курфюрста до Гітлера... А у вузьенькому малому коридорчику, де врешті на якусь хвилю мої ноші стали рівно, висів особливо гарний, величезний і дуже яскравий портрет старого Фріца в небесно-блакитному мундирі, з променистими очима і великою ясною золотою зіркою на грудях.

І знову мої ноші похилилися, повз мене попливли... тепер взірці арійської породи: нордичний капітан з орлиним поглядом і дурним ротом, жіноча модель із Західного

Мозелю, трохи сухорлява й костиста, остзейський дурносміх із носом-цибулиною й борлакуватим довгим профілем верховинця з кінофільмів; а далі знов потягся коридор, і знов якусь хвилину я лежав на ношах рівно, і перш ніж санітари стали сходити на третій поверх, я встиг побачити і її — перевиту камінним лавровим вінком таблицю з іменами полеглих, з великим золотим Залізним хрестом угорі.

Усе це перебігло дуже швидко: я не важкий і санітари квапились. Не диво, якщо воно мені й примарилось: я весь горів, усе в мене боліло — голова, руки, ноги; й серце калаталось, мов несамовите. Чого лишень не привидиться у гарячці!

Та коли ми проминули взірцевих арійців, за ними виринуло й усе інше: трое погруддів — Цезар, Цицерон і Марк Аврелій, рядочком, один біля одного, — чудові копії, усі жовті, античні, поважні, стояли вони попід стіною. А коли ми зайшли за ріг, з'явилася й Гермесова колона, а далі, у глибині коридору, — коридор тут був пофарбований у рожевий колір, — аж ген у глибині, над дверима зали малювання, висіла величезна мармиза Зевса, але до неї було ще далеко. Праворуч у вікні я бачив заграву пожежі — усе небо було червоне, й по ньому врочисто пливли чорні, густі хмари диму...

І знов я мимохідь глянув ліворуч, і знов побачив двері з табличками: 01-А й 01-Б, а поміж тими бурими, немов просякнутими затхлістю дверима вгледів у золотій рамі вуса й кінчик носа Ніцше — другу половину портрета було заліплено папером із написом: «Легка хірургія».

Якщо зараз, майнуло в мене в голові, якщо зараз... Та ось і він, я його вже побачив — краєвид Того, великий і яскравий, плаский, як старовинна гравюра, чудова олеографія, і на першому плані, поперед колоніальних будиночків, поперед негрів і німецького солдата, що безглуздо стовбичив там із гвинтівкою, на першому плані картини красувалася велика, змальована в натуральну величину в'язка бананів — ліворуч кетяг, праворуч кетяг, і саме на середньому банані в правім кетягу було щось надряпано; я розгледів той напис, бо, здається, сам його й надряпав...

Аж ось широко відчинилися двері зали малювання, я вплив туди під Зевсовим зображенням і заплющив очі.

Я не хотів більше нічого бачити...

У залі малювання тхнуло йодом, калом, марлею й тютюном і стояв гомін.

Ноші поставили на підлогу, і я сказав санітарам:

— Устроїть мені в рот сигарету, угорі, у лівій кишені.

Я відчув, як хтось полапав у моїй кишені, потім тернули сірником, і в мене в роті опинилася запалена сигарета. Я затягся.

— Дякую, — сказав я.

Усе це, думалося мені, ще не доказ. Кінець кінцем, у кожній гімназії є зали малювання, коридори із зеленими й жовтими стінами і кривими, старомодними гачками в них, кінець кінцем, те, що «Медея» висить межі 6-А й 6-Б,— ще не доказ, що я у своїй школі. Мабуть, є правила, де сказано, що саме там вони мають висіти Правила внутрішнього розпорядку для класичних гімназій у Пруссії «Медея» — межі 6-А й 6-Б, «Хлопчик, що виймає терня» — там-таки. Цезар, Марк Аврелій, Цицерон — у коридорі, а Ніцше — вище, де вже вивчають філософію. Фриз Парфенону й строкатий краєвид Того... «Хлопчик, що виймає терня» і фриз Парфенону — це, зрештою, добрий давній шкільний реквізит, що переходив від покоління до покоління, і я, певне, був не єдиний гімназист, якому заманулося надряпати на банані «Хай живе Того!». Адже й дотепи в усіх гімназіях однакові. Крім цього, може, я з гарячки почав марити.

Болю я тепер не відчував. У машині було мені дуже кепсько; коли її трясло на вибоях, я те й знав, що кричав. Уже краще великі вирви: машина то здіймалася, то опускалась, немов корабель на морських хвилях. Але тепер почала, мабуть, діяти ін'єкція, яку мені десь у п'ятні зробили в руку: я відчув, як голка пронизала шкіру й десь аж у нозі зробилося гаряче.

Цього ніяк не може бути, думав я, машина просто не могла проїхати таку велику відстань — із тридцять кілометрів. І ще одне: ти нічого ніяк не відчуваєш; жодне чуття тобі нічого не каже, самі тільки очі; жодне чуття не говорить тобі, що ти у своїй школі, у своїй школі, яку всього три місяці тому покинув. Вісім років — не дрібниця, невже ж ти, провчившись тут вісім років, пізнавав би все самими лише очима?

Я лежав, склепивши повіки, й бачив усе те знову, воно снувалося, мов який фільм: коридор унизу — зелена фарба, сходи нагору — жовта фарба, таблиця з іменами полеглих, знову коридор, знов сходи. Цезар, Цицерон, Марк Аврелій, Гермес, вуса Ніцше, Того, Зевсове зображення.

Я виплюнув сигарету й закричав; коли кричиш легшає, треба тільки кричати дужче, кричати було так добре, я кричав, як навіжений. Хтось нахилився наді мною, але я не розплющував очей; я відчув чийсь незнайомий подих — тепло й нудотно війнуло тютюном та цибулею, і якийсь голос спокійно запитав:

— Ну, чого?

— Пити,— сказав я,— і ще сигарету, у кишені, угорі.

Знову хтось помацав у моїй кишені, знову тернув сірником, і мені встромили в рота запалену сигарету.

— Де ми? — спитав я.

— У Бендорфі.

— Дякую,— сказав я й затягся.

Мабуть, я таки в Бейдорфі, себто вдома, і якби в мене не ця страшенна гарячка, я міг би твердити напевне, що я в якійсь класичній гімназії; принаймні, що я в школі,— це безперечно. Хіба ж той голос унизу не гукнув: «Решту до зали малювання!» Я був один із решти, був живий, живі, напевне, й становили «решту». Ось я в залі малювання, а якщо слух мене не одурив, то чого б одурили очі? І тоді я насправді впізнав Цезаря, Цицерона й Марка Аврелія, а вони могли бути лише в класичній гімназії,— навряд чи по інших школах у коридорах попід стінами виставляють цих типів.

Нарешті він приніс мені води, знову від нього війнуло на мене духом тютюну й цибулі, я несамохіть розплющив очі й побачив утомлене, старе, неголене обличчя в пожежній формі, і старечий голос тихо мовив:

— Пий, друже!

Я почав пити, то була вода, але ж вода — чудовий напій; я відчував на губах металевий смак казанка, з насолодою усвідомлював, як багато ще там води, але пожежник несподівано відняв казанка від моїх губ і подався геть; я закричав, але він не озирнувся, тільки втомлено знизав плечима й пішов далі; поранений, що лежав біля мене, спокійно сказав:

— Дарма галасувати, у них нема води, ти ж бачиш.

Я бачив, хоч вікна й були затемнені,— за чорними заслонами жевріло й миготіло,— чорне на червоному, як у грубці, коли туди підсипати вугілля. Так, я бачив: місто горіло.

— Яке це місто? — спитав я того, що лежав біля мене.

— Бендорф,— відказав він.

— Дякую.

Я дивився просто перед собою — на ряди вікон, інколи й на стелю. Стеля була ще незаймана, біла й гладенька, з вузьким класичним ліпленим карнизом, але стелі з такими карнизами були в залах малювання по всіх школах, принаймні — по добрих давніх класичних гімназіях.

Тепер уже годі було сумніватися, що я лежу в залі малювання якоїсь класичної гімназії в Бендорфі. У Бендорфі три класичні гімназії: гімназія Фрідріха Великого, гімназія Альберта й — може, краще було б цього й не казати,— але остання, третя, звалася гімназія Адольфа Гітлера.

Хіба ж у гімназії Фрідріха Великого не висів на сходовій клітці такий яскравий, такий гарний, величезний портрет старого Фріца? Я провчився в тій гімназії вісім років, але хіба достоту такий портрет не міг висіти в іншій школі на тому ж таки місці, такий яскравий, що відразу впадав у очі; тільки-но ступиш на другий поверх?..

Тепер я чув, як десь били важкі гармати. А так усе було майже спокійно; тільки інколи за темною заслоною дужче спалахувало полум'я та падав у темряві фронтон будинку. Гармати били впевнено й розмірено, і я думав: любі гармати! Я знаю, що це підло, але я так думав. Господи, як миротворно, як заспокійливо гули ті гармати: глухо й суворо, мов тиха, майже піднесена органна музика. Якось шляхетно. Як на мене, у гарматах є щось шляхетне, навіть коли вони стріляють. Така врочиста луна, достоту як у тій війні, про яку пишуть у книжках із малюнками.. Потім я міркував, скільки імен буде на тій таблиці полеглих, яку, мабуть, приб'ють тут згодом, оздобивши її ще більшим золотим Залізним хрестом і вквітчавши ще більшим лавровим вінком. І зненацька мені спало на думку, що коли я справді у своїй школі, то й моє ім'я стоятиме там, укарбоване в камінь, а в шкільному календарі проти мого прізвища буде написано «Пішов зі школи на фронт і поліг за...»

Та я ще не знав, за що, й не знав ще напевне, чи я у своїй школі, я хотів тепер про це дізнатися будь-що, Адже й на дошці полеглих не було нічого особливого, нічого прикметного, вона була така сама, як і скрізь, штампована дошка полеглих: їх, певне, усім постачає якесь одне управління...

Я знов повів очима довкола, але картини вони познімали, а що можна визначити з кількох парт, складених стосом у кутку, з вузьких високих вікон, густо поставлених одне біля одного, як і годиться в залі малювання, де має бути якомога більше світла? Серце в мені не озивалося. Чи то б воно й тоді не обізнавалося, якби я опинився в тій кімнаті, де цілих вісім років малював вази й писав шрифти? Стрункі, чудові, вишукані вази, прекрасні копії римських оригіналів,— учитель малювання завжди ставив їх перед нами на підставку,— і всілякі шрифти: рондо, рівний, римський, італійський. Я ненавидів ті уроки над усе в гімназії, я годинами гинув із нудьги й жодного разу не зумів до ладу намалювати вазу або написати літеру. І де ж ділися мої прокльони, де ділась моя пекуча ненависть до цих остогидлих, ніби вилинялих стін? Ніщо в мені не озивалось, і я мовчки похитав головою.

Я раз у раз стирив, застругував олівця, знову стирив... І — нічогісінько...

Я не пам'ятав, як мене поранено, я знав одне: що не ворухну руками й правою ногою, лише лівою, та й то тільки злегенька. Я думав, може, це вони так цупко примотали мені руки до тулуба, що я не можу поворушити ними.

Я виплюнув другу сигарету в прохід між солом'яниками й спробував посовати руками, але відчув такий біль, що знову закричав; я кричав, не вгаваючи, від крику ж мало бути легше, а ще я лютував, що не міг поворушити руками.

Нарешті переді мною виріс лікар; він скинув окуляри і, кліпаючи очима, мовчки дивився на мене; позад нього стояв пожежник, що давав мені пити. Він щось зашепотів на вухо лікареві, й той знову начепив окуляри; я виразно побачив за товстими скельцями великі сірі очі з ледь тремтливими зіницями. Він дивився на мене довго, так довго, що я відвів очі, а тоді тихо сказав:

— Хвилиночку, уже скоро ваша черга...

Потім санітари підняли мого сусіду й понесли за дошку. Я повів за ними поглядом; вони розсунули дошку, поставили її впоперек і завісили прогалину між дошкою та стіною простиралом; за дошкою горіло яскраве світло...

Звідти нічого не було чути, аж поки простирало знову відхилили й винесли мого сусіду. Санітари з байдужим, утомленим виглядом понесли його до дверей.

Я знов заплющив очі й подумав: ти мусиш, мусиш дізнатися, що в тебе за рана й чи ти справді у своїй школі. Усе тут було таке далеке мені та байдуже, неначе мене принесли до якогось музею міста мертвих, у світ, глибоко чужий для мене й нецікавий, який чомусь пізнавали мої очі, але самі тільки очі; ні, не могло бути, що лише три місяці минуло, як я сидів отут, малював вази й писав шрифти, а на перервах, узявши свій бутерброд із повидлом, спроквола сходив униз,— повз Ніцше, Гермеса, Того, повз Цезаря, Цицерона, Марка Аврелія,— у коридор, де висіла «Медея», і, минувши її, простував до сторожа Біргелера пити молоко — в ту малу тьмяну комірчину, де я міг часом ризикнути й запалити сигарету, хоч палити в гімназії було суворо заборонено. Мабуть, мого сусіду понесли вниз, туди, де клали мертвих; може, мерців відносили в маленьку тьмяну Біргелерову кімнатчину, де пахло теплим молоком, пилом і дешевим Біргелеровим тютюном...

Аж ось санітари знов увійшли до зали, тепер вони підняли мене й понесли туди, за дошку. Я вдруجه поплив повз двері й, пропливаючи, нагледів ще одну прикмету: тут, над дверима, висів колись хрест, як гімназія звалася ще школою Святого Хоми; хреста вони потім зняли, але на тому місці на стіні лишився свіжий темно-жовтий слід від нього, такий виразний, що його було, мабуть, ще краще видно, ніж сам той старий, маленький, благовісний хрест, який вони зняли; напрочуд помітний і гарно відбитий, проступав той знак на злинялій фарбі стіни. Тоді вони зозла перефарбували всю стіну, та марно, бо маляр не зумів як слід добрати барви, і хрест знову виступив, буруватий і чіткий на рожевому тлі стіни. Вони лаялися, та нічого не зарадили: темний і виразний, хрест, як і раніше, виділявся на ясній стіні, і, я гадаю, вони вичерпали весь свій кошторис на фарби, проте не могли нічого вдіяти. Хреста було видно, і, як приглянутися пильніше, можна було

розгледіти навіть нерівний слід на правому кінці поперечки, там, де роками висіла букова галузка, яку чіпляв сторож Біргелер, коли ще дозволяли чіпляти по школах Хрести...

Усе це промайнуло в мене в толові за ту коротку мить, поки мене несли за дошку, де горіло яскраве світло.

Мене поклали на операційний стіл, і я добре побачив самого себе, тільки маленького, ніби вкороченого, угорі, в ясному склі лампочки — такий куценький, білий, вузький сувій марлі, неначе химерний, тендітний кокон; виходить, то було моє відображення.

Лікар повернувся до мене спиною і, нахилившись над столом, порпався в інструментах; старий, обважнілий пожежник стояв навпроти дошки й усміхався мені; він усміхався втомлено й скорботно, і заросле, невмиване його обличчя було таке, ніби він спав. І раптом за його плечима, на нестертому другому боці дошки я побачив щось таке, від чого вперше, відколи я опинився в цьому мертвому домі, озвалося моє серце, десь у потаємному його куточку зринув переляк, глибокий і страшний, і воно закалатало в мене в грудях — на дошці був напис моєю рукою. Угорі, у найвищому рядку. Я знаю свою руку; побачити своє письмо — гірше, ніж побачити себе самого в дзеркалі,— куди більше ймовірності. Ідентичність власного письма я вже ніяк не міг узяти під сумнів. Усе інше не було ще доказом: ані «Медея», ні Ніцше, ні динарський профіль верховинця з кінофільму, ні банани з Того, ні навіть слід хреста над дверима, усе це могло бути й по всіх інших школах. Та навряд щоб по інших школах писали на дошках моєю рукою. Он він, ще й досі там, той вислів, який нам звеліли тоді написати, у тім безнадійному житті, яке скінчилося всього три місяці тому «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

О, я пам'ятаю, мені не вистачило дошки, і вчитель малювання розкричався, що я не розрахував як слід, узяв завеликі літери, а тоді сам, хитаючи головою, написав тим-таки шрифтом нижче: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

Сім раз було там написано — моїм письмом, латинським шрифтом, готичним, курсивом, римським, італійським і рондо «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

На тихий лікарів поклик пожежник відступив від дошки, і я побачив увесь вислів, тільки трохи зіпсований, бо я не розрахував як слід, вибрав завеликі літери, узяв забагато пунктів.

Я стенувся, відчувши укол у ліве стегно, хотів був підвестися на лікті й не зміг, а проте встиг поглянути на себе й побачив,— мене вже розмотали,— що в мене немає обох рук, немає правої ноги, тим-то я відразу впав на спину, бо не мав тепер на що спертися; я закричав; лікар із пожежником злякано подивилися на мене; та лікар тільки знизав плечима й знов натиснув на поршень шприца, що поволі й твердо пішов донизу; я хотів ще раз подивитися на дошку, але пожежник стояв тепер зовсім близько біля мене

й заступав її; він міцно тримав мене за плечі, і я чув лише дух смалятини й бруду, що йшов від його мундира, бачив тільки його втомлене, скорботне обличчя; і раптом я його пізнав: то був Біргелер.

— Молока,— тихо сказав я...

ПОЕЗІЯ

Johann Wolfgang von Goethe

Erkönig

Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?
Es ist der Vater mit seinem Kind;
Er hat den Knaben wohl in dem Arm,
Er fasst ihn sicher, er hält ihn warm.

Mein Sohn, was birgst du so bang dein Gesicht? —
Siehst, Vater, du den Erkönig nicht?
Den Erlenkönig mit Kron' und Schweif? —
Mein Sohn, es ist ein Nebelstreif. —

«Du liebes Kind, komm, geh mit mir!
Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir;
Manch bunte Blumen sind an dem Strand;
Meine Mutter hat manch gülden Gewand.»

Mein Vater, mein Vater, und hörest du nicht,
Was Erlenkönig mir leise verspricht? —
Sei ruhig, bleibe ruhig, mein Kind!
In dürren Blättern säuselt der Wind. —

«Willst, feiner Knabe, du mit mir gehn?
Meine Töchter sollen dich warten schön;
Meine Töchter führen den nächtlichen Reihn
Und wiegen und tanzen und singen dich ein.»

Mein Vater, mein Vater, und siehst du nicht dort
Erkönigs Töchter am düstern Ort? —
Mein Sohn, mein Sohn, ich seh es genau;
Es scheinen die alten Weiden so grau. —

«Ich liebe dich, mich reizt deine schöne Gestalt;
Und bist du nicht willig, so brauch' ich Gewalt.» —
Mein Vater, mein Vater, jetzt fasst er mich an!
Erkönig hat mir ein Leids getan! —

Dem Vater grauset's, er reitet geschwind,
Er hält in Armen das ächzende Kind,
Erreicht den Hof mit Mühe und Not;
In seinen Armen das Kind war tot.

(1781)

Йоганн Вольфганг Гете

Лісовий цар
(переклад Б. Д. Грінченка)

Хто їде в негоду тим лісом густим?
То батько, спізнившись, і хлопець із ним.
Обнявши малого, в руках він держить,
Його пригортає, його він пестить.

— Чом личко сховав ти, мій синку малий?
— Ой тату! Чи бачиш? — Он цар лісовий:
У довгій кереї, в короні... дивись!
— То, синку, тумани навкруг простяглись.

«Мій хлопчику любий, до мене сюди
На луки зелені ти гратись їди;
В моєї матусі є пишні квітки,
Гаптовані злотом тобі сорочки».

— Ой тату, він кличе на луки рясні,
І квіти, і злото дає він мені.
— Нема там нічого, мій синочку. Цить!
То вітер між листям сухим шелестить.

«До мене, мій хлопче, в дібровах густих
Дочок уродливих побачиш моїх,
Вестимуть таночок і будуть співать,
Співаючи, будуть тебе колихать».

— Ой тату, мій тату, туди подивись:
В танку королівни за руки взялись...
— О ні, усе тихо у темряві там:
То верби старії схилились гіллям.

«Мене, хлопче, вабить урода твоя:
Чи хочеш — не хочеш, візьму тебе я!»
— Ой тату, вже близько!.. Він нас дожене!
Він давить, він душить, він тягне мене!..

Наляканий батько не їде — летить...
А хлопець нудьгує, а хлопець кричить.
Добіг він додому і дивиться він:
В руках уже мертвий лежить його син.

Йоганн Вольфганг Гете

Вільшаний король
(переклад М. Т. Рильського)

Хто пізно так мчить у час нічний?
То їде батько, з ним син малий.
Чогось боїться і мерзне син —
Малого тулить і гріє він.

«Чому тремтиш ти, синку, щомить?»
— Король вільшаний он там стоїть!
Він у короні, хвостатий пан!
— «То, сину, сивий нічний туман!»

— «Любе дитя, до мене мерщій!
Будемо гратись в оселі моїй,
Квіти прекрасні знайду тобі я,
У злото матуся одягне моя».

— Мій тату, мій тату, яке страшно!
Як надить вільшаний король мене!
— «Годі, маля, заспокойся, маля!
То вітер колише в гаю гілля!»

— «Хлопчику любий, іди ж до нас!
Дочки мої у танку в цей час,
Дочки мої тебе вийдуть стрічать,
Вітати, співати, тебе колахать!»

— Мій тату, мій тату, туди подивись!
Он королівни вільшані зійшлись!
— «Не бійся, мій синку! Повір мені:
То верби сивіють удалині!»

— «Мені, хлопче, люба краса твоя!
З неволі чи з волі візьму тебе я!»
— Мій тату, мій тату, він нас догнав!
Ой, як болюче мене він обняв!

Батькові страшно, батько спішить,
В руках його хлопчик бідний кричить;
Насилу додому доїхав він,
В руках його мертвий лежав його син.

Иоганн Вольфганг Гёте**Лесной царь
(перевод В. А. Жуковского)**

Кто скачет, кто мчится под хладною мглой?
Ездок запоздалый, с ним сын молодой.
К отцу, весь издрогнув, малютка приник;
Обняв, его держит и греет старик.

«Дитя, что ко мне ты так робко прильнул?» —
«Родимый, лесной царь в глаза мне сверкнул:
Он в тёмной короне, с густой бородой». —
«О нет, то белеет туман над водой».

«Дитя, оглянися; младенец, ко мне;
Весёлого много в моей стороне:
Цветы бирюзовы, жемчужны струи;
Из золота слиты чертоги мои».

«Родимый, лесной царь со мной говорит:
Он золото, перлы и радость сулит». —
«О нет, мой младенец, ослышался ты:
То ветер, проснувшись, колыхнул листы».

«Ко мне, мой младенец; в дуброве моей
Узнаешь прекрасных моих дочерей:
При месяце будут играть и летать,
Играя, летая, тебя усыплять».

«Родимый, лесной царь созвал дочерей:
Мне, вижу, кивают из темных ветвей». —
«О нет, все спокойно в ночной глубине:
То ветлы седые стоят в стороне».

«Дитя, я пленился твоей красотой:
Неволей иль волей, а будешь ты мой». —
«Родимый, лесной царь нас хочет догнать;
Уж вот он: мне душно, мне тяжело дышать».

Ездок оробелый не скачет, летит;
Младенец тоскует, младенец кричит;
Ездок погоняет, ездок доскакал...
В руках его мёртвый младенец лежал.

Владимир Семёнович Высоцкий**Книжные герои**

Средь оплывших свечей
И вечерних молитв,
Средь военных трофеев
И мирных костров
Жили книжные дети,
Не знавшие битв,
Изнывая от мелких
Своих катастроф.

Детям вечно досажен
Их возраст и быт,—
И дрались мы до ссадин,
До смертных обид.
Но одежды латали
Нам матери в срок,
Мы же книги глотали,
Пьянея от строк.

Липли волосы нам
На вспотевшие лбы,
И сосало под ложечкой
Сладко от фраз,
И кружил наши головы
Запах борьбы,
Со страниц пожелтевших
Слетая на нас.

И пытались постичь
Мы, не знавшие войн,
За воинственный клич
Принимавшие вой,
Тайну слова «приказ»,
Назначение границ,
Смысл атаки и лязг
Боевых колесниц.

А в кипящих котлах
Прежних боен и смут
Столько пищи для маленьких
Наших мозгов!
Мы на роли предателей,
Трусов, иуд
В детских играх своих
Назначали врагов.

И злодея следам
Не давали остыть,
И прекраснейших дам
Обещали любить,
И, друзей успокоив
И ближних любя,
Мы на роли героев
Вводили себя.

Только в грёзы нельзя
Насовсем убежать:
Краткий век у забав —
Столько боли вокруг!
Постарайся ладони
У мёртвых разжать
И оружие принять
Из натруженных рук.

Испытай, завладев
Ещё тёплым мечом
И доспехи надев,
Что почём, что почём!
Разберись, кто ты — трус
Иль избранник судьбы,
И попробуй на вкус
Настоящей борьбы.

И когда рядом рухнет
Израненный друг,
И над первой потерей
Ты взвоешь, скорбя,
И когда ты без кожи
Останешься вдруг
Оттого, что убили его —
Не тебя,—

Ты поймёшь, что узнал,
Отличил, отыскал
По оскалу забрал:
Это — смерти оскал!
Ложь и зло — погляди,
Как их лица грубы!
И всегда позади —
Вороньё и гробы.

Если, путь прорубая
Отцовским мечом,
Ты солёные слёзы
На ус намотал,
Если в жарком бою
Испытал, что почём,—
Значит, нужные книги
Ты в детстве читал!
Если мяса с ножа
Ты не ел ни куска,
Если руки сложа
Наблюдал свысока,
И в борьбу не вступил
С подлецом, с палачом,—
Значит, в жизни ты был
Ни при чём, ни при чём!

Александр Трифонович Твардовский**Я убит подо Ржевом**

Я убит подо Ржевом,
В безымянном болоте,
В пятой роте, на левом,
При жестоком налёте.
Я не слышал разрыва
И не видел той вспышки,—
Точно в пропасть с обрыва —
И ни дна, ни покрышки.
И во всём этом мире
До конца его дней —
Ни петлички, ни лычки
С гимнастёрки моей.
Я — где корни слепые
Ищут корма во тьме;
Я — где с облаком пыли
Ходит рожь на холме.
Я — где крик петушиный
На заре по росе;
Я — где ваши машины
Воздух рвут на шоссе.
Где травинку к травинке
Речка травы прядёт,—
Там, куда на поминки
Даже мать не придёт.

Подсчитайте, живые,
Сколько сроку назад
Был на фронте впервые
Назван вдруг Сталинград.
Фронт горел, не стихая,
Как на теле рубец.
Я убит и не знаю —
Наш ли Ржев наконец?

Удержались ли наши
Там, на Среднем Дону?..
Этот месяц был страшен,
Было всё на кону.
Неужели до осени
Был за ним уже Дон
И хотя бы колесами
К Волге вырвался он?
Нет, неправда! Задачи
Той не выиграл враг.
Нет же, нет! А иначе,
Даже мёртвому,— как?
И у мёртвых, безгласных,
Есть отрада одна:
Мы за родину пали,
Но она — спасена.
Наши очи померкли,
Пламень сердца погас.
На земле на поверке
Выкликают не нас.

Нам свои боевые
Не носить ордена.
Вам всё это, живые.
Нам — отрада одна:
Что недаром боролись
Мы за родину-мать.
Пусть не слышен наш голос,
Вы должны его знать.

Вы должны были, братья,
Устоять, как стена,
Ибо мёртвых проклятье —
Эта кара страшна.
Это грозное право
Нам навеки дано,—
И за нами оно —
Это горькое право.
Летом, в сорок втором,
Я зарыт без могилы.
Всем, что было потом,
Смерть меня обделила.
Всем, что, может, давно
Вам привычно и ясно,
Но да будет оно
С нашей верой согласно.

Братья, может быть, вы
И не Дон потеряли,
И в тылу у Москвы
За неё умирали.
И в заволжской дали
Спешно рыли окопы,
И с боями дошли
До предела Европы.
Нам достаточно знать,
Что была, несомненно,
Та последняя пядь
На дороге военной.
Та последняя пядь,
Что уж если оставить,
То шагнувшую вспять
Ногу некуда ставить.
Та черта глубины,
За которой вставало
Из-за вашей спины
Пламя кузниц Урала.
И врага обратили
Вы на запад, назад.
Может быть, побратимы,
И Смоленск уже взят?
И врага вы громите
На ином рубеже,
Может быть, вы к границе
Подступили уже!
Может быть... Да исполнится
Слово клятвы святой! —
Ведь Берлин, если помните,
Назван был под Москвой.
Братья, ныне поправшие
Крепость вражьей земли,
Если б мертвые, павшие
Хоть бы плакать могли!

Если б залпы победные
Нас, немых и глухих,
Нас, что вечности преданы,
Воскрешали на миг,—
О, товарищи верные,
Лишь тогда б на войне
Ваше счастье безмерное
Вы постигли вполне.
В нём, том счастье, бесспорная
Наша кровная часть,
Наша, смертью оборванная,
Вера, ненависть, страсть.
Наше всё! Не слукавили
Мы в суровой борьбе,
Всё отдав, не оставили
Ничего при себе.

Всё на вас перечислено
Навсегда, не на срок.
И живым не в упрёк
Этот голос ваш мыслимый.
Братья, в этой войне
Мы различья не знали:
Те, что живы, что пали,—
Были мы наравне.
И никто перед нами
Из живых не в долгу,
Кто из рук наших знамя
Подхватил на бегу,
Чтоб за дело святое,
За Советскую власть
Так же, может быть, точно
Шагом дальше упасть.
Я убит подо Ржевом,
Тот ещё под Москвой.
Где-то, воины, где вы,
Кто остался живой?
В городах миллионных,
В сёлах, дома в семье?
В боевых гарнизонах
На не нашей земле?
Ах, своя ли. чужая,
Вся в цветах иль в снегу...
Я вам жизнь завещаю,—
Что я больше могу?
Завещаю в той жизни
Вам счастливыми быть
И родимой отчизне
С честью дальше служить.
Горевать — горделиво,
Не клонясь головой,
Ликовать — не хвастливо
В час победы самой.
И беречь её свято,
Братья, счастье своё —
В память воина-брата,
Что погиб за неё.

Олександр Трифонович Твардовський

Я поліг біля Ржева

(переклад А. С. Малишка)

Я поліг біля Ржева
В безіменнім болоті,
В п'ятій роті Сталева
Вбила бомба в польоті.

Били блиски сліпучі
По передньому краю,
Як в безодню із кручі
Впав — і згадки немає.

І на білому світі
Наступила пітьма,
Ні петлички-налички
З гімнастйорки нема.

Я — де корені силу
Смокчуть в чорних гіллях,
Я — де з хмаркою пилу
Спіє жито в полях.

Я — де щебет пташиний
В вечори золоті,
Я — де ваші машини
Рвуть повітря в путі;

Де травинку в травинку
Річка трави пряде,
Там, куди на поминки
Навіть мати не йде.

Полічіте, солдати,
Скільки ночей назад
Раптом вийшов на дати
У бою Сталінград.

Фронт горів з виднокраю,
Мов на тілі рубці,
Я поліг і не знаю:
Чи у Ржеві бійці?

А чи маєм удачі
На середнім Дону?
Дні останні гарячі,—
Все було на кону.

І невже то із танками
Ворог вийшов за Дін,
І хоча б то останками
Аж до Волги йде він?

Ні, неправда. До краю
Він знеміг від атак.
А інакше — не знаю,
Навіть мертвому — як?

І у мертвих, щоб знали,
Є вірада одна:
За Вітчизну ми впали,
Та не впала вона.

В нас потьмарились очі,
Пломінь серця погас,
На повірці щоночі
Викликають не нас.

Орденів не чіпляти,
Що дала нам війна,
Вам — життя все багате,
Нам — вірада одна:

Що пройшли всі маршрути
За Вітчизну свою,
Хай наш голос не чути,—
Він із вами в бою.

Ви повинні там, браття,
Всі стоять, як стіна,
Бо вже мертвих прокляття —
То покара страшна.

Це нескорене слово
Нам навіки дано,
І за нами воно
Ходить вічно, грозово.

В мене мертве чоло
Не прикрила могила,
Всім, що потім було,
Смерть мене обділила.

Всім, що, може, давно
Вам у звичці яснє,
Хай же буде воно
Жити в нашій надії.

Браття, може, там ви
І не Дон загубили
І в тилу у Москви
Віддали свої сили.

Там, де волзькі вали,
Ви копали окопи
І з боями дійшли
До кордону Європи.

Нам лиш знати б, узнать,
Що була у тривозі

Та остання п'ядь
На воєнній дорозі.

П'ядь, що кожен їй рад,
І якщо її збавить,
То, ступивши назад,
Ногу нікуди ставить.

П'ядь у грозяний час,
За якою вставала
За плечима у нас
Вічна кузня Урала.

Може, селами тими
Відступа людоджер.
Може, ви, побратими,
Вже в Смоленську тепер?

Може, в дні сніговиці
Гинуть німці-вовки,
Може, вже до границі
Наші вийшли полки?

Може... Тільки ж ви знаєте
Заповіт наших прав!
Хоч Берлін,— пам'ятаєте,—
До Москви підступав.

Браття, вами поборені
Ті ворожі вали,
Якби мертві, нескорені,
Хоч би плакати могли!

Щоб з гармат із «катюшиних»
Залпи в грізну блакить
Нас, німих і заглушених,
Воскрешали на мить.

О брати наші звірені,
Лиш тоді б на війні
Ваше щастя незміряне
Ви пізнали б вповні.

В тому щасті незмінена
Й наша часточка є,
В ньому, смертю зупинена,
Віра й зненависть б'є.

Наше все! Не лукавими
Ми пройшли в боротьбі,
Все дали й не сховали ми
Анічого собі.

Все на вас перераховано
На віки, не на час,
І не в докір для вас,
Що в цім слові замислено.

Браття, в лютій війні
Ми різниці не знали:
І живі, і що впали,—
Всі були нарівні.

І ніхто перед нами
Із живих не в боргу,
Хто наш стяг між рядами
Підхопив на снігу.

Щоб за владу щасливу,
За Радвладу свою,
Кроком далі, можливо,
Впасти в лютім бою.

Я поліг біля Ржева,
Кат грозить ще Москві.
Де ви, воїни, де ви,
Побратими живі?

У містах вогнезорих,
У сім'ї, у селі?
В гарнізонах суворих
Не на нашій землі?

Земле, рідна без краю,
Жив би — знав і чужу...
Я вам жити бажаю,—
Що я більше скажу?

Завіщаю вам нині
Всім у щасті прожить
І своїй Батьківщині
З честю вірно служити.

Горювати — гордливо,
Не хилить голови,
Святкувать — не чванливо,
Як повернетесь ви.

Берегти її свято,
Перемогу свою,
В пам'ять воїна-брата,
Що поліг у бою.

Евгений Данилович Агранович**Моему поколению**

К неоткрытому полюсу мы не протопчем тропинки,
Не проложим тоннелей по океанскому дну,
Не подарим потомкам Шекспира, Родена и Глинки,
Не излечим проказы, не вылетим на Луну.

Мы готовились к этому, шли в настоящие люди,
Мы учились упорно, в ночи не смыкая глаз...
Мы мечтали об этом, но знали прекрасно — не будет:
Не такую работу век приготовил для нас.

Может, Ньютон наш был всех физиков мира зубастей,
Да над ним ведь не яблоки, вражьи мины висят.
Может быть, наш Рембрандт лежит на доске в медсанбате,
Ампутацию правой без стога переноса.

Может, Костя Ракитин из всех симфонистов планеты
Был бы самым могучим, осколок его бы не тронь.
А Кульчицкий и Коган — ведь были такие поэты! —
Одиссею бы создали, если б не беглый огонь.

Нас война от всего отделила горящим заслоном,
И в огне этих лет такая горит молодёжь!
Но не думай, мой сверстник, не так уж не повезло нам:
В эти чёрные рамки не втиснешь нас и не запрёшь.

Человечество будет гордиться моим поколеньем,
Потому что мы сделали то, что мы были должны.
Перед памятью нашей будут вставать на колени
Исцелитель проказы и покоритель Луны.

(1944)

Николай Петрович Майоров**Мы**

Есть в голосе моём звучание металла.
Я в жизнь вошёл тяжёлым и прямым.
Не всё умрёт. Не всё войдёт в каталог.
Но только пусть под именем моим
Потомок различит в архивном хламе
Кусок горячей, верной нам земли,
Где мы прошли с обугленными ртами
И мужество, как знамя, пронесли.

Мы жгли костры и вспять пускали реки.
Нам не хватало неба и воды.
Упрямой жизни в каждом человеке
Железом обозначены следы —
Так в нас запали прошлого приметы.
А как любили мы — спросите жён!
Пройдут века, и вам солгут портреты,
Где нашей жизни ход изображён.

Мы были высоки, русоволосы.
Вы в книгах прочитаете, как миф,
О людях, что ушли, не долюбив,
Не докурив последней папиросы.
Когда б не бой, не вечные исканья
Крутых путей к последней высоте,
Мы б сохранились в бронзовых ваяньях,
В столбцах газет, в набросках на холсте.

(1940)

Михаил Валентинович Кульчицкий**Мечтатель, фантазёр, лентяй-завистник...**

Мечтатель, фантазёр, лентяй-завистник!
Что? Пули в каску безопасней капель?
И всадники проносятся со свистом
вертящихся пропеллерами сабель.

Я раньше думал: «лейтенант»
звучит вот так: «Налейте нам!»
И, зная топографию,
он топает по гравии.
Война — совсем не фейерверк,
а просто — трудная работа,
когда,
черна от пота,
вверх
скользит по пахоте пехота.
Марш!

И глина в чавкающем топоте
до мозга костей промёрзших ног
наворачивается на чоботы
весом хлеба в месячный паёк.
На бойцах и пуговицы вроде
чешуи тяжёлых орденов.
Не до ордена.
Была бы Родина
с ежедневными Бородино.

(1942)

Семён Гудзенко**Перед атакой**

Когда на смерть идут,— поют,
А перед этим можно и плакать.
Ведь самый страшный час в бою —
Час ожидания атаки.

Снег минами изрыт вокруг
И почернел от пыли минной.
Разрыв — и умирает друг.
И, значит, смерть проходит мимо.

Сейчас настанет мой черёд,
За мной одним идёт охота.
Будь проклят сорок первый год —
Ты, вмёрзшая в снега пехота.

Мне кажется, что я магнит,
Что я притягиваю мины.
Разрыв — и лейтенант хрипит.
И смерть опять проходит мимо.

Но мы уже не в силах ждать.
И нас ведёт через траншеи
Окоченевшая вражда,
Штыком дырявящая шеи.

Бой был коротким. А потом
Глушили водку ледяную,
И выковыривал ножом
Из-под ногтей я кров чужую.

(1942)

Семён Гудзенко¹**Моё поколение («Нас не нужно жалеть...»)**

Нас не нужно жалеть, ведь и мы никого б не жалели.
Мы пред нашим комбатом, как пред господом богом, чисты.
На живых порыжели от крови и глины шинели,
на могилах у мёртвых расцвели голубые цветы.

Расцвели и опали... Проходит четвертая осень.
Наши матери плачут, и ровесницы молча грустят.
Мы не знали любви, не изведали счастья ремёсел,
нам досталась на долю нелёгкая участь солдат.

У погодков моих ни стихов, ни любви, ни покоя —
только сила и зависть. А когда мы вернёмся с войны,
всё долюбим сполна и напишем, ровесник, такое,
что отцами-солдатами будут гордиться сыны.

Ну, а кто не вернётся? Кому долюбить не придётся?
Ну, а кто в сорок первом первою пулей сражен?
Зарыдает ровесница, мать на пороге забудётся,—
у погодков моих ни стихов, ни покоя, ни жён.

Кто вернётся — долюбит? Нет! Сердца на это не хватит,
и не надо погибшим, чтоб живые любили за них.
Нет мужины в семье — нет детей, нет хозяина в хате.
Разве горю такому помогут рыдания живых?

Нас не нужно жалеть, ведь и мы никого б не жалели.
Кто в атаку ходил, кто делился последним куском,
Тот поймёт эту правду, — она к нам в окопы и щели
приходила поспорить ворчливым, охрипшим баском.

Пусть живые запомнят, и пусть поколения знают
эту взятую с боем суровую правду солдат.
И твои костыли, и смертельная рана сквозная,
и могилы над Волгой, где тысячи юных лежат,—
это наша судьба, это с ней мы ругались и пели,
подымались в атаку и рвали над Бугом мосты.

...Нас не нужно жалеть, ведь и мы никого б не жалели,
Мы пред нашей Отчиной и в трудное время чисты.

А когда мы вернёмся,— а мы возвратимся с победой,
все, как черти, упрямы, как люди, живучи и злы,—
пусть нами пива наварят и мяса нажарят к обеду,
чтоб на ножках дубовых повсюду ломились столы.

Мы поклонимся в ноги родным истрадавшимся людям,
матерей расцелуем и подруг, что дождались, любя.
Вот когда мы вернёмся и победу штыками добудем —
всё долюбим, ровесник, и работу найдём для себя.

1945

¹ Имя при рождении — Сарико Петрович Гудзенко.

Семен Гудзенко

Моє покоління («Нас не треба жаліти...»)**(переклад І. В. Фісак)**

Нас не треба жаліти, бо нікого б і ми не жаліли.
Перед нашим комбатом, мов на сповідь, стоїм поготів.
І від крові та глини шинелі в живих поруділи,
І барвінковий килим на могилах у мертвих зацвів.

Він відцвів і опав... Пелюстками осипались весни...
Матері наші плачуть, і ровесниць журба огорта.
Ми іще не кохали й не знали ми щастя ремесел,
Наша доля солдатська така нелегка й непроста.

У однолітків наших нема ні кохання, ні віршів —
тільки сила і впертість. А як скінчиться стежка війни,
все долюбим сповна і таке ми, ровесник, напишем,
що батьками-солдатами будуть пишатись сини.

А як хто не повернеться? Хто долюбити не зможе?
А кого в сорок першій в день перший забрала війна?
Заридає ровесниця, рідна мати з туги занеможе,—
Ні дружин, ані віршів у однолітків наших нема.

Хто вціліє — долюбить? Серцю це неможливо здолати!
І не треба полеглим, щоб живі відлюбили за них.
Чоловіка нема — ні дітей, ні господаря в хаті.
Хіба горю такому зарадять ридання живих?

Нас не треба жаліти, бо й ми не жаліли б нікого.
Хто в атаку ходив, хто ділився останнім шматком,
Зрозуміє цю правду,— вона в бліндажі і в окопи
Сперечатись приходила невдоволено-хриплим баском.

Хай живі пам'ятають, і нащадки нехай зрозуміють
цю в боях загартовану правду сувору солдат.
І каліцтва твої, і смертельні рани навиліт,
І могили в степах, де мільйони полеглих лежать.

Доля наша така, з нею ми і співали, й сивіли,
Піднімались в атаку, підривали над Бугом мости.
Нас не треба жаліти, бо нікого і ми б не жаліли,
Щоб в найважчі часи батьківщину грудьми захистить.

А коли ми повернемось,— а повернемось із перемогою,
Як чорти, всі уперті, як люди, живучі та злі,—
Хай зготують обід нам і пива наварять хмільного,
Щоб удосталь було хліба-солі на нашій столі.

Ми доземно уклонимось рідним і люблячим людям —
Матерям і подругам, які не скорились журбі.
От коли повернемось й перемогу штиками здобудем —
Все долюбим, ровеснику, й роботу знайдемо собі!

1945

Юлия Друнина

Зинка

*Памяти однополчанки — Героя Советского**Союза Зины Самсоновой*

Мы легли у разбитой ели,
Ждём, когда же начнёт светлеть.
Под шинелью вдвоём теплее
На продрогшей, сырой земле.

— Знаешь, Юлька, я против грусти,
Но сегодня она не в счёт.
Дома, в яблочном захолустье,
Мама, мамка моя живёт.

У тебя есть друзья, любимый.
У меня лишь она одна.
Пахнет в хате квашнёй и дымом,
За порогом бурлит весна.

Старой кажется: каждый кустик
Беспокойную дочку ждёт.
Знаешь, Юлька, я против грусти,
Но сегодня она не в счёт.

Отогрелись мы еле-еле,
Вдруг приказ: «Выступать вперёд!»
Снова рядом в сырой шинели
Светлокосый солдат идёт.

С каждым днём становилось горше.
Шли без митингов и замен.
В окружение попал под Оршей
Наш потрепанный батальон.

Зинка нас повела в атаку.
Мы пробились по чёрной ржи,
По воронкам и буеракам,
Через смертные рубежи.

Мы не ждали посмертной славы,
Мы со славой хотели жить.
Почему же в бинтах кровавых
Светлокосый солдат лежит?

Её тело своей шинелью
Укрывала я, зубы сжав.
Белорусские хаты пели
О рязанских глухих садах.

Знаешь, Зинка, я против грусти,
Но сегодня она не в счёт.

Дома, в яблочном захолустье
Мама, мамка твоя живёт.

У меня есть друзья, любимый
У неё ты была одна.
Пахнет в хате квашнёй и дымом,
За порогом бурлит весна.

И старушка в цветастом платье
У иконы свечу зажгла.
Я не знаю, как написать ей,
Чтоб она тебя не ждала.

Захар Матвеевич Городисский

Если мне смерть повстречается близко

Если мне смерть повстречается близко
И уложит с собою спать,
Ты скажешь друзьям, что Захар Городисский
В боях не привык отступать,

Что он, нахлебавшись смертельного ветра,
Упал не назад, а вперёд,
Чтоб лишних сто семьдесят два сантиметра
Вошли в завоёванный счёт.

1943

Павел Давыдович Коган

Лирическое отступление

...Они нас выдумают снова —
Сажень косая, твёрдый шаг —
И верную найдут основу,
Но не сумеют так дышать,

Как мы дышали, как дружили
Как жили мы, как впопыхах
Плохие песни мы сложили
О поразительных делах.

Мы были всякими, любыми,
Не очень умными подчас.
Мы наших девушек любили,
Ревнуя, мучась, горячась.

Мы были всякими. Но, мучась,
Мы понимали: в наши дни
Нам выпала такая участь,
Что пусть завидуют они.

Они нас выдумают мудрых,
Мы будем строги и прямы,
Они украсят и припудрят,
И всё-таки пробьёмся мы!

1940–1941

Іммануель Вайсглас

Круки
(переклад П. В. Рихла)

Нема надії вже позбутись муки.
Та хоч би впевнитись в останню мить,
Що то не небо шле нам чорних круків,
Як тільки знову густо засніжить.

О, скільки круків в'ється понад нами!
Як моторошно, коли чорний птах
Кружляє над душею, над думками,
Всяляючи якийсь незнаний жах.

А хто із нас відстане по дорозі,—
Того уже вважають неживим,
Він тихо ляже, щоб спочити в Бозі,

Вдивляючись у зграї чорний дим
І креслячи, немовби у тумані,
Холодний простір змахом кволих рук...
Ще трохи, і ми будем бездиханні,
І смерть прокряче нам, як чорний крук.

Александр Сергеевич Пушкин

19 октября 1827 года

Бог помочь вам, друзья мои,
В заботах жизни, царской службы,
И на пирах разгульной дружбы,
И в сладких таинствах любви!

Бог помочь вам, друзья мои,
И в бурях, и в житейском горе,
В краю чужом, в пустынном море
И в мрачных пропастях земли!

Вильгельм Карлович Кюхельбекер

19 октября 1828 года [Какой волшебною одеждой...]

Какой волшебною одеждой
Блистал пред нами мир земной!
С каким огн`м, с какой надеждой,
С какою детской слепотой
Мы с жизнью вступали в бой.

Но вскоре изменила сила,
И вскоре наш огонь погас;
Покинула надежда нас,
И жизнь отважных победила!
Моих друзей далёкий круг!

Под воплями осенних вьюг,
Но благостным хранимый небом,
При песнях, вдохновенных Фебом,
От бурь и горя вдалеке,
В уютном, мирном уголке
Ты празднуешь ли день священный,
День, сердцу братьев незабвенный?
Моих друзей далёкий круг!

Вспомнит ли в сей день священный,
В день, сердцу братьев незабвенный,
Меня хотя единый друг?
Или судьба меня лишила
Не только счастья — и любви?
И не взяла меня могила,
И кончились дни мои?

Вильгельм Карлович Кюхельбекер**19 октября 1836 года**

Шумит поток времён. Их тёмный вал
Вновь выплеснул на берег жизни нашей
Священный день, который полной чашей
В кругу друзей и я торжествовал...
Давно... Европы страж — седой Урал,
И Енисей, и степи, и Байкал
Теперь меж нами. На крылах печали
Любовью к вам несусь из тёмной дали.

Поминки нашей юности — и я
Их праздновать хочу. Воспоминанья!
В лучах дрожащих тихого мерцанья
Воскресните! Предстаньте мне, друзья!
Пусть созерцает вас душа моя,
Всех вас, Лицея нашего семья!
Я с вами был когда-то счастлив, молод, —
Вы с сердца sweet туман и холод.

Чьи резче всех рисуются черты
Пред взорами моими? Как перуны
Сибирских гроз, его золотые струны
Рокочут... Пушкин¹, Пушкин! это ты!
Твой образ — свет мне в море темноты;
Твои живые, вещие мечты
Меня не забывали в ту годину,
Как пил и ты, уединён, кручину.

Тогда и ты, как некогда Назон,
К родному граду простирал объятья,
И над Невой затрепетали братья,
Услышав гармонический твой стон.
С седого Пейпуса, волшебный, он
Раздался, прилетел и прервал сон,
Дремоту наших мелких попечений,
И погрузил нас в волны вдохновений.

О брат мой! много с той поры прошло,
Твой день прояснел, мой — покрылся тьмою;
Я стал знаком с Торкватовой судьбою.
И что ж? опять передо мной светло:
Как сон тяжёлый, горе протекло;
Моё светило из-за туч чело
Вновь подняло — гляжу в лицо природы:
Мне отданы долины, горы, воды.

О друг! хотя мой волос поседел,
Но сердце бьётся молодо и смело.
Во мне душа переживает тело,
Ещё мне божий мир не надоел.
Что ждёт меня? Обманы — наш удел,
Но в эту грудь вонзалось много стрел;
Терпел я много, обливался кровью;
Что, если в осень дней столкнусь с любовью?

Вильгельм Карлович Кюхельбекер**19 октября 1837 года [Блажен, кто пал...]**

Блажен, кто пал, как юноша Ахилл,
Прекрасный, мощный, смелый, величавый,
В середине поприща побед и славы,
Исполненный несокрушимых сил!
Блажен! лицо его всегда младое,
Сиянием бессмертия горя,
Блестит, как солнце вечно золотое,
Как первая эдемская заря.

А я один средь чуждых мне людей
Стою в ночи, беспомощный и хилый,
Над страшной всех надежд моих могилой,
Над мрачным гробом всех моих друзей.
В тот гроб бездонный, молнией сраженный,
Последний пал родимый мне поэт...
И вот опять Лицея день священный;
Но уж и Пушкина меж вами нет!

Не принесёт он новых песней вам,
И с них не затрепещут перси ваши;
Не выпьет с вами он заздравной чаши:
Он воспарил к заоблачным друзьям.
Он ныне с нашим Дельвигом пирует;
Он ныне с Грибоедовым моим:
По ним, по них душа моя тоскует;
Я жадно руки простираю к ним!

Пора и мне! — Давно судьба грозит
Мне казней нестерпимого удара:
Она меня того лишает дара,
С которым дух мой неразлучно слит!
Так! перенес я годы заточенья,
Изгнание, и срам, и сиротство;
Но под щитом святого вдохновенья,
Но здесь во мне пылало божество!

Теперь пора! — Не пламень, не перун
Меня убил; нет, вязну средь болота,
Горою давят нужды и забота,
И я отвык от позабытых струн.
Мне ангел песней рай в темнице душевной
Когда-то созидал из снов златых;
Но без него не труп ли я бездушный
Средь трупов столь же хладных и немых?

ЛІТЕРАТУРА

1. *60 лет советской поэзии. Собрание стихов в четырех томах.* — М. : «Художественная Литература», 1977.
2. *Азімов А.* Кінець Вічності. — К. : «Дніпро», 1990.
3. *Антологія зарубіжної поезії другої половини ХІХ — ХХ сторіччя* / укл. Д. С. Наливайко. — К. : «Навчальна книга», 2002.
4. *Быков Василь.* Повести. / пер. с белорусск. М. Горбачев. — Днепропетровск : «Проминь», 1987.
5. *Генрі О.* Останній листок : Оповідання. — К. : «Молодь», 1983.
6. *Гильфердинг А. Ф.* Онежские былины : записанные Александром Федоровичем Гильфердингом летом 1871 года : с двумя портр. онеж. рапсодов и напевами былин. — *Изд. 4-е. В 3-х тт.* — Т. 1. № 70. — М.—Л., 1949.
7. *Грин А. С.* Собрание сочинений в шести томах. — Т. 3. — М. : «Правда», 1965. — С. 6–65.
8. *Грін О.* Пурпурові вітрила. Та, що біжить по хвилях / перекл. І. Андрущенко. — К., 2012.
9. *Илья и Соловей-разбойник // Илья Муромец.* — М.—Л. : Изд-во АН СССР, 1958. — С. 31—41. — (Лит. памятники).
10. *Казак В.* Лексикон русской литературы XX века = Lexikon der russischen Literatur ab 1917 / [пер. с нем.]. — М. : РИК «Культура», 1996.
11. *Конан Дойл А.* Людина з Бейкер-стріт : Повісті та оповідання. — К. : «Дніпро», 2001.
12. *Міцкевич А.* Вибране: Поетичні твори. — К. : «Веселка», 1984.
13. *Олдрідж Дж.* Останній дюйм. — К. : Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1974.
14. *По Е.* Золотий жук. — К. : «Дніпро», 2001.
15. *Українські билини: Історико-літературне видання східнослов'янського епосу* / упор., передмова, післяслово, прим. та обр. укр. нар. казок і легенд на билинні теми В. Шевчука; мал. Б. Михайлова. — К. : Веселка, 2003. — 247 с. : іл.
16. *Шолохов М. О.* Они сражались за Родину. Судьба человека. Слово о Родине. — М. : «Художественная литература», 1983.
17. *Шолохов М. О.* Судьба человека. — М. : Изд-во «Правда», 1957.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- info@kazky.org.ua
- <http://proridne.org/folklore/>
- <http://read-online.in.ua/read/>
- svitliteraturu.ucoz.ua/
- <http://www.azh.com.ua/lib/>
- <http://javalibre.com.ua/java-book/>
- <http://www.e-reading.club/>
- <http://www.lib.azh.com.ua/>
- <http://www.litmir.info/br/>